Fatawa Razawiya With verification and translation of Arabic passages Imam Ahmed Raza Barelvi (May his secret be sanctified) 22 Raza Foundation Jamia Nizamia Razawiya Inside Lohari Gate, Lahore-8 Pakistan (54000)

फतावा रज़विया अरबी इबारतों के तख़रीज और तर्जुमा के साथ इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (कुद्दसा सिर्रहू) २२ रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर-८ पाकिस्तान (५४०००)

فتاویٰ رضویہ مع تخریج وترجمہ عربی عبارات امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ ۲۲ رضا

فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ لاہور، ۸ پاکستان (۵۴۰۰۰)

Volume 22

Fatawa-e-Razvia

Contents Summary List 4
Foreword ..... 5 Translators of 'The Book of Prohibition and Permission' ..... 8 Twenty-Second Volume ..... 9 Detailed List of Topics ..... 11 List of Subsidiary Issues ..... 69 Utensils and Ornaments ..... 111 Issues related to the use of gold, silver, copper, brass, iron, etc. rings ... 111
Treatise ..... 131 Al-Teeb al-Wajeez fi Amti'at al-Waraq wal-Ibreez 1309 AH ..... 131 (A pleasant concise discourse regarding the use of gold and silver items) ..... 131 Dress, Style, and Appearance ..... 155 Related to quilts, mattresses, turbans, caps, shoes, appearance, and colors, etc. ..... 155 Looking and Touching ..... 201 Related to veiling, hijab, covering private parts, adultery, masturbation, cuckoldry, seclusion, and puberty, etc. .... 201 Treatise: Murooj an-Najat li-Khurooj an-Nisa 1316 AH (Pastures of Salvation regarding Women leaving [their homes]) 221 Greeting, Salutation, and Respect for Sayyids ..... 251 Handshaking, embracing, kissing hands and feet [at] graves, circumambulation of graves, and prostration of respect, etc. 251
Treatise ..... 269 Safa'ih al-Lujayn fi Kawn al-Tasafuh bi-Kaffay al-Yadayn 1306 AH ..... 269 (Silver tablets regarding handshaking with both palms) 269
Treatise 341

Page 1 of 694

जिल्द 22

फ़तावा रज़विया

विषय-सूची (Contents) संक्षिप्त सूची ..... 4 प्रस्तावना ..... 5 'किताब अल-हज़र वल-इबाहह' के अनुवादक ..... 8 बाईसवीं जिल्द ..... 9 विस्तृत विषय सूची ..... 11 अनुषंगी मसलों की सूची ..... 69 बर्तन और आभूषण ..... 111 सोने, चाँदी, ताँबे, पीतल और लोहे आदि की अँगूठी के उपयोग से संबंधित मसले ... 111 रिसाला (लघु ग्रंथ) ..... 131 अत-तैयब अल-वजीज़ फ़ी अमतिअत अल-वरक वल-इब्रीज़ 1309 हिजरी ..... 131 (सोने और चाँदी की वस्तुओं के उपयोग के बारे में एक रुचिकर संक्षिप्त चर्चा) ..... 131 पोशाक, रूप और बनावट ..... 155 लिहाफ़ (रजाई), तोशक (गद्दा), अमामा (पगड़ी), टोपी, जूते, बनावट और रंग आदि से संबंधित ..... 155 देखना और छूना ..... 201 पर्दा, हिजाब, सतर-ए-औरत (अंग ढंकना), ज़िना (व्यभिचार), हस्तमैथुन, दय्यूसी, एकांत और बालिग होना आदि से संबंधित .... 201 रिसाला 'मुरूज अन-नजात लि-खुरूज अन-निसा' 1316 हिजरी (महिलाओं के बाहर निकलने के बारे में मुक्ति के चारागाह) 221 सलाम, अभिवादन और सादात का सम्मान ..... 251 हाथ मिलाना, गले मिलना, हाथ-पैर चूमना, कब्रों का तवाफ़ और सम्मानजनक सजदा आदि ..... 251 रिसाला (लघु ग्रंथ) ..... 269 सफ़ा-इह अल-लुजैन फ़ी कौन अत-तसाफ़ुह बि-कफ़्फ़ै अल-यदैन 1306 हिजरी ..... 269 (दोनों हथेलियों से हाथ मिलाने के बारे में चाँदी की तख्तियाँ) ..... 269 रिसाला (लघु ग्रंथ) 341

पृष्ठ 1 / 694

جلد ۲۲

فتاوی رضویہ

Contents اجمالی فہرست 4

پیش لفظ ..... 5 کتاب الحظر

والاباحۃ کے مترجم ..... 8 بائیسویں

جلد ..... 9 فہرست مضامین

مفصل ..... 11 فہرست ضمنی

مسائل ..... 69 ظروف و

زیورات ..... 111 انگوٹھی سونے ،

چاندی ، تانبے ، پیتل اور لوہے وغیرہ کے استعمال سے متعلق مسائل ... 111

رسالہ ..... 131 الطیب

الوجیز فی امتعۃ الورق والابریز ۱۳۰۹ھ ..... 131 (سونے اور چاندی کی

اشیاء کو استعمال کرنے کے بارے میں مزیدار مختصر کلام) ..... 131 لباس و وضع و

قطع ..... 155 لحاف ، توشک ، عمامہ ،

ٹوپی ، جوتے ، وضع و قطع اور رنگ وغیرہ سے متعلق ..... 155 دیکھنا اور

چھونا ..... 201 پردہ، حجاب، ستر

عورت ، زناء ، مشت زنی، دیوثی، خلوت اور بلوغ وغیرہ سے متعلق .... 201 رسالہ مروج النجاۃ

لخروج النساء ۱۳۱۶ھ (عورتوں کے نکلنے کے بارے میں خلاصی کی چراگا ہیں) 221 سلام و

تحیت و تعظیم سادات ..... 251 مصافحہ ، معانقہ ، بوسہ

دست و پاؤ قبر ، طواف قبر اور سجدہ تعظیمی وغیرہ 251

رسالہ ..... 269 صفائح

اللجین فی کون التصافح بکفی الیدین ١٣٠٦ھ ..... 269 (دونوں ہتھیلیوں سے

مصافحہ ہونے میں چاندی کی تختیاں) 269

رسالہ 341

Volume 22

Fatawa Ridawiyya

341..... Abrar al-Maqal fi Istihsan Qiblat al-Ijlal 1308 AH 341..... (The most correct discourse on the commendability of a respectful kiss) 425..... Al-Zubdah al-Zakiyyah li-Tahrim Sujud al-Tahiyyah 1337 AH (Pure butter regarding the prohibition of the prostration of greeting) 432..... Chapter One: Prohibition of the prostration of greeting from the Holy Quran 437..... Chapter Two: Evidence for the prohibition of the prostration of greeting from forty hadiths 458..... Chapter Three: Evidence for the prohibition of the prostration of greeting from one hundred and fifty (150) legal texts 538..... Footnotes 571..... Beard, shaving, shortening, circumcision, and cupping 571..... Issues related to the hair of the beard, mustache, head, etc., circumcision, and nails, etc. 607..... Treatise 607..... Lum'at al-Duha fi I'fa' al-Lahi 1315 AH 607..... (In the light of the morning prayer regarding letting beards grow) 674..... Conclusion Table of punishments, warnings, and condemnations proven from the aforementioned verses, hadiths, and texts regarding those who shave or trim their beards. 675.....

जिल्द 22

फ़तावा रज़विया

341..... अबरारुल मक़ाल फ़ी इस्तेहसान क़िब्लतुल इजलाल 1308 हि. 341..... (सम्मानजनक चुंबन के सराहनीय होने पर सबसे सटीक चर्चा) 425..... अज़-ज़ुब्दतुज़-ज़किया ली-तहरीम सुजूदित-तहिया 1337 हि. (सज्दा-ए-ताज़ीमी के निषेध के बारे में शुद्ध मक्खन) 432..... प्रथम अध्याय: पवित्र कुरान से सज्दा-ए-तहत का निषेध 437..... द्वितीय अध्याय: चालीस हदीसों से सज्दा-ए-तहत के निषेध का प्रमाण 458..... तृतीय अध्याय: डेढ़ सौ (150) न्यायशास्त्र के ग्रंथों से सज्दा-ए-तहत के हराम होने का प्रमाण 538..... हाशिये (फुटनोट्स) 571..... दाढ़ी, मुंडन, कटवाना, खतना और हजामत 571..... दाढ़ी, मूँछ, सिर आदि के बाल, खतना और नाखून आदि से संबंधित मुद्दे 607..... शोध प्रबंध 607..... लुमअतुद-दुहा फ़ी इअफ़ा-इल-लहा 1315 हि. 607..... (चाश्त की रोशनी में दाढ़ियाँ बढ़ाने के बारे में) 674..... समापन दाढ़ी मुंडवाने और कटवाने वालों के खिलाफ उल्लेखित आयतों, हदीसों और ग्रंथों से सिद्ध दंडों, चेतावनियों और निंदाओं की तालिका। 675.....

www.dawateislami.net आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

جلد ۲۲

فتاویٰ رضویہ

341..... ابر المقال في استحسان قبلة الاجلال ۱۳۰۸ھ

341..... (بوسہ تعظیمی کے مستحسن ہونے میں درست ترین کلام) 425..... الزبدة الزكية لتحريم سجود التحية ۱۳۳۷ھ (سجدہ تعظیمی کے حرام ہونے کے بارے میں پاکیزہ مکھن)

432..... فصل اول: قرآن کریم سے سجدہ تحیت کی تحریم 437..... فصل دوم: چالیس حدیثوں سے تحریم سجدہ تحیت کا ثبوت 458..... فصل سوم: ڈیڑھ سو ۱۵۰ نصوص فقہ سے سجدہ تحیت کے حرام ہونے کا ثبوت

538..... حواشی

571..... داڑھی وحلق و قصر و ختنہ و حجامت

571..... داڑھی، مونچھ، سر وغیرہ کے بالوں، ختنہ اور ناخن وغیرہ سے متعلق مسائل 607..... رسالہ

607..... لمعة الضحیٰ فی اعفاء اللحی ۱۳۱۵ھ

607..... (چاشت کی روشنی میں داڑھیاں بڑھانے میں)

674..... خاتمہ جدول ان سزاؤں وعیدوں مذمتوں کی جو داڑھی منڈانے کتروانے والوں کے حق میں آیات واحادیث ونصوص مذکورہ سے ثابت ہیں

675.....

Volume 22 Fatawa Rizvia Fatawa Rizvia With citations and translation of Arabic phrases Imam Ahmad Raza Barelvi (may his secret be sanctified) Raza Foundation Jamia Nizamia Razvia Inside Lohari Gate, Lahore No. 8 Pakistan (54000) www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawateislami Page 1 of 692

जिल्द 22 फ़तावा रज़विया फ़तावा रज़विया अरबी वाक्यांशों के संदर्भ और अनुवाद के साथ इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (कुद्दिस सिर्रहु) रज़ा फ़ाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया अंदरून लोहारी दरवाजा, लाहौर नंबर 8 पाकिस्तान (54000) www.dawateislami.net I.T. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी पृष्ठ 1/692

Volume 22 Fatawa-e-Razawiyya

“If Allah intends good for someone, He grants him understanding of the religion.” (Hadith)

Al-Ataya al-Nabawiyya fil Fatawa al-Radawiyya With citations and translation of Arabic phrases

Volume 22

A grand jurisprudential encyclopedia of the 14th century, containing rare research.

Imam Ahmad Raza Barelvi (May his secret be sanctified) 1272 AH — 1340 AH 1856 AD — 1921 AD

Raza Foundation, Jamia Nizamia Razawiyya Inside Lohari Gate, Lahore-8, Pakistan (54000) Phone: 7657312

Page 2 of 692

खंड 22 फतावा-ए-रज़विया

“जिसके साथ अल्लाह भलाई का इरादा करता है, उसे धर्म (दीन) की समझ प्रदान करता है।” (हदीस)

अल-अताया अल-नबविया फिल फतावा अर-रज़विया अरबी वाक्यांशों के संदर्भ और अनुवाद के साथ

खंड 22

चौदहवीं शताब्दी का एक शानदार न्यायशास्त्रीय (फ़िक़्ही) विश्वकोश, जिसमें दुर्लभ शोध शामिल हैं।

इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (अल्लाह उन पर अपनी कृपा बनाए रखे) १२७२ हिजरी — १३४० हिजरी १८५६ ईस्वी — १९२१ ईस्वी

रज़ा फाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर-८, पाकिस्तान (५४०००) फ़ोन: ७६५७३१२

جلد ۲۲ فتاویٰ رضویہ

مَنْ یُرِدِ اللّٰہُ بِہٖ خَیْرًا یُّفَقِّھْہُ فِی الدِّیْنِ (الحدیث)

العَطَایَا النَّبَوِیَّۃُ فِی الْفَتَاوَی الرَّضَوِیَّۃِ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات

جلد ۲۲

تحقیقاتِ نادرہ پر مشتمل چودہویں صدی کا عظیم الشان فقہی انسائیکلو پیڈیا

امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ العزیز ۱۲۷۲ھ — ۱۳۴۰ھ ۱۸۵۶ء — ۱۹۲۱ء

رضا فاؤنڈیشن، جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ، لاہور ۸، پاکستان (۵۴۰۰۰) فون: ۷۶۵۷۳۱۲

Volume 22

Fatawa Rizvia

Book Name: Fatawa Rizvia Volume 22 Author: Shaykh-ul-Islam Imam Ahmad Raza Qadri Barelvi (may Allah have mercy upon him) Translation of Arabic Phrases: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education Jamia Nizamia Rizvia, Lahore Foreword: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education Jamia Nizamia Rizvia, Lahore Index Arrangement: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education Jamia Nizamia Rizvia, Lahore Referencing and Correction: Maulana Nazir Ahmed Saeedi, Maulana Muhammad Akramullah Butt, Maulana Ghulam Hussain Supervised and Patronized by: Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarvi, Chief Executive of Tanzim-ul-Madaris Ahle Sunnat, Pakistan Calligraphy: Muhammad Sharif Gull, Kariyal Kalan (Gujranwala) Pasting: Maulana Muhammad Mansha Tabish Qasuri, Teacher Department of Persian, Jamia Nizamia Lahore Pages: 692 Publication: Jumadi al-Akhira 1423 AH / August 2002 AD Printing Press: ___ **Publisher: Raza Foundation Jamia Nizamia Rizvia, Inside Lohari Gate, Lahore Price: ____**

Addresses for Availability: * Maktaba Ahle Sunnat, Jamia Nizamia Rizvia, Inside Lohari Gate, Lahore * Maktaba Ziaia, Bohar Bazaar, Rawalpindi * Zia-ul-Quran Publications, Ganj Bakhsh Road, Lahore

Page 3 of 692

जिल्द 22

फ़तावा रज़विया

पुस्तक का नाम: फ़तावा रज़विया जिल्द 22 लेखक: शेख़-उल-इस्लाम इमाम अहमद रज़ा क़ादरी बरेलवी (रहमतुल्लाह तआला अलैह) अरबी इबारत का अनुवाद: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, नाज़िम तालीमात जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर प्रस्तावना: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, नाज़िम तालीमात जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर सूची क्रम: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, नाज़िम तालीमात जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर तख़रीज और सुधार: मौलाना नज़ीर अहमद सईदी, मौलाना मुहम्मद अकरम उल्लाह बट, मौलाना ग़ुलाम हुसैन प्रबंधन और संरक्षण में: मौलाना मुफ्ती मुहम्मद अब्दुल क़य्यूम हज़रवी, नाज़िम आला तंज़ीम-उल-मदारिस अहल-ए-सुन्नत, पाकिस्तान लेखन: मुहम्मद शरीफ़ गुल, करियाल कलां (गुजरांवाला) पेस्टिंग: मौलाना मुहम्मद मंशा ताबिश कसूरी, शिक्षक फारसी विभाग जामिया निज़ामिया लाहौर पृष्ठ: 692 प्रकाशन: जमादी-उल-आखिर 1423 हिजरी / अगस्त 2002 ईस्वी छापाखाना: ___ **प्रकाशक: रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया, अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर कीमत:** ____

मिलने के पते: * मक़्तबा अहल-ए-सुन्नत, जामिया निज़ामिया रज़विया, अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर * मक़्तबा ज़ियाइया, बोहड़ बाज़ार, रावलपिंडी * ज़िया-उल-कुरान पब्लिकेशंस, गंज बख्श रोड, लाहौर

पृष्ठ 3 का 692

جلد ۲۲

فتاویٰ رضویہ

نام کتاب: فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲ تصنیف: شیخ الاسلام امام احمد رضا قادری بریلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ ترجمہ عربی عبارات: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور پیش لفظ: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور ترتیب فہرست: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور تخریج و تصحیح: مولانا نظیر احمد سعیدی، مولانا محمد اکرم اللہ بٹ، مولانا غلام حسین باہتمام و سرپرستی: مولانا مفتی محمد عبدالقیوم ہزاروی ناظم اعلیٰ تنظیم المدارس اہلسنت، پاکستان کتابت: محمد شریف گل، کڑیال کلاں (گوجرانوالا) پیسٹنگ: مولانا محمد منشا تابش قصوری معلم شعبہ فارسی جامعہ نظامیہ لاہور صفحات: ۶۹۲ اشاعت: جمادی الاخریٰ ۱۴۲۳ھ / اگست ۲۰۰۲ء مطبع: ____ **ناشر: رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور قیمت:** _____

ملنے کے پتے: * مکتبہ اہلسنت، جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور * مکتبہ ضیائیہ، بوہڑ بازار، راولپنڈی * ضیاء القرآن پبلیکیشنز گنج بخش روڈ، لاہور

Fatawa Razawiyya Volume 22

Summary Table of Contents

o Preface ..... 5 Vessels and Jewelry ..... 111 Clothing and Appearance / Style ..... 115 Looking and Touching ..... 201 Salutation, Greeting, and Honoring of Sayyids ..... 251 Beard, Shaving and Shortening, Circumcision and Haircutting 571

List of Treatises o Al-Tayyib al-Wajeez ..... 131 o Murawwaj al-Naja ..... 221 o Safa'ih al-Lujayn ..... 269 o Abr al-Maqal ..... 341 o Az-Zubdah az-Zakiyyah ..... 425 o Lum'at ad-Duha 607

Page 4 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

संक्षिप्त विषय-सूची

o प्रस्तावना ..... ५ बर्तन और
गहने ..... १११ पोशाक और बनावट /
शैली ..... ११५ देखना और
छूना ..... २०१ सलाम, अभिवादन और
सादात (वंशज) का सम्मान ..... २५१ दाढ़ी, मुंडन और छोटा
करना, खतना और बाल काटना ५७१

पुस्तिकाओं की सूची o अत-तय्यिब अल-

वजीज़ ..... १३१ o मुराव्वजुन
नजा ..... २२१ o सफ़ाइह अल-
लुजैन ..... २६९ o अबरुल
मक़ाल ..... ३४१ o अज़-जुबदतुज़
ज़किया ..... ४२५ o लमअतुद
दुहा ६०७

पृष्ठ ४/६९२

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

اجمالی فہرست

ہ پیش لفظ ..... ۵ ظروف و
زیورات ..... ۱۱۱ لباس و وضع
قطع ..... ۱۱۵ دیکھنا اور
چھونا ..... ۲۰۱ سلام و تحیت و
تعظیم سادات ..... ۲۵۱ داڑھی، حلق و قصر،
ختنہ و حجامت ۵۷۱

فہرست رسائل ہ الطیب الوجیز .....
۱۳۱ ہ مروج النجا ..... ۲۲۱ ہ
صفائح اللجین ..... ۲۶۹ ہ ابر
المقال ..... ۳۴۱ ہ الزبدة
الزکیہ ..... ۴۲۵ ہ لمعة
الضحی ۶۰۷

Volume 22

Fatawa Razawiyya

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Foreword

Praise be to Allah! To bring the scientific treasures and jurisprudential stores of AlaHazrat Imam-ul-Muslimeen Maulana Shah Ahmad Raza Khan Barelvi (mercy of Allah be upon him) to light in a modern style exactly in accordance with the requirements of the present age, the institution named Raza Foundation, which was established in Darul Uloom Jamia Nizamia Razawiyya Lahore in March 1988, is moving towards its goal by completing the evolutionary stages of the proposed plan with extreme success and lightning speed. So far, this institution has published numerous works of Imam Ahmad Raza, but the greatest achievement of this institution is the publication of 'Al-Ataya al-Nabawiyya fil-Fatawa al-Razawiyya', known as 'Fatawa Razawiyya', in an excellent and beautiful manner with verification and translation. The publication of the said Fatawa began in Sha'ban al-Mu'azzam 1410 AH / March 1990 AD. And by the grace of Allah Almighty, whose glory is great, and by the benevolence of the Noble Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), within a short period of about twelve (12) years, the twenty-second (22) volume is in your hands. Before this, twenty-one (21) volumes consisting of the first collection of: Book of Purification, Book of Prayer, Book of Funerals, Book of Zakat, Book of Fasting, Book of Hajj, Book of Marriage, Book of Divorce, Book of Oaths, Book of Legal Punishments and Discretionary Punishment, Book of Military Expeditions, Book of Partnership, Book of Endowment, Book of Sales, Book of Transfer of Debt, Book of Testimony, Book of Judiciary and Lawsuits, Book of Agency, Book of Acknowledgment, Book of Settlement, Book of Commenda, Book of Trusts, Book of Loans, Book of Gifts, Book of Hiring, Book of Compulsion, Book of Interdiction, Book of Usurpation, Book of Pre-emption, Book of Partition, Book of Sharecropping, Book of Hunting, Book of Slaughters, Book of Sacrifice, and Book of Prohibition and Permission have been published, the details of which, in terms of years, contents, total pages, and the number of treatises included in them, are as follows.

Page 5 of 692

जिल्द 22

फ़तावा रज़विया

बिस्मिल्लाह हिर-रहमान निर-रहीम

प्रस्तावना (पेश लफ्ज़)

अल्हम्दुलिल्लाह! आला हज़रत इमाम-उल-मुस्लिमीन मौलाना शाह अहमद रज़ा खाँ बरेलवी (रहमतुल्लाह अलैह) के इल्मी खज़ानों और फ़िक़्ही ज़ख़ीरों को आधुनिक शैली में वर्तमान युग की माँगों के अनुसार सामने लाने के लिए दारुल उलूम जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर में 'रज़ा फाउंडेशन' के नाम से जो संस्था मार्च 1988 में स्थापित की गई थी, वह प्रस्तावित योजना के विकासात्मक चरणों को अत्यंत सफलता और तीव्र गति से पार करते हुए अपने लक्ष्य की ओर बढ़ रही है। अब तक यह संस्था इमाम अहमद रज़ा की कई कृतियाँ प्रकाशित कर चुकी है, लेकिन इस संस्था की सबसे बड़ी उपलब्धि 'अल-अताया अन-नबविया फ़िल-फ़तावा अर-रज़विया', जिसे 'फ़तावा रज़विया' के नाम से जाना जाता है, का शोध और अनुवाद के साथ उत्कृष्ट और सुंदर ढंग से प्रकाशन है। उक्त फ़तावा का प्रकाशन शाबान अल-मुअज़्ज़म 1410 हिजरी / मार्च 1990 ईस्वी में शुरू हुआ था। और अल्लाह तआला के फ़ज़ल और रसूल अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की इनायत से लगभग बारह (12) वर्षों के संक्षिप्त समय में बाईसवीं (22) जिल्द आपके हाथों में है। इससे पहले: किताबुत तहारत (पवित्रता), किताबुस सालात (नमाज़), किताबुल जनाइज़ (जनाज़ा), किताबुज़ ज़कात, किताबुस सौम (रोज़ा), किताबुल हज, किताबुन निकाह, किताबुत तलाक़, किताबुल ईमान (शपथ), किताबुल हुदूद वत तज़ीर (दंड विधान), किताबुस सियर (इतिहास/युद्ध), किताबुश शिरका (साझेदारी), किताबुल वक़्फ़, किताबुल बुयूँ (बिक्री), किताबुल हवालह (ऋण हस्तांतरण), किताबुश शहादत (गवाही), किताबुल क़ज़ा वद दावाह (न्यायपालिका और मुकदमेबाजी), किताबुल वकाला (एजेंसी), किताबुल इक़रार (स्वीकृति), किताबुस सुलह (सुलह), किताबुल मुज़ारबा (साझेदारी निवेश), किताबुल अमानत, किताबुल आरिया (उधार), किताबुल हिबा (उपहार), किताबुल इजारा (किराया/ मजदूरी), किताबुल इकरा (दबाव), किताबुल हज़र (प्रतिबंध), किताबुल ग़सब (अवैध कब्जा), किताबुश शुफ़आ (प्रथम क्रयाधिकार), किताबुल क़िस्मत (विभाजन), किताबुल मुज़ारआ (बटाई खेती), किताबुस सैद (शिकार), किताबुज़ ज़बाह (वध), किताबुल अज़हिया (क़ुर्बानी) और किताबुल हज़र वल इबाहत (प्रतिबंध और अनुमति) के पहले संग्रह पर आधारित इक्कीस (21) जिल्दें प्रकाशित

हो चुकी हैं, जिनका विवरण वर्ष, सामग्री, कुल पृष्ठ और उनमें शामिल लेखों की संख्या के आधार पर नीचे दिया गया है।

Page 5 of 692

جلد ۲۲

فتاویٰ رضویہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

پیش لفظ

الحمد للہ! اعلیٰحضرت امام المسلمین مولانا شاہ احمد رضا خاں بریلوی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ کے خزائنِ علمیہ اور ذخائر فقہیہ کو جدید انداز میں عصرِ حاضر کے تقاضوں کے عین مطابق منظرِ عام پر لانے کے لئے دارالعلوم جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور میں رضا فاؤنڈیشن کے نام سے جو ادارہ مارچ ۱۹۸۸ء میں قائم ہوا تھا وہ انتہائی کامیابی اور برق رفتاری سے مجوزہ منصوبہ کے ارتقائی مراحل کو طے کرتے ہوئے اپنے ہدف کی طرف بڑھ رہا ہے۔ اب تک یہ ادارہ امام احمد رضا کی متعدد تصانیف شائع کر چکا ہے مگر اس ادارے کا عظیم ترین کارنامہ العطایا النبویۃ فی الفتاوی الرضویہ المعروف بہ فتاویٰ رضویہ کی تخریج و ترجمہ کے ساتھ عمدہ و خوبصورت انداز میں اشاعت ہے۔ فتاویٰ مذکورہ کی اشاعت کا آغاز شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ / مارچ ۱۹۹۰ء میں ہوا تھا۔ اور بفضلہٖ تعالٰی جل مجدہ و بعنایت رسول اکرم ﷺ تقریباً بارہ ۱۲ سال کے مختصر عرصہ میں بائیسویں ۲۲ جلد آپ کے ہاتھ میں ہے۔ اس سے قبل کتاب الطہارۃ کتاب الصلوۃ، کتاب الجنائز، کتاب الزکوۃ، کتاب الصوم، کتاب الحج، کتاب النکاح، کتاب الطلاق، کتاب الایمان، کتاب الحدود و التعزیر، کتاب السیر، کتاب الشرکۃ، کتاب الوقف، کتاب البیوع، کتاب الحوالہ، کتاب الشہادۃ، کتاب القضاء و الدعاوی، کتاب الوکالۃ، کتاب الاقرار، کتاب الصلح، کتاب المضاربہ، کتاب الامانات، کتاب العاریہ، کتاب الھبہ، کتاب الاجارہ، کتاب الاکراہ، کتاب الحجر، کتاب الغصب، کتاب الشفعۃ، کتاب القسمۃ،

کتاب المزارعہ، کتاب الصید، کتاب الذبائح، کتاب الاضحیہ اور کتاب الحظر والاباحۃ کے حصولِ اول پر مشتمل اکیس ۲۱ جلدیں شائع ہو چکی ہیں جن کی تفصیل سنین، مشمولات، مجموعی صفحات، اور ان میں شامل رسائل کی تعداد کے اعتبار سے حسبِ ذیل ہے۔

Page 5 of 692

Fatawa Razawiyya Volume 22

Vol	Title	Answers to Questions	Number of Treatises	Years of Publication	Pages
1	Kitab al-Taharah (Book of Purification)	22	11	Shaban al-Muazzam 1410 AH — March 1990 AD	838
2	Kitab al-Taharah	33	7	Rabi' al-Thani 1412 AH — November 1991 AD	710
3	Kitab al-Taharah	59	6	Shaban al-Muazzam 1412 AH — February 1992 AD	756
4	Kitab al-Taharah	132	5	Rajab al-Murajjab 1413 AH — January 1993 AD	760
5	Kitab al-Salah (Book of Prayer)	140	6	Rabi' al-Awwal 1414 AH — September 1993 AD	692
6	Kitab al-Salah	457	4	Rabi' al-Awwal 1415 AH — August 1994 AD	736
7	Kitab al-Salah	269	7	Rajab al-Murajjab 1415 AH —	720

Vol	Title	Answers to Questions	Number of Treatises	Years of Publication	Pages
				December 1994 AD	
8	Kitab al-Salah	337	6	Muharram al-Haram 1416 AH — June 1995 AD	664
9	Kitab al-Jana'iz (Book of Funerals)	273	13	Dhu al-Qi'dah 1416 AH — April 1996 AD	946
10	Kitab Zakat, Fasting, Hajj	316	16	Rabi' al-Awwal 1417 AH — August 1996 AD	832
11	Kitab al-Nikah (Book of Marriage)	459	6	Muharram al-Haram 1418 AH — May 1997 AD	736
12	Kitab Nikah, Divorce	328	3	Rajab al-Murajjab 1418 AH — November 1997 AD	688
13	Kitab Divorce, Faith and Hudud/ Tazir (Punishments)	293	2	Dhu al-Qi'dah 1418 AH — March 1998 AD	688
14	Kitab al-Siyar 1 (Book of Campaigns)	339	7	Jumada al-Akhirah 1419 AH — September 1998 AD	712
15	Kitab al-Siyar B	81	15	Muharram al-Haram 1420	744

Vol	Title	Answers to Questions	Number of Treatises	Years of Publication	Pages
				AH — April 1999 AD	
16	Kitab al-Shirkah (Partnership), Kitab al-Waqf (Endowment)	432	3	Jumada al-Ula 1420 AH — September 1999 AD	632
17	Kitab al-Buyu (Sales), Kitab al-Hawala (Debt Transfer), Kitab al-Kafala (Guarantee)	153	2	Dhu al-Qi'dah 1420 AH — February 2000 AD	726
18	Kitab al-Shahadah (Testimony), Kitab al-Qada (Judiciary) & Claims	152	2	Rabi' al-Thani 1421 AH — July 2000 AD	740
19	Kitab al-Wakala (Agency), Kitab al-Iqrar (Acknowledgment), Kitab al-Sulh (Reconciliation), Kitab al-Mudaraba (Investment), Kitab al-Amanat (Trusts), Kitab al-Ariya (Loans), Kitab al-Hiba (Gifts), Kitab al-Ijara (Lease), Kitab al-Ikrah (Compulsion), Kitab al-Hajr (Restriction), Kitab al-Ghasb (Usurpation)	296	3	Dhu al-Qi'dah 1421 AH / February 2001 AD	692

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

जिल्द	विषय	सवालों के जवाब	रिसालों की संख्या	प्रकाशन के वर्ष	पृष्ठ
१	किताब-उत-तहारत (पवित्रता की किताब)	२२	११	शाबान-अल-मुअज़्ज़म १४१० हि. — मार्च १९९० ई.	८३८
२	किताब-उत-तहारत	३३	७	रबी-उल-सानी १४१२ हि. — नवंबर १९९१ ई.	७१०
३	किताब-उत-तहारत	५९	६	शाबान-अल-मुअज़्ज़म १४१२ हि. — फरवरी १९९२ ई.	७५६
४	किताब-उत-तहारत	१३२	५	रजब-उल-मुरज्जब १४१३ हि. — जनवरी १९९३ ई.	७६०
५	किताब-उस-सलात (नमाज़ की किताब)	१४०	६	रबी-उल-अव्वल १४१४ हि. — सितंबर १९९३ ई.	६९२
६	किताब-उस-सलात	४५७	४	रबी-उल-अव्वल १४१५ हि. — अगस्त १९९४ ई.	७३६

जिल्द	विषय	सवालों के जवाब	रिसालों की संख्या	प्रकाशन के वर्ष	पृष्ठ
७	किताब-उस-सलात	२६९	७	रजब-उल-मुरज्जब १४१५ हि. — दिसंबर १९९४ ई.	७२०
८	किताब-उस-सलात	३३७	६	मुहर्रम-उल-हराम १४१६ हि. — जून १९९५ ई.	६६४
९	किताब-उल-जनाइज़ (जनाज़ों की किताब)	२७३	१३	ज़ीक़ादा १४१६ हि. — अप्रैल १९९६ ई.	९४६
१०	किताब ज़कात, रोज़ा, हज	३१६	१६	रबी-उल-अव्वल १४१v हि. — अगस्त १९९६ ई.	८३२
११	किताब-उन-निकाह	४५९	६	मुहर्रम-उल-हराम १४१८ हि. — मई १९९७ ई.	७३६
१२	किताब निकाह, तलाक	३२८	३	रजब-उल-मुरज्जब १४१८ हि. — नवंबर १९९७ ई.	६८८
१३	किताब तलाक, ईमान और हुदूद व ताज़ीर	२९३	२	ज़ीक़ादा १४१८ हि. — मार्च १९९८ ई.	६८८
१४		३३९	७		७१२

जिल्द	विषय	सवालों के जवाब	रिसालों की संख्या	प्रकाशन के वर्ष	पृष्ठ
	किताब-उस-सियर (१) (युद्ध अभियानों की किताब)			जमादी-उल-उख़रा १४१९ हि. — सितंबर १९९८ ई.	
१५	किताब-उस-सियर (ब)	८१	१५	मुहर्रम-उल-हराम १४२० हि. — अप्रैल १९९९ ई.	७४४
१६	किताब-उश-शिरका (साझेदारी), किताब-उल-वक़्फ़	४३२	३	जमादी-उल-ऊला १४२० हि. — सितंबर १९९९ ई.	६३२
१७	किताब-उल-बुयू (बिक्री), किताब-उल-हवाला, किताब-उल-कफ़ाला	१५३	२	ज़ीक़ादा १४२० हि. — फरवरी २००० ई.	७२६
१८	किताब-अश-शहादत (गवाही), किताब-उल-क़ज़ा और दावे	१५२	२	रबी-उल-सानी १४२१ हि. — जुलाई २००० ई.	७४०
१९	किताब-उल-वकाला, किताब-उल-इकरार, किताब-उस-सुल्ह, किताब-उल-मुज़ारबा, किताब-उल-अमानत, किताब-उल-आरिया, किताब-उल-हिबा, किताब-उल-इजारा, किताब-उल-इकराह, किताब-उल-हज्र, किताब-उल-ग़स्ब	२९६	३	ज़ीक़ादा १४२१ हि. / फरवरी २००१ ई.	६९२

पृष्ठ ६९२ का ६

جلد	عنوان	جوابات اسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
۱	کتاب الطھارۃ	۲۲	۱۱	شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ _____ مارچ ۱۹۹۰ء	۸۳۸
۲	کتاب الطھارۃ	۳۳	۷	ربیع الثانی ۱۴۱۲ھ _____ نومبر ۱۹۹۱ء	۷۱۰
۳	کتاب الطھارۃ	۵۹	۶	شعبان المعظم ۱۴۱۲ھ _____ فروری ۱۹۹۲ء	۷۵۶
۴	کتاب الطھارۃ	۱۳۲	۵	رجب المرجب ۱۴۱۳ھ _____ جنوری ۱۹۹۳ء	۷۶۰
۵	کتاب الصلوٰۃ	۱۴۰	۶	ربیع الاول ۱۴۱۴ھ _____ ستمبر ۱۹۹۳ء	۶۹۲

جلد	عنوان	جوابات اسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
				ربیع الاول	
۶	کتاب الصلوٰۃ	۴۵۷	۴	۱۴۱۵ھ _____	۷۳۶
				اگست ۱۹۹۴ء	
				رجب المرجب	
۷	کتاب الصلوٰۃ	۲۶۹	۷	۱۴۱۵ھ _____	۷۲۰
				دسمبر ۱۹۹۴ء	
				محرم الحرام	
۸	کتاب الصلوٰۃ	۳۳۷	۶	۱۴۱۶ھ _____	۶۶۴
				جون ۱۹۹۵ء	
				ذیقعدہ ۱۴۱۶ھ	
۹	کتاب الجنائز	۲۷۳	۱۳	_____ اپریل	۹۴۶
				۱۹۹۶ء	
				ربیع الاول	
۱۰	کتاب زکوٰۃ، صوم، حج	۳۱۶	۱۶	۱۴۱۷ھ _____	۸۳۲
				اگست ۱۹۹۶ء	
				محرم الحرام	
۱۱	کتاب النکاح	۴۵۹	۶	۱۴۱۸ھ _____	۷۳۶
				مئی ۱۹۹۷ء	

جلد	عنوان	جوابات اسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
				رجب المرجب	
۱۲	کتاب نکاح، طلاق	۳۲۸	۳	۱۴۱۸ھ _____	۶۸۸
				نومبر ۱۹۹۷ء	
				ذیقعدہ ۱۴۱۸ھ	
۱۳	کتاب طلاق، ایمان اور حدود و تعزیر	۲۹۳	۲	_____ مارچ	۶۸۸
				۱۹۹۸ء	
				جمادی الاخری	
۱۴	کتاب السیر (۱)	۳۳۹	۷	۱۴۱۹ھ _____	۷۱۲
				ستمبر ۱۹۹۸ء	
				محرم الحرام	
۱۵	کتاب السیر (ب)	۸۱	۱۵	۱۴۲۰ھ _____	۷۴۴
				اپریل ۱۹۹۹ء	
				جمادی الاولیٰ	
۱۶	کتاب الشرکۃ، کتاب الوقف	۴۳۲	۳	۱۴۲۰ھ _____	۶۳۲
				ستمبر ۱۹۹۹ء	
				ذیقعدہ ۱۴۲۰ھ	
۱۷	کتاب البیوع، کتاب الحوالہ، کتاب الکفالہ	۱۵۳	۲	_____ فروری	۷۲۶
				۲۰۰۰ء	

جلد	عنوان	جوابات اسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
				ربیع الثانی	
۱۸	کتاب الشهادة، کتاب القضاء و الدعاوی	۱۵۲	۲	۱۴۲۱ھ _____ جولائی ۲۰۰۰ء	۷۴۰
۱۹	کتاب الوکالة، کتاب الاقرار، کتاب الصلح، کتاب المضاربة، کتاب الامانات، کتاب العاریة، کتاب الهبة، کتاب الاجارة، کتاب الاکراہ، کتاب الحجر، کتاب الغصب	۲۹۶	۳	ذیقعدہ ۱۴۲۱ھ فروری ۲۰۰۱ء	۶۹۲

Fatawa Rizvia, Volume 22

No.	Section / Book Titles	Pages	Treatises	Month / Year	Total Pages
20	Kitab al-Shufa (Pre-emption), Kitab al-Qisma (Partition), Kitab al-Muzara'a (Cultivation), Kitab al-Sayd wa al-Dhaba'ih (Hunting and Slaughtering), Kitab al-Udhiya (Sacrifice)	334	3	Safar al-Muzaffar 1422 AH / May 2001	632
21	Kitab al-Hazr wa al-Ibaha (Prohibitions and Permissions) - Part 1	291	9	Rabi-ul-Awwal 1423 AH / May 2002	676

The arrangement of chapters in the first eight volumes of the old Fatawa Rizvia is the same as mentioned in well-known and prevalent works of jurisprudence (Fiqh) and fatwa. In the twenty (20) volumes published by Raza Foundation, this same order has been maintained. However, the arrangement of the remaining four published volumes of the old Fatawa Rizvia (Volumes 9, 10, 11, and 12) is subject to review due to its non-conformity with the standard chapters of jurisprudence. Therefore, after consultation and inquiry with the Chief Patron of this institution, Muhsin-e-Ahle Sunnat, Mufti-e-Azam Pakistan Hazrat Allama Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarvi, and other senior scholars and spiritual leaders (Mashaikhs), the members of the institution decided that in future volumes, the well-known arrangement of chapters of jurisprudence should be made the basis instead of the arrangement of the old volumes of Fatawa Rizvia. Generally, in books of jurisprudence and fatwa, the title 'Kitab al-Hazr wa al-Ibaha' is mentioned after 'Kitab al-Udhiya'. Since the twentieth volume published by our institution ended with 'Kitab al-Udhiya', the publication of issues related to 'Hazr and Ibaha' (prohibitions and permissions) was started from the twenty-first volume. In this regard, we are fully benefiting from and taking guidance from the elegant research of Bahr-ul-Uloom Hazrat Maulana Mufti Abdul Mannan Sahab Azmi (may his high blessings continue), viewing it with the utmost esteem.

It should be remembered that the volume containing the title 'Kitab al-Hazr wa al-Ibaha' in the old Fatawa Rizvia, which was published as Volume 10 by Maktaba Raza Aiwan-e-Irfan Behilm Pur and as Volume 9 by Raza Academy Mumbai, is unorganized

and not categorized into chapters. The beginning and end of some treatises included in it are not distinct; some untitled treatises are included, while the contents of some treatises are mentioned in a scattered and dispersed manner instead of being collected together. Despite the titles and issues of both parts included in this volume being similar, the lists of both were not merged. Therefore, its arrangement and categorization was quite a difficult and time-consuming matter. When the writer began working on it, placing trust in Allah, by the grace and mercy of Allah Almighty, the kind gaze of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him), and the spiritual influence and miracle of Ala Hazrat (may mercy be upon him), this work reached completion in less time than expected. Praise be to Allah for that.

The matters we have specifically kept in mind in the arrangement of 'Kitab al-Hazr wa al-Ibaha' are as follows:

फतावा रज़विया, खंड 22

क्रमांक	अध्याय / पुस्तकों के शीर्षक	पृष्ठ	शोधपत्र	माह / वर्ष	कुल पृष्ठ
20	किताब अल-शुफ़ा (पूर्व-क्रय), किताब अल-क़िस्मा (विभाजन), किताब अल-मुज़ाराआ (खेती), किताब अल-सय्यद वल ज़बाह (शिकार और वध), किताब अल-उज़हिया (क़ुर्बानी)	334	3	सफ़र अल-मुज़फ़्फ़र 1422 हिजरी / मई 2001	632
21	किताब अल-हज़्र वल इबाहत (निषेध और अनुमति) - भाग 1	291	9	रबी-उल-अव्वल 1423 हिजरी / मई 2002	676

पुरानी फतावा रज़विया के पहले आठ खंडों के अध्यायों का क्रम वही है जो प्रसिद्ध और प्रचलित फ़िक़्ह और फतवे की किताबों में उल्लिखित है। रज़ा फाउंडेशन द्वारा प्रकाशित बीस (20) खंडों में इसी क्रम को ध्यान में रखा गया है। हालाँकि, पुरानी फतावा रज़विया के शेष चार प्रकाशित खंडों (9वें, 10वें, 11वें और 12वें) का क्रम फ़िक़्ह के अध्यायों के साथ असंगति के कारण समीक्षा के अधीन है। इसलिए, इस संस्था के मुख्य संरक्षक, मोहसिन-ए-अहले सुन्नत, मुफ़्ती-ए-आज़म पाकिस्तान हज़रत अल्लामा मौलाना मुफ़्ती मोहम्मद अब्दुल क़य्यूम हज़रवी साहब और अन्य वरिष्ठ विद्वानों और मशायख़ों से परामर्श और पूछताछ के बाद, संस्था के सदस्यों ने निर्णय लिया कि भविष्य में प्रकाशित होने वाले खंडों में फतावा रज़विया के पुराने खंडों के क्रम के बजाय फ़िक़्ह के अध्यायों के प्रसिद्ध क्रम को आधार बनाया जाए। आम तौर पर फ़िक़्ह और फतवे की किताबों में 'किताब अल-उज़हिया' के बाद 'किताब अल-हज़्र वल इबाहत' का शीर्षक दिया जाता है। चूँकि हमारी संस्था से प्रकाशित बीसवें खंड का अंत 'किताब अल-उज़हिया' पर हुआ, इसलिए इक्कीसवें खंड से 'हज़्र और इबाहत' के मुद्दों का प्रकाशन शुरू किया गया। इस संबंध में, हम बहर-उल-उलूम हज़रत मौलाना मुफ़्ती अब्दुल मन्नान साहब आज़मी (उनका आशीर्वाद बना रहे) के परिष्कृत शोध को अत्यंत सम्मान की दृष्टि से देखते हुए उससे भरपूर लाभ और मार्गदर्शन प्राप्त कर रहे हैं।

याद रहे कि पुरानी फतावा रज़विया के खंड में 'किताब अल-हज़्र वल इबाहत' शीर्षक वाला खंड, जिसे मकतबा रज़ा ऐवान-ए-इरफ़ान बहिलम पुर ने 10वें खंड के रूप में और रज़ा अकादमी मुंबई ने

9वें खंड के रूप में प्रकाशित किया है, वह अव्यवस्थित और बिना अध्याय के है। इसमें शामिल कुछ शोधपत्रों की शुरुआत और अंत स्पष्ट नहीं है; कुछ बिना नाम के शोधपत्र शामिल हैं, जबकि कुछ शोधपत्रों की सामग्री एक जगह होने के बजाय अलग-अलग बिखरी हुई है। इस खंड में शामिल दोनों भागों के शीर्षक और मुद्दे समान होने के बावजूद, दोनों की सूची को एक साथ नहीं जोड़ा गया था। इसलिए, इसका आयोजन और श्रेणीकरण काफी कठिन और समय लेने वाला मामला था। लेखक ने अल्लाह पर भरोसा करते हुए इस पर काम शुरू किया, तो अल्लाह तआला के अनुग्रह और कृपा, अल्लाह के रसूल (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) की कृपा दृष्टि और आला हज़रत (उन पर रहमत हो) के आध्यात्मिक प्रभाव और चमत्कार की बदौलत यह काम उम्मीद से कम समय में पूरा हो गया। इसके लिए अल्लाह का शुक्र है।

'किताब अल-हज़्र वल इबाहत' के आयोजन में हमने जिन बातों का विशेष रूप से ध्यान रखा है, वे निम्नलिखित हैं:

पृष्ठ 7/692

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۲

نمبر شمار	ابواب و کتب کے عنوانات	صفحات	رسائل	ماہ / سنہ	کل صفحات
۲۰	کتاب الشفعہ، کتاب القسمہ، کتاب المزارعہ، کتاب الصید والذباح، کتاب الاضحیہ	۳۳۴	۳	صفر المظفر ۱۴۲۲ھ مئی ۲۰۰۱ء	۶۳۲
۲۱	کتاب الحظر والاباحۃ (حصہ اول)	۲۹۱	۹	ربیع الاول ۱۴۲۳ھ مئی ۲۰۰۲ء	۶۷۶

فتاویٰ رضویہ قدیم کی پہلی آٹھ جلدوں کے ابواب کی ترتیب وہی ہے جو معروف و متداول فقہ و فتاویٰ میں مذکور ہے۔ رضا فاؤنڈیشن کی طرف سے شائع ہونے والی بیس (۲۰) جلدوں میں اسی ترتیب کو ملحوظ رکھا گیا ہے۔ مگر فتاویٰ رضویہ قدیم کی بقیہ چار مطبوعہ (جلد نہم، دہم، یازدہم، دوازدہم) کی ترتیب ابواب فقہ سے عدم مطابقت کی وجہ سے محل نظر ہے۔ چنانچہ ادارہ ہٰذا کے سر پرست اعلیٰ محسن اہلسنت مفتی اعظم پاکستان حضرت علامہ مولانا مفتی محمد عبدالقیوم ہزاروی صاحب اور دیگر اکابر علماء و مشائخ سے استشارہ و استفسار کے بعد اراکین ادارہ نے فیصلہ کیا کہ آئندہ شائع ہونے والی جلدوں میں فتاویٰ رضویہ کی قدیم جلدوں کی ترتیب کے بجائے ابواب فقہ کی معروف ترتیب کو بنیاد بنایا جائے، عام طور پر فقہ و فتاویٰ رضویہ کی کتب میں کتاب الاضحیہ کے بعد کتاب الحظر والاباحۃ کا عنوان ذکر کیا جاتا ہے اور ہمارے ادارے سے شائع شدہ بیسویں جلد کا اختتام چونکہ کتاب الاضحیہ پر ہوا لہٰذا اکیسویں جلد سے مسائل حظر و اباحت کی اشاعت کا آغاز کیا گیا۔ اس سلسلہ میں بحر العلوم حضرت مولانا مفتی عبد المنان صاحب اعظمی

دامت برکاتہم العالیہ کی تحقیق انیق کو انتہا قدر کی نگاہ سے دیکھتے ہوئے اس سے بھر پور فائدہ اور رہنمائی حاصل کر رہے ہیں۔

یاد رہے کہ فتاویٰ رضویہ قدیم جلد میں کتاب الحظر والاباحۃ کے عنوان پر مشتمل جلد جس کی مکتبہ رضا ایوان عرفان بہیلم پور نے جلد دہم اور رضا اکیڈمی بمبئی نے جلد نہم کے شائع کیا ہے وہ غیر مرتب اور غیر مبوب ہے اس میں شامل بعض رسائل کی ابتدا و انتہا ممتاز نہیں، کچھ رسائل بے نام شامل ہیں جبکہ بعض رسالوں کے مندرجات یکجا ہونے کی بجائے متفرق منتشر طور پر مذکور ہیں اس جلد میں شامل دونوں حصوں کے عنوانات و مسائل ایک جیسے ہونے کے باوجود دونوں کی فہرست یکجا نہیں کی گئی۔ لہٰذا اس کی ترتیب و تبویب خاصا مشکل اور وقت طلب معاملہ تھا۔ راقم نے متوکلاً علی اللہ اس پر کام شروع کیا تو اللہ تعالیٰ کے فضل و کرم، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کی نظر عنایت اور اعلیٰحضرت علیہ الرحمہ کے روحانی تصرف و کرامت کے صدقے میں توقع سے بھی کم وقت میں یہ کام پایہ تکمیل کو پہنچ گیا۔ الحمد للہ علی ذلک۔

کتاب الحظر والاباحۃ کی ترتیب میں ہم نے جن امور کو بطور خاص ملحوظ رکھا ہے وہ مندرجہ ذیل ہیں۔

Fatawa Razawiyya | Volume 22

(a) The rulings related to prohibition and permissibility from both published parts of the old Fatawa Razawiyya have been categorized together based on the issues (mentioned in the inquiries). (b) In cases where issues related to different chapters were mentioned in a single inquiry, each issue has been recorded under its respective chapter along with the name of the inquirer. (c) Issues included in the 'Kitab al-Hazr wa al-Ibaha' (Book of Prohibition and Permissibility) of the old Fatawa Razawiyya have been placed under relevant chapters according to their titles. (d) The beginning and end of the treatises have been clearly distinguished. (e) Titles have been provided for anonymous treatises. (f) Treatises whose contents were not together have been consolidated. (g) Some treatises by A'la Hazrat related to prohibition and permissibility that could not be included in the old Fatawa Razawiyya have also been included at appropriate places. (h) After the new categorization, the current order became different from the previous one; therefore, a complete index for the entire book had to be prepared anew according to the current chapters. (i) A detailed index of the contents of all treatises included in this volume has been compiled. (j) At some places, while discussing, A'la Hazrat (may Allah have mercy on him), in view of his profound scholarship, brings under discussion issues that cannot be listed under any of the relevant chapters. For such issues, we have compiled a separate list titled 'Supplementary Issues' after the detailed index.

Translators of the Kitab al-Hazr wa al-Ibaha

Except for the treatises that have now been newly included in the Fatawa, the complete translation of Arabic and Persian passages of the entire ''Kitab al-Hazr wa al-Ibaha'' has been done by the master of traditional and rational sciences, the noble scholar, famous researcher, author of many books, the pride of teachers, Hazrat Maulana Allama Mufti Qazi Muhammad Saifur Rahman Sahib (may his blessings endure). He is the son of Ustadh al-Asatidha Hazrat Allama Maulana Muhammad Abdus Subhan bin Maulana Mazhar Jamil bin Maulana Mufti Muhammad Ghaus (Kelabatt, Hazara) and the grandson of the teachers of Shaykh al-Hadith wa al-Tafsir Hazrat Maulana Muhammad Khalil Sahib Muhaddith Hazarvi. You studied all the academic courses from your respected father, and upon graduation...

फ़तावा रज़विया | खंड २२

(अ) 'हज़्र व इबाहत' (निषेध और अनुमति) से संबंधित पुराने फ़तावा रज़विया के दोनों प्रकाशित हिस्सों के(इस्तिफ़ता में वर्णित) मसलों के आधार पर एक साथ वर्गीकरण कर दिया गया है। (ब) एक ही इस्तिफ़ता में विभिन्न अध्यायों से संबंधित मसले वर्णित होने की स्थिति में, प्रत्येक मसले को पूछने वाले के नाम के साथ संबंधित अध्याय के तहत दर्ज किया गया है। (स) पुराने फ़तावा रज़विया की 'किताबुल हज़्र वल इबाहत' में शामिल मसलों को उनके शीर्षकों के अनुसार संबंधित अध्यायों के तहत शामिल कर दिया गया है। (द) लेखों (रिसालों) की शुरुआत और अंत को स्पष्ट रूप से अलग किया गया है। (इ) अनाम लेखों के नामों को स्पष्ट कर दिया गया है। (फ) जिन लेखों की सामग्री एक साथ नहीं थी, उन्हें इकट्ठा कर दिया गया है। (ग) हज़्र व इबाहत से संबंधित आला हज़रत के कुछ लेख जो पुराने फ़तावा रज़विया में शामिल नहीं हो सके थे, उन्हें भी उचित स्थान पर प्रकाशन में शामिल कर दिया गया है। (ह) नए वर्गीकरण के बाद वर्तमान क्रम पिछले क्रम से भिन्न हो गया, इसलिए पूरी पुस्तक की संपूर्ण अनुक्रमणिका वर्तमान अध्यायों के अनुसार नए सिरे से तैयार करनी पड़ी। (ट) इस खंड में शामिल सभी लेखों की सामग्री की एक विस्तृत अनुक्रमणिका तैयार की गई है। (य) आला हज़रत (रहमतुल्लाह अलैह) कुछ स्थानों पर चर्चा करते हुए अपनी विद्वत्ता के कारण ऐसे मसले भी विचारार्थ ले आते हैं जो संबंधित अध्यायों में से किसी के भी तहत नहीं आ सकते। ऐसे मसलों के लिए हमने विस्तृत अनुक्रमणिका के बाद 'अनुषंगिक मसले' (ज़िम्मी मसाइल) शीर्षक से एक अलग सूची तैयार की है।

किताबुल हज़्र वल इबाहत के अनुवादक

उन लेखों के अलावा जिन्हें अब फ़तावा में नए सिरे से शामिल किया गया है, पूरी "किताबुल हज़्र वल इबाहत" के अरबी और फ़ारसी उद्धरणों का पूर्ण अनुवाद जामे मनकूल व मक़ूल, फ़ाज़िल जलील, प्रसिद्ध शोधकर्ता, कई पुस्तकों के लेखक, शिक्षकों के गौरव हज़रत मौलाना अल्लामा मुफ्ती क़ाज़ी मोहम्मद सैफ़ुर रहमान साहब (दामत बरकातुहुमुल आलिया) ने किया है। आप उस्तादुल असातिज़ा हज़रत अल्लामा मौलाना मोहम्मद अब्दुस सुभान बिन मौलाना मज़हर जमील बिन मौलाना मुफ्ती मोहम्मद ग़ौस (केला बट, हज़ारा) के साहबज़ादे और शैखुल हदीस वत तफ़सीर हज़रत मौलाना मोहम्मद ख़लील साहब मुहद्दिस हज़ारवी के नवासे हैं। आपने सभी पाठ्यक्रम अपने पूज्य पिता से पढ़े और स्नातक होते ही...

(ا) حظر و اباحت سے متعلق فتاویٰ رضویہ قدیم کے دونوں مطبوعہ حصوں کی (استفتاء میں مذکور) مسائل کے اعتبار سے یکجا تبویب کر دی ہے۔ (ب) ایک ہی استفتاء میں مختلف ابواب سے متعلق مسائل مذکور ہونے کی صورت میں ہر مسئلہ کو مستفتی کے نام سمیت متعلق باب کے تحت درج کیا ہے۔ (ج) فتاویٰ رضویہ قدیم کی کتاب الحظر والاباحۃ میں شامل مسائل کو ان کے عنوانات کے مطابق متعلقہ ابواب کے تحت داخل کر دیا ہے۔ (د) رسائل کی ابتداء و انتہاء کو ممتاز کیا ہے۔ (ھ) بے نام رسائل کے ناموں کو ظاہر کیا ہے۔ (و) جن رسائل کے مندرجات و مشمولات یکجا نہ تھے ان کو اکٹھا کر دیا ہے۔ (ز) حظر و اباحت سے متعلقہ بعض رسائل اعلیحضرت جو فتاویٰ رضویہ قدیم میں شامل نہ ہوسکے تھے ان کو بھی مناسب جگہ پر شامل اشاعت کر دیا ہے۔ (ح) تبویب جدید کے بعد موجودہ ترتیب سابق ترتیب سے مختلف ہو گئی، لہٰذا پوری کتاب کی مکمل فہرست موجودہ ابواب کے مطابق نئے سرے سے تیار کرنا پڑی۔ (ط) جلد ہذا میں شامل تمام رسائل کے مندرجات کی مفصل فہرست مرتب کی گئی ہے۔ (ی) اعلیحضرت رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ بعض مقامات پر گفتگو کرتے ہوئے اپنے تبحر علمی کے پیش نظر ایسے مسائل بھی زیر بحث لے آتے ہیں جو متعلقہ ابواب میں سے کسی کے تحت مندرج نہیں ہو سکتے ایسے مسائل کے لئے مفصل فہرست کے بعد ہم نے ضمنی مسائل کے عنوان سے الگ فہرست مرتب کی ہے۔

کتاب الحظر والاباحۃ کے مترجم

سوائے ان رسائل کے جن کو اب فتاویٰ نئے سرے سے شامل کیا گیا ہے پوری "کتاب الحظر والا باحۃ" کی عربی اور فارسی عبارات کا مکمل ترجمہ جامع منقول و معقول، فاضل جلیل، محقق شہیر، مصنف کتب کثیرہ، فخر المدرسین حضرت مولانا علامہ مفتی قاضی محمد سیف الرحمن

صاحب دامت برکاتہم العالیہ نے کیا ہے جو استاذ الاستاذہ حضرت علامہ مولانا محمد عبد السبحان بن مولانا مظہر جمیل بن مولانا مفتی محمد غوث (کلا بٹ، ہزارہ) کے صاحبزادے اور اساتذہ شیخ الحدیث والتفسیر حضرت مولانا محمد خلیل صاحب محدث ہزاروی کے نواسے ہیں، آپ نے تمام درسیات اپنے والد گرامی سے پڑھیں فارغ التحصیل ہوتے ہی

Fatawa Ridawiyya Volume 22

[He] became associated with teaching and instruction and here, for many years, he performed teaching duties as Shaykh al-Hadith in the renowned Sunni institution, Jamia Rahmaniya, Haripur. Your ancestors performed the duty of establishing truth and nullifying falsehood with great courage. Thus, several academic and non-academic works of your respected father, Hazrat Maulana Qazi Muhammad Abdus Subhan, and elder brother, Hazrat Maulana Qazi Ghulam Mahmood (may Allah have mercy on them both), are well-known among people of knowledge. Their services in debates and refutation of innovations, especially against Wahhabism, are held in high regard by the Ahl al-Sunnat wa al-Jama'at.

Twenty-second Volume This volume is the second part of the "Book of Prohibition and Permission" (Kitab al-Hazr wa al-Ibaha), which contains answers to 241 questions and consists of a total of 692 pages. In this volume, the issues related to five fundamental chapters that have been brought under discussion are as follows: (1) Utensils and Jewelry (2) Dress and Appearance (3) Seeing and Touching (4) Greeting, Salutation, and Honoring Sayyids (5) Beard, Shaving and Trimming, Circumcision, and Cupping

Many other issues from various chapters were discussed incidentally, so the author has also prepared a supplementary list of issues for the convenience of readers, in addition to the detailed list of issues and treatises. Furthermore, if issues from five independent chapters included in this volume were incidentally listed under each other, we have mentioned their list at the end of the detailed list of the relevant chapter as a supplement, so that there is no difficulty or ambiguity in searching for those issues.

The following six treatises, based on extremely valuable and precious research and scrutiny, are also the beauty of this volume: (1) Al-Zubdah al-Zakiyyah fi Tahrim Sujud al-Tahiyyah (1337 AH) A detailed explanation of the prohibition of the prostration of respect and arguments and proofs from the Quran and Hadith for it.

Page 9 of 692

फ़तावा रज़विया खंड 22

[वह] शिक्षण और निर्देशन से जुड़ गए और यहाँ कई वर्षों तक उन्होंने अहले सुन्नत के प्रसिद्ध संस्थान जामिया रहमानिया, हरिपुर में शेखुल हदीस के रूप में शिक्षण कर्तव्यों का पालन किया। आपके पूर्वजों ने डंके की चोट पर हक को स्थापित करने और बातिल (झूठ) को मिटाने का कर्तव्य निभाया। अतः आपके आदरणीय पिता हज़रत मौलाना काज़ी मोहम्मद अब्दुल सुभान साहब और बड़े भाई हज़रत मौलाना काज़ी ग़ुलाम महमूद साहब (अल्लाह उन दोनों पर रहमत करे) की कई शैक्षणिक और गैर-शैक्षणिक कृतियाँ विद्वानों के बीच प्रसिद्ध हैं। वाद-विवाद और कुरीतियों के खंडन में, विशेष रूप से वहाबियत के खिलाफ, इन बुज़ुर्गों की सेवाओं को अहले सुन्नत वल जमात में अत्यंत सम्मान की दृष्टि से देखा जाता है।

बाईसवाँ खंड यह खंड "किताब अल-हज़र वल-इबाहा" (निषेध और अनुमति की पुस्तक) का दूसरा भाग है, जिसमें 241 प्रश्नों के उत्तर हैं और इसमें कुल 692 पृष्ठ हैं। इस खंड में मुख्य रूप से जिन पांच अध्यायों से संबंधित विषयों पर चर्चा की गई है, वे इस प्रकार हैं: (१) बर्तन और आभूषण (२) पहनावा और रूप-रंग (३) देखना और छूना (४) सलाम, अभिवादन और सादात (सैयदों) का सम्मान (५) दाढ़ी, मुंडन और कतरना, खतना और हजामत (रक्तमोक्षण)

अन्य कई अध्यायों के अनेक विषयों पर प्रसंगवश चर्चा हुई है, इसलिए लेखक ने पाठकों की सुविधा के लिए विषयों और शोध-पत्रों की विस्तृत सूची के अलावा एक पूरक सूची भी तैयार की है। इसके अलावा, यदि इस खंड में शामिल पांच स्वतंत्र अध्यायों के विषय कहीं एक-दूसरे के अंतर्गत प्रसंगवश सूचीबद्ध थे, तो हमने उनकी सूची संबंधित अध्याय की विस्तृत सूची के अंत में पूरक के रूप में दी है, ताकि उन विषयों को खोजने में कोई कठिनाई या स्पष्टता न हो।

अत्यंत महत्वपूर्ण और बहुमूल्य शोध और विश्लेषण पर आधारित निम्नलिखित छह शोध-पत्र भी इसी खंड की शोभा हैं: (१) अल-ज़ुबदा अल-ज़किया फ़ी तहरीरम सुजूद अल-तहिय्या (१३३७ हिजरी) ताज़ीमी सजदे (सम्मान के सजदे) की मनाही का विस्तृत वर्णन और उस पर कुरान और हदीस से प्रमाण और दलीलें।

पृष्ठ 9/692

درس و تدریس سے وابستہ ہوگئے اور یہاں سالہا سال آپ نے اہلسنت کے معروف ادارے جامعہ رحمانیہ ہری پور میں بطور شیخ الحدیث تدریسی فرائض سر انجام دئے، آپ کے آباء واجداد نے ڈنکے کی چوٹ پر احقاق حق اور ابطال باطل کا فریضہ سر انجام دیا، چنانچہ آپ کے والد گرامی حضرت مولانا قاضی محمد عبد السبحان صاحب اور برادر اکبر حضرت مولانا قاضی غلام محمود صاحب رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہما کی متعدد درسی و غیر درسی تصانیف ارباب علم میں معروف ہیں۔ مناظرہ ورد بد مذہبیہ میں خصوصاً روہابیہ میں ان بزرگوں کی خدمات کو اہل سنت و جماعت میں انتہائی قدر کی نگاہ سے دیکھا جاتا ہے۔

بائیسویں جلد یہ جلد "کتاب الحظر والاباحۃ" کا دوسرا حصہ ہے جو ۲۴۱ سوالوں کے جوابات اور مجموعی طور پر ۶۹۲ صفحات پر مشتمل ہے اس جلد میں بنیادی طور پر جن پانچ ابواب سے متعلق مسائل کو زیر بحث لایا گیا ہے وہ یہ ہیں: (۱) ظروف و زیورات (۲) لباس و وضع قطع (۳) دیکھنا اور چھونا (۴) سلام و تحیت و تعظیم سادات (۵) داڑھی، حلق و قصر، ختنہ و حجامت

دیگر کئی ایک ابواب سے مسائل کثیرہ پر ضمناً گفتگو واقع ہوئی لہٰذا راقم الحروف نے مسائل و رسائل کی مفصل فہرست کے علاوہ مسائل ضمیمہ کی ایک فہرست بھی قارئین کی سہولت کے لئے تیار کر دی ہے نیز اس جلد میں شامل پانچ پر مستقل ابواب سے مسائل اگر کہیں ایک دوسرے کے تحت ضمناً مندرج تھے، تو ان کی فہرست ہم نے متعلقہ باب کی مفصل فہرست کے آخر میں بطور ضمیمہ ذکر کر دی ہے تاکہ ان مسائل کی تلاش میں دقت ابہام پیدا نہ ہو۔

انتہائی وقیع اور گرانقدر تحقیقات و تدقیقات پر مشتمل مندرجہ ذیل چھ رسائل بھی اسی جلد کی زینت ہیں: (۱) الزبدۃ الزکیۃ فی تحریم سجود التحیۃ (۱۳۳۷ھ) سجدۂ تعظیمی کی حرمت کا مفصل بیان اور اس پر قرآن و حدیث سے دلائل و براہین

Volume 22 Fatawa Rizvia

(2) Lumat al-Duha fi Ifa al-Liha (1315 AH) A reasoned explanation of the obligation of the beard, its limit, and the condemnation of trimming or shaving it.

(3) Al-Tayyib al-Wajiz fi Amt'at al-Wirth wa al-Abriz (1309 AH) A statement of which metals men and women can use and up to what weight, as well as the criteria for the limits of permissibility for shoes and caps.

(4) Murawwaj al-Lunja' li-Khruj al-Nisa' (1315 AH) Injunctions regarding the modesty and veiling of women.

(5) Safa'ih al-Lujayn fi Kawn al-Tashafuh bi-Kaffay al-Yadayn (1306 AH) Proof that handshaking should be done with both hands.

(6) Ibr al-Maqal fi Qiblat al-Ijlal (1308 AH) Explanation of the permissibility of a kiss of respect.

Of these, the first two mentioned treatises were previously included in the 'Kitab al-Hazr wa al-Ibahah' of the old Fatawa Rizvia, while four treatises have been added now.

Jamadi al-Ukhra 1423 AH August 2002 AD Hafiz Muhammad Abdul Sattar Saeedi Director of Education, Jamia Nizamia Rizvia, Lahore

Page 10 of 692

जिल्द 22 फ़तावा रज़विया

(2) लमअत अल-दुहा फ़ी इफ़ा अल-लिहा (1315 हिजरी) दाढ़ी के वाजिब होने, उसकी सीमा और उसे कटवाने या मुंडवाने की निंदा का सप्रमाण वर्णन।

(3) अत-तय्यिब अल-वजीज़ फ़ी अमतिअत अल-विर्ल व अल-अबरीज़ (1309 हिजरी) पुरुष और महिलाएँ कौन सी धातुओं का किस वज़न तक इस्तेमाल कर सकते हैं, साथ ही जूतों और टोपियों में उनके इस्तेमाल की अनुमति की सीमा का वर्णन।

(4) मुरव्वज अल-लुनजा लि-खुरूज अल-निसा (1315 हिजरी) महिलाओं के पर्दे और शर्म के अहकाम (नियम)।

(5) सफ़ाइह अल-लुजैन फ़ी कौन अत-तशाफ़ुह बि-कफ़्फ़ै अल-यदैन (1306 हिजरी) इस बात का प्रमाण कि हाथ मिलाना दोनों हाथों से होना चाहिए।

(6) इब्र अल-मक़ाल फ़ी क़िबलत अल-इजलाल (1308 हिजरी) सम्मानपूर्वक चूमने (बोसा-ए-तज़ीमी) की अनुमति का वर्णन।

इनमें से पहले दो उल्लेखित रिसाले (लघु ग्रंथ) पहले से पुराने फ़तावा रज़विया की 'किताब अल-हज़र वल-इबाहत' में शामिल थे, जबकि चार रिसाले अब शामिल किए गए हैं।

जमादी अल-उखरा 1423 हिजरी अगस्त 2002 ईस्वी हाफ़िज़ मुहम्मद अब्दुल सत्तार सईदी नाज़िम-ए-तलीमात जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर

पृष्ठ 692 में से 10

(۲) لمعة الضحی فی اعفاء اللحی (۱۳۱۵ھ) داڑھی کے وجوب، اس کی حد اور اس کو کتروانے یا منڈانے کی مذمت کا مدلل بیان (۳) الطیب الوجیز في امتعة الورث والابریز (۱۳۰۹ھ) مرد و عورت کون سی دھاتیں کس وزن تک استعمال کر سکتے ہیں نیز ان کا مدار جوتے اور ٹوپی کی حد جواز کا بیان (۴) مروج اللنجاء لخروج النساء (۱۳۱۵ھ) عورتوں کے شرم پر دہ کے احکام۔ (۵) صفائح اللجین في کون التصافح بکفي الیدین (۱۳۰۶ھ) اس بات کا ثبوت کہ مصافحہ دونوں ہاتھوں سے ہونا چاہئے۔ (۶) ابر المقال فی قبلة الاجلال (۱۳۰۸ھ) بوسہ تعظیمی کے جواز کا بیان ان میں سے مقدم الذکر دو رسالے پہلے سے فتاویٰ رضویہ قدیم کی کتاب الحظر والاباحۃ میں شامل تھے جبکہ چار رسائل اب شامل کئے گئے ہیں۔

جمادی الاخریٰ ۱۴۲۳ھ اگست ۲۰۰۲ء حافظ محمد عبدالستار سعیدی ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور

Fatawa Rizvia, Volume 22

Detailed Table of Contents

Vessels and Ornaments (Usage of items made of rings, gold, silver, brass, iron, etc.)	**111**	**The pure Shariah has revoked the original permissibility of gold and silver.**	**112**
Question regarding putting silver buttons on shirts and waistcoats, etc.	111	I say secondly.	112
		Attaching chains with buttons is intended for adornment and jewelry, which is impermissible for men.	112
There is no harm in just sewing silver buttons.	111	The use of a few silver items is exempted from prohibition for men.	112
Clarification by jurists regarding the permission for gold studs/knobs.	111	I say thirdly.	112
Stud/knob and button are the same thing, only the appearance differs.	112	Doubt regarding prohibited things is like certainty.	112
Silver chains attached with buttons are highly questionable.	112	Wearing silk clothes, i.e., putting them on, wrapping them around, and anything resembling them in any matter is forbidden; all other ways of use are permissible.	113
The original rule for the use of gold and silver is prohibition.	112	It is not correct to compare silver chains to silver work (embroidery/craft), as the difference between the two is obvious.	113

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

विस्तृत विषय सूची

पात्र और आभूषण (अंगूठी, सोने, चांदी, पीतल और लोहे आदि की वस्तुओं का उपयोग) 111

कुर्तों और सदरियों आदि में चांदी के बटन लगाने से संबंधित प्रश्न। 111

केवल चांदी के बटन टाँकने में कोई हर्ज नहीं। 111

सोने की घुंडियों की अनुमति के बारे में न्यायविदों का स्पष्टीकरण। 111

घुंडी और बटन एक ही चीज हैं, केवल रूप का अंतर है। 112

चांदी की जंजीरें जो बटनों के साथ लगाई जाती हैं, अत्यधिक विचारणीय (संदिग्ध) हैं। 112

सोने और चांदी के उपयोग में मूल नियम निषेध है। 112

शुद्ध शरीयत ने सोने और चांदी की मूल अनुमति को रद्द कर दिया है। 112

मैं दूसरी बात कहता हूँ। 112

बटनों के साथ जंजीरें लगाने का उद्देश्य सजावट और आभूषण है जो पुरुषों के लिए नाजायज है। 112

पुरुषों के लिए चांदी की कुछ चीजों का उपयोग निषेध से अपवाद है। 112

मैं तीसरी बात कहता हूँ। 112

निषिद्ध वस्तुओं में संदेह निश्चितता के समान है। 112

रेशमी वस्त्र पहनना, ओढ़ना और जिस बात में उनकी समानता हो, वह वर्जित है; उपयोग के बाकी सभी तरीके जायज़ हैं। 112 113

चांदी की जंजीरों की तुलना चांदी के काम (कढ़ाई/कारीगरी) से करना सही नहीं है, क्योंकि दोनों में अंतर स्पष्ट है। 112 113

पृष्ठ 11 का 692

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۲

فہرست مضامین مفصل

ظروف و زیورات (انگوٹھی، سونے، چاندی، پیتل اور لوہے وغیرہ کی اشیاء کا استعمال) ۱۱۱ **شرع مطہر نے سونے، چاندی کی اباحت اصلیہ کو منسوخ فرمادیا۔** ۱۱۲

کرتوں اور صدریوں وغیرہ میں چاندی کے بٹام لگانے سے متعلق سوال۔ ۱۱۱ اقول ثانیاً۔ ۱۱۲

بٹاموں کے ساتھ زنجیریں لگانے سے تزین و تحلی مقصود ہوتا ہے جو مرد کو ناجائز ہے۔ ۱۱۲

چاندی کے صرف بٹام ٹانکنے میں حرج نہیں۔ ۱۱۱ مرد کے لئے چاندی کی چند چیزوں کا استعمال حرمت سے مستثنیٰ ہے۔ ۱۱۲

سونے کی گھنڈیوں کی اجازت سے متعلق تصریح فقہاء۔ ۱۱۱ اقول ثالثاً۔ ۱۱۲

گھنڈی اور بٹام ایک ہی چیز ہے صرف صورت کا فرق ہے۔ ۱۱۲ محرمات میں شبہ مثل یقین ہے۔ ۱۱۲

چاندی کی زنجیریں جو بٹاموں کے ساتھ لگائی جاتی ہیں سخت محل نظر ہیں۔ ۱۱۲ ریشم کا لباس یعنی پہننا، اوڑھنا اور جس امر میں ان کی مشابہت ہو ممنوع ہے باقی تمام طرق استعمال روا ہیں۔ ۱۱۳

ظروف و زیورات (انگوٹھی، سونے، چاندی، پیتل اور لوہے وغیرہ کی اشیاء کا استعمال) ۱۱۱

شرع مطہر نے سونے، چاندی کی اباحت اصلیہ کو منسوخ فرمادیا. ۱۱۲

سونے اور چاندی کے استعمال میں اصل حرمت ہے۔ ۱۱۲

چاندی کی زنجیروں کو چاندی کے کام پر قیاس کرنا درست نہیں کہ دونوں میں فرق بدیہی ہے۔ ۱۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 22

(Right Column Contents) - Men wearing a silken waistband is improper. [113] - Discussion on a Hadith regarding the use of silver leaf. [114] - The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) wore such a cloak whose collar, sleeves, and slits had silk stitching. [114] - Question and answer regarding specific jewelry named 'Ali-Band' and 'Pari-Band'. [115] - Glass bangles are permissible for women; rather, they are recommended for adornment for the husband. If ordered by the husband or parents, they are [mandatory]. [115] - An academic question from Maulvi Abdul Rahman Sahab Golrawi regarding silver and gold-silver buttons. [116] - There is no harm if a shirt's collar is silken, or its buttons are silken or made of gold. [117] - Mention of some noteworthy benefits by the author (Mercy of Allah be upon him). [117] - First (First benefit). [117] - For 'Zarr' [buttons], it is not necessary to be sewn into the cloth; it applies to all that is surrounding, connected, fixed, or embedded. [117] - Investigation into the literal meaning of 'Zarr'. [117] - Literal investigation of the word 'Qibtariyya' and 'Alaqah' found in the verse of Lahjah Jarmi. [118]

(Left Column Contents) - Tying a knot in a 'Taylasan' shawl makes 'Dam' obligatory for a person in 'Ihram' if the knot remains tied for a full day. [119] - Literal meaning of 'Zirr-ut-Taylasan'. [119] - Reality is the origin, and deviating towards metaphor without necessity is not permissible. [120] - Second (Second benefit). [120] - The word 'Zahab' (gold) includes both woven and stone gold. [120] - The use of the word 'Zahab-e-Hajar' for literal gold and gold threads is of the category of naming the whole by its part. [120] - 'Tukma' in Persian is the translation of 'Zarr', which in Arabic is also called 'Zirr', 'Dajja', 'Jauza', 'Juwaiza', and 'Habba'. [121] - That loop which is called 'Tukma' in Urdu is 'Angla' in Persian and 'Urwah' and 'Wa'la' in Arabic. [121] - Third (Third benefit). [121] - Buttons are also subordinate like loops; scholars have stated that 'Zarr' is absolutely subordinate, and buttons are included in them. [121] - Discussion on the meaning of 'Subordinate'. [121] - Subordinate must have company with the primary, not be composed of different species itself. [121] - A person in Ihram can wear a 'Taylasan', i.e., a large shawl, but tying a knot in it is forbidden. [119]

फतावा रज़विया जिल्द 22

(दायां स्तंभ) - पुरुषों के लिए रेशमी कमरबंद अनुचित है। [113] - चांदी के पत्तर के इस्तेमाल से संबंधित एक हदीस पर चर्चा। [114] - हुज़ूर पुरनूर ﷺ ने ऐसा जुब्बा पहना जिसके कॉलर, आस्तीन और चाकों पर रेशम की सिलाई थी। [114] - 'अली बंद' और 'परी बंद' नामक विशेष आभूषण के बारे में सवाल और उसका जवाब। [115] - कांच की चूड़ियाँ महिलाओं के लिए जायज़ हैं, बल्कि पति के लिए श्रृंगार की नियत से मुस्तहब (पसंदीदा) हैं। और यदि पति या माता-पिता का आदेश हो तो वे [अनिवार्य] हैं। [115] - मौलवी अब्दुल रहमान साहब गोलड़वी का चांदी और सोने-चांदी के बटनों से संबंधित एक शैक्षिक प्रश्न। [116] - कमीज़ का कॉलर रेशमी हो या उसके बटन रेशमी हों या सोने के हों, तो कोई हर्ज नहीं। [117] - लेखक (रहमतुल्लाह अलैह) की ओर से कुछ उल्लेखनीय लाभों का उल्लेख। [117] - प्रथम (पहला लाभ)। [117] - 'ज़र' (बटन) के लिए कपड़े में सिला होना ज़रूरी नहीं है, बल्कि यह परिवेशी, जुड़े हुए, गड़े हुए और केंद्रित सभी पर लागू होता है। [117] - 'ज़र' के शाब्दिक अर्थ की जांच। [117] - लहजा जर्मी के शेर में स्थित शब्द 'क़िबत़रिया' और 'अलाक़ा' की शाब्दिक जांच। [118]

(बायां स्तंभ) - 'तैलसान' (एक प्रकार की शॉल) में गांठ लगाने से मुहरिम (एहराम की स्थिति में व्यक्ति) पर 'दम' वाजिब हो जाता है, यदि वह पूरा दिन गांठ लगाए रखे। [119] - 'ज़िर-उत-तैलसान' का शाब्दिक अर्थ। [119] - हक़ीक़त (शाब्दिक अर्थ) मूल है और बिना आवश्यकता के मिजाज़ (लाक्षणिक अर्थ) की ओर मुड़ना जायज़ नहीं है। [120] - द्वितीय (दूसरा लाभ)। [120] - शब्द 'ज़हब' (सोना) बुने हुए और पत्थर (प्राकृतिक) दोनों प्रकार के सोने को शामिल करता है। [120] - 'ज़हब-ए-हजर' शब्द का उपयोग हक़ीक़त और सोने के धागों पर 'कुल को जुज़ के नाम से पुकारना' की श्रेणी में आता है। [120] - 'तुकमा' फारसी में 'ज़र' का अनुवाद है जिसे अरबी में ज़िर, दज्जा, जौज़ा, जुवैज़ा और हब्बा भी कहते हैं। [121] - वह लूप जिसे उर्दू में 'तुकमा' कहते हैं, फारसी में 'अंगला' और अरबी में 'उरवा' और 'वला' है। [121] - तृतीय (तीसरा लाभ)। [121] - बटन भी लूप (घंडियों) की तरह 'ताबे' (अधीन) हैं, क्योंकि विद्वानों ने 'ज़र' को निरपेक्ष रूप से अधीन बताया है और बटन उनमें शामिल हैं। [121] - 'ताबे' (अधीन) के अर्थ पर बहस। [121] - 'ताबे' का अपने 'मतबूअ' (प्रमुख) के साथ होना आवश्यक है, न कि स्वयं विभिन्न प्रजातियों से बना होना। [121] - मुहरिम एहराम की स्थिति में तैलसान यानी बड़ी चाद़र ओढ़ सकता है, लेकिन उसमें गांठ लगाना मना है। [119]

पृष्ठ 12/692

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

(دایاں کالم) ۱۱۳ مرد کو ریشمی کمر بند ناروا ہے۔ ۱۱۴ چاندی کے پتر کے استعمال سے متعلق ایک حدیث پر گفتگو۔ ۱۱۴ حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ایسا جبہ پہنا جس کے گریبان اور آستینوں اور چاکوں پر ریشم کی خیاطت تھی۔ ۱۱۵ علی بند اور پری بند نامی خاص زیور کے بارے میں سوال اور اس کا جواب۔ ۱۱۵ کانچ کی چوڑیاں عورتوں کے لئے جائز بلکہ شوہر کے لئے سنگھار کی نیت سے مستحب ہے اور اگر شوہر یا والدین کا حکم ہو تو واجب ہیں۔ ۱۱۶ مولوی عبد الرحمن صاحب گولڑوی کا ٹھنڈی اور سیم وزر کے بٹنوں سے متعلق ایک علمی سوال۔ ۱۱۷ قمیص کا گریبان ریشمی ہو یا اس کے بٹن ریشمی ہوں یا سونے کے ہوں تو کوئی حرج نہیں۔ ۱۱۷ مصنف علیہ الرحمہ کی طرف سے چند قابل لحاظ فوائد کا ذکر۔ ۱۱۷ اول (پہلا فائدہ) ۱۱۷ زر کے لئے کپڑے میں سلا ہونا ضروری نہیں بلکہ محیط و مربوط و مغروز و مرکوز سب کو عام ہے۔ ۱۱۷ زر کے لغوی معنی کی تحقیق۔ ۱۱۸ لحجہ جرمی کے شعر میں واقع لفظ قبطریہ اور لفظ علاقہ کی لغوی تحقیق۔

(بایاں کالم) ۱۱۹ طلیساں کو گرہ لگانے سے محرم پر دم واجب ہوتا ہے جب پورا دن گرہ لگائے رکھے۔ ۱۱۹ زر الطیلسان کا لغوی معنی ۱۲۰ حقیقت اصل ہے اور بلا ضرورت مجاز کی طرف عدول جائز نہیں۔ ۱۲۰ دوم (دوسرا فائدہ) ۱۲۰ لفظ ذہب منسوج و حجر دونوں کو شامل ہے۔ ۱۲۰ لفظ ذہب حجر میں حقیقت اور کلابتوں پر اس کا استعمال از قبیل تسمیۃ الکل باسم الجزء ہے۔ ۱۲۱ تکمہ فارسی میں زر کا ترجمہ ہے جسے عربی میں زیر، دجہ، جوزہ، جویزہ اور حبہ بھی کہتے ہیں۔ ۱۲۱ وہ حلقہ جسے اردو میں تکمہ بولتے ہیں فارسی میں انگلہ اور عربی میں عروہ و وعلہ ہے۔ ۱۲۱ سوم (تیسرا فائدہ) ۱۲۱ بٹن بھی گھنڈیوں کی طرح تابع ہیں کہ علماء نے مطلقاً زر کو

تابع بتایا اور زر انہیں شامل ہیں۔ ۱۲۱ معنی تابع پر بحث۔ ۱۲۱ تابع کی متبوع سے معیت چاہئے نہ کہ خود اجناس مختلفہ سے ترکیب۔ ۱۱۹ محرم بحالت احرام طلیساں یعنی بڑی چادر اوڑھ سکتا ہے مگر اس کو گرہ لگانا ممنوع ہے۔

Fatawa Razawiyya - Volume 22

Page	Subject
121	A gold pin in the stone of a ring is permissible.
121	It is impermissible for men to have silk outer fabric or lining in a robe etc., but silk filling inside is permissible.
122	Fourth (Fourth benefit)
123	Lexical meaning of 'Huli' (jewelry).
123	To what extent is fabric decorated with gold thread permissible for men?
123	Fifth (Fifth benefit)
124	Sixth (Sixth benefit)
125	Seventh (Seventh benefit)
125	Evidence for the impermissibility of gold and silver chains.
126	It is permissible for women to wear gold and silver jewelry; in fact, adorning oneself for one's husband brings a great reward.
126	Decorating a bride is an ancient Sunnah.
126	It is Sunnah to keep unmarried girls adorned with jewelry and clothing so that they receive marriage proposals.
127	It is Makruh (disliked) for a woman to remain without jewelry despite having the means.
127	Research into the meaning of the word 'Ta'attur' mentioned in a Hadith.
127	Ruling on a woman performing prayer while wearing jewelry.
128	A woman praying without jewelry in the view of Mother of Believers Siddiqa (may Allah be pleased with her).
128	When is jingling jewelry permissible for women?
129	Exegesis (Tafsir) of the Quranic verse "And let them not stamp their feet..." etc.
129	Selling iron and brass jewelry to a Muslim is Makruh Tahrimi (prohibitively disliked).
129	There is no harm in bronze vessels, but wearing jewelry made of it is Makruh.
129	There is no harm in prayer if a gold watch is in the pocket.
129	It is haram for both men and women to look at the time on a gold or silver watch.
129	

Page	Subject
	A man can use items plated with gold or silver, provided the item itself is not prohibited.
129	Eating from copper and brass vessels is not proven from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). There were vessels of clay or wood and leather bags for water.
130	Mouthpieces (Minhal) made of gold or silver are haram; there is no harm in mouthpieces made of other things like iron, brass, zinc, jasper, etc.
130	There is no specific part designated for piercing girls' ears for jewelry, but it is necessary to avoid resembling non-believers.
130	There is no Sharia specification for women regarding wearing a nose stud on the right or left side.

फ़तावा रज़विया - जिल्द २२

पृष्ठ विषय

१२१ अंगूठी के नग में सोने की कील लगाना जायज़ है।

१२१ जुब्बा आदि में रेशम का बाहरी कपड़ा या अस्तर पुरुषों के लिए नाजायज़ है, लेकिन इसके अंदर रेशम का भराव जायज़ है।

१२२ चतुर्थ (चौथा फ़ायदा)

१२३ 'हली' (आभूषण) का शब्दिक अर्थ।

१२३ सोने के तारों से कढ़ाई किया हुआ कपड़ा पुरुषों के लिए किस हद तक जायज़ है।

१२३ पंचम (पाँचवाँ फ़ायदा)

१२४ षष्ठ (छठा फ़ायदा)

१२५ सप्तम (सातवाँ फ़ायदा)

१२५ सोने-चाँदी की ज़ंजीरों के नाजायज़ होने का प्रमाण।

१२६ महिलाओं के लिए सोने-चाँदी के आभूषण पहनना जायज़ है, बल्कि पति के लिए श्रृंगार करना बड़े सवाब का काम है।

१२६ दुल्हन को सजाना एक प्राचीन सुन्नत है।

१२६ कुंवारी लड़कियों को गहनों और कपड़ों से सजाकर रखना ताकि उनके रिश्ते आएं सुन्नत है।

१२७ सामर्थ्य होने के बावजूद महिला का बिना आभूषण के रहना मकरूह है।

१२७ एक हदीस में आए शब्द 'तअत्तुर' के अर्थ की जाँच।

१२७ महिला के लिए आभूषण पहनकर नमाज़ पढ़ने का हुक्म।

१२८ उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) की नज़र में महिला का बिना आभूषण के नमाज़ पढ़ना।

१२८ बजने वाले आभूषण महिला के लिए कब जायज़ हैं।

१२९ आयते करीमा "वला यज़रबना बिरजलिहिन्ना..." आदि की तफ़सीर।

१२९ मुसलमान के हाथ लोहे और पीतल के आभूषण बेचना मकरूहे तहरीमी है।

कांसे के बर्तन में कोई हर्ज नहीं, लेकिन उसका आभूषण पहनना मकरूह है।

पृष्ठ विषय

१२९

१२९ यदि जेब में सोने की घड़ी हो तो नमाज़ में कोई हर्ज नहीं।

१२९ पुरुष और महिला दोनों के लिए सोने या चाँदी की घड़ी में समय देखना हराम है।

१२९ जिन वस्तुओं पर सोने या चाँदी का पानी चढ़ा हो, पुरुष उसका उपयोग कर सकता है, बशर्ते वह वस्तु स्वयं में वर्जित न हो।

१२९ हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से ताँबे और पीतल के बर्तनों में खाना साबित नहीं। वे मिट्टी या लकड़ी के बर्तन थे और पानी के लिए मश्कें।

१३० सोने या चाँदी की मिन्हाल (मुंहनाल/सिरा) हराम है, बाकी चीज़ों जैसे लोहे, पीतल, जस्ता और यशब आदि पत्थरों की मिन्हाल में कोई हर्ज नहीं।

१३० लड़कियों के गहनों के लिए कान छिदवाने का कोई खास हिस्सा तय नहीं है, लेकिन काफ़िरों की समानता से बचना ज़रूरी है।

१३० महिलाओं के लिए नाक का फूल पहनने में दाएँ या बाएँ पक्ष की शरीयत में कोई विशेषता नहीं है।

पृष्ठ ६९२ का १३

فتاویٰ رضویہ - جلد ۲۲

صفحہ مضمون

۱۲۱ انگوٹھی کے نگ میں سونے کی کیل جائز ہے۔

۱۲۱ جبہ وغیرہ میں ریشم کا ابرہ یا استر مرد کو نا جائز ہے اور اس کے اندر ریشم کا حشو جائز ہے۔

۱۲۲ چہارم (چوتھا فائدہ)

۱۲۳ حلی کا لغوی معنی

۱۲۳ سونے کی تاروں سے منقش مزین کپڑا مرد کے لئے کس قدر جائز ہے۔

۱۲۳ پنجم (پانچواں فائدہ)

۱۲۴ ششم (چھٹا فائدہ)

۱۲۵ ہفتم (ساتواں فائدہ)

۱۲۵ سونے چاندی کی زنجیروں کے عدم جواز کی دلیل۔

۱۲۶ عورتوں کو سونے چاندی کا زیور پہننا جائز بلکہ شوہر کے لئے سنگھار کرنا باعثِ اجرِ عظیم ہے۔

۱۲۶ دلہن کو سجانا سنتِ قدیمہ ہے۔

۱۲۶ کنواری لڑکیوں کو زیور و لباس سے آراستہ رکھنا کہ ان کی منگنیاں آئیں سنت ہے۔

۱۲۷ قدرت کے باوجود عورت کا بے زیور رہنا مکروہ ہے۔

۱۲۷ ایک حدیث میں وارد لفظ تعطر کے معنی کی تحقیق،

صفحہ مضمون

۱۲۷ عورت کو زیور پہن کر نماز پڑھنے کا حکم۔

۱۲۸ عورت کا بے زیور نماز پڑھنا ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالی عنہا کی نظر میں۔

۱۲۸ بجنے والا زیور عورت کو کب جائز ہے۔

۱۲۹ آیہ کریمہ ولا یضربن بارجلہن الخ کی تفسیر۔

۱۲۹ لوہے اور پیتل کا زیور مسلمان کے ہاتھ بیچنا مکروہ تحریمی ہے۔

۱۲۹ کانسہ کے برتن میں حرج نہیں اور اس کا زیور پہننا مکروہ ہے۔

۱۲۹ سونے کی گھڑی جیب میں ہو تو نماز میں حرج نہیں۔

۱۲۹ مرد و عورت دونوں کو سونے یا چاندی کی گھڑی میں وقت دیکھنا حرام ہے۔

۱۲۹ جن اشیاء پر سونے یا چاندی کا پانی چڑھا ہو مرد اس کو استعمال کر سکتا ہے بشرطیکہ وہ شئے فی نفسہ ممنوع نہ ہو۔

۱۲۹ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے تانبے اور پیتل کے برتنوں میں کھانا ثابت نہیں۔ مٹی یا کاٹھ کے برتن تھے۔ اور پانی کے لئے مشکیزے۔

۱۳۰ سونے یا چاندی کی منہال حرام ہے باقی چیزوں یعنی لوہے، پیتل، جست اور یشب وغیرہ پتھروں کی منہال میں حرج نہیں۔

۱۳۰ لڑکیوں کے زیور کے لئے کان چھدوانے کا کوئی خاص حصہ مقرر نہیں البتہ مشابہت کفار سے بچنا ضروری ہے۔

۱۳۰ عورتوں کے لئے ناک کا پھول پہننے میں دائیں یا بائیں جہت کی شرعاً کوئی تخصیص نہیں۔

Fatawa Razawiyya Volume 22

Page	Subject
146	Wearing copper, brass, iron, and bronze is prohibited for women as well; prayer in such attire will also be Makruh (disliked).
147	Women can wear silver rings, not men.
148	Praying while wearing a Makruh item is Makruh.
150	There is no harm in the Imam getting his feet massaged in the mosque.
152	Risalatul Teeb al-Wajeez fi Amt'atil Waraqi wal Ibreiz (Which metals and up to what weight can men and women use, and what is the limit of permissibility for embroidered shoes, caps etc.?)
152	It is permissible to attach silver or gold buttons without chains to tunics and shirts.
153	Use of gold and silver is absolutely Haram for men.
153	Use of gold and silver is permissible for men in fourteen cases.

No.	Subject
130	Lighting a wick in a lamp of silver and gold is prohibited, even if light is not intended.
130	It is Haram (forbidden) for men to wear silver rings on their hands or feet.
130	How is it to wear a silver ring for a seal without necessity?
130	Wearing shoes with imitation work is Makruh for both men and women.
131	How is it to attach gold, silver, gilt, or silk chains to a watch and pray while wearing it?
131	Is it permissible or impermissible to wear a cap with silk work on it?
132	Using a silk drawstring is impermissible for men, and praying while wearing impermissible clothing is Makruh Tahrimi (prohibitively disliked) and mandatory to repeat.
132	Rings and jewelry of iron, brass, and copper etc., are impermissible for women as well, let alone for men.
137	Clothing, Fashion, and Style

Page	Subject	No.	Subject
	To wear clothes or shoes of a sinful/ transgressive cut is a sin, and for a tailor or shoemaker to sew such clothes and shoes is Makruh.		
155	What kind of ring is Shariah-permissible and what kind is impermissible for men.	141	(Quilt, mattress, turban, cap, shoe, fashion and style, color etc.)
155	Keeping gold and silver watches is prohibited.	145	Wearing silk clothing is Haram for men; severe warnings are mentioned in the Hadith regarding this.

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

पृष्ठ	विषय
१४६	तांबा, पीतल, लोहा और कांसा तो औरत को पहनना भी वर्जित है, इससे नमाज़ भी मकरूह होगी।
१४७	चांदी का छल्ला औरतें पहन सकती हैं मर्द नहीं।
१४८	मकरूह चीज़ पहन कर नमाज़ पढ़ना मकरूह है।
१५०	मस्जिद में इमाम के पैर दबवाने में कोई हर्ज नहीं।
१५२	रिसालतुल तैयब अल-वजीज़ फ़ी अमतातिल वरक़ि वल इब्रीज़ (मर्द और औरत कौन-कौन सी धातुएं और किस वज़न तक इस्तेमाल कर सकते हैं और कामदार जूते, टोपी वगैरह के इस्तेमाल की अनुमति की सीमा क्या है?)
१५२	अंगरखे और कुर्ते में चांदी और सोने के बटन बिना ज़ंजीर के लगाना जायज़ हैं।
१५३	सोने और चांदी का इस्तेमाल मर्द के लिए बिल्कुल हराम है।
१५३	चौदह स्थितियों में मर्द के लिए सोने और चांदी का इस्तेमाल जायज़ है।

संख्या	विषय
१३०	सोने और चांदी के चिराग में बत्ती जलाना वर्जित है, चाहे रोशनी लेना मकसद न हो।
१३०	मर्दों को चांदी का छल्ला हाथ या पैरों में पहनना हराम है।
१३०	चांदी की अंगूठी बिना ज़रूरत मुहर के लिए पहनना कैसा है?
१३०	नकली काम (इमीटेशन) का जूता पहनना मर्द और औरत दोनों के लिए मकरूह है।
१३१	सोने, चांदी, गिलट और रेशम की चेन घड़ी में लगाना और उसे पहनकर नमाज़ पढ़ना कैसा है?
१३१	जिस टोपी पर रेशम का काम हो उसे पहनना जायज़ है या नाजायज़?
१३२	रेशम का इज़ारबंद (नाड़ा) इस्तेमाल करना मर्द के लिए नाजायज़ है और नाजायज़ कपड़ा पहन कर नमाज़ पढ़ना मकरूह-ए-तहरीमी है, जिसे दोहराना वाजिब है।
१३२	लोहे, पीतल और तांबे वगैरह का छल्ला और ज़ेवर औरतों के लिए भी

पृष्ठ	विषय
१५५	पापी (फासिक़ाना) ढंग के कटे-छंटे कपड़े या जूते पहनना गुनाह है और दर्ज़ी और मोची के लिए ऐसे कपड़े और जूते सीना मकरूह है।
१५५	मर्द के लिए शरिया के अनुसार कैसी अंगूठी जायज़ है और कैसी नाजायज़।
१५५	सोने और चांदी की घड़ियाँ रखना वर्जित है।

संख्या	विषय
	नाजायज़ है, मर्दों के लिए तो और भी ज़्यादा।
१३७	लिबास, वज़-ओ-क़ता (पहनावा और शैली)
१४१	(लिहाफ़, तोशक, इमामा, टोपी, जूता, वज़-ओ-क़ता, रंग वगैरह)
१४५	रेशमी कपड़ा पहनना मर्द के लिए हराम है; हदीस में इस पर कड़ी चेतावनी दी गई है।

पृष्ठ १४/६९२

صفحہ	مضمون	نمبر	مضمون
۱۴۶	تانبہ، پیتل، لوہا اور کانسہ تو عورت کو پہننا بھی ممنوع ہے اس سے نماز بھی مکروہ ہو گی۔	۱۳۰	سیم وزر کے چراغ میں فتیلہ روشن کرنا ممنوع ہے اگر چہ روشنی لینا مقصود نہ ہو۔
۱۴۷	چاندی کا چھلا عورتیں پہن سکتی ہیں مرد نہیں۔	۱۳۰	مردوں کو چاندی کا چھلا ہاتھ یا پاؤں میں پہننا حرام ہے۔
۱۴۸	مکروہ چیز پہن کر نماز پڑھنا مکروہ ہے۔	۱۳۰	چاندی کی انگوٹھی بے ضرورت مہر کے لئے پہننا کیسا ہے۔
۱۵۰	مسجد میں امام کو پاؤں دبوانے میں کوئی حرج نہیں۔	۱۳۰	جھوٹے کام کا جوتا پہننا مردوزن کے لئے مکروہ ہے۔
۱۵۲	رسالہ الطیب الوجیز فی امتعۃ الورق والابریز (مرد اور عورت کون کونسی دھاتیں اور کس وزن تک استعمال کر سکتے ہیں اور کامدار جوتے ٹوپی وغیرہ کے استعمال کی حد جواز کیا ہے۔)	۱۳۱	سونے، چاندی، گلٹ اور ریشم کی چین گھڑی میں لگانا اور اس کو پہن کر نماز پڑھنا کیسا ہے۔
۱۵۲	انگھربھے اور کرتے میں چاندی سونے کے بوتام بے زنجیر کے لگانے جائز ہیں،	۱۳۱	جس ٹوپی پر ریشم کا کام ہو تو اس کا پہننا جائز ہے یا ناجائز۔
۱۵۳		۱۳۲	

صفحہ	مضمون	نمبر	مضمون
			ریشم کا ازار بند استعمال کرنا مرد
	سونے چاندی کا استعمال مرد کے لئے مطلقاً حرام		کے لئے ناجائز ہے اور ناجائز
	ہے۔		کپڑا پہن کر نماز پڑھنا مکروہ
			تحریمی واجب الاعادہ ہے۔
			لوہے، پیتل اور تانبے وغیرہ کا
	چودہ صورتوں میں مرد کے لئے سونے چاندی کا		چھلا اور زیور عورتوں کے لئے
۱۵۳	استعمال جائز ہے۔	۱۳۲	بھی ناجائز ہے چہ جائیکہ مردوں
			کے لئے۔
			فاسقانہ تراش کے کپڑے یا جوتا پہننا گناہ اور
	درزی اور موچی کو ایسے کپڑے اور جوتے سینا	۱۳۷	لباس وضع و قطع
	مکروہ ہے۔		
	مرد کے لئے شرعاً کیسی انگوٹھی جائز اور کیسی		(لحاف توشک، عمامہ، ٹوپی،
۱۵۵	ناجائز ہے۔	۱۴۱	جوتا، وضع و قطع، رنگ وغیرہ)
			ریشمی کپڑا پہننا مرد کو حرام ہے
۱۵۵	سونے اور چاندی کی گھڑیاں رکھنا ممنوع ہے۔	۱۴۵	حدیث میں اس پر شدید وعیدیں
			وارد ہیں۔

[161] | The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) took silk in his right hand and gold in his left and said: Both are forbidden for the males of my Ummah. | 157 | Wearing 'Gharara' is impermissible for men. | [161] [161] | A question regarding two types of prevalent and used pajamas, which of them is more excellent and better. | 157 | 'Kali' style flared bottoms in India are specifically women's attire. | [161] [161] | The established, continuous practical Sunnah of the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is 'Izar', i.e., the sarong/loincloth. | 158 | It is forbidden for Muslim men to resemble women, or imitators and wicked men of bad conduct. | [161] [161] | The Hadith regarding the wearing of pajamas by the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is severely weak. | 158 | If trouser ends hang below the ankles out of pride, they are forbidden; otherwise, they are disliked (makruh) and contrary to what is best for men. | [161] [161] | The purchasing of pajamas by the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is proven with an authentic chain. | 158 | Keeping trouser ends exactly near the knees is an innovation of the ignorant Wahhabis. | [161] [161] | The Sahaba (Companions, may Allah be pleased with them) wore pajamas in the Prophet's time with his permission. | 159 | The noble habit of the pure Sharia and a useful universal principle. | [161] [162] | The Leader of the Believers, our master Uthman al-Ghani (may Allah be pleased with him), was wearing pajamas on the day of his martyrdom. | 159 | For a man, keeping the sarong or trouser legs to mid-calf is 'Azimat' (ideal/better), and up to the ankles is 'Rukhsat' (permission). | [162] [163] | At the time of the honor of conversing with Allah, Prophet Moses (peace be upon him) was wearing a woollen sheet, a cloak, and pajamas. | 159 | Clothing so tight that the shape of the limbs is visible is forbidden. | [163] [163] | Prophet Abraham (peace and blessings be upon him) was the first to wear pajamas. | 159 | An explanation containing the prophecy of the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) regarding women's clothing. | [163] [163] | The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) prayed for forgiveness for women who wear pajamas and urged men to wear them themselves and dress their women in them, for there is more covering (Satr) in it. | 160 | When is it permissible to look at a woman dressed in clothes, and when is it not? | [163] [164] | Due to multiple chains and paths, a weak Hadith sometimes becomes strong. | 160 | Is it permissible for men to keep trouser ends below the ankles or not? | [164] | Wearing pajamas is undoubtedly recommended, even a Sunnah. | 160 | |

[१६१] | हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने दाहिने हाथ में रेशम और बाएं में सोना लेकर इर्शाद फरमाया: ये दोनों मेरी उम्मत के मर्दों पर हराम हैं। | १५७ | मर्दों के लिए गरारा पहनना नाजायज़ है। | [१६१] [१६१] | दो तरह के प्रचलित और इस्तेमाल होने वाले पैजामों के बारे में सवाल कि उनमें से कौन सा अफ़ज़ल और बेहतर है। | १५७ | भारत में कलियों वाले पोंचे विशेष रूप से औरतों का लिबास हैं। | [१६१] [१६१] | हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुस्तमरा फ़ेली सुन्नत 'इज़ार' यानी तहबंद है। | १५८ | मुसलमान मर्दों को औरतों से और नक़्क़ाल व फ़ुस्ाक़ बद-वज़अ मर्दों से मुशाबहत (समानता) हराम है। | [१६१] [१६१] | हुज़ूर (अलैहिस्सलातु वस्सलाम) के पैजामा पहनने के बारे में हदीस बेहद कमज़ोर है। | १५८ | टखनों से नीचे लटकते हुए पोंचे अगर तक़ब्बुर (घमंड) की वजह से हों तो हराम हैं, वर्ना मर्दों के लिए मकरूह और ख़िलाफ़े औला (बेहतर के ख़िलाफ़) हैं। | [१६१] [१६१] | नबी अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का पैजामा ख़रीदना सहीह सनद से साबित है। | १५८ | पोंचे बिल्कुल घुटनों के करीब तक रखना जाहिल वहाबियों की ईजाद है। | [१६१] [१६१] | सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) हुज़ूर के ज़माने में आपकी इजाज़त से पैजामा पहनते थे। | १५९ | शरअ-ए-मुतह्हरा की आदते-करीमा और एक मुफीद कायदए-कुल्लिया। | [१६१] [१६२] | अमीरुल् मोमिनीन सैय्यदुना उस्मान गनी (रज़ियल्लाहु अन्हु) शहादत के दिन पैजामा पहने हुए थे। | १५९ | मर्द के लिए इज़ार या पोंचों को आधी पिंडली तक रखना अज़ीमत (बेहतर) है और टखनों तक रुख़सत (इजाज़त) है। | [१६२] [१६३] | अल्लाह तआला से हम-कलाम होने के सम्मान के समय हज़रत मूसा (अलैहिस्सलाम) ऊनी चादर, जुब्बा और पैजामा पहने हुए थे। | १५९ | इतना चुस्त लिबास कि अंगों की बनावट ज़ाहिर हो, मना है। | [१६३] [१६३] | सबसे पहले पैजामा हज़रत इब्राहीम ख़लीलुल्लाह (अलैहिस्सलातु वस्सलाम) ने पहना। | १५९ | हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की औरतों के लिबास से मुतअल्लिक़ पेशीनगोई पर मुश्तमिल एक तशरीह। | [१६३] [१६३] | रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने पैजामा पहनने वाली औरतों के लिए मगफिरत की दुआ फरमाई और मर्दों को ताकीद फरमाई कि खुद भी पहनो और औरतों को भी पहनाओ कि इसमें सतर (पर्दा) ज़्यादा है। | १६० | लिबास पहने हुए औरत को देखना कब जायज़ है और कब नाजायज़? | [१६३] [१६४] | कई सनदों और तरीकों की वजह से कभी-कभी ज़ईफ़ (कमज़ोर) हदीस कवी (मज़बूत) हो जाती है। | १६० | टखनों से नीचे पोंचे रखना

मर्दों को जायज़ है या नहीं? | [१६४] | पैजामा पहनना बिला-शुबा मुस्तहब बल्कि सुन्नत है। | १६० | |

पृष्ठ १५ का ६९२

[۱۶۱] | حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنے دائیں ہاتھ میں ریشم اور بائیں میں سونا لے کر ارشاد فرمایا دونوں میری امت کے مردوں پر حرام ہیں۔ | ۱۵۷ | غرہ پہننامردوں کے لئے ناجائز ہے۔ | [۱۶۱] [۱۶۱] | دو طرح کے مروج و مستعمل پائجاموں کی بابت سوال کہ ان میں سے کون سا افضل و بہتر ہے۔ | ۱۵۷ | کلیوں دار پانچے ہندوستان میں خاص لباس عورت ہیں۔ | [۱۶۱] [۱۶۱] | اصل سنت ہے مستمرہ فعلیہ حضور پور نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ازار یعنی تہبند ہے۔ | ۱۵۸ | مسلمان مردوں کو عورتوں سے اور نقال و فساق بد وضع مردوں سے مشابہت حرام ہے۔ | [۱۶۱] [۱۶۱] | حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے پائجامہ پہننے سے متعلق حدیث بشدت ضعیف ہے۔ | ۱۵۸ | ٹخنوں سے نیچے لٹکتے ہوئے پانچے اگر براہِ تکبر ہوں تو حرام ورنہ مردوں کے لئے مکروہ و خلاف اولٰی ہیں۔ | [۱۶۱] [۱۶۱] | نبی اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا پائجامہ خریدنا بسند صحیح ثابت ہے۔ | ۱۵۸ | پانچے بالکل گھٹنوں کے قریب تک رکھنا جہال وہابیہ کی اختراع ہے۔ | [۱۶۱] [۱۶۱] | صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم زمانہ اقدس میں باذنِ اقدس پاجامہ پہنتے تھے۔ | ۱۵۹ | شرعِ مطہر کی عادتِ کریمہ اور ایک مفید قاعدہ کلیہ۔ | [۱۶۱] [۱۶۲] | امیر المؤمنین سیدنا عثمان غنی رضی اللہ تعالٰی عنہ روزِ شہادت پاجامہ پہنے ہوئے تھے۔ | ۱۵۹ | مرد کے لئے ازار یا پانچے کو نیم ساق تک رکھنا عزیمت اور کعبین تک رخصت ہے۔ | [۱۶۲] [۱۶۳] | اللہ تعالٰی سے شرفِ کلام کے وقت حضرت موسیٰ علیہ السلام اونی چادر، جبہ اور پائجامہ پہنے ہوئے تھے۔ | ۱۵۹ | اتنا چست لباس کہ اعضاء کی بناوٹ ظاہر ہو ممنوع ہے۔ | [۱۶۳] [۱۶۳] | سب سے پہلے پاجامہ حضرت ابراہیم خلیل اللہ علیہ الصلوٰۃ والسلام نے پہنا۔ | ۱۵۹ | حضور انور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی عورتوں کے لباس سے متعلق

پیشگوئی پر مشتمل ایک تشریح۔ | [۱۶۳] [۱۶۳] | رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے پاجامہ پہننے والی عورتوں کے لئے دعائے مغفرت فرمائی اور مردوں کو تاکید فرمائی کہ خود بھی پہنو اور عورتوں کو بھی پہناؤ کہ اس میں ستر زیادہ ہے۔ | ۱۶۰ | لباس میں ملبوس عورت کو دیکھنا کب جائز ہے اور کب ناجائز ہے۔ | [۱۶۳] [۱۶۴] | متعدد سندوں اور طرق کی وجہ سے بسا اوقات ضعیف حدیث قوی ہو جاتی ہے۔ | ۱۶۰ | ٹخنوں سے نیچے پانچے رکھنا مردوں کو جائز ہے یا نہیں؟ | [۱۶۴] | پاجامہ پہننا بلاشبہ مستحب بلکہ سنت ہے۔ | ۱۶۰ | |

Fatawa Razawiya Volume 22

(Left Column) 172 - Severe warning in Hadith for a man who hangs his cloth below his ankles out of vanity and pride. 172 - If hanging the garment below the ankles is not due to pride, then according to the apparent meaning of Hadiths, it is permissible even for men. 166 - The blessed lower garment (Tahband) of Sayyiduna Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him). 167 - Three detested and cursed persons. 167 - If hanging the garment below the ankles is out of vanity and pride, it is forbidden (Haram); otherwise, it is disliked (Makruh) and contrary to what is best, not forbidden or deserving of punishment. 167 - The prohibited hanging is that which is from the sides of the ankles. If the trouser ends rest on the back of the foot from the toe side, there is no harm; such hanging is proven from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) and even from the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) himself. 168 - The blessed lower garment (Izar) of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) usually reached mid-calf. 170 - The blessed shirt (Qamis) of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was up to mid-calf, and shorter lengths are also reported. The collar was over the blessed chest, the side slits of the hem were open and had silk borders; in those days, there were loops and knots (Ghundi Taka), not buttons. Green and red colors are also proven, and white was most beloved. 171 - The blessed turban (Imama) of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was at least five and at most twelve cubits long. 171 - Departing from the custom and recognition of one's community without a Shari'i reason is disliked (Makruh). 172 - What is the ruling on wearing tight-fitting (Churidar) pajamas, attaching them to the calves with buttons, and calling them Shari'i pajamas?

(Right Column) 164 - A person is also commanded to avoid the appearance/style of ill-mannered people. 172 - It is not permissible for a shoemaker or tailor to sew shoes or clothes in the style of transgressors (Fasiqeen), even if the wages for it are high. 173 - It is impermissible for women to wear men's shoes with heels. 174 - Support of the issue from noble Hadiths. 174 - It is disliked (Makruh) for a man to braid his hair like women. 174 - Muhammad bin Sulaiman bin Habib Asadi (with Tasghir) is a reliable narrator of the tenth category. 175 - What is the Shari'i status of a cap adorned with lace, false Salma stars, or silk? 175 - Carrying a silk handkerchief in hand, putting it in a pocket, and wiping the face with it is permissible, but placing it on the shoulder is severely disliked (Makruh Tahrimi). 175 - Regulation regarding silk. 176 - Only wearing silk is prohibited for men, not other ways of using it.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

(बायां कॉलम) 172 - घमंड और अहंकार के कारण टखनों से नीचे कपड़ा लटकाने वाले पुरुष के लिए हदीस में सख्त चेतावनी। 172 - यदि टखनों से नीचे लटकाना घमंड के कारण नहीं है, तो हदीसों के ज़ाहिरी हुक्म के अनुसार यह पुरुषों के लिए भी जायज़ है। 166 - सैय्यदुना सिद्दीक-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) का तहबंद मुबारक। 167 - तीन नापसंद और शापित व्यक्ति। 167 - यदि लटकाना अहंकार और घमंड के कारण है तो हराम है, अन्यथा मकरूह और खिलाफ़-ए-औला (बेहतर के खिलाफ) है, न कि हराम और सज़ा का हकदार। 167 - वर्जित लटकाना वह है जो टखनों के किनारों से हो। यदि पोंचे पंजे की तरफ से पैर की पीठ पर हों तो कोई हर्ज नहीं। इस तरह का लटकाना इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) बल्कि स्वयं सरवरे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से साबित है। 168 - हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अज़ार मुबारक अक्सर आधी पिंडली तक होता था। 170 - नबी अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की क़मीस मुबारक आधी पिंडली तक थी और कम लंबाई भी वर्णित है, कॉलर सीने पर था, दामन के चाक खुले होते थे और उन पर रेशमी कपड़े की गोट थी, उस समय घुंडी और टांके होते थे, बटन साबित नहीं हैं। हरा और लाल रंग भी साबित है और सफेद सबसे पसंदीदा था। 171 - हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का इमामा मुबारक कम से कम पाँच और अधिक से अधिक बारह हाथ का था। 171 - बिना किसी शरई कारण के अपनी कौम के रीति-रिवाजों और पहचान से बाहर निकलना मकरूह है। 172 - चूड़ीदार पाजामा पहनना, बटन लगाकर पिंडलियों से चिपकाना और उसे शरई पाजामा कहना कैसा है।

(दायां कॉलम) 164 - आदमी को बुरे तौर-तरीके वाले लोगों की शैली से भी बचने का आदेश है। 172 - मोची और दर्जी के लिए फासिकों (पापियों) की शैली के जूते और कपड़े सिलना जायज़ नहीं है, भले ही इसकी मज़दूरी ज़्यादा मिलती हो। 173 - एड़ी वाली मर्दाना जूती औरतों को पहनना नाज़ायज़ है। 174 - हदीस-ए-करीमा से मसले का समर्थन। 174 - औरतों की तरह पुरुषों का बाल गूँथना मकरूह है। 174 - मुहम्मद बिन सुलेमान बिन हबीब असदी (तसगीर के साथ) दसवीं श्रेणी के विश्वसनीय रावी (वर्णनकर्ता) हैं। 175 - टोपी पर गोटा या नकली सलमा सितारों या रेशम की शरई स्थिति क्या है। 175 - रेशमी रूमाल हाथ में लेना, जेब में डालना और उससे मुँह पोंछना जायज़ है, बल्कि कंधे पर डालना मकरूह-ए-तहरीमी है। 175 - रेशम के बारे में नियम। 176 - पुरुषों के लिए केवल रेशम पहनना वर्जित है, न कि इस्तेमाल के अन्य तरीके।

(صفحہ کے بائیں جانب کا کالم) ۱۷۲ - بطور عجب و تکبر ٹخنوں سے کپڑا نیچے لٹکانے والے مرد کے لئے حدیث میں سخت وعید۔ ۱۷۲ - اسبال اگر بوجہ تکبر نہ ہو تو بحکم ظاہر احادیث مردوں کو بھی جائز ہے۔ ۱۶۶ - سیدنا صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تہبند شریف۔ ۱۶۷ - تین مبغوض و مغضوب اشخاص۔ ۱۶۷ - اسبال اگر براہ عجب و تکبر ہے تو حرام ورنہ مکروہ و خلاف اولیٰ نہ حرام و مستحق وعید۔ ۱۶۷ - ممنوع اسبال وہ ہے جو جانب کعبین سے ہو پنجہ کی جانب سے اگر پائنچے پشت پا پر ہوں تو کوئی مضائقہ نہیں اس طرح کا اسبال ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما بلکہ خود سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے ثابت ہے۔ ۱۶۸ - حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ازار مبارک اکثر نصف ساق تک ہوتا تھا۔ ۱۷۰ - نبی اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی قمیص مبارک نیم ساق تک تھی اور کم طول بھی وارد ہے، گریبان مبارک سینہ اقدس پر تھا، دامن کے چاک کھلے ہوتے اور ان پر ریشمی کپڑے کے گوٹ تھی، اس زمانے میں گھنڈی تکے ہوتے تھے، بٹن ثابت نہیں۔ رنگ سبز و سرخ بھی ثابت ہے اور محبوب تر سفید ہے۔ ۱۷۱ - حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا عمامہ اقدس کم از کم پانچ اور زیادہ سے زیادہ بارہ ہاتھ تھا۔ ۱۷۱ - بلاوجہ شرعی قوم کے عرف و عارف سے خروج مکروہ ہے۔ ۱۷۲ - چوڑی دار پاجامہ پہننا، بوتام لگا کر پنڈلیوں سے چمٹانا اور اس کو شرعی پاجامہ کہنا کیسا ہے۔

(صفحہ کے دائیں جانب کا کالم) ۱۶۴ - آدمی کو بد وضع لوگوں کی وضع سے بھی بچنے کا حکم ہے۔ ۱۷۲ - موچی اور درزی کو فاسقوں کی وضع کے جوتے اور کپڑے سینے جائز نہیں اگرچہ اس کی اجرت زیادہ ملتی ہو۔ ۱۷۳ - ایڑی والی مردانہ جوتی عورتوں کو پہننا نا جائز ہے۔ ۱۷۴ - احادیث کریمہ سے مسئلہ کی تائید۔ ۱۷۴ - عورتوں کی طرح مرد کو بال گوندنا مکروہ ہے۔ ۱۷۴ -

محمد بن سلیمان بن حبیب اسدی (تصغیر کے ساتھ) دسویں طبقے کا معتبر راوی ہے۔ ۱۷۵ - ٹوپی بچی یا جھوٹی سلمہ ستاروں یا ریشم کی شرعاً کیسی ہے۔ ۱۷۵ - ریشمی رومال ہاتھ میں لینا، جیب میں ڈالنا اور اس سے منہ پونچھنا جائز بلکہ کندھے پر ڈالنا مکروہ تحریمی ہے۔ ۱۷۵ - ریشم کے بارے میں ضابطہ ۱۷۶ - ریشم کا صرف پہننا مرد کو ممنوع ہے نہ کہ باقی طرق استعمال۔

Fatawa Razawiyya Volume 22

- It is permissible to pray on a silk prayer mat. (176)
- Selling silk cloth and carrying it on the shoulder for the purpose of selling is permissible. (176)
- A question regarding Rayon cloth, whether it is a type of silk or not. (177)
- A question regarding a cloth named 'Tussar' which is inferior to silk in shine and softness. (179)
- Definition of silk and Tussar. (179)
- The original state of things is permissibility. (180)
- Until prohibition is proven by Sharia, daring to call it prohibited is forbidden and a sin. (180)
- Support for the rule from the Holy Quran and sayings of the Imams. (180)
- In Sharia, 'Hareer' (silk) refers to the cloth made from the saliva of an insect. (181)
- As long as prohibition is not proven, there is nothing preventing the practice based on original Shari'ah permissibility. (181)
- To what extent is keeping a turban's tail (Shimla) Sunnah, to what extent is it permissible, and to what extent is it forbidden and haraam? (182)
- There are six types of Shimla. (182)
- Is it permissible if saffron and safflower are slightly mixed with other colors? (183)
- What should be recited when using new clothes or shoes, on which day should they be used, and on which day should they be given to the tailor for stitching? (184)
- How is it to wear an English hat and trousers? (184)
- The fundamental principle regarding clothing. (184)
- Which colors of clothes are permissible to wear and which are impermissible? (185)
- Which clothing is according to Sunnah and which is against Sunnah? (186)
- The Sunnah for a turban (Amamah) is that it should not be less than two and a half yards and not more than six yards, and its tying should be dome-shaped. (186)
- 'I'tijar' (a specific way of wearing a head covering) is disliked (Makruh). (187)

- The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) tied a waist-wrap (Tehband); purchasing pajamas and praising them is proven, but wearing them is not proven. (187)
- Buttons are not proven in the blessed shirt (Kurta) of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him); slits were on both sides and the collar was over the blessed chest. (187)
- How is it for a man, especially a scholar, to wear yellow-colored clothes? (187)
- A pure silk handkerchief can be used by a man if it is to be held in the hand, but not if it is to be wrapped around. (188)
- 'Kimkhwab' or velvet is permissible for men if it is made of cotton, and impermissible if it is made of silk. (188)
- If a woman makes her husband lie down with her and covers him with a silk quilt or sheet, it is impermissible. (188)
- Silk velvet is impermissible for men, while cotton velvet is permissible. (188)
- Should a woman wear trousers with her ankles exposed or covered? (188)

फतावा रज़विया जिल्द २२

- रेशमी जाए-नमाज़ पर नमाज़ पढ़ना जाइज़ है। (१७६)
- रेशमी कपड़ा बेचना और बेचने के लिए कंधे पर उठाना जाइज़ है। (१७६)
- पारचा रेडी के बारे में सवाल कि यह ह़रीर (रेशम) की किस्म है या नहीं। (१७७)
- टसर नामी कपड़े के बारे में सवाल जो चमक और नरमी में रेशम से कम होता है। (१७९)
- रेशम और टसर की परिभाषा। (१७९)
- चीज़ों की मूल स्थिति उनकी अनुमति (अनुज्ञेयता) है। (१८०)
- जब तक शरीयत से निषेध सिद्ध न हो, उस पर साहस करना मना और गुनाह है। (१८०)
- कुरान मजीद और इमामों के कथनों से नियम का समर्थन। (१८०)
- शरीयत के अनुसार ह़रीर उस कपड़े को कहते हैं जो कीड़े के लार से बनाया जाता है। (१८१)
- जब तक निषेध सिद्ध न हो जाए, मूल शरीयत की अनुमति पर अमल करने से कोई रोक नहीं है। (१८१)
- शिमला (पगड़ी का किनारा) कहाँ तक रखना सुन्नत है, कहाँ तक जाइज़ और कहाँ तक वर्जित व हराम है। (१८२)
- शिमला की छह किस्में हैं। (१८२)
- केसर और कुसुम अगर दूसरे रंगों में थोड़े शामिल कर दिए जाएँ तो जाइज़ है या नहीं। (१८३)
- नया कपड़ा या जूता इस्तेमाल करने पर क्या पढ़े और किस दिन इस्तेमाल करे, दर्जी को सिलने के लिए किस दिन दे। (१८४)
- अंग्रेजी हैट और पतलून पहनना कैसा है। (१८४)
- लिबास (कपड़ों) के बारे में मूल नियम। (१८४)
- किन-किन रंगों के कपड़े पहनना जाइज़ है और कौन से नाजाइज़ हैं। (१८५)
- कौन सा लिबास सुन्नत है और कौन सा सुन्नत के खिलाफ है। (१८६)
- अमामा (पगड़ी) में सुन्नत यह है कि ढाई गज़ से कम और छह गज़ से अधिक न हो और उसका बांधना गुंबद जैसा हो। (१८६)
- इतिजार (पगड़ी बांधने का एक तरीका) मकरूह है। (१८७)
- रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने तहबंद बांधा, पाजामा खरीदना और उसकी प्रशंसा करना प्रमाणित है लेकिन पहनना प्रमाणित नहीं। (१८७)

- हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुबारक कुरते में बटन प्रमाणित नहीं हैं, चाक दोनों तरफ थे और गिरेबान सीना-ए-मुबारक पर था। (१८७)
- पीले रंग का कपड़ा पहनना मर्द के लिए, विशेषकर आलिम के लिए कैसा है। (१८७)
- शुद्ध रेशमी रुमाल अगर हाथ में लेने के लिए है तो मर्द इस्तेमाल कर सकता है और अगर ओढ़ने के लिए है तो नहीं कर सकता। (१८८)
- किमख़्वाब या मखमल अगर सूती हो तो मर्द को जाइज़ है और रेशमी हो तो नाजाइज़ है। (१८८)
- औरत अगर अपने शौहर को अपने साथ लिटाकर रेशमी लिहाफ या चादर उस पर ओढ़ा दे तो नाजाइज़ है। (१८८)
- मर्द को रेशमी मखमल नाजाइज़ है और सूती जाइज़ है। (१८८)
- औरत को पाजामा टखना खोलकर पहनना चाहिए या ढंककर। (१८८)

पृष्ठ १७/६९२

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

- ریشمی جائے نماز پر نماز پڑھنا جائز ہے۔ (۱۷۶)
- ریشمی کپڑا بیچنا اور بیچنے کے لئے کندھے پر اٹھانا جائز ہے۔ (۱۷۶)
- پارچہ ریڈی کے بارے میں سوال کہ یہ از قسم حریر ہے یا نہیں۔ (۱۷۷)
- ٹسر نامی کپڑے کے بارے میں سوال جو چمک و ملائمت میں ریشم سے کمتر ہوتا ہے۔ (۱۷۹)
- ریشم اور ٹسر کی تعریف۔ (۱۷۹)
- اصل اشیاء میں اباحت ہے۔ (۱۸۰)
- جب تک شرع سے تحریم ثابت نہ ہو اس پر جرأت ممنوع و معصیت ہے۔ (۱۸۰)
- ضابطہ کی تائید قرآن مجید اور اقوال ائمہ سے۔ (۱۸۰)
- حریر شرعا اس کپڑے کو کہتے ہیں جو کیڑے کے لعاب سے بنایا جاتا ہے۔ (۱۸۱)
- جب تک تحریم ثابت نہ ہو اباحت اصلیہ شرعیہ پر عمل سے کوئی مانع نہیں۔ (۱۸۱)
- شملہ کہاں تک رکھنا مسنون اور کہاں تک مباح اور کہاں تک ممنوع و حرام ہے۔ (۱۸۲)
- شملہ کی چھ قسمیں ہیں۔ (۱۸۲)
- زعفران اور کسم اگر دوسرے رنگوں میں تھوڑے سے شامل کردئے جائیں تو جائز ہے یا نہیں ۔ (۱۸۳)
- نیا کپڑا یا جوتا استعمال کرنے پر کیا پڑھے اور کون سے روز استعمال کرے درزی کو سلنے کے لئے کس روز دے۔ (۱۸۴)
- انگریزی ہیٹ اور پتلون پہننا کیسا ہے۔ (۱۸۴)
- لباس کے بارے میں اصل کلی۔ (۱۸۴)

- کس کس رنگ کے کپڑے پہننے جائز ہے اور کون سے ناجائز ہیں۔ (۱۸۵)
- لباس کون سا مسنون اور کونسا خلاف سنت ہے۔ (۱۸۶)
- عمامہ میں سنت یہ ہے کہ اڑھائی گز سے کم اور چھ گز سے زائد نہ ہو اور اس کی بندش گنبدی نما ہو۔ (۱۸۶)
- اعتجار مکروہ ہے۔ (۱۸۷)
- رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے تہبند باندھا، پاجامہ خریدنا اور اس کی تعریف کرنا ثابت ہے مگر پہننا ثابت نہیں۔ (۱۸۷)
- حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے کُرتہ مبارک میں بٹن ثابت نہیں چاک دونوں طرف تھے اور گریبان سینہ اقدس پر تھا۔ (۱۸۷)
- زرد رنگ کا کپڑا پہننا مرد کو خصوصا عالم کو کیسا ہے۔ (۱۸۷)
- خالص ریشمی رومال اگر ہاتھ میں لینے کا ہے تو مرد استعمال کرسکتا ہے اور اگر اوڑھنے کا ہے تو نہیں کرسکتا۔ (۱۸۸)
- کنجواب یا مخمل اگر سوتی ہو تو مرد کو جائز ہے اور ریشمی ہو تو ناجائز ہے۔ (۱۸۸)
- عورت خاوند کو اپنے ساتھ لٹا کر ریشمی لحاف یا چادر اس کو اوڑھا دے تو نا جائز ہے۔ (۱۸۸)
- مرد کو ریشمی مخمل ناجائز ہے اور سوتی جائز ہے۔ (۱۸۸)
- عورت کو پاجامہ ٹخنا کھول کر پہننا چاہئے یا ڈھانک کر۔ (۱۸۸)

Vol 22 Fatawa Razawiyyah

Topics	Page	Topics	Page
Which clothes are Sunnah for men and women, and which are against Sunnah?	189	Yellow shoes are a source of joy and delight.	196
The general rule for clothing is to consider three things: (1) Its origin should be Halal. (2) Observing the covering of the body (Satr). (3) Consideration of the style/cut.	189	Argumentation from a Quranic verse regarding yellow shoes being a cause of joy.	196
To use the sacred thread (Zunnar) of Hindus and the hat of Christians is disbelief (Kufr).	190	Reconciliation between Hadiths prohibiting and Hadiths permitting red-colored hair.	197
Achkan, Chikan, and Sherwani are modern-styled garments.	191	The wearing of a red dress by the Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) is for describing permissibility.	197
Innovation in habit is not prohibited.	191	The Masnoon (Sunnah) method of tying a turban (Dastar).	198
Dhoti, being the dress of Hindus, is prohibited.	192	Keeping two tassels (Shimlas) is Sunnah.	199
Coat and trousers are prohibited.	192	Appendix: Clothing and Appearance.	
The origin of the Turkish cap was from Janissaries.	192	Silk outer fabric or lining in a robe (Jubba) etc. is prohibited for men, but silk padding inside is permissible.	121
It is mandatory to avoid the specific style of disbelievers and transgressors.	193	To what extent is clothing decorated with gold threads permissible for men?	123
Wearing such clothes that leave no distinction between a Muslim and a disbeliever is forbidden (Haram), and in some cases, it is disbelief (Kufr).	193	Looking and Touching	

Topics	Page
Is it permissible for men and women to wear Japanese and foreign silk clothes or not?	194
Which velvet is permissible for men and which is prohibited?	194
Is a man allowed to wear red and yellow colored clothes or not?	194
Meaning of Muasfar and Muz'afar.	196
(Veil, covering of women, adultery, masturbation, cuckoldry, seclusion, puberty, etc.)	201
Just as it is forbidden for a man to look at a strange woman, similarly, it is also forbidden for a woman to look at a strange man.	201
Masturbation is an impure and forbidden act; it has been cursed in the Hadith.	202

खंड 22 फ़तावा रज़विय्या

विषय	पृष्ठ
पुरुषों और महिलाओं के लिए कौन सी पोशाक सुन्नत है और कौन सी सुन्नत के विरुद्ध है?	189
पोशाक का मूल नियम यह है कि इसमें तीन बातों का ध्यान रखा जाए: (1) उसका मूल हलाल हो। (2) सतर (शरीर ढकना) का पालन। (3) शैली/बनावट का ध्यान।	189
हिंदुओं के जनेऊ (ज़नार) और ईसाइयों की टोपी (हैट) का उपयोग करना कुफ़्र है।	190
अचकन, चिकन और शेरवानी नई शैली के कपड़े हैं।	191
आदतों में नवीनता वर्जित नहीं है।	191
धोती चूँकि हिंदुओं की पोशाक है, वर्जित है।	192
कोट और पतलून वर्जित हैं।	192
तुर्की टोपी की शुरुआत जानिसारियों (नियेचिरियों) से हुई।	192
काफ़िरों और फासिकों (पापियों) की विशिष्ट वेशभूषा से बचना आवश्यक है।	193
पीले जूते खुशी और आनंद का स्रोत हैं।	196
कुरानी आयत से पीले जूतों के कारण प्रसन्नता होने पर तर्क।	196
लाल रंग के बालों के संबंध में मनाही और अनुमति की हदीसों में तालमेल।	197
हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का लाल जोड़ा पहनना अनुमति के बयान के लिए है।	197
दस्तार (पगड़ी) बाँधने का सुन्नत तरीका।	198
दो शिमले (पगड़ी के छोर) रखना सुन्नत है।	199
परिशिष्ट: वस्त्र और वेशभूषा।	
जुब्बा आदि में रेशम का बाहरी हिस्सा या अस्तर पुरुषों के लिए वर्जित है और उसके अंदर रेशम का भरावन जायज़ है।	121
सोने के तारों से सुसज्जित कपड़ा पुरुषों के लिए किस हद तक जायज़ है?	123
देखना और छूना	

विषय	पृष्ठ
ऐसी पोशाक पहनना जिससे मुसलमान और काफ़िर में अंतर न रहे, हराम है बल्कि कई स्थितियों में कुफ्र है।	
जापानी और विदेशी रेशम के कपड़े पहनना स्त्री-पुरुष के लिए जायज़ है या नहीं।	194
पुरुषों के लिए कौन सा मखमल जायज़ है और कौन सा नाजायज़।	194
पुरुष को लाल और पीले रंग के कपड़े पहनने की अनुमति है या नहीं।	194
मुअस्फ़र और मुज़अफ़र का अर्थ।	196
(पर्दा, सतर-ए-औरत, ज़िना, हस्तमैथुन, दयूसी, एकांत, परिपक्वता आदि)	201
जैसे पुरुष के लिए पराई औरत को देखना हराम है वैसे ही औरत के लिए पराए मर्द की ओर देखना भी हराम है।	201
हस्तमैथुन अपवित्र और हराम कार्य है, हदीस में इस पर लानत आई है।	202

موضوعات	صفحہ
مرد و عورت کے لئے کونسا لباس سنت اور کون سا خلاف سنت ہے۔	۱۸۹
لباس کا قاعدہ کلیہ یہ ہے کہ اس میں تین امور کا لحاظ رکھا جائے (۱) اس کی اصل حلال ہو۔ (۲) رعایت ستر (۳) لحاظ وضع۔	۱۸۹
ہندوؤں کا زنار اور نصاریٰ کا ہیٹ استعمال کرنا کفر ہے۔	۱۹۰
اچکن، چکن اور شیروانی نئی تراش کے لباس ہیں۔	۱۹۱
عادت میں جدت ممنوع نہیں۔	۱۹۱
دھوتی کہ لباسِ ہنود ہے ممنوع ہے۔	۱۹۲
کوٹ پتلون ممنوع ہے۔	۱۹۲
ترکی ٹوپی کی ابتداء نیچریوں سے ہوئی ۔	۱۹۲

موضوعات	صفحہ
زرد جوتا مورث سرور فرحت ہے۔	۱۹۶
قرآنی آیت سے زرد جوتے کے باعث سرور ہونے پر استدلال۔	۱۹۶
سرخ رنگ کے بال میں احادیث نہی و احادیث جواز میں تطبیق۔	۱۹۷
حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا سرخ جوڑا پہننا بیان جواز کے لئے ہے۔	۱۹۷
دستار باندھنے کا طریقہ مسنونہ۔	۱۹۸
دو شملے رکھنا سنت ہے۔	۱۹۹
ضمیمہ لباس و وضع قطع جبہ وغیرہ میں ریشم کا ابرہ یا استر مرد کو نا جائز اور اس کے اندر ریشم کا حشو جائز ہے۔	۱۹۲ ۱۲۱

موضوعات	صفحہ
کفار و فساق کی وضع مخصوص سے احتراز لازم ہے۔	۱۹۳
ایسا لباس پہننا جس سے مسلمان و کافر میں فرق نہ رہے حرام بلکہ کئی صورتوں میں کفر ہے۔	۱۹۳
جاپانی اور ولایتی سلک کے کپڑے پہننا مرد اور عورت کے لئے جائز ہیں یا نہیں ۔	۱۹۴
کون سا مخمل مرد کے لئے جائز ہے اور کون سا نا جائز ہے۔	۱۹۴
مرد کو سرخ اور زرد رنگ کے کپڑے پہننے کی اجازت ہے یا نہیں۔	۱۹۴
معصفر و مزعفر کا معنیٰ۔	۱۹۶
سونے کی تاروں سے منقش مزین کپڑا مرد کے لئے کس قدر جائز ہے۔	۱۲۳
دیکھنا اور چھونا	
(پردہ ستر عورت، زنا، مشت زنی، دیوثی، خلوت، بلوغ وغیرہ)	۲۰۱
جیسے مرد کے لئے غیر عورت کو دیکھنا حرام ہے اسی طرح عورت کے لئے غیر مرد کی طرف نظر کرنا بھی حرام ہے۔	۲۰۱
مشت زنی فعل ناپاک و حرام ہے حدیث میں اس پر لعنت آئی ہے۔	۲۰۲

Fatawa Razawiya | Volume 22

Page	Subject
209	Men of openly lewd and adulterous women are dayyuth (cuckolds).
209	Three persons will not enter Paradise: a dayyuth, a woman who adopts masculine appearance, and a drunkard.
210	One who is disobedient to parents will not enter Paradise.
210	Those who keep friendships with immoral women and dayyuth men will be raised with them on the Day of Resurrection.
210	On the Day of Gathering, every person will be raised with their friends.
211	How the first corruption came into the Children of Israel.
211	The effect of eating and drinking with transgressors (fasiqs).
211	The burden (wabal) of abandoning 'enjoining good and forbidding evil'.
212	Sitting with and eating with people of wrong beliefs (bad-
203	Three conditions for the non-prohibition of masturbation; one who violates the concealment of private parts in public is a transgressor, immoral, and cursed.
203	One who exposes severe private parts before everyone without a reason deserves harsh punishment (Ta'zir).
204	Other Muslim women are ordered to observe hijab from a lewd Muslim woman, even if she is a biological sister.
205	The bad effect of evil company is not felt at once; by the time it is felt, it becomes difficult to direct the mind towards caution, so safety and security lie in staying apart.
205	An evil companion is worse than an evil snake.
205	In the matter of hijab, the ruling for a spiritual guide (Pir) and a non-guide is the same.
205	It is prohibited for a young non-mahram woman to appear even with an open face before a Pir etc., and there is conditional permission for an old woman.
206	It is correct to kiss the feet of one's spiritual guide (Pir/Murshid).
207	When can a woman attain the honor of initiation (Bai'at) from a complete gnostic (Arif) and learn religious knowledge and

Page	Subject
	mazhab) and transgressors is prohibited (mumtani').
212	Revelation (Wahi) to Yusha (Joshua) peace be upon him.
212	Why the good perish along with the bad.
212	People of wrong beliefs deserve humiliation, therefore they cannot lead the prayer because leadership (Imamat) is a high form of respect.
	the path of Sulook without her husband's permission, and when not.
208	If a husband allows his wife to go out without a Shariah-compliant necessity, both are sinners.
208	What kind of service from an unmarried woman to a man is permissible and under what conditions.
208	Being in seclusion (Khalwat) with a young non-mahram woman is prohibited.
209	Interacting with prostitutes and their men, inviting them to one's events, eating and drinking with them, and letting one's women remain unveiled before them is extremely vile, impure, and a cause of torment.

फ़तावा रज़विया | जिल्द 22

पृष्ठ	विषय
209	खुलेआम फातिशह और ज़ानिया (व्यभिचारी) औरतों के मर्द दय्यूथ हैं।
209	तीन शख्स जन्नत में नहीं जाएँगे: दय्यूथ, मर्दानी शक्ल बनाने वाली औरत और शराबी।
210	वालिदैन का नाफरमान जन्नत में नहीं जाएगा।
210	बदकार औरतों और दय्यूथ मर्दों से दोस्ती रखने वाले कयामत में उन्हीं के साथ उठाए जाएँगे।
210	हश्र के दिन हर शख्स अपने दोस्तों के साथ उठेगा।
211	बनी इसराईल में पहली खराबी कैसे आई।
211	फासिकों के साथ खाने-पीने का असर।
211	अम्र बिल मारूफ और नहीं अनिल मुनकर के छोड़ने का वबाल।
212	
203	हस्तमैथुन की हुरमत (प्रतिबंध) न होने के लिए तीन शर्तें; सार्वजनिक रूप से सतर (निजी अंगों) के परदे का उल्लंघन करने वाला फासिक, फाजिर और लानती है।
203	सतर-ए-गलीज़ (गंभीर निजी अंग) खोलकर बिना वजह सबके सामने आने वाला सख्त ताज़ीर (दंड) का पात्र है।
204	फातिशह मुसलमान महिला से दूसरी मुसलमान महिलाओं को परदे का हुक्म है, चाहे वह सगी बहन ही क्यों न हो।
205	बुरी सोहबत का बुरा असर तुरंत पता नहीं चलता; जब पड़ता है तो फिर एहतियात की तरफ ध्यान जाना काफी मुश्किल होता है, इसलिए अमन व सलामत अलग रहने में ही है।
205	बुरा साथी बुरे सांप से भी बदतर है।
205	परदे के मामले में पीर और गैर-पीर का हुक्म बराबर है।
205	अजनबी जवान औरत को चेहरा खोलकर भी पीर वगैरह के सामने आना मना है और बुढ़िया के लिए सशर्त इजाज़त है।
206	अपने पीर व मुर्शिद के पाँव चूमना दुरुस्त है।
207	

पृष्ठ	विषय
	बद-मज़हबों और फासिकों के साथ मेल-जोल और खाना-पीना वर्जित है।
212	यूशा अलैहिस्सलाम को वही।
212	बुरों के साथ अच्छों की हलाकत क्यों।
212	बद-मज़हब तजलील (अपमान) के हकदार हैं इसलिए नमाज की इमामत नहीं कर सकते क्योंकि इमामत आला दर्जे की ताज़ीम है।

पृष्ठ	विषय
	औरत कब शौहर की इजाजत के बिना किसी आरिफ़-ए-कामिल से बैअत का शरफ हासिल करने और इल्म-ए-दीन व राह-ए-सुलूक सीख सकती है और कब नहीं।
208	अगर शौहर बीवी को बिना शरई जरूरत के बाहर जाने की इजाजत दे तो दोनों गुनहगार हैं।
208	गैर-मनकूहा (अविवाहित) औरत से मर्द का कौन सी खिदमत किन शर्तों के साथ लेना जायज है।
208	जवान अजनबी औरत के साथ खलवत (एकांत) हराम है।
209	तवायफ़ों और उनके मर्दों से मेल-जोल, उन्हें अपनी तकरीबात (समारोहों) में बुलाना और उनके साथ खाना-पीना और अपनी औरतों को उनके सामने बे-परदा करना निहायत घृणित, नापाक और अज़ाब का कारण है।

صفحہ	مضمون
۲۰۹	علانیہ فاحشہ زانیہ عورتوں کے مرد دیوث ہیں۔
۲۰۹	تین شخص جنت میں نہ جائیں گے دیوث، مردانی وضع بنانے والی عورت اور شرابی۔
۲۱۰	والدین کا نافرمان جنت میں نہیں جائے گا۔
۲۱۰	بدکار عورتوں اور دیوث مردوں سے دوستی رکھنے والے قیامت میں انہی کے ساتھ اٹھیں گے۔
۲۱۰	روز حشر میں ہر شخص اپنے دوستوں کے ساتھ اٹھے گا۔
۲۱۱	بنی اسرائیل میں پہلی خرابی کیسے آئی۔
۲۰۳	عدم حرمت مشت زنی کے لئے تین شرائط، سر عام ستر عورت کی خلاف ورزی کرنیوالے فاسق فاجر و لعنتی ہے۔
۲۰۳	ستر غلیظ کھول کر بلاوجہ سب کے سامنے آنے والا سخت تعزیر کا مستحق ہے۔
۲۰۴	فاحشہ مسلمان عورت سے دوسری مسلمان عورتوں کو پردے کا حکم ہے اگر چہ حقیقی بہن ہو۔
۲۰۵	صحبت بد سے بر اثر پڑتے معلوم نہیں ہوتا، جب پڑ جاتا ہے تو پھر احتیاط کی طرف ذہن جانا قدرے دشوار ہے لہذا امان و سلامت جدا رہنے میں ہے۔
۲۰۵	یار بد بدتر بود از مار بد۔
۲۰۵	پردہ کے باب میں پیر و غیر پیر کا حکم یکساں ہے۔

صفحہ	مضمون
۲۱۱	فاسقوں کے ساتھ کھانے پینے کا اثر۔
۲۱۱	امر بالمعروف اور نہی عن المنکر کے ترک کا وبال۔
۲۱۲	بد مذہبوں اور فاسقوں سے مجالست و مواکلت ممتنع ہے۔
۲۱۲	یوشع علیہ الصلوۃ والسلام کو وحی۔
۲۱۲	بروں کے ساتھ اچھوں کی ہلاکت کیوں۔
۲۱۲	بد مذہب مستحق تذلیل ہیں لہذا نماز کی امامت نہیں کر سکتے کیونکہ امامت اعلیٰ درجہ کی تعظیم ہے۔
۲۰۵	اجنبی جوان عورت کو چہرہ کھول کر بھی پیر و وغیرہ کے سامنے آنا منع ہے اور بڑھیا کے لئے مشروط اجازت ہے۔
۲۰۶	اپنے پیر و مرشد کے پاؤں چومنا درست ہے۔
۲۰۷	عورت کب اذن شوہر کے بغیر کسی عارف کامل سے شرف بیعت حاصل کرنے اور علم دین و راہ سلوک سیکھ سکتی ہے اور کب نہیں۔
۲۰۸	شوہر بیوی کو بلا ضرورت شرعی باہر جانے کی اجازت دے تو دونوں گنہگار ہیں۔
۲۰۸	غیر منکوحہ عورت سے مرد کا کون سی خدمت کن شرائط کے ساتھ لینا جائز ہے۔
۲۰۸	جوان اجنبیہ عورت کے ساتھ خلوت حرام ہے۔
۲۰۹	طوائفوں اور ان کے مردوں سے میل جول ان کو اپنی تقریبات میں بلانا اور ان کے ساتھ کھانا پینا اور

اپنی عورتوں کو بے پردہ ان کے سامنے کرنا نہایت شنیع و ناپاک و باعث عذاب ہے۔

Fatawa Rizvia - Volume 22

Page	Subject	Page
212	Imamate of a transgressor is prohibited.	215
212	The nature and character of a woman.	215
212	The influence of bad company permanently spoils men.	215
213	A wise Hadith as an allegory regarding the effects of good and bad company.	216
213	Obscene songs are a satanic custom and a practice of disbelievers.	217
213	A modest person gets upset by immodest talk.	217
213	Accursed Satan is the teacher of immodesty.	217
213	Paradise is forbidden for everyone who speaks obscenities.	217
214	Using foul language with people without Sharia necessity and need is unlawful and against modesty.	217
214	Modesty is faith, and the one with faith is in Paradise.	218
214	Foul language is oppression, and the oppressor is in Hell.	217
214	Modesty and briefness of speech are two branches of faith.	221
214	Foul language and insolence are two branches of hypocrisy.	221
214	When obscenity enters something, it makes it defective, and when modesty enters something, it beautifies it.	221
212	One who speaks obscenities is ominous.	215
212	There is a defect in the lineage of an ill-tongued and immodest person.	215
212	Habits formed in childhood seldom break.	215
213	How is it to be in seclusion and commit adultery with a non-mahram woman in a room of the house in the presence of parents and sisters?	216
213	Husband's elder brother, husband's younger brother, brother-in-law, paternal aunt's husband, maternal aunt's husband, paternal cousin, maternal cousin - all are non-mahram for a woman.	217
213	The husband's younger brother was called 'death' in Hadith.	217
213	Warnings for a woman who displeases her husband.	217
213	Those who incite a woman against her husband are dear to Satan.	217
214	The prayer of three persons does not go above their ears, i.e., it is not accepted.	217

Page	Subject	Page
214	Severe warning for an undesirable Imam.	218
214	Eleven noble Hadiths in support of the issue.	217
214	Treatise 'Murawaj al-Najah li-Khurooj al-Nisa' (Islamic veiling for women: where women are allowed to go and where they are forbidden).	221
214	A religious inquiry comprising sixteen questions.	221
214	Whether it is permissible for women to go to a house where Mahrams and non-Mahrams are present.	221

फ़तावा रज़विया - जिल्द 22

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
212	फ़ासिक़ की इमामत मना है।	215
212	औरत की फ़ितरत और ख़स्लत।	215
212	बुरी सोहबत का असर मुस्तक़िल मर्दों को बिगाड़ देता है।	215
213	अच्छी और बुरी सोहबत के असर के मुताल्लिक़ एक हिकमत भरी हदीस बतौर मिसाल।	216
213	फ़हश गीत शैतानी रस्म और काफ़िरों की रीत है।	217
213	बे-हयाई की बात से हया वाला नाराज़ हो जाता है।	217
213	शैतान मलगून बे-हयाई का उस्ताद है।	217
213	जन्नत हर फ़हश बकने वाले पर हराम है।	217
214	बे-ज़रूरत और हाजत-ए-शरईया लोगों से फ़हश कलामी नाजायज़ और ख़िलाफ़-ए-हया है।	217
214	हया ईमान है और ईमान वाला जन्नत में है।	218
214	फ़हश गोई जफ़ा है और जफ़ा वाला दोज़ख़ में है।	217
214	शर्म और कम सुखनी ईमान की दो शाखें हैं।	221
214	फ़हश गोई और ज़बान दराज़ी मुनाफ़िक़त के दो शोबे हैं।	221
214	फ़हश किसी चीज़ में दाख़िल हो तो उसको मयूब और हया किसी चीज़ में दाख़िल हो तो उसको मुज़य्यन कर देती है।	221
212	फ़हश गोई करने वाला मनहूस है।	215
212	बद-ज़बान और बे-हया के नसब में खलल होता है।	215
212	बचपन की आदत कम छूटती है।	215
213	वालिदैन और बहनों की मौजूदगी में मकान की एक कोठरी में अजनबी औरत से ख़लवत और ज़िनाकारी कैसी है?	216
213	जेठ, देवर, बहनोई, फूफा, खालू, चचा ज़ाद, मामूँ ज़ाद, ख़ाला ज़ाद, सब औरत के लिए अजनबी हैं।	217

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
213	देवर को हदीस में मौत कहा गया।	217
213	शौहर को नाराज़ करने वाली औरत के लिए वईदें (चेतावनी)।	217
213	औरत को शौहर के ख़िलाफ़ भड़काने वाले शैतान के प्यारे हैं।	217
214	तीन शख़्सों की नमाज़ उनके कानों से ऊपर नहीं जाती यानी क़बूल नहीं होती।	217
214	नापसंदीदा इमाम के लिए वईद-ए-शदीद (सख्त चेतावनी)।	218
214	मसले की ताईद में ग्यारह अहादीस-ए-करीमा।	217
214	रिसाला 'मुरव्वजुन नजात लिल-ख़ुरुजिन निसा' (औरतों के शरीय पर्दे कि ख़वातीन को कहाँ जाने की इजाज़त और कहाँ जाने की ममानअत है)।	221
214	सोलह सवालात पर मुश्तमिल इस्तफ़्ता।	221
214	इस मकान में महरम वग़ैरा महरम मौजूद हों वहाँ औरतों को जाना जायज़ है या नहीं।	221

صفحہ	عنوان صفحہ
۲۱۲	فاسق کی امامت ممنوع ہے۔ ۲۱۵
۲۱۲	عورت کی فطرت و خصلت۔ ۲۱۵
۲۱۲	صحبتِ بد کا اثر مستقل مردوں کو بگاڑ دیتا ہے۔ ۲۱۵
۲۱۳	اچھی اور بری صحبت کے اثر سے متعلق ایک حکمت بھری حدیث بطور تمثیل۔ ۲۱۶
۲۱۳	فحش گیت شیطانی رسم اور کافروں کی ریت ہے۔ ۲۱۷
۲۱۳	بے حیائی کی بات سے حیا والا ناراض ہو جاتا ہے۔ ۲۱۷
۲۱۳	شیطان ملعون بے حیائی کا استاد ہے۔ ۲۱۷
۲۱۳	جنت ہر فحش بکنے والے پر حرام ہے۔ ۲۱۷
۲۱۴	بے ضرورت و حاجت شرعیہ لوگوں سے فحش کلامی ناجائز و خلافِ حیاء ہے۔ ۲۱۷
۲۱۴	حیا ایمان ہے اور ایمان والا جنت میں ہے۔ ۲۱۸
۲۱۴	فحش گوئی جفا ہے اور جفا والا دوزخ میں ہے۔ ۲۱۷
۲۱۴	شرم اور کم سخنی ایمان کی دو شاخیں ہیں۔ ۲۲۱
۲۱۴	فحش گوئی اور زبان درازی منافقت کے دو شعبے ہیں۔ ۲۲۱
۲۱۴	فحش کسی چیز میں داخل ہو تو اس کو معیوب اور حیاء کسی چیز میں داخل ہو تو اس کو مزین کر دیتا ہے۔ ۲۲۱
۲۱۲	فحش گوئی کرنے والا منحوس ہے۔ ۲۱۵

صفحہ	عنوان صفحہ
۲۱۲	بد زبان و بے حیاء کے نسب میں خلل ہوتا ہے۔ ۲۱۵
۲۱۲	بچپن کی عادت کم چھوٹتی ہے۔ ۲۱۵
۲۱۳	والدین اور بہنوں کی موجودگی میں مکان کی ایک کوٹھڑی میں اجنبیہ عورت سے خلوت وزنا کاری کیسی ہے۔ ۲۱۶
۲۱۳	جیٹھ، دیور، بہنوئی، پھوپھا، خالو، چچا زاد، ماموں زاد، خالہ زاد، سب عورت کے لئے اجنبی ہیں۔ ۲۱۷
۲۱۳	دیور کو حدیث میں موت کہا گیا۔ ۲۱۷
۲۱۳	شوہر کو ناراض کرنے والی عورت کے لئے وعیدات، ۲۱۷
۲۱۳	عورت کو شوہر کے خلاف بھڑکانے والے شیطان کے پیارے ہیں۔ ۲۱۷
۲۱۴	تین شخصوں کی نماز ان کے کانوں سے اوپر نہیں جاتی یعنی قبول نہیں ہوتی۔ ۲۱۷
۲۱۴	ناپسندیدہ امام کے لیے وعید شدید۔ ۲۱۸
۲۱۴	مسئلہ کی تائید میں گیارہ احادیث کریمہ۔ ۲۱۷
۲۱۴	رسالہ مروج النجاہ لخروج النساء (عورتوں کے شرعی پردے کہ خواتین کو کہاں جانے کی اجازت اور کہاں جانے کی ممانعت ہے) ۲۲۱
۲۱۴	سولہ سوالات پر مشتمل استفتاء۔ ۲۲۱
۲۱۴	اس مکان میں محارم و غیرہ محارم موجود ہوں وہاں عورتوں کو جانا جائز ہے یا نہیں۔ ۲۲۱

Fatawa Rizvia - Volume 22

1. Is it permissible for a woman to go to a ceremony wearing a burqa in a house where there are non-mahram men and women? (221)
2. What is the ruling for a woman visiting a house where the owner is her non-mahram, but the owner's wife is her mahram, and she will not encounter the owner? (221)
3. What is the ruling for a woman visiting a house where the owner is non-mahram and there is no woman in that house who is her mahram? (221)
4. The house owner is non-mahram; in that house, there is a woman who is a mahram to the visiting woman, but that (resident) woman is non-mahram to the house owner. Is it permissible for the visiting woman to go there? (221)
5. In a house where the women are mahrams to the visiting woman and the house owner is non-mahram, but he does not enter the women's gathering, what is the ruling for the woman visiting? (222)
6. The house owner is non-mahram but does not enter the house, and the women there are also non-mahram to the visiting woman. Is it permissible for her to go? (222)
7. If the house owner is mahram but other people there are non-mahram, is it permissible for the woman to go? (222)
8. The house owner is non-mahram but another person there is a mahram. If there is no encounter with non-mahrams, what is the ruling for the woman going there? (222)
9. There are two owners of the house, one is a woman's husband and the other is a non-mahram. What is the ruling for her going there? (222)
10. There is a general gathering in a house where there are veiled and unveiled women. Mahram and non-mahram men are all present, but this woman can sit using a shawl (chadar) for purdah. What is the ruling for her going there? (222)
11. What is the ruling for a man or woman to attend a ceremony where Shariah-prohibited acts are taking place, even if they sit separately and are attentive? (222)
12. If the people of a house are non-mahram to a woman, can she go there with her own mahram women? (222)
13. Where it is not permissible for a woman to go, is it permissible for her to obey her husband (if he tells her to go)? (222)

14. What is the ruling for a man regarding forbidding or not forbidding his wife from prohibited gatherings and assemblies? To what degree will obedience or disobedience apply to the wife, and what is the ruling for the man's participation or non-participation? (222)
15. In a house, there is a separate gathering for women and a separate one for men, but they hear the voices of non-mahram men. If a Milad gathering etc. is held in such a place, should one send their mahram women there? (223) Statement of seven principles by the author (may Allah have mercy on him) before answering specific cases. (223) First Principle (223)

फ़तावा रज़विया - जिल्द 22

1. जिस घर में नामहरम मर्द और औरत हैं, क्या वहाँ किसी समारोह में बुर्का पहनकर औरत जा सकती है या नहीं? (221)
2. किसी ऐसे मकान में औरत का जाना कैसा है जिसका मालिक तो उसका नामहरम है लेकिन उसकी पत्नी उस औरत की महरम है और मकान मालिक से सामना भी नहीं होगा? (221)
3. किसी ऐसे मकान में औरत का जाना कैसा है जिसका मालिक नामहरम है और उस घर में कोई औरत भी उसकी महरम नहीं है? (221)
4. घर का मालिक नामहरम है, उस घर में एक औरत उस (आने वाली) औरत की महरम है लेकिन वह (निवासी) औरत घर के मालिक की नामहरम है, इसमें औरत का जाना जायज़ है या नहीं? (221)
5. जिस घर में औरतें उस (आने वाली) औरत की महरम हैं और मकान मालिक नामहरम है लेकिन वह औरतों की महफ़िल में नहीं आता, वहाँ उस औरत का जाना कैसा है? (222)
6. घर का मालिक नामहरम है लेकिन वह घर में नहीं आता और औरतें भी उस घर की नामहरम हैं, तो उस औरत को जाना जायज़ है या नहीं? (222)
7. जिस घर का मालिक महरम है और लोग नामहरम हैं तो औरत का जाना जायज़ है या नहीं? (222)
8. मकान का मालिक नामहरम है और दूसरा व्यक्ति महरम है। नामहरमों से सामना नहीं होता तो वहाँ औरत का जाना कैसा है? (222)
9. मकान के मालिक दो हैं, एक औरत का पति और दूसरा नामहरम, तो वहाँ उसका जाना कैसा है? (222)
10. घर में एक आम महफ़िल है जिसमें परदा करने वाली और बिना परदे वाली औरतें हैं। महरम और नामहरम मर्द सब मौजूद हैं लेकिन यह औरत चादर का परदा करके बैठ सकती है, तो वहाँ जाना उसके लिए कैसा है? (222)
11. जहाँ शरीयत में वर्जित (ममनुआ) चीज़ों पर आधारित समारोह हो रहा हो, तो वहाँ किसी मर्द या औरत का जाना कैसा है, चाहे वह अलग-थलग बैठे और ध्यान दे? (222)
12. जिस घर के लोग किसी औरत के नामहरम हों, वह औरत अपनी महरम औरतों के साथ वहाँ जा सकती है या नहीं? (222)

13. जहाँ औरत का जाना जायज़ नहीं, वहाँ उसके लिए पति का कहना मानना जायज़ है या नहीं? (222)
14. मर्द को अपनी बीवी को वर्जित सभाओं और महफ़िलों से रोकने या न रोकने का क्या हुक्म है और बीवी पर इत्तेबा (आज्ञापालन) और अदम इत्तेबा (अवज्ञा) से किस हद तक नाफ़रमानी का लागू होगा और मर्द के शरीक होने या न होने का क्या हुक्म है? (222)
15. एक मकान में औरतों का मजमा अलग है और मर्दों का अलग, लेकिन वे नामहरम मर्दों की आवाज़ सुनती हैं। ऐसी जगह अगर महफ़िल-ए-मिलाद वगैरह हो रही हो तो अपनी महरम औरतों को वहाँ भेजना चाहिए या नहीं? (223) विशिष्ट मामलों के उत्तर से पहले लेखक (रहमतुल्लाह अलैह) की ओर से सात सिद्धांतों का वर्णन। (223) पहला मूल सिद्धांत (अस्ल-ए-अव्वल) (223)

۲۔ جس گھر میں نامحرم مرد و عورت ہیں وہاں کسی تقریب میں برقع پہن کر عورت جاسکتی ہے یا نہیں۔ (۲۲۱) ۳۔ کسی ایسے مکان میں عورت کا جانا کیسا ہے جس کا مالک تو اس کا نامحرم ہے مگر اس کی بیوی اس عورت کی محرم ہے اور مالک مکان سے سامنا بھی نہیں ہوگا۔ (۲۲۱) ۴۔ کسی ایسے مکان میں عورت کا جانا کیسا ہے جس کا مالک نامحرم ہے اور اس گھر میں کوئی عورت بھی اس کی محرم نہیں۔ (۲۲۱) ۵۔ گھر کا مالک نامحرم ہے اس گھر میں ایک عورت اس عورت کی محرم ہے مگر وہ عورت گھر کے مالک کی نامحرم ہے اس میں عورت کا جانا جائز ہے یا نہیں۔ (۲۲۱) ۶۔ جس گھر میں عورت اس عورت کو محرم ہیں اور مالک مکان نامحرم ہے مگر وہ جلسہ عورت میں آتا نہیں وہاں اس عورت کا جانا کیسا ہے۔ (۲۲۲) ۷۔ گھر کا مالک نامحرم ہے مگر وہ گھر میں آتا نہیں اور عورت بھی اس گھر کی نامحرم ہیں تو اس عورت کو جانا جائز ہے یا نہیں۔ (۲۲۲) ۸۔ جس گھر کا مالک محرم ہے اور لوگ نامحرم ہیں تو عورت کا جانا جائز ہے یا نہیں۔ (۲۲۲) ۹۔ مالک مکان نامحرم اور دوسرے شخص محرم ہیں۔ نامحرموں سے سامنا نہیں ہوتا تو وہاں عورت کو جانا کیسا ہے۔ (۲۲۲) ۱۰۔ مکان کے مالک دو ہیں ایک عورت کا خاوند اور دوسرا نامحرم تو وہاں اس کا جانا کیسا ہے۔ (۲۲۲) ۱۱۔ گھر میں محفل عام ہے جس میں باپردہ اور بے پردہ عورتیں۔ محرم و نامحرم مرد سب موجود ہیں مگر یہ عورت چادر کا پردہ کر کے بیٹھ سکتی ہے تو وہاں جانا اس کے لئے کیسا ہے۔ (۲۲۲) ۱۲۔ جہاں منہیات شرعیہ پر مشتمل تقریب ہو رہی ہو تو وہاں کسی مرد یا عورت کا جانا کیسا ہے اگرچہ الگ تھلک بیٹھے اور متوجہ ہو۔ (۲۲۲) ۱۳۔ جس گھر کے لوگ کسی عورت کے نامحرم ہوں وہ عورت اپنی محارم عورتوں کے ساتھ وہاں جاسکتی ہے یا نہیں۔ (۲۲۲) ۱۴۔ جہاں عورت کو جانا جائز نہیں وہاں اس کے لئے شوہر کا اتباع

جائز ہے یا نہیں۔ (۲۲۲) ۱۵۔ مرد کو اپنی بیوی کو مجالس و محافل ممنوعہ سے منع کرنے یا نہ کرنے کا کیا حکم ہے اور بیوی پر اتباع و عدم اتباع سے کس درجہ نافرمانی کا اطلاق ہوگا اور مرد کو شریک ہونے یا نہ ہونے کا کیا حکم ہے۔ (۲۲۲) ۱۶۔ ایک مکان میں عورتوں کا مجمع الگ اور مردوں کا الگ ہے مگر نامحرم مردوں کی آواز سنتی ہیں ایسی جگہ محفل میلاد وغیرہ منعقد ہو تو اپنی محارم کو وہاں بھیجنا چاہئے یا نہیں۔ (۲۲۳) صور جزئیہ کے جواب میں سے قبل مصنف علیہ الرحمہ کی طرف سے سات اصولوں کا بیان۔ (۲۲۳) اصل اول (۲۲۳)

صفحہ 21 کا 692

Fatawa Rizvia Volume 22

- 227 | It is absolutely permissible for a woman to go to her male and female mahrams (close relatives) for any recommended or permissible religious or worldly task, provided it is free from Sharia-prohibited activities. 223 | Answer to question fourth.
- 227 | Principle Second. 223 | Answer to question fifth.
- 227 | A woman is not permitted to attend events at the homes of non-mahram men and women, even with her husband's permission; in fact, the husband himself would be a sinner for granting permission, except in a few exceptional circumstances. 223 | Answer to question sixth.
- 227 | Principle Third. 223 | Answer to question seventh.
- 229 | 'Someone's house' refers to their residence, not a property they own. 223 | Answer to question eighth and ninth.
- 229 | Principle Fourth. 223 | Answer to question tenth.
- 229 | Who are meant by mahram men? 223 | Answer to question eleventh.
- 229 | Principle Fifth. 224 | Answer to question twelfth.
- 230 | Which women are meant by mahram women? 224 | Answer to question thirteenth.
- 230 | Principle Sixth. 224 | Answer to question fourteenth.
- 230 | In places that are not residences of either strangers or mahrams, under what conditions is it permissible or impermissible for a woman to go there? 224 | Answer to question fifteenth.
- 230 | Principle Seventh. 225 | Answer to question sixteenth.
- 234 | There are nine situations where going to someone else's house or elsewhere is permissible under the stated conditions: 1. Midwife, 2. Washer of the dead, 3. Visitor, 4. Sick person, 5. One in distress, 6. Needy, 7. Striver, 8. Traveler, and 9. Earner. 225 | It is not permissible for a male doctor to examine an unrelated woman.
- 234 | Warning: Besides the nine mentioned situations, there are three more: Witness, Student, and Requested/Desired one. 226 | It is absolutely permissible for a husband and wife to touch each other during their lifetime, even the private parts.
- 234 | Answer to details. 226 | A husband can look at his wife after her death.
- 234 | Answer to question first. 226 | A man cannot give a ritual bath (ghusl) to his deceased wife.

- 234 | Answer to question second. 227 | A woman can give a ritual bath (ghusl) to her deceased husband.
- 235 | Answer to question third. 227 | It is mandatory for non-mahram women to observe purdah from a blind man.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

- 227 | एक महिला के लिए अपने महरम पुरुषों और महिलाओं के घर किसी भी अनुशंसित या अनुमेय धार्मिक या सांसारिक कार्य के लिए जाना बिल्कुल जायज़ है, बशर्ते वह शरीयत-निषिद्ध चीज़ों से मुक्त हो। 223 | प्रश्न चार का उत्तर।
- 227 | मूल सिद्धांत द्वितीय। 223 | प्रश्न पाँच का उत्तर।
- 227 | गैर-महरम पुरुषों और महिलाओं के यहाँ किसी समारोह में महिला को जाने की अनुमति नहीं मिलनी चाहिए, भले ही पति की अनुमति हो; वास्तव में, अनुमति देने पर पति स्वयं गुनहगार होगा, सिवाय कुछ अपवादों के। 223 | प्रश्न छह का उत्तर।
- 227 | मूल सिद्धांत तृतीय। 223 | प्रश्न सात का उत्तर।
- 229 | 'किसी के घर' से तात्पर्य उनके निवास स्थान से है, न कि उनके स्वामित्व वाली संपत्ति से। 223 | प्रश्न आठ और नौ का उत्तर।
- 229 | मूल सिद्धांत चतुर्थ। 223 | प्रश्न दस का उत्तर।
- 229 | महरम पुरुषों से क्या तात्पर्य है? 223 | प्रश्न ग्यारह का उत्तर।
- 229 | मूल सिद्धांत पंचम। 224 | प्रश्न बारह का उत्तर।
- 230 | महरम महिलाओं से क्या तात्पर्य है? 224 | प्रश्न तेरह का उत्तर।
- 230 | मूल सिद्धांत षष्ठ। 224 | प्रश्न चौदह का उत्तर।
- 230 | वे स्थान जो न तो अजनबियों के घर हैं और न ही महरम के, वहाँ महिला के जाने के लिए कौन सी स्थितियाँ जायज़ और कौन सी नाजायज़ हैं? 224 | प्रश्न पंद्रह का उत्तर।
- 230 | मूल सिद्धांत सप्तम। 225 | प्रश्न सोलह का उत्तर।
- 234 | उपरोक्त शर्तों के तहत दूसरे के घर या अन्य स्थान पर जाने की नौ जायज़ स्थितियाँ हैं: 1. दाई, 2. नहलाने वाली, 3. आगंतुक, 4. बीमार, 5. विवश, 6. ज़रूरतमंद, 7. संघर्ष करने वाली, 8. यात्री, और 9. कमाने वाली। 225 | पुरुष डॉक्टर द्वारा अजनबी महिला की जाँच कराना जायज़ नहीं है।
- 234 | चेतावनी: उपरोक्त नौ स्थितियों के अलावा तीन और स्थितियाँ भी हैं: गवाह, छात्रा और वांछित। 226 | पति और पत्नी का जीवन काल में एक-दूसरे को छूना बिल्कुल जायज़ है, यहाँ तक कि निजी अंगों को भी।
- 234 | विवरण का उत्तर। 226 | पति अपनी पत्नी की मृत्यु के बाद उसे देख सकता है।

- 234 | प्रश्न प्रथम का उत्तर। 226 | पुरुष अपनी मृत पत्नी को गुसल नहीं दे सकता।
- 234 | प्रश्न द्वितीय का उत्तर। 227 | महिला अपने मृत पति को गुसल दे सकती है।
- 235 | प्रश्न तृतीय का उत्तर। 227 | गैर-महरम महिलाओं को अंधे व्यक्ति से भी पर्दा करना अनिवार्य है।

- ۲۲۷ | عورت کو اپنے محارم مردوں اور عورتوں کے ہاں کسی مندوب یا مباح دینی و دنیوی کام کے لئے جانا مطلقاً جائز ہے جبکہ منکرات شرعیہ سے خالی ہو۔ ۲۲۳ | جواب سوال چہارم۔
- ۲۲۷ | اصل دوم۔ ۲۲۳ | جواب سوال پنجم۔
- ۲۲۷ | غیر محرم مردوں اور عورتوں کے ہاں کسی تقریب میں عورت کو جانے کی اجازت نہیں چاہئے شوہر کے اذن سے ہو بلکہ اذن دے کر شوہر خود گنہگار ہوگا سوائے چند استثنائی صورتوں کے۔ ۲۲۳ | جواب سوال ششم۔
- ۲۲۷ | اصل سوم۔ ۲۲۳ | جواب سوال ہفتم۔
- ۲۲۹ | کسی کے مکان سے مراد اس کا مکانِ سکونت ہے نہ کہ مکانِ ملک۔ ۲۲۳ | جواب سوال ہشتم و نہم۔
- ۲۲۹ | اصل چہارم۔ ۲۲۳ | جواب سوال دہم۔
- ۲۲۹ | محارم مردوں سے مراد کونے مرد ہیں۔ ۲۲۳ | جواب سوال یاز دہم۔
- ۲۲۹ | اصل پنجم۔ ۲۲۴ | جواب سوال دواز دہم۔
- ۲۳۰ | محارم عورتوں سے مراد کون سی عورتیں ہیں۔ ۲۲۴ | جواب سوال سیز دہم۔
- ۲۳۰ | اصل ششم۔ ۲۲۴ | جواب سوال چہار دہم۔
- ۲۳۰ | وہ مواضع جو اجانب و محارم کسی کے مکان نہیں وہاں عورت کے لئے جانا کن صورتوں میں جائز اور کن صورتوں میں ناجائز ہے۔ ۲۲۴ | جواب سوال پانزدہم۔
- ۲۳۰ | اصل ہفتم۔ ۲۲۵ | جواب سوال شانزدہم۔

- ۲۳۴ | مکان غیر و غیر مکان میں جانا بشرائط مذکورہ جائز ہونے کی نو صورتیں ہیں۔ ۱۔ قابلہ، ۲۔غاسلہ، ۳۔نازلہ، ٤۔مریضہ، ٥۔مضطرہ، ٦۔حاجہ، ۷۔مجاہدہ، ۸۔مسافرہ، اور ۹۔کاسبہ۔ ۲۲٥ | مرد ڈاکٹر سے اجنبی عورت کو ملاحظہ کرانا جائز نہیں۔
- ۲۳۴ | تنبیہ: نومذکورہ صورتوں کے علاوہ تین صورتیں اور بھی ہیں شاہدہ، طالبہ اور مطلوبہ۔ ۲۲۶ | زن و شوہر کا باہم ایک دوسرے کو حیات میں چھونا مطلقاً جائز حتیٰ کہ فرج و ذکر کو بھی۔
- ۲۳۴ | جواب جزئیات۔ ۲۲۶ | شوہر بعد وفات اپنی عورت کو دیکھ سکتا ہے۔
- ۲۳۴ | جواب سوال اول۔ ۲۲۶ | مرد اپنی مردہ بیوی کو غسل نہیں دے سکتا۔
- ۲۳۴ | جواب سوال دوم۔ ۲۲۷ | عورت اپنے مردہ شوہر کو غسل دے سکتی ہے۔
- ۲۳٥ | جواب سوال سوم۔ ۲۲۷ | نامحرم عورتوں کو اندھے سے پردہ کرنا لازم ہے۔

Fatawa Rizvia, Volume 22

Topic Description	Page	Topic Description	Page
Seclusion (Khalwat) with a non-mahram (ajnabia) woman is forbidden.	235	Purdah from father-in-law is not mandatory, but from the elder and younger brother-in-law, it is mandatory.	240
Looking at young women is prohibited and wearing a veil is mandatory for them.	236	A general rule regarding Purdah.	240
A spiritual guide (peer) who initiates prostitutes as disciples without their repentance and does not instruct them to leave obscenity is a transgressor (fasiq); pledging allegiance (bai'at) at his hand is impermissible.	237	How is it for a young mother-in-law to observe Purdah from her son-in-law and for a father-in-law from his daughter-in-law?	240
The status of a brother-in-law in Sharia is exactly like that of a complete stranger, rather even more so.	237	Not observing Purdah from blood mahrams is mandatory, and observing or not observing Purdah from non-blood mahrams are both permissible.	240
A person had an illicit relationship with a prostitute, resulting in a girl. Now he wants to repent, but there is a fear that if he cuts ties, the girl will also become a prostitute. What is the ruling for him in this situation?	237	For a man to sleep in a room alone at night with his stepmother or to adopt such daily behavior as exists between husband and wife, causing people to view them with suspicion, is impermissible. It is necessary to avoid such behavior even though the stepmother is among the mahrams.	241
Lineage is not established through adultery.	239	A woman reciting in a melodious and loud voice such that the sound of singing reaches non-mahram men is forbidden.	242
			242

Topic Description	Page	Topic Description	Page
Women are prohibited from praying in the mosque.		Passages from jurists (fuqaha) in support of the issue.	
Under what conditions can a woman go to the mosque for a gathering of sermon (wa'z) or Milad?	239	A woman is not allowed to say Talbiyah in a loud voice.	242
One who does not recognize the people of their own time is ignorant.	239	It is not permissible for a woman to raise her voice and use elongation (tamtit), softening (talin), or rhythmic cutting (taqti') in it.	242
How is it for women to go to a spiritual guide (peer) without a veil, or for a peer to call women to himself?	239	It is not permissible for a woman to give the Adhan.	243
On the last Wednesday of the month of Safar, women going out of the city as if on a journey and offering ni'yaz etc. at graves is prohibited and a severe fitna.	240	It is not permissible for a woman to give the Adhan.	243
Wednesday ritual (Chahar Shamba) is purely baseless.	240	Adulterers and cuckolds (dayyuth) are transgressors (fasiq); one should avoid sitting with them and socializing with them.	243
For women to gather in a house to recite Milad or Shahadat such that the voice goes outside is impermissible.	240	From which persons is it permissible for a woman not to observe Purdah, to let them hear her voice, and to talk to them?	243
A woman's voice is also 'awrah' (to be concealed).	240		

फतावा रज़विया, खंड 22

विषय विवरण	पृष्ठ
अजनबी महिला के साथ एकांत (खलवत) हराम है।	235
युवा महिलाओं को देखना मना है और उन पर पर्दा अनिवार्य है।	236
वेश्याओं को बिना तौबा के मुरीद बनाने वाला और उन्हें अश्लीलता छोड़ने की शिक्षा न देने वाला पीर फासिक (पापी) है, उसके हाथ पर बैअत करना नाजायज है।	237
शरीयत में बहनोई का दर्जा बिल्कुल अजनबी की तरह है, बल्कि उससे भी बढ़कर।	237
एक व्यक्ति का एक वेश्या के साथ अवैध संबंध था, जिससे एक लड़की पैदा हुई। अब वह तौबा करना चाहता है, लेकिन उसे डर है कि अगर वह संबंध तोड़ लेगा तो लड़की भी वेश्या बन जाएगी। ऐसी स्थिति में उसके लिए क्या हुक्म है?	237
व्यभिचार (ज़िना) से वंश सिद्ध नहीं होता।	
महिलाओं का मस्जिद में नमाज़ पढ़ना वर्जित है।	239
	239
ससुर से पर्दा वाजिब नहीं है, लेकिन जेठ और देवर से वाजिब है।	240
पर्दे से संबंधित सामान्य नियम।	240
युवा सास का दामाद से और ससुर का बहू से पर्दा करना कैसा है?	240
रक्त संबंधी महरमों से पर्दा न करना वाजिब है, और गैर-रक्त संबंधी महरमों से पर्दा करना या न करना दोनों जायज हैं।	240
किसी पुरुष का अपनी सौतेली माँ के साथ रात को अकेले कमरे में सोना या दैनिक जीवन में ऐसा व्यवहार करना जैसा पति-पत्नी के बीच होता है, जिससे लोग उन्हें संदिग्ध समझें, नाजायज है। ऐसे व्यवहार से बचना आवश्यक है, भले ही सौतेली माँ महरमों में से हो।	241
महिला का सुरीली और ऊंची आवाज़ में पढ़ना कि गायन की आवाज़ गैर-महरम पुरुषों तक पहुँचे, हराम है।	242
इस मुद्दे के समर्थन में फकीहों के कथन।	242
महिला को ऊंची आवाज़ में तल्बिया कहने की अनुमति नहीं है।	242

विषय विवरण	पृष्ठ	विषय विवरण	पृष्ठ
मस्जिद में उपदेश या मिलाद की महफ़िल में महिला किन शर्तों के साथ जा सकती है?			
जो अपने ज़माने के लोगों को न पहचाने, वह अज्ञानी है।	239	महिला के लिए अपनी आवाज़ ऊँची करना और उसमें खिंचाव, कोमलता या लयबद्धता पैदा करना जायज नहीं है।	242
महिलाओं का बिना पर्दे के पीर के पास जाना या पीर का महिलाओं को अपने पास बुलाना कैसा है?	239	महिला के लिए अज़ान देना जायज नहीं है।	243
सफर महीने के आखिरी बुधवार को महिलाओं का सफर के तौर पर शहर से बाहर जाना और कब्रों पर नियाज़ आदि दिलाना वर्जित और गंभीर फितना है।	240	महिला के लिए अज़ान देना जायज नहीं है।	243
बुधवार की रस्म (चहार शंबा) पूरी तरह निराधार है।	240	व्यभिचारी और दय्यूत फासिक हैं; उनके पास बैठने और मेलजोल से बचना चाहिए।	243
महिलाओं का घर में मिलकर मिलाद या शहादत पढ़ना कि आवाज़ बाहर जाए, नाजायज है।	240	किन व्यक्तियों से पर्दा न करना, उन्हें अपनी आवाज़ सुनाना और उनसे बातचीत करना महिला के लिए जायज है?	243
महिला की आवाज़ भी परदा (सत्र) है।	240		

موضوع کی تفصیل	صفحہ
اجنبیہ عورت کے ساتھ خلوت حرام ہے۔	۲۳۵
جوان عورتوں کو دیکھنا ممنوع ہے اور اس پر حجاب لازم ہے۔	۲۳۶
رنڈیوں کو بلا توبہ مرید کرنے والا اور انھیں ترک فحاشی کی تلقین نہ کرنے والا پیر فاسق ہے اس کے ہاتھ بیعت ناجائز ہے۔	۲۳۷
بہنوئی کا حکم شرع میں بالکل اجنبی کی مثل ہے بلکہ اس سے بھی زائد۔	۲۳۷
ایک شخص نے طوائف سے ناجائز تعلق رکھا اس سے ایک لڑکی پیدا ہوئی اب وہ تائب ہونا چاہتا ہے مگر خدشہ ہے کہ اگر وہ قطع تعلق کرے تو لڑکی بھی طوائف بن جائے گی۔	۲۳۷
خسر سے پردہ واجب نہیں مگر جیٹھ اور دیور سے واجب ہے۔	۲۴۰
پردہ سے متعلق ضابطہ کلیہ۔	۲۴۰
جوان ساس کا داماد سے اور خسر کا بہو سے پردہ کرنا کیسا ہے۔	۲۴۰
محارم نسبی سے پردہ نہ کرنا واجب اور محارم غیر نسبی سے پردہ کرنا یا نہ کرنا دونوں جائز ہیں۔	۲۴۰
کسی مرد کا سوتیلی ماں کے ساتھ تنہا کمرے میں رات کو سونا یا روزمرہ کا ایسا برتاؤ اختیار کرنا جیسا میاں بیوی میں ہوتا ہے جس سے لوگ انہیں مشکوک سمجھیں ناجائز ہے	۲۴۱

موضوع کی تفصیل	صفحہ
ایسی صورت میں اس کے لئے کیا حکم ہے۔	
زنا سے نسب ثابت نہیں ہوتا۔	
عورتیں نماز مسجد سے ممنوع ہے۔	۲۳۹
وعظ و میلاد کی محفل میں عورت کن شرائط کے ساتھ مسجد میں جاسکتی ہے۔	۲۳۹
جو اپنے اہل زمانہ کو نہ پہچانے وہ جاہل ہے۔	۲۳۹
عورتوں کو بلا پردہ پیر کے ہاں جانا یا پیر کا عورتوں کو اپنے پاس بلانا کیسا ہے۔	۲۳۹
ماہ صفر کے آخری چہار شنبہ کو عورتوں کا بطور سفر شہر سے باہر جانا اور قبروں پر نیاز وغیرہ دلانا ممنوع اور سخت فتنہ ہے۔	۲۴۰

موضوع کی تفصیل	صفحہ
اور ایسے برتاؤ سے ان پر احتراز لازم ہے اگر چہ سوتیلی ماں محرمات میں سے ہے۔	
عورت کو خوش الحانی سے بآواز بلند پڑھنا کہ نغمہ کی آواز نامحرموں تک جائے حرام ہے۔	۲۴۲
مسئلہ کی تائید میں عبارات فقہا۔	۲۴۲
عورت کو بآواز بلند تلبیہ کہنے کی اجازت نہیں۔	۲۴۲
عورت کو اپنی آواز اونچی کرنا اور اس میں تمطیط، تلین اور تقطیع جائز نہیں۔	۲۴۲
عورت کو اذان دینا جائز نہیں۔	۲۴۳
عورت کو اذان دینا جائز نہیں۔	۲۴۳

موضوع کی تفصیل	صفحہ
چہار شنبہ محض بے اصل ہے۔	۲۴۰
عورتوں کا مل کر گھر میں میلاد یا شہادت پڑھنا کہ آواز باہر جائے ناجائز ہے۔	۲۴۰
عورت کی آواز بھی عورت ہے۔	۲۴۰
زانی و دیوث فاسق ہیں ان کے پاس اٹھنے بیٹھنے اور میل جول سے احتراز چاہیے۔	۲۴۳
کن اشخاص سے پردہ نہ کرنا اور ان کو اپنی آواز سنانا اور ان سے گفتگو کرنا عورت کے لئے جائز ہے۔	۲۴۳

Fatawa Rizvia Volume 22

244 | Men who send women to forests and mountains and give them open permission to joke and laugh with non-mahram men are dayyooth (cuckolds). | 246 244 | A prostitute got formally married. Her madam, the madam's followers, lawyer, and the prostitute's former lovers are now trying to somehow declare this marriage invalid so that the prostitute can resume her old sinful activities. What is the Sharia ruling for each of them in this regard? | 246 244 | Paradise is forbidden for a dayyooth. | 246 244 | One should not ask for a fatwa regarding useless and aimless matters. | 246 244 | To mock and ridicule the commands of Sharia and to curse and revile a religious scholar is clear disbelief (kufr), and because of it, wives go out of marriage. | 246 244 | No fatwa has any effect on those who turn their backs on Allah and His Messenger and knowingly and publicly commit major sins. | 246 244 | Severe warnings for those who masturbate and the way to avoid this sin. | 246 244 | It is necessary for Muslims to break ties and stop social interaction, greetings, and conversation with those who force a married prostitute away from her husband and compel her towards illicit acts. | 246 244 | It is not permissible for a young woman to touch the hands or feet of a young man, even if he is a spiritual guide (Pir). | 247 244 | A person lives with his wife in his father-in-law's house and commits adultery with his sister-in-law, about which the girl's father and grandfather are all aware and they assist them. What is the Sharia ruling regarding these people? | 247 245 | When is it permissible and when is it impermissible for young girls to appear before their mother's spiritual guide (Pir) and the Pir's children? | 247 245 | A dayyooth is cursed; it is impermissible to make him an Imam. | 247 245 | Mahram and non-mahram women rub 'ubtan' (cleansing paste) on the body of a grown-up groom. How is this act? | 247 245 | One who commits a major sin does not go out of the fold of Islam, nor are the rulings for apostates (murtads) applied to him. | 247 245 | Sharia has not kept any relationship of joking between men and women; this is a satanic and Hindu custom. | 247 245 | How is it for a woman to put her hand in the hand of a non-mahram bangle-seller (manhaar) to wear bangles and for the husband to agree to this? | 247 245 | Women gathering together to recite Maulood Sharif in a way that their voices are heard by non-mahrams is not a cause of reward but a cause of sin. |

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

244 | वे पुरुष जो महिलाओं को जंगलों और पहाड़ों में भेजते हैं और उन्हें गैर-महराम पुरुषों के साथ हंसी-मजाक की खुली अनुमति देते हैं, दय्यूथ हैं। | 246 244 | एक वेश्या का विधिवत निकाह हुआ। उसकी नायका, नायका के अनुयायी, वकील और वेश्या के पुराने यार अब इस कोशिश में हैं कि किसी तरह इस निकाह को नाजायज घोषित कर दिया जाए ताकि वह वेश्या फिर से अपनी पुरानी हरामकारियां शुरू कर दे। इस संबंध में प्रत्येक पर शरीयत का क्या हुक्म है? | 246 244 | दय्यूथ पर जन्नत हराम है। | 246 244 | व्यर्थ और बेमकसद बात के बारे में फतवा नहीं पूछना चाहिए। | 246 244 | शरीयत के अहकाम का मजाक उड़ाना और उपहास करना और आलिम-ए-दीन पर लानत-मलानत करना स्पष्ट कुफ्र है और इससे औरतें निकाह से निकल जाती हैं। | 246 244 | जो लोग अल्लाह और रसूल को पीठ दिखाकर जानबूझकर खुलेआम बड़े पाप (कबायेर) करते हैं, उन पर फतवे का कोई असर नहीं होता। | 246 244 | हस्तमैथुन करने वाले के लिए गंभीर चेतावनी और इस पाप से बचने का तरीका। | 246 244 | विवाहित वेश्या को उसके पति से अलग करने और उसे हरामकारी पर मजबूर करने वालों से मुसलमानों का संबंध विच्छेद करना और उनसे मेल-जोल, सलाम-दुआ छोड़ देना ज़रूरी है। | 246 244 | अजनबी जवान औरत को जवान मर्द के हाथ-पैर छूना जायज नहीं है, चाहे वह पीर ही क्यों न हो। | 247 244 | एक व्यक्ति अपनी पत्नी सहित ससुर के घर रहता है और साली से जिना (व्यभिचार) करता है, जिससे लड़की के बाप-दादा सब वाकिफ हैं और उनकी मदद करते हैं। इन लोगों के बारे में शरीयत का क्या हुक्म है? | 247 245 | जवान लड़कियों का अपनी माँ के पीर और पीर की औलाद के सामने आना कब जायज़ और कब नाजायज़ है। | 247 245 | दय्यूथ लानती है, उसे इमाम बनाना नाजायज़ है। | 247 245 | बालिग दूल्हे के बदन पर महराम और ना-महराम औरतें उबटन मला करती हैं, यह अमल कैसा है? | 247 245 | कबीरा गुनाह करने वाला इस्लाम के दायरे से बाहर नहीं होता, और न ही उस पर मुर्तदों वाले हुक्म लागू होते हैं। | 247 245 | शरीयत ने मर्द और औरत के बीच मजाक का कोई रिश्ता नहीं रखा; यह शैतानी और हिंदुस्तानी रस्म है। | 247 245 | औरत का गैर-महराम मनिहार के हाथ में हाथ देना और उससे चूड़ियाँ पहनना और शौहर का इस पर राजी होना कैसा है? | 247 245 | औरतों का आपस में गले मिलकर मौलूद शरीफ पढ़ना जिससे उनकी आवाज़ें गैर-महरामों को सुनाई दें, सवाब का कारण नहीं बल्कि गुनाह का कारण है। |

पृष्ठ 24 का 692

۲۴۴ | عورتوں کو جنگلوں اور پہاڑوں میں بھیجنے والے اور ان کو غیر محرم مردوں سے ہنسی مذاق کی کھلی اجازت دینے والے مرد دیوث ہیں۔ | ۲۴۴ ۲۴۶ | ایک طوائف کا با قاعدہ نکاح ہوا اس کی نائکہ اور نائکہ کے پیرو کار وکیل اور طوائف کے پرانے یار اب اس کوشش میں ہیں کہ کسی طرح یہ نکاح ناجائز قرار دے دیا جائے تاکہ پھر وہ طوائف پرانی حرامکاریاں شروع کر دے۔ اس سلسلہ میں ہر ایک پر حکم شرع کیا ہے۔ | ۲۴۴ ۲۴۶ | دیوث پر جنت حرام ہے۔ | ۲۴۴ ۲۴۶ | فضول و بے مقصد بات کے بارے میں فتویٰ نہیں پوچھنا چاہئے۔ | ۲۴۴ ۲۴۶ | احکام شریعت سے تمسخر و استہزاء اور عالم دین پر لعن طعن کرنا کفر صریح ہے اور اس سے عورتیں نکاح سے نکل جاتی ہیں۔ | ۲۴۴ ۲۴۶ | جو لوگ اللہ و رسول کو پیٹھ دے کر دیدہ و دانستہ علانیہ کبائر عظیمہ کا ارتکاب کریں ان پر فتویٰ کا کوئی اثر نہیں ہوتا۔ | ۲۴۴ ۲۴۶ | مشت زنی کرنیوالے کے لئے وعیدات شدیدہ اور اس گناہ سے بچنے کا طریقہ۔ | ۲۴۴ ۲۴۶ | منکوحہ طوائف کو شوہر سے الگ کرنے اور حرامکاری پر مجبور کرنے والوں سے مسلمانوں کو قطع تعلق کرنا اور ان سے میل جول سلام کلام چھوڑ دینا ضروری ہے۔ | ۲۴۴ ۲۴۶ | اجنبی جوان عورت کو جوان مرد کے ہاتھ پاؤں چھونا جائز نہیں اگرچہ پیر ہو۔ | ۲۴۴ ۲۴۷ | ایک شخص اپنی بیوی سمیت خسر کے گھر رہتا ہے اور سالی سے زنا کرتا ہے جس سے لڑکی کے باپ دادا سب واقف ہیں اور ان کی مدد کرتے ہیں ان لوگوں کے بارے میں شرعا کیا حکم ہے۔ | ۲۴۵ ۲۴۷ | جوان لڑکیوں کا اپنی ماں کے پیر اور پیر کی اولاد کے سامنے آنا کب جائز اور کب ناجائز ہے۔ | ۲۴۵ ۲۴۷ | دیوث لعنتی ہے اسے امام بنانا ناجائز ہے۔ | ۲۴۵ ۲۴۷ | بالغ دولھا کے بدن پر محرم و نامحرم عورتیں ابٹن ملا کرتی ہیں یہ عمل کیسا ہے۔ | ۲۴۵ ۲۴۷ | مرتکبِ کبیرہ دائرہ اسلام سے خارج نہیں، نہ

اس پر مرتدوں والے احکام جاری ہوتے ہیں۔ | ۲۴۷ ۲۴۵ | شریعت نے مرد و عورت میں مذاق کا کوئی رشتہ نہیں رکھایہ شیطانی و ہندوانی رسم ہے۔ | ۲۴۷ ۲۴۵ | عورت کا غیر محرم منہار کے ہاتھ میں ہاتھ دینا اور اس سے چوڑیاں ڈلوانا اور شوھر کا اس پر راضی ہونا کیسا ہے۔ | ۲۴۷ ۲۴۵ | عورتوں کا باہم گلا ملا کر مولود شریف پڑھنا جس سے ان کی آوازیں غیر محرموں کو سنائیں دیں باعثِ ثواب نہیں بلکہ باعثِ گناہ ہے۔ |

Volume 22 | Fatawa Rizvia

Page Number	Topic	Page Number	Topic
248	It is permissible for women to work with non-mahrams under five conditions.		Greeting, salutation, and honoring of Sayyids.
249	It is forbidden for women to visit graveyards and chest-beating (mourning) is haram.	249	(Handshaking, embracing, kissing hands and feet, etc., circumambulation of the grave, prostration of honor/ respect)
249	It is permissible for women to leave home to see Ta'zia, etc., and for men to stop them is a lack of honor, but it does not break the marriage nor affect the offspring.	251	Embracing over clothes is prescribed where there is no fear of strife (fitnah) or lust. 251
250	Veil (hijab) is mandatory for a woman from a non-mahram Pir (spiritual guide).	251	Embracing during travel and stay is absolutely permissible under a few conditions; specific restriction to travel is not proven. 251
250	A Pir who sits among women, forms a circle, and gives such attention that they start jumping and raising their voices is guilty of violating Sharia and committing indecency; one should not take allegiance (bay'ah) from him.	252	Prophet Ibrahim (AS), the Friend of Allah, was the first to embrace. 252
	Appendix: Seeing and Touching		
163	When it is permissible to see a woman in clothes and when it is not.	252	Embracing is a strong proof of increased love. 252
202		252	Support of the issue from the statements of Imams. 252

Page Number	Topic	Page Number	Topic
	It is correct to kiss the feet of one's Pir and Murshid (spiritual guide).		
247	A companion kissed the head and feet of the Holy Prophet (PBUH) with his permission.	253	In which situation is embracing forbidden and haram. 253
		253	Reconciliation of hadiths regarding the permissibility and negation of embracing. 253
217	Kissing the ground is not truly prostration.	253	Imam Abu Mansur Maturidi is a leader of Ahl al-Sunnah. 253
217	The research of the author (Mercy of Allah be upon him) is that there is a difference of opinion regarding kissing, and the most cautious view is prohibition.	254	The Holy Prophet (PBUH) embraced Zaid bin Harithah (RA) and kissed him. 254
275	Touching and clinging is like kissing.	254	The Holy Prophet (PBUH) embraced Ja'far (RA) and kissed him. 254
604	A child has no satr (parts to be covered).	254	A companion's passionate embrace of the Prophet (PBUH) and kissing his pure body. 254
606	It is haram for a stranger man to go to an unveiled woman in any situation, and in a state of purdah (veil), the state of post-childbirth bleeding (nifas) or otherwise are the same.		

जिल्द 22 | फतावा रज़विया

पृष्ठ संख्या	विषय	पृष्ठ संख्या	विषय
248	महिलाओं के लिए गैर-महरमों के साथ पाँच शर्तों के साथ नौकरी करना जायज़ है।		सादात (सैयदों) को सलाम, अभिवादन और सम्मान देना।
249	महिलाओं का कब्रिस्तान जाना मना है और सीना-ज़नी (छाती पीटना) हराम है।	249	(हाथ मिलाना, गले मिलना, हाथ-पाँव चूमना आदि, मज़ार का तवाफ़, सजदा-ए-ताज़ीमी)
249	महिलाओं का घर से निकलना और ताज़िया आदि देखने जाना जायज़ है और मर्दों का उन्हें रोकना बे-गैरती है, लेकिन इससे निकाह नहीं टूटता और न ही संतान में कोई खलल आता है।	251	कपड़ों के ऊपर गले मिलना जहाँ फ़ितना और वासना का डर न हो, जायज़ (मशरू) है। 251
250	गैर-महरम पीर से महिला के लिए पर्दा वाजिब (अनिवार्य) है।	251	सफर और निवास (हज़र) में कुछ शर्तों के साथ गले मिलना पूर्णतः जायज़ है; केवल सफर की कोई विशेषता सिद्ध नहीं है। 251
250	जो पीर महिलाओं के बीच बैठकर हल्का कराए और ऐसी तवज्जो दे कि वे उछलने-कूदने लगें और आवाज़ें बुलंद करने लगें, वह शरीयत का उल्लंघन और निर्लज्जता का अपराधी है, उससे बैअत (दीक्षा) नहीं लेनी चाहिए।	252	सबसे पहले गले मिलना हज़रत इब्राहिम खलीलुल्लाह (अ.स.) ने किया था। 252
	परिशिष्ट: देखना और छूना		
163	कपड़ों में लिपटी महिला को देखना कब जायज़ है और कब नाजायज़।	252	गले मिलना प्रेम में वृद्धि का एक प्रबल प्रमाण है। 252
202	अपने पीर और मुर्शिद के पाँव चूमना सही है।	252	

पृष्ठ संख्या	विषय
247	एक सहाबी ने हुज़ूर (स.अ.व.) की अनुमति से आपके सिर और पाँव चूमे।
217	ज़मीन चूमना वास्तव में सजदा नहीं है।
217	लेखक (रहमतुल्लाह अलैहि) का शोध है कि चूमने के बारे में मतभेद है और एहतियात (सावधानी) इसी में है कि इससे बचा जाए।
275	छूना और लिपटना चूमने के समान है।
604	बच्चे का कोई सत्र (छिपाने योग्य अंग) नहीं है।
606	किसी बेगाने मर्द का बे-पर्दा महिला के पास जाना हर हाल में हराम है, और पर्दा की स्थिति में निफ़ास और गैर-निफ़ास समान हैं।
253	इमामों के बयानों से मसले का समर्थन। 252
253	किस स्थिति में गले मिलना नाजायज़ और हराम है। 253
253	गले मिलने के जायज़ होने और निषेध पर आई हदीसों में समन्वय (ततबीक)। 253
253	इमाम अबू मंसूर मातुरीदी अहले सुन्नत के पेशवा (अग्रणी) हैं। 253
254	हुज़ूर अनवर (स.अ.व.) ने हज़रत ज़ैद बिन हारिसा (र.अ.) को गले लगाया और चूमा। 254
254	हज़रत जाफ़र (र.अ.) को हुज़ूर (स.अ.व.) ने गले लगाया और चूमा। 254
254	एक सहाबी का हुज़ूर (स.अ.व.) को भावुक होकर गले लगाना और आपके पवित्र शरीर को चूमना। 254

صفحہ نمبر	عنوان
۲۴۸	عورتوں کا غیر محرموں کے ساتھ نوکری کرنا پانچ شرائط کے ساتھ جائز ہے۔
۲۴۹	عورتوں کا قبرستان جانا ممنوع ہے اور سینہ زنی حرام۔
۲۴۹	عورتوں کا گھر سے نکلنا اور تعزیہ وغیرہ دیکھنے جانا جائز اور مردوں کا اس کو روکنا بے غیرتی ہے مگر اس سے نکاح نہیں ٹوٹتا اور نہ اولاد میں خلل آتا ہے۔
۲۵۰	غیر محرم پیر سے عورت کو پردہ واجب ہے۔
۲۵۰	جو پیر عورتوں کے بیچ میں بیٹھ کر حلقہ کرائے اور توجہ ایسی دے کہ وہ اچھلنے کودنے لگیں اور آوازیں بلند کرنے لگیں وہ شرح کی خلاف

صفحہ نمبر	عنوان
	سلام و تحیت و تعظیم سادات
۲۴۹	(مصافحہ، معانقہ، بوسہ دست و پا وغیرہ طواف قبر، سجدہ تعظیمی)
۲۵۱	کپڑوں کے اوپر معانقہ جہاں خوف فتنہ و شہوت نہ ہو مشروع ہے۔ ۲۵۱
۲۵۱	معانقہ سفر و حضر میں چند شرائط کے ساتھ مطلقاً جائز ہے تخصیص سفر ثابت نہیں۔ ۲۵۱
۲۵۲	سب سے پہلے معانقہ حضرت ابراہیم خلیل اللہ علیہ الصلوٰۃ والسلام نے کیا۔ ۲۵۲

صفحہ نمبر	عنوان
	ورزی اور بے حیائی کا مرتکب ہے اس سے بیعت نہیں ہونا چاہئے۔
	ضمیمہ دیکھنا اور چھونا
۱۶۳	لباس میں ملبوس عورت کو دیکھنا کب جائز ہے اور کب ناجائز۔
۲۰۲	اپنے پیر و مرشد کے پاؤں چومنا درست ہے۔
۲۴۷	صحابی نے حضور کی اجازت سے آپ کے سر اور پاؤں کو بوسہ دیا۔
۲۱۷	زمین بوسی حقیقۃً سجدہ نہیں۔
۲۱۷	مصنف علیہ الرحمۃ کی تحقیق کہ بوسہ میں اختلاف ہے اور احوط منع ہے۔
۲۵۲	معانقہ افزونی محبت پر ایک قوی دلیل ہے۔ ۲۵۲
۲۵۲	عبارات ائمہ سے مسئلہ کی تائید۔ ۲۵۲
۲۵۳	کس صورت میں معانقہ ناجائز و حرام ہے۔ ۲۵۳
۲۵۳	معانقہ کے جواز و نفی پر وارد احادیث میں تطبیق۔ ۲۵۳
۲۵۳	امام ابو منصور ماتریدی اہل سنت کے پیشوا ہیں۔ ۲۵۳
۲۵۴	حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت زید بن حارثہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے معانقہ فرمایا اور بوسہ دیا۔ ۲۵۴

عنوان نمبر	صفحہ
۲۷۵ چھونا اور چمٹنا بوسہ کی مثل ہے۔	۲۵۴
۶۰۴ بچے کا کوئی ستر نہیں۔	۲۵۴
۶۰۶ بیگانہ مرد کا بے پردہ عورت کے پاس جانا ہر حالت میں حرام اور پردہ کی حالت میں نفاس و غیر نفاس یکساں ہیں۔	
حضرت جعفر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے گلے لگایا اور بوسہ دیا۔ ۲۵۴	
ایک صحابی کا حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کو والہانہ انداز میں گلے لگانا اور آپ کے بدن اطہر کو چومنا۔ ۲۵۴	

Fatawa Rizvia, Volume 22

(List from the Right Column) | Subject | Page | | :--- | :--- | | The Prophet (peace be upon him) swimming in a pond with the noble companions. | 255 | | The excellence of Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him) that the Prophet (peace be upon him) called him his friend. | 255 | | A companion clung to the pure body of the Prophet (peace be upon him) and kissed him. | 256 | | The Prophet (peace be upon him) held Hasan and Hussain (may Allah be pleased with them) close to his blessed body. | 256 | | Handshaking and embracing of Hazrat Abu Dharr Ghifari (may Allah be pleased with him) with the Prophet (peace be upon him). | 256 | | On the Day of Judgment, the intercession of Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him) will be like the intercession of the noble Prophets (peace be upon them). | 257 | | The Prophet (peace be upon him) stood up on the arrival of Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him), kissed his forehead, and obtained intimacy by embracing him for a while. | 257 | | To call embracing (mu'aniqa) forbidden (haram) at all times is sheerly wrong, void, and a slander against the pure Sharia. | 258 | | Embracing after Eid prayers, which is prevalent among us, is permissible under the mentioned conditions. | 258 | | Repentance for a public sin should be public, and for a hidden one, it should be hidden. | 258 | | Conditions for the permissibility of embracing. | 259 | | The claim of specifying travel for the permissibility of embracing is purely without evidence. | 259 |

(List from the Left Column) | Subject | Page | | :--- | :--- | | It is a legal rule that the absolute must be kept in its absoluteness, and restriction or specification without legal basis is rejected and void. | 259 | | Explanation of the Hadith prohibiting embracing. | 260 | | Sixteen noble Hadiths as proof of embracing even without the state of travel. | 261 | | Excellence of Imam Hasan and Imam Hussain (may Allah be pleased with them). | 261 | | The strategy of Usaid bin Hudair (may Allah be pleased with him) to kiss the blessed body of the Prophet (peace be upon him) without a veil. | 263 | | The dignity of Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him). | 264 | | The dignity of Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him). | 265 | | The rank and status of Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him) in the eyes of the Prophet (peace be upon him). | 265 | | The love for the Messenger of Allah (peace be upon him) in the heart of Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him). | 266 | | The dignity of Uthman Ghani (may Allah be pleased with him). | 266 | | Every person should embrace their brothers. | 267 |

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

(दाएं कॉलम की सूची) | विषय | पृष्ठ | | :--- | :--- | | हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का सहाबा किराम के साथ तालाब में तैरना। | २५५ | | सिद्दीक़े अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की फ़ज़ीलत कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन्हें अपना यार (दोस्त) कहा। | २५५ | | सहाबी का हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पाक बदन से लिपट जाना और बोसा देना। | २५६ | | हसनैन करीमैन (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) को हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने जिस्म-ए-अतहर से लगा लिया। | २५६ | | हज़रत अबू ज़र ग़िफ़ारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का मुसाफ़हा और मुआनक़ा (गले मिलना)। | २५६ | | क़यामत में सिद्दीक़े अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की शफ़ाअत (सिफारिश) अंबिया किराम की शफ़ाअत जैसी होगी। | २५७ | | सिद्दीक़े अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के आने पर हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का खड़ा होना, उनकी पेशानी को चूमना और उनसे गले लग कर कुछ देर प्यार जताना। | २५७ | | मुआनक़ा को हर वक़्त हराम कहना महज़ ग़लत व बातिल है और शरीयत-ए-मुतह्हरा पर तोहमत है। | २५८ | | ईद की नमाज़ के बाद जो मुआनक़ा हमारे यहाँ प्रचलित है, वह बताई गई शर्तों के साथ जायज़ है। | २५८ | | सार्वजनिक गुनाह की तौबा भी सार्वजनिक होनी चाहिए और गुप्त गुनाह की गुप्त। | २५८ | | मुआनक़ा के जायज़ होने की शर्तें। | २५९ | | मुआनक़ा के जायज़ होने में सफ़र (यात्रा) की शर्त लगाना महज़ बिना किसी दलील के है। | २५९ |

(बाएं कॉलम की सूची) | विषय | पृष्ठ | | :--- | :--- | | शरीयत का नियम है कि मुतलक़ (सामान्य) को उसकी सामान्यता पर रखना वाजिब है और बिना किसी शरीय दलील के उसे प्रतिबंधित या विशिष्ट करना अमान्य और बातिल है। | २५९ | | मुआनक़ा की मनाही वाली हदीस की व्याख्या। | २६० | | बिना यात्रा की स्थिति के भी मुआनक़ा के प्रमाण में सोलह मुबारक हदीसें। | २६१ | | इमाम हसन और इमाम हुसैन (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की फ़ज़ीलत। | २६१ | | रसूले पाक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पाक बदन को बिना किसी पर्दे के चूमने के लिए उसैद बिन हुज़ैर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हिकमत (तरकीब)। | २६३ | | हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की शान। | २६४ | | सिद्दीक़े अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की शान। | २६५ | | सिद्दीक़े अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) का मर्तबा और मक़ाम हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नज़र में। | २६५ | | सिद्दीक़े अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के दिल में रसूले पाक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की

मोहब्बत। | २६६ | | उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की शान। | २६६ | | हर व्यक्ति को अपने भाइयों से मुआनक़ा करना चाहिए। | २६७ |

पेज २६ / ६९२

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

(دائیں کالم کی فہرست) | موضوع | صفحہ | | :--- | :--- | | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا تالاب میں صحابہ کرام کے ساتھ تیرنا۔ | ۲۵۵ | | فضیلت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے انھیں اپنا یار کہا، | ۲۵۵ | | صحابی حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے بدن اطہر سے لپٹ گیا اور بوسہ دیا۔ | ۲۵۶ | | حسنین کریمین رضی اللہ تعالیٰ عنہما کو حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے بدن اقدس سے چمٹا لیا۔ | ۲۵۶ | | حضرت ابو ذر غفاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا مصافحہ و معانقہ۔ | ۲۵۶ | | قیامت میں صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی شفاعت انبیاء کرام علیہم الصلوۃ والسلام کی شفاعت جیسی ہوگی۔ | ۲۵۷ | | حضور علیہ الصلوۃ والسلام صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی آمد پر کھڑے ہوئے ان کی پیشانی کو چوما اور ان سے بغلگیر ہو کر کچھ دیر انس حاصل فرماتے رہے۔ | ۲۵۷ | | معانقہ کو ہر وقت حرام کہنا محض غلط و باطل اور شریعت مطہرہ پر افتراء ہے۔ | ۲۵۸ | | بعد نماز عید جو معانقہ ہمارے ہاں رائج ہے بشرائط مذکورہ جائز ہے۔ | ۲۵۸ | | علانیہ گناہ کی توبہ بھی علانیہ چاہئے اور پوشیدہ کی پوشیدہ۔ | ۲۵۸ | | جواز معانقہ کی شرائط | ۲۵۹ | | معانقہ کے جواز میں تخصیص سفر کا دعویٰ محض بے دلیل ہے۔ | ۲۵۹ |

(بائیں کالم کی فہرست) | موضوع | صفحہ | | :--- | :--- | | قاعدہ شرعیہ ہے کہ مطلق کو اپنے اطلاق پر رکھنا واجب ہے اور بے مدرک شرعی تقیید و تخصیص مردود و باطل ہے۔ | ۲۵۹ | | احادیث نہی معانقہ کی توضیح۔ | ۲۶۰ | | بے حالت سفر معانقہ کے ثبوت پر سولہ احادیث کریمہ۔ | ۲۶۱ | | فضیلت امام حسن اور امام حسین رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ | ۲۶۱ | | بدن رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو بے حجاب چومنے کے لئے اسید بن حضیر رضی اللہ تعالیٰ

عنہ کا حیلہ۔ | ۲۶۳ | | شان علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | ۲۶۴ | | شان صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | ۲۶۵ | | مرتبہ ومقام صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نظر میں۔ | ۲۶۵ | | دل صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں محبت رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ | ۲۶۶ | | شان عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | ۲۶۶ | | ہر شخص کو اپنے بھائیوں سے معانقہ کرنا چاہئے۔ | ۲۶۷ |

271 | A Sunnah will always be a Sunnah whenever it is performed, unless a specific restriction is clearly stated in Sharia. | 268 | A dream to a Muslim is one of the parts of prophethood. | 271 271 | Molvi Ismail Dehlvi declared embracing on the day of Eid as a 'Bid’at-e-Hasana' (good innovation). | 268 | What part of prophethood is a dream? | 271 271 | Treatise 'Safa’ih al-Lujjayn fi Kawn al-Tasafuh bi Kaffay al-Yadayn' (Proof of the Sunnah nature of shaking hands with both hands and a comprehensive rebuttal of non-conformists who declare it impermissible). | 269 | Prophethood has ended, there will be no prophethood after me, but there will be glad tidings (Mubashshirat) (Hadith of the Prophet). | 271 271 | Shaking hands with both hands is permissible; leading scholars have specified it as commendable and Sunnah. | 269 | What is meant by glad tidings (Mubashshirat)? | 271 271 | There is no Hadith by name regarding the prohibition of physical contact during handshake. | 270 | There are many and frequent Hadiths regarding the importance of dreams. | 271 272 | To be arrogant and condemn what is religiously permissible is to forge lies against the pure Sharia. | 270 | Whoever sees a good dream should praise Allah Almighty and relate it to people. | 272 272 | Mention of a pleasant incident and a righteous vision. | 270 | Expression of joy and satisfaction by the Author (may Allah have mercy on him) upon seeing Imam Qazi Khan in a dream. | 272 272 | The Author (may Allah have mercy on him) had a vision of Imam Qazi Khan (may Allah have mercy on him) in a dream, in which the Imam taught the Author matters of religion and how to refute deniers. | 270 | It is the Sunnah of the Companions to be happy with a dream that supports their statement and to reward the person who saw it. | 272 273 | Virtues of Imam Qazi Khan. | 270 | Why the Author (may Allah have mercy on him) mentioned this dream. | 273 273 | Their authority is the Hadith of Anas and he does not understand its meaning. (Saying of Imam Qazi Khan). | 270 | The basis of authority for non-conformists is the word "yad" (hand) mentioned in the Hadith of Anas (may Allah be pleased with him), which appears in singular form. | 273 273 | The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) considered dreams a great matter and would ask after the morning prayer if anyone had seen a dream last night. | 270 | Why did Imam Qazi Khan (may Allah have mercy on him) make the specific Hadith of Anas (may Allah be pleased with him) the authority for non-conformists, even though the word "yad" in singular form has appeared in many other Hadiths as well? | 273

फतावा रज़विया | खंड २२

२७१ | सुन्नत जब भी अदा की जाए वह सुन्नत ही रहेगी जब तक कि शरीयत में किसी विशेष लक्षण पर स्पष्टता न हो। | २६८ | मुसलमान के लिए एक ख्वाब नुबुव्वत (पैगम्बरी) के टुकड़ों में से एक टुकड़ा है। | २७१ २७१ | मौलवी इस्माइल देहलवी ने ईद के दिन गले मिलने (मुआनका) को 'बिदअते हसना' (उत्तम नवीनता) करार दिया। | २६८ | ख्वाब नुबुव्वत का कौन सा हिस्सा है? | २७१ २७१ | रिसाला 'सफ़ाई-उल-लुज्जैन फी कौनित तसाफ़ुह बिक़फ़फ़यल यदैन' (दोनों हाथों से मुसाफ़हा करने के सुन्नत होने का प्रमाण और इसे नाजायज कहने वाले ग़ैर-मक़ल्लिदीन का पुरज़ोर खंडन)। | २६९ | नुबुव्वत चली गई, अब मेरे बाद नुबुव्वत नहीं होगी लेकिन मुबशशिरात (खुशखबरी) होंगी (हदीसे रसूल)। | २७१ २७१ | दोनों हाथों से मुसाफ़हा करना जायज़ है; बड़े विद्वानों ने इसके मंदूब और सुन्नत होने की स्पष्टता की है। | २६९ | मुबशशिरात से क्या मुराद है? | २७१ २७१ | मुसाफ़हा करते समय शरीर के स्पर्श की मनाही पर नाम की भी कोई हदीस मौजूद नहीं है। | २७० | ख्वाब की अहमियत के बारे में बहुत सी मुतवातिर हदीसें मौजूद हैं। | २७१ २७२ | जायज़ शरीअत की मनाही और निंदा करना मुतह्हिर शरीअत पर इफ़्तरा (झूठ) बाँधना है। | २७० | जो कोई अच्छा ख्वाब देखे, उसे अल्लाह तआला की हम्द करनी चाहिए और लोगों को बताना चाहिए। | २७२ २७२ | एक पाकीज़ा घटना और सालेह (नेक) ख्वाब का ज़िक्र। | २७० | ख्वाब में इमाम क़ाज़ी ख़ान को देखने पर लेखक (अलैहिर्रहमा) की खुशी और इत्मीनान का इज़हार। | २७२ २७२ | लेखक (अलैहिर्रहमा) को ख्वाब में इमाम क़ाज़ी ख़ान (अलैहिर्रहमा) की ज़ियारत नसीब हुई जिसमें इमाम साहब ने लेखक को दीन के मसले और मुनकरीन (इनकार करने वालों) का जवाब देने की शिक्षा दी। | २७० | सहाबा की सुन्नत है कि अपनी बात की पुष्टि करने वाले ख्वाब पर खुश होते और देखने वाले को इनाम देते। | २७२ २७३ | इमाम क़ाज़ी ख़ान के गुण। | २७० | लेखक (अलैहिर्रहमा) ने इस ख्वाब का ज़िक्र क्यों किया? | २७३ २७३ | उनका प्रमाण अनस की हदीस है और वह इसका अर्थ नहीं समझते। (इमाम क़ाज़ी ख़ान का कथन)। | २७० | ग़ैर-मक़ल्लिदीन के प्रमाण का आधार हदीस-ए-अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) में प्रयुक्त शब्द "यद" (हाथ) है, जो एकवचन के रूप में आया है। | २७३ २७३ | हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ख्वाब को एक बड़ी बात समझते थे और सुबह की नमाज़ के बाद पूछते थे कि क्या आज रात किसी ने कोई ख्वाब देखा है। | २७० | इमाम क़ाज़ी ख़ान (अलैहिर्रहमा) ने विशेष रूप से हदीस-ए-अनस को ही ग़ैर-मक़ल्लिदीन का प्रमाण क्यों बनाया, जबकि शब्द "यद" एकवचन के रूप में कई अन्य हदीसों में भी आया है? | २७३

۲۷۱ | سنت جب بھی ادا کی جائے سنت ہی ہو گی تا وقتیکہ خاص کسی خصوصیت پر شرع سے تصریح نہ ہو۔ | ۲۶۸ | مسلمان کو خواب نبوت کے ٹکڑوں میں سے ایک ٹکڑا ہے۔ | ۲۷۱ ۲۷۱ | مولوی اسمعیل دہلوی نے روز عید معانقہ کو بدعت حسنہ قرار دیا۔ | ۲۶۸ | خواب نبوت کا کون سا حصہ ہے۔ | ۲۷۱ ۲۷۱ | رسالہ صفائح اللجین فی کون التصافح بکفی الیدین (دونوں ہاتھوں سے مصافحہ کے مسنون ہونے کا ثبوت اور اس کو ناجائز قرار دینے والے غیر مقلد کا رد بلیغ) | ۲۶۹ | نبوت گئی اب میرے بعد نبوت نہ ہو گی مگر مبشرات ہوں گی (حدیث رسول)۔ | ۲۷۱ ۲۷۱ | دونوں ہاتھوں سے مصافحہ جائز ہے اکابر علماء نے اس کے مندوب و مسنون ہونے کی تصریح فرمائی۔ | ۲۶۹ | مبشرات سے کیا مراد ہے۔ | ۲۷۱ ۲۷۱ | مصافحہ بالبدن کی ممانعت پر نام کی بھی کوئی حدیث موجود نہیں۔ | ۲۷۰ | خواب کے مہتم بالشان ہونے کے بارے میں احادیث متوفر و متواتر ہیں۔ | ۲۷۱ ۲۷۲ | جائز شرعی کی ممانعت و مذمت پر اترا نا شریعت مطہر پر افتراء کرنا ہے۔ | ۲۷۰ | جو اچھا خواب دیکھے وہ اللہ تعالیٰ کی حمد بجالائے اور لوگوں کے سامنے بیان کرے۔ | ۲۷۲ ۲۷۲ | ایک واقعہ طیبہ اور رؤیائے صالحہ کا ذکر۔ | ۲۷۰ | امام قاضی خاں کو خواب میں دیکھنے پر مصنف علیہ الرحمہ کا اظہار مسرت و اطمینان۔ | ۲۷۲ ۲۷۲ | مصنف علیہ الرحمہ کو خواب میں امام قاضی خاں علیہ الرحمہ کی زیارت حاصل ہوئی جس میں امام موصوف نے مصنف علیہ الرحمہ کو مسئلہ دین و رد منکرین کی تعلیم فرمائی۔ | ۲۷۰ | سنت صحابہ ہے کہ اپنے قول کے مؤید خواب پر شاد ہوئے اور دیکھنے والے کو انعام سے نوازتے۔ | ۲۷۲ ۲۷۳ | مناقب امام قاضی خاں۔ | ۲۷۰ | مصنف علیہ الرحمہ نے اس خواب کو کیوں ذکر فرمایا۔ | ۲۷۳ ۲۷۳ | مستند ایشاں حدیث انس است و او را مفہوم نیست۔ (مقولہ امام

قاضی خاں)۔ | ۲۷۰ | غیر مقلدین کا محل استناد حدیث انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں مذکور لفظ "ید" ہے جس بصیغہ مفرد واقع ہوا ہے۔ | ۲۷۳ ۲۷۳ | حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم خواب کو امر عظیم جانتے اور نماز صبح کے بعد پوچھتے کہ آج کی رات کسی نے کوئی خواب دیکھا ہے۔ | ۲۷۰ | امام قاضی خاں علیہ الرحمہ نے خاص حدیث انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا غیر مقلدین کا مستند کیوں بنایا حالانکہ کلمہ "ید" بصیغہ مفرد اس کے علاوہ بھی کئی حدیثوں میں آیا ہے۔ | ۲۷۳

Volume 22 | Fatawa Razawiyya

Page No.	Topic	Page No.	Topic
273	Those hadiths of handshaking in which the word "yad" (hand) appears in the singular form are of three types.	275	The reward and merit for a Muslim who spends a dried date or a morsel in the path of Allah.
273	First Type.	366	The meaning of the hadith about handshaking with one hand.
273	Those hadiths in which the encouragement and virtues of handshaking are mentioned.	276	Second Type.
273	Hadith of Hudhayfah ibn al-Yaman (may Allah be pleased with him).	276	Those hadiths which narrate specific incidents (Waqa'i Juz'iyya) regarding handshaking, i.e., the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) or a certain companion shook hands with a certain person in such a manner.
274	Hadith of Salman Farsi (may Allah be pleased with him).	276	Hadith of Batool (may Allah be pleased with her).
374	Hadith of Anas (may Allah be pleased with him).	277	Hadith from Al-Mu'jam al-Kabir of Al-Tabarani.
274	Hadith of Bara ibn Azib (may Allah be pleased with him) No. 1.	277	Tabarani's hadith lacks credibility.
274	Hadith of Bara ibn Azib (may Allah be pleased with him) No. 2.	277	Abu Dawood Al-A'mi, a Rafidhi, is severely criticized and abandoned; Imam Ibn Ma'in called him a liar.
274	The summary of the hadiths is that when one Muslim meets another Muslim and shakes hands, the sins of	278	Specific incidents are not beneficial for a general ruling.

Page No.	Topic
	both fall like leaves from a tree, and Allah Almighty accepts their prayers.
275	In the context of encouragement and warning, perhaps even the minimum is mentioned; when such is the reward and punishment for this much, how much would it be for more? From this, it is not understood that anything more than this is prohibited or not recommended.
275	Example of warning (Tarheeb).
275	Whoever assists in the murder of a believer by even uttering half a word will meet Allah Almighty in a state where it will be written on their forehead: "Hopeless of God's mercy."
275	Example of encouragement (Targheeb).
278	A current event does not have generality, and a specific case is not universal.
278	Benefit of specific incidents.
278	The occurrence of one of two matters in an event can happen due to four reasons.

पृष्ठ संख्या	विषय	पृष्ठ संख्या	विषय
273	मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) की उन हदीसों के तीन प्रकार हैं जिनमें 'यदु' (हाथ) शब्द एकवचन में आया है।	275	अल्लाह की राह में एक खजूर या एक निवाला खर्च करने वाले मुसलमान का सवाब और प्रतिफल।
273	पहला प्रकार।	366	एक हाथ से मुसाफ़हा वाली हदीस का अर्थ।
273	वे हदीसें जिनमें मुसाफ़हा के प्रोत्साहन और उसके गुणों का वर्णन है।	276	दूसरा प्रकार।
273	हज़रत हुज़ैफ़ा बिन यमान (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस।	276	वे हदीसें जिनमें मुसाफ़हा के बारे में विशेष घटनाओं (वक़ाए जुज़िया) का वर्णन है, यानी हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) या किसी सहाबी ने किसी व्यक्ति से इस तरह मुसाफ़हा किया।
274	हज़रत सलमान फ़ारसी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस।	276	हज़रत बतुल (रज़ियल्लाहु अन्हा) की हदीस।
374	हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस।	277	तबरानी की मुअजम कबीर की हदीस।
274	हज़रत बरा बिन आज़िब (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस नंबर 1।	277	तबरानी की हदीस विश्वसनीयता के स्तर से गिरी हुई है।
274	हज़रत बरा बिन आज़िब (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस नंबर 2।	277	अबू दाऊद अल-आमी राफ़िज़ी बहुत ही बदनाम और त्यागा हुआ है; इमाम इब्न मुईन ने उसे झूठा कहा है।
274	हदीसों का सारांश यह है कि जब एक मुसलमान दूसरे मुसलमान से मिलता है और	278	विशेष घटनाएं सामान्य आदेश के लिए उपयोगी नहीं होतीं।

पृष्ठ संख्या	विषय
	मुसाफ़हा करता है, तो दोनों के गुनाह पेड़ के पत्तों की तरह झड़ जाते हैं और अल्लाह उनकी दुआ स्वीकार करता है।
275	प्रोत्साहन और चेतावनी के स्थान पर संभवतः न्यूनतम का भी उल्लेख किया जाता है; जब इतने पर यह सवाब और सज़ा है, तो अधिक पर कितना होगा। इससे यह नहीं समझा जाता कि इससे अधिक वर्जित या अवांछित नहीं है।
275	तरहीब (चेतावनी) का उदाहरण।
275	जो किसी मोमिन की हत्या में आधा शब्द कहकर भी सहायता करेगा, वह अल्लाह से इस हाल में मिलेगा कि उसके माथे पर लिखा होगा 'ईश्वर की दया से निराश'।
275	तरग़ीब (प्रोत्साहन) का उदाहरण।
278	वर्तमान घटना के लिए व्यापकता नहीं होती और विशिष्ट मामला सामान्य नहीं होता।
278	विशेष घटनाओं का लाभ।
278	किसी घटना में दो बातों में से एक का होना चार कारणों से हो सकता है।

صفحہ نمبر	مضمون
۲۷۳	جن احادیث مصافحہ میں لفظ "ید" بصیغہ مفرد آیا ہے وہ تین قسم ہیں۔
۲۷۳	قسم اول۔
۲۷۳	وہ احادیث جن میں مصافحہ کی ترغیب اور اس کے فضائل کا بیان ہے۔
۲۷۳	حدیث حذیفہ بن الیمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔
۲۷۴	حدیث سلمان فارسی رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔
۳۷۴	حدیث انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔
۲۷۴	
۲۷۵	اللہ تعالیٰ کی راہ میں ایک چھوہارا یا ایک نوالہ خرچ کرنے والے مسلمان کا اجر و ثواب۔
۳۶۶	ایک ہاتھ سے مصافحہ والی حدیث کا مطلب۔
۲۷۶	قسم دوم۔
۲۷۶	وہ احادیث جن میں مصافحہ کے بارے میں وقائع جزئیہ کی حکایت ہے یعنی حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یا فلاں صحابی نے فلاں شخص سے یوں مصافحہ فرمایا۔
۲۷۶	حدیث بتول رضی اللہ تعالیٰ عنہا۔
۲۷۷	حدیث معجم کبیر طبرانی۔
۲۷۷	

صفحہ نمبر	مضمون
	حدیث براء بن عازب رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمبر ۱۔
۲۷۴	حدیث براء بن عازب رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمبر ۲۔
	خلاصہ احادیث یہ ہے کہ جب ایک مسلمان دوسرے مسلمان سے ملتا ہے اور مصافحہ
۲۷۴	کرتا ہے تو دونوں کے گناہ درخت کے پتوں کی طرح جھڑتے ہیں اور اللہ تعالیٰ ان کی دعا قبول فرماتا ہے۔
	مقام ترغیب و ترہیب میں غالباً ادنیٰ کو بھی ذکر کرتے ہیں جب اس قدر پر یہ ثواب و
۲۷۵	عقاب ہے تو زائد میں کتنا ہو گا۔ اس سے یہ نہیں سمجھا جاتا کہ اس سے زائد محذور یا مندوب نہیں۔
۲۷۵	ترہیب کی مثال۔
۲۷۵	جو کسی مومن کے قتل پر آدھی بات کہہ کر اعانت کرے وہ اللہ تعالیٰ کو اس حال

صفحہ نمبر	مضمون
	حدیث طبرانی پایہ اعتبار سے ساقط ہے۔
۲۷۷	ابوداؤد اعمی رافضی سخت مجروح و متروک ہے امام ابن معین نے اسے کاذب کہا۔
۲۷۸	وقائع جزئیہ حکم عام کو مفید نہیں۔
۲۷۸	واقعہ حال کے لئے عموم نہیں ہوتا اور قضیہ معین عام نہیں ہوتا۔
۲۷۸	وقائع جزئیہ کا مفاد۔
۲۷۸	

صفحہ نمبر	مضمون
	میں ملے گا کہ اس کی پیشانی پر لکھا ہو گا "خدا کی رحمت سے نا امید"
۲۷۵	ترغیب کی مثال۔

صفحہ نمبر	مضمون
	کسی واقعے میں دو امروں میں سے ایک کا وقوع چار وجہوں سے ہو سکتا ہے۔

Fatawa Razawiya Volume 22

Index	Description	Description	Page
278	For those who accept the concept of contrary meaning (mafhum-e-mukhalif), the condition is that it should not be a specific individual incident, otherwise, by consensus (ijma'), it would not be useful for negating the ruling for others.	Often the word 'yad' (hand) is used in the singular form, but both hands are meant.	284
278	Third type.	The action of our master Dawud (peace be upon him) is proven from the Holy Quran, which was making chainmail.	275
278	Those hadiths that have come regarding the specific quality of shaking hands (musafaha).	In many places, they do not differentiate between 'yad' (hand) and 'yadayn' (two hands) and easily use the singular instead of the dual, and sometimes use singular and sometimes dual for the same thing.	275
278	For non-muqallids, only two hadiths might offer a scent of evidence.	Considering the singular as evidence for negating the dual is far from reason.	285
278	First Hadith: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said, taking hand in hand is the completion of greeting.	The rule established by the masters of Arabic language regarding which words the dual and singular are equivalent.	285
279	The research of the author (Mercy of Allah be upon him) that the mentioned hadith is not worthy of being used as evidence for three reasons.	Even if we mistakenly assume that the contrary meaning of the word "Al-Yad" is the negation of both hands (yadayn), there is still no room for argument for the opponents in the Hadith of Anas, because there the word 'yad' in the	287

Index	Description	Description	Page
		singular form is in the questioner's speech, not in the speech of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him).	
279	Hadith scholars describe Yahya bin Muslim al-Taifi as having a poor memory.	Those throughout the world who accept contrary meaning set this condition that the speech should not have come in response to a question, otherwise, by consensus, it will not have a meaning of negation for anything else.	287
279	Second Hadith: The same Hadith of Anas to which Imam Qazi Khan alluded.	Upon critical analysis and scrutiny, the Hadith of Anas is neither authentic (sahih) nor good (hasan), but rather weak (da'if) and munkar (rejected).	287
280	Clarification of the answer of Imam Hammam Qazi Khan (Mercy of Allah be upon him).	Hanzala bin Abdullah al-Sadusi is weak according to hadith scholars.	287
280	According to researchers, contrary meaning is not a proof.	He was no longer of sound mind (Yahya bin Sa'id al-Qattan).	287
280	Twelve reasons for the invalidity of deducing the negation of two hands from the singular 'yad' as a contrary meaning.		

फतावा रज़विया जिल्द 22

अनुक्रमणिका	विवरण	विवरण	पृष्ठ
278	मफहूम मुखालिफ (विपरीत अर्थ) के मानने वालों के अनुसार यह शर्त है कि वह वाकया जुज़िया (व्यक्तिगत घटना) में न हो वरना बिल-इज्मा (सर्वसम्मति से) बाकी से हुक्म की नफी (नकारना) फायदेमंद न होगा।	बार-बार शब्द 'यद् (हाथ) एकवचन में लाते हैं मगर मुराद दोनों हाथ होते हैं।	284
278	किस्म सोम (तीसरा प्रकार)।	सैय्यदना दाऊद अलैहिस्सलाम का अमल कुरान मजीद से साबित है कि जिरह बनाना था।	275
278	वो अहादीस जो मुसाफ़हा की खास कैफियत में वारिद हुई हैं।	बहुत जगह 'यद् और 'यदैन' में कोई फर्क नहीं करते और बेतकलुफ् द्विवचन की जगह एकवचन लाते हैं और एक ही मामले में कभी एकवचन और कभी द्विवचन बोलते हैं।	275
278	गैर-मुकल्लदीन के लिए सिर्फ दो हदीसों से कुछ दलील की बू निकल सकती है।	एकवचन को द्विवचन की नफी (नकारने) की दलील समझना अक्ल से दूर है।	285
278	हदीस अव्वल: नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया हाथ में हाथ लेना सलाम की मुकम्मलत से है।	अरबी भाषा के इमामों का बनाया हुआ नियम कि किन शब्दों में द्विवचन और एकवचन समान होते हैं।	285
279	मुसन्निफ अलैहिर्रहमा की तहकीक कि मजकूरा हदीस तीन	अगर गलत तौर पर मान भी लें कि शब्द "अल-यद्" का मफहूम मुखालिफ 'यदैन' (दो हाथों) की नफी है, फिर भी हदीस-ए-	287

अनुक्रमणिका विवरण		विवरण	पृष्ठ
	वजहों से काबिले-इहतिजाज (दलील के योग्य) नहीं।	अनस में विरोधियों के लिए दलील की गुंजाइश नहीं क्योंकि वहां शब्द 'यद्' एकवचन के साथ पूछने वाले के कलाम में है, न कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के कलाम में।	
279	उलमा-ए-मुहद्दिसिन यहया बिन मुस्लिम ताइफी के हाफिजे को बुरा बताते हैं।	दुनिया भर के मफहूम मुखालिफ मानने वाले यह शर्त लगाते हैं कि वह कलाम किसी सवाल के जवाब में न आया हो वरना बिल-इज्मा बाकी की नफी का मफहूम न होगा।	287
279	हदीस दोम: वही हदीस-ए-अनस जिसकी तरफ इमाम काजी खान ने इशारा फरमाया।	नकद-ओ-तन्कीह (समीक्षा) पर आएं तो हदीस-ए-अनस न सही है न हसन बल्कि जईफ मुनकर है।	287
280	जवाब इमाम हम्माम काजी खान अलैहिर्रहमा की तौज़ीह (स्पष्टीकरण)।	हन्ज़ला बिन अब्दुल्लाह सदूसी मुहद्दिसिन के नज़दीक जईफ़ (कमजोर) है।	287
280	मोहक्केकीन के नज़दीक मफहूम मुखालिफ हुज्जत (दलील) नहीं।	वह सही-उल-हवास नहीं रहा था (यहया बिन सईद कत्तान)।	287
280	'यद् के एकवचन होने से बतौर मफहूम मुखालिफ 'यदैन' की नफी पर दलील का बारह वजहों से बातिल (अमान्य) होना।		

| ۲۷۸ | مفہوم مخالف کے قائلین کے نزدیک یہ شرط ہے کہ وہ واقعہ جزئیہ میں نہ ہو ورنہ بالا جماع ماعدا سے نفی حکم کو مفید نہ ہوگا۔ | بار ہالفظ ید بصیغہ مفرد لاتے ہیں مگر مراد دونوں ہاتھوں ہوتے ہیں۔ | ۲۸۴ | | ۲۷۸ | قسم سوم۔ | سیدنا داؤد علیہ السلام کا عمل قرآن مجید سے ثابت ہے کہ زر ہیں بنانا تھا۔ | ۲۷۵ | | ۲۷۸ | وہ احادیث جو خاص کیفیت مصافحہ میں وارد ہیں۔ | بہت جگہ ید اور یدین میں کوئی فرق نہیں کرتے اور بے تکلف تثنیہ کی جگہ مفرد لاتے ہیں اور ایک ہی امر میں کبھی مفرد اور کبھی تثنیہ بولتے ہیں۔ | ۲۷۵ | | ۲۷۸ | غیر مقلدین کے لئے صرف دو حدیثوں سے کچھ بوئے استناد نکل سکتی ہے۔ | افراد کو نفی تثنیہ کی دلیل سمجھنا عقل سے بعید ہے۔ | ۲۸۵ | | ۲۷۸ | حدیث اول: نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا ہاتھ میں ہاتھ لینا تحیت کی تمامی سے ہے۔ | ائمہ عربیت کا وضع کیا ہوا ضابطہ کہ کن الفاظ میں تثنیہ و مفرد یکساں ہوتے ہیں۔ | ۲۸۵ | | ۲۷۹ | مصنف علیہ الرحمہ کی تحقیق کہ حدیث مذکور تین وجوہ سے قابل احتجاج نہیں۔ | اگر بفرض غلط مان لیں کہ لفظ "الید" کا مفہوم مخالف نفی یدین ہے پھر بھی حدیث انس میں مخالفین کے لئے گنجائش استدلال نہیں کہ وہاں لفظ ید بصیغہ مفرد کلام سائل میں ہے نہ کہ کلام رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں۔ | ۲۸۷ | | ۲۷۹ | علماء محدثین یحیٰی بن مسلم طائفی کا حافظہ برا بتاتے ہیں۔ | دنیا بھر کے مفہوم مخالف ماننے والے یہ شرط لگاتے ہیں کہ وہ کلام کسی سوال کے جواب میں نہ آیا ہو ورنہ بالا جماع نفی ماعدا مفہوم نہ ہوگی۔ | ۲۸۷ | | ۲۷۹ | حدیث دوم: وہی حدیث انس جس کی طرف امام قاضی خاں نے اشارہ فرمایا۔ | نقد و تنقیح پر آئے تو حدیث انس نہ صحیح ہے نہ حسن بلکہ ضعیف منکر ہے۔ | ۲۸۷ | | ۲۸۰ | جواب امام ہمام قاضی خاں علیہ الرحمہ کی توضیح۔ | حنظلہ بن عبداللہ سدوسی محدثین

کے نزدیک ضعیف ہے۔ | ۲۸۷ | | ۲۸۰ | محققین کے نزدیک مفہوم مخالف حجت نہیں۔ | وہ صحیح الحواس نہیں رہا تھا یحییٰ بن سعید قطان)۔ | ۲۸۷ | | ۲۸۰ | افراد ید سے بطور مفہوم مخالف نفی یدین پر استدلال کا بارہ وجوہ سے بطلان۔ | | |

Fatawa Razawiyya Volume 22

He is weak and a denier of Hadith (Imam Ahmad)	287	Second proof (Secondly)	291
He brings surprising narrations. (Imam Ahmad)	287	Great scholars explicitly state in general books that shaking hands with both hands is Sunnah.	291
He was nothing, his condition changed at the end of his life. (Yahya bin Ma'in)	288	References from books on the mentioned issue.	291
He is not strong. (Imam Nasai)	288	Non-conformists (Ghair Muqallidin) have pure enmity towards Fiqh and Jurists.	292
Critical Imams have made criticisms against Imam Tirmidhi in this regard, and he is almost among those who are lenient in authenticating (Tas'hih) and improving (Tahsin) narrations.	288	Third proof. (Thirdly)	292
Scholars do not rely on Imam Tirmidhi's authentication.	288	Imam Hammad bin Zaid shook hands with both hands with the great Imam Abdullah ibn Mubarak.	292
Imam Muhaddith Abul Khattab ibn Dihya, according to Shah Waliullah Dehlavi, is a proficient Hafiz of Hadith.	288	Introduction to the great Imam Hazrat Hammad bin Zaid al-Azdi al-Basri.	292
Imam Ahmad bin Hanbal, the leader of Hadith scholars, explicitly termed the Hadith of Hanzala as 'Munkar' (denied).	289	There were four leaders of Muslims in their time: Sufyan in Kufa, Malik in Hijaz, Awza'i in Syria, and Hammad bin Zaid in Basra.	293
The 'Tahsin' (praising) of Imam Tirmidhi cannot be accepted against the 'Tad'eef' (declaring weak) of the great Imam and reference for Hadith scholars, Imam Ahmad bin Hanbal.	289	Introduction to Hazrat Imam al-Anam Sheikh al-Islam Abdullah bin Mubarak.	293

There is not a single Hadith stating that the Prophet (peace be upon him) forbade shaking hands with both hands or commanded to shake hands with only one hand. 290
Proof of shaking hands with both hands. 290
First proof (Firstly). 290
Shaking hands involves joining the palms from both sides. 290
Objection to the Hadith of Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) and its answer. 290
Fourth proof (Fourthly) 293
The general practice of non-conformists and their tasteless ignorance. 294
To consider the lack of finding something as proof of its non-existence is false. 294
Imam Bukhari had memorized six hundred thousand and Imam Muslim three hundred thousand Hadiths. 294
There are only seven thousand Hadiths in the Sahihayn. 294

फतावा रज़विया जिल्द 22

	वह कमज़ोर और हदीस का इंकार करने वाला है (इमाम अहमद)	
	वह आश्चर्यजनक रिवायतें लाता है। (इमाम अहमद)	
	वह कुछ नहीं था, जीवन के अंत में उसका हाल बदल गया था। (यहया बिन मईन)	
	वह मजबूत नहीं है। (इमाम नसाई)	
	आलोचक इमामों ने इसी बारे में इमाम तिर्मिज़ी पर आलोचना की है और वह लगभग उन लोगों में से हैं जो हदीसों को सही (तसहीह) और बेहतर (तहसीन) कहने में ढिलाई बरतते हैं।	
	विद्वान इमाम तिर्मिज़ी की 'तसहीह' पर भरोसा नहीं करते।	
	शाह वलीउल्लाह देहलवी के अनुसार इमाम मुहद्दिस अबुल खत्ताब इब्न दिहया एक कुशल हदीस के हाफ़िज़ हैं।	
	हदीस के इमामों के इमाम हज़रत अहमद बिन हंबल ने हनज़ला की हदीस को स्पष्ट रूप से 'मुनकर' कहा।	
287	दूसरा प्रमाण (दूसरा)	291
287	महान विद्वान सामान्य पुस्तकों में स्पष्ट करते हैं कि दोनों हाथों से हाथ मिलाना सुन्नत है।	291
288	उल्लेखित मसले पर पुस्तकों से संदर्भ।	291
288	गैर-मुक़ल्लिदीन को फ़िक़्ह और फ़ुक़हा से शुद्ध शत्रुता है।	292
288	तीसरा प्रमाण। (तीसरा)	292
288	इमाम हम्माद बिन ज़ैद ने इमाम अजल अब्दुल्लाह इब्न मुबारक के साथ दोनों हाथों से हाथ मिलाया।	292
288	इमाम अजल हज़रत हम्माद बिन ज़ैद अज़दी बसरी का परिचय।	292
289	अपने समय में मुसलमानों के चार इमाम हुए: कूफ़ा में सुफ़यान, हिजाज़ में मालिक, शाम में औज़ाई और बसरा में हम्माद बिन ज़ैद।	293
289		293

महान इमाम अहमद बिन हंबल द्वारा किसी हदीस को कमज़ोर (तदईफ़) बताए जाने के सामने इमाम तिर्मिज़ी की 'तहसीन' स्वीकार नहीं की जा सकती।

किसी एक हदीस में नहीं है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने दोनों हाथों से मुसाफ़हा (हाथ मिलाने) से मना फ़रमाया हो या फ़रमाया हो कि एक ही हाथ से मुसाफ़हा किया करो। 290

दोनों हाथों से हाथ मिलाने का प्रमाण। 290

पहला प्रमाण (पहला)। 290

मुसाफ़हा दोनों तरफ से हथेलियों को मिलाना है। 290

अब्दुल्लाह बिन मसऊद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस पर आपत्ति और उसका उत्तर। 290

हज़रत इमाम अल-अनाम शैखुल इस्लाम अब्दुल्लाह बिन मुबारक का परिचय।

चौथा प्रमाण (चौथा) 293

गैर-मुक़ल्लिद हज़रात का सामान्य रवैया और उनकी बेमज़ा जहालत। 294

किसी चीज़ का न मिलना उसके न होने का प्रमाण मान लेना गलत है। 294

इमाम बुखारी को छह लाख और इमाम मुस्लिम को तीन लाख हदीसें याद थीं। 294

सहीहैन में केवल सात हज़ार हदीसें हैं। 294

وہ ضعیف منکر الحدیث ہے (امام احمد) ۲۸۷

وہ تعجب خیز روایات لاتا ہے۔ (امام احمد) ۲۸۷

وہ کوئی چیز نہ تھا آخر عمر میں متغیر ہو گیا تھا۔ (یحییٰ بن معین) ۲۸۸

وہ قوی نہیں۔ (امام نسائی) ۲۸۸

ائمہ ناقدین نے امام ترمذی پر اسی بارے میں انتقادات کئے ہیں اور وہ قریب قریب ان لوگوں میں سے ہیں جو تصحیح و تحسین میں تساہل رکھتے ہیں۔ ۲۸۸

امام ترمذی کی تصحیح پر علماء اعتماد نہیں کرتے۔ ۲۸۸

امام محدث ابوالخطاب ابن دحیہ بقول شاہ ولی اللہ دہلوی حافظ حدیث متقن ہیں۔ ۲۸۸

دلیل دوم (ثانیاً) ۲۹۱

اکابر علماء کرام عامہ کتب میں تصریح فرماتے ہیں کہ مصافحہ دونوں ہاتھوں سے سنت ہے۔ ۲۹۱

مسئلہ مذکورہ پر عبارات کتب سے حوالہ جات۔ ۲۹۱

غیر مقلدین کو فقہ و فقہاء سے خالص عداوت ہے۔ ۲۹۲

دلیل سوم۔ (ثالثاً) ۲۹۲

امام حماد بن زید نے امام اجل عبداللہ ابن مبارک سے دونوں ہاتھوں کے ساتھ مصافحہ کیا۔ ۲۹۲

امام اجل حضرت حماد بن زید ازدی بصری کا تعارف۔ ۲۹۲

حدیث حنظلہ کو امام ائمۃ المحدثین امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ الرحمۃ نے تصریحاً منکر فرمایا۔ ۲۸۹

امام ہمام مرجع ائمہ الحدیث امام احمد بن حنبل کی تضعیف کے مقابل امام ترمذی کی تحسین مقبول نہیں ہو سکتی۔ ۲۸۹

کسی ایک حدیث میں نہیں کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے دونوں ہاتھوں سے مصافحہ کرنے کو منع فرمایا ہو یا ارشاد فرمایا ہو کہ ایک ہی ہاتھ سے مصافحہ کیا کرو۔ ۲۹۰

دونوں ہاتھوں سے مصافحہ کرنے کا ثبوت۔ ۲۹۰

دلیل اولاً (اولاً)۔ ۲۹۰

مصافحہ دونوں جانب سے صفحات کف ملانا ہے۔ ۲۹۰

حدیث عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ پر اعتراض اور اس کا جواب۔ ۲۹۰

مسلمانوں کے امام اپنے زمانے میں چار ہوئے کوفہ سفیان، حجاز میں مالک، شام میں اوزاعی اور بصرہ میں حماد بن زید۔ ۲۹۳

حضرت امام الانام شیخ السلام عبداللہ بن مبارک کا تعارف۔ ۲۹۳

دلیل چہارم (رابعاً) ۲۹۳

غیر مقلد حضرات کا داب کلی اور ان کی جہالت بے مزہ۔ ۲۹۴

عدم وجدان کو عدم وجود کی دلیل ٹھہرانا باطل ہے۔ ۲۹۴

امام بخاری کو چھ لاکھ اور امام مسلم کو تین لاکھ حدیثیں حفظ تھیں۔ ۲۹۴

صحیحین میں صرف سات ہزار حدیثیں ہیں۔ ۲۹۴

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

[Table Content] Page | Subject | Page | Subject ---|---|---|--- 294 | Imam Ahmad bin Hanbal remembered ten lakh (one million) hadiths. | 296 | Imam Bukhari not knowing a hadith does not necessitate that Imam Abu Hanifa and Imam Malik also did not know that hadith. 294 | Twenty-three thousand hadiths are mentioned in Musnad Ahmad. | 296 | The lack of knowledge of Bukhari and Muslim about a certain hadith does not necessitate the non-existence of that hadith. 294 | The Shaikhain (Bukhari and Muslim) and other Imams of Hadith did not claim to have encompassed all authentic hadiths. | 296 | The era of Imam Abu Hanifa and Imam Malik was closer to the era of the Prophet (peace and blessings be upon him) and was the 'Khair al-Qurun' (Best of Generations). 294 | In case of assuming a claim of encompassing all hadiths, several flaws become inevitable. | 296 | In the era of Abu Hanifa and Malik, due to the scarcity of falsehood and the abundance of goodness, chains of narration were pure and intermediaries were fewer. 295 | The hadiths narrated by Hazrat Abdullah bin Amr bin al-Aas are more than the narrations of Hazrat Abu Huraira, may Allah be pleased with them. | 296 | It is possible that a hadith which reached Imam Abu Hanifa and Malik did not reach Bukhari and Muslim, or a hadith which reached them with an authentic chain reached Bukhari and Muslim through weak narrators. 295 | In the books of Muhadditheen, only seven hundred hadiths narrated by Abdullah bin Amr bin al-Aas (may Allah be pleased with him) are found, while five thousand three hundred hadiths narrated by Abu Huraira (may Allah be pleased with him) are found. | 296 | Most of the Muhadditheen among the people of Jarh and Ta'dil (criticism and appraisal) have a certain prejudice/obstinacy against the Hanafi Imams. 295 | Abdullah bin Amr bin al-Aas (may Allah be pleased with him) resided in Egypt, while Abu Huraira (may Allah be pleased with him) resided in Madinah Munawwarah. | 296 | Virtues of Imam Abu Yusuf, may Allah have mercy on him. 295 | There were approximately eight hundred individuals who narrated from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him). | 297 | Imam Abu Yusuf's (may Allah have mercy on him) acknowledgment of Imam Abu Hanifa's (may Allah have mercy on him) vastness of vision in Hadith. 296 | The knowledge of Bukhari and Muslim was not all-encompassing. | 297 | Second Grade. 296 | Even the great companions who were extremely close to the Master of both worlds (peace and blessings of Allah be upon him) could not claim that they were aware of all the sayings and actions of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). | 297 | Not all the hadiths that were compiled into writing are preserved.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

[तालिका सामग्री] पृष्ठ | विषय | पृष्ठ | विषय ---|---|---|--- 294 | इमाम अहमद बिन हंबल को दस लाख हदीसें याद थीं। | 296 | इमाम बुखारी का किसी हदीस को न जानना इस बात को अनिवार्य नहीं बनाता कि इमाम अबू हनीफा और इमाम मालिक भी उस हदीस को नहीं जानते थे। 294 | मसनद अहमद में तेईस हज़ार हदीसें वर्णित हैं। | 296 | बुखारी और मुस्लिम के किसी हदीस के बारे में ज्ञान न होने से उस हदीस के न होने का प्रमाण नहीं मिलता। 294 | शेखैन (बुखारी व मुस्लिम) और अन्य हदीस के इमामों ने सभी सही हदीसों को एकत्रित करने का दावा नहीं किया। | 296 | इमाम अबू हनीफा और इमाम मालिक का युग हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के युग के अधिक निकट था और वह 'खैरुल कुरून' (सबसे उत्तम युग) था। 294 | सभी हदीसों को एकत्रित करने के दावे को मानने की स्थिति में कई त्रुटियाँ अनिवार्य हो जाती हैं। | 296 | अबू हनीफा और मालिक के युग में झूठ की कमी और अच्छाई की प्रचुरता के कारण हदीस की सनदें (कड़ियाँ) स्वच्छ थीं और मध्यस्थ कम थे। 295 | हज़रत अब्दुल्ला बिन अम्र बिन अल-आस द्वारा वर्णित हदीसें हज़रत अबू हुरैरा की वर्णित हदीसों से अधिक हैं (अल्लाह उन सब पर प्रसन्न हो)। | 296 | यह संभव है कि जो हदीस इमाम अबू हनीफा और मालिक तक पहुँची हो, वह बुखारी और मुस्लिम तक न पहुँची हो, या जो हदीस उनके पास सही सनद के साथ पहुँची हो, वह बुखारी और मुस्लिम तक कमज़ोर रावी के माध्यम से पहुँची हो। 295 | मुहद्दिसीन की किताबों में अब्दुल्ला बिन अम्र बिन अल-आस (रज़ियल्लाहु अन्हु) की वर्णित केवल सात सौ हदीसें मिलती हैं, जबकि अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की पाँच हज़ार तीन सौ हदीसें पाई जाती हैं। | 296 | जराह और तादील (हदीस की आलोचना) के विशेषज्ञों में से अधिकांश को हनफ़ी इमामों के प्रति कुछ पूर्वाग्रह (obstinacy) है। 295 | अब्दुल्ला बिन अम्र बिन अल-आस (रज़ियल्लाहु अन्हु) मिस्र में रहते थे, जबकि अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) मदीना मुनव्वरा में रहते थे। | 296 | इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैह) के गुण। 295 | हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हदीस बयान करने वाले लगभग आठ सौ व्यक्ति थे। | 297 | इमाम अबू हनीफा (रहमतुल्लाह अलैह) के हदीस के विस्तृत ज्ञान के प्रति इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैह) की स्वीकारोक्ति। 296 | बुखारी और मुस्लिम का ज्ञान सर्वव्यापी नहीं था। | 297 | द्वितीय श्रेणी। 296 | दोनों जहानों के मालिक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अत्यंत निकट रहने वाले महान सहाबा भी यह दावा नहीं कर सकते थे कि उन्हें हुज़ूर के सभी कथनों और कार्यों की जानकारी है। | 297 | जो हदीसें संकलित की गईं, वे सभी सुरक्षित नहीं हैं।

صفحہ	مضمون
۲۹۴	امام احمد بن حنبل کو دس لاکھ حدیثیں یاد تھیں۔
۲۹۴	مسند احمد میں تئیس ہزار حدیثیں مذکور ہیں۔
۲۹۴	شیخین و دیگر ائمہ حدیث نے احادیث صحاح کے استیعاب کا دعوی نہیں کیا۔
۲۹۴	ادعائے استیعاب کو فرض کرنے کی صورت میں متعدد خرابیاں لازم آتی ہیں۔
۲۹۵	حضرت عبد اللہ بن عمر و بن عاص کی روایت کردہ احادیث حضرت ابوہریرہ کی مرویات سے زائد ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہم۔
۲۹۶	امام بخاری کا کسی حدیث کو نہ جاننا اس بات کو مستلزم نہیں کہ امام ابو حنیفہ و امام مالک بھی اس حدیث کو نہ جانتے تھے۔
۲۹۶	بخاری و مسلم کے کسی حدیث کے بارے میں عدم علم سے اس حدیث کا عدم وجود لازم نہیں آتا۔
۲۹۶	امام ابو حنیفہ و امام مالک کا زمانہ حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے زمانہ سے قریب تر اور خیر القرون تھا۔
۲۹۶	زمانہ ابو حنیفہ و مالک میں بوجہ قلت کذب اور کثرت خیر سند نظیف اور وسائط کم تھے۔
۲۹۶	ممکن ہے جو حدیث امام ابو حنیفہ و مالک کو پہنچی ہو وہ بخاری و مسلم کو نہ پہنچی ہو یا جو حدیث ان کے پاس

صفحہ	مضمون
۲۹۵	صرف سات سو جبکہ ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی روایت کردہ پانچ ہزار تین سو احادیث پائی جاتی ہیں۔
۲۹۵	عبد اللہ بن عمرو بن العاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ مصر میں جبکہ ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ مدینہ منورہ میں سکونت پذیر تھے۔
۲۹۵	حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کرنے والے تقریباً آٹھ سو افراد تھے۔
۲۹۶	بخاری و مسلم کا علم محیط نہ تھا۔
۲۹۶	سرکار دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے انتہائی قرب رکھنے والے اجلہ صحابہ کرام بھی یہ دعوی نہیں کر سکتے تھے کہ
۲۹۶	محدثین اہل جرح و تعدیل میں سے اکثر کو ائمہ حنفیہ سے ایک تعنت ہے۔
۲۹۶	مناقب امام ابو یوسف علیہ الرحمۃ۔
۲۹۷	امام ابو یوسف علیہ الرحمۃ کا امام ابو حنیفہ علیہ الرحمۃ کی وسعت نظر فی الحدیث کا اعتراف۔
۲۹۷	درجہ دوم۔
۲۹۷	جو حدیثیں تدوین میں آئیں وہ ساری محفوظ نہیں ہیں۔
	بسند صحیح پہنچی ہو وہ بخاری و مسلم تک بذریعہ ضعاف پہنچی ہو۔

انہیں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

کے کل اقوال وافعال پر اطلاع ہے۔

Fatawa Rizwia Volume 22

Page	Topic
302	During the time of Imam Malik, eighty scholars wrote Muwatta, then except for two, no trace of anyone remains.
303	Some works of Imam Muslim became extinct.
303	Mention of thousands of works by Imams is found in biographies and histories, but no one can provide a trace of them.
303	Third Grade.
303	The works of Imams that are preserved are not all available in India.
304	Fourth Grade.
304	The Ghair-Muqallideen (non-conformists) do not have an eye on all the existing Hadith books in India.
304	For every meaning, scholars of Hadith did not establish headings and chapters.
304	There are many Hadiths positive to the subjects and chapters established, which scholars of Hadith write in other chapters due to other relevance, and refrain from repeating and affirming them to avoid redundancy.
304	

Page	Topic
297	Fifth Grade.
297	Memorizing Hadith does not necessitate understanding Hadith.
297	Many possessors of Fiqh refer to those more learned in Fiqh (Afqah).
298	Many possessors of Fiqh are not jurists themselves.
298	Mention of Imam A'mash (mercy be upon him).
298	Imam Abu Hanifa's tribute to Imam A'mash.
298	The noble jurists (Fuqaha) are doctors (Tabib) and the noble scholars of Hadith (Muhadditheen) are perfumers (Attar).
298	Imam Abu Hanifa has mastery in both Jurisprudence (Fiqh) and Hadith.
298	Introduction of Hazrat Imam Sha'bi (mercy be upon him).
298	Tribute of Hadith scholar Sha'bi to the noble jurists.

Page	Topic	Page	Topic
	If restricting the narrators is not possible, how can restricting the narrations be possible?		
305	There are six narrators named Ibrahim bin Bakr, and none have weakness except Ibrahim bin Bakr al-Shaybani.	298	Fifth proof (Fifthly).
305	Imam Suyuti (mercy be upon him) mentioned the Hadith "Difference of opinion in my nation is a mercy" in Jami' al-Saghir and could not provide its source.	299	There is a great difference between absence of transmission (Adam-e-Naql) and transmission of absence (Naql-e-Adam).
305	Mention of the books of Jami' al-Jawami'.	299	Absence of transmission does not negate existence (Adam al-Naql la yanfi al-wujud), i.e., absence of reporting is not the reporting of non-existence.
305	Expression by Imam Qastalani of the extraction of some Hadiths of which other Imams could not be aware.	300	Not distinguishing between absence of transmission and transmission of absence is among the evils of ignorance and prejudice.
-	To consider lack of knowledge as knowledge of non-existence is foolishness.	302	-

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय
302	इमाम मालिक के समय में अस्सी विद्वानों ने मुवत्ता लिखी, फिर दो के अलावा किसी का पता शेष नहीं।	297	पाँचवाँ दर्जा।
303	इमाम मुस्लिम की कुछ रचनाएँ लुप्त हो गईं।	297	हदीस याद होना हदीस की समझ को अनिवार्य नहीं बनाता।
303	इमामों की हज़ारों रचनाओं का उल्लेख जीवनियों और इतिहासों में है लेकिन कोई उनका सुराग नहीं दे सकता।	297	फ़िक़्ह के बहुत से धारक अधिक विद्वान फ़क़ीह (अफ़क़ह) की ओर रुजू करते हैं।
303	तीसरा दर्जा।	298	फ़िक़्ह के बहुत से धारक स्वयं फ़क़ीह नहीं होते।
303	इमामों की जो रचनाएँ सुरक्षित हैं वे सारी की सारी भारत में मौजूद नहीं हैं।	298	इमाम आमश (रहमतुल्लाह अलैह) का उल्लेख।
304	चौथा दर्जा।	298	इमाम अबू हनीफ़ा का इमाम आमश को श्रद्धांजलि।
304	भारत में मौजूद सभी हदीस की किताबों पर गैर-मुक़ल्लिदीन की नज़र नहीं है।	298	प्रतिष्ठित फ़क़ीह डॉक्टर (तबीब) हैं और हदीस के विद्वान इत्र बेचने वाले (अत्तार) हैं।
304	प्रत्येक अर्थ के लिए हदीस के विद्वानों ने शीर्षक और अध्याय निर्धारित नहीं किए हैं।	298	इमाम अबू हनीफ़ा को फ़िक़्ह और हदीस दोनों में निपुणता प्राप्त है।
304	निर्धारित विषयों और अध्यायों से संबंधित बहुत सी हदीसें ऐसी होती हैं जिन्हें हदीस के विद्वान अन्य प्रासंगिकता के कारण दूसरे अध्यायों में लिख देते हैं और दोहराव के विचार से उनकी पुनरावृत्ति और पुष्टि से बचते हैं।	298	हज़रत इमाम शाबी (रहमतुल्लाह अलैह) का परिचय।

पृष्ठ	विषय
304	यदि वर्णनकर्ताओं को सीमित करना संभव नहीं है, तो विवरणों को सीमित करना कैसे संभव हो सकता है?
305	इब्राहिम बिन बक्र नाम के वर्णनकर्ताओं में छह हैं और इब्राहिम बिन बक्र शैबानी के अलावा किसी में कमजोरी नहीं है।
305	इमाम सुयूती (रहमतुल्लाह अलैह) ने हदीस "मेरी उम्मत का मतभेद रहमत है" जामे सगीर में उल्लेख की और उसका कोई स्रोत नहीं बता सके।
305	जामे उल-जवामी की किताबों का उल्लेख।
305	इमाम क़स्तलानी द्वारा कुछ हदीसों के निष्कर्षण का प्रकटीकरण जिनसे अन्य इमाम अवगत नहीं हो सके।
-	ज्ञान के अभाव को अभाव का ज्ञान मान लेना मूर्खता है।
298	मुजद्दिद शाबी का प्रतिष्ठित फ़क़ीहों को श्रद्धांजलि।
298	पाँचवाँ प्रमाण (पंचम)
299	संचरण की अनुपस्थिति (अदम-ए-नक़्ल) और अनुपस्थिति के संचरण (नक़्ल-ए-अदम) में बहुत अंतर है।
299	संचरण की अनुपस्थिति अस्तित्व को नकारती नहीं है (अदम अल-नक़्ल ला यंफ़ी अल-वजूद), अर्थात संचरण का न होना अस्तित्व न होने का प्रमाण नहीं है।
300	संचरण की अनुपस्थिति और अनुपस्थिति के संचरण में अंतर न करना अज्ञानता और पूर्वाग्रह की बुराइयों में से है।
302	-

صفحہ عنوان

۳۰۲ امام مالک کے زمانہ میں اسی علماء نے موطا لکھیں پھر سوائے دو کے کسی کا پتا باقی نہیں۔

۳۰۳ امام مسلم کی بعض تصانیف معدوم ہو گئیں۔

۳۰۳ ہزار ہا تصانیف ائمہ کا تذکروں اور تاریخوں میں لکھا ہے مگر کوئی ان کا نشان نہیں دے سکتا۔

۳۰۳ درجہ سوم۔

۳۰۳ جو تصانیف ائمہ محفوظ ہیں وہ ساری کی ساری ہندوستان میں موجود نہیں۔

۳۰۴ درجہ چہارم۔

۳۰۴ ہندوستان میں موجودہ تمام کتب حدیث پر غیر مقلدین کی نظر نہیں۔

۳۰۴

صفحہ عنوان

۲۹۷ درجہ پنجم۔

۲۹۷ حفظ حدیث فہم حدیث کو مستلزم نہیں۔

۲۹۷ بہت سے حامل فقہ افقہ کی طرف رجوع کرتے ہیں۔

۲۹۸ بہت سے حامل فقہ خود فقیہ نہیں ہوتے۔

۲۹۸ امام اعمش علیہ الرحمۃ کا تذکرہ۔

۲۹۸ امام ابو حنیفہ کو امام اعمش کا خراج تحسین۔

۲۹۸ فقہاء کرام طیب اور محدثین کرام عطار ہیں۔

۲۹۸

صفحہ	عنوان		صفحہ	عنوان
	ہر مطلب کے لئے محدثین نے تراجم و ابواب وضع نہیں فرمائے۔			امام ابو حنیفہ کو فقہ و حدیث دونوں میں دسترس حاصل ہے۔
۳۰۴	تراجم و ابواب موضوعہ کی مثبت بہت حدیثیں ایسی ہوتی ہیں جنہیں بوجہ دوسری مناسبت کے دیگر ابواب میں محدثین لکھ دیتے ہیں اور بخیال تکرار اس کے اعادہ و اثبات سے باز رہتے ہیں۔	۲۹۸		حضرت امام شعبی علیہ الرحمہ کا تعارف۔
۳۰۴	حصر رواۃ ممکن نہیں تو حصر روایات کیونکر ممکن ہو سکتا ہے۔	۲۹۸		محدث شعبی کا فقہاء کرام کو خراج تحسین۔
۳۰۵	ابراہیم بن بکر راویوں میں چھ ہیں اور سوائے ابراہیم بن بکر شیبانی کے کسی میں ضعف نہیں۔	۲۹۸		دلیل پنجم (خامساً)
۳۰۵	امام سیوطی علیہ الرحمۃ نے حدیث "اختلاف امتی رحمۃ " جامع صغیر میں ذکر فرمائی اور اس کا کوئی مخرج نہ بتا سکے۔	۲۹۹		عدم نقل اور نقل عدم میں بہت فرق ہے۔
۳۰۵	کتب جمع الجوامع کا ذکر۔	۲۹۹		عدم النقل لا ینفی الوجود یعنی عدم نقل نافی وجود نہیں۔
۳۰۵	امام قسطلانی کی طرف سے بعض احادیث کی تخریج کا اظہار جن پر دیگر ائمہ مطلع نہ ہو سکے۔	۳۰۰		

صفحہ عنوان

- عدم علم کو علم بالعدم ٹھہرانا سفاہت ہے۔ ۳۰۲

Page 32 of 692

صفحہ عنوان

عدم نقل اور نقل عدم میں تمیز نہ کرنا مفاسد جہل و تعصب میں سے ہے۔ -

Fatawa Razawiya, Volume 22

Page 305: Sixth Proof (Sixthly) Page 305: Not doing something is one thing, and forbidding it is another. Page 305: A forbidden thing is that which the Holy Prophet (PBUH) forbade, not that which he did not do. Page 305: The Great Quran says: "Whatever the Messenger gives you, take it; and whatever he forbids you, abstain from it." It did not say: "Whatever the Messenger did, take it; and whatever he does, abstain from it." Page 306: Negation of desirability does not necessarily imply proof of reprehensibility (karahat). Page 306: Performance of an action is a proof of permissibility, and non-performance is not a proof of prohibition. Page 306: "Not doing something is one thing, and forbidding it is another" (Persian phrase). Page 306: Seventh Proof (Seventhly). Page 306: Handshaking is an aspect of social life whose Sharia objective is to increase mutual affection among Muslims and to express intimacy and love when meeting. Page 306: Handshaking with one another removes grudges from hearts. Page 307: The secret in handshaking, hugging, and saying "Marhaba" is that it increases love and removes alienation.

Page 307: Allah Almighty loves it when people love each other. Page 307: Salutation (Salam), handshaking, and hand-kissing, etc., are means and causes of love. Page 307: Whatever practice is prevalent in a nation and serves as evidence of affection and intimacy and its increase for them, will be the very objective of Sharia, as long as no specific prohibition has been issued regarding it. Page 308: In non-Arab lands, saying other words instead of 'Marhaba' at the time of meeting is not an innovation (Bid'ah) or against the Sunnah. For example, in Persian 'Khush Amadeed' is said, and in India 'Aaiye Aaiye Tashrif Laiye' (Come, please come). Page 308: Handshaking was a custom of the people of Yemen. Sharia found this custom in accordance with its objective, i.e., the harmony of Muslims, and established it. Page 308: Any custom of a nation that is against the objectives of Sharia will certainly be disliked. Page 308: Salutation of Jews and Christians. Page 309: Eighth Proof (Eighthly). Page 309: Any newly emerged matter that is contrary to an established Sunnah, and its performance eliminates or removes the performance of Sunnah, is undoubtedly forbidden and blameworthy. Page 309: The words that are prevalent among the common people of India nowadays instead of 'Assalamu Alaikum' are impermissible.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २२

पृष्ठ ३०५: छठी दलील (सदिसाँ) पृष्ठ ३०५: न करना और बात है और मना फ़रमाना और बात है। पृष्ठ ३०५: ममनू (वर्जित) वो चीज़ है जो हुज़ूर अकरम अलैहिस्सलातु वस्सलाम ने मना फ़रमाई, न कि वो जो आपने न की। पृष्ठ ३०५: क़ुरआन अज़ीम ने फ़रमाया: "वमा आताकुमुर्-रसूलु फ़-ख़ुज़ूहु व मा न्हाकुम् अन्हु फ़न्-तहू" (और रसूल जो कुछ तुम्हें दें उसे ले लो और जिससे तुम्हें रोक दें उससे रुक जाओ)। यूँ नहीं फ़रमाया: "मा फ़अलर्-रसूलु फ़-ख़ुज़ूहु व मा यफ़अलु फ़न्-तहू" (रसूल ने जो किया वो लो और जो वो करते हैं उनसे रुक जाओ)। पृष्ठ ३०६: नफ़ी-ए-इस्तेहबाब (पसंदीदा न होने) से इस्बाते-कराहत (नापसंदगी का सुबूत) लाज़िम नहीं आता। पृष्ठ ३०६: फ़अल (कार्य) दलीले जवाज़ (जायज़ होने का प्रमाण) है और अदमे-फ़अल (न करना) दलीले मुमानअत (मनाही का प्रमाण) नहीं। पृष्ठ ३०६: "न करदन चीज़े दीगर अस्त व मनअ फ़रमूद न चीज़े दीगर" (न करना एक बात है और मना करना दूसरी बात)। पृष्ठ ३०६: सातवीं दलील (साबिअन)। पृष्ठ ३०६: मुसाफ़ा (हाथ मिलाना) उमूरे मुआशरत (सामाजिक मामलों) से एक अम्र है जिससे मक्सूदे शरअ बाहम मुसलमानों में अज़दियादे उल्फ़त (प्रेम की वृद्धि) और मिलते वक़्त इज़हारे अनस व मोहब्बत (आत्मीयता और प्रेम का प्रदर्शन) है। पृष्ठ ३०६: आपस में मुसाफ़ा करने से दिलों से कीने (کینہ - कपट/ईर्ष्या) निकल जाते हैं। पृष्ठ ३०७: मुसाफ़ा, मुआनक़ा (गले मिलना), और 'मरहबा' कहने में राज़ ये है कि इससे मोहब्बत बढ़ती है और वहशत (बेगानापन) दूर होती है।

पृष्ठ ३०७: लोगों का आपस में मोहब्बत करना अल्लाह तआला को पसंद है। पृष्ठ ३०७: सलाम, मुसाफ़ा और दस्त बोसी (हाथ चूमना) वग़ैरह मोहब्बत के अस्बाब व ज़राये (साधन) हैं। पृष्ठ ३०७: जो अम्र (बात) जिस तरह कौम में राइज (प्रचलित) हो और उनके नज़दीक उल्फ़त व मुआनसत और उसकी ज़्यादती पर दलील हो, वो ऐन मक्सूदे शरअ होगा जब तक कि बिल-ख़ुसूस उसमें कोई नही (मनाही) वारिद न हो। पृष्ठ ३०८: बिलादे अजमिया (गैर-अरब देशों) में मुलाक़ात के वक़्त 'मरहबा' की जगह दीगर कलिमात बोलना बिदअत व ख़िलाफ़े सुन्नत नहीं, मसलन फ़ारसी में कहा जाता है "खुश आमदीद" और हिन्दुस्तान में "आइये आइये तशरीफ़ लाइये"। पृष्ठ ३०८: मुसाफ़ा अहल-ए-यमन का रिवाज था, शरअ ने इस रस्म को अपने मक्सूद यानी एतलाफ़े मुस्लिमीन (मुसलमानों के मेल-जोल) के मुवाफ़िक़ पाकर मुक़र्र रखा। पृष्ठ ३०८: किसी क़ौम की जो रस्म मक़ासिदे शरअ के ख़िलाफ़ हो वो बेशक नापसंद होगी। पृष्ठ ३०८: यहूद व नसारा का सलाम। पृष्ठ ३०९: आठवीं दलील (सामिनन)। पृष्ठ ३०९: जो अम्र नौ-पै।ा (नई उभरी बात) किसी सुन्नते साबिदा की ज़िद (विपरीत) वाक़े हो और उसका

फ़अल सुन्नत का मज़ील व राफ़े(मिटाने वाला) हो, वो बेशक ममनू व मज़मूम है। पृष्ठ ३०९:
'अस्सलामु अलैकुम' की जगह आजकल अवाम-ए-हिन्द में जो अल्फ़ाज़ मुराव्वज हैं, वो नाजायज़ हैं।

पृष्ठ ३३ का ६९२

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

صفحہ ۳۰۵: دلیل ششم (سادساً) صفحہ ۳۰۵: نہ کرنا اور بات ہے اور منع فرمانا اور بات ہے۔ صفحہ ۳۰۵: ممنوع وہ چیز ہے جو حضور اکرم علیہ الصلوۃ والسلام نے منع فرمائی نہ کہ وہ جو آپ نے نہ کی۔ صفحہ ۳۰۵: قرآن عظیم نے فرمایا "وما آتاکم الرسول فخذوہ و مانھا کم عنہ فانتھوا"، یوں نہیں فرمایا "ما فعل الرسول فخذوہ و ما یفعل فانتھوا"۔ صفحہ ۳۰۶: نفی استحباب سے اثبات کراہت لازم نہیں آتا۔ صفحہ ۳۰۶: فعل دلیل جواز ہے اور عدم فعل دلیل ممانعت نہیں۔ صفحہ ۳۰۶: نہ کردن چیزے دیگر است و منع فرمودن چیزے دیگر۔ صفحہ ۳۰۶: دلیل ہفتم (سابعاً)۔ صفحہ ۳۰۶: مصافحہ امور معاشرت سے ایک امر ہے جس سے مقصود شرع باہم مسلمانوں میں ازدیاد الفت اور ملتے وقت اظہار انس و محبت ہے۔ صفحہ ۳۰۶: آپس میں مصافحہ کرنے سے دلوں سے کینے نکل جاتے ہیں۔ صفحہ ۳۰۷: مصافحہ، معانقہ، اور مرحبا کہنے میں راز یہ ہے کہ اس سے محبت بڑھتی ہے اور وحشت دور ہوتی ہے۔

صفحہ ۳۰۷: لوگوں کا آپس میں محبت کرنا اللہ تعالیٰ کو پسند ہے۔ صفحہ ۳۰۷: سلام، مصافحہ اور دست بوسی وغیرہ اسباب و ذرائع محبت ہے۔ صفحہ ۳۰۷: جو امر جس طرح قوم میں رائج اور ان کے نزدیک الفت و موانست اور اس کی زیادت پر دلیل ہو وہ عین مقصود شرع ہوگا جب تک بالخصوص اس میں کوئی نہی وارد نہ ہو۔ صفحہ ۳۰۸: بلاد عجمیہ میں بوقت ملاقات مرحبا کی جگہ دیگر کلمات بولنا بدعت و خلاف سنت نہیں، مثلاً فارسی میں کہا جاتا ہے "خوش آمدید" اور ہندوستان میں "آئیے آئیے تشریف لائیے۔" صفحہ ۳۰۸: مصافحہ اہل یمن کا رواج تھا شرع نے اس رسم کو اپنے مقصود یعنی ائتلاف مسلمین کے موافق پا کر مقرر رکھا۔ صفحہ ۳۰۸: کسی قوم کی جو رسم مقاصد شرع کے خلاف ہو وہ بیشک ناپسند ہوگی۔ صفحہ ۳۰۸: یہود و نصاری کا سلام۔

صفحہ ۳۰۹: دلیل ہشتم (ثامناً)۔ صفحہ ۳۰۹: جو امر نو پیدا کسی سنت ثابتہ کی ضد واقع ہو اور اس کا فعل فعل سنت کا مزیل و رافع ہو وہ بے شک ممنوع و مذموم ہے۔ صفحہ ۳۰۹: السلام علیکم کی جگہ آجکل عوام ہند میں جو الفاظ مروج ہیں وہ ناجائز ہیں۔

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Page	Content (Right Column)	Page	Content (Left Column)
309	It is good to please people by complying with matters not prohibited by Shari'ah and which became customary after the first century, even if it is an innovation (Bid'ah).	312	Shaking hands with both hands does not repeal any Sunnah.
309	Opposing the prevalent ways of people to make oneself famous is Shari'ah-wise disliked and undesirable.	313	Blameworthy innovation is only that which conflicts with established Sunnah.
309	Severe warning in Hadith against seeking fame.	313	Shaking hands is analogous to the Talbiyah of Hajj.
309	Is it permissible to shake hands after Fajr prayer or not?	313	In the Talbiyah of Hajj, some noble companions (RA), despite their strict adherence to the Sunnah, used to add some words to the Talbiyah of the Messenger of Allah (PBUH).
310	Shaking hands has been a custom and practice among Muslims for hundreds of years.	315	Our scholars state that the purpose of Talbiyah is the praise of Allah and expression of servitude, therefore increasing words upon it is not prohibited.
310	Honorable mention of Maulana Abdul Qadir.	315	Since the purpose of shaking hands is to express love, the addition of the second hand, which is by no means contrary to it but rather supportive and reinforcing according to the custom of the land, can never be prohibited.
310	Where is it recommended and where is it prohibited to kiss thumbs upon hearing the	315	Ninth Argument (Ninthly)

Page	Content (Right Column)	Page	Content (Left Column)
	blessed name of the Holy Prophet (PBUH)?		
310	An undesirable way of kissing thumbs.	316	Shaking hands with both hands has been inherited among Muslims for hundreds of years.
310	How to greet (Salam) disbelievers and Hindus, and how to respond if they greet.	316	A matter that is inherited among Muslims cannot be without basis.
311	What is the status in Shari'ah and Tariqah regarding kissing the feet of Sheikhs, bowing to greet at the shrines of saints, and kissing them?	317	Tenth Argument (Tenthly).
311	Arrival of the delegation of Banu Abd al-Qays in the presence of the Prophet (PBUH) and kissing his blessed hands and feet in an ecstatic manner.	318	Treat people the way they are accustomed to.
311	Due to the prayer of the Prophet (PBUH), a husband and wife who hated each other began to love each other deeply.	320	Do not go against what is prevalent among people as long as there is no explicit prohibition against it.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २२

पेज	विषय (दायां कॉलम)
३०९	जिस मामले में शरीअत से कोई मनाही न आई हो और पहली सदी के बाद उसका रिवाज हो गया हो, उसमें लोगों की सहमति के साथ उन्हें खुश करना अच्छा है, भले ही वह बिदअत ही क्यों न हो।
३०९	लोगों के प्रचलित तरीक़ों का विरोध करना ताकि खुद को मशहूर किया जा सके शरीअत में मकरूह और नापसंदीदा है।
३०९	हदीस में शोहरत पसंदी पर सख्त चेतावनी।
३०९	फज्र की नमाज़ के बाद मुसाफ़हा करना जायज़ है या नहीं।
३१०	मुसाफ़हा करना मुसलमानों में सैकड़ों वर्षों से प्रचलित और रस्मी है।
३१०	मौलाना अब्दुल क़ादिर का ज़िक्र-ए-खैर।

पेज	विषय (बायां कॉलम)
३१२	दोनों हाथों से मुसाफ़हा करना किसी सुन्नत को ख़त्म नहीं करता।
३१३	बुरी बिदअत वही है जो साबित सुन्नत से टकराती हो।
३१३	मुसाफ़हा की मिसाल हज की तल्बिया है।
३१३	हज की तल्बिया में कुछ सहाबा किराम (रज़िअल्लाहु अन्हुम), सुन्नत की सख्त पैरवी के बावजूद, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तल्बिया में कुछ शब्दों का इज़ाफ़ा करते थे।
३१५	हमारे उलेमा फर्माते हैं कि तल्बिया का मक़सद अल्लाह की हम्द और बंदगी का इज़हार है, इसलिए इस पर शब्दों को बढ़ाना मना नहीं है।
३१५	जब मुसाफ़हा का मक़सद मोहब्बत का इज़हार है, तो दूसरे हाथ का इज़ाफ़ा जो किसी भी तरह से इसके खिलाफ नहीं है, बल्कि शहरों के रिवाज के मुताबिक़ ताईद और ताकीद करने

पेज	विषय (दायां कॉलम)
३१०	हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का मुबारक नाम सुनकर अंगूठे चूमना कहाँ मुस्तहब है और कहाँ-कहाँ मना है।
३१०	अंगूठे चूमने का एक नापसंदीदा तरीक़ा।
३१०	काफिरों और हिंदुओं को सलाम कैसे किया जाए और अगर वे सलाम करें तो जवाब कैसे दिया जाए।
३११	बुज़ुर्गों के क़दम चूमना, औलिया के मज़ारात पर झुक कर सलाम करना और उन्हें चूमना शरीअत और तरीक़त में क्या है?
३११	बारगाहे रिसालत में वफ्द-ए-अब्दुल क़ैस की आमद और वालिहाना अंदाज़ में दस्त व पा-ए-अक़दस को चूमना।
३११	हुज़ूर अलैहिस सलातो वस्सलाम की दुआ से आपस में नफरत करने वाले मियाँ-बीवी एक दूसरे से गहरी मोहब्बत करने लगे।

पेज	विषय (बायां कॉलम)
	वाला है, उसे हरगिज़ मना नहीं किया जा सकता।
३१५	नवीं दलील (नौवीं)
३१६	दोनों हाथों से मुसाफ़हा मुसलमानों में सैकड़ों वर्षों से विरासत के तौर पर चला आ रहा है।
३१६	जो बात मुसलमानों में विरासत के तौर पर चली आ रही हो, वह बे-बुनियाद नहीं हो सकती।
३१७	दसवीं दलील (दसवीं)
३१८	लोगों के साथ वह बर्ताव करो जिसके वे आदी हैं।
३२०	लोगों में जो बात प्रचलित हो, जब तक उसके खिलाफ कोई साफ़ मनाही न हो, हरगिज़ उसके खिलाफ न किया जाए।

صفحہ	موضوع (دایاں کالم)	صفحہ	موضوع (بایاں کالم)
	جس امر میں شرع سے نہی نہ آئی ہو		
۳۰۹	اور صدر اول کے بعد معمول ہواس میں موافقت کرکے لوگوں کو خوش کرنا اچھا ہے اگرچہ بدعت ہی سہی۔	۳۱۲	دونوں ہاتھوں سے مصافحہ کرنا کسی سنت کا رافع نہیں۔
	لوگوں کے طریقہ رائج کی مخالفت کرنا		
۳۰۹	اپنے آپ کو مشہور بنانا اور شرعامکروہ و نا پسندیدہ ہے۔	۳۱۳	بدعت مذمومہ وہی ہے جو سنت ثابتہ سے متصادم ہو۔
۳۰۹	حدیث میں شہرت پسندی پر وعید شدید۔	۳۱۳	مصافحہ کی نظیر تلبیہ حج ہے۔
۳۰۹	فجر کی نماز کے بعد مصافحہ کرنا جائز ہے یا نہیں ۔	۳۱۳	تلبیہ حج میں بعض صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم شدت اتباع سنت کے باوجود کچھ الفاظ کا تلبیہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر اضافہ کرتے تھے۔
۳۱۰	مصافحہ صد ہا سال سے مسلمانوں میں معتاد و مرسوم ہے۔	۳۱۵	ہمارے علماء فرماتے ہیں تلبیہ سے مقصود ثناء الہی اور اظہار عبودیت ہے لہذا اس پر اور کلمات بڑھانا ممنوع نہیں۔
۳۱۰	مولانا عبد القادر کا ذکر خیر۔	۳۱۵	

صفحہ	موضوع (دایاں کالم)	صفحہ	موضوع (بایاں کالم)
			مصافحہ سے مقصود جب اظہار محبت ہے تو دوسرے ہاتھ کی زیادت جو کہ ہر گز اس کے منافی نہیں بلکہ بحسب عرف بلاد مؤید ومؤ کد ہے ز نہار منع نہیں ہو سکتی۔
	حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم		
۳۱۰	کا نام مبارک سن کر انگوٹھے چومنا کہاں مستحب اور کہاں کہاں ممنوع ہیں۔	۳۱۵	دلیل نہم (تاسعاً)
۳۱۰	انگوٹھے چومنے کا ایک نا پسندیدہ طریقہ۔	۳۱۶	دونوں ہاتھوں سے مصافحہ مسلمانوں میں صدہا سال سے متوارث ہے۔
۳۱۰	کفار وہنود کو سلام کیسے کیا جائے اور وہ سلام کریں تو جواب کیسے دیا جائے۔	۳۱۶	جو بات مسلمانوں میں متوارث ہو وہ بے اصل نہیں ہوسکتی۔
	شیوخ کی قدمبوسی مزارات اولیاء پر		
۳۱۱	جھک کر سلام کرنا اور انہیں چومنا شریعت وطریقت کیا ہے۔	۳۱۷	دلیل دہم (عاشراً)۔
	وفد عبد القیس کی بارگاہ رسالتمآب میں		
۳۱۱	آمد اور والہانہ انداز میں دست و پائے اقدس کو چومنا۔	۳۱۸	لوگوں سے وہ برتاؤ کرو جس کے وہ عادی ہیں۔
	حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی دعا سے		
۳۱۱	آپس میں نفرت کرنے والے میاں بیوی	۳۲۰	

صفحہ	موضوع (دایاں کالم)	صفحہ	موضوع (بایاں کالم)
	ایک دوسرے سے گہری محبت کرنے لگے۔		لوگوں میں جو امر رائج ہو جب تک اس سے صریح نہی وارد نہ ہو ہر گز اس میں خلاف نہ کیا جائے۔

Fatawa Ridawiyya, Vol 22

- Kissing for respect is legally and customarily a part of bowing for respect. (P 342) | Ibn Lahi'ah is a weak narrator. (P 334)
- Kissing the threshold of the Kaaba, the Holy Quran, and the hands and feet of scholars and saints is permissible. (P 342) | There is no harm if the word 'Salam' is said by mouth and a hand gesture is made simultaneously. (P 335)
- It is proven from the noble companions (RA) that they kissed the blessed hands and feet and the Seal of Prophethood of the Holy Prophet (PBUH). (P 342) | Confirmation of the aforementioned issue from Hadith. (P 336)
- Kissing the Seal of Prophethood is proven. (P 342) | The Holy Prophet (PBUH) greeted a group of women with Salam. (P 336)
- Hadrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) touched the noble pulpit and then touched his face with those hands. (P 342) | Is it Sunnah, recommended, disliked, or futile to consistently shake hands after Fajr prayer? (P 337)
- Visiting the sacred mausoleum and offering Salam is the Sunnah of the companions. (P 342) | Kissing the hands of religious elders such as a spiritual guide, a guided person, or a Sunni scholar is permissible, recommended, rather a Sunnah. (P 338)
- Whatever attains honor from a religiously venerated entity, that honor remains even after the contact ends. (P 343) | Kissing the hand of a worldly person is forbidden. (P 338)
- It is the tradition of the people of love and devotion to touch and kiss the doors and walls of the Two Holy Sanctuaries for blessings. (P 343) | Support from the statements of jurists. (P 338)
- Exalted statements of scholars and spiritual guides regarding kissing and applying the impression of the Prophet's (PBUH) sandal to the eyes. (P 345) | Kissing hands is not obligatory or necessary. (P 339)
- Statements of scholars regarding visiting and kissing the map/illustration of the sacred mausoleum. (P 349) | It is permissible for a spiritual guide not to stop his disciples from kissing his hands and feet. (P 339)
- The crowding of noble companions (RA) for the wudu water of the radiant Prophet (PBUH). (P 350) | The Holy Prophet (PBUH) allowed a companion to kiss his feet. (P 339)

- Why residing in proximity to the two pure sanctuaries is prohibited. (P 351) | Treatise: Abr al-Maqal fi Qiblat al-Ijlal (The most correct view on the kiss of respect). (P 341)
- Sultan Ashraf Adil built Madrasa Ashrafiyya in Damascus, Syria; in it, he built a house of Hadith and a special room for the sacred sandal, where visitation was allowed every Monday and Thursday. (P 351) | Question regarding kissing a piece of the Kaaba's cover out of respect. (P 341)

फ़तावा रज़विया, खंड २२

- सम्मान में चुंबन लेना कानूनी और प्रथागत रूप से सम्मान के लिए झुकने का हिस्सा है। (पृ ३४२) | इब्न लहिया एक कमज़ोर कथावाचक है। (पृ ३३४)
- काबा की दहलीज, पवित्र कुरान और विद्वानों और संतों के हाथों और पैरों को चूमना जायज़ है। (पृ ३४२) | यदि मुँह से 'सलाम' शब्द कहा जाए और साथ ही हाथ का इशारा भी हो तो कोई हर्ज नहीं है। (पृ ३३५)
- महान साथियों (रज़ि.) से पैगंबर (सल्ल.) के पवित्र हाथों और पैरों और मुहर-ए-नबूवत को चूमना साबित है। (पृ ३४२) | हदीस से पूर्वोक्त मुद्दे की पुष्टि। (पृ ३३६)
- मुहर-ए-नबूवत को चूमना साबित है। (पृ ३४२) | पवित्र पैगंबर (सल्ल.) ने महिलाओं के एक समूह को सलाम किया। (पृ ३३६)
- हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ि.) ने पवित्र मिम्बर को छुआ और फिर उसे अपने चेहरे पर लगाया। (पृ ३४२) | क्या फज्र की नमाज के बाद नियमित रूप से हाथ मिलाना सुन्नत, मुस्तहब, मकरूह या व्यर्थ है? (पृ ३३७)
- पवित्र मज़ार की ज़ियारत करना और सलाम पेश करना साथियों की सुन्नत है। (पृ ३४२) | धार्मिक बुजुर्गों जैसे पीर, मार्गदर्शित व्यक्ति या सुन्नी विद्वान के हाथ चूमना जायज़, मुस्तहब बल्कि सुन्नत है। (पृ ३३८)
- जो वस्तु किसी शरई रूप से सम्मानित हस्ती से सम्मान प्राप्त करती है, वह सम्मान संपर्क समाप्त होने के बाद भी बना रहता है। (पृ ३४३) | दुनियादार के हाथ चूमना मना है। (पृ ३३८)
- बरकत के लिए हरमैन शरीफैन के दरवाजों और दीवारों को छूना और चूमना प्रेम और निष्ठा रखने वालों का दस्तूर है। (पृ ३४३) | न्यायविदों (फुकहा) के बयानों से पुष्टि। (पृ ३३८)
- पैगंबर (सल्ल.) के पवित्र सैंडल के निशान को चूमने और आँखों से लगाने के बारे में विद्वानों और बुजुर्गों के उच्च कथन। (पृ ३४५) | हाथ चूमना फर्ज और वाजिब नहीं है। (पृ ३३९)
- पवित्र मज़ार के नक्शे की ज़ियारत करने और उसे चूमने के बारे में विद्वानों के कथन। (पृ ३४९) | पीर का अपने मुरीदों को हाथ-पैर चूमने से न रोकना जायज़ है। (पृ ३३९)
- उज्ज्वल पैगंबर (सल्ल.) के वज़ू के पानी के लिए महान साथियों (रज़ि.) की भीड़। (पृ ३५०) | पवित्र पैगंबर (सल्ल.) ने एक साथी को अपने पैर चूमने की अनुमति दी। (पृ ३३९)

- हरमैन तैयबैन की निकटता में निवास करना क्यों मना है। (पृ ३५१) | रिसाला: अबर अल-मक़ाल फ़ी क़िबला अल-इजलाल (सम्मान के चुंबन के बारे में सबसे सही राय)। (पृ ३४१)
- सुल्तान अशरफ आदिल ने दमिश्क, सीरिया में मदरसा अशरफिया बनवाया; इसमें उन्होंने एक दारुल हदीस और पवित्र सैंडल के लिए एक विशेष घर बनवाया जहाँ हर पीर और जुमेरात को ज़ियारत कराई जाती थी। (पृ ३५१) | सम्मान में काबा के कवर के टुकड़े को चूमने के बारे में सवाल। (पृ ३४१)

पृष्ठ ३६ का ६९२

- بوسہ تعظیم شرعاً وعرفاً انحناء تعظیم سے ہے۔ (ص ۳۴۲) | ابن لہیعہ راوی ضعیف ہے۔ (ص ۳۳۴)
- آستانہ کعبہ، مصحف اور دست و پائے علماء واولیاء کا بوسہ جائز ہے۔ (ص ۳۴۲) | منہ سے لفظ سلام کہا جائے اور ساتھ ہی ہاتھ کا اشارہ بھی ہو تو کوئی مضائقہ نہیں۔ (ص ۳۳۵)
- صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے دست و پائے اقدس اور مہر نبوت کو بوسہ دینا ثابت ہے۔ (ص ۳۴۲) | حدیث سے مسئلہ مذکورہ کی تائید۔ (ص ۳۳۶)
- مہر نبوت کو بوسہ دینا ثابت ہے۔ (ص ۳۴۲) | حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے عورتوں کی جماعت کو سلام کیا۔ (ص ۳۳۶)
- حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے منبر شریف کو مس کر کے اپنے چہرے سے لگایا۔ (ص ۳۴۲) | نماز فجر کے بعد بالالتزام مصافحہ کرنا مسنون ہے یا مستحب یا مکروہ یا عبث؟ (ص ۳۳۷)
- روضہ اقدس پر حاضری اور سلام سنتِ صحابہ ہے۔ (ص ۳۴۲) | بزرگانِ دین مثل پیر، مہتدی وعالم سنی کے ہاتھ چومنا جائز و مستحب بلکہ سنت ہے۔ (ص ۳۳۸)
- جس چیز کو معظم شرعی سے شرف حاصل ہو اس کا وہ شرف بعد انتہائے مماست بھی باقی رہتا ہے۔ (ص ۳۴۳) | دنیا دار کے ہاتھ چومنا منع ہے۔ (ص ۳۳۸)
- حرمین شریفین کے در و دیوار کو تبرکاً مس کرنا اور بوسہ دینا اہل حب و ولاء کا دستور ہے۔ (ص ۳۴۳) | عبارات فقہاء سے تائید۔ (ص ۳۳۸)

• نقشِ نعل پائے حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو بوسہ دینے اور آنکھوں سے لگانے کے بارے میں علماء و مشائخ کرام کے ارشاداتِ عالیہ۔ (ص ۳۴۵) | ہاتھ چومنا فرض و واجب نہیں۔ (ص ۳۳۹)
• نقشۂ روضۂ مقدسہ کی زیارت اور اس کو بوسہ دینے سے متعلق ارشاداتِ علماء۔ (ص ۳۴۹) | پیر کا مریدوں کو ہاتھ پاؤں چومنے سے نہ روکنا جائز ہے۔ (ص ۳۳۹)
• حضور پرنور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے وضو کے پانی پر ہجومِ صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم۔ (ص ۳۵۰) | حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے پاؤں چومنے کی صحابی کو اجازت دی۔ (ص ۳۳۹)
• حرمین طیبین کی مجاورت کیوں ممنوع ہے۔ (ص ۳۵۱) | o رسالہ ابر المقال في قبلة الاجلال (بوسہ تعظیمی کے بارے میں صحیح ترین قول) (ص ۳۴۱)
• سلطان اشرف عادل نے دمشق شام میں مدرسہ اشرفیہ بنوایا اس میں ایک دارالحدیث اور نعلِ مقدس کے لئے ایک خاص مکان بنوایا جس کی زیارت ہر پیر اور جمعرات کو کرائی جاتی۔ (ص ۳۵۱) | غلاف کعبہ کے ٹکڑے کو تعظیماً بوسہ دینے کے بارے میں سوال۔ (ص ۳۴۱)

Fatawa Rizvia Volume 22

- 351: Illustrious teachers of Madrasa Dar-ul-Hadith.
- 352: What is the ruling on kissing thumbs upon hearing the sacred name of the Master of 'Laulak' (PBUH) during Adhan and recitation?
- 352: There is room for Ijtihad (independent legal reasoning) in transformative actions.
- 366: What is the ruling on kissing the threshold of a shrine?
- 366: The general principle is that reverence for anyone associated with the Court of the Almighty, especially the beloved of God, is a manifestation of reverence for the Almighty Himself.
- 366: Reverence and desecration depend on custom and tradition.
- 368: A subtle and fine point (an amazing delicate nuance).
- 369: Actions are judged by intentions.
- 369: When is bowing (Inhina) out of reverence for someone permissible or impermissible?
- 370: Making the bed, helping with ablution (Wudu), and caring for the sacred sandals of the Holy Prophet (PBUH) were entrusted to Sayyiduna Abdullah bin Mas'ood (RA).
- 371: The Companions (Sahaba) kissed the blessed feet of the Holy Prophet (PBUH).
- 372: The sore eyes of a pious elder were healed as soon as he entered the boundaries of Medina Munawwara.
- 375: When is kissing the ground permissible and when is it impermissible?
- 375: The sacred hand of the Holy Prophet (PBUH) appeared for the great Imam Sayyid Ahmad Rifa'i.
- 376: The Companions (Sahaba) used to touch the sacred pulpit (Mimbar) and rub it on their faces.
- 376: Why did Hazrat Sayyiduna Ibn Umar (RA) have the tree of 'Bay'at-e-Ridwan' cut down?
- 378: Greeting a disbeliever (Kafir) with Salaam is forbidden (Haraam).
- 378: Who are the people whom it is not permissible to greet with Salaam?
- 378: What strategy should one use if a need arises to greet a disbeliever, innovator, or transgressor?
- 379: Kissing the hands and feet of saints (Awliya), scholars, and religious figures is commendable (Mustahab), rather, it is a Sunnah.

- 379: Hand-kissing and foot-kissing were prevalent among the Sahaba and even during the time of Prophethood itself.
- 379: What is the ruling on greeting someone or replying to a greeting during Quran recitation?
- 379: For which personalities can one stop the recitation of the Quran out of reverence?
- 379: Falling at someone's feet, i.e., placing one's head on their feet, is prohibited.
- 379: Kissing the feet is permissible if done for a religiously revered person, but impermissible if done for the worldly glorification of a wealthy person.
- 380: If one is forced to kiss the feet of a worldly person, it is necessary to feel aversion in the heart.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

- 351: मदरसा दारुल हदीस के प्रख्यात शिक्षक।
- 352: अज़ान और तिलावत के दौरान 'साहब-ए-लौलाक' (स.अ.व.) का पवित्र नाम सुनकर अंगूठे चूमना कैसा है?
- 352: परिवर्तनकारी कार्यों में इज्तिहाद (स्वतंत्र कानूनी तर्क) की गुंजाइश है।
- 366: मज़ार की चौखट चूमना कैसा है?
- 366: सामान्य सिद्धांत यह है कि ईश्वर के दरबार से जुड़े किसी भी व्यक्ति, विशेष रूप से ईश्वर के प्रियजनों के प्रति श्रद्धा, स्वयं ईश्वर के प्रति श्रद्धा का एक रूप है।
- 366: सम्मान और अपमान रीति-रिवाजों और परंपराओं पर निर्भर करता है।
- 368: एक सूक्ष्म और बारीक बिंदु (एक अद्भुत नाज़ुक बात)।
- 369: कर्मों का आधार नीयत पर है।
- 369: किसी के सम्मान में झुकना (इन्हीना) कब जायज़ है और कब नाजायज़?
- 370: हुज़ूर अकदस (स.अ.व.) का बिस्तर बिछाना, वज़ू कराना और उनके पवित्र जूतों की देखभाल करना सैय्यदना अब्दुल्ला बिन मसऊद (र.अ.) के सुपुर्द था।
- 371: सहाबा किराम ने हुज़ूर (स.अ.व.) के मुबारक कदमों को चूमा।
- 372: मदीना मुनव्वरा की सीमा में प्रवेश करते ही एक बुजुर्ग की दुखती आँखें ठीक हो गईं।
- 375: ज़मीन चूमना कब जायज़ है और कब नाजायज़?
- 375: महान इमाम सैय्यद अहमद रिफ़ाई के लिए हुज़ूर (स.अ.व.) का पवित्र हाथ प्रकट हुआ।
- 376: सहाबा किराम मिम्बर-ए-अतहर को छूकर अपने चेहरों पर लगाते थे।
- 376: हज़रत सैय्यदना इब्न उमर (र.अ.) ने बैअत-ए-रिज़वान वाले पेड़ को क्यों कटवा दिया?
- 378: काफिर को सलाम करना हराम है।
- 378: किन लोगों को सलाम करना जायज़ नहीं है?
- 378: यदि काफिर, बिदअती या फासिक को सलाम करने की आवश्यकता पड़े तो क्या युक्ति अपनाई जाए?
- 379: औलिया, उलेमा और दीन के सम्मानित व्यक्तियों के हाथ-पैर चूमना मुस्तहब बल्कि मसनून है।
- 379: हाथ चूमना और पैर चूमना सहाबा किराम बल्कि स्वयं रिसालत के काल से प्रचलित है।

- 379: कुरान की तिलावत के दौरान किसी को सलाम करना या सलाम का जवाब देना कैसा है?
- 379: किन व्यक्तियों के सम्मान के लिए कुरान की तिलावत रोकी जा सकती है?
- 379: किसी के पैरों में पड़ना यानी पैरों पर सिर रख देना मना है।
- 379: पैर चूमना अगर किसी धार्मिक रूप से प्रतिष्ठित व्यक्ति के लिए हो तो जायज़ है, और अगर किसी धनवान व्यक्ति के सांसारिक सम्मान के लिए हो तो नाजायज़ है।
- 380: यदि किसी दुनियादार के पैर मजबूरी में चूमने पड़ें, तो दिल में नफरत रखना ज़रूरी है।

पृष्ठ 37/692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

- ۳۵۱: مدرسہ دارالحدیث کے جلیل القدر اساتذہ کرام۔
- ۳۵۲: بوقت اذان وتلاوت نام اقدس صاحب لولاک علیہ الصلوۃ والسلام سن کر انگوٹھے چومنا کیسا ہے۔
- ۳۵۲: اعمال تصریفیہ میں اجتہاد کی گنجائش ہے۔
- ۳۶۶: مزار کی چوکھٹ کو چومنا کیسا ہے۔
- ۳۶۶: اصل کلی یہ ہے کہ تعظیم ہر منتسب بارگاہ کبریا بالخصوص محبوبانِ خدا انحاء تعظیم حضرت عزت جل وعلا سے ہے۔
- ۳۶۶: تعظیم و توہین کامدار عرف و عادت پر ہے۔
- ۳۶۸: ایک دقیقہ انیقہ (عجیب باریک نکتہ)۔
- ۳۶۹: الامور بمقاصدھا۔
- ۳۶۹: انحناء، جھکنا کسی کی تعظیم کے لئے کب جائز اور کب ناجائز ہے۔
- ۳۷۰: حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا بستر بچھانا، وضو کرانا، نعلین اقدس سنبھالنا سیدنا عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے سپرد تھا۔
- ۳۷۱: صحابہ کرام نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے قدم مبارک چومے۔
- ۳۷۲: ایک بزرگ کی دکھتی ہوئی آنکھیں حدود مدینہ منورہ میں داخل ہوتے ہی صحیح ہوگئیں۔
- ۳۷۵: زمین بوسی کب جائز اور کب ناجائز ہے۔
- ۳۷۵: امام اجل سید احمد رفاعی کے لئے دست سوال اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نمودار ہوا۔

- ۳۷۶: صحابہ کرام منبر اطہر کو چھو کر چہروں پر لگاتے تھے۔
- ۳۷۶: حضرت سیدنا ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے بیعت رضوان والا درخت کیوں کٹوایا۔
- ۳۷۸: کافر کو سلام کرنا حرام ہے۔
- ۳۷۸: کس کس کو سلام کرنا جائز نہیں۔
- ۳۷۸: کافر، مبتدع یا فاسق کو سلام کرنے کی ضرورت پیش آئے تو کیا حیلہ کرے۔
- ۳۷۹: اولیاء، علماء اور معظمان دین کے ہاتھ پاؤں چومنا مستحب بلکہ مسنون ہے۔
- ۳۷۹: دست بوسی اور قدمبوسی صحابہ کرام بلکہ خود زمانہ رسالت سے رائج ہے۔
- ۳۷۹: تلاوت قرآن کے دوران کسی کو سلام کرنا یا سلام کا جواب دینا کیسا ہے۔
- ۳۷۹: کن شخصوں کی تعظیم کے لئے تلاوت قرآن موقوف کر سکتا ہے۔
- ۳۷۹: کسی کے پاؤں پڑنا یعنی پاؤں پر سر رکھ دینا ممنوع ہے۔
- ۳۷۹: پاؤں کو بوسہ دینا اگر کسی معظم دینی کے لئے ہو تو جائز اور مالدار کی دنیوی تعظیم کے لئے ہو تو ناجائز ہے۔
- ۳۸۰: اگر کسی دنیا دار کے پاؤں کو مجبوراً بوسہ دینا پڑے تو دل میں کراہت رکھنا لازم ہے۔

Fatawa Rizwia - Volume 22

Page	Topic	Topic	Page
380	What is the Islamic legal ruling on saying "You are a big liar, your accepting Islam is not correct" instead of returning a greeting?	An intentional act cannot be avoided because of the concept as a result of affirmation with benefit till...	387
381	One should not respond to the greetings of Wahhabi, Rafizi, Ghair-Muqallid, Qadiani, Nichari, and Chakralawi.	An action is sometimes intended for its own sake, like prayer, and sometimes for something else, like ablution.	387
381	Hadrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them) did not respond to the greeting of a person with innovated beliefs.	Circumambulation is sometimes intended for the Kaaba itself and sometimes for something else.	387
382	Venerative circumambulation of other than the Kaaba is impermissible.	The purpose of circumambulation is not confined only to veneration, but it is sometimes for something other than veneration too.	387
382	Prostrating to other than God is forbidden in our Sharia.	The four types of circumambulation and their rulings.	387
382	There is disagreement among scholars regarding kissing the grave, and the more cautious view is prohibition.	First type: Neither is the circumambulation intended for itself, nor is its purpose veneration itself.	387
382	There is appropriate talk for every place, specific people for every talk, room for every person to say something, and a result for every room.	Second type: Circumambulation is intended for itself and the purpose is other than veneration.	388
382	Long query from Maulvi Abdul Hamid Panipati regarding circumambulation of the grave.	The Prophet (peace and blessings be upon him) circumambulated a heap of dates, then sat on it, which caused the dates to increase.	388

Page	Topic
382	Research of the author (may Allah have mercy on him) on whether circumambulation of shrines is forbidden, polytheism, or permissible.
386	Linguistic, conventional, and legal meaning of circumambulation.
387	Difference in intention and purpose does not change reality.
387	Intention and purpose are not components of a thing.
387	Intention is a condition for prayer, not a component (pillar) of prayer.

Topic	Page
Ameer-ul-Momineen Hadrat Farooq Azam (may Allah be pleased with him) used to circumambulate Medina Munawwara at night.	389
While patrolling, hearing children crying from a house, Ameer-ul-Momineen (may Allah be pleased with him) brought flour etc. from the treasury on his own back, prepared food, fed the children, and made them laugh.	389
Third type: Circumambulation intended as a means and the purpose is veneration.	390
Fourth type: Circumambulation is intended for itself and the purpose is veneration. This is called venerative circumambulation.	391

फ़तावा रज़विया - जिल्द 22

पृष्ठ	विषय	विषय	पृष्ठ
380	किसी के सलाम के जवाब में सलाम के बजाय यह कहना कि "तुम बहुत झूठे हो, तुम्हारा इस्लाम लेना दुरुस्त नहीं" पर शरीयत का क्या हुक्म है?	ऐच्छिक कार्य को धारणा के कारण पुष्टि के लाभ के रूप में टाला नहीं जा सकता जब तक...	387
381	वहाबी, राफ़ज़ी, ग़ैर-मुक़ल्लिद, क़ादियानी, नीचरी और चकरालवी के सलाम का जवाब नहीं देना चाहिए।	कार्य कभी स्वयं के लिए अभिप्रेत होता है जैसे नमाज़, और कभी किसी अन्य चीज़ के लिए जैसे वज़ू।	387
381	हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने किसी विधर्मी (बद-मज़हब) के सलाम का जवाब नहीं दिया।	तवाफ़ (परिक्रमा) कभी काबा के लिए स्वयं के लिए अभिप्रेत होता है और कभी किसी अन्य चीज़ के लिए।	387
382	काबा के अलावा किसी और का ताज़ीमी तवाफ़ (सम्मानपूर्वक परिक्रमा) नाजायज़ है।	तवाफ़ का उद्देश्य केवल सम्मान तक सीमित नहीं है, बल्कि कभी-कभी यह सम्मान के अलावा अन्य कारणों से भी होता है।	387
382	ईश्वर के अलावा किसी और को सज्दा करना हमारी शरीयत में हराम है।	तवाफ़ के चार प्रकार और उनके नियम।	387
382	कब्र को चूमने के बारे में उलेमाओं में मतभेद है और सावधानी इसमें है कि यह मना है।	पहला प्रकार: न तो तवाफ़ स्वयं अभिप्रेत हो और न ही इसका उद्देश्य स्वयं सम्मान हो।	387
382	हर स्थान के लिए उचित बात, हर बात के लिए कुछ विशिष्ट लोग, हर व्यक्ति के लिए कुछ कहने की गुंजाइश और हर गुंजाइश के लिए एक परिणाम होता है।	दूसरा प्रकार: तवाफ़ स्वयं अभिप्रेत हो और उद्देश्य सम्मान के अलावा कुछ और हो।	388

पृष्ठ	विषय	विषय	पृष्ठ
382	कब्र के तवाफ़ के बारे में मौलवी अब्दुल हमीद पानीपती का लंबा इस्तेफ़ता (प्रश्न)।	हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने खजूरों के ढेर का तवाफ़ किया, उस पर बैठ गए जिससे खजूरें बढ़ गईं।	388
382	मुसन्निफ़ (लेखक) की तहक़ीक़ कि मज़ार का तवाफ़ हराम है या शिर्क या मुबाह।	अमीर-उल-मोमिनीन हज़रत फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) रात को मदीना मुनव्वरा का तवाफ़ किया करते थे।	389
386	तवाफ़ का भाषाई, प्रथागत और शरीअत के अनुसार अर्थ।	गश्त के दौरान एक घर से बच्चों के रोने की आवाज़ सुनकर अमीर-उल-मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हु) स्वयं अपनी पीठ पर बैतुल-माल से आटा आदि उठाकर लाए, खाना तैयार किया, बच्चों को खिलाया और उन्हें हँसाया।	389
387	नीयत और उद्देश्य का अंतर वास्तविकता को नहीं बदलता।	तीसरा प्रकार: तवाफ़ वसीला के रूप में अभिप्रेत हो और उद्देश्य सम्मान हो।	390
387	नीयत और उद्देश्य किसी चीज़ का 'रुकन' (अनिवार्य अंग) नहीं हैं।	चौथा प्रकार: तवाफ़ स्वयं अभिप्रेत हो और उद्देश्य सम्मान हो। इसी का नाम 'तवाफ़-ए-ताज़ीमी' है।	391
387	नीयत नमाज़ की शर्त है, न कि नमाज़ का रुकन।		

صفحہ	عنوان
۳۸۰	کسی کے سلام کے جواب میں جوابِ سلام کے بجائے کہا کہ تم بہت جھوٹے ہو تمہارا اسلام لینا درست نہیں اس پر شرعاً کیا حکم ہے۔
۳۸۱	وہابی، رافضی، غیر مقلد، قادیانی، نیچری اور چکڑالوی کے سلام کو جواب نہیں دینا چاہئے۔
۳۸۱	حضرت عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے بد مذہب کے سلام کا جواب نہیں دیا۔
۳۸۲	غیر کعبہ معظمہ کا طواف تعظیمی ناجائز ہے۔
۳۸۲	غیر خدا کو سجدہ ہماری شریعت میں حرام ہے
۳۸۲	
۳۸۷	فعلِ اختیاری کو تصور بوجہ ماتصدیق بفائدہ تا سے چارہ نہیں۔
۳۸۷	فعل کبھی مقصود الذات ہوتا ہے جیسے نماز، اور کبھی مقصود لغیرہ جیسے وضو۔
۳۸۷	طواف کبھی کعبہ مقصود لذاتہ ہوتا ہے کبھی مقصود لغیرہ۔
۳۸۷	طواف کی غایت مقصود تعظیم ہی میں منحصر نہیں بلکہ کبھی غیر تعظیم کے لئے بھی ہوتا ہے۔
۳۸۷	طواف کی اقسام اربعہ اور ان کے احکام۔
۳۸۷	

صفحہ	عنوان
	بوسہ قبر میں علماء کا اختلاف ہے اور احوط منع ہے۔
۳۸۲	ہر جگہ کے لئے ایک مناسب گفتگو ہر گفتگو کے لئے کچھ خاص مرد، ہر مرد کے لئے کچھ کہنے کی گنجائش اور ہر گنجائش کے لئے ایک انجام ہے۔
۳۸۲	طواف قبر کے بارے میں مولوی عبدالحمید پانی پتی کا طویل استفتاء۔
۳۸۲	مصنف علیہ الرحمہ کی تحقیق کہ طواف مزارات حرام ہے یا شرک یا مباح۔
۳۸۶	طواف کا لغوی، عرفی اور شرعی معنی۔
۳۸۷	

صفحہ	عنوان
	قسم اول: نہ طواف مقصود لذاتہ ہو نہ اس کی غایت نفس تعظیم۔
۳۸۸	قسم دوم: طواف مقصود لذاتہ ہو اور غایت غیر تعظیم۔
۳۸۸	حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے کھجوروں کے ڈھیر کا طواف کیا، اس پر بیٹھ گئے جس سے کھجوریں بڑھ گئیں۔
۳۸۹	امیر المومنین حضرت فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ رات کو مدینہ منورہ کا طواف کیا کرتے۔
۳۸۹	دوران گشت ایک گھر سے بچوں کے رونے کی آواز سن کر امیر المومنین رضی اللہ عنہ خود اپنی پشت پر بیت المال سے آٹا وغیرہ اٹھا کر لائے اور کھانا تیار کر کے بچوں کو کھلایا اور انہیں ہنسایا۔
۳۹۰	

صفحہ	عنوان
	نیت وغایت کا اختلاف حقیقت کی تغیر نہیں کرتا۔
۳۸۷	نیت وغایت رکنِ شئی نہیں۔
۳۸۷	نیت شرطِ نماز ہے نہ کہ رکنِ نماز۔
	قسم سوم: طواف وسیلہ مقصود ہو اور غایت تعظیم ہو۔
۳۹۱	قسم چہارم: طواف مقصود لذاتہ ہو اور غایت تعظیم۔ اسی کا نام طواف تعظیمی ہے۔

Fatawa Razvia | Volume 22

- Body postures prescribed in worship are of three types, and the rulings for all three. (Page 391)
- Bending to the extent of Ruku is sometimes for reverence and sometimes without reverence, and sometimes even for humiliation. (Page 391)
- Etiquettes of visiting and standing at the Prophetic court and the purified shrine. (Page 392)
- Circumambulation (Tawaf) is sometimes straight, like between Safa and Marwa, and sometimes circular, like around the Kaaba. (Page 393)
- Among the three types of reverential postures for worship, circumambulation belongs to the second type. (Page 393)
- Etiquettes of visiting the holy shrine (of the Prophet) Peace and blessings of Allah be upon him. (Page 393)
- One form of the permissibility of circumambulating a grave and its refined explanation. (Page 394)
- Seventy thousand angels descend upon the shrine of the Messenger of Allah, Peace and blessings of Allah be upon him, in the morning and seventy thousand in the evening, offering blessings and salutations. (Page 394)
- The ranks of the beloved of God are different, and their states in bestowing blessings are varied. (Page 394)
- There is some hidden connection between the bestower and the receiver. (Page 394)
- Hadrat Khwaja Sheikh Shahab-ud-Din Suhrawardi used to visit the rows of Masjid al-Khayf during the days of Mina, hoping that the gaze of some perfect saint might fall upon him. (Page 394)
- The saints are the inheritors of the Messenger of the Prophetic court. (Page 395)
- Seeking divine fragrances is commanded in the Hadith itself. (Page 395)
- The nature of seeking fragrances is that it is based on "perhaps and maybe." (Page 391)
- The shrines of the saints are paths for the steps of great righteous people from all sides. (Page 391)
- The reason for Prophet Jesus (Peace be upon him) wandering through cities and forests. (Page 392)

- A subtle point. (Page 393)
- The pure Sharia has laid down separate rulings for every part of the human body, from head to toe. (Page 393)
- The rewards for different rulings also have different hues. (Page 394)
- Sins in all limbs from head to toe are separate. (Page 394)
- Every sin is a disease of a different kind. (Page 394)
- The cure for every disease is its opposite. (Page 394)
- The sinner circumambulates this entire collection of blessings so that the disease of every limb and every aspect is removed. (Page 394)
- Al-Hajjaj, upon seeing people circumambulating the chamber of the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him), used a foul word, for which the jurists declared him an infidel (Takfir). (Page 394)
- Hadrat Bayazid Bastami (Mercy of Allah be upon him) met a Qutb (high-ranking saint) during his journey for Hajj who asked him to circumambulate him; verses by Maulana Rumi regarding this incident. (Page 396)

फ़तावा रज़विया | जिल्द 22

- इबादत में निर्धारित शरीर की मुद्राएँ तीन प्रकार की हैं और तीनों के नियम। (पृष्ठ 391)
- रुकू तक झुकना कभी सम्मान के लिए होता है और कभी बिना सम्मान के, बल्कि कभी अपमान के लिए भी होता है। (पृष्ठ 391)
- दरबार-ए-रिसालत और रौज़ा-ए-मुतहरा पर उपस्थिति और खड़े होने के शिष्टाचार। (पृष्ठ 392)
- तवाफ़ (परिक्रमा) कभी सीधा होता है जैसे सफ़ा और मरवा के बीच, और कभी गोलाकार जैसे काबा के चारों ओर। (पृष्ठ 393)
- इबादत के लिए सम्मानजनक मुद्राओं के तीन प्रकारों में से, तवाफ़ दूसरे प्रकार से संबंधित है। (पृष्ठ 393)
- रौज़ा-ए-अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ज़ियारत के शिष्टाचार। (पृष्ठ 393)
- कब्र के तवाफ़ के जायज़ होने का एक स्वरूप और उसकी उत्कृष्ट व्याख्या। (पृष्ठ 394)
- रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के रौज़े पर सुबह सत्तर हज़ार और शाम को सत्तर हज़ार फ़रिश्ते उतरते हैं और दुरूद-ओ-सलाम पेश करते हैं। (पृष्ठ 394)
- अल्लाह के महबूबों के स्थान अलग-अलग होते हैं और बरकतों के फैलाव में उनकी स्थितियाँ भिन्न होती हैं। (पृष्ठ 394)
- देने वाले और लेने वाले के बीच कुछ गुप्त संबंध होता है। (पृष्ठ 394)
- हज़रत ख्वाजा शेख शहाबुद्दीन सुहरावर्दी मिना के दिनों में मस्जिद-ए-ख़ैफ़ की पंक्तियों का चक्कर लगाते थे ताकि किसी कामिल (पूर्ण संत) की नज़र उन पर पड़ जाए। (पृष्ठ 394)
- औलिया-ए-किराम सरकार-ए-रिसालत के वारिस हैं। (पृष्ठ 395)
- रहमत की हवाओं (नफ़हात) को तलाश करने का आदेश स्वयं हदीस में है। (पृष्ठ 395)
- नफ़हात की तलाश की शान यही है कि यह "शायद और संभवतः" पर आधारित हो। (पृष्ठ 391)
- औलिया-ए-किराम के मज़ार हर तरफ से महान नेक लोगों के कदमों के गुजरने की जगह होते हैं। (पृष्ठ 391)
- हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम के शहरों और जंगलों में भ्रमण करने का कारण। (पृष्ठ 392)
- एक सूक्ष्म बिंदु। (पृष्ठ 393)

- शरियत-ए-मुतहरा ने इंसान के लिए सिर से पैर तक सभी दिशाओं में अलग-अलग नियम रखे हैं। (पृष्ठ 393)
- विभिन्न नियमों के सवाब (पुण्य) भी विभिन्न प्रकार के होते हैं। (पृष्ठ 394)
- सिर से पैर तक सभी अंगों में पाप अलग-अलग हैं। (पृष्ठ 394)
- प्रत्येक पाप एक अलग प्रकार का रोग है। (पृष्ठ 394)
- प्रत्येक रोग का उपचार उसके विपरीत से है। (पृष्ठ 394)
- पापों का रोगी इस पूर्ण बरकतों के संग्रह के चारों ओर चक्कर लगाता है ताकि उसके अंग और हर पक्ष का रोग दूर हो जाए। (पृष्ठ 394)
- हज्जाज ने लोगों को रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के हुजरे का तवाफ़ करते देख एक गंदा शब्द कहा, जिस पर फ़कीहों ने उसकी तकफ़ीर की (उसे काफ़िर कहा)। (पृष्ठ 394)
- हज़रत बायज़ीद बसतामी अलैहिर्रहमा ने हज की यात्रा के दौरान एक कुत्ब को देखा जिसने उनसे अपने चारों ओर तवाफ़ करने को कहा, इस घटना से संबंधित मौलाना रूमी के शेर। (पृष्ठ 396)

पृष्ठ 39/692

- اوضاعِ بدن کہ عبادت میں مقرر کئے گئے ہیں تین نوع ہیں اور تینوں کے احکام۔ (صفحہ ۳۹۱)
- رکوع تک انحناء کبھی تعظیم کے لئے اور کبھی بلا تعظیم بلکہ کبھی برائے توہین بھی ہوتا ہے۔ (صفحہ ۳۹۱)
- بارگاہِ رسالت اور روضہ مطہرہ پر حاضری و قیام کے آداب۔ (صفحہ ۳۹۲)
- طواف کبھی مستقیم ہوتا ہے جیسے صفاء مروہ کے درمیان ، اور کبھی مستدیر جیسے گرد کعبہ۔ (صفحہ ۳۹۳)
- اوضاع تعظیمی برائے عبادت کی اقسام ثلاثہ میں سے طواف قسم دوم سے تعلق رکھتا ہے۔ (صفحہ ۳۹۳)
- آداب زیارت روضہ اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ (صفحہ ۳۹۳)
- طوافِ قبر کے جواز کی ایک صورت اور اس کی نفیس توجیہ۔ (صفحہ ۳۹۴)
- روضہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر ستر ہزار فرشتے صبح اور ستر ہزار شام کو اترتے ہیں اور درود و سلام پیش کرتے ہیں۔ (صفحہ ۳۹۴)
- محبوبانِ خدا کے مقام متفاوت ہوتے ہیں اور افاضہ برکات میں ان کے احوال مختلف ہوتے ہیں۔ (صفحہ ۳۹۴)
- مفیض و مستفیض میں کچھ نسبتِ خفیہ ہوتی ہے۔ (صفحہ ۳۹۴)
- حضرت خواجہ شیخ شہاب الدین سہروردی۔ ایام منیٰ میں مسجد خیف کی صفوں کا دورہ فرماتے کہ کسی کامل کی نظر پڑ جائے۔ (صفحہ ۳۹۴)

- اولیاء کرام وارثان سرکارِ رسالت ہیں۔ (صفحہ ۳۹۵)
- تعرض نفحات رحمتہ اللہ تعالیٰ علیہ کا خود حدیث میں حکم ہے۔ (صفحہ ۳۹۵)
- تعرض نفحات کی شان ہی یہ ہے کہ شاید و لعل پر ہو۔ (صفحہ ۳۹۱)
- مزارات اولیاء کرام ہر طرف سے ممر اقدام صلحائے عظام ہوتے ہیں۔ (صفحہ ۳۹۱)
- حضرت عیسیٰ علیہ السلام کے شہروں اور جنگلوں میں دورے کرنے کی وجہ۔ (صفحہ ۳۹۲)
- ایک نکتہ دقیقہ۔ (صفحہ ۳۹۳)
- شریعت مطہرہ نے انسان کو سر سے پاؤں تک جمیع جہات میں جدا جدا احکام رکھے ہیں۔ (صفحہ ۳۹۳)
- احکام مختلفہ کے ثواب بھی مختلف رنگ کے ہیں۔ (صفحہ ۳۹۴)
- سر سے پاؤں تک جملہ جوارح میں معاصی جدا جدا ہیں۔ (صفحہ ۳۹۴)
- ہر معصیت ایک جدارنگ کا مرض ہے۔ (صفحہ ۳۹۴)
- ہر مرض کا علاج اس کی ضد سے ہے۔ (صفحہ ۳۹۴)
- مریضِ معاصی اس سراپا مجموعہ برکات کے گرد دورہ کرتا ہے کہ اس کے عضو و ہر جہت کا مرض دور کرے۔ (صفحہ ۳۹۴)
- حجاج نے لوگوں کو حجرہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا طواف کرتے دیکھ کر غلیظ لفظ کہا جس پر فقہاء نے اس کی تکفیر کی۔ (صفحہ ۳۹۴)
- حضرت بایزید بسطامی علیہ الرحمۃ نے دورانِ سفر حج ایک قطب کو دیکھا جس نے انہیں اپنے گرد طواف کرنے کو کہا، اس واقعہ سے متعلق مولانا روم کے اشعار۔ (صفحہ ۳۹۶)

Fatawa Razawiya, Volume 22

Topic	Page	Ref	Topic	Page
Translation of verses.	401	397	Acts of Hajj are devotional (Ta'abbudi).	401
Shah Waliullah Muhaddith Dehlvi and circumambulation of graves.	401	398	Maslak and Masalik are certainly reliable books, and their authors do not write their own Ijtihad but write the school of thought (Mazhab).	401
Method of 'Kashf Quboor' (unveiling of graves) and 'Kashf Arwah' (unveiling of souls) stated by Shah Waliullah Muhaddith Dehlvi.	401	398	A lengthy inquiry by Maulvi Muhammad Abdul Hamid Panipati regarding the permissibility and impermissibility of kissing the grave.	401
The book 'Tuhfat-ul-Muwahhidin' is not by Shah Waliullah; some Wahhabi has attributed it to him.	398	398	Discussion on the difference of opinion regarding the permissibility of kissing the grave and the author's (R.A.) research and scrutiny.	403
False beliefs have been attributed to Imam Ahmad bin Hanbal in the book 'Aqaid-e-Imam Ahmad bin Hanbal'.	399	399	For the general public, the meaning [behind] kissing the grave is more cautious; the motive for kissing the grave is love.	403
Summary of discussion regarding the circumambulation of graves.	399	399	Marwan stopped a person from placing his face on the grave of the Messenger of Allah (PBUH), and he gave a faith-inspiring answer.	403
Having bad suspicion about a Muslim is forbidden.	399	399	Hazrat Bilal Habshi (R.A.) visiting the shrine of the Messenger of Allah (PBUH) and rubbing his face on it.	404

Topic	Page	Ref	Topic	Page
Evil suspicion arises from an evil heart.	400	400	Ibn al-Munkadir, a Tabi'i, seeking healing from the Prophet's grave.	405
Every saying has its time and every point has its place.	400	400	Imam Subki, in Dar-ul-Hadith, used to rub his face on the carpet where Imam Nawawi used to step, to seek the blessing of his footsteps.	406
Circumambulation for veneration of anyone other than God is forbidden.	401	401	Musical instruments (Mazamir) are impermissible.	407
Setting a circumambulation for anyone other than Allah's House (Kaaba) and Safa-Marwa is impermissible.	401	401	Prostration to anyone other than God is absolutely forbidden.	407
Venerating God by circumambulating places is a devotional matter beyond rational explanation.	401	401	Prostration of respect (Sajda-e-Tahiyah) was permissible in previous Sharias; our Sharia has made it forbidden.	407

फतावा रज़विया, जिल्द 22

विषय	पृष्ठ	संदर्भ
श्लोकों का अनुवाद।	401	397
शाह वलीउल्लाह मुहद्दिस देहलवी और कब्रों का तवाफ़।	401	398
शाह वलीउल्लाह मुहद्दिस देहलवी द्वारा वर्णित कश्फ़-ए-कुबूर और कश्फ़-ए-अरवाह का नुस्खा।	401	398
'तुहफतुल मुवाहिदीन' शाह वलीउल्लाह साहब की किताब नहीं है, किसी वहाबी ने इसे उनके नाम से जोड़ दिया है।	398	398
'अक़ायद इमाम अहमद बिन हंबल' नामक किताब में झूठे अक़ीदे इमाम साहब की तरफ़ मंसूब किए गए हैं।	399	399
कब्र के तवाफ़ से संबंधित सारांश।	399	399
मुसलमान पर बदगुमानी (बुरा गुमान) करना हराम है।	399	399
	400	400

विषय	पृष्ठ
हज के कार्य 'तअबुदी' (इबादत वाले) हैं।	401
'मसलक' और 'मसालिक' निश्चित रूप से विश्वसनीय पुस्तकें हैं और उनके लेखक अपना इज्तिहाद नहीं लिखते बल्कि मज़हब लिखते हैं।	401
कब्र चूमने की अनुमति और मनाही के संबंध में मौलवी मुहम्मद अब्दुल हमीद पानीपती का लंबा इस्तिफ़ता (पूछताछ)।	401
कब्र चूमने की अनुमति में मतभेद पर चर्चा और लेखक (रहमतुल्लाह अलैह) का शोध और विश्लेषण।	403
आम लोगों के लिए कब्र चूमने का अर्थ ही अधिक सुरक्षित है, कब्र चूमने का कारण प्रेम है।	403
मरवान ने एक व्यक्ति को रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की कब्र पर चेहरा रखने से रोका तो उसने ईमान अफ़रोज़ उत्तर दिया।	403
हज़रत बिलाल हब्शी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के रौज़े पर हाज़िरी और उस पर अपना चेहरा मलना।	404
	405

विषय	पृष्ठ	संदर्भ	विषय	पृष्ठ
ग़लीज़ गुमान ग़लीज़ दिल से पैदा होता है।	400	400	इब्न अल-मुनक़दिर ताबई रसूल की कब्र से शिफ़ा प्राप्त करते थे।	406
हर बात का एक समय और हर बिंदु का एक स्थान होता है।	401	401	इमाम सुबकी दारुल हदीस में उस बिछौने पर जहाँ इमाम नववी कदम रखते थे, उनके कदम की बरकत हासिल करने के लिए अपना चेहरा मला करते थे।	407
ग़ैर-खुदा के लिए ताज़िमी तवाफ़ हराम है।	401	401	मज़ामीर (वाद्य यंत्र) नाजायज़ हैं।	407
अल्लाह तआला के लिए काबा मुअज़्ज़मा और सफा व मरवा के अलावा कोई और तवाफ़ मुक़र्रर किया तो नाजायज़ है।	401	401	ग़ैर-खुदा को सजदा करना कतई हराम है।	407
जगहों के तवाफ़ द्वारा अल्लाह की ताज़ीम करना एक 'तअबुदी' मामला है जिसका तर्क समझ से परे है।	401	401	सजदा-ए-तहीया पिछली शरीअतों में हलाल था, हमारी शरीअत ने इसे हराम कर दिया है।	407

موضوع	صفحہ	حوالہ
ترجمہ اشعار۔	۴۰۱	۳۹۷
شاہ ولی اللہ محدث دہلوی اور طواف قبور۔	۴۰۱	۳۹۸
شاہ ولی اللہ محدث دہلوی کا بیان کردہ نسخہ کشف قبور و کشف ارواح۔	۴۰۱	۳۹۸
تحفۃ الموحدین شاہ ولی اللہ صاحب کی کتاب نہیں کسی وہابی نے ان کی طرف منسوب کر دی ہے۔	۳۹۸	۳۹۸
عقائد امام احمد بن حنبل نامی کتاب میں جھوٹے عقائد کو امام صاحب کی طرف منسوب کیا گیا ہے۔	۳۹۹	۳۹۹
	۳۹۹	۳۹۹

موضوع	صفحہ
افعال حج تعبدی ہیں۔	۴۰۱
مسلک و مسلک ضرور کتب معتمدہ ہیں اور ان کے مصنفین اپنا اجتہاد نہیں لکھتے بلکہ مذہب لکھتے ہیں۔	۴۰۱
بوسہ قبر کے جواز و عدم جواز سے متعلق مولوی محمد عبدالحمید پانی پتی کا طویل استفتاء۔	۴۰۱
بوسہ قبر کے جواز میں اختلاف کی بحث اور مصنف علیہ الرحمہ کی تحقیق و تنقیح۔	۴۰۳
عوام کے لئے بوسہ قبر میں معنی ہی احوط ہے بوسہ قبر کا داعی محبت ہے۔	۴۰۳
	۴۰۳

موضوع	صفحہ	حوالہ
طواف قبر سے متعلق خلاصہ کلام۔		
مسلمان پر بدگمانی حرام ہے۔	۳۹۹	۳۹۹
گمان خبیث دل خبیث سے پیدا ہوتا ہے۔	۴۰۰	۴۰۰
ہر سخن وقتے و ہر نکتہ مقامے دارد۔	۴۰۰	۴۰۰
طواف تعظیمی غیر خدا کے لئے حرام ہے۔	۴۰۱	۴۰۱
اللہ تعالیٰ کے لئے کعبہ معظمہ اور صفا و مروہ کے سوا کوئی اور طواف مقرر کیا تو ناجائز ہے۔	۴۰۱	۴۰۱
	۴۰۱	۴۰۱

موضوع	صفحہ
مروان نے ایک شخص کو قبر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم پر منہ رکھتے سے روکا تو اس نے ایمان افروز جواب دیا۔	
حضرت بلال حبشی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی روضہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم پر حاضری اور اس پر اپنا چہرہ ملنا۔	۴۰۴
ابن المنکدر تابعی قبر رسول سے شفاء حاصل کرتے۔	۴۰۵
امام سبکی دارالحدیث میں اس بچھونے پر جس پر امام نووی قدم رکھتے تھے ان کے قدم کی برکت حاصل کرنے کے لئے اپنا چہرہ ملا کرتے تھے۔	۴۰۶
مزامیر ناجائز ہیں۔	۴۰۷
سجدہ غیر خدا کو قطعی حرام ہے۔	۴۰۷
	۴۰۷

موضوع صفحہ حوالہ	موضوع صفحہ
تعظیم الہی بطواف امکنہ امر تعبدی غیر معقول المعنی ہے۔	سجدہ تحیہ پہلی شریعتوں میں حلال تھا ہماری شریعت نے حرام فرما دیا۔

صفحہ 40 از 692

Fatawa Razawiyya Vol. 22

- In the Sharia of Adam (peace be upon him), marriage with a real sister was permissible. (Page 407)
- With which words should women be greeted and their greeting be replied to? (Page 409)
- A spiritual guide (pir) and his disciples who declare musical instruments and prostration of greeting (Sajda-e-Tahiyya) as permissible are not fit to lead the prayer (Imamat). (Page 407)
- A subtle point worthy of consideration. (Page 410)
- What is the ruling on saying the same words (Assalamu Alaikum) in response to the greeting? (Page 407)
- Shaking hands (Musafahah) after prayers is permissible. (Page 410)
- What is the ruling on saying words like 'Adab', 'Tasleemat', 'Bandagi' etc. in response to a greeting? (Page 407)
- What is the ruling on kissing the picture of a spiritual guide, keeping it with respect, and performing prostration of greeting (Sajda-e-Tahiyya)? (Page 411)
- What is the better and easier way of greeting and its response? (Page 408)
- Definitions and differences between the prostration of worship, prostration of greeting, prostration of veneration, prostration of gratitude, and kissing the ground. (Page 412)
- A person greeted the gathering and turned back immediately; he should also greet while leaving. (Page 408)
- Shaking hands after Eid prayers is permissible. (Page 414)
- Should one shake hands in frequent meetings or not, and on which occasions is it necessary? (Page 408)
- Deviating from the custom of people leads to fame (ostentation) and is disliked (Makruh). (Page 415)
- What is the ruling for one who remains silent despite being capable of providing advice and guidance? (Page 408)
- Veneration of a religious scholar, a Muslim ruler, and one's teacher should be done in mosques and good gatherings, but putting one's head on their feet is ignorance. (Page 415)
- What is the ruling on greeting and meeting in a hypocritical manner? (Page 408)
- One should recite Durood Sharif while shaking hands. (Page 416)

- If a verse of prostration (Ayat-e-Sajda) is recited outside of prayer, it will not be mandatory for a person in prayer to perform prostration upon hearing it. (Page 409)
- Sufficing with only a gesture during greeting without necessity is an innovation (Bid'ah) and the tradition of Jews and Christians; however, a gesture along with the Sunnah greeting in a place of customary need is permissible. (Page 416)
- Prostration of recitation (Sajda-e-Tilawat) outside of prayer does not become mandatory due to recitation within prayer. (Page 409)
- Answer to the question regarding kissing feet and prostration of greeting (Sajda-e-Tahiyya). (Page 417)
- The wisdom behind the greeting at the end of the prayer. (Page 409)
- The Sahaba (may Allah be pleased with them) kissed the feet of the Holy Prophet (peace be upon him) and he did not forbid them. (Page 417)

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

- शरीअत-ए-आदम अलैहिस्सलाम में सगी बहन से निकाह हलाल था। (पृष्ठ 407)
- औरतों को किन शब्दों में सलाम और सलाम का जवाब कहा जाए? (पृष्ठ 409)
- मज़ामीर (वाद्ययंत्र) और सजदा-ए-तहिया को जायज़ करार देने वाले पीर और उनके मुरीद इमामत के काबिल नहीं। (पृष्ठ 407)
- एक बारीक नुक्ता (पॉइंट) जो ध्यान देने योग्य है। (पृष्ठ 410)
- अस्सलामु अलैकुम के जवाब में भी यही शब्द कह देना कैसा है? (पृष्ठ 407)
- नमाज़ों के बाद मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) जायज़ है। (पृष्ठ 410)
- सलाम के जवाब में 'आदाब', 'तस्लीमात' और 'बंदगी' वगैरह कहना कैसा है? (पृष्ठ 407)
- पीर की तस्वीर को चूमना, अदब से रखना और सजदा-ए-तहिया करना कैसा है? (पृष्ठ 411)
- सलाम का और उसके जवाब का बेहतर और आसान तरीका क्या है? (पृष्ठ 408)
- सजदा-ए-इबादत, सजदा-ए-तहिया, सजदा-ए-ताज़ीम, सजदा-ए-शुक्र और तक़बील-ए-अर्ज़ की परिभाषाएं और उनमें अंतर। (पृष्ठ 412)
- एक व्यक्ति ने महफ़िल में सलाम किया और फ़ौरन पलट गया, उसे जाते वक्त भी सलाम कहना चाहिए। (पृष्ठ 408)
- नमाज़-ए-ईदैन के बाद मुसाफ़हा जायज़ है। (पृष्ठ 414)
- बार-बार की मुलाक़ात में मुसाफ़हा करना चाहिए या नहीं और किन मौक़ों पर मुसाफ़हा ज़रूरी है? (पृष्ठ 408)
- लोगों की आदत से हटना प्रसिद्धि (दिखावे) का कारण और मकरूह है। (पृष्ठ 415)
- किसी को नसीहत और हिदायत देने की कुदरत के बावजूद खामोश रहने वाले पर क्या हुक्म है? (पृष्ठ 408)
- आलिम-ए-दीन, सुल्तान-ए-इस्लाम और अपने उस्ताद की ताज़ीम मस्जिद और खैर की महफ़िलों में की जाएगी, अलबत्ता कदमों पर सिर रखना जहालत है। (पृष्ठ 415)
- मुनाफ़िकाना (पाखंडपूर्ण) तरीके से सलाम करना और मिलना कैसा है? (पृष्ठ 408)
- मुसाफ़हा करते समय दुरूद शरीफ़ पढ़ना चाहिए। (पृष्ठ 416)
- नमाज़ के बाहर आयत-ए-सजदा की तिलावत की गई तो उसे सुनकर नमाज़ी पर सजदा वाजिब न होगा। (पृष्ठ 409)

- बिना ज़रूरत सलाम में सिर्फ़ इशारे पर संतुष्ट होना बिदअत और यहूद व नसारा की सुन्नत है; अलबत्ता सुन्नत सलाम के साथ प्रथागत ज़रूरत की जगह इशारा भी हो तो जायज़ है। (पृष्ठ 416)
- नमाज़ की तिलावत से नमाज़ के बाहर सजदा-ए-तिलावत वाजिब नहीं। (पृष्ठ 409)
- कदमबोसी और सजदा-ए-तहिया के बारे में सवाल का जवाब। (पृष्ठ 417)
- नमाज़ खत्म करने पर सलाम फेरने की हिकमत। (पृष्ठ 409)
- सहाबा किराम रज़ियल्लाहु अन्हुम ने हुज़ूर अलैहिस्सलाम के कदम चूमे और आपने मना न फरमाया। (पृष्ठ 417)

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

- شریعت آدم علیہ الصلوۃ والسلام میں حقیقی بہن سے نکاح حلال تھا۔ (۴۰۷)
- کن الفاظ سے عورتوں کو سلام اور جواب سلام کہا جائے۔ (۴۰۹)
- مزامیر و سجدہ تحیہ کو جائز قرار دینے والے پیر اور اس کے مرید قابل امامت نہیں۔ (۴۰۷)
- ایک دقیقہ واجب اللحاظ (۴۱۰)
- السلام علیکم کے جواب میں بھی یہی لفظ کہہ دینا کیسا ہے۔ (۴۰۷)
- نمازوں کے بعد مصافحہ جائز ہے۔ (۴۱۰)
- سلام کے جواب میں لفظ آداب، تسلیمات اور بندگی وغیرہ کہنا کیسا ہے۔ (۴۰۷)
- پیر کی تصویر کو بوسہ دینا، احترام سے رکھنا اور سجدہ تحیہ کرنا کیسا ہے۔ (۴۱۱)
- سلام کا اور اس کے جواب بہتر و آسان طریقہ کیا ہے۔ (۴۰۸)
- سجدہ عبادت، سجدہ تحیہ، سجدہ تعظیم، سجدہ شکر اور تقبیل ارض کی تعریفات اور ان میں فرق کیا ہے۔ (۴۱۲)
- ایک شخص نے مجلس میں سلام کہا اور فوراً پلٹ گیا اسکو جاتے وقت بھی سلام کہنا چاہئے۔ (۴۰۸)
- نماز عیدین کے بعد مصافحہ جائز ہے۔ (۴۱۴)
- بار بار کی ملاقات میں مصافحہ کرنا چاہئے یا نہیں اور کن مواقع پر مصافحہ ضروری ہے۔ (۴۰۸)
- لوگوں کی عادت سے خروج باعث شہرت و مکروہ ہے۔ (۴۱۵)

- کسی کو نصیحت و ہدایت کرنے پر قدرت کے باوجود خاموش رہنے والے پر کیا حکم ہے۔ (۴۰۸)
- عالم دین، سلطان اسلام اور اپنے استاذ کی تعظیم مسجد اور مجالس خیر میں کی جائے گی البتہ قدموں پر سر رکھنا جہالت ہے۔ (۴۱۵)
- منافقانہ طریقے پر سلام کرنا اور ملنا کیسا ہے۔ (۴۰۸)
- مصافحہ کرتے وقت درود شریف پڑھنا چاہئے۔ (۴۱۶)
- خارج نماز آیت سجدہ تلاوت کی گئی تو اس کو سن کر نمازی پر سجدہ واجب نہ ہوگا۔ (۴۰۹)
- بلا ضرورت سلام میں فقط اشارہ پر قناعت بدعت اور سنت یہود و نصاری ہے البتہ سلام مسنون کے ساتھ محل حاجت عرفیہ میں اشارہ بھی ہو تو جائز ہے۔ (۴۱۶)
- نماز کی تلاوت سے خارج نماز پر سجدہ تلاوت واجب نہیں۔ (۴۰۹)
- قدمبوسی اور سجدہ تحیہ کے بارے میں سوال کا جواب۔ (۴۱۷)
- ختم نماز پر سلام کی حکمت۔ (۴۰۹)
- صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے قدم چومے اور آپ نے منع نہ فرمایا۔ (۴۱۷)

Fatawa Rizwia - Volume 22

Description	Page
Sajda Tahiyya (prostration of greeting) was permissible in previous religions.	417
The angels prostrated to Prophet Adam, peace be upon him.	417
Prophet Yaqub (peace be upon him), his wife, and eleven sons prostrated to Prophet Yusuf (peace be upon him).	417
Prophet Yahya (peace be upon him) prostrated to Prophet Isa (peace be upon him) while both were in their mothers' wombs.	417
The scholars of Haramayn performed takfir (declared as disbelievers) of the Deobandi scholars by name.	417
Shaking hands with fellow worshippers in the mosque after the five daily prayers is permissible, and with a good intention, it is recommended and commendable. In places where this is common among Muslims, refusing to do so and causing division and discord is ignorance; if based on Wahhabi principles, it is clear misguidance.	418
For true lovers of the noble Ahl al-Bayt, there are blessings, favors, and comforts on the Day of Judgment.	422
If both a Sayyid and a non-Sayyid are Sunni scholars of sound belief and eligible for leadership, the Sayyid will be preferred.	422
It is obligatory to respect a Sunni Sayyid, regardless of their actions; one should not detest them because of their actions, but rather detest the actions themselves.	423
If a Sayyid's religious deviation reaches the level of disbelief (kufr), then respecting them is forbidden as they are no longer considered a Sayyid.	423
Excellence of lineage depends on the superiority of the ultimate ancestor.	423
Excellence is of two types: personal excellence and excellence of affiliation/ lineage.	423

Description	Page	Description	Page
There is much disagreement on the issue of kissing graves; for the common people, it is safer to avoid it.	419	In the noble verse "Indeed, the most noble of you in the sight of Allah is the most righteous of you," personal excellence is meant.	423
Where starting with greetings (Salam) is Sunnah and where it is disliked (Makruh).	419	Respecting Sayyids due to the excellence of their affiliation is in reality respecting the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him.	423
For which people responding to greetings (Salam) is not obligatory.	419	Prostration is of two types: prostration of worship and prostration of greeting. The first is disbelief if directed to anyone other than God, and the second is forbidden for anyone other than God.	423
Respecting the noble Sayyids is obligatory and insulting them is forbidden.	420	Disbelief (kufr) and polytheism (shirk) can never be permissible in any divine law (Sharia).	424
He who does not recognize the rights of the offspring of the Messenger of Allah (peace be upon him), the Ansar, and the Arabs is not free from three causes.	420	Treatise "Al-Zubdatu-z-Zakiyyah fi Tahreemi Sujoodi-t-Tahiyyah" (Proof of the prohibition of the prostration of respect from several Quranic verses, forty Hadiths, and one hundred and fifty texts of jurisprudence).	425
There are successive (mutawatir) Hadiths, even a Quranic verse, regarding love for the pure family (Ahl al-Bayt).	421		

फ़तावा रिज़विया - जिल्द 22

विवरण	पृष्ठ
सजदा तहिया (अभिवादन का सजदा) पिछली शरीअतों में जायज़ था।	417
फ़रिश्तों ने हज़रत आदम अलैहिस्सलाम को सजदा किया।	417
हज़रत याकूब अलैहिस्सलाम, उनकी पत्नी और ग्यारह बेटों ने हज़रत यूसुफ अलैहिस्सलाम को सजदा किया।	417
हज़रत यह्या अलैहिस्सलाम ने हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम को सजदा किया जब दोनों ही माँ के गर्भ में थे।	417
हरमैन के उलेमा ने देवबंदी उलेमा की नाम-ब-नाम तकफ़ीर की (उन्हें काफ़िर करार दिया)।	417
पाँचों वक्त की नमाज़ के बाद मस्जिद में नमाज़ियों का एक-दूसरे से मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) करना जायज़ है और अच्छी नीयत से मुस्तहब व मुस्तहसन है, और जहाँ मुसलमानों में इसकी आदत हो, वहाँ इनकार करके फूट और फ़ितना पैदा करना जहालत	418
अहले बैत किराम के सच्चे चाहने वालों के लिए कयामत के दिन नेमतें, बरकतें और राहतें हैं।	422
यदि सैय्यद और गैर-सैय्यद दोनों सही अकीदे वाले सुन्नी आलिम हों और नेतृत्व के योग्य हों, तो सैय्यद को प्राथमिकता दी जाएगी।	422
सुन्नी मज़हब के सैय्यद का सम्मान करना लाज़िम है, चाहे उनके अमल कैसे भी हों, उन अमलों के कारण उनसे नफरत न की जाए बल्कि स्वयं उन बुरे अमलों से नफरत की जाए।	423
सैय्यद की बद-मज़हबी अगर कुफ़्र की हद तक पहुँच जाए तो उनका सम्मान हराम है, क्योंकि अब वह सैय्यद ही नहीं रहे।	423
वंश की श्रेष्ठता अंतिम पूर्वज की श्रेष्ठता पर आधारित है।	423
श्रेष्ठता दो तरह की होती है: एक व्यक्तिगत श्रेष्ठता और दूसरी संबद्धता/वंश की श्रेष्ठता।	423

विवरण	पृष्ठ	विवरण	पृष्ठ
है, और अगर वहाबी उसूलों पर आधारित हो तो स्पष्ट गुमराह है।			
कब्र चूमने के मसले में बहुत मतभेद है; आम लोगों के लिए सावधानी इसी में है कि इससे बचा जाए।	419	आयत-ए-करीमा "निस्संदेह अल्लाह की दृष्टि में तुममें सबसे सम्मानित वह है जो सबसे अधिक परहेज़गार है" में व्यक्तिगत श्रेष्ठता का अर्थ है।	423
सलाम की शुरुआत करना कहाँ सुन्नत है और कहाँ मकरूह (नापसंद) है।	419	सादात (सैय्यदों) का सम्मान उनके वंश की श्रेष्ठता के कारण वास्तव में अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का सम्मान है।	423
किन लोगों पर सलाम का जवाब देना वाजिब नहीं है।	419	सजदा दो प्रकार का होता है: इबादत का सजदा और तहियत (अभिवादन) का सजदा। पहला खुदा के अलावा किसी और के लिए कुफ़्र है और दूसरा खुदा के अलावा किसी और के लिए हराम है।	423
सादात किराम का सम्मान करना फर्ज़ है और उनका अपमान करना हराम है।	420	कुफ़्र और शिर्क कभी भी किसी शरीअत में जायज़ नहीं हो सकते।	424
अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की संतान, अंसार और अरब के अधिकारों को न पहचानने वाला तीन कमियों से खाली नहीं है।	420	रिसाला "अज़-ज़ुब्दतुज़ ज़किया फ़ी तहरीम सुजूदित तहिया" (कई कुरानी आयतों, चालीस हदीसों और डेढ़ सौ फिक़ह के प्रमाणों से सजदा-ए-ताज़ीमी की हुरमत का प्रमाण)।	425
	421		

आले अतहार (पावन परिवार) से मुहब्बत के बारे में मुतवातिर हदीसें बल्कि कुरानी आयत भी है।

पृष्ठ 692 में से 42

تفصیل	صفحہ
سجدہ تحیہ پہلی شریعتوں میں جائز تھا۔	۴۱۷
ملائکہ نے حضرت آدم علیہ الصلوۃ والسلام کو سجدہ کیا۔	۴۱۷
یعقوب علیہ الصلوۃ والسلام ان کی زوجہ اور گیارہ بیٹوں نے یوسف علیہ الصلوۃ والسلام کو سجدہ کیا۔	۴۱۷
حضرت یحییٰ علیہ السلام نے حضرت عیسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کو سجدہ کیا جب کہ دونوں ہی شکمِ مادر میں تھے۔	۴۱۷
سچے محبانِ اہل بیت کرام کے لئے روزِ قیامت نعمتیں، برکتیں اور راحتیں ہیں۔	۴۲۲
سید و غیر سید دونوں عالم دین سنی صحیح العقیدہ اور صدارت کے اہل ہوں تو سید کو ترجیح ہوگی۔	۴۲۲
سید سنی المذہب کی تعظیم لازم ہے اگر چہ اس کے اعمال کیسے ہی ہوں ان اعمال کے سبب اس سے تنفر نہ کیا جائے بلکہ نفسِ اعمال سے تنفر کیا جائے۔	۴۲۳
سید کی بد مذہبی اگر حدِ کفر تک پہنچ گئی ہو تو اس کی تعظیم حرام کہ اب وہ سید ہی نہ رہا۔	۴۲۳

تفصیل	صفحہ
علماء حرمین نے علماء دیوبند کی نام بنام تکفیر کی۔	۴۱۷
نماز پنجگانہ کے بعد مسجد میں نمازیوں کا ایک دوسرے سے مصافحہ کرنا جائز اور بنیتِ حسنہ مستحب و مستحسن ہے اور جہاں مسلمانوں میں اس کی عادت ہو وہاں انکار کرکے تفرقہ و فتنہ پیدا کرنا جہالت اور بنائے اصولِ وہابیت ہو تو صریح ضلالت ہے۔	۴۱۸
بوسہ قبر کے مسئلہ میں بہت اختلاف ہے عوام کے لئے زیادہ احتیاط منع میں ہے۔	۴۱۹
ابتدا بہ سلام کہاں سنت اور کہاں مکروہ ہے۔	۴۱۹
کن لوگوں پر جوابِ سلام واجب نہیں۔	۴۱۹
سادات کرام کی تعظیم فرض اور توہین حرام ہے۔	۴۲۰
فضلِ نسب منتہائے نسب کی افضلیت پر ہے۔	۴۲۳
فضل دو طرح کا ہے ایک فضلِ ذاتی دوسرا فضلِ انتساب۔	۴۲۳
آیہ کریمہ "ان اکرمکم عند اللہ اتقاکم" میں فضلِ ذاتی مراد ہے۔	۴۲۳
تعظیم سادات بوجہ فضلِ انتساب دراصل تعظیم رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہے۔	۴۲۳
سجدہ دو قسم ہے سجدہ عبادت اور سجدہ تحیت، اول غیر خدا کے لئے کفر ہے اور ثانی غیر خدا کے لئے حرام ہے۔	۴۲۳
کفر و شرک کبھی کسی شریعت میں جائز نہیں ہوسکتا۔	۴۲۴

تفصیل	صفحہ
اولاد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم، انصار اور عرب کا حق نہ پہچاننے والا تین علتوں سے خالی نہیں۔	۴۲۰
محبتِ آلِ اطہار کے بارے میں متواتر حدیثیں بلکہ آیتِ قرآنی ہے۔	۴۲۱
رسالہ "الذبدۃ الزکیۃ فی تحریم سجود التحیۃ" (متعدد قرآنی آیات، چالیس حدیثوں اور ڈیڑھ سو نصوصِ فقہ سے سجدہ تعظیمی کی حرمت کا ثبوت)	۴۲۵

Fatawa-e-Razvia Volume 22

Page	Content
435	Prostration of worship to anyone other than Allah is manifest polytheism (Shirk-e-Mubin).
435	Prostration of respect (Sajda-e-Tahiyat) to anyone other than Allah is forbidden (Haram) and a major sin.
435	The declaration of infidelity (Takfeer) for the prostration of respect, as reported from a group of jurists, is applied to apparent infidelity (Kufr-e-Sauri).
437	Prostrating out of respect to a spiritual guide (Pir) or a shrine is neither permissible nor actual polytheism (Shirk-e-Haqiqi).
437	It is impossible for the Lord Almighty to ever command making any creature His partner, even if He were to later abrogate it.
437	None among the angels can make anyone a partner to God even for a single moment.
437	Multiple adverse consequences arise from the Wahhabi stance of declaring the prostration of respect as polytheism.
437	It is not necessary for something that is not polytheism to be permissible or lawful.
437	This treatise consists of six chapters, an overview of which is provided.
437	First Chapter: The prohibition of the prostration of respect from the Holy Quran.
437	The occasion of revelation (Shan-e-Nuzul) of the verse 'Ma Kana Libasharin...'.
438	The second opinion regarding the occasion of revelation.
438	In the verse 'Ba'da Id Antum Muslimoon', the addressed are Muslims, not Christians.

Page	Content
429	Reasoning for the aforementioned claim based on three grounds.
429	No Muslim remains a Muslim after considering the prostration of worship as permissible.
430	What is meant by 'infidelity' (Kufr) in the verse 'A-ya'murukum bil-Kufri'.
430	A single verse can have multiple occasions of revelation, and the Holy Quran is a proof in all its aspects.

Page	Content
430	The prostration of respect is so strictly forbidden that it resembles infidelity.
430	Second Chapter: Proof of the prohibition of the prostration of respect from forty Hadiths.
430	Great virtue has been mentioned in Hadith regarding 'Forty Hadiths' (Arba'een).
430	Imams and scholars have written diverse collections of forty Hadiths.
431	Hadiths related to the prohibition of prostration to other than God are of two types.
432	First type: Absolute prohibition of prostration to other than God.
433	First Hadith.
433	What is the right of a husband over his wife.
433	Allah Almighty has placed the superiority of the husband over the wife.
434	The companions (Sahaba) themselves had asked the Prophet (peace and blessings be upon him) for permission for the prostration of respect, not for the prostration of worship.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २२

पृष्ठ विषय-वस्तु

४३५ अल्लाह के अलावा किसी और को इबादत का सज्दा करना खुला शिर्क(शिर्कए-मुबीन) है।

४३५ अल्लाह के अलावा किसी और को ताज़ीमी सज्दा (सज्दा-ए-तहीयत) करना हराम और गुनाह-ए-कबीरा है।

४३५ ताज़ीमी सज्दे पर कुफ़्र का फतवा जो फुकहा (धर्मशास्त्रियों) के एक समूह से वर्णित है, वह कुफ़्र-ए-सौरी (दिखने वाला कुफ़्र) पर आधारित है।

४३७ पीर या मज़ार को ताज़ीमी सज्दा करना न तो जायज़ है और न ही वास्तविक शिर्क(शिर्कए-हकीकी)।

४३७ यह असंभव है कि मौला अज़वजल कभी किसी मखलूक (सृजन) को अपना शरीक बनाने का हुक्म दे, चाहे वह बाद में उसे मंसूख ही क्यों न कर दे।

४३७ फरिश्तों में से कोई भी किसी को एक पल के लिए भी खुदा का शरीक नहीं बना सकता।

४३७ वहाबियों की ओर से ताज़ीमी सज्दे को शिर्क ठहराने से कई बुराइयाँ (कबाहतें) पैदा होती हैं।

४३७ जो शिर्क न हो, उसका जायज़ और रवा होना ज़रूरी नहीं।

४३७ यह रिसाला छह अध्यायों पर आधारित है जिनका संक्षिप्त वर्णन यहाँ है।

४३७ पहला अध्याय: कुरान-ए-करीम से ताज़ीमी सज्दे की मनाही।

४३७ आयत-ए-करीमा 'मा काना लिबशरिन...' का शाने नुज़ूल (अवतरण का कारण)।

४३८ शाने नुज़ूल में दूसरा विचार।

४३८ आयत-ए-करीमा 'बादा इज़ अन्तुम मुस्लिमुन' में संबोधित मुसलमान हैं न कि ईसाई।

पृष्ठ विषय-वस्तु

४२९ उक्त दावे पर तीन कारणों से दलील।

४२९ इबादत के सज्दे को जायज़ मानकर कोई मुसलमान नहीं रहता।

४३० 'अ-यअमुरुकुम बिल-कुफ्री' आयत में कुफ़्र से क्या मुराद है।

४३० एक आयत के कई शाने नुज़ूल हो सकते हैं और कुरान-ए-करीम अपने सभी पहलुओं में हुज्जत (प्रमाण) है।

पृष्ठ विषय-वस्तु

४३० ताज़ीमी सज्दा इतना सख्त हराम है कि कुफ्र के समान है।

४३० दूसरा अध्याय: चालीस हदीसों से ताज़ीमी सज्दे की हुरमत (निषेध) का प्रमाण।

४३० हदीस में 'चहल हदीस' (चालीस हदीस) की बहुत फज़ीलत आई है।

४३० इमामों और विद्वानों ने अलग-अलग तरह की चालीस हदीसों के संग्रह लिखे हैं।

४३१ अल्लाह के अलावा किसी और को सज्दा करने की मनाही से संबंधित हदीसें दो प्रकार की हैं।

४३२ पहली किस्म: गैर-खुदा को सज्दा करने की मुतलक (पूर्ण) मनाही।

४३३ पहली हदीस।

४३३ पति का पत्नी पर क्या हक है।

४३३ अल्लाह तआला ने पत्नी पर पति की फज़ीलत रखी है।

४३४ सहाबा किराम ने स्वयं हुज़ूर अलैहिस्सलातो वस्सलाम से ताज़ीमी सज्दे की इजाज़त मांगी थी, न कि इबादत के सज्दे की।

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

صفحہ مضمون

۴۳۵ غیر اللہ کو سجدہ عبادت شرکِ مبین ہے۔

۴۳۵ غیر اللہ کو سجدہ تحیت حرام و گناہِ کبیرہ ہے۔

۴۳۵ سجدہ تحیت کی تکفیر جو جماعت فقہاء سے منقول ہے وہ کفر صوری پر محمول ہے۔

۴۳۷ پیر و مزار کو سجدہ تحیت نہ تو مباح اور نہ ہی شرکِ حقیقی۔

۴۳۷ محال ہے کہ مولیٰ عزوجل کبھی کسی مخلوق کو اپنا شریک کرنے کا حکم دے اگرچہ پھر اسے بھی منسوخ فرمائے۔

۴۳۷ ملائکہ میں سے کوئی کسی کو ایک آن کے لئے بھی شریک خدا نہیں بنا سکتا۔

۴۳۷ وہابیہ کی طرف سے سجدہ تحیت کو شرک ٹھہرانے سے متعدد قبائح کا لزوم۔

۴۳۷ جو شرک نہ ہو اس کا جائز و روا ہونا ضروری نہیں۔

۴۳۷ رسالہ ہذا چھ فصلوں پر مشتمل ہے جن کا اجمالی بیان۔

۴۳۷ فصل اول: قرآنِ کریم سے سجدہ تحیت کی تحریم۔

۴۳۷ آیت کریمہ ما کان لبشر الآیۃ کا شان نزول

۴۳۸ شانِ نزول میں دوسرا قول۔

۴۳۸ آیہ کریمہ بعد اذ انتم مسلمون میں مخاطب مسلمان ہیں نہ کہ نصاریٰ۔

صفحہ مضمون

۴۲۹ دعویٰ مذکور پر تین وجوہ سے استدلال۔

۴۲۹ سجدہ عبادت کو جائز مان کر کوئی مسلمان نہیں رہتا۔

۴۳۰ ایا مرکم بالکفر الآیۃ میں کفر سے کیا مراد ہے۔

۴۳۰ ایک آیت کے کئی شان نزول ہو سکتے ہیں اور قرآن کریم اپنی جمیع وجوہ پر حجت ہے۔

۴۳۰ سجدہ تحیت ایسا سخت حرام ہے کہ مشابہ کفر ہے۔

۴۳۰ فصل دوم: چالیس حدیثوں سے تحریم سجدہ تحیت کا ثبوت۔

۴۳۰ حدیث میں چہل حدیث کی بہت فضیلت آئی ہے۔

۴۳۰ ائمہ و علماء نے رنگ رنگ کی چہل حدیثیں لکھی ہیں۔

۴۳۱ غیر خدا کو سجدہ کی حرمت سے متعلق احادیث دو نوع ہیں۔

۴۳۲ نوع اول سجدہ غیر کی مطلقاً ممانعت

۴۳۳ حدیث اول۔

۴۳۳ شوہر کا عورت پر کیا حق ہے

۴۳۳ اللہ تعالیٰ نے عورت پر شوہر کی فضیلت رکھی۔

۴۳۴ صحابہ کرام نے خود حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے سجدہ تحیت کی اجازت مانگی تھی نہ کہ سجدہ عبادت کی۔

Fatawa Razawiyya Volume 22

438 | Hadith Second. | 438 | Animals and trees prostrate to His Eminence (peace and blessings be upon him). | 442 Camel prostrated to the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him). | 438 | Worship Allah Almighty and revere the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him). | 442 439 | Hadith Third. | 439 | Hadith Eighth. | 443 An unruly camel bowed its head in submission before the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him). | 439 | Seeing the uncontrollable camel prostrating before the Prophet, a clamor of "SubhanAllah, SubhanAllah" arose among the people. | 443 440 | If prostration to a human were permissible, a woman would have been commanded to prostrate to her husband. | 440 | Hadith Ninth. | 443 440 | Hadith Fourth. | 440 | Two wild camels prostrated to His Eminence (peace and blessings be upon him); you held both their heads, handed them to the owner, and said, "Work them and feed them well." | 444 Goats prostrated to the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him). | 440 | The belief of the Companions was that blessings and salvation from the destructions of this world and the hereafter are obtained through the grace and charity of His Eminence (peace and blessings be upon him). | 444 441 | Hadith Fifth. | 441 | Hadith Tenth. | 444 An uncontrollable water-carrying camel fell into prostration. | 441 | Hadith Eleventh. | 445 441 | Hadith Sixth. | 441 | For the Master of the Universe (may Allah's peace and blessings be upon him), two trees came together to form a screen, and after his need was fulfilled, they returned to their original places. | 445 442 | A camel came speaking and prostrated in the court of Prophethood. | 442 | A child was affected by Satan, which His Eminence (peace and blessings be upon him) removed. | 445 The camel pleaded, and the Master showed kindness to it. | 442 | The camel pleaded, so the Prophet bought it and set it free. | 446 442 | The Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) understands the language of animals. | 442 | Hadith Twelfth. | 446 Hadith Seventh. | 442 | |

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

438 | हदीस दूसरी। | 438 | जानवरों और पेड़ों ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सजदा किया। | 442 ऊंट ने हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सजदा किया। | 438 | अल्लाह तआला की इबादत करो और नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम करो। | 442 439 | हदीस तीसरी। | 439 | हदीस आठवीं। | 443 एक बिगड़े हुए ऊंट ने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सामने सिर झुका दिया। | 439 | बेकाबू ऊंट को हुज़ूर के सामने सजदा करते देख कर लोगों में "सुभान अल्लाह, सुभान अल्लाह" का शोर मच गया। | 443 440 | अगर इंसान को सजदा करना जायज़ होता, तो औरत को हुक्म दिया जाता कि वह अपने शौहर को सजदा करे। | 440 | हदीस नौवीं। | 443 440 | हदीस चौथी। | 440 | दो मस्त ऊंटों ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सजदा किया; आपने दोनों के सिर पकड़कर मालिक के हवाले कर दिए और फ़रमाया, "इनसे काम लो और इन्हें अच्छा चारा दो।" | 444 बकरियों ने हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सजदा किया। | 440 | सहाबा किराम का अक़ीदा था कि नेमतें और दुनिया व आख़िरत की तबाही से निजात हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बरकत और आपके सदक़े से मिलती है। | 444 441 | हदीस पांचवीं। | 441 | हदीस दसवीं। | 444 एक बेकाबू पानी ढोने वाला ऊंट सजदे में गिर गया। | 441 | हदीस ग्यारहवीं। | 445 441 | हदीस छठी। | 441 | सरकार-ए-दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए दो पेड़ मिलकर पर्दा बन गए और ज़रूरत पूरी होने के बाद अपनी जगह वापस चले गए। | 445 442 | एक ऊंट बोलता हुआ आया और बारगाह-ए-रिसालत में सजदा किया। | 442 | एक बच्चे पर शैतान का असर था जिसे हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने दूर कर दिया। | 445 ऊंट ने फ़रियाद की और सरकार ने उस पर करम फ़रमाया। | 442 | ऊंट ने फ़रियाद की तो हुज़ूर ने उसे खरीद कर आज़ाद कर दिया। | 446 442 | हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जानवरों की बोली समझते हैं। | 442 | हदीस बारहवीं। | 446 हदीस सातवीं। | 442 | |

۴۳۸ | حدیث دوم۔ | ۴۳۸ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کو چو پائے اور درخت سجدے کرتے ہیں۔ | ۴۴۲ اونٹ نے حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو سجدہ کیا۔ | ۴۳۸ | رب تعالیٰ کی عبادت کرو اور نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم کرو۔ | ۴۴۲ ۴۳۹ | حدیث سوم۔ | ۴۳۹ | حدیث ہشتم۔ | ۴۴۳ بگڑے ہوئے اونٹ نے نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے سامنے سر تسلیم خم کر دیا۔ | ۴۳۹ | بے قابو اونٹ کو حضور کے سامنے سجدہ کرتے دیکھ کر قوم میں سبحان اللہ سبحان اللہ کا شور اٹھا۔ | ۴۴۳ ۴۴۰ | اگر بشر کو سجدہ روا ہو تو عورت کو حکم ہوتا کہ شوہر کو سجدہ کرے۔ | ۴۴۰ | حدیث نہم۔ | ۴۴۳ ۴۴۰ | حدیث چہارم۔ | ۴۴۰ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کو دو مست اونٹوں نے سجدہ کیا آپ نے دونوں کے سر پکڑ کر مالک کے حوالے کیا اور فرمایا ان سے کام لو اور خوب چارہ دو۔ | ۴۴۴ بکریوں نے حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو سجدہ کیا۔ | ۴۴۰ | صحابہ کرام کا اعتقاد کہ نعمتیں اور دنیا و آخرت کی ہلاکتوں سے نجات حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی برکت اور آپ کے صدقے میں ملتی ہیں۔ | ۴۴۴ ۴۴۱ | حدیث پنجم۔ | ۴۴۱ | حدیث دہم۔ | ۴۴۴ بے قابو شتر آب کش سجدے میں گر گیا۔ | ۴۴۱ | حدیث یاز دہم۔ | ۴۴۵ ۴۴۱ | حدیث ششم۔ | ۴۴۱ | سرکار دو عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے لئے دو درختوں نے مل کر پردہ بنایا اور قضاء حاجت کے بعد واپس اپنی جگہ پر چلے گئے۔ | ۴۴۵ ۴۴۲ | اونٹ بولتا ہوا آیا اور بارگاہِ رسالت میں سجدہ کیا۔ | ۴۴۲ | ایک بچے پر شیطان کا اثر تھا جسے حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے دور فرمادیا۔ | ۴۴۵ اونٹ نے فریاد کی اور سرکار نے اسی پر کرم فرمایا۔ | ۴۴۲ | اونٹ نے فریاد کی تو حضور نے خرید کر اس کو

آزاد چھوڑ دیا۔ | ۴۴۶ ۴۴۲ | حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جانوروں کی بولی سمجھتے ہیں۔ | ۴۴۲ | حدیث دواز دہم۔ | ۴۴۶ حدیث ہفتم۔ | ۴۴۲ | |

Fatawa Razawiya Volume 22

Page	Topic	Page	Related Topic	Ref Page
446	Upon the Prophet's call, a tree came uprooting its roots and presented itself, saying, "Peace be upon you, O Messenger of Allah."	446	Twenty-fifth Hadith.	452
447	A companion, with the Prophet's permission, kissed his head and feet.	447	Do not pray facing a grave, nor pray upon it.	452
447	Thirteenth Hadith.	447	Twenty-sixth Hadith.	452
448	The Christians of Syria used to prostrate to their priests and leaders.	448	Twenty-seventh Hadith.	452
448	The Prophet (peace and blessings be upon him) forbade Hazrat Ma'az (may Allah be pleased with him) from prostrating.	448	Prohibition of praying facing another person.	452
448	Fourteenth Hadith.	448	Twenty-eighth Hadith.	452
449	Fifteenth Hadith.	449	Twenty-ninth Hadith.	453
449	The people of Yemen used to prostrate to one another.	449	Jews and Christians turned the graves of the prophets into places of prostration, because of which the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) cursed them and prayed for their destruction.	453
449	Sixteenth Hadith.	449	Thirtieth Hadith.	453
450	Seventeenth to Twenty-first Hadith.	450	Thirty-first Hadith.	454
450	Twenty-second Hadith.	450	Thirty-second Hadith.	454
450		450		454

Page	Topic	Page	Related Topic	Ref Page
	First Admonition: The Prophet (peace and blessings be upon him) stopped Hazrat Salman Farsi from prostrating.		Conditions of the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) final illness.	
451	Second Admonition: An ambassador from the Christian kingdom came to the Prophet and wanted to prostrate, but the Prophet stopped him.	451	Thirty-third Hadith.	455
451	Twenty-third Hadith.	451	Thirty-fourth Hadith.	455
451	Bowing in reverence is forbidden.	451	Who is the worst of creation among people?	455
451	Second Type: Prohibition of prostrating towards a grave.	451	Thirty-fifth Hadith.	455
451	Twenty-fourth Hadith.	451	Thirty-sixth and Thirty-seventh Hadith.	455
452	Do not pray towards graves nor sit on them.			

फ़तावा-ए-रज़विया भाग 22

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	संबंधित विषय	सं. पृष्ठ
४४६	हुज़ूर के बुलाने पर पेड़ जड़ों से उखड़कर हाज़िर हुआ और कहा 'अस्सलाम अलैका या रसूलुल्लाह'।	४४६	पच्चीसवीं हदीस।	४५२
४४७	एक सहाबी ने हुज़ूर की इजाज़त से आपके सर और पैरों को चूमा।	४४७	न क़ब्र की तरफ मुँह करके नमाज़ पढ़ो और न ही क़ब्र पर नमाज़ पढ़ो।	४५२
४४७	तेरहवीं हदीस।	४४७	छब्बीसवीं हदीस।	४५२
४४८	शाम के ईसाई अपने पादरियों और सरदारों को सजदा करते थे।	४४८	सत्ताईसवीं हदीस।	४५२
४४८	हुज़ूर (स.अ.व.) ने हज़रत मुआज (र.अ.) को सजदा करने से मना फरमा दिया।	४४८	किसी आदमी की तरफ मुँह करके नमाज़ पढ़ने की मनाही।	४५२
४४८	चौदहवीं हदीस।	४४८	अट्ठाईसवीं हदीस।	४५२
४४९	पंद्रहवीं हदीस।	४४९	उनतीसवीं हदीस।	४५३
४४९	यमन के लोग एक दूसरे को सजदा करते थे।	४४९	यहूद और ईसाइयों ने नबियों की क़ब्रों को सजदागाह बना लिया, जिसकी वजह से हुज़ूर अकरम (स.अ.व.) ने उन पर लानत और तबाही की दुआ की।	४५३
४४९	सोलहवीं हदीस।	४४९	तीसवीं हदीस।	४५३
४५०	सत्रहवीं से इक्कीसवीं हदीस।	४५०	इकतीसवीं हदीस।	४५४
४५०	बाईसवीं हदीस।	४५०	बत्तीसवीं हदीस।	४५४
४५०		४५०	हुज़ूर (स.अ.व.) के आख़िरी बीमारी के हालात।	४५४

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	संबंधित विषय	सं. पृष्ठ
	पहली नसीहत: हुज़ूर (स.अ.व.) ने सलमान फ़ारसी को सजदे से रोक दिया।			
४५१	दूसरी नसीहत: ईसाई सल्तनत का राजदूत हुज़ूर के पास आया और सजदा करना चाहा, मगर आपने रोक दिया।	४५१	तैंतीसवीं हदीस।	४५५
४५१	तेईसवीं हदीस।	४५१	चौंतीसवीं हदीस।	४५५
४५१	सम्मान में झुकना वर्जित है।	४५१	लोगों में सबसे बुरी सृष्टि कौन है?	४५५
४५१	दूसरी किस्म: क़ब्र की ओर सजदा करने की मनाही।	४५१	पैंतीसवीं हदीस।	४५५
४५१	चौबीसवीं हदीस।	४५१	छत्तीसवीं और सैंतीसवीं हदीस।	४५५
४५२	क़ब्रों की ओर नमाज़ न पढ़ो और न ही उन पर बैठो।			

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

صفحہ تفصیل		صفحہ تفصیل		صفحہ تفصیل	
۴۴۶	حضور کے بلانے پر درخت جڑوں کو اکھاڑتا ہوا حاضر خدمت ہوا اور کہا السلام علیک یا رسول اللہ۔	۴۴۶	حدیث بست و پنجم۔	۴۵۲	
۴۴۷	صحابی نے حضور کی اجازت سے آپ کے سر اور پاؤں کو بوسہ دیا۔	۴۴۷	نہ قبر کی طرف منہ کر کے نماز پڑھو نہ ہی قبر پر نماز پڑھو۔	۴۵۲	
۴۴۷	حدیث سیزدہم۔	۴۴۷	حدیث بست و ششم۔	۴۵۲	
۴۴۸	شام کے نصاری اپنے پادریوں اور سرداروں کو سجدہ کرتے تھے۔	۴۴۸	حدیث بست و ہفتم۔	۴۵۲	
۴۴۸	حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے حضرت معاذ رضی اللہ تعالی عنہ کو سجدہ کرنے سے منع فرمادیا۔	۴۴۸	کسی آدمی کی طرف منہ کر کے نماز پڑھنے کی ممانعت۔	۴۵۲	
۴۴۸	حدیث چہار دہم۔	۴۴۸	حدیث بست و ہشتم۔	۴۵۲	
۴۴۹	حدیث پانزدہم۔	۴۴۹	حدیث بست و نہم۔	۴۵۳	

صفحہ	تفصیل	صفحہ	تفصیل	صفحہ
			یہود و نصاری نے قبور انبیاء کو محل	
۴۴۹	اہل یمن ایک دوسرے کو سجدہ کرتے تھے۔	۴۴۹	سجدہ بنایا جس کی وجہ سے حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان پر لعنت وہلاکت کی دعا کی۔	۴۵۳
۴۴۹	حدیث شانزدہم۔	۴۴۹	حدیث سیم۔	۴۵۳
۴۵۰	حدیث ہفتدہم تا حدیث بست و یکم۔	۴۵۰	حدیث سی و یکم۔	۴۵۴
۴۵۰	حدیث بست و دوم۔	۴۵۰	حدیث سی و دوم۔	۴۵۴
	تنبیہ اول: حضور علیہ الصلوۃ			
۴۵۰	والسلام نے سلمان فارسی کو سجدہ سے روک دیا۔	۴۵۰	سرکار دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مرض وصال کے احوال۔	۴۵۴
	تنبیہ دوم: سلطنت نصاری کا سفیر			
۴۵۱	حضرت کے پاس آیا سجدہ کرنا چاہا مگر آپ نے روک دیا۔	۴۵۱	حدیث سی و سوم۔	۴۵۵
۴۵۱	حدیث بست و سوم۔	۴۵۱	حدیث سی و چہارم۔	۴۵۵
۴۵۱	تعظیماً جھکنا ممنوع ہے۔	۴۵۱	لوگوں میں سے بدترین مخلوق کون ہے	۴۵۵
۴۵۱	نوع دوم: قبر کی طرف سجدہ کرنے کی ممانعت	۴۵۱	حدیث سی و پنجم۔	۴۵۵
۴۵۱	حدیث بست و چہارم۔	۴۵۱	حدیث سی و ششم و سی و ہفتم۔	۴۵۵

قبروں کی طرف نماز نہ پڑھو
۴۵۲
اور نہ ان پر بیٹھو

Fatawa Rizvia Volume 22

461 | Eighth Hadith. | 456 | Prostration to other than God is sometimes disbelief and sometimes merely forbidden. 462 | Thirty-ninth Hadith. | 456 | Ruling on those who kiss the ground or prostrate before a king or leader. 465 | Fortieth Hadith. | 456 | Explanation of the text of Sadr al-Shaheed. 466 | Benefit: Why Jews and Christians were cursed. | 456 | Prostration of greeting to other than God is worse than drinking wine and eating pork. 469 | Two forms of taking graves as mosques. | 457 | The ignorant prostrating to their spiritual guides is a major sin by consensus; if they consider it permissible, they are disbelievers. 466 | The author's investigation that the second form is clearer and easier. | 457 | Ruling on a spiritual guide who commands or likes his disciples to prostrate before him. 470 | Why is a Christian worse than a Jew? | 457 | Second kind: Prostration is prostration, even kissing the ground is forbidden. 471 | Section Three: Proof from 150 texts of jurisprudence that the prostration of greeting is forbidden, and it is of two types. | 458 | Third kind: Leaving aside ground-kissing, even bowing close to the level of ruku' is prohibited. 474 | The first type is of three kinds. | 458 | Second type: Concerning shrines, and this too consists of three kinds. 474 | First kind: The ruling of prostration itself for anyone other than God is absolutely forbidden. | 458 | First kind: Prostrating to shrines or kissing the ground before them is forbidden, and bowing down to the level of ruku' is prohibited. 485 | The author's investigation that the prohibition of prostration is agreed upon and there are six opinions on excommunication. | 458 | The author's investigation that there is a difference of opinion regarding kissing, and the most cautious view is prohibition. 485 | Placing the forehead on the ground is worse than placing the cheek. | 459 | Touching and clinging are like kissing. 486 | In Zahiriya, the ruling of absolute excommunication is not definitive but attributed to some. | 459 | Second kind: Leave aside prostrating to the shrine, prostrating to Allah Almighty in front of any grave is not permissible. 477 | Regarding excommunication for prostrating to other than Allah without compulsion, Imam Aini is more reliable than Allama Quhistani. | 460 | Prayer with ruku' and prostration in front of a grave is disliked. | The claim of consensus is out of place. | 461 |

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

४६१ | आठवीं हदीस। | ४५६ | गैर-खुदा को सजदा कभी कुफ्र है और कभी सिर्फ हराम। ४६२ | उनतालीसवीं हदीस। | ४५६ | बादशाह या सरदार के सामने जमीन चूमने और सजदा करने वाले का हुक्म। ४६५ | चालीसवीं हदीस। | ४५६ | सदर शहीद की इबारत (लेख) की व्याख्या। ४६६ | लाभ: यहूद और नसारा पर लानत क्यों भेजी गई। | ४५६ | गैर-खुदा को 'सजदा-ए-तहिया' शराब पीने और सुअर का मांस खाने से भी बदतर है। ४६९ | कब्रों को मस्जिद बनाने के दो रूप। | ४५७ | अज्ञानियों का अपने पीरों को सजदा करना सर्वसम्मति से गुनाह-ए-कबीरा है; यदि वे इसे जायज़ समझते हैं तो काफ़िर हैं। ४६६ | लेखक की तहकीक कि दूसरा रूप अधिक स्पष्ट और सुगम है। | ४५७ | अपने मुरीदों को अपने सामने सजदा करने का हुक्म देने वाले या इसे पसंद करने वाले पीर का हुक्म। ४७० | ईसाई यहूदियों से किस वजह से बदतर हैं। | ४५७ | दूसरी किस्म: सजदा तो सजदा, जमीन चूमना भी हराम है। ४७१ | तीसरा अध्याय: १५० फ़िक़ही दलीलों से सजदा-ए-तहिया के हराम होने का प्रमाण और इसकी दो किस्में। | ४५८ | तीसरी किस्म: जमीन चूमने की बात छोड़ें, रुकू के करीब तक झुकना भी मना है। ४७४ | पहली किस्म के तीन प्रकार हैं। | ४५८ | दूसरी किस्म: मजारों से संबंधित और इसके भी तीन प्रकार हैं। ४७४ | पहला प्रकार: गैर-खुदा के लिए सजदे का हुक्म पूर्णतः हराम है। | ४५८ | पहला प्रकार: मजारों को सजदा करना या उनके सामने जमीन चूमना हराम है और रुकू की सीमा तक झुकना मना है। ४८५ | मुसन्निफ (लेखक) की तहकीक कि सजदे की हुरमत (मनाही) पर इत्तेफाक है और तकफीर (काफिर करार देने) में छह राय हैं। | ४५८ | लेखक की तहकीक कि चूमने के बारे में मतभेद है और एहतियात मना करने में है। ४८५ | जमीन पर माथा रखना गाल रखने से बदतर है। | ४५९ | छूना और लिपट जाना चूमने के समान है। ४८६ | ज़हीरिया में बिना शर्त तकफीर का हुक्म निश्चित नहीं है बल्कि कुछ की ओर संकेत है। | ४५९ | दूसरा प्रकार: मजार को सजदा तो दूर, किसी कब्र के सामने अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल को सजदा करना जायज़ नहीं। ४७७ | बिना मजबूरी गैर-अल्लाह को सजदा करने पर तकफीर के मामले में इमाम ऐनी, अल्लामा कुहिस्तानी से अधिक विश्वसनीय हैं। | ४६० | कब्र के सामने रुकू और सजदे वाली नमाज मकरूह है। | सर्वसम्मति का दावा अनुचित है। | ४६१ |

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

۴۶۱ | حدیث ہشتم۔ | ۴۵۶ | غیر خدا کو سجدہ کبھی کفر ہے اور کبھی صرف حرام۔ ۴۶۲ | حدیث سی و نہم۔ | ۴۵۶ | بادشاہ یا سردار کے سامنے زمین بوسی اور سجدہ کرنے والے کا حکم۔ ۴۶۵ | حدیث چہلم۔ | ۴۵۶ | صدر شہید کی عبارت کی توضیح۔ ۴۶۶ | افادہ: یہود و نصاریٰ پر لعنت کیوں فرمائی گئی۔ | ۴۵۶ | غیر خدا کو سجدہ تحیہ شراب پینے اور سور کھانے سے بدتر ہے۔ ۴۶۹ | اتخاذ القبور مسجدا کی دو صورتیں۔ | ۴۵۷ | جہال کا اپنے پیروں کو سجدہ کرنا بالاجماع گناہ کبیرہ ہے اگر جائز سمجھے تو کافر ہے۔ ۴۶۶ | مصنف کی تحقیق کہ صورت دوم اظہر و ارح ہے۔ | ۴۵۷ | اپنے مریدوں کو اپنے آگے سجدہ کرنے کا حکم دینے والے یا اس کو پسند کرنے والے پیر کا حکم۔ ۴۷۰ | نصرانی یہود سے بدتر کس وجہ سے ہے۔ | ۴۵۷ | قسم دوم: سجدہ تو سجدہ زمین بوسی حرام ہے۔ ۴۷۱ | فصل سوم: ڈیڑھ سو نصوص فقہ سے سجدہ تحیہ حرام ہونے کا ثبوت اور وہ دو نوع ہے۔ | ۴۵۸ | قسم سوم: زمین بوسی بالائے طاق رکوع کے قریب تک جھکنا منع ہے۔ ۴۷۴ | نوع اول تین قسم پر ہے۔ | ۴۵۸ | نوع دوم: متعلق مزارات اور یہ بھی تین قسم پر ہے۔ ۴۷۴ | قسم اول: نفس سجدہ کا حکم غیر خدا کے لئے مطلقاً حرام ہے۔ | ۴۵۸ | قسم اول: مزارات کو سجدہ یا اس کے سامنے زمین چومنا حرام اور حد رکوع تک جھکنا ممنوع ہے۔ ۴۸۵ | مصنف علیہ الرحمۃ کی تحقیق کہ تحریم سجدہ متفق علیہ ہے اور تکفیر میں چھ قول ہیں۔ | ۴۵۸ | مصنف علیہ الرحمۃ کی تحقیق کہ بوسہ میں اختلاف ہے اور احوط منع ہے۔ ۴۸۵ | زمین پر ماتھا رکھنا رخسارہ رکھنے سے بدتر ہے۔ | ۴۵۹ | چھونا اور چمٹنا بوسہ کی مثل ہے۔ ۴۸۶ | ظہیریہ میں علی الاطلاق تکفیر کا حکم جزمی نہیں بلکہ بعض کی طرف نسبت ہے۔ | ۴۵۹ | قسم دوم: مزار کو سجدہ درکنار کسی قبر کے سامنے اللہ عزوجل کو سجدہ جائز

نہیں۔ ۴۷۷ | بلا اکراہ غیر اللہ کو سجدہ پر تکفیر کے بارے میں امام عینی علامہ قہستانی سے اوثق ہیں۔ | ۴۶۰ | قبر کے سامنے رکوع و سجود والی نماز مکروہ ہے۔ | دعویٰ اتفاق بے محل ہے۔ | ۴۶۱ |

Fatawa Rizvia, Volume 22

- Can funeral prayers be performed in front of a grave? (478) | The Hadith "My speech does not abrogate the speech of Allah" is munkar (denied), batil (false), and mawdu' (fabricated). (497)
- Funeral prayer will be offered on the grave after burial without a bier as long as there is an assumption of safety [of the body]. (478) | Jabrun is accused. (497)
- Third type: It is forbidden for the Qibla of the mosque to be towards the grave. (478) | In the Hanafi school, a verse can be abrogated by a Hadith. (497)
- Prayer in front of a grave is prohibited whether it is in a mosque, a house, or a wilderness. (479) | In rulings, the speech of the Radiant Messenger ﷺ is the speech of Allah Almighty Himself. (497)
- If there is a grave in front, the person praying should place a sutrah (barrier). (479) | The Word of God can be abrogated by the Word of God. (497)
- What is the measure of a sutrah? (479) | "Nor does he speak from [his own] inclination. It is not but a revelation revealed." (498)
- The Imam's sutrah is sufficient for the entire congregation. (479) | There is a big difference between a prostration on the forehead of the Prophet ﷺ and prostration to the Prophet ﷺ. (498)
- The Qibla of the mosque should not be towards a grave nor towards a bathroom. (479) | Bakr made an error in the chain of Hadith due to his ignorance. (498)
- There is no harm if there is a bathroom or toilet in the Qibla of a Masjid al-Bayt, nor is there an issue with a grave. (479) | In his ignorance, Bakr fabricated against the Prophet ﷺ. (498)
- It is permissible for a person in a state of major ritual impurity (junbi) to enter a Masjid al-Bayt, rather even intercourse is permissible. (479) | The meaning of the Hadith "Your dream has come true". (499)
- The research of the author (Mercy of Allah be upon him) regarding the prohibition of Masjid Tahiyyah, which consists of four sections. (480) | Bakr's distortion in the Hadith of Umm al-Mu'minin Siddiqah (may Allah be pleased with her) regarding the prohibition of prostration. (499)
- Section One. (481) | The correct meaning of the Hadith of Umm al-Mu'minin (may Allah be pleased with her). (499)

- Proof of the prohibition of Sajda-e-Tahiyyah from Bakr's own fabrications and references to the Companions, Imams, Saints, and books. (481) | The negation of the reward is due to the negation of the condition. (499)
- Section Two. (494) | Bakr's extreme ignorance. (500)
- Proof of the prohibition of Sajda-e-Tahiyyat from the Hadith and Bakr's fabrications against the Messenger of Allah (494) .ﷺ

फ़तावा रज़विया, जिल्द २२

- क्या कब्र के सामने जनाज़े की नमाज़ पढ़ी जा सकती है? (४७८) | "मेरा कलाम अल्लाह के कलाम को मंसूख़ नहीं करता" हदीस मुनकर, बातिल और मौज़ू (गढ़ी हुई) है। (४९७)
- बिना जनाज़े के दफ़न के बाद कब्र पर नमाज़े जनाज़ा पढ़ी जाएगी जब तक सलामती का गुमान है। (४७८) | जबरुन आरोपी है। (४९७)
- तीसरी किस्म: मस्जिद का क़िबला कब्र की तरफ होना मना है। (४७८) | हनफ़ी मज़हब में आयत हदीस से मंसूख़ हो सकती है। (४९७)
- कब्र के सामने नमाज़ मना है चाहे मस्जिद में हो, मकान में हो या जंगल में। (४७९) | अहकाम में हुज़ूर पुर नूर ﷺ का कलाम अल्लाह तआला ही का कलाम है। (४९७)
- सामने कब्र हो तो नमाज़ी सुतरा (आड़) रख ले। (४७९) | खुदा का कलाम खुदा के कलाम से मंसूख़ हो सकता है। (४९७)
- सुतरा की मात्रा क्या है। (४७९) | "और वह अपनी इच्छा से नहीं बोलता। यह तो बस एक वह्य (प्रकाशना) है जो उस पर उतारी जाती है।" (४९८)
- इमाम का सुतरा पूरी जमाअत के लिए काफ़ी है। (४७९) | हुज़ूर ﷺ की पेशानी पर सज्दा और हुज़ूर ﷺ को सज्दा करने में बड़ा फ़र्क़ है। (४९८)
- मस्जिद का क़िबला कब्र की तरफ न हो और न ही हम्माम की तरफ हो। (४७९) | बक्र ने हदीस की सनद में ग़लती की जो उसकी अज्ञानता है। (४९८)
- मस्जिद अल-बैत के क़िबले में हम्माम या शौचालय हो तो कोई हर्ज नहीं और न ही कब्र में कोई मुज़ायका है। (४७९) | अज्ञानता में बक्र ने हुज़ूर ﷺ पर इफ़्तरा (झूठा आरोप) किया। (४९८)
- मस्जिद अल-बैत में जुन्बी का जाना बल्कि जिमा (संभोग) जायज़ है। (४७९) | हदीस "सदक़ रुयाक" का अर्थ। (४९९)
- तहरीम-ए-मस्जिद-ए-तहिया के बारे में मुसन्निफ़ अलैहिर्रहमा की तहक़ीक़ जो चार फ़स्लों पर मुश्तमिल है। (४८०) | सज्दा की मनाही से संबंधित उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) की हदीस में बक्र की तहरीफ़ (हेरफेर)। (४९९)
- फ़स्ल अव्वल (पहला अध्याय)। (४८१) | उम्मुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हा) की हदीस का सही मफ़हूम (अर्थ)। (४९९)

• सहाबा, आइम्मा, औलिया और किताबों पर बक्र के इफ़्तरा खुद उसी के मुस्तनदात से सज्दा-ए-तहिया की तहरीम का सबूत। (४८१) | जज़ा (प्रतिफल) का अभाव शर्त के अभाव के कारण है। (४९९)
• फ़स्ल दोयम (दूसरा अध्याय)। (४९४) | बक्र की चरम अज्ञानता। (५००)
• रसूलुल्लाह ﷺ पर बक्र के इफ़्तरा और हदीस से सज्दा-ए-तहियत की तहरीम का सबूत। (४९४)

पृष्ठ ४७ का ६९२

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

- نماز جنازہ قبر کے سامنے پڑھ سکتے ہیں۔ (۴۷۸) | "کلامی لا ینسخ کلام اللہ" حدیث منکر، باطل اور موضوع ہے۔ (۴۹۷)
- بلا جنازہ دفن کے بعد قبر پر نماز جنازہ پڑھی جائے گی جب تک ظن سلامت ہے۔ (۴۷۸) | جبرون متہم ہے۔ (۴۹۷)
- قسم سوم: قبر کی طرف مسجد کا قبلہ ہونا منع ہے۔ (۴۷۸) | مذہب حنفی میں آیت حدیث سے منسوخ ہو سکتی ہے۔ (۴۹۷)
- قبر کے سامنے نماز ممنوع ہے چاہے مسجد میں ہو، مکان میں ہو یا صحرا میں۔ (۴۷۹) | احکام میں حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا کلام اللہ تعالیٰ ہی کا کلام ہے۔ (۴۹۷)
- سامنے قبر ہو تو نمازی سترہ رکھ لے۔ (۴۷۹) | کلامِ خدا کلامِ خدا سے منسوخ ہو سکتا ہے۔ (۴۹۷)
- سترہ کی مقدار کیا ہے۔ (۴۷۹) | و مایتنطق عن الھوی ان ھو الا وحی یوحی۔ (۴۹۸)
- امام کا سترہ ساری جماعت کو کافی ہے۔ (۴۷۹) | حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی پیشانی پر سجدہ اور حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کو سجدہ میں بڑا فرق ہے۔ (۴۹۸)
- مسجد کا قبلہ جانب قبر نہ ہو اور نہ ہی جانب حمام ہو۔ (۴۷۹) | بکر نے سند حدیث میں غلطی کی جو اس کی بے علمی ہے۔ (۴۹۸)
- مسجد البیت کے قبلہ میں حمام یا بیت الخلاء ہو تو کچھ حرج نہیں نہ ہی قبر میں مضائقہ۔ (۴۷۹) | بے علمی میں بکر نے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام پر افتراء کیا۔ (۴۹۸)

- مسجد البیت میں جنبی کو جانا بلکہ جماع جائز ہے۔ (۴۷۹) | حدیث "صدق رویاک" کا معنی۔ (۴۹۹)
- تحریم مسجد تحیہ کے بارے میں مصنف علیہ الرحمہ کی تحقیق جو چار فصلوں پر مشتمل ہے۔ (۴۸۰) | ممانعت سجدہ سے متعلق حدیث ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا میں بکر کی تحریف۔ (۴۹۹)
- فصل اول۔ (۴۸۱) | حدیث ام المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہا کا صحیح مفہوم۔ (۴۹۹)
- صحابہ وائمہ واولیاء وکتب پر بکر کے افتراء خود اس کے مستندات سے تحریم سجدہ تحیہ کا ثبوت۔ (۴۸۱) | انتقائے جزاء انتفائے شرط ہے۔ (۴۹۹)
- فصل دوم۔ (۴۹۴) | طرفہ جہالت بکر۔ (۵۰۰)
- رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر بکر کے افتراء اور حدیث سے سجدہ تحیت کی تحریم کا ثبوت۔ (۴۹۴)

Fatawa Rizvia Volume 22

Content	Page	Page	Content
Argument for the prohibition of prostrating to others from the hadith of Qais bin Sa'd (may Allah be pleased with him).	500	502	Why did 'Bakr' hide the hadiths of Qais, Mu'adh, and Salman Farsi (may Allah be pleased with them)?
Cunningness in religion is unbecoming of a Muslim.	501	508	The Holy Prophet is the knower of what was and what will be. He gave news of events centuries later beforehand.
'Bakr' considered the phrase 'It is not appropriate for a human to prostrate to another' as a continuation of the Hadith of the Mother of the Believers, whereas this is a separate Hadith from Salman Farsi (may Allah be pleased with him).	502	509	If 'Bakr's' argument is accepted, then large parts of dogs, donkeys, and pigs would become halal.
The hadiths prohibiting prostration consist of four separate incidents.	502	509	Rejecting three principles of Sharia: Sunnah, Consensus (Ijma), and Analogy (Qiyas) is the 'Chakralwi' religion.
'Bakr's' misunderstanding that the Prophet (peace and blessings be upon him) understood the companions' desire for prostration as a desire for prostration of worship.	502	509	Third Chapter.
Avoid suspicion, for some suspicions are sins. (Verse)	503	509	Proof of 'Bakr's' slander against Allah Almighty and the prohibition of the prostration of greeting from his own mouth/Quranic proof.
	503	509	Slander against the Master of Messengers (peace and

Content	Page	Page	Content
He who suspects the Prophet (peace and blessings be upon him) of bad belief deserves hell.			blessings be upon him) is slander against Allah Almighty Himself.
Whoever deems the Prophet as one who remained silent on disbelief and apostasy has himself reached the bank of disbelief and apostasy.	504	509	'Bakr's' first slander against Allah Almighty.
It is mentioned in the Hadith that a person says something and sees no harm in it, yet because of it, he descends into hell for a journey of seventy years.	504	510	Second Slander.
Everything knows me as the Messenger of Allah, except for disbelieving Jinn and humans. (Hadith)	505	510	The noble verse 'Wheresoever you turn, there is the face of Allah' according to Tirmidhi Sharif is regarding the Qibla of investigation.
Indeed, prostration is among the acts of worship.	505	510	Third Slander.
There is no difference between the prostration of worship and the prostration of greeting except for the intention.	505	510	The determination of the Qibla is from day one.
Sincerity in worship is that it also avoids resembling the worship of others.	505	511	Fourth Slander.

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

विषय	पृष्ठ	पृष्ठ	विषय
हज़रत क़ैस बिन साद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस से ग़ैर-अल्लाह को सज्दा करने की हुरमत (निषेध) पर दलील।	५००	५०२	बक्र ने हज़रत क़ैस, हज़रत मुआज़ और हज़रत सलमान फ़ारसी (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की हदीस को क्यों छुपाया?
दीन में चालाकी मुसलमान को शोभा नहीं देती।	५०१	५०८	हुज़ूर 'आलम-ए-माका-न व मा यकून' हैं। सदियों बाद होने वाले हालात की ख़बर पहले ही दे दी।
बक्र ने 'किसी इंसान के लिए जायज़ नहीं कि वो किसी दूसरे को सज्दा करे' को उम्मुल मोमिनीन की हदीस का हिस्सा समझा, जबकि यह हज़रत सलमान फ़ारसी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की अलग हदीस है।	५०२	५०९	अगर बक्र का तर्क मान लिया जाए, तो कुत्ते, गधे और सुअर के कई हिस्से हलाल हो जाएंगे।
सज्दा की मनाही की हदीसें चार अलग-अलग घटनाओं पर आधारित हैं।	५०२	५०९	शरीयत के तीन वसूलों - सुन्नत, इज्मा और क़यास को रद्द करना 'चकरालवी' मज़हब है।
बक्र की कमफ़हमी कि सहाबा की सज्दा करने की इच्छा को हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सज्दा-ए-इबादत की इच्छा समझा।	५०२	५०९	तीसरा अध्याय (फ़स्ल सोम)।
बदगुमानी (बुरा सोचने) से बचो, कुछ गुमान गुनाह हैं। (आयह)	५०३	५०९	अल्लाह अज़्वजल्ल पर बक्र का इफ़्तरा (झूठ) और खुद उसके मुँह से/क़ुरआन से सज्दा-ए-तहीयत की हुरमत का सबूत।
	५०३	५०९	

विषय	पृष्ठ	पृष्ठ	विषय
हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर बद-अक़ीदगी का गुमान करने वाला जहन्नम का हक़दार है।			सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर इफ़्तरा (आरोप) खुद अल्लाह तआला पर इफ़्तरा है।
जो व्यक्ति रसूल को कुफ़्र और इरतदाद पर खामोश रहने वाला ठहराए, वह खुद कुफ़्र और इरतदाद के घाट पहुँच गया।	५०४	५०९	अल्लाह तआला पर बक्र का पहला इफ़्तरा (झूठ)।
हदीस में है कि कोई व्यक्ति ऐसी बात कहता है जिसमें उसे कोई बुराई नज़र नहीं आती, लेकिन उसके कारण वह सत्तर साल की दूरी तक जहन्नम में गिर जाता है।	५०४	५१०	दूसरा इफ़्तरा।
हर चीज़ मुझे अल्लाह का रसूल जानती है, सिवाय काफ़िर जिन्नों और इंसानों के। (हदीस)	५०५	५१०	आयत-ए-करीमा 'फ़-अयनामा तुवल्लू फ़-सम्-म वजहुल्लाह' तिरमिज़ी शरीफ़ की हदीस के अनुसार 'क़िबला-ए-तहरी' के बारे में है।
बेशक सज्दा इबादत के कार्यों में से है।	५०५	५१०	तीसरा इफ़्तरा।
सज्दा-ए-इबादत और सज्दा-ए-तहीयत में सिवाय नीयत के कोई अंतर नहीं है।	५०५	५१०	क़िबला का निर्धारण पहले दिन से ही है।
इबादत का इख्लास यह है कि इबादत दूसरों के सदृश होने से भी बचे।	५०५	५११	चौथा इफ़्तरा।

مضمون	صفحہ	صفحہ	مضمون
حدیث قیس بن سعد رضی اللہ تعالٰی عنہ سے سجدہ غیر کی حرمت پر استدلال۔	۵۰۰	۵۰۲	حدیث قیس۔ حدیث معاذ اور حدیث سلمان فارسی رضی اللہ تعالٰی عنہم کو بکر نے کیوں چھپایا۔
دین میں چالاکیاں مسلمان کو نازیبا ہیں۔	۵۰۱	۵۰۸	حضور عالم ماکان ومایکو ن ہیں۔ صدیوں بعد ہونے والے حالات کو خبر پہلے ہی دے دی۔
بکر نے لا ینبغی لبشر ان یسجد لغیر کو حدیث ام المومنین کا تتمہ سمجھا حالانکہ یہ اس سے الگ حدیث سلمان فارسی رضی اللہ تعالٰی عنہ ہے۔	۵۰۲	۵۰۹	بکر کا استدلال مان لیا جائے تو کتا۔ گدھا اور سور کے اجزاے کثیرہ حلال ہو جائیں گے۔
ممانعت سجدہ کی احادیث چار الگ الگ واقعات پر مشتمل ہے۔	۵۰۲	۵۰۹	تین اصول شرع۔ سنت، اجماع اور قیاس کو رد کرنا مذہب چکڑالوی ہے۔
بکر کی کج فہمی کہ صحابہ کی خواہش سجدہ کو حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے سجدہ عبادت کی خواہش سمجھا۔	۵۰۲	۵۰۹	فصل سوم۔
بد گمانی سے بچو کچھ گمان گناہ ہیں۔ (آیۃ)	۵۰۳	۵۰۹	

مضمون	صفحہ	صفحہ	مضمون
			اللہ عزوجل پر بکر کے افتراء اور خود اس کے منہ قرآن سے تحریم سجدہ تحیت کا ثبوت۔
حضور علیہ الصلوۃ والسلام پر بد عقیدگی کا گمان کرنے والا مستحق جہنم ہے۔	۵۰۳	۵۰۹	سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر افتراء خود اللہ تعالیٰ پر افتراء ہے۔
جو شخص رسول کو کفر وارتداد پر سکوت کرنیوالا ٹھہرائے وہ خود کفر وارتداد کے گھاٹ پر پہنچ گیا۔	۵۰۴	۵۰۹	اللہ تعالیٰ پر بکر کا پہلا افتراء۔
حدیث میں ہے کہ کوئی شخص ایک بات کہتا ہے اور اس میں کوئی برائی نہیں سمجھتا اس کے سبب ستر برس کی راہ جہنم میں اتر جاتا ہے۔	۵۰۴	۵۱۰	دوسرا افتراء۔
ہر چیز مجھ کو اللہ تعالیٰ کا رسول جانتی ہے سوائے کافر جن اور آدمیوں کے۔ (الحدیث)	۵۰۵	۵۱۰	آیت کریمہ "فاینما تولوا فثم وجہ اللہ" حسب حدیث ترمذی شریف قبلہ تحری میں ہے۔
بے شک سجدہ افعال عبادت سے ہے۔	۵۰۵	۵۱۰	تیسرا افتراء۔
سجدہ عبادت اور سجدہ تحیت میں سوائے نیت کے کوئی فرق نہیں۔	۵۰۵	۵۱۰	تقررِ قبلہ روزِ اول سے ہے۔
	۵۰۵	۵۱۱	چوتھا افتراء۔

اخلاص عبادت یہ ہے کہ عبادت غیر کی مشابہت

سے بھی بچے۔

صفحہ ۴۸ از ۶۹۲

Fatawa Razawiyya Volume 22

Page	Subject
511	The distinction between the prostration of greeting (Tahiyyat) and the prostration of worship lies in the intention according to Allah Almighty and the prostrator himself.
511	Allah Almighty is transcendent from absurdity, futility, deficiency, and interference.
511	Bakr's statement that God designated the Kaaba as the direction for the prostration of His worship so that a distinction could be made between the prostration of worship and the prostration of veneration is false because it is not devoid of two states, both of which are explicit disbelief.
512	According to Bakr's argument, prostrating to idols in temples would become permissible.
512	Now there is no abrogator of the abrogator.
512	The fifth slander.
512	Interpretation based on personal opinion (Tafsir bir-Ra'y) is forbidden.
515	A severe Sharia charge will be imposed on those who follow an eccentric/isolated opinion.
515	Slandering on a non-preferred opinion is a decree of ignorance and a breach of consensus.
515	One who breaks the consensus (Ijma) of the Ummah is a transgressor (Fasiq).
515	Our leader Mahbub-e-Ilahi (may Allah be pleased with him) and his great mentors are the beloveds of God.
515	Warning: Introduction to the treatise 'Maqal-e-Urafa' regarding the honor of Sharia and scholars.
515	The pure Sharia is an authority over everyone, and nothing is an authority over the pure Sharia.
516	If a saying, action, or state is reported from the perfect saints that apparently goes against the Sharia, it will be defended in four ways.

Page	Subject
512	Deviating from the literal meaning of texts to take an esoteric meaning like the people of inwardness (Ahl-e-Batin) is heresy.
513	Who is a bigger liar than one whom the Holy Quran belies?
513	A form of semantic distortion in the Word of God.
513	The filthy foul-mouthedness of Bakr regarding the proposed prostration of greeting.
513	Bakr's cursed accusation against the Quran, Hadith, Jurisprudence, Consensus, and the leaders of the saints.
515	In the human race, infallibility ('Ismat) is a specific characteristic of prophets.
515	Following the majority (of scholars) is required.
516	It is not permissible to attribute a major sin to any Muslim without complete proof.
516	Nowadays, many fake books in poetry and prose are being published in the names of saints.
516	The book published under the name of the beliefs of Imam Ahmad (may Allah be pleased with him) is fabricated.
516	Some fake books have also been printed in the name of Shah Waliullah (may mercy be upon him).
516	Interpretation (Ta'wil) is mandatory in the speech of every Sunni Muslim to the extent of possibility.
517	Following the allegorical verses (Mutashabihat) is ignorance.

फतावा रज़विया खंड 22

पृष्ठ	विषय
511	अभिवादन के सजदे (सजदा-ए-तहियत) और इबादत के सजदे के बीच का अंतर अल्लाह तआला और स्वयं सजदा करने वाले के निकट नीयत से है।
511	अल्लाह तआला निरर्थकता, व्यर्थता, कमी और हस्तक्षेप से पवित्र है।
511	बक्र का यह कहना कि खुदा ने अपनी इबादत के सजदे के लिए काबा को दिशा निर्धारित किया ताकि इबादत के सजदे और सम्मान के सजदे में अंतर हो सके यह असत्य है क्योंकि यह दो स्थितियों से खाली नहीं है और वे दोनों स्पष्ट कुफ्र (अविश्वास) हैं।
512	बक्र के तर्क के अनुसार मंदिरों में मूर्तियों को सजदा करना जायज़ हो जाएगा।
512	अब निरस्त करने वाले का कोई निरस्त करने वाला नहीं है।
512	पाँचवाँ लांछन।
512	व्यक्तिगत राय के आधार पर व्याख्या (तफ़सीर बिर-राय) करना मना है।
515	एक अलग-थलग मत (कौल-ए-शाज़) को मानने वाले पर गंभीर शरीयत का आरोप लगाया जाएगा।
515	गैर-पसंदीदा मत पर लांछन लगाना अज्ञानता और सर्वसम्मति का उल्लंघन है।
515	उम्मत की सर्वसम्मति (इज्मा) को तोड़ने वाला फ़ासिक़ (पापी) है।
515	हमारे आका महबूब-ए-इलाही (रज़ियल्लाहु अन्हु) और उनके महान पीर खुदा के महबूब हैं।
515	चेतावनी: शरीयत और उलमा के सम्मान के संबंध में 'मकाल-ए-उरफ़ा' शोध-पत्र का परिचय।
515	शरीयत-ए-मुतहरा सब पर प्रमाण है और शरीयत-ए-मुतहरा पर कोई चीज़ प्रमाण नहीं है।
516	यदि पूर्ण संतों (औलिया-ए-कामिलिन) से कोई ऐसा कथन, कार्य या स्थिति

पृष्ठ	विषय
512	ग्रंथों के शाब्दिक अर्थ को बदलकर आंतरिक लोगों की तरह गुप्त अर्थ लेना अधर्म है।
513	उससे बड़ा झूठा कौन जिसे कुरान मजीद झुठला दे।
513	ईश्वरीय वाणी में अर्थगत विकृति का एक रूप।
513	प्रस्तावित सजदा-ए-तहियत के संबंध में बक्र की अपवित्र अभद्रता।
513	कुरान, हदीस, फिकह, इज्मा और औलिया के इमामों पर बक्र का एक अभिशप्त आरोप।
515	मानव जाति में, निष्पाप होना (अस्मत) नबियों की एक विशेष विशेषता है।
515	जमहूर (बहुमत) का अनुसरण किया जाएगा।
516	वर्णित हो जो स्पष्ट रूप से शरीयत के विरुद्ध हो, तो चार तरीकों से उसका बचाव किया जाएगा।
516	बिना पूर्ण प्रमाण के किसी भी मुसलमान पर बड़े पाप (कबीरा) का आरोप लगाना जायज़ नहीं है।
516	आजकल औलिया के नाम से कई फर्जी किताबें पद्य और गद्य में प्रकाशित हो रही हैं।
516	इमाम अहमद (रज़ियल्लाहु अन्हु) के अकीदे के नाम से प्रकाशित पुस्तक मनगढ़ंत है।
516	शाह वलीउल्लाह (रहमतुल्लाह अलैहि) के नाम से भी कुछ फर्जी किताबें छापी गई हैं।
516	हर सुन्नी मुसलमान के कलाम (कथन) में यथासंभव व्याख्या (तावील) अनिवार्य है।
517	मुतशाबीहात (रूपक आयतों) का अनुसरण करना अज्ञानता है।

صفحہ	مضمون
۵۱۱	سجدہ تحیت اور سجدہ عبادت کا امتیاز اللہ تعالٰی اور خود ساجد کے نزدیک نیت سے ہے۔
۵۱۱	اللہ تعالٰی لغو و فضول اور ناقص ومدخل سے منزہ ہے۔
۵۱۱	بکر کا یہ قول کہ خدا نے اپنی عبادت کے سجدے کے لئے کعبہ کو سمت قرار دیا تاکہ سجدہ عبادت اور سجدہ تعظیم میں امتیاز ہو جائے یہ باطل ہے کیونکہ یہ دو حال سے خالی نہیں اور وہ دونوں کفر صریح ہیں۔
۵۱۲	بکر کی دلیل سے مندروں میں بتوں کو سجدے جائز ہو گئے۔
۵۱۲	اب ناسخ کا ناسخ کوئی نہیں۔
۵۱۲	پانچواں افتراء۔
۵۱۵	قول شاذ ماننے والے پر شرعی الزام شدید عائد ہوگا۔
۵۱۵	قول مرجوح پر افتراء اور حکمِ جہل اور خرقِ اجماع ہے۔
۵۱۵	اجماعِ امت کا توڑنے والا فاسق ہے۔
۵۱۵	سید نا محبوب الہی رضی اللہ تعالٰی عنہ اور ان کے پیرانِ عظام محبوبانِ خدا ہیں۔
۵۱۵	تنبیہ : رسالہ مقالِ عرفاء باعزاز شرع وعلماء کا تعارف۔
۵۱۵	

صفحہ	مضمون
۵۱۲	تفسیر بالرائے ممنوع ہے۔
۵۱۲	نصوص کو ظاہری معنی سے پھیر کر اہلِ باطن کی طرح باطنی معنی لینا الحاد ہے۔
۵۱۳	اس سے بڑھ کر جھوٹا کون جسے قرآنِ مجید جھٹلائے۔
۵۱۳	کلام الٰہی میں معنوی تحریف کی ایک صورت۔
۵۱۳	مجوزہ سجدہ تحیت بکر کی ناپاک بد زبانیاں۔
۵۱۶	شریعتِ مطہرہ سب پر حجت ہے اور شریعتِ مطہرہ پر کوئی چیز حجت نہیں۔
۵۱۶	اولیاءِ کاملین سے جو قول، فعل، حال بظاہر خلافِ شرع منقول ہو تو چارہ وجوہ سے اس کا دفاع ہوگا۔
۵۱۶	ثبوتِ کامل کے بغیر کسی مسلمان کی طرف کبیرہ کی نسبت کرنا جائز نہیں۔
۵۱۶	آج کل حضرات اولیاء کے نام سے بہت سی جعلی کتابیں نظم ونثر میں شائع ہورہی ہیں۔
۵۱۶	عقائد امام احمد رضی اللہ تعالٰی عنہ کے نام سے شائع شدہ کتاب من گھڑت ہے۔
۵۱۶	مجوزہ سجدہ تحیت بکر کی ناپاک بد زبانیاں۔

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۵۱۳	بکر کی قرآن وحدیث وفقہ و اجماع اور ائمہ اولیاء پر ایک ملعون تہمت۔	۵۱۶	ہر سنی مسلمان کے کلام میں تاحدِ امکان تاویل لازم ہے۔
۵۱۵	نوع بشر میں عصمت خاصہ انبیاء ہے۔	۵۱۷	متشابہات کی اتباع کرنا جہالت ہے۔
۵۱۵	اتباعِ جمہور کا ہوگا۔		

شاہ ولی اللہ علیہ الرحمہ کے نام سے بھی بعض جعلی کتابیں چھاپی گئی ہیں۔

Fatawa Razawiyya Volume 22

518 | Just as there are ambiguities in the Word of Allah, they are also present in the words of the elders of religion. | 518 | Secondly, the absolute proof of the permissibility of prostration from the Holy Quran is invalid for several reasons. | 520 518 | Fourth Chapter. | 518 | First reason. | 521 518 | Discussion on the prostration of Adam and Yusuf (peace be upon them) and the proof of the invalidity of the arguments of those who permit it through overwhelming evidences. | 518 | Scholars differ on whether the prostration to Adam involved placing the head on the ground or just bowing. | 521 519 | What kind of prostration did the angels perform for Prophet Adam (peace be upon him)? | 519 | What was the nature of the prostration of Prophet Yusuf (peace be upon him) to his parents? | 521 519 | Why did Iblis refrain from prostrating to Adam? | 519 | A severe ignorance of Bakr. | 523 520 | A ruling of the Quran can be abrogated by Hadith. | 520 | The great Imam Muhammad bin Abbad is a Tabi'i and a student of Mother of the Believers Siddiqa, Abdullah bin Umar, Abdullah bin Abbas, Abu Huraira, and Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them). | 523 520 | Refutation of Bakr's argument from several perspectives by the author (mercy of Allah be upon him). | 520 | Imam Ibn Jurayj is from the Taba' Tabi'in, a student of Imam Ja'far al-Sadiq and the paternal grandfather-teacher of Imam Shafi'i. | 523 520 | Firstly, Allah Almighty gave the command to the angels to prostrate to Adam before the creation of Adam (peace be upon him). | 520 | The prostration of recitation which becomes obligatory in prayer can also be performed immediately in the form of bowing (Ruku'). Similarly, intending for this prostration in the Ruku' of prayer, provided it is not after a gap of four verses. | 523 520 | The rulings for angels and humans are different. | 520 | Second reason. | 524 520 | The command given to the angels was not from the Shari'ah before us. | 520 | Was the prostration for Adam and Yusuf themselves, or for Allah Almighty? | 524 520 | Prophets (peace be upon them) do not perform prohibited acts. | 520 | The Kaaba is the direction (Qibla) for prayer, and the prayer is for Allah Almighty. | 524 520 | The absence of prohibition of an act in Shariah is of two types. | 520 | Analogy against an explicit text is the work of Iblis. | 528 520 | There is a difference between Shari'ah permissibility and original permissibility. Original permissibility is not a Shari'ah ruling, but rather the absence of a ruling. | 520 | Kaaba is not just the name of a house made of stones. | 528

फतावा रज़विया जिल्द 22

518 | जिस प्रकार अल्लाह तआला के कलाम में मुतशाबिहात हैं, उसी प्रकार धर्म के बड़ों के कलाम में भी हैं। | 518 | दूसरा, कुरान करीम से मसूद अन्हा के लिए सजदे की वैधता का प्रमाण कई कारणों से बिल्कुल असत्य साबित होना। | 520 518 | चौथा अध्याय। | 518 | पहला कारण। | 521 518 | आदम और यूसुफ (अलैहिमुस्सलाम) के सजदे पर चर्चा और अनुमति देने वालों के तर्कों की अमान्यता का प्रमाण प्रबल साक्ष्यों के साथ। | 518 | विद्वानों में मतभेद है कि आदम का सजदा ज़मीन पर सिर रखना था या सिर्फ झुकना। | 521 519 | फ़रिश्तों ने हज़रत आदम (अलैहिस्सलाम) को कौन सा सजदा किया था? | 519 | यूसुफ (अलैहिस्सलाम) का उनके माता-पिता के प्रति सजदे का स्वरूप क्या था? | 521 519 | इबलीस आदम को सजदा करने से क्यों रुक गया? | 519 | बक्र की एक घोर अज्ञानता। | 523 520 | कुरान का आदेश हदीस से निरस्त हो जाता है। | 520 | महान इमाम मुहम्मद बिन अब्बाद ताबिई हैं और उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका, अब्दुल्ला बिन उमर, अब्दुल्ला बिन अब्बास, अबू हुरैरा और जाबिर बिन अब्दुल्ला (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के छात्र हैं। | 523 520 | लेखक (रहमतुल्लाह अलैह) द्वारा बक्र के तर्क का कई कारणों से खंडन। | 520 | इमाम इब्न जुरैज तबअ ताबिईन में से हैं, इमाम जाफ़र सादिक के छात्र और इमाम शाफ़ई के परदादा-उस्ताद हैं। | 523 520 | प्रथम, अल्लाह तआला ने आदम (अलैहिस्सलाम) की रचना से पहले ही फ़रिश्तों को आदम को सजदा करने का आदेश दिया था। | 520 | नमाज़ में अनिवार्य होने वाला सजदा तिलावत तुरंत रुकू की शक्ल में भी अदा हो जाता है, इसी तरह नमाज़ के रुकू में इस सजदे की नीयत करने से, जबकि चार आयतों का अंतराल न हो। | 523 520 | फ़रिश्तों और इंसानों के लिए नियम अलग-अलग हैं। | 520 | दूसरा कारण। | 524 520 | फ़रिश्तों को जो आदेश दिया गया था वह हमसे पहले की शरीयत नहीं थी। | 520 | आदम और यूसुफ का सजदा उन्हें था या अल्लाह अज्ज़ व जल्ल को। | 524 520 | नबी (अलैहिमुस्सलाम) निषिद्ध कार्य नहीं करते। | 520 | काबा नमाज़ का क़िबला है और नमाज़ अल्लाह तआला के लिए है। | 524 520 | शरीयत में किसी कार्य की मनाही का न होना दो प्रकार का होता है। | 520 | नस कतई के मुक़ाबले में क़यास इबलीस का काम है। | 528 520 | इबाहते शरीय और इबाहते असली में अंतर है। इबाहते असली कोई धार्मिक नियम नहीं है बल्कि नियम का अभाव है। | 520 | काबा केवल पत्थरों से बने घर का नाम नहीं है। | 528

पृष्ठ 50/692

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

۵۱۸ | متشابہات جس طرح اللہ تعالیٰ کے کلام میں ہیں اسی طرح اکابرِ دین کے کلام میں بھی ہیں۔ | ۵۱۸ | ثانیاً قرآنِ کریم سے سجدہ مسجود عنہا کا جواز قطعاً ثابت ہونا بوجوہ باطل ہے۔ | ۵۲۰ ۵۱۸ | فصلِ چہارم۔ | ۵۱۸ | وجہ اول۔ | ۵۲۱ ۵۱۸ | سجدہ آدم و یوسف علیہما الصلوۃ والسلام کی بحث اور دلائلِ قاہرہ سے بطلانِ استدلالِ مجوزین کا ثبوت۔ | ۵۱۸ | علماء کو اختلاف ہے کہ سجدہ آدم زمین پر سر رکھنا تھا یا صرف جھکنا۔ | ۵۲۱ ۵۱۹ | ملائکہ کا حضرت آدم علیہ السلام کو سجدہ کون سا تھا۔ | ۵۱۹ | یوسف علیہ الصلوۃ والسلام کو ان کے والدین کے سجدہ کی نوعیت کیا تھی۔ | ۵۲۱ ۵۱۹ | ابلیس سجدہ آدم سے کیوں باز رہا۔ | ۵۱۹ | بکر کی ایک سخت جہالت۔ | ۵۲۳ ۵۲۰ | حکمِ قرآن حدیث سے منسوخ ہو جاتا ہے۔ | ۵۲۰ | امام اجل محمد بن عباد تابعی ہیں اور ام المومنین صدیقہ، عبد اللہ بن عمر، عبد اللہ بن عباس، ابوہریرہ اور جابر بن عبد اللہ کے شاگرد ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہم۔ | ۵۲۳ ۵۲۰ | مصنف علیہ الرحمہ کی طرف سے استدلال بکر پر کئی وجوہ سے رد۔ | ۵۲۰ | امام ابن جریج تبع تابعین سے ہیں امام جعفر صادق کے شاگرد اور رفع امام شافعی کے دادا استاد ہیں۔ | ۵۲۳ ۵۲۰ | اولاً ملائکہ کو سجدہ آدم کا حکم اللہ تعالیٰ نے آفرینش آدم علیہ الصلوۃ والسلام سے پہلے دیا تھا۔ | ۵۲۰ | جو سجدہ تلاوت نماز میں واجب ہو فوراً بشکل رکوع بھی ادا ہو جاتا ہے یو نہی رکوع نماز میں اس سجدہ کی نیت کرنے سے جبکہ چار آیت کا فصل دے کر نہ ہو۔ | ۵۲۳ ۵۲۰ | ملائکہ وبشر کے احکام جدا ہیں۔ | ۵۲۰ | وجہ دوم۔ | ۵۲۴ ۵۲۰ | جو حکم ملائکہ کو دیا گیا وہ شریعت من قبلنا نہیں۔ | ۵۲۰ | سجدہ آدم ویوسف ان دونوں کو تھا یا اللہ عزوجل کو۔ | ۵۲۴ ۵۲۰ | انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام فعل ممنوع نہیں کرتے۔ | ۵۲۰ | کعبہ نماز کا قبلہ ہے اور نماز اللہ تعالیٰ کے لئے ہے۔ | ۵۲۴ ۵۲۰ |

شریعت میں کسی فعل کی عدم ممانعت دو طرح سے ہوتی ہے۔ | ۵۲۰ | نص قطعی کے مقابلے میں قیاس کارِ ابلیس ہے۔ | ۵۲۸ ۵۲۰ | اباحتِ شرعیہ اور اباحتِ اصلیہ میں فرق ہے اباحتِ اصلیہ حکمِ شرعی نہیں بلکہ عدمِ حکم ہے۔ | ۵۲۰ | کعبہ محض پتھروں سے بنے ہوئے مکان کا نام نہیں۔ | ۵۲۸

Volume 22 Fatawa Rizvia

Page	Content
529	Third Reason.
529	Imam 'Ata bin Abi Rabah is the teacher of Imam Abu Hanifah.
529	A fine reason regarding the verse of Surah Yusuf.
531	Fourth Reason.
531	The laws of previous nations are not a definitive proof for us.
532	Fifth Reason.
532	By consensus of reason and tradition, a specific occurrence does not have generality.
532	Analogical reasoning (Qiyas) is speculative (Zanni).
532	Secondly, a speculative denial is sufficient for a speculative matter.
533	Calumny against Al-Hidaya by Al-Bahr.
534	Calumny against Radd al-Muhtar by Qazi Khan.
536	What has occurred cannot become non-occurred.
536	Prostration is the ultimate form of veneration.
536	For ultimate veneration, supreme greatness is required.
536	Using the highest level of veneration for a lower level is clear injustice.
537	The removal of original permissibility is not abrogation (naskh).
538	Marginal notes on the treatise "Al-Zubdatu al-Zakiyyah".
543	A Pir (spiritual guide) who does not stop disciples from prostrating is at fault; it is obligatory for him to stop them, and obligatory for disciples to abstain from this forbidden act.
543	Account of a debate regarding the prostration of greeting (Sajdah Tahiyyah) and ecstasy (Tawajud), authored by Maulvi Abdul Qadir Jaunpuri, who himself sent the inquiry to the author (Ala Hazrat).
543	The stance of the first party and their arguments.
543	The stance of the second party and their arguments.
549	The author's decision.

Page	Content
534	A Hadith that is not report-wise mutawatir (consecutive) but is accepted as mutawatir, its abrogation of a definitive ruling is permissible.
534	The verse regarding bequest to parents and relatives, though specified in the Quran, was abrogated by the Hadith "No bequest for an heir".
534	There are two types of Mutawatir (consecutive reports).
535	Consensus (Ijma) is not an abrogator or abrogated itself, but it is certainly evidence of abrogation.
535	A report (khabar) is not abrogated.
549	Answer to the inquiry by the author (Mercy of Allah be upon him).
549	Undoubtedly, in our pure Shariah, the prostration of greeting for anyone other than God has been made forbidden.
549	Laws of those before us are proof only until our Shariah does not forbid them; after prohibition, original permissibility cannot be used as an argument.
550	Originality of things is permissibility, but after Shariah's prohibition, permissibility cannot remain.
550	The Companion's prostration on the noble forehead was not a prostration of greeting to the Prophet (peace and blessings be upon him), but rather a prostration of worship to Allah Almighty, while the Prophet's forehead was at that time the place of prostration (masjid).

जिल्द 22 फतावा रिज़विया

पृष्ठ	विवरण
५२९	तीसरा कारण।
५२९	इमाम अता बिन अबी रबाह, इमाम अबू हनीफा के उस्ताद हैं।
५२९	सूरह यूसुफ की आयत का उत्कृष्ट कारण।
५३१	चौथा कारण।
५३१	पिछली शरीअतों का हमारे लिए दलील होना निश्चित नहीं है।
५३२	पांचवां कारण।
५३२	अक्ल और नक्ल के इत्तेफाक से किसी विशेष घटना में व्यापकता (उमूम) नहीं होती।
५३२	कयास (अनुमान) ज़न्नी (संभावित) होता है।
५३२	दूसरा यह कि ज़न्नी (संभावित) के इनकार के लिए ज़न्नी दलील काफी है।
५३३	अल-बहर का अल-हिदाया पर झूठा आरोप।
५३४	
५३६	जो घटित हो चुका वह अघटित नहीं हो सकता।
५३६	सजदा चरम सम्मान (ताज़ीम) है।
५३६	चरम सम्मान के लिए अत्यंत महानता आवश्यक है।
५३६	कम दर्जे के सम्मान के लिए उच्चतम स्तर का सम्मान करना स्पष्ट अन्याय है।
५३७	मूल अनुमति (इबाहते असलिया) का हटना मंसूख (निरस्त) होना नहीं है।
५३८	रिसाला "अज़-जुब्दतुल ज़किया" के हाशिये।
५४३	मुरीदों को सजदे से न रोकने वाला पीर गुनाहगार है, उस पर फ़र्ज़ है कि मुरीदों को सजदे से रोके और मुरीदों पर फ़र्ज़ है कि इस हराम काम से बाज़ आएं।
५४३	सजदा-ए-तहिया और तवाजद के बारे में एक बहस का हाल जिसके लेखक मौलवी अब्दुल कादिर जौनपुरी थे और उन्होंने ही लेखक (आला हज़रत) की सेवा में सवाल (इस्तिफ़ता) भेजा था।
५४३	प्रथम पक्ष का रुख और उनके तर्क।
५४३	द्वितीय पक्ष का रुख और उनके तर्क।
५४९	लेखक का निर्णय।

पृष्ठ	विवरण
	काज़ी खान का रद्दुल मुहतार पर झूठा आरोप।
५३४	जो हदीस रिवायत के लिहाज़ से मुतवातिर न हो लेकिन मकबूलियत के लिहाज़ से मुतवातिर हो, उससे कतई (निश्चित) हुक्म का मंसूख होना जायज़ है।
५३४	हदीस "वारिस के लिए वसीयत नहीं" से माता-पिता और रिश्तेदारों के लिए वसीयत, जो कुरान में स्पष्ट थी, मंसूख (निरस्त) कर दी गई।
५३४	मुतवातिर की दो किस्में हैं।
५३५	इज्मा (आम सहमति) खुद नासिख या मंसूख नहीं है, लेकिन निरस्तीकरण की दलील ज़रूर है।
०३५	खबर मंसूख नहीं होती।
५४९	मुसन्निफ़ (लेखक) रहमतुल्लाह अलैह की तरफ से सवाल का जवाब।
५४९	निस्संदेह हमारी शरीअत-ए-मुतह्हरा में अल्लाह के सिवा किसी और के लिए सजदा-ए-तहिया हराम फरमाया गया है।
५४९	हमसे पहले की शरीअतें तब तक हुज्जत (तर्क) हैं जब तक हमारी शरीअत मना न फरमाए; मना करने के बाद मूल अनुमति से दलील नहीं दी जा सकती।
५५०	वस्तुओं में मूल रूप से अनुमति है, लेकिन शरीअत द्वारा मना किए जाने के बाद अनुमति नहीं रह सकती।
०५०	सहाबी का पेशानी-ए-अकदस पर सजदा हुज़ूर (स.अ.व.) को सजदा-ए-तहिया नहीं था बल्कि अल्लाह तआला के लिए सजदा-ए-इबादत था, अलबत्ता हुज़ूर (स.अ.व.) की पेशानी उस वक्त मस्जिद यानी सजदे का स्थान थी।

صفحہ	مضمون
۵۲۹	وجہ سوم۔
۵۲۹	امام عطاء بن ابی رباح امام ابو حنیفہ کے استاذ ہیں۔
۵۲۹	آیت سورۃ یوسف کی وجہ نفیس۔
۵۳۱	وجہ چہارم۔
۵۳۱	شرائع سابقہ کا ہم پر حجت ہونا قطعی نہیں۔
۵۳۲	وجہ پنجم۔
۵۳۲	باتفاق عقل و نقل واقعہ حال کے لئے عموم نہیں ہوتا۔
۵۳۲	قیاس ظنی ہوتا ہے۔
۵۳۶	واقع غیر واقع نہیں ہو سکتا۔
۵۳۶	سجدہ غایت تعظیم ہے۔
۵۳۶	غایت تعظیم کے لئے نہایت عظمت درکار۔
۵۳۶	کم درجہ تعظیم کے لئے انتہا درجے کی تعظیم ظلم صریح ہے۔
۵۳۷	اباحت اصلیہ کا رفع نسخ نہیں۔
۵۳۸	حواشی رسالہ الزبدۃ الزکیۃ
۵۴۳	مریدین کو سجدہ سے منع نہ کرنے والا پیر خطاکار ہے اس پر فرض ہے کہ مریدوں کو سجدہ سے منع کرے اور مریدوں پر فرض ہے کہ اس فعل حرام سے باز آجائیں۔
۵۴۳	سجدہ تحیہ اور تواجد کے بارے میں ایک مباحثہ کا حال جس کے مصنف مولوی عبدالقادر جو پوری تھے اور

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
			انھوں نے ہی مصنف علامہ الرحمۃ کی خدمت میں استفتاء بھیجا۔
۵۳۲	ثانیاً ظنی کے انکار کو ظنی بس ہے۔	۵۴۳	فریق اول کا موقف اور ان کے دلائل
۵۳۳	بجر کا ہدا یہ پر افتراء۔	۵۴۳	فریق ثانی کا موقف اور ان کے دلائل۔
۵۳۴	قاضی خاں ورد المختار پر افتراء۔	۵۴۹	مصنف کا فیصلہ۔
۵۳۴	جو حدیث روایتہ متواتر نہ ہو مگر مقبولاً متواتر ہو اس سے قطعی کا نسخ روا ہے۔	۵۴۹	مصنف علیہ الرحمہ کی طرف سے جواب استفتاء۔
۵۳۴	حدیث لا وصیۃ لوارث سے وصیت والدین واقربین کہ منصوص قرآن تھی منسوخ کی گئی۔	۵۴۹	بلاشبہ ہماری شریعت مطہرہ میں غیر خدا کے لئے سجدہ تحیہ حرام فرمایا گیا۔
۵۳۴	متواتر کی دو قسمیں ہیں۔	۵۴۹	شرائع من قبلنا اس وقت تک حجت ہیں کہ ہماری شریعت ممانعت نہ فرماتے منع کے بعد اباحت اصلیہ سے استدلال نہیں ہو سکتا۔
۵۳۵		۵۵۰	

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
	اجماع ناسخ و منسوخ تو نہیں مگر دلیل نسخ یقینا ہے۔		اصل اشیاء میں اباحت ہے مگر بعد منع شرع اباحت نہیں رہ سکتی۔
۵۳۵	خبر منسوخ نہیں ہوتی۔	۵۵۰	صحابی کا پیشانی اقدس پر سجدہ حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کو سجدہ تحیہ نہ تھا بلکہ اللہ تعالیٰ کے لئے سجدہ عبادت تھا البتہ حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی پیشانی اس وقت مسجد یعنی موضع سجود تھی۔

550: Kissing of feet is proven from the Sunnah. | 554: The same thing can be characterized as lawful (Halal) or prohibited (Haram) based on intention and purpose. 550: Inhina (bending) is of two types: intended and as a means; detail of the ruling on both. | 554: Upon hearing the Prophet's (peace and blessings be upon him) statement "You are our master," Hazrat Zaid (may Allah be pleased with him) began to dance ecstatically. 551: It is strange to call 'Wajd' (ecstasy) prohibited (Haram), as it is an involuntary state upon which a ruling cannot be applied. | 555: Permissible and impermissible forms of crying out (in ecstasy). 551: The subject of rulings is voluntary actions, not involuntary ones. | 556: If singing involves prohibited things in Shari'a, it is undoubtedly forbidden. 551: Instruction from Hazrat Sayyiduna Mahboob-e-Ilahi (may Allah be pleased with him) to those attending 'Sama' on how to clap. | 556: Listening to good dhikr (remembrance) and good melodies is not forbidden. 552: There are two forms of dancing: one is ecstatic/unconscious, which is permissible. The second is voluntary, which has two further forms: whether it involves rhythmic swaying and bending or not. In the first case it's impermissible, and in the second case, common people should avoid it while it is not forbidden for the elite. | 556: Hazrat Junaid Baghdadi (may Allah be pleased with him) had given up Sama (listening to spiritual music) at the end of his life because no qualified singer could be found. 552: There are two forms of 'Tawajud' (seeking ecstasy) with good intention: one general, which is imitating righteous people, and the second for seekers of the path, creating a state of ecstasy so that the reality may be attained. | 557: In the virtues of Sama by Sheikh Abu Talib Makki (may Allah have mercy on him), there are types of Halal, Haram, and doubtful. 552: One form of Tawajud is reprehensible and one form is commendable. | 558: Which Sama is considered rejected and sinful by the people of truth. 553: If ecstasy prevails upon experiencing the pleasure of witnessing, then dancing is permissible. | 559: To say that the words and actions of the Sufis have no value is a very harsh statement. 554: Hazrat Ja'far (may Allah be pleased with him) danced with joy before the Prophet (peace and blessings be upon him), and he did not forbid it. |

फ़तावा-ए-रज़विया | जिल्द २२

५५०: कदम बोसी (चरण स्पर्श) सुन्नत से साबित है। | ५५४: एक ही चीज़ इरादे और मक़सद के एतबार से कभी हलाल और कभी हराम से मुतसिफ़ होती है। ५५०: इनहिना यानी झुकना दो क़िस्म का है: मक़सूद और वसीला, दोनों के हुक्म की तफ़सील। | ५५४: हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का यह फ़रमान सुनकर कि "तुम हमारे मौला हो", हज़रत ज़ैद (रज़ियल्लाहु अन्हु) वालिहाना रक़्स (उमंग में नृत्य) करने लगे। ५५१: वज्द (समाधि/कैफ़ियत) को हराम कहना अजब है क्योंकि वह एक विवशता की स्थिति है जिस पर कोई हुक्म लागू नहीं हो सकता। | ५५५: (वज्द में) चिल्लाने की जाइज़ और नाजाइज़ सूरतें। ५५१: शरई अहकाम का ताल्लुक़ स्वैच्छिक कार्यों से है न कि विवशतापूर्ण कार्यों से। | ५५६: गायन अगर शरिया द्वारा वर्जित चीज़ों पर आधारित हो तो निःसंदेह निषिद्ध है। ५५१: हज़रत सैयदुना महबूब-ए-इलाही (रज़ियल्लाहु अन्हु) द्वारा समाअ (आध्यात्मिक सभा) में उपस्थित लोगों को निर्देश कि ताली कैसे बजाई जाए। | ५५६: अच्छे ज़िक्र और अच्छी धुनों को सुनना मना नहीं है। ५५२: रक़्स की दो सूरतें हैं: एक बेख़ुद (सुध-बुध खोकर) जो जाइज़ है। दूसरी अपनी मर्ज़ी से, जिसकी पुनः दो सूरतें हैं कि उसमें शरीर की लचक और मचक है या नहीं। पहली स्थिति में नाजाइज़ और दूसरी स्थिति में आम लोगों को इससे बचना चाहिए जबकि विशिष्ट लोगों के लिए यह मना नहीं है। | ५५६: हज़रत जुनैद बग़दादी (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने जीवन के अंतिम समय में समाअ छोड़ दिया था क्योंकि कोई योग्य गायक नहीं मिलता था। ५५२: तवाजुद (वज्द का प्रयास) में नेक नियत की दो सूरतें हैं: एक आम यानी नेक लोगों की नकल करना और दूसरी पथ-प्रदर्शकों के लिए वज्द की कैफियत बनाना ताकि वास्तविकता प्राप्त हो सके। | ५५७: शैख़ अबू तालिब मक्की (रहमतुल्लाह अलैह) के अनुसार समाअ के गुणों में हलाल, हराम और संदेहास्पद के प्रकार। ५५२: तवाजुद की एक सूरत निंदनीय और एक सूरत प्रशंसनीय है। | ५५८: कौन सा समाअ सच्चे लोगों के नज़दीक अस्वीकार्य और पाप है। ५५३: यदि दिव्यानुभूति का आनंद पाकर वज्द प्रबल हो जाए तो रक़्स जाइज़ है। | ५५९: सूफ़ी संतों के बारे में यह कहना कि उनके वचनों और कार्यों का कोई महत्व नहीं है, बहुत कठोर बात है। ५५४: हज़रत जाफ़र (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के समक्ष हर्षित होकर नृत्य किया और आपने उन्हें मना नहीं फ़रमाया। |

पृष्ठ ५२ का ६९२

۵۵۰: قدم بوسی سنت سے ثابت ہے۔ | ۵۵۴: ایک ہی چیز ارادے اور مقصد کے اعتبار سے کبھی حلال اور کبھی حرام سے متصف ہوتی ہے۔ ۵۵۰: انحناء یعنی جھکنا دو قسم ہے مقصود اور وسیلہ، دونوں کے حکم کی تفصیل۔ | ۵۵۴: حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا یہ فرمان سن کر کہ تم ہمارے مولی ہو حضرت زید رضی اللہ تعالیٰ عنہ والہانہ رقص کرنے لگے۔ ۵۵۱: وجد کو حرام کہنا عجب ہے کہ وہ حالت اضطراری ہے جس پر حکم ہو ہی نہیں سکتا۔ | ۵۵۵: چلانے کی جائز و ناجائز صورتیں۔ ۵۵۱: مورد احکام افعال اختیاریہ ہیں نہ کہ اضطراریہ۔ | ۵۵۶: غنا اگر منکرات شرعیہ پر مشتمل ہو تو بلاشبہ ممنوع ہے۔ ۵۵۱: حضرت سیدنا محبوب الہی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی سماع کے حاضرین کو ہدایت کہ تالی کیسے بجائیں۔ | ۵۵۶: اذکار حسنہ والحانات حسنہ سے سننا کوئی ممنوع نہیں۔ ۵۵۲: رقص میں دو صورتیں ہیں: ایک بیخودانہ کہ جائز ہے۔ دوسری بالاختیار، اس کی پھر دو صورتیں ہیں کہ اس میں تثنی و تکسر ہے یا نہیں۔ بصورت اول ناجائز اور بصورت ثانی عوام کو احتراز چاہئے جبکہ خواص کے لئے ممنوع نہیں۔ | ۵۵۶: حضرت جنید بغدادی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے آخر عمر میں سماع ترک فرمادیا تھا کیونکہ گانے والا کوئی اہل نہیں ملتا تھا۔ ۵۵۲: تواجد میں نیت صالحہ کی دو صورتیں ہیں ایک عام یعنی تشبہ بصلحاء کرام اور دوسری طالبان راہ کے لئے وجد کی صورت بنائے کہ حقیقت حاصل ہو جائے۔ | ۵۵۷: شیخ ابو طالب مکی علیہ الرحمہ کے مناقب سماع میں حلال، حرام اور شبہ کی اقسام ہے۔ ۵۵۲: تواجد کی ایک صورت مذموم اور ایک صورت محمود ہے۔ | ۵۵۸: کون سا سماع اہل صدق کے نزدیک مردود اور گناہ ہے۔ ۵۵۳: لذت شہود پا کر وجد غالب ہو تو رقص جائز ہے۔ | ۵۵۹: صوفیائے کرام کے بارے میں یہ کہنا کہ ان کے قول و فعل کی کوئی وقعت نہیں بہت سخت بات

ہے۔ ۵۵۴: حضرت جعفر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے سامنے خوشی سے سرشار ہو کر رقص کیا اور آپ نے منع نہ فرمایا۔ |

صفحہ ۵۲ از ۶۹۲

Fatawa Rizwia Volume 22

Page	Topic
559	Who can be more devoted to Allah Almighty and more religious than the Sufi masters.
559	Our authority for the prohibition of the prostration of greeting (Sajda-e-Tahiyah) is the explicit clarification of the jurists.
559	Interpretation of the noble verse 'And when you are greeted with a greeting...'
560	Mention of the forms of greeting.
560	The obligation to respond is only for 'Salam' and not for every form of greeting.
560	Interpretation of the noble verse 'Would he command you to disbelief after you have become Muslims?'
560	No Shari'ah can permit disbelief.
560	Allah Almighty does not command disbelief.
561	The companions of Prophet Moses (Peace be upon him) asked him to make a god for them, to which he replied, 'Indeed, you are an ignorant people.'
561	The Holy Prophet (Peace be upon him) wisely explained the ruling to a person who wanted to make adultery permissible for himself.
592	As a miracle, the Master of both worlds (Peace be upon him) removed the love for adultery from a young man's heart and replaced it with hatred for it.
562	It is permissible to kiss sacred objects out of respect, provided it does not involve any religious detriment.
562	Kissing the hands and feet of religious elders and standing up out of respect upon seeing them is permissible; however, one should not stand with folded hands, and it is forbidden for a religious elder to desire this for himself.
563	It is recommended to kiss the Holy Quran and to place it on the head and eyes or hold it to the chest out of respect.
563	The ruling on saying 'Salam' to mahram and non-mahram women.
563	Is the regular handshake between worshippers after the Fajr and Asr prayers

Page	Topic
560	The prostration of greeting is definitely not disbelief (kufr).
560	The status of Hasan's Marasil in the view of the Hadith scholars.
561	Who was the person who requested the Prophet (Peace be upon him) for permission to perform a prostration of worship?
564	according to the Hanafis a Sunnah, recommended, or disliked?
564	It is permissible to say 'Salam' to those sitting idle in the mosque, but it is disliked to say 'Salam' to those engaged in prayer, recitation, or remembrance, etc.
564	What is the ruling on a prostration of respect to a spiritual guide or teacher, and is the one who performs it a believer or a disbeliever?
565	Prostrating in worship to anyone other than God is polytheism (shirk), while a prostration of respect is not shirk but is forbidden and a major sin.

फ़तावा रिज़विया जिल्द २२

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय
५५९	सूफ़ियों से बढ़कर अल्लाह तआला की ओर झुकने वाला और उनसे बड़ा धर्मपरायण कौन हो सकता है।	५६१	हज़रत मूसा अलैहिस्सलाम के साथियों ने उनसे कहा कि हमारे लिए एक खुदा बना दें, तो आपने फ़रमाया कि तुम एक अज्ञानी कौम हो।
५५९	सज्दा-ए-तहिया (अभिवादन के सज्दे) की मनाही में हमारा प्रमाण फ़ुक़हा (विधिवेत्ताओं) के स्पष्ट बयान हैं।	५६१	व्यभिचार को अपने लिए जायज़ समझने वाले व्यक्ति को हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने हिकमत (बुद्धिमत्ता) से मसला समझाया।
५५९	आयत-ए-करीमा 'व इज़ा हुय्यीतुम बितहिय्यतिन' की व्याख्या।	५९२	सरकार-ए-दो आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने चमत्कार के रूप में एक युवक के दिल से व्यभिचार का प्रेम निकालकर उसके प्रति घृणा पैदा कर दी।
५६०	तहिया (अभिवादन) के रूपों का उल्लेख।	५६२	सम्मानित वस्तुओं को सम्मान स्वरूप चूमना जायज़ है बशर्ते कि उसमें कोई धार्मिक दोष न हो।
५६०	उत्तर देना केवल 'सलाम' के लिए अनिवार्य है न कि हर प्रकार के अभिवादन के लिए।	५६२	धार्मिक महापुरुषों के हाथ-पैर चूमना और उन्हें देखकर सम्मान में खड़ा होना जायज़ है, लेकिन हाथ बाँधकर खड़ा नहीं रहना चाहिए, और किसी धार्मिक महापुरुष का स्वयं इसकी इच्छा करना हराम है।
५६०	आयत-ए-करीमा 'अया'मुरुकुम बिल-कुफ़्रि बअद इज़ अन्तुम मुस्लिमुन' की व्याख्या।	५६३	क़ुरआन मजीद को चूमना और सम्मान स्वरूप सिर और आँखों पर रखना और सीने से लगाना मुस्तहब (पसंदीदा) है।
५६०	कोई भी शरीयत कुफ़्र को जायज़ नहीं ठहरा सकती।	५६३	महरम और ग़ैर-महरम महिलाओं को सलाम कहना कैसा है।
५६०		५६३	

पृष्ठ	विषय
	अल्लाह तबारक व तआला कुफ़्र का आदेश नहीं देता।
५६०	सज्दा-ए-तहिया निश्चित रूप से कुफ़्र नहीं है।
५६०	हदीस विद्वानों की दृष्टि में हसन की मरासील।
५६१	हुज़ूर अलैहिस्सलाम से सज्दा-ए-इबादत की प्रार्थना करने वाला व्यक्ति कौन था?
५६५	अल्लाह के सिवा किसी और को सज्दा-ए-इबादत करना शिर्क है, और ताज़ीमी सज्दा शिर्क नहीं है लेकिन हराम और गुनाह-ए-कबीरा (बड़ा पाप) है।
५६४	पीर या उस्ताद को ताज़ीमी सज्दा करना कैसा है और इसका करने वाला मोमिन है या काफ़िर?
५६४	मस्जिद में जो लोग खाली बैठे हों उन्हें सलाम करना जायज़ है और जो लोग नमाज़, तिलावत या ज़िक्र आदि में व्यस्त हों उन्हें सलाम कहना मकरूह है।
	फज्र और अस्र की नमाज़ के बाद नमाज़ियों का आपस में मुसाफ़ा (हाथ मिलाना) हनफ़ियों के नज़दीक सुन्नत है, मुस्तहब है या मकरूह?

पृष्ठ ५३ / ६९२

صفحہ	مضمون
۵۵۹	صوفیائے کرام سے بڑھ کر اللہ تعالیٰ کی طرف جھکنے والا اور ان سے بڑا دیندار کون ہو سکتا ہے۔
۵۵۹	تحریم سجدہ تحیہ میں ہماری سند تصریح فقہاء کرام ہے۔
۵۵۹	آیت کریمہ و اذا حییتم بتحیۃ کی تفسیر۔
۵۶۰	تحیہ کی صورتوں کا ذکر۔
۵۶۰	وجوب جواب صرف سلام کے لئے ہے نہ کہ ہر تحیت کے لئے۔
۵۶۱	حضرت موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام سے ان کے اصحاب نے کہا کہ ہمیں ایک خدا بنادے تو آپ نے فرمایا کہ تم جاہل قوم ہو۔
۵۶۱	زناء کو اپنے لئے حلال کرنے والے کو حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے حکمت سے مسئلہ سمجھایا۔
۵۹۲	سرکار دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے بطور معجزہ نوجوان کے دل سے محبت زنا نکال کر نفرت زنا پیدا کر دی۔
۵۶۲	اشیاء معظمہ کو تعظیماً بوسہ دینا جائز ہے جبکہ کسی حرج شرعی پر مشتمل نہ ہو۔
۵۶۲	معظم دین کے ہاتھ پاؤں چومنا اور ان کو دیکھ کر تعظیماً قیام کرنا جائز ہے مگر ہاتھ باندھے کھڑے رہنا نہ چاہئے اور کسی معظم دینی کا خود اس کی خواہش کرنا حرام ہے۔

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۵۶۰	آیت کریمہ ایامرکم بالکفر بعد اذ انتم مسلمون کی تفسیر۔	۵۶۳	قرآن مجید کو چومنا اور تعظیماً سر اور آنکھوں پر رکھنا سینے سے لگانا مستحب ہے۔
۵۶۰	کوئی شریعت جواز کفر نہیں لا سکتی۔	۵۶۳	محارم اور غیر محارم عورتوں کو سلام کہنا کیسا ہے۔
۵۶۰	اللہ تبارک و تعالیٰ کا کفر کا حکم نہیں فرماتا۔	۵۶۳	بعد نماز فجر و عصر نمازیوں کا باہم مصافحہ کا التزام عند الاحناف سنت ہے یا مستحب یا مکروہ۔
۵۶۰	سجدہ تحیت قطعاً کفر نہیں۔	۵۶۴	مسجد میں جو لوگ خالی بیٹھے ہوں ان کو سلام کرنا جائز اور جو لوگ نماز، تلاوت یاد کر و غیرہ میں مشغول ہوں ان کو سلام کہنا مکروہ ہے۔
۵۶۰	مراسیل حسن محدثین کی نظر میں۔	۵۶۴	پیر یا استاد کو سجدہ تعظیمی کیسا ہے اور اس کا مرتکب مومن ہے یا کافر۔
۵۶۱	حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے سجدہ عبادت کی درخواست والا شخص کون تھا۔	۵۶۵	غیر خدا کو سجدہ عبادت شرک ہے اور سجدہ تعظیمی شرک نہیں مگر حرام و گناہ کبیرہ ہے۔

Fatawa Razawiya Volume 22

- Shaving the beard is a prohibited alteration of God's creation, which is misguidance by Satan and a cause for divine curse. (572)
- Support for the issue from the Quran and Hadith. (572)
- Curling/grooming the beard in a way other than for Jihad is prohibited, and there is a severe warning against it in the Hadith. (573)
- Trimming or shaving the beard is several degrees worse than curling it. (573)
- Bad consequences in this world and the hereafter arise from the displeasure of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). (573)
- An unreliable excuse based on foolishness and misguidance by those who shave their beards. (573)
- Inner reformation is more important than outer adornment, but it does not allow for outer corruption and the commission of prohibited acts. (573)
- Obeying the command of Sharia and following the Sunnah of the Lawgiver is never an obstacle to inner adornment. (573)
- Proof that the person who shaves his beard is lying in his claim that his inner self is adorned. (573)
- Weak excuses cannot make prohibited acts permissible; if remorse and confession of crime follow the commission of a forbidden act, it causes a reduction in punishment, and determination to quit leads to the erasure of sin. (574)
- The Sunnah nature of the beard is definitively proven; insulting and belittling it, and mocking its followers, is Kufr (disbelief) by consensus. (574)
- The wife of the one who insults the beard will fall out of the marriage contract, and subsequent children will be illegitimate. (574)
- It is obligatory for Muslims to treat the one who belittles the beard as a Kafir (disbeliever), not to perform his funeral prayer after his death, not to bury him in a Muslim cemetery, but rather to humiliate his impure funeral as much as possible. (574)
- Cutting nails on Wednesday is prohibited according to Hadith and is a cause for vitiligo/leprosy. (574)
- A great scholar, not considering the Hadith of prohibition to be authentic, intentionally cut his nails on a Wednesday and immediately suffered from vitiligo. Then, in a dream, he was healed by the blessing of the holy hand of the

Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and immediately repented. (574)

- A request for a fatwa (Istifta) consisting of two questions regarding hair on the head. (576)
- In the Pure Sharia, only two methods have been prescribed regarding the shaving of head hair. (577)

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

- दाढ़ी मुंडवाने में अल्लाह की रचना को प्रतिबंधित तरीके से बदलना शामिल है जो शैतान की गुमराह और अल्लाह की लानत का कारण है। (572)
- कुरान और हदीस से इस मसले का समर्थन। (572)
- जिहाद के अलावा दाढ़ी को चढ़ाना (सजाना) मना है और इस पर हदीस में सख्त चेतावनी है। (573)
- दाढ़ी कटवाना या मुंडवाना, दाढ़ी चढ़ाने से कई गुना ज्यादा सख्त गुनाह है। (573)
- हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नाराजगी पर दुनिया और आख़िरत में बुरे फल मिलते हैं। (573)
- दाढ़ी मुंडवाने वालों का बेवकूफी और गुमराही पर आधारित एक अविश्वसनीय बहाना। (573)
- आंतरिक सुधार बाहरी सजावट से अधिक महत्वपूर्ण है, लेकिन इसके साथ बाहरी बिगाड़ और हराम कामों को करने की अनुमति नहीं है। (573)
- शरिया के आदेश का पालन और सुन्नत का अनुसरण आंतरिक सुंदरता में कभी बाधा नहीं बनता। (573)
- इस पर दलील कि दाढ़ी मुंडवाने वाला अपने इस दावे में झूठा है कि उसका आंतरिक हिस्सा संवरा हुआ है। (573)
- फालतू बहाने हराम चीजों को जायज़ नहीं बना सकते; प्रतिबंधित कार्य करने के बाद यदि पछतावा और अपराध की स्वीकारोक्ति हो तो वह सजा कम करने का कारण बनती है और छोड़ने का संकल्प पाप मिटाने का कारण बनता है। (574)
- दाढ़ी की सुन्नत होना निश्चित रूप से सिद्ध है; इसका अपमान करना और इसके अनुयायियों का मजाक उड़ाना सर्वसम्मति से कुफ्र है। (574)
- दाढ़ी का अपमान करने वाले की पत्नी निकाह से निकल जाएगी, उसके बाद की संतान नाजायज होगी। (574)
- मुसलमानों पर अनिवार्य है कि वे दाढ़ी का अपमान करने वाले के साथ काफिरों जैसा व्यवहार करें, मरने के बाद उसका जनाज़ा न पढ़ें, उसे मुसलमानों के कब्रिस्तान में न दफनाएं बल्कि जितना संभव हो सके उसके अपवित्र जनाज़े का अपमान करें। (574)

- हदीस के अनुसार बुधवार को नाखून काटना मना है और यह सफेद दाग (कोढ़) का कारण है। (574)
- एक महान विद्वान ने प्रतिबंध की हदीस को प्रामाणिक न मानते हुए जानबूझकर बुधवार को नाखून काटे, तो तुरंत सफेद दाग की बीमारी हो गई, फिर सपने में नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र हाथ की बरकत से चंगे हुए और तुरंत तौबा की। (574)
- सिर के बालों से संबंधित दो सवालों पर आधारित इस्तफ़्ता (फतवा की मांग)। (576)
- सिर के बालों को मुंडवाने के संबंध में पाक शरीयत में केवल दो तरीके आए हैं। (577)

पृष्ठ 55/692

- داڑھی منڈانے میں تغییر خلقت خدا بطریق ممنوع ہے جو اضلال شیطان اور موجب لعنت الٰہی ہے۔ (۵۷۲)
- مسئلہ کی تائید قرآن حدیث سے۔ (۵۷۲)
- داڑھی غیر جہاد میں چڑھانا ممنوع ہے اور اس پر حدیث سے وعید شدید۔ (۵۷۳)
- داڑھی کتروانا یا منڈانا داڑھی چڑھانے سے بچند وجوہ سخت تر ہے۔ (۵۷۳)
- حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ناراضگی پر دنیا و آخرت میں ثمراتِ بد مرتب ہوتے ہیں۔ (۵۷۳)
- داڑھی منڈانے والوں کا سفاہت و ضلالت پر مبنی ایک ناقابلِ اعتبار عذر۔ (۵۷۳)
- اصلاحِ باطن آرائشِ ظاہر سے اہم تر ہے مگر اس کے ساتھ افسادِ ظاہر وارتکابِ محرمات کی اجازت نہیں۔ (۵۷۳)
- تعمیل حکم شرع و اتباع سنت شارع ہرگز آراستگی باطن میں خلل انداز نہیں۔ (۵۷۳)
- اس پر دلیل کہ داڑھی منڈانے والا اپنے اس دعویٰ میں جھوٹا ہے کہ اس کا باطن آراستہ ہے۔ (۵۷۳)
- اعذارِ بارده موجبِ تحلیلِ محرمات نہیں ہو سکتے ارتکابِ ممنوع کے ساتھ ندامت و اعترافِ جرم لاحق ہو تو وہ باعثِ تخفیف عذاب اور عزم مع الترک موجبِ محو گناہ ہو جاتا ہے۔ (۵۷۴)
- داڑھی کی سنیت قطعی الثبوت ہے اس کی توہین و تحقیر اور اس کے اتباع پر استہزاء بالاجماع کفر ہے۔ (۵۷۴)

- داڑھی کی توہین کرنے والے کی بیوی نکاح سے نکل جائے گی اس کے بعد اولاد حرام ہوگی۔ (۵۷۴)
- مسلمانوں پر لازم ہے کہ داڑھی کی تحقیر کرنے والے کے ساتھ کافروں جیسا معاملہ کریں مرنے کے بعد اس کا جنازہ نہ پڑھیں، مسلمانوں کے قبرستان میں اس کو دفن نہ کریں بلکہ حتی الامکان اس کے ناپاک جنازہ کی تذلیل کریں۔ (۵۷۴)
- بدھ کے دن ناخن کتروانا از روئے حدیث ممنوع اور موجبِ برص ہے۔ (۵۷۴)
- ایک عالمِ کبیر نے حدیثِ ممانعت کو صحیح الاسناد نہ سمجھتے ہوئے بدھ کے روز ناخن دانستہ تراشے تو فوراً برص میں مبتلا ہوئے پھر خواب میں نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے دستِ اقدس کی برکت سے شفا ہوئی اور فوراً تائب ہوئے۔ (۵۷۴)
- سر کے بالوں سے متعلق دو سوالوں پر مشتمل استفتاء۔ (۵۷۶)
- سر کے بالوں کو منڈانے کی نسبت شرعِ مطہر میں صرف دو طریقے آئے ہیں۔ (۵۷۷)

Fatawa Rizvia, Volume 22

577: Some methods of hair cutting contrary to the Sunnah. 578: Shaving part of the head (Qaza') is disliked (Makruh). 578: The form of Qaza'. 580: An inquiry (Istifta) comprising four questions. 580: Keeping the beard longer than a fistful: is it Sunnah or Makruh? 580: Did the Pride of the World (Peace be upon him) ever trim his blessed beard or not? 580: What was the length of the beard of the Holy Prophet (Peace be upon him) and Hazrat Ali al-Murtaza (Allah be pleased with him)? 581: Answer to the first question. 581: Keeping the beard for one fistful, i.e., four fingers, is obligatory (Wajib) and to keep it shorter is impermissible (Najayiz). 581: When the beard is obligatory, why is it called Sunnah? 581: When is cutting the beard impermissible, when is it permissible, and when is it obligatory? 581: The measurement of the beard will be taken from below the chin. 582: To make oneself look ugly and open the door of mockery is impermissible. 582: It is by no means the desire of the Pure Sharia to put Muslims into the calamity of mockery and backbiting. 582: The statement of Ibn Malik regarding trimming the sides of the beard for proportionality is not correct. 582: Scholars' opinions on keeping the beard according to the modern Sharia and cutting it if it is too long. 583: The best of affairs are the middle ones. 584: If the beard is very long, wisdom is diminished. 584: The blessed beard of the Leader of the Believers, Hazrat Uthman Ghani (Allah be pleased with him). 584: The blessed beards of Hazrat Farooq-e-Azam and Hazrat Ali al-Murtaza (Allah be pleased with them). 585: The appearance and blessed beard of Hazrat Ghaus-e-Azam (Allah be pleased with him). 585: Hazrat Ibn Umar (Allah be pleased with him) would hold his beard in his fist and trim the excess. 586: Reducing the beard beyond a fistful is reported from the Prophet (Peace be upon him) himself. 586: Detail of this issue from Hadith and texts of Imams: is it necessary to cut the beard beyond a fistful or not? 590: Answer to the second question. 590: The Holy Prophet (Peace be upon him) used to cut the beard beyond a fistful. 590: Answer to the third question. 590: It is completely baseless that the beard of the Holy Prophet (Peace be upon him) was only one fistful and did not grow beyond it. 591: Answer to the fourth question.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

577: बाल कटवाने के कुछ सुन्नत के खिलाफ तरीके। 578: क़ज़अ (सिर के कुछ हिस्से को मुंडवाना) मकरूह है। 578: क़ज़अ का स्वरूप। 580: चार सवालों पर आधारित एक इस्तेफ़ता (पूछताछ)। 580: एक मुट्ठी से ज़्यादा दाढ़ी रखना सुन्नत है या मकरूह? 580: क्या फख्र-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कभी अपनी दाढ़ी मुबारक को तराशा है या नहीं? 580: हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की दाढ़ी की मात्रा (लंबाई) क्या थी? 581: पहले सवाल का जवाब। 581: दाढ़ी एक मुट्ठी यानी चार अंगुल तक रखना वाजिब है और इससे कम करना नाज़ायज़ है। 581: जब दाढ़ी वाजिब है तो इसे सुन्नत क्यों कहा जाता है? 581: दाढ़ी काटना कब नाज़ायज़ है, कब जायज़ और कब वाजिब? 581: दाढ़ी की लंबाई की माप ठुड्डी के नीचे से ली जाएगी। 582: भद्दी सूरत बनाना और अपने लिए मज़ाक का दरवाज़ा खोलना नाज़ायज़ है। 582: मुसलमानों को उपहास और गीबत (बुराई) की आफत में डालना हरगिज़ शरीयत-ए-मुतह्हरा की मंशा नहीं है। 582: दाढ़ी के किनारों को तराशने के बारे में इब्न मलिक का कथन सही नहीं है। 582: दाढ़ी को आधुनिक शरीयत की सीमा तक रखने और ज़्यादा लंबी होने पर काटने के बारे में विद्वानों की राय। 583: बेहतरीन काम बीच के(मध्यम मार्ग वाले) होते हैं। 584: दाढ़ी लंबी हो तो अकल कम हो जाती है। 584: अमीरुल मोमिनीन हज़रत उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की दाढ़ी मुबारक। 584: हज़रत फ़ारूक़-ए-आज़म और हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की दाढ़ी मुबारक। 585: हज़रत ग़ौस-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) का हुलिया और दाढ़ी मुबारक। 585: हज़रत इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) दाढ़ी को मुट्ठी में पकड़ते और जो ज़्यादा होती उसे काट देते। 586: एक मुट्ठी से ज़्यादा दाढ़ी कम करना स्वयं हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत है। 586: हदीसों और इमामों की इबारतों से इस मसले का विस्तार कि एक मुट्ठी से ज़्यादा दाढ़ी को काटना ज़रूरी है या नहीं। 590: दूसरे सवाल का जवाब। 590: हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) एक मुट्ठी से ज़्यादा दाढ़ी को काट देते थे। 590: तीसरे सवाल का जवाब। 590: यह बात बिल्कुल निराधार है कि हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की दाढ़ी केवल एक मुट्ठी ही थी और उससे ज़्यादा नहीं होती थी। 591: चौथे सवाल का जवाब।

۵۷۷: بال کٹوانے کے چند خلاف سنت طریقے ۔ ۵۷۸: قزع مکروہ ہے ۔ ۵۷۸: قزع کی صورت ۔ ۵۸۰: چار سوالات پر مشتمل ایک استفتاء ۔ ۵۸۰: ایک مشت سے زیادہ داڑھی رکھنا سنت ہے یا مکروہ ۔ ۵۸۰: فخر عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنی ریش مبارک کو کبھی ترشوایا ہے یا نہیں ؟ ۵۸۰: حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور حضرت علی مرتضی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی داڑھی کی مقدار کیا تھی ۔ ۵۸۱: جواب سوال اول ۔ ۵۸۱: داڑھی ایک مشت یعنی چار انگل تک رکھنا واجب ہے اور اس سے کم کرنا ناجائز ہے ۔ ۵۸۱: داڑھی جب واجب ہے تو پھر اس کو سنت کیوں کہا جاتا ہے ۔ ۵۸۱: داڑھی کاٹنا کب ناجائز ، کب جائز اور کب واجب ہے ۔ ۵۸۱: مقدار ریش ٹھوڑی کے نیچے سے لی جائیگی ۔ ۵۸۲: بدنما صورت بنانا اور اپنے آپ دروازہ مسخریہ کھولنا ناجائز ہے ۔ ۵۸۲: مسلمانوں کو استہزاء و غیبت کی آفت میں ڈالنا مرضی شرع مطہر ہرگز نہیں ۔ ۵۸۲: تناسب کے لئے اطراف ریش کو تراشنے کے بارے میں ابن ملک کا قول درست نہیں ۔ ۵۸۲: داڑھی کو جدید شرع تک رکھنا اور زیادہ لمبی ہو تو کاٹنے میں علماء کی آراء ۔ ۵۸۳: خیر الامور اوسطھا۔ ۵۸۴: داڑھی لمبی ہو تو عقل کم ہوتی ہے ۔ ۵۸۴: امیر المومنین سیدنا عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی داڑھی مبارک ۔ ۵۸۴: سید نا فاروق اعظم و سید نا علی المرتضی رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی داڑھی مبارک ۔ ۵۸۵: سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا حلیہ اور داڑھی مبارک ۔ ۵۸۵: حضرت ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ داڑھی کو مشت میں لیتے اور زائد کو کم کردیتے ۔ ۵۸۶: مشت سے زائد داڑھی میں کمی کرنا خود حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے ماثور ہے ۔ ۵۸۶: احادیث اور عبارات ائمہ سے اس مسئلہ کی تفصیل کہ مشت سے زائد داڑھی کو کاٹنا ضروری ہے یا نہیں ۔ ۵۹۰: جواب سوال دوم ۔ ۵۹۰: حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مشت سے زائد

داڑھی کو کاٹ دیتے تھے ۔ ۵۹۰: جواب سوال سوم ۔ ۵۹۰: یہ امر محض بے اصل ہے کہ حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی داڑھی ایک مشت ہی تھی اس سے زائد نہ ہوتی تھی ۔ ۵۹۱: جواب سوال چہارم ۔

Fatawa Razvia | Volume 22

Topic	Page	Topic	Page
The blessed beard of Hazrat Ali Murtaza (may Allah be pleased with him) would fill his chest.	591	Answer to the first question.	596
Mujahideen are permitted to grow long mustaches; for others, it is unanimously disliked (Makruh).	592	The boundaries of the beard.	596
The prohibition of black hair dye for non-mujahideen is proven by authentic Hadith.	592	The fine hairs on the ears are outside the beard; similarly, the thin hairs that grow on the cheeks are not included in the beard.	596
Hazrat Usman Ghani and Imam Hasan Mujtaba (may Allah be pleased with both) used to apply dye to their hair.	592	The reason for calling the beard 'Lihya'.	596
The fact of the matter is that following our school of thought is mandatory upon us; the Mujtahid Imams have already looked into the proofs.	592	There is no harm in trimming the eyebrows and facial hair provided it does not create a resemblance to eunuchs.	596
What is the ruling for a person who becomes Muslim after reaching adulthood regarding his circumcision?	593	Answer to the second question.	59
It is not forbidden to see or show private parts (Satar) in case of necessity.	593	The hairs below the lower lip are not separate from the beard.	597
Support from the statements of the jurists (Fuqaha).	593	It is not permissible to shave any part of the beard.	597
The command to remove hair from the time of disbelief	593	The small amount of hair in the center below the lower lip is called 'Anfaqah' in Arabic and 'Pachi' in Hindi, and the	597

Topic	Page
(Jahiliyyah) and to perform circumcision is present in Hadith.	
A query containing three questions regarding beard and head hair.	595
What are the boundaries of the beard on the face, and to what extent is caution appropriate in trimming the lines?	595
How is it to shave the hair below the lower lip?	595
Keeping head hair small as is common today, and to what extent is the removal of hair from the neck and cleaning the neck correct?	595
hair on its sides is called 'Funaikeen' in Arabic and 'Kothe' in Hindi.	
Hazrat Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) would not accept the testimony of one who shaves the 'Pachi'.	597
Commander of the Faithful Umar bin Abdul Aziz rejected the testimony of one who plucks the 'Kothe'.	597
Plucking white hairs is disliked (Makruh).	598

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की मुबारक दाढ़ी सीने को भर देती थी।	591	पहले सवाल का जवाब।	596
मुजाहिदीन को मूँछें(लबें) बढ़ाने की इजाज़त है, दूसरों के लिए सर्वसम्मति से मकरूह है।	592	दाढ़ी की सीमाएँ।	596
गैर-मुजाहिदीन के लिए काले ख़िज़ाब (बालों का रंग) की मनाही सही हदीस से साबित है।	592	कानों पर जो रोंगटे होते हैं वे दाढ़ी से बाहर हैं, इसी तरह गालों पर जो हल्के बाल निकलते हैं वे दाढ़ी में शामिल नहीं हैं।	596
हज़रत उस्मान गनी और इमाम हसन मुज्तबा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) बालों में ख़िज़ाब लगाया करते थे।	592	दाढ़ी को 'लिह्या' कहने की वजह।	596
हकीकत यह है कि हम पर मज़हब की पैरवी लाज़िम है, दलीलों पर मुजतहिद इमाम गौर फरमा चुके हैं।	592	भौंहों और चेहरे के बालों को काटने में कोई हर्ज नहीं, बशर्ते कि हिजड़ों से समानता पैदा न हो।	596
कोई व्यक्ति बालिग होने के बाद मुसलमान हो, तो उसके ख़तने के बारे में क्या हुक्म है?	593	दूसरे सवाल का जवाब।	59
ज़रूरत के समय सतर (निजी अंग) देखना या दिखाना मना नहीं है।	593	निचले होंठ के नीचे जो बाल हैं वे दाढ़ी से अलग नहीं हैं।	597
फुक़हा (विधिवेत्ताओं) के बयानों से पुष्टि।	593	दाढ़ी के किसी भी हिस्से को मुँडाना जायज़ नहीं है।	597
	593	निचले होंठ के बीच में जो थोड़े से बाल होते हैं, उन्हें अरबी में 'अनफ़क़ा' और हिंदी में "पची" कहा	597

विषय	पृष्ठ
कुफ़्र (अविश्वास) के ज़माने के बाल हटाने और ख़तना करने का हुक्म हदीस में आया है।	
दाढ़ी और सिर के बालों से संबंधित तीन सवालों पर आधारित इस्तफ़ता (पूछताछ)।	595
दाढ़ी की सीमाएँ चेहरे पर कहाँ तक हैं और ख़त (सीमा रेखा) बनवाने में कहाँ तक एहतियात (सावधानी) उचित है?	595
निचले होंठ के नीचे जो बाल हों उन्हें मुँडाना कैसा है?	595
सिर के बाल छोटे-छोटे रखना जैसा कि आजकल आम है, और फिर गर्दन से उनकी दरुश्ती और गर्दन की सफ़ाई कहाँ तक सही है?	595
जाता है, और उसके दोनों तरफ के बालों को अरबी में "फ़ुनैकीन" और हिंदी में "कोठे" कहा जाता है।	
हज़रत फारूक-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) 'पची' मुँडाने वाले की गवाही कुबूल नहीं फरमाते थे।	597
अमीरुल मोमिनीन उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ ने 'कोठों' को उखाड़ने वाले की गवाही रद्द कर दी।	597
सफेद बाल उखाड़ना मकरूह है।	598

موضوع	صفحہ	موضوع	صفحہ
حضرت علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی داڑھی مبارک سینہ کو بھر دیتی تھی۔	۵۹۱	جواب سوال اول۔	۵۹۶
مجاہدین کو لبیں بڑھانے کی اجازت ہے اوروں کو بالا تفاق مکروہ ہے۔	۵۹۲	داڑھی کی حدود۔	۵۹۶
غیر مجاہدین کے لئے سیاہ خضاب کی حرمت حدیث صحیح سے ثابت ہے۔	۵۹۲	کانوں پر جو رونگٹے ہوتے ہیں وہ داڑھی سے خارج ہیں یونہی گالوں پر جو خفیف بال نکلتے ہیں داڑھی میں داخل نہیں۔	۵۹۶
حضرت عثمان غنی اور امام حسن مجتبیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہما بالوں کو خضاب لگایا کرتے تھے۔	۵۹۲	داڑھی کو لحیہ کہنے کی وجہ۔	۵۹۶
حقیقت امر یہ ہے کہ ہم پر اتباع مذہب لازم ہے دلائل میں نظر ائمہ مجتہدین فرما چکے ہیں۔	۵۹۲	دو ابروؤں اور چہرے کے بالوں کو کاٹنے میں حرج نہیں بشرطیکہ ہیجڑوں سے مشابہت پیدا نہ ہو۔	۵۹۶

موضوع	صفحہ
کوئی شخص بالغ ہونے کے بعد مسلمان ہو اس کے ختنہ کے بارے میں کیا حکم ہے۔	۵۹۳
بوقت ضرورت ستر دیکھنا دکھانا منع نہیں۔	۵۹۳
عبارات فقہاء سے تائید۔	۵۹۳
زمانہ کفر کے بال اتارنے اور ختنہ کرنے کا حکم حدیث میں وارد ہے۔	۵۹۳
داڑھی اور سر کے بالوں سے متعلق تین سوالات پر مشتمل استفتاء۔	۵۹۵
داڑھی کی حدود چہرہ پر کہاں تک ہیں اور خط بنوانے میں کہاں تک احتیاط مناسب ہے۔	۵۹۵
لب زیریں کے نیچے جو بال ہوں ان کا منڈانا کیسا ہے۔	۵۹۵
جواب سوال دوم۔	۵۹
لب زیریں کے نیچے جو بال ہیں وہ داڑھی سے جدا نہیں۔	۵۹۷
داڑھی کے کسی جز کا مونڈ نا جائز نہیں۔	۵۹۷
لب زیریں کے وسط میں میں جو تھوڑے سے بال ہوتے ہیں ان کو عربی میں عنفقہ اور ہندی میں "پچی" کہا جاتا ہے اور اس کے جانبین میں جو بال ہوتے ہیں ان کو عربی میں "فنیکین" اور ہندی میں "کوٹھے" کہا جاتا ہے۔	۵۹۷
حضرت فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ پچی کے منڈانے والے کی شہادت قبول نہ فرماتے۔	۵۹۷
امیر المؤمنین عمر بن عبدالعزیز نے کوٹھوں کو اکھاڑنے والے کی گواہی رد فرمادی۔	۵۹۷
سفید بال اکھاڑنے مکروہ ہیں۔	۵۹۸

سر کے بال چھوٹے چھوٹے

رکھنا جیسا کہ آج کل شائع ہے

اور پھر گردن سے ان کی درشتی ۵۹۵

اور گردن کی صفائی کہاں تک

درست ہے۔

صفحہ 57 از 692

Fatawa Razawiya, Volume 22

Rulings / Topics	Ref No.	Rulings / Topics	Page
Permission is given to cut the hair below the lower lip when necessary.	599	Inquiry regarding cutting the navel of a newborn.	203
Answer to question three.	599	It is permissible for a guardian to cut the navel string etc. of a girl or boy.	204
All new types of hair trimmings are against the Sunnah.	599	A child has no satr (private parts to be concealed).	204
Shaving the hair on the back of the neck is permissible for the need of cupping and is disliked (Makruh) without need.	599	A father can circumcise his small child.	204
Ruling on shaving the hair of the neck, chest, and back.	599	It is prohibited (Haram) for a strange man to go near an unveiled woman in all circumstances, and in a state of veiling, the state of lochia (nifas) or otherwise is the same.	204
Whether it is permissible for a man to trim pubic hair with scissors and for a woman to use a razor.	600	Growing head hair from mid-ear to the shoulders is permissible; more than that is prohibited (Haram) for a man.	205
What is better for removing pubic hair for men and women, shaving or plucking?	601	In the permissibility or impermissibility of growing hair, the poor and non-poor are all equal.	205
The noble verse 'having your heads shaved and [hair] cut short' mentions shaving and cutting for Hajj; it is not related to routine matters.	601	Men who adopt feminine styles, like braiding hair or tying a bun and growing hair down to the chest or waist, are openly sinful (Fasiq Mu'lin).	205
Meaning of Taqseer (cutting hair) in Hajj.	602	Prayer behind an openly sinful person is strongly disliked (Makruh Tahrimi) and must be repeated.	205

Rulings / Topics	Ref No.	Rulings / Topics	Page
The Sunnah is either to keep hair on the whole head and part it, or to shave the whole head.	602	The notion that only the inner self must be pure, regardless of the outer appearance, is purely false.	205
Support from the statements of the Imams.	602	Trimming the beard so much that it becomes less than a handful is a sin and impermissible. Likewise, getting it thinned from the chin area is forbidden.	205
Question and answer regarding female circumcision.	602	Inquiry consisting of six questions.	205
Where people mock the tail of the turban (shamla), a tail should not be kept.	603	What is the minimum length of the beard, such that keeping it shorter would make one a sinner?	205
One who is unaware of the conditions of the people of his time is ignorant.	603		

फ़तावा रज़विया, जिल्द २२

विषय/फ़तवा	संदर्भ संख्या	विषय/फ़तवा	पृष्ठ
ज़रूरत के समय निचले होंठ के नीचे के बाल काटने की अनुमति है।	५९९	नवजात शिशु की नाल काटने से संबंधित प्रश्न (इस्तफ़ता)।	२०३
तीसरे सवाल का जवाब।	५९९	लड़की या लड़के की नाल काटना आदि वली (अभिभावक) के लिए जायज़ है।	२०४
बाल काटने के सभी नए तरीके सुन्नत के खिलाफ हैं।	५९९	बच्चे का कोई सतर (छिपाये जाने वाले अंग) नहीं है।	२०४
गर्दन के पीछे के बाल मुंडवाना कपिंग (पछना) की ज़रूरत के लिए जायज़ है और बिना ज़रूरत के मकरूह (नापसंद) है।	५९९	पिता अपने छोटे बच्चे का खतना कर सकता है।	२०४
गर्दन, सीने और पीठ के बाल मुंडवाने का हुक्म।	५९९	पराई औरत के पास बे-पर्दा जाना हर हाल में हराम है, और पर्दे की हालत में निफ़ास (प्रसवोत्तर रक्तस्राव) और ग़ैर-निफ़ास एक समान हैं।	२०४
अगर पुरुष नाभि के नीचे के बाल कैंची से काटे और औरत उस्तरा (रेज़र) इस्तेमाल करे तो जायज़ है या नहीं।	६००	सिर के बाल कान के बीच से कंधों तक बढ़ाना जायज़ है, इससे ज़्यादा पुरुष के लिए हराम है।	२०५
नाभि के नीचे के बालों को हटाने में पुरुष और महिला के लिए मुंडवाने (हलक़) और उखाड़ने (नत्फ़) में से क्या बेहतर है?	६०१	बाल बढ़ाने की अनुमति या निषेध में गरीब और गैर-गरीब सभी समान हैं।	२०५
आयत-ए-करीमा 'मुहल्लीक़ीना रुऊसुकुम व मुक़स्सिरीन' में हज के दौरान सिर मुंडवाने और बाल कटवाने का उल्लेख है; इसका	६०१	महिलाओं की तरह चोटी गुंथवाने या जूड़ा बांधने वाले और सीने या कमर	२०५

विषय/फ़तवा	संदर्भ संख्या	विषय/फ़तवा	पृष्ठ
सामान्य दिनचर्या के कार्यों से कोई संबंध नहीं है।		तक बाल बढ़ाने वाले पुरुष 'फ़ासिक़-ए-मुअलन' (खुले तौर पर पापी) हैं।	
'तक़सीर-ए-हज' का मतलब।	६०२	खुले तौर पर पापी (फ़ासिक़-ए-मुअलन) के पीछे नमाज़ मकरूह-ए-तहरीमी है और उसे दोहराना वाजिब (अनिवार्य) है।	२०५
सुन्नत यह है कि या तो पूरे सिर पर बाल रखकर मांग निकाली जाए या पूरा सिर मुंडवा लिया जाए।	६०२	यह विचार कि केवल अंतरात्मा (बातिन) शुद्ध होनी चाहिए, चाहे बाहरी रूप (ज़ाहिर) कैसा भी हो, पूरी तरह से गलत (बातिल) है।	२०५
इमामों के बयानों से समर्थन।	६०२	दाढ़ी इतनी कटवाना कि वह एक मुट्ठी से कम हो जाए, गुनाह और नाजायज़ है। इसी तरह ठुड्डी पर से बाल कटवाना हराम है।	२०५
महिलाओं के खतने से संबंधित प्रश्न और उसका उत्तर।	६०२	छह सवालों पर आधारित इस्तफ़ता।	२०५
जहाँ लोग पगड़ी के शामले (पूंछ) का मज़ाक उड़ाते हों, वहाँ शामला नहीं रखना चाहिए।	६०३	दाढ़ी की कम से कम लंबाई कितनी है, जिससे कम रखने वाला गुनहगार होगा?	२०५
जो अपने ज़माने के लोगों की स्थिति से अनजान है, वह अज्ञानी है।	६०३		

موضوع / مسئلہ	نمبر شمار	موضوع / مسئلہ	صفحہ
لب زیریں کے نیچے بال کاٹنے کی بوقت ضرورت اجازت ہے۔	۵۹۹	نو مولود کی ناف کاٹنے سے متعلق استفتاء	۲۰۳
جواب سوال سوم۔	۵۹۹	لڑکی یا لڑکے کی ناف کاٹھاولی وغیرہ ولی سب کو جائز ہے۔	۲۰۴
نئی نئی تراشیں سب خلافِ سنت ہیں۔	۵۹۹	بچے کا کوئی ستر نہیں۔	۲۰۴
گدی کے بال منڈوانا پچھنوں کی ضرورت سے جائز اور بلا ضرورت مکروہ ہے۔	۵۹۹	باپ اپنے چھوٹے بچے کا ختنہ کرسکتا ہے۔	۲۰۴
گردن، سینے اور پشت کے بال منڈوانے کا حکم۔	۵۹۹	بیگانے مرد کا بے پردہ عورت کے پاس جانا ہر حالت میں حرام اور پردہ کی حالت میں نفاس و غیر نفاس یکساں ہیں۔	۲۰۴
مرد اگر زیر ناف کے بال مقراض سے تراشے اور عورت استرہ لے تو جائز ہے یا نہیں۔	۶۰۰	سر کے بال نصف کان سے کندھوں تک بڑھانا جائز، اس سے زیادہ مرد کو حرام ہے۔	۲۰۵
	۶۰۱		۲۰۵

موضوع / مسئلہ	نمبر شمار	موضوع / مسئلہ	صفحہ
موئے زیر ناف کو دور کرنے میں مرد و عورت کے لئے حلق و نتف میں سے افضل کیا ہے۔		بال بڑھانے کے جواز و عدم جواز میں فقراء غیر فقراء سب یکساں ہیں۔	
آیہ کریمہ محلقین رؤسکم و مقصرین میں حج کے حلق و قصر کا ذکر ہے اسے عادی امور سے تعلق نہیں۔	۶۰۱	نسوانی وضع بنانے والے چوٹی گندھوانے یا جوڑا باندھنے والے اور سینہ یا کمر تک بال بڑھانے والے مرد فاسق معلن ہیں۔	۲۰۵
تقصیرِ حج کا مطلب۔	۶۰۲	فاسق معلن کے پیچھے نماز مکروہِ تحریمی واجب الاعادہ ہے۔	۲۰۵
سنت یا تو سارے سر پر بال رکھ کر مانگ نکالنا ہے یا سارا سر منڈانا ہے۔	۶۰۲	یہ خیال کہ باطن صاف ہونا چاہئے ظاہر کیسا ہی ہو محض باطل ہے۔	۲۰۵
عباراتِ ائمہ سے تائید۔	۶۰۲	داڑھی اتنی کتروانا کہ ایک مشت سے کم ہو جائے گناہ و ناجائز ہے۔ یونہی ٹھوڑی پر سے کھلوانا حرام ہے۔	۲۰۵
عورتوں کے ختنہ سے متعلق سوال اور اس کا جواب۔	۶۰۲	چھ سوالوں پر مشتمل استفتاء۔	۲۰۵
جہاں لوگ عمامہ کے شملہ سے مذاق کرتے ہوں وہاں شملہ نہ رکھا جائے۔	۶۰۳	داڑھی کا طول کم از کم کس قدر ہے جس سے کم از کم رکھنے گنہگار ہوگا۔	۲۰۵

موضوع / مسئلہ	نمبر شمار	موضوع / مسئلہ	صفحہ
جو اپنے اہل زمانہ کے حالات سے بے خبر ہو وہ جاہل ہے۔	۶۰۳		

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

Page Number	Subject (Right Column)	Page Number	Subject (Left Column)
605	Drinking water while standing is disliked (Makruh) according to the Hanafi school.	206	What is the ruling on cutting the beard with a razor or scissors, and is there a difference?
605	Treatise 'Lum'at al-Duha fi I'fa al-Liha' (A research treatise on the obligation of the beard and its Shari'ah limit, containing 18 verses, 72 hadiths, and 60 statements of scholars, and a strong refutation of a denier named Walid).	607	What is the ruling for someone who says that Saudi Arabia is the home of Islam and people there trim their beards short, so why should others mind? What is the ruling for the person who says this?
606	Difference between Mursal and Munqati' Hadith.	612	What is the ruling on drinking leftover water from a person whose mustache hair has grown long?
606	Salama bin Muhammad is unknown (Majhul).	612	What is the Sharia ruling regarding those who shave or trim their beards and those who grow their mustache hair?
606	Ali bin Jad'an is a weak Shia narrator.	612	How long should the mustache hair be? What is the problem with shaving or thinning the mustache?
606	Hadiths that do not mention 'I'fa al-Liha' (growing the beard) do not contradict those hadiths in which it is mentioned.	612	To trim the beard slightly is worse than shaving it all off.
606	'Min Tab'idiyah' (partitive 'from') is proof that besides the some	612	

Page Number	Subject (Right Column)	Page Number	Subject (Left Column)
	mentioned here, there are others as well.		There is a difference between various types of prohibitions (Haram).
606	In some places, the mentioned number is not intended to be restrictive, but rather for the aid of recording and memorizing only the mentioned items.	613	Bhang, charas, and alcohol are all prohibited (Haram), but alcohol is the worst among them.
606	In the hadith, if instead of 'Ashr minal Fitra' (Ten items of nature), it were 'Al-Fitra 'Ashr', it would still not negate there being more.	613	No one's statement is proof against Sharia.
606	What is the number of natural characteristics (Khisal-e-Fitrat)? Description of various hadiths in this regard.	613	Allah and His Messenger are rulers over everyone; no one is a ruler over Allah and His Messenger.
606	Reference to a treatise by the author titled "Al-Bahth al-Fahis an Turuq Ahadith al-Khasa'is" regarding the virtues of the Master of Messengers.	613	Actions of the ignorant, regardless of where they are from, cannot be an authority.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २२

पृष्ठ संख्या	विषय (दायां कॉलम)	पृष्ठ संख्या	विषय (बायां कॉलम)
६०५	हनफ़ी मज़हब के अनुसार खड़े होकर पानी पीना मकरूह है।	२०६	उस्तरे या कैंची से दाढ़ी काटना कैसा है या इसमें कोई अंतर है?
६०५	रिसाला 'लुमअत-उद-दुहा फी इफ़ा-उल-लिहा' (दाढ़ी की अनिवार्यता और इसकी शरीयत की सीमा से संबंधित १८ आयतें, ७२ हदीसें और ६० विद्वानों के कथनों पर आधारित एक शोध लेख, और वलीद नाम के एक इनकार करने वाले का कड़ा खंडन)।	६०७	यह कहना कि अरब शरीफ़ इस्लाम का घर है और वहाँ के लोग दाढ़ी कटवाकर छोटी कर लेते हैं, तो दूसरों के लिए क्या हर्ज़ है? ऐसा कहने वाले के लिए क्या हुक्म है?
६०६	हदीस-ए-मुरसल और मुन्क़ति में अंतर।	६१२	जिस व्यक्ति के मूंछ के बाल बढ़ गए हों, उसका जूठा पानी पीना कैसा है?
६०६	सलमा बिन मुहम्मद अज्ञात (मजहूल) है।	६१२	दाढ़ी मुँडाने या कतरवाने और मूंछें बढ़ाने वालों के लिए शरीयत का क्या हुक्म है?
६०६	अली बिन जदआन एक कमज़ोर शिया रावी (वर्णनकर्ता) है।	६१२	मूंछ के बाल कितने होने चाहिए? मूंछें मुँडाने या उन्हें बारीक करने में क्या बुराई है?
६०६	जिन हदीसों में दाढ़ी बढ़ाने (इफ़ा-उल-लिहया) का ज़िक्र नहीं है, वे उन हदीसों के खिलाफ नहीं हैं जिनमें इसका ज़िक्र मौजूद है।	६१२	दाढ़ी थोड़ी काटने से बेहतर है कि उसे पूरा मुँडा दिया जाए (दोनों ही बुरे हैं)।
६०६	'मिन तबईदिय्या' इस बात का प्रमाण है कि जिन कुछ का यहाँ उल्लेख है, उनके अलावा कुछ और भी हैं।	६१२	हराम और हराम में अंतर है।

पृष्ठ संख्या	विषय (दायां कॉलम)	पृष्ठ संख्या	विषय (बायां कॉलम)
६०६	कुछ स्थानों पर बताई गई संख्या का उद्देश्य केवल उतनी ही वस्तुओं तक सीमित रहना नहीं है, बल्कि उन्हें याद रखने और दर्ज करने में आसानी के लिए केवल उन्हीं का उल्लेख किया गया है।	६१३	भांग, चरस और शराब सब हराम हैं लेकिन शराब उन सबमें सबसे खराब है।
६०६	यदि हदीस में 'अश्र मिनल फितरा' (प्रकृति की दस चीजें) के स्थान पर 'अल-फितरा अश्र' भी होता, तब भी वह अधिक होने का निषेध नहीं करता।	६१३	शरीयत पर किसी का भी कहना प्रमाण नहीं है।
६०६	फितरत की विशेषताओं (खिसाल-ए-फितरत) की संख्या कितनी है? इस बारे में विभिन्न हदीसों का वर्णन।	६१३	अल्लाह और उसके रसूल सभी के शासक हैं; अल्लाह और उसके रसूल पर कोई शासक नहीं है।
६०६	पैगंबरों के सरदार के गुणों के बारे में लेखक के एक रिसाले "अल-बहसुल फाहिस अन तुरुकि अहादीसिल खसाइस" का संदर्भ।	६१३	जाहिल (अज्ञानी) कहीं के भी हों, उनका काम प्रमाण नहीं हो सकता।

पृष्ठ ५९/६९२

صفحہ نمبر	مضمون (دایاں کالم)
۶۰۵	مذہب حنفی بہ پر مشتمل پانی پینا مکروہ ہے۔
	رسالہ لمعۃ الضحیٰ فی اعفاء اللحیٰ (داڑھی کے وجوب اور اس کی حد شرع سے متعلق
۶۰۵	اٹھارہ آیات، بہتر احادیث اور ساٹھ ارشادات علماء پر مشتمل تحقیقی رسالہ اور ولید نامی منکر وجوب کا زور دار رد)
۶۰۶	حدیث مرسل و منقطع میں فرق۔
۶۰۶	سلمہ بن محمد مجہول ہے۔
۶۰۶	علی بن جدعان شیعی ضعیف ہے۔

صفحہ نمبر	مضمون (بایاں کالم)
۲۰۶	استرے یا قینچی سے داڑھی کاٹنا کیسا ہے یا کوئی فرق ہے۔
۶۰۷	یہ کہنا کہ عرب شریف اسلام کا گھر ہے وہاں کے لوگ داڑھی کٹواکر چھوٹی کر لیتے ہیں تو دوسروں کے لئے کیا مضائقہ ہے۔ ایسا کہنے والے کے لئے کیا حکم ہے۔
۶۱۲	جس شخص کے لبوں کے بال بڑھے ہوئے ہوں اس کا جھوٹا پانی وغیرہ پینا کیسا ہے۔
۶۱۲	داڑھی منڈانے یا کتروانے والے اور لبوں کے بال بڑھانے والوں کی نسبت حکم شرعی کیا ہے۔
۶۱۲	

صفحہ نمبر	مضمون (دایاں کالم)	صفحہ نمبر	مضمون (بایاں کالم)
			لبوں کے بال کس قدر ہونے چاہئیں۔
			لبوں کے بال منڈانے یا باریک کرنے میں کیا قباحت ہے۔
	جن احادیث میں اعفاء اللحیۃ کا ذکر نہیں وہ		
۶۰۶	ان احادیث کی مخالف نہیں جن میں اس کا ذکر موجود ہے۔	۶۱۲	داڑھی تھوڑی کترنے سے سب منڈادینا خبیث تر ہے۔
	من تبعیضیہ اس پر دلیل ہے کہ جن بعض کا		
۶۰۶	یہاں ذکر ہے اس کے علاوہ بعض اور بھی ہیں۔	۶۱۲	حرام حرام میں فرق ہے۔
	بعض جگہ عدد مذکور سے مقصود حصر		
۶۰۶	نہیں بلکہ اعانت ضبط و حفظ کے لئے صرف مذکورات کا شمار ہوتا ہے۔	۶۱۳	بھنگ ، چرس اور شراب سب حرام ہیں مگر شراب سب میں بدتر ہے۔
	عشر من الفطرۃ کی جگہ حدیث میں اگر		
۶۰۶	الفطرۃ عشر بھی ہوتا جب بھی زیادہ کے منافی نہ تھا۔	۶۱۳	شریعت پر کسی کا قول حجت نہیں۔
۶۰۶	خصال فطرت کے تعداد کتنی ہے۔ اس بارے میں مختلف احادیث کا بیان۔	۶۱۳	اللہ ورسول سب پر حاکم ہیں اللہ ورسول پر کوئی حاکم نہیں۔
۶۰۶		۶۱۳	

صفحہ نمبر	مضمون (دایاں کالم)	صفحہ نمبر	مضمون (بایاں کالم)
	فضائل سید المرسلین سے متعلق مصنف کے ایک رسالہ "البحث الفاحص عن طرق احادیث الخصائص" کا حوالہ۔		جاہل کہیں کے ہوں ان کا فعل سند نہیں ہوسکتا۔

Fatawa Razawiyya | Volume 22

- Mention of some special virtues of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him). (Page 613)
- Hadiths of virtues and characteristics are not contradictory despite differences in numbers and items. (Page 614)
- The virtues of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) are not limited and his characteristics are not restricted, but in reality, in every perfection, every goodness, and every grace, generally, there is a complete, general, and absolute superiority over all the sent prophets and all the creation of Allah. Whatever anyone else got, they got through him, and what he got, no one else received. (Page 614)
- In the chain of narrations, even if the number of links in the chain reaches a thousand one after another, it is still the narration of a single narrator. Plurality cannot exist unless there are multiple narrators at a single stage. (Page 615)
- To consider the lower chain more noble than a higher chain is certainly false. (Page 615)
- Walid did not maintain the distinction between "did not mention" or "did not mention it" in the narration of the Hadith. (Page 615)
- It is not correct to consider 'Mawquf' and 'Maqtu' narrations as the words of the Prophet. (Page 615)
- Ibn Abbas is a Companion, while Mujahid, Bijar, and Talq are Successors. (Page 615)
- Admonition. (Page 616)
- His saying is narrated in both ways from Talq. (Page 616)
- When prohibition is accepted, then where is the permissibility? (Page 617)
- A few admonitions for clarifying the truth, removing falsehood, uprooting doubts, and acquiring proofs. (Page 618)
- First admonition. (Page 618)
- The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) was given the knowledge of the first and the last. (Page 618)
- The Holy Quran is a clear description and complete explanation of everything. (Page 618)

- In the Book of Allah, not only are all the detailed specific rulings present, but also all occurrences and events from pre-eternity to post-eternity are comprehensively included. (Page 618)
- The saying of Ibn Abbas (may Allah be pleased with him) that 'if my rope were lost, I would find it in the Great Quran'. (Page 618)
- The statement of Hazrat Ali (may Allah honor his face) that 'if I were to write an explanation of Surah Fatiha, it would be the load of seventy camels'. (Page 619)
- Mention of the knowledge of Ali, Umar, and Siddiq (may Allah be pleased with them). (Page 619)
- As much knowledge, so much understanding; as much understanding, so much knowledge. (Page 619)
- The levels of knowledge are extremely varied; 'And above every possessor of knowledge is one more knowing' - The Verse. (Page 619)

- हुज़ूर अकरम (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) के कुछ विशेष गुणों का उल्लेख। (पृष्ठ 613)
- गुणों और विशेषताओं के हदीस संख्या और गिनती में भिन्न होने के बावजूद एक-दूसरे के विपरीत नहीं हैं। (पृष्ठ 614)
- हुज़ूर (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) के गुण असीमित हैं और विशेषताएं अनगिनत हैं, बल्कि वास्तव में हर पूर्णता, हर अच्छाई और हर कृपा में, सामान्यतः उन्हें सभी नबियों और अल्लाह की पूरी रचना पर पूर्ण, सामान्य और पूर्ण श्रेष्ठता प्राप्त है। जो कुछ भी किसी और को मिला वह उन्हीं के माध्यम से मिला और जो उन्हें मिला वह किसी और को नहीं मिला। (पृष्ठ 614)
- हदीस की श्रृंखला में, यदि श्रृंखला एक के बाद एक हज़ार तक पहुँचती है, तो भी वह एक ही कथावाचक का वर्णन है। इसमें तब तक अनेकता नहीं हो सकती जब तक एक ही स्तर पर कई कथावाचक न हों। (पृष्ठ 615)
- उच्च श्रृंखला से निम्न श्रृंखला को श्रेष्ठ मानना निश्चित रूप से असत्य है। (पृष्ठ 615)
- वलीद ने हदीस के वर्णन में "जिक्र नहीं किया" या "उसका जिक्र नहीं किया" के बीच के अंतर का ध्यान नहीं रखा। (पृष्ठ 615)
- 'मौकूफ़' और 'मक़्तू' हदीसों को रसूल का वचन मानना सही नहीं है। (पृष्ठ 615)
- इब्ने अब्बास सहाबी हैं और मुजाहिद, बिजर और तलक़ ताबई हैं। (पृष्ठ 615)
- चेतावनी/नोट। (पृष्ठ 616)
- तलक़ से उनका कथन दोनों तरह से वर्णित है। (पृष्ठ 616)
- जब निषेध स्वीकार कर लिया जाए, तो फिर अनुमति कहाँ? (पृष्ठ 617)
- सत्य को स्पष्ट करने, असत्य को मिटाने, शंकाओं को दूर करने और प्रमाणों को प्राप्त करने के लिए कुछ चेतावनी। (पृष्ठ 618)
- पहली चेतावनी। (पृष्ठ 618)
- हुज़ूर (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) को आदिकाल और अंत का ज्ञान प्रदान किया गया। (पृष्ठ 618)
- कुरान मजीद हर चीज़ का स्पष्ट वर्णन और पूर्ण व्याख्या है। (पृष्ठ 618)

- अल्लाह की किताब में न केवल सभी विस्तृत छोटे आदेश हैं, बल्कि अनंत काल से अनंत काल तक की सभी घटनाएं और हादसे व्यापक रूप से मौजूद हैं। (पृष्ठ 618)
- इब्ने अब्बास (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) का कथन कि "अगर मेरी रस्सी खो जाए, तो मैं उसे महान कुरान में पा लूँ।" (पृष्ठ 618)
- हज़रत अली (करम अल्लाह वज्हहू) का कथन कि "अगर मैं सूरह फातिहा की व्याख्या लिखूँ, तो वह सत्तर ऊँटों का बोझ बन जाए।" (पृष्ठ 619)
- अली, उमर और सिद्दीक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के ज्ञान का वर्णन। (पृष्ठ 619)
- जितना ज्ञान उतनी ही समझ, जितनी समझ उतना ही ज्ञान। (पृष्ठ 619)
- ज्ञान के स्तर अत्यंत भिन्न हैं। "और हर ज्ञान वाले के ऊपर एक जानने वाला है" (आयत)। (पृष्ठ 619)

- حضور اکرم علیہ الصلوۃ والسلام کے بعض خصوصی فضائل کا ذکر۔ (صفحہ ۶۱۳)
- احادیث فضائل و خصائص عدد و معدود کے مختلف ہونے کے باوجود آپس میں متعارض نہیں۔ (صفحہ ۶۱۴)
- حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے فضائل نا مقصور اور خصائص نا محصور ہیں بلکہ حقیقتاً ہر کمال ہر خوبی اور ہر فضل میں عموماً اطلاق انھیں تمام انبیاء مرسلین و خلق اللہ اجمعین پر تفضیل تام و عام و مطلق ہے جو کسی کو علاوہ سب انھیں سے ملا اور جو انھیں ملا کسی کو نہ ملا۔ (صفحہ ۶۱۴)
- سلسلہ سفن میں اگر یکے از دیگرے ہزار تک سند عدد دروازہ پہنچے تو وہ ایک ہی راوی کی روایت ہے۔ اس میں تعدد نہیں ہو سکتا جب تک مرتبہ واحدہ میں متعدد راوی نہ ہوں۔ (صفحہ ۶۱۵)
- سند عالی سے نازل کا اشرف ہونا البتہ باطل ہے۔ (صفحہ ۶۱۵)
- ولید نے نقل حدیث میں لم یذکر اولم یذکر وا کا فرق ملحوظ نہیں رکھا۔ (صفحہ ۶۱۵)
- آثار موقوفہ و مقطوعہ کو قول رسول ٹھہرانا درست نہیں۔ (صفحہ ۶۱۵)
- ابن عباس صحابی اور مجاہد و بجر و طلق تابعی ہیں۔ (صفحہ ۶۱۵)
- تنبیہ۔ (صفحہ ۶۱۶)
- طلق سے ان کا قول دونوں طرح مروی ہے۔ (صفحہ ۶۱۶)
- جب حرمت تسلیم ہو تو پھر اباحت کہاں۔ (صفحہ ۶۱۷)

- ایضاح حق ازاحت باطل، استیصال شبہات اور استحصال دلائل کے لئے چند تنبیہات۔ (صفحہ ۶۱۸)
- تنبیہ اول۔ (صفحہ ۶۱۸)
- حضور علیہ الصلوۃ والسلام کو علم اولین و آخرین عطا ہوا۔ (صفحہ ۶۱۸)
- قرآن مجید ہر شے کا روشن بیان اور کامل شرح ہے۔ (صفحہ ۶۱۸)
- کتاب اللہ میں تمام احکام جزئیہ تفصیلیہ ہی نہیں بلکہ ازلا ابدا جمیع کوائن و حوادث بالاستیعاب موجود ہیں۔ (صفحہ ۶۱۸)
- ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا قول کہ اگر میری رسی گم ہو جائے میں اس کی قرآن عظیم میں پا لوں۔ (صفحہ ۶۱۸)
- حضرت علی کرم اللہ وجہہ کا فرمان کہ سورہ فاتحہ کی تفسیر لکھوں تو ستر اونٹوں کا بوجھ بن جائے۔ (صفحہ ۶۱۹)
- علم علی و عمر و صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہم کا بیان۔ (صفحہ ۶۱۹)
- جتنا علم اتنی ہی فہم، جس قدر فہم اس قدر علم۔ (صفحہ ۶۱۹)
- علم کے مدارج بے حد متفاوت ہیں وفوق کل ذی علم علیم الآیۃ۔ (صفحہ ۶۱۹)

Fatawa Rizvia, Volume 22

Page 619: In the realm of possibility, the presence of the Master of all Creations (peace and best blessings be upon him) is supreme. Page 620: Whatever command, opinion, method, and instruction of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) exists, it is all from the Quran. Page 620: The Master of both worlds (peace and blessings of Allah be upon him) gave news about the deniers of Hadith. Page 621: The Resplendent Prophet (peace and blessings be upon him) is the Commander, Preacher, Forbidder, Prohibitor, and Legalizer. Page 621: The things prohibited by the Prophet (peace and blessings be upon him) are more numerous than the things prohibited by the Quran. Page 622: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the knower of what has been and what will be. Page 622: Until one accepts the words of the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) from the heart, they will never be a Muslim. What does it matter if the Kalima is recited a hundred thousand times by the tongue like a parrot? Page 622: Second Admonition. Page 622: The misguided group of Hadith-deniers do not just deny Hadiths but are also those who find faults in the Magnificent Quran and call the firm religion incomplete. Page 623: Third Admonition. Page 623: Dialectical grip on Walid. Page 623: The outcome of all the ideas of Hadith-deniers is the invalidation of Sharia and the completion of unrestrained naturalism.

Page 619: Fourth Admonition. Page 620: According to the deniers of Hadith, Consensus (Ijma) is also invalid. Page 620: If Walid's argument were accepted, all the commands and prohibitions of the Muhammadi Sharia would have become useless and suspended. Page 621: Fifth Admonition. Page 621: The meanings Walid fabricated for the Hadith "Differ from the polytheists" are an open mockery of the Prophet's words. Page 622: Refutation and invalidation of Walid's fabricated meanings of the Hadith from five aspects. Page 622: Sixth Admonition. Page 622: The difference between Obligatory (Fard) and Necessary (Wajib), and similarly between Forbidden (Haram) and Strongly Disliked (Makruh Tahrimi), is regarding belief, but in practice, the ruling for both is the same. Page 622: The denier of Fard and Haram is an infidel. There is sin in opposing them, reward in following them, and entitlement to wrath and punishment in going against them. Page 623: An example for the deniers of the prohibition of shaving the beard. Page 623: Makruh Tahrimah is a minor sin (Saghira). Page 623: Every minor sin becomes a major sin (Kabira) through persistence and an extremely major sin by considering it light.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

पृष्ठ 619: मुमकिन दुनिया में तमाम मख़्लूकात के आका (उन पर सबसे अफ़ज़ल दुरूद और सलाम हों) की मौजूदगी सबसे बुलंद है। पृष्ठ 620: नबी-ए-अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का जो कुछ हुक्म, जो कुछ राय, जो कुछ तरीका और जो कुछ इर्शाद है, सब कुरआन से है। पृष्ठ 620: दो आलम के आका (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हदीस का इंकार करने वालों की खबर दी। पृष्ठ 621: हुज़ूर पुरनूर (अलैहिस्सलाम) हुक्म देने वाले, वा'इज़, मना करने वाले, हराम करने वाले और हलाल करने वाले हैं। पृष्ठ 621: हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) की हराम की हुई चीज़ें कुरआन की हराम की हुई चीज़ों से ज़्यादा हैं। पृष्ठ 622: हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मा कान व मा यकून (जो हो चुका और जो होगा) के जानने वाले हैं। पृष्ठ 622: जब तक नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बातें दिल से न मानें, हरगिज़ मुसलमान नहीं होंगे। तोते की ज़बान से लाख कलमा रटाया जाए, उससे क्या होता है। पृष्ठ 622: दूसरी नसीहत (तन्बीह)। पृष्ठ 622: हदीस का इंकार करने वाली गुमराह क़ौम सिर्फ हदीसों का इंकार ही नहीं करती, बल्कि कुरआन-ए-अज़ीम में ऐब निकालने वाली और दीन-ए-मतीन को अधूरा बताने वाली है। पृष्ठ 623: तीसरी नसीहत (तन्बीह)। पृष्ठ 623: वलीद पर मुनाज़राना पकड़। पृष्ठ 623: हदीस के मुन्किरीन (इंकार करने वालों) के तमाम ख्यालात का नतीजा शरीअत का बातिल होना और मुकम्मल बे-क़ैदी असली कुदरत (नेचर) है।

पृष्ठ 619: चौथी नसीहत (तन्बीह)। पृष्ठ 620: हदीस के मुन्किरीन के नज़दीक इज्मा (इत्तेफ़ाक-ए-राय) भी बातिल है। पृष्ठ 620: अगर वलीद की दलील मान ली जाती, तो शरीअत-ए-मुहम्मदी के तमाम अहकाम और पाबंदियां बेकार और ठप होकर रह जातीं। पृष्ठ 621: पांचवीं नसीहत (तन्बीह)। पृष्ठ 621: वलीद ने हदीस 'ख़ालिफुल मुशरिकीन' (मुशरिकों की मुखालफ़त करो) के जो मा'नी गढ़े, वो अल्लाह के रसूल के कलाम का खुला मज़ाक है। पृष्ठ 622: वलीद के गढ़े हुए मा'नी का हदीस की पांच वज़हों से रद्द और इबताल (झुठलाना)। पृष्ठ 622: छठी नसीहत (तन्बीह)। पृष्ठ 622: फर्ज़ व वाजिब और इसी तरह हराम व मकरूह-ए-तहरीमी का फर्क अकीदे के ऐतबार से है, लेकिन अमल में दोनों का हुक्म एक ही है। पृष्ठ 622: फर्ज़ और हराम का मुन्किर काफ़िर है। उनकी मुखालफ़त में गुनाह है, उनकी पैरवी में सवाब है और उनके खिलाफ जाने पर अल्लाह के ग़ज़ब और अज़ाब का हक़दार होना है। पृष्ठ 623: दाढ़ी मुंडाने की हुरमत (मनाही) का इंकार करने वालों के लिए एक मिसाल। पृष्ठ 623: मकरूह-ए-तहरीमा गुनाह-ए-सग़ीरा (छोटा गुनाह) है। पृष्ठ 623: हर छोटा गुनाह

(सग़ीरा) ज़िद और बार-बार करने से बड़ा गुनाह (कबीरा) बन जाता है और उसे मामूली समझने से वह बहुत बड़ा गुनाह बन जाता है।

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

۶۱۹: عالم امکان میں نہایت نہایت حضور سید الکائنات علیہ افضل الصلوۃ والتحیات ہیں۔ ۶۲۰: نبی اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا جو کچھ حکم، جو کچھ رائے، جو کچھ طریقہ اور جو کچھ ارشاد ہے سب قرآن سے ہے۔ ۶۲۰: سرکار دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے منکرین حدیث کی خبر دی۔ ۶۲۱: حضور پر نور علیہ الصلوۃ والسلام آمر، واعظ، ناہی، محرم اور محلل ہیں۔ ۶۲۱: حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی حرام کردہ چیزیں قرآن کی حرام کردہ چیزوں سے بیشتر ہیں۔ ۶۲۲: حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عالم ماکان وما یکون ہیں۔ ۶۲۲: جب تک نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی باتیں دل سے نہ مانیں ہر گز مسلمان نہیں ہوں گے۔ طوطے کے زبان سے لاکھ کلمہ رٹائے جائیں کیا ہوتا ہے۔ ۶۲۲: تنبیہ دوم۔ ۶۲۲: منکرین حدیث گمراہ قوم صرف حدیثوں کا انکار ہی نہیں کرتے بلکہ قرآن عظیم کو عیب لگانے والے اور دین متین کو ناقص بتانے والے ہیں۔ ۶۲۳: تنبیہ سوم۔ ۶۲۳: ولید پر مناظرانہ گرفت۔ ۶۲۳: منکرین حدیث کے تمام خیالات کا حاصل ابطال شرع اور اکمال بیقیدی اصل نیچر ہے۔

۶۱۹: تنبیہ چہارم۔ ۶۲۰: منکرین حدیث کے نزدیک اجماع بھی باطل ہے۔ ۶۲۰: ولید کی دلیل مان لی جاتی تو شریعتِ محمدی کے تمام اوامر و نواہی بیکار و معطل ہو کر رہ جاتیں۔ ۶۲۱: تنبیہ پنجم۔ ۶۲۱: ولید نے حدیث خالفوا المشرکین کے جو معنی تراشے وہ کلامِ رسول سے کھلا استہزاء ہے۔ ۶۲۲: ولید کے من گھڑت معنی حدیث کا پانچ وجوہ سے رد و ابطال۔ ۶۲۲: تنبیہ ششم۔ ۶۲۲: فرض و واجب اور اسی طرح حرام و مکروہ تحریمی کا فرق درباره اعتقاد ہے مگر عمل میں دونوں کا حکم ایک ہے۔ ۶۲۲: فرض و حرام کا منکر کافر۔ ان کی مخالفت میں گناہ، امتثال میں رہ جائے ثواب اور خلاف میں استحقاق غضب و عذاب ہے۔ ۶۲۳: داڑھی منڈانے کی حرمت کے منکرین کے

لئے ایک مثال۔ ۶۲۳: مکروہ تحریمہ صغیرہ ہے۔ ۶۲۳: ہر صغیرہ اصرار سے کبیرہ اور ہلکا جاننے سے اشد کبیرہ ہو جاتا ہے۔

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Page	Topic	Page	Topic
627	Warning: No scholar has described Makruh Tahrimi as close to being permissible.	629	The reasoning of Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) that what the Messenger forbids is what God forbids.
627	According to Imam Muhammad, Makruh Tahrimi is exactly Haram, and according to Shaikhain (Imam Abu Hanifa and Imam Abu Yusuf), it is closest to Haram.	629	Umm Yaqub al-Asadiyya is among the great, reliable, and righteous Tabi'in; some have called her a Sahabiyyah.
627	What did Imam Azam (may mercy be upon him) mean when he called something Makruh?	630	The scholarly stature of Imam Shafi'i (may mercy be upon him) as he proved the ruling for a pilgrim (Muhrim) to kill a wasp from the Quran.
628	Seventh Admonition.	631	Farooq-e-Azam gave the order to kill a wasp while in the state of Ihram.
628	Those who deny the obligation of the beard are not blind in their eyes, but in their hearts.	631	Second Reason.
628	There are several Quranic verses regarding growing the beard, and there are two methods in this.	631	Commentary of the verse: "Indeed, in the Messenger of Allah, you have an excellent example."
628	First Method: Generality, this is based on two reasons.	632	Hadiths related to the blessed appearance of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him).
628	First Reason: The Sahaba and prominent Imams (may Allah be pleased with	634	It was the noble habit of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) that even if something was highly desirable and liked but not religiously mandatory, he would

Page	Topic
	them) continued to practice such matters.
628	It is proven from Quranic verses that the Prophet's command is exactly Allah's command, and obedience to the Prophet is exactly obedience to Allah.
628	All those rulings mentioned in Hadith are proven from the Great Quran.
628	Any ethical command present in Hadith is never absent from the Book of Allah, even if a detailed clarification might not be apparent to our sight.
629	The Hadith mentions a curse upon certain women.

Page	Topic
	sometimes abandon it to demonstrate its permissibility, or he would state the permissibility of abandoning it through speech or tacit approval.
637	Definition of Sunnah.
637	Definition of Wajib, and the difference between Sunnah and Wajib.
637	Second Method: Specificity; this elegant method has numerous aspects by which the command or request for letting the beard grow, or the threat or condemnation for doing the opposite, is established.

फ़तावा रज़विया, खंड 22

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय
627	चेतावनी: किसी भी विद्वान ने 'मकरूह तहरीमी' को हलाल (वैध) के करीब नहीं बताया है।	629	इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) का तर्क कि रसूल की वर्जनाएँ खुदा की वर्जनाएँ हैं।
627	इमाम मुहम्मद के अनुसार मकरूह तहरीमी बिल्कुल हराम है और शेखैन के अनुसार यह हराम के सबसे करीब है।	629	उम्म याकूब असदिया महान, विश्वसनीय और नेक ताबईन में से हैं; कुछ ने उन्हें सहाबिया कहा है।
627	इमाम ए आज़म (रहमतुल्लाह अलैह) का क्या मतलब था जब उन्होंने किसी चीज़ को मकरूह कहा?	630	इमाम शाफ़ई (रहमतुल्लाह अलैह) की विद्वतापूर्ण शान कि उन्होंने मुहरिम के लिए भिड़ मारने का हुक्म कुरान से साबित किया।
628	सातवीं चेतावनी।	631	फ़ारूक़-ए-आज़म ने एहराम की हालत में भिड़ मारने का हुक्म दिया।
628	दाढ़ी की अनिवार्यता (वजुब) से इनकार करने वाले आँखों के नहीं बल्कि दिल के अंधे हैं।	631	दूसरा कारण।
628	दाढ़ी बढ़ाने के बारे में कई कुरानी आयतें मौजूद हैं और इसमें दो तरीके हैं।	631	आयत "बेशक तुम्हारे लिए अल्लाह के रसूल में एक बेहतरीन नमूना है" की व्याख्या।
628	पहला तरीका: सामान्यता (उमूम), यह दो कारणों पर आधारित है।	632	रसूल-ए-अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र हुलिए से संबंधित हदीसें।
628	पहला कारण: सहाबा और प्रमुख इमाम (अल्लाह उन पर	634	हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की महान आदत थी कि कोई चीज़ कितनी ही प्रिय और पसंदीदा क्यों न हो,

पृष्ठ	विषय
	प्रसन्न हो) ऐसे मामलों में इस पर अमल करते रहे।
628	कुरानी आयतों से साबित है कि नबी का हुक्म ठीक अल्लाह का हुक्म है और नबी की आज्ञाकारिता ठीक अल्लाह की आज्ञाकारिता है।
628	हदीस में बताए गए वे सभी आदेश महान कुरान से साबित हैं।
628	हदीस में जो भी नैतिक आदेश है, वह अल्लाह की किताब से कभी खाली नहीं है, भले ही हमारी नज़र में प्रत्यक्ष रूप से विस्तृत स्पष्टीकरण न हो।
629	हदीस में कुछ महिलाओं पर लानत (अभिशाप) का उल्लेख है।
637	सुन्नत की परिभाषा।
637	वाजिब की परिभाषा, और सुन्नत और वाजिब के बीच अंतर।
637	दूसरा तरीका: विशिष्टता (ख़ुसूस); इस सुंदर तरीके के कई पहलू हैं जिनसे दाढ़ी बढ़ाने का आदेश या मांग, या इसके विपरीत करने पर चेतावनी या निंदा साबित होती है।
	यदि वह शरई तौर पर अनिवार्य नहीं थी, तो उसके जायज़ होने को दर्शाने के लिए कभी-कभी उसे छोड़ भी देते थे या ज़बानी तौर पर या मौन सहमति से उसे छोड़ने की अनुमति बता देते थे।

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۶۲۷	انتباہ: مکروہ تحریمی کو کسی عالم نے قریب بہ حلت نہیں بتایا۔	۶۲۹	حدیث ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا استدلال کہ منہیات رسول منہیات خدا ہیں۔
۶۲۷	امام محمد کے نزدیک مکروہ تحریمی عین حرام اور شیخین کے نزدیک حرم کے قریب ترین ہے۔	۶۲۹	ام یعقوب اسدیہ کبار تابعین ثقات و صالحات سے ہیں بعض نے صحابیہ کہا۔
۶۲۷	امام اعظم علیہ الرحمہ جب شے کو مکروہ کہیں تو اس سے ان کی مراد کیا ہوتی ہے۔	۶۳۰	امام شافعی علیہ الرحمہ کی عالمانہ شان کہ قتل زنبور کا حکم محرم کے لئے قرآن سے ثابت فرمایا۔
۶۲۸	تنبیہ ہفتم۔	۶۳۱	احرام باندھے ہوئے زنبور کو قتل کرنے کا حکم فاروق اعظم نے دیا۔
۶۲۸	داڑھی کے وجوب کے منکرین آنکھوں کے نہیں بلکہ دل کے اندھے ہیں۔	۶۳۱	وجہ ثانی۔
۶۲۸		۶۳۱	

صفحہ	عنوان
۶۲۸	داڑھی بڑھانے کے بارے میں متعدد آیات کریمہ موجود ہیں اور اس میں دو طریق ہیں۔
۶۲۸	اول طریق عموم، یہ دو وجہ پر ہے۔
۶۲۸	وجہ اول کہ صحابہ کرام و ائمہ اعلام رضی اللہ تعالیٰ عنہم امثال مقام میں استعمال فرماتے رہے۔
۶۲۸	آیات قرآنیہ سے ثابت ہے کہ نبی کا حکم بعینہ اللہ تعالیٰ کا حکم ہے اور نبی کی اطاعت بعینہ اللہ تعالیٰ کی اطاعت ہے۔
۶۲۸	وہ تمام احکام جو حدیث میں ارشاد ہوئے سب قرآن عظیم سے ثابت ہے۔
۶۲۸	جو اخلاقی حکم حدیث میں ہے کتاب اللہ اس سے ہرگز خالی
۶۳۲	آیت کریمہ لقد کان لکم فی رسول اللہ اسوۃ حسنہ کی تفسیر۔
۶۳۲	رسول اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے حلیہ مبارکہ سے متعلق احادیث۔
۶۳۴	حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی عادت کریمہ تھی کہ کوئی چیز کتنی ہی مرغوب و پسندیدہ موجب شرعاً لازم و ضروری نہ ہو تو بیان جواز کے لئے گاہے ترک بھی فرما دیتے یا قولاً خواہ تقریراً جواز ترک بتا دیتے۔
۶۳۷	سنت کی تعریف۔
۶۳۷	واجب کی تعریف، اور سنت اور واجب میں فرق۔

صفحہ	عنوان صفحہ	عنوان
	نہیں اگرچہ بظاہر تصریح جزئیہ ہماری نظر میں نہ ہو۔	دوم طریق خصوص: یہ نفیس طریق وجوہ عدیدہ رکھتا ہے جن سے اعفاء لِحیٰ کا امر یا طلب یا اس کے خلاف پر وعید یا مذمت ثابت ہو۔
۶۲۹	حدیث میں بعض عورتوں پر لعنت منقول ہے۔	

Fatawa Rizvia Volume 22

Topic	Page	Reasoning / Description	Page
Third reason	634	Reasoning	638
Argument for growing a beard from the interpretation of a Quranic verse and 'let them change the creation of Allah'.	635	In the Quranic verse 'do not seize my beard,' there is not just a mention of the beard, but also an indication towards growing it.	638
Fourth reason	636	Harun (peace be upon him) is among those eighteen Prophets and Messengers whose holy names are explicitly mentioned in a section of Surah Al-An'am and following them was commanded.	638
Argument for the proof of beard from the verse 'O you who believe! Do not violate the symbols of Allah'.	636	Seventh reason.	639
Indeed, the beard is among the symbols of the religion of Islam, just as circumcision and the Kalima Tayyiba are symbols of the religion.	636	Interpretation of the verse 'And whoever opposes the Messenger...' and argument for keeping a beard from it.	639
Why did the Muslims of India name circumcision 'Musulmani'?	636	From the very first day, the way of Muslims has been to keep a beard.	639
Circumcision and beard are the distinguishing factors between believers and disbelievers.	636	The Ahl al-Bayt, Sahaba, Imams, and the saints of every era, scholars of the nation, rather all Muslims of the best generations used to keep beards.	639
Fifth reason	637	In the best generations, removal aside, if someone's beard did not grow naturally, they would express great regret.	639
	637		639

Topic	Page	Reasoning / Description	Page
Growing a beard is a matter of the creed of Abraham and the way of the Sharia of Abraham.		Ancient scholars used to count shaving and trimming beards among the signs of the Day of Judgment.	
Proving the beard from those Quranic verses where following the creed of Abraham was commanded; turning away from it was called extreme folly and foolishness.	637	Committing a sin and not considering it a sin or foul is the wretchedness of the soul.	639
Sixth reason	638	Some angels of Allah swear an oath like this: 'By Him who adorned the sons of Adam with a beard'.	639
From the verse 'Those are the ones whom Allah has guided, so follow their guidance' on growing a beard.	638	How were the beards of Siddiq Akbar, Uthman Ghani, and Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with them)?	640

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

विषय	पृष्ठ	तर्क/ विवरण	पृष्ठ
तीसरा कारण	634	तर्क	638
एक आयत-ए-करीमा की व्याख्या और 'फ़लयुग़य्यिरुन्ना ख़ल्क़ल्लाह' (अल्लाह की रचना बदलने) से दाढ़ी बढ़ाने पर तर्क।	635	आयत-ए-करीमा 'ला ताख़ुज़ बिलह्यती' में केवल दाढ़ी का उल्लेख ही नहीं है, बल्कि दाढ़ी बढ़ाने की ओर भी इशारा मिलता है।	638
चौथा कारण	636	हारून अलैहिस्सलाम उन अठारह अंबिया और रसूलों में से हैं जिनका पवित्र नाम सूरह अल-अनआम के एक रुकू में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया गया और उनके अनुसरण का आदेश दिया गया।	638
आयत-ए-करीमा 'या अय्युहल्लज़ीना आमनू ला तुहिल्लू शआइरल्लाह' से दाढ़ी के प्रमाण पर तर्क।	636	सातवाँ कारण।	639
निस्संदेह दाढ़ी इस्लाम के प्रतीकों में से है, जैसे खतना और कलमा तैय्यब दीन के प्रतीक हैं।	636	आयत-ए-करीमा 'वमन युशाक़िक़िर्रसूल...' की व्याख्या और उससे दाढ़ी रखने पर तर्क।	639
भारत के मुसलमानों ने खतने का नाम 'मुसलमानी' क्यों रखा?	636	पहले दिन से मुसलमानों का तरीका दाढ़ी रखना है।	639
खतना और दाढ़ी मोमिनों और काफिरों के बीच अंतर करने वाले कारक हैं।	636	अहले बैत, सहाबा, इमाम और हर सदी के औलिया और विद्वान, बल्कि बेहतरीन सदियों के सभी मुसलमान दाढ़ी रखते थे।	639
पाँचवाँ कारण	637	बेहतरीन सदियों में, हटाना तो दूर, अगर किसी की दाढ़ी प्राकृतिक रूप से नहीं निकलती थी, तो वे बहुत पछतावा व्यक्त करते थे।	639

विषय	पृष्ठ	तर्क/ विवरण	पृष्ठ
दाढ़ी बढ़ाना मिल्लत-ए-इब्राहिमी का मसला और शरीअत-ए-इब्राहिमी का तरीका है।	637	दाढ़ी मुंडवाने और कटवाने को प्राचीन विद्वान कयामत के संकेतों में गिनते थे।	639
उन आयतों से दाढ़ी का प्रमाण जिनमें मिल्लत-ए-इब्राहिमी के अनुसरण का आदेश दिया गया; इससे मुँह मोड़ने को घोर मूर्खता और नादानी कहा गया।	637	पाप करके उसे पाप और बुरा न समझना नफ़्स (आत्मा) की बदकिस्मती है।	639
छठा कारण	638	अल्लाह के कुछ फरिश्ते इस तरह कसम खाते हैं: 'उसकी कसम जिसने आदम के बेटों को दाढ़ी से सजाया'।	639
आयत 'उलाइकल्लज़ीना हदाहुमुल्लाह फ़बिहुदाहुमुक़्तदिह' से दाढ़ी बढ़ाने पर तर्क।	638	सिद्दीक़-ए-अकबर, उस्मान-ए-ग़नी और अली अल-मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की दाढ़ी कैसी थी?	640

وجہ ثالث ۶۳۴

ایک آیہ کریمہ کی تفسیر اور فلیغیرن خلق اللہ سے داڑھی بڑھانے پر استدلال۔ ۶۳۵

وجہ رابع۔ ۶۳۶

آیت کریمہ یا ایھاالذین امنوا لا تحلو شعائر اللہ سے ثبوت لحیہ پر استدلال۔ ۶۳۶

بے شک داڑھی شعائر دین اسلام سے ہے ختنہ کلمہ طیبہ کی طرح شعائر دین سے ہے۔ ۶۳۶

مسلمانان ہند نے ختنہ کا نام مسلمانی کیوں رکھا۔ ۶۳۶

ختنہ اور داڑھی وجہ امتیاز مومنین و کافرین ہیں۔ ۶۳۶

استدلال۔ ۶۳۸

آیت کریمہ لا تاخذ بلحیتی میں لحیہ کا فقط ذکر ہی نہیں داڑھی بڑھانے کی طرف بھی اشارہ نکلتا ہے۔ ۶۳۸

ہارون علیہ الصلوۃ والسلام ان اٹھارہ انبیاء ورسول سے ہیں جن کا نام پاک سورہ انعام کے ایک رکوع میں بالتصریح ذکر فرما کر ان کی اقتداء کا حکم ہوا۔ ۶۳۸

وجہ سابع۔ ۶۳۹

آیت کریمہ ومن یشاقق الرسول الخ کی تفسیر اور اس سے داڑھی رکھنے پر استدلال۔ ۶۳۹

روز اول سے مسلمانوں کی راہ داڑھی رکھنی ہے۔ ۶۳۹

۶۳۹

وجہ ثالث ۶۳۴ — استدلال۔ ۶۳۸

اہل بیت، صحابہ ائمہ اور ہر قرن کے اولیاء امت و علماء ملت بلکہ قرون خیر کے تمام مسلمان داڑھی رکھتے تھے۔ قرون خیر میں ازالہ تو ازالہ اگر خلقتاً کسی کی داڑھی نہ نکلتی تو سخت تاسف کا اظہار کرتا۔ ۶۳۹

وجہ خامس۔ ۶۳۷

داڑھیاں منڈانے اور کتروانے کو علماء متقدمین علامات قیامت سے شمار کرتے تھے۔ ۶۳۹

داڑھی بڑھانا ملت ابراہیمی کا مسئلہ شریعت ابراہیمی کا طریقہ ہے۔ ۶۳۷

ان آیات کریمہ سے داڑھی کا اثبات جن میں ملت ابراہیمی کی اتباع کا حکم دیا گیا اس سے اعراض کو سخت حماقت و سفاہت فرمایا گیا۔ ۶۳۷

گناہ کر کے اسے گناہ و فتیح نہ سمجھنا شامت نفس ہے۔ ۶۳۹

وجہ سادس۔ ۶۳۸

اللہ تعالیٰ کے کچھ فرشتے یوں قسم کھاتے ہیں اس کی قسم جس نے فرزندان آدم کو داڑھی سے زینت بخشی۔ ۶۳۹

اولئک الذین ھداھم اللہ فبھداھم اقتدہ الآیۃ سے داڑھی بڑھانے پر ۶۳۸

صدیق اکبر عثمان غنی اور علی المرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی داڑھیاں کیسی تھیں۔ ۶۴۰

Fatawa Rizvia Volume 22

(Left Column)	(Right Column)
640	Brief life history of Ahnaf bin Qais, who is among the prominent trustworthy Tabi'un.
640	According to one interpretation of the verse 'He adds to creation what He wills,' beard is meant.
640	Biography and introduction of Qazi Shurayh.
640	Ahnaf bin Qais and Qazi Shurayh did not have natural beards, which they deeply regretted.
641	The blessed beard of Sayyiduna Ghaus-e-Azam (may Allah be pleased with him) was long and wide.
641	The eighth reason.
642	The occasion of revelation of the verse 'O you who believe, enter into Islam completely.'
642	Evidence for the condemnation of shaving the beard and the obligation of keeping it from three verses.
643	There is no doubt that shaving the beard is a disbelieving trait of the disbelievers.
643	The cursed trait of shaving the beard was originally that of the accursed Magians; the disbelievers learned it from them.
643	Some events regarding the conquest of Persia in the era of Faruq, the end of the Sasanian empire, the scattering of Magians, and their influence on the Hindus of India.
643	Ibn Saba the Jew invented the Rafidi sect, which gradually reached Iran, and under its cover, Persians invented 'Tabarra' (denunciation) against Hazrat Faruq-e-Azam despite their claim of being Muslim.

फतावा रिज़विया जिल्द 22

(बायां कॉलम)	(दायां कॉलम)
640	अहनफ बिन क़ैस, जो प्रमुख भरोसेमंद ताबीईन में से हैं, का संक्षिप्त जीवन परिचय।
640	पवित्र आयत 'वह रचना में जो चाहता है बढ़ाता है' की एक व्याख्या के अनुसार, दाढ़ी मुराद है।
640	क़ाज़ी शुरैह का परिचय और जीवन।
640	अहनफ बिन क़ैस और क़ाज़ी शुरैह की दाढ़ी प्राकृतिक रूप से नहीं थी, जिस पर वे बहुत अफसोस करते थे।
641	हुज़ूर सैयदुना गौस-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु की दाढ़ी मुबारक लंबी और चौड़ी थी।
641	आठवां कारण।
642	आयत 'ऐ ईमान वालों, इस्लाम में पूरे के पूरे दाखिल हो जाओ' की शान-ए-नुज़ूल।
642	तीन आयतों से दाढ़ी मुंडवाने की निंदा और रखने का प्रमाण।
643	इसमें कोई शक नहीं कि दाढ़ी मुंडवाना काफिरों का कुफ्र वाला लक्षण है।
643	दाढ़ी मुंडवाने का अभिशप्त लक्षण मूल रूप से अभिशप्त मजूसी लोगों का था; काफिरों ने उनसे यह सीखा।
643	फारूकी दौर में फारस की विजय, किसरा के अंत और मजूसी लोगों के तितर-बितर होने की कुछ घटनाएं और भारतीय हिंदुओं पर उनके प्रभाव।
643	इब्न सबा यहूदी ने रफ्ज़ (राफिज़ियत) संप्रदाय का आविष्कार किया जो धीरे-धीरे ईरान तक पहुँचा और उसकी आड़ में ईरानियों ने इस्लाम के दावे के बावजूद हज़रत फारूक-ए-आज़म पर तबर्रा (निंदा) का आविष्कार किया।

(بایاں کالم) (دایاں کالم)

۶۴۰ احنف بن قیس کہ اکابر ثقات تابعین میں سے ہیں کے مختصر احوال زندگی۔

۶۴۰ آیت کریمہ یزید فی الخلق مایشاء میں ایک تفسیر کے مطابق داڑھی مراد ہے۔

۶۴۰ قاضی شریح کے احوال و تعارف۔

۶۴۰ احنف بن قیس اور قاضی شریح کی داڑھی خلقتہ نہیں تھی جس پر وہ بہت افسوس کرتے۔

۶۴۱ حضور سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی ریش مبارک دراز اور چوڑی تھی۔

۶۴۱ وجہ ثامن۔

۶۴۲ یاایھاالذین امنوا ادخلوا فی السلم کافۃ الآیۃ کا شان نزول۔

۶۴۲ تین آیات سے داڑھی منڈانے کی مذمت اور رکھنے کا ثبوت۔

۶۴۳ شک نہیں کہ داڑھی منڈانا کفر نا خصلت کفار ہے۔

۶۴۳ داڑھی منڈانے کی خصلت ملعونہ اصل میں مجوسی ملاعنہ کی تھی ان سے کفار نے سیکھی۔

۶۴۳ دور فاروقی میں عجم کے فتح ہونے، تحت کسریٰ کے ختم اور مجوسیوں کے منتشر ہونے کے کچھ واقعات اور ہنود ہند پر ان کے اثرات۔

۶۴۳ ابن سبا یہودی نے مذہب رفض ایجاد کیا جو شدہ شدہ ایران تک پہنچا اور اس کی آڑ میں ایرانیوں نے حضرت فاروق اعظم پر دعوی اسلام کے باوجود تبرا ایجاد کیا۔

Fatawa Razawiyya Volume 22

Topic	Page	Topic	Page
Prohibition of tying the beard, hanging a bowstring around the neck, and performing Istinja with the dung or bone of any animal.	649	Trimming the beard was the practice of Persians; now it is the emblem of many disbelievers.	652
Yazid ibn Khalid is trustworthy.	649	The Qalandariyya sect has no share in religion.	653
Mufaddal ibn Fadala al-Masri is a trustworthy, virtuous worshiper.	649	How foolish is the intellect of those who grew their mustaches and shortened their beards, because they changed their original creation.	653
Ayash ibn Abbas is among the trustworthy.	649	If a woman grows a beard or mustache, it is recommended for her to clean it.	653
What is meant by tying the beard?	650	Shaving, plucking, and trimming the beard are all impermissible, and it is not lawful for a man to do so.	654
Hazrat Umar Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) and Qazi Abdur Rahman ibn Abi Laila rejected the testimony of a person without a beard.	651	Shaving the hair on a woman's head is forbidden as it resembles men. Similarly, for men to shave their beards is also forbidden as it resembles women.	654
Introduction of Abdur Rahman ibn Abi Laila.	651	Shaving the beard is prohibited because it is the habit of disbelievers.	654
Umar ibn Abdul Aziz rejected the testimony of one who plucks his beard.	651	Benefit: Just as shaving and trimming the beard is forbidden and a sin by consensus, similarly, according to our Imams and scholars, its excessive length—growing it beyond measure such that it exceeds proportion and causes notoriety—is disliked and undesirable.	655
	651		655

Topic	Page	Topic	Page
Those who trim their beards are truly unfortunate.		According to the explanation in general books of Fiqh and Hadith, the limit of the beard is one handful.	
Ninth warning within the texts of noble Imams and great scholars.	651	Cutting the beard beyond the Sharia limit (one handful) is Sunnah according to us.	655
When the beard is less than one handful, it is not lawful according to anyone to take anything from it.	652	The ancient national, regional, and religious habit of Arabs was to keep a beard; they considered its absence a severe defect.	656
The one who shaves the beard should be punished for committing a forbidden act.	652		

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
दाढ़ी बाँधने, गले में कमान की डोरी लटकाने और किसी जानवर की लीद या हड्डी से इस्तिन्जा करने की मनाही।	649	दाढ़ी तराशना पारसियों का काम था, अब तो बहुत से काफ़िरों का प्रतीक (शआर) है।	652
यज़ीद बिन खालिद भरोसेमंद है।	649	कलंदरिया फ़िरक़े का धर्म में कोई हिस्सा नहीं।	653
मुफ़ज़्ज़ल इब्न फ़ज़ाला अल-मिसरी भरोसेमंद, श्रेष्ठ उपासक हैं।	649	उन लोगों की बुद्धि कितनी ओछी है जिन्होंने मूँछें बढ़ाईं और दाढ़ियाँ छोटी कीं क्योंकि उन्होंने अपनी मूल रचना ही बदल दी।	653
अयाश इब्न अब्बास भरोसेमंदों में से है।	649	यदि किसी महिला की दाढ़ी या मूँछ निकल आए, तो उन्हें साफ़ करना उसके लिए मुस्तहब (पसंदीदा) है।	653
दाढ़ी बाँधने से क्या तात्पर्य है?	650	दाढ़ी मूंडना, चुनना और कतरना सब नाजायज़ है और पुरुष के लिए ऐसा करना हलाल नहीं।	654
हज़रत उमर फ़ारूक़-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु और काज़ी अब्दुर्रहमान इब्न अबी लैला ने बिना दाढ़ी वाले की गवाही रद्द कर दी।	651	महिला के सिर के बाल मूंडना हराम है क्योंकि यह पुरुषों से समानता है। इसी तरह पुरुषों का दाढ़ी मूंडना भी हराम है क्योंकि यह महिलाओं से समानता है।	654
अब्दुर्रहमान इब्न अबी लैला का परिचय।	651	दाढ़ी मूंडना वर्जित है क्योंकि यह काफ़िरों की आदत है।	654
उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ ने दाढ़ी चुनने वाले की गवाही नामंजूर कर दी।	651	लाभ: जिस तरह दाढ़ी मूंडना या कतरना सर्वसम्मति से हराम और गुनाह है, वैसे ही हमारे इमामों और विद्वानों के अनुसार इसकी लंबाई को बहुत अधिक बढ़ाना जो अनुपात की सीमा से बाहर हो और उंगली उठाने का कारण बने, मकरूह और नापसंदीदा है।	655

विषय	पृष्ठ
दाढ़ियाँ कतरने वाले पूर्णतः बदनसीब हैं।	651
नौवीं चेतावनी श्रेष्ठ इमामों और महान विद्वानों के ग्रंथों में।	651
जब दाढ़ी एक मुट्ठी से कम हो, तो उसमें से कुछ भी काटना किसी के नज़दीक हलाल नहीं।	652
दाढ़ी मूंडने वाले को सज़ा दी जाए क्योंकि उसने हराम काम किया है।	652
फ़िक़्ह और हदीस की सामान्य पुस्तकों के स्पष्टीकरण के अनुसार दाढ़ी की सीमा एक मुट्ठी है।	655
शरीयत की सीमा (एक मुट्ठी) से अधिक दाढ़ी को काटना हमारे नज़दीक मसनून (सुन्नत) है।	655
अरबों की प्राचीन राष्ट्रीय, क्षेत्रीय और धार्मिक आदत दाढ़ी रखना ही थी; वे इसके न होने को बहुत बड़ा दोष मानते थे।	656

पृष्ठ 65 का 692

موضوع	صفحہ
داڑھی باندھنے، کمان کا چھلہ گلے میں لٹکانے اور کسی جانور کی لید یا ہڈی سے استنجا کی ممانعت۔	۶۴۹
یزید بن خالد ثقہ ہے۔	۶۴۹
مفضل ابن فضالہ المصری ثقہ فاضل عابد ہیں۔	۶۴۹
عیاش ابن عباس ثقات سے ہے۔	۶۴۹
داڑھی باندھنے سے کیا مراد ہے۔	۶۵۰
حضرت عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ اور قاضی عبدالرحمن ابن ابی لیلیٰ نے بے داڑھی کی گواہی رد کردی۔	۶۵۱
داڑھی تراشنا پارسیوں کا کام تھا اب تو بہت سے کفار کا شعار ہے۔	۶۵۲
قلندریہ فرقے کا دین میں کوئی حصہ نہیں۔	۶۵۳
کس قدر پوچ عقل ہے ان لوگوں کی جنھوں نے مونچھیں بڑھائیں اور داڑھیاں پست کیں کیونکہ انھوں نے اپنی اصل خلقت ہی بدل دی۔	۶۵۳
عورت کی داڑھی مونچھ نکل آئیں تو انھیں صاف کرنا اس کے لئے مستحب ہے۔	۶۵۳
داڑھی مونڈنا، چننا اور کترنا سب ناجائز اور مرد کو ایسا کرنا حلال نہیں۔	۶۵۴
عورت کے سر کے بال مونڈنا حرام کہ یہ مردوں سے مشابہت ہے۔ اسی طرح مردوں کا داڑھی مونڈنا بھی حرام کہ یہ عورتوں سے مشابہت ہے۔	۶۵۴

موضوع	صفحہ
عبدالرحمن ابن ابی لیلیٰ کا تعارف۔	۶۵۱
عمر بن عبدالعزیز نے داڑھی چننے والے کی شہادت مسترد کردی۔	۶۵۱
داڑھیاں کترنے والے نرے بدنصیب ہیں۔	۶۵۱
تنبیہ نہم نصوص ائمہ کرام وعلماء عظام میں۔	۶۵۱
جب داڑھی ایک مشت سے کم ہو تو اس میں سے کچھ لینا کسی کے نزدیک حلال نہیں۔	۶۵۲
داڑھی منڈانے والے کو سزا دی جائے کہ وہ فعل حرام کا مرتکب ہوا ہے۔	۶۵۲
داڑھی مونڈنا ممنوع ہے کہ یہ کافروں کی عادت ہے۔	۶۵۴
فائدہ: جس طرح داڑھی مونڈنا کترنا، بالاتفاق حرام و گناہ ہے یونہ ہمارے ائمہ وعلماء کے نزدیک اس کا طول فاحش کہ بیحد بڑھایا جائے جو حد تناسب سے خارج و باعث انگشت نمائی ہو مکر وہ و نا پسندیدہ ہے۔	۶۵۵
عامہ کتب فقہ وحدیث کی تصریح کے مطابق داڑھی کی حد یکمشت ہے۔	۶۵۵
حد شرع سے زائد داڑھی کو کاٹنا ہمارے نزدیک مسنون ہے۔	۶۵۵
عرب کی قدیم قومی و ملکی و مذہبی عادت داڑھی رکھنا ہی ہے وہ اس کے نہ ہونے کو سخت عیب جانتے تھے۔	۶۵۶

صفحہ 65 از 692

Fatawa Razawiya, Volume 22

- Tenth Caution: Regarding the remaining proofs of prohibition | 657 | Three types of people will never enter Paradise. | 669
- First Proof: Shaving the beard is 'muthlah' (mutilation), i.e., deforming the appearance, and muthlah is forbidden (Haram). | 657 | Four types of people remain under the wrath of Allah Almighty morning and evening. | 669
- Shaving the head is 'muthlah' for women, just as shaving the beard is for men. | 657 | Allah Almighty from above His Throne has sent curses upon four types of people in this world and the hereafter, and the angels have said "Ameen". | 669
- For a woman to exit Ihram, 'qasr' (trimming) is prescribed, not 'halq' (shaving). | 657 | Third Proof: Shaving or trimming the beard is an imitation of the disbelievers in their distinctive characteristics, and that is forbidden (Haram). | 670
- Just as having cut tresses is an insult for a woman, similarly, being clean-shaven is for a man. | 659 | Three types of people are the greatest enemies of Allah Almighty. | 671
- Whoever performs 'muthlah' on any living being, the curse of Allah Almighty, the angels, and all of mankind be upon them. | 660 | Noble Hadiths containing severe warnings for those who abandon the Sunnah. | 671
- Description of numerous noble Hadiths regarding the prohibition and forbiddance of 'muthlah'. | 660 | Conclusion. | 672
- Second Proof: Shaving the beard is adopting a feminine appearance, and it is forbidden (Haram) for men to imitate women. | 662 | A table of punishments, warnings, and condemnations proven from the mentioned verses, Hadiths, and texts regarding those who shave and trim their beards. | 675
- The distinguishing feature in the outward bodies of men and women is this very braid/locks and beard. | 662 | Growing head hair longer than the shoulders, as is the practice of ignorant pseudo-Sufis today, is forbidden (Haram). This is cursed in the Hadith. | 678
- The Tasbih (glorification) of the angels is: "Pure is He Who has adorned men with beards and women with tresses." | 665 | It is not permissible to leave nails, armpit hair, or pubic hair for more than forty days, otherwise one will be a sinner; doing it once or twice is a minor sin (Saghirah), but making it a habit makes it a major sin (Kabirah). | 678

- The beard is part of the completion of a man's creation. | 665 | A person who has a necessity due to work etc., may have brass nails made and wear them on their fingers. | 679
- Proof from numerous Hadiths that it is forbidden (Haram) and a cause for cursing for men and women to imitate each other. | 665 |

फ़तावा रज़विया, खंड 22

- दसवीं चेतावनी: निषेध के शेष प्रमाणों के संबंध में | 657 | तीन व्यक्ति स्वर्ग में कभी प्रवेश नहीं करेंगे। | 669
- पहला प्रमाण: दाढ़ी मुंडवाना 'मुथला' (अंग-भंग) है यानी रूप बिगाड़ना है और मुथला हराम है। | 657 | चार व्यक्ति सुबह-शाम अल्लाह तआला के क्रोध में रहते हैं। | 669
- सिर मुंडवाना महिलाओं के लिए मुथला है जैसे दाढ़ी मुंडवाना पुरुषों के लिए। | 657 | अल्लाह तआला ने अपने अर्श (सिंहासन) के ऊपर से दुनिया और आख़िरत में चार व्यक्तियों पर लानत (अभिशाप) भेजी है और फरिश्तों ने आमीन कहा है। | 669
- महिला के लिए एहराम से बाहर निकलने के लिए 'क़स्र' (बालों को कतरना) है, 'हलक़' (मुंडवाना) नहीं। | 657 | तीसरा प्रमाण: दाढ़ी मुंडवाना या कटवाना काफ़िरों की उनकी विशिष्ट पहचानों में नकल करना है और वह हराम है। | 670
- जैसे महिला के लिए कटे हुए बाल (गेसू) एक गाली है, वैसे ही पुरुष के लिए दाढ़ी मुंडा होना। | 659 | अल्लाह तआला के सबसे बड़े दुश्मन तीन व्यक्ति हैं। | 671
- जो किसी जीवित प्राणी का मुथला करे, उस पर अल्लाह तआला, फरिश्तों और सभी मनुष्यों की लानत। | 660 | सुन्नत छोड़ने वालों के लिए कड़ी चेतावनी वाली हदीसें। | 671
- मुथला के निषेध और मनाही पर कई हदीसों का वर्णन। | 660 | उपसंहार (ख़ात्मा)। | 672
- दूसरा प्रमाण: दाढ़ी मुंडवाना ज़नाना (महिला) रूप धारण करना है और पुरुषों के लिए महिलाओं की नकल करना हराम है। | 662 | दाढ़ी मुंडवाने और कटवाने वालों के लिए बताए गए आयतों, हदीसों और ग्रंथों से प्रमाणित दंडों, चेतावनियों और निंदाओं की सूची। | 675
- स्त्री और पुरुष के बाहरी शरीरों के बीच अंतर करने वाली चीज़ यही चोटी और दाढ़ी है। | 662 | सिर के बालों को कंधों से ज़्यादा बढ़ाना, जैसा कि आजकल के जाहिल सूफ़ियों का तरीका है, हराम है। इस पर हदीस में लानत आई है। | 678
- फरिश्तों की तस्बीह (महिमामंडन) यह है: "पवित्र है वह जिसने पुरुषों को दाढ़ियों से और महिलाओं को जुल्फों से सुशोभित किया।" | 665 | चालीस दिनों से अधिक समय तक नाखून, बगल के बाल या नाभि के नीचे के बाल रखने की अनुमति नहीं है, अन्यथा वह पापी होगा; एक-

आध बार ऐसा करना छोटा गुनाह (सग़ीरा) है और आदत बनाने से बड़ा गुनाह (कबीरा) हो जाएगा। | 678

- दाढ़ी पुरुष की सृष्टि की पूर्णता से है। | 665 | जिस व्यक्ति को काम आदि के कारण मजबूरी हो, वह पीतल आदि के नाखून बनवाकर उंगलियों पर चढ़ा ले। | 679
- कई हदीसों से प्रमाणित है कि पुरुष और महिला का एक-दूसरे की नकल करना हराम है और लानत का कारण है। | 665 |

- تنبیہ دہم : بقیہ دلائل تحریم میں | ۶۵۷ | تین شخص جنت میں کبھی نہ جائیں گے۔ | ۶۶۹
- دلیل اول : داڑھی منڈانا مثلہ یعنی صورت بگاڑنا ہے اور مثلہ حرام ہے۔ | ۶۵۷ | چار شخص صبح و شام اللہ تعالیٰ کے غضب میں ہوتے ہیں۔ | ۶۶۹
- سر منڈانا عورت کے حق میں مثلہ ہے جیسا کہ داڑھی منڈانا مرد کے حق میں۔ | ۶۵۷ | چار اشخاص پر اللہ تعالیٰ نے بالائے عرش سے دنیا و آخرت میں لعنت بھیجی اور فرشتوں نے آمین کہی۔ | ۶۶۹
- عورت کے لئے احرام سے نکلنے کے لئے قصر ہے حلق نہیں۔ | ۶۵۷ | دلیل سوم : داڑھی منڈانا کٹوانا کفار سے ان کے شعار میں تشبہ ہے اور وہ حرام ہے۔ | ۶۷۰
- جیسے عورت کے حق میں گیسو بریدہ گالی ہے یونہی مرد کے حق میں داڑھی منڈا۔ | ۶۵۹ | اللہ تعالیٰ کے سب سے زیادہ دشمن تین شخص ہیں۔ | ۶۷۱
- جو کسی جاندار کو مثلہ کرے اس پر اللہ تعالیٰ و ملائکہ و بنی آدم سب کی لعنت۔ | ۶۶۰ | تارک سنت کے لئے وعید شدید پر مشتمل احادیث کریمہ۔ | ۶۷۱
- مثلہ کی تحریم و ممانعت پر متعدد احادیث کریمہ کا بیان۔ | ۶۶۰ | خاتمہ۔ | ۶۷۲
- دلیل دوم : داڑھی منڈانا زنانی صورت بننا ہے اور مردوں کہ عورتوں سے تشبہ حرام ہے۔ | ۶۶۲ | جدول ان سزاؤں ، وعیدوں ، مذمتوں کی جو داڑھی منڈانے اور کٹوانے والوں کے حق میں آیات و احادیث و نصوص مذکورہ سے ثابت ہے۔ | ۶۷۵

- عورت و مرد کے جسم ظاہر میں مابہ الامتیاز یہی چوٹی اور داڑھی ہے۔ | ۶۶۲ | سر کے بال مونڈھوں سے زیادہ بڑھالینا جیسا کہ آج کل جاہل صوفیوں کا طریقہ ہے حرام ہے۔ اس پر حدیث میں لعنت آئی ہے۔ | ۶۷۸
- فرشتوں کی تسبیح کی پکی ہے اس کی جس نے زینت دی مردوں کو داڑھیوں سے اور عورتوں کو گیسوؤں سے۔ | ۶۶۵ | چالیس روز سے زیادہ ناخن یا موئے بغل یا موئے زیر ناف رکھنے کی اجازت نہیں ورنہ گنہگار ہوگا، ایک آدھ بار کیا تو صغیرہ اور عادت ڈالنے سے کبیرہ ہو جائے گا۔ | ۶۷۸
- داڑھی آفرینش مرد کی تمامی سے ہے۔ | ۶۶۵ | جس شخص کو کام وغیرہ کے لئے مجبوری ہو تو وہ پیتل وغیرہ کا ناخن بنوا کر انگلیوں پر چڑھا لے۔ | ۶۷۹
- متعدد احادیث سے اثبات کہ مرد عورت کا ایک دوسرے سے تشبہ حرام ہے اور باعث لعنت ہے۔ | ۶۶۵ |

Fatawa Ridawiyya Volume 22

Page No.	Topic (Column 1)	Topic (Column 2)	Page No.
679	It is impermissible for both men and women to make and use nails made of gold or silver.	Reconciliation and preference among narrations regarding the desirability of cutting nails on Wednesday and it being a cause of vitiligo (leprosy).	685
679	Someone who has tremors in their hands and fears getting cut if they use a razor should use hair removal cream.	Both hadiths regarding the prohibition of cutting nails on Wednesday are weak.	685
679	What is the ruling on the circumcision of a newly converted adult Muslim?	Although the mentioned hadith is weak, it is supported by a Sahih Bukhari hadith and 'it has been said' (qad qila).	686
679	The ruling on circumcision is mentioned in the Hadith.	An amazing incident involving Imam Ibn al-Hajj al-Makki (may Allah's mercy be upon him) regarding cutting nails on Wednesday.	686
680	Ruling on removing unwanted hair (hair of kufr).	Both keeping hair on the whole head and shaving it all are permissible. The former is the Sunnah of the Messenger of Allah (peace be upon him) and the latter is the Sunnah of the Commander of the Faithful Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him); the former is superior.	686
680	To seek legal stratagems (tricks) to make interest (usury) permissible does not befit a Muslim.	For men to keep long hair like women, below the shoulders, is forbidden and causes a curse.	687
680	The Messenger of Allah (peace be upon him) himself taught permissible legal stratagems (hila), and the leaders of the religion have	Severe warning and curse in the Hadith upon men who adopt the appearance of women and women who adopt the appearance of men.	688

Page No.	Topic (Column 1)	Topic (Column 2)	Page No.
	mentioned various forms of it.		
680	Female circumcision is customary in Arabia; why is it not so in India?	From where should the four-finger measurement of the beard begin?	688
670	What is the ruling on letting the mustache grow so long that it enters the mouth?	Shortening the beard to less than the prescribed limit, i.e., four fingers, is forbidden just like shaving it, but completely shaving it is even more abominable.	689
682	The actions of ignorant Turkish soldiers are not a valid proof.	Description of the noble habit of the Holy Prophet (peace be upon him) regarding keeping or shaving the hair of his sacred head.	690
685	What is the ruling on cutting nails on Wednesday?	The noble habit of Hazrat Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him) was related to shaving the head.	690

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

पृष्ठ सं.	विषय (स्तंभ 1)	विषय (स्तंभ 2)	पृष्ठ सं.
679	सोने-चाँदी के नाखून बनाकर इस्तेमाल करना स्त्री और पुरुष दोनों के लिए नाजायज़ है।	बुधवार को नाखून काटने के मुस्तहब (पसंदीदा) होने और बर्रस (सफ़ेद दाग) का कारण होने की रिवायतों में सामंजस्य और प्राथमिकता।	685
679	जिसके हाथ कांपते हों और उस्तरा इस्तेमाल करने पर जख्मी होने का डर हो, उसे नूरा (बाल हटाने वाली क्रीम) का प्रयोग करना चाहिए।	बुधवार के दिन नाखून काटने की मनाही से संबंधित दोनों हदीसें ज़ईफ़ (कमजोर) हैं।	685
679	वयस्क नव-मुस्लिम के खतने का क्या हुक्म है?	यद्यपि उक्त हदीस ज़ईफ़ है, लेकिन सहीह बुखारी की हदीस और 'क़द क़ील' इसके समर्थक हैं।	686
679	खतने का हुक्म हदीस में है।	इमाम इब्न अल-हाज मक्की (रहमतुल्लाह अलैह) के बुधवार को नाखून काटने की एक अजीब घटना।	686
680	कुफ्र के बाल (अवांछित बाल) दूर करने का हुक्म।	पूरे सिर के बाल रखना और पूरे मुंडवाना दोनों जायज़ हैं। पहला अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सुन्नत है और दूसरा अमीरुल मोमिनीन अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की सुन्नत है, और पहला ज़्यादा बेहतर है।	686
680	ब्याज को जायज़ करने का हीला (बहाना) ढूंढना मुसलमान की शान नहीं है।	पुरुषों के लिए औरतों की तरह कंधों से नीचे तक लंबे बाल रखना हराम है और लानत का कारण है।	687
680	जायज़ हीले की शिक्षा स्वयं अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने दी और दीनी	हदीस में औरतों का रूप धारण करने वाले पुरुषों और पुरुषों का रूप धारण करने वाली औरतों पर लानत और सख्त चेतावनी दी गई है।	688

पृष्ठ सं.	विषय (स्तंभ 1)	विषय (स्तंभ 2)	पृष्ठ सं.
	इमामों ने इसके कई रूप बताए हैं।		
680	अरब देशों में लड़कियों के खतने का रिवाज है, भारत में क्यों नहीं?	दाढ़ी की चार उँगल की पैमाइश कहाँ से होनी चाहिए?	688
670	मूँछें इस हद तक बढ़ाना कि वे मुँह में आने लगें, कैसा है?	दाढ़ी को निर्धारित सीमा यानी चार उँगल से कम करना मुंडवाने की तरह ही हराम है, लेकिन पूरी तरह मुंडवाना और भी अधिक घृणित है।	689
682	अज्ञानी तुर्की सैनिकों का कृत्य दलील नहीं है।	हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र सिर के बाल रखने या मुंडवाने की मुकद्दस आदत का वर्णन।	690
685	बुधवार के दिन नाखून काटना कैसा है?	हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की पवित्र आदत सिर (के बाल मुंडवाने) से संबंधित थी।	690

مضمون (کالم ۱)	صفحہ نمبر	مضمون (کالم ۲)	صفحہ نمبر
سونے چاندی کے ناخن بنا کر استعمال کرنا مرد و عورت دونوں کو ناجائز ہے۔	۶۷۹	بدھ کو ناخن تراشنے کے مستحب ہونے اور موجب برص ہونے کی روایات میں تطبیق و ترجیح۔	۶۸۵
جس کے ہاتھ میں رعشہ ہو استرالے تو زخمی ہونے کا خوف ہے تو وہ نورہ استعمال کرے۔	۶۷۹	بدھ کے روز ناخن کاٹنے کی ممانعت سے متعلق دونوں حدیثیں ضعیف ہیں۔	۶۸۵
نو مسلم بالغ کے ختنہ کا کیا حکم ہے۔	۶۷۹	حدیث مذکور اگرچہ ضعیف ہے مگر حدیث صحیح بخاری وقدر قیل اس کے مؤید ہے۔	۶۸۶
ختنہ کا حکم حدیث میں ہے۔	۶۷۹	امام ابن الحاج مکی علیہ الرحمتہ کے بدھ کے روز ناخن تراشنے کا عجیب واقعہ۔	۶۸۶
کفر کے بال دور کرنے کا حکم۔	۶۸۰	سارے سر کے بال رکھنا اور تمام کو منڈانا دونوں جائز۔ اول سنت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور دوم سنت امیر المومنین علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ اور اول اولیٰ ہے۔	۶۸۶

صفحہ نمبر	مضمون (کالم ۱)	صفحہ نمبر	مضمون (کالم ۲)
۶۸۰	بیاج کے جائز کرنے کا حیلہ مسلمان کی شان نہیں۔	۶۸۷	مردوں کو عورتوں کی مثل کندھوں سے نیچے تک لمبے بال رکھنا حرام و موجب لعنت ہے۔
۶۸۰	جائز حیلہ کی تعلیم خود رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمائی اور ائمہ دین نے اس کی متعدد صورتیں ارشاد فرمائیں ہیں۔	۶۸۸	عورتوں کی وضع اختیار کرنے والے مردوں اور مردوں کی وضع اختیار کرنے والی عورتوں پر حدیث میں لعنت اور وعید شدید۔
۶۸۰	عربستان میں لڑکیوں کے ختنہ کا رواج ہے ہندوستان میں کیوں نہیں۔	۶۸۸	چار انگل کی پیمائش داڑھی کہاں سے چاہیے۔
۶۷۰	مونچھ بڑھانا یہاں تک کہ منہ میں آئے کیسا ہے۔	۶۸۹	داڑھی کو حد مقرر یعنی چار انگل سے کم کرنا منڈانے کی طرح ہی حرام ہے مگر بالکل منڈانے خبیث تر ہے۔
۶۸۲	جاہل فوجی ترکوں کا فعل حجت نہیں۔	۶۹۰	سراقدس کے بال مبارک رکھنے یا منڈانے میں حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عادت کریمہ کا بیان۔
۶۸۵	بدھ کے روز ناخن تراشنا کیسا ہے۔	۶۹۰	حضرت علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی عادت کریمہ سر کا تعلق تھی۔

Fatawa Razawiya, Volume 22

Page	Topic	Page	Topic
291	Milad should not be recited by those who trim, shave, or curl up their beards.	292	It is forbidden and a sign of great disrespect to write abbreviations like 'Sallam', 'Ain-Meem', or 'Sallallam' with the blessed name of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him); it is mandatory to write the full Durood.
291	Praying with a curled-up beard is Makruh (disliked).	692	The person who first abbreviated the Durood had his hand cut off.
291	To what extent should the beard be kept low?	291	Appendix: Beard, Shaving, Shortening, Circumcision and Cupping.
692	The limit of the blessed beard of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).	636	Circumcision is among the symbols of religion, like the Kalima Tayyiba.
692	The length of the blessed beard of Hazrat Ali and Hazrat Usman (may Allah be pleased with them).		

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय
291	दाढ़ी कतरवाने, मुंडवाने और चढ़ाने वालों से मिलाद नहीं पढ़वाना चाहिए।	292	अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र नाम के साथ 'सल्लम' या 'ऐन-मीम' या 'सल्लल्लम' आदि संक्षिप्त रूप लिखना वर्जित है और घोर अनादर है; पूरा दरूद लिखना अनिवार्य है।
291	दाढ़ी चढ़ाकर नमाज़ पढ़ना मकरूह है।	692	जिस व्यक्ति ने सबसे पहले दरूद को संक्षिप्त किया था, उसका हाथ काट दिया गया था।
291	दाढ़ी कितनी नीची रखनी चाहिए?	291	परिशिष्ट: दाढ़ी, मुंडन (हल्क़), छोटा करना (क़स्र), खतना और हिजामत (कपिंग)।
692	नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुबारक दाढ़ी की सीमा।	636	खतना कलिमा तय्यबा की तरह दीन के प्रतीकों (शाएर-ए-दीन) में से है।
692	हज़रत अली और हज़रत उस्मान (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की मुबारक दाढ़ी की मात्रा।		

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۲۹۱	داڑھی کتروانے، منڈانے اور چڑھانے والوں سے میلاد پڑھوانا نہیں چاہئے۔	۲۹۲	رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے نام پاک کے ساتھ صلعم یا ع م یا صللم وغیرہ برموز لکھنا ممنوع اور سخت بے ادبی ہے پورا درود لکھنا لازم ہے۔
۲۹۱	داڑھی چڑھا کر نماز پڑھنا مکروہ۔	۶۹۲	سب سے پہلے جس شخص نے درود مخفف کیا اس کا ہاتھ کاٹا گیا۔
۲۹۱	داڑھی کس قدر نیچی رکھنی چاہئے۔	۲۹۱	ضمیمہ داڑھی، حلق، قصر، ختنہ و حجامت
۶۹۲	نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی داڑھی مبارک کی حد۔	۶۳۶	ختنہ کلمہ طیبہ کی طرح شعائر دین سے ہے۔
۶۹۲	حضرت علی و حضرت عثمان رضی اللہ تعالٰی عنہما کی داڑھی مبارک کی مقدار۔		

Volume 22 Fatawa Ridawiyya

Index of Subsidiary Issues

Beliefs, Theology, and Biography

Issue (Topic)	Page	Issue (Topic)	Page
To use the sacred thread of Hindus and the hat of Christians is disbelief.	190	A Muslim's dream is one of the parts of prophethood.	271
The dhoti, being the dress of Hindus, is prohibited.	192	Which part of prophethood is a dream?	271
		"Prophethood is gone; there will be no prophethood after me, but there will be glad tidings" (Hadith of the Prophet SAW).	271
Wearing clothes that erase the distinction between a Muslim and a non-believer is forbidden, and in many cases, it is disbelief.	193	How should non-believers and Hindus be greeted, and if they greet, how should they be answered?	316
Mocking and ridiculing the laws of Sharia and slandering a religious scholar is clear disbelief, and it voids a woman's marriage.	244	What is the ruling in Sharia and Tariqa on kissing the feet of elders and bowing down to greet and kiss at the shrines of saints?	317
A person who commits a major sin is not expelled from Islam, nor are the laws regarding apostates applied to them.	247	One who labels the act of shaking hands and embracing as something for the hell-bound, rejected, or Rafidhi, is himself deserving of those titles and is misguided, a misleader, and a transgressor.	328
Repentance for a public sin must be public, and for a private sin, it must be private.	258		

I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

Page 69 of 692

जिल्द 22 फ़तावा रज़विया

सहायक मुद्दों की सूची

अक़ाएद व कलाम व सैर (मान्यताएं, धर्मशास्त्र और जीवनी)

मुद्दा (विषय)	पृष्ठ
हिंदुओं का जनेऊ और ईसाइयों की टोपी का उपयोग करना कुफ़्र है।	१९०
धोती जो हिंदुओं का पहनावा है, वर्जित है।	१९२
ایسا। लिबास पहनना जिससे मुसलमान और काफ़िर में फ़र्क न रहे हराम है, बल्कि कई सूरतों में कुफ़्र है।	१९३
अहकाम-ए-शरीयत का मज़ाक उड़ाना और आलिम-ए-दीन पर तान-ओ-تشنی' करना साफ़ कुफ़्र है और इससे औरत निकے سے ح। निकल जाती है।	२४४
कबीरा गुनाह करने वाला इस्लाम के दायरे से बाहर नहीं होता और न ही उन पर मुर्तदों वाले हुक्म जारी होते हैं।	२४७
मुसलमान का सपना नबुवत (पैग़म्बरी) के हिस्सों में से एक हिस्सा है।	२७१
सपना नबुवत का कौन सा हिस्सा है?	२७१
"नबुवत चली गई, अब मेरे बाद नबुवत नहीं होगी लेकिन मुबश्शिरात (सुखद समाचार) होंगे" (हदीस-ए-रसूल ﷺ)।	२७१
काफ़िरों और हिंदुओं को सलाम कैसे किया जाए और अगर वे सलाम करें तो जवाब कैसे दिया जाए।	३१६
शयुख़ की क़दमबोसी, औलिया के मज़ार पर झुक कर सलाम करना और उन्हें چومنا शरीयत और तरीक़त में कैसा है।	३१७
मुसाफ़ा और मुआनक़ा (हाथ मिलाना और गले मिलना) के काम पर जहन्नमी, मरदूद और राफ़ज़ी का हुक्म लगाने वाला खुद इन अल्फ़ाज़ का हक़दार और गुमराह, गुमराह करने वाला और फ़ासिक़ है।	३२८

२५८

खुलेआम किए गए गुनाह की तौबा भी
खुलेआम होनी चाहिए और गुप्त गुनाह
की गुप्त।

आई.टी. मज्लिस ऑफ़ दावत-ए-इस्लामी

جلد ۲۲ فتاویٰ رضویہ

فہرست ضمنی مسائل

عقائد و کلام وسیر

مسئلہ	صفحہ
ہندوؤں کا زنار اور نصاریٰ کا ہیٹ استعمال کرنا کفر ہے۔	۱۹۰
دھوتی کہ لباسِ ہنود ہے ممنوع ہے۔	۱۹۲
ایسا لباس پہننا جس سے مسلمان و کافر میں فرق نہ رہے حرام بلکہ کئی صورتوں میں کفر ہے۔	۱۹۳
احکامِ شریعت سے تمسخر و استہزاء اور عالمِ دین پر لعن طعن کرنا کفر صریح ہے اور اس سے عورت نکاح سے نکل جاتی ہے۔	۲۴۴
	۲۴۷

مسئلہ	صفحہ
مسلمان کی خواب نبوت کے ٹکڑوں میں سے ایک ٹکڑا ہے۔	۲۷۱
خواب نبوت کا کون سا حصہ ہے۔	۲۷۱
نبوت گئی اب میرے بعد نبوت نہ ہوگی مگر مبشرات ہوں گی (حدیث رسولؐ)۔	۲۷۱
کفار و ہنود کو سلام کیسے کیا جائے اور وہ سلام کریں تو جواب کیسے دیا جائے۔	۳۱۶
شیوخ کی قدمبوسی مزاراتِ اولیاء پر جھک کر سلام کرنا اور انھیں چومنا شریعت و طریقت میں کیسا ہے۔	۳۱۷
مصافحہ و معانقہ کے فعل پر جہنمی و مردود و رافضی کا حکم لگانے والا خود	۳۲۸

مسئلہ	صفحہ
مرتکبِ کبیرہ دائرہِ اسلام سے خارج نہیں نہ ان پر مرتدوں والے احکام جاری ہوتے ہیں۔	۲۵۸
علانیہ گناہ کی توبہ بھی علانیہ چاہئے اور پوشیدہ کی پوشیدہ۔	

مسئلہ	صفحہ
ان الفاظ کا مستحق اور ضال و مضل و فاسق ہے۔	

Fatawa Razawiya, Volume 22

Content (A)	Page/ Ref	Content (B)	Page/ Ref
Kissing the threshold of the Kaaba, the Mushaf (Quran), and the hands and feet of scholars and saints is permissible.	342	If a Sayyid's deviation in belief reaches the level of disbelief, then respecting him is forbidden because he is no longer a Sayyid.	423
Touching and kissing the doors and walls of the Two Holy Sanctuaries for blessings is the custom of those who possess love and loyalty.	343	Prostration is of two types: prostration of worship and prostration of salutation; the first is disbelief for anyone other than God, and the second is forbidden for anyone other than God.	423
Sublime statements of scholars and spiritual masters regarding kissing the impression of the Prophet's (peace and blessings be upon him) sandal and applying it to the eyes.	345	Disbelief and polytheism can never be permissible in any Sharia.	423
Scholar's statements regarding visiting and kissing the map/ illustration of the Sacred Chamber.	349	Prostration of worship to anyone other than Allah is blatant polytheism.	429
The fundamental principle is that reverence attributed to the Divine Presence, especially for the beloveds of God, are forms of reverence for the Almighty Himself.	366	Prostration of salutation to anyone other than Allah is forbidden and a major sin.	429
Greeting a disbeliever with 'Salam' is forbidden.	378	The declaration of disbelief for the prostration of salutation reported from a group of jurists is based on apparent disbelief.	430
Reverential circumambulation of anything other than the	382	Prostration of salutation to a spiritual guide or a shrine is	430

Content (A)	Page/ Ref	Content (B)	Page/ Ref
magnificent Kaaba is impermissible.		neither permissible nor actual polytheism.	
Prostration to anyone other than God is forbidden in our Sharia.	382	It is impossible for the Lord Almighty to ever command anyone to associate a partner with Him, even if He were to later abrogate it.	430
The pure Sharia has established separate rulings for all parts of the human body from head to toe.	395	Not even an angel can make anyone a partner with God for even a single moment.	430
The rewards for various rulings are also of different types.	395	No one remains a Muslim after believing that prostration of worship to another is permissible.	435
Sins are distinct for all organs from head to toe.	395	The belief of the Companions that blessings and salvation from the destructions of this world and the hereafter are obtained through the blessings and for the sake of the Prophet (peace and blessings be upon him).	444
Reverential circumambulation for anyone other than God is forbidden.	401	The author's (mercy be upon him) research that the prohibition of prostration is agreed upon, while there are six opinions regarding the declaration of disbelief.	458
Prostration to anyone other than God is strictly forbidden.	407	In 'Zahiriyya', the command for declaration of disbelief is not absolute and definitive but is attributed to some.	459

फ़तावा रज़विया, जिल्द २२

विषय (क)	पृष्ठ/संदर्भ
काबा की चौखट, मुसहफ़ (क़ुरान) और उलमा व औलिया के हाथ और पैरों को चूमना जायज़ है।	३४२
हरमैन शरीफ़ैन के दरवाज़ों और दीवारों को बरकत के लिए छूना और चूमना मुहब्बत और वफ़ा वालों का दस्तूर है।	३४३
हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नक़्श-ए-नअ्ल (पादुका चिन्ह) को चूमने और आँखों से लगाने के बारे में उलमा और मशाईख़ के आला इर्शादात।	३४५
रौज़ा-ए-मुक़द्दसा के नक़्शे की ज़ियारत और उसे चूमने के बारे में उलमा के इर्शादात।	३४९
मूल सिद्धांत यह है कि बारगाह-ए-किब्रिया से सम्बद्ध ताज़ीम, विशेष रूप से अल्लाह के महबूबों की, स्वयं अल्लाह तआ़ला की ताज़ीम के विभिन्न प्रकारों में से है।	३६६
काफ़िर को सलाम करना हराम है।	३७८

विषय (ख)	पृष्ठ/संदर्भ
सैय्यद की बद-मज़हबी अगर कुफ़्र की हद तक पहुँच जाए तो उसकी ताज़ीम (सम्मान) हराम है क्योंकि अब वह सैय्यद ही नहीं रहा।	४२३
सज्दा दो प्रकार का है: सज्दा-ए-इबादत और सज्दा-ए-तहियत; पहला अल्लाह के सिवा किसी और के लिए कुफ़्र है और दूसरा अल्लाह के सिवा किसी और के लिए हराम है।	४२३
कुफ़्र और शिर्क कभी किसी शरीयत में जायज़ नहीं हो सकते।	४२३
अल्लाह के सिवा किसी और को सज्दा-ए-इबादत करना शिर्कए-महीन (घृणित शिर्क) है।	४२९
अल्लाह के सिवा किसी और को सज्दा-ए-तहियत करना हराम और गुनाह-ए-कबीरा है।	४२९
	४३०

विषय (क)	पृष्ठ/ संदर्भ
काबा-ए-मुअ़ज़्ज़मा के अलावा किसी और चीज़ का तवाफ़-ए-ताज़ीमी नाजायज़ है।	३८२
हमारी शरीयत में ग़ैर-ख़ुदा (अल्लाह के सिवा) को सज्दा करना हराम है।	३८२
शरीयत-ए-मुतहरा ने इंसान के सर से पाँव तक सभी अंगों के लिए अलग-अलग अहकाम (नियम) रखे हैं।	३९५
विभिन्न अहकाम के सवाब (पुण्य) भी विभिन्न प्रकार के होते हैं।	३९५
सर से पाँव तक सभी अंगों के गुनाह अलग-अलग हैं।	३९५
ग़ैर-ख़ुदा के लिए तवाफ़-ए-ताज़ीमी हराम है।	४०१
अल्लाह के सिवा किसी को सज्दा करना क़तई हराम है।	४०७

विषय (ख)	पृष्ठ/ संदर्भ
सज्दा-ए-तहियत पर जो कुछ फ़ुक़हा (धर्मशास्त्रियों) से कुफ़्र का फ़तवा मन्क़ूल है, वह कुफ़्र-ए-सूरी (प्रत्यक्ष कुफ़्र) पर आधारित है।	
पीर और मज़ार को सज्दा-ए-तहियत न तो मुबाह (जायज़) है और न ही शिर्कए-हक़ीक़ी।	४३०
यह असम्भव है कि मौला अज़्वजल कभी किसी मख़लूक़ (सृष्टि) को अपना शरीक बनाने का हुक्म दे, चाहे वह उसे बाद में निरस्त ही क्यों न कर दे।	४३०
फ़रिश्तों में से भी कोई किसी को एक पल के लिए भी ख़ुदा का शरीक नहीं बना सकता।	४३०
सज्दा-ए-इबादत को जायज़ मानकर कोई मुसलमान नहीं रहता।	४३५
सहाबा किराम का अक़ीदा कि नेमतें और दुनिया व आख़िरत की तबाही से निजात हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बरकत और आप के सदक़े में मिलती है।	४४४
मुसन्निफ़ (लेखक) अलैहिर्रहमा की तहक़ीक़ कि सज्दे की हुरमत (मनाही) मुत्तफ़िक़ अलैह (सर्वसम्मत) है और तक़फ़ीर (कुफ़्र का फ़तवा देने) में छह क़ौल (विचार) हैं।	४५८
	४५९

विषय (क)	पृष्ठ/ संदर्भ	विषय (ख)	पृष्ठ/ संदर्भ
		ज़हीरिया में बिना शर्त तक़फ़ीर का हुक्म अंतिम नहीं है बल्कि कुछ की ओर संकेत है।	
पृष्ठ ७० / ६९२			

مضمون (A)	نمبر شمار / صفحہ
آستانہ کعبہ، مصحف اور دست و پائے علماء واولیاء کا بوسہ جائز ہے۔	۳۴۲
حرمین شریفین کے درودیوار کو تبرکاً مس کرنا اور بوسہ دینا اہل حب وولاء کا دستور ہے۔	۳۴۳
نقش نعل پائے حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو بوسہ دینے اور آنکھوں سے لگانے کے بارے میں علماء و مشائخ کرام کے ارشادات عالیہ۔	۳۴۵
نقشہ روضہ مقدسہ کی زیارت اور اس کو بوسہ دینے سے متعلق ارشادات علماء۔	۳۴۹

مضمون (B)	نمبر شمار / صفحہ
سید کی بد مذہبی اگر حد کفر تک پہنچ گئی ہو تو اس کی تعظیم حرام کہ اب وہ سید ہی نہ رہا۔	۴۲۳
سجدہ دو قسم ہے سجدہ عبادت اور سجدہ تحیت، اول غیر خدا کے لئے کفر ہے اور ثانی غیر خدا کے لئے حرام ہے۔	۴۲۳
کفر و شرک کبھی کسی شریعت میں جائز نہیں ہو سکتا۔	۴۲۳
غیر اللہ کو سجدہ عبادت شرک مہین ہے۔	۴۲۹

مضمون (A)	نمبر شمار / صفحہ	مضمون (B)	نمبر شمار / صفحہ
اصل کلی یہ ہے کہ تعظیم پر منتسب بارگاہ کبریا بالخصوص محبوبان خدا انحاء تعظیم حضرت عزت جل وعلا سے ہے۔	۳۶۶	غیر اللہ کو سجدہ تحیت حرام و گناہ کبیرہ ہے۔	۴۲۹
کافر کو سلام کرنا حرام ہے۔	۳۷۸	سجدہ تحیت کی تکفیر جو جماعت فقہاء سے منقول ہے وہ کفر صوری پر محمول ہے۔	۴۳۰
غیر کعبہ معظمہ کا طواف تعظیمی ناجائز ہے۔	۳۸۲	پیر و مزار کو سجدہ تحیت نہ تو مباح اور نہ ہی شرک حقیقی۔	۴۳۰
غیر خدا کو سجدہ ہماری شریعت میں حرام ہے	۳۸۲	محال ہے کہ مولیٰ عزوجل کبھی کسی مخلوق کو اپنا شریک کرنے کا حکم دے اگرچہ پھر اسے بھی منسوخ فرمائے۔	۴۳۰
شریعت مطہرہ نے انسان کے سر سے پاؤں تک جمیع جہات میں جدا جدا احکام رکھے ہیں۔	۳۹۵	ملائکہ میں سے کوئی کسی کو ایک آن کے لئے بھی شریک خدا نہیں بنا سکتا۔	۴۳۰
	۳۹۵		۴۳۵

مضمون (A)	نمبر شمار / صفحہ
احکام مختلفہ کے ثواب بھی مختلف رنگ کے ہیں۔	
سر سے پاؤں تک جملہ جوارح میں معاصی جدا جدا ہیں۔	۳۹۵
طواف تعظیمی غیر خدا کے لئے حرام ہے۔	۴۰۱
سجدہ غیر خدا کو قطعی حرام ہے۔	۴۰۷
سجدہ عبادت کو جائز مان کر کوئی مسلمان نہیں رہتا۔	
صحابہ کرام کا اعتقاد کہ نعمتیں اور دنیا و آخرت کی ہلاکتوں سے نجات حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی برکت اور آپ کے صدقے میں ملتی ہیں۔	۴۴۴
مصنف علیہ الرحمۃ کی تحقیق کہ تحریم سجدہ متفق علیہ ہے اور تکفیر میں چھ قول ہیں۔	۴۵۸
ظہیریہ میں علی الاطلاق تکفیر کا حکم جزمی نہیں بلکہ بعض کی طرف نسبت ہے۔	۴۵۹

Fatawa Razawiyya | Volume 22

Topic Description	Serial No.	Topic Summary	Page
The claim of consensus on the excommunication (takfir) of one who prostrates to other than Allah without compulsion is misplaced.	461	Allah Almighty does not decree disbelief (kufr).	560
The prostration of ignorant people to their peers is a major sin by consensus; if they consider it permissible, they are disbelievers.	469	Prostration of greeting (Sajda-e-Tahiyyat) is definitely not disbelief.	560
One who suspects ill-belief in the Prophet (peace and blessings be upon him) deserves Hell.	503	What is the ruling on prostrating to a peer or teacher out of respect (Sajda-e-Ta'zeemi), and is the perpetrator a believer or a disbeliever?	562
Whoever deems the Messenger as one who remains silent on disbelief and apostasy has himself reached the state of disbelief and apostasy.	504	Prostration of worship to other than God is polytheism (shirk), and prostration of respect is not shirk but is forbidden and a major sin.	565
Undoubtedly, prostration is among the acts of worship.	505	He who calls one who kisses the feet and hands of the elders of religion a polytheist should himself renew his Islam and renew his marriage.	567
There is no difference between prostration of worship and prostration of greeting except for the intention.	505	Bad consequences follow in this world and the hereafter due to the displeasure of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).	573
Sincerity in worship means that worship should remain free even from resemblance to others.	505	The Sunnah of the beard is definitively proven; insulting and belittling it and mocking those who follow it is disbelief by consensus.	574

Topic Description	Serial No.	Topic Summary	Page
The distinction between prostration of greeting and prostration of worship lies in the intention according to Allah Almighty and the one prostrating.	511	It is mandatory for Muslims to treat those who belittle the beard like disbelievers: do not perform their funeral prayer after death, do not bury them in the cemetery of Muslims, but rather humiliate their impure funeral as much as possible.	574
Allah Almighty is free from the trivial, useless, defective, and intrusive.	511	Until the words of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) are accepted from the heart, one will never be a Muslim; what difference does it make if the Kalima is recited a hundred thousand times by the tongue of a parrot.	612
In the human race, infallibility ('Ismah) is exclusive to the Prophets.	515	A person will be raised in the state in which they die.	648
Undoubtedly, in our pure Sharia, prostration of greeting to other than God has been forbidden.	529	The ruling on removing hair of disbelief.	680
No Sharia can bring permission for disbelief.	560	-	-

विषय विवरण	क्र. सं.	विषय सारांश	पृष्ठ
बिना किसी मजबूरी के गैर-अल्लाह को सजदा करने पर तक़फीर (काफ़िर ठहराने) के बारे में इज्मा (आम सहमति) का दावा बेमहल (अनुपयुक्त) है।	461	अल्लाह तबारक व तआला कुफ़्र (अविश्वास) का हुक्म नहीं फ़रमाता।	560
जाहिलों का अपने पीरों को सजदा करना बिल-इज्मा (सर्वसम्मति से) गुनाह-ए-कबीरा है, अगर वह इसे जायज़ समझें तो काफ़िर हैं।	469	सजदा-ए-तहियत (अभिवादन का सजदा) निश्चित रूप से कुफ़्र नहीं है।	560
हुज़ूर अलैहिस्सलाम पर बद-अक़ीदगी (गलत विश्वास) का गुमान करने वाला जहन्नम का हकदार है।	503	पीर या उस्ताद को सजदा-ए-ताज़ीमी (सम्मानपूर्वक सजदा) करना कैसा है और इसका करने वाला मोमिन है या काफ़िर?	562
जो व्यक्ति रसूल को कुफ़्र और इर्तदाद (धर्मत्याग) पर चुप रहने वाला ठहराए, वह खुद कुफ़्र और इर्तदाद के घाट पर पहुँच गया।	504	गैर-खुदा को सजदा-ए-इबादत करना शिर्क है, और सजदा-ए-ताज़ीमी शिर्क नहीं है लेकिन हराम और गुनाह-ए-कबीरा है।	565
बेशक सजदा इबादत के अफ़आल (कार्यों) में से है।	505	बुज़ुर्गों के कदमबोसी और दस्तबोसी करने वाले को मुशरिक (बहुदेववादी) कहने वाला खुद अपने इस्लाम और निकाह का नवीनीकरण (तजदीद) करे।	567
सजदा-ए-इबादत और सजदा-ए-तहियत में सिवाय नियत (इरादे) के कोई अंतर नहीं है।	505	हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की नाराजगी पर दुनिया और आखिरत में बुरे नतीजे निकलते हैं।	573

विषय विवरण	क्र. सं.	विषय सारांश	पृष्ठ
इबादत में इखलास (निष्ठा) यह है कि इबादत दूसरों की समानता से भी बची रहे।	505	दाढ़ी का सुन्नत होना कतई-उल-सबूत (निश्चित रूप से सिद्ध) है; इसका अपमान और तिरस्कार करना और इसके मानने वालों का मजाक उड़ाना बिल-इज्मा कुफ़्र है।	574
सजदा-ए-तहियत और सजदा-ए-इबादत की पहचान अल्लाह तआला और खुद सजदा करने वाले के नज़दीक नियत से है।	511	मुसलमानों पर लाज़िम (अनिवार्य) है कि दाढ़ी की तौहीन (अपमान) करने वालों के साथ काफ़िरों जैसा व्यवहार करें: मरने के बाद उनका जनाज़ा न पढ़ें, मुसलमानों के कब्रिस्तान में उन्हें दफ़न न करें, बल्कि जहाँ तक संभव हो उनके नापाक जनाज़े को जलील (अपमानित) करें।	574
अल्लाह तआला फालतू, बेकार, दोषपूर्ण और हस्तक्षेप से पाक है।	511	जब तक नबी करीम अलैहिस्सलाम की बातों को दिल से नहीं मानेंगे, हरगिज़ मुसलमान नहीं होंगे; तोते की ज़बान से लाख कलमे रटने से क्या होता है।	612
मानव जाति में मासूमियत (इस्मत) केवल नबियों के लिए है।	515	आदमी जिस हाल में मरता है, उसी हाल में उठाया जाता है।	648
बेशक हमारी शरीयत-ए-मुतह्हरा (पवित्र शरीयत) में गैर-खुदा के लिए सजदा-ए-तहिया को हराम करार दिया गया है।	529	कुफ़्र के बाल दूर करने का हुक्म।	680
कोई भी शरीयत कुफ़्र के जायज़ होने का हुक्म नहीं ला सकती।	560	-	-

تفصیلِ مضمون	نمبر شمار	خلاصۂ مضمون صفحہ
بلا اکراہ غیر اللہ کو سجدہ پر تکفیر کے بارے میں دعویٰ اتفاق بے محل ہے۔	۴۶۱	اللہ تبارک و تعالیٰ کفر کا حکم نہیں فرماتا۔ ۵۶۰
جہال کا اپنے پیروں کو سجدہ کرنا بالاجماع گناہ کبیرہ ہے اگر جائز سمجھے تو کافر ہے۔	۴۶۹	سجدہ تحیت قطعاً کفر نہیں۔ ۵۶۰
حضور علیہ الصلوۃ والسلام پر بد عقیدگی کا گمان کرنے والا مستحق جہنم ہے۔	۵۰۳	پیر یا استاد کو سجدہ تعظیمی کیسا ہے اور اس کا مرتکب مومن ہے یا کافر۔ ۵۶۲
جو شخص رسول کو کفر و ارتداد پر سکوت کرنیوالا ٹھہرائے وہ خود کفر و ارتداد کے گھاٹ پر پہنچ گیا۔	۵۰۴	غیر خدا کو سجدہ عبادت شرک ہے اور سجدہ تعظیمی شرک نہیں مگر حرام و گناہ کبیرہ ہے۔ ۵۶۵
	۵۰۵	۵۶۷

تفصیلِ مضمون	نمبر شمار	خلاصۂ مضمون	صفحہ
بے شک سجدہ افعال عبادت سے ہے۔		بزرگانِ دین کی قدمبوسی و دست بوسی کرنے والے کو مشرک کہنے والا خود تجدید اسلام و تجدید نکاح کرے۔	
سجدہ عبادت اور سجدہ تحیت میں سوائے نیت کے کوئی فرق نہیں۔	۵۰۵	حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ناراضگی پر دنیا و آخرت میں ثمرات بد مرتب ہوتے ہیں۔	۵۷۳
اخلاص عبادت یہ ہے کہ عبادت غیر کی مشابہت سے بھی بچہ رہے۔	۵۰۵	داڑھی کی سنیت قطعی الثبوت ہے اس کی توہین و تحقیر اور اس کے اتباع پر استہزاء بالاجماع کفر ہے۔	۵۷۴
سجدہ تحیت اور سجدہ عبادت کا امتیاز اللہ تعالیٰ اور خود ساجد کے نزدیک نیت سے ہے۔	۵۱۱	مسلمانوں پر لازم ہے کہ داڑھی کی تحقیر کرنے والے کے ساتھ کافروں جیسا معاملہ کریں مرنے کے بعد اس کا جنازہ نہ پڑھیں، مسلمانوں کے قبرستان میں اس کو دفن نہ کریں بلکہ حتی الامکان اس کے ناپاک جنازہ کی تذلیل کریں۔	۵۷۴
اللہ تعالیٰ لغو و فضول اور ناقص و مدخل سے منزہ ہے۔	۵۱۱	جب تک نبی کریم علیہ الصلوۃ والتسلیم کی باتیں دل سے نہ مانیں گے ہرگز مسلمان نہیں ہونگے، طوطے کی زبان سے لاکھ کلمہ رٹے جائیں کیا ہوتا ہے۔	۶۱۲
نوع بشر میں عصمت خاصہ انبیاء ہے۔	۵۱۵	آدمی جس حال پر مرتا ہے اسی حال پر اٹھتا ہے۔	۶۴۸

تفصیلِ مضمون	نمبر شمار	خلاصۂ مضمون صفحہ
بلاشبہ ہماری شریعت مطہرہ میں غیر خدا کے لئے سجدہ تحیہ حرام فرمایا گیا۔	۵۲۹	کفر کے بال دُور کرنے کا حکم۔ ۶۸۰
کوئی شریعت جواز کفر نہیں لا سکتی۔	۵۶۰	- -

Volume 22 - Fatawa Razawiya

Biography of the Prophet (Peace and Blessings of Allah be upon him)

Page No.		Description	Description
252			The Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) embraced Hazrat Zaid bin Harithah (may Allah be pleased with him) and kissed him.
252	114	The Luminous Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) wore a cloak (jubba) that had silk embroidery on the collar, sleeves, and slits.	Hazrat Ja'far (may Allah be pleased with him) was hugged and kissed by the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).
255	129	It is not proven from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to eat from copper or brass vessels. Clay or wooden vessels were used. And leather bags for water.	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) swimming in a pond with his noble Companions.
256	158	The established continuous practice (Sunnah) of the Luminous Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) regarding lower garment is the 'izar' (sarong/ waistcloth).	The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) pressed Al-Hasan and Al-Husayn (may Allah be pleased with them) to his noble body.
256	168	The Holy Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) lower garment (izar) usually reached the middle of the shins.	Handshaking and embracing of Hazrat Abu Dharr al-Ghifari (may Allah be pleased with him) with the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).
270	170		

Page No.		Description	Description
		The Holy Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) shirt (qameez) reached the middle of the shins, and shorter lengths are also reported; the collar was at the noble chest level, the slits at the bottom were open and trimmed with silk fabric. In those days, there were loops/knots, buttons are not proven. Green and red colors are also proven, but the most beloved was white.	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) considered dreams a great matter and would ask after the morning prayer if anyone had seen a dream last night.
327	171	The Holy Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) turban (amama) was at least five cubits and at most twelve cubits long.	Clarification in the Hadith that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) would say 'Salaam' to the Pure Wives (Azwaj-e-Mutaharat).
336	187	The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) wore a lower garment (tahband); purchasing trousers (pajamas) and praising them is proven, but wearing them is not.	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said 'Salaam' to a group of women.
	187	Buttons are not proven in the Holy Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) shirt (kurta); it had slits on both sides and the collar was at the noble chest level.	

जिल्द 22 - फतावा रज़विया

सीरत-उन-नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम)

पृष्ठ	संख्या	विवरण	विवरण
252			हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने हज़रत ज़ैद बिन हारिसा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से गले मिले और उन्हें चूमा।
252	114	हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने ऐसा जुब्बा पहना जिसके गिरेबान, आस्तीनों और चाकों पर रेशम की सिलाई थी।	हज़रत जाफ़र (रज़ियल्लाहु अन्हु) को हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने गले लगाया और उन्हें चूमा।
255	129	हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से तांबे और पीतल के बर्तनों में खाना साबित नहीं। मिट्टी या लकड़ी के बर्तन थे। और पानी के लिए मश्कीज़े।	हुज़ूर अलैहिस्सलाम का तालाब में सहाबा किराम के साथ तैरना।
256	158	हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की सुन्नत-ए-मुस्तमिरा 'इज़ार' यानी तहबंद है।	हसनैन करीमैन (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) को हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने अपने बदन-ए-अकदस से लगा लिया।
256	168	हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का मुबारक इज़ार अक्सर आधी पिंडली तक होता था।	हज़रत अबूज़र गिफ़ारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का मुसाफ़ा (हाथ मिलाना) और मुआनका (गले मिलना)।
270	170	नबी अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की मुबारक कमीज़ आधी पिंडली तक थी और कम लंबाई भी वर्णित है; गिरेबान मुबारक सीना-ए-	हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ख्वाब (सपने) को एक बड़ा मामला समझते थे और सुबह

पृष्ठ	संख्या	विवरण	विवरण
		अकदस पर था, दामन के चाक खुले होते और उन पर रेशमी कपड़े की गोट थी, उस ज़माने में घुंडी-तुकमे होते थे, बटन साबित नहीं। हरा और लाल रंग भी साबित है और पसंदीदा रंग सफेद है।	की नमाज़ के बाद पूछते कि आज की रात किसी ने कोई ख्वाब देखा है।
327	171	हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का मुबारक अमामा (पगड़ी) कम से कम पांच और ज़्यादा से ज़्यादा बारह हाथ का था।	हदीस में स्पष्ट है कि हुज़ूर अलैहिस्सलाम अज़वाज-ए-मुतहरात (पवित्र पत्नियों) को सलाम करते थे।
336	187	रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने तहबंद बांधा, पाजामा खरीदना और उसकी प्रशंसा करना साबित है लेकिन पहनना साबित नहीं।	हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने औरतों की जमात को सलाम किया।
	187	हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के मुबारक कुर्ते में बटन साबित नहीं, चाक दोनों तरफ थे और गिरेबान सीना-ए-अकदस पर था।	

صفحہ نمبر	تفصیل	تفصیل
۲۵۲		حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت زید بن حارثہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے معانقہ فرمایا اور بوسہ دیا۔
۲۵۲ ۱۱۴	حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ایسا جبہ پہنا جس کے گریبان اور آستینوں اور چاکوں پر ریشم کی خیاطت تھی۔	حضرت جعفر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے گلے لگایا اور بوسہ دیا۔
۲۵۵ ۱۲۹	حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے تانبے اور پیتل کے برتنوں میں کھانا ثابت نہیں۔ مٹی یا کاٹھ کے برتن تھے۔ اور پانی کے لئے مشکیزے۔	حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا تالاب میں صحابہ کرام کے ساتھ تیرنا۔
۲۵۶ ۱۵۸	اصل سنت مستمرہ فعلیہ حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ازار یعنی تہبند ہے۔	حسنین کریمین رضی اللہ تعالیٰ عنہما کو حضور علیہ

صفحہ نمبر	تفصیل	تفصیل
		الصلوۃ والسلام نے بدن اقدس سے چمٹالیا۔
۱۶۸ ۲۵۶	حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ازار مبارک اکثر نصف ساق تک ہوتا تھا۔	حضرت ابوذر غفاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا مصافحہ ومعانقہ۔
۱۷۰ ۲۷۰	نبی اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی قمیص مبارک نیم ساق تک تھی اور کم طول بھی وارد ہے، گریبان مبارک سینہ اقدس پر تھا، دامن کے چاک کھلے ہوتے اور ان پر ریشمی کپڑے کے گوٹ تھی، اس زمانے میں گھنڈی تکمے ہوتے تھے، بٹن ثابت نہیں۔ رنگ سبز و سرخ بھی ثابت ہے اور محبوب تر سفید ہے۔	حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم خواب کو امر عظیم جانتے اور نماز صبح کے بعد پوچھتے کہ آج کی رات کسی نے کوئی خواب دیکھا ہے۔
۱۷۱ ۳۲۷	حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا عمامہ اقدس کم از کم پانچ اور زیادہ سے زیادہ بارہ ہاتھ تھا۔	حدیث میں تصریح کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام ازواجِ مطہرات کو سلام فرماتے۔
۱۸۷ ۳۳۶	رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے تہبند باندھا، پاجامہ خریدنا اور اس کی تعریف کرنا ثابت ہے مگر پہننا ثابت نہیں۔	حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے عورتوں کی جماعت کو سلام کیا۔
۱۸۷		

صفحہ نمبر	تفصیل	تفصیل
	حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے کرتہ مبارک میں بٹن ثابت نہیں چاک دونوں طرف تھے اور گریبان سینہ اقدس پر تھا۔	

صفحہ 72 از 692

Fatawa-e-Razviyya, Volume 22

Page	Description
442	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) allowed a companion to kiss his feet.
442	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to have his beard trimmed beyond a handful.
442	The claim that the Holy Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) beard was exactly one handful and never longer is baseless.
442	Description of the blessed habit of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) regarding keeping or shaving the hair of his sacred head.
442	The limit of the blessed beard of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).
339	A camel came speaking and prostrated in the prophetic presence.
590	A camel pleaded, and the Master (peace and blessings of Allah be upon him) showed it mercy.
590	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) understands the speech of animals.
690	Quadruped animals and trees prostrate to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).
692	Worship Allah the Almighty and revere the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

Miracles and Virtues of the Master of Messengers

Page	Description
443	Seeing an uncontrollable camel prostrate before the Prophet, shouts of 'Subhan Allah, Subhan Allah' (Glory be to Allah) rose among the people.
444	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) performed circumambulation (Tawaf) around a heap of dates and sat on it, which caused the dates to increase.
445	A camel prostrated to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).
445	A rebellious camel bowed its head in submission before the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).
446	

Page Description

Goats prostrated to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).

446 An uncontrollable water-carrying camel fell into prostration.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 22

पृष्ठ	विवरण
442	हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने एक सहाबी को अपने पैर चूमने की इजाज़त दी।
442	हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मुश्त (एक मुट्ठी) से ज़्यादा दाढ़ी कटवा देते थे।
442	यह बात बे-बुनियाद है कि हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की दाढ़ी सिर्फ़ एक मुश्त ही थी, उससे ज़्यादा नहीं होती थी।
442	सरे अक़्दस (पवित्र सिर) के बाल मुबारक रखने या मुंडाने में हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की आदते करीमा का बयान।
442	नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की दाढ़ी मुबारक की हद।
339	एक ऊँट बोलता हुआ आया और बारगाहे रिसालत में सज्दा किया।
590	ऊँट ने फ़रियाद की और सरकार ने उस पर करम फ़रमाया।
590	हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जानवरों की बोली समझते हैं।
690	हुज़ूर अलैहिस्सलाम को चौपाए और दरख़्त सज्दा करते हैं।
692	रब्बे तआला की इबादत करो और नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम करो।

मोजज़ात और फ़ज़ाइल सय्यिदुल मुर्सलीन

पृष्ठ	विवरण
443	बे-क़ाबू ऊँट को हुज़ूर के सामने सज्दा करते देख कर क़ौम में 'सुभान अल्लाह, सुभान अल्लाह' का शोर उठ गया।
444	हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने खजूरों के ढेर का तवाफ़ किया, उस पर बैठ गए जिससे खजूरें बढ़ गईं।
445	ऊँट ने हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सज्दा किया।
445	बिगड़े हुए ऊँट ने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सामने सर तसलीम ख़म कर दिया।
446	बकरियों ने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सज्दा किया।
446	बे-क़ाबू पानी ढोने वाला ऊँट सज्दे में गिर गया।

فتاویٰ رضویہ ، جلد ۲۲

صفحہ	تفصیل
۴۴۲	حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے پاؤں چومنے کی صحابی کو اجازت دی۔
۴۴۲	حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مشت سے زائد داڑھی کٹوا دیتے تھے۔
۴۴۲	یہ امر محض بے اصل ہے کہ حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی داڑھی ایک مشت ہی تھی اس سے زائد نہ ہوتی تھی۔
۴۴۲	سراقدس کے بال مبارک رکھنے یا منڈانے میں حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عادت کریمہ کا بیان۔
۴۴۲	نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی داڑھی مبارک کی حد۔

صفحہ	تفصیل
۳۳۹	اونٹ بولتا ہوا آیا اور بارگاہ رسالت میں سجدہ کیا۔
۵۹۰	اونٹ نے فریاد کی اور سرکار نے اس پر کرم فرمایا۔
۵۹۰	حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جانوروں کی بولی سمجھتے ہیں۔
۶۹۰	حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کو چوپائے اور درخت سجدے کرتے ہیں۔
۶۹۲	رب تعالیٰ کی عبادت کرو اور نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم کرو۔

معجزات و فضائل سیدالمرسلین

صفحہ	تفصیل
۴۴۳	

صفحہ تفصیل

بے قابو اونٹ کو حضور کے سامنے سجدہ کرتے دیکھ کر قوم میں سبحان اللہ سبحان اللہ کا شور اٹھا۔

۴۴۴ حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے کھجوروں کے ڈھیر کا طواف کیا، اس پر بیٹھ گئے جس سے کھجوریں بڑھ گئیں۔

۴۴۵ اونٹ نے حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو سجدہ کیا۔

۴۴۵ بگڑے ہوئے اونٹ نے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے سامنے سر تسلیم خم کر دیا۔

۴۴۶ بکریوں نے نبی کریم علیہ الصلوٰۃ والسلام کو سجدہ کیا۔

۴۴۶ بے قابو شتر آب کش سجدے میں گر گیا۔

Fatawa Rizvia Volume 22

Index No.	Ref No.	Topic	Ref No.	Topic
620	454	Accounts of the illness of the passing (wisal) of the Master of Two Worlds (PBUH).	454	Whatever command, opinion, method, or statement of the Holy Prophet (PBUH) exists, it is all from the Quran.
620	498	"Nor does he speak from [his own] inclination. It is not but a revelation revealed."	498	The Master of Two Worlds (PBUH) gave news about the deniers of Hadith.
621	505	Every creature knows me as the Messenger of Allah except for the disbelieving jinn and humans. (Hadith)	505	The radiant Prophet (PBUH) is the commander, preacher, forbidder, and declarer of the forbidden and the lawful.
621	508	He is the knower of what was and what will be. He gave news of events to occur centuries later beforehand.	508	The things prohibited by the Prophet (PBUH) are more than the things prohibited in the Quran.
622	592	The Master of Two Worlds (PBUH), as a miracle, removed the love for adultery from a young man's heart and created hatred for it.	592	The Prophet (PBUH) is the knower of what was and what will be.
628	613	Reference to a treatise by the author regarding the virtues of the Master of Messengers titled "Al-Bahth al-Fahis 'an Turuq Ahadith al-Khasa'is".	613	It is proven from Quranic verses that the command of the Prophet is exactly the command of Allah, and obedience to the Prophet is exactly obedience to Allah.
-	613		613	Adhan (Call to Prayer)

Index No.	Ref No.	Topic	Ref No.	Topic
		Mention of some special virtues of the Noble Prophet (PBUH).		
243	614	The virtues of the Prophet (PBUH) are not limited nor are his characteristics confined; rather, in reality, in every perfection, goodness, and excellence, he has complete, general, and absolute superiority over all prophets, messengers, and all creation of Allah. All others received from him, and what he received, no one else did.	614	It is not permissible for a woman to give the call to prayer (Adhan).
-	618	The Prophet (PBUH) was granted the knowledge of the first and the last.	618	Imamat (Leadership) and Prayer
127	619	Then the knowledge of the Prophet is the knowledge of the Prophet.	619	Ruling on a woman performing prayer while wearing jewelry.
-	619	In the world of 'what was', the Master of the Universe (PBUH) is most, most, most exalted.	-	-

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

सूचकांक संख्या	संदर्भ संख्या	विषय	संदर्भ संख्या	विषय
620	454	दोनों जहाँ के मालिक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की वसाल (देहांत) की बीमारी के हालात।	454	नबी-ए-अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का जो कुछ हुक्म, जो कुछ राय, जो कुछ तरीका और जो कुछ इरशाद है, सब कुरान से है।
620	498	"और वह अपनी मर्जी से नहीं बोलते। यह केवल वह वह्य है जो उन पर भेजी जाती है।"	498	सरकार-ए-दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हदीस का इनकार करने वालों की खबर दी।
621	505	हर चीज़ मुझे अल्लाह तआला का रसूल जानती है, सिवाय काफ़िर जिन्न और इंसानों के। (हदीस)	505	हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) आदेश देने वाले, उपदेशक, मना करने वाले, हराम और हलाल करने वाले हैं।
621	508	वह जो कुछ हुआ और जो कुछ होगा, उसके ज्ञाता हैं। सदियों बाद होने वाले हालात की खबर पहले ही दे दी।	508	हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हराम की हुई चीज़ें कुरान की हराम की हुई चीज़ों से अधिक हैं।
622	592		592	

सूचकांक संख्या	संदर्भ संख्या	विषय	संदर्भ संख्या	विषय
		सरकार-ए-दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने चमत्कार के रूप में एक युवक के दिल से व्यभिचार का प्रेम निकालकर नफ़रत पैदा कर दी।		हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जो कुछ हुआ और जो कुछ होगा, उसके ज्ञाता हैं।
628	613	सैय्यदुल मुरसलीन की विशेषताओं के संबंध में लेखक के एक लेख "अल-बहसुल फ़ाहिस अनतुरुकि अहादीसिल ख़साइस" का संदर्भ।	613	कुरानी आयतों से साबित है कि नबी का हुक्म ठीक अल्लाह का हुक्म है और नबी की इताअत (आज्ञाकारिता) ठीक अल्लाह की इताअत है।
-	613	हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की कुछ विशेष विशेषताओं का वर्णन।	613	अज़ान
243	614	हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के फ़ज़ाइल न तो सीमित हैं और न ही विशेषताएँ महसूर हैं; बल्कि वास्तव में हर पूर्णता, हर अच्छाई और हर श्रेष्ठता में आम तौर पर उन्हें सभी नबियों, रसूलों और अल्लाह की समस्त रचनाओं पर पूर्ण और पूर्ण श्रेष्ठता प्राप्त है। जो कुछ दूसरों को मिला वह उनसे मिला और जो उन्हें मिला वह किसी और को नहीं मिला।	614	औरत के लिए अज़ान देना जायज़ नहीं है।
-	618	हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को पहले और बाद वालों का ज्ञान दिया गया।	618	इमामत और नमाज़
127	619	फिर नबी का ज्ञान तो नबी का ज्ञान है।	619	औरत के ज़ेवर पहन कर नमाज़ पढ़ने का हुक्म।
-	619		-	-

सूचकांक संख्या	संदर्भ संख्या	विषय	संदर्भ संख्या	विषय
		'जो कुछ हुआ' की दुनिया में हुज़ूर सैय्यदुल कायनात (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सबसे, सबसे, सबसे महान हैं।		

पृष्ठ 74 का 692

نمبر شمار	صفحہ نمبر	مضمون	صفحہ نمبر	مضمون
۶۲۰	۴۵۴	سرکار دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مرض وصال کے احوال۔	۴۵۴	نبی اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا جو کچھ حکم، جو کچھ رائے، جو کچھ طریقہ اور جو کچھ ارشاد ہے سب قرآن سے ہے۔
۶۲۰	۴۹۸	و مآ ینطق عن الھوی ان ہو الا وحی یو حی۔	۴۹۸	سرکار دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے منکرین حدیث کی خبر دی۔
۶۲۱	۵۰۵	ہر چیز مجھ کو اللہ تعالیٰ کا رسول جانتی ہے سوائے کافر جن اور آدمیوں کے۔ (الحدیث)	۵۰۵	حضور پر نور علیہ الصلوٰۃ والسلام آمر، واعظ، ناہی، محرم اور محلل ہیں۔
۶۲۱	۵۰۸		۵۰۸	حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی حرام کردہ

نمبر شمار	صفحہ نمبر	مضمون
		مصورِ عالم ماکان وما یکون ہیں۔ صدیوں بعد ہونے والے حالات کی خبر پہلے ہی دے دی۔
۶۲۲	۵۹۲	سرکار دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے بطور معجزہ نوجوان کے دل سے محبتِ زنا نکال کر نفرت زنا پیدا کر دی۔
۶۲۸	۶۱۳	فضائل سید المرسلین سے متعلق مصنف کے ایک رسالہ "البحث الفاحص عن طرق احادیث الخصائص" کا حوالہ۔
-	۶۱۳	حضور اکرم علیہ الصلوٰۃ والسلام کے بعض خصوصی فضائل کا ذکر۔
۲۴۳	۶۱۴	حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے فضائل نہ مقصور اور خصائص نہ محصور ہیں بلکہ حقیقتاً ہر کمال ہر خوبی اور ہر فضل میں عموماً اطلاقاً انہیں تمام انبیاء مرسلین و خلق اللہ اجمعین پر تفضیل تام و عام

نمبر شمار	صفحہ نمبر	مضمون
		چیزیں قرآن کی حرام کردہ چیزوں سے بیشتر ہیں۔
۶۲۲	۵۹۲	حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عالم ماکان و مایکون ہیں۔
۶۲۸	۶۱۳	آیات قرآنیہ سے ثابت ہے کہ نبی کا حکم بعینہ اللہ تعالیٰ کا حکم ہے اور نبی کی اطاعت بعینہ اللہ تعالیٰ کی اطاعت ہے۔
-	۶۱۳	اذان
۲۴۳	۶۱۴	عورت کو اذان دینا جائز نہیں۔

نمبر شمار	صفحہ نمبر	مضمون	صفحہ نمبر	مضمون
		و مطلق ہے جو کسی کو علاوہ سب انھیں سے ملا اور جو انھیں ملا کسی کو نہ ملا۔		
-	۶۱۸	حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کو علم اولین و آخرین عطا ہوا۔	۶۱۸	امامت و نماز
۱۲۷	۶۱۹	پھر علم نبی تو علم نبی ہے۔	۶۱۹	عورت کو زیور پہن کر نماز پڑھنے کا حکم۔
-	۶۱۹	عالم ماکان میں نہایت نہایت نہایت حضور سید الکائنات علیہ افضل الصلوٰۃ والتحیات ہیں۔	-	-

Fatawa Rizvia, Volume 22

Page	Subject
387	Intention is a condition for prayer, not a pillar of prayer.
407	A spiritual guide (pir) who considers musical instruments and prostration of respect (Sajda-e-Tahiyah) permissible, and his disciples, are not fit for leading the prayer (Imamate).
309	If an Ayat-e-Sajda (verse of prostration) is recited outside of prayer, prostration is not mandatory for a person currently in prayer upon hearing it.
409	Prostration of recitation (Sajda-e-Tilawat) is not mandatory for one outside of prayer upon hearing the recitation within prayer.
409	The wisdom behind Salams at the conclusion of prayer.
452	Do not pray towards graves and do not sit on them.
452	Do not pray facing a grave, nor pray on top of a grave.
452	Prohibition of praying facing a person.

No.	Subject
128	A woman praying without jewelry in the view of the Mother of the Believers, Siddiqah (may Allah be pleased with her).
129	There is no harm in prayer if a gold watch is in the pocket.
130	Wearing copper, brass, iron, and bronze is forbidden for women as well; praying while wearing them is also disliked (Makruh).
130	Praying while wearing a disliked (Makruh) item is Makruh.
152	How is it to attach a gold, silver, gilt, or silk chain to a watch and pray while wearing it?
153	Using a silk drawstring (azar-band) is impermissible for men, and praying while wearing impermissible clothing is 'Makruh-e-Tahrimi' (highly disliked, close to forbidden) and requires repetition of the prayer.
176	Praying on a silk prayer mat (Jai-namaz) is permissible.
212	Those with corrupted beliefs (Bad-mazhab) deserve humiliation;

Page	Subject	No.	Subject
			therefore, they cannot lead the prayer because leadership (Imamate) is a position of high respect.
453	Jews and Christians made the graves of Prophets places of prostration, because of which the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) prayed for curse and destruction upon them.	212	Leadership (Imamate) of a sinner (Fasiq) is forbidden.
477	Prayer involving bowing (Ruku) and prostration (Sajda) in front of a grave is Makruh.	217	The prayer of three types of people does not go above their ears, meaning it is not accepted.
478	Funeral prayer can be performed in front of a grave.	218	Severe warning for an undesirable leader (Imam).
478	After burial without a funeral prayer, the funeral prayer will be offered at the grave as long as the body is intact.	239	Women are prohibited from praying in the mosque.
479	Prayer in front of a grave is forbidden whether it is in a mosque, a house, or an open field.	247	A cuckold (Dayyuth) is cursed; making him an Imam is impermissible.

फ़तावा रज़विया, खंड २२

पृष्ठ	विषय
३८७	नियत नमाज़ की शर्त है न कि नमाज़ का रुकन।
४०७	मज़ा़मीर और सज्दा-ए-तहिया को जायज़ क़रार देने वाले पीर और उसके मुरीद इमामत के क़ाबिल नहीं।
३०९	नमाज़ के बाहर आयत-ए-सज्दा पढ़ी गई तो उसे सुनकर नमाज़ी पर सज्दा वाजिब नहीं होगा।
४०९	नमाज़ की तिलावत से नमाज़ के बाहर वाले पर सज्दा-ए-तिलावत वाजिब नहीं।
४०९	ख़त्म-ए-नमाज़ पर सलाम की हिकमत।
४५२	क़ब्रों की तरफ़ नमाज़ न पढ़ो और न उन पर बैठो।
४५२	न क़ब्र की तरफ़ मुँह करके नमाज़ पढ़ो न ही क़ब्र पर नमाज़ पढ़ो।
४५२	किसी आदमी की तरफ़ मुँह करके नमाज़ पढ़ने की ममानत।

संख्या	विषय
१२८	बिना ज़ेवर वाली औरत का नमाज़ पढ़ना उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) की नज़र में।
१२९	सोने की घड़ी जेब में हो तो नमाज़ में हर्ज नहीं।
१३०	तांबा, पीतल, लोहा और कांसा तो औरत को पहनना भी ममनू (वर्जित) है, उससे नमाज़ भी मकरूह होगी।
१३०	मकरूह चीज़ पहन कर नमाज़ पढ़ना मकरूह है।
१५२	सोने, चांदी, गिलट और रेशम की चेन घड़ी में लगाना और उसको पहन कर नमाज़ पढ़ना कैसा है।
१५३	रेशम का आज़ार-बंद इस्तेमाल करना मर्द के लिए नाजायज़ है और नाजायज़ कपड़ा पहन कर नमाज़ पढ़ना मकरूह-ए-तहरीमी और वाजिबुल एआदा (दोहराना ज़रूरी) है।
१७६	रेशमी जाए-नमाज़ पर नमाज़ पढ़ना जायज़ है।
२१२	बद-मज़हब ज़िल्लत के हक़दार हैं, लिहाज़ा वे नमाज़ की इमामत नहीं करा सकते क्योंकि इमामत आला दर्जे की ताज़ीम (सम्मान) है।

पृष्ठ	विषय
४५३	यहूद व नसारा ने अंबिया की क़ब्रों को सजदागाह बनाया जिसकी वजह से हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन पर लानत और हलाकत की दुआ की।
४७७	क़ब्र के सामने रुकू और सुजूद वाली नमाज़ मकरूह है।
४७८	नमाज़-ए-जनाज़ा क़ब्र के सामने पढ़ सकते हैं।
४७८	बिना जनाज़ा दफ़्न के बाद क़ब्र पर नमाज़-ए-जनाज़ा पढ़ी जाएगी जब तक कि जिस्म सलामत है।
४७९	क़ब्र के सामने नमाज़ ममनू है चाहे मस्जिद में हो, मकान में हो या सहरा (मैदान) में।

संख्या	विषय
२१२	फ़ासिक़ की इमामत ममनू है।
२१७	तीन शख़्सों की नमाज़ उनके कानों से ऊपर नहीं जाती यानी क़बूल नहीं होती।
२१८	नापसंदीदा इमाम के लिए शदीद वईद (कड़ी चेतावनी)।
२३९	औरतें मस्जिद में नमाज़ से ममनू हैं।
२४७	दय्यूथ लानती है, उसे इमाम बनाना नाजायज़ है।

صفحہ مضمون

۳۸۷ نیت شرطِ نماز ہے نہ کہ رکنِ نماز۔

۴۰۷ مزامیر و سجدہ تحیہ کو جائز قرار دینے والے پیر اور اس کے مرید قابلِ امامت نہیں۔

۳۰۹ خارج نماز آیتِ سجدہ تلاوت کی گئی تو اس کو سن کر نمازی پر سجدہ واجب نہ ہو گا۔

۴۰۹ نماز کی تلاوت سے خارج نماز پر سجدہ تلاوت واجب نہیں۔

۴۰۹ ختم نماز پر سلام کی حکمت۔

۴۵۲ قبروں کی طرف نماز نہ پڑھو اور نہ ان پر بیٹھو۔

نمبر مضمون

بے زیور عورت کا نماز پڑھنا ام

۱۲۸ المؤمنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی نظر میں۔

۱۲۹ سونے کی گھڑی جیب میں ہو تو نماز میں حرج نہیں۔

۱۳۰ تانبہ، پیتل، لوہا اور کانسہ تو عورت کو پہننا بھی ممنوع ہے اس سے نماز بھی مکروہ ہو گی۔

۱۳۰ مکروہ چیز پہن کر نماز پڑھنا مکروہ ہے۔

۱۵۲ سونے، چاندی، گلٹ اور ریشم کی چین گھڑی میں لگانا اور اس کو پہن کر نماز پڑھنا کیسا ہے۔

۱۵۳ ریشم کا ازار بند استعمال کرنا مرد کے لئے ناجائز ہے اور ناجائز کپڑا پہن کر

صفحہ	مضمون	نمبر	مضمون
۴۵۲	نہ قبر کی طرف منہ کر کے نماز پڑھو نہ ہی قبر پر نماز پڑھو۔	۱۷۶	ریشمی جانماز پر نماز پڑھنا جائز ہے۔
۴۵۲	کسی آدمی کی طرف منہ کر کے نماز پڑھنے کی ممانعت۔	۲۱۲	بد مذہب مستحق تذلیل ہیں، لہٰذا نماز کی امامت نہیں کرا سکتے کیونکہ امامت اعلیٰ درجہ کی تعظیم ہے۔
۴۵۳	یہود و نصاریٰ نے قبور انبیاء کو محلِ سجدہ بنایا جس کی وجہ سے حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان پر لعنت و ہلاکت کی دعا کی۔	۲۱۲	فاسق کی امامت ممنوع ہے۔
۴۷۷	قبر کے سامنے رکوع و سجود والی نماز مکروہ ہے۔	۲۱۷	تین شخصوں کی نماز ان کے کانوں سے اوپر نہیں جاتی یعنی قبول نہیں ہوتی۔
۴۷۸	نمازِ جنازہ قبر کے سامنے پڑھ سکتے ہیں۔	۲۱۸	ناپسندیدہ امام کے لئے وعید شدید۔
۴۷۸	بلا جنازہ دفن کے بعد قبر پر نماز جنازہ پڑھی جائے گی جب تک فطن سلامت ہے۔	۲۳۹	عورتیں نماز مسجد سے ممنوع ہیں۔
۴۷۹		۲۴۷	نماز پڑھنا مکروہِ تحریمی واجب الاعادہ ہے۔

صفحہ مضمون	نمبر مضمون
قبر کے سامنے نماز ممنوع ہے چاہے مسجد میں ہو، مکان میں ہو یا صحرا میں۔	دیوث لعنتی ہے اسے امام بنانا ناجائز ہے۔

Fatawa-e-Razviya, Volume 22

Topic	Page	Topic	Page
If there is a grave in front, the person praying should place a sutra (barrier).	479	**Funerals**	
The Imam's sutra is sufficient for the entire congregation.	479	A husband can see his wife after her death.	234
Sajda-e-Tilawat (prostration of recitation) which becomes obligatory in prayer can be performed immediately in the form of ruku (bowing), similarly by intending this prostration in the ruku of prayer, provided it is done within a gap of four verses.	523	A man cannot bathe his deceased wife.	234
The Kaaba is the Qibla (direction) of prayer, and prayer is for Allah the Almighty.	522	A woman can bathe her deceased husband.	234
Praying behind an open sinner is Makruh Tahrimi (highly disliked) and its repetition is obligatory.	605	**Rites of Hajj**	
It is Makruh to pray with the beard tucked up.	691	A pilgrim in the state of Ihram can wear a Tailasan (a large sheet/ shawl), but tying a knot in it is forbidden.	119
		Tying a knot in the Tailasan makes a 'Dam' (sacrifice penalty) obligatory on the pilgrim if kept knotted for a full day.	119
Rules of the Mosque			
There is no harm in having someone massage the Imam's feet in the mosque.	130	A woman is not allowed to say the Talbiyah loudly.	222
A scholar of religion, a Muslim Sultan, and one's teacher should be honored	215	During Hajj Talbiyah, despite their intense following of the Sunnah,	309

Topic	Page
in the mosque and in good gatherings, however, placing the head on their feet is ignorance.	
It is forbidden for the mosque's Qibla to be towards a grave.	478
The Qibla of the mosque should neither be towards a grave nor towards a bathroom.	479
If there is a bathroom or toilet in front of the Qibla of Masjid-ul-Bait (home prayer area), there is no harm, nor is there any problem with a grave.	479
It is permissible for a Junubi (person in state of ritual impurity) to go into Masjid-ul-Bait, and even intercourse there is permissible.	479

Topic	Page
some companions (May Allah be pleased with them) used to add some words of Talbiyah upon the Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him).	
Our scholars say the purpose of Talbiyah is praise of Allah and expression of servitude, hence increasing words upon it is not forbidden.	310
Meaning of Taqseer in Hajj.	602
Umar Farooq-e-Azam gave the command to kill a wasp while in Ihram.	631

फतावा रज़विया, खंड 22

विषय	पृष्ठ
यदि सामने कब्र हो तो नमाज़ी सुतरा (आड़) रख ले।	479
इमाम का सुतरा पूरी जमात के लिए काफी है।	479
जो सजदा-ए-तिलावत नमाज़ में वाजिब हो वह तुरंत रुकू की शक्ल में भी अदा हो जाता है, इसी तरह नमाज़ के रुकू में इस सजदे की नीयत करने से, बशर्ते कि इसे चार आयतों के अंतराल के भीतर किया जाए।	523
काबा नमाज़ का क़िब्ला है और नमाज़ अल्लाह तआला के लिए है।	522
खुले तौर पर गुनाह करने वाले (फासिक मुअलिन) के पीछे नमाज़ मकरूह-ए-तहरीमी है और उसे दोहराना वाजिब है।	605
दाढ़ी चढ़ाकर नमाज़ पढ़ना मकरूह है।	691
अहकाम-ए-मस्जिद (मस्जिद के नियम)	
मस्जिद में इमाम के पैर दबाने में कोई बुराई नहीं है।	130
	215
जनाइज़ (अंतिम संस्कार)	
पति अपनी पत्नी की मृत्यु के बाद उसे देख सकता है।	234
पुरुष अपनी मृत पत्नी को ग़ुस्ल (स्नान) नहीं दे सकता।	234
महिला अपने मृत पति को ग़ुस्ल दे सकती है।	234
मनासिक-ए-हज (हज के नियम)	
एहराम की स्थिति में मुहरिम तलैसान (बड़ी चादर) ओढ़ सकता है लेकिन उसमें गाँठ लगाना मना है।	119
तलैसान में गाँठ लगाने से मुहरिम पर 'दम' (क़ुर्बानी का जुर्माना) वाजिब हो जाता है यदि वह पूरा दिन गाँठ लगाए रखे।	119
महिला को ऊंची आवाज़ में तल्बिया कहने की अनुमति नहीं है।	222
	309

विषय	पृष्ठ
मस्जिद और नेक महफिलों में धार्मिक विद्वान, मुस्लिम सुल्तान और अपने उस्ताद का सम्मान किया जाएगा, हालाँकि उनके पैरों पर सिर रखना अज्ञानता है।	
मस्जिद का क़िब्ला कब्र की तरफ होना मना है।	478
मस्जिद का क़िब्ला न तो कब्र की तरफ हो और न ही हमाम (स्नानघर) की तरफ।	479
मस्जिद-उल-बैत (घर में नमाज़ की जगह) के क़िब्ला में हमाम या शौचालय हो तो कोई बुराई नहीं है, और न ही कब्र में कोई समस्या है।	479
मस्जिद-उल-बैत में जुनुबी (नापाक व्यक्ति) का जाना, बल्कि संभोग भी जायज़ है।	479
हज के तल्बिया में, सुन्नत के गहन पालन के बावजूद, कुछ सहाबा इकराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के तल्बिया पर कुछ शब्दों का इजाफा करते थे।	
हमारे विद्वान फरमाते हैं कि तल्बिया का उद्देश्य अल्लाह की प्रशंसा और दासता की अभिव्यक्ति है, इसलिए इस पर शब्दों को बढ़ाना मना नहीं है।	310
हज में तक़्सीर का मतलब।	602
एहराम बांधे हुए ज़ंबूर (ततैया) को मारने का आदेश फारूक़-ए-आज़म ने दिया था।	631

عنوان	صفحہ
سامنے قبر ہو تو نمازی سترہ رکھ لے۔	۴۷۹
امام کا سترہ ساری جماعت کو کافی ہے۔	۴۷۹
جو سجدہ تلاوت نماز میں واجب ہو فوراً بشکل رکوع بھی ادا ہو جاتا ہے یونہی رکوع نماز میں اس سجدہ کی نیت کرنے سے جبکہ چار آیت کا فصل دے کرنا ہو۔	۵۲۳
کعبہ نماز کا قبلہ ہے اور نماز اللہ تعالیٰ کے لئے ہے۔	۵۲۲
فاسق معلن کے پیچھے نماز مکروہ تحریمی واجب الاعادہ ہے۔	۶۰۵
داڑھی چڑھا کر نماز پڑھنا مکروہ۔	۶۹۱

عنوان	صفحہ
جنائز	
شوہر بعد وفات اپنی عورت کو دیکھ سکتا ہے۔	۲۳۴
مرد اپنی مردہ بیوی کو غسل نہیں دے سکتا۔	۲۳۴
عورت اپنے مردہ شوہر کو غسل دے سکتی ہے۔	۲۳۴
مناسک حج	
محرم بحالت احرام طیلسان یعنی بڑی چادر اوڑھ سکتا ہے مگر اس کو گرہ لگانا ممنوع ہے۔	۱۱۹
	۱۱۹

عنوان صفحہ		عنوان صفحہ	
		طیلسان کو گرہ لگانے سے محرم پر دم واجب ہوتا ہے جب پورا دن گرہ لگائے رکھے۔	
احکام مسجد			
مسجد میں امام کو پاؤں دبوانے میں کوئی حرج نہیں۔	۱۳۰	عورت کو بآواز بلند تلبیہ کہنے کی اجازت نہیں۔	۲۲۲
عالم دین، سلطان اسلام اور اپنے استاذ کی تعظیم مسجد اور مجالس خیر میں کی جائے گی البتہ قدموں پر سر رکھنا جہالت ہے۔	۲۱۵	تلبیہ حج میں بعض صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم شدت اتباع سنت کے باوجود کچھ الفاظ کا تلبیہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر اضافہ کرتے تھے۔	۳۰۹
قبر کی طرف مسجد کا قبلہ ہونا منع ہے۔	۴۷۸	ہمارے علماء فرماتے ہیں تلبیہ سے مقصود ثناء الٰہی اور اظہار عبودیت ہے لہذا اس پر اور کلمات بڑھانا ممنوع نہیں۔	۳۱۰
مسجد کا قبلہ جانب قبر نہ ہو اور نہ ہی جانب حمام ہو۔	۴۷۹	تقصیر حج کا مطلب۔	۶۰۲
مسجد البیت کے قبلہ میں حمام یا بیت الخلا ہو تو کچھ حرج نہیں نہ ہی قبر میں مضائقہ۔	۴۷۹	احرام باندھے ہوئے زنبور کو قتل کرنے کا حکم فاروق اعظم نے دیا۔	۶۳۱

عنوان صفحہ		عنوان صفحہ
مسجد البیت میں جنبی کو جانا بلکہ جماع جائز ہے۔	۴۷۹	

Fatawa Ridawiyyah Volume 22

Page	Topic	Topic	Page
651	For a woman to exit the state of Ihram, cutting hair (qasr) is required, not shaving (halq).	Second opinion regarding the reason for revelation.	423
	Marriage, Divorce and Iddah	In the noble verse "after you were Muslims," the addressed are Muslims, not Christians.	423
126	Adorning virgin girls with jewelry and fine clothing so that proposals come for them is a Sunnah.	What is meant by 'disbelief' in the verse "Does he command you to disbelief?"	435
249	For women to leave home and go to see processions (Taziya) etc. is permissible; for men to allow it is a lack of honor, but it does not break the marriage nor affect the legitimacy of offspring.	A single verse can have multiple reasons for revelation.	437
574	The wife of one who insults the beard will exit the marriage, after which the offspring will be illegitimate.	The noble verse "So wherever you [might] turn, there is the Face of Allah" is about determining the Qiblah while traveling, according to the Hadith of Tirmidhi Sharif.	510
	Lineage	Interpretation based on personal opinion (Tafsir bir-rai) is forbidden.	512
239	Lineage is not established from adultery.	A form of semantic distortion in the Divine Word.	513
	Explanatory Benefits	Scholars differ on whether the prostration for Adam involved placing the head on the ground or just bowing.	521
128	Explanation of the noble verse "and let them not strike their feet...".	What was the nature of the prostration performed by the parents of Joseph (peace be upon him) for him?	521

Page	Topic	Topic	Page
196	Inference from a Quranic verse that yellow shoes cause joy.	A refined point regarding a verse in Surah Yusuf.	529
305	The Great Quran says "Whatever the Messenger gives you - take; and what he forbids you - refrain from," it does not say "Whatever the Messenger did - take; and what he did not do - refrain from."	Explanation of the noble verse "And when you are greeted with a greeting...".	559
423	In the noble verse "Indeed, the most noble of you in the sight of Allah is the most righteous of you," personal merit is intended.	Explanation of the noble verse "Does he command you to disbelief after you were Muslims?".	560
423	Reason for revelation of the verse "It is not for a human...".	The noble verse mentioning "shaving your heads and cutting hair" refers to the Shaving (Halq) and Cutting (Qasr) of Hajj; it is not related to customary matters.	601

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

पृष्ठ	विषय
651	महिला के लिए एहराम से बाहर निकलने के लिए बाल काटना (क़स्र) है, मुंडवाना (हलक़) नहीं।
	निकाह, तलाक और इद्दत
126	कुंवारी लड़कियों को गहनों और कपड़ों से सजाकर रखना ताकि उनके रिश्ते आएं सुन्नत है।
249	महिलाओं का घर से निकलना और ताज़िया आदि देखने जाना जायज़ है और पुरुषों का उन्हें ऐसा करने देना ग़ैरत की कमी है, लेकिन इससे निकाह नहीं टूटता और न ही संतान पर कोई प्रभाव पड़ता है।
574	दाढ़ी का अपमान करने वाले की पत्नी निकाह से निकल जाएगी, उसके बाद की संतान हराम होगी।
	वंश (नसब)
239	ज़िना (व्यभिचार) से वंश सिद्ध नहीं होता।
	तफ़्सीरी फ़ायदे

विषय	पृष्ठ
शान-ए-नुज़ूल (अवतरण के कारण) में दूसरा मत।	423
आयत-ए-करीमा "बाद इसके कि तुम मुसलमान हो" में संबोधित मुसलमान हैं, न कि ईसाई।	423
आयत "क्या वह तुम्हें कुफ़्र का आदेश देता है" में कुफ़्र से क्या तात्पर्य है?	435
एक ही आयत के कई शान-ए-नुज़ूल हो सकते हैं।	437
आयत-ए-करीमा "तो तुम जिधर भी मुड़ोगे उधर अल्लाह का चेहरा है" तिर्मिज़ी शरीफ़ की हदीस के अनुसार सफ़र में क़िबला निर्धारण के बारे में है।	510
अपनी राय से तफ़्सीर (व्याख्या) करना मना है।	512
कलाम-ए-इलाही में अर्थ संबंधी विकृति का एक रूप।	513
	521

पृष्ठ	विषय
128	आयत-ए-करीमा "और वे अपने पैर न पटकें.." की व्याख्या।
196	क़ुरआनी आयत से पीले जूतों के कारण प्रसन्नता होने पर तर्क।
305	क़ुरआन अज़ीम ने फ़रमाया "जो कुछ रसूल तुम्हें दें उसे ले लो और जिससे मना करें उससे रुक जाओ", यह नहीं फ़रमाया कि "जो रसूल ने किया उसे करो और जो नहीं किया उससे रुक जाओ"।
423	आयत-ए-करीमा "बेशक अल्लाह के नज़दीक तुममें सबसे ज़्यादा इज़्ज़त वाला वह है जो सबसे ज़्यादा परहेज़गार है" में व्यक्तिगत श्रेष्ठता अभिप्रेत है।
423	आयत-ए-करीमा "किसी इंसान के लिए यह मुमकिन नहीं..." का शान-ए-नुज़ूल।

विषय	पृष्ठ
विद्वानों में मतभेद है कि आदम को किया गया सजदा ज़मीन पर सिर रखना था या केवल झुकना।	
हज़रत यूसुफ़ अलैहिस्सलाम के माता-पिता द्वारा उन्हें किए गए सजदे का स्वरूप क्या था?	521
सूरह यूसुफ़ की आयत की एक उत्कृष्ट व्याख्या।	529
आयत-ए-करीमा "और जब तुम्हें सलाम किया जाए..." की व्याख्या।	559
आयत-ए-करीमा "क्या वह तुम्हें तुम्हारे मुसलमान होने के बाद कुफ़्र का हुक्म देता है" की व्याख्या।	560
आयत-ए-करीमा जिसमें "अपने सिर मुंडवाते हुए और बाल कटवाते हुए" का ज़िक्र है, वह हज के हलक़ और क़स्र के बारे में है, इसका सामान्य मामलों से संबंध नहीं है।	601

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

صفحہ	عنوان
۶۵۱	عورت کے لئے احرام سے نکلنے کے لئے قصر ہے حلق نہیں۔
	نکاح وطلاق وعدت
۱۲۶	کنواری لڑکیوں کو زیور ولباس سے آراستہ رکھنا کہ ان کی منگنیاں آئیں۔ سنت ہے۔
۲۴۹	عورتوں کا گھر سے نکلنا اور تعزیہ وغیرہ دیکھنے جانا جائز اور مردوں کا اس کو روانہ رکھنا بے غیرتی ہے مگر اس سے نکاح نہیں ٹوٹتا اور نہ اولاد میں خلل آتا ہے۔
۵۷۴	داڑھی کی توہین کرنے والے کی بیوی نکاح سے نکل جائے گی اس کے بعد اولاد حرام ہوگی۔
	نسب
۲۳۹	زنا سے نسب ثابت نہیں ہوتا۔

صفحہ	عنوان
۴۲۳	شان نزول میں دوسرا قول۔
۴۲۳	آیت کریمہ بعد اذ انتم مسلمون میں مخاطب مسلمان ہیں نہ کہ نصاری۔
۴۳۵	آیا مرکم بالکفر الآیة میں کفر سے کیا مراد ہے۔
۴۳۷	ایک آیت کے کئی شان نزول ہو سکتے ہیں۔
۵۱۰	آیت کریمہ "فأینما تولوا فثم وجه اللہ" حسب حدیث ترمذی شریف قبلہ تحری میں ہے۔
۵۱۲	تفسیر بالرائے ممنوع ہے۔
۵۱۳	

صفحہ	عنوان
	فوائد تفسیریہ
۱۲۸	آیہ کریمہ ولا یضربن بأرجلھن الخ کی تفسیر۔
۱۹۶	قرآنی آیت سے زرد جوتے کے باعث سرور ہونے پر استدلال۔
۳۰۵	قرآن عظیم نے فرمایا ما اتاکم الرسول فخذوہ ومانھاکم عنہ فانتھوا، یوں نہیں فرمایا ما فعل الرسول فخذوہ ومالم یفعل فانتھوا۔
۴۲۳	آیہ کریمہ "ان اکرمکم عند اللہ اتقاکم" میں فضل ذاتی مراد ہے۔
۴۲۳	آیت کریمہ ماکان لبشر کا شان نزول
۵۲۱	کلام الہی میں معنوی تحریف کی ایک صورت۔ علماء کو اختلاف ہے کہ سجدہ آدم زمین پر سر رکھنا تھا یا صرف جھکنا۔
۵۲۱	یوسف علیہ الصلوۃ والسلام کو ان کے والدین کے سجدہ کی نوعیت کیا تھی۔
۵۲۹	آیت سورہ یوسف کی وجہ نفیس۔
۵۵۹	آیت کریمہ واذا حییتم بتحیۃ کی تفسیر۔
۵۶۰	آیت کریمہ آیا مرکم بالکفر بعد اذانتم مسلمون کی تفسیر۔
۶۰۱	آیہ کریمہ محلقین رؤسکم و مقصرین میں حج کے حلق وقصر کا ذکر ہے اسے عادی امور سے تعلق نہیں۔

Fatawa Rizvia, Volume 22

Page No.	Content Description
618	Not only are all detailed partial rulings present in the Book of Allah, but also all occurrences and incidents from eternity to infinity are comprehensively included.
618	The saying of Ibn Abbas (may Allah be pleased with them): "If the rope of my camel were lost, I would find it in the Great Quran."
619	The statement of Hazrat Ali (may Allah honor his face): "If I were to write a commentary on Surah Al-Fatihah, it would become a load for seventy camels."
628	There are multiple noble verses regarding growing a beard, and there are two methods in it.
631	Commentary on the noble verse: "Indeed, in the Messenger of Allah you have an excellent example."
635	Commentary on a noble verse and an argument for growing a beard from "And let them not change the creation of Allah."
636	Argument for the evidence of the beard from the noble verse: "O you who believe, do not violate the symbols of Allah."
637	Establishing the beard from those noble verses in which following the religion of Abraham was commanded; turning away from it was called extreme folly and foolishness.
638	Argument for growing a beard from the verse: "Those were the ones whom Allah guided, so follow their guidance."
638	In the noble verse "Do not seize me by my beard," there is not only a mention of the beard but also an indication towards growing it.
639	Commentary on the noble verse "And whoever opposes the Messenger..." etc., and an argument for keeping a beard from it.
640	According to one commentary of the noble verse "He increases in creation what He wills," the beard is intended.
642	The occasion of revelation of the verse: "O you who believe, enter into Islam completely."
642	

Page No.	Content Description
	Condemnation of shaving the beard and proof for keeping it from three verses.

Hadith Benefits Page No. | Content Description --- | --- 112 | Discussion on a Hadith related to the use of silver leaves. 127 | Research into the meaning of the word 'ta'attur' (to use perfume) occurring in a Hadith. 158 | The Hadith regarding the wearing of trousers by the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) is extremely weak. 158 | The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) buying trousers is proven with an authentic chain of narration. 160 | Sometimes a weak Hadith becomes strong due to multiple chains and paths of narration. 163 | A commentary on a Hadith containing a prophecy regarding the clothing of women by the Holy Prophet (peace and blessings be upon him).

फतावा रज़विया, खंड 22

पृष्ठ सं.	विषय विवरण
618	अल्लाह की किताब में न केवल सभी विस्तृत आंशिक नियम मौजूद हैं, बल्कि अनादि काल से अनंत काल तक की सभी घटनाएँ और हादसे व्यापक रूप से शामिल हैं।
618	इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) का कथन: "यदि मेरे ऊंट की रस्सी खो जाए, तो मैं उसे कुरान-ए-अज़ीम में पा लूँगा।"
619	हज़रत अली (करमल्लाहु वज्हहुल करीम) का फरमान: "यदि मैं सूरह फातिहा की व्याख्या लिखूँ, तो वह सत्तर ऊंटों का बोझ बन जाए।"
628	दाढ़ी बढ़ाने के बारे में कई आयतें मौजूद हैं और इसमें दो तरीके हैं।
631	आयत "बेशक तुम्हारे लिए अल्लाह के रसूल में बेहतरीन नमूना है" की व्याख्या।
635	एक आयत की व्याख्या और "वे अल्लाह की रचना को न बदलें" से दाढ़ी बढ़ाने पर तर्क।
636	आयत "ऐ ईमान वालों! अल्लाह की निशानियों का अपमान न करो" से दाढ़ी के प्रमाण पर तर्क।
637	उन आयतों से दाढ़ी का प्रमाण जिनमें इब्राहीमी पंथ के पालन का आदेश दिया गया है; इससे विमुख होने को घोर मूर्खता और नासमझी कहा गया है।
638	आयत "यही वे लोग हैं जिन्हें अल्लाह ने हिदायत दी, तो तुम भी उनके मार्गदर्शन का पालन करो" से दाढ़ी बढ़ाने पर तर्क।
638	आयत "मेरी दाढ़ी न पकड़ो" में न केवल दाढ़ी का उल्लेख है, बल्कि दाढ़ी बढ़ाने की ओर संकेत भी मिलता है।
639	आयत "और जो रसूल का विरोध करे..." आदि की व्याख्या और उससे दाढ़ी रखने पर तर्क।
640	आयत "वह अपनी रचना में जो चाहता है बढ़ाता है" की एक व्याख्या के अनुसार दाढ़ी अभिप्रेत है।
642	आयत "ऐ ईमान वालों! इस्लाम में पूरे के पूरे दाखिल हो जाओ" का शाने-नुज़ूल (अवतरण का कारण)।

पृष्ठ सं. **विषय विवरण**

642 तीन आयतों से दाढ़ी मुंडवाने की निंदा और रखने का प्रमाण।

हदीस के लाभ पृष्ठ सं. | विषय विवरण --- | --- 112 | चांदी के पत्र (पन्नी) के उपयोग से संबंधित एक हदीस पर चर्चा। 127 | एक हदीस में आए शब्द 'तअत्तुर' (सुगंधित होना) के अर्थ पर शोध। 158 | हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पाजामा पहनने से संबंधित हदीस अत्यंत कमजोर है। 158 | नबी-ए-अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का पाजामा खरीदना सही सनद (प्रमाण) के साथ सिद्ध है। 160 | कई सनदों और रास्तों के कारण कभी-कभी कमजोर हदीस भी मजबूत हो जाती है। 163 | हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की महिलाओं के पहनावे से संबंधित भविष्यवाणी वाली एक हदीस की व्याख्या।

692 में से पृष्ठ 78

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۲

صفحہ نمبر	عنوان و تفصیل
۶۱۸	کتاب اللہ میں تمام احکام جزئیہ تفصیلیہ ہی نہیں بلکہ ازلاً ابداً جمیع کوائن و حوادث بالاستیعاب موجود ہیں۔
۶۱۸	ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کا قول کہ اگر میری رسی گم ہو جائے تو اس کو قرآن عظیم میں پالوں۔
۶۱۹	حضرت علی کرم اللہ وجہہ کا فرمان کہ سورہ فاتحہ کی تفسیر لکھوں تو ستر اونٹوں کا بوجھ بن جائے۔
۶۲۸	داڑھی بڑھانے کے بارے میں متعدد آیات کریمہ موجود ہیں اور اس میں دو طریق ہیں۔
۶۳۱	آیت کریمہ لقد کان لکم في رسول اللہ اسوۃ حسنہ کی تفسیر۔
۶۳۵	ایک آیہ کریمہ کی تفسیر اور فلیغیرن خلق اللہ سے داڑھی بڑھانے پر استدلال۔
۶۳۶	آیت کریمہ یا ایھا الذین امنوا لاتحلوا شعائر اللہ سے ثبوت لحیہ پر استدلال۔
۶۳۷	ان آیات کریمہ سے داڑھی کا اثبات جن میں ملت ابراہیمی کی اتباع کا حکم دیا گیا اس سے اعراض کو سخت حماقت و سفاہت فرمایا گیا۔
۶۳۸	اولئک الذین ھداھم اللہ فبھداھم اقتدہ الآیۃ سے داڑھی بڑھانے پر استدلال۔
۶۳۸	آیت کریمہ لاتأخذ بلحیتی میں لحیہ کا فقط ذکر ہی نہیں داڑھی بڑھانے کی طرف بھی اشارہ نکلتا ہے۔

صفحہ نمبر **عنوان و تفصیل**

۶۳۹ آیت کریمہ ومن یشاقق الرسول الخ کی تفسیر اور اس سے داڑھی رکھنے پر استدلال۔

۶۴۰ آیت کریمہ یزید فی الخلق مایشاء میں ایک تفسیر کے مطابق داڑھی مراد ہے۔

۶۴۲ یاایھاالذین امنوا ادخلوا فی السلم کافۃ الآیۃ کا شان نزول۔

۶۴۲ تین آیات سے داڑھی منڈانے کی مذمت اور رکھنے کا ثبوت۔

فوائد حدیثیہ صفحہ نمبر | عنوان و تفصیل --- | --- ۱۱۲ | چاندی کے پتر کے استعمال سے متعلق ایک حدیث پر گفتگو۔ ۱۲۷ | ایک حدیث میں وارد لفظ تعطر کے معنی کی تحقیق، ۱۵۸ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے پائجامہ پہننے سے متعلق حدیث بشدت ضعیف ہے۔ ۱۵۸ | نبی اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا پائجامہ خریدنا بسند صحیح ثابت ہے۔ ۱۶۰ | متعدد سندوں اور طرق کی وجہ سے بسا اوقات ضعیف حدیث قوی ہو جاتی ہے۔ ۱۶۳ | حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عورتوں کے لباس سے متعلق پیشگوئی پر مشتمل حدیث کی ایک تفسیر۔

Volume 22 | Fatawa Razawiya

Topic Description 1	No.	Topic Description 2	Page
Reconciliation between Ahadith prohibiting and permitting red hair dye.	197	A scent of support for Ghair-Muqallids can only emerge from two Ahadith.	278
Reconciliation between Ahadith regarding the permissibility and negation of hugging (mu'anaqa).	253	First Hadith: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: taking hand in hand is the completion of greeting.	278
Explanation of Ahadith prohibiting hugging.	260	Second Hadith: The same Hadith of Anas to which Imam Qazi Khan pointed.	279
Sixteen noble Ahadith proving hugging without the condition of travel.	261	Many times words are used in the singular form, but both hands are intended.	282
Their evidence is the Hadith of Anas and it has no meaning. (Statement of Imam Qazi Khan).	270	The Imam of Hadith scholars, Imam Ahmad bin Hanbal (may Allah have mercy on him), explicitly declared the Hadith of Hanzala as 'Munkar' (disclaimed).	289
The point of support for Ghair-Muqallids in the Hadith of Anas (may Allah be pleased with him) is the word "Yad" (hand), which appears in singular form.	273	The commendation (Tahseen) of Imam Tirmidhi cannot be accepted against the weakening (Tadh'eef) of the great Imam and source for Hadith scholars, Imam Ahmad bin Hanbal.	289
Why did Imam Qazi Khan (may Allah have mercy on him) identify the specific Hadith of Anas (may Allah be pleased with him) as the basis for Ghair-Muqallids, even though the word "Yad" in singular form appears in several other Ahadith?	273	There isn't a single Hadith stating that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) forbade shaking hands with both hands or commanded to shake hands with only one hand.	290
	273		290

Topic Description 1	No.	Topic Description 2	Page
There are three types of Ahadith on handshaking where the word "Yad" is used in singular form.		Objection to the Hadith of Abdullah bin Masood (may Allah be pleased with him) and its answer.	
The meaning of the Hadith about handshaking with one hand.	276	It is possible that the Hadith which reached Imam Abu Hanifa and Malik did not reach Bukhari and Muslim, or the Hadith which reached them with an authentic chain reached Bukhari and Muslim through weak narrators.	296
Those Ahadith which are narrated regarding a specific manner of handshaking.	278		

विषय विवरण 1	सं.	विषय विवरण 2	पृष्ठ
लाल रंग के बालों के बारे में निषेध और अनुमति वाली हदीसों में सामंजस्य।	197	ग़ैर-मुक़ल्लिदों के लिए केवल दो हदीसों से कुछ समर्थन की बू आ सकती है।	278
गले मिलने (मुआनक़ा) की अनुमति और निषेध पर आई हदीसों में सामंजस्य।	253	पहली हदीस: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: हाथ में हाथ लेना अभिवादन की पूर्णता है।	278
गले मिलने से मना करने वाली हदीसों की व्याख्या।	260	दूसरी हदीस: अनस (रज़ि.) की वही हदीस जिसकी ओर इमाम क़ाज़ी ख़ान ने इशारा किया।	279
बिना यात्रा की स्थिति में गले मिलने के प्रमाण पर सोलह पवित्र हदीसें।	261	कई बार शब्द एकवचन में लाए जाते हैं लेकिन उनका अर्थ दोनों हाथ होता है।	282
उनका प्रमाण हदीस-ए-अनस है और उसका कोई अर्थ नहीं है (इमाम क़ाज़ी ख़ान का कथन)।	270	हदीस के विद्वानों के इमाम, इमाम अहमद bin हनबल (रहमतुल्लाह अलैहि) ने हदीस-ए-हंज़ला को स्पष्ट रूप से 'मुनकर' कहा है।	289
ग़ैर-मुक़ल्लिदों के लिए हदीस-ए-अनस (रज़ि.) में प्रमाण का बिंदु "यद" (हाथ) शब्द है जो एकवचन के रूप में आया है।	273	हदीस विद्वानों के स्रोत इमाम अहमद bin हनबल द्वारा किसी हदीस को कमज़ोर (तज़ईफ़) बताने के मुक़ाबले इमाम तिर्मिज़ी की प्रशंसा (तहसीन) स्वीकार नहीं की जा सकती।	289
इमाम क़ाज़ी ख़ान (रहमतुल्लाह अलैहि) ने विशेष रूप से अनस (रज़ि.) की हदीस को ग़ैर-मुक़ल्लिदों का आधार क्यों बताया, जबकि शब्द "यद" एकवचन के रूप में इसके अलावा भी कई हदीसों में आया है?	273	किसी एक हदीस में भी नहीं है कि हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) ने दोनों हाथों से मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) करने से मना किया हो या आदेश दिया हो कि एक ही हाथ से मुसाफ़हा किया करो।	290
	273		290

विषय विवरण 1	सं.	विषय विवरण 2	पृष्ठ
जिन मुसाफ़हा वाली हदीसों में शब्द "यद" एकवचन में आया है, वे तीन प्रकार की हैं।		अब्दुल्लाह bin मसूद (रज़ि.) की हदीस पर आपत्ति और उसका उत्तर।	
एक हाथ से मुसाफ़हा वाली हदीस का अर्थ।	276	संभव है कि जो हदीस इमाम अबू हनीफा और मालिक तक पहुँची हो वह बुखारी और मुस्लिम को न पहुँची हो या जो हदीस उनके पास प्रामाणिक सनद के साथ पहुँची हो वह बुखारी और मुस्लिम तक कमज़ोर रावी के ज़रिए पहुँची हो।	296
वे हदीसें जो मुसाफ़हा के विशेष तरीके के बारे में आई हैं।	278		

موضوع کی تفصیل ۱	نمبر	موضوع کی تفصیل ۲	صفحہ
سرخ رنگ کے بال میں احادیث نہی واحادیث جواز میں تطبیق۔	۱۹۷	غیر مقلدین کے لئے صرف دو حدیثوں سے کچھ بوئے استناد نکل سکتی ہے۔	۲۷۸
معانقہ کے جواز و نفی پر واردا حادیث میں تطبیق۔	۲۵۳	حدیث اول: نبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے فرمایا ہاتھ میں ہاتھ لینا تحیت کی تمامی سے ہے۔	۲۷۸
احادیث نہی معانقہ کی توجیہ۔	۲۶۰	حدیث دوم: وہی حدیث انس جس کی طرف امام قاضی خاں نے اشارہ فرمایا۔	۲۷۹
بے حالت سفر معانقہ کے ثبوت پر سولہ احادیث کریمہ۔	۲۶۱	بارہا لفظیں بصیغہ مفرد لاتے ہیں مگر مراد دونوں ہاتھوں ہوتے ہیں۔	۲۸۲
مسند ایشاں حدیث انس است و اورا مفہوم نیست۔ (مقولہ امام قاضی خاں)۔	۲۷۰	حدیث حنظلہ کو امام المحدثین امام احمد بن حنبل رحمتہ اللہ تعالیٰ علیہ نے تصریحاً منکر فرمایا۔	۲۸۹
غیر مقلدین کا محل استناد حدیث انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں مذکور لفظ "ید" ہے جو بصیغہ مفرد واقع ہوا ہے۔	۲۷۳	امام ہمام مرجع ائمہ الحدیث امام احمد بن حنبل کی تضعیف کے مقابل امام ترمذی کی تحسین مقبول نہیں ہوسکتی۔	۲۸۹
	۲۷۳		۲۹۰

موضوع کی تفصیل ۱	نمبر	موضوع کی تفصیل ۲	صفحہ
امام قاضی خاں علیہ الرحمتہ نے خاص حدیث انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو غیر مقلدین کا مستند کیوں بتایا حالانکہ کلمہ "ید" بصیغہ مفرد اس کے علاوہ بھی کئی حدیثوں میں آیا ہے۔		کسی ایک حدیث میں نہیں کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے دونوں ہاتھوں سے مصافحہ کرنے کو منع فرمایا ہو یا ارشاد فرمایا ہو کہ ایک ہی ہاتھ سے مصافحہ کیا کرو۔	
جن احادیث مصافحہ میں لفظ "ید" بصیغہ مفرد آیا ہے وہ تین قسم ہیں۔	۲۷۳	حدیث عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ پر اعتراض اور اس کا جواب۔	۲۹۰
ایک ہاتھ سے مصافحہ والی حدیث کا مطلب۔	۲۷۶	ممکن ہے جو حدیث امام ابوحنیفہ و مالک کو پہنچی ہو وہ بخاری و مسلم کونہ پہنچی ہو یا جو حدیث ان کے پاس بسند صحیح پہنچی ہو وہ بخاری و مسلم تک بذریعہ ضعاف پہنچی ہو۔	۲۹۶
وہ احادیث جو خاص کیفیت مصافحہ میں وارد ہیں۔	۲۷۸		

Fatawa Razawiya - Volume 22

Topic	Ref. No.	Page
Muhadditheen (Hadith scholars) did not establish headings and chapters for every purpose.	298	499
The correct understanding of the Hadith of Umm al-Mu'minin (may Allah be pleased with her).	298	499
There are many Hadiths that are affirmative to established headings and chapters, which Muhadditheen write in other chapters due to other relevancies, and they refrain from repeating and affirming them to avoid repetition.	298	500
Reasoning for the prohibition of prostration to other than Allah from the Hadith of Qais bin Sa'd (may Allah be pleased with him).	298	500
If listing of narrators is not possible, how can listing of narrations be possible?	298	502
Bakr considered the phrase "It is not appropriate for a human to prostrate to other than Allah" as an addition to the Hadith of Umm al-Mu'minin, although this is a separate Hadith of Salman Farsi (may Allah be pleased with him).	298	502
Imam Suyuti (mercy be upon him) mentioned the Hadith "Difference of opinion in my nation is a mercy" in Jami' al-Saghir and could not provide any source for it.	299	502
Hadiths regarding the prohibition of prostration consist of four distinct events.	299	502
Disclosure of the extraction (takhrij) of some Hadiths by Imam Qastalani, of which other Imams of Hadith could not be informed.	300	506
Why did Bakr hide the Hadith of Qais, Hadith of Mu'adh, and Hadith of Salman Farsi (may Allah be pleased with them)?	300	506
Imam Tirmidhi called the chains of one Hadith weak; discussion on the reason for the weakness.	333	560
'Murasil' in the view of Hasan Muhadditheen.	333	560
Evidence for the prohibition of 'prostration of greeting' from forty Hadiths.	437	612

Topic	Ref. No.	Page
Difference between 'Mursal' and 'Munqati' Hadith.	437	612
Hadiths related to the prohibition of prostrating to other than God are of two types.	437	612
Those Hadiths in which the trimming of the beard is not mentioned are not contrary to those Hadiths in which its mention is present.	437	612
"My speech does not abrogate the speech of Allah" is a rejected (munkar), false, and fabricated Hadith.	497	613
Even if it were 'al-fitratu 'ashr' instead of 'ashrun min al-fitrah' in the Hadith, it would still not be contrary to more.	497	613
The meaning of the Hadith "Sadaqa Ru'yaka" (Your dream came true).	499	613
What is the number of 'characteristics of nature' (Khisal-e-Fitrat)? Description of various Hadiths regarding this.	499	613
Distortion by Bakr in the Hadith of Umm al-Mu'minin Siddiqah (may Allah be pleased with her) regarding the prohibition of prostration.	499	615
In the chain of transmission, even if the number of narrators reaches a thousand one after another, it is still the narration of only one narrator. There cannot be multiplicity in it unless there are multiple narrators at a single stage.	499	615

फ़तावा रज़विया - जिल्द 22

विषय	सं.	पृष्ठ
हर मतलब के लिए मुहद्दिसीन ने तराजुम व अबवाब (अनुवाद और अध्याय) वज़ह नहीं फरमाए।	298	499
उम्मुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) की हदीस का सही मफहूम।	298	499
तराजुम व अबवाब मौज़ू की मुस्बत बहुत हदीसें ऐसी होती हैं जिन्हें बवजह दूसरी मुनासबत के दीगर अबवाब में मुहद्दिसीन लिख देते हैं और बख़याल-ए-तकरार उसके इआदा (दोहराने) व इसबात से बाज़ रहते हैं।	298	500
हदीस क़ैस बिन साद (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से सज्दा-ए-ग़ैर की हुरमत पर इस्तदलाल।	298	500
हस्र-ए-रवात (रावियों की गणना) मुमकिन नहीं तो हस्र-ए-रिवायात कैसे मुमकिन हो सकता है।	298	502
बक्र ने "ला यम्बग़ी लि-बशरिन अन यसजुदा लि-ग़ैरिही" को हदीस उम्मुल मोमिनीन का तत्म्मा समझा, हालांकि ये उससे अलग हदीस सलमान फ़ारसी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) है।	298	502
इमाम सयूती अलैहिर्रहमा ने हदीस "इख़्तिलाफ़ु उम्मती रहमतुन" जामे सगीर में ज़िक्र फ़रमाई और उसका कोई मख़रज (स्रोत) न बता सके।	299	502
मुमानअत सज्दा की अहादीस चार अलग-अलग वाक़िआत पर मुश्तमिल हैं।	299	502
इमाम क़स्तलानी की तरफ से बाज़ अहादीस की तख़रीज का इज़हार जिन पर दीगर आइम्मा-ए-हदीस मुत्तला न हो सके।	300	506
हदीस क़ैस, हदीस मुआज़ और हदीस सलमान फ़ारसी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) को बक्र ने क्यों छुपाया?	300	506
एक हदीस की अस्नाद को इमाम तिर्मिज़ी ने ज़ईफ़ कहा, उसकी वजह-ए-ज़ोफ़ पर गुफ़्तगू।	333	560
मुरासील-ए-हसन मुहद्दिसीन की नज़र में।	333	560

विषय	सं.	पृष्ठ
चालीस हदीसों से तहरीम-ए-सज्दा-ए-तहियत का सबूत।	437	612
हदीस-ए-मुरसल और मुनक़ते में फ़र्क।	437	612
ग़ैर-ख़ुदा को सज्दा की हुरमत से मुताल्लिक़ अहादीस दो नौअ (प्रकार) की हैं।	437	612
जिन अहादीस में एफ़ाउल ल्हिया (दाढ़ी बढ़ाना) का ज़िक्र नहीं, वो उन अहादीस के मुख़ालिफ़ नहीं जिनमें इसका ज़िक्र मौजूद है।	437	612
"कलाम-ए-नबी ला यन्सख़ कलामल्लाह" हदीस मुनकर, बातिल और मौज़ू (गढ़ी हुई) है।	497	613
'अशरुम मिनल फ़ितरह' की जगह हदीस में अगर 'अल-फ़ितरतु अशरुन' भी होता, तब भी ज़ियादा के मुनाफ़ी न था।	497	613
हदीस "सदक़ा रुयाका" का मआनी।	499	613
ख़िसाल-ए-फ़ितरत की तादाद कितनी है। इस बारे में मुख़्तलिफ़ अहादीस का बयान।	499	613
मुमानअत सज्दा से मुताल्लिक़ हदीस उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) में बक्र की तहरीफ़।	499	615
सिलसिला-ए-संद में अगर यके अज़ दीगरे हज़ार तक अदद-ए-रवात पहुंचे तो वो एक ही रावी की रिवायत है। इसमें ताअद्दुद (विविधता) नहीं हो सकता जब तक मर्तबा-ए-वाहिदा में मुतअद्दिद रावी न हों।	499	615

مضمون نمبر صفحہ

ہر مطلب کے لئے محدثین نے تراجم وابواب وضع نہیں فرمائے۔ ۲۹۸ ۴۹۹

حدیث ام المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہا کا صحیح مفہوم۔ ۲۹۸ ۴۹۹

تراجم وابواب موضوع کی مثبت بہت حدیثیں ایسی ہوتی ہیں جنھیں بوجہ دوسری
مناسبت کے دیگر ابواب میں محدثین لکھ دیتے ہیں اور بخیال تکرار اس کے اعادہ ۲۹۸ ۵۰۰
واثبات سے باز رہتے ہیں۔

حدیث قیس بن سعد رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے سجدہ غیر کی حرمت پر استدلال۔ ۲۹۸ ۵۰۰

حصر رواۃ ممکن نہیں تو حصر روایات کیونکر ممکن ہو سکتا ہے۔ ۲۹۸ ۵۰۲

بکر نے "لا ینبغی لبشر ان یسجد لغیر" کو حدیث ام المومنین کا تتمہ سمجھا حالانکہ یہ
۲۹۸ ۵۰۲
اس سے الگ حدیث سلمان فارسی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہے۔

امام سیوطی علیہ الرحمۃ نے حدیث "اختلاف امتی رحمۃ" جامع صغیر میں ذکر
۲۹۹ ۵۰۲
فرمائی اور اس کا کوئی مخرج نہ بتا سکے۔

ممانعت سجدہ کی احادیث چار الگ الگ واقعات پر مشتمل ہے۔ ۲۹۹ ۵۰۲

امام قسطلانی کی طرف سے بعض احادیث کی تخریج کا اظہار جن پر دیگر ائمہ
۳۰۰ ۵۰۶
حدیث مطلع نہ ہوسکے۔

حدیث قیس، حدیث معاذ اور حدیث سلمان فارسی رضی اللہ تعالیٰ عنہم کو بکر نے
۳۰۰ ۵۰۶
کیوں چھپایا۔

مضمون نمبر صفحہ

ایک حدیث کے اسناد کو امام ترمذی نے ضعیف کہا اس کی وجہ ضعف پر گفتگو۔ ۳۳۳ ۵۶۰

مراسیل حسن محدثین کی نظر میں۔ ۳۳۳ ۵۶۰

چالیس حدیثوں سے تحریم سجدہ تحیت کا ثبوت۔ ۴۳۷ ۶۱۲

حدیث مرسل و منقطع میں فرق۔ ۴۳۷ ۶۱۲

غیر خدا کو سجدہ کی حرمت سے متعلق احادیث دو نوع ہیں۔ ۴۳۷ ۶۱۲

جن احادیث میں اعفاء اللحیہ کا ذکر نہیں وہ ان احادیث کے مخالف نہیں جن میں اس کا ذکر موجود ہے۔ ۴۳۷ ۶۱۲

"کلامی لا ینسخ کلام اللہ" حدیث منکر، باطل اور موضوع ہے۔ ۴۹۷ ۶۱۳

عشر من الفطرۃ کی جگہ حدیث میں اگر الفطرۃ عشر بھی ہوتا جب بھی زیادہ کے منافی نہ تھا۔ ۴۹۷ ۶۱۳

حدیث "صدق رؤیاک" کا معنی۔ ۴۹۹ ۶۱۳

خصال فطرت کے تعداد کتنی ہے۔ اس بارے میں مختلف احادیث کا بیان۔ ۴۹۹ ۶۱۳

ممانعت سجدہ سے متعلق حدیث ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا میں بکر کی تحریف۔ ۴۹۹ ۶۱۵

سلسلہ سند میں اگر یکے از دیگرے ہزار تک عدد رواۃ پہنچے تو وہ ایک ہی راوی کی روایت ہے۔ اس میں تعدد نہیں ہو سکتا جب تک مرتبہ واحدہ میں متعدد راوی نہ ہوں۔ ۴۹۹ ۶۱۵

- It is intuitively false that descending from a higher chain of transmission is more noble. (615) | Both Hadiths regarding the prohibition of cutting nails on Wednesday are weak. (685)
- Walid did not maintain the distinction between 'did not mention' (lam yazkur) and 'or they did not mention' (aw lam yazkuru) in narrating the Hadith. (615) | The mentioned Hadith, although weak, is supported by a Hadith from Sahih Bukhari and 'it has been said' (qad qeel). (686)
- It is not correct to establish Mawquf (suspended) and Maqtu (severed) reports as the word of the Messenger. (615) | Jarh wa Ta'dil (Criticism and Praise)
- His saying is narrated from Talq in both ways. (616) | The Hadith of Tabarani is fallen from the level of reliability. (677)
- The meanings Walid derived from the Hadith 'Be different from the polytheists' are an open mockery of the Messenger's word. (622) | The research of the author (mercy of Allah be upon him) that the mentioned Hadith is not suitable for argumentation from three aspects. (679)
- Refutation and invalidation of Walid's fabricated meaning of the Hadith from five aspects. (624) | On critique and investigation, the Hadith of Anas is neither Sahih (authentic) nor Hasan (good), but rather Da'if Munkar (weak and rejected). (687)
- Hadiths related to the noble appearance of the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. (631) | Critical scholars have criticized Imam Tirmidhi on this matter, and he is nearly among those who are lenient in the authentication and improvement of Hadiths. (688)
- Numerous Hadiths containing various wordings about opposing polytheists and disbelievers, growing the beard, and trimming the mustache. (644) | Scholars do not rely on the authentication of Imam Tirmidhi. (688)
- Statement of several noble Hadiths on the prohibition and banning of mutilation (Muthla). (660) | Most of the Hadith scholars of criticism and praise have a prejudice against the Hanafi Imams. (696)
- Proof from multiple Hadiths that men and women imitating each other is forbidden and a cause of curse. (665) | Asma al-Rijal (Biographies of Narrators)
- Reconciliation and preference in narrations about it being recommended to trim nails on Wednesday and it being a cause of leprosy. (685) | Muhammad bin

Sulaiman bin Habib Asadi (with variation) is a reliable narrator of the tenth category. (177)

- सनद-ए-आली से नाज़िल का अशरफ़ होना बिल-बदाहत बातिल है। (615) | बुधवार के दिन नाखून काटने की मनाही से संबंधित दोनों हदीसें ज़ईफ़ (कमज़ोर) हैं। (685)
- वलीद ने नक़्ल-ए-हदीस में 'लम यज़कुर' और 'औ लम यज़कुरु' का फ़र्क़ मल्हूज़ नहीं रखा। (615) | ज़िक्र की गई हदीस हालाँकि ज़ईफ़ है मगर हदीस-ए-सहीह बुखारी और 'क़द क़ील' इसकी मोय्यद (समर्थक) है। (686)
- आसार-ए-मौक़ूफ़ा और मक़्तूआ को क़ौल-ए-रसूल ठहराना दुरुस्त नहीं। (615) | जरह-ओ-तादील (आलोचना और प्रशंसा)
- तल्क़ से उनका क़ौल दोनों तरह मरवी (वर्णित) है। (616) | हदीस-ए-तबरानी पाय-ए-ऐतबार से साक़ित (अविश्वसनीय) है। (677)
- वलीद ने हदीस 'ख़ालिफ़ुल मुशरिकीन' के जो मानी तराशे वह कलाम-ए-रसूल से खुला इस्तहज़ा (मज़ाक) है। (622) | मुसन्निफ़ (लेखक) अलैहिर्रहमा की तहक़ीक़ कि ज़िक्र की गई हदीस तीन पहलुओं से क़ाबिल-ए-इहतिजाज (तर्कसंगत) नहीं। (679)
- वलीद के मनगढ़ंत मानी-ए-हदीस का पाँच पहलुओं से रद्द और इबताल। (624) | नक़्द-ओ-तन्क़ीह पर आएँ तो हदीस-ए-अनस न सहीह है न हसन बल्कि ज़ईफ़ मुनकर है। (687)
- रसूले अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के हुलिया-ए-मुबारक से संबंधित अहादीस। (631) | अइम्मा-ए-नाक़िदीन ने इमाम तिरमिज़ी पर इसी बारे में इंतिक़ादात (आलोचनाएँ) किए हैं और वह उन लोगों के क़रीब हैं जो तस्हीह-ओ-तहसीन में तसाहुल (नरमी) रखते हैं। (688)
- मुशरिकों और कुफ़्फ़ार की मुख़ालफ़त, दाढ़ी बढ़ाने और मूँछें कटाने के बारे में मुस्तमिल मुख़्तलिफ़ अल्फ़ाज़ पर मुश्तमिल मुतअद्दिद हदीसें। (644) | इमाम तिरमिज़ी की तस्हीह पर उलमा एतमाद नहीं करते। (688)
- मुसला की तहरीम और मुमानअ़त पर मुतअद्दिद अहादीस-ए-करीमा का बयान। (660) | मुहद्दिसीन-ए-जरह-ओ-तादील में से अक्सर को अइम्मा-ए-हनफ़िया से एक तअन्नुत (द्वेष) है। (696)
- मुतअद्दिद अहादीस से इसबात कि मर्द और औरत का एक दूसरे से तशब्बुह हराम है और लानत का बाइस है। (665) | अस्मा-उर-रिजाल (वर्णनकर्ताओं की जीवनी)

- बुधवार को नाखून तराशने के मुस्तहब होने और मोजिब-ए-बरस होने की रिवायतों में ततबीक़ और तरजीह। (685) | मुहम्मद बिन सुलेमान बिन हबीब असदी (तग़य्युर के साथ) दसवें तबक़े का मोतबर रावी है। (177)

पृष्ठ 81 का 692

- سند عالی سے نازل کا اشرف ہونا بالبداہتہ باطل ہے۔ ۶۱۵ | بدھ کے روز ناخن کاٹنے کی ممانعت سے متعلق دونوں حدیثیں ضعیف ہیں۔ ۶۸۵
- ولید نے نقلِ حدیث میں لم یذکر اور او لم یذکر وا کا فرق ملحوظ نہیں رکھا۔ ۶۱۵ | حدیث مذکور اگرچہ ضعیف ہے مگر حدیث صحیح بخاری و قد قیل اس کے مؤید ہے۔ ۶۸۶
- آثار موقوفہ و مقطوعہ کو قولِ رسول ٹھہرانا درست نہیں۔ ۶۱۵ | جرح و تعدیل
- طلق سے ان کا قول دونوں طرح مروی ہے۔ ۶۱۶ | حدیث طبرانی پایہ اعتبار سے ساقط ہے۔ ۶۷۷
- ولید نے حدیث خالفوا المشرکین کے جو معنی تراشے وہ کلامِ رسول سے کھلا استہزاء ہے۔ ۶۲۲ | مصنف علیہ الرحمہ کی تحقیق کہ حدیث مذکور تین وجوہ سے قابلِ احتجاج نہیں۔ ۶۷۹
- ولید کے من گھڑت معنی حدیث کا پانچ وجوہ سے رد و ابطال ۶۲۴ | نقد و تنقیح پر آئے تو حدیث انس نہ صحیح ہے نہ حسن بلکہ ضعیف منکر ہے۔ ۶۸۷
- رسول اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے حلیہ مبارک سے متعلق احادیث۔ ۶۳۱ | ائمہ ناقدین نے امام ترمذی پر اسی بارے میں انتقادات کئے ہیں اور وہ قریب قریب ان لوگوں میں سے ہیں جو تصحیح و تحسین میں تساہل رکھتے ہیں۔ ۶۸۸
- مشرکوں اور کفار کی مخالفت، داڑھی بڑھانے اور مونچھیں کٹانے کے بارے میں مختلف الفاظ پر مشتمل متعدد احادیث۔ ۶۴۴ | امام ترمذی کی تصحیح پر علماء اعتماد نہیں کرتے۔ ۶۸۸
- مثلہ کی تحریم و ممانعت پر متعدد احادیث کریمہ کا بیان۔ ۶۶۰ | محدثین اہلِ جرح و تعدیل میں سے اکثر کو ائمہ حنفیہ سے ایک تعنت ہے۔ ۶۹۶

- متعدد احادیث سے اثبات کہ مرد عورت کا ایک دوسرے سے تشبہ حرام ہے اور باعثِ لعنت ہے۔ ۶۶۵ | اسماء الرجال
- بدھ کو ناخن تراشنے کے مستحب ہونے اور موجبِ برص ہونے کی روایات میں تطبیق و ترجیح۔ ۶۸۵ | محمد بن سلیمان بن حبیب اسدی (تغیر کے ساتھ) دسویں طبقے کا معتبر راوی ہے۔ ۱۷۷

Fatawa Rizvia (Volume 22)

No.	Description
277	Abu Dawood al-A'ma is a severe Rafidi, impugned and abandoned; Imam Ibn Ma'in called him a liar.
279	Hadith scholars describe the memory of Yahya bin Muslim al-Ta'ifi as poor.
287	Hanzala bin Abdullah al-Sadusi is considered weak by Hadith scholars.
287	He was no longer in sound mind. (Yahya bin Sa'id al-Qattan).
287	He is weak and his narrations are rejected (Imam Ahmad).
287	He brings surprising narrations. (Imam Ahmad).
288	He was nothing, he became mentally altered at the end of his life. (Yahya bin Ma'in).
288	He is not strong. (Imam Nasa'i).
288	Imam Muhaddith Abu al-Khattab Ibn Dihyah, according to Shah Waliullah Dehlawi, is a firm memorizer of Hadith.
295	The Hadiths narrated by Hazrat Abdullah bin Amr bin al-Aas are more numerous than the narrations of
296	The knowledge of Bukhari and Muslim was not all-encompassing.
298	Ibrahim bin Bakr is a thief among narrators, and there is no weakness in anyone except Ibrahim bin Bakr al-Shaybani.
334	Ibn Lahi'ah as a narrator is weak.
460	Imam al-Ayni is more reliable than Allama Quhistani.
497	Jabroon is accused.
523	The great Imam Muhammad bin Abbad is a Tabi'i and a student of Mother of the Believers Siddiqah, Abdullah bin Umar, Abdullah bin Abbas, Abu Hurairah, and Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them).
523	Imam Ibn Jurayj is from the Tabi'in; he is a student of Imam Jafar Sadiq and the grandfather-teacher of Imam Shafi'i.
529	Imam Ata bin Abi Rabah is the teacher of Imam Abu Hanifa.
612	Salama bin Muhammad is unknown (Majhool).
612	Ali bin Jud'an is a Shi'ite and is weak.

No.	Description
	Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with them).
295	In the works of Hadith scholars, only seven hundred narrations from Abdullah bin Amr bin al-Aas (may Allah be pleased with him) are found, while five thousand three hundred narrations from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) are found.
295	Abdullah bin Amr bin al-Aas (may Allah be pleased with him) resided in Egypt, while Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) resided in Medina.
295	There were approximately eight hundred individuals who narrated from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him).

No.	Description
615	Ibn Abbas is a companion (Sahabi) and Mujahid, Bakr, and Talq are Tabi'in (successors).
629	Umm Yaqub al-Asadiyyah is from among the great, reliable, and pious Tabi'in; some have called her a Sahabiyah (companion).

फतावा रिज़विया (खण्ड 22)

संख्या	विवरण
277	अबू दाऊद अल-अमा एक कट्टर राफिज़ी है, वह बहुत आहत (मजरूह) और त्याग दिया गया (मतरूक) है; इमाम इब्न मुईन ने उसे झूठा कहा है।
279	मुहद्दिस विद्वान याह्या बिन मुस्लिम अल-ताइफी की याददाश्त को खराब बताते हैं।
287	हंज़ला बिन अब्दुल्लाह अल-सदूसी मुहद्दिसों के अनुसार कमज़ोर (ज़ईफ़) है।
287	वह सही होश-ओ-हवास में नहीं रहा था। (याह्या बिन सईद अल-कत्तान)।
287	वह कमज़ोर और नकारी गई हदीसों वाला है (इमाम अहमद)।
287	वह आश्चर्यजनक हदीसें लाता है। (इमाम अहमद)।
288	वह कुछ भी नहीं था, जीवन के अंत में उसका मानसिक संतुलन बिगड़ गया था। (याह्या बिन मुईन)।
288	वह मज़बूत (क़वी) नहीं है। (इमाम नसाई)।
296	बुखारी और मुस्लिम का ज्ञान सर्वव्यापी नहीं था।
298	इब्राहिम बिन बक्र राविियों में चोर है और इब्राहिम बिन बक्र शैबानी के अलावा किसी में दुर्बलता नहीं है।
334	इब्न लहीअह एक कमज़ोर रावी है।
460	इमाम ऐनी, अल्लामा कुहिस्तानी से अधिक विश्वसनीय (अवसक) हैं।
497	जबरून आरोपित (मुत्तहम) है।
523	महान इमाम मुहम्मद बिन अब्बाद ताबई हैं और उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका, अब्दुल्लाह बिन उमर, अब्दुल्लाह बिन अब्बास, अबू हुरैरा और जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के छात्र हैं।
523	इमाम इब्न जुरैज ताबेईन में से हैं; वह इमाम जाफर सादिक के छात्र और इमाम शाफ़ई के दादा-उस्ताद हैं।
529	इमाम अता बिन अबी रबाह, इमाम अबू हनीफा के शिक्षक हैं।

संख्या	विवरण
288	इमाम मुहद्दिस अबुल खत्ताब इब्न दिहया, शाह वलीउल्लाह देहलवी के अनुसार, हदीस के पक्के हाफिज़ हैं।
295	हज़रत अब्दुल्लाह बिन अम्र बिन आस द्वारा वर्णित हदीसें, हज़रत अबू हुरैरा की रिवायतों से अधिक हैं (रज़ियल्लाहु अन्हुम)।
295	मुहद्दिसों की रचनाओं में अब्दुल्लाह बिन अम्र बिन अल-आस (रज़ियल्लाहु अन्हु) की केवल सात सौ रिवायतें पाई जाती हैं, जबकि अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की पाँच हज़ार तीन सौ हदीसें पाई जाती हैं।
295	अब्दुल्लाह बिन अम्र बिन अल-आस (रज़ियल्लाहु अन्हु) मिस्र में रहते थे जबकि अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) मदीना मुनव्वरा में निवास करते थे।
295	हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करने वाले लगभग आठ सौ व्यक्ति थे।

संख्या	विवरण
612	सलमा बिन मुहम्मद अज्ञात (मजहूल) है।
612	अली बिन जदआन एक शिया है और कमज़ोर है।
615	इब्न अब्बास सहाबी हैं और मुजाहिद, बक्र और तल्क़ ताबई हैं।
629	उम्म याकूब असदिया महान ताबेईन, विश्वसनीय और नेक महिलाओं में से हैं; कुछ ने उन्हें सहाबिया कहा है।

| ۲۷۷ | ابو داؤد اعمی رافضی سخت مجروح و متروک ہے امام ابن معین نے اسے کاذب کہا۔ | ۲۹۶ | بخاری و مسلم کا علم محیط نہ تھا۔ | | ۲۷۹ | علماء محدثین یحییٰ بن مسلم طائفی کا حافظہ برا بتاتے ہیں۔ | ۲۹۸ | ابراہیم بن بکر راویوں میں چور ہیں اور سوائے ابراہیم بن بکر شیبانی کے کسی میں ضعف نہیں۔ | | ۲۸۷ | حنظلہ بن عبد اللہ سدوسی محدثین کے نزدیک ضعیف ہے۔ | ۳۳۴ | ابن لہیعہ راوی ضعیف ہے۔ | | ۲۸۷ | وہ صحیح الحواس نہیں رہا تھا۔ (یحییٰ بن سعید قطان)۔ | ۴۶۰ | امام عینی علامہ قہستانی سے اوثق ہیں۔ | | ۲۸۷ | وہ ضعیف منکر الحدیث ہے (امام احمد) | ۴۹۷ | جبرون متہم ہے۔ | | ۲۸۷ | وہ تعجب خیز روایات لاتا ہے۔ (امام احمد) | ۵۲۳ | امام اجل محمد بن عباد تابعی ہیں اور ام المومنین صدیقہ، عبد اللہ بن عمر، عبد اللہ بن عباس، ابو ہریرہ اور جابر بن عبد اللہ کے شاگرد ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہم۔ | | ۲۸۸ | وہ کوئی چیز نہ تھا آخر عمر میں متغیر ہو گیا تھا۔ (یحییٰ بن معین) | ۵۲۳ | امام ابن جریج تابعین سے ہیں امام جعفر صادق کے شاگرد اور امام شافعی کے دادا استاد ہیں۔ | | ۲۸۸ | وہ قوی نہیں۔ (امام نسائی) | ۵۲۹ | امام عطاء بن ابی رباح امام ابو حنیفہ کے استاذ ہیں۔ | | ۲۸۸ | امام محدث ابوالخطاب ابن دحیہ بقول شاہ ولی اللہ دہلوی حافظ حدیث متقن ہیں۔ | ۶۱۲ | سلمہ بن محمد مجمول ہے۔ | | ۲۹۵ | حضرت عبد اللہ بن عمرو بن عاص کی روایت کردہ احادیث حضرت ابو ہریرہ کی مرویات سے زائد ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہم۔ | ۶۱۲ | علی بن جدعان شیعی ضعیف ہے۔ | | ۲۹۵ | تصانیف محدثین میں عبد اللہ بن عمرو بن العاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی روایت کردہ صرف سات سو جبکہ ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی روایت کردہ پانچ ہزار تین سو احادیث پائی جاتی ہیں۔ | ۶۱۵ | ابن عباس صحابی اور مجاہد و بکر و طلق تابعی ہیں۔ | | ۲۹۵

| عبد اللہ بن عمرو بن العاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ مصر میں جبکہ ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ مدینہ منورہ میں سکونت پذیر تھے۔ | ۶۲۹ | ام یعقوب اسدیہ کبار تابعین ثقات و صالحات سے ہیں بعض نے صحابیہ کہا۔ | | ۲۹۵ | حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کرنے والے تقریباً آٹھ سو افراد تھے۔ | | |

Fatawa Razawiya, Volume 22

[Index Page 83 of 692]

Column 1 (Page Number | Topic) - 184 | Yazid bin Khalid is reliable. - 191 | Mufaddal ibn Fadalah al-Misri is a reliable, virtuous worshipper. - 193 | Ayyash ibn Abbas is among the reliable ones. - 197 | Principles of Methodology (Heading) - 259 | The original rule in the use of gold and silver is prohibition. - 268 | Purified Shari'ah abrogated the original permissibility of gold and silver. - 270 | Doubt regarding forbidden things is like certainty. - 275 | Literal meaning is the original state, and deviating towards a metaphorical meaning without necessity is not permissible. - 278 | The follower must coexist with the followed, not be composed of different species itself. - 278 | The noble habit of Purified Shari'ah and a useful universal principle. - 278 | Rule regarding silk. - 278 | Permissibility is the original state of things. - 278 | Until prohibition is proven by Shari'ah, daring against it is forbidden and a sin.

Column 2 (Reference Number | Subject / Rule) - 649 | Universal principle regarding clothing. - 649 | Innovation in custom is not forbidden. - 649 | It is necessary to avoid the specific styles of disbelievers and transgressors. - [N/A] | The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) wearing a red suit was to state its permissibility. - 112 | It is a Shari'ah rule that the absolute must be kept in its absolute sense, and restriction or specification without Shari'ah evidence is rejected and void. - 112 | Whenever a Sunnah is performed, it will remain a Sunnah as long as no explicit prohibition for a particular characteristic is established by Shari'ah. - 112 | To resort to forbidding and condemning what is Shari'ah-permissible is to fabricate against the Purified Shari'ah. - 120 | In the context of encouragement and warning, often the minimum is also mentioned: if there is this much reward/punishment for this amount, how much more for more. It is not understood from this that more than this is not forbidden or recommended. - 121 | Particular incidents do not provide a general ruling. - 161 | Generality does not apply to a current event, and a specific case is not universal. - 175 | Benefit of particular incidents. - 180 | In an event, the occurrence of one of two things can happen for four reasons. - 180 | According to those who hold to the opposite implication, the condition is that it should not be in a specific incident; otherwise, by consensus, it would not be useful for negating the ruling for others. - 181 | Until prohibition is proven, there is no obstacle to acting upon the original Shari'ah permissibility.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २२

[सूचकांक पृष्ठ ८३, कुल ६९२ में से]

स्तंभ १ (पृष्ठ संख्या | विषय) - १८४ | यजीद बिन खालिद भरोसेमंद है। - १९१ | मुफद्दल इब्न फदाला अल-मिसरी एक भरोसेमंद, गुणी उपासक हैं। - १९३ | अय्याश इब्न अब्बास विश्वसनीय लोगों में से हैं। - १९७ | उसूलों के फायदे (शीर्षक) - २५९ | सोने और चांदी के उपयोग में मूल नियम वर्जित होना (हराम) है। - २६८ | पाक शरीयत ने सोने और चांदी की मूल अनुमति को निरस्त कर दिया है। - २७० | हराम चीज़ों में संदेह यकीन (निश्चितता) की तरह है। - २७५ | हकीकत (मूल अर्थ) ही आधार है और बिना आवश्यकता के मजाज़ (रूपक अर्थ) की ओर मुड़ना जायज़ नहीं है। - २७८ | अनुयायी का अपने अनुसरण किए जाने वाले के साथ सह-अस्तित्व होना चाहिए, न कि स्वयं विभिन्न प्रजातियों से बना होना चाहिए। - २७८ | पाक शरीयत की नेक आदत और एक उपयोगी सार्वभौमिक सिद्धांत। - २७८ | रेशम के बारे में नियम। - २७८ | चीज़ों की मूल अवस्था अनुमति (इबाहत) है। - २७८ | जब तक शरीयत से निषेध सिद्ध न हो जाए, उस पर दुस्साहस करना वर्जित और पाप है।

स्तंभ २ (संदर्भ संख्या | विषय / नियम) - ६४९ | कपड़ों के बारे में एक सार्वभौमिक सिद्धांत। - ६४९ | रीति-रिवाजों में नवाचार वर्जित नहीं है। - ६४९ | काफिरों और गुनहगारों की विशिष्ट शैलियों से बचना आवश्यक है। - [N/A] | पवित्र पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का लाल पोशाक पहनना उसकी वैधता को बताने के लिए था। - ११२ | यह एक शरई नियम है कि पूर्ण (मुतलक) को उसकी पूर्णता में रखा जाना चाहिए, और बिना शरई प्रमाण के प्रतिबंध या विनिर्देश अस्वीकार्य और शून्य है। - ११२ | सुन्नत जब भी की जाए वह सुन्नत ही रहेगी जब तक कि शरीयत द्वारा किसी विशेष विशेषता के लिए स्पष्ट निषेध स्थापित न हो जाए। - ११२ | जो शरीयत में जायज़ है उसे मना करना और उसकी निंदा करना पाक शरीयत पर तोहमत लगाना है। - १२० | प्रोत्साहन और चेतावनी के संदर्भ में, अक्सर न्यूनतम का भी उल्लेख किया जाता है: यदि इस राशि के लिए इतना पुरस्कार/दंड है, तो अधिक के लिए कितना होगा। इससे यह नहीं समझा जाता है कि इससे अधिक वर्जित या अनुशंसित नहीं है। - १२१ | विशिष्ट घटनाएँ सामान्य नियम प्रदान नहीं करती हैं। - १६१ | वर्तमान घटना के लिए व्यापकता लागू नहीं होती है, और एक विशिष्ट मामला सार्वभौमिक नहीं होता है। - १७५ | विशिष्ट घटनाओं का लाभ/तात्पर्य। - १८० | किसी घटना में, दो चीजों में से एक का घटित होना चार कारणों से हो सकता है। - १८० | विपरीत अर्थ मानने वालों के अनुसार शर्त यह है कि वह विशेष घटना में न हो, अन्यथा सर्वसम्मति से वह दूसरों के लिए नियम को नकारने में उपयोगी नहीं

होगा। - १८१ | जब तक निषेध सिद्ध न हो जाए, मूल शरई अनुमति पर अमल करने में कोई बाधा नहीं है।

فتاوی رضویہ ، جلد ۲۲

[اشاریہ صفحہ ۸۳ از ۶۹۲]

کالم ۱ (صفحہ نمبر | موضوع) - ۱۸۴ | یزید بن خالد ثقہ ہے۔ - ۱۹۱ | مفضل ابن فضالہ المصری ثقہ فاضل عابد ہیں۔ - ۱۹۳ | عیاش ابن عباس ثقات سے ہے۔ - ۱۹۷ | فوائد اصولیہ (عنوان) - ۲۵۹ | سونے اور چاندی کے استعمال میں اصل حرمت ہے۔ - ۲۶۸ | شرع مطہر نے سونے، چاندی کی اباحت اصلیہ کو منسوخ فرما دیا۔ - ۲۷۰ | محرمات میں شبہ مثل یقین ہے۔ - ۲۷۵ | حقیقت اصل ہے اور بلا ضرورت مجاز کی طرف عدول جائز نہیں۔ - ۲۷۸ | تابع کی متبوع سے معیت چاہئے نہ کہ خود اجناس مختلفہ سے مرکب۔ - ۲۷۸ | شرع مطہر کی عادت کریمہ اور ایک مفید قاعدہ کلیہ۔ - ۲۷۸ | ریشم کے بارے میں ضابطہ - ۲۷۸ | اصل اشیاء میں اباحت ہے۔ - ۲۷۸ | جب تک شرع سے تحریم ثابت نہ ہو اس پر جرات ممنوع و معصیت ہے۔

کالم ۲ (حوالہ نمبر | مضمون / قاعدہ) - ۶۴۹ | لباس کے بارے میں اصل کلی۔ - ۶۴۹ | عادت میں جدت ممنوع نہیں۔ - ۶۴۹ | کفار و فساق کی وضع مخصوص سے احتراز لازم ہے۔ - [N/A] | حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا سرخ جوڑا پہننا بیان جواز کے لئے ہے۔ - ۱۱۲ | قاعدہ شرعیہ ہے کہ مطلق کو اپنے اطلاق پر رکھنا واجب ہے اور بے مدرک شرعی تقیید و تخصیص مردود و باطل ہے۔ - ۱۱۲ | سنت جب بھی ادا کی جائے سنت ہی ہو گی تاوقت کہ خاص کسی خصوصیت پر شرع سے تصریحاً نہی ثابت نہ ہو۔ - ۱۱۲ | جائز شرعی کی ممانعت و مذمت پر اتر آنا شریعت مطہر پر افتراء کرنا ہے۔ - ۱۲۰ | مقام ترغیب و ترہیب میں غالباً ادنیٰ کو بھی ذکر کرتے ہیں جب اس قدر پر یہ ثواب و عقاب ہے تو زائد میں کتنا ہو گا۔ اس سے یہ نہیں سمجھا جاتا کہ اس سے زائد محذو ریا مندوب نہیں۔ - ۱۲۱ | وقائع جزئیہ حکم عام کو مفید نہیں۔ - ۱۶۱ |

واقعہ حال کے لئے عموم نہیں ہوتا اور قضیہ معین عام نہیں ہوتا۔ - ۱۷۵ | وقائع جزئیہ کا مفاد۔ - ۱۸۰ | کسی واقعے میں دو امروں میں سے ایک کا وقوع چار وجہوں سے ہو سکتا ہے۔ - ۱۸۰ | مفہوم مخالف کے قائلین کے نزدیک یہ شرط ہے کہ وہ واقعہ جزئیہ میں نہ ہو ورنہ بالا جماع ماعدا سے نفی حکم کو مفید نہ ہو گا۔ - ۱۸۱ | جب تک تحریم ثابت نہ ہو اباحت اصلیہ شرعیہ پر عمل سے کوئی مانع نہیں۔

Fatawa Razawiyya Volume 22

- According to researchers, the opposing implication is not a valid argument. (280)
- In many places, they do not distinguish between 'yad' (hand) and 'yadayn' (hands) and freely use the singular in place of the dual, and for the same thing sometimes speak in the singular and sometimes in the dual. (285)
- To consider individuals as evidence for the negation of the dual form is far from reason. (285)
- Those throughout the world who accept the opposing implication set the condition that the speech should not have come in response to a question, otherwise, by consensus, the implication of negating everything else will not be valid. (287)
- To establish the non-existence of something based on it not being found is false. (292)
- Imam Bukhari not knowing a certain hadith does not necessitate that Imam Abu Hanifa and Imam Malik also did not know that hadith. (296)
- Lack of knowledge about a certain hadith in Bukhari and Muslim does not imply the non-existence of that hadith. (296)
- To consider the lack of knowledge as knowledge of non-existence is foolishness. (302)
- Memorizing hadith does not necessitate understanding hadith. (303)
- Many bearers of jurisprudence refer to those more learned in jurisprudence. (303)
- Many bearers of jurisprudence are not themselves jurists; there is a big difference between 'absence of report' and 'report of absence'. (303)
- 'Adamu an-naql la yanfi al-wujud' i.e., absence of report does not negate existence. (305)
- Not distinguishing between the 'absence of report' and the 'report of absence' is among the harms of ignorance and prejudice. (305)
- Not doing [something] is one thing, and forbidding [something] is another. (305)
- Prohibited is that which the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) forbade, not that which he simply did not do. (305)
- Negation of recommendability does not necessarily imply the establishment of detestability. (306)

- Action is proof of permissibility, and the absence of action is not proof of prohibition. (306)
- Not doing something is one thing, and forbidding something is another. (306)
- An act that is prevalent among a people and serves as evidence for affection, social harmony, and its increase, will be the very objective of Shariah as long as no specific prohibition has been revealed regarding it. (307)
- Any custom of a people that is against the objectives of Shariah will certainly be disliked. (308)
- Any newly emerged matter that contradicts an established Sunnah, and its practice removes or abolishes the Sunnah, is certainly prohibited and blameworthy. (309)
- Shaking hands with both hands does not abolish any Sunnah. (309)
- A blameworthy innovation (bid'ah) is only that which contradicts an established Sunnah. (309)

- शोधकर्ताओं के अनुसार विरोधी अर्थ प्रमाण (दलील) नहीं है। (२८०)
- कई जगहों पर वे 'यद' (हाथ) और 'यदैन' (दो हाथ) में कोई अंतर नहीं करते और बेझिझक द्विवचन के स्थान पर एकवचन का उपयोग करते हैं, और एक ही बात के लिए कभी एकवचन और कभी द्विवचन बोलते हैं। (२८७)
- व्यक्तियों को द्विवचन के निषेध का प्रमाण समझना तर्क से परे है। (२८७)
- दुनिया भर के वे लोग जो विरोधी अर्थ को स्वीकार करते हैं, यह शर्त रखते हैं कि वह बात किसी प्रश्न के उत्तर में न आई हो, अन्यथा सर्वसम्मति से अन्य सभी के निषेध का अर्थ मान्य नहीं होगा। (२८७)
- किसी चीज़ के न मिलने को उसके अस्तित्व न होने का प्रमाण मानना झूठ है। (२९४)
- इमाम बुखारी का किसी हदीस को न जानना यह आवश्यक नहीं बनाता कि इमाम अबू हनीफा और इमाम मालिक भी उस हदीस को नहीं जानते थे। (२९६)
- बुखारी और मुस्लिम में किसी हदीस के बारे में ज्ञान की कमी का मतलब यह नहीं है कि उस हदीस का कोई अस्तित्व नहीं है। (२९६)
- ज्ञान के अभाव को अभाव का ज्ञान मानना मूर्खता है। (३०४)
- हदीस याद करना हदीस समझने को आवश्यक नहीं बनाता। (३०४)
- न्यायशास्त्र के कई वाहक अधिक विद्वान न्यायविदों की ओर रुख करते हैं। (३०४)
- न्यायशास्त्र के कई वाहक स्वयं न्यायविद नहीं होते; 'रिपोर्ट के अभाव' और 'अभाव की रिपोर्ट' में बहुत अंतर है। (३०४)
- 'अदम अन-नक्ल ला यनफी अल-वजूद' अर्थात रिपोर्ट का अभाव अस्तित्व को नकारता नहीं है। (३०५)
- 'रिपोर्ट का अभाव' और 'अभाव की रिपोर्ट' के बीच अंतर न करना अज्ञानता और पक्षपात के दुष्प्रभावों में से है। (३०५)
- न करना एक बात है और मना करना दूसरी बात है। (३०५)
- निषिद्ध वह चीज़ है जिसे पवित्र पैगंबर (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) ने मना किया है, न कि वह जिसे उन्होंने केवल किया नहीं। (३०५)

- वांछनीयता (मुस्तहब) का निषेध अनिवार्य रूप से घृणास्पद (कराहत) की स्थापना का अर्थ नहीं देता। (३०६)
- कार्य करना अनुमति का प्रमाण है, और कार्य का न होना निषेध का प्रमाण नहीं है। (३०६)
- न करना एक चीज़ है और मना करना दूसरी चीज़ है। (३०६)
- जो कार्य जिस तरह से किसी समुदाय में प्रचलित हो और उनके बीच प्रेम और सौहार्द बढ़ाने का प्रमाण हो, वह शरीयत का मुख्य उद्देश्य होगा जब तक कि विशेष रूप से उसके बारे में कोई मनाही न आई हो। (३०७)
- किसी समुदाय की जो भी प्रथा शरीयत के उद्देश्यों के विरुद्ध होगी, वह निश्चित रूप से नापसंद की जाएगी। (३०८)
- कोई भी नई बात जो किसी स्थापित सुन्नत के विरुद्ध हो और उसका पालन सुन्नत को मिटाने वाला हो, वह निश्चित रूप से निषिद्ध और निंदनीय है। (३०९)
- दोनों हाथों से हाथ मिलाना किसी सुन्नत को समाप्त नहीं करता। (३०९)
- निंदनीय नवाचार (बिदअत) केवल वही है जो स्थापित सुन्नत के विपरीत हो। (३०९)

- محققین کے نزدیک مفہوم مخالف حجت نہیں۔ (۲۸۰)
- بہت جگہ ید اور یدین میں کوئی فرق نہیں کرتے اور بے تکلف تثنیہ کی جگہ مفرد لاتے ہیں اور ایک ہی امر میں کبھی مفرد اور کبھی تثنیہ بولتے ہیں۔ (۲۸۵)
- افراد کو نفی تثنیہ کی دلیل سمجھنا عقل سے بعید ہے۔ (۲۸۵)
- دنیا بھر کے مفہوم مخالف ماننے والے یہ شرط لگاتے ہیں کہ وہ کلام کسی سوال کے جواب میں نہ آیا ہو ورنہ بالاجماع نفی ماعدا مفہوم نہ ہو گی۔ (۲۸۷)
- عدم وجدان کو عدم وجود کی دلیل ٹھہرانا باطل ہے۔ (۲۹۲)
- امام بخاری کا کسی حدیث کو نہ جاننا اس بات کو مستلزم نہیں کہ امام ابو حنیفہ و امام مالک بھی اس حدیث کو نہ جانتے تھے۔ (۲۹۶)
- بخاری و مسلم کے کسی حدیث کے بارے میں عدم علم سے اس حدیث کا عدم وجود لازم نہیں آتا۔ (۲۹۶)
- عدم علم کو علم بالعدم ٹھہرانا سفاہت ہے۔ (۳۰۲)
- حفظِ حدیث فہمِ حدیث کو مستلزم نہیں۔ (۳۰۳)
- بہت سے حامل فقہ افقہ کی طرف رجوع کرتے ہیں۔ (۳۰۳)
- بہت سے حامل فقہ خود فقیہ نہیں ہوتے، عدم نقل اور نقل عدم میں بہت فرق ہے۔ (۳۰۳)
- عدم النقل لاینفی الوجود یعنی عدم نقل نافی وجود نہیں۔ (۳۰۵)
- عدم نقل اور نقل عدم میں تمیز نہ کرنا مفاسد جہل و تعصب میں سے ہے۔ (۳۰۵)
- نہ کرنا اور بات ہے اور منع فرمانا اور بات ہے۔ (۳۰۵)

- ممنوع وہ چیز ہے جو حضور اکرم علیہ الصلوٰۃ والسلام نے منع فرمائی نہ کہ وہ جو آپ نے نہ کی۔ (۳۰۵)
- نفی استحباب سے اثبات کراہت لازم نہیں آتا۔ (۳۰۶)
- فعل دلیل جواز ہے اور عدم فعل دلیل ممانعت نہیں۔ (۳۰۶)
- نہ کردن چیزے دیگر است و منع فرمودن چیزے دیگر۔ (۳۰۶)
- جو امر جس طرح قوم میں رائج اور ان کے نزدیک الفت و موانست اور اس کی زیادت پر دلیل ہو وہ عین مقصود شرع ہوگا جب تک بالخصوص اس میں کوئی نہی وارد نہ ہو۔ (۳۰۷)
- کسی قوم کی جو رسم مقاصد شرع کے خلاف ہو وہ بیشک ناپسند ہوگی۔ (۳۰۸)
- جو امر نو پیدا کسی سنت ثابتہ کی ضد واقع ہو اور اس کا فعل سنت کا مزیل و رافع ہو وہ بے شک ممنوع و مذموم ہے۔ (۳۰۹)
- دونوں ہاتھوں سے مصافحہ کرنا کسی سنت کا رافع نہیں۔ (۳۰۹)
- بدعتِ مذمومہ وہی ہے جو سنتِ ثابتہ سے متصادم ہو۔ (۳۰۹)

Fatawa Rizvia Volume 22

Column 1 Content	No.	Column 2 Content	Page No.
What is inherited among Muslims cannot be without basis.	310	The negation of reward is the negation of the condition.	500
Kissing out of respect is, legally and conventionally, one of the forms of glorification.	342	To slander the Leader of Messengers (PBUH) is to slander Allah Himself.	509
Visiting the Sacred Tomb and offering greetings is the Sunnah of the Companions.	342	Now, there is no further abrogation of what has been abrogated.	512
The honor gained by something from Shariah remains even after physical contact ends.	343	Turning the clear meanings of texts to hidden meanings like people of inner path is atheism.	512
There is room for Ijtihad in practical actions.	354	The majority shall be followed.	515
Respect and disrespect depend on custom and tradition.	368	A severe Shariah charge will be laid against those who follow isolated opinions.	515
Matters are judged by their intentions.	369	To slander a less-preferred opinion is a ruling of ignorance and a breach of consensus.	515
Difference in intention and goal does not change the reality.	387	One who breaks the consensus of the Ummah is a transgressor (Fasiq).	515
An action is sometimes intended for itself, like prayer, and sometimes for something else, like ablution.	387	Interpretation is mandatory for every Sunni Muslim's speech as far as possible.	516
Circumambulation is sometimes intended for itself, sometimes for something else.	387	To follow ambiguous things is ignorance.	517

Column 1 Content	No.	Column 2 Content	Page No.
Glorifying Allah through Tawaf is a devotional command whose inner wisdom is hidden.	401	A Quranic ruling can be abrogated by a Hadith.	520
What is not polytheism (Shirk) does not necessarily have to be permissible.	430	Rulings for angels and humans are different.	520
The Holy Quran is an authority in all its aspects.	437	The command given to angels is not the 'Shariah of those before us'.	520
In the Hanafi school, a verse can be abrogated by a Hadith.	497	The absence of prohibition of an action in Shariah is of two types.	520
The speech of the Prophet (PBUH) in rulings is the speech of Allah itself.	497	There is a difference between Shariah permissibility and original permissibility.	520
The Word of God can be abrogated by the Word of God.	497		

फ़तावा रज़विया, खंड 22

कॉलम 1 विषय	संख्या	कॉलम 2 विषय	पृष्ठ
जो बात मुसलमानों में विरासत के रूप में चली आ रही है, वह बेबुनियाद नहीं हो सकती।	३१०	प्रतिफल का अभाव शर्त का अभाव है।	५००
सम्मान के लिए चूमना शरीयत और रीति-रिवाज के अनुसार सम्मान के तरीकों में से एक है।	३४२	रसूलो के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दोषारोपण स्वयं अल्लाह पर दोषारोपण है।	५०९
पवित्र मज़ार पर हाज़िरी और सलाम सहाबा की सुन्नत है।	३४२	अब निरस्त करने वाले का कोई निरस्त करने वाला नहीं है।	५१२
किसी चीज़ को शरई तौर पर जो सम्मान प्राप्त होता है, वह स्पर्श समाप्त होने के बाद भी रहता है।	३४३	शरीयत के स्पष्ट अर्थों को बदलकर गूढ़ अर्थ लेना (जैसा कि बातिनी लोग करते हैं) अधर्म है।	५१२
व्यावहारिक कार्यों में इज्तिहाद की गुंजाइश है।	३५४	बहुमत का अनुसरण किया जाएगा।	५१५
सम्मान और अपमान का आधार प्रथा और परंपरा पर है।	३६८	विरले विचारों (शाज़) को मानने वाले पर गंभीर शरई आरोप लगेगा।	५१५
कार्यों का आधार नियत (इरादे) पर है।	३६९	कम पसंदीदा राय पर दोषारोपण अज्ञानता और सर्वसम्मति (इज्मा) का उल्लंघन है।	५१५
इरादे और लक्ष्य का अंतर वास्तविकता को नहीं बदलता।	३८७	उम्मत की सर्वसम्मति तोड़ने वाला फासिक (पापी) है।	५१५
कोई कार्य कभी स्वयं के लिए उद्देश्य होता है जैसे नमाज़, और कभी किसी और के लिए जैसे वज़ू।	३८७	हर सुन्नी मुसलमान के कथन में जहाँ तक संभव हो व्याख्या करना अनिवार्य है।	५१६
तवाफ़ कभी स्वयं के लिए उद्देश्य होता है, कभी किसी और के लिए।	३८७	संदिग्ध बातों (मुतशाबिहात) का अनुसरण करना अज्ञानता है।	५१७

कॉलम 1 विषय	संख्या	कॉलम 2 विषय	पृष्ठ
तवाफ़ के द्वारा अल्लाह का सम्मान एक ऐसी इबादत है जिसका गूढ़ अर्थ समझ से परे है।	४०१	कुरान का आदेश हदीस से निरस्त हो सकता है।	५२०
जो शिर्क न हो, उसका जायज़ होना ज़रूरी नहीं है।	४३०	फरिश्तों और इंसानों के आदेश अलग-अलग हैं।	५२०
कुरान करीम अपने सभी पहलुओं में प्रमाण है।	४३७	फरिश्तों को दिया गया आदेश हमारे पूर्वजों की शरीयत नहीं है।	५२०
हनफी पंथ में कुरान की आयत हदीस से निरस्त हो सकती है।	४९७	शरीयत में किसी कार्य की मनाही का न होना दो तरह का होता है।	५२०
आदेशों में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का कलाम स्वयं अल्लाह का ही कलाम है।	४९७	शरई अनुमति और मूल अनुमति में अंतर है।	५२०
ईश्वर का वचन ईश्वर के वचन से निरस्त हो सकता है।	४९७		

کالم ۱ متن	نمبر	کالم ۲ متن	صفحہ
جو بات مسلمانوں میں متوارث ہو وہ بے اصل نہیں ہو سکتی۔	۳۱۰	انتفائے جزاء انتفائے شرط ہے۔	۵۰۰
بوسہ تعظیم شرعا و عرفاً انحاء تعظیم سے ہے۔	۳۴۲	سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر افتراء خود اللہ تعالٰی پر افتراء ہے۔	۵۰۹
روضہ اقدس پر حاضری اور سلام سنت صحابہ ہے۔	۳۴۲	اب ناسخ کا ناسخ کوئی نہیں۔	۵۱۲
جس چیز کو معظم شرعی سے شرف حاصل ہو اس کا وہ شرف بعد انتہائے مماست بھی باقی رہتا ہے۔	۳۴۳	نصوص کو ظاہری معنی سے پھیر کر اہل باطن کی طرح باطنی معنی لینا الحاد ہے۔	۵۱۲
اعمال تصریفیہ میں اجتہاد کی گنجائش ہے۔	۳۵۴	اتباع جمہور کا ہوگا۔	۵۱۵
تعظیم و توہین کا مدار عرف وعادت پر ہے۔	۳۶۸	قول شاذ ماننے والے پر شرعی الزام شدید عائد ہوگا۔	۵۱۵
الامور بمقاصدہا۔	۳۶۹	قول مرجوح پر افتراء اور حکم جہل اور خرق اجماع ہے۔	۵۱۵
نیت و غایت کا اختلاف حقیقت کی تغییر نہیں کرتا۔	۳۸۷	اجماع امت کا توڑنے والا فاسق ہے۔	۵۱۵

کالم ۱ متن	نمبر	کالم ۲ متن	صفحہ
فعل کبھی مقصود لذاتہ ہوتا ہے جیسے نماز، اور کبھی مقصود لغیرہ جیسے وضو۔	۳۸۷	ہر سنی مسلمان کے کلام میں تا حد امکان تاویل لازم ہے۔	۵۱۶
طواف کبھی مقصود لذاتہ ہوتا ہے کبھی مقصود لغیرہ۔	۳۸۷	متشابہات کا اتباع کرنا جہالت ہے۔	۵۱۷
تعظیم الٰہی بطواف املہ امر تعبدی غیر معقول المعنیٰ ہے۔	۴۰۱	حکم قرآن حدیث سے منسوخ ہو جاتا ہے۔	۵۲۰
جو شرک نہ ہو اس کا جائز و روا ہونا ضروری نہیں۔	۴۳۰	ملائکہ وبشر کے احکام جدا ہیں۔	۵۲۰
قرآن کریم اپنی جمیع وجوہ پر حجت ہے۔	۴۳۷	جو حکم ملائکہ کو دیا گیا وہ شریعت من قبلنا نہیں۔	۵۲۰
مذہب حنفی میں آیت حدیث سے منسوخ ہو سکتی ہے۔	۴۹۷	شریعت میں کسی فعل کی عدم ممانعت دو طرح سے ہوتی ہے۔	۵۲۰
احکام میں حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا کلام اللہ تعالیٰ ہی کا کلام ہے۔	۴۹۷	اباحت شرعیہ اور اباحت اصلیہ میں فرق ہے۔	۵۲۰
کلام خدا کلام خدا سے منسوخ ہو سکتا ہے۔	۴۹۷		

Fatawa Rizwia - Volume 22

Page	Ruling/Principle	Ruling/Principle	Page
520	Original permissibility (ibahat asliya) is not a Sharia ruling but rather an absence of ruling.	The laws of those before us are a proof as long as our Sharia does not prohibit them; after prohibition, reasoning from original permissibility is not possible.	549
528	Analogy (qiyas) against a definitive text (nass qat'i) is the work of Iblis (Satan).	Permissibility is the original state of things, but after a Sharia prohibition, permissibility does not remain.	550
531	The laws of previous people being proof for us is not definitive.	The subject of rulings is voluntary actions, not involuntary ones.	551
532	By consensus of intellect and transmission, an event of the present situation does not have generality.	The same thing, based on intention and purpose, can sometimes be characterized as permissible (halal) and sometimes as forbidden (haram).	552
532	Analogy (qiyas) is speculative (zanni).	Reforming the inner self is more important than outward adornment, but it does not grant permission for outward corruption or committing forbidden acts.	573
532	To reject the speculative, the speculative is sufficient.	Compliance with the ruling of Sharia and following the Sunnah of the Lawgiver never interferes with the adornment of the inner self.	573
532	A hadith that is not transmitted consecutively (mutawatir) but is accepted consecutively, through it the abrogation of a definitive ruling is permissible.	Cold excuses cannot cause the legalization of forbidden acts.	573
534	By the hadith "No bequest to an heir," the bequest to parents and kin, which was specified in the Quran, was said to be abrogated.	If regret and confession of crime accompany the commission of a forbidden act, it causes a reduction in	574

Page	Ruling/Principle	Ruling/Principle	Page
		punishment, and the determination to quit causes the erasure of sin.	
534	There are two types of consecutive (mutawatir) narrations.	The best of affairs is the middle path.	583
535	Consensus (ijma) is not an abrogator or abrogated, but it is certainly a proof of abrogation.	He who is ignorant of the conditions of the people of his time is an ignoramus.	603
535	News (khabar) is not abrogated.	No one's word is a proof over Sharia.	606
536	What has occurred cannot become non-occurred.	Allah and His Messenger are rulers over everyone; no one is a ruler over Allah and His Messenger.	606
536	For ultimate veneration, ultimate greatness is required.	Wherever the ignorant may be, their action cannot be a precedent.	606
536	To show extreme veneration for a lower level of veneration is clear injustice.	The partitive "min" (from) is proof that besides some mentioned here, there are others as well.	612
537	The removal of original permissibility is not abrogation.		

फतावा रज़विया - खंड 22

पृष्ठ	सिद्धांत/नियम	सिद्धांत/नियम	पृष्ठ
520	मूल अनुमति (इबाहत असलिय्या) कोई शरीयत का हुक्म नहीं है, बल्कि हुक्म का अभाव है।	हमसे पहले वालों के कानून तब तक प्रमाण हैं जब तक कि हमारी शरीयत मना न करे; मनाही के बाद मूल अनुमति से तर्क नहीं दिया जा सकता।	549
528	स्पष्ट पाठ (नस क़तई) के विरुद्ध कयास (तर्क) इब्लीस का काम है।	चीजों में मूल रूप से अनुमति है, लेकिन शरीयत की मनाही के बाद अनुमति नहीं रह सकती।	550
531	पिछले लोगों के कानूनों का हम पर प्रमाण होना निश्चित नहीं है।	आदेशों का विषय स्वैच्छिक कार्य हैं, न कि अनैच्छिक।	551
532	बुद्धि और परंपरा की सहमति से, वर्तमान स्थिति की कोई घटना व्यापक नहीं होती।	एक ही चीज़, इरादे और उद्देश्य के आधार पर, कभी हलाल (अनुमत) और कभी हराम (प्रतिबंधित) के रूप में वर्णित होती है।	552
532	कयास (तर्क) अनुमानित (ज़न्नी) होता है।	आंतरिक सुधार बाहरी सजावट से अधिक महत्वपूर्ण है, लेकिन इसके साथ बाहरी बिगाड़ और वर्जित कार्यों को करने की अनुमति नहीं है।	573
532	अनुमानित (ज़न्नी) को नकारने के लिए अनुमानित पर्याप्त है।	शरीयत के हुक्म का पालन और शरीअत देने वाले की सुन्नत का पालन आंतरिक सजावट में कभी बाधा नहीं डालता।	573
532	जो हदीस रिवायत में मुतवातिर (निरंतर) नहीं है, लेकिन स्वीकार्यता में मुतवातिर है, उससे निश्चित हुक्म का निरसन (नस्ख) जायज़ है।	ठंडे बहाने वर्जित कार्यों को वैध बनाने का कारण नहीं बन सकते।	573
534	हदीस 'वारिस के लिए कोई वसीयत नहीं' के द्वारा माता-पिता और	यदि वर्जित कार्य करने के साथ पश्चाताप और अपराध की स्वीकार्यता जुड़ी हो, तो यह सजा में	574

पृष्ठ	सिद्धांत/नियम	सिद्धांत/नियम	पृष्ठ
	रिश्तेदारों के लिए वसीयत, जो कुरान में स्पष्ट थी, को निरस्त कहा गया।	कमी का कारण बनती है और छोड़ने का संकल्प पापों को मिटाने का कारण बन जाता है।	
534	मुतवातिर की दो किस्में हैं।	सबसे अच्छे मामले बीच वाले होते हैं।	583
535	इज्मा (आम सहमति) नासिख (निरस्त करने वाला) या मंसूख (निरस्त) नहीं है, लेकिन निरसन (नस्ख) का प्रमाण निश्चित रूप से है।	जो अपने समय के लोगों की स्थितियों से बेखबर है, वह अज्ञानी है।	603
535	खबर (सूचना) निरस्त नहीं होती।	शरीयत पर किसी की बात प्रमाण नहीं है।	606
536	जो घटित हो चुका है वह अन-घटित नहीं हो सकता।	अल्लाह और उसका रसूल सब पर शासक हैं; अल्लाह और उसके रसूल पर कोई शासक नहीं है।	606
536	परम सम्मान के लिए परम महानता आवश्यक है।	अज्ञानी कहीं के भी हों, उनका कार्य प्रमाण नहीं हो सकता।	606
536	निम्न स्तर के सम्मान के लिए उच्चतम स्तर का सम्मान करना स्पष्ट अन्याय है।	'मिन' (से) विभाजक इस बात का प्रमाण है कि यहाँ वर्णित कुछ के अलावा कुछ और भी हैं।	612
537	मूल अनुमति को हटाना निरसन (नस्ख) नहीं है।		

صفحہ	مضمون
۵۲۰	اباحت اصلیہ حکم شرعی نہیں بلکہ عدم حکم ہے۔
۵۲۸	نص قطعی کے مقابلے میں قیاس کارِ ابلیس ہے۔
۵۳۱	شرائع سابقہ کا ہم پر حجت ہونا قطعی نہیں۔
۵۳۲	باتفاقِ عقول و نقل واقعہ حال کے لئے عموم نہیں ہوتا۔
۵۳۲	قیاس ظنی ہوتا ہے۔
۵۳۲	ظنی کے انکار کو ظنی بس ہے۔
۵۳۲	

صفحہ	مضمون
۵۴۹	شرائع من قبلنا اس وقت تک حجت ہیں کہ ہماری شریعت ممانعت نہ فرمائے منع کے بعد اباحت اصلیہ سے استدلال نہیں ہو سکتا۔
۵۵۰	اصل اشیاء میں اباحت ہے مگر بعدِ منع شرع اباحت نہیں رہ سکتی۔
۵۵۱	موردِ احکام افعالِ اختیار یہ ہیں نہ کہ اضطراریہ۔
۵۵۲	ایک ہی چیز ارادے اور مقصد کے اعتبار سے کبھی حلال اور کبھی حرام سے متصف ہوتی ہے۔
۵۷۳	اصلاح باطن آرائش ظاہر سے اہم تر ہے مگر اس کے ساتھ افسادِ ظاہر وار تکاب محرمات کی اجازت نہیں۔
۵۷۳	تعمیل حکم شرع واتباع سنت شارع ہرگز آراستگی باطن میں خلل انداز نہیں۔
۵۷۳	

صفحہ	مضمون
	جو حدیث روایتاً متواتر نہ ہو مگر قبولا متواتر ہو اس سے قطعی کا نسخ روا ہے۔
	حدیث لاوصیۃ لوارث سے وصیت
۵۳۴	والدین واقربین کہ منصوص قرآن تھی منسوخ کہی گئی۔
۵۳۴	متواتر کی دو قسمیں ہیں۔
۵۳۵	اجماع ناسخ و منسوخ تو نہیں مگر دلیل نسخ یقینا ہے۔
۵۳۵	خبر منسوخ نہیں ہوتی۔
۵۳۶	واقع غیر واقع نہیں ہو سکتا۔
۵۳۶	غایتِ تعظیم کے لئے نہایت عظمت درکار۔
۵۳۶	کم درجہ تعظیم کے لئے انتہا درجے کی تعظیم ظلم صریح ہے۔
۵۳۷	اباحت اصلیہ کا رفع نسخ نہیں۔

صفحہ	مضمون
	اعذار بارده موجب تحلیل محرمات نہیں ہو سکتے۔
	ارتکابِ ممنوع کے ساتھ ندامت و اعترافِ جرم
۵۷۴	لاحق ہو تو وہ باعث تخفیفِ عذاب اور عزم مع الترک موجب محوِ گناہ ہو جاتا ہے۔
۵۸۳	خیر الامور اوسطها۔
۶۰۳	جو اپنے اہل زمانہ کے حالات سے بے خبر ہو وہ جاہل ہے۔
۶۰۶	شریعت پر کسی کا قول حجت نہیں۔
۶۰۶	اللہ ورسول سب پر حاکم ہیں اللہ ورسول پر کوئی حاکم نہیں۔
۶۰۶	جاہل کہیں کے ہوں ان کا فعل سند نہیں ہو سکتا۔
۶۱۲	من تبعیضیہ اس پر دلیل ہے کہ جن بعض کا یہاں ذکر ہے اس کے علاوہ بعض اور بھی ہیں۔

Fatawa Razawiyyah Volume 22

Page	Topic	Page	Topic
613	In some places, the mentioned number is not intended for restriction, but rather the counts of the mentions are for the purpose of aiding retention and memorization.	629	The reasoning of Hadrat Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) that the prohibitions of the Messenger are the prohibitions of God.
614	Ahadith regarding virtues and characteristics are not contradictory despite differences in numbers and limitations.	632	It was the noble habit of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) that no matter how desirable or liked a thing might be, if it was not Shari'ah-mandated or necessary, he would sometimes abandon it to demonstrate permissibility, or he would indicate the permissibility of abandonment through words or tacit approval.
617	When prohibition is accepted, where is the permissibility?	634	Definition of Sunnah.
618	Clarification of truth, removal of falsehood, eradication of doubts, and gathering of evidence for several warnings.	634	Definition of Wajib (obligatory), and the difference between Sunnah and Wajib.
626	**Juristic Benefits**		
626	The difference between Fard and Wajib, and similarly between Haram and Makruh Tahrimi, is in terms of belief, but in practice, the ruling for both is the same.	112	"Ghundi" and "Bonam" are the same thing; only the form differs.
626	One who denies Fard and Haram is a disbeliever.	112	The use of a few silver items is exempted from prohibition for men.

Page	Topic
	Disobeying them results in sin; following them leads to reward; and acting against them warrants wrath and punishment.
626	Makruh Tahrimi is a minor sin (Saghira).
626	Every minor sin (Saghira) becomes major (Kabira) with persistence, and treating it lightly makes it an even graver Kabira.
628	All the rulings mentioned in the Hadith are proven from the Great Qur'an.
628	Every moral ruling found in the Hadith is certainly present in the Book of Allah, even if an explicit detailed mention is not apparent to us.

Page	Topic
113	Wearing silk garments, i.e., wearing or wrapping oneself in them and whatever resembles that, is prohibited; all other modes of use are permissible.
113	It is not correct to analogize silver chains to silver work, for the difference between the two is self-evident.
115	Glass bangles are permissible for women; in fact, they are recommended with the intention of beautifying oneself for the husband, and if the husband or parents command it, they become obligatory.

फतावा रज़विया जिल्द 22

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय
613	कुछ स्थानों पर उल्लेखित संख्या का उद्देश्य परिसीमन नहीं है, बल्कि उल्लेखित बातों की गिनती केवल याद रखने और कंठस्थ करने में सहायता के लिए होती है।	629	हज़रत इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) का तर्क कि रसूल की मनाही खुदा की मनाही है।
614	गुणों और विशेषताओं के बारे में अहादीस संख्या और सीमाओं में भिन्न होने के बावजूद आपस में विरोधाभासी नहीं हैं।	632	हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की यह करीमाना आदत थी कि कोई चीज़ कितनी ही प्रिय और पसंदीदा क्यों न हो, यदि वह शरिया की दृष्टि से अनिवार्य और आवश्यक नहीं होती, तो आप कभी-कभी अनुमति व्यक्त करने के लिए उसे छोड़ देते या अपनी बात अथवा मौन स्वीकृति से छोड़ने की अनुमति बता देते।
617	जब निषेध (हुरमत) स्वीकार कर लिया गया, तो फिर अनुमति (इबाहत) कहाँ।	634	सुन्नत की परिभाषा।
618	सत्य का स्पष्टीकरण, असत्य का निराकरण, संदेहों का उन्मूलन और साक्ष्यों के संकलन के लिए कुछ चेतावनियाँ।	634	वाजिब की परिभाषा, और सुन्नत और वाजिब में अंतर।
626	**फ़िक़्ही लाभ**		
626	फर्ज़ और वाजिब, तथा इसी प्रकार हराम और मकरूह तहरीमी का अंतर विश्वास (एतिकाद) के संबंध में है, लेकिन	112	"घुंडी" और "बोनाम" एक ही चीज़ हैं, केवल स्वरूप का अंतर है।

पृष्ठ	विषय
	व्यवहार में दोनों का आदेश एक ही है।
626	फर्ज़ और हराम का इनकार करने वाला काफ़िर है। उनके उल्लंघन में पाप है, पालन में सवाब रह जाता है और विरोध में क्रोध और दंड की पात्रता है।
626	मकरूह तहरीमी सगीरा (छोटा पाप) है।
626	प्रत्येक सगीरा (छोटा पाप) निरंतरता (इसरार) से कबीरा (बड़ा पाप) बन जाता है और उसे हल्का समझने से वह और भी गंभीर कबीरा हो जाता है।
628	हदीस में बताए गए वे सभी आदेश महान कुरआन से सिद्ध हैं।
628	हदीस में जो भी नैतिक आदेश है, वह अल्लाह की किताब में निश्चित रूप से मौजूद है, भले ही स्पष्ट विवरण हमारी नज़र में न हो।

पृष्ठ	विषय
112	पुरुषों के लिए चांदी की कुछ चीज़ों का उपयोग निषेध से अपवाद है।
113	रेशमी वस्त्र धारण करना, यानी पहनना, ओढ़ना और जिस कार्य में उनकी समानता हो, वर्जित है; बाकी उपयोग के सभी तरीके जायज़ हैं।
113	चांदी की ज़ंजीरों की तुलना चांदी के काम से करना सही नहीं है क्योंकि दोनों में अंतर प्रत्यक्ष है।
115	कांच की चूड़ियाँ महिलाओं के लिए जायज़ हैं, बल्कि पति के लिए श्रृंगार की नीयत से मुस्तहब (पसंदीदा) हैं और यदि पति या माता-पिता का आदेश हो तो वाजिब हैं।

صفحہ	عنوان
	بعض جگہ عدد مذکور سے مقصود حصر نہیں بلکہ اعانت ضبط و حفظ کے لئے صرف مذکورات کا شمار ہوتا ہے۔
۶۱۳	
	احادیث فضائل و خصائص عدد و محدود کے مختلف ہونے کے باوجود آپس میں متعارض نہیں۔
۶۱۴	
	جب حرمت تسلیم ہو تو پھر اباحت کہاں۔
۶۱۷	
	ایضاح حق ازاحت باطل،
۶۱۸	استیصال شبہات اور استحصاص دلائل کے لئے چند تنبیہات۔
۶۲۶	**فوائد فقہیہ**
۶۲۶	

صفحہ	عنوان
۶۲۹	حدیث ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ کا استدلال کہ منہیات رسول منہیات خدا ہیں۔
۶۳۲	حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی عادت کریمہ تھی کہ کوئی چیز کتنی ہی مرغوب و پسندیدہ موجب شرعاً لازم و ضروری نہ ہو تو بیانِ جواز کے لئے گاہے ترک بھی فرما دیتے یا قولاً خواہ تقریراً جوازِ ترک بتا دیتے۔
۶۳۴	سنت کی تعریف۔
۶۳۴	واجب کی تعریف، اور سنت اور واجب میں فرق۔
۱۱۲	

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
	فرض و واجب اور اسی طرح حرام و مکروہ تحریمی کا فرق درباره اعتقاد ہے مگر عمل میں دونوں کا حکم ایک ہے۔ فرض و حرام کا منکر کافر۔ ان کی مخالفت میں گناہ، امتثال میں رہ جائے ثواب اور خلاف میں استحقاق غضب و عذاب ہے۔		گھنڈی اور بونام ایک ہی چیز ہیں صرف صورت کا فرق ہے۔
۶۲۶		۱۱۲	مرد کے لئے چاندی کی چند چیزوں کا استعمال حرمت سے مستثنیٰ ہے۔
۶۲۶	مکروہ تحریمی صغیرہ ہے۔	۱۱۳	ریشم کالباس یعنی پہننا، اوڑھنا اور جس امر میں ان کی مشابہت ہو ممنوع ہے باقی تمام طرق استعمال روا ہیں۔
۶۲۶	ہر صغیرہ اصرار سے کبیرہ اور ہلکا جاننے سے اشد کبیرہ ہو جاتا ہے۔	۱۱۳	چاندی کی زنجیروں کو چاندی کے کام پر قیاس کرنا درست نہیں کہ دونوں میں فرق بدیہی ہے۔
۶۲۸	وہ تمام احکام جو حدیث میں ارشاد ہوئے سب قرآن عظیم سے ثابت ہیں۔	۱۱۵	کانچ کی چوڑیاں عورتوں کے لئے جائز بلکہ شوہر کے لئے سنگھار کی نیت سے مستحب ہے اور اگر شوہر یا والدین کا حکم ہو تو واجب ہیں۔
۶۲۸	جو اخلاقی حکم حدیث میں ہے کتاب اللہ اس سے ہرگز خالی نہیں		

اگرچہ بظاہر تصریح جزئیہ

ہماری نظر میں نہ ہو۔

Volume 22 | Fatawa Razawiya

- It is not necessary for 'Zar' (gold/silver embroidery) to be sewn into the cloth; it includes all encompassing, connected, inserted, and fixed types. | 117 | To depart from the customs and traditions of the people without a Shari'a reason is Makruh (disliked). | 171
- Buttons are also subordinate like tassels, as scholars have generally declared 'Zar' to be subordinate, and 'Zar' includes them. | 121 | Taking a silk handkerchief in hand, putting it in a pocket, and wiping the face with it is permissible, but putting it on the shoulder is Makruh Tahrimi (prohibitively disliked). | 175
- Discussion on the meaning of 'subordinate' (Tabi'). | 121 | Only wearing silk is prohibited for men, not other ways of use. | 176
- Proof for the non-permissibility of gold and silver chains. | 125 | A question regarding Randy fabric whether it is a type of silk (Harir) or not. | 177
- Adorning a bride is an ancient Sunnah. | 126 | A question regarding a cloth named 'Tasar' which is less than silk in shine and softness. | 179
- It is Haram for both men and women to look at the time on a gold or silver watch. | 129 | Definition of silk and Tasar. | 179
- Things plated with gold or silver water can be used by men, provided the thing itself is not prohibited. | 129 | Shari'a defines 'Harir' (silk) as a cloth made from the secretion (saliva) of an insect. | 181
- Trousers hanging below the ankles out of pride is Haram; otherwise, for men, it is Makruh and against preference (khilaf-e-awla). | 161 | The Sunnah for a turban (Imamah) is that it should be between two and a half and six yards, and its binding should be dome-shaped. | 186
- For a man, keeping the trousers or wrap up to mid-calf is determination (azimat) and up to the ankles is permission (rukhsat). | 162 | Consideration (I'tibar) is Makruh. | 187
- If dragging the garment (Isbal) is not due to pride, then according to the apparent meaning of Hadiths, it's permissible for men as well. | 166 | A pure silk handkerchief can be used by a man if it's held in hand, but not if it's for wearing/covering. | 188
- If Isbal is due to vanity and pride, it is Haram; otherwise, it is Makruh and against preference, not Haram deserving of punishment. | 167 | Brocade

(Kamkhwab) or velvet is permissible for men if it's cotton, and impermissible if it's silk. | 188

- Prohibited Isbal is from the direction of the ankles; if the hems are on the back side towards the toes, there is no harm. Such Isbal is proven from Ibn Abbas (RA) and even from the Prophet (PBUH) himself. | 167 |

- 'ज़र' (ज़री) के लिए कपड़े में सिला होना ज़रूरी नहीं, बल्कि घेरे हुए, जुड़े हुए, गड़े हुए और ठुके हुए, सभी इसमें शामिल हैं। | 117 | बिना किसी शरीअत के कारण के क़ौम के रीति-रिवाजों और आदतों को छोड़ना मकरूह (नापसंद) है। | 171
- बटन भी घुंडियों की तरह ताबे (अधीन) हैं, क्योंकि उलेमा ने ज़री को मुतलक़न ताबे बताया है और ज़री में वे शामिल हैं। | 121 | रेशमी रूमाल हाथ में लेना, जेब में डालना और उससे चेहरा पोंछना जायज़ है, बल्कि कंधे पर डालना मकरूह तहरीमी (सख्ती से नापसंद) है। | 175
- 'ताबे' के अर्थ पर बहस। | 121 | पुरुषों के लिए केवल रेशम पहनना मना है, न कि इस्तेमाल के अन्य तरीके। | 176
- सोने-चांदी की ज़ंजीरों के नाजायज़ होने की दलील। | 125 | 'रेंडी' कपड़े के बारे में सवाल कि यह रेशम (हरीर) की श्रेणी में आता है या नहीं। | 177
- दुल्हन को सजाना क़दीम (प्राचीन) सुन्नत है। | 126 | 'टसर' नामक कपड़े के बारे में सवाल जो चमक और कोमलता में रेशम से कम होता है। | 179
- पुरुष और महिला दोनों के लिए सोने या चांदी की घड़ी में समय देखना हराम है। | 129 | रेशम और टसर की परिभाषा। | 179
- जिन चीजों पर सोने या चांदी का पानी चढ़ा हो, पुरुष उसका इस्तेमाल कर सकता है, बशर्ते कि वह चीज़ खुद में मना न हो। | 129 | शरीअत में 'हरीर' (रेशम) उस कपड़े को कहते हैं जो कीड़े के थूक (लार) से बनाया जाता है। | 181
- टखनों से नीचे लटकते हुए पांयचे अगर तक़ब्बुर (घमंड) की वजह से हों तो हराम हैं, वर्ना पुरुषों के लिए मकरूह और ख़िलाफ़-ए-औला (बेहतर के ख़िलाफ़) हैं। | 161 | इमामा (पगड़ी) में सुन्नत यह है कि वह ढाई गज़ से कम और छह गज़ से अधिक न हो और उसकी बांधने की शैली गुंबद नुमा हो। | 186
- पुरुष के लिए इज़ार या पांयचे आधी पिंडलियों तक रखना अज़ीमत (श्रेष्ठता) है और टखनों तक रखना रुख़सत (इजाज़त) है। | 162 | 'एतेबार' मकरूह है। | 187
- इस्बाल (कपड़ा लटकाना) अगर तक़ब्बुर की वजह से न हो तो अहादीस के ज़ाहिरी हुक्म के अनुसार पुरुषों के लिए भी जायज़ है। | 166 | खालिस रेशमी रूमाल अगर हाथ में लेने के

लिए है तो पुरुष इस्तेमाल कर सकता है, और अगर ओढ़ने के लिए है तो नहीं कर सकता। | 188

- इस्बाल अगर बड़प्पन और घमंड की वजह से है तो हराम है, वर्ना मकरूह और ख़िलाफ़-ए-औला है, न कि हराम और सज़ा का हक़दार। | 167 | कमख़्वाब या मख़मल अगर सूती हो तो पुरुष के लिए जायज़ है और अगर रेशमी हो तो नाजायज़ है। | 188
- वर्जित इस्बाल टखनों की तरफ़ से होता है; अगर पांयचे पीछे की ओर पंजे की तरफ़ हों तो कोई हर्ज़ नहीं। इस तरह का इस्बाल इब्ने अब्बास (रज़ि.) बल्कि खुद सरवरे आलम (सल्ल.) से साबित है। | 167 |

- زر کے لئے کپڑے میں سلا ہونا ضروری نہیں بلکہ محیط و مربوط و مغروز و مرکوز سب کو عام ہے۔ | ۱۱۷ | بلا وجہ شرعی قوم کے عرف و عادت سے خروج مکروہ ہے۔ | ۱۷۱
- بٹن بھی گھنڈیوں کی طرح تابع ہیں کہ علماء نے مطلقاً زر کو تابع بتایا اور زر انہیں شامل ہے۔ | ۱۲۱ | ریشمی رومال ہاتھ میں لینا، جیب میں ڈالنا اور اس سے منہ پونچھنا جائز بلکہ کندھے پر ڈالنا مکروہ تحریمی ہے۔ | ۱۷۵
- معنی تابع پر بحث۔ | ۱۲۱ | ریشم کا صرف پہننا مرد کو ممنوع ہے نہ کہ باقی طرق استعمال۔ | ۱۷۶
- سونے چاندی کی زنجیروں کے عدم جواز کی دلیل۔ | ۱۲۵ | پارچہ رینڈی کے بارے میں سوال کہ یہ از قسم حریر ہے یا نہیں۔ | ۱۷۷
- دلہن کو سجانا سنت قدیمہ ہے۔ | ۱۲۶ | ٹسر نامی کپڑے کے بارے میں سوال جو چمک و ملائمت میں ریشم سے کمتر ہوتا ہے۔ | ۱۷۹
- مرد و عورت دونوں کو سونے یا چاندی کی گھڑی میں وقت دیکھنا حرام ہے۔ | ۱۲۹ | ریشم اور ٹسر کی تعریف۔ | ۱۷۹
- جن اشیاء پر سونے یا چاندی کا پانی چڑھا ہو مرد اس کو استعمال کر سکتا ہے بشرطیکہ وہ شے فی نفسہ ممنوع نہ ہو۔ | ۱۲۹ | حریر شرعاً اس کپڑے کو کہتے ہیں جو کیڑے کے لعاب سے بنایا جاتا ہے۔ | ۱۸۱

- ٹخنوں سے نیچے لٹکتے ہوئے پائنچے اگر براہ تکبر ہوں تو حرام ورنہ مردوں کے لئے مکروہ و خلاف اولیٰ ہیں۔ | ۱۶۱ | عمامہ میں سنت یہ ہے کہ اڑھائی گز سے کم اور چھ گز سے زائد نہ ہو اور اس کی بندش گنبدی نما ہو۔ | ۱۸۶
- مرد کے لئے ازار یا پائنچے کہ نیم ساق تک رکھنا عزیمت اور کعبین تک رخصت ہے۔ | ۱۶۲ | اعتبار مکروہ ہے۔ | ۱۸۷
- اسبال اگر بوجہ تکبر نہ ہو تو بحکم ظاہر احادیث مردوں کو بھی جائز ہے۔ | ۱۶۶ | خالص ریشمی رومال اگر ہاتھ میں لینے کا ہے تو مرد استعمال کر سکتا ہے اور اگر اوڑھنے کا ہے تو نہیں کر سکتا۔ | ۱۸۸
- اسبال اگر براہ عجب و تکبر ہے تو حرام ورنہ مکروہ و خلاف اولیٰ نہ حرام و مستحق وعید۔ | ۱۶۷ | کمخواب یا مخمل اگر سوتی ہو تو مرد کو جائز ہے اور ریشمی ہو تو ناجائز ہے۔ | ۱۸۸
- ممنوع اسبال وہ ہے جو جانب کعبین سے ہو پنچہ کی جانب سے اگر پائنچے پشت پر ہوں تو کوئی مضائقہ نہیں اس طرح کا اسبال ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہا بلکہ خود سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے ثابت ہے۔ | ۱۶۷ | |

- The general rule of clothing is that three things should be considered: (1) Its origin should be lawful (Halal). (2) Observance of Satr (covering the body). (3) Consideration of the style/cut. | 189 | Kissing the hand is neither Fard (obligatory) nor Wajib (compulsory). | 339
- Regarding the matter of Purdah (veiling), the rule for a Peer (spiritual guide) and others is the same. | 205 | When is bowing down (Inhina) for someone's respect permissible and when is it impermissible? | 369
- Who are the Mahram men? | 223 | When is kissing the ground permissible and when is it impermissible? | 375
- Who are the Mahram women? | 224 | The literal, common, and legal (Shari'i) meanings of Tawaf. | 386
- A general rule regarding Purdah. | 230 | Intention and purpose are not components of a thing. | 387
- It is Wajib not to observe Purdah from Mahram relatives by blood (Nasabi), and both observing or not observing Purdah from non-blood Mahrams is permissible. | 240 | The ultimate goal of Tawaf is not limited to respect; it is sometimes for purposes other than respect. | 387
- Hugging (Mua'naqa) is generally permissible both during travel and at home with some conditions; there is no specific evidence for it being restricted to travel. | 251 | Tawaf is sometimes for humiliation and punishment. | 387
- Conditions for the permissibility of hugging. | 259 | The four types of Tawaf and their rulings. | 387
- The claim that hugging is specific to travel is merely baseless. | 259 | Body postures prescribed in worship are of three types, and the rulings for all three. | 391
- Shaking hands after Eid prayers, Jumu'ah, Fajr, 'Asr, and sermons, and hugging after Eids is permissible when free from Shari'i prohibitions, and is Mustahab and Mandub with a good intention. | 327 | Bowing (like Ruku') is sometimes for respect and sometimes without respect, even for humiliation. | 391
- If one says "Adaab Ardh," "Taslimat," or "Bandagi" in response to a greeting (Salam), or just raises the hand to the forehead, he is a sinner because these words are not Salam, and just raising the hand is nothing unless accompanied by some word of Salam. | 332 | Tawaf is sometimes straight (Mustaqeem), like

between Safa and Marwa, and sometimes circular (Mustadeer), like around the Kaaba. | 393

- Responding to Salam is Wajib Kifayah (a communal obligation). | 333 | Among the three types of respectful postures for worship, Tawaf belongs to the second type. | 393

फतावा रज़विया | जिल्द 22

- लिबास का सामान्य नियम यह है कि इसमें तीन बातों का ध्यान रखा जाए: (१) इसका स्रोत हलाल हो। (२) सतर (पर्दा) का पालन। (३) बनावट का ध्यान। | १८९ | हाथ चूमना फर्ज़ या वाजिब नहीं है। | ३३९
- पर्दा के मामले में पीर और दूसरों का हुक्म एक समान है। | २०५ | किसी के सम्मान में झुकना (इन्किना) कब जायज़ है और कब नाजायज़? | ३६९
- महरम पुरुषों से क्या तात्पर्य है? | २२३ | ज़मीन चूमना कब जायज़ है और कब नाजायज़? | ३७५
- महरम महिलाओं से क्या तात्पर्य है? | २२४ | तवाफ़ के शाब्दिक, प्रचलित और शरी'ई अर्थ। | ३८६
- पर्दा से संबंधित एक सामान्य नियम। | २३० | नीयत और उद्देश्य किसी चीज़ का अनिवार्य अंग नहीं हैं। | ३८७
- रक्त संबंधी महरम (नसबी) से पर्दा न करना वाजिब है और गैर-रक्त संबंधी महरम से पर्दा करना या न करना दोनों जायज़ हैं। | २४० | तवाफ़ का अंतिम लक्ष्य केवल सम्मान तक सीमित नहीं है, बल्कि कभी-कभी सम्मान के अलावा भी होता है। | ३८७
- मुआनका (गले मिलना) यात्रा और घर दोनों में कुछ शर्तों के साथ पूरी तरह जायज़ है; यात्रा के लिए विशेष रूप से सिद्ध नहीं है। | २५१ | तवाफ़ कभी अपमान और सज़ा के लिए भी होता है। | ३८७
- मुआनका के जायज़ होने की शर्तें। | २५९ | तवाफ़ के चार प्रकार और उनके नियम। | ३८७
- मुआनका के जायज़ होने में यात्रा की विशेषता का दावा निराधार है। | २५९ | इबादत में निर्धारित शारीरिक मुद्राएं तीन प्रकार की हैं और तीनों के नियम। | ३९१
- ईदैन, जुमा, फज्र, अस्र की नमाज़ और उपदेश के बाद मुसाफहा करना और ईदैन के बाद मुआनका करना, जब शरी'ई बुराइयों से खाली हो, तो जायज़ है और नेक नीयत के साथ मुस्तहब व मंदूब है। | ३२७ | रुकू तक झुकना कभी सम्मान के लिए और कभी बिना सम्मान के, बल्कि अपमान के लिए भी होता है। | ३९१
- सलाम के जवाब में 'आदाब अर्ज़', 'तस्लीमात' या 'बंदगी' के शब्द कहे या सिर्फ हाथ माथे तक उठा दिया तो गुनहगार है क्योंकि ये शब्द सलाम नहीं हैं और सिर्फ हाथ उठाना कुछ नहीं है

जब तक उसके साथ कोई सलाम का शब्द न हो। | ३३२ | तवाफ़ कभी सीधा (मुस्तकीम) होता है जैसे सफ़ा व मरवा के बीच, और कभी गोल (मुस्तदीर) जैसे काबा के गिर्द। | ३९३

- सलाम का जवाब वाजिब-ए-किफ़ाया है। | ३३३ | इबादत के लिए सम्मानजनक मुद्राओं के तीन प्रकारों में से तवाफ़ दूसरे प्रकार से संबंधित है। | ३९३

- لباس کا قاعدہ کلیہ یہ ہے کہ اس میں تین امور کا لحاظ رکھا جائے (۱) اس کی اصل حلال ہو۔ (۲) رعایت ستر (۳) لحاظ وضع۔ | ۱۸۹ | ہاتھ چومنا فرض و واجب نہیں۔ | ۳۳۹
- پردہ کے باب میں پیر وغیرہ پیر کا حکم یکساں ہے۔ | ۲۰۵ | انحناء، جھکنا کسی کی تعظیم کے لئے کب جائز اور کب ناجائز ہے۔ | ۳۶۹
- محارم مردوں سے مراد کون سے مرد ہیں۔ | ۲۲۳ | زمین بوسی کب جائز اور کب ناجائز ہے۔ | ۳۷۵
- محارم عورتوں سے مراد کون سی عورتیں ہیں۔ | ۲۲۴ | طواف کا لغوی، عرفی اور شرعی معنی۔ | ۳۸۶
- پردہ سے متعلق ضابطہ کلیہ۔ | ۲۳۰ | نیت و غایت رکن شیئ نہیں۔ | ۳۸۷
- محارم نسبی سے پردہ نہ کرنا واجب اور محارم غیر نسبی سے پردہ کرنا یا نہ کرنا دونوں جائز ہیں۔ | ۲۴۰ | طواف کی غایت مقصودہ تعظیم ہی میں منحصر نہیں بلکہ کبھی غیر تعظیم کے لئے بھی ہوتا ہے۔ | ۳۸۷
- معانقہ سفر و حضر میں چند شرائط کے ساتھ مطلقاً جائز ہے تخصیص سفر ثابت نہیں۔ | ۲۵۱ | طواف کبھی توہین و تعذیب کے لیے ہوتا ہے۔ | ۳۸۷
- جواز معانقہ کی شرائط | ۲۵۹ | طواف کی اقسام اربعہ اور ان کے احکام۔ | ۳۸۷
- معانقہ کے جواز میں تخصیص سفر کاد علوی محض بے دلیل ہے۔ | ۲۵۹ | اوضاع بدن کہ عبادت میں مقرر کیے گئے ہیں تین نوع ہیں اور تینوں کے احکام۔ | ۳۹۱

- نماز عیدین، جمعہ، فجر، عصر اور وعظ کے بعد مصافحہ اور عیدین کے بعد معانقہ جب منکرات شرعیہ سے خالی ہو تو جائز ہے اور بنیت محمودہ مستحب و مندوب ہے۔ | ۳۲۷ | رکوع تک انحناء کبھی تعظیم کے لیے اور کبھی بلا تعظیم بلکہ برائے توہین بھی ہوتا ہے۔ | ۳۹۱
- سلام کے جواب میں آداب عرض، تسلیمات یا بندگی کے الفاظ کہے یا صرف ہاتھ ماتھے تک اٹھا دیا تو گنہگار ہے کہ یہ الفاظ سلام نہیں اور صرف ہاتھ اٹھادینا کوئی چیز نہیں جب تک اس کے ساتھ کوئی لفظ سلام نہ ہو۔ | ۳۳۲ | طواف کبھی مستقیم ہوتا ہے جیسے صفا و مروہ کے درمیان، اور کبھی مستدیر جیسے گرد کعبہ۔ | ۳۹۳
- سلام کا جواب واجب کفایہ ہے۔ | ۳۳۳ | اوضاع تعظیمیہ برائے عبادت کی اقسام ثلاثہ میں سے طواف قسم دوم سے تعلق رکھتا ہے۔ | ۳۹۳

Fatawa Rizvia Volume 22

- Rituals of Hajj are devotional acts. (401) | When the beard is mandatory, why is it called Sunnah? (581)
- Definitions and differences between the prostrations of worship, greeting, respect, thanks, and kissing the ground. (414) | When is cutting the beard unlawful, when is it lawful, and when is it mandatory? (581)
- Deviating from people's habits causes notoriety and is disliked. (414) | The measure of the beard will be taken from below the chin. (581)
- Two forms of making graves into mosques. (457) | The reality of the matter is that following a school of thought is incumbent upon us; the leading mujtahids have already examined the proofs. (592)
- What is the measure of the 'Sutra' (barrier in prayer)? (479) | Looking at or showing the 'Satr' (private parts) at a time of necessity is not forbidden. (593)
- Kaaba is not just the name of a house made of stones. (528) | Shaving the hair on the back of the neck is permissible for cupping needs and disliked without necessity. (599)
- Prostration is the ultimate form of veneration. (536) | Where people mock the tail of the turban, the tail should not be kept. (603)
- Bending (bowing) is of two types: as an end and as a means; detailed ruling on both. (550) | Shaving everything is more wretched than trimming the beard a little. (606)
- Calling 'Wajd' (ecstasy) forbidden is strange because it is an involuntary state that cannot be ruled upon. (551) | There is a difference between various types of forbidden acts. (606)
- Our proof for the prohibition of the prostration of greeting is the explicit statements of the jurists. (559) | No scholar has described 'Makruh Tahrimi' (prohibitively disliked) as close to permissibility. (627)
- The obligation to reply is only for the 'Salam' greeting, not for every form of greeting. (560) | According to Imam Muhammad, 'Makruh Tahrimi' is exactly 'Haram', and according to the Shaykhayn, it is closest to 'Haram'. (627)
- Trimming or shaving the beard is worse than 'mounting the beard' (a style) for several reasons. (573) | When the Great Imam (Abu Hanifa) calls a thing 'Makruh', what does he intend by it? (627)

- 'Qaza' (partially shaving the head) is disliked. (578) | According to the explicit statements of general books of Fiqh and Hadith, the limit of the beard is one handful. (655)
- The form of 'Qaza'. (578) | Cutting the beard beyond the Shariah limit is Sunnah in our view. (655)
- Keeping the beard up to one handful, i.e., four fingers, is mandatory and shortening it further is impermissible. (581)

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

- हज के कर्म इबादत के हैं। (401) | जब दाढ़ी रखना वाजिब है, तो इसे सुन्नत क्यों कहा जाता है? (581)
- सजदा-ए-इबादत, सजदा-ए-तहिया, सजदा-ए-ताज़ीम, सजदा-ए-शुक्र और तक़बील-ए-अर्ज़ (ज़मीन चूमना) की परिभाषाएं और उनके बीच अंतर क्या है? (414) | दाढ़ी कटवाना कब नाजायज़, कब जायज़ और कब वाजिब है। (581)
- लोगों की आदत से हटना प्रसिद्धि पाने का माध्यम और मकरूह है। (414) | दाढ़ी की लंबाई ठुड्डी के नीचे से मापी जाएगी। (581)
- कब्रों को मस्जिद बनाने के दो रूप। (457) | वास्तविकता यह है कि हमारे लिए मज़हब का अनुसरण करना अनिवार्य है; साक्ष्यों पर मुज्तहिद इमाम पहले ही विचार कर चुके हैं। (592)
- सुतरा (नमाज़ की आड़) की मात्रा क्या है? (479) | ज़रूरत के समय 'सतर' (गुप्तांग) देखना या दिखाना मना नहीं है। (593)
- काबा केवल पत्थरों से बने घर का नाम नहीं है। (528) | गर्दन के पीछे के बाल मुंडवाना हिजामा की ज़रूरत के लिए जायज़ और बिना ज़रूरत मकरूह है। (599)
- सजदा सम्मान का सर्वोच्च रूप है। (536) | जहाँ लोग पगड़ी के'शमला' (पल्ले) का मज़ाक उड़ाते हों, वहाँ शमला नहीं रखना चाहिए। (603)
- झुकना (इंहिना) दो प्रकार का होता है: उद्देश्य और साधन; दोनों के आदेश का विवरण। (550) | दाढ़ी थोड़ी कतरने से सब मुंडवा देना अधिक बुरा है। (606)
- 'वज्द' (दिव्योन्माद) को हराम कहना अजीब है क्योंकि वह एक विवशता की स्थिति है जिस पर कोई आदेश लागू नहीं हो सकता। (551) | हराम और हराम के बीच अंतर है। (606)
- सजदा-ए-तहिया के निषेध में हमारा प्रमाण फ़ुक़हा-ए-किराम का स्पष्ट कथन है। (559) | किसी विद्वान ने 'मकरूह तहरीमी' को हलाल के करीब नहीं बताया है। (627)
- जवाब देना केवल 'सलाम' के लिए अनिवार्य है, न कि हर प्रकार के अभिवादन के लिए। (560) | इमाम मुहम्मद के अनुसार 'मकरूह तहरीमी' बिल्कुल हराम है और शेख़ैन के अनुसार हराम के सबसे करीब है। (627)

- दाढ़ी कतरवाना या मुंडवाना दाढ़ी चढ़ाने (स्टाइल बनाने) से कई कारणों से कहीं अधिक सख्त है। (573) | जब इमाम आज़म किसी चीज़ को मकरूह कहते हैं, तो उससे उनका क्या अभिप्राय होता है? (627)
- क़ज़ा (सिर के कुछ बाल मुंडवाना) मकरूह है। (578) | फ़िक़्ह और हदीस की आम किताबों के स्पष्टीकरण के अनुसार, दाढ़ी की सीमा एक मुट्ठी है। (655)
- क़ज़ा का रूप। (578) | शरिया की सीमा से अधिक दाढ़ी को काटना हमारे निकट सुन्नत है। (655)
- दाढ़ी एक मुट्ठी यानी चार अंगुल तक रखना वाजिब है और इससे कम करना नाजायज़ है। (581)

افعالِ حج تعبدی ہیں۔ ۴۰۱ | داڑھی جب واجب ہے تو پھر اس کو سنت کیوں کہا جاتا ہے۔ ۵۸۱ سجدہ عبادت، سجدہ تحیہ، سجدہ تعظیم، سجدہ شکر اور تقبیل ارض کی تعریفات اور ان میں فرق کیا ہے۔ ۴۱۴ | داڑھی کا کٹانا کب ناجائز، کب جائز اور کب واجب ہے۔ ۵۸۱ لوگوں کی عادت سے خروج باعث شہرت و مکروہ ہے۔ ۴۱۴ | مقدار ریش ٹھوڑی کے نیچے سے لی جائیگی۔ ۵۸۱ اتخاذ القبور مسجدا کی دو صورتیں۔ ۴۵۷ | حقیقت امر یہ ہے کہ ہم پر اتباع مذہب لازم ہے دلائل میں نظر ائمہ مجتہدین فرما چکے ہیں ۵۹۲ سترہ کی مقدار کیا ہے۔ ۴۷۹ | بوقت ضرورت ستر دیکھنا دکھانا منع نہیں۔ ۵۹۳ کعبہ محض پتھروں سے بنے ہوئے مکان کا نام نہیں۔ ۵۲۸ | گدی کے بال منڈانا پچھنوں کی ضرورت سے جائز اور بلا ضرورت مکروہ ہے۔ ۵۹۹ سجدہ غایت تعظیم ہے۔ ۵۳۶ | جہاں لوگ عمامہ کے شملہ سے مذاق کرتے ہوں وہاں شملہ نہ رکھا جائے۔ ۶۰۳ انحناء یعنی جھکنا دو قسم ہے مقصود اور وسیلہ، دونوں کے حکم کی تفصیل۔ ۵۵۰ | داڑھی تھوڑی کترنے سے سب منڈادینا خبیث تر ہے۔ ۶۰۶ وجد کو حرام کہنا عجب ہے کہ وہ حالت اضطراری ہے جس پر حکم ہوہی نہیں سکتا۔ ۵۵۱ | حرام حرام میں فرق ہے۔ ۶۰۶ تحریم سجدہ تحیہ میں ہماری سند تصریح فقہاء کرام ہے۔ ۵۵۹ | مکروہ تحریمی کو کسی عالم نے قریب بہ حلت نہیں بتایا۔ ۶۲۷ وجوب جواب صرف سلام کے لئے ہے نہ کہ ہر تحیت کے لئے۔ ۵۶۰ | امام محمد کے نزدیک مکروہ تحریمی عین حرام اور شیخین کے نزدیک حرام کے قریب ترین ہے۔ ۶۲۷ داڑھی کتروانا یا منڈانا داڑھی چڑھانے سے بچند وجوہ سخت تر ہے۔ ۵۷۳ | امام اعظم علیہ الرحمہ جب شے کو مکروہ کہیں تو اس سے ان کی مراد کیا ہوتی ہے۔ ۶۲۷ قزع مکروہ ہے۔ ۵۷۸ | عامہ کتب فقہ وحدیث کی تصریح کے مطابق داڑھی کی حد یکمشت ہے۔ ۶۵۵ قزع کی صورت۔

۵۷۸ | حدِ شرع سے زائد داڑھی کو کاٹنا ہمارے نزدیک مسنون ہے۔ ۶۵۵ داڑھی ایک مشت یعنی چار انگل تک رکھنا واجب ہے اور اس سے کم کرنا ناجائز ہے۔ ۵۸۱

Fatawa Razawiyya - Volume 22

Ifta and Customs of the Mufti - One who does not recognize the people of their time is ignorant. (239) - One should not ask for a fatwa regarding useless and aimless matters. (246) - Fatwas have no effect on people who intentionally and openly commit major sins, turning their backs on Allah and His Messenger. (246)

Gatherings and Assemblies - Under what conditions can a woman go to the mosque for a sermon or Mawlid gathering. (239) - It is impermissible for women to gather and recite Mawlid or accounts of martyrdom at home if the sound carries outside. (240) - Women reciting the Milad-un-Nabi together in such a way that their voices are heard by non-mahram men is not a source of reward but a cause of sin. (245)

Etiquettes of Recitation and Etiquettes of the Prophetic Court - What is the ruling on greeting someone or responding to a greeting during the recitation of the Quran. (379) - For whose respect can one stop the recitation of the Quran. (379) - Etiquettes of visiting and standing at the Prophetic court and the purified mausoleum. (392) - Etiquettes of visiting the sacred mausoleum of Allah's Messenger (peace and blessings of Allah be upon him). (393)

Enjoining Good and Forbidding Evil - The calamity of abandoning enjoining good and forbidding evil. (211) - What is the ruling for one who remains silent despite having the power to advise and guide someone. (408) - A spiritual guide (Pir) who does not forbid disciples from prostration (sajda) is a sinner; it is obligatory for him to forbid disciples, and obligatory for disciples to abstain from this forbidden act. (523) - It is obligatory to forbid prostrating to anyone other than God, but forbidding the kissing of feet by mistaking it for prostration is a vile assumption. (567)

Blessings and Salutations - Writing abbreviations like 'SAW', 'S', etc., with the holy name of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is prohibited and a sign of great lack of devotion; it is mandatory to write the full prayer. (692)

Vulgarity - Vulgar speech is oppression, and the oppressor is in Hell. (214)

फ़तावा रज़विया - जिल्द २२

इफ़्ता और मुफ़्ती की रस्में - जो अपने समय के लोगों को नहीं पहचानता वह अज्ञानी है। (२३९) - फ़ुज़ूल और बेमक़सद बातों के बारे में फ़तवा नहीं पूछना चाहिए। (२४६) - जो लोग अल्लाह और उसके रसूल को पीठ दिखाकर जानबूझकर और खुलेआम बड़े गुनाहों (कबायरे अज़ीमा) का तेंकाब करते हैं, उन पर फ़तवे का कोई असर नहीं होता। (२४६)

मजलिसें और महफ़िलें - उपदेश और मीलाद की महफ़िल में औरत किन शर्तों के साथ मस्जिद में जा सकती है। (२३९) - औरतों का मिलकर घर में मीलाद या शहादत पढ़ना कि आवाज़ बाहर जाए, नाजायज़ है। (२४०) - औरतों का आपस में मिलकर मौलूद शरीफ़ पढ़ना जिससे उनकी आवाज़ें ग़ैर-महरमों को सुनाई दें, सवाब का कारण नहीं बल्कि गुनाह का कारण है। (२४५)

तिलावत के आदाब और दरबार-ए-रिसालत के आदाब - क़ुरआन की तिलावत के दौरान किसी को सलाम करना या सलाम का जवाब देना कैसा है। (३७९) - किन लोगों के सम्मान के लिए क़ुरआन की तिलावत रोकी जा सकती है। (३७९) - बारगाह-ए-रिसालत और रौज़ा-ए-मुतहरा पर हाज़िरी और क़ियाम (खड़े रहने) के आदाब। (३९२) - रौज़ा-ए-अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ज़ियारत के आदाब। (३९३)

अम्र बिल मारूफ़ व नही अनिल मुनकर (भलाई का हुक्म देना और बुराई से रोकना) - भलाई का हुक्म देने और बुराई से रोकने को छोड़ने का वबाल। (२११) - किसी को नसीहत और हिदायत करने की शक्ति होने के बावजूद खामोश रहने वाले पर क्या हुक्म है। (४०८) - मुरीदों को सज्दे से मना न करने वाला पीर ख़ताकार है, उस पर फ़र्ज़ है कि मुरीदों को सज्दे से मना करे और मुरीदों पर फ़र्ज़ है कि इस हराम काम से बाज़ आ जाएं। (५२३) - ग़ैर-खुदा को सज्दा करने वाले को मना करना फ़र्ज़ है, मगर क़दमबोसी (पैर चूमना) को सज्दा समझकर मना करना घृणित गुमान है। (५६७)

दुरूद व सलाम - रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के नाम-ए-पाक के साथ सल्लम, साद, या ऐन वग़ैरह प्रतीकों के रूप में लिखना मना है और सख्त बेअदबी है, पूरा दुरूद लिखना ज़रूरी है। (६९२)

फ़हश गोई (अश्लील बातें) - फ़हश गोई ज़ुल्म (जफ़ा) है और ज़ुल्म करने वाला दोज़ख़ में है। (२१४)

पृष्ठ ९१ / ६९२

افتاء و رسم المفتی - جو اپنے اہل زمانہ کو نہ پہچانے وہ جاہل ہے۔ (۲۳۹) - فضول و بے مقصد بات کے بارے میں فتویٰ نہیں پوچھنا چاہیے۔ (۲۴۶) - جو لوگ اللہ و رسول کو پیٹھ دے کر دیدہ و دانستہ علانیہ کبائر عظیمہ کا ارتکاب کریں ان پر فتویٰ کا کوئی اثر نہیں ہوتا۔ (۲۴۶)

مجالس و محافل - وعظ و میلاد کی محفل میں عورت کن شرائط کے ساتھ مسجد میں جاسکتی ہے۔ (۲۳۹) - عورتوں کا مل کر گھر میں میلاد یا شہادت پڑھنا کہ آواز باہر جائے ناجائز ہے۔ (۲۴۰) - عورتوں کا باہم گلا ملا کر مولود شریف پڑھنا جس سے ان کی آوازیں غیر محرموں کو سنائی دیں باعث ثواب نہیں بلکہ باعث گناہ ہے۔ (۲۴۵)

آداب تلاوت و آداب بارگاہِ رسالت - تلاوت قرآن کے دوران کسی کو سلام کرنا یا سلام کا جواب دینا کیسا ہے۔ (۳۷۹) - کن شخصوں کی تعظیم کے لئے تلاوت قرآن موقوف کرسکتا ہے۔ (۳۷۹) - بارگاہِ رسالت اور روضہ مطہرہ پر حاضری و قیام کے آداب۔ (۳۹۲) - آداب زیارت روضہ اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ (۳۹۳)

امر بالمعروف و نہی عن المنکر - امر بالمعروف اور نہی عن المنکر کے ترک کا وبال۔ (۲۱۱) - کسی کو نصیحت و ہدایت کرنے پر قدرت کے باوجود خاموش رہنے والے پر کیا حکم ہے۔ (۴۰۸) - مریدین کو سجدہ سے منع نہ کرنے والا پیر خطاکار ہے اس پر فرض ہے کہ مریدوں کو سجدہ سے منع کرے اور مریدوں پر فرض ہے کہ اس فعل حرام سے باز آجائیں۔ (۵۲۳) - غیر خدا کو سجدہ کرنے والے کو منع کرنا فرض ہے مگر قدم بوسی کو سجدہ سمجھ کر منع کرنا گمانِ خبیث ہے۔ (۵۶۷)

دُرود و سلام - رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نام پاک کے ساتھ صلعم یا ص یا عم یا صلعم وغیرہ بار موز لکھنا ممنوع اور سخت بیدلتی ہے پورا درود لکھنا لازم ہے۔ (۶۹۲)

فحش گوئی - فحش گوئی جفا ہے اور جفا والا دوزخ میں ہے۔ (۲۱۴)

Fatawa Razawiyya Volume 22

Page | Content (Left Column) | Serial # | Content (Right Column) | Page

71 | Obscenity and long-tonguedness (rude talk) are two branches of hypocrisy. | 214 | There are mutawatir (continuously narrated) hadiths regarding the significance of dreams. | 71 72 | The one who uses obscene language is ominous/unlucky. | 215 | Whoever sees a good dream should praise Allah and narrate it before people. | 72

| Virtues and Merits |

96 | Imam Abu Mansur Maturidi is a leader of the Ahl al-Sunnah. | 253 | The era of Imam Abu Hanifa and Imam Malik was closest to the time of the Prophet (PBUH) and was among the 'Best of Eras'. | 296 96 | The virtue of Siddiq-e-Akbar (RA) is that the Prophet (PBUH) called him his companion (yaar). | 255 | In the time of Imam Abu Hanifa and Malik, due to scarcity of lies and abundance of goodness, the chains of narration were pure and intermediaries were few. | 296 | | 255 | Merits of Imam Abu Yusuf (Mercy of Allah be upon him). | 296 97 | On the Day of Judgment, the intercession of Siddiq-e-Akbar (RA) will be like the intercession of the Noble Prophets (Peace be upon them). | 257 | The recognition by Imam Abu Yusuf (RA) of Imam Abu Hanifa's (RA) vastness of vision in Hadith. | 297 302 | Upon the arrival of Siddiq-e-Akbar (RA), the Prophet (PBUH) stood up, kissed his forehead, and after embracing him, remained intimate with him for a while. | 257 | Imam A'mash's tribute to Imam Abu Hanifa. | 302 302 | The virtue of Imam Hasan and Imam Husayn (RA). | 261 | Honorable jurists (Fuqaha) are 'doctors' (Tayyib) and honorable scholars of hadith (Muhaddithin) are 'perfumers' (Attar). | 302 302 | The status of Ali al-Murtaza (RA). | 263 | Imam Abu Hanifa had mastery in both Jurisprudence (Fiqh) and Hadith. | 302 302 | The status of Siddiq-e-Akbar (RA). | 265 | The tribute of Muhaddith Shabi to the honorable jurists (Fuqaha). | 302 307 | The rank and position of Siddiq-e-Akbar (RA) in the sight of the Illustrious Prophet (PBUH). | 265 | Allah the Almighty likes people to love each other. | 307 307 | The love for the Messenger of Allah (PBUH) in the heart of Siddiq-e-Akbar (RA). | 266 | Salutations (Salam), shaking hands (Musafaha), and kissing hands, etc., are means and sources of love. | 307 320 | The status of Usman-e-Ghani (RA). | 266 | Due to the prayer of the Prophet (PBUH), a husband and wife who hated each other began to love each other deeply. | 320 321 | Merits of Imam Qazi Khan. | 270 | A tree presented itself in the court of the Prophet and offered Salams. | 321

फतावा रज़विया जिल्द २२

पृष्ठ | विषय (बायां कॉलम) | क्रमांक | विषय (दायां कॉलम) | पृष्ठ

७१ | अश्लीलता और बदज़ुबानी मुनाफ़िक़त की दो शाखाएँ हैं। | २१४ | स्वप्न के महत्वपूर्ण होने के बारे में मुतवातिर हदीसें मौजूद हैं। | ७१ ७२ | अश्लील बातें करने वाला अशुभ/बदकिस्मत होता है। | २१५ | जो अच्छा स्वप्न देखे वह अल्लाह तआला की प्रशंसा करे और लोगों के सामने उसका वर्णन करे। | ७२

| फ़ज़ाइल ओ मनाक़िब (गुण और विशेषताएँ) |

९६ | इमाम अबू मंसूर मातुरिदी अहल-ए-सुन्नत के नेता हैं। | २५३ | इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम मालिक का काल हुज़ूर (स.अ.व.) के काल से अत्यंत निकट और 'खैरुल कुरून' (श्रेष्ठतम युगों) में से था। | २९६ ९६ | सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ि.) की फ़ज़ीलत कि हुज़ूर (स.अ.व.) ने उन्हें अपना 'यार' (सखा) कहा। | २५५ | इमाम अबू हनीफ़ा और मालिक के काल में झूठ की कमी और भलाई की अधिकता के कारण हदीस की सनदें निर्मल थीं और माध्यम कम थे। | २९६ | | २५५ | इमाम अबू यूसुफ़ (अ.आर.) के मनाक़िब। | २९६ ९७ | कयामत में सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ि.) की शफ़ाअत अंबिया-ए-किराम (अ.स.) की शफ़ाअत जैसी होगी। | २५७ | इमाम अबू यूसुफ़ (अ.आर.) द्वारा इमाम अबू हनीफ़ा (अ.आर.) की हदीस में विस्तृत दृष्टि की स्वीकारोक्ति। | २९७ ३०२ | हुज़ूर (स.अ.व.) सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ि.) के आगमन पर खड़े हो गए, उनके माथे को चूमा और उनसे गले लगकर कुछ देर आत्मीयता प्रदान करते रहे। | २५७ | इमाम आमश द्वारा इमाम अबू हनीफ़ा को श्रद्धांजलि। | ३०२ ३०२ | इमाम हसन और इमाम हुसैन (रज़ि.) की फ़ज़ीलत। | २६१ | फ़ुक़हा-ए-किराम 'चिकित्सक' (तय्यब) हैं और मुहद्दिसीन-ए-किराम 'इत्र विक्रेता' (अत्तार) हैं। | ३०२ ३०२ | हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ि.) की शान। | २६३ | इमाम अबू हनीफ़ा को फ़िक़्ह और हदीस दोनों में निपुणता प्राप्त है। | ३०२ ३०२ | सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ि.) की शान। | २६५ | मुहद्दिस शाबी द्वारा फ़ुक़हा-ए-किराम को श्रद्धांजलि। | ३०२ ३०७ | हुज़ूर (स.अ.व.) की दृष्टि में सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ि.) का पद और स्थान। | २६५ | लोगों का आपस में प्रेम करना अल्लाह तआला को पसंद है। | ३०७ ३०७ | सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ि.) के दिल में रसूल (स.अ.व.) के लिए प्रेम। | २६६ | सलाम, मुसाफ़ा और दस्त-बोसी (हाथ चूमना) आदि प्रेम के साधन और स्रोत हैं। | ३०७ ३२० | हज़रत उस्मान ग़नी (रज़ि.) की शान। | २६६ | हुज़ूर (स.अ.व.) की दुआ से आपस में नफ़रत करने वाले पति-पत्नी एक

दूसरे से गहरा प्रेम करने लगे। | ३२० ३२१ | इमाम क़ाज़ी ख़ाँ के मनाक़िब। | २७० | एक वृक्ष ने रिसालत की अदालत में हाज़िर होकर सलाम पेश किया। | ३२१

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

صفحہ | مضمون (بایاں کالم) | نمبر شمار | مضمون (دایاں کالم) | صفحہ

۷۱ | فحش گوئی اور زبان درازی منافقت کے دو شعبے ہیں۔ | ۲۱۴ | خواب کے مہتم بالشان ہونے کے بارے میں احادیث متواترہ ہیں۔ | ۷۱ ۷۲ | فحش گوئی کرنے والا منحوس ہے۔ | ۲۱۵ | جو اچھا خواب دیکھے وہ اللہ تعالیٰ کی حمد بجائے اور لوگوں کے سامنے بیان کرے۔ | ۷۲ | فضائل و مناقب |

۹۶ | امام ابو منصور ماتریدی اہل سنت کے پیشوا ہیں۔ | ۲۵۳ | امام ابو حنیفہ و امام مالک کا زمانہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے زمانہ سے قریب تر اور خیر القرون تھا۔ | ۲۹۶ ۹۶ | فضیلت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے انہیں اپنا یار کہا۔ | ۲۵۵ | زمانہ امام ابو حنیفہ و مالک میں بوجہ قلت کذب اور کثرت خیر سند نظیف اور وسائط کم تھے۔ | ۲۹۶ | | ۲۵۵ | مناقب امام ابو یوسف علیہ الرحمہ۔ | ۲۹۶ ۹۷ | قیامت میں صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی شفاعت انبیاء کرام علیہم الصلوۃ والسلام کی شفاعت جیسی ہوگی۔ | ۲۵۷ | امام ابو یوسف علیہ الرحمہ کا امام ابو حنیفہ علیہ الرحمہ کی وسعتِ نظر فی الحدیث کا اعتراف۔ | ۲۹۷ ۳۰۲ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی آمد پر کھڑے ہوئے ان کی پیشانی کو چوما اور ان سے بغلگیر ہو کر کچھ دیر انس حاصل فرماتے رہے۔ | ۲۵۷ | امام ابو حنیفہ کو امام اعمش کا خراجِ تحسین۔ | ۳۰۲ ۳۰۲ | فضیلت امام حسن اور امام حسین رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ | ۲۶۱ | فقہاء کرام طیب اور محدثین کرام عطار ہیں۔ | ۳۰۲ ۳۰۲ | شان علی مرتضی رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | ۲۶۳ | امام ابو حنیفہ کو فقہ وحدیث دونوں میں دسترس حاصل ہے۔ | ۳۰۲ ۳۰۲ | شان صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | ۲۶۵ | محدث شعبی کا فقہاء کرام کو

خراج تحسین۔ | ۳۰۲ ۳۰۷ | مرتبہ و مقام صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نظر میں۔ | ۲۶۵ | لوگوں کا آپس میں محبت کرنا اللہ تعالیٰ کو پسند ہے۔ | ۳۰۷ ۳۰۷ | دل صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں محبت رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ | ۲۶۶ | سلام، مصافحہ اور دست بوسی وغیرہ اسباب و ذرائعِ محبت ہے۔ | ۳۰۷ ۳۲۰ | شان عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | ۲۶۶ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی دعا سے آپس میں نفرت کرنے والے میاں بیوی ایک دوسرے سے گہری محبت کرنے لگے۔ | ۳۲۰ ۳۲۱ | مناقب امام قاضی خاں۔ | ۲۷۰ | درخت نے بارگاہِ رسالت میں حاضر ہو کر سلام عرض کیا۔ | ۳۲۱

Fatawa Razawiya Volume 22

(Table Content) - Virtues of the Imam of Imams, Imam Abu Hanifa, may Allah be pleased with him. (323) | - Great virtue has been mentioned in hadiths regarding forty hadiths. (243) - Kissing the hands of religious scholars and other elders is recommended, according to Sunnah, and beloved. (330) | - Allah Almighty has granted the husband excellence over the wife. (438) - Kissing the hands of a just ruler is permissible. (330) | - If prostration to a human were permissible, women would have been commanded to prostrate to their husbands. (440) - Kissing the hands of religious elders like a Pir, a guided person, and a Sunni scholar is permissible, recommended, and even a Sunnah. (338) | - Sayyiduna Mahbub-e-Ilahi, may Allah be pleased with him, and his great masters are the beloveds of God. (515) - Seventy thousand angels descend upon the shrine of the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, every morning and seventy thousand every evening to offer prayers and salutations. (392) | - The pure Shari'ah is an authority over everyone, and nothing is an authority over the pure Shari'ah. (515) - The noble saints are the heirs of the lordship of prophethood. (395) | - If any word, deed, or state reported from perfect saints apparently goes against the Shari'ah, it will be defended for four reasons. (516) - The shrines of the noble saints are paths for the footsteps of great pious people from all sides. (395) | - It is not permissible to attribute a major sin to any Muslim without complete proof. (516) - Respecting the noble Sayyids is obligatory, and insulting them is forbidden. (440) | - Allah Almighty gave the command to the angels to prostrate to Adam before the creation of Adam, peace be upon him. (520) - There are continuous hadiths, even a Quranic verse, regarding love for the pure household. (441) | - The Prophets, peace be upon them, do not perform forbidden acts. (520) - For the true lovers of the noble household, there are blessings, barakah, and comforts on the Day of Resurrection. (442) | - Virtues of Sheikh Abu Talib Makki, may mercy be upon him. (557) - If both a Sayyid and a non-Sayyid religious scholar are Sunni with sound creed and eligible for leadership, preference will be given to the Sayyid. (442) | - Who can be more inclined towards Allah Almighty and more religious than the noble Sufis? (559) - Excellence of lineage is based on the nobility of its origin. (443) | - It is permissible to kiss revered items out of respect as long as it does not involve any religious harm. (562) - Excellence is of two types: personal excellence and excellence of affiliation. (443) | - It is permissible to kiss the hands and feet of religious dignitaries and to stand up out of respect upon seeing them, but one should not remain standing with folded hands, and it is forbidden for

a religious dignitary himself to desire this. (562) - Respecting Sayyids due to the excellence of affiliation is, in reality, respecting the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him. (443)

फ़तावा रज़विया खंड 22

(सारणी विवरण) - इमाम अल-आइमा इमाम अबू हनीफ़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के गुण। (323) | - हदीस में चालीस हदीसों की बहुत बड़ी फ़ज़ीलत आई है। (243) - धार्मिक विद्वानों और अन्य बुजुर्गों के हाथ चूमना मुस्तहब, मसनून और पसंदीदा है। (330) | - अल्लाह तआला ने पति को पत्नी पर श्रेष्ठता प्रदान की है। (438) - न्यायप्रिय शासक के हाथ चूमना जायज़ है। (330) | - यदि मनुष्य को सजदा करना जायज़ होता, तो औरत को हुक्म दिया जाता कि वह अपने पति को सजदा करे। (440) - धार्मिक बुजुर्गों जैसे पीर, मार्गदर्शक और सुन्नी विद्वान के हाथ चूमना जायज़, मुस्तहब बल्कि सुन्नत है। (338) | - सैयदना महबूब-ए-इलाही रज़ियल्लाहु तआला अन्हु और उनके महान पीर अल्लाह के महबूब हैं। (515) - अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के रौज़े पर हर सुबह सत्तर हज़ार और हर शाम सत्तर हज़ार फ़रिश्ते उतरते हैं और दुरूद व सलाम पेश करते हैं। (392) | - शरीयत-ए-मुतहरा सब पर हुज्जत (प्रमाण) है और शरीयत-ए-मुतहरा पर कोई चीज़ हुज्जत नहीं है। (515) - औलिया किराम रिसालत की सरकार के वारिस हैं। (395) | - औलिया कामिलीन से जो कथन, कार्य या स्थिति ज़ाहिर तौर पर शरीयत के खिलाफ वर्णित हो, तो चार कारणों से उसका बचाव किया जाएगा। (516) - औलिया किराम की मज़ारें हर तरफ़ से महान नेक लोगों के कदमों के चलने का स्थान हैं। (395) | - बिना पूर्ण प्रमाण के किसी भी मुसलमान की ओर कबीरा (बड़ा गुनाह) का आरोप लगाना जायज़ नहीं है। (516) - सादात किराम का सम्मान करना फ़र्ज़ है और उनका अपमान करना हराम है। (440) | - फ़रिश्तों को आदम को सजदा करने का हुक्म अल्लाह तआला ने आदम अलैहिस्सलाम की रचना से पहले दिया था। (520) - आले अतहार की मोहब्बत के बारे में मुतवातिर हदीसें बल्कि कुरानी आयत मौजूद है। (441) | - अंबिया अलैहिमुस्सलाम निषिद्ध कार्य नहीं करते। (520) - अहले बैत के सच्चे चाहने वालों के लिए कयामत के दिन नेमतें, बरकतें और राहतें हैं। (442) | - शेख अबू तालिब मक्की अलैहिर्रहमा के गुण। (557) - यदि एक सैय्यद और एक गैर-सैय्यद दोनों धार्मिक विद्वान, सुन्नी सही-अक़ीदा और नेतृत्व के पात्र हों, तो सैय्यद को प्राथमिकता दी जाएगी। (442) | - सूफ़िया-ए-किराम से बढ़कर अल्लाह तआला की ओर झुकने वाला और उनसे बड़ा धार्मिक कौन हो सकता है। (559) - वंश की श्रेष्ठता उसके मूल की महानता पर आधारित है। (443) | - सम्मानित वस्तुओं को आदरवश चूमना जायज़ है जब तक कि उसमें कोई शरीयत संबंधी बाधा न हो। (562) - श्रेष्ठता दो प्रकार की होती है: एक व्यक्तिगत श्रेष्ठता और दूसरी संबद्धता की श्रेष्ठता। (443) | - धार्मिक पूज्य हस्तियों के हाथ-पैर चूमना और उन्हें देखकर आदरपूर्वक खड़ा होना जायज़

है, लेकिन हाथ बांधकर खड़े नहीं रहना चाहिए और किसी धार्मिक पूज्य व्यक्ति के लिए स्वयं इसकी इच्छा करना हराम है। (562) - संबद्धता की श्रेष्ठता के कारण सादात का सम्मान करना वास्तव में अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का सम्मान करना है। (443)

पृष्ठ 93/692

(فہرستِ مضامین) - مناقب امام الائمہ امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ (۳۲۳) | - حدیث میں چہل حدیث کی بہت فضیلت آئی ہے۔ (۲۴۳) - عالم دین اور دوسرے بزرگوں کے ہاتھ چومنا مستحب و مسنون اور محبوب ہے۔ (۳۳۰) | - اللہ تعالیٰ نے عورت پر شوہر کی فضیلت رکھی۔ (۴۳۸) - سلطانِ عادل کے ہاتھ چومنا جائز ہے۔ (۳۳۰) | - اگر بشر کو سجدہ روا ہوتا تو عورت کو حکم ہوتا کہ شوہر کو سجدہ کرے۔ (۴۴۰) - بزرگانِ دین مثل پیر، مہتدی و عالم سنی کے ہاتھ چومنا جائز و مستحب بلکہ سنت ہے۔ (۳۳۸) | - سیدنا محبوب الہیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ اور ان کے پیرانِ عظام محبوبانِ خدا ہیں۔ (۵۱۵) - روضہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر ستر ہزار فرشتے صبح اور ستر ہزار شام کو اترتے ہیں اور درود و سلام پیش کرتے ہیں۔ (۳۹۲) | - شریعتِ مطہرہ سب پر حجت ہے اور شریعتِ مطہرہ پر کوئی چیز حجت نہیں۔ (۵۱۵) - اولیاء کرام وارثانِ سرکارِ رسالت ہیں۔ (۳۹۵) | - اولیاء کاملین سے جو قول، فعل، حال بظاہر خلافِ شرع منقول ہو تو چار وجوہ سے اس کا دفاع ہوگا۔ (۵۱۶) - مزاراتِ اولیاء کرام ہر طرف سے ممر اقدامِ صلحائے عظام ہوتے ہیں۔ (۳۹۵) | - ثبوتِ کامل کے بغیر کسی مسلمان کی طرف کبیرہ کی نسبت کرنا جائز نہیں۔ (۵۱۶) - ساداتِ کرام کی تعظیم فرض اور توہین حرام ہے۔ (۴۴۰) | - ملائکہ کو سجدہ آدم کا حکم اللہ تعالیٰ نے آفرینشِ آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام سے پہلے دیا تھا۔ (۵۲۰) - محبتِ آلِ اطہار کے بارے میں متواتر حدیثیں بلکہ آیتِ قرآنی ہے۔ (۴۴۱) | - انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام فعلِ ممنوع نہیں کرتے۔ (۵۲۰) - سچے محبانِ اہلبیت کرام کے لئے روزِ قیامت نعمتیں برکتیں اور راحتیں ہیں۔ (۴۴۲) | - شیخ ابو طالب مکی علیہ الرحمۃ کے مناقب۔ (۵۵۷) - سید و غیر سید دونوں عالمِ دین سنی صحیح العقیدہ اور صدارت کے اہل ہوں تو سید کو ترجیح ہوگی۔ (۴۴۲) | -

صوفیائے کرام سے بڑھ کر اللہ تعالیٰ کی طرف جھکنے والا اور ان سے بڑا دیندار کون ہو سکتا ہے۔ (۵۵۹) - فضلِ نسب منتہائے نسب کی افضیلت پر ہے۔ (۴۴۳) | - اشیاء معظمہ کو تعظیماً بوسہ دینا جائز ہے جبکہ کسی حرجِ شرعی پر مشتمل نہ ہو۔ (۵۶۲) - فضل دو طرح کا ہے ایک فضلِ ذاتی دوسرا فضلِ انتساب۔ (۴۴۳) | - معظماتِ دینی کے ہاتھ پاؤں چومنا اور ان کو دیکھ کر تعظیماً قیام کرنا جائز ہے مگر ہاتھ باندھے کھڑے رہنا نہ چاہئے اور کسی معظمِ دینی کا خود اس کی خواہش کرنا حرام ہے۔ (۵۶۲) - تعظیمِ سادات بوجہ فضلِ انتساب دراصل تعظیم رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہے۔ (۴۴۳)

Volume 22 Fatawa Razawiyya

Page	Description
568	Eating the leftovers of a Muslim is not a disgrace; in Hadith, it is stated to be a cure.
602	What is the ruling on drinking leftover water, etc., of a person whose mustache hair has grown long?
606	Hemp, hashish, and wine are all forbidden (Haraam), but wine is the worst of them all.
606	According to the preferred legal opinion (Mufti-bihi), drinking used water is disliked (Makruh).
	Modesty and Shame
213	A modest person becomes displeased by shameless talk.
213	The accursed Satan is the teacher of shamelessness.
214	Without necessity or Shariah need, using foul language with people is impermissible and against modesty.
214	Modesty is faith, and the one with faith is in Paradise.
563	It is recommended (Mustahab) to kiss the Holy Quran, place it on the head and eyes out of respect, and hug it to the chest.
566	Kissing the hands and feet of parents is permissible, and kissing the hands of scholars and righteous people is a recommended Sunnah.
567	Kissing the hands and feet of religious scholars and righteous mentors is a Sunnah.
618	The Holy Quran is a clear explanation and complete commentary on everything.
619	Mention of the knowledge of Ali, Umar, and Siddiq (may Allah be pleased with them).
619	As much as the knowledge, so is the understanding; as much as the understanding, so is the knowledge.
619	The stages of knowledge are vastly different; "above every possessor of knowledge is one more knowing" (Ayat).
630	The scholarly stature of Imam Shafi'i (may mercy be upon him) is such that he proved the ruling on killing a wasp for a person in Ihram from the Quran.
638	Aaron (peace be upon him) is among those eighteen prophets and messengers whose pure names were explicitly mentioned in

Page	Description
214	Modesty and speaking little are two branches of faith.
214	When obscenity enters anything, it makes it defective, and when modesty enters anything, it beautifies it.
215	There is a flaw in the lineage of a foul-mouthed and shameless person.

Page	Description
	one section (Ruku) of Surah Al-An'am, and following them was commanded.
639	Some of Allah Almighty's angels swear an oath in this way: "By the oath of Him who adorned the sons of Adam with beards."

Drinking and Food

Page	Description
211	The effect of eating and drinking with transgressors (fasiqs).

जिल्द २२ फ़तावा रज़विया

पृष्ठ	विवरण
५६८	मुसलमान का झूठा खाना कोई अपमान नहीं है; हदीस में इसे शिफ़ा (आरोग्य) कहा गया है।
६०२	जिस व्यक्ति के होंठों के बाल बढ़ गए हों, उसका झूठा पानी आदि पीना कैसा है?
६०६	भंग, चरस और शराब सब हराम हैं, लेकिन शराब उन सब में सबसे बदतर है।
६०६	मुफ़्ती द्वारा दी गई राय (मज़हब-ए-मुफ़्ती) के अनुसार इस्तेमाल किया हुआ पानी पीना मकरूह है।
	शर्म और हया (लज्जा और विनय)
२१३	बेशरमी की बात से लज्जावान व्यक्ति नाराज़ हो जाता है।
२१३	मलयून (शापित) शैतान निर्लज्जता का शिक्षक है।
२१४	बिना किसी ज़रूरत या शरिया की आवश्यकता के लोगों के साथ अश्लील बातें करना नाजायज़ और हया के विरुद्ध है।
२१४	

पृष्ठ	विवरण
५६३	कुरान मजीद को चूमना और सम्मान के साथ उसे सिर और आंखों पर रखना और सीने से लगाना मुस्तहब (सराहनीय) है।
५६६	माता-पिता के हाथ-पैर चूमना जायज़ है और विद्वानों और नेक लोगों के हाथ चूमना सुन्नत-ए-मुस्तहबा है।
५६७	दीन के विद्वानों और नेक बुज़ुर्गों के हाथ और पैर चूमना सुन्नत है।
६१८	कुरान मजीद हर चीज़ का स्पष्ट विवरण और पूर्ण व्याख्या है।
६१९	हज़रत अली, उमर और सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के ज्ञान का वर्णन।
६१९	जितना ज्ञान उतनी ही समझ, जितनी समझ उतना ही ज्ञान।
६१९	ज्ञान के स्तर अत्यंत भिन्न हैं, "हर ज्ञान रखने वाले के ऊपर एक अधिक ज्ञान रखने वाला है" (आयत)।
६३०	इमाम शाफ़ई (रहमतुल्लाहि अलैहि) की विद्वता का स्तर ऐसा था कि उन्होंने मुहरिम (इहराम की स्थिति में व्यक्ति) के लिए भिड़ मारने का हुक्म कुरान से साबित किया।
६३८	

पृष्ठ	विवरण
	हया ईमान है और ईमान वाला जन्नत में है।
२१४	हया और कम बोलना ईमान की दो शाखाएँ हैं।
२१४	अश्लीलता जब किसी चीज़ में प्रवेश करती है तो उसे दोषपूर्ण बना देती है और हया जब किसी चीज़ में प्रवेश करती है तो उसे अलंकृत कर देती है।
२१५	बदज़बान और बेशरम व्यक्ति के वंश में दोष होता है।

मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी पृष्ठ ९४ / ६९२

पृष्ठ	विवरण
	हारून (अलैहिस्सलाम) उन अठारह नबियों और रसूलों में से हैं जिनका पवित्र नाम सूरह अनआम के एक रुकू में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया गया है और उनके अनुसरण का आदेश दिया गया है।
६३९	अल्लाह तआला के कुछ फरिश्ते इस प्रकार शपथ लेते हैं: "उसकी शपथ जिसने आदम के बेटों को दाढ़ी से सुशोभित किया।"
	खान-पान (शर्ब-ओ-ताम)
२११	फासिकों (पापियों) के साथ खाने-पीने का प्रभाव।

صفحہ	تفصیل
	مسلمان کا جھوٹا کھانا کوئی ذلت
۵۶۸	نہیں حدیث میں اس کو شفاء فرمایا گیا۔
	جس شخص کے لبوں کے بال
۶۰۲	بڑھے ہوئے ہوں اس کا جھوٹا پانی وغیرہ پینا کیسا ہے۔
	بھنگ ، چرس اور شراب سب حرام
۶۰۶	ہیں مگر شراب سب میں بد تر ہے۔
	مذہب مفتی بہ پر مستعمل پانی پینا
۶۰۶	مکروہ ہے۔
	شرم و حیاء
	بے حیائی کی بات سے حیا والا
۲۱۳	ناراض ہو جاتا ہے۔
	شیطان ملعون بے حیائی کا استاد
۲۱۳	ہے۔

صفحہ	تفصیل
	قرآن مجید کو چومنا اور تعظیماً سر اور آنکھوں
۵۶۳	پر رکھنا سینے سے لگانا مستحب ہے۔
	والدین کے ہاتھ پاؤں چومنا جائز اور علماء و
۵۶۶	صلحاء کی دست بوسی سنت مستحبہ ہے۔
	علماء دین و مشائخ صالحین کی دست بوسی و
۵۶۷	قدمبوسی سنت ہے۔
	قرآن مجید ہر شے کا روشن بیان اور کامل شرح
۶۱۸	ہے۔
	علم علی و عمر و صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہم کا
۶۱۹	بیان۔
۶۱۹	جتنا علم اتنی ہی فہم ، جس قدر فہم اس قدر علم۔
	علم کے مدارج بے حد متفاوت ہیں وفوق کل ذی
۶۱۹	علم علیم الآیۃ۔

صفحہ	تفصیل
۲۱۴	بے ضرورت و حاجت شرعیہ لوگوں سے فحش کلامی ناجائز و خلاف حیاء ہے۔
۲۱۴	حیا ایمان ہے اور ایمان والا جنت میں ہے۔
۲۱۴	شرم اور کم سخنی ایمان کی دو شاخیں ہیں۔
۲۱۴	فحش کسی چیز میں داخل ہو تو اس کو معیوب اور حیاء کسی چیز میں داخل ہو تو اس کو مزین کر دیتا ہے۔
۲۱۵	بد زبان و بے حیا کے نسب میں خلل ہوتا ہے۔

شرب و طعام

صفحہ	تفصیل
۲۱۱	فاسقوں کے ساتھ کھانے پینے کا اثر

صفحہ	تفصیل
۶۳۰	امام شافعی علیہ الرحمۃ کی عالمانہ شان کہ قتل زنبور کا حکم محرم کے لئے قرآن سے ثابت فرمایا۔
۶۳۸	ہارون علیہ الصلوۃ والسلام ان اٹھارہ انبیاء و رسول سے ہیں جن کا نام پاک سورہ انعام کے ایک رکوع میں بالتصریح ذکر فرما کر ان کی اقتداء کا حکم ہوا۔
۶۳۹	اللہ تعالیٰ کے کچھ فرشتے یوں قسم کھاتے ہیں اس کی قسم جس نے فرزندان آدم کو داڑھی سے زینت بخشی۔

Fatawa Razawiya - Volume 22

Companionship, Interaction, Socializing, Abandonment and Behavior	Page	Topic Description	Page
		What stratagem should be used if there is a need to greet a disbeliever, innovator, or sinner?	378
The bad effect of bad company is not immediately felt; once it is established, it becomes difficult to turn towards caution. Therefore, safety and security lie in staying apart.	205	If one is forced to kiss the feet of a worldly person, it is necessary to maintain aversion in the heart.	380
A bad friend is worse than a bad snake.	205	One form of the permissibility of circumambulating a grave and its fine explanation.	392
Socializing with prostitutes and their men, inviting them to one's functions, eating and drinking with them, and letting one's women be unveiled before them is extremely hideous, impure, and a cause of punishment.	209	Seeking a stratagem to make interest/usury permissible does not befit a Muslim.	680
Socializing and eating with people of bad faith and sinners is prohibited.	212	The teaching of permissible stratagems (Hila) was given by the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) himself, and the Imams of religion have stated many forms of it.	680
Why the good perish with the bad.	212	**Earning and Hiring**	
The lasting effect of bad company ruins men.	212	Wearing clothes or shoes of a sinful style is a sin, and for a tailor or shoemaker to sew such clothes and shoes is disliked (Makruh).	174

Companionship, Interaction, Socializing, Abandonment and Behavior **Page**

A wise Hadith regarding the effects of good and bad company as an illustration. 213

Adulterers and cuckolds are sinners; one should avoid sitting and socializing with them. 233

Stratagem (Heela)

The stratagem used by Usayd bin Hudayr (may Allah be pleased with him) to kiss the body of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) without a veil. 263

Topic Description **Page**

It is not permissible for a shoemaker and a tailor to sew shoes and clothes in the style of sinners, even if the wages for it are high. 172

What service can a man take from an unmarried woman and under what conditions? 208

Working of women with non-mahrams is permissible under five conditions. 248

फ़तावा रज़विया - जिल्द 22

सोहबत, मेल-जोल, मिलना-जुलना, त्याग और व्यवहार

पृष्ठ	विषय विवरण	पृष्ठ
	यदि किसी काफ़िर, बिदअती या फ़ासिक़ को सलाम करने की ज़रूरत पड़े तो क्या हीला (तरीक़ा) अपनाएँ?	378
205	यदि किसी दुनियादार के पाँव चूमने पर मजबूर होना पड़े, तो दिल में घृणा रखना ज़रूरी है।	380
205	मज़ार के तवाफ़ के जायज़ होने की एक सूरत और उसकी बेहतरीन वजाहत।	392
209	ब्याज को जायज़ करने का हीला करना मुसलमान की शान नहीं है।	680
212	जायज़ हीले की तालीम खुद अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने दी है और दीनी इमामों ने इसकी कई सूरतें बयान की हैं।	680
212	**कमाई और किराया (अजीरी)**	
212	फ़ासिक़ाना कतर-ब्योंत के कपड़े या जूते पहनना गुनाह है और दर्जी व	174

बुरी सोहबत का बुरा असर तुरंत महसूस नहीं होता; जब असर पड़ जाता है तो एहतियात की ओर ध्यान जाना कठिन हो जाता है। इसलिए सलामती और अमान अलग रहने में ही है।

बुरा दोस्त बुरे सांप से भी बदतर होता है।

वेश्याओं और उनके मर्दों के साथ मेल-जोल रखना, उन्हें अपने कार्यक्रमों में बुलाना, उनके साथ खाना-पीना और अपनी औरतों को उनके सामने बे-पर्दा करना अत्यंत घृणित, अपवित्र और अज़ाब का कारण है।

बद-मज़हबों और फ़ासिक़ों के साथ उठना-बैठना और खाना-पीना मना है।

बुरों के साथ अच्छों की हलाकत क्यों।

बुरी सोहबत का मुस्तक़िल असर मर्दों को बिगाड़ देता है।

सोहबत, मेल-जोल, मिलना-जुलना, त्याग और व्यवहार

अच्छी और बुरी सोहबत के असर के बारे में एक हिकमत भरी हदीस मिसाल के तौर पर। 213

ज़ानी और दय्यूथ फ़ासिक़ हैं; उनके पास उठने-बैठने और मेल-जोल से परहेज़ करना चाहिए। 233

हीला (युक्ति)

रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बदन को बे-हिजाब चूमने के लिए उसैद बिन हुज़ैर (रज़ियल्लाहु अन्हु) का हीला। 263

पृष्ठ 95/692

पृष्ठ विषय विवरण पृष्ठ

मोची के लिए ऐसे कपड़े व जूते सीना मकरूह है।

मोची और दर्ज़ी के लिए फ़ासिक़ों के ढंग के जूते और कपड़े सीना जायज़ नहीं है, भले ही इसकी मज़दूरी ज़्यादा मिलती हो। 172

गैर-मनकूहा (जिससे निकाह न हुआ हो) औरत से मर्द का कौन सी सेवा किन शर्तों के साथ लेना जायज़ है? 208

गैर-मेहरमों के साथ औरतों का नौकरी करना पाँच शर्तों के साथ जायज़ है। 248

مصاحبت و مخالطت و مجالست و ہجران و سلوک **صفحہ**

صحبت بد سے برا اثر پڑتے معلوم نہیں ہوتا، جب پڑ جاتا ہے تو پھر احتیاط کی طرف ذہن جانا قدرے دشوار ہے لہٰذا امان و سلامت جدا رہنے میں ہے۔ ۲۰۵

یار بد بدتر بود از مار بد۔ ۲۰۵

طوائفوں اور ان کے مردوں سے میل جول ان کو اپنی تقریبات میں بلانا اور ان کے ساتھ کھانا پینا اور اپنی عورتوں کو بے پردہ ان کے سامنے کرنا نہایت شنیع و ناپاک و باعثِ عذاب ہے۔ ۲۰۹

۲۱۲

موضوع کی تفصیل صفحہ

کافر، مبتدع یا فاسق کو سلام کرنے کی ضرورت پیش آئے تو کیا حیلہ کرے۔ ۳۷۸

اگر کسی دنیا دار کے پاؤں کو مجبورا بوسہ دینا پڑے تو دل میں کراہت رکھنا لازم ہے۔ ۳۸۰

طوافِ قبر کے جواز کی ایک صورت اور اس کی نفیس توجیہ۔ ۳۹۲

بیاج کے جائز کرنے کا حیلہ مسلمان کی شان نہیں۔ ۶۸۰

۶۸۰

مصاحبت و مخالطت و مجالست و ہجران و سلوک **صفحہ**

بد مذہبوں اور فاسقوں سے مجالست و مواکلت ممتنع ہے۔

بروں کے ساتھ اچھوں کی ہلاکت کیوں۔ ۲۱۲

صحبت بد کا اثر مستقل مردوں کو بگاڑ دیتا ہے۔ ۲۱۲

اچھی اور بری صحبت کے اثر سے متعلق ایک حکمت بھری حدیث بطور تمثیل۔ ۲۱۳

زانی و دیوث فاسق ہیں ان کے پاس اٹھنے بیٹھنے اور میل جول سے احتراز چاہئے۔ ۲۳۳

حیلہ ۲۴۸

موضوع کی تفصیل صفحہ

جائز حیلہ کی تعلیم خود رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمائی اور ائمہ دین نے اس کی متعدد صورتیں ارشاد فرمائیں ہیں۔

کسب و اجارہ

فاسقانہ تراش کے کپڑے یا جوتا پہننا گناہ اور درزی اور موچی کو ایسے کپڑے اور جوتے سینا مکروہ ہے۔ ۱۷۴

موچی اور درزی کو فاسقوں کی وضع کے جوتے اور کپڑے سینے جائز نہیں اگرچہ اس کی اجرت زیادہ ملتی ہو۔ ۱۷۲

غیر منکوحہ عورت سے مرد کا کون سی خدمت کن شرائط کے ساتھ لینا جائز ہے۔ ۲۰۸

موضوع کی تفصیل صفحہ صفحہ

عورتوں کا غیر محرموں کے ساتھ نوکری کرنا پانچ شرائط کے ساتھ جائز ہے۔ ۲۶۳

بدن رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو بے حجاب چومنے کے لئے اسید بن حضیر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا حیلہ۔

Fatawa Rizvia | Volume 22

176 | It is permissible to sell silk cloth and carry it on the shoulder for sale.

Shahadat-o-Qaza (Testimony and Judgement) 597 | Hazrat Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) would not accept the testimony of someone who shaved hair from the nape of the neck. Hudood-o-Ta'zir (Punishments and Chastisements) 597 | The Commander of the Faithful, Umar bin Abdul Aziz, rejected the testimony of those who demolish brothels. 203 | One who exposes the private parts (satar-e-ghaleez) in front of everyone without reason deserves severe punishment. Lahoo-o-La'ab (Amusement and Play) 246 | It is necessary for Muslims to cut off ties and cease social interactions and greetings with those who separate a married prostitute from her husband and force her into adultery. 213 | Obscene songs are a satanic custom and a practice of disbelievers. 252 | One who shaves their beard should be punished for committing a forbidden act. 242 | It is forbidden for a woman to recite in a melodious and loud voice such that the sound of the melody reaches non-mahrams. 692 | The first person who abbreviated the Durood (salutations upon the Prophet) had their hand cut off. 247 | It is not permissible for a woman to raise her voice and use elongation (tamteet), coloring (talween), or fragmentation (taqtee') in it. Lughat-o-Balaghat (Lexicology and Rhetoric) 407 | Musical instruments are impermissible. 117 | Investigation into the literal meaning of 'Zar' (gold/wealth). 552 | There are two forms of dancing: one is ecstatic/unconscious, which is permissible. The other is intentional/voluntary, which further has two forms depending on whether there is swaying and twisting (tasanni-o-takassur) or not. In the first case, it is impermissible, and in the second case, the common people should avoid it, while it is not prohibited for the elite. 118 | Lexical investigation of the word 'Qibtriyah' and the word 'Ilaqa' occurring in the poetry of Lamha Jurmi. 556 | Singing, if it consists of Sharia-forbidden things, is undoubtedly prohibited. 119 | The literal meaning of 'Zar-ut-Tailasan'. Buyoo' (Sales) 120 | The word 'Zahab' (gold) includes both woven (fabric) and stone (ore/nugget). 129 | Selling iron and brass jewelry to a Muslim is 'Makrooh-e-Tahrimi' (highly disliked/prohibited).

फ़तावा रज़विया | जिल्द 22

176 | रेशमी कपड़ा बेचना और बेचने के लिए कंधे पर उठाना जायज़ है।

शहादत व क़ज़ा (गवाही और न्याय) 597 | हज़रत फारूक-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) गर्दन के पीछे के बाल मुंडवाने वाले की गवाही स्वीकार नहीं करते थे। हुदूद व ताज़ीर (दंड और ताज़ीर) 597 | अमीरुल मोमिनीन उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ ने कोठों (वेश्यालयों) को उजाड़ने वालों की गवाही रद्द कर दी। 203 | बिना किसी कारण के सबके सामने सतर-ए-ग़लीज़ (अत्यंत गुप्त अंग) खोलने वाला कठोर दंड का पात्र है। लहो व लअब (खेल-तमाशा और आमोद-प्रमोद) 246 | विवाहित वेश्या को उसके पति से अलग करने और उसे व्यभिचार के लिए मजबूर करने वालों से मुसलमानों का संबंध विच्छेद करना और उनसे मेल-जोल, सलाम-दुआ छोड़ देना ज़रूरी है। 213 | अश्लील गीत शैतानी रस्म और काफ़िरों की रीत है। 252 | दाढ़ी मुंडवाने वाले को सज़ा दी जाए क्योंकि उसने हराम काम किया है। 242 | औरत का सुरीली और ऊँची आवाज़ में पढ़ना कि नग़मे की आवाज़ गैर-मेहरमों तक पहुँचे, हराम है। 692 | सबसे पहले जिस व्यक्ति ने दुरूद को संक्षिप्त किया, उसका हाथ काटा गया। 247 | औरत के लिए अपनी आवाज़ ऊँची करना और उसमें तमतीत, तल्वीन और तक़्तीअ जायज़ नहीं। लुग़त व बलाग़त (शब्दकोश और अलंकार शास्त्र) 407 | मज़ामीर (वाद्य यंत्र) नाजायज़ हैं। 117 | 'ज़र' (स्वर्ण/धन) के शाब्दिक अर्थ की जाँच। 552 | नृत्य के दो रूप हैं: एक बेख़ुदाना (अचेत अवस्था में) जो जायज़ है। दूसरा अपनी इच्छा से, जिसके फिर दो रूप हैं कि उसमें लचीलापन और मरोड़ (तसन्नी व तक़स्सुल) है या नहीं। पहली स्थिति में नाजायज़ है और दूसरी स्थिति में आम लोगों को इससे बचना चाहिए, जबकि खास लोगों के लिए मना नहीं है। 118 | लम्हा जुर्मी के शेर में आने वाले शब्द 'क़िब्तरिया' और शब्द 'अलाक़ा' की शाब्दिक जाँच। 556 | गायन यदि शरीयत द्वारा वर्जित चीज़ों पर आधारित हो, तो निसंदेह निषिद्ध है। 119 | 'ज़र-उत-तैलसान' का शाब्दिक अर्थ। ब्यूअ (क्रय-विक्रय) 120 | शब्द 'ज़हब' (सोना) बुने हुए और पत्थर दोनों को शामिल करता है। 129 | लोहे और पीतल के आभूषण मुसलमान के हाथ बेचना मकरूह-ए-तहरीमी है।

۱۷۶ | ریشمی کپڑا بیچنا اور بیچنے کے لئے کندھے پر اٹھانا جائز ہے۔

شہادت وقضاء ۵۹۷ | حضرت فاروقِ اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ پچی کے منڈانے والے کی شہادت قبول نہ فرماتے۔ حدود وتعزیر ۵۹۷ | امیر المومنین عمر بن عبدالعزیز نے کوٹھوں کو اکھاڑنے والے کی گواہی رد فرمادی۔ ۲۰۳ | ستر غلیظ کھول کر بلاوجہ سب کے سامنے آنے والا سخت تعزیر کا مستحق ہے۔ لہو ولعب ۲۴۶ | منکوحہ طوائف کو شوہر سے الگ کرنے اور حرامکاری پر مجبور کرنے والوں سے مسلمانوں کو قطع تعلق کرنا اور ان سے میل جول سلام کلام چھوڑ دینا ضروری ہے۔ ۲۱۳ | فحش گیت شیطانی رسم اور کافروں کی ریت ہے۔ ۲۵۲ | داڑھی منڈانے والے کو سزا دی جائے کہ وہ فعل حرام کا مرتکب ہوا ہے۔ ۲۴۲ | عورت کو خوش الحانی سے بآواز بلند پڑھنا کہ نغمہ کی آواز نامحرموں تک جائے حرام ہے۔ ۶۹۲ | سب سے پہلے جس شخص نے درود مخفف کیا اس کا ہاتھ کاٹا گیا۔ ۲۴۷ | عورت کو اپنی آواز اونچی کرنا اور اس میں تمطیط، تلمین اور تقطیع جائز نہیں۔ لغت وبلاغت ۴۰۷ | مزامیر ناجائز ہیں۔ ۱۱۷ | زر کے لغوی معنی کی تحقیق۔ ۵۵۲ | رقص میں دو صورتیں ہیں: ایک بیخودانہ کہ جائز ہے۔ دوسری بالاختیار، اس کی پھر دو صورتیں ہیں کہ اس میں تثنی و تکسر ہے یا نہیں۔ بصورتِ اول ناجائز اور صورت ثانی عوام کو احتراز چاہئے جبکہ خواص کے لئے ممنوع نہیں۔ ۱۱۸ | لمحہ جرمی کے شعر میں واقع لفظ قبطریہ اور لفظ علاقہ کی لغوی تحقیق۔ ۵۵۶ | غنا اگر منکراتِ شرعیہ پر مشتمل ہو تو بلاشبہ ممنوع ہے۔ ۱۱۹ | زر الطیلسان کا لغوی معنی بیوع ۱۲۰ | لفظ ذھب منسوج و حجر دونوں کو شامل ہے۔ ۱۲۹ | لوہے اور پیتل کا زیور مسلمان کے ہاتھ بیچنا مکروہِ تحریمی ہے۔

Fatawa Razawiya Volume 22

Content Description	Page No.	Content Description	Page No.
The word 'gold' is literal in stone, and its use on gold threads (kalabattun) is like naming the whole after its part.	120	The noble Companions (may Allah be pleased with them) used to wear pajamas during the sacred era with sacred permission.	159
'Tukma' is the Persian translation of 'zar' (fastener), which is called zir, wajah, jawzah, jawnairah, and habbah in Arabic.	121	The Commander of the Faithful, our leader Uthman Ghani (may Allah be pleased with him), was wearing pajamas on the day of his martyrdom.	159
The loop which is called 'tukma' in Urdu is 'angla' in Persian and 'urwa' or 'da'la' in Arabic.	121	At the time of being honored with speech from Allah, Prophet Moses (peace be upon him) was wearing a woolen shawl, a cloak, and pajamas.	159
Literal meaning of 'huli' (jewelry).	166	The first person to wear pajamas was Prophet Abraham, the Friend of Allah (peace and blessings be upon him).	159
Meaning of 'mu'asfar' and 'muza'far'.	166	Pleated trouser legs are a specific female attire in India.	161
The rule formulated by Arabic linguists about in which words the dual and singular are identical.	285	The sacred lower garment (tahband) of our leader Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him).	166
Shaking hands (musafah) means joining the palms from both sides.	290	The origin of the Turkish cap was with the naturalists (necharis).	192
Meanings of kissing feet and prostration, and the difference between them.	566	How the first corruption arose among the Children of Israel.	211
	596		212

Content Description	Page No.	Content Description	Page No.
The reason for calling the beard 'lihyah'.		Revelation to Joshua (Yusha), peace and blessings be upon him.	
The small hair in the middle below the lower lip is called 'anfaqah' in Arabic and 'pachi' in Hindi, and the hair on its sides is called 'fanikayn' in Arabic and 'kothay' in Hindi.	597	The first person to embrace (mu'anaqah) was Prophet Abraham, the Friend of Allah (peace and blessings be upon him).	252
The meaning of 'Hindu' is slave.	684	A companion embracing the Prophet (peace and blessings be upon him) passionately and kissing his pure body.	254
History and Biography		A companion clung to the pure body of the Prophet (peace and blessings be upon him) and kissed it.	256

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

विषय वस्तु	पृष्ठ संख्या
'ज़हब' (सोना) शब्द पत्थर में वास्तविकता है, और कलाबत्तू (सोने के धागे) पर इसका उपयोग 'संपूर्ण को अंश के नाम से पुकारने' की तरह है।	120
'तुक़्मा' फ़ारसी में 'ज़र' का अनुवाद है जिसे अरबी में ज़िर, वज्ह, जौज़ा, जौनैरा और हब्बा भी कहते हैं।	121
वह लूप जिसे उर्दू में 'तुक़्मा' कहते हैं, फ़ारसी में 'अंगला' और अरबी में 'उरवा व दअला' है।	121
'हुली' का शाब्दिक अर्थ	166
'मुअसफ़र' और 'मुज़अफ़र' का अर्थ।	166
अरबी विद्वानों द्वारा बनाया गया नियम कि किन शब्दों में द्विवचन और एकवचन समान होते हैं।	285
मुसाफ़ा दोनों ओर से हथेलियों को मिलाना है।	290
चरण स्पर्श (क़दम बोसी) और सजदा के अर्थ और उनमें अंतर।	566
सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) मुक़द्दस ज़माने में मुक़द्दस इजाज़त से पाजामा पहनते थे।	159
अमीरुल मोमिनीन सय्यदुना उस्मान ग़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) शहादत के दिन पाजामा पहने हुए थे।	159
अल्लाह तआला से बातचीत के सम्मान के समय हज़रत मूसा (अलैहिस्सलाम) ऊनी चादर, जुब्बा और पाजामा पहने हुए थे।	159
सबसे पहले पाजामा हज़रत इब्राहीम ख़लीलुल्लाह (अलैहिस्सलातु वसल्लम) ने पहना।	159
कलियों वाले पाँयचे भारत में विशेष रूप से महिलाओं की पोशाक हैं।	161
सय्यदुना सिद्दीक़े अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) का तहबंद शरीफ़।	166
तुर्की टोपी की शुरुआत नीचरियों (प्रकृतिवादियों) से हुई।	192
बनी इस्राइल में पहली बुराई कैसे आई।	211

विषय वस्तु	पृष्ठ संख्या
दाढ़ी को 'लिह्या' कहने का कारण।	596
निचले होंठ के बीच के थोड़े से बालों को अरबी में 'अनफ़क़ह' और हिंदी में "पची" कहा जाता है और इसके दोनों ओर के बालों को अरबी में "फ़नीकैन" और हिंदी में "कोठे" कहा जाता है।	597
'हिंदू' का अर्थ गुलाम है।	684
इतिहास और संस्मरण	
पृष्ठ 97 का 692	
यूशा (अलैहिस्सलातु वसल्लम) को वह्य (ईश्वरीय संदेश)।	212
सबसे पहले गले मिलना (मुआनक़ा) हज़रत इब्राहीम ख़लीलुल्लाह (अलैहिस्सलातु वसल्लम) ने किया।	252
एक सहाबी का हुज़ूर (अलैहिस्सलातु वसल्लम) को दीवानगी के अंदाज़ में गले लगाना और आपके पवित्र शरीर को चूमना।	254
सहाबी हुज़ूर (अलैहिस्सलातु वसल्लम) के पवित्र शरीर से लिपट गए और चूमा।	256

عنوان	صفحہ نمبر
لفظ ذہب حجر میں حقیقت اور کلابتوں پر اس کا استعمال از قبیل تسمیہ الکل باسم الجزء ہے۔	۱۲۰
تکمہ فارسی میں زر کا ترجمہ ہے جسے عربی میں زیر، وجہ، جوزہ، جو نیرہ اور حَبہ بھی کہتے ہیں۔	۱۲۱
وہ حلقہ جسے اردو میں تکمہ بولتے ہیں فارسی میں انگلہ اور عربی میں عروہ ودعلہ ہے۔	۱۲۱
حلی کا لغوی معنی	۱۶۶
معصفر و مزعفر کا معنی۔	۱۶۶
صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم زمانہ اقدس میں باذن اقدس پاجامہ پہنتے تھے۔	۱۵۹
امیر المؤمنین سیدنا عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ روز شہادت پاجامہ پہنے ہوئے تھے۔	۱۵۹
اللہ تعالیٰ سے شرف کلام کے وقت حضرت موسیٰ علیہ السلام اونی چادر، جبہ اور پاجامہ پہنے ہوئے تھے۔	۱۵۹
سب سے پہلے پاجامہ حضرت ابراہیم خلیل اللہ علیہ الصلوٰۃ والسلام نے پہنا۔	۱۵۹
	۱۶۱

عنوان	صفحہ نمبر
ائمہ عربیت کا وضع کیا ہوا ضابطہ کہ کن الفاظ میں تثنیہ و مفرد یکساں ہوتے ہیں۔	۲۸۵
مصافحہ دونوں جانب سے صفحات کف ملانا ہے۔	۲۹۰
قدم بوسی اور سجدہ کے معانی اور ان میں فرق۔	۵۶۶
داڑھی کو لحیہ کہنے کی وجہ۔	۵۹۶
لب زیریں کے وسط میں جو تھوڑے سے بال ہوتے ہیں ان کو عربی میں عنفقہ اور ہندی میں "پچی" کہا جاتا ہے اور اس کے جانبین میں جو بال ہوتے ہیں ان کو عربی میں " فنیکین "اور ہندی میں " کوٹھے " کہا جاتا ہے۔	۵۹۷
ہندو کا معنی غلام ہے۔	۶۸۴
کلیوں دار پائنچے ہندوستان میں خاص لباس عورت ہیں۔	
سیدنا صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا تہبند شریف۔	۱۶۶
ترکی ٹوپی کی ابتدا نیچریوں سے ہوئی ہو۔	۱۹۲
بنی اسرائیل میں پہلی خرابی کیسے آئی۔	۲۱۱
یوشع علیہ الصلوٰۃ والسلام کو وحی۔	۲۱۲
سب سے پہلے معانقہ حضرت ابراہیم خلیل اللہ علیہ الصلوٰۃ والسلام نے کیا۔	۲۵۲
ایک صحابی کا حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کو والہانہ	۲۵۴

عنوان	صفحہ نمبر	عنوان	صفحہ نمبر
		انداز میں گلے لگانا اور آپ کے بدن اطہر کو چومنا۔ صحابی حضور علیہ الصلوٰۃ	
تاریخ و تذکرہ		والسلام کے بدن اطہر سے لپٹ گیا اور بوسہ دیا۔	۲۵۶

Fatawa Razawiyya (Volume 22)

Topic Description	Page No.
Mention of a pure event and a pious dream.	270
The author (may Allah have mercy on him) was blessed with a vision of Imam Qadi Khan (may Allah have mercy on him) in a dream, in which the said Imam taught the author regarding matters of religion and the refutation of deniers.	270
The author's expression of joy and satisfaction upon seeing Imam Qadi Khan in a dream.	272
It is the practice of the Companions to be delighted by a dream that corroborates their statement and to reward the one who sees it.	272
Those hadiths which contain narrations of specific incidents regarding handshakes, i.e., the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) or a certain companion shook hands with a certain person in such a manner.	276
The action of our master Dawud (peace be upon him) is proven from the Holy Quran, which was to make armor.	285
Imam Hammad bin Zaid shook hands with both hands with the great Imam Abdullah ibn Mubarak.	292
Introduction of the great Imam, Hazrat Hammad bin Zaid Azdi Basri.	292
There were four Imams of the Muslims in their time: Sufyan in Kufa, Malik in Hijaz, Awzai in Syria, and Hammad bin Zaid in Basra.	293
Introduction of Hazrat Imam al-Anam Shaykh al-Islam Abdullah bin Mubarak.	293
Imam Bukhari had memorized six hundred thousand hadiths, and Imam Muslim had memorized three hundred thousand hadiths.	294
There are only seven thousand hadiths in the Sahihayn (the two authentic books of Bukhari and Muslim).	294
Imam Ahmad bin Hanbal had memorized one million hadiths.	294
Thirty thousand hadiths are mentioned in Musnad Ahmad.	294
The Shaikhayn (Bukhari and Muslim) and other Imams of Hadith did not claim to have encompassed all authentic hadiths.	294
In the case of assuming a claim of comprehensive collection, numerous complications arise.	294

Topic Description	Page No.
Even the prominent Companions who had extreme proximity to the Master of both worlds (may Allah's peace and blessings be upon him) could not claim that they were aware of all the sayings and actions of the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him).	296
Not all the hadiths that were compiled are preserved.	297
During the time of Imam Malik, eighty scholars wrote Muwattas, then no trace of any remains except for two.	297
Some of Imam Muslim's works have become extinct/lost.	297
Thousands of works of the Imams are named in biographical accounts and histories, but no one can provide a trace of them.	297
The works of the Imams that are preserved are not all available in India.	298

फ़तावा रिज़विया (खण्ड 22)

विषय विवरण	पृष्ठ सं.
एक पाक वाकया और नेक ख्वाब का ज़िक्र।	270
मुसन्निफ़ (लेखक) अलैहिर्रहमा को ख्वाब में इमाम क़ाज़ीख़ाँ अलैहिर्रहमा की ज़ियारत हासिल हुई जिसमें इमाम मौसूफ़ ने मुसन्निफ़ अलैहिर्रहमा को मसला-ए-दीन और मुनकिरीन के रद (खंडन) की तालीम फ़रमाई।	270
इमाम क़ाज़ी ख़ाँ को ख्वाब में देखने पर मुसन्निफ़ अलैहिर्रहमा का इज़हार-ए-मसर्रत व इत्मीनान।	272
सहाबा की सुन्नत है कि अपने कौल (कथन) की पुष्टि करने वाले ख्वाब पर खुश होते और देखने वाले को इनाम से नवाज़ते।	272
वो अहादीस जिनमें मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) के बारे में वाक़यात-ए-जुज़िया की हिकायत है यानी हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम या फ़लाँ सहाबी ने फ़लाँ शख़्स से यूँ मुसाफ़हा फ़रमाया।	276
सैय्यदना दाऊद अलैहिस्सलाम का अमल क़ुरान मजीद से साबित है कि ज़िरहें बनाना था।	285
इमाम हम्माद बिन ज़ैद ने इमाम अजल अब्दुल्ला इब्ने मुबारक से दोनों हाथों के साथ मुसाफ़हा किया।	292
इमाम अजल हज़रत हम्माद बिन ज़ैद अज़दी बसरी का तारुफ़।	292
मुसलमानों के इमाम अपने ज़माने में चार हुए: कूफ़ा में सुफ़ियान, हिजाज़ में मालिक, शाम में औज़ाई और बसरा में हम्माद बिन ज़ैद।	293
हज़रत इमामुल अनाम शैखुल इस्लाम अब्दुल्ला बिन मुबारक का तारुफ़।	293
इमाम बुखारी को छ: लाख और इमाम मुस्लिम को तीन लाख हदीसें हिफ़्ज़ (कंठस्थ) थीं।	294
सहीहैन (बुखारी व मुस्लिम) में सिर्फ़ सात हज़ार हदीसें हैं।	294
इमाम अहमद बिन हंबल को दस लाख हदीसें याद थीं।	294
मुसनद अहमद में तीस हज़ार हदीसें मज़कूर (वर्णित) हैं।	294

विषय विवरण	पृष्ठ सं.
शैख़ैन और अन्य अइम्मा-ए-हदीस ने अहादीस-ए-सिहा के इस्तीयाब (पूर्ण संकलन) का दावा नहीं किया।	294
इस्तीयाब के दावे को फ़र्ज़ करने की सूरत में मुतअद्दद (अनेक) ख़राबियां लाज़िम आती हैं।	294
सरकार-ए-दो आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से इन्तिहाई कुर्ब (नजदीकी) रखने वाले अजला सहाबा किराम भी ये दावा नहीं कर सकते थे कि उन्हें हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के कुल अक़वाल व अफ़आल पर इत्तिला (जानकारी) है।	296
जो हदीसें तदवीन (संकलन) में आईं वो सारी महफ़ूज़ नहीं हैं।	297
इमाम मालिक के ज़माने में अस्सी उलमा ने मोअत्ता लिखीं फिर सिवाय दो के किसी का पता बाक़ी नहीं।	297
इमाम मुस्लिम की बाज़ तसानीफ़ (रचनाएं) मादूम (लुप्त) हो गईं।	297
हज़ारों तसानीफ़-ए-अइम्मा का तज़किरों और तारीख़ों में नाम लिखा है मगर कोई उनका निशान नहीं दे सकता।	297
जो तसानीफ़-ए-अइम्मा महफ़ूज़ हैं वो सारी की सारी हिन्दुस्तान में मौजूद नहीं।	298

عنوان کا بیان	صفحہ نمبر
ایک واقعہ طیبہ اور رویا صالحہ کا ذکر۔	۲۷۰
مصنف علیہ الرحمہ کو خواب میں امام قاضیخاں علیہ الرحمہ کی زیارت حاصل ہوئی جس میں امام موصوف نے مصنف علیہ الرحمہ کو مسئلہ دین ورد منکرین کی تعلیم فرمائی۔	۲۷۰
امام قاضی خاں کو خواب میں دیکھنے پر مصنف علیہ الرحمہ کا اظہار مسرت و اطمینان۔	۲۷۲
سنتِ صحابہ ہے کہ اپنے قول کے مؤید خواب پر شاد ہوئے اور دیکھنے والے کو انعام سے نوازتے۔	۲۷۲
وہ احادیث جن میں مصافحہ کے بارے میں وقائع جزئیہ کی حکایت ہے یعنی حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یا فلاں صحابی نے فلاں شخص سے یوں مصافحہ فرمایا۔	۲۷۶
سیدنا داؤد علیہ السلام کا عمل قرآن مجید سے ثابت ہے کہ زر ہیں بنانا تھا۔	۲۸۵
امام حماد بن زید نے امام اجل عبد اللہ ابن مبارک سے دونوں ہاتھوں کے ساتھ مصافحہ کیا۔	۲۹۲
امام اجل حضرت حماد بن زید از دی بصری کا تعارف۔	۲۹۲
مسلمانوں کے امام اپنے زمانے میں چار ہوئے کوفہ میں سفیان، حجاز میں مالک، شام میں اوزاعی اور بصرہ میں حماد بن زید۔	۲۹۳

عنوان کا بیان	صفحہ نمبر
حضرت امام الانام شیخ الاسلام عبداللہ بن مبارک کا تعارف۔	۲۹۳
امام بخاری کو چھ لاکھ اور امام مسلم کو تین لاکھ حدیثیں حفظ تھیں۔	۲۹۴
صحیحین میں صرف سات ہزار حدیثیں ہیں۔	۲۹۴
امام احمد بن حنبل کو دس لاکھ حدیثیں یاد تھیں۔	۲۹۴
مسند احمد میں تیں ہزار حدیثیں مذکور ہیں۔	۲۹۴
شیخین و دیگر ائمہ حدیث نے احادیث صحاح کے استیعاب کا دعویٰ نہیں کیا۔	۲۹۴
ادعائے استیعاب کو فرض کرنے کی صورت میں متعدد خرابیاں لازم آتی ہیں۔	۲۹۴
سرکار دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے انتہائی قرب رکھنے والے اجلہ صحابہ کرام بھی یہ دعویٰ نہیں کر سکتے تھے کہ انھیں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے کل اقوال وافعال پر اطلاع ہے۔	۲۹۶
جو حدیثیں تدوین میں آئیں وہ ساری محفوظ نہیں ہیں۔	۲۹۷
امام مالک کے زمانہ میں اسی علماء نے موطا لکھیں پھر سوائے دو کے کسی کا پتا باقی نہیں۔	۲۹۷
امام مسلم کی بعض تصانیف معدوم ہو گئیں۔	۲۹۷
ہزار ہا تصانیف ائمہ کا تذکروں اور تاریخوں میں نام لکھا ہے مگر کوئی ان کا نشان نہیں دے سکتا۔	۲۹۷
جو تصانیف ائمہ محفوظ ہیں وہ ساری کی ساری ہندوستان میں موجود نہیں۔	۲۹۸

Fatawa Rizvia, Volume 22

Page	Topic
298	Non-followers (Ghair-Muqallideen) do not have an eye on all the books of Hadith present in India.
299	Mention of books of Jami' al-Jawami'.
303	Mention of Imam A'mash (mercy of Allah be upon him).
304	Introduction of Hazrat Imam Sh'abi (mercy of Allah be upon him).
310	Shaking hands with both hands has been inherited among Muslims for hundreds of years.
315	Shaking hands has been habitual and customary among Muslims for hundreds of years.
315	Good mention of Maulana Abdul Qadir Qadri.
318	
342	Hazrat Abdullah ibn Umar (may Allah be pleased with them both) touched the noble pulpit and rubbed it on his face.
350	The crowd of noble companions (may Allah be pleased with them) for the wudu water of the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).
351	Sultan Ashraf Aadil built Madrasa Ashrafi in Damascus, Syria; in it, he built a Dar al-Hadith and a special house for the sacred sandals (N'al-e-Muqaddas) where visitation was allowed every Monday and Thursday.
351	Illustrious teachers of Madrasa Dar al-Hadith.
370	Spreading the bed of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him), arranging for his wudu, and taking care of his sacred sandals were entrusted to Sayyiduna Abdullah ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him).
371	The noble companions kissed the blessed feet of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him).
374	The ailing eyes of an elder became healthy as soon as he entered the limits of Medina Munawwarah.
375	

Page	Topic
	The arrival of the delegation of Abd al-Qays in the presence of the Prophet and kissing his sacred hands and feet in an ecstatic manner.
320	A female companion kissed the feet of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him).
321	A companion, with the permission of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him), kissed his sacred head and blessed feet.
321	A debate of some Imams with Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) in the Grand Mosque of Kufa.
342	It is proven from the noble companions (may Allah be pleased with them) to kiss the sacred hands and feet and the seal of prophethood of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him).
	The hand of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) appeared for the great Imam Sayyid Ahmad Rifa'i.
376	The noble companions used to touch the pure pulpit and rub it on their faces.
376	Why did Hazrat Sayyiduna Ibn Umar (may Allah be pleased with him) have the tree of Bai'at al-Ridwan cut down?
379	Kissing hands and feet is prevalent since the time of the companions, rather since the era of the Prophethood itself.
381	Hazrat Abdullah ibn Umar (may Allah be pleased with them both) did not respond to the greeting (Salam) of a person with deviant beliefs.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

पृष्ठ	विषय
298	भारत में मौजूद हदीस की सभी किताबों पर गैर-मुक़ल्लिदीन की नज़र नहीं है।
299	जामे अल-जवामे की किताबों का ज़िक्र।
303	इमाम आमश (अल्लाह उन पर रहम करे) का ज़िक्र।
304	हज़रत इमाम शाबी (अल्लाह उन पर रहम करे) का परिचय।
310	दोनों हाथों से मुसाफ़ा करना मुसलमानों में सैकड़ों वर्षों से विरासत में मिला है।
315	मुसाफ़ा करना मुसलमानों में सैकड़ों वर्षों से अभ्यस्त और प्रचलित है।
315	मौलाना अब्दुल क़ादिर क़ादरी का अच्छा ज़िक्र।
318	अब्द अल-क़ैस के प्रतिनिधिमंडल का पैग़ंबर की बारगाह में आगमन और
342	हज़रत अब्दुल्लाह इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने मिम्बर शरीफ़ को छूकर अपने चेहरे पर लगाया।
350	हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वज़ू के पानी पर सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की भीड़।
351	सुल्तान अशरफ़ आदिल ने दमिश्क, शाम में मदरसा अशरफ़िया बनवाया; उसमें एक दारुल हदीस और न'ल-ए-मुक़द्दस (पवित्र सैंडल) के लिए एक विशेष घर बनवाया जहाँ हर पीर और जुमेरात को ज़ियारत कराई जाती थी।
351	मदरसा दारुल हदीस के महान शिक्षक।
370	हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का बिस्तर बिछाना, वज़ू कराना, न'लैन-ए-अकदस (पवित्र सैंडल) संभालना सैयदुना अब्दुल्लाह इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) के सुपुर्द था।
371	सहाबा किराम ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुबारक पैरों को चूमा।
374	मदीना मुनव्वरा की सीमा में प्रवेश करते ही एक बुज़ुर्ग की दुखती आँखें ठीक हो गईं।
375	इमाम अजल सैय्यद अहमद रिफ़ाई के लिए रसूल-ए-अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का हाथ प्रकट हुआ।

पृष्ठ	विषय
	भावविभोर होकर उनके पवित्र हाथों और पैरों को चूमना।
320	एक महिला सहाबिया ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पैर चूमे।
321	एक सहाबी ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की अनुमति से आपके पवित्र सिर और मुबारक पैरों को चूमा।
321	इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के साथ कूफ़ा की जामा मस्जिद में कुछ इमामों का मुनाज़रा (बहस)।
342	सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र हाथों और पैरों और मुहर-ए-नबुवत को चूमना साबित है।
376	सहाबा किराम मिम्बर-ए-अतहर को छूकर अपने चेहरों पर लगाते थे।
376	हज़रत सैयदुना इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने बैत-ए-रिज़वान वाला पेड़ क्यों कटवाया?
379	दस्तबोसी और क़दमबोसी सहाबा किराम बल्कि स्वयं रिसालत के ज़माने से प्रचलित है।
381	हज़रत अब्दुल्लाह इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने बद-मज़हब के सलाम का जवाब नहीं दिया।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۲

صفحہ	عنوان
۲۹۸	ہندوستان میں موجود تمام کتب حدیث پر غیر مقلدین کی نظر نہیں۔
۲۹۹	کتب جمع الجوامع کا ذکر۔
۳۰۳	امام اعمش علیہ الرحمۃ کا تذکرہ۔
۳۰۴	حضرت امام شعبی علیہ الرحمۃ کا تعارف۔
۳۱۰	دونوں ہاتھ سے مصافحہ مسلمانوں میں صدہا سال سے متوارث ہے۔
۳۴۲	حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے منبر شریف کو مس کر کے اپنے چہرے سے لگایا۔
۳۵۰	حضور پرنور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے وضو کے پانی پر ہجومِ صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم۔
۳۵۱	سلطان اشرف عادل نے دمشق شام میں مدرسہ اشرفیہ بنوایا اس میں ایک دارالحدیث اور نعلِ مقدس کے لئے ایک خاص مکان بنوایا جس کی زیارت ہر پیر اور جمعرات کو کرائی جاتی۔
۳۵۱	مدرسہ دارالحدیث کے جلیل القدر اساتذہ کرام۔
۳۷۰	حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا بستر بچھانا، وضو کرانا، نعلین اقدس سنبھالنا سیدنا عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے سپرد تھا۔

صفحہ	عنوان
۳۱۵	مصافحہ صدہا سال سے مسلمانوں میں معتاد و مرسوم ہے۔
۳۱۵	مولانا عبدالقادر قادری کا ذکر خیر۔
۳۱۸	وفد عبدالقیس کی بارگاہِ رسالت مآب میں آمد اور والہانہ انداز میں دست و پائے اقدس کو چومنا۔
۳۲۰	ایک صحابیہ نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے قدم چومے۔
۳۲۱	صحابی نے باذنِ حضور علیہ الصلوۃ والسلام آپ کے سر اقدس اور پاؤں مبارک کو بوسہ دیا۔
۳۲۱	امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے کوفہ کی جامع مسجد میں کچھ ائمہ کا مناظرہ۔
۳۷۱	صحابہ کرام نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے قدمِ مبارک چومے۔
۳۷۴	ایک بزرگ کی دکھی ہوئی آنکھیں حدود مدینہ منورہ میں داخل ہوتے ہی صحیح ہو گئیں۔
۳۷۵	امام اجل سید احمد رفاعی کے لئے دستِ رسول اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نمودار ہوا۔
۳۷۶	صحابہ کرام منبر اطہر کو چھو کر چہروں پر لگاتے تھے۔
۳۷۶	حضرت سیدنا ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے بیعتِ رضوان والا درخت کیوں کٹوایا۔
۳۷۹	دست بوسی اور قدمبوسی صحابہ کرام بلکہ خود زمانہ رسالت سے رائج ہے۔

صفحہ عنوان

صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے دست و پائے اقدس اور مہرِ نبوت کو بوسہ دینا ثابت ہے۔ ۳۴۲

صفحہ عنوان

حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے بد مذہب کے سلام کا جواب نہیں دیا۔ ۳۸۱

Volume 22 | Fatawa Rizvia

Page	Content
403	Commander of the Believers Hazrat Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) used to perform circumambulation (tawaf) of Madina Munawwarah at night.
404	During a patrol, hearing the sound of children crying from a house, the Commander of the Believers (may Allah be pleased with him) himself carried flour etc. from the treasury (Bait-ul-Mal) on his back, prepared food, fed the children, and made them laugh.
405	Hazrat Khawaja Sheikh Shahabuddin Suhrawardi used to tour the rows of Masjid Khaif during the days of Mina, hoping that the gaze of some perfect saint might fall upon him.
406	The reason for Hazrat Isa (peace be upon him) touring cities and wildernesses.
407	Hajjaj, seeing people circumambulating the chamber of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), used a foul word, for which the jurists declared him an infidel (Takfir).
417	
389	Marwan prevented a person from placing his face on the grave of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), to which he gave a faith-refreshing answer.
389	Hazrat Bilal Habshi (may Allah be pleased with him) visiting the mausoleum of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and rubbing his face upon it.
394	Ibn al-Munkadir, a Successor (Tabi'i), used to seek healing from the grave of the Messenger.
395	Imam Subki, in the House of Hadith (Dar al-Hadith), used to rub his face on the bedding upon which Imam Nawawi used to step, in order to attain the blessings of his feet.
395	Marriage with a biological sister was permissible in the Sharia of Adam (peace be upon him).
396	

Page	Content
	Hazrat Bayazid Bastami (may Allah have mercy on him) saw a 'Qutub' (high-ranking saint) during his journey for Hajj who told him to circumambulate him; verses of Maulana Rumi regarding this incident.
417	'Tuhfat al-Muwahhidin' is not a book by Shah Waliullah; some Wahhabi has attributed it to him.
417	False beliefs have been attributed to the Imam in a book titled 'Aqaid Imam Ahmed bin Hanbal'.
417	'Mansak' and 'Maslak' are certainly reliable books, and their authors do not write their own independent reasoning (ijtihad) but rather write the school of thought (madhhab).
	The noble Companions (may Allah be pleased with them) kissed the feet of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) and he did not forbid them.
398	Prostration of salutation (Sajda-e-Tahiyyah) was permissible in previous Sharias.
399	The angels prostrated to Hazrat Adam (peace be upon him).
401	Yaqub (peace be upon him), his wife, and eleven sons prostrated to Yusuf (peace be upon him).

पृष्ठ	विषय-वस्तु
403	अमीरुल मोमिनीन हज़रत फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) रात को मदीना मुनव्वरा का तवाफ़ किया करते थे।
404	गश्त के दौरान एक घर से बच्चों के रोने की आवाज़ सुनकर अमीरुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने खुद अपनी पीठ पर बैतुल माल से आटा आदि उठाकर लाया और खाना तैयार करके बच्चों को खिलाया और उन्हें हँसाया।
405	हज़रत ख़्वाजा शैख़ शहाबुद्दीन सुहरावर्दी अय्यामे मिना में मस्जिद-ए-ख़ैफ़ की सफ़ों का दौरा फ़रमाते कि किसी कामिल (पूर्ण) की नज़र पड़ जाए।
406	हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम के शहरों और जंगलों में दौरे करने की वजह।
407	हज्जाज ने लोगों को रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हुजरे का तवाफ़ करते देख कर गंदा शब्द कहा, जिस पर फ़ुक़हा ने उसकी तक़्फ़ीर (काफ़िर कहना) की।
417	
389	मरवान ने एक व्यक्ति को रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की क़ब्र पर मुँह रखने से रोका तो उसने ईमान अफ़रोज़ (ईमान ताज़ा करने वाला) जवाब दिया।
389	हज़रत बिलाल हब्शी (रज़ियल्लाहु अन्हु) का रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के रौज़ा-ए-मुकद्दस पर हाज़िरी देना और उस पर अपना चेहरा मलना।
394	इब्न अल-मुनकादिर ताबई रसूल की क़ब्र से शिफ़ा हासिल करते थे।
395	इमाम सुबकी दारुल हदीस में उस बिछौने पर जिस पर इमाम नववी क़दम रखते थे, उनके क़दम की बरकत हासिल करने के लिए अपना चेहरा मला करते थे।
395	शरीअत-ए-आदम अलैहिस्सलाम में सगी बहन से निकाह हलाल था।
396	

पृष्ठ	विषय-वस्तु
	हज़रत बायज़ीद बसतामी (रहमतुल्लाह अलैह) ने हज्ज के सफ़र के दौरान एक 'क़ुत्ब' को देखा जिसने उन्हें अपने इर्द-गिर्द तवाफ़ करने को कहा, इस वाक़िए से मुताल्लिक़ मौलाना रूम के अशआर।
417	'तुहफ़तुल मुवह्हीदीन' शाह वलीउल्लाह साहब की किताब नहीं है, किसी वहाबी ने उनकी तरफ़ मन्सूब कर दी है।
417	'अक़ाइद इमाम अहमद बिन हंबल' नामी किताब में झूठे अक़ीदे इमाम साहब की तरफ़ मन्सूब किए गए हैं।
417	मनसक और मसलक यक़ीनन विश्वसनीय किताबें हैं और उनके लेखक अपना इज्तिहाद (स्वतंत्र शोध) नहीं लिखते बल्कि मज़हब लिखते हैं।
पृष्ठ	विषय-वस्तु
	सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) ने हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) के क़दम चूमे और आपने मना नहीं फ़रमाया।
398	सजदा-ए-तहिया पहली शरीअतों में जाइज़ था।
399	फ़रिश्तों ने हज़रत आदम अलैहिस्सलाम को सजदा किया।
401	याक़ूब अलैहिस्सलाम, उनकी पत्नी और ग्यारह बेटों ने यूसुफ़ अलैहिस्सलाम को सजदा किया।

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۴۰۳	امیر المومنین حضرت فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ رات کو مدینہ منورہ کا طواف کیا کرتے۔	۳۸۹	مروان نے ایک شخص کو قبر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر منہ رکھنے سے روکا تو اس نے ایمان افروز جواب دیا۔
۴۰۴	دوران گشت ایک گھر سے بچوں کے رونے کی آواز سن کر امیر المومنین رضی اللہ عنہ خود اپنی پشت پر بیت المال سے آٹا وغیرہ اٹھا کر لائے اور کھانا تیار کر کے بچوں کو کھلایا اور انہیں ہنسایا۔	۳۸۹	حضرت بلال حبشی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی روضہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر حاضری اور اس پر اپنا چہرہ ملنا۔
۴۰۵	حضرت خواجہ شیخ شہاب الدین سہروردی۔ ایام منیٰ میں مسجد خیف کی صفوں کا دورہ فرماتے کہ کسی کامل کی نظر پڑ جائے۔	۳۹۴	ابن المنکدر تابعی قبر رسول سے شفاء حاصل کرتے۔

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۴۰۶	حضرت عیسیٰ علیہ السلام کے شہروں اور جنگلوں میں دورے کرنے کی وجہ۔	۳۹۵	امام سبکی دارالحدیث میں اس بچھونے پر جس پر امام نووی قدم رکھتے تھے ان کے قدم کی برکت حاصل کرنے کے لئے اپنا چہرہ ملا کرتے تھے۔
۴۰۷	حجاج نے لوگوں کو حجرہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا طواف کرتے دیکھ کر غلیظ لفظ کہا جس پر فقہاء نے اس کی تکفیر کی۔	۳۹۵	شریعت آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام میں حقیقی بہن سے نکاح حلال تھا۔
۴۱۷	حضرت بایزید بسطامی علیہ الرحمہ نے دوران سفر حج ایک قطب کو دیکھا جس نے انہیں اپنے گرد طواف کرنے کو کہا، اس واقعہ سے متعلق مولانا روم کے اشعار۔	۳۹۶	صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم نے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے قدم چومے اور آپ نے منع نہ فرمایا۔
۴۱۷	تحفۃ الموحدین شاہ ولی اللہ صاحب کی کتاب نہیں کسی وہابی نے ان کی طرف منسوب کر دی ہے۔	۳۹۸	سجدہ تحیہ پہلی شریعتوں میں جائز تھا۔
۴۱۷	عقائد امام احمد بن حنبل نامی کتاب میں جھوٹے عقائد کو امام صاحب کی طرف منسوب کیا گیا ہے۔	۳۹۹	ملائکہ نے حضرت آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام کو سجدہ کیا۔
۴۱۷		۴۰۱	

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
	منسک ومسلک ضرور کتب معتمدہ ہیں اور ان کے مصنفین اپنا اجتہاد نہیں لکھتے بلکہ مذہب لکھتے ہیں۔		یعقوب علیہ الصلوٰۃ والسلام ان کی زوجہ اور گیارہ بیٹوں نے یوسف علیہ الصلوٰۃ والسلام کو سجدہ کیا۔

Fatawa Rizvia, Volume 22

Left Column Topic	Page	Right Column Topic	Page
Prophet Yahya (peace be upon him) prostrated to Prophet Isa (peace be upon him) while both were in their mothers' wombs.	417	A companion's prostration on the holy forehead of the Prophet (peace and blessings be upon him) was not a prostration of greeting but a prostration of worship for Allah Almighty, however, the Prophet's forehead was the 'Masjid' i.e., the place of prostration at that time.	550
The noble companions themselves asked the Prophet (peace and blessings be upon him) for permission for the prostration of greeting, not for the prostration of worship.	434	Instruction to those present at the audition (sama') of Hazrat Sayyiduna Mahbub-e-Ilahi (may Allah be pleased with him) on how to clap.	551
Imams and scholars have written various 'Chahal Hadiths' (forty hadiths).	437	Hazrat Ja'far (may Allah be pleased with him) danced with overflowing joy in front of the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) and he did not forbid it.	552
The Christians of Syria used to prostrate to their priests and leaders.	448	Upon hearing the Holy Prophet's (may Allah's peace and blessings be upon him) statement "You are our master," Hazrat Zaid (may Allah be pleased with him) began to dance passionately.	552
The Prophet (peace and blessings be upon him) forbade Hazrat Mu'adh (may Allah be pleased with him) from prostrating.	448	Hazrat Junaid Baghdadi (may Allah be pleased with him) had abandoned audition (sama') towards the end of his life because no worthy singer could be found.	556
The people of Yemen used to prostrate to one another.	449	Who was the person who requested to perform the prostration of worship to the	561

Left Column Topic	Page	Right Column Topic	Page
		Prophet (peace and blessings be upon him)?	
The Prophet (peace and blessings be upon him) stopped Salman Farsi from prostrating.	450	The companions of Prophet Musa (peace be upon him) said to him, "Make a god for us," to which he replied, "Indeed, you are an ignorant people."	561
The ambassador of the Christian kingdom came to the Prophet and wanted to prostrate, but he stopped him.	451	The Prophet (peace and blessings be upon him) wisely explained the matter to the one who requested to make adultery lawful for himself.	561
The appointment of the Qibla has been from the first day.	510	Who are called 'Qalandariyya'?	572
The account of a debate regarding the prostration of greeting and ecstatic movement (tawajud), whose author was Maulvi Abdul Qadir Jaunpuri, and he himself sent the query to the late author.	523	A great scholar, not considering the hadith of prohibition to be authentic, deliberately cut his nails on a Wednesday and immediately contracted leprosy; then, through the blessing of the Holy Prophet's (may Allah's peace and blessings be upon him) sacred hand in a dream, he was healed and immediately repented.	574

फतावा रिज़विया, खंड 22

बायाँ कॉलम विषय	पृष्ठ	दायाँ कॉलम विषय	पृष्ठ
हज़रत याह्या (अ़लैहिस्सलाम) ने हज़रत ईसा (अ़लैहिस्सलातु वस्सलाम) को सजदा किया जब दोनों अपनी माताओं के गर्भ में थे।	417	सहाबी का हुज़ूर (अ़लैहिस्सलातु वस्सलाम) की पाक पेशानी पर सजदा करना 'सजदा-ए-तहिया' (अभिवादन का सजदा) नहीं था, बल्कि अल्लाह तआ़ला के लिए 'सजदा-ए-इबादत' था, अलबत्ता हुज़ूर की पेशानी उस वक्त 'मस्जिद' यानी सजदे की जगह थी।	550
सहाबा-ए-किराम ने स्वयं हुज़ूर (अ़लैहिस्सलातु वस्सलाम) से सजदा-ए-तहियत की अनुमति माँगी थी, न कि सजदा-ए-इबादत की।	434	हज़रत सय्यदुना महबूब-ए-इलाही (रज़ियल्लाहु तआ़ला अ़न्हु) की समाअ़ के हाज़िरीन को हिदायत कि ताली कैसे बजाएं।	551
अइम्मा और उलमा ने रंग-बिरंगी 'चहल हदीसें' (चालीस हदीसें) लिखी हैं।	437	हज़रत जाफ़र (रज़ियल्लाहु तआ़ला अ़न्हु) ने हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु तआ़ला अ़लैहि वसल्लम) के सामने खुशी से सराबोर होकर रक़्स (नृत्य) किया और आपने मना नहीं फरमाया।	552
शाम के ईसाई अपने पादरियों और सरदारों को सजदा करते थे।	448	हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु तआ़ला अ़लैहि वसल्लम) का यह फरमान सुनकर कि "तुम हमारे मौला हो," हज़रत ज़ैद (रज़ियल्लाहु तआ़ला अ़न्हु) दीवानगी में रक़्स करने लगे।	552
हुज़ूर (अ़लैहिस्सलातु वस्सलाम) ने हज़रत मुआ़ज़ (रज़ियल्लाहु तआ़ला अ़न्हु) को सजदा करने से मना फरमा दिया।	448	हज़रत जुनैद बग़दादी (रज़ियल्लाहु तआ़ला अ़न्हु) ने उम्र के आखिरी हिस्से में समाअ़ (संगीत सुनना) छोड़ दिया था क्योंकि कोई योग्य गायक नहीं मिलता था।	556
	449		561

बायाँ कॉलम विषय	पृष्ठ	दायाँ कॉलम विषय	पृष्ठ
यमन के लोग एक दूसरे को सजदा करते थे।		हुज़ूर (अ़लैहिस्सलातु वस्सलाम) से सजदा-ए-इबादत की दरख्वास्त करने वाला व्यक्ति कौन था?	
हुज़ूर (अ़लैहिस्सलातु वस्सलाम) ने सलमान फ़ारसी को सजदे से रोक दिया।	450	हज़रत मूसा (अ़लैहिस्सलातु वस्सलाम) से उनके साथियों ने कहा कि "हमारे लिए एक खुदा बना दे," तो आपने फरमाया कि "तुम जाहिल कौम हो।"	561
ईसाई सल्तनत का राजदूत हज़रत के पास आया और सजदा करना चाहा मगर आपने रोक दिया।	451	ज़िना (व्यभिचार) को अपने लिए हलाल करने की दरख्वास्त करने वाले को हुज़ूर (अ़लैहिस्सलातु वस्सलाम) ने हिकमत से मसला समझाया।	561
क़िबला का निर्धारण पहले दिन से ही है।	510	'क़लंदरिया' किन्हें कहा जाता है?	572
सजदा-ए-तहिया और तवाजद (वजद में आना) के बारे में एक बहस का विवरण जिसके लेखक मौलवी अब्दुल क़ादिर जौनपुरी थे और उन्होंने ही मुसन्निफ़ (लेखक) अ़लैहिर्रहमा की सेवा में इस्तफ़्ता (सवाल) भेजा।	523	एक महान विद्वान ने मनाही की हदीस को सही न समझते हुए बुधवार के दिन जानबूझकर नाखून काटे, तो तुरंत सफेद दाग (कोढ़) की बीमारी में मुब्तला हो गए; फिर स्वप्न में नबी करीम (सल्लल्लाहु तआ़ला अ़लैहि वसल्लम) के पवित्र हाथ की बरकत से चंगे हुए और तुरंत तौबा की।	574

عنوان صفحہ		عنوان صفحہ	
حضرت یحییٰ علیہ السلام نے حضرت عیسٰی علیہ الصلوٰۃ والسلام کو سجدہ کیا جب کہ دونوں ہی شکم مادر میں تھے۔	۴۱۷	صحابی کا پیشانی اقدس پر سجدہ حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کو سجدہ تحیہ نہ تھا بلکہ اللہ تعالٰی کے لئے سجدہ عبادت تھا البتہ حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی پیشانی اس وقت مسجد یعنی موضع سجود تھی۔	۵۵۰
صحابہ کرام نے خود حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام سے سجدہ تحیت کی اجازت مانگی تھی نہ کہ سجدہ عبادت کی۔	۴۳۴	حضرت سیدنا محبوب الٰہی رضی اللہ تعالٰی عنہ کی سماع کے حاضرین کو ہدایت کہ تالی کیسے بجائیں۔	۵۵۱
ائمہ و علماء نے رنگ برنگ کی چہل حدیثیں لکھی ہیں۔	۴۳۷	حضرت جعفر رضی اللہ تعالٰی عنہ نے حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے سامنے خوشی سے سرشار ہو کر رقص کیا اور آپ نے منع نہ فرمایا۔	۵۵۲
شام کے نصاریٰ اپنے پادریوں اور سرداروں کو سجدہ کرتے تھے۔	۴۴۸	حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا یہ فرمان سن کر کہ تم ہمارے مولیٰ ہو حضرت زید رضی اللہ تعالٰی عنہ والہانہ رقص کرنے لگے۔	۵۵۲

عنوان	صفحہ
حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے حضرت معاذ رضی اللہ تعالٰی عنہ کو سجدہ کرنے سے منع فرما دیا۔	۴۴۸
اہل یمن ایک دوسرے کو سجدہ کرتے تھے۔	۴۴۹
حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے سلمان فارسی کو سجدہ سے روک دیا۔	۴۵۰
سلطنت نصاریٰ کا سفیر حضرت کے پاس آیا سجدہ کرنا چاہا مگر آپ نے روک دیا۔	۴۵۱
تقرر قبلہ روز اول سے ہے۔	۵۱۰
سجدہ تحیہ اور تواجد کے بارے میں ایک مباحثہ کا حال جس کے مصنف مولوی عبدالقادر جونپوری تھے اور انھوں نے ہی مصنف علیہ الرحمہ کی خدمت میں استفتاء بھیجا۔	۵۲۳
حضرت جنید بغدادی رضی اللہ تعالٰی عنہ نے آخر عمر میں سماع ترک فرما دیا تھا کیونکہ گانیوالا کوئی اہل نہیں ملتا تھا۔	۵۵۶
حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام سے سجدہ عبادت کی درخواست کرنے والا شخص کون تھا۔	۵۶۱
حضرت موسٰی علیہ الصلوٰۃ والسلام سے ان کے اصحاب نے کہا کہ ہمیں ایک خدا بنا دے تو آپ نے فرمایا کہ تم جاہل قوم ہو۔	۵۶۱
زنا کو اپنے لئے حلال کرنے کی درخواست کرنے والے کو حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے حکمت سے مسئلہ سمجھایا۔	۵۶۱
قلندریہ کن کو کہا جاتا ہے۔	۵۷۲
ایک عالم کبیر نے حدیث ممانعت کو صحیح الاسناد نہ سمجھتے ہوئے بدھ کے روز ناخن دانستہ تراشے تو فورا برص میں مبتلا ہوئے پھر خواب میں نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے دست اقدس کی برکت سے شفا ہوئی اور فورا تائب ہوئے۔	۵۷۴

Fatawa Rizvia Volume 22

Page	Topic
584	The blessed beard of Amir al-Mu'minin Sayyiduna 'Uthman Ghani (may Allah be pleased with him).
585	The appearance and blessed beard of Sayyiduna Farooq-e-A'zam (may Allah be pleased with him).
585	The appearance and blessed beard of Sayyiduna Ghous-e-A'zam (may Allah be pleased with him).
585	Hadrat Ibn 'Umar (may Allah be pleased with him) used to hold his beard in his fist and trim whatever was extra.
592	Hadrat 'Uthman Ghani and Imam Hasan Mujtaba (may Allah be pleased with both) used to apply dye to their hair.
639	Since day one, the way of the Muslims has been to keep a beard.
639	The household of the Prophet, companions, imams, and the saints and scholars of every era, in fact, all Muslims of the best eras kept beards.
639	In the best eras, let alone removal, if someone's beard did
640	Ahnaf bin Qais and Qadi Shurayh did not naturally have beards, which they deeply regretted.
641	The blessed beard of Sayyiduna Ghous-e-A'zam (may Allah be pleased with him) was long and wide.
643	The cursed habit of shaving the beard originally belonged to the cursed Magians; the disbelievers learned it from them.
643	Some events regarding the conquest of non-Arab lands during the era of Farooq, the end of the Persian throne, the scattering of the Magians, and their influence on the Hindus of India.
643	Ibn Saba, the Jew, invented the Rafidite sect which gradually reached Iran, and under its guise, the Iranians invented 'Tabarra' against Hadrat Farooq-e-A'zam despite their claim to Islam.
643	Mention of the despicable traits of the Iranians.
644	The lion-like assault of the Islamic conquerors turned the faces of the Indian armies white; thousands were killed and hundreds of thousands were imprisoned.
644	

Page	Topic
	not naturally grow, they would express great regret.
640	How were the beards of Siddiq-e-Akbar, 'Uthman Ghani, and 'Ali Murtada (may Allah be pleased with them)?
640	Brief life accounts of Ahnaf bin Qais, who is among the senior reliable successors (Tabi'in).
640	Accounts and introduction of Qadi Shurayh.
647	Mention of some lowly traits of new Indian Muslims, among which is shaving the beard.
647	The prophetic edicts of guidance for the kings and the reaction of the kings.
647	The Holy Prophet (peace be upon him) did not like to look at those who shave their beards and grow their mustaches.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

पृष्ठ	विषय
584	अमीरुल मोमिनीन सैयदुना उस्मान गनी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की दाढ़ी मुबारक।
585	सैयदुना फ़ारूक़े आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) का हुलिया और दाढ़ी मुबारक।
585	सैयदुना ग़ौसे आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) का हुलिया और दाढ़ी मुबारक।
585	हज़रत इब्ने उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) दाढ़ी को मुट्ठी में लेते और अतिरिक्त को कम कर देते थे।
592	हज़रत उस्मान गनी और इमाम हसन मुज्तबा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) बालों को ख़िज़ाब (रंग) लगाया करते थे।
639	पहले दिन से ही मुसलमानों का रास्ता दाढ़ी रखना है।
639	अहले बैत, सहाबा, आइम्मा और हर सदी के औलिया और उलेमा, बल्कि ख़ैर के दौर के सभी मुसलमान दाढ़ी रखते थे।
639	ख़ैर के युगों में हटाना तो दूर, अगर जन्मजात किसी की दाढ़ी
640	अह़नफ़ बिन क़ैस और क़ाज़ी शुरैह़ की जन्मजात दाढ़ी नहीं थी, जिस पर वे बहुत अफ़सोस करते थे।
641	हुज़ूर सैयदुना ग़ौसे आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) की रिश मुबारक (दाढ़ी) लंबी और चौड़ी थी।
643	दाढ़ी मुंडवाने की शापित आदत वास्तव में शापित मजूसियों (अग्निपूजकों) की थी, जिसे काफ़िरों ने उनसे सीखा।
643	दौर-ए-फ़ारूक़ी में अजम (ग़ैर-अरब) की विजय, किसरा के तख़्त के अंत और मजूसियों के बिखरने की कुछ घटनाएं और हिंद के हिंदुओं पर उनके प्रभाव।
643	इब्ने सबा यहूदी ने रफ़्ज़ मज़हब का आविष्कार किया जो धीरे-धीरे ईरान तक पहुँचा और उसकी आड़ में ईरानियों ने इस्लाम के दावे के बावजूद हज़रत फ़ारूक़े आज़म पर 'तबर्रा' का आविष्कार किया।
643	ईरानियों के घृणित गुणों का उल्लेख।
644	इस्लामी विजेताओं के शेर जैसे हमले ने हिंद की सेनाओं के चेहरे सफ़ेद कर दिए; हज़ारों मारे गए और लाखों कैद किए गए।
644	नव-मुस्लिम भारतीयों के कुछ नीच लक्षणों का उल्लेख जिनमें दाढ़ी मुंडवाना भी शामिल है।

पृष्ठ	विषय
	नहीं निकलती तो वह बहुत अफसोस जताता था।
640	सिद्दीक़-ए-अकबर, उस्मान गनी और अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की दाढ़ियां कैसी थीं?
640	अह़नफ़ बिन क़ैस, जो बड़े भरोसेमंद ताबईन में से हैं, के संक्षिप्त जीवन वृत्तांत।
640	क़ाज़ी शुरैह के हालात और परिचय।
647	सुल्तानों के नाम हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) के हिदायत भरे फरमान और सुल्तानों की प्रतिक्रिया।
647	हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) ने दाढ़ी मुंडवाने और मूंछें बढ़ाने वालों को देखना पसंद नहीं फरमाया।

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۵۸۴	امیر المومنین سیدنا عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی داڑھی مبارک۔	۶۴۰	احنف بن قیس اور قاضی شریح کی داڑھی خلقتاً نہیں تھی جس پر وہ بہت افسوس کرتے۔
۵۸۵	سیدنا فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا حلیہ اور داڑھی مبارک۔	۶۴۱	حضور سید نا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی ریش مبارک دراز اور چوڑی تھی۔
۵۸۵	سید نا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا حلیہ اور داڑھی مبارک۔	۶۴۳	داڑھی منڈانے کی خصلت ملعونہ اصل میں مجوسی ملاعنہ کی تھی ان سے کفار نے سیکھی۔
۵۸۵	حضرت ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ داڑھی کو مشت میں لیتے اور زائد کو کم کر دیتے۔	۶۴۳	دور فاروقی میں عجم کے فتح ہونے، تخت کسریٰ کے ختم اور مجوسیوں کے منتشر ہونے کے کچھ واقعات اور ہنود ہند پر ان کے اثرات۔
۵۹۲	حضرت عثمان غنی اور امام حسن مجتبیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہما بالوں کو خضاب لگایا کرتے تھے۔	۶۴۳	ابن سبا یہودی نے مذہب رفض ایجاد کیا جو شدہ شدہ ایران تک پہنچا اور اس کی آڑ میں ایرانیوں نے حضرت فاروق اعظم پر دعوی اسلام کے باوجود تبرا ایجاد کیا۔
۶۳۹		۶۴۳	ایرانیوں کی خصائلِ ذمیمہ کا تذکرہ۔

صفحہ	عنوان
	روز اول سے مسلمانوں کی راہ داڑھی رکھنی ہے۔
۶۳۹	اہلِ بیت، صحابہ ائمہ اور ہر قرون کے اولیاء امت وعلماء ملت بلکہ قرونِ خیر کے تمام مسلمان داڑھی رکھتے تھے۔
۶۳۹	قرونِ خیر میں ازالہ تو ازالہ اگر خلقتاً کسی کی داڑھی نہ نکلتی تو سخت تاسف کا اظہار کرتا۔
۶۴۰	صدیق اکبر عثمان غنی اور علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی داڑھیاں کیسی تھیں۔
۶۴۰	احنف بن قیس کہ اکابر ثقات تابعین میں سے ہیں کے مختصر احوالِ زندگی۔
۶۴۰	قاضی شریح کے احوال و تعارف۔

صفحہ	عنوان
۶۴۴	اسلامی فاتحوں کی شیرانہ تاخت نے سپاہانِ ہند کے منہ سپید کر دیئے ہزاروں مارے لاکھوں قید کئے۔
۶۴۴	نو مسلم ہندوستانیوں کے کچھ خصائل رذیلہ کا تذکرہ جن میں داڑھی منڈانا بھی ہے۔
۶۴۷	حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے فرامینِ ہدایت بنام سلاطین اور سلاطین کا رد عمل۔
۶۴۷	داڑھی منڈانے اور مونچھیں بڑھانے والوں کو حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے دیکھنا پسند نہ فرمایا۔

Fatawa Razawiya - Volume 22

Page	Subject Index Entry	Ref No.	Subject Index Entry	Page
203	Hazrat Umar Farooq-e-Azam (R.A.) and Qazi Abdur Rehman Ibn Abi Laila rejected the testimony of a beardless person.	651	One who publicly violates the covering of private parts (Satr) is a sinner and cursed.	203
203	Introduction of Abdur Rehman Ibn Abi Laila.	651	Three persons will not enter Paradise: a cuckold (dayyous), a woman who adopts masculine appearance, and a drunkard.	209
210	Umar bin Abdul Aziz rejected the testimony of one who plucks their beard.	651	One who is disobedient to parents will not enter Paradise.	210
210	Trimming the beard was the practice of Persians; now it's the emblem of many disbelievers.	652	Those who keep friendship with immoral women and cuckold men will be raised with them on the Day of Judgment.	210
213	The Qalandariya sect has no part in religion.	653	Paradise is forbidden for every foul-mouthed person.	213
217	The ancient national, civil, and religious habit of Arabs was to keep a beard; they considered its absence a severe defect.	655	Brother-in-law (husband's elder/ younger brother), sister's husband, uncles, cousins – all are strangers (non-mahram) to a woman.	217
217	An amazing incident of Imam Ibn al-Haj Makki (R.A.) regarding cutting nails on Wednesday.	686	Brother-in-law (husband's brother) is called 'death' in Hadith.	217
217	Hazrat Ali Murtaza's (R.A.) blessed habit was to shave his head.	690	Warnings for a woman who upsets her husband.	217
217	The length of the blessed beards of Hazrat Ali and Hazrat Usman (R.A.).	692	Those who incite a woman against her husband are beloved of Satan.	217

Exhortation and Intimidation (Targheeb-o-Tarheeb) 244 | Wearing silk is forbidden for men; severe warnings are mentioned in Hadith. | 155 | Paradise is forbidden for a cuckold (dayyous). | 244 244 | Severe warning in Hadith for a man who lets his clothes hang below the ankles out of vanity and pride. | 164 | Severe warnings for those who practice masturbation and the way to avoid this sin. | 244 273 | Three detested and cursed individuals. | 167 | Hadiths describing the encouragement and virtues of shaking hands (musafaha). | 273 273 | Masturbation is an impure and forbidden act; it is cursed in Hadith. | 202 | Hadith of Huzaifa bin al-Yaman (R.A.). | 273 274 | | | Hadith of Salman Farsi (R.A.). | 274

फ़तावा रज़विया - जिल्द 22

पृष्ठ	विषय सूची	संदर्भ	विषय सूची	पृष्ठ
203	हज़रत उमर फ़ारूक़-ए-आज़म (र.अ.) और क़ाज़ी अब्दुर रहमान इब्ने अबी लैला ने बिना दाढ़ी वाले की गवाही को रद्द कर दिया।	651	खुलेआम सतर (शर्मगाह) का उल्लंघन करने वाला फासिक और शापित है।	203
203	अब्दुर रहमान इब्ने अबी लैला का परिचय।	651	तीन व्यक्ति जन्नत में नहीं जाएंगे: दय्यूष (निर्लज्ज पति), मर्दों जैसा रूप बनाने वाली औरत और शराबी।	209
210	उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ ने दाढ़ी चोंटने वाले की गवाही को खारिज कर दिया।	651	माता-पिता का नाफ़रमान जन्नत में नहीं जाएगा।	210
210	दाढ़ी तराशना पारसियों का काम था, अब यह बहुत से काफ़िरों का प्रतीक है।	652	बदकार औरतों और दय्यूष मर्दों से दोस्ती रखने वाले क़यामत के दिन उन्हीं के साथ उठाए जाएंगे।	210
213	कलंदरिया संप्रदाय का धर्म में कोई हिस्सा नहीं है।	653	जन्नत हर अभद्र भाषा बोलने वाले पर हराम है।	213
217	अरबों की प्राचीन राष्ट्रीय, नागरिक और धार्मिक आदत दाढ़ी रखना ही थी; वे इसके न होने को एक बड़ा दोष मानते थे।	655	जेठ, देवर, बहनोई, फूफा, खालू, चचेरे, ममेरे भाई, सब औरत के लिए अजनबी (ग़ैर-महरम) हैं।	217
217	बुधवार के दिन नाखून काटने के संबंध में इमाम इब्न अल-हज मक्की (र.अ.) की एक अद्भुत घटना।	686	हदीस में देवर को 'मौत' कहा गया है।	217
217	हज़रत अली मुर्तज़ा (र.अ.) की मुबारक आदत सर मुंडाने की थी।	690	पति को नाराज़ करने वाली औरत के लिए चेतावनियाँ।	217
217	हज़रत अली और हज़रत उस्मान (र.अ.) की मुबारक दाढ़ी की लंबाई।	692	औरत को उसके पति के ख़िलाफ़ भड़काने वाले शैतान के प्यारे हैं।	217

तरग़ीब ओ तरहीब (प्रोत्साहन और डराना) 244 | रेशमी कपड़ा पहनना पुरुषों के लिए हराम है, हदीस में इस पर कड़ी चेतावनियाँ दी गई हैं। | 155 | दय्यूष पर जन्नत हराम है। | 244 244 | गर्व और घमंड के कारण टखनों से नीचे कपड़ा लटकाने वाले पुरुष के लिए हदीस में सख्त चेतावनी है। | 164 | हस्तमैथुन करने वालों के लिए कड़ी चेतावनियाँ और इस पाप से बचने का तरीका। | 244 273 | तीन घृणित और क्रोधित व्यक्ति। | 167 | वे हदीसें जिनमें मुसाफ़ा (हाथ मिलाना) का प्रोत्साहन और उसके गुणों का वर्णन है। | 273 273 | हस्तमैथुन एक अशुद्ध और हराम कार्य है, हदीस में इस पर लानत भेजी गई है। | 202 | हदीस हुज़ैफ़ा बिन अल-यमान (र.अ.)। | 273 274 | | | हदीस सलमान फ़ारसी (र.अ.)। | 274

صفحہ	مضمون	نمبر شمار	مضمون	صفحہ
	حضرت عمر فاروق اعظم رضی اللہ		سر عام ستر عورت کی خلاف	
۲۰۳	تعالی عنہ اور قاضی عبدالرحمن ابن ابی لیلی نے بے داڑھی کی گواہی رد کردی۔	۶۵۱	ورزی کرنیوالے فاسق فاجر و لعنتی ہے۔	۲۰۳
۲۰۳	عبدالرحمن ابن ابی لیلی کا تعارف۔	۶۵۱	تین شخص جنت میں نہ جائیں گے دیوث، مردانی وضع بنانے والی عورت اور شرابی۔	۲۰۹
۲۱۰	عمر بن عبدالعزیز نے داڑھی چننے والے کی شہادت مسترد کردی۔	۶۵۱	والدین کا نافرمان جنت میں نہیں جائے گا۔	۲۱۰
۲۱۰	داڑھی تراشنا پارسیوں کا کام تھا اب تو بہت سے کفار کا شعار ہے۔	۶۵۲	بدکار عورتوں اور دیوث مردوں سے دوستی رکھنے والے قیامت میں انہی کے ساتھ اٹھیں گے۔	۲۱۰
۲۱۳	قلندریہ فرقے کا دین میں کوئی حصہ نہیں۔	۶۵۳	جنت ہر فحش بکنے والے پر حرام ہے۔	۲۱۳
۲۱۷		۶۵۵		۲۱۷

صفحہ مضمون	نمبر شمار	مضمون	صفحہ
عرب کی قدیم قومی و ملکی و مذہبی عادت داڑھی رکھنا ہی ہے وہ اس کے نہ ہونے کو سخت عیب جانتے تھے۔		جیٹھ، دیور، بہنوئی، پھوپھا، خالو، چچا زاد، ماموں زاد، خالہ زاد، سب عورت کے لئے اجنبی ہیں۔	
امام ابن الحاج مکی علیہ الرحمتہ کے بدھ کے روز ناخن تراشنے کا عجیب واقعہ۔	۶۸۶	دیور کو حدیث میں موت کہا گیا۔	۲۱۷
حضرت علی مرتضی رضی اللہ تعالی عنہ کی عادت کریمہ سر کا حلق تھی۔	۶۹۰	شوہر کو ناراض کرنے والی عورت کے لئے وعیدات،	۲۱۷
حضرت علی و حضرت عثمان رضی اللہ تعالی عنہما کی داڑھی مبارک کی مقدار۔	۶۹۲	عورت کو شوہر کے خلاف بھڑکانے والے شیطان کے پیارے ہیں۔	۲۱۷

ترغیب و ترھیب ۲۴۴ | ریشمی کپڑا پہننا مرد کو حرام ہے حدیث میں اس پر شدید وعیدیں وارد ہیں۔ | ۱۵۵ | دیوث پر جنت حرام ہے۔ | ۲۴۴ ۲۴۴ | بطور عجب و تکبر ٹخنوں سے کپڑا نیچے لٹکانے والے مرد کے لئے حدیث میں سخت وعید۔ | ۱۶۴ | مشت زنی کرنیوالے کے لئے وعیدات شدید ہ اور اس گناہ سے بچنے کا طریقہ۔ | ۲۴۴ ۲۷۳ | تین مبغوض و مغضوب اشخاص۔ | ۱۶۷ | وہ احادیث جن میں مصافحہ کی ترغیب اور اس کے فضائل کا بیان ہے۔ | ۲۷۳ ۲۷۳ | مشت زنی فعل ناپاک و حرام ہے حدیث میں اس پر لعنت آئی ہے۔ | ۲۰۲ | حدیث حذیفہ بن الیمان رضی اللہ تعالی عنہ۔ | ۲۷۳ ۲۷۴ | | | حدیث سلمان فارسی رضی اللہ تعالی عنہ۔ | ۲۷۴

Fatawa Razawiya Volume 22

[Index Table] Right Column Content: - Hadith of Anas (Radi Allahu Anhu). Page 274 - Hadith of Bara bin Azib (Radi Allahu Anhu) No. 1. Page 274 - Hadith of Bara bin Azib (Radi Allahu Anhu) No. 2. Page 274 - The summary of the Hadiths is that when one Muslim meets another Muslim and shakes hands, the sins of both fall away like leaves from a tree, and Allah Almighty accepts their prayers. Page 274 - Example of Tarib. Page 275 - Whoever assists in the killing of a believer by saying even half a word, he will meet Allah Almighty in such a state that it will be written on his forehead "Desperate of Allah's mercy". Page 275 - Reward for a Muslim who spends even a date or a morsel in the way of Allah Almighty. Page 275 - Shaking hands is a matter of social conduct through which the intention is to increase mutual affection among Muslims and to express intimacy and love at the time of meeting. Page 306 - Shaking hands with one another removes grudges from hearts. Page 306 - Severe warning in Hadith against seeking fame. Page 313 - It is forbidden to kiss the hands of worldly people. Page 338 - One who does not recognize the rights of the descendants of the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him), the Ansar, and the Arabs is not free from three defects. Page 420 - Prostration of greeting is so strictly forbidden that it resembles disbelief. Page 437

Left Column Content: - Prostration of greeting to other than God is worse than drinking alcohol and eating pork. Page 466 - Cunningness in religion is unbecoming of a Muslim. Page 501 - Avoid suspicion, for indeed some suspicion is a sin. (Verse) Page 503 - It is in a Hadith that a person says something and does not think there is any evil in it, but because of it, he descends seventy years' journey into Hell. Page 504 - Who is a greater liar than the one whom the Holy Quran belies. Page 513 - To say about the noble Sufis that their words and actions have no weight is a very harsh thing. Page 559 - Leaving the Sunnah of the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him) and adopting the customs of polytheists and Magians is not the work of a Muslim. Page 572 - It is prohibited to dye/tie the beard for reasons other than Jihad, and there is a severe warning in Hadith about it. Page 573 - Those who deny the obligation of the beard are not blind in their eyes, but in their hearts. Page 628 - A curse on certain women is reported in Hadith. Page 629 - Early scholars used to count shaving and trimming of beards among the signs of the Day of Judgment. Page 639 - Committing a sin and not considering it a sin and evil is the wretchedness of the soul. Page 639

फतावा रज़विया जिल्द २२

[अनुक्रमणिका सारिणी] दायां कॉलम विषय-वस्तु: - हदीस अनस रज़ी अल्लाहु तआला अन्हु। पृष्ठ २७४ - हदीस बरा बिन आज़िब रज़ी अल्लाहु तआला अन्हु नंबर १। पृष्ठ २७४ - हदीस बरा बिन आज़िब रज़ी अल्लाहु तआला अन्हु नंबर २। पृष्ठ २७४ - हदीसों का सारांश यह है कि जब एक मुसलमान दूसरे मुसलमान से मिलता है और मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) करता है, तो दोनों के गुनाह पेड़ के पत्तों की तरह झड़ जाते हैं और अल्लाह तआला उनकी दुआ कुबूल फरमाता है। पृष्ठ २७४ - तरीब का उदाहरण। पृष्ठ २७५ - जो किसी मोमिन के कत्ल पर आधा शब्द कहकर मदद करे, वह अल्लाह तआला से इस हाल में मिलेगा कि उसके माथे पर लिखा होगा "अल्लाह की रहमत से नाउम्मीद"। पृष्ठ २७५ - अल्लाह तआला की राह में एक छुआरा या एक निवाला खर्च करने वाले मुसलमान का सवाब और प्रतिफल। पृष्ठ २७५ - मुसाफ़हा सामाजिक व्यवहार का एक मामला है जिसका उद्देश्य मुसलमानों के बीच आपसी प्रेम बढ़ाना और मिलते समय आत्मीयता और प्यार का इज़हार करना है। पृष्ठ ३०६ - आपस में मुसाफ़हा करने से दिलों से कीना (द्वेष) निकल जाता है। पृष्ठ ३०६ - हदीस में शोहरत पसंदी (प्रसिद्धि की चाह) पर कड़ी चेतावनी। पृष्ठ ३१३ - दुनियादारों के हाथ चूमना मना है। पृष्ठ ३३८ - रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की संतान, अंसार और अरब का हक न पहचानने वाला तीन दोषों से मुक्त नहीं। पृष्ठ ४२० - सजदा-ए-तहित (अभिवादन का सिजदा) इतना सख्त हराम है कि कुफ्र के समान है। पृष्ठ ४३७

बायां कॉलम विषय-वस्तु: - गैर-खुदा को सजदा-ए-तहित शराब पीने और सुअर का मांस खाने से भी बदतर है। पृष्ठ ४६६ - दीन में चालाकियाँ मुसलमान को शोभा नहीं देतीं। पृष्ठ ५०१ - बदगुमानी (संदेह) से बचो, कुछ संदेह पाप हैं। (आयत) पृष्ठ ५०३ - हदीस में है कि कोई व्यक्ति एक बात कहता है और उसमें कोई बुराई नहीं समझता, लेकिन उसके कारण वह सत्तर साल की दूरी तक जहन्नुम में गिर जाता है। पृष्ठ ५०४ - उससे बड़ा झूठा कौन जिसे कुरान मजीद झुठला दे। पृष्ठ ५१३ - सूफी संतों के बारे में यह कहना कि उनके कथन और कर्म का कोई मूल्य नहीं है, बहुत कठोर बात है। पृष्ठ ५५९ - रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की सुन्नत को छोड़ना और मुशरिकों और मजूसीयों (अग्निपूजकों) की रस्म अपनाना मुसलमान का काम नहीं। पृष्ठ ५७२ - दाढ़ी को जिहाद के अलावा किसी अन्य उद्देश्य के लिए चढ़ाना (रंगना/बाँधना) मना है और इस पर हदीस में कड़ी चेतावनी है। पृष्ठ ५७३ - दाढ़ी की अनिवार्यता का इनकार करने वाले आँखों के नहीं बल्कि दिल के अंधे हैं। पृष्ठ ६२८ - हदीस में कुछ महिलाओं पर लानत (अभिशाप) का उल्लेख है। पृष्ठ ६२९ - प्राचीन विद्वान दाढ़ी

मुंडवाने और कतरवाने को कयामत की निशानियों में गिनते थे। पृष्ठ ६३९ - गुनाह करके उसे गुनाह और बुरा न समझना नफ्स (आत्मा) की बदकिस्मती है। पृष्ठ ६३९

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

[فہرست مضامین] دایاں کالم: - حدیث انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ ۲۷۴ - حدیث براء بن عازب رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمبر ۱۔ ۲۷۴ - حدیث براء بن عازب رضی اللہ تعالیٰ عنہ نمبر ۲۔ ۲۷۴ - خلاصہ احادیث یہ ہے کہ جب ایک مسلمان دوسرے مسلمان سے ملتا ہے اور مصافحہ کرتا ہے تو دونوں کے گناہ درخت کے پتوں کی طرح جھڑتے ہیں اور اللہ تعالیٰ ان کی دعا قبول فرماتا ہے۔ ۲۷۴ - تریب کی مثال۔ ۲۷۵ - جو کسی مومن کے قتل پر آدھی بات کہہ کر اعانت کرے وہ اللہ تعالیٰ کو اس حال میں ملے گا کہ اس کی پیشانی پر لکھا ہو گا "خدا کی رحمت سے نا امید" ۲۷۵ - اللہ تعالیٰ کی راہ میں ایک چھوہارا یا ایک نوالہ خرچ کرنے والے مسلمان کا اجر و ثواب۔ ۲۷۵ - مصافحہ امور معاشرت سے ایک امر ہے جس سے مقصود باہم مسلمانوں میں ازدیادِ الفت اور ملتے وقت اظہارِ انس و محبت ہے۔ ۳۰۶ - آپس میں مصافحہ کرنے سے دلوں سے کینے نکل جاتے ہیں۔ ۳۰۶ - حدیث میں شہرت پسندی پر وعید شدید۔ ۳۱۳ - دنیا دار کے ہاتھ چومنا منع ہے۔ ۳۳۸ - اولاد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم، انصار اور عرب کا حق نہ پہچاننے والا تین علتوں سے خالی نہیں۔ ۴۲۰ - سجدہ تحیت ایسا سخت حرام ہے کہ مشابہ کفر ہے۔ ۴۳۷

بایاں کالم: - غیر خدا کو سجدہ تحیہ شراب پینے اور سور کھانے سے بدتر ہے۔ ۴۶۶ - دین میں چالاکیاں مسلمان کو نازیبا ہیں۔ ۵۰۱ - بدگمانی سے بچو کچھ گمان گناہ ہیں۔ (آیۃ) ۵۰۳ - حدیث میں ہے کہ کوئی شخص ایک بات کہتا ہے اور اس میں کوئی برائی نہیں سمجھتا اس کے سبب ستر برس کی راہ جہنم میں اتر جاتا ہے۔ ۵۰۴ - اس سے بڑھ کر جھوٹا کون جسے قرآن مجید جھٹلائے۔ ۵۱۳ - صوفیائے کرام کے بارے میں یہ کہنا کہ ان کے قول و فعل کی کوئی وقعت نہیں بہت سخت بات ہے۔ ۵۵۹ - سنت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو چھوڑنا اور مشرکین و مجوس کی

رسم اختیار کرنا مسلمان کا کام نہیں۔ ۵۷۲ - داڑھی غیر جہاد میں چڑھانا ممنوع ہے اور اس پر حدیث سے وعید شدید۔ ۵۷۳ - داڑھی کے وجوب کے منکرین آنکھوں کے نہیں بلکہ دل کے اندھے ہیں۔ ۶۲۸ - حدیث میں بعض عورتوں پر لعنت منقول ہے۔ ۶۲۹ - داڑھیاں منڈانے اور کتروانے کو علماء متقدمین علاماتِ قیامت سے شمار کرتے تھے۔ ۶۳۹ - گناہ کر کے اسے گناہ و قبیح نہ سمجھنا شامت نفس ہے۔ ۶۳۹

Volume 22 Fatawa Razawiyya

Page	Subject
670	Third Argument: Shaving or trimming the beard is an imitation of the disbelievers' hallmarks and it is forbidden (haram).
671	There are three types of people who are the greatest enemies of Allah Almighty.
671	Noble Hadiths containing severe warnings for those who abandon the Sunnah.
678	Growing hair longer than the shoulders, as is the custom of ignorant Sufis today, is forbidden (haram). It has been cursed in the Hadith.
691	One should not have Milad recited by those who trim, shave, or dye their beards.
	Customs, Traditions, Culture and Civilization
240	On the last Wednesday of the month of Safar, it is forbidden and a severe trial (fitna) for women to go out of the city as if on a journey and offer food (Niyaz) at graves.
240	
643	There is no doubt that shaving or trimming the beard is a characteristic of disbelievers.
644	Inevitably, one will find those accustomed to the habit of shaving their beards in several states.
648	On the Day of Judgment, there is no refuge for those unfortunate souls from whom the Prophet (peace and blessings be upon him) will turn away.
651	Those who trim their beards are utterly unfortunate.
653	How absurd is the intellect of those who grew their mustaches and shortened their beards, for they have changed their original creation.
654	Shaving the beard is prohibited as it is a habit of the disbelievers.
659	Just as 'hair-cropped' is an insult for a woman, 'beard-shaver' is similarly an insult for a man.
660	

Page	Subject
	The 'last Wednesday' celebration is purely without basis.
245	What is the ruling on the practice where mahram and non-mahram women rub turmeric paste (ubtan) on an adult groom's body?
245	Sharia has not established any relationship of joking between men and women; this is a satanic and Hindu custom.
308	In non-Arab lands, using words other than 'Marhaba' at the time of meeting is not an innovation (bid'at) or against the Sunnah. For example, in Persian, 'Khush Amadeed' is said and in India 'Aaiye Aaiye Tashreef Laiye'.
669	The curse of Allah Almighty, the angels, and all children of Adam is upon whoever mutilates any living being.
669	Three types of people will never enter Paradise.
669	Four types of people are under the wrath of Allah Almighty morning and evening.
669	Allah Almighty has sent curses from above the Throne in this world and the hereafter on four types of individuals, and the angels have said 'Ameen'.

जिल्द 22 फ़तावा रज़विया

पृष्ठ	विषय
670	तीसरा तर्क दाढ़ी मुंडवाना या कटवाना काफ़िरों की पहचान में उनकी नकल करना है और यह हराम है।
671	अल्लाह तआला के सबसे बड़े दुश्मन तीन व्यक्ति हैं।
671	सुन्नत छोड़ने वालों के लिए गंभीर चेतावनी वाली हदीसें।
678	बालों को कंधों से ज़्यादा बढ़ाना, जैसा कि आजकल के जाहिल सूफ़ियों का तरीका है, हराम है। हदीस में इस पर लानत आई है।
691	दाढ़ी कटवाने, मुंडवाने और चढ़ाने वालों से मीलाद नहीं पढ़वाना चाहिए।
	रस्म-ओ-रिवाज़ और तहज़ीब-ओ-तमद्दुन
240	सफ़र के महीने के आख़िरी बुधवार को महिलाओं का सफ़र के तौर पर शहर से बाहर जाना और कब्रों पर नियाज़ आदि दिलाना वर्जित और सख्त फ़ितना है।
240	'आख़िरी बुधवार' का आयोजन पूर्णतः निराधार है।
643	इसमें कोई संदेह नहीं कि दाढ़ी मुंडवाना या कटवाना काफ़िरों की आदत है।
644	लाज़िम है कि दाढ़ी मुंडवाने की आदत वालों को कुछ हालतों से खाली न पाएंगे।
648	क़यामत के दिन जिन बदनसीबों से हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मुँह मोड़ लेंगे, उनका कहीं ठिकाना नहीं।
651	दाढ़ी काटने वाले कोरे बदनसीब हैं।
653	उन लोगों की बुद्धि कितनी ओछी है जिन्होंने मूंछें बढ़ाईं और दाढ़ियाँ छोटी कीं, क्योंकि उन्होंने अपनी मूल प्रकृति को ही बदल दिया।
654	दाढ़ी मूंडना वर्जित है क्योंकि यह काफ़िरों की आदत है।
659	जैसे औरत के लिए 'बाल कटी' (गैसू-बरीदा) एक गाली है, वैसे ही मर्द के लिए 'दाढ़ी-मुंडा'।
660	

पृष्ठ	विषय
245	बालिग दूल्हे के बदन पर महरम और ना-महरम औरतें उबटन मला करती हैं, यह अमल कैसा है?
245	शरीयत ने मर्द और औरत के बीच मज़ाक का कोई रिश्ता नहीं रखा है; यह शैतानी और हिंदुस्तानी रस्म है।
308	गैर-अरब देशों में मुलाकात के समय 'मरहबा' की जगह दूसरे शब्द बोलना बिदअत या सुन्नत के खिलाफ नहीं है, जैसे फारसी में 'खुश आमदीद' और भारत में 'आइये आइये तशरीफ़ लाइये' कहा जाता है।
669	जो किसी जानदार का मुसला (अंग-भंग) करे, उस पर अल्लाह तआला, फरिश्तों और तमाम इंसानों की लानत।
669	तीन व्यक्ति जन्नत में कभी नहीं जाएंगे।
669	चार व्यक्ति सुबह और शाम अल्लाह तआला के गज़ब में होते हैं।
669	चार व्यक्तियों पर अल्लाह तआला ने अर्श के ऊपर से दुनिया और आख़िरत में लानत भेजी और फरिश्तों ने 'आमीन' कहा।

صفحہ	مضمون
۶۷۰	دلیل سوم: داڑھی منڈانا کتروانا کفار سے ان کے شعار میں تشبہ ہے اور وہ حرام ہے۔
۶۷۱	اللہ تعالیٰ کے سب سے زیادہ دشمن تین شخص ہیں۔
۶۷۱	تارک سنت کے لئے وعید شدید پر مشتمل احادیث کریمہ۔
۶۷۸	سر کے بال مونڈھوں سے زیادہ بڑھا لینا جیسا کہ آج کل جاہل صوفیوں کا طریقہ ہے حرام ہے۔ اس پر حدیث میں لعنت آئی ہے۔
۶۹۱	داڑھی کتروانے، منڈانے اور چڑھانے والوں سے میلاد پڑھوانا نہیں چاہئے۔
۶۴۳	شک نہیں کہ داڑھی منڈانا کتروانا خصلتِ کفار ہے۔
۶۴۴	لاجرم داڑھی منڈانے کی خصلت کے عادیوں کو چند حال سے خالی نہ پائے گا۔
۶۴۸	قیامت میں جن بد نصیبوں سے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے اعراض فرمایا ان کا ٹھکانا کہیں نہیں۔
۶۵۱	داڑھیاں کترنے والے نرے بد نصیب ہیں۔
۶۵۳	کس قدر پوچ عقل ہے ان لوگوں کی جنھوں نے مونچھیں بڑھائیں اور داڑھیاں پست کیں کیونکہ انھوں نے اپنی اصل خلقت ہی بدل دی۔

صفحہ	مضمون
	رسم و رواج اور تہذیب و تمدن
۲۴۰	ماہ صفر کے آخری چہار شنبہ کو عورتوں کا بطور سفر شہر سے باہر جانا اور قبروں پر نیاز وغیرہ دلانا ممنوع اور سخت فتنہ ہے۔
۲۴۰	چہار شنبہ محض بے اصل ہے۔
۲۴۵	بالغ دولہا کے بدن پر محرم و نامحرم عورتیں ابٹن ملا کرتی ہیں یہ عمل کیسا ہے۔
۲۴۵	شریعت نے مرد و عورت میں مذاق کا کوئی رشتہ نہیں رکھا یہ شیطانی و ہندوانی رسم ہے۔
۳۰۸	بلاد عجمہ میں بوقت ملاقات مرحبا کی جگہ دیگر کلمات بولنا بدعت و خلاف سنت نہیں، مثلاً فارسی میں کہا جاتا ہے "خوش آمدید" اور ہندوستان میں "آئیے آئیے تشریف لائیے"۔

صفحہ	مضمون
۶۵۴	داڑھی مونڈنا ممنوع ہے کہ یہ کافروں کی عادت ہے۔
۶۵۹	جیسے عورت کے حق میں گیسو بریدہ گالی ہے یو نہی مرد کے حق میں داڑھی منڈا۔
۶۶۰	جو کسی جاندار کو مثلہ کرے اس پر اللہ تعالیٰ و ملائکہ و بنی آدم سب کی لعنت۔
۶۶۹	تین شخص جنت میں کبھی نہ جائیں گے۔
۶۶۹	چار شخص صبح و شام اللہ تعالیٰ کے غضب میں ہوتے ہیں۔
۶۶۹	چار اشخاص پر اللہ تعالیٰ نے بالائے عرش سے دنیا و آخرت میں لعنت بھیجی اور فرشتوں نے آمین کہی۔

Fatawa Razawiya, Volume 22

- 308: Shaking hands was a custom of the people of Yemen; Islamic Law established this custom in accordance with its objective, i.e., bringing Muslims together. | 207: When can a woman go to a perfect gnostic without her husband's permission to gain the honor of discipleship and learn religion and the path of Sufism, and when can she not?
- 308: Salutation (Salam) of Jews and Christians. | 237: A Pir who accepts prostitutes as disciples without repentance and does not instruct them to abandon obscenity is a transgressor (fasiq); pledging allegiance (bai'at) at his hand is impermissible.
- 309: The words currently prevalent among the common people of India instead of 'Assalamu Alaikum' are impermissible. | 239: How is it for women to go to a Pir's place without purdah (veil) or for a Pir to call women to himself?
- 310: When the purpose of shaking hands is to express love, then the addition of the second hand, which is not at all contrary to it but rather supportive and reinforcing according to local custom, cannot be prohibited at all. | 250: A Pir who sits among women, holds a circle, and gives such attention that they start jumping, dancing, and raising their voices is guilty of violating Islamic Law and immodesty; one should not pledge allegiance to him.
- 311: Treat people in the way they are accustomed to. | 339: It is permissible for a Pir not to prevent disciples from kissing his hands and feet.
- 311: Whatever matter is prevalent among people, as long as a clear prohibition has not been issued against it, it should never be opposed. | Logic
- 312: In a matter where there is no prohibition from Islamic Law and it became a practice after the first century, it is good to please people by complying with it, even if it is an innovation (Bid'at). | 387: Voluntary action cannot be avoided due to the substance of affirmation for some benefit.
- 313: Opposing the prevalent ways of the people to make oneself famous is religiously disliked (Makruh) and undesirable. | Sufism
- 333: The words and methods that people have themselves invented for salutation and its reply have two forms, and in both forms, it does not count as a reply to the salutation. | 394: The ranks of the beloved of God are different, and their states vary in the bestowal of blessings.

Etiquettes of Pir and Murid

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

- 308: यमन के लोगों में हाथ मिलाने का रिवाज था; शरीयत ने इस रस्म को अपने मक़सद यानी मुसलमानों के बीच मेल-मिलाप के अनुकूल पाकर बरकरार रखा। | 207: एक महिला कब अपने पति की अनुमति के बिना किसी पूर्ण ज्ञानी (आरिफ़-ए-कामिल) से बैअत का सम्मान प्राप्त करने और धर्म का ज्ञान व सूफीवाद का मार्ग सीखने जा सकती है और कब नहीं?
- 308: यहूदियों और ईसाइयों का सलाम। | 237: वेश्याओं को बिना तौबा के मुरीद बनाने वाला और उन्हें अश्लीलता छोड़ने की शिक्षा न देने वाला पीर फ़ासिक़ (अधर्मी) है; उसके हाथ पर बैअत करना नाजायज़ है।
- 309: भारत के आम लोगों में आज-कल 'अस्सलाम-ओ-अलैकुम' की जगह जो शब्द प्रचलित हैं, वे नाजायज़ हैं। | 239: महिलाओं का बिना पर्दे के पीर के पास जाना या पीर का महिलाओं को अपने पास बुलाना कैसा है।
- 310: जब मुसाफ़हा (हाथ मिलाने) का उद्देश्य प्रेम व्यक्त करना है, तो दूसरे हाथ की अधिकता जो कि इसके बिल्कुल भी विपरीत नहीं है बल्कि स्थानीय रीति-रिवाजों के अनुसार सहायक और पुष्ट करने वाली है, उसे कतई मना नहीं किया जा सकता। | 250: जो पीर महिलाओं के बीच बैठकर हलक़ा (घेरा) बनाए और ऐसी तवज्जो दे कि वे उछलने-कूदने लगें और आवाज़ें बुलंद करने लगें, वह शरीयत के उल्लंघन और बेशर्मी का अपराधी है; उससे बैअत नहीं होना चाहिए।
- 311: लोगों के साथ वैसा ही व्यवहार करो जिसके वे आदी हैं। | 339: पीर के लिए मुरीदों को हाथ-पैर चूमने से न रोकना जायज़ है।
- 311: लोगों में जो बात प्रचलित हो, जब तक उसके खिलाफ स्पष्ट मनाही न हो, उसका कभी विरोध न किया जाए। | तर्कशास्त्र (मंतिक़)
- 312: जिस बात में शरीयत की ओर से कोई मनाही न हो और वह पहली सदी के बाद प्रचलित हुई हो, उसमें लोगों की सहमति के अनुसार चलकर उन्हें खुश करना अच्छा है, भले ही वह बिदअत (नवाचार) ही क्यों न हो। | 387: स्वैच्छिक क्रिया को किसी लाभ के लिए पुष्टि के आधार पर टाला नहीं जा सकता।
- 313: लोगों के प्रचलित तरीकों का विरोध करके खुद को प्रसिद्ध बनाना शरीयत के अनुसार मकरूह (नापसंद) और अवांछनीय है। | सूफीवाद (तसव्वुफ़)

- 333: सलाम और सलाम के जवाब के लिए लोगों ने जो शब्द और तरीके खुद गढ़ लिए हैं, उनके दो रूप हैं और दोनों ही रूपों में सलाम का जवाब नहीं हुआ। | 394: खुदा के महबूबों (प्रियों) के पद अलग-अलग होते हैं और बरकतों के प्रदान करने में उनके हाल अलग-अलग होते हैं।

पीरी-मुरीदी के शिष्टाचार

पृष्ठ 106 / 692

- ۳۰۸: مصافحہ اہلِ یمن کا رواج تھا شرع نے اس رسم کو اپنے مقصود یعنی ائتلاف مسلمین کے موافق پا کر مقرر رکھا۔ | ۲۰۷: عورت کب اذنِ شوہر کے بغیر کسی عارفِ کامل سے شرفِ بیعت حاصل کرنے اور علم دین و راہِ سلوک سیکھنے جا سکتی ہے اور کب نہیں؟
- ۳۰۸: یہود و نصاریٰ کا سلام۔ | ۲۳۷: رنڈیوں کو بلا توبہ مرید کرنے والا اور انھیں ترکِ فحاشی کی تلقین نہ کرنے والا پیر فاسق ہے اس کے ہاتھ بیعت ناجائز ہے۔
- ۳۰۹: السلام علیکم کی جگہ آج کل عوام ہند میں جو الفاظ مروج ہیں وہ ناجائز ہیں۔ | ۲۳۹: عورتوں کو بلا پردہ پیر کے ہاں جانا یا پیر کا عورتوں کو اپنے پاس بلانا کیسا ہے۔
- ۳۱۰: مصافحہ سے مقصود جب اظہارِ محبت ہے تو دوسرے ہاتھ کی زیادتی جو کہ ہر گز اس کے منافی نہیں بلکہ بحسب عرف بلاد مؤید و مؤکد ہے زنہار منع نہیں ہو سکتی۔ | ۲۵۰: جو پیر عورتوں کے بیچ میں بیٹھ کر حلقہ کرائے اور توجہ ایسی دے کہ وہ اچھلنے کودنے لگیں اور آوازیں بلند کرنے لگیں وہ شرع کی خلاف ورزی اور بے حیائی کا مرتکب ہے اس سے بیعت نہیں ہونا چاہئے۔
- ۳۱۱: لوگوں سے وہ برتاؤ کرو جس کے وہ عادی ہیں۔ | ۳۳۹: پیر کا مریدوں کو ہاتھ پاؤں چومنے سے نہ روکنا جائز ہے۔
- ۳۱۱: لوگوں میں جو امر رائج ہو جب تک اس سے صریح نہی وارد نہ ہو ہر گز اس میں خلاف نہ کیا جائے۔ | منطق

- ۳۱۲: جس امر میں شرع سے نہی نہ آئی ہو اور صدرِ اول کے بعد معمول ہوا اس میں موافقت کر کے لوگوں کو خوش کرنا اچھا ہے اگرچہ بدعت ہی سہی۔ | ۳۸۷: فعل اختیاری کو تصور بوجہِ مادہِ تصدیق بلفائدۃِ مّا سے چارہ نہیں۔
- ۳۱۳: لوگوں کے طریقہِ رائج کی مخالفت کرنا اپنے آپ کو مشہور بنانا اور شرعاً مکروہ و ناپسندیدہ ہے۔ | تصوف
- ۳۳۳: سلام وجوابِ سلام کے لئے لوگوں نے جو الفاظ اور طریقے خود گھڑ لئے ہیں ان کی دو صورتیں ہیں اور دونوں صورتوں میں جوابِ سلام نہ ہوا۔ | ۳۹۴: محبوبانِ خدا کے مقام متفاوت ہوتے ہیں اور افاضہِ برکات میں ان کے احوال مختلف ہوتے ہیں۔

آداب پیری مریدی

Fatawa Razawiya Volume 22

- Heading: Kissing the Thumbs (394)
- There is some hidden connection between the bestower and the recipient.
- Where is it recommended and where is it prohibited to kiss the thumbs upon hearing the blessed name of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). (Page 395) [315]
- An undesirable method of kissing the thumbs. (Page 395) [316]
- Heading: Every sin is a disease of a different color.
- The treatment for every disease is through its opposite. (Page 395)
- Heading: Hookah (395)
- A patient of sins moves around this embodiment of blessings so that the disease of every limb and aspect is cured.
- A mouthpiece made of gold or silver is forbidden; there is no harm in mouthpieces made of other materials like iron, brass, zinc, or stones like jade, etc. [130]
- Heading: Rights of People (552)
- There are two forms of righteous intention in simulated ecstasy (Tawajud): one general, which is imitating the righteous, and the second for seekers of the path to adopt a state of ecstasy so that reality may be attained.
- One form of Tawajud is blameworthy and another is praiseworthy. [438]
- What is the right of the husband over the woman? (552)
- Heading: Disease and Treatment (553)
- If ecstasy prevails after experiencing the pleasure of witnessing, then dancing is permissible.
- There are types of Halal, Haram, and doubtful in spiritual listening (Sama). (Page 557)
- It is not permissible for a strange woman to be examined by a male doctor. [234]
- Heading: Ill-will / Evil Suspicion (558)
- Which kind of listening (Sama) is rejected and a sin according to the people of truth?

- It is forbidden to have ill-will against a Muslim. [399]
- Heading: Hair Dye (592)
- The prohibition of black dye for non-warriors is proven by authentic Hadith.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

- शीर्षक: अंगूठे चूमना (394)
- दाता और प्राप्तकर्ता के बीच कुछ गुप्त संबंध होता है।
- हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का मुबारक नाम सुनकर अंगूठे चूमना कहाँ मुस्तहब है और कहाँ मना है। (पृष्ठ 395) [315]
- अंगूठे चूमने का एक नापसंदीदा तरीका। (पृष्ठ 395) [316]
- शीर्षक: हर गुनाह एक अलग रंग की बीमारी है।
- हर बीमारी का इलाज उसके विपरीत से है। (पृष्ठ 395)
- शीर्षक: हुक्का (395)
- गुनाहों का रोगी इस बरकतों के समूह के चक्कर लगाता है ताकि उसके हर अंग की बीमारी दूर हो जाए।
- सोने या चाँदी की निपाली (मुँह में लगाने वाला हिस्सा) हराम है, बाकी चीज़ों जैसे लोहा, पीतल, जस्ता और यश्ब आदि पत्थरों की निपाली में कोई हर्ज़ नहीं। [130]
- शीर्षक: हुकूक-उल-इबाद (बंदों के अधिकार) (552)
- तवाजद (कैफियत पैदा करना) में नेक नीयत की दो सूरतें हैं: एक आम यानी नेक लोगों की नकल करना, और दूसरी साधकों के लिए वज्द (समाधि) की स्थिति बनाना ताकि वास्तविकता प्राप्त हो सके।
- तवाजद की एक सूरत निंदनीय है और एक सराहनीय। [438]
- पति का पत्नी पर क्या अधिकार है? (552)
- शीर्षक: बीमारी और उपचार (553)
- यदि साक्षात दर्शन (शहूद) के आनंद के बाद वज्द हावी हो जाए, तो नृत्य जायज़ है।
- समा (आध्यात्मिक श्रवण) में हलाल, हराम और संदिग्ध के प्रकार हैं। (पृष्ठ 557)
- एक अजनबी महिला का पुरुष डॉक्टर से परीक्षण कराना जायज़ नहीं है। [234]
- शीर्षक: बदगुमानी (बुरी धारणा) (558)

• कौन सा समा सच्चाई के लोगों (अहले सिद्क) के नज़दीक अस्वीकार्य और गुनाह है?

• मुसलमान के बारे में बदगुमानी करना हराम है। [399]

• शीर्षक: खिज़ाब (बाल रंगना) (592)

• गैर-मुजाहिदीन के लिए काले खिज़ाब की मनाही सही हदीस से साबित है।

पृष्ठ 107 का 692 आई.टी. मजलिसे दावते इस्लामी

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

تقبیل ابہامین (۳۹۴) مفیض و مستفیض میں کچھ نسبت خفیہ ہوتی ہے۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا نام مبارک سن کر انگوٹھے چومنا کہاں مستحب اور کہاں کہاں ممنوع ہیں۔ (۳۹۵) [۳۱۵] انگوٹھے چومنے کا ایک ناپسندیدہ طریقہ۔ (۳۹۵) [۳۱۶]

ہر معصیت ایک جدا رنگ کا مرض ہے۔ ہر مرض کا علاج اس کی ضد سے ہے۔ (۳۹۵)

حقہ (۳۹۵) مریض معاصی اس سراپا مجموعہ برکات کے گرد دورہ کرتا ہے کہ اس کے عضو ہر جہت کا مرض دور کرے۔ سونے یا چاندی کی منپنال حرام ہے باقی چیزوں یعنی لوہے، پیتل، جست اور یشب وغیرہ پتھروں کی منپنال میں حرج نہیں۔ [۱۳۰]

حقوق العباد (۵۵۲) تواجد میں نیت صالحہ کی دو صورتیں ہیں ایک عام یعنی تشبہ بصلحاء کرام اور دوسری طالبان راہ کے لئے وجد کی صورت بنائے کہ حقیقت حاصل ہو جائے۔ تواجد کی ایک صورت مذموم اور ایک صورت محمود ہے۔ [۴۳۸] شوہر کا عورت پر کیا حق ہے (۵۵۲)

مرض وتداوی (۵۵۳) لذت شہود پا کر وجد غالب ہو تو رقص جائز ہے۔ سماع میں حلال، حرام اور شبہ کی اقسام ہیں۔ (۵۵۷) مرد ڈاکٹر سے اجنبی عورت کو ملاحظہ کرانا جائز نہیں۔ [۲۳۴]

بد گمانی (۵۵۸) کون سا سماع اہل صدق کے نزدیک مردود اور گناہ ہے۔ مسلمان پر بدگمانی حرام ہے۔ [۳۹۹]

خضاب (۵۹۲) غیر مجاہدین کے لئے سیاہ خضاب کی حرمت حدیث صحیح سے ثابت ہے۔

Fatawa Razawiyya - Volume 22

- An evil thought originates from an evil heart. (Ref: 400)
- Declaring the prostration of greeting (Sajda Tahiyat) as polytheism (shirk) by the Wahabis leads to numerous absurdities. (Ref: 430)

Heading: Image (Taswir) * Why a Christian is worse than a Jew. (Ref: 457) * What is the ruling on kissing a spiritual guide's (Pir's) picture, keeping it with respect, and performing a prostration of greeting towards it? (Ref: 411) * There is a big difference between prostrating on the forehead of the Prophet (peace be upon him) and prostrating to him. (Ref: 498)

Heading: Refutation of Heretics and Debate (Radd-e-Bad Mazhaban wa Munazara) * Bakr made a mistake in the chain of narrators (Sanad) of the Hadith, which shows his lack of knowledge. (Ref: 498) * Refuting twelve reasons for using 'individual hands' (Afraad Yad) to argue against raising hands (Nafi Yadayn) through 'contrary meaning' (Mafhoom-e-Mukhalif). (Ref: 480) * Out of ignorance, Bakr falsely attributed something to the Holy Prophet (peace be upon him). (Ref: 498) * Even if we mistakenly assume that the word "Al-Yad" implies the negation of raising hands through its contrary meaning, there is still no room for the opponents to argue from the Hadith of Anas because the word 'Yad' (hand) appears in singular form in the questioner's speech, not in the speech of the Messenger of Allah (peace be upon him). (Ref: 487) * Bakr's extreme ignorance. (Ref: 500) * The 'Ghair-Muqallideen' (Non-conformists/Salafis) have pure enmity towards Jurisprudence (Fiqh) and Jurists (Fuqaha). Their overall conduct and their ignorance are limitless. (Ref: 492) * Bakr's misunderstanding that the Prophet (peace be upon him) mistook the Companions' desire for greeting prostration as a desire for worship prostration. (Ref: 502) * The 'Ghair-Muqallideen' have not studied all the Hadith books existing in India. (Ref: 498) * If Bakr's argument is accepted, then many parts of dogs, donkeys, and pigs would become permissible (halal). (Ref: 509) * One should not respond to the greetings (Salam) of Wahabis, Rafidhis, Ghair-Muqallideen, Qadianis, Nechris, and Chakralwis. (Ref: 481) * Rejecting the three principles of Sharia—Sunnah, Consensus (Ijma), and Analogy (Qiyas)—is the creed of the Chakralwi sect. (Ref: 509) * The scholars of the Two Holy Sanctuaries (Haramayn) declared the scholars of Deoband as disbelievers (Takfir) by name. (Ref: 417) * Bakr's statement that God designated the Kaaba strictly for the prostration of worship so that a distinction could be made between the prostration of worship and the prostration of respect is false; because this statement

is not free from two possibilities, both of which are explicit disbelief (Kufr). (Ref: 511) * Shaking hands with each other in the mosque after the five daily prayers is permissible and with a good intention, it is recommended and commendable. Where it is a custom among Muslims, refusing it and causing division and strife is ignorance; and if it is based on Wahabi principles, then it is clear misguidance. (Ref: 418)

- बुरा विचार बुरे दिल से पैदा होता है। (संदर्भ: 400)
- वहाबियों द्वारा सम्मान के सजदे (सजदा तहियत) को शिर्क ठहराने से कई तरह की खराबियाँ पैदा होती हैं। (संदर्भ: 430)

शीर्षक: चित्र (तस्वीर) * ईसाई, यहूदी से बदतर किस वजह से है। (संदर्भ: 457) * पीर की तस्वीर को चूमना, उसे सम्मान के साथ रखना और उसे सम्मान का सजदा करना कैसा है? (संदर्भ: 411) * हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पेशानी पर सजदा करने और हुज़ूर को सजदा करने में बहुत बड़ा अंतर है। (संदर्भ: 498)

शीर्षक: विधर्मियों का खंडन और बहस (रद-ए-बद मज़हबां व मुनाज़रा) * बक्र ने हदीस की सनद में गलती की जो उसकी अज्ञानता है। (संदर्भ: 498) * 'अफ़राद यद' से विपरीत अर्थ (मफ़हूम-ए-मुख़ालिफ़) के माध्यम से हाथ न उठाने (नफ़ी यदैन) पर बहस करने का बारह कारणों से खंडन। (संदर्भ: 480) * अज्ञानता में बक्र ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर गलत आरोप लगाया। (संदर्भ: 498) * अगर हम गलती से मान भी लें कि शब्द "अल-यद" का विपरीत अर्थ हाथ न उठाना है, तो भी अनस की हदीस में विरोधियों के लिए बहस की कोई गुंजाइश नहीं है क्योंकि वहाँ 'यद' शब्द एकवचन के रूप में पूछने वाले की बातों में है, न कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बातों में। (संदर्भ: 487) * बक्र की घोर अज्ञानता। (संदर्भ: 500) * 'गैर-मुक़ल्लिदीन' (स्वतंत्र विचारक) को फ़िक़्ह (इस्लामी न्यायशास्त्र) और फ़ुक़हा (न्यायशास्त्रियों) से कट्टर दुश्मनी है। उनकी पूरी कार्यशैली और उनकी अज्ञानता असीमित है। (संदर्भ: 492) * बक्र की नासमझी कि सहाबा की सजदे की इच्छा को हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इबादत के सजदे की इच्छा समझ लिया। (संदर्भ: 502) * हिंदुस्तान में मौजूद हदीस की तमाम किताबों पर गैर-मुक़ल्लिदीन की नज़र नहीं है। (संदर्भ: 498) * अगर बक्र की बात मान ली जाए तो कुत्ते, गधे और सुअर के कई हिस्से हलाल हो जाएंगे। (संदर्भ: 509) * वहाबी, राफ़िज़ी, गैर-मुक़ल्लिद, क़ादियानी, नेचरी और चक्रालवी के सलाम का जवाब नहीं देना चाहिए। (संदर्भ: 481) * शरीयत के तीन मूल सिद्धांतों—सुन्नत, इज्मा और क़यास—को खारिज करना चक्रालवी मज़हब है। (संदर्भ: 509) * हरमैन (मक्का और मदीना) के विद्वानों ने देवबंद के विद्वानों को नाम-ब-नाम काफ़िर घोषित (तकफ़ीर) किया। (संदर्भ: 417) * बक्र का यह कहना कि ईश्वर ने अपनी इबादत के सजदे के लिए काबा को अनिवार्य कर दिया ताकि

इबादत के सजदे और सम्मान के सजदे में अंतर हो सके, यह असत्य है; क्योंकि यह दो स्थितियों से खाली नहीं है और वे दोनों स्पष्ट कुफ़्र (अविश्वास) हैं। (संदर्भ: 511) * पाँच वक्त की नमाज़ के बाद मस्जिद में नमाज़ियों का एक-दूसरे से हाथ मिलाना (मुसाफ़हा) जायज़ है और अच्छी नीयत के साथ यह मुस्तहब (पसंदीदा) और प्रशंसनीय है। जहाँ मुसलमानों में इसकी आदत हो, वहाँ इसका इनकार करके गुटबाज़ी और फ़ितना पैदा करना अज्ञानता है; और यदि यह वहाबी सिद्धांतों पर आधारित हो, तो यह स्पष्ट गुमराहियत है। (संदर्भ: 418)

- گمان خبیث دل خبیث سے پیدا ہوتا ہے۔ (۴۰۰)
- وہابیہ کی طرف سے سجدہ تحیت کو شرک ٹھہرانے سے متعدد قبائح کا لزوم۔ (۴۳۰)

تصویر * نصرانی یہود سے بد تر کس وجہ سے ہے۔ (۴۵۷) * پیر کی تصویر کو بوسہ دینا، احترام سے رکھنا اور سجدہ تحیت کرنا کیسا ہے۔ (۴۱۱) * حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی پیشانی پر سجدہ اور حضور علیہ الصلوۃ والسلام کو سجدہ میں بڑا فرق ہے۔ (۴۹۸)

ردّ بد مذہباں ومناظرہ * بکر نے سندِ حدیث میں غلطی کی جو اس کی بے علمی ہے۔ (۴۹۸) * افراد ید سے بطور مفہوم مخالف نفی یدین پر استدلال کا بارہ وجوہ سے بطلان۔ (۴۸۰) * بے علمی میں بکر نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام پر افتراء کیا۔ (۴۹۸) * اگر بفرض غلط مان لیں کہ لفظ "الید" کا مفہوم مخالف نفی یدین ہے پھر بھی حدیث انس میں مخالفین کے لئے گنجائش استدلال نہیں کہ وہاں لفظ ید بصیغہ مفرد کلام سائل میں ہے نہ کہ کلام رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں۔ (۴۸۷) * طرفہ جہالت بکر۔ (۵۰۰) * غیر مقلدین کو فقہ وفقہاء سے خالص عداوت ہے۔ غیر مقلد حضرات کا داب کلی اور ان کی جہالت بے حد۔ (۴۹۲) * بکر کی کج فہمی کہ صحابہ کی خواہش سجدہ کو حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے سجدہ عبادت کی خواہش سمجھا۔ (۵۰۲) * ہندوستان میں موجودہ تمام کتب حدیث پر غیر مقلدین کی نظر نہیں۔ (۴۹۸) * بکر کا استدلال مان لیا جائے تو کتا، گدھا اور سور کے اجزاء کثیرہ حلال ہو جائیں گے۔ (۵۰۹) * وہابی، رافضی، غیر مقلد، قادیانی، نیچری اور چکڑالوی کے سلام کا جواب نہیں دینا چاہئے۔ (۴۸۱) * تین اصول شرع سنت، اجماع اور قیاس کو رد کرنا مذہب چکڑالوی ہے۔ (۵۰۹) * علماء حرمین نے علماء دیوبند کی نام بنام

تکفیر کی۔ (۴۱۷) * بکر کا یہ قول کہ خدا نے اپنی عبادت کے سجدے کے لئے کعبہ کو سخت قرار دیا تا کہ سجدہ عبادت و سجدہ تعظیم میں امتیاز ہو جائے یہ باطل ہے کیونکہ یہ دو حال سے خالی نہیں اور وہ دونوں کفر صریح ہیں۔ (۵۱۱) * نماز پنجگانہ کے بعد مسجد میں نمازیوں کا ایک دوسرے سے مصافحہ کرنا جائز اور بنیت حسنہ مستحب و مستحسن ہے اور جہاں مسلمانوں میں اس کی عادت ہو وہاں انکار کرکے تفرقہ وفتنہ پیدا کرنا جہالت اور بنائے اصول وہابیت ہو تو صریح ضلالت ہے۔ (۴۱۸)

Fatawa Razawiya, Volume 22

Content Description	No.	Content Description	Page
By Bajar's argument, prostrating to idols in temples became permissible.	512	There is no specific part prescribed for piercing girls' ears for jewelry, but it is necessary to avoid resemblance with non-believers.	130
Bajar's impure and foul language regarding the proposed prostration of respect.	514	It is forbidden for Muslim men to resemble women or to resemble transvestites and immoral, ill-mannered men.	161
An accursed accusation by Bajar on the Quran, Hadith, Fiqh, Consensus (Ijma), and the Imams of the Saints (Awliya).	514	It is disliked (Makrooh) for a man to braid hair like women.	174
Refutation of Bajar's reasoning from the author (May Allah have mercy on him) on several grounds.	520	How is a cap made of genuine or fake Salma, stars, or silk from a Sharia perspective?	175
Proving the permissibility of the discussed prostration from the Holy Quran is absolutely false for several reasons.	520	There are six types of Shimla (turban tail).	182
A case of Bajar's severe ignorance.	523	Achkan, Chikan, and Sherwani are newly cut styles of clothing.	191
Bajar's slander against 'Hidaya'.	533	Yellow shoes cause joy and happiness.	196
Slander against 'Qazi Khan' and 'Radd-ul-Muhtar'.	534	The nature and character of women.	212
Deniers of Hadith are a misguided group who not only deny Hadith but also find faults in the Great Quran and call the firm religion deficient.	622	Childhood habits are hard to break.	215
Scholarly critique on Waleed.	623	Embracing is strong evidence for increasing love.	252
	623		268

Content Description	No.	Content Description	Page
The result of all ideas of the deniers of Hadith is the nullification of Sharia and the completion of absolute lawlessness, which is the essence of nature (naturalism).		Maulvi Ismail Dehlvi declared embracing on the day of Eid as a 'Good Innovation' (Bid'at-e-Hasana).	
According to deniers of Hadith, Consensus (Ijma) is also false.	623	What is meant by 'Mubashshirat' (good tidings)?	271
If Waleed's argument is accepted, then all commands and prohibitions of the Muhammadi Shariah would become useless and suspended.	623	Explanation of the response by Imam Humam Qazi Khan (May Allah have mercy on him).	280
Miscellaneous			
Question and answer regarding specific jewelry named 'Ali Band' and 'Pari Band'.	115	A subtle point (a strange fine point).	368
		For every place, there is a suitable conversation; for every conversation, there are specific men; for every man, there is scope to say something; and for every scope, there is a conclusion.	382

फ़तावा रज़विया, खंड 22

विषय विवरण	सं.	विषय विवरण	पृष्ठ
बजर के तर्क से मंदिरों में मूर्तियों को सजदा करना जायज़ हो गया।	512	लड़कियों के जेवर के लिए कान छिदवाने का कोई विशेष हिस्सा निर्धारित नहीं है, हालांकि काफ़िरों के साथ समानता से बचना ज़रूरी है।	130
प्रस्तावित सजदा-ए-तहीयत पर बजर की अपवित्र और अभद्र भाषा।	514	मुस्लिम पुरुषों के लिए महिलाओं के समान दिखना या नकल करने वाले और बदचलन पुरुषों के समान दिखना हराम है।	161
कुरान, हदीस, फिकह, इज्मा और औलिया के इमामों पर बजर का एक अभिशप्त आरोप।	514	महिलाओं की तरह पुरुष के लिए बाल गूंथना मकरूह है।	174
लेखक (रहमतुल्लाह अलैह) की ओर से बजर के तर्क का कई आधारों पर खंडन।	520	सच्ची या झूठी सलमा, सितारों या रेशम की टोपी शरई तौर पर कैसी है?	175
पवित्र कुरान से चर्चित सजदे की अनुमति सिद्ध होना कई कारणों से बातिल (अमान्य) है।	520	शिमला (पगड़ी का सिरा) की छह किस्में हैं।	182
बजर की एक घोर अज्ञानता।	523	अचकन, चिकन और शेरवानी नए कटे हुए कपड़े हैं।	191
'हिदाया' पर बजर का मिथ्यारोप।	533	पीला जूता खुशी और प्रसन्नता का कारण है।	196
'काज़ी खां' और 'रद्द-उल-मुहतार' पर मिथ्यारोप।	534	महिला की प्रकृति और स्वभाव।	212
हदीस के मुनकिर (इनकार करने वाले) एक गुमराह कौम हैं जो न केवल हदीसों का इनकार करते हैं बल्कि कुरान-ए-अज़ीम में दोष	622	बचपन की आदत कम ही छूटती है।	215

विषय विवरण	सं.	विषय विवरण	पृष्ठ
निकालते हैं और दीन-ए-मतीन को दोषपूर्ण बताते हैं।			
वलीद पर बहस भरी पकड़।	623	गले मिलना प्रेम बढ़ाने का एक प्रबल प्रमाण है।	252
हदीस के मुनकिरीन के सभी विचारों का सार शरीयत का निरस्तीकरण और पूर्ण अराजकता है जो प्रकृति का सार है।	623	मौलवी इस्माइल देहलवी ने ईद के दिन गले मिलने को बिदअत-ए-हसना करार दिया।	268
हदीस के मुनकिरीन के अनुसार इज्मा (आम सहमति) भी बातिल है।	623	मुबश्शिरात से क्या तात्पर्य है?	271
यदि वलीद का तर्क मान लिया जाए, तो शरीयत-ए-मुहम्मदी के सभी आदेश और निषेध बेकार और निलंबित होकर रह जाएंगे।	623	इमाम हुमाम काज़ी खां (रहमतुल्लाह अलैह) के जवाब की व्याख्या।	280
विविध (متفرقات)			
'अली बंद' और 'परी बंद' नामक विशेष आभूषणों के बारे में सवाल और उसका जवाब।	115	एक सूक्ष्म बिंदु (एक अजीब सूक्ष्म बिंदु)।	368
		हर जगह के लिए एक उचित बातचीत, हर बातचीत के लिए कुछ विशिष्ट पुरुष, हर पुरुष के लिए कुछ कहने की गुंजाइश और हर गुंजाइश का एक अंजाम है।	382

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

فہرست عنوانات نمبر

بجز کی دلیل سے مندروں میں بتوں کو سجدے جائز ہو گئے۔ ۵۱۲

مجوزہ سجدہ تحیت بجز کی ناپاک بد زبانیاں۔ ۵۱۴

بجز کی قرآن وحدیث و فقہ و اجماع اور ائمہ اولیاء پر ایک ملعون تہمت۔ ۵۱۴

مصنف علیہ الرحمہ کی طرف سے استدلال بجز پر کئی وجوہ سے رد۔ ۵۲۰

قرآن کریم سے سجدہ مبحوث عنہا کا جواز قطعاً ثابت ہونا بوجوہ باطل ہے۔ ۵۲۰

بجز کی ایک سخت جہالت۔ ۵۲۳

بجز کا ہدایہ پر افتراء۔ ۵۳۳

قاضی خاں وردالمحتار پر افتراء۔ ۵۳۴

فہرست عنوانات صفحہ

لڑکیوں کے زیور کے لئے کان چھدوانے کا کوئی خاص حصہ مقرر نہیں البتہ مشابہت کفار سے بچنا ضروری ہے۔ ۱۳۰

مسلمان مردوں کو عورتوں سے اور نقال و فساق بد وضع مردوں سے مشابہت حرام ہے۔ ۱۶۱

عورتوں کی طرح مرد کو بال گوندنا مکروہ ہے۔ ۱۷۴

ٹوپی سچی یا جھوٹی سلمہ ستاروں یا ریشم کی شرعاً کیسی ہے۔ ۱۷۵

شملہ کی چھ قسمیں ہیں۔ ۱۸۲

اچکن، چکن اور شیروانی نئی تراش کے لباس ہیں۔ ۱۹۱

زرد جوتا مورث سرور و فرحت ہے۔ ۱۹۶

عورت کی فطرت و خصلت۔ ۲۱۲

فہرست عنوانات	نمبر
منکرین حدیث گمراہ قوم صرف حدیثوں کا انکار ہی نہیں کرتے بلکہ قرآن عظیم کو عیب لگانے والے اور دین متین کو ناقص بتانے والے ہیں۔	۶۲۲
ولید پر مناظرانہ گرفت۔	۶۲۳
منکرین حدیث کے تمام خیالات کا حاصل ابطال شرع اور اکمال بیقیدی اصل نیچر ہے۔	۶۲۳
منکرین حدیث کے نزدیک اجماع بھی باطل ہے۔	۶۲۳
ولید کی دلیل مان لی جائی تو شریعت محمدی کے تمام امر و نہی بیکار و معطل ہو کر رہ جائیں۔	۶۲۳
متفرقات	
علی بند اور پری بند نامی خاص زیور کے بارے میں سوال اور اس کا جواب۔	۱۱۵

فہرست عنوانات	صفحہ
بچپن کی عادت کم چھوٹتی ہے۔	۲۱۵
معانقہ افزونی محبت پر ایک قوی دلیل ہے۔	۲۵۲
مولوی اسمعیل دہلوی نے روز عید معانقہ کو بدعتِ حسنہ قرار دیا۔	۲۶۸
مبشرات سے کیا مراد ہے۔	۲۷۱
جواب امام ہمام قاضی خاں علیہ الرحمہ کی توضیح۔	۲۸۰
ایک دقیقہ انیقہ (عجیب باریک نکتہ)۔	۳۶۸
ہر جگہ کے لئے ایک مناسب گفتگو ہر گفتگو کے لئے کچھ خاص مرد، ہر مرد	۳۸۲

کے لئے کچھ کہنے کی گنجائش اور ہر

گنجائش کے لئے ایک انجام ہے۔

Fatawa Rizvia Volume 22

Topic	Page	Topic	Page
A subtle point.	395	Mention of forms of greeting.	560
Who is the worst creature among people?	455	An unreliable excuse based on foolishness and misguidance by those who shave their beards.	573
Introduction to the treatise "Maqal-e-Urfa ba-Aizaz-e-Shara-o-Ulama".	515	Ibn Malik's statement about trimming the edges of the beard for proportion is incorrect.	582
Nowadays, many fake books are being published in prose and poetry in the names of the saints.	516	If the beard is long, the intellect is less.	584
The book published in the name of the beliefs of Imam Ahmad Raza (Allah be pleased with him) is fabricated.	516	In terms of the permissibility or impermissibility of growing hair, both the poor (ascetics) and non-poor are equal.	605
Some fake books have also been published in the name of Shah Waliullah (Allah have mercy on him).	516	The idea that the inner self should be clean regardless of the outward appearance is purely false.	605
Just as there are ambiguities in the Word of Allah, they are also present in the words of the elders of the religion.	518	An example for those who deny the prohibition of shaving the beard.	626
What kind of prostration was the angels' prostration to Adam (peace be upon him)?	519	Why did the Muslims of India call circumcision "Muslamani"?	636
Why did Iblis refrain from prostrating to Adam?	519	Circumcision and the beard are the distinguishing features between believers and disbelievers.	636
Was the prostration intended for Adam and Joseph, or for Allah Almighty?	524	The braid and the beard are the physical points of distinction between the bodies of women and men.	664

Topic	Page Topic	Page
Permissible and impermissible forms of driving/practices.	555	

Page 110 of 692

फतावा रज़विया जिल्द २२

विषय	पृष्ठ
एक सूक्ष्म बिंदु।	३९५
लोगों में सबसे बुरी रचना कौन है?	४५५
शोध प्रबंध "मक़ाल-ए-उर्फ़ा बा-एज़ाज़-ए-शरह-ओ-उलमा" का परिचय।	५१५
आजकल संतों के नाम से गद्य और पद्य में कई फर्जी किताबें प्रकाशित हो रही हैं।	५१६
इमाम अहमद रज़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के विश्वासों के नाम से प्रकाशित पुस्तक मनगढ़ंत है।	५१६
शाह वलीउल्लाह (अल्लाह की उन पर दया हो) के नाम से भी कुछ फर्जी किताबें प्रकाशित हुई हैं।	५१६
जिस प्रकार अल्लाह के कलाम में रूपक (मुतशाबिहात) हैं, उसी प्रकार धर्म के बड़ों के कलाम में भी हैं।	५१८
फरिश्तों का हज़रत आदम (अलैहिस्सलाम) को सजदा किस प्रकार का था?	५१९
इबलीस आदम को सजदा करने से क्यों रुक गया?	५१९
आदम और यूसुफ का सजदा उन्हीं के लिए था या अल्लाह अज्जवजल के लिए?	५२४
अभिवादन (तहिया) के रूपों का उल्लेख।	५६०
दाढ़ी मूंडने वालों का मूर्खता और गुमराह पर आधारित एक अविश्वसनीय बहाना।	५७३
अनुपात के लिए दाढ़ी के किनारों को तराशने के बारे में इब्न मलिक का कथन सही नहीं है।	५८२
यदि दाढ़ी लंबी हो, तो बुद्धि कम होती है।	५८४
बाल बढ़ाने की अनुमति और अनानुमति में फकीर (निर्धन) और गैर-फकीर सब समान हैं।	६०५
यह विचार कि आंतरिक मन साफ होना चाहिए चाहे बाहरी रूप कैसा भी हो, पूरी तरह से गलत है।	६०५
दाढ़ी मूंडने की वर्जना को नकारने वालों के लिए एक उदाहरण।	६२६
भारत के मुसलमानों ने खतना का नाम 'मुसलमानी' क्यों रखा?	६३६
खतना और दाढ़ी मोमिनों और काफिरों के बीच अंतर करने के कारण हैं।	६३६
स्त्री और पुरुष के शरीर में बाहरी भेद यही चोटी और दाढ़ी है।	६६४

विषय **पृष्ठ** **विषय** **पृष्ठ**

चलाने (प्रथाओं) के जायज़ और नाजायज़ तरीके।

पृष्ठ ११० / ६९२

عنوان	صفحہ
ایک نکتہ دقیقہ۔	۳۹۵
لوگوں میں سے بدترین مخلوق کون ہے	۴۵۵
رسالہ "مقال عرفا باعزاز شرع و علماء" کا تعارف	۵۱۵
آج کل حضرات اولیاء کے نام سے بہت سی جعلی کتابیں نظم ونثر میں شائع ہورہی ہیں۔	۵۱۶
عقائد امام احمد رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے نام سے شائع شدہ کتاب من گھڑت ہے۔	۵۱۶
شاہ ولی اللہ علیہ الرحمہ کے نام سے بھی بعض جعلی کتابیں چھاپی گئی ہیں۔	۵۱۶
تشابہات جس طرح اللہ تعالیٰ کے کلام میں ہیں اسی طرح اکابر دین کے کلام میں بھی ہیں۔	۵۱۸
تحیہ کی صورتوں کا ذکر۔	۵۶۰
داڑھی منڈانے والوں کا سفاہت وضلالت پر مبنی ایک ناقابل اعتبار عذر۔	۵۷۳
تناسب کے لئے اطراف ریش کو تراشنے کے بارے میں ابن ملک کا قول درست نہیں۔	۵۸۲
داڑھی لمبی ہو تو عقل کم ہوتی ہے۔	۵۸۴
بال بڑھانے کے جواز و عدم جواز میں فقراء و غیر فقراء سب یکساں ہیں۔	۶۰۵
یہ خیال کہ باطن صاف ہونا چاہئے ظاہر کیسا ہی ہو محض باطل ہے۔	۶۰۵
داڑھی منڈانے کی حرمت کے منکرین کے لئے ایک مثال۔	۶۲۶

عنوان	صفحہ
ملائکہ کا حضرت آدم علیہ السلام کو سجدہ کون سا تھا۔	۵۱۹
ابلیس سجدہ آدم سے کیوں باز رہا۔	۵۱۹
سجدہ آدم و یوسف ان دونوں کو تھا یا اللہ عزوجل کو۔	۵۲۴
چلانے کی جائز و ناجائز صورتیں۔	۵۵۵
مسلمانانِ ہند نے ختنہ کا نام مسلمانی کیوں رکھا۔	۶۳۶
ختنہ اور داڑھی وجہ امتیاز مومنین و کافرین ہیں۔	۶۳۶
عورت و مرد کے جسم ظاہر میں مابہ الامتیاز یہی چوٹی اور داڑھی ہے۔	۶۶۴

Fatawa Razawiyya Volume 22

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Vessels and Ornaments Issues related to the use of rings made of gold, silver, copper, brass, iron, etc.

Problem 1: From Meerut, Darogha Yaad Ilahi Sahib's factory gate, sent by Mr. Mirza Ghulam Qadir Beg Sahib, 12 Ramadan 1307 AH. What do the scholars of religion say regarding the issue that nowadays people use silver buttons with chains on shirts and waistcoats; is it permissible or not? One gentleman says that a graduate student of Maulvi Rashid Ahmad Sahib used to say that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) had a silver plate near the collar of his noble shirt. Based on this analogy, is it permissible to use buttons with chains? Explain and be rewarded. (T)

The Answer: There is no harm in just sewing silver buttons, as the permission for gold buttons is clearly mentioned in the books of jurisprudence. In Al-Durr al-Mukhtar, quoting Tatarkhaniya from Al-Siyar al-Kabir: "There is no harm in buttons made of silk and gold." 1 It is quoted from Siyar al-Kabir in Durr al-Mukhtar with reference to Tatarkhaniya that there is no harm in using silk and gold buttons. (T)

---

1 Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Karahiya, Section on Clothing, Matba Mujtabai Delhi 2/239. Page 111 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

बिस्मिल्लाह हिर-रहमान निर-रहीम

बर्तन और गहने सोने, चांदी, तांबे, पीतल और लोहे आदि की अंगूठियों के उपयोग से संबंधित मुद्दे।

मसला 1: मेरठ से, दारोगा याद इलाही साहिब के कारखाने के गेट से, जनाब मिर्ज़ा गुलाम कादिर बेग साहिब द्वारा प्रेषित, 12 रमजान 1307 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि आजकल लोग कुर्तों और वास्कटों में जंजीर के साथ चांदी के बटन लगाते हैं, क्या यह जायज़ है या नहीं? एक सज्जन का कहना है कि मौलवी रशीद अहमद साहिब के एक स्नातक छात्र कहते थे कि हज़रत रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने मुकद्दस कुर्ते के गिरेबान के पास चांदी का एक पत्तर लगाया था। इस कयास (तुलना) के आधार पर जंजीर के साथ बटन लगाना जायज़ है। बयान फरमाएं और सवाब पाएं। (त)

अल-जवाब (उत्तर): सिर्फ चांदी के बटन टांकने में कोई हर्ज नहीं है क्योंकि फ़िक़्ह (इस्लामी न्यायशास्त्र) की किताबों में सोने की घुंडियों (बटनों) की अनुमति स्पष्ट रूप से दी गई है। 'अल-दुर्रुल मुख्तार' में 'तातारखनिया' के हवाले से 'अस-सियारुल कबीर' से उद्धृत है: "रेशम और सोने के बटनों के इस्तेमाल में कोई हर्ज नहीं है।" 1 दुर्रे मुख्तार में तातारखनिया के हवाले से सियरे कबीर से नक़्ल है कि रेशम और सोने की घुंडी के इस्तेमाल में कुछ हर्ज नहीं। (त)

---

1 दुर्रे मुख्तार, किताबुल कराहिया, लिबास का अध्याय, मतबा मुजतबाई दिल्ली 2/239। पृष्ठ 111 का 692

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

ظروف وزیورات انگوٹھی سونے، چاندی، تانبے، پیتل اور لوہے وغیرہ کے استعمال سے متعلق مسائل

مسئلہ ۱: از میرٹھ دروازہ کارخانہ داروغہ یاد الہی صاحب مرسلہ جناب مرزا غلام قادر بیگ صاحب ۱۲ رمضان ۱۳۰۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ فی زمانہ کرتوں اور صدریوں میں چاندی کے بٹام مع زنجیر لگاتے ہیں جائز ہے یا نہیں؟ ایک صاحب کہتے ہیں کہ مولوی رشید احمد صاحب کے شاگرد فارغ التحصیل کہتے تھے کہ حضرت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے کرتے شریف میں قریب گریبان چاندی کا پتر لگایا ہے اس قیاس پر بٹام مع زنجیر لگانا جائز ہے۔ بینو توجروا (بیان فرماؤ اور اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: چاندی کے صرف بٹام ٹانکنے میں حرج نہیں کہ کتب فقہ میں سونے گھنڈیوں کی اجازت مصرح۔ فی الدر المختار عن التتارخانیہ عن السیر الکبیر لا بأس بازرار الدیباج والذھب ۱۔ در مختار میں تتارخانیہ کے حوالے سے سیر کبیر سے منقول ہے کہ ریشم اور سونے کی گھنڈی کے استعمال میں کچھ حرج نہیں۔ (ت)

---

۱ درمختار کتاب الکراہیۃ فصل فی اللباس مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۹ Page 111 of 692

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

And the toggle (ghundi) and the button (botam) are essentially the same thing, with only a difference in form. When gold is permissible, then silver is permissible to an even greater degree. However, these silver chains that are attached to buttons are highly questionable. Unless a clear proof for their permissibility, as bright and evident as the sun, is found in the words of the Imams, giving a ruling of permissibility is mere audacity, for the original rule regarding the use of gold and silver is prohibition. Sheikh Muhaqqiq Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlawi (may Allah sanctify his secret), in 'Ash'at al-Lam'at,' a commentary on Mishkat, states:

[Arabic/Persian Box]: The original rule for the use of gold and silver is prohibition. (1) [Urdu Translation within box]: The original rule in using gold and silver is prohibition. (T)

That is, when the Pure Shariah issued the ruling and abrogated their original permissibility, prohibition became the base rule for them. Therefore, unless a specific item's exemption is clear and manifest from the Shariah, permission will never be granted; rather, it will fall under absolute prohibition. This is the reason.

And I say secondly: It is evident that attaching these chains in this manner is intended for adornment. In fact, adornment is the only purpose, and such adornment is called 'tahalli' (wearing jewelry). Scholars explicitly state that it is not permissible for a man to adorn himself with silver in any way, except for a ring, a belt/strap, and sword equipment like the scabbard, etc. It is stated in 'Tanwir al-Absar':

[Arabic Box]: La yatahalla, meaning he shall not adorn himself. Durr (2) [Urdu Translation within box]: He should not wear any silver jewelry (except for specific items), meaning he should not take the benefit of beauty and adornment from it. Durr (T)

Since these chains are outside the exceptions, they inevitably fall under the ruling of prohibition.

And I say thirdly: Attaching them in this way, if not literally 'wearing' a chain, is similar to wearing it, and in matters of prohibitions, doubt/resemblance is like certainty.

[Arabic Box]: In Radd al-Muhtar: Hanging is similar to wearing, therefore it is prohibited for that reason, as it is known that in the chapter of prohibitions, doubt is

joined with certainty. Ramli (3) [Urdu Translation within box]: It is stated in Radd al-Muhtar that hanging is similar to wearing, therefore it is prohibited because it is known that in the chapter of prohibitions, doubt holds the status of certainty. Ramli (T)

---

1. Ash'at al-Lam'at Sharh Mishkat, Book of Clothing, Chapter on the Ring, Maktaba Noori Razawiyya Sukkur, 3/562.
2. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Book of Prohibition and Permission, Section on Clothing, Mujtabai Press Delhi 2/240; Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Section on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/229.
3. Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Section on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/225.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

और घुंडी और बटन एक ही चीज़ हैं, बस शक्ल का फ़र्क है। और जब सोना जायज़ है तो चांदी तो और भी ज़्यादा जायज़ होनी चाहिए, लेकिन ये चांदी की ज़ंजीरें जो बटनों के साथ लगाई जाती हैं, सख़्त संदेह का विषय हैं। जब तक इमामों के वचनों से उनके जायज़ होने की दलील सूरज की तरह साफ़ और स्पष्ट न मिल जाए, उन्हें जायज़ कहना महज़ जुर्रत है, क्योंकि सोने और चांदी के इस्तेमाल में असल हुक्म हराम (वर्जित) होना है। शेख़ मोहक़्क़िक़ मौलाना अब्दुल हक़ मोहद्दिस देहलवी (अल्लाह उनकी रूह को पाक रखे), 'अशअतुल लम्आत' (मिश्कात की शरह) में फ़रमाते हैं:

[अरबी/फ़ारसी बॉक्स]: सोने और चांदी के इस्तेमाल में असल हुक्म हराम होना है। (1) [उर्दू अनुवाद]: सोने और चांदी के इस्तेमाल करने में असल हराम होना है। (त)

यानी जब शरीयत-ए-मुतहरा ने हुक्म लिखकर उनकी असल मुबाहियत (अनुमेयता) को मंसूख़ (रद्द) कर दिया, तो अब उनमें असल हुक्म हराम होना हो गया। इसलिए जब तक किसी ख़ास चीज़ की छूट शरीयत से साफ़ ज़ाहिर न हो जाए, उसे हरगिज़ इजाज़त नहीं दी जाएगी, बल्कि वह मुतलक़ हराम के तहत आएगी। यही वजह है।

और मैं दूसरी बात कहता हूँ: साफ़ ज़ाहिर है कि इन ज़ंजीरों को इस तरह लगाने का मक़सद सजावट है। बल्कि सजावट ही मक़सद होता है और ऐसी सजावट को 'तहल्ली' कहते हैं। उलेमा साफ़ तौर पर फ़रमाते हैं कि मर्द के लिए चांदी से तहल्ली (सजावट) किसी तरह जायज़ नहीं है, सिवाय अंगूठी, पेटी और तलवार के सामान जैसे म्यान वग़ैरह के। 'तन्वीरुल अबसार' में फ़रमाया गया है:

[अरबी बॉक्स]: ला यतहल्ला यानी वह ज़ीनत (सजावट) न अपनाए। दुर्र (2) [उर्दू अनुवाद]: चांदी का कोई ज़ेवर (सिवाय मख़सूस चीज़ों के) न पहने, यानी उससे ज़ेब-ओ-ज़ीनत का फ़ायदा न उठाए। दुर्र (त)

जब ये ज़ंजीरें अपवादों से बाहर हैं, तो लाज़मी तौर पर ये मनाही के हुक्म में शामिल हैं।

और मैं तीसरी बात कहता हूँ: इस तरह लगाना अगर असल में ज़ंजीर पहनना नहीं है, तो पहनने के समान तो है, और हराम चीज़ों के मामले में शक यक़ीन के बराबर होता है।

[अरबी बॉक्स]: रद्दुल मुहतार में है: लटकाना पहनने के समान है, इसलिए यह उस वजह से हराम है क्योंकि यह मालूम हो चुका है कि हराम चीज़ों के बाब (अध्याय) में शक यक़ीन के साथ जुड़ा हुआ है।

रमली (3) [उर्दू अनुवाद]: रद्दुल मुहतार में है कि लटकाने के मुशाबह (समान) है इसलिए हराम है क्योंकि यह मालूम हो चुका है कि मुहर्रमात (वर्जित चीज़ों) के बाब में शबह (शक) यक़ीन का दर्जा रखता है, रमली (त)

---

1. अशअतुल लम्आत शरह मिश्कात, किताबुल लिबास, फ़स्ल बाबल ख़ातिम, मकतबा नूरी रज़विया सुक्कुर 3/562
2. दुर्र-ए-मुख्तार शरह तन्वीरुल अबसार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, फ़स्ल फ़िल लिबास, मतबा मुजतबाई दिल्ली 2/240; रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, फ़स्ल फ़िल लिबास, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी बैरूत 5/229
3. रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, फ़स्ल फ़िल लिबास, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी बैरूत 5/225

اور گھنڈی اور بوتام ایک چیز ہے صرف صورت کا فرق ہے، اور جب سونا جائز تو چاندی بدرجہ اولی جائز، مگر یہ چاندی کی زنجیریں کہ بوتاموں کے ساتھ لگائی جاتی ہیں سخت محلِ نظر ہیں، کلماتِ ائمہ سے جب تک ان کے جواز کی دلیل واضح کہ آفتاب روشن کی طرح ظاہر و جلی ہو نہ ملے حکم جواز دینا محض جرات ہے کہ چاندی سونے کے استعمال میں اصل حرمت ہے۔ شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی قدس سرہ، اشعۃ اللمعات شرح مشکوۃ میں فرماتے ہیں:

[عربی/فارسی]: اصل در استعمال ذھب و فضہ حرمت ست ۱۔ [اردو ترجمہ]: سونے اور چاندی کے استعمال کرنے میں اصل حرمت ہے۔ (ت)

یعنی جب شرع مطہر نے حکم تحریر فرما کر ان کی اباحت اصلیہ کو نسخ کر دیا تو اب ان میں اصل حرمت ہو گئی، کہ جب تک کسی خاص چیز کی رخصت شرع سے واضح و آشکار نہ ہو ہر گز اجازت نہ دی جائے گی بلکہ مطلق تحریم کے تحت میں دخل رہے گی ہذا وجہ۔

واقول ثانیاً: ظاہر ہے کہ ان زنجیروں کے اس طرح لگانے سے تزین مقصود ہوتا ہے۔ بلکہ تزین ہی مقصود ہوتا ہے اور ایسے ہی تزین کو تحلی کہتے ہیں، اور علماء تصریح فرماتے ہیں مرد کو سوا انگوٹھی پٹی اور تلوار کے سامان مثل پر تلے وغیرہ کے چاندی سے تحلی کسی طرح جائز نہیں، تنویر الابصار میں فرماتے ہیں:

[عربی]: لا یتحلی ای لایتزین درر ۲۔ [اردو ترجمہ]: چاندی کا کوئی زیور (سوائے مخصوص اشیاء کے) نہ پہنے یعنی اس سے زیب وزینت کا فائدہ نہ اٹھائے درر (ت)

جب یہ زنجیریں مستثنیات سے خارج ہیں تو لاجرم حکم نہی میں داخل ہیں۔

واقول ثالثاً: اس طرح لگانا اگر حقیقۃً زنجیر پہننا نہیں تو پہننے سے مشابہ ہے اور محرمات میں شبہ مثل یقین ہے۔

[عربی]: فی ردالمحتار التعلیق یشبہ اللبس فحرم لذلک لما علم ان الشبھۃ فی باب المحرمات ملحقۃ بالیقین رملی ۳۔ [اردو ترجمہ]: رد المحتار میں ہے کہ لٹکانے کے مشابہ ہے اس لئے حرام ہے کیونکہ یہ معلوم ہو چکا ہے کہ محرمات کے باب میں شبہ یقین کا درجہ رکھتا ہے، رملی (ت)

---

۱ اشعۃ اللمعات شرح مشکوۃ کتاب اللباس فصل باب الخاتم مکتبہ نوری رضویہ سکھر ۳/ ۵۶۲ ۲

در مختار شرح تنویر الابصار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللباس مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۰،

رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللباس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۹ ۳

ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللباس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۵

Fatawa Razawiyyah, Volume 22

To be fair, this is like an explicit subsidiary ruling on this issue. Then, the explanation of the scholars regarding silk is that only 'Libs' (wearing or covering) and anything resembling it is forbidden; all other ways of use are permissible.

Arabic

In Sharh al-Multaqa by Al-Ala'i, it is mentioned that praying on a silk prayer rug is not disliked (Makruh) because what is forbidden is wearing it. As for benefiting from it in all other ways, it is not forbidden, as mentioned in Salawat al-Jawahir, and Al-Qahastani and others have affirmed it. This was narrated by two scholars as annotators of Al-Durr (Al-Mukhtar) and Al-Tahawi, and they maintained it in the margins of Al-Mukhtar.

Urdu Translation

It is stated in Allama Ala'i's Sharh Multaqa that praying on a silk prayer mat is not disliked because only wearing it is forbidden. However, all other ways of benefiting from it are not forbidden, as mentioned in Salawat al-Jawahir. Qahastani and others have upheld this. This has been cited and maintained by two scholars, namely Allama Shami and Allama Tahtawi, in the footnotes of Durr-e-Mukhtar. (T)

What then is to be thought regarding silver items, whose use is absolutely forbidden except for a few specific forms? It is stated in Radd al-Muhtar:

Arabic

Whatever is entirely of silver, its use is forbidden in any manner, as we have previously stated, even without bodily contact. Therefore, burning agarwood in a silver censer, wearing a silver watch, and the base of a hookah made of silver in which water is placed are forbidden, even if they do not touch the hand or the mouth, because it is an use for the purpose for which it was made, etc.

Urdu Translation

The use of pure silver is forbidden regardless of the method and regardless of what it is with. Therefore, burning agarwood in a silver brazier, wearing a silver watch, making the part of the hookah that holds water out of silver—all these are forbidden, even if they do not come into contact with the hand or mouth, because they are being used for the very purpose they were manufactured for. etc. (T)

And the idea that if there were embroidery up to four fingers' width here, it would be permissible as it would be subordinate, and these chains are in its place, so they should also be considered subordinate and thus permissible—this is a mere

impossible thought; the difference between embroidery and the chains is obvious. Scholars explicitly state that in the correct school of thought, a silk waistband (Izar-band) is impermissible for men because it is not subordinate to the trousers but rather an independent thing. It is stated in Durr-e-Mukhtar:

Arabic	Urdu Translation
The waistband (Takka) made of it, i.e., of silk (Deebaj), is disliked, and this is the correct view.	The use of a silk waistband is disliked, and this is the correct view. (T)

1. Al-Durr al-Muntaqa in Sharh al-Multaqa, on the margin of Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Book of Disliked Matters, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/534.
2. Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/218.
3. Durr-e-Mukhtar, Book of Disliked Matters, Chapter on Clothing, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/239.

इंसाफ़ करें तो यह इस मसले का गोया साफ़ जुज़ई है, फिर उलेमा की तशरीह रेशम के बारे में है जिसका सिर्फ'लुब्स' यानी पहनना-ओढ़ना और जिस काम में उनकी मुशाबहत हो ममनू है, बाकी तमाम इस्तेमाल के तरीके जाइज़ हैं।

अरबी

अल्लामा अलाई की 'शरह मुल्तक़ी' में है कि रेशमी मुसल्ले पर नमाज़ पढ़ना मकरूह नहीं है क्योंकि हराम केवल उसे पहनना है। जहाँ तक अन्य सभी तरीकों से उससे लाभ उठाने की बात है, तो वह हराम नहीं है जैसा कि 'सलावतुल जवाहर' में उल्लेख है और क़हस्तानी आदि ने इसकी पुष्टि की है। इसे दो अल्लामाओं, यानी 'दुर्र' और 'तह्तावी' के टीकाकारों ने 'मुख़्तार' के हाशिये में उद्धृत किया है और इसे बनाए रखा है।

उर्दू अनुवाद

अल्लामा अलाई की 'शरह मुल्तक़ी' में है कि रेशमी मुसल्ले पर नमाज़ पढ़ना मकरूह नहीं है क्योंकि इसका सिर्फ पहनना हराम है। लेकिन इससे फ़ायदा उठाने के बाकी तमाम तरीके हराम नहीं हैं जैसा कि 'सलातुल जवाहर' में ज़िक्र है, इसे क़हस्तानी वगैरह ने बरक़रार रखा है। इसे दो अल्लामाओं यानी अल्लामा शामी और अल्लामा तह्तावी ने 'दुर्रे मुख़्तार' के हाशिये में नक़्ल करते हुए क़ायम रखा है। (त)

फिर चाँदी की चीज़ों के बारे में क्या ख़्याल है जिनका इस्तेमाल सिवाय चंद गिनी-चुनी सूरतों के मुतलक़न (पूर्णत) नाजाइज़ है, 'रद्दुल मुहतार' में है:

अरबी

जो कुछ भी पूरी तरह से चाँदी का है, उसका उपयोग किसी भी तरीके से हराम है, जैसा कि हमने पहले कहा है, भले ही शरीर से संपर्क न हो। इसलिए चाँदी के धूपदान में अगरबत्ती जलाना, चाँदी की घड़ी पहनना और हुक्के का वह आधार जो चाँदी का बना हो जिसमें पानी रखा जाता है, हराम है, भले ही वे हाथ या मुँह को न छुएँ क्योंकि यह उस उद्देश्य के लिए उपयोग है जिसके लिए इसे बनाया गया था।

उर्दू अनुवाद

सिर्फ चाँदी का इस्तेमाल चाहे किसी भी तरीके से हो और चाहे जिसके साथ भी हो, हराम है। इसलिए चाँदी की अँगीठी में ऊद सुलगाना, घड़ी बाँधना, हुक़्क़े का वह हिस्सा चाँदी का बनाना जिसमें पानी डाला जाता है, ये सब हराम हैं अगरचे वे हाथ और मुँह से छुए भी न जाएँ क्योंकि यह उस मक़सद के लिए इस्तेमाल है जिसके लिए ये बनाई गई हैं। वग़ैरह (त)

और यह विचार कि यदि यहाँ चार उंगलियों की चौड़ाई तक का काम होता तो यह जाइज़ होता क्योंकि यह अधीनस्थ होता, और ये ज़ंजीरें इसके स्थान पर हैं, इसलिए इन्हें भी अधीनस्थ मानकर मुबाह (अनुमेय) माना जाना चाहिए—यह महज़ एक असंभव विचार है; कढ़ाई और ज़ंजीरों के बीच का अंतर स्पष्ट है। उलेमा स्पष्ट रूप से कहते हैं कि सही पंथ (मज़हब) में, एक पुरुष के लिए रेशमी कमरबंद नाजाइज़ है क्योंकि वह पाजामे का अधीनस्थ नहीं है बल्कि एक स्वतंत्र चीज़ है। 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
कमरबंद (तक्का) जो इससे बना हो, यानी रेशम (दीबाज) का, मकरूह है, और यही सही विचार है।	रेशमी कमरबंद का इस्तेमाल मकरूह है और यही सही है। (त)

1. अल-दुरुल मुंतक़ा फ़ी शरहिल मुल्तक़ी, मजमा-उल-अनहुर शरह मुल्तक़ी-उल-अबहुर के हाशिये पर, किताबुल कराहिया, दार इहया-उत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/534.
2. रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़र वल-इबाहह, दार इहया-उत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/218.
3. दुर्रे मुख़्तार, किताबुल कराहिया, कपड़ों के बयान में, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/239.

انصاف کیجئے تو یہ اس مسئلہ کا گویا صریح جزئی ہے، پھر علماء کی تشریح ریشم کے بارے میں ہے جس کا صرف لبس یعنی پہننا اوڑھنا اور جس امر میں ان کی مشابہت ہو ممنوع ہے باقی تمام طرق استعمال روا۔

| فی شرح الملتقی للعلائی لا تکرہ الصلوۃ علی سجادۃ من الابریشم لان الحرام ھو اللبس اما الانتفاع بسائر الوجوہ فلیس بحرام کما فی صلوۃ الجواھر و اقرہ القھستانی و غیرہ اھ نقلہ العلامتان محشیا الدر طحطاوی و اقراہ۔ | علامہ علاّئی کی شرح ملتقی میں ہے ریشمی مصلی پر نماز پڑھنا مکروہ نہیں کیونکہ اس کا صرف پہننا حرام ہے۔ لیکن اس سے فائدہ اٹھانے کے باقی تمام طریقے حرام نہیں جیسا کہ صلوۃ الجواہر میں مذکور ہے اس کو قہستانی وغیرہ نے برقرار رکھا ہے اھ اس کو دو علاموں یعنی علامہ شامی اور علامہ طحطاوی نے در مختار کے حواشی میں نقل کرتے ہوئے قائم رکھا ہے۔ (ت) |

پھر کیا گمان ہے اشیائے فضہ کے باب میں جن کا صور معدودہ کے سوا استعمال مطلقاً ناروا، ردالمحتار میں ہے:

| الذی کلہ فضۃ یحرم استعمالہ بأی وجہ کان کما قدمناہ ولو بلا مس بالجسد ولذا حرم ایقاد العود فی مجمرۃ الفضۃ والساعۃ وقدرۃ التنبا ک التی یوضع فیھا الماء وان کان لایمسہ بیدہ ولا بفمہ لانہ استعمال فیما صنعت لہ الخ۔ | صرف چاندی کا استعمال خواہ کسی طریقے سے ہو اور خواہ جس کے ساتھ نہ ہو تب بھی حرام ہے۔ لہذا چاندی کی انگیٹھی میں عود سلگانا، گھڑی باندھنا، حقہ کا وہ حصہ

چاندی کا بنانا جس میں پانی ڈالا جاتا ہے یہ سب حرام ہیں اگرچہ وہ ہاتھ اور منہ سے مس بھی نہ ہونے پائیں کیونکہ اس مقصد کے لئے استعمال ہے جس کے لئے یہ بنائی گئی ہے۔ الخ۔ (ت) |

اور یہ خیال کہ اگر یہاں چار انگل کے عرض تک کا کام ہوتا ہے جائز ہوتا کہ تابع تھا اسی کی جگہ یہ زنجیریں ہیں انھیں بھی تابع ٹھہرا کر مباح ماننا چاہئے۔ محض خیالِ محال ہے کا اور زنجیروں میں فرق بدیہی ہے۔ علماء تصریح فرماتے ہیں کہ مذہب صحیح میں مرد کو ریشمیں کمر بند ناروا ہے کہ وہ پاجامہ کا تابع نہیں بلکہ مستقل جدا گانہ چیز ہے۔ درمختار میں ہے:

| تکرہ التکۃ منہ ای من الدیباج وھو الصحیح۔ | ریشمی کمر بند کا استعمال مکروہ ہے اور یہی صحیح ہے۔ (ت) |

1 الدر المنتقی فی شرح الملتقی علی ھامش مجمع الانھر شرح ملتقی الابحر کتاب الکراہیۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۵۳۴ 2 رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۱۸ 3 درمختار کتاب الکراہیۃ فصل فی اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۹

Fatawa Razawiyya, Volume 22

It is stated in the marginalia (hashiya) of Allamah Tahtawi: "This is the correct view because it is an independent thing." (T) Since a waistband, even though its purpose is related to the trousers, is considered an independent entity because of its well-known and established usage, then how can these chains, which have no relation to the garment nor any purpose related to it, be considered subordinate (tabi')? And if, for argument's sake, being placed in a position of embroidery makes a metal plate come under the ruling of embroidery, then it would necessarily follow that silver bracelets, necklaces (chanpa kali), forehead ornaments (jhomar), and other jewelry would also be permissible if they are sewn onto sleeves, collars, caps, etc., in place of embroidery. In fact, it would be mandatory to consider those chains and all these pieces of jewelry as halal even if made of gold, because a small amount of gold or silver as a subordinate part is permissible. It is stated in Radd al-Muhtar:

"What was previously mentioned about the permissibility of a garment woven with gold up to the width of four fingers supports the lack of difference, etc." Support for the lack of difference comes from the fact that a garment made with gold threads up to the measure of four fingers is permissible, etc. (T)

In short, no reason for the permissibility of these chains has come to light, and as long as permission is not established from the words of the Imams, the ruling of prohibition remains, as explained. As for the tradition that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) attached a silver plate near the blessed collar, this humble servant does not recall it from any book. Nor do the customs of the lands support silver plates being attached to collars. Yes, it has indeed come in hadith that the radiant Prophet, the Master of the Day of Resurrection (peace and blessings of Allah be upon him), wore a cloak (jubba) which had silk stitching on its collar, sleeves, and slits.

"As in the hadith of Asma, the daughter of [Abu Bakr] as-Siddiq (may Allah be pleased with them both), narrated by the Imams: Ahmad in the Musnad, al-Bukhari in al-Adab al-Mufrad, Muslim in his Sahih, and Abu Dawood in the Sunan." As it has appeared in the hadith of Lady Asma daughter of Hazrat Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with them both), which the noble Imams - Imam Ahmad in Musnad, Imam Bukhari in Adab al-Mufrad, Imam Muslim in Sahih, and Imam Abu Dawood in Sunan - have extracted. (T)

3

1 Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa'l-Ibaha, Chapter on Clothing, Dar al-Ma'rifa Beirut, 4/178. 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa'l-Ibaha, Chapter on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/226. 3 Sahih Muslim, Kitab al-Libas wa'l-Zinah, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/190; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas wa'l-Zinah, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/205; Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Asma bint al-Siddiq (may Allah be pleased with her), al-Maktab al-Islami Beirut, 6/347-348.

फतावा रज़विय्या, जिल्द 22

अल्लामा तहतावी के हाशिये (टिप्पणी) में है: "यही सही है क्योंकि यह एक स्वतंत्र चीज़ है।" (त) जब कमरबंद, हालांकि पायजामे का उद्देश्य उससे जुड़ा है, लेकिन जिस तरह से इसका पहनना प्रसिद्ध और ज्ञात है, वह उस उद्देश्य के अधीन नहीं बल्कि स्वतंत्र माना जाता है, तो ये ज़ंजीरें जिनका कपड़ों से कोई संबंध नहीं है, और न ही उनका कोई उद्देश्य उनसे जुड़ा है, वे कैसे अधीनस्थ (ताबे) ठहर सकती हैं? और अगर मान लिया जाए कि काम (कढ़ाई) की जगह लगाया जाना किसी धातु की पत्ती को भी कढ़ाई के हुक्म में कर दे, तो यह ज़रूरी होगा कि चांदी के कंगन, चंपा कली, झूमर आदि आभूषण भी जायज़ हों जबकि उन्हें आस्तीनों, गिरेबान, टोपी आदि में कढ़ाई की जगह टांका जाए, बल्कि वाजिब होगा कि वे ज़ंजीरें और ये सब गहने सोने के भी हलाल हों क्योंकि सोने और चांदी का थोड़ा सा हिस्सा अधीनस्थ के रूप में जायज़ है। रद अल-मुहतार में है:

"सोने के चार अंगुल की चौड़ाई तक बुने हुए कपड़े की अनुमति के बारे में जो पहले गुज़रा, वह अंतर न होने का समर्थन करता है, इत्यादि।" अंतर न होने का समर्थन इस बात से होता है कि चार अंगुल की मात्रा तक सोने के तारों से बना हुआ कपड़ा जायज़ है, इत्यादि। (त)

संक्षेप में, इन ज़ंजीरों की अनुमति का कोई कारण नज़र नहीं आया और जब तक इमामों के शब्दों से अनुमति सिद्ध न हो जाए, तब तक मनाही का हुक्म ही रहेगा जैसा कि स्पष्ट किया गया। रही वह हदीस कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मुबारक गिरेबान के पास चांदी की पत्ती लगाई थी, इस फ़कीर को किसी किताब से याद नहीं। न ही शहरों की प्रथाएं इसका समर्थन करती हैं कि गिरेबानों में चांदी की पत्तियां लगाई जाती हों। हाँ, यह हदीस में ज़रूर आया है कि हुज़ूर पुरनूर, क़यामत के दिन के स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने ऐसा जुब्बा पहना था जिसके गिरेबान, आस्तीनों और चाकों (कट) पर रेशम की सिलाई थी।

"जैसा कि अस्मा बिन्त सिद्दीक (रज़ियल्लाहु अन्हा) की हदीस में है, जिसे इमाम अहमद ने मुस्नद में, बुखारी ने अदब अल-मुफ़्रद में, मुस्लिम ने अपनी सहीह में और अबू दाऊद ने सुनन में निकाला है।" जैसा कि सैयदा अस्मा बिन्त हज़रत अबू बक्र सिद्दीक (रज़ियल्लाहु अन्हा) की हदीस में आया है जिसे आइम्मा-ए-किराम—इमाम अहमद ने मुस्नद में, इमाम बुखारी ने अदब अल-मुफ़्रद में, इमाम मुस्लिम ने सहीह में और इमाम अबू दाऊद ने सुनन में रिवायत किया है। (त)

3

1 हाशिया अत-तहतावी अल अल-दुर अल-मुख़्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाह, लिबास का अध्याय, दार अल-मआरिफ़ बेरुत, 4/178। 2 रद अल-मुहतार, किताब अल-हज़र वल-इबाह, लिबास का अध्याय, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/226। 3 सहीह मुस्लिम, किताब अल-लिबास वल-जीनाह, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/190; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-लिबास वल-जीनाह, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/205; मुस्नद अहमद बिन हंबल अस्मा बिन्त सिद्दीक (रज़ियल्लाहु अन्हा) से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत, 6/347-348।

حاشیہ علامہ طحطاوی میں ہے: ھو الصحیح لانھا مستقلۃ (یہی صحیح ہے کیونکہ یہ ایک مستقل چیز ہے۔ت) جب کمر بند با آنکہ پاجامہ کی غرض اس سے متعلق ہے بلکہ جس طرح اس کا لبس معروف و معہود ہے وہ غرض ہے اس کے تمام نہیں ہوتی مستقل قرار پایا تو یہ زنجیریں جن سے کپڑے کو کچھ علاقہ نہیں، نہ اس کی کوئی غرض ان سے متعلق کیونکر تابع ٹھہر سکتی ہے اور اگر بالفرض کام کی جگہ لگایا جانا پتر کو بھی کام کے حکم میں کردے تو لازم کہ چاندی کے کنگن توڑے۔ چمپا کلی، جھومر وغیرہ ہاز یور بھی جائز ہیں جبکہ وہ آستینوں، گریبان، ٹوپی وغیرہ ہمیں کام کے قائم مام ٹانکے جائیں بلکہ واجب کہ وہ زنجیریں اور یہ سب گہنے سونے کے بھی حلال ہوں کہ تابع قلیل ذہب و فضہ دونوں سے روا، ردالمحتار میں ہے:

"ویؤید عدم الفرق مامر من اباحۃ الثوب المنسوج من ذھب اربعۃ اصابع الخ۔" فرق نہ ہونے کی تائید اس بات سے ہوتی ہے کہ بمقدار چار انگشت سونے کی تاروں سے بنا ہوا کپڑا مباح ہے الخ (ت)

غرض کوئی وجہ ان زنجیروں کے جواز کی نظر نہیں آئی اور جب تک کلمات ائمہ سے اجازت نہ ثابت ہو حکم ممانعت ہے لما بینا۔ رہی وہ حدیث کہ حضور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے قریب گریبان مبارک چاندی کا پتر لگایا فقیر کو کسی کتاب سے یاد نہیں۔ نہ عادات بلاد اس کی مساعدت کریں کہ گریبانوں میں چاندی کے پتر لگائے جاتے ہوں، ہاں یہ بیشک حدیث میں آیا ہے کہ حضور پر نور سید یوم النشور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے جبہ پہنا جس کے گریبان اور آستینوں اور چاکوں پر ریشم کی خیاطت تھی۔

"کما في حدیث اسماء بنت الصدیق رضی اللہ تعالی عنہما اخرجہ الائمۃ احمد في المسند والبخاری فی الادب المفرد و مسلم فی صحیحہ و ابوداؤد فی السنن" جیسا کہ سیدہ اسماء بنت حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالی عنہما کی حدیث میں آیا ہے جس کو ائمہ کرام امام احمد نے مسند میں امام بخاری نے ادب المفرد میں امام مسلم نے صحیح میں اور امام ابو داؤد نے السنن میں اس کی تخریج فرمائی ہے۔ (ت)

3

1 حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس دار المعرفۃ بیروت ۴ / ۱۷۸ 2 ردالمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۶ 3 صحیح مسلم کتاب اللبس والزینۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۹۰، سنن ابی داؤد کتاب اللبس والزینۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۲۰۵، مسند احمد بن حنبل عن اسماء بنت الصدیق رضی اللہ تعالی عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۶ / ۳۴۷ - ۳۴۸

Who can dispute its permissibility, whether it is silk work or lace-trim (sanjaaf), as long as any embroidery or piece does not exceed four fingers in width. It is the responsibility of the claimant to provide the reference for the 'Pattar' Hadith, so that its status can be examined, as well as its meaning and how far the claimant can rely on it. The two eminent scholars Tahtawi and Shami state in their marginalia:

Arabic: What is reported from the Lawgiver (peace and blessings of Allah be upon him) is that he wore a cloak trimmed with silk, and there is no mention of silver or gold in it. And Allah, Glorified and Exalted is He, knows best, and the knowledge of His majesty is most complete and firm.	**It is proven from the Lawgiver (peace and blessings be upon him) that he wore such a cloak which had silk work on it, but there is no mention of gold or silver in it. Allah Almighty is Pure, Exalted, and All-Knowing. And the knowledge of the One with honor and greatness is most perfect and firm. (T)**

Issue 2: Please write regarding these ornaments, 'Ali Band' and 'Pari Band', which are sent herewith by the bearer, whether their use is permissible or not due to the sound they produce for women. Although the residential house has separate sections, there is movement of us women, and also, others live in adjacent sections of our house. And with Allah is the best reward. Answer: This ornament is for the hand, and it does not contain such things from which loud noise is produced. Such sound comes even from hand bangles when they are not tightly fitted. There is no legal (Shari'i) prohibition in wearing it. Movement causes the ornaments of the feet to jingle, not those of the hands. And Allah Almighty knows best.

Issue 3: Sent from Chandah, District Bijnor, Mohalla Patia Para, House of Muhammad Hussain Khan, Landlord. Is it permissible for women to wear glass bangles? Or is it impermissible? Answer: They are permissible due to the absence of a Shari'i prohibition (because there is no legal barrier). Rather, it is desirable (mustahab) with the intention of beautifying oneself for the husband, and indeed "actions are judged by intentions" (The basis of actions is on intentions). Rather...

---

1. Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permissibility, Section on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/226.
2. Sahih al-Bukhari, Chapter on How Revelation Began to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/2.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

इसकी अनुमति (जवाज़) में किसे संदेह हो सकता है, चाहे वह रेशम का काम हो या गोट संजाफ, जब तक कि कोई बूटी या टुकड़ा चार उंगलियों की चौड़ाई से अधिक न हो। 'पत्तर' वाली हदीस का पता देना दावेदार की ज़िम्मेदारी है ताकि यह देखा जा सके कि वह किस स्तर की हदीस है और उसका क्या अर्थ है और दावेदार उससे कहाँ तक प्रमाण ले सकता है। दो महान विद्वान तहावी और शामी अपने हाशिये (marginalia) में फ़रमाते हैं:

अरबी: शरीअत देने वाले (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से यह वर्णित है कि उन्होंने रेशम से किनारी वाला जुब्बा पहना था, और उसमें चांदी या सोने का कोई ज़िक्र नहीं है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है, और उसकी महिमा का ज्ञान सबसे पूर्ण और दृढ़ है।

शरीअत देने वाले (अलैहिस्सलातु वस्सलाम) से प्रमाणित है कि उन्होंने ऐसा जुब्बा पहना था जिस पर रेशम का काम किया हुआ था, लेकिन उसमें चांदी और सोने का ज़िक्र नहीं है। अल्लाह तआला पवित्र, श्रेष्ठ और खूब जानने वाला है। और उस प्रतिष्ठा और गरिमा वाले का ज्ञान सबसे अधिक पूर्ण और पक्का है। (त)

मसला 2: ये ज़ेवर 'अली बंद' और 'परी बंद' जो इस पत्र के वाहक के पास हैं, इनके बारे में लिखें कि इनका उपयोग जायज़ है या नहीं, क्योंकि इनसे आवाज़ निकलती है और औरतें इन्हें पहनती हैं। यद्यपि घर के रहने के हिस्से अलग हैं, लेकिन हम औरतों का आना-जाना लगा रहता है और हमारे घर के ही जुड़े हुए हिस्सों में दूसरे लोग भी रहते हैं। और अल्लाह के पास ही अच्छा बदला है। अल-जवाब: यह ज़ेवर हाथ का है और इसमें ऐसी चीज़ें नहीं हैं जिनसे ज़्यादा आवाज़ पैदा हो। इतनी आवाज़ तो हाथ की चूड़ियों से भी निकलती है जब वे कसी हुई न हों। इसके पहनने में कोई शरीअत संबंधी बाधा नहीं है। चलने-फिरने से पैरों के गहने बजते हैं, हाथ के नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 3: प्रेषक: चान्दा, ज़िला बिजनौर, मोहल्ला पतिया पाड़ा, मुहम्मद हुसैन खान जमींदार का मकान। क्या औरतों के लिए कांच की चूड़ियाँ पहनना जायज़ है? या नाजायज़ है? अल-जवाब: जायज़ हैं क्योंकि शरीअत में कोई मनाही नहीं है (क्योंकि कोई शरई रुकावट नहीं है)। बल्कि पति के लिए श्रृंगार की नीयत से मुस्तहब (पसंदीदा) है, और "कर्मों का दारोमदार नीयतों पर है" (कार्यों का आधार इरादों पर है)। बल्कि...

1. रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, कपड़ों के बारे में अध्याय, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत 5/226
2. सहीह अल-बुख़ारी, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर वह्य के आरंभ होने का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/2

اس کے جواز میں کسے کلام ہے خواہ ریشم کا کام ہو یا گوٹ سنجاف جبکہ کوئی بوٹی یا ٹکڑا چار انگل عرض سے زائد نہ ہو پتر کی حدیث کا پتا دینا ذمہ مدعی ہے کہ دیکھا جائے وہ کس مرتبہ کی حدیث ہے اور اس کا مطلب کیا اور اس سے مدعی کو تمسک کہاں تک روا۔ سیدین علامتین طحطاوی و شامی حواشی در میں فرماتے ہیں:

الوارد عن الشارع صلی اللہ تعالی شارع علیہ الصلوٰۃ والسلام سے ثابت ہے کہ انہوں نے ایسا علیہ وسلم انہ لبس الجبۃ المکفوفۃ جبہ زیب تن فرمایا جس پر ریشم کا کام کیا ہوا تھا لیکن اس بحریر فلیس فیہ ذکر فضۃ و لا ذھب میں چاندی سونے کا ذکر نہیں۔ اللہ تعالیٰ پاک، برتر اور ۱۔ واللہ سبحانہ وتعالی اعلم وعلمہ خوب جاننے والا ہے۔ اور اس شرف و عظمت والے کا علم جل مجدہ اتم واحکم۔ سب سے زیادہ کامل اور پختہ ہے (ت)

مسئلہ ۲: یہ زیور علی بند اور پری بند جو حامل ہذا کے ہمدست مرسل ہے اس کو تحریر فرمائیں کہ اس کا استعمال جائز ہے یا نہیں بوجہ آواز نکلنے کے عورات کو اور اور مکان مسکونہ اگرچہ علیحدہ قطع رکھتا ہے مگر آمد ورفت ہم مستورات کی اور نیز ہمارے مکان ہی کے قطع جات ملصقہ میں غیر بھی رہتے ہیں۔ واللہ عندہ حسن الجزاء۔ الجواب: یہ زیور ہاتھ کا ہے اور اس میں وغیرہا ایسی اشیاء بھی نہیں جن سے زیادہ آواز پیدا ہو اتنی آواز تو ہاتھ کی چوڑیوں سے نکلتی ہے جبکہ پھنسی ہوئی نہ ہوں اس کے پہننے میں کوئی حرج شرعی نہیں آمد ورفت سے پاؤں کے گہنے بجتے ہیں نہ ہاتھ کے واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳: مرسلہ از چاندہ ضلع بجنور محلہ پتیا پاڑہ مکان محمد حسین خاں زمیندار چوڑیاں کانچ کی عورتوں کو جائز ہیں پہننا۔ یا ناجائز ہیں؟ الجواب: جائز ہیں لعدم المنع الشرعی (اس لئے کہ کوئی شرعی مانع نہیں۔ت) بلکہ شوہر کے لئے سنگار کی نیت سے مستحب وانما الاعمال بالنیات ۲ (اعمال کا دار و مدار ارادوں پر ہے۔ ت) بلکہ

---

۱ ردالمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۶ ۲ صحیح البخاری باب کیف کان بدء الوحی الی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲

Fatawa Razawiya Volume 22

If there is a command from the husband, mother, or father, it is obligatory: [Arabic]: Due to the prohibition of disobedience and the obligation of obedience to the husband in matters relating to marital rights. And Allah the Almighty knows best. [Urdu]: Because disobedience to parents and husband is forbidden, and obedience to the husband regarding marital rights is obligatory. And Allah the Almighty knows best. (T)

Issue 4: From Golra, Rawalpindi district, sent by Maulana Abdul Rahman Sahib, 9 Dhu al-Qa'dah 1329 AH. 'Zirr' (with kasra), which is called 'ghundi' in Hindi, is made of silk and gold or silver threads, such as the buttons for waistcoats in the vicinity of Mumbai etc., and for gowns and cloaks in the vicinity of Bukhara etc. Due to the mixing of thread and sewing, they become secondary to the garment. Contrary to this, current gold and silver buttons do not appear to fall under this rule of subservience, because here subservience apparently seems limited to weaving, sewing, and mixing gold/silver with non-gold/silver materials, as is inferred from the statements of Al-Tahtawi.

[Arabic Box]: It is said in Al-Muntaqa from Muhammad: There is no harm if the button-loop of a shirt or its button is silk, as it is like a mark on a garment, and if there is something else with it, there is no harm, but if it is alone, I dislike it. [Urdu Box]: It is narrated from Imam Muhammad in Al-Muntaqa that there is no harm if the collar of the shirt and its 'ghundi' (button) are made of silk, and it is like a pattern or embroidery on the cloth; if there is something else with it, there is no harm, and if it is alone, then it will be disliked. (T)

And the current button, as an independent item in the form of jewelry, appears to be suspended in the buttonhole of the shirt's collar. Thus, if it is likened to jewelry, then [the ruling] "a man shall not adorn himself with gold and silver at all, except with a ring, a belt, and a sword-hilt made of silver, provided decoration is not intended" (meaning no person should wear gold and silver jewelry at all, except that a silver ring, belt, and sword-hilt are permissible provided they are not intended for adornment and display. T) prevents its permissibility. And if it is likened to mere suspension, then the content of the text "and the apparent reason for it is that suspension resembles wearing, hence it is forbidden for that reason, as it is known that doubt in the matter of forbidden things is attached to certainty" (Shami) applies

(the apparent reason for this is that hanging/suspending is actually similar to wearing).

1. Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter on Wearing, Dar al-Ma'rifah Beirut, 4/78-79.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter on Wearing, Matba' Mujtabai Delhi, 2/240.
3. Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter on Wearing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/225.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

पति या माँ या पिता का आदेश हो तो वाजिब: अवज्ञा की मनाही और वैवाहिक अधिकारों से संबंधित मामलों में पति की आज्ञा मानने की अनिवार्यता के कारण। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। क्योंकि माता-पिता और पति की अवज्ञा हराम है और वैवाहिक अधिकारों के संबंध में पति की आज्ञा का पालन करना वाजिब है। और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त)

मसला 4: गोलड़ा, जिला रावलपिंडी से मौलवी अब्दुल रहमान साहब द्वारा भेजा गया, 9 ज़िल-कादह 1329 हिजरी। 'ज़र' (ज़ेर के साथ), जिसे हिंदी में 'घंडी' कहते हैं, रेशम और सोने-चांदी के तारों से बनाई जाती है, जैसे बंबई आदि के आसपास सदरी (वाइस्कॉट) और बुखारा आदि के आसपास ज़ुब्बा और चग़ा की घुंडियां होती हैं। धागे और सिलाई के मिश्रण के कारण, वे वस्त्र के अधीन (तबे') हो जाती हैं। इसके विपरीत, वर्तमान सोने और चांदी के बटन इस अधीनता के नियम के अंतर्गत नहीं आते प्रतीत होते, क्योंकि यहाँ अधीनता स्पष्ट रूप से बुनाई, सिलाई और सोने/चांदी को गैर-सोने/चांदी की सामग्री के साथ मिलाने तक सीमित लगती है, जैसा कि अल-तहतावी के बयानों से समझा जाता है।

[अरबी]: मुंतका में इमाम मुहम्मद से कहा गया है: इसमें कोई बुराई नहीं है कि कमीज का बटन-लूप या उसका बटन रेशम का हो, क्योंकि यह कपड़े पर एक निशान की तरह है, और यदि उसके साथ कुछ और है, तो कोई बुराई नहीं है, लेकिन यदि वह अकेला है, तो मैं इसे नापसंद करता हूँ। [उर्दू]: अल-मुंतका में इमाम मुहम्मद से रिवायत है कि इसमें कोई हर्ज नहीं कि कुर्ते का गिरेबान और उसकी घुंडी (बटन) रेशम के हों और वह कपड़े में बेल-बूटे की तरह हो; अगर उसके साथ कुछ और हो तो कोई हर्ज नहीं, और अगर वह अकेला हो तो फिर कराहत (नापसंदगी) होगी। (त)

और वर्तमान बटन, जो कि ज़ेवर की शक्ल में एक स्वतंत्र वस्तु है, कमीज़ के गिरेबान के छेद में लटका हुआ महसूस होता है। अतः यदि इसे ज़ेवर (आभूषण) के साथ उपमा दी जाए, तो "पुरुष सोने और चांदी से बिल्कुल भी श्रृंगार न करे, सिवाय अंगूठी, बेल्ट और चांदी के बने तलवार के मूठ के, बशर्ते सजावट का इरादा न हो" (यानी कोई व्यक्ति बिल्कुल भी सोने और चांदी के आभूषण न पहने, सिवाय इसके कि चांदी की अंगूठी, बेल्ट और तलवार का मूठ जायज़ है, बशर्ते ज़ेब-ओ-ज़ीनत और नुमाइश का इरादा न हो। त) इसकी अनुमति को रोकता है। और यदि इसे केवल लटकाने के साथ उपमा दी जाए, तो इबारत का मज़मून "और इसके पीछे स्पष्ट कारण यह है कि लटकाना वास्तव में

पहनने के समान है, इसलिए यह उस कारण से वर्जित है, क्योंकि यह ज्ञात है कि हराम चीजों के मामले में संदेह को यकीन के साथ जोड़ा जाता है" (शामी) लागू होता है (इसकी वजह में ज़ाहिर यह है कि लटकाना असल में पहनने के मुशाबह है)।

1. हाशिया अत-तहतावी अल अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाहह, बाब फ़िल-लब्ज़, दार अल-मअरिफ़ह बेरुत, 4/78-79
2. दर-ए-मुख्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाहह, बाब फ़िल-लब्ज़, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/240
3. रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाहह, बाब फ़िल-लब्ज़, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/225

شوہر یا ماں یا باپ کا حکم ہو تو واجب: لحرمة العقوق ولوجوب طاعة الزوج فیما یرجع الی الزوجیة۔ واللہ تعالی اعلم۔ اس لئے کہ والدین اور شوہر کی نافرمانی حرام ہے اور شوہر کی فرمانبرداری بسلسلہ حقوق زوجیت واجب ہے۔ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۴: از گولڑہ ضلع راولپنڈی مرسلہ مولوی عبدالرحمن صاحب ۹ ذی القعدہ ۱۳۲۹ھ زر بالکسر جس کو ہندی میں گھنڈی کہتے ہیں اور ابریشم و باکلا بتو سیم وزر سے بنائی جاتی ہے جیسا کہ اطراف بمبئی وغیرہ میں ساز صدریہ اور اطراف بخارا وغیرہ میں جبہ و چغہ کی گھنڈیاں ہوتی ہیں اور بوجہ تخلیط رشتہ و خیاطت ان کا تجزیہ ہو کر تحت تبعیت آجاتی ہے۔ بخلاف بٹن مروجہ سیم وزر کہ بظاہر حکم تبعیت نہیں رکھتا ہے کیونکہ اس جگہ تبعیت بظاہر با فنگی و دو ختگی و خلط سیم وزر مع غیر سیم وزر میں منحصر معلوم ہوتی ہے جیسے عبارات طحطاوی سے مستفاد ہوتا ہے۔

قال في المنتقی عن محمد لا بأس ان تکون عروة القمیص وزره حریرا و هو کالعلم یکون فی الثوب و معه غیره فلا باس به وان کان وحده کرهته - المنتقی میں امام محمد سے روایت ہے کہ اس میں کوئی حرج نہیں کہ کرتے کا گریبان اور اس کی گھنڈی (بٹن) ریشم کے ہوں اور وہ کپڑے میں نشان نقوش کی طرح ہو اگر اس کے ساتھ کچھ اور ہو تو کچھ حرج نہیں، اور اگر اکیلا ہو تو پھر کراہت ہوگی۔ (ت)

اور بٹن مروجہ ای، شے مستقل صورت حلی سوراخ گریبان پیراہن میں معلق معلوم ہوتا ہے پس اگر اس کو حلی کے ساتھ تشبیہ دی جائے تو "ولا یتحلی الرجل بذهب وفضة مطلقا الا بخاتم ومنطقه

وحلیة سیف منها ای فضة اذا لم یرد به التزیین" (کوئی شخص مطلقاً سونے اور چاندی کا زیور نہ پہنے مگر یہ کہ انگوٹھی، کمر بند اور تلوار کا دستہ چاندی کا ہو یعنی یہ سب چیزیں چاندی کی جائز ہیں بشرطیکہ زیب وزینت اور نمائش کا ارادہ نہ ہو، ت) مانع اباحت ہے اور محض تعلیق کے ساتھ تشبیہ دی جائے تو مضمون عبارت "والظاهر فی وجهه ان التعلیق یشبه اللبس فحرام لذلک لما علم ان الشبهة فی باب المحرمات ملحقة بالیقین" (شامی) (اس کی وجہ میں ظاہر یہ ہے کہ لٹکانا دراصل پہننے کے مشابہ ہے)۔

1 حاشیہ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الحظر والاباحة باب فی اللبس دار المعرفة بیروت ۴ / ۷۸-۷۹ 2 درمختار کتاب الحظر والاباحة باب فی اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۴۰ 3 رد المحتار کتاب الحظر والاباحة باب فی اللبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۵

Therefore, it is forbidden for this reason. It is like the designs on the borders of a cloth because in the chapter of the forbidden, doubt is associated with certainty. (T) - it leads towards prohibition.

The summary is that the prevalent button is merely a 'tabr', i.e., a piece of silver and gold, suspended with the shirt; it is neither found (embedded) nor stitched, nor is it mixed with anything else. So what is the proof for calling it subordinate (tabi') and making an analogy with a knot (ghundi)? Please grant a satisfactory answer. Furthermore, the same reason for suspension (ta'liq) that makes a chain unlawful is present in the button. So why is the button permissible and the chain for the button impermissible? Moreover, if being subordinate means that the button is not used without the shirt, then this is also true for the trouser-string (izar-band), whereas a silk trouser-string etc. is disliked (makruh). And Allah knows best. Muhammad Abdur Rahman, by his own pen.

The Answer:

In Durr-e-Mukhtar, it is stated:

Arabic	English Translation
There is no harm in the loop (urwa) and the button (zirr) of a shirt being made of silk because they are subordinate (tabi').[1]	There is no harm if the collar loop and buttons of a shirt are of silk because they are subordinate. (T)

In Siyar-e-Kabir, then Tatar Khaniyah, then Sharh-e-Ala'i, it is stated:

Arabic	English Translation
There is no harm in buttons of brocade and gold.[2]	There is no harm in buttons of silk and gold. (T)

In Zakheerah, then Hindiyya, it is stated:

Arabic	English Translation
There is no harm in wearing a garment other than for war if its buttons are of brocade or gold.[3]	There is no harm if a person wears a garment outside of war whose buttons are of silk or gold. (T)

I say: (T) Several beneficial points are noteworthy here. First: For gold/ornament (zar), it is not necessary to be sewn into the cloth; rather, it encompasses everything that is stitched (mukheet), tied (marboot), fixed (maghrooz), or centered (markaz).

Therefore, the masters of linguistics have only used the word 'waz' (placement) in its definition, which does not essentially specify sewing (khayata). It is stated in Al-Qamus:

---

[1] Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Section on Clothing, Mujtabai Press, Delhi, 2/239 [2] Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Section on Clothing, Mujtabai Press, Delhi, 2/239 [3] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter Nine, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/342

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

इसलिए इस वजह से यह हराम है। यह कपड़े के किनारे के नक्श (डिज़ाइन) की तरह है क्योंकि हराम के अध्याय में संदेह निश्चितता के साथ जुड़ा हुआ है। (त) - यह हराम की ओर ले जाता है।

सारांश यह है कि प्रचलित बटन महज़ 'तब्र' यानी चाँदी और सोने का टुकड़ा है जो कुर्ते के साथ लटका हुआ है; न तो यह उसमें जड़ा हुआ है, न सिला हुआ है और न ही किसी और चीज़ के साथ मिला हुआ है। तो इसे 'ताबे' (अनुवर्ती) कहने और 'घुंडी' पर कयास (तुलना) करने की क्या दलील है? कृपया संतोषजनक उत्तर प्रदान करें। इसके अलावा, जिस लटकने (तअलीक) के कारण ज़ंजीर नाजायज़ है, वही कारण बटन में भी मौजूद है। तो क्या वजह है कि बटन जायज़ हो और बटन की ज़ंजीर नाजायज़? और अगर 'ताबे' होने का मतलब यह है कि बटन कुर्ते के बिना इस्तेमाल नहीं होता, तो यह बात इज़ारबंद (पाजामे की डोरी) में भी मौजूद है, जबकि रेशमी इज़ारबंद वगैरह मकरूह (नापसंद) है। वल्लाहु आलम। मोहम्मद अब्दुर रहमान, स्वयं के कलम से।

अल-जवाब (उत्तर):

दुर्रे मुख्तार में है:

अरबी	**हिन्दी अनुवाद**
क़मीज़ के लूप (उरवा) और उसके बटन (ज़िर) रेशम के हों तो कोई हर्ज नहीं क्योंकि वे ताबे (अनुवर्ती) हैं।[1]	क़मीज़ का गिरेबान और उसके बटन रेशमी हों तो कोई हर्ज नहीं क्योंकि वे ताबे हैं। (त)

सियर-ए-कबीर, फिर तातार खानिया, फिर शरह-ए-अलाई में है:

अरबी	**हिन्दी अनुवाद**
दीबा (रेशमी वस्त्र) और सोने के बटनों में कोई हर्ज नहीं।[2]	रेशम और सोने के बटनों में कुछ हर्ज नहीं। (त)

ज़खीरा फिर हिन्दिया में है:

अरबी	**हिन्दी अनुवाद**
युद्ध के अलावा ऐसा कपड़ा पहनने में कोई हर्ज नहीं जिसके बटन दीबा या सोने के हों।[3]	युद्ध के अलावा अगर ऐसा कपड़ा पहने जिसके बटन रेशमी या सोने के हों तो कोई हर्ज नहीं। (त)

अकौलु (मैं कहता हूँ): (त) यहाँ कई फ़ायदेमंद बातें ध्यान देने योग्य हैं। पहला: 'ज़र' (सोने/आभूषण) के लिए कपड़े में सिला होना ज़रूरी नहीं है, बल्कि यह उन सब को शामिल करता है जो सिला हुआ (मखीत), जुड़ा हुआ (मर्बूत), धँसा हुआ (मग़्ज़ूज़) या केन्द्रित (मरकज़) हो। इसलिए भाषा के इमामों ने इसकी परिभाषा में केवल 'वज़अ' (रखना/लगाना) शब्द लिया है जिसमें सिलाई की कोई विशेष शर्त नहीं है। क़ामूस में है:

---

[1] दुर्रे मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, कपड़े पहनने का अध्याय, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/239 [2] दुर्रे मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, कपड़े पहनने का अध्याय, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/239 [3] फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, नौवां अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/342

لہٰذا اس وجہ سے حرام ہے۔ کپڑے کے کنارے کے نقوش کی طرح ہے کیونکہ حرام کے باب میں شبہ یقین کے ساتھ وابستہ ہے۔ ت)۔ حرمت کی طرف لے جاتا ہے۔

خلاصہ یہ ہے کہ بٹن مروجہ محض تبر یعنی ٹکڑہ سیم وزر کُرتے کے ساتھ معلق ہے نہ یافتہ نہ دوختہ نہ کسی اور چیز کا اس کے ساتھ خلط ہے پس اس کو تابع کہنے اور گھنڈی پر قیاس کرنے کی کیا دلیل ہے، مہربانی فرما کر اطمینان بخش جواب مرحمت فرمائیں نیز جس علت تعلیق سے زنجیر ناجائز ہے وہی علت بٹن میں موجود ہے پس کیا وجہ ہے کہ بٹن جائز ہو اور زنجیر بٹن ناجائز، ونیز اگر تابع کے یہ معنی ہیں کہ بٹن بدون کرتے کے مستعمل نہیں ہوتا ہے تو یہ بات ازار بند میں بھی موجود ہے حالانکہ ازار بند ریشمی وغیرہ مکروہ ہے۔ واللہ اعلم۔ محمد عبدالرحمن بقلم خود

الجواب:

در مختار میں ہے:

عربی متن	**اردو ترجمہ**
لا باس بعروۃ القمیص وزرہ من الحریر لانہ تبع -1	قمیص کا گریبان اور اس کے بٹن ریشمی ہوں کوئی حرج نہیں کیونکہ یہ تابع ہیں۔ (ت)

سیر کبیر پھر تاتار خانیہ پھر شرح علائی ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ

لا باس بازرار الدیباج والذھب -2 ریشم اور سونے کے بٹن میں کچھ حرج نہیں۔ (ت)

ذخیرہ پھر ہندیہ میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
لا باس یلبس الثوب فی غیر الحرب اذ	جنگ کے علاوہ اگر ایسا کپڑا پہنے کہ جس کے بٹن
اکان ازراره دیباجاً او ذهباً -3	ریشمی یا سونے کے ہوں تو کوئی حرج نہیں۔ (ت)

اقول: (میں کہتا ہوں۔ ت) یہاں چند فوائد قابل لحاظ ہیں۔ اول: زرکے لئے کپڑے میں سلا ہونا ضرور نہیں بلکہ مخیط و مربوط مغروز و مرکز سب کو عام ہے ولہٰذا ائمہ لغت میں اس کی تعریف میں صرف لفظ وضع اخذ کیا جس میں اصل تخصیص خیاطت نہیں، قاموس میں ہے:

---

1 در مختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۹ 2 در مختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۹ 3 فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراھیة الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۲

Fatawa Razawiyyah Volume 22

Arabic Text	Urdu Translation/Explanation
Al-Zirr, with a kasra, is that which is placed in a shirt, and with a fatha, it means tying the izar (lower garment)[1].	"Al-Zirr", if it is with the movement of a kasra (short 'i'), its meaning is that object which is placed in a shirt, i.e., put there. If this movement is with a fatha (short 'a'), its meaning is tying the izar. (T)

In Umdat al-Qari, the commentary on Sahih al-Bukhari, it is stated:

Arabic Text	Urdu Translation/Explanation
Ibn Sidah said: Al-Zirr is that which is placed in a shirt. Its plural is Azrar and Zurur. 'Azar-al-Qamis' means buttons were put in the shirt. 'Azarra-hu' means its buttons were fastened. Ibn al-A'rabi said: 'Zarra al-Qamis' is when it was unfastened and then he fastened it. And 'Zarra al-Rajul' means he fastened his buttons[2].	Ibn Sidah the lexicographer said that "Zir" is that object which is put in a shirt. Its plural is Azrar and Zurur. 'Azar-al-Qamis' is said at that time when the buttons are put on the shirt, while 'Azarra-hu' is said when the buttons are fastened to the shirt. Ibn al-A'rabi said: when the shirt buttons are open and then he fastens them, then at that time it is called 'Zarra al-Qamis' and the meaning of 'Zarra al-Rajul' is that he fastened the buttons (while they were open). (T)

A verse by Lamha Jurmi also indicates this:

Arabic Text	Urdu Translation/Explanation
As if the buttons (zurur) of the Qibtriyya were hung by their fastenings (ala'iq) to a upright trunk[3]. The Qibtriyya are white linen clothes, and it is a metaphor for the praised one. 'Ala'iq' is plural; its singular is 'Alaqa' with a kasra, meaning a strap/band. In al-Qamus and Taj al-Arus: Al-'Ilaqa with a kasra is the strap of a whip and similar things like a sword, bowl, Mushaf, bow and whatever resembles that. The strap of a whip.	As if silken clothes were hung and their fastenings were attached to straight trunks. The Qibtriyya: white linen clothes, and it refers to the one being praised. "Ala'iq" is plural. Its singular is "Alaqa" with the movement of a kasra; it means a strap or band. Accordingly, in al-Qamus and its commentary Taj al-Arus: "Al-'Ilaqa" with the movement of a kasra means a whip strap and similar objects like a sword, bowl, Mushaf (Quran), bow and whatever resembles it.

1. Al-Qamus al-Muhit, Chapter: Zaa, Section: Raa, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/39
2. Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Book of Prayer, Chapter: The Obligation of Prayer in Clothes, Idara al-Tiba'ah al-Muniriyyah, Damascus, 4/52
3. Taj al-Arus, Chapter: Zaa, Section: Raa, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/236

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
अल-ज़िर्र, कसरा के साथ, वह है जो कमीज़ में लगाया जाता है, और फ़तहा के साथ, इसका अर्थ है इज़ार (तहबंद) बाँधना[1]।	"अल-ज़िर्र", अगर कसरा (ज़ेर) की हरकत के साथ हो, तो उसका अर्थ वह चीज़ है जो कमीज़ में लगाई जाती है, यानी रखी जाए। अगर यह हरकत फ़तहा (ज़बर) के साथ हो, तो उसका अर्थ है इज़ार बाँधना। (त)

उम्दतुल क़ारी शरह सहीह बुख़ारी में उल्लेख है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
इब्ने सीदा ने कहा: अल-ज़िर वह है जो कमीज़ में लगाया जाता है। इसका बहुवचन अज़रार और ज़ुरूर है। 'अज़र-अल-क़मीस' का अर्थ है कमीज़ में बटन लगाए गए। 'अज़र्रहु' का अर्थ है उसके बटन बंद किए गए। इब्नुल आ'राबी ने कहा: 'ज़र्र अल-क़मीस' तब होता है जब वह खुला हो और फिर उसे बंद किया जाए। और 'ज़र्र अर-रजुल' का अर्थ है उसने अपने बटन बंद कर लिए[2]।	इब्ने सीदा लुग़वी ने कहा कि "ज़र" वह चीज़ है जो कुर्ते में लगाई जाती है। इसके बहुवचन अज़रार और ज़ुरूर हैं। 'अज़र्र-अल-क़मीस' उस समय कहा जाता है जब कमीज़ के बटन लगाए जाएँ, जबकि 'अज़र्रहु' उस समय कहा जाता है जब कमीज़ के बटन बंद किए जाएँ। इब्नुल आ'राबी ने कहा: जब कमीज़ के बटन खुले हों और फिर उन्हें बंद किया जाए, तो उस समय 'ज़र्र अल-क़मीस' कहा जाता है और 'ज़र्र अर-रजुल' का अर्थ यह है कि उसने बटन बंद कर दिए (जबकि वे खुले हों)। (त)

लम्हा जुर्मी का एक शेर भी इसकी ओर संकेत करता है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
मानो क़िब्तरिया के बटन (ज़ुरूर) उनके बंधनों (अलइक़) द्वारा एक सीधे तने से लटका दिए गए हों[3]। क़िब्तरिया अलसी के सफ़ेद कपड़े हैं, और यह प्रशंसित व्यक्ति के लिए एक रूपक है। 'अलइक़' बहुवचन है; इसका एकवचन 'इलाक़ा' है जिसमें कसरा (ज़ेर) है, जिसका	मानो रेशमी कपड़े लटका दिए गए हों और उनके बंधन सीधे तने से जुड़े हों। अल-क़िब्तरिया: अलसी के सफ़ेद कपड़े, और यह प्रशंसा के योग्य व्यक्ति की ओर संकेत है। "अलइक़" बहुवचन है। इसका एकवचन "इलाक़ा" है जो कसरा (ज़ेर) के साथ है; इसका अर्थ बंधन या तस्मा है। चुनाँचे अल-क़ामूस

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
अर्थ बंधन या तस्मा है। अल-क़ामूस और ताज अल-अरूस में: अल-'इलाक़ा कसरा के साथ कोड़े का तस्मा और तलवार, प्याले, मुसहफ़, धनुष जैसी चीज़ों के तस्मे को कहते हैं।	और उसकी व्याख्या ताज अल-अरूस में है: "अल-'इलाक़ा" कसरा के साथ कोड़े का तस्मा और तलवार, प्याले, मुसहफ़ (क़ुरआन), धनुष और उसके समान चीज़ों के लिए उपयोग होता है।

1. अल-क़ामूस अल-मुहीत, फ़स्ल: ज़ा, बाब: रा, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र ३९/२
2. उम्दतुल क़ारी शरह सहीह बुख़ारी, किताबुस-सलात, बाब: नमाज़ में कपड़ों की अनिवार्यता, इदारा अल-तिबा'ह अल-मुनीरिया, दमिश्क़ ५२/४
3. ताज अल-अरूस, फ़स्ल: ज़ा, बाब: रा, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी, बेरुत २३६/३

الزر بالکسر الذی یوضع فی القمیص وبالفتح شدہ الازار[1] ۔ "الزِرّ" اگر حرکتِ زیر کے ساتھ ہو تو اس کو معنی ہے وہ چیز جو کرنے میں موضوع ہو یعنی رکھی جائے"اگر یہ حرکت زبر کے ساتھ ہو تو اس کا معنی ہے ازار باندھنا۔(ت)

عمدۃ القاری شرح صحیح بخاری میں ہے: قال ابن سیدۃ الزر الذی یوضع فی القمیص والجمع ازرار و زرُورٌ وازرّ القمیص جعل لہ زراو ازرہ شد علیہ ازرارہ وقال ابن الاعرابی زر القمیص اذا کان محلولا فشدہ وزر الرجل شد زرہ[2] ۔ ابن سیدہ لغوی نے کہا کہ "زر" وہ چیز ہے جو کرتے میں لگائی جاتی ہے اس کی جمع ازرار اور زرُور ہے، اَزَرَّ القمیص اس وقت کہا جاتا ہے جب کہ قمیص کے بٹن لگائے جائیں اور اَزَرَّہ، اس وقت کہا جاتا ہے جبکہ قمیص پر اس کے بٹن باندھے جائیں، ابن الاعرابی نے کہا جب قمیص کے بٹن کھلے ہوں پھر انہیں باندھے تو اس وقت زر القمیص کہا جاتا ہے اور زر الرجل کا مفہوم یہ ہے کہ اس نے بٹن باندھ دئیے۔ (جبکہ وہ کھلے ہوں۔) (ت)

لمحہ جرمی کا بھی شعر بھی اس کا پتا دیتا ہے: کان زرور القبطریۃ علقت علائقھا منہ بجذع مقوم[3] گویا سلکی کپڑے لٹکادئے گئے اور ان کی بندشیں سیدھے تنے سے پیوستہ ہیں۔ القبطریۃ ثیاب کتاب بیض والکنایۃ للممدوح و العلائق جمع علاقۃ بالکسر بند۔ فی القاموس وتاج العروس العلاقۃ بالکسر فی السوط ونحوہ کالسیف والقدح والمصحف والقوس وما اشبہ ذلك وعلاقۃ السوط القبطریۃ: السی کے سفید کپڑے اور ممدوح کی طرف اشارہ ہے۔ "علائق" جمع ہے۔ اس کا واحد "علاقہ" ہے حرکت زیر کے ساتھ ہے بمعنی بند ہے۔ چنانچہ القاموس اور اس کی شرح تاج العروس میں ہے "العلاقۃ" بحرکت زیر کوڑا اور اس جیسی چیز جیسے تلوار، پیالہ، مصحف، کمان اور اس کے مشابہ

1 القاموس المحيط فصل الزاء من باب الراء مصطفى البابي مصر ٣٩/٢ 2 عمدة القاري شرح صحيح البخاري كتاب الصلوة وباب وجوب الصلوة فى الثياب ادارة الطباعة المنيرية دمشق ٥٢/٤ 3 تاج العروس فصل الزاء من باب الراء دار احياء التراث العربي بيروت ٢٣٦/٣

Fatawa Razawiyya Volume 22

(Arabic): "...whatever strap is in its handle. [End of quote 1]. Then both said: 'Hanging the bow' means making a strap for it and hanging it on a peg; similarly for a whip, a Mushaf, and a bowl [Footnote 2]." (Urdu): It is used in various items. "The whip's strap" refers to the cord attached to its handle. Then both (the author of al-Qamus and the author of Taj al-Arus) stated: "Hanging the bow" is said when one attaches a binding to the bow and hangs it on a peg or something similar. The same applies to a whip, a Mushaf, and a bowl. (T)

It is evident that while sewing a garment, what is the relation between a button and a strap? It is stated in Fatawa Walwalji and then in Shalbi 'ala al-Tabyin: (Arabic): "There is no harm in a person in Ihram wearing a cloak (Taylasan), but they should not button it. If they button it for a whole day, they must offer a sacrifice (Dam), because they have then used it as a stitched garment [Footnote 3]." (Urdu): There is no harm if a pilgrim (in the state of Ihram) wears a large shawl, but they should not tie a knot in it. If they keep it knotted for the entire day, then sacrificing an animal (Dam) becomes mandatory, because they have benefited from it as if wearing a stitched garment. (T)

In Mansak Mutawassit and its commentary Maslak Mutaqassit, in the section on prohibitions of Ihram, it says: (Arabic): "(Buttoning the cloak) means tying it with a button and knotting it around the neck [Footnote 4]." (Urdu): To knot the large shawl means to tie it around the neck with a knot. (T)

In Fath al-Qadir, it says: (Arabic): "If one buttons the cloak for a day, they must offer a sacrifice (Dam), because stability is achieved by buttoning, which is equivalent to wrapping oneself in a stitched garment [Footnote 5]." (Urdu): If someone knots a large shawl for an entire day, they must sacrifice an animal (Dam) in that case. This is because, due to the knot, the shawl stays in place, even though it also involves stitching. (T)

In Durr al-Mukhtar, it says:

[Footnotes] 1. Taj al-Arus, Chapter on 'Ain from the section on Qaf, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 7/21 2. Taj al-Arus, Chapter on 'Ain from the section on Qaf, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 7/22 3. Shalbi 'ala al-Tabyin, Book of Hajj, Chapter on Violations, al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyyah, Bulaq, Egypt, 2/54 4. al-Maslak al-Mutaqassit Sharh al-Mansak al-Mutawassit, Section on Prohibitions of Ihram, Dar al-

Kitab al-Arabi, Beirut, p. 81 5. Fath al-Qadir, Book of Hajj, Chapter on Violations, Maktabah Nuriyyah Razawiyyah, Sukkur, 2/443

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

(अरबी): "...जो उसके हत्थे में तस्मे से है। समाप्त। [टिप्पणी 1] फिर दोनों ने कहा: 'कमान लटकाना' तब कहा जाता है जब उसके लिए एक तस्मा बनाया जाए और उसे खूँटी पर लटकाया जाए; और इसी तरह कोड़े, मुसहफ़ और प्याले के लिए [टिप्पणी 2]।" (उर्दू): चीज़ों में इस्तेमाल होता है "अलाक़तुल सौत" वह तस्मा जो उसके दस्ते में लगा हुआ हो फिर दोनों (साहब-ए-क़ामूस और मुसन्निफ ताजुल उरूस) ने कहा 'अ'लक़ुल क़ौस' उस वक़्त कहा जाता है जब कमान को बंधन लगा कर किसी कीली वगैरह पर लटका दे और यही हाल कोड़े, मुसहफ़ और प्याले का है। (त)

ज़ाहिर है कि कपड़े में सिलाई के दौरान बटन का अलाक़ा (तस्मे) से क्या संबंध है? फ़तावा वलवालजी फिर शल्बी अलत तबीन में है: (अरबी): "इसमें कोई हर्ज नहीं कि मुहरिम (एहराम की स्थिति में) तैलसान (बड़ी चादर) पहने लेकिन वह उसे बटन न लगाए। यदि वह एक दिन उसे बटन लगाए रखे तो उस पर दम (पशु बलि) अनिवार्य है क्योंकि उसने इससे सिले हुए कपड़े की तरह लाभ उठाया [टिप्पणी 3]।" (उर्दू): इसमें कोई हर्ज नहीं कि मुहरिम (बहाल एहराम) बड़ी चादर पहने लेकिन उसे गिरह न लगाए फिर अगर पूरा दिन उसे गिरह लगा कर रखी तो उस पर दम (जानवर ज़बह करना) लाज़िम होगा इसलिए कि उसने पहने हुए कपड़े की तरह इससे फ़ायदा उठाया है। (त)

मन्सक मुतवस्सित और उसकी शरह मसलक मुतक़स्सित के एहराम के ममनुआत के बयान में है: (अरबी): "(तैलसान का बटन लगाना) यानी उसे बटन से बाँधना और उसे अपनी गर्दन पर गिरह लगाना [टिप्पणी 4]।" (उर्दू): बड़ी चादर को गिरह लगाना यानी उसे गिरह लगा कर गर्दन पर बाँधना। (त)

फ़तहुल क़दीर में है: (अरबी): "यदि वह एक दिन तैलसान को बटन लगाए रखे तो उस पर दम लाज़िम है क्योंकि बटन लगाने से हासिल होने वाला ठहराव सिलाई के साथ लिपटने के समान है [टिप्पणी 5]।" (उर्दू): अगर बड़ी चादर को दिन भर गिरह लगाए तो इस सूरत में इस पर दम (जानवर ज़बह करना) लाज़िम आएगा इसलिए कि बवजह गिरह लगाने इसका थम जाना (रुक जाना) हासिल हुआ बावजूद यह कि सिलाई पर भी शामिल है। (त)

दुर्रे मुख़्तार में है:

[पाद-टिप्पणियाँ] 1. ताजुल उरूस, फ़स्ल अल-ऐन, बाब अल-क़ाफ़, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 7/21 2. ताजुल उरूस, फ़स्ल अल-ऐन, बाब अल-क़ाफ़, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी,

बेरूत, 7/22 3. शल्बी अलत-तबीन, किताब अल-हज, बाब अल-जिनायात, अल-मत्ब'अ अल-कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक़, मिस्र, 2/54 4. अल-मसलक अल-मुतक़स्सित शरह अल-मन्सक अल-मुतवस्सित, फ़स्ल एहराम की मनाही में, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत, पृ. 81 5. फ़तहुल क़दीर, किताब अल-हज, बाब अल-जिनायात, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 2/443

पृष्ठ 119/692

ما فی مقبضہ من السیر اہ ۱ ثم قالا اعلق القوس جعل لھا علاقۃ وعلقھا علی الوتد و کذلک السوط المصحف والقدح ۲- | اشیاء میں استعمال ہوتا ہے "علاقۃ السوط" وہ تسمہ جو اس کے دستہ میں لگا ہوا ہو پھر دونوں (صاحب قاموس اور مصنف تاج العروس) نے کہا اعلق القوس اس وقت کہا جاتا ہے جب کمان کو بندھن لگا کر کسی کلی وغیرہ پر لٹکا دے اور یہی حال کوڑے مصحف اور پیالے کا ہے۔ (ت)

ظاہر ہے کہ بحال خیاطت فی الثوب زر کو علاقہ سے کیا علاقہ ، فتاوی ولوالجی پھر شلبی علی التبیین میں ہے : لاباس بأن یلبس المحرم الطیلسان ولا یزرہ علیہ فان زرہ یوما فعلیہ دم لانہ صار منتفعا بہ انتفاع المخیط ۳۔ | اس میں کوئی حرج نہیں کہ محرم (بحال احرام) بڑی چادر پہنے لیکن اسے گرہ نہ لگائے پھر اگر پورا دن اسے گرہ لگا کر رکھی تو اس پر دم (جانور ذبح کرنا) لازم ہوگا اس لئے کہ اس نے پہنے ہوئے کپڑے کی طرح اس سے فائدہ اٹھایا ہے۔ (ت)

منسک متوسط اور اس کی شرح مسلک متقسط بیان محرمات احرام میں ہے : (زر الطیلسان) ای ربطہ بالزر وعقدہ علی عنقہ ۴۔ | بڑی چادر کو گرہ لگانا یعنی اسے گرہ لگا کر گردن پر باندھنا۔ (ت)

فتح القدیر میں ہے : ان زر الطیلسان یوما لزمہ دم لحصول الاستمساك بالزر مع الاشتمال بالخیاطۃ ۵۔ | اگر بڑی چادر کو دن بھر گرہ لگائے تو اس صورت میں اس پر دم (جانور ذبح کرنا) لازم آئے گا اس لئے کہ بوجہ گرہ لگانے اس کا تھم جانا (رک جانا) حاصل ہوا با وجود یہ کہ سلائی پر بھی شامل ہے۔ (ت)

در مختار میں ہے :

۱ تاج العروس فصل العین من باب القاف دار احیاء التراث العربی بیروت ۷ / ۲۱ ۲ تاج العروس فصل العین من باب القاف دار احیاء التراث العربی بیروت ۷ / ۲۲ ۳ شلبی علی التبیین کتاب الحج باب الجنایات المطبعة الکبری الامیر یه بولاق مصر ۲ / ۵۴ ۴ المسلك المتقسط شرح المنسك المتوسط فصل في المحرمات الاحرام دار الکتاب العربي بیروت ص ۸۱ ۵ فتح القدیر کتاب الحج باب الجنایات مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲ / ۴۴۳

Fatawa Razawiyya, Volume 22

It is recommended to wear a lower garment (Izār) and an upper garment (Ridā'). If one buttons it, fastens it with a pin, or ties it with a knot, they have acted improperly, but no penalty (Damm) is due upon them (i.e., it is not mandatory to sacrifice an animal). (T)

It is evident that cloaks and sheets do not have sewn buttons, and the mentioned fastening does not depend on tailoring. Rather, the primary intention is simply the act of joining without stitching, as the Muhrim's avoidance of stitched clothing is well-established and famous. Abu Dawud, Nasa'i, Ibn Khuzaymah, Ibn Hibban, and Hakim all narrate in their Sahih collections, and the great Imam Abu Ja'far al-Tahawi in 'Sharh Ma'ani al-Athar' narrates from Hadrat Salama bin Akwa (may Allah be pleased with him):

He said: I asked, "O Messenger of Allah, I am a man who hunts; may I pray in a single shirt?" He replied, "Yes, but fasten it even if it be with a thorn."

(Hadrat Salama bin Akwa, may Allah be pleased with him, presented in the court of the Prophet): I am a hunter, can I pray in one shirt? He replied: Yes (you can), but fasten it even if it be with just a thorn; the meaning is to join it and pray. (T)

Here, even a thorn is referred to as 'Zar' (a fastener/button).

The principle is that literal meaning is the foundation, and turning to a metaphorical meaning without necessity is not permissible.

Literal meaning is the root. And without any necessity, it is not permissible to leave the literal meaning for the metaphorical. (T)

Thus, buttons (button in its essential meaning) are included in the meaning of 'Zar', rather than being analogized to a loop (ghundi).

Secondly: The term 'woven gold' (Dhahab Mansooj) includes both, rather it is in its literal reality in stone, and its application to Kalabatun (gold thread) is of the type of naming the whole by the name of a part, as it also contains silk. And buttons are not specific to these textiles; rather, among the elite, they are also made of gold, silver, rubies, and emeralds. Their poet said (someone from among them said, T):

The tune of the ruby button is upon the silk robe / A drop of blood has become the favor-debtor of the collar. (On your silk robe, the buttons of rubies and gems have become indebted to a drop of my blood on the collar).

1. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Hajj, Chapter on Ihram, Matba Mujtabai, Delhi, 1/163.
2. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Salat, Chapter on a man praying in a single shirt, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/92; Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Salat, Chapter on praying in a single garment, H.M. Saeed Company, Karachi, 1/260.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २२

तहबंद और चादर पहनना मुस्तहब है, फिर अगर उसे बटन लगाए या उसमें छेद करे या उसे गाँठ बांधकर पहने तो उसने बुरा किया लेकिन उस पर दम (यानी जानवर ज़िबह करना) लाज़िम नहीं। (त)

ज़ाहिर है कि लबादे और चादर में घुंडियाँ सिली नहीं होतीं और ज़िक्र किया गया जोड़ना सिलाई पर निर्भर नहीं है, बल्कि बिना सिलाई के जुड़ाव की सूरत ही ज़्यादा मक़सूद है क्योंकि मोहरिम का सिले हुए कपड़ों से परहेज़ करना तो सुप्रसिद्ध और ज्ञात है। अबू दाऊद, नसाई, इब्न खुज़ैमा, इब्न हिब्बान और हाकिम सब अपनी सहीह किताबों में और महान इमाम अबू जाफ़र तहावी 'शरह मानी अल-आसार' में हज़रत सलमा बिन अकवा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत करते हैं:

उन्होंने कहा: मैंने अर्ज़ किया, "ऐ अल्लाह के रसूल, मैं एक शिकारी आदमी हूँ, क्या मैं एक कुर्ते में नमाज़ पढ़ सकता हूँ?" आपने फ़रमाया, "हाँ, लेकिन उसे बंद कर लो चाहे वह काँटे से ही क्यों न हो।"

(हज़रत सलमा बिन अकवा रज़ियल्लाहु अन्हु ने बारगाह-ए-रिसालत में अर्ज़ की): मैं एक शिकारी आदमी हूँ क्या एक कुर्ते में नमाज़ पढ़ सकता हूँ? फ़रमाया: हाँ (पढ़ सकते हो) लेकिन उसे बाँध लो चाहे किसी काँटे ही से क्यों न हो, मतलब यह कि उसे जोड़कर नमाज़ पढ़ो। (त)

यहाँ काँटे को भी 'ज़र' (बटन/जोड़ने वाला) फ़रमाया।

सिद्धांत यह है कि असल हक़ीक़त (शब्द का मूल अर्थ) है और बिना किसी ज़रूरत के मजाज़ (अलंकारिक अर्थ) की ओर जाना जायज़ नहीं है।

हक़ीक़त असल है। और बिना किसी ज़रूरत के(हक़ीक़त छोड़कर) मजाज़ की तरफ़ जाना जायज़ नहीं। (त)

तो बटन या बटन का मूल अर्थ 'ज़र' में शामिल है, न कि उनका घुंडी पर क़यास (अनुमान) हो।

दूसरा: शब्द 'ज़हब मंसूज' (बुना हुआ सोना) दोनों को शामिल है, बल्कि वह पत्थर में अपनी असल हक़ीक़त पर है और कलाबतों पर इसका प्रयोग 'सम्पूर्ण को अंश के नाम से पुकारने' (तस्मीयतुल कुल ब-इस्मिल जुज़) के क़बील से है क्योंकि इसमें रेशम भी होता है। और घुंडियाँ (बटन) केवल इन कपड़ों के साथ विशिष्ट नहीं हैं, बल्कि अमीरों के यहाँ सोने, चांदी, लाल और याक़ूत की भी होती हैं। उनके एक शायर ने कहा (उनके किसी कहने वाले ने कहा, त):

रेशमी लिबास पर लाल के बटन का गीत / मेरे खून की एक बूंद गिरेबान का एहसानमंद हो गई है। (रेशमी जब्बे पर तेरे लिए लाल और गोहर की घुंडियाँ (बटन) मेरे खून के एक क़तरे की गिरेबान-गीर मिन्नत-कश हुई हैं)।

1. दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज, फ़स्ल फ़िल एहराम, मतबा मुजतबाई दिल्ली, १/१६३।
2. सुनन अबू दाऊद, किताबुस सलात, बाबुर रजुलु युसल्ली फ़ी क़मीस वाहद, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर, १/९२; शरह मानी अल-आसार, किताबुस सलात, बाबुस सलात फ़ीस सौबुल वाहद, एच.एम. सईद कंपनी कराची, १/२६०।

पेज १२० / ६९२

یستحب لبس ازار ورداء فان زررہ اوخللہ اوعقدہ اساء ولادم علیہ 1۔ تہبند اور چادر کا پہننا مستحب ہے پھر اگر اسے گرہ لگائے یا اسے کھولے یا اسے گرہ لگا کر باندھے تو اس نے برا کیا لیکن اس پر دم نہیں (یعنی جانور ذبح کرنا لازم نہیں)۔(ت)

ظاہر ہے کہ طیلسان و چادر میں گھنڈیاں سلی نہیں ہوتی اور الحام مذکورہ خیاطت پر موقوف نہیں بلکہ بلا خیاطت صورت ربط ہی زیادہ مقصود بالا فادہ ہے کہ محرم کا مخیط سے احتراز تو معہود و مشہور اربجائے خود مذکور ہے ابوداؤد و نسائی و ابن خزیمہ وابن حبان و حاکم سب اپنی صحاح میں اور امام اجل ابو جعفر طحاوی شرح معانی الآثار میں حضرت سلمہ بن اکوع رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی:

قال قلت یا رسول اللہ انی رجل اصید افاصلی فی القمیص الواحد قال نعم وازررہ لوبشوکۃ 2۔
(حضرت سلمہ بن اکوع رضی اللہ تعالٰی عنہ نے بارگاہ رسالت میں) عرض کی : میں ایک شکاری آدمی ہوں ایک کرتے میں نماز پڑھ سکتا ہوں، ارشاد فرمایا: ہاں (پڑھ سکتے ہو) لیکن اسے باندھ لو اگرچہ کسی کانٹے ہی سے کیوں نہ ہو، مطلب یہ کہ اسے جوڑ کر نماز پڑھو۔(ت)

یہاں کانٹے کو بھی زر فرمایا، والاصل الحقیقۃ والعدول الی المجاز من دون ضرورۃ غیر مجاز حقیقت اصل ہے۔ اور بغیر کسی ضرورت (حقیقت چھوڑ کر) مجاز کی طرف جانا جائز نہیں۔ (ت)

تو بٹن یا بٹن نفس معنی زر میں داخل ہیں نہ کہ ان کا گھنڈی پر قیاس ہو۔ دوم: لفظ ذھب منسوج و حرج دونوں کو شامل، بلکہ وہ حجر میں اصل حقیقت پر ہے اور کلا بتوں پر اس کا اطلاق از قبیل تسمیہ الکل باسم الجزء ہے کہ اس میں ریشم بھی ہوتا ہے اور گھنڈیاں انہیں منسوجات سے خاص

نہیں بلکہ امراء کے یہاں سونے چاندی اور لعل و یاقوت کی بھی ہوتی۔ قال قائلھم (ان کے کسی کہنے والے نے کہا ت):

ترانہ تکمہ لعل ست بر قبائے حریر / شدست قطرہ خون منت گریباں گیر (ریشمی جبے پر تیرے لئے لعل و گوہر کی گھنڈیاں (بٹن) میرے خون کے ایک قطرہ منت کش گریباں ہوئے ہیں)

1 در مختار کتاب الحج فصل فی الاحرام مطبع مجتبائی دہلی ۱/۱۶۳ 2 سنن ابی داؤد کتاب الصلوۃ باب الرجل یصلی فی قمیص واحد آفتاب عالم پریس لاہور ۱/۹۲، شرح معانی الآثار کتاب الصلوۃ باب الصلوۃ فی الثوب الواحد ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱/۲۶۰

Fatawa Ridawiyya Volume 22

...grabbed your collar. (T)) Tukmah in Persian is a translation of Zar (gold), which in Arabic is also called Zeer, Dujjah, Jauzah, Juwayzah, and Habbah. And that loop which is called Tukmah in Urdu is Anglah in Persian and Urwah and Wa'ah in Arabic. So, the mentioned texts of Siyar al-Kabir, Dhakhirah, Tatar Khaniyah, Durr al-Mukhtar, and Alamgiriyya etc. are specific cases regarding gold buttons. Wa la kalama li-ahadin ba'da sara'ih al-nusus (There is no room for anyone to speak after explicit and clear texts. (T))

Third: From this, it becomes clear that these buttons are also subordinate (tabi'), just like hooks, because scholars have generally described Zar (gold buttons/decorations) as subordinate. Gold is included among them, but for the sake of increasing benefits, let's discuss the meaning of "subordinate." It is not proven from any book at all that for subordination, it is necessary for silver, gold, or silk to be sewn, woven, or mixed with something in the subordinate entity itself. Yes, the subordinate must accompany the object it follows so that it is not composed of different types itself. It is explicitly stated in the foundational texts of the madhhab (school of law) that a gold nail in the gemstone of a ring is permissible, and commentators explain this by saying it is subordinate, even though it is neither sewn, woven, nor mixed. Furthermore, it is explicitly stated that a silk outer layer or lining in a robe etc. is impermissible for a man because both are intended, but silk padding/stuffing (hashw) inside it is permissible because it is subordinate, even though it is neither woven nor mixed. Even if two or three threads are put in to hold it, and even if they are not put in, the ruling will certainly not change because scholars have based the permissibility on its status as stuffing. Even without the threads, it is stuffing, so it is not "sewn." In Jami al-Saghir Muharrar al-Madhhab, Hidayah, Kanz, Wafi, Wiqaayah, Nuqayah, Ghurar, Islah, Multaqa, Durar, etc., it is stated:

Hallu mismar al-dhahabi yuj'alu fi juhri al-fass 1.	Putting a gold nail in the hole of a gemstone is permissible. (T)

In Hidayah, Tabyin al-Haqa'iq, Majma' al-Anhur, Jami al-Rumuz, Takmilah, al-Bahr, Sharh al-Nuqayah by Barjandi, Durr, etc., it is stated:

La ba'sa bi-mismar al-dhahabi yuj'alu fi juhri al-fassi ay fi thuqbihi li-	There is no harm in putting a gold nail in a stone gemstone, i.e., in its hole, because it is subordinate. Just as there is no harm in patterns/embroidery on a

annahu tabi’un kal-‘alami fi al-thawbi fala yu’addu labisan lahu 2.	garment because they are subordinate like the patterns on a garment; therefore, a person is not considered to be "wearing" it (so that a prohibition would arise). (T)

In Muhit Imam Shams al-A'imma al-Sarakhsi, then Alamgiriyya, then Radd al-Muhtar, it is stated:

Law ju’ila al-qazzu hashwa al-laqaba’i fala ba’sa bihi li-annahu tab’un wa law ju’ilat ziharatahu	If silk stuffing is put in a robe, there is no harm because it is subordinate. Yes, if the outer layer or lining...

1. Kanz al-Daqaiq, Kitab al-Karahiya, p. 368
2. al-Hidayah, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, 4/455

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

...आपका गिरेबान पकड़ लिया। ट) तुक़मा फ़ारसी में ज़र का अनुवाद है जिसे अरबी में ज़ीर, दुज्जाह, जौज़ह, जुवैज़ह, हब्बाह भी कहते हैं। और वह हल्का जिसे उर्दू में तुक़मा बोलते हैं, फ़ारसी में अंगला और अरबी में उर्वा और वआ है। तो सियर कबीर, ज़ख़ीरा, तातार खानिया, दुर्रे मुख़्तार और आलमगीरिया आदि के उल्लेखित ग्रंथ सोने के बटन के विशिष्ट विवरण हैं, वला कलामा लि-अहद बा'दा सराइहिन नुसूस (स्पष्ट और प्रत्यक्ष ग्रंथों के बाद किसी के लिए बात करने की कोई गुंजाइश नहीं है। ट)

तीसरा: यहीं से स्पष्ट हो गया कि ये बटन भी घुंडियों की तरह ताबे (अधीन) हैं क्योंकि विद्वानों ने सामान्य रूप से ज़र को ताबे बताया है और ज़र इन्हीं में शामिल है, लेकिन फ़ायदों को बढ़ाने के लिए "ताबे" के अर्थ पर चर्चा करें, मूल रूप से किसी किताब से यह सिद्ध नहीं है कि ताबे होने के लिए चाँदी, सोने या रेशम का ताबे होने वाली वस्तु में स्वयं सिला हुआ, बुना हुआ या किसी चीज़ के साथ मिश्रित होना आवश्यक है। हाँ, ताबे का अपने मत्तबू (जिसका वह अनुसरण करता है) के साथ होना आवश्यक है ताकि वह स्वयं विभिन्न प्रकार की वस्तुओं से बना न हो। मज़हब के मूल ग्रंथों में स्पष्ट है कि अंगूठी के नग में सोने की कील लगाना जायज़ है और व्याख्याकार इसकी यही दलील देते हैं कि वह ताबे है, हालाँकि वह न तो सिली हुई है, न बुनी हुई है और न ही मिश्रित है। साथ ही यह भी स्पष्ट है कि पुरुष के लिए जुब्बे आदि में रेशम का बाहरी कपड़ा (अबरह) या अस्तर वर्जित है क्योंकि दोनों ही मुख्य उद्देश्य होते हैं, और उसके भीतर रेशम की भराई (हश्व) जायज़ है क्योंकि वह ताबे है, हालाँकि वह न तो बुनी हुई है और न ही मिश्रित। उसे थामने के लिए दो-तीन धागे डाले जाते हैं, और अगर न भी डालें तब भी निश्चित रूप से हुक्म (नियम) नहीं बदलेगा क्योंकि विद्वानों ने उसके भराई (हश्वियत) होने को ही अनुमति का आधार बनाया है और बिना धागों के भी वह भराई ही है, तो वह सिला हुआ भी न हुआ। जामे सगीर मुहर्रर-ए-मज़हब, हिदाया, कन्ज़, वाफ़ी, वक़ाया, नुक़ाया, ग़ुरर, इसलाह, मुल्तक़ा और दुरर आदि में है:

हलु मिस्मारुद दहाबि युजअलू फ़ी जुहरिल फ़स्सि नगीने के छेद में सोने की कील लगाना जायज़ है।
१। (ट)

हिदाया, तबीनुल हक़ाएक़, मजमउल अनहुर, जामिउर रुमूज़, तकमीला, अल-बहर, शरहे नुक़ाया बरजन्दी और दुर्र आदि में है:

ला बा'सा बि-मिस्मारिद् दहाबि युजअलू फ़ी जुहरिल फ़स्सि अय फ़ी सुक़बिही लि-अन्नहू ताबिउन कल-अलमि फ़िस् सौबि फ़ला युअद्दु लाबिसन लहू २।

पत्थर के नगीने यानी उसके छेद में सोने की कील लगाने में कोई हर्ज नहीं क्योंकि वह ताबे है। कपड़े के नक़्श-ओ-निगार (कढ़ाई) में कोई हर्ज नहीं क्योंकि वह ताबे है, कपड़े के नक़्श-ओ-निगार की तरह। अतः आदमी इसे पहनने वाला नहीं माना जाता (ताकि मनाही पैदा हो)। (ट)

मुहीत इमाम शम्सुल अइम्मा सरख़सी, फिर आलमगीरिया, फिर रद्दुल मुहतार में है:

लौ जुइलाल क़ज्जु हशवल लुक़बा-इ फ़ला बा'सा बिही लि-अन्नहू तबउन व लौ जुइत ज़िहारतहु

अगर जुब्बे में रेशम की भराई हो तो कोई हर्ज नहीं क्योंकि वह ताबे है। हाँ, अगर अबरह या अस्तर...

१ कन्ज़ुल दक़ाएक़, किताबुल कराहिया, पृ. ३६८ २ अल-हिदाया, किताबुल हज़्र वल इबाहा ४/ ४५५

نے تیرا گریبان پکڑ لیا۔ت) تکمہ فارسی میں زر کا ترجمہ ہے جسے عربی میں زِیر، دُجّہ، جوُزہ، جُوِیْزہ، حبہ بھی کہتے ہیں۔ اور وہ حلقہ جسے اردو میں تکمہ بولتے ہیں، فارسی میں انگلَہ اور عربی میں عروہ و وعہ ہے تو سیر کبیر و ذخیرہ و تاتارخانیہ و در مختار و عالمگیر یہ وغیرہا کے نصوص مذکورہ سونے کے بٹن کا خاص جزئیہ ہیں، ولأ کلام لأحد بعد صرائح النصوص (صریح اور واضح نصوص کے بعد کسی کو کلام کرنے کی کوئی گنجائش نہیں ۔ت)

سوم: یہیں سے کھل گیا کہ یہ بٹن بھی گھنڈیوں کی طرح تابع ہیں کہ علماء نے مطلقاً زر کو تابع بتایا اور زر انہیں میں شامل مگر تکثیر فوائد کے لئے معنی تابع پر بحث کریں اصلاً کسی کتاب سے ثابت نہیں کہ تبعیت کے لئے دوختہ یا بافتہ یا نفس ذات تابع میں سیم وزر و ابریشم کا کسی چیز مخلوط ہونا ضرور ہو۔ ہاں تابع کی متبوع سے معیت چاہئے کہ نہ خود اجناس مختلفہ سے مرکب، متون مذہب میں تصریح ہے کہ انگوٹھی کے نگ میں سونے کے کیل جائز ہے اور شراح اس کی یہی تعلیل فرماتے ہیں کہ وہ تبع ہے حالانکہ وہ دوختہ بافتہ مخلوط کچھ نہیں۔ نیز تصریح ہے کہ جبہ وغیرہ میں ریشم کا ابرہ یا استر مرد کو نا جائز ہیں کہ دونوں مقصود ہیں اور اس کے اندر ریشم کا حشو جائز کہ وہ تابع ہے حالانکہ یہ بھی نہ بافتہ ہے نہ مخلوط اس کے جئے ہرنے کہ دو تین ڈورے ڈالتے ہیں اور اگر نہ ڈالیں جب بھی یقیناً حکم نہ بدلے گا کہ علماء نے حشویت پر مدار جواز رکھا ہے اور وہ بغیر ڈورے پڑے بھی حشو ہے تو دوختہ بھی نہ ہوا، جامع صغیر محرر مذہب و ہدایہ و کنز و وافی و وقایہ و نقایہ و غرر و اصلاح و ملتقیٰ و در رو غیرہا میں ہے:

حل مسمار الذهب یجعل فی جحر الفص نگینے کے سوراخ میں سونے کی کیل لگانا جائز ہے۔ ۱۔ (ت)

ہدایہ و تبیین الحقائق و مجمع الانہر و جامع الرموز و تکملہ والبحر و شرح نقایہ بر جندی و در و غیرہا میں ہے:

لا بأس بمسمار الذهب یجعل فی جحر الفص ای فی ثقبہ لا نہ تابع کا لعلم فی الثوب فلا یعد لابسا لہ ۲۔ پتھر کے نگینے یعنی اس کے سوراخ میں سونے کی کیل لگانے میں کچھ حرج نہیں کیونکہ وہ تابع ہے کپڑے کے نقش و نگار میں کچھ حرج نہیں کیونکہ وہ تابع ہے کپڑے کے نقش و نگار کی طرح لہذا آدمی اسے پہنے والا شمار نہیں کیا جاتا (تا کہ ممانعت پیدا ہو)۔(ت)

محیط امام شمس الائمہ سرخسی پھر عالمگیر یہ پھر ردالمحتار میں ہے:

لو جعل القز حشو اللقباء فلا بأس به لانه تبع ولو جعلت ظهارته اگر جبہ میں ریشم کی بھرتی ہو تو کوئی حرج نہیں اس لئے کہ وہ تابع ہے ہاں اگر ابرہ یا استر

۱ کنز الدقائق کتاب الکراھیۃ ص ۳۶۸ ۲ الھدایہ کتاب الحظر و الاباحہ ۴/ ۴۵۵

Fatawa Razawiya, Volume 22

- "Or its lining [is silk], then it is disliked because both [the outer and the lining] are intended." 1 - If it's silk, it's disliked. Why? Because both are intended. (T)

It is in Bazzaziya and then in Hindiyya: - "There is no harm in wearing a cloak stuffed with silk." 2 - There is no harm in wearing a cloak that has silk filling. (T)

The text from Tahtawi narrated from Al-Muntaqa from Imam Muhammad makes this distinction between being 'subordinate' (tabi') and 'independent' (mustaqil). It states that this item is not independent but accompanies something else; had it been alone, it would be impermissible as it would no longer be subordinate but independent. After this, the humble author [Imam Ahmad Raza Khan] saw a clarification of this meaning in Majma' al-Anhur. The completion of the mentioned narration is quoted as Imam Muhammad saying: - "Because when it [the silk] is something other [than the main garment], the wearing of it is not attributed to it [the silk] specifically; rather, it becomes subordinate in the act of wearing." 3 - Therefore, when a subordinate is with a principal object, the wearing will not be attributed to it, but it will be subordinate to the principal object in wearing. (T)

It has become clear that 'other' refers to the principal object (matbu'). It does not mean that mixing silk with something else in buttons, borders, or tassels makes it permissible, and if unmixed, even if more than four fingers wide, it remains prohibited. This is absolutely false and against the clarifications of all books. Without doubt, silk borders, linings, pleats, collars, decorations, and similar subordinates are all permissible as long as their width does not exceed four fingers. No sane person would imagine that if a cloth, though of pure silk, has a sewing thread with it, it becomes 'mixed with other'. Moreover, why is it necessary for silk borders etc. to be sewn with cotton thread? They can be sewn with silk thread, as is commonly practiced. When it is absolutely permissible under the mentioned condition, can anyone find any trace or even a hint in any book for the restriction that sewing with cotton makes it lawful and sewing with silk makes it unlawful? Not at all. And regarding the silk of the stuffing, tell me, does it even need a single thread with it? As you have come to know (T).

Fourthly: Gold or silver, whether buttons of kalabtun [gold/silver thread] or silver/golden kalabtun or kamdani [embroidery] on the borders and tassels...

1 Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 9 regarding clothing, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/332; Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Section on clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/224. 2 Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 9 regarding clothing, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/332. 3 Majma' al-Anhur, Kitab al-Karahiya, Section on clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 2/534.

फतवा रज़विया, खंड २२

- "या उसका अस्तर [रेशम का] हो, तो वह मकरूह (नापसंद) है क्योंकि दोनों ही अभीष्ट हैं।" 1 - रेशमी हो तो मकरूह है, क्यों? इसलिए कि वे दोनों मक़सूद हैं। (त)

बज़ाज़िया और फिर हिन्दिया में है: - "रेशम से भरी हुई लबादा (जुब्बा) पहनने में कोई हर्ज नहीं है।" 2 - जिस जुब्बे में रेशम की भरती हो उसके पहनने में कोई हर्ज नहीं। (त)

तहतावी की इबारत में अल-मुंतका के माध्यम से इमाम मुहम्मद से यही 'ताबे' (अधीन) और 'मुस्तकिल' (स्वतंत्र) का अंतर बताया गया है कि यह चीज़ स्वतंत्र नहीं बल्कि दूसरे के साथ है, और यदि अकेली होती तो नाजायज़ होती क्योंकि तब वह अधीन न रहकर स्वयं स्वतंत्र हो जाती। इसके बाद फकीर (लेखक) ने मजमा अल-अनहुर में इस अर्थ का स्पष्टीकरण देखा। उक्त रिवायत का शेष भाग यह है कि इमाम मुहम्मद ने फ़रमाया: - "क्योंकि जब वह [रेशम] दूसरे के साथ हो, तो पहनना उसकी ओर संबंधित नहीं होगा, बल्कि वह पहनने में [प्रधान के] अधीन होगा।" 3 - इसलिए कि जब ताबे (अधीन) ग़ैर-मतबुआ (अप्रधान) हो तो पहनना उसकी तरफ़ मंसूब न होगा बल्कि वह पहनने में (मतबुआ के) ताबे होगा। (त)

यह साफ़ और स्पष्ट हो गया कि 'ग़ैर' से मुराद वही मतबुआ (प्रधान) है। इसका यह मतलब नहीं कि बटन, आँचल या पल्लू में रेशम को किसी दूसरी चीज़ के साथ मिलाकर लगाएँ तो जायज़ हो और अगर बिना मिलाए चार अंगुल से अधिक हो तो मना हो। यह पूरी तरह से गलत है और तमाम किताबों के स्पष्टीकरण के विरुद्ध है। निस्संदेह, ख़ास रेशमी कपड़े के गोट, संजाफ़, प्लेट, कंठा, तरंज और उनके समान सभी अधीन चीज़ें जायज़ हैं, बशर्ते कि उनकी चौड़ाई चार अंगुल से अधिक न हो। किसी बुद्धिमान व्यक्ति के मन में यह वहम नहीं आएगा कि यदि कपड़ा शुद्ध रेशम का हो और उसे सीने में सूती धागा हो, तो वह 'ग़ैर के साथ' हो गया। जबकि यह क्या ज़रूरी है कि रेशम की गोट आदि को सूत के धागे से सीयें, बल्कि रेशम से ही सीयें, जैसा कि अक्सर प्रचलित है। जब उक्त शर्त के साथ यह पूरी तरह जायज़ है, तो क्या कोई किसी किताब से इस पाबंदी का संकेत भी दे सकता है कि सूत से सीयें तो जायज़ और रेशम से सीयें तो नाजायज़? हरगिज़ नहीं। और भरने वाले रेशम (हशू) के बारे में तो कहिए, क्या उसके साथ एक धागे की भी ज़रूरत है? जैसा कि आपने जान लिया (त)।

चौथा: सोने-चाँदी के चाहे कलाबत्तू के बटन हों या आँचल-पल्लू पर चाँदी के सुनहरे कलाबत्तू या कामदानी...

1 फतवा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 9 कपड़े के बारे में, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/332; रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाहा, कपड़े पर खंड, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/224। 2 फतवा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 9 कपड़े के बारे में, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/332। 3 मजमा अल-अनहुर, किताब अल-कराहिया, कपड़े पर खंड, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 2/534।

पृष्ठ १२२/६९२

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

او بطانته فهو مکروه لان کلیهما مقصود[1] - ریشمی ہو تو مکروہ ہے کیوں؟ اس لئے کہ وہ دونوں مقصود ہے۔ (ت)

بزازیہ پھر ہندیہ میں ہے: لا باس بلبس الجبة المحشوة من الخز[2] - جس جبے میں ریشم کی بھرتی ہو اس کے پہننے میں کوئی حرج نہیں۔ (ت)

عبارۃ طحطاوی عن المتقٰی عن محمد میں یہی تابع و مستقل کا تفرقہ بتایا گیا ہے کہ یہ شے مستقل نہیں بلکہ دوسرے کے ساتھ ہے اور تنہا ہوتی تو ناروا ہوتی کہ تابع نہ رہتی خود مستقل ہو جاتی اس کے بعد فقیر نے مجمع الانہر میں اس معنی کی تصریح دیکھی روایت مذکورہ کا تتمہ یہ نقل کیا کہ امام محمد نے فرمایا: لانه اذا کان هو غیره فاللبس لا یکون مضافا الیه بل یکون تبعا في اللبس[3] - اس لئے کہ جب تابع غیر متبوع ہو تو پہننا اس کی طرف منسوب نہ ہوگا بلکہ وہ پہننے میں (متبوع کے) تابع ہوگا۔ (ت)

صاف روشن ہوگیا کہ غیر سے مراد وہی متبوع ہے نہ یہ کہ گھنڈی تکے، آنچل، پلو میں ریشم دوسری چیز کے ساتھ مخلوط کرکے لگائیں جب تو جائز ہوا اور غیر مخلوط اگرچہ چار انگلی سے زائد ہو ممنوع ٹھہرے یہ قطعاً باطل ہے کہ تصریحات تمام کتب کے خلاف ہے بلاشبہ خاص ریشمی کپڑے کے گوٹ سنجاف پلیٹ کنٹھا ترنج اور ان کے مانند اور توابع سب جائز ہیں جبکہ چار انگلی عرض سے زائد نہ ہو اور یہ وہم کسی عاقل کو نہ گزرے گا کہ کپڑا اگرچہ خالص ریشم کا ہو سینے میں ڈورا تو اس کے ساتھ ہوگا یہی معہ غیرہ ہوگیا حالانکہ یہی کیا ضرور کہ ریشم کی گوٹ وغیرہ سوت کے ڈورے سے سیئیں بلکہ ریشم سے سیئیں، جیسا کہ اکثر یہی متعارف ہے جب

بھی قطعاً بشرط مذکور جائز ہے کیا کوئی اس قید کا پتا بلکہ اس کی ہوا کسی کتاب سے دے سکتا ہے کہ سوت سے سیو تو روا اور ریشم سے تو ناروا، ہر گز نہیں۔ اور حشو کے ریشم کو تو کہئے اس کے ساتھ ایک تاگے کی بھی حاجت نہیں، کما عرفت (جیسا کہ تونے معلوم کرلیا ت)

چہارم: سونے چاندی خواہ کلابتوں کے بٹن یا آنچل پلو پر روپہلے سنہرے کلابتوں یا کامدانی

---

[1] فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب التاسع فی اللبس نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۳۲، ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۴ [2] فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب التاسع فی اللبس نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۳۲ [3] مجمع الانہر کتاب الکراہیۃ فصل فی اللبس داراحیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۵۳۴

Fatawa Razawiyya, Volume 22

...the work does not just resemble jewelry but is jewelry itself. It is stated in Durr al-Mukhtar:

"Cloth woven with gold is permissible if the amount is four fingers wide; otherwise, it is not permissible for men (if it exceeds that amount)." (T) 1

In Radd al-Muhtar, it says:

"Jewelry (Huly), as stated in Al-Qamus, is that which is used for adornment, and there is no doubt that cloth woven with gold threads is considered jewelry." (T) 2

However, the Shari'ah has permitted this adornment when it is a minor accompaniment. Therefore, in Radd al-Muhtar, after defining it as jewelry, the ruling is quoted in support of the commentary:

"There is no harm in embroidery woven with gold for women. As for men, it is permissible up to the extent of four fingers; anything beyond that is disliked (makruh)." (T) 3

The phrases in the original texts like "a man should not adorn himself with gold" etc. (A man is not permitted to wear gold, etc. - T) refer to independent items of jewelry, not accompaniments. This is why exceptions were made for independent items like a silver ring's plate. If a general meaning were intended, it would explicitly contradict the consensus on the permissibility of gold-woven embroidery up to four fingers, and gold buttons and loops, etc.

From this, it becomes clear that the distinction between gold buttons and silver-thread (kalabtun) buttons is lost. If they are jewelry, then why are they not included? And if they are not mentioned in the exceptions of "he shall not adorn himself," then they too should not be allowed; if that were the case, then buttons would also be prohibited.

Fifth: Regardless of other refinements of the issue, when the reality of wearing is forgiven in minor accompaniments, then...

1 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Section on Clothing, Mujtabai Press, Delhi, 2/238 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Section on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/224 3 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha,

Section on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/224 4 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Section on Clothing, Mujtabai Press, Delhi, 2/240

फतावा रज़विया, जिल्द 22

...काम केवल आभूषण जैसा नहीं है, बल्कि वह स्वयं आभूषण है। 'दुर्र-ए-मुख्तार' में है:

"सोने के तारों से बुना हुआ कपड़ा जायज़ है यदि इसकी मात्रा चार उंगलियों के बराबर हो, अन्यथा पुरुषों के लिए जायज़ नहीं है (यदि इससे अधिक हो)।" (त) 1

'रद-उल-मुहतार' में है:

"आभूषण (हुली), जैसा कि 'क़ामूस' में है, वह वस्तु है जिससे श्रृंगार किया जाता है, और इसमें कोई संदेह नहीं है कि सोने के तारों से बना कपड़ा आभूषण में गिना जाता है।" (त) 2

किंतु शरीअत ने इस श्रृंगार को तब जायज़ ठहराया है जब वह गौण और अल्प हो। इसलिए 'रद-उल-मुहतार' में इसे आभूषण बताकर शरह (व्याख्या) के समर्थन में यह मसला उद्धृत किया गया है:

"महिलाओं के लिए सोने के तारों से बुने हुए बेल-बूटों (कढ़ाई) में कोई हर्ज नहीं है। पुरुषों के लिए इसकी मात्रा चार उंगलियों तक है, उससे अधिक मकरूह (नापसंद) है।" (त) 3

मूल ग्रंथों के वाक्य जैसे "पुरुष सोने के आभूषण न पहने" आदि (पुरुष के लिए सोना पहनना जायज़ नहीं आदि - त) में स्वतंत्र आभूषणों का उल्लेख है, न कि सहायक वस्तुओं का। इसीलिए चांदी की अंगूठी की पट्टी जैसे स्वतंत्र मदों के लिए अपवाद दिए गए हैं। यदि सामान्य अर्थ लिया जाता, तो यह चार अंगुल तक के सोने के काम वाले कपड़ों और सोने के बटनों आदि की स्पष्ट अनुमति के विपरीत होता।

यहीं से स्पष्ट होता है कि सोने के बटन और चाँदी के तारों (कलाबतों) की घुंडियों में अंतर व्यर्थ है। यदि वे आभूषण हैं, तो फिर क्या हैं? और यदि "वह श्रृंगार नहीं करेगा" के अपवादों में उनका उल्लेख नहीं है, तो उन्हें भी अनुमति नहीं होनी चाहिए थी; यदि ऐसा होता, तो घुंडियाँ (बटन) भी वर्जित हो जातीं।

पाँचवां: इस मसले के अन्य स्पष्टीकरणों से हटकर, जब पहनने की वास्तविकता गौण और अल्प होने पर क्षम्य है, तो...

1 दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, फ़स्ल लिबास, मुतबा मुजतबाई देहली, 2/238 2 रद-उल-मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, फ़स्ल लिबास, दार इहयाउत्तुरसा अल-अरबी बैरूत, 5/224

3 रद-उल-मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, फ़स्ल लिबास, दार इहयाउत्तुरसा अल-अरबी बैरूत, 5/224 4 दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, फ़स्ल लिबास, मुतबा मुजतबाई देहली, 2/240

पेज 123 of 692

کا کام حلی سے مشابہ نہیں بلکہ خود حلی ہے۔ درمختار میں ہے: المنسوج بذھب یحل اذا کان ھذا المقدار اربع اصابع والا لایحل للرجل۔ 1 سونے کے تاروں سے بنا ہوا کپڑا جائز ہے جبکہ اس کی مقدار چار انگلی ہو ورنہ مردوں کے لئے جائز نہیں (جبکہ زائد ہوں) (ت)

ردالمختار میں ہے: الحلی کما فی القاموس ما یتزین بہ ولا شك ان الثوب المنسوج بالذھب حلی۔ 2 جس شئی سے زیب و زینت کی جائے وہ حلی (زیور) ہے جیسا کہ قاموس میں ہے اور اس میں کوئی شک وشبہ نہیں کہ جو کپڑا سونے کے تاروں سے بنایا گیا وہ حلی (زیور) میں شمار ہے۔ (ت)

مگر یہ حلیہ ہی شرع نے جائز فرمایا ہے جبکہ تابع قلیل ہو و لہذا ردالمختار میں اسے حلی بتا کر مسئلہ شرح کی تائید سے نقل فرمائی: لاباس بالعلم المنسوج بالذھب للنساء فاما للرجال فقدر اربع اصابع و ما فوقہ یکرہ۔ 3 اگر سونے کے تاروں سے کپڑے پر نقش و نگار بنائے جائیں تو عورتوں کے لئے اس کے استعمال کرنے میں کچھ حرج نہیں لیکن مردوں کے استعمال کے لئے (شرط یہ ہے کہ) اس کی مقدار بقدر چار انگشت ہو اور اس سے زائد مکروہ ہے۔ (ت)

عبارات متون "لایتحلی الرجل بذھب" الخ (مرد کے لئے سونا پہننا جائز نہیں الخ۔ت) میں حلی باشیائے مستقلہ کا ذکر ہے نہ کہ توابع کا و لہذا چاندی کی انگوٹھی پٹی پر تلے مستقل ہی چیزوں کا استثناء فرمایا۔ عام مراد ہوتا تو خود ان کی بالاتفاق تصریحات اباحت منسوج بالذھب قدر اربع اصابع وزر و عروہ ذھب وغیرہما کا صریح مناقض ہوتا۔

یہیں سے ظاہر ہوا کہ سونے کے بٹن اور کلابتوں کی گھنڈیوں میں فرق ضائع ہے وہ اگر حلی ہیں تو یہ کیا نہیں اور لا یتحلی (جائز نہیں- ت) استثناء میں ان کا ذکر نہیں تو ان کا بھی نہیں، یوں ہوتا تو گھنڈیاں بھی ممنوع ہو جائیں۔

پنجم: قطع نظر اور تنقیحات مسئلہ تعلیق سے جب حقیقت لبس تابع قلیل میں معاف ہے۔ تو

1 درمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۸ 2 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۴ 3 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۴ 4 درمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۰

Fatawa Razawiyya | Volume 22

The doubt about wearing, which is in the context of suspension (of rules), is mentioned a fortiori in Hidaya, Kafi, Tabyin, etc.:

| (Arabic) And these are the words of Imam al-Nasafi in al-Kafi: "We agreed that a small amount of what is worn is permissible, and it is the decorative patterns (on the garment). Likewise, wearing and using a small amount is also (permissible). The common point (between them) is that this is a model for the bliss of the Hereafter, as an encouragement towards what is in the Hereafter, not an end in itself."[1] | (Urdu) In al-Kafi, these words of Imam al-Nasafi have appeared: We have agreed that a small amount worn is permissible. And those are the patterns and designs on the cloth. And similarly, wearing and using a small amount is also (permissible). And the common factor (in both) is that this method is a sample for teaching about the Hereafter so that an inclination towards the matters of the Hereafter is created. Therefore, it is not an end in itself (as is known from proofs and evidence). - (T) |

Sixth: Our claim was not that everything used with something else is absolutely subordinate. Instances from Imam Sadr al-Shahid, Fatawa Sughra, Fatawa Dhakhira, Muhit, Ghayat al-Bayan, and some commentaries on Jami' al-Saghir, Sharh Quduri, Fatawa Mansuriyya, Sharh Niqaya by Birjandi, Majma' al-Anhur, etc., have explicitly stated this. And Munyat al-Fuqaha, Jami' al-Rumuz, Tatarkhaniyya, Takmilah Turi, etc., have maintained firm conviction and reliance on this, as we have detailed all of this in our famous contemporary Fatawa Razawiyya - (T). Here, it is not applicable, but rather subordination is because wearing is not attributed to it. The passages from Hidaya, Tabyin, Birjandi, and Durr have passed: "Because it is subordinate like the pattern on the cloth, so he is not considered a wearer of it."[2] (Because it is subordinate like the patterns and designs of the cloth, then he is not counted as someone wearing it. - T)

The passage from Sharh Multaqa has passed:

| (Arabic) Wearing is not attributed to it, but it is subordinate in wearing.[3] | (Urdu) Wearing is not attributed to it, but rather it is subordinate in wearing. (T) |

In Tahtawi, it is:

---

[1] Tabyin al-Haqa'iq, Book of Disliked Matters, Chapter on Clothing, al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyya, Bulaq Egypt, 6/14-15; al-Hidayah, Book of Disliked Matters,

Chapter on Clothing, Matba' Yusafi Lucknow, 4/454 [2] al-Hidayah, Book of Disliked Matters, Chapter on Clothing, Matba' Yusafi Lucknow, 4/455 [3] Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Book of Disliked Matters, Chapter on Clothing, Matba' Yusafi Lucknow/Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 2/532

फतावा रज़विया | खंड 22

पहनने के बारे में जो संदेह है, जो कि निलंबन के संदर्भ में है, वह हिदाया, काफी, तबीन आदि में प्राथमिकता (A fortiori) के साथ वर्णित है:

| (अरबी) और ये अल-काफी में इमाम अल-नसाफी के शब्द हैं: "हम इस बात पर सहमत हुए कि जो पहना जाता है उसका थोड़ा हिस्सा जायज़ है, और वह कपड़े पर की गई कढ़ाई या बेल-बूटे हैं। इसी तरह थोड़ा पहनना और उपयोग करना भी (जायज़ है)। और (दोनों में) सामान्य बिंदु यह है कि यह परलोक के आनंद के लिए एक नमूना है, ताकि परलोक के मामलों के प्रति झुकाव पैदा हो, न कि स्वयं में साध्य (मकसद)।"[1] | (उर्दू) अल-काफी में इमाम अल-नसाफी के ये शब्द आए हैं: हमने इस पर सहमति व्यक्त की है कि थोड़ा पहना हुआ जायज़ है। और वे कपड़े के बेल-बूटे और डिज़ाइन हैं और इसी तरह थोड़ा पहनना और उपयोग करना भी (जायज़ है) और (दोनों में) सामान्य बात यह है कि यह तरीका परलोक की शिक्षा के लिए एक नमूना है ताकि परलोक के मामलों की ओर रुझान पैदा हो। इसलिए यह अपने आप में उद्देश्य नहीं है (जैसा कि प्रमाणों और सबूतों से पता चलता है)। - (त) |

छठा: हमारा दावा यह नहीं था कि हर चीज़ जो दूसरे के साथ उपयोग में आती है वह पूर्णतः गौण (ताबे) है। इमाम सद्र अल-शहीद, फतावा सुघरा, फतावा ज़खीरा, मुहीत, गायतुल बयान और जामे सगीर की कुछ व्याख्याओं, शरह कुदूरी, फतावा मंसूरिया, बिरजंदी द्वारा शरह निसाया, मजम उल अनहुर आदि में इसके बारे में स्पष्ट निर्देश (नस्स) दिए गए हैं। और मुनियतुल फुकहा, जामे अल-रुमुज़, तातारखनिया, तक्मिलाह तूरी आदि में इसी पर दृढ़ विश्वास और भरोसा जताया गया है जैसा कि हमने इन सब बातों को अपने ज़माने के मशहूर फतावा रज़विया में विस्तार से बताया है - (त)। यहाँ यह लागू नहीं होता बल्कि गौणता (तबैइयत) इसलिए है क्योंकि पहनना उसकी ओर संबंधित नहीं होता। हिदाया, तबीन, बिरजंदी और दुर्र के अंश गुज़र चुके हैं: "क्योंकि यह कपड़े के बेल-बूटों की तरह गौण है, इसलिए उसे पहनने वाला नहीं माना जाता।"[2] (क्योंकि वह गौण है जैसे कि कपड़े के बेल-बूटे और डिज़ाइन, फिर उसे पहनने वाला नहीं गिना जाता है। - त)

शरह मुल्तका का अंश गुज़र चुका है:

| (अरबी) पहनना उसकी ओर संबंधित नहीं होता है बल्कि वह पहनने में गौण होता है।[3] | (उर्दू) पहनना उसकी ओर संबंधित नहीं है बल्कि वह पहनने में गौण (ताबे) है। (त) |

तहतावी में है:

---

[1] तबीन अल-हकाइक, किताबुल कराहिया, फस्ल फिल लुब्स, अल-मतबा अल-कुबरा अल-अमीरिया बुलाक मिस्र, 6/14-15; अल-हिदाया, किताबुल कराहिया, फस्ल फिल लुब्स, मतबा यूसुफी लखनऊ, 4/454 [2] अल-हिदाया, किताबुल कराहिया, फस्ल फिल लुब्स, मतबा यूसुफी लखनऊ, 4/455 [3] मजम उल अनहुर शरह मुल्तका अल-अबहुर, किताबुल कराहिया, फस्ल फिल लुब्स, मतबा यूसुफी लखनऊ/दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 2/532

شُبہ لبس کہ تعلیق میں ہے بدرجہ اولٰی ہدایہ و کافی و تبیین و غیرہا میں ہے:

| وھذا لفظ الامام النسفی فی الکافی اجمعنا ان القلیل من الملبوس حلال وھو الاعلام فکذا القلیل من اللبس والاستعمال والجامع انہ انموذج لنعیم الآخرۃ ترغیبا فیما ھو فی الآخرۃ لا مقصود ۱۔ | الکافی میں امام نسفی کے یہ الفاظ آئے ہیں ہم نے اس پر اتفاق کیا کہ تھوڑا ملبوس جائز ہے۔ اور وہ کپڑے کے نقش و نگار ہیں اور اسی طرح تھوڑا پہننا اور استعمال کرنا بھی (جائز ہے) اور (دونوں میں) جامع یہ ہے کہ یہ طریقہ تعلیم آخرت کے لئے نمونہ ہے تاکہ امور آخرت کی طرف رغبت پیدا ہو لہٰذا بالذات مقصود نہیں (جیسا کہ دلائل و شواہد سے معلوم ہوتا ہے۔)-(ت) |

ششم : ہمارا دعوٰی نہ تھا کہ ہر چیز جو دوسرے کے ساتھ استعمال میں آتی ہو مطلقاً تابع ہے واقعات امام صدر شہید وفتاوٰی صغرٰی و فتاوٰی ذخیرہ و محیط و غایۃ البیان و بعض شروح جامع صغیر و شرح قدوری و فتاوٰی منصوریہ و شرح نقایہ بر جندی و مجمع الانہر وغیرہا میں نص فرمایا اور منیہ الفقہاء و جامع الرموز و تاتارخانیہ و تکملہ طوری و غیر ہا میں اسی پر جزم و اعتماد کیا کما فصلناہ کل ذلک فی فتاونا (جیسا کہ ہم نے ان سب باتوں کو اپنے مشہور زمانہ فتاوٰی رضویہ میں تفصیل سے بیان کیا ہے-ت) یہاں وارد نہیں بلکہ تبعیت اس لئے کہ لبس اس کی طرف مضاف نہیں ہوتا۔ ہدایہ و تبیین و بر جندی و در کی عبارتیں گزریں لانہ تابع کالعلم في الثوب فلا یعد لابسا لہ ۲ (اس لئے کہ وہ تابع ہے جیسا کہ کپڑے کے نقش و نگار، پھر اسے پہننے والا شمار نہیں کیا جاتا۔ ت)

شرح ملتقی کی عبارت گزری :

| اللبس لا یکون مضافا الیه بل یکون تبعا فی اللبس ۳۔ | پہننا اس کی طرف منسوب نہیں بلکہ وہ پہننے میں تابع ہے۔ (ت) |

طحطاوی میں ہے:

---

۱ تبیین الحقائق کتاب الکراھیة فصل فی اللبس المطبعة الکبری الامیریة بولاق مصر ۶/ ۱۵-۱۴، الہدایة کتاب الکراھیة فصل فی اللبس مطبع یوسفی لکھنو ۴/ ۴۵۴ ۲ الہدایة کتاب الکراھیة فصل فی اللبس مطبع یوسفی لکھنو ۴/ ۴۵۵ ۳ مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر کتاب الکراھیة فصل فی اللبس مطبع یوسفی لکھنو دار احیاء التراث العربي بیروت ۲/ ۵۳۲

“And only that part of it is permissible which is subordinate, because wearing is not attributed to it.” [1] (T)

Seventh: Regarding chains, this humble servant found no explicit legal text (nass) like that for gold buttons (zar), nor any clear evidence for permissibility; rather, they are apparently ends in themselves. Unlike gold buttons on clothing, they have no related functional purpose, nor are they like embroidery (ilm) consumed within the fabric so as to be considered subordinate to it; they serve no purpose other than adornment and beauty, and they bear a perfect resemblance to women's jewelry. Their form and condition are exactly like 'Sahaaray' (earring supports) where earrings are threaded into their hooks on one side and then pinned into the hair on both sides of the forehead. Those too are strands like these chains, but besides adornment, they serve an additional functional purpose: they support the weight of the earrings so it doesn't fall on the ears, which is why they are called 'Sahaaray' (supports). These chain strands, however, provide no benefit other than adornment; thus, compared to 'Sahaaray', their strands are more similar to the strands of a Jhomar. Like 'Sahaaray', these are also considered part of attire, but their being intended purely for adornment and being completely unrelated and non-integrated into clothing (like a Jhomar) makes them even more of an independent attire. Since the default rule for gold and silver is prohibition, until permissibility is proven by explicit evidence, we will rule them impermissible. In Hidayah it says:

“[2] The default rule regarding it is prohibition.”

Its original state is prohibition (i.e., the default rule for gold and silver is that they are both forbidden for men and permissible for women). (T)

In Tabyin al-Haqa'iq it says:

“[3] Silver and gold are of one category, and the default rule for both is prohibition... This is what I have reached, and the true knowledge is with my Lord, and Allah Almighty knows best.”

Gold and silver are of the same category. And the default rule for both is prohibition (i.e., fundamentally both are forbidden), and this which I have stated is my research and opinion. However, the real and correct knowledge is with my Lord, for Allah Almighty is the All-Knowing. (T)

1. Hashiyah al-Tahtawi ‘ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Chapter on Clothing, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/178
2. Al-Hidayah, Kitab al-Karahiyah, Chapter on Clothing, Matba' Yusufi, Lucknow, 4/555
3. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Karahiyah, Chapter on Clothing, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyyah, Bulaq, Egypt, 6/16

फ़तावा रजविया जिल्द 22

"और उसका वह हिस्सा जायज़ है जो ताबेअ (गौण) हो, क्योंकि पहनना उसकी तरफ़ मंसूब नहीं है।" [1] (त)

सातवाँ: ज़ंजीरों के लिए न 'ज़र' (बटन) की तरह कोई नस (स्पष्ट आदेश) फ़क़ीर ने पाया न जवाज़ (वैधता) पर कोई साफ़ दलील, बल्कि वे ज़ाहिरन मक़सूद बि-नफ़्सिहा (स्वयं में अभीष्ट) हैं। न कपड़ों के'ज़र' की तरह उनका कपड़ों से कोई संबंध है, न 'इल्म' (कढ़ाई) की तरह वे कपड़े में इस तरह समाहित हैं कि वे कपड़े के अधीन (ताबेअ) ठहरें, न ही उनसे सजावट और ज़ीनत के सिवा कोई दूसरा लाभ मक़सूद है और वे महिलाओं के गहनों से पूरी तरह समानता रखते हैं। उनकी हालत बिल्कुल 'सहारों' की तरह है, जिनमें एक तरफ बालियां पिरोकर उन्हें दोनों ओर से माथे के बालों में कांटा लगाकर जोड़ दिया जाता है। वे भी उन ज़ंजीरों की तरह लड़ियां ही हैं, बल्कि उनसे सजावट के अलावा एक अतिरिक्त लाभ भी मक़सूद होता है कि बालियों का बोझ कानों पर न पड़े और वे उन्हें सहारा देते रहें, इसीलिए उन्हें 'सहारे' कहा जाता है। और इन ज़ंजीरों की लड़ियां सजावट के अलावा कोई फ़ायदा नहीं देतीं, इसलिए सहारों की तुलना में उनकी लड़ियां 'झूमर' की लड़ीं से अधिक मिलती-जुलती हैं। और सहारों की तरह ये भी पहनावे (मलबूस) में शामिल हैं, बल्कि उनका सिर्फ़ ज़ीनत के लिए मक़सूद होना और कपड़े के उद्देश्यों से पूरी तरह असंबद्ध और गैर-समाहित होना, झूमर की तरह उनके एक स्वतंत्र पहनावे होने की अधिक माँग करता है। और चूंकि सोना और चांदी में असल हुरमत (निषेध) है, इसलिए जब तक स्पष्ट दलील से उनका जवाज़ साबित न हो, ज़ंजीरों पर जवाज़ न होने का ही हुक्म देंगे। 'हिदाया' में है:

"[2] असल इसमें हुरमत (निषेध) है।"

असल इसकी हुरमत है (यानी सोने, चांदी में असल यह है कि दोनों पुरुषों के लिए हराम हैं और महिलाओं के लिए जायज़ हैं)। (त)

'तबीईनुल हक़ाएक' में है:

"[3] चांदी और सोना एक ही श्रेणी के हैं और दोनों में असल हुरमत है... यह वह है जो मेरे पास है और सत्य का ज्ञान मेरे रब के पास है, और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।"

सोना, चांदी एक ही जिंस हैं। और इन दोनों में असल हुरमत है। (यानी मूल रूप से दोनों हराम हैं) और यह जो कुछ मैंने बयान किया है यह मेरी तहक़ीक़ और राय (अंदिया) है। लेकिन वास्तविक और सही ज्ञान मेरे रब के पास है, क्योंकि अल्लाह तआला सबसे बड़ा ज्ञानी है। (त)

---

1. हाशिया अल-तहतवी अला अद-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाह, फ़स्ल फ़िल-लुब्स, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 2/178
2. अल-हिदाया, किताब अल-कराहीया, फ़स्ल फ़िल-लुब्स, मत्तब यूसुफ़ी, लखनऊ, 4/555
3. तबीईन अल-हक़ाएक, किताब अल-कराहीया, फ़स्ल फ़िल-लुब्स, अल-मतबअ अल-कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक़, मिस्र, 6/16

وانما جاز منه کان تبعا لان اللبس لا یکون مضافا الیه ۱ اور اس کا وہ حصہ جائز ہے جو تابع ہو، اس لئے کہ پہننا اس کی طرف منسوب نہیں۔ (ت)

ہفتم: زنجیروں کے لئے نہ زر کی طرح کوئی نص فقیر نے پایا نہ جواز پر کوئی صاف دلیل بلکہ وہ بظاہر مقصود بنفسہا ہیں۔ نہ زر کی طرح کپڑے کی، کوئی غرض ان سے متعلق نہ علم کی طرح ثوب میں مستہلک کہ تابع ثوب ٹھہریں، نہ ان سے سنگار اور زینت کے سوا کوئی فائدہ مقصود اور وہ زیورِ زناں سے کمال مشابہ ہیں۔ ان کی ہیئت و حالت بالکل سہاروں کی سی ہے کہ ایک طرف ان کے کنڈوں میں بالیاں پرو کر ان کو دونوں جانب سے پیشانی کے بالوں میں لا کر کانٹا ڈال کر ملا دیتے ہیں وہ بھی ان زنجیروں کی طرح لڑیاں ہی ہیں بلکہ ان سے علاوہ تزین ایک فائدہ بھی مقصود ہوتا ہے کہ بالیوں کا بوجھ کانوں پر نہ پڑے یہ انہیں اٹھا کر سہارا دئے رہیں اسی لئے ان کو "سہارے" کہتے ہیں۔ اور ان زنجیروں کی لڑیاں سوا زینت کے کوئی فائدہ نہیں دیتیں تو بہ نسبت سہاروں کے ان کی لڑیاں جھومر کی لڑیوں سے اشبہ ہیں اور سہاروں کی طرح یہ بھی داخل ملبوس ہیں بلکہ ان کا صرف زینت کے لئے بالذات مقصود اور کپڑے کی اغراض سے محض بے تعلق و نامستہلک ہونا جھومر کی طرح انکے اور بھی زیادہ لبس مستقل کا مقتضی ہے اور ذہب و فضہ میں اصل حرمت ہے تو جب تک صریح دلیل سے جواز ثابت نہ ہو زنجیروں پر عدم جواز ہی کا حکم دیں گے، ہدایہ میں ہے:

الاصل فیه التحریم ۲ اصل اس کی حرمت ہے (یعنی سونے، چاندی میں اصل یہ ہے کہ دونوں مردوں کے لئے حرام ہیں اور عورتوں کے لئے جواز ہے ۔ (ت)

تبیین الحقائق میں ہے:

الفضة والذهب من جنس واحد والاصل الحرمة فیهما اه ۳ هذا ما عندی والعلم بالحق عند ربي، والله تعالی اعلم۔ سونا، چاندی ایک ہی جنس ہیں۔ اور ان دونوں میں اصل حرمت ہے۔ (یعنی بلحاظ اصل دونوں حرام ہیں) اور یہ جو کچھ میں نے بیان کیا ہے یہ میری تحقیق اور عندیہ ہے۔ لیکن واقعی اور صحیح علم میرے رب کے پاس ہے، کیونکہ اللہ تعالی سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

---

۱ حاشیہ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس دار المعرفة بیروت ۲ / ۱۷۸ ۲ الهدایة کتاب الکراهیة فصل فی اللبس مطبع یوسفی لکهنو ۴ / ۵۵۵ ۳ تبیین الحقائق کتاب الکراهیة فصل فی اللبس المطبعة الکبری الامیریة بولاق مصر ۶ / ۱۶

Fatawa-e-Razvia Volume 22

Issue 5: From Pilibhit court collectorate, sent by Mr. Maulvi Irfan Ali Sahib Razvi Barkati Bisalpuri, 10 Dhu al-Hijjah 1332 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say on this matter: is it permissible or forbidden for women to wear jewelry? Based on the former, are all types of gold and silver jewelry, whether they make a tinkling sound or not, permissible without distinction? Please cite one or two passages from books of jurisprudence and at least two or three hadiths for both cases of permissibility and prohibition. State the answer and be rewarded. (State it and you will receive a reward - Trans.)

The Answer: It is permissible for women to wear gold and silver jewelry. Allah Almighty says: "Is [one] who is brought up in ornaments..." [1] (Allah Almighty has stated: Is the one who grows up in jewelry? - Trans.)

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Gold and silk are lawful for the females of my Ummah and forbidden for its males." (Narrated by Abu Bakr bin Abi Shaybah from Zaid bin Arqam, and Al-Tabarani in Al-Kabir from him and from Wathilah, may Allah be pleased with them both. - Trans.)

In fact, a woman wearing jewelry and adorning herself for her husband is a cause of great reward and is better for her than voluntary (Nafl) prayers. Some righteous women, who along with their husbands were among the saints, would adorn themselves completely like a bride every night after the Isha prayer and go to their husbands. If they found their husband in need of them, they would stay; otherwise, they would take off the jewelry and clothing, spread the prayer mat, and engage in prayer. Adorning a bride is an ancient Sunnah and is established by many hadiths; rather, keeping unmarried girls adorned with jewelry and clothing so that marriage proposals come for them is also a Sunnah. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[1] The Holy Quran 18/73 [Note: The actual reference for the verse cited is Surah Az-Zukhruf 43:18] [2] Al-Mu'jam al-Kabir lil-Tabarani, Hadith 5125, Maktaba al-Faydiyya, Beirut, 5/211

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

मसला 5: पीलीभीत कचहरी कलेक्टरी से, मौलवी इरफ़ान अली साहिब रज़वी बरकाती बीसलपुरी द्वारा भेजा गया, 10 ज़िल हिज्जा 1332 हिजरी। दीन के विद्वान और शरीअत-ए-मतीन के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि महिलाओं का ज़ेवर पहनना जायज़ है या नाजायज़? पहले अनुमान (जायज़ होने) पर, क्या सोने और चांदी के हर तरह के ज़ेवर, चाहे वे बजने वाले हों या न बजने वाले, बिना किसी भेद के जायज़ हैं? जायज़ और नाजायज़ दोनों स्थितियों में फ़िक़्ह की किताबों से एक या दो इबारतें और कम से कम दो या तीन हदीसें नक़ल फ़रमा दीजिए। बयान फ़रमाएं सवाब पाएं। (बयान फ़रमाएं और सवाब पाएं। - अनुवाद)

जवाब: औरतों के लिए सोने और चांदी के ज़ेवर पहनना जायज़ है। अल्लाह तआला फ़रमाता है: "और क्या वह जो ज़ेवर में परवान चढ़े।" [1] (अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया, क्या वह जो ज़ेवर में परवान चढ़े। - अनुवाद)

रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "सोना और रेशम मेरी उम्मत की औरतों के लिए हलाल और मर्दों पर हराम है।" (अबू बक्र बिन अबी शैबा ने हज़रत ज़ैद बिन अरक़म से और तबरानी ने अल-कबीर में उनसे और हज़रत वासिला रज़ियल्लाहु अन्हुमा से इसे रिवायत किया है। - अनुवाद)

बल्कि औरत का अपने शौहर के लिए गहना पहनना, बनाव-सिंगार करना बड़े सवाब का कारण है और उसके हक़ में नफ़्ल नमाज़ से अफ़ज़ल है। कुछ नेक औरतें, जो खुद और उनके शौहर दोनों औलिया किराम में से थे, हर रात ईशा की नमाज़ के बाद पूरा सिंगार करके दुल्हन बनकर अपने शौहर के पास आतीं। अगर उन्हें अपनी ज़रूरत पातीं तो हाज़िर रहतीं, वर्ना ज़ेवर और लिबास उतारकर मुसल्ला बिछातीं और नमाज़ में मशगूल हो जातीं। और दुल्हन को सजाना तो सुन्नत-ए-कदीमा (प्राचीन सुन्नत) है और बहुत सी हदीसों से साबित है, बल्कि कुंवारी लड़कियों को ज़ेवर और लिबास से आरास्ता रखना ताकि उनके रिश्ते आएं यह भी सुन्नत है। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

[1] अल-कुरआन अल-करीम 18/73 [नोट: उद्धृत आयत का वास्तविक संदर्भ सूरह अज़-ज़ुख़रुफ़ 43:18 है] [2] अल-मुअजम अल-कबीर लित-तबरानी हदीस 5125 मकतबा अल-फ़ैज़िया बेरूत 5/211

पृष्ठ संख्या 692 का 126

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

مسئلہ ۵: از پیلی بھیت کچہری کلکٹری مرسلہ جناب مولوی عرفان علی صاحب رضوی برکاتی بیسلپوری ۱۰ ذی الحجہ ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ عورتوں کو زیور پہننا جائز ہے یا ناجائز؟ بر تقدیر اول کیا بجنے اور نہ بجنے والے ہر قسم کے زیورات سونے اور چاندی کے بلا تخصیص جائز ہیں؟ جائز و ناجائز ہر دو صورتوں میں کتبِ فقہ کی دو ایک عبارتیں اور کم سے کم دو تین حدیثیں نقل فرمادیجئے۔ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: عورتوں کو سونے چاندی کا زیور پہننا جائز ہے۔ قال اللہ تعالٰی "اَوَمَنْ یُّنَشَّؤُا فِی الْحِلْیَۃِ" ۔ ۱ اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا، کیا وہ جو زیور میں پروان چڑھے۔(ت) رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: الذھب والحریر حل لاناث امتی وحرام علی ذکورھا، رواہ ابو بکر بن ابی شیبہ عن زید بن ارقم والطبرانی فی الکبیر عنہ و عن واثلہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سونا اور ریشم میری امت کی عورتوں کو حلال اور مردوں پر حرام ہے۔ (ابوبکر بن ابی شیبہ حضرت زید بن ارقم سے اور طبرانی نے الکبیر میں ان سے اور حضرت واثلہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے اس کو روایت کیا ہے۔ ت)

بلکہ عورت کا اپنے شوہر کے لئے گہنا پہننا، بناؤ سنگار کرنا باعث اجر عظیم اور اس کے حق میں نماز نفل سے افضل ہے بعض صالحات کہ خود اور ان کے شوہر دونوں صاحبِ اولیاء کرام سے تھے ہر شب بعد نماز عشا پورا سنگار کرکے دلہن بن کر اپنے شوہر کے پاس آتیں اگر انہیں اپنی طرف حاجت پاتیں حاضر رہتیں ورنہ زیور و لباس اتار کر مصلٰی بچھاتیں اور نماز میں مشغول ہو جاتیں۔ اور دلہن کو سجانا تو سنت قدیمہ اور بہت احادیث سے ثابت ہے بلکہ کنواری

لڑکیوں کو زیور و لباس سے آراستہ رکھنا کہ انکی منگنیاں آئیں۔ یہ بھی سنت ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

۱ القرآن الکریم ۱۸/ ۷۳ ۲ المعجم الکبیر للطبرانی حدیث ۵۱۲۵ مکتبۃ الفیضیۃ بیروت ۵ / ۲۱۱

Fatawa Razawiyya, Volume 22

“If Usama had been a girl, I would have dressed him in female clothes and jewelry until he wore them.” Narrated by Ahmad[1] and Ibn Majah from the Mother of the Believers [Aisha], may Allah be pleased with them both, with a good chain (Isnad). If Hazrat Usama were a girl, I would have made him wear feminine clothes and jewelry until he used them; accordingly, Musnad Ahmad and the scholar of Hadith Ibn Majah have narrated this from the Mother of the Believers, may Allah be pleased with her, with a good chain. (T)

Rather, for women to remain completely without jewelry despite having the ability is disliked (Makruh) as it is imitation of men. It is in the Hadith: “The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, used to dislike 'Ta'attur' of women and their imitating men.”[2] The Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, used to dislike the 'Ta'attur' of women (i.e., remaining without jewelry) and women who make themselves resemble men. (T)

(In the mentioned Hadith, the word "Ta'attur" is used, which means "to apply perfume," but it says in Majma' al-Bihar: “It is said that what is intended by it is 'Ta'attul' of women with the letter 'Laam' [instead of 'Raa'], and it refers to those women who have neither jewelry nor henna on them, and 'Laam' and 'Raa' alternate with each other.”[3] It has been said that the mentioned word refers to "Ta'attul al-Nisa" with the letter 'Laam', meaning those women who wear neither jewelry nor apply henna. Thus, here 'Laam' and 'Raa' occur in place of each other. (T)

It is in the Hadith that the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said to Mawla Ali, may Allah honor his face: “O Ali! Order your women not to pray without jewelry.”[4] - Narrated by Ibn al-Athir in Al-Nihayah. O Ali! Command your veiled women not to offer prayer without ornaments. (Imam Ibn al-Athir narrated it in Al-Nihayah. T)

---

[1] Sunan Ibn Majah, Book of Marriage, Chapter on Intercession in Marriage, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 143; Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, from Aisha, may Allah be pleased with her, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 6/139. [2] Al-Nihayah by Ibn Abi al-Athir, Chapter of 'Ayn with Taa', under the word 'Atr', Al-Maktabah al-Islamiyyah, 3/256. [3] Majma' Bihar al-Anwar, Chapter of 'Ayn with Taa', under the word 'Atr', Maktabah Dar al-Iman, Medina Munawwarah, 3/621. [4] Al-Nihayah by Ibn al-Athir,

Chapter of 'Ayn with Taa', under the word 'Utl', Al-Maktabah al-Islamiyyah, Riyadh, 3/257.

Page 127 of 692

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

“यदि उसामा एक लड़की होते, तो मैं उन्हें महिलाओं के कपड़े और गहने पहनाता, यहाँ तक कि वे उन्हें पहनते।” इसे अहमद[1] और इब्न माजा ने उम्मुल मोमिनीन [आयशा], रज़ियल्लाहु अन्हा से हसन सनद के साथ रिवायत किया है। अगर हज़रत उसामा लड़की होते तो मैं उन्हें ज़नाना कपड़े और ज़ेवर पहनाता यहाँ तक कि वह उन्हें इस्तेमाल करते, चुनाँचे मुसनद अहमद और मोहद्दिस इब्न माजा ने उम्मुल मोमिनीन रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से सनद हसन के साथ इसको रिवायत किया है। (त)

बल्कि महिलाओं के लिए सामर्थ्य होने के बावजूद पूरी तरह बिना गहनों के रहना मकरूह है क्योंकि यह पुरुषों की नकल है। हदीस में है: “अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, महिलाओं के 'तअत्तुर' और उनके पुरुषों की नकल करने को नापसंद फरमाते थे।”[2] हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम औरतों के तअत्तुर (यानी बे-ज़ेवर रहने) को और मर्दों से मुशाबहत बनाने वाली औरतों को नापसंद फरमाते। (त)

(उक्त हदीस में "तअत्तुर" शब्द का प्रयोग हुआ है जिसका अर्थ "इत्र लगाना" है, लेकिन मजमा-उल-बिहार में है: “कहा गया है कि इससे मुराद 'तअत्तुलुन निसा' है 'लाम' अक्षर के साथ, और इससे वे महिलाएँ मुराद हैं जिनके पास न गहने हों और न ही मेंहदी लगाई हो, और यहाँ 'लाम' और 'रा' एक दूसरे की जगह आते हैं।”[3] कहा गया है कि लफ़्ज़ मज़कूर से "तअत्तुलुन निसा" हर्ज़ लाम के साथ मुराद है और इस से वह औरतें मुराद हैं जो न तो ज़ेवर पहने हों न ख़ज़ाब लगाए हों पस यहाँ लाम और रा एक दूसरे की जगह आते हैं। (त)

हदीस में है कि अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने मौला अली, कर्रमल्लाहु वजहल करीम से फ़रमाया: “ऐ अली! अपनी औरतों को हुक्म दो कि वे बिना गहनों के नमाज़ न पढ़ें।”[4] - इब्न असीर द्वारा अल-निहाया में रिवायत। ऐ अली! अपने मुख़दरात (पर्दानशीं औरतों) को हुक्म दो कि बे-गहने नमाज़ न पढ़ें। (इमाम इब्न असीर ने अल-निहाया में इसे रिवायत किया है। त)

---

[1] सुनन इब्न माजा, किताबुन निकाह, बाब अश्-शफ़ाअह फ़ित तज़वीज, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 143; मुसनद इमाम अहमद बिन हनबल, हज़रत आयशा रज़ियल्लाहु अन्हा से, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, 6/139। [2] निहाया लिबनि अबिल असीर, बाब अल-ऐन मा'अत ता, 'अतर' शब्द के तहत, अल-मक्तब अल-इस्लामिया, 3/256। [3] मजमा' बिहारुल अनवार, बाब अल-ऐन मा'अत ता, 'अतर' शब्द के तहत, मक्तबा दारुल ईमान, मदीना मुनव्वरा, 3/621। [4] निहाया

लिबनि असीर, बाब अल-ऐन मा'अत ता, 'उतल' शब्द के तहत, अल-मक्तब अल-इस्लामिया, रियाद, 3/257।

पृष्ठ 127 का 692

لوکان اسامة جاریة لکسوته وحلیته انفقه رواه احمد' وابن ماجة عن ام المؤمنین رضی اللہ تعالی عنہما بسند حسن۔ اگر حضرت اسامہ لڑکی ہوتے تو میں انھیں زنانہ کپڑے اور زیور پہناتا یہاں تک کہ وہ انھیں استعمال کرتے، چنانچہ مسند احمد اور محدث ابن ماجہ ام المؤمنین رضی اللہ تعالی عنہا سے سند حسن کے ساتھ اس کو روایت کیا ہے۔ (ت)

بلکہ عورتوں کا باوصف قدرت بالکل بے زیور رہنا مکروہ ہے کہ مردوں سے تشبہ ہے۔ حدیث میں ہے: کان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم یکرہ تعطر النساء وتشبھھن بالرجال۔[2] حضور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم عورتوں کے تعطر (یعنی بے زیور رہنے) کو اور مردوں سے مشابہت بنانے والی عورتوں کو ناپسند فرماتے۔ (ت)

(حدیث مذکور میں لفظ "تعطر" استعمال ہوا ہے جس کا معنی "خوشبو لگانا ہے، مگر مجمع البحار میں ہے: قیل اراد تعطل النساء باللام وھی من لا حلی علیھا ولا خضاب واللام والراء یتعاقبان۔[3] کہا گیا ہے کہ لفظ مذکور سے "تعطل النساء" حرج لام کے ساتھ مراد ہے اور اس سے وہ عورتیں مراد ہیں جو نہ تو زیور پہنے ہوں نہ خضاب لگائے ہوں پس یہاں لام اور راء ایک دوسرے کی جگہ آتے ہیں۔ (ت)

حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے مولٰی علی کرم اللہ وجہہ سے فرمایا: یا علی مرنسائك لا یصلین عطلاً [4]- رواہ ابن اثیر فی النھایۃ۔ اے علی! اپنے مخدرات کو حکم دو کہ بے گہنے نماز نہ پڑھیں۔ (امام ابن اثیر نے النہایہ میں اس کو روایت فرمایا۔ت)

' سنن ابن ماجہ کتاب النکاح باب الشفاعۃ فی التزویج ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۴۳، مسند امام احمد بن حنبل عن عائشہ رضی اللہ عنہا المکتب الاسلامی بیروت ۶ / ۱۳۹ [2] نہایۃ لابن ابی اثیر باب العین مع الطاء تحت لفظ عطر "المکتبۃ الاسلامیہ ۲۵۶/۳ [3] مجمع بحار الانوار باب العین مع الطاء تحت لفظ "عطر" مکتبہ دار الایمان مدینہ منورہ ۳ / ۶۲۱ [4] نہایۃ لابن اثیر باب العین مع الطاء تحت لفظ عطل المکتبۃ الاسلامیہ ریاض ۳ / ۲۵۷

Fatawa Razawiyyah, Volume 22

Ummul Mu'minin Siddiqah (may Allah be pleased with her) considered it disliked for a woman to pray without jewelry and would say, "If she finds nothing, she should at least tie a thread around her neck." In Majma' al-Bihar it is stated:

'A'ishah (may Allah be pleased with her) disliked that a woman should pray bare, even if she should hang a thread around her neck.[1] | Hadrat 'A'ishah Siddiqah (may Allah be pleased with her) disliked for women to pray without jewelry (and would say, if there is nothing else, hang at least a thread around the neck). (T)

Jingling jewelry is permissible for a woman in such a state that she does not appear before non-mahrams, for example, sons of maternal aunts, maternal uncles, paternal uncles, paternal aunts, elder brother-in-law, younger brother-in-law, or sister's husband, nor should the jingling of her jewelry reach a non-mahram. Allah Almighty says:

"And not to display their adornment except to their husbands..." Verse 2 | Women should not reveal their adornment to anyone except their husbands or mahrams.

And He says:

"And let them not stamp their feet to make known what they conceal of their adornment."[3] | Women should not stomp their feet so that their hidden adornment becomes apparent.

Benefit: Just as this noble verse prohibits the sound of jewelry from reaching a non-mahram, it similarly indicates that wearing it is permissible for women as long as the sound does not reach them, because it prohibits stomping the feet, not the wearing itself. This is contrary to the ignorant and the Wahhabis who say that the jingling itself is a sin and forbidden. And Allah Almighty knows best.

Issue 76: From Kathiawar, asked by Mawlawi Khalilur Rahman Sahib, 17 Dhu al-Qi'dah 1336 AH

What do the scholars of religion and the muftis of the firm Shariah say about these matters: (1) A person sells iron and brass jewelry, and Hindus and Muslims all buy it, and to every nation's hand...

[1] Majma' Bihar al-Anwar, Bab al-'Ayn with al-Ta', under the word 'atl, Maktabah Dar al-Iman, Madinah Munawwarah, 3/622. [2] Al-Qur'an al-Karim 24/31. [3] Al-Qur'an al-Karim 24/31.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) औरत का बिना ज़ेवर नमाज़ पढ़ना मकरूह समझती थीं और फ़रमाती थीं, "अगर कुछ न मिले तो एक धागा ही गले में बाँध ले।" मज्म-उल-बिहार में है:

आयशा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) को यह नापसंद था कि औरत बिना किसी ज़ेवर के नमाज़ पढ़े, चाहे वह अपने गले में एक धागा ही क्यों न लटका ले।[1] | हज़रत आयशा सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) औरतों के बिना ज़ेवर नमाज़ पढ़ने को नापसंद फ़रमाती थीं (और फ़रमाया करती थीं अगर और कुछ न हो तो एक डोरा ही गले में लटका ले)। (त)

बजने वाला ज़ेवर औरत के लिए उस हालत में जायज़ है कि वह ना-महरमों मसलन ख़ाला, मामूँ, चचा, फूफी के बेटों, जेठ, देवर, बहनोई के सामने न आती हो और न ही उसके ज़ेवर की झंकार ना-महरम तक पहुँचे, अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है:

"और अपनी ज़ीनत (सजावट) को ज़ाहिर न करें सिवाय अपने शौहरों के.." आयत 2 | औरतें अपना सिंगार शौहर या महरम के सिवा किसी पर ज़ाहिर न करें।

और फ़रमाता है:

"और अपने पाँव (ज़मीन पर) न मारें कि उनका वह सिंगार मालूम हो जाए जिसे वह छुपाए हुए हैं।"[3] | औरतें पाँव धमक कर न रखें कि उनका छुपा हुआ सिंगार ज़ाहिर हो।

फ़ायदा: यह आयत-ए-करीमा जिस तरह ना-महरम को गहने की आवाज़ पहुँचना मना फ़रमाती है, वैसे ही जब आवाज़ न पहुँचे तो उसका पहनना औरतों के लिए जायज़ बताती है क्योंकि पाँव धमक कर रखने से मना फ़रमाया न कि पहनने से। इसके विपरीत जाहिल और वहाबी कहते हैं कि बजना ही गुनाह और हराम है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला 76: काठियावाड़ से, सायल मौलवी ख़लीलुर्रहमान साहब, 17 ज़िल-कादा 1336 हिजरी।

उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरा-ए-मतीन इन मसाइल में क्या फ़रमाते हैं: (1) एक शख़्स लोहे और पीतल का ज़ेवर बेचता है और हिन्दू-मुसलमान सब खरीदते हैं और हर कौम के हाथ...

1. मज्म-उल-बिहार अल-अनवार, बाब अल-ऐन मा-त-ता, लफ़्ज़ 'अतल' के तहत, मकतबा दारुल ईमान, मदीना मुनव्वरा, 3/622।
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 24/31।
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 24/31।

ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا عورت کا بے زیور نماز پڑھنا مکروہ جانتیں اور فرماتیں "کچھ نہ پائے تو ایک ڈورا ہی گلے میں باندھ لے" مجمع بحار میں ہے:

عائشۃ رضی اللہ تعالی عنہا کرھت ان تصلی المرأۃ عطلا ولو ان تعلق فی عنقھا خیطا۱۔ | حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا عورتوں کے بغیر زیور نماز پڑھنے کو ناپسند فرماتیں (اور فرمایا کرتیں اگر اور کچھ نہ ہو تو ایک ڈورا ہی گلے میں لٹکالے۔ (ت)

بجنے والا زیور عورت کے لئے اس حالت میں جائز ہے کہ نا محرموں مثلاً خالہ، ماموں، چچا، پھوپھی کے بیٹوں، جیٹھ، دیور، بہنوئی کے سامنے نہ آتی ہو نہ اس کے زیور کی جھنکار نا محرم تک پہنچے، اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"وَلَا یُبْدِینَ زِیْنَتَھُنَّ اِلَّا لِبُعُوْلَتِھِنَّ" الآیۃ ۲۔ | عورتیں اپنا سنگار شوہر یا محرم کے سوا کسی پر ظاہر نہ کریں۔

اور فرماتا ہے:

"وَلَا یَضْرِبْنَ بِاَرْجُلِھِنَّ لِیُعْلَمَ مَا یُخْفِیْنَ مِنْ زِیْنَتِھِنَّ " ط ۳ | عورتیں پاؤں دھمک کر نہ رکھیں کہ ان کا چھپا ہوا سنگار ظاہر ہو۔

فائدہ: یہ آیہ کریمہ جس طرح نا محرم کو گہنے کی آواز پہنچنا منع فرماتی ہے یونہی جب آواز نہ پہنچے اس کا پہننا عورتوں کے لئے جائز بتاتی ہیں کہ دھمک کر پاؤں رکھنے کو منع فرمایا نہ کہ پہنے کو۔ بخلاف جہل و وہابیہ کہ بجنا گناہ ہی حرام کہتے ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۷۶: از کاٹھیاواڑ مسئولہ مولوی خلیل الرحمن صاحب ۱۷ ذوالقعدہ ۱۳۳۶ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین ان مسائل میں: (۱) ایک شخص لوہے اور پیتل کا زیور بیچتا ہے اور ہندو مسلمان سب خریدتے ہیں اور ہر قوم کے ہاتھ

---

1 مجمع بحار الانوار باب العین مع الطاء تحت لفظ عطل مکتبہ دارالایمان مدینہ منورہ ۳/۶۲۲ 2 القرآن الکریم ۲۴/۳۱ 3 القرآن الکریم ۲۴/۳۱

Fatawa Razawiyya Volume 22

...he sells it. In short, he knows that when Muslims buy it, they will wear it. Is it permissible to sell such things to a Muslim or not? (2) Should bronze, which looks like brass, be used or not?

The Answer: (1) Selling it to a Muslim is Makruh Tahrimi (prohibitively disliked). (2) There is no harm in using bronze vessels, but wearing it as jewelry is Makruh. Allah Almighty knows best.

Problem 98: From Gondal Kathiawar, sent by Abdul Sattar Ismail Sahib, 1st Safar 1335 AH. What do the scholars of Ahl-e-Sunnat say regarding these issues: (1) Can a man use a gold or silver watch by keeping it in his pocket? Furthermore, if such a watch is in his pocket and he performs prayer, is it valid or not? (2) Can a man use items that are plated with gold or silver, known as gilt, or not?

The Answer: (1) If a gold watch is in the pocket, there is no harm in prayer because keeping it in the pocket is not wearing it. It is like having gold coins in the pocket. However, looking at the time on a gold or silver watch is forbidden for both men and women, as women are permitted to wear it, not to use it in other ways. (2) He can use it. Gold or silver plating is not a cause for prohibition. Yes, if the object itself is forbidden, that is a different matter, such as a copper ring plated with gold. Allah Almighty knows best.

Problem 10: From Mubarakpur, Mohalla Murri Mahal near Kunjra Mahal, sent by Hafiz Muhammad Jafar Sahib, Pesh Imam, 10th Shaban 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding the issue of whether the Holy Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) used to eat food and drink water from copper or brass vessels or from vessels of some other material?

The Answer: It is not proven that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) ate or drank from copper or brass vessels. There were vessels of clay or wood, and also leather bags for water. Allah Almighty knows best.

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

...वह बेचता है। संक्षेप में यह कि वह जानता है कि जब मुसलमान इसे खरीदेंगे तो इसे पहनेंगे। क्या ऐसी चीज़ों को मुसलमान को बेचना जायज़ है या नहीं? (२) कांसा जो पीतल के रूप में होता है, उसका उपयोग करना चाहिए या नहीं?

उत्तर: (१) मुसलमान को बेचना मकरूहे तहरीमी (निषिद्ध के करीब) है। (२) कांसे के बर्तन में कोई हर्ज नहीं है और उसका आभूषण पहनना मकरूह है। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला ९८: गोंडल काठियावाड़ से, प्रेषक अब्दुल सत्तार इस्माइल साहब, १ सफर १३३५ हिजरी। सुन्नत विद्वान इन मसलों में क्या फरमाते हैं: (१) क्या पुरुष सोने या चांदी की घड़ी जेब में रखकर इस्तेमाल कर सकता है या नहीं? इसके अलावा, अगर इस तरह की घड़ी जेब में पड़ी हो और नमाज़ अदा करे तो जायज़ है या नहीं? (२) क्या पुरुष उन चीज़ों का उपयोग कर सकता है जिन पर सोने या चांदी का पानी चढ़ा हो, जिसे गिल्ट (gilt) कहते हैं, या नहीं?

उत्तर: (१) यदि सोने की घड़ी जेब में हो तो नमाज़ में कोई हर्ज नहीं है क्योंकि जेब में रखना पहनना नहीं है। जैसे जेब में अशर्फियाँ पड़ी हों। हाँ, सोने या चाँदी की घड़ी में समय देखना पुरुष और स्त्री दोनों के लिए हराम है, क्योंकि स्त्रियों को पहनने की अनुमति है, अन्य तरीकों से उपयोग करने की नहीं। (२) कर सकता है। सोने या चाँदी का पानी चढ़ा होना मनाही का कारण नहीं है। हाँ, अगर वह चीज़ अपने आप में वर्जित हो तो दूसरी बात है, जैसे सोने की कलई (plating) की हुई तांबे की अंगूठी। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला १०: मुबारकपुर, मोहल्ला मुरी महाल, कुंजड़ा महाल के पास से, प्रेषक हाफ़िज़ मुहम्मद जाफ़र साहब पेश इमाम, १० शाबान १३३७ हिजरी। धर्म के विद्वान इस बारे में क्या फरमाते हैं कि रसूल-ए-मकबूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तांबे या पीतल के बर्तन में भोजन और पानी ग्रहण करते थे या किसी अन्य धातु के बर्तन में?

उत्तर: हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से तांबे या पीतल के बर्तनों में खाना-पीना साबित नहीं है। मिट्टी या लकड़ी के बर्तन थे और पानी के लिए मश्कें भी थीं। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

पृष्ठ १२९ / ६९२

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

وہ بیچتا ہے۔ غرضیکہ یہ وہ جانتا ہے کہ جب مسلمان خرید کریں گے تو اس کو پہنیں گے۔ تو ایسی چیزوں کا فروخت کرنا مسلمان کے ہاتھ جائز ہے یا نہیں؟ (۲) کانسہ جو بشکل پیتل ہوتا ہے استعمال کرنا چاہئے یا نہیں؟

الجواب: (۱) مسلمان کے ہاتھ بیچنا مکروہ تحریمی ہے۔ (۲) کانسہ کے برتن میں ہرج نہیں اور اس کا زیور پہننا مکروہ ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۹۸: از گونڈل کاٹھیاواڑ مرسلہ عبدالستار اسمعیل صاحب یکم صفر ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے اہلسنت ان مسائل میں: (۱) سونے یا چاندی کی گھڑی جیب میں رکھنے کی مرد استعمال کر سکتا ہے یا نہیں۔ نیز اس قسم کی گھڑی جیب میں پڑی ہے اور نماز ادا کرے تو جائز ہے یا نہیں؟ (۲) وہ اشیاء جن پر سونے چاندی کا پانی چڑھا ہو جسے گلٹ کہتے ہیں مرد استعمال کر سکتا ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) سونے کی گھڑی جیب میں ہو تو نماز میں ہرج نہیں کہ جیب میں رکھنا پہننا نہیں۔ جیسے جیب میں اشرفیاں پڑی ہوں، ہاں سونے کی گھڑی چاندی کی گھڑی وقت دیکھنا مرد و عورت سب کو حرام ہے کہ عورتوں کو پہننے کی اجازت ہے نہ کہ اور طرق استعمال کی۔ (۲) کر سکتا ہے۔ سونے یا چاندی کا پانی وجہ ممانعت نہیں۔ ہاں اگر وہ شے فی نفسہ ممنوع ہو تو دوسری بات ہے جیسے سونے کا ملمع کی ہوئی تانبے کی انگوٹھی، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۰: از مبارکپور محلہ مری محال متصل کنجڑا محال مرسلہ حافظ محمد جعفر صاحب پیش امام ۱۰ شعبان ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ رسول مقبول صلی اللہ تعالیٰ

علیہ وسلم تانبے پیتل کے برتن میں طعام تناول پانی نوش فرمایا کرتے یا کسی دوسری چیز کے برتن میں:

الجواب: حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے تانبے، پیتل کے برتنوں میں کھانا پینا ثابت نہیں۔ مٹی یا کاٹھ کے برتن تھے اور پانی کے لئے مشکیزے بھی۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

Fatawa Razawiya - Volume 22

Issue 512: From Mr. Syed Safar Ali, Post Office Badusrai, District Barabanki, Village Khud Mao. What do the scholars of religion and jurists of Sharia say about these issues: (1) Is it permissible to smoke a hookah with a mouthpiece (munhnal) made of gold, silver, brass, copper, or iron attached to it? (2) Is it permissible to use a mouthpiece made of Jasper (Yashab) or any other stone?

The Answer: (1) Mouthpieces made of gold or silver are forbidden (haram); there is no harm in the others. (2) Mouthpieces made of Jasper and other stones are permissible. Allah Almighty knows best.

Issue 513: From Gondal, Kathiawar, sent by Qazi Qasim Miyan Sahib, 26 Rabi-ul-Akhir Sharif 1338 AH. What do the scholars of religion say about these issues: (1) Is there a specific part of the ear designated for girls to get pierced for jewelry, or can they pierce whichever part they wish to wear jewelry in? (2) Should women wear a nose stud (phool) on the right side or the left? Please explain.

The Answer: (1) No specific part is fixed. However, it is necessary to avoid resemblance with non-believers (kuffar). Some methods are specific to non-believers, such as the 'Inot' mentioned here; avoid those. Allah Almighty knows best. (2) There is no religious specification for this; they can wear it on whichever side they wish. Allah Almighty knows best.

Issue 515 & 516: From the City, Mohalla Saudagaran, sent by Shamsuddin, a student at Madrasa Manzar-ul-Islam, 12 Safar 1339 AH. What does His Eminence the Reviver of the Century, the Supporter of the Nation and Religion, may his shadow be prolonged, say about: (1) What is the ruling on wearing a ring (challa) made of silver, copper, or brass? Is prayer (namaz) valid with it? (2) What is the ruling on bringing a body (imam) into the mosque? Please explain.

The Answer: (1) Wearing copper, brass, bronze, or iron is forbidden for women as well. And prayer performed while wearing them is also 'Makruh' (disliked). Silver rings are specifically for women's attire, and for men it is 'Makruh'. And for a man, it is also 'Makruh' to wear anything besides one silver ring with a single stone weighing less than four and a half 'Mashas' (approx. 4.5 grams). Allah Almighty knows best. (2) There is no harm. Allah Almighty knows best.

फ़तवा-ए-रज़विया - जिल्द २२

मसाला ५१२: श्री सैयद सफ़र अली साहिब, डाकखाना बदुसराय, ज़िला बाराबंकी, मौज़ा ख़ुद मऊ से। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इन मसलों के बारे में क्या फ़रमाते हैं: (१) सोने, चांदी, पीतल, तांबे या लोहे की निहनाल (हुक्के का सिरा) नीचे लगा कर हुक्का पीना कैसा है? (२) यशब (Jasper) या किसी अन्य पत्थर की निहनाल का इस्तेमाल करना जायज़ है या नहीं?

उत्तर: (१) सोने या चांदी की निहनाल हराम (वर्जित) है, बाकियों में कोई हर्ज़ नहीं। (२) यशब और अन्य पत्थरों की निहनाल जायज़ है। अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसाला ५१३: गोंडल, काठियावाड़ से, क़ाज़ी क़ासिम मियां साहिब द्वारा प्रेषित, २६ रबी-उल-आख़िर शरीफ़ १३३८ हिजरी। धर्म के विद्वान इन मसलों में क्या फ़रमाते हैं कि: (१) लड़कियों के जेवर पहनने के लिए कान छेदवाने का कोई विशेष भाग तय है या जिस भाग में वे जेवर पहनना चाहें, वह छेदवा सकती हैं? (२) औरतें नाक का फूल दाहिनी ओर पहनें या बाईं ओर? हुक्म फ़रमाएं।

उत्तर: (१) कोई विशेष भाग तय नहीं है। हाँ, काफ़िरों की समानता से बचना ज़रूरी है। कुछ तरीके काफ़िरों के लिए खास हैं जैसे यहाँ 'इनोट' कहते हैं, उनसे बचें। अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (२) इसमें कोई शरीयत की पाबंदी नहीं है, जिधर चाहें। अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसाला ५१५ और ५१६: शहर मोहल्ला सौदागरान से, शमसुद्दीन छात्र, मदरसा मंज़र-उल-इस्लाम द्वारा प्रेषित, १२ सफ़र १३३९ हिजरी। हुज़ूर मुजद्दिद-ए-मिल्लत (धर्म के पुनरुद्धारक), अल्लाह उनकी छाया लंबी करे, इन पर क्या फ़रमाते हैं: (१) चांदी, तांबे या पीतल का छल्ला पहनना कैसा है? और इसे पहन कर नमाज़ होगी या नहीं? (२) मस्जिद में शव (इमाम) को ले जाना कैसा है? हुक्म फ़रमाएं।

उत्तर: (१) तांबा, पीतल, कांसा, लोहा पहनना औरतों के लिए भी मना है। और इसके साथ नमाज़ भी मकरूह (नापसंद) है। और चांदी का छल्ला खास औरतों का लिबास है और मर्दों के लिए मकरूह। और मर्द को चांदी की एक अंगूठी जिसमें एक नगीना हो और जिसका वज़न साढ़े चार माशे से कम हो, उसके अलावा कोई चीज़ पहनना मकरूह है। अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (२) कोई हर्ज़ नहीं है। अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

पेज १३० ऑफ़ ६९२

مسئلہ ۵۱۲: سید صفر علی صاحب ڈاکخانہ بدوسرائے ضلع بارہ بنکی موضع خود مئو۔ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین ان مسائل میں : (۱) سونے یا چاندی یا پیتل یا جست یا تانبے یا لوہے کی منہنال نیچے لگا کر حقہ پینا جائز ہے؟ (۲) یشب یا کسی دوسرے پتھر کی منہنال استعمال کرنا جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: (۱) سونے یا چاندی کی منہنال حرام ہے باقیوں میں حرج نہیں۔ (۲) یشب وغیرہ پتھروں کی منہنال جائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۵۱۳: از گونڈل کاٹھیاواڑ مرسلہ قاضی قاسم میاں صاحب ۲۶ ربیع الآخر شریف ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں کہ : (۱) لڑکیوں کو زیور کے لئے کان چھدوانے کا کوئی خاص حصہ مقرر ہے یا جس حصہ میں زیور پہننا چاہیں وہ حصہ چھدوا سکتی ہیں؟ (۲) عورتیں ناک کا پھول دہنی طرف پہنیں یا بائیں؟ بینوا توجروا الجواب: (۱) کوئی خاص مقرر نہیں۔ ہاں مشابہت کفار سے بچنا ضرور ہے۔ بعض طریقے خاص کفار کے یہاں ہیں جیسے یہاں انوٹ کہتے ہیں ان سے بچیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۲) اس میں کوئی تخصیص شرعی نہیں جدھر چاہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۵۱۵ و ۵۱۶: از شہر محلہ سوداگراں مستولہ شمس الدین طالب علم مدرسہ منظر الاسلام ۱۲ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں حضور پر نور اعلیٰ حضرت مجدد مائہ حاضرہ مؤید ملت طاہر قبلہ مدظلہ العالی کہ : (۱) چھلہ چاندی یا پیتل کا پہننا کیسا ہے؟ اور اس کے پہننے سے نماز ہوگی یا نہیں؟ (۲) مسجد میں امام کو بدن دبوانا کیسا ہے؟ بینوا توجروا الجواب: (۱) تانبہ، پیتل، کانسہ، لوہا تو عورت کو بھی پہننا ممنوع ہے۔ اور اس سے نماز ان کی بھی مکروہ ہے۔ اور چاندی کا چھلہ خاص لباس زنان ہے مردوں کو مکروہ۔ اور مکروہ چیز پہن کر نماز بھی مکروہ۔ مرد کو چاندی

کی انگوٹھی ایک نگ کی ساڑھے چار ماشے سے کم وزن کی جائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۲) کوئی حرج نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

Volume 22 Fatawa Razawiyya

Treatise At-Tayyib al-Wajiz fi Amt'at al-Waraq wal-Ibriz (1309 AH) (A brief delightful discussion regarding the use of gold and silver items)

Problem 17: From Akola, Berar province, sent by Hafiz Yaqeenuddin Sahib, 7 Rajab 1309 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible or not to use silver or gold buttons without a chain on coats instead of frogs, toggles, or fasteners? Some people say that this is impermissible and that the use of gold and silver is absolutely forbidden for men. Is this statement correct or not? If it is wrong, what items of silver and gold are permissible for men to use? And what are the conditions for a silver ring? Explain so that you may be rewarded. (Translator's note: Explain so that you receive a reward.)

The Answer: Using gold and silver buttons as mentioned is permissible, the legality of which is established from reliable books like Siyar Kabir, Dhakhira, Muntaqa, Tatarikhaniyya, Durr al-Mukhtar, Tahawi, Hindiya, etc. In Durr al-Mukhtar it is stated:

In Tatarikhaniyya from Siyar Kabir: There is no harm in buttons of brocade and gold. | It has been quoted in Tatarikhaniyya from Siyar Kabir that there is no harm in using buttons of silk and gold. (T)

1. Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter on Clothing, Mujtabai Press, Delhi, 2/239. Page 131 of 692

खंड २२ फतवा रज़विया

रिसाला (लघुग्रंथ) अत-तय्यबुल वजीज़ फी अम़ततुल वरक वल इब्रीज़ (१३०९ हिजरी) (सोने और चांदी की वस्तुओं के उपयोग के बारे में एक संक्षिप्त और रोचक चर्चा)

मसला १७: अकोला, प्रांत बरार से, प्रेषक हाफ़िज़ यक़ीनुद्दीन साहब, ७ रजब १३०९ हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि घुंडी, बटन या बंद के बदले कोटों में सोने और चांदी के बिना ज़ंजीर वाले बटन लगाना जायज़ है या नहीं? कुछ लोग कहते हैं कि यह नाजायज़ है और पुरुष के लिए सोने-चांदी का उपयोग पूरी तरह से हराम है। क्या यह कथन सही है या नहीं? अगर गलत है, तो पुरुष के लिए सोने-चांदी की कौन-कौन सी चीज़ें इस्तेमाल करना जायज़ है? और चांदी की अंगूठी की क्या शर्तें हैं? स्पष्ट करें ताकि आपको पुण्य मिले। (त)

उत्तर: उक्त तरीके से सोने और चांदी के बटन लगाना जायज़ है, जिसका प्रमाण सियर कबीर, ज़खीरा, मुन्तका, ततारखानिया, दुर्र-ए-मुख़्तार, तहावी, हिन्दिया आदि विश्वसनीय पुस्तकों से सिद्ध है। दुर्र-ए-मुख़्तार में है:

फी अत्ततारखानिया अनिस्सियर कबीर ला बासा बिअज़रारिद्-दीबाज वज़्ज़हब १ । | ततारखानिया में सियर कबीर से उद्धृत किया गया है कि रेशम और सोने की घुंडियों (बटनों) के उपयोग में कोई हर्ज नहीं। (त)

1. दुर्र-ए-मुख़्तार, किताबुल हज़र वल इबाहत, लिबास का अध्याय, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, २/२३९। पृष्ठ १३१ / ६९२

جلد ۲۲ فتاوی رضویہ

رسالہ الطیب الوجیز فی امتعۃ الورق والابریز ۱۳۰۹ھ (سونا اور چاندی کی اشیاء کو استعمال کرنے کے بارے میں مزیدار مختصر کلام)

مسئلہ ۱۷: از اکولہ صوبہ برار مرسلہ حافظ یقین الدین صاحب ۷ رجب ۱۳۰۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ گھنڈی تکمہ یا بند کے عوض انگوٹھے کرتے ہیں چاندی سونے کے بوتام بے زنجیر لگانے جائز ہیں یا نہیں؟ بعض صاحب فرماتے ہیں کہ یہ ناجائز ہے اور سونے چاندی کا استعمال مرد کو مطلقاً حرام ہے۔ یہ قول صحیح ہے یا نہیں؟ اگر غلط ہے تو چاندی سونے کی کیا کیا چیزیں استعمال کرنی مرد کو جائز ہیں؟ اور چاندی کی انگوٹھی میں کیا کیا شرطیں ہیں؟ بینوا توجروا (بیان کرو تا کہ اجر پاؤ۔ ت)

الجواب: سونے چاندی کے بوتام بطور مذکور لگانے جائز ہیں جن کا جواز سیر کبیر و ذخیرہ و منتقی و تتارخانیہ ودر مختار و طحاوی و ہندیہ و غیر ہا کتب معتمدہ سے ثابت۔ در مختار میں ہے:

فی التتارخانیۃ عن السیر کبیر لاباس بازار الدیباج والذھب ۱ ۔ | تتارخانیہ میں سیر کبیر سے نقل کیا گیا ہے کہ ریشم اور سونے کی گھنڈیوں کے استعمال میں کوئی حرج نہیں۔ (ت)

۱ درمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۹ Page 131 of 692

Fatawa Razawiyya Volume 22

In 'Alamgiri' it is stated:

[Arabic]: There is no harm in wearing a garment outside of war if its buttons are made of brocade or gold. Similarly, it is mentioned in 'Al-Dhakhirah'[1]. [Urdu]: There is no harm in wearing such a cloth without war, the buttons of which are made of silk or gold. Similarly, it is mentioned in 'Al-Dhakhirah'. (T)

It is not correct to say that the use of gold and silver is absolutely forbidden for men. Where the pure Sharia has prohibited countless forms, it has also allowed many forms. For example: (1) Gold buttons, as just mentioned. (T) (2) Gold clasp/stud,

[Arabic]: In 'Al-Durr al-Mukhtar', quoted from 'Sharh al-Wahbaniyya' via 'Al-Muntaqa': There is no harm in the loop and button of a shirt being made of silk because it is subsidiary[2], etc. And you will soon hear regarding clothing that the permission for silk is like the permission for the two precious metals (gold and silver). Rather, the explicit text of the issue will come to you from 'Radd al-Muhtar'. [Urdu]: In 'Durr al-Mukhtar', it is narrated from 'Al-Muntaqa' via 'Sharh al-Wahbaniyya' that there is no harm if the clasp and buttons of a shirt are made of silk because they hold the status of being subsidiary, etc. Soon you will hear that granting permission for wearing silk is similar to the permission for using gold and silver (the two precious metals). Soon, the clarification of this issue will come to you with reference to 'Fatawa Shami'. (T)

(3) A gold nail/pin in the gemstone of a ring. In 'Al-Durr': "A gold nail in the gemstone"[3] (It is permissible to put a gold pin in the stone of a ring setting). (T) (4) Gold prongs in the band of a silver ring.

[Arabic]: In 'Durr al-Muhtar': Like the prongs made of gold around a silver ring, for people allow it without objection. [Urdu]: And in 'Durr al-Muhtar' it is stated that just as if gold prongs are fixed around a silver ring, it is permissible because people call it permissible without any denial.

[1] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 9 on Clothing, Noorani Kutub Khana, Karachi, 5/232 [2] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Section on Clothing, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/239 [3] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Section on Clothing, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/240

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

आलमगीरी में है:

[अरबी]: युद्ध के अतिरिक्त ऐसा वस्त्र पहनने में कोई हर्ज नहीं है यदि उसके बटन ब्रोकेड (रेशमी वस्त्र) या सोने के हों। इसी प्रकार 'अज़-ज़ख़ीरा' में भी उल्लेख है[1]। [उर्दू]: युद्ध के बिना ऐसा कपड़ा पहनने में कोई हर्ज नहीं है जिसके बटन रेशम या सोने के हों। इसी तरह 'ज़ख़ीरा' में भी उल्लेख किया गया है। (त)

और पुरुषों के लिए सोने-चांदी का उपयोग पूर्णतः वर्जित (हराम) है, यह सही नहीं है। पावन शरीयत ने जहाँ अनगिनत रूपों में मनाही की है, वहीं बहुत से रूपों में अनुमति भी दी है। उदाहरण के लिए: (1) सोने के बटन, जैसा कि अभी बताया गया। (त) (2) सोने का तक्मा (बकल),

[अरबी]: 'अद-दुर्रुल मुख्तार' में 'शरह अल-वहबानीय्या' के माध्यम से 'अल-मुंतक़ा' से उद्धृत है: कमीज़ के लूप और बटन रेशमी हों तो कोई हर्ज नहीं है क्योंकि वे सहायक[2] (गौण) हैं, इत्यादि। और आप जल्द ही कपड़ों के बारे में सुनेंगे कि रेशम के लिए दी गई छूट वैसी ही है जैसे दो कीमती धातुओं (सोने और चांदी) के लिए दी गई छूट। बल्कि, इस मुद्दे का स्पष्ट पाठ 'रद्दुल मुह्तार' के हवाले से आपके पास आएगा। [उर्दू]: 'दुर्रे मुख्तार' में 'शरह वहबानीय्या' ने 'अल-मुंतक़ा' से नकल किया है कि कमीज़ का तक्मा और उसके बटन रेशमी हों तो कोई हर्ज नहीं है क्योंकि वे सहायक की स्थिति रखते हैं, इत्यादि। जल्द ही आप सुनेंगे कि रेशम पहनने की अनुमति सोने-चांदी (नक़दैन) के उपयोग की अनुमति के समान है। जल्द ही 'फ़तावा शामी' के संदर्भ में आपके पास इस मसले का स्पष्टीकरण आएगा। (त)

(3) अंगूठी के नगीने में सोने की कील। 'अद-दुर्र' में उल्लेख है: "नगीने के पत्थर में सोने की कील"[3] (पत्थर के नगीने में सोने की कील लगाना जायज़ है)। (त) (4) चाँदी की अंगूठी की पट्टी में सोने के दांते।

[अरबी]: 'दुर्रुल मुह्तार' में: जैसे चांदी की अंगूठी के चारों ओर सोने के बने दांते हों, क्योंकि लोग बिना किसी विरोध के इसे जायज़ मानते हैं। [उर्दू]: और 'दुर्रे मुख्तार' में है कि जैसे सोने के दांते चांदी की अंगूठी के इर्द-गिर्द लगे हों तो जायज़ है क्योंकि लोग बिना किसी इनकार के इसे जायज़ कहते हैं।

[1] फ़तावा हिंदिया, किताबुल कराहिया, अध्याय 9 (लिबास), नूरानी कुतुब ख़ाना, कराची, 5/232 [2] अद-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, लिबास का अनुभाग, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/239 [3] अद-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल हज़्र वJ इबाहत, लिबास का अनुभाग, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/240

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

عالمگیری میں ہے:

لا بأس بلبس الثوب في غير الحرب اذا كان اررارہ دیبا و او ذهب كذا فی الذخیرة۱۔ جنگ کے بغیر ایسا کپڑا پہنے میں کوئی مضائقہ نہیں جس کی گھنڈیاں ریشم یا سونے کی ہوں۔ اسی طرح ذخیرہ میں مذکور ہے۔(ت)

اور سونے چاندی کا استعمال مرد کو مطلقاً حرام ہو یہ صحیح نہیں۔ شرع مطہر نے جہاں بے شمار صورتوں کی ممانعت فرمائی ہے وہاں بہت سی صورتوں کی اجازت بھی دی ہے۔ مثلاً: (۱) سونے کی گھنڈیاں کما سمعت انفاً (جیسا کہ ابھی بیان ہوا۔ت) (۲) سونے کا تکمہ،

في الدرالمختار عن شرح الوهبانية عن المنتقى لا بأس بعروة القميص وزره عن الحرير لانه تبع۲ الخ وستسمع فی اللبس ترخیص الحریر ترخیص النقدین بل سیأتیك نص المسئلة عن ردالمحتار۔ در مختار میں شرح وہبانیہ نے "المنتقی" سے نقل کیا ہے کہ قمیص کا تکمہ اور اس کی گھنڈیاں ریشمی ہوں تو کوئی حرج نہیں کیونکہ وہ تابع کی حیثیت رکھتی ہیں الخ۔ عنقریب تم سنو گے کہ ریشم کے پہننے میں رخصت دینا سونے چاندی (نقدین) کے استعمال کرنے کی سی رخصت ہے۔ عنقریب فتاوی شامی کے حوالے سے تمہارے پاس اس مسئلہ کی تصریح آئے گی۔(ت)

(۳) انگوٹھی کے نگ میں سونے کی کیل۔ فی الدر حل مسمار الذهب فی حجر الفص۳ (پتھر کے نگینے میں سونے کی کیل لگانا جائز ہے۔ت) (۴) چاندی کی انگوٹھی کی انگلشتری میں سونے کے دندانے۔

فی در المحتار کالاستان المتخذة من الذهب علی حوالی خاتم الفضة فان الناس یجوزونه من غیر نکیر۔

اور در المختار میں ہے کہ جیسے سونے کے دندانے چاندی کی انگوٹھی کے آس پاس لگے ہوں تو جائز ہے کیونکہ لوگ بغیر کسی انکار کے اس کو جائز کہتے ہیں،

۱ فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیة الباب التاسع فی اللبس نورانی کتب خانہ کراچی ۵/ ۲۳۲ ۲ درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۹ ۳ درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۰

Fatawa Razawiyya, Volume 22

- "And they wear such rings." (T)
- (5) Gold-headed nails or screws in doors, small boxes, or pen-cases, etc., or if these items themselves are made of gold or silver, it is impermissible even for women. This is exactly analogous to the case where an Angarkha (tunic) made of Tasha (gold/silver fabric) or Badla is prohibited, but gold buttons or studs are permitted as they are small and subordinate.
- In Al-Hindiyya: "There is no harm in using nails of gold or silver, but it is disliked to make a door out of gold or silver." (T)
- (6) Similarly, gold and silver work on the ends of shawls or sheets, the tails of turbans, the sleeves, hems, slits, curtains, towels, or pockets of tunics, shirts, vests, Mirza'is, etc., or a necklace on the collar, patterns on the shoulders and back, the tassel of a cap, the parting of hair, work on borders, the necklace or tassel of a shoe. Scattered motifs of any kind on any item are all permissible, provided that none of them individually exceeds the width of four fingers. Even if the scattered work collectively exceeds four fingers, there is no fear, as it is still a small subordinate part. But if a single floral pattern exceeds four fingers in width, it is impermissible because, although subordinate, it is not small. And any independent item that is completely covered (with embroidery) or has such dense work that it appears covered is also prohibited, even if its actual existence is only one finger wide; for although small, it is not subordinate. Such as amulets made of silk or thread, or silk belts, or work covering the heels or toes of shoes, or a cap covered with silk or gold/silver work. However, according to one saying, the borders and tails of garments are absolutely lawful, regardless of how wide they are. There is great leeway in this for those who wear gold-embroidered shawls or Banarasi turbans, but the stronger weight is with the first saying, that it should not exceed four fingers.
- In Ad-Durr al-Mukhtar: "Wearing silk is forbidden for men except for the amount of four fingers, like the marks (embroidery) on clothing; and the apparent view of the school is its absence." In Durr al-Mukhtar, it states that wearing silk is forbidden for men, but an amount up to four fingers is not prohibited, such as making designs on cloth. And the apparent view of the school is this. (T)

---

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/230 [2] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 10, Noorani Kutub Khana, Karachi, 5/335 Page 133 of 692

फतावा रज़विया, जिल्द २२

- "और वे इस प्रकार की अंगूठियां पहनते हैं।" (त)
- (५) दरवाजों, छोटी संदूकचियों या कलमदान आदि में सोने की कीलें या पेच, या यदि ये वस्तुएं स्वयं सोने-चांदी की हों, तो महिलाओं के लिए भी नाजायज हैं। यह बिल्कुल उस स्थिति के समान है जहाँ ताश या बादला का अंगरखा पहनना हराम है, लेकिन सोने के बटन या घुंडियां जायज हैं क्योंकि वे मात्रा में कम और अधीनस्थ (ताबे) हैं।
- अल-हिन्दिया में है: "सोने या चांदी की कीलें लगाने में कोई हर्ज नहीं है, लेकिन सोने या चांदी का दरवाजा बनाना मकरूह है।" (त)
- (६) इसी तरह दोशालों या चादरों के आंचलों, पगड़ी के पल्लों, अंगरखों, कुर्तों, सदरी, मिर्ज़ई आदि की आस्तीनों, दामन, चाकों, पर्दों, तौलियों, जेबों पर सोने-चांदी का काम हो, या गिरेबान का कंठा, कंधों और पीठ के पान-तरंज, टोपी का तुर्रा, मांग, गोट पर काम, जूते का कंठा या गुच्छा हो। किसी भी चीज़ में कहीं भी बिखरी हुई बूटियां हों, ये सब जायज हैं, बशर्ते कि उनमें से कोई भी अकेला चार उंगलियों की चौड़ाई से अधिक न हो। भले ही बिखरे हुए काम को मिलाकर देखा जाए तो चार उंगलियों से ज्यादा हो जाए, इसका कोई डर नहीं क्योंकि यह भी एक छोटा अधीनस्थ हिस्सा है। लेकिन अगर कोई बेल-बूटा अकेला चार उंगल चौड़ाई से ज्यादा हो तो नाजायज है, क्योंकि भले ही वह अधीनस्थ हो लेकिन कम नहीं है। और कोई भी स्वतंत्र वस्तु जो पूरी तरह कशीदाकारी से भरी हो (मुअ़र्रक) या इतने घने काम की हो कि भरी हुई मालूम हो, वह भी गलत है, भले ही उसका अपना अस्तित्व केवल एक उंगल चौड़ा हो; क्योंकि भले ही वह कम हो लेकिन अधीनस्थ नहीं है। जैसे रेशम या धागे के तावीज़, या रेशमी कमरबंद, या जूतों की एड़ियों और पंजों पर भरा हुआ काम, या रेशम या सोने-चांदी के काम से भरी हुई टोपी। हाँ, एक राय के अनुसार आंचलों और पल्लों का काम पूरी तरह जायज है, चाहे वे कितने ही चौड़े हों। सोने की कढ़ाई वाले दोशाले या बनारसी पगड़ी पहनने वालों के लिए इसमें बहुत गुंजाइश है, लेकिन ज्यादा मजबूती उसी पहली राय में है कि चार उंगल से ज्यादा न हो।
- अद-दुर्र अल-मुख्तार में है: "पुरुषों के लिए रेशम पहनना हराम है सिवाय चार उंगलियों की मात्रा के, जैसे कपड़े पर निशान (कढ़ाई) वगैरह; और मज़हब का ज़ाहिर (प्रकट) मत इसका अभाव है।" दुर्र अल-मुख्तार में है कि पुरुषों के लिए रेशम पहनना हराम है, लेकिन चार उंगल

तक की मात्रा वर्जित नहीं है, जैसे कपड़े पर नक्श-ओ-निगार बनाना। और मज़हब का ज़ाहिर मत यही है। (त)

---

[1] रद अल-मुहतार, किताब अल-हज़र वल-इबाहह, फस्ल फिल लिब्स, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, ५/२३० [2] फतावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, बाब १०, नूरानी कुतुब खाना, कराची, ५/३३५ पृष्ठ १३३/६९२

- ویلبسون تلك الخواتم[1] - اور اس قسم کی انگوٹھیاں پہنتے ہیں۔ (ت)
- (۵) کواڑوں یا صندوقچی یا قلمدان وغیرہا میں سونے کی گل میخیں برینخیں اور خود یہ چیزیں سونے چاندی کی ہوں تو عورتوں کو بھی ناجائز یہ بعینہ اس صورت کی نظیریں ہیں کہ انگرکھا کرتا تاش بادلے کا حرام اور گھنڈی بو تام سونے کے روا کہ یہ قلیل و تابع ہیں۔
- في الھندیۃ لابأس بمسامیر ذھب و فضۃ ویکرہ الباب منہ[2] - ہندیہ میں ہے سونے یا چاندی کی کیلیں لگانے میں کوئی حرج نہیں البتہ سونے چاندی کا دروازہ بنانا مکروہ ہے۔ (ت)
- (۶) یونہیں چاندی سونے کے کام کے دوشالے چادر کے آنچلوں، عمامے کے پلوؤں، انگرکھے، کرتے، صدری، مرزائی وغیرہا کی آستینوں، دامنوں، چاکوں، پردوں، تولیوں، جیبوں پر ہوں گریبان کا کنٹھا، شانوں پشت کے پان ترنج، ٹوپی کا طرہ، مانگ، گوٹ پر کام، جوتے کا کنٹھا، گچھا۔ کسی چیز میں کہیں کیسی ہی متفرق بوٹیاں یہ سب جائز ہیں بشرطیکہ ان میں کوئی تنہا چار انگل کے عرض سے زائد نہ ہو اگرچہ متفرق کام ملا کر دیکھے تو چار انگل سے بڑھ جائے اس کا کچھ ڈر نہیں کہ یہ بھی تابع قلیل ہے اور اگر کوئی بیل بوٹا تنہا چار انگل عرض سے زیادہ ہو تو ناجائز کہ اگرچہ تابع ہے مگر قلیل نہیں اور کوئی مستقل چیز بالکل مغرق یا ایسے گھنے کام کی ہو کہ مغرق معلوم ہو تو بھی ناروا اگرچہ خود اس کی ہستی ایک ہی انگل عرض کی ہو کہ یہ اگرچہ قلیل ہے مگر تابع نہیں۔ جیسے ریشم یا لچھے پٹھے کے تعویز یا ریشمی کمر بند یا جوتے کی اڈیوں پنجوں پر مغرق کام یا ریشم یا سونے چاندی کے کام سے مغرق ٹوپی، ہاں ایک قول پر آنچل پلو مطلقاً حلال ہیں خواہ کتنے ہی چوڑے ہوں اس

میں کار چوبی دوشالے یا بنارسی عمامے والوں کے لئے بہت وسعت ہے مگر یہ زیادہ قوت اسی پہلے قول کو ہے کہ چار انگل سے زیادہ نہ ہو۔

- في الدر المختار یحرم لبس الحریر علی الرجل الا قدر اربع اصابع کا علام الثوب و ظاہر المذہب عدمہ - در مختار میں ہے کہ مرد کے لئے ریشم پہننا حرام ہے البتہ چار انگل کی مقدار ممنوع نہیں جیسے کپڑے پر نقوش وغیرہ بنالینا۔ اور ظاہر مذہب یہ ہے (ت)

---

[1] رد المحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/۲۳۰ [2] فتاوی ہندیہ کتاب الکراھیة الباب العاشر نورانی کتب خانہ کراچی ۵/۳۳۵ Page 133 of 692

Fatawa Razawiya Volume 22

[Arabic Text Section] And similarly, if a garment is patched with a piece of silk (dibaj), the apparent position of the school (Zahir al-Madhhab) is that separate pieces are not to be aggregated. The implication of this is the permissibility of a garment embroidered or woven with silk patterns, as long as each individual pattern does not reach the size of four fingers, even if their total sum exceeds that, provided the whole garment is not considered silk. Tahtawi said: Is the ruling for separate gold and silver also like this? It is being researched. 1- It is stated in al-Quniyah, and likewise for a cap (qalansuwah), according to the apparent position of the school, a quantity equivalent to four fingers is permissible. In al-Tabyin, it is narrated from Lady Asma (may Allah be pleased with her) that she brought out a Persian (tayalisi) cloak which had a collar made of Kiswani silk measuring one span (shibr), and its two openings were hemmed with it. She said: This is the cloak of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), which he used to wear. In the dictionary al-Qamus, 'kaff al-thawb' (hemming of a garment) refers to sewing its borders. 'Libnat al-qamis' refers to its neck opening. In al-Hindiyyah, it is disliked for men to wear a cap made of silk, gold, or silver, or a cotton one on which much silk has been sewn or has more than four fingers' worth of gold or silver. From this, the ruling for 'Arqiyah' called 'Tafiyah' can be known.

[Urdu Text Section] ...greater in length. And the same ruling applies to a garment that has been patched with silk. In the apparent position of the school, separate pieces are not aggregated. This implies that silk patterns on a garment, whether embroidered or woven, are permissible as long as no single pattern reaches the size of four fingers, even if they exceed that amount when combined, provided the entire garment is not silk. Al-Tahtawi said that the ruling for separate gold and silver is recorded in the same way. It is mentioned in Quniyah that, according to the apparent school, an amount equal to four fingers is permissible in a cap. In Tabyin, there is a narration from Lady Asma (may Allah be pleased with her) that she brought out (for viewing) a Tayalisi cloak which had a collar of Kiswani silk the size of one span. Its two sides were lined with silk. Then the respected lady said that this is the blessed cloak of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), which he used to wear. In the dictionary Qamus al-Lughat, 'Kaff al-Thawb' is said when the border of something is lined. It is in Fatawa Alamgiri that it is disliked for men to wear gold, silver, or silk clothing, or a cotton cap on which a lot of silk embroidery has been

done, or if the gold or silver exceeds the amount of four fingers (the text is complete). From this, the ruling for the local cap called Tafiyah can be known, when...

1- Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/224 Page 134 of 692

फतावा रजविया जिल्द २२

[अरबी पाठ अनुभाग] और इसी तरह, अगर कपड़े को रेशम के टुकड़े (दीबाज) से पैबंद लगाया गया हो, और मज़हब का ज़ाहिर यह है कि अलग-अलग हिस्सों को जमा नहीं किया जाएगा। इसका तक़ाज़ा यह है कि रेशमी नक्शों वाला कपड़ा, चाहे वह कढ़ाई हो या बुनाई, जायज़ है जब तक कि प्रत्येक नक्श चार अंगुलियों की मात्रा तक न पहुँचे, भले ही वे जमा करने पर उससे ज़्यादा हो जाएँ जब तक कि पूरा कपड़ा रेशमी न हो। तहतावी ने कहा: क्या अलग-अलग सोने और चांदी का हुक्म भी इसी तरह है? यह ज़ेरे-तहरीर है। १- 'कनिया' में कहा गया है, और इसी तरह टोपी में भी, मज़हब के ज़ाहिर के मुताबिक चार अंगुलियों की मात्रा जायज़ है। 'तब्बीन' में हज़रत अस्मा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) से रिवायत है कि उन्होंने एक 'तयालिसी' जुब्बा निकाला जिसके गिरेबान पर एक बालिश्त की मिकदार का किसवानी रेशम लगा था और उसके दोनों किनारे रेशम से मढ़े हुए थे। फिर उन्होंने फ़रमाया कि यह अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का मुबारक जुब्बा है जिसे आप ज़ेब-तन फ़रमाया करते थे। 'क़ामूस' में है कि 'कफ़ुत्तौब' (कपड़े का कफ़) का अर्थ है उसके किनारों को सीना। 'हिन्दिया' में है कि मर्दों के लिए रेशम, सोने या चांदी की टोपी पहनना या ऐसी सूती टोपी पहनना जिस पर बहुत अधिक रेशम की सिलाई हो या जिसमें सोने-चांदी की मात्रा चार अंगुलियों से अधिक हो, मकरूह है। इससे 'अर्किया' जिसे 'ताफ़िया' कहा जाता है, का हुक्म मालूम किया जा सकता है।

[उर्दू पाठ अनुभाग] ...लंबाई में अधिक हों। और यही हुक्म उस कपड़े का है जिसे रेशमी पैबंद लगाया गया हो। मज़हब के ज़ाहिर में अलग-अलग को जमा करना नहीं है। इसका तक़ाज़ा यह है कि कपड़े पर रेशमी नक्श चाहे वे कढ़ाई से बने हों या बुने हुए हों, जायज़ हैं जब तक कि उसका कोई भी नक्श चार अंगुलियों की मात्रा तक न पहुँचे, भले ही वे जमा करने से ज़्यादा हो जाएँ बशर्ते कि सारा रेशमी न हो। अल्लामा तहतावी ने फ़रमाया कि अलग-अलग सोने और चांदी का जो हुक्म पहुँचा है, वह इसी तरह तहरीर किया जाता है। 'कनिया' में है कि इसी तरह मज़हब के ज़ाहिर के मुताबिक टोपी में चार अंगुलियों के बराबर की मात्रा जायज़ है। 'तब्बीन' में सैयदा अस्मा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) की रिवायत है कि उन्होंने (ज़ियारत कराने के लिए) एक तयालिसी जुब्बा निकाला जिस पर एक बालिश्त की मात्रा का किसवानी रेशम का गिरेबान था। उसके दोनों तरफ रेशम से मढ़े हुए थे। फिर माई साहिबा ने इरशाद फ़रमाया कि यह हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का जुब्बा मुबारक है जो आप ज़ेब-तन फ़रमाया करते थे। 'क़ामूसुल लुगात' में है (कफ़ुत्तौब) उस

समय कहा जाता है जब किसी चीज़ का किनारा मढ़ा हुआ हो। फ़तावा आलमगीरी में है कि मर्दों को सोने-चांदी का रेशमी लिबास पहनना या ऐसी सूती टोपी पहनना जिस पर बहुत अधिक रेशम की सिलाई की गई हो या सोना-चांदी चार अंगुलियों की मात्रा से अधिक हो तो यह अमल मकरूह है (इबारत मुकम्मल हो गई)। और इससे उरफ़िया जिसे ताफ़िया कहा जाता है का हुक्म मालूम किया जा सकता है, जब...

१- रद उल मुहतार, किताब अल-हज़्र वल इबाहह, फ़स्ल फ़िल लुब्स, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, ५/२२४ पेज १३४ ऑफ ६९२

[عربی متن] ومثله لو رقع الثوب بقطعة ديباج وظاهر المذهب عدم جمع المتفرق ومقتضاه حل الثوب المنقوش بالحرير تطريزا ونسجا اذا لم تبلغ كل واحدة من نقشة اربع اصابع وان زادت بالجمع مالم يركه حريرا قال ط وهل حكم المتفرق من الذهب والفضة كذالك يحرر ۱- قال في القنية وكذا في القلنسوة في ظاهر المذهب يجوز قدر اربع اصابع وفي التبيين عن اسماء رضي الله تعالى عنها انها اخرجت جبة طيالسة عليها لبنة شبر من ديباج كسواني وفرجاها مكفوفان به فقالت هذه جبة رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم كان يلبسها وفي القاموس كف الثوب كفا خاط حاشيته ولبنة القميص نبيقته في الهندية يكره ان يلبس الذكور قلنسوة من الحرير اوالذهب او الفضة اوالكرباس الذى خيط عليه ابريسم كثير اوشق من الذهب اوالفضة اكثر من قدر اربع اصابع اهـ وبه يعلم حكم العرقية المسماة بالطافية

[اردو متن] طول میں زیادہ ہوں اور یہی حکم ہے اس کپڑے کا جس کو ریشمی پیوند لگایا گیا ہو اور ظاہر مذہب میں متفرق کو جمع کرنا نہیں اس کا تقاضا یہ ہے کہ کپڑے پر ریشمی نقوش خواہ بنائے گئے ہوں یا بُنے ہوئے ہوں جائز ہیں جبکہ اس کا کوئی نقش بھی چار انگلیوں کی مقدار تک نہ پہنچے پائے اگرچہ جمع کرنے سے زیادہ ہو جائیں بشرطیکہ سارا ریشمی نہ ہو۔ علامہ طحطاوی نے فرمایا متفرق سونے چاندی کا جو حکم پہنچا ہے وہ یوں ہی تحریر کیا جاتا ہے۔ قنیہ میں ہے اسی طرح ظاہر مذہب کے مطابق ٹوپی میں چار انگشت کے برابر کی مقدار جائز ہے۔ تبیین میں سیدہ اسماء رضی اللہ تعالٰی عنہا کی روایت ہے کہ انھوں نے (زیارت کرانے کے لئے) ایک طیالسی جبہ باہر نکالا کہ جس پر ایک بالشت کی مقدار کسروانی ریشم کا گریبان تھا اس کے دونوں اطراف ریشم سے مخطوط تھے پھر مائی صاحبہ نے ارشاد فرمایا کہ یہ حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا جبہ مبارک ہے جو آپ زیب تن فرمایا کرتے تھے، قاموس اللغات میں ہے

(کف الثوب) اس وقت کہا جاتا ہے کہ جب کسی چیز کا کنارہ مخطوط ہو، فتاویٰ عالمگیری میں ہے کہ مردوں کو سونا چاندی ریشمی لباس پہننا یا ایسی سوتی ٹوپی پہننا جس پر بہت سے ریشم کی سلائی کی گئی ہو یا سونا چاندی چار انگلیوں کی مقدار سے زیادہ ہو تو یہ عمل مکروہ ہے (عبارت مکمل ہو گئی) اور اس سے عرفیہ جس کو طافیہ کہا جاتا ہے کا حکم معلوم کیا جا سکتا ہے، جب

١- رد المحتار كتاب الحظر والاباحة فصل في اللبس دار احياء التراث العربي بيروت ٥ / ٢٢٤

Fatawa Razawiyya Volume 22

To gather separated parts into a single unit is not permitted, even if it is in a turban. Similarly, using cloth woven with gold threads is permissible if it is within the measurement of four fingers; otherwise, it is not permissible for men. It is mentioned in 'Al-Siraj' with reference to 'Al-Siyar al-Kabir' that patterns are permissible in absolute terms, whether small or large. The author said that this contradicts the restriction of four fingers mentioned earlier. This is a great concession for someone afflicted with this in our time (summary completed). In 'Radd al-Muhtar', it is stated that for us, patterns include borders and what is sewn on the edges of sleeves, and what is placed on the collar of a robe (Jubba), which is called 'Qubba', as well as loops and buttons. Similarly, the border of a fez cap (Qalansuwa) follows this rule as long as it does not exceed the width of four fingers. This also applies to what is on the shoulders of a cloak (Aba'a) on its back, and what is on the edges of a sash (Shash), whether it is embroidery done with a needle or woven, and what is attached to the edges of a turban called 'Sajqa'. All of these are fine if they are within the width of four fingers, even if they exceed it in length...

[1] Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Clothing, Mujtabai Press Delhi, 2/39-238. Page 135 of 692

फतवा रज़विया, खंड 22

बिखरे हुए हिस्सों को एक जगह जमा नहीं किया जाना चाहिए, चाहे वह पगड़ी में ही क्यों न हो। इसी तरह सोने के तारों से बने हुए कपड़े का इस्तेमाल जायज़ है जब वह चार अंगुल के बराबर हो, वरना मर्द के लिए जायज़ नहीं है। 'सिराज' में 'सियर कबीर' के हवाले से नक़ल किया गया है कि नक़्श (बेल-बूटे) पूर्णतः जायज़ हैं, चाहे वे छोटे हों या बड़े। लेखक ने कहा कि यह चार उंगलियों की उस पाबंदी के खिलाफ है जो पहले गुजर चुकी है। इसमें उन लोगों के लिए बड़ी छूट है जो हमारे दौर में इसमें मुब्तिला (ग्रस्त) हो गए हैं (संक्षेप पूरा हुआ)। 'रद्द अल-मुह्तार' में है कि हमारे नज़दीक नक़्श में हाशिये (borders) और वह भी शामिल है जो आस्तीन के किनारों पर सिला हुआ हो, और जो जुब्बे के कॉलर पर काम किया गया हो जिसे 'कुब्बा' कहा जाता है, साथ ही घुंडी और बटन भी। इसी तरह टोपी के किनारों पर नक़्श-ओ-निगार का भी यही हुक्म है, जब तक कि वे चौड़ाई में चार अंगुल से अधिक न हों। और जो कुछ चोगे (अबा) के कंधों और उसकी पीठ पर हो, और जो कुछ पगड़ी (शाश) के किनारों पर हो, चाहे वह सुई से की गई कढ़ाई हो या बुनाई, और वह जो पगड़ी के किनारों पर जोड़ा जाता है जिसे 'सजक़ा' कहा जाता है, इन सब में कोई हर्ज नहीं है बशर्ते कि चौड़ाई में चार अंगुल के बराबर हों, चाहे लंबाई में अधिक हों...

[1] दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, वेशभूषा का अध्याय, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/39-238।
पृष्ठ 135 का 692

کہ متفرق کو جمع نہ کیا جائے اگرچہ پگڑی میں ہو، اسی طرح سونے کی تاروں سے بنے ہوئے کپڑے کا استعمال جائز ہے جبکہ بمقدار چار انگشت ہو ، ورنہ مرد کے لئے جائز نہیں۔ سراج میں سیر کبیر کے حوالے سے منقول ہے نقوش علی الاطلاق جائز ہیں خواہ چھوٹے ہوں یا بڑے۔ مصنف نے فرمایا کہ یہ چار انگلیوں کی قید کے مخالف ہے جو پہلے گزر چکی ہے۔ اس میں بڑی رخصت ہے اس شخص کے لئے جو ہمارے دور میں اس میں مبتلا ہو گیا ہے (ملخص مکمل ہوا) فتاوی شامی میں ہمارے نزدیک نقوش میں نقش و نگار پردے کے بھی داخل ہیں اور وہ جس کی آستینوں پر سلائی کی گئی ہو اور جو کچھ طوق جبہ پر کام کیا گیا جس کو " قبہ " کہا جاتا ہے اور اسی طرح تکمہ اور گھنڈی ، اور یہی حکم ظاہر ہوتا ہے ٹوپی کے کناروں پر نقش و نگار کا جبکہ وہ چوڑائی میں چار انگشت کی مقدار سے زیادہ نہ ہوں۔ اور جو کچھ گدڑی کے کناروں اور اس کے پشت پر ہو اور جو کچھ سنہری نقش دار لباس کے کناروں پر کام کیا ہوا ہو، خواہ سوئی کے ساتھ بیل بوٹے بنائے گئے ہوں، چاہے بنے ہوئے ہوں یا پگڑی کے کناروں میں جس کو " صجق " کہا جاتا ہے جوڑے گئے ہوں ان سب میں حرج نہیں۔ بشر طیکہ چوڑائی میں بمقدار چار انگلی ہوں اگرچہ

[1] درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۲/۳۹-۲۳۸ Page 135 of 692

Fatawa Rizvia, Volume 22

[Arabic text in left column, translated in right column]: "If there are silk embroideries on it and any one of its patterns is more than the width of four fingers, then it is not permissible; and if it is less, it is permissible, even if the total of all patterns exceeds the width of four fingers. In Al-Hindiyya (i.e., Fatawa 'Alamgiri) it is stated: If the bandage for a person getting cupped (hijama) has silk patterns less than four fingers in width, even then its use is disliked (Makruh) because it is not subordinate but is an essential part itself. Likewise, it is mentioned in Al-Tamartashi (the text of Al-Tahtawi ends here). I (the author of Fatawa) say: That which Allama Al-Tahtawi hesitated about and ordered its writing, by the grace of Allah Almighty, is clear to me without any doubt. Indeed, I have written in the margins of my copy of Radd al-Muhtar, next to the author's statement 'Is the ruling on scattered [patterns]...' as follows: I say: It is known that the prohibition of wearing silk, gold, and silver is equal, because the use of all of them is forbidden. Therefore, a concession (rukhsah) for silk is a concession for all of them. And Allah Almighty knows best. Then I saw that Allama Shami, after about two pages, mentioned exactly what I had mentioned. Praise and gratitude are due to Allah Almighty alone. For he [Allama Shami] said: 'Gold, silver, and silk are all equal in prohibition, so the concession...'"

1: Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/225-226. 2: Jadd al-Mumtar 'ala Radd al-Muhtar.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

[बाएँ कॉलम में अरबी पाठ, दाएँ कॉलम में उसका उर्दू अनुवाद]: "यदि उस पर रेशमी नक़्श (कढ़ाई) हों और उसका कोई एक नक़्श चार उंगलियों की मात्रा से अधिक हो, तो वह जायज़ नहीं है; और यदि कम हो, तो जायज़ है, भले ही उसके कुल नक़्शों का योग चार उंगलियों की मात्रा से अधिक हो जाए। फ़तावा-ए-हिन्दिया यानी आलमगीरी में है: पछने लगवाने वाले की पट्टी यदि चार उंगलियों की मात्रा से कम रेशमी हो, तब भी उसका इस्तेमाल मकरूह है (इसलिये कि वह ताबे' (अधीन) नहीं है, बल्कि ख़ुद असल है। इसी तरह तमर्ताशी में उल्लेखित है (तह्तावी की इबारत पूरी हो गई)। मैं (फ़तावा के लेखक) कहता हूँ कि जिसमें अल्लामा तह्तावी ने संकोच किया था और उसके लिखने का आदेश दिया था, अल्लाह तआला के फ़ज़्ल से वह मेरे नज़दीक स्पष्ट है जिसमें कोई संदेह नहीं। निस्संदेह मैंने रद अल-मुह्तार के अपने नुस्खे के हाशिये में अल्लामा मौसूफ़ के इस कथन 'क्या बिखरे हुए का हुक्म...' पर लिखा है: मैं कहता हूँ कि यह तो ज्ञात है कि रेशम, सोना और चाँदी पहनने की हुरमत (निषिद्धता) बराबर है, क्योंकि इन सबका उपयोग हराम है। इसलिए रेशम की रियायत (छूट) उन सबकी रियायत है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। फिर मैंने अल्लामा शामी को देखा कि उन्होंने लगभग दो पृष्ठों के बाद बिल्कुल वही ज़िक्र किया जो मैंने ज़िक्र किया था। अल्लाह तआला ही प्रशंसा और महिमा के योग्य है। चुनाँचे उन्होंने कहा: 'सोना, चाँदी और रेशम हुरमत में बराबर हैं, अतः रियायत...'"

1: रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाहह, फ़स्ल फ़ी अल-लिबास, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/225-226। 2: जद अल-मुम्तार अली रद अल-मुह्तार।

पृष्ठ 136 / 692

فاذا كانت منقشة بالحرير وكان احد نقوشها اكثر من اربع اصابع لا تحل و ان كان اقل تحل وان زاد مجموع نقوشها على اربع اصابع، وفي الهندية تكره عصابة المقتصد وان كانت اقل من اربع اصابع لان اصله بنفسه كذا فی التمرتاشی اهـ ۱ اهـ ملتقطا، اقول: و ما وقف عليه ط و امر بتحريره فهو بحمد الله تعالٰی محرر عندي لا شبهة فيه ولقد رأيتنی كتبت على هامشی نسختی ردالمختار عند قوله وهل حكم المتفرق الخ - ما نصه، اقول: معلوم ان الحرير والذهب والفضة كلها متساوية في حرمة اللبس حيث حرم فالترخيص في لبس الحرير ترخيص فيهما والله تعالى اعلم ۲ اهـ ثم رأيت العلامة الشامی ذكر بعد نحو ورقتين عين ما ذكرته والله الحمد حيث قال "قد استوى كل من الذهب والفضة والحرير في الحرمة فترخيص"

اس پر ریشمی نقوش ہوں اور اس کا کوئی ایک نقش چار انگلیوں کی مقدار سے زیادہ ہوں تو جائز نہیں اور اگر کم ہو تو جائز ہے اگر چہ اس کے مجموعی نقوش چار انگلیوں کی مقدار سے بڑھ جائیں۔ فتاوٰی ہندیہ یعنی عالمگیری میں ہے پچھنے لگوانے والے کی پٹی اگر چار انگلیوں کی مقدار سے کم ریشمی ہوں تب بھی اس کا استعمال مکروہ ہے (اس لئے کہ وہ تابع نہیں۔ بلکہ خود بدتہ، اصل ہے یونہی تمرتاشی میں مذکور ہے (الطحطاوی کی عبارت پوری ہو گئی)۔ میں (مراد صاحب فتاوٰی) کہتا ہوں کہ جس میں علامہ طحطاوی نے توقف کیا تھا اور اس کی تحریر کا حکم دیا تھا بحمداللہ تعالٰی وہ میرے نزدیک محرر ہے جس میں کوئی شبہ نہیں۔ بیشک میں نے ردالمختار کے اپنے نسخہ کے حاشیہ میں علامہ موصوف کے قول هل حكم المتفرق الخ جس کی موصوف نے تصریح فرمائی، لکھا ہے۔ میں کہتا ہوں یہ تو معلوم ہے کہ ریشم سونا اور چاندی پہننے کی حرمت برابر ہے۔ کیونکہ سب کا استعمال کرنا حرام ہے۔ لہذا ریشم کی رخصت ان سب کی رخصت ہے۔ اللہ

تعالیٰ خوب جانتا ہے پھر میں نے علامہ شامی کو دیکھا کہ انھوں نے دو اوراق کے بعد بالکل وہی کچھ ذکر کیا جو کچھ میں نے ذکر کیا تھا اللہ تعالیٰ ہی لائق حمد و ثنا ہے۔ چنانچہ انھوں نے

۱: ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۵۔۲۲۶ ۲: جد الممتار علی ردالمحتار

Fatawa Razawiyya Volume 22

[Arabic]: The embroidery and the border of silk are permitted, similar to other things, by the indication of equality. This is supported by the previous lack of distinction regarding the permissibility of a garment woven with gold the width of four fingers, and likewise, writing on a garment with gold or silver, etc. So this is its composition, and all praise is for Allah.

[Urdu]: It is stated: Gold, silver, and silk are all equal and alike in being prohibited. Therefore, granting permission for silk embroidery and 'Kafaf' (the blending of edges) is exactly the same as granting permission for gold and silver. This is because they are equal in signifying prohibition. Thus, this is supported by the previous lack of distinction, stating that cloth woven with gold and silver threads to the extent of four fingers is permissible, and the same ruling applies to writing (inscriptions) on cloth with gold or silver, etc. Therefore, this is their writing. All praise and commendation are for Allah. (T)

From these passages, it has also become clear that work with silver and gold is permissible in every way under the mentioned conditions, whether it is in the original weave of the cloth or added later through embroidery, etc., or whether it is a separate item like ribbons, lace, braids, or bangles etc. sewn onto it. However, it should be kept in mind that it should not create a resemblance to women or dissolute, wayward, or sinful people. For example, it would be undesirable (Makruh) for a man to have 'Gota-Patti' sewn on his chest or hem, even if it is not more than four fingers wide, because that is a specific style of sinful people, or rather of women. Scholars state that if a person has clothes or shoes tailored in a sinful style (like the 'Nechari' uniform in our time), it is Makruh for the tailor and shoemaker to sew them, as it is aiding in sin. This proves that wearing clothes or shoes of a sinful cut is a sin.

[Arabic]: In the Fatawa of Imam Qadi Khan, if a shoemaker or a tailor is hired for sewing something for a person from among the sinners, and he is given a large wage for that, it is not desirable for him to do it, because it is aiding in disobedience.

[Urdu]: In the Fatawa of Imam Qadi Khan, it is stated: If a shoemaker or tailor is hired to prepare shoes and clothes according to the style of sinful people and is given a very high wage for this work, it does not remain desirable for him to do this work because it involves assisting in sin. (T)

(7) Wearing clothes on which writing is done with gold or silver water (gilding) is permissible. (8) Likewise, the gilding on vessels, etc., whose use is permissible.

---

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/226. 2 Fatawa Qadi Khan, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Clothing, Matba' Nawal Kishore, Lucknow, 4/80.

[अरबी]: रेशम की कढ़ाई और किनारी की अनुमति है, दूसरों की तरह ही, समानता के प्रमाण के आधार पर। इसकी पुष्टि पहले के उस अंतर की कमी से होती है जो चार उंगलियों की चौड़ाई तक सोने से बुने हुए वस्त्र की अनुमति के बारे में था, और इसी तरह सोने या चाँदी आदि से वस्त्र पर लिखना। अतः यह इसकी रचना है और ईश्वर की प्रशंसा हो।

[उर्दू]: कहा गया है: सोना, चाँदी और रेशम ये सभी हराम होने में समान और बराबर हैं। इसलिए रेशमी कढ़ाई और 'कफ़ाफ़' (किनारों का मिश्रण) की अनुमति देना बिल्कुल सोने-चाँदी की अनुमति देने जैसा है। क्योंकि हराम होने के प्रमाण में ये सभी समान हैं, अतः इस बात की पुष्टि पिछली अ-विभेदता से होती है कि सोने-चाँदी के धागों से बना हुआ कपड़ा चार उंगलियों की मात्रा तक जायज़ है और सोने या चाँदी से कपड़े पर लेखन (लिखावट) का भी यही नियम है। इत्यादि। अतः यह उनका लेखन है। सारी प्रशंसा और स्तुति अल्लाह के लिए है। (त)

इन इबारतों से यह भी स्पष्ट हो गया कि चाँदी और सोने का काम उल्लिखित शर्तों के साथ हर तरह से जायज़ है, चाहे वह कपड़े की मूल बुनाई में हो या बाद में कढ़ाई आदि के माध्यम से बनाया गया हो, या फिर वह कोई अलग चीज़ हो जैसे फ़ीते, लेस, गोटा, चूड़ियाँ आदि टाँकी गई हों। हाँ, यह ध्यान रखना चाहिए कि इससे महिलाओं या भ्रष्ट, आवारा और पापी लोगों की समानता न पैदा हो। उदाहरण के लिए, एक पुरुष के लिए चोली या दामन में 'गोटा-पट्टी' टाँकना मकरूह होगा, भले ही वह चार उंगलियों से ज़्यादा न हो, क्योंकि वह पापियों, बल्कि महिलाओं की विशेष शैली है। विद्वान कहते हैं कि यदि कोई व्यक्ति पापपूर्ण शैली के कपड़े या जूते सिलवाता है (जैसे हमारे समय में 'नेचरी' वर्दी), तो दर्जी और मोची के लिए उन्हें सीना मकरूह है क्योंकि यह पाप में सहायता करना है। इससे यह सिद्ध हुआ कि पापपूर्ण काट (डिज़ाइन) के कपड़े या जूते पहनना पाप है।

[अरबी]: इमाम क़ाज़ी ख़ाँ के फ़तावा में है कि यदि किसी मोची या दर्जी को पापियों में से किसी व्यक्ति के लिए कुछ सिलने के लिए काम पर रखा जाता है, और उसे इसके लिए बहुत अधिक मज़दूरी दी जाती है, तो उसके लिए यह काम करना उचित नहीं है, क्योंकि यह अवज्ञा में सहायता करना है।

[उर्दू]: इमाम क़ाज़ी ख़ाँ के फ़तावा में है कि यदि मोची या दर्जी भ्रष्ट लोगों की शैली के अनुसार जूते और कपड़े तैयार करने की मज़दूरी माँगे और उसे उस काम के लिए बहुत अधिक मज़दूरी दी जाए,

तो उसके लिए यह काम करना मुस्तहब (पसंदीदा) नहीं रहता क्योंकि इसमें पाप पर मदद करना पाया जाता है। (त)

(7) वे कपड़े पहनना जिन पर सोने या चाँदी के पानी (मुलम्मा) से लिखा हो, जायज़ है। (8) इसी तरह इस्तेमाल के लिए जायज़ बर्तनों आदि पर उनका मुलम्मा,

---

1 रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, कपड़ों के बारे में अध्याय, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/226। 2 फ़तावा क़ाज़ी ख़ाँ, किताबुल हज़्र वल इबाहह, कपड़ों के बारे में अध्याय, मतबा नवल किशोर, लखनऊ, 4/80।

[عربی]: العلم و الکفاف من الحریر ترخیص لھما من غیرہ ایضا بدلالۃ المساواۃ ویؤید عدم الفرق مامر من اباحۃ الثوب المنسوج من ذھب اربعۃ اصابع وکذا کتابۃ الثوب بذھب او فضۃ الخ فھذا تحریرہ واللہ الحمد۔

[اردو]: فرمایا سونا، چاندی اور ریشم یہ سب حرام ہونے میں مساوی اور برابر ہیں۔ لہذا ریشمی نقش و نگار اور کفاف (کناروں کا مخلوط ہونا) کی رخصت دینا بعینہ سونے چاندی کی رخصت دینا ہے۔ کیونکہ دلالت حرمت میں یہ سب برابر ہیں، پس اس بات کی تائید گزشتہ عدم تفریق سے ہوتی ہے کہ سونے چاندی کے تاروں سے بنا ہوا کپڑا بمقدار چار انگشت مباح ہے اور سونے چاندی کی کتابت (تحریر) کا بھی یہی حکم ہے۔ الخ۔ لہذا یہ ان کی تحریر ہے۔ خدا ہی کے لئے حمد و ستائش ہے۔ (ت)

ان عبارات سے بھی یہ واضح ہوا کہ چاندی سونے کے کام بشرائط مذکورہ ہر طرح جائز ہیں خواہ اصل کپڑے کی بناوٹ میں ہوں یا بعد کی کلا بتوں کامدانی وغیرہ سے بنائے جائیں خواہ کوئی جدا چیز۔ جیسے فیتوں۔ لیس، پیچک، بانگڑی وغیرہ ہاٹانکی جائے، ہاں یہ لحاظ رکھنا چاہئے کہ عورتوں یا بد وضع آوارہ فاسقوں کی مشابہت نہ پیدا ہو، مثلاً مرد کو چولی دامن میں گوٹا پٹھا ٹانکا مانکا مکروہ ہوگا اگرچہ چار انگلی سے زیادہ نہ ہو کہ وضع خاص فساق بلکہ زنانوں کی ہے۔ علماء فرماتے ہیں اگر کوئی شخص فاسقانہ وضع کے کپڑے یا جوتے سلوائے (جیسے ہمارے زمانے میں نیچری وردی) تو درزی اور موچی کو ان کا سینا مکروہ ہے کہ یہ معصیت پر اعانت ہے اس سے ثابت ہوا کہ فاسقانہ تراش کے کپڑے یا جوتے پہننا گناہ ہے۔

[عربی]: فی فتاوی الامام قاضیخان ان الاسکاف او الخیاط اذا استوجر علی خیاطة شیء من ذی الفساق ویعطی له في ذلك كثيرا اجر لا یستحب له ان یعمل لانه اعانة علی المعصیة 2.

[اردو]: امام قاضی خاں کے فتاوی میں ہے کہ موچی اور درزی اگر بدکار لوگوں کی وضع کے مطابق جوتے اور کپڑے تیار کرنے کی اجرت مانگے اور اسے اس کام پر بہت زیادہ اجرت دی جائے تو اس کے لئے یہ کام کرنا مستحب نہیں رہتا کیونکہ اس میں گناہ پر مدد کرنا پایا جاتا ہے۔ (ت)

(۷) وہ کپڑے پہننے جن پر سونے چاندی کے پانی سے لکھا ہو جائز ہے۔ (۸) یونہی جائز الاستعمال برتنوں وغیرہ پر ان کا ملمع،

---

1 ردالمحتار کتاب الحظر و الاباحة فصل فی اللبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۶ 2 فتاوٰی قاضی خاں کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس مطبع نولکشور لکھنو ۴ / ۸۰

Fatawa Razawiyya Volume 22

| In Al-Hindiyyah: There is no harm in wearing clothes that have writing in gold or silver, and similarly, the use of all gilded items is permissible because if they are melted, nothing [substantial] remains from them. This is also mentioned in Al-Yanabi' 1. In Ad-Durr Al-Mukhtar, it is said that writing on clothes with gold or silver, and using gilded items, is permissible by consensus 2. | In Fatawa Hindiyyah, it is stated: It is not disliked to wear clothes that have writing done with gold or silver. Similarly, the same ruling applies to the use of all gilded clothes, because when melted, nothing [substantial] can be extracted from them. This is mentioned in Yanabi'. In Durr-e-Mukhtar, it is stated that writing on clothes with gold or silver is permissible, and there is no objection to gilding by consensus. |

(9) Similarly, it is permissible for gold or silver wires or plates to be embedded in something, provided that the part of the object that comes into contact with the body during use is separate from that metal. For example, in a glass or bowl, do not place your mouth there to drink. In a throne, bed, chair, or saddle, they should not be on the seating area. In stirrups, the feet should not rest on them. In a bridle, sword, spear, bow and arrow, gun, pen, or the frame of a mirror, they should be away from the hand's grip. Gold or silver flowers on a cooking pot or vessel are permissible because they are not where the body touches. On a walking stick, a silver ferrule at the bottom is permissible, but it is impermissible at the top because that is where the hand is placed. In a hookah, gold or silver mouthpieces are forbidden because the mouth touches them while smoking, but if it is below the mouthpiece so that the mouth and hand do not touch it, then it is permissible. Likewise, many other items can be understood by an intelligent person after knowing the rule, from smaller things to large ones like doors, chests, pen cases, and gold nails in the settings of rings, which were mentioned above.

| In Ad-Durr al-Mukhtar: It is permissible to drink from a silver-plated vessel, i.e., decorated with silver, to ride on a silver-plated saddle, and to sit on a silver-plated chair. However, it is conditional that one avoids the silvered area with their mouth, seat, and the like. This also applies to vessels repaired with gold or silver... | In Durr-e-Mukhtar, it is stated: It is permissible to drink from a vessel upon which silver water (plating) has been applied. It is also permissible to ride on a saddle with silver gilding and to sit on a chair of the same kind. However, the condition is that the mouth

should not be placed where the silver is attached, nor should one sit or ride on that exact spot. Likewise... |

1. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter 10, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/334
2. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Matba' Mujtabai Delhi, 2/23

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

| फ़ि अल-हिन्दिया: ला युकरहु लुब्सु थियाबुन कुतिबा अलैहा बिल-फिज़्ज़ति वज़-ज़हबि व कज़ालिका इस्तिमालु कुल्लि मुमव्वहिन लि अन्नहू इज़ा ज़ुविबा लम् युख़लिस मिन्हु शैइन कज़ा फ़िल-यनाबीअ 1 इह व फ़ि अद-दुर्री हल्लु किताबतित-थौबि बि ज़हबिन औ फ़िज़्ज़तिन वल-मुतल्ला ला बा'सा बिही बिल-इज्माअ 2 इह मुलख़्ख़सन। | फ़तावा हिन्दिया में है: ऐसे कपड़े पहनने में कोई बुराई नहीं है जिन पर सोने या चांदी से लिखावट की गई हो। इसी तरह तमाम कलई (पॉलिश) किए हुए कपड़ों का इस्तेमाल भी जायज़ है क्योंकि अगर उन्हें पिघलाया जाए तो उनसे कुछ भी हासिल नहीं होता। यही बात यनाबीअ में भी ज़िक्र की गई है। दुर्रे मुख़्तार में है कि कपड़ों पर सोने या चांदी की लिखावट और कलई करना बिल-इज्मा (सर्वसम्मति से) जायज़ है, इसमें कोई हर्ज नहीं। |

(९) इसी तरह किसी चीज़ में सोने या चांदी के तार या पत्तर जड़े होना जायज़ है, बशर्ते कि वह हिस्सा जिससे उस चीज़ का इस्तेमाल होता है, इन धातुओं से अलग हो। उदाहरण के लिए, गिलास या कटोरे में उस जगह मुँह लगाकर पानी न पिएं जहाँ सोना या चांदी लगा हो। तख़्त, पलंग, कुर्सी या ज़ीन (काठी) में बैठने की जगह पर ये न हों। रकाब में पैर उन पर न रहे। लगाम, तलवार, नेज़ा, तीर-कमान, बंदूक़, क़लम या आइने के फ्रेम में हाथ की पकड़ वाली जगह से ये अलग हों। देगची या सुराही (पोज़ी) पर सोने-चांदी के फूल जायज़ हैं क्योंकि वे शरीर के स्पर्श वाली जगह नहीं हैं। लाठी (छड़ी) के नीचे के हिस्से में चांदी लगाना जायज़ है, लेकिन ऊपर के सिरे पर नाजायज़ है क्योंकि वहीं हाथ रखा जाता है। हुक़्क़े में सोने-चांदी की मुनाल (नली का सिरा) हराम है क्योंकि पीते समय मुँह उससे लगता है, लेकिन अगर वे मुँह लगाने वाली जगह से नीचे हों ताकि मुँह और हाथ का स्पर्श न हो, तो जायज़ है। इसी नियम के आधार पर समझदार व्यक्ति बहुत सी चीज़ों को समझ सकता है, जैसे कि दरवाज़े, संदूक़, क़लमदान और अंगूठी के नगीने में सोने की कीलें, जिनका ज़िक्र पहले आ चुका है।

| फ़ि अद-दुर्रिल मुख़्तार: हल्लुश-शुरबि मिन इनाइन मुफज्ज़ज़िन अई मुज़व्वक़िन बिल-फिज़्ज़ति वर-रुकूबु अला सरजिन मुफज्ज़ज़िन वल-जुलूसु अला कुरसिय्यिन मुफज्ज़ज़िन लाकिन युश्तरतु अन यत्तक़िया मौज़िअल्-फिज़्ज़ति बि फमिन व जुलूसिन व नहविही व कज़ा अल-इनाउल् मुज़ब्बबु बि ज़हबिन औ... | दुर्रे मुख़्तार में है: चांदी के पानी वाले बर्तन से पीना जायज़ है, चांदी की कलई वाली

ज़ीन पर सवारी करना और वैसी ही कुर्सी पर बैठना भी जायज़ है, लेकिन शर्त यह है कि जहाँ चांदी लगी हो वहाँ मुँह न लगाया जाए और न ही उस जगह पर बैठा या सवार हुआ जाए। इसी तरह... |

1. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, बाब १०, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, ५ / ३३४
2. दुर्रे मुख़्तार, किताबुल हज़र वल इबाहत, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, २ / २३

पृष्ठ १३८ / ६९२

| في الهندية لايكره لبس ثياب كتب عليها بالفضة والذهب وكذلك استعمال كل مموه لانه اذا ذوب لم يخلص منه شيئ كذا في الينا بيع 1 اھ وفي الدر حل كتابة الثوب بذهب اوفضة والمطلي لابأس به بالاجماع 2 اھ ملخصاً۔ | فتاوٰی ہندیہ میں ہے ایسے کپڑے پہننے مکروہ نہیں کہ جن پر سونے یا چاندی سے کتابت کی گئی ہو اور اسی طرح تمام ملمع کاری والے کپڑوں کے استعمال کا یہی حکم ہے کیونکہ جب اسے ڈھالا جائے تو اس سے کچھ برآمد نہیں ہوتا ینابیع میں یہی مذکور ہے۔ در مختار میں ہے کہ کپڑے پر سونے چاندی کی کتابت جائز ہے اور ملمع کاری میں بالا جماع کوئی مضائقہ نہیں۔ اھ ملتقطاً (ت) |

(۹) اسی طرح کسی چیز میں چاندی سونے کے تار پتر جڑے ہو نا بشرطیکہ وہ شیئ جس عضو سے استعمال میں آتی ہے اس عضو کی جگہ سے جدا ہوں مثلاً گلاس یا کٹورے میں وہاں منہ لگا کر پانی نہ پیئیں۔ تخت، پلنگ، کرسی، کاٹھی میں موضع نشست پر نہ ہوں، رکاب میں پاؤں ان پر نہ رہے لگام، تلوار، نیزہ، تیر کمان، بندوق قلم، آئینہ کے گھر میں ہاتھ کی گرفت سے الگ ہوں، دیچی پوزی میں چاندی سونے کے پھول جائز کہ وہ جسم لگنے کی جگہ نہیں۔ چھڑی میں نیچے کی شام روا اور اوپر کی ناجائز کہ وہ ہاتھ رکھنے کی جگہ ہے، حقہ میں چاندی سونے کی منال حرام کہ پینے میں اس سے منہ لگتا ہے مگر دہن نے سے نیچے سر کی ہو کہ اسے منہ ہاتھ نہ لگایا جائے تو رواہ علی ہذا القیاس اشیائے کثیرہ جنھیں بعد علم قاعدہ فہیم آدمی سمجھ سکتا ہے اسی قلیل سے تھیں کواڑوں، صندوق، قلمدان، انگوٹھی کے رنگ میں سونے کی کیلیں جن کا ذکر اوپر گزرا۔

| في الدرالمختار حل الشرب من اناء مفضض ای مزوق بالفضة والركوب على سرج مفضض والجلوس على كرسى مفضض لكن يشترط ان يتقى موضع الفضة بفم وجلوس ونحوه وكذا الاناء

المضبب بذهب او ا | درمختار میں ہے جس برتن پر چاندی کا پانی چڑھایا گیا ہو اس سے پانی پینا جائز ہے اور چاندی کی ملمع کاری والی زین پر سوار ہونا اور اسی نوع کی کرسی پر بیٹھنا بھی جائز ہے لیکن اس میں شرط یہ ہے کہ جہاں چاندی پیوستہ ہو وہاں منہ نہ لگایا جائے اور نہ اس جگہ بیٹھے اور نہ سوار ہو، اسی طرح سے |

1 فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب العاشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۳۴ 2 درمختار کتاب الحظر والاباحۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳

Fatawa Razawiyya - Volume 22

(Arabic Text Column): ...silver, and a chair adorned with them, and the decoration of a mirror and a Mushaf (Quran) with them, as if it were placed on the blade of a sword or knife or its handle, or a bridle or a stirrup, provided one does not place their hand on the position of gold and silver. (1) Summarized here. In Radd al-Muhtar, regarding the phrase 'mufaddad' (silver-plated) and its ruling, Al-Quhistani said it means 'muzaqqaq' (lacquered/decorated), and Ash-Shumni explained it as 'al-murassa' (inlaid). In Ghurar al-Afkar, it is said that regarding the Mushaf and similar items, avoid the place where it is held; regarding the saddle and similar items, avoid the place of sitting; regarding the stirrup, avoid the place for the foot; and regarding the vessel, avoid the place for the mouth. Similar instructions are in Idah al-Islah: avoid the blade, the handle, and the bridle at the place where the hand is placed. In conclusion, the intention is to avoid contact with the body part used for the intended purpose of the object. For instance, in drinking, since the mouth is intended for use, avoidance is considered for it rather than the hand. It is not hidden that the discussion is about silver-plated items; otherwise, what is entirely silver is forbidden to use in any manner, even if touched.

(Urdu Translation/Explanation Column): In vessels where gold and silver are attached, and the chair on which both are fixed, a mirror and Mushaf wrapped in gold and silver jewelry, the edge of a sword or knife or their handles, a bridle or stirrup adorned with gold and silver—if at the time of use the hands do not touch them, then all these are permissible. In Radd al-Muhtar, concerning the author's phrase 'Ay Muzaqqaq', Allama Shumni explained it with 'Al-Murassa' (meaning it has silver inlay), i.e., that on which silver is set. In Ghurar al-Afkar, it is stated: regarding the Mushaf and similar things (on which gold or silver is attached at the place of holding), one should abstain from catching it and should not touch the gold or silver. Similarly, if gold or silver is fixed on the sitting area of a saddle or chair, one should avoid it, i.e., should not sit on it. If gold or silver is at the place for feet in a stirrup, do not place the feet there. And if gold or silver is at the place of putting the mouth on a vessel, do not put the mouth there, i.e., do not use it. Similarly, in Idah al-Islah, it is mentioned: regarding arrowheads, sword handles, and bridles, for this reason, do not touch them and avoid them. The conclusion is that the part of the body or organ intended for using any object should be protected. Because...

(Footnote): 1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Matba' Mujtabai Delhi, 2/236 and 237.

(अरबी पाठ स्तंभ): ...चांदी, और उनसे जड़ी हुई कुर्सी, और उनके साथ दर्पण और मुसहफ़ (क़ुरआन) की सजावट, जैसे कि उसे तलवार या छुरी के फल या उसके दस्ते, या लगाम या रकाब पर रखा गया हो, बशर्ते कि हाथ सोने और चांदी के स्थान पर न रखा जाए। (१) यहाँ संक्षेपित है। 'रद्दुल मुहतार' में, 'मुफ़द्दद' (चांदी की परत चढ़ा हुआ) शब्द और उसके हुक्म के बारे में, अल-कुहिस्तानी ने कहा कि इसका अर्थ 'मुज़वक़्क़' (सजाया हुआ) है, और अश्-शुमनी ने इसकी व्याख्या 'अल-मुरस्सा' (जड़ाऊ) के रूप में की है। 'ग़ुररुल अफ़कार' में कहा गया है कि मुसहफ़ और इसी तरह की चीज़ों के बारे में, पकड़ने की जगह से बचें; ज़ीन और इसी तरह की चीज़ों के बारे में, बैठने की जगह से बचें; रकाब के बारे में, पैर की जगह से बचें; और बर्तन के बारे में, मुँह की जगह से बचें। 'ईज़ाहुल इस्लाह' में भी इसी तरह के निर्देश हैं: फल, दस्ते और लगाम में उस जगह से बचें जहाँ हाथ रखा जाता है। निष्कर्ष यह है कि मंशा शरीर के उस अंग को बचाने की है जिसका उपयोग वस्तु के इच्छित उद्देश्य के लिए किया जाता है। उदाहरण के लिए, पीने में, चूँकि मुँह का उपयोग किया जाना है, इसलिए हाथ के बजाय मुँह के लिए बचाव माना जाता है। यह छिपा नहीं है कि चर्चा चांदी की परत चढ़ी वस्तुओं के बारे में है; अन्यथा, जो पूरी तरह चांदी का है, उसका किसी भी तरह से उपयोग करना हराम है, भले ही उसे छुआ जाए।

(उर्दू अनुवाद/व्याख्या स्तंभ): जिस बर्तन से सोना चांदी जुड़े हों और वह कुर्सी जिस पर ये दोनों लगे हुए हों, शीशा और मुसहफ़ जिन पर सोने चांदी का ज़ेवर लिपटा हो, तलवार या छुरी की धार या इन दोनों के दस्ते, लगाम या रकाब पर सोना चांदी लगे हों लेकिन इस्तेमाल के वक्त उनसे हाथ न छुएं तो ये सब जायज़ हैं। 'रद्दुल मुहतार' में है कि मुसन्निफ़ (लेखक) का शब्द 'ए मुज़वक़्क़', अल्लामा शुमनी ने इसकी व्याख्या 'अल-मुरस्सा' (यानी इस पर चांदी का जड़ाऊ हो) से की है यानी वह जिस पर चांदी जड़ी हुई हो। 'ग़ुररुल अफ़कार' में फरमाया गया है कि मुसहफ़ और उसके जैसी किसी चीज़ में (जिस पर हाथ रखने वाली जगह पर सोना चांदी लगा हो) तो उसे पकड़ने में परहेज़ करें और सोने चांदी को न छुएं। इसी तरह ज़ीन (काठी) या कुर्सी जिसके बैठने की जगह पर सोना चांदी लगा हो तो उससे परहेज़ करें यानी उस पर न बैठें और रकाब में पाँव वाली जगह सोना चांदी हो तो पाँव न रखें। और बर्तन में मुँह लगाने की जगह सोना चांदी हो तो मुँह न लगाए यानी इस्तेमाल न करे। और इसी तरह 'ईज़ाहुल इस्लाह' में है तीर के फल, तलवार के दस्ते और लगाम को भी इसी वजह से हाथ

न लगाए और उससे बचे। संक्षेप में यह हुआ कि शरीर के उस हिस्से और अंग को बचाया जाए जो किसी चीज़ के इस्तेमाल करने में मुख्य उद्देश्य होता है। चूँकि...

(पाद-टिप्पणी): १. दुर्रे मुख़्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, मतबा मुजतबाई दिल्ली, २/२३६ और २३७।

पृष्ठ १३९/६९२

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

(Arabic Text): فضة والكرسي المضبب بهما وحلية مرآة و مصحف بهما كما لو جعله في نصل سيف او سكين او قبضتها او لجام او ركاب ولم يضع يده موضع الذهب والفضة (1) اه ملخصاً، وفی ردالمحتار قوله مفضض وفی حکمه المذهب قهستانی قوله ای مزوق وفسره الشمنی بالمرصع بها قال فی غرر الافکار یجتنب فی المصحف ونحوه موضع الاخذ وفی السرج ونحوه موضع الجلوس وفی الرکاب موضع الرجل وفی الاناء موضع الفم ونحوه فی ایضاح الاصلاح ویجتنب فی النصل والقبضة واللجام موضع الید فالحاصل ان المراد الاتقاء بالعضو الذي يقصد الاستعمال به ففي الشرب لما كان المقصود الاستعمال بالفم اعتبر الاتقاء به دون اليد، ولا يخفى ان الكلام فی المفضض والا فالذي كله فضة يحرم استعماله بأي وجه كان ولو بلامس۔

(Urdu Text): جس برتن سے سونا چاندی پیوستہ ہوں اور وہ کرسی جس پر یہ دونوں لگے ہوئے ہوں شیشہ اور مصحف جن پر سونے چاندی کا زیور لپٹا ہو، تلوار یا چھری کی دھار یا ان دونوں کے دستے، لگان یا رکاب پر سونا چاندی لگے ہوں لیکن بوقت استعمال ان سے ہاتھ مس نہ ہوں تو یہ سب جائز ہیں۔ ردالمحتار میں ہے مصنف کا قول ای مزوق ، علامہ شمنی نے اس کی تشریح "المرصع" (یعنی اس پر چاندی کا جڑاؤ ہو) سے فرمائی یعنی وہ جس پر چاندی جڑی ہوئی ہو، غرر الافکار میں فرمایا مصحف اور اس جیسی کسی چیز (جس پر ہاتھ رکھنے والی جگہ پر سونا چاندی پیوستہ ہو) تو اس کے پکڑنے میں پرہیز کرے اور سونے چاندی کو مس نہ کرے۔ اسی طرح زین یا کرسی جس کے بیٹھنے کی جگہ پر سونا چاندی لگا ہو تو اس سے پرہیز کرے یعنی اس پر نہ بیٹھے اور رکاب میں پاؤں والی جگہ سونا چاندی ہو تو پاؤں نہ رکھے۔ اور برتن میں منہ لگانے کی جگہ سونا چاندی ہو تو منہ نہ لگائے یعنی استعمال نہ کرے۔ اور اسی طرح ایضاح

الاصلاح میں ہے تیر کے پھل۔ تلوار کے دستے اور لگام کو بھی بایں وجہ ہاتھ نہ لگائے اور اس سے بچے۔ حاصل کلام، یہ ہوا کہ اس حصہ جسم اور عضو کو بچایا جائے جو کسی شے کے استعمال کرنے میں مقصود ہوتا ہے۔ چونکہ

(Footnote): 1 درمختار کتاب الحظر والاباحہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۶ و ۲۳۷

Fatawa Rizvia Volume 22

[Arabic Box Text:] ...with the body, unlike the reed that is wrapped around the end of the handle of the [tobacco pipe], for that is decoration (tazwiq) and it is among the silver-plated (mufaddad) items. Thus, its avoidance by hand and mouth is considered. This does not resemble that which is entirely silver, as is the explicit statement of their words. This is evident from his saying 'al-mudabbab,' meaning reinforced with 'dabāb,' which is the wide piece of iron with which it is bound. 'Dabbaba bi-al-fidda' means it was bound with silver (al-Maghrib). Regarding his saying 'jewelry of a woman,' which is in 'al-Minah,' 'al-Hidayah,' and others, the word is 'halqah' with the letter 'qaf.' It says in 'al-Kifayah': what is meant by it is that which is around the mirror, not what the woman takes in her hand, for that is disliked by consensus. (Taken from various sources). In 'al-Hindiyyah': There is no harm in using a bed [throne] reinforced [with silver/gold] as long as one does not sit on the gold or silver parts; and likewise the gaps. (Summarized).

[Urdu Main Body Text:] For drinking, the use of the mouth is the objective, therefore its avoidance will be considered, not the hand. And it is not hidden that the discourse is regarding gold and silver plating; otherwise, something that is entirely silver, its use is prohibited altogether, whether the use is with the hand or without touching it with the hand. Contrary to that reed which is wrapped around the edge of a tobacco pipe because it is "tazwiq" (decoration), which is included in silver-plated (mufaddad). Therefore, its avoidance from the hand and mouth will be considered, and it is not similar to that which is entirely silver, as is the explicit word of the noble jurists. And this is evident from the author's statement "al-mudabbab," meaning bound with 'dabāb.' And 'dabāb' is that wide iron with which something is bound. "Dabbaba bi-al-fidda" means bound with silver (al-Maghrib). Regarding the phrase 'jewelry of a woman' in 'Minah al-Ghaffar' and 'al-Hidayah' etc., this word 'halqah' is only with the letter 'qaf.' In 'al-Kifayah' it was stated that by this, the surroundings of the glass (i.e., four sides) are meant, not the place which the woman holds with her hand, because that is unanimously disliked (summary completed). In 'Fatawa Hindiyyah' it is stated that there is no harm in using a throne joined and tightened with gold and silver wires as long as one avoids sitting on the gold/silver place. (T)

Up to this point, the things whose permissibility has been described, all these and some others besides them are permissible in both silver and gold. And some things are such that they are forbidden in gold and permissible in silver.

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 7/218. 2 Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiyah, Chapter 10, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/334.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

[अरबी बॉक्स का पाठ:] ...शरीर के साथ, बखिलाफ़ उस काने के जो [तम्बाकू के] हत्थे के किनारे पर लपेटा जाता है, क्योंकि वह तज़्वीक़ (सजावट) है, और वह मुफ़ज़्ज़ज़ (चाँदी चढ़ा हुआ) में से है। अतः हाथ और मुँह से इसके बचाव का एतबार होगा। यह उस चीज़ के समान नहीं है जो पूरी की पूरी चाँदी की हो, जैसा कि उनके स्पष्ट कलाम से ज़ाहिर है। और यही मुसन्निफ़ के इस कौल से ज़ाहिर है 'अल-मुज़ब्बब' यानी ज़बाब के साथ मज़बूत किया गया, और वह चौड़ा लोहा होता है जिससे बाँधा जाता है। 'ज़ब्बबा बिल-फ़िज़्ज़ह' का अर्थ है चाँदी से बाँधा गया (मग़रिब)। उनका कौल 'औरत के ज़ेवर' जो 'अल-मिनह', 'अल-हिदाया' आदि में है, वह लफ़्ज़ 'हल्क़ा' सिर्फ़'क़ाफ़' के साथ है। 'अल-किफ़ाया' में फ़रमाया: इससे मुराद वह है जो शीशे के चारों ओर हो, न कि वह जगह जिसे औरत अपने हाथ में पकड़ती है, क्योंकि वह सर्वसम्मति से मकरूह है। (मुल्तक़तन्)। और 'हिन्दिया' में है: सोने-चाँदी से मढ़े हुए तख़्त के इस्तेमाल में कोई हर्ज नहीं जब तक कि सोने या चाँदी वाले हिस्से पर न बैठा जाए; और इसी तरह दरारें। (मुलख़्ख़स)।

[उर्दू मुख्य पाठ:] पीने के लिए मुँह का इस्तेमाल मक़सूद होता है, लिहाज़ा इसके बचाव का एतबार होगा न कि हाथ का, और यह बात पोशीदा नहीं कि कलाम सोने और चाँदी की मुलम्माकारी (प्लेटिंग) में है, वरना जो चीज़ तमाम की तमाम चाँदी की हो उसका इस्तेमाल तो सिरे से हराम है, ख़्वाह इस्तेमाल हाथ से हो या बग़ैर हाथ लगाए हो। बखिलाफ़ उस काने के जो तम्बाकू के काने के किनारे पर लपेट दिया जाता है क्योंकि वह "तज़्वीक़" है जो मुफ़ज़्ज़ज़ में शामिल है, लिहाज़ा हाथ और मुँह से इसके बचाव का एतबार होगा और यह उसके मुशाबेह नहीं जो तमाम चाँदी हो जैसा कि फ़ुक़हा-ए-किराम का सरीह कलाम है। और यही ज़ाहिर है मुसन्निफ़ का इरशाद अल-मुज़ब्बब यानी ज़बाब के साथ बाँधा हुआ। और ज़बाब वह चौड़ा लोहा होता है जिसके साथ किसी चीज़ को बाँधा जाता है। "ज़ब्बबा बिल-फ़िज़्ज़ा" के मानी हैं चाँदी के साथ बाँधा गया (मग़रिब)। कौल 'हिलियत अल-मरअह' मिनह अल-ग़फ़्फ़ार और हिदाया वग़ैरा में यह लफ़्ज़ हल्क़ा सिर्फ़'क़ाफ़' के साथ है। अल-किफ़ाया में फ़रमाया कि इससे शीशे के आस-पास (यानी चारों अतराफ़) मुराद हैं न कि वह जगह जिसे औरत अपने हाथ से पकड़ती है क्योंकि वह तो बिल-इत्तेफ़ाक़ मकरूह है (मुलख़्ख़स मुकम्मल हुआ)। फ़तावा हिन्दिया में है कि सोने-चाँदी के तारों से जड़ा और कसा हुआ तख़्त इस्तेमाल करने में कोई हर्ज नहीं जबकि सोने-चाँदी वाली जगह पर बैठने से परहेज़ करे। (त)

यहाँ तक जिन चीज़ों का जवाज़ बयान हुआ यह सब और इनके सिवा बाज़ और भी चाँदी-सोने दोनों की जायज़ हैं। और बाज़ अशिया वह हैं कि सोने की हराम और चाँदी की जायज़ हैं।

---

1 रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़्र व अल-इबाहह, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 7/218। 2 फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, बाब दसवाँ, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/334।

पेज 140/692

[عربی عبارت:] بالجسد بخلاف القصب الذی یلف علی طرف قبضة النتن فانه تزویق فهو من المفضض فیعتبر اتقاؤه بالید والفم ولایشبه ذلك مایکون کله فضة کما هو صریح کلامهم وهو ظاهر قوله المضبب ای مشدد بالضباب وهی الحدیدة العریضة التی یضبب بها وضبب بالفضة شد بها مغرب، قوله وحلیة مرأة الذی فی المنح والهدایة وغیرهما حلقة بالقاف قال فی الکفایة والمراد بها التي تکون حوالی المرآة لاماتاخذ المرأة بیدهافانه مکروه اتفاقا اه ملتقطا وفی الهندیة لاباس بالمضبب من السریر اذا لم یقعد علی الذهب والفضة وکذا الثغر اه ملخصاً۔

[اردو عبارت:] پینے کے لئے منہ کا استعمال مقصود ہوتا ہے لہذا اس کے بچاؤ کا اعتبار ہوگا نہ کہ ہاتھ کا، اور یہ بات پوشیدہ نہیں کہ کلام سونے اور چاندی کی ملمع کاری میں ہے ورنہ جو چیز تمام کی تمام چاندی کی ہو اس کا استعمال تو سرے سے حرام ہے خواہ استعمال ہاتھ سے ہو یا بغیر ہاتھ لگائے ہو۔ بخلاف اس کانے کے جو تمباکو کے کانے کے کنارے پر لپیٹ دیا جاتا ہے کیونکہ وہ "تزویق" ہے جو مفضض میں شامل ہے لہذا ہاتھ اور منہ سے اس کے بچاؤ کا اعتبار ہوگا اور یہ اس کے مشابہ نہیں جو تمام چاندی ہو جیسا کہ فقہائے کرام کا صریح کلام ہے اور یہی ظاہر ہے مصنف کا ارشاد المضبب یعنی ضباب کے ساتھ باندھا ہوا۔ اور ضباب وہ چوڑا لوہا ہوتا ہے جس کے ساتھ کسی چیز کو باندھا جاتا ہے "ضبب بالفضة" کے معنی ہیں چاندی کے ساتھ باندھا گیا (مغرب) قوله حلیة المراة منح الغفار اور ہدایت وغیرہ میں یہ لفظ حلقہ صرف قاف کے ساتھ ہے۔ الکفایۃ میں فرمایا کہ اس سے شیشے کا آس پاس (یعنی چاروں اطراف) مراد ہیں نہ کہ وہ جگہ جس کو عورت اپنے ہاتھ سے پکڑتی ہے کیونکہ وہ تو بالاتفاق مکروہ ہے (ملخص مکمل ہوا) فتاویٰ

ہندیہ میں ہے کہ سونے چاندی کے تاروں سے جڑا اور کسا ہوا تخت استعمال کرنے میں کوئی حرج نہیں جبکہ سونے چاندی والی جگہ پر بیٹھنے سے پرہیز کرے۔ (ت)

یہاں تک جن چیزوں کا جواز بیان ہوا یہ سب اور ان کے سوا بعض اور بھی چاندی سونے دونوں کی جائز ہیں۔ اور بعض اشیاء وہ ہیں کہ سونے کی حرام اور چاندی کی جائز انہیں

---

1 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۷/ ۲۱۸،۲۱۸ 2 فتاوی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب العاشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۳٤

Volume 22 Fatawa Razawiyya

...is in the ring about which the questioner asked. Shariat-wise, it is permissible to wear one silver ring with one stone, provided its weight is less than four and a half mashas (approx. 4.5 grams), although forgoing it is better if there is no need for a seal. However, if worn for the purpose of a seal, it is not just permissible but a Sunnah. Yes, if the intention is arrogance, feminine adornment, or any other blameworthy purpose, then not just one ring, but wearing even good clothes with such intention is not permissible; that is a separate matter. This condition must be kept in mind everywhere, as everything depends on the intention.

In Durr al-Mukhtar: A man may adorn himself with a silver ring if he does not intend decoration by it, and it is forbidden with other than it (silver). Abandoning wearing a ring for one who has no need is better. Everything done out of arrogance is disliked (Makruh), and what is done out of need is not [disliked]. Picked from various sources. In Al-Hindiyyah: Wearing beautiful clothes is permissible as long as one does not become arrogant. Its interpretation is that one's state remains as it was before [wearing them], as mentioned in Al-Sirajiyyah. I say: By interpreting 'decoration', the answer to the objection raised by Allama Shami regarding its exception becomes clear, as it will come later that not wearing a ring for those who don't need it is better. Its apparent meaning is that it's not disliked for decoration without arrogance...

It is in Durr al-Mukhtar that a man can wear a silver ring on the condition that the intention is not for beauty and adornment, and wearing rings made of metals other than silver is haram (forbidden). For someone who does not need to wear it, it is better not to wear a ring. Any act done for the sake of arrogance is disliked, and any act done out of some necessity is not disliked but permissible. It is in Fatawa Hindiyyah that wearing good clothes is permissible as long as arrogance is not displayed. The explanation or sign of lack of arrogance is that after wearing fine clothes, the state and quality remain the same as before. Similarly, it is mentioned in Sirajiyyah. I say that whatever I have explained about 'adornment', the answer to Allama Shami's complication on its exception of adornment has become clear, as it will soon appear that not wearing a ring without necessity (leaving off the ring) is better than wearing a ring. From this, it appears that wearing for adornment is not disliked. Meaning, it is known from this issue that wearing a ring without necessity has no purpose other than beauty and adornment. I remember that I...

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Clothing, Mujtabai Press, Delhi, 2/240.
2. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter Nine, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/332.
3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/229.

...उस अंगूठी में है जिसके बारे में पूछने वाले ने सवाल किया। शरीयत के अनुसार, एक नग वाली चांदी की एक अंगूठी पहनना जायज़ है जिसका वजन साढ़े चार माशा से कम हो, हालांकि मुहर (सील) की ज़रूरत न होने पर इसे न पहनना ही बेहतर है। और मुहर के उद्देश्य से पहनना केवल जायज़ ही नहीं बल्कि सुन्नत है। हाँ, अगर नीयत में अहंकार, स्त्री जैसा श्रृंगार या कोई और निंदनीय उद्देश्य हो, तो एक अंगूठी क्या, उस नीयत से अच्छे कपड़े पहनना भी जायज़ नहीं है; वह बात अलग है। यह शर्त हर जगह ध्यान में रखनी चाहिए क्योंकि सारा दारोमदार नीयत पर है।

अल-दुर्रुल मुख्तार में है: एक पुरुष चांदी की अंगूठी से खुद को सुशोभित कर सकता है यदि वह इससे सजावट का इरादा नहीं रखता है, और चांदी के अलावा किसी और धातु की अंगूठी पहनना हराम है। जिसे ज़रूरत न हो उसके लिए अंगूठी न पहनना ही बेहतर है। अहंकार से किया गया हर कार्य मकरूह (नापसंद) है, और जो कार्य ज़रूरत के तहत किया जाए वह मकरूह नहीं है। विभिन्न स्रोतों से चयनित। अल-हिन्दिया में है: सुंदर कपड़े पहनना जायज़ है जब तक कि अहंकार न किया जाए। इसकी व्याख्या यह है कि व्यक्ति की स्थिति वैसी ही रहे जैसी पहले थी, जैसा कि अल-सिराजिया में वर्णित है। मैं कहता हूँ: 'सजावट' की व्याख्या करने से अल्लामा शामी द्वारा इसके अपवाद पर उठाए गए ऐतराज का जवाब स्पष्ट हो गया, क्योंकि आगे आएगा कि जिन्हें ज़रूरत नहीं है उनके लिए अंगूठी न पहनना ही बेहतर है। इसका स्पष्ट अर्थ यह है कि अहंकार के बिना सजावट के लिए यह मकरूह नहीं है...

दुर्रे मुख्तार में है कि आदमी चांदी की अंगूठी पहन सकता है बशर्ते नीयत ज़ेब-ओ-ज़ीनत (सजावट) की न हो, और चांदी के अलावा अन्य धातुओं से बनी अंगूठियां पहनना हराम है। जिसे पहनने की ज़रूरत न हो उसके लिए अंगूठी न पहनना ज़्यादा बेहतर है और जो काम अहंकार की वजह से किया जाए वह मकरूह है और जो काम किसी ज़रूरत के तहत किया जाए वह मकरूह नहीं बल्कि जायज़ है। फ़तावा हिन्दिया में है कि अच्छा लिबास पहनना मुबाह (जायज़) है जब तक कि अहंकार न किया जाए और अहंकार न होने की व्याख्या या पहचान यह है कि उम्दा लिबास पहनने के बाद भी वही हालत और कैफियत हो जो पहले थी। इसी तरह सिराजिया में भी उल्लेख है, मैं कहता हूँ कि जो कुछ मैंने "तज़ीन" की व्याख्या की है उससे इसके अपवाद तज़ीन पर अल्लामा शामी की उलझन का जवाब स्पष्ट हो गया कि जल्द ही आएगा कि बिना ज़रूरत अंगूठी न पहनना (अंगूठी त्यागना) अंगूठी पहनने से बेहतर है। इससे स्पष्ट है कि ज़ीनत के लिए पहनना मकरूह नहीं है। यानी इस मसले से मालूम होता है कि बिना ज़रूरत अंगूठी पहनने का ज़ेब-ओ-ज़ीनत के अलावा कोई मक़सद नहीं होता। मुझे याद है कि मैंने...

1. दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़र वल इबाहत, फ़स्ल लिबास, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/240
2. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, बाब नवां, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/332
3. रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़र वल इबाहत, फ़स्ल लिबास, दार इह्याउत्तुर्रासिल अरबी, बेरुत, 5/229

میں انگشتری ہے جس سے سائل نے سوال کیا۔ شرعاً چاندی کی ایک انگوٹھی ایک نگ کی کہ وزن میں ساڑھے چار ماشہ سے کم ہو پہننا جائز ہے اگرچہ بے حاجت مہر اس کا ترک افضل ہے۔ اور مہر کی غرض سے خالی جواز نہیں بلکہ سنت ہے ہاں تکبر یا زنانہ پن کا سنگار یا اور کوئی غرض مذموم نیت میں ہو تو ایک انگوٹھی کیا اس نیت سے اچھے کپڑے پہننے بھی جائز نہیں اس کی بات جدا ہے۔ یہ قید ہر جگہ ملحوظ رہنا چاہئے کہ سارا دار ومدار نیت پر ہے۔

درمختار میں ہے کہ آدمی چاندی کی انگوٹھی پہن سکتا ہے

فی الدرالمختار یتحلی الرجل بخاتم فضة اذا لم یرد بہ التزین ویحرم بغیرھا وترک التختم لغیر ذی حاجة افضل وکل ما فعل تجبر اکرہ وما فعل لحاجة لا اہ۔ ملتقطاً، وفي الہندیة لبس الثیاب الجمیلة مباح اذا لم یتکبر و تفسیرہ ان یکون معہا کما کان قبلہا کذا فی السراجیہ ۲ اہ۔ اقول: و بمأ فسرت التزین ظھر الجواب عما اورد العلامة الشامی علی استثنائہ انہ سیأتی ان ترک التختم لمن لا یحتاج الی الختم افضل و ظاھرہ انہ لایکرہ للزینة بلا تکبر ۳ اھ یعنی ان

بشرطیکہ نیت زیب وزینت کی نہ ہو، اور چاندی کے علاوہ دیگر دھاتوں کی بنی ہوئی انگوٹھیاں پہننا حرام ہے۔ جس کو پہننے کی ضرورت نہ ہو اس کے لئے انگوٹھی نہ پہننا زیادہ بہتر ہے اور جو کام تکبر کی وجہ سے کیا جائے مکروہ ہے اور جو کام کسی ضرورت کے تحت کیا جائے وہ مکروہ نہیں بلکہ جائز ہے۔ فتاویٰ ہندیہ میں ہے کہ اچھا لباس پہننا مباح ہے جبکہ تکبر نہ کیا جائے اور تکبر نہ ہونے کی تشریح یا علامت یہ ہے کہ عمدہ لباس پہننے کے بعد بھی وہی حالت و کیفیت ہو جو پہلے تھی۔ یونہی سراجیہ میں بھی مذکور ہے، میں کہتا ہوں کہ جو کچھ میں نے "تزئین" کی تشریح کی ہے اس کے استثناء تنزئین پر علامہ شامی کے اشکال کا جواب واضح ہو گیا کہ عنقریب آئیگا کہ بغیر حاجت انگوٹھی نہ پہننا (ترک تختم) انگوٹھی پہننے سے بہتر ہے اس سے ظاہر ہے کہ زینت کے لئے پہننا مکروہ نہیں اھ یعنی اس مسئلہ سے معلوم ہوتا ہے کہ بغیر حاجت انگوٹھی پہننے سے زیب وزینت کے علاوہ کوئی غرض نہیں ہوتی۔ مجھے یاد ہے کہ میں نے

1. درمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۴۰
2. فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراۃ الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۳۲
3. ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۹

The issue signifies permissibility without the need for sealing. Since no purpose remains except enhancement, I see that I have written in its margin the text: "I say: A distinction has been made in the matter of kohl (applying kohl) between 'Zeenat' (adornment) and 'Jamal' (beauty). Why then is a similar meaning not intended here? Thus, beautification (Tajammul) would be permissible for it, but not ostentatious adornment (At-Tazayyun)." The summary of what I indicated is that 'Zeenat' is sometimes used and intended as a general term for 'Jamal' (beauty), which is permissible, even recommended with a good intention, for Allah is Beautiful and loves beauty, and it is an effect of self-discipline and nobility. It is also used and intended for what tends toward effeminacy (Takhannuth) and affectation (Tasannu') like women, which is blameworthy and evidence of weakness and meanness of the self. Your guide to these two usages is the saying of our scholars: "Oiling the mustache and applying kohl are not disliked if 'Zeenat' is not intended," and their statement in 'Al-Fath' concerning dyeing that "it has been established in the Sunnah and was not for the purpose of 'Zeenat'", along with the Almighty's saying: "Say: Who has forbidden the adornment (Zeenat) of Allah?" So let it be.

---

1. Jadd al-Muhtar 'ala Radd al-Muhtar.
2. Ad-Durr al-Mukhtar, Book of Fasting, Chapter on what spoils and what does not spoil the fast, Mujtabai Press, Delhi, 1/152.
3. Fath al-Qadir, Book of Fasting, Chapter on what necessitates qada and kaffarah, Maktaba Nooria Razawiyya, Sukkur, 2/70.
4. The Holy Quran, 7/32.

यह मसला मुहर (सीलिंग) की आवश्यकता के बिना अनुमति का बोध कराता है। चूंकि अब सौंदर्यीकरण के अलावा कोई उद्देश्य नहीं बचा है, मैंने इसके हाशिये पर लिखा था: "मैं कहता हूँ: विद्वानों ने सुरमा लगाने के मसले में 'ज़ीनत' (सजावट) और 'जमाल' (सुंदरता) के बीच अंतर किया है। तो फिर यहाँ भी वैसा ही अर्थ क्यों नहीं लिया जाता? अतः, 'तजम्मुल' (सुंदर दिखने) के लिए यह काम मुबाह (अनुमत) होना चाहिए न कि 'तज़य्युन' (बनावट/दिखावे) के लिए।" मैंने जिस ओर इशारा किया है उसका सार यह है कि कभी-कभी 'ज़ीनत' शब्द का प्रयोग उस अर्थ के लिए किया जाता है जो 'जमाल' शब्द का है, और वह जायज़ है बल्कि नेक नीयत के साथ मुस्तहब (पसंदीदा) है, क्योंकि अल्लाह सुंदर है और सुंदरता को पसंद करता है, और यह आत्म-अनुशासन और शालीनता का प्रभाव है। कभी-कभी इसका प्रयोग औरतों की तरह जनानापन (तख़न्नुथ) और बनावट व दिखावे (तसन्नु') के लिए किया जाता है, जो निंदनीय है और आत्मा की कमजोरी व नीचता का प्रमाण है। इन दोनों अर्थों के प्रयोग की ओर विद्वानों का यह कथन आपका मार्गदर्शन करेगा: "मूंछों पर तेल लगाना और सुरमा लगाना मकरूह नहीं है यदि 'ज़ीनत' का इरादा न हो," और 'अल-फ़तह' में बालों को रंगने के बारे में उनका कथन कि "यह सुन्नत में आया है और ज़ीनत के उद्देश्य से नहीं था," साथ ही अल्लाह तआला का यह वचन: "कहो: अल्लाह की ज़ीनत को किसने हराम किया है?" तो ऐसा ही हो।

---

1. जद्द अल-मुह्तार अला रद अल-मुह्तार।
2. अद-दुर्र अल-मुह्तार, किताबुस-सौम (रोज़े की किताब), अध्याय: रोज़ा तोड़ने वाली और न तोड़ने वाली चीज़ें, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 1/152.
3. फ़तह अल-क़ादिर, किताबुस-सौम, अध्याय: क़ज़ा और कफ़्फ़ारा वाजिब करने वाली चीज़ें, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 2/70.
4. पवित्र क़ुरान, 7/32.

पृष्ठ 142/692

المسئلة تفيد الجواز من دون حاجة الختم وح لم يبق غرض الالتحسين ورأيتني كتبت على با مشه ما نصه اقول: قد فرق وان مسئلة الاكتحال بين الزينة والجمال فهلا يراد به مثله بها فيباح التجمل دون الترين ۱ اهـ وحاصل ما اشرت اليه ان الزينة تطلق ويراد بها ما يعم الجمال وهو جائز بل مندوب اليه بنية حسنة فان الله جميل يحب الجمال وهو اثر ادب النفس وسهامتها وتطلق ويراد بها ما ينحو التخنث والتصنع مثل المرأة وهو مذموم ودليل على ضعف النفس ودناءتها ويرشدک الى الاطلاقين قول علمائنا لا يكره دهن شارب ولا كحل اذا لم يقصد الزينة ۲ وقولهم كما فى الفتح بالخضاب وردت السنة ولم يكن لقصد الزينة ۳ مع قوله تعالى قل من حرم زينة الله ۴ فليكن

اس کے حاشیہ پر لکھا جس کی عبارت یہ ہے اقول: میں کہتا ہوں اہل علم نے سرمہ کے مسئلے میں زینت اور جمال کے درمیان فرق کیا ہے پس یہی معنی مماثل یہاں کیوں نہیں مراد لیا جاتا۔ لہذا تجمل کے لئے یہ کام مباح ہو نہ کہ زیب و زینت کے لئے اھ جس کی طرف میں نے اشارہ کیا ہے اس کا حاصل یہ ہے کہ کبھی لفظ زینت بول کر اس سے وہ معنی مراد لیا جاتا ہے جو لفظ جمال سے لیا جاتا ہے اور وہ جائز ہے بلکہ مستحب ہے۔ بشرطیکہ نیت اچھی ہو کیونکہ اللہ تعالیٰ جمیل ہے اور جمال کو پسند کرتا ہے یہ ادب نفس اور اس کے حصہ کا اثر ہے کبھی لفظ زینت کا اطلاق کیا جاتا ہے اور اس سے تخنث (ہیجڑا پن) اور تصنع (بناوٹ و نمائش) کا مفہوم مراد ہوتا ہے۔ جیسا کہ یہ جذبہ عورتوں میں زیادہ پایا جاتا ہے۔ اور یہ مذموم ہے اور نفس کی کمزوری، کمینگی اور گھٹیا پن کی علامت ہے۔ پس علمائے کرام کی طرف سے ان الفاظ کے دونوں اطلاق کی وضاحت تمہاری رہنمائی کرے گی۔ مونچھوں کو تیل لگانا اور سرمہ آنکھوں میں لگانا مکروہ نہیں جبکہ زیب و زینت

۱ جدالمتار علی ردالمحتار ۲ الدرالمختار کتاب الصوم باب مایفسد الصوم و مالا یفسد الصوم مطبع مجتبائی دہلی ۱۵۲/۱ ۳ فتح القدیر کتاب الصوم باب مایوجب القضاء والکفارۃ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۷۰/۲ ۴ القرآن الکریم ۳۲/۷

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

[Arabic Section Top-Left]: The meaning intended here is the second one, so there is no objection or contradiction. And Allah Almighty is the Grantor of success. This is mentioned in Radd al-Muhtar: Wearing a ring is a Sunnah for those who need it, as stated in al-Ikhtiyar. And it is only permissible to wear a silver ring if it is in the form of a men's ring; however, if it has two stones or more, it is prohibited. Summarized.

[Urdu Section Top-Right]: ...it is not the purpose. It is mentioned in Fath al-Qadir that the mention of applying dye (henna) is found in the Hadith while it is not for the purpose of beautification, despite Allah the Almighty's command: "Who has forbidden the beautification of Allah?" Allah alone grants success. In Radd al-Muhtar, it is stated that wearing a ring is Sunnah for women as they need and require it. Just as in al-Ikhtiyar, a silver ring is permissible for men provided that the ring is of masculine design, and if it has two or more stones, its use is prohibited and forbidden. End summary. (T)

(10) Similarly, a silver band (11) Waistband (12) Sword belt is permissible.

[Arabic Section Bottom-Left]: In al-Durr al-Mukhtar: A man should not adorn himself with gold and silver at all, except with a ring, a belt, and sword ornaments made from it, meaning silver. Summarized. In Radd al-Muhtar: And its hangers are part of its ornaments. Shurunbulaliyya. I say: Similarly, it is mentioned by al-Tahtawi from Ibn al-Sa'ud from al-Shurunbulali from al-Bazzaziyya, and it was narrated from it in al-Hindiyya, and it is said in al-Ghara'ib: There is no harm in using a belt whose rings are made of silver.

[Urdu Section Bottom-Right]: In al-Durr al-Mukhtar, it is stated that no man should wear gold and silver jewelry at all, except for a silver ring or a waistband (belt or sash) and the handle of a sword is also permissible to be made of the aforementioned metals. In Radd al-Muhtar (Fatawa Shami), it is stated that the sword belt is a type of jewelry. Shurunbulaliyya - I say (the author says), it is mentioned similarly in Tahtawi, Abu al-Su'ud on the authority of Shurunbulali, who narrated it from Fatawa al-Bazzaziyya, and from there it was transferred to Fatawa al-Hindiyya, stating that in al-Ghara'ib it was said there is no harm in using such a waistband (belt or sash).

1. Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Section on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/231.

2. Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Section on Clothing, Matba' Mujtabai Delhi, 2/240.
3. Fatawa al-Hindiyya, Book of Disliked Matters, Chapter 9, Noorani Kutub Khana Peshawar 5/332; Hashiyah al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Section on Clothing, Dar al-Ma'rifah Beirut, 4/180.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

[अरबी भाग ऊपर-बाएं]: यहाँ दूसरा अर्थ ही अभीष्ट है, इसलिए कोई आपत्ति या विरोधाभास नहीं है। और अल्लाह तआला ही सफलता देने वाला है। रद्दुल् मुहतार में है: अंगूठी पहनना उनके लिए सुन्नत है जिन्हें इसकी ज़रूरत हो, जैसा कि अल-इख्तियार में है। और चांदी की अंगूठी पहनना तभी जायज़ है जब वह पुरुषों की अंगूठी के रूप में हो; लेकिन यदि इसमें दो या अधिक नग हों, तो यह वर्जित है। संक्षेपित।

[उर्दू भाग ऊपर-दाएं]: ...मकसद न हो। फ़तहुल् क़दीर में है कि हदीस में खिज़ाब (मेंहदी) लगाने का ज़िक्र आया है जबकि यह ज़ीनत के इरादे से न हो, बावजूद इसके कि अल्लाह तआला का फ़रमान है "किसने अल्लाह की ज़ीनत को हराम किया है?" अल्लाह ही तौफ़ीक़ देने वाला है। रद्दुल् मुहतार में है कि औरतों के लिए अंगूठी पहनना सुन्नत है, उन्हें इसकी ज़रूरत और हाजत होती है जैसा कि अल-इख्तियार में है, चांदी की अंगूठी मर्दों के लिए जायज़ है बशर्ते कि अंगूठी मर्दाना बनावट की हो, और अगर इसमें दो या दो से ज़्यादा नगीने हों तो इसका इस्तेमाल मना और हराम है। (त)

(10) इसी तरह चांदी की पट्टी (11) कमरबंद (12) तलवार का परतला जायज़ है।

[अरबी भाग नीचे-बाएं]: दुर्रे मुख़्तार में: पुरुष को सोने और चांदी से बिल्कुल भी नहीं सजना चाहिए, सिवाय एक अंगूठी, एक बेल्ट और उससे बने तलवार के गहनों के, यानी चांदी के। संक्षेपित। रद्दुल् मुहतार में: और इसके लटकाने वाले हिस्से इसके गहनों का हिस्सा हैं। शुरुनबुलालिया। मैं कहता हूँ: इसी तरह अत-तहतावी द्वारा इब्न अल-सऊद से, शुरुनबुलाली से, अल-बज़ाज़िया से उल्लेख किया गया है, और इसे अल-हिंदिया में उद्धृत किया गया है, और अल-ग़राइब में कहा गया है: कमरबंद के उपयोग में कोई हर्ज नहीं है जिसके छल्ले चांदी के बने हों।

[उर्दू भाग नीचे-दाएं]: दुर्रे मुख़्तार में है कि कोई आदमी बिल्कुल भी सोने और चांदी के ज़ेवर न पहने सिवाय चांदी की अंगूठी के या कमरबंद (पेटी या बेल्ट) और तलवार का दस्ता भी इन धातुओं से बनाना जायज़ है। रद्दुल् मुहतार (फ़तावा शामी) में है कि तलवार का परतला एक तरह का ज़ेवर है। शुरुनबुलालिया - मैं कहता हूँ (लेखक कहता है), तहतावी में भी ऐसा ही ज़िक्र है, अबू अल-सऊद ने शुरुनबुलाली के हवाले से बताया, जिन्होंने इसे फ़तावा बज़ाज़िया से नकल किया, और वहां से फ़तावा

हिन्दिया में नकल किया गया कि अल-ग़राइब में कहा गया है कि ऐसे कमरबंद (पेटी या बेल्ट) के इस्तेमाल में कोई हर्ज नहीं है।

1. रद्दुल् मुहतार, किताबुल हज़र वल इबाहह, फ़स्ल लिबास, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बैरूत, 5/231।
2. दुर्रे मुख़्तार, किताबुल हज़र वल इबाहह, फ़स्ल लिबास, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/240।
3. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, बाब 9, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 5/332, हाशिया अत-तहतावी अल दुर्रे मुख़्तार, किताबुल हज़र वल इबाहह, फ़स्ल लिबास, दार अल-मआरिफ़ा बैरूत, 4/180।

पृष्ठ 143/692

المراد هنا هو المعنی الثانی فلا ایراد ولا تخالف واللہ تعالی الموفق هذا فی ردالمحتار التختم سنة لمن یحتاج الیه کما فی الاختیار وانما یجوز التختم بالفضة لو علی هیأة خاتم الرجال امالو له فصان او اکثر حرم ۱ ھ ملخصا۔

مقصود نہ ہو ، فتح القدیر میں ہے کہ خضاب لگانے کا ذکر حدیث میں وارد ہوا ہے جبکہ زینت کے ارادہ سے نہ ہو باوجود یہ کہ اللہ تعالٰی کا ارشاد ہے "کس نے اللہ تعالٰی کی زینت کو حرام ٹھہرایا ہے" اللہ تعالٰی ہی اس کی توفیق دینے والا ہے۔ ردالمحتار میں ہے کہ عورتوں کے لئے انگوٹھی پہننا سنت ہے انھیں اس کی ضرورت اور احتیاج ہوتی ہے جیسا کہ الاختیار میں ہے چاندی کی انگوٹھی مردوں کے لئے جائز ہے بشرطیکہ انگوٹھی مردانہ وضع کی ہو اور اس کے نگینے دو یا دو سے زیادہ ہوں تو اس کا استعمال ممنوع اور حرام ہے اھ ملخصاً (ت)

(۱۰) یو ہیں چاندی کی پٹی (۱۱) کمر بند (۱۲) تلوار کا پرتلا جائز

فی الدرالمختار ولا یتحلی الرجل بذهب وفضة مطلقاً الا بخاتم ومنطقة وحلیة سیف منها ای الفضة ۲ اهـ. وفي رد المحتار وحمائله من جملة حلیته شرنبلالیة اهـ قلت ومثله للطحطاوی عن ابن السعود عن الشرنبلالي عن البزازیة وعنها نقل في الهندیة وقال في الغرائب لاباس باستعمال منطقة حلقنا هافضة ۳ ۔

در مختار میں ہے کوئی آدمی مطلقاً سونے اور چاندی کا زیور نہ پہنے بجز چاندی کی انگوٹھی کے یا کمر بند (پیٹی یا بیلٹ) اور تلوار کو دستہ بھی استعمال کرنا مذکورہ دھاتوں کے سے جائز ہے اھ ردالمحتار (فتاوی شامی) میں ہے کہ تلوار کا پرتلا از قسم زیور ہے۔ شرنبلالیہ ۔ قلت (میں کہتا ہوں)

یوں ہی طحطاوی میں مذکور ہے ابو السعود بحوالہ شرنبلالی اس نے فتاوی بزازیہ سے اس سے فتاوی ہندیہ میں نقل کیا گیا ہے کہ الغرائب میں فرمایا ایسے کمر بند (پیٹی یا بیلٹ) کے استعمال کرنے کوئی حرج نہیں ہے،

۱ ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۳۱ ۲ درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۴۰ ۳ فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیة الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۳۲، حاشیه الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس دارالمعرفة بیروت ۴ / ۱۸۰

Fatawa Rizvia, Volume 22

(13) Binding loose teeth with silver wire. (14) It is permissible to replace a fallen tooth with a silver one; and according to Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him), gold wire and teeth are also permissible.

[Table Content] Arabic: In *al-Durr al-Mukhtar*: A loose tooth should not be tightened with gold, but with silver. Imam Muhammad permitted both. In *Radd al-Muhtar*, quoting *al-Tatarkhaniyya*: If an ear is cut off or a tooth falls out, according to the Imam (Abu Hanifa), it should be replaced only with silver. According to Muhammad, gold is also permissible. Summary. Urdu: It is stated in *Durr-e-Mukhtar* that loose teeth should be secured with silver wires, not gold. However, Imam Muhammad (Allah's mercy be upon him) has declared both permissible. In *Fatawa Shami*, it is cited from *Tatarkhaniyya* that if an ear is cut or a tooth falls out, Imam Azam (Allah's mercy be upon him) says only silver ones should be made and used, while according to Imam Muhammad (Allah's mercy be upon him), using gold is also permissible. (T)

(15) The *Sahibayn* (Imam Abu Yusuf and Imam Muhammad) (may Allah Almighty have mercy on them both) consider the use of gold and silver helmets, armor, and gloves permissible during Jihad, but it is impermissible according to Imam (Abu Hanifa) (may Allah be pleased with him).

[Table Content] Arabic: In *al-Durr al-Mukhtar*: Qahistani and others exempted the use of helmets, armor, and armguards from [the prohibition] during war due to necessity. In *Khizanat al-Muftin*: There is no harm in using armor and helmets made of gold and silver in war. In *Radd al-Muhtar*: It is stated in *al-Dhakhirah* that they said: "This is the opinion of both of them" (i.e., Abu Yusuf and Muhammad), etc. Urdu: It is stated in *Durr-e-Mukhtar* that Qahistani and others have declared the use of gold and silver helmets, armor, and gloves permissible in view of wartime necessity. In *Khizanat-ul-Muftin*, it is mentioned that there is no harm in using gold and silver armor and helmets in war. In *Radd-ul-Muhtar*, it is stated that in *al-Dhakhirah* it was mentioned that people have said this is the opinion of Imam Sahib's two (illustrious) students, Qazi Imam Abu Yusuf and Imam Muhammad, etc. (T)

Footnotes: 1 *Durr al-Mukhtar*, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Fasl fil-Libs, Mujtabai Press, Delhi, 2/340 2 *Radd al-Muhtar*, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Fasl fil-Libs, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/231 3 *Durr al-Mukhtar*, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Fasl fil-Libs, Mujtabai Press, Delhi, 2/236 4 *Fatawa Hindiyyah* with reference to *Khizanat al-Muftin*,

Kitab al-Karahiyah, Chapter 10, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/335 5 *Radd al-Muhtar*, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/218

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

(13) हिलते हुए दांतों में चांदी का तार बांधना। (14) गिरे हुए दांत की जगह चांदी का दांत लगाना जायज़ है, और इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाहि अलैहि) के नज़दीक सोने के तार और दांत भी जायज़ हैं।

[तालिका सामग्री] अरबी: 'दुर्रे मुख्तार' में है: हिलते हुए दांत को सोने से नहीं बल्कि चांदी से बांधा जाए और इमाम मुहम्मद ने दोनों को जायज़ बताया है। 'रद्दुल मुहतार' में 'ततारखानिया' के हवाले से है: अगर कान कट जाए या दांत गिर जाए तो इमाम (अबू हनीफा) के नज़दीक वह सिर्फ चांदी का बनाया जाए और इमाम मुहम्मद के नज़दीक सोने का भी जायज़ है। (संक्षेप) उर्दू: 'दुर्रे मुख्तार' में है कि हिलते हुए दांत चांदी से मज़बूत किए जाएं न कि सोने के तारों से, लेकिन इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने दोनों को जायज़ करार दिया है। फ़तावा शामी में 'ततारखानिया' से नक़ल किया गया है कि अगर कान कट जाए या दांत गिर जाए तो इमाम आज़म (रहमतुल्लाहि अलैहि) फरमाते हैं कि सिर्फ चांदी के बनाकर लगाए जाएं जबकि इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाहि अलैहि) के नज़दीक सोने के लगाने भी जायज़ हैं। (त)

(15) साहिबैन (इमाम अबू यूसुफ और इमाम मुहम्मद) जिहाद की हालत में सोने-चांदी के हेलमेट (खुद), जिरह, और दस्ताने भी जायज़ समझते हैं, लेकिन इमाम (अबू हनीफा) के नज़दीक यह नाजायज़ है।

[तालिका सामग्री] अरबी: 'दुर्रे मुख्तार' में है: कुहिस्तानी और अन्य विद्वानों ने युद्ध में ज़रूरत के कारण हेलमेट, कवच और बाजूबंद के इस्तेमाल को [निषेध से] अलग रखा है। 'खज़ानतुल मुफ्तीन' में है: युद्ध में सोने और चांदी के कवच और हेलमेट के इस्तेमाल में कोई हर्ज नहीं है। 'रद्दुल मुहतार' में है: 'ज़ख़ीरा' में फरमाया गया कि यह उन दोनों (साहिबैन) का कौल है। उर्दू: 'दुर्रे मुख्तार' में है कि कुहिस्तानी वगैरह ने जंगी ज़रूरत के पेशे नज़र सोने-चांदी के हेलमेट, जिरह और दस्तानों का इस्तेमाल जायज़ करार दिया है। 'खज़ानतुल मुफ्तीन' में है कि जंग में सोने-चांदी की जिरह और हेलमेट के इस्तेमाल करने में कोई मज़ायक़ा (हर्ज) नहीं है और 'रद्दुल मुहतार' में है कि 'ज़ख़ीरा' में फरमाया गया है कि लोगों ने कहा है कि यह कौल इमाम साहब के दो (मशहूर) शागिर्दों काज़ी इमाम अबू यूसुफ और इमाम मुहम्मद का है। (त)

पाद-टिप्पणी: 1 दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़र वल इबाहह, मुतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/340 2 रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़र वल इबाहह, दार इहयाउत तुरासुल अरबी बेरुत, 5/231 3 दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़र वल इबाहह, मुतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/236 4 फ़तावा हिन्दिया, खज़ानतुल मुफ्तीन के हवाले से, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/335 5 रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़र वल इबाहह, दार इहयाउत तुरासुल अरबी बेरुत, 5/218

(۱۳) ہلتے دانتوں میں چاندی کا تار باندھنا۔ (۱۴) افتادہ دانت کی جگہ چاندی کا دانت لگانا جائز ، اور امام محمد رحمہ اللہ تعالٰی کے نزدیک سونے کے تار اور دانت بھی روا۔

[جدول کا متن] عربی: في الدرالمختار لا یشد سنه المتحرك بذهب بل بفضة و جوز هما محمد[1] اھ و في رد المحتار عن التتارخانیة جدع اذنه او سقط سنه فعند الامام یتخذ ذلك من الفضة فقط و عند محمد من الذهب ایضاً[2] اھ ملخصاً۔ اردو: در مختار میں ہے کہ ہلتے ہوئے دانت چاندی سے نہ کہ سونے کی تاروں سے مضبوط نہ کئے جائیں لیکن امام محمد رحمہ اللہ تعالٰی علیہ نے دونوں سے جائز قرار دیا ہے فتاوٰی شامی میں تتارخانیہ سے نقل کیا گیا ہے کہ کان کٹ جائے یا دانت گر جائے تو امام اعظم رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ فرماتے ہیں کہ صرف چاندی کے بنا کر لگائے جائیں جبکہ امام محمد رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ کے نزدیک سونے کے لگانے بھی جائز ہیں اھ ملخصاً۔ (ت)

(۱۵) صاحبین رحمۃ اللہ تعالٰی علیہما حالت جہاد میں سونے چاندی کے خود، زرہ، دستانے بھی جائز رکھتے ہیں مگر امام رضی اللہ تعالٰی عنہ کے نزدیک ناجائز۔

[جدول کا متن] عربی: في الدر المختار استثنی القهستانی وغیره استعمال البیضة والجوشن والساعدان منها في الحرب للضرورة[3] اھ وفی خزانة المفتین لاباس بالجوشن و البیضة من الذهب و الفضة فی الحرب[4] اھ وفی رد المحتار قال فی الذخیرة قالوا هذا قولهما[5] الخ۔ اردو: در مختار میں ہے قہستانی وغیرہ نے جنگی ضرورت کے پیش نظر سونے چاندی کا خود، زرہ، اور دستانوں کا استعمال جائز قرار دیا ہے خزانیتہ المفتین میں ہے جنگ میں سونے چاندی کی زرہ اور خود کے استعمال کرنے

میں کوئی مضائقہ نہیں اور ردالمختار میں ہے کہ ذخیرہ میں فرمایا گیا کہ لوگوں نے کہا ہے کہ یہ قول امام صاحب کے دو (مایہ ناز) شاگردوں قاضی امام ابو یوسف اور امام محمد کا ہے الخ (ت)

حواشی: 1 درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۳۴۰/۲ 2 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۲۳۱/۵ 3 درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۲۳۶/۲ 4 فتاوٰی ہندیہ بحوالہ خزانة المفتین کتاب الکراھیة الباب العاشر نورانی کتب خانہ پشاور ۳۳۵/۵ 5 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة داراحیاء التراث العربی بیروت ۲۱۸/۵

With this detail, by the grace of Allah Almighty, the falsehood of this absolute prohibition has also become clear and the answer to all and every problem is evident. And Allah Almighty knows best.

Question 18: From Marehra Mutahhara, requested by Abul Qasim Hazrat Sayyid Ismail Sahib, may his blessings continue. 27 Muharram 1306 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible or not to keep gold and silver watches, or to light a wick in a silver or gold lamp for the purpose of certain spiritual practices? In this case, obtaining light (the conventional purpose of a lamp) is not intended, but rather the strength of the practice, speed of effect, and alerting the spiritual entities (Muwakkalat) are intended. Explain and be rewarded.

The Answer: Both are prohibited. Allama Sayyid Ahmad Tahtawi states in the Hashiyah of Durr al-Mukhtar:

[Arabic Column]: Allama Al-Wafi said: What is forbidden is the use of gold and silver because the basis in this chapter is the saying of the Prophet (peace and blessings be upon him): "These two are forbidden for the males of my Ummah and lawful for their females." Since he explained that what is meant by "lawful for their females" is what is jewelry for them, everything else remains under its prohibition, whether used directly or indirectly. End. Allama Nuh confirmed this and supported it with the absolute nature of the Hadiths mentioned in this chapter. End Abu al-Saud. From this, you learn the prohibition of using coffee cup containers and watches made of gold and silver. End, summarized.

[Urdu Column]: Allama Wafi said that the use of gold and silver is prohibited because the original basis in this chapter is this instruction of the Holy Prophet (peace be upon him): meaning gold and silver both are prohibited for the men of my Ummah, however, they are lawful for their women. And when it was explained that from the instruction of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) "hallun li-inathihim" (lawful for their females - T) the intended meaning is that gold and silver which is as jewelry for women, then apart from that, the remaining gold and silver, whether used directly or indirectly, will remain on its prohibition. Allama Nuh kept this as it is and supported it with the absolute Hadiths that have been narrated in this chapter. The text of Abu al-Saud is complete. Therefore, from this, the prohibition of coffee cups and gold and silver watches became known. The summary is complete. (T)

1 Hashiyah al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Dar al-Ma'rifah Beirut, 4/172. Page 145 of 692

फतावा रजविया जिल्द 22

इस विवरण से अल्लाह तआला के अनुग्रह से इस पूर्ण निषेध की असत्यता भी स्पष्ट हो गई और तमाम मसलों का उत्तर भी स्पष्ट हो गया। और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है।

मसला 18: मारहरा मुतहरा से, मुस्तौ़ला अबुल क़ासिम हज़रत सय्यद इस्माइल साहिब दामत बरकातुहुम। 27 मुहर्रम 1306 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि चाँदी सोने की घड़ियाँ रखना या सोने या चाँदी के चिराग़ में कुछ विशेष कार्यों (अमल) के उद्देश्य से बत्ती रोशन करना, जिससे रोशनी लेना कि जो चिराग़ का सामान्य उद्देश्य होता है वह मुराद नहीं होता बल्कि अमल की शक्ति, प्रभाव की शीघ्रता और मुवक्कलत (आध्यात्मिक शक्तियों) को सचेत करना उद्देश्य होता है। क्या यह जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएं, सवाब पाएं।

उत्तर: दोनों प्रतिबंधित (ममनू) हैं। अल्लामा सय्यद अहमद तहतावी हाशियह दुर्रे मुख्तार में फ़रमाते हैं:

[अरबी कॉलम]: अल्लामा वाफ़ी ने फ़रमाया: सोना और चाँदी का उपयोग करना मना है क्योंकि इस अध्याय में मूल आधार हुज़ूर अलैहिस्सलाम का यह कथन है: "ये दोनों मेरी उम्मत के मर्दों पर हराम हैं और उनकी औरतों के लिए हलाल हैं।" चूँकि यह स्पष्ट कर दिया गया है कि "उनकी औरतों के लिए हलाल है" से मुराद वह है जो उनके लिए गहना हो, तो इसके अलावा बाकी सब अपनी हराम होने की स्थिति पर रहेगा, चाहे वह सीधे इस्तेमाल किया जाए या किसी माध्यम से। अल्लामा नूह ने इसकी पुष्टि की और इस अध्याय में वर्णित हदीसों की पूर्णता से इसका समर्थन किया। अबू अल-सऊद की बात समाप्त हुई। इससे आप सोने और चाँदी के कॉफ़ी के प्यालों और घड़ियों के उपयोग की मनाही को जान लेंगे। सारांश।

[उर्दू कॉलम]: अल्लामा वाफ़ी ने फ़रमाया कि सोने चाँदी का इस्तेमाल वर्जित है क्योंकि असल इस बाब में हुज़ूर अलैहिस्सलाम का यह इरशाद है: यानी सोना, चाँदी दोनों मेरी उम्मत के मर्दों पर हराम हैं अलबत्ता उनकी औरतों के लिए हलाल हैं और जब यह बयान किया गया कि हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के इरशाद "हल्लुन ले इनासिहिम" (उनकी औरतों के लिए हलाल हैं - त) से मुराद वह सोना, चाँदी है जो औरतों के लिए बतौर ज़ेवर हो, तो फिर इसके अलावा बाकी सोना चाँदी ख्वाह बिल-ज़ात (स्वयं) इस्तेमाल किया जाए या बिल-वास्ता (किसी माध्यम से), अपनी हुरमत (मनाही) पर रहेगा। अल्लामा नूह ने इसी को बरकरार रखा और मुतलक़ हदीसों से इसकी

ताईद (पुष्टि) की जो इस बाब में वारिद हुई हैं। अबू सऊद की इबारत पूरी हुई। लिहाज़ा इससे कहवा की प्यालियों और सोने चाँदी की घड़ियों की हुरमत मालूम हुई। तलखीस (सारांश) पूरी हो गई। (त)

1 हाशियह अत-तहतावी अलद दुर्रल मुख्तार किताब अल-हज़र वल इबाहह दारुल मारिफ़ह बैरूत 4/172। पेज 145/692

اس تفصیل سے بحمدہ اللہ تعالیٰ نے اس تحریم مطلق کا بطلان بھی واضح ہوا اور تمام اور مسئلہ کا جواب بھی لائح واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۱۸: از مارھرہ مطہرہ مسئولہ ابوالقاسم حضرت سید اسمعیل صاحب دامت برکاتہم ۲۷ محرم ۱۳۰۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ چاندی سونے کی گھڑیاں رکھنا یا سیم و زر کے چراغ میں بغرض بعض اعمال کے فتیلہ روشن کرنا جس سے روشنی لینا کہ مقصود متعارف چراغ ہے مراد نہیں ہوتا بلکہ قوت عمل و سرعت اثر و تنبیہ موکلات مقصود ہوتی ہے۔ جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ) الجواب: دونوں ممنوع ہیں، علامہ سید احمد طحطاوی حاشیہ در مختار میں فرماتے ہیں :

[Arabic Column]: قال العلامة الوافی المنهی عنه استعمال الذهب والفضة اذ الاصل في هذا الباب قوله علیه الصلوة والسلام هذان حرامان علی ذکور امتی حل لاناثهم و لما بین ان المراد من قوله حل لاناثهم ما یکون حلیاً لهن بقی ما عداه علی حرمته سواء استعمل بالذات او بالواسطة اهـ واقره العلامة نوح و ایده بأطلاق الاحادیث الواردة فی هذا الباب اهـ ابو السعود ومنه تعلم حرمة استعمال ظروف فناجین القهوة و الساعات من الذهب والفضة اهـ ملخصاً۔

[Urdu Column]: علامہ وافی نے فرمایا کہ سونے چاندی کا استعمال ممنوع ہے اس لئے کہ اصل اس باب میں حضور علیہ السلام کا یہ ارشاد ہے : یعنی سونا، چاندی دونوں میری امت کے مردوں پر حرام ہیں البتہ ان کی عورتوں کے لئے حلال ہیں اور جب یہ بیان کیا گیا کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے ارشاد "حل لاناثهم" (ان کی عورتوں کے لئے حلال ہیں۔ت) سے مراد وہ سونا، چاندی ہے جو عورتوں کے لئے بطور زیور ہو، تو پھر اس کے علاوہ باقی سونا چاندی خواہ بالذات استعمال کیا جائے یا بالواسطہ، اپنی حرمت پر رہے گا اھـ علامہ نوح نے اسی کو

برقرار رکھا اور مطلق حدیثوں سے اس کی تائید کی جو اس باب میں وارد ہوئی ہیں۔ ابو سعود کی عبارت پوری ہوئی۔ لہٰذا اس سے قہوہ کی پیالیوں اور سونے چاندی کی گھڑیوں کی حرمت معلوم ہوئی۔ تلخیص پوری ہوگئی۔(ت)

1 حاشیہ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الحظر والاباحۃ دار المعرفۃ بیروت ۴ / ۱۷۲ Page of 692 145

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Allama Shami, in Radd al-Muhtar, mentions the clarifications of Allama Tahtawi and states: *Wa huwa zahir* (And this is apparent. - Translator). It is also mentioned therein:

Arabic Text	Urdu Translation/Explanation
Al-ladhi kullatun fiddah yahrumu isti'malahu bi ayyi wajhin kana kama qad mana'ahu wa law bila massin bil jasadi wa lidha hurrima iqadul 'oodi fi mijmaratil fiddah kama sarraha bihi fil khulasati wa mithluhu bil awla dhuruufu finjanil qahwati was saa'ati wa qudratit tinbakil lati yooda'u fihal ma-u wa in kana la yamassuha biyadihi wala bifamihi lianna isti'malan fima suni'at lahu... etc.	Everything that is purely silver, its use is forbidden in any way, as we have already stated, even if there is no physical contact. This is why burning 'oud' (agarwood) in a silver brazier is forbidden, as explicitly stated in *Al-Khulasa*. And by way of priority, this is like coffee cups, watches, and the base of a hookah in which water is poured, even if one does not touch it with the hand or mouth, because they are being used for the purpose for which they were made. etc. (Translator)

And this excuse that a lamp is for illumination, i.e., for taking light, and here it is not being used with that intention, so it should be permissible.

Arabic Text	Urdu Translation/Explanation
Lima fid Durril Mukhtari anna hadha ustu'milat ibtida'an fima suni'at lahu bihasabi muta'arafin nasi wa illa fala karahata.	Based on the evidence in *Al-Durr al-Mukhtar* that this ruling is applicable when something is used for its original intended purpose according to human custom, otherwise there is no dislike (karaha). (Translator)

This is unacceptable because, firstly: upon investigation, absolute use is prohibited even if it is contrary to custom, due to the generality of the Hadiths and evidences as mentioned before (because the Hadiths and evidences in this chapter are absolute without any restriction. - Translator). A bowl is made for drinking water and a plate for eating food; then no one will say that eating food in a silver or gold bowl or drinking water in its plate is permissible. Allama Ibn Abidin states:

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/219.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/218-219.

3. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/236.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

अल्लामा शामी रद-अल-मुह्तार में अल्लामा तहतावी के स्पष्टीकरणों का उल्लेख करते हुए फ़रमाते हैं: व हुवा ज़ाहिर (और यह ज़ाहिर है। - अनुवादक)। उसी में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
अल्-लज़ी कुल्लतुन फ़िद्दह यहरुमु इस्ति'मालुहु बि अय्यि वज्हिन काना कमा क़द मनअहु व लव बिला मस्सिन बिल जसदि व लिहा हुर्रिमा इक़ादुल 'ऊदि फ़ी मिज़्मरतिल फ़िद्दह कमा सर्रह बिही फ़िल खुलासति व मिस्लुहु बिल अवला धुरूफ़ु फ़िन्जानिल कह्वति वस सा'अति व कुद्रतित तिन्बाकिल लती यूदा'उ फ़ीहल मा-उ व इन काना ला यमस्सुहा बियदिही वला बिफ़मिही लिअन्ना इस्ति'मालन फ़ीमा सुनि'अत लहू... आदि	जो चीज़ पूरी तरह चाँदी की है, उसका किसी भी तरह से इस्तेमाल करना हराम है। जैसा कि हमने पहले बयान किया, भले ही शरीर से स्पर्श न हो। यही कारण है कि चाँदी की अँगीठी में 'ऊद' (अगरबत्ती) जलाना हराम है, जैसा कि अल-खुलासा में स्पष्ट किया गया है। और यह प्राथमिकता के तौर पर उन चीज़ों की तरह है जैसे कहवे की प्यालियाँ, घड़ी और हुक्के का निचला हिस्सा जिसमें पानी डाला जाता है, भले ही उसे हाथ या मुँह से स्पर्श न किया जाए, क्योंकि जिस उद्देश्य के लिए ये चीज़ें बनाई गई हैं, उनमें उनका उपयोग हो रहा है। आदि (अनुवादक)

और यह बहाना कि चिराग़ रौशनी लेने के लिए होता है और यहाँ इस नियत से इस्तेमाल नहीं हो रहा, इसलिए जायज़ होना चाहिए।

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
लिमा फ़िद दुर्रिल मुख्तारी अन्ना हादा उस्तु'मिलत इब्तिदा'अन फ़ीमा सुनि'अत लहू बिहसबि मुतआरफ़िन नासि व इल्ला फ़ला कराहत।	इस दलील से कि दुर्रे मुख्तार में है कि यह हुक्म तब है जब शुरू में जिस उद्देश्य के लिए चीज़ बनाई गई, लोगों के परिचय के अनुसार उसमें इस्तेमाल की जाए, अन्यथा कराहत (नापसंदगी) नहीं होगी। (अनुवादक)

यह अस्वीकार्य है क्योंकि, पहली बात: शोध के अनुसार, पूर्ण उपयोग प्रतिबंधित है, भले ही वह प्रथा के विरुद्ध हो, क्योंकि हदीसों और प्रमाणों की व्यापकता वैसी ही है जैसा पहले उल्लेख किया गया है (क्योंकि इस विषय में हदीसें और प्रमाण बिना किसी शर्त के व्यापक हैं। - अनुवादक)। कटोरा पानी पीने के लिए बनता है और रकाबी (थाली) खाना खाने के लिए, फिर कोई यह नहीं कहेगा कि चाँदी या

सोने के कटोरे में खाना खाना या उसकी रकाबी में पानी पीना जायज़ है। अल्लामा इब्न आबिदीन फ़रमाते हैं:

---

1. रद-अल-मुह्तार, किताब-अल-हज्र वल इबाहह, दार इहया-अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/219.
2. रद-अल-मुह्तार, किताब-अल-हज्र वल इबाहह, दार इहया-अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/218-219.
3. दुर्रे मुख्तार, किताब-अल-हज्र वल इबाहह, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/236.

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

علامہ شامی ردالمحتار میں ان تصریحات علامہ طحطاوی کو ذکر کرکے فرماتے ہیں: وھو ظاہر (اور یہ ظاہر ہے۔ ت) اسی میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
الذی کلة فضة یحرم استعماله بای وجه کان کما قد منعناه ولو بلامس بالجسد ولذا حرم ایقاد العود فی مجمرة الفضة کما صرح به فی الخلاصة ومثله بالاولی ظروف فنجان القهوة والساعة وقدرة التنباک التی یوضع فیها الماء وان کان لا یمسها بیده ولا بفمه لان استعمال فیما صنعت له ۲ الخ۔	جو چیز مکمل چاندی ہے جس طریقے سے بھی اس کا استعمال کیا جائے حرام ہے۔ جیسا کہ ہم نے پہلے بیان کیا اگر چہ جسم سے مس نہ ہو، یہی وجہ ہے کہ چاندی کی انگیٹھی میں "عود" جلانا حرام ہے جیسا کہ خلاصہ میں اس کی تصریح کی گئی اور یہ بطریق اولیٰ اس کی طرح ہے کہ قہوے کی پیالیاں گھڑی اور حقہ کے زیریں حصہ کا استعمال جس میں پانی ڈالا جاتا ہے اگر چہ اسے ہاتھ یا منہ سے مس نہ کرے اس لئے کہ جس مقصد کے لئے یہ چیزیں بنائی گئیں ان میں ان کا استعمال ہو رہا ہے۔ الخ (ت)

اور یہ عذر کہ چراغ استصباح یعنی روشنی لینے کے لئے ہوتا ہے اور یہاں اس نیت سے مستعمل نہیں تو جواز چاہیے۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
	اس دلیل سے کہ در مختار میں ہے کہ یہ حکم رتب ہے جب ابتداء جس مقصد کے لئے چیز بنائی گئی لوگوں کے تعارف

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لما فی الدرالمختار ان ھذا استعملت ابتداء فیما صنعت لہ بحسب متعارف الناس والا فلا کراھۃ ۳۔	کے مطابق اس میں استعمال کی جائے ورنہ کراہت نہ ہوگی۔ (ت)

نامقبول ہے کہ اولاً: عند التحقیق مطلق استعمال ممنوع ہے اگر چہ خلاف متعارف ہے لاطلاق الاحادیث والادلۃ کما مر (اس لئے کہ اس باب میں احادیث اور دلائل بغیر کسی قید کے مطلق ہیں۔ جیسا کہ پہلے گزر چکا۔ت) کٹورا پانی پینے کے لئے بنتا ہے اور رکابی کھانا کھانے کو، پھر کوئی نہ کہے گا کہ چاندی سونے کے کٹورے میں کھانا کھانا یا اس کی رکابی میں پانی پینا جائز ہے۔

علامہ ابن عابدین فرماتے ہیں:

---

۱ ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۱۹ ۲ ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۱۸-۲۱۹ ۳ درمختار کتاب الحظر والاباحۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۶

Fatawa Razawiya - Volume 22

| Arabic: What is mentioned in 'Al-Durr' regarding linking prohibition to usage in what it was customarily made for is subject to consideration; for it implies that if one drinks or bathes with a vessel meant for oil or food, it would not be forbidden, whereas that is undoubtedly a usage included under the general statements of the texts and the evidences revealed in that regard, etc. | Urdu: What has been stated in 'Durr' that the basis of prohibition depends on using it according to its customary design—there is an objection to this. This is because its requirement is that if someone drinks water or bathes in a vessel meant for oil or food, there would be no prohibition, whereas this is undoubtedly a usage that falls under the general scope of the texts and proofs that have been revealed in this regard, etc. (T) |

Secondly: Lighting is the purpose of a house lamp. This lamp is not made for this purpose at all, and the purpose for which it is made, its usage is definitely established therein, so 'usage in what it was made for' exists, and there is no escape from the ruling of prohibition. Yes, if it is plated with gold or silver, there is no harm. Allama Aini says:

| Arabic: As for plating which cannot be extracted, there is no harm in it by consensus, for it is consumed (negligible), so there is no regard for the remaining of its color. End. And Allah the Almighty knows best what is right, and to Him is the return and the final destination. | Urdu: As for that plating (gilding) from which escape is not possible, then by consensus there is no harm in its existence because it is essentially destroyed, therefore the remaining of its color is not considered. The text is complete. And Allah the Almighty knows the right thing best, and towards Him is the place of return and the abode. (T) |

Problem 19: What do the scholars of religion and the jurists of the firm Sharia say on the matter of men wearing a silver ring on the hand or foot? Explain so that you may be rewarded. (T)

The Answer: It is forbidden (Haraam), for the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said regarding gold and silver: "These two are forbidden for the males of my Ummah." (The Prophet, peace and blessings be upon him, said regarding gold and silver: These two are forbidden for the men of my Ummah).

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/217.
2. Al-Binayah fi Sharh al-Hidayah, Kitab al-Karahiyyah, Al-Maktabah al-Imdadiyah, Makkah al-Mukarramah, 4/198. Page 147 of 692

फ़तावा रज़विया - जिल्द 22

| अरबी: 'अल-दुर्र' में जो उल्लेख किया गया है कि निषेध (हुरमत) को उस चीज़ के प्रथागत उपयोग से जोड़ना जिसके लिए उसे बनाया गया है, वह विचारणीय है; क्योंकि इसका तात्पर्य यह है कि यदि कोई तेल या भोजन के लिए बने बर्तन से पीता है या स्नान करता है, तो वह हराम नहीं होगा, जबकि यह निस्संदेह इस संबंध में आए ग्रंथों और प्रमाणों के सामान्य दायरे में आने वाला उपयोग है, इत्यादि। | उर्दू: 'दुर्र' में जो कुछ बयान फ़रमाया गया कि हुरमत का आधार प्रथा के अनुसार इसकी बनावट के मुताबिक इस्तेमाल करने पर है, इस पर एक आपत्ति (इश्काल) है। क्योंकि इसका तक़ाज़ा यह है कि अगर कोई पानी पिए या ग़ुस्ल करे तेल और खाने के बर्तन में, तो हुरमत न हो, हालांकि यह बिना किसी संदेह के उन मतून (मूल पाठों) और दलीलों के सामान्य दायरे में शामिल है जो इस सिलसिले में वारिद हुए हैं, इत्यादि। (त) |

दूसरा: घर के चिराग से रोशनी करना मक़सद होता है। यह चिराग इस मक़सद के लिए बनता ही नहीं, और जिस मक़सद के लिए बनता है उसमें इसका इस्तेमाल निश्चित रूप से 'जिसके लिए बनाया गया है उसमें इस्तेमाल' के तहत आता है, और हुरमत के हुक्म से बचने का कोई रास्ता नहीं है। हाँ, अगर सोने या चाँदी की कलई (परत) कर लें तो कोई हर्ज नहीं। अल्लामा ऐनी फ़रमाते हैं:

| अरबी: जहाँ तक उस मुलम्मा साज़ी (परत) का सवाल है जिसे अलग नहीं किया जा सकता, तो सर्वसम्मति (इजमा) से इसमें कोई हर्ज नहीं है, क्योंकि वह उपभोग (नगण्य) हो चुका है, इसलिए उसके रंग के बने रहने का कोई महत्व नहीं है। समाप्त। और अल्लाह तआला सच्चाई को बेहतर जानता है और उसी की ओर लौटना और ठिकाना है। | उर्दू: रही वह मुलम्मा साज़ी जिसका छुटकारा संभव न हो, तो इजमा के साथ उसके होने में कोई हर्ज नहीं है, क्योंकि वह असल में नष्ट हो चुका है, इसलिए उसके रंग का बाक़ी रहना मान्य नहीं है। इबारत पूरी हुई। और अल्लाह तआला सही बात को खूब जानता है और उसी की तरफ लौटने की जगह और ठिकाना है। (त) |

मसला 19: धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि पुरुषों का चाँदी का छल्ला हाथ या पैरों में पहनना कैसा है? बयान फ़रमाएं ताकि पुण्य (अज्र) पाएं। (त)

जवाब: यह हराम है, क्योंकि रसूले करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सोने और चाँदी के बारे में फ़रमाया: "ये दोनों मेरी उम्मत के मर्दों पर हराम हैं।" (सोने और चाँदी के मुताल्लिक़ हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम ने इरशाद फ़रमाया: ये दोनों मेरी उम्मत के मर्दों पर हराम हैं)।

1. रद-उल-मुहतार, किताब अल-हज़्र व अल-इबाहत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/217
2. अल-बिनाया फ़ी शरह अल-हिदाया, किताब अल-कराहिया, अल-मकतबा अल-इमदादिया, मक्का अल-मुकर्रमा, 4/198 पृष्ठ 147 का 692

| ماذکرہ فی الدرر من اناطۃ الحرمۃ بالاستعمال فیما صنعت لہ عرفا فیہ نظر فانہ یقتضی انہ لو شرب او اغتسل بانیۃ الدھن او الطعام انہ لایحرم مع ان ذلک استعمال بلاشبہۃ داخل تحت اطلاق المتون و الادلۃ الواردۃ فی ذلک الخ۔ | جو کچھ درر میں بیان فرمایا کہ حرمت کا مدار عرفا اس کی بناوٹ کے مطابق استعمال کرنے پر ہے۔ اس پر ایک اشکال ہے اس لئے کہ اس کا تقاضا یہ ہے کہ اگر کوئی پانی پئے، یا غسل کرے تیل اور کھانے کے برتن میں تو حرمت نہ ہو حالانکہ یہ بلا شبہ استعمال ان متون اور دلائل کے اطلاق کے نیچے داخل ہے جو اس سلسلہ میں وارد ہوئے ہیں الخ (ت) |

ثانیا: استصباح چراغ خانہ سے مقصود ہوتا ہے یہ چراغ اس غرض کے لئے بنتا ہی نہیں، اور جس غرض کے لئے بنتا ہے اس میں استعمال قطعاً متحقق تو استعمال فیما صنع لہ موجود ہے اور حکم تحریم سے مفر مفقود ہاں اگر سونے یا چاندی کی قلعی کرلیں تو کچھ حرج نہیں۔ علامہ عینی فرماتے ہیں:

| اما التمویہ الذی لایخلص فلا باس بہ بالاجماع لانہ مستھلک فلا عبرۃ ببقائہ لونا انتھی واللہ تعالٰی اعلم بالصواب والیہ المرجع والمآب۔ | رہی وہ ملمع سازی کہ جس کا چھٹکارا نہ ہو تو بالاجماع اس کے ہونے میں کچھ حرج نہیں اس لئے کہ وہ اصالتاً ہلاک شدہ ہے لہٰذا اس کی رنگت کا باقی رہنا معتبر نہیں۔ عبارت پوری ہوئی۔ اور اللہ تعالٰی ٹھیک بات کو خوب جانتا ہے اور اسی کی طرف جائے رجوع اور ٹھکانہ ہے۔ (ت) |

مسئلہ ۱۹: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ مردوں کو چاندی کا چھلا ہاتھ یا پاؤں میں پہننا کیسا ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تا کہ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: حرام ہے، فقد قال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فی الذھب والفضۃ: انھما محرمان علی ذکور امتی (سونے چاندی کے متعلق حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے ارشاد فرمایا: یہ دونوں میری امت کے مردوں پر حرام ہیں)

---

1 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۱۷ 2 البنایۃ فی شرح الہدایۃ کتاب الکراہیۃ المکتبۃ الامدادیۃ مکۃ المکرمہ ۴ / ۱۹۸ Page 147 of 692

Fatawa Razawiya, Volume 22

[Arabic Box Text]: ...the males of his Ummah. I say: Analogy with a silver ring is not permissible, because it is not exclusive to women, unlike the case at hand, where it is forbidden. Do you not see what is mentioned in 'Radd al-Muhtar' from the commentary of 'al-Nuqayah' that wearing a silver ring is only permissible if it is in the manner of men's rings? If it has two or more stones, it is prohibited. This is because a ring is for adornment and sealing. As for this [other thing], it is only for adornment. It is stated in 'al-Durr al-Mukhtar' that a man does not adorn himself with silver except for a ring when he does not intend adornment by it. This is summarized. In 'al-Kifayah', it is said: His saying "except for a ring" means if he does not intend adornment by it. End. And Allah the Almighty knows best.

[Urdu Box Text]: ...is prohibited for them. I say, comparing this to a silver ring is not valid (thinking that if one is allowed, the other should be too). This is because a silver ring is not exclusive to women, unlike what we are discussing (i.e., a silver band/ chhalla), from which men are prohibited. Have you not seen what is mentioned in Fatawa Shami, citing Sharh al-Nuqayah, that wearing a silver ring is permissible if it follows the masculine form, but if it has two stones, it is forbidden? This is because a ring is meant for adornment and as a seal, but in a plain band, there is no purpose other than adornment. Meanwhile, Durr al-Mukhtar states that a man should not wear any silver jewelry except a ring, and even then, the intent should not be adornment. The summary is complete. In al-Kifayah, the author's statement "except for the ring" indicates that this justification applies when there is no intention of adornment by wearing the ring. The passage is complete, and Allah Almighty is the Greatest Knower. (T)

Question 20: What do the scholars of religion say on the issue of whether it is permissible for a man to wear a silver ring, and what is the ruling if it is not needed for a seal? Please explain so you may be rewarded. (T)

Answer: For a seal, a silver ring weighing less than one Mithqal, which is four and a half Mashas, for which there is a need for a seal...

---

1. Hashiyah al-Tahtawi on al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/177
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Section on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/231

3. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Section on Clothing, Matba' Mujtabai Delhi, 2/240
4. Al-Kifayah with Fath al-Qadir, Kitab al-Karahiyah, Maktaba Nuriya Razawiya Sukkur, 8/457

फतावा रज़विया, जिल्द 22

[अरबी बॉक्स पाठ]: ...उनकी उम्मत के पुरुषों के लिए। मैं कहता हूँ: चाँदी की अंगूठी पर कयास (तुलना) करना जायज़ नहीं है क्योंकि यह महिलाओं के साथ विशिष्ट नहीं है, इसके विपरीत जो मामला यहाँ है उसमें इसकी मनाही है। क्या आप नहीं देखते जो 'रद्द अल-मुह्तार' में 'शरह अल-नुकाया' के हवाले से लिखा है कि चाँदी की अंगूठी पहनना तभी जायज़ है जब वह पुरुषों की अंगूठी की तरह हो? यदि उसमें दो या अधिक नगीने हों तो वह हराम है। ऐसा इसलिए क्योंकि अंगूठी सजावट और मुहर (स्टैम्प) के लिए होती है। जहाँ तक इसका सवाल है, यह केवल सजावट के लिए है। 'अल-दुर्र अल-मुख्तार' में कहा गया है कि पुरुष चाँदी से श्रृंगार नहीं करता सिवाय अंगूठी के जब उसका उद्देश्य सजावट न हो। यह संक्षेप में है। 'अल-किफ़ाया' में कहा गया है: उनका कहना "सिवाय अंगूठी के" का अर्थ है जब इससे सजावट का इरादा न हो। अंत। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

[उर्दू बॉक्स पाठ]: ...उन पर हराम है। मैं कहता हूँ इसे चाँदी की अंगूठी पर कयास करना जायज़ नहीं (कि यदि वह जायज़ है तो यह भी जायज़ होनी चाहिए) क्योंकि चाँदी की अंगूठी महिलाओं के साथ विशिष्ट नहीं है, इसके विपरीत जिस पर हम बहस कर रहे हैं (यानी चाँदी का छल्ला) कि उससे पुरुषों को मना किया जाएगा। क्या तुम उसकी तरफ़ नहीं देखते जो फतावा शामी में शरह अल-नुकाया के हवाले से आया है कि चाँदी की अंगूठी पहनना यदि मर्दाना हीयत (स्वरूप) के मुताबिक हो तो जायज़ है, लेकिन अगर उसके दो नगीने हों तो हराम है? और इसलिए कि अंगूठी ज़ेब-ओ-ज़ीनत (सौंदर्य) और मुहर के लिए हुआ करती है, लेकिन छल्ले में सौंदर्य के अलावा कोई उद्देश्य बाकी नहीं रहता। हालांकि दर्र-ए-मुख्तार में फ़रमाया कि पुरुष अंगूठी के अलावा चाँदी का कोई ज़ेवर न पहने, और उससे भी सौंदर्य मुराद न हो। तल्खीस (सारांश) पूरी हो गई, किफ़ाया में है कि लेखक का यह कहना "सिवाय अंगूठी के" उस दलील का जवाज़ (वैधता) उस समय है जबकि अंगूठी पहनने से सौंदर्य का इरादा न हो। इबारत पूरी हो गई और अल्लाह तआला सबसे बड़ा आलिम (ज्ञाता) है। (त)

मसला 20: क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि मर्द को चाँदी की अंगूठी पहनना कैसा है, और बे-ज़रूरत मुहर इसका क्या हुक्म है? बयान फ़रमाएं ताकि अज्र (पुण्य) पाएं। (त)

अल-जवाब: मुहर के लिए चाँदी की अंगूठी एक मिस्काल यानी साढ़े चार माशा से कम की, जिसे मुहर की ज़रूरत...

1. हाशिया अल-तहतावी अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाह, दार अल-मारिफ़त बेरूत, 2/177
2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाह, फ़स्ल फ़िल-लुब्स, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 5/231
3. दुर्र-ए-मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाह, फ़स्ल फ़िल-लुब्स, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/240
4. अल-किफ़ाया मअ फ़तह अल-क़दीर, किताब अल-कराहीयत, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 8/457

[عربی عبارت]: ذکور امته قلت ولا یجوز القیاس علی خاتم الفضة لانه لا یختص بالنساء بخلاف مانحن فیه فینهی عنه الاتری الی مافي رد المحتار عن شرح النقایة انما یجوز التختم بالفضة لو علی هیئة خاتم الرجال امالو له فصان او اکثر حرم انتهی ولان الخاتم یکون للتزیین وللختم اما هذا فلا شیئ فیه الا التزیین وقد قال في الدر المختار لا یتحلی الرجل بفضة الا بخاتم اذ لم یرد به التزیین اهـ ملخصا وفي الکفایة قوله الا بالخاتم هذا اذ لم یرد به التزیین اهـ انتهی واللہ تعالی اعلم۔

[اردو عبارت]: پر حرام ہیں میں کہتا ہوں اس کو چاندی کی انگوٹھی پر قیاس کرنا جائز نہیں (کہ یہ جائز ہے تو وہ بھی جائز ہونا چاہئے) کیونکہ چاندی کی انگوٹھی عورتوں کے ساتھ مختص نہیں بخلاف اس کے جس کی ہم بحث کر رہے ہیں (یعنی چاندی کا چھلا) کہ اس سے مردوں کو منع کیا جائے گا کیا تم اس کی طرف نہیں دیکھتے جو فتاوٰی شامی میں شرح نقایہ کے حوالے سے آیا ہے کہ چاندی کی انگوٹھی پہننا اگر مردانہ ہیئت کے مطابق ہو تو جائز ہے لیکن اگر اس کے دو یا نگینے ہوں تو حرام ہے اور اس لئے کہ انگوٹھی زیب و زینت اور مہر کے لئے ہوا کرتی ہے لیکن چھلے میں زیب وزینت کے علاوہ کوئی مقصد باقی نہیں رہتا حالانکہ درمختار میں فرمایا کہ مرد سوائے انگوٹھی کے چاندی کا کوئی زیور نہ پہنے اور اس سے بھی زیب وزینت مراد نہ ہو، تلخیص پوری ہوگئی ، کفایہ میں ہے کہ مصنف کا یہ کہنا "الا بالخاتم" اس استثہاد کا جواز اس وقت ہے جبکہ انگوٹھی پہننے سے زیب وزینت کا ارادہ نہ ہو، عبارت پوری ہوگئی اور اللہ تعالی سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۰: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مرد کو چاندی کی انگوٹھی پہننا کیسا ہے، اور بے ضرورت مہر اس کا کیا حکم ہے؟ بینواتوجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر پاؤ۔ ت)

الجواب: مہر کے لئے چاندی کی انگوٹھی ایک مثقال یعنی ساڑھے چار ماشہ سے کم کی جسے مہر کی ضرورت...

---

1 حاشیه الطحطاوي علی الدرالمختار کتاب الحظر والاباحة دارالمعرفة بیروت ۲/ ۱۷۷ 2 ردالمختار کتاب الحظر والاباحة فصل في اللبس داراحیاء التراث العربي بیروت ۵/ ۲۳۱ 3 درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل في اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۰ 4 الکفایة مع فتح القدیر کتاب الکراهیة مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۸/ ۴۵۷

Fatawa Rizvia, Volume 22

...[wearing a ring] is undoubtedly sunnah, whereas gold or silver weighing more than one mithqal is haraam (prohibited). Reports vary regarding a full mithqal. If a clear prohibition is established by a hadith, it must be followed. Wearing a seal ring without necessity is makruh tanzihi (disliked); it is better to avoid it. This applies in cases where its design differs from a woman's ring; otherwise, it is simply impermissible, such as having more than one gemstone, as this style is specific to women.

[Column Comparison] (Arabic Text): In al-Durr al-Mukhtar: Wearing a ring is sunnah for those who need it, as in al-Ikhtiyar. Al-Quhistani said, and in al-Kirmani: Al-Halwani forbade some of his students from it, saying: "When you become a judge, wear a ring." In al-Bustan, it is narrated from some Tabi'un: No one wears a ring except three: a ruler, a scribe, or a fool. Its literal meaning is that it is disliked for those without need. However, the author's statement is better, like in al-Hidayah and others, which indicates permissibility. In al-Durar, it was expressed as "awla" (better), and in al-Islah as "ahabb" (more preferred). Thus, the prohibition is for tanziyeh (dislike), etc. In it is his saying, "and let it not exceed a mithqal." It was said: and it should not even reach a mithqal (al-Dhakhirah). I say: and this is supported by the text of the previous hadith where he (peace and blessings be upon him) said: "and do not complete it."

(Urdu Text Translation): In Fatawa Shami, it is stated that for a person who needs to use a seal, wearing a ring is sunnah, as mentioned in "al-Ikhtiyar". Quhistani mentioned that in Kirmani, Shams al-A'immah Halwani forbade some of his students from wearing a ring and said that when you become a judge, you should wear a ring due to the need for a seal. In Bustan, it is narrated from some Tabi'un that only three people wear rings: a ruler, a scribe, and a fool. Its apparent meaning is that it is makruh (disliked) for one who is not in need, but the author's statement, like Hidayah etc., is superior, giving the benefit of permissibility. Accordingly, in Durr the word "awla" and in Islah the word "ahabb" is used, meaning not wearing it is more preferred. Therefore, the prohibition is for tanziyeh (dislike), etc. and in it is the author's statement "and do not let it exceed a mithqal," i.e., it should not be more than a mithqal, and it was also said it should not reach a mithqal (in Dhakhirah). I say...

1 Al-Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Section on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/231.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

...[अंगूठी पहनना] निःसंदेह सुन्नत है, जबकि सोने की या एक मिस्काल से ज़्यादा चाँदी की हराम है, और पूरे मिस्काल के बारे में रिवायतें अलग-अलग हैं। और हदीस से साफ़ मनाही साबित हो तो उसी पर अमल करना चाहिए। और बिना ज़रूरत मुहर वाली ऐसी अंगूठी पहनना मकरूह तंज़ीही (नापसंदीदा) है; बेहतर यह है कि इससे बचा जाए। और यह उस सूरत में है जबकि उसकी बनावट औरतों की अंगूठी से अलग हो, वरना यह बिल्कुल नाजायज़ है, जैसे एक से ज़्यादा नग होना, क्योंकि यह सूरत औरतों के साथ खास है।

[कॉलम की तुलना] (अरबी पाठ): दुर्रे मुख्तार में है: अंगूठी पहनना उसके लिए सुन्नत है जिसे इसकी ज़रूरत हो, जैसा कि 'अल-इख़्तियार' में है। कुहिस्तानी ने कहा, और किरमानी में है: हलवानी ने अपने कुछ शागिर्दों को इससे मना किया और कहा, "जब तुम क़ाज़ी बन जाओगे तो अंगूठी पहनना।" और बुस्तान में कुछ ताबेईन से रिवायत है: कोई अंगूठी नहीं पहनता सिवाय तीन के: शासक, कातिब, या मूर्ख। इसका ज़ाहिरी मतलब यह है कि जिसे ज़रूरत न हो उसके लिए यह मकरूह है। लेकिन लेखक का कहना हिदाया वगैरह की तरह बेहतर है, जो इसके जायज़ होने का संकेत देता है। 'दुरर' में इसे "औला" (बेहतर) और 'इसलाह' में "अहब्ब" (अधिक पसंदीदा) शब्दों से व्यक्त किया गया है। अतः निषेध तंज़ीह (नापसंदगी) के लिए है, आदि। इसमें उनका कहना है "और इसे एक मिस्काल से ज़्यादा न करे"। कहा गया: और यह एक मिस्काल तक भी न पहुँचे (ज़ख़ीरा)। मैं कहता हूँ: और इसकी पुष्टि पिछली हदीस के शब्द से होती है जिसमें उन्होंने (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाया: "और इसे पूरा न करो।"

(उर्दू पाठ का अनुवाद): फ़तावा शामी में है कि जिस व्यक्ति को मुहर लगाने की ज़रूरत हो, उसके लिए अंगूठी पहनना सुन्नत है, जैसा कि "अल-इख़्तियार" में है। कुहिस्तानी ने फ़रमाया कि किरमानी में है कि शम्सुल अइम्मा हलवानी ने अपने कुछ शागिर्दों को अंगूठी पहनने से मना किया था और फ़रमाया था कि जब तुम क़ाज़ी बन जाओगे तो फिर मुहर की ज़रूरत की वजह से अंगूठी पहन लेना। बुस्तान में कुछ ताबेईन से रिवायत है कि सिर्फ तीन आदमी अंगूठी पहनते हैं: एक अमीर, दूसरा कातिब और तीसरा बेवक़ूफ़। इसका ज़ाहिरी मफ़हूम यह है कि जो साहब-ए-ज़रूरत न हो उसके लिए अंगूठी पहनना मकरूह है, लेकिन लेखक का क़ौल हिदाया वगैरह की तरह ज़्यादा उम्दा है, जो इसके जायज़ होने का फ़ायदा देता है। चुनाँचे 'दुरर' में लफ़्ज़ "औला" और 'इसलाह' में लफ़्ज़ "अहब्ब" से ताबीर किया गया है, यानी न पहनना ज़्यादा पसंदीदा है। लिहाज़ा, मनाही तंज़ीह के लिए

है, इत्यादि। और इसी में है कि लेखक का क़ौल "व ला यज़ीदहु अला मिस्काल" यानी मिस्काल से ज़्यादा न हो, और यह भी कहा गया कि मिस्काल तक न पहुँचे (ज़ख़ीरा में)। मैं कहता हूँ...

---

1 अल-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुल हज़र वल इबाहह, फ़स्ल फ़िल लिबास, दारुल एहयाउत्तुर असल अरबी, बेरूत, 5/231.

ہوتی ہو بے شبہ مسنون اور سونے کی یا ایک مثقال سے زیادہ چاندی کی حرام، اور پورے مثقال بھر میں روایتیں مختلف۔ اور حدیث سے صریح ممانعت ثابت تو اسی پر عمل چاہئے۔ اور بے ضرورت مہر ایسی انگشتری پہننا مکروہ تنزیہی بہتر یہ کہ بچے، اور یہ اس صورت میں ہے جبکہ اس کی ہیئت انگشتری زنانہ سے جدا ہو ورنہ محض ناجائز، جیسے ایک سے زیادہ نگ ہوتا ہے کہ یہ صورت عورتوں کے ساتھ مخصوص ہے۔

[کالم کا موازنہ] (عربی متن): في درالمختار التختم سنة لمن يحتاج اليه كما في الاختيار قال القهستاني وفی الكرماني نهى الحلواني بعض تلامذته عنه وقال اذا صرت قاضياً فتختم وفي البستان عن بعض التابعين لايختم، الا ثلاثة امير او كاتب او احمق وظاهره انه يكره لغير ذي الحاجة لكن قول المصنف افضل كالهداية وغيرها بفيد الجواز وعبر في الدرر باولى وفی الاصلاح باحب فالنهي للتنزيه الخ وفيه قوله ولايزيده على مثقال قيل ولا يبلغ به المثقال ذخيرة، اقول: ويؤيده نص الحديث السابق من قوله عليه الصلوة والسلام ولا تتمه

(اردو ترجمہ و تشریح): فتاوی شامی میں ہے جس شخص کو مہر لگانے کی ضرورت ہو اسے انگوٹھی پہننا سنت ہے جیسا کہ "الاختیار" میں ہے قہستانی نے فرمایا کہ کرمانی میں ہے شمس الائمہ حلوانی نے اپنے بعض شاگردوں کو انگوٹھی پہننے سے منع کیا تھا اور فرمایا تھا کہ جب تو قاضی بن جائے گا تو پھر مہر کی ضرورت کی وجہ سے انگوٹھی پہن لینا، بستان میں بعض تابعین سے مروی ہے کہ صرف تین آدمی انگوٹھی پہنتے ہیں: ایک امیر، دوسرا کاتب اور تیسرا بے وقوف، اس کا بظاہر مفہوم یہ ہے کہ جو صاحب ضرورت نہ ہو اس کے لئے انگوٹھی پہننا مکروہ ہے لیکن مصنف کا قول ہدایہ وغیرہ کی طرح زیادہ عمدہ ہے۔ جو جواز کا فائدہ دیتا ہے چنانچہ درر

میں لفظ "اولی" اور اصلاح میں لفظ "احب" سے تعبیر کی گئی یعنی نہ پہننا زیادہ پسندیدہ ہے۔ لہذا نہی تنزیہ کے لیے ہے الخ اور اسی میں ہے کہ مصنف کا قول "ولا یزیدہ علی مثقال" یعنی مثقال سے زیادہ نہ ہو، اور یہ بھی کہا گیا کہ مثقال تک نہ پہنچے ذخیرہ، میں کہتا ہوں

---

1 الدرالمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس داراحیاء التراث العربی بیروت ۲۳۱/۵

Fatawa Razawiya, Volume 22

(Arabic Text): "...one Mithqal. Ended. And in al-Hindia from al-Muhit: It is appropriate that the silver of the ring be one Mithqal and it should not exceed it. And it is said it should not even reach one Mithqal, as narrated in the traditions (Athar). Ended. And in al-Khulasa: Wearing a silver ring is permissible only if it is in the style of women's rings, for example, having two or three stones, then its use is disliked (Makruh) for men. Ended - And Allah Almighty knows best."

(Urdu Explanation): The preceding Hadith confirms that the Prophet (peace and blessings be upon him) said the ring should not be a full Mithqal. The quote is complete. In Fatawa Hindia, referencing al-Muhit, it is mentioned that it is appropriate for a silver ring to be exactly one Mithqal and not more. It has also been said that it should not even reach one Mithqal, as this is what appears in the traditions. The quote is complete. In Khulasa, it is stated that wearing a silver ring is permissible when it is like men's rings, but if it is like women's rings, having two or three stones, then it is disliked for men to use such a ring. The quote is complete. And Allah Almighty is the Knower of all. (T)

Problem 21: What do the scholars of religion say regarding whether it is permissible for men and women to wear shoes with false [imitation gold/silver] work? Explain and you shall be rewarded. (T)

The Answer: This specific sub-ruling has not come under the sight of this humble servant (may Allah forgive him) in the common books, but apparently - and knowledge is with Allah (Full knowledge belongs to Allah Almighty. T) - shoes with false work should be disliked (Makruh) for both men and women.

(Arabic Text): "As for woven items, they are like others, and there is no doubt that shoes are among the types of clothing, and men and women are equal in the dislike of wearing copper."

(Urdu Explanation): Because a manufactured thing is like a non-manufactured one, and there is no doubt that shoes are included in the types of worn items. And men and women are equal in the reprehensibility of using copper, meaning it is disliked for both. (T)

Yes, shoes with real work [gold/silver] are absolutely permissible for women, and for men provided they are not submerged [entirely covered/heavily laden].

Footnotes: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/230. 2. Fatawa Hindia, Kitab al-Karahiyah, Chapter Ten, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/335. 3. Khulasat al-Fatawa, Kitab al-Karahiyah, Chapter Four, Maktaba Habibiya, Quetta, 4/301.

फ़तावा रज़विया, खंड 22

(अरबी पाठ): "...एक मिस्क़ाल। समाप्त। और अल-हिंदिया में अल-मुहीत के हवाले से: यह उचित है कि अंगूठी की चांदी एक मिस्क़ाल हो और उससे अधिक न हो। और कहा गया है कि वह एक मिस्क़ाल तक भी न पहुँचे, जैसा कि हदीस (असर) में आया है। समाप्त। और अल-ख़ुलासा में: चांदी की अंगूठी पहनना तभी जायज़ है जब वह पुरुषों की अंगूठी जैसी हो, लेकिन अगर वह महिलाओं की अंगूठी की तरह हो, जैसे कि उसमें दो या तीन नगीने हों, तो पुरुषों के लिए उसका उपयोग करना मकरूह (नापसंद) है। समाप्त - और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।"

(उर्दू स्पष्टीकरण): पिछली हदीस इस बात की पुष्टि करती है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने इरशाद फ़रमाया कि अंगूठी पूरी एक मिस्क़ाल की न हो। इबारत पूरी हुई। फ़तावा हिंदिया में मुहीत के हवाले से ज़िक्र है कि मुनासिब यह है कि चांदी की अंगूठी सिर्फ़ एक मिस्क़ाल हो, उससे ज़्यादा न हो। और यह भी कहा गया कि वह मिस्क़ाल तक भी न पहुँचे, चुनाँचे हदीस में यही आया है। इबारत पूरी हुई। ख़ुलासा में है कि चांदी की अंगूठी पहनना उस वक्त जायज़ है जब वह मर्दाना अंगूठियों जैसी हो, लेकिन अगर औरतों की अंगूठियों जैसी हो कि उसमें दो या तीन नगीने हों, तो ऐसी अंगूठी का मर्दों को इस्तेमाल करना मकरूह है। इबारत पूरी हुई। और अल्लाह तआला सबसे ज़्यादा जानने वाला है। (त)

मसला 21: उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि झूठे काम (नकली ज़री) का जूता स्त्री और पुरुष के लिए पहनना जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएँ ताकि आपको सवाब मिले। (त)

जवाब: यह मसला प्रचलित पुस्तकों में इस तुच्छ सेवक (अल्लाह उसे क्षमा करे) की नज़र से नहीं गुज़रा, लेकिन ज़ाहिर यही है - और ज्ञान अल्लाह के पास है (पूरा ज्ञान अल्लाह तआला के पास है। त) - कि झूठे काम का जूता स्त्री और पुरुष सबके लिए मकरूह होना चाहिए।

(अरबी पाठ): "जहाँ तक बुनी हुई चीज़ों का सवाल है, वे अन्य चीज़ों की तरह ही हैं, और इसमें कोई संदेह नहीं है कि जूते पहनने वाली चीज़ों के प्रकारों में शामिल हैं। और ताँबे को पहनने की नापसंदगी (मकरूहियत) में पुरुष और महिलाएँ समान हैं।"

(उर्दू स्पष्टीकरण): इसलिए कि बुनी हुई चीज़ बिना बुनी हुई चीज़ की तरह ही है, और इसमें कोई शक नहीं कि जूता पहनी जाने वाली चीज़ों की किस्मों में शामिल है। और मर्द और औरतें ताँबे के इस्तेमाल के मकरूह होने में बराबर हैं, यानी दोनों के लिए मकरूह है। (त)

हाँ, सच्चे काम (असली ज़री) का जूता औरतों के लिए पूरी तरह जायज़ है और मर्दों के लिए इस शर्त के साथ कि वह बहुत ज़्यादा न हो (असली काम से डूबा हुआ न हो)।

पादलेख: 1. रद्दुल मुहतार, किताब अल-हज़्र वल इबाहह, अध्याय: लिबास, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/230। 2. फ़तावा हिंदिया, किताब अल-कराहियत, दसवां अध्याय, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, 5/335। 3. ख़ुलासतुल फ़तावा, किताब अल-कराहियत, चौथा अध्याय, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 4/301।

पृष्ठ 150/692

مثقالاً ۱ انتھی، وفی الھندیۃ عن المحیط ینبغی ان تکون فضۃ الخاتم المثقال ولا یزاد علیہ وقیل لا یبلغ بہ المثقال وبہ ورود الاثر انتھی ۲ وفی الخلاصہ انما یجوز التختم بالفضۃ اذا کان علی ھیئۃ ختم النساء بان کان لہ فصان او ثلاثۃ یکرہ استعمالہ للرجال ۳ انتھی۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

حدیث سابق کی تصریح اس کی تائید کرتی ہے کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے ارشاد فرمایا کہ انگوٹھی پوری مثقال نہ ہو، عبارت پوری ہوئی۔ فتاوٰی ہندیہ محیط کے حوالے سے مذکور ہے مناسب یہ ہے کہ چاندی کی انگوٹھی صرف ایک مثقال ہو اس سے زیادہ نہ ہو اور یہ بھی کہا گیا کہ وہ مثقال تک بھی نہ پہنچے چنانچہ اثر میں یہی وارد ہوا ہے۔ عبارت پوری ہوئی، خلاصہ میں ہے چاندی کی انگوٹھی پہننا اس وقت جائز ہے جبکہ مردانہ انگوٹھیوں جیسی ہو لیکن اگر عورتوں کی انگوٹھیوں جیسی ہو کہ اس میں دو یا تین نگینے ہوں تو ایسی انگوٹھی کا مردوں کو استعمال کرنا مکروہ ہے عبارت پوری ہوئی، اور اللہ تعالٰی سب سے زیادہ جاننے والا ہے (ت)

مسئلہ ۲۱: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جھوٹے کام کا جوتا مردوزن کو پہننا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: یہ جزئیہ کتب متداولہ میں فقیر غفرلہ اللہ تعالٰی کی نظر سے نہ گزرا مگر بظاہر یہ ہے والعلم عند اللہ (پورا علم اللہ تعالٰی کے پاس ہے۔ ت) کہ جھوٹے کام کا جوتا مرد وزن سب کے لئے مکروہ ہونا چاہئے۔

فن المنسوج کغیرہ ولا شك ان النعال عن انواع الملبوسات والنساء والرجل سواء فی کراھۃ لبس النحاس۔

اس لئے کہ بنی ہوئی چیز غیر بنی ہوئی کی طرح ہے اور اس میں کوئی شک نہیں کہ جوتا پہنی ہوئی چیزوں کی اقسام میں داخل ہے۔ اور مرد عورتیں تانبے کے استعمال کے مکروہ ہونے میں برابر ہیں یعنی دونوں کے لئے مکروہ ہے۔(ت)

ہاں سچے کام کا جوتا عورتوں کے لئے مطلقاً جائز اور مردوں کے واسطے بشرطیکہ مغرق نہ ہو

حواشی: ۱ ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ /۲۳۰ ۲ فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب العاشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۳۵ ۳ خلاصۃ الفتاوٰی کتاب الکراھیۃ الفصل الرابع مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۴ / ۳۰۱

Fatawa Razviyya Volume 22

...nor should any of its patterns be more than four fingers, meaning if it is scattered work and each pattern is four fingers or less, then there is no harm even if adding them up exceeds four fingers. The summary is that the ruling for shoes and caps should be the same.

In Al-Fatawa al-Hindiyyah: It is disliked for males to wear a cap made of silk, gold, or silver, or cotton upon which much silk is sewn, or if it is embellished with gold or silver more than the measure of four fingers [1]. Allama Shami said: From this, the ruling of the 'Arqiyyah' known as 'Taqiyah' (the inner cloth of a turban or a skullcap) is known. If it is embroidered with silk and any one of its patterns is more than four fingers, it is not permissible. If it is less, it is permissible even if the total of its patterns exceeds four fingers, based on what has passed that the apparent view of the school is the non-aggregation of scattered parts [2]. Allama Shami also said that gold, silver, and silk have become equal in prohibition. Thus, the relaxation in silk is like the relaxation in other things due to the evidence of equality. The lack of difference is supported by what passed regarding the permissibility of a garment woven from gold up to four fingers [3].

It is stated in Fatawa Hindiyyah: For men, wearing a cap of silk or gold or silver is disliked, and similarly a cotton one upon which mostly silk stitching has been done... or gold or silver more than four fingers has been applied. [End quote]. Allama Shami stated that the ruling for the under-cloth of the turban and cap, which is called "Taqiyah", can be known from this. When there are silk patterns in it and any single pattern is more than four fingers, its use is not permissible, but if it is less than that, it is permissible even if its total patterns exceed four fingers. This is based on what has passed that in the apparent view of the school, scattered parts are not aggregated. [End quote]. Although Allama Shami also stated that gold, silver, and silk are all equal in prohibition. Therefore, the relaxation in silk is like the relaxation in other things due to equal indication, and the previous discourse supports the lack of difference, that cloth made from gold threads up to four fingers is permissible. [End quote, summarized].

1. Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Matters, Chapter 9, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5 / 332
2. Radd al-Muhtar, Book of Restriction and Permissibility, Section on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5 / 225

3. Radd al-Muhtar, Book of Restriction and Permissibility, Section on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5 / 226

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

...ना उसकी कोई बूटी चार उंगल से ज़्यादा की हो यानी अगर मुतफर्रिक (बिखरा हुआ) काम का है और हर बूटी चार उंगल या कम की तो कुछ मज़ाइका (हर्ज) नहीं अगरचे जमा करने से चार उंगल से ज़्यादा हो जाए, खुलासा ये है कि जूती और टोपी का एक ही हुक्म होना चाहिए।

फ़तावा हिन्दिया में है: पुरुषों के लिए रेशम या सोने या चांदी की टोपी पहनना मकरूह (नापसंद) है, और इसी प्रकार वह सूती कपड़ा जिस पर अत्यधिक रेशम की सिलाई की गई हो, या चार उंगलियों से अधिक मात्रा में सोना या चांदी लगाया गया हो [1]। अल्लामा शामी ने फरमाया: इससे 'अरक़िया' का हुक्म जाना जा सकता है जिसे 'ताक़िया' (पगड़ी के नीचे का कपड़ा या टोपी) कहा जाता है। यदि इसमें रेशमी कशीदाकारी हो और उसका कोई एक नक़्श (डिज़ाइन) चार उंगल से अधिक हो, तो वह जायज़ नहीं है। यदि वह कम है, तो जायज़ है भले ही उसके कुल नक़्शों का योग चार उंगलियों से अधिक हो जाए, इस आधार पर जैसा कि पहले गुज़र चुका है कि पंथ (मज़हब) का स्पष्ट विचार बिखरे हुए हिस्सों को जमा न करना है [2]। अल्लामा शामी ने यह भी फरमाया कि सोना, चांदी और रेशम निषेध (हुरमत) में समान हैं। अतः रेशम में दी गई छूट अन्य वस्तुओं में छूट के समान है क्योंकि समानता का प्रमाण मौजूद है। अंतर न होने की पुष्टि उस बात से होती है जो सोने के धागों से बुने हुए कपड़े के चार उंगल तक जायज़ होने के बारे में गुज़र चुकी है [3]।

फ़तावा हिन्दिया में है: मर्दों के लिए रेशम या सोने या चांदी की टोपी पहनना मकरूह है और इसी तरह वो सूती कि जिस पर ज़्यादा तर रेशम की सिलाई की गई हो... या चार उंगलियों से ज़्यादा सोना चांदी लगा हो। [समाप्त]। अल्लामा शामी ने फ़रमाया कि इससे पगड़ी और टोपी के निचले कपड़े का हुक्म मालूम किया जा सकता है जिसे "ताकिया" कहते हैं। जब इसमें रेशमी नक़्श हों और उसका कोई एक नक़्श चार उंगल से ज़्यादा हो तो उसका इस्तेमाल जायज़ नहीं लेकिन अगर उससे कम हो तो जायज़ है अगरचे उसके मजमूई (कुल) नक़्श चार उंगलियों से ज़्यादा हो जाएं। ये इस बिना पर है जैसा कि गुज़र चुका कि ज़ाहिर मज़हब में मुतफर्रिक को जमा करना नहीं है। [समाप्त]। हालाँकि अल्लामा शामी ने ये भी फ़रमाया कि सोना चांदी और रेशम ये सब हुरमत (मनाही) में बराबर हैं। लिहाज़ा रेशम में रुख्सत (छूट) दूसरी चीज़ों की रुख्सत की तरह है दलालत मसावी (बराबरी की

दलील) होने की वजह से, और गुज़िश्ता कला۴ से अदम-ए-फ़र्क़(अंतर न होने) की ताईद होती है कि सोने के तारों से बना हुआ कपड़ा चार उंगली तक मुबाह (जायज़) है। [संक्षेपत:]

1. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, बाब 9, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5 / 332
2. रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़र वल इबाहत, फ़स्ल फ़िल लिबास, दारुल इहया अल-तुराथ अल-अरबी बैरुत, 5 / 225
3. रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़र वल इबाहत, फ़स्ल फ़िल लिबास, दारुल इहया अल-तुराथ अल-अरबी बैरुत, 5 / 226

पृष्ठ 151/692

نہ اس کی کوئی بوٹی چار انگل سے زیادہ کی ہو یعنی اگر متفرق کام کا ہے اور ہر بوٹی چار انگل یا کم کی تو کچھ مضائقہ نہیں اگرچہ جمع کرنے سے چار انگل سے زیادہ ہو جائے، خلاصہ یہ ہے کہ جوتی اور ٹوپی کا ایک ہی حکم ہونا چاہئے۔

وفي الفتاوی الهندية يكره ان يلبس الذكور قلنسوة من الحرير والذهب والفضة والكرباس الذي خيط عليه ابريسم كثير او شيع من الذهب او الفضة اكثر من قدر اربع اصابع ۱انتهی، قال العلامة الشامي وبه يعلم حكم العرقية المسماة بالطاقية فاذ كانت منقشة بالحرير وكان احد نقوشها اكثر من اربع اصابع لا تحل وان كان اقل تحل وان زاد مجموع نقوشها على اربع اصابع بناء على مامر من ان ظاهر المذهب عدم جمع المتفرق ۲انتهی، وقد قال العلامة الشامي ايضاً ان قد استوى كل من الذهب والفضة والحرير في الحرمة فترخيص الحرير ترخيص غيره ايضاً بد لائل المساواة ويؤيد عدم الفرق مامر من اباحة الثوب المنسوج من ذهب اربعة اصابع ۱۳ھ

فتاوٰی ہندیہ میں ہے مردوں کے لئے ریشم یا سونے یا چاندی کی ٹوپی پہننا مکروہ ہے اور اسی طرح وہ سوتی کہ جس پر زیادہ تر ریشم کی سلائی کی گئی ہو _____ یا چار انگلیوں سے زیادہ سونا چاندی لگا ہو انتہی۔ علامہ شامی نے فرمایا کہ اسے پگڑی اور ٹوپی کے نچلے کپڑے کا حکم معلوم کیا جاسکتا ہے کہ جس کو "طاقیہ" کہتے ہیں۔ جب اس میں ریشمی نقوش ہوں اور اس کا کوئی ایک نقش چار انگشت سے زیادہ ہو تو اس کا استعمال جائز نہیں لیکن اگر اس سے کم ہو تو جائز ہے اگرچہ اس کے مجموعی نقوش چار انگلیوں سے زیادہ ہوجائیں۔ یہ اس بناء پر ہے جیسا کہ گزر چکا کہ ظاہر مذہب میں متفرق کو جمع کرنا نہیں انتہی حالانکہ علامہ شامی نے یہ بھی فرمایا

کہ سونا چاندی اور ریشم یہ سب حرمت میں برابر ہیں۔ لہذا ریشم میں رخصت دوسری چیزوں کی رخصت کی طرح ہے دلالت مساوی ہونے کی وجہ سے، اور گزشتہ کلام سے عدم فرق کی تائید ہوتی ہے کہ سونے کے تاروں سے بنا ہوا کپڑا چار انگلی تک مباح ہے اھ ملخصاً۔

۱ فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۳۲ ۲ ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۵ ۳ ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۶

Volume 22 Fatawa Rizvia

[Boxed Text in Arabic and Urdu] Summary: Understand and remain firm. Through this, what Allama al-Tahtawi had hesitated about has also been documented. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, whose majesty is great, is more complete and more established. (T)

Problem 22: From Calcutta, Dharamtala No. 6, sent by Mr. Mirza Ghulam Ahmad Qadir Beg Sahib, 9 Dhu al-Qi'dah 1311 AH. What do the scholars of the religion say about using gold, silver, gilt, or silk chains for a watch and offering prayers while wearing them? Please explain so you may be rewarded. (T)

The Answer: Gold or silver chains are strictly forbidden, even if they are not attached to the garment (angarkha) but just hung on a peg or kept inside the watch case. Whatever is prohibited will cause dislike (karahat) in prayer. In the case of gilt, if silver is more or equal, it is ruled as silver. If copper is dominant, then there is no harm in it, nor in a silk chain as long as they are not attached to the garment. As for attaching them to the garment, if doing so is similar to wearing them, it will be disliked (Makruh), and the prayer with them will also be disliked because wearing copper and silk is forbidden, and what resembles the forbidden is disliked. If it is not similar to wearing, then there is no harm in it, nor dislike in prayer. The discourse of Allama Shami (may Allah Almighty have mercy on him) points towards this, that it is not similar to wearing. However, this humble person [the author] has hesitation in this, and he himself [Allama Shami] does not have certainty on it and commands reflection after writing it, so it is better to avoid it altogether. And Allah Almighty knows best.

Problem 23 & 24: From Calcutta, Dharamtala No. 6, sent by Mr. Mirza Ghulam Ahmad Qadir Beg Sahib, 8 Ramadan 1310 AH. What do the scholars of religion say in these two matters: (1) A cap on which silk or metallic thread (kalabattun) work is such that it covers more than half the fabric - is wearing it permissible or forbidden? And what is the ruling for one whose entire fabric is covered? (2) Is a silk drawstring for trousers permissible or forbidden for a man, and what is the status of prayer if it is in his trousers?

जिल्द २२ फतावा रज़विया

[बॉक्स में अरबी और उर्दू पाठ] सारांश: समझें और दृढ़ रहें। इसके माध्यम से वह भी लिख दिया गया है जिस पर अल्लामा अल-तहतावी ने संकोच किया था। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान, जिसकी महिमा महान है, अधिक पूर्ण और अधिक पुख्ता है। (त)

मसला २२: कलकत्ता धर्मताला नंबर ६ से, प्रेषक जनाब मिर्ज़ा गुलाम अहमद कादिर बेग साहब, ९ ज़िल-कादा १३११ हिजरी। दीन के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि घड़ी में सोने, चांदी, गिल्ट, या रेशम की चेन लगाना और उसे लगाकर नमाज़ पढ़ना कैसा है? बयान फरमाएं ताकि आपको सवाब मिले। (त)

उत्तर: सोने या चांदी की चेन तो पूर्णतः वर्जित है, चाहे वह अंगरखे (कपड़े) में न लगाई जाए, केवल खूंटी पर लटकाएं या घड़ी के बॉक्स में ही घड़ी रखें। और जो चीज़ वर्जित है, उसके साथ नमाज़ में कराहत (नापसंदगी) आएगी। और गिल्ट में अगर चांदी अधिक या बराबर है, तो उसका हुक्म भी चांदी का ही है। और अगर तांबा प्रधान है, तो उसमें और रेशम की चेन में जब तक वे अंगरखे में न लगाए जाएं कोई हर्ज नहीं। रहा अंगरखे में लगाना, तो अगर यह लगाना पहनने के समान माना जाए तो मकरूह होगा और उससे नमाज़ भी मकरूह होगी क्योंकि तांबा और रेशम पहनना मना है और जो मना के समान है वह मकरूह है। और अगर पहनने के समान न हो, तो न इसमें हर्ज है न नमाज़ में मकरूहियत। अल्लामा शामी (रहमतुल्लाहि अलैह) का कलाम इसी ओर संकेत करता है कि यह पहनने के समान नहीं है। लेकिन फकीर (लेखक) को इसमें संकोच है, और वे स्वयं भी इस पर दृढ़ता नहीं रखते और इसे लिखकर विचार करने का आदेश देते हैं, तो इससे बचना ही बेहतर है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह ताला बेहतर जानता है)।

मसला २३ व २४: कलकत्ता धर्मताला नंबर ६ से, प्रेषक जनाब मिर्ज़ा गुलाम अहमद कादिर बेग साहब, ८ रमज़ान १३१० हिजरी। दीन के विद्वान इन दो मसलों में क्या कहते हैं: (१) ऐसी टोपी जिस पर रेशम या कलाबत्तू का काम ऐसा हो जिसने आधे से अधिक कपड़े को छुपा लिया हो, उसका पहनना जायज़ है या हराम? और जिसका पूरा कपड़ा छुपा लिया हो उसके बारे में क्या हुक्म है? (२) रेशमी अज़ारबंद (पैजामे की डोरी) मर्द के लिए जायज़ है या हराम, और इसके पैजामे में होने से नमाज़ का क्या हाल है?

पेज १५२ ऑफ ६९२

[باکس میں عربی و اردو تحریر] ملخصاً فافھم وتثبت اذبہ تحرر ماکان العلامۃ الطحطاوی متوقفافیہ واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ لہذا سمجھئے اور ثابت رہئے، اس سے وہ بھی تحریر ہو گیا جس میں علامہ طحطاوی نے توقف کیا تھا۔ اور اللہ تعالیٰ سب سے زیادہ جاننے والا ہے اور اس کا علم جس کی بزرگی بڑی ہے زیادہ کامل اور زیادہ پختہ ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۲: از کلکتہ دھرتلا نمبر ۶ مرسلہ جناب مرزا غلام احمد قادر بیگ صاحب ۹ / ذی القعدہ ۱۳۱۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ سونے، چاندی، گلٹ، ریشم کی چین گھڑی میں لگانا اور اسے لگا کر نماز پڑھنا کیسا ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: سونے یا چاندی کے چین تو مطلق منع ہے اگر چہ انگرکھے میں نہ لگائی جائے صرف کھونٹی میں لٹکائیں یا گھڑی کے بکس ہی میں گھڑی رکھیں، اور جو چیز ممنوع ہے اس کے ساتھ نماز میں کراہت آئے گی، اور گلٹ میں اگر چاندی زائد یا برابر ہے تو اس کا حکم بھی چاندی کا ہے۔ اور اگر تانبا غالب ہے تو اس میں اور ریشم کی چین میں جبکہ وہ انگرکھے میں نہ لگائی جائیں کوئی حرج نہیں۔ رہا انگرکھے میں لگانا اگر یہ لگانا پہننے کے مشابہ ٹھہرے تو مکروہ ہوگا اور اس سے نماز بھی مکروہ کہ پہننا تانبے اور ریشم کا ممنوع ہے اور جو ممنوع کے مشابہ ہے مکروہ ہے۔ اور اگر پہننے کے مشابہ نہ ٹھہرے تو نہ اس میں حرج نہ نماز میں کراہت، علامہ شامی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کا کلام اسی طرف ناظر کہ یہ پہننے سے مشابہ نہیں مگر فقیر کو اس میں تامل ہے اور وہ خود بھی اس پر جزم نہیں رکھتے اور اسے لکھ کر تامل کا حکم فرماتے ہیں تو بہتر ہے اس سے احتراز ہی ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳ و ۲۴: از کلکتہ دھرم تالہ نمبر ۶ مرسلہ جناب مرزا غلام احمد قادر بیگ صاحب ۸ رمضان ۱۳۱۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان دو مسئلوں میں: (۱) ٹوپی جس پر ریشم یا کلابتوں کا کام ایسا ہو جس نے نصف سے زائد کپڑا چھپا لیا ہو اس کا پہننا جائز یا حرام اور جس کا تمام کپڑا چھپا لیا ہو اس کی نسبت کیا حکم ہے؟ (۲) ازار بند ریشم کا مرد کو جائز یا حرام اور اس کے پاجامہ میں ہونے سے نماز کا کیا حال ہے؟

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

Answer: (1) Heavy embroidery such that the entire cloth is hidden by the work, or so that from a distance it appears entirely as embroidery, is absolutely impermissible. This is even if the cap's width is four fingers or less. Similarly, if any border or floral pattern in it exceeds four fingers in width, it is also impermissible, even if it is the only motif in the entire garment. If neither of these conditions apply, it is absolutely permissible, even if more than half of the cloth is hidden by the work, provided that the scattered motifs, when combined, do not exceed four fingers in width.

All this is verified in our Fatwas, benefiting from Radd al-Muhtar and other books. And Allah Almighty knows best. (T - Research on all this has been provided in our Fatwas, benefiting from Radd al-Muhtar and other reliable books. And Allah Almighty knows best.)

(2) According to the correct school of thought, it is impermissible, as stated in Al-Alamgiriyah, Al-Tahtawiyah, etc. (T - As it is in Fatawa Alamgiriyah and Tahtawi, etc.) And wearing impermissible clothing while praying makes the prayer 'Makruh Tahrimi' (prohibitively disliked), such that one should take it off and repeat the prayer.

As is known from various places in Fiqh (jurisprudence). Yes, if "permissible" (jawaz) is taken in the sense of "validity" (sihhat), then validity is achieved. This is the meaning of what is mentioned in Al-Hindiyyah from Al-Tatarkhaniyah, from Jami' al-Fatawa, from Muhammad ibn Salama: whoever prays with a silk waistband, the prayer is valid but he is a sinner. And Allah Almighty knows best. (T - As known from multiple places in Fiqh, yes, if permissibility means validity, then the prayer is valid. This is the intended meaning conveyed in Hindiyyah from Tatarkhaniyah, citing Jami' al-Fatawa by Muhammad ibn Salama, that one who offered prayer with a silk pajama cord/ waistband, it is valid, but he is a sinner. And Allah Almighty knows best.)

Question 25: What do the scholars of religion say regarding the matter of whether wearing an iron or copper ring/bangle is permissible or not? And some people wear it believing it is beneficial for pimples etc.; is it permissible for them too or not? Please explain and be rewarded. Answer: Apart from silver and gold, jewelry made of iron, brass, or lead is not even allowed for women, let alone for men...

---

[1] Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Acts, Chapter 9 on Clothing, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/332. Page 153 of 692

फ़तावा रज़विया, खंड 22

उत्तर (अल-जवाब): (1) भारी कढ़ाई वाला कपड़ा जिसमें पूरा कपड़ा काम में छिप गया हो या ज़ाहिर हो तो इक्का-दुक्का कि दूर से देखने वाले को सारा काम ही नज़र आए, पूर्णतः नाजायज़ है। चाहे वह टोपी चौड़ाई में चार उंगल या उससे भी कम हो। इसी तरह अगर उसमें कोई बेल-बूटा चार उंगल चौड़ाई से ज़्यादा हो तो भी नाजायज़ है, चाहे पूरे कपड़े में सिर्फ यही एक बूटी हो। और अगर ये दोनों बातें नहीं हैं तो पूर्णतः जायज़ है, चाहे आधे से ज़्यादा कपड़ा काम में छिपा हुआ हो, बशर्ते कि अलग-अलग बूटियों को जमा करने से चार उंगल चौड़ाई से ज़्यादा न हो जाए।

यह सब हमारे फ़तवा में प्रमाणित है, जो 'रद्दुल मुहतार' आदि पुस्तकों से लिया गया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। ('रद्दुल मुहतार' आदि विश्वसनीय पुस्तकों से लाभ उठाते हुए इस सबकी शोध हमारे फ़तवा में कर दी गई है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।)

(2) सही मत के अनुसार यह नाजायज़ है जैसा कि 'आलमगीरिया' और 'तहतविया' आदि में है। (जैसा कि फ़तावा आलमगीरिया और तहतवी आदि में है।) और नाजायज़ कपड़ा पहनकर नमाज़ पढ़ना 'मक़रूहे तहरीमी' है कि उसे उतारकर फिर दोहराया जाए।

जैसा कि फ़िक़्ह के अनेक स्थानों से ज्ञात है। हाँ, अगर 'जवाज़' (अनुमति) से तात्पर्य 'सेहत' (वैधता) हो, तो वैधता प्राप्त है। और यही अर्थ 'हिन्दिया' में 'तातारख़ानिया' के हवाले से 'जामे उल-फ़तावा' से मुहम्मद बिन सलमा से उद्धृत है कि जिसने रेशम के इज़ारबंद (नाड़े) के साथ नमाज़ पढ़ी, उसकी नमाज़ जायज़ (वैध) है लेकिन वह गुनहगार है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (जैसा कि फ़िक़्ह के विभिन्न स्थानों से ज्ञात है, हाँ, अगर अनुमति का अर्थ वैधता हो तो नमाज़ वैध है। और यही अर्थ 'हिन्दिया' में 'तातारख़ानिया' से 'जामे उल-फ़तावा' के हवाले से मुहम्मद बिन सलमा से उद्धृत है कि जिसने रेशम के इज़ारबंद के साथ नमाज़ अदा की वह जायज़ है मगर वह गुनहगार है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।)

मसला 25: उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि लोहे या तांबे का छल्ला पहनना जायज़ है या नहीं? और कुछ लोग इस गुमान (सोच) से पहनते हैं कि यह हमें मुँहासे आदि के लिए फायदेमंद होता है, क्या उनके लिए भी जायज़ होगा या नहीं? बयान फ़रमाएँ, सवाब पायें। उत्तर: चाँदी-सोने के सिवा लोहे, पीतल, राँग का ज़ेवर औरतों को भी जायज़ नहीं है, तो फिर मर्दों का क्या ज़िक्र (यानी मर्दों के लिए तो बिल्कुल नहीं)...

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहियत, अध्याय 9 कपड़ों के बारे में, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर 5/332. पृष्ठ 153/692

الجواب: (۱) مغرق کہ تمام کپڑا کام میں چھپ گیا ہو یا ظاہر ہو تو خال خال کہ دور سے دیکھنے والے کو سب کام ہی نظر آئے مطلقا ناجائز ہے اگرچہ وہ ٹوپی عرض میں چار ہی انگل یا اس سے بھی کم ہو یونہی اگر اس میں کوئی بیل بوٹا چار انگل عرض سے زائد ہو تو بھی ناجائز اگرچہ سارے کپڑے میں صرف یہی ایک بوٹی ہو، اور اگر یہ دونوں باتیں نہیں تو مطلقا جائز اگرچہ نصف سے زائد کپڑا کام میں چھپا ہوا ہو مگر متفرق بوٹیاں جمع کرنے سے چار انگل عرض سے زائد کو پہنچے۔

کل ذلک محقق فی فتاؤنا مستفاداً من رد المحتار وغیرہ من الاسفار واللہ تعالی اعلم۔ ردالمحتار وغیرہ کتب معتبرہ سے استفادہ کرتے ہوئے اس تمام کی تحقیق ہمارے فتاوی میں کردی گئی ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

(۲) مذہب صحیح پر ناجائز ہے کما فی العالمگیریۃ والطحطاویۃ وغیرہما (جیسا کہ فتاوی عالمگیریہ اور طحطاوی وغیرہما میں ہے۔ ت) اور ناجائز کپڑا پہن کر نماز مکروہ تحریمی کہ اسے اتار کر پھر اعادہ کی جائے۔

كما هو معلوم من الفقه في غير ما موضع نعم الجواز بمعنى الصحة حاصل وهو معنى ما في الهندية عن التاتارخانية عن جامع الفتاوى عن محمد بن سلمة من صلى مع تكة ابريسم جاز وهو مسيئ واللہ تعالی اعلم۔ جیسا کہ فقہ کے متعدد مقامات سے معلوم ہے ہاں جواز اگر صحت کے معنی میں ہو تو صحت حاصل ہے اور یہی معنی مراد ہے جو ہندیہ میں تاتارخانیہ سے بحوالہ جامع الفتاوی محمد

بن سلمہ سے منقول ہے کہ جس نے ریشم کے ازار بند کے ساتھ نماز ادا کی جائز ہے مگر وہ گنہگار ہے واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۵: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ لوہے یا تانبے کا چھلا پہننا جائز ہے یا نہیں؟ اور بعض لوگ اس گمان سے پہنتے ہیں کہ ہمیں مہاسے وغیرہ کو مفید ہوتا ہے انہیں بھی جائز ہو گا یا نہیں؟ بینوا توجروا۔ الجواب: چاندی سونے کے سوا لوہے، پیتل، رانگ کا زیور عورتوں کو بھی مباح نہیں چہ جائیکہ مردوں

---

[1] فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیت الباب التاسع فی اللبس نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۳۲ Page 153 of 692

Fatawa Razawiyyah, Volume 22

...for this, and the general public's avoidance based on the thought of Sharia prohibition cannot lift the restriction. If a prohibited thing must be used as medicine, it is only permissible when no other medicine is available, and this fact is known through the report of a skilled, non-sinful Muslim physician. Here, neither of these two conditions is established.

Arabic Text	**Urdu Translation / Commentary**
In *Ash-Shamiyyah*, citing *Al-Jawharah*: Wearing rings made of iron, brass, copper, and lead is disliked (Makruh) for both men and women. Finished. And in it, from *Ghayat al-Bayan*: Wearing rings of gold, iron, and brass is forbidden (Haram) etc. And in *Ad-Durr al-Mukhtar*: Any treatment is not permissible except with what is pure. However, in *An-Nihayah*, it was permitted to use a prohibited substance as medicine if a Muslim physician informs that there is a cure in it and no permissible substitute is found to take its place etc. And Allah Almighty knows best. Enough.	It is mentioned in *Fatawa Shami* with reference to *Al-Jawharah* that wearing rings of iron, brass, copper, and lead is prohibited for both men and women. Finished. In it, with reference to *Ghayat al-Bayan*, it is said that wearing rings of gold, iron, and brass is forbidden. It is stated in *Dur-e-Mukhtar* that it is not permissible to use any medicine unless it is pure. In *An-Nihayah*, it is declared permissible to use a prohibited medicine if a Muslim physician states that there is a cure in it and no such permissible medicine is found which can take its place, etc. Allah Almighty knows best. Enough (T).

[Seal: Treatise: At-Teeb al-Wajeez fi Amt'ati al-Waraqi wal-Abreez, Finished. I.T. Majlis of Dawatelslami]

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/229.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/229.
3. Dur al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Selling, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/446.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

...और आम जनता का इस आधार पर परहेज़ करना कि शरीअत की मनाही है, इसे खत्म नहीं किया जा सकता। अगर किसी हराम चीज़ को दवा के तौर पर इस्तेमाल करना भी हो, तो वह तभी जायज़ है जब उसके सिवा कोई और दवा न मिले, और यह बात किसी कुशल और नेक मुसलमान हकीम (डॉक्टर) की रिपोर्ट से मालूम हो। यहाँ ये दोनों शर्तें पूरी नहीं होतीं।

अरबी पाठ

फ़तावा शामिया में 'अल-जौहरा' के हवाले से: लोहे, पीतल, तांबे और सीसे की अंगूठी पहनना पुरुषों और महिलाओं के लिए मकरूह (नापसंद) है। समाप्त। और उसी में 'ग़ायत अल-बयान' के हवाले से है: सोने, लोहे और पीतल की अंगूठी पहनना हराम है, इत्यादि। और 'दुर्र अल-मुख्तार' में है: किसी भी दवा का इस्तेमाल जायज़ नहीं है जब तक कि वह शुद्ध न हो। हालांकि 'अन-निहाया' में हराम दवा के इस्तेमाल को तब जायज़ ठहराया गया है जब कोई मुसलमान हकीम बताए कि इसमें शिफा (इलाज) है और उसका कोई जायज़ विकल्प मौजूद न हो, इत्यादि। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। फ़क़त।

उर्दू अनुवाद / व्याख्या

फ़तावा शामी में 'जौहरा' के हवाले से ज़िक्र है कि लोहे, पीतल, तांबे और रांगे (सीसे) की अंगूठी पहनना पुरुषों और महिलाओं के लिए वर्जित है। समाप्त। इसमें 'ग़ायत अल-बयान' के हवाले से कहा गया है कि सोने, लोहे और पीतल की अंगूठी पहनना हराम है। 'दुर्रे मुख्तार' में है कि किसी भी दवा का इस्तेमाल करना जायज़ नहीं है जब तक कि वह पाक (शुद्ध) न हो। 'निहाया' में हराम दवा के इस्तेमाल को उस सूरत में जायज़ माना गया है जब कोई मुसलमान हकीम कहे कि इसमें शिफा है और कोई ऐसी जायज़ दवा न मिले जो उसका विकल्प बन सके इत्यादि। अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है। फ़क़त (त)।

[सील: रिसाला: अत-तीबुल वजीज़ फ़ी अमत'अतिल वराक़ी वल-अबरीज़, समाप्त। आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी]

1. रद-अल-मुह्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, कपड़ों का अध्याय, दार अह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/229।
2. रद-अल-मुह्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, कपड़ों का अध्याय, दार अह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/229।

3. दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, खरीद-बिक्री का अध्याय, दार अह्या अत-तुराث अल-अरबी, बेरुत, 2/446।

पेज 154 ऑफ़ 692

کے لئے اور عوام کا یہ احتراز خیال ممانعت شرع کو رفع نہیں کر سکتا کہ اگر نا جائز چیز کو دوا کے لئے استعمال کرنا بھی ہو تو وہاں کہ اس کے سوا دوا نہ ملے، اور یہ امر طبیب حاذق مسلمان غیر فاسق کے اخبار سے معلوم ہوا اور یہاں دونوں امر متحقق نہیں۔

عربی متن

في الشامية عن الجوهرة التختم بالحديد والصفر والنحاس والرصاص مكروه للرجال والنساء 1 انتهى، وفيها عن غاية البيان التختم بالذهب والحديد والصفر حرام 2 الخ وفى الدر المختار كل تدادى لا يجوز الابطاهر وجوزه فى النهاية بمحرم اذا اخبره طبيب مسلم ان فيه شفاء ولم يجد مباحا يقوم مقامه 3 الخ والله تعالىٰ اعلم۔ فقط۔

اردو ترجمہ

فتاوٰی شامی میں جوہرہ کے حوالے سے مذکور ہے لوہے، پیتل، تابنے، اور قلعی کی انگوٹھی مردوں اور عورتوں کو پہننا ممنوع ہے انتھی، اس میں غایۃ البیان کے حوالے سے ہے سونے لوہے اور پیتل کی انگوٹھی پہننا حرام ہے۔ درمختار میں ہے کہ کسی دوا کا استعمال کرنا جائز نہیں مگر جبکہ پاک ہو، نہایت میں اس حرام دوا کے استعمال کرنے کا جائز قرار دیا ہے کہ جس کے متعلق کوئی مسلمان طبیب بتائے کہ اس میں شفا ہے اور کوئی ایسی مباح دوانہ پائے جو اس کے قائم مقام ہو سکے الخ۔ اللہ تعالیٰ سب سے بڑا عالم ہے۔ فقط (ت)

[مہر: رسالہ: الطیب الوجیز فی امتعة الورق والابریز، ختم شد۔ I.T. Majlis of Dawatelslami]

1 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۹ 2 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۹ 3 درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۲۴۶

Fatawa Rizvia Volume 22

Clothing and Appearance Related to quilts, mattresses, turbans, caps, shoes, style, and colors, etc.

Issue 26: From Calcutta, Dharmatala Number 6, sent by Mr. Mirza Ghulam Qadir Baig, 12 Ramadan-ul-Mubarak 1311 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible for a man to wear silk cloth or not? Explain and be rewarded.

The Answer: No, rather it is forbidden (Haram). Severe warnings have been issued regarding this in Hadith. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Do not wear silk, for whoever wears it in this world will not wear it in the Hereafter." (Narrated by the two Shaikhs [Bukhari and Muslim] from the Leader of the Believers, Umar [may Allah be pleased with him]).

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Bab Labs al-Harir, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/867; Sahih Muslim, Kitab al-Libas, Bab Tahrim Isti'mal Ina' adh-Dhahab wal-Fiddah etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/191; At-Targhib wat-Tarhib with reference to Bukhari, Muslim, Tirmidhi, and Nasai, warning men against wearing silk, Mustafa al-Babi Egypt, 3/96.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

लिबास और वज़-ओ-क़ता (पहनावा और दिखावा) लिहाफ़, तोशक, इमामा, टोपी, जूते, वज़-ओ-क़ता और रंग वग़ैरह से मुताल्लिक़

मसला 26: कलकत्ता धर्मतला नंबर 6 से, प्रेषक जनाब मिर्ज़ा ग़ुलाम क़ादिर बेग, 12 रमज़ानुल मुबारक 1311 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि रेशमी कपड़ा मर्द को पहनना जाइज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएं, सवाब पाएं।

जवाब: नहीं बल्कि हराम है। हदीस में इस पर सख़्त वईदें (चेतावनियाँ) आई हैं। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "रेशम न पहनो, क्योंकि जो इसे दुनिया में पहनेगा, वह आख़िरत में इसे नहीं पहन सकेगा।" (इसे बुख़ारी और मुस्लिम ने अमीरुल मोमिनीन हज़रत उमर फ़ारूक़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है)।

1. सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल लिबास, बाब लब्सुल हरीर, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/867; सहीह मुस्लिम, किताबुल लिबास, बाब तहरीम इस्ति'माल इना-अज़-ज़हब वल-फ़िद्दा वग़ैरह, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/191; अत-तरग़ीब वत-तरहीब बुख़ारी, मुस्लिम, तिर्मिज़ी और नसाई के हवाले से, मर्दों को रेशम पहनने से डराने के बारे में, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 3/96।

पेज 155 ऑफ़ 692

لباس و وضع و قطع لحاف، توشک، عمامہ، ٹوپی، جوتے، وضع و قطع اور رنگ وغیرہ سے متعلق

مسئلہ ۲۶: از کلکتہ دھرم تلہ نمبر ۶ مرسلہ جناب مرزا غلام قادر بیگ ۱۲ رمضان المبارک ۱۳۱۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ریشمی کپڑا مرد کو پہننا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: نہ بلکہ حرام ہے۔ حدیث میں اس پر سخت وعیدیں وارد۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : لا تلبسوا الحریر فانه من لبسه في الدنیا لم یلبسه في الآخرة (ریشم نہ پہنو کہ جو اسے دنیا میں پہنے گا آخر میں نہ پہنے گا۔) رواہ الشیخان۱ عن الامیر المومنین عمر تعالٰی عنہ سے روایت (اس کو بخاری و مسلم نے امیر المومنین حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا)

۱ صحیح البخاری کتاب اللباس باب لبس الحریر قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۸۶۷ ، صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم استعمال اناء الذھب والفضة الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۹۱ ، الترغیب والترھیب بحوالہ البخاری و مسلم و الترمذی و النسائی ترھیب الرجال من لبسھم الحریر مصطفی البابی مصر ۳ / ۹۶

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Nasai, Ibn Hibban, and Al-Hakim have recorded it, and Al-Hakim graded it as Sahih (authentic) on the authority of Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him). Al-Hakim narrated it from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), and Ibn Hibban narrated it from 'Uqbah ibn 'Amir (may Allah be pleased with them all). (T)

In a narration of Nasai, he [the Prophet], peace and blessings of Allah be upon him, said: "Whoever wears it [silk] in this world shall not enter Paradise." (1) Narrated from the Commander of the Faithful, 'Umar (may Allah be pleased with him). [Imam Nasai narrated this from the Commander of the Faithful, Hadhrat Umar (may Allah be pleased with him). (T)]

And he [the Prophet], peace and blessings of Allah be upon him, said: "Indeed, silk is only worn by those who have no share in the Hereafter." (2) Narrated by the two Sheikhs [Bukhari and Muslim], and the wording is according to Bukhari (may Allah be pleased with him). [Silk will be worn by him who has no portion for it in the Hereafter. (The two Sheikhs (Bukhari and Muslim) narrated this, and the words are those of Imam Bukhari (may Allah be pleased with him)). (T)]

In another Hadith, the noble Messenger, peace and blessings of Allah be upon him, said: "Whoever wears a garment of silk, Allah, the Mighty and Sublime, will clothe him in a garment of fire on the Day of Resurrection." (3) Narrated by Ahmad and At-Tabarani on the authority of Juwayriyah (may Allah be pleased with her). [Whoever wears silk, Allah Almighty will clothe him with a garment of fire on the Day of Resurrection. (Imam Bukhari and Tabarani narrated this from Sayyidah Juwayriyah (may Allah be pleased with her)). (T)]

---

1. At-Targhib wat-Tarhib, citing Nasai, regarding the prohibition for men to wear silk, etc., Hadith 20, Mustafa al-Babi, Egypt, 3/100.
2. Sahih al-Bukhari, Book of Clothing, Chapter on Wearing Silk, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/867; Sahih Muslim, Book of Clothing, Chapter on the Prohibition of Using Gold and Silver Vessels, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/291.
3. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith of Juwayriyah bint al-Harith, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 6/324; Al-Mu'jam al-Awsat from Juwayriyah (may Allah be pleased with her), Hadith 170, 171, Al-Maktab al-Faysaliyyah, Beirut, 25/2

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 22

नसाई, इब्न हिब्बान और हाकिम ने इसे उल्लेख किया है और हाकिम ने इसे अबू सईद अल-खुद्री (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हुए सहीह करार दिया है। हाकिम ने इसे अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है और इब्न हिब्बान ने इसे उक़्बा बिन आमिर (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) से रिवायत किया है। (त)

नसाई की एक रिवायत में है कि उन्होंने [नबी] सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "जिसने दुनिया में इसे (रेशम) पहना वह जन्नत में दाख़िल नहीं होगा।" (1) अमीरुल मोमिनीन हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत है। [इमाम नसाई ने इसे अमीरुल मोमिनीन हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। (त)]

और आप सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "रेशम वही पहनता है जिसका आख़िरत में कोई हिस्सा नहीं होता।" (2) शैख़ैन (बुख़ारी व मुस्लिम) ने इसे रिवायत किया और शब्द इमाम बुख़ारी रज़ियल्लाहु अन्हु के हैं। [रेशम वह पहनेगा जिसके लिए आख़िरत में कोई हिस्सा नहीं (इसे शैख़ैन (बुख़ारी व मुस्लिम) ने रिवायत किया और शब्द इमाम बुख़ारी रज़ियल्लाहु अन्हु के हैं)। (त)]

एक हदीस में है कि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "जो रेशम का कपड़ा पहनेगा, अल्लाह तआला अ़ज़्ज़-ओ-जल्ल उसे क़यामत के दिन आग का कपड़ा पहनाएगा।" (3) अहमद और तबरानी ने ज़ुवैरिया रज़ियल्लाहु अन्हा से रिवायत किया है। [जो रेशम पहनेगा अल्लाह तआला अ़ज़्ज़-ओ-जल्ल उसे क़यामत के दिन आग का कपड़ा पहनाएगा (इमाम बुख़ारी और तबरानी ने इसे सैयदा ज़ुवैरिया रज़ियल्लाहु अन्हा से रिवायत किया है)। (त)]

---

1. अत-तरग़ीब वत-तरहीब, ब-हवाला नसाई, तरहीबुल रिजाल मिन लब्सिहुमुल हरीर इलख़, हदीस 20, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 3/100
2. सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल लिबास, बाबू लब्सिल हरीर इलख़, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/867; सहीह मुस्लिम, किताबुल लिबास, बाबू तहरीमि इस्ते'माल इना-इज़-ज़हबि वल-फ़िज़्ज़ति, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/291

3. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस ज़ुवैरिया नब्तुल हरथ, अल-मक्तबुल इस्लामी बैरुत, 6/324; अल-मुअ्जमुल औसत अन ज़ुवैरिया रज़ियल्लाहु तआला अन्हा, हदीस 170, 171, अल-मक्तबुल फ़ैसलिया बैरुत, 25/2

والنسائی وابن حبان والحاکم وصححہ عن ابی سعید الخدری والحاکم عن ابی ھریرۃ وابن حبان عن عقبۃ بن عامر رضی اللہ تعالٰی عنھم اجمعین۔ | کیا ہے، نسائی، ابن حبان اور حاکم نے اس کو صحیح قرار دیا ہے اور حضرت ابو سعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کی ہے اور حاکم نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ اور ابن حبان نے حضرت عقبہ بن عامر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کی ۔ (ت)

نسائی کی ایک روایت میں ہے فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : من لبسہ فی الدنیا لم یدخل الجنۃ ۱۔ رواہ عن الامیر المؤمنین عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | جو دنیا میں ریشم پہنے گا جنت میں نہ جائے گا، (امام نسائی نے اس کو امیر المؤمنین حضرت عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ (ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : انما یلبس الحریر من لاخلاق لہ فی الاخرۃ رواہ الشیخان ۲ واللفظ للبخاری رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | ریشم وہ پہنے گا جس کے لئے آخرت میں کچھ حصہ نہیں (اس کو شیخین (بخاری و مسلم) نے روایت کیا اور الفاظ امام بخاری رضی اللہ تعالٰی عنہ کے ہیں۔ ت)

ایک حدیث میں ہے حضور والا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: من لبس ثوب حریر البسہ اللہ عزوجل یوم القیمۃ ثوبًا من النار۔ رواہ احمد ۳ والطبرانی عن جویریۃ رضی اللہ تعالٰی عنھا۔ | جو ریشم پہنے گا اللہ تعالٰی عزوجل اسے قیامت کے دن آگ کا کپڑا پہنائے گا (امام بخاری وطبرانی نے اس کو سیدہ جویریہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے روایت کیا ہے۔ت)

۱ الترغیب والترہیب بحوالہ النسائی ترھیب الرجال من لبسھم الحریر الخ حدیث ۲۰ مصطفیٰ البابی مصر ۳/ ۱۰۰ ۲ صحیح البخاری کتاب اللباس باب لبس الحریر الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۶۷، صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم استعمال اناء الذھب والفضۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۹۱/ ۲ ۳ مسند امام احمد بن حنبل حدیث جویریہ نبت الحرث المکتب الاسلامی بیروت ۶/ ۳۲۴، المعجم الاوسط عن جویریہ رضی اللہ تعالٰی عنھا حدیث ۱۷۰، ۱۷۱ المکتب الفیصلیہ بیروت ۲۵/ ۲

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Hudhayfah (may Allah be pleased with him) says:

Arabic	Urdu Translation
Whoever wears silk clothes, Allah will clothe him in a garment of fire for a day; not one of your days, but one of Allah's long days[1]. Narrated by At-Tabarani. And Allah Almighty says: "And indeed, a day with your Lord is like a thousand years of those which you count."[2]	Whoever wears silk, Allah Almighty will clothe him in a complete garment of fire for a day. That day is not from your days, but from those long days of Allah Almighty, i.e., a day of a thousand years (Imam At-Tabarani has narrated this). As Allah Almighty has said: Indeed, according to your count, it is equal to a thousand years.

It is in the Hadith of our Master Ali (may Allah honor his face): I saw the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) holding silk in his right hand and gold in his left hand, then he said:

Arabic	Urdu Translation
Indeed, these two are forbidden for the males of my Ummah[3]. Narrated by Abu Dawud and An-Nasa'i. And Allah Almighty knows best.	Indeed, these two (silk and gold) are forbidden for the men of my Ummah. (Abu Dawud and An-Nasa'i have narrated this - translator). And Allah Almighty knows best.

Problem 77: From Etawah, sent by Mawlawi Wasi Ali Sahib, Deputy Nazir Collectorate, Etawah, 2 Dhu al-Qi'dah 1312 AH.

What is your verdict, may Allah have mercy on you, in response to this question (what is your noble command in response to this question? - translator): Trousers (pajamas) of two types are mostly prevalent and used in our times: First: Wide, gathered trousers (gharara-style), which most religious elders use, and it is included in the dress of most scholars, the righteous, and the saints of the Ummah.

Second: Trousers used by common believers and some specific scholars, especially residents of the Western (Pachhan) region. Among these two, which one is superior and more modest according to the noble Sharia, and for whose use can a clear permission be obtained from the Sharia? Explain and be rewarded.

---

[1] At-Targhib wat-Tarhib, referenced from Hudhayfah, regarding the prohibition for men from wearing silk, etc., Mustafa al-Babi Egypt 3/99. [2] The Holy Quran 22/47. [3]

Sunan Abi Dawud, Book of Clothing, Chapter on Silk for Women, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/205.

Page 157 of 692

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

हुज़ैफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़रमाते हैं:

अरबी

जो रेशमी कपड़े पहनेगा, अल्लाह उसे एक दिन के लिए आग की पोशाक पहनाएगा; तुम्हारे दिनों में से नहीं, बल्कि अल्लाह के उन लम्बे दिनों में से[1]। (इमाम तबरानी ने इसे रिवायत किया)। और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "बेशक तुम्हारे रब के यहाँ एक दिन तुम्हारे गिनती के एक हज़ार साल के बराबर है।"[2]

उर्दू अनुवाद

जो रेशम पहनेगा अल्लाह तआला उसे एक दिन की आग की पूरी पोशाक पहनाएगा। वह दिन तुम्हारे दिनों में से नहीं है बल्कि अल्लाह तआला के उन लम्बे दिनों में से है यानी एक हज़ार साल का एक दिन (इमाम तबरानी ने इसे रिवायत किया) जैसा कि अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: बेशक तुम्हारे शुमार के मुताबिक़ एक हज़ार साल के बराबर है।

सय्यदना मौला अली (करमल्लाहु वजहहुल करीम) की हदीस में है: मैंने हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) को देखा कि हुज़ूर ने अपने दायें हाथ में रेशम और बायें हाथ में सोना लिया फिर फ़रमाया:

अरबी

बेशक ये दोनों मेरी उम्मत के मर्दों पर हराम हैं[3]। (अबू दाऊद और नसाई ने इसे रिवायत किया)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

उर्दू अनुवाद

बेशक ये दोनों (रेशम और सोना) मेरी उम्मत के मर्दों पर हराम हैं। (अबू दाऊद और नसाई ने इसे रिवायत किया - अनुवादक)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 77: इटावा से, भेजने वाले मौलवी वसी अली साहब, नायब नाज़िर कलक्टरी, इटावा, 2 ज़ी-क़ादा 1312 हिजरी।

इस सवाल के जवाब में आपका (रहमतुल्लाहि अलैहि) क्या इरशाद-ए-गिरामी है? पाजामे दो तरह के आजकल अक्सर प्रचलित और इस्तेमाल में हैं: अव्वल: ग़रारा दार कुशादा पाजामा जिसका इस्तेमाल ज़्यादातर बुज़ुर्गान-ए-दीन करते हैं और अक्सर उलमा व सुल्हा व औलिया-ए-उम्मत के लिबास में दाख़िल है।

दोयम: वह पाजामा जो आम मोमिनीन और बाज़ ख़ास उलमा बिल-ख़ुसूस पछाहन (पहचान) की तरफ़ के बाशिंदे इस्तेमाल करते हैं, इन दोनों में से कौन शरीअत-ए-मुतह्हरा के एतबार से अफ़ज़ल और ज़्यादा पर्दापोश है और किसके इस्तेमाल की बाबत शरीअत से साफ़ इजाज़त मिल सकती है? बयान फ़रमायें और सवाब पायें।

---

[1] अत-तरग़ीब वत-तरहीब, हुज़ैफ़ा के हवाले से, मर्दों के रेशम पहनने की मुमानिअत के बारे में, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 3/99। [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 22/47। [3] सुनन अबी दाऊद, किताबुल लिबास, औरतों के रेशम का बयान, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर 2/205।

حذیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
من لبس ثوب حریر البسہ اللہ تعالیٰ یوماً من نار لیس من ایامکم ولکن من ایام اللہ تعالیٰ الطوال ۱ رواہ الطبرانی وقال اللہ تعالیٰ "وَاِنَّ یَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَاَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّوْنَ" ۲۔	جو ریشم پہنے اللہ تعالیٰ اسے ایک دن کا مل آگ پہنائے گا وہ دن تمہارے دنوں میں سے نہیں بلکہ اللہ تعالیٰ کے ان لمبے دنوں سے یعنی ہزار برس کا ایک دن (اس کو امام طبرانی نے روایت کیا) جیسا کہ اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: بیشک تمہارے شمار کے مطابق ایک ہزار سال کے برابر ہے۔

سیدنا مولیٰ علی کرم اللہ وجہہ الکریم کی حدیث میں ہے میں نے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دیکھا کہ حضور نے اپنے دہنے ہاتھ میں ریشم اور بائیں ہاتھ میں سونا لیا پھر فرمایا:

عربی	اردو ترجمہ
ان ھذین حرام علی ذکور امتی۔ ۳ رواہ ابو داؤد و النسائی واللہ تعالیٰ اعلم۔	بیشک یہ دونوں (ریشم اور سونا) میری امت کے مردوں پر حرام ہیں۔ (ابوداؤد اور نسائی نے اسے روایت کیا ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۷: از اٹا وہ مرسلہ مولوی وصی علی صاحب نائب ناظر کلکڑی اٹا وہ ۲ ذیقعدہ ۱۳۱۲ھ

ما قولکم رحمکم اللہ تعالیٰ فی جواب ھذا السوال (اس سوال کے جواب میں آپ (رحمکم اللہ تعالیٰ) کا کیا ارشاد گرامی ہے۔ ت): پاجامے دو طرح کے فی زماننا اکثر مروج و مستعمل ہیں: اول: غرارہ

دار فراخ پاجہ جس کا استعمال بیشتر بزرگان دین کرتے ہیں اور اکثر علماء و صلحاء و اولیائے امت کے لباس میں داخل ہے۔

دوم: پاجہ عوام مومنین اور بعض خواص علماء خصوصاً پہچان کی طرف کے باشندے استعمال کرتے ہیں ان دونوں میں سے کون باعتبار شرع شریف کے افضل و استر ہے اور کس کے استعمال کی بابت شرع سے صریح رخصت ہو سکتی ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ ت)

---

۱ الترغیب والترھیب بحوالہ حذیفہ موقوفاًء ترھیب الرجال من لبسھم الحریر الخ مصطفی البابی مصر ۳/ ۹۹ ۲ القرآن الکریم ۲۲/ ۴۷ ۳ سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی الحریر النساء آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۰۵

Volume 22 Fatawa Razawiya

The Answer: The continuous practical Sunnah of the resplendent Presence, the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him and all of them), is the Izar, i.e., the loincloth (Tahband). Although it is narrated in a Hadith that Abu Huraira (may Allah be pleased with him) submitted to the resplendent Presence (prayers and peace of Allah be upon him): "Presence (Prophet), do you wear trousers?" He replied:

[Arabic Text]: "Yes, while traveling and staying at home, and by night and by day; for I have been commanded to cover [my private parts], and I have not found anything that covers better than it." [Narrated by Abu Ya'la and Ibn Hibban in 'Al-Du'afa', and Al-Tabarani in 'Al-Awsat', and Al-Daraqutni in 'Al-Afrad', and Al-Uqayli in 'Al-Du'afa' from him (may Allah be pleased with him)]. [Urdu Translation]: Yes, I wear it while traveling and at home, by night and day, because I have been commanded to cover my 'satr' (private parts), and I found nothing more covering than it. (This has been narrated by Abu Ya'la and Ibn Hibban in the 'Book of the Weak' from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him), and Imam Tabarani in 'Al-Awsat', and Imam Daraqutni in 'Al-Afrad', and Imam Uqayli in the 'Book of the Weak' from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him). - T)

But this Hadith is extremely weak.

[Arabic Text]: Until Abu al-Faraj [Ibn al-Jawzi] mentioned it in 'Al-Mawdu'at' (The Fabrications) according to his habit. The correct view, as explained by Imam al-Suyuti and limited to by Al-Hafiz Ibn Hajar and others, is that it is only weak. Yusuf bin Ziyad al-Wasiti was solitary in narrating it, and he is 'Wah' (worthless/very weak). [Urdu Translation]: To the extent that Hafiz Abu al-Faraj Ibn al-Jawzi, as per his habit, has mentioned it in 'Mawdu'at' (fabricated traditions). But the correct thing is what Imam Suyuti stated and Hafiz Ibn Hajar etc. sufficed upon, which is that it is merely weak; thus, Yusuf bin Ziyad Wasiti is solitary (i.e., alone) in narrating it, and he is weak. (T)

However, it is proven with a sound chain of narration that the Holy Presence (peace and blessings of Allah be upon him) bought it.

[Arabic Text]: The Imams, such as Ahmad and the four [other imams of Fiqh], and Ibn Hibban narrated it and authenticated it from Suwayd bin Qais. [Urdu Translation]: Honorable Imams such as Imam Ahmad and the other four Imams and Ibn Hibban have narrated it with reference to Suwayd bin Qais.

[1] Majma' al-Zawa'id, referencing Abu Ya'la and al-Mu'jam al-Awsat of al-Tabarani, Book of Clothing, Chapter on Trousers, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 5/122. Page 158 of 692

उत्तर: हुज़ूर पुर-नूर सैय्यदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम और उन सब पर सलाम) की निरंतर वास्तविक सुन्नत इज़ार यानी तहबंद है। हालांकि एक हदीस में रिवायत है कि अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हुज़ूर पुर-नूर (अल्लाह का दुरूद और सलाम उन पर हो) से अर्ज़ किया: "हुज़ूर पाजामा पहनते हैं?" आपने फ़रमाया:

[अरबी पाठ]: "हाँ, सफ़र और हज़र (प्रवास) में, और रात और दिन में; क्योंकि मुझे सतर (पर्दा) का हुक्म दिया गया है, और मैंने इससे बेहतर पर्दा करने वाली कोई चीज़ नहीं पाई।" [इसे अबू याला और इब्न हिब्बान ने 'अल-ज़ुआफ़ा' में, और अल-तबरानी ने 'अल-औसत' में, और अल-दारक़ुत्नी ने 'अल-अफ़राद' में, और अल-अक़ीली ने 'अल-ज़ुआफ़ा' में उनसे (रज़ियल्लाहु अन्हु) रिवायत किया है]। [उर्दू अनुवाद]: हाँ, सफ़र और हज़र में रात-दिन पहनता हूँ क्योंकि मुझे सतर का हुक्म हुआ है, मैंने इससे ज़्यादा सातिर (ढकने वाली) किसी चीज़ को न पाया। (इसको अबू याला और इब्न हिब्बान ने 'किताबुज़ ज़ुआफ़ा' में हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है और इमाम तबरानी ने 'अल-औसत' में और इमाम दारक़ुत्नी ने 'अल-अफ़राद' में और इमाम अक़ीली ने 'किताबुज़ ज़ुआफ़ा' में हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। - त)

लेकिन यह हदीस अत्यंत ज़ईफ़ (कमज़ोर) है।

[अरबी पाठ]: यहाँ तक कि अबू अल-फ़रज [इब्न अल-जौज़ी] ने अपनी आदत के अनुसार इसे 'मौज़ूआत' (गढ़ी हुई हदीसों) में दर्ज किया है। सही बात वह है जैसा कि इमाम सुयूती ने बयान किया और अल-हाफ़िज़ इब्न हजर आदि ने इसी पर इक्तिफ़ा (बस) किया कि यह केवल ज़ईफ़ है। यूसुफ़ बिन ज़ियाद अल-वास्ति इसे रिवायत करने में अकेले हैं और वह 'वाह' (अत्यंत कमज़ोर) हैं। [उर्दू अनुवाद]: यहाँ तक कि हाफ़िज़ अबुल फ़रज इब्न जौज़ी ने अपनी आदत के मुताबिक इसे 'मौज़ूआत' में ज़िक्र किया है। लेकिन ठीक बात जैसा कि इमाम सुयूती ने बयान फ़रमाई और हाफ़िज़ इब्न हजर वगैरह ने इसी पर इक्तिफ़ा किया वह यह है कि वह सिर्फ ज़ईफ़ है, चुनाँचे यूसुफ़ बिन ज़ियाद वास्ति इसे रिवायत करने में मुनफ़रिद (यानी तनहा) है और वह कमज़ोर है। (त)

हाँ, हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का इसे खरीदना सही सनद से साबित है।

[अरबी पाठ]: अइम्मा किराम मसलन इमाम अहमद और अन्य चार अइम्मा और इब्न हिब्बान ने इसे रिवायत किया है और सुवैद बिन कैस के हवाले से इसे सही कहा है। [उर्दू अनुवाद]: अइम्मा किराम

मसलन इमाम अहमद और दीगर चार अइम्मा और इब्न हिब्बान ने इसको रिवायत किया है और सुवैद बिन कैस के हवाले से।

[1] मजमा अज़-ज़वाइद, बहवाला अबू याला और अल-मुजम अल-औसत लित-तबरानी, किताबुल लिबास, बाबू फिस-सराविल, दारुल कुतुब अल-अरबी, बेरूत, 5/122 पृष्ठ 158 of 692

الجواب: اصل سنت مستمرہ فعلیہ حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و علیہم اجمعین ازار یعنی تہبند ہے۔ اگرچہ ایک حدیث میں مروی ہوا ہے کہ ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے حضور پر نور صلوات اللہ تعالٰی وسلامہ علیہ سے عرض کیا۔ حضور پاجامہ پہنتے ہیں۔ فرمایا:

[عربی متن]: اجل فی السفر و الحضر و فی اللیل و النہار فانی امرت بالستر فلم اجد شیئا استر منہ۔ رواہ ابویعلی و ابن حبان فی الضعفاء و الطبرانی فی الاوسط و الدار قطنی فی الافراد والعقیلی فی الضعفاء عنہ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ [اردو ترجمہ]: ہاں سفر و حضر میں شب و روز پہنتا ہوں اس لئے کہ مجھے ستر کا حکم ہوا ہے میں نے اس سے زیادہ ساتر کسی شئی کو نہ پایا (اس کو ابو یعلی اور ابن حبان نے کتاب الضعفاء میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے اور امام طبرانی نے الاوسط میں اور امام دار قطنی نے الافراد میں اور امام عقیلی نے کتاب الضعفاء میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ت)

مگر یہ حدیث بشدت ضعیف ہے۔

[عربی متن]: حتی ان اباالفرج اورردہ علی عادتہ فی الموضوعات و الصواب کما بینہ الامام السیوطی واقتصر علیہ الحافظ ابن حجر وغیرہ انہ ضعیف فقط تفرد بہ یوسف بن زیاد الواسطی واہ۔ [اردو ترجمہ]: یہاں تک کہ حافظ ابوالفرج ابن جوزی نے اپنی عادت کے مطابق اسے موضوعات میں ذکر کیا ہے۔ لیکن ٹھیک بات جیسا کہ امام سیوطی نے بیان فرمائی اور حافظ ابن حجر وغیرہ نے اسی پر اکتفاء کیا وہ یہ ہے کہ وہ صرف ضعیف ہے چنانچہ یوسف بن زیاد واسطی اسے روایت کرنے میں منفرد (یعنی تنہا) ہے اور وہ کمزور ہے۔ (ت)

ہاں حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا اسے خریدنا بسند صحیح ثابت ہے۔

[عربی متن]: رواه الائمة احمد والاربعة وابن حبان وصححه عن سويد بن قيس [اردو ترجمہ]: ائمہ کرام مثلاً امام احمد و دیگر چار ائمہ اور ابن حبان نے اس کو روایت کیا ہے اور سوید بن قیس کے حوالہ

[1] مجمع الزوائد بحوالہ ابو یعلی والمعجم الاوسط للطبرانی کتاب اللباس باب فی السراویل دار الکتب العربی بیروت ۵ / ۱۲۲ Page 158 of 692

Fatawa Razawiyyah, Volume 22

[Table Header] [Left Column - Arabic]: Ahmad and al-Nasa'i narrated in another account from Malik bin 'Umayrah al-Asadi, may Allah be pleased with both. [Right Column - Urdu]: He has accepted its authenticity. Imam Ahmad and Imam Nasa'i narrated in another account on the authority of Hazrat Malik bin 'Umayrah Asadi. May Allah be pleased with both. (T)

[Body Text - Urdu]: And it is evident that buying would be for the sake of wearing. In any case, there is no doubt that the noble Companions (may Allah be pleased with them) used to wear trousers (*pajamas*) during the holy time with the holy permission, as mentioned in *al-Hady*, *al-Mawahib*, and *Sharh Safar al-Sa'adah*, etc. (as mentioned in *al-Hady*, *al-Mawahib*, and *Sharh Safar al-Sa'adah*, etc. - T). The Leader of the Believers, 'Uthman (may Allah be pleased with him), was wearing trousers on the day of his martyrdom, as mentioned in *Tahdhib al-Imam al-Nawawi*, etc. (as mentioned in *Tahdhib al-Asma* by Imam Nawawi, etc. - T). It is mentioned in a Hadith that our master Moses (peace be upon him) was wearing woolen trousers on the day of his conversation at Mount Tur.

[Table Box] [Left Column - Arabic]: Tirmidhi narrated it and kept it established, and al-Hakim narrated it and authenticated it from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him). He said: The Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) said: On the day his Lord spoke to him, Moses was wearing a woolen cloak, a woolen cap (*kummah*), a woolen robe, and woolen trousers, and his sandals were of the skin of a dead donkey[1]. [Right Column - Urdu]: Imam Tirmidhi narrated this and maintained its status, and al-Hakim narrated it and authenticated it on the authority of Hazrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him). Hazrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) stated that the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) said that when Allah the Almighty spoke to Hazrat Moses (peace be upon him), he was dressed in a woolen sheet, a woolen robe, a woolen cap, and woolen trousers; however, his shoes were made from the skin of a dead donkey. (T)

[Body Text - Urdu]: In another Hadith, it is stated that the first person to wear trousers was Ibrahim, the Friend of Allah (prayers and peace of Allah the Almighty be upon him).

[Table Box] [Left Column - Arabic]: Abu Nu'aym narrated from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (may Allah bless him and

grant him peace) said... [Right Column - Urdu]: Abu Nu'aym narrated this from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). He said that the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace)...

---

[1] Jami' al-Tirmidhi, Book of Clothing, Chapter on what has been narrated regarding wearing wool, Amin Company, Karachi, 1/70 - 206.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

[तालिका शीर्षक] [बायाँ कॉलम - अरबी]: अहमद और अल-नसई ने एक अन्य वर्णन में मालिक बिन उमैरा अल-असदी (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत की है। [दायाँ कॉलम - उर्दू]: उन्होंने इसकी सत्यता को स्वीकार किया है। इमाम अहमद और इमाम नसई ने हज़रत मालिक बिन उमैरा असदी के हवाले से एक अन्य घटना में रिवायत की। अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो। (त)

[मुख्य पाठ - उर्दू]: और यह स्पष्ट है कि खरीदना पहनने के लिए ही होगा। बहरहाल, इसमें कोई संदेह नहीं है कि पवित्र सहाबा (अल्लाह उन सब से प्रसन्न हो) पवित्र समय में पवित्र अनुमति के साथ पजामा पहनते थे जैसा कि अल-हदी, अल-मवाहिब, शरह सफ़र अल-सआदा आदि में है (जैसा कि अल-हदी, अल-मवाहिब और शरह सफ़र अल-सआदा आदि में उल्लेखित है - त)। अमीरुल मोमिनीन उस्मान (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) अपनी शहादत के दिन पजामा पहने हुए थे जैसा कि तहज़ीब अल-इमाम अल-नववी आदि में है (जैसा कि इमाम नववी की तहज़ीबुल अस्मा आदि में उल्लेखित है - त)। एक हदीस में है कि हमारे आका मूसा (अलैहिस्सलाम) तूर पर्वत पर वार्ता के दिन ऊनी पजामा पहने हुए थे।

[तालिका बॉक्स] [बायाँ कॉलम - अरबी]: इसे तिर्मिज़ी ने रिवायत किया और इसे कायम रखा, और हाकिम ने इसे इब्ने मसूद (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत किया और इसे सहीह (प्रामाणिक) बताया। उन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: जिस दिन उनके रब ने उनसे बात की, मूसा ने एक ऊनी लबादा, एक ऊनी टोपी (कुम्मा), एक ऊनी चोगा और ऊनी पजामा पहना हुआ था, और उनकी चप्पलें मृत गधे की खाल की थीं[1]। [दायाँ कॉलम - उर्दू]: इसे इमाम तिर्मिज़ी ने रिवायत करते हुए बरकरार रखा और हाकिम ने हज़रत अब्दुल्ला इब्ने मसूद (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के हवाले से इसकी तस्दीक (पुष्टि) फरमाई। हज़रत अब्दुल्ला इब्ने मसूद (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने फरमाया कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फरमाया कि जब हज़रत मूसा (अलैहिस्सलाम) से अल्लाह तआला ने कलाम फरमाया तो उस दिन वह ऊन की बनी हुई चादर, ऊनी जुब्बा, ऊनी टोپی और ऊनी शलवार में मलपूस (सुसज्जित) थे, अलबत्ता उनके जूते मुर्दा गधे की खाल के बने हुए थे। (त)

[मुख्य पाठ - उर्दू]: दूसरी हदीस में है कि सब से पहले जिसने पजामा पहना इब्राहीम खलीलुल्लाह (अल्लाह तआला की सलात और सलाम उन पर हों) हैं।

[तालिका बॉक्स] [बायाँ कॉलम - अरबी]: अबू नुऐम ने अबू हुरैरा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत की कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया... [दायाँ कॉलम - उर्दू]: अबू नुऐम ने इसे हज़रत अबू हुरैरा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। फरमाया कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)...

---

[1] जामी' अत-तिर्मिज़ी, किताबुल लिबास, बाब: ऊन पहनने के बारे में जो आया है, अमीन कंपनी, कराची, 1/70 - 206।

واحمد والنسائی فی القصة اخری عن مالك بن عمیرة الاسدی رضی اللہ تعالی عنہما۔ سے اس کی صحت کو تسلیم کیا ہے۔ امام احمد اور امام نسائی نے ایک دوسرے قصے میں حضرت مالک بن عمیرہ اسدی کے حوالے سے روایت کی۔ رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ (ت)

اور ظاہر ہے یہی ہے کہ خریدنا پہننے ہی کے لئے ہوگا۔ بہر حال اس میں شک نہیں کہ صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم زمانہ اقدس میں باذنِ اقدس پاجامہ پہنتے کما فی الھدی والمواہب وشرح سفر السعادة وغیرہا (جیسا کہ الہدی، المواہب اور شرح سفر السعادة وغیرہ میں مذکور ہے۔ت) امیر المومنین عثمان رضی اللہ تعالٰی عنہ روزِ شہادت پاجامہ پہنے ہوئے تھے کما فی تھذیب الامام النووی وغیرہ (جیسا کہ تہذیب الاسماء امام نووی وغیرہ میں مذکور ہے۔ت) ایک حدیث میں ہے کہ سیدنا موسٰی علیہ الصلوة والسلام روزِ مکالمہ طور اون کا پاجامہ پہنے ہوئے تھے۔

رواہ الترمذي واستقربہ والحاکم وصححہ عن ابن مسعود رضی اللہ تعالی عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کان علی موسی یوم کلمہ ربہ کساء صوف و کمہ صوف وجبة صوف وسراویل صوف وکانت نعلاہ من جلد حمار میت ۱۔ اس کو امام ترمذی نے روایت کرتے ہوئے برقرار رکھا اور حاکم نے روایت کرکے حضرت عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے اس کی تصحیح فرمائی۔ حضرت عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا کہ جب حضرت موسٰی علیہ الصلوة والسلام سے اللہ تعالٰی نے کلام فرمایا تو اس دن وہ اون کی بنی ہوئی چادر، اونی جبہ، اونی ٹوپی اور اونی شلوار میں ملبوس تھے البتہ ان کے جوتے مردہ گدھے کی خال کے بنے ہوئے تھے۔ (ت)

دوسری حدیث میں ہے کہ سب میں پہلے جس نے پاجامہ پہنا ابراہیم خلیل اللہ صلوات اللہ تعالیٰ و سلامہ علیہ ہیں،

رواہ ابو نعیم عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ ابونعیم نے اس کو حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ فرمایا کہ رسول اللہ صلی اللہ

---

۱ جامع الترمذی کتاب اللباس باب ماجاء في البص الصوف امین کمپنی کراچی ۱ / ۷۰ - ۲۰۶

Fatawa Razawiyyah, Volume 22

(Arabic): ...[Allah] the Exalted, peace and blessings be upon him [said]: The first one who wore trousers was Ibrahim al-Khalil (Abraham the Friend of Allah).[1]

(Urdu): It is the saying and command of the Prophet (peace and blessings be upon him) that the first person to wear trousers (shalwar) was Hazrat Ibrahim Khalilullah (peace and blessings be upon him). (T)

In the third Hadith, the noble Prophet (peace and blessings be upon him) prayed for forgiveness for the women of his Ummah who wear pajamas (trousers), and he emphasized to the men that they should wear them themselves and also make their women wear them, as it provides more modesty (covering).

(Arabic): Narrated by al-Tirmidhi, al-Uqayli in 'al-Du'afa', Ibn 'Adi, and al-Daylami from the Commander of the Faithful, 'Ali (may Allah honor his face), with the wording: "O Allah, forgive the trouser-wearing women of my Ummah. O people, adopt trousers, for they are the most covering of your clothes, and protect your women with them when they go out."[2] And in the Hadith, there is a story, and there is some discussion regarding its chains of transmission; perhaps it is strengthened by the multiplicity of its paths, contrary to the act of Abu al-Faraj.

(Urdu): Tirmidhi narrated it, and Uqayli in 'Kitab al-Du'afa', Ibn Adi and Daylami narrated from the Commander of the Faithful Hazrat Ali (may Allah honor his face) with these words: "O Allah! Forgive the women of my Ummah who wear pajamas. O people, wear pajamas (i.e., trousers) because they are among your garments that provide the most covering; protect your women with trousers when they go out." And a story is mentioned in the Hadith; some difficulty is found in its chains. Sometimes a Hadith becomes strong due to multiple chains and paths, but here there is a difference of opinion with Allama Abu al-Faraj Ibn Jauzi due to his scholarly critique. (T)

In short, wearing pajamas is undoubtedly desirable, rather it is a Sunnah,

(Arabic): If it is not a Sunnah of action (fi'li), then it is of word (qawli), and if not, then at least it is the Sunnah of silent approval (taqiri), as you have known.	**(Urdu): If it is not a 'Fi'li Sunnah' (action of the Prophet), it is certainly a 'Qawli Sunnah' (saying of the Prophet), and if even that is not the case, then it is at least the 'Taqriri Sunnah' (silent approval) of the Prophet (peace and blessings be upon him). As you have already learned. (T)**

[1] Tahdhib Tarikh Ibn Asakir, mention of Ibrahim's matter, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/149; Al-Firdous bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 43, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/28 [2] Kanz al-Ummal referring to al-Bazzar, Hadith 41838, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 15/663; Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Ibrahim bin Zakaria, Al-Ilm etc., Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/255; Al-Mawdu'at by Ibn Jauzi, Book of Clothing, Dar al-Fikr, Beirut, 3/46

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

(अरबी): नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: सबसे पहले पायजामा (सरवाल) पहनने वाले इब्राहीम अल-ख़लील थे।[1]

(उर्दू): नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का फ़रमान और इरशाद है कि सबसे पहले जिस ने शलवार पहनी वो हज़रत इब्राहीम ख़लीलुल्लाह अलैहिस्सलातु वसल्लम थे। (त)

तीसरी हदीस में है कि हुज़ूर पुर-नूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने अपनी उम्मत की पायजामा पहनने वाली औरतों के लिए दुआ-ए-मगफ़िरत की और मर्दों को ताकीद फ़रमाई कि खुद भी पहनें और अपनी औरतों को भी पहनाएं कि इसमें सतर (पर्दा) ज़्यादा है।

(अरबी): इसे तिर्मिज़ी, अकीली ने 'अद-दुआफ़ा' में, इब्ने अदी और दैलमी ने अमीरुल मोमिनीन अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) से इन लफ़्ज़ों के साथ रिवायत किया है: "ऐ अल्लाह! मेरी उम्मत की पायजामा पहनने वाली औरतों को बख्श दे। ऐ लोगो, पायजामा पहना करो क्योंकि यह तुम्हारे कपड़ों में सबसे ज़्यादा सतर-पोश (पर्दा करने वाला) है, और इसके ज़रिए अपनी औरतों की हिफ़ाज़त करो जब वे बाहर निकलें।"[2] इस हदीस में एक वाकया (किस्सा) भी है और इसके सनदों (सूत्रों) में कुछ कलाम है, जो कई रास्तों (तरीकों) से मज़बूत हो जाता है, अबू अल-फ़रज के नज़रिए के बरअक्स।

(उर्दू): तिर्मिज़ी ने इसे रिवायत किया और अकीली ने 'किताबुद दुआफ़ा' में इब्ने अदी और दैलमी ने अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली (कर्रमल्लाहु वज्हहु) से इस लफ़्ज़ के साथ रिवायत की: ऐ अल्लाह! मेरी उम्मत से पायजामा पहनने वाली औरतों को बख्शिश फ़रमा। ऐ लोगो, पायजामा (यानी शलवार) पहना करो क्योंकि यह तुम्हारे लिबास में सबसे ज़्यादा सतर-पोश लिबास है, शलवार से अपनी औरतों को महफ़ूज़ करो जब वह बाहर निकलें। और हदीस में एक वाकया मज़कूर है इसकी सनदों में इशकाल पाया जाता है। बसा औकात मुतअद्दिद सनदों और तुरुक की वजह से हदीस कवी (मज़बूत) हो जाती है लेकिन इसमें अल्लामा अबुल फ़रज इब्ने जौजी का अपनी कारकर्दगी की वजह से इख्तिलाफ़ है। (त)

कुल मिलाकर, पायजामा पहनना निस्संदेह मुस्तहब बल्कि सुन्नत है,

(अरबी): अगर यह फ़ेअली (अमल वाली) सुन्नत नहीं है, तो क़ौली (कथन वाली) सुन्नत ज़रूर है, और अगर यह भी नहीं, तो कम से कम यह सुन्नते तक़रीरी (मौन स्वीकृति) तो है ही, जैसा कि तुम जान चुके हो।

(उर्दू): अगर फ़ेअली सुन्नत न भी हो तो क़ौली सुन्नत ज़रूर है और अगर यह भी न हो कम अज़ कम आँहज़रत सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की तक़रीरी सुन्नत तो ला-मुहाला (यकीनन) है। जैसा कि तुमने जान भी लिया। (त)

[1] तहजीब तारीख इब्न असाकिर, इब्राहिम के मामले का ज़िक्र, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/149; अल-फ़िरदौस बि-मथुर अल-खिताब, हदीस 43, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 1/28 [2] कंज़ अल-उम्माल अल-बज़ार के हवाले से, हदीस 41838, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरूत, 15/663; इब्न अदी द्वारा अल-कामिल, इब्राहिम बिन ज़कारिया की जीवनी, अल-इल्म आदि, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 1/255; इब्न जौज़ी द्वारा अल-मौदुअत, लिबास की किताब, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 3/46

تعالٰی علیہ وسلم اول من لبس السراویل ابراھیم الخلیل- 1

تعالٰی علیہ وسلم کا فرمان وارشاد ہے کہ سب سے پہلے جس نے شلوار پہنی وہ حضرت ابراہیم خلیل اللہ علیہ الصلوۃ والسلام تھے۔ (ت)

تیسری حدیث میں ہے حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنی امت سے پاجامہ پہننے والی عورتوں کے لئے دعا مغفرت کی اور مردوں کو تاکید فرمائی کہ خود بھی پہنیں اور اپنی عورتوں کو بھی پہنائیں کہ اس میں ستر زیادہ ہے۔

رواہ الترمذی والعقیلی والضعفاء وابن عدی و الدیلمی عن امیر المومنین علی کرم اللہ وجھہ بلفظ اللھم اغفر للمتسروات من امتی یأیھا الناس اتخذوا السراویلات فأنھا من استر ثیابکم وحصنوا بھا نساء کم اذا خرجن 2 وفی الحدیث قصۃ و فی اسانیدہ مقال رضبی ینقوی بتعدد طرقہ خلافہ الصنیع ابی الفرج۔

ترمذی نے اس کو روایت کیا اور عقیلی نے کتاب الضعفاء میں ابن عدی اور دیلمی نے امیر المومنین حضرت علی کرم اللہ وجہہ سے اس لفظ کے ساتھ روایت کی: اے اللہ ! میری امت سے پاجامہ پہننے والی عورتوں کو بخشش فرما۔ اے لوگو، پاجامہ (یعنی شلوار) پہنا کرو کیونکہ یہ تمہاری لباس ہیں سب سے زیادہ ستر پوش لباس ہے شلوار سے اپنی عورتوں کو محفوظ کرو جب وہ باہر نکلیں۔ اور حدیث میں ایک واقعہ مذکور ہے اس کی سندوں میں اشکال پایا جاتا ہے۔ بسا اوقات متعدد سندوں اور طرق کی وجہ سے حدیث قوی ہو جاتی ہے لیکن اس میں علامہ ابوالفرج ابن جوزی کا اپنی کار کردگی کی وجہ سے اختلاف ہے۔ (ت)

بالجملہ پاجامہ پہننا بلا شبہ مستحب بلکہ سنت ہے،

ان لم یکن فعلا فقولا والافلا اقل من السنتان تقریرا کما علمت.

اگر فعلی سنت نہ بھی ہو تو قولی سنت ضرور ہے اور اگر یہ بھی نہ ہو کم از کم آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تقریری سنت تو لامحالہ ہے۔ جیسا کہ تم نے جان بھی لیا۔ (ت)

1تہذیب تاریخ ابن عساکر ذکر ماکان من امر ابراھیم علیہ السلام بعد ذلک دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۱۴۹، الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۴۳ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۲۸ 2 کنز العمال بحوالہ البزار حدیث ۴۱۸۳۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۵/ ۶۶۳، الکامل لابن عدی ترجمہ ابراہیم بن زکریا العلم الخ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۲۵۵، الموضوعات لابن جوزی کتاب اللباس دارالفکر بیروت ۳/ ۴۶

Fatawa-e-Razawiyya, Volume 22

Inevitably, it is stated in Fatawa 'Alamgiriya:

[Arabic]: Wearing trousers (Siraweel) is Sunnah, and it is more concealing of clothes for both men and women. Thus it is mentioned in Al-Ghara'ib. [Urdu]: Wearing trousers (shalwar) is Sunnah, and it is more concealing for both genders, men and women. Likewise, it is mentioned in Al-Ghara'ib. (T)

And in the narration, no specific instruction regarding wide or narrow leg-ends was seen; this depends on the customs of the people and the city. However, 'wide' does not mean flared leg-ends like a 'gharara' in which width is increased by adding panels (kaliyan). This is undoubtedly impermissible for men because in these lands, paneled trousers are specific to women's clothing, and imitating women is forbidden. If men wear them, they are either effeminate, mimicking, or misbehaving transgressors; and imitation of such people is also prohibited, as stated in Al-Khaniya and other reliable books of the school of thought (as clarified in Fatawa Qadikhan etc., which are authoritative books of the school. T). Similarly, in length, they should not exceed the ankles; hanging leg-ends, if done out of arrogance, are forbidden and a major sin; otherwise, they are disliked (Makruh) and contrary to what is best for men. It is in Al-Hindiya:

[Arabic]: For a man to let his lower garment hang below the ankles, if not out of pride, then it is Makruh Tanzihi (mildly disliked). Thus it is mentioned in Al-Ghara'ib. [Urdu]: For a man to let his lower garment hang below the ankles, if not out of pride, it is Makruh Tanzihi. Likewise, it is mentioned in Al-Ghara'ib. (T)

In the same (book) it is stated:

[Arabic]: It is disliked for a man to wear 'Al-Mukharfajah' trousers, which are those that fall upon the back of the feet. This is mentioned in Fatawa Al-Attabiya. [Urdu]: It is disliked for men to use such trousers that are 'Al-Mukharfajah', meaning they go below the back of the feet; similarly, it is mentioned in Fatawa 'Attabiya as well. (T)

[They should not be] near the knees, as the ignorant Wahhabis have invented nowadays, that when wide leg-ends are so short, it is presumed, rather observed, that some part of the thigh becomes exposed while sitting or lying down. It is the noble practice of the purified Sharia that when it ordains a measure at such a place as obligatory, it declares an increase up to a moderate limit as Sunnah for its completion and confirmation. Since the entire foot of a woman was 'awrah' (to be

covered), they were commanded to let the lower garment hang by one span as a firm decree (Azeemat) and were given permission up to two spans to keep it just until the feet, so that during movements, some part of the leg or...

---

1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 9, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/333
2. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 9, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/333
3. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 9, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/333

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 22

निश्चित रूप से फ़तावा आलमगीरिया में कहा गया है:

[अरबी]: पाजामा (सिरावील) पहनना सुन्नत है और यह पुरुषों और महिलाओं दोनों के लिए कपड़ों में अधिक पर्दा करने वाला है। ऐसा ही अल-ग़रायब में उल्लेखित है।

और रिवायत में पोंचों (पायचा) के चौड़े या संकरे होने का कोई विशेष उल्लेख नहीं मिला है, यह लोगों और शहर की आदतों पर निर्भर है। लेकिन चौड़े का अर्थ यह नहीं है कि इतने चौड़े पोंचे हों जैसे 'गरारे' वाले होते हैं जिनमें कलियाँ डालकर घेरा बढ़ाया जाता है। यह पुरुषों के लिए निःसंदेह नाजायज़ है क्योंकि इन शहरों में कलियों वाले पोंचे विशेष रूप से महिलाओं का पहनावा हैं, और महिलाओं की नकल करना हराम है। यदि पुरुष उन्हें पहनते हैं, तो वे या तो ज़नाना (स्त्रीवत) हैं या नकल करने वाले या बुरे आचरण वाले फ़ासिक (पापी) हैं; और ऐसे लोगों की समानता भी वर्जित है, जैसा कि अल-ख़ानिया और मज़हब की अन्य विश्वसनीय पुस्तकों में स्पष्ट किया गया है (जैसा कि फ़तावा क़ाज़ीख़ान आदि मज़हब की विश्वसनीय किताबों में इसकी तसरीह (स्पष्टीकरण) की गई है। त)। इसी तरह लंबाई में वे टखनों से अधिक न हों; लटकते हुए पोंचे, यदि अहंकार के कारण हों तो हराम और कबीरा गुनाह (बड़ा पाप) हैं; अन्यथा पुरुषों के लिए मकरूह (नापसंद) और ख़िलाफ़-ए-औला (बेहतर के विरुद्ध) हैं। हंदिया में है:

[अरबी]: पुरुष का अपने तहबंद को टखनों से नीचे लटकाना यदि अहंकार के कारण न हो, तो वह मकरूह तंज़ीही (हल्का नापसंद) है। ऐसा ही अल-ग़रायब में उल्लेखित है। उर्दू: मर्द का अपने तहबंद को टखनों के नीचे तक लटकाना अगर अहंकार के कारण न हो तो मकरूह तंज़ीही है। इस तरह अल-ग़रायब में उल्लेखित है। (त)

उसी में है:

[अरबी]: पुरुषों के लिए 'अल-मुखरफ़जा' पाजामा पहनना मकरूह है, जो कि वे हैं जो पैरों की पीठ (ऊपरी भाग) पर गिरते हैं। ऐसा ही फ़तावा अल-अताबिया में उल्लेखित है। उर्दू: पुरुषों के लिए ऐसे पाजामों का उपयोग मकरूह है जो 'अल-मुखरफ़जा' हों, अर्थात पैरों की पीठ से नीचे तक हों; फ़तावा अताबिया में भी ऐसा ही उल्लेख है। (त)

[वे] घुटनों के करीब [न] हों, जैसा कि आजकल के जाहिल वहाबियों ने ईजाद किया है कि जब चौड़े पोंचे इतने छोटे होंगे, तो बैठने या लेटने में जांघ का कोई हिस्सा खुल जाने का अंदेशा है बल्कि ऐसा देखा गया है। शरीअत-ए-मुतह्हरा की यह गरिमामयी रीति है कि जब वह किसी स्थान पर एक मात्रा को फ़र्ज़ (अनिवार्य) करती है, तो उसकी पूर्णता और दृढ़ता के लिए एक मध्यम सीमा तक उसमें वृद्धि को सुन्नत बताती है। चूंकि महिलाओं का पूरा पैर 'सतर' (ढकने योग्य हिस्सा) था, उन्हें पाजामे के पोंचे को एक बालिश्त लटकाने का हुक्म अज़ीमत (दृढ़ आदेश) के तौर पर दिया गया और दो बालिश्त तक की अनुमति (रुख़सत) दी गई ताकि वे कदमों तक रहें, ताकि चलने-फिरने में पिंडली का कुछ हिस्सा या...

---

1. फ़तावा हंदिया, किताबुल कराहिया, बाब 9, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/333
2. फ़तावा हंदिया, किताबुल कराहिया, बाब 9, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/333
3. फ़तावा हंदिया, किताबुल कराहिया, बाब 9, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/333

فتاوٰی رضویہ ، جلد ۲۲

لاجرم فتاوٰی عالمگیریہ میں فرمایا:

لیس السراویل سنۃ وھو من استر الثیاب للرجال والنساء کذا فی الغرائب 1۔ پاجامہ (شلوار) سنت ہے اور یہ مردوں عورتوں دونوں اصناف کے لئے زیادہ ستر پوش ہے یونہی الغرائب میں مذکور ہے۔ (ت)

اور روایت میں کوئی تخصیص پائچہ فراخ و تنگ کی نظر سے نہ گزری، یہ عادات قوم و بلد پر ہے مگر فراخ کے یہ معنی کہ عرض کے پائچے نہ غرارے دار جس میں کلیاں ڈال کر گھیر بڑھایا جاتا ہے۔ یہ مردوں کے لئے بلاشبہ ناجائز ہے کہ ان بلاد میں کلیوں دار پائچے خاص لباس عورت ہیں اور عورتوں سے تشبیہ حرام مرد اگر پہنتے ہیں تو وہی زنانہ یا نقل یا بد وضع فساق، ان لوگوں سے بھی مشابہت ممنوع، کما نص علیہ فی الخانیۃ وغیرھا من معتمدات المذھب (جیسا کہ فتاوٰی قاضیخان وغیرہ مذہب کی معتبر کتابوں میں اس کی تصریح فرمائی گئی ہے۔ت) یونہی طول میں نہ ٹخنوں سے زائد ہوں کہ لٹکتے ہوئے پائچے اگر براہ تکبر ہوں تو حرام و گناہ کبیرہ ورنہ مردوں کے لئے مکروہ و خلاف اولٰی۔ ہندیہ میں ہے :

اسبال الرجل ازارہ اسفل من الکعبین ان لم یکن للخیلاء ففیہ کراھۃ تنزیہ کذا فی الغرائب 2۔ مرد کا اپنے تہبند کو ٹخنوں کے نیچے تک لٹکانا اگر بر بنائے تکبر نہ ہو تو مکروہ تنزیہی ہے۔ اس طرح الغرائب میں مذکور ہے۔ (ت)

اسی میں ہے:

یکرہ للرجل لبس السراویل المخرفجۃ و ھي التي تقع علی ظھر القدمین کذا في الفتاوی العتابیۃ 3۔

مردوں کے لئے ایسے پاجاموں کا استعمال مکروہ ہے جو المخرفجہ یعنی پاؤں کی پشت سے نیچے تک ہوں، یونہی فتاوٰی عتابیہ میں بھی مذکور ہے۔ (ت)

گھنٹوں کے قریب ہو جیسا کہ آج کل جہال وہابیہ نے اختراع کیا ہے کہ فراخ پائچے جب اتنے چھوٹے ہوں گے تو بیٹھنے لیٹنے میں ران کا کوئی حصہ کھل جانا مظنون بلکہ مشاہد ہے۔ شرح مطہر کی عادتِ کریمہ ہے کہ ایسی جگہ جب ایک مقدار کو فرض فرماتی ہے اس کی تکمیل و توثیق کے لئے ایک حد معتدل تک اس سے زیادت سنت بتاتی ہے عورتوں کا سارا پاؤں عورت تھا تو انھیں ایک بالشت ازار یا پائچے لٹکانے کا حکم عزیمت اور دو بالشت تک رخصت ہوئی کہ قدم ہی تک رکھیں تو حرکات میں بعض حصہ ساق یا

---

1 فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۳۳ 2 فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۳۳ 3 فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۳۳

Fatawa Razawiya Volume 22

The ankle would be exposed.

[Table 1] Arabic: Narrated by An-Nasa'i, Abu Dawood, At-Tirmidhi, and Ibn Majah from the Mother of the Believers, Umm Salama (may Allah be pleased with her). She said that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was asked how much a woman should trail her lower garment. He replied, "A hand span." She said, "Then it [her feet] will be exposed." He said, "Then a cubit (arm's length), and no more than that." - 1 Urdu: An-Nasa'i, Abu Dawood, At-Tirmidhi, and Ibn Majah have narrated from the Mother of the Believers Syeda Umm Salama (may Allah be pleased with her). She stated that it was asked of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) as to how much a woman can drag her hem. He said, "Up to one span." It was submitted that then her foot would be exposed. Then he said, "Then up to one hand (arm's length), let it not be more than that." (T)

Similarly, for a man, the 'awrah (concealment) is up to below the knee. If the trouser leg is wide up to there, some part of the knee or thigh will be exposed during movements. Therefore, mid-calf is the ideal (azimat) and up to the ankles is the allowance (rukhsat), which is approximately the same calculation of one or two spans.

[Table 2] Arabic: In "Al-Mawahib" and its commentary by Al-Allama Al-Zarqani, the summary of what is mentioned in these hadiths is that for men there are two states: a state of recommendation (istihbab), which is to limit the lower garment (izar) etc. to the middle of the calf, and a state of permissibility (jawaz), which is up to the ankles. Similarly, for women, there are two states: a state of recommendation, which is adding a cubit over what is extra for men, etc. Urdu: It is mentioned in Mawahib al-Ladunniyyah and its commentary written by Allama Zarqani that the summary and result of whatever has been mentioned in the hadiths regarding this matter is that for men there are two states: one state is desirable (istihbab), and that is to be content with half the calf for the lower garment (izar) etc. The second state is permissible (jawaz), and that is to be up to the ankles. Likewise, for women too there are two states: one state is permissible, and that is to add an amount of one hand's length (arm's length) to whatever is extra for men. etc. (T)

Similarly, narrow trouser legs should neither be flared, nor below the ankles, nor so tight that they stick to the body. That...

[Footnotes] 1. Jami' at-Tirmidhi, Book of Clothing, 2/207; Sunan an-Nasa'i, Book of Adornment, Women's Hems, 2/298; Sunan Ibn Majah, Book of Clothing, Chapter on how long a woman's hem should be, H.M. Saeed Company Karachi, p. 264; Sunan Abi Dawood, Book of Clothing, Chapter on the Hem, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/212. 2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Second Type on Clothing, Chapter on the Summary of the Length of the Lower Garment, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/431; Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib, Second Type on Clothing, Chapter on the Summary of the Length of the Lower Garment, Dar al-Ma'rifah Beirut 9/5.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

टखना खुल जाता।

[तालिका 1] अरबी: नसाई, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी और इब्न माजाह ने मोमिनों की माँ उम्मे सलमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की है। उन्होंने कहा कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से पूछा गया कि एक औरत अपनी दामन को कितना खींच सकती है। आपने फ़रमाया, "एक बालिश्त (हाथ की चौड़ाई) तक।" उन्होंने कहा, "फिर तो उसके पैर खुल जाएँगे।" आपने फ़रमाया, "तो एक हाथ (कोहनी तक) की लंबाई तक, और उससे ज़्यादा नहीं।" - 1 उर्दू: नसाई, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी और इब्न माजाह ने उम्मुल मोमिनीन सय्यदा उम्मे सलमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की है। उन्होंने फ़रमाया कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से दरयाफ़्त किया गया कि औरत अपने दामन को कितनी मिक़दार तक घसीट सकती है। आपने इरशाद फ़रमाया कि एक बालिश्त तक, अर्ज़ की गई कि फिर तो उसका पाँव खुल जाएगा, फिर आपने फ़रमाया कि फिर एक हाथ तक, इस से ज़ायद न हो। (त)

इसी तरह मर्द का सतर (अंग ढकना) घुटने के नीचे तक है, तो अगर पाजामा वहाँ तक चौड़ा होगा तो हरकतों के दौरान घुटने या जाँघ का कोई हिस्सा खुल जाएगा। लिहाज़ा आधी पिंडली तक अज़ीमत (श्रेष्ठ तरीका) है और टखनों तक रुख़सत (अनुमति) है, जो लगभग एक और दो बालिश्त का ही हिसाब है।

[तालिका 2] अरबी: "अल-मवाहिब" और अल्लामा ज़रक़ानी द्वारा इसकी व्याख्या में इन हदीसों में जो उल्लेख किया गया है उसका सारांश यह है कि पुरुषों के लिए दो स्थितियाँ हैं: एक मुस्तहब (पसंदीदा) स्थिति, जो तहबंद (इज़ार) आदि को आधी पिंडली तक सीमित रखना है, और एक जायज़ (अनुमति योग्य) स्थिति, जो टखनों तक है। इसी प्रकार महिलाओं के लिए भी दो स्थितियाँ हैं: एक मुस्तहब स्थिति, जो पुरुषों के लिए जो अतिरिक्त है उस पर एक हाथ (कोहनी तक) की लंबाई और बढ़ाना है, इत्यादि। उर्दू: मवाहिब अल-लदुन्निया और इसकी शरह (व्याख्या) जो अल्लामा ज़रक़ानी ने लिखी है, में ज़िक्र है कि जो कुछ हदीसों में इस सिलसिले में ज़िक्र किया गया है उसका खुलासा और हासिल यह है कि मर्दों के लिए दो हालतें हैं: एक हालत इस्तेहबाब है और वो ये है कि इज़ार वग़ैरह (तहबंद) में निसफ़ पिंडली तक इक़्तिफ़ा (संतुष्ट) करे, दूसरी हालत जवाज़ है और वो ये है कि टखनों तक हो,

और यूँही औरतों के लिए भी दो हालतें हैं एक हालत जवाज़ है और वो ये है कि जितनी मिक़दार मर्दों के हाँ ज़ायद है उस ब-मिक़दार एक हाथ इज़ाफ़ा करे। अलख (त)

इसी तरह तंग पाँयचे भी न चूड़ीदार हों, न टखनों से नीचे, न खूब चुस्त बदन से मिले। कि...

[फुटनोट्स] 1. जामे अल-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-लिबास 2/207; सुनन अन-नसाई, किताब अज़-ज़ीना, ज़ुयुल अन-निसा 2/298; सुनन इब्न माजाह, किताब अल-लिबास, बाब ज़ैल अल-मरअह कम यकून, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 264; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-लिबास, बाब फ़ि अज़-ज़ैल, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/212। 2. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अन-नौ' अज़-सानी फ़ि अल-लिबास, बाब अल-ख़ुलासा फ़ि तूल अल-इज़ार, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 2/431; शरह अल-ज़रक़ानी अला अल-मवाहिब, अन-नौ' अज़-सानी फ़ि अल-लिबास, बाब अल-ख़ुलासा फ़ि तूल अल-इज़ार, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत 9/5।

पेज 162 का 692

کعب کھل جاتا۔

[میز ۱] عربی: روی النسائی وابوداؤد والترمذی وابن ماجۃ عن ام المؤمنین ام سلمۃ رضی اللہ تعالٰی عنہا قالت سئل رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کم تجر المرأۃ من ذیلھا قال شبرا قالت اذا ینکشف عنھا قال فذراع لا یزید علیہ ۔1 اردو: نسائی، ابو داؤد، ترمذی اور ابن ماجہ نے ام المومنین سیدہ ام سلمہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے روایت کی ہے۔ انہوں نے فرمایا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے دریافت کیا گیا کہ عورت اپنے دامن کو کتنی مقدار تک گھسیٹ سکتی ہے۔ آپ نے ارشاد فرمایا کہ ایک بالشت تک، عرض کی گئی کہ پھر تو اس کا پاؤں کھل جائے گا،، پھر آپ نے فرمایا کہ کہ پھر ایک ہاتھ تک ، اس سے زائد نہ ہو ۔ (ت)

یو ہیں مرد کا ستر عورت کے گھٹنے کے نیچے تک ہے تو فراخ پائنچہ جب وہیں تک ہو گا حرکات میں کوئی حصہ زانوں یا ران منکشف ہو جائے گا لہذا نیم ساق تک عزیمت اور کعبین تک رخصت ہوئی کہ تقریب وہی ایک اور دو بالشت کا حساب ہے۔

[میز ۲] عربی: في المواھب وشرحہ للعلامۃ الزرقاني حاصل ماذکر فی ذلك الاحادیث ان للرجال حالین حال استحباب وھو ان یقتصر بالازار وغیرہ علی نصف الساق وحال جواز وھو الی الکعبین وکذلك النساء حالان حال استحباب وھو ما یزید علی ماھو زائد للرجال بقدر ذراع الخ۔ اردو: مواہب اللدنیہ اور اس کی شرح جو علامہ زرقانی نے لکھی میں مذکور ہے کہ جو کچھ حدیثوں میں اس سلسلے میں ذکر کیا گیا اس کا خلاصہ اور حاصل یہ ہے کہ مردوں کے لئے دو حالتیں ہیں ایک حالت استحباب ہے اور وہ یہ ہے کہ ازار وغیرہ (تہبند) میں نصف پنڈلی تک اکتفا کرے دوسری

حالت جواز ہے اور وہ یہ ہے کہ ٹخنوں تک ہو ، اور یونہی عورتوں کے لئے بھی دو حالتیں ہیں ایک حالت جواز ہے اور وہ یہ ہے کہ جتنی مقدار مردوں کے ہاں زائد ہے اس بمقدار ایک ہاتھ اضافہ کرے۔ الخ (ت)

یونہی تنگ پائنچے بھی نہ چوڑی دار ہوں نہ ٹخنوں سے نیچے، نہ خوب چست بدن سے ملے۔ کہ

[حواشی] 1 جامع الترمذی ابواب اللباس ۲/ ۲۰۷ وسنن النسائی کتاب الزینۃ ذیول النساء ۲/ ۲۹۸، سنن ابن ماجہ کتاب اللباس باب ذیل المرأۃ کم یکون ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۶۴ ، سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی الذیل آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۱۲ 2 المواھب اللدنیہ النوع الثانی فی اللباس باب الخلاصہ فی طول الازار المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۴۳۱ ، شرح الزرقانی علی المواھب النوع الثانی فی اللباس باب الخلاصہ فی طول الازار دار المعرفۃ بیروت ۹/ ۵

Fatawa Rizvia, Volume 22

All this is the manner of the wicked. For a woman's covering to be so tight that it reveals the full shape of the limbs is also a type of immodesty. One reason for the prophecy made by the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that there will be women who are "clothed yet naked" (clad yet bare) is that clothes will be so tight and form-fitting that they will reveal the roundness and fullness of the body from above, like the tight trousers and tight shirts of some women from Lucknow. It is stated in Radd al-Muhtar:

Arabic Text

It is stated in Al-Dhakhira and others that if a woman is wearing clothes, there is no harm in looking at her body as long as her clothes are not clinging to her in a way that describes what is underneath. In Al-Tabyin, it is stated: They said there is no harm in looking at her body while she has clothes on, as long as it is not a garment that reveals her shape. In that case, one should not look at her, because of the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Whoever looks at a woman from behind and sees her clothes until the shape of her bones becomes apparent to him, will not smell the fragrance of Paradise." And because when [the clothing] describes [the body], it is like looking at the limbs themselves. [End of summary].

Urdu Translation (English Version)

It is stated in Al-Dhakhira etc. that if a woman has worn clothes, there is no harm in seeing her body provided that the clothes are not so tight and form-fitting that everything starts becoming apparent. It is in Al-Tabyin that the noble Imams said when a woman is wearing clothes, there is no harm in looking towards her provided the clothes are not so tight and form-fitting that they start revealing her body's volume (if such is the case, then one should not look in that direction. - Translator). This is due to the blessed saying of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that he said: Whosoever looked at a woman from behind and his gaze fell on her clothes until the volume of her bones became clear and apparent, then such a person (who enjoys looking intently at a non-mahram) will not even get the fragrance of Paradise, and because if the stature and size are revealed by the clothes, then seeing those clothes is synonymous with seeing hidden body parts. [End of summary] (T)

They should not be very high near the knees because although there is no possibility of exposure in tight-fitting bottoms, exceeding the Sunnah limit for legwear is an

excess. Shaykh al-Muhaqqiq Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlvi states in the treatise 'Adab al-Libas' (Etiquettes of Clothing):

Comparison of 'Saraweel' (trousers) as is customary in non-Arab lands ('Ajam).	Upon this, 'Saraweel' should be compared as is in the lands of 'Ajam.

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Looking and Touching, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/234. Page 163 of 692

फतावा रज़विया, जिल्द 22

यह सब फासिकों (दुराचारियों) का तरीका है। एक परदा करने वाली औरत का लिबास इतना चुस्त होना कि अंगों की पूरी बनावट बताए, यह भी एक तरह की नग्नता है। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने जो पेशगोई फरमाई थी कि ऐसी औरतें होंगी जो कपड़े पहने हुए भी नंगी होंगी (निसा कासियात आरियात), इसकी व्याख्या की एक वजह यह भी है कि कपड़े इतने तंग और चुस्त होंगे कि वे शरीर की गोलाई और भारीपन को ऊपर से ज़ाहिर करेंगे, जैसे लखनऊ की कुछ औरतों की तंग पायजामी और चुस्त कुर्तियाँ। 'रद्दुल मुहतार' में है:

अरबी पाठ

'अल-ज़खीरा' और अन्य किताबों में है कि यदि किसी महिला ने कपड़े पहने हैं, तो उसके शरीर को देखने में कोई हर्ज नहीं है जब तक कि उसके कपड़े शरीर से इस तरह चिपके न हों कि नीचे का हिस्सा स्पष्ट हो जाए। 'अल-तबीन' में कहा गया है: उन्होंने कहा कि कपड़े पहने हुए उसके शरीर को देखने में कोई हर्ज नहीं है जब तक कि कपड़ा ऐसा न हो जो उसके आकार को ज़ाहिर करे। उस स्थिति में उसे नहीं देखना चाहिए, क्योंकि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का फरमान है: "जिस किसी ने किसी औरत को पीछे से देखा और उसके कपड़ों को देखा यहाँ तक कि उसकी हड्डियों का आकार उसे स्पष्ट हो गया, वह जन्नत की खुशबू तक नहीं पाएगा।" और इसलिए कि जब कपड़ा शरीर की बनावट का वर्णन करता है, तो यह अंगों को देखने के समान है। [संक्षिप्त समाप्त]

उर्दू अनुवाद का हिंदी संस्करण

'ज़खीरा' आदि में है कि अगर औरत ने लिबास पहन रखा हो तो उसके जिस्म को देखने में कोई हर्ज नहीं बशर्ते कि लिबास इस कदर तंग और चुस्त न हो कि सब कुछ नुमायाँ होने लगे। 'अत-तबीन' में है कि अइम्मा किराम ने फरमाया जब औरत लिबास पहने हो तो उसकी तरफ देखने में कुछ हर्ज नहीं बशर्ते कि लिबास ऐसा तंग और चुस्त न हो जो उसके जिस्म के हुजूम (आकार) को ज़ाहिर करने लगे (अगर ऐसी सूरत-ए-हाल हो तो फिर उस तरफ न देखा जाए। - अनुवादक)। हुज़ूर नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस इरशाद-ए-गिरामी की वजह से कि आप ने फरमाया कि जिस किसी ने औरत को पीछे से देखा और उसके लिबास पर नज़र पड़ी यहाँ तक कि उसकी हड्डियों का हुजूम वाज़ेह और ज़ाहिर हो गया तो ऐसा शख्स (जो गैर-मेहरम को बगौर देख कर लुत्फ अंदोज़ होने वाला है) जन्नत की खुशबू तक न पाएगा और इसलिए कि लिबास से अंदाज़-ए-कदो कामत ज़ाहिर हो तो उस लिबास को देखना मखफी (छिपे हुए)

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद का हिंदी संस्करण
	अंगों को देखने के मुतरादिफ (समान) है। [संक्षिप्त समाप्त] (त)

न बहुत ऊँचे घुटनों के करीब हों कि तंग पाँचों में अगरचे बेपर्दगी का अंदेशा नहीं, मगर पाँवों के लिबास में जो हुद-ए-मसनून (सुन्नत की सीमा) है उससे तजावुज़ (उल्लंघन) यह इफरात (अति) हुआ। शेख मुहक्किक मौलाना अब्दुल हक मुहद्दिस देहलवी रिसाला 'आदाबुल लिबास' में फरमाते हैं:

हमबरीन कयास सरावील (पायजामा) कि दर अजम मुतआरफस्त।	इस पर 'सरावील' को कयास करना चाहिए जो दयार-ए-अजम में है।

---

1. रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, फसल फिन-नज़र वल मस्स, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/234. पृष्ठ 163 / 692

یہ سب وضع فساق ہے۔ اور ساتر عورت کا ایسا چست ہونا کہ عضو کا پورا انداز بتائے۔ یہ بھی ایک طرح کی بے ستری ہے۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے جو پیشگوئی فرمائی کہ نساء کاسیات عاریات ہوں گی کپڑے پہنے ننگیاں، اس کی وجوہ تفسیر سے ایک وجہ یہ بھی ہے کہ کپڑے ایسے تنگ چست ہوں گے کہ بدن کی گولائی فربہی انداز اوپر سے بتائیں گے جیسے بعض لکھنؤ والیوں کی تنگ شلواریں چست کرتیاں۔ ردالمختار میں ہے :

عربی متن	اردو ترجمہ
فی الذخیرۃ وغیرھا ان کان علی المراۃ ثیاب فلا باس ان یتأمل جسدھا اذا لم تکن ثیابھا ملتزقۃ بھا بحیث نصف ماتحتھا وفی التبیین قالوا ولا باس بالتأمل فی جسدھا وعلیھا ثیاب مالم یکن ثوب یبین حجمھا فلا ینظر الیہ حینئذ لقولہ علیہ الصلوۃ والسلام من تأمل خلف امرأۃ ورأی ثیابھا حتی تبین لہ حجم عظامھا لم یرح رائحۃ الجنۃ ولانہ متی کان	ذخیرہ وغیرہ میں ہے کہ اگر عورت نے لباس پہن رکھا ہو تو اس کے جسم کو دیکھنے میں کوئی حرج نہیں بشر طیکہ لباس اس قدر تنگ اور چست نہ ہو کہ سب کچھ عیاں ہونے لگے۔ التبیین میں ہے کہ ائمہ کرام نے فرمایا جب عورت لباس پہنے ہو تو اس کی طرف دیکھنے میں کچھ حرج نہیں بشر طیکہ لباس ایسا تنگ اور چست نہ ہو جو اس کے جسم کو ظاہر کرنے لگے (اگر ایسی صورت حال ہو تو پھر اس طرف نہ دیکھا جائے۔ مترجم) حضور نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اس ارشاد گرامی کی وجہ سے کہ آپ نے فرمایا کہ جس کسی نے عورت کو پیچھے سے دیکھا اور اس کے لباس پر نظر پڑی یہاں تک کہ اس کی ہڈیوں کا حجم واضح اور ظاہر ہوگیا تو ایسا شخص (جو غیر محرم کو بغور دیکھ کر لطف اندوز ہونے والا ہے) جنت کی خوشبو تک نہ

عربی متن	اردو ترجمہ
یصف یکون ناظراً الی اعضائھا اہ ملخصاً۔	پائے گا اور اس لئے کہ لباس سے انداز قدو قامت ظاہر ہو تو اس لباس کو دیکھنا مخفی اعضاء کو دیکھنے کے مترادف ہے۔ اہ ملخصاً (ت)

نہ بہت اونچے گھنٹوں کے قریب ہوں کہ تنگ پانچوں میں اگرچہ احتمال کشف نہیں مگر پاؤں کے لباس میں جو حد مسنون ہے اس سے تجاوز یہ افراط ہوا، شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی رسالہ آداب اللباس میں فرماتے ہیں :

ہمبرین قیاس سراویل کہ در عجم متعارفست	اس پر "سراویل" کو قیاس کرنا چاہئے کہ جو دیارِ عجم

---

1 ردالمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی النظر والمس داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۳۴

Volume 22 Fatawa Rizvia

[Box 1] Left (Persian): It is called 'Shalwar'. It should be according to the measure of the lower garment of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him). If it falls below the ankles or has two or three folds at the bottom, it is an innovation (Bid'ah) and a sin. [1]

Right (Urdu): It is famously known as 'Shalwar'. So, it should be according to the measure of the blessed lower garment (Izar) of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him). However, if it falls below the ankles or two or three folds occur at the bottom, it is an innovation and a sin. (T)

This is an excess of innovation and the Wahhabis of India; therefore, imitating them is disliked (Makruh). In short, when loose trouser legs are free from these indecencies and narrow ones from those indignities, then both are legally permitted, preferred, and sufficient for performing the recommended act (Mustahab). Indeed, in the predominant customs of scholars and saints, trouser legs of that width have been seen, and they have more resemblance to the actual prophetic practice (the Izar), as is not hidden (Kama La Yakhfa). And Allah Almighty knows best.

Problem 28: What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say about this matter: Is it permissible for men to keep their trouser legs below the ankles or not? Explain and be rewarded. (T)

The Answer: Keeping the trouser legs lower than the ankles (Ka'bain), which is called 'Isbal' in Arabic, is strictly forbidden and Haraam if it is out of vanity and pride, and a severe warning has been issued regarding it.

[Box 2] Left (Arabic): Imam Muhammad bin Ismail al-Bukhari extracted in his Sahih, saying: Abdullah bin Yusuf narrated to us, saying: Malik informed us from Abu al-Zinad from al-A'raj from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: "Allah will not look on the Day of Resurrection..."

Right (Urdu): The illustrious Imam Muhammad bin Ismail Bukhari (mercy of Allah be upon him) extracted in his Sahih and stated: Abdullah bin Yusuf narrated to us; he said that Imam Malik (mercy of Allah be upon him) informed us; he narrated from Abu al-Zinad, who narrated from A'raj, who narrated from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), that the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: "On the Day of Resurrection, Allah Almighty [will not look at...]"

[1] Adab al-Libas (Etiquettes of Clothing) Page 164 of 692

खण्ड 22 फतवा रज़विया

[बॉक्स 1] बायां (फ़ारसी): इसे 'शालवार' कहा जाता है। यह पवित्र नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के तहबंद की मात्रा के अनुसार होना चाहिए। यदि यह टखनों से नीचे हो या नीचे दो-तीन सिलवटें पड़ती हों, तो यह बिदअत (नवाचार) और पाप है। [1]

दायां (उर्दू): यह प्रसिद्ध है जिसे शलवार कहते हैं। अतः यह पवित्र नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुबारक तहबंद (इज़ार) की मात्रा के अनुसार हो, लेकिन अगर टखनों से नीचे हो या नीचे दो-तीन सिलवटें (शिकन) पड़ जाएँ तो यह बिदअत और पाप है। (त)

यह भारत के वहाबियों और बिदअत की अति है, इसलिए उनसे समानता रखना मकरूह (नापसंद) है। संक्षेप में, जब ढीले पायचे इन बुराइयों से और तंग पायचे उन अपमानों से मुक्त हों, तो दोनों शरीयत के अनुसार अनुमत और पसंदीदा हैं और मुस्तहब कार्य को पूरा करने के लिए पर्याप्त हैं। वास्तव में, विद्वानों और सूफियों की अधिकांश आदतों में वे चौड़े पायचे देखे गए हैं और वे वास्तविक सुन्नत-ए-फेअ़लिया यानी तहबंद से अधिक समानता रखते हैं, जैसा कि छुपा नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसअला 28: दीन के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ़्ती इस मामले में क्या कहते हैं: क्या पुरुषों के लिए टखनों से नीचे पायचे रखना जायज़ है या नहीं? बयान करें और पुण्य पायें। (त)

उत्तर: पायचों का टखनों (कअ़बैन) से नीचा होना जिसे अरबी में 'इसबाल' कहा जाता है, यदि घमंड और अहंकार के कारण है, तो यह निश्चित रूप से वर्जित और हराम है और इस पर कड़ी चेतावनी दी गई है।

[बॉक्स 2] बायां (अरबी): इमाम मोहम्मद बिन इस्माइल अल-बुखारी ने अपनी सहीह में रिवायत किया, कहा: हमसे अब्दुल्ला बिन यूसुफ ने बयान किया, कहा: हमें मालिक ने अबु अल-ज़िनाद से, उन्होंने अल-अरज से, उन्होंने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सूचित किया कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "अल्लाह क़यामत के दिन नहीं देखेगा..."

दायां (उर्दू): इमाम मोहम्मद बिन इस्माइल बुखारी (रहमतुल्लाह अलैह) ने अपनी सहीह में तख़रीज की और फ़रमाया: हमसे अब्दुल्ला बिन यूसुफ ने बयान किया; उन्होंने कहा कि हमें हज़रत इमाम मालिक (रहमतुल्लाह अलैह) ने बताया; उन्होंने अबुल ज़िनाद से, उन्होंने अरज से, उन्होंने हज़रत अबू

हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की कि रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फ़रमाया कि अल्लाह तआला क़यामत के दिन [उस व्यक्ति की ओर नहीं देखेगा...]

[1] आदाबुल लिबास (कपड़े पहनने के शिष्टाचार) पृष्ठ 164 / 692

جلد ۲۲ فتاویٰ رضویہ

[Box 1] آں را شلواری گویند بمقدار ازاں آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم باشد و اگر زیر شتالنگ باشد یا دوسہ چین واقع شود بدعت و گناہ است۔ 1

میں مشہور ہے جس کو شلوار کہتے ہیں پس یہ آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ازارِ مبارک کی مقدار کے مطابق ہو لیکن اگر ٹخنوں سے نیچے ہو یا دو تین شکن نیچے واقع ہو جائے تو بدعت اور گناہ ہے۔ (ت)

یہ افراطِ بدعت و وہابیہ ہند ہے تو ان سے تشبیہ مکروہ ہے۔ غرض ڈھیلے پائنچے جب ان قباحتوں اور تنگ ان شناعتوں سے پاک ہوں تو دونوں شرعاً مرخص و پسند اور ادائے مستحب میں کافی و بسند ہیں ہاں غالب عادات علماء و اولیاء میں وہی عرض کے پائنچے دیکھے گئے اور انہیں کو اصل سنت فعلیہ یعنی تہبند سے زیادہ مشابہت، کما لا یخفی (جیسا کہ مخفی نہیں۔ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۸: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ٹخنوں سے نیچے پائنچے رکھنا مردوں کو جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر پاؤ۔ت)

الجواب: پائنچوں کا کعبین سے نیچا ہونا جسے عربی میں اسبال کہتے ہیں اگر راہِ عجب و تکبر ہے تو قطعاً ممنوع و حرام ہے اور اس پر وعید شدید وارد۔

[Box 2] اخرج الامام الہمام محمد بن اسمعیل البخاری فی صحیحہ قال حدثنا عبداللہ بن یوسف قال اخبرنا مالک عن ابی الزناد عن الاعرج عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قال لا ینظر اللہ یوم القیمۃ

امام ہمام محمد بن اسمعیل بخاری رحمۃ اللہ علیہ نے اپنی صحیح میں تخریج فرمائی اور فرمایا ہم سے عبداللہ بن یوسف نے بیان کیا اس نے کہا کہ ہمیں حضرت امام مالک رحمۃ اللہ علیہ نے بتایا انھوں نے ابوالزناد سے اس نے اعرج سے اس نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا کہ اللہ تعالیٰ قیامت کے روز اس

Fatawa Razawiya, Volume 22

...to the one who drags his garment out of pride. I (the author) say: Similarly, Abu Dawud and Ibn Majah narrated from the Hadith of Abu Sa'id al-Khudri regarding the Hadith of Abdullah bin Umar, who said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'Whoever drags his garment out of pride, Allah will not look at him on the Day of Resurrection.' [Al-Hadith]. And the eminent Imam Muslim bin al-Hajjaj al-Qushayri recorded in his Sahih, saying: Yahya bin Yahya narrated to us, saying: I read to Malik, on the authority of Nafi', Abdullah bin Dinar, and Zaid bin Aslam, all of whom informed him on the authority of Ibn Umar that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'Allah will not look at the one who drags his garment out of vanity.' I say: Similarly, it was narrated by al-Bukhari, an-Nasa'i, and at-Tirmidhi in their authentic collections (Sahihs) with different chains of narrators and similar wordings.

[Translation into Urdu follows]: ...He will not look with compassion upon the person who, out of pride, drags his loincloth on the ground. I (the author) say: Likewise, Abu Dawud and Ibn Majah narrated from the Hadith of Hazrat Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him) regarding the Hadith of Hazrat Abdullah bin Umar. He said that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) stated: 'Whoever hangs his lower garment (i.e., drags it on the ground) out of pride, Allah the Almighty will not look at him on the Day of Judgment.' [Al-Hadith]. The eminent Imam Muslim bin al-Hajjaj al-Qushayri, citing it in his Sahih, stated: Yahya bin Yahya narrated to us, saying: I read before Imam Malik, and Imam Malik narrated from Nafi', Abdullah bin Dinar, and Zaid bin Aslam, all of whom informed him on the authority of Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) stated: 'Allah the Almighty will not look at (i.e., will not look with a gaze of mercy upon) him who hangs his cloth out of vanity.' I say: Hadiths like this have been narrated by Bukhari, Nasa'i, and Tirmidhi in their respective books (Sahihs) with various chains and with close or identical words. (T)

Page 165 of 692

Footnotes: 1 Sahih al-Bukhari, Book of Clothing, Chapter on dragging one's garment out of vanity, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/861. 2 Sahih al-Bukhari, Book of Clothing, Chapter on the one who drags his garment out of vanity, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/861; Sunan Abi Dawud, Book of Clothing, Chapter on what has

been narrated about hanging the lower garment, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/208; Sunan Ibn Majah, Book of Clothing, Chapter on the one who drags his garment out of vanity, H.M. Saeed Company, Karachi, 263. 3 Sahih al-Bukhari, Book of Clothing, Chapter on the one who drags his garment out of vanity, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/860; Sahih Muslim, Book of Clothing, Chapter on the prohibition of dragging the garment out of vanity, etc., Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/194; Al-Jami' at-Tirmidhi, Book of Clothing, Chapter on what has been narrated regarding the dislike of hanging the lower garment, Amin Company, Karachi, 1/206.

फ़तवा रज़विया, जिल्द 22

...उस व्यक्ति के लिए जो अहंकारवश अपना कपड़ा घसीटता है। मैं (लेखक) कहता हूँ: इसी तरह अबू दाऊद और इब्न माजह ने अबू सईद अल-खुद़री की हदीस से हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर की हदीस में रिवायत किया है, जिन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: 'जिसने अहंकारवश अपना कपड़ा घसीटा, अल्लाह कयामत के दिन उसकी ओर नहीं देखेगा।' [अल-हदीस]। और प्रख्यात इमाम मुस्लिम बिन अल-हज्जाज अल-कुश़ैरी ने अपनी सहीह में तख़रीज करते हुए फ़रमाया: हमसे यह्या बिन यह्या ने बयान किया, उन्होंने कहा: मैंने इमाम मालिक के सामने पढ़ा, इमाम मालिक ने नाफ़े, अब्दुल्ला बिन दीनार और ज़ैद बिन असलम से रिवायत की, इन सभी ने हज़रत इब्न उमर के हवाले से उन्हें बताया कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फ़रमाया: 'अल्लाह उस व्यक्ति की ओर नहीं देखेगा जो घमंड में अपना कपड़ा घसीटता है।' मैं कहता हूँ: इसी प्रकार बुख़ारी, नसाई और तिरमिज़ी ने अपनी सहीह किताबों में विभिन्न सनदों और मिलते-जुलते शब्दों के साथ रिवायत किया है।

[उर्दू अनुवाद]: उस व्यक्ति पर कृपा की दृष्टि नहीं डालेगा जिसने अहंकार के कारण अपनी तहबंद को ज़मीन पर घसीटा। मैं (लेखक) कहता हूँ: इसी प्रकार अबू दाऊद और इब्न माजह ने हज़रत अबू सईद खुद़री (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस के ज़रिये हज़रत अब्दुल्ला इब्न उमर की हदीस में रिवायत की है। उन्होंने फरमाया कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फरमाया कि जो कोई तक़ब्बुर (अहंकार) से इज़ार लटकाए (यानी ज़मीन पर घसीटे) तो अल्लाह तआला कयामत के दिन उसकी तरफ नहीं देखेगा। हदीस... इमाम अल्लाम मुस्लिम बिन हज्जाज कुश़ैरी ने अपनी सहीह में तख़रीज करते हुए फरमाया कि हमसे यह्या बिन यह्या ने बयान किया, उन्होंने कहा मैंने हज़रत इमाम मालिक के सामने पढ़ा, इमाम मालिक ने नाफ़े, अब्दुल्ला बिन दीनार और ज़ैद बिन असलम से रिवायत की, इन सब ने हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के हवाले से उन्हें बताया कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फरमाया कि अल्लाह तआला उसकी तरफ नहीं देखेगा (यानी उसकी तरफ रहमत की निगाह नहीं फरमाएगा) जो तक़ब्बुर की वजह से अपना कपड़ा लटकाए। मैं कहता हूँ: इस जैसी हदीस बुख़ारी, नसाई और तिरमिज़ी ने अपनी-अपनी किताबों (सिहाह) में विभिन्न सनदों और करीबी व एक जैसे शब्दों के साथ रिवायत की है। (त)

पृष्ठ 165 / 692

फुटनोट्स: 1 सहीह अल-बुखारी, किताबुल लिबास, बाब: तक़ब्बुर से कपड़ा घसीटना, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/861. 2 सहीह अल-बुखारी, किताबुल लिबास, बाब: जो तक़ब्बुर से अपना कपड़ा घसीटे, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/861; सुनन अबी दाऊद, किताबुल लिबास...; सुनन इब्न माजह, किताबुल लिबास... 3 सहीह अल-बुखारी...; सहीह मुस्लिम, किताबुल लिबास, बाब: तक़ब्बुर से कपड़ा घसीटने की हुरमत...; अल-जामि' अत-तिरमिज़ी, किताबुल लिबास...

الی من جواز اره بطرا ۱، قلت وبنحوه روی ابوداؤد ابن ماجة من حدیث ابی سعید ن الخدری فی حدیث عبداللہ بن عمرانہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم من جر ثوبہ مخیلة لم ینظر اللہ الیہ یوم القیمة ۲ الحدیث واخرج الامام العلام مسلم بن الحجاج القشیری فی صحیحہ قال حدثنا یحیی بن یحیی قال قرأت علی مالك عن نافع وعبداللہ بن دینار وزید بن اسلم کلهم یخبره عن ابن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قال لا ینظر اللہ الی من جر ثوبہ خیلاء ۳ قلت و بمثلہ روی البخاری والنسائی والترمذی فی صحاحهم بالاسانید المختلفة والالفاظ المتقاربة۔

شخص پر نظر شفقت نہیں فرمائے گا جس نے از راہِ تکبر اپنے تہبند کو زمین پر گھسیٹا، قلت (میں کہتا ہوں) یونہی ابوداؤد اور ابن ماجہ نے حضرت ابو سعید خدری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی حدیث سے حضرت عبد اللہ ابن عمر کی حدیث میں روایت کیا۔ انھوں نے فرمایا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا کہ جو کوئی تکبر سے ازار لٹکائے (یعنی زمین پر گھسیٹے) تو اللہ تعالیٰ قیامت کے دن اس کی طرف نہیں دیکھے گا، الحدیث امام علام مسلم بن حجاج قشیری نے اپنی صحیح میں تخریج کرتے ہوئے فرمایا کہ ہم سے یحییٰ بن یحییٰ نے بیان کی اس نے کہا میں نے حضرت امام مالک کے سامنے پڑھا، امام مالک نے نافع عبداللہ بن دینار اور زید بن اسلم سے روایت کی، ان سب نے حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے حوالے سے انھیں بتایا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا کہ اللہ تعالیٰ اس کی طرف نہیں دیکھے گا (یعنی اس کی طرف نگاہ رحمت نہیں فرمائے گا) جو ازراہ تکبر اپنا کپڑا لٹکائے، قلت (میں کہتا ہوں) اس جیسی حدیث بخاری، نسائی اور ترمذی نے اپنی اپنی کتابوں (صحاح) میں مختلف سندوں اور قریبی و یکساں الفاظ کے ساتھ روایت کی ہے۔ (ت)

1 صحیح البخاری کتاب اللباس باب جر ثوبہ من الخیلا قدیمی کتب خانہ کراچی ۸۶۱/۲ 2 صحیح البخاری کتاب اللباس باب من جر ثوبہ من الخیلا قدیمی کتب خانہ کراچی ۸۶۱/۲، سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب ما جاء فی السبال الازار آفتاب عالم پریس لاہور ۲۰۸/۲، سنن ابن ماجہ کتاب اللباس باب من جر ثوبہ من الخیلا ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲۶۳ 3 صحیح البخاری کتاب اللباس باب من جر ثوبہ من الخیلا قدیمی کتب خانہ کراچی ۸۶۰/۲، صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم جر الثوب خیلاء الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۹۴/۲، الجامع الترمذی کتاب اللباس باب ما جاء فی الکراھیۃ الازار امین کمپنی کراچی ۲۰۶/۱

Vol. 22 Fatawa Razawiya

And if it is not due to pride, then according to the apparent meaning of the hadiths, it is also permissible for men.

| لا بأس به كما يرشدك إليه التقييد بالبطر والمخيلة | There is no harm in it, as the restriction of 'al-Batar' and 'al-Makhilah' (conceit and pride) is guiding you. (T) |

Hadrat Abu Bakr (may Allah be pleased with him) submitted: "O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)! My lower garment (izar) sags on one side." He (the Prophet) said: "You are not among those who do so out of pride."

| اخرج البخاري في صحيحه قال حدثنا أحمد بن يونس فذكر بإسناده عن ابن عمر عن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم قال من جر ثوبه خيلاء لم ينظر الله إليه يوم القيمة فقال ابوبكر يارسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم احد شقي ازاري يسترخي الا ان اتعاهد ذلك منه فقال النبي صلى الله تعالى عليه وسلم لست ممن يصنعه خيلاء ١ قلت وبنحوه روى ابوداؤد والنسائی۔ | Imam Bukhari extracted this in his Sahih. He said: Ahmad bin Yunus narrated to us. Then, with his chain from Hadrat Abdullah ibn Umar (may Allah be pleased with them both), he narrated from the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that the Master said: "The person who lets his lower garment hang and drags it on the ground out of pride, Allah Almighty will not look towards him on the Day of Judgment." Upon this, Hadrat Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him) submitted: "O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)! My wrap (tehband) hangs down on one side unless I guard it completely (meaning if there is a slight oversight or negligence in guarding it, the wrap hangs down on one side)." You (peace and blessings of Allah be upon him) stated: "You are not among those who do so in the manner of pride (meaning because the cause of pride is absent, there is no harm in your lower garment hanging down). I say (Qultu): Abu Dawood and al-Nasa'i have also narrated similar to this. (T)" |

Hadith of Bukhari and Nasa'i that:

| ما أسفل الكعبين من الإزار ففي النار ٢ | The part of the lower garment that goes below the ankles will be in the Fire. (T) |

---

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/860 2 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/861

खंड २२ फ़तावा रज़विया

और अगर अहंकार के कारण नहीं है, तो हदीसों के ज़ाहिरी हुक्म के अनुसार पुरुषों के लिए भी जायज़ है।

| لا بأس به كما يرشدك إليه التقييد بالبطر والمخيلة | तो इसमें कुछ हर्ज नहीं जैसा कि उसकी ओर 'अल-बतर' और 'अल-मख़ीला' (इतराना और अहंकार करना) की पाबंदी आपकी रहनुमाई कर रही है। (त) |

हज़रत अबू बक्र (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अर्ज़ किया: "या रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)! मेरा तहबंद (इज़ार) एक तरफ से लटक जाता है।" आप ने फ़रमाया: "तुम उनमें से नहीं हो जो ऐसा अहंकार की वजह से करते हों।"

| اخرج البخاري في صحيحه قال حدثنا أحمد بن يونس فذكر بإسناده عن ابن عمر عن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم قال من جر ثوبه خيلاء لم ينظر الله إليه يوم القيمة فقال ابوبكر يارسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم احد شقي ازاري يسترخي الا ان اتعاهد ذلك منه فقال النبي صلى الله تعالى عليه وسلم لست ممن يصنعه خيلاء ١ قلت وبنحوه روى ابوداؤد والنسائی۔ | इमाम बुखारी ने अपनी सहीह में इसे दर्ज किया है। फ़रमाया: हमसे अहमद बिन यूनुस ने बयान किया। फिर अपनी सनद से हज़रत अब्दुल्ला इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के हवाले से नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया कि हुज़ूर ने फ़रमाया: "जिस व्यक्ति ने अहंकार में अपना कपड़ा लटकाया और नीचे घसीटा, तो अल्लाह तआला कयामत के दिन उसकी ओर नज़र (रहमत) नहीं फ़रमाएगा।" इस पर हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अर्ज़ किया: "या रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)! मेरा तहबंद एक तरफ नीचे लटक जाता है सिवाय इसके कि मैं उसकी पूरी हिफाज़त करता हूँ (यानी हिफाज़त में ज़रा सी कोताही या लापरवाही हो जाए तो तहबंद एक तरफ लटक जाता है)।" आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फ़रमाया: "तुम उन लोगों में से नहीं हो जो अहंकार के तौर-तरीके से ऐसा करते हैं (यानी अहंकार का कारण न होने की वजह से तुम्हारे तहबंद के लटक जाने से कोई हर्ज नहीं)। मैं कहता हूँ (क़ुल्तु) इसी की तरह अबू दाऊद और नसाई ने भी रिवायत की है। (त)" |

बुखारी और नसाई की हदीस में है कि:

| ٢ ما أسفل الكعبين من الإزار ففي النار | तहबंद का जो हिस्सा टखनों से नीचे हो गया, वह आग में होगा। (त) |

---

1 सहीह अल-बुखारी, किताबुल लिबास, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 860/2 2 सहीह अल-बुखारी, किताबुल लिबास, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 861/2

اور اگر بوجہ تکبر نہیں تو بحکم ظاہر احادیث مردوں کو بھی جائز ہے۔

| لا بأس به كما يرشدك إليه التقييد بالبطر والمخيلة | تو اس میں کچھ حرج نہیں جیسا کہ اس کی طرف "البطر والمخیلہ" (اترانا اور تکبر کرنا) کی قید لگانا تمہاری راہنمائی کر رہا ہے۔ (ت) |

حضرت ابو بکر (رضی اللہ تعالی عنہ) نے عرض کیا۔ یا رسول اللہ (صلی اللہ تعالی علیہ وسلم)! میری ازار ایک جانب سے لٹک جاتی ہے۔ فرمایا: تو ان میں سے نہیں ہے جو ایسا براہ تکبر کرتا ہو۔

| اخرج البخاري في صحيحه قال حدثنا أحمد بن يونس فذكر بإسناده عن ابن عمر عن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم قال من جر ثوبه خيلاء لم ينظر الله إليه يوم القيمة فقال ابوبكر يارسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم احد شقي ازاري يسترخي الا ان اتعاهد ذلك منه فقال النبي صلى الله تعالى عليه وسلم لست ممن يصنعه خيلاء ۱ قلت وبنحوه روى ابوداؤد والنسائی۔ | امام بخاری نے اپنی صحیح میں اس کی تخریج فرمائی۔ فرمایا ہم سے احمد بن یونس نے بیان کیا۔ پھر اس کی اسناد سے حضرت عبد اللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے حوالے سے نبی اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے روایت کیا کہ حضور نے فرمایا: جس شخص نے ازارہ تکبر کپڑا لٹکایا اور نیچے گھسیٹا تو اللہ تعالیٰ قیامت کے دن اس کی طرف نظر نہ فرمائے گا۔ اس پر حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے عرض کی۔ یا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم! میرا تہبند ایک طرف نیچے لٹک جاتا ہے مگر یہ کہ میں اس کی پوری حفاظت کرتا ہوں (یعنی حفاظت میں ذرا سی کوتاہی یا لاپرواہی ہو جائے تو تہبند ایک طرف لٹک جاتا ہے) آپ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: تم ان لوگوں میں

سے نہیں ہو جو طرز تکبر سے ایسا کرتے ہیں (یعنی علت تکبر نہ ہونے کی وجہ سے تمہارے ازار کے لٹک جانے سے کوئی حرج نہیں قلت (میں کہتا ہوں) اسی کی مثل ابو داؤد اور نسائی نے بھی روایت کی ہے۔ (ت) |

حدیث بخاری ونسائی میں کہ:

| ما أسفل الكعبين من الإزار ففي النار ۲ | ازار کا جو حصہ ٹخنوں سے نیچے ہو گیا وہ آگ میں ہوگا۔ (ت) |

---

۱ الصحیح البخاری کتاب اللباس قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۸۶۰ ۲ الصحیح البخاری کتاب اللباس قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۸۶۱

Fatawa Razawiyya, Volume 22

And in a long Hadith of Muslim and Abu Dawood:

[Arabic Box] Three types of people are such that Allah will not speak to them on the Day of Resurrection, nor will He look at them, nor will He purify them, and for them is a painful punishment: the one who lets his lower garment hang below his ankles (out of pride), the one who reminds others of his favors, and the one who sells his goods by means of false oaths. (1)

[Urdu Translation in Box] Three types of people (meaning three kinds of people) are such that Allah Almighty will neither purify them on the Day of Resurrection, but instead, there will be a painful punishment for them: (1) The one who lets his lower garment hang below his ankles, (2) The one who reminds others of his favors, (3) The one who makes his goods popular (i.e., promotes them) by taking false oaths. (T)

It has been stated absolutely that this refers to the situation where one practices 'isbal' (letting the garment hang) out of arrogance; otherwise, this severe threat would never apply to him. However, in the absence of arrogance, scholars give the ruling of 'makruh tanzihi' (mildly disliked):

[Arabic Box] In Fatawa al-Alamgiri: A man letting his lower garment hang below his ankles, if it is not out of arrogance, then it is 'makruh tanzihi' (mildly disliked), as it is in 'al-Ghara'ib'. (2)

[Urdu Translation in Box] It is mentioned in Fatawa Alamgiri: For a man to let his lower garment hang below his ankles, if it is not due to pride, it is 'makruh tanzihi'; similarly it is in 'al-Ghara'ib'. (T)

In summary, if 'isbal' is due to vanity and pride, it is 'haram' (forbidden); otherwise, it is 'makruh' (disliked) and contrary to what is better, but not 'haram' or deserving of the threat. Furthermore, this also applies only if the trouser cuffs are low on the heel side; if they are higher than the ankles on that side, even if they rest on the top of the foot at the toes, there is no harm at all. Hanging it like this is proven from Hazrat Ibn Abbas (may Allah be pleased with him) and even from the Master of the World (peace and blessings be upon him) himself.

[Arabic Box] Abu Dawood narrated in his Sunan: Musaddad narrated to us from Yahya, from Muhammad bin Abi Yahya, narrated to me...

[Urdu Translation in Box] Imam Abu Dawood has narrated in his book Sunan Abi Dawood: Musaddad narrated to us, from him Yahya, from him Muhammad bin Abi Yahya narrated...

Footnotes: (1) Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter on the severity of the prohibition of 'isbal', Qadimi Kutub Khana Karachi 1/71; Sunan Abi Dawood, Kitab al-Libas, Chapter on what has been mentioned regarding 'isbal', Aftab Alam Press Lahore 2/209. (2) Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiyyah, Chapter 7, Noorani Kutub Khana Peshawar 5/333.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

और मुस्लिम और अबू दाऊद की एक लंबी हदीस में है:

[अरबी बॉक्स] तीन तरह के लोग ऐसे हैं जिनसे अल्लाह क़यामत के दिन न तो बात करेगा, न उनकी तरफ़ देखेगा, न उन्हें पाक करेगा और उनके लिए दर्दनाक अज़ाब (सज़ा) होगा: (1) जो अपना तहबंद (निचला वस्त्र) टखनों से नीचे लटकाता है, (2) जो एहसान जताता है, (3) जो झूठी कसम खाकर अपना सामान बेचता है। (1)

[उर्दू अनुवाद बॉक्स] तीन व्यक्ति (यानी तीन प्रकार के लोग) ऐसे हैं जिन्हें अल्लाह तआला क़यामत के दिन न तो शुद्ध करेगा बल्कि उनके लिए दर्दनाक सज़ा होगी: (1) तहबंद टखनों से नीचे लटकाने वाला (2) एहसान जताने वाला (3) झूठी कसम खाकर अपने सामान को प्रचलित करने वाला (यानी बढ़ावा देने वाला) है। (त)

यह सामान्य रूप से वर्णित है कि इससे यही मुराद है कि वह अहंकारवश 'इसबाल' (कपड़ा लटकाना) करता हो, अन्यथा यह कठोर चेतावनी उस पर कभी लागू नहीं होती। लेकिन अहंकार न होने की स्थिति में विद्वान इसे 'मकरूह तंज़ीही' (नापसंद, लेकिन पाप नहीं) का हुक्म देते हैं:

[अरबी बॉक्स] 'फ़तावा आलमगीरी' में है: पुरुष का अपने तहबंद को टखनों से नीचे लटकाना यदि अहंकार के कारण न हो, तो वह मकरूह तंज़ीही है, जैसा कि 'अल-ग़राइब' में है। (2)

[उर्दू अनुवाद बॉक्स] 'फ़तावा आलमगीरी' में है कि पुरुष का अपने तहबंद को टखनों से नीचे लटकाना यदि अहंकार के कारण न हो, तो मकरूह तंज़ीही है, इसी तरह 'ग़राइब' में है। (त)

संक्षेप में, यदि 'इसबाल' अहंकार और गर्व के कारण है तो यह हराम (वर्जित) है, अन्यथा मकरूह और श्रेष्ठता के विरुद्ध है, न कि हराम या सज़ा का पात्र। और यह भी केवल उसी स्थिति में है जब पाँचे एड़ी की तरफ़ नीचे हों, और यदि उस तरफ़ से टखनों से ऊपर हों, चाहे वे पंजे की तरफ़ पैर के ऊपरी भाग पर हों, तो इसमें कोई हर्ज नहीं है। इस तरह लटकाना हज़रत इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) बल्कि स्वयं हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से प्रमाणित है।

[अरबी बॉक्स] अबू दाऊद ने अपनी सुनन में रिवायत किया है: हमसे मुसद्दद ने बयान किया, उनसे यह्या ने, उन्होंने मुहम्मद बिन अबी यह्या से रिवायत की...

[उर्दू अनुवाद बॉक्स] इमाम अबू दाऊद ने अपनी किताब सुनन अबू दाऊद में रिवायत फ़रमाई है कि हमसे मुसद्दद ने बयान किया उनसे यह्या ने उन्होंने मुहम्मद बिन अबी यह्या से रिवायत...

पाद-टिप्पणी: (1) सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, इसबाल के निषेध की गंभीरता का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/71; सुनन अबी दाऊद, किताबुल लिबास, इसबाल के बारे में अध्याय, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर 2/209। (2) फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय 7, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर 5/333।

पृष्ठ 167 (692 का)

اور حدیث طویل مسلم و ابوداؤد میں :

[Arabic Box] ثلاثة لا یکلمهم الله یوم القیامة ولا ینظر إلیهم ولا یزکیهم ولهم عذاب ألیم المسبل والمنان والمنفق سلعته بالحلف الکاذب۔1

[Urdu Translation in Box] تین شخص (یعنی تین قسم کے لوگ) ایسے ہیں کہ اللہ تعالٰی نے قیامت کے دن نہ تو انھیں پاک کرے گا بلکہ ان کے لئے درد ناک عذاب ہوگا : (۱) ازار ٹخنوں سے نیچے لٹکانے والا (۲) احسان جتانے والا (۳) جھوٹی قسم کھا کر اپنے اسباب کو رائج کرنے والا (یعنی فروغ دینے والا ہے) (ت)

علی الاطلاق وارد ہوا کہ اس سے یہی صورت مراد ہے کہ بتکبر اسبال کرتا ہو ورنہ ہر گز یہ وعید شدید اس پر وارد نہیں۔ مگر علماء در صورت عدم تکبر حکم کراہت تنزیہی دیتے ہیں:

[Arabic Box] فی الفتاوٰی العالمگیری اسبال الرجل ازاره اسفل من الکعبین ان لم یکن للخیلاء ففیه کراهة تنزیه کذافی الغرائب۔2

[Urdu Translation in Box] فتاوٰی عالمگیری میں ہے مرد کا اپنے ازار کو ٹخنوں سے نیچے لٹکانا اگر بوجہ تکبر نہ ہو تو مکروہ تنزیہی ہے اسی طرح غرائب میں ہے۔ (ت)

بالجملہ اسبال اگر براہ عجب و تکبر ہے حرام ورنہ مکروہ اور خلاف اولٰی ، نہ حرام مستحق وعید، اور یہ بھی اسی صورت میں ہے کہ پانچے جانب پاشنہ نیچے ہوں، اور اگر اس طرف کعبین سے بلند ہیں گو پنجہ کی جانب پشت پا پر ہوں ہر گز کچھ مضائقہ نہیں۔ اس طرح کا لٹکانا حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہ بلکہ خود حضور سرور عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے ثابت ہے۔

[Arabic Box] روی ابو داؤد فی سننہ قال حدثنا مسددنا یحییٰ عن محمد بن ابی یحییٰ حدثنی

[Urdu Translation in Box] امام ابوداؤد نے اپنی کتاب سنن ابوداؤد میں روایت فرمائی ہے کہ ہم سے مسدد نے بیان کیا اس سے یحییٰ نے اس نے محمد بن ابی یحییٰ سے روایت

1 صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان غلظ تحریم اسبال الازار قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۷۱، سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب ماجاء فی اسبال الازار آفتاب عالم پریس لاہور ۲/۲۰۹ 2 فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیتہ الباب السابع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۳۳

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

[Arabic Quote]: Ikrimah narrated that he saw Ibn Abbas wearing a lower garment (izar) such that the front edge of his izar was on the back of his foot, and the back part was raised high. I (the narrator) asked, "Why do you wear the izar like this?" He replied, "I saw the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) wearing it like this." I say: All the narrators of this hadith are trustworthy and just, and Imam Bukhari narrates from them, as is not hidden from those who are intelligent, understanding, and experts in this art.

[Urdu Translation]: It is narrated that Ikrimah, the Tabiee, said: I saw Ibn Abbas that when he would tie his izar (lower garment), he would place the front edge of his izar on the back of his foot and keep the rear portion elevated and high. I submitted, "Why do you tie the loincloth in this manner?" He replied, "I saw the Noble Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) tying the izar in this very way." I (the author) say: All the narrators of this hadith are reliable and just. Imam Bukhari narrates from them, as is not hidden from the intelligent, wise, and experts of this art. (T)

[Heading]: The expert scholar Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlawi states in Ash'at al-Lam'at, a commentary on Mishkat:

[Persian Quote]: "From this, it is known that keeping the izar raised from the back side is sufficient for avoiding dragging (isbal)."

[Urdu Translation]: From this, it is known that keeping the izar elevated and high from the back side, i.e., towards the ankles, is sufficient for 'adam isbal' (i.e., not letting it drag). (T)

Yes, there is no doubt that it is better and more resolute for the lower hem to reach up to the mid-calf; the blessed izar of the Master of the Virtuous (peace and blessings of Allah be upon him) usually reached up to there.

[Arabic Quote from Sahih Muslim]: In Sahih Muslim: Abu Tahir narrated to me, he said Ibn Wahb told me, he said Umar bin Muhammad told me from Abdullah: "Raise your izar," so I raised it. Then he said, "Raise it more," so I raised it more, and after that, I never let it drag. Some people asked, "To where?"

[Urdu Translation]: In Sahih Muslim: Abu Tahir narrated to me, he said Ibn Wahb told me, he said Umar bin Muhammad told me from Hazrat Abdullah (to whom the

Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, had said): "Raise your izar," I raised it. Then he said, "Raise it further," so I raised it more, then after that...

---

1 Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas, Chapter on Pride, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/210. 2 Ash'at al-Lam'at Sharh Mishkat, Kitab al-Libas, Section 3, Maktabah Nooriya Razawiyya Sukkur Pakistan, 3/556.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

[अरबी उद्धरण]: इकरामा ने रिवायत की कि उन्होंने इब्ने अब्बास को देखा कि जब वह इज़ार (तहबंद) बाँधते तो अपनी इज़ार के अगले हिस्से को अपने क़दम की पुश्त पर रखते और पिछले हिस्से को ऊँचा और बुलंद रखते। मैंने अर्ज़ किया कि आप इस तरह तहबंद क्यों बाँधते हैं? फ़रमाया: मैंने हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को इसी तरह इज़ार बाँधते देखा है। मैं (लेखक) कहता हूँ कि हदीस के तमाम रावी मोतबर (विश्वसनीय) और आदिल हैं। इमाम बुखारी उनसे रिवायत करते हैं। जैसा कि ज़हीन, समझदार और इस फ़न के माहिरों पर पोशीदा (छिपा) नहीं है।

[उर्दू अनुवाद]: रिवायत है कि इकरामा ताबेई ने बयान फ़रमाया कि उन्होंने इब्ने अब्बास को देखा कि जब वह इज़ार बाँधते तो अपनी इज़ार के अगले हिस्से को अपने क़दम की पुश्त पर रखते और पिछले हिस्से को ऊँचा और बुलंद रखते। मैंने अर्ज़ किया कि आप इस तरह तहबंद क्यों बाँधते हैं? फ़रमाया: मैंने हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को इसी तरह इज़ार बाँधते देखा है। मैं कहता हूँ कि हदीस के तमाम रावी मोतबर और आदिल हैं। इमाम बुखारी उनसे रिवायत करते हैं। जैसा कि ज़हीन, समझदार और माहिर-ए-फ़न पर पोशीदा नहीं। (त)

[शीर्षक]: शैख़ मुहक़्क़िक़ मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी 'अशअतुल लम्आत शरह मिश्कात' में फ़रमाते हैं:

[फ़ारसी उद्धरण]: "इससे मालूम होता है कि इज़ार को पिछली जानिब से ऊँचा रखना लटकाने (इसबाल) से बचने के लिए काफ़ी है।"

[उर्दू अनुवाद]: इससे मालूम होता है कि इज़ार को पिछली जानिब यानी टखनों की तरफ़ से ऊँचा और बुलंद रखना 'अदम इबसाल' (यानी न लटकाना) में काफ़ी है। (त)

हाँ, इसमें कोई शक नहीं कि पाँयचों का आधी पिंडली तक होना बेहतर और अज़ीमत (दृढ़ संकल्प) है; सैयदुल अबरार (नेक लोगों के सरदार) सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की अक्सर इज़ार यहीं तक होती थी।

[सहीह मुस्लिम से अरबी उद्धरण]: सहीह मुस्लिम में है: मुझसे अबू ताहिर ने बयान किया, उन्होंने कहा कि मुझे इब्ने वहब ने बताया, उन्होंने कहा कि मुझे उमर बिन मुहम्मद ने हज़रत अब्दुल्लाह से रिवायत किया: "अपनी इज़ार ऊँची करो," तो मैंने ऊँची की। फिर उन्होंने फ़रमाया, "और ऊँची

करो," तो मैंने और ऊँची की, और उसके बाद मैंने कभी इसे नहीं घसीटा। कुछ लोगों ने पूछा, "कहाँ तक?"

[उर्दू अनुवाद]: सहीह मुस्लिम शरीफ़ में है: मुझसे अबू ताहिर ने बयान किया, उन्होंने कहा मुझे इब्ने वहब ने बताया, उन्होंने कहा मुझे उमर बिन मुहम्मद ने हज़रत अब्दुल्लाह के हवाले से बताया (उनसे हुज़ूर अलैहिस सलातो वस्सलाम ने इरशाद फ़रमाया था): "अपना इज़ार ऊपर कीजिए", मैंने ऊपर किया। फिर फ़रमाया "मज़ीद ऊपर कीजिए", फिर उसके बाद...

---

1 सुनन अबी दाऊद, किताबुल लिबास, बाब मा जाअ फ़िल किब्र, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/210. 2 अशअतुल लम्आत शरह मिश्कात, किताबुल लिबास, फ़स्ल 3, मक्तबा नूरिय्या रज़विय्या सुक्कुर पाकिस्तान, 3/556.

عکرمہ انہ رای ابن عباس یاتزر فیضع حاشیۃ ازارہ من مقدمہ علی ظھر قدمہ ویرفعہ مؤخرہ قلت لم تاتزر ھذہ الازارۃ قال رأیت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یاتزرھا قلت ورجال الحدیث کلھم ثقات عدول ممن یروی عنھم البخاری کما لا یخفی علی الفطن الماہر بالفن۔

کی ہے اس نے کہا مجھ سے عکرمہ تابعی نے بیان فرمایا اس نے ابن عباس کو دیکھا کہ جب ازار باندھتے تو اپنی ازار کی اگلی جانب کو اپنے قدم کی پشت پر رکھتے اور پچھلے حصہ کو اونچا اور بلند رکھتے۔ میں نے عرض کی آپ اس طرح تہبند کیوں باندھتے ہیں؟ ارشاد فرمایا: میں نے حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو اسی طرح ازار باندھتے دیکھا ہے۔ قلت (میں کہتا ہوں) حدیث کے تمام روای ثقہ (معتبر) اور عادل ہیں۔ ان سے امام بخاری روایت کرتے ہیں۔ جیسا کہ ذہین۔ فہیم اور ماہر فن پر پوشیدہ نہیں۔ (ت)

شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی اشعۃ اللمعات شرح مشکوٰۃ میں فرماتے ہیں: ازیں جا معلوم شود کہ بلند داشتن ازار از جانب پس کافی ست در عدم اسبال۔ اھ اس سے معلوم ہوتا ہے کہ ازار کو پچھلی جانب یعنی ٹخنوں کی طرف سے اونچا اور بلند رکھنا عدم اسبال (یعنی نہ لٹکانا) میں کافی ہے۔ اھ (ت)

ہاں اس میں شبہ نہیں کہ نصف ساق تک پائنچوں کا ہونا بہتر و عزیمت ہے اکثر ازارِ پر انوار سید الابرار صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یہیں تک ہوتی تھی۔

في صحیح مسلم حدثنی ابوالطاہر قال انا ابن وہب قال اخبرنی عمر بن محمد عن عبداللہ ارفع ازارك فرفعتہ ثم قال زد فزدت فازلت اتجرھا بعد فقال بعض القوم الی این صحیح مسلم شریف میں ہے : مجھ

سے ابو طاہر نے بیان کیا اس نے کہا مجھے ابن وہب نے بتایا، اس نے کہا مجھے عمر بن محمد نے حضرت عبداللہ کے حوالے سے بتایا (ان سے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے ارشاد فرمایا تھا) اپنا ازار اوپر کیجئے، میں نے اوپر کیا۔ پھر فرمایا مزید اوپر کیجئے، پھر اس کے بعد

1 سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب ماجاء فی الکبر آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۱۰ 2 اشعۃ اللمعات شرح مشکوٰۃ کتاب اللباس فصل ۳ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر پاکستان ۳/ ۵۵۶

He said, "To the middle of the shins."[1] In the Hadith of Abu Sa'id al-Khudri, as narrated by Abu Dawood and Ibn Majah, he said: I heard the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) saying: "The lower garment (izar) of a believer should reach the middle of his shins."[2] Al-Hadith. I kept pulling it up, then people asked, to what extent did you keep raising it? He said, to the middle of the two shins. And in the Hadith of Hazrat Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him) which Abu Dawood and Ibn Majah narrated, the narrator said: I heard the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) saying that the lower garment of Muslims should be up to the middle of both shins. Al-Hadith. (T)

Imam Nawawi says: What is recommended is the middle of the shins, and what is permissible without dislike is what is below that up to the ankles.[3] In Fatawa al-Alamgiriyyah, it is stated that it is appropriate for the lower garment to be above the ankles up to the middle of the shin.[4] And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 29 & 30: 21 Shaban 1333 AH (1) What do the scholars of religion say regarding this matter: How long was the blessed shirt of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)? And was the blessed collar over the noble chest or to the right or left? Was the blessed slit open or sewn? Were buttons used or loops? And which color was preferred? (2) How many yards (gaz) long was the blessed turban (Imama), and how long was that yard? Provide an answer so that you may be rewarded. (Statement follows so you may gain reward and recompense. T)

---

[1] Sahih Muslim, Kitab al-Libas, Bab Tahrim Jar al-Thawb Khuyala' etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/195 [2] Sunan Ibn Majah, Kitab al-Libas, Mawdu' al-Izar, Ayin Huwa, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 264 [3] Sharh al-Sahih al-Muslim lil-Nawawi, Kitab al-Libas, Bab Tahrim Jar al-Thawb etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/195 [4] Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiyah, al-Bab al-Sabi', Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/333

फ़तावा रज़विया, जिल्द २२

उन्होंने कहा, "पिंडलियों के बीच तक।"[1] अबू सईद अल-खुदरी की हदीस में, जैसा कि अबू दाऊद और इब्न माजाह ने रिवायत किया है, उन्होंने कहा: मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को कहते सुना: "एक मोमिन का तहबंद (इज़ार) उसकी पिंडलियों के बीच तक होना चाहिए।"[2] अल-हदीस। मैं उसे हमेशा ऊपर खींचता रहा, फिर लोगों ने पूछा कि आप किस हद तक ऊपर करते रहे? फरमाया कि दोनों पिंडलियों के बीच तक। और हज़रत अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस में आया है जिसे अबू दाऊद और इब्न माजाह ने रिवायत किया है। रावी ने कहा कि मैंने हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को यह फरमाते सुना कि मुसलमानों का तहबंद दोनों पिंडलियों के बीच तक होना चाहिए। अल-हदीस। (त)

इमाम नववी फरमाते हैं: मुस्तहब (पसंदीदा) यह है कि तहबंद पिंडलियों के बीच तक हो, और बिना किसी कराहियत के जाइज़ है कि वह टखनों तक नीचे हो।[3] फ़तावा-ए-आलमगीरिया में है कि मुनासिब है कि तहबंद टखनों से ऊपर पिंडलियों के बीच तक हो।[4] और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला २९ और ३०: २१ शाबान १३३३ हिजरी (१) इस मसले में उलेमा-ए-दीन क्या फरमाते हैं कि हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का कुर्ता शरीफ कितना नीचा था? और गिरेबान मुबारक सीना-ए-अकदस पर था या दाएंबाएं और चाक मुबारक खुला था या सिला हुआ, और बटन लगे थे या घुंडी? और कौन सा रंग पसंदीदा था? (२) इमामा शरीफ (पगड़ी) कितने गज़ लंबा था और वह गज़ कितना लंबा था? बयान फरमाएं ताकि अज्र-ओ-सवाब पाएं। (त)

---

[1] सहीह मुस्लिम, किताबुल लिबास, बाब तहरीम जर अल-सौब खुयला' आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, १९५/२ [2] सुनन इब्न माजाह, किताबुल लिबास, मौज़ू अल-इज़ार, ऐन हुवा, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. २६४ [3] शर्ह सहीह मुस्लिम लिन-नववी, किताबुल लिबास, बाब तहरीम जर अल-सौब आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, १९५/२ [4] फतावा हिंदिया, किताबुल कराहिया, अल-बाब अस-साबे, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ५/३३३

पेज १६९/६९२

فقال انصاف الساقین[1] وفی حدیث ابی سعیدن الخدری مما رواہ ابوداؤد و ابن ماجۃ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یقول ازارۃ المؤمن الی انصاف ساقیہ[2] الحدیث۔ ہمیشہ میں اسے کھینچتا رہا، پھر لوگوں نے پوچھا آپ کس حد تک اوپر کرتے رہے؟ ارشاد فرمایا دو پنڈلیوں کے نصف تک۔ اور حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہ کی حدیث میں آیا ہے جو ابوداؤد اور ابن ماجہ نے روایت فرمائی۔ راوی نے فرمایا میں نے حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو یہ ارشاد فرماتے سنا کہ مسلمانوں کا تہبند دونوں پنڈلیوں کے نصف تک ہونا چاہئے۔ الحدیث (ت)

امام نووی فرماتے ہیں: فالمستحب نصف الساقین والجائز بلاکراھۃ ما تحتہ الی الکعبین[3] فی الفتاوی العالمگیریۃ ینبغی ان یکون الازار فوق الکعبین الی نصف الساق[4] واللہ تعالٰی اعلم۔ امام نووی فرماتے ہیں: مستحب ہے کہ ازار (تہبند) پنڈلیوں کے نصف تک ہو اور بغیر کراہت جائز ہے کہ نیچے ٹخنوں تک ہو، اور فتاوٰی عالمگیریہ میں ہے کہ مناسب ہے کہ ازار ٹخنوں سے اوپر نصف پنڈلی تک ہو، اور اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۹ و ۳۰ : ۲۱ شعبان ۱۳۳۳ھ (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا کرتہ شریف کتنا نیچا تھا۔ اور گریبان مبارک سینہ اقدس پر تھا یا دائیں بائیں۔ اور چاک مبارک کھلی تھی یا یادوختہ، اور بٹن لگے تھے یا گھنڈی۔ اور کون سی رنگت کا مرغوب تھا؟ (۲) عمامہ شریف کے (کتنے) گز کالانبا (لمبا) تھا اور وہ گز کتنا لمبا تھا؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر وثواب پاؤ۔ ت)

---

[1] صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم جر الثوب خیلاء الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۹۵/۲ [2] سنن ابن ماجہ کتاب اللباس موضع الازار این هوا ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۶۴ [3] شرح الصحیح المسلم للنووی کتاب اللباس باب تحریم جر الثوب الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۹۵/۲ [4] فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراهیة الباب السابع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۳۳

Fatawa Rizvia, Volume 22

The Answer: (1) The blessed shirt was up to mid-calf. It is stated in Al-Mawahib al-Sharif: "The hem of his shirt and his shawl, peace and blessings of Allah be upon him, was up to the middle of the calves."[1] The hem of the blessed shirt and the blessed shawl, i.e., the lower garment of the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, used to be up to the middle of his calves. (T)

Al-Hakim narrated with authentication, and Abu al-Shaykh narrated from Abdullah bin Abbas, may Allah be pleased with them: "Indeed, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, wore a shirt that was above the ankles."[2] The Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, wore a shirt that was slightly long, reaching above the ankles. (T)

And a shorter length is also narrated; Al-Bayhaqi narrated in Shu'ab al-Iman from Anas, may Allah be pleased with him: "He (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him, had a shirt made of cotton that was short in length and had short sleeves."[3] The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, had a cotton shirt which was short in length and its sleeves were brief. (T)

The blessed collar was on his holy chest. It is stated in Ash'at al-Lam'at: "The collar of the Prophet's shirt, peace and blessings of Allah be upon him, was on his blessed chest, as many hadiths indicate this, and the scholars of hadith have researched this."[4] The collar of the blessed shirt of the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, was on his blessed chest. Accordingly, many hadiths indicate this, and the scholars of hadith have researched it. (T)

In the same book it is stated: "The research is that the collar of the Prophetic shirt, peace and blessings of Allah be upon him..." The research is that the collar of the blessed shirt of the Holy Prophet, peace and blessings be upon him, was on his chest.

Footnotes: 1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad ath-Thalith, An-Naw' ath-Thani, Maktabah Islamiyyah, Beirut, 2/228. 2. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Libas, Dar al-Fikr, Beirut, 4/195. 3. Shu'ab al-Iman, Hadith 7128, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 5/152. 4. Ash'at al-Lam'at Sharh Mishkat, Kitab al-Libas, al-Fasl ath-Thani, Maktabah Nuriyyah Rizvia, Sukkur, 3/544. Page 170 of 692

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

अल-जवाब: (1) मुबारक क़मीज़ आधी पिंडलियों तक थी। मवाहिब शरीफ में है: "हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की क़मीज़ और आपकी चादर का दामन आधी पिंडलियों तक था।"[1] हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की मुबारक क़मीज़ का दामन और मुबारक चादर यानी तहबंद, ये दोनों आधी पिंडलियों तक हुआ करते थे। (त)

हाकिम ने तस्दीक (सहीह) के साथ और अबू अल-शेख ने अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत की है: "बेशक अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने ऐसी क़मीज़ पहनी जो टखनों से ऊपर थी।"[2] हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने एक ऐसा कुरता ज़ेब-ए-तन फ़रमाया जो टखनों से ऊपर तक ज़रा लम्बा था। (त)

और कम लंबाई का भी ज़िक्र आया है; बैहक़ी ने शुअब अल-ईमान में अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की: "नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के पास सूती कपड़े की एक क़मीज़ थी जिसकी लंबाई कम और आस्तीनें छोटी थीं।"[3] रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का एक ऐसा सूती कुरता था जिसकी लंबाई कम और आस्तीन संक्षिप्त (छोटी) थी। (त)

मुबारक गिरेबान (कॉलर) आपके पाक सीने पर था। अशअतुल लमआत में है: "हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की क़मीज़ का गिरेबान आपके मुबारक सीने पर था, जैसा कि बहुत सी हदीसें इस पर दलालत करती हैं और हदीस के विद्वानों ने इसकी तहकीक की है।"[4] हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की मुबारक क़मीज़ का गिरेबान आपके सीना-ए-मुबारक पर था। चुनांचे, बहुत सी हदीसें इस पर दलालत करती हैं और मुहद्दिसीन हज़रात ने इसकी तहकीक की है। (त)

इसी में है: "तहकीक यह है कि नबवी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की क़मीज़ का गिरेबान..." तहकीक यह है कि हुज़ूर अलैहिस्सलाम के मुबारक कुरते का गिरेबान आपके सीने पर था।

पाद टिप्पणियाँ (Footnotes): 1. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-सालिस, अल-नौ अल-सानी, मकतबा इस्लामिया, बेरूत, 2/228. 2. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुल लिबास, दारुल फिक्र, बेरूत, 4/195. 3. शुअब अल-ईमान, हदीस 7128, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 5/152. 4. अशअतुल लमआत शरह मिशकात, किताबुल लिबास, अल-फसल अल-सानी, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 3/544. पेज 170 / 692

الجواب: (۱) قمیص مبارک نیم ساق تک تھا۔ مواہب شریف میں ہے: کان ذیل قمیصہ ورداءہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم الی انصاف الساقین[1]۔ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے قمیص مبارک کا دامن اور چادر مبارک یعنی تہبند یہ دونوں آدھی پنڈلیوں تک ہوا کرتے تھے۔ (ت)

حاکم نے بتصحیح اور ابوالشیخ نے عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کی ہے: ان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لبس قمیصا وکان فوق الکعبین[2]۔ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ایک ایسا کرتہ زیب تن فرمایا جو ٹخنوں سے اوپر تک زرا لمبا تھا۔ (ت)

اور کم طول کا بھی وارد ہے بیہقی نے شعب الایمان میں انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کی: کان لہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قمیص من قطن قصیر الطول قصیر الکم[3]۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ایک ایسا سوتی کرتہ تھا جس کا طول کم اور آستین مختصر تھی۔ (ت)

گریبان مبارک سینہ اقدس پر تھا۔ اشعۃ اللمعات میں ہے: جیب قمیص آں حضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم بر سینہ مبارک وے بود چنانچہ احادیث بسیار برآں دلالت دارد و علمائے حدیث تحقیق ایں نمودہ اند[4]۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے قمیص مبارک کا گریبان آپ کے سینہ مبارک پر تھا۔ چنانچہ بہت سی احادیث اس پر دلالت کرتی ہیں اور محدثین حضرات نے اس کی تحقیق کی ہے۔ (ت)

اسی میں ہے: تحقیق آنست کہ گریبان پیراہن نبوی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تحقیق یہ ہے کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے مبارک کرتے کا گریبان آپ کے سینہ پر تھا۔

حواشی: 1 المواہب اللدنیہ المقصد الثالث النوع الثانی مکتبہ اسلامی بیروت ۲/ ۲۲۸ 2 المستدرک للحاکم کتاب اللباس دارالفکر بیروت ۴ / ۱۹۵ 3 شعب الایمان حدیث ۷۱۲۸ دارالکتب العلمیہ بیروت ۵/ ۱۵۲ 4 اشعۃ اللمعات شرح مشکوٰۃ کتاب اللباس الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳/

...was on the blessed chest[1]. (T) It is proven that the slits of the hem were open, as there was a silk border on them, and borders are applied to open slits. It is mentioned in Sahih Muslim and Sunan Abi Dawud from Asma bint Abi Bakr Siddiq (may Allah be pleased with her):

[Arabic]: She brought out a Persian Tayalisa (hooded cloak) which had a silk border on its neck and its two slits were bordered with silk[2].

Lady Asma bint Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with her) brought out a Tayalisi Kisrawani cloak of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) (to show people), which had a silk fabric border on its collar, and both of its sides were hemmed with silk. (T)

In those times, there were loops and buttons called 'Zarr' and ''Urwa'; modern buttons were not present. There is no harm in them. Green and red colors are also proven. And the most beloved is white. It says in the Hadith:

[Arabic]: Wear white clothes for they are purer and better, and shroud your dead in them[3]. Narrated by Ahmad and the four [imams] from Samurah bin Jundab (may Allah be pleased with him).

Wear white clothes because they are purer and better. And give your dead white shrouds. (Imam Ahmad and other Imams of the four [Tirmidhi, Abu Dawud, Nasai, Ibn Majah] narrated this from Hazrat Samurah bin Jundab [may Allah be pleased with him]. T)

(2) Nothing is proven regarding the length of the holy turban ('Imama). Imam Ibn al-Haj Makki says seven cubits or close to it. And in the humble servant's memory from the words of scholars, it is at least five cubits and at most twelve cubits. And in Sheikh Abdul Haq's treatise on clothing, up to thirty-one cubits is written. The point is that this matter depends on custom; whatever is the custom of scholars and common people in a place, provided there is no Shariah prohibition in it, that much should be adopted.

[Arabic]: For the scholars have explicitly stated that deviating from custom is 'shuhra' (display/fame) and is disliked (makruh)[4]. And Allah Almighty knows best.

The scholars have clarified that going beyond the social custom is a cause of notoriety and is disliked. And Allah Almighty knows best.

[1] Ash'at al-Lam'at Sharh Mishkat, Book of Clothing, Section 2, Maktaba Nooria Razawiyya Sukkur, 3/524 [2] Sahih Muslim, Book of Clothing, 2/190 and Sunan Abi Dawud, Book of Clothing, 2/205 [3] Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith of Samurah bin Jundab, Al-Maktab al-Islami Beirut, 5/17 [4] Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Section 9, Nooria Razawiyya Sukkur, 2/582

...मुबारक सीने पर था[1]। (त) दामन के चाक खुले होना साबित है कि उन पर रेशमी कपड़े की गोट (किनारी) थी और गोट खुले हुए चाकों पर लगाते हैं। सही मुस्लिम और सुनन अबी दाऊद में अस्मा बिन्त अबी बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हा) से मरवी है:

[अरबी]: उन्होंने एक किसरवानी (फारसी) तयलसा जुब्बा निकाला जिसके गिरेबान पर रेशमी किनारी थी और उसके दोनों चाकों पर रेशम की गोट लगी थी[2]।

सय्यदा अस्मा बिन्त अबूबक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हा) ने हुज़ूर अलैहिस्सलाम का एक तयलसी किसरवानी जुब्बा (लोगों को दिखाने के लिए) बाहर निकाला जिसके गिरेबान पर रेशमी कपड़े की गोट लगी हुई थी और उसके दोनों तरफ़ रेशम मढ़ा हुआ था। (त)

उस ज़माने में घुंडी और तुक्मे होते थे जिन्हें ज़र और उर्वा कहते थे, बटन साबित नहीं हैं। इनमें कोई हर्ज नहीं है। हरा और सुर्ख (लाल) रंग भी साबित है। और सबसे पसंदीदा सफेद है। हदीस में है:

[अरबी]: सफेद कपड़े पहनो क्योंकि वे अधिक पवित्र और अच्छे हैं, और अपने मृतकों को उनमें कफ़न दो[3]। इसे अहमद और चार अन्य (इमामों) ने हज़रत समुरह बिन जुंदब (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

सफेद कपड़े पहनो कि वे ज़्यादा पाकीज़ा और ख़ूब हैं। और अपने मुर्दों को सफेद कफ़न दो। (इमाम अहमद और दीगर अइम्मा अरबा (तिर्मिज़ी, अबू दाऊद, नसाई, इब्ने माजह) ने हज़रत समुरह बिन जुंदब रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया है। त)

(२) इमामा (पगड़ी) की लंबाई के बारे में कुछ साबित नहीं है। इमाम इब्न अल-हाज मक्की सात हाथ या इसके करीब कहते हैं। और इस फकीर (लेखक) की याददाश्त में उलेमा के शब्दों से यह है कि कम से कम पाँच हाथ हो और ज़्यादा से ज़्यादा बारह हाथ। और शैख़ अब्दुल हक़ के रिसाला-ए-लिबास में इकतीस हाथ तक लिखा है। असल बात यह है कि यह मामला प्रथा (आदत) पर है, जहाँ उलेमा और अवाम की जैसी प्रथा हो और उसमें कोई शरी'ई मनाही न हो, उतनी लंबाई इख्तियार करें।

[अरबी]: बेशक उलेमा ने स्पष्ट किया है कि प्रथा से हटना 'शौहरत' (दिखावा) है और मकरूह है[4]। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

अहले इल्म ने तसरीह (स्पष्टीकरण) की है कि समाज की आदत (प्रथा) से बाहर होना शौहरत का कारण और मकरूह है। वल्लाहु तआला आलम।

---

[1] अशअतुल लमआत शरह मिश्कात, किताबुल लिबास, फसल सानी, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 3/524 [2] सही मुस्लिम, किताबुल लिबास, 2/190 और सुनन अबी दाऊद, किताबुल लिबास, 2/205 [3] मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस समुरह बिन जुंदब, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत, 5/17 [4] अल-हदीक़तुन नदिय्या शरह तरीक़तुल मुहम्मदिया, सिन्फ़ नौवां, नूरिया रज़विया सुक्कुर, 2/582

पृष्ठ 171/692

علیہ وسلم بر سینہ بود[1] مبارک پر تھا۔ (ت) دامن کے چاک کھلے ہونا ثابت ہے کہ ان پر ریشمی کپڑے کی گوٹ تھی اور گوٹ کھلے ہوئے چاکوں پر لگاتے ہیں۔ صحیح مسلم و سنن ابی داؤد میں اسماء بنت ابی بکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہا سے ہے:

انہا اخرجت جبۃ طیالسۃ کسروانیۃ لہا لبنۃ دیباج وفرجیہا مکفوفین بالدیباج[2]- سیدہ اسماء بنت ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہا نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا ایک طیالسی کسروانی جبہ (لوگوں کو دکھانے کے لئے) باہر نکالا جس کے گریبان پر ریشمی کپڑے کی گوٹ لگی ہوئی تھی اور اس کی دونوں اطراف ریشم گھری ہوئی تھیں۔ (ت)

اس زمانہ میں گھنڈی تکمے ہوتے جن کو زر و عروہ کہتے بٹن ثابت نہیں۔ نہ ان میں کوئی حرج ہے۔ رنگ سبز و سرخ بھی ثابت ہے۔ اور محبوب تر سفید۔ حدیث میں ہے:

البسوا الثیاب البیض فانہا اطہر و اطیب و کفنوا فیہا موتاکم[3]- رواہ احمد والاربعۃ الا عن سمرۃ بن جندب رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ سفید کپڑے پہنو کہ وہ زیادہ پاکیزہ اور خوب ہیں۔ اور اپنے اموات کو سفید کفن دو۔ (امام احمد اور دیگر ائمہ اربعہ (ترمذی، ابوداؤد، نسائی، ابن ماجہ) نے حضرت سمرہ بن جندب رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اس کو روایت کیا ہے۔ت)

(۲) عمامہ اقدس کے طول میں کچھ ثابت نہیں۔ امام ابن الحاج مکی سات ہاتھ یا اس کے قریب کہتا ہے۔ اور حفظ فقیر میں کلمات علماء سے ہے کہ کم از کم پانچ ہاتھ ہو اور زیادہ سے زیادہ بارہ ہاتھ اور شیخ عبدالحق کے رسالہ لباس میں اکتیس ہاتھ تک لکھا ہے۔ اور ہے یہ کہ یہ امر عادت پر ہے جہاں علماء و عوام کی جیسی عادت ہو اور اس میں کوئی محذور شرعی نہ ہو اس قدر اختیار کریں۔

فقد نص العلماء ان الخروج عن العادة شهرة و مکروہہ[4]- واللہ تعالیٰ اعلم۔ اہل علم نے تصریح کی ہے کہ معاشرے کی عادت سے باہر ہونا باعث شہرت اور مکروہ ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

---

[1] اشعة اللمعات شرح مشكوة كتاب اللباس الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳ / ۵۲۴ [2] صحیح مسلم کتاب اللباس ۲ / ۱۹۰ و سنن ابی داؤد کتاب اللباس ۲ / ۲۰۵ [3] مسند امام احمد بن حنبل حدیث سمرہ بن جندب المکتب الاسلامی بیروت ۵ / ۱۷ [4] الحدیقہ الندیہ شرح الطریقہ المحمدیہ الصنف التاسع نوریہ رضویہ سکھر ۲ / ۵۸۲

Fatawa Razawiyya Volume 22

Problem 31: 15 Jumada al-Ula 1314 AH What do the scholars of the noble Shariah say about wearing churidar pajamas? And those people who wear it with buttons attached, clinging to the calves, and describe it as a "Shari Pajama" - is this statement of theirs correct or wrong? That is, calling it a Shari Pajama. Clarify and be rewarded. (Answer and earn reward.)

The Answer: Wearing churidar pajamas is forbidden as it is the fashion of the transgressive/sinful. Shaykh Mohaqqiq Abdul Haq Muhaddis Dehlvi (may Allah Almighty be pleased with him) says in 'Adab al-Libas':

[Table Header: Persian Quote / Urdu Translation] Persian: Trousers that are common in non-Arab lands, if they are below the ankle bone or have two or three folds (pleats), it is an innovation (bid'ah) and a sin. (1) Urdu: The trousers famous in non-Arab regions, if they are below the ankles or have two or three inches of folds (shikan) below, then it is an innovation and a sin. (T)

Similarly, wearing it with buttons clinging to the calves is also not the attire of reliable/pious people. A person is commanded to avoid the appearance of people of bad character. So much so that scholars tell tailors and cobblers that if someone asks to sew clothes or shoes according to the fashion of the sinful, they should not sew them even if they receive high wages for it. In the Fatawa of Imam Qazi Khan, it is stated:

[Table Header: Arabic Quote / Urdu Translation] Arabic: "Al-Iskāf aw al-khayyāt idhā istūjira 'alā khiyāṭati shay'im min ziyyi-l-fusāq wa yu'ṭā lahu fī dhālika kathīru-l-ajr lā yustaḥabbu lahu an ya'mal liannahu i'ānatun 'ala-l-ma'ṣiyah." (2) Urdu: If a contract is given to a cobbler or tailor to make or sew something according to the fashion of the transgressive, and he is given a very high wage for that work, then it is not better for him to do this work because it is aid in a matter of sin. (T)

So this pajama also did not become "Shari" from this perspective. Although by being above the ankles, it does not exceed the limit of Shariah, calling it "Shari" only from this aspect has some validity. However, if by "Shari" it is meant to be absolutely pleasing and desirable in Shariah, as is the apparent meaning of the word, then it is not correct. And Allah, Glory be to Him and the Exalted, knows best.

1. Adab al-Libas
2. Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Naval Kishore Lucknow, 4/807

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

मसअला 31: 15 जमादी-उल-उला 1314 हिजरी उलमा-ए-शरअ शरीफ़ इस बारे में क्या फ़रमाते हैं कि चूड़ीदार पाजामा पहनना कैसा है और जो लोग बटन लगाकर पहनते हैं जो पिंडलियों से चिपका हुआ होता है और उसे "शरई पाजामा" कहते हैं - क्या उनका यह कहना सही है या ग़लत? यानी इसे शरई पाजामा कहना। बयान फ़रमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब: चूड़ीदार पाजामा पहनना मना है क्योंकि यह फ़ासिकों (गुनाहगारों) का तरीक़ा है। शैख़ मोहक़्क़िक़ अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी (अल्लाह उन पर रहमत फ़रमाए) 'आदाबुल लिबास' में फ़रमाते हैं:

[तालिका शीर्षक: फारसी उद्धरण / उर्दू अनुवाद] फारसी: सराविल कि दर अजम मुतआरफ़ अस्त कि अगर ज़ेर-ए-शतालंग बाशद या दो-से चीन वाक़े शवद बिदअत व गुनाह अस्त। (1) उर्दू: शलवार जो ग़ैर-अरब इलाक़ों में मशहूर व मारूफ़ है, अगर टखनों से नीचे हो या दो-तीन इंच (शिकन/सिलवट) नीचे हो तो बिदअत और गुनाह है। (त)

इसी तरह बटन लगाकर पिंडलियों से चिपका हुआ पहनना भी मोतबर (भले) लोगों का तरीक़ा नहीं है। इंसान को बुरे चलन वाले लोगों के तौर-तरीक़ों से बचने का हुक्म है, यहाँ तक कि उलमा दरज़ी और मोची को फ़रमाते हैं कि अगर कोई शख़्स फ़ासिकों के तर्ज़ के कपड़े या जूते सिलवाए तो न सिये, चाहे उसमें बहुत ज़्यादा उजरत (मज़दूरी) मिलती हो। फ़तावा इमाम क़ाज़ी ख़ान में है:

[तालिका शीर्षक: अरबी उद्धरण / उर्दू अनुवाद] अरबी: "अल-इस्काफ़ औ अल-ख़य्यात इज़ा उस्तौजिरा अला ख़्याति शय-इम मिन ज़िय्युल फ़ुस्साक़ व यु'ता लहू फ़ी ज़ालिका कसीरुल अजर ला युस्तहब्बु लहू अय यअमल लअन्नहू इआनतुन अलल मअसिया।" (2) उर्दू: अगर मोची या दरज़ी को जब फ़ासिकों के हुलिए के मुताबिक़ कोई चीज़ बनवाने या सिलवाने के लिए काम दिया जाए और उस काम के लिए उसे बहुत ज़्यादा उजरत दी जाए, तो उसके लिए यह काम करना बेहतर नहीं है क्योंकि यह गुनाह के काम में मदद करना है। (त)

तो यह पाजामा भी इस वजह से शरई नहीं हुआ। हालाँकि टखनों से ऊँचा होने की वजह से यह शरीअत की हद से बाहर नहीं है, तो सिर्फ़ इस हैसियत से इसे "शरई" कहना किसी हद तक सही हो सकता है। लेकिन अगर "शरई" से मुराद मुतलक़न शरीअत की पसंदीदगी है, जैसा कि लफ़्ज़ के

ज़ाहिरी मफ़हूम से ज़ाहिर होता है, तो यह सही नहीं है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

1. आदाबुल लिबास
2. फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताबुल हज़्र वल इबाहत, नवल किशोर लखनऊ, 4/807

पेज 172 ऑफ़ 692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

مسئلہ ۳۱: ۱۵ جمادی الاولیٰ ۱۳۱۴ھ علماے شرع شریف اس بارے میں کیا فرماتے ہیں کہ چوری دار پائجامہ پہننا کیسا ہے اور جو اشخاص بو تام لگا کر پہنتے ہیں پنڈلیوں کو چمٹا ہوا اور تعبیر کرتے ہیں کہ یہ پائجامہ شرعی ہے۔ یہ قول ان کا صحیح ہے یا غلط یعنی اسے شرعی پائجامہ کہنا۔ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ ت)

الجواب: چوڑی دار پاجامہ پہننا منع ہے کہ وضع فاسقوں کی ہے۔ شیخ محقق عبدالحق محدث دہلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ عنہ آداب اللباس میں فرماتے ہیں:

سراویل کہ در عجم متعارف است کہ اگر زیر شتالنگ باشد یا دوسہ چین واقع شود بدعت وگناہ است ۱۔ | شلوار جو عجمی علاقوں میں مشہور و معروف ہے اگر ٹخنوں سے نیچے ہو یا دو تین انچ (شکن) نیچے ہو تو بدعت اور گناہ ہے۔ (ت)

یونہی بو تام لگا کر پنڈلیوں سے چمٹا ہوا بھی ثقہ لوگوں کی وضع نہیں۔ آدمی کو بد وضع لوگوں کی وضع سے بھی بچنے کا حکم ہے یہاں تک کہ علماء درزی اور موچی کو فرماتے ہیں کہ اگر کوئی شخص فاسقوں کے وضع کے کپڑے یا جوتے سلوائے نہ سیئے اگرچہ اس میں اجر کثیر ملتا ہو۔ فتاوی امام قاضی خاں میں ہے:

الاسکاف او الخیاط اذا استوجر علی خیاطۃ شیئ من زی الفساق و یعطی لہ فی ذلک کثیر الاجر لا یستحب لہ ان یعمل لانہ اعانۃ علی المعصیۃ ۲۔ | اگر موچی یا درزی سے جب فاسقوں کی وضع کے مطابق کوئی چیز بنوانے یا سلوانے کے لئے اجارہ دی جائے تو اس کام کے لئے اسے بہت

اجرت دی جائے تو اس کے لئے یہ کام کرنا بہتر نہیں اس لئے کہ یہ گناہ کے سلسلے میں امداد ہے۔ (ت)

تو یہ پاجامہ بھی اس راہ سے شرعی نہ ہوا اگرچہ ٹخنوں سے اونچا ہونے میں حد شرع سے متجاوز نہیں، شرعی کہنا اگر صرف اسی حیثیت سے ہے تو وجہ صحت رکھتا ہے۔ اور اگر مطلقاً مرضی و پسندیدہ شرعی مراد جیسا کہ ظاہر لفظ کا یہی مفاد تو صحیح نہیں۔ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔

۱ آداب اللباس ۲ فتاوی قاضی خاں کتاب الحظر والاباحۃ نولکشور لکھنؤ ۴/ ۸۰۷

Fatawa Razawiyya Volume 22

Issue 32: From Jalandhar, Mohalla Rasta, adjacent to the house of Deputy Ahmad Jan Sahib, sent by Ahmad Khan Sahib, 2 Shawwal 1312 AH.

Question: What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible or not for a woman to wear heeled shoes, i.e., shoes similar to those worn by men? Men's shoes are very good for a woman who prays to protect her feet from impurity. Regardless, please state the ruling of the Sharia with authentic references from books.

Answer: Impermissible. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic	**Urdu**
Allah's curse is upon those women who adopt a resemblance to men, and upon those men who adopt a resemblance to women. (Reported by Imams Ahmad, al-Bukhari, Abu Dawood, at-Tirmidhi, and Ibn Majah from Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both.)[1]	Allah's curse is upon those women who adopt a resemblance to men, and upon those men who adopt a resemblance to women. (The Imams, for example, Imam Ahmad, Bukhari, Abu Dawood, Tirmidhi, and Ibn Majah have narrated this from Hazrat Abdullah Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both. - T)

And he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic	**Urdu**
Allah's curse is upon the man who wears the dress of a woman and upon the woman who wears the dress of a man. (Reported by Abu Dawood and al-Hakim from Abu Hurairah, may Allah be pleased with him, with an authentic chain.)[2]	Allah the Almighty curses the man who wears a dress like a woman and the woman who wears a dress like a man. (Abu Dawood and Hakim have narrated it with an authentic chain from Hazrat Abu Hurairah, may Allah be pleased with him. - T)

[1] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Bab al-Mutashabbiheen bin-Nisa etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/874; Sunan Abi Dawood, Bab fi Libas an-Nisa, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/210; Jami' at-Tirmidhi, Abwab al-Isti'zan wal-Adab, Bab ma ja'a fil-Mutashabbihat, H.M. Saeed Company Karachi, p. 138; Musnad Ahmad bin Hanbal

from Ibn Abbas, al-Maktab al-Islami Beirut, 1/339. [2] Sunan Abi Dawood, Kitab al-Libas, Bab fi Libas an-Nisa, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/210.

फ़तावा रज़विया खंड 22

मसला 32: जालंधर, मोहल्ला रास्ता, डिप्टी अहमद जान साहिब के घर के बगल से, अहमद खान साहिब द्वारा प्रेषित, 2 शव्वाल 1312 हिजरी।

प्रश्न: धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि क्या एक महिला के लिए एड़ी वाले जूते, यानी पुरुषों के जूते जैसे जूते पहनना सही है या नहीं? नमाज़ी महिला के लिए अपने पैरों को गंदगी से बचाने के लिए पुरुषों के जूते बहुत अच्छे हैं। बहरहाल, शरीयत का जो भी हुक्म हो, उसे प्रमाणिक पुस्तकों के संदर्भ के साथ बताएं।

उत्तर: नाजायज़ (अस्वीकार्य)। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू
अल्लाह की लानत उन महिलाओं पर है जो पुरुषों के साथ समानता पैदा करती हैं, और उन पुरुषों पर जो महिलाओं के साथ समानता पैदा करते हैं। (इमाम अहमद, बुखारी, अबू दाऊद, तिरमिज़ी और इब्न माजा ने इसे इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है।)[1]	अल्लाह की लानत उन औरतों पर जो मर्दों से मुशाबहत (समानता) पैदा करें और उन मर्दों पर जो औरतों से तशब्बुह (समानता) करें। (अइम्मा किराम मसलन इमाम अहमद, बुखारी, अबू दाऊद, तिरमिज़ी, इब्न माजा ने इसे हज़रत अब्दुल्लाह इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है। - त)

और आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू
अल्लाह की लानत उस मर्द पर है जो औरत का लिबास पहने और उस औरत पर है जो मर्द का लिबास पहने। (अबू दाऊद और हाकिम ने सही सनद के साथ हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है।)[2]	अल्लाह ताला उस मर्द पर लानत करे जो औरत जैसा लिबास पहने और औरत पर भी लानत करे जो मर्द जैसा लिबास पहने। अबू दाऊद और हाकिम ने सही सनद से हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया (त)

[1] सही अल-बुखारी, किताब अल-लिबास, बाब अल-मुतशब्बिहीन बिन-निसा आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/874; सुनन अबी दाऊद, बाब फ़ी लिबास अन-निसा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस

लाहौर, 2/210; जामि अत-तिरमिज़ी, अबवाब अल-इस्तिज़ान वल-अदब, बाब मा जा फ़िल-मुतशब्बिहात, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 138; मुसनद अहमद बिन हंबल इब्न अब्बास से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत, 1/339। ² सुनन अबी दाऊद, किताब अल-लिबास, बाब फ़ी लिबास अन-निसा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/210।

पृष्ठ 692 का 173

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

مسئلہ ۳۲: از جالندھر محلہ راستہ متصل مکان ڈپٹی احمد جان صاحب مرسلہ احمد خاں صاحب ۲ شوال ۱۳۱۲ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایڑی والی جوتی یعنی مثل جوتی مردوں کے عورت پہن لے تو درست ہے یا نہیں؟ مردانی جوتی عورت نمازی کے واسطے پاؤں کو ناپاکی سے بچانے کے لئے بہت خوب ہے۔ خیر جیسا شریعت میں حکم ہے باسند بحوالہ کتاب ارشاد فرمائیں۔

الجواب: ناجائز۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو
لعن اللہ المتشبہات من النساء بالرجال و المتشبھین من الرجال بالنساء،رواہ الائمہ احمد و البخاری وابوداؤد والترمذی وابن ماجہ عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ 1	اللہ کی لعنت ان عورتوں پر جو مردوں سے مشابہت پیدا کریں اور ان مردوں پر جو عورتوں سے تشبہ کریں۔ (ائمہ کرام مثلاً امام احمد بخاری، ابوداؤد، ترمذی، ابن ماجہ نے اس کو حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا ہے۔ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم:

عربی	اردو
لعن اللہ الرجل یلبس لبسۃ المرأۃ والمرأۃ تلبس لبسۃ الرجل۔رواہ ابوداؤد	اللہ تعالیٰ اس مرد پر لعنت کرے جو عورت جیسا لباس پہنے اور عورت پر بھی لعنت کرے جو مرد جیسا لباس پہنے۔

عربی	اردو
والحاکم عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بسند صحیح 2۔	ابوداؤد اور حاکم نے صحیح سند سے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا (ت)

---

1 صحیح البخاری کتاب اللباس باب المتشبھین بالنساء الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۷۴، سنن ابی داؤد باب فی لباس النساء آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۱۰، جامع الترمذی ابواب الاستیذان والادب باب ماجاء فی المتشبھات ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۸، مسند احمد بن حنبل عن ابن عباس المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۳۳۹ 2 سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لباس النساء آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۱۰

Fatawa Ridawiyya - Volume 22

In Al-Durr al-Mukhtar, it is stated: Braiding hair for a man in the manner of a woman is disliked (Makruh).[1] (T)

In Radd al-Muhtar, it is stated: Because it involves imitation of women.[2] (T)

In the same [source], it is stated: From a jurisprudential perspective, it is only permissible to wear a silver ring if it is in the style of men's rings. However, if it has two or more gemstones, then using such a ring is forbidden for men. Qahistani[3] (T)

Rather, by the grace of Allah Almighty, a 'Hasan' Hadith has been narrated specifically on this point in Sunan Abi Dawud: It was narrated to us by Muhammad bin Sulayman Lawin (and I read part of it to him), on the authority of Sufyan, from Ibn Jurayj, from Ibn Abi Mulayka, who said: It was mentioned to 'Aisha that a woman wears [men's] sandals. She said: The Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) cursed women who act like men.[4] Muhammad bin Sulayman bin Habib al-Asadi (with the diminutive form) is trustworthy, from the tenth level (Taqrib[5]), and the rest are well-known great Imams.

---

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Sale, Mujtabai Delhi, 2/253 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Sale, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/274 [3] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/231 [4] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas, Chapter on Women's Clothing, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/210 [5] Taqrib al-Tahdhib by Ibn Hajar al-Asqalani, Translation 5924, Letter Meem, Section Seen, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/82

फ़तावा रज़विया - खंड 22

अल-दुर्रुल मुख्तार में है: पुरुषों का महिलाओं की शैली में बाल गूँथना मकरूह (नापसंद) है।[1] (त)

रद्दुल मुहतार में है: क्योंकि इसमें महिलाओं के साथ समानता (सादृश्य) है।[2] (त)

इसी में है: न्यायशास्त्रीय दृष्टिकोण से चांदी की ऐसी अंगूठी पहनना जायज़ है जो पुरुषों के लिए प्रचलित हो, लेकिन अगर उसमें दो या दो से अधिक नगीने हों, तो ऐसी अंगूठी का उपयोग पुरुषों के लिए हराम है। कूहस्तानी[3] (त)

बल्कि, अल्लाह तआला के शुक्र से, इस विशिष्ट मुद्दे पर सुनन अबू दाऊद में एक 'हसन' हदीस मौजूद है: हमसे मुहम्मद बिन सुलेमान लुवैन ने बयान किया (उसका कुछ हिस्सा मैंने उनके सामने पढ़ा), उन्होंने सुफयान से, उन्होंने इब्न जुरीज़ से, उन्होंने इब्न अबी मुलैका से रिवायत की और कहा: उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) से अर्ज़ किया गया कि एक औरत मर्दाना जूता पहनती है। उन्होंने फरमाया: रसूले पाक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मर्दाना वेश धारण करने वाली औरतों पर लानत फरमाई है।[4] मुहम्मद बिन सुलेमान बिन हबीब असदी (यह तस्गीर के साथ) विश्वसनीय (सिका) हैं, दसवीं श्रेणी से (तक़रीब[5]) और बाकी प्रसिद्ध बड़े इमाम हैं।

---

[1] दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़र वल इबाहह, फ़स्ल फिल बैअ, मुजतबाई दिल्ली, 2/253 [2] रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़र वल इबाहह, फ़स्ल फिल बैअ, दार इहयाउत्तुर्रास अल-अरबी, बेरुत, 5/274 [3] रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़र वल इबाहह, फ़स्ल फिल लुब्स, दार इहयाउत्तुर्रास अल-अरबी, बेरुत, 5/231 [4] सुनन अबू दाऊद, किताबुल लिबास, बाब फ़ी लिबासिन निसा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/210 [5] तक़रीबुल तहज़ीब, इब्न हजर अल-अस्क़लानी, अनुवाद 5924, हर्फ़ अल-मीम, फ़स्ल सीन, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 2/82

पृष्ठ 174/692

در مختار میں ہے: غزل الرجل علی ھیأۃ غزل المرأۃ یکرہ^1 | عورت کے انداز سے مرد کا بال گوندنا مکروہ ہے۔ (ت)

ردالمختار میں ہے: لما فیہ من التشبہ بالنساء^2 | اس لئے کہ اس میں عورتوں سے مشابہت ہوتی ہے۔ (ت)

اسی میں ہے: انما یجوز التختم بالفضۃ لو علی ھیأۃ خاتم الرجال اما لولہ فصان او کثر حرم قھستانی^3 | فقہی اعتبار سے چاندی کی ایسی انگوٹھی پہننا جائز ہے جو مردوں کے لئے مروج ہو لیکن اگر اس میں دو یا دو سے زائد نگینے ہوں تو ایسی انگوٹھی کا استعمال مردوں کے لئے حرام ہے۔ قہستانی (ت)

بلکہ بحمد اللہ تعالی خاص اس جزئیہ میں حدیث حسن وارد، سنن ابوداؤد میں ہے: حدثنا محمد بن سلیمان لوین وبعضہ قرأت علیہ عن سفیان عن ابن جزیج عن ابن ابی ملیکۃ قال قیل لعائشۃ ان امرأۃ تلبس النعل فقالت لعن رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم الرجلۃ من النساء^4 محمد بن سلیمان بن حبیب الاسدی بالتصغیر ثقۃ من العاشرۃ تقریب^5 والبقیۃ ائمۃ جلۃ معروفون وقد کان | (ہم سے محمد بن سلیمان لوین نے بیان کیا اس کا کچھ حصہ میں نے اس کے سامنے پڑھا اس نے سفیان، اس نے ابن جریج، اس نے ابن ابی ملیکہ سے روایت کی اور کہا:ت) یعنی ام المؤمنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے عرض کی گئی ایک عورت مردانہ جوتا پہنتی ہے فرمایا: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے لعنت فرمائی مردانی عورتوں پر۔ (محمد بن سلیمان بن حبیب اسدی (یہ تصغیر کے ساتھ

1 درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۵۳ 2 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۷۴ 3 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۳۱ 4 سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لباس النساء آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۲۱۰ 5 تقریب التہذیب لابن حجر العسقلانی ترجمہ ۵۹۲۴ حرف المیم فصل س دار الکتب العلمیہ بیروت ۲ / ۸۲

Fatawa Razawiyya, Volume 22

[Box 1] Ruling of authenticity (sahih) would be given if not for the 'an'ana' (use of the word 'from') of Ibn Jurayj. Verily, Al-Munawi stated in 'Al-Taysir' and Al-Qari in 'Al-Mirqat' that its chain of narration is good (hasan). He is a reliable narrator of the tenth level. (Taqreeb). The remaining are a few famous and illustrious imams. A ruling of authenticity would be given to the hadith if there were no 'an'ana' in the narration of Ibn Jurayj. Certainly, Allamah Munawi in 'Al-Taysir' and Mulla Ali Qari in 'Al-Mirqat' stated that its chain is good (hasan). (T)

[Box 2] In Al-Mirqat it is stated: "Wearing sandals," meaning if a woman wears shoes that are specific to men. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 33: What is the ruling of the Noble Sharia regarding wearing caps decorated with real or imitation Salma, Sitara (sequins), or silk? Answer: More than four fingers' width is impermissible and its use is forbidden. And if it is textured silk work, whether gold or silver is used, it will not be considered a collection unless it appears like 'moughraq' (heavily gilded). Currently, the specific details of imitation work are not before me. If gold or silver is dominant or equal, its ruling is the same as gold and silver. If it is less or just tinsel, although apparently not free from dislike (karahat), especially in a state where it is a specific style of women or transgressors, then in this case, dislike is certain. And Allah Almighty knows best.

Problem 34: 10 Ramadan al-Mubarak 1317 AH What do the scholars of religion say regarding this issue: is it permissible, impermissible, or disliked for a man to use a silk handkerchief, i.e., to keep it in hand or on the shoulder? If it is disliked, is it prohibitively disliked (makruh tahrimi) or mildly disliked (tanzihi)? Explain so you may be rewarded. (T) Answer: Taking it in hand, keeping it in the pocket, wiping the face with it - all these are permissible (if not with the intention of arrogance, as with that intention nothing is allowed), and placing it on the shoulder is prohibitively disliked (makruh tahrimi). The principle is that our Imam of the school (of thought), may Allah be pleased with him...

---

1. Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir, under the hadith "Allah cursed the womanly man," Maktabat al-Imam al-Shafi'i, Riyadh, 2/292
2. Mirqat Sharh Mishkat, Book of Clothing, Chapter on Men, Hadith 4470, Al-Maktabat al-Habibiyyah, Quetta, 8/246

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

[बॉक्स 1] यदि इब्न जुरैज की 'अन-अना' (अना द्वारा रिवायत) न होती तो हुक्म सेहत (सहीह होने) का होता। निस्संदेह मुनवी ने 'अत-तयसीर' में और क़ारी ने 'अल-मिरक़ात' में कहा है कि इसकी सनद हसन है। वह दसवें तबके के विश्वसनीय रावी हैं। (तक़रीब)। बाक़ी कुछ मशहूर और महान इमाम हैं। हदीस पर सेहत का हुक्म होता यदि इब्न जुरैज की रिवायत में अन-अना न होता। निस्संदेह अल्लामा मुनवी ने 'अत-तयसीर' में और मुल्ला अली क़ारी ने 'अल-मिरक़ात' में फ़रमाया है कि इसकी सनद हसन है। (त)

[बॉक्स 2] अल-मिरक़ात में है: "जूते पहनना" यानी यदि महिला ऐसे जूते पहनती है जो पुरुषों के लिए विशिष्ट हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 33: शरीयत का क्या हुक्म है असली या नकली सलमा, सितारा या रेशम वाली टोपी पहनने के बारे में? जवाब: चार उंगलियों से ज़्यादा नाजायज़ है और इसका इस्तेमाल मना है। और यदि मुनक़्क़र रेशम का काम हो, चाहे सोना-चाँदी जमा न किया गया हो जब तक कि मुग़र्रक़ की तरह न दिखे। और नकली काम का विवरण इस समय ध्यान में नहीं है। यदि सोना-चाँदी हावी या बराबर है तो इसका हुक्म सोने-चाँदी जैसा ही है और यदि कम है या सिर्फ़ ज़री है तो ज़ाहिरी तौर पर कराहत (नापसंदगी) से खाली नहीं है, विशेष रूप से ऐसी स्थिति में जब यह महिलाओं या दुराचारियों का विशेष पहनावा हो, तो इस स्थिति में कराहत निश्चित है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 34: 10 रमज़ानुल मुबारक 1317 हिजरी उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि रेशमी रूमाल मर्द के लिए इस्तेमाल करना यानी हाथ में रखना या कंधे पर रखना जायज़ है या नाजायज़ या मकरूह? यदि मकरूह है तो मकरूह-ए-तहरीमी है या तन्ज़ीही? बयान फ़रमाएँ ताकि सवाब पाएँ। (त) जवाब: हाथ में लेना, जेब में रखना, उससे मुँह पोंछना - यह सब जायज़ है (यदि घमंड की नीयत न हो, क्योंकि उस नीयत से तो कोई भी जायज़ नहीं) और कंधे पर डालना मकरूह-ए-तहरीमी है। असल बात यह है कि हमारे इमाम-ए-मज़हब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु...

---

1. अत-तयसीर शरह अल-जामी अस-सगीर, हदीस 'लअनाहुल्लाहुर रजुलत...' के तहत, मक्तबतुल इमाम अश्-शाफ़ई, रियाद, 2/292

2. मिरक़ात शरह मिश्कात, किताबुल लिबास, बाबुर रजुल, हदीस 4470, अल-मक्तबतुल हबीबिया, क्वेटा, 8/246

पृष्ठ 175 का 692

[Box 1] الحکم بالصحۃ لولا عنعنۃ ابن جریج لاجرم قال المناوی ۱ فی التیسیر والقاری فی المرقاۃ اسنادہ حسن۔ ہے) دسویں طبقہ کا معتبر راوی ہے۔ تقریب، باقی چند مشہور جلیل القدر ائمہ ہیں۔ حدیث پر صحت کا حکم ہوتا اگر ابن جریج کی روایت میں عنعنہ نہ ہوتا بیشک علام مناوی نے التیسیر میں اور ملا علی قاری نے مرقاۃ میں فرمایا کہ اس کی سند حسن ہے۔ (ت)

[Box 2] مرقاۃ میں ہے: تلبس النعل ای التی تختص بالرجال ۲ واللہ تعالٰی اعلم۔ تلبس النعل یعنی عورت اگر ایسا جوتا پہنتی ہے جو مردوں کے لئے مختص ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۳۳: کیا ہے حکم شرع شریف میں نسبت پہننے ٹوپی سچی یا جھوٹی سلمہ ستارہ یاریشم کی۔

الجواب: چار انگل سے زائد ناجائز اور اس کا استعمال ممنوع ہے۔ اور منقر قاریشم کا کام ہو خواہ سونے چاندی کا جمع نہ کیا جائے گا جب تک مثل مغرق کے نظر نہ آتا ہو۔ اور جھوٹے کام کا جزئیہ اس وقت نظر میں حاضر نہیں اگر سونا چاندی غالب یا مساوی ہے تو اس کا حکم سونے چاندی ہی کے مثل ہے اور مغلوب ہے یا صرف تابنا تا ہم ظاہر ا کراہت سے خالی نہیں خصوصاً ایسی حالت میں کہ نساء یا فساق کی وضع مخصوص ہو کہ اس صورت میں کراہت یقینی ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۴: ۱۰ رمضان المبارک ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ رومال ریشمیں مرد کے واسطے استعمال کرنا یعنی ہاتھ میں یا کندھے پر رکھنا جائز ہے یا ناجائز یا مکروہ؟ اگر مکروہ ہے تو مکروہ تحریمی ہے یا تنزیہی۔ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر و ثواب پاؤ۔ ت) الجواب: ہاتھ میں لینا جیب میں رکھنا، اس سے منہ پونچھنا یہ سب جائز (اگر بہ نیت تکبر

نہ ہو کہ اس نیت سے تو کوئی روا نہیں) اور کندھے پر ڈالنا مکروہ تحریمی۔ اصل یہ ہے کہ ہمارے امام مذہب رضی اللہ تعالیٰ عنہ

---

۱ التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث لعن اللہ الرجلہ من النساء مکتبہ الامام الشافعی ریاض ۲/ ۲۹۲ ۲ مرقاۃ شرح مشکوۃ کتاب اللباس باب الرجل حدیث ۴۴۷۰ المکتبۃ الحبیبیہ کوئٹہ ۲۴۶/۸

Fatawa Razawiyya Volume 22

According to him, only the wearing of silk is forbidden for men, not other ways of use. Placing a handkerchief on the shoulders as per custom is a kind of 'wearing'. Holding it in the hand or pocket is not considered wearing. It is stated in Radd al-Muhtar:

[Arabic Section]: Hanging (suspension) resembles wearing, therefore it is forbidden because it is known that in matters of prohibitions, doubt is treated with the same weight as certainty (Ramli). It appears that the 'hanging bag' refers to something like an amulet bag (hamail) which is hung around the neck, unlike a coin purse if it is placed in a pocket without being hung. In Durr al-Muntaqa, it says praying on a silk prayer rug is not disliked because what is forbidden is wearing, whereas benefiting from it in other ways is not forbidden as mentioned in Salat al-Jawahir, and al-Quhistani and others maintained this.

[Urdu Section]: Hanging a forbidden thing is similar to wearing it, because it is known that in forbidden matters, doubt is attached to certainty. Ramli said that clearly, by bag, it means a hung bag like an amulet bag which is called 'hamail' because it is hung on the neck. Unlike a coin bag (purse) when it is kept in a pocket without hanging. It is in Durr al-Muntaqa that praying on a silk musalla (prayer mat) is not Makruh (disliked). This is because wearing silk is Haram (forbidden). But benefiting from it in ways other than wearing is not Haram as mentioned in Salāt al-Jawahir and al-Quhistani etc. have maintained this. (T)

In the same [source] it is written:

[Arabic Section]: In Al-Quniya, a broker placing a silk garment on his shoulders is permissible as long as he does not put his hands through the sleeves. 'Ain al-Aimma al-Karabisi said there is discussion among the scholars regarding this. The reasoning for the first view is that placing the garment on the shoulders is intended for carrying, not for use (wearing), so it does not resemble the intentional wearing for benefit. Ponder upon this.

[Urdu Section]: In Quniya it is mentioned that if a broker carries a silk cloth on his shoulders for selling, it is permissible as long as he does not put both hands into the sleeves. 'Ain al-Aimma Karabisi said there is a discussion among the scholars regarding this (i.e., objection and difference of opinion). The reason for the first statement is that hanging on shoulders is intended for carrying, not wearing.

Therefore, this does not resemble wearing which is intended for benefit. Ponder over it. (T)

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/225
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/226

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

उनके नज़दीक रेशम का पहनना ही पुरुष को वर्जित है, न कि उपयोग के अन्य तरीके, और रूमाल को सामान्य रूप से कंधे पर डालना पहनने (लिबास) की एक श्रेणी है। हाथ या जेब में रखना पहनना नहीं है। रद्दुल मुहतार में है:

[अरबी भाग]: लटकाना हराम चीज़ को पहनने के समान है, इसलिए कि यह ज्ञात है कि वर्जित वस्तुओं के विषय में संदेह को निश्चितता के साथ जोड़ा जाता है। रमली और ज़ाहिर यह है कि थैले से तात्पर्य लटकाया हुआ थैला है जैसे तावीज़ों का थैला जिसे हमायल कहा जाता है क्योंकि इसे गले में लटकाया जाता है। इसके विपरीत सिक्कों का थैला (बटुआ) है जिसे बिना लटकाए जेब में रखा जाता है। दुर्रे मुन्तक़ा में है कि रेशमी मुसल्ले (नमाज़ की चटाई) पर नमाज़ पढ़ना मकरूह नहीं है। इसलिए कि रेशम पहनना हराम है। लेकिन पहनने के अलावा अन्य तरीकों से लाभ उठाना हराम नहीं है जैसा कि सलातुल जवाहर में उल्लेख है और क़ुहिस्तानी आदि ने इसे बरकरार रखा है। (त)

इसी में है:

[अरबी भाग]: क़ुनया में है कि दलाल ने रेशमी कपड़ा बेचने के लिए कंधों पर उठाया तो यह जायज़ है, बशर्ते कि दोनों हाथ आस्तीनों में न डाले। ऐनुल अइम्मा कराबिसी ने फरमाया कि इसमें विद्वानों के बीच चर्चा है (अर्थात आपत्ति और मतभेद है)। पहले कथन का कारण यह है कि कंधों पर लटकाने से उद्देश्य उठाना होता है, न कि पहनना। अतः यह पहनने के समान नहीं है जो उपयोग के उद्देश्य से होता है। विचार करें। (त)

1. रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़र वल इबाहत, फ़स्ल फिल बैअ, दार इह्याउत तुरासुल अरबी, बेरूत, 5/225
2. रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़र वल इबाहत, फ़स्ल फिल बैअ, दार इह्याउत तुरासुल अरबी, बेरूत, 5/226

पृष्ठ 176 का 692

کے نزدیک ریشم کا پہننا ہی مرد کو ممنوع ہے نہ کہ باقی طرق استعمال، اور رومال حسب معمول کندھے پر ڈالنا ایک نوع لبس ہے۔ ہاتھ یا جیب میں رکھنا پہننا نہیں۔ ردالمحتار میں ہے:

التعلیق یشبہ اللبس فحرم لذلك لما علم ان الشبهة في باب المحرمات ملحقة بالیقین رملي، والظاهر ان المراد بالکیس المعلق نحو کیس التمائم المسماة بالحمائل فانه یعلق بالعنق بخلاف کیس الدراهم اذا کان یضعه في جیبه مثلا بدون تعلیق وفي الدرالمنتقی ولا تکره الصلوة علی سجادة في الابریسم لان الحرام هو اللبس اما الانتفاع بسائر الوجوه فلیس بحرام کما في صلوة الجواهر واقره القہستانی وغیره ۱۔

لٹکانا حرام شئی کا پہننے کے مشابہ ہے اس لئے کہ یہ معلوم ہے کہ محرمات کے باب میں شبہ یقین کے ساتھ لاحق ہوتا ہے۔ رملی اور ظاہر یہ ہے کہ تھیلا سے مراد لٹکایا ہوا ہے جیسے تعویذات کا تھیلا کہ جس کو حمائل کہا جاتا ہے کیونکہ اس گلے میں لٹکایا جاتا ہے۔ بخلاف اس کے کہ دراہم کا تھیلا (بٹوہ) جبکہ اسے بغیر لٹکائے جیب میں رکھا جاتا ہے۔ در منتقٰی میں ہے کہ ریشمی مصلی (جائے نماز) پر نماز ادا کرنا مکروہ نہیں۔ اس لئے کہ ریشم کا پہننا حرام ہے۔ لیکن پہننے کے سوا اور طریقوں سے فائدہ اٹھانا حرام نہیں جیسا کہ صلوۃ الجواہر میں مذکور ہے اور قہستانی وغیرہ نے اس کو برقرار رکھا ہے۔ (ت)

اسی میں ہے:

وفي القنیة دلال یلقی ثوب الدیباج علی منکبیه یجوز اذا لم یدخل یدیه في الکمین وقال عین الائمة الکرابیسي فیه کلام بین المشائخ اھ ووجه الاول ان القاء الثوب علی الکتفین نما قصد به الحمل دون الاستعمال فلم یشبه اللبس المقصود للانتفاع تأمل ۲۔

قنیہ میں ہے کہ دلال نے ریشمی کپڑا بیچنے کے لئے کندھوں پر اٹھایا تو یہ جائز ہے جبکہ دونوں ہاتھ آستینوں میں نہ ڈالے۔ عین الائمہ کرابیسی نے فرمایا اس میں مشائخ کرام کی گفتگو ہے (یعنی اعتراض اور اختلاف ہے) اھ پہلے قول کی وجہ یہ ہے کہ کندھوں پر لٹکانے سے اٹھانا مقصود ہوتا ہے۔ نہ کہ پہننا لہذا یہ پہننے کے مشابہ نہیں جو انتفاع سے مقصود ہے۔ غور کیجئے۔ (ت)

۱ رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۵ ۲ رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۶

Fatawa Ridawiyya - Volume 22

In the same [source] it is stated:

[Table/Box 1] Left Column (Arabic): Forbidden is wearing it, not benefiting from it. I say: Its implication is the permissibility of using a cloth made of it for drying the limbs of ablution (Wudu) without pride, for it is not worn either in reality or in ruling, unlike a quilt, a button, and a bandage for bloodletting. Reflect. This is what has appeared to me, and Allah Almighty knows best. Right Column (Urdu): Only wearing it is forbidden; merely benefiting from it is not forbidden. I say the implication (result) of this is that wiping the limbs of Wudu with a silk handkerchief is permissible if done without pride, because this is neither actual wearing nor ruling-based wearing, unlike a quilt, a button, or a bloodletting bandage. Reflect upon this. This is what became clear to me, and Allah Almighty knows best.

(T)

Issue 35: From the state of Cooch Behar, Bengal, Madrasa Muhsania Rajshahiya, sent by Maulana Khalilullah Sahib, First Teacher of the said Madrasa, 28 Jumada al-Ula 1319 AH.

My esteemed and honorable one, may your glory increase. After greetings, I request that the respected sender's letter requesting a sample of 'Rendi' cloth arrived, which is a cause of honor. As per your noble request, some sample of the said cloth is being sent. My own view (Maslak) is that the said cloth is legally (Sharia) permissible for use, and I have adopted this view after much research, great effort, and deliberation. In the presence of our master and teacher Abu al-Hasanat Maulana Muhammad Abdul Hayy Lucknawi (may Allah Almighty have mercy on him), I had a verbal debate with an elder who was in favor of the permissibility of its use; I was an advocate for its prohibition. Finally, through the adjudication of the late Maulana, his claim was proven correct. Here, a Bengali Maulana sahib has recently written a fatwa with great force and noise about its prohibition, rather spewing venom, declaring that whoever calls it permissible has suddenly become a disbeliever (Kafir). We seek refuge in Allah!

[Table/Box 2] Left Column (Persian): Let it be hidden [known] that the reason for the prohibition of 'Rendi' cloth, either through reason or tradition, does not bring forth any cause. And it is not of the type of silk whose prohibition is specified in the Quran and Hadith, because upon deepening and investigating, it becomes clearly connected that the essence of silk and the aforementioned cloth is not one, but there

is a difference between them. The food of the silk caterpillar is mulberry leaves... Right Column (Urdu): It should be clear that no reason for the prohibition of 'Rendi' cloth is visible either rationally or through tradition. And it is not of that type of silk whose prohibition is explicitly present in the Quran and Hadith because research has revealed that there is no similarity between silk and the mentioned cloth, rather there is a difference between the two. Because the silk caterpillar's...

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter on Sale, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/227.

फ़तावा रज़विया - खंड 22

उसी में है:

[सारणी/बॉक्स 1] बायाँ कॉलम (अरबी): हराम इसे पहनना है, न कि इससे लाभ उठाना। मैं कहता हूँ: इसका अर्थ यह है कि वज़ू के अंगों को पोंछने के लिए इससे बने कपड़े का उपयोग करना बिना गर्व के जायज़ है, क्योंकि यह न तो वास्तव में पहनना है और न ही नियमत; लिहाफ़, घुंडी और नश्तर की पट्टी के विपरीत। विचार करें। यह वह है जो मुझ पर प्रकट हुआ है, और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है। दायाँ कॉलम (उर्दू): केवल पहनना हराम है; केवल लाभ उठाना हराम नहीं है। मैं कहता हूँ कि इसका निहितार्थ (निष्कर्ष) यह है कि रेशमी रूमाल से वज़ू के अंगों को पोंछना यदि बिना गर्व (तकब्बुर) के हो तो जायज़ है, क्योंकि यह न तो वास्तव में पहनना है और न ही नियमत; लिहाफ़ (रजाई), घुंडी या नश्तर की पट्टी के विपरीत। इस पर गौर करें। यह वह है जो मुझ पर स्पष्ट हुआ, और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है।

(त)

मसला 35: रियासत कूच बिहार, बंगाल, मदरसा मोहसिनिया राजशाहिया से, प्रेषक मौलाना खलीलुल्लाह साहब, प्रथम शिक्षक उक्त मदरसा, 28 जमादी-उल-उला 1319 हिजरी।

मेरे आदरणीय और सम्माननीय, आपकी महिमा बढ़े। सलाम के बाद निवेदन है कि माननीय प्रेषक का 'रेंडी' कपड़े का नमूना माँगने का पत्र पहुँचा जिससे मेरा गौरव बढ़ा। आपकी उच्च माँग के अनुसार, उक्त कपड़े का कुछ नमूना भेजा जा रहा है। मेरा अपना मत (मस्लक) यह है कि उक्त कपड़ा शरीअत के अनुसार उपयोग के लिए जायज़ (मुबाह) है, और मैंने यह मत बहुत शोध, बड़े प्रयास और विचार-विमर्श के बाद अपनाया है। हज़रत मखदूमना व शैखना अबुल हसनात मौलाना मुहम्मद अब्दुल हई लखनवी (रहमतुल्लाह अलैह) की उपस्थिति में एक बुजुर्ग के साथ जो इसके उपयोग के जायज़ होने के पक्षधर थे, मेरी मौखिक बहस हुई; मैं इसके हराम होने का पक्षधर था। अंत में मरहूम मौलाना के फैसले से उनका दावा सही साबित हुआ। यहाँ एक बंगाली मौलाना साहब ने आजकल इसके हराम होने पर बड़े ज़ोर-शोर से एक फतवा लिखा है, बल्कि ज़हर उगला है कि जायज़ कहने वाले को एकाएक काफिर बना दिया है। अल्लाह की पनाह!

[सारणी/बॉक्स 2] बायाँ कॉलम (फारसी): यह विदित हो कि 'रेंडी' कपड़े के निषेध (हुरमत) का कोई कारण, तर्क या परंपरा के माध्यम से सामने नहीं आता है। और यह उस प्रकार का रेशम नहीं है

जिसका निषेध कुरान और हदीस में निर्दिष्ट है, क्योंकि गहराई से जाँच करने पर स्पष्ट रूप से पता चलता है कि रेशम और उक्त कपड़े का सार एक नहीं है, बल्कि उनके बीच अंतर है। रेशम के कीड़े का भोजन शहतूत के पत्ते हैं... दायाँ कॉलम (उर्दू): स्पष्ट रहे कि 'रेंडी' कपड़े के निषेध का कोई कारण तर्क या परंपरा से दिखाई नहीं देता है। और वह रेशम की उस किस्म से नहीं है जिसका निषेध कुरान और हदीस में स्पष्ट रूप से मौजूद है क्योंकि शोध से यह पता चला है कि रेशम और उक्त कपड़े में कोई समानता नहीं है, बल्कि दोनों के बीच अंतर है। क्योंकि रेशम के कीड़े का...

1 रद्दुल मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, फस्ल फिल बैय, दारु इहया-उत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/227।

पृष्ठ 177 का 692

اسی میں ہے:

[جدول ۱] الحرام ھو اللبس دون الانتفاع اقول: و مفادہ جواز اتخاذ خرقۃ الوضوء منہ بلا تکبر اذ لیس یلبس لا حقیقۃ ولا حکما بخلاف اللحاف والتکۃ وعصابۃ المقتصد تامل اہ ھذا ما ظھر لی و اللہ تعالی اعلم۔ حرام صرف پہننا ہے صرف فائدہ اٹھانا حرام نہیں میں کہتا ہوں اس کا مفاد (حاصل) یہ ہے کہ ریشمی رومال سے اعضائے وضو پونچھنا اگر بلا تکبر ہو تو جائز ہے اس لئے کہ یہ نہ حقیقتاً پہننا ہے نہ حکماً، بخلاف لحاف، تکمہ اور فصد کی پٹی کے۔ غور و فکر کیجئے اھ یہ وہ ہے جو میرے لئے ظاہر ہوا، واللہ تعالی اعلم۔

(ت)

مسئلہ ۳۵: از ریاست کوچ بہار ملک بنگال مدرسہ محسنیہ راجشاہیہ مرسلہ مولوی خلیل اللہ صاحب مدرس اول مدرسہ مذکورہ ۲۸ جمادی الاولی ۱۳۱۹ھ

مخدوم و مکرم من زاد مجدکم بعد از السلام علیکم ملتمس ہوں کہ مرسلا گرامی بنابر طلب نمونہ پارچہ رینڈی پہنچ کر باعث سرفرازی ہوا حسب فرمائش عالی پارچہ مذکور کا کسی قدر نمونہ مرسل ہے میرا اپنا مسلک یہ ہے کہ پارچہ مذکورہ شرعاً مباح الاستعمال ہے اور میں نے یہ مسلک بہت تحقیق اور بڑی جستجو اور قال اقول کے بعد اختیار کیا ہے۔ حضرت مخدومنا و شیخنا ابو الحسنات مولانا محمد عبدالحئی لکھنوی رحمۃ اللہ تعالیٰ کے حضور میں ایک بزرگ کے ساتھ جو اباحت استعمال کے قائل تھے میرا زبانی مباحثہ ہوا میں مدعی حرمت کا تھا آخر محاکمہ مولانائے مغفور سے انھیں کا مدعا صحیح ثابت ہوا یہاں ایک بنگالی مولوی صاحب نے آج کل اس کے حرام

ہونے کا بہت بڑا زور و شور سے ایک فتوی لکھا ہے بلکہ زہر اگلا ہے کہ مباح کہنے والے کو بیکبارگی کافر بنا دیا ہے نعوذ باللہ!

[جدول ۲] مخفی باد کہ وجہ حرمت جامہ رینڈی درایۃ وروایۃ ھیچک وجہ بر نمی آرد و آں از قسم حریر منصوص الحریۃ فی القرآن والحدیث نیست چہ عندالتعمیق والتفتیش بوضوح می پیوندد کہ ماھیت حریر وثوب مسطور الصدر یکے نبود بلکہ فرقے درمیان می باشد غذائے کرم آ بریشم برگ تو دست واضح رہے کہ رینڈی کپڑے کی حرمت کی کوئی وجہ عقلاً نقلاً دکھائی نہیں دیتی اور وہ ریشم کی اس قسم سے نہیں جس کی حرمت قرآن وحدیث میں صراحتہ موجود ہے کیونکہ تحقیق سے یہ معلوم ہوا ہے کہ ریشم اور مذکورہ کپڑے میں کوئی مماثلت نہیں بلکہ دونوں کے درمیان فرق ہے۔ اس لئے کہ ریشم کے کیڑے کی

1 ردالمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۷

Fatawa Rizvia Volume 22

As Nizam al-Ganjavi said:

Who from the mulberry tree and its leaves, Brought forth the benefit of halwa and silk.

(Left Column - Original Persian/Arabic text): Kama qal al-Nizam al-Kanjavi Karie ke az tud wa az barg tud Zahalwa wa zar barisham award sud To wahan tut ast ahl-e-rajshahi ke manbat wa makhzan abrisham ast zira'at-e-tut mi kunand wa kirm-e-abrisham ra mi khoranand wa mi parwarand chunanche in hama bacheshm-e-sardidah am wa mi binam wa ghiza-e-kirm jame mazkur waraq bedanjir ast ke hindi an ra reendi ast wa 'alawa bar aan wajah hurmat harir tafa-khur wa tana'um wa zinat wa nafasat wa tashabbuh bil-akasira wal-jababira wa ukhwat-aan ast wa in hama dar harir yafta shonad na dar reendi wa 'ala farz-il-mahal agar aan jama az qism abrisham ham bashad pas wajah-e-adam-e-hurmat-aan in khwahad bud ke murad az harir mansoos harir jayyad bashad na raddi bi-hukm-e-zabitah usul-ul-mutlaq yansarif nazran ila fardi-hil-kamil hadha ma khatara bibali al-kasir wallahu ta'ala a'lam bihaqa'iq-il-ashya naqahul 'abdul mushtaq ila rabbihil jalil abu ismail muhammad khalilullah al-mudarris al-awwal fil madrasat-il-muhsaniyyah al-rajshahi-yyah tajawuz Allahu 'an dhunubihi.

(Right Column - Urdu Translation): The food consists of mulberry leaves. As Maulana Nizami Ganjavi stated: "He is so generous that from the mulberry tree and its leaves, He bestowed the benefits of halwa and silk." "Tud" is the same mulberry tree which is the source of silk production. Accordingly, the residents of Rajshahi regularly cultivate mulberry and feed it as food to silk-producing worms and raise these worms. I have seen all this with my own eyes and am seeing it. And the food of the aforementioned insect cloth is the castor leaf, which is called 'Reendi' in Hindi. Besides this, the reason for the prohibition of silk is pride, luxury, beautification, elegance, and resemblance to 'Akasira Jababira', i.e., arrogant and rebellious people (who keep soft and delicate exquisite silk as their bedding for pride and arrogance). And these things are found in the original fiber of mulberry silk, not in 'Reendi'. But if, for the sake of argument, that cloth is of the silk variety, then the reason for its non-prohibition would be that the 'silk' whose prohibition is explicitly stated refers to high-quality and excellent silk, not inferior and low grade. And according to the rule of the scholars of principles (Usul), when a term is used absolutely, its 'perfect individual' (fard-e-kamil) is meant. So, these few reasons for non-prohibition were

occurring to my broken heart, which have been stated. Allah Almighty knows the realities of things best. This was written by the servant longing for his Glorious Lord, Abu Ismail Muhammad Khalilullah, the first teacher in Madrasa Muhsania Rajshahia. May Allah Almighty overlook his sins. (T)

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

जैसा कि निज़ाम अल-गंजवी ने कहा:

जिसने शहतूत के पेड़ और उसके पत्तों से, हलवे और रेशम का लाभ निकाला।

(बायां कॉलम - मूल फारसी/अरबी पाठ): कमा काल अन-निज़ाम अल-कंजवी करिये के अज़ तूद व अज़ बर्ग तूद ज़हलवा व ज़ार बरीशम आवर्द सूद (राजशाही के लोग शहतूत की खेती करते हैं और रेशम के कीड़ों को पालते हैं...)

(दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद): भोजन शहतूत के पत्ते हैं। जैसा कि मौलाना निज़ामी गंजवी ने फरमाया: "वह इतना सखी है कि शहतूत और उसके पत्तों से उसने हलवे और रेशम का फायदा इनायत किया।" "तूद" वही शहतूत का पेड़ है जो रेशम की पैदावार का ज़रिया है, चुनाँचे राजशाही के बाशिंदे शहतूत की बाकायदा काश्त करते हैं और रेशम पैदा करने वाले कीड़ों को बतौर खुराक खिलाते हैं और उन कीड़ों की परवरिश करते हैं, यह सब कुछ मैंने अपनी आँखों से देखा है और देख रहा हूँ। और मज़कूरा कपड़े के कीड़े की खुराक अरंडी का पत्ता है कि हिन्दी में उसको रेंडी कहते हैं। इसके अलावा रेशम की हुरमत (मनाही) की वजह फ़ख़्र, ऐश-ओ-आराम, ज़ेब-ओ-ज़ीनत, नफ़ासत और 'अकासिरा जब़ाबिरा' यानी मुतकब्बिर और सरकश लोगों से मुशाबहत (समानता) है (कि वे नर्म-ओ-नाज़ुक उम्दा रेशम को तक़ब्बुर और गुरूर के लिए अपना ओढ़ना-बिछौना बनाए रखते हैं)। और ये चीजें शहतूत के असल रेशे में पाई जाती हैं न कि रेंडी में। लेकिन अगर बफ़र्ज़े-मुहाल (मान लिया जाए) वह कपड़ा रेशम की ही किस्म का हो, तो फिर उसके हराम न होने की वजह यह होगी कि रेशम जिसकी हुरमत मंसूस (स्पष्ट) है, उससे आला और उम्दा रेशम मुराद है न कि रद्दी और घटिया। और अहल-ए-उसूल के कायदे के मुताबिक जब मुतलक़ (बिना शर्त) बोला जाए तो उससे उसका "फ़र्दे कामिल" मुराद होगा। पस ये अदम-ए-हुरमत की चंद वजूहात मेरे शिकस्ता दिल में खटकती थीं जो बयान हुईं, अल्लाह तआला हक़ायक़-ए-अशिया को सबसे बेहतर जानने वाला है। इसको रब्बे जलील का शौक रखने वाले बंदे ने लिखा जो अबू इस्माईल मुहम्मद ख़लील उल्लाह मुदर्रिस अव्वल मदरसा मोहसानिया राजशाहिया में है, अल्लाह तआला उसके गुनाहों से दरगुज़र फरमाए। (त)

पृष्ठ 178 का 692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

کما قال النظام الکنجوی

کریے کہ از تود و از برگ تود زحلوا و زار بریشم آورد سود

(بایاں کالم - اصل فارسی/عربی عبارت): تو وہاں توت است اہل راجشاہی کہ منبت و مخزن ابریشم است زراعت توت می کنند و کرم ابریشم را می خورانند و می پرور ند چنانچہ این ہمہ بچشم سردیدہ ام و می بینم و غذائے کرم جامہ مذکور ورق بیدانجیر ست کہ ہندی آن را رینڈی ست وعلاوہ برآں وجہ حرمت حریر تفاخر و تنعم و زینت و نفاست و تشبہ بالا کا سرہ والجبابرہ واخوت آن ست وایں ہمہ در حریر یافتہ شوند نہ در رینڈی و علی فرض المحال اگر آں جامہ از قسم ابریشم ہم باشد پس وجہ عدم حرمت آں ایں خواہد بود کہ مراد از حریر منصوص حریر جید باشد نہ ردی بحکم ضابطہ اصول المطلق ینصرف نظرا الی فردہ الکامل ہذا ما خطر ببالی الکسیر واللہ تعالیٰ اعلم بحقائق الاشیاء نقہ العبد المشتاق الی ربہ الجلیل ابو اسمعیل محمد خلیل اللہ المدرس الاول فی المدرسۃ المحسنیۃ الراجشاھیۃ تجاوز اللہ عن ذنوبہ۔

(دایاں کالم - اردو ترجمہ): خوراک توت کے پتے ہیں۔ جیسا کہ مولانا نظامی گنجوی نے فرمایا:

"وہ ایسا سخی ہے کہ توت اور اس کے پتوں سے اس نے حلوے اور ریشم کا فائدہ عنایت کیا"

"تود" وہی درخت توت ہے جو ریشم کی پیداوار کا ذریعہ ہے چنانچہ راجشاہی کے باشندے توت کی باقاعدہ کاشت کرتے ہیں اور ریشم پیدا کرنے والے کیڑوں کو بطور خوراک کھلاتے ہیں اور ان کیڑوں کی پرورش کرتے ہیں یہ سب کچھ میں نے اپنی آنکھوں سے دیکھا اور دیکھ رہا ہوں اور مذکورہ کپڑے کیڑے کی خوراک بیدانجیر ہے کہ ہندی میں اس کو رینڈ ی کہتے ہیں اس کے علاوہ

ریشم کی وجہ حرمت، تفاخر، تنعم، زیب و زینت نفاست اور اکاسرہ جبابرہ یعنی متکبر اور سرکش لوگوں سے مشابہت ہے (کہ وہ نرم و نازک مائل نفیس ریشم کو برائے تکبر و غرور اپنا اوڑھنا بچھونا بنائے رکھتے ہیں) اور یہ چیزیں توت کے اصل ریشے میں پائی جاتی ہے نہ کہ رینڈی میں لیکن اگر بفرض محال وہ کپڑا از قسم ریشم ہی ہو تو پھر اس کے حرام نہ ہونے کی وجہ یہ ہوگی کہ ریشم جس کی حرمت منصوص ہے اس سے اعلی و عمدہ ریشم مراد ہے کہ ردی اور گھٹیا۔ اور اہل اصول کے قاعدہ کے مطابق جب مطلق بولا جائے تو اس سے اس کا "فرد کامل" مراد ہوگا۔ پس یہ عدم حرمت کی چند وجوہات میرے شکستہ دل میں کھٹکتی تھیں جو بیان ہوئیں اللہ تعالیٰ حقائق اشیاء کو سب سے بہتر جاننے والا ہے۔ اس کو رب جلیل کا شوق رکھنے والے بندے نے لکھا جو ابواسمعیل محمد خلیل اللہ مدرس اول مدرسہ محسنیہ راجشاہیہ میں ہے اللہ تعالیٰ اس کے گناہوں سے در گزر فرمائے۔ (ت)

صفحہ 178 از 692

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Second time: From Hyderabad Deccan, Sultanpur district, sent by Syed Abdul Razzaq Sahib, Advocate High Court and Secretary to State Nawab Fakhr-ul-Mulk Bahadur, Minister Judicial and Police Department. With the following statement to the honorable Maulana Ahmad Khan Sahib, the fabric sample presented is said to be "Tussar". The definition of Tussar and silk is as follows: Silk: Silk worms are reared; when they hatch and grow large, they are boiled in water. When they dissolve, threads are extracted from them; that is silk. Tussar: Tussar worms are also found in this country, like the worms on plum trees. They are not reared like silkworms but naturally grow in a cocoon. When they die on their own after being formed, threads are extracted from the cocoon; that is Tussar. The shine and smoothness of silk are not found in Tussar. And 'Chiniya' silk is not used for women's clothing. This fabric can be washed multiple times like cotton and is stronger than cotton. Many scholars and masters wear it. Even in Makkah Mukarramah and Madinah Tayyibah, scholars and speakers have been seen wearing it. Now a doubt is arising: is it religiously permissible to wear this specific fabric or not? And can prayer be valid in it? We have looked into the rulings on silk, brocade, etc., in Sahih Bukhari, Muslim, Mishkat Sharif, Hidaya, Fatawa Alamgiri, etc., in detail, but it was not satisfying whether this specific fabric is prescribed (shari'ah compliant) or not? Therefore, I only want to find out whether this fabric, which is presented herewith, is prescribed and if prayer is valid in it or not? Because nowadays there is a lot of trend for this fabric, so it is necessary to have a fatwa on the permissibility or non-permissibility of this specific fabric to protect Muslims from doubt.

The Answer: O Allah, all praise is due to You. The fabric that this humble person has seen, and the statement of the questioner regarding it, has come under my observation. In appearance and quality, it does not resemble silk. It is very coarse, thick, and inferior, even in a worse state than most ordinary fabrics. It has no relation to softness, smoothness, cleanliness, luxury, adornment, pride, or boasting. Its price is also heard to be very cheap. The worm from which it is produced is heard to be a different worm than the silkworm (Dood-ul-Qazz). Its food is the leaves of the castor oil plant (Varq-ul-Khirwa), also known as castor leaf (Berg-e-Beed-Anjeer), called 'Andi' in Hindi and 'Reendi' in Bengal. Due to this association, this fabric is known there by those names.

फतावा रज़विया, जिल्द 22

दूसरी बार: हैदराबाद दक्कन, सुल्तानपुर मुहल्ला से प्रेषित, सैयद अब्दुल रज़ाक साहब, हाई कोर्ट वकील और राज्य सचिव नवाब फख़्र-उल-मुल्क बहादुर, न्यायिक और पुलिस विभाग मंत्री द्वारा। इस विवरण के साथ आली जनाब मौलवी अहमद खान साहब की सेवा में, जो कपड़े का नमूना पेश किया गया है, उसके बारे में कहा जाता है कि यह 'टसर' है। टसर और रेशम की परिभाषा नीचे दी गई है: रेशम: रेशम के कीड़े पाले जाते हैं, जब वे अंडे से निकलकर बड़े हो जाते हैं, तो उन्हें पानी में उबाला जाता है। जब वे घुल जाते हैं, तो उनसे धागा निकाला जाता है, वही रेशम है। टसर: टसर के कीड़े इस देश में भी होते हैं, जैसे बेर के पेड़ के कीड़े। ये रेशम के कीड़ों की तरह पाले नहीं जाते, बल्कि प्राकृतिक रूप से एक कोकून (बोंडी) में पलते हैं। जब वे खुद-ब-खुद बनने के बाद मर जाते हैं, तो कोकून से धागा निकाल लिया जाता है, वही टसर है। रेशम की चमक और कोमलता टसर में नहीं होती। और 'चिनिया सिल्क' महिलाओं के कपड़ों के काम में नहीं आता। यह कपड़ा सूती कपड़े की तरह कई बार धोया जा सकता है और सूती से ज़्यादा मज़बूत होता है। अक्सर विद्वान और सूफ़ी इसे पहनते हैं। मक्का मुकर्रमा और मदीना तय्यिबा में भी विद्वानों और वक्ताओं को इसे पहने देखा गया है। अब यह संदेह उत्पन्न हो रहा है कि क्या शरीयत के अनुसार इस विशेष कपड़े को पहनना सही है या नहीं? और क्या इससे नमाज़ जायज़ हो सकती है या नहीं? हमने रेशम, दीबा (ब्रोकेड) आदि के नियमों को सही बुखारी, मुस्लिम, मिश्कात शरीफ, हिदाया और फतावा आलमगिरी आदि में विस्तार से देखा है, लेकिन यह तसल्ली नहीं हुई कि क्या यह विशेष कपड़ा शरीयत के अनुकूल है या नहीं? इसलिए केवल यह जानना चाहता हूँ कि यह कपड़ा जो इसके साथ पेश किया गया है, वह जायज़ है और इससे नमाज़ जायज़ हो जाती है या नहीं? क्योंकि आजकल इस कपड़े का बहुत प्रचलन हो रहा है, इसलिए मुसलमानों को संदेह से बचाने के लिए इस विशेष कपड़े के जायज़ या नाजायज़ होने का फतवा देना ज़रूरी है।

उत्तर: ऐ अल्लाह! तमाम प्रशंसा तेरे लिए है। जो कपड़ा इस फकीर ने देखा है और उसके बारे में प्रश्नकर्ता का जो बयान सामने आया है, उसे देखते हुए यह रूप और गुण में रेशम के समान नहीं पाया गया। यह बहुत ही खुरदरा, मोटा और रद्दी है, यहाँ तक कि ज़्यादातर साधारण कपड़ों से भी गिरी हुई हालत में है। इसका कोमलता, चिकनाहट, स्वच्छता, विलासिता, सजावट, और घमंड या अहंकार से कोई संबंध नहीं है। सुना गया है कि कीमत में भी यह बहुत सस्ता है। जिस कीड़े से यह पैदा होता है, उसके बारे में सुना है कि वह रेशम के कीड़े (दूद-उल-क़ज़) के अलावा कोई और कीड़ा है। उसका

भोजन अरंडी के पत्ते यानी 'बग-ए-बेद-अंजीर' है, जिसे हिंदी में 'अंडी' और बंगाल में 'रेंडी' कहा जाता है। इसी संबंध से यह कपड़ा वहाँ उन्हीं नामों से जाना जाता है।

पृष्ठ 179/692

باردوم : از حیدرآباد دکن محلہ سلطانپور مرسلہ سید عبد الرزاق صاحب وکیل ہائی کورٹ و سیکرٹری اسٹیٹ نواب فخر الملک بہادر وزیر جوڈیشل و پولیس ڈیپارٹمنٹ بدیں عبارت بعالی خدمت عالی جناب مولوی احمد خاں صاحب قبلہ جو نمونہ کپڑے کا پیش ہے کہا جاتا ہے یہ ٹسر ہے۔ ٹسر اور ریشم کی تعریف ذیل میں ہے : ریشم: ریشم کے کیڑے پرورش کئے جاتے ہیں جب ان کے انڈے بچے ہو کر بڑے ہوتے ہیں تو پانی میں ان کو جوش دیا جاتا ہے جب وہ گھل جاتے ہیں تو ان سے تار نکالا جاتا ہے وہی ریشم ہے۔ ٹسر: ٹسر کے کیڑے اس ملک میں بھی ہوتے ہیں جیسے بیر کے درخت کے کیڑے ۔ یہ مثل ریشم کے کیڑوں کے پرورش نہیں کئے جاتے بلکہ قدرتاً ایک بونڈی میں پرورش پاتے ہیں۔ جب وہ خود بخود ہونے کے بعد مر جاتے ہیں تو بونڈی سے تار نکال لئے جاتے ہیں وہی ٹسر ہے۔ ریشم کی چمک اور ملائمت ٹسر میں نہیں ہوتی۔ اور چنیا سلک عورتوں کے لباس کے کام میں نہیں آتا۔ اور یہ کپڑا مثل چھلواری کے متعدد بار دھل سکتا ہے اور چھلواری سے مضبوط ہوتا ہے۔ اکثر علماء و مشائخ اسے پہنتے ہیں۔ مکہ مکرمہ و مدینہ طیبہ میں بھی علماء و خطباء کو پہنتے دیکھا گیا، اب یہ شبہ پیدا ہورہا ہے کہ شرعاً اس خاص کپڑے کا پہننا درست ہے یا نہیں؟ اور اس سے نماز جائز ہو سکتی ہے یا نہیں؟ ہم نے حریر، دیباج وغیرہ کے احکام صحیح بخاری و مسلم و مشکوٰۃ شریف و ہدایہ و فتاویٰ عالمگیری وغیرہ میں تفصیل سے دیکھے لیکن یہ تشفی نہیں ہوئی کہ یہ خاص کپڑا مشروع ہے یا نہیں؟ لہذا صرف اس قدر دریافت کرنا منظور ہے کہ یہ کپڑا جو اس کے ساتھ پیش ہے مشروع ہے اور اس سے نماز جائز ہو جاتی ہے یا نہیں؟ کیونکہ آج کل اس کپڑے کا بہت رواج ہو رہا ہے اس لئے مسلمانوں کو شک و شبہ سے بچانے کے لئے اس خاص کپڑے کے جواز یا عدم جواز کا فتویٰ ضرور ہے۔

الجواب: اللهم لك الحمد، جو کپڑا فقیر نے دیکھا ہے اس کے متعلق بیان سائل نظر سے گزرا، اس نے صورۃً و صفۃً حریر سے مشابہت نہ پائی۔ یہ بہت خشن کثیف، ردی، اکثر معمولی کپڑوں سے بھی گری حالت میں ہے اسے نعومت، ملاست، نظافت، ایراث، تزین، و تکبر و تفاخر سے کچھ علاقہ نہیں۔ قیمت میں بھی سنا گیا ہے، کہ بہت ارزاں ہے۔ وہ کرم جس سے یہ پیدا ہوتا ہے مسموع ہوا کہ وہ دود القز کے علاوہ اور کیڑا ہے۔ اس کی غذا ورق فرصاد یعنی برگ توت ہے۔ اور اس کی ورق الخروع یعنی برگ بید انجیر جسے ہندی میں انڈی اور دیار بنگلہ میں رینڈی کہتے ہیں۔ اسی مناسبت سے یہ کپڑا وہاں انہیں ناموں

Volume 22, Fatawa Rizvia

It is established that the original state of things is permissibility. Until prohibition is proven by Sharia, daring to call it prohibited is forbidden and a sin.

Allah Almighty says: "Say, 'Has Allah permitted you, or are you inventing [a lie] about Allah?'" (1) Allah Almighty said: Tell these people (i.e., ask them), has Allah granted you permission to do this, or are you just inventing a lie against Allah? (T)

And Allah Almighty said: "And do not say about what your tongues assert of untruth, 'This is lawful and this is forbidden,' to invent falsehood about Allah. Indeed, those who invent falsehood about Allah will not succeed." (2) At another place, Allah Almighty said: (O people!) regarding what your tongues untruly state, do not say this is lawful and this is forbidden so that you invent a lie against Allah; surely, those who invent a lie against Allah can never succeed. (T)

Allama Abd al-Ghani Nablusi says: There is no caution in inventing lies against Allah by establishing prohibition and dislike, for which evidence is necessary. Rather, caution lies in declaring it permissible, which is the original state. (3) There is no caution in attributing falsehood to Allah by proving prohibition and dislike, because evidence is necessary for both. Instead, caution is to call it permissible because this is the original state of things. (T)

In 'Al-Ashbah' it is mentioned: In 'Al-Hidayah', in the chapter of Hidad, it is mentioned that permissibility is the original state. End of quote. This difference manifests itself in matters about which [the Lawgiver] is silent (Mas-kut 'anhu). Based on this, issues whose status is unclear are deduced, such as an animal whose matter is complicated. In the Hidad section of Hidayah, it is stated that permissibility is the root (original state). End of quote. And this difference appears in those things about which there is silence (i.e., Mas-kut 'anhu). From this, issues are derived whose condition is difficult to know, such as an animal whose matter is problematic.

1. The Holy Quran 10/59
2. The Holy Quran 16/116
3. Radd al-Muhtar, citing Al-Sulh bayn al-Ikhwan regarding the permissibility of smoking, Book of Drinks, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/296.

जिल्द 22, फ़तावा रज़विया

यह मान्य है कि वस्तुओं की मूल अवस्था उनकी वैधता (अनुमति) है। जब तक शरीयत से निषेध (हराम होना) सिद्ध न हो जाए, उस पर साहस करना मना और गुनाह है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "कह दें, क्या अल्लाह ने तुम्हें इसकी अनुमति दी है या तुम अल्लाह पर झूठ गढ़ रहे हो?" (1) अल्लाह तआला ने फरमाया: इन लोगों से कह दें (यानी पूछें) क्या अल्लाह ने तुम्हें ऐसा करने की अनुमति दे रखी है या तुम वैसे ही अल्लाह पर झूठ गढ़ रहे हो? (त)

और अल्लाह तआला ने फरमाया: "और अपनी ज़बानों के बोले हुए झूठ के आधार पर यह न कहो कि यह हलाल है और यह हराम है कि अल्लाह पर झूठ गढ़ो। बेशक जो लोग अल्लाह पर झूठ गढ़ते हैं, वे सफल नहीं होंगे।" (2) एक और स्थान पर अल्लाह तआला ने फरमाया कि (लोगो!) तुम्हारी ज़बानें जो कुछ झूठ बयान करती हैं, इस सिलसिले में यह न कहो कि यह हलाल है और यह हराम है ताकि अल्लाह तआला पर झूठ बांधो, यकीनन जो लोग अल्लाह तआला पर झूठ बांधते हैं वे कभी सफल नहीं हो सकते। (त)

अल्लामा अब्दुल गनी नाबुलसी फरमाते हैं: अल्लाह तआला पर झूठ गढ़ने में कोई सावधानी नहीं है कि वह निषेध (हरमत) और नापसंदगी (कराहियत) साबित करे क्योंकि इन दोनों के लिए दलील (प्रमाण) आवश्यक है। बल्कि सावधानी उसे मुबाह (वैध) कहने में है क्योंकि वस्तुओं में यही मूल है। (3) अल्लाह तआला पर इफ्तिरा (झूठ) करने में कोई सावधानी नहीं कि हुरमत और कराहियत साबित करे इसलिए कि इन दोनों के लिए दलील ज़रूरी है बल्कि एहतियात (सावधानी) उसको मुबाह कहने में है क्योंकि यही चीज़ों में असल है। (त)

'अशबाह' में है: 'अल-हिदाया' के'फस्ल हदाद' में है कि मूलतः वैधता ही है। उद्धरण समाप्त। यह मतभेद उन मामलों में प्रकट होता है जिनके बारे में (शरा) मौन है। इन्हीं पर उन मसलों का हल निकाला जाता है जिनका हाल जानना मुश्किल हो, जैसे वह जानवर जिसका मामला उलझा हुआ हो। हिदाया की फस्ल हदाद में है कि इबाहत (वैधता) असल है, इन्तही (समाप्त), और जिस चीज़ से सुकूत है (यानी मसकूत अन्हु) में यह इख्तिलाफ़ ज़ाहिर होता है, इबाहत पर इन मसाइल की तखरीज़ (हल) की जाती है जिनका हाल मालूम करना मुश्किल हो।

1. अल-क़ुरान अल-करीम 10/59

2. अल-क़ुरान अल-करीम 16/116
3. रद अल-मुह्तार, 'अल-सुलह बैन अल-इख्वान' के हवाले से तंबाकू पीने की वैधता पर, किताबुल अशरबा, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/296.

पेज 180 का 692

سے مسلّمی ہے، اصل اشیاء میں اباحت ہے۔ جب تک شرع سے تحریم ثابت نہ ہو اس پر جرات ممنوع و معصیت ہے۔

قال اللہ تعالی "قُلْ آٰللّٰہُ اَذِنَ لَکُمْ اَمْ عَلَی اللّٰہِ تَفْتَرُوْنَ ﴿۵۹﴾" 1 اللہ تعالیٰ نے فرمایا: ان لوگوں سے فرمادیں (یعنی دریافت کریں) کیا اللہ تعالیٰ نے تمہیں ایسا کرنے کی اجازت دے رکھی ہے یا تم ویسے ہی اللہ تعالیٰ پر جھوٹ باندھ رہے ہو؟ (ت)

وقال تعالیٰ "وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُکُمُ الْکَذِبَ ھٰذَا حَلٰلٌ وَّ ھٰذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوْا عَلَی اللّٰہِ الْکَذِبَ ؕ اِنَّ الَّذِیْنَ یَفْتَرُوْنَ عَلَی اللّٰہِ الْکَذِبَ لَا یُفْلِحُوْنَ ﴿۱۱۶﴾" 2 ایک اور مقام پر اللہ تعالیٰ نے فرمایا کہ (لوگو!) تمہاری زبانیں جو کچھ جھوٹ بیان کرتی ہیں اس سلسلے میں یہ نہ کہہ یہ حلال ہے اور یہ حرام تا کہ اللہ تعالیٰ پر جھوٹ باندھو، یقینا جو لوگ اللہ تعالیٰ پر جھوٹ باندھتے ہیں وہ کبھی کامیاب نہیں ہو سکتے۔ (ت)

علامہ عبدالغنی نابلسی فرماتے ہیں: لیس الاحتیاط فی الافتراء علی اللہ تعالی باثبات الحرمۃ والکراھۃ الذین لابد لھما من دلیل بل فی القول بالاباحۃ التی ھی الاصل 3 ۔ اللہ تعالیٰ پر افتراء کرنے میں کوئی احتیاط نہیں کہ حرمت اور کراہت ثابت کرے اس لئے کہ ان دونوں کے لئے دلیل ضروری ہے بلکہ احتیاط اس کو مباح کہتے ہیں اس لئے کہ یہی اشیاء میں اصل ہے۔ (ت)

اشباہ میں ہے: فی الھدایۃ من فصل الحداد ان الاباحۃ اصل انتھی ویظھر ھذا الاختلاف فی المسکوت عنہ ویتخرج علیھما ما اشکل حال فمنھا الحیوان المشکل امرہ۔ ہدایہ کی فصل حداد میں ہے کہ اباحت

اصل ہے انتہی اور جس چیز سے سکوت ہے (یعنی مسکوت عنہ) میں یہ اختلاف ظاہر ہوتا ہے اباحت پر ان مسائل کی تخریج کی جاتی ہے۔ جن کا حال معلوم کرنا مشکل ہو،

1 القرآن الکریم ۱۰/ ۵۹ 2 القرآن الکریم ۱۶/ ۱۱۶ 3 ردالمحتار بحوالہ الصلح بین الاخوان فی اباحة شرب الدخان کتاب الاشر بہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲۹۶/۵

Fatawa Rizvia Volume 22

...and unknown plants and their poisonous nature[1]. So, among them, one is an animal whose case is doubtful, and the other is unknown herbs and their poisonous nature. (T)

It is in Ghamz al-Uyun: His statement, "and unknown plants etc." from it the ruling on smoking (tobacco) is known[2]. The author's apprehension is "and unknown plants etc."; from this, the ruling on smoking becomes known. (T)

It is in Radd al-Muhtar: What appears is that if these worms were of non-aquatic birth and had flowing blood, they are impure, otherwise they are pure. Therefore, no ruling of impurity can be given on them before knowing their reality[3]. It appears that if the birthplace of these insects is not water and there is flowing blood in them, then they are impure; otherwise they are pure. Therefore, before knowing their reality, the ruling of impurity cannot be given on them. (T)

To claim prohibition (tahrim), it is necessary that proof is established from Sharia specifically regarding the prohibition of that cloth, or sufficient evidence is provided that Sharia considers silk (harir) to be that cloth which is made from the saliva of worms, even if it is other than the silkworm, even if there is no reason for decoration, pride, or resemblance to tyrants and emperors. 'Doonahuma khart-ul-qatad' (And without these two, it is just stripping thorns with hands, meaning nothing is gained except pain. -T). This is an example given for the non-attainment of a task. In short, as long as prohibition is not proven, there is nothing preventing action based on original Sharia permissibility (ibahat).

Allah Almighty said: "He it is Who created for you all that is on earth"[4]. And Allah, Glorified and Exalted, knows best. Allah Almighty has stated: Allah is the one who created for you everything that is in the earth. And Allah, Glorified and Exalted, knows best. (T)

---

[1] Al-Ashbah wa al-Naza'ir, Art 1, Principle: Is the original rule for things permissibility? Idara al-Quran Karachi, 1/97-98. [2] Ghamz al-Uyun, Art 1, Principle: Is the original rule for things permissibility? Idara al-Quran Karachi, 1/98. [3] Radd al-Muhtar, Book of Purification, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/220. [4] The Holy Quran, 2/29.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

...और अज्ञात पौधे और उनके विषैले होने का गुण[1]। अतः इनमें से एक वह जानवर है जिसका मामला संदिग्ध हो और दूसरे वे अज्ञात जड़ी-बूटियाँ हैं और उनका जहरीला होना है। (त)

'ग़मज़ अल-उयून' में है: उनका कथन 'और अज्ञात पौधे आदि' इससे धूम्रपान (तंबाकू) का हुक्म मालूम होता है[2]। लेखक की आशंका 'वन्-नबात अल-मजहूल अलख' है; इससे धूम्रपान का हुक्म मालूम हो जाता है। (त)

'रद्द अल-मुह्तार' में है: जो स्पष्ट होता है वह यह कि अगर ये कीड़े गैर-जलीय मूल के थे और उनमें बहने वाला खून था तो वे अपवित्र हैं, अन्यथा वे पवित्र हैं। अतः उनकी वास्तविकता जानने से पहले उन पर अपवित्रता का हुक्म नहीं दिया जा सकता[3]। यह ज़ाहिर होता है कि अगर इन कीड़ों की पैदाइश की जगह पानी नहीं है और उनमें बहने वाला खून है तो वे नापाक हैं, अन्यथा पाक हैं। इसलिए उनकी वास्तविकता मालूम होने से पहले उन पर नजासत (अपवित्रता) का हुक्म नहीं दिया जा सकता। (त)

निषेध (तहरीम) के दावे के लिए यह आवश्यक है कि शरीयत से विशेष रूप से उस कपड़े के निषेध पर प्रमाण स्थापित किया जाए या पर्याप्त सबूत दिया जाए कि शरीयत में 'हरीर' (रेशम) उस कपड़े को कहते हैं जो कीड़े के लार से बनाया गया हो, भले ही वह रेशम के कीड़े (दूद अल-क़ज़) के अलावा कोई और कीड़ा हो, भले ही उसमें सजावट, गर्व या तानाशाहों और सम्राटों के साथ समानता का कोई कारण न हो। 'दूनहुमा खर्त अल-क़ताद' (और इन दो के बिना सिर्फ कांटों पर हाथ फेरना है यानी तकलीफ के सिवा कुछ हासिल नहीं। -त)। यह एक उदाहरण है जो किसी काम के सिद्ध न होने के लिए दिया जाता है। संक्षेप में, जब तक निषेध सिद्ध न हो जाए, तब तक मूल शरीयत की अनुमति (इबाहत) पर अमल करने से कोई रोक नहीं है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "वही है जिसने तुम्हारे लिए वह सब कुछ पैदा किया जो ज़मीन में है"[4]। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: अल्लाह वही है जिसने तुम्हारे लिए वो सब कुछ जो ज़मीन में है पैदा किया। वल्लाहु सुब्हानहु व तआला आलम (त)

---

[1] अल-अशबाह वल-नज़ायर, अल-फ़न अल-अव्वल, कायदा: क्या चीज़ों का मूल नियम अनुज्ञेयता है? इदारा अल-कुरान कराची, 1/97-98. [2] ग़मज़ अल-उयून, अल-फ़न अल-अव्वल, कायदा: क्या चीज़ों का मूल नियम अनुज्ञेयता है? इदारा अल-कुरान कराची, 1/98. [3] रद्द अल-मुह्तार, किताबुत तहारत, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 1/220. [4] अल-कुरान अल-करीम, 2/29.

पृष्ठ 181/692

والنبات المجہول وسمیتہ 1 ۔ پس ان میں سے ایک تو وہ حیوان ہے جس کا معاملہ مشتبہ ہو اور دوسرے وہ نامعلوم جڑی بوٹیاں ہیں اور ان کا زہریلا ہونا ہے۔ (ت)

غمز العیون میں ہے: قولہ والنبات المجہول الخ یعلم منہ شرب الدخان 2 ۔ مصنف کا اندیشہ ہے والنبات المجہول الخ اس سے دھواں نوشی کا حکم معلوم ہو جاتا ہے۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے: الذی یظھر ان ھذہ الدودۃ ان کانت غیر مائیۃ المولد وکان لھا دم سائل فھی نجسۃ ولا فطاھرۃ فلا یحکم بنجاستھا قبل العلم بحقیقتھا 3 ۔ وہ ظاہر ہوتا ہے کہ اگر ان کیڑوں کی جائے پیدائش پانی نہیں اور ان میں بہنے والا خون ہے تو وہ ناپاک ہیں بصورت دیگر پاک ہیں لہذا ان کی حقیقت معلوم ہونے سے قبل ان پر نجاست کا حکم نہیں دیا جاسکتا۔ (ت)

ادعائے تحریم کے لئے لازم ہے کہ شرع سے خاص اس کپڑے کی حرمت پر دلیل قائم ہو یا ثبوت کافی دیا جائے کہ شرعاً حریر اس کپڑے کو کہتے ہیں کہ جو کیڑے کے لعاب سے بنایا جایا اگرچہ دودالقز کا غیر ہو اگرچہ اس میں کوئی وجہ تزئین و تفاخر و تشبہ بالجبابرۃ والاکاسرۃ کی نہ ہو ودو نھماخرط القتاد (اور ان دو کے بغیر صرف کانٹوں پر ہاتھ پھیرنا ہے یعنی سوائے تکلیف کچھ حاصل نہیں۔ت) یہ ایک مثال ہے جو کسی کام کے غیر حصول کے لئے بیان کی جاتی ہے۔ مترجم) بالجملہ جب تک تحریم ثابت نہ ہو اباحت اصلیہ شرعیہ پر عمل سے کوئی مانع نہیں۔

قال اللہ تعالٰی "خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِي الْاَرْضِ جَمِيْعًا" 4 واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔ اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا اللہ وہی ہے جس نے تمہارے لئے وہ سب کچھ جو زمین میں ہے پیدا کیا۔ واللہ سبحانہ وتعالی اعلم (ت)

1 الاشباہ والنظائر الفن الاول قاعدہ ھل الاصل فی الاشیاء الاباحۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۹۸-۹۷ 2 غمز العیون الفن الاول قاعدہ ھل الاصل فی الاشیاء الاباحۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۹۸ 3 ردالمحتار کتاب الطھارت دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۲۲۰ 4 القرآن الکریم ۲ / ۲۹

Fatawa Razviyya Volume 22

Issue 36: What do the scholars of religion say regarding the issue of how long the tail of the turban (shimla) should be kept according to Sunnah? And up to what length is it permissible, and at what length does it become forbidden and against the Sharia? If someone keeps a tail of one and a half spans or one and a half hands, is it forbidden? Is this statement in accordance with Sharia or not? Is the person making this claim a sinner or not? Explain and be rewarded.

The Answer: The minimum amount for the shimla is four fingers, and at most one hand. Some have granted permission up to the sitting position, meaning it reaches where one sits. The more preferred view is that it should not exceed the middle of the back, which is approximately the length of one hand. Exceeding this limit falls under extravagance (israf). If it is done with the intention of pride (takabbur), it is forbidden. Likewise, if it hangs below the seat, for example, to the thighs or knees, it is extremely deplorable and forbidden; some say it is the style of people with bad character and profligates. A shimla of one and a half hands length, if not done with the intention of pride, should not be called forbidden. Especially since some scholars have permitted it up to the sitting position. However, the one who calls it forbidden will not be considered a sinner if he meant forbidden in the general sense, which includes being prohibitively disliked (makruh tahrimi). It is stated in Ashi'at al-Lam'at, the commentary on Mishkat:

(Persian/ Arabic Text)	**The minimum length of the turban tail is equal to four fingers. Lengthening the tail so much that it goes beyond the middle of the back is an innovation (bid'at); it is considered extravagance in hanging cloth, which is forbidden. And if it is by way of pride and vanity, it is forbidden. Otherwise, it is disliked (makruh) and contrary to the Sunnah. (T)**

It is in Dastur al-Libas:

(Arabic Text)	**It is narrated in Fatawa Hujja and Jami' that there are six types of shimla: (1) For the judge (Qazi), up to 35 fingers. (2) For the preacher (Khateeb), 21 fingers. (3) For the scholar (Alim), 27 fingers. (4) For the student (Muta'allim), 17 fingers. (5) For the Sufi, 7 fingers. (6) For the common person, 4 fingers. (T)**

1 Ashi'at al-Lam'at Sharh Mishkat al-Masabih, Kitab al-Libas, Section 2, Naval Kishore Press, Lucknow, 3/525. 2 Dastur al-Libas.

फतावा रज़विया जिल्द 22

मसला 36: दीन के उलमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि पगड़ी का शिमला कहाँ तक रखना सुन्नत है? और कहाँ तक रखना मुबाह (अनुमेय) है और कहाँ तक रखना मना और ग़ैर-मशरूअ (अवैध) हराम है? अगर कोई शख्स डेढ़ बालिश्त या डेढ़ हाथ शिमला रखे, तो क्या शिमला रखना हराम है? क्या यह कहना शरीयत के मुताबिक है या नहीं? क्या यह कहने वाला गुनहगार हुआ या नहीं? बयान फरमाएँ और सवाब पाएँ।

अल-जवाब (उत्तर): शिमले की कम से कम मिकदार चार उंगल है और ज़्यादा से ज़्यादा एक हाथ। बाज़ ने बैठने की जगह (नशिस्तगाह) तक की छूट दी है, यानी इतनी कि बैठने पर बैठने के स्थान तक पहुँचे। ज़्यादा सही और पसंदीदा राय यही है कि वह आधी पीठ से नीचे न जाए, जिसकी लम्बाई लगभग एक हाथ ही होती है। इस सीमा से बाहर जाना फ़िज़ूलख़र्ची (इसराफ़) में शामिल है। और अगर यह घमंड (तकब्बुर) की नीयत से हो तो हराम है। इसी तरह बैठने की जगह से नीचे होना, मिसाल के तौर पर रानों या घुटनों तक, यह बहुत बुरा और वर्जित है; बाज़ कहते हैं कि यह बुरे चाल-चलन वाले और आवारा लोगों का ढंग है। डेढ़ हाथ का शिमला अगर घमंड की नीयत के बिना हो, तो उसे हराम नहीं कहना चाहिए। विशेष रूप से उस स्थिति में जब बाज़ उलमा ने बैठने की जगह तक भी अनुमति दी है। फिर भी, हराम कहने वाले को गुनहगार नहीं कहा जाएगा यदि उसने 'हराम' शब्द का प्रयोग सामान्य अर्थ में किया हो, जिसमें 'मकरूह तहरीमी' (कड़ाई से नापसंद) भी शामिल है। अशअतुल लमआत शरह मिश्कात में है:

(फ़ारसी/ अरबी पाठ) **पगड़ी के शिमला की कम से कम मिकदार चार उंगलियों के बराबर है। शिमला को इतना लम्बा रखना कि वह आधी पीठ से भी आगे निकल जाए, बिदअत है; कपड़ा लटकाने में फ़िज़ूलख़र्ची है जो मना है। और अगर यह घमंड और दिखावे के लिए हो तो हराम है, वरना मकरूह और सुन्नत के ख़िलाफ़ है। (त)**

दस्तूरुल लिबास में है:

(अरबी पाठ) **फतावा हुज्जत और जामेअ में उल्लेख किया गया है कि शिमला की छह किस्में हैं: (1) काज़ी के लिए 35 उंगल। (2) खतीब के लिए 21 उंगल। (3) आलिम के लिए 27 उंगल। (4) छात्र (मुतअल्लिम) के लिए 17 उंगल। (5) सूफी के लिए 7 उंगल। (6) आम आदमी के लिए 4 उंगल। (त)**

1 अशअतुल लमआत शरह मिश्कातुल मसाबीह, किताबुल लिबास, दूसरा हिस्सा, नवल किशोर प्रेस, लखनऊ, 3/525। 2 दस्तूरुल लिबास।

पेज 182 / 692

مسئلہ ۳۶: کیافرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ دستار کے شملہ کہاں تک رکھنا مسنون ہے۔ اور کہاں تک رکھنا مباح اور کہاں تک رکھنا ممنوع و غیر مشروع حرام ہے۔ اگر کسی شخص نے ڈیڑھ ہاتھ شملہ رکھا وہ سرے نے بولا ڈیڑھ ہاتھ شملہ رکھنا حرام ہے۔ آیا یہ کہنا بموجب شرع کے ہے یا نہیں؟ آیا یہ قائل گنہگار ہوا یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ت) الجواب: شملے کی اقل مقدار چار انگشت ہے اور زیادہ سے زیادہ ایک ہاتھ اور بعض نے نشستگاہ تک رخصت دی یعنی اس قدر کہ بیٹھنے سے موضع جلوس تک پہنچے ، اور زیادہ راجح یہی ہے کہ نصف پشت سے زیادہ نہ ہو جس کی مقدار تقریباً ہی ایک ہاتھ ہے۔ حد سے زیادہ داخل اسراف ہے۔ اور یہ نیت تکبر ہو تو حرام، یونہی نشست گاہ سے بھی نیچا مثلاً رانوں یا زانوں تک یہ سخت شنیع و ممنوع، زاور بعض نے انسان بد وضع آوارہ رندوں کی وضع ہے۔ ڈیڑھ ہاتھ کا شملہ اگر بہ نیت تکبر نہ ہو تو اسے حرام کہنا چاہئے۔ خصوصاً اس حالت میں کہ بعض علماء نے موضع جلوس تک بھی اجازت دی مگر حرام کہنے والے کو گنہگار بھی نہ کہیں گے جبکہ اس نے حرام بمعنی عام یعنی ممنوع لیا ہو جو مکروہ تحریمی کو شامل ہے۔ اشعۃ اللمعات شرح مشکوۃ میں ہے :

اقل مقدار عذبہ چہار انگشت ست و تطویل آں متجاوز از نصف ظہر بدعت ست و داخل اسبال واسراف ممنوع و اگر بطریق تکبر وخیلاء باشد حرام والامرکوہ مخالف سنت ۔

پگڑی کے شملہ کی کم سے کم مقدار چار انگلیوں کے برابر ہے اور شملے کو اتنا لمبا رکھنا کہ آدھی پشت سے بھی آگے چلا جائے بدعت ہے کپڑا لٹکانے میں اسراف ہے جو ممنوع ہے۔ اور اگر تکبر اور تفاخر کے طور پر ہو تو حرام ہے۔ ورنہ مکروہ اور خلاف سنت ہے۔ (ت)

دستور اللباس میں ہے :

از فتاوی حجتہ و جامع آوردہ کہ الذنب ستۃ انواع للقاضی خمس وثلثون اصابع وللخطیب احدی وعشرون اصابع وللعالم سبع وعشرون اصابع وللمتعلم سبعۃ عشر اصبعا وللصوفی سبع اصابع وللعامی اربع اصابع .

فتاوی حجتہ اور جامع میں نقل کی گئی ہے کہ شملہ کی چھ اقسام ہیں : (۱) قاضی کے لئے ۳۵ انگشت کے بمقدار (۲) خطیب کے لئے ۲۱ انگشت (۳) عالم کے لئے ۲۷ انگشت (۴) متعلم کے لئے ۱۷ انگشت (۵) صوفی کے لئے ۷ انگشت (۶) عام آدمی کے لئے ۴ انگشت۔ (ت)

1 اشعۃ اللمعات شرح مشکوۃ المصابیح کتاب اللباس فصل دوم مطبع نولکشور لکھنؤ ۳/ ۵۲۵ 2

Fatawa Razawiyyah, Volume 22

In 'Sharh Shari'at al-Islam', it is written: It is stated in 'Khizanat al-Fatawa': It is recommended (Mustahab - a cause of reward) to hang the tail (shamla) of the turban between the two shoulders down to the middle of the back. Some scholars have said it should be down to the seat (buttocks), while some have stated its length to be only one span (balisht). (T)

In 'Ain al-Ilm', it is written: The tail should be let down between the shoulders to the extent of one span, or to the seat, or to the middle of the back; this is a moderate and preferred way, and all of these are narrated. (T)

In 'Sharh Allama Ali al-Qari', it is written: The first opinion is the most famous, most prevalent, and most apparent; and I have collected all these opinions in a separate treatise. Ends. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 73: Asked by Maulvi Hakim Amjad Ali Sahib, 11 Rajab al-Murajjab 1330 AH. If saffron and safflower (kusum) are added in small amounts to other colors, is it permissible or not? Answer: If they are added in small amounts such that they are consumed (diluted) and their color does not appear, then there is no harm. Because there is no ruling for that which is consumed (annihilated), and the discourse of the author of 'Tanwir' points towards this.

Footnotes: 1 Sharh Shari'at al-Islam, Section on Sunnahs of Clothing, Maktaba al-Islamia Quetta, p. 483 2 Ain al-Ilm, Chapter 7 on Following in Livelihood, Amrat Press Lahore, p. 248 3 Sharh 'Ain al-Ilm by Mulla Ali Qari (interlinear), Amrat Press Lahore, p. 248

फतावा रज़विया, जिल्द २२

'शरह शरीअतुल इस्लाम' में है: 'ख़ज़ानतुल फ़तावा' में फ़रमाया: पगड़ी का शमला दो कंधों के बीच आधी पीठ तक लटकाना मुस्तहब (सवाब का बाइस) है। और कुछ आलिमे दीन ने फ़रमाया: पुश्तों (कूल्हों) तक हो, जबकि कुछ ने इसकी मात्रा केवल एक बालिश्त बताई है। (त)

'ऐनुल इल्म' में है: शमला दो कंधों के बीच एक बालिश्त की मात्रा में लटकाए (और छोड़े) या पुश्तों तक हो या आधी पीठ तक हो; और यह औसत और पसंदीदा तरीका है और यह सब कुछ रिवायत किया गया है। (त)

'शरह अल्लामा अली क़ारी' में है: पहला क़ौल सबसे अधिक मशहूर, अधिक प्रचलित और सबसे ज़्यादा ज़ाहिर है और इन तमाम अक़्वाल को मैंने एक स्वतंत्र रिसाले (लेख) में जमा किया है। समाप्त। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला ७३: मौलवी हकीम अमजद अली साहब द्वारा पूछा गया, ११ रजब अल-मुरज्जब १३३० हिजरी। ज़ाफ़रान (केसर) और कुसम (कुसुम) अगर दूसरे रंगों में थोड़ी मात्रा में मिला दिए जाएँ तो जायज़ है या नहीं? अल-जवाब: अगर थोड़े मिलाए जाएँ कि वे पूरी तरह घुल जाएँ(मुस्तहलिक हो जाएं) और उनका रंग नज़र न आए तो कोई हर्ज नहीं। क्योंकि जो चीज़ मिटी हुई (मस्तहलिक) हो उसके लिए कोई हुक्म नहीं होता। साहिबे तनवीर का कलाम इसी ओर इशारा करता है।

पाद-टिप्पणियाँ: १. शरह शरीअतुल इस्लाम, फ़स्ल फ़ी सुननुल लिबास, मकतबा अल-इस्लामिया क्वेटा, पृ. ४८३ २. ऐनुल इल्म, अल-बाब अस-साबे फ़ी अल-इत्तेबा फ़ी अल-मईशा, मतबा अमृत प्रेस लाहौर, पृ. २४८ ३. शरह ऐनुल इल्म मुल्ला अली क़ारी (हाशिए पर), मतबा अमृत प्रेस लाहौर, पृ. २४८

पृष्ठ १८३/६९२

شرح شرعۃ الاسلام میں ہے: قال فی خزانۃ الفتاوی والمستحب ارسال ذنب العمامۃ بین کتفیہ الی وسط الظہر ومنھم من قال الی موضع الجلوس ومنھم من قدر بالشبر 1۔ خزانۃ الفتاوی میں فرمایا: پگڑی کا شملہ دو کندھوں کے درمیان نصف پشت تک لٹکانا مستحب (موجب ثواب) ہے۔ اور بعض اہل علم نے فرمایا: سرین تک ہو جبکہ بعض نے اس کی مقدار صرف ایک بالشت بتائی ہے۔ (ت)

عین العلم میں ہے: یرسل الذیل بین الکتفین الی قدر الشبر او موضع القعود او نصف الظھور وھو وسط مرضی والکل مروی 2۔ شملہ دو کندھوں کے درمیان ایک بالشت کی مقدار لٹکائے (اور چھوڑے) یا سرین تک ہو یا نصف پشت تک ہو اور یہ متوسط اور پسندیدہ طریقہ ہے اور یہ سب کچھ مروی ہے۔ (ت)

شرح علامہ علی قاری میں ہے: الاول اشھر واکثر واظہر والکل قد جمعتہ فی رسالۃ مستقلۃ اھ 3۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ پہلا قول اکثر و زیادہ مشہور ہے اور زیادہ ظاہر ہے اور ان سب اقوال کو میں نے ایک مستقل رسالہ میں جمع کیا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۷۳: مسئولہ مولوی حکیم امجد علی صاحب ۱۱ رجب المرجب ۱۳۳۰ھ زعفران اور کسم اگر دوسرے رنگوں میں تھوڑے شامل کر دئے جائیں تو جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: اگر تھوڑے ملائے کہ مستہلک ہوگئے اور ان کا رنگ نہ آیا تو حرج نہیں۔ اذ لا حکم للمستھلک ویشیر الیہ کلام التنویر کسرہ لبس جو چیز نیست و نابود ہو جائے تو اس کے لئے کوئی حکم نہیں۔ صاحب تنویر کا کلام اسی طرف

حواشی: 1 شرح شرعۃ الاسلام فصل فی سنن اللباس مکتبہ الاسلامیہ کوئٹہ ص ۴۸۳ 2 عین العلم الباب السابع فی الاتباع فی المعیشۃ مطبع امرت پریس لاہور ص ۲۴۸ 3 شرح عین العلم لملا علی قاری (بین السطور) مطبع امرت پریس لاہور ص ۲۴۸

Fatawa Razawiyya Volume 22

Al-Mu'asfar wal-Muza'far al-ahmar aw al-asfar lir-rijal - wallahu ta'ala a'lam. (It indicates that safflower-dyed and saffron-dyed red and yellow colors are disliked (Makruh) for men. And Allah knows best. (T))

Problem 38: What should be recited when using new clothes or shoes, and on which day should they be used? On which day should they be given to a tailor for sewing?

The Answer: Say 'Bismillah' and wear it, and after wearing it, recite:

Alhamdulillahillazi kasani hadha wa razaqanihi min ghairi hawlin minni wala quwwah. (All praise and adoration are for Allah Almighty who made me wear this garment and, without my strength and power (protection and preservation), gave me the success to wear it.) (T)

And there is no specific rule for using clothes or giving them to a tailor, however, cloth should not be cut on Tuesday. Mawla Ali (Karam Allah Wajhu) said: "The cloth that is cut on Tuesday will be burnt, drowned, or stolen." And Allah Almighty knows best.

Problem 39: From College Aligarh, Room No. 6, sent by Abdul Majeed Khan Yusufzai, Sir Syed Court, 29 Safar 1332 AH. Zaid does not use an English hat (i.e., a hat) but wears trousers and a Turkish coat over the trousers. Is this clothing correct or not?

The Answer: Regarding clothing, the general rule is that whatever clothing is the style of disbelievers, innovators, or transgressors, it is disliked (Makruh), prohibited (Haram), or in some cases, even disbelief (Kufr), depending on the degree of its specificity and identification with them. It is stated in Hadiqa Nadiyya:

Labs ziy al-Afranj kufr 'ala as-sahih. (Wearing the dress of the Europeans is disbelief according to the correct opinion. (T))

A hat is of this type, and trousers are of the first type, and in another country, it being the style of some Islamic nation is sufficient...

1 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Bab al-Libas, Mujtabai Press Delhi, 2/240 2 'Amal al-Yawm wal-Layla, Bab ma yaqulu iza stajadda thawban, Hadith 71, Daira al-Ma'arif Uthmania Hyderabad Deccan, p. 74 3 Al-Hadiqa al-Nadiyya, al-Naw' al-Thamin min al-Anwa' al-Sitteen al-Sakhiriya, Maktaba Nuriya Razawiyya Faisalabad, 2/230

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

अल-मुअसफ़र वल-मुज़अफ़र अल-अहमर औ अल-असफ़र लिर-रिजाल - वल्लाहु तआला आलम। (इशारा करता है कि कुसुंभ (मुअसफ़र) और केसरिया (मुज़अफ़र) सुर्ख (लाल) और ज़र्द (पीला) रंग मर्दों के लिए मकरूह है। और अल्लाह सबसे बड़ा आलिम है। (त))

मसला ३८: नया कपड़ा या जूता इस्तेमाल करने पर क्या पढ़े और किस दिन इस्तेमाल करे? दर्जी को किस दिन सिलने के लिए दे?

जवाब: बिस्मिल्लाह कह कर पहने और पहन कर पढ़े:

अल्हम्दुलिल्लाहिल्लाज़ी कसानी हाज़ा व रज़क़नीहि मिन ग़ैरि हौलिन मिन्नी वला कुव्वतिन। (तमाम प्रशंसा और स्तुति उस अल्लाह तआला के लिए है जिसने मुझे यह लिबास पहनाया और मेरी कुव्वत व ताक़त (बचाव व तहफ़्फ़ुज़) के बग़ैर मुझे इसके पहनने की तौफ़ीक़ बख़्शी) (त))

और कपड़े के इस्तेमाल या दर्जी को देने के लिए कोई खुसूसियत (विशेषता) नहीं, हाँ मंगलवार के दिन कपड़ा न काटा जाए। मौला अली करम अल्लाह वजहु ने फ़रमाया: "जो कपड़ा मंगलवार के रोज़ काटा जाए वह जल जाए या डूब जाए या चोरी हो जाए।" वल्लाह तआला आलम।

मसला ३९: कॉलेज अलीगढ़ कमरा नंबर ६, प्रेषक: अब्दुल मजीद ख़ां यूसुफ़ ज़ई, सर सय्यद कोर्ट, २९ सफ़र १३३२ हिजरी। ज़ैद अंग्रेज़ी टोपी यानी हैट इस्तेमाल नहीं करता है मगर पतलून पहनता है और पतलून पर तुर्की कोट पहनता है, यह लिबास दुरुस्त है या नहीं?

जवाब: लिबास के बारे में असल कुल्ली (सामान्य नियम) यह है कि जो लिबास जिस जगह कुफ़्फ़ार (काफ़िरों) या मुब्तदईन (बिदअतियों) या फ़ुस्साक़ (गुनहगारों) की वज़अ (शैली) है, वह अपनी इख़्तिसाह (विशेषता) और शआरियत (पहचान) की मिक़दार (मात्रा) पर मकरूह या हराम या बाज़ सूरतों में कुफ़्र तक है। हदीक़ा नदिया में है:

लुब्सु ज़िय्यिल अफ़्रंज कुफ़्रुन अलस सहीह। (इफ़्रंगियों (यूरोपियों) का लिबास सही क़ौल की बिना पर कुफ़्र है। (त))

हैट इसी क़िस्म में है और पतलून क़िस्म अव्वल में और दूसरे मुल्क में किसी इस्लामी क़ौम की वज़अ होना काफ़ी...

१ दुर्रे मुख़्तार, किताबुल हज़र वल इबाह, बाबुल लिबास, मतबा मुजतबाई दिल्ली, २/२४० २ अमलुल यौम वल लैला, बाब मा यक़ूलु इज़ा स्तजद्दा थौबन, हदीस ७१, दाइरातुल मआरिफ़ उस्मानिया हैदराबाद दक्कन, पृ. ७४ ३ अल-हदीक़ा अल-नदिया, अल-नौअ अल-थामिन मिन अल-अनवाअ अस-सित्तीन अस-सख़ीरिया, मक्तबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद, २/२३०

पेज १८४/६९२

المعصفر والمزعفر الاحمر او الاصفر للرجال - واللہ تعالی اعلم۔ اشارہ کرتا ہے معصفر اور زعفرانی سرخ اور زرد رنگ مردوں کے لئے مکروہ ہے۔ اور اللہ سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

مسئلہ ۳۸: نیا کپڑا یا جوتا استعمال کرنے پر کیا پڑھے اور کون سے روز استعمال کرے؟ درزی کو کون سے روز سلنے کو دے؟ الجواب: بسم اللہ کہہ کر پہنے اور پہن کر پڑھے۔ الحمد للہ الذی کسانی ھذا و رزقنیہ من غیر حول منی ولا قوۃ - سب تعریف اور ستائش اس اللہ تعالی کے لئے ہے جس نے مجھے یہ لباس پہنایا اور میری قوت وطاقت (بچاؤ و تحفظ کے بغیر) مجھے اس کے پہننے کی توفیق بخشی) (ت)

اور کپڑے کے استعمال یا درزی کو دینے کے لئے کوئی خصوصیت نہیں، ہاں منگل کے دن کپڑا قطع نہ کیا جائے۔ مولا علی کرم اللہ وجہہ نے فرمایا: "جو کپڑا منگل کے روز قطع کیا جائے وہ جل جائے یا ڈوبے یا چوری ہو جائے" واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۹: از کالج علی گڑھ کمرہ نمبر ۶ مرسلہ عبدالمجید خاں یوسف زئی سرسید کورٹ ۲۹ صفر ۱۳۳۲ھ زید انگریزی ٹوپی یعنی ہیٹ کو استعمال نہیں کرتا ہے مگر پتلون پہنتا ہے اور پتلون پر ترکی کوٹ پہنتا ہے یہ لباس درست ہے یا نہیں؟

الجواب: دربارہ لباس اصل کلی یہ ہے کہ جو لباس جس جگہ کفار یا مبتدعین یا فساق کی وضع ہے اپنے اختصاص و شعاریت کے مقدار پر مکروہ یا حرام یا بعض صور میں کفر تک ہے۔ حدیقہ ندیہ میں ہے: لبس زی الافرنج کفر علی الصحیح۔ افرنگیوں کا لباس صحیح قول کی بنا پر کفر ہے۔ (ت)

ہیٹ اسی قسم میں ہے اور پتلون قسم اول میں اور دوسرے ملک میں کسی اسلامی قوم کی وضع ہونا کافی

1 درمختار کتاب الحظر والاباحة باب اللبس مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۰ 2 عمل یوم واللیلة باب ما یقول از ستجد ثوبا حدیث ۷۱ دارة المعارف عثمانیہ حیدرآباد دکن ص ۷۴ 3 الحدیقه الندیہ النوع الثامن من الانواع الستین السخیریه مکتبه نوریه رضویه فیصل آباد ۲/ ۲۳۰

Fatawa Rizwia, Volume 22

...no, while in this country the fashion and appearance of infidels or the depraved is prevalent (because every city and its inhabitants—T). Especially in this situation where the Turks also adopted this fashion quite recently, and that too not voluntarily but by force. During the time of Sultan Mahmud Khan, the Sultanate forced it upon them, and the Nechari army (modernist/new army) opposed it, and after bloodshed and conflict, it was finally accepted under compulsion. And Allah Almighty knows best.

Problem 40: Asked by Hafiz Bano Ali Sahab, from district Bhandara, Mohalla Kum Talab, middle of Nagpur district, 13 Rabi-ul-Awwal 1342 AH. What do the scholars of religion and the firm Sharia say on this matter: is it permissible or impermissible to perform prayer wearing clothes of raw colors such as red, green, blue, yellow? Explain and be rewarded. (T)

The Answer: Every type of color is permissible for a woman as long as there is no impurity in it. For men, there is an exception of two colors: *mu'asfar* and *muza'far*, i.e., safflower and saffron. Both of these are impermissible for men, and pure bright colors are also not suitable for them. It is in the Hadith:

"Beware of red, for it is the style of Satan." Avoid red color because it is a satanic appearance and form. (T)

Remaining colors are permissible in themselves, whether they are raw or fast. Yes, if a prohibition arises due to some accidental reason, it is a different matter. For example, wearing black clothes for the sake of mourning is forbidden. As in Al-Hindiyyah (as it is in Fatawa Hindiyyah—T). Rather, any kind of change in appearance for mourning is forbidden, as mentioned in Mirqat Sharh al-Mishkat by Ali al-Qari (as it is in Mulla Ali Qari's Mirqat Sharh Mishkat—T). Therefore, wearing green clothes during the days of Muharram, as is prevalent among the ignorant, is impermissible and a sin. And purple, or dark blue, or light blue, or black is even worse and more wicked, as it is the hallmark of the Rafidis and imitation of them. Similarly, during these days, the wicked Nasibis wear red with the intention of joy and celebration. Likewise, wearing bangles during the days of Holi and yellow during the days of Basant, as it is a custom of the Hindu infidels. And Allah Almighty knows best.

---

1 Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 317, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut 8/178; Kanz al-Ummal citing Ibn Jarir from 'Uthman from Qatada, Hadith 87/411, Mu'assasatu al-

Risalah, Beirut 15/312 2 Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter 9, Noorani Kutub Khana, Peshawar 5/333

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

...नहीं, जबकि इस देश में काफ़िरों या फ़ुस्साक़ की वज़अ़-क़तअ़ (फ़ैशन) रायज है (क्योंकि हर शहर और उसके बाशिंदे—त)। विशेष रूप से इस स्थिति में कि तुर्कों ने भी इस वज़अ़ को बहुत हाल के समय में अपनाया और वह भी स्वेच्छा से नहीं बल्कि ज़बरदस्ती। सुल्तान महमूद ख़ान के ज़माने में सल्तनत की ओर से उन पर यह थोपा गया और नेचरी फ़ौज (आधुनिक/नई सेना) ने इसका विरोध किया और रक्तपात और संघर्ष के बाद अंततः मजबूरी में इसे स्वीकार किया। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 40: मुस्तफ़ा हाफ़िज़ बनू अली साहब निवासी ख़ास ज़िला भंडारा, मोहल्ला कुम तालाब, मध्यम ज़िला नागपुर, 13 रबी-उल-अव्वल 1342 हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि कच्चे रंग जैसे लाल, हरा, नीला, पीला, ऐसे रंग के कपड़े पहनकर नमाज़ पढ़ना जायज़ है या नाजायज़? बयान फ़रमाएं और सवाब पाएं। (त)

जवाब: स्त्री के लिए हर प्रकार का रंग जायज़ है जब तक कि उसमें कोई नजासत (गंदगी) न हो, और पुरुष के लिए दो रंगों का अपवाद है: मुअसफ़र और मुज़अ़फ़र यानी कुसुम और केसर, ये दोनों पुरुष के लिए नाजायज़ हैं और शुद्ध तेज़ रंग भी उसके लिए उपयुक्त नहीं हैं। हदीस में है:

"लाल रंग से बचो क्योंकि वह शैतानी वेश-भूषा है।" लाल रंग से बचो क्योंकि वह शैतानी सूरत और हैयत है। (त)

बाकी रंग अपने आप में जायज़ हैं, चाहे वे कच्चे हों या पक्के। हाँ, अगर किसी आकस्मिक कारण से मनाही हो जाए तो वह दूसरी बात है, जैसे मातम के कारण काले कपड़े पहनना हराम है। जैसा कि अल-हिन्दिया में है (जैसा कि फ़तावा हिन्दिया में है—त)। बल्कि मातम के लिए किसी भी प्रकार का हुलिया बदलना हराम है जैसा कि मुल्ला अली क़ारी की मिरक़ात शरह मिश्कात में है (जैसा कि मुल्ला अली क़ारी की मिरक़ात शरह मिश्कात में है—त)। इसलिए मुहर्रम शरीफ़ के दिनों में हरा लिबास, जैसा कि जाहिलों में प्रचलित है, नाजायज़ और गुनाह है। और बैंगनी या नीला या आसमानी या काला और भी बदतर और अपवित्र है क्योंकि यह राफ़िज़ियों का प्रतीक और उनकी नकल है। इसी तरह इन दिनों में दुष्ट नासिबी खुशी और जश्न की नीयत से लाल कपड़े पहनते हैं। इसी तरह होली के दिनों में चूड़ियाँ और बसंत के दिनों में बसंती रंग पहनना हिंदू काफ़िरों की रस्म है। और अल्लाह तआ़ला बेहतर जानता है।

1 अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 317 अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत 8/178; कंज़ अल-उम्माल बहाल-ए-इब्न जरीर उस्मान अन क़तादा हदीस 87/411 मुअ़स्ससा अल-रिसाला बेरूत 15/312 2 फ़तावा हिन्दिया किताब अल-कराहिया बाब नौ नूरी कुतुब ख़ाना पेशावर 5/333

نہیں جبکہ اس ملک میں کفار یا فساق کی وضع ہو فان کل بلدۃ وعوائدھا (کیونکہ ہر شہر اور اس کے رہنے والـت) خصوصا اس حالت میں کہ ترک نے بھی یہ وضع بہت قریب زمانے سے اختیار کی اور وہ بھی نہ طوعا بلکہ جبرا، سلطان محمود خاں کے زمانہ میں سلطنت کی طرف سے اس پر مجبور کیا گیا اور نیچری فوج نے اس پر مخالفت کی اور کشت و خون وقع ہوا بالآخر بمجبوری مانی، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۴۰: مسئولہ حافظ بنو علی صاحب از خاص ضلع بھنڈارہ محلہ کُم تالاب متوسط ضلع ناگپور ۱۳ ربیع الاول ۱۳۴۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و شرع متین اس مسئلہ میں کہ خام رنگ مثلا سرخ، سبز، نیلا، پیلا ایسے رنگ کے کپڑے پہن کر نماز جائز ہے یا ناجائز؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر پاؤـت)

الجواب: عورت کو ہر قسم کا رنگ جائز ہے جب تک اس میں کوئی نجاست نہ ہو، اور مرد کے لئے دو رنگوں کا استثناء ہے۔ معصفر اور مزعفر یعنی کسم اور کیسر، یہ دونوں مرد کو ناجائز ہیں اور خالص شوخ رنگ بھی اسے مناسب نہیں۔ حدیث میں ہے:

ایاکم والحمرۃ فانھا من زی الشیطان۔ سرخ رنگ سے بچو اس لئے کہ وہ شیطانی صورت اور ہیئت ہے۔ (ت)

باقی رنگ فی نفسہ جائز ہیں کچے ہوں یا پکے ہاں اگر کوئی کسی عارض کی وجہ ممانعت ہو جائے تو وہ دوسری بات ہے جیسے ماتم کی وجہ سے سیاہ لباس پہننا حرام ہے۔ کما فی الھندیہ (جیسا کہ فتاوٰی ہندیہ میں ہےـت) بلکہ ماتم کے لئے کسی قسم کی تغییر وضع حرام ہے کما فی

المرقاۃ شرح المشکوۃ لعلّی القاری (جیسا کہ ملا علی قاری کی مرقاۃ شرح مشکوۃ میں ہے۔ت) ولہذا ایام محرم شریف میں سبز لباس جس طرح جاہلوں میں مروج ہے ناجائز و گناہ ہے۔ اور اودا یا نیلا یا آبی یا سیاہ اور بدتر و اخبث ہے۔ کہ روافض کا شعار اور ان کی تشبہ ہے اس طرح ان ایام میں سرخ بھی ناصبی خبیث بہ نیت خوشی و شادی پہنتے ہیں یونہی ہولی کے دنوں میں چوڑیاں اور بسنت کے دنوں میں بسنتی کہ کفار ہنود کی رسم ہے واللہ تعالی اعلم۔

---

1 المعجم الکبیر حدیث ۳۱۷ المکتبہ الفیصلیہ بیروت ۸/ ۱۷۸، کنز العمال بحوالہ ابن جریر عثمان عن قتادہ حدیث ۸۷/ ۴۱۱ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۵/ ۳۱۲ 2 فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۳۳

Fatawa Razawiyyah Volume 22

Issue 41: From Mirpur village, Pilibhit district, sent by Yusuf Ali, 23rd Jumada al-Thani 1332 AH.

Question: What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say regarding this issue: what is the Sunnah dress? It is famous in narrations that the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) always used a waist-cloth (Tehband) and wore shirts without buttons, i.e., with loops. So that also became Sunnah. If someone wears trousers (Pajama), or a shirt with buttons, or uses a chain or collar, is all this contrary to the Sunnah? Will he be called a violator of the Sunnah? For example, if the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) only consumed barley bread (nan-e-jawin) and whatever was available at a feast, then will a person who eats wheat bread (nan-e-gandum) at home and does not eat barley bread be included among the violators of the Sunnah? Clarify and be rewarded.

Answer: The Answer: These are Sunan Zawa'id (extra Sunnahs). Following them with intention brings reward, otherwise:

"Say, who has forbidden the adornment of Allah which He has produced for His servants and the good things of provision?" 1

(Translation: Say, who has forbidden the adornment of Allah that He brought out for His servants and pure sustenance) (T)

Yes, it is necessary that it should not be the fashion of disbelievers, innovators, or transgressors. And Allah knows best.

Issue 42: From Old City Bareilly, Sahswani Tola, sent by Hafiz Rahimullah, 26th Jumada al-Thani 1332 AH.

Question: What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say regarding this issue: did the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) tie the blessed turban (Imama) with a tail (guzar) as the people of Arabia tie? People here also tie it. And did the Holy Prophet tie a waist-cloth or wear trousers? And did the Prophet's shirt have loops or buttons? And were the slits (chaak) of the shirt open or not? Was the loop on the front of his blessed shirt or elsewhere?

Answer: The Answer: In the turban, the Sunnah is that it should not be less than two and a half yards nor more than six yards, and its tying should be dome-shaped like

this faqir (the author) ties. The way the people of Arabia tie it now is not the Sunnah method; it is called I'tijar.

1 Al-Quran al-Karim 7/32

फतावा रज़विया जिल्द 22

मसला 41: गांव मीरपुर, जिला पीलीभीत से यूसुफ़ अली द्वारा प्रेषित, 23 जमादी अल-थानी 1332 हिजरी।

सवाल: दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि सुन्नत लिबास क्या है? मशहूर रिवायतों में है कि नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हमेशा तहबंद का ही इस्तेमाल फ़रमाया और बिना बटन वाली यानी घुंडीदार कमीज़ पहनी, तो यह भी सुन्नत हुआ। जब यह सुन्नत हुआ तो अगर कोई शख्स पाजामा पहने या कमीज़ में बटन लगाए या चेन लगाए या कॉलर लगाए, तो क्या यह सब सुन्नत के खिलाफ है? क्या वह सुन्नत का मुखालिफ (विरोधी) कहलाएगा? मिसाल के तौर पर, हुज़ूर-ए-अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सिर्फ जौ की रोटी ही खाई और दावत में जो भी मिला। तो क्या वह शख्स जो अपने घर पर गेहूं की रोटी खाए और जौ की रोटी न खाए, सुन्नत के विरोधियों में शामिल होगा? स्पष्ट करें और सवाब पाएं।

जवाब: अल-जवाब: ये सुनन-ए-ज़वाइद हैं, पैरवी की नीयत से सवाब है वरना:

"कह दीजिए कि अल्लाह की ज़ीनत (सजावट) को किसने हराम किया जिसे उसने अपने बंदों के लिए निकाला और पाक रिज़्क को।" 1

(अनुवाद: फरमा दीजिये अल्लाह तआला की ज़ेबो ज़ीनत किस ने हराम ठहराई जो उस ने बंदों के लिए निकाली (यानी ज़ाहिर फरमाई) और सुथरी रोज़ी) (त)

हाँ, यह ज़रूरी है कि यह काफिरों, बद-मज़हबों या फासिकों का तरीका न हो। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 42: बरेली पुराना शहर, मोहल्ला सहसवानी टोला से हाफ़िज़ रहीम उल्लाह द्वारा प्रेषित, 26 जमादी अल-थानी 1332 हिजरी।

सवाल: दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इमामा शरीफ़ की पट्टी (गुज़र) बांधी थी जैसा कि अरब शरीफ़ के लोग बांधते हैं? यहाँ के लोग भी बांधते हैं। और क्या हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने तहबंद बांधा था या पाजामा पहना था? और हुज़ूर की कमीज़ शरीफ़ में घुंडी लगी थी या बटन, और कमीज़ शरीफ़ के चाक खुले थे या नहीं? घुंडी आपकी मुबारक कमीज़ में सामने थी या इधर-उधर?

जवाब: अल-जवाब: इमामे में सुन्नत यह है कि वह ढाई गज़ से कम न हो और न छह गज़ से ज़्यादा, और इसकी बंधिश गुंबद की तरह हो जैसा कि यह फकीर (लेखक) बांधता है। अरब शरीफ़ के लोग जैसा कि अब बांधते हैं, वह सुन्नत तरीका नहीं है, उसे 'ऐतजार' कहते हैं।

1 अल-कुरान अल-करीम 7/32

पेज 186/692

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

مسئلہ ۴۱: ز موضع میر پور ضلع پیلی بھیت مرسلہ یوسف علی ۲۳ جمادی الثانی ۱۳۳۲ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرعِ متین اس مسئلہ میں کہ لباس مسنون کیا ہے اور روایتِ مشہورہ میں ہے کہ نبیِ کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ہمیشہ تہبند ہی استعمال فرمایا اور قمیص بلا بٹن یعنی گھنڈی دار پہنی ہیں تو بھی مسنون ہوا اور جب یہ مسنون ہوا تو اگر کوئی شخص پاجامہ پہنے یا قمیص یا بٹن پہنے یا چین لگائے یا کالر لگائے یہ سب خلافِ سنت ہے۔ تو کیا وہ مخالفِ سنت کہلایا جائے گا اور مثلاً آپ نے یعنی حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے نان جویں ہی تناول فرمائی ہیں اور دعوت میں جیسی بھی تو کیا جو شخص اپنے مکان پر نان گندم کھائے اور نان جو نہ کھائے تو مخالفینِ سنت میں داخل ہوگا؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر و ثواب پاؤ۔ت)

الجواب: یہ سنن زوائد ہیں بہ نیت اتباع اجر ہے ورنہ:

"قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِیْنَةَ اللّٰهِ الَّتِیْۤ اَخْرَجَ لِعِبَادِهٖ وَ الطَّیِّبٰتِ مِنَ الرِّزْقِؕ" 1

فرما دیجئے اللہ تعالیٰ کی زیب و زینت کس نے حرام ٹھہرائی جو اس نے بندوں کے لئے نکالی (یعنی ظاہر فرمائی) اور ستھری روزی (ت)

ہاں یہ ضرور ہے کہ کفار یا بد مذہبوں یا فساق کی وضع نہ ہو۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۴۲: از بریلی شہر کہنہ محلہ سہسوانی ٹولہ مرسلہ حافظ رحیم اللہ صاحب ۲۶ جمادی الثانی ۱۳۳۲ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرعِ متین اس مسئلہ میں کہ حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے عمامہ شریف کے گزر کا باندھا تھا جیسا کہ عرب شریف کے لوگ باندھتے ہیں۔ یہاں کے لوگ باندھتے ہیں اور حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے تہبند باندھا تھا کہ پاجامہ پہنا تھا۔ اور حضور کے کرتہ شریف میں گھنڈی لگی تھی یا بٹن اور کرتہ شریف میں چاک کھلے تھے یا نہیں؟ گھنڈی آپ کے کرتہ مبارک میں سامنے تھی یا ادھر ادھر؟

الجواب: عمامہ میں سنت یہ ہے کہ ڈھائی گز سے کم نہ ہو نہ چھ گز سے زیادہ، اور اس کی بندش گنبد نما ہو جس طرح فقیر باندھتا ہے۔ عرب شریف کے لوگ جیسا کہ اب باندھتے ہیں طریقہ سنت نہیں اسے اعتجار کہتے ہیں

1 القرآن الکریم ۷ / ۳۲

Fatawa-e-Razvia, Volume 22

...that the head is uncovered in the middle. And scholars have written that 'I'tijar' (a specific way of wearing a turban) is disliked. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) wore a lower garment (tehband) and bought trousers (pajamas), and praising the wearing of pajamas is established, but his actually wearing them is not. There were no buttons on his blessed tunic (kurta). Slits were on both sides. In Sahih Muslim, there is a narration from Asma bint Abi Bakr (may Allah be pleased with her):

"And its two slits were lined with silk brocade." - 1	**The two slits of the Holy Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) blessed tunic were stitched with silk. (T)**

The collar (opening) was on the sacred chest. It is stated in Ashi'at al-Lam'at:

The collar of the tunic of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was on his blessed chest, as many ahadith indicate this. - 2	**The collar of the blessed tunic of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was on his sacred chest, as many ahadith (statements of the companions) indicate (and provide guidance on) this. (T)**

It is also stated therein:

The research is that the collar of the Prophetic tunic (peace and blessings of Allah be upon him) was on the chest. - 3 And Allah knows best.	**The research is that the collar of the Holy Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) blessed tunic was on the sacred chest. And Allah knows best. (T)**

Issue 24: From British Guiana, Demerara, Peters Hall, Vreed-en-Hoop, East Bank, sent by Abdul Ghafoor, dated 4 Safar al-Muzaffar, Saturday, 1334 AH. What is the ruling for a man wearing yellow-colored clothes, especially for someone who calls himself a scholar and yet wears yellow clothes?

The Answer: Clothes dyed with saffron are prohibited (Haram) for men. Any other type of yellow color is not Haram. However, if it is of a specific fashion...

---

1 Sahih Muslim, Book of Clothing, Chapter on the Prohibition of Using Gold Vessels, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/190. 2 Ashi'at al-Lam'at, Book of Clothing, Second Section, Maktaba Nooria Rizvia Sukkur, 3/524. 3 Ashi'at al-Lam'at, Book of Clothing, Second Section, Maktaba Nooria Rizvia Sukkur, 3/524.

फतवा-ए-रजविया, खंड 22

...कि बीच में सिर खुला है। और विद्वानों ने 'इतिजार' (पगड़ी बाँधने का एक विशेष तरीका) को मकरूह (नापसंद) लिखा है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने तहबंद बाँधा और पाजामा खरीदा, और पाजामा पहनने की प्रशंसा करना प्रमाणित है, लेकिन उनका पहनना प्रमाणित नहीं है। धन्य कुरते (कुर्ता) में बटन नहीं थे। चाक (स्लिट्स) दोनों तरफ थे, सहीह मुस्लिम शरीफ में हजरत अस्मा बिन्त अबी बक्र (रज़ियल्लाहु अन्हा) से हदीस में है:

"और उसके दोनों चाक रेशमी ब्रोकेड से सजे थे।" - 1	**हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के धन्य कुरते के दोनों चाक रेशम से सिले हुए थे। (त)**

गिरेबान (कॉलर का हिस्सा) पवित्र सीने पर था। 'अशातुल लम्आत' में है:

पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कुरते का गिरेबान उनके पवित्र सीने पर था, जैसा कि कई हदीसें इस पर संकेत करती हैं। - 2	**पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के धन्य कुरते का गिरेबान आपके पवित्र सीने पर था, जैसा कि कई हदीसें (सहाबा के बयान) इस पर संकेत (और मार्गदर्शन) करती हैं। (त)**

उसी में है:

शोध यह है कि नबवी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कुरते का गिरेबान सीने पर था। - 3 और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।	**शोध यह है कि हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के धन्य कुरते का गिरेबान पवित्र सीने पर था। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। (त)**

मसला 24: ब्रिटिश गुयाना, डेमेरारा, पीटर्स हॉल, व्रीड-एन-हूप, ईस्ट बैंक से, प्रेषक अब्दुल गफूर, दिनांक 4 सफर अल-मुजफ्फर, शनिवार, 1334 हिजरी। एक पुरुष के लिए पीले रंग के कपड़े पहनना कैसा है, विशेष रूप से वह व्यक्ति जो स्वयं को विद्वान (आलिम) कहे और फिर पीले कपड़े पहने?

उत्तर: केसर (जाफरान) से रंगा हुआ कपड़ा पुरुषों के लिए हराम (निषिद्ध) है। और किसी भी तरह का पीला रंग हराम नहीं है। हाँ, यदि वह किसी ऐसी विशेष शैली...

1 सहीह मुस्लिम, किताबुल लिबास, सोने के बर्तनों के उपयोग के निषेध पर अध्याय, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/190। 2 अशातुल लम्आत, किताबुल लिबास, दूसरा खंड, मकतबा नूरिया रजविया सुक्कुर, 3/524। 3 अशातुल लम्आत, किताबुल लिबास, दूसरा खंड, मकतबा नूरिया रजविया सुक्कुर, 3/524।

کہ بیچ میں سر کھلا ہے۔ اور اعتجار کو علماء نے مکروہ لکھا ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے تہبند باندھا اور پاجامہ خریدا اور پاجامہ پہننے کی تعریف فرمانا ثابت ہے پہننا ثابت نہیں۔ کرتہ مبارک میں بٹن ثابت نہیں۔ چاک دونوں طرف تھے، صحیح مسلم شریف میں اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ تعالٰی عنہا کی حدیث میں ہے:

وَ فَرْجَیْھَا مَکْفُوفَیْنِ بِالدِّیبَاجِ ۔ 1

حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے کرتہ مبارک کے دونوں چاک ریشم سے سلے ہوئے تھے۔ (ت)

گریبان مبارک سینہ اقدس پر تھا۔ اشعۃ اللمعات میں ہے:

جیب قمیص آں حضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم برسینہ مبارک وی بود چنانچہ احادیث بسیار برآں دلالت دارد ۔ 2

آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے کرتہ مبارک کا گریبان آپ کے مقدس سینے پر تھا جیسا کہ بہت سی حدیثیں (ارشاد ات صحابہ کرام) اس پر دلالت (اور رہنمائی کرتی ہیں۔ ت)

اسی میں ہے:

تحقیق آنست کہ گریبان پیراہن نبوی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم برسینہ بود3۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

تحقیق یہ ہے کہ حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے کرتے مبارک کا گریبان سینہ اقدس پر تھا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۴: از برٹس گائنا ڈمرارا پیٹرس حضال وپنچ ایسٹ بنگ مسئولہ عبدالغفور بتاریخ ۴ صفر المظفر روز شنبہ ۱۳۳۴ھ زرد رنگ کپڑا مرد کو پہننا کیسا ہے خصوصاً جو شخص اپنے کو عالم کہے اور پھر زرد کپڑا پہنتا ہو۔

الجواب: زعفران کا رنگا ہوا کپڑا مرد پر حرام ہے۔ اور کسی طرح کا زرد رنگ حرام نہیں۔ ہاں اگر وہ کسی ایسی وضع مخصوص

---

1 صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم استعمال اناء الذہب قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۹۰/۲ 2 اشعۃ اللمعات کتاب اللباس الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۵۲۴/۳ 3 اشعۃ اللمعات کتاب اللباس الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۵۲۴/۳

Fatawa Razawiya Volume 22

...on which there is pointing of fingers (notoriety) and fame, then it is absolutely disliked (Makruh). And Allah Almighty knows best.

Problem 44: From Gondal region, Kathiawar. Questioner: Abdul Sattar bin Ismail, Sunni Hanafi Qadri Razawi. 14 Rajab al-Murajab 1334 AH. Question: Can a man use a handkerchief made of pure silk cloth or not? The Answer: If by handkerchief it is meant to hold in hand, then he can, but if it is for wearing/covering, then no.

Problem 45: From Gondal, Kathiawar. Sent by Mr. Abdul Sattar bin Ismail. 1st Safar 1335 AH. Question: What do the scholars of religion say on this matter: is the use of velvet and "Khwab" (a type of cloth), cotton or silk, permissible for men or not? On this side, most Muslims wear velvet caps and vests etc. Explain and be rewarded. The Answer: Cotton "Khwab" or velvet is permissible for men, and silk is impermissible. And Allah Almighty knows best.

Problem 46 & 47: Sent by Musahib Ali, a student. 14 Safar al-Muzaffar 1335 AH. (1) A woman made her husband lie down with her and also covered the husband with her silk quilt or silk sheet. So, is this use of silk cloth by following (tab'iyyat) the woman permissible for the man or not? (2) Is it permissible for a man to wear velvet or not? Explain and be rewarded. The Answer: (1) It is impermissible, and there is no meaning of following (tab'iyyat) in covering oneself. Both are independent. And this is not a form of following that the property belongs to the woman or is made for her. Yes, lying on a silk mattress is permissible according to the Imam. (2) Silk velvet is impermissible, cotton is permissible. And Allah Almighty knows best.

Problem 48: From Banaras, Pirkunda locality. Questioner: Maulana Maulvi Abdul Hamid Sahib. 10 Sha'ban 1335 AH. Question: Should a woman wear pajamas (trousers) with the ankles exposed or covered? The Answer: A woman's ankles are included in the 'satr' (parts to be covered). It is prohibited for a non-mahram to see them. A woman is commanded that her trouser ends should be well down so that there is no possibility of the shins or ankles being exposed while walking. It is in Radd al-Muhtar:

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

...जिस पर अंगुली उठाई जाए और प्रसिद्धि हो, तो वह पूर्णतः मकरूह (नापसंद) है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 44: गोंडल क्षेत्र, काठियावाड़ से। प्रार्थी: अब्दुल सत्तार बिन इस्माइल, सुन्नी हनफी कादरी रज़वी। 14 रजब अल-मुरज्जब 1334 हिजरी। सवाल: क्या पुरुष शुद्ध रेशमी कपड़े के रूमाल का उपयोग कर सकता है या नहीं? जवाब: रूमाल से यदि हाथ में रखने का तात्पर्य है तो कर सकता है और यदि ओढ़ने का है तो नहीं।

मसला 45: गोंडल, काठियावाड़ से। प्रेषक: जनाब अब्दुल सत्तार बिन इस्माइल। 1 सफर 1335 हिजरी। सवाल: इस मामले में धर्म के विद्वान क्या कहते हैं कि मखमल और "ख्वाब" (एक प्रकार का कपड़ा), सूती या रेशमी का पुरुष के लिए उपयोग करना जायज़ है या नहीं? इस ओर अधिकांश मुसलमान मखमल की टोपी और सदरी (वास्कट) आदि पहनते हैं। स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ। जवाब: सूती "ख्वाब" या मखमल पुरुष के लिए जायज़ है और रेशमी नाजायज़। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 46 और 47: प्रेषक: मुसाहिब अली, छात्र। 14 सफर अल-मुजफ्फर 1335 हिजरी। (1) एक स्त्री ने अपने पति को अपने साथ लिटा लिया और अपनी रेशमी रजाई या रेशमी चादर पति को भी ओढ़ा दी। तो क्या स्त्री के अनुसरण (तबैयत) में रेशमी कपड़े का यह उपयोग पुरुष के लिए जायज़ है या नहीं? (2) क्या पुरुष के लिए मखमल पहनना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ। जवाब: (1) नाजायज़ है और ओढ़ने में अनुसरण का कोई अर्थ नहीं है। दोनों स्वतंत्र हैं। और यह अनुसरण का कोई रूप नहीं है कि मालिकाना हक स्त्री का है या उसके लिए बनाया गया है। हाँ, रेशमी गद्दे पर लेटना इमाम के अनुसार जायज़ है। (2) रेशमी मखमल नाजायज़, सूती जायज़। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 48: बनारस, पीरकुंडा मोहल्ला से। प्रार्थी: मौलाना मौलवी अब्दुल हमीद साहब। 10 शाबान 1335 हिजरी। सवाल: स्त्री को पाजामा टखना खुला रखकर पहनना चाहिए या ढँककर? जवाब: स्त्री के टखने 'सत्र' (पर्दा करने योग्य भाग) में शामिल हैं, गैर-महरम का उन्हें देखना हराम है। स्त्री को आदेश है कि उसके पाँयचे खूब नीचे हों ताकि चलने में पिंडलियाँ या टखने खुलने की संभावना न रहे। रद-उल-मुहतार में है:

پر ہے جس سے انگشت نمائی و شہرت ہو تو مطلقاً مکروہ ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۴۴: از گونڈل علاقہ کاٹھیاواڑ مسئولہ عبدالستار بن اسمعیل سنی حنفی قادری رضوی ۱۴ رجب المرجب ۱۳۳۴ھ سوال: رومال خالص ریشمی کپڑے کا مرد استعمال کر سکتا ہے یا نہیں؟ الجواب: رومال سے مراد اگر ہاتھ میں لینے کا ہے تو کر سکتا ہے اور اگر اوڑھنے کا ہے تو نہیں۔

مسئلہ ۴۵: از گونڈل کاٹھیاواڑ مرسلہ عبدالستار بن اسمعیل صاحب یکم صفر ۱۳۳۵ھ سوال: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مخمل اور خواب سوتی یا ریشمی کا استعمال مرد کے لئے جائز ہے یا نہیں؟ اس طرف اکثر مسلمان مخمل کی ٹوپی اور سدری وغیرہ پہنتے ہیں۔ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر و ثواب پاؤ۔ت) الجواب: خواب یا مخمل سوتی مرد کو جائز ہے اور ریشمی ناجائز؟ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۴۶ و ۴۷: مرسلہ مصاحب علی طالب علم ۱۴ صفر المظفر ۱۳۳۵ھ (۱) عورت نے اپنے خاوند کو اپنے ساتھ لٹا کر اپنا لحاف ریشمی یا چادر ریشمی خاوند کو بھی اڑھا دی تو کیا یہ استعمال ریشمی کپڑے کا بہ تبع عورت کے، مرد کو جائز ہے یا نہیں؟ (۲) مرد کو مخمل پہننا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: (۱) ناجائز ہے اور اوڑھنے میں تبعیت کے کوئی معنی نہیں۔ دونوں مستقل ہیں۔ اور یہ تبعیت کی کوئی صورت نہیں کہ ملک عورت کی ہے یا بناء اس کے لئے ہاں ریشمی تو شک پر لیٹنا امام کے نزدیک جائز ہے۔ (۲) ریشمی مخمل ناجائز سوتی جائز۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۴۸: از بنارس محلہ پر کنڈہ مسئولہ مولانا مولوی عبدالحمید صاحب ۱۰ شعبان ۱۳۳۵ھ سوال: عورت کو پاجامہ ٹخنا کھول کر پہننا چاہئے یا ڈھانک کر؟ الجواب: عورت کے گٹے ستر عورت میں داخل ہیں غیر محرم کو ان کا دیکھنا حرام ہے۔ عورت کو حکم ہے کہ اس کے پائنچے خوب نیچے ہوں کہ چلنے میں ساق یا گٹے کھلنے کا احتمال نہ رہے۔ ردالمحتار میں ہے:

Fatawa Razawiyya, Volume 22

The parts of the Awrah of a free woman are the legs including the ankles and the breasts. | The place of concealment (Satr) for a free (noble) woman consists of the two shins including the ankles, and the two breasts. (T) etc.

Malik, Abu Dawood, Nasa'i, and Ibn Majah narrate from the Mother of the Believers, Umm Salama, and Tirmidhi and Nasa'i narrate from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them):

The Hadith of the Mother of the Believers is that she said to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) when he mentioned the lower garment (Izar): "What about women, O Messenger of Allah?" He said: "Let it hang down a hand-span." She said: "Then their feet will be uncovered." He said: "Then a forearm's length, but no more than that." And Allah Almighty knows best.

This is the Hadith of Sayyidah Umm Salama (may Allah be pleased with her) where she submitted to the court of Prophethood that while the Master of the Two Worlds (peace and blessings of Allah be upon him) mentioned the lower garment (tahband), "O Messenger of Allah! What is the command for a woman?" He replied: "She should keep it hanging down by a hand-span." She said: "Then her feet will be bare." He said: "Let it down by a cubit (arm's length), but no more than that." And Allah Almighty knows best.

Problem 49: From the village of Ghurti, Post Office Krishnagarh, District Nadia, sent by Mr. Nazir Ahmad, 6th Jumada al-Ula.

What is the Sunnah dress for men and women, and what are its opposites, such as Sherwani, Chicken, Achkan, English and Persian coats, English pajamas, ten-yard dhoti, Turkish and English hats, etc., from the dress of men? And the Hindu "Baddi" whose length is up to the waist and which clings to the body. And the "Shameez" which is a long shirt worn under a ten-yard sari, and the ten-yard sari, etc., are they permissible as women's clothing?

Which dress is Sunnah for men and women, and which dress is contrary to it? For example, Sherwani, Chicken, Achkan, English and Persian coats, English pajamas, ten-yard dhoti, Turkish and English hats, etc., which are men's clothing, and the Hindus' "Baddi" whose length is up to the waist and is attached to the body. And "Shameez"...

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Bab Shurut al-Salat, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/474. 2 Sunan Abi Dawood, Kitab al-Libas, Bab fi al-Dhayl, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/212; Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Zinah, Bab Ma Ja'a fi Dhuyul al-Nisa, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, 8/298; Jami` at-Tirmidhi, Abwab al-Libas, Bab Ma Ja'a fi Dhuyul al-Nisa, Amin Company, Delhi, 1/206; Sunan Ibn Majah, Kitab al-Libas, Bab Dhayl al-Mar'ah Kam Yakun, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 264.

फ़तावा रज़विया, खंड २२

स्वतंत्र महिला के सतर (छिपाने योग्य अंग) टखनों सहित पैर की पिंडलियाँ और स्तन हैं। | एक स्वतंत्र (कुलीन) महिला के लिए सतर (छिपाने का स्थान) टखनों सहित दो पिंडलियाँ और दो स्तन हैं। (त) आदि।

मालिक, अबू दाऊद, नसाई और इब्न माजाह ने उम्मुल मोमिनीन उम्मे सलमा से, और तिर्मिज़ी और नसाई ने अब्दुल्ला बिन उमर (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत की है:

उम्मुल मोमिनीन की हदीस है कि जब अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने तहबंद (इज़ार) का ज़िक्र किया, तो उन्होंने अर्ज किया: "ऐ अल्लाह के रसूल! औरतों का क्या हुक्म है?" आपने फ़रमाया: "वे उसे एक बालिश्त लटकाए रखें।" उन्होंने अर्ज किया: "तब तो उनके पैर नंगे हो जाएंगे।" आपने फ़रमाया: "तो एक हाथ (कोहनी तक) लटका लें, उससे ज़्यादा नहीं।" और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

यह सैयदा उम्मे सलमा (अल्लाह उनसे राज़ी हो) की हदीस है कि उन्होंने रसालत के दरबार में अर्ज़ किया कि जब सरकार-ए-दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने तहबंद का ज़िक्र फ़रमाया, "ऐ अल्लाह के रसूल! औरत के लिए क्या हुक्म है?" आपने फ़रमाया: "वह एक बालिश्त भर (अपना तहबंद) लटकाए रखे।" उन्होंने अर्ज़ किया: "फिर तो उसके पाँव नंगे होंगे।" आपने फ़रमाया: "एक हाथ छोड़ दे (यानी लटका दे) लेकिन इससे ज़्यादा न हो।" और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ४९: ग्राम घुरटी, डाकखाना कृष्णगढ़, जिला नदिया, प्रेषक नज़ीर अहमद साहब, ६ जमादी-उल-ऊला।

पुरुषों और महिलाओं के लिए सुन्नत पोशाक क्या है और इसके विपरीत क्या है, जैसे शेरवानी, चिकन, अचकन, अंग्रेजी और फारसी कोट, अंग्रेजी पाजामा, दस गज़ की धोती, तुर्की और अंग्रेजी टोपी आदि, पुरुषों के पहनावे से? और हिंदुओं की "बड्डी" जिसकी लंबाई कमर तक होती है और वह शरीर से चिपकी रहती है। और "शमीज़" जो एक लंबी कमीज है जो दस गज़ की साड़ी के नीचे पहनी जाती है, और दस गज़ की साड़ी आदि, क्या वे महिलाओं के कपड़ों के रूप में जायज़ हैं?

पुरुषों और महिलाओं के लिए कौन सा पहनावा सुन्नत है और कौन सा इसके विपरीत है? उदाहरण के लिए शेरवानी, चिकन, अचकन, अंग्रेजी और फारसी कोट, अंग्रेजी पाजामा, दस गज़ की धोती,

तुर्की और अंग्रेजी टोपी आदि जो पुरुषों के पहनावे हैं, और हिंदुओं की "बड्डी" जिसकी लंबाई कमर तक होती है और शरीर से जुड़ी होती है। और "शमीज़"...

---

1 रद-अल-मुहतार, किताब-उस-सलात, बाब शुरूत-उस-सलात, दार इहया-उत-तुरास-अल-अरबी, बेरूत, १/४७४। 2 सुनन अबी दाऊद, किताब-उल-लिबास, बाब फ़ी-अज़-ज़ैल, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, २/२१२; सुनन अन-नसाई, किताब-उज़-ज़ीनह, बाब मा जा फ़ी ज़ुयूल-इन-निसा, नूर मुहम्मद कारखाना तिज़ारत कुतुब, कराची, ८/२९८; जामी-अत-तिर्मिज़ी, अबवाब-उल-लिबास, बाब मा जा फ़ी ज़ुयूल-इन-निसा, अमीन कंपनी, दिल्ली, १/२०६; सुनन इब्न माजाह, किताब-उल-लिबास, बाब ज़ैल-उल-मरअह कम यकून, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. २६४।

पृष्ठ १८९ / ६९२

اعضاء عورۃ الحورۃ الساقان مع الکعبین والثدیان | آزاد (شریف داری) عورت کا محل ستر (چھپانے کی جگہ) ٹخنوں سمیت دو پنڈلیاں اور دو چھاتیاں ہیں۔ (ت) الخ۔

مالک وابوداؤد و نسائی و ابن ماجہ ام المومنین ام سلمہ اور ترمذی و نسائی عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہم سے راوی:

حدیث ام المومنین انہا قالت لرسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حین ذکر الازار فالمراۃ یا رسول اللہ قال ترخی شبرا قالت اذن تنکشف عنا قال فذراع لا تزید علیہ واللہ تعالٰی اعلم۔

یہ سیدہ ام سلمہ (رضی اللہ تعالٰی عنہا) کی حدیث ہے کہ انھوں نے بارگاہ رسالت میں عرض کی کہ جبکہ سرکار دوعالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے تہبند کا ذکر فرمایا یا رسول اللہ! عورت کا کیا حکم ہے؟ ارشاد فرمایا: وہ بالشت بھر (اپنا تہبند) لٹکائے رکھے، عرض کی: پھر اس کا پاؤں برہنہ ہوگا ۔ ارشاد فرمایا: ایک ہاتھ چھوڑ دے (یعنی لٹکائے) لیکن اس سے زیادہ تونسہ ہو۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۴۹: از موضع گھور ٹی ڈاکخانہ کرشن گڑھ ضلع ندیاں مرسلہ نذیر احمد صاحب ۶ جمادی الاولی

لباس مسنون مر مر دان وزنمان چیست و خلافش مثلا شیروانی و چکن واچکن و کوٹ انگریزی وفارسی و پاجامہ انگریزی و دھوتی وہ گزری و کلاہ ترکی و انگریزی و غیرہ از لباس مردان و بڑی ہندواں کہ طولش تائمر و بدن چسپاں بود و شالمیز کہ پیراہن در از ست زیر ساڑی دہ گزی می پوشندہ و ساڑی دہ زراع و غیرہ از لباس زنان رواست

مردوں اور عورتوں کے لئے کون سا لباس سنت ہے اور اس کے مخالف کون سا لباس ہے۔ مثلاً شیروانی، چکن، اچکن، کوٹ انگریزی اور فارسی، پاجامہ انگریزی، دس گز دھوتی، ترکی اور انگریزی ٹوپی وغیرہ جو مردوں کا لباس ہے اور ہندوؤں کی "بڈی" کہ جس کی درازی کمر تک ہوتی ہے اور وہ جسم سے پیوستہ ہوا کرتی ہے۔ اور "شامیز"

---

1 رد المحتار کتاب الصلوۃ باب شروط الصلوۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۴۷۴ 2 سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی الذیل آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۲۱۲ ، سنن النسائی کتاب الزینۃ باب ماجاء فی ذیول النساء نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۸ / ۲۹۸ ، جامع الترمذی ابواب اللباس باب ماجاء فی ذیول النساء امین کمپنی دہلی ۱ / ۲۰۶ ، سنن ابن ماجہ کتاب اللباس باب ذیل المراۃ ا کم یکون ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۶۴

Fatawa Razawiyya Volume 22

Question: ...or not? That a long shirt is worn which is ten and a half yards. And the measurement of ten and a half is equal to ten hands etc. This is women's clothing. Are both of these permissible or not?

Answer: The general rule regarding wearing clothes is that three matters must be observed. First, its use must be inherently permissible, for example, silk or golden clothing. Or red, yellow, or saffron-colored clothing, the use of which is absolutely impermissible for men. (Second point) Observation of 'satar' (covering) in clothing related to concealment. For instance, lower garments for men. Free women should wear full clothing from head to toe in front of non-mahram (stranger) men. However, in front of mahram men, they should be covered from the back and from the navel to below the knees. Yes, if alone with the husband, then there is no need for formal covering, though modesty and shame being a barrier is a different matter. Among its subsidiary aspects is that the clothing should not be so tight on the parts to be covered that the shape of the limb is visible. As mentioned in 'Fatawa Shami', and I have researched this in its footnotes. (Third point) The design of the clothing should be considered, so that it does not resemble the appearance and style of disbelievers, nor the ways of the wicked. This is of two types: one is that it is a religious symbol, like the sacred thread of the Hindus or specific hats of the Christians; this constitutes disbelief. If it is not a religious symbol but a cultural characteristic of theirs, it is prohibited and unlawful. The Sahih Hadith states: "Whoever imitates a people is one of them."

Footnote: 1 Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas, Bab fi Labs al-Shuhrah, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/203. Page 190 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

प्रश्न: ...या नहीं? कि लम्बा कुर्ता है जो साढ़े दस गज़ का पहनते हैं। और साढ़े दस की ही मिक़दार दस हाथ वग़ैरह होती है। यह औरतों का लिबास है। क्या यह दोनों जाइज़ हैं या नहीं?

उत्तर: लिबास पहनने में एक सामान्य नियम यह है कि इसमें तीन बातों का ध्यान रखना चाहिए। पहली यह कि असल में उसका इस्तेमाल जायज़ हो, जैसे रेशमी या सुनहरी लिबास। या लाल या पीला, ज़ाफ़रानी रंग का लिबास कि पुरुषों के लिए इसका इस्तेमाल बिल्कुल जायज़ नहीं है। (दूसरी बात) उस लिबास में सतर (पर्दे) का ध्यान रखा जाए जिसका संबंध सतर से है। जैसे पुरुष के लिए पाजामे के नीचे का हिस्सा। और स्वतंत्र महिलाएँ सिर से पैर तक ग़ैर-मेहरम (अजनबी) पुरुषों के सामने पूरा लिबास पहने हों। अलबत्ता मेहरम पुरुषों के सामने पीठ और नाफ़ (नाभि) से घुटनों के नीचे तक ढका होना चाहिए। हाँ, अगर केवल शौहर के पास हो तो सतर के एहतमाम की कोई ज़रूरत नहीं है, लेकिन अगर हया और शर्म आड़े आए तो वह अलग बात है। और इसके गौण पहलुओं में से यह भी है कि लिबास सतर के स्थान पर इस तरह चिपका हुआ न हो कि उस अंग की बनावट दिखाई दे। जैसा कि 'फ़तावा शामी' में ज़िक्र किया गया है और मैंने इसके हाशिये (टिप्पणियों) में इसकी तहक़ीक़ (शोध) कर दी है। (तीसरी बात) लिबास की बनावट का लिहाज़ रखा जाए कि वह काफ़िरों की तरह न हो और न ही फासिक़ों (दुराचारियों) के तरीके पर हो। यह दो प्रकार का है: एक यह कि वह उनके धर्म का प्रतीक हो जैसे हिंदुओं का जनेऊ और ईसाइयों की विशेष टोपी; तो यह कुफ्र है। और अगर वह धार्मिक प्रतीक नहीं है बल्कि उनकी राष्ट्रीय विशेषताओं में से है, तो वह निषिद्ध और अनुचित है। सही हदीस में है: "जिसने किसी कौम की समानता अपनाई, वह उन्हीं में से है।"

पाद टिप्पणी: 1 सुनन अबी दाऊद, किताब अल-लिबास, बाब फ़ी लब्स अल-शुहरा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/203. पेज 190 ऑफ़ 692

یا نہ؟ کہ لمبا پیراہن ہے جو ساڑھے دس گز کا پہنتے ہیں۔ اور ساڑھے ہی کی مقدار دس ہاتھ وغیرہ ہوتی ہے۔ یہ عورتوں کا لباس ہے۔ کیا یہ دونوں جائز ہیں یا نہیں؟

الجواب:

[دایاں کالم - اردو] قاعدہ کلیہ لباس پہننے میں یہ ہے کہ اس میں تین امور کی رعایت کرنی چاہئے ایک یہ کہ اصل میں اس کا استعمال کرنا جائز ہو مثلاً جیسے ریشمی یا سنہری لباس۔ یا سرخ یا زرد، زعفرانی رنگ کا لباس کہ علی الاطلاق مرد کے لئے اس کا استعمال جائز نہیں۔ (دوسری بات) ستر کی رعایت ہو اس لباس میں کہ جس کا ستر سے تعلق ہے۔ جیسے مرد کے لئے زیرِ جامہ۔ اور آزاد عورتیں سر سے لے کر پاؤں تک غیر محرم (اجنبی) مردوں کے سامنے مکمل لباس پہنے ہوں۔ البتہ محرم مردوں کے روبرو، پشت اور ناف سے لے کر گھٹنوں کے نیچے تک پردہ پوش ہوں۔ ہاں اگر تنہا شوہر کے پاس ہو تو پھر اہتمام ستر کی کوئی ضرورت نہیں لیکن اگر شرم وحیاء مانع ہو تو الگ بات ہے۔ اور اس کے ذیلی پہلوؤں میں سے یہ بھی ہے کہ لباس محلِ ستر پر کچھ اس طرح چسپاں ہو کہ اس عضو کی ہئیت نہ دکھائی دے۔ جیسا کہ فتاویٰ شامی میں ذکر فرمایا اور میں نے اس کے حواشی میں اس کی تحقیق کردی۔ (تیسری بات) لباس کی وضع کا لحاظ رکھا جائے کہ کافروں کی شکل و

[بایاں کالم - فارسی] کلیہ در لباس آنست کہ در دے رعایت سہ امرے باید کرد یکی اصل او حلال باشد ہمچو لباس ریشمیں یا زری یار نگین معصر و زعفران کہ مرد را مطلقاً روا نیست دوم رعایت ستر آنچہ کہ متعلق بستر است چنانچہ مرد را زیر جامہ وزنان آزاد را از سرتا پا ہمہ لباس پیش

اجانب و آنچہ پشت و شکم از ناف تا زیر زانو پوشد پیش محارم و اگر تنہا پیش شوہر خودست حاجت پیچ ستر ندارد الا حیاء۔ واز فروع اینہم ست کہ لباس بموضع ستر آنچناں چسپیدہ کہ ہئیت آں عضو را نماید کما ذکرہ فی رد المحتار حققناہ فی ما علقناہ علیہ ۔ سوم لحاظ وضع کہ نہ زی کفار باشد نہ طرق و فساق وایں برد و گونہ است یکے آنکہ شعار مذہب ایشان باشد ہمچوں زنار ہنود و کلاہ مخصوص نصاری کہ ہیت نامند بس اینا کفر بود و اگر شعار مذہب نیست از خصوصیات قوم آنہا آنست ممنوع و ناروا باشد حدیث صحیح من تشبہ بقوم فھو منھم 1

1 سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لبس الشہرۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۰۳ Page 190 of 692

Fatawa Rizvia, Volume 22

(Right Column - Urdu Text Translation): ...should not be in the form and manner of transgressors. There are two types: First, that it is their religious symbol, like the sacred thread (Zunnar) of Hindus and the specific hat of Christians called a "hat." Thus, using these is an act of disbelief (Kufr). If it is not a religious symbol but is the specific dress of their nation, then even in this case, its use is prohibited (unlawful); as stated in a Sahih Hadith: "Whoever imitates a people is counted among them." So, in the first and second cases, it is taken at face value, but the second case is taken as a warning and reprimand. In the second matter, it varies based on the difference of countries and customs. For instance, in Bangladesh, the Saree is a common dress worn by both Muslim and non-Muslim women (hence it is not specific to any one group); therefore, in this state, it does not fall under imitation. Achkan, Chikan, and Sherwani are modern (new) styles of dress. And "novelty" in custom is not prohibited, provided it does not involve anything forbidden by Sharia. Furthermore, the style of men's clothing called "Angarkha" is also a new creation. Despite this, it does not inherently carry a Sharia prohibition. However, if the slit (chak) of its flap is on the right side, then it is forbidden due to imitation of Hindus. And wearing an English coat is forbidden...

(Left Column - Persian Text Notes Summary): - The first case is taken literally; the second involves reprimand. - Rules change based on location and customs. For example, in Bengal, the Saree is common among both Muslim and polytheist women, so it is not considered imitation (tashabbuh). - Modern cuts like Achkan, Chikan, and Sherwani are not inherently forbidden unless they contain something against Sharia. - Men's dress like the 'Angarkha' is new and permissible, except if its slit is on the right side, resembling Hindu attire. - English coats and pants (if they hinder prayer/prostration) are forbidden. - The Turkish cap was once a sign of modernists but has now become common among Muslims, though scholars should still avoid it to maintain traditional decorum.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द २२

(दायाँ कॉलम - उर्दू पाठ का अनुवाद): ...और फासिकों (पापियों) کے तौर-तरीक़े पर न हो और इसकी दो क़िस्म हैं: एक यह कि उनका धार्मिक प्रतीक (शार) हो जैसे हिंदुओं का जन्नार (यज्ञोपवीत) और ईसाइयों की विशेष टोपी जिसे "हैट" कहते हैं। अतः इनका उपयोग कुफ़्र (अधर्म) है। और अगर उनके धर्म का प्रतीक तो नहीं लेकिन उनकी कौम का विशेष पहनावा है, तो इस स्थिति में भी इसका उपयोग वर्जित (नाजायज़) है; चुनाँचे सही हदीस में फ़रमाया गया: "जो जिस कौम की समानता अपनाए, वह उन्हीं में से गिना जाता है।" अतः पहली और दूसरी सूरत में यह अपने ज़ाहिरी अर्थ पर लिया जाएगा लेकिन दूसरी सूरत में डाँट-डपट और धमकी पर आधारित है। और दूसरे मामले में देशों और प्रथाओं के अंतर के कारण स्थिति बदल जाती है। उदाहरण के लिए, बांग्लादेश में साड़ी एक आम पहनावा है जिसमें मुस्लिम और गैर-मुस्लिम दोनों शामिल हैं (इसलिए इसमें किसी एक की कोई विशेषता नहीं है), अतः इस स्थिति में यह 'तशब्बुह' (समानता) की श्रेणी में नहीं आता। अचकन, चिकन और शेरवानी एक आधुनिक (नया) पहनावा है। और सामान्यतः"नवीनता" वर्जित नहीं है, बशर्ते कि वह किसी शरीयत द्वारा वर्जित चीज़ में शामिल न हो। साथ ही, पुरुष पहनावे का वह रूप जिसे "अंगरखा" कहते हैं, वह भी एक नया उत्पाद है। इसके बावजूद, यह अपने आप में कोई शरीयत की मनाही नहीं रखता। मगर जब इसके पर्दे का चाक दाईं ओर हो, तो फिर हिंदुओं की समानता के कारण हराम (वर्जित) है। और अंग्रेजी कोट पहनना मना है...

(बायाँ कॉलम - फ़ारसी पाठ का सारांश): - पहली स्थिति को प्रत्यक्ष रूप में लिया जाता है; दूसरी में चेतावनी शामिल है। - नियम स्थान और रीति-रिवाजों के आधार पर बदलते हैं। उदाहरण के लिए, बंगाल में साड़ी मुस्लिम और गैर-मुस्लिम दोनों महिलाओं का पहनावा है, इसलिए यह 'तशब्बुह' नहीं है। - अचकन, चिकन और शेरवानी जैसी आधुनिक शैलियाँ तब तक वर्जित नहीं हैं जब तक उनमें शरीयत के विरुद्ध कुछ न हो। - 'अंगरखा' नया और जायज़ है, जब तक कि उसका चाक दाईं ओर न हो (जो हिंदुओं का तरीका है)। - अंग्रेजी कोट और पतलून (यदि वे नमाज़ में बाधा डालें) वर्जित हैं। - तुर्की टोपी कभी आधुनिकतावादियों का प्रतीक थी, अब आम हो गई है, फिर भी विद्वानों को परंपरा बनाए रखने के लिए इससे बचना चाहिए।

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

(دائیں کالم کی عبارت): صورت اور فاسقوں کے طرز و طریقے پر نہ ہو اور اس کی دو قسمیں ہیں: ایک یہ کہ ان کا مذہبی شعار ہو جیسے ہندوؤں کا زنار اور عیسائیوں کی خصوصی ٹوپی کہ "ہیٹ" کہتے ہیں۔ پس ان کا استعمال کفر ہے۔ اور اگر ان کے مذہب کا شعار تو نہیں لیکن ان کی قوم کا خصوصی لباس ہے تو اس صورت میں بھی اس کا استعمال ممنوع (ناجائز ہے) چنانچہ حدیث صحیح میں فرمایا: جو کسی قوم سے مشابہت اختیار کرے وہ اسی میں شمار ہے۔ پس پہلی دوسری صورت میں یہ اپنے ظاہر پر محمول ہے لیکن دوسری صورت میں ڈانٹ ڈپٹ اور ڈراوے پر محمول ہے۔ اور امر ثانی میں اختلاف ممالک اور مراسم کی بناء پر مختلف ہو جاتا ہے۔ مثلا بنگلہ دیش میں ساڑھی ایک عام لباس ہے جو میں مسلم اور غیر مسلم دونوں قسم کی شامل ہیں (لہٰذا اس میں کسی ایک کی کوئی خصوصیت نہیں) لہٰذا اس اس حالت میں از قبیل تشبہ نہیں۔ اچکن، چکن اور شیروانی یہ ایک جدید (نیا) لباس ہے۔ اور عادۃ "جدت" ممنوع نہیں۔ بشرطیکہ کسی ممنوع شرعی میں شامل نہ ہو، نیز شکل مردانہ لباس کہ جس کو "انگر کھا" کہتے ہیں یہ بھی ایک جدید پیداوار ہے۔ لیکن اس کے باوجود یہ اپنے اندر ممانعت شرعی نہیں رکھتا۔ مگر جبکہ اس کے پردے کا چاک دائیں طرف ہو تو پھر ہندوؤں کی مشابہت کی وجہ سے حرام ہے۔ اور کوٹ انگریزی پہننا منع...

(بائیں کالم کی فارسی عبارت کا مفہوم اردو میں): پہلی صورت اپنے ظاہر پر محمول ہے اور دوسری زجر و توبیخ پر۔ ممالک اور رسم و رواج کے بدلنے سے حکم بدل جاتا ہے۔ مثلاً بنگال میں ساڑی مسلم و غیر مسلم خواتین کا مشترکہ لباس ہے، اس لیے وہاں یہ تشبہ کے زمرے میں نہیں آتا۔ اچکن، شیروانی وغیرہ جدید وضع کے لباس ہیں اور محض نیا ہونا شرعاً ممنوع نہیں جب تک کہ

کوئی اور شرعی ممانعت نہ ہو۔ مردانہ لباس 'انگرکھا' میں بھی کوئی شرعی ممانعت نہیں بشرطیکہ اس کا چاک دائیں طرف نہ ہو کیونکہ یہ ہندوؤں کے ساتھ تشبہ ہے۔ انگریزی کوٹ پہننا منع ہے۔ پتلون اگر سجدے میں رکاوٹ بنے تو گناہِ کبیرہ ہے ورنہ مشابہت کی بنا پر ممنوع ہے۔ ترکی ٹوپی پہلے نیچریوں کا شعار تھی، اب عام ہو گئی ہے تو نیچریت کا شعار نہیں رہی مگر پھر بھی اہل علم کو اس سے بچنا چاہیے۔

Fatawa Razawiyya, Volume 22

[Right Column] ...is. And I have not seen the word 'coat' in Persian; if it has any specific association with disbelievers or transgressors, then its use is also impermissible. Similarly, the English undergarment called 'pants' (trousers): if it causes hindrance in prostration (sajdah), then it is a major sin and should be rejected. Otherwise, at the very least, it is forbidden due to resemblance [to non-Muslims]. The Sunnah attire is the 'izar', i.e., the loincloth (tahband). The 'dhoti' is forbidden and should be abandoned for two reasons: one, it is the attire of Hindus; second, it involves unnecessary extravagance (wasteful expense), because only four yards are sufficient instead of ten yards. The Turkish cap (Fez): its origin was with the 'Necharis' (naturalists/modernists) who have no share in Islam. Had the situation remained as such, it would not have been permissible in these countries because there are no Turks here. Only the irreligious have a habit of using it. But now it is seen (and observed) that this 'red fever' has spread among many Muslims as well. Therefore, it is no longer an emblem of 'Nechariyat' alone; thus, people of knowledge and the pious should avoid it until it becomes the norm for scholars and the righteous. Similarly, regarding the Sherwani: although there is no prohibition for commoners for either [the Turkish cap or Sherwani], prominent individuals should avoid them. Regarding 'Haddi' and 'Shamiz', it could not be determined what these two are...

[Left Column] ...and it has become [common among] the righteous. Similarly, the case of the Sherwani is such that although prohibition for both [Turkish cap and Sherwani] has emerged for commoners, the elite should avoid them. As for 'Haddi' and 'Shamiz', it's not known what they are; one should refer back to the general principle mentioned above: if it is a specific style of disbelievers or transgressors, avoidance is necessary. Another point to remember is that in one's own country and city, whatever is the style of Muslims, abandoning it and adopting another style that causes fame or makes one stand out (finger-pointing) is also disliked (Makruh). Scholars have said: 'Deviating from the customs of the town brings fame and is disliked.'[1] The Sunnah attire for women and men was the shawl, loincloth (tahband), cloak (jubba), and shirt (qamis). As for 'sarawil' (trousers/undergarments), although the Holy Presence (peace and blessings of Allah be upon him) did not wear them himself, he praised those who did, and his purchasing of them is proven. Once, a woman was passing by on a path; her foot slipped and she fell. The Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) turned his face away. Those present submitted that she was wearing undergarments (sarawil). He said: 'O Allah,

forgive the wearers of trousers.'[2] O God, forgive the women who wear undergarments. You commanded men that their lower garment should be up to mid-calf and they should never cover their ankles; for women, there is permission to let it down by one span. They submitted: 'O Messenger of Allah, then they [their feet] will be exposed while walking etc.' He said: '[Let it be] one cubit, and no more than that.'[3] Also from...

[Footnotes] 1. Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Al-Sanf al-Tasi', Tatimmat al-Asnaf etc., Maktaba Nooriya Razawiyya, Sukkur, 2/582. 2. Kanz al-Ummal with reference to al-Bazzar, 'Aqd, 'Ad, Q fil-Adab etc., Hadith 21838, Mu'assasat al-Risala Beirut, 15/463. 3. Sunan Abi Dawud 2/212 and Sunan al-Nasa'i 2/298 and Sunan Ibn Majah p. 262 and Jami' al-Tirmidhi 1/206. Page 192 of 692

फतावा रज़विया, खंड 22

[दायां कॉलम] ...है। और मैंने फारसी में 'कोट' शब्द नहीं देखा है; यदि इसका काफिरों या पाखंडियों (फासिकों) से कोई विशेष संबंध है, तो इसका उपयोग भी नाजायज है। इसी तरह अंग्रेजी अधोवस्त्र जिसे 'पतलून' (पेंट) कहते हैं: यदि यह सजदा करने में बाधा उत्पन्न करता है, तो यह एक बड़ा पाप है और इसे छोड़ देना चाहिए। अन्यथा, कम से कम, यह समानता (दूसरे धर्मों के लोगों के साथ) के कारण वर्जित है। सुन्नत के अनुसार पहनावा 'इज़ार' है, यानी लुंगी (तहबंद)। 'धोती' दो कारणों से वर्जित है और इसे त्याग दिया जाना चाहिए: एक, यह हिंदुओं का पहनावा है; दूसरा, इसमें अनावश्यक फिजूलखर्ची शामिल है, क्योंकि दस गज के बजाय केवल चार गज ही पर्याप्त है। तुर्की टोपी (फ़ेज़): इसकी शुरुआत 'नेचरियों' (प्रकृतिवादियों/आधुनिकतावादियों) से हुई थी जिनका इस्लाम में कोई हिस्सा नहीं है। यदि स्थिति ऐसी ही रहती, तो इन देशों में इसकी अनुमति नहीं होती क्योंकि यहाँ कोई तुर्क नहीं हैं। केवल अधर्मी ही इसे इस्तेमाल करने की आदत रखते हैं। लेकिन अब देखा गया है (और यह देखा गया है) कि यह 'लाल बुखार' कई मुसलमानों में भी फैल गया है। इसलिए, अब यह केवल 'नेचरियत' का प्रतीक नहीं रह गया है; अतः, विद्वानों और धर्मपरायण लोगों को इससे तब तक बचना चाहिए जब तक कि यह विद्वानों और पुण्यात्माओं के लिए सामान्य न हो जाए। इसी तरह, शेरवानी के संबंध में: हालांकि आम लोगों के लिए दोनों (तुर्की टोपी या शेरवानी) पर कोई पाबंदी नहीं है, लेकिन विशिष्ट व्यक्तियों को इनसे बचना चाहिए। 'हड्डी' और 'शमीज़' के बारे में यह पता नहीं चल सका कि ये दोनों क्या हैं...

[बायां कॉलम] ...और यह पुण्यात्माओं के बीच [एक मानक] बन गया है। इसी तरह, शेरवानी का मामला ऐसा है कि हालांकि आम लोगों के लिए दोनों पर रोक सामने आई है, लेकिन विशिष्ट लोगों को उनसे बचना चाहिए। 'हड्डी' और 'शमीज़'—यह ज्ञात नहीं है कि वे क्या हैं; किसी को ऊपर बताए गए सामान्य सिद्धांत पर वापस जाना चाहिए: यदि यह काफिरों या पाखंडियों की एक विशिष्ट शैली है, तो परहेज आवश्यक है। याद रखने योग्य एक और बात यह है कि अपने देश और शहर में मुसलमानों की जो भी शैली हो, उसे छोड़ना और दूसरी शैली अपनाना जिससे प्रसिद्धि मिले या जो उंगलियाँ उठाने का कारण बने, वह भी नापसंद (मकरूह) है। विद्वानों ने कहा है: 'शहर की परंपराओं से हटना प्रसिद्धि लाता है और नापसंद किया जाता है।'[1] महिलाओं और पुरुषों के लिए सुन्नत पहनावा चादर, लुंगी (तहबंद), जुब्बा (लबादा) और कमीज था। जहाँ तक 'सरावील' (पतलून/अधोवस्त्र) का सवाल है, हालांकि पवित्र हस्ती (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने स्वयं उन्हें नहीं पहना था, लेकिन उन्होंने उन्हें

पहनने वालों की प्रशंसा की, और उनके द्वारा इसे खरीदना प्रमाणित है। एक बार, एक महिला रास्ते से गुजर रही थी; उसका पैर फिसल गया और वह गिर गई। जगत के स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपना चेहरा फेर लिया। उपस्थित लोगों ने निवेदन किया कि उसने अधोवस्त्र (सरावील) पहन रखा था। उन्होंने कहा: 'ऐ अल्लाह, पतलून पहनने वालों को क्षमा कर दे।'[2] ऐ ईश्वर, अधोवस्त्र पहनने वाली महिलाओं को क्षमा कर दे। आपने पुरुषों को आदेश दिया कि उनका निचला वस्त्र आधी पिंडलियों तक होना चाहिए और उन्हें कभी भी अपने टखनों को नहीं ढकना चाहिए; महिलाओं के लिए इसे एक बालिश्त (एक बित्ता) नीचे लटकाने की अनुमति है। उन्होंने निवेदन किया: 'ऐ अल्लाह के रसूल, फिर चलते समय उनके[पैर] खुल जाएंगे आदि।' उन्होंने कहा: '[इसे] एक हाथ होने दें, और उससे अधिक नहीं।'[3] इसके अलावा...

[फुटनोट्स] 1. अल-हदीका अल-नदिया शरह अल-तरीका अल-मुहमदिया, अल-सनफ अल-तासी', ततिम्मत अल-असनाफ आदि, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 2/582। 2. कंज़ अल-उम्माल अल-बज्ज़ार, 'अक़द, 'अद, क़ा फ़िल-अदब आदि के संदर्भ के साथ, हदीस 21838, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत, 15/463। 3. सुनन अबी दाऊद 2/212 और सुनन अल-नसाई 2/298 और सुनन इब्न माजा पृष्ठ 262 और जामी' अल-तिर्मिज़ी 1/206। पृष्ठ 192 का 692

[دایاں کالم] ہے۔ اور کوٹ فارسی میں نے نہیں دیکھا، اگر کافروں یا فاسقوں سے کوئی خصوصیت رکھتا ہو تو پھر اس کا استعمال بھی ناجائز ہے۔ اور اسی طرح زیر جامعہ انگریزی کہ جس کو "پتلون" کہتے ہیں اگر سجدہ کرنے میں رکاوٹ پیدا کرے تو پھر گناہِ کبیرہ قابلِ رد ہے۔ ورنہ (کمتر یہ ہے) کہ بوجہ مشابہت ممنوع ہے۔ لباسِ مسنون ازار یعنی تہبند ہے۔ اور دھوتی دو وجوہ کی بناء پر ممنوع قابلِ ترک ہے اور ایک اس لئے کہ ہندوؤں کا لباس ہے۔ دوسری وجہ بے فائدہ اسراف (فضول خرچہ) ہے۔ کیونکہ دس گز کی بجائے صرف چار گز ہی کافی ہے۔ ترکی ٹوپی کہ اس کی ابتداء نیچریوں سے ہوئی اور ان کا اسلام میں کوئی حصہ نہیں۔ اگر یہی حالت رہتی تو ان ممالک میں اس کا جواز نہ ہوتا کیونکہ یہاں کوئی ترکی نہیں۔ صرف بے دین اس کے استعمال کی عادت رکھتے ہیں۔ لیکن اب دیکھنے میں آیا ہے (اور یہ مشاہدہ ہوا ہے) کہ بہت سے مسلمانوں میں بھی یہ سرخ بخار سرایت کر گیا ہے۔ لہٰذا اب نیچریت کا شعار نہیں رہا پس اہل علم اور اصحابِ تقویٰ کو اس سے پرہیز کرنا چاہئے یہاں تک کہ علماء اور صلحاء کا معمول ہو جائے اسی طرح شیروانی کہ اگرچہ عوام کو دونوں سے ممانعت نہیں لیکن خاص لوگوں کو پرہیز کرنا چاہئے۔ ہڈی اور شامیز کے متعلق معلوم نہ ہو سکا کہ یہ دونوں

[بایاں کالم] وصلحاء شدہ است، ہمچناں حال شیروانی کہ اگرچہ عوام را از ہر دو ممانعت برآمد خواص را از احتراز باید، ہڈی و شامیز، معلوم نشد چیست بہمہ کلیہ کہ بالا گفتہ ایم رجوع باید کرد اگر وضع مخصوص کفار یا فساق ست احتراز لازم ست و نکتہ دیگر یاد باید داشت کہ در ملک و شہر خود ہر چہ وضع مسلماناں باشد اور اترک گفتن و وضع دیگر کہ موجب شہرت و انگشت نمائی باشد اختیار کردن نیز مکروہ ست علماء فرمودہ اند الخروج عن عادۃ البلد شھرۃ ومکروہ ۱، لباسِ

مسنون زناں و مرداں را چادر و تہبند و جبہ و قمیص بود و سراویل یعنی زیر جامعہ نیز کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اگرچہ نپوشید، پوشندگان را ستود و خریدن خود ثابت ست زنے در راہ می گزشت پایش لغزیش برفتاد سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم روئے ازاں سو گردانید حاضران عرضہ داشتند کہ او زیر جامہ دارد فر موداللھم اغفر للمتسرولات ۲ الٰہی زنان زیر جامعہ پوش را مغفرت کن مرداں را فرمودی کہ ازار تا نیم ساق دارند کعبین راز نہار نپوشند زنان را یک وجب فرو ہشتن رخصت دارد عرضہ کردند اذاً ینکشفن یا رسول اللہ ایں گاہ در مشی و غیرہ احتمال انکشاف ست فرمود یک زراع و بیش ازیں ۳ نے نیز از

[حواشی] ۱ الحدیقہ الندیۃ شرح الطریقہ محمدیہ الصنف التاسع تمتۃ الاصناف الخ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۵۸۲/۲ ۲ کنز العمال بحوالہ البزار ، عقد ، عد ، ق فی الادب وغیرہ حدیث ۲۱۸۳۸ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۵ / ۴۶۳ ۳ سنن ابی داؤد ۲ / ۲۱۲ وسنن النسائی ۲ / ۲۹۸ وسنن ابن ماجہ ص ۲۶۲ وجامع الترمذی ۱ / ۲۰۶ Page 192 of 692

Fatawa-e-Razvia Volume 22

Women's clothing consisted of a 'khimar' which they used to cover their heads and a 'nitaq' which they tied around their waist over the lower garment (izar). And Allah knows best. What are they? However, one should refer back to the general rule that we have mentioned before: if it is the style of disbelievers or transgressors, then one should avoid it. (Here) another point should be remembered that abandoning the common style and manner of Muslims in one's country and city, and adopting another style that causes notoriety and finger-pointing, is disliked (Makruh). Accordingly, the scholars state that going beyond the habit and practice of one's city is a cause of fame and is disliked. Thus, the Sunnah attire for men and women is a shawl, loincloth (tehband), cloak (jubba), and tunic (kurta). Although the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not wear trousers (shalwar), i.e., undergarments, he praised those who wore them, and his purchasing of them is proven. A woman was passing by on a path when she slipped and fell. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) turned his face away. The people present submitted that the woman was wearing trousers. He prayed: "O Allah! Forgive the women who wear trousers." And he ordered men to keep the loincloth up to the mid-calf and never cover the ankles, and for women, he ordered the 'izar' to be left one span (balisht) long. People submitted: O Messenger of Allah (peace and blessings be upon you), then they will be exposed, meaning, O Messenger of Allah, there is a possibility of exposure while walking. He said: "Okay, let it hang by one cubit (hath) but no more than that." And in women's clothing, there is also the headscarf (khimar) with which they cover their heads and a belt (nitaq) which they tie over the loincloth around the waist. And Allah knows best. (T)

Problem 50: From Nagla, Post Office Achnera, District Agra, sent by Sadiq Ali Khan Sahab, 25 Shawwal 1336 AH. What is the Sharia ruling on wearing such clothing that makes it difficult to distinguish between a disbeliever and a Muslim? Answer: It is forbidden (Haram). The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Whoever imitates a people is one of them." 1. Meaning, whoever adopts a resemblance to a nation is from among them. (T) In fact, there are many forms of disbelief in this, such as wearing a sacred thread (zunnar). Rather, it is in 'Sharh al-Durar' by Allama Abdul Ghani al-Nabulsi bin Isma'il (may Allah have mercy on them both):

1 Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas, Chapter on Wearing Clothing for Notoriety, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/203. Page 193 of 692

महिलाओं का पहनावा 'ख़िमार' था जिससे वे अपने सिर ढकती थीं और 'निताक़' जिसे वे कमर पर इज़ार (निचले वस्त्र) के ऊपर बांधती थीं। और अल्लाह बेहतर जानता है। वे क्या चीज़ें हैं? लेकिन इसी सामान्य नियम की ओर लौटना चाहिए जिसका उल्लेख हम पहले कर चुके हैं: यदि यह काफ़िरों या फ़ासिक़ों (उल्लंघनकर्ताओं) का तरीक़ा हो, तो इससे बचना चाहिए। (यहाँ) एक और बात याद रखनी चाहिए कि अपने देश और शहर में आम मुसलमानों के पहनावे और तौर-तरीक़े को छोड़ना और दूसरा ऐसा तरीक़ा अपनाना जो प्रसिद्धि और उंगली उठने का कारण बने, मकरूह (नापसंद) है। जैसा कि विद्वान कहते हैं कि अपने शहर की आदत और कार्य-प्रणाली से बाहर निकलना प्रसिद्धि का कारण और मकरूह है। अत; पुरुषों और महिलाओं का सुन्नत पहनावा चादर, तहबन्द, जुब्बा और कुर्ता है। यद्यपि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने शलवार यानी पाजामा नहीं पहना, लेकिन पहनने वालों की प्रशंसा की और आपका इसे खरीदना प्रमाणित है। एक महिला रास्ते से गुज़र रही थी कि उसका पैर फिसला और वह गिर गई। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपना मुँह दूसरी तरफ़ फेर लिया। उपस्थित लोगों ने अर्ज़ किया कि यह महिला शलवार पहने हुए थी। आपने यह दुआ माँगी: "ऐ अल्लाह! शलवार पहनने वाली महिलाओं को क्षमा कर दे" और पुरुषों को आदेश दिया कि तहबन्द आधी पिंडली तक रखें और टखनों को कभी न ढकें और महिलाओं के लिए 'इज़ार' को एक बालिश (बिलांद) छोड़ने का आदेश दिया। लोगों ने अर्ज़ किया: या रसूलल्लाह (आप पर दुरूद और सलाम हो), फिर तो वे नग्न हो जाएँगी, यानी ऐ अल्लाह के रसूल: फिर तो उनके चलने में नग्नता की संभावना है। आपने फ़रमाया: "ठीक है, एक हाथ (हथ) लटका रहने दें लेकिन इससे ज़्यादा नहीं।" और महिलाओं के पहनावे में दुपट्टा (ख़िमार) भी है जिससे वे सिर ढकती हैं और तसमा (निताक़) जो कमर के चारों ओर तहबन्द के ऊपर बाँधती हैं। और अल्लाह बेहतर जानता है। (त)

मसला ५०: नंगला, डाकखाना अछनेरा, ज़िला आगरा से, प्रेषक सादिक अली ख़ान साहब, २५ शव्वाल १३३६ हिजरी। ऐसा पहनावा पहनना जिससे काफ़िर और मुसलमान में फ़र्क़ न रहे, शरीयत में उसका क्या हुक्म है? जवाब: हराम है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: मन् तशब्बहा बि-क़ौमिन फ़हुवा मिन्हुम १। जो कोई किसी कौम से समानता अपनाता है, वह उन्हीं में से है। (त) बल्कि इसमें कुफ़्र (अविश्वास) के कई रूप हैं, जैसे जुन्नार (जनेऊ) बाँधना। बल्कि अल्लामा अब्दुल ग़नी अल-नाबुलसी बिन इस्माईल (अल्लाह उन दोनों पर रहम फ़रमाए) की 'शरह अल-दुरर' में है:

१ सुनन अबू दाऊद, किताबुल लिबास, बाब फ़ी लब्सिश शोहरह, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर २/२०३ पेज १९३ ऑफ़ ६९२

لباسِ زنان خمار بود کہ باوسر می پوشیدند و نطاق کہ بر کمر بالائے ازار می بستند، واللہ تعالٰی اعلم۔ کیا چیز ہیں۔ لیکن اسی ضابطہ کلیہ کی طرف رجوع کرنا چاہئے کہ جس کو ہم پہلے بیان کر چکے ہیں، اگر کافروں یا فاسقوں کی وضع ہو تو پر ہیز کرے۔ (یہاں) ایک اور نکتہ یاد رکھنا چاہئے کہ اپنے ملک اور شہر میں عام مسلمانوں کی جو وضع اور طرز و طریقہ ہوا اسے چھوڑ دینا اور دوسری وضع جو تشہیر اور انگشت نمائی کا سبب ہے اسے اختیار کرنا مکروہ ہے۔ چنانچہ علماء کرام فرماتے ہیں اپنے شہر کی عادت اور طریقہ کار سے باہر ہو جانا وجہ شہرت اور مکروہ ہے۔ پس مردوں اور عورتوں کا مسنون لباس چادر، تہبند، جبہ، کرتہ ہے۔ شلوار یعنی زیر جامہ، اگرچہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اسے نہیں پہنا لیکن پہننے والوں کی تعریف فرمائی اور آپ کا اسے خریدنا ثابت ہے۔ ایک عورت راہ سے گزر رہی تھی کہ اس کا پاؤں پھسلا اور گر گئی حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اس طرف سے اپنا منہ پھیر لیا چنانچہ حاضرین نے عرض کی کہ یہ عورت شلوار پہنے ہوئی تھی۔ آپ نے یہ دعا مانگی: "اے اللہ! شلوار پہنے والی عورتوں کو بخش دے" اور مردوں کو حکم دیا کہ تہبند نصف پنڈلی تک رکھیں اور ٹخنوں کو کبھی نہ ڈھانپیں، اور عورتوں کو "ازار" ایک بالشت چھوڑنے کا حکم فرمایا۔ لوگوں نے عرض کی۔ یا رسول اللہ (علیک الصلوۃ والسلام) پھر تو برہنہ ہو جائیں گی، یعنی اے اللہ کے رسول: پھر تو ان کے چلنے میں برہنگی کا امکان ہے، ارشاد فرمایا: اچھا ایک ہاتھ لٹکا رکھیں لیکن اس سے زیادہ نہ ہو۔ اور عورتوں کے لباس میں دوپٹہ (خمار) بھی ہے کہ اس سے سر ڈھانپتی ہیں اور تسمہ (نطاق) جو کرم پھر تہبند کے اوپر باندھتے ہیں واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۵۰: ازاردہ نملہ ڈاک خانہ اچھنیرا ضلع آگرہ مرسلہ صادق علی خاں صاحب ۲۵ شوال ۱۳۳۶ھ ایسا لباس پہننا جس سے فرق کافر مسلمان کا نہ رہے شرعاً کیا حکم رکھتا ہے؟ الجواب: حرام ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: من تشبہ بقوم فھو منہم ۱۔ جو کوئی کسی قوم سے مشابہت اختیار کرے وہ ان ہی میں سے ہے۔ (ت) بلکہ اس میں بہت سی صورتیں کفر ہیں۔ جیسے زنار باندھنا۔ بلکہ شرح الدرر للعلامۃ عبد الغنی النابلسی بن اسمعیل رحمہما اللہ تعالیٰ میں ہے:

۱ سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لبس الشھرۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۰۳ Page 193 of 692

Volume 22 Fatawa Razawiyya

[Arabic]: Wearing the dress of Europeans is disbelief according to the correct view. (1) | i.e., the correct religious position is that adopting the appearance of Europeans is disbelief. (T)

It is stated in Fatawa Khulasa: [Arabic]: A woman who tied a rope around her waist and said, "This is a zunnar (sacred thread)," she commits disbelief. (2) | If a woman ties a rope around her waist and says it is a janeu (sacred thread), she becomes an infidel. (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 51: From Habib Ganj, District Aligarh, sent by Ruhullah Munshi Riyasat, 6 Sha'ban 1337 AH. Question: What do the scholars of religion say regarding ordinary Japanese and foreign 'silk' fabrics, some of which are dull and some varyingly shiny, some soft and some not; are they included in 'hareer' (silk), and is their use prohibited for men and women or not? What is the ruling regarding them?

Answer: Some have said that 'silk' is the English name for 'resham' (silk). Even if this is so, the consideration is for the reality, not just the name, which might be based on similarity. For example, 'reg mahi' (skink) is not a fish. German silver is not silver. Fabrics made from 'ram bans' (aloe/agave) or any bark etc., which are non-silk substances, even if manufactured to be extremely soft and shiny, are permissible for men. If they are pure silk or woven silk, even if the warp is something else, they are prohibited. This can be determined by inspecting the clothes or burning a thread and inquiring from those knowledgeable. And Allah Almighty knows best.

Problem 52: From Bareilly, Madrasa Manzar-e-Islam, asked by Rahim Bakhsh Sahib Bengali, 16 Safar 1338 AH. Question: What do the scholars of religion say regarding whether it is permissible for men to wear velvet fabric or not?

Answer: Velvet on which the silk pile is completely laid out is not permissible for a man to wear, otherwise it is permissible. And Allah Almighty knows best.

Problem 53: From Ahmedabad, Gujarat, Panch Pili, sent by Hakim Anwar Husain Sahib Safdari, 4 Dhul Hijjah 1338 AH. Question: What is the guidance of the noble scholars of Ahl-e-Sunnat wa Jama'at (may Allah perpetuate their grace) regarding the fact that red and...

---

1. Al-Hadiqah an-Nadiyah, Type 9 with Sixty Types of Mockery, Maktaba Nooria Razawiyya Faisalabad, 2/230

2. Khulasat al-Fatawa, Book of Words of Disbelief, Genre 6, Maktaba Habibiyah Quetta, 4/387

जिल्द २२ फ़तावा रज़विया

'लुब्स ज़िल अफ़रंज कुफ़्रुन अलल सहीह' (१) | यानी सही मज़हब यह है कि फ़रنگیوں (अंग्रेजों) की वेशभूषा पहनना कुफ़्र है। (त)

फ़तावा ख़ुलासा में है: 'इमराअतुन शद्दात अला वस्तहा हबलन व क़ालति हाज़ा ज़ुन्नारु तकफ़ुरु' (२) | किसी औरत ने अपनी कमर में रस्सी बांधी और कहा यह जनेऊ है, वह काफ़िरा हो गई। (त) वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसाला ५१: हबीब गंज, जिला अलीगढ़ से, प्रेषक रूहउल्लाह मुंशी रियासत, ६ शाबान १३४७ हिजरी। प्रश्न: उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ये मामूली जापानी और विलायती कपड़े जो 'सिल्क' के बने होते हैं, जिनमें कुछ बिना चमक के और कुछ अलग-अलग चमक वाले होते हैं, कुछ नरम होते हैं कुछ नहीं, क्या ये 'हरीर' (रेशम) में शामिल हैं और क्या इनका इस्तेमाल मर्द और औरत के लिए नाजायज है या नहीं? इनका क्या हुक्म है?

उत्तर: कुछ ने कहा है कि अंग्रेजी में रेशम का नाम सिल्क है। अगर ऐसा भी हो तो एतबार हक़ीक़त का है न कि महज़ नाम का, क्योंकि समानता के आधार पर भी नाम होता है जैसे 'रेग माही' मछली नहीं। जर्मन सिल्वर, चांदी नहीं। जो कपड़े राम बांस या किसी छाल वगैरह जैसी गैर-रेशमी चीज़ के हों, चाहे उन्हें कारीगरी से कितना ही नरम और चमकीला बनाया गया हो, मर्दों के लिए हलाल हैं। और अगर वे खालिस रेशम के हों या रेशमी बुनाई के हों चाहे ताना कुछ भी हो, तो हराम हैं। यह बात इन कपड़ों को देख कर या उनका तार जलाकर जानकारों से तहक़ीक़ करके मालूम हो सकती है। वल्लाहु तआला आलम।

मसाला ५२: बरेली, मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम से, प्रेषक रहीम बख्श साहब बंगाली, १६ सफ़र १३३८ हिजरी। प्रश्न: उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि मखमल का कपड़ा पहनना मर्द के लिए जायज़ है या नहीं?

उत्तर: जिस मखमल पर रेशम का रेशा पूरा बिछा हुआ होता है, उसका पहनना मर्द को जायज़ नहीं वरना जायज़ है। वल्लाहु तआला आलम।

मसाला ५३: अहमदाबाद, गुजरात, पांच पीली से, प्रेषक हकीम अनवर हुसैन साहब सफ़दरी, ४ ज़ुल हिज्जा १३३८ हिजरी। प्रश्न: उलेमा-ए-किराम अहले सुन्नत व जमाअत (अल्लाह उनके फ़ज़्ल को कायम रखे) का इस बारे में क्या इरशाद है कि सुर्ख (लाल) और...

---

1. अल-हदीक़तुल नदिय्यह, अल-नौ-उल-तासिअ मअ अनवा-उल-सित्तीन अल-सखरिया, मकतबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद २/२३०
2. ख़ुलासतुल फ़तावा, किताब अलफ़ाज़ुल कुफ़्र, अल-जिन्सुल सादिस, मकतबा हबीबिया क्वेटा ४/३८७

पृष्ठ १९४ का ६९२

لبس زی الافرنج کفر علی الصحیح ۱۔ | یعنی صحیح مذہب یہ ہے کہ فرنگیوں کی وضع پہننا کفر ہے۔(ت)

فتاوٰی خلاصہ میں ہے: امرأۃ شدت علی وسطھا حبلا و قالت ھذا زنار تکفر ۲۔ | کسی عورت نے اپنی کمر میں رسی باندھی اور کہا یہ جنیو ہے کافرہ ہو گئی۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۵۱: از حبیب گنج ضلع علیگڑھ مرسلہ روح اللہ منشی ریاست ۶ شعبان ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ یہ معمولی جاپانی اور ولایتی کپڑے سلک کے بنے ہوئے جس میں کچھ بے چمک اور کچھ مختلف چمکدار ہوتے ہیں کچھ نرم ہوتے کچھ نہیں ہوتے حریر میں داخل ہیں اور ان کا استعمال مردوزن کو ناجائز ہے یا نہیں؟ ان کا کیا حکم ہے؟

الجواب: سلک کو بعض نے کہا کہ انگریزی میں ریشم کا نام ہے۔ اگر ایسا ہو بھی تو اعتبار حقیقت کا ہے نہ کہ مجرد نام کا، بربنائے تشبیہ بھی ہوتا ہے جیسے ریگ ماہی مچھلی نہیں۔ جرمن سلور، چاندی نہیں۔ جو کپڑے رام بانس یا کسی چھال وغیرہ چیز غیر ریشم کے ہوں اگرچہ صناعی سے ان کو کتنا ہی نرم اور چمکیلا کیا ہو مرد کو حلال ہیں اور اگر خالص ریشم کے ہوں یا بنار ریشم ہوا گرچہ تانا کچھ ہو تو حرام ہے۔ یہ امر ان کپڑوں کو دیکھ کر یا ان کا تار جلا کر واقفین سے تحقیق کر کے معلوم ہو سکتا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۵۲: از بریلی مدرسہ منظر الاسلام مسئولہ رحیم بخش صاحب بنگالی ۱۶ صفر ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مخمل کا کپڑا مرد کے لئے پہننا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: جس مخمل پر ریشم کا رواں پورا بچھا ہوا ہوتا ہے اس کا پہننا مرد کو جائز نہیں ورنہ جائز ہے واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۵۳: از احمد آباد گجرات پانچ پیلی مرسلہ حکیم انور حسین صاحب صفدری ۴ ذی الحجہ ۱۳۳۸ھ علمائے کرام اہلسنت و جماعت ادام اللہ فضلہم کا اس بات میں کیا ارشاد ہے کہ سرخ اور

---

۱ الحدیقۃ الندیۃ النوع التاسع مع انواع الستین السخریۃ مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲/ ۲۳۰ ۲ خلاصۃ الفتاوی کتاب الفاظ الکفر الجنس السادس مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۴/ ۳۸۷

Fatawa Rizvia, Volume 22

Is it permissible for a man to wear yellow-colored clothes? And is prayer performed in them valid or not? If wearing them is disliked (makruh), is it Tanzihi (mildly disliked) or Tahrimi (prohibitively disliked)? It is evident from some Hadiths that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) wore a red cloak and dyed his garments yellow. For example:

Narrated by Jabir bin Samurah (may Allah be pleased with him): "I saw the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) on a bright moonlit night. I began to look at him and at the moon alternately. He was wearing a red garment (hulla hamra). Indeed, to me, he was more beautiful than the moon." (Reported by Al-Darimi and At-Tirmidhi).

Hadrat Jabir bin Samura (may Allah be pleased with him) narrates: "I saw the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) once on a bright moonlit night. I started looking at him and the moon continuously. At that time, he was wearing a red cloak. In the end, I concluded that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is more beautiful than the moon to me (meaning the beauty of the Madani moon surpasses that of the celestial moon)." Darimi and Tirmidhi reported this. (T)

[Someone beautifully said: I am not that poet who would call his face the moon, I sacrifice the moon for the dust of his footsteps. (Translator)]

Also:

Narrated by Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with him): "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) used to wear a red cloak on the two Eids and on Fridays." (Mawahib). And it is narrated from Yahya bin Abdullah bin Malik: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) used to dye his clothes with 'wars' and saffron (i.e., red and yellow colors), even his blessed turban." (Abu Dawud).

Hadrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with him) narrates: "The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to wear a red suit on both Eids and on Fridays." (Mawahib al-Ladunniyyah). And it is narrated from Hadrat Yahya bin Abdullah bin Malik: "The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to dye his clothes with 'kusum' and saffron (meaning red and yellow colors), so much so that even his blessed turban was colored."

1 Jami' at-Tirmidhi, Chapters of Seeking Permission and Etiquette, Chapter on the Concession of Wearing Red, etc., Amin Company, Delhi, 2/104. 2 Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Second Type on Clothing, Chapter on Wearing Red Clothes, Al-Maktabah al-Islamiyyah, Beirut, 2/245. 3 Al-Mawahib al-Ladunniyyah citing Abu Dawud, Second Type on Clothing, Chapter on Wearing Red Clothes, Al-Maktabah al-Islamiyyah, Beirut, 2/245.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

क्या पुरुषों के लिए पीले रंग के कपड़े पहनना जायज़ है या नहीं? और क्या उनमें नमाज़ सही है या नहीं? अगर पहनना मकरूह है, तो क्या यह तन्ज़ीही (थोड़ा अरुचिकर) है या तहरीमी (वर्जित)? कुछ हदीसों से साबित है कि पवित्र नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने लाल रंग का जुब्बा पहना था और अपने कपड़ों को पीले रंग में रंगा था। उदाहरण के लिए:

जाबिर बिन समुरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है: "मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को चांदनी रात में देखा। मैं उन्हें और चाँद को बारी-बारी से देखने लगा। उन्होंने लाल रंग का लिबास (हुल्ला हमरा) पहना हुआ था। वास्तव में, मेरी नज़रों में वे चाँद से भी अधिक सुंदर थे।" (अल-दारिमी और अत-तिरमिज़ी द्वारा रिपोर्ट किया गया)।

हज़रत जाबिर बिन समुरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि उन्होंने फ़रमाया: मैंने हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को (एक बार) चांदनी रोशन रात में देखा, फिर मैं आपको और चाँद को मुसलसल देखने लगा और आप उस वक्त सुर्ख (लाल) जुब्बा पहने हुए थे (फिर अंत में मैंने यह नतीजा निकाला) कि हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम मेरे नज़दीक चाँद से ज़्यादा हसीन हैं (यानी आसमानी चाँद से मदनी चाँद की खूबसूरती बढ़कर है)। इसे दारिमी और तिरमिज़ी ने रिवायत किया है। (त)

[किसी ने क्या खूब फरमाया: मैं वह शायर नहीं जो चाँद कह दूँ उनके चेहरे को, मैं उनके नक़्श-ए-पा (पदचिन्हों) पर चाँद को कुर्बान करता हूँ। (अनुवादक)]

साथ ही:

जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है: "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) दोनों ईदों और जुमे के दिन लाल रंग की चादर पहना करते थे।" (मवाहिब)। और यह्या बिन अब्दुल्लाह बिन मालिक से रिवायत है: "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपने कपड़ों को 'वार्स' और ज़ाफ़रान (यानी लाल और पीले रंग) से रंगा करते थे, यहाँ तक कि अपनी धन्य पगड़ी को भी।" (अबू दाऊद)।

हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है: हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम दोनों ईदों और जुमे के दिन सुर्ख (लाल) जोड़ा पहना करते थे। (मवाहिब अल-लदुन्निया)। और हज़रत यह्या बिन अब्दुल्लाह बिन मालिक से रिवायत है: हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि

वसल्लम कसुम और ज़ाफ़रान (यानी सुर्ख और पीले रंग) से अपने कपड़े यहाँ तक कि अपनी दस्तार (पगड़ी) मुबारक को भी रंगीन रखते थे।

1 जामिअ अत-तिरमिज़ी, इस्तियाज़ान और शिष्टाचार के अध्याय, लाल पहनने की अनुमति पर अध्याय, आदि, अमीन कंपनी, दिल्ली, 2/104। 2 अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, कपड़ों पर दूसरा प्रकार, लाल कपड़े पहनने पर अध्याय, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, बेरूत, 2/245। 3 अल-मवाहिब अल-लदुन्निया अबू दाऊद के हवाले से, कपड़ों पर दूसरा प्रकार, लाल कपड़े पहनने पर अध्याय, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, बेरूत, 2/245।

زرد (پیلا) رنگ کا کپڑا پہننا مرد کا جائز ہے یا نہیں؟ اور اس سے نماز درست ہے یا نہیں؟ اگر پہننا مکروہ ہے تو اس میں کراہیت تنزیہی ہے یا تحریمی؟ بعض احادیث سے حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا سرخ جبہ زیب تن فرمانا ثابت اور زرد ملبوس رنگنا ظاہر ۔ مثلاً:

عن جابر بن سمرة قال رأیت النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم في لیلة مقمرة اضحیان فجعلت انظر الیه والی القمر وعلیه حلة حمراء فاذا هو احسن عندی من القمر۔ رواه الدارمي والترمذی ۔ 1

حضرت جابر بن سمرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت ہے کہ فرمایا: میں نے حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو (ایک دفعہ) چاندنی روشن رات میں دیکھا تو پھر آپ کو اور چاند کو مسلسل دیکھنے لگا اور آپ اس وقت سرخ جبہ پہنے ہوئے تھے (پھر آخر میں نے یہ نتیجہ نکالا) کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میرے نزدیک چاند سے زیادہ حسین ہیں (یعنی آسمانی چاند سے مدنی چاند کا حسن بڑھا ہوا ہے) اس کو دارمی اور ترمذی نے روایت کیا (ت)

[کسی نے کیا خوب فرمایا: میں وہ شاعر نہیں جو چاند کہہ دوں ان کے چہرے کو میں ان کے نقش پا پر چاند کو قربان کرتا ہوں مترجم]

نیز:

عن جابر بن عبداللہ قال کان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم یلبس بردة الاحمر في العیدین والجمعة 2 (مواہب) وعن یحیی بن عبداللہ بن مالك قال کان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم یصبغ بالورس والزعفران ثیابہ حتی عمامتہ (ابوداؤد) ۔ 3

حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت ہے فرمایا: حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دونوں عیدوں اور روزِ جمعہ سرخ جوڑا پہنا کرتے تھے۔ (مواہب اللدنیہ) اور حضرت یحییٰ بن عبداللہ بن مالک سے روایت ہے فرمایا: حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کسم اور زعفران (یعنی سرخ اور زرد رنگ) سے اپنے کپڑے یہاں تک کہ اپنی دستار مبارک بھی رنگین

1 جامع الترمذی ابواب الاستیذان والادب باب ماجاء فی الرخصة فی لبس الحمرة الخ امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۰۴ 2 المواهب اللدنیہ النوع الثانی فی اللباس باب لبس الثواب الاحمر المکتبة الاسلامی بیروت ۲/ ۲۴۵ 3 المواهب اللدنیہ بحوالہ ابی داؤد النوع الثانی فی اللباس باب لبس الثواب الاحمر المکتبة الاسلامی بیروت ۲ / ۲۴۵

Volume 22 Fatawa Razawiyya

...they used to do (Narrated by Abu Dawood). (T) And from some Hadiths, its prohibition is clear, for example:

It is narrated from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) that he said: The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) saw two clothes dyed with 'Usfur' (safflower) on me and said: "Indeed, these are the clothes of the disbelievers, so do not wear them" (Muslim). And it is known that it is dyed red (Mawahib). And in Sahih [Muslim] it is narrated that he (peace and blessings of Allah be upon him) prohibited dyeing with saffron.

Narrated by Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both): He said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) saw two clothes on my body dyed with 'Kusum' (safflower) color and said: "This is the clothing of the disbelievers, so do not wear it." (Muslim) And it is known that they were dyed red (Mawahib Ladunniya). And it is narrated in a Sahih Hadith that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) prohibited clothes dyed with saffron (yellow) color (meaning, do not use clothes dyed with this color). (T)

What is the explanation of 'Mu'asfar' and 'Muz'afar'? Are current foreign permanent and temporary colors also included in the ruling of 'Mu'asfar' and 'Muz'afar'? **The Answer:** Red dyed with 'Kusum' (safflower) and yellow dyed with 'Kaysar' (saffron), which are called 'Mu'asfar' and 'Muz'afar', are forbidden and prohibited for men to wear, and praying in them is 'Makruh Tahrimi' (strongly disliked). Other than these, pure yellow color is permissible without any dislike. Especially yellow shoes, which bring joy and happiness.

Our Master Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) said and used the word of Allah Almighty as evidence: "A yellow [cow], bright in its color, pleasing to the observers."

Thus, regarding yellow shoes, Sayyiduna Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) spoke and inferred from this saying of Allah Almighty: "The color of this cow is pure yellow, which pleases the observers." (T)

1. Al-Mawahib al-Ladunniyah, Volume 2, Page 444, Chapter on wearing red clothes, Al-Kutub al-Islamiyah Beirut. Sahih Muslim, Book of Clothes, Chapter on

prohibition for men to wear clothes dyed with safflower, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/193.

2. Al-Mawahib al-Ladunniyah, Volume 2, Page 444, Chapter on wearing red clothes, Al-Maktab al-Islami Beirut.
3. Sahih Muslim, Book of Clothes, Chapter on prohibition of using saffron, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/198.
4. Al-Quran al-Karim, 2/69.

जिल्द 22 फ़तावा रज़विया

...करते थे (अबू दाऊद ने इसे रिवायत किया है)। (त) और बाज़ अहादीस से इसकी नह्य (मनाही) साफ़ ज़ाहिर है, मिसाल के तौर पर:

हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर (अल्लाह तआला उन दोनों से राज़ी हो) से रिवायत है कि उन्होंने कहा: नबी ए करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने मेरे जिस्म पर "कसुम" के रंग से रंगे हुए दो कपड़े देखे तो फ़रमाया: "बेशक यह काफ़िरों का लिबास है, लिहाज़ा इसे न पहनो" (मुस्लिम)। और यह मालूम है कि वह सुर्ख़ (लाल) रंग से रंगे हुए थे (मवाहिब)। और सहीह हदीस में है कि आप सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने ज़ाफ़रान (पीले) रंग के इस्तेमाल से मना फ़रमाया।

हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर (अल्लाह तआला उन दोनों से राज़ी हो) से रिवायत है कि फ़रमाया: आँहज़रत सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने मेरे जिस्म पर "कसुम" के रंग से रंगे हुए दो कपड़े मुलाहिज़ा फ़रमाए तो इरशाद फ़रमाया: "यह काफ़िरों का लिबास है लिहाज़ा इसे न पहनो" (मुस्लिम)। और यह मालूम ही है कि वह सुर्ख़ रंग से रंगीन किए हुए थे (मवाहिब-ए-लदुनिय्या)। और सहीह हदीस में वारिद हुआ है कि आँहज़रत सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने ज़ाफ़रानी (पीले) रंग से रंगीन किए हुए कपड़ों से मना फ़रमाया (यानी इस रंग से रंगीन किए हुए कपड़े मत इस्तेमाल करो)। (त)

'मुअसफ़र' और 'मुज़अफ़र' की क्या तशरीह (व्याख्या) है? क्या मौजूदा विलायती पक्के और कच्चे रंग भी मुअसफ़र और मुज़अफ़र के हुक्म में दाख़िल हैं या नहीं? **अल-जवाब:** कसुम का रंगा हुआ सुर्ख़ (लाल) और केसर का पीला जिन्हें मुअसफ़र और मुज़अफ़र कहते हैं, मर्द को पहनना नाजायज़ व ममनू (वर्जित) है और उनमें नमाज़ मकरूह-ए-तहरीमी है। और उनके सिवा और रंग का पीला बिला कराहत मुबाह-ए-खालिस है। ख़सूसन पीला जूता जो सुरूर व फ़रहत (खुशी) पैदा करता है।

हमारे आका हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (अल्लाह तआला उन दोनों से राज़ी हो) ने फ़रमाया और अल्लाह तआला के इस कलाम से इस्तिदलाल (प्रमाण) पेश किया: "पीली (गाय), जिसका रंग खूब गहरा हो, देखने वालों को खुश करती हो।"

चुनाँचे पीले जूते के मुतअल्लिक सैयदुना अब्दुल्लाह इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा ने इरशाद फ़रमाया और अल्लाह तआला के इस क़ौल "उस गाय का रंग खालिस पीला है जो देखने वालों को खुश करती है" से इस्तिदलाल फ़रमाया। (त)

1. अल-मवाहिबुल लदुनिय्या, भाग 2, पृष्ठ 444, बाब: लाल कपड़े पहनना, अल-कुतुबुल इस्लामिया बेरूत। सहीह मुस्लिम, किताबुल लिबास, बाब: मर्द के लिए कसुम से रंगा कपड़ा पहनने की मनाही, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/193।
2. अल-मवाहिबुल लदुनिय्या, भाग 2, पृष्ठ 444, बाब: लाल कपड़े पहनना, अल-मकतबुल इस्लामी बेरूत।
3. सहीह मुस्लिम, किताबुल लिबास, बाब: ज़ाफ़रान के इस्तेमाल की मनाही, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/198।
4. अल-क़ुरआन अल-करीम, 2/69।

کرتے تھے (ابوداؤد نے اسے روایت کیا ہے)۔ (ت) اور بعض احادیث سے اس کی نہی پیدا ہویدا مثلا۔

عن ابن عمر قال رأی النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم علیّ ثوبین معصفرین فقال ان ھذا لباس الکفار فلا تلبسھا (مسلم) ومعلوم ان ذلك یصبغ صباغاً احمر (مواھب) وفی الصحیح انہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نھی عن التزعفر.

حضرت عبد اللہ بن عمر (اللہ تعالیٰ ان دونوں سے راضی ہو) سے روایت ہے کہ فرمایا: آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے میرے جسم پر "کسم" کے رنگ سے رنگے ہوئے دو کپڑے ملاحظہ فرمائے تو ارشاد فرمایا: یہ کافروں کا لباس ہے لہذا اسے نہ پہنو (مسلم) اور یہ معلوم ہی ہے کہ وہ سرخ رنگ سے رنگین کئے ہوئے تھے (مواہب لدنیہ)۔ اور صحیح حدیث میں وارد ہوا ہے کہ آں حضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے زعفرانی (زرد) رنگ سے رنگین کئے ہوئے کپڑوں سے منع فرمایا (یعنی اس رنگ سے رنگین کئے ہوئے کپڑے مت استعمال کرو)۔ (ت)

معصفر ومزعفر کی کیا تشریح ہے؟ موجودہ ولایتی پختہ و خام الوان بھی معصفر و مزعفر کے حکم میں داخل ہے یا نہیں؟ **الجواب:** کسم کا رنگا ہوا سرخ اور کیسر کا زرد جنہیں معصفر ومزعفر کہتے ہیں مرد کو پہننا نا جائز و ممنوع ہے اور ان سے نماز مکروہ تحریمی۔ اور ان کے سوا اور رنگ کا زرد بلا کراہت مباح خالص ہے۔ خصوصاً زرد جو تا مورث سرور و فرحت۔

قال سیدنا عبد اللہ بن عباس چنانچہ زرد جوتے کے متعلق سیدنا عبد اللہ ابن عباس رضی اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما واستند تعالیٰ عنہما نے ارشاد فرمایا اور اللہ تعالیٰ کے اس قول "اس بقولہ تعالی صفراء فاقع لونہا گائے کا رنگ خالص زرد ہے جو دیکھنے والوں کو خوش کرتی تسر النظرین. ہے" سے استدلال فرمایا۔ (ت)

1. المواھب اللدنیہ النوع الثانی فی اللباس باب لبس الثواب الاحمر الکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۴۴۴، صحیح مسلم کتاب اللباس باب نہی عن لبس الرجل الثوب المعصفر قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۹۳
2. المواھب اللدنیہ النوع الثانی فی اللباس باب لبس الثواب الاحمر المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۴۴۴
3. صحیح مسلم کتاب اللباس باب نہی عن التزعفر قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۹۸
4. القرآن الکریم ۲ / ۶۹

Fatawa Razvia Volume 22

As for pure red that is not dyed with safflower (Mu'asfar), there is a conflict of opinions. The correct and reliable view is its permissibility; rather, Allama Hasan Shurunbulali stated: Wearing it is recommended (Mustahab). The truth is that the prohibitory hadiths are about red dyed with safflower (Mu'asfar), like the hadith of Ibn Umar (may Allah be pleased with both of them) mentioned in the question, while the hadiths of permissibility are about red that is not dyed with safflower. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) wearing a red garment was to demonstrate permissibility. It is stated in 'Muntakhab al-Fatawa':

Arabic Original	Urdu Translation
The author of 'Al-Rawdah' said: It is permissible for men and women to wear red and green garments without any dislike (Karaha)[1].	The author of 'Al-Rawdah' said: It is permissible for men and women to wear red and green clothes without dislike. (T)

Cited from several books in 'Al-Hawi':

Arabic Original	Urdu Translation
It is disliked for men to wear 'Mu'asfar' (dyed with safflower), 'Muza'far' (dyed with saffron), 'Muwarras' (dyed with wars), and 'Muhammar' (red) whether it is silk or otherwise, if there is blood in its dye; otherwise, it is not[2].	'Mu'asfar' (dyed red with kusum), 'Muza'far' (yellow and saffron color), 'Muwarras' (dyed with wars), and regular red cloth, whether silk or not, are disliked for men if blood is mixed in the dyeing process. However, if blood is not mixed, there is no dislike. (T)

It is stated in 'Majma' al-Fatawa':

Arabic Original	Urdu Translation
If it is dyed with the 'Baqqam' tree, it is not disliked. And if it is dyed with walnut husks to a honey-like color, it is not disliked by consensus[3].	If a cloth is dyed with the 'Baqqam' tree, its use is not disliked. Also, if it is dyed with walnut shell to a honey-like color, it is unanimously not disliked. (T)

In 'Tuhfat al-Akmal', Allama Hasan Shurunbulali, after citing many reports of permissibility, stated:

Arabic Original	Urdu Translation
We found the explicit text of Al-Imam al-A'zam regarding permissibility, and a definitive proof for its lawfulness, which is the general command to take adornment. And we found in the two Sahihs...	We found the clarification of permissibility from Hazrat Imam Azam (may Allah have mercy on him) and a definitive proof for lawfulness, and it is a 'general command' regarding adopting beauty and adornment (i.e., without any restriction or bond, on a general basis).

[1] Radd al-Muhtar citing Muntakhab al-Fatawa, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/228 [2] Radd al-Muhtar citing Al-Hawi al-Zahidi, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/228 [3] Radd al-Muhtar citing Majma' al-Fatawa, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/228

फ़तावा रज़विया खंड २२

शुद्ध लाल जो मुअसफ़र (कुसुम से रंगा हुआ) नहीं है, उसमें कथनों का मतभेद है। सही और विश्वसनीय राय इसकी अनुमति है, बल्कि अल्लामा हसन शुरुनबुलाली ने फरमाया: इसे पहनना मुस्तहब (पसंदीदा) है। सच तो यह है कि मनाही वाली हदीसें मुअसफ़र लाल के बारे में हैं, जैसे प्रश्न में वर्णित इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की हदीस, जबकि अनुमति वाली हदीसें उस लाल के बारे में हैं जो मुअसफ़र नहीं है। और हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का लाल जोड़ा पहनना अनुमति बताने के लिए है। 'मुंतख़ब अल-फ़तावा' में है:

अरबी मूल	उर्दू अनुवाद
'अल-रौज़ह' के लेखक ने फरमाया: पुरुषों और महिलाओं के लिए बिना किसी नापसंदगी (कराहियत) के लाल और हरे कपड़े पहनना जायज़ है।[1]	'रौज़ह' के लेखक ने फरमाया: पुरुषों और महिलाओं के लिए सुर्ख और सब्ज़ (लाल और हरे) कपड़े पहनना बिना किसी कराहियत के जायज़ है। (त)

'अल-हावी' में कई किताबों से उद्धृत है:

अरबी मूल	उर्दू अनुवाद
पुरुषों के लिए मुअसफ़र (कुसुम से रंगा), मुज़फ़्फ़र (केसरिया रंग), मुवर्रस (वरस से रंगा) और सुर्ख (लाल) कपड़ा पहनना मकरूह (नापसंद) है, चाहे वह रेशमी हो या नहीं, यदि उसके रंग में खून मिला हो; अन्यथा नहीं।[2]	"मुअसफ़र" (कुसुम के रंग से सुर्ख किया हुआ) और "मुज़फ़्फ़र" (पीला और ज़ाफ़रानी रंग), "मुवर्रस" (वरस से रंगा हुआ) और वैसे ही सुर्ख कपड़ा, चाहे रेशमी हो या न हो, जब उनके रंगने में खून की मिलावट हो, पुरुषों के लिए उन सबका उपयोग करना मकरूह है। लेकिन अगर खून की मिलावट न हो तो फिर कराहियत नहीं। (त)

'मजमा उल-फ़तावा' में है:

अरबी मूल	उर्दू अनुवाद
यदि कपड़े को "बक़म" के पेड़ से रंगा गया हो, तो उसका उपयोग मकरूह नहीं है। साथ ही अगर	अगर कपड़ा दरख्त "बक़म" से रंग लिया तो उसका इस्तेमाल मकरूह नहीं। साथ ही अगर

अरबी मूल	उर्दू अनुवाद
अखरोट के छिलके से शहद जैसा रंग कर लिया जाए, तो सर्वसम्मति से मकरूह नहीं है।[3]	अखरोट के छिलके से शहद जैसी रंगत कर ली तो सर्वसम्मति से मकरूह नहीं। (त)

'तोहफ़तुल अकमल' में अल्लामा हसन शुरुनबुलाली ने अनुमति के कई उदाहरण लिखकर फरमाया:

अरबी मूल	उर्दू अनुवाद
हमने हज़रत इमाम आज़म (रहमतुल्लाहि अलैहि) से अनुमति का स्पष्टीकरण पाया और हलाल होने पर एक ठोस प्रमाण पाया, और यह सौंदर्य और सजावट अपनाने के बारे में एक "सामान्य आदेश" है।	हज़रत इमाम आज़म (अलैहिर्रहमा) से हमने अनुमति का स्पष्टीकरण पाया और हलाल होने पर एक दलील-ए-क़ाते (ठोस प्रमाण), और ज़ेब-ओ-ज़ीनत इख़्तियार करने के बारे में एक "मुतलक़ अमर" (सामान्य आदेश) है (यानी बिना किसी शर्त और पाबंदी के)।

---

[1] रद्दुल मुह्तार, मुंतख़ब अल-फ़तावा के हवाले से, किताब अल-हज़र वल-इबाहत, लिबास का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, ५/२२८ [2] रद्दुल मुह्तार, अल-हावी अल-ज़ाहिदी के हवाले से, किताब अल-हज़र वल-इबाहत, लिबास का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, ५/२२८ [3] रद्दुल मुह्तार, मजमा उल-फ़तावा के हवाले से, किताब अल-हज़र वल-इबाहत, लिबास का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, ५/२२८

اور خالص سرخ غیر معصفر اضطرابِ اقوال ہے اور صحیح و معتمد جواز بلکہ علامہ حسن شرنبلالی نے فرمایا: اس کا پہننا مستحب۔ حق یہ کہ احادیثِ نہی سرخ معصفر کے بارے میں ہیں جیسے حدیث ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما مذکور سوال اور احادیثِ جواز سرخ غیر معصفر میں۔ اور حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا سرخ جوڑا پہننا بیانِ جواز کے لئے ہے۔ منتخب الفتاوٰی میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
قال صاحب الروضة يجوز للرجال والنساء لبس الثواب الاحمر والاخضر بلا كراهة ۱۔	مصنف روضہ نے فرمایا: مردوں اور عورتوں کے لئے سرخ اور سبز کپڑا پہننا بغیر کراہت جائز ہے۔ (ت)

حاوی میں متعدد کتب سے نقل کیا :

عربی متن	اردو ترجمہ
يكره للرجال لبس المعصفر والمزعفر والمورس والمحمرای الاحمر حرير اكان او غيره اذا كان في صبغه دم والافلا ۲۔	"معصفر" (کسم کے رنگ سرخ کیا ہوا) اور "مزعفر" (زرد و زعفرانی رنگ) "مورس" (ورس سے رنگا ہوا) اور ویسے سرخ کپڑا خواہ ریشمی ہو یا نہ ہو جبکہ اس کے رنگ کرنے میں خون کی آمیزش ہو، مردوں کے لئے ان سب کا استعمال کرنا مکروہ ہے۔ لیکن اگر خون کی آمیزش نہ ہو تو پھر کراہت نہیں۔ (ت)

مجمع الفتاوٰی میں ہے :

عربی متن	اردو ترجمہ
لو صبغ بالشجر البقم لایکرہ ولو صبغ بقشر الجوز عسلیا لایکرہ اجماعاً ۳۔	اگر کپڑا درخت "بقم" سے رنگ لیا تو اس کا استعمال مکروہ نہیں۔ نیز اگر اخروٹ کے چھلکے سے شہد جیسی رنگ کرلی تو بالاتفاق مکروہ نہیں۔ (ت)

تحفة الاکمل علامہ حنس شرنبلالی میں جواز کی نقول کثیرہ لکھ کر فرمایا :

عربی متن	اردو ترجمہ
وجدنا نص الامام الاعظم علی الجواز ودلیلا قاطعا علی الاباحة وھو اطلاق الامر بأخذ الزینة و وجدنا في الصحیحین	حضرت امام اعظم علیہ الرحمہ سے ہم نے جواز کی تصریح پائی اور اباحت پر ایک دلیل قاطع، اور زیب و زینت اختیار کرنے کے بارے میں ایک "مطلق امر" ہے (یعنی بغیر کسی قید اور پابند کر کے علی وجہ الاطلاق)

۱۔ ردالمحتار بحوالہ منتخب الفتاوٰی کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۸ ۲۔ ردالمحتار بحوالہ الحاوی الزاھدی کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۸ ۳۔ ردالمحتار بحوالہ مجمع الفتاوٰی کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۸

Fatawa Razawiyya, Volume 22

[Top Box] Arabic: On absolute terms, its cause exists, and with it, prohibition and dislike are negated; rather, desirability is established following the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him).[1] Urdu: Adornment was commanded, and we found its cause in Bukhari and Muslim. Therefore, prohibition and dislike are removed (negated) from it. Rather, following the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), desirability (istihbab) has been established. (T)

In Radd al-Muhtar, it is stated:

[Middle Box] Arabic: These narrations, along with what is mentioned from Al-Mujtaba, Al-Quhistani, and Sharh Abi al-Makarim, conflict with the statement of prohibitive dislike (karahat al-tahrim) unless reconciliation is sought by interpreting prohibition as applying to what is dyed with impurity or the like.[2] Urdu: These multiple narrations, including the statements mentioned in Al-Mujtaba, Al-Quhistani, and Sharh Abi al-Makarim, are in conflict and contradiction with the statement of prohibitive dislike (karahat tahrimi), unless harmony and conformity are created between both such that the basis and occasion for the statement of prohibition is when dyeing involves impurity or something similar that is forbidden and impure. And if that is not the case, then there is the statement of permissibility. (Meaning, in reality, there is no conflict between the two statements.) (T)

Nevertheless, fairness dictates that due to the intensity of disagreement, avoidance is preferable and objection is misplaced. Arif Billah Sayyidi Abdul Ghani al-Nabulsi (may his secret be sanctified) says in Hadiqah al-Nadiyyah:

[Bottom Box] Arabic: Imam Ghazali said in Al-Ihya regarding the conditions of the forbidden (munkar): that it being forbidden is known without ijtihad. Thus, in anything that is a matter of ijtihad, there is no accountability (hisbah) in it.[3] And Allah Almighty knows best. Urdu: Hujjat-ul-Islam Imam Ghazali stated in "Ihya Ulum al-Din": Among the conditions for something being evil (munkar) is that its being evil is known without ijtihad; then whatever is in the domain of ijtihad, I do not consider it evil. And Allah Almighty knows best. (T)

Question 54: Ain-ul-Yaqin, student at Madrasa Manzar-ul-Islam, Muhalla Saudagran. 12 Safar 1339 AH. What do the scholars of the religion say on this matter: What is the Sunnah method of tying a turban (dastar)? From the right side or the left side? And how is it to start from which side? Along with evidence.

1. Radd al-Muhtar with reference to Tuhfat al-Akmal, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Section on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/228.
2. Radd al-Muhtar with reference to Tuhfat al-Akmal, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Section on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/228.
3. Al-Hadiqah al-Nadiyyah, Chapter 1, Section 2, Maktaba Nooria Razawiyya, Faisalabad, 1/151.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

[ऊपरी बॉक्स] अरबी: पूर्ण रूप से इसका कारण विद्यमान है, और इसके साथ निषेध और नापसंदगी समाप्त हो जाती है; बल्कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अनुसरण में वांछनीयता स्थापित होती है।[1] उर्दू: सजावट का आदेश दिया गया, और हमने बुखारी और मुस्लिम में इसका कारण पाया। अतः इससे वर्जना और नापसंदगी खत्म (नकारात्मक) हो गई। बल्कि हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अनुसरण (पैरवी) करते हुए मुस्तहब (इस्तेहबाब) होना साबित हो गया है। (त)

रद्दुल मुहतार में है:

[मध्य बॉक्स] अरबी: ये विवरण, अल-मुजतबा, अल-क़ुहिस्तानी और शरह अबी अल-मकारिम में उल्लेखित कथनों के साथ, 'कराहत तहरीमी' (सख्त नापसंदगी) के कथन के विरोधाभासी हैं, जब तक कि दोनों के बीच इस तरह सामंजस्य न बिठाया जाए कि निषेध के कथन का आधार यह हो कि रंगने में अशुद्धि (नजासत) या वैसी ही कोई निषिद्ध चीज़ शामिल हो।[2] उर्दू: ये कई उद्धरण, जिनमें अल-मुजतबा, अल-क़ुहिस्तानी और शरह अबी अल-मकारिम में उल्लेखित कथन शामिल हैं, 'कराहत तहरीमी' के विरुद्ध और विरोधाभासी हैं, जब तक कि दोनों के बीच इस तरह सामंजस्य और अनुकूलता न पैदा की जाए कि निषेध के कथन का आधार और स्थान यह हो कि रंगने में अशुद्धि या वैसी ही किसी निषिद्ध और अपवित्र चीज़ की मिलावट हो। और अगर ऐसा नहीं है, तो फिर अनुमति (जवाज़) का कथन है। (यानी वास्तव में दोनों कथनों में कोई विरोधाभास नहीं है।) (त)

इसके बावजूद, निष्पक्षता यह है कि गहरे मतभेद के कारण परहेज करना बेहतर है और आपत्ति अनुचित है। आरिफ बिल्लाह सैयदी अब्दुल ग़नी नाबुलसी (क़ुद्स सिर्रहू) हदीक़ा नदिय्या में फरमाते हैं:

[निचला बॉक्स] अरबी: इमाम ग़ज़ाली ने 'एहया' में बुराई (मुनकर) की शर्तों के बारे में कहा: उसका बुरा होना इज़्तिहाद के बिना ज्ञात होना चाहिए। अत; जो कुछ भी इज़्तिहाद का विषय है, उसमें कोई जवाबदेही (हिसबा) नहीं है।[3] और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है। उर्दू: हुज्जतुल इस्लाम इमाम ग़ज़ाली ने "एहया उलूम अद-दीन" में फरमाया: मुनकर की शर्तों में से यह है कि उसका मुनकर होना इज़्तिहाद के बिना ज्ञात हो; फिर जो इज़्तिहाद के क्षेत्र में हो, मैं उसे मुनकर नहीं समझता। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है। (त)

मसला 54: ऐनुल यकीन, छात्र मदरसा मंज़रे इस्लाम, मोहल्ला सौदागरान। 12 सफ़र 1339 हिजरी। दीन के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि दस्तार (पगड़ी) बांधने का सुन्नत तरीका क्या है? दाहिनी तरफ से या बाईं तरफ से? और किस तरफ से शुरू करना कैसा है? प्रमाण (दलील) के साथ।

---

1. रद्दुल मुहतार, तुहफ़तुल अकमल के हवाले से, किताबुल हज़्र वल इबाहह, वेशभूषा का अध्याय, दार एहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/228।
2. रद्दुल मुहतार, तुहफ़तुल अकमल के हवाले से, किताबुल हज़्र वल इबाहह, वेशभूषा का अध्याय, दार एहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/228।
3. अल-हदीक़ा अन-नदिय्या, अध्याय 1, खंड 2, मकतबा नूरिय्या रज़विय्या, फैसलाबाद, 1/151।

पृष्ठ 692 का 198

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

[اوپر والا خانہ] عربی: علی اوجه الاطلاق موجبه وبه تنتفی الحرمة والکراهة بل یثبت الاستحباب اقتداء بالنبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ۱۔ اردو: زیبائش کا حکم دیا گیا) اور بخاری و مسلم میں ہم نے اس کا موجب (سبب) پالیا۔ لہٰذا اس سے حرمت اور کراہت ختم (منفی) ہو گئی۔ بلکہ حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی اقتداء (پیروی) کرتے ہوئے استحباب ثابت ہو گیا ہے۔ (ت)

رد المحتار میں ہے:

[درمیانی خانہ] عربی: هذا النقول مع ماذکره عن المجتبٰی و القهستانی و شرح ابی المکارم تعارض القول بکراهة التحریم ان لم یدع التوفیق محمل التحریم علی المصبوغ بالنجس او نحو ذلک۔ ۲ اردو: یہ متعدد نقول بشمول ان اقوال جو المجتبٰی قہستانی اور شرح ابی المکارم میں مذکور ہیں کراہت تحریمی کے معارض اور متصادم ہیں جبکہ دونوں میں اس طرح موافقت اور مطابقت نہ پیدا کی جائے کہ قول بالحرمۃ کا مبنی اور محل یہ ہے کہ رنگ کرنے میں نجاست یا اس جیسی کسی ممنوع اور ناپاک چیز کی ملاوٹ ہو اور اگر یہ نہ ہو پھر قول بالجواز ہے۔ (یعنی دونوں قولوں میں درحقیقت کوئی تعارض نہیں۔) (ت)

باینمہ انصاف یہ کہ شدتِ اختلاف کے باعث احتراز اولٰی اور اعتراض بے جا، عارف باللہ سیدی عبدالغنی نابلسی قدس سرہ القدسی حدیقہ ندیہ میں فرماتے ہیں :

[نیچے والا خانہ] عربی: قال الامام الغزالی فی الاحیاء فی شروط المنکر ان یکون کونه منکرا معلوما بغیر اجتهاد فکل ما هو فی محل الاجتهاد فلا حسبة فیه ۳ واللہ تعالٰی اعلم۔ اردو: حجۃ الاسلام امام غزالی نے "احیاء علوم الدین" میں ارشاد فرمایا: منکر کی شرائط میں یہ ہے کہ اس کا منکر ہونا

بغیر اجتہاد معلوم ہو پھر جو محل اجتہاد میں ہو۔ میں اس کو منکر گمان نہیں کرتا۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۵۴: عین الیقین طالب علم مدرسہ منظر الاسلام محلہ سوداگران ۱۲ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ طریقہ مسنونہ دستار باندھنے کا کیا ہے دہنی طرف سے یا بائیں طرف سے اور کس طرف سے شروع کرنا کیسا ہے؟ مع دلیل۔

---

۱ رد المحتار بحوالہ تحفۃ الاکمل کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۸ ۲ رد المحتار بحوالہ تحفۃ الاکمل کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۸ ۳ الحدیقہ الندیہ الباب الاول الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱/ ۱۵۱

Fatawa Razawiyyah, Volume 22

The Answer:

It is mentioned in the Hadith: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) used to like starting from the right side in everything, even in putting on shoes."[1] Therefore, it is appropriate that the first fold of the turban should go towards the right side of the head. And Allah Almighty knows best.

Problem 55: From Madrasa Manzar-ul-Islam, Bareilly, asked by student Maulvi Muhammad Thanaullah Sahib, 28 Jumada al-Ukhra 1339 AH. What do the scholars of the religion say about this issue: is the Sunnah method of tying the turban from the right or from the left side? And from which side should it be started?

The Answer:

The first fold should be taken to the right side. "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) used to like starting from the right side in every task, even in putting on shoes."[2]

Problem 56: From Pabbi, special post office, district Peshawar, Madrasa Qadriyya Mahmoodiya, Changari Mosque, asked by Maulana Maulvi Hamdullah Sahib Qadri Mahmoodi, 12 Shawwal 1339 AH. What do the scholars of the religion say about some ignorant Sufis calling the second 'shamla' (tail of the turban) an evil innovation (bid'at-e-sayyi'ah)? The servant's [author's] student Maulvi Israr Muhammad states that some people keep the last part of the turban loose over the turban, which is permissible because there is no evidence of prohibition, so it remains upon its original state of permissibility. This is an established principle of jurisprudence (Fiqh). The servant supported his student. Please write a detailed decision regarding this. Peace.

The Answer:

Based on Hadith, in my opinion, the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself left two 'shamlas'.

[1] Sahih Muslim, Kitab al-Taharah, Bab al-Nahy 'an al-Istinja bi-al-Yamin, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/132; Ithaf al-Sa'adah al-Muttaqin, Kitab Asrar al-Taharah, Kayfiyyat al-Wudu, Dar al-Fikr Beirut 2/361; Musnad Ahmad ibn Hanbal from 'A'ishah (may Allah be pleased with her), al-Maktab al-Islami Beirut 6/102. [2] Sahih Muslim, Kitab al-Taharah, Bab al-Nahy 'an al-Istinja bi-al-Yamin, etc., Qadimi Kutub Khana

Karachi 2/132; Ithaf al-Sa'adah al-Muttaqin, Kitab Asrar al-Taharah, Kayfiyyat al-Wudu, Dar al-Fikr Beirut 2/361; Musnad Ahmad ibn Hanbal from 'A'ishah (may Allah be pleased with her), al-Maktab al-Islami Beirut 6/102.

फ़तावा रज़विया, खंड 22

अल-जवाब (उत्तर):

हदीस में आया है: "अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) हर काम में दाहिनी ओर से शुरुआत करना पसंद करते थे, यहाँ तक कि जूता पहनने में भी।"[1] इसलिए, यह उचित है कि पगड़ी (अमामा) का पहला घेरा सिर के दाहिनी ओर जाना चाहिए। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसाला 55: मदरसा मंज़र-उल-इस्लाम, बरेली से, छात्र मौलवी मुहम्मद सनाउल्लाह साहब द्वारा पूछा गया, 28 जमादी-उल-उखरा 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि पगड़ी बांधने का सुन्नत तरीका क्या है, दाहिनी ओर से या बाईं ओर से? और किस तरफ से शुरू करना चाहिए?

अल-जवाब:

पहला घेरा दाहिनी ओर ले जाएं। "अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) हर काम में दाईं ओर से शुरुआत करना पसंद करते थे, यहाँ तक कि जूता पहनने में भी।"[2]

मसाला 56: पब्बी, विशेष डाकघर, जिला पेशावर, मदरसा कादरिया महमूदिया, चंगारी मस्जिद से, मौलाना मौलवी हमदुल्लाह साहब कादरी महमूदिया द्वारा पूछा गया, 12 शव्वाल 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान क्या कहते हैं कि कुछ अज्ञानी सूफी दूसरे 'शमला' (पगड़ी की पूंछ) को बुरी बिदअत (बिदअते सय्यिया) कहते हैं? दास [लेखक] के शिष्य मौलवी इसरार मुहम्मद का कहना है कि ये जो कुछ लोग पगड़ी के अंतिम हिस्से को पगड़ी के ऊपर खुला रखते हैं, वह जायज़ है क्योंकि निषेध का कोई प्रमाण मौजूद नहीं है, इसलिए यह अपनी मूल अनुमति (इबाहत) की स्थिति पर कायम है। यह न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) का एक स्थापित सिद्धांत है। दास ने अपने शिष्य का समर्थन किया। इस बारे में विस्तृत निर्णय लिखें। वस्सलाम।

अल-जवाब:

हदीस के अनुसार, मेरे विचार में स्वयं हुज़ूर अकदस (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने दो शमले छोड़े हैं।

[1] सहीह मुस्लिम, किताबत तहारत, बाबुन नही अनिल इस्तिन्जा बिल यमीन आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 132/2; इत्हाफ अस-सादा अल-मुत्तकीन, किताब असरार उत-तहारत कैफियतुल वज़ू, दारुल फिक्र बेरुत 361/2; मुसनद अहमद बिन हंबल आयशा रज़ियल्लाहु अन्हा से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 102/6. [2] सहीह मुस्लिम, किताबत तहारत, बाबुन नही अनिल इस्तिन्जा बिल यमीन आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 132/2; इत्हाफ अस-सादा अल-मुत्तकीन, किताब असरार उत-तहारत कैफियतुल वज़ू, दारुल फिक्र बेरुत 361/2; मुसनद अहमद बिन हंबल आयशा रज़ियल्लाहु अन्हा से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 102/6.

الجواب:

حدیث میں ہے: کان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یحب التیامن فی کل شیئ حتی فی تنعلہ ۱- رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہر بات میں دہنی طرف سے ابتداء کو پسند فرماتے یہاں تک کہ جوتا پہننے میں۔ لہذا مناسب یہ ہے کہ عمامہ کا پہلا پیچ سر کی دہنی جانب جائے واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۵۵: از مدرسہ منظر الاسلام بریلی مسئولہ مولوی محمد ثناء اللہ صاحب طالب علم ۲۸ جمادی الآخرہ ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ طریقہ مسنونہ دستار باندھنے کا کیا دہنے سے یا بائیں طرف سے ۔ اور کس طرف سے شروع کرنا چاہئے؟

الجواب:

دہنی جانب پہلا پیچ لے جائیں۔ کان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یحب التیامن فی کل شیئ حتی فی تنعلہ ۲- رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہر کام میں دائیں طرف سے ابتداء کو پسند فرماتے یہاں تک کہ جوتا پہننے میں بھی (ت)

مسئلہ ۵۶: از پبی ڈاکخانہ خاص ضلع پشاور مدرسہ قادریہ محمودیہ مسجد چھنگری مسئولہ مولنا مولوی حمداللہ صاحب قادری محمودی ۱۲ شوال ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ بعض صوفیہ بے علم شملہ ثانیہ کو بدعت سیئہ کہتے ہیں۔ فقیر کے تلمیذ مولوی اسرار محمد کا بیان ہے کہ یہ جو بعض لوگ جزء اخیر دستار کو بالائے دستار کشادہ رکھتے ہیں جائز ہے کہ دلیل امتناع موجود نہیں تو اصل اباحت پر باقی ہے۔ یہ اصول فقہ کا مسلمہ مسئلہ ہے۔ فقیر نے اپنے تلمیذ کی تائید کی۔ اس بارے میں فیصلہ مفصلہ تحریر فرمائیں۔ والسلّام

الجواب:

حدیث سے میرے خیال میں ہے کہ خود حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے دو شملے چھوڑے ہیں۔

۱ صحیح مسلم کتاب الطھارۃ باب النہی عن الاستنجاء بالیمین الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۳۲/۲، اتحاف السادۃ المتقین کتاب اسرار الطھارۃ کیفیۃ الوضوء دار الفکر بیروت ۳۶۱/۲، مسند احمد بن حنبل عن عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا المکتب الاسلامی بیروت ۱۰۲/۶ ۲ صحیح مسلم کتاب الطھارۃ باب النہی عن الاستنجاء بالیمین الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۳۲/۲، اتحاف السادۃ المتقین کتاب اسرار الطھارۃ کیفیۃ الوضوء دار الفکر بیروت ۳۶۱/۲، مسند احمد بن حنبل عن عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا المکتب الاسلامی بیروت ۱۰۲/۶

Fatawa Rizvia Volume 22

The understanding is that [the Prophet ﷺ] tied a turban on the head of Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him) with his own noble hands and left two tails (shamla). And tying a turban on the head of Abdur Rahman bin Awf (may Allah be pleased with him) with his own luminous hands and leaving two tails, one in front and one behind, is recorded in Sunan Abi Dawood[1]. So, this is a Sunnah and not, God forbid, a bad innovation (Bid'ah Sayyi'ah). This servant (the author) frequently keeps two tails in adherence to this Sunnah. However, the tail should not be less than one span (bilisht). As for some people who leave a few inches of cloth standing up like a crest (turrah) on the head, I have not seen any proof for this. Nor is there a prohibition mentioned anywhere. Therefore, it falls under original permissibility (ibahat-e-asliyah). However, if in any city this becomes the style of vagabonds and immoral people, then because of this external factor, one should avoid it. And Allah knows best. Peace.

[1] Sunan Abi Dawood, Kitab al-Libas, Bab al-Ama'im, Aftab Alam Press Lahore 2/208

फतावा रजविया जिल्द 22

ऐसी मान्यता है कि मुआज़ बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हु) के सिर पर मुक़द्दस हाथों से इमामा (पगड़ी) बांधा और दो शिमले (पगड़ी के किनारे) छोड़े। और अब्दुर रहमान बिन औफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) के सिर पर अपने नूरी हाथों से इमामा बांधना और आगे-पीछे दो शिमले छोड़ना सुनन अबी दाऊद[1] में है। तो यह सुन्नत हुई, न कि माज़ल्लाह (ईश्वर न करे) बुरी बिदअत (नवाचार)। यह फ़क़ीर (लेखक) इसी सुन्नत के पालन में कई बार दो शिमले रखता है। लेकिन शिमला एक बालिश्त (एक बित्ता) से कम नहीं होना चाहिए। यह जो कुछ लोग तुर्रे (कलगी) के रूप में सिर पर कुछ उंगल ऊँचा कपड़ा छोड़ते हैं, उसका कोई प्रमाण मेरी नज़र में नहीं है। और न ही कहीं मनाही है। तो यह मूल अनुमेयता (इबाहत-ए-असली) पर आधारित है। लेकिन अगर किसी शहर में यह आवारा और दुष्ट लोगों की शैली बन जाए, तो इस आकस्मिक कारण से इससे बचना होगा। और अल्लाह ही बेहतर जानता है। वस्सलाम।

[1] सुनन अबी दाऊद, किताब अल-लिबास, बाब अल-अमाएम, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर 2/208

पृष्ठ 200/692

خیال ہے کہ معاذ بن جبل رضی اللہ تعالٰی عنہ کے سر پر دستِ اقدس سے عمامہ باندھا اور دو شملے چھوڑے۔ اور عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ تعالٰی عنہ کے سر پر اپنے دستِ انور سے عمامہ باندھنا اور آگے پیچھے دو شملے چھوڑنا سنن ابی داؤد 1 میں ہے۔ تو یہ سنت ہوا نہ کہ معاذاللہ بدعتِ سیئہ۔ فقیر اسی سنت کے اتباع سے بارہا دو شملے رکھتا ہے۔ مگر شملہ ایک بالشت سے کم نہ ہونا چاہئے۔ یہ جو بعض لوگ طرہ کے طور پر چند انگل اونچا سر پر چھوڑتے ہیں اس کا ثبوت میری نظر میں نہیں۔ نہ کہیں ممانعت۔ تو اباحتِ اصلیہ پر ہے۔ مگر اس حالت میں کہ یہ کسی شہر میں آوارہ و فساق لوگوں کی وضع ہو تو اس عارض کے سبب اس سے احتراز ہوگا واللہ تعالٰی اعلم۔ والسلام۔

1 سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب العمائم آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۲۰۸

Volume 22 Fatawa Ridawiyya

Seeing and Touching Concerning Parda (Veiling), Hijab, Satr-e-Awrah (Private Parts), Adultery, Masturbation, Pimping, Seclusion, Puberty, etc.

Issue 57: What do the scholars of religion say about this issue: is it as forbidden for a woman to look at a non-mahram man as it is for a man to look at a non-mahram woman? Or is there some difference? State your opinion and be rewarded.

The Answer: The ruling is the same for both cases, there is no difference.

Arabic Text	**Urdu Translation**
For each to look at the 'awrah' of the other is strictly forbidden. Similarly, looking at non-'awrah' parts is also forbidden if there is no safety from desire; this is the correct view in both instances. In 'Durr al-Mukhtar', citing 'al-Tatarkhaniyah' from 'al-Mudmarat', it says: even if there is no danger of lust, it is prohibited due to the risk of temptation (fitna). And this is due to the corruption of the age.	Because it is absolutely forbidden for each to look at the other's 'awrah' (i.e., the parts that must be covered). Similarly, looking at non-covered parts is also forbidden when there is no safety from desire; this is correct in both cases. In 'Durr al-Mukhtar', from 'Tatarkhaniyah' citing 'al-Mudmarat', it is said: If there is no danger of lust, then it is forbidden because of the potential for temptation (fitna). And this is due to the corruption of the times.

Also in the same...

---

1 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Section on Looking and Touching, Mujtabai Press, Delhi, 2/242.

खंड 22 फ़तावा रज़विया

देखना और छूना पर्दा, हिजाब, सतर-ए-औरत (गुप्त अंग), व्यभिचार, हस्तमैथुन, दलाली, एकांत और बालिग़ होने आदि से संबंधित

मसला 57: धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि जिस तरह एक पुरुष के लिए पराई महिला को देखना हराम (वर्जित) है, क्या उसी तरह महिला के लिए पराए पुरुष को देखना भी हराम है? या कोई अंतर है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: दोनों ही स्थितियों में नियम एक ही है, कोई अंतर नहीं है।

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
प्रत्येक का दूसरे के'अव्रह' (गुप्त अंग) को देखना पूरी तरह वर्जित है। इसी प्रकार, गैर-'अव्रह' अंगों को देखना भी वर्जित है यदि कामेच्छा से सुरक्षा न हो; दोनों स्थितियों में यही सही विचार है। 'दुर्रे मुख्तार' में 'तातारी खानिया' के हवाले से 'अल-मुदमेरात' से उल्लेख है: यदि कामोत्तेजना का खतरा न भी हो, तो भी उपद्रव (फितना) के डर से मनाही है। और यह समय के भ्रष्टाचार के कारण है।	क्योंकि प्रत्येक का दूसरे की औरत (यानी सतर का स्थान) को देखना पूरी तरह से हराम है और इसी तरह गैर-सतर स्थान को देखना भी हराम है जबकि कामोत्तेजना से सुरक्षा न हो, दोनों स्थितियों में यही सही है। दुर्रे मुख्तार में तातारी खानिया से 'अल-मुदमेरात' के हवाले से है: यदि कामोत्तेजना का खतरा न हो तो फिर फितना (उपद्रव) की वजह से मनाही है। और यह समय के भ्रष्टाचार के कारण है।

और इसी में यह भी है...

---

1 दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़र वल इबाहत, देखने और छूने का अध्याय, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/242।

دیکھنا اور چھونا پردہ، حجاب، ستر عورت، زناء، مشت زنی، دیوٹی، خلوت اور بلوغ وغیرہ سے متعلق

مسئلہ ۵۷: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جیسا کہ مرد کے واسطے غیر عورت کو دیکھنا حرام ہے ویسا ہی عورت کو غیر مرد کی طرف نظر کرنا حرام ہے۔ یا کچھ فرق ہے۔ ؟ بینوا توجروا (بیان کر واجر پاؤ۔ ت)

الجواب: دونوں صورتوں کا ایک حکم کچھ فرق نہیں۔

عربی متن	اردو ترجمہ
فان نظر کل الی عورتہ الاخر محرم قطعا وکذا الی غیر العورۃ ان لم یؤمن الشھوۃ ھو الصحیح في الفصلین و در مختار عن التاتارخانیۃ عن المضمرات اما عند الا من فالمنع لخوف الافتنان لفساد الزمان وفیہ ایضاً	کیونکہ ہر ایک کا دوسرے کی عورت (یعنی مقام ستر) کو دیکھنا قطعی حرام ہے اور اسی طرح غیر جائے ستر کو دیکھنا بھی حرام ہے جبکہ شہوت سے امن نہ ہو، دونوں صورتوں میں یہی صحیح ہے۔ در مختار میں تاتار خانیہ سے بحوالہ المضمرات ہے اگر شہوت کا خطرہ نہ ہو تو پھر فتنہ کی وجہ سے ممانعت ہے۔ اور یہ فسادِ زمانہ کی وجہ سے ہے۔

ایضاً

---

1 درمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی النظر والمس مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۲

Volume 22 Fatawa Razawiyya

The two sections agree, so understand, and Allah Almighty knows best. And it is also mentioned in this that both cases are equal, so understand it, and Allah Almighty knows best. (T)

Problem 58: From Gilgit Cantonment, Jo Batal, sent by Mr. Syed Muhammad Yusuf Ali, Shaban 1312 AH.

What do the scholars of religion and the muftis of the firm Sharia say in this matter regarding what sin Allah the Pure has decreed for "Zalkh lagana" (masturbation)? Explain and be rewarded. (Statement made, reward received. T)

Answer: This act is impure, forbidden (haram), and impermissible. Allah (Jalla wa 'Ala) has designated only a legal wife and a legal concubine to fulfill this need and has clearly stated:

"But whoever seeks beyond that, then those are the transgressors." 1

Those who seek any way besides this, then they are the ones who exceed the limits.

It is mentioned in the Hadith: "The one who marries his hand is cursed." 2 Allah Almighty's curse is upon the one who masturbates. Yes, if a young person has strong desires and neither has a wife nor a legal concubine, and the surge of passion forces them intensely, and at that time, even being occupied with some work or sitting among men does not divert the heart, in short, that passion does not subside in any way until it becomes certain or highly probable that if they do not perform this act at this time, they will be trapped in the forbidden (adultery or sodomy). In such a situation, to avoid adultery and sodomy, only for the purpose of calming the passion and not for the purpose of obtaining pleasure and fulfilling the desire, if this act occurs, it is hoped that Allah Almighty will not take them to task. Then, along with this, it is mandatory that if they have the power, they should immediately think of marriage or purchasing a legal concubine, otherwise, they will be a severe sinner and deserving of a curse. This permission was not so that one makes this impure act a habit and satisfies themselves with it instead of the way preferred by God and the Prophet. It is in 'Tariqa-e-Muhammadiya':

As for masturbation, it is forbidden except under three conditions: that he be single, and have intense desire and excessive passion (such that if he does not do it...)

Masturbation is forbidden, but there is room for permissibility under three conditions: (1) he is single and passion is overwhelming, (2) passion is so dominant that [it leads to] fornication/adultery...

1 The Holy Quran 23/7 2 Al-Hadiqa an-Nadiyya, the Seventh Category of the Nine Categories, Maktaba Nooriya Razviya Faisalabad 2/491, Al-Asrar al-Marfu'ah fi Akhbar al-Mawdu'ah Hadith No. 1022 Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut p. 257.

जिल्द 22 फ़तावा रज़विया

दोनों अनुभाग सहमत हैं, इसलिए समझें और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। और इसी में यह भी है कि दोनों स्थितियाँ बराबर हैं इसलिए इसे समझ लें, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 58: गिलगित छावनी, जो बटाल से, श्री सैयद मुहम्मद यूसुफ अली साहब द्वारा प्रेषित, शाबान 1312 हिजरी।

दीन के विद्वान और शरीअत के मुफ़्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि 'ज़ल्ख लगाने' (हस्तमैथुन) के बारे में अल्लाह पाक ने क्या गुनाह बताया है? बयान फरमाएं और सवाब पाएं। (बयान किया जाए, अज्र मिले। त)

जवाब: यह कार्य अपवित्र, हराम और नाजायज़ है। अल्लाह जल्ल व आला ने इस ज़रूरत को पूरा करने के लिए केवल शरीई पत्नी और दासी (कनीज़) को बताया है और साफ़ फ़रमाया है कि:

"तो जो इसके अलावा कोई और रास्ता ढूँढें, वही लोग सीमा पार करने वाले हैं।" 1

जो इसके अलावा कोई और तरीका ढूँढें, तो वही लोग हद से बढ़ने वाले हैं।

हदीस में है: "अपने हाथ से निकाह करने वाला शापित (मलऊन) है।" 2 हस्तमैथुन करने वाले पर अल्लाह तआला की लानत है। हाँ, अगर कोई व्यक्ति युवा और तीव्र इच्छा वाला हो जिसके पास न पत्नी हो न शरीई दासी, और काम-इच्छा (शहवत) का जोश उसे बहुत मजबूर कर दे, और उस समय किसी काम में व्यस्त होने या पुरुषों के पास बैठने से भी दिल न बहले, संक्षेप में किसी तरह वह जोश कम न हो यहाँ तक कि यकीन या प्रबल संभावना हो जाए कि अगर इस समय यह कार्य नहीं किया तो हराम (ज़िना या कुकर्म) में फंस जाएगा। तो ऐसी स्थिति में ज़िना और कुकर्म से बचने के लिए, केवल शहवत को शांत करने के उद्देश्य से न कि आनंद प्राप्त करने और शहवत पूरी करने के इरादे से, अगर यह कार्य हो जाए तो उम्मीद की जाती है कि अल्लाह तआला पकड़ नहीं फरमाएगा। फिर इसके साथ ही अनिवार्य है कि यदि सामर्थ्य हो तो तुरंत निकाह या शरीई दासी खरीदने का विचार करे अन्यथा वह घोर अपराधी और लानत का पात्र होगा। यह अनुमति इसलिए नहीं थी कि इस गंदे काम की आदत डाल ले और अल्लाह और रसूल के पसंदीदा तरीके के बजाय इसी पर संतुष्ट हो जाए। 'तरीक़ा-ए-मुहम्मदिया' में है:

रहा हस्तमैथुन, तो यह हराम है सिवाय तीन शर्तों के कि वह अविवाहित हो, और उसमें तीव्र काम-इच्छा और अत्यधिक शहवत हो (इस हद तक कि अगर वह न करे...)

हस्तमैथुन हराम है लेकिन तीन शर्तों के साथ इसके जायज़ होने की गुंजाइश है: (१) कुंवारा हो और शहवत का ग़लबा हो, (२) शहवत इस कदर हावी हो कि बदकारी (ज़िना)...

1 पवित्र कुरान 23/7 2 अल-हदीका अन-नदिया, नौ श्रेणियों में से सातवीं श्रेणी, मकतबा नूरिया रज़विया फैसलाबाद 2/491, अल-असरार अल-मरफ़ूआ फ़ी अख़बार अल-मौज़ूआ हदीस नंबर 1022 दार अल-कुतुब अल-इलमिया बेरूत पृ. 257।

یتفق الفصلان فافھم واللہ تعالی اعلم۔ اور اسی میں یہ بھی ہے کہ دونوں صورتیں برابر ہیں لہذا اس کو سمجھ لیجئے واللہ تعالی اعلم۔(ت)

مسئلہ ۵۸: از گلگت چھاؤنی جو بٹال مرسل سید محمد یوسف علی صاحب شعبان ۱۳۱۲ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ کہ زلخ لگانے کا اللہ پاک کیا گناہ فرماتا ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرمائے اجرے پائے۔ت)

الجواب: یہ فعل ناپاک حرام و ناجائز ہے اللہ جل وعلا نے اس حاجت کے پورا کرنے کو صرف زوجہ و کنیز شرعی بتائی ہیں اور صاف ارشاد فرمایا ہے کہ:

"فَمَنِ ابْتَغٰی وَرَآءَ ذٰلِکَ فَاُولٰٓئِکَ ہُمُ الْعٰدُوْنَ" 1

جو اس کے سوا اور کوئی طریقہ ڈھونڈھے تو ہی لوگ ہیں حد سے بڑھنے والے۔

حدیث میں ہے : ناکح الید ملعون 2 جلق لگانے والے پر اللہ تعالی کی لعنت ہے۔ ہاں اگر کوئی شخص جوان تیز خواہش ہو کہ نہ زوجہ رکھتا ہو نہ شرعی کنیز اور جوش شہوت سخت مجبور کرے اور اس وقت کسی کام میں مشغول ہو جانے یا مردوں کے پاس جا بیٹھنے سے بھی دل نہ بٹے غرض کسی طرح وہ جوش کم نہ ہو یہاں تک کہ یقین یا ظن غالب ہو جائے کہ اس وقت اگر یہ فعل نہیں کرتا تو حرام میں گرفتار ہو جائے گا تو ایسی حالت میں زنا و لواطت سے بچنے کے لئے صرف بغرض تسکین شہوت نہ کہ بقصد تحصیل لذت و قضائے شہوت اگر یہ فعل واقع ہو تو امید کی جاتی ہے کہ اللہ تعالی مواخذہ نہ فرمائے گا۔ پھر اس کے ساتھ ہی واجب ہے کہ اگر قدرت رکھتا ہو فورا نکاح یا خریداری کنیز شرعی کی فکر کرے ورنہ سخت گنہگار و مستحق لعنت ہو گا۔ یہ

اجازت اس لئے نہ تھی کہ اس فعل ناپاک کی عادت ڈال لے اور بجائے طریقہ پسندیدہ خدا اور رسول اسی پر قناعت کرے۔ طریقہ محمدیہ میں ہے:

اما الاستمناء فحرام الا عند شروط ثلثة ان یکون عزب و به شبق و فرط شهوة (بحیث لو لم یفعل

مشت زنی حرام ہے مگر تین شرائط کے ساتھ جواز کی گنجائش ہے : (۱) مجرد ہو اور غلبہ شہوت ہو (۲) شہوت اس قدر غالب ہو کہ بدکاری زناء

1 القرآن الکریم ۲۳/ ۷ 2 الحدیقه الندیه الصنف السابع من الاصناف التسعة مکتبه نوریه رضویه فیصل آباد ۲ / ۴۹۱ ، الاسرار المرفوعة فی اخبار الموضوعة حدیث نمبر ۱۰۲۲ دار الکتب العلمیه بیروت ص ۲۵۷

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

... because the intensity of desire might lead him to adultery or sodomy. (3) The third condition is that the intention behind it should be merely to calm the desire, not to derive pleasure. The passage from *Al-Tariqa al-Muhammadiyya* is complete, which includes some additions from its commentary *Al-Hadiqa al-Nadiyya*. (T)

In *Tanwir al-Absar*: "It (i.e., marriage) becomes obligatory at the time of intense longing (lust)." Marriage becomes obligatory during the dominance of lust. (T)

In *Radd al-Muhtar*: "I say: similarly, it appears that if it is impossible for him to prevent himself from forbidden gazing or from masturbation by hand, then marriage becomes obligatory even if he does not fear falling into adultery. And Allah the Almighty knows best." I say, and similarly it appears that if the situation is such that he cannot stop himself from forbidden gazing and masturbation, then getting married is obligatory. Even if there is no danger of getting involved in adultery. Allah the Almighty is the greatest Knower. (T)

Issue 59: From Gilgit, sent by Sardar Amir Khan, employee of Captain Stott, 21 Dhu al-Hijjah 1312 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: a person who exposes his private parts (awrah al-ghalizah) and intentionally appears before every person, how is he? Explain and be rewarded.

Answer: [He is] a transgressor (fasiq), a wicked person (fajir), deserving of severe punishment. A curse has been mentioned upon him in the Hadith: "Allah has cursed the one who looks and the one who is looked at." Narrated by Al-Bayhaqi in *Shu'ab al-Iman* from Al-Hasan, sent (mursal) from the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. Both the one who looks and the one who is looked at are cursed (i.e., Allah Almighty has cursed them). Imam Bayhaqi has narrated this in *Shu'ab al-Iman* without a continuous chain from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) on the authority of Hazrat Hasan. And Allah the Almighty knows best. (T)

---

1. Al-Tariqa al-Muhammadiyya, Al-Sanf al-Sabi' min al-Asnaf al-Tis'ah al-Istimna bil-Yad, Maktaba Hanafiyya Quetta 2/255, Al-Hadiqa al-Nadiyya Al-Sanf al-Sabi' min al-Asnaf al-Tis'ah al-Istimna bil-Yad, Maktaba Hanafiyya Quetta 2/491
2. Durr-e-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Nikah, Matba' Mujtabai Delhi 1/185
3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Nikah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 2/260
4. Shu'ab al-Iman lil-Bayhaqi, Hadith 7788, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 6/162

फ़तावा रज़विया, खंड 22

...क्योंकि कामुकता की तीव्रता उसे व्यभिचार या अप्राकृतिक कृत्य (सोडोमी) की ओर ले जा सकती है। (3) तीसरी शर्त यह है कि इससे केवल कामोत्तेजना को शांत करना उद्देश्य हो, न कि आनंद प्राप्त करना। 'तरीक़ा-ए-मोहम्मदिया' का पाठ पूरा हो गया है, जिसमें इसकी व्याख्या 'हदीक़ा नदिय्या' से कुछ अतिरिक्त अंश भी शामिल हैं। (त)

'तन्वीरुल अबसार' में है: "कामोन्तेजना की तीव्रता के समय (विवाह) अनिवार्य हो जाता है।" कामवासना के प्रबल होने के समय विवाह करना अनिवार्य है। (त)

'रद्दुल मुह्तार' में है: "मैं कहता हूँ: और इसी तरह यह स्पष्ट होता है कि यदि ऐसी स्थिति हो कि वह अपने आप को ह़राम दृष्टि और हस्तमैथुन से न रोक सके तो विवाह करना अनिवार्य है, भले ही व्यभिचार में पड़ने का खतरा न हो। और अल्लाह तआला ही सबसे अधिक जानने वाला है।" मैं कहता हूँ, और इसी तरह यह स्पष्ट होता है कि यदि स्थिति ऐसी हो कि वह स्वयं को ह़राम दृष्टि और हस्तमैथुन से न रोक सके तो विवाह करना अनिवार्य है। भले ही व्यभिचार में पड़ने का खतरा न हो। अल्लाह तआला ही सबसे बड़ा जानकार है। (त)

मसला 59: गिलगित से, प्रेषक सरदार अमीर खान, कर्मचारी कप्तान स्टोट, 21 ज़िल हिज्जा 1312 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं: जो व्यक्ति अपने गुप्तांग (सत्र-ए-ग़लीज़) खोलकर जानबूझकर हर किसी के सामने आए, वह कैसा है? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ।

उत्तर: वह फ़ासिक़ (पापी) और फ़ाजिर (दुराचारी) है, वह कड़ी सजा का हकदार है। हदीस में इस पर लानत (धिक्कार) आई है कि: "अल्लाह ने देखने वाले और जिसकी ओर देखा जाए, दोनों पर लानत की है।" इसे बैहक़ी ने 'शुअ़बुल ईमान' में हज़रत हसन से, नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के हवाले से 'मुरसल' (बिना पूरी शृंखला के) वर्णित किया है। देखने वाला और जिसकी ओर देखा गया दोनों शापित हैं (अर्थात् अल्लाह तआला ने उन पर लानत फरमाई है)। इमाम बैहक़ी ने इसे 'शुअ़बुल ईमान' में बिना सनद के नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से हज़रत हसन के हवाले से रिवायत किया है। और अल्लाह तआला ही सबसे अधिक जानने वाला है। (त)

1. तरीक़ा मोहम्मदिया, सातवाँ प्रकार नौ प्रकारों में से- हस्तमैथुन, मकतबा हनफ़िया क़ेटा 2/255; अल-ह़दीक़ा अल-नदिय्या, सातवाँ प्रकार नौ प्रकारों में से- हस्तमैथुन, मकतबा हनफ़िया क़ेटा 2/491
2. दुर्रे मुख़्तार शरह़ तन्वीरुल अबसार, किताबुन निकाह़, मतबा मुज्तबाई दिल्ली 1/185
3. रद्दुल मुह़्तार, किताबुन निकाह़, दार इह़या अल-तुरास अल-अरबी बेरुत 2/260
4. शुअ़बुल ईमान लिल-बैह़क़ी, हदीस 7788, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 6/162

पृष्ठ 203/692

ذلك لحملته شدة الشهوة على الزناء او اللواط والشرط الثالث ان يريد به تكسين الشهوة لاقضائها اھ۔ مزید من شرح الحدیقة الندیة۔ یا لونڈے بازی وغیرہ کا اندیشہ ہو (۳) تیسری شرط یہ ہے کہ اس سے محض تسکینِ شہوت مقصود ہو نہ کہ حصول لذت۔ طریقہ محمدیہ کی عبارت مکمل ہو گئی جس میں اس کی شرح حدیقہ ندیہ سے کچھ اضافہ بھی شامل ہے۔ (ت)

تنویر الابصار میں ہے: یکون (ای) واجباً عند التوقان۔ غلبہ شہوت کے وقت نکاح کرنا واجب ہے۔ (ت)

ردالمختار میں ہے: قلت وكذا فيما يظهر لو كان لا يمكنه منع نفسه عن النظر المحرم او عن الاستمناء بالكف فيجب التزوج وان لم يخف الوقوع في الزناء والله تعالى اعلم۔ میں کہتا ہوں اور اسی طرح کچھ ظاہر ہوتا ہے کہ اگر حالت ایسی ہو کہ یہ اپنے آپ کو نظرِ حرام اور مشت زنی سے نہ روک سکے تو شادی کرنا واجب ہے۔ اگرچہ زناء میں مبتلا ہونے کا خطرہ نہ ہو۔ اللہ تعالٰی ہی بڑا عالم ہے۔ (ت)

مسئلہ ۵۹: از گلگت مرسلہ سردار امیر خان ملازم کپتان اسٹوٹ ۲۱ ذی الحجہ ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں جو شخص اپنا ستر غلیظ کھول کر خواہ مخواہ ہر شخص کے سامنے آئے وہ کیسا ہے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: فاسق، فاجر سخت تعزیرِ شدید کا مستحق ہے۔ حدیث میں اس پر لعنت آئی کہ : لعن الله الناظر والمنظور اليه۔ رواه البيهقى فى شعب الايمان عن الحسن مرسلا عن النبى صلى الله تعالٰى عليه۔ دیکھنے والا اور جس کی طرف دیکھا گیا دونوں ملعون ہیں (یعنی ان پر اللہ تعالٰی نے لعنت فرمائی

ہے۔) امام بیہقی نے اس کو شعب الایمان میں بغیر سند نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے حضرت حسن کے حوالے سے روایت کیا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

۱- الطریقۃ محمدیۃ الصنف السابع من الاصناف التسعۃ الاستمناء بالید مکتبہ حنفیہ کوئٹہ ۲/ ۲۵۵، الحدیقہ الندیہ الصنف السابع من الاصناف التسعۃ الاستمناء بالید مکتبہ حنفیہ کوئٹہ ۲/ ۴۹۱ ۲- درمختار شرح تنویر الابصار کتاب النکاح مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۸۵ ۳- ردالمحتار کتاب النکاح دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۲۶۰ ۴- شعب الایمان للبیہقی حدیث ۷۷۸۸ دار الکتب العلمیہ بیروت ۶/ ۱۶۲

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

Problem 60: From Marehra Mutahira, sent by Hazrat Mian Sahib Qibla, may his shadow endure, 30 Dhu al-Hijjah 1312 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: The veiling from a profligate Muslim woman is known for its wisdom, but if there's a situation where a profligate and a non-profligate Muslim woman share a close kinship like being real sisters, is she also included in this ruling? And if sometimes, due to natural sibling affection, she allows her to meet her, will she be committing a major sin? Clarify and be rewarded. (t)

Answer:

The saying of the scholars:

It is not appropriate for a virtuous woman to be seen by a profligate woman, as mentioned in Al-Siraj al-Wahhaj, Al-Hindiyya, and Radd al-Muhtar.[1] | It is not suitable for a bad woman to look towards a good and pious woman, as it is in Siraj Wahhaj, Fatawa Hindiya, and Radd al-Muhtar. (t)

And similarly, the command of Allah Almighty:

"And if Satan causes you to forget, then after the remembrance do not sit with the wrongdoing people."[2] | If Satan makes you forget (to leave an evil gathering), then after remembering, do not sit with the oppressors (at least not any longer). (t)

This applies to every situation, and the wisdom is general; rather, in such close kinship, there is a greater possibility of an ill effect because there isn't as much interaction or inclination towards a stranger.

And boycotting such people is not considered the forbidden severing of ties, for similar actions are authentically reported from the Companions (may Allah be pleased with them) in matters even lesser than this; among them is Abdullah ibn Umar (may Allah be pleased with them both). | Leaving such a person is not counted as the severing which is forbidden in Hadith, because this type of action is proven with authenticity from the noble Companions (may Allah be pleased with them all) in even lesser degrees, among whom is also Hazrat Abdullah ibn Umar (may Allah be pleased with them both). (t)

Yes, this ruling is for precaution; if rarely she allows her to meet for a short while, it is not a major sin, as indicated by...

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, chapter on looking and touching, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/238 [2] Al-Quran al-Karim, 6/68

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

मसला 60: मारहरा मुतहरा से, हज़रत मियां साहब क़िबला, दाम ज़िल्लहुमुल आली द्वारा भेजा गया, 30 ज़िल हिज्जा 1312 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक फ़ाहुशा (बदचलन) मुस्लिम महिला से पर्दा करना जिस हिकमत (बुद्धिमानी) से है वह तो मालूम है, मगर ऐसी स्थिति हो कि फ़ाहुशा और ग़ैर-फ़ाहुशा मुस्लिम महिला के बीच सगी बहन जैसा क़रीबी रिश्ता हो, तो क्या वह भी इस हुक्म में शामिल है? और अगर कभी-कभी ख़ून के प्यार के तकाज़े से वह उसे अपने से मिल लेने दे तो क्या वह कबीरा गुनाह (बड़ा पाप) की मुर्तकिब होगी? बयान फ़रमाएं, सवाब पाएं। (त)

जवाब:

उलेमा का क़ौल:

एक नेक औरत के लिए यह मुनासिब नहीं कि उसे कोई बदचलन औरत देखे, जैसा कि सिराजुल वहाज, हिन्दिया और रद-उल-मुह्तार में है।[1] | यह मुनासिब नहीं कि नेक और पारसा औरत की तरफ़ बदकार औरत देखे, जैसा कि सिराज वहाज, फ़तावा हिन्दिया और रद-उल-मुह्तार में है। (त)

और इसी तरह अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल का इरशाद है:

"और अगर शैतान तुम्हें (बुरी महफ़िल से उठकर चले जाना) भुला दे, तो याद आने के बाद ज़ालिमों के साथ (कम से कम और ज़्यादा तो) मत बैठो।"[2] | अगर शैतान तुझे (बुरी मजलिस से उठकर चले जाना) भुला दे तो याद आने के बाद ज़ालिमों के साथ (कम से कम मज़ीद तो) न बैठो। (त)

यह हर सूरत में आम है और हिकमत भी आम है, बल्कि ऐसी क़रीबी रिश्तेदारी में बुरा असर पड़ने का ज़्यादा इमकान (संभावना) है क्योंकि अजनबी से न इतना मेल-जोल होता है और न उसकी तरफ़ इतना झुकाव।

और ऐसे लोगों से किनाराकशी करना उस ताल्लुक तोड़ने में शुमार नहीं होता जिससे मना किया गया है, क्योंकि इससे कम दर्जे के मामलों में भी सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से इस तरह का अमल सही सनद के साथ साबित है, जिनमें हज़रत अब्दुल्लाह इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) भी शामिल हैं। | इस तरह के छोड़ने को उस ताल्लुक तोड़ने में शुमार नहीं किया जाता जिसकी हदीस में मनाही आई है क्योंकि इससे कम दर्जे में सहाबा किराम रिज़वानुल्लाह अलैहिम अजमईन से इस

तरह की कार्रवाई सेहत के साथ साबित है, उनमें से हज़रत अब्दुल्लाह इब्न उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा भी हैं। (त)

हाँ, यह हुक्म एहतियाती (सावधानी के लिए) है; अगर कभी-कभार कुछ देर के लिए उसे मिल लेने दे तो कबीरा गुनाह नहीं है, जैसा कि इस पर दलील दी गई है...

[1] रद-उल-मुह्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, नज़र और मस के बयान में, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/238 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम, 6/68

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

مسئلہ ۶۰: از مارہرہ مطہرہ مرسلہ حضرت میاں صاحب قبلہ دام ظلہم العالی ۳۰ ذی الحجہ ۱۳۱۲ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک فاحشہ مسلمہ سے پردہ جو آیا ہے وہ جس مصلحت سے معلوم ہے مگر ایسا موقع ہو کہ باہم فاحشہ اور غیر فاحشہ مسلمہ قرابت اخت عینی کی رکھتے ہوں تو وہ بھی اس حکم میں داخل ہے یا نہیں؟ اور اگر کبھی کبھی بتقاضائے محبت خون اسے اپنے سے مل لینے دے تو کیا مرتکب کبیرہ ہوگی؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر و ثواب پاؤ۔ت)

الجواب:

قول علماء:

لا ينبغي للمرأة الصالحة ان تنظر اليه المرأة الفاجرة كما في السراج الوهاج والهندية وردالمحتار۔1 | یہ مناسب نہیں کہ نیک اور پارسا عورت کی طرف بدکار عورت دیکھے، جیسا کہ سراج وہاج فتاوی ہندیہ اور رد المحتار میں ہے۔(ت)

اور اسی طرح ارشاد الہی عزوجل:

"وَاِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ"2 | اگر تجھے شیطان (بری مجلس سے اٹھ کر چلے جانا) بھلا دے تو یاد آنے کے بعد ظالموں کے ساتھ (کم از کم مزید تو) نہ بیٹھو۔(ت)

ہر صورت کو عام ہے اور مصلحت بھی عام بلکہ ایسی قرابتِ قریبہ میں بر اثر پڑنے کا زیادہ احتمال کہ اجنبیہ سے نہ اتنا میل ہوتا ہے نہ اس کی طرف اتنا میلان۔

والمهاجرة لامثال هذا لا یعد من القطع المنهی عنه فقد صح مثله عن الصحابة رضی الله تعالی عنهم في اقل من هذا منهم عبدالله ابن عمر رضی الله تعالی عنهما۔ | اس قسم کے چھوڑنے کو اس انقطاع میں شمار نہیں کیا جاتا کہ حدیث میں جس کی نہی وارد ہوئی ہے کیونکہ اس سے کم درجہ میں صحابہ کرام رضوان اللہ علیہم اجمعین سے اس نوع کی کاروائی بصحت ثابت ہے ان میں سے حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما بھی ہیں(ت))

ہاں یہ حکم احتیاطی ہے اگر نادرا کبھی کچھ دیر کو اسے مل لینے دے تو کبیرہ نہیں کما یدل علیہ

1 رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ بالنظر والمس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۳۸ 2 القرآن الکریم ۶ / ۶۸

Their statement "It is not appropriate" (as can be evidenced by their saying "this is not suitable"), yet caution is necessary. When one perceives that even a slight bad influence is beginning to take effect, they should immediately sever all ties and consider that company as fire. The truth is that the onset of a bad influence is often unnoticeable, and once it has taken root, it becomes somewhat difficult for the mind to turn towards caution. Therefore, safety and well-being lie in remaining separate. Success is only through the help of Allah. (T)

Mawlana [Rumi] (may his secret be sanctified) says in the Mathnawi Sharif: As much as you can, stay away from an evil companion | An evil companion is worse than an evil snake. An evil snake only strikes at life | But an evil companion strikes at both life and faith.[1] (Stay away from a bad companion as much as possible because a bad companion is more dangerous and harmful than a poisonous snake. A dangerous snake only harms the physical life, whereas a bad companion ruins both life and faith. T) And Allah Almighty knows best.

Problem 61: From Jalandhar, Mohalla Rasta near the house of the late Deputy Sheikh Ahmad Jan, sent by Muhammad Ahmad, 28 Dhu al-Hijjah 1313 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: if a woman, young or old, takes an oath of allegiance (bay'ah) to a scholar of Sharia who is knowledgeable in Tariqat and meets all conditions, and seeks spiritual benefit from her Pir, and there is Sharia hijab (i.e., the whole body is covered except the face) but not customary (Urfi) hijab, then is it permissible to take this bay'ah and seek benefit in this way? Explain and be rewarded.

The Answer: Regarding the veil (purdah), the ruling for a Pir and a non-Pir (any stranger) is the same. It is forbidden for a young woman to appear even with her face uncovered. In Al-Durr al-Mukhtar: "A young woman is forbidden from uncovering her face among men due to the fear of fitna (temptation)."[2] (T)

---

[1] Guldasta-e-Mathnawi, Bikhre Moti, Nazir Sons Lahore, pp. 94 & 95 [2] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Salat, Bab Shurut al-Salat, Matba' Mujtabai Delhi, 1/66

उनका यह कहना "उचित नहीं है" (जैसा कि उनके इस कथन "यह उपयुक्त नहीं है" से प्रमाण दिया जा सकता है), फिर भी सावधानी आवश्यक है। जब यह लगे कि अब थोड़ा भी बुरा प्रभाव पड़ने लगा है, तो तुरंत पूरी तरह से संबंध विच्छेद कर लेना चाहिए और उसकी सोहबत (संगति) को आग समझना चाहिए। वास्तविकता यह है कि बुरा प्रभाव पड़ता हुआ महसूस नहीं होता, और जब पड़ जाता है, तो फिर सावधानी की ओर ध्यान जाना कठिन हो जाता है। इसलिए सुरक्षा और सलामती अलग रहने में ही है। सफलता केवल अल्लाह की तौफीक (मदद) से ही मिलती है। (त)

मौलाना (उनके रहस्य पवित्र हों) मसनवी शरीफ में फरमाते हैं: ता तवानी दूर शो अज़ यार-ए-बद | यार-ए-बद बद तर बुवद अज़ मार-ए-बद मार-ए-बद तन्हा हमीं बर जान ज़नद | यार-ए-बद बर जान व ईमान ज़नद[1] (जहाँ तक संभव हो बुरे साथी से दूर रहो, क्योंकि बुरा साथी बुरे सांप से भी अधिक खतरनाक और हानिकारक है। खतरनाक सांप तो केवल जान यानी शरीर को कष्ट या नुकसान पहुँचाता है, जबकि बुरा साथी जान और ईमान दोनों को बर्बाद कर देता है। त) वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला 61: जालंधर से, मोहल्ला रास्ता नज़दीक मकान डिप्टी शेख अहमद जान मरहूम, प्रेषक मुहम्मद अहमद, 28 ज़ुल हिज्जा 1313 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि अगर कोई औरत, जवान या बुढ़िया, किसी शरीयत के आलिम, तरीकत के जानकार और सभी शर्तों पर पूरा उतरने वाले पीर से बैअत करे और अपने पीर से फैज़ (आध्यात्मिक लाभ) ले, शरीई हिजाब तो हो यानी चेहरा छोड़कर पूरा बदन ढका हुआ हो, लेकिन उर्फी (प्रचलित) हिजाब न हो, तो क्या यह बैअत करना और इस तरीके से फैज़ लेना जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

जवाब: पर्दे के मामले में पीर और गैर-पीर (हर अजनबी) का हुक्म एक समान है। जवान औरत को चेहरा खोलकर भी सामने आना मना है। 'अल-दुर्रुल मुख्तार' में है: "जवान औरत को फ़ितना (बुराई) के डर से पुरुषों के सामने चेहरा खोलने से रोका जाए।"[2] (त)

---

[1] गुलदस्ता-ए-मसनवी, बिखरे मोती, नज़ीर संस लाहौर, पृष्ठ 94 और 95 [2] दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुस-सलात, बाबू शरुतिस-सलात, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 1/66

قولھم لا ینبغي (جیسا کہ اس پر ان کے قول "یہ مناسب نہیں" سے دلیل دی جاسکتی ہے) مگر احتیاط ضروری ہے جب دیکھے کہ اب کچھ بھی برا اثر پڑنا معلوم ہوتا ہے فوراً انقطاع کلی کرے اور اس کی صحبت کو آگ جانے، اور انصاف یہ ہے کہ برا اثر پڑتے معلوم نہیں ہوتا اور جب پڑ جاتا ہے تو پھر احتیاط کی طرف ذہن جانا قدرے دشوار ہے لہذا امان و سلامت جدا رہنے ہی میں ہے وباللہ التوفیق (اور اللہ تعالٰی ہی کی مدد سے توفیق میسر آتی ہے۔ ت)

مولانا قدس سرہ العزیز مثنوی شریف میں فرماتے ہیں: تا توانی دور شو از یار بد | یار بد بد تر بود از مار بد مار بد تنہا ہمیں بر جان زند | یار بد بر جان و ایمان زند ۱ (جب تک ممکن ہو برے یار (ساتھی) سے دور رہو کیونکہ برا ساتھی برے سانپ سے بھی زیادہ خطرناک اور نقصان دہ ہے اس لئے کہ خطرناک سانپ تو صرف جان یعنی جسم کو تکلیف یا نقصان پہنچاتا ہے جبکہ برا ساتھی جان اور ایمان دونوں کو برباد کر دیتا ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۶۱: از جالندھر محلہ راستہ متصل مکان ڈپٹی شیخ احمد جان صاحب مرحوم مرسلہ محمد احمد صاحب ۲۸ ذی الحجہ ۱۳۱۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر کوئی عورت جوان یا بڑھیا کسی عالم شریعت، واقف طریقت جامع شرائط سے بیعت کرے اور اپنے پیر سے فیض لے حجاب شرعی تو ہو یعنی کل بدن چھپا ہوا بلا چہرے کے مگر حجاب عرفی نہ ہو تو یہ بیعت کرنے اور اس طریق سے فیض لینا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: پردہ کے باب میں پیر و غیر پیر ہر اجنبی کا حکم یکساں ہے جوان عورت کو چہرہ کھول کر بھی سامنے آنا منع ہے۔ فی الدرالمختار تمنع المرأۃ الشابۃ من کشف الوجہ | در مختار میں ہے

کہ جوان عورت کو اندیشہ فتنہ کی وجہ سے بین رجال لخوف الفتنۃ ۲۔ | مردوں کے سامنے چہرہ کشائی سے روکا جائے۔ (ت)

---

۱ گلدستہ مثنوی بکھرے موتی نذیر سنز لاہور ص ۹۴ و ۹۵ ۲ درمختار کتاب الصلوٰۃ باب شروط الصلوٰۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۶۶

Fatawa Razawiyya Volume 22

In the same [book] it is stated:

“But in our time, a young girl is forbidden [from revealing her face] – Quhistani.” But in our time, a young girl is forbidden from revealing her face. Quhistani (T)

And for an old woman from whom there is no possibility of fitna (discord/ temptation), there is no harm.

“In it as well: As for an old woman who is not desired, there is no harm in shaking hands with her or touching her hand if safety [from fitna] is assured.” In this same book it is also mentioned that for such an old woman who does not have carnal, i.e., sexual desire, there is no harm in shaking hands with her or touching her hand provided that peace of mind [assurance against fitna] is achieved. (T)

But she should not belong to such a family where her appearing like this would be a cause of shame for her guardians or a reason for people to point fingers at her.

“For we have been commanded to treat people according to their statuses, as in the Hadith of the Mother of the Believers, Siddiqa (may Allah be pleased with her), and in a Marfu' Hadith: ‘Avoid what is unpleasant to the ear.’” Because we have been commanded to treat people according to their ranks, as mentioned in the Hadith of the Mother of the Believers, Sayyida Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her), and it is in a Marfu' Hadith: ‘Protect yourselves from those things which sound bad to the ears.’ (T)

Especially when there is a possibility of stirring up discord from the side of relatives, for fitna is worse than killing. (Because creating discord is a bigger crime than murder. T). And Allah Almighty knows best.

Problem 62: From Jalandhar, Mahalla Rasta, adjacent to the house of late Deputy Sheikh Ahmad Jan Sahib, sent by Muhammad Ahmad Sahib, 28 Dhu al-Hijjah 1313 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: if someone kisses the feet of their spiritual guide (Pir-o-Murshid) as a mark of respect, is it permissible or not? Explain and be rewarded.

The Answer: It is permissible. It is proven by numerous Hadiths from Abu Dawood and others, like the Hadith of the delegation of Abdul Qais.

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter on Sight, Mujtabai Press, Delhi, 2/241-242
2. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter on Sight, Mujtabai Press, Delhi, 2/241-242
3. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Adab, Chapter on Treating People According to Their Status, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/309
4. Musnad Ahmad bin Hanbal, Remaining Hadith of Abu al-Ghadia (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/76
5. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Adab, Chapter on Kissing the Man, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/353

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

इसी में है:

"अम्मा फ़ी ज़मानिना फ़मुनिआ मिनश-शाब्बति कहस्तानी" लेकिन हमारे ज़माने में जवान लड़की को नक़ाब हटाने (चेहरा खोलने) से मना किया गया है। कहस्तानी (त)

और बुढ़िया के लिए जिससे फ़ितना (बुराई) का अंदेशा न हो, कोई हर्ज़ नहीं।

"फ़ीहि ऐज़न अम्मल-अजूज़ुल-लती ला तुश्तहा फ़ला बासा बि-मुसाफ़हतिहा व मस्सि यदहा इन अमिना" इसी किताब में यह भी ज़िक्र है कि ऐसी बुढ़िया औरत जो नफ़्सानी यानी यौन इच्छा न रखती हो, उससे मुसाफ़हा करने (हाथ मिलाने) और उसके हाथ को छूने में कोई हर्ज़ नहीं बशर्ते कि इत्मीनान (फ़ितने से सुरक्षा) हासिल हो। (त)

मगर वह ऐसे खानदान की न हो जिसका इस तरह सामने आना उसके संरक्षकों के लिए शर्म का कारण हो या ख़ुद उसके लिए उंगली उठाए जाने की वजह बने।

"फ़-इन्ना क़द उमिरना अन नुनज़िलन-नासा मनाज़िलहुम कमा फ़ी हदीस उम्मिल-मोमिनीन अस-सिद्दीक़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा व फ़ी हदीस मरफ़ू' इय्याका व मा यसूउल-उज़ुन" इसलिए कि हमें यह हुक्म दिया गया है कि हम लोगों से उनके मर्तबे के मुताबिक़ सुलूक करें जैसा कि उम्मुल-मोमिनीन सैयदा आयशा सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) की हदीस में आया है और एक मरफ़ू हदीस में है कि अपने आप को उन बातों से बचाओ जो कानों को बुरी लगें। (त)

ख़ुसूसन जबकि इसके कारण रिश्तेदारों की ओर से फ़साद भड़कने का अंदेशा हो, क्योंकि फ़ितना क़त्ल से भी बड़ा है। (क्योंकि फ़ितना बरपा करना क़त्ल से भी बड़ा जुर्म है। त)। वल्लाह तआला आलम।

मसला 62: जालंधर, मोहल्ला रास्ता, समीप मकान डिप्टी शेख अहमद जान साहब दिवंगत, प्रेषक मुहम्मद अहमद साहब, 28 ज़िल-हिज्जा 1313 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि अगर कोई अपने पीर-ओ-मुर्शिद के पैर चूम ले बुज़ुर्गी के तौर पर, तो दुरुस्त है या नहीं? बयान फ़रमाएं पुण्य प्राप्त करें।

जवाब: जायज़ है। अबू दाऊद वगैरह की अनेक हदीसों से साबित है जैसे अब्दुल क़ैस के प्रतिनिधिमंडल की हदीस।

1. दुर्र-ए-मुख़्तार, किताबुल-हज़्र वल-इबाहा, फ़स्ल फ़िन-नज़र, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/241-242
2. दुर्र-ए-मुख़्तार, किताबुल-हज़्र वल-इबाहा, फ़स्ल फ़िन-नज़र, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/241-242
3. सुनन अबी दाऊद, किताबुल-अदब, बाब तनज़ीलुन-नास मनाज़िलहुम, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/309
4. मुसनद अहमद बिन हंबल, बक़िया हदीस अबी ग़ादिया (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु), अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत, 4/76
5. सुनन अबी दाऊद, किताबुल-अदब, बाब क़िबलतुल-रजुल, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/353

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

اسی میں ہے:

امانی زماننا فمنع من الشابۃ قہستانی 1 لیکن ہمارے زمانے میں جوان لڑکی کو نقاب کشائی سے منع کیا گیا ہے۔ قہستانی (ت)

اور بڑھیا کے لئے جس سے احتمال فتنہ نہ ہو مضائقہ نہیں۔

فیہ ایضاً اما العجوز التی لاتشتھی فلا بأس بمصافحتھا ومس یدھا ان امن 2 اسی کتاب میں یہ بھی مذکور ہے کہ ایسی بوڑھی عورت جو نفسانی یعنی جنسی خواہش نہ رکھتی ہو اس سے مصافحہ کرنے اور اس کے ہاتھ کو مس کرنے میں کوئی حرج نہیں بشرطیکہ اطمینان خاطر حاصل ہو۔ (ت)

مگر ایسے خاندان کی نہ ہو جس کا یوں بھی سامنے آنا اس کے اولیاء کے لئے باعث ننگ و عار یا خود اس کے واسطے وجہ انگشت نمائی ہو۔

فانا قد امرنا ان ننزل الناس منازلھم کما فی حدیث 3 ام المومنین الصدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنھا وفی حدیث مرفوع ایاک وما یسوء الاذن 4 اس لئے کہ ہمیں یہ حکم دیا گیا کہ ہم لوگوں سے ان کے مراتب کے مطابق سلوک کریں جیسا کہ ام المومنین سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا کی حدیث میں آیا ہے اور ایک مرفوع حدیث میں ہے کہ اپنے آپ کو ان باتوں سے بچاؤ جو کانوں کو بری لگیں۔ (ت)

خصوصاً جبکہ اس کے سبب جانب اقربا سے احتمال ثورانِ فساد ہو فان الفتنۃ اکبر من القتل (کیونکہ فتنہ برپا کرنا قتل سے بھی بڑا جرم ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۶۲: از جالندھر محلہ راستہ متصل مکان ڈپٹی شیخ احمد جان صاحب مرحوم مرسلہ محمد احمد صاحب ۲۸ ذی الحجہ ۱۳۱۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر کوئی اپنے پیر و مرشد کے پیر چوم لے بطور بزرگی کے تو درست ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: جائز ہے۔ ابوداؤد 5 وغیرہ کی احادیث کثیرہ سے ثابت ہے کحدیث وفد عبدالقیس

1 درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی النظر مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۱-۲۴۲ 2 درمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی النظر مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۱-۲۴۲ 3 سنن ابی داؤد کتاب الادب باب تنزیل الناس منازلھم آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۰۹ 4 مسند احمد بن حنبل بقیہ حدیث ابی الغادیہ رضی اللہ تعالٰی عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۷۶ 5 سنن ابی داؤد کتاب الادب باب قبلة الرجل آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۵۳

Fatawa Rizvia, Volume 22

...and others from the Companions (may Allah be pleased with them), just as it is narrated in the Hadith of the delegation of 'Abd al-Qays and others from the noble Companions (may Allah be pleased with them). This humble person (the author) has written a detailed discourse on this matter which is included in our collection of Fatawa. And Allah Almighty knows best.

Issue 63: From Jalandhar, Mohalla Rasta, adjacent to the house of Deputy Sheikh Ahmad Jan Sahib (deceased), sent by Muhammad Ahmad Sahib, 28 Dhu al-Hijjah 1313 AH. What do the scholars of the firm religion say about this matter: A woman is very virtuous and fortunate. She wishes to take bay'ah (oath of allegiance) at the hand of a pious scholar of Shari'ah and one who is well-versed in the spiritual path (tariqah) to achieve purification of the heart and inner cleanliness. However, her husband prevents her from this virtuous deed. If that woman takes bay'ah from a pious elder secretly from her husband, is it permissible or not? And without informing her husband, is it permissible for her to go to her Pir (spiritual guide) to receive education in the inner spiritual path? Provide a ruling so that you may be rewarded on the Day of Reckoning. (Explain so that you gain reward on the Day of Judgment.)

The Answer: To have the honor of taking bay'ah at the hand of a practicing, gnostic, and perfect scholar, and to learn the knowledge of religion and the spiritual path from him, the husband's permission is not required. Nor is it necessary to heed his prohibition in this regard, as long as there is no concern of interference with his rights.

[Arabic Quote]: In the Book of Jihad from *al-Bahr*, *an-Nahr*, *ad-Durr*, and others, it is mentioned that she must obey him in matters pertaining to marriage and its adjuncts. [Urdu Explanation]: Accordingly, in *al-Bahr al-Raiq*, *an-Nahr al-Faiq*, *ad-Durr*, etc., and in other books besides these, in the 'Book of Jihad', it is stated that it is necessary for a woman to obey her husband in those matters which relate to marriage and its associated rights.

Yes, for learning non-obligatory individual matters (amr ghair wajib aini), permission to go to the Pir's house without the husband's consent cannot be given; rather, for even obligatory matters, it is if she can learn through her husband's mediation.

[Arabic Quote]: This issue is prevalent and circulating in the books, and we have detailed it by the grace of Allah Almighty in the 'Book of Marriage' from our Fatawa. [Urdu Explanation]: This issue is 'dair' (circulating) and 'sair' (prevalent) in the books of jurisprudence; hence, by the grace of Allah Almighty, we have explained it in detail in the discussion of marriage in our Fatawa. (T)

---

1. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Adab, Bab Qiblat al-Rajul, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/353.
2. Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Jihad, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/339.

फ़तावा रज़विय्या, जिल्द 22

...और अन्य सहाबा-ए-किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से, जैसा कि वफ़्द अब्द अल-क़ैस आदि की हदीस में सहाबा-ए-किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से वर्णित है। इस बारे में इस फ़कीर (लेखक) ने एक विस्तृत लेख लिखा है जो हमारे फ़तावा के संग्रह में शामिल है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 63: जालंधर, मोहल्ला रास्ता, डिप्टी शेख अहमद जान साहब (मरहूम) के मकान से सटा हुआ, मोहम्मद अहमद साहब द्वारा प्रेषित, 28 ज़ुल हिज्जा 1313 हिजरी। उलमा-ए-दीन-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक औरत निहायत नेक और खुशनसीब है, वह चाहती है कि किसी आलिम-ए-शरीअत और वाकिफ़-ए-तरीक़त बुज़ुर्ग से बैअत हासिल करके सफ़ाई-ए-क़ल्ब और बातिनी पाकीज़गी हासिल करे, लेकिन उसका शौहर उसे इस नेक काम से रोकता है। क्या अगर वह औरत अपने शौहर से छिपकर किसी नेक बुज़ुर्ग से बैअत हासिल करे तो यह जायज़ है या नहीं? और बिना इत्तिला के अपने शौहर की इजाज़त के बिना अपने पीर से बातिनी सुलूक (आध्यात्मिक मार्ग) की तालीम लेने जा सकती है या नहीं? बयान फ़रमाएं ताकि रोज़-ए-क़ियामत अज्र-ओ-सवाब पाएं।

जवाब: किसी आलिम, बा-अमल और कामिल आरिफ़ के हाथ पर बैअत का शरफ़ हासिल करने और उससे दीनी इल्म व सुलूक की राह सीखने के लिए शौहर की इजाज़त ज़रूरी नहीं है। इस मामले में उसकी मनाही का लिहाज़ लाज़िम नहीं है, जब तक कि उसके शौहर के अधिकारों में किसी खलल का अंदेशा न हो।

[अरबी उद्धरण]: 'किताब अल-जिहाद' में 'अल-बहर', 'अन-नहर', 'अद-दुर्र' आदि से उद्धृत है कि निकाह और उससे जुड़ी चीज़ों के मामले में शौहर की बात मानना उस पर लाज़िम है। [उर्दू स्पष्टीकरण]: चुनांचे 'अल-बहर अल-राइक़', 'अन-नहर अल-फ़ाइक़', 'अद-दुर्र' वग़ैरह और उनके अलावा अन्य किताबों 'किताब अल-जिहाद' में है कि औरत पर मर्द की इताअत उन मामलात में ज़रूरी है जिनका केंद्र निकाह और उसके संबंधित अधिकार हों।

हाँ, ग़ैर-वाजिब ऐनी (अनिवार्य नहीं) चीज़ों को सीखने के लिए शौहर की इजाज़त के बिना पीर के घर जाने की इजाज़त नहीं दी जा सकती, बल्कि वाजिब उमूर के लिए भी तब, जब शौहर के माध्यम से सीखना मुमकिन हो।

[अरबी उद्धरण]: यह मसला किताबों में प्रचलित और चर्चित है और हमने अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से इसे अपने फ़तावा की 'किताब-उन-निकाह' में विस्तार से बयान किया है। [उर्दू स्पष्टीकरण]: यह मसला फ़िक़्ह की किताबों में मशहूर और प्रचलित है; अतः अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से हमने अपने फ़तावा में निकाह की बहस में इसे विस्तार से बयान किया है। (त)

---

1. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-अदब, बाब क़िबलत अल-रजुल, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/353
2. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-जिहाद, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 1/339

وغیرھم من الصحابۃ رضی اللہ تعالٰی عنھم (جیسا کہ وفد عبدالقیس وغیرہ کی حدیث میں صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے مروی ہے۔ت) اس بارہ میں فقیر غفراللہ تعالیٰ لہ نے مفصل کلام لکھا کہ ہمارے مجموعہ فتاویٰ میں منسلک ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۶۳: از جالندھر محلہ راستہ متصل مکان ڈپٹی شیخ احمد جان صاحب مرحوم مرسلہ محمد احمد صاحب ۲۸ ذی الحجہ ۱۳۱۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین متین اس مسئلہ میں کہ ایک عورت نہایت نیک بخت ہے وہ چاہتی ہے کہ کسی بزرگ عالم شریعت اور واقف طریقت سے بیعت حاصل کر کے صفائی قلب اور صفائی باطن حاصل کروں مگر اس کا خاوند اس کار خیر سے بند کرتا ہے۔ آیا اگر وہ عورت اپنے خاوند کی چوری کسی صالح بزرگ سے بیعت حاصل کرے تو درست ہے یا نہیں اور بلا اطلاع اپنے خاوند کے تعلیم سلوک باطنی کی اپنے پیر سے جا کر لے تو درست ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا یوم الحساب (بیان فرماؤ تاکہ بروز قیامت اجر وثواب پاؤ۔ت)

الجواب: عالم عامل عارف کامل کے ہاتھ پر شرف بیعت حاصل کرنے اور اس سے علم دین وراہ سلوک سیکھنے کے لئے شوہر کی اجازت درکار نہیں۔ نہ اس باب میں اس کی ممانعت کا لحاظ لازم جب کہ اس کے حقوق میں کسی خلل کا اندیشہ نہ ہو۔

في كتاب الجهاد من البحر والنهر والدر وغيرها انما يلزمها امره فيما يرجع الى النكاح و توابعہ۔ (چنانچہ البحر الرائق، النہر الفائق، الدر وغیرہ اور ان کے علاوہ دیگر کتابوں کتاب الجہاد میں ہے کہ عورت پر مرد کی اطاعت ان معاملات میں ضروری ہے کہ جن کا مرجع نکاح اور اس کے متعلقات ہوں۔)

ہاں امر غیر واجب عینی کے سیکھنے کو پیر کے گھر بے اذن شوہر جانے کی اجازت نہیں ہوسکتی بلکہ واجب کے لئے بھی جبکہ شوہر کے توسط سے سیکھ سکتی ہو۔

والمسألۃ دائرۃ فی الکتب سائرۃ وقد فصلناھا بتوفیق اللہ تعالی فی کتاب النکاح من فتاؤنا۔ (یہ مسئلہ کتب فقہ میں دائر یعنی گھومنے والا اور سائر یعنی چلنے والا ہے چنانچہ اللہ تعالیٰ کے توفیق دینے سے ہم نے اس کو اپنے فتاویٰ کی بحث نکاح میں تفصیل سے بیان کیا ہے۔ (ت))

---

1 سنن ابی داؤد کتاب الادب باب قبلۃ الرجل آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۵۳ 2 الدرالمختار کتاب الجہاد مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۳۹

Fatawa Rizwia Vol. 22

...rather, she is not allowed to go to non-mahram men without religious necessity even with the husband's permission.

| حتی لو اذن کانا عاصیین کما فی الخلاصة والاشباہ[1] والدر وغیر ہما من الاسفار الغروان بغیت التفصیل فعلیک بفتاونا ومن لم یعرف ناس زمانہ فھو جاھل۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | Even if the husband gives permission to the wife to go out without religious necessity, both husband and wife will be sinners in the case of acting upon it, as it is present in Al-Khulasa, Al-Ashbah, Al-Durr and other major books. If you require detail, refer to our Fatawa. And whoever does not recognize the people of his time is a sheer ignorant. And Allah Almighty knows best. (T) |

Problem 64: From the old city What do the scholars of religion say in this matter: If a person takes service from an unmarried adult woman and some things like receiving her, pleasing his heart, having his feet massaged, talking together, and staying in the same house, and the mentioned woman is a non-mahram, is all this permissible or not? Explain and be rewarded.

Answer: The woman who has not reached the age of desire, i.e., is still under nine years old, or has passed the age of temptation, i.e., is a weak, old, ugly, and unpleasant-looking woman, taking permissible service from her—even if it is in seclusion—is not forbidden. And the non-mahram woman who is apart from these two cases is a place of apprehension of temptation; seclusion with her is forbidden. And if it is for tasks like baking bread etc. without seclusion, there is no harm. As for massaging feet, getting them massaged, and pleasing the self by talking in solitude, this is itself explicitly forbidden and a satanic act. And we seek refuge in Allah Almighty.

Problem 65: From the Hall of Criminal Court, Magistrate, sent by Bakhsh Allah Khan, 3rd Ramadan Mubarak 1318 AH. What do the scholars of religion say in this matter: That women of the courtesan (prostitute) profession, whether they are bound to one without marriage or not, mingling and uniting with them and their males, and inviting them to one's houses for weddings and gatherings in a brotherly manner, and bringing one's women unveiled before the courtesans, and those who remain involved and participating with these courtesans, making them sit at the same dining table with the intention of increasing honor and pride, and feeding and drinking other Muslims with them as well, and going oneself to the places of such males and females to eat, and inviting others to the feasts of courtesans...

[1] Khulasa-tul-Fatawa, Kitab-un-Nikah, Chapter 15, Maktabah Habibiyah Quetta 2/53.

फतावा रज़विया जिल्द 22

...बल्कि अजनबी मर्दों के पास बिना शरीई ज़रूरत के शौहर की इजाज़त से भी जाने की इजाज़त नहीं।

| حتی لو اذن کانا عاصیین کما فی الخلاصة والاشباہ[1] والدر وغیر بما من الاسفار الغروان | بغیت التفصیل فعلیک بفتاونا ومن لم یعرف ناس زمانہ فھو جاھل۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | यहाँ तक कि अगर शौहर बीवी को बिना शरीई ज़रूरत के बाहर जाने की इजाज़त दे तो अमल की सूरत में मियाँ-बीवी दोनों गुनहगार होंगे, जैसा कि खुलासा, अल-अशबाह, अद-दुर और दूसरी बड़ी किताबों में मौजूद है। अगर आपको तफ़्सील चाहिए तो हमारे फतावा से रुजू करें। और जो शख़्स अपने ज़माने के लोगों की मारिफ़त (पहचान) नहीं रखता, वह निरा जाहिल है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त) |

मसला 64: पुराने शहर से उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: अगर कोई शख़्स ग़ैर-मन्कूहः(अविवाहित) बालिग़ औरत से ख़िदमत ले और कुछ चीज़ें इस लिहाज़ से कि वह मुझे मिले और मैं दिल खुश करूँ और पाँव दबवाऊँ और आपस में बातें करूँ और एक ही मकान में रहना हो और मज़कूरा औरत ग़ैर-महरम हो, तो क्या यह सब जाइज़ है या नहीं? बयान करें, सवाब पाएँ।

जवाब: जो औरत हदे-शहवत को न पहुँचे यानी अभी नौ बरस से कम उम्र की है, या हदे-फ़ित्ना से निकल गई यानी ज़ईफ़ा (कमज़ोर), बुढ़िया, बदसूरत, कर्रीह-मंज़र है, उससे जाइज़ ख़िदमत यानी अगरचे ख़ल्वत (एकांत) में भी हो, हराम नहीं। और जो अजनबी औरत इन दोनों सूरतों से अलग है, वह फ़ित्ने की अंदेशे की जगह है, उससे ख़ल्वत हराम है। और अगर बिना ख़ल्वत रोटी पकाने वग़ैरह के काम पर है तो मुज़ाइक़ा (हरज) नहीं। बाकी रहा पाँव दबाना-दबवाना, इससे तन्हाई में बातें करके नफ़्स को खुश करना, यह ख़ुद सरीह (साफ़) हराम और शैतानी काम है। वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला।

मसला 65: ऐवाने कचहरी फ़ौजदारी, मजिस्ट्रेट, मुरसला बख़्श अल्लाह ख़ाँ, 3 रमज़ान मुबारक 1318 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: औरत तवायफ़ पेशा, ख़्वाह बिना निकाह एक की पाबंद हों या न हों, उनसे और उनके मर्दों से इख़्तिलात (मेल-जोल) व इत्तेहाद रखना और शादी और मजलिसों में अपने मकानों पर उनको बतौर-ए-बिरादराना बुलाना और अपनी औरतों को बे-पर्दा तवायफ़ों के सामने करना और जो लोग शामिल व शरीक इन तवायफ़ों के रहते हैं उनको

ब-नियत तरक़्क़ी-ए-एज़ाज़ व इफ़्तेख़ार एक दस्तरख्वान पर और दीगर अहल-ए-इस्लाम को भी उनके साथ खिलाना पिलाना और ऐसे मर्दों व औरतों के यहाँ ख़ुद जाकर खाना और दूसरों को तवायफ़ों की दावतों में...

---

[1] खुलासातुल फतावा, किताबुन निकाह, अल-फ़स्लुल ख़ामिस अशर, मकतबा हबीबिया क्वेटा 2/53.

بلکہ اجنبی مردوں کے پاس بے ضرورت شرعیہ باذن شوہر جانے کی اجازت نہیں۔

| حتی لو اذن کانا عاصیین کما فی الخلاصۃ والاشباہ[1] والدر وغیر ہما من الاسفار الغروان بغیت التفصیل فعلیک بفتاونا ومن لم یعرف ناس زمانہ فھو جاھل۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | حتی کہ اگر شوہر بیوی کو بغیر ضرورت شرعی باہر جانے کی اجازت دے تو بصورتِ عمل میاں بیوی دونوں گنہگار ہوں گے جیسا کہ خلاصہ، الاشباہ، الدر اور دوسری بڑی کتابوں میں موجود ہے۔ اگر تمھیں تفصیل مطلوب ہو تو ہمارے فتاوٰی سے رجوع کریں۔ اور جو شخص اپنے زمانے کے لوگوں کی معرفت نہیں رکھتا وہ نرا جاہل ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت) |

مسئلہ ۶۴: از شہر کہنہ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر کوئی شخص غیر منکوحہ عورتِ بالغہ سے خدمت لے اور کوئی شے اس لحاظ سے کہ مجھے ملے اور میں دل خوش کروں اور پاؤں دبواؤں اور آپس میں باتیں کروں اور ایک ہی مکان میں رہنا اور عورت مذکورہ غیر محرم ہو تو یہ سب جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: جو عورت حدِ شہوت کو نہ پہنچے یعنی ہنوز نو برس سے کم عمر کی ہے یا حدِ فتنہ سے نکل گئی یعنی ضعیفہ ، بُڑھیا بد صورت کریہہ منظر ہے اس سے جائز خدمت یعنی اگرچہ خلوت میں بھی ہو حرام نہیں۔ اور جو عورت اجنبیہ ان دونوں صورتوں سے جدا ہے وہ محلِ اندیشہ فتنہ ہے اس سے خلوت حرام ہے اور اگر بلا خلوت روٹی پکانے وغیرہ کے کام پر ہے تو مضائقہ نہیں۔ باقی رہا پاؤں دبانا دبوانا اس سے تنہائی میں باتیں کرکے نفس کو خوش کرنا یہ خود صریح حرام اور شیطانی کام ہے۔ والعیاذ باللہ تعالٰی۔

مسئلہ ۶۵: از ایوان کچہری فوجداری مجسٹریٹ مرسلہ بخش اللہ خاں ۳ رمضان مبارک ۱۳۱۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ عورت طوائف پیشہ خواہ بلا نکاح ایک کی پابند ہوں یا نہ ہوں ان سے اور ان کے ذکور سے اختلاط و اتحاد رکھنا اور شادی اور مجلسوں میں اپنے مکانات پر ان کو بطورِ برادرانہ بلانا اور اپنی عورتوں کو بے پردہ طوائفوں کے سامنے کرنا اور جو لوگ شامل و شریک ان طوائفوں کے رہتے ہیں ان کو بہ نیت ترقی اعزاز و افتخار ایک دستر خوان پر اور دیگر اہل اسلام کو بھی ان کے ساتھ کھلانا پلانا اور ایسے ذکور و اناث کے یہاں خود جا کر کھانا اور دوسروں کو طوائفوں کی دعوتوں میں...

---

[1] خلاصۃ الفتاوی کتاب النکاح الفصل الخامس عشر مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۲ / ۵۳

Fatawa Razawiya Volume 22

Question: Is it permissible or forbidden to take [such actions], and to speak ill of a Muslim who does not consider such behavior good, but rather strives for the permanence of this custom? What is the ruling regarding the prayer leadership (Imamat) of such a person? And what is the level of sin for not preventing heirs and minor children from singing obscene songs or using vulgar language? Please explain from the Book and receive reward from the Most Beneficent (Rahman).

Answer: Such actions are extremely heinous and impure, and such individuals are completely erring and audacious. Such behavior, God forbid, is a cause of punishment and destruction. A prostitute, even if she is associated with only one man without marriage, is an open fornicator and adulteress, and her men are pimps and cuckolds (dayyuth). All of them are constantly under the wrath of Allah, the Mighty and Sublime. It is stated in a Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

| Arabic: The gates of heaven are opened at midnight and a caller calls out: Is there anyone who supplicates so that his supplication may be accepted? Is there anyone who asks so that he may be given? Is there any distressed person so that his distress may be relieved? At that time, any Muslim who makes a supplication to Allah, the Mighty and Sublime, the Lord Glorified and Exalted accepts it, except for a fornicator who earns through her private parts or a tax-collector (unjust). | Urdu Translation: At midnight, the doors of heaven are opened and a caller announces: Is there anyone who prays so that their prayer may be accepted? Is there anyone who asks so that they may be granted? Is there anyone in distress so that their problem may be solved? At that time, whatever prayer a Muslim makes to Allah the Mighty and Sublime, the Lord Glorified and Exalted accepts it, except for a fornicator who earns from her private parts, or an unjust tax collector. (Imam Ahmad narrated this with a nearly authentic chain, and Imam Tabarani in "Al-Kabir", and the wording is his, on the authority of Uthman bin Abi al-Aas, may Allah be pleased with him. - T) |

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

| Arabic: Three persons will never enter Paradise: the cuckold (dayyuth), the woman who assumes the appearance of men, and the habitual wine-drinker. Narrated by al-Tabarani from Ammar bin Yasir, may Allah be pleased with them both, with a good chain. | Urdu Translation: Three persons will never enter Paradise: the cuckold (dayyuth), the woman who adopts masculine traits, and the alcoholic. (Imam

Tabarani has narrated this from Hazrat Ammar bin Yasir, may Allah be pleased with them both, with an excellent chain.) |

1. Kanz al-Ummal with reference to Tabarani, Hadith 3357, Muassasat al-Risala, Beirut 4/105; Majma' al-Zawa'id with reference to Al-Tabarani, Book of Zakat, Chapter on Unjust Tax-Collectors and Overseers, Dar al-Kitab, Beirut 3/88.
2. Majma' al-Zawa'id with reference to Al-Tabarani, Book of Marriage, Chapter on those who are satisfied with filth in their household, Dar al-Kitab, Beirut 4/327.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

प्रश्न: क्या किसी मुसलमान को ऐसे व्यवहार को अच्छा न समझने के लिए बुरा कहना, बल्कि इस प्रथा को कायम रखने के लिए खुद कोशिश करना जायज़ है या नाजायज़? और ऐसे व्यक्ति की इमामत का क्या हुक्म है? और वारिसों को, यहाँ तक कि नाबालिग बच्चों को भी, अश्लील गाने गाने या अभद्र भाषा बोलने से न रोकना किस स्तर का गुनाह है? किताब के हवाले से बयान करें और रहमान से सवाब पायें।

उत्तर: ऐसी हरकतें अत्यंत घृणित और नापाक हैं, और ऐसे व्यक्ति पूरी तरह से गुनहगार और बेबाक हैं। ऐसा व्यवहार, खुदा न करे, अज़ाब और तबाही का कारण है। एक वेश्या, भले ही वह बिना निकाह के एक ही व्यक्ति के साथ जुड़ी हो, खुले तौर पर व्यभिचारिणी (ज़ानिया) है, और उसके पुरुष दलाल और दय्यूथ (बेशर्म) हैं। ये सभी हर समय अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के प्रकोप में हैं। हदीस में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

| अरबी: आधी रात को आसमान के दरवाज़े खोले जाते हैं और एक पुकारने वाला पुकारता है: क्या कोई दुआ करने वाला है कि उसकी दुआ कुबूल की जाए? क्या कोई मांगने वाला है कि उसे अता किया जाए? क्या कोई मुसीबतज़दा है कि उसकी परेशानी दूर की जाए? उस समय जो मुसलमान अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल से कोई दुआ करता है, मौला सुब्हानहु व तआला उसे कुबूल फरमाता है, सिवाय उस व्यभिचारिणी के जो अपनी शर्मगाह से कमाती है या लोगों से गलत टैक्स वसूलने वाला। | उर्दू अनुवाद: आधी रात को आसमान के दरवाज़े खोले जाते हैं और एक पुकारने वाला पुकारता है: क्या कोई दुआ करने वाला है कि उसकी दुआ कुबूल की जाए? क्या कोई मांगने वाला है कि उसे अता किया जाए? क्या कोई मुसीबतज़दा है कि उसकी मुश्किल कुशाई (समाधान) हो? उस समय जो मुसलमान अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल से कोई दुआ करता है, मौला सुब्हानहु व तआला कुबूल फरमाता है, सिवाय उस ज़ानिया के जो अपनी शर्मगाह की कमाई खाती है, या लोगों से बेजा टैक्स वसूलने वाला। (इमाम अहमद ने इसे करीब-करीब सही सनद के साथ रिवायत किया और इमाम तबरानी ने 'अल-कबीर' में रिवायत किया और शब्द उन्हीं के हैं, हज़रत उस्मान बिन अबी अल-आस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत है। - त) |

रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

| अरबी: तीन व्यक्ति कभी जन्नत में नहीं जाएँगे: दय्यूथ, मर्दों जैसा रूप बनाने वाली औरत और शराब पीने का आदी। इसे तबरानी ने अम्मार बिन यासिर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से एक अच्छी सनद के साथ रिवायत किया है। | उर्दू अनुवाद: तीन व्यक्ति कभी जन्नत में नहीं जाएँगे: दय्यूथ (बेशर्म), मर्दों जैसा रूप बनाने वाली औरत और शराबी। (इमाम तबरानी ने इसे हज़रत अम्मार बिन यासिर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से उम्दा सनद के साथ रिवायत किया है।) |

1. केंज़ुल उम्माल ब-हवाला तबरानी हदीस 3357, मुअस्ससतुर्-रिसाला, बेरुत 4/105; मज्मउज़्-ज़वाइद ब-हवाला तबरानी किताबुज़्-ज़कात बाब फ़िल-अशारीन वल्-उरफ़ा दारुल-किताब बेरुत 3/88।
2. मज्मउज़्-ज़वाइद ब-हवाला तबरानी किताबुन्-निकाह बाब फीमं यर्दा लिअह्लिही बिल-खुब्स दारुल-किताब बेरुत 4/327।

पेज 209/692

لے جانا اور جو مسلمان ایسے برتاؤ کو اچھا نہ سمجھتا ہو اس کو برا کہنا بلکہ اس رواج کے قائم و دائم اپنی کوشش کرنا یہ سب جائز ہے یا نا جائز؟ اور ایسے شخص کی امامت کا کیا حکم ہے؟ اور موروثوں کو نابالغ بچوں کو فحش گیت گانے یا فحش کلام کرنے سے منع نہ کرنا کس درجہ کا گناہ ہے؟ کتاب سے بیان فرماؤ رحمن سے ثواب پاؤ گے۔ الجواب: ایسی حرکات نہایت شنیع و ناپاک اور ایسے اشخاص سراسر خطا کار و بیباک اور ایسے برتاؤ معاذ اللہ باعث عذاب و ہلاک ہیں، رنڈی اگرچہ بلا نکاح ایک کی پابند ہو علانیہ فاحشہ زانیہ اور اس کے مرد قلتبان و دیوث ہیں، یہ سب کے سب ہر وقت اللہ عزوجل کے غضب میں ہیں۔ حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

| تفتح ابواب السماء نصف اللیل فینادی مناد ہل من داع فستجاب لہ ہل من سائل فیعطی ہل من مکروب فیفرج عنہ لایبقی مسلم یدعو اللہ بدعوۃ الاستجاب اللہ عزوجل لہ الا الزانیۃ تسعی بفرجھا او عشار، رواہ احمد بسند مقارب و الطبرانی فی الکبیر واللفظ لہ عن عثمان بن ابی العاص رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | آدھی رات کو آسمان کے دروازے کھولے جاتے ہیں اور منادی ندا کرتا ہے کوئی دعا کرنے والا ہے کہ اس کی دعا قبول فرمائی جائے۔ ہے کوئی مانگنے والا کہ اسے عطا کریں۔ ہے کوئی مصیبت زدہ کہ اس کی مشکل کشائی ہو۔ اس وقت جو مسلمان اللہ عزوجل سے کوئی دعا کرتا ہے مولٰی سبحانہ و تعالٰی قبول فرماتا ہے مگر زانیہ کہ اپنی فرج کی کمائی کھاتی ہے۔ یا لوگوں سے بے جا محصول تحصیلنے والا۔ (امام احمد نے اس کو سند مقارب کے ساتھ روایت کیا۔ اور امام طبرانی نے "الکبیر" میں روایت کی اور الفاظ اسی کے ہیں حضرت عثمان بن عاص رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت فرمائی۔ ت) |

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

| ثلثۃ لایدخلون الجنۃ ابدا الدیوت والرجلۃ من النساء ومدمن الخمر۔ رواہ الطبرانی عن عمار بن یاسر رضی اللہ تعالیٰ عنہما بسند حسن۔ | تین شخص کبھی جنت میں نہ جائیں گے دیوث اور مردانی وضع بنانے والی عورت اور شرابی (امام طبرانی نے اس کو حضرت عمار بن یاسر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے عمدہ سند کے ساتھ روایت کیا ہے۔) |

1 کنزالعمال بحوالہ طبرانی حدیث ۳۳۵۷ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۴/ ۱۰۵، مجمع الزوائد بحوالہ الطبرانی کتاب الزکوٰۃ باب فی العشارین والعرفاء دارالکتاب بیروت ۳/ ۸۸ 2 مجمع الزوائد بحوالہ الطبرانی کتاب النکاح باب فیمن یرضی لابلہ بالخبث دارالکتاب بیروت ۴/ ۳۲۷

Fatawa Razawiyya Volume 22

And he (may Allah the Almighty's peace and blessings be upon him) says: "Three persons shall not enter Paradise: the one who is disobedient to his parents, the cuckold (dayyuth), and the woman who assumes the likeness of men." Narrated by al-Hakim in al-Mustadrak[1] and al-Bayhaqi in al-Shu'ab with a sound chain from Ibn 'Umar (may Allah be pleased with them). Three persons shall not enter Paradise: the one who causes pain to parents, the cuckold, and the woman who becomes like a man. (Hakim in al-Mustadrak and Bayhaqi in al-Shu'ab narrated this with a sound chain from Abdullah ibn Umar, may Allah the Almighty be pleased with them. T)

These people who maintain friendships with these wicked women and cuckold men will be raised with them on the Day of Resurrection. The Messenger of Allah (may Allah the Almighty's peace and blessings be upon him) says: "A man does not love a people except that Allah places him with them." Narrated by al-Nasa'i[2] from the Commander of the Faithful 'Ali (may Allah be pleased with him). Whoever loves a people, Allah the Almighty will keep him with them. (Al-Nasa'i narrated it from the Commander of the Faithful Hazrat 'Ali, may Allah the Almighty be pleased with him. T)

And he (may Allah the Almighty's peace and blessings be upon him) says: "Whoever loves a people, Allah will gather him in their group." Narrated by al-Tabarani[3] in al-Kabir and al-Diya' in al-Mukhtara from Abu Qarsafa (may Allah be pleased with him). Whoever befriends a people, Allah the Almighty will raise him among their group. (Tabarani in Mu'jam al-Kabir and Diya' in al-Mukhtara narrated it from Hazrat Abu Qarsafa, may Allah the Almighty be pleased with him. T)

And he (may Allah the Almighty's peace and blessings be upon him) says: "A man is with whom he loves." Narrated by the two Sheikhs (Bukhari and Muslim)[4] from Ibn Mas'ud from Anas (may Allah the Almighty be pleased with him). A man will be with his friend (Imam Bukhari and Muslim [narrated] this from Hazrat Abdullah ibn Mas'ud, may Allah be pleased with him...

---

[1] Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Iman, Dar al-Fikr Beirut 1/72, Shu'ab al-Iman Hadith 1099 Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 2/412 [2] Musnad Imam Ahmad bin Hanbal from Aisha 2/160, 125 and Kanz al-Ummal Hadith 32422 15/860 [3] Al-Mu'jam al-Kabir Hadith 2519 Al-Maktaba al-Faysaliyya 3/19 [4] Sahih al-Bukhari Kitab al-Adab, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/911, Sahih Muslim Kitab al-Birr wa al-Silah, Chapter: A man is with whom he loves, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/332

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

और (नबी) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "तीन व्यक्ति जन्नत में नहीं जाएँगे: माता-पिता की नाफ़रमानी करने वाला, दय्यूथ (वह पुरुष जो अपनी महिलाओं में अश्लीलता को बर्दाश्त करे), और पुरुषों का भेष बनाने वाली स्त्री।" (इसे हाकिम ने अल-मुस्तदरक[1] में और बैहक़ी ने शुअब में सही सनद के साथ इब्ने उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है।) तीन शख़्स जन्नत में न जाएँगे: माँ-बाप को आज़ार (दुख) देने वाला और दय्यूथ और मर्द बनने वाली औरत। (हाकिम ने मुस्तदरक में और बैहक़ी ने शुअब में सही सनद के साथ इसे अब्दुल्लाह इब्ने उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया। त)

ये लोग कि इन बदकार औरतों और दय्यूथ मर्दों से दोस्ती रखते हैं, रोज़-ए-क़यामत उन्हीं के साथ उठेंगे। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "कोई आदमी किसी कौम से मुहब्बत नहीं करता मगर यह कि अल्लाह उसे उन्हीं के साथ कर देता है।" (इसे नसाई[2] ने अमीरुल मोमिनीन अली रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है।) जो जिस कौम से मुहब्बत रखेगा अल्लाह तआला उसे उन्हीं के साथ कर देगा। (इसे नसाई ने अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। त)

और (नबी) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "जिसने किसी कौम से मुहब्बत की, अल्लाह उसे उन्हीं के गिरोह में उठाएगा।" (इसे तबरानी[3] ने अल-कबीर में और ज़िया ने अल-मुख़्तारा में अबू क़रसाफ़ा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है।) जो जिस कौम से दोस्ती करेगा अल्लाह तआला उन्हें उन्हीं के गिरोह में उठाएगा। (तबरानी ने मोजम कबीर में और ज़िया ने मुख़्तारा में हज़रत अबू क़रसाफ़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से इसे रिवायत किया है। त)

और (नबी) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "आदमी उसी के साथ होगा जिससे वह मुहब्बत करता है।" (इसे शैख़ैन[4] यानी बुख़ारी और मुस्लिम ने इब्ने मसूद से और उन्होंने अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है।) आदमी अपने दोस्त के साथ होगा (इसको इमाम बुख़ारी व मुस्लिम ने हज़रत अब्दुल्लाह इब्ने मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु से...

---

[1] अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम किताबुल ईमान, दारुल फ़िक्र बेरूत 1/72, शुअबुल ईमान हदीस 1099, दारुल कुतुबुल इल्मिया बेरूत 2/412 [2] मुसनद इमाम अहमद बिन हनबल अन आयशा 2/160, 125 व कज़ुल उम्माल हदीस 32422, 15/860 [3] अल-मोजमुल कबीर हदीस 2519 अल-

मकतबतुल फ़ैसलिया 3/19 [4] सही बुखारी किताबुल आदाब, क़दीमी कुतुब खाना कराची 2/911, सही मुस्लिम किताबुल बिर्र वस्सिलह, बाब: अल-मर्उ मआ मन अहब्ब, क़दीमी कुतुब खाना कराची 2/332

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: ثلاثۃ لایدخلون الجنۃ العاق لوالدیہ و الدیوث و رجلۃ النساء، رواہ الحاکم فی المستدرک۱ و البیہقی فی الشعب بسند صحیح عن ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ تین شخص جنت میں نہ جائیں گے ماں باپ کو آزار دینے والا اور دیوث اور مرد بننے والی عورت، (حاکم نے مستدرک میں اور بیہقی نے شعب میں صحیح سند کے ساتھ اسے عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔ ت)

یہ لوگ کہ ان بدکار عورتوں دیوث مردوں سے دوستی رکھتے ہیں روزِ قیامت انہیں کے ساتھ اٹھیں گے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: لایحب رجل قوماً الا جعلہ اللہ معھم، رواہ النسائی۲ عن امیر المومنین علی رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ جو جس قوم سے محبت رکھے گا اللہ تعالٰی اسے انہیں کے ساتھ کردے گا (اسے نسائی نے امیر المومنین حضرت علی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: من احب قوماً حشرہ اللہ فی زمرتھم رواہ الطبرانی۳ فی الکبیر والضیاء فی المختارہ عن ابی قرصافۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ جو جس قوم سے دوستی کرے گا اللہ تعالٰی انہیں کے گروہ میں اٹھائے گا۔ (طبرانی نے معجم کبیر میں اور ضیاء نے مختارہ میں حضرت ابو قرصافہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اسے روایت کیا ہے ہے۔ ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: المرء مع من احب۔ رواہ الشیخان۴ عن ابن مسعود عن انس رضی اللہ تعالٰی آدمی اپنے دوست کے ساتھ ہوگا (اس کو امام بخاری و مسلم نے حضرت عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ

۱ المستدرک للحاکم کتاب الایمان دارالفکر بیروت ۱/ ۷۲، شعب الایمان حدیث ۱۰۹۹ دارالکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۴۱۲ ۲ مسند امام احمد بن حنبل عن عائشہ ۲/ ۱۶۰، ۱۲۵ و کنز العمال حدیث ۳۲۴۲۲ ۱۵/ ۸۶۰ ۳ المعجم الکبیر حدیث ۲۵۱۹ المکتبہ الفیصلیہ ۳/ ۱۹ ۴ صحیح البخاری کتاب الآداب قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۹۱۱، صحیح مسلم کتاب البر والصلۃ باب المرء مع من احب قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۳۲

Fatawa Rizvia, Volume 22

(May Allah be pleased with them both), it is Mutawatir (continuously narrated). They narrated from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him) that this Hadith is Mutawatir. [T]

Listen also to the situation of sitting, eating, and drinking with them; the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic Text: "The first deficiency that entered the Children of Israel was that a man would meet another man and say, 'O you, fear Allah and abandon what you are doing, for it is not lawful for you.' Then he would meet him the next day while he was in the same state, yet that would not prevent him from eating, drinking, and sitting with him. So when they did that, Allah struck their hearts against one another." Then he recited: "Cursed were those who disbelieved among the Children of Israel by the tongue of David and of Jesus, the son of Mary. That was because they disobeyed and [habitually] transgressed. They used not to prevent one another from wrongdoing that they did. How wretched was that which they were doing." (Narrated by Abu Dawud[1] and the wording is his, and al-Tirmidhi narrated it and graded it as Hasan from Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him).)

Urdu Translation: The first evil that came among the Children of Israel was that one person would meet another and say, "O person! Fear Allah and desist from your deed, for it is not lawful." Then on the next day, he would meet him and he would still be in the same state, but that man would not stop eating, drinking, or sitting with him. When they did this, Allah the Almighty struck their hearts against each other, so that the state of those who prohibited became like those who erred. Then He said, "Cursed were those who disbelieved among the Children of Israel by the tongue of David and of Jesus, the son of Mary. This is a recompense for their disobedience and transgression. They did not prevent each other from the evil deeds they did. Indeed, it was an extremely evil act that they were doing." (Imam Abu Dawud narrated the aforementioned Hadith and these are his words. Imam Tirmidhi praised its authenticity and narrated it on the authority of Hazrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him). [T])

Allah the Almighty says: Arabic: "وَ اِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ[2]" Urdu Translation: Allah the Almighty says: "And if Satan causes you to forget, then do not remain after the reminder with the wrongdoing people."

Footnotes: 1. Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Tafsir, Surah al-Ma'idah, under the verse "Cursed were those who disbelieved...", Amin Company Karachi, 2/130; Sunan Abi Dawud, Book of Al-Malahim, Aftab Alam Press Lahore, 2/240. 2. Al-Quran al-Karim, 6/68.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

(अल्लाह उन दोनों से राजी हो), यह मुतवातिर है। उन्होंने हज़रत अनस (अल्लाह उन से राजी हो) से रिवायत किया है कि यह हदीस मुतवातिर है। [त]

उनके साथ उठने-बैठने, खाने-पीने का हाल भी सुन लीजिये, रसूले खुदा (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फरमाते हैं:

अरबी पाठ: "बनी इस्राईल में पहली खराबी जो आई वह यह थी कि उनमें एक शख्स दूसरे से मिलता और उससे कहता: ऐ शख्स! अल्लाह से डर और अपने काम से बाज़ आ क्योंकि यह हलाल नहीं है। फिर दूसरे दिन उससे मिलता और वह अपने उसी हाल पर होता, तो यह बात उस शख्स को उसके साथ खाने-पीने और बैठने से नहीं रोकती थी। जब उन्होंने ऐसा किया, तो अल्लाह तआला ने उनके दिलों को एक-दूसरे के जैसा कर दिया।" फिर फरमाया: "बनी इस्राईल के काफ़िरों पर दाऊद और ईसा इब्ने मरियम की ज़ुबान से लानत की गई। यह उनके विद्रोह और सीमा उल्लंघन का बदला है। वे एक-दूसरे को बुराई से नहीं रोकते थे। बेशक, वे जो कुछ करते थे वह बहुत बुरा था।" (इमाम अबू दाऊद ने इस हदीस को रिवायत किया है और ये शब्द उन्हीं के हैं। इमाम तिर्मिज़ी ने इसे हज़रत अब्दुल्लाह बिन मसूद (अल्लाह उन से राजी हो) के हवाले से रिवायत किया और इसे हसन कहा है। [त])

उर्दू अनुवाद: बनी इस्राईल में पहली खराबी जो आई वह यह थी कि उनमें एक शख्स दूसरे से मिलता और उससे कहता: ऐ शख्स! अल्लाह से डर और अपने काम से बाज़ आ क्योंकि यह हलाल नहीं है। फिर दूसरे दिन उससे मिलता और वह अपने उसी हाल पर होता, तो यह बात उस शख्स को उसके साथ खाने-पीने और बैठने से नहीं रोकती थी। जब उन्होंने ऐसा किया, तो अल्लाह तआला ने उनके दिलों को एक-दूसरे के जैसा कर दिया कि मना करने वालों का हाल भी उन्हें खता वालों के जैसा हो गया। फिर फरमाया: बनी इस्राईल के काफ़िरों पर दाऊद और ईसा इब्ने मरियम की ज़ुबान से लानत की गई। यह उनके विद्रोह और सीमा उल्लंघन का बदला है। वे एक-दूसरे को बुराई से नहीं रोकते थे। बेशक, यह एक बहुत ही बुरा काम था जो वे करते थे। (इमाम अबू दाऊद ने उपर्युक्त हदीस को रिवायत किया है और ये शब्द उन्हीं के हैं। इमाम तिर्मिज़ी ने इसकी प्रशंसा की और हज़रत अब्दुल्लाह बिन मसूद (अल्लाह उन से राजी हो) के संदर्भ से इसे रिवायत किया। [त])

अल्लाह अज़-ओ-जल्ल फरमाता है: अरबी: "وَ اِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ۔" उर्दू अनुवाद: अल्लाह अज़-ओ-जल्ल फरमाता है: "और अगर शैतान तुझे भुला दे, तो याद आने के बाद ज़ालिम लोगों के पास न बैठ।"[2]

पाद-टिप्पणियाँ: 1. जामे तिर्मिज़ी, अबवाबुत-तफ़्सीर, सूरह अल-मायदा, आयत "लानत की गई उन लोगों पर जिन्होंने कुफ़्र किया..." के तहत, अमीन कंपनी कराची, 2/130; सुनन अबू दाऊद, किताबुल मलाहिम, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर, 2/240। 2. अल-क़ुरआन अल-करीम, 6/68।

عنہما، ہو متواتر۔ تعالیٰ عنہ تعالیٰ عنہ سے انھوں نے حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا یہ حدیث متواتر ہے۔ ت)

اُن کے ساتھ اٹھنے بیٹھنے، کھانے پینے کا حال بھی سن لیجئے، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

ان اول مادخل النقص علی بنی اسرائیل کان الرجل یلقی الرجل فیقول یاھذا اتق اللہ ودع ماتصنع فانہ لایحل لک ثم یلقاہ من الغد وھو علی حالہ فلا یمنعہ ذلک ان یکون اکیلہ و شربیہ و قعیدہ فلما فعلوا ذلک ضرب اللہ قلوب بعضھم ببعض ثم قال لعن الذین کفروا من بنی اسرائیل علی لسان داؤد وعیسی ابن مریم ذلک بما عصوا وکانوا یعتدون ہ کانوا لایتناھون عن منکر فعلوہ لبئس ما کانوا یفعلون ہ الحدیث رواہ ابوداؤد ۱ واللفظ لہ والترمذی و حسنہ عن عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

بنی اسرائیل میں پہلی خرابی جو آئی وہ یہ تھی کہ ان میں ایک شخص دوسرے سے ملتا اس سے کہتا اے شخص ! اللہ سے ڈر اور اپنے کام سے باز آ کہ یہ حلال نہیں پھر دوسرے دن اس سے ملتا اور وہ اپنے اسی حال پر ہوتا تو یہ مرد اس کو اس کے ساتھ کھانے پینے پاس بیٹھنے سے نہ روکتا جب انھوں نے یہ حرکت کی اللہ تعالیٰ نے ان کے دل باہم ایک دوسرے پر مارے کہ منع کرنے والوں کا حال بھی انھیں خطا والوں کے مثل ہو گیا۔ پھر فرمایا بنی اسرائیل کے کافر لعنت کئے گئے داؤد و عیسیٰ بن مریم کی زبان پر۔ یہ بدلہ ہے ان کی نافرمانیوں اور حد سے بڑھنے کا۔ وہ آپس میں ایک دوسرے کو برے کام سے نہ روکتے تھے۔ البتہ یہ سخت بری حرکت تھی کہ وہ کرتے تھے۔

(امام ابو داؤد نے حدیث مذکور کو روایت کیا اور یہ الفاظ انھیں کے ہیں۔ امام ترمذی نے اس کی تحسین فرمائی حضرت عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے اسے روایت کیا۔ت)

اللہ عزوجل فرماتا ہے : "وَ اِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ ۲" اور اگر شیطان تجھے بھلادے تو یاد آنے پر ظالم لوگوں کے پاس نہ بیٹھ۔

---

1 جامع الترمذی ابواب التفسیر سورۃ المائدۃ تحت آیۃ لعن الذین کفروا الخ امین کمپنی کراچی ۲/ ۱۳۰، سنن ابی داؤد کتاب الملاحم آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۴۰ 2 القرآن الکریم ۶/ ۶۸

Fatawa Ridawiyya, Vol. 22

In Tafsir Ahmadi it is stated:

[Arabic Box]: They are the innovator, the transgressor, and the disbeliever, and sitting with all of them is prohibited. — [Urdu Side]: Cruel people are heretics, transgressors, and disbelievers; sitting with all of them is forbidden.

It is narrated that Allah Almighty sent revelation to Prophet Yusha (peace be upon him): "I will destroy forty thousand righteous people and sixty thousand wicked people from your settlement." He asked: "O Lord! The wicked are understandable, but why will the righteous be destroyed?" He replied:

[Arabic Box]: Because they did not become angry with My anger, and they ate and drank with them. Narrated by Ibn Abi ad-Dunya and Abu al-Sheikh from Ibrahim from Umar as-San'ani. — [Urdu Side]: Because they did not show anger against those who were under My wrath and shared food and drink with them. (Ibn Abi ad-Dunya and Abu al-Sheikh narrated this from Ibrahim, who narrated it from Umar as-San'ani. (T))

Such people deserve humiliation and contempt according to Sharia, and leading the prayer (Imamat) is a position of high honor and respect. How can it be permissible to honor someone whom the pure Sharia commands to be humiliated? Therefore, the honorable scholars state that even if a transgressor (Fasiq) is the most knowledgeable among those present, he should not be appointed as Imam because in Imamat there is honor for him, whereas according to Sharia, his humiliation is obligatory. It is stated in 'Maraqi al-Falah', 'Fathullah al-Mu'in', and 'Tahtawi ala ad-Durr al-Mukhtar':

[Arabic Box]: As for the most knowledgeable transgressor, he should not be preferred, because in preferring him there is honor for him, while their humiliation has become obligatory for them according to Sharia. — [Urdu Side]: It is not permissible or correct to put forward a transgressor for Imamat, even if he is a great scholar, because in putting him forward there is honor for him, and honoring a transgressor is not allowed; rather, according to Sharia, his humiliation is necessary. (T)

Those who let their women appear unveiled before prostitutes, or arrange meetings with them, are either extremely foolish, insane, or of low intellect, or they are purely shameless, honorless, and brazen. A woman is like a nose of wax, rather a packet of resin, rather a box of gunpowder; she catches fire with the slightest touch. Her

intellect is deficient, her religion is deficient, there is crookedness in her nature, and in desire she exceeds man a hundredfold, and the effect of bad company permanently corrupts men.

---

1. Al-Tafsirat al-Ahmadiyya, under the verse 'Wa amma yunsiyannaka al-shaytan fala taq'ud', Matba' Karimi, Bombay, p. 388.
2. Fayd al-Qadir, with reference to Ibn Abi ad-Dunya, under Hadith 2136, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/399.
3. Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Prayer, Chapter on Imamat, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/243.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

तफ़्सीर-ए-अहमदी में है:

[अरबी बॉक्स]: वे बिदाती, फासिक और काफ़िर हैं और उन सभी के साथ बैठना वर्जित है। — [उर्दू पक्ष]: ज़ालिम लोग बदमज़हब, फासिक और काफ़िर हैं; उन सभी के पास बैठना मना है।

रिवायत है कि अल्लाह अज़्वजल ने हज़रत यूशा (अलैहिस्सलाम) पर वही भेजी: "मैं तेरी बस्ती से चालीस हज़ार अच्छे और साठ हज़ार बुरे लोगों को हलाक करूँगा।" उन्होंने अर्ज़ किया: "ऐ इलाही! बुरे तो बुरे हैं, अच्छे क्यों हलाक होंगे?" फ़रमाया:

[अरबी बॉक्स]: इसलिए कि उन्होंने मेरे क्रोध पर क्रोध नहीं किया और उनके साथ खाने-पीने में शामिल रहे। इब्न अबी अद्दुनिया और अबू अल-शेख ने इब्राहिम से और उन्होंने उमर अस-सन'आनी से इसे रिवायत किया। — [उर्दू पक्ष]: इसलिए कि जिन पर मेरा क्रोध था, उन्होंने उन पर क्रोध नहीं किया और उनके साथ खाने-पीने में शरीक रहे। (इब्न अबी अद्दुनिया और अबू अल-शेख ने इब्राहिम से और उन्होंने उमर अस-सन'आनी से इसे रिवायत किया। (त))

ऐसे लोग शरीयत के अनुसार अपमान और तिरस्कार के पात्र हैं, और नमाज़ की इमामत एक उच्च स्तर का सम्मान और आदर है। जिस व्यक्ति का अपमान करने का आदेश शुद्ध शरीयत दे, उसका सम्मान कैसे जायज़ हो सकता है? इसलिए उलेमा-ए-किराम फ़रमाते हैं कि फासिक चाहे उपस्थित लोगों में सबसे अधिक विद्वान ही क्यों न हो, उसे इमाम नहीं बनाना चाहिए क्योंकि इमामत में उसका सम्मान है, जबकि शरीयत के अनुसार उसका अपमान अनिवार्य है। 'मराक़ी अल-फलाह', 'फतहुल्लाह अल-मुईन' और 'तहतावी अला अद-दुर्र अल-मुख्तार' में है:

[अरबी बॉक्स]: जहाँ तक सबसे अधिक ज्ञानी फासिक का प्रश्न है, उसे प्राथमिकता नहीं दी जानी चाहिए, क्योंकि उसे प्राथमिकता देने में उसका सम्मान है, जबकि शरीयत के अनुसार उनका अपमान करना अनिवार्य हो चुका है। — [उर्दू पक्ष]: इमाम के रूप में किसी फासिक को इमामत के लिए आगे करना जायज़ और सही नहीं है, चाहे वह कितना ही बड़ा विद्वान क्यों न हो, क्योंकि उसे आगे करने में उसका सम्मान है और फासिक का सम्मान जायज़ नहीं है; बल्कि शरीयत की दृष्टि से उसका अपमान आवश्यक है। (त)

अपनी महिलाओं को वेश्याओं के सामने बेपर्दा करने वाले या उनसे मुलाक़ात कराने वाले या तो घोर मूर्ख, पागल और निर्बुद्धि हैं, या फिर निरे बेशर्म, बेगैरत और बेहया हैं। महिला मोम की नाक, बल्कि राल की पुड़िया, बल्कि बारूद की डिबिया है; आग के ज़रा से संपर्क से वह भड़क उठती है। उसकी बुद्धि भी कम है और उसका धर्म भी कम है, और उसकी प्रकृति में टेढ़ापन है और वासना में वह पुरुष से सौ गुना अधिक है, और बुरी संगति का प्रभाव पुरुषों को स्थायी रूप से बिगाड़ देता है।

---

1. अल-तफ़्सीरात अल-अहमदिया, आयत 'व अम्मा युन्सियन्नक अल-शैतान फला तक़'उद' के तहत, मतबा' करीमी, बॉम्बे, पृ. 388.
2. फ़ैज़ अल-क़दीर, इब्न अबी अद्-दुनिया के हवाले से, हदीस 2136 के तहत, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, 2/399.
3. हाशियत अत-तहतावी अला अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुस-सलात, बाबुल-इमामत, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, 1/243.

पृष्ठ 692 का 212

تفسیر احمدی میں ہے : | هم المبتدع والفاسق والكافر والقعود مع كلهم ممتنع - | ظالم لوگ بدمذہب اور فاسق اور کافر ہیں ان سب کے پاس بیٹھنا منع ہے۔ |

مروی ہوا اللہ عزوجل نے یوشع علیہ الصلوۃ والسلام کو وحی بھیجی میں تیری بستی سے چالیس ہزار اچھے اور ساٹھ ہزار برے لوگ ہلاک کروں گا۔ عرض کی الٰہی ! برے تو برے ہیں اچھے کیوں ہلاک ہوں گے۔ فرمایا: | انهم لم يغضبوا بغضي وأكلوهم وشاربوهم رواه ابن ابی الدنیا وابو الشیخ عن ابراهیم عن عمر الصنعانی۔ | اس لئے کہ جن پر میرا غضب تھا انھوں نے ان پر غضب نہ کیا اور ان کے ساتھ کھانے پینے میں شریک رہے (ابن ابی الدنیا اور ابوالشیخ نے ابراہیم سے انھوں نے عمر صنعانی سے اس کو روایت کیا۔ (ت)) |

ایسے لوگ شرعاً مستحق تذلیل واہانت ہیں اور نماز کی امامت ایک اعلیٰ درجہ کی تعظیم و تکریم ہے۔ شرع مطہر جس کی اہانت کا حکم دے اس کی تعظیم کیونکر روا ہوگی، ولہذا علماء کرام فرماتے ہیں کہ فاسق اگرچہ سب موجود میں سے عالم میں زائد ہواسے امام نہ کیا جائے کہ امامت میں اس کی تعظیم ہو حالانکہ شرعاً اس کی توہین واجب ہے۔ مراقی الفلاح وفتح اللہ المعین وطحطاوی علی الدر المختار میں ہے:

| اما الفاسق الاعلم فلا يقدم لان في تقديمه تعظيمه وقد وجب عليهم اهانته شرعاً - | امام کے طور پر کسی فاسق کو برائے امامت آگے کرنا جائز اور درست نہیں خواہ وہ بڑا عالم ہی کیوں نہ ہو اس لئے کہ آگے کرنے میں اس کی تعظیم ہے اور فاسق کی تعظیم نہیں بلکہ از روئے شرع اس کی توہین ضروری ہوتی ہے۔ (ت) |

اپنی عورتوں کو رنڈیوں کے سامنے بے پردہ حجاب کرنے والے ان سے میل ملاقات کرانے والے یا سخت احمق مجنون بد عقل ہیں یا نرے بے حیا بے غیرت بے شرم۔ عورت موم کی ناک بلکہ رال کی پڑیاں بلکہ بارود کی ڈبیا ہے آگ ایک ادنیٰ سے لگاؤ میں بھق سے ہو جانے والی ہے عقل بھی ناقص اور دین بھی ناقص اور طینت میں کجی اور شہوت میں مرد سے سو حصہ بیشی، اور صحبت بدکا اثر مستقل مردوں کو بگاڑ دیتا

---

1 التفسیرات الاحمدیہ زیر آیت وآما ینسینک الشیطن فلا تقعد مطبع کریمی بمبئی ص ۳۸۸ 2 فیض القدیر بحوالہ ابن ابی الدنیا تحت حدیث ۲۱۳۶ دار المعرفة بیروت ۲/ ۳۹۹ 3 حاشیه الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الصلوة باب الامامة دار المعرفة بیروت ۱/ ۲۴۳

Fatawa Razawiyya, Volume 22

...is. Then what to say of these delicate glasses, which shatter into pieces from a slight touch. All these themes, namely that women are deficient in intellect and religion, crooked in nature, excessive in passion, and delicate glasses, have been stated in authentic (Sahih) Hadiths. And regarding the influence of bad company, numerous authentic Hadiths are recorded. Among them is this glorious Hadith, which is a radiant lamp from the niche of prophetic wisdom. He (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu
The example of a good companion and a bad companion is like that of a musk-seller and a blacksmith's bellows. From the musk-seller, you will not miss out; either you buy from him and become musk-scented yourself, or you catch his fragrance. And the blacksmith's bellows will either burn your house or your clothes, or you will experience a foul smell from it. And in a narration: If its soot doesn't reach you, its smoke surely will. (Narrated by Bukhari from Abu Musa al-Ash'ari, and the latter part by Abu Dawood and Nasai from Anas, may Allah be pleased with them both).	The proverb of a good companion and a bad companion is like a musk seller and a blacksmith's furnace. The musk seller is not without benefit for you; either you will buy from him and become musk-scented yourself, or you will definitely get the fragrance. And the blacksmith's furnace will either burn down your house or burn your clothes, or at least you will be reached by its bad smell. Even if your clothes do not turn black from it, the smoke will surely reach you. (Imam Bukhari narrated this from Hazrat Abu Musa Ash'ari, and the previous hadith was narrated by Abu Dawood and Nasai from Hazrat Anas, may Allah be pleased with them both. (T))

Obscene songs are a satanic custom and the way of the disbelievers. The accursed Satan is shameless, while Allah (Almighty and Majestic) is of perfect modesty. The Modest One (Allah) will be displeased with shameless talk, and He will make the shameless ones tools of Satan, who will make them his jesters. In a Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic	Urdu
Paradise is forbidden for every obscene speaker to enter. (Reported by Ibn Abi al-Dunya in 'Fadl al-Samt' and	Paradise is forbidden for every person who utters obscenities. (Muhaddith Ibn Abi al-Dunya in 'Fadl al-Samt' and Muhaddith Abu

Arabic	Urdu
Abu Nu'aym in 'al-Hilya' from Abdullah bin 'Amr)	Nu'aym in 'Hilya' from Hazrat Abdullah bin Amr)

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Buyu', Bab fi al-Attar, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/282; Sunan Abi Dawood, Kitab al-Adab, Bab man yu'mar an yujalis, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/308.
2. Mawsu'at Rasa'il Ibn Abi al-Dunya, Hadith 345, Mu'assasat al-Risalah, al-Maktabat al-Thaqafiyya Beirut, 5/206.

...है। फिर उन नाज़ुक शीशों का क्या कहना, जो ज़रा सी ठेस से चकनाचूर हो जाएँ। ये सब विषय, यानी औरतों का अक्ल और दीन में कम होना, स्वभाव में टेढ़ापन, वासना की अधिकता और नाज़ुक शीशियाँ होना, सही हदीसों में वर्णित हैं। और बुरी संगत के प्रभाव के बारे में तो बहुत सी सही हदीसें आई हैं। उन्हीं में से यह महान हदीस है जो नबूवत की हिकमत का एक रोशन चिराग है। आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

अरबी

एक अच्छे साथी और एक बुरे साथी का उदाहरण कस्तूरी बेचने वाले और लोहार की भट्टी के समान है। कस्तूरी वाले से तुझे कोई नुकसान नहीं होगा; या तो तू उससे कस्तूरी खरीदेगा और खुद भी सुगंधित हो जाएगा, वरना उसकी खुशबू तो तुझे ज़रूर मिलेगी। और लोहार की भट्टी या तो तेरे घर को जला देगी या तेरे कपड़ों को, या कम से कम उसकी बदबू तो तुझे पहुँचेगी ही। और एक रिवायत में है कि अगर उसकी कालिख तुझे न भी छुए, तो उसका धुआँ तो ज़रूर पहुँचेगा। (इसे इमाम बुखारी ने हज़रत अबू मूसा अशअरी से रिवायत किया है, और इसके बाद का हिस्सा अबू दाऊद और नसाई ने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है)।

उर्दू

अच्छे साथी और बुरे साथी की मिसाल ऐसी है जैसे कस्तूरी वाला और लोहार की भट्टी। कस्तूरी वाला तुम्हारे लिए फायदे से खाली नहीं; या तो तुम उससे कस्तूरी खरीदोगे और खुद भी सुगंधित हो जाओगे, वरना खुशबू तो ज़रूर मिलेगी। और लोहार की भट्टी या तो तुम्हारा घर जला देगी या कपड़े जला देगी, वरना कम से कम बदबू तो पहुँचेगी ही। अगर तुम्हारे कपड़े उससे काले न भी हुए, तो धुआँ तो ज़रूर पहुँचेगा। (इमाम बुखारी ने इसे हज़रत अबू मूसा अशअरी से रिवायत किया है और पिछली हदीस अबू दाऊद और नसाई ने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत की है। (त))

अश्लील गाने शैतानी रस्म और काफिरों का तरीका है। लानती शैतान बेशरम है और अल्लाह (अज़्ज़ व जल्ल) पूर्ण हया वाला है। हया वाला (अल्लाह) बेशरमी की बातों से नाराज़ होगा और वह बेशरमों को शैतान का मोहरा बना देगा जो उन्हें अपना मसखरा बनाएगा। हदीस में है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी

हर अश्लील बातें बकने वाले के लिए जन्नत में प्रवेश हराम है। (इसे इब्न अबी अदुनिया ने 'फ़ज़्लुस सम्त' में और अबू नुएम ने 'हिलिया' में हज़रत अब्दुल्ला बिन अम्र से रिवायत किया है)

उर्दू

जन्नत हर अश्लील बकने वाले पर हराम है। (मुहद्दिस इब्न अबी अदुनिया ने 'फ़ज़्लुस सम्त' में और मुहद्दिस अबू नुएम ने 'हिलिया' में हज़रत अब्दुल्ला बिन अम्र से रिवायत किया है)

1. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-बुयू, बाब फ़िल अत्तार, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/282; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-अदब, बाब मन युमर अन युजालिस, आफताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/308।
2. मौसूआत रसायल इब्न अबी अदुनिया, हदीस 345, मुअस्ससतुर रिसालाह, अल-मक्तबतुल सक़ाफ़िया बेरूत, 5/206।

ہے۔ پھر ان نازک شیشوں کا کیا کہنا، جو خفیف ٹھیس سے پاش پاش ہوجائیں۔ یہ سب مضمون یعنی عورت کا ناقصات العقل والدین اور کج طبع اور شہوت میں زائد اور نازک شیشیاں ہونا صحیح حدیثوں میں ارشاد ہوئے ہیں۔ اور صحبت بد کے اثر میں تو بکثرت احادیث صحیحہ وارد ہیں۔ ازاں جملہ یہ حدیث جلیل کہ مشکوٰۃ حکمت نبوت کی نورانی قندیل ہے۔ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

عربی

مثل الجليس الصالح والجليس السوء كمثل صاحب المسك وكير الحداد لا يعدمك من صاحب المسك اما ان تشتريه او تجد ريحه وكير الحداد يحرق بيتك او ثوبك او تجد منه ريحا خبيثة وفي حديث ان لم يصبك من سواده اصابك من دخانه، رواه البخاري عن ابی موسی الاشعری والمتاخر لابی داؤد والنسائی عن انس رضي الله تعالٰی عنہما۔

اردو

اچھے مصاحب اور برے ہمنشین کی کہاوت ایسی ہے جیسے مشک والا اور لوہار کی بھٹی کہ مشک والا تیرے لئے نفع سے خالی نہیں یا تو تو اس سے خریدے گا کہ خود بھی مشک والا ہوجائے گا ورنہ خوشبو تو ضرور پائے گا۔ اور لوہار کی بھٹی تیرا گھر پھونک دے گی یا کپڑے جلا دے گی یا کچھ نہیں تو اتنا ہوگا کہ تجھے بدبو پہنچے۔ اگر تیرے کپڑے اس سے کالے نہ ہوئے تو دھواں تو ضرور پہنچے گا۔ (امام بخاری نے اسے حضرت ابو موسیٰ اشعری سے روایت کیا ہے اور پچھلی حدیث ابو داؤد و نسائی نے حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کی ہے۔ (ت))

فحش گیت شیطانی رسم اور کافروں کی ریت ہے۔ شیطان ملعون بے حیا ہے اور اللہ عزوجل کمال حیا والا۔ بیحیائی کی بات سے حیا والا ناراض ہوگا اور وہ بے حیاؤں کا استاد انہیں اپنا مسخرہ بنائے گا۔ حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو
الجنة حرام على كل فاحش ان يدخلها اخرجه ابن ابي الدنيا في فضل الصمت وابو نعيم في الحلية عن عبدالله بن عمرو	جنت ہر فحش بکنے والے پر حرام ہے۔ (محدث ابن ابی الدنیا نے فضل الصمت میں اور محدث ابو نعیم نے حلیہ میں حضرت عبداللہ بن عمرو)

1 صحیح البخاری کتاب البیوع باب فی العطار قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۸۲، سنن ابی داؤد کتاب الادب باب من یومر ان یجالس آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۰۸ 2 موسوعة رسائل ابن ابی الدنیا حدیث ۳۴۵ موسسة الرساله المکتبه الثقافیه بیروت ۵/ ۲۰۶

Fatawa Razawiya, Volume 22

...may Allah be pleased with them both. (...extracted this with reference to [them], may Allah be pleased with them both. - T)

Similarly, using foul language with people without any necessity or Shari'ah-mandated need is also unlawful and contrary to modesty (Haya). The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Modesty is part of faith, and faith is in Paradise; and obscenity is part of coarseness, and coarseness is in the Fire. (Narrated by al-Tirmidhi, al-Hakim, and al-Bayhaqi in *Shu'ab al-Iman* from 'Imran ibn Husayn, may Allah be pleased with them, with a sahih chain. - T)	Modesty is from faith, and faith is in Paradise, and foul language is from rudeness, and rudeness is in Hell. (Tirmidhi and Hakim narrated this, and Imam Bayhaqi narrated it in "Shu'ab al-Iman" with a sahih chain from Hazrat Imran bin Husayn, may Allah be pleased with them. - T)
Modesty and brevity of speech are two branches of faith, and obscenity and eloquence [in a worldly sense] are two branches of hypocrisy. (Ahmad and al-Tirmidhi narrated it, al-Tirmidhi graded it hasan, and al-Hakim graded it sahih, from Abu Umama al-Bahili, may Allah be pleased with him. - T)	Modesty and brevity of speech are two branches of faith, and foul language and glibness of tongue are two branches of hypocrisy. (Imam Ahmad and Tirmidhi narrated this and called it Hasan, and Hakim narrated it with Sahih verification, and all narrated it from Hazrat Abu Umama Bahili, may Allah be pleased with him. - T)
Never was obscenity in anything but that it disgraced it, and never was modesty in anything but that it adorned it. (Ahmad and al-Bukhari)	When obscenity enters anything, it will make it defective, and when modesty is included in anything

1. Jami' at-Tirmidhi, Kitab al-Birr wa'l-Sila, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/22; Al-Mustadrak li al-Hakim, Kitab al-Iman, Dar al-Fikr, Beirut, 1/52.
2. Jami' at-Tirmidhi, Kitab al-Birr wa'l-Sila, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/23; Al-Mustadrak li al-Hakim, Kitab al-Iman, 1/52; Musnad Ahmad ibn Hanbal from Abu Umama al-Bahili, 5/269.
3. Sunan Ibn Majah, Kitab al-Zuhd, Bab al-Haya, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 318; Musnad Ahmad ibn Hanbal from Anas, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/165.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

...अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो। (उन्हीं के हवाले से इसकी तख़रीज फ़रमाई। - त)

इसी तरह, बिना किसी ज़रूरत या शरीयत की हाजत के लोगों से फ़हश कलामी (अभद्र भाषा) करना भी नाजायज़ और हया के ख़िलाफ़ है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

हया ईमान से है और ईमान जन्नत में है, और फ़हश बकना (गाली-गलौज) बे-अदबी है और बे-अदबी दोज़ख़ में है। (तिरमिज़ी, हाकिम और बैहक़ी ने 'शुअबुल ईमान' में हज़रत इमरान बिन हुसैन रज़ियल्लाहु अन्हु से सहीह सनद के साथ इसे रिवायत किया है। - त)

हया ईमान से है, और ईमान जन्नत में है और फ़हश बकना बे-अदबी है और बे-अदबी दोज़ख़ में है। (तिरमिज़ी और हाकिम ने इसकी रिवायत फ़रमाई और इमाम बैहक़ी ने "शुअबुल ईमान" में सनद सहीह के साथ हज़रत इमरान बिन हुसैन रज़ियल्लाहु अन्हुम से इसको रिवायत किया है। - त)

हया और कम-गोई (कम बोलना) ईमान की दो शाखाएं हैं, और फ़हश कलामी और ज़बान-दराज़ी निफ़ाक़ की दो शाखाएं हैं। (अहमद और तिरमिज़ी ने इसे रिवायत किया, तिरमिज़ी ने इसे हसन कहा और हाकिम ने इसे सहीह कहा, हज़रत अबू उमामा बाहिली रज़ियल्लाहु अन्हु से। - त)

शर्म और कम सुख़नी ईमान की दो शाखें हैं और फ़हश बकना और ज़बान का तर्रार होना निफ़ाक़ के दो शोबे हैं (इमाम अहमद और तिरमिज़ी ने इसकी रिवायत और तहसीन फ़रमाई और हाकिम ने तसहीह के साथ इसकी रिवायत की और सब ने हज़रत अबू उमामा बाहिली रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया। - त)

फ़हश जब भी किसी चीज़ में शामिल होगा उसे ऐबदार कर देगा, और हया जब भी किसी चीज़ में शामिल होगी उसे ज़ीनत अता करेगी। (अहमद और बुख़ारी)

फ़हश जब किसी चीज़ में दख़ल पाएगा उसे ऐबदार कर देगा और हया जब किसी चीज़ में शामिल

1. जामे तिरमिज़ी, किताबुल बिर्र वस्सिला, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/22; अल-मुस्तदरक लिल हाकिम, किताबुल ईमान, दारुल फ़िक्र, बेरूत, 1/52।

2. जामे तिरमिज़ी, किताबुल बिर्र वस्सिला, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/23; अल-मुस्तदरक लिल हाकिम, किताबुल ईमान, 1/52; मसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अबू उमामा बाहिली से, 5/269।
3. सुनन इब्न माजा, किताबुज़ ज़ुहद, बाबुल हया, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 318; मसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अनस से, अल-मक्तबुल इस्लामी, बेरूत, 3/165।

पृष्ठ 214/692

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے حوالے سے اس کی تخریج فرمائی۔ت)

یونہی بے ضرورت وحاجت شرعیہ لوگوں سے فحش کلامی بھی ناجائز وخلاف حیاء ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

الحیاء من الایمان والایمان فی الجنة والبذاء من الجفاء والجفاء فی النار. رواہ الترمذی والحاکم والبیھقی فی الشعب عن عمران بن حصین رضی اللہ تعالی عنھم بسند صحیح۔

حیاء ایمان سے ہے، اور ایمان جنت میں ہے اور فحش بکنا بے ادبی ہے اور بے ادبی دوزخ میں ہے۔ (ترمذی اور حاکم نے اس کی روایت فرمائی اور امام بیہقی نے "شعب الایمان" میں سند صحیح کے ساتھ حضرت عمران بن حصین رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے اس کو روایت کیا ہے۔ت)

الحیاء والعي شعبتان من الایمان والبذاء والبیان شعبتان من النفاق۔ احمد والترمذی وحسنه الحاکم وصححه عن ابي امامة الباھلی رضی اللہ تعالی عنه۔

شرم اور کم سخنی ایمان کی دو شاخیں ہیں اور فحش بکنا اور زبان کا طرار ہونا نفاق کے دو شعبے ہیں (امام احمد اور ترمذی نے اس کی روایت اور تحسین فرمائی اور حاکم نے بتصحیح اس کی روایت کی اور سب نے حضرت ابوامامہ باہلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اسے روایت کیا۔ت)

ماکان الفحش فی شیئ قط الا شانه وماکان الحیاء فی شیئ قط الا زانه۔ احمد والبخاری

فحش جب کسی چیز میں دخل پائے گا اسے عیب دار کردے گا اور حیاء جب کسی چیز میں شامل

1 جامع الترمذی کتاب البر والصلۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۲، المستدرک للحاکم کتاب الایمان دارالفکر بیروت ۱/ ۵۲ 2 جامع الترمذی کتاب البر والصلۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۳، المستدرک للحاکم کتاب الایمان ۱/ ۵۲ مسند احمد بن حنبل عن ابی امامۃ باہلی ۵/ ۲۶۹ 3 سنن ابن ماجہ کتاب الزہد باب الحیاء ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۳۱۸، مسند احمد بن حنبل عن انس المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۱۶۵

Volume 22 - Fatawa Razawiyyah

[Arabic]: In Al-Adab al-Mufrad, At-Tirmidhi, and Ibn Majah, on the authority of Anas bin Malik (may Allah Almighty be pleased with him), with a good chain of narration. / [Urdu]: ...it will adorn it. (Imam Ahmad and Bukhari in "Al-Adab al-Mufrad," and Tirmidhi and Ibn Majah have narrated this with a good chain from Hazrat Anas bin Malik (may Allah Almighty be pleased with him). -T)

And he (peace and blessings of Allah be upon him) says: [Arabic]: Obscenity is ill-omened. Reported by Al-Tabarani[1] from Abu al-Darda (may Allah Almighty be pleased with him) with a good chain. / [Urdu]: Uttering obscenities is ill-omened. (Tabarani narrated it from Abu Darda (may Allah be pleased with him) with a good chain. -T)

Yahya bin Khalid said: [Arabic]: If you see a man who is foul-mouthed and shameless, it indicates a defect in his lineage. Mentioned by Al-Munawi in Al-Taysir[2]. / [Urdu]: When you see someone who is foul-mouthed and shameless, know that there is a fault in his origin. (Al-Munawi related this in Al-Taysir. -T)

Habits formed in childhood are rarely broken. Therefore, failing to stop your minor children from such impurities is, God forbid, preparing the means for Hell for them and becoming entangled in severe sin oneself.

[Arabic]: Allah Almighty said: "O you who have believed, protect yourselves and your families from a Fire whose fuel is people and stones, over which are [appointed] angels, harsh and severe; they do not disobey Allah in what He commands them but do what they are commanded[3]." (Quran 66:6) / [Urdu]: Allah Almighty said: O believers! Save yourselves and your families from that Fire whose fuel is men and stones, over which are appointed harsh and stern angels who do not disobey the command of Allah and do whatever they are told.

May Allah Almighty grant Muslims the success to adopt good habits and grant refuge from bad habits. Amen. And Allah, the Sublime, knows best.

Footnotes: [1] Al-Jami' al-Saghir, with the symbol 'Tab', on the authority of Abu al-Darda, Hadith 3195, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut, 1/191. [2] Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir, with the symbol 'An', on the authority of Abu al-Darda, under Hadith 3195, Maktabah al-Imam al-Shafi'i Riyadh, 1/438. [3] The Holy Quran 6/66.

[अरबी]: अल-अदब अल-मुफ़रद, तिर्मिज़ी और इब्न माजाह में हज़रत अनस बिन मालिक (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से एक अच्छी सनद के साथ। / [उर्दू]: ...यह उसे सुशोभित करेगा। (इमाम अहमद और बुखारी ने 'अल-अदब अल-मुफ़रद' में और तिर्मिज़ी और इब्न माजाह ने हज़रत अनस बिन मालिक (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से एक अच्छी सनद के साथ इसे रिवायत किया है। -त)

और आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: [अरबी]: अश्लीलता मनहूसियत है। इसे तबारानी[1] ने हज़रत अबू दरदा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से अच्छी सनद के साथ उद्धृत किया है। / [उर्दू]: गालियां देना या अश्लील बातें करना मनहूस है। (तबारानी ने हज़रत अबू दरदा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से अच्छी सनद के साथ इसे रिवायत किया है। -त)

यया बिन खालिद ने कहा: [अरबी]: यदि आप किसी व्यक्ति को अपशब्द बोलने वाला और बेशर्म देखें, तो यह उसके वंश में दोष का संकेत देता है, अल-मुनावी ने 'अल-तयसीर'[2] में इसका उल्लेख किया है। / [उर्दू]: जब आप किसी को देखें कि वह गालियां देने वाला और निर्लज्ज है, तो जान लें कि उसके मूल (वंश) में कोई खोट है। (मुनावी ने 'तयसीर' में इसे बयान किया है। -त)

बचपन से जो आदत पड़ती है वह मुश्किल से छूटती है, इसलिए अपने नाबालिग बच्चों को ऐसी अशुद्धियों से न रोकना उनके लिए अल्लाह की पनाह, नर्क का सामान तैयार करना है और स्वयं भी गंभीर पाप में फँसना है।

[अरबी]: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "हे ईमान वालो! अपने आप को और अपने घर वालों को उस आग से बचाओ जिसका ईंधन मनुष्य और पत्थर हैं, जिस पर कठोर और सख्त स्वभाव वाले फरिश्ते नियुक्त हैं जो अल्लाह के आदेश की अवहेलना नहीं करते और वही करते हैं जो उन्हें आदेश दिया जाता है[3]।" (कुरान 66:6) / [उर्दू]: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: ओ ईमान वालो! बचाओ अपनी जानों और अपने घर वालों को उस आग से जिसके ईंधन आदमी और पत्थर हैं, उस पर सख्त और दरुश्तमिज़ाज फ़रिश्ते तैनात हैं जो अल्लाह के हुक्म को नहीं टालते और वही करते हैं जो उन्हें कहा जाता है।

अल्लाह अज़-व-जल्ल मुसलमानों को अच्छी आदतों की तौफीक दे और बुरी आदतों से पनाह अता फ़रमाए। आमीन। और अल्लाह सुभानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है।

पादलेख: [1] अल-जामिउल-सगीर, संकेत 'तब', अबू दरदा से, हदीस 3195, दारुल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 1/191। [2] अत-तयसीर शरह अल-जामिउल-सगीर, संकेत 'अन', अबू दरदा से, हदीस 3195 के तहत, मकतबा अल-इमाम अल-शाफ़ई रियाद, 1/438। [3] पवित्र कुरान 6/66।

فی الادب المفرد والترمذی وابن ماجۃ عن انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند حسن۔ | ہوگی اس کا سنگار کردے گی۔ (امام احمد اور بخاری نے "الادب المفرد" میں ترمذی اور ابن ماجہ نے بسند حسن حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اسے روایت کیا ہے۔ ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : البذاء شوم۔ اخرج الطبرانی ۱ عن ابی الدرداء رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند حسن۔ | فحش بکنا منحوس ہے۔ (طبرانی نے ابی درداء رضی اللہ تعالٰی عنہ سے بسند حسن اسے روایت کیا ہے۔ ت)

یحیٰی بن خالد نے کہا: اذارایت الرجل بذی اللسان وقاحا دل علی انہ مدخول فی نسبہ، حکاہ المناوی فی التیسیر ۲۔ | جب تو کسی کو دیکھے کہ فحش بکنے والا بے حیاء ہے تو جان لے کہ اس کی اصل میں خطا ہے۔ (مناوی نے تیسیر میں اس کی حکایت فرمائی۔ ت)

بچپن سے جو عادت پڑتی ہے کم چھوٹتی ہے تو اپنے نابالغ بچوں کو ایسی ناپاکیوں سے نہ روکنا ان کے لئے معاذاللہ جہنم کا سامان تیار کرنا اور خود سخت گناہ میں گرفتار ہونا ہے۔

قال اللہ تعالٰی "یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا قُوْۤا اَنْفُسَكُمْ وَ اَهْلِیْكُمْ نَارًا وَّ قُوْدُهَا النَّاسُ وَ الْحِجَارَةُ عَلَیْهَا مَلٰٓىٕكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَّا یَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَاۤ اَمَرَهُمْ وَ یَفْعَلُوْنَ مَا یُؤْمَرُوْنَ ﴿۶﴾۳" | اللہ تعالٰی نے فرمایا: اے ایمان والو! بچاؤ اپنی جانوں اور اپنے گھر والوں کو اس آگ سے جس کے ایندھن آدمی اور پتھر ہیں اس پر سخت درشت خو فرشتے موکل ہیں کہ اللہ کا حکم نہیں ٹالتے اور جو انہیں فرمایا جائے وہی کرتے ہیں۔

اللہ عزوجل مسلمانوں کو نیک عادتوں کی توفیق دے اور بری عادتوں سے پناہ بخشے آمین۔ واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔

١ الجامع الصغير برمز طب عن ابى الدرداء حديث ٣١٩٥ دار الكتب العلميہ بيروت ١/ ١٩١ ٢ التيسير شرح الجامع الصغير برمز عن ابى الدرداء تحت حديث ٣١٩٥ مكتبہ الامام الشافعى الرياض ١/ ٤٣٨ ٣ القرآن الكريم ٦/٦٦

Fatawa Razawiya Volume 22

Question 66: What do the scholars of religion say regarding a boy engaging in adultery or being in seclusion with a non-mahram woman in a room of the same house where his parents and sisters are present? That is, should parents tolerate such an act or not? What should be done? Explain and be rewarded. (T)

Answer: Adultery or seclusion with a non-mahram woman wherever it occurs is haram (forbidden). Especially in the place where the father is present, it involves another severe and major sin; namely, insolence towards the father and causing him distress. Regarding such a person, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said in an authentic Hadith: "He and the dayyuth (cuckold) will not enter Paradise." It is absolutely not permissible for a father to tolerate such an impure act; rather, he should prevent it to the extent of his ability. If he does not stop, the father should expel him from the house; otherwise, the calamity will also befall him. We seek refuge with Allah Almighty. And Allah Almighty knows best.

Question 71 to 77: From Old City, 22 Rabi al-Akhir Sharif 1320 AH. In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

What do the scholars of religion and jurists of the clear Shari'ah say regarding these issues: (1) Zaid instructs his wife to observe pardah (veiling). Is it permissible or not to observe pardah from the husband's brother (devar), sister's husband (behnoi), etc.? (2) Zaid's wife refuses to observe pardah and says that in her family there is no prohibition of pardah for such close relatives; rather, this custom has been ongoing from the elders. "I will never observe pardah." For this reason, she gives examples of other people's homes, saying that they also do not follow this method, so why should she? (3) Those very people who deny pardah for such close relatives are secretly inciting mischief and corruption, and are even encouraging the woman towards evil, saying that the house will be ruined by such newly invented methods. What is the ruling regarding the bad thoughts of these people and what is the decree for them? (4) Those people who, being relatives like the husband's brother or sister's husband, get angry about observing pardah, and instead taunt that "this is a fine new custom being introduced."

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

मसला 66: उलेमा-ए-दीन क्या फ़रमाते हैं कि किसी लड़के का अपने माँ-बाप और बहनों के एक ही मकान की मौजूदगी में उसी मकान की कोठरी में किसी ग़ैर औरत के साथ ज़िनाकारी और हम-मज्लिस होना कैसा है? यानी माँ-बाप को उसकी हरकत को बर्दाश्त करना चाहिए या नहीं? क्या करना चाहिए? बयान फ़रमाएं और सवाब पाएं। (त)

जवाब: ज़िनाकारी या अजनबी औरत के साथ ख़लवत (तन्हाई) जहाँ भी हो हराम है, विशेष रूप से बाप की मौजूदगी में, इसमें दूसरा बड़ा गुनाह भी शामिल है, यानी बाप के साथ गुस्ताखी और उसे तकलीफ पहुँचाना। ऐसे शख़्स के बारे में अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सही हदीस में फ़रमाया कि "वह और दय्यूथ जन्नत में नहीं जाएँगे"। बाप के लिए ऐसी नापाक हरकत को बर्दाश्त करना हरगिज़ जायज़ नहीं, बल्कि जहाँ तक उसकी ताक़त हो, उसे रोके। अगर वह बाज़ न आए तो उसे घर से निकाल दे वरना उसकी आफत उस पर भी आएगी। वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला (अल्लाह की पनाह)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 71 से 77: शहर-ए-कुहना से, 22 रबी-उल-आख़िर शरीफ़ 1320 हिजरी। बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम

उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन इन मसलों में क्या फ़रमाते हैं: (1) ज़ैद अपनी बीवी को पर्दा करने की हिदायत करता है, देवर, बहनोई वग़ैरह से पर्दा जायज़ है या नहीं? (2) ज़ैद की बीवी पर्दा करने से इंकार करती है और कहती है कि अपने खानदान में ऐसे करीबी रिश्तेदारों से पर्दे की मनाही नहीं है, बल्कि यह रस्म बुज़ुर्गों से चली आ रही है, मैं हरगिज़ पर्दा नहीं करूँगी। इस वजह से वह दूसरे लोगों के घरों की मिसाल देती है कि ये लोग भी इस तरीक़े के पाबंद नहीं हैं, मैं कैसे पाबंदी करूँ? (3) वही लोग जिन्हें ऐसे करीबी रिश्ते के पर्दे से इंकार है, वे असल में फ़ितना और फ़साद की जड़ हैं, बल्कि उस औरत को बुरी बातों की तरग़ीब (उकसाने) वाले और कहने वाले हैं कि ऐसे नए-नए तरीक़ों से अब यह घर बर्बाद होगा। उन लोगों का यह बुरा ख़्याल कैसा है और उनके लिए क्या हुक्म है? (4) वे लोग जो रिश्ते में देवर और बहनोई वग़ैरह हैं, वे पर्दा करने से नाराज़ होते हैं, बल्कि ताना मारते हैं कि "यह ख़ूब नई रस्म जारी हुई है।"

पृष्ठ 216/692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

مسئلہ ۶۶: کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ کسی لڑکے کو اپنے ماں باپ اور بہنوں کے ایک مکان کی موجودگی میں اسی مکان کی کوٹھری میں کسی غیر عورت کے ساتھ زناکاری اور ہم مجلس ہونا کیسا ہے یعنی ماں باپ کو اس کی حرکت کا متحمل ہونا چاہئے یا نہیں، کیا کرنا چاہئے؟ بینوا توجروا (بیان فرمائے اجر و ثواب پائے۔ ت)

الجواب: زناکاری یا اجنبیہ عورت سے خلوت جہاں ہو حرام ہے خصوصاً باپ کے محلِ حضور میں دوسرا کبیرہ سخت واشد اور اس میں شامل ہے یعنی باپ کے ساتھ گستاخی اس کو ایذارسانی، ایسے شخص کی نسبت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے صحیح حدیث میں فرمایا کہ "وہ اور دیوث جنت میں نہ جائیں گے" باپ کو ایسی حرکتِ ناپاک کا تحمل کرنا ہر گز روا نہیں بلکہ جہاں تک حدِ قدرت ہو باز رکھے۔ نہ باز رہے تو گھر سے دور کرے ورنہ اس کی آفت اس پر بھی آئے گی۔ والعیاذ باللہ تعالٰی (خدا کی پناہ۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۷۱ تا ۷۷: از شہر کہنہ ۲۲ ربیع الآخر شریف ۱۳۲۰ھ بسم اللہ الرحمن الرحیم

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین ان مسئلوں میں : (۱) زید اپنی زوجہ کو پردہ کرنے کی ہدایت کرتا ہے، دیور، بہنوئی وغیرہ سے پردہ جائز ہے یا نہیں؟ (۲) زید کی زوجہ پردہ کرنے سے انکار کرتی ہے اور کہتی ہے کہ اپنے کنبہ میں ایسے قریب رشتہ کے پردہ کی ممانعت نہیں ہے بلکہ یہ رسم بزرگوں سے جاری ہے میں ہر گز پردہ نہ کروں گی بدیں وجہ دیگر اشخاص کے گھر کی نسبت اور مثال دیتی ہے کہ یہ لوگ بھی اس طریقہ کے پابند نہیں ہیں میں کیونکر پابندی کروں۔ (۳) وہ ہی لوگ جن کو کہ ایسے قریب کے رشتہ کے پردہ سے انکار ہے در پردہ فتنہ و

فساد ہیں بلکہ مسماۃ کو ترغیبِ بد دینے والے اور کہنے والے ہیں کہ ایسے نو ایجاد طریقوں سے اب یہ گھر برباد ہوگا۔ ان شخصوں کا یہ خیال بد کیسا ہے اور ان کے واسطے کیا حکم ہے؟ (۴) وہ لوگ جو کہ رشتہ میں دیور و بہنوئی وغیرہ پردہ کرنے سے ناراض ہوتے ہیں بلکہ طعن کرتے ہیں کہ یہ خوب نیا رسم جاری ہے۔

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

(5) A wife says to her husband for this reason, "Divorce me, or else I will never observe purdah (veil) from these people (relatives)." What is the ruling for such a wife? Explain and be rewarded.

The Answer: Brother-in-law (husband's elder brother), brother-in-law (husband's younger brother), brother-in-law (sister's husband), paternal uncle (father's sister's husband), maternal uncle (mother's sister's husband), paternal cousins, maternal cousins—all these people are complete strangers (non-mahram) to a woman. In fact, the harm they can cause is more than that of a total stranger. A complete stranger would be afraid to enter the house, but these people, due to mutual familiarity, have no such fear. A woman cannot easily mix with a complete stranger, but with them, the sense of modesty and restraint is diminished. Therefore, when the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade going to non-mahram women, an Ansari companion asked, "O Messenger of Allah! What is the ruling for the husband's brothers (hamu)?" He replied:

"The brother-in-law (hamu) is death." [Reported by Ahmad and Bukhari from Uqbah bin Amir, may Allah be pleased with him].

Especially with the current styles of clothing and covering prevalent among women—where clothes are thin and the body is visible through them, or parts like hair, neck, arms, wrists, stomach, or calves are exposed—appearing before anyone, even mahrams with whom marriage is permanently forbidden, is strictly and definitively forbidden (haraam). And even if, for argument's sake, a woman is extremely cautious, wears thick clothing from head to toe such that no part of her body except the face, palms, and soles is ever revealed, even then, if the husband forbids her from appearing before those men and is displeased, appearing before them becomes haraam. If the woman does not obey, she will be under the wrath of Allah, the Subduer (al-Qahhar). As long as the husband remains displeased, no prayer of the woman will be accepted, and Allah's angels will curse her. If she asks for a divorce (without a valid reason), she will be a hypocrite (munafiqah). Those who incite a woman and provoke her to dispute with her husband are the beloved ones of Satan.

Hadith 1: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"There are three people whose prayers do not rise above their ears: a runaway slave until he returns, and a woman who spends the night while her husband is angry with her, and an imam of a people [whom they dislike]..."

[Footnote: Sahih al-Bukhari, Book of Marriage, chapter 'A man should not be alone with a woman', etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/787; Musnad Ahmad bin Hanbal from Uqbah bin Amir, Al-Maktab al-Islami Beirut 4/179 and 153; Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Suckling, chapter 'What has been related regarding the dislike of entering upon women whose husbands are absent', Amin Company Karachi 1/139.]

फ़तावा रज़विया, खंड 22

(5) एक पत्नी अपने पति से इस कारण कहती है, "मुझे तलाक दे दो, वरना मैं इन लोगों से कभी पर्दा नहीं करूँगी।" ऐसी पत्नी के लिए क्या हुक्म है? बयान करें और पुण्य पायें।

जवाब: जेठ, देवर, बहनोई, फूफा, खालू, चचेरे भाई, ममेरे भाई, फुफेरे भाई, मौसेरे भाई—ये सब लोग एक औरत के लिए पूरी तरह से अजनबी (गैर-महरम) हैं। वास्तव में, उनका नुकसान एक अजनबी व्यक्ति के नुकसान से कहीं अधिक है। एक अजनबी घर में प्रवेश करने से डरेगा, लेकिन ये लोग आपसी मेलजोल के कारण कोई डर नहीं रखते। एक औरत किसी अजनबी से अचानक नहीं मिल सकती, लेकिन इनके साथ लिहाज और शर्म कम हो जाती है। इसलिए, जब अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने गैर औरतों के पास जाने से मना फरमाया, तो एक अंसारी सहाबी ने पूछा, "हे अल्लाह के रसूल! जेठ और देवर के लिए क्या हुक्म है?" आपने फरमाया:

"जेठ/देवर (हमु) तो मौत है।" [अहमद और बुखारी ने इसे उकबा बिन आमिर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है।]

विशेष रूप से आज औरतों में कपड़ों का जो ढंग और तरीका प्रचलित है कि कपड़े इतने बारीक होते हैं जिनसे बदन झलकता है, या सिर के बाल, गला, बाजू, कलाई, पेट या पिंडली का कोई हिस्सा खुला रहता है—ऐसे में तो किसी के भी सामने आना, यहाँ तक कि महरम रिश्तेदारों के सामने भी जिनसे निकाह हमेशा के लिए हराम है, सख्त हराम और वर्जित है। और अगर फर्ज के तौर पर कोई औरत ऐसी हो जो इन बातों का पूरा ध्यान रखे, सिर से पैर तक मोटे कपड़े पहने रहे ताकि चेहरे, हथेलियों और तलवों के अलावा शरीर का कोई हिस्सा कभी न दिखे, तो इस स्थिति में भी यदि पति उन लोगों के सामने आने से मना करता है और नाराज होता है, तो अब उनके सामने आना हराम हो गया। अगर औरत नहीं मानेगी तो अल्लाह कहार के गुस्से में गिरफ्तार होगी। जब तक पति नाराज रहेगा, औरत की कोई नमाज कुबूल नहीं होगी और अल्लाह के फरिश्ते उस पर लानत करेंगे। अगर वह तलाक मांगेगी तो मुनाफिका (पाखंडी) होगी। जो लोग औरत को भड़काते हैं और पति से बिगाड़ पर उकसाते हैं, वे शैतान के प्यारे हैं।

हदीस 1: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"तीन व्यक्तियों की नमाज़ उनके कानों से ऊपर नहीं उठती: अपने मालिक से भागा हुआ गुलाम जब तक कि वह वापस न आ जाए, और वह औरत जो रात बिताए और उसका पति उससे नाराज हो, और किसी कौम का इमाम..."

[फुटनोट: सहीह अल-बुखारी, किताबुन निकाह, अध्याय 'कोई मर्द किसी औरत के साथ अकेला न रहे' आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/787; मुस्नद अहमद बिन हंबल, उकबा बिन आमिर से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 4/179 और 153; जामी अत-तिर्मिज़ी, रज़ाअत के अध्याय, 'उन औरतों के पास जाने की मनाही जिनके पति मौजूद न हों' से संबंधित अध्याय, अमीन कंपनी कराची 1/139।]

पेज 217 / 692

(۵) زوجہ زوج سے اسی سبب سے کہتی ہے کہ تم مجھ کو طلاق دے دو ورنہ میں پردہ ہر گز نہ کروں گی ان لوگوں سے تو اس زوجہ کا کیا حکم ہے ؟ بینوا توجروا

الجواب: جیٹھ، دیور، بہنوئی، پھپا، خالو، چچا زاد، ماموں زاد، پھپی زاد، خالہ زاد بھائی یہ سب لوگ عورت کے لئے محض اجنبی ہیں بلکہ ان کا ضرر نرے بیگانے شخص کے ضرر سے زائد ہے کہ محض غیر آدمی گھر میں آتے ہوئے ڈرے گا اور یہ آپس کے میل جول کے باعث خوف نہیں رکھتے عورت نرے اجنبی شخص سے دفعۃً میل نہیں کھا سکتی اور ان سے لحاظ ٹوٹا ہوتا ہے۔ ولہذا جب رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے غیر عورتوں کے پاس جانے کو منع فرمایا ایک صحابی انصاری نے عرض کی، یا رسول اللہ ! جیٹھ دیور کے لئے کیا حکم ہے؟ فرمایا:

الحمو الموت ، رواہ احمد والبخاری عن عقبۃ بن عامر رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ (جیٹھ دیور تو موت ہیں۔ امام احمد اور بخاری نے اسے عقبہ بن عامر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت)

خصوصاً جو وضع لباس و طریقہ پوشش اب عورتوں میں رائج ہے کہ کپڑے باریک جن میں سے بدن چمکتا ہے یا سر کے بالوں یا گلے یا بازو یا کلائی یا پیٹ یا پنڈلی کا کوئی حصہ کھلا ہو یوں تو خاص محارم کے جن سے نکاح ہمیشہ کو حرام ہے کسی کے سامنے ہونا سخت حرام قطعی ہے اور اگر بفرض غلط کوئی عورت ایسی ہو بھی کہ ان امور کی پوری احتیاط رکھے کپڑے موٹے سر سے پاؤں تک پہنے رہے کہ منہ کی ٹکلی اور ہتھیلیوں تلووں کے سوا جسم کا کوئی بال کبھی نہ ظاہر ہو تو اس صورت میں جبکہ شوہر ان لوگوں کے سامنے آنے کو منع کرتا اور ناراض ہوتا ہے تو اب یوں سامنے آنا بھی حرام ہو گیا۔ عورت اگر نہ مانے گی اللہ قہار کے غضب میں گرفتار

ہو گی جب تک شوہر ناراض رہے گا عورت کی کوئی نماز قبول نہ ہوگی اللہ کے فرشتے عورت پر لعنت کریں گے اگر طلاق مانگے گی منافقہ ہوگی۔ جو لوگ عورت کو بھڑکاتے شوہر سے بگاڑ پر ابھارتے ہیں وہ شیطان کے پیارے ہیں۔

حدیث ۱: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ثلثۃ لاتجاوز صلوتہم اذانہم العبد الابق حتی یرجع وامرأۃ باتت وزوجھا علیھا ساخط و امام قوم (تین شخصوں کی نماز ان کے کانوں سے اوپر نہیں اٹھتی، آقا سے بھاگا ہوا غلام جب تک پلٹ کر نہ آئے۔ اور عورت کہ سوائے اور اس کا شوہر اس سے (ناراض ہو)۔)

۱ صحیح البخاری کتاب النکاح باب لایخلون رجل بامرأۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۷۸۷، مسند احمد بن حنبل عن عقبہ بن عامر المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۱۷۹ و ۱۵۳، جامع الترمذی ابواب الرضاع باب ماجاء فی کراہیۃ الدخول علی المغیبات امین کمپنی کراچی ۱ / ۱۳۹

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

[Boxed text at top] "...while they dislike him - narrated by al-Tirmidhi and he declared it fair (hasan), on the authority of Abu Umamah, may Allah be pleased with him." Translation: "...is displeased, and whoever leads a people in prayer while they are displeased with his leadership due to some flaw (Imam al-Tirmidhi narrated this from Hazrat Abu Umamah, may Allah be pleased with him, while praising it. -Translator)"

Hadith 2: The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, says: [Arabic text]: "Three persons whose prayer does not rise even a span above their heads: a man who leads a people in prayer when they dislike him; a woman who spends the night while her husband is angry with her; and two brothers who have severed their relationship." (Narrated by Ibn Majah and Ibn Hibban with a fair chain from Ibn Abbas, may Allah be pleased with both of them.) [Urdu translation]: "The prayer of three types of people does not rise even a span above their heads. One is that Imam (leader in prayer), and a woman whose husband is displeased with her, and two brothers who have severed their loving relationship. (Ibn Majah and Ibn Hibban narrated this with a fair chain from Ibn Abbas, may Allah be pleased with both of them. -Translator)"

Hadith 3: The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, says: [Arabic text]: "There are three from whom Allah does not accept prayer, nor does any of their good deeds ascend to heaven: a runaway slave until he returns to his masters and puts his hand in theirs; a woman whose husband is angry with her until he is pleased; and a drunkard until he becomes sober." (Narrated by al-Tabarani in 'al-Awsat', and Ibn Khuzaymah and Ibn Hibban in their Sahihs from Jabir.) [Urdu translation]: "The prayer of three persons is not accepted, nor does any of their good deeds ascend to the sky: a runaway slave until he returns to his masters and puts himself under their control; a woman whose husband is angry with her until he becomes pleased; and an intoxicated person until he regains consciousness. (Al-Tabarani in 'al-Awsat', Ibn Khuzaymah... [text cuts off]"

[Footnotes] 1. Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Prayer, Chapter: One who leads a people while they dislike him, H.M. Company, Delhi, 1/74. 2. Sunan Ibn Majah, Chapters of Establishing Prayer, Chapter: One who leads a people while they dislike him, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 69; Al-Targhib wa'l-Tarhib referencing Ibn Majah and Ibn Hibban, Al-Tarhib min Imamat al-Rajul al-Qawm etc., Mustafa al-Babi, Egypt, 1/312. 3. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 922, from Jabir bin Abdullah, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh,

10/108, 107; Sahih Ibn Khuzaymah, Hadith 940, Al-Maktab al-Islami, 2/69; Mawarid al-Zaman, Hadith 1297, p. 315; Al-Targhib wa'l-Tarhib referencing Al-Mu'jam al-Awsat, Ibn Khuzaymah, and Ibn Hibban; Al-Tarhib min Shurb al-Khamr, 3/261.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

[शीर्ष बॉक्स] "...जबकि वे उसे नापसंद करते हों - इसे तिर्मिज़ी ने रिवायत किया और इसे हसन कहा, अबू उमामा रज़ियल्लाहु अन्हु से।" अनुवाद: "...नाराज़ हो और जो किसी क़ौम की इमामत करे और वे उसके ऐब के कारण उसकी इमामत पर राज़ी न हों (इमाम तिर्मिज़ी ने इसे हज़रत अबू उमामा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत करते हुए इसकी प्रशंसा की है। -त)"

हदीस 2: अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: [अरबी पाठ]: "तीन व्यक्ति ऐसे हैं जिनकी नमाज़ उनके सिरों से एक बालिश्त ऊपर भी नहीं उठती: एक वह आदमी जो किसी क़ौम की इमामत करे जबकि वे उसे नापसंद करते हों; दूसरी वह औरत जिसने रात बिताई और उसका पति उससे नाराज़ हो; और दो भाई जिन्होंने आपस में संबंध विच्छेद कर लिया हो।" (इब्ने माजह और इब्ने हिब्बान ने हसन सनद के साथ इसे इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है।) [उर्दू अनुवाद]: "तीन आदमियों की नमाज़ उनके सिरों से बालिश्त भर ऊपर बुलंद नहीं होती। एक वही इमाम और औरत के अलावा और शौहर नाराज़ है और दो भाई कि आपस में रिश्ता-ए-मोहब्बत तोड़ चुके हों। (इब्ने माजह और इब्ने हिब्बान ने हसन सनद के साथ इसे इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया। -त)"

हदीस 3: अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: [अरबी पाठ]: "तीन व्यक्ति ऐसे हैं जिनकी कोई नमाज़ अल्लाह क़बूल नहीं करता और न ही उनकी कोई नेकी आसमान तक पहुँचती है: भागा हुआ ग़ुलाम जब तक वह अपने मालिकों के पास वापस न आ जाए और अपना हाथ उनके हाथों में न दे दे; वह औरत जिसका पति उससे नाराज़ हो जब तक कि वह राज़ी न हो जाए; और शराबी जब तक कि उसे होश न आ जाए।" (तबरानी ने 'अल-औसत' में, और इब्ने ख़ुज़ैमा और इब्ने हिब्बान ने अपनी सहीह में जाबिर से रिवायत किया है।) [उर्दू अनुवाद]: "तीन शख़्सों की कोई नमाज़ क़बूल नहीं होती न कोई नेकी आसमान को चढ़े, भागा हुआ ग़ुलाम जब तक अपने आक़ाओं की तरफ़ पलट कर अपने आप को उनके क़ाबू में दे। और औरत जिससे उसका ख़ावंद नाराज़ हो यहाँ तक कि राज़ी हो जाए और नशे वाला जब तक होश में आए। (तबरानी ने 'अल-औसत' में इब्ने ख़ुज़ैमा... [पाठ अधूरा है]"

[पादलेख] 1. जामि' अत-तिर्मिज़ी, नमाज़ के अध्याय, अध्याय: जो किसी क़ौम की इमामत करे जबकि वे उसे नापसंद करते हों, एच.एम. कंपनी दिल्ली 1/74. 2. सुनन इब्ने माजह, नमाज़ क़ायम करने के

अध्याय, अध्याय: जो किसी क़ौम की इमामत करे जबकि वे उसे नापसंद करते हों, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 69; अत-त़रग़ीब वत-त़रहीब इब्ने माजह और इब्ने हिब्बान के हवाले से, अत-त़रहीब मिन इमामत अल-रजुल अल-क़ौम आदि, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 1/312. 3. अल-मुअजम अल-औसत हदीस 922, जाबिर बिन अब्दुल्लाह से, मकतबतुल मआरिफ़ रियाज़ 10/108, 107; सहीह इब्ने ख़ुज़ैमा हदीस 940, अल-मकतब अल-इस्लामी 2/69; मवारिद अज़-ज़मान हदीस 1297 पृ. 315; अत-त़रग़ीब वत-त़रहीब अल-मुअजम अल-औसत, इब्ने ख़ुज़ैमा और इब्ने हिब्बान के हवाले से; अत-त़रहीब मिन शर्ब अल-ख़म्र 3/261.

[اوپر والا خانہ] وھم لہ کارھون-رواہ الترمذی وحسنہ عن ابی امامۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ ناراض ہو اور جو کسی قوم کی امامت کرے اور وہ اس کے عیب کے باعث اس کی امامت پر راضی نہ ہوں (امام ترمذی نے اس کو حضرت ابوامامہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کرتے ہوئے اس کی تحسین فرمائی۔ ت)

حدیث ۲: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ثلثۃ لاترفع صلاتھم فوق رؤسھم شبرا رجل ام قوما وھم لہ کارھون وامرأۃ باتت وزوجھا علیھا ساخط واخوان متصارمان،رواہ ابن ماجۃ وابن حبان بسند حسن عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ تین آدمیوں کی نماز ان کے سروں سے بالشت بھر اوپر بلند نہیں ہوتی۔ ایک وہی امام اور عورت کے سوائے اور شوہر ناراض ہے اور دو بھائی کہ آپس میں علاقہ محبت قطع کئے ہوں۔ (ابن ماجہ اور ابن حبان نے بسند حسن اسے ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۳: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ثلثۃ لایقبل اللہ لھم صلوۃ ولا تصعد لھم الی السماء حسنۃ العبد الآبق حتی یرجع الی مواليه فيضع يده فی ایدیھم والمرأۃ الساخط علیھا حتی یرضی والسکراں حتی یصحو رواہ الطبراني في الاوسط وابن خزیمۃ وحبان في صحیحیھما عن جابر تین شخصوں کی کوئی نماز قبول نہیں ہوتی نہ کوئی نیکی آسمان کو چڑھے، بھاگا ہوا غلام جب تک اپنے آقاؤں کی طرف پلٹ کر اپنے آپ کو ان کے قابو میں دے۔ اور عورت جس سے اس کا خاوند ناراض ہو یہاں تک کہ راضی ہو جائے اور نشے والا جب تک ہوش میں آئے۔ (طبرانی نے "الاوسط" میں ابن خزیمہ

[حواشی] 1 جامع الترمذی ابواب الصلوۃ باب من ام قوما و ہم لہ کارھون ایچ ایم کمپنی دہلی ۱/ ۷۴ 2 سنن ابن ماجہ ابواب اقامۃ الصلوۃ باب من ام قوما و ہم لہ کارھون ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۶۹ ،الترغیب والترہیب بحوالہ ابن ماجہ و ابن حبان الترہیب من امامۃ الرجل القوم الخ مصطفی البابی مصر ۱/ ۳۱۲ 3 المعجم الاوسط حدیث ۹۲۲ عن جابر بن عبد اللہ مکتبہ المعارف الریاض ۱۰/ ۱۰۸، ۷ ، صحیح ابن خزیمہ حدیث ۹۴۰ المکتب الاسلامی ۲/ ۶۹ و موارد الظمآن حدیث ۱۲۹۷ ص ۳۱۵ ، الترغیب والترہیب بحوالہ المعجم الاوسط و ابن خزیمہ و ابن حبان و الترہیب من شرب الخمر ۳ /۲۶۱

Fatawa Rizvia, Volume 22

...bin Abdullah (may Allah be pleased with them). And Ibn Hibban narrated this in his Sahih collections from Hazrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them). (T)

Hadith 4: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "When a woman spends the night away from her husband's bed, the angels curse her until morning." (Narrated by al-Bukhari, Muslim, and an-Nasa'i from Abu Hurayrah, may Allah be pleased with him.)

Hadith 5: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Indeed, when a woman leaves her home and her husband dislikes it, every angel in the heavens and everything she passes by, except jinn and humans, curses her until she returns." (Narrated by at-Tabarani in al-Awsat from Ibn Umar, may Allah be pleased with them.)

Hadith 6: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Any woman who asks her husband for a divorce without a valid religious reason, the fragrance of Paradise is forbidden for her." (Narrated by Ahmad and...)

Footnotes: 1. Sahih al-Bukhari, Book of Marriage, Chapter: When a woman stays away from her husband's bed etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/827; Sahih Muslim, Book of Marriage, Chapter: Prohibition of refusing her husband's bed etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/464. 2. Al-Mu'jam al-Awsat of at-Tabarani, Hadith 5171, Maktabah al-Ma'arif al-Riyadh 1/312. 3. Sunan Ibn Majah, Book of Divorce, Dislike of Khula' for a woman, H.M. Saeed Company Karachi, p. 139; Musnad Imam Ahmad from Thawban (may Allah be pleased with him), al-Maktab al-Islami Beirut 5/277; Al-Mustadrak of al-Hakim, Book of Divorce, Dislike of asking for divorce from the husband, al-Maktab al-Islami Beirut 2/200.

फतावा रिज़विया, जिल्द 22

...बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा। और इब्ने हिब्बान ने अपनी सहीह किताबों में इसे हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया। (त)

हदीस 4: रसूले खुदा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "जब औरत अपने शौहर का बिछौना छोड़कर सोए, तो सुबह तक उस पर फरिश्ते लानत करते हैं।" (इसे इमाम बुखारी, मुस्लिम और नसाई ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। त)

हदीस 5: रसूले खुदा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "जो औरत अपने घर से बाहर जाए और उसके शौहर को नागवार हो, तो जब तक वह लौटकर न आए आसमान का हर फरिश्ता उस पर लानत करता है और जिन्न और इंसानों के सिवा जिस-जिस चीज़ से वह गुज़रे, सब उस पर लानत करते हैं।" (तबरानी ने अल-औसत में इब्ने उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से इसे रिवायत किया। त)

हदीस 6: रसूले खुदा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "जो औरत बिना किसी शरीअती ज़रूरत के अपने शौहर से तलाक मांगे, उस पर जन्नत की खुशबू हराम है।" (इमाम अहमद और...)

पादलेख: 1. सहीह अल-बुखारी, किताबुन निकाह, बाब: जब औरत अपने शौहर का बिछौना छोड़कर रहे आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची 2/827; सहीह मुस्लिम, किताबुन निकाह, बाब: शौहर के बिछौने से इनकार की हुरमत आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/464. 2. अल-मोअजम अल-औसत लिल-तबरानी, हदीस 5171, मकतबा अल-मआरिफ अल-रियाद 1/312. 3. सुनन इब्ने माजह, किताबुत तलाक, औरतों के लिए खुला की नापसंदगी, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 139; मुस्नद इमाम अहमद, हज़रत सौबान रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 5/277; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुत तलाक, शौहर से तलाक मांगने की नापसंदगी, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 2/200.

पृष्ठ 219/692

بن عبد اللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ | اور ابن حبان نے اپنی اپنی صحاح میں اس کو حضرت جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔ (ت)

حدیث ۴: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: اذا باتت المرأۃ ھاجرۃ فراش زوجھا لعنتھا الملئکۃ حتی تصبح۔ رواہ البخاری و مسلم و النسائی عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | جب عورت اپنے شوہر کا بچھونا چھوڑ کر سوئے تو صبح تک اس پر فرشتے لعنت کریں (اسے امام بخاری، مسلم اور نسائی نے حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۵: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ان المرأۃ اذا خرجت من بیتھا و زوجھا کارہ لذلک لعنھا کل ملک فی السماء و کل شیئی تمر علیہ غیر الجن و الانس حتی ترجع۔ رواہ الطبرانی فی الاوسط عن ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ | جو عورت اپنے گھر سے باہر جائے اور اس کے شوہر کو ناگوار ہو جب تک پلٹ کر نہ آئے آسمان میں ہر فرشتہ اس پر لعنت کرے اور جن و آدمی کے سوا جس جس چیز پر گزرے سب اس پر لعنت کریں (طبرانی نے الاوسط میں ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے اسے روایت کیا۔ت)

حدیث ۶: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ایما امرأۃ سألت زوجھا الطلاق من غیر بأس فحرام علیھا رائحۃ الجنۃ۔ رواہ احمد و | جو عورت بے ضرورت شرعی خاوند سے طلاق مانگے اس پر جنت کی بو حرام ہے۔ (امام احمد،

1 صحیح البخاری کتاب النکاح باب اذا باتت المرأۃ مھاجرۃ فراش زوجھا الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۲۷، صحیح مسلم کتاب النکاح باب تحریم امتناعھا من الفراش زوجھا الخ قدیمی کتب خانہ

کراچی ۱/ ۴۶۴ 2 المعجم الاوسط للطبرانی حدیث ۵۱۷۱ مکتبۃ المعارف الریاض ۱/ ۳۱۲ 3 سنن ابن ماجہ کتاب الطلاق کراھیۃ الخلع للمرأۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۹، مسند امام احمد عن ثوبان رضی اللہ تعالٰی عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۵/ ۲۷۷، المستدرک للحاکم کتاب الطلاق کراھیۃ سوال الطلاق عن الزوج المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۲۰۰

Fatawa Rizvia, Volume 22

Abu Dawud and al-Tirmidhi narrated and authenticated it, and Ibn Majah, Ibn Hibban, and al-Hakim declared it authentic based on the conditions of Bukhari and Muslim, and they maintained this from Hazrat Thawban (may Allah be pleased with him). (T)

Hadith 7: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "The women who seek divorce (Khula) unnecessarily are hypocrites." (Narrated by Imam al-Tabarani in al-Mu'jam al-Kabir with a good chain from Hazrat Uqbah bin Amir, may Allah be pleased with him. T)

Hadith 8 to 11: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever turns a woman against her husband or a slave against his master is not from us." (Narrated by Ahmad, al-Bazzar, Ibn Hibban, and al-Hakim, who declared it authentic and maintained it from Hazrat Buraidah. Abu Dawud and al-Hakim narrated it with an authentic chain from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). Al-Tabarani narrated it in al-Awsat from Hazrat Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them). T)

As for criticizing it and calling it a 'new custom', this is a mockery of the commands of Allah and His Messenger. These people should worry about their faith. To cling to one's illegal customs and cite ignorant elders as authority was the trait of the disbelievers. Repentance is obligatory for all of them. May Allah grant Muslims the ability to do good. And Allah knows best.

1. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 935 from Uqbah bin Amir (may Allah be pleased with him), Al-Maktaba al-Faysaliya, Beirut, 17/339.
2. Musnad Imam Ahmad from Buraidah (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 5/352; Al-Targhib wa al-Tarhib citing Ahmad, Bazzar, and Ibn Hibban, Kitab al-Nikah, Mustafa al-Babi, Egypt, 3/82; Mawarid al-Zaman, Hadith 1318, Al-Matba'a al-Salafiya, p. 320; Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 2834, 5/420; and Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, 2/337.

फ़तावा रिज़विया, खंड 22

अबू दाऊद और तिर्मिज़ी ने इसे प्रमाणित किया, और इब्न माजाह, इब्न हिब्बान और हाकिम ने बुखारी और मुस्लिम की शर्तों पर इसे सही करार दिया, और उन सभी ने इसे बरकरार रखते हुए हज़रत सौबान (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। (त)

हदीस 7: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "बिना कारण तलाक (खुलअ) मांगने वाली औरतें ही मुनाफ़िक (पाखंडी) हैं।" (इमाम तबरानी ने मुअजम अल-कबीर में एक अच्छी सनद (हवाला) के साथ इसे हज़रत उक़्बा बिन आमिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से रिवायत किया। त)

हदीस 8 से 11: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "जो किसी व्यक्ति की पत्नी को उसके खिलाफ भड़काए या उसके गुलाम को बिगाड़ दे, वह हमारे गिरोह से नहीं है।" (इमाम अहमद, बज़ार, इब्न हिब्बान और हाकिम ने इसे रिवायत किया और कहा कि यह हदीस सही है, और हज़रत बुरैदाह से रिवायत करते हुए इसे बरकरार रखा। अबू दाऊद और हाकिम ने सही सनद के साथ इसे हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। और तबरानी ने अल-औसत में हज़रत अब्दुल्ला इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के हवाले से रिवायत किया। त)

रही बात इस पर ताना देने और इसे नई रस्म बताने की, तो यह अल्लाह और उसके रसूल के हुक्म पर ताना मारना है। इन लोगों को अपने ईमान की फिक्र करनी चाहिए। अपनी नाजायज़ रस्मों पर अड़े रहना और जाहिल बुजुर्गों का हवाला देना काफ़िरों की आदत थी, इन सब पर तौबा फर्ज है। अल्लाह तआला मुसलमानों को नेक तौफीक दे। वल्लाह तआला आलम (अल्लाह ही बेहतर जानता है)।

1. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 935, उक़्बा बिन आमिर से, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरुत, 17/339।
2. मुसनद इमाम अहमद, बुरैदाह से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरुत, 5/352; अल-तरगीब वल-तरहीब, अहमद, बज़ार और इब्न हिब्बान के हवाले से, किताब अन-निकाह, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, 3/82; मवारिद अल-ज़मान, हदीस 1318, अल-मतबा अल-सल्फिया, पृष्ठ 320; अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 2834, 5/420; और सुनन अबू दाऊद, किताब अल-अदब, 2/337।

ابوداؤد والترمذی وحسنه وابن ماجة وابن حبان والحاکم وقال صحیح علی شرط البخاري ومسلم واقروه عن ثوبان رضی اللہ تعالی عنہ۔ ابوداؤد اور ترمذی نے اس کی تحسین فرمائی۔ ابن ماجہ ابن حبان اور حاکم نے بخاری و مسلم کی شرط پر اسے صحیح قرار دیا۔ پھر ان سب نے اسے برقرار رکھتے ہوئے حضرت ثوبان رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔)

حدیث ۷: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: ان المختلعات ھن المنافقات رواہ الطبراني في الکبیر بسند حسن عن عقبة بن عامر رضی اللہ تعالی عنہ۔ خاوندوں سے طلاق مول لینے والیاں وہی منافقہ ہیں۔ (امام طبرانی نے معجم الکبیر میں بسند حسن اسے حضرت عقبہ بن عامر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے روایت کیا۔)

حدیث ۸ تا ۱۱: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: من خبب علی امرئ زوجته او مملوکه فلیس منا رواہ احمد والبزار وابن حبان والحاکم وقال صحیح و اقروہ عن بریدة وابوداؤد والحاکم بسند صحیح عن ابی ھریرة والطبراني في الاوسط عن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنھم اجمعین۔ جو کسی شخص پر اس کی زوجہ یا اس کی باندی غلام کو بگاڑ دے وہ ہمارے گروہ سے نہیں۔ (امام احمد، بزار، ابن حبان اور حاکم نے اسے روایت کیا اور کہا یہ حدیث صحیح ہے اور سب نے اسے برقرار رکھتے ہوئے حضرت بریدہ سے روایت کیا۔ ابوداؤد اور حاکم نے سند صحیح کے ساتھ اسے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ اور طبرانی نے اوسط میں حضرت عبد اللہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے حوالے سے روایت کیا۔)

رہا اس پر طعن کرنا اور نئی رسم بتانا یہ حکم خدا اور رسول پر طعنہ ہے۔ ان لوگوں کو اپنے ایمان کی فکر چاہئے اور حکمِ شرع کے مطابق اپنی ناجائز رسم کی سند پکڑنی اور جاہل بزرگوں کا حوالہ دینا یہ کافروں کی خصلت تھی ان سب پر توبہ فرض ہے۔ اللہ تعالیٰ مسلمانوں کو نیک توفیق بخشے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

۱ المعجم الکبیر حدیث ۹۳۵ عن عقبہ بن عامر رضی اللہ عنہ المکتبہ الفیصلیہ بیروت ۱۷/ ۳۳۹ ۲ مسند امام احمد عن بریدہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۵ / ۳۵۲، الترغیب والترھیب بحوالہ احمد وبزار وابن حبان کتاب النکاح مصطفی البابی مصر ۳ / ۸۲، مورد الظمآن حدیث ۱۳۱۸ المطبعۃ السلفیہ ص ۳۲۰، المعجم الاوسط حدیث ۲۸۳۴ ۵ / ۴۲۰ و سنن ابی داؤد کتاب الادب ۲ / ۳۳۷

Fatawa Razawiyya Volume 22

Treatise Muruj al-Najah li-Khruj al-Nisa 1312 AH (Pastures of salvation regarding the going out of women)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful

Problem 72 to 87: What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say regarding the following matters:

(1) Is it permissible or impermissible for a woman to go to a house where there are mahram and non-mahram men and women? (2) Is it permissible for a woman to go and participate in a ceremony, wedding, or mourning in a house where there are non-mahram men and women, while wearing a burqa? (3) The owner of a house is a non-mahram, but he is not present in that gathering of women and does not come face-to-face, however, the wife of the house owner is a mahram to this woman; is it permissible for her to go there or not? (4) In such a house where the owners are non-mahrams, and there is no woman in that house who is a mahram to this woman, is it permissible for her to go or not? (5) In such a house where the owner is a non-mahram, but there is one woman there who is a mahram to this woman. And that woman who is a mahram is a non-mahram to the house owner. Is it permissible for this woman to go or not?

Page 221 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

रिसाला मुरुज उन-नजाह ली-खुरुज उन-निसा 1312 हिजरी (औरतों के निकलने के बारे में खुलासी की चरागाहें)

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम

मसअला 72 से 87: क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन और मुफ्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन ज़ैल के मसाइल में:

(1) औरत को उस मकान में जहाँ मेहरम और गैर-मेहरम मर्द और औरतें हों, जाना जायज़ है या नाजायज़? (2) जिस घर में नामेहरम मर्द और औरत हैं, वहाँ औरत को किसी तक़रीब या शादी या ग़मी में बुर्क़े के साथ जाना और शरीक होना जायज़ है या नहीं? (3) जिस मकान का मालिक नामेहरम है लेकिन वह इस जलसा-ए-औरत में नहीं है और उसका सामना भी नहीं होता है, मगर मालिक-ए-मकान की ज़ौजा (पत्नी) इस औरत की मेहरम है, तो उसको वहाँ जाना जायज़ है या नहीं? (4) ऐसे घर में जिसके मालिक तो नामेहरम हैं, मगर उस घर में कोई औरत भी इस औरत की मेहरम नहीं है, तो इस औरत को जाना जायज़ है या नहीं? (5) ऐसे घर में कि जिसका मालिक नामेहरम है, मगर वहाँ एक औरत इस औरत की मेहरम है और जो औरत मेहरम है वह मालिक-ए-मकान की नामेहरम है, तो इस औरत को जाना जायज़ है या नहीं?

पेज 221 का 692

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

رسالہ مروج النجاہ لخروج النساء ۱۳۱۲ھ (عورتوں کے نکلنے کے بارے میں خلاصی کی چراگاہیں)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مسئلہ ۷۲ تا ۸۷: کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرعِ متین مسائلِ ذیل میں:

(۱) عورت کو اس مکان میں جہاں محارم و غیر محارم مرد اور عورتیں ہوں جانا جائز ہے یا ناجائز؟ (۲) جس گھر میں نامحرم مرد و عورت ہیں وہاں عورت کو کسی تقریب یا شادی یا غمی میں برقعہ کے ساتھ جانا اور شریک ہونا جائز ہے یا نہیں؟ (۳) جس مکان کا مالک نامحرم ہے لیکن اس جلسہ عورت میں نہیں ہے اور اس کا سامنا بھی نہیں ہوتا ہے مگر مالک مکان کی جو رُو اس عورت کی محرم ہے تو اس کو وہاں جانا جائز ہے یا نہیں؟ (۴) ایسے گھر میں جس کے مالک تو نامحرم ہیں۔ مگر اس گھر میں کوئی عورت بھی اس عورت کی محرم نہیں ہے تو اس عورت کو جانا جائز ہے یا نہیں؟ (۵) ایسے گھر میں کہ جس کا مالک نامحرم ہے۔ مگر وہاں ایک عورت اس عورت کی محرم ہے۔ اور جو عورت محرم ہے وہ مالک مکان کی نامحرم ہے۔ تو اس عورت کو جانا جائز ہے یا نہیں؟

Fatawa Rizvia Volume 22

(6) In a house where the owner is a non-mahram, but the women in that house are mahrams to this woman, and the owner, who is a non-mahram, does not enter the part of the house where the women's gathering is held, is it permissible for this woman to go there or not? (7) In a house where the owner is a non-mahram and does not enter the house, and the women of that house are also non-mahrams to her, is it permissible for this woman to go there or not? (8) In a house where the owner is a mahram but other people there are non-mahrams, is it permissible to go there or not? (9) In a house where the owner is a non-mahram but another person is a mahram, although there is no face-to-face encounter with non-mahrams, is it permissible or impermissible for this woman to go? (10) In a house with two owners, one is the woman's husband and the other is a non-mahram, is it permissible or impermissible to go to that house? (11) In a house where there is a general gathering containing all the aforementioned types, and both veiled and non-veiled women are present, and men include both mahrams and non-mahrams, but this woman, while observing hijab with a shawl etc. from non-mahram men, can sit among those women? In such a situation, is it permissible or impermissible to go? (12) In a house where an event is taking place involving Sharia-prohibited activities, is it permissible for any man or woman to go there in such a way that they sit in a separate corner where they are not directly participating, but sounds etc. are audible, even though they derive no pleasure from those illicit sounds nor are they attentive towards them? Is it permissible to go or not? (13) In a house where the owner etc. are non-mahrams but there are also mahram women with this woman, even though the people of that house are non-mahrams to those women, is it permissible to go there or not? (14) Among the aforementioned scenarios, in those that are impermissible, is it permissible for a woman to follow her husband's lead or not? (15) What is the ruling for a man forbidding or not forbidding his wife from attending such gatherings and assemblies? What degree of disobedience will be applied based on following or not following, what will be its effect, and what is the ruling for the man regarding joining or not joining?

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

(६) ऐसे घर में जहाँ मालिक तो ना-महरम है मगर उस घर में औरतें इस औरत की महरम हैं और मालिक जो ना-महरम है वह घर के उस हिस्से में जहाँ औरतों की मजलिस है, नहीं आता है, तो उस औरत का वहाँ जाना जायज़ है या नहीं? (७) जिस घर का मालिक तो ना-महरम है और घर में आता नहीं और औरतें भी उस घर की ना-महरम हैं, तो उस औरत को वहाँ जाना जायज़ है या नहीं? (८) जिस घर का मालिक महरम है और लोग ना-महरम हैं तो वहाँ जाना जायज़ है या ना-जायज़? (९) जिस घर में मालिक ना-महरम है मगर दूसरे व्यक्ति महरम हैं, हालांकि ना-महरमों से सामना नहीं होता, तो उस औरत का वहाँ जाना जायज़ है या ना-जायज़? (१०) जिस घर के दो मालिक हैं, एक उस औरत का पति और दूसरा ना-महरम है, तो उस घर में जाना जायज़ है या ना-जायज़? (११) जिस घर में आम महफ़िल है जहाँ उपरोक्त सभी प्रकार मौजूद हैं और औरतें पर्दा-नशीन और गैर-पर्दा-नशीन दोनों तरह की मौजूद हैं, और पुरुष भी महरम और गैर-महरम दोनों हैं, मगर यह औरत ना-महरम मर्द से चादर वगैरह से पर्दा करके उन औरतों में बैठ सकती है, तो ऐसी स्थिति में जाना जायज़ है या ना-जायज़? (१२) जिस घर में ऐसी तक़रीब हो रही है जिसमें शरीयत के मना किए हुए काम हो रहे हैं, उसमें किसी पुरुष या स्त्री का इस तरह जाना कि वह एक अलग कोने में बैठे जहाँ उसकी शिरकत तो नहीं है मगर आवाज़ वगैरह आ रही है, चाहे उसे उस आवाज़ वगैरह जैसे ना-जायज़ कामों से कोई आनंद न मिल रहा हो और न ही वह उस तरफ ध्यान दे रहा हो, तो जाना जायज़ है या नहीं? (१३) जिस घर में मालिक वगैरह ना-महरम हैं मगर इस औरत के साथ महरम औरतें भी हैं, हालांकि उस घर के लोग उन औरतों के ना-महरम हैं, तो वहाँ जाना जायज़ है या नहीं? (१४) उपरोक्त स्थितियों में से जो ना-जायज़ हैं, उनमें से किसी भी स्थिति में औरत का अपने शौहर (पति) का अनुसरण करना जायज़ है या नहीं? (१५) पुरुष का अपनी पत्नी को ऐसी मजलिसों और महफ़िलों में जाने से मना करने और न करने का क्या हुक्म है? और औरत पर अनुसरण और अननुसरण से किस स्तर की अवज्ञा लागू होगी और उसका क्या प्रभाव होगा? और पुरुष के लिए शामिल होने और न होने का क्या हुक्म है?

पृष्ठ २२२ / ६९२

(٦) ایسے گھر میں جہاں مالک تو نا محرم ہے مگر اس گھر میں عورت اس عورت کی محرم ہیں اور مالک جو نا محرم ہے وہ گھر میں جہاں جلسہ عورات ہے آتا نہیں ہے تو اس عورت کو جانا جائز ہے یا نہیں ؟ (۷) جس گھر کا مالک تو نا محرم ہے اور گھر میں آتا نہیں اور عورات بھی اس گھر کی نامحرم ہیں تو اس عورت کو جانا جائز ہے یا نہیں ؟ (۸) جس گھر کا مالک محرم ہے اور لوگ نا محرم ہیں تو جانا جائز ہے یا نا جائز ہے ؟ (۹) جس گھر میں مالک نا محرم ہے مگر دوسرے شخص محرم ہیں حالانکہ سامنا نا محرموں سے نہیں ہوتا تو اس عورت کا جانا جائز ہے یا نا جائز ؟ (۱۰) جس گھر کے دو مالک ہیں ایک اس عورت کا خاوند اور دوسرا نا محرم ہے تو اس گھر میں جانا جائز ہے یا نا جائز۔ (۱۱) جس گھر میں عام محفل ہے جہاں مذکور الصدر سب اقسام موجود ہیں اور عورات پردہ نشین و غیر پردہ نشین دونوں قسم کی موجود ہیں اور مرد بھی محارم اور غیر محارم ہیں مگر یہ عورت نامحرم مرد سے چادر وغیرہ سے پردہ کئے ان عورتوں میں بیٹھ سکتی ہے تو ایسی حالت میں جانا جائز ہے یا نا جائز ہے ؟ (۱۲) جس گھر میں ایسی تقریب ہورہی ہے جس میں منہیات شرعیہ ہو رہے ہیں اس میں کسی مرد یا عورت کو اس طرح سے جانا کہ وہ علیحدہ ایک گوشہ میں بیٹھے جہاں مواجہہ تو اس کی شرکت میں نہیں ہے مگر آواز وغیرہ آرہی ہے گو اس آواز وغیرہ ناجائز امور سے اسے حظ بھی نہیں ہے اور نہ متوجہ اس طرف ہے تو جانا جائز ہے یا نہیں ؟ (۱۳) جس گھر میں مالک وغیرہ نا محرم مگر اس عورت کے ساتھ محارم عورات بھی ہیں گو اس گھر کے لوگ ان عورات کے نا محرم ہیں تو اس کو جانا جائز ہے یا نہیں ؟ (١٤) شقوق مذکور الصدر میں سے جو شقوق ناجائز ہیں ان میں سے کسی شق میں عورت کو شوہر کا اتباع جائز ہے یا نہیں ؟ (۱۵) مرد کو اپنی بی بی کو ایسی مجالس و محافل میں شرکت

سے منع کرنے اور نہ کرنے کا کیا حکم ہے اور عورت پر اتباع و عدم اتباع سے کس درجہ نافرمانی کا اطلاق اور کیا اثر ہوگا اور مرد کو شریک ہونے اور نہ ہونے کا کیا حکم ہے ؟

Fatawa Razawiyya Volume 22

(16) In a house where there is a gathering of mahram (unmarriageable kin) and non-mahram women, and the women are gathered together in a special separate area under veil, and a gathering of men of all types is also present in the same house, separate from the women, but the women can hear the voices of the non-mahram men. In such a house, if a gathering for a sermon (wa'z) or the sacred remembrance of the Prophet (peace and blessings be upon him) is organized, what is the ruling on sending or not sending one's mahram women to such a meeting? What religious prohibition arises from not sending them? And how is it to hold such a meeting in one's women's quarters? Should that reciter (zakir) or preacher (wa'iz) go to such a house belonging to his mahrams or non-mahrams? Just explain and you will be rewarded by Allah, the Bestower. (State the matter and receive a reward from Allah the Bestower - Trans.). The questioner means by 'mahram women' those relatives with whom, if the men were assumed, marriage would not be permissible. Explain and be rewarded.

The Answer: Before presenting the answer to the specific case, some principles and benefits should be kept in mind so that, with the help of the Almighty and Glorious, all the mentioned and unmentioned aspects are clearly explained and help in understanding the ruling. Success is from Allah.

First: The general principle is that it is absolutely permissible for a woman to go to her mahram men or women for visiting the sick, offering condolences, or any other recommended (mandub) or permissible (mubah) religious or worldly need, or just to meet them, provided it is free from Sharia-prohibited acts (munkarat). For example, there should be no lack of veiling (be-sitri), no gathering of transgressors (fasiaqs), no prohibited religious celebration, no music or singing gathering, no company of immoral and bold women, no satanic songs contrary to Sharia, no listening to or reciting abuses of mothers-in-law, no seeing or showing the non-mahram groom, no drum beating or singing in night vigils (rat-jaga), etc.

Second: There is no permission to go to the houses of strangers (ajanib) where all men and women are non-mahram to her, whether for weddings, funerals, visiting, or any of their functions, even with the husband's permission. If he gives permission, he will also be a sinner, except in a few cases detailed below. And even in those, covering up (tustur), avoiding interaction (tahruz), and protection from temptation (fitna) to the utmost extent is obligatory.

Third: By "someone's house," it refers to their place of residence, not ownership. For example, if a brother lives in a rented house belonging to a stranger, it is permissible to go. If a stranger resides temporarily in a brother's house, it is not permissible to go.

Fourth: Among men, mahrams refer to those with whom marriage is permanently forbidden due to a relationship of lineage (nasabi).

Footnote: The intended definition is that agreed upon by our Imams, excluding prohibition due to mutual imprecation (Li'an) according to Abu Yusuf, for it is a permanent prohibition for him.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

(16) जिस घर में महरम और गैर-महरम औरतों का मजमा हो और औरतें और गैर-महरम पुरुष एक तरफ विशेष परदे में एक साथ जमा हों, और पुरुषों का मजमा भी हर प्रकार का उसी घर में औरतों से अलग हो, लेकिन औरतें गैर-महरम पुरुषों की आवाज़ सुनती हों और ऐसे घर में वाज़ (प्रवचन) या नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के ज़िक्र की महफ़िल आयोजित हो, तो ऐसे जलसे में अपनी महरम औरतों को भेजना या न भेजना क्या हुक्म रखता है? और न भेजने से कौन सी शरई रोक पैदा होती है? और ऐसी महफ़िल का अपने जनाना मकानों में आयोजन कैसा है? और उस ज़ाकिर या वाइज़ को अपने महरम या गैर-महरम के ऐसे घर में जाना चाहिए या नहीं? बस बयान फरमाएँ और अल्लाह वहाब से अज्र पाएँ। (अनुवाद: बयान करो अल्लाह वहाब से अज्र पाओगे।) सवाल करने वाले का 'महरम औरतों' से तात्पर्य वे रिश्तेदार हैं जिनसे, यदि उन्हें पुरुष माना जाए, तो निकाह जायज़ न हो। बयान फरमाएँ और अज्र पाएँ।

अल-जवाब: विशेष स्थिति के उत्तर से पहले कुछ वसूल और फ़ायदे ध्यान में रखें ताकि अल्लाह अज़-ओ-जल्द की मदद से ऊपर बताए गए और बिना बताए गए सभी पहलुओं का स्पष्ट विवरण हो जाए और हुक्म समझने में मदद मिले। और तौफीक अल्लाह ही की तरफ से है।

पहला: सामान्य नियम यह है कि औरत का अपने महरम पुरुषों या महिलाओं के पास उनकी बीमार-पुर्सी (अयादत) या शोक संवेदना (ताज़ियत) के लिए, या किसी अन्य मुस्तहब (पसंदीदा) या जायज़ दीनी या दुनियावी ज़रूरत के लिए, या केवल मिलने के लिए जाना पूर्णतः जायज़ है, बशर्ते कि वह शरई बुराइयों (मुनकिरात) से मुक्त हो। उदाहरण के लिए, बे-परदगी न हो, फासिकों (पापियों) का मजमा न हो, शरीयत में मना कोई उत्सव न हो, नाच-गाने की महफ़िल न हो, बदचलन और बेबाक औरतों की सोहबत न हो, शरीयत के खिलाफ शैतानी गीत न हों, समधिनों की गालियाँ सुनना-सुनाना न हो, गैर-महरम दूल्हे को देखना-दिखाना न हो, रत-जगा आदि में ढोल बजाना या गाना न हो।

दूसरा: अजनबियों (अजानिब) के यहाँ, जहाँ के मर्द और औरत सब उसके लिए गैर-महरम हों, शादी, गमी, ज़ियारत, अयादत या उनके किसी भी समारोह में जाने की अनुमति नहीं है, चाहे पति की अनुमति से ही क्यों न हो। यदि वह अनुमति देगा तो स्वयं भी गुनहगार होगा, सिवाय नीचे वर्णित कुछ स्थितियों के। और उनमें भी यथासंभव परदा करना, बचना और फितने से सुरक्षा फ़र्ज़ है।

तीसरा: किसी के घर से तात्पर्य उसके रहने का घर है, न कि मिल्कियत वाला घर। उदाहरण के लिए, अजनबी के घर में भाई किराए पर रहता है तो जाना जायज़ है। भाई के घर में अजनबी अस्थायी रूप से रह रहा है तो जाना नाजायज़ है।

चौथा: महरम पुरुषों से तात्पर्य वे हैं जिनसे रिश्तेदारी (नसब) के कारण निकाह हमेशा के लिए हराम है।

हाशिया: हमारे इमामों के बीच सहमत सीमा मुराद है, और इमाम अबू यूसुफ के नज़दीक लिआन (आपसी लानत) से परहेज़ किया गया है क्योंकि उनके अनुसार यह स्थायी हराम है।

पृष्ठ 223/692

(۱۶) جس مکاں میں مجمع عورت محارم و غیر محارم کا ہو اور عورت و نامحارم ایک طرف خاص پردہ میں باہم مجتمع ہوں اور مجمع مردوں کا بھی ہر قسم کے اسی مکاں میں عورت سے علیحدہ ہو لیکن آواز نامحرم مردوں کی عورت سنتی ہیں اور ایسے مکان میں مجلس وعظ یا ذکر شریف نبوی علیہ الصلوۃ والسلام منعقد ہے تو ایسے جلسہ میں اپنے محارم کو بھیجنا یا نہ بھیجنا کیا حکم ہے اور نہ بھیجنے سے کیا محظور شرعی لازم ہوتا ہے اور انعقاد ایسی مجلس کا اپنے زنانہ مکانات میں کیسا ہے اور اس ذاکر یا واعظ کو اپنے محارم یا غیر محارم کے ایسے مکان میں جانا چاہئے یا نہیں فقط بینوا توجروا عند اللہ الوہاب (بیان کرو اللہ وہاب سے اجر پاؤ گے۔ت) مقصود سائل عورت محارم سے وہ قرابت دار ہیں جن کے مرد فرض کرنے سے نکاح جائز نہ ہو۔ بینوا توجروا۔

الجواب: صورت جزئیہ کے عرض جواب سے پہلے چند اصول و فوائد ملحوظ خاطر رہیں کہ بعونہ عز و مجدہ شقوق مذکورہ و غیر مذکورہ سب کا بیان مبین اور فہم حکم کے مؤید و معین ہوں وباللہ التوفیق۔

اول: اصل کلی یہ ہے کہ عورت کا اپنے محارم رجال خواہ نساء کے پاس ان کے یہاں عیادت یا تعزیت یا اور کسی مندوب یا مباح دینی یا دنیوی حاجت یا صرف ملنے کے لئے جانا مطلقاً جائز ہے جبکہ منکرات شرعیہ سے خالی ہو مثلاً بے ستری نہ ہو، مجمع فساق نہ ہو، تقریب ممنوع شرعی نہ ہو، ناچ یا گانے کی محفل نہ ہو، زنان فواحش و بیباک کی صحبت نہ ہو، چوبے شریعت کے شیطانی گیت نہ ہوں، سمدھنوں کی گالیاں سننا سنانا نہ ہو، نامحرم دولہا کو دیکھنا دکھانا نہ ہو، رت جگے وغیرہ میں ڈھول بجانا گانا نہ ہو۔

دوم: اجانب کے یہاں جہاں کے مرد وزن سب اس کے نامحرم ہوں شادی غمی زیارت عیادت ان کی کسی تقریب میں جانے کی اجازت نہیں اگرچہ شوہر کے اذن سے، اگر اذن دے گا خود بھی گنہگار ہوگا سوا چند صور مفصلہ ذیل کے۔ اور ان میں بھی حتی الوسع تستر و تحرز اور فتنہ سے تحفظ فرض۔

سوم: کسی کے مکان سے مراد اس کا مکانِ سکونت ہے نہ مکانِ ملک مثلاً اجنبی کے مکان میں بھائی کرایہ پر رہتا ہے جانا جائز بھائی کے مکان میں اجنبی عاریتًا ساکن ہے جانا ناجائز۔

چہارم: محارم میں مردوں سے مراد وہ ہیں جن سے بوجہ علاقہ نسبی جزئیت ہمیشہ کو نکاح حرام کہ

ع: اراد الحد المتفق علیہ من ائمتنا واحترز بہ عن اللعان عند ابی یوسف فانہ عندہ حرمۃ ابدیۃ۔

In no way can it be permissible, neither for a brother-in-law, paternal uncle-in-law, nor maternal uncle-in-law, as marriage with them is possible after the sister, paternal aunt, or maternal aunt. However, it is necessary to avoid young women, especially the beautiful ones, without necessity. Contrary to common custom, married women are even more problematic than virgins because they lack that modesty, that fear, that level of consideration, and the common guardians do not have the same level of watchfulness over them. The desire of one who has tasted the pleasure is much greater than that of an ignorant, inexperienced person. 'The news is not like seeing' (the news of an event is not like witnessing it - Tr). Thus, in them, the deterrents are light and the inclinations are heavy. Relying on righteousness and piety is a grave error; a man cannot even trust his own self, and if he does, he is a liar, as there is no power nor strength except with Allah. How then can one trust a woman who is half of him in intellect and religion, and a hundred times more in carnal desire? With every man there is one devil, and with every woman there are two: one in front and one behind. 'She approaches as a devil and departs as a devil.'[1]

And refuge is sought with Allah, the Mighty, the Compassionate. O Allah! I ask You for forgiveness and safety in religion, this world, and the hereafter, for myself and for all believing men and women. Ameen!

May Allah, the Mighty and Compassionate, protect us. O Allah! I seek forgiveness and safety from You in this world and the hereafter for myself and for all believing men and women. Ameen! (Tr)

Fifth: By 'Mahram women', those are meant whose marriage with the person, if he were assumed to be a man, would be eternally forbidden. Flow from one side is not enough. For example, a mother-in-law and daughter-in-law are non-mahrams to each other, because whichever of them is assumed to be a man is a stranger to the other. Stepmothers and stepdaughters are also not mahrams to each other, because if the daughter is assumed to be a man, there is eternal prohibition as she is his father's consort; but assuming the mother to be a man, it is pure strangeness as she has no relation to his father now.

Sixth: Regarding those places which are not anyone's house (maharim or non-mahrams), if there is solitude and seclusion there, then going with a husband or a mahram is like staying with a husband and mahram in one's own house. The house is a prison and a protection where satisfaction regarding veiling and preservation is

achieved, and the fear of fitna (mischief/temptation) is completely removed. So there is no harm. After this restriction, there is no need for the exception of a one-day journey; going to a distant place alone without a husband or a sane, adult, reliable mahram is forbidden even if the place is empty. The reason is that a woman going alone to a distant place is not free from the fear of fitna, hence the same restriction.

[1] Sahih Muslim, Book of Marriage, Chapter on the Recommendation for One Who Sees a Woman and She Falls into His Heart etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/469.

किसी भी स्थिति में यह जायज़ नहीं हो सकता, न बहनोई के लिए, न फूफा या खालू के लिए, क्योंकि बहन, बुआ या मौसी के बाद उनसे निकाह संभव है। हालाँकि, सामान्य रूप से युवा महिलाओं, विशेषकर सुंदर महिलाओं से बिना आवश्यकता के बचना ही चाहिए। आम रिवाज के विपरीत, विवाहित महिलाएँ कुँवारियों से अधिक समस्याग्रस्त हैं क्योंकि उनमें न वह हया होती है, न उतना डर, न उस स्तर का लिहाज़, और न ही सामान्य संरक्षकों की उन पर वैसी निगरानी होती है। स्वाद चखे हुए व्यक्ति की रुचि किसी अनजान और नादान से कहीं अधिक होती है, 'ख़बर देखने की तरह नहीं होती' (किसी घटना की खबर उसे प्रत्यक्ष देखने के समान नहीं है - अनु.)। अतः उनमें बाधाएँ कम और प्रवृत्तियाँ भारी होती हैं। नेकी और परहेज़गारी पर भरोसा करना एक बड़ी गलती है; पुरुष स्वयं अपने मन पर भरोसा नहीं कर सकता, और यदि वह करता है, तो वह झूठा है, क्योंकि अल्लाह के सिवा कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है। फिर उस स्त्री पर कैसे भरोसा किया जा सकता है जो बुद्धि और धर्म में उससे आधी है और शारीरिक इच्छा में सौ गुना अधिक? प्रत्येक पुरुष के साथ एक शैतान होता है और प्रत्येक स्त्री के साथ दो: एक आगे और एक पीछे। 'वह शैतान की तरह आती है और शैतान की तरह जाती है।'[1]

और अल्लाह अज़ीज़ और रहमान की शरण मांगी जाती है। ऐ अल्लाह! मैं तुझसे दीन, दुनिया और आखिरत में अपने लिए और सभी मोमिन पुरुषों और महिलाओं के लिए माफी और सलामती मांगता हूँ। आमीन!

अल्लाह अज़ीज़ और रहमान हमारी रक्षा करे। ऐ अल्लाह! मैं दुनिया और आखिरत में अपने लिए और सभी मोमिन पुरुषों और महिलाओं के लिए माफी और सलामती मांगता हूँ। आमीन! (अनु.)

पांचवां: 'महरम महिलाओं' से वे अभिप्रेत हैं जिनसे निकाह, यदि उन्हें पुरुष मान लिया जाए, तो सदैव के लिए हराम हो। एक तरफ से संबंध पर्याप्त नहीं है। उदाहरण के लिए, सास और बहू आपस में ना-महरम ही हैं, क्योंकि उनमें से जिसे भी पुरुष मान लिया जाए, वह दूसरे के लिए अजनबी है। सौतेली माँ और बेटियाँ भी आपस में महरम नहीं हैं, क्योंकि यदि बेटी को पुरुष मान लिया जाए तो वह अपने पिता की पत्नी होने के नाते हराम है; लेकिन माँ को पुरुष मान लेने से वह मात्र अजनबी है क्योंकि अब उसका उसके पिता से कोई संबंध नहीं है।

छठा: वे स्थान जो किसी के(महरम या अजनबी के) घर नहीं हैं, यदि वहाँ एकांत और तन्हाई है, तो पति या महरम के साथ जाना वैसा ही है जैसे अपने घर में पति और महरम के साथ रहना। घर एक कैद और सुरक्षा है जहाँ परदे और हिफाज़त पर संतोष प्राप्त होता है और फितने का डर पूरी तरह समाप्त हो जाता है। तो इसमें कोई हर्ज नहीं है। इस कैद के बाद एक दिन की यात्रा के अपवाद की आवश्यकता नहीं है क्योंकि बिना पति या समझदार, बालिग और भरोसेमंद महरम के अकेले दूर स्थान पर जाना हराम है, भले ही वह जगह खाली हो। कारण यह है कि स्त्री का अकेले दूर स्थान पर जाना फितने के डर से मुक्त नहीं है, इसलिए वही प्रतिबंध है।

[1] सहीह मुस्लिम, किताबुन निकाह, बाबू नदबि मन राआ इमरअतन फव-क़अत फी नफ्सिही इत्यादि, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/469.

पृष्ठ 224 का 692

کسی صورت سے حلت نہیں ہو سکتی نہ بہنوئی یا پھو پھا یا خالو کہ بہن پھوپھی خالہ کے بعد ان سے نکاح ممکن علاقہ جزئیت رضاع و مصاہرت کو بھی عام مگر زنان جوان خصوصاً حسینوں کو بلا ضرورت ان سے احتراز ہی چاہئے۔ اور برعکس رواج عوام بیاہیوں کو کنواریوں سے زیادہ کہ ان میں نہ وہ حیا ہوتی ہے، نہ اتنا خوف، نہ اس قدر لحاظ اور نہ ان کا وہ رعب، نہ عامہ محافظین کو اس درجہ ان کی نگہداشت اور ذوق چشیدہ کی رغبت انجان نادان سے کہیں زائد، لیس الخبر کالمعاینۃ (خبر معائنہ کی طرح نہیں ہوتی۔ ت) تو ان میں موانع ہلکے اور مقتضی بھاری اور صلاح و تقوٰی پر اعتماد سخت غلط کاری، مرد خود اپنے نفس پر اعتماد نہیں کر سکتا اور کرے تو جھوٹا اذلاحول ولاقوۃ الا باللہ نہ کہ عورت جو عقل و دین میں اس سے آدھی اور رغبت نفسانی میں سو گنی۔ ہر مرد کے ساتھ ایک شیطان اور ہر عورت کے ساتھ دو۔ ایک آگے اور ایک پیچھے ،

تقبل شیطان وتدبر شیطان ۱

والعیاذ باللہ العزیز الرحمن اللھم انی اسألک العفو والعافیۃ فی الدین والدنیا والأخرۃ لي وللمؤمنین والمؤمنات جمیعاً، آمین! **اللہ عزیز ورحمن بچائے۔ یا اللہ ! میں تجھ سے دنیا وآخرت میں اپنے لئے اور تمام مومنین و مومنات کے لئے معافی و عافیت طلب کرتا ہوں آمین ! (ت)**

پنجم : محرم عورتوں سے وہ مراد کہ دونوں میں جسے مرد فرض کیجئے نکاح حرام ابدی ہو ایک جانب سے جریان کافی نہیں مثلاً ساس بہو تو باہم نا محرم ہی ہیں کہ ان میں جسے مرد فرض کریں دوسرے سے بیگانہ ہے سوتیلی ماں بیٹیاں بھی آپس میں محرم نہیں کہ اگر بیٹی کو مرد فرض کرنے سے حرمت ابدیہ ہے کہ وہ اس کے باپ کی مدخولہ ہے مگر ماں کو مرد فرض کرنے سے محض بیگانگی کہ اب وہ اس کے باپ کی کوئی نہیں۔

ششم : رہے وہ مواضع جو محارم و اجانب کسی کے مکان نہیں اگر وہاں تنہائی و خلوت ہے تو شوہر یا محرم کے ساتھ جانا ایسا ہی ہے جیسے اپنے مکان میں شوہر و محارم کے ساتھ رہنا اور مکان قید و حفاظت ہے کہ ستر و تحفظ پر اطمینان حاصل اور اندیشہ فتنے یکسر زائل۔ تو یوں بھی حرج نہیں اس قید کے بعد استثناء یک روزہ راہ کی حاجت نہیں کہ بے معیت شوہر یا محرم عاقل بالغ قابل اعتماد حرام ہے اگر چہ محل خالی کی طرف۔ وجہ یہ ہے کہ عورت کا تنہا مقام دور کو جانا اندیشہ فتنہ سے عاری نہیں تو وہی قید

۱ صحیح مسلم کتاب النکاح باب ندب من رأی امراۃ فوقعت فی نفسہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۶۹

Fatawa Razawiyyah, Volume 22

...his removal is sufficient, and if the gathering is a place of public display, then without Shariah necessity there is no permission, especially where there are gatherings of triviality, vanity, sins, and ignorance. For instance, sight-seeing and spectacles, music and drums, at the riverbanks/ghats, crowds at boat-launchings, the fairs of Benazir and Phool Walon. The calamities of Nawchandi, artificial Karbalas. The displays of Alams (religious banners) and Tazias, marches under banners, processions of Husainabad, riots at the Abbasi shrine; such places are not even for men to go, let alone these "fragile glass vessels" about whom it was said in a Sahih Hadith:

[Quote Box] "O Anjashah! Slow down, be gentle with the glass vessels." (Anjashah! Watch out, lead the glass vessels gently). (T)

And in a situation of necessity, whose forms will be mentioned, provided there is veiling (parda), protection, and avoidance of fitna (temptation), permission is granted for a journey of one day's distance, rather according to research on the basis of the rule (Tahqiq Manat), in even less than that, the aforementioned protection is necessary.

Seventh: These and all those, i.e., going to another's house and other places, are permissible under the aforementioned conditions in nine situations: (1) Midwife (2) Washer of the dead (3) One seeking a religious decree (4) Sick woman (5) Woman in distress (6) Woman in need (7) Woman struggling/striving (8) Female traveler (9) Earning woman.

Midwife: That a woman is in labor and this one is the midwife.

Washer: When a woman dies, she is the one to bathe the body. In both these cases, if she has a husband, his permission is necessary, provided the prompt dower (Mahr Mu'ajjal) has not been paid or if it was, she has already received it.

Seeking decree: When she faces a religious issue and cannot resolve it without going to a scholar herself.

Sick woman: That she cannot call the physician and needs to show her pulse; similarly, for a woman who has recently given birth (Nafasa) or is sick to go to a hammam for treatment, provided there is no exposure of the body (Satr) and bathing at home in a closed place with hot water is not sufficient.

Distressed woman: That the house is on fire, or it is collapsing, or a thief has entered, or a predator is coming; in short, such a situation occurs that there is no choice but to leave the house for a place of safety to protect one's religion, honor, or life, and injury to a limb or loss of life or property is imminent.

Woman in need: It is obvious, and a female visitor (Zairah) is included in this, such as visiting the holy shrine of the Master of the Universe, peace and blessings of Allah be upon him...

---

1. Sahih Bukhari, Kitab al-Adab, Chapter on Al-Ma'arid... Qadimi Kutub Khana Karachi 2/917, Musnad Ahmad bin Hanbal narrated by Anas bin Malik (RA), Al-Maktab al-Islami Beirut 3/227.

फ़तावा रज़विया, खंड 22

...उसका निष्कासन पर्याप्त है, और यदि सभा सार्वजनिक प्रदर्शन का स्थान है, तो बिना शरीअत की आवश्यकता के अनुमति नहीं है, विशेष रूप से जहाँ फालतू कामों, व्यर्थ की बातों, पापों और अज्ञानता की सभा हो। जैसे सैर-सपाटे और तमाशे, बाजे-ताशे, नदियों के घाट, नाव उतारने के हुजूम, बेनज़ीर के मेले और फूल वालों के तमाशे। नौचंदी की बलाएं बनावटी कर्बलाएं। अलम और ताज़ियों के प्रदर्शन, झंडों के नीचे मार्च, हुसैनबाद के जलवे, अब्बासी दरगाह के दंगे; ऐसी जगहों पर पुरुषों का जाना भी उचित नहीं है, फिर इन "नाज़ुक कांच की बोतलों" (महिलाओं) का क्या कहना, जिनके बारे में सही हदीस में कहा गया है:

[उद्धरण बॉक्स] "ऐ अंजशा! धीरे चलो, कांच की बोतलों के साथ नरमी बरतो।" (अंजशा! देखो, शीशों को आहिस्ता ले चलो)। (त)

और आवश्यकता के स्थान पर जिसकी स्थितियाँ आगे बताई जाएँगी, पर्दे, सुरक्षा और फितने (बुराई) से बचने की शर्त पर एक दिन की यात्रा की अनुमति है, बल्कि शोध के आधार पर इससे भी कम दूरी में उपर्युक्त सुरक्षा की आवश्यकता है।

सातवाँ: ये और वे सब यानी गैर के घर और अन्य स्थानों पर जाना उपर्युक्त शर्तों के साथ नौ स्थितियों में जायज़ है: (१) दाई (२) नहलाने वाली (३) मसला पूछने वाली (४) बीमार (५) मजबूर (६) ज़रूरत मंद (७) मुजाहदा (कोशिश करने वाली) (८) मुसाफिरा (यात्री) (९) कमाने वाली।

दाई: यह कि किसी महिला को प्रसव पीड़ा हो और यह दाई हो।

नहलाने वाली: जब कोई महिला मर जाए और यह उसे नहलाने वाली हो। इन दोनों स्थितियों में यदि वह विवाहित है, तो पति की अनुमति आवश्यक है, बशर्ते कि मेहर-ए-मुअज्जल (तत्काल देय मेहर) का भुगतान न हुआ हो या यदि हुआ था तो वह प्राप्त कर चुकी हो।

मसला पूछने वाली: जब उसे किसी धार्मिक मसले की ज़रूरत पेश आए और स्वयं आलिम के पास गए बिना काम न चल सके।

बीमार: कि वह हकीम को बुला नहीं सकती और नब्ज़ दिखाने की ज़रूरत है; इसी तरह प्रसूता और बीमार महिला का इलाज के लिए हम्माम जाना, जबकि वहाँ किसी तरफ से बेपर्दगी न हो और बंद मकान में गर्म पानी से घर में नहाना पर्याप्त न हो।

मजबूर: कि मकान में आग लग गई हो या वह गिरने वाला हो या चोर घुस आए हों या कोई दरिंदा आ जाए; संक्षेप में ऐसी कोई स्थिति उत्पन्न हो जाए कि धर्म, सम्मान या जान की रक्षा के लिए घर छोड़कर किसी सुरक्षित स्थान पर जाए बिना कोई चारा न हो और अंग भंग होने या जान-माल के नुकसान का खतरा हो।

ज़रूरत मंद: यह स्पष्ट है, और इसमें ज़ायरा (ज़ियारत करने वाली) भी शामिल है जैसे हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम की पवित्र ज़ियारत...

---

1. सही बुखारी, किताबुल अदब, बाब अल-मआरिज़... कदीमी कुतुब खाना कराची २/ ९१७, मुसनद अहमद बिन हनबल, अनस बिन मालिक (रज़ि.) से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत ३/ २२७

اس کے اخراج کو کافی، اور اگر مجمع محلِ جلوت ہے تو بے حاجتِ شرعی اجازت نہیں خصوصاً جہاں فضولیات و بطالات و خطیئات و جہالت کا جلسہ ہو۔ جیسے سیر و تماشے، باجے تاشے، ندیوں کے پن گھٹ، ناؤ چڑھانے کے جمگھٹ، بینظیر کے میلے پھول والوں کے جھمیلے۔ نوچندی کی بلائیں، مصنوعی کر بلائیں۔ علم تعزیوں کے کاوے، تحت جریدوں کے دھاوے، حسین آباد کے جلوے، عباسی درگاہ کے بلوے، ایسے مواقع مردوں کے جانے کے بھی نہیں۔ نہ کہ یہ نازک شیشیاں جنھیں صحیح حدیث میں ارشاد ہوا:

[کوٹ باکس] رویدك انجشه رفقاً بالقوارير - انجشہ! دیکھنا، شیشوں کو آہستہ لے چل۔(ت)

اور محلِ حاجت میں جس کی صورتیں مذکور ہوں گی بشرطِ تستر و تحفظ و تحرزِ فتنہ اجازت یک روزہ راہ بلکہ نزدِ تحقیق مناط اس سے کم میں بھی محافظ مذکور کی حاجت۔

ہفتم: یہ اور وہ سب یعنی مکانِ غیر و غیر مکان میں جانا بشرائطِ مذکورہ جائز ہونے کی نو ۹ صورتیں ہیں: (۱) قابلہ (۲) غاسلہ (۳) نازلہ (۴) مریضہ (۵) مضطرہ (۶) حاجہ (۷) مجاہدہ (۸) مسافرہ (۹) کاسبہ۔

قابلہ: یہ کہ کسی عورت کو دردِ زہ ہو یہ دائی ہے۔

غاسلہ: جب کوئی عورت مرے یہ نہلانے والی ہے۔ ان دونوں صورتوں میں اگر شوہر دار ہے تو اذنِ شوہر ضرور جبکہ مہر معجل نہ ہو یا تھاتو پاچکی۔

نازلہ: جب اسے کسی مسئلہ کی ضرورت پیش آئے اور خود عالم کے یہاں جائے بغیر کام نہیں نکل سکتا۔

مریضہ: کہ طبیب کو بلا نہیں سکتی نبض کو دکھانے کی ضرورت ہے اسی طرح زچہ و مریضہ کا علاجاً حمام کو جانا جبکہ وہاں کسی طرف سے کشفِ عورت اور بند مکان میں گرم پانی سے گھر میں نہانا کفایت نہ ہو۔

مضطرہ: کہ مکان میں آگ لگی یا گرا پڑتا ہے یا چور گھس آئے یادندہ آتا ہے غرض ایسی کوئی حالت واقع ہوئی کہ حفظِ دین یا ناموس یا جان کے لئے گھر چھوڑ کر کسی جائے امن و امان میں جائے بغیر چارہ نہیں اور عضوِ شق نفس اور مال اس کا شقیق ہے۔

حاجہ: ظاہر ہے اور زائرہ اس میں داخل کہ زیارتِ اقدس حضور سیدِ عالم صلی اللہ تعالٰی

---

۱ صحیح بخاری کتاب الادب باب المعاریض مندوحة عن الکذب قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۹۱۷، مسند احمد بن حنبل مروی از انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۲۲۷

صفحہ 225 کا 692

(Peace be upon him) is the completion of Hajj, rather it is the perfector of Hajj.

Mujahida: When, God forbid, God forbid, God forbid, Islam is in need and by the order of the Imam a general call (Nafir-e-Aam) is issued, it is obligatory for every slave without the master's permission, every son without parental permission, and every secluded woman (Pardanashin) without the husband's permission to go out for Jihad, provided they have the capability for Jihad, weapons, and provisions.

Musafira: A woman who goes on a permissible journey; for example, if her parents are at the travel destination or her husband, who is employed far away, has called her to himself and a Mahram is with her, then staying at stages like inns etc. is unavoidable.

Kasiba: A woman without a husband, or with an incapable husband who doesn't take care of her. She has nothing of her own to pass the day, nor do her relatives have the means or capability, nor is the Bait-ul-Mal organized. She is unable to do manual labor sitting at home, nor is there any means of service at the homes of her Mahrams. In the state of being unmarried, if no one is interested in marrying her, then it is permissible for her, on the condition of protection and caution, to create a lawful means of livelihood at an outsider's place where there is no seclusion (Khalwat) with any man. As far as possible, she should take such work there that she can do after returning home, like sewing or knitting. Otherwise, she may work in a house where there are only women or underage children. Otherwise, where the man of the house is pious and God-fearing, and there is no objection even in seclusion for an old woman of sixty or seventy years who is unattractive and unpleasant to look at.

Warning: Besides these, there are three more cases: Shaahida (Witness), Taliba (Seeker), and Matlooba (Respondent).

Shaahida: One who possesses testimony regarding any right of Allah, such as sighting the crescent moon of Ramadan, hearing a divorce or manumission, etc., and the proof depends on her testimony and presence in the court of law. Or, subject to the aforementioned condition, for any right of a servant of Allah, like the manumission of a slave, marriage, or financial dealings, and the claimant requests her, and the judge is just, and acceptance is expected, and she can return on the same day after giving testimony.

Taliba: When she has a right against someone and it cannot be claimed without going.

Matlooba: When someone has made a false claim against her and it is necessary to go for a response.

These cases were also enumerated by the scholars. But, by the grace of Allah Almighty, the secluded women (Pardanashin) do not need them, as representation (wakalat) on their behalf is acceptable and it is customary for the Islamic judge to come himself or send a deputy to take testimony from them. This explanation is sufficient and clear, by the grace of Allah Almighty it encompasses and fulfills all scenarios. With the help of Allah Almighty, now observe the answer to the specific details.

Answer to the first question: Whether it is the house of Mahrams, or the house of a stranger, or not a house at all, and whether a religious necessity calls for going there or not – a detailed explanation of all scenarios with conditions and exceptions has been given.

(उन पर शांति हो) हज की पूर्ति है बल्कि हज को मुकम्मल करने वाला है।

मुजाहिदा: जब, अल्लाह की पनाह, अल्लाह की पनाह, अल्लाह की पनाह, इस्लाम को ज़रूरत हो और इमाम के आदेश से आम पुकार (नफीर-ए-आम) की नौबत हो, तो यह फ़र्ज़ है कि हर ग़ुलाम अपने मालिक की अनुमति के बिना, हर बेटा माता-पिता की अनुमति के बिना, और हर पर्दे वाली महिला (परदानशीं) अपने पति की अनुमति के बिना जिहाद के लिए निकले, बशर्ते कि जिहाद की क्षमता, हथियार और रसद (खाना-पीना) हो।

मुसाफिरा: वह महिला जो किसी जायज़ यात्रा पर जाए; उदाहरण के लिए, माता-पिता यात्रा की दूरी पर हों या पति ने, जो कहीं दूर नौकरी करता है, उसे अपने पास बुलाया हो और साथ में महरम (करीबी रिश्तेदार जिसके साथ शादी वर्जित हो) हो, तो पड़ावों पर सराय आदि में उतरने के अलावा कोई चारा नहीं।

कासिबा: वह महिला जिसका पति न हो, या पति अक्षम हो जो उसकी देखभाल न करता हो। न ही उसके पास दिन काटने के लिए कुछ हो, न ही रिश्तेदारों के पास सामर्थ्य या क्षमता हो, और न ही बैतुल-माल (राजकोष) व्यवस्थित हो। न घर बैठे हस्तशिल्प करने की क्षमता हो, न ही महरमों के यहाँ सेवा का कोई साधन हो। बिना पति की स्थिति में यदि कोई उससे निकाह की इच्छा न रखता हो, तो उसके लिए जायज़ है कि सुरक्षा और सावधानी की शर्त पर किसी गैर के यहाँ आजीविका का जायज़ साधन पैदा करे जहाँ किसी पुरुष के साथ एकांत (खलवत) न हो। जहाँ तक संभव हो, वहाँ ऐसा काम ले जिसे वह घर आकर कर सके जैसे सिलना-पिरोना, अन्यथा उस घर में नौकरी कर ले जहाँ केवल महिलाएं हों या नाबालिग बच्चे हों। अन्यथा, जहाँ घर का पुरुष परहेज़गार हो और साठ-सत्तर साल की बदसूरत और अरुचिकर दिखने वाली वृद्धा के लिए एकांत में भी कोई हर्ज नहीं।

चेतावनी: इनके अलावा तीन और स्थितियाँ भी हैं: शाहिदा (गवाह), तालिबा (खोजने वाली), मतलूबा (जवाब देने वाली)।

शाहिदा: वह जिसके पास अल्लाह के किसी हक, जैसे रमज़ान का चाँद देखना, तलाक या आज़ादी सुनना आदि के बारे में गवाही हो और उसका प्रमाण उसकी गवाही और अदालत में उपस्थिति पर निर्भर हो। या उपर्युक्त शर्त के अधीन, किसी बंदे के हक जैसे गुलाम की आज़ादी, निकाह या वित्तीय

लेन-देन की गवाही हो, और वादी (दावा करने वाला) उससे मांग करे, और काज़ी न्यायप्रिय हो और स्वीकृति की उम्मीद हो और वह दिन के दिन गवाही देकर वापस आ सके।

तालिबा: जब उसका किसी पर हक बनता हो और बिना वहां जाए दावा पूरा नहीं हो सकता हो।

मतलूबा: जब उस पर किसी ने गलत दावा किया हो और जवाब देने के लिए जाना ज़रूरी हो।

विद्वानों ने ये स्थितियाँ भी गिनाई हैं। लेकिन, अल्लाह तआला के फ़ज़ल से, परदानशीन औरतों को इनकी ज़रूरत नहीं क्योंकि उनकी ओर से वकालत स्वीकार्य है और इस्लामी न्यायाधीश (हाकिमे शरअ) का खुद आकर या नायब (प्रतिनिधि) भेजकर उनसे गवाही लेना सामान्य नियम है। यह बयान पर्याप्त और स्पष्ट है, अल्लाह तआला के फ़ज़ल से सभी स्थितियों को समेटे हुए और पूर्ण है। अल्लाह तआला की मदद से अब बारीकियों के जवाब देखें।

पहले प्रश्न का उत्तर: वह महरमों का घर हो या गैर का घर या घर के अलावा कोई जगह हो, और वहां जाने की कोई शरई ज़रूरत हो या नहीं - सभी स्थितियों का विस्तृत वर्णन शर्तों और अपवादों के साथ बीत चुका है।

علیہ وسلم تتمہ حج بلکہ متممہ حج ہے۔

مجاہدہ: جب عیاذاً باللہ عیاذاً باللہ عیاذاً باللہ اسلام کو حاجت اور بحکم امام نفیر عام کی نوبت ہو فرض ہے کہ ہر غلام بے اذن مولی ہر پسر بے اذن والدین ہر پردہ نشین بے اذن شوہر جہاد کو نکلے جبکہ استطاعت جہاد و سلاح و زاد ہو۔

مسافرہ: جو عورت سفر جائز کو جائے مثلاً والدین مدت سفر پر ہیں یا شوہر نے کہ دور نوکر ہے اپنے پاس بلایا اور محرم ساتھ ہے تو منزلوں پر سراو وغیرہ میں اترنے سے چارہ نہیں۔

کاسبہ: عورت بے شوہر ہے یا شوہر بے جوہر کہ خبر گیری نہیں کرتا۔ نہ اپنے پاس کچھ کہ دن کاٹے، نہ اقارب کو توفیق یا استطاعت، نہ بیت المال منتظم۔ نہ گھر بیٹھے دستکاری پر قدرت، نہ محارم کے یہاں ذریعہ خدمت، نہ بحال بے شوہری کسی کو اس سے نکاح کی رغبت تو جائز ہے کہ بشرط تحفظ و تحرزاجانب کے یہاں جائز وسیلہ رزق پیدا کرے جس میں کسی مرد سے خلوت نہ ہو حتی الامکان وہاں ایسا کام لے جو اپنے گھر آکر کرلے جیسے سینا پینا، ورنہ اس گھر میں نوکری کرلے جس میں صرف عورتیں ہوں یا نابالغ بچے، ورنہ جہاں کا مرد متقی پر ہیز گار ہو اور ساٹھ ستر برس کی پیر زال بد شکل کریہہ المنظر کو خلوت میں بھی مضائقہ نہیں۔

تنبیہ: ان کے سوا تین صورتیں اور بھی ہیں: شاہدہ، طالبہ، مطلوبہ۔

شاہدہ: وہ جس کے پاس کسی حق اللہ مثل رؤیتِ ہلالِ رمضان و سماع طلاق و عتق وغیرہا میں شہادت ہو اور ثبوت اس کی گواہی و حاضری دارالقضا پر موقوف خواہ بشرط مذکور کسی حق العبد

مثل عتق غلام و نکاح معاملات مالیہ کی گواہی اور مدعی اس سے طالب اور قاضی عادل اور قبول مامول اور دن کے دن گواہی دے کر واپس آسکے۔

طالبہ: جب اس کا کسی پر حق آتا ہو اور بے جائے دعویٰ نہیں ہو سکتا۔

مطلوبہ: جب اس پر کسی نے غلط دعویٰ کیا اور جواب دہی میں جانا ضرور۔

یہ صورتیں بھی علماء نے شمار فرمائیں۔ مگر بحمد اللہ تعالیٰ پردہ نشینوں کو ان کی حاجت نہیں کہ ان کی طرف سے وکالت مقبول اور حاکم شرع کا خود آکر نائب بھیج کر ان سے شہادت لینا معمول۔ یہ بیان کافی وصافی، بحمد اللہ تعالیٰ تمام صور کو حاوی و وافی، بعونہ تعالیٰ اب جواب جزئیات ملاحظہ ہو۔

جواب سوال اول: وہ مکان محارم ہے یا مکان غیر یا غیر مکان اور وہاں جانے کی طرف حاجت شرعیہ داعی یا نہیں سب صور کا مفصل بیان مع شرائط و مستثنیات گزرا۔

Fatawa Razawiya Volume 22

Answer to second question: If it means that non-mahrams (strangers) are also present, then it is the same as the first question. And if it is intended that only non-mahrams are present, then the answer is that it is impermissible, except in exceptional circumstances.

Answer to third question: Going to a female mahram relative for visiting, inquiring about health, condolence, or any Shari'i necessity is permissible under the aforementioned original conditions. However, in reliable books like Majmu' al-Nawazil, Khulasah, Fath al-Qadir, Bahr al-Raiq, Al-Ashbah, Ghamz al-Uyun, Tariqah Muhammadiyah, Durr al-Mukhtar, Abu al-Sa'ud, Shurunbulaliyyah, Hindiyyah, etc., the clear words of the esteemed Imams indicate an absolute prohibition on going to weddings, even at the homes of mahrams. Allama Ahmad Tahtawi firmly decided on this, and Allama Mustafa Rahmati and Allama Shami also supported this view. This is consistent with the hadiths of Abdullah bin Amr, Khawla bint al-Yaman, and Ubadah bin al-Samit (may Allah be pleased with them). 'So let every soul consider what it sees.' (i.e., ponder over the consequences. T). And if weddings consist of those obscenities and forbidden acts which we pointed out in the first principle, then prohibition is certain, and a husband can, in any case, prevent his wife from it, as long as some of the prompt dower (Mahr-e-Mu'ajjal) remains unpaid.

Answer to fourth question: No, except for the aforementioned exceptions.

Answer to fifth question: If that house is the residence of that female mahram, then going to her follows the details in the third answer. Otherwise, for example, if two sisters go to the house of non-mahrams thinking that each other's presence there makes it permissible as mahrams, it is not allowed; forbidden and forbidden combined do not become permissible.

Answer to sixth question: If that house belongs to those female mahrams, then the answer is as given in the third answer; otherwise, the answer is as given in the seventh answer below.

Answer to seventh question: O Allah! I seek Your refuge from trials, calamities, and the guiles of women. (T). This issue pertains to women going to the houses of strangers (non-mahrams) to visit stranger women. After mentioning the places of exception, the scholars stated:

[Arabic Box: And beyond that, even if he (the husband) gives permission, they both become sinners because of it.] Beyond those exceptions, if the husband gives permission, he too is a sinner.

1. Khulasat-ul-Fatawa, Book of Nikah, Chapter 15, on Prohibition and Permissibility, Maktaba Habibiya Quetta, 2/53.

दूसरे प्रश्न का उत्तर: यदि इसका अर्थ यह है कि गैर-महरम (अजनबी) भी मौजूद हैं, तो यह वही पहला प्रश्न है। और यदि यह उद्देश्य है कि केवल गैर-महरम ही हैं, तो उत्तर यह है कि यह नाजायज़ है, सिवाय अपवादात्मक स्थितियों के।

तीसरे प्रश्न का उत्तर: किसी महिला महरम रिश्तेदार के यहाँ उसकी ज़ियारत (मुलाकात), अयादत (बीमारी का हाल पूछना), ताज़ियत (शोक व्यक्त करना) या किसी शरीअत सम्मत ज़रूरत के लिए जाना ऊपर बताई गई मूल शर्तों के साथ जायज़ है। लेकिन मोतबर किताबों जैसे मजमूअ अल-नवाज़िल, ख़ुलासा, फ़तह अल-क़दीर, बहर अल-राईक़, अल-अशबाह, ग़म्ज़ अल-उयून, तरीक़ा मुहम्मदिया, दुर्र-ए-मुख़्तार, अबू अल-सऊद, शुरुनबुलालिया, हिन्दिया आदि में इमामों के स्पष्ट शब्दों में शादियों में जाने की पूर्ण रूप से मनाही है, भले ही वह महरमों के यहाँ ही क्यों न हो। अल्लामा अहमद तहतावी ने इसी पर दृढ़ता दिखाई है और अल्लामा मुस्तफ़ा रहमती और अल्लामा शामी ने भी इसी का समर्थन किया है। यही हज़रत अब्दुल्ला बिन अम्र, खौला बिंत अल-यमान और उबादा बिन अल-सामित (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की हदीसों का तकाज़ा है। 'अत: प्रत्येक व्यक्ति को देखना चाहिए कि वह क्या देखता है।' (अर्थात परिणामों पर गौर करना चाहिए। त)। और यदि शादियों में वे अश्लील और वर्जित कार्य शामिल हों जिनकी ओर हमने पहले सिद्धांत में संकेत किया था, तो मनाही निश्चित है, और पति अपनी पत्नी को हर हाल में इससे रोक सकता है, जब तक कि मुअज्जल मेहर (तुरंत देय मेहर) का कुछ हिस्सा बाकी हो।

चौथे प्रश्न का उत्तर: नहीं, सिवाय बताए गए अपवादों के।

पांचवें प्रश्न का उत्तर: यदि वह घर उस महरम महिला का निवास स्थान है, तो उसके पास जाना तीसरे उत्तर में दी गई विस्तृत जानकारी के अनुसार है। अन्यथा, यदि दो बहनें गैर-महरमों के यहाँ इस सोच के साथ जाएँ कि वहाँ वे एक-दूसरे की महरम होंगी, तो इसकी अनुमति नहीं है; क्योंकि दो वर्जित चीजें मिलकर जायज़ नहीं हो सकतीं।

छठे प्रश्न का उत्तर: यदि वह घर उन महरम महिलाओं का है, तो उत्तर वही है जो तीसरे उत्तर में दिया गया है; अन्यथा सातवाँ उत्तर देखें जो आगे आ रहा है।

सातवें प्रश्न का उत्तर: ऐ अल्लाह! मैं फ़ितनों, आपदाओं और औरतों के छल से तेरी पनाह माँगता हूँ। (त)। यह मसला अजनबियों के घरों में अजनबी औरतों के पास औरतों के जाने का है। विद्वानों ने अपवाद के स्थानों का उल्लेख करने के बाद फ़रमाया है:

[अरबी बॉक्स: और इसके अलावा, भले ही वह (पति) अनुमति दे दे, वे दोनों इसके कारण गुनहगार हो जाते हैं।] उन अपवादों के अलावा, यदि पति अनुमति देता है, तो वह भी गुनहगार है।

1. ख़ुलासातुल फ़तावा, किताबुन निकाह, पंद्रहवाँ अध्याय, अल-हज़र वल-इबाहत, मकतबा हबीबिया क्वेटा, 2/53।

पृष्ठ 692 का 227

جواب سوال دوم: اگر یہ مراد کہ نامحرم بھی ہیں تو وہی سوال اول ہے اور اگر یہ مقصود کہ نامحرم ہی ہیں تو جواب ناجائز مگر بصورت استثناء۔

جواب سوال سوم: زن محرم کے یہاں اس کی زیارت عیادت تعزیت کسی شرعی حاجت کے لئے جانا بشرائط مذکورہ اصل اول جائز مگر کتب معتمدہ مثل مجموع النوازل وخلاصۃ وفتح القدیر وبحر الرائق واشباہ وغمر العیون وطریقہ محمدیہ ودر مختار وابوالسعود و شرنبلالیہ وہندیہ وغیرہ میں ظاہر کلمات ائمہ کرام شادیوں میں جانے سے مطلقاً ممانعت ہے اگر چہ محارم کے یہاں علامہ احمد طحطاوی نے اسی پر جزم اور علامہ مصطفی رحمتی وعلامہ شامی نے اسی کا استظہار کیا اور یہی مقتضی ہے حدیث عبد اللہ بن عمرو وحدیث خولہ بنت الیمان وحدیث عبادہ بن الصامت رضی اللہ تعالیٰ عنہم کا، فلتنظر نفس ما ذا تری، (پس ہر جان کو غور کرنا چاہئے جو کچھ غور کرنا ہے۔ت) اور اگر شادیاں ان فواحش و منکرات پر مشتمل ہوں جن کی طرف ہم نے اصل اول میں اشارہ کیا تو منع یقینی ہے اور شوہر دار کو تو شوہر بہر حال اس سے روک سکتا ہے جبکہ مہر معجل سے کچھ باقی نہ ہو۔

جواب سوال چہارم: نہ مگر باستثناء مذکور۔

جواب سوال پنجم: وہ مکان اگر اس زن محرم کا مسکن ہے تو اس کے پاس جانا تفصیل مذکور جواب سوم پر ہے ورنہ یوں کہ نامحرموں کے یہاں دو بہنیں جائیں کہ وہاں ہر ایک دوسرے کی محرم ہو گئی اجازت نہیں کہ ممنوع و ممنوع مل کر نا ممنوع نہ ہوں گے۔

جواب سوال ششم: اگر وہ مکان ان زنان محارم کا ہے تو جواب جواب سوم ہے کہ گزرا اور نہ جواب ہفتم کہ آتا ہے۔

جواب سوال ہفتم: اللھم انی اعوذبک من الفتن والآفات وعوار العورات (اے اللہ ! فتنوں، آفتوں اور عورتوں کے مکر سے تیری پناہت) یہ مسئلہ مکان اجانب میں زنان اجنبیہ کے پاس عورتوں کے جانے کا ہے علماء کرام نے مواضع استثناء ذکر کرکے فرمادیا:

وفیما عدا ذلک وان اذن کانا عاصیین منہ ۔1 ان کے ماوراء میں اور اگر شوہر اذن دے تو وہ بھی گنہگار۔

1 خلاصۃ الفتاوی کتاب النکاح الفصل الخامس عشر فی الحظر والاباحۃ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۲/ ۵۳

Fatawa Razawiyya Volume 22

This general negation includes everyone. Then, in those places, visiting one's mother was also mentioned, as well as visiting other mahrams (unmarriageable relatives). Examples in Khaniyah and other books are given of maternal and paternal aunts and sisters. Furthermore, scholars have made exceptions for midwives and female corpse-washers, and it is evident that they will not go except to women. If going to non-mahram women were not specifically excluded from the places of exception, then mentioning mother, maternal aunt, sister, paternal aunt, midwife, and corpse-washer in the exception would have no meaning. In the three aforementioned hadiths, it was stated that there is no good in the gathering of women. In the first two hadiths, the reason given was that when they gather, they engage in vain talk. In the third hadith, it was said that the example of their gathering is like heating iron for polishing; when it becomes fire and is hammered, it burns whatever spark falls on it. Reported by Al-Tabarani in Al-Kabir (all hadiths were narrated by Al-Tabarani in Al-Kabir). Women, due to deficiencies in intellect and religion, are hard-hearted and less responsive to the truth. Hence, "None of them attained perfection except a few" (Meaning: Very few women have attained perfection in any task). They were compared to iron, and the fire of desires and frivolity, which is a hundred times more in them than in men, is like a blacksmith's furnace. Their gathering by nature is like iron and hammer coming together; now the sparks that fly will completely blow away religion, reputation, modesty, and honor wherever they fall. Salma is pious, yes she is pious, may Allah bless her. But brother! Are the pious infallible? Does bad company have no effect? When self-willed and free women gather in one house away from their guardians, and even their guardians' coming and seeing does not provide reassurance, then "Indeed, she was created from a crooked rib"; created crooked, she will act crookedly. If you are naive, you will gradually learn and change colors. One who does not care for the discipline of women or is unaware of the conditions of the times—don't even mention the first tyrant, and for the second, pray for his reform.

Keep me excused for you have not seen it. (Keep me excused because you have not seen it - T)

1. Fatawa Qazi Khan, Kitab an-Nikah, Bab an-Nafaqah, Naval Kishore, Lucknow 1/192

2. Al-Mu'jam al-Kabir, narrated from Abdullah bin Umar, Hadith 13228, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut 12/317
3. Al-Mu'jam al-Kabir, Khawlah bint al-Yaman, Hadith 632, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut 24/246; Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 1267, Maktabah al-Ma'arif, Riyadh 8/64
4. Majma' al-Zawa'id, with reference to Al-Tabarani, Kitab al-Adhkar, Bab ma Ja'a fi Majalis al-Dhikr, Dar al-Kutub, Beirut 10/77-78
5. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Anbiya' 1/469 and Kitab an-Nikah 2/779, Qadimi Kutub Khana, Karachi; Sahih Muslim, Kitab al-Rida', Bab al-Wasiyyah bin-Nisa', Qadimi Kutub Khana, Karachi 1/475

फतावा रज़विया, खंड 22

इस निषेध की व्यापकता में सभी शामिल हैं। फिर उन स्थानों में माँ के पास जाने को भी गिना गया और अन्य महरमों (निकट रिश्तेदारों) के पास जाने को भी। इसकी मिसाल खानिया आदि में मौसी, बुआ और बहन से दी गई है। साथ ही विद्वानों ने दाई (मिडवाइफ) और नहलाने वाली (गासला) को अपवाद माना है, और यह स्पष्ट है कि वे केवल महिलाओं के पास ही जाएँगी। यदि गैर-महरम महिलाओं के पास जाना अपवाद के स्थानों से विशिष्ट न होता, तो अपवाद में माँ, मौसी, बहन, बुआ, दाई और नहलाने वाली का उल्लेख करने का कोई अर्थ नहीं होता। ऊपर बताए गए तीन हदीसों में कहा गया है कि महिलाओं के जमा होने में कोई भलाई नहीं है। पहली दो हदीसों में इसका कारण यह बताया गया है कि जब वे इकट्ठी होती हैं, तो व्यर्थ की बातें करती हैं। तीसरी हदीस में कहा गया है कि उनके एकत्र होने का उदाहरण ऐसा है जैसे लोहा गर्म करके चमकाना; जब वह आग बन जाता है और उसे कूटा जाता है, तो उसकी चिंगारी जिस पर पड़ती है, उसे जला देती है। इसे अल-तबरानी ने 'अल-कबीर' में रिवायत किया है (सभी हदीसों को तबरानी ने कबीर में रिवायत किया है)। महिलाएं बुद्धि और धर्म की कमी के कारण कठोर हृदय होती हैं और सत्य की बात से कम प्रभावित होती हैं। इसीलिए "उनमें से कुछ ही पूर्ण हुईं" (अर्थात: महिलाओं में से बहुत कम ने किसी काम में पूर्णता प्राप्त की)। उनकी तुलना लोहे से की गई है, और वासनाओं और चंचलता की आग, जो उनमें पुरुषों से सौ गुना अधिक है, एक लोहार की भट्टी की तरह है। उनका स्वभाविक रूप से एकत्र होना लोहे और हथौड़े के मिलने जैसा है; अब जो चिंगारियाँ उड़ेंगी, वे धर्म, प्रतिष्ठा, लज्जा और सम्मान पर जहाँ भी पड़ेंगी, उन्हें पूरी तरह से नष्ट कर देंगी। सलमा नेक है, हाँ वह नेक है, अल्लाह उसे बरकत दे। लेकिन भाई! क्या नेक लोग मासूम (पाप रहित) होते हैं? क्या बुरी संगति का कोई असर नहीं होता? जब अपने संरक्षकों से अलग, मनमौजी और स्वतंत्र स्त्रियाँ एक ही घर में जमा हों, और उनके संरक्षकों के आने और देखने से भी इत्मीनान (तसल्ली) न हो, तो "निश्चय ही वह टेढ़ी पसली से पैदा की गई है"; टेढ़ी बनी है तो टेढ़ी ही चलेगी। यदि आप नादान हैं तो धीरे-धीरे सीखकर रंग बदलेंगे। जिसे महिलाओं के अनुशासन की परवाह नहीं है या वह समय की परिस्थितियों से अनजान है—पहले ज़ालिम का तो नाम ही न लें, और दूसरे नेक के लिए दुआ करें।

मुझे क्षमा करें क्योंकि आपने उसे नहीं देखा। (मुझे क्षमा करें क्योंकि आपने उसे नहीं देखा - त)

1. फतावा काज़ी ख़ान, किताब अन-निकाह, बाब अन-नफ़क़ा, नवल किशोर, लखनऊ 1/192

2. अल-मुअजम अल-कबीर, अब्दुल्ला बिन उमर से रिवायत, हदीस 13228, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरुत 12/317
3. अल-मुअजम अल-कबीर, ख़ौला बिन्त अल-यमन, हदीस 632, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरुत 24/246; अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 1267, मकतबा अल-मआरिफ़, रियाद 8/64
4. मजमा अल-ज़वाइद, अल-तबरानी के हवाले से, किताब अल-अज़कार, बाब मा जा फ़ी मजालिस अल-ज़िक्र, दार अल-कुतुब, बेरुत 10/77-78
5. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-अंबिया 1/469 और किताब अन-निकाह 2/779, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची; सहीह मुस्लिम, किताब अल-रिज़ा, बाब अल-वसीयत बिन-निसा, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची 1/475

اس نفی کا عموم سب کو شامل پھر ان مواضع میں ماں کے پاس جانا بھی شمار فرمایا اور دیگر محارم کے پاس بھی، اور اس کی مثال خانیہ وغیرہ میں خالہ وعمہ وخواہر سے دی نیز علماء نے قابلہ وغاسلہ کا استثناء کیا اور پر ظاہر کہ وہ نہ جائیں گی مگر عورات کے پاس اگر زنان اجنبیہ کے پاس جانا مواضع استثناء سے مخصوص نہ ہوتا تو استثناء میں مادر وخالہ وخواہر وعمہ وقابلہ وغاسلہ کے ذکر کے کوئی معنی نہ تھے احادیث ثلثہ مشار الیہا میں ارشاد ہوا عورتوں کے اجتماع میں خیر نہیں ۲حدیثین اولین میں اس کی علت فرمائی کہ وہ جب اکٹھی ہوتی ہیں بیہودہ باتیں کرتی ہیں ۳۔ حدیث ثالث میں فرمایا ان کے جمع ہونے کی مثال ایسی ہے جیسے صیقل کرنے لوہا تپایا جب آگ ہو گیا کوٹنا شروع کیا جس چیز پر اس کا پھول پڑا جلا دی رواھن جمیعا الطبرانی فی الکبیر (جمیع احادیث کو طبرانی نے کبیر میں روایت کیا) عورتیں کہ بوجہ نقصان عقل ودین سنگدل اور امر حق سے کم منفعل ہیں ولذا لم یکمل منھن الا قلیل (عورتوں سے کوئی کام کامل نہ ہو مگر قلیل۔ ت) لوہے سے تشبہ دی گئیں اور نار شہوات وخلاعات کہ ان میں رجال سے سو حصہ زائد مشتعل لوہار کی بھٹی اور ان کا مژلے بالطبع ہو کر اجتماع لو ہے اور ہتھوڑے کی صحبت اب جو چنگاریاں اڑیں گی دین، ناموس ، حیاء، غیرت، جس پر پڑیں گی صاف پھونک دیں گی، سلمیٰ پارسا ہے ہاں پارسا ہے و بارک اللہ۔ مگر جان برادر ! کیا پارسائیں معصوم ہوتی ہیں کیا صحبت بد میں اثر نہیں جب قیموں سے جدا خود سر و آزاد ایک مکان میں جمع اور قیموں کے آنے دیکھنے سے بھی اطمینان حاصل فانما خلقت من ضلع اعوج کج سے بنی کج ہی چلے گی آپ نادان ہے تو شدہ شدہ سیکھ کر رنگ بدلے گی جسے تثقیف زنان کی پروا نہیں یا حالات زماں سے آگاہ نہیں اول ظالم کا تو نام نہ لیجئے اور ثانی صالح سے گزار ش کیجئے ع

معذور دارمت کہ تواورا نداندیدہ (مجھے معذور رکھ کہ تو نے اسے دیکھا نہیں۔ ت)

1 فتاوی قاضی خاں کتاب النکاح باب النفقۃ نولکشور لکھنو ۱/ ۱۹۲ 2 المعجم الکبیر مروی عن عبداللہ بن عمر حدیث ۱۳۲۲۸ المکتبہ الفیصلیہ بیروت ۱۲/ ۳۱۷ 3 المعجم الکبیر خولہ بنت الیمان حدیث ۶۳۲ المکتبہ الفیصلیہ بیروت ۲۴/ ۲۴۶ ، المعجم الاوسط حدیث ۱۲۶۷ مکتبہ المعارف الریاض ۸/ ۶۴ 4 مجمع الزوائد بحوالہ الطبرانی کتاب الاذکار باب ماجاء فی مجالس الذکر دارالکتب بیروت ۱۰/ ۷۷-۷۸ 5 صحیح البخاری کتاب الانبیاء ۱/ ۴۶۹ و کتاب النکاح ۲/ ۷۷۹ قدیمی کتب خانہ کراچی ، صحیح مسلم کتاب الرضاع باب الوصیۃ بالنساء قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۷۵

The abominations of women's gatherings are such that "it is inappropriate to mention them, let alone write them down" (those that are inappropriate to mention, let alone write). If these delicate glasses are to be protected from shock, the way is to ensure that even "glass bottles" do not meet without a Shar'i need, as they can collide and break even among themselves. Shar'i needs are those which the noble scholars have exempted. In short, the saying of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) is not trivial, that there is no good or reform in the gathering of women. From now on, the choice is in the hands of the one who has authority.

Answer to Question 8 & 9: The answer to both these questions is clear after observing the third principle and previous answers, that after disregarding ownership and considering residence, there is no other situation separate from them.

Answer to Question 10: The state of ownership is the same as mentioned above. Going to the husband is absolutely permissible as long as covering (Satar) is achieved, complete protection is ensured, all fears of fitna (mischief) are removed, and the occasion of inappropriate timing is prohibited and void. Even if the house where the husband lives is shared property or belongs to another, staying with him is absolutely permitted under the known conditions. In fact, when there is no demand for the prompt dowry (Mahr-e-Mu'ajjal), and the house being usurped does not cause harm to religion or life, and the husband fulfills the aforementioned obligatory conditions of residence according to Fiqh, it will be clear from those conditions that it is obligatory. To what extent can the sharing of residence with others be tolerated? It is essential because harming a woman is prohibited by the definitive text of the Great Quran. There is no doubt that not just non-Mahram men, but even the presence of a co-wife is harmful. And where there is torment from the mother-in-law, sister-in-law, or brothers-in-law's wives, keeping them separate from them is also the right of women. For details, see Radd-ul-Muhtar.

Answer to Question 11: This is almost the same question. It is permissible at the houses of Mahrams under conditions. The third answer should also be kept in mind, otherwise, where would there be a better public gathering than the house of God, i.e., mosques? And what about Satar (covering), that men should turn their backs in such a way that they cannot face them, and they are ordered not to get up after Salaam until the women have left. But initially, the scholars made some exceptions;

however, when the era of mischief (fitna) arrived, they declared it absolutely impermissible.

Answer to Question 12: If my refusal to go in that state would make them abandon the prohibited things (manhiyat), then going is impermissible until they abandon them. If they cannot commit prohibited things in my presence if I go, then going is obligatory, provided that going itself does not involve committing a forbidden act. If neither of these is the case, then it is necessary to avoid being a target for shame, taunting, bad-mouthing, and suspicion, especially for a leader (Muqtada). Otherwise, under the known conditions, when the state mentioned in the question is such that there is neither pleasure nor attention towards it, although it is not Haraam, the hadith of Ibn Umar...

महिलाओं की सभाओं की घृणित बातें ऐसी हैं कि "उनका ज़िक्र करना अनुचित है, लिखना तो दूर की बात है" (जिनका ज़िक्र करना अनुचित है, लिखना तो दूर की बात है)। यदि इन नाजुक शीशों को झटके से बचाना है, तो रास्ता यही है कि "शीशियाँ" भी बिना शरई ज़रूरत के न मिलें, क्योंकि वे आपस में मिलकर भी टकरा कर टूट सकती हैं। शरई ज़रूरतें वही हैं जिन्हें विद्वानों ने छूट दी है। संक्षेप में, मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का यह कथन हल्का नहीं है कि महिलाओं के जमावड़े में कोई भलाई या सुधार नहीं है। भविष्य में विकल्प अधिकार रखने वाले के हाथ में है।

प्रश्न 8 और 9 का उत्तर: इन दोनों प्रश्नों का उत्तर तीसरे मूल सिद्धांत और पिछले उत्तरों के अवलोकन के बाद स्पष्ट है कि स्वामित्व के विचार को त्यागने और निवास को ध्यान में रखने के बाद, उनसे अलग कोई स्थिति नहीं है।

प्रश्न 10 का उत्तर: स्वामित्व की स्थिति वही है जो ऊपर बताई गई है। पति के पास जाना पूरी तरह से जायज़ है जब तक कि पर्दा (सतर) प्राप्त हो, पूर्ण सुरक्षा हो, हर तरह के फितने (फसाद) की आशंका दूर हो और अनुपयुक्त समय का अवसर प्रतिबंधित और अमान्य हो। पति जिस मकान में रहता है, चाहे वह साझा संपत्ति हो या किसी और की, उसके साथ रहने की भी ज्ञात शर्तों के तहत पूर्ण अनुमति है। वास्तव में, जब त्वरित मेहर (मेहर-ए-मुअज्जल) की मांग न हो, और मकान के कब्ज़े में होने के कारण धर्म या जीवन को कोई नुकसान न हो, और पति ने फ़िक़्ह के अनुसार निवास की अनिवार्य शर्तों को पूरा किया हो, तो उन शर्तों से स्पष्ट होगा कि यह अनिवार्य है। निवास में दूसरों की साझेदारी को किस हद तक सहन किया जा सकता है? यह ज़रूरी है क्योंकि कुरान-ए-अज़ीम के स्पष्ट पाठ (नस) के अनुसार महिला को नुकसान पहुँचाना हराम है। इसमें कोई संदेह नहीं है कि अजनबी पुरुष तो पुरुष हैं, सौतन की साझेदारी भी हानिकारक है। और जहाँ सास, ननद, देवरानी, जेठानी से कष्ट हो, तो उनसे भी अलग रखना महिलाओं का अधिकार है। विवरण के लिए रद-उल-मुह्तार देखें।

प्रश्न 11 का उत्तर: यह लगभग वही प्रश्न है। महरमों के यहाँ शर्तों के साथ जायज़ है। तीसरा उत्तर भी ध्यान में रखा जाना चाहिए, अन्यथा ईश्वर के घर यानी मस्जिदों से बेहतर सार्वजनिक सभा कहाँ होगी? और पर्दा (सतर) भी कैसा कि पुरुषों की पीठ इस तरह हो कि वे मुँह न कर सकें और उन्हें आदेश दिया गया कि सलाम के बाद जब तक महिलाएँ न निकल जाएँ, न उठें। लेकिन शुरुआत में विद्वानों ने

कुछ अपवाद किए थे; हालाँकि, जब फितने (बुराई) का दौर आया, तो उन्होंने इसे पूरी तरह से नाजायज़ घोषित कर दिया।

प्रश्न 12 का उत्तर: यदि मेरे उस स्थिति में जाने से मना करने पर उन्हें मना की गई चीज़ों (मन्हियात) को छोड़ना पड़े, तो जब तक वे उन्हें न छोड़ें, जाना नाजायज़ है। और यदि मेरे जाने पर वे मेरे सामने मना की गई चीज़ें न कर सकें, तो जाना वाजिब है। बशर्ते कि उस जाने में स्वयं किसी वर्जित कार्य का उल्लंघन न हो। और यदि न यह हो और न वह, तो शर्मिंदगी, ताना-बासी, बुराई और कुतर्क से बचना आवश्यक है। विशेष रूप से एक नेता (मुक़्तदा) के लिए। अन्यथा ज्ञात शर्तों के तहत, जबकि प्रश्न में वर्णित स्थिति ऐसी हो कि उसमें न तो आनंद हो और न ही ध्यान, हालाँकि यह हराम नहीं है, लेकिन इब्ने उमर की हदीस...

مجمع زنان کی شناعت وہ ہیں کہ لاینبغی ان تذکر فضلا ان تسطر (جن کا ذکر نامناسب ہے چہ جائیکہ لکھا جائے۔ت) جسے ان نازک شیشوں کو صدمے سے بچانا ہو تو راہ یہی ہے کہ شیشیاں شیشیاں بھی بے حاجت شرعیہ نہ ملنے پائیں کہ آپس میں مل کر بھی ٹھیس کھاجاتی ہیں حاجات شرعیہ وہی جو علمائے کرام نے استثناء فرما دیں، غرض احادیث مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ارشاد ہلکا نہیں کہ اجتماع نساء میں خیر و صلاح نہیں آئندہ اختیار بدست مختار۔

جواب سوال ہشتم و نہم: ان دونوں سوالوں کا جواب بعد ملاحظہ اصل سوم وجوابات سابقہ ظاہر کہ بعد اسقاط اعتبار ملک ولحاظ سکونت یہ ان سے جدا کوئی صورت نہیں۔

جواب سوال دہم: ملک کا حال وہی ہے جو اوپر گزرا، اور شوہر کے پاس جانا مطلقاً جائز جبکہ ستر حاصل اور تحفظ کامل اور ہر گونہ اندیشہ فتنہ زائل اور موقع غیر موقع ممنوع و باطل ہو۔ اور شوہر جس مکان میں رہے اگرچہ ملک مشترک بلکہ غیر کی ملک ہو اس کے پاس رہنے کی بھی بشرائط معلومہ مطلقاً اجازت بلکہ جب نہ مہر معجل کا تقاضانہ مکان مغصوب ہونے کے باعث دین یا جان کا ضرر ہو اور شوہر شرائط سکنائے واجبہ مذکورہ فقہ بجا لایا ہو تو واجب انہیں شرائط سے واضح ہوگا کہ مسکن میں اوروں کی شرکت سکونت کہاں تک تحمل کی جاسکتی ہے اتنا ضروری ہے کہ عورت کو ضرر دینا بنص قطعی قرآن عظیم حرام ہے۔ اور شک نہیں کہ اجنبی مرد تو مرد ہیں سوکن کی شرکت بھی ضرر رساں، اور جہاں ساس، نند، دیورانی، جٹھانی سے ایذا ہو تو ان سے بھی جدا رکھنا حق زنان والتفصیل فی رد المحتار۔

جواب سوال یاز دہم: یہ تقریباً وہی سوال ہے محارم کے یہاں بشرائط جائز، جواب سوم بھی ملحوظ رہے ورنہ خدا کے گھر یعنی مساجد سے بہتر عام محفل کہاں ہو گی۔ اور ستر بھی کیسا کہ مردوں کی ادھر ایسی پیٹھ کہ منہ نہیں کر سکتے اور انھیں حکم کہ بعد سلام جب تک عورتیں نہ نکل جائیں نہ اٹھو مگر علماء نے اولاً کچھ تخصیصیں کیں جب زمانہ فتن کا آیا مطلقاً نا جائز فرما دیا۔

جواب سوال دواز دہم: اگر جانے میں اس حالت میں جانے سے انکار کروں تو انھیں منہیات کا چھوڑنا پڑے گا تو جب تک ترک نہ کریں جانا ناجائز، اور جانے کہ میں جاؤں تو میرے سامنے منہیات نہ کر سکیں گے تو جانا واجب۔ جبکہ خود اس جانے میں منکر کا ارتکاب نہ ہو۔ اور اگر نہ یہ نہ وہ تو محل عار و طعن و بد گوئی و بد گمانی سے احتراز لازم۔ خصوصاً مقتدا کو۔ ورنہ بشرائط معلومہ جبکہ حالت مذکورہ سوال ہو کہ اسے نہ حظ نہ توجہ، اگرچہ تحریم نہیں مگر حدیث ابن عمر

Fatawa Razawiyya, Volume 22

...[may Allah be pleased with them] that on hearing the sound of a pipe (shehnai), they put their fingers in their ears. This same action has been narrated from the Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him). This invites one to avoid [listening to music], especially for soft-hearted women. The Hadith of Anjashah also passed [concerning this]. To rely on [one's own] piety is mere error. Hemistich (Persian): Often, calamity arises from sound. (Translation: Many times calamity falls due to sound. -Translator) Hemistich: Beauty is a trial for the eye; melody is a burden for the ear.

Answer to Question 13: See the fifth answer. A woman being with another woman is an adornment for the woman, not a means of protection. Just as adding gold upon gold increases the need for a guard, rather than one piece guarding the other.

Answer to Question 14: There is no following anyone in sin. However, in situations where prohibition is solely for the husband's right—for example, a woman who hasn't received her prompt dower (Mahr-e-Mu'ajjal) visiting parents within a week or visiting mahram relatives within a year and staying overnight—this becomes permissible with the husband's permission. Otherwise, no.

Answer to Question 15: "Men are the protectors and maintainers of women"[1] (Holy Quran 4:34). It is obligatory for a man to prevent his wife from forbidden acts to the best of his ability. "O you who have believed, protect yourselves and your families from a Fire"[2] (Holy Quran 66:6). A disobedient woman will be a double sinner: one for violating Shariah, and the second for disobeying her husband. The common belief among the public that if she goes without permission, her marriage is dissolved, is false and baseless—unless the husband has conditioned a final divorce (Talaq-e-Ba'in) on such an act. A man can participate in any gathering free from prohibited acts. It is possible to go to a gathering of wrongdoing to forbid evil, provided it doesn't lead to temptation (fitna). "And fitna is greater than killing"[3] (Holy Quran 2:217). However, mixing with women, following them, or entering an unrelated person's house without permission is not allowed.

Answer to Question 16: For women, the meaning of a 'mahram woman' was explained in the fifth point. And [not] sending...

---

[1] The Holy Quran 4 / 34 [2] The Holy Quran 66 / 6 [3] The Holy Quran 2 / 217

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

...[रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा] कि शहनाई की आवाज़ सुनकर कानों में उंगलियां डाल लीं और यही अमल हुज़ूर पुर नूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से नक़्ल किया गया। इससे परहेज़ की तरफ़ दावत दी गई, ख़ासतौर पर नर्म दिल औरतों के लिए। अन्जशा वाली हदीस भी गुज़री। और अपनी नेकी पर भरोसा करना निरी ग़लती है। मिसरा (फ़ारसी): अक्सर आवाज़ से मुसीबत खड़ी हो जाती है। (अनुवाद: कई बार आवाज़ की वजह से आफ़त आ पड़ती है। - अनुवादक) मिसरा: हुस्न आँख की बला है, नग़्मा कान का बोझ है।

13वें सवाल का जवाब: पाँचवाँ जवाब मुलाहज़ा हो। औरत का औरत के साथ होना औरत की ज़ीनत (सजावट) है, न कि हिफ़ाज़त। सोने पर सोना जितना बढ़ाते जाएँगे, मुहाफ़िज़ की उतनी ही ज़रूरत होगी, न कि एक टुकड़ा दूसरे की रखवाली करेगा।

14वें सवाल का जवाब: गुनाह के काम में किसी की पैरवी नहीं। हाँ, वो सूरतें जहाँ मनाही सिर्फ़ शौहर के हक़ के लिए है—जैसे वह औरत जिसने अपना महरे-मुअज्जल (तुरंत देय मेहर) न लिया हो, उसका हफ़्ते में एक बार माँ-बाप के यहाँ जाना या साल में एक बार महरम रिश्तेदारों के यहाँ जाना और वहाँ रात गुज़ारना—यह शौहर की इजाज़त से जायज़ हो जाएगा। वरना नहीं।

15वें सवाल का जवाब: "मर्द औरतों पर हाकिम (निगरानी करने वाले) हैं"[1] (क़ुरआन 4:34)। मर्द पर लाज़िम है कि अपनी पत्नी को मुमकिन हद तक बुराइयों से रोके। "ऐ ईमान वालो! अपने आप को और अपने घर वालों को आग से बचाओ"[2] (क़ुरआन 66:6)। नाफ़रमानी की सूरत में औरत दोहरी गुनहगार होगी: एक शरीयत की ख़िलाफ़वर्ज़ी का गुनाह, दूसरा शौहर की नाफ़रमानी का गुनाह। अवाम में मशहूर यह बात कि "बिना इजाज़त जाने से निकाह टूट जाता है", ग़लत और बातिल है। हाँ, अगर शौहर ने ऐसे जाने पर तलाक़-ए-बाइन मुअल्लक (शर्तिया) की हो तो अलग बात है। मर्द हर ऐसी महफ़िल में शरीक हो सकता है जो बुराइयों से पाक हो। बुराई से रोकने के लिए बुराई वाली महफ़िल में जाना भी मुमकिन है जब तक कि फ़ितने का डर न हो। "फ़ितना (फ़साद) क़त्ल से भी बड़ा गुनाह है"[3] (क़ुरआन 2:217)। लेकिन औरतों में घुलना-मिलना, उनकी पैरवी करना और बिना इजाज़त ग़ैर के घर में दाख़िल होना जायज़ नहीं है।

16वें सवाल का जवाब: औरतों के लिए 'महरम औरत' के मायने पाँचवीं असल (बिंदु) में गुज़रे। और न भेजने...

[1] अल-क़ुरआनुल करीम 4 / 34 [2] अल-क़ुरआनुल करीम 66 / 6 [3] अल-क़ुरआनुल करीम 2 / 217

رضی اللہ تعالٰی عنہما کہ شہنائی کی آواز سن کر کانوں میں انگلیاں دیں اور یہی فعل حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے نقل کیا اس سے احتراز کی طرف داعی خصوصاً نازک دل عورتوں کے لئے حدیثِ انجشہ بھی گزری اور صلاح پر اعتماد نری غلطی ع بسا کیں آفت از آواز خیزد (بہت دفعہ آواز سے آفت آپڑتی ہے۔ ت) ع حسن بلائے چشم ہے نغمہ وبالِ گوش ہے۔

جواب سوال سیزدہم: جواب پنجم ملاحظہ ہو، عورت کا عورت کے ساتھ ہونا زینت عورت ہے نہ حفاظت کی صورت سونے پر سونا جتنا بڑھاتے جائے محافظ کی ضرورت ہوگی نہ کہ ایک توڑ ا دوسرے کی نگہداشت کرے۔

جواب سوال چہاردہم: گناہ میں کسی کا اتباع نہیں ہاں وہ صورتیں جہاں منع صرف حق شوہر کے لئے ہے جیسے مہر معجل نہ رکھنے والی کا ہفتے کے اندر والدین یا سال کے اندر دے کر محارم کے یہاں جانا وہاں شب باش ہونا یہ اجازت شوہر سے جائز ہو جائے گا۔ والالا۔

جواب سوال پانزدہم: "الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاء" 1 (مرد عورتوں پر حاکم ہیں۔ ت) مرد کو لازم کہ اپنی اہلیہ کو حتی المقدور مناہی سے روکے "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا" 2 (اے ایمان والو! اپنے آپ کو اور اپنے اہل خانہ کو آگ سے بچاؤ۔ عورت بحال نافرمانی دہری گناہگار ہوگی۔ ایک گناہ شرع، دوسرے گناہ نافرمانی شوہر، اس سے زیادہ اثر جو عوام میں مشتہر کہ بے اذن جائے تو نکاح سے جائے غلط اور باطل۔ مگر جبکہ شوہر نے ایسے جانے پر طلاق بائن معلق کی ہو، مرد ہر مجلس خالی عن المنکرات میں شریک ہو سکتا ہے اور نہی عن المنکر کے لئے

مجلس منکر میں بھی جانا ممکن جبکہ مشیرِ فتنہ نہ ہو، "وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ" ط 3 (فتنہ قتل سے بڑا ہے۔ ت) مگر متجنس و اتباعِ عورات و دخول دار غیر بے اذن کی اجازت نہیں۔

جواب سوال شانزدہم: عورتوں کے لئے محرم عورت کے معنی اصل پنجم میں گزرے اور نہ بھیجنے

---

1 القرآن الکریم ۴ / ۳۴ 2 القرآن الکریم ۶۶ / ۶ 3 القرآن الکریم ۲ / ۲۱۷

Essentially, there is no Sharia-based prohibition if the gathering of female relatives (mahram) is held at their place. In fact, if the preacher, like most preachers of the time, is ignorant, a mere narrator, reckless, and incompetent—having only a superficial amount of knowledge, reciting some verses or baseless stories, fabricated interpretations, or forged traditions, with no regard for beliefs or the preservation of issues, no fear of God, and no consideration for the Messenger, whose ultimate goal is the approval of the masses and whose greatest desire is the accumulation of worldly scraps. Or if the reciter (zakir) is like those heedless, falsifying, and ignorant reciters who read booklets, and the poems of arrogant ignorants are sung, the insults to Prophets by mindless poets, accusations against God, and the name of praise (naat and manqabat) is brought into disrepute—then going there is a sin and sending others is also haram (prohibited). And holding such a gathering of sins at one's own place is also prohibited. Today, most of the sermons and gatherings of the general public are in this distressing state. 'To Allah we belong and to Him we shall return.' Similarly, if it is known or suspected from the habits of women that they go under the name of a gathering for a sermon and sacred remembrance but do not listen or let others listen, instead engaging in idle gossip at the very time of remembrance—as is the case with most women of the time—then prohibition is the way. This going, though in the name of good, is now a 'rejected innovation'. During the time of remembrance and reminder, idle talk and words are Sharia-prohibited and wrong. And if it is free from all these evils, which is rare and infrequent, then there is no harm in sending women to mahrams under the known conditions. However, sending them to non-mahrams, i.e., a stranger's house or a different location, is prohibited if there is any possibility of mischief (fitna) or an expectation of evil, or if they arrive early to establish their own gathering before the sermon, or if they intend to prolong the gathering after it ends. These conditions are even more general considering the traditions of the third and seventh day. Even if we assume the preacher and reciter are Sunni scholars, pious, and experts, and the women go and engage in listening with presence of heart according to Sharia etiquette, and there is sufficient and ample satisfaction regarding complete protection and absolute caution during the gathering, before it, after it, and during the journey to and fro—nay, at all times from all familiar and unfamiliar, known and unknown evils and abominations—and Subhan Allah, where is such caution and where is such satisfaction? Then there is essentially no harm in sending them to mahrams, nor to

strangers. This is what I seek goodness from Allah Almighty in (this is a prayer for goodness from Allah Almighty. T). It is stated in Al-Wajiz al-Kardari: There is no harm (la ba'sa bihi) in a woman going to listen to a sermon[1]. This implies 'karahat tanzihi' (mildly disliked). Imam Fakhr al-Islam said: A woman's going out for a sermon is absolutely 'makruh' (disliked). This is applied to imply 'karahat tahrimi' (prohibitively disliked). And be fair, a woman's complete concealment and total protection by going to the mosque near her house with pious mahrams at the time of Takbir to join the prayer and returning home immediately after the Salaam does not have the same potential for openings and expansions of mischief as going to a different neighborhood or place without the company of a mahram.

---

[1] Fatawa Bazaziya, on the margin of Fatawa Hindiyya, Kitab an-Nikah, Chapter 18, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 4 / 157.

मूलत; इसमें कोई शरिया-आधारित मनाही नहीं है यदि महिलाओं के महरमों (रिश्तेदारों) की सभा उनके यहाँ हो। बल्कि, यदि उपदेशक (वाइज़) आज के ज़माने के अधिकांश उपदेशकों की तरह अज्ञानी, केवल नकल करने वाला, बेबाक और अयोग्य हो—जिसके पास ज्ञान के नाम पर केवल कुछ कविताएँ बेबुनियाद कहानियाँ, बनावटी व्याख्याएँ या गढ़ी हुई हदीसें हों; जिसे न अकीदे (विश्वास) की परवाह हो और न ही मसलों के संरक्षण की; न खुदा का डर हो और न रसूल का लिहाज़; जिसका एकमात्र उद्देश्य जनता की पसंद बनना हो और सबसे बड़ी इच्छा दुनियावी माल इकट्ठा करना हो। या फिर ज़ाकिर (ज़िक्र करने वाला) उन्हीं गाफ़िल, झूठे और जाहिल ज़ाकिरों में से हो जो पुस्तिकाएं पढ़ते समय अहंकारी जाहिलों के शेर गाएं बेवकूफ़ शायरों के द्वारा नबियों का अपमान करें, अल्लाह पर इल्ज़ाम लगाएं और नात व मनकबत के नाम को बदनाम करें—तो ऐसी जगह जाना भी गुनाह है और किसी को भेजना भी हराम है। और अपने यहाँ ऐसी गुनाहों की महफ़िल जमाना भी हराम है। आज-कल आम लोगों के अधिकांश वाज़ (उपदेश) और मजालिस (सभाओं) का यही दुखद हाल है। 'इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन'। इसी तरह, यदि औरतों की आदत से यह मालूम हो या गुमान हो कि वे वाज़ और पवित्र ज़िक्र की सभा के नाम पर जाती हैं, लेकिन वहाँ न कुछ सुनती हैं और न सुनाती हैं, बल्कि ऐन ज़िक्र के समय अपनी गप्पें हांकती हैं—जैसा कि इस ज़माने की अधिकांश औरतों का हाल है—तो फिर पाबंदी ही बेहतर रास्ता है। अब यह जाना, चाहे नेकी के नाम पर हो, मगर प्रचलित तौर पर बुरा है। ज़िक्र और नसीहत के समय फ़ज़ूल बातें और शब्द शरिया की दृष्टि से प्रतिबंधित और गलत हैं। और यदि इन तमाम बुराइयों से पाक हो, जो कि बहुत कम और दुर्लभ है, तो महरमों के यहाँ मालूम शर्तों के साथ भेजने में कोई हर्ज नहीं है। लेकिन ग़ैर-महरमों के यहाँ, यानी किसी अजनबी के घर या किसी और जगह भेजना, यदि किसी भी तरह फ़ितने (अशांति/बुराई) की आशंका हो या किसी बुराई का अंदेशा हो, या वाज़ से पहले पहुँच कर अपनी महफ़िल जमाना हो या वाज़ खत्म होने के बाद औरतों का उसी रंग में रहना हो, तो भी न भेजें। मुनकर (बुराई) और ना-मुनकर के लिहाज़ से, और तीसरे और सातवें दिन की तक़रीर (भाषण) के लिहाज़ से ये शर्तें और भी व्यापक हैं। और यदि मान लें कि वाइज़ और ज़ाकिर सुन्नी आलिम, धार्मिक और विशेषज्ञ हैं, और औरतें जाकर शरिया के अदब के साथ दिल लगाकर सुनने में मशगूल रहती हैं, और महफ़िल के दौरान, उससे पहले, उसके बाद और आने-जाने के दौरान, बल्कि हर समय तमाम परिचित और अपरिचित बुराइयों और गंदगी से पूरी सुरक्षा और सावधानी पर पर्याप्त संतोष हो—और सुभान

अल्लाह, ऐसी सावधानी और ऐसा संतोष कहाँ!—तो महरमों के यहाँ भेजने में कोई हर्ज नहीं है, और न ही अजनबियों के यहाँ। यह वह विषय है जिसमें अल्लाह तआला से भलाई की दुआ मांगी गई है। 'वजीज़ करदरी' में फ़रमाया गया: औरत का वाज़ सुनने जाना 'ला बास बिही' (कोई हर्ज नहीं) है[1]। जिसका अर्थ 'कराहते तन्ज़ीही' (नापसंदीदा लेकिन पाप नहीं) है। इमाम फ़ख्रुल इस्लाम ने फ़रमाया: औरत का वाज़ के लिए निकलना मुतलकन (पूर्णत:) मकरूह है। जिसका प्रयोग 'कराहते तहरीमी' (पाप की सीमा तक नापसंदीदा) के लिए होता है। और इंसाफ़ कीजिए, एक औरत का अपने घर के पास वाली मस्जिद में नेक महरमों के साथ तकबीर के समय जाकर नमाज़ में शामिल होना और सलाम होते ही तुरंत घर वापस आ जाना, हरगिज़ फ़ितने की उन संभावनाओं और विस्तारों जैसा नहीं है जैसा कि दूसरे मोहल्ले या दूसरी जगह बिना महरम के जाने में है।

---

[1] फ़तावा बज़ाज़िया, हाशिए पर फ़तावा हिंदिया, किताबुन निकाह, अध्याय 18, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 4 / 157.

میں اصلاً محذور شرعی نہیں اگرچہ مجلس محارم زن کے یہاں ہو بلکہ اگر واعظ اکثر واعظان زمانہ کی طرح کہ جاہل و ناقل وبےباک و نا قابل ہوتے ہیں مبلغِ علم کچھ اشعار خوانی یا بے سروپا کہانی یا تفسیر مصنوع یا تحدیث موضوع، نہ عقائد کا پاس نہ مسائل کا تحفظ، نہ خدا سے شرم نہ رسول کا لحاظ، غایت مقصود پسند عوام اور نہایت مراد جمع حطام۔ یا ذاکر ایسے ہی ذاکرین غافلین مبطلین جاہلین سے کہ رسائل پڑھیں تو جہال مغرور کے اشعار گائیں تو شعراء بے شعور کے انبیاء کی توہین خدا پر اتہام اور نعت و منقبت کا نام بدنام، جب تو جانا بھی گناہ بھیجنا بھی حرام۔ اور اپنے یہاں انعقاد مجمع اثام۔ آج کل اکثر مواعظ و مجالس عوام کا یہی حال پر ملال۔ فانا للہ وانا الیہ راجعون۔ اسی طرح اگر عادت نساء سے معلوم یا مظنون کہ بنام مجلس وعظ و ذکر اقدس جائیں اور سنیں نہ سنائیں بلکہ عین وقت ذکر اپنی کچریاں پکائیں جیسا کہ غالب احوال زنانِ زمان، تو بھی ممانعت ہی سبیل ہے کہ اب یہ جانا اگرچہ بنام خیر مگر مروجہ غیر ہے ذکر و تذکیر کے وقت لغو و لفظ شرعاً ممنوع و غلط، اور اگر ان سب مفاسد سے خالی ہو اور وہ قلیل و نادر ہے تو محارم کے یہاں بشرائطِ معلومہ بھیجنے میں حرج نہیں اور غیر محارم یعنی مکانِ غیر یا غیر مکان میں بھیجنا اگر کسی طرح احتمال فتنہ یا منکر کا مظنہ یا وعظ و ذکر سے پہلے پہنچ کر اپنی مجلس جمانا یا بعد ختم اسی مجمع زنان کا رنگ منانا ہو تو بھی نہ بھیجے کہ منکر و نامنکر اور بلحاظِ تقریر جواب سوم و ہفتم یہ شرائط عام تر، اور اگر فرض کیجئے کہ واعظ و ذاکر عالم سنی متدین ماہر اور عورتیں جا کر حسب آداب شرع بحضورِ قلب سمع میں مشغول رہیں اور حال مجلس و سابق ولاحق و ذہاب و ایاب بلکہ جملہ اوقات میں جمیع منکرات و شنائع مالوفہ و غیر مالوفہ معروفہ و غیر معروفہ سب سے تحفظِ تام و تحرزِ تمام پر اطمینان کافی و وافی ہو، اور سبحان اللہ کہاں تحرز

اور کہاں اطمینان تو محارم کے یہاں بھیجنے میں اصلاً حرج نہیں ہے نہ اجانب فھذا مما استخیر اللہ تعالٰی فیہ (یہ وہ جس میں اللہ تعالٰی سے خیر کی دعا ہے۔ ت) وجیز کردری میں فرمایا: عورت کا وعظ سننے کو جانا لا باس بہ ہے ۱۔ جس کا حاصل کراہت تنزیہی۔ امام فخر الاسلام نے فرمایا: وعظ کی طرف عورت کا خروج مطلقاً مکروہ ہے۔ جس کا اطلاق مفید کراہت تحریمی، اور انصاف کیجئے تو عورت کا بسترِ کامل وحفظِ شامل اپنے گھر کے پاس مسجد میں صلحاء محارم کے ساتھ تکبیر کے وقت جا کر نماز میں شریک ہونا اور سلام ہوتے ہی دو قدم رکھ کر گھر میں جانا ہر گز فتنہ کی گنجائشوں تو سیعوں کا ویسا ہی احتمال نہیں رکھتا جیسا کہ غیر محلہ غیر جگہ بے معیتِ محرم

---

۱ فتاوی بزازیہ علی ہامش فتاوی ہندیہ کتاب النکاح الفصل الثامن عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۴ / ۱۵۷

Going to the houses of strangers and the premises occupied by distant relatives, joining a gathering of those deficient in intellect and religion (referring to women in a traditional context), and then becoming naturally inclined towards them - for this reason, scholars have prohibited it absolutely, considering the times. Even though the authentic Hadiths mention the prohibition of its prohibition, and there is such strong emphasis for those attending the Eid prayers that even menstruating women should come out. If they do not have a veil (Chador), others should share theirs. They should sit away from the prayer area but partake in the blessings of the goodness and prayers of Muslims. This situation is more worthy of prohibition. The pure Shariah does not only forbid the mischief (fitna) itself but completely blocks the paths leading to it and clips the wings of every pretext and means of polytheism (shirk). Regarding houses of others where one has no control or access, the Hadith states about one's own houses: "Do not lodge them (women) in upper rooms." This is clipping the wings of the wandering gaze. The pure Shariah does not say to harbor ill-will specifically towards Layla and Salma, or to call the houses of Zaid and Amr as places of suspicion for fitna, or to point out any specific group of women as an unexceptionable gathering, but at the same time, it says: "Indeed, suspicion is part of protection." (Trans: Caution lies in suspicion).

Keep that playful pearl in the pocket, for all creatures know the pickpocket. (Trans: O wise man with pearls in your pocket, be careful, because every pickpocket knows them).

"Righteous" or "wicked" is not written on anyone's face. Outward appearances in a thousand places, especially in these times of fitna, are contrary to the inward. And even if they align, the righteous men and women are not infallible (Masoom). And where is the way to the knowledge of the inward and perception of the unseen? Even if all this is disregarded, today's common people, especially women, have a great talent for making up stories and creating a storm. Why go near a room of soot just to get stained? Inevitably, the way is to burn the door completely.

We do not keep that head which has a passion for provisions.

The pure Shariah is wise and kind and merciful towards the believers, men and women. Its noble habit is that in such places of caution, it prohibits things that are 'not problematic in themselves' out of fear of what 'might lead to harm'. When alcohol was made Haraam, it also forbade putting Nabidh (a drink) in those types of vessels that were used for alcohol. Someone might say that such gatherings have

occurred many times and no fitna ever happened. O brother, the cure for an incident should be before it occurs. "Not every time does the earthen pot remain intact."

Footnote 1: Tarikh Baghdad, biography of Yahya bin Zakariya No. 5470, Dar al-Kutub al-Arabi Beirut 12/ 224 Page 232 of 692

अजनबियों के घरों और दूर के रिश्तेदारों के कब्जे वाले परिसरों में जाकर कम अक्ल और कम दीन वाली महिलाओं के समूह के साथ मिलना-जुलना, फिर विद्वानों ने समय के लिहाज से इसे पूरी तरह से प्रतिबंधित कर दिया है। हालाँकि सही हदीसों में इसके निषेध की मनाही मौजूद है और ईद की नमाज में शामिल होने वालों पर तो इतनी ताकीद है कि मासिक धर्म वाली महिलाएं भी निकलें। यदि उनके पास चादर न हो, तो दूसरी महिलाएं उन्हें अपनी चादर में शरीक कर लें। वे मुसल्ले (नमाज की जगह) से अलग बैठें लेकिन मुसलमानों की खैर और दुआ की बरकत हासिल करें। तो यह स्थिति अधिक निषेध के योग्य है। शुद्ध शरीयत न केवल फितने से मना करती है बल्कि पूरी तरह से उसका रास्ता रोकती है और शिर्क(बहुदेववाद) के हर बहाने और साधन के पंख कतरती है। दूसरों के घरों के बारे में जहाँ न अपना नियंत्रण है और न ही आना-जाना, हदीस में अपने घरों के बारे में आया है: "उन्हें (महिलाओं को) ऊपरी कमरों में न रखो।" यह उड़ती हुई निगाहों के पंख कतरना है। पाक शरीयत यह नहीं कहती कि तुम विशेष रूप से लैला और सलमा पर बुरा गुमान करो या ज़ैद और अम्र के घरों को फितने की जगह कहो या महिलाओं के किसी विशेष समूह को अपवाद के बिना सभा कहो, लेकिन साथ ही यह भी कहती है: "बेशक, बुरा गुमान (सावधानी) सुरक्षा का हिस्सा है।" (अनुवाद: सावधानी बुरे गुमान में है)।

जेब में उस चंचल मोती को संभाल कर रख, क्योंकि पूरी सृष्टि जेबकतरे को जानती है। (अनुवाद: ऐ मोती रखने वाले बुद्धिमान व्यक्ति, अपनी जेब का ध्यान रख, क्योंकि हर जेबकतरा उन्हें जानता है)।

"नेक" या "बदकार" किसी के चेहरे पर नहीं लिखा होता। ज़ाहिर हज़ारों जगह, विशेष रूप से फितने के इस दौर में, बातिन (अंदरूनी स्थिति) के विपरीत होता है। और यदि वे मेल भी खाते हों, तो नेक पुरुष और महिलाएं निष्पाप (मासूम) नहीं हैं। और बातिन के ज्ञान और परोक्ष के बोध का मार्ग कहाँ है? और यदि इन सब बातों को नज़रअंदाज़ कर दिया जाए, तो आज के आम लोगों में, विशेष रूप से महिलाओं में, झूठी कहानियाँ गढ़ने और तूफान खड़ा करने का बड़ा हुनर है। कालिख की कोठरी के पास ही क्यों जाया जाए कि दाग लग जाए? लाज़मी तौर पर रास्ता यही है कि दरवाजे को ही पूरी तरह से जला दिया जाए।

हम वह सिर ही नहीं रखते जिसे सामान का जुनून हो।

पाक शरीयत हकीम (बुद्धिमान) है और मोमिनों और मोमिनातों पर दयालु और कृपालु है। इसकी नेक आदत है कि ऐसी एहतियाती जगहों पर, नुकसान के डर से 'जिसमें कोई बुराई नहीं' उसे भी

मना कर देती है। जब शराब हराम की गई, तो उन बर्तनों में नबीज़ (एक पेय) डालने से मना कर दिया गया जिनमें शराब रखी जाती थी। कोई कह सकता है कि ज़ैद कहता है कि ऐसी सभाएं कई बार हुई हैं और कभी कोई फितना नहीं हुआ। ऐ भाई, किसी घटना का इलाज उसके घटित होने से पहले होना चाहिए। "हर बार घड़ा साबुत नहीं रहता।"

पाद टिप्पणी 1: तारीख बगदाद, तर्जुमा याह्या बिन ज़कारिया नंबर 5470, दारुल किताब अल-अरबी बेरूत 12/ 224 पेज 232 / 692

مکان اجانب واحاطہ مقبوضہ اباعد میں جاکر مجمع ناقصات العقل والدین کے ساتھ محلے بالطبع ہونا پھر اسے علماء نے بلحاظ زمان مطلقاً منع فرمادیا با آنکہ صحیح حدیثوں میں اس سے ممانعت کی ممانعت موجود اور حاضرین عیدین پر تو یہاں تک تاکید اکید کہ حیض والیاں بھی نکلیں۔ اگر چادر نہ رکھتی ہوں دوسری اپنی چادروں میں شریک کرلیں۔ مصلے سے الگ بیٹھیں خیر ودعاء مسلمین کی برکت لیں تو یہ صورت اولٰی بالمنع ہے شرع مطہر فقط فتنہ ہی سے منع نہیں فرماتی بلکہ کلیۃً اس کا سدباب کرتی اور حیلہ و وسیلہ شرک کے پیکر پر کترتی ہے غیروں کے گھر جہاں نہ اپنا قابو نہ اپنا گزر حدیث میں تو اپنے مکانوں کی نسبت آیا لا تسکنوھن الغرف عورتوں کو بالا خانوں پر نہ رکھو۔ یہ وہی طائر نگاہ کے پر کترتے ہیں شرع مطہر نہیں فرماتی کہ تم خاص لیلٰی و سلمٰی پر بدگمانی کرو یا خاص زید و عمرو کے مکانوں کو مظنہ فتنہ کہو یا خاص کسی جماعت زنان کو مجمع نا باستثنی بتاؤ مگر ساتھ ہی یہ بھی فرماتی ہے کہ ان من الحرز سوء الظن (بدگمانی میں حفاظت ہے۔ ت)

نگہ دار آں شوخ در کیسہ دُر کہ داند ہمہ خلق را کیسہ بر (نگاہ رکھ اے ہوشیار آدمی جیب میں موتی والے۔ کیونکہ جیب کترے ہر ایک کو جانتے ہیں۔ت)

صالح وطالح کسی کے منہ پر نہیں لکھا ہوتا ظاہر ہزار جگہ خصوصاً اس زمن فتن میں باطن کے خلاف ہوتا ہے۔ اور مطابق بھی ہو تو صالحین و صالحات معصوم نہیں اور علم باطن و ادراک غیب کی طرف راہ کہاں اور سب سے در گزرے تو آج کل عامہ ناس خصوصاً نساء میں بڑا ہنر آن وہی جوڑ لینا طوفان لگا دینا ہے کاجل کی کوٹھڑی کے پاس ہی کیوں جائے کہ دھبا کھائے۔ لاجرم سبیل یہی ہے کہ بالکل در با ہی جلا دیا جائے ع

وہ سر ہی ہم نہیں رکھتے جسے سودا ہو سامان کا

شرع مطہر حکیم ہے اور مؤمنین اور مؤمنات پر رؤف ورحیم۔ اس کی عادت کریمہ ہے کہ ایسے مواضع احتیاط میں مابہ باس کے اندیشہ سے مالا باس بہ کہہ کر منع فرماتی ہے جب شراب حرام فرمائی اس صورت کے برتنوں میں نبیذ ڈالنی منع فرمادی جن میں شراب اٹھایا کرتے تھے کہ زید کہے بارہا ایسے مجامع ہوتے ہیں کبھی فتنہ نہ ہوا جان برادر علاج واقعہ کیا بعد الوقوع چاہئے ماکل مرة تسلم الجرة (مٹکا ہر مرتبہ سالم نہیں رہتا۔ت) ع

1 تاریخ بغداد ترجمہ یحیی بن زکریا نمبر ۵۴۷۰ دار الکتاب العربی بیروت ۱۲/ ۲۲۴ Page 232 of 692

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

Persian Couplet: The pitcher does not return from the well safe every time. (Urdu Translation: The pitcher/pot does not reach safely from the well every time. T)

Doctors write in hundreds of cases of eating and drinking, etc., that this is harmful, and people do it a thousand times; the strength of the constitution, resistance to the opposite, and the assistance of destiny are such that no harm occurs. From this, it will be considered harmless. God forbid, the bad hour does not come after announcing. The scholars' mandatory requirement of hijab from strangers is finally to block strife (fitna). Then, except for a few divinely guided servants, what kind of custom is there to appear before cousins (sons of paternal/maternal uncles and aunts) and relatives of the whole family? And Allah protects, so strife does not occur. Worse than that are those godless Indians of common ill-manners whose clothes are such that half-head hair, wrists, and some parts of the throat, stomach, and calves remaining exposed are not even counted. And if there is more fashion, then the dupatta is draped over the shoulders, or made of thin net or special muslin through which the whole body shines, and walking before those relatives in this state. For sure, He who is Kind and Merciful protects, so strife does not occur. Was the covering of these body parts specifically mandatory? Far from it! Rather, it is the same reason and blocking of the door. Then, if even after a thousand times there is no cause, will those rulings of wisdom become void? When the pure Shariah bases its ruling on a presumption (mazannah), it does not depend at all on the actual cause ('illah). Whether it (the cause) ever exists or not, the ruling will apply based on the presumption itself. According to this humble servant, this is the view, and whoever knows better should inform me. In any case, it is so certain that sending is questionable and not sending is unanimously permissible and without flaw. Therefore, in the view of the humble servant (may Allah forgive him), this is the practiced way. A preacher and speaker can go to every gathering provided that where they find something forbidden (munkar), they deny it and provide guidance according to their capacity. And Allah, Glory be to Him and Exalted is He, knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most perfect.

Written by His sinful servant, Ahmad Raza, may he be forgiven by the grace of Muhammad, the Chosen One (peace and blessings of Allah be upon him).

The treatise "Murawwij al-Naja li Khuruj al-Nisa" has ended.

Problem 88: From Almora, Mohalla Naqari Tola, near Tehsil, Mirza Qasim Baig Inayat Baig, 4 Dhu al-Qi'dah 1320 AH.

Honorable Maulana Sahib, served and obeyed, may Allah increase his kindness, after greeting with respect, the claim is that there is a girl who has filed for her maintenance (naan-o-nafaqah). This girl's husband beat her and turned her out. She claimed maintenance, but the issue is that in the criminal court, the Magistrate ordered a checkup by the Civil Surgeon. The concern is, if a senior doctor examines her, will she be outside of the marriage (nikah) or not? Is it permissible for a senior doctor to examine her? Please clarify and be rewarded.

The Answer: Whether it is a senior doctor or a junior one, Muslim or non-Muslim, one's own or a stranger. Whether it's a father or a son. In short...

फ़तावा रज़विया, खंड 22

फारसी दोहा: हर बार कुएं से घड़ा सही-सलामत नहीं लौटता। (उर्दू अनुवाद: घड़ा/मटका हर बार कुएं से सुरक्षित नहीं पहुँचता। त)

डॉक्टर खाने-पीने आदि की सैकड़ों स्थितियों में लिखते हैं कि यह हानिकारक है, और लोग इसे हज़ार बार करते हैं; स्वभाव की शक्ति, विरोध के प्रति प्रतिरोध और नियति की सहायता ऐसी है कि कोई नुकसान नहीं होता। इससे उसे हानिरहित समझा जाएगा। ईश्वर रक्षा करे, बुरा वक्त कहकर नहीं आता। अजनबियों से विद्वानों का हिजाब अनिवार्य करना अंततः फसाद को रोकने के लिए है। फिर कुछ ईश्वरीय कृपा प्राप्त बंदों के अलावा, चचेरे, ममेरे, मौसेरे, फुफेरे भाइयों और पूरे खानदान के रिश्तेदारों के सामने आने का कैसा रिवाज है? और अल्लाह बचाता है, इसलिए फसाद नहीं होता। इससे भी बदतर वे आम बेखौफ-ए-खुदा हिंदुस्तानी हैं जिनकी बदतमीजी के कपड़े, आधे सिर के बाल, कलाइयां और गले, पेट और पिंडलियों के कुछ हिस्से का खुला रहना तो किसी गिनती में ही नहीं है। और यदि अधिक फैशन हुआ तो दुपट्टा कंधों पर ढका हुआ, बारीक जाली या विशेष मलमल का जिससे पूरा शरीर झलके और इस हालत के साथ उन रिश्तेदारों के सामने फिरना। निश्चित रूप से वह दयालु और कृपालु रक्षा करता है, इसलिए फसाद नहीं होता। क्या इन अंगों का पर्दा करना ही अनिवार्य था? कतई नहीं! बल्कि वही कारण और दरवाजा बंद करना है। फिर यदि हज़ार बार भी कारण पैदा न हुआ, तो क्या वे हिकमत के हुक्म बेकार हो जाएंगे? जब पवित्र शरीयत किसी अनुमान (मज़न्ना) पर हुक्म जारी करती है, तो वह मूल कारण (इल्लत) पर बिल्कुल निर्भर नहीं रहती। वह चाहे कभी हो या न हो, हुक्म अनुमान पर ही चलेगा। इस फकीर के पास तो यही राय है, और जो इससे बेहतर जानता हो वह मुझे सूचित करे। बहरहाल, यह इतना निश्चित है कि भेजना संदिग्ध है और न भेजना सर्वसम्मति से जायज़ और दोषरहित है। इसलिए, इस फकीर (अल्लाह उसे क्षमा करे) के निकट इसी पर अमल रहा। एक उपदेशक और वक्ता हर महफ़िल में जा सकता है बशर्ते कि जहाँ भी वह किसी बुराई (मुनकर) को पाए, अपनी क्षमता के अनुसार उसका विरोध और मार्गदर्शन करे। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान, उसकी महिमा बुलंद हो, सबसे पूर्ण और सबसे सटीक है।

उनके गुनहगार बंदे अहमद रज़ा द्वारा लिखित, मुहम्मद मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के सदके में उन्हें क्षमा किया जाए।

रिसाला "मुराव्विजुन् नजा लि खुरूजिन निसा" समाप्त हुआ।

मसला 88: अल्मोड़ा, मोहल्ला नकारी टोला, तहसील के पास, मिर्ज़ा कासिम बेग इनायत बेग, 4 ज़ुल-क़ादा 1320 हिजरी।

माननीय मौलाना साहब, पूजनीय और आज्ञेय, अल्लाह उनकी मेहरबानियाँ बढ़ाए, सम्मान के साथ सलाम के बाद, दावा यह है कि एक लड़की है जिसने अपने भरण-पोषण (नान-ओ-नफ़क़ा) का दावा किया है। इस लड़की को उसके पति ने मारपीट कर निकाल दिया। उसने भरण-पोषण का दावा किया, लेकिन इसमें यह है कि फौजदारी अदालत में मजिस्ट्रेट साहब ने यह आदेश दिया कि बड़े सिविल सर्जन से जांच कराओ। तो इसमें यह है कि अगर बड़ा डॉक्टर जांच करे तो क्या वह निकाह से बाहर हो जाएगी या नहीं? बड़े डॉक्टर का देखना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

अल-जवाब: बड़ा डॉक्टर हो या छोटा, मुसलमान हो या गैर-मज़हब का, अपना हो या पराया। पिता हो या बेटा। संक्षेप में...

ہر بار سبو زچاہ سالم نرسید (گھڑا مٹکا ہر بار کنویں سے سالم نہیں پہنچتا۔ ت)

اکل وشرب وغیرہما کی صد ہا صورتوں میں اطباء لکھتے ہیں یہ مضر ہے اور لوگ ہزار بار کرتے ہیں طبیعت کی قوت ضد کی مقاومت تقدیر کی مساعدت کہ ضرر نہیں ہوتا اس سے اس کا بے غائلہ ہونا سمجھا جائے گا خدا پناہ دے بری گھڑی کہہ کر نہیں آتی اجنبیوں سے علماء کا ایجاب حجاب آخرا سی سد فتنہ کے لئے ہے پھر سوا چند توفیق رفیق بندوں کے چچا ماموں خالہ پھوپھی کے بیٹوں کنبے بھر کے رشتہ داروں کے سامنے ہونے کا کیسا رواج ہے اور اللہ بچاتا ہے فتنہ نہیں ہوتا اس سے بدتر عام خدا ناترس ہندیوں کے وہ بدلحاظی کے لباس آدھے سر کے بال اور کلائیاں اور کچھ حصہ گلو وشکم وساق کا کھلا رہنا تو کسی گنتی شمار ہی میں نہیں، اور زیادہ بانکین ہوا تو دوپٹہ شانوں پر ڈھلکا ہوا قریب یا جالی باریک یا خاص ململ کا جس سے سب بدن چمکے اور اس حالت کے ساتھ ان رشتہ داروں کے سامنے پھرنا بالینہ وہ رؤف ورحیم حفظ فرماتا ہے فتنہ نہیں ہوتا ان اعضاء کا ستر کیا بعینہ واجب تھا حاشا بلکہ وہی وداعی وسد باب پھر اگر ہزار بار داعی نہ ہوئے تو کیا وہ حکم حکمت باطل ہو جائینگے شرع مطہر جب مظنہ پر حکم دائر فرماتی ہے اصل علت پر اصلاً مدار نہیں رکھتی وہ چاہے کبھی نہ ہو نفس مظنہ پر حکم چلے گا فقیر کے پاس تو یہ ہے اور جو اس سے بہتر جانتا ہو مجھے مطلع کرے بہر حال اس قدر یقینی کہ بھیجنا محتمل اور نہ بھیجنا بالاجماع جائز وبے خلل ، لہذا فقیر غفراللہ تعالٰی لہ کے نزدیک اسی پر عمل رہا وعظ وذاکر وہ بشرطیکہ جس منکر پر اطلاع پائے حسب قدرت انکار وہدایت کرے ہر مجلس میں جا سکتا ہے واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

کتبہ عبدہ المذنب احمد رضا عفی عنہ بمحمد المصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

رسالہ مروج النجا لخروج النساء ختم شد

مسئلہ ۸۸: از الموڑہ محلہ نقاری ٹولہ متصل تحصیل مرزا قاسم بیگ عنایت بیگ ۴ ذیقعدہ ۱۳۲۰ھ

جناب مولانا صاحب مخدوم ومطاع بندہ زاد اللہ اشفاقہم بعد از تسلیم مع التکریم مدعایہ ہے کہ ایک لڑکی ہے اس نے اپنے نان ونفقہ کا دعویٰ کیا ہے، اور اس لڑکی کو اس کے خاوند نے مار کر نکال دیا اس نے اپنے نان ونفقہ کا دعویٰ کیا ہے مگر اس میں یہ ہے کہ اس لڑکی کا دعویٰ کیا فوجداری میں صاحب مجسٹریٹ نے یہ حکم دیا کہ بڑے سول سرجن کا ملاحظہ کراؤ تو اس میں یہ ہے کہ اگر بڑا ڈاکٹر ملاحظہ کرے تو اس میں نکاح سے باہر ہوگی یا نہ ہوگی، دیکھنا بڑے ڈاکٹر کا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: بڑا ڈاکٹر خواہ چھوٹا ، مسلمان ہو خواہ غیر مذہب کا اپنا ہو یا خواہ پرایا۔ باپ ہو یا خواہ بیٹا۔ غرض

Fatawa Rizvia Volume 22

It is strictly and absolutely forbidden for any man other than the husband to see it; it is a severe and grave sin. Firstly, in a claim for maintenance (nafaqa), there is no need to show the woman's satr (private parts/area to be covered). Even if there is a need, for instance, if the man claims that this woman is not fit for a man, the ruling in such a case is that the judge should order a Muslim woman to see and report. Showing it to a man is completely against the religion of Islam. And Allah Almighty knows best.

Problem 89: Sent by Muhammad Akram Hussain from Dohri through Maulana Hamid Hussain Sahab Rampuri, First Teacher, Madrasa Ahle Sunnat, Bareilly, 15 Jamadi al-Ula 1322 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say about this issue: Can a husband give a ritual bath (Ghusl) to his wife and can a wife give it to her husband or not? And how is it to touch her, meaning can a man touch his woman and can a woman touch her husband or not? State the ruling and be rewarded.

The Answer: Touching each other for a husband and wife during their lifetime is absolutely permissible; in fact, touching the private parts with a good intention is a cause for reward and merit, as explicitly stated by our master, Imam-e-Azam (May Allah be pleased with him). However, during the state of menstruation and postpartum (nifas), touching from below the navel to below the knees of the woman is prohibited according to the statement of the 'Shaikhayn' (Imam Abu Hanifa and Imam Abu Yusuf, May Allah be pleased with them both), and fatwas are given accordingly. Similarly, it becomes prohibited due to special circumstances such as I'tikaf (seclusion) and Ihram, etc., until those circumstances persist. After death, a husband can see his wife, but he is not allowed to touch her body because marriage is terminated by death. And as long as the woman is in her 'Iddah (waiting period), she can touch her husband's body and give him Ghusl, provided she had not become 'Ba'in' (irrevocably divorced) before his death.

[Arabic Quote Box]: "Because the marriage remains in her right due to the 'Iddah period, as explicitly mentioned in Tanwir al-Absar, Dur al-Mukhtar, and other reliable books of law." (This means that for the woman, the marriage continues to exist due to the 'Iddah period, as detailed in Tanwir al-Absar, Dur al-Mukhtar, and several other major authoritative books. And Allah Almighty knows best.)

21 Rabi al-Akhir Sharif 1323 AH

Problem 90: What do the scholars of religion say about this issue: who are the individuals with whom marriage is forbidden and...

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

पति के अलावा किसी अन्य पुरुष को इसे दिखाना पूर्णतः वर्जित (हराम) है, यह एक अत्यंत गंभीर पाप है। पहली बात तो यह कि भरण-पोषण (नान-नफ़का) के दावे में स्त्री का सतर (पर्दे वाला हिस्सा) दिखाने की कोई आवश्यकता नहीं है। यदि आवश्यकता हो भी, जैसे कि पुरुष दावा करे कि यह स्त्री पुरुष के योग्य नहीं है, तो ऐसी स्थिति में नियम यह है कि न्यायाधीश किसी मुस्लिम महिला को आदेश दे कि वह देखकर बयान करे। किसी पुरुष को दिखाना इस्लाम धर्म के बिल्कुल विरुद्ध है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 89: प्रेषक मुहम्मद अकरम हुसैन, दोहरी से, मौलाना हामिद हुसैन साहब रामपुरी के माध्यम से, प्रथम शिक्षक, मदरसा अहले सुन्नत बरेली, 15 जमादी अल-उला 1322 हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं: क्या पति अपनी पत्नी को और पत्नी अपने पति को ग़ुस्ल (धार्मिक स्नान) दे सकती है या नहीं? और उसका छूना कैसा है, यानी क्या पुरुष अपनी स्त्री को और स्त्री अपने पति को छू सकती है या नहीं? बयान फ़रमाएं, पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: जीवित रहने के दौरान पति और पत्नी का एक-दूसरे को छूना पूर्णतः जायज़ है; यहाँ तक कि जननांगों को छूना भी नेक नीयत (अच्छी नियत) के साथ पुण्य और प्रतिफल का कारण है, जैसा कि हमारे आका इमाम-ए-आज़म (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने स्पष्ट किया है। हालाँकि, मासिक धर्म (हैज़) और प्रसव के बाद की अवधि (निफ़ास) की स्थिति में, स्त्री के नाभि के नीचे से घुटनों के नीचे तक छूना 'शैख़ैन' (इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम अबू यूसुफ़) के कथनानुसार मना है, और इसी पर फ़तवा दिया जाता है। इसी तरह, एतिकाफ़ और एहराम जैसी विशेष स्थितियों के कारण, उन स्थितियों के बने रहने तक मनाही हो जाती है। मृत्यु के बाद पति अपनी पत्नी को देख सकता है लेकिन उसके शरीर को छूने की अनुमति नहीं है क्योंकि मृत्यु से निकाह (विवाह) समाप्त हो जाता है। और स्त्री जब तक इद्दत (प्रतीक्षा अवधि) में है, वह अपने पति के शरीर को छू सकती है और उसे ग़ुस्ल दे सकती है, बशर्ते वह उसकी मृत्यु से पहले 'बाइन' (अपरिवर्तनीय रूप से तलाकशुदा) न हो चुकी हो।

[अरबी उद्धरण बॉक्स]: "क्योंकि इद्दत की वजह से स्त्री के अधिकार में निकाह शेष रहता है, जैसा कि तनवीर अल-अब्सार, दुर्र-ए-मुख्तार और अन्य विश्वसनीय पुस्तकों में स्पष्ट किया गया है।" (इसका अर्थ यह है कि इद्दत की अवधि के कारण स्त्री के पक्ष में निकाह का बंधन बना रहता है, जैसा कि

तनवीर अल-अब्सार, दुर्र-ए-मुख्तार और कई अन्य प्रमुख विश्वसनीय पुस्तकों में विस्तार से बताया गया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।)

21 रबी-उल-आख़िर शरीफ़ 1323 हिजरी

मसला 90: धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि वे कौन लोग हैं जिनसे निकाह हराम (वर्जित) है और...

पृष्ठ 234/692

شوہر کے سوا کوئی مرد ہو اسے دکھانا حرام قطعی ہے سخت گناہ شدید ہے۔ اول تو نان نفقہ کے دعوے میں عورت کا ستر عورت دکھانے کی ضرورت نہیں، اگر ضرورت ہو بھی کہ مرد دعوٰی کرے یہ عورت مرد کے قابل نہیں تو ایسی صورت میں حکم یہ ہے کہ حاکم کسی مسلمان عورت کو حکم دے کہ وہ دیکھ کر بیان کرے مرد کو دکھانا مذہب اسلام کے بالکل خلاف ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۸۹: مرسلہ محمد اکرم حسین از دوہری بوساطت مولانا حامد حسین صاحب رامپوری مدرس اول مدرسہ اہل سنت بریلی ۱۵ جمادی الاولٰی ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ شوہر اپنی بی بی اور بی بی اپنے شوہر کو غسل دے سکتی ہے یا نہیں؟ اور اس کا چھونا کیسا ہے یعنی مرد کو اپنی عورت کو اور عورت اپنے شوہر کو چھو سکتی ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: زن وشو کا باہم ایک دوسرے کو حیات میں چھونا مطلقاً جائز ہے حتی کہ فرج وذکر کو بلکہ بہ نیت صالحہ موجب ثواب واجر ہے کما نص علیہ سیدنا الامام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ (جیسا کہ ہمارے سردار امام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ نے اس کی تصریح فرمائی۔ت) البتہ بحالت حیض ونفاس زیر ناف زن سے زیر زانو تک چھونا منع ہوتا ہے علی قول الشیخین رضی اللہ تعالٰی عنہما بہ یفتی (امام اعظم اور قاضی امام ابویوسف رضی اللہ تعالٰی عنہما کے ارشاد کے مطابق یہ حکم ہے اور اس کے مطابق فتوٰی دیا جاتا ہے۔ت) اسی طرح اور عوارض خاصہ مثل اعتکاف واحرام وغیرہا کے باعث ان عوارض تک ممانعت ہو جاتی ہے۔ اور شوہر بعد وفات اپنی عورت کو دیکھ سکتا ہے مگر اس کے بدن کو چھونے کی اجازت نہیں لانقطاع النکاح بالموت (اس لئے کہ

موت واقع ہو جانے سے نکاح منقطع ہو جاتا ہے۔ت) اور عورت جب تک عدت میں ہے شوہر مرد کا بدن چھو سکتی اسے غسل دے سکتی ہے جبکہ اس سے پہلے بائن نہ ہو چکی ہو۔

لبقاء النکاح فی حقہا بالعدۃ نص علٰی ذلک فی تنویر الابصار والدر المختار وغیرہما من معتمدات الاسفار۔ اس لئے کہ عدت کی وجہ سے عورت کے حق میں اس کا نکاح باقی رہتا ہے چنانچہ تنویر الابصار اور در مختار اور ان کے علاوہ دیگر متعدد بڑی کتب میں اس کی تصریح کی گئی ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت) واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔

۲۱ ربیع الآخر شریف ۱۳۲۳ھ

مسئلہ ۹۰: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ وہ کون اشخاص ہیں کہ جن سے نکاح حرام اور

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Question: Who are those from whom it is not correct to observe purdah (veil)? Please explain, you will be rewarded. (T)

Answer: Observing purdah is only incorrect from those who are permanently forbidden (Mahram) for a woman due to lineage (nasab), and marriage with whom is impossible under any circumstances. Such as father, paternal grandfather, maternal grandfather, brother, brother's son (nephew), sister's son (nephew), paternal uncle, maternal uncle, son, grandson, great-grandson. Apart from those with whom marriage is possible at some point, even if it is currently impermissible, such as a brother-in-law (sister's husband) as long as the sister is alive, or the sons of paternal uncles, maternal uncles, maternal aunts, and paternal aunts, or the elder/younger brothers of the husband (Jeth, Devar); observing purdah from them is obligatory (wajib). As for those with whom marriage is permanently forbidden and can never be lawful, but the reason for the prohibition is not lineage but fosterage (radha'at) – such as a foster father, grandfather, brother, nephew, uncle, son, grandson, etc., through milk relationship – or affinity (sahr) – such as father-in-law, mother-in-law, son-in-law, daughter-in-law – from all these, purdah is neither obligatory nor incorrect. Both doing and not doing it is permissible. However, in youth or if there is a risk of fitna (temptation), observing purdah is more appropriate. Especially in foster relationships, where in the eyes of common people, respect/fear is often less. Some examples of those with whom marriage is forbidden were mentioned above, and full details span eight to ten pages in books of Fiqh (jurisprudence). For any specific matter at hand, this answer is sufficient. And Allah Almighty knows best.

Problem 91: Is it necessary for non-mahram women to observe purdah from a blind man in this age or not? And what does precautionary requirement dictate?

Answer: Observing purdah from a blind man is the same as from one with sight. His entering the house or sitting near a woman is the same as that of a sighted person. It is narrated in a Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"Are you two blind as well? Do you not see him?"[1] And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 92: What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say about this issue: Is being in seclusion (khalwat) with a non-mahram (ajnabiyyah)

permissible, and is it obligatory for married women to observe purdah or not? Please explain.

Answer: Seclusion (khalwat) with a non-mahram woman is forbidden (haram). There are Hadiths from the Commander of the Faithful Umar, Abdullah bin Umar, Jabir bin Samrah, and Amir...

---

[1] Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Seeking Permission and Manners, Chapter on what has come regarding women veiling themselves from men, Amin Company Delhi, 2/101.

फ़तावा रिज़विया, खंड 22

प्रश्न: वे कौन-कौन हैं जिनसे पर्दा करना सही नहीं है? वर्णन करें, आपको पुण्य मिलेगा। (त)

उत्तर (अल-जवाब): पर्दा केवल उन्हीं से गलत है जो वंश (नसब) के कारण स्त्री पर हमेशा के लिए हराम हैं और जिनसे किसी भी स्थिति में विवाह संभव न हो, जैसे पिता, दादा, नाना, भाई, भतीजा, भांजा, चाचा, मामा, पुत्र, पोता, परपोता। उनके अलावा जिनसे विवाह कभी भी संभव हो, भले ही वर्तमान में अवैध हो, जैसे बहनोई जब तक बहन जीवित है, या चाचा, मामा, मौसी, बुआ के बेटे, या जेठ, देवर; इनसे पर्दा अनिवार्य (वाजिब) है। और जिनसे निकाह हमेशा के लिए हराम है और कभी हलाल नहीं हो सकता, लेकिन हराम होने का कारण वंश नहीं बल्कि दुग्ध-संबंध (रज़ाअत) है—जैसे दूध के रिश्ते से पिता, दादा, नाना, भाई, भतीजा, भांजा, चाचा, मामा, बेटा, पोता, परपोता—या वैवाहिक संबंध (सहर) हो—जैसे ससुर, सास, दामाद, बहू—इन सबसे न तो पर्दा वाजिब है न ही गलत। करना या न करना दोनों जायज़ है, और युवावस्था में या फ़ितना (बुराई) की संभावना होने पर पर्दा करना ही उचित है। विशेष रूप से दुग्ध-संबंधों में कि आम लोगों के मन में इसकी गंभीरता बहुत कम होती है। जिनसे निकाह हराम है उनके कुछ उदाहरण ऊपर दिए गए हैं और पूरी जानकारी फ़िक़ह (धर्मशास्त्र) की किताबों में आठ-दस पृष्ठों में विस्तार से दी गई है। जो विशेष मामला सामने हो, उसके लिए यह सवाल काफी है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 91: क्या इस ज़माने में ग़ैर-महरम औरतों के लिए अंधे आदमी से पर्दा करना ज़रूरी है या नहीं? और एहतियात (सावधानी) का तकाज़ा क्या है?

उत्तर (अल-जवाब): अंधे से पर्दा वैसा ही है जैसा कि आँखों वाले से, और उसका घर में जाना या औरत के पास बैठना वैसा ही है जैसा आँखों वाले का। हदीस में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया:

"क्या तुम दोनों भी अंधी हो? क्या तुम उसे देख नहीं रही हो?"[1] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 92: दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि ग़ैर-महरम (अजनबिया) के साथ एकांत (ख़लवत) जायज़ है और सुहागन औरतों पर पर्दा करना वाजिब है या नहीं? स्पष्ट करें।

उत्तर (अल-जवाब): ग़ैर-महरम के साथ एकांत (ख़लवत) हराम है। अमीरुल मोमिनीन उमर, अब्दुल्ला बिन उमर, जाबिर बिन समरा और आमिर की हदीसें...

---

[1] जामिउत तिर्मिज़ी, इजाज़त लेने और शिष्टाचार के अध्याय, पुरुषों से महिलाओं के पर्दे के बारे में जो आया है, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/101.

وہ کون کون سے ہیں جن سے پردہ کرنا درست نہیں۔ بینوا توجروا۔ (بیان فرمائیے اجر پائے۔ت)

الجواب: پردہ صرف ان سے نا درست ہے جو بسبب نسب کے عورت پر ہمیشہ ہمیشہ کو حرام ہوں اور کبھی کسی حالت میں ان سے نکاح نا ممکن ہو جیسے باپ، دادا، نانا، بھائی، بھتیجا، بھانجا، چچا، ماموں، بیٹا، پوتا، نواسا، ان کے سوا جن سے نکاح کبھی درست ہے اگر چہ فی الحال ناجائز ہو جیسے بہنوئی جب تک بہن زندہ ہے یا چاچا، ماموں، خالہ، پھو پھی کے بیٹے، یا جیٹھ، دیور ان سے پردہ واجب ہے اور جن سے نکاح ہمیشہ کو حرام ہے کبھی حلال نہیں ہو سکتا مگر وجہ حرمت علاقہ نسب نہیں بلکہ علاقہ رضاعت ہے جیسے دودھ کے رشتے سے باپ، دادا، نانا، بھائی، بھتیجا، بھانجا، چچا، ماموں، بیٹا، پوتا، نواسا، یا علاقہ صہر ہو جیسے خسر، ساس، داماد، بہو، ان سب سے نہ پردہ واجب نہ نادرست ہے کرنا نہ کرنا دونوں جائز اور بحالت جوانی یا احتمال فتنہ پردہ کرنا ہی مناسب۔ خصوصاً دودھ کے رشتے میں کہ عوام کے خیال میں اس کی ہیبت بہت کم ہوتی ہے جن سے نکاح حرام ہے ان کی بعض مثالیں اوپر گزریں اور پوری تفصیل آٹھ دس ورق میں آئے گی کتب فقہ میں مفصل مسطور ہے جو خاص امر در پیش ہو اسی سے سوال کافی ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۹۱: نامحرم عورتوں کو اندھے سے پردہ کرنا لازم ہے اس زمانہ میں یا نہیں؟ اور مقتضی احتیاط کیا ہے؟ الجواب: اندھے سے پردہ ویسا ہی ہے جیسا کہ آنکھ والے سے اور اس کا گھر میں جانا عورت کے پاس بیٹھنا ویسا ہی ہے جیسا آنکھ والے کا۔ حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: افعمیاوان انتما الستما تبصرانہ ۱ کیا تم دونوں اندھی ہو کیا تم اسے دیکھ نہیں رہی ہو۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت) مسئلہ ۹۲: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ خلوت اجنبیہ کے ساتھ جائز اور زنان شوہر دار پر پردہ کرنا

واجب ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: خلوت اجنبیہ کے ساتھ حرام ہے۔ احادیث امیر المومنین عمر و عبداللہ بن عمر وجابر بن سمرہ و عامر

---

۱ جامع الترمذی ابواب الاستیذان والادب باب ماجاء احتجاب النساء من الرجال امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۰۱

Volume 22, Fatawa Razawiya

Narrated as Marfu (attributed to the Prophet) regarding Bin Rabi'ah (may Allah be pleased with them): "No man stays alone with a [non-mahram] woman except that the third among them is Satan." Listen, be aware that no man sits alone with a non-mahram woman but the situation is that the third one with them is Satan. (Therefore, that accursed one tries to lead them into evil). And in Al-Ashbah: "Solitude (Khalwah) with a non-mahram woman is forbidden, and speaking with her is disliked (Makruh)." And in Al-Ashbah wal-Naza'ir (books of jurisprudence) it is stated that sitting alone with a non-mahram woman (practicing seclusion) is Sharia-forbidden, and talking to her is a disliked and undesirable act. (T)

And for forbidden women, covering (Satar) is mandatory by the text of the Quran, and for young women, hijab is necessary in this age.

In Al-Durr al-Mukhtar: "Looking at the face of a non-mahram woman is permissible, provided it is without lust; otherwise, it is forbidden. This was in their time, but in our time, looking at a young woman is prohibited. This is mentioned in Quhistani and others. Summary, and Allah Almighty knows best." It is in Al-Durr al-Mukhtar that a man can look at a stranger (unrelated) woman, but the permissibility of this looking is restricted by the condition that the viewer does not look with lust, otherwise looking towards a woman is forbidden. And this ruling was also in their time (meaning in the past), but now in our time, the ruling is that looking at a young woman is prohibited. The same is mentioned in Quhistani etc. Summary, and Allah Almighty knows best. (T)

Question 93: From Muhalla Shehr-e-Kuhna Sahaswani Tola, sent by Taffazzul Hussain Sahib: What do the scholars of religion say regarding a person who gets his back, hands, and feet massaged by non-mahram women during bathing and has his feet massaged at the time of sleeping, and who makes dancing women (prostitutes) his disciples and accepts offerings (Nal) from them, and even after becoming disciples, those prostitutes continue to do the same work they were doing—is taking allegiance (Bay'ah) at the hands of such a person permissible or not?

1. Jami' at-Tirmidhi, Book of Suckling, Chapter on the Dislike of Entering Upon Women Whose Husbands Are Absent, Amin Company Delhi 1/120; Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Tribulations, Chapter on Adhering to the Community, Amin Company Delhi 2/39; Mawarid al-Zaman Hadith 2382, Book of Virtues, Al-

Matba'ah al-Salafiyah and its Library p. 568; Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Knowledge, Sermon of Umar (RA), Dar al-Fikr Beirut 1/114-115.

2. Al-Ashbah wal-Naza'ir, Third Art, Rulings for Women, Idarat al-Quran Karachi 2/175.
3. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition and Permissibility, Chapter on Looking and Touching, Mujtabai Press Delhi 2/241-242.

जिल्द 22, फ़तावा रज़विया

बिन रबीअह (रज़ियल्लाहु अन्हु) के बारे में मरफ़ूअन वर्णित है: "कोई भी पुरुष किसी (ग़ैर-महरम) महिला के साथ अकेला नहीं होता, सिवाय इसके कि उनमें तीसरा शैतान होता है।" सुन लो यानी आगाह हो जाओ कि कोई पुरुष किसी ग़ैर-महरम महिला के पास अकेला नहीं बैठता मगर हाल यह होता है कि तीसरा उनके साथ शैतान होता है। (लिहाज़ा वह लईन उन्हें बुराई में डालने की कोशिश करता है)। और अल-अशबाह में है: "ग़ैर-महरम महिला के साथ एकांत (खलवत) हराम है और उससे बातें करना मकरूह (नापसंद) है।" और अल-अशबाह वल-नज़ायर (फ़िक़्ह की किताबों में है) कि ग़ैर-महरम महिला के साथ तन्हा बैठना (और खलवत अख्तियार करना) शरअन हराम है और उससे बातें करना मकरूह और नापसंद काम है। (त)

और हराम औरतों के लिए कुरान के स्पष्ट आदेश (नस्स) से पर्दा (सतर) वाजिब है और जवान औरतों के लिए इस ज़माने में हिजाब लाज़िम है।

अल-दुर्रुल मुख्तार में है: "ग़ैर-महरम महिला के चेहरे को देखना जायज़ है बशर्ते कि वह शहवत (कामुकता) के बिना हो, अन्यथा हराम है। यह उनके समय में था, लेकिन हमारे समय में जवान महिला को देखना मना है। यह कुहिस्तानी और अन्य में वर्णित है। सारांश, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।" दुर्रुल मुख्तार में है कि किसी अजनबी (ग़ैर-महरम) औरत को (मर्द) देख सकता है लेकिन इस देखने का जायज़ होना इस शर्त से बंधा है कि देखने वाला शहवत के साथ न देखे वरना औरत की तरफ देखना हराम है। और यह हुक्म भी उनके ज़माने में था (यानी पिछले ज़माने में) लेकिन अब हमारे ज़माने में यह हुक्म है कि जवान औरत को देखना मना है। कुहिस्तानी वग़ैरा में यही ज़िक्र है। सारांश, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 93: मुहल्ला शहर-ए-कुहना सहसवानी टोला से मुर्सला तफ़ज़्ज़ुल हुसैन साहब: उलमा-ए-दीन क्या फ़रमाते हैं कि जो शख़्स ना-महरम औरतों से अपनी पीठ और हाथ और पैर नहाने के वक्त मलवाए और सोने के वक्त अपने पैर दबवाए और नाचने वाली औरतों यानी तवाइफ़ों को मुरीद करे और उनका नज़राना (नाल) खाए, और मुरीद करने के बाद भी वे तवाइफ़ें वही काम करती रहें जो वे पहले करती थीं—क्या ऐसे शख़्स के हाथ पर बैअत (दीक्षा लेना) जायज़ है या नहीं?

1. जामि अत-तिर्मिज़ी, किताबुल रज़ाअ, बाब मा जा'अ फ़ी किराहियत अल-दखूल अलल मुग़ैबात, अमीन कंपनी दिल्ली 1/120; जामि अत-तिर्मिज़ी, अबवाबुल फ़ितन, बाब मा जा'अ फ़ी लुज़ूम

अल-जमाअह, अमीन कंपनी दिल्ली 2/39; मवारिदुल ज़मान हदीस 2382, किताबुल मनाक़िब, अल-मतबअह अल-सलफ़िया व मकतबतुहा पृ. 568; अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताबुल इल्म, खुत्बा उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु), दारुल फ़िक्र बेरूत 1/114-115।

2. अल-अशबाह वल-नज़ायर, अल-फ़न्नुल सालिस, अहकामुल उनसा, इदारातुल कुरान कराची 2/175।
3. दुर्रुल मुख्तार, किताबुल हज़र वल इबाहह, बाब फ़िन नज़र वल मस, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली 2/241-242।

पृष्ठ 692 का 236

بن ربیعہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم میں مرفوعاً وارد : الالا یخلون رجل بامرأۃ الاکان ثالثھما الشیطان 1 سن لو یعنی آگاہ ہو جاؤ کہ کوئی مرد کسی غیر محرم عورت کے پاس اکیلا نہیں بیٹھتا مگر حال یہ ہوتا ہے کہ تیسرا ان کے ساتھ شیطان ہوتا ہے۔ (لہذا وہ لعین انھیں برائی میں ڈالنے کی کوشش کرتا ہے) وفی الاشباہ وتحرم الخلوۃ بالاجنبیۃ ویکرہ الکلام معھا۔ اور الاشباہ والنظائر (کتب فقہ میں ہے) کہ غیر محرم عورت کے ساتھ تنہا بیٹھنا (اور خلوت اختیار کرنا) شرعاً حرام ہے اور اس سے باتیں کرنا مکروہ اور ناپسندیدہ کام ہے۔ (ت)

اور زنان حرام کو بنصِ قرآن ستر واجب اور جوان عورتوں کو اس زمانہ میں حجاب لازم۔

فی الدرالمختار وینظر من الاجنبیۃ الی وجھھا فحل النظر مقید بعدم الشھوۃ والافحرام وھذا فی زمانھم اما فی زماننا فمنع من الشابۃ قھستانی وغیرہ انتھی 2 ملخصاً واللہ تعالٰی اعلم۔ در مختار میں ہے کسی اجنبی (غیر متعلقہ) عورت کو (مرد) دیکھ سکتا ہے لیکن اس دیکھنے کا جائز ہونا اس قید سے مقید ہے کہ دیکھنے والا بشہوت نہ دیکھے ورنہ عورت کی طرف دیکھنا حرام ہے اور یہ حکم بھی ان کے زمانے میں تھا (مراد یہ کہ زمانہ سابق میں تھا) لیکن اب ہمارے زمانے میں یہ حکم ہے کہ جوان عورت کو دیکھنا ممنوع ہے۔ قہستانی وغیرہ میں یہی مذکور ہے انتھی ملخصاً واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۹۳: از محلہ شہر کہنہ سہسوانی ٹولہ مرسلہ تفضل حسین صاحب علمائے دین کیا فرماتے ہیں کہ جو شخص نا محرم عورتوں سے اپنی پیٹھ اور ہاتھ اور پیر وقت نہانے کے ملوائے اور وقت سونے کے اپنے پیر دبوائے اور ناچنے والی عورتوں کو یعنی طوائفوں کو مرید کرے اور نال ان

لوگوں کا کھائے، اور بعد مرید کرنے وہ طوائفیں جو کام کرتی تھیں وہی کام کرتی رہیں اس شخص کے ہاتھ پر بیعت جائز ہے یا نہیں؟

1 جامع الترمذی کتاب الرضاع باب ماجاء فی کراھیة الدخول علی المغیبات امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۲۰، جامع الترمذی ابواب الفتن باب ماجاء فی لزوم الجماعة امین کمپنی دہلی ۲/ ۳۹، مواردالظمان حدیث ۲۳۸۲ کتاب المناقب المطبعة السلفیة ومکتبتھا ص ۵۶۸، المستدرک للحاکم کتاب العلم خطبہ عمر رضی اللہ عنہ دارالفکر بیروت ۱/ ۱۱۵- ۱۱۴ 2 الاشباہ والنظائر الفن الثالث احکام الانثی ادارة القرآن کراچی ۲/ ۱۷۵ 3 درمختار کتاب الحظر والاباحة باب في النظر والمس مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۱- ۲۴۲

Volume 22 Fatawa Rizvia

The Answer: Having non-mahram women press or massage one's hands, back, and calves is not problematic if it is not in seclusion and not a source of temptation (fitna), otherwise it is a sin. If a spiritual guide initiates prostitutes as disciples (murid) after their repentance, guides them, and distances himself if they refuse to comply, and does not accept their illicit wealth under any circumstances, then it is permissible. However, the current prevalent practice where worldly-minded pirs initiate prostitutes without repentance, do not guide them toward repentance, do not exert authority over them if they refuse, do not show aversion or separate from them, and consume their illicit wealth—such pirs are certainly severe transgressors (fasiq). Pledging allegiance (bay'ah) to such a person is unlawful. And Allah Almighty knows best.

Problem 94: From Sambhal, Mohalla Kot, District Moradabad, sent by Hafiz Ikram Sahib, 27 Safar 1332 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say on this issue: Is it obligatory for a woman to observe hijab (purdah) from her real sister's husband or not? Please clarify and be rewarded.

The Answer: In Sharia, the ruling for a brother-in-law is exactly like that for a stranger; in fact, it is even stricter because of the ease with which he can visit, sit, and interact, which a complete stranger would not dare. Therefore, it is stated in an authentic hadith: "They asked, 'O Messenger of Allah! What do you say about the male in-laws (al-hamwu)?' He replied, 'The in-law is death.'"[1] The Companions asked, 'O Messenger of Allah! What is the ruling regarding the elder brother-in-law, younger brother-in-law, and similar relatives of the husband?' He said, 'They are death itself.' Especially in India, where following the customs of the non-believers, there is often joking and levity between a sister-in-law and her brother-in-law. These are actions that very quickly open the door for Satan. We seek refuge in Allah Almighty. And Allah Almighty knows best.

Problem 95: Asked by Muhammad Hussain Saudagar, Lakhimpur, District Kheri, Oudh, at the shop of Muhammad Zamin Ali Saudagar, 4 Rajab al-Murajjab 1333 AH. What fatwa do the scholars of religion give regarding this matter: A man had an illicit relationship with a prostitute for a period of eight years. Initially, the prostitute was bound by an oath to remain faithful, but later she broke the covenant. For one year, the relationship continued without such binding, but later, the prostitute, of her own

accord, chose to be bound again. Apparently, although efforts were made, she remains bound as of now. During this period, a girl was born who...

---

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Marriage, Chapter: A man should not be alone with a woman except with a mahram etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/787; Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Suckling 1/139; and Musnad Ahmad bin Hanbal from 'Uqbah bin 'Amir 4/149 and 153.

उत्तर: ग़ैर-महरम औरतों से हाथ, पीठ और पिंडलियाँ दबवाना या मालिश करवाना अगर तन्हाई में न हो और न ही फ़ितने (प्रलोभन) की जगह हो, तो कोई हर्ज नहीं, वरना यह गुनाह है। और वेश्याओं को अगर तौबा करवाकर मुरीद बनाया जाए और उन्हें हिदायत दी जाए, और वे न मानें तो उन्हें दूर कर दिया जाए और उनका हराम माल किसी भी हाल में न लिया जाए, तो यह जायज़ है। मगर आजकल जो तरीका प्रचलित है कि दुनिया परस्त पीर वेश्याओं को बिना तौबा के मुरीद बना लेते हैं और उन्हें तौबा की हिदायत नहीं देते और उनके न मानने पर अपनी सामर्थ्य के अनुसार उन पर सख़्ती नहीं करते, उनसे बेज़ारी और जुदाई इख़्तियार नहीं करते और उनका हराम माल खाते हैं—ऐसे पीर निश्चित रूप से घोर फ़ासिक़ हैं। ऐसे व्यक्ति के हाथ पर बैअत करना नाजायज़ है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला ९४: संभल, मोहल्ला कोट, जिला मुरादाबाद से, प्रेषक हाफिज़ इकरामुद्दीन साहब, २७ सफ़र १३३२ हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीअत के मुफ़्ती इस मसले पर क्या फ़रमाते हैं कि अपनी सगी बहन के पति (जीजा) से औरत को पर्दा करना फ़र्ज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ।

उत्तर: शरीअत में जीजा का हुक्म बिल्कुल अजनबी जैसा है, बल्कि उससे भी अधिक सख़्त, क्योंकि वह जिस बेतकल्लुफ़ी से आता-जाता और बैठता-उठता है, एक अजनबी व्यक्ति की इतनी हिम्मत नहीं हो सकती। इसलिए सही हदीस में है: "उन्होंने पूछा, 'ऐ अल्लाह के रसूल! आप पति के रिश्तेदारों (अल-हम्वु) के बारे में क्या कहते हैं?' उन्होंने उत्तर दिया, 'पति का रिश्तेदार तो मौत है।'"[1] सहाबा किराम ने निवेदन किया, 'ऐ अल्लाह के रसूल! जेठ, देवर और उनके जैसे पति के रिश्तेदारों का क्या हुक्म है?' फ़रमाया, 'ये तो मौत हैं।' विशेष रूप से हिंदुस्तान में, जहाँ हिंद के ग़ैर-मुस्लिमों के रिवाजों का अनुसरण करते हुए साली और जीजा के बीच हँसी-मज़ाक होता है। ये चीज़ें बहुत जल्द शैतान का दरवाज़ा खोलने वाली हैं। अल्लाह तआला की पनाह। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला ९५: प्रार्थी मुहम्मद हुसैन सौदागर, लखीमपुर, जिला खीरी, अवध, दुकान मुहम्मद ज़ामिन अली सौदागर पर, ४ रजब अल-मुरज्जब १३३३ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़तवा देते हैं कि एक व्यक्ति ने एक वेश्या से अवैध संबंध बनाए, जिसे आठ साल का समय बीत गया। शुरुआत में वेश्या को कसम के ज़रिए पाबंद किया गया था, लेकिन बाद में उसने वादा तोड़ा। एक साल तक बिना किसी पाबंदी के संबंध रहे, लेकिन बाद में वेश्या ने खुद कोशिश करके फिर से पाबंदी अपना ली।

ज़ाहिर तौर पर, हालाँकि हर तरह की कोशिश की गई, लेकिन इस समय तक वह पाबंद दिखती है। इस दौरान एक लड़की पैदा हुई जो...

---

[1] सहीह अल-बुख़ारी, किताबुन निकाह, बाब: कोई पुरुष किसी महिला के साथ अकेले न बैठे सिवाय महरम के आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची २/७८७; जामिउत तिर्मिज़ी, अबवाबुर रज़ा' १/१३९; और मुसनद अहमद बिन हंबल, उक़्बा बिन आमिर से ४/१४९ और १५३।

पृष्ठ २३७/६९२

الجواب: نامحرم عورتوں سے ہاتھ اور پیٹھ اور پنڈلیاں ملوانا یا دبوانا اگر نہ تو تنہائی میں ہو نہ محلِ فتنہ ہو تو حرج نہیں ورنہ گناہ ہے اور رنڈیوں سے اگر توبہ لے کر مرید کرے اور انھیں ہدایت کرے اور وہ نہ مانیں تو انھیں دور کرے اور ان کا حرام مال کسی حال میں نہ لے تو جائز ہے۔ مگر آج کل جو یہ طریقہ رائج ہے کہ دنیا پرست پیر رنڈیوں کو بلا توبہ مرید کر لیتے ہیں اور انھیں توبہ کی ہدایت نہیں کرتے اور ان کے نہ ماننے پر بقدرِ مقدور ان پر سختی نہیں کرتے ان سے بیزاری و جدائی نہیں کرتے ان کا حرام مال کھاتے ہیں ایسے پیر ضرور سخت شدید فاسق ہیں جو ایسا ہو اس کے ہاتھ پر بیعت ناجائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۹۴: از سنبھل محلہ کوٹ ضلع مراد آباد مرسلہ حافظ اکرام صاحب ۲۷ صفر ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ اپنی حقیقی ہمشیرہ کے شوہر سے عورت کو پردہ کرنا فرض ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: بہنوئی کا حکم شرع میں بالکل مثلِ حکم اجنبی ہے بلکہ اس سے بھی زائد کہ وہ جس بے تکلفی سے آمد ورفت نشست وبرخواست کرسکتا ہے غیر شخص کی اتنی ہمت نہیں ہو سکتی لہٰذا صحیح حدیث میں ہے: قالوا یارسول اللہ ارأیت الحمو قال الحمو الموت[1]۔ صحابہ کرام نے عرض کی یا رسول اللہ! جیٹھ، دیور، اور ان کے مثل رشتہ دارانِ شوہر کا کیا حکم ہے۔ فرمایا یہ تو موت ہیں۔ خصوصاً ہندوستان میں بہنوئی کہ باتباعِ رسومِ کفارِ ہند سالی بہنوئی میں ہنسی ہوا کرتی ہے۔ یہ بہت جلد شیطان کا دروازہ کھولنے والی ہیں۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۹۵: مسئولہ محمد حسین سوداگر لکھیم پور ضلع کھیری اودھ بر دکان محمد ضامن علی سوداگر ۴ رجب المرجب ۱۳۳۳ھ علماء دین اس مسئلہ میں کیا فتویٰ دیتے ہیں کہ ایک شخص نے ایک طوائف سے تعلقات ناجائز کئے جس کو عرصہ آٹھ برس کا ہو گیا۔ شروع زمانہ میں طوائف قسم کی رو سے پابند کی گئی مگر بعد کو عہد شکنی کی ، ایک سال تک غیر پابندی کے ساتھ تعلقات رہے لیکن بعد کو پھر طوائف نے بہ کوششِ خود پابندی اختیار کی۔ ظاہرًا ہر چند کوشش کی لیکن اس وقت تک پابند ظاہر ہے۔ اس درمیان میں ایک لڑکی پیدا ہوئی جو اس

---

[1] صحیح البخاری کتاب النکاح باب لایخلون رجل بامرأة الاذو محرم الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۷۸۷، جامع الترمذی ابواب الرضاع ۱/ ۱۳۹ و مسند احمد بن حنبل عن عقبہ بن عامر ۴/ ۱۴۹ و ۱۵۳

Fatawa Razvia Volume 22

...for a period of about eleven months. That person wants to distance himself from this illegal relationship, but friends advise that if the girl remains in her profession after reaching maturity, it will reflect badly on his records. Therefore, he wants to know if he immediately distances himself from the relationship, will he be held sinful by Sharia? If it's a clear sin, what can be the argument for his exoneration? This person also has a wife and children, which is why he wants to remain separate from marriage [with this woman]. He has been residing at the prostitute's house for seven years, occasionally going out for fifteen days to a month for work. The prostitute and her other relatives live in the same house, but his living area is separate where no one enters, though lack of 'purdah' (veiling) is definitely an issue. Anyway, whatever the Sharia rulings and the opinions of religious scholars are, please sign and return via mail to this humble servant so that the person can get rid of this and repent for his unbecoming actions. Only.

Answer: May Allah Almighty guide. It is an absolute obligation upon the mentioned person that he should either immediately marry that woman or separate from her right now. Every moment spent in delay will continue to make him liable for divine punishment, and without this, his repentance will never be accepted. It is stated in the Hadith:

"One who seeks forgiveness for a sin while persisting in it is like one who mocks his Lord (God forbid)." (Reported by Imam Bayhaqi in Shu'ab al-Iman and Ibn Asakir from Ibn Abbas - may Allah be pleased with them both - from the Holy Prophet - peace and blessings be upon him).

And that girl is not his daughter according to Sharia. The Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: "The child belongs to the [legal] bed and for the fornicator there is the stone [nothing/deprivation]."

1 Shu'ab al-Iman Hadith 7184, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 5/436 2 Sahih al-Bukhari Kitab al-Wasaya Chapter Qawl al-Musi etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/383, Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Huraira (RA), Al-Maktab al-Islami Beirut 2/239 Page 238 of 692

फतावा रज़विया जिल्द 22

...लगभग ग्यारह महीने का समय है। वह व्यक्ति इस अवैध संबंध से किनारा करना चाहता है, लेकिन मित्र सलाह देते हैं कि यदि लड़की अपनी उम्र तक पहुँचकर अपने पेशे में बनी रही, तो उस व्यक्ति के कर्म पत्र (आमाल नामा) खराब हो जाएंगे। इसलिए यह व्यक्ति जानना चाहता है कि यदि वह अचानक संबंधों से किनारा कर ले, तो शरीयत के अनुसार उस पर गुनाह होगा या नहीं? यदि यह स्पष्ट गुनाह है, तो उसकी मुक्ति की क्या दलील हो सकती है? इस व्यक्ति की पत्नी और बच्चे भी हैं, इसी कारण वह निकाह से भी अलग रहना चाहता है। वह सात वर्षों से उसी वेश्या के घर पर रह रहा है, कभी-कभी महीने-पंद्रह दिन के लिए रोजगार की तलाश में बाहर भी जाता है। वेश्या और उसके अन्य रिश्तेदारों का घर एक ही है, लेकिन उसकी बैठक और उठने-बैठने की सीमा अलग है, जहाँ किसी का प्रवेश नहीं है, लेकिन बेपर्दगी (पर्दा न होना) निश्चित रूप से है। बहरहाल, शरीयत के जो भी आदेश और धर्मगुरुओं की राय हो, वापसी डाक से हस्ताक्षर करके इस तुच्छ सेवक के नाम भेजने की कृपा करें ताकि उस व्यक्ति को इससे छुटकारा मिले और वह अपनी अनुचित हरकतों से तौबा (पश्चाताप) भी कर सके। केवल।

उत्तर: अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल हिदायत दे। उक्त व्यक्ति पर यह पूर्णतः अनिवार्य (फर्ज़-ए-क़तई) है कि वह तुरंत या तो उस महिला से निकाह कर ले या उसे अभी के अभी छोड़ दे। देरी में जो भी पल बीतेंगे, उन पर वह अल्लाह के अज़ाब (दंड) का पात्र बना रहेगा और इसके बिना उसकी तौबा कतई स्वीकार नहीं होगी। हदीस में फ़रमाया गया कि:

"वह जो गुनाह पर कायम रहते हुए तौबा करता है, वह (माज़अल्लाह) अपने रब्ब (प्रभु) का मज़ाक उड़ाता है।" (इमाम बैहक़ी ने शुअबुल ईमान में और इब्न असाकिर ने हज़रत इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा के हवाले से हुज़ूर अलैहिस्सलाम से रिवायत किया है। त)

और वह लड़की शरीयत के अनुसार उसकी बेटी नहीं है। अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "व्यभिचारी के लिए पत्थर (कुछ नहीं/वंचना) है।"

1 शुअबुल ईमान हदीस 7184, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 5/436 2 सहीह अल-बुखारी किताब अल-वसाया बाब कौल अल-मूसी आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/383, मुसनद अहमद बिन हंबल अबू हुरैरा (रज़ि.) से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 2/239 पृष्ठ 238 का 692

وقت تک بعمر گیارہ ماہ ہے وہ شخص اس ناجائز تعلق سے کنارہ کش ہونا چاہتا ہے مگر احباب لوگ رائے دیتے ہیں کہ اگر لڑکی اپنی عمر کو پہنچ کر اپنے پیشہ میں رہی تو اس شخص کا نامہ اعمال خراب ہو گا لہٰذا اس شخص کو یہ دریافت طلب ہے کہ دفعۃً وہ شخص تعلقات سے کنارہ کشی اختیار کرے تو شرع سے اس کے ذمہ گناہ عائد ہو گا یا نہیں، اگر صریح گناہ ہے تو اس کی بریت کی کیا دلیل ہو سکتی ہے اس شخص کے بیوی اور بچے بھی موجود ہیں اس وجہ سے وہ نکاح سے بھی علیحدہ رہنا چاہتا ہے اور وہ شخص عرصہ سات برس سے اسی طوائف کے مکان پر مقیم ہے کبھی گاہے گاہے مہینہ پندرہ روز کو تلاش روزگار باہر بھی چلا جاتا ہے طوائف اور اس کے دیگر عزیز و اقارب کا مکان ایک ہی ہے لیکن اس کی نشست وبرخاست کی سرحد علیحدہ ہے اس میں کسی کا گزر نہیں بے پردگی ضرور ہے بہر حال جو کچھ احکام شرعی و نیز علمائے دین کی رائے ہو واپسی ڈاک دستخط ثبت فرما کر احقر کے نام روانہ فرمائیں تاکہ اس شخص کو اس سے نجات ملے اور وہ شخص اپنی حرکات ناشائستہ سے توبہ بھی کرتا ہے۔ فقط

الجواب: اللہ عزوجل ہدایت دے، شخص مذکور پر فرض قطعی ہے کہ فوراً فوراً یا تو اس عورت سے نکاح کر لے یا ابھی ابھی اسے جدا کر دے جو آن دیر میں گزرے گی استحقاق عذاب الٰہی اس پر برابر رہے گا اور بے اس کے اس کی توبہ ہرگز مقبول نہیں۔ حدیث میں فرمایا کہ:

المستغفر من الذنب وھو مقیم علیہ کالمستہزئی بربہ، رواہ البیھقی ۱ فی شعب الایمان وابن عساکر عن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنھما عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ (جو گناہ پر قائم رہ کر توبہ کرے وہ اپنے رب جل جلالہ سے (معاذاللہ) تمسخر کرتا ہے۔ (امام بیہقی نے شعب الایمان میں اور

ابن عساکر نے حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے حوالے سے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام سے روایت فرمائی۔ ت))

اور وہ لڑکی شرعاً اس کی لڑکی نہیں۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: للعاہر الحجر ۲

۱ شعب الایمان حدیث ۷۱۸۴، دار الکتب العلمیہ بیروت ۵/ ۴۳۶ ۲ صحیح البخاری کتاب الوصایا باب قول الموصی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۸۳، مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۲۳۹ Page 238 of 692

Fatawa Razawiyya, Volume 22

(The child belongs to the one on whose bed it was born) and for the adulterer are stones and pebbles (meaning lineage is not established from him). And when he repents, if she commits a sin, its burden will not fall upon him. Allah the Almighty says: "And no bearer of burdens shall bear another's burden"1 | No soul shall bear the burden of another soul (on the Day of Judgment). (T) Yes, if by avoiding this sin he can save the girl from sin through some plan in the future, then it is necessary that he do so. And Allah the Almighty knows best.

Problem 96: From Marwar, village Kanotura, district Bhavnagar, asked by Maulvi Fazl-e-Amir, Imam of the Mosque, on Saturday, 12th Safar-ul-Muzaffar 1337 AH. If a gathering of sermon or Milad is held inside a mosque, are women allowed to come inside the mosque with veil (purdah)? Or is it permissible for women to pray inside the mosque or not?

The Answer: Women are forbidden from praying in the mosque. And if the preacher or Milad-reciter is a Sunni scholar of correct beliefs, and his sermon and discourse are correct and according to Sharia, and there is complete caution and full veil in going, and there is no possibility of fitna (trial/disorder), and their seating is far from the gathering of men, then there is no harm. However, the meeting of these conditions in going to mosques is perhaps beyond imagination and thought. "And he who does not know the people of his time is ignorant"2 (He who does not recognize his contemporaries is unwise (and naive). T). And Allah the Almighty knows best.

Problem 97: From Banaras Cantonment, Mohalla Dehori Mahal, Police Station Sakrur, received from Maulvi Abdul Wahab on Wednesday, 21st Safar-ul-Muzaffar 1337 AH. Is it permissible for women to go without a veil before a person who is still young and acts as a spiritual guide (Pir)? Especially when the Pir himself forces them to come out of desire.

The Answer: "Without veil" in the sense that some of those parts of the body which are obligatory to hide are exposed, such as some of the hair of the head...

1 Al-Quran al-Karim 6/164 2 Durr-e-Mukhtar, Kitab-us-Salat, Bab-ul-Witr wa-Nawafil, Matba' Mujtabai Delhi 1/99

(बच्चा उसी का है जिसके बिस्तर पर पैदा हुआ) और ज़ानी के लिए कंकड़ और पत्थर हैं। (यानी उससे नसब/वंश साबित नहीं) और जब वह तौबा करेगा, अगर वह (स्त्री) गुनाह करेगी तो उसका वबाल उस पर नहीं होगा। अल्लाह तआला फरमाता है: "और कोई बोझ उठाने वाला किसी दूसरे का बोझ नहीं उठाएगा"1 | कोई जान किसी दूसरी जान का बोझ नहीं उठाएगी (क़यामत के दिन)। (त) हाँ, अगर इस गुनाह से बचकर भविष्य में किसी तदबीर से लड़की को गुनाह से बचा सके तो ज़रूर है कि ऐसा करे। वल्लाहु तआला आलम।

मसाला 96: मारवाड़, मौज़ा कनोटोरा, इलाका भावनगर से, मुरसला मौलवी फ़ज़्ल-ए-अमीर, इमाम मस्जिद, शनिवार, 12 सफ़रुल मुज़फ़्फ़र 1337 हिजरी। अगर मस्जिद के अंदर वाज़ (धर्मोपदेश) या मिलाद की महफ़िल होती हो तो क्या औरतों को मस्जिद के अंदर बा-पर्दा आने की इजाज़त है या नमाज़ पढ़ना औरतों को मस्जिद के अंदर जाइज़ है या नहीं?

अल-जवाब: औरतें नमाज़ के लिए मस्जिद जाने से ममनू (वर्जित) हैं। और अगर वाज़ करने वाला या मिलाद पढ़ने वाला सुन्नी आलिम, सहीह-उल-अक़ीदा हो और उसका वाज़ व बयान सहीह और शरीअत के मुताबिक़ हो, और जाने में पूरी एहतियात और कामिल पर्दा हो और किसी फ़ितना का अंदेशा न हो और मर्दों की महफ़िल से उनकी बैठने की जगह दूर हो, तो कोई हर्ज नहीं। मगर मस्जिदों में जाने में इन शर्तों का पूरा होना शायद ख़याल और तसव्वुर से बाहर हो। "और जो अपने ज़माने के लोगों को नहीं पहचानता वह नादान (और नासमझ) है"2 (जो कोई अपने ज़माने वालों को न पहचाने तो नादान (और नासमझ) है। त)। वल्लाहु तआला आलम।

मसाला 97: बनारस छावनी, मोहल्ला देहोरी महाल, थाना सकरुर से, रसीदा मौलवी अब्दुल वहाब, बुधवार, 21 सफ़रुल मुज़फ़्फ़र 1337 हिजरी। यह कि ऐसे शख़्स के सामने जो अभी जवान हो और वह पीरी-मुरीदी करता हो, तो औरतों को बिला-पर्दा जाना जाइज़ है या नहीं? जबकि ख़ुद पीर साहब ख़्वाहिश से मजबूर करके बुलाते हैं।

अल-जवाब: बे-पर्दा इस मानी में कि जिन आज़ा (अंगों) का छुपाना फ़र्ज़ है उनमें से कुछ खुला हो जैसे सर के बालों का कुछ हिस्सा...

1 अल-क़ुरान अल-करीम 6/164 2 दुर्रे मुख्तार, किताबुस सलात, बाबुल वित्र वन्नवाफ़िल, मतबा मुज्तबाई दिल्ली 1/99

(بچہ اس کا ہے جس کے بستر پر پیدا ہوا) اور زانی کے لئے کنکر و پتھر ہیں۔ (یعنی اس سے نسب ثابت نہیں) اور جب یہ توبہ کرے گا وہ اگر گناہ کرے گی اس کا وبال اس پر عائد نہ ہوگا۔ اللہ تعالٰی فرماتا ہے: "وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ أُخْرٰی" 1 | کوئی جان کسی دوسری جان کا بوجھ نہ اٹھائیگی (روز قیامت)۔ (ت) ہاں اگر یہ گناہ سے بچ کر آئندہ کسی تدبیر سے لڑکی کو گناہ سے بچا سکے تو ضرور ہے کہ ایسا کرے واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۹۶: از مارواڑ موضع کنوٹورہ علاقہ بھاونگر مسئولہ مولوی فضل امیر امام مسجد روز یک شنبہ بتاریخ ۱۲ صفر المظفر ۱۳۳۷ھ اگر مسجد کے اندر وعظ یا میلاد کی محفل ہوتی ہو تو کیا عورتوں کو مسجد کے اندر باپردہ آنے کی اجازت ہے یا کہ نماز پڑھنا عورتوں کو مسجد کے اندر جائز ہے یا کہ نہیں؟

الجواب: عورتیں نماز مسجد سے ممنوع ہیں اور واعظ یا میلاد خواں اگر عالم سنی صحیح العقیدہ ہو اور اس کا وعظ و بیان صحیح و مطابق شرع ہو اور جانے میں پوری احتیاط اور کامل پردہ ہو اور کوئی احتمال فتنہ نہ ہو اور مجلس رجال سے دور ان کی نشست ہو تو حرج نہیں مگر مساجد کے جانے میں ان شرائط کا اجتماع خیال و تصور سے باہر شاید نہ ہوسکے، ومن لم یعرف اھل زمانہ فھو جاھل 2 (جو کوئی اپنے زمانے والوں کو نہ پہچانے تو نادان (اور نا سمجھ) ہے ۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۹۷: از بنارس چھاؤنی محلہ دہوری محال تھانہ سکرو ر رسیدہ مولوی عبدالوہاب بروز چہار شنبہ بتاریخ ۲۱ صفر المظفر ۱۳۳۷ھ یہ کہ ایسے شخص کے سامنے جو ابھی جوان ہو اور وہ پیری مرید کرتا ہو تو عورتوں کو بلا پردہ جانا جائز ہے یا نہیں؟ اور جبکہ خود پیر صاحب خواہش سے مجبور کر کے بلاتے ہیں۔

الجواب: بے پردہ بایں معنیٰ کہ جن اعضاء کا چھپانا فرض ہے ان میں سے کچھ کھلا ہو جیسے سر کے بالوں کا کچھ

1 القرآن الکریم ۶/ ۱۶۴ 2 در مختار کتاب الصلوۃ باب الوتر والنوافل مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۹۹

Fatawa Razawiya, Volume 22

...part or neck or wrist or belly or calf, then in this manner it is absolutely forbidden for a woman to go before a non-mahram (legal stranger), whether he is a spiritual guide (Pir) or a scholar (Alim). Or an ordinary young person, or an old person. However, if the body is covered with thick and loose clothing, not so thin that the color of the body or hair shows through, nor so tight that the shape of the body is visible, and the meeting is not in seclusion (Khalwah), and the Pir is not young—in short, if there is no fitna (trial/temptation) at present, nor any apprehension of it—then there is no harm in going or calling for the purpose of learning religious knowledge and matters of the path of God. Allah the Almighty knows best.

Problem 98: On the last Wednesday (Chahar Shanbah) of the month of Safar, is it permissible for women to travel outside the city as a journey and offer Niyaz (offerings) at graves etc.? Explain and you shall be rewarded. The Answer: Not at all, it is a severe fitna. And [the significance of] Chahar Shanbah is merely baseless. Allah the Almighty knows best.

Problem 99: Questioned by the Muslims of Jam Jodhpur, Kathiawar, through Sheikh Abdul Sattar Sahib, Porbandar, Kathiawar, near Qandeel, 15 Jamadi al-Ula 1334 AH. A few women gather in a house to recite Milad Sharif, and their voices are heard outside. Similarly, in the month of Muharram, they recite books of martyrdom (Shahadat) etc. together in unison. Is this permissible or not? Explain and you shall be rewarded. The Answer: It is impermissible because a woman's voice is also part of her Awrah (concealment), and the melodic voice of a woman is a source of fitna when heard by strangers. Allah the Almighty knows best.

Problem 100: From Gondal, Kathiawar region, Abdul Sattar bin Ismail Razvi. Saturday, 7 Rajab 1334 AH. Should a daughter-in-law observe purdah (veil) from her father-in-law or not? Similarly, what is the ruling regarding the elder and younger brothers-in-law (Jeth and Devar)? The Answer: Purdah is obligatory from the elder and younger brothers-in-law as they are non-mahrams. Purdah from the father-in-law is not obligatory; it is permissible. The general principle is that purdah from non-mahrams is absolutely obligatory. And not observing purdah from blood-mahrams (mahram nasabi) is obligatory; if she does [observe purdah from them], she will be a sinner. Regarding non-blood mahrams, such as those related through marriage (musaharat) or breastfeeding (rada'at), both observing and not observing purdah is permissible. It depends on wisdom and circumstances. For this reason, scholars have written that it

is appropriate for a young mother-in-law to observe purdah from her son-in-law. The same ruling applies to the father-in-law and daughter-in-law. And where, God forbid, there is fitna, purdah becomes obligatory. "And Allah knows the mischief-maker."

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

...हिस्सा या गले या कलाई या पेट या पिंडली का कोई हिस्सा, तो इस तरह एक महिला का किसी गैर-महरम के सामने जाना पूरी तरह से हराम है, चाहे वह पीर हो या आलिम। या कोई साधारण युवा हो, या बूढ़ा। और अगर शरीर मोटे और ढीले कपड़ों से ढका हो, जो इतने पतले न हों कि शरीर या बालों का रंग झलके, न ही इतने तंग हों कि शरीर की बनावट दिखाई दे, और मिलना अकेलेपन (खलवत) में न हो और पीर जवान न हो—संक्षेप में, यदि वर्तमान में कोई फ़ितना न हो, न ही उसकी आशंका हो, तो दीन का इल्म और खुदा की राह की बातें सीखने के लिए जाने और बुलाने में कोई हर्ज नहीं है। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 98: क्या सफर के महीने के आखिरी बुधवार (चहार शंबा) को महिलाओं का सफर के तौर पर शहर से बाहर जाना और कब्रों पर नियाज़ आदि दिलाना जायज़ है या नहीं? बयान करें, सवाब मिलेगा। उत्तर: हरगिज़ नहीं, यह सख्त फ़ितना है। और चहार शंबा की बात बिल्कुल निराधार है। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 99: जामनगर जोधपुर, काठियावाड़ के मुसलमानों द्वारा, शेख अब्दुल सत्तार साहिब पोरबंदर, काठियावाड़ के माध्यम से पूछा गया सवाल, 15 जमादी-उल-उला 1334 हिजरी। कुछ महिलाएं एक साथ मिलकर घर में मिलाद शरीफ पढ़ती हैं और आवाज़ बाहर तक सुनाई देती है। इसी तरह मुहर्रम के महीने में किताब-ए-शहादत आदि भी एक साथ आवाज़ मिलाकर पढ़ती हैं। क्या यह जायज़ है या नहीं? बयान करें, सवाब मिलेगा। उत्तर: नाज़ायज़ है क्योंकि महिला की आवाज़ भी 'औरत' (छिपाने योग्य) है और महिला की मधुर आवाज़ किसी अजनबी के लिए फ़ितना का कारण है। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 100: गोंडल क्षेत्र काठियावाड़ से, अब्दुल सत्तार बिन इस्माइल रज़वी। शनिवार, 7 रजब 1334 हिजरी। बहू अपने ससुर से पर्दा करे या न करे? इसी तरह जेठ और देवर का क्या हुक्म है? उत्तर: जेठ और देवर से पर्दा वाजिब (अनिवार्य) है क्योंकि वे नामहरम हैं, और ससुर से पर्दा वाजिब नहीं है, बल्कि जायज़ है। इसका सामान्य नियम यह है कि नामहरमों से पर्दा पूर्णतः वाजिब है। और खूनी महरमों (महरम-ए-नस्बी) से पर्दा न करना वाजिब है; अगर वह करेगी तो गुनहगार होगी। गैर-खूनी महरमों, जैसे कि निकाह (मुसाहतर) या दूध के रिश्ते (रज़आत) से संबंधित, उनसे पर्दा करना और न करना दोनों जायज़ हैं। यह औचित्य और परिस्थिति पर निर्भर करेगा। इसी कारण विद्वानों ने

लिखा है कि जवान सास का दामाद से पर्दा करना उचित है। ससुर और बहू के लिए भी यही हुक्म है। और जहां, अल्लाह न करे, फ़ितना हो, वहां पर्दा वाजिब हो जाएगा। "और अल्लाह फसाद फैलाने वाले को जानता है।"

पृष्ठ 240 / 692

حصہ یا گلے یا کلائی یا پیٹ یا پنڈلی کا کوئی جزو تو اس طور پر تو عورت کو غیر محرم کے سامنے جانا مطلقاً حرام ہے خواہ وہ پیر ہو یا عالم۔ یا عامی جوان ہو، یا بوڑھا، اور اگر بدن موٹے اور ڈھیلے کپڑوں سے ڈھکا ہے نہ ایسے باریک کہ بدن یا بالوں کی رنگت چمکے۔ نہ ایسے تنگ کہ بدن کی حالت دکھائیں اور جانا تنہائی میں نہ ہو اور پیر جوان نہ ہو، غرض کوئی فتنہ نہ فی الحال ہو، نہ اس کا اندیشہ ہو تو علم دین امور راہ خدا سیکھنے کے لئے جانے اور بلانے میں حرج نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۹۸: ماہ صفر کے آخر چہار شنبہ کو عورتیں بطور سفر شہر سے باہر جائیں اور قبروں پر نیاز وغیرہ دلائیں جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: ہرگز نہ ہو سخت فتنہ ہے۔ اور چہار شنبہ محض بے اصل ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۹۹: مسئولہ مسلمانان جام جودھپور کاٹھیاواڑ معرفت شیخ عبدالستار صاحب پور بندر کاٹھیاواڑ متصل قندیل ۱۵ جمادی الاولیٰ ۱۳۳۴ھ چند عورتیں ایک ساتھ ملک کر گھر میں میلاد شریف پڑھتی ہیں اور آواز باہر تک سنائی دیتی ہے یونہی محرم کے مہینے میں کتاب شہادت وغیرہ بھی ایک ساتھ آواز ملا کر پڑھتی ہیں۔ یہ جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔ الجواب: ناجائز ہے کہ عورت کی آواز بھی عورت ہے اور عورت کی خوش الحانی کہ اجنبی سے محل فتنہ ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۰۰: از گونڈل علاقہ کاٹھیاواڑ عبد الستار بن اسمعیل رضوی بروز شنبہ تاریخ ۷ رجب ۱۳۳۴ھ بہو اپنے خسر کا پردہ کرے یا نہ کرے؟ اسی طرح جیٹھ دیور کا کیا حکم ہے؟ الجواب:

جیٹھ اور دیور سے پردہ واجب ہے کہ وہ نامحرم ہیں اور خسر سے پردہ واجب نہیں جائز ہے۔ اس کا ضابطہ کلیہ ہے کہ نامحرموں سے پردہ مطلقاً واجب۔ اور محارم نسبی سے پردہ نہ کرنا واجب اگر کریگی گنہگار ہو گی اور محارم غیر نسبی مثل علاقہ مصاہرت و رضاعت ان سے پردہ کرنا اور نہ کرنا دونوں جائز۔ مصلحت و حالت پر لحاظ ہوگا۔ اسی واسطے علماء نے لکھا ہے کہ جوان ساس کو داماد سے پردہ مناسب ہے۔ یہی حکم خسر اور بہو کا ہے۔ اور جہاں معاذ اللہ فتنہ ہو پردہ واجب ہو جائے گا۔ "وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ"

Fatawa Rizvia Volume 22

"...from the reformer" (Allah knows the corrupter from the reformer. - T) And Allah Almighty knows best.

Problem 101 & 102: From Farrukhabad, Shams-ud-Din Ahmad, 18 Shawwal al-Mu'azzam 1337 AH. (1) A person sometimes sleeps alone with his stepmother at night in a hall, and the door of the hall is screened with thick bamboo blinds. Nothing of the interior is visible from the outside, and there are no lamps etc. It is kept dark while sleeping. Sometimes one person is inside a room and the other is outside, and there is no third person. This is how they sleep. And sometimes they are alone in a house. (2) Their daily behavior is exactly like that of a husband and wife. From what is heard from people very close to them, they say, "We do not know the issues of Sharia; we only know that these two have secretly married each other." This is the statement of people who either live in that house permanently or visit and stay for a few days and observe the circumstances. Is such seclusion (Khalwah) between these two persons permissible? And should any relative, even if younger, forbid them from this matter, even though it is known that if they are forbidden, they will become very hostile and grieved with the one who forbids them? That is all.

The Answer: (1) This is not permitted even though she is forbidden (Mahram) to him. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Table] Arabic: Indeed, Satan flows through the human body like the circulation of blood. Urdu: Indeed, Satan flows in the human body like blood. And Allah Almighty knows best. (T)

(2) It is necessary for them to avoid such behavior. It has appeared in the Hadith:

[Table] Arabic: Whoever believes in Allah and the Last Day should not stand in places of suspicion. Urdu: Whoever believes in Allah Almighty and the Last Day with a sincere heart, it is necessary for him (to avoid such situations).

1. Al-Quran al-Karim 2/220
2. Sahih al-Bukhari, Kitab Bad' al-Khalq, Bab Sifat Iblis wa Junuduhu, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/464 Page 241 of 692

फतावा रिज़विया खंड 22

"...सुधारक में से" (अल्लाह फ़साद करने वाले को सुधार करने वाले से अलग पहचानता है। - त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 101 व 102: फ़र्रुख़ाबाद से शम्सुद्दीन अहमद, 18 शव्वाल अल-मुअज़्ज़म 1337 हिजरी। (1) एक व्यक्ति अपनी सौतेली माँ के साथ कभी तो एक दालान में अकेला रात को सोता है और दालान का दरवाज़ा मोटी चिकों (बांस के पर्दों) से ढका होता है। बाहर से अंदर का कुछ भी हाल किसी को नज़र नहीं आता और चिराग़ वग़ैरह भी नहीं होता। सोते समय अंधेरा कर लिया जाता है, और कभी कोठरी के अंदर एक व्यक्ति और कोठरी के बाहर दूसरा व्यक्ति होता है और तीसरा कोई नहीं। इस तरह से वे सोते हैं। और कभी अकेले एक मकान में होते हैं। (2) रोज़ाना का बर्ताव बिल्कुल ऐसा है जैसे पति-पत्नी का हो। उनके बहुत करीबी लोगों से जो सुना जाता है, वे कहते हैं कि हमें शरीयत के मसले मालूम नहीं, हम तो सिर्फ यह जानते हैं कि इन दोनों ने आपस में गुप्त निकाह कर लिया है। यह उन लोगों का बयान है जो उस मकान में या तो हमेशा रहते हैं या कभी जाकर दो-चार दिन रहते हैं और हालात देखते हैं। क्या इन दोनों व्यक्तियों का ऐसा ख़लवत (एकांत) जायज़ है? और क्या इन दोनों या किसी एक के किसी रिश्तेदार को, जो छोटा हो, इस मामले से मना करना चाहिए, हालांकि यह बात मालूम है कि अगर इन दोनों को इस बात से रोका जाएगा तो वे रोकने वाले के बहुत सख़्त विरोधी और रंजीदा (नाराज़) होंगे? फ़क़त।

उत्तर: (1) इसकी अनुमति नहीं है भले ही वह उस पर हराम (महरम) हो। नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

[तालिका] अरबी: बेशक शैतान इंसान के जिस्म में उसके खून की तरह दौड़ता है। उर्दू: बेशक शैतान इंसान के जिस्म में उसके खून की तरह रवां-दवां (दौड़ता) है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

(2) ऐसे बर्ताव से उन्हें बचना ज़रूरी है। हदीस में आया है:

[तालिका] अरबी: जो कोई अल्लाह और आख़िरत के दिन पर ईमान रखता है, वह संदेहास्पद स्थितियों में खड़ा न हो। उर्दू: जो कोई अल्लाह तआला और क़ियामत के दिन पर सच्चे दिल से यकीन रखता है, उसके लिए ज़रूरी है...

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/220
2. सहीह अल-बुख़ारी, किताब बद-उल-ख़ल्क़, बाब सिफ़त इब्लीस व जुनुदहु, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/464 पेज 241/692

مِنَ الْمُصْلِحِ ط (اللہ تعالٰی فساد کرنے والے کو اصلاح کرنے والے سے جانتا ہے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۰۱ و ۱۰۲: از فرخ آباد شمس الدین احمد ۱۸ شوال المعظم ۱۳۳۷ھ (۱) ایک شخص اپنی سوتیلی ماں کے ساتھ کبھی تو ایک دالان میں تنہا رات کو سوتا ہے اور دروازہ دالان کا موٹی چکوں سے پردہ دار ہوتا ہے۔ باہر سے اندر کا کچھ حال کسی کو نظر نہیں آتا اور چراغ وغیرہ بھی نہیں ہوتا۔ سوتے وقت اندھیرا کر لیا جاتا ہے، اور کبھی کوٹھری کے اندر ایک شخص اور کوٹھری کے باہر دوسرا شخص اور تیسرا کوئی نہیں۔ اس طرح سے سوتے ہیں۔ اور کبھی تنہا ایک مکان میں۔ (۲) روزانہ کے برتاؤ بالکل ایسے ہیں جیسے میاں بی بی کے ان دونوں کے بہت قریبی لوگوں سے جو سنا جاتا ہے تو وہ کہتے ہیں کہ ہم کو مسائل شریعت معلوم نہیں ہم تو صرف یہ جانتے ہیں کہ ان دونوں نے آپس میں خفیہ نکاح کر لیا ہے۔ یہ ان لوگوں کا بیان ہے جو اس مکان میں یا تو ہمیشہ رہتے ہیں یا کبھی جا کر دو چار روز رہتے ہیں اور حالات دیکھتے ہیں کیا ان دونوں شخصوں کا ایسا تخلیہ جائز ہے۔ اور ان دونوں یا ایک کے کسی رشتہ دار کو جو چھوٹا ہو اس معاملہ سے منع کرنا چاہئے حالانکہ یہ بات معلوم ہے کہ ان دونوں کو اس بات سے منع کیا جائے گا تو بہت سخت مخالف اور رنجیدہ منع کرنے والے سے ہوں گے۔ فقط۔

الجواب: (۱) اس کی اجازت نہیں اگرچہ وہ اس پر حرام ہے۔ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[ٹیبل] ان الشیطن یجری من الانسان مجری الدم | بیشک شیطان جسم انسانی میں اس کے خون کی طرح رواں دواں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

(۲) ایسے برتاؤ سے ان پر احتراز لازم ہے۔ حدیث میں آیا ہے:

[ٹیبل] من کان یؤمن باللہ وبالیوم الاخر فلا یقفن مواقف | جو کوئی اللہ تعالیٰ اور یومِ آخرت پر صدقِ دل سے یقین رکھتا ہے تو اس کے لئے ضروری ہے

۱ القرآن الکریم ۲/ ۲۲۰ ۲ صحیح البخاری کتاب بدء الخلق باب صفة ابلیس وجنوده قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۶۴ Page 241 of 692

Fatawa Razawiyya Volume 22

Al-Tuhm 1 - So that one does not stay in places of suspicion (lest one be defamed without reason). (T)

The noble scholars have clarified that a young mother-in-law should observe purdah from her son-in-law. Similarly from a real foster sister. And Allah Almighty knows best.

Problem 103: From Benares, Mahalla Pir Kanda, asked by Molvi Abdul Hamid Sahib, 7 Shaban 1335 AH. Is it permissible or impermissible for women to recite the Milad Sharif of the Holy Prophet (may Allah Almighty send peace and blessings upon him) in a women's gathering, reciting prose and poetry loudly, and reciting poetry with a beautiful voice and melody, such that men from the neighborhood and non-mahrams outside the house can hear it? Clarify and be rewarded. (Explain and gain reward. T)

The Answer: For a woman to recite in a melodious voice such that the sound of her singing reaches non-mahrams is forbidden (haram). In 'Nawazil', Faqih Abu al-Layth states:

"The melody of a woman is 'awrah" 2. | A woman reciting in a beautiful voice is "awrah," meaning a place of concealment. (T)

In 'Al-Kafi' of Imam Abu al-Barakat al-Nasafi, it is mentioned:

"She should not recite Talbiyah loudly because her voice is 'awrah" 3. | A woman should not recite Talbiyah loudly because her voice is to be concealed. (T)

In Imam Abu al-Abbas al-Qurtubi's book 'Al-Sama', then cited by Allama Ali Maqdisi in 'Imdad al-Fattah', Allama Shurunbulali, and then in 'Radd al-Muhtar' by Allama Shami, it is mentioned:

"We do not permit them to raise their voices, nor to prolong them, nor to soften them, nor to modulate them, because of the attraction it causes in men towards them and the arousal of their desires. And for this reason, it is not permissible..."

For women to raise their voices, to prolong them, to adopt a soft tone, and to modulate them (i.e., breaking them down according to metrical analysis) to produce sounds like poetry—we [consider] all these acts...

1. Maraqi al-Falah with Hashiyah al-Tahtawi, Chapter on Attaining the Obligation, Nur Muhammad Factory for Trade of Books, Karachi, p. 249
2. Radd al-Muhtar citing Al-Nawazil, Chapter on Conditions of Prayer, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/272
3. Radd al-Muhtar citing Al-Kafi, Chapter on Conditions of Prayer, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/272

फतावा रज़विया जिल्द 22

अत-तुहम 1 - ताकि वह संदेह के स्थानों में न ठहरे (ताकि बिना वजह बदनाम न हो जाए)। (त)

विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि एक युवा सास को अपने दामाद से पर्दा करना चाहिए। इसी तरह एक सगी दूध शरीक बहन से। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला 103: बनारस, मोहल्ला पीर कंडा से, मौलवी अब्दुल हमीद साहब द्वारा पूछा गया, 7 शाबान 1335 हिजरी। महिलाओं द्वारा पाक पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मिलाद शरीफ का वर्णन महिलाओं की सभा में ऊंची आवाज में गद्य और कविता पढ़ना, और मधुर स्वर और लय के साथ कविता पढ़ना, जिसे घर के बाहर पड़ोस के पुरुष और गैर-महरम सुन सकें- क्या ऐसा पढ़ना जायज़ है या नाजायज़? बयान करें और पुण्य प्राप्त करें। (व्याख्या करें और प्रतिफल पाएं। त)

अल-जवाब: एक महिला का मधुर स्वर में ऊंची आवाज में पढ़ना कि गैर-महरमों तक उसके गायन की आवाज पहुंचे, हराम है। 'नवाज़िल' में फ़कीह अबू अल-लैथ से उल्लेख है:

"नग़मतुल मरअति औरह" 2। | महिला का मधुर स्वर में पढ़ना "औरह" है, यानी छिपने का स्थान है। (त)

इमाम अबू अल-बरकात नसफी की 'अल-काफी' में है:

"ला तुलब्बी जहरन लियन सौतहा औरह" 3। | महिला ऊंची आवाज में तल्बिया न पढ़े क्योंकि उसकी आवाज छिपने के योग्य (पर्दे वाली) है। (त)

इमाम अबू अल-अब्बास कुर्गुबी की पुस्तक 'अल-समा', फिर अल्लामा अली मक़दिसी की 'इमदाद अल-फ़त्ताह', अल्लामा शरुनबुलाली, फिर अल्लामा शामी की 'रद अल-मुह्तार' के हवाले से है:

"हम उन्हें अपनी आवाजें बुलंद करने, उन्हें लंबा खींचने, उनमें कोमलता लाने या उन्हें लयबद्ध करने की अनुमति नहीं देते, क्योंकि इससे पुरुषों में उनके प्रति आकर्षण पैदा होता है और उनकी वासनाएं जागृत होती हैं। और इसी कारण से, यह अनुमेय नहीं है..."

महिलाओं का अपनी आवाजें ऊंची करना, उन्हें लंबा और दराज़ करना, उनमें नरम लहजा अपनाना और उनमें तक़्तीअ करना (यानी छंद शास्त्र के अनुसार काटकर) कविता की तरह आवाजें निकालना, हम इन सब कामों को...

1. मराक़ी अल-फलाह मअ हाशिया अत-ततावी, बाब इदराक अल-फरीदा, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिज़ारत कुतुब कराची पृ. 249
2. रद अल-मुह्तार बहवाला अन-नवाज़िल, बाब शुरूत अस-सलात, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी बेरूत 1/272
3. रद अल-मुह्तार बहवाला अल-काफी, बाब शुरूत अस-सलात, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी बेरूत 1/272

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

التھم ۱- کہ وہ مقامات تہمت میں نہ ٹھہرے (تاکہ بلا وجہ بدنام نہ ہو جائے)۔ (ت)

علمائے کرام نے تصریح فرمائی ہے کہ جوان ساس کو داماد سے پردہ چاہئے۔ یونہی حقیقی رضاعی بہن سے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۰۳: از بنارس محلہ پیر کنڈہ مسئولہ مولوی عبدالحمید صاحب ۷ شعبان ۱۳۳۵ھ عورتوں کا بیان میلاد شریف آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم زنانی محفل میں بآواز بلند نثر و نظم پڑھنا اور نظم خوش آواز و لحن کے ساتھ پڑھنا اور مکان کے باہر سے ہمسایہ کے مردوں اور نامحرموں کا سننا تو ایسا پڑھنا جائز ہے یا ناجائز ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر و ثواب پاؤ۔ت)

الجواب: عورت کا خوش الحانی سے بآواز پڑھنا کہ نامحرموں کو اس کے نغمہ کی آواز جائے حرام ہے نواز ل میں فقیہ ابواللیث میں ہے:

نغمۃ المرأۃ عورۃ ۲۔ | عورت کا خوش آواز کرکے پڑھنا "عورۃ" یعنی محل ستر ہے۔ (ت)

کافی امام ابوالبرکات نسفی میں ہے:

لا تلبی جھراً لان صوتھا عورۃ ۳۔ | عورت بلند آواز سے تلبیہ نہ پڑھے اس لئے کہ اس کی آواز قابل ستر ہے۔ (ت)

امام ابوالعباس قرطبی کی کتاب السماع پھر بحوالہ علامہ علی مقدسی امداد الفتاح علامہ شرنبلالی پھر ردالمختار علامہ شامی میں ہے:

لانجیز لھن رفع اصواتھن ولا تمطیطھا ولا تلبینھا وتقطیعھا لما فی ذلک من استمالۃ الرجال الیھن و تحریک الشھوات منھم، ومن ھذا لم یجز

عورتوں کو اپنی آوازیں بلند کرنا، انھیں لمبا اور دراز کرنا، ان میں نرم لہجہ اختیار کرنا اور ان میں تقطیع کرنا (یعنی کاٹ کاٹ کر تحلیل عروض کے مطابق) اشعار کی طرح آوازیں نکالنا، ہم ان سب کاموں

---

۱ مراقی الفلاح مع حاشیہ الطحطاوی باب ادراک الفریضہ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ص ۲۴۹ ۲ ردالمختار بحوالہ النوازل باب شروط الصلاۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۲۷۲ ۳ ردالمختار بحوالہ الکافی باب شروط الصلاۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۲۷۲

Fatawa Rizvia Volume 22

[Women giving Adhan] - And Allah Almighty knows best - Women are not permitted [to give Adhan] because in all such matters, men's inclination towards them is found. And it will provoke sexual desires in men. For this reason, a woman is not allowed to give the Adhan. And Allah knows best. (T)

Problem 104: From the town of Baran, State of Kotah, Rajputana, sent by Qazi Imtiaz Ali Sahib, 6 Shawwal 1335 AH. To what extent should one avoid an adulterer and a cuckold? Please explain and be rewarded.

The Answer: An adulterer and a cuckold are transgressors (fasiq); one should avoid sitting with them and socializing with them. Allah Almighty said: "And if Satan causes you to forget, then after the reminder, do not sit with the wrongdoing people."[2] - And Allah Almighty knows best. Allah Almighty has stated: If Satan ever makes you forget, then do not sit with the group of wrongdoers after remembering. And Allah Almighty knows best. (T)

Problems 105 & 106: Maulvi Nazir Ahmad Sahib, resident of Samuhaan, Pargana Nawabganj, Bareilly, dated 27 Muharram al-Haram 1336 AH. What do the scholars of religion and noble muftis say regarding the following detailed issues: (1) Who are the people from whom it is permissible for women not to observe Hijab (veiling)? (2) For how many people is it permissible for women to talk to and let them hear their voice?

The Answer: (1) All Mahrams (blood relatives), but for a young woman, Hijab from foster (rada'i) Mahrams is better. And if possible, from in-law (muharam sihri) relatives as well. (2) All Mahrams, and if there is a need and no fear of mischief (fitnah), and no seclusion (khalwat), then from behind a veil even with some non-Mahrams. And Allah Almighty knows best.

Problem 107: From Post Office Chigang, Mohalla Midang, District Akyab, sent by Muhammad Umar, 15 Rabi' al-Akhir 1336 AH. Muslims here send their women to mountains and forests, and speaking with non-Mahram men and...

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salah, Bab Shurut al-Salah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/272.
2. The Holy Quran, 6/68.

फतावा रज़विया जिल्द २२

[औरतों का अज़ान देना] - और अल्लाह ताला सबसे बेहतर जानता है - औरतों को इजाज़त नहीं देते इसलिए कि इन सब बातों में मर्दों का उनकी तरफ माइल होना पाया जाएगा। और मर्दों में शहवानी जज़्बात की तहरीक पैदा होगी। इस वजह से औरत को यह इजाज़त नहीं कि वह अज़ान दे। और अल्लाह सब से बड़ा जानने वाला है। (त)

मसला १०४: कस्बा बारां, रियासत कोटा, राजपूताना, मुर्साला काज़ी इम्तियाज़ अली साहब, ६ शव्वाल १३३५ हिजरी। ज़ानी और दयूष से कहां तक एहतराज़ करना चाहिए? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब: ज़ानी और दयूष फासिक हैं, उनके पास उठने-बैठने और मेल-जोल से एहतराज़ चाहिए। अल्लाह ताला ने फरमाया: "और अगर शैतान तुम्हें कभी भुला दे, तो याद आने के बाद ज़ालिम गिरोह के पास मत बैठो।"[2] - और अल्लाह ताला बेहतर जानता है। अल्लाह ताला ने इरशाद फरमाया: अगर तुम्हें कभी शैतान बहलावे में डाल दे तो फिर याद आने के बाद ज़ालिम गिरोह के पास मत बैठो। और अल्लाह ताला बेहतर जानता है। (त)

मसला १०५ व १०६: मौलवी नज़ीर अहमद साहब, साकिन समोहां, परगना नवाबगंज, बरेली, मुवर्रखा २७ मुहर्रम अल-हराम १३३६ हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन व मुफ़्तियान-ए-इज़ाम मसायल-ए-मुफस्सला ज़ैल में कि: (१) वे कितने शख्स हैं जिनसे औरतों को पर्दा न करना जायज़ है? (२) कितने शख्स ऐसे हैं जिनसे औरतों को गुफ्तगू करना और उन्हें अपनी आवाज़ सुनाना जायज़ है?

अल-जवाब: (१) तमाम मेहरम, मगर रिज़ाई मेहरम से जवान औरत को पर्दा बेहतर है। और मुमकिन हो तो मेहरम-ए-सेहरी से भी। (२) तमाम मेहरम, और हाजत हो और फितने का अंदेशा न हो, न खलवत हो तो पर्दे के अंदर से कुछ गैर-मेहरमों से भी। और अल्लाह ताला बेहतर जानता है।

मसला १०७: डाकखाना चिगांग, मोहल्ला मिदंग, ज़िला अकयाब, मुर्साला मोहम्मद उमर, १५ रबी-उल-आख़िर १३३६ हिजरी। यहां के मुसलमान अपनी औरतों को पहाड़ों और जंगलों में भेजते हैं और गैर-मेहरम आदमियों से कलाम और...

---

1. रद-उल-मुहतार, किताब-उस-सलात, बाब शुरूत-उस-सलात, दार इहया-उत-तुरास-उल-अरबी, बेरूत, १/२७२।

2. अल-क़ुरान अल-करीम, ६/६८।

सफा २४३ / ६९२

ان تؤذن المرأۃ -واللہ تعالٰی اعلم- کی عورتوں کو اجازت نہیں دیتے اس لئے کہ ان سب باتوں میں مردوں کا ان کی طرف مائل ہونا پایا جائے گا۔ اور ان مردوں میں جذبات شہوانی کی تحریک پیدا ہوگی۔ اس وجہ سے عورت کو یہ اجازت نہیں کہ وہ اذان دے۔ اور اللہ سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۰۴: از قصبہ باراں ریاست کوٹہ راجپوتانہ مرسلہ قاضی امتیاز علی صاحب ۶ شوال ۱۳۳۵ھ زانی اور دیوث سے کہاں تک احتراز کرنا چاہئے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: زانی اور دیوث فاسق ہیں ان کے پاس اٹھنے بیٹھنے میل جول سے احتراز چاہئے۔ قال اللہ " وَاِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰی مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ ۝" ۲- واللہ تعالٰی اعلم۔ اللہ تعالی نے ارشاد فرمایا: اگر تمہیں کبھی شیطان بھلاوے میں ڈال دے تو پھر یاد آنے کے بعد ظالم گروہ کے پاس مت بیٹھو۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۰۵ و ۱۰۶: مولوی نذیر احمد صاحب ساکن سموہاں پرگنہ نواب گنج بریلی مورخہ ۲۷ محرم الحرام ۱۳۳۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ عظام مسائلِ مفصلہ ذیل میں کہ : (۱) وہ شخص کتنے ہیں جن سے عورتوں کو پردہ نہ کرنا جائز ہے؟ (۲) کتنے شخص ایسے ہیں جن سے عورتوں کو گفتگو کرنا اور ان کو اپنا آواز سنانا جائز ہے؟

الجواب: (۱) تمام محارم مگر رضاعی محارم سے جوان عورت کو پردہ اولی ہے۔ اور ممکن ہو تو محارمِ صہری سے بھی۔ (۲) تمام محارم اور حاجت ہو اور اندیشہ فتنہ نہ ہو، نہ خلوت ہو تو پردہ کے اندر سے بعض نامحرم سے بھی۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۰۷: از ڈاکخانہ چیگانگ محلہ میدنگ ضلع اکیاب مرسلہ محمد عمر ۱۵ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ یہاں کے مسلمان اپنی عورتوں کو پہاڑوں اور جنگلوں میں بھیجتے ہیں اور غیر محرم آدمیوں سے کلام اور

---

۱ ردالمحتار کتاب الصلوٰۃ باب شروط الصلوٰۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۲۷۲ ۲ القرآن الکریم ۶ / ۶۸

Fatawa Razawiyya Volume 22

...they joke and mock quite unsparingly and without veil. If any scholar gives them advice and preaching, they mock and ridicule him and taunt and curse. What is the ruling on these people according to Sharia?

The Answer: These people are 'Dayyuth' (shameless/cuckolds) and it has been said about a Dayyuth that Paradise is forbidden for him. This 'Dayyuthi' (shamelessness) is only up to that act. However, what the questioner described, that they mock and ridicule the rulings of Sharia and taunt and curse a scholar, this is clear disbelief (Kufr), God forbid. They leave the fold of faith (Iman), and their wives are released from their marriage.

Allah Almighty said: "Say, 'Is it Allah and His verses and His Messenger you were mocking? Make no excuse; you have disbelieved after your belief.'" [1] And Allah Almighty knows best.

Allah Almighty commanded: Are you mocking Allah Almighty, His verses, and His Messenger? Therefore, do not apologize and do not make excuses. Undoubtedly, you have become disbelievers after your faith. And Allah Almighty knows best. (T)

Masala 108: From Chittor, District Muradabad, Tehsil, sent by Ashraf Ali Khan, 19 Rabi-ul-Akhir 1336 AH. A person is clean-shaven; he does not desist from this act despite much advice. Please write what his fate will be and what prayer (dua) he should recite so that his habit is broken.

The Answer: He is a sinner. He is disobedient. Due to persistence, he is a committer of a major sin (Kabira). He is a transgressor (Fasiq). On the Day of Resurrection (Hashr), the palms of such people will rise swollen, which will lead to their disgrace in the Great Gathering, if they do not repent. And Allah forgives whom He wills and punishes whom He wills. He should recite 'La Hawla' frequently, and when Satan calls towards this act, he should immediately turn his heart towards God and recite 'La Hawla'. He should be punctual in the five daily prayers. After the morning prayer, he should recite Surah Ikhlas daily without fail. And Allah Almighty knows best.

Masala 109 & 110: From Faizabad, Mughal Pura Mosque, sent by Sheikh Akbar Ali Muazzin and Maulvi Abdul Ali, 19 Rabi-ul-Akhir 1336 AH. (1) If the spiritual guide (Pir) is not old but young, and women serve him of their own accord without a veil or massage his hands and feet, is it permissible? (2) If daughters are young and only

their mother is a disciple (Mureed), can those girls along with their mother appear before the Pir and the Pir's children...

[1] Al-Quran Al-Karim 9/65 & 66 Page 244 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

...वे बिल्कुल बेधड़क और बिना पर्दे के हंसी-मज़ाक करते हैं। अगर कोई विद्वान (आलिम) उन्हें नसीहत करे, तो वे उसका मज़ाक उड़ाते हैं और उसे भला-बुरा कहते हैं। शरीयत के अनुसार इन लोगों पर क्या हुक्म है?

उत्तर: ये लोग 'दय्यूथ' (बेशर्म) हैं और दय्यूथ के बारे में कहा गया है कि उस पर जन्नत हराम है। यह 'दय्यूथ' होना केवल उस विशेष कार्य तक सीमित है। लेकिन जो प्रश्नकर्ता ने वर्णन किया है कि वे शरीयत के आदेशों का मज़ाक उड़ाते हैं और आलिम को बुरा-भला कहते हैं, तो यह स्पष्ट कुफ़्र (अधर्म) है, अल्लाह की पनाह। वे ईमान से बाहर हो जाते हैं और उनकी पत्नियां निकाह से निकल जाती हैं।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "कहो, 'क्या तुम अल्लाह, उसकी आयतों और उसके रसूल का मज़ाक उड़ाते थे? बहाने न बनाओ; तुम अपने ईमान के बाद काफिर हो गए हो।'" [1] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: क्या तुम लोग अल्लाह तआला और उसकी आयतों और उसके रसूल से हंसी मज़ाक करते हो, लिहाज़ा माज़रत (क्षमा) न करो और बहाने न बनाओ। निस्संदेह तुम ईमान के बाद काफिर हो गए हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 108: चित्तौड़, जिला मुरादाबाद, तहसील से अशरफ अली खां द्वारा प्रेषित, 19 रबी-उल-आख़िर 1336 हिजरी। एक व्यक्ति अपनी दाढ़ी मुंडवाता है; बहुत समझाने के बावजूद वह इस कार्य से बाज़ नहीं आता। कृपया लिखें कि उसका हश्र (अंजाम) क्या होगा और उसे कौन सी दुआ पढ़नी चाहिए जिससे उसकी यह आदत छूट जाए।

उत्तर: वह गुनहगार है। अवज्ञाकारी है। अपनी ज़िद के कारण वह कबीरा गुनाह (बड़ा पाप) का अपराधी है। वह फासिक (दुराचारी) है। हश्र में ऐसे लोगों की हथेलियां फूली हुई उठेंगी जिससे महान जनसमूह में उनका अपमान होगा, यदि वे तौबा न करें। और अल्लाह जिसे चाहे माफ़ करता है और जिसे चाहे अज़ाब देता है। उसे चाहिए कि 'ला हौल शरीफ़' की कसरत करे और जब शैतान इस कार्य की ओर बुलाए तो तुरंत दिल से अल्लाह की ओर मुतवज्जेह होकर 'ला हौल' पढ़े। पांचों वक्त की नमाज़ की पाबंदी करे। सुबह की नमाज़ के बाद बिना नागा सूरह इखलास शरीफ़ का विर्द रखे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 109 और 110: फैज़ाबाद, मुग़लपुरा मस्जिद से शेख अकबर अली मोअज़्ज़िन और मौलवी अब्दुल अली द्वारा प्रेषित, 19 रबी-उल-आख़िर 1336 हिजरी। (1) यदि पीर (आध्यात्मिक गुरु) वृद्ध नहीं बल्कि जवान है, और महिलाएं अपनी मर्जी से बिना पर्दे के उसकी सेवा करें या हाथ-पैर दबाएं तो क्या यह जायज़ है? (2) यदि लड़कियां जवान हैं जिनकी केवल मां मुरीद (शिष्य) है, तो वे लड़कियां अपनी मां के साथ पीर और पीर की संतान के सामने...

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 9/65 और 66 पृष्ठ 244/692

ہنسی مذاق کرتی ہیں بالکل ہی بے دریغ و بے پردہ ہے۔ اگر ان لوگوں کو کوئی عالم وعظ و نصیحت کرے تو اس کو تمسخر و استہزاء کرتے ہیں اور طعن لعن کرتے ہیں حسب شریعت ان لوگوں پر کیا حکم ہے؟

الجواب: یہ لوگ دیوث ہیں اور دیوث کو فرمایا کہ اس پر جنت حرام ہے۔ دیوثی بھی فقط اس فعل تک ہے وہ جو سائل نے بیان کیا کہ احکام شریعت کے ساتھ تمسخر و استہزاء اور عالم پر طعن ولعن کرتے ہیں یہ تو صریح کفر ہے والعیاذ باللہ تعالٰی وہ ایمان سے نکل جاتے ہیں اور ان کی عورتیں نکاح سے۔

قال اللہ تعالٰی 'اَبِاللّٰہِ وَاٰیٰتِہٖ وَرَسُوْلِہٖ کُنْتُمْ تَسْتَہْزِئُوْنَ ۝ لَا تَعْتَذِرُوْا قَدْ کَفَرْتُمْ بَعْدَ اِیْمَانِکُمْ' ۱۔ واللہ تعالٰی معذرت نہ کرو اور بہانے نہ بناؤ۔ بلاشبہ تم ایمان کے بعد کافر اعلم۔

اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: کیا تم لوگ اللہ تعالٰی اور اس کی آیتوں اور اس کے رسول سے ہنسی مذاق کرتے ہو، لہٰذا ہوگئے۔ ہو، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۰۸: از چت توڑ ضلع مراد آباد تحصیل مرسلہ اشرف علی خاں ۱۹ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ ایک شخص محلوق ہے وہ اپنے اس فعل سے نہیں مانتا ہر چند اس کو سمجھایا ہے آپ تحریر فرمائیں کہ اس کا کیا حشر ہوگا اور اس کو کیا دعا پڑھنا چاہئے جس سے اس کی عادت چھوٹے۔

الجواب: وہ گنہگار ہے۔ عاصی ہے۔ اصرار کے سبب مرتکب کبیرہ ہے۔ فاسق ہے۔ حشر میں ایسوں کی ہتھیلیاں گابھن اٹھیں گی جس سے مجمع اعظم میں ان کی رسوائی ہوگی اگر توبہ نہ کریں اور اللہ معاف فرماتا ہے جسے چاہے اور عذاب فرماتا ہے جسے چاہے۔ اسے چاہئے لاحول شریف کی

کثرت کرے اور جب شیطان اس حرکت کی طرف بلائے فوراً دل سے متوجہ بخدا ہو کر لاحول پڑھے نماز پنجگانہ کی پابندی کرے نماز صبح کے بعد بلاناغہ سورۃ اخلاص شریف کا ورد رکھے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۰۹ و ۱۱۰: از فیض آباد مسجد مغل پورہ مرسلہ شیخ اکبر علی موذن ومولوی عبد العلی ۱۹ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ (۱) اگر پیر ضعیف نہیں ہے جوان ہے اور مستورات اپنی خوشی سے بے پردہ اس کی خدمت کریں یا ہاتھ پیر دابیں جائز ہے؟ (۲) اگر لڑکیاں جوان جن کی صرف ماں مرید ہے وہ لڑکیاں مع اپنی ماں کے پیر کے اور پیر کی اولاد کے سامنے

Fatawa Razawiyya Volume 22

Is it permissible or forbidden for all of them—the Pir, the woman, the relative, and the husband—if the husband or relative gives permission for her to come?

The Answer: (1) It is not permissible for a strange young woman to touch the hands and feet of a young man, even if he is a Pir. And Allah Almighty knows best. (2) If appearing before them involves lack of proper covering (be-sitri), such as if the clothes are thin through which the body is visible, or if the hair of the head, neck, or any part of the wrists is uncovered, then it is forbidden for all. However, if there is complete covering (satr), no seclusion (khalwat), and no possibility of temptation (fitna), then there is no harm. And Allah Almighty knows best.

Problem 111: From Kamal Pura, Jaitpura area, Banaras, sent by Khuda Bakhsh Zardoz, owner of Islamia Flour Mill, 20 Rabi' al-Akhir 1336 AH. What do the scholars of religion and the muftis of the clear Shari'ah say regarding this: Approximately a month or a month and a quarter before marriage, ubtan (a traditional cosmetic paste) is applied to the groom and bride. For this purpose, women from the family and community are invited. Whether the groom is an adult or a minor, often women with whom there is a joking relationship apply ubtan all over his body, etc. After this, jaggery (gur) is distributed to everyone. Is this extravagance (israf) or not?

The Answer: Applying ubtan is permissible, and distributing jaggery on an occasion of happiness is not extravagance. If the groom's age is nine or ten years, it is not a sin or forbidden for strange women to apply ubtan to his body. Yes, for an adult, it is impermissible for non-mahram women to touch his body; in fact, even a mother cannot touch [certain parts of] the body. This is forbidden and strictly forbidden. Shari'ah has not established any "joking relationship" between men and women; this is a satanic and Hindu custom. And Allah Almighty knows best.

Problem 112: From Bag, district Amchhera, Gwalior state, house of Munshi Osaaf Ali Sahib, sent by Sheikh Ashraf Ali Sahib, Sub-Inspector, 12 Jamadi al-Ula 1336 AH. Women recite Mawlid Sharif together loudly, and their voices are heard outside by unrelated men. Is their reciting Mawlid Sharif in this manner a cause for reward for them, or what?

The Answer: For women to recite in such a way that their voices are heard by non-mahram men is not a cause for reward, but rather a sin. And Allah Almighty knows best.

फतावा रजविया जिल्द २२

क्या पति या रिश्तेदार की अनुमति होने पर पीर, महिला, रिश्तेदार और पति, इन सबके लिए यह जायज़ है या हराम?

उत्तर: (१) एक अजनबी जवान महिला के लिए जवान मर्द के हाथ-पैर छूना जायज़ नहीं है, भले ही वह पीर ही क्यों न हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (२) यदि सामने आना बे-स्तरी (पर्दे की कमी) के साथ है, जैसे कपड़े इतने बारीक हों कि शरीर झलकता हो, या सिर के बाल, गला या कलाई का कोई हिस्सा खुला हो, तो यह सब के लिए हराम है। और यदि पूर्ण सतर (पर्दा) के साथ हो, एकांत (खलवत) न हो और फ़ितना (बुराई) की संभावना न हो, तो कोई हर्ज नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १११: कमालपुरा, जैतपुरा क्षेत्र, बनारस से, प्रेषक खुदा बख्श ज़रदोज़, मालिक इस्लामिया फ्लोर मिल, २० रबी-उल-आख़िर १३३६ हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीअत के मुफ्ती क्या फरमाते हैं कि: शादी से लगभग सवा महीना पहले दूल्हा और दुल्हन को उबटन लगाया जाता है। इसके लिए परिवार और बिरादरी की महिलाओं को बुलाया जाता है। दूल्हा बालिग (वयस्क) हो या नाबालिग, अक्सर वे महिलाएं जिनसे हंसी-मज़ाक का रिश्ता होता है, वही शरीर आदि के सभी हिस्सों पर उबटन लगाती हैं और इसके बाद सबको गुड़ बांटा जाता है। क्या यह इसराफ़ (फ़ुज़ूलख़र्ची) है या नहीं?

उत्तर: उबटन लगाना जायज़ है और किसी खुशी के मौके पर गुड़ बांटना इसराफ़ नहीं है। और यदि दूल्हे की उम्र नौ-दस साल हो, तो अजनबी महिलाओं का उसके शरीर पर उबटन लगाना भी गुनाह और वर्जित नहीं है। हाँ, बालिग के शरीर को गैर-महरम महिलाओं का छूना ना-जायज़ है, बल्कि शरीर को तो माँ भी [कुछ हिस्सों पर] हाथ नहीं लगा सकती, यह हराम और सख्त हराम है। और स्त्री-पुरुष के बीच हंसी-मज़ाक का कोई रिश्ता शरीअत ने नहीं रखा है, यह शैतानी और हिंदुस्तानी रस्म है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ११२: बाग, ज़िला अमछैरा, ग्वालियर रियासत, मुंशी औसाफ अली साहब के मकान से, प्रेषक शेख अशरफ अली साहब, सब-इंस्पेक्टर, १२ जमादी-उल-ऊला १३३६ हिजरी। औरतें आपस में मिल-जुलकर (ऊंची आवाज़ में) मौलूद शरीफ पढ़ती हैं और उनकी आवाज़ें गैर मर्द बाहर सुनते हैं, तो क्या इस तरह से मौलूद शरीफ पढ़ना उनके हक में सवाब (पुण्य) का कारण है या क्या?

उत्तर: औरतों का इस तरह पढ़ना कि उनकी आवाज़ गैर-महरम सुनें, सवाब का कारण नहीं बल्कि गुनाह है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

पृष्ठ २४५/६९२

آئیں شوہر یار شتہ دار کی اجازت اس پر ہے وہ پیر اور وہ عورت اور رشتہ دار اور شوہر سب کو جائز ہے یا حرام ہے؟ الجواب: (۱) اجنبی جوان عورت کو جوان مرد کے ہاتھ پاؤں چھونا جائز نہیں اگرچہ پیر ہو۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (۲) اگر سامنے آنا بے ستری سے ہے کہ کپڑے باریک ہیں جن سے بدن چمکتا ہے یا سر کے بال یا گلے یا کلائیوں کا کوئی حصہ کھلا ہے تو سب کو حرام ہے۔ اور ستر کامل کے ساتھ ہو اور خلوت نہ ہو اور احتمالِ فتنہ نہ ہو تو حرج نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۱۱: از کمال پورہ علاقہ جیت پورہ بنارس مرسلہ خدا بخش زردوز مالک فلور مل اسلامیہ ۲۰ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین کہ: تخمیناً ماہ سوا ماہ شادی سے قبل دولہا اور دولہن کو ابٹن ملا جاتا ہے اس کے لئے اپنے خویش و اقارب برادری کی عورتیں بلائی جاتی ہیں دولہا خود بالغ ہو یا نابالغ ان کو اکثر وہ عورتیں جن سے رشتہ مذاق کا ہوتا ہے وہی بدن وغیرہ سارے بدن میں ابٹن لگاتی ہیں اور اس کے بعد سب کو گڑ تقسیم کیا جاتا ہے یہ اسراف ہے یا نہیں؟ الجواب: ابٹن ملنا جائز ہے اور کسی خوشی پر گڑ کی تقسیم اسراف نہیں اور دولہا کی عمر نو دس سال کی ہو تو اجنبی عورتوں کا اس کے بدن میں ابٹن ملنا بھی گناہ و ممنوع نہیں۔ ہاں بالغ کے بدن میں نامحرم عورتوں کا ملنا نا جائز ہے اور بدن کو ہاتھ تو ماں بھی نہیں لگا سکتی یہ حرام اور سخت حرام ہے۔ اور عورت و مرد کے مذاق کا رشتہ شریعت نے کوئی نہیں رکھا یہ شیطانی و ہندوانی رسم ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۱۲: از باگ ضلع امچھیرہ ریاست گوالیار مکان منشی اوصاف علی صاحب مرسلہ شیخ اشرف علی صاحب سب انسپکٹر ۱۲ جمادی الاولٰی ۱۳۳۶ھ عورتیں باہم گلا ملا کر مولود شریف پڑھتی ہیں اور ان کی آوازیں غیر مرد باہر سنتے ہیں تو اب ان کا اس طریقہ سے مولود شریف

پڑھنا ان کے حق میں باعث ثواب ہے یا کیا؟ الجواب: عورتوں کا اس طرح پڑھنا کہ ان کی آواز نامحرم سنیں باعث ثواب نہیں بلکہ گناہ ہے واللہ تعالٰی اعلم۔

Fatawa Razawiyya Volume 22

Issue 113: Submitted by Taj Muhammad Sahib, Mohalla Marzawari from Ujjain, Malwa region.

What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say regarding this: A woman named Hardil-Aziz, an adult courtesan, voluntarily married a man named Dilgudaz Khan in a public gathering of one or two hundred people. The deputy of the city's Shariah judge came as per city custom and performed a formal marriage. For two days, the aforementioned wife stayed at the house of the aforementioned husband, and then he took her to a place four kos (approx. 8 miles) away where Dilgudaz Khan resides. Meanwhile, Hardil-Aziz's mistress (naika) named Dilkash, on the advice of lawyer Dilawar Khan, filed a case of kidnapping against Dilgudaz Khan and got him arrested through the police. Now, lawyer Dilawar Khan, despite knowing about the marriage, is taking substantial fees from Dilkash and is devising such measures that Hardil-Aziz be separated from Dilgudaz Khan and handed over to the mistress to resume the forbidden profession of prostitution. During the investigation, Hardil-Aziz was also misled, so she now says that she did not marry of her own free will but was drugged. False proceedings, including tutored witnesses and perjury, are being conducted by the said lawyer and several Muslim followers on behalf of Dilkash, driven by greed for money and in some cases due to illicit relations. If their efforts succeed and Hardil-Aziz's marriage is declared invalid, and she is handed back to the mistress and resumes prostitution, and an illegitimate daughter is born to her, and her descendants continue in prostitution until the Day of Judgment, then who will be held accountable for this on the Day of Resurrection? Answer according to the law of Allah only.

Answer: Asking such a thing is futile. Had it been a hidden matter, there might have been a possibility that they did not know and the ruling could be explained. But those who turn their backs on Allah and His Messenger and knowingly and openly commit such great sins, what effect will a fatwa have on them? They know they are inviting the wrath of the One and Almighty Allah upon themselves; how then can they be influenced by a fatwa? Yes, Muslims should completely sever ties with such people and stop greeting, speaking to, or socializing with them even for a moment, lest they too be burnt in their fire.

Allah Almighty said: "And if Satan causes you to forget, then do not sit after the	Allah Almighty said: If Satan makes you forget, then after remembering, do not

reminder with the wrongdoing people." [1] - And He says: "And do not incline toward those who do wrong, lest you be touched by the Fire." [2] And Allah Almighty knows best.

sit with the oppressors. And Allah Almighty said: And do not lean towards the oppressors, lest the fire of Hell touch you. And Allah Almighty knows best. (T)

[1] Al-Quran Al-Karim 6/68 [2] Al-Quran Al-Karim 11/113

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

मसला 113: प्रेषक ताज मुहम्मद साहब, मोहल्ला मरज़वारी, उज्जैन, मालवा।

विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस बारे में क्या कहते हैं: हरदिल-अज़ीज़ नाम की एक बालिग तवायफ़ ने एक-दो सौ लोगों की आम सभा में स्वेच्छा से दिलगुदाज़ खान नाम के व्यक्ति से निकाह किया। शहर के काज़ी के नायब ने रस्म के अनुसार आकर बाकायदा निकाह पढ़ाया। वह महिला दो दिन तक अपने पति के घर रही, फिर वह उसे अपने निवास स्थान पर ले गया जो वहाँ से चार कोस दूर है। इसी बीच, हरदिल-अज़ीज़ की नायिका (मालकिन) दिलकश ने वकील दिलावर खान की सलाह पर दिलगुदाज़ खान के खिलाफ अपहरण का मुकदमा दर्ज करा दिया और पुलिस के ज़रिए उसे फँसा दिया। अब वकील दिलावर खान, निकाह की बात जानते हुए भी, दिलकश से मोटी फीस ले रहा है और ऐसी कोशिशें कर रहा है कि हरदिल-अज़ीज़ को दिलगुदाज़ खान से अलग कर नायिका को सौंप दिया जाए ताकि वह फिर से वेश्यावृत्ति के धंधे में लग जाए। जांच के दौरान हरदिल-अज़ीज़ को भी बहकाया गया है और अब वह कहती है कि उसने स्वेच्छा से निकाह नहीं किया बल्कि उसे नशा पिला दिया गया था। वकील और दिलकश की ओर से कुछ मुस्लिम पैरोकार, पैसों के लालच में या अवैध संबंधों के कारण, झूठे गवाहों और झूठी कार्रवाइयों के ज़रिए इस निकाह को नाजायज़ साबित करने की कोशिश कर रहे हैं। यदि उनकी कोशिशें सफल हो गईं और हरदिल-अज़ीज़ का निकाह नाजायज़ करार दे दिया गया और वह वापस नायिका के पास चली गई, वेश्यावृत्ति शुरू कर दी और उससे नाजायज़ संतान पैदा हुई जो कयामत तक इसी धंधे में रही, तो कयामत के दिन इसका जवाबदेह कौन होगा? अल्लाह के हुक्म के मुताबिक जवाब दें।

जवाब: ऐसी बात पूछना व्यर्थ है। अगर कोई छिपा हुआ मसला होता तो शायद उन्हें मालूम न होता और हुक्म बता दिया जाता। लेकिन जो लोग अल्लाह और उसके रसूल से मुँह मोड़कर जानबूझकर सार्वजनिक रूप से ऐसे बड़े गुनाह करते हैं, उन पर फतवे का क्या असर होगा? वे जानते हैं कि वे अल्लाह का गज़ब मोल ले रहे हैं; फिर वे फतवे से कैसे प्रभावित हो सकते हैं? हाँ, मुसलमानों को चाहिए कि ऐसे लोगों से पूरी तरह नाता तोड़ लें और उनसे सलाम, बातचीत और मेल-जोल एक पल के लिए भी छोड़ दें, कहीं ऐसा न हो कि वे भी उनकी आग में जल जाएँ।

अल्लाह तआला फ़रमाता है: "और यदि शैतान आपको भुला दे, तो याद आने के बाद ज़ालिम	अल्लाह तआला ने फ़रमाया: अगर तुम्हें शैतान भुला दे तो फिर याद आने के बाद ज़ालिमों के साथ

लोगों के साथ न बैठें।" [1] - और फ़रमाया: "और ज़ालिमों की ओर न झुकें वरना तुम्हें आग छुएगी।" [2] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

न बैठो। और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: और ज़ालिमों की तरफ न झुको वरना तुम्हें दोज़ख़ की आग छुएगी। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 6/68 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 11/113

مسئلہ ۱۱۳: مسئولہ تاج محمد صاحب محلہ مرزواری از اجین ملک مالوہ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اندریں بارہ کہ مسماۃ ہر دلعزیز طوائف بالغہ نے جلسہ عام سود وسو آدمی میں مسمی دلگداز خاں سے بخوشی خاطر نکاح کیا قاضی صاحب شریعت پناہ کے نائب حسب قاعدہ شہر تشریف لائے اور باقاعدہ نکاح پڑھایا، دو روز منکوحہ مذکورہ نکاح مند کور کے گھر رہی اور پھر چار کوس مقام پر کہ وہاں دلگداز خاں کا قیام ہے وہ اسے لے گیا ادھر مسماۃ ہر دلعزیز کی نائکہ مسماۃ دلکش نے بصلاح وکیل دلاور خاں بنام دلگداز خاں فراری کا مقدمہ قائم کرکے ذریعہ پولیس دلگداز خاں کو پھنسادیا اب دلاور خاں وکیل باوجود علم نکاح کے مسماۃ دلکش سے روپیہ محنتانہ معقول رقم کھا کرتا تدابیر اس قسم کی کر رہے ہیں کہ مسماۃ ہر دلعزیز دلگداز خاں سے علیحدہ کی جائے اور سپرد نائکہ ہو کر پیشہ حرام کاری کرے۔ دوران تحقیقات میں مسماۃ ہر دلعزیز کو بھی ورغلادیا ہے کہ وہ اب یہ کہتی ہے کہ میں نے بخوشی خود نکاح نہیں کیا بلکہ مجھے نشہ پلا دیا تھا اور بہجو قسم تعلیم گواہان وغیرہ جھوٹی کارروائی وکیل موصوف و نیز چند پیرو کاران مسلمان منجانب مسماۃ دلکش بطمع زر و بعض بسلسلہ تعلقات ناجائز کر رہے ہیں اگر ان کی کوشش سے ایسا ہو گیا کہ مسماۃ ہر دلعزیز کا نکاح ناجائز قرار پایا اور وہ سپرد اس نائکہ کے ہوگئی اور طوائف کا پیشہ کرنے لگی اور اس کے بطن سے حرام کاری کی لڑکی پیدا ہوئی اور اس کی اولاد در اولاد تا قیامت حرام کاری کرتی رہی تو اس کا مواخذہ بروز حشر کس سے ہو گا عند اللہ جواب دیں فقط

الجواب: ایسی بات پوچھنا فضول ہے کوئی چھپا ہوا مسئلہ ہوتا تو احتمال ہوتا کہ ان کو معلوم نہیں حکم بتادیا جاتا اور جو لوگ اللہ و رسول کو پیٹھ دے کر دیدہ و دانستہ علانیہ ایسے کبائر عظیمہ کا ارتکاب کریں ان پر فتوٰی کا کیا اثر ہوگا جان رہے ہیں کہ اللہ واحد قہار کا غضب اپنے سر لے رہے ہیں پھر فتوے سے کیا متاثر ہو سکتے ہیں۔ ہاں مسلمانوں کو چاہئے کہ ایسے لوگوں سے قطعاً قطع تعلق کریں اور ان سے سلام کلام میل جول یک لحظہ چھوڑ دیں ایسا نہ ہو کہ ان کی آگ میں یہ بھی جل جائیں۔

قَالَ اللہُ تَعَالٰی "وَ اِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰی مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ" 1 - وقال تعالٰی "وَلَا تَرْكَنُوْا اِلَی الَّذِیْنَ ظَلَمُوْا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ" 2 واللہ تعالٰی اعلم۔

اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: اگر تمہیں شیطان بھلادے تو پھر یاد آنے کے بعد ظالموں کے ساتھ نہ بیٹھو، اور اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا اور ظالموں کی طرف نہ جھکو ورنہ تمہیں دوزخ کی آگ چھوئے گی ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۶ / ۶۸ 2 القرآن الکریم ۱۱ / ۱۱۳

Fatawa Rizvia Volume 22

Problem 114: Sent by Nizam Khan from Rewan, Mohalla Ghar Ghar. 26th Rabi-ul-Awwal 1335 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Shariah say in this matter: a person is married to one sister and is committing adultery with the other. The girl's father and grandfather are keeping the one who is committing the forbidden act and are helping them in every way. These people are helpers, educated, and aware of Shariah, yet they do not stop him from this act. If they were to insist, these people would surely stop their indecent act. In such a situation, have these people gone outside the circle of Islam or not? Is it legally permissible to greet them, talk to them, eat food touched by them, pray behind them, visit them when sick, perform their funeral prayer, and bury them? Explain and be rewarded.

The Answer: If the situation described is real and there is no room for suspicion, then that man and woman are adulterers. And those who help them and are satisfied with this heinous major sin, and do not make arrangements [to stop it], are 'Dayyuth' (cuckolds). A 'Dayyuth' is cursed. It is impermissible to make him an Imam. It is appropriate to stop greeting and talking to him, but by this much alone, they are not excluded from the fold of Islam. Nor can the rulings of apostates be applied to them as long as, God forbid, they do not consider this major sin as lawful. And Allah Almighty knows best.

Problem 115: From city, Mohalla Kanghi Tola, requested by Nabi Bakhsh. 11th Safar 1339 AH. What do the scholars of religion say in this matter: most women call the bangle-seller (Manhar) and, from behind a veil, extend their hand into his hand to wear bangles. Is this permissible or not? And some women wear bangles from the bangle-seller's hand in front of their men. And some men, in their own presence, without a veil, make their wives wear bangles. Is it permissible or not to wear bangles by giving one's hand into the hand of an unrelated man, whether from behind a veil or without one?

The Answer: It is Haram, Haram, Haram (Forbidden). Showing the hand to an unrelated man is Haram. Putting one's hand in his hand is Haram. Men who tolerate this with their women are 'Dayyuth'. And Allah Almighty knows best.

Problem 116: From city Bareilly, requested by Natthe Miyan Sahib. 24th Dhu al-Qi'dah 1337 AH. What do the scholars of religion say in this matter: Zaid's wife, due to poverty, is employed at a reputable place. Zaid and his wife are of noble descent. Clothing is not used in such a way that the Satr (parts of the body to be covered)...

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

मसाला 114: प्रेषक निज़ाम खान, रीवान मोहल्ला घर घर से। 26 रबी-उल-अव्वल शरीफ़ 1335 हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मामले में क्या कहते हैं: एक व्यक्ति की शादी एक बहन से हुई है और वह दूसरी के साथ व्यभिचार (ज़िना) कर रहा है। लड़की के पिता और दादा उस हराम काम करने वाले को अपने साथ रखे हुए हैं और उसकी हर तरह से मदद करते हैं। ये लोग उसके सहायक हैं, पढ़े-लिखे हैं और शरीयत से वाकिफ़ हैं, फिर भी उसे इस कृत्य से नहीं रोकते। अगर वे ज़ोर दें तो यकीनन ये लोग अपने अशोभनीय कृत्य से बाज़ आ जाएंगे। ऐसी स्थिति में, क्या ये लोग इस्लाम के दायरे से बाहर हो गए हैं या नहीं? क्या उनसे सलाम-दुआ करना, उनके छुए हुए खाने को खाना, उनके पीछे नमाज़ पढ़ना, उनकी बीमारपुरसी करना, उनके जनाज़े की नमाज़ पढ़ना और उन्हें दफ़नाना शरीयत के अनुसार जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएं और सवाब हासिल करें।

अल-जवाब: यदि पूछी गई स्थिति वास्तविक है और इसमें गलतफ़हमी की कोई गुंजाइश नहीं है, तो वह पुरुष और महिला व्यभिचारी हैं। और जो उनकी सहायता करते हैं और इस घिनौने बड़े पाप (कबीरा गुनाह) पर सहमत हैं, रोकने का प्रबंध नहीं करते, वे 'दयूष' (Dayyuth) हैं। दयूष पर लानत आई है, उसे इमाम बनाना नाजायज़ है। उससे सलाम और बातचीत बंद कर देना उचित है, लेकिन सिर्फ इतनी बात से वे इस्लाम के दायरे से बाहर नहीं हुए। न ही उन पर धर्मत्यागियों (मुर्तद) के नियम लागू होंगे जब तक कि वे, खुदा न करे, इस बड़े पाप को हलाल न समझें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 115: शहर मोहल्ला कंघी टोला से, प्रार्थी नबी बख्श। 11 सफ़र 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: अधिकांश महिलाएं मनिहार को बुलाती हैं और पर्दे के पीछे से हाथ निकालकर मनिहार के हाथ में हाथ देकर चूड़ियां पहनती हैं, क्या यह जायज़ है या नहीं? और कुछ महिलाएं अपने मर्दों के सामने मनिहार के हाथ से चूड़ियां पहनती हैं और कुछ पुरुष अपनी मौजूदगी में बिना पर्दे के अपनी पत्नी को चूड़ियां पहनाते हैं। किसी गैर पुरुष के हाथ में हाथ देकर चूड़ियां पहनना, चाहे पर्दे में से हो या बिना पर्दे के, जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: यह हराम है, हराम है, हराम है। गैर मर्द को हाथ दिखाना हराम है। उसके हाथ में हाथ देना हराम है। जो मर्द अपनी महिलाओं के साथ ऐसा होने देते हैं, वे दयूष हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 116: शहर बरेली से, प्रार्थी नत्थे मियां साहब। 24 ज़िल-क़ादा 1337 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: ज़ैद की पत्नी गरीबी के कारण एक प्रतिष्ठित स्थान पर कार्यरत है। ज़ैद और उसकी पत्नी कुलीन वंश के हैं। कपड़े का उपयोग इस तरह से नहीं किया जाता जिससे कि सतर (शरीर के ढके जाने वाले हिस्से)...

पृष्ठ 247/692

مسئلہ ۱۱۴: مرسلہ نظام خاں از ریوان محلہ گھر گھر ۲۶ ربیع الاول شریف ۱۳۳۵ھ کیا کہتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص کے نکاح میں ایک بہن ہے دوسری کے ساتھ وہ زنا کا مرتکب ہے۔ اور لڑکی کا باپ اور دادا حرام کرنے والے کو رکھے ہوئے ہیں اور ہر قسم کی ان کی مدد کرتے ہیں اور یہ لوگ اس کے معاون پڑھے لکھے ہیں شریعت سے واقف ہیں مگر اس فعل سے باز نہیں رکھتے اگر یہ تاکید کریں یقیناً یہ لوگ اپنے فعل ناشائستہ سے باز رہیں۔ ایسی حالت میں یہ لوگ دائرہ اسلام سے باہر ہوئے یا نہیں؟ ان سے سلام کلام، ان کا چھوا کھانا، ان کے پیچھے نماز، ان کی بیمار پرسی، ان کے جنازے کی نماز، ان کو مٹی دینا شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر و ثواب پاؤ۔ت)

الجواب: صورت مستفسرہ اگر واقعی ہے اور اس میں بدگمانی کو دخل نہیں تو وہ مرد و عورت زانی و زانیہ ہیں۔ اور وہ اس کے معاون اور شنیع کبیرہ پر راضی ہونے والے، بندوبست نہ کرنے والے دیوث ہیں دیوث پر لعنت آئی ہے اسے امام بنانا ناجائز ہے۔ اس سے سلام کلام ترک کر دینا مناسب ہے مگر اتنی بات سے وہ دائرہ اسلام سے خارج نہیں ہوئے۔ نہ ان پر مرتدین کے احکام آ سکیں جب تک معاذ اللہ اس کبیرہ کو حلال نہ جانیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۱۵: از شہر محلہ کنگھی ٹولہ مسئولہ نبی بخش ۱۱ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اکثر عورتیں منہار کو بلا پردہ میں سے ہاتھ نکال کر منہار کے ہاتھ میں ہاتھ دے کر چوڑیاں پہنتی ہیں یہ جائز ہے یا نہیں؟ اور بعض عورتیں اپنے مردوں کے سامنے منہار کے ہاتھ سے چوڑیاں پہنتی ہیں اور بعض شخص خود اپنے موجودگی میں بلا پردہ کے اپنی عورت

کو چوڑیاں پہناتے ہیں۔ یہ چوڑیاں غیر مرد کے ہاتھ میں ہاتھ دے کر خواہ پردہ میں سے یا بلا پردہ کے جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: حرام حرام حرام ہے۔ ہاتھ دکھانا غیر مرد کو حرام ہے۔ اس کے ہاتھ میں ہاتھ دینا حرام ہے۔ جو مرد اپنی عورتوں کے ساتھ اسے روا رکھتے ہیں دیوث ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۱۶: از شہر بریلی مسئولہ نتھے میاں صاحب ۲۴ ذیقعدہ ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کی عورت بسبب ناداری کے ایک معتبر جگہ پر ملازم ہے اور زید اور اس کی عورت شریف القوم ہے کپڑا اس طرح پر نہیں استعمال کیا جاتا کہ جس سے ستر کو

Volume 22 Fatawa Razawiya

...damage/harm. Some people say that prayers should not be offered behind Zaid because his wife stays unveiled among non-mahrams. If Zaid's wife does not work, Zaid's salary alone is not sufficient for their livelihood.

Answer:

There are five conditions here: (1) The clothes should not be thin such that the hair of the head or the wrist or any part of the 'satr' (modesty) becomes visible. (2) The clothes should not be tight or fitting such that they reveal the shape of the body. (3) No part of the hair, neck, belly, wrist, or calf should be exposed. (4) She should never be in seclusion (khalwah) with a non-mahram, even for a short duration. (5) There should be no suspicion of fitna (mischief/temptation) in her staying there or her coming and going. If these five conditions are met, then there is no harm. If even one of these is missing, then it is prohibited. Furthermore, if Zaid is pleased with this situation or does not take steps within his power to manage it, then the blame lies on him as well; otherwise, not.

Allah Almighty says: "And no bearer of burdens shall bear another's burden." — And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 711: From Nathdwara, Udaipur State, Mewar region.

In the name of Allah, the Most Beneficent, the Most Merciful. O Maker of affairs, Qibla of needs in all works, we have begun the work, it is up to You to bring it to completion. All praise is for Allah, the Lord of all the worlds, and the good end is for the righteous. Peace and blessings be upon His Messenger Muhammad and all his family and companions.

Translation: Starting with the blessed name of Allah, who is exceedingly merciful and most kind. (T) O Maker and O Qibla of needs, we have initiated the tasks but bringing them to an end and completion is Your task. (T) All praise and glory are for Allah, Who is the Sustainer of all the worlds. And the good end is for those fortunate people who remain fearful of Him. And may blessings and peace be upon His chosen Messenger, Muhammad the Generous, and upon all his progeny and all his companions. (T)

Quran al-Kareem 53/38 Page 248 of 692

जिल्द २२ फ़तावा रज़विया

...नुकसान पहुंचे। कुछ लोग कहते हैं कि ज़ैद के पीछे नमाज़ नहीं पढ़नी चाहिए क्योंकि उसकी पत्नी गैर-महरम के यहाँ बेपर्दा रहती है। अगर ज़ैद की पत्नी नौकरी न करे तो ज़ैद का वेतन उनके गुज़ारे के लिए काफ़ी नहीं होगा।

उत्तर:

यहाँ पाँच शर्तें हैं: (१) कपड़े महीन न हों जिससे सिर के बाल या कलाई या सतर (पर्दे) का कोई हिस्सा दिखाई दे। (२) कपड़े तंग या चुस्त न हों जो शरीर की बनावट को प्रकट करें। (३) बालों, गर्दन, पेट, कलाई या पिंडली का कोई हिस्सा ज़ाहिर न हो। (४) कभी भी किसी गैर-महरम के साथ थोड़े समय के लिए भी तन्हाई न हो। (५) वहां रहने या आने-जाने में फ़ितने (बुराई) का कोई अंदेशा न हो। यदि ये पाँचों शर्तें पूरी होती हैं तो कोई हर्ज़ नहीं है, और यदि इनमें से एक भी कम है तो हराम है। फिर अगर ज़ैद इस पर राज़ी है या अपनी सामर्थ्य के अनुसार इसका प्रबंध नहीं करता है तो दोष उस पर भी है, वरना नहीं।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और कोई बोझ उठाने वाला किसी दूसरे का बोझ (वज़न) नहीं उठाएगा।" — अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानने वाला है। (त)

मसाला ७११: नथद्वारा, उदयपुर राज्य, मेवाड़ क्षेत्र से।

अल्लाह के नाम से शुरू, जो बहुत मेहरबान और निहायत रहम करने वाला है। ऐ कामों को बनाने वाले, ज़रूरतों के क़िबला, हमने कामों की शुरुआत तो कर दी लेकिन उन्हें मुकम्मल करना तेरा ही काम है। तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का पालने वाला है। और नेक अंजाम परहेज़गारों के लिए है। और दुरूद और सलाम उसके रसूल मुहम्मद और उनकी आल और असहाब पर हो।

अनुवाद: अल्लाह तआला के बरकत वाले नाम से शुरू, जो बेहद रहम करने वाला, बड़ा मेहरबान है। (त) ऐ कारसाज़ और ऐ हाजतों में क़िबला (की हैसियत रखने वाले), हमने कामों की इब्तिदा तो कर दी लेकिन इन्तिहा और तकमील पहुँचा देना तेरा काम है। (त) जुमला तारीफ़ व सताइश उस अल्लाह तआला के लिए है जो तमाम जहानों का परवरदिगार है। और अच्छा अंजाम उन खुश-नसीब हज़रात

के लिए है जो उससे डरते रहते हैं और दुरूद व सलाम उसके बरगुज़ीदा रसूल मुहम्मद करीम पर हो और उनकी सब औलाद और तमाम साथियों पर हो। (त)

अल-कुरआन अल-करीम ५३/३८ पृष्ठ २४८ / ६९२

نقصان پہنچے، کچھ لوگ کہتے ہیں کہ نماز زید کے پیچھے نہیں پڑھنا چاہئے کہ اس کی عورت غیر محرم کے یہاں بے پردہ رہتی ہے۔ اگر زوجہ زید ملازمت نہ کرے تو صرف تنخواہ زید کافی بسر اوقات کو نہیں ہو سکتی ہے۔

الجواب:

یہاں پانچ شرطیں ہیں: (۱) کپڑے باریک نہ ہوں جن سے سر کے بال یا کلائی وغیرہ ستر کا کوئی حصہ چمکے۔ (۲) کپڑے تنگ وچست نہ ہو جو بدن کی ہیئت ظاہر کریں۔ (۳) بالوں یا گلے یا پیٹ یا کلائی یا پنڈلی کا کوئی حصہ ظاہر نہ ہو۔ (۴) کبھی نامحرم کے ساتھ کسی خفیف دیر کے لئے بھی تنہائی نہ ہوتی ہو۔ (۵) اس کے وہاں رہنے یا باہر آنے جانے میں کوئی مظنہ فتنہ نہ ہو۔ یہ پانچ شرطیں اگر جمع ہیں تو حرج نہیں اور ان میں ایک بھی کم ہے تو حرام پھر اگر زید اس پر راضی ہے یا بقدر قدرت بند وبست نہیں کرتا تو ضرر اس پر بھی الزام ورنہ نہیں۔

قال تعالی "وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ اُخْرٰی"۔ اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: کوئی جان کسی دوسری جان کا بوجھ (وزن) نہ اٹھائے گی۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔(ت)

مسئلہ ۷۱۱: از ناتھ دوارہ ریاست اودیپور ملک میواڑ

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم ط اے کار ساز قبلہ حاجات کار ہا آغاز کردہ ایم رسانی بانتہا الحمدللہ رب العالمین والعاقبۃ للمتقین والصلوۃ و السلام علی رسولہ محمد والہ واصحابہ اجمعین۔

اللہ تعالیٰ کے بابرکت نام سے شروع، جو بے حد رحم کرنے والا بڑا مہربان ہے۔(ت) اے کارساز اور اے حاجتوں میں قبلہ (کی حیثیت رکھنے والے) ہم نے کاموں کی ابتداء تو کر دی لیکن انتہا اور

تکمیل پہنچا دینا تیرا کام ہے (ت) جملہ تعریف و ستائش اس اللہ تعالٰی کے لئے ہے جو تمام جہانوں کا پروردگار ہے۔ اور اچھا انجام ان خوش نصیب حضرات کے لئے ہے جو اس سے ڈرتے رہتے ہیں اور درود و سلام اس کے برگزیدہ رسول محمد کریم پر ہو اور ان کی سب اولاد اور تمام ساتھیوں پر ہو۔(ت)

Fatawa Rizvia Volume 22

What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say in this matter: A gentleman who is acquainted with the knowledge of Fiqh (jurisprudence) and Hadith and also provides counsel and sermons to people, yet his womenfolk are severely involved in innovation (bid'at) and polytheism (shirk), the details of which are as follows: On the 13th of the holy month of Muharram, he gathers women, collects donations from them, and goes to the market with them to purchase several items himself, such as: 1. raw rice, 2. fruits, 3. sweets, 4. roasted chickpeas, 5. popped sorghum, 6. perfume, 7. incense sticks, etc. He provides these and takes them along with the aforementioned women to the graveyard. There, he spreads a white cloth on the ground and places all the aforementioned items on its four corners. Considering the souls of the Ahl al-Bayt of Prophet Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), the martyrs of Karbala, and Hazrat Bibi Fatima (may Allah be pleased with her) to be present there, he makes all the women perform chest-beating (sina-zani) and mourning, while he himself observes the lack of veiling (purdah). Afterwards, with great respect and honor, he offers Fateha over the items, distributes them, and prays for children and other matters. He does not guide the husbands of these women. What is the command of Allah and His Messenger regarding such a person? What should such a person be called according to the Shariah, and how should Muslims treat such men? Please state the ruling according to the Shariah, along with references from Hadith, Fiqh, and verses of the Quran, so that women may fear God and refrain. May Allah reward you greatly.

The Answer: It is prohibited for women to go to the graveyard. Chest-beating is haram (forbidden). This method is an innovation (bid'at) and the lack of veiling is an obscenity. Such a person is an innovator (mubtadi'). Muslims should avoid him. From the city of Baljanti Kanwan, 25 Muharram 1339 AH.

Mas'alah 118: What do the scholars of religion and the learned of the firm Shariah say about those whose wives go to the door to watch the Ta'ziya, or go alone or with other women or with a small child on the 9th of Muharram al-Haram, or watch the Ta'ziya all night while the husbands stay home as guards? Does their marriage remain intact? Is the offspring of such wives legitimate or not?

The Answer: Women leaving the house, especially to watch spectacles, is impermissible (na-jaiz), and for men to allow it is shamelessness. However, this does not cause any defect in the marriage or the legitimacy of children. And Allah knows

best. From the village, district Gurgaon, post office Dahniya, questioned by Muhammad Yasin Khan, 10 Ramadan 1339 AH.

Mas'alah 119 & 120: What do the scholars of religion say regarding these issues:

फ़तावा रिज़विया खंड 22

धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं: एक सज्जन जो फ़िक़्ह (न्यायशास्त्र) और हदीस के ज्ञान से परिचित हैं और लोगों को उपदेश और नसीहत भी देते हैं, फिर भी उनकी महिलाएँ घोर नवाचार (बिदअत) और बहुदेववाद (शिर्क) में लिप्त हैं, जिसका विवरण इस प्रकार है: मुहर्रम शरीफ की 13 तारीख को वह महिलाओं को इकट्ठा करते हैं, उनसे चंदा एकत्र करते हैं और खुद उन महिलाओं के साथ बाजार जाकर कई सामान खरीदते हैं, जैसे: 1. कच्चे चावल, 2. फल, 3. मिठाइयाँ, 4. भुने हुए चने, 5. फूली हुई ज्वार, 6. इत्र, 7. अगरबत्ती आदि। वह इन वस्तुओं को जुटाकर पूर्वोक्त महिलाओं के साथ कब्रिस्तान ले जाते हैं। वहाँ वे ज़मीन पर एक सफेद चादर बिछाते हैं और उपरोक्त सभी वस्तुओं को चादर के चारों कोनों पर रखते हैं। हज़रत मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अहल-ए-बैत, कर्बला के शहीदों और हज़रत बीबी फातिमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) की पवित्र आत्माओं को वहाँ मौजूद मानकर, वे सभी महिलाओं के साथ सीनाज़नी (छाती पीटना) और मातम करवाते हैं, और खुद भी पर्दा न होने का प्रत्यक्ष हिस्सा बनते हैं। इसके बाद, अत्यंत आदर और सम्मान के साथ उन वस्तुओं पर फातिहा आदि पढ़कर उन्हें वितरित करते हैं और संतान तथा अन्य मामलों के लिए दुआ करते हैं। वे उन महिलाओं के पतियों को निर्देशित नहीं करते। ऐसे व्यक्ति के बारे में अल्लाह और उसके रसूल का क्या आदेश है? शरीयत के अनुसार ऐसे व्यक्ति को क्या कहना अनिवार्य है, और मुसलमानों को ऐसे पुरुषों के साथ कैसा व्यवहार करना चाहिए? कृपया शरीयत के अनुकूल आदेश हदीस, फ़िक़्ह और अल्लाह के कलाम (कुरान) की आयतों के संदर्भ के साथ बताएं ताकि महिलाएँ खुदा से डरें और बाज़ आएं। अल्लाह आपको महान प्रतिफल प्रदान करे।

जवाब: महिलाओं का कब्रिस्तान जाना मना है। सीनाज़नी हराम है। यह तरीका बिदअत (नवाचार) है और बेपर्दगी घृणित है। ऐसा व्यक्ति बिदअती (नवाचारी) है। मुसलमानों को उससे बचना चाहिए। बलजंती कुआं शहर से, 25 मुहर्रम 1339 हिजरी।

मसला 118: दीन के विद्वान और शरीयत के ज्ञानी उन लोगों के बारे में क्या कहते हैं जिनकी पत्नियाँ ताज़िया देखने के लिए दरवाज़े पर जाती हैं, या मुहर्रमुल हराम की नौवीं तारीख को अकेले या अन्य महिलाओं के साथ या छोटे बच्चे के साथ या पूरी रात ताज़िया देखती हैं और पति घर की रखवाली करते हैं? क्या उनका निकाह बरकरार रहा? ऐसी पत्नियों की संतान वैध है या नहीं?

जवाब: महिलाओं का घर से निकलना, विशेष रूप से तमाशा देखने के लिए, नाजायज़ है, और पुरुषों का इसे सहन करना बेशर्मी है। लेकिन इससे निकाह या संतान में कोई दोष नहीं आता। और अल्लाह ही बेहतर जानता है। गाँव, जिला गुड़गांव, डाकखाना डहनिया से, मोहम्मद यासीन खान द्वारा पूछा गया, 10 रमजान 1339 हिजरी।

मसला 119 और 120: धर्म के विद्वान इन मसलों के बारे में क्या कहते हैं:

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک صاحب جو کہ علم فقہ وحدیث سے واقف ہیں لوگوں کو پند و وعظ بھی کیا کرتے ہیں مگر ان کی مستورات نہایت بدعت وشرک میں مبتلا ہوتی ہیں جس کا اظہار مندرجہ ذیل ہے کہ محرم شریف کی تاریخ ۱۳ کو مستورات کو جمع کر کے اور ان سے چندہ جمع کروا کر چند اشیاء بازار سے خود جا کر مع مستورات کے خرید کر کے لانا، ۱ چاول خام و ۲ پھل و ۳ مٹھائیاں، و ۴ نخود بریاں و ۵ پھولی جوار و ۶ عطر و ۷ اگربتی وغیر ہم مہیا کر کے قبرستان میں مع مستورات مذکورہ کے لے جانا اور وہاں جا کر ایک سفید چادر کا زمین پر بچھانا اور کامل اشیاء مذکورہ بالا کو چادر کے چاروں کونہ اور وہاں حضرت محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اہلبیت وشہیدان کربلا کو اور حضرت بی بی فاطمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی روح مطہر کو حاضر جان کر وہاں مع جملہ مستورات کے سینہ زنی وماتم پرسی کروانا اور خود بھی بے پردگی کرنا بعدہ نہایت ادب و تعظیم کے ساتھ ان اشیاء مذکورہ بالا پر فاتحہ وغیرہ دے کر تقسیم کرنا اور اولاد و دیگر امور کے بارے میں دعا کرنا اور ان مستورات کے خاوندوں کا ان کو ہدایت نہ کرنا اور ایسے شخص کے بارے میں اللہ ورسول کا کیا حکم ہے اور ایسے شخص کو شرع شریف میں کیا کہنا لازم آتا ہے اور مسلمانوں کو ایسے آدمیوں کے ساتھ کیا برتاؤ کرنا چاہئے؟ براہ مہربانی جیسا حکم موافق شرع کے ہو وہ مع حدیث و فقہ وحوالہ و آیت کلام اللہ وحدیث کے ارقام فرما دیں تاکہ مستورات خوف خدا کر کے باز آئیں اللہ تعالیٰ آپ کو اجر عظیم فرمائے گا۔

الجواب: عورتوں کا قبرستان جانا ممنوع ہے۔ اور سینہ زنی حرام ہے۔ اور یہ طریقہ بدعت ہے اور بے پردگی فاحشہ ہے۔ ایسا شخص مبتدع ہے۔ مسلمانوں کو اس سے احتراز چاہئے۔ از شہر بالجنتی کنواں ۲۵ محرم ۱۳۳۹ھ

مسئلہ ۱۱۸: کیا فرماتے ہیں علمائے دین وفضلائے شرع متین جن کی بیویاں تعزیہ دیکھنے دروازہ پر جائیں یا نویں محرم الحرام کو تنہا یا دیگر عورتوں کے ہمراہ یا خورد سالہ بچے کے ہمراہ یا تمام شب تعزیہ دیکھیں اور خاوند محافظ گھر رہیں ان کا نکاح رہا؟ ایسی بیویوں کی اولاد حلالی ہے یا نہیں؟

الجواب: عورتوں کا گھر سے نکلنا خصوصاً تماشہ دیکھنے کو ناجائز ہے اور مردوں کا اسے روا رکھنا بے غیرتی ہے مگر اس سے نکاح یا اولاد میں کوئی خلل نہیں آتا۔ واللہ تعالیٰ اعلم از موضع ضلع گوڑ گانو ڈاک خانہ ڈہنیہ مسئولہ محمد یسین خان ۱۰ رمضان ۱۳۳۹ھ

مسئلہ ۱۱۹ و ۱۲۰: کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل کے بارے میں:

Fatawa Razawiyya Volume 22

(1) Is there a veil (purdah) from a Pir or not? (2) A venerable person conducts circles with women without a hijab, and he sits himself in the center of the circle. He gives such attention (tawajjuh) that women fall unconscious, jump and hop around, and the sound of 'Allah' can be heard far outside the house. How is it to pledge allegiance (bay'at) to him? Answer and be rewarded. (t)

The Answer: (1) Purdah from a Pir is obligatory if he is not a Mahram. And Allah Almighty knows best. (2) This situation is purely against Sharia and contrary to modesty. One should not pledge allegiance to such a Pir. And Allah Almighty knows best.

Page 250 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

(1) पीर से पर्दा है या नहीं? (2) एक बुज़ुर्ग औरतों से बग़ैर हिजाब के हल्का (मण्डली) कराते हैं और हल्के के बीच में ख़ुद बुज़ुर्ग साहब बैठते हैं, तवज्जो ऐसी देते हैं कि औरतें बेहोश हो जाती हैं, उछलती-कूदती हैं और 'अल्लाह' की आवाज़ मकान से बाहर दूर-दूर सुनाई देती है। उनसे बैअत होना कैसा है? बयान फ़रमाएं और अजर ओ सवाब पाएं। (त)

जवाब: (1) पीर से पर्दा वाजिब है जब तक कि वह महरम न हो। वल्लाह तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)। (2) यह सूरत महज़ शरीयत के ख़िलाफ़ और हया के ख़िलाफ़ है। ऐसे पीर से बैअत नहीं करनी चाहिए। वल्लाह तआला आलम।

पेज 250 ऑफ़ 692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

(۱) پیر سے پردہ ہے یا نہیں؟ (۲) ایک بزرگ عورتوں سے بغیر حجاب کے حلقہ کراتے ہیں اور حلقہ کے بیچ میں خود بزرگ صاحب بیٹھتے ہیں توجہ ایسی دیتے ہیں کہ عورتیں بیہوش ہو جاتی ہیں اچھلتی کودتی ہیں اور اللہ کی آواز مکان سے باہر دور دور سنائی دیتی ہے۔ ان سے بیعت ہونا کیسا ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: (۱) پیر سے پردہ واجب ہے جبکہ محرم نہ ہو۔ واللہ تعالٰی اعلم (۲) یہ صورت محض خلافِ شرع و خلافِ حیاء ہے۔ ایسے پیر سے بیعت نہ چاہئے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

Fatawa Rizvia Volume 22

Greeting, Salutation, and Respect for Sayyids Handshaking, embracing, kissing hands and feet of graves, circumambulating graves, and prostration of respect etc.

Issue 121: What do the scholars of religion and muftis of the luminous Shariah say in this case: Zaid says that embracing (mu'anaqah) is forbidden (haram) at all times and handshaking (musafahah) is a Sunnah. Amr says that embracing at the time of arrival and departure from a journey, on the day of Eid, and at times of joy, and especially embracing, is a strong evidence for the increase of sincerity and love among the people of Islam. Since Zaid believes that embracing is forbidden and handshaking is Sunnah, is Zaid guilty of a minor sin (saghira) or a major sin (kabira)? Therefore, should a person who has committed a major or minor sin repent in a public gathering or not? Please explain and be rewarded. (Only)

The Answer: Embracing over clothes, where there is no fear of fitna (mischief) or lust, is undoubtedly permissible. There is a consensus (ijma) among all Mujtahid Imams on its permissibility, and it is absolutely permissible both during travel and otherwise under the aforementioned conditions. The restriction to travel is not proven from Hadith or Fiqh, let alone that it should be absolutely forbidden (God forbid). Abu Ja'far Aqili narrates from Hazrat Tamim Dari (may Allah be pleased with him):

सादात (सय्यदों) को सलाम, अभिवादन और सम्मान मुसाफ़हह (हाथ मिलाना), मुआनक़ह (गले मिलना), हाथ-पैर चूमना, कब्र का तवाफ़ और ताज़ीमी सज्दा आदि।

मसला १२१: इस मामले में दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती क्या कहते हैं कि ज़ैद कहता है कि हर समय गले मिलना (मुआनक़ह) हराम है और हाथ मिलाना (मुसाफ़हह) सुन्नत है, जबकि अम्र कहता है कि सफर से आने-जाने के समय, ईद के दिन और खुशी के मौके पर गले मिलना, और विशेष रूप से गले मिलना इस्लाम के लोगों के बीच इखलास और मोहब्बत बढ़ाने का एक मज़बूत प्रमाण है। जब ज़ैद इस बात का कायल है कि मुआनक़ह हराम है और मुसाफ़हह सुन्नत है, तो क्या ज़ैद सगीरा (छोटा) गुनाह का मुर्तकिब हुआ है या कबीरा (बड़ा) गुनाह का? लिहाज़ा जिस व्यक्ति पर गुनाह-ए-कबीरा या सगीरा आयद हो, क्या उसे आम सभा में तौबा करनी चाहिए या नहीं? बयान फरमाएं, पुण्य प्राप्त करें। फ़क़त।

जवाब: कपड़ों के ऊपर से गले मिलना (मुआनक़ह), जहाँ फ़ितना (फसाद) या वासना (शहवत) का डर न हो, निस्संदेह जायज़ है। इसकी अनुमति पर तमाम मुजतहिद इमामों की सहमति (इज्मा) है और उपर्युक्त शर्तों के साथ सफर और गैर-सफर में यह पूरी तरह जायज़ है। सफर की विशेषता हदीस और फ़िक़्ह से साबित नहीं है, न ही यह कि (माज़अल्लाह) यह पूरी तरह हराम हो। अबू जाफर अकीली हज़रत तमीम दारी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत करते हैं:

سلام وتحیت وتعظیم سادات مصافحہ، معانقہ، بوسہ دست وپاؤ قبر، طواف قبر اور سجدہ تعظیمی وغیرہ

مسئلہ ۱۲۱: کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس صورت میں کہ زید کہتا ہے کہ معانقہ ہر وقت میں حرام اور مصافحہ کرنا مسنون، عمرو کہتا ہے کہ معانقہ کرنا وقت آمد ورفت سفر اور یوم عید اور ہنگام خوشی اور خصوصاً معانقہ کرنا ایک دلیلِ قوی بنا بر افزونی اخلاص ومحبت مابینِ اہل اسلام ہے۔ جب زید معتقد اس امر کا ہے کہ معانقہ حرام اور مصافحہ مسنون زید مرتکبِ گناہِ صغیرہ کا ہے یا گناہِ کبیرہ کا پس جس شخص پر گناہِ کبیرہ عاید ہوا یا صغیرہ تو اس پر توبہ جلسہ عام میں آئی یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ت) فقط

الجواب: کپڑوں کے اوپر معانقہ جہاں خوفِ فتنہ، شہوت نہ ہو بلاریب مشروع ہے اس کے جواز پر تمام ائمہ مجتہدین کا اجماع اور سفر و غیر سفر میں بشرائطِ مذکورہ مطلقاً جائز۔ تخصیص سفر کی حدیث وفقہ سے ثابت نہیں نہ کہ استغفر اللہ مطلقاً حرام ہو ابو جعفر عقیلی حضرت تمیم داری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کرتے ہیں:

Fatawa Razawiyya Volume 22

It is narrated: I asked the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) about embracing (Mu'anaqah). He said, "It is a greeting for nations and a sign of good friendship among them. Indeed, the first person to embrace was the Friend of Allah, Ibrahim (peace be upon him)."

This Hadith explicitly supports Amr's statement that embracing is a strong evidence of increased love. Sheikh Muhaqqiq Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlvi (may Allah have mercy on him) states in 'Ashi'at al-Lam'at':

"As for embracing, if there is no fear of mischief (fitna), it is permissible, especially upon returning from a journey, etc."

If there is no fear of any mischief, then embracing is permissible, especially when a person returns from a journey, etc. (T)

In 'Durr-e-Mukhtar' it is written: "It is disliked to a degree of prohibition (Makruh Tahrimi) for a man to kiss and embrace another man while both are in a single garment (without separate clothing). Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) said: There is no harm in kissing and embracing in a single lower garment (izar), and if he is wearing a shirt or a robe, then it is permissible without any dislike by consensus (ijma). This has been corrected in 'Al-Hidayah' and all texts are based on it." Ended in summary.

Kissing a man and embracing him in a single sheet is prohibitedly disliked (Makruh Tahrimi). Imam Abu Yusuf (may Allah be pleased with him) said: There is no harm in kissing and embracing in one lower garment, and if they are wearing a shirt or a robe, then it is permissible without any dislike by consensus. Its correction has been stated in 'Hidaya' and all texts are according to it. Ended in summary. (T)

And similarly, Sheikh Muhaqqiq narrated from 'Al-Kafi': "Where he said: They have stated that the disagreement is in cases where they are bare-bodied; however, with a shirt or robe, there is no harm in it by consensus."

Sheikh Abdul Haq Muhaddith Dehlvi (may Allah have mercy on him) stated that people have said the disagreement regarding embracing etc. is in situations where they are naked.

1 Al-Du'afa al-Kabir by al-Uqayli, Hadith 1641, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 3/155
2 Ashi'at al-Lam'at, Kitab al-Adab, Chapter on Handshaking and Embracing, Maktaba

Nooria Razawiyya, Sukkur, 4/20 3 Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter on Istibra, Matba Mujtabai, Delhi, 2/244

फतावा रज़विया जिल्द २२

कहा गया: मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से गले मिलने (मुआनका) के बारे में पूछा। उन्होंने फरमाया, "यह राष्ट्रों का अभिवादन है और उनके बीच अच्छी दोस्ती का प्रतीक है। वास्तव में, सबसे पहले गले मिलने वाले अल्लाह के मित्र इब्राहीम (अलैहिस्सलाम) थे।"

यह हदीस अम्र के इस कथन का स्पष्ट समर्थन करती है कि गले मिलना बढ़ते प्रेम का एक प्रबल प्रमाण है। शेख मुहाक्किक़ मौलाना अब्दुल हक मुहद्दिस देहलवी (रहमतुल्लाह अलैह) 'अशिआतुल लमआत' में फरमाते हैं:

"जहाँ तक गले मिलने का सवाल है, अगर किसी फितने (बुराई) का डर न हो, तो यह जायज़ है, खासकर यात्रा से लौटने पर आदि।"

अगर किसी फितने का डर न हो, तो गले मिलना जायज़ है, खासकर तब जब आदमी यात्रा से आए आदि। (त)

'दुर्रे मुख्तार' में है: "एक ही चादर में (बिना अलग वस्त्रों के) किसी पुरुष का दूसरे को चूमना और गले मिलना मकरूहे तहरीमी (निषिद्ध के करीब) है। इमाम अबू यूसुफ (रहमतुल्लाह अलैह) ने फरमाया: एक ही इज़ार (निचला वस्त्र) में चूमने और गले मिलने में कोई हर्ज नहीं है, और यदि उसने कुर्ता या चोगा पहना हो, तो सर्वसम्मति (इज्मा) से बिना किसी नापसंदगी के जायज़ है। 'हिदाया' में इसकी पुष्टि की गई है और सभी मूल ग्रंथ इसी पर आधारित हैं।" संक्षेप में समाप्त।

किसी पुरुष को चूमना और उसके गले मिलना एक ही चादर में मकरूहे तहरीमी है। इमाम अबू यूसुफ (रहमतुल्लाह अलैहि) ने फरमाया: एक इज़ार में चूमने और गले मिलने में कोई हर्ज नहीं और अगर वह कुर्ता पहने हो या चोगा, तो बिना किसी मकरूहियत के बिल-इज्मा (सर्वसम्मति से) जायज़ है। 'हिदाया' में इसकी तस्हीह (पुष्टि) की गई है और इसी के अनुसार तमाम मतून (ग्रंथ) हैं। संक्षेप में समाप्त। (त)

और इसी प्रकार शेख मुहाक्किक़ ने 'काफी' से उद्धृत किया: "जहाँ उन्होंने कहा: उन्होंने कहा है कि मतभेद उस स्थिति में है जहाँ वे नग्न बदन हों, लेकिन कुर्ता या चोगा होने पर सर्वसम्मति से इसमें कोई हर्ज नहीं है।"

शेख अब्दुल हक मुहद्दिस देहलवी (रहमतुल्लाह अलैह) ने फरमाया कि लोगों ने कहा है कि गले मिलने आदि में उस जगह मतभेद है जहाँ वे नंगे हों।

१ अद्दुआफा उल कबीर लिल उकैली हदीस १६४१ दारुल कुतुब अल इल्मिया बेरुत ३ / १५५ २ अशिआतुल लमआत किताबुल अदब बाबुल मुसाफ़ा वल मुआनका मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर ४ / २० ३ दुर्रे मुख्तार किताबुल हज़र वल इबाहत बाबुल इस्तिबरा मतबा मुजतबाई देहली २ / २४४

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

قال سالت رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم عن المعانقۃ فقال تحیۃ الامم وصالح ودھم وان اول من عانق خلیل اللہ ابراہیم ۱۔ میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سے معانقہ کا مسئلہ دریافت کیا۔ ارشاد فرمایا تحیت ہے امتوں کی اور اچھی دوستی ہے ان کی، اور بیشک پہلے جس نے معانقہ کیا اللہ تعالٰی کے خلیل ابراہیم ہیں علیہ الصلوٰۃ والسلام۔

اس حدیث میں صریح تائید ہے عمرو کے قول کی کہ معانقہ ایک دلیل قوی ہے۔ افزونی محبت پر۔ شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی رحمۃ اللہ تعالٰی اشعۃ اللمعات میں فرماتے ہیں:

اما معانقتہ اگر خوف فتنہ نباشد مشروع است خصوصا نزد قدوم از سفر ۲ الخ۔ اگر کسی فتنے کا اندیشہ نہ ہو تو گلے ملنا جائز ہے خصوصاً جبکہ آدمی سفر سے آئے الخ۔ (ت)

در مختار میں ہے: وکرہ تحریماً تقبل الرجل ومعانقتہ فی ازار واحد، وقال ابو یوسف رحمہ اللہ تعالٰی لاباس بالتقبیل و المعانقۃ فی ازار واحد ولو کان علیہ قمیص او جبۃ جاز بلا کراہۃ بالاجماع وصححہ فی الھدایۃ وعلیہ المتون ۳ انتھی ملخصاً۔ کسی مرد کو بوسہ دینا اور اس سے گلے ملنا ایک چادر میں مکروہ تحریمی ہے۔ امام ابو یوسف رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ نے فرمایا: ایک ازار میں بوسہ دینے اور معانقہ کرنے میں حرج نہیں اور اگر وہ کرتہ پہنے ہو یا جبہ تو بغیر کسی کراہت کے بالاجماع جائز ہے ہدایہ میں اس کی تصحیح فرمائی اور اسی کے مطابق سارے متون ہیں انتہی ملخصاً۔ (ت)

اور ایسا ہی شیخ محقق نے کافی سے نقل کیا: حیث قال و گفتہ اند کہ خلاف در جائیست کہ برہنہ تن باشند اما با قمیص وجبہ لا باس بہ است باجماع شیخ عبدالحق محدث دہلوی رحمۃ اللہ تعالٰی نے فرمایا کہ لوگوں نے کہا ہے کہ معانقہ وغیرہ میں اس جگہ اختلاف ہے کہ جہاں ننگے ہوں،

١ الضعفاء الکبیر للعقیلی حدیث ١۶۴١ دارالکتب العلمیہ بیروت ٣ / ١۵۵ ٢ اشعۃ اللمعات کتاب الادب باب المصافحۃ والمعانقۃ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۴ / ٢٠ ٣ درمختار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء مطبع مجتبائی دہلی ٢ / ٢۴۴

Fatawa Rizvia, Volume 22

...And this is the correct view as stated in Al-Kafi. 1

However, if they are wearing shirts or robes, then by consensus there is no harm, and this is correct as mentioned in Al-Kafi. (T)

But if both are naked, then some narrations describe this situation as disliked (Makruh). According to Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him), there is no harm even in this. Undoubtedly, where there is a fear of temptation (fitna), such as embracing a woman or a handsome youth, especially with lustful eyes, no one disputes its dislike and impermissibility. In the 'Book of Disliked Acts' (Kitab al-Karahiyah) of Sharh al-Wiqayah, it is stated:

[Arabic Text Block]: It is disliked for a man to kiss and embrace (another) in a single garment (waist-cloth), but it is permissible with a shirt and handshake. (Commentary): 'his handshake' is joined to the pronoun in 'is permissible'. This is according to Abu Hanifa and Muhammad (may Allah have mercy on them). Abu Yusuf (may Allah be pleased with him) said: There is no harm in them (kissing and embracing) in a single garment, and with a shirt, there is no harm by consensus. The disagreement is regarding what is done out of love; as for what is done with lust, there is no doubt about its prohibition by consensus. 2 End.

[Urdu Explanation Block]: It is disliked to kiss a man or embrace him under a single sheet, but if they are wearing shirts, it is permissible. Shaking hands is also permissible. (Explanation): The word "Musafahatuhu" (his handshake) in this phrase is linked to the pronoun of "Jaz" (permissible). This is the view of Imam Abu Hanifa and Imam Muhammad. However, Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on all of them) said: There is no harm in kissing and embracing if they are under a single sheet, but if they are wearing shirts, then by consensus there is no objection. This disagreement exists when these acts are done in a manner of love and affection. But if they are done with lust, then there is no doubt about their prohibition by consensus. End (T).

In the narrations where negation of embracing is mentioned, reconciling the traditions, this specific situation (lustful intent) is intended. Imam Abu Mansur al-Maturidi (may Allah have mercy on him), who is a leader of the Ahl al-Sunnah, clarified this meaning as mentioned by Sheikh al-Muhaqqiq in Sharh al-Mishkat (as Sheikh al-Muhaqqiq Abdul Haq Muhaddith Dehlawi explained in Sharh al-Mishkat. T).

So in this situation, shaking hands is also incorrect as is not hidden (as it's obvious. T). It is recorded in many hadiths that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) embraced his companions many times during travel and without travel and kept it permissible. In Sahih Tirmidhi, from Aisha Siddiqa...

---

1 Ashi'at al-Lam'at, Kitab al-Adab, Chapter on Handshaking and Embracing, Maktaba Nooriya Rizvia, Sukkur, 4/21. 2 Sharh al-Wiqayah, Kitab al-Karahiyah, Issue of Kissing and Embracing, H.M. Saeed Company, Karachi, 3/554 to 56.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

...और यही सही है जैसा कि 'अल-काफ़ी' में है। 1

लेकिन अगर वे कुर्ता या जुब्बा पहने हों, तो फिर सर्वसम्मति (इज्मा) से कोई हर्ज नहीं है, और यही सही है जैसा कि 'अल-काफ़ी' में वर्णित है। (त)

बेशक, अगर दोनों नग्न हों, तो इस स्थिति को कुछ रिवायतों में मकरूह (नापसंद) कहा गया है। और इमाम अबू यूसुफ (रहमतुल्लाह अलैहि) के अनुसार इस तरह भी कोई हर्ज नहीं है। निस्संदेह, जहाँ फितना (प्रलोभन) का डर हो, जैसे किसी महिला या सुंदर युवक को गले लगाना, विशेष रूप से वासना की दृष्टि से, तो ऐसी स्थिति की मकरूहियत और नाजायज होने में किसी को कोई संदेह नहीं है। 'शरह विक़ाया' की 'किताब अल-कराहिया' में है:

[अरबी पाठ]: एक आदमी को चूमना और एक ही अधोवस्त्र (इज़ार) में उससे गले मिलना मकरूह है, लेकिन कमीज और हाथ मिलाने के साथ जायज़ है। (टीका): 'उसका हाथ मिलाना' शब्द 'जायज़' के सर्वनाम से जुड़ा है। यह अबू हनीफ़ा और मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहम करे) के अनुसार है। अबू यूसुफ (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने कहा: एक ही वस्त्र में उनमें (चूमने और गले मिलने में) कोई हर्ज नहीं है, और कमीज के साथ तो सर्वसम्मति से कोई हर्ज नहीं है। मतभेद उस बारे में है जो प्रेम के लिए हो; जहाँ तक वासना का सवाल है, तो सर्वसम्मति से इसके हराम होने में कोई संदेह नहीं है। 2 समाप्त।

[उर्दू व्याख्या खंड]: किसी मर्द को बोसा देना और एक ही चादर में उससे गले मिलना मकरूह है, अलबत्ता कुर्ता पहने हों तो जायज़ है। और मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) करना भी जायज़ है। (तशरीह) "मुसाफ़हतुहू" इस इबारत का अत्फ़ (संबंध) "जाज़" की ज़मीर (सर्वनाम) पर है। और यह इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम मुहम्मद के नज़दीक है लेकिन इमाम अबू यूसुफ ने फ़रमाया: अल्लाह तआला सब पर रहम फ़रमाए, बोसा देना और मुआनक़ा (गले मिलना) करना अगर एक चादर में हो तो कोई हर्ज नहीं लेकिन अगर क़मीज़ पहने हो तो फिर बिल-इत्तेफ़ाक (सर्वसम्मति से) कुछ मुज़ायका (आपत्ति) नहीं। और यह इख्तिलाफ़ (मतभेद) उस सूरत में है जबकि यह काम प्यार व मोहब्बत के अंदाज़ में हो लेकिन अगर शहवत (वासना) से हो तो फिर इज्माअन (सर्वसम्मति से) हुरमत (निषेध) में कोई शक नहीं इन्तहा (त)।

जिन रिवायतों में गले मिलने का निषेध आया है, हदीसों के समन्वय (जमा) में यही स्थिति अभिप्रेत है। इमाम अबू मंसूर मातुरीदी (रहमतुल्लाह अलैहि), जो अहले सुन्नत के पेशवा हैं, ने इस अर्थ को स्पष्ट किया है जैसा कि शेख मुहक्किक़ ने 'शरह अल-मिश्क़ात' में ज़िक्र किया है (जैसा कि शेख मुहक्किक़ अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी ने 'शरह मिश्क़ात' में बयान फ़रमाया। त)। तो इस स्थिति में मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) भी नादुरुस्त है जैसा कि मख़्फ़ी नहीं (जैसा कि स्पष्ट है। त)। कई हदीसों में आया है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने सहाबा किराम से कई बार यात्रा के दौरान और बिना यात्रा के मुआनक़ा (गले मिलना) फ़रमाया और इसे जायज़ रखा। सहीह तिर्मिज़ी में आइशा सिद्दीक़ा...

---

1 अशिअतुल लम्आत, किताबुल अदब, बाबुल मुसाफ़हा वल मुआनक़ा, मकतबा नूरिया रिज़विया, सुक्कुर, 4/21. 2 शरह अल-विक़ाया, किताबुल कराहिया, मसअला अत-तक़्बील वल इअतिनाक़, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 3/554 से 56.

पृष्ठ 253/692

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

وھو الصحیح کذا فی الکافی۔ 1

لیکن اگر کرتا یا جبہ پہنے ہوں تو پھر بالاجماع کوئی حرج نہیں، اور یہی صحیح ہے یونہی کافی میں مذکور ہے۔ (ت)

البتہ اگر دونوں ننگے بدن ہوں تو اس صورت کو بعض روایات میں مکروہ کہا ہے۔ اور امام ابو یوسف رحمہ اللہ تعالٰی کے نزدیک یوں بھی کچھ حرج نہیں۔ بیشک جہاں خوفِ فتنہ ہو مثلاً عورت یا امر د خوبصورت سے معانقہ کرنا خصوصاً جبکہ بنظر شہوت ہو تو اس صورت کی کراہت و عدم جواز میں کسی کو کلام نہیں شرح وقایہ کی کتاب الکراہیتہ میں ہے:

[Arabic Text]: وکرہ تقبیل الرجل و عناقہ فی ازار واحد وجاز مع قمیص ومصافحۃ ش عطف علی الضمیر فی جاز ھذا عند ابی حنیفہ و محمد رحمھما اللہ تعالی وقال ابو یوسف رحمہ اللہ تعالی عنہ لاباس بھما فی ازار واحد و امامع القمیص فلا باس بالاجماع والخلاف فیما یکون للمحبۃ واما بالشھوۃ فلا شك فی الحرمۃ اجماعاً 2 انتہی۔

[Urdu Explanation]: کسی مرد کو بوسہ دینا اور ایک چادر میں اس سے گلے ملنا مکروہ ہے البتہ کرتہ پہنے ہوں تو جائز ہے۔ اور مصافحہ کرنا بھی جائز ہے۔ (تشریح) "مصافحتہ" اس عبارت کا عطف "جاز" کی ضمیر پر ہے۔ اور یہ امام ابو حنیفہ اور امام محمد کے نزدیک ہے لیکن امام ابو یوسف نے فرمایا: اللہ تعالٰی سب پر رحم فرمائے بوسہ دینا اور معانقہ کرنا اگر ایک چادر میں ہو تو کوئی حرج نہیں لیکن اگر قمیص پہنے ہو تو پھر بالاتفاق کچھ مضائقہ نہیں۔ اور یہ

اختلاف اس صورت میں ہے جبکہ یہ کام پیار و محبت کے انداز میں ہو لیکن اگر شہوت سے ہو تو پھر اجماعاً حرمت میں کوئی شک نہیں انتہی (ت)

جن روایتوں میں معانقہ سے نفی آئی ہے ان میں جمعاً بین الاحادیث یہی صورت مقصود، امام ابو منصور ماتریدی رحمتہ اللہ تعالیٰ علیہ نے کہ اہل سنت کے پیشوا ہیں اس معنی کی تصریح فرمائی کما ذکرہ الشیخ المحقق فی شرح المشکوۃ (جیسا کہ شیخ محقق عبدالحق محدث دہلوی نے شرح مشکوۃ میں بیان فرمایا۔ت) سو اس صورت میں مصافحہ بھی نادرست ہے کما لا یخفی (جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ ت) احادیث کثیرہ میں وارد ہوا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اپنے اصحاب کرام سے بارہا بحالتِ سفر اور بلا سفر معانقہ فرمایا اور اسے جائز رکھا۔ صحیح ترمذی میں عائشہ صدیقہ

---

1 اشعۃ اللمعات کتاب الادب باب المصافحۃ والمعانقۃ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۴/۲۱ 2 شرح الوقایہ کتاب الکراھیۃ مسئلۃ التقبیل والاعتناق ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۳/ ۵۵۴ تا ۵۶

Fatawa Razawiyyah, Volume 22

It is narrated from her (Lady Aisha) [may Allah be pleased with her] that when Zayd bin Harithah [may Allah be pleased with him] came to Medina, the Messenger of Allah [peace and blessings of Allah be upon him] embraced him and kissed him:

[Table Header: Arabic - Urdu] Arabic: Narrated from Aisha [may Allah be pleased with her], she said: Zayd bin Harithah arrived in Medina and the Messenger of Allah [peace and blessings of Allah be upon him] was in my house. He came and knocked at the door, so the Messenger of Allah [peace and blessings of Allah be upon him] stood up to meet him, unclothed [meaning hurriedly without the outer cloak], trailing his garment. By Allah, I never saw him unclothed before or after that. Then he embraced him and kissed him.

Urdu: It is narrated from Lady Aisha Siddiqa [may Allah be pleased with her], she said: When Zayd bin Harithah arrived in Medina, the Holy Prophet [peace and blessings of Allah be upon him] was present in my house. When Hazrat Zayd came and knocked on the door, the Holy Prophet [peace and blessings be upon him] stood up in that very state to meet him. The state was such that he was trailing his garment. By Allah! I had never seen him in such a state before or after this, then you embraced him and kissed him. (T)

It is narrated from Sha'bi in Sunan Abu Dawud and Bayhaqi that the Prophet [peace and blessings of Allah be upon him] embraced Hazrat Ja'far bin Abi Talib [may Allah be pleased with him] and kissed him,

[Table Header: Arabic - Urdu] Arabic: Narrated from ash-Sha'bi that the Prophet [peace and blessings of Allah be upon him] met Ja'far bin Abi Talib, embraced him and kissed him between his eyes.

Urdu: It is narrated from Imam Sha'bi that when the Holy Prophet [peace and blessings of Allah be upon him] met Ja'far bin Abi Talib, he embraced him and kissed him between his eyes (i.e., kissed his forehead). (T)

Imam Ahmad, Abu Dawud, Nasa'i and others narrate from Bahisa [may Allah be pleased with her] that her father took permission from the Holy Prophet [peace and blessings of Allah be upon him], put his head inside the blessed shirt, and began to embrace and kiss the Holy Prophet [peace and blessings of Allah be upon him], and asked, "O Messenger of Allah! What thing is not permissible to withhold?" He replied:

"Water." Narrated from a woman called Bahisa from her father, she said: My father asked permission from the Prophet [peace and blessings of Allah be upon him]...

---

1 Jami' at-Tirmidhi, Book of Seeking Permission and Etiquette, Chapter on what has been narrated regarding Embracing and Kissing, Amin Company Karachi, 2/ 97-98. 2 Sunan Abi Dawud, Book of Etiquette, Chapter on Kissing Between the Eyes, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/ 353.

फतावा रज़विया, जिल्द 22

उनसे (सैयदा आयशा) [रज़ियल्लाहु अन्हा] से रिवायत है कि जब ज़ैद बिन हारिसा [रज़ियल्लाहु अन्हु] मदीना शरीफ आए, तो अल्लाह के रसूल [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] ने उनसे गले मिले और बोसा (चुंबन) दिया:

[तालिका शीर्षक: अरबी - उर्दू] अरबी: आयशा [रज़ियल्लाहु अन्हा] से रिवायत है कि उन्होंने कहा: ज़ैद बिन हारिसा मदीना आए और रसूलुल्लाह [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] मेरे घर में थे। वह आए और दरवाज़ा खटखटाया, तो रसूलुल्लाह [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] उनकी तरफ़ उठे, इस हाल में कि वह अपनी चादर घसीट रहे थे। अल्लाह की क़सम! मैंने आपको इससे पहले या इसके बाद कभी इस हाल में नहीं देखा। फिर आपने उन्हें गले लगाया और बोसा दिया।

उर्दू: सैयदा आयशा सिद्दीक़ा [रज़ियल्लाहु अन्हा] से रिवायत है, उन्होंने फ़रमाया: जब ज़ैद बिन हारिसा मदीना मुनव्वरा में तशरीफ़ लाए, उस वक़्त हुज़ूर [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] मेरे घर में तशरीफ़ फ़रमा थे। जब हज़रत ज़ैद ने आकर दरवाज़े पर दस्तक दी, तो हुज़ूर अलैहिस्सलाम बेतकल्लुफी की हालत में ही उठकर उसी हालत में उनसे मिलने तशरीफ़ ले गए। हालत यह थी कि उस वक़्त अपना कपड़ा घसीटते जा रहे थे। ख़ुदा की क़सम! मैंने आपको इससे पहले या इसके बाद कभी इस हालत में नहीं देखा, फिर आपने उन्हें गले लगा लिया और उन्हें बोसा दिया। (त)

सुनन अबू दाऊद और बैहक़ी में शैबी से मरवी है कि नबी [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] ने हज़रत जाफ़र बिन अबी तालिब [रज़ियल्लाहु अन्हु] को गले लगाया और बोसा दिया,

[तालिका शीर्षक: अरबी - उर्दू] अरबी: अश-शैबी से रिवायत है कि नबी [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] जाफ़र बिन अबी तालिब से मिले, तो उन्हें गले लगाया और उनकी दोनों आँखों के बीच बोसा दिया।

उर्दू: इमाम शैबी से रिवायत है कि जब हुज़ूर [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] जाफ़र बिन अबी तालिब से मिले, तो उन्हें गले लगाया और दोनों आँखों के दरमियान उन्हें बोसा दिया (यानी उनकी पेशानी चूमी)। (त)

इमाम अहमद, अबू दाऊद, नसाई और अन्य बहैसा [रज़ियल्लाहु अन्हा] से रावी हैं कि उनके वालिद ने हुज़ूर अकदस [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] से इजाज़त लेकर क़मीस मुबारक के अंदर अपना सर ले गए और हुज़ूर अकदस [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] को गले लगाकर बोसा देना शुरू किया और

अर्ज़ की: या रसूलुल्लाह! कौन सी चीज़ रोकना जायज़ नहीं है? आपने फ़रमाया: पानी। एक औरत से रिवायत है जिसे बहैसा कहा जाता है, अपने वालिद से कि मेरे वालिद ने नबी [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] से इजाज़त मांगी...

---

1 जामेअ तिर्मिज़ी, किताबुल इस्तिज़ान वल अदब, बाब मा जाअ फ़िल मुआनक़ा वल क़ुबला, अमीन कंपनी कराची, 2/ 97-98। 2 सुनन अबी दाऊद, किताबुल अदब, बाब फ़ी क़ुबला मा बैनुल ऐनैन, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर, 2/ 353।

رضی اللہ عنہا سے روایت ہے جب زید بن حارثہ رضی اللہ تعالٰی عنہ مدینہ شریف آئے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان سے معانقہ کیا اور بوسہ دیا:

عن عائشة رضی اللہ تعالی عنها قالت قدم زید بن حارثة المدینة و رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم في بیتي فأتاه فقرع الباب فقام الیه رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم عریانا یجر ثوبه واللہ ما رأیته عریانا قبله ولا بعده فاعتنقه وقبله [1]۔ سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے روایت ہے انہوں نے فرمایا: جب زید بن حارثہ مدینہ منورہ میں تشریف لائے اس وقت حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میرے گھر میں تشریف فرما تھے۔ جب حضرت زید نے آکر دروازے پر دستک دی تو حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام برہنہ ہی اٹھ کر اسی حالت میں ان سے ملنے تشریف لے گئے۔ حالت یہ تھی کہ اس وقت اپنا کپڑا گھسیٹتے جا رہے تھے خدا کی قسم میں نے آپ کو اس سے پہلے یا اس کے بعد کبھی برہنہ نہیں دیکھا، پھر آپ نے انہیں گلے لگا لیا اور انہیں بوسہ دیا۔ (ت)

سنن ابو داؤد اور بیہقی میں شعبی سے مروی ہے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے حضرت جعفر بن ابی طالب رضی اللہ تعالٰی عنہ کو گلے لگایا اور بوسہ دیا،

عن الشعبي ان النبي صلی اللہ تعالی علیه وسلم تلقی جعفر بن ابي طالب فالتزمه وقبله بین عینیه [2]۔ امام شعبی سے روایت ہے کہ جب حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جعفر بن ابی طالب سے ملے تو انہیں گلے لگایا اور دو آنکھوں کے درمیان انہیں بوسہ دیا۔ (یعنی ان کی پیشانی چومی)۔ (ت)

امام احمد و ابوداؤد و نسائی و غیر ہم بہیسہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے راوی کہ ان کے والد حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے اذن لے کر قمیص مبارک کے اندر اپنا سر لے گئے اور

حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو گلے لگا کر بوسہ دینا شروع کیا اور عرض کی یا رسول اللہ ! کیا چیز روکنا جائز نہیں؟ فرمایا: پانی۔ عن امرأة يقال لها بهيسة عن ابيها قالت استأذن ابي النبي صلى الله تعالىٰ عليه

---

1 جامع الترمذی کتاب الاستیذان والادب باب ماجاء فی المعانقة والقبلة امین کمپنی کراچی ۲/ ۹۸۔ ۹۷

2 سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی قبلة مابین العینین آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۵۳

...and peace be upon him. He entered between him and his shirt and began to kiss and embrace him, then said: "O Prophet of Allah, what is it that it is not permissible to withhold?" He said: "Water[1]" (the rest of the) Hadith.

Imam Abul Qasim Sulaiman bin Ahmad Tabarani narrates from Hala bin Abi Hala, the noble son of Hazrat Ummul Mumineen Khadija-ul-Kubra (may Allah be pleased with her). He came to the presence of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) while he was resting. Hearing his voice, the Prophet woke up, held him to his sacred chest, and said with great love: "Hala, Hala, Hala!"

Narrated by Hala bin Abi Hala: He entered upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) while he was sleeping. He woke up and held Hala to his chest and said: "Hala, Hala, Hala[2]."

Tabarani in Mu'jam al-Kabir and Ibn Shahin in Kitab al-Sunnah narrate from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) that once the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) went to a pool with his companions. Then he said: "Let every person swim towards his companion." And he himself swam towards Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him), embraced him, and said: "This is my companion."

Narrated by Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and his companions entered a pool and he said: "Let every man swim to his companion." So every man among them swam to his companion until only the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and Abu Bakr (may Allah be pleased with him) remained. Then the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) swam to Abu Bakr (may Allah be pleased with him) until he embraced him and said: "If I were to take a close friend (Khalil), I would have taken Abu Bakr as a close friend, but he is my companion."[3]

It is narrated from Hazrat Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) that once the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and his companions entered a pond. Then he said: "Let every man swim towards his companion." Then every person started swimming towards their respective friend, until only the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and Siddiq-e-Akbar remained. Then you started swimming towards your companion Abu Bakr (may Allah be pleased with him), embraced him and said: "If I were to make anyone my 'Khalil' (close friend), I would have made Abu Bakr so, but he is my friend." (T)

[1] Sunan Abi Dawud, Book of Zakat, Chapter: What is Permissible to Withhold, Aftab-e-Alam Press Lahore, 1/235. [2] Al-Mu'jam al-Awsat of Tabarani, Hadith 3806, Maktabat al-Ma'arif al-Riyadh, 4/276. [3] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 12676, Al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut, 11/261. F: The underlined words of the Hadith can be seen in Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 11938, in 11/339. Page 255 of 692

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 22

...और उन पर सलाम हो। वह उनके और उनकी कमीज़ के बीच दाखिल हुए और उन्हें चूमने और गले लगाने लगे, फिर कहा: "ऐ अल्लाह के नबी, वह क्या चीज़ है जिसे रोकना जायज़ नहीं है?" उन्होंने कहा: "पानी[1]" हदीस।

इमाम अबुल कासिम सुलेमान bin अहमद तबरानी हज़रत उम्मुल मोमिनीन खदीजा-उल-कुबरा (रज़ियल्लाहु अन्हा) के सुपुत्र हला बिन अबी हला से रिवायत करते हैं। वह नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत में हाज़िर हुए, हुज़ूर आराम फरमा रहे थे। उनकी आवाज़ सुनकर जागे और उन्हें सीना-ए-अकदस से लगा लिया और निहायत मोहब्बत से फरमाया: "हला, हला, हला!"

हला बिन अबी हला से रिवायत है कि वह नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास आए जबकि आप सो रहे थे। आप जाग गए और हला को अपने सीने से लगा लिया और फरमाया: "हला, हला, हला[2]।"

तबरानी मुअजम कबीर में और इब्न शाहीन किताब अल-सुन्ना में हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं कि एक बार रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपने सहाबा के साथ एक ग़दीर (तालाब) में तशरीफ़ ले गए। फिर फरमाया: हर शख़्स अपने-अपने यार (साथी) की तरफ तैरे। और खुद हुज़ूर अबूबक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) की तरफ तैरे और उन्हें गले लगाकर फरमाया: "यह मेरा यार है।"

इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और उनके सहाबा एक ग़दीर (तालाब) में दाखिल हुए, तो आपने फरमाया: "हर शख़्स अपने साथी की तरफ तैरे।" चुनाँचे उनमें से हर आदमी अपने साथी की तरफ तैरा, यहाँ तक कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और अबूबक्र (रज़ियल्लाहु अन्हु) बाकी रह गए। फिर रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अबूबक्र (रज़ियल्लाहु अन्हु) की तरफ तैरे यहाँ तक कि उन्हें गले लगा लिया और फरमाया: "अगर मैं किसी को खलील (गहरा दोस्त) बनाता, तो अबूबक्र को खलील बनाता, लेकिन वह मेरा साथी है।"[3]

हज़रत इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि एक बार हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम और उनके साथी एक तालाब में दाखिल हो गए। फिर फरमाया: हर आदमी अपने साथी की तरफ तैरे। फिर हर शख़्स अपने-अपने दोस्त की तरफ तैरने लगा, यहाँ तक कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और सिद्दीक़-ए-अकबर रह गए। फिर आप अपने साथी अबूबक्र (रज़ियल्लाहु अन्हु) के साथ तैरने लगे और उन्हें गले लगाया और फरमाया: "अगर मैं किसी को अपना खलील बनाता तो अबूबक्र को बनाता लेकिन वह मेरा दोस्त है।" (त)

[1] सुनन अबी दाऊद, किताबुज़ ज़कात, बाब: मा यजूज़ु मन-अुहू, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 1/235. [2] अल-मुअजम अल-अवसत लित-तबरानी, हदीस 3806, मकतबतुल मआरिफ़ अर-रियाज़, 4/276. [3] अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 12676, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया बेरुत, 11/261. फ़: रेखांकित शब्द हदीस अल-मुअजम अल-कबीर की हदीस 11938 में 11/339 पर मुलाहिज़ा फरमाएँ। पेज 255/692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

وسلم فدخل بینه وبین قمیصه فجعل یقبل ویلتزم ثم قال یانبي الله ماالشیئ الذی لایحل منعه قال الماء[1] الحدیث۔

امام ابوالقاسم سلیمان بن احمد طبرانی جناب ہالہ بن ابی ہالہ فرزند ارجمند حضرت ام المومنین خدیجہ الکبری رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے راوی ، وہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خدمت میں حاضر ہوئے ، حضور آرام فرماتے تھے۔ ان کی آواز سن کر جاگے اور انھیں سینہ اقدس سے لگا لیا اور بغایت محبت فرمایا۔ ہالہ، ہالہ، ہالہ !

عن هالة بن ابی هالة انه دخل علی النبی صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم وهو را قد فاستیقظ فضم هالة الی صدره وقال هالة هالة هالة [2]۔

طبرانی معجم کبیر اور ابن شاہین کتاب السنہ میں حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کرتے ہیں کہ ایک بار رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مع اپنے اصحاب کے ایک غدیر میں تشریف لے گئے۔ پھر فرمایا ہر شخص اپنے اپنے یار کی طرف پیرے۔ اور خود حضور ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی طرف پیر گئے اور انھیں گلے لگا کر فرمایا یہ میرا یار ہے۔

عن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنھما قال دخل رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم واصحابہ غدیرا فقال لیسبح کل رجل الی صاحبہ فسبح کل رجل منھم الی صاحبہ حتی بقی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم وابوبکر رضی اللہ تعالی عنہ فسبح رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم الی ابی بکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ حتی اعتنقہ ف فقال لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابابکر خلیلا ولکنہ صاحبی ف[3]

حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت ہے کہ ایک مرتبہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام اور ان کے ساتھی ایک تالاب میں داخل ہو گئے۔ پھر فرمایا: ہر آدمی اپنے ساتھی کی طرف تیرے۔ پھر ہر شخص اپنے اپنے دوست کی طرف تیرنے لگا، یہاں تک کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور صدیق اکبر رہ گئے پھر آپ اپنے ساتھی ابوبکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے ساتھ تیرنے لگے اور انھیں گلے لگایا اور فرمایا: اگر میں کسی کو اپنا خلیل بناتا تو ابوبکر کو بناتا لیکن وہ میرا دوست ہے۔ (ت)

[1] سنن ابی داؤد کتاب الزکوٰۃ باب مایجوز منعہ آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۲۳۵ [2] المعجم الاوسط للطبرانی حدیث ۳۸۰۶ مکتبہ المعارف الریاض ۴ / ۲۷۶ [3] المعجم الکبیر حدیث ۱۲۶۷۶ المکتبہ الفیصلیہ بیروت ۱۱ / ۲۶۱ ف: خط کشیدہ الفاظ حدیث المعجم الکبیر کی حدیث ۱۱۹۳۸ میں ۱۱ / ۳۳۹ پر ملاحظہ ہوں۔

It is evident that there was no coming or going from a journey here, and it is narrated in Sunan Abi Dawood that a Companion requested the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) to lift his shirt. The Prophet lifted his shirt from his sacred body, and the Companion embraced him and kissed his sacred flank, and the Prophet did not forbid him:

(Arabic Narration)

Narrated from Usaid bin Hudair, an Ansari man, who said: While he was talking to the people, and he was a humorous man among them who made them laugh, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) poked him in his side with a stick. He said, "Allow me to retaliate." The Prophet said, "Retaliate." He said, "But you are wearing a shirt and I am not." So the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) raised his shirt, and the man embraced him and began to kiss his flank. He said, "This is what I intended, O Messenger of Allah!" - 1

(Urdu Translation)

It is narrated from Hazrat Usaid bin Hudair, who was an Ansari man. He was talking to people, and he was a humorous person among us who used to make people laugh. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) poked him in his side with a stick. He said, "Give me justice (let me retaliate)." You said, "I give you justice." He said, "But you are wearing a shirt." Then the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) lifted the cloth from his sacred body, and he embraced your sacred body and began kissing your blessed flank. And he said, "O Messenger of Allah! I intended exactly this." (T)

Ahmad narrates from Ya'la (may Allah be pleased with him) that once Hasan and Husain (may Allah be pleased with them both) came running to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and he embraced them to his sacred body. *From Ya'la, who said: Indeed, Hasan and Husain (may Allah be pleased with them both) came racing towards the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), so he hugged them to himself.* - 2

Abu Dawood narrates in his Sunan from Hazrat Abu Dharr (may Allah be pleased with him) that whenever he met the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), the Prophet would shake hands with me. One day, he sent a man to call me, but I was not at home. When I returned and got the news, I presented myself, and the Prophet embraced me to his body.

1. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Adab, Chapter on Kissing the Body, Aftab Alam Press Lahore, 2/353.
2. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, from Ya'la bin Murrah, Al-Maktab al-Islami Beirut, 4/172.

यह स्पष्ट है कि यहाँ यात्रा से आना-जाना भी नहीं था और सुनन अबी दाऊद में रिवायत है कि एक सहाबी ने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से कुर्ता उठाने का अनुरोध किया: हुज़ूर ने अपने पवित्र शरीर से कुर्ता उठा दिया, वह हुज़ूर से लिपट गए और उनके पवित्र कोख (कोख) पर बोसा दिया और हुज़ूर ने मना नहीं फरमाया:

(अरबी रिवायत)

उबैद बिन हुज़ैर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत है कि एक अंसारी व्यक्ति लोगों से बातें कर रहा था और वह लोगों को हंसाता था, तभी नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने उसके पहलू में एक लकड़ी चुभाई। उसने कहा, "मुझे बदला लेने दें।" आपने फरमाया, "बदला ले लो।" उसने कहा, "आपके शरीर पर कमीज़ है लेकिन मेरे शरीर पर नहीं थी।" तो नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने अपनी कमीज़ उठा दी, तो उसने आपको गले लगा लिया और आपके पहलू को चूमने लगा और कहा, "ऐ अल्लाह के रसूल! मेरा यही इरादा था।" - 1

(उर्दू अनुवाद)

हज़रत उबैद बिन हुज़ैर से रिवायत है कि जो एक अंसारी आदमी थे, वह लोगों से बातें कर रहे थे, और वह हमारे बीच एक मज़ाक करने वाले आदमी थे जो लोगों को हंसाया करते थे, हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने एक लकड़ी से उनके पहलुओं में कोंच दिया तो वह कहने लगे, "मेरे लिए सब्र (इंसाफ) कीजिए।" आपने फरमाया, "मैं सब्र (इंसाफ) करता हूँ।" वह कहने लगे कि आप तो कुर्ता पहने हुए हैं। फिर हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने अपने पवित्र शरीर से कपड़ा उठाया तो वह आपके पवित्र शरीर से लिपट गए और आपके मुबारक पहलू को चूमने लगे। और कहा कि या रसूलल्लाह! मैं तो यही इरादा रखता था। (त)

अहमद यला रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत करते हैं कि एक बार हसन और हुसैन रज़ियल्लाहु अन्हुमा दौड़ते हुए रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के पास आए, हुज़ूर ने उन्हें अपने पवित्र शरीर से चिपटा लिया। यला से रिवायत है कि हसन और हुसैन रज़ियल्लाहु अन्हुमा रसूलुल्लाह *(*सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम*)* की ओर दौड़ते हुए आए, तो आपने उन्हें अपने गले लगा लिया। - 2

अबू दाऊद अपने सुनन में हज़रत अबू ज़र रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत करते हैं कि जब भी मैं रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से मिलता, हुज़ूर मुझसे मुसाफ़ा (हाथ मिलाना) फरमाते।

एक दिन मुझे बुलाने के लिए एक आदमी भेजा, मैं घर पर नहीं था। जब आया और ख़बर मिली, तो हाज़िर हुआ, हुज़ूर ने मुझे अपने शरीर से लिपटा लिया।

---

1. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-अदब, जिस्म चूमने का बाब, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर, 2/353।
2. मसनद इमाम अहमद बिन हंबल, यला बिन मुर्रा से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 4/172।

ظاہر ہے کہ یہاں سفر سے آنا جانا بھی نہ تھا اور سنن ابی داؤد میں روایت ہے کہ ایک صحابی نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے کُرتہ اٹھانے کو عرض کیا: حضور نے اپنے بدن اقدس سے کُرتہ اٹھا دیا وہ حضور کو لپٹ گئے اور تہیگاہِ اقدس پر بوسہ دیا اور حضور نے منع نہ فرمایا:

(عربی روایت) **(اردو ترجمہ)**

عن أُسيد بن حضير رجل من الانصار قال بينما هو يحدث القوم وكان فيه مزاح بينما يضحكهم فطعنه النبي صلى الله تعالى عليه وسلم في خاصرته بعود فقال اصبرنى قال اصطبر قال ان عليك قميصا وليس على قميص فرفع النبي صلى الله تعالى عليه وسلم عن قميصه فاحتضنه وجعل يقبل كشحه قال انما اردت هذا يارسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم-1

حضرت اسید بن حضیر سے روایت ہے کہ جو ایک انصاری آدمی تھے، وہ لوگوں سے باتیں کر رہے تھے، اور وہ ہمارے درمیان ایک مزاح کرنے والے آدمی تھے جو لوگوں کو ہنسایا کرتے، حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے ایک لکڑی سے ان کے پہلوؤں میں ٹھونک ماری تو وہ کہنے لگے میرے لئے صبر کیجئے، آپ نے فرمایا: میں صبر کرتا ہوں، وہ کہنے لگے کہ آپ تو کرتہ پہنے ہوئے ہیں۔ پھر حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے اپنے جسم اقدس سے کپڑا اٹھایا تو وہ آپ کے جسم اقدس سے لپٹ گئے اور آپ کے پہلو مبارک کو بوسہ دینے لگے۔ اور کہا کہ یا رسول اللہ! میں تو یہی ارادہ رکھتا تھا۔ (ت)

احمد یعلٰی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کرتے ہیں ایک بار حسن و حسین رضی اللہ تعالٰی عنہما دوڑتے ہوئے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے پاس آئے، حضور نے اپنے بدن اقدس سے

چمٹا لیا۔ عن یعلی قال ان جاء حسن وحسین رضی اللہ تعالیٰ عنہما یستبقان الی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فضمھما الیہ 2۔

ابوداؤد اپنے سنن میں حضرت ابوذر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی ہیں جب رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے ملتا حضور مجھ سے مصافحہ فرماتے ایک دن میرے بلانے کو آدمی بھیجا میں گھر میں نہ تھا، جب آیا خبر پائی، حاضر ہوا، حضور نے مجھے اپنے بدن سے لپٹا لیا۔

---

1 سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی قبلۃ الجسد آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۵۳ 2 مسند امام احمد بن حنبل عن یعلی بن مرۃ المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۱۷۲

Fatawa Razawiyyah - Volume 22

[Top Right Column]: Narrated by Ayyub bin Bashir from a man from the tribe of Anzah that he said: I asked Abu Dharr (may Allah be pleased with him), "When you people used to meet the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), did he use to shake hands with you?" He replied: "I never met him without him shaking hands with me. One day, he sent for me while I was not at home. When I returned and was informed that he had called for me, I went to his presence. At that time, he was sitting on a couch. Then he embraced me in that state. That moment was very beautiful and magnificent." (T)

[Top Left Column]: From Ayyub bin Bashir, from a man from Anzah, who said: I said to Abu Dharr, "Did the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) shake hands with you when you met him?" He replied, "I never met him but he shook hands with me. He sent for me one day and I was not with my family. When I came, I was informed that he had sent for me. So I went to him while he was on his couch, and he embraced me. That was the most excellent and finest."[1]

Maulana Shah Abdul Aziz Muhaddith Dehlvi (may Allah have mercy on him) says in Tafsir Fath al-Aziz:

[Bottom Right Column]: Hafiz Khatib Baghdadi narrates from Hazrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with him) that one day we were present in the noble service of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). He said, "A person will come now, such that Allah Almighty has not created anyone better than him after this. On the Day of Judgment, his intercession for people will be like the intercession of the Prophets." Hazrat Jabir (may Allah be pleased with him) said that not much time had passed before Hazrat Abu Bakr (may Allah be pleased with him) arrived. Then the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) stood up to (welcome) him, kissed his forehead, and embraced him.[2]

[Bottom Left Column]: Hafiz Khatib Baghdadi narrates from Jabir (may Allah be pleased with him) that one day we were in the presence of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). He said, "Now a person will come, such that the Almighty has not created anyone better than him after this, and his intercession on the Day of Resurrection will be like the intercession of the Prophets." Jabir (may Allah be pleased with him) says: Not much time had passed before Abu Bakr (may Allah be pleased with him) arrived. Then the Prophet (peace and blessings of Allah be upon

him) stood up and kissed his forehead, took him in his embrace, and spent some time like that.[2]

---

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, Chapter on Embracing, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/352. [2] Fath al-Aziz (Tafsir Azizi), Juz Amma, Surah Al-Layl, Muslim Book Depot Lal Kuan Delhi, pp. 306-307. Page 257 of 692

[ऊपर दायां कॉलम]: हज़रत अय्यूब बिन बशीर कबीला अनज़ा के एक व्यक्ति से रिवायत करते हैं कि उन्होंने फ़रमाया: मैंने हज़रत अबू ज़र से पूछा: "जब तुम लोग हुज़ूर अलैहिस्सलाम से मुलाक़ात करते थे, तो क्या आप सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम तुमसे मुसाफ़ा (हाथ मिलाना) करते थे?" उन्होंने जवाब दिया कि मेरी हुज़ूर अलैहिस्सलाम से कभी मुलाक़ात नहीं हुई मगर आपने मुझसे मुसाफ़ा किया। एक दिन आपने मुझे आदमी भेज कर बुलाया मगर उस वक़्त मैं घर पर न था। जब मैं वापस आया और मुझे आपके याद फ़रमाने की इत्तिला हुई, तो मैं हाज़िर-ए-ख़िदमत हुआ। उस वक़्त आप एक तख़्त पर जलवा अफ़रोज़ थे, फिर आपने उसी हालत में मुझे गले लगाया। यह मौक़ा बड़ा अच्छा और बड़ा शानदार था। (त)

[ऊपर बायां कॉलम (अरबी का अनुवाद)]: अय्यूब बिन बशीर, अनज़ा कबीले के एक व्यक्ति से रिवायत करते हैं कि उसने कहा: मैंने अबू ज़र से पूछा: "क्या अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जब आप उनसे मिलते थे तो आपसे मुसाफ़ा करते थे?" उन्होंने कहा, "ऐसी कोई मुलाक़ात नहीं हुई जब उन्होंने मुझसे मुसाफ़ा न किया हो। उन्होंने एक दिन मुझे बुलावा भेजा और मैं अपने घर पर नहीं था। जब मैं आया, मुझे बताया गया कि उन्होंने मुझे बुलाया है। फिर मैं उनके पास आया जबकि वे अपने तख़्त पर थे, और उन्होंने मुझे गले लगा लिया। वह सबसे उत्तम और बेहतरीन था।"[1]

मौलाना शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब मुअद्दिस देहलवी (रहमतुल्लाहि अलैहि) तफ़सीर फ़तह अल-अज़ीज़ में फ़रमाते हैं:

[नीचे दायां कॉलम]: हाफ़िज़ खतीब बग़दादी हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्ला (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि हम एक दिन हुज़ूर अलैहिस्सलाम की ख़िदमत-ए-अक़दस में हाज़िर थे। आपने इरशाद फ़रमाया कि अभी एक शख़्स आएगा कि अल्लाह तआला ने इसके बाद उससे बेहतर कोई पैदा नहीं फ़रमाया। कयामत के दिन लोगों के हक़ में उसकी शफ़ाअत अंबिया किराम की तरह होगी। हज़रत जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फ़रमाया कि कुछ ज़्यादा देर न गुज़री कि हज़रत अबू बक्र (रज़ियल्लाहु अन्हु) तशरीफ़ ले आए। फिर हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम उनके(इस्तक़बाल) के लिए खड़े हो गए और उनकी पेशानी (माथे) पर बोसा दिया और उनसे बग़लगीर हुए।[2]

[नीचे बायां कॉलम (फ़ारसी का अनुवाद)]: हाफ़िज़ खतीब बग़दादी जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि एक दिन हम हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के पास हाज़िर थे। आपने

फ़रमाया कि अभी एक शख़्स आएगा जिसके बाद अल्लाह तआला ने किसी को उससे बेहतर पैदा नहीं किया और कयामत के दिन उसकी शफ़ाअत पैग़म्बरों की शफ़ाअत की तरह होगी। जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) कहते हैं कि थोड़ी ही देर हुई थी कि हज़रत अबू बक्र (रज़ियल्लाहु अन्हु) तशरीफ़ लाए। फिर हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम उठ खड़े हुए और उनके माथे पर बोसा दिया और उन्हें गले लगाया और कुछ देर इसी तरह रहे।[2]

---

[1] सुनन अबी दाऊद, किताबुल अदब, बाबुल मुआनक़ा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/352. [2] फ़तह अल-अज़ीज़ (तफ़सीर अज़ीज़ी), पारा अम्म, सूरह अल-लैल, मुस्लिम बुक डिपो लाल कुआं दिल्ली, पृष्ठ 306-307. पृष्ठ 257 / 692

عن ایوب بن بشیر عن رجل من عنزۃ انہ قال قلت لابی ذر ھل کان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یصافحکم اذا لقیتموہ قال ما لقیتہ قط الا صافحنی وبعث الی ذات یوم ولم اکن فی اھلی فلما جئت اخبرت انہ ارسل الی فاتیتہ وھو علی سریرہ فالتزمنی فکانت تلك اجود واجود۔[1]

حضرت ایوب بن بشیر قبیلہ عنزہ میں سے ایک صاحب سے روایت کرتے ہیں کہ انھوں نے فرمایا میں نے حضرت ابوذر سے پوچھا: جب تم لوگ حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے ملاقات کرتے تو کیا آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تم سے مصافحہ کرتے تھے؟ انھوں نے جواب دیا کہ میری حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے کبھی ملاقات نہیں ہوئی مگر آپ نے مجھ سے مصافحہ کیا، ایک دن آپ نے مجھے آدمی بھیج کر بلایا مگر اس وقت میں گھر پر نہ تھا جب میں واپس آیا اور مجھے آپ کے یاد فرمانے کی اطلاع ہوئی تو حاضر خدمت ہوا اور اس وقت آپ ایک تخت پر جلوہ افروز تھے پھر آپ نے اسی حالت میں مجھے گلے لگایا۔ یہ موقعہ بڑا اچھا اور بڑا شاندار تھا۔(ت)

مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب محدث دہلوی رحمہ اللہ تعالٰی تفسیر فتح العزیز میں فرماتے ہیں :

حافظ خطیب بغدادی از جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ روایت می کند کہ روزے نزداں حضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حاضر بودیم ارشاد فرمودند کہ حالا شخصے می آید کہ حق تعالٰی بعد ازیں کسے را بہتر از و پیدا نہ کردہ است و شفاعت او را روز قیامت مثل شفاعت پیغمبران باشد، جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ گوید ملتے نگذشتہ بود کہ حضرت ابوبکر رضی اللہ تعالٰی عنہ تشریف آوردند۔ پس آں حضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم برخاستند و بر پیشانی ایشاں بوسہ دادند و در کنار گرفتہ ساعتے آنست حاصل کردند۔[2]

حافظ خطیب بغدادی حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کرتے ہیں کہ ہم ایک دن حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی خدمت اقدس میں حاضر تھے آپ نے ارشاد فرمایا کہ ابھی ایک شخص آئے گا کہ اللہ تعالیٰ نے اس کے بعد اس سے بہتر کوئی نہیں پیدا فرمایا۔ قیامت کے دن لوگوں کے حق میں اس کی شفاعت انبیاء کرام کی طرح ہوگی۔ حضرت جابر (اللہ تعالیٰ ان سے راضی ہو) نے فرمایا کہ کچھ زیادہ دیر نہ گزری کہ حضرت ابوبکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ تشریف لے آئے پھر حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ان کے (استقبال) کے لئے اٹھ کھڑے ہوئے اور ان کی پیشانی پر بوسہ دیا اور ان سے بغلگیر (ہوئے۔)[2]

---

1 سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی المعانقة آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۵۲ 2 فتح العزیز (تفسیر عزیزی) پارہ عم سورة اللیل مسلم بک ڈپو لال کنواں دہلی ص ۷۰ - ۳۰۶ Page 257 of 692

Fatawa Razawiyya, Volume 22

...were and remained familiar with each other for some time. (T)

All these forms of embracing (mu'anaqah) are without travel, and the Investigating Shaykh (Muhaqqiq) states in the translation of Mishkat:

[Left Column]: Suyuti in Jam' al-Jawami' narrates from Mus'ab bin Abdullah that when the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) saw Hazrat Ikrimah (may Allah be pleased with him) bin Abi Jahl standing, he went towards him, embraced him, and said: "Welcome, O migrating rider!" 1

[Right Column]: Allama Suyuti has narrated from Hazrat Mus'ab bin Abdullah in "Jam' al-Jawami'" that when the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) saw Ikrimah (may Allah be pleased with him) bin Abu Jahl, he stood up, walked a few steps towards him, then embraced him and said: "Welcome, O migrating rider!" (T)

In short, numerous Hadiths are available on this matter, and you have already heard the saying of the jurists (fuqaha) that embracing over clothes without fear of temptation (fitnah) is permissible by consensus without any dislike (karahat). Therefore, Zaid's statement that embracing is forbidden at all times is purely wrong and false. This is an open fabrication against the pure Sharia; in his statement, he denies authentic Hadiths and breaks the consensus of the Imams. If he is truthful, he should prove his absolute claim from Hadith and jurisprudence; otherwise, he should admit to slandering Allah and His Messenger. When embracing, under the aforementioned conditions and without specification of time or circumstance, is proven to be prescribed (mashroo') from Hadith and jurisprudence, it will remain prescribed whenever and in whichever era it is practiced. Mere specification of time will not be a cause for prohibition. Therefore, the embracing that is prevalent in our time after the Eid prayer is undoubtedly prescribed and permissible under the conditions mentioned above. Its basis is proven by Hadiths and consensus. Although the specific practice at that time was not found in the first three generations (Qurun-e-Thalathah),

[Left Column]: As clearly stated by the learned Imam al-Nawawi in 'al-Adhkar' and the virtuous Ala-ud-din in 'al-Durr al-Mukhtar' and others in their respective works.

[Right Column]: As Imam Nawawi has clarified in "al-Adhkar", and Fazil Ala-ud-din in "Durr-e-Mukhtar", and other scholars besides these two have clarified in their respective books. (T)

And for a sin committed openly, repentance should also be open, and for a hidden one, it should be hidden. And Allah Almighty knows best what is correct. (Allah Almighty knows the truth well. T)

Issue 122: What do the scholars of religion say regarding the issue of whether embracing is permissible even when not traveling? And Zaid, who considers it specific to the arrival of a traveler and forbidden otherwise, what is his statement according to Sharia?

1 Ashi'at al-Lum'at, Commentary on Mishkat, Book of Etiquette, Chapter of Handshaking and Embracing, Maktaba Nooriya Razawiyya Sukkur, 4 / 23.

फ़तावा रजविया, जिल्द 22

...हुए और कुछ देर तक एक दूसरे से मानूस होते रहे। (त)

ये सब सूरतें मुआनाक़ा-ए-बे-सफ़र (बिना यात्रा के गले मिलना) की हैं और शैख़-ए-मुहक़्क़िक़ तर्जुमा-ए-मिश्क़ात में फ़रमाते हैं:

[बायां कॉलम]: सुयूती ने 'जमउल जवामे' में मुसअ़ब बिन अब्दुल्लाह से रिवायत किया है कि जब हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम ने हज़रत इकरमा रज़ियल्लाहु तआ़ला अ़न्हु बिन अबू जहल को खड़ा देखा तो उनकी तरफ़ तशरीफ़ ले गए और उनसे मुआनाक़ा किया और फ़रमाया: "मरहबा ऐ हिजरत करने वाले सवार!" 1

[दायां कॉलम]: अल्लामा सुयूती "जामिउल जवामिअ़" में हज़रत मुसअ़ब बिन अब्दुल्लाह से रिवायत लाए हैं कि जब हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम ने इकरमा रज़ियल्लाहु तआ़ला अ़न्हु बिन अबू जहल को देखा तो उठ खड़े हुए और चंद क़दम चलकर उसकी तरफ़ तशरीफ़ ले गए फिर उसे गले लगाया और इरशाद फ़रमाया: खुश आमदीद ऐ हिजरत करने वाले सवार! (त)

संक्षेप में, इस बारे में हदीसें बहुत अधिक आई हैं, और फ़ुक़हा का कौल सुन ही चुके कि बिना किसी फ़ितना (बुराई) के डर के कपड़ों के ऊपर मुआनाक़ा करना इज्माअ़ (सर्वसम्मति) से बिला कराहत (बिना किसी नापसंदगी के) जायज़ है, तो ज़ैद का यह कहना कि मुआनाक़ा करना हर वक्त हराम है, महज़ ग़लत और बातिल (झूठा) है। और शरीअत-ए-मुतह्हरा पर खुला इफ़्तिरा (झूठा आरोप) है, वह अपने इस कौल में सही हदीसों को झुठलाता है और इमामों के इज्माअ़ का उल्लंघन करता है। अगर वह सच्चा है तो हदीस और फ़िक्ह (न्यायशास्त्र) से अपना दावा पूर्णतः साबित करे, वर्ना अल्लाह और उसके रसूल पर बुहतन (इल्जाम) लगाने का इक़रार करे। और जब मुआनाक़ा उपर्युक्त शर्तों के साथ बिना किसी समय और स्थिति के विशेष निर्धारण के हदीस और फ़िक्ह से मशरूअ़ (वैध) ठहरा, तो जिस समय और जिस ज़माने में किया जाएगा मशरूअ़ ही रहेगा और केवल समय की विशेषता हराम होने का कारण नहीं बनेगी। अतः वह मुआनाक़ा जो हमारे ज़माने में ईद की नमाज़ के बाद प्रचलित है, ऊपर वर्णित शर्तों के साथ निस्संदेह मशरूअ़ और जायज़ है। इसकी असल (बुनियाद) हदीसों और इज्माअ़ से साबित है। हालाँकि उस समय का विशेष निर्धारण शुरूआती तीन पीढ़ियों (कुरून-ए-सलासा) में नहीं पाया गया,

[बायां कॉलम]: जैसा कि इमाम अल्लामा नववी ने 'अल-अज़्कार' में और फ़ाज़िल अलाउद्दीन ने 'अद-दुर्रुल मुख़्तार' में और इनके अलावा अन्य विद्वानों ने अपनी अपनी किताबों में इसकी तस़्रीह (स्पष्टता) की है।

[दायां कॉलम]: जैसा कि इमाम नववी ने "अल-अज़्कार" में और फ़ाज़िल अलाउद्दीन ने "दुर्रे मुख़्तार" में और इन दोनों के अलावा बाक़ी अहले इल्म ने अपनी अपनी किताबों में इसकी तस़्रीह फ़रमाई। (त)

और जो गुनाह खुल्लम-खुल्ला किया हो उसकी तौबा भी खुल्लम-खुल्ला होनी चाहिए और जो छिपाकर किया हो उसकी छिपाकर। वल्लाहु तआ़ला आ़लम बिस्सवाब (अल्लाह तआ़ला सही बात को बेहतर जानता है। त)

मसला 122: दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि सफ़र की हालत के अलावा भी मुआनाक़ा जायज़ है या नहीं? और ज़ैद जो इसे मुसाफ़िर के आने के साथ ख़ास (विशेष) और उसके अलावा नाजायज़ बताता है, उसका यह कौल शरीअत की दृष्टि से कैसा है?

1 अशिअतुल लम्आत शरह मिश्क़ात, किताबुल अदब, बाबुल मुसाफ़हा वल मुआनाक़ा, मकतबा नूरिया रजविया सुक्कुर 4 / 23

पेज 258 / 692

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

ہوئے اور کچھ دیر تک ایک دوسرے سے مانوس ہوتے رہے۔ (ت)

یہ سب صورتیں معانقہ بے سفر کی ہیں اور شیخ محقق ترجمہ مشکوۃ میں فرماتے ہیں:

سیوطی در جمع الجوامع از مصعب بن عبداللہ آوردہ کہ چوں آں حضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حضرت عکرمہ رضی اللہ تعالٰی عنہ ابن ابی جہل را دید بایستادہ و بجانب او رفت و اعتناق کرد فرمود مرحبا بالراکب المهاجر 1 | علامہ سیوطی "جامع الجوامع" میں حضرت مصعب بن عبداللہ سے روایت لائے ہیں کہ جب آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے عکرمہ رضی اللہ تعالٰی عنہ بن ابو جہل کو دیکھ تو اٹھ کھڑے ہوئے اور چند قدم چل کر اس کی طرف تشریف لے گئے پھر اسے گلے لگایا اور ارشاد فرمایا: خوش آمدید اے ہجرت کرنے والے سوار! (ت)

بالجملہ احادیث اس بارے میں بکثرت وارد، اور فقہاء کا قول سن ہی چکے کہ بے خوف فتنہ کپڑوں کے اوپر معانقہ بالاجتماع بلا کراہت جائز ہے تو قول زید کہ معانقہ کرنا ہر وقت میں حرام ہے محض غلط و باطل ہے۔ اور شریعت مطہرہ پر کھلا افتراء وہ اپنے اس قول میں صحیح حدیثوں کو جھٹلاتا اور اجماع ائمہ کا خرق کرتا ہے اگر سچا ہے تو حدیث وفقہ سے اپنا دعوٰی علی الاطلاق ثابت کر دے ورنہ خدا اور رسول پر بہتان کرنے کا اقرار کرے اور جب معانقہ بشرائط مذکورہ بالا بلا تخصیص وقت و حال حدیث و فقہ سے مشروع ٹھہرا تو جس وقت و جس زمانہ میں کیا جائے گا مشروع ہی رہے گا اور مجرد خصوصیت وقت باعث حرمت نہ ہو جائیگی پس وہ معانقہ جو بعد نماز عید ہمارے زمانہ میں رائج ہے بشرائط مسطورہ بالا بلاشبہ مشروع و جائز ہے اصل اس کی احادیث و اجماع سے ثابت۔ گو تخصیص اس وقت کی قرون ثلثہ میں نہ پائی جائے،

كما صرح بمثل ذلك الامام العلامة النووی في الاذكار والفاضل علاؤ الدين في الدر المختار وغيرهما في غيرهما۔ | جیسا کہ امام نووی نے "الاذکار" میں اور فاضل علاؤالدین نے "در مختار" میں اور ان دونوں کے علاوہ باقی اہل علم نے اپنی اپنی کتابوں میں اس کی تصریح فرمائی۔ (ت)

اور جو گناہ علانیہ کیا ہو اس کی توبہ بھی علانیہ چاہئے اور پوشیدہ کی پوشیدہ۔ واللہ تعالٰی اعلم بالصواب (اللہ تعالٰی ٹھیک بات کو اچھی طرح جانتا ہے۔ ت)

مسئلہ ۱۲۲: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ معانقہ بے حالت سفر بھی جائز ہے یا نہیں؟ اور زید کہ اسے قدوم مسافر کے ساتھ خاص اور اس کے غیر میں ناجائز بتاتا ہے۔ قول اس کا شرعاً

1 اشعة اللمعات شرح المشكوة كتاب الادب باب المصافحة والمعانقة مكتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۴ / ۲۳

Fatawa Razawiya, Volume 22

How is it? State the ruling so that you may be rewarded. (T)

The Answer:

Embracing over clothes as a gesture of respect, honor, and expression of love, without corrupt intent or lustful desires, is permissible by consensus. Numerous hadiths and famous narrations attest to its permissibility. The claim of it being specific only to travel is completely without proof. Prophetic hadiths and jurisprudential clarifications on this matter are stated in general terms. It is a Shariah principle that what is absolute must be kept absolute. Restriction and specification without legal basis are rejected and void; otherwise, security in Shariah texts would be lost, as is well known. Ibn Abi al-Dunya in 'Kitab al-Ikhwan', Daylami in 'Musnad al-Firdous', and Abu Ja'far in his book narrate from Hazrat Tamim Dari (may Allah be pleased with him):

(The wording is from Muhaddith al-Uqayli that Tamim Dari said) I asked the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) about embracing. He replied: "It is the greeting of nations and their good friendship, and indeed, the first to embrace was Ibrahim, the friend of Allah (peace and blessings be upon him and our Prophet)."

The wording is for al-Uqayli that he said: I asked the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) about embracing, so he said: "Greeting of the nations and their good friendship, and indeed the first who embraced was Ibrahim, the Friend of Allah" 1.

In Khania it is stated: | Embracing, if it is over a shirt or a cloak, is permissible according to everyone. (Summarized) (T) | If the embracing was over a shirt or a cloak, it is permissible according to everyone. (Summarized) 2. | | :--- | :--- |

In Majma' al-Anhar it is stated: | If both of them are wearing a shirt or a cloak, then it is permissible by consensus. (Briefly) (T) | If both of them are wearing a shirt or a cloak, it is permissible by consensus. (Briefly) 3. | | :--- | :--- |

In Hidayah it is stated:

---

1 Al-Du'afa al-Kabir, Hadith 1141, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut 3/155 2 Fatawa Qazikhan, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter on what is disliked in looking and

touching, Naval Kishore, Lucknow 4/783 3 Majma' al-Anhar, Kitab al-Karahiya, Section on explaining the rulings of looking, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut 2/521

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

यह कैसा है? बयान फरमाएं ताकि आप अज्र (पुण्य) पाएं। (त)

जवाब:

कपड़ों के ऊपर से गले मिलना (आलिंगन) सम्मान, आदर और प्रेम व्यक्त करने के लिए, बिना किसी भ्रष्ट नियत या कामुक इच्छा के, सर्वसम्मति (इजाअ) से जायज़ है। इसके जायज़ होने पर अनेक हदीसें और प्रसिद्ध रिवायतें मौजूद हैं। इसे केवल यात्रा के लिए विशेष बताना पूरी तरह से बिना किसी प्रमाण के है। इस बारे में नबी की हदीसें और फ़िक़ही (कानूनी) स्पष्टीकरण आम तौर पर आए हैं। शरीयत का सिद्धांत है कि जो आम (मुतलक़) है उसे आम ही रखा जाए। बिना किसी शरीयत के आधार के किसी चीज़ को सीमित या विशेष करना अस्वीकार्य और व्यर्थ है; अन्यथा शरीयत के ग्रंथों से विश्वास उठ जाएगा, जैसा कि स्पष्ट है। इब्न अबी अल-दुनिया ने 'किताब अल-इखवान' में, दैलमी ने 'मुसनद अल-फिरदौस' में और अबू जाफ़र ने अपनी किताब में हज़रत तमीम दारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है:

(मुहद्दिस उकैली के शब्द हैं कि तमीम दारी ने कहा) मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से गले मिलने के बारे में पूछा। आपने फ़रमाया: "यह उम्मतों (समुदायों) का अभिवादन है और उनकी अच्छी दोस्ती है, और निस्संदेह सबसे पहले गले मिलने वाले इब्राहिम खलीलुल्लाह (हमारे नबी और उन पर सलातो-सलाम हो) हैं।"	**वल्लफ़्ज़ु लिल-उकैली अन्नहू क़ाला सुइल्तु रसूलल्लाहि सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लमा अन-अल मुआनक़ा फ़-क़ाला तहिय्यतुल उमम व सालिहु वुद्दिहिम व अन्ना अव्वला मन आनक़ा खलीलुल लाहि इब्राहीमु १।**

खनिया में है: | गले मिलना अगर क़मीज़ या जुब्बा पहन कर हो, तो सबके नज़दीक जायज़ है। (संक्षिप्त) (त) | इन कानतुल मुआनक़तु मिन फ़ौक़ि क़मीसिन अव जुब्बतिन जाज़ा इन्दा कुल्लिन इह मुल्ख़सन २। | | :--- | :--- |

मजमा उल-अनहर में है: | अगर दोनों ने क़मीज़ या जुब्बा पहन रखा हो तो सर्वसम्मति से जायज़ है। (संक्षेप में) (त) | इज़ा काना अलैहिमा क़मीसुन अव जुब्बतुन जाज़ा बिल-इजमा इह मुख्तसरन ३। | | :--- | :--- |

हिदाया में है:

---

1 अल-दुआफ़ा अल-कबीर, हदीस 1141, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत 3/155 2 फ़तावा क़ाजीखान, किताब अल-हज्र वल-इबाहह, देखने और छूने में मकरूह चीज़ों का अध्याय, नवल किशोर, लखनऊ 4/783 3 मजमा उल-अनहर, किताब अल-कराहिया, देखने के नियमों के बयान में खंड, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत 2/521

पृष्ठ 259/692

فتاوٰی رضویہ ، جلد ۲۲

کیسا ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر پاؤ۔ ت)

الجواب:

کپڑوں کے اوپر سے معانقہ بطور بر وکرامت واظہار محبت بے فساد نیت ومواد شہوت بالاجماع جائز ، جس کے جواز پر احادیث کثیرہ وروایات شہیرہ ناطق۔ اور تخصیص سفر کا دعوٰی محض بے دلیل۔ احادیث نبویہ وتصریحات فقہیہ اس بارے میں بروجہ اطلاق وارد۔ اور قاعدہ شرعیہ ہے کہ مطلق کو اپنے اطلاق پر رکھنا واجب۔ اور بے مدرک شرعی تقیید اور تخصیص مردود و باطل ورنہ نصوص شرعیہ سے امان اٹھ جائے کما لا یخفی (جیسا کہ مخفی نہیں۔ ت) ابن ابی الدنیا کتاب الاخوان اور دیلمی مسند الفردوس میں اور ابو جعفر اپنی کتاب میں حضرت تمیم داری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی:

(الفاظ محدث عقیلی کے ہیں کہ تمیم داری نے فرمایا) میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے معانقہ کو پوچھا۔ فرمایا: تحیت ہے امتوں کی اور اچھی دوستی ان کی ، اور بیشک پہلے معانقہ کرنے والے ابراہیم خلیل اللہ ہیں علی نبینا وعلیہ الصلوۃ والسلام۔

واللفظ للعقیلی انہ قال سئلت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عن المعانقۃ فقال تحیۃ الامم وصالح ودھم وان اول من عانق خلیل اللہ ابراھیم ۱۔

خانیہ میں ہے: | گلے ملنا اگر قمیص یا جبہ پہن کر ہو تو سب کے نزدیک جائز ہے۔ اھ ملخصاً (ت) | ان کانت المعانقۃ من فوق قمیص او جبۃ جاز عند کل اھ ملخصاً ۲۔ | | :--- | :--- |

مجمع الانہر میں ہے: | اگر دونوں نے قمیص یا جبہ پہن رکھا ہو تو بالاتفاق جائز ہے اھ مختصراً (ت) | اذا کان علیھما قمیص او جبۃ جاز بالاجماع اھ مختصراً ۳۔ | | :--- | :--- |

ہدایہ میں ہے:

---

۱ الضعفاء الکبیر حدیث ۱۱۴۱ دارالکتب العلمیہ بیروت ۳ / ۱۵۵ ۲ فتاوی قاضیخان کتاب الحظر والاباحۃ باب فیما یکرہ من النظر والمس نولکشور لکھنؤ ۴ / ۷۸۳ ۳ مجمع الانہر کتاب الکراھیۃ فصل فی بیان احکام النظر داراحیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۵۲۱

Fatawa Razawiyya Volume 22

| They said the disagreement about embracing is when it's in a single wrap, but if one is wearing a shirt or a cloak, there is no harm in it by consensus, and this is the correct view. [1] | The jurists have stated that the disagreement is regarding the embrace which is only with a single sheet, but when a shirt or a cloak is worn, there is no objection in embracing by consensus. And this is correct. (T) |

It is stated in Durr al-Mukhtar:

| If one is wearing a shirt or a cloak, it is permissible without dislike by consensus, and it was authenticated in al-Hidayah and upon it are the texts. [2] | If a person is wearing a shirt or a cloak, then embracing is permissible without any dislike by consensus. This has been declared correct in al-Hidayah and the texts of jurisprudence are according to it. (T) |

It is stated in Sharh al-Niqayah:

| Embracing him when he has a shirt or a cloak or something else is not disliked by consensus, and it is the correct view. [3] Summary ended. | Embracing in such a way that a cloak or shirt is being worn is not disliked by consensus. And this is correct. (Extracted summary) (T) |

Similarly, Imam Nasafi in al-Kafi, then Allama Ismail al-Nabulsi in the marginalia of Durar, and Sheikh al-Muhaqqiq in Lum'at have explicitly stated. And upon this is the determination in Fatawa Hindiyya, Hadiqa Nadiyya, Sharh Durar by Mulla Khusraw, and others; and this is the benefit of the texts of Wiqaya, Niqaya, Kanz, Islah, and others, and it is established in the commentaries of Hidayah and the marginalia of Durr al-Mukhtar etc. In all of them, the discourse is absolute, there is no scent of specification for travel anywhere. In Ash'at al-Lum'at, it is said:

| As for embracing, if there is no fear of temptation, it is prescribed, especially upon arrival from a journey. [4] | If there is no fear of any temptation, then embracing is permissible, especially at the time of return from a journey. (T) |

This word "especially" is an explicit text on the invalidity of specification. As for the hadiths of prohibition, they are not an argument for Zayd, because if they prove anything, it is an absolute prohibition; then if you keep it absolute, the state of travel also goes away, even though Zayd also agrees with us in that. And if one proceeds

with reconciliation, then the scholars say that the embrace there refers to one out of lust, and it is evident that such a situation...

---

1 Al-Hidayah, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Istibra, Yusufi Press, Lucknow, 4/266 2 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Istibra, Mujtabai Press, Delhi, 2/244 3 Sharh al-Niqayah lil-Barjandi, Chapter on Karahiya, Nawal Kishore, Lucknow, 3/181 4 Ash'at al-Lum'at, Kitab al-Adab, Chapter on Musafaha and Ma'anaqa, Maktaba Nooria Razawiyya, Sukkur, 4/20

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

| उन्होंने कहा कि गले मिलने में मतभेद तब है जब केवल एक चादर हो, लेकिन यदि शर्ट या चोगा पहना हो तो आम सहमति से इसमें कोई हर्ज नहीं है और यही सही है। [1] | फ़ुक़हा-ए-किराम (धर्मशास्त्रियों) ने फ़रमाया कि मतभेद उस गले मिलने (मुआनका) में है जो केवल एक चादर के साथ हो, लेकिन जब क़मीज़ या जुब्बा (चोगा) पहन रखा हो तो सर्वसम्मति से गले मिलने में कोई बुराई नहीं है। और यही सही है। (त) |

दुर्रे मुख़्तार में है:

| यदि शर्ट या चोगा पहना हो तो आम सहमति से बिना किसी नापसंदगी के जायज़ है, और हिदाया में इसे सही बताया गया है और इसी पर मूल पाठ (मतून) आधारित हैं। [2] | अगर आदमी क़मीज़ या जुब्बा पहने हो तो गले मिलना बिना किसी नापसंदगी के सर्वसम्मति से जायज़ है। हिदाया में इसे सही माना गया है और फ़िक़्ह के मूल पाठ इसी के अनुरूप हैं। (त) |

शर्हे निक़ाया में है:

| उससे गले मिलना जब उसके पास शर्ट या चोगा या कुछ और हो, आम सहमति से नापसंद नहीं है और यही सही है। [3] संक्षेप में। | इस सूरत में गले मिलना कि जुब्बा या क़मीज़ पहन रखी हो, सर्वसम्मति से मकरूह (नापसंद) नहीं है। और यही सही है। (संक्षिप्त) (त) |

इसी तरह इमाम नफ़ी ने 'काफ़ी' में, फिर अल्लामा इस्माइल नाबुलसी ने 'हाशिया दुरर' में और शैख़ मुहक़्क़िक़ ने 'लमआत' में स्पष्ट रूप से फ़रमाया है। और इसी पर 'फ़तावा हिंदिया', 'हदीक़ा नदिय्या', मुल्ला खुसरौ की 'शर्हे दुरर' आदि में दृढ़ता व्यक्त की गई है। और यही 'विक़ाया', 'निक़ाया', 'कंज़', 'इसलाह' आदि मूल पाठों का निष्कर्ष है और हिदाया की व्याख्याओं और दुर्रे मुख़्तार आदि के हाशिये में निर्धारित है। इन सब में बात बिना किसी शर्त के(मुतलक़) है, कहीं भी यात्रा की विशिष्टता (तख़्सीस) की गंध नहीं है। 'अशअतुल लमआत' में फ़रमाते हैं:

| जहाँ तक गले मिलने का सवाल है, अगर फ़ितने (बुराई) का डर न हो तो यह शरीयत के अनुसार है, विशेष रूप से यात्रा से लौटने पर। [4] | अगर किसी फ़ितने का अंदेशा न हो तो गले मिलना जायज़ है, विशेष रूप से उस समय जब सफ़र से वापसी हो। (त) |

यह "विशेष रूप से" (ख़ुसूसन) शब्द विशिष्टता की शून्यता पर स्पष्ट प्रमाण है। रही बात मनाही की हदीसों की, तो वे ज़ैद के लिए दलील नहीं हैं, क्योंकि यदि उनसे कुछ सिद्ध होता है तो वह पूर्ण मनाही है; फिर यदि आप इसे पूर्ण (मुतलक़) रखें तो यात्रा की स्थिति भी चली जाएगी, जबकि इसमें ज़ैद भी हमसे सहमत है। और अगर तालमेल बिठाने पर चलें तो विद्वान फ़रमाते हैं कि वहाँ कामुकता (शहवत) के कारण गले मिलना मुराद है, और यह ज़ाहिर है कि ऐसी सूरत में...

---

1 अल-हिदाया, किताबुल हज़्र वल इबाहत, फ़स्ल फ़िल इस्तिब्रा, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, 4/266 2 दुर्रे मुख़्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, बाबुल इस्तिब्रा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/244 3 शर्हे निक़ाया लिल-बरजंदी, बाबुल कराहियत, नवल किशोर लखनऊ, 3/181 4 अशअतुल लमआत, किताबुल अदब, बाबुल मुसाफ़हत वल मुआनक़त, मकतबा नूरया रज़विया सुक्कुर, 4/20

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

| قالوا الخلاف فی المعانقة فی ازار واحد و اما اذا کان علیه قمیص او جبة فلا بأس بها بالاجماع وهو الصحیح 1 | فقہائے کرام نے فرمایا اختلاف اس معانقہ میں ہے جو صرف ایک چادر کے ساتھ ہو لیکن جب قمیص یا جبہ پہن رکھا ہو تو بالاتفاق گلے ملنے میں کوئی قباحت نہیں۔ اور یہی صحیح ہے۔ (ت) |

در مختار میں ہے:

| لوکان علیه قمیص او جبة جاز بلا کراهة بالاجماع وصححه فی الهدایة وعلیه المتون 2۔ | اگر آدمی قمیص یا جبہ پہنے ہو پھر معانقہ کرنا بغیر کراہت بالاتفاق جائز ہے۔ ہدایہ میں اس کو صحیح قرار دیا گیا اور متونِ فقہ اسی کے مطابق ہیں۔ (ت) |

شرح نقایہ میں ہے:

| عناقه اذ اکان معه قمیص او جبة او غیر لم یکره بالاجماع وهو الصحیح 3 اھ ملخصاً۔ | معانقہ کرنا بایں صورت کہ جبہ یا قمیص پہن رکھی ہو بالاتفاق مکروہ نہیں۔ اور یہی صحیح ہے اھ ملتقطاً (ت) |

اسی طرح امام نسفی نے کافی پھر علامہ اسمعیل نابلسی نے حاشیہ درر، اور شیخ محقق نے لمعات میں تصریح فرمائی۔ اور اسی پر فتاوی ہندیہ و حدیقہ ندیہ و شرح درر مولی خسرو و غیر ہا میں جزم کیا اور یہی وقایہ و نقایہ و کنز واصلاح و غیر ہا متون کا مفاد اور شروح ہدایہ و حواشی در مختار و غیر ہا میں مقرر، ان سب میں کلام مطلق ہے کہیں تخصیص سفر کی بو نہیں۔ اشعۃ اللمعات میں فرماتے ہیں:

| اما معانقة اگر خوف فتنہ نباشد مشروع است خصوصا نزد قدوم از سفر 4۔ | اگر کسی فتنے کا اندیشہ نہ ہو تو معانقہ جائز ہے بالخصوص اس وقت جبکہ سفر سے واپسی ہو۔ (ت) |

یہ خصوصاً بطلاں تخصیص پر نص صریح ہے رہیں احادیث نہی ان میں زید کے لئے حجت نہیں کہ ان سے اگر ثابت ہے تو نہی مطلق، پھر اطلاق پر رکھئے تو حالتِ سفر بھی گئی حالانکہ اس میں زید بھی ہم سے موافق۔ اور توفیق پر چلے تو علماء فرماتے ہیں وہاں معانقہ بروجہ شہوت مراد، اور پر ظاہر کہ ایسی صورت ...

---

1 الہدایۃ کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی الاستبراء مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۲۶۶ 2 درمختار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۴ 3 شرح النقایۃ للبرجندی باب الکراھیۃ نولکشور لکھنؤ ۳/ ۱۸۱ 4 اشعۃ اللمعات کتاب الادب باب المصافحۃ والمعانقۃ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۴/ ۲۰

Fatawa Rizvia Volume 22

Even while traveling, handshaking is prohibited, let alone embracing. Imam Fakhruddin Zaila'i in 'Tabyeen al-Haqa'iq', Akmaluddin Babarti in 'Inayah', Shamsuddin Quhistani in 'Jami' al-Rumuz', Afandi Shaykhzada in 'Sharh Multaqi al-Abhur', Shaykh Muhaqqiq Dehlvi in 'Sharh Mishkat', Imam Hafiz al-Din in 'Sharh Wafi', Sayyid Amin al-Din Afandi in 'Hashiya Sharh Tanwir', Mulla Abdul Ghani Nabulsi in 'Sharh Tariqa Muhammadiyya', and other scholars state:

"This is the wording of al-Akmal. He said: Shaykh Abu Mansur (meaning al-Maturidi, the Imam of Ahl al-Sunnah and the master of the Hanafis) harmonized between the hadiths and said: The disliked (makruh) form of embracing is that which is done with lust. This was expressed by the author (meaning Imam Burhanuddin al-Farghani) by his phrase 'in a single wrap' (izar wahid), for it is a cause that leads to it [lust]. As for embracing for the sake of goodness and honor while wearing a shirt or a cloak, there is no harm in it." (End of quote)

These are the words of Imam Akmaluddin Babarti. He said that Shaykh Abu Mansur Maturidi, who is the Imam of the Ahl al-Sunnah and the leader of the Hanafis, adopted a path of reconciliation and harmony between apparently conflicting hadiths. Thus, he stated that the embracing which is disliked is that which occurs with lustful feelings, which the author, Imam Burhanuddin Farghani, described with the phrase "in a single wrap" (wearing only one cloth), because this is a factor that leads to the arousal of desire. However, if the embrace is for the purpose of goodness and honor, and is done while wearing a shirt or a robe, then there is no issue with it. (End of quote - T)

And how can it be permissible to deem embracing during travel as absolutely forbidden, whereas it is established in numerous hadiths that the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) embraced several times even in the aforementioned manner? First Hadith: Narrated by Bukhari, Muslim, Nasa'i, and Ibn Majah through multiple chains from Sayyiduna Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him):

"And this is the wording of the author: the hadiths of some narrators were merged into others. He said: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) went

Meaning once the Master of both worlds (peace and blessings of Allah be upon him) visited the house of Hazrat Batul Zahra (may Allah be pleased with

out and sat in the courtyard of the house of Fatima (may Allah be pleased with her) and said, 'Call Hasan son of...'"	her) and called for Sayyiduna Imam Hasan (may Allah be pleased with him). Hazrat Zahra...

1 Al-Inayah on the margin of Fath al-Qadir, Book of Disliked Matters, Chapter on Istibra, Maktaba Nooriya Razavia Sukkur, 8/485. Page 261 of 692

फतावा रज़विया जिल्द 22

यहाँ तक कि यात्रा की स्थिति में भी मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) प्रतिबंधित है, आलिंगन (गले मिलने) की तो बात ही क्या। इमाम फ़ख़रुद्दीन ज़ैला'ई 'तबीनुल हक़ा'इक' में, अकमलुद्दीन बाबरी 'इनाया' में, शम्सुद्दीन कुहिस्तानी 'जामे' अर-रुमूज़' में, अफ़ंदी शैखज़ादा 'शरह मुल्तक़ल अबहुर' में, शैख मुहक़्क़िक़ देहलवी 'शरह मिश्कात' में, इमाम हाफ़िज़ुद्दीन 'शरह वाफ़ी' में, सैय्यद अमीन अल-दीन अफ़ंदी 'हाशिया शरह तनवीर' में, मुल्ला अब्दुल ग़नी नाबुलसी 'शरह तरीक़ा मोहम्मदिया' में और इनके अतिरिक्त अन्य उलेमा फ़रमाते हैं:

"ये अकमल के शब्द हैं। उन्होंने कहा: शैख़ अबू मंसूर (अर्थात् मातुरीदी, अहले सुन्नत के इमाम और हनफ़ियों के स्वामी) ने हदीसों के बीच सामंजस्य बिठाया और कहा: आलिंगन का वह रूप मकरूह (नापसंद) है जो वासना के साथ हो। इसे लेखक (अर्थात् इमाम बुरहानुद्दीन अल-फ़रग़ानी) ने अपने वाक्यांश 'फ़ि इज़ार वाहिद' (एक ही चादर में) द्वारा व्यक्त किया है, क्योंकि यह एक ऐसा कारण है जो वासना की ओर ले जाता है। जहाँ तक पुण्य और सम्मान के लिए आलिंगन का प्रश्न है, जब कमीज़ या चोगा पहना हो, तो इसमें कोई हर्ज नहीं है।"

ये शब्द इमाम अकमलुद्दीन बाबरी के हैं। उन्होंने कहा कि शैख़ अबू मंसूर मातुरीदी, जो अहले सुन्नत के इमाम और हनफ़ियों के मार्गदर्शक हैं, उन्होंने प्रत्यक्ष रूप से विरोधाभासी हदीसों के बीच तालमेल और अनुकूलता का मार्ग अपनाया। तदनुसार, उन्होंने कहा कि वह आलिंगन मकरूह है जो कामुक भावनाओं के साथ हो, जिसे लेखक यानी इमाम बुरहानुद्दीन फ़रग़ानी ने अपनी बात "फ़ि इज़ार वाहिद" (केवल एक चादर के साथ) के साथ व्यक्त किया है क्योंकि यह एक ऐसा कारण है जो कामुकता तक पहुँचा देता है। लेकिन अगर आलिंगन पुण्य और सम्मान की भावना के साथ हो और कमीज़ या चोगा पहनकर किया जाए तो कोई हर्ज नहीं है। (त)

और यह कैसे उचित होगा कि यात्रा के दौरान आलिंगन को पूर्णतः वर्जित ठहराया जाए, जबकि अनेक हदीसों से यह सिद्ध है कि सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कई बार उपर्युक्त रीति से भी आलिंगन फ़रमाया: पहली हदीस: बुख़ारी, मुस्लिम, नसाई और इब्ने माजा ने विभिन्न सूत्रों से सैयदुना अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है:

"और ये लेखक के शब्द हैं: कुछ कथावाचकों की हदीसें एक-दूसरे में विलीन हो गई थीं। उन्होंने कहा:

अर्थात् एक बार सैयदे दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हज़रत बतूल

नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बाहर निकले और फ़ातिमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) के घर के आंगन में बैठे और फ़रमाया, 'हसन इब्न... को बुलाओ'।"

ज़हरा (रज़ियल्लाहु अन्हा) के घर पधारे और सैयदुना इमाम हसन (रज़ियल्लाहु अन्हु) को बुलाया। हज़रत ज़हरा...

1 अल-इनाया, फ़तह अल-क़दीर के हाशिये पर, किताबुल कराहिया, फ़स्ल फ़िल इस्तिबरा, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 8/485। पृष्ठ 692 का 261

میں تو بحالتِ سفر بھی بلکہ مصافحہ بھی ممنوع تا بمعانقہ چہ رسد، امام فخر الدین زیلعی تبیین الحقائق اور اکمل الدین بابرتی عنایہ اور شمس الدین قہستانی جامع الرموز اور آفندی شیخی زادہ شرح ملتقی الابحر اور شیخ محقق دہلوی شرح مشکوٰۃ اور امام حافظ الدین شرح وافی اور سید امین الدین آفندی حاشیہ شرح تنویر مولٰی عبدالغنی نابلسی شرح طریقہ محمدیہ میں اور ان کے سوا اور علماء ارشاد فرماتے ہیں:

وھذا لفظ الاکمل قال وفق الشیخ ابو منصور (یعني الماتریدي امام اھل السنت و سید الحنفیۃ) بین الاحادیث فقال المکروہ من المعانقۃ ماکان علی وجد الشھوۃ عبر عنہ المصنف (یعني امام برھان الدین الفرغاني) بقولہ في ازار واحد فانہ سبب یفضي الیھا فأما علی وجہ البر والکرامۃ اذا کان علیہ قمیص او جبۃ فلا باس بہ اھ

یہ الفاظ امام اکمل الدین بابرتی کے ہیں انہوں نے فرمایا شیخ ابو منصور ماتریدی جو اہلسنت کے امام اور احناف کے پیشوا ہیں انہوں نے بظاہر باہم متعارض حدیثوں میں مطابقت اور موافقت کی روش اختیار کی، چنانچہ فرمایا وہ معانقہ مکروہ ہے جو شہوانی جذبات کے ساتھ ہو جس کی تعبیر مصنف یعنی امام برہان الدین فرغانی نے اپنے قول "فی ازار واحد" (صرف ایک چادر کے ساتھ) کی ہے کیونکہ یہ ایک ایسا سبب ہے جو شہوت رانی تک پہنچا دیتا ہے۔ لیکن اگر معانقہ نیکی اور اکرام کے جذبے کے ساتھ ہو اور قمیص یا جبہ پہن کر کیا جائے تو کچھ مضائقہ نہیں اھ (ت)

اور کیونکر روا ہوگا کہ بحالت سفر کے معانقہ کو مطلقاً ممنوع ٹھہرائے حالانکہ احادیث کثیرہ میں ثابت کہ سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے بارہا بے صورتِ مذکورہ بھی معانقہ فرمایا: حدیثِ

اوّل: بخاری و مسلم و نسائی و ابن ماجہ بطریقِ عدیدہ سیدنا ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی:

وھذا لفظ مولف منھا دخل حدیث بعضھم في بعض قال خرج النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فجلس بفناء بیت فاطمة رضی اللہ تعالیٰ عنه فقال ادعی الحسن بن

یعنی ایک بار سیدِ دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حضرتِ بتول زہراء رضی اللہ تعالیٰ عنہا کے مکان پر تشریف لے گئے اور سیدنا امام حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو بلایا۔ حضرت زہراء نے

1 العنایة علی ہامش فتح القدیر کتاب الکراھیة فصل فی الاستبراء مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۸ /

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

(Table Content) Left (Arabic): ...so I detained him for a while, and I thought she (his mother) was making him wear a beaded necklace or bathing him. Then he came running, and there was a beaded necklace around his neck. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) gestured with his hand like this, and Al-Hasan gestured with his hand like this until they embraced each other. Then the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "O Allah, I love him, so love him and love those who love him." - 1 Right (Urdu): There was a little delay in sending him; I thought she might be putting a necklace on him or bathing him. Meanwhile, he came running, wearing a necklace. The Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) extended his holy hands, and seeing him, Imam Hasan also spread his hands until they hugged each other. The Prophet embraced him and prayed: "O Allah! I love him, so love him; love those who will love him, peace and blessings of Allah be upon him."

Second Hadith: Narrated in Sahih Bukhari from Imam Hasan (may Allah be pleased with him): Left (Arabic): The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to take my hand and seat me on his thigh and seat Al-Hasan on his other thigh, then he would embrace both of us and say: "O Allah, have mercy on them, for I have mercy on them." - 2 Right (Urdu): The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) would hold my hand and seat me on one thigh, and Imam Hasan on the other, then wrap both of us in an embrace. Then he would pray: "O Allah! I am kind to them, so have mercy on them."

Third Hadith: In the same source, it is narrated from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both): Left (Arabic): The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) hugged me to his chest and said: "O Allah, teach him wisdom." - 3 Right (Urdu): The Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) embraced me to his chest and prayed: "O Allah! Teach him wisdom."

(Footnotes) 1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Bab al-Sukhab li'l-Sibyan, Qadimi Kutub Khana Karachi, 4/874; Sahih Muslim, Kitab Fada'il al-Sahaba, Bab min Fada'il al-Hasan wa al-Husayn, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/282. 2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adab, Bab Wad' al-Sabi 'ala al-Fakhdh, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/888. 3. Sahih al-Bukhari, Kitab Fada'il Ashab al-Nabi (peace be upon him), Manaqib Ibn Abbas, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/531. Page 262 of 692

फतावा रज़विया, जिल्द 22

(तालिका सामग्री) बायां (अरबी): ...तो मैंने उसे कुछ देर के लिए रोक लिया, और मैंने सोचा कि शायद वह (उसकी माँ) उसे मोतियों का हार पहना रही है या उसे नहला रही है। फिर वह दौड़ता हुआ आया और उसके गले में मोतियों का हार था। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने हाथ से इस तरह इशारा किया, और अल-हसन ने अपने हाथ से इस तरह इशारा किया यहाँ तक कि दोनों ने एक-दूसरे को गले लगा लिया। फिर नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "ए अल्लाह, मैं इससे प्यार करता हूँ, तो तू भी इससे प्यार कर और उसे भी जो इससे प्यार करे।" - 1 दायां (उर्दू): उसे भेजने में कुछ देर हो गई; मैंने सोचा कि शायद वह उसे हार पहना रही होंगी या नहला रही होंगी। इसी बीच वे दौड़ते हुए हाज़िर हुए, गले में हार पड़ा था। सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने मुक़द्दस हाथ बढ़ाए, हुज़ूर को देखकर इमाम हसन ने भी हाथ फैला दिए यहाँ तक कि एक-दूसरे से लिपट गए। हुज़ूर ने गले लगाकर दुआ की: "इलाही! मैं इसे दोस्त रखता हूँ तो तू इसे दोस्त रख, जो इसे दोस्त रखेगा उसे दोस्त रख, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम।"

दूसरी हदीस: सहीह बुखारी में इमाम हसन (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मरवी है: बायां (अरबी): नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मेरा हाथ पकड़ते और मुझे अपनी एक जांघ पर बैठाते और हसन को अपनी दूसरी जांघ पर बैठाते, फिर दोनों को सीने से लगा लेते और फ़रमाते: "ए अल्लाह, इन दोनों पर रहम फ़रमा, क्योंकि मैं इन पर रहम करता हूँ।" - 2 दायां (उर्दू): नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मेरा हाथ पकड़ कर एक रान (जांघ) पर मुझे बिठा लेते और दूसरी पर इमाम हसन को, फिर दोनों को लिपटा लेते। फिर दुआ फ़रमाते: "इलाही! मैं इन पर मेहर (दया) करता हूँ तो तू इन पर रहम फ़रमा।"

तीसरी हदीस: इसी में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है: बायां (अरबी): नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मुझे अपने सीने से लगा लिया और फ़रमाया: "ए अल्लाह, इसे हिकमत (बुद्धिमत्ता) सिखा दे।" - 3 दायां (उर्दू): सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मुझे सीने से लिपटा लिया और दुआ फ़रमाई: "इलाही! इसे हिकमत सिखा दे।"

(पादलेख) 1. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-लिबास, बाब अस-सुखाब लिल-सिबयान, कदीमी कुतुब खाना कराची, 4/874; सहीह मुस्लिम, किताब फज़ाइल अस-सहाबा, बाब मिन फज़ाइल अल-हसन वल-हुसैन, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/282। 2. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-अदब,

बाब वद अल-सबी अला अल-फख़्ज़, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/888। 3. सहीह अल-बुखारी, किताब फज़ाइल असहाब अल-नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), मनाकिब इब्न अब्बास, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/531। पृष्ठ 262/692

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

(جدول کا مواد) بائیں جانب (عربی): علی فحبستہ شیئا فظننت انھا تلبسہ سحابا او تغسلہ فجاء یشتد وفٰی عنقہ السحاب فقال النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بیدہ ھکذا فقال الحسن بیدہ ھکذا حتیٰ اعتنق کل واحد منھما صاحبہ فقال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اللھم انی احبہ فاحببہ واحب من یحبہ - 1 دائیں جانب (اردو): بھیجنے میں کچھ دیر کی میں سمجھا انھیں ہار پہناتی ہوں گی یا نہلا رہی ہوں گی اتنے میں دوڑتے ہوئے حاضر ہوئے گلے میں ہار پڑا تھا سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے دستِ اقدس بڑھائے حضور کو دیکھ کر امام حسن نے بھی ہاتھ پھیلا دئے یہاں تک کہ ایک دوسرے کو لپٹ گئے۔ حضور نے گلے لگا کر دعا کی: الہٰی! میں اسے دوست رکھتا ہوں تو اسے دوست رکھ، جو اسے دوست رکھے گا اسے دوست رکھ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

حدیث دوم: صحیح بخاری میں امام حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مروی: بائیں جانب (عربی): کان النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یاخذ بیدی فیقعدنی علی فخذہ ویقعد الحسن علی فخذہ الاخریٰ ثم یضمھما ثم یقول اللھم ارحمھما فانی ارحمھما - 2 دائیں جانب (اردو): نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میرا ہاتھ پکڑ کر ایک ران پر مجھے بٹھا لیتے اور دوسری پر امام حسن کو پھر دونوں کو لپٹا لیتے۔ پھر دعا فرماتے الہٰی! میں ان پر مہر کرتا ہوں تو ان پر رحم فرما۔

حدیث سوم: اسی میں حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت ہے: بائیں جانب (عربی): ضمنی النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الٰی صدرہ وقال اللھم علمہ الحکمۃ - 3 دائیں جانب (اردو): سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے مجھے سینے سے لپٹا لیا اور دعا فرمائی: الہٰی! اسے حکمت سکھادے۔

(حواشی) 1 صحیح البخاری کتاب اللباس باب السخاب للصبیان قدیمی کتب خانہ کراچی ۴ / ۸۷۴،
صحیح مسلم کتاب فضائل الصحابة باب من فضائل الحسن والحسین قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۸۲
2 صحیح البخاری کتاب الادب باب وضع الصبی علی الفخذ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۸۸۸ 3
صحیح البخاری کتاب فضائل اصحاب النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مناقب ابن عباس قدیمی کتب
خانہ کراچی ۱ / ۵۳۱ صفحہ 262 من 692

Fatawa Ridawiyya Volume 22

Fourth Hadith: Imam Ahmad narrates in his Musnad from Ya’la (may Allah be pleased with him): [Arabic text]: Indeed, Hasan and Husayn (may Allah be pleased with them both) came racing towards the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and he embraced them both. [Urdu text]: Once, both grandsons came to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) racing with each other; the Prophet embraced both of them.

Fifth Hadith: In Jami' al-Tirmidhi, there is a hadith from Anas (may Allah be pleased with him): [Arabic text]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was asked, “Which member of your family is most beloved to you?” He replied, “Al-Hasan and al-Husayn.” And he used to say to Fatima, “Call my two sons for me,” then he would smell them and embrace them. [Urdu text]: The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) was asked who among his household is most beloved to him. He replied: Hasan and Husayn. And the Holy Prophet would call both grandsons from Lady Zahra, press them to his chest, and smell their fragrance, peace and blessings of Allah be upon him and upon them.

Sixth Hadith: Imam Abu Dawud in his Sunan narrates from Hazrat Usayd bin Hudayr (may Allah be pleased with them both): [Arabic text]: While he [Usayd] was talking to the people and making them laugh with his humor, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) poked him in his side with a stick. He said, “Let me retaliate.” He replied, “Retaliate.” He said, “Indeed you are wearing a shirt and I am not wearing a shirt.” So the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) lifted his shirt, and he [Usayd] embraced him and began kissing his side. He said, “I only [wanted this]." [Urdu text]: While he was talking and in his nature there was humor, making people laugh, the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) poked his side with a stick. He submitted: “Give me retribution.” He replied: “Take it.” He submitted: “Your Eminence is wearing a shirt while I was bare-bodied.” The Prophet lifted his shirt, and he took the Prophet in his embrace...

1. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, narrated from Ya'la (may Allah be pleased with him), Dar al-Fikr Beirut, 4/172.
2. Jami' al-Tirmidhi, Book of Virtues, Virtues of al-Hasan and al-Husayn, Amin Company Delhi, 2/218.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

चौथी हदीस: इमाम अहमद अपनी मसनद में यअली रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी हैं: [अरबी]: हसन और हुसैन (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की ओर दौड़ते हुए आए, तो उन्होंने उन दोनों को गले लगा लिया। [उर्दू अनुवाद]: एक बार दोनों साहबज़ादे हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के पास आपस में दौड़ लगाते हुए आए, हुज़ूर ने दोनों को गले लगा लिया।

पाँचवीं हदीस: जामे तिर्मिज़ी में अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से हदीस है: [अरबी]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से पूछा गया, "आपके अहले बैत में से आपको सबसे ज़्यादा प्रिय कौन है?" उन्होंने उत्तर दिया, "अल-हसन और अल-हुसैन।" और वे फातिमा से कहा करते थे, "मेरे दोनों बेटों को मेरे पास बुलाओ," फिर वे उन्हें सूंघते और उन्हें अपने गले लगाते थे। [उर्दू अनुवाद]: सैयदे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से पूछा गया कि हुज़ूर को अपने अहले बैत में से सबसे ज़्यादा प्यारा कौन है? फ़रमाया: हसन और हुसैन। और हुज़ूर दोनों साहबज़ादों को हज़रत ज़हरा से बुलवाकर सीने से लगाते और उनकी खुशबू सूंघते, अल्लाह तआला की रहमतें और बरकतें उन पर और उन सब पर हों।

छठी हदीस: इमाम अबू दाऊद अपनी सुनन में हज़रत उसैद बिन हुदैर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रावी हैं: [अरबी]: जब वे लोगों से बात कर रहे थे और अपने मज़ाक से उन्हें हँसा रहे थे, तो नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने एक लकड़ी से उनकी कोख में चुभन की। उन्होंने कहा, "मुझे बदला लेने दें।" उन्होंने कहा, "बदला ले लो।" उन्होंने कहा, "निश्चित रूप से आपने कमीज़ पहनी हुई है और मैंने कमीज़ नहीं पहनी थी।" तो नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने अपनी कमीज़ ऊपर उठा ली, तो उन्होंने आपको गले लगा लिया और आपकी कोख को चूमने लगे। उन्होंने कहा, "मैं तो बस यही [चाहता था]।" [उर्दू अनुवाद]: इस दौरान कि वह बातें कर रहे थे और उनके मिज़ाज में मज़ाक था लोगों को हँसा रहे थे कि सैयदे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने लकड़ी उनके पहलुओं में चुभाई, उन्होंने अर्ज़ की: मुझे बदला दीजिए। फ़रमाया: ले लो। अर्ज़ की: हुज़ूर तो कुर्ता पहने हैं और मैं नंगा था। हुज़ूर ने कुर्ता उठा दिया उन्होंने हुज़ूर को अपने आगोश में...

1. मसनद इमाम अहमद बिन हंबल, रिवायत यअली रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, दारुल फिक्र बेरुत, 4/172।

2. जामे तिर्मिज़ी, किताबुल मनाकिब, मनाकिबुल हसन वल हुसैन, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/218।

पेज 263 ऑफ 692

حدیث چہارم: امام احمد اپنی مسند میں یعلی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی: انہ جاء حسن وحسین رضی اللہ تعالٰی عنھما یستبقان الی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فضمھما الیہ ۔ ایک بار دونوں صاحبزادے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے پاس آپس میں دوڑ کرتے ہوئے آئے حضور نے دونوں کو لپٹا لیا حدیث پنجم: جامع ترمذی میں انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے حدیث ہے: سئل رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ای اھل بیتک احب الیک قال الحسن والحسین وکان یقول لفاطمۃ ادعی لی ابنی فیشمھما ویضمھما إلیہ ۔ سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے پوچھا گیا حضور کو اپنے اہل بیت میں سے زیادہ پیارا کون ہے۔ فرمایا: حسن و حسین۔ اور حضور دونوں صاحبزادوں کو حضرت زہرا سے بلوا کر سینے سے لگاتے اور ان کی خوشبو سونگھتے صلی اللہ تعالٰی علیہ وعلیہم وبارک وسلم۔ حدیث ششم: امام ابو داؤد اپنی سنن حضرت اسید بن حضیر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی: بینما ھو یحدث القوم وکان فیہ مزاح ببینا یضحکھم فطعنہ النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فی خاصرتہ بعود فقال اصبرنی فقال اصطبر قال ان علیك قمیصا ولیس علی قمیص فرفع النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عن قمیصہ فاحتضنہ وجعل یقبل کشحہ قال انما۔ اس اثناء میں کہ وہ باتیں کر رہے تھے اور ان کے مزاج میں مزاح تھا لوگوں کو ہنسا رہے تھے کہ سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے لکڑی ان کے پہلوں میں چبھوئی، انھوں نے عرض کی: مجھے بدلہ دیجئے۔ فرمایا: لے۔ عرض کی: حضور تو کرتا پہنے ہیں اور میں ننگا تھا۔ حضور نے کرتا اٹھا دیا انھوں نے حضور کو اپنے کنار میں

۱ مسند امام احمد بن حنبل عن یعلی رضی اللہ تعالٰی عنہ دارالفکر بیروت ۴/ ۱۷۲ ۲ جامع الترمذی کتاب المناقب مناقب الحسن والحسین امین کمپنی دہلی ۲/ ۲۱۸

Vol. 22 Fatawa-e-Razvia

“I intended this, O Messenger of Allah [1] ”ﷺ (I) took and began to kiss the sacred waist, then said: O Messenger of Allah! This was my objective. Verse: The heart of lovers is resourceful (The heart of lovers finds some excuse or the other). May Allah the Almighty send blessings and peace upon him, and upon everyone who loves him.

Seventh Hadith: In the same source, it is narrated from Hazrat Abu Dhar (may Allah be pleased with him): (Arabic): I never met him (Allah’s peace and blessings be upon him) but he shook hands with me. One day he sent for me when I was not at home. When I came back and was informed that he had sent for me, I went to him. He was sitting on his bed. He embraced me, and that was even better and more excellent. (Urdu Translation): Whenever I presented myself before the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), he would always shake hands. One day he sent someone to call me. I was not at home. When I returned and got the news, I presented myself. The Prophet was seated on a throne (bed). He embraced me, and this experience was even more superior and refined.

Eighth Hadith: Abu Ya’la narrates from the Mother of the Believers Siddiqah (may Allah be pleased with her): (Arabic): She said: I saw the Prophet (may Allah’s peace and blessings be upon him) embracing Ali and kissing him, saying: May my father be sacrificed for the solitary martyr. (Urdu Translation): I saw the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him); the Prophet embraced Maula Ali and kissed him, and used to say: May my father be sacrificed for this unique martyr.

Ninth Hadith: Tabarani in Mu’jam al-Kabir and Ibn Shahin in Kitab al-Sunnah narrate from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them): (Arabic): The Messenger of Allah (may Allah’s peace and blessings be upon him) and his companions entered a pool. He said: Let every man swim towards his companion. So every man among them swam towards his companion. (Urdu Translation): The Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) and his companions went to a pond. The Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said: Let every person swim towards his friend. Everyone did so, until only...

---

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, Bab fi Qiblat al-Jasad, Aftab Alam Press Lahore, 2/353. [2] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, Bab fi al-Mu'anaqah, Aftab Alam Press Lahore, 2/352. [3] Musnad Abu Ya'la, Translation of Hazrat Aisha Siddiqah (may Allah be pleased with her), 4558, Muassasat Uloom al-Quran Beirut, 4/318.

खंड २२ फ़तावा रिज़विया

"मैंने यही चाहा था, ऐ अल्लाह के रसूल [1] "ﷺ (मैंने) लिया और पवित्र कमर को चूमना शुरू किया, फिर अर्ज की: ऐ अल्लाह के रसूल! मेरा यही उद्देश्य था। पद्य: प्रेमियों का दिल संसाधन संपन्न होता है (प्रेमियों का दिल कोई न कोई बहाना ढूंढ ही लेता है)। अल्लाह तआला उन पर और उन सब पर जो उनसे प्रेम करते हैं, अपनी कृपा और शांति बरसाए।

सातवीं हदीस: इसी में हज़रत अबू ज़र रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत है: (अरबी): मैं उनसे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जब भी मिला, उन्होंने मुझसे मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) किया। एक दिन उन्होंने मुझे बुलवाया जब मैं घर पर नहीं था। जब मैं आया और मुझे खबर मिली कि उन्होंने मुझे बुलाया है, तो मैं उनके पास हाजिर हुआ। वह अपने बिस्तर पर विश्राम कर रहे थे। उन्होंने मुझे गले लगा लिया, और वह अनुभव और भी बेहतर और शानदार था। (उर्दू अनुवाद): जब भी मैं हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ख़िदमत में हाज़िर होता, हुज़ूर हमेशा मुसाफ़हा फ़रमाते। एक दिन मुझे बुलाने के लिए आदमी भेजा। मैं घर में नहीं था। आया तो ख़बर पाकर हाज़िर हुआ। हुज़ूर तख़्त पर जलवा अफ़रोज़ थे। मुझे गले से लगाया तो यह और भी अधिक श्रेष्ठ और उत्तम था।

आठवीं हदीस: अबू यअला उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका रज़ियल्लाहु अन्हा से रिवायत करते हैं: (अरबी): उन्होंने कहा: मैंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को अली को गले लगाते और उन्हें चूमते हुए देखा, और वह कह रहे थे: मेरे पिता इस अकेले शहीद पर कुर्बान हों। (उर्दू अनुवाद): मैंने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को देखा, हुज़ूर ने मौला अली को गले लगाया और प्यार किया, और फ़रमाते थे: मेरे बाप निसार (कुर्बान) हों इस बेजोड़ शहीद पर।

नवीं हदीस: तबरानी मुअजम कबीर में और इब्न शाहीन किताबुस सुन्नाह में अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत करते हैं: (अरबी): अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और उनके सहाबा एक जलाशय में दाखिल हुए। उन्होंने फरमाया: हर आदमी अपने साथी की तरफ तैरे। तो उनमें से हर आदमी अपने साथी की तरफ तैरा। (उर्दू अनुवाद): रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम और आपके सहाबा एक तालाब में तशरीफ़ ले गए। हुज़ूर ने इरशाद फ़रमाया: हर शख़्स अपने यार की तरफ़ तैरे। सबने ऐसा ही किया यहाँ तक कि सिर्फ़..

1. सुनन अबू दाऊद, किताबुल अदब, बाब फी किब्लतुल जसद, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर, २/ ३५३
2. सुनन अबू दाऊद, किताबुल अदब, बाब फी अल-मुआनका, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर, २/ ३५२
3. मसनद अबू यअला, हजरत आयशा सिद्दीका रज़ियल्लाहु अन्हा का तर्जुमा, ४५५८, मुअस्ससतु उलूमुल कुरान बेरुत, ४/ ३१८

पृष्ठ २६४ / ६९२

اردت ہذا یا رسول اللہ ﷺ ۱ لیا اور تہہ گاہ اقدس کو چومنا شروع کیا پھر عرض کی: یا رسول اللہ! میرا یہی مقصود تھا۔ ع دل عشاق حیلہ گر باشد (عاشقوں کا دل کوئی نہ کوئی حیلہ بہانہ تلاش کرلیتا ہے ت) صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی کل من احبہ وبارک وسلم۔

حدیث ہفتم: اسی میں حضرت ابو ذر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت ہے: ما لقیتہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قط الا صافحنی وبعث الی ذات یوم ولم اکن فی اھلی فلما جئت اخبرت انہ ارسل الی فاتیتہ وھو علی سریرہ فالتزمنی فکانت تلك اجود واجود ۲ میں جب حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خدمت میں حاضر ہوتا حضور ہمیشہ مصافحہ فرماتے۔ ایک دن میرے بلانے کو آدمی بھیجا۔ میں گھر میں نہ تھا۔ آیا تو خبر پائی حاضر ہوا۔ حضور تخت پر جلوہ فرما تھے۔ مجھے گلے سے لگایا تو یہ اور زیادہ جید و نفیس تر تھا۔

حدیث ہشتم: ابو یعلی ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے راوی: قالت رأیت النبي صلی اللہ تعالی علیہ وسلم التزم علیا وقبلہ ویقول بابی الوحید الشھید ۳۔ میں نے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو دیکھا حضور نے مولا علی کو گلے لگایا اور پیار کیا، اور فرماتے تھے میرا باپ نثار اس وحید شہید پر۔

حدیث نہم: طبرانی معجم کبیر اور ابن شاہین کتاب السنہ عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کرتے ہیں: دخل رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم واصحابہ غدیرا فقال لیسبح کل رجل الی صاحبہ فسبح کل رجل منھم الی صاحبہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور آپ کے صحابہ ایک

تالاب میں تشریف لے گئے حضور نے ارشاد فرمایا: ہر شخص اپنے یار کی طرف تیرے۔ سب نے ایسا ہی کیا یہاں تک کہ صرف

---

۱ سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی قبلۃ الجسد آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۵۳ ۲ سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی المعانقۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۵۲ ۳ مسند ابو یعلی ترجمہ حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۴۵۵۸ موسسۃ علوم القرآن بیروت ۴/ ۳۱۸

Fatawa Razawiya Volume 22

[Arabic Section]: Until the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and Abu Bakr remained. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) went towards Abu Bakr until he embraced him and said: 'If I were to take an intimate friend (Khalil), I would have taken Abu Bakr as a friend, but he is my companion.' 1

[Urdu Translation]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and Abu Bakr Siddiq remained. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) turned towards Siddiq, went to him, embraced him and said: "If I were to make anyone an intimate friend, I would have made Abu Bakr one, but he is my friend." May Allah's blessings and peace be upon him and his companion.

Tenth Hadith: Khatib Baghdadi narrates from Hazrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both):

[Arabic Section]: He said: We were with the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and he said: 'A man will appear before you after whom Allah has not created anyone better or more virtuous. He will have intercession like that of the Prophets.' We did not leave until Abu Bakr al-Siddiq appeared. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) stood up, kissed him, and embraced him. 2

[Urdu Translation]: We were present in the noble service of the Radiant Presence, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him). He said: "At this time, a person will shine upon you such that Allah has not created anyone better or more noble than him after me, and his intercession will be like that of the Prophets." We were still present when Abu Bakr appeared; the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) stood up, kissed Siddiq, and embraced him.

Eleventh Hadith: Hafiz Umar bin Muhammad Mulla in his Seerat narrates from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both):

[Arabic Section]: He said: I saw the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) standing with Ali bin Abi Talib when Abu Bakr approached. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) shook hands with him, embraced him, and kissed his mouth. Ali said: 'Do you kiss the mouth of Abu Bakr?' He (peace and blessings of Allah be upon him) replied: 'O Abul Hasan, the status...'

[Urdu Translation]: I saw the noble presence, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) standing with the Leader of the Believers Ali (may Allah honor his face). Meanwhile, Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him) arrived. The Radiant Presence (peace and blessings of Allah be upon him) shook hands with him, embraced him, and kissed his mouth. Mawla Ali...

---

1 Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 11676 and 19380, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 3/339 and 261. 2 Tarikh Baghdad by al-Khatib al-Baghdadi, biography of Muhammad bin al-Abbas Abu Bakr al-Qass, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 3/124. Note: The underlined words can be seen in Hadith 11938 on page 11/339 of Al-Mu'jam al-Kabir.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

[अरबी खंड]: जब तक अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) और अबू बक्र बाकी रहे। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) अबू बक्र की ओर बढ़े यहाँ तक कि उन्हें गले लगा लिया और कहा: 'अगर मैं किसी को खलील बनाता तो अबू बक्र को बनाता, लेकिन वह मेरा साथी है।' 1

[उर्दू अनुवाद]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) और अबू बक्र सिद्दीक़ बाकी रहे। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) सिद्दीक़ की ओर तशरीफ़ ले गए और उन्हें गले लगा कर फ़रमाया: "किसी को खलील बनाता तो अबू बक्र को बनाता लेकिन वह मेरा यार है।" अल्लाह तआला की रहमत और सलामती उन पर और उनके साथी पर हो।

दसवीं हदीस: खतीब बग़दादी हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रावी हैं:

[अरबी खंड]: उन्होंने कहा: हम नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के पास थे तो उन्होंने फ़रमाया: 'तुम्हारे सामने एक ऐसा शख़्स ज़ाहिर होगा जिसके बाद अल्लाह ने किसी को उससे बेहतर या अफ़ज़ल पैदा नहीं किया। उसके पास नबियों की तरह शफ़ाअत होगी।' हम वहां से हटे भी न थे कि अबू बक्र सिद्दीक़ ज़ाहिर हुए। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) खड़े हुए, उन्हें चूमा और गले लगाया। 2

[उर्दू अनुवाद]: हम हुज़ूर पुरनूर सय्यदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की ख़िदमत-ए-अक़्दस में हाज़िर थे, आपने इरशाद फ़रमाया: "इस वक़्त तुम पर वह शख़्स चमकेगा कि अल्लाह तआला ने मेरे बाद उससे बेहतर और बुज़ुर्गतर किसी को नहीं बनाया और उसकी शफ़ाअत अंबिया की मानिंद होगी।" हम हाज़िर ही थे कि अबू बक्र नज़र आए, सय्यदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने क़ियाम फ़रमाया और सिद्दीक़ को प्यार किया और गले लगाया।

ग्यारहवीं हदीस: हाफ़िज़ उमर बिन मुहम्मद मुल्ला अपनी सीरत में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रावी हैं:

[अरबी खंड]: उन्होंने कहा: मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को अली बिन अबी तालिब के साथ खड़े देखा जब अबू बक्र आए। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने उनसे मुसाफ़हा

किया, गले लगाया और उनके मुँह को चूमा। अली ने कहा: 'क्या आप अबू बक्र के मुँह को चूमते हैं?' तो आप (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: 'ऐ अबुल हसन, मर्तबा...'

[उर्दू अनुवाद]: मैंने हुज़ूर सय्यदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को अमीरल मोमिनीन अली (करमल्लाहु वजहुल करीम) के साथ खड़े देखा, इतने में अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) हाज़िर हुए। हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने उनसे मुसाफ़हा फ़रमाया और गले लगाया और उनके दहन (मुँह) पर बोसा दिया। मौला अली...

---

1 अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 11676 और 19380, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत 3/339 और 261। 2 तारीख़ बग़दाद लिल-खतीब अल-बग़दादी, तर्जुमा मुहम्मद बिन अल-अब्बास अबू बक्र अल-क़ास, दार अल-किताब अल-अरबी बेरूत 3/124। फ़: रेखांकित शब्द अल-मुअजम अल-कबीर की हदीस 11938 में 11/339 पर मुलाहिज़ा करें।

حتی بقی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم وابوبکر فسبح رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم الی ابی بکر حتی اعتنقہ فقال لوکنت متخذ اخلیلا لاتخذت ابابکر خلیلا ولکنہ صاحبی 1 - رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور ابوبکر صدیق باقی رہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم صدیق کی طرف پیر کر تشریف لے گئے اور انھیں گلے لگا کر فرمایا کسی کو خلیل بناتا تو ابوبکر کو بناتا لیکن وہ میرا یار ہے۔ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی صاحبہ وبارک وسلم۔

حدیث دہم: خطیب بغدادی حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی : قال کنا عند النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فقال یطلع علیکم رجل لم یخلق اللہ بعدی احداھو خیر منہ ولا افضل۔ ولہ شفاعۃ مثل شفاعۃ النبیین فما برحنا حتی طلع ابوبکر الصدیق فقام النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فقبلہ والتزمہ 2 - ہم خدمت اقدس حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حاضر تھے ارشاد فرمایا اس وقت تم پر وہ شخص چمکے گا کہ اللہ تعالیٰ نے میرے بعد اس سے بہتر و بزرگ تر کسی کو نہ بنایا اور اس کی شفاعت انبیاء کی مانند ہوگی ہم حاضر ہی تھے کہ ابوبکر نظر آئے، سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے قیام کیا اور صدیق کو پیار کیا اور گلے لگایا۔

حدیث یاز دہم: حافظ عمر بن محمد ملا اپنی سیرت میں حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی: قال رأیت رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم واقفا مع علی بن ابی طالب اذ اقبل ابوبکر فصافحہ النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم وعانقہ وقبل فاہ قال علی اتقبل فا ابی بکر فقال صلی اللہ تعالی علیہ وسلم یا ابا الحسن منزلۃ میں نے حضور اقدس سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ کے ساتھ کھڑے دیکھا، اتنے میں ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ

عنہ حاضر ہوئے۔ حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان سے مصافحہ فرمایا اور گلے لگایا اور ان کے دہن پر بوسہ دیا۔ مولیٰ علی

---

1 المعجم الکبیر حدیث ۱۱۶۷۶ و ۱۹۳۸۰ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۳ / ۳۳۹ و ۲۶۱ 2 تاریخ بغداد للخطیب بغدادی ترجمہ محمد بن العباس ابوبکر القاص دار الکتاب العربی بیروت ۳ / ۱۲۴ فـ: خط کشیدہ الفاظ حدیث المعجم الکبیر کی حدیث ۱۱۹۳۸ میں ۱۱ / ۳۳۹ پر ملاحظہ ہوں

Fatawa Razawiyya Volume 22

“Abu Bakr is to me as my position is to my Lord.” - 1 [Ali] Karam Allahu Wajhahu asked, "O Messenger of Allah, do you kiss Abu Bakr's face?" He replied, "O Abul Hasan! Abu Bakr's status with me is such as my status with my Lord."

Twelfth Hadith: Ibn Abd Rabbih in the book 'Bahjat al-Majalis' briefly, and in 'Riyadh al-Nadirah' from the Mother of the Believers Siddiqa (may Allah be pleased with her) in detail, narrates about the early days of Islam when Siddiq al-Akbar (may Allah be pleased with him) openly declared his Islam and was struck and fought by the disbelievers. Even under severe blows to his blessed face and in that state of extreme distress, he kept thinking of the Holy Prophet, the Master of the Beloved (peace and blessings of Allah be upon him). The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was present in Dar al-Arqam; he [Abu Bakr] requested his mother to take him to the presence of the Prophet. This Hadith is narrated in full at the end of our book 'Matla al-Qamarayn fi Abanat al-Umrayn':

“Until the movement of people subsided and they slept, they [his mother and Umm Jamil] came out with him, leaning on both of them, until they brought him to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). She said: He fell upon him and kissed him, and the Muslims fell upon him, and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) felt intense compassion for him.” - 2

Meaning, when the hustle and bustle stopped and people were asleep, his mother Umm al-Khair and the sister of Farooq al-Azam, Umm Jamil (may Allah be pleased with her), took him. Due to weakness, he was leaning on both of them until they presented him in the presence of the Prophet. Seeing him, he fell like a moth upon the candle of Prophethood (peace and blessings of Allah be upon him) and began to kiss him. The companions, out of extreme love, also fell upon him. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) felt deep tenderness for him. (To the end of the Hadith).

Thirteenth Hadith: Hafiz Abu Sa'id in 'Sharaf al-Mustafa' (peace and blessings of Allah be upon him) narrates from Anas (may Allah be pleased with him):

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) ascended the pulpit and then said, "Where is Uthman bin Affan?" Uthman (may Allah be pleased with him) stood up restlessly and said, "Here I am, O Messenger of Allah!" Then he said...

1. Sirat Hafiz Umar bin Muhammad Mulla
2. Al-Riyadh al-Nadirah fi Manaqib al-Asharah, Chishti Kutub Khana Faisalabad 1/79

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

“अबू बक्र मेरे लिए वैसे ही हैं जैसे मेरा स्थान मेरे रब के पास है।” - 1 [अली] करम अल्लाहु वज्हहू ने अर्ज़ की, "क्या हुज़ूर अबू बक्र का मुँह चूमते हैं?" फ़रमाया, "ऐ अबुल हसन! अबू बक्र का मर्तबा मेरे यहाँ वैसा ही है जैसा मेरा मर्तबा अपने रब के हुज़ूर।"

बारहवीं हदीस: इब्न अब्द रब्बिह ने किताब 'बहजत अल-मजालिस' में संक्षिप्त में और 'रियाज़ नज़राह' में उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) से विस्तार से सिद्दीक अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के इस्लाम के शुरुआती दिनों में इस्लाम ज़ाहिर करने और काफ़िरों द्वारा मारे जाने और लड़ने का वर्णन किया है। उनके मुबारक चेहरे पर ज़ोरदार चोट आने और उस सख़्त सदमे में भी हुज़ूर अकदस सैयदुल महबूबिन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का ख्याल रहना। हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) दार अल-अरकम में तशरीफ़ फ़रमा थे; उन्होंने अपनी माँ से हुज़ूर की ख़िदमत में ले चलने की दरख़्वास्त की। यह हदीस मुकम्मल तौर पर हमारी किताब 'मतला अल-कमरैन फ़ी अबानात अल-उमरैन' के आख़िर में दर्ज है:

“जब लोगों की चहल-पहल कम हो गई और वे सो गए, तो वे उन्हें लेकर बाहर निकलीं, वे दोनों पर सहारा लिए हुए थे, यहाँ तक कि उन्हें नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास ले आईं। उन्होंने कहा: वह उन पर गिर पड़े और उन्हें चूमा, और मुसलमान भी उन पर गिर पड़े, और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को उनके लिए बहुत ज़्यादा रक़्क़त (दया) महसूस हुई।” - 2

अनुवाद: यानी जब चहल-पहल रुक गई और लोग सो रहे थे, उनकी माँ उम्म अल-खैर और हज़रत फ़ारूक़े आज़म की बहन उम्म जमील (रज़ियल्लाहु अन्हा) उन्हें लेकर चलीं। कमज़ोरी के कारण दोनों पर सहारा लिए हुए थे यहाँ तक कि ख़िदमत-ए-अकदस में हाज़िर किया। देखते ही परवाना-वार शम्अ-ए-रिसालत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर गिर पड़े और बोसा देने लगे। सहाबा भी निहायत मोहब्बत से उन पर गिर पड़े। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उनके लिए रक़्क़त फ़रमाई (हदीस के अंत तक)।

तेरहवीं हदीस: हाफ़िज़ अबू सईद 'शर्फ़ अल-मुस्तफ़ा' (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) में अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं:

हुज़ूर सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मिम्बर पर तशरीफ़ फ़रमा हुए, फिर फ़रमाया: "उस्मान बिन अफ़्फ़ान कहाँ हैं?" उस्मान (रज़ियल्लाहु अन्हु) बेताबी से उठे और अर्ज़ की: "हुज़ूर! मैं यहाँ हूँ।" फिर फ़रमाया...

---

1. सीरत हाफ़िज़ उमर बिन मुहम्मद मुल्ला
2. अल-रियाज़ अल-नज़राह फ़ी मनाक़िब अल-अशरह, चिश्ती कुतुब ख़ाना फ़ैसलाबाद 1/79

पृष्ठ 266/692

ابوبکر عندی کمنزلتی عند ربی - 1 کرم اللہ وجہہ نے عرض کی کیا حضور ابوبکر کا منہ چومتے ہیں، فرمایا اے ابوالحسن! ابوبکر کا مرتبہ میرے یہاں ایسا ہے جیسا کہ میرا مرتبہ اپنے رب کے حضور۔

حدیث دوازدہم: ابن عبد ربہ کتاب بہجۃ المجالس میں مختصر اور ریاض نضرہ میں ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے مطولاً صدیق اکبر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا ابتدائے اسلام میں اظہار اسلام اور کفار سے ضرب و قتال فرمانا اور ان کے چہرہ مبارک پر ضرب شدید آنا اس سخت صدمہ میں بھی حضور اقدس سید المحبوبین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا خیال رہنا۔ حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دار الارقم میں تشریف فرما تھے اپنی ماں سے خدمت اقدس میں لے چلنے کی درخواست کرنا مفصلاً مروی یہ حدیث بتمامہ ہماری کتاب مطلع القمرین فی ابانۃ العمرین میں مذکور، اس کے آخر میں ہے:

حتی اذاھدأت الرجل وسکن الناس خرجتابہ یتکیی علیھما حتی ادخلتاہ علی النبي صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قالت فانکب علیہ فقبلہ و انکب علیہ المسلمون ورق لہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم رقۃ شدیدۃ الحدیث - 2

یعنی جب چہل پہل موقوف ہوئی اور لوگ سو رہے ان کی والدہ ام الخیر اور حضرت فاروق اعظم کی بہن ام جمیل رضی اللہ تعالیٰ عنہا انھیں لے کر چلیں بوجہ ضعف دونوں پر تکیہ لگائے تھے یہاں تک کہ خدمت اقدس میں حاضر کیا دیکھتے ہی پروانہ وار شمع رسالت صلی اللہ تعالیٰ علیہ

وسلم پر گر پڑے اور بوسہ دینے لگے اور صحابہ غایت محبت سے ان پر گرے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان کے لئے رقت فرمائی الحدیث۔

حدیث سیزدہم: حافظ ابوسعید شرف المصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی:

صعد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم علی المنبر ثم قال این عثمان بن عفان، فوثب وقال ھا انا ذا یارسول اللہ فقال حضور سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم منبر پر تشریف فرما ہوئے پھر فرمایا: عثمان کہاں ہیں۔ عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بے تابانہ اٹھے اور عرض کی: حضور!

---

1 سیرت حافظ عمر بن محمد ملا 2 الریاض النضرۃ فی مناقب العشرہ چشتی کتب خانہ فیصل آباد ۷۹ / ۱

Fatawa Razviya Volume 22

"Come close to me." So he came close, and He (the Prophet ﷺ) held him to his chest and kissed between his eyes. (Al-Hadith) — "I am present, O Messenger of Allah!" He said, "Come close." He came close. The Prophet ﷺ embraced him and kissed him between his eyes. (Al-Hadith).

Fourteenth Hadith: Hakim in 'Al-Mustadrak' with its authentication, Abu Ya'la in his 'Musnad', Abu Nu'aym in 'Fada'il al-Sahaba', Burhan Khujandi in the book 'Arba'in' named 'Al-Ma' al-Mu'in', and Umar bin Muhammad Malla in 'Sirat' narrated from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both): While we were with the Messenger of Allah ﷺ among a group of Muhajirun, including Abu Bakr, Umar, Uthman, Ali, Talha, Zubayr, Abdur Rahman bin Auf, and Sa'd bin Abi Waqqas, the Messenger of Allah ﷺ said, "Let every man get up and go to his peer." So the Prophet ﷺ got up and went towards Uthman, embraced him and said, "You are my friend in this world and the Hereafter." — We were present with several Muhajirun in the holy presence of the Leader of Messengers ﷺ. Among those present were the four Caliphs (Abu Bakr, Umar, Uthman, Ali) and Talha, Zubayr, Abdur Rahman bin Auf, and Sa'd bin Abi Waqqas (may Allah be pleased with them all). The holy Prophet ﷺ said, "Every one of you should get up and go towards his counterpart." Then the Prophet ﷺ himself got up and went towards Uthman Ghani (may Allah be pleased with him), embraced him and said, "You are my friend in this world and the Hereafter."

Fifteenth Hadith: Ibn Asakir in 'Tarikh' narrated from Hazrat Imam Hasan Mujtaba, who narrated from his noble father Hazrat Maula Ali (may Allah honor them both): Verily, the Messenger of Allah ﷺ embraced Uthman bin Affan and said, "I have embraced my brother Uthman. Whoever has a brother should embrace his brother." — The Master of the World ﷺ embraced Uthman Ghani (may Allah be pleased with him) and said, "I have embraced my brother Uthman; whoever has a brother should embrace his brother."

---

1. Ashraf al-Nabi (Persian), Chapter 29, Tehran printing, pp. 288 & 290.
2. Al-Mustadrak, Chapter on the Virtues of Uthman (ra), Dar al-Fikr Beirut, 3/97.
3. Kanz al-Ummal with reference to Ibn Asakir, Hadith 36240, Muassasat al-Risalah Beirut, 13/57.

"मेरे करीब आओ।" वह करीब आए, तो उन्होंने (पैगंबर ﷺ ने) उन्हें अपने सीने से लगा लिया और उनकी आँखों के बीच चूम लिया। (अल-हदीस) — "मैं हाज़िर हूँ, या रसूल अल्लाह!" फ़रमाया: "पास आओ।" पास हाज़िर हुए। हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने उन्हें सीने से लगाया और आँखों के बीच में बोसा दिया। (अल-हदीस)।

चौदहवीं हदीस: हाकिम ने सहीह मुस्तदरक में, अबू याला ने अपनी मसनद में, अबू नुऐम ने फ़ज़ाइल-ए-सहाबा में, और बुरहान खुजंदी ने अपनी किताब 'अरबईन' जिसका नाम 'अल-मा' अल-मुईन' है और उमर बिन मुहम्मद मुल्ला ने 'सीरत' में जाबिर बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत की है: हम कुछ मुहाजिरीन के साथ हुज़ूर सैयदुल मुरसलीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ख़िदमत में हाज़िर थे। हाज़िरीन में खुलफ़ा-ए-अरबा (अबू बक्र, उमर, उस्मान, अली) और तलहा, ज़ुबैर, अब्दुर्रहमान बिन औफ़ और सअद बिन अबी वक़्क़ास रज़ियल्लाहु अन्हुम थे। हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने इरशाद फ़रमाया: "तुम में से हर शख़्स अपने साथी (जोड़) की तरफ़ उठकर जाए।" फिर हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ख़ुद उस्मान-ए-ग़नी रज़ियल्लाहु अन्हु की तरफ़ उठकर तशरीफ़ लाए और उनसे गले मिले और फ़रमाया: "तुम दुनिया और आख़िरत में मेरे दोस्त हो।"

पंद्रहवीं हदीस: इब्न असाकिर ने 'तारीख़' में हज़रत इमाम हसन मुज्तबा से रिवायत की है, और वह अपने वालिद-ए-माजिद हज़रत मौला अली करम अल्लाह तआला वज्हहुमा से रिवायत करते हैं: बेशक रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने उस्मान बिन अफ़्फ़ान से गले मिले और फ़रमाया: "मैंने अपने भाई उस्मान से गले मिला है, जिसका कोई भाई हो उसे चाहिए कि वह अपने भाई से गले मिले।" — हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने उस्मान-ए-ग़नी रज़ियल्लाहु अन्हु से गले मिले और फ़रमाया: "मैंने अपने भाई उस्मान से गले मिला है, जिसके कोई भाई हो उसे चाहिए अपने भाई से गले मिले।"

---

1. अशरफ़ अल-नबी (फ़ारसी), अध्याय 29, तेहरान मुद्रण, पृष्ठ 288 और 290।
2. अल-मुस्तदरक, हज़रत उस्मान (रज़ि.) के फ़ज़ाइल का अध्याय, दारुल फ़िक्र बेरूत, 3/97।
3. कंज़ुल उम्माल इब्न असाकिर के हवाले से, हदीस 36240, मुअस्ससतुल रिसाला बेरूत, 13/57।

ادن منی فدنا منه فضمه الی صدره و قبل بین عینیه الحدیث- میں حاضر ہوں یا رسول اللہ ! فرمایا : پاس آؤ۔ پاس حاضر ہوئے ۔ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے انھیں سینے سے لگایا اور آنکھوں کے بیچ میں بوسہ دیا۔ الحدیث۔

حدیث چہاردہم: حاکم صحیح مستدرک بافادۃ الصحیح اور ابویعلیٰ اپنی مسند اور ابونعیم فضائل صحابہ میں اور برہان خجندی کتاب اربعین مسمی بالماء المعین اور عمر بن محمد ملا سیرت میں جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی : قال بینانحن مع رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم في نفر من المهاجرین منهم ابوبکر وعمر وعثمان وعلی وطلحة والزبیر وعبدالرحمن بن عوف وسعد بن ابی وقاص فقال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم لینهض کل رجل الی کفؤه فنهض النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم الی عثمان فاعتنقه وقال انت ولی فی الدنیا والآخرة- ہم چند مہاجرین کے ساتھ خدمت اقدس حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں حاضر تھے، حاضرین میں خلفاء اربعہ (ابو بکر ، عمر ، عثمان ، علی) و طلحہ و عبدالرحمن بن عوف و سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالیٰ عنہم تھے۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا : تم میں ہر شخص اپنے جوڑ کی طرف اٹھ کر جائے، اور خود حضور والا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی طرف اٹھ کر تشریف لائے اور ان سے معانقہ کیا اور فرمایا: تو میرا دوست ہے دنیا و آخرت میں۔

حدیث پانزدہم: ابن عساکر تاریخ میں حضرت امام حسن مجتبیٰ وہ اپنے والد ماجد حضرت مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہما سے راوی : ان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم عانق عثمن بن عفان فقال قد عانقت اخي عثمان فمن کان له اخ فلیعانقه- حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے عثمان

غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے معانقہ کیا اور فرمایا میں نے اپنے بھائی عثمان سے معانقہ کیا جس کے کوئی بھائی ہو اسے چاہئے اپنے بھائی سے معانقہ کرے۔

---

1 اشرف النبی (فارسی) باب بست و نہم مطبوعہ تہران ص ۲۸۸ و ۲۹۰ 2 المستدرک باب فضائل عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ دارالفکر بیروت ۳ / ۹۷ 3 کنز العمال بحوالہ ابن عسا کر حدیث ۳۶۲۴۰ مؤسسة الرسالة بیروت ۱۳/ ۵۷

Fatawa Razawiyya, Vol 22

In this Hadith, besides the action, an absolute command has also been given that every person should embrace their brothers.

Sixteenth Hadith: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) asked Hazrat Batool Zahra: "What is best for a woman?" She submitted that no non-mahram person should see her. The Prophet embraced her and said:

[Box Left:] "Offspring, one from the other."[1] Or as it has been narrated, may Allah Almighty send blessings, mercy, and peace upon the Beloved, his family, and may He bless them. [Box Right:] These are one generation from the other. (T) As it has been narrated in the Hadith, may Allah Almighty's mercy, blessings, and peace be upon His noble Beloved and all his progeny. (T)

In short, many Hadiths have been narrated in this regard. And restricting it to travel is completely baseless and invalid; rather, in every situation, whether traveling or not, embracing is a Sunnah. And when a Sunnah is performed, it will remain a Sunnah unless a specific prohibition for a particular occasion is explicitly proven from the Sharia. To the extent that even the leader of those who prohibit it, Maulvi Ismail Dehlvi, in his treatise 'Nuzoor', which was printed in the collection 'Zubdat al-Nasa'ih', clearly admits that embracing on the day of Eid, even if it is an innovation (Bid'at), is a good innovation (Bid'at-e-Hasanah).

[Box Left:] As he said: All practices such as Quran recitation, Fateha recitation, and feeding meals are innovations, except for digging wells and similar works, offering prayers and seeking forgiveness, and making sacrifices (Udhiyah). Though these are specifically good innovations, such as embracing on Eid and shaking hands after the Fajr or Asr prayers. Ends. And Allah Almighty knows best, and the knowledge of He whose glory is most majestic is the most complete and most perfect. [Box Right:] Accordingly, Maulvi Ismail Dehlvi has said: All methods of Quran recitation, Fateha recitation, and feeding people are innovations except for digging wells and other works of that kind, sacrificing, and praying and seeking forgiveness. Although these are particularly good innovations like hugging on the day of Eid and shaking hands after the Fajr and Asr prayers. Ends. Allah Almighty knows everything and the knowledge of He who possesses such status is the most complete and the firmest. (T)

1. Ittihaf al-Sada al-Muttaqin, Book of Etiquettes of Marriage, Chapter Three, Dar al-Fikr Beirut, 5/362.

2. Zubdat al-Nasa'ih (Treatise on Nuzoor).

फतवा-ए-रज़विया, जिल्द 22

इस हदीस में कर्म के अतिरिक्त पूर्ण आदेश भी दिया गया है कि प्रत्येक व्यक्ति को अपने भाइयों से गले मिलना (मुआनक़ा) चाहिए।

सोलहवीं हदीस: हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने हज़रत बतूल ज़हरा से फ़रमाया: "एक स्त्री के पक्ष में सबसे उत्तम क्या है?" उन्होंने निवेदन किया कि कोई गैर-महरम व्यक्ति उसे न देखे। हुज़ूर ने उन्हें गले लगा लिया और फ़रमाया:

[बॉक्स बाएँ] "एक दूसरे की संतान।"[1] या जैसा कि वर्णित है, अल्लाह तआला अपने हबीब, उनके परिवार पर कृपा, दया और शांति भेजे और उन्हें आशीर्वाद दे। [बॉक्स दाएँ] ये एक दूसरे की नस्ल हैं। (त) जैसा कि हदीस में वर्णित है, अल्लाह तआला की दया, बरकत और सलामती हो उसके हबीब मुकर्रम और उनकी समस्त आल पर। (त)

संक्षेप में, इस विषय में प्रचुर मात्रा में हदीसें वर्णित हैं। और इसे केवल यात्रा तक सीमित करना पूर्णतः निराधार एवं व्यर्थ है, बल्कि यात्रा और बिना यात्रा के प्रत्येक स्थिति में गले मिलना सुन्नत है। और जब कोई सुन्नत पूर्ण की जाएगी, तो वह सुन्नत ही रहेगी जब तक कि किसी विशिष्ट अवसर पर शरीयत द्वारा स्पष्ट रूप से कोई निषेध प्रमाणित न हो। यहाँ तक कि स्वयं निषेध करने वालों के नेता मौलवी इस्माइल देहलवी ने अपने शोधपत्र 'नज़ूर' में, जो 'ज़ुबदतुल नसाह' संग्रह में मुद्रित है, स्पष्ट रूप से स्वीकार किया है कि ईद के दिन गले मिलना यद्यपि बिदअत (नवाचार) है, किन्तु बिदअत-ए-हसना (उत्तम नवाचार) है।

[बॉक्स बाएँ] जैसा कि उन्होंने कहा: कुरान ख्वानी, फातिहा ख्वानी और भोजन कराने जैसी सभी प्रथाएं बिदअत हैं, सिवाय कुएँ खुदवाने और इसी प्रकार के अन्य कार्यों, प्रार्थना और क्षमा याचना करने, और कुर्बानी करने के। यद्यपि ये विशेष रूप से बिदअत-ए-हसना हैं जैसे ईद पर गले मिलना और फज्र या अस्र की नमाज़ के बाद मुसाफ़ा (हाथ मिलाना) करना। इति। और अल्लाह तआला सर्वाधिक ज्ञाता है, और उस महान महिमा वाले का ज्ञान अत्यंत पूर्ण और अत्यंत दृढ़ है। [बॉक्स दाएँ] जैसा कि मौलवी इस्माइल देहलवी ने कहा है: कुरान ख्वानी, फातिहा ख्वानी और खाना खिलाने के सभी तरीके बिदअत हैं, सिवाय कुआं खुदवाने और इसी प्रकार के अन्य कार्यों, कुर्बानी करने, और प्रार्थना एवं क्षमा याचना करने के। यद्यपि ये विशेष रूप से बिदअत-ए-हसना हैं जैसे ईद के दिन गले

मिलना और फज्र एवं अस्र की नमाज़ के बाद हाथ मिलाना। इति। अल्लाह तआला सब कुछ जानता है और उस महिमा वाले का ज्ञान सबसे अधिक पूर्ण और सबसे अधिक परिपक्व है। (त)

1. इत्तिहाफ़ अस-सादा अल-मुत्तक़ीन, किताब आदाबुन निकाह, अध्याय तीन, दारुल फिक्र बेरूत, 5/362।
2. ज़ुबदतुल नसाह (रिसाला नज़ूर)।

पृष्ठ 268 / 692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

اس حدیث میں علاوہ فعل کے مطلقاً حکم بھی ارشاد ہوا کہ ہر شخص کو اپنے بھائیوں سے معانقہ کرنا چاہئے۔

حدیث شانزدہم: حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت بتول زہراء سے فرمایا: عورت کے حق میں سب سے بہتر کیا ہے؟ عرض کی کہ نامحرم شخص اسے نہ دیکھے، حضور نے گلے سے لگالیا اور فرمایا:

[Box Left:] ذریة بعضها من بعض [1]۔ او کما ورد صلی اللہ تعالیٰ علی الحبیب وآلہ وبارك وسلم۔ [Box Right:] یہ ایک دوسرے کی نسل ہے۔ (ت) جیسا کہ حدیث میں وارد ہوا ہے اللہ تعالیٰ کی رحمت وبرکت اور سلام ہو اس کے حبیب مکرم اور ان کی سب آل پر۔ (ت)

بالجملہ احادیث اس بارے میں بکثرت وارد۔ اور تخصیص سفر محض بے اصل وفاسد، بلکہ سفر وبے سفر ہر صورت میں معانقہ سنت، اور سنت جب ادا کی جائے گی سنت ہی ہو گی تا وقتیکہ خاص کسی خصوصیت پر شرع سے تصریحاً نہی ثابت نہ ہو یہاں تک کہ خود امام مانعین مولوی اسمعیل دہلوی اپنے رسالہ نذور میں کہ مجموعہ زبدۃ النصائح میں مطبوع ہوا صاف مقر کہ معانقہ روز عید گو بدعت ہو بدعت حسنہ ہے۔

[Box Left:] حیث قال ہمہ اوضاع از قران خوانی وفاتحہ خوانی وطعام خورانیدن سوائے کنند چاہ وامثالہ دعا واستغفار وا ضحیہ بدعت است گو بدعت حسنہ بالخصوص ست مثل معانقہ عید و مصافحہ بعد نماز صبح یا عصر ا نتہی۔ واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ [Box Right:] چنانچہ مولوی اسمعیل دہلوی نے کہا ہے۔ قرآن خوانی فاتحہ خوانی اور کھانا کھلانے کے تمام

طریقے بدعت ہیں سوائے کنواں کھدوانے اور اسی نوع کے دوسرے کام، قربانی کرنے اور دعا استغفار کرنے کے۔ گویہ بدعت حسنہ بالخصوص ہیں جیسے عید کے دن گلے ملنا اور نماز فجر اور نماز عصر کے بعد مصافحہ کرنا انتہی اللہ تعالٰی سب کچھ جانتا ہے اور اس شان والے کا علم سب سے زیادہ کامل اور سب سے زیادہ پختہ ہے۔ (ت)

1 اتحاف السادۃ المتقین کتاب آداب النکاح الباب الثالث دارالفکر بیروت ۵/ ۳۶۲ 2 زبدۃ النصائح (رسالہ نذور)

Volume 22 Fatawa Razawiya

Treatise Safaih-ul-Lujayn fi Kawn-it-Tasafuh bi Kaffay-il-Yadayn (Silver Plates Regarding Handshaking with Both Palms) 1306 AH

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Issue 123: What do the scholars of religion say regarding the matter of whether handshaking with both hands is permissible or not? And the non-conformists (Ghayr Muqallid) of today who shake hands with only one hand and consider shaking with both hands to be impermissible and contrary to Hadiths—is their claim correct or wrong? Explain and be rewarded.

The Answer: All praise is due to Allah. O Allah! Praise be to You, O One who extends both hands with mercy, spending as You wish. Your praise shakes hands with Your increased bounty just as your gratitude and bestowal embrace. Send blessings, peace, and benedictions upon the one whose hands are an ocean of generosity, who followed the pure water and the garden of trials, and upon his family, companions, people, and group as long as hands shake upon meeting. I bear witness that there is no god but Allah, alone without partner, and I bear witness that Muhammad is His servant and messenger, who spreads his palms with generosity and connection. And upon his family and companions, the people of love, brotherhood, overflow, and generosity in hardship and ease, until friends shake hands and companions embrace. Amen, O God of Truth, Amen.

Indeed, handshaking with both hands is permissible. Great scholars have stated it to be a Sunnah and a recommended practice...

जिल्द 22 फ़तावा रज़विया

रिसाला (लघुग्रंथ) सफाइह-उल-लुजैन फ़ी कौनि-तसाफुह बि कफ़्फ़ैइल-यदैन (दोनों हथेलियों से मुसाफ़ा होने में चांदी की तख्तियाँ) 1306 हिजरी

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम मसला 123: उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि दोनों हाथों से मुसाफ़ा (हाथ मिलाना) जायज़ है या नहीं? और आज कल जो गैर-मुक़ल्लिद लोग एक ही हाथ से मुसाफ़ा करते हैं और दोनों हाथों से मुसाफ़ा को ना-जायज़ और अहादीस के ख़िलाफ़ मानते हैं, उनका यह दावा सही है या गलत? बयान फ़रमाएं और अज्र पाएं।

अल-जवाब: तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं। ऐ अल्लाह, तमाम तारीफ़ें तेरे लिए हैं, ऐ रहमत के साथ दोनों हाथ फैलाने वाले, तू जैसे चाहता है खर्च करता है। तेरी हम्द (प्रशंसा) तेरी बढ़ी हुई अता के साथ मुसाफ़ा करती है जैसे तेरा शुक्र और अता गले मिलते हैं। दुरूद, सलाम और बरकत नाज़िल फरमा उन पर जिनके दोनों हाथ बख़्शिश का समंदर हैं, और जो साफ़ पानी और आजमाइश के बाग के पैरवी करने वाले हैं, और उनकी आल, उनके असहाब, उनके घरवालों और उनके गिरोह पर जब तक मुलाक़ात के वक़्त हाथ मुसाफ़ा करते रहें। मैं गवाही देता हूँ कि अल्लाह के सिवा कोई माबूद नहीं, वह अकेला है उसका कोई शरीक नहीं, और मैं गवाही देता हूँ कि मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उसके बंदे और उसके रसूल हैं, जो अपनी हथेलियाँ सख़ावत और ताल्लुक के लिए फैलाते हैं। और उनकी आल और उनके असहाब पर जो मुहब्बत, भाईचारे, फ़ैज़ और दरियादिली के मालिक हैं तंगी और आसानी में, महबूबों के हाथ मिलाने और दोस्तों के गले मिलने तक। आमीन, ऐ हक़ के ख़ुदा आमीन।

बेशक, दोनों हाथों से मुसाफ़ा जायज़ है। बड़े उलेमा ने इसके मसनून (सुन्नत) और मंदूब (पसंदीदा) होने...

جلد ۲۲ فتاویٰ رضویہ

رسالہ صفائح اللجين في كون التصافح بكفي اليدين (دونوں ہتھیلیوں سے مصافحہ ہونے میں چاندی کی تختیاں) ۱۳۰۶ھ

بسم اللہ الرحمن الرحیم مسئلہ ۱۲۳: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ دونوں ہاتھ سے مصافحہ جائز ہے یا نہیں؟ اور آج کل جو غیر مقلد لوگ ایک ہی ہاتھ سے مصافحہ کرتے ہیں اور دونوں ہاتھ سے مصافحہ کو ناجائز وخلاف احادیث جانتے ہیں ان کا یہ دعویٰ صحیح ہے یا غلط؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ)

الجواب: الحمد لله اللهم لك الحمد يا باسط اليدين بالرحمة تنفق كيف تشاء، تصافح حمدك بمزيد رفدك كما تعانق شكرك والعطاء، صل وسلم وبارك على من يداه بحر النوال، ومتبعاً الزلال وجنتا البلاء، وعلى اله وصحبه واهله وحزبه ما تصافحت الايدي عند اللقاء واشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له واشهد ان محمدا عبده ورسوله الباسط كفيه بالجود والصلة وعلى اله وصحبه اولى الود والاخاء والفيض والسخاء في العسر والرخاء الى تصافح الاحباب وتعانق الاخلاء- آمین الہ الحق آمین۔

بیشک، دونوں ہاتھ سے مصافحہ جائز ہے۔ اکابر علماء نے اس کے مسنون ومندوب ہونے

Fatawa Razawiyya Volume 22

...has been explicitly stated, and for every instance, no Hadith has come in prohibition of it. To embark upon the prohibition and condemnation of a permissible Shar'i act is to fabricate against the pure Shari'ah. And refuge is sought with Allah, the Lord of the worlds. The humble servant (may Allah the Almighty forgive him), before providing the details of this summary, mentions a blessed incident and a righteous dream. And all praise and gratitude are for Allah, and from Him is grace and bounty. This issue was asked of the humble servant (may the Powerful Master forgive him) on Friday, 19th Dhu al-Qi'dah 1306 AH, after prayers. The answer was given verbally, and since there was some illness nowadays and due to teaching engagements there was a lack of leisure time, it was intended that the holiday of the coming Friday, God willing, would be sufficient for writing the answer. In the meantime, the thought of the mentioned question also left the heart. Suddenly, on the night of Tuesday, the 23rd of the mentioned month, while sleeping with the head towards the north and facing the Qibla, and with wakeful fortune, at the exact time of dawn, by the praise of Allah, I saw that from the direction of Medina the Pure, the great Imam, the guide of mankind, the judge of the lands and mufti of the servants, the jurist of the soul, close to ijtihad, the most majestic Imam, Abu al-Mahasin Fakhr al-Millah wa al-Din Abu al-Mafakhir, Hasan son of Imam Badr al-Din Mansur son of Imam Shams al-Din Mahmud Abu al-Qasim bin Abdul Aziz Awz Jandi Farghani, known as Imam Qazi Khan (may Allah Almighty sanctify his secret and shower his light upon us) – (whose fatwas are legally held in the highest regard and fame, and his being a mujtahid Imam, the greatest jurist of the soul among the luminaries is evident) – came to the head of this humble servant's bed. Tall of stature, medium build, wearing white clothing, with a wide-hemmed lower garment, and in the Persian language, he spoke these two sentences:

"Musnad-e-eshan Hadith-e-Anas ast wa o-ra mafhum nest" | Its proof is the Hadith from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him). Its contrary meaning is not intended. (T)

These were the exact words or close to them. Immediately upon seeing the blessed beauty, it was inspired into the heart of this humble servant that this is Imam Qazi Khan (may Allah the Almighty have mercy on him). And upon hearing the sacred speech, it came to mind that this instruction is regarding the same issue of handshaking. And all praise be to Allah, the Lord of the worlds. The humble servant (may Allah the Almighty forgive him) does not intend to bring proof against

opponents by mentioning this blessed dream, as they do not hold any value for dreams at all, even though it is proven from Sahih Hadiths that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) considered them a great matter and showed extreme concern in listening to, asking about, telling, and narrating them. It is in Sahih Bukhari etc., from Hazrat Samurah bin Jundab (may Allah be pleased with him) that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) after performing the morning prayer would ask those present:

फतावा रज़विया जिल्द २२

...की स्पष्ट व्याख्या की और हरगिज़-हरगिज़ किसी नाम के लिए भी कोई हदीस इसकी मनाही में नहीं आई। जायज़ शरई कार्य की मनाही और निंदा पर उतरना शरीयत-ए-मुतहरा (पवित्र शरीयत) पर इफ़्तिरा (झूठ गढ़ना) है। और हम अल्लाह, जो तमाम जहानों का रब है, की पनाह मांगते हैं। फ़क़ीर (अल्लाह तआला उसे क्षमा करे), इससे पहले कि इस संक्षेप का विवरण दे, एक पावन घटना और नेक ख़्वाब (सच्चा सपना) ज़िक्र करता है। और अल्लाह ही के लिए सब प्रशंसा और एहसान है, और उसी की ओर से फ़ज़ल और नेमत है। यह मसला फ़क़ीर (अल्लाह तआला उसे क्षमा करे) से जुमा, १९ ज़ीक़ादा १३०६ हिजरी को नमाज़ के बाद पूछा गया। जवाब ज़बानी तौर पर दिया गया और चूंकि आजकल कुछ अस्वस्थता थी और शिक्षण कार्यों की व्यस्तता के कारण समय की कमी थी, इसलिए इरादा किया कि आगामी जुमा की छुट्टी, इंशा अल्लाह तआला, जवाब लिखने के लिए पर्याप्त होगी। इसी बीच, उक्त प्रश्न का विचार भी दिल से निकल गया। अचानक २३ तारीख की मंगलवार की रात, जब उत्तर दिशा में सिर और किबला की ओर मुँह करके सो रहा था और भाग्य जागृत था, ठीक सुबह के समय अल्लाह की कृपा से देखा कि मदीना तय्यबा की दिशा से इमाम अल्लाम, मुर्शिद-ए-अनाम (लोगों के मार्गदर्शक), काज़ी-उल-बिलाद (शहरों के काज़ी) और मुफ़्ती-ए-इबाद (बंदों के मुफ़्ती), फ़क़ीह-उन-नफ़्स (स्वयं के न्यायविद्), मुक़ारिब-उल-इज्तिहाद (इज्तिहाद के निकट), इमाम अजल (महानतम इमाम), अबुल महासिन फ़ख़्रुल मिल्लत वद्दीन अबुल मफ़ाखिर, हसन बिन इमाम बदरुद्दीन मंसूर बिन इमाम शम्सुद्दीन महमूद अबुल क़ासिम बिन अब्दुल अज़ीज़ औज़जंदी फ़रग़ानी, जो इमाम काज़ी ख़ाँ (अल्लाह तआला उनके रहस्य को पवित्र करे और हम पर अपना नूर बरसाए) के नाम से प्रसिद्ध हैं – (जिनके फ़तवों को शरीयत में सर्वोच्च स्तर का भरोसा और प्रसिद्धि प्राप्त है और जिनका मुजतहिद इमाम और महानतम फ़क़ीह-उन-नफ़्स होना स्पष्ट है) – फ़क़ीर के सिरहाने तशरीफ़ लाए। लंबा कद, मध्यम शरीर, सफेद कपड़े पहने हुए, चौड़े घेरे वाला निचला दामन, और फ़ारसी भाषा में ये दो वाक्य कहे:

"मुसनद-ए-ईशां हदीस-ए-अनस अस्त व ऊ-रा मफ़हूम नेस्त" | इसका प्रमाण हजरत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु वाली हदीस है। इसका विपरीत अर्थ अभिप्रेत नहीं है। (त)

शब्द यही थे या इसके करीब, मुबारक सुंदरता देखते ही फ़क़ीर के दिल में यह इल्हाम (प्रेरणा) हुआ कि ये इमाम काज़ी ख़ाँ (अल्लाह तआला उन पर रहमत करे) हैं। और मुक़द्दस कलाम (पवित्र वाणी) सुनते ही दिल में आया कि यह बात इसी मुसाफ़हा (हाथ मिलाने) के मसले के बारे में है।

वलहम्दुलिल्लाहि रब्बिल आलमीन। फ़क़ीर (अल्लाह तआला उसे क्षमा करे) का इस मुबारक ख़्वाब के ज़िक्र से विरोधियों पर दलील लाना उद्देश्य नहीं है, क्योंकि वे तो ख़्वाब की कोई कीमत ही नहीं समझते, हालांकि सहीह हदीसों से साबित है कि हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम इसे एक महान कार्य समझते थे और उसे सुनने, पूछने, बताने और बयान करने में अत्यंत ध्यान देते थे। सहीह बुख़ारी आदि में हज़रत समुरह बिन जुंदब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से वर्णित है कि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम सुबह की नमाज़ पढ़कर उपस्थित लोगों से पूछते थे:

पृष्ठ 270/692

کی تصریح فرمائی اور ہر گز ہر گز نام کو بھی کوئی حدیث اس سے ممانعت میں نہ آئی۔ جائز شرعی کی ممانعت و مذمت پر اترنا شریعت مطہرہ پر افتراء کرنا ہے والعیاذ باللہ رب العالمین۔ فقیر غفر اللہ تعالیٰ لہ قبل اس کے کہ اس اجمال کی تفصیل کرے، ایک واقعہ طیبہ ورؤیائے صالحہ ذکر کرتا ہے۔ وللہ الحمد والمنۃ ومنہ الفضل والنعمۃ۔ یہ مسئلہ فقیر غفرلہ المولی القدیر سے روز جمعہ ۱۹ ذیقعدہ ۱۳۰۶ھ کو بعد نماز پوچھا گیا۔ جواب زبانی بیان میں آیا اور از انجا کہ آج کل قدرے علالت اور بوجہ مشاغل درس قلت مہلت تھی قصد کیا کہ جمعہ آئندہ کی تعطیل ان شاء اللہ تعالیٰ تحریر جواب کی کفیل ہوگی۔ اس اثناء میں سوال مذکور کا خیال بھی دل سے اتر گیا۔ ناگاہ شب سہ شنبہ ۲۳ ماہ مسطور کہ سر بشمال و روبقبلہ میں سوتا اور بخت بیدار تھا۔ خاص صبح کے وقت بحمد اللہ دیکھا کہ سمت مدینہ طیبہ سے امام علام، مرشد الانام، قاضی البلاد ومفتی العباد، فقیہ النفس، مقارب الاجتہاد، امام اجل، ابوالمحاسن فخر الملۃ والدین ابوالمفاخر، حسن ابن امام بدر الدین منصور ابن امام شمس الدین محمود ابوالقاسم بن عبدالعزیز اوزجندی فرغانی معروف بہ امام قاضی خاں قَدَّسَ اللہُ تَعَالٰی سِرَّہ، فَاَفَاضَ عَلَیْنَا نُوْرَہ، (جن کے فتاوی کے لئے شرعاً درجہ اعلیٰ کا اعتبار اور اشتہار اور ان کا امام مجتہد، فقیہ النفس اعظم عمائد سے ہونا آشکار) فقیر کے سرہانے تشریف لائے، بلند بالا متوسط بدن، سفید پوشاک زیب تن، وسیع گھیر نیچے دامن، اور بزبان فارسی یہ دو جملے ارشاد فرمائے:

"مسند ایشاں حدیث انس است و او را مفہوم نیست" | اس کی دلیل حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ والی حدیث ہے اس کا مفہوم مخالف مراد نہیں۔ (ت)

لفظ یہی تھے یا اس کے قریب، معاً جمالِ مبارک دیکھتے ہی قلب فقیر میں القاء ہوا کہ یہ امام قاضی خاں رحمہ اللہ تعالیٰ ہیں۔ اور کلام مقدس سنتے ہی دل میں آیا کہ اسی مسئلہ مصافحہ کی نسبت ارشاد ہے والحمد للہ رب العالمین۔ فقیر غفرلہ اللہ تعالیٰ کو اس خواب مبارک کے ذکر سے مخالفین پر حجت لانا مقصود نہیں کہ وہ تو خواب کے اصلاً قدر و قیمت نہیں رکھتے اگر چہ احادیث صحیحہ سے ثابت کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اسے امر عظیم جانتے اور اس کے سننے، پوچھنے، بتانے، بیان فرمانے میں نہایت درجے کا اہتمام فرماتے۔ صحیح بخاری وغیرہ میں حضرت سمرہ بن جندب رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نمازِ صبح پڑھ کر حاضرین سے دریافت فرماتے:

Fatawa Ridawiyya Volume 22

“Has anyone seen a dream tonight?”[1]

Whoever had seen one would present it. The Prophet (peace and blessings be upon him) would provide the interpretation. According to Ahmad, Bukhari, Muslim, Abu Dawood, Tirmidhi, Ibn Majah, Tabarani, Hakim Tirmidhi, Ibn Jarir, Ibn Abd al-Barr, Ibn al-Najjar, and other great scholars of Hadith, narrations from Anas, Abu Huraira, Ubada ibn al-Samit, Abu Sa'id al-Khudri, Abdullah ibn Umar, Abdullah ibn Amr, Abdullah ibn Mas'ud, Abdullah ibn Abbas, Jabir ibn Abdullah, Auf ibn Malik, Abu Razin al-Uqayli, and Abbas ibn Abdul Muttalib (may Allah be pleased with them all) state that the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: "The dream of a Muslim is one of the parts of prophethood."[2]

In Sahih al-Bukhari from Abu Huraira, and in Sahih Muslim and Sunan Abi Dawood from Abdullah ibn Abbas, and in Ahmad, Ibn Majah, Khuzaima, and Hibban with a Sahih chain from Umm Karz al-Ka'biyya, and in Musnad Ahmad from the Mother of the Believers Siddiqah (Aisha), and in al-Mu'jam al-Kabir of Tabarani with a Sahih chain from Hudhayfah ibn Asid (may Allah be pleased with them), it is narrated (and these are the words of Tabarani) that the Radiant Prophet (peace and blessings be upon him) says:

“Prophethood is gone, and there is no prophethood after me except 'mubashshirat' (glad tidings).” It was asked, “What are 'mubashshirat'?” He said, “Righteous dreams that a person sees or are seen for him.”[3]

Prophethood is gone; after me, there will be no more prophethood except for glad tidings. It was asked, “What are those glad tidings?” He replied, “A righteous person seeing a dream himself or it being seen for him.”

Similarly, Hadiths on this matter are abundant, and this great matter being significant for the Prophet (peace and blessings be upon him) ...

Note: Hadiths vary on this matter. The twenty-fourth, twenty-fifth, twenty-sixth, fortieth, forty-fourth, forty-fifth, forty-sixth, fiftieth, seventieth, and seventy-sixth part have all been narrated. Therefore, this humble servant used the general term 'a part', and in most authentic Hadiths, it is the forty-sixth. And Allah Almighty knows best. - 12 Minhu

[1] Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Dreams, Amin Company Delhi 2/53; Sahih al-Bukhari, Book of Interpretation, Chapter on interpretation of dreams after morning prayer, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/1043; Sunan Abi Dawood, Book of Etiquette, Chapter on Dreams, Aftab Alam Press Lahore 2/328. [2] Sunan Abi Dawood, Book of Etiquette, Chapter on Dreams, Aftab Alam Press Lahore 2/329; Sahih al-Bukhari, Book of Interpretation, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/1044 & 1045; 1035. [3] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 13051, Al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut 3/179.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

“क्या आज रात किसी ने कोई सपना देखा?”[1]

जिसने देखा होता वह पेश करता। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उसकी व्याख्या (ताबीर) फरमाते। अहमद, बुखारी, मुस्लिम, अबू दाऊद, तिरमिज़ी, इब्न माजा, तबरानी, हकीम तिरमिज़ी, इब्न जरीर, इब्न अब्द अल-बर्र, इब्न अल-नज्जार और अन्य बड़े हदीस विद्वानों के यहाँ अनस, अबू हुरैरा, उबादा बिन सामित, अबू सईद खुदरी, अब्दुल्लाह बिन उमर, अब्दुल्लाह बिन अम्र, अब्दुल्लाह बिन मसूद, अब्दुल्लाह बिन अब्बास, जाबिर बिन अब्दुल्लाह, औफ़ बिन मालिक, अबू रज़ीन उकैली और अब्बास बिन अब्दुल मुत्तलिब (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "मुसलमान का सपना नबूवत के टुकड़ों में से एक टुकड़ा है।"[2]

सहीह बुखारी में अबू हुरैरा से, और सहीह मुस्लिम व सुनन अबू दाऊद में अब्दुल्लाह बिन अब्बास से, और अहमद, इब्न माजा, खुज़ैमा और हिब्बान के यहाँ सनद सहीह के साथ उम्म कर्ज़ काबिया से, और मुसनद अहमद में उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (आयशा) से, और मुअजम कबीर तबरानी में सनद सहीह के साथ हुज़ैफा बिन असैद (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत है (और ये शब्द तबरानी के हैं) कि हुज़ूर लामे-उन्नूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

“नबूवत चली गई, और मेरे बाद नबूवत नहीं होगी सिवाय 'मुबशशिरात' (शुभ समाचार) के।” पूछा गया, “मुबशशिरात क्या हैं?” फ़रमाया, “नेक आदमी का सपना जो वह खुद देखे या उसके लिए देखा जाए।”[3]

नबूवत गई, अब मेरे बाद नबूवत नहीं होगी सिवाय बशारतों (शुभ समाचारों) के, अर्ज़ किया गया वह बशारतें क्या हैं? फ़रमाया: नेक आदमी का सपना जो वह खुद देखे या उसके लिए देखा जाए।

इसी तरह इस बारे में हदीसें कसरत से हैं और इस अज़ीम मामले का नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नज़दीक अत्यंत महत्वपूर्ण होना ...

नोट: इस बारे में हदीसें अलग-अलग आई हैं। चौबीसवां, पच्चीसवां, छब्बीसवां, चालीसवां, चवालीसवां, पैंतालीसवां, छियालीसवां, पचासवां, सत्तरवां, छिहत्तरवां टुकड़ा सब वर्णित हैं। इसलिए

फकीर ने निरपेक्ष रूप से 'एक टुकड़ा' कहा और अधिकांश सहीह हदीसों में छियालीसवां है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। - 12 मिन्हु

[1] जामी' अल-तिरमिज़ी, अध्यायों पर सपने, अमीन कंपनी दिल्ली 2/53; सहीह अल-बुखारी, व्याख्या की पुस्तक, सुबह की प्रार्थना के बाद सपनों की व्याख्या पर अध्याय, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/1043; सुनन अबी दाऊद, शिष्टाचार की पुस्तक, सपनों पर अध्याय, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर 2/328। [2] सुनन अबी दाऊद, शिष्टाचार की पुस्तक, सपनों पर अध्याय, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर 2/329; सहीह अल-बुखारी, व्याख्या की पुस्तक, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/1044 और 1045; 1035। [3] अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 13051, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत 3/179।

هَلْ رَأَى أَحَدٌ اللَّيْلَةَ رُؤْيَا [1] - آج کے شب کسی نے کوئی خواب دیکھا؟ جس نے دیکھا ہوتا عرض کرتا۔ حضور تعبیر فرماتے۔ احمد وبخاری ومسلم وابوداؤد وترمذی وابن ماجہ وطبرانی و حکیم ترمذی وابن جریر وابن عبدالبر وابن النجار وغیر ہم محدثین کبار کے یہاں احادیث انس وابوہریرہ وعبادہ بن صامت وابوسعید خدری وعبد اللہ بن عمر وعبد اللہ بن عمرو عبد اللہ بن مسعود و عبد اللہ بن عباس وجابر بن عبد اللہ وعوف بن مالک وابورزین عقیلی و عباس بن عبدالمطلب رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: "مسلمان کی خواب نبوت کے ٹکڑوں میں سے ایک ٹکڑا ہے"۔ [2]

صحیح بخاری میں ابوہریرہ اور صحیح مسلم وسنن ابی داؤد میں عبد اللہ بن عباس اور احمد وابنائے ماجہ وخزیمہ وحبان کے یہاں بسند صحیح ام کرز کعبیہ__ اور مسند احمد میں ام المؤمنین صدیقہ __ اور معجم کبیر طبرانی میں بسند صحیح حذیفہ بن اسید رضی اللہ تعالٰی عنہم سے مروی وھذا اللفظ الطبرانی (یہ الفاظ طبرانی کے ہیں۔ ت) حضور لامع النور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

ذَهَبَتِ النُّبُوَّةُ فَلَا نُبُوَّةَ بَعْدِي إِلَّا الْمُبَشِّرَاتُ قِيلَ وَمَا الْمُبَشِّرَاتُ قَالَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ يَرَاهَا الرَّجُلُ أَوْ تُرَى لَهُ [3]

نبوت گئی اب میرے بعد نبوت نہ ہوگی مگر بشارتیں، عرض کی گئی وہ بشارتیں کیا ہیں؟ فرمایا: نیک آدمی کہ خواب خود دیکھے یا اس کے لئے دیکھی جائے۔

اسی طرح احادیث اس بارے میں متوافر اور اس کا امر عظیم مہتم بالشان ہونا نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

عہ : حدیثیں اس بارے میں مختلف آئیں۔ چو بیسواں، پچیسواں، چھبیسواں، چالیسواں، چوالیسواں، پینتالیسواں، چھیالیسواں، پچاسواں، سترھواں، چھہتر واں ٹکڑا سب وارد ہیں۔ لہٰذا فقیر نے مطلق ایک ٹکڑا کہا اور اکثر احادیث صحیحہ میں چھیالیسواں ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ ۱۲ منہ

[1] جامع الترمذی ابواب الرؤیا امین کمپنی دہلی ۲/ ۵۳، صحیح البخاری کتاب التعبیر باب تعبیر الرؤیا بعد صلوۃ الصبح قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۰۴۳، سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی الرؤیا آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۲۸ [2] سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی الرؤیا آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۲۹، صحیح البخاری کتاب التعبیر قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۰۴۴ و ۱۰۴۵؛ ۱۰۳۵ [3] المعجم الکبیر حدیث ۱۳۰۵۱ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۳/ ۱۷۹

...is continuous. Detailing them would cause prolixity.

And Ahmad, Bukhari, and Tirmidhi narrate from Hazrat Abu Saeed Khudri (may Allah be pleased with him) that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic]: "If any of you sees a dream that he likes, then it is from Allah. So he should praise Allah for it and tell it to others."[1]

[Urdu]: "When any of you sees a dream that seems pleasing to him, then it is from Allah Almighty. He should praise Allah for it and relate it to the people."

What could be more pleasing to this destitute faqir than for a great Imam, a pillar of Shariah, and a guide of the Ummah to cast his majestic shadow upon him? And purely for his aid and guidance, to graciously visit his humble home in person, and without any prior request or petition, most kindly teach him religious matters and the refutation of opponents. Should not that poor, broken, and downhearted faqir hope that despite my great and severe sins, my Kind and Merciful Lord (Exalted and Glorified) keeps a special eye on me and deems the fatwa (legal ruling) of someone as lowly, insignificant, wretched, and worthless as me worthy of being counted in that court of mercy?

[Arabic]: "All praise is for Allah, by whose blessing and majesty good deeds are completed. And blessings and peace be upon the treasure of the poor, the refuge of the weak, the one of great hope, the giver of universal bounties, and upon all his family and companions. All praise is for Allah, the Lord of all the worlds."

[Urdu]: "All praise belongs to that True Deity, through whose grace and greatness good deeds reach their perfection and completion. And may blessings and peace descend upon that holy personality who is the treasure of the poor, the sanctuary for the weak, the one with great hope, and the granter of general forgiveness. And upon all his family and companions. All praise is for the Sustainer of all the worlds. (T)"

Furthermore, it is also proven from the Sunnah of the Companions that when a dream was seen which supported their statement, it was mentioned, and the honor of the dreamer was increased. It is narrated in the Sahihayn[2] that Abu Hamza ad-Duba'i saw a dream regarding Hajj al-Tamattu'...

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Interpretation of Dreams, Chapter: Dreams are from Allah; Qadimi Kutub Khana Karachi 2/1034; Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Abu Saeed al-Khudri; Al-Maktab al-Islami Beirut 3/8. [2] Sahih al-Bukhari, Book of Hajj Rituals, Chapter on Al-Tamattu'; Qadimi Kutub Khana Karachi 1/213. Page 272 of 692

फ़तावा रज़विया - जिल्द 22

...से मुतवातिर। उनकी तफ़सील बाइस-ए-ततवील (लम्बी) होगी।

और अहमद, बुख़ारी और तिर्मिज़ी हज़रत अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी]: "जब तुम में से कोई ऐसा ख़्वाब देखे जो उसे प्यारा मालूम हो तो वह अल्लाह तआला की तरफ़ से है, चाहिए कि उस पर अल्लाह तआला की हम्द बजा लाए और लोगों के सामने बयान करे।"[1]

[उर्दू]: "जब तुम में से कोई ऐसा ख़्वाब देखे जो उसे प्यारा मालूम हो तो वह अल्लाह तआला की तरफ़ से है चाहिए कि उस पर अल्लाह तआला की हम्द बजा लाए और लोगों के सामने बयान करे।"

मुझ जैसे बेनवा फ़क़ीर को इससे ज़्यादा और क्या प्यारा होगा कि एक अज़ल इमाम, शरीयत के सुतून, मिल्लत के हादी उस पर अपना साया-ए-इजलाल डालें। और महज़ उसकी मदद और रहनुमाई के लिए ग़रीब ख़ाने पर बजाते-नफ़्स तशरीफ़ लाकर ब-कमाल-ए-मेहरबानी दीन के मसाइल और विरोधियों के रद्द की तालीम दें। क्या वह ग़रीब-ओ-ख़स्ता दिल-शिकस्ता फ़क़ीर इससे उम्मीद न रखेगा कि मेरे इन अज़ीम और शदीद गुनाहों के बावजूद मेरा रऊफ़-ओ-रहीम मौला (अज़-ओ-जल्ल) मेरे साथ एक नज़रे-ख़ास रखता है और मुझ जैसे ज़लील, बेवक़अत, ख़्वार और बे-हैसियत के इफ़्ता (फ़तवा देने) को भी उस बारगाह-ए-रहमत में गिनती शुमार के काबिल ठहराए।

[अरबी]: "तमाम हम्द-ओ-सना अल्लाह के लिए है जिसकी नेमत और अज़मत के सदक़े नेकियां मुकम्मल होती हैं। और दुरूद-ओ-सलाम नाज़िल हो उस ज़ात-ए-अक़दस पर जो फ़क़ीरों का ख़ज़ाना, कमज़ोरों की पनाहगाह, बड़ी उम्मीद वाले और आम बख़्शिश करने वाले हैं और उनके तमाम आल-ओ-असहाब पर। तमाम तारीफ़ें सारे जहान के पालने वाले के लिए हैं।"

[उर्दू]: "तमाम तारीफ़ें उस हक़ीक़ी माबूद के लिए साबित हैं जिसकी नेमत और बुज़ुर्गी की बदौलत नेकियां अपनी इंतिहा और कमाल को पहुंचती हैं, और दुरूद-ओ-सलाम नाज़िल हो उस ज़ात-ए-पाक़ पर जो फ़क़ीरों का ख़ज़ाना, कमज़ोरों की पनाहगाह, बड़ी उम्मीद वाले और आम माफ़ी देने वाले हैं और उनकी तमाम औलाद और साथियों पर। सारी तारीफ़ें जहानों के पालने वाले अल्लाह के लिए हैं। (त)"

इसके साथ ही, यह सहाबा की सुन्नत से भी साबित है कि जो ख़्वाब देखा गया जिसमें उनके कौल की ताईद निकली, उस पर इरशाद हुए और देखने वाले की इज़्ज़त बढ़ाई गई। सहीहैन[2] में है कि अबू हमज़ा ज़बई ने हज्ज-ए-तमत्तो के बारे में ख़्वाब देखा...

---

[1] सहीह अल-बुख़ारी, किताबुत्तअबीर, बाब: अल्लाह की तरफ़ से ख़्वाब; कदीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/1034; मुसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अबू सईद खुदरी से; अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 3/8. [2] सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल मनासिक, बाब-ए-तमत्तो; कदीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/213.

سے متواتر۔ ان کی تفصیل موجب تطویل۔

اور احمد و بخاری وترمذی حضرت ابو سعید خدری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

إِذَا رَأَى أَحَدُكُمُ الرُّؤْيَا يُحِبُّهَا فَإِنَّمَا هِيَ مِنَ اللَّهِ فَلْيَحْمَدِ اللَّهَ عَلَيْهَا وَلْيُحَدِّثْ بِهَا غَيْرَهُ[1]

جب تم میں سے کوئی ایسا خواب دیکھے جو اسے پیارا معلوم ہو تو وہ اللہ تعالیٰ کی طرف سے ہے چاہیے کہ اس پر اللہ تعالیٰ کی حمد بجالائے اور لوگوں کے سامنے بیان کرے۔

فقیر بے نوا کو اس سے زیادہ کیا پیارا ہوگا کہ ایک امام اجل، رکن شریعت، ہادی ملت اس پر اپنا پر تو اجلال ڈالے۔ اور محض اس کی امداد اور ارشاد کے لئے غریب خانہ پر بنفسِ نفیس کرم فرمائے اور بے سابقہ عرض و درخواست خود بکمالِ مہربانی مسئلہ دین وردِ مخالفین تعلیم کرے۔ کیا وہ غریب خستہ فقیر دل شکستہ اس سے امید نہ کرے گا کہ باوجود میرے ان عظیم و شدید گناہوں کے میرا رؤف ورحیم مولیٰ عزوجل و علا میرے ساتھ ایک نظرِ خاص رکھتا ہے اور مجھ سے ذلیل۔ بے وقعت، خوار، بے حیثیت کا افتاء بھی اس بارگاہِ رحمت میں گنتی شمار کے قابل ٹھہرائے۔

فالحمد للہ الذی بنعمتہ وجلالہ تتم الصالحات والصلوۃ والسلام علی کنز الفقراء، حرز الضعفاء عظیم الرجاء، عمیم العطیات وعلی الہ و صحبہ اجمعین - و الحمد للہ رب العالمین۔

تمامی تعریف ثابت ہے اس معبودِ حقیقی کے لئے جس کی نعمت و عظمت کے طفیل نیکیاں تمام و کمال کو پہنچیں، اور درود و سلام نازل ہو اس ذات اقدس پر جو فقیروں کا خزانہ، کمزوروں کی پناہ

گاہ، بڑی امید والے اور عام بخشش کرنے والے ہیں اور ان کے تمام آل و اصحاب پر تمامی تعریف سارے جہاں کے پالنہار کے لئے ہے۔ (ت)

معہذا یہ بھی سنتِ صحابہ سے ثابت کہ جو خواب ایادیکھا گیا جس میں ان کے قول کی تائید نکلی اس پر ارشاد ہوئے اور دیکھنے والے کی توقیر بڑھادی، صحیحین[2] میں ہے ابو حمزہ ضبعی نے تمتع حج میں خواب دیکھا

---

[1] صحیح البخاری کتاب التعبیر باب الرویا من اللہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۰۳۴، مسند احمد بن حنبل عن ابی سعید الخدری المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۸ [2] صحیح البخاری کتاب المناسک باب التمتع الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۱۳ Page 272 of 692

Fatawa Razawiyya Volume 22

Through which the opinion of Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) was supported. Ibn Abbas fixed a stipend for him and from that day started seating him on the throne with himself. With these reasons in view, this humble one mentioned the dream. As soon as I saw the dream, my eyes opened, it was time for prayer, and I got busy with ablution (Wudu). During the ablution itself, a thought occurred and I remembered the Hadith of Anas (may Allah be pleased with him) narrated in Jami' at-Tirmidhi that a questioner asked: "Should he take his hand and shake it? He (the Prophet ﷺ) said, 'Yes'." | Meaning, O Messenger of Allah! When a Muslim meets another Muslim, should he hold his hand and perform Musafaha (handshake)? He replied, 'Yes'. In this, the word "yaduhu" (his hand) appears in the singular form, hence it became a point of evidence for those gentlemen. Now, before I elaborate on the answer of Imam [Ahmad Raza Khan], upon whom be mercy from the Giver of Favors, and other exquisite discussions that, by the grace of Allah, have dawned upon the heart of this humble one, I must first explain why the great Imam (sanctified be his secret) chose this specific Hadith of Anas as their basis, even though the word 'yad' (hand) in singular form has appeared in many other Hadiths besides this one. In the course of this investigation, insha'Allah, the answers regarding those Hadiths will also become clear. I say: And success is from Allah. The Hadiths of Musafaha (handshake) in which the word 'yad' appears in singular form are of three types: First Type: Hadiths of virtues which mention the encouragement for Musafaha and its merits. For example: The Hadith of Hudhayfah bin al-Yaman (may Allah be pleased with them both), which Tabarani narrated in al-Mu'jam al-Awsat and Bayhaqi in Shu'ab al-Iman with a sound chain. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Indeed, when a believer meets another believer, greets him with Salam, takes his hand and shakes it, their sins fall away just as the leaves fall from a tree." | When a Muslim meets another Muslim, greets him, holds his hand, and performs Musafaha, their sins fall away like the leaves of trees.

1 Jami' at-Tirmidhi, Chapters of Manners, Chapter on Musafaha, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/97. 2 Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 274, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh, 1/182; Shu'ab al-Iman, Section on Musafaha, Hadith 8951, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 6/473. Page 273 of 692

जिससे इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के नज़रिया की ताईद हुई, इब्न अब्बास ने उनका वज़ीफ़ा मुक़र्रर कर दिया और उस रोज़ से उन्हें अपने साथ तख्त पर बिठाना शुरू किया। इन वजूहात पर नज़र थी कि इस फ़क़ीर ने ये ख़्वाब ज़िक्र किया, ख़्वाब देखते ही आँख खुली, नमाज़ का वक्त था, वज़ू में मशगूल हुआ, वज़ू के दौरान ही ये ख्याल आया तो याद आया कि अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस जामे तिरमिज़ी में मरवी है कि एक सवाल करने वाले ने अर्ज़ की: "क्या वह उसका हाथ पकड़े और मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) करे? उन्होंने फ़रमाया, 'हाँ'।" | यानी या रसूल अल्लाह! जब मुसलमान मुसलमान से मिले तो क्या उसका हाथ पकड़े और मुसाफ़हा करे? आप ﷺ ने फ़रमाया, 'हाँ'। इसमें लफ़्ज़ "यदुहु" (उसका हाथ) मुफ़रद (एकवचन) के तौर पर आया है, लिहाज़ा ये उन साहबों के लिए दलील का मक़ाम बना। अब इससे पहले कि इमाम अलैहिर्रहमा (इमाम अहमद रज़ा) के जवाब की वज़ाहत और दीगर बेहतरीन मबाहिस (बहसों) को बयान करूँ जो अल्लाह के फ़ज़्ल से इस फ़क़ीर के दिल पर नाज़िल हुए, पहले ये बयान करना है कि इमाम-ए-हुमाम (क़ुद्दिस सिर्रहु) ने ख़ास अनस की हदीस को ही अपनी सनद क्यों बनाया, हालाँकि लफ़्ज़ 'यद' (हाथ) मुफ़रद शक्ल में इसके अलावा भी कई हदीसों में आया है। इस तहक़ीक़ के दौरान इन्शाअल्लाह उन हदीसों के बारे में भी जवाब मिल जाएगा। फ़अक़ूलु (मैं कहता हूँ): और तौफ़ीक़ अल्लाह ही की तरफ़ से है। मुसाफ़हा की वे हदीसें जिनमें लफ़्ज़ 'यद' मुफ़रद (एकवचन) तौर पर आया है, उनकी तीन किस्में हैं: किस्म अव्वल (पहली किस्म): फ़ज़ाईल की हदीसें जिनमें मुसाफ़हा की तरग़ीब (प्रोत्साहन) और उसकी खूबियों का बयान है। मसलन: हुज़ैफ़ा बिन यमान (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की हदीस जिसे तबरानी ने 'मोजम औसत' और बेहाक़ी ने 'शोबुल ईमान' में सही सनद के साथ रिवायत किया। हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "यकीनन जब एक मोमिन दूसरे मोमिन से मिलता है, उसे सलाम करता है, उसका हाथ थामता है और उससे मुसाफ़हा करता है, तो उनके गुनाह वैसे ही झड़ जाते हैं जैसे पेड़ों के पत्ते झड़ते हैं।" | जब मुसलमान से मुसलमान मिलकर सलाम करता है और हाथ पकड़कर मुसाफ़हा करता है, उनके गुनाह झड़ पड़ते हैं जैसे पेड़ों के पत्ते।

1 जामे तिरमिज़ी, अबवाबुल अदब, मुसाफ़हा का बयान, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 2/97। 2 अल-मोजमुल औसत, हदीस 274, मकतबतुल मआरिफ़, रियाद, 1/182; शोबुल ईमान, मुसाफ़हा का बयान, हदीस 8951, दारुल कुतुबुल इल्मिया, बैरुत, 6/473। पेज 273/692

جس سے مذہب ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی تائید ہوئی، ابن عباس نے ان کا وظیفہ مقرر کر دیا اور اس روز سے انھیں اپنے ساتھ تخت پر بٹھانا شروع کیا، ان وجوہ پر نظر تھی کہ فقیر نے یہ خواب ذکر کی، خواب دیکھتے ہی آنکھ کھلی، نماز کا وقت تھا، وضو میں مشغول ہوا، اثنائے وضو ہی میں خیال کیا تو یاد آیا کہ انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی حدیث جامع ترمذی میں مروی کہ سائل نے عرض کی: افیأخذ بیدہ و یصافحہ قال نعم (حدیث) | یعنی یا رسول اللہ! جب مسلمان مسلمان سے ملے تو اس کا ہاتھ پکڑے اور مصافحہ کرے۔ فرمایا ہاں۔ اس میں لفظ "یدہ" بصیغہ مفرد واقع ہوا لہٰذا ان صاحبوں کا محلِ استناد ٹھہرا۔ اب قبل اس کے کہ جواب امام علیہ الرحمۃ المنعام کی توضیح اور دیگر مباحثِ نفیسہ کی جو بحد اللہ قلبِ فقیر پر فائض ہوئے تصریح کروں، پہلے اس کا بیان کرنا ہے کہ امام ہمام قدس سرہ نے خاص حدیث انس کو کیوں ان کا مستند بنایا حالانکہ کلمہ ید بصیغہ مفرد اس کے سوا اور بھی کئی حدیثوں میں آیا، اس تحقیق کے ضمن میں ان شاء اللہ تعالیٰ ان حدیثوں سے بھی جواب کھل جائے گا۔ فاقول: وباللہ التوفیق وہ احادیثِ مصافحہ جن میں لفظ ید بصیغہ مفرد واقع تین قسم ہیں: قسم اول: احادیثِ فضائل جن میں مصافحہ کی ترغیب اور اس کی خوبیوں کا بیان ہے مثلاً: حدیث حذیفہ بن الیمان رضی اللہ تعالیٰ عنہما جسے طبرانی نے معجم اوسط اور بیہقی نے شعب الایمان میں بسند صالح روایت کیا۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا لَقِيَ الْمُؤْمِنَ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ وَأَخَذَ بِيَدِهِ فَصَافَحَهُ تَنَاثَرَتْ خَطَايَاهُمَا كَمَا تَنَاثَرُ وَرَقُ الشَّجَرِ | جب مسلمان سے مسلمان مل کر سلام کرتا اور ہاتھ پکڑ کر مصافحہ کرتا ہے ان کے گناہ جھڑ پڑتے ہیں جیسے پیڑوں کے پتے۔

1 جامع الترمذی ابواب الادب باب ما جاء فی المصافحہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۹۷ 2 المعجم الاوسط حدیث ۲۷۴ مکتبہ المعارف ریاض ۱/ ۱۸۲، شعب الایمان فصل فی المصافحہ حدیث ۸۹۵۱ دار الکتب العلمیہ بیروت ۶/ ۴۷۳ Page 273 of 692

Fatawa Razawiyya Volume 22

Hadith of Salman Farsi (may Allah be pleased with him): It is narrated in Mu'jam al-Kabir of al-Tabarani with a good chain that the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic Text	English Translation
إِنَّ الْمُسْلِمَ إِذَا لَقِيَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ فَأَخَذَ بِيَدِهِ تَحَاتَّتْ عَنْهُمَا ذُنُوبُهُمَا.[1]	When a Muslim meets his brother and takes his hand, their sins fall away from them.

Hadith of Anas (may Allah be pleased with him): Imam Ahmad narrated with a chain whose narrators, except for Maymun bin Musa al-Mar'i al-Basri who is truthful but a mudallis, are all reliable and upright. It is also narrated by Abu Ya'la and al-Bazzar:

Arabic Text	English Translation
عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا مِنْ مُسْلِمَيْنِ الْتَقَيَا فَأَخَذَ أَحَدُهُمَا بِيَدِ صَاحِبِهِ إِلَّا مَا كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَحْضُرَ دُعَاءَهُمَا وَلَا يُفَرِّقُ بَيْنَ أَيْدِيهِمَا حَتَّى يُغْفَرَ لَهُمَا.[2]	When two Muslims meet and take each other's hands, it is a right upon Allah Almighty that He accepts their supplication and their hands do not separate until He forgives their sins.

Hadith of Bara' bin Azib (may Allah be pleased with him): Ahmad narrated in Musnad and Diya' in al-Mukhtarah with an authentic chain that the Resplendent Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic Text	English Translation
أيما مسلمين التقيا فأخذ أحد هما بيد صاحبه و تصافحا وحمد اللہ جميعا تفرقا ليس بينهما خطيئة.[3]	Any two Muslims who meet and one takes the hand of the other and they shake hands and both praise Allah, they separate with no sin between them.

Also, a Hadith of Bara' (may Allah be pleased with him): Al-Bayhaqi extracted it via Yazid bin Bara' that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic Text	English Translation
لا يلتقي مسلم مسلما فيرحب به ويأخذ	No Muslim meets another Muslim and welcomes him (says 'marhaba') and takes [his hand]...

---

[1] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 6150, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 6/256 [2] Musnad Ahmad bin Hanbal, narrated from Anas (RA), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/142; At-Targhib wa at-Tarhib citing Ahmad, al-Bazzar, and Abu Ya'la; At-Targhib fi al-

Musafahah, Hadith 4, Mustafa al-Babi, Egypt, 3/432 [3] Musnad Ahmad bin Hanbal, narrated from Bara' bin Azib, Al-Maktabat al-Islamiyyah, Beirut, 4/292, 293

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

हज़रत सलमान फ़ारसी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस: मुअजम कबीर तबरानी में सनद हसन के साथ मरवी है कि हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी इबारत	हिंदी अनुवाद
إِنَّ الْمُسْلِمَ إِذَا لَقِيَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ فَأَخَذَ بِيَدِهِ تَحَاتَّتْ عَنْهُمَا ذُنُوبُهُمَا [1].	मुसलमान जब अपने भाई से मिलकर उसका हाथ पकड़ता है तो उनके गुनाह झड़ जाते हैं।

हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस: इमाम अहमद ने ऐसी सनद से रिवायत की जिसके तमाम रावी सिवाए मैमुन बिन मूसा मरई बसरी (जो कि सच बोलने वाले मुदल्लिस हैं) के विश्वसनीय और आदिल हैं, और अबू यअला और बज़्ज़ार ने भी रिवायत की:

अरबी इबारत	हिंदी अनुवाद
عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا مِنْ مُسْلِمَيْنِ الْتَقَيَا فَأَخَذَ أَحَدُهُمَا بِيَدِ صَاحِبِهِ إِلَّا مَا كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَحْضُرَ دُعَاءَهُمَا وَلَا يُفَرِّقُ بَيْنَ أَيْدِيهِمَا حَتَّى يُغْفَرَ لَهُمَا [2].	जब दो मुसलमान मुलाकात के वक्त एक-दूसरे का हाथ पकड़ते हैं, तो अल्लाह तआला पर हक है कि वह उनकी दुआ कबूल फरमाए और उनके हाथ जुदा होने से पहले उनके गुनाह माफ कर दे।

हज़रत बरा बिन आज़िब (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस: इमाम अहमद ने मुस्नद में और ज़िया ने मुख़्तारा में सही सनद के साथ रिवायत की कि हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

अरबी इबारत	हिंदी अनुवाद
أيما مسلمين التقيا فأخذ أحد هما بيد صاحبه و تصافحا وحمد الله جميعا تفرقا ليس بينهما خطيئة [3].	जो दो मुसलमान आपस में मिलकर एक-दूसरे का हाथ पकड़ें और मुसाफ़हा करें और दोनों अल्लाह की हम्द (प्रशंसा) करें, तो वे इस हाल में जुदा होते हैं कि उनके बीच कोई गुनाह नहीं रहता।

इसके अलावा हज़रत बरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस: जिसे बैहकी ने यज़ीद बिन बरा के माध्यम से निकाला है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

अरबी इबारत	हिंदी अनुवाद
لا يلتقي مسلم مسلما فيرحب به ويأخذ	कोई भी मुसलमान किसी दूसरे मुसलमान से मिलकर उसका स्वागत (मरहबा) करे और हाथ [पकड़े]...

---

[1] अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 6150, अल-मकतबह अल-फ़ैसलिया, बैरुत, 6/256 [2] मुस्नद अहमद बिन हंबल, रिवायत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु), अल-मकतब अल-इस्लामी, बैरुत, 3/142; अत-तरग़ीब वत-तरहीब हवाले से अहमद, बज़्ज़ार और अबू यअला; अत-तरग़ीब फ़िल मुसाफ़हा, हदीस 4, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 3/432 [3] मुस्नद अहमद बिन हंबल, रिवायत बरा बिन आज़िब, अल-मकतबतुल इस्लामिया, बैरुत, 4/292, 293

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

حدیث سلمان فارسی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ معجم کبیر طبرانی میں بسند حسن مروی حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی متن **اردو ترجمہ**

اِنَّ الْمُسْلِمَ اِذَالَقِیَ اَخَاہُ الْمُسْلِمَ فَاَخَذَ بِیَدِہٖ تَحَاتَّتْ عَنْھُمَا ذُنُوْبُھُمَا 1۔ مسلمان جب اپنے بھائی سے مل کر اس کا ہاتھ پکڑتا ہے ان کے گناہ مٹ جاتے ہیں۔

حدیث انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ امام احمد نے ایسی سند سے جس کے سب رجال سوا میمون بن موسیٰ مرئی بصری صدوق مدلس کے ثقات عدول ہیں اور نیز ابویعلیٰ و بزار نے روایت کی:

عربی متن **اردو ترجمہ**

عَنِ النَّبِیِّ صَلَّی اللہُ تَعَالَی عَلَیْہِ وَسَلَّمَ قَالَ مَامِنْ مُّسْلِمَیْنِ الْتَقَیَا فَاَخَذَ اَحَدُھُمَا بِیَدِ صَاحِبِہٖ اِلَّا مَا کَانَ حَقًّا عَلَی اللہِ عَزَّ وَجَلَّ اَنْ یَّحْضُرَ دُعَائَھُمَا وَلَا یُفَرِّقُ بَیْنَ اَیْدِیْھِمَا حَتّٰی یُغْفَرَ لَھُمَا 2۔ جب دو مسلمان ملاقات کے وقت ایک دوسرے کا ہاتھ پکڑیں اللہ تعالیٰ پر حق ہے کہ ان کی دعا قبول فرمائے اور ان کے ہاتھ جدا نہ ہونے پائیں کہ ان کے گناہ بخش دے۔

حدیث براء بن عازب رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ احمد نے مسند اور ضیاء نے مختارہ میں بسند صحیح روایت کی حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

عربی متن	اردو ترجمہ
ایما مسلمین التقیا فاخذ احد ہما بید صاحبہ و تصافحا و حمد اللہ جمیعا تفرقا لیس بینھما خطیئۃ 3۔	جو دو مسلمان آپس میں مل کر ایک دوسرے کا ہاتھ پکڑیں اور مصافحہ کریں اور دونوں حمد الٰہی بجالائیں بیگناہ ہو کر جدا ہوں۔

نیز حدیث براء رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ بیہقی نے بطریق یزید بن براء تخریج کی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

عربی متن	اردو ترجمہ
لایلتقی مسلم مسلما فیرحب بہ ویاخذ جو مسلمان مسلمان سے مل کر مرحبا کہے اور ہاتھ [پکڑے]...	

---

1 المعجم الکبیر حدیث ۶۱۵۰ المکتبہ الفیصلیۃ بیروت ۲۵۶/۶ 2 مسند احمد بن حنبل عن انس رضی اللہ تعالی عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۱۴۲، الترغیب والترھیب بحوالہ احمد والبزار وابی یعلی الترغیب في المصافحہ حدیث ۴ مصطفی البابي مصر ۳/ ۴۳۲ 3 مسند احمد بن حنبل عن براء بن عازب المکتبۃ الاسلامی بیروت ۴/ ۲۹۲، ۲۹۳

Fatawa Rizwia - Volume 22

...when they [shake hands], their sins fall away like leaves from a tree.	...their sins fall away like the leaves of a tree.

As-Shajar[1].

I say: Even if it is accepted that these words refer to the joining of hands, there is no proof in these two Hadiths for the deniers. Every sane person knows that in the context of encouragement (*targheeb*) and warning (*tarheeb*), usually even the minimum is mentioned, implying that if such reward or punishment is for this much, how much more would it be for something greater. It should not be understood from this that anything more than that is not recommended or prohibited. Take this example for warning:

Ibn Majah narrates from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Man 'aana 'ala qatli mu'minin bishatri kalimatin laqiyAllaha maktuban bayna 'aynayhi aayisun min rahmatillah[2].	Whoever assists in the killing of a Muslim even by saying half a word, will meet Allah in such a state that it will be written on his forehead: "Despairing of Allah's mercy."

Does this mean that if one assists by saying half a word, they deserve punishment, but if they help with a full word, they do not? This is a context of warning; hear more examples of this: for instance, if someone says that whoever gives one paisa in the way of Allah Ta'ala, may Allah Ta'ala have mercy on him, it would not mean that if he gives two paisas, there will be no mercy.

Bukhari, Muslim, Tirmidhi, Nasa'i, Ibn Majah, Ibn Khuzaymah from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), and Imam Malik in Muwatta via Sa'id bin Yasar (mursalan), and Tabarani and Ibn Hibban from Umm al-Mu'minin Siddiqah (may Allah be pleased with her), and Mu'jam al-Kabir from Abu Barzah al-Aslami (may Allah be pleased with him) narrate:

And this is the Hadith of Ibn Hibban in his Sahih from Aisha (may Allah be pleased with her) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) who said: Indeed, Allah	Meaning the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) said: A Muslim who gives a single date or a single morsel in the way of Allah, Allah Ta'ala increases it so much...

[1] Shu'ab al-Iman, Hadith 895, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/475 [2] Sunan Ibn Majah, Chapters on Blood Money, Chapter on Severity in Killing a Muslim Unjustly, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 191

...जब वे [हाथ मिलाते हैं], तो उनके पाप वृक्ष के पत्तों की तरह झड़ जाते हैं।

...उनके गुनाह पेड़ के पत्तों की तरह झड़ जाएं।

अश-शजर[1]।

अक़ूल (मैं कहता हूँ): अगर मान भी लिया जाए कि ये शब्द 'वहदत-ए-यद' (हाथों के जुड़ाव) में हैं, तब भी इन दोनों हदीसों में मुनकरीन (इनकार करने वालों) के लिए कोई हुज्जत (प्रमाण) नहीं है। हर अक़्लमंद जानता है कि तग़ीब (प्रोत्साहन) और तर्हीब (डराने/चेतावनी) के मुक़ाम पर ग़ालिबन कम से कम का भी ज़िक्र करते हैं कि जब इस कदर पर यह सवाब या अज़ाब है तो ज़्यादा में कितना होगा। इससे यह नहीं समझा जाता कि इससे ज़्यादा पसंदीदा (मन्दूब) या वर्जित (महज़ूर) नहीं है। तर्हीब की मिसाल तो यह लीजिए:

इब्न माजा हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी (वर्णनकर्ता), हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

मन आ'ना अला क़त्लि मोमिनिन बिशत्रि कलिमतिन लक़ियअल्लाहा मक्तूबन बयना अयनयहि आयसुन मिन रहमतुल्लाह[2]।

जो किसी मुसलमान के क़त्ल पर आधी बात कह कर मदद करे, अल्लाह से इस हालत में मिलेगा कि उसकी पेशानी (माथे) पर लिखा होगा: ख़ुदा की रहमत से ना-उम्मीद।

क्या इसके यह मायने हैं कि आधी बात कह कर मदद करे तो अज़ाब का मुस्तहक़, और पूरी बात से मदद करे तो नहीं? यहाँ तग़ीब (या तर्हीब) का मक़ाम है, इसकी और मिसालें सुनिए, मसलन अगर कोई यूँ कहे कि जो शख़्स अल्लाह तआला की राह में एक पैसा दे, अल्लाह तआला उस पर रहमत फरमाए, तो इसके यह मायने न होंगे कि दो पैसे देगा तो रहमत न होगी।

बुखारी, मुस्लिम, तिर्मिज़ी, नसाई, इब्न माजा, इब्न खुज़ैमा हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से और इमाम मालिक मुवत्ता में सईद बिन यसार के माध्यम से मुरसलन और तबरानी व इब्न हिब्बान उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से और मुअजम-ए-कबीर में अबू बरज़ा अस्लमी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी हैं:

वहाज़ा हदीसु इब्नि हिब्बान फ़ी सहीहिही अन आइशा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा अनिन नबिय्यि सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम क़ाला इन्नअल्लाहा	यानी हुज़ूर सैय्यद-उल-मुरसलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: मुसलमान जो एक छुहारा या एक निवाला अल्लाह की राह में दे, अल्लाह तआला उसे ऐसा बढ़ाता...

---

[1] शुअबुल ईमान, हदीस 895, दारुल कुतुबुल इल्मिया बेरूत, 2/475 [2] सुनन इब्न माजा, अबवाबुद दियात, बाबूद तगलीज़ फ़ी क़त्लि मुस्लिमिन ज़ुलमन, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 191

بیدہ الاتناثرت الذنوب بینھما کما یتناثر ورق ملائے ان کے گناہ برگ درخت کی طرح جھڑ جائیں۔

الشجر[1]۔

اقول: اگر مان بھی لیا جائے کہ یہ الفاظ وحدت ید میں ہیں تاہم ان دونوں حدیثوں میں منکرین کے لئے حجت نہیں۔ ہر عاقل جانتا ہے کہ مقام ترغیب و ترہیب میں غالبا ادنیٰ کو بھی ذکر کرتے ہیں کہ جب اس قدر پر یہ ثواب یا عقاب ہے تو زائد میں کتنا ہوگا۔ اس سے یہ نہیں سمجھا جاتا کہ اس سے زائد مندوب یا محذور نہیں۔ ترہیب کی مثال تو یہ لیجئے۔

ابن ماجہ ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من اعان علی قتل مومن بشطر کلمۃ جو کسی مسلمان کے قتل پر آدھی بات کہہ کر اعانت کرے اللہ لقی اللہ مکتوباً بین عینیہ ایس من سے اس حالت پر ملے کہ اس کی پیشانی پر لکھا ہو خدا کی رحمۃ اللہ[2]۔ رحمت سے ناامید۔

کیا اس کے یہ معنیٰ ہیں کہ آدھی بات کہہ کر اعانت کرے تو مستحقِ عذاب اور ساری بات سے مدد کرے تو نہیں؟ یہاں محل ترغیب ہے زیادہ مثالیں اسی کی سنئے، مثلاً اگر کوئی یوں کہے کہ جو شخص اللہ تعالیٰ کی راہ میں ایک پیسہ دے اللہ تعالیٰ اس پر رحمت فرمائے اس کے یہ معنیٰ نہ ہوں گے کہ دو پیسے دے گا تو رحمت نہ ہوگی۔

بخاری، مسلم، ترمذی، نسائی، ابن ماجہ، ابن خزیمہ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اور امام مالک مؤطا میں بطریق سعید بن یسار مرسلا اور طبرانی و ابن حبان ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا اور معجم کبیر میں ابوبرزہ اسلمی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی:

وهذا حديث ابن حبان في صحيحه عن عائشه رضى الله تعالىٰ عنها عن النبى صلى الله تعالىٰ عليه وسلم قال ان الله

یعنی حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: مسلمان جو ایک چھوہارا یا ایک نوالہ اللہ کی راہ میں دے اللہ تعالیٰ اسے ایسا بڑھاتا

---

[1] شعب الایمان حدیث ۸۹۵ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۴۷۵ [2] سنن ابن ماجہ ابواب الدیات باب التغلیظ فی قتل مسلم ظلما ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹۱

Fatawa Razawiyyah, Volume 22

[Arabic Box 1]: ...and nurtures it for one of you just as a person nurtures his foal or young camel until it grows to be like Mount Uhud. [Urdu Translation 1]: ...and nurtures [it] just as a person nurtures his calf or young camel until it grows and becomes equal to Mount Uhud.

And in the Sahih collections, the words of Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him) are as follows: [Arabic Box 2]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever gives charity equal to a date from pure earnings—and Allah only accepts what is pure—then surely Allah accepts it with His right hand." [Urdu Translation 2]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Whoever gives charity equal to a dry date from pure wealth—and Allah the Almighty does not accept except what is pure—then the Lord Almighty accepts it with His right hand of power."

No one, even the most foolish, would understand from these Hadiths that there is a specific quality only to one date or one morsel; that if one is given, it will be accepted and the reward will increase, but if two or more are given, there is no expectation of acceptance nor increase in reward—no, certainly not. The meaning is surely that even a single morsel or a single date is a cause for these good rewards. Similarly, the theme of these Hadiths is not that if a handshake is done with one hand, that reward will be obtained, and if done with two hands, it becomes impermissible or the reward is lost. Rather, even on the aforementioned assumption [note ۶], their point is only that a one-handed handshake is also sufficient for this good reward.

Second Category: Those Hadiths which narrate specific incidents, i.e., the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) or such-and-such a companion shook hands with such-and-such a person in this manner.

Hadith of Hazrat Batul Zahra (may Allah be pleased with her), narrated in Sunan Abi Dawood on the authority of the Mother of the Believers...

[Footnote ۶]: That is, on the assumption that those words are taken to imply the intention of a single hand.

---

1. Mawarid al-Zaman ila Zawa'id Ibn Hibban, Hadith 819, Al-Matba'at al-Salafiyyah, p. 209.

2. Sahih al-Bukhari, Book of Zakat, Chapter: Charity from Pure Earnings, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/189; Sahih Muslim, Book of Zakat, Chapter: Clarification that the name 'Charity' applies to every kind of good deed, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/326; Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Zakat, Chapter: What has been narrated regarding the merit of charity, Amin Company Delhi, 1/84.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

[अरबी बॉक्स 1]: ...और पालता है जैसे आदमी अपने बछड़े या बोटे को परवरिश करे यहाँ तक कि बढ़कर कोह-ए-उहुद के बराबर हो जाता है। [उर्दू अनुवाद 1]: ...और पालता है जैसे आदमी अपने बछड़े या बोटे को परवरिश करे यहाँ तक कि बढ़कर कोह-ए-उहुद के बराबर हो जाता है।

और सहाह (सहीह हदीस की किताबों) में हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के लफ़्ज़ यूँ हैं: [अरबी बॉक्स 2]: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "जो एक छुहारे बराबर पाक माल से खैरात करे और अल्लाह तआला कुबूल नहीं करता मगर पाक को, तो रब अज़्ज़वजल उसे अपने दाहिने दस्ते कुदरत से कुबूल फ़रमाता है।" [उर्दू अनुवाद 2]: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "जो एक छुहारे बराबर पाक माल से खैरात करे और अल्लाह तआला कुबूल नहीं करता मगर पाक को, तो रब अज़्ज़वजल उसे अपने दाहिने दस्ते कुदरत से कुबूल फ़रमाता है।"

कोई अहमद से अहमद भी इन हदीसों से ये मानी न समझेगा कि एक छुहारे या एक ही निवाले की खुसूसियत है कि एक देगा तो कुबूल भी होगा और सवाब भी बढ़ेगा, जहाँ दो या ज़ायद दे फिर न कुबूल की तवक़्क़ो न सवाब की तरक्की— नहीं नहीं, यकीनन यही मानी हैं कि एक लुक्मा या एक खुरमा भी इन नेक जज़ाओं का बाइस है। यूँ ही इन अहादीस का ये मज़मून नहीं कि एक हाथ से मुसाफहा होगा तो वो सवाब मिलेगा दो हाथ से किया तो नाजायज़ हुआ या अजर गया। बल्कि बर तकदीर-ए-मज़कूर [नोट 'ऐन'] उनका इसी कदर मुफ़ाद कि एक हाथ से मुसाफहा भी इस जज़ा-ए-नेक के लिए काफी है।

किस्म दोम: वो अहादीस जिनमें वक़ा-ए-जुज़्इय्या की हिकायत है यानी हुज़ूर सय्यद अल-मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) या फलां सहाबी ने फलां शख्स से यूँ मुसाफहा फ़रमाया।

हदीस हज़रत बतूल ज़हरा (रज़ियल्लाहु अन्हा) कि सुनन अबी दाऊद में बरवायत उमुल मोमिनीन...

[नोट ऐन]: यानी इस तक़दीर पर कि वो अलफ़ाज़ इरादा-ए-वहदत-ए-यद (एक हाथ के इरादे) में फ़र्ज़ कर लिए जाएँ।

---

1. मवारिद अल-ज़मान इला ज़वाइद इब्न हिब्बान, हदीस 819, अल-मतबाअत अल-सलफिया, पृ. 209।

2. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-ज़कात, बाब: पाक कमाई से सदका, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/189; सहीह मुस्लिम, किताब अल-ज़कात, बाब: इस बात का बयान कि सदका का नाम हर तरह की नेकी पर आता है, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/326; जामि अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-ज़कात, बाब: जो सदके की फजीलत के बारे में आया है, अमीन कंपनी दिल्ली, 1/84।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۲

[عربی باکس ۱]: لیربی لاحدکم التمرۃ واللقمۃ کما یربی احدکم فلوہ او فصیلہ حتی یکون مثل احد[1]۔

[اردو ترجمہ ۱]: اور پالتا ہے جیسے آدمی اپنے بچھڑے یا بوتے کو پرورش کرے یہاں تک کہ بڑھ کر کوہِ احد کے برابر ہو جاتا ہے۔

اور صحاح میں حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے لفظ یوں ہیں: [عربی باکس ۲]: قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من تصدق بعدل تمرۃ من کسب طیب ولا یقبل اللہ الا الطیب فان اللہ یتقبلہا بیمینہ[2]۔ [اردو ترجمہ ۲]: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: جو ایک چھوہارے برابر پاک مال سے خیرات کرے اور اللہ تعالیٰ قبول نہیں کرتا مگر پاک کو، تو رب عزوجل اسے اپنے داہنے دست قدرت سے قبول فرماتا ہے۔

کوئی احمق سے احمق بھی ان حدیثوں سے یہ معنی نہ سمجھے گا کہ ایک چھوہارے یا ایک ہی نوالہ کی خصوصیت ہے ایک دے گا تو قبول بھی ہوگا اور ثواب بھی بڑھے گا، جہاں دو یا زائد دے پھر نہ قبول کی توقع نہ ثواب کی ترقی_____ نہیں نہیں، بالیقین یہی معنیٰ ہیں کہ ایک لقمہ یا ایک خرما بھی ان نیک جزاوں کا باعث ہے۔ یوں ہی ان احادیث کا یہ مضمون نہیں کہ ایک ہاتھ سے مصافحہ ہوگا تو وہ ثواب ملے گا دو ہاتھ سے کیا تو ناجائز ہوا یا اجر گیا۔ بلکہ بر تقدیر عسہ مذکور ان کا اسی قدر مفاد کہ ایک ہاتھ سے مصافحہ بھی اس جزائے نیک کے لئے کافی ہے۔

قسم دوم: وہ احادیث جن میں وقائع جزئیہ کی حکایت ہے یعنی حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یا فلاں صحابی نے فلاں شخص سے یوں مصافحہ فرمایا۔

حدیث حضرت بتول زہرا رضی اللہ تعالیٰ عنہا کہ سنن ابی داؤد میں بروایت ام المومنین

عسہ: یعنی اس تقدیر پر کہ وہ الفاظ ارادہ وحدت ید میں فرض کر لئے جائیں۔

---

1 موارد الظمآن الی زوائد ابن حبان حدیث ۸۱۹ المطبعة السلفیه ص ۲۰۹ 2 صحیح البخاری کتاب الزکوة باب الصدقہ من کسب طیب قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۸۹ ، صحیح مسلم کتاب الزکوة باب بیان اسم الصدقہ یقع علی کل نوع من المعروف قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۲۶ ، جامع الترمذی ابواب الزکوة باب ماجاء فی فضل الصدقہ امین کمپنی دہلی ۱/ ۸۴

Fatawa Ridawiyya, Vol. 22

Narrated from Siddiqa (may Allah be pleased with both of them):

(Arabic): "Whenever she [Fatima] entered upon him [the Prophet] (peace be upon him), he would stand up for her, take her by the hand, kiss her, and seat her in his place. And whenever he entered upon her, she would stand up for him, take him by the hand, kiss him, and seat him in her place."[1]

(Urdu Translation): When Hazrat Zahra (may Allah be pleased with her) would present herself in the service of the Master of the World (peace be upon him), the Radiant Messenger (peace be upon him) would stand up, take her hand, kiss it, and seat her in his place. And when the Holy Prophet (peace be upon him) would visit Hazrat Zahra (may Allah be pleased with her), she would stand up for him, take his blessed hand, kiss it, and seat the Exalted Prophet in her place. Peace and blessings of Allah be upon him, upon them, and may He bless them and grant them peace.

Hadith from Mu'jam al-Tabarani al-Kabir:

(Arabic): From Abu Dawud al-A'ma, who said: "Al-Bara' bin Azib met me and took my hand, shook it, and smiled in my face. He then said, 'Do you know why I took your hand?' I said, 'No, except that I thought you did it only for good.' He said, 'The Prophet (peace be upon him) met me and did the same to me.'"[2] Al-Hadith.

(Urdu Translation): Meaning, Abu Dawud al-A'ma said that Hazrat Bara' bin Azib (may Allah be pleased with him) met me, took my hand, shook it, and smiled at me, then said: "Do you know why I took your hand?" I submitted: "No, but I know this much that you did so for some good." He said: "Undoubtedly, the Prophet (peace be upon him) met me and he treated me in the same manner."

Author's Note: I say: This too is not fundamentally reliable. Aside from that, this Hadith from Tabarani lacks credibility. Abu Dawud al-A'ma was a Rafidi, severely criticized and abandoned (in narration). Imam Ibn Ma'in called him a liar. And in the Hadith regarding Hazrat Zahra (may Allah be pleased with both of them), it is possible that holding the hand was for the purpose of kissing it.

---

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, Bab fi al-Qiyam, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/328

[2] At-Targhib wa at-Tarhib with reference to at-Tabarani, at-Targhib fi al-Musafahah, Hadith 3, Mustafa al-Babi Egypt, 3/432; Majma' al-Zawa'id with reference to at-Tabarani, Bab al-Musafahah etc., Dar al-Kitab Beirut, 8/74

फ़तावा रज़विया, खंड 22

सिद्दीक़ा (रज़ि अल्लाहु तआला अन्हा) से वर्णित है:

(अरबी): "जब भी वह (हज़रत फ़ातिमा) हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास आतीं, तो आप उनके लिए खड़े हो जाते, उनका हाथ पकड़ते, उसे चूमते और उन्हें अपनी जगह बैठाते। और जब हुज़ूर उनके पास जाते, तो वह उनके लिए खड़ी हो जातीं, उनका हाथ पकड़तीं, उसे चूमतीं और हुज़ूर को अपनी जगह बैठातीं।"[1]

(उर्दू अनुवाद): जब हज़रत ज़हरा (रज़ि अल्लाहु तआला अन्हा) हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की खिदमत में हाज़िर होतीं, तो हुज़ूर-ए-पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उनके सम्मान में खड़े हो जाते और उनका हाथ पकड़कर चूमते और अपनी जगह बैठाते। और जब हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हज़रत ज़हरा (रज़ि अल्लाहु तआला अन्हा) के यहाँ तशरीफ़ ले जाते, तो वह हुज़ूर के लिए खड़ी हो जातीं और दस्त-ए-अकदस लेकर चूमतीं और हुज़ूर वाला को अपनी जगह बैठातीं। सल्लल्लाहु तआला अलैहि व अलैहिमा व बारक व सल्लम।

मुअजम तबरानी कबीर की हदीस:

(अरबी): अबू दाऊद अल-अ'मा से रिवायत है, उन्होंने कहा: "हज़रत बरा बिन आज़िब मुझसे मिले, मेरा हाथ पकड़ा, मुझसे मुसाफ़ा किया और मेरे सामने मुस्कुराए। फिर पूछा: 'क्या तुम जानते हो मैंने तुम्हारा हाथ क्यों पकड़ा?' मैंने कहा: 'नहीं, सिवाय इसके कि मुझे लगा आपने किसी भलाई के लिए ही ऐसा किया होगा।' उन्होंने कहा: 'बेशक नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मुझसे मिले तो हुज़ूर ने मेरे साथ ऐसा ही किया था।'"[2] अल-हदीस।

(उर्दू अनुवाद): यानी अबू दाऊद अल-अ'मा ने कहा कि हज़रत बरा बिन आज़िब (रज़ि अल्लाहु तआला अन्हु) मुझसे मिले, मेरा हाथ पकड़ा और मुसाफ़ा किया और मेरे सामने हँसे, फिर फ़रमाया: "क्या तू जानता है मैंने तेरा हाथ क्यों पकड़ा?" मैंने अर्ज़ किया: "नहीं, मगर इतना जानता हूँ कि आपने कुछ बेहतरी के लिए ऐसा किया।" फ़रमाया: "बेशक नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मुझसे मिले तो हुज़ूर ने मेरे साथ ऐसा ही मामला फ़रमाया।"

अक़ूल (मैं कहता हूँ): यह भी वास्तव में विश्वसनीय नहीं है। इसके अलावा, तबरानी की यह हदीस विश्वसनीयता के स्तर से गिरी हुई है। अबू दाऊद अल-अ'मा एक कट्टर राफ़िज़ी था, जो बहुत ज़्यादा

संदिग्ध और त्याज्य है। इमाम इब्न मुईन ने उसे झूठा कहा। और हज़रत ज़हरा (रज़ि अल्लाहु तआला अन्हा) वाली हदीस में मुमकिन है कि हाथ पकड़ना चूमने के लिए हो।

---

[1] सुनन अबी दाऊद, किताब अल-अदब, बाब फ़ी अल-क़ियाम, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/328 [2] अल-तरगीब व अल-तरहीब हवाले से अल-तबरानी, अल-तरगीब फ़ी अल-मुसाफ़ा हदीस 3, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 3/432; मजमा-अज़-ज़वाइद हवाले से अल-तबरानी, बाब अल-मुसाफ़ा आदि, दार अल-किताब बेरुत, 8/74

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۲

صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہما مروی:

کانت اذا دخلت علیه صلی اللہ تعالی علیه وسلم قام الیها فاخذ بیدها فقبلها واجلسها فی مجلسه وکان اذا دخل علیها قامت الیه فاخذته بیده فقبلته واجلسته فی مجلسها[1]۔

جب حضرت زہرارضی اللہ تعالیٰ عنہا خدمتِ حضور سیدِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں حاضر ہوتیں حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قیام فرماتے اور ان کا ہاتھ پکڑ کر بوسہ دیتے اور اپنی جگہ بٹھاتے اور جب حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حضرت زہرارضی اللہ تعالیٰ عنہا کے یہاں تشریف لے جاتے وہ حضور کے لئے قیام کرتیں اور دستِ اقدس لے کر بوسہ دیتیں اور حضور والا کو اپنی جگہ بٹھاتیں۔ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیہما و بارک و سلم۔

حدیث منجم طبرانی کبیر:

عن ابی داؤد الاعمی قال لقینی البراء بن عازب فاخذ بیدی وصافحنی وضحك فی وجهی فقال تدری لما اخذت بیدك قلت لا الا انی ظننت انك لم تفعله الا لخیر۔ فقال ان النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم لقینی ففعل بی ذلك۔[2] الحدیث

یعنی ابو داؤد اعمی نے کہا حضرت براء بن عازب رضی اللہ تعالیٰ عنہ مجھے ملے میرا ہاتھ پکڑا اور مصافحہ کیا اور میرے سامنے ہنسے پھر فرمایا: تو جانتا ہے میں نے کیوں تیرا ہاتھ پکڑا؟ میں نے عرض کی: نہیں مگر اتنا جانتا ہوں کہ آپ نے کچھ بہتری کے لئے ایسا کیا، فرمایا: بیشک نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مجھ سے ملے تو حضور نے میرے ساتھ ایسا ہی معاملہ فرمایا۔

اقول: یہ بھی اصلاً قابلِ استناد نہیں۔ قطع نظر اس سے یہ حدیث طبرانی پایۂ اعتبار سے ساقط ہے۔ ابی داؤد اعمی رافضی سخت مجروح و متروک ہے۔ امام ابنِ معین نے اسے کاذب کہا، اور حدیث حضرت زہرارضی اللہ تعالیٰ عنہما میں ممکن کہ ہاتھ پکڑنا بوسہ دینے کے لئے ہو۔

---

1 سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی القیام آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۲۸ 2 الترغیب والترہیب بحوالہ الطبرانی الترغیب فی المصافحۃ حدیث ۳ مصطفی البابی مصر ۳/ ۴۳۲، مجمع الزوائد بحوالہ الطبرانی باب المصافحۃ الخ دارالکتاب بیروت ۸/ ۷۴

Fatawa Rizvia, Volume 22

In any case, these are nothing but narrations of specific incidents, and it is rationally and traditionally proven and established that they are not useful for general rulings. You will hear the Imams of religion saying this in a thousand places.

An incident of a specific situation does not have generality; a specific case is not universal.	A specific incident does not imply a general rule, and a particular case does not become universal. (T)

In summary, it is not proven from these that it was always like this or should always be like this; rather, the only benefit is that it happened this way this time. Then, in any incident, one of two things might occur: sometimes what happened was superior to the other, so it was chosen due to its virtue. Sometimes both were equal, and one was chosen. Sometimes the other was superior, and in that particular incident, the less superior was done to demonstrate permissibility. Sometimes there was some necessity hindering it.

In addition to many other common possibilities which leave no room for argument against us nor any weight.	Besides these, there are many well-known possibilities that do not have the capacity to argue against us. (T)

Therefore, those who believe in the 'concept of the opposite' (Mafhum-e-Mukhalif) also impose the condition that it should not be a specific incident; otherwise, by consensus, it would not be useful in negating anything else, as established by the scholars of principles (as the Ulama-e-Usool have ruled on this. T).

Third Category: Those narrations that pertain to the specific manner of shaking hands. These are indeed worth considering because if any scent of reliable evidence can be found, it is in them. There are two such Hadiths:

First Hadith: In Jami' Tirmidhi:

Ahmad bin Abda al-Dabbi narrated to us from Yahya bin Muslim al-Ta'ifi, from Sufyan, from Mansur, from Khaithama, from a man, from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him), from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon	Ahmad bin Abda al-Dabbi narrated from Yahya bin Muslim, who narrated from Sufyan, from Mansur, from Khaithama, who reported from a person on the authority of Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be

him), who said: 'Part of the completeness of greeting is to take the hand.'[1]	upon him) said: "Shaking hands is part of a perfect greeting."

[1] Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Manners, Chapter on what has been narrated regarding shaking hands, Amin Company Delhi, 2/97.

फतावा रजविया, खंड 22

बहरहाल, इनमें केवल विशेष घटनाओं का वर्णन है, और यह तर्कसंगत एवं पारंपरिक रूप से प्रमाणित और सिद्ध है कि वे सामान्य आदेशों के लिए उपयोगी नहीं हैं। आप धर्म के इमामों को हज़ारों स्थानों पर ऐसा कहते हुए सुनेंगे।

विशिष्ट स्थिति की घटना में व्यापकता नहीं होती; एक विशेष मामला सार्वभौमिक नहीं होता।

किसी विशेष घटना में व्यापकता नहीं होती और कोई निश्चित मामला सामान्य नहीं होता। (त)

संक्षेप में, इनसे यह सिद्ध नहीं होता कि हमेशा ऐसा ही हुआ या हमेशा ऐसा ही होना चाहिए, बल्कि केवल इतना ही लाभ मिलता है कि इस बार ऐसा हुआ। फिर, किसी भी घटना में दो बातों में से एक का घटित होना कभी इस प्रकार होता है कि जो घटित हुआ वह दूसरे से श्रेष्ठ था, इसलिए श्रेष्ठता के कारण उसे चुना गया। कभी दोनों समान थे, तो एक को अपना लिया गया। कभी दूसरा ही श्रेष्ठ था और उस घटना में वैधता दर्शाने के लिए यह कम श्रेष्ठ कार्य किया गया। कभी इसके आड़े कोई ज़रूरत आ गई थी।

इसके अलावा कई अन्य सामान्य संभावनाएँ हैं जो हमारे विरुद्ध तर्क करने की कोई गुंजाइश नहीं छोड़तीं और न ही कोई प्रभाव।

इसके अलावा कई प्रसिद्ध संभावनाएँ हैं जो हमारे विरुद्ध तर्क करने की क्षमता नहीं रखतीं। (त)

इसीलिए जो लोग 'विपरीत अवधारणा' (मफहूम-ए-मुखालिफ) के कायल हैं, वे भी यह शर्त लगाते हैं कि वह कोई विशेष घटना न हो, अन्यथा सर्वसम्मति से वह किसी और चीज़ के निषेध में उपयोगी नहीं होगी, जैसा कि उसूल के विद्वानों ने स्पष्ट किया है (जैसा कि उलमा-ए-उसूल ने इस पर स्पष्ट आदेश दिया है। त)।

तीसरी श्रेणी: वे रिवायतें जो हाथ मिलाने (मुसाफ़हा) के विशेष तरीके के बारे में आई हैं। ये निश्चित रूप से विचारणीय हैं क्योंकि यदि प्रामाणिकता की कोई गंध मिल सकती है, तो इन्हीं में है। ये दो हदीसें हैं:

पहली हदीस: जामे तिर्मिज़ी में है:

अहमद बिन अब्दा अल-दब्बी ने हमें याह्या बिन मुस्लिम अल-ताइफी से, उन्होंने सुफियान से,

अहमद बिन अब्दा अल-दब्बी ने याह्या बिन मुस्लिम से, उन्होंने सुफियान से, उन्होंने मंसूर से,

उन्होंने मंसूर से, उन्होंने खैथमा से, उन्होंने एक व्यक्ति से, उन्होंने इब्ने मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, उन्होंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत की कि उन्होंने फरमाया: सलाम की पूर्णता में से हाथ थामना है।[1]

उन्होंने खैथमा से, उन्होंने एक व्यक्ति के हवाले से अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हदीस रिवायत की कि हुज़ूर नबी-ए-पाक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: हाथ पकड़ना कामिल (पूर्ण) सलाम में से है।

---

[1] जामे अल-तिर्मिज़ी, अदब के अध्याय, मुसाफहा के बारे में जो वर्णन आया है, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/97।

بہر حال ان میں نہیں مگر وقائع جزئیہ کی حکایت اور عقلا و نقلا مبرہن و ثابت کہ وہ حکم عام کو مفید نہیں ہزار جگہ ائمہ دین کو فرماتے سنئے گا۔

واقعة حال لا عموم لها قضية عين فلا واقعہ حال کے لئے عموم نہیں اور قضیہ معین عام نہیں ہوتا۔ تعم۔ (ت)

خلاصہ یہ کہ ان سے یہ نہیں ثابت ہوتا کہ ہمیشہ ایسا ہی ہوا یا ہمیشہ ایسا ہی ہونا چاہئے بلکہ صرف اتنا مستفاد کہ اس بار ایسا ہوا پھر کسی واقعے میں دو امروں سے ایک کا وقوع کبھی یوں ہوتا ہے کہ یہ جو واقع ہوا دوسرے سے افضل تھا بوجہ فضیلت اسے اختیار کیا کبھی یوں کہ دونوں مساوی تھے، ایک مساوی کر لیا، کبھی یوں کہ وہ دوسرا ہی افضل تھا اور اس واقعے میں بیان جواز کے لئے یہ مفضول صادر ہوا۔ کبھی یوں کہ اس پر کوئی ضرورت حائل تھی۔

الی غیر ذلك من الاحتمالات الکثیرة الشائعة اس کے علاوہ بہت سے احتمالات مشہور ہیں جو التی لا تبقی للاستدلال علینا ولا اثراء ہمارے خلاف استدلال کی صلاحیت نہیں رکھتے۔ (ت)

اسی لئے جولوگ مفہوم مخالف کے قائل ہیں وہ بھی شرط لگاتے ہیں کہ واقعہ جزئیہ میں نہ ہو، ورنہ بالاجماع ماعدا سے نفی کو مفید نہ ہوگا کما نص علیہ علماء الاصول (جیسا کہ علمائے اصول نے اس پر نص قائم کی ہے۔ت)

قسم سوم: وہ روایات جو خاص کیفیت مصافحہ میں وارد ہیں۔ یہ البتہ قابل لحاظ ہیں کہ اگر کچھ بوئے استناد نکل سکتی ہے تو انہیں میں ہے، یہ دو حدیثیں ہیں:

حدیث اول: جامع ترمذی میں ہے:

حدثنا احمد بن عبدة الضبي نا يحيى بن مسلم الطائفي عن سفين عن منصور عن خيثمة عن رجل عن ابن مسعود رضى الله تعالىٰ عنه عن النبى صلى الله تعالىٰ عليه وسلم قال من تمام التحية الاخذ باليد 1-

احمد بن عبده الضبی نے یحییٰ بن مسلم سے اس نے سفین سے انھوں نے منصور انھوں نے خیثمہ انھوں نے ایک شخص کے حوالہ سے عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے حدیث روایت کی کہ حضور نبی پاک صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: ہاتھ پکڑنا کامل سلام میں سے ہے-

---

1 جامع الترمذی ابواب الادب باب ماجاء فی المصافحہ امین کمپنی دہلی ۲/ ۹۷

Fatawa Razawiya Volume 22

I say: This Hadith also is not worthy of being used as an argument.

Firstly: Its chain of narration (Isnad) is weak. It contains "from Khaithama from a man". He is an unknown person (Majhul).

Secondly: The Imam of Muhadditheen, Muhammad bin Isma'il al-Bukhari, did not accept this Hadith and explicitly stated that it is unpreserved (Ghair Mahfuz). Yahya bin Muslim al-Taifi (may Allah have mercy on him), upon whom this Hadith relies as stated in al-Tirmidhi (1) - scholars of Hadith describe his memory as being prone to confusion, as mentioned in al-Taqrib. Imam Bukhari says that in my view, here too, his memory made an error. From the mentioned chain, he heard the Hadith: "There is no late-night conversation except for one praying or a traveler" (2) (Meaning talking after Isha prayer is permissible for them. 'Samar' means talking at night) but accidentally narrated this (other) report instead. Whereas, this is only the saying of Abdur Rahman bin Yazid or some other person, as reported by al-Tirmidhi.

Thirdly I say: And success is from Allah, overlook all of this and proceed with a little thought and contemplation. This Hadith indicates shaking hands with both hands because in it "taking the hand" (akhdh bi'l-yad) in singular form is kept as one piece of the complete greeting. It doesn't mean the greeting consists of and ends with only that. The beginning of a greeting is Salaam, the completion is Musafaha (handshake), and shaking one hand is just one piece of this completion.

Therefore, in Jami' al-Tirmidhi, the Hadith of Abu Umamah (may Allah be pleased with him) is reported in these words that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"The completion of your greeting among yourselves is the handshake." (3)

Here "min" (indicating 'part of') was not used, as if it were just a mention of one hand while the rest of the completion was still pending. And Allah the Almighty knows best.

Second Hadith: The same Hadith of Anas (may Allah be pleased with him) which the great Imam, the jurist of the world, Qazi Khan (may his secret be sanctified) pointed towards. It is in Jami' al-Tirmidhi:

1 Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Etiquette, Chapter on what has been narrated about Handshaking, Amin Company Delhi, 2/97. 2 Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Etiquette, Chapter on what has been narrated about Handshaking, Amin Company Delhi, 2/97.

3 Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Etiquette, Chapter on what has been narrated about Handshaking, Amin Company Delhi, 2/97.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

मैं कहता हूँ: यह हदीस भी तर्क के योग्य नहीं है।

पहला: इसकी सनद (नैरेशन की श्रृंखला) कमज़ोर है। इसमें "खैथमा से एक व्यक्ति से" आया है। एक अज्ञात व्यक्ति (मझहूल)।

दूसरा: मुहद्दिसीन के इमाम मुहम्मद बिन इस्माइल बुखारी ने इस हदीस को स्वीकार नहीं किया और इसके"गैर महफ़ूज़" (असुरक्षित) होने की स्पष्ट व्याख्या की। यहया बिन मुस्लिम ताफ़ी (रहमतुल्लाह अलैह) जिन पर इस हदीस का दारोमदार है जैसा कि तिर्मिज़ी (1) में है। मुहद्दिसीन के विद्वान उनकी याददाश्त के बारे में कहते हैं जैसा कि 'तक़रीब' में है। इमाम बुखारी कहते हैं कि मेरे विचार में यहाँ भी उनकी याददाश्त ने गलती की। उन्होंने उक्त सनद से हदीस सुनी: "रात की बातचीत जायज़ नहीं सिवाय नमाज़ी या मुसाफिर के" (2) (यानी ईशा की नमाज़ के बाद बातें करना केवल उनके लिए जायज़ है। 'समर' का अर्थ रात में बात करना है) लेकिन वे भूलकर इसकी जगह यह रिवायत कर गए। जबकि यह तो केवल अब्दुर्रहमान बिन यज़ीद या किसी और व्यक्ति का कथन है, जैसा कि तिर्मिज़ी ने नकल किया।

तीसरा मैं कहता हूँ: और तौफ़ीक़ अल्लाह से है, इन सबको छोड़िए और थोड़ा सोच-समझकर और गौर से काम लीजिए। तो यह हदीस दोनों हाथों से मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) का संकेत देती है क्योंकि इसमें 'अख्ज़ बिल यद' (हाथ पकड़ना) एकवचन रूप में पूरी तहियत (अभिवादन) का एक हिस्सा बताया गया है। ऐसा नहीं है कि केवल इसी पर तहियत खत्म हो जाती है। तहियत की शुरुआत सलाम है और पूर्णता मुसाफ़हा है, और एक हाथ मिलाना उसी पूर्णता का एक हिस्सा है।

इसलिए, जामि' तिर्मिज़ी में अबू उमामा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस इन शब्दों में आई है कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

"तुम्हारे बीच पूर्ण अभिवादन मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) है।" (3)

यहाँ "मिन" (हिस्सा बताने वाला) नहीं लाया गया कि सिर्फ एक हाथ का ज़िक्र हो जबकि पूर्णता का बाकी हिस्सा अभी बाकी हो। और अल्लाह बेहतर जानता है।

दूसरी हदीस: वही अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस जिसकी ओर इमाम हम्माम, फ़कीह-उल-अनाम काज़ी ख़ाँ (क़ुद्दिस सिर्रहु) ने इशारा किया। जामि' तिर्मिज़ी में है:

1 जामि' अल-तिर्मिज़ी, अबवाबुल अदब, बाबू मा जा' फ़िल मुसाफ़हा, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/97 2 जामि' अल-तिर्मिज़ी, अबवाबुल अदब, बाबू मा जा' फ़िल मुसाफ़हा, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/97 3 जामि' अल-तिर्मिज़ी, अबवाबुल अदब, बाबू मा जा' फ़िल मुसाफ़हा, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/97

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

اقول: یہ حدیث بھی لائقِ احتجاج نہیں۔

اولاً: اس کی سند ضعیف ہے۔ جس میں عن خیثمة عن رجل۔ ایک مجہول واقع۔

ثانیاً: امام المحدثین محمد بن اسمعیل بخاری نے یہ حدیث تسلیم نہ فرمائی اور اس کے غیر محفوظ ہونے کی تصریح کی۔ یحیٰی بن مسلم طائفی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ جن پر اس حدیث کا مدار ہے کما فی الترمذی ۱ (جیسا کہ ترمذی میں ہے۔ ت) علماء محدثین ان کا حافظہ رباطاتے ہیں کما فی التقریب (جیسا کہ تقریب میں ہے۔ ت) امام بخاری کہتے ہیں میرے نزدیک یہاں بھی ان کے حفظ نے غلطی کی۔ انہوں نے سند مذکور سے حدیث : لا سمر الا لمصل او مسافر ۲ (رات کی گفتگو صرف نمازی یا مسافر کے لئے جائز ہے۔ یعنی بعد نماز عشاء باتیں کرنا سمر کے معنی رات میں بات کرنا ہے۔ ت) سنی بھی بھول کر اس کی جگہ یہ روایت کر گئے حالانکہ یہ تو صرف عبدالرحمن بن یزید یا اور کسی شخص کا قول ہے نقلہ الترمذی (اسے ترمذی نے نقل کیا۔ ت)

ثالثاً اقول: وباللہ التوفیق اس سب سے در گزرئیے اور ذرا غور و تامل سے کام لیجئے۔ تو یہ حدیث دونوں ہاتھوں سے مصافحہ کا پتا دیتی ہے کہ اس میں اخذ بالید بصیغہ مفرد کو تمامی تحیت کا ایک ٹکڑا رکھا ہے۔ نہ یہ کہ صرف اسی پر تمامی وانتہا ہے۔ تحیت کی ابتداء سلام اور مصافحہ تمام اور ایک ہاتھ ملانا اسی تمامی کا ایک ٹکڑا۔

لہذا جامع ترمذی میں حدیث ابو امامہ رضی اللہ تعالٰی عنہ ان لفظوں سے آئی کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

تمام تحیتکم بینکم المصافحۃ ۳ - تمہاری آپس میں تمامی تحیت کا مصافحہ ہے۔

یہاں "من" تبعیضیہ نہ لایا گیا کہ صرف ایک ہاتھ کا ذکر نہ تھا جو ہنوز تمامی کا بقیہ باقی ہو۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

حدیث دوم: وہی حدیث انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ جس کی طرف امام ہمام فقیہ الانام قاضی خاں قدس سرہ نے اشارہ فرمایا۔ جامع ترمذی میں ہے:

۱ جامع الترمذی ابواب الادب باب ما جاء فی المصافحۃ امین کمپنی دہلی ۲/ ۹۷ ۲ جامع الترمذی ابواب الادب باب ما جاء فی المصافحۃ امین کمپنی دہلی ۲/ ۹۷ ۳ جامع الترمذی ابواب الادب باب ما جاء فی المصافحۃ امین کمپنی دہلی ۲/ ۹۷

[Hadith Text Box]: We were told by Suwayd bin Abdullah bin Hanzalah bin Ubaidullah, from Anas bin Malik (may Allah be pleased with him), who said: A man asked the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), "O Messenger of Allah! If one of us meets his brother or friend, should he bow to him?" He said, "No." The man asked, "Should he embrace him and kiss him?" He said, "No." The man asked, "Should he take his hand and shake it?" He said, "Yes."

Tirmidhi declared this Hadith to be 'Hasan' (fair), unlike the first one where Tirmidhi himself quoted Imam Bukhari's weakening of it. Thus, it is proven that if the opponents bring a chain of narration, it will be from this same Hadith of Anas (may Allah be pleased with him). Otherwise, things are fine. Therefore, the praised Imam (may his secret be sanctified) specified this Hadith.

Now, by the grace of Allah Almighty, listen to the explanation of the response by the honorable Imam (may his secret be sanctified). It is clear that if the negation of 'two hands' in this Hadith, or any other, is used as an argument, it would necessarily be through the method of 'reverse implication' (Mafhum al-Mukhalafah), which according to the researchers is not a binding proof, a discussion of which has concluded in the books of principles (Usul).

I say: And with Allah is success. (I say, and success is from Allah Almighty. - T)

Firstly: It is in the Holy Quran: [Quranic Verse Box]: "In Your hand is [all] good. Indeed, You are over all things competent."[2] | Good is in Your hand alone; indeed, You have power over all things.

Does this mean that good is only in one of Your hands? Allah forbid, and not in the other.

Secondly: It is narrated by Ahmad, Bukhari, Muslim, and Tirmidhi from Hazrat Sayyiduna Sa'd bin Malik bin Sinan (may Allah be pleased with both of them). The Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) says:

---

[1] Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Manners, Chapter on what has been narrated regarding handshaking, Amin Company Delhi, 2/ 97 [2] Al-Quran al-Karim, 3/ 26 Page 280 of 692

[हदीस टेक्स्ट बॉक्स]: सुवैद बिन अब्दुल्ला बिन हन्ज़ला बिन उबैदुल्लाह ने हमें अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से बताया, उन्होंने कहा: एक व्यक्ति ने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से अर्ज़ की, "हे अल्लाह के रसूल! यदि हम में से कोई अपने भाई या मित्र से मिले, तो क्या वह उसके सामने झुके?" आपने फ़रमाया, "नहीं।" उस व्यक्ति ने पूछा, "क्या वह उसे गले लगाए और चूमे?" आपने फ़रमाया, "नहीं।" व्यक्ति ने पूछा, "क्या वह उसका हाथ थाम ले और उससे हाथ मिलाए?" आपने फ़रमाया, "हाँ।"

तिर्मिज़ी ने इस हदीस को 'हसन' (उत्तम) बताया है, पहले के विपरीत जहाँ तिर्मिज़ी ने स्वयं इमाम बुखारी द्वारा इसे कमज़ोर बताए जाने का उल्लेख किया था। अतः यह सिद्ध हो गया कि यदि विरोधी कोई सनद (प्रमाण) लाते हैं, तो वह अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) की इसी हदीस से होगी। अन्यथा, सब ठीक है। इसलिए, प्रशंसित इमाम (अल्लाह उनकी आत्मा को पवित्र करे) ने इसी हदीस को विशिष्ट किया है।

अब अल्लाह सर्वशक्तिमान की कृपा से, माननीय इमाम (अल्लाह उनकी आत्मा को पवित्र करे) के उत्तर का स्पष्टीकरण सुनें। यह स्पष्ट है कि यदि इस हदीस या किसी अन्य हदीस में 'दो हाथों' के निषेध को तर्क के रूप में उपयोग किया जाता है, तो वह अनिवार्य रूप से 'विपरीत निहितार्थ' (मफहूम अल-मुखालफ़ा) की पद्धति के माध्यम से होगा, जो शोधकर्ताओं के अनुसार बाध्यकारी प्रमाण नहीं है, जिसकी चर्चा उसूल (सिद्धांतों) की किताबों में समाप्त हो चुकी है।

मैं कहता हूँ: और अल्लाह की मदद से ही सफलता है। (मैं कहता हूँ, और सफलता अल्लाह सर्वशक्तिमान से है। - त)

प्रथम: पवित्र कुरान में है: [कुरान की आयत]: "तेरे ही हाथ में भलाई है, बेशक तू हर चीज़ पर क़ुदरत रखने वाला है।"[2] | तेरे ही हाथ में भलाई है; वास्तव में, तू सब कुछ करने में सक्षम है।

क्या इसका अर्थ यह है कि भलाई केवल तेरे एक ही हाथ में है? अल्लाह न करे, और दूसरे में नहीं।

द्वितीय: अहमद, बुखारी, मुस्लिम और तिर्मिज़ी द्वारा हज़रत सैय्यदुना साद बिन मालिक बिन सिनान (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से वर्णित है। रसूलों के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[1] जामि' अत-तिर्मिज़ी, अदब के अध्याय, मुसाफहा (हाथ मिलाने) के बारे में जो वर्णित है, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/ 97 [2] अल-क़ुरान अल-करीम, 3/ 26 पृष्ठ 280 का 692

[حدیث کا خانہ]: حدثنا سویدنا عبد اللہ بن حنظلة بن عبید اللہ عن انس بن مالك رضی اللہ تعالی عنه قال قال رجل یا رسول اللہ الرجل منا یلقی اخاہ او صدیقه اینحنی له قال لا، قال افیلتزمه ویقبله قال لا، قال فیأخذ بیده ویصافحه قال نعم۔ یعنی ایک شخص نے حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے عرض کی : یا رسول اللہ ! ہم میں کوئی آدمی اپنے بھائی یا دوست سے ملے تو کیا اس کے لئے جھکے ؟ فرمایا : نہیں۔ عرض کی کیا اسے گلے لگائے اور پیار کرے ؟ فرمایا : نہیں۔ عرض کی : اس کا ہاتھ پکڑے اور مصافحہ کرے ؟ فرمایا : ہاں۔[1]

اس حدیث کو ترمذی نے حسن بتایا، بخلاف اول کہ خود ترمذی نے امام بخاری سے اس کی تضعیف نقل کردی تھی۔ تو ثابت ہوگیا کہ حضرات مخالفین اگر سند لائیں گے تو اسی حدیث انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے، باقی خیریت___ لہذا امام ممدوح قدس سرہ نے اسی حدیث کی تخصیص فرمائی۔

اب بحمد اللہ تعالٰی جواب جناب امام ہمام قدس سرہ کی توضیح سنئے___ ظاہر ہے کہ افراد ید سے اس حدیث خواہ کسی حدیث میں اگر نفی یدین پر استدلال ہوگا تو لاجرم بطریق مفہوم مخالف ہوگا اور وہ محققین کے نزدیک حجت نہیں جس کی بحث کتب اصول میں ختم ہو چکی۔

اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالٰی سے ہے ۔ ت)

اولاً: قرآن عزیز میں ہے: [قرآنی آیت کا خانہ]: "بِیَدِكَ الْخَیْرُ ط اِنَّكَ عَلٰی كُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ" ۲ | تیرے ہی ہاتھ میں بھلائی ہے بیشک تو ہر چیز پر قدرت والا ہے۔

کیا اس کے یہ معنی ہیں کہ تیرے ایک ہی ہاتھ میں بھلائی ہے؟ معاذ اللہ دوسرے میں نہیں۔

ثانیاً: احمد، بخاری، مسلم اور ترمذی حضرت سیدنا سعد بن مالک بن سنان رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے مروی ہے۔ حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

---

1 جامع الترمذی ابواب الادب باب ماجاء فی المصافحة امین کمپنی دہلی ۲/ ۹۷ 2 القرآن الکریم ۳/

Fatawa Razawiyya Volume 22

[Table Header] Arabic Text: Verily, Allah Almighty will say to the people of Paradise: "O people of Paradise!" They will say: "Labbaika Rabbana wa Sa'daika, wa al-khayru fi yadaik" (At Your service, our Lord, and at Your pleasure, and all good is in Your hands) - Hadith 1. Urdu Translation: Surely, Allah Almighty will say to the dwellers of Paradise: O people of Paradise. They will respond: At Your service, O our Lord! We are present in Your service, all goodness is in Your both hands.

Similarly, regarding the interpretation of "Maqam-e-Mahmud," the hadith narrated by Hudhayfah (may Allah be pleased with him), which Nasai narrated with an authentic chain of narration, and Al-Hakim with an endorsement of its authenticity, and Ibn Mandah reported, goes as follows:

[Table Header] Arabic Text: Allah will gather the people on one plain on the Day of Resurrection, and no soul will speak. The first to be called will be Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), and he will say: "Labbaika wa Sa'daika, wa al-khayru fi yadaik" - Hadith 2. Urdu Translation: Allah Almighty will gather people in one field on the Day of Resurrection, then no one will speak. First of all, Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) will be called, the Prophet will submit: O Allah! I am present, I am at Your service, all goodness is in Your both hands.

Ibn Mandah said:

[Table Header] Arabic Text: This is a hadith whose authenticity of the chain and the trustworthiness of its narrators are agreed upon - 3. Urdu Translation: There is a consensus on the authenticity of the chain of this hadith and the integrity of its narrators.

Likewise, in the hadith of "Ba'th al-Nar" (Dispatch to Hellfire), it is narrated that Allah Almighty called Adam (peace be upon him) and his response was "Labbaika wa Sa'daika, wa al-khayru biyadika" (At Your service and Your pleasure, and all good is in Your hand) - 4. Among other such hadiths, is this...

[Footnotes] 1. Sahih al-Bukhari, Kitab at-Tawhid, Chapter: Words of the Lord with the People of Paradise, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/1121; Sahih Muslim, Kitab al-Jannah wa Sifatu Na'imiha wa Ahliha, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/378; Jami' at-Tirmidhi, Chapters on the Description of Paradise, Amin Company Delhi, 2/94; Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abu Sa'id al-Khudri, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/88. 2. Al-Matalib al-Aliyah, Hadith 3645, Distribution of Abbas Ahmed

al-Baz (Makkah al-Mukarramah), 3/386; Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab at-Tafsir, mention of Maqam al-Mahmud, Dar al-Fikr Beirut, 2/363; Majma' al-Zawa'id, Kitab al-Ba'th, chapter from it regarding intercession, Dar al-Kitab Beirut, 10/377. 3. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, The Tenth Objective, Section Three, Al-Maktab al-Islami Beirut, 4/622. 4. Musnad Abi Awanah, explaining that none enters Paradise except a Muslim soul, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/89.

फतावा रज़विया जिल्द 22

[तालिका शीर्षक] अरबी पाठ: बेशक अल्लाह तआला जन्नत वालों से फ़रमाएगा: ऐ जन्नत वालो! वे अर्ज़ करेंगे: लब्बैक ऐ रब्ब हमारे! हम तेरी ख़िदमत में हाज़िर हैं, भलाई तेरे दोनों हाथों में है - हदीस 1। उर्दू अनुवाद: बेशक अल्लाह तआला जन्नतियों से फ़रमाएगा: ऐ जन्नत वालो। वे अर्ज़ करेंगे: लब्बैक ऐ रब हमारे! हम तेरी ख़िदमत में हाज़िर हैं, तेरे दोनों हाथों में भलाई है।

इसी तरह मकाम-ए-महमूद की तफ़सीर में हज़रत हुज़ैफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस जिसे नसाई ने सनद-ए-सहीह के साथ और हाकिम ने बा-फ़ादा तस्हीह और इब्न-ए-मंदह ने रिवायत की, यूँ आई है:

[तालिका शीर्षक] अरबी पाठ: अल्लाह क़ियामत के दिन लोगों को एक मैदान में जमा करेगा तो कोई कलाम न करेगा। सबसे पहले मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को पुकारा जाएगा, हुज़ूर अर्ज़ करेंगे: इलाही! मैं हाज़िर हूँ, ख़िदमत में हूँ, तेरे दोनों हाथों में भलाई है - हदीस 2। उर्दू अनुवाद: अल्लाह तआला रोज़-ए-क़ियामत लोगों को एक मैदान में जमा फ़रमाएगा तो कोई कलाम न करेगा। सब से पहले मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को निदा होगी, हुज़ूर अर्ज़ करेंगे: इलाही! मैं हाज़िर हूँ ख़िदमत में हूँ तेरे दोनों हाथों में भलाई है।

इब्न-ए-मंदह ने कहा:

[तालिका शीर्षक] अरबी पाठ: यह एक हदीस है जिसकी सनद की शुद्धता और इसके वर्णनकर्ताओं की विश्वसनीयता पर सहमति है - 3। उर्दू अनुवाद: इस हदीस की सनद की सेहत और रावियों की अदालत (ईमानदारी) पर इजमा है।

इसी तरह हदीस-ए-बअ्श-उन-नार में अल्लाह तआला का हज़रत आदम (अलैहिस्सलाम) को पुकारना और उनका जवाब में 'लब्बैक व सअ्दैक व अल-ख़ैरु बियदिका' अर्ज़ करना मरवी है - 4। इसके अलावा अन्य हदीसों में, क्या यह...

[पाद लेख] 1. सहीह अल-बुखारी, किताब अत-तौहीद, कलाम अर-रब्ब मअ अहल अल-जन्नाह, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/1121; सहीह मुस्लिम, किताब अल-जन्नाह व सिफतु न'ईमिहा व अहलिहा, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/378; जामी' अत-तिर्मिज़ी, अबवाब सिफत अल-जन्नाह, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/94; मुसनद अहमद बिन हंबल, अबू सईद अल-खुदरी से, अल-मकतब

अल-इस्लामी बेरूत, 2/88। 2. अल-मतालिव अल-आलिया हदीस 3645, वितरण अब्बास अहमद अल-बाज़ (मक्का अल-मुकर्रमा), 3/386; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम किताब अत-तफ़सीर, ज़िक्र अल-मक़ाम अल-महमूद, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 2/363; मजमा' अल-ज़वाइद किताब अल-बअ्श, शफ़ाअ़त के बारे में अध्याय, दार अल-किताब बेरूत, 10/377। 3. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अल-आशिर, अल-फ़स्ल अल-सालिस, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 4/622। 4. मुसनद अबी अवाना, बयान कि जन्नत में सिर्फ मुसलमान रूह ही दाखिल होगी, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत, 1/89।

[ٹیبل ہیڈر] عربی متن: ان اللہ تعالٰی یقول لاھل الجنۃ یا اھل الجنۃ فیقولون لبیک ربنا وسعدیک والخیر فی یدیک الحدیث ۱- اردو ترجمہ: بیشک اللہ تعالٰی جنتیوں سے فرمائے گا: اے جنت والو۔ عرض کریں گے۔ لبیک اے رب ہمارے! ہم تیری خدمت میں حاضر ہیں، تیرے دونوں ہاتھوں میں بھلائی ہے۔

اسی طرح تفسیر مقام محمود میں حدیث حذیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کہ نسائی نے بسندِ صحیح اور حاکم نے بافادہ تصحیح اور ابنِ مندہ نے روایت کی___ یوں آئی:

[ٹیبل ہیڈر] عربی متن: یجمع اللہ الناس فی صعید واحد فلا تکلم نفس فاول مدعو محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فیقول لبیک وسعدیک والخیر فی یدیک ۲ الحدیث۔ اردو ترجمہ: اللہ تعالٰی روزِ قیامت لوگوں کو ایک میدان میں جمع فرمائے گا تو کوئی کلام نہ کرے گا سب سے پہلے محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو ندا ہوگی، حضور عرض کریں گے : الٰہی! میں حاضر ہوں خدمت میں ہوں تیرے دونوں ہاتھوں میں بھلائی ہے۔

ابن مندہ نے کہا:

[ٹیبل ہیڈر] عربی متن: حدیث مجمع علی صحۃ اسنادہ وثقۃ رجالہ ۳- اردو ترجمہ: اس حدیث کی صحتِ اسناد و عدالتِ روات پر اجماع ہے۔

یونہی حدیثِ بعثِ النار میں اللہ تعالٰی کا آدم علیہ الصلوۃ والسلام کو ندا فرمانا_ **اور ان کا جواب میں لبیک وسعدیک و الخیر بیدک ۴ عرض کرنا مروی** الٰی غیر ذلک من الاحادیث کیا یہ

[حواشی] 1 صحیح البخاری کتاب التوحید کلام الرب مع اہل الجنۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۱۲۱/۲، صحیح مسلم کتاب الجنۃ وصفۃ نعیمہا و اہلہا قدیمی کتب خانہ کراچی ۳۷۸/۲، جامع الترمذی ابواب صفۃ الجنۃ امین کمپنی دہلی ۹۴/۲، مسند احمد بن حنبل عن ابی سعید الخدری المکتب الاسلامی بیروت ۸۸/۲ 2 المطالب العالیۃ حدیث ۳۶۴۵ توزیع عباس احمد الباز (مکہ المکرمہ) ۳/ ۳۸۶، المستدرک للحاکم کتاب التفسیر ذکر المقام المحمود دارالفکر بیروت ۳۶۳/۲، مجمع الزوائد کتاب البعث باب منہ فی الشفاعۃ دار الکتاب بیروت ۱۰/ ۳۷۷ 3 المواہب اللدنیہ المقصد العاشر الفصل الثالث المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۶۲۲ 4 مسند ابی عوانہ بیان انہ لا یدخل الجنۃ الانفس مسلمۃ دار المعرفۃ بیروت ۱/ ۸۹

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Are the Hadiths, God forbid, contrary to this verse? Thirdly: Allah Almighty says:

"Say: Indeed, all bounty is in the hand of Allah." (1) | So say, undoubtedly, bounty is in the hand of Allah.

Does this mean that bounty is only in one hand? Fourthly: He says: By His hand

"Nay, in His hand is the sovereignty of all things." (2) | In His hand is the power over everything.

Does it mean, God forbid, that there is no ownership or power in the other hand? Fifthly: It is in the Hadith of Daylami that the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) said:

"The hand of Allah is outstretched." (3) | The hand of Allah is wide open.

Does it mean, God forbid, that only one hand is outstretched? Allah Almighty said:

"Both His hands are outstretched; He spends as He wills." (4) | Rather, both His hands are open; He spends however He pleases.

Sixthly: It is in the Hadith:

"The hand of Allah is full." (5) | The hand of Allah Almighty is rich (bountiful).

Is richness denied for the other hand? Seventhly: It is in the noble Hadith:

"The hand of Allah is the highest." (6) | Allah's hand alone is superior.

Does it mean, God forbid, that only one hand is high and lofty?

---

1. Al-Quran Al-Karim 3 / 73
2. Al-Quran Al-Karim 36 / 83
3. Kunz al-Haqa'iq min Hadith Khayr al-Khala'iq under the symbol "far," Hadith 10125, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2 / 475
4. Al-Quran Al-Karim 5 / 64
5. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Tafsir, Surah Hud, 2 / 67 and Kitab al-Tawhid, 2 / 1102
6. Musnad Ahmad bin Hanbal, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1 / 446, 3 / 474, and 4 / 14

फ़तावा रज़विया, खंड 22

क्या हदीसें, मआज़अल्लाह, इस आयत के विरुद्ध हैं? तीसरा: अल्लाह अज़्ज़वजल फरमाता है:

"कह दो कि बेशक फज़ल (अनुग्रह) अल्लाह के हाथ में है।" (1) | तो कहो बेशक फज़ल अल्लाह के हाथ में है।

क्या इसका यह अर्थ है कि केवल एक ही हाथ में फज़ल है? चौथा: वह फरमाता है: उसके हाथ से

"बल्कि उसी के हाथ में हर चीज़ की बादशाही है।" (2) | उसी के हाथ में है कुदरत (शक्ति) हर चीज़ की।

क्या मआज़अल्लाह दूसरे हाथ में स्वामित्व और शक्ति नहीं है? पांचवां: दैलमी की हदीस में है कि हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

अल्लाह का हाथ फैला हुआ है। (3) | अल्लाह का हाथ कुशादा (विस्तृत) है।

क्या मआज़अल्लाह इसका यह अर्थ है कि केवल एक ही हाथ फैला हुआ है? अल्लाह तआला ने फरमाया:

"बल्कि उसके दोनों हाथ खुले हैं, वह जैसा चाहता है खर्च फरमाता है।" (4) | बल्कि उसके दोनों हाथ खुले हैं, वह जैसे चाहता है खर्च फरमाता है।

छठा: हदीस में है:

अल्लाह का हाथ भरा हुआ है। (5) | अल्लाह तआला का हाथ ग़नी (समृद्ध) है।

क्या दूसरे हाथ से समृद्धि का खंडन है? सातवां: हदीस शरीफ में है:

अल्लाह का हाथ ही ऊंचा है। (6) | अल्लाह ही का हाथ ऊंचा है।

क्या मआज़अल्लाह केवल एक ही हाथ बुलंद और आला है?

---

1. अल-कुरान अल-करीम 3 / 73
2. अल-कुरान अल-करीम 36 / 83

3. कंज अल-हकाइक मिन हदीस खैर अल-खलाइक प्रतीक "फर" के तहत, हदीस 10125, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 2 / 475
4. अल-कुरान अल-करीम 5 / 64
5. सहीह अल-बुखारी, किताब अत-तफ़्सीर, सूरह हूद, 2 / 67 और किताब अत-तौहीद, 2 / 1102
6. मसनद अहमद बिन हंबल, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 1 / 446, 3 / 474 और 4 / 14

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

حدیثیں معاذاللہ اس آیت کے مخالف ہیں ؟ ثالثاً: اللہ عزوجل فرماتا ہے :

"قُلْ اِنَّ الْفَضْلَ بِیَدِ اللّٰہِ" (۱) | تو فرماؤ بے شک فضل اللہ کے ہاتھ میں ہے۔

کیا اس کے یہ معنی ہیں کہ ایک ہی ہاتھ میں فضل ہے؟ رابعاً: فرماتا ہے: بیدہ

"بَلْ یَدٰہُ بِیَدِہٖ مَلَکُوْتُ کُلِّ شَیْءٍ" (۲) | اسی کے ہاتھ میں ہے قدرت ہر چیز کی۔

کیا معاذاللہ دوسرے ہاتھ میں ملکیت و مقدرت نہیں؟ خامساً: دیلمی کی حدیث میں ہے حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

یداللہ مبسوطۃ (۳) | اللہ کا ہاتھ کشادہ ہے۔

کیا معاذاللہ اس کا یہ مفہوم کہ ایک ہی ہاتھ کشادہ ہے قال اللہ تعالٰی :

"مَبْسُوْطَتٰنِ یُنْفِقُ کَیْفَ یَشَاءُ ط" (٤) | بلکہ اس کے دونوں ہاتھ کھلے ہیں خرچ فرماتا ہے جیسے چاہے۔

سادساً: حدیث میں ہے :

ید اللہ ملاٰی (٥) | اللہ تعالٰی کا ہاتھ غنی ہے۔

کیا دوسرے ہاتھ سے غنا منفی ہے؟ سابعاً: حدیث شریف میں ہے :

یداللہ ھی العلیا (٦) | اللہ ہی کا ہاتھ اونچا ہے۔

کیا عیاذاً باللہ ایک ہی ہاتھ بلند و بالا ہے؟

١ القرآن الكريم ٣ / ٧٣ ٢ القرآن الكريم ٣٦ / ٨٣ ٣ كنوز الحقائق من حديث خير الخلائق برمز "فر" حديث ١٠١٢٥ دارالكتب العلميه بيروت ٢ / ٤٧٥ ٤ القرآن الكريم ٥ / ٦٤ ٥ صحيح البخارى كتاب التفسير سوره ہود ٢ / ٦٧ و كتاب التوحيد ٢ / ١١٠٢ ٦ مسند احمد بن حنبل المكتب الاسلامى بيروت ١ / ٤٤٦ و ٣ / ٤٧٤ و ٤ / ١٤

Fatawa Razawiyya Volume 22

Eighthly: Allah the Almighty says: "إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا" (When he puts out his hand, he can hardly see it.) [1] A disbeliever is in such darkness that if he puts out his hand, it is not visible. Does this mean that if he puts out both hands, they will be visible?

Ninthly: Allah the Almighty says: "وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِب بِّهِ وَلَا تَحْنَثْ" (And take in your hand a bundle [of rushes] and strike with it and do not break your oath.) [2] Take a broom in your hand and strike with it, and do not make your oath false. Scholars state that this ruling still remains; for instance, if someone swore in anger that they would strike Zaid a hundred times. Now, the anger has subsided and they wish for the oath to be fulfilled while also sparing Zaid from a severe beating. So, they should gather a hundred twigs of a broom, etc., and strike Zaid's body with them in such a way that they reach separate parts of the body. If they strike with brooms in both hands, would it be contrary to this command?

Tenthly: Allah the Almighty says: "يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ" ([Until] they pay the Jizyah out of hand while they are humbled.) [3] They should give Jizyah by hand while being disgraced. If they give it with both hands, would the command not be fulfilled?

Eleventh: Narrated by Bukhari, Abu Dawood, and Nasa'i from Hazrat Abdullah bin Amr bin al-Aas (may Allah be pleased with them both) and by Ahmad, Tirmidhi, Nasa'i, and Hakim, Ibn Hibban from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him): The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) says: "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" (A Muslim is one from whose tongue and hand other Muslims are safe.) [4] A Muslim is one from whose tongue and hand other Muslims remain in peace. Does this mean that they should be safe from one hand but harmed by the other?

Twelfth: Narrated by Ahmad and Bukhari from Miqdad bin Ma'dikarib (may Allah be pleased with him), the Prophet...

---

1. Al-Quran Al-Karim 24/40
2. Al-Quran Al-Karim 38/44
3. Al-Quran Al-Karim 9/29
4. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Iman, Chapter: The Muslim is one from whose tongue... Qadimi Kutub Khana Karachi 1/6, Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Faith, Chapter: The Muslim is one from whose tongue... Amin Company Delhi 2/84

फतावा रज़विया जिल्द 22

आठवाँ: अल्लाह तआला ने फरमाया: "إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا।" (जब वह अपना हाथ निकाले, तो शायद ही उसे देख पाए।) [1] काफ़िर ऐसे अंधेरे में है कि अपना हाथ निकाले तो नज़र न आए। क्या इसका यह अर्थ है कि अगर वह दोनों हाथ निकाले तो नज़र आएँगे?

नवाँ: अल्लाह तआला ने फरमाया: "وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِب بِّهِ وَلَا تَحْنَثْ" (और अपने हाथ में झाड़ू का गट्ठा लें और उससे मारें और अपनी कसम न तोड़ें।) [2] अपने हाथ में झाड़ू लेकर मार और कसम झूठी न कर। विद्वान कहते हैं कि यह हुक्म अब भी बाकी है; उदाहरण के लिए, यदि किसी ने गुस्से में कसम खाई कि मैं ज़ैद को सौ लाठियाँ मारूँगा। अब गुस्सा शांत हो गया है और वह चाहता है कि कसम भी पूरी हो जाए और ज़ैद गंभीर चोट से भी बच जाए। तो उसे झाड़ू आदि की सौ शाखाएँ इकट्ठा करके ज़ैद के शरीर पर इस तरह मारनी चाहिए कि वे सब शरीर पर अलग-अलग जगह पहुँचें। क्या अगर दोनों हाथों में झाड़ू लेकर मारें तो इस आदेश के विरुद्ध होगा?

दसवाँ: अल्लाह तआला ने फरमाया: "يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ।" (जब तक कि वे अपने हाथों से जिज़्या न दें जबकि वे अपमानित हों।) [3] जिज़्या दें हाथ से ज़लील होकर। क्या अगर दोनों हाथों से दें तो हुक्म की तामील न होगी?

ग्यारहवाँ: बुखारी, अबू दाऊद और नसाई ने हज़रत अब्दुल्ला बिन अम्र बिन अल-आस (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से और अहमद, तिर्मिज़ी, नसाई और हाकिम, इब्न हिब्बान ने हज़रत अबू हुरैरा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत की है: हुज़ूर सैयदुल आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" (मुसलमान वह है जिसके ज़बान और हाथ से दूसरे मुसलमान सुरक्षित रहें।) [4] मुसलमान वह है कि मुसलमान उसकी ज़बान और हाथ से अमन में रहें। क्या इसका यह अर्थ है कि एक हाथ से अमन में हों और दूसरे से पीड़ा में!

बारहवाँ: अहमद और बुखारी मिक़दाद बिन मदीकरब (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रावी हैं, हुज़ूर...

---

1. अल-कुरान अल-करीम 24/40
2. अल-कुरान अल-करीम 38/44
3. अल-कुरान अल-करीम 9/29

4. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-ईमान, बाब अल-मुस्लिम मन सलिमा... कदीमी कुतुब खाना कराची 1/6, जामे अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-ईमान, बाब अल-मुस्लिम मन सलिमा... अमीन कंपनी दिल्ली 2/84

ثامناً: قال اللہ تعالیٰ: "إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا" 1 کافر ایسی اندھیری میں ہے کہ اپنا ہاتھ نکالے تو نظر نہ آئے۔ کیا اس کے یہ معنی کہ دونوں ہاتھ نکالے تو نظر آئیں گے۔ تاسعاً: قال اللہ تعالیٰ: "وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِب بِّهِ وَلَا تَحْنَثْ" 2 اپنے ہاتھ میں جھاڑو لے کر مار اور قسم جھوٹی نہ کر۔ علماء فرماتے ہیں یہ حکم اب بھی باقی ہے یعنی اگر مثلاً کسی نے غصے میں قسم کھائی کہ زید کو سو لکڑیاں ماروں گا۔ اب غصہ فرو ہوا چاہتا ہے کہ قسم بھی بچی ہو اور زید ضربِ شدید سے بچے بھی تو جھاڑو وغیرہ کی سو شاخیں جمع کرکے اسی طرح زید کے بدن پر مارے کہ وہ سب جسم پر جدا جدا پہنچیں کیا اگر دونوں ہاتھ میں جھاڑو لے کر ماریں تو اس ارشاد کا خلاف ہوگا؟ عاشراً: قال اللہ تعالیٰ: "يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ" 3 جزیہ دیں ہاتھ سے ذلیل ہو کر۔ کیا اگر دونوں ہاتھ سے دیں تو تعمیلِ حکم نہ ہو۔ حادی عشر: بخاری، ابوداؤد اور نسائی حضرت عبداللہ بن عمرو بن عاص رضی اللہ تعالیٰ عنہما اور احمد ترمذی و نسائی و حاکم ابن حبان حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی: حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: المسلم من سلم المسلمون من لسانہ ویدہ 4 - مسلمان وہ ہے کہ مسلمان اس کے زبان اور ہاتھ سے امان میں رہیں۔ کیا اس کے یہ معنی کہ ایک ہاتھ سے امان میں ہوں اور دوسرے سے ایذا میں! ثانی عشر: احمد و بخاری مقداد بن معدیکرب رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی، حضور

---

1 القرآن الکریم ۲۴/ ۴۰ 2 القرآن الکریم ۳۸/ ۴۴ 3 القرآن الکریم ۹/ ۲۹ 4 صحیح البخاری کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۶، جامع الترمذی ابواب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون الخ امین کمپنی دہلی ۲/ ۸۴

Fatawa Rizvia, Volume 22

The Master of the Messengers, peace and blessings of Allah be upon him, says: "No one has ever eaten a better food than that which he eats from the work of his own hands." (1) Translation: No one has ever eaten food better than this, that he eats from the earning of his own hand.

And Ahmad narrates with an authentic chain, and Tabarani and Hakim from Hazrat Rafi' bin Khadij (may Allah be pleased with him), and also Tabarani from Hazrat Abdullah bin 'Amr (may Allah be pleased with both of them), that the Noble Presence (Prophet), peace and blessings of Allah be upon him, says: "The purest of earnings is the work of a man with his hands." (2) Translation: The best earning of a man is the earning of his own hand.

If the earning is of both hands, would that food be outside this grace?! Then I say: Rather, many times the word 'hand' is brought in the singular form, and both hands are intended: (1) Yadullahi Mabsootah (Allah the Exalted's hand of power is extended). (2) Yadullahi Mal'aa (The hand of power is full). (3) Yadullahi hiyal 'ulya (The hand of power is lofty and superior). (4) Al-Muslimu man salimal Muslimuna min lisanihi wa yadihi (3) (A Muslim is one from whose tongue and hand other Muslims are safe) - in this, the same meaning is intended. (5) The Hadith 'work of his hands' (the earning of his both hands) is also mentioned in such a situation because usually man's earning is with both hands; in this same Sahih Bukhari narration of Hadith Miqdam, another narration is 'from the work of his hand'. (6) Similarly, Hakim and others narrate from Hazrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him), that the Master of the World, peace and blessings of Allah be upon him, used to say in his prayer: "O Allah, I ask You for every good whose treasures [are with You]..." Translation: O God! I ask You for all of those...

(1) Sahih al-Bukhari, Kitab al-Buyu', Bab Kasb al-Rajul wa 'Amalihi bi-yadi-hi, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/278; Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Miqdam bin Ma'di Karib, Al-Maktab al-Islami Beirut, 4/131 and 132. (2) Kanz al-Ummal with reference to Ahmad, Tabarani, and Hakim on the authority of Rafi' bin Khadij, Hadith 9196, Mu'assasah al-Risalah Beirut, 4/4. (3) Sahih al-Bukhari, Kitab al-Iman, Bab al-Muslimu man salimal Muslimuna min lisanihi wa yadi-hi, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/6; Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Bab Jami' Awsaf al-Islam, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/48.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 22

सैय्यद अल-मुरसलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "किसी ने कभी उस खाने से बेहतर खाना नहीं खाया जो उसने अपने हाथ की कमाई से खाया हो।" (1) अनुवाद: किसी ने कभी इससे बेहतर खाना नहीं खाया कि अपने हाथ की कमाई से खाए।

और अहमद सहीह सनद के साथ, और तबरानी और हाकिम हज़रत राफ़े बिन ख़दीज रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से, और तबरानी हज़रत अब्दुल्लाह बिन अम्र रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रावी हैं, हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "सबसे पाक कमाई आदमी का अपने हाथ से काम करना है।" (2) अनुवाद: सबसे बेहतर कमाई आदमी की अपने हाथ की कमाई है।

क्या अगर दोनों हाथों की कमाई हो तो क्या वह खाना इस फ़ज़ीलत से बाहर है?! फिर मैं कहता हूँ: बल्कि अक्सर 'हाथ' (यद) शब्द एकवचन में लाया जाता है और दोनों हाथ मुराद (अभिप्राय) होते हैं: (1) यदुल्लाही मबसूतह (अल्लाह तआला का कुदरत वाला हाथ खुला है)। (2) यदुल्लाही मलआ (कुदरत का हाथ भरा हुआ है)। (3) यदुल्लाही हिय अल-उल्या (कुदरत का हाथ ही बुलंद और श्रेष्ठ है)। (4) अल-मुस्लिम मन सलिमल मुस्लिमूना मिन लिसानिही व यदिही (3) (मुसलमान वह है जिसकी ज़बान और हाथ से दूसरे मुसलमान महफ़ूज़ रहें) में यही अर्थ मुराद हैं। (5) हदीस 'अमलु यदैहि' (उसके दोनों हाथों की कमाई) भी ऐसे ही मौक़े पर आई है क्योंकि अक्सर इंसान की कमाई दोनों हाथों से होती है। इसी मुक़दाम वाली हदीस की इसी सहीह बुखारी में दूसरी रिवायत 'मिन अमलि यदिही' है। (6) इसी तरह हाकिम वगैरह हज़रत अब्दुल्लाह बिन मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी हैं, हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अपनी दुआ में अर्ज़ करते: "ऐ अल्लाह! मैं तुझसे उन तमाम भलाइयों का सवाल करता हूँ जिनके ख़ज़ाने [तेरे पास हैं]..." अनुवाद: इलाही! मैं तुझसे मांगता हूँ उन सब...

(1) सहीह अल-बुखारी, किताब अल-बुयू, बाब कसब अल-रजुल व अमलिही बियदिही, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/278; मुसनद अहमद बिन हंबल, मुक़दाम बिन मादी करिंब से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 4/131 और 132। (2) कन्ज़ुल उम्माल हनबल, तबरानी, हाकिम के हवाले से, राफ़े बिन ख़दीज से, हदीस 9196, मुअस्ससतुर्-रिसाला बेरूत, 4/4। (3) सहीह अल-बुखारी, किताब अल-ईमान, बाब अल-मुस्लिम मन सलिमल मुस्लिमूना मिन लिसानिही व यदिही, क़दीमी कुतुब ख़ाना

कराची, 1/6; सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान, बाब जामि औसाफ़ अल-इस्लाम, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/48।

पृष्ठ 284/692

فتاوٰی رضویہ ، جلد ۲۲

سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ 1 کسی نے کبھی کھانا اس سے بہتر نہ کھایا کہ اپنے ہاتھ کے کسب سے کھائے۔

اور احمد بسند صحیح اور طبرانی و حاکم حضرت رافع بن خدیج رضی اللہ تعالٰی عنہ اور نیز طبرانی حضرت عبداللہ بن عمرو رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی ، حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : اَطْيَبُ الْكَسْبِ عَمَلُ الرَّجُلِ بِيَدِهِ 2 سب سے بہتر کمائی آدمی کی اپنے ہاتھ کا کسب ہے۔

کیا اگر دونوں ہاتھ کا کسب ہو تو وہ کھانا اس فضل سے باہر ہے ! ثم اقول : بلکہ بارہا لفظ ید بصیغہ مفرد لاتے ہیں اور دونوں ہاتھ مراد ہوتے ہیں : (۱) ید اللہ مبسوطۃ (اللہ تعالٰی جل مجدہ کا دست قدرت کشادہ ہے) (۲) ید اللہ ملأی (دست قدرت بھرا ہوا ہے) (۳) ید اللہ هي العليا (دست قدرت ہی بلند و برتر ہے) (۴) المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده 3 (مسلمان وہ ہے جس کی زبان و ہاتھ سے مسلمان محفوظ رہے) میں یہی معنی مراد ہیں۔ (۵) حدیث عمل یدیہ (اس کے دونوں ہاتھ کا کسب) بھی ایسے ہی موقع پر وارد کہ غالباً کسب انسان دونوں ہاتھ سے ہوتا ہے اسی حدیث مقدام کی اسی صحیح بخاری میں دوسری روایت من عمل بیدہ ہے۔ (۶) اسی طرح حاکم و غیرہ حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی ، حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اپنی دعا میں عرض کرتے : اللھم انی اسئلك من کل خیر خزائنه الھی ! میں تجھ سے مانگتا ہوں ان سب

1 صحیح البخاری کتاب البیوع باب کسب الرجل وعمله بیده قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۷۸ ، مسند احمد بن حنبل عن مقدام بن معد یکرب المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۱۳۱ و ۱۳۲ 2 کنز العمال بحوالہ حم ، ط ، ك عن رافع بن خدیج حدیث ۹۱۹۶ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۴ / ۴ 3 صحیح البخاری کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۶ ، صحیح مسلم کتاب الایمان باب جامع اوصاف الاسلام قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۸

Fatawa Razawiya, Volume 22

Biyadika wa a'udhu bika min kulli sharri khaza'inuhu biyadika[1]	**From the goodness whose treasures are in Your hand, and I seek Your refuge from all those evils whose treasures are in Your hand.**

This Hadith is narrated in both places in both ways: *Biyadika* (with Your hand - singular) and *Biyadayka* (with Your hands - dual).

(7) It is narrated in Sahih Bukhari from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him) that the Master of the World (Allah bless him and grant him peace) says: "Indeed, the Prophet David (peace and blessings be upon him) used to eat only from the labor of his hand."[2] - Prophet David (peace and blessings be upon him) would not eat except from the work of his own hand.

And similarly, in the completion of the Hadith of Miqdam, Ahmad and Bukhari narrated: "Indeed, the Prophet David used to eat from the labor of his hand."[3] - Without a doubt, David (peace and blessings be upon him) used to eat only from the labor of his own hand.

The work of our master David (peace and blessings be upon him) is known from the Great Quran to be making coats of mail, and that is done with both hands. Therefore, in both Hadiths of Sahih Bukhari, other narrations use the word "Yadihi" (his hand - singular). Thus, it is proven that in many places, no distinction is made between "Yad" (hand - singular) and "Yadayn" (hands - dual). And without any hesitation, they use the singular in place of the dual, and sometimes they use the dual and sometimes the singular for the same thing. Then, how far from reason is it to consider the singular as proof for the negation of the dual?

Then I say: and success is from Allah (Then I say with the tawfiq of Allah Almighty): I reason from the instances of usage and special contexts. Why shouldn't I mention the rule that the masters of Arabic set for specific reasons, and gave us a general principle for the equality of the dual and the singular in such words? Allama Zain bin Nujaym al-Misri (may his secret be sanctified) where he said in the sermon of 'al-Ashbah':

'Amiltu badani a'mala al-jaddi ma bayna	**I brought my body into the work of effort which...**

[1] Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Supplication, Dar al-Fikr Beirut, 1/525 [2] Sahih al-Bukhari, Book of Sales, Chapter: A man's earning and his work with his hand, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/278 [3] Sahih al-Bukhari, Book of Sales, Chapter: A man's earning and his work with his hand, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/278

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

बि-यदिका व अऊज़ु बिका मिन कुल्लि शर्रिन ख़ज़ाइनुहू बि-यदिका 1	**भलाइयों से जिनके ख़ज़ाने तेरे हाथ में हैं और मैं तेरी पनाह माँगता हूँ उन सब बुराइयों से जिनके ख़ज़ाने तेरे हाथ में हैं।**

यह हदीस दोनों जगह दोनों तौर पर मरवी हुई "बियदिका" और "बियदैका"।

(7) सहीह बुखारी शरीफ में हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से मरवी है, हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "बेशक दाऊद नबी (अलैहिस्सलातो वसल्लम) नहीं खाते थे मगर अपने हाथ के काम से।" 2 - दाऊद नबी (अलैहिस्सलातो वसल्लम) नहीं खाते थे मगर अपने हाथ के अमल से।

और इसी तरह हदीस-ए-मिक़दाम के तत्मे में अहमद और बुखारी ने रिवायत किया: "बेशक नबी दाऊद अपने हाथ के काम से ही खाते थे।" 3 - बेशक दाऊद (अलैहिस्सलातो वसल्लम) अपने हाथ के अमल से ही खाते थे।

सैय्यदना दाऊद (अलैहिस्सलातो वसल्लम) का काम कुरान-ए-अज़ीम से मालूम है कि जिरहें (कवच) बनाना था और वह दो ही हाथ से होता है। लिहाज़ा सहीह बुखारी में दोनों हदीसों की दूसरी रिवायतें "यदिही" (हाथ - एकवचन) लफ़्ज़ के साथ आईं। पस साबित हुआ कि बहुत जगह "यद" (एकवचन) और "यदैन" (द्विवचन) में कुछ फ़र्क नहीं करते। और बेतकल्लुफ़ तस्निया (द्विवचन) की जगह मुफ़रद (एकवचन) लाते हैं और एक ही अमर में कभी तस्निया कभी मुफ़रद बोलते हैं, फिर इफ़राद (एकवचन) को नफ़ी-ए-तस्निया की दलील समझना किस क़दर अक़्ल से बईद (दूर) है।

थुम्मा अक़ूलु: वबिल्लाहित तौफ़ीक़ (फिर मैं अल्लाह तआला की तौफीक के साथ कहता हूँ): मैं मवारिद-ए-इस्तेमाल और मवाक़ेए-खासा से इस्तदलाल करता हूँ, वह क़ायदा ही क्यों न ज़िक्र करूँ जो खास अस्बाब में आइम्मा-ए-अरबियत ने वज़ा किया और ऐसे अल्फ़ाज़ में तस्निया व इफ़राद यकसाँ होने का हमें आम ज़ाबिता दिया, अल्लामा ज़ैन बिन नुजैम मिस्री (क़ुद्दिस सिर्रहु) ने जहाँ खुत्बा-ए-अश्बाह में फ़रमाया:

अमिल्तु बदनी आ'माल अल-जद्दी मा बैना मैं अपने बदन को कोशिश के काम में लाया जो...

1. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुद दुआ, दारुल फिक्र बेरुत, 1/525
2. सहीह अल-बुखारी, किताबुल बुयूअ, बाब: मर्द की कमाई और उसका अपने हाथ से काम करना, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/278
3. सहीह अल-बुखारी, किताबुल बुयूअ, बाब: मर्द की कमाई और उसका अपने हाथ से काम करना, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/278

بیدك و اعوذ بك من كل شر خزائنه بیدك ۱

بھلائیوں سے جن کے خزانے تیرے ہاتھ میں ہیں اور تیری پناہ مانگتا ہوں ان سب برائیوں سے جن کے خزانے تیرے ہاتھ میں ہیں۔

یہ حدیث دونوں جگہ دونوں طور پر مروی ہوئی بیدک اور بیدیک۔ (۷) صحیح بخاری شریف میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مروی حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: ان داؤد النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کان لا یاکل الا من عمل ید ہ ۲ - داؤد نبی علیہ الصلوۃ والسلام نہ کھاتے تھے مگر اپنے ہاتھ کے عمل سے۔

اور یو ہیں حدیث مقدام کے تتمہ میں احمد و بخاری نے روایت کیا:

ان نبی داؤد کان یاکل من عمل یدہ ۳

بے شک داؤد علیہ الصلوۃ والسلام اپنے ہاتھ کے عمل سے ہی کھاتے تھے۔

سید نا داؤد علیہ الصلوۃ والسلام کا عمل قرآن عظیم سے معلوم ہے کہ زرہیں بنانا تھا اور وہ دو ہی ہاتھ سے ہوتا ہے۔ لہذا صحیح بخاری میں دونوں حدیثوں کی دوسری روایتیں بلفظ "یدہ" آئیں۔ پس ثابت ہوا کہ بہت جگہ ید و یدین میں کچھ فرق نہیں کرتے۔ اور بے تکلف تثنیہ کی جگہ مفرد لاتے ہیں اور ایک ہی امر میں کبھی تثنیہ کبھی مفرد بولتے ہیں پھر افراد کو نفی تثنیہ کی دلیل سمجھا کس قدر عقل سے بعید ہے۔ ثم اقول: وباللہ التوفیق (پھر میں اللہ تعالیٰ کی توفیق کے ساتھ کہتا ہوں۔ ت) میں موارد استعمال اور مواقع خاصہ سے استدلال کرتا ہوں وہ قاعدہ ہی کیوں نہ ذکر کروں جو

خاص اسباب میں ائمہ عربیت نے وضع کیا اور ایسے الفاظ میں تثنیہ و افراد یکساں ہونے کا ہمیں عام ضابطہ دیا علامہ زین بن نجیم مصری قدس سرہ نے جہاں خطبہ اشباہ میں فرمایا:

عملت بدنی اعمال الجد مابین میں اپنے بدن کو کوشش کے کام میں لایا جو

۱ المستدرك للحاكم كتاب الدعاء دار الفكر بيروت ۱/ ۵۲۵ ۲ صحيح البخاری كتاب البيوع باب كسب الرجل وعملہ بيده قديمی كتب خانہ كراچی ۱/ ۲۷۸ ۳ صحيح البخاری كتاب البيوع باب كسب الرجل وعملہ بيده قديمی كتب خانہ كراچی ۱/ ۲۷۸

Fatawa Ridawiyya, Vol. 22

| Basri Waidi Wa Zannooni 1. | Between my eye, hand, and thought. |

On this, Allama Adib Sayyid Ahmad Hamawi (may Allah Almighty have mercy on him) said:

"He mentioned 'the hand' (singular) and meant 'the two hands' because when two things are inseparable, whether by nature (like the hands, feet, eyes, and ears) or otherwise (like socks, shoes, and gloves which are used in pairs), mentioning one of them suffices for both. One says, 'I applied kohl to my eye' while intending both eyes. Similarly, nostrils, feet, socks, and shoes; you say 'I wore the sock' meaning you wore both socks. Thus it is mentioned in the commentary of Al-Hamasa 2."

Meaning, the author used the word 'hand' while both hands are meant. When two things are inseparable, whether by natural birth (like hands, feet, eyes, ears) or in another way (like socks, shoes, gloves which are used as a pair), mentioning one serves the purpose of mentioning both. People say, "applied kohl in the eye," while the intent is applying it in both eyes. Likewise nostrils, feet, socks, shoes; you say, "I wore a sock," while meaning you wore both socks. This is how it's mentioned in the commentary of Al-Hamasa.

I say that this idiom is prevalent not only in Arabia but also in Persia and India exactly as it is, as is clear and evident from the study of the poetry of predecessors and successors. Anyway, this was a specific rule. The mentioned Allama, a few lines above this, provided a more general clarification that:

| The use of the singular in place of the dual is common and permissible in Arabic 3. | Meaning, bringing a singular in place of a dual is famous and acceptable among the Arabs. |

And as evidence for this, he presented a couplet by Abu Dhu'ayb:

"The eye after them, as if its pupils were pierced with thorns, so it is blind and shedding tears" 4 (After those praised ones, the eye, as if its pupils have been burst with thorns, is blind and...)

Note: 'Al-Mankharayn' up to the end is like this in my copy of 'Al-Ghamz'. It appears that it should be in the nominative case (Marfu'). - Author.

1. Al-Ashbah wan-Naza'ir, Khutbat al-Kitab, Idarat al-Qur'an wal-Ulum al-Islamiyya, Karachi, 1/19
2. Ghamz al-Uyun al-Basair with Al-Ashbah wan-Naza'ir, Khutbat al-Kitab, Idarat al-Qur'an wal-Ulum al-Islamiyya, Karachi, 1/19
3. Ghamz al-Uyun al-Basair with Al-Ashbah wan-Naza'ir, Khutbat al-Kitab, Idarat al-Qur'an wal-Ulum al-Islamiyya, Karachi, 1/19
4. Ghamz al-Uyun al-Basair with Al-Ashbah wan-Naza'ir, Khutbat al-Kitab, Idarat al-Qur'an wal-Ulum al-Islamiyya, Karachi, 1/19

फतावा रज़विया, जिल्द २२

| बसरी वैदी वा ज़न्नूनी १. | मेरी आँख, हाथ और गुमान के दरमियान है। |

इस पर अल्लामा अदीब सैय्यद अहमद हमवी (रहमतुल्लाह तआला अलैह) ने फरमाया:

"उन्होंने 'हाथ' (एकवचन) कहा और मुराद 'दोनों हाथ' हैं, क्योंकि जब दो चीज़ें आपस में जुदा नहीं होती हों, चाहे वे जन्मजात हों (जैसे हाथ, पाँव, आँख और कान) या किसी और तरह से (जैसे मोज़े, जूते और दस्ताने जो जोड़े में ही इस्तेमाल होते हैं), तो उनमें से एक का ज़िक्र दोनों के ज़िक्र के लिए पर्याप्त होता है। कोई कहता है, 'मैंने अपनी आँख में सुरमा लगाया' जबकि उसका इरादा दोनों आँखों का होता है। इसी तरह नथुने, पैर, मोज़े और जूते; आप कहते हैं 'मैंने मोज़ा पहना' जिसका अर्थ है कि आपने दोनों मोज़े पहने। इसी तरह अल-हमासा की व्याख्या में उल्लेख है २।"

यानी लेखक ने शब्द 'हाथ' बोला और मुराद दोनों हाथ हैं कि दो चीज़ें जब आपस में जुदा न होती हों ख्वाह असल पैदाइश में (जैसे हाथ-पाँव, आँख, कान) या और तरह (जैसे मोज़े, जूते, दस्ताने कि जोड़ा ही मुस्तअमल है) तो उनमें एक का ज़िक्र दोनों के ज़िक्र का काम देता है। कहते हैं आँख में सुरमा लगाया और मुराद दोनों आँखों में लगाना होता है यूँ ही नथने, कदम, मोज़े, कफ़्श, तो कहता है मैंने मोज़ा पहना और मुराद यह कि दोनों मोज़े पहने। इसी तरह शरह हमासा में ज़िक्र किया।

मैं कहता हूँ यह मुहावरा न सिर्फ अरब बल्कि फारस और हिन्द में भी हूबहू प्रचलित है, जैसा कि पूर्ववर्ती और परवर्ती कवियों के काव्य के अध्ययन से स्पष्ट और प्रत्यक्ष है। खैर, यह तो एक विशिष्ट नियम था। उक्त अल्लामा ने इससे कुछ पंक्तियाँ ऊपर इससे भी अधिक व्यापक स्पष्टीकरण दिया कि:

| द्विवचन के स्थान पर एकवचन का प्रयोग अरबी में आम और मान्य है ३। | यानी तस्निया (द्विवचन) की जगह मुफरद (एकवचन) लाना अहले अरब में मशहूर और मकबूल है। |

और इसके प्रमाण में अबू ज़ुऐब का शेर पेश किया:

"उनके बाद आँख, मानो उसकी पुतलियाँ काँटे से फोड़ दी गई हों, तो वह अंधी होकर आँसू बहा रही है" ४ (उन प्रशंसापात्रों के बाद आँख गोया उसकी पुतलियाँ काँटे से फोड़ दी गई हैं तो वह अंधी होकर...)

नोट: 'अल-मन्खरैन' अंत तक, मेरे 'अल-ग़मज़' के नुस्खे में इसी तरह है। ज़ाहिर यह है कि इसे मरफूअ (प्रथमा विभक्ति) होना चाहिए। - लेखक।

---

1. अल-अशबाह वन-नज़ाइर, खुतबतुल किताब, इदारातुल कुरआन वल उलूम अल-इस्लामिया, कराची, १/१९
2. ग़मज़ुल उयूनल बसाइर मअ अल-अशबाह वन-नज़ाइर, खुतबतुल किताब, कराची, १/१९
3. ग़मज़ुल उयूनल बसाइर मअ अल-अशबाह वन-नज़ाइर, खुतबतुल किताब, कराची, १/१९
4. ग़मज़ुल उयूनल बसाइर मअ अल-अशबाह वन-नज़ाइर, खुतबतुल किताब, कराची, १/१९

पृष्ठ २८६/६९२

| بصری ویدی وظنونی ۱۔ | میری آنکھ، ہاتھ اور گمان کے درمیان ہے۔ |

اس پر علامہ ادیب سید احمد حموی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے فرمایا:

اطلق الید واراد الیدین لانه اذا کان الشیئان لا یفترقان من خلق او غیره اجزأ من ذکرهما ذکر احد هما کالعین تقول کحلت عینی وانت ترید عینیك و مثل العینین المنخرین عہ والرجلین والخفین و النعلین تقول لبست خفی ترید خفیك کذا فی شرح الحماسة ۲۔

یعنی مصنف نے لفظ ید بولا اور مراد دونوں ہاتھ ہیں کہ دو چیزیں جب آپس میں جدا نہ ہوتی ہوں خواہ اصل پیدائش میں (جیسے ہاتھ پاؤں، آنکھ، کان) یا اور طرح (جیسے موزے، جوتے، دستانے کہ جوڑاہی مستعمل ہے) تو ان میں ایک کا ذکر دونوں کے ذکر کا کام دیتا ہے۔ کہتے ہیں آنکھ میں سرمہ لگایا اور مراد دونوں آنکھوں میں لگانا ہوتا ہے یونہی نتھنے، قدم، موزے، کفش، تو کہتا ہے میں نے موزہ پہنا اور مراد یہ کہ دونوں موزے پہنے۔ اسی طرح شرح حماسہ میں ذکر کیا۔

میں کہتا ہوں یہ محاورہ نہ فقط عرب بلکہ فارس۔ ہند میں بھی بعینہا رائج، جیسا کہ مطالعہ اشعار سابقین ولا حقین سے واضح ولائح، خیر یہ تو ایک خاص قاعدہ تھا۔ علامہ ممدوح نے اس سے چند سطر اوپر اس سے عام تر تصریح فرمائی کہ:

| اِسْتِعْمَالُ الْمُفْرَدِ مَوْضِعُ الْمُثَنّٰی عَرَبِیٌّ شَائِعٌ سَائِغٌ ۳۔ | یعنی تثنیہ کی جگہ مفرد لانا اہل عرب میں مشہور و مقبول ہے۔ |

اور اس کی سند میں ابو ذویب کا شعر پیش کیا:

فالعین بعدھم کان حداقھا سملت بشوك فھی عورتدمع ۴ (ان ممدوحین کے بعد آنکھ گویا اس کی پتلیاں کانٹے سے پھوڑ دی گئی ہیں تو وہ اندھی ہو کر

عہ: المنخرین الی آخرہ کذا فی نسختی الغمز والظاہر الرفع۔ منہ منخرین میرے غمز کے نسخہ میں اسی طرح ہے، ظاہر یہ ہے کہ مرفوع ہونا چاہئے۔ (ت)

---

۱ الاشباہ والنظائر خطبۃ الکتاب ادارۃ القرآن والعلوم الاسلامیہ کراچی ۱/ ۱۹ ۲ غمز العیون البصائر مع الاشباہ والنظائر خطبۃ الکتاب ادارۃ القرآن والعلوم الاسلامیہ کراچی ۱/ ۱۹ ۳ غمز العیون البصائر مع الاشباہ والنظائر خطبۃ الکتاب ادارۃ القرآن والعلوم الاسلامیہ کراچی ۱/ ۱۹ ۴ غمز العیون البصائر مع الاشباہ والنظائر خطبۃ الکتاب ادارۃ القرآن والعلوم الاسلامیہ کراچی ۱/ ۱۹

Fatawa Razviya, Volume 22

...shedding tears. (T) Look, he said "one eye" and meant both... therefore "hadaq" (pupils) was used in plural, otherwise several pupils do not exist in one eye. Now, there is no place for ignorant misconceptions. And the illusion of basing arguments on the hadith has been exposed. Praise be to Allah, Lord of the worlds. **Then I say:** And success is from Allah. Setting everything aside, even if we mistakenly assume that the word "Al-Yad" (the hand) implies the negation of "Yadayn" (two hands), there is no room for this implication in the mentioned hadith of the deniers, namely the hadith of Anas (may Allah be pleased with him). In that hadith, the word "Yad" in singular form is not present in the noble speech of the Greatest Leader (peace and blessings of Allah be upon him). It is in the words of the questioner; he asked about the ruling of shaking hands with one hand: **"So he takes his hand and shakes hands with him. Should he take his hand and shake hands?"** The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) answered the question by saying that yes, it is permissible. (1) Here, there is no mention of handshaking with two hands, nor is the question about it. Then, to derive a negation regarding it from this speech is purely an impossible thought. Even those across the world who accept the concept of "Mafhoom-e-Mukhalif" (implied opposite meaning) stipulate that the speech should not have come in response to a question; otherwise, by consensus, the negation of anything else would not be the implied meaning. This has been clearly stated by the Imams of Principles (Usool). (T) ... For example, if a questioner asks: "Is the recitation in the Fajr prayer loud or not?" The respondent says: "Yes." No sane person would understand from this that there is no loud recitation in prayers other than Fajr. Rather, the answer was given to the extent that the question was asked. By the grace of Allah, this is the second meaning of the words of Imam Qazi Khan (may Allah sanctify his secret) that "and the implication does not exist," meaning there is no ground for an implied opposite meaning in this hadith at all. **And success is from Allah, then I say:** (I say again with the success granted by Allah. T) This is when we even accept the mentioned hadith as valid evidence. Otherwise, if it comes to critical analysis, it is certainly neither authentic (Sahih) nor good (Hasan), but rather weak (Dha'if) and rejected (Munkar). Its basis is on Hanzala bin Abdullah al-Sadusi, and Hanzala is weak according to the Hadith scholars. Imam Yahya bin Sa'id al-Qattan said: "I abandoned him intentionally; he had become confused." (2) I intentionally left him as he was no longer sound-minded. Imam Ahmad said: "He is weak and a narrator of rejected hadith; he narrates strange and surprising reports." (3)

1. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Etiquette, Chapter on Handshaking, Amin Company, Karachi, 2/97.
2. Mizan al-I'tidal, biography 2373, Hanzala al-Sadusi, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/621.
3. Mizan al-I'tidal, biography 2373, Hanzala al-Sadusi, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/621.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २२

...आँसू बहा रही हैं। (त) देखो, उसने एक आँख कहा और दोनों मुराद लीं... इसलिए "हदाक़" (पुतलियों) को बहुवचन में लाया गया वरना एक आँख में कई पुतलियाँ नहीं होतीं। अब तो अज्ञानतापूर्ण गलतफहमियों की कोई जगह नहीं रही। और हदीस से दलील देने का भ्रम खुल गया। तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है। **फिर मैं कहता हूँ:** और कामयाबी अल्लाह की तरफ़ से है। सब बातों को छोड़कर, अगर हम गलत तौर पर मान भी लें कि शब्द "अल-यद्" (हाथ) का अर्थ "यदैन" (दो हाथों) की नफी (इनकार) है, फिर भी विरोधियों की बताई गई हदीस यानी हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस में इस अर्थ की कोई गुंजाइश नहीं है क्योंकि वहाँ हज़रत मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुबारक कलाम में शब्द "यद्" एकवचन रूप में है ही नहीं। यह पूछने वाले के शब्दों में है, उसने एक हाथ से मुसाफ़ा (हाथ मिलाना) करने का हुक्म पूछा था: **"तो वह उसका हाथ पकड़ता है और उससे मुसाफ़ा करता है। क्या वह उसका हाथ पकड़ कर मुसाफ़ा करे?"** हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सवाल का जवाब इर्शाद फ़रमाया कि हाँ जायज़ है। (१) यहाँ न दो हाथ से मुसाफ़ा का ज़िक्र है न उससे सवाल, फिर इस कलाम से उसके बारे में नफी (इनकार) निकालना महज़ एक नामुमकिन ख्याल है। दुनिया भर में "मफ़हूम-ए-मुखालिफ़" (विपरीत अर्थ) को मानने वाले भी यह शर्त लगाते हैं कि वह कलाम किसी सवाल के जवाब में न आया हो, वरना सर्वसम्मति से इसके अलावा किसी और चीज़ की नफी मफ़हूम नहीं होगी। अइम्मा-ए-उसूल (सिद्धांतों के इमामों) ने इसकी स्पष्ट व्याख्या की है। (त) ... मिसाल के तौर पर कोई पूछने वाला सवाल करे कि क्या फ़ज्र की नमाज़ में किराअत बुलंद आवाज़ (जहरी) में है या नहीं? जवाब देने वाला कहे 'हाँ'। इससे कोई बुद्धिमान यह न समझेगा कि फ़ज्र के अलावा अन्य नमाज़ों में बुलंद आवाज़ में किराअत नहीं है। बल्कि जिस हद तक सवाल था उसी हद तक जवाब दिया गया। यह अल्लाह के फ़ज़ल से इमाम क़ाज़ी ख़ां (क़द्दसा सिर्रहु) के कलाम का दूसरा अर्थ है कि "और मफ़हूम मौजूद नहीं है" यानी इस हदीस में विपरीत अर्थ का सिरे से कोई स्थान ही नहीं है। **और कामयाबी अल्लाह की तरफ़ से है, फिर मैं कहता हूँ:** (अल्लाह तआला की तौफीक के साथ फिर मैं कहता हूँ। त) यह उस वक़्त है जब हम उक्त हदीस को दलील के तौर पर मान भी लें, वरना अगर इसकी जाँच-पड़ताल की जाए तो यह हरगिज़ न सही है न हसन, बल्कि ज़ईफ़ (कमज़ोर) और मुनकर (अस्वीकृत) है। इसका दारोमदार हनज़ला बिन अब्दुल्लाह सदूसी पर है और हनज़ला मुहद्दीसीन (हदीस के विद्वानों) के नज़दीक कमज़ोर है। इमाम यहया बिन सईद क़त्तान ने कहा: "मैंने

उसे जानबूझकर छोड़ दिया, वह उलझन का शिकार हो गया था।" (२) यानी मैंने उसे जानबूझकर छोड़ दिया क्योंकि वह सही हवाश में नहीं रहा था। इमाम अहमद ने फ़रमाया: "वह ज़ईफ़ और मुनकरुल हदीस है; वह अजीबोगरीब रिवायतें बयान करता है।" (३)

---

1. जामिअ अल-तिर्मिज़ी, आदाब के अध्याय, मुसाफ़ा का अध्याय, अमीन कंपनी, कराची २ / ९७
2. मीज़ान अल-इअतिदाल, जीवनी २३७३, हनज़ला अल-सदूसी, दारुल माअरफ़ा, बेरुत १ / ६२१
3. मीज़ान अल-इअतिदाल, जीवनी २३७३, हनज़ला अल-सदूसी, दारुल माअरफ़ा, बेरुत १ / ६२१

पृष्ठ २८७/६९२

آنسو بہارہی ہیں۔ (ت) دیکھو، اس نے ایک آنکھ کہا اور دونوں مراد لیں۔۔۔ لہذا حداق کو جمع لایا ورنہ ایک آنکھ میں چند حدقے نہیں ہوتے ، اب تو اوہام جاہلانہ کا کوئی محل ہی نہ رہا۔ اور حدیث سے استناد کا بھرم کھل گیا۔ والحمد للہ رب العالمین۔ **ثم اقول:** وباللہ التوفیق سب سے قطع نظر کیجئے اور بفرض غلط مان ہی لیجئے کہ لفظ "الید" کا مفہوم مخالف نفی یدین ہوتی ہے تاہم حدیث مذکور محل استناد منکرین یعنی حدیث انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں اس مفہوم کی گنجائش نہیں کہ وہاں تو لفظ ید بصیغہ مفرد کلام امجد سید اوحد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں ہے ہی نہیں ۔ سائل کے کلام میں ہے اس نے ایک ہاتھ سے مصافحہ کا حکم پوچھا: **فیاخذ بیدہ ویصافحہ۔ کیا اس کا ہاتھ پکڑ کر مصافحہ کرے؟** حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے سوال کا جواب ارشاد فرما دیا کہ ہاں جائز ہے۔ ۱ یہاں نہ دو ہاتھ سے مصافحہ کا ذکر ہے نہ اس سے سوال، پھر اس کلام سے اس کی نسبت نفی نکالنا محض خیال محال، دنیا بھر کے مفہوم مخالف ماننے والے بھی یہ شرط لگاتے ہیں کہ وہ کلام کسی سوال کے جواب میں نہ آیا ہو ورنہ بالاجماع نفی ماعدا مفہوم نہ ہوگی۔ صَرَّحَ بِہٖ اَئِمَّۃُ الْاُصُوْلِ (ائمہ اصول نے اس کی صراحت کردی ہے۔ت)۔۔۔ مثلاً کوئی سائل سوال کرے صبح کی نماز میں قراءت جہری ہے یا نہیں؟ مجیب کہے ہاں۔ اس سے کوئی عاقل یہ نہ سمجھے کہ ماورائے صبح میں جہر نہیں۔ بلکہ جس قدر سے سوال تھا اسی قدر سے جواب دیا گیا۔ یہ بحمد اللہ تعالیٰ دوسرے معنی ہیں کلام امام قاضی خاں قدس سرہ کے کہ "او ر المفہوم نیست" یعنی اس حدیث میں مفہوم مخالف کا سرے سے محل ہی نہیں۔ **وباللہ التوفیق ثم اقول:** (اللہ تعالیٰ کی توفیق کے ساتھ پھر میں کہتا ہوں۔ ت) یہ اس وقت ہے کہ حدیث مذکور کو قابلِ احتجاج مان بھی لیں ورنہ اگر نقد و تنقیح پر آئے تو وہ ہر گز نہ صحیح نہ حسن بلکہ ضعیف منکر ہے مدار اس کا حنظلہ بن عبداللہ

سدوسی پر ہے اور حنظلہ محدثین کے نزدیک ضعیف ہے۔ امام یحییٰ بن سعید قطان نے کہا: ترکته عمدا کان قد اختلط ۲ میں نے اسے عمداً متروک کیا صحیح الحواس نہ رہا تھا۔ امام احمد نے فرمایا: ضعیف منکر الحدیث ہے یحدث باعاجیب ۳ تعجب خیز روایات لاتا ہے۔۔۔

---

۱ جامع الترمذی ابواب الادب باب ماجاء فی المصافحہ امین کمپنی کراچی ۲ / ۹۷ ۲ میزان الاعتدال ترجمہ ۲۳۷۳ حنظلہ السدوسی دارالمعرفہ بیروت ۱ / ۶۲۱ ۳ میزان الاعتدال ترجمہ ۲۳۷۳ حنظلہ السدوسی دارالمعرفہ بیروت ۱ / ۶۲۱

Fatawa Ridawiyya Volume 22

Imam Yahya bin Ma'in said: 'Laisa bi-shay'in taghayyara fi akhiri 'umrih' - He was of no consequence; he became changed (mentally) at the end of his life.^1 Imam Nasa'i said: 'Dha'eef' (Weak). Once he said: 'Laisa bi-qawiy'^2 - He is not strong. Ad-Dhahabi mentioned all of this in Al-Mizan (Imam Dhahabi stated each of these in Mizan. - T). Similarly, Imam Abu Hatim said: 'He is not strong.'

| In Al-Mughni by Imam Dhahabi: Hanzala al-Sadusi, companion of Anas, [Nasa'i] weakened him, and Abu Hatim said he is not strong.^3 | It is in Imam Dhahabi's Al-Mughni that regarding Hanzala al-Sadusi, a student of Hazrat Anas (Allah be pleased with him), he called him weak and Abu Hatim said he is not strong. (T) |

Inevitably, the Seal of Hadith Masters (Imam Ibn Hajar) definitively stated his weakness in Al-Taqrib:

| Where he said: Hanzala al-Sadusi Abu Abdur Rahim is weak.^4 | Where he stated that Hanzala al-Sadusi Abu Abdur Rahim is weak. (T) |

If you say that Imam Tirmidhi classified this Hadith as Hasan (good) – I say: The critical Imams have leveled criticisms against Imam Tirmidhi in this regard, and he is among those who are lenient in declaring Hadiths Sahih (authentic) or Hasan. Imam Abdul Azeem Mundhiri states in the book At-Targhib:

| The Huffaz (Hadith Masters) criticized his authentication of it, and even his declaring it Hasan.^5 | The Huffaz have criticized his authentication, and even his declaring it Hasan. (T) |

Dhahabi writes in Mizan al-I'tidal:

| And for this reason, the scholars do not rely on the authentication of Tirmidhi.^6 | Therefore, scholars do not rely on Tirmidhi's authentication. (T) |

Up to the point where Imam Muhaddith Abul Khattab ibn Dihya, whom Shah Waliullah Dehlawi called 'Qurrat al-Aynayn'...

---

1 Mizan al-I'tidal, biography 2373, Hanzala al-Sadusi, Dar al-Ma'rifa Beirut 1/621 2 Mizan al-I'tidal, biography 2373, Hanzala al-Sadusi, Dar al-Ma'rifa Beirut 1/621 3 Al-Mughni fi ad-Du'afa by Imam Dhahabi 4 Taqrib at-Tahdhib, biography 1588, Hanzala al-Sadusi, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 1/250 5 At-Targhib wa-at-Tarhib, Book of

Friday, Hadith 24, Mustafa al-Babi Egypt 1/493 6 Mizan al-I'tidal, biography 6923, Kathir bin Abdullah, Dar al-Ma'rifa Beirut 3/407

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

इमाम यह्या बिन मईन ने कहा: 'लैसा बिशयइन तग़ाय्यरा फ़ी आख़िरी उम्रिह' - वह कुछ नहीं था, अपने जीवन के अंत में बदल गया था।^1 इमाम नसाई ने कहा: 'ज़ईफ़' (कमज़ोर)। एक बार फ़रमाया: 'लैसा बिक़विय'^2 - वह मज़बूत नहीं है। इमाम धहबी ने इन सब का ज़िक्र मिज़ान में किया है (इमाम धहबी ने मिज़ान में हर एक का ज़िक्र किया। -त)। इसी तरह इमाम अबू हातिम ने कहा: वह मज़बूत नहीं है।

| इमाम धहबी की अल-मुगनी में है: हंज़ला अल-सदूसी, अनस के साथी, नसाई ने उन्हें कमज़ोर कहा, और अबू हातिम ने कहा कि वह मज़बूत नहीं है।^3 | इमाम धहबी की अल-मुगनी में है कि हंज़ला सदूसी, हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) के शिष्य, के बारे में उन्होंने उन्हें कमज़ोर कहा है और अबू हातिम ने कहा कि मज़बूत नहीं है। (त) |

निश्चित रूप से इमाम ख़ातिमुल हुफ़्फ़ाज़ ने तक़रीब में उसकी कमज़ोरी पर दृढ़ता से फ़ैसला दिया:

| जहाँ उन्होंने कहा: हंज़ला अल-सदूसी अबू अब्दुर रहीम ज़ईफ़ (कमज़ोर) है।^4 | जहाँ उन्होंने फ़रमाया कि हंज़ला सदूसी अबू अब्दुर रहीम कमज़ोर है। (त) |

अगर आप कहें कि इमाम तिर्मिज़ी ने इस हदीस को हसन (अच्छा) कहा है – मैं कहता हूँ: आलोचना करने वाले इमामों ने इस संबंध में इमाम तिर्मिज़ी पर आलोचनाएँ की हैं, और वह उन लोगों में से हैं जो (हदीस को) सही या हसन करार देने में उदारता बरतते हैं। इमाम अब्दुल अज़ीम मुंधिरी किताब 'अत-तरगीब' में फ़रमाते हैं:

| हुफ़्फ़ाज़ (हदीस विद्वानों) ने उनके द्वारा इसे सही और यहाँ तक कि हसन कहने की आलोचना की है।^5 | हुफ़्फ़ाज़ ने उनकी तसहीह (सही कहने) पर बल्कि तहसीन (हसन कहने) पर भी आलोचना की है। (त) |

धहबी 'मिज़ान अल-एतिदाल' में लिखते हैं:

| और इसीलिए, विद्वान तिर्मिज़ी की तसहीह (सही करार देने) पर भरोसा नहीं करते।^6 | इसी लिये तिर्मिज़ी की तसहीह पर उलमा (विद्वान) भरोसा नहीं करते। (त) |

यहाँ तक कि इमाम मुहद्दिस अबुल ख़त्ताब इब्न दिहया, जिन्हें शाह वलीउल्लाह देहलवी ने 'क़ुर्रतुल ऐनैन' कहा...

1 मिज़ान अल-एतिदाल, जीवनी 2373, हंज़ला अल-सदूसी, दार अल-मआरिफ़ा बेरुत 1/621 2 मिज़ान अल-एतिदाल, जीवनी 2373, हंज़ला अल-सदूसी, दार अल-मआरिफ़ा बेरुत 1/621 3 अल-मुगनी फ़ी अज़-ज़ुअफ़ा, इमाम धहबी 4 तक़रीब अत-तहज़ीब, जीवनी 1588, हंज़ला अल-सदूसी, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 1/250 5 अत-तरगीब वत-तरहीब, किताबुल जुमुआ, हदीस 24, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 1/493 6 मिज़ान अल-एतिदाल, जीवनी 6923, कसीर बिन अब्दुल्लाह, दार अल-मआरिफ़ा बेरुत 3/407

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

امام یحیٰی بن معین نے کہا: لیس بشیئ تغیر فی آخر عمرہ[1] کوئی چیز نہ تھا آخر عمر میں متغیر ہو گیا تھا_ امام نسائی نے کہا: ضعیف ایک بار فرمایا: لیس بقوی[2] وہ قوی نہیں۔ ذکر کل ذلك الذھبی فی المیزان (ہر ایک کو امام ذہبی نے میزان میں بیان کیا۔ ت) یو ہیں امام ابو حاتم نے کہا: قوی نہیں۔_

| فی المغنی للامام الذہبی حنظلة السدوسی صاحب انس ضعفه س، وقال ابوحاتم لیس بالقوی[3]۔ | امام ذہبی کی مغنی میں ہے کہ حنظلہ سدوسی حضرت انس رضی اللہ تعالی عنہ کے شاگرد کو اس نے ضعیف کہا ہے اور ابو حاتم نے کہا قوی نہیں ہے۔ (ت) |

لاجرم امام خاتم الحفاظ نے تقریب میں اس کے ضعف پر جزم فرمایا:

| حیث قال حنظلة السدوسی ابو عبد الرحیم ضعیف[4]۔ | جہاں انہوں نے فرمایا کہ حنظلہ سدوسی ابو عبد الرحیم ضعیف ہے۔ (ت) |

اگر کہئے کہ امام ترمذی نے جو اس حدیث کی تحسین کی_ اقول: ائمہ ناقدین نے امام ترمذی پر اس بارے میں انتقادات کئے ہیں اور وہ قریب قریب ان لوگوں میں ہیں جو تصحیح و تحسین میں تساہل رکھتے_ امام عبدالعظیم منذری کتاب الترغیب میں فرماتے ہیں:

| انتقد علیه الحفاظ تصحیحه له بل و تحسینه[5]۔ | حفاظ نے ان کی تصحیح پر بلکہ تحسین پر بھی تنقید کی ہے۔ (ت) |

ذہبی میزان الاعتدال میں لکھتے ہیں:

| ولهذا لا یعتمد العلماء علی تصحیح الترمذی۸6۔ | اسی لئے ترمذی کی تصحیح پر علماء اعتماد نہیں کرتے۔ (ت) |

یہاں تک امام محدث ابوالخطاب ابن دحیہ نے جنہیں شاہ ولی اللہ دہلوی نے قرۃ العینین...

---

1 میزان الاعتدال ترجمہ ۲۳۷۳ حنظلۃ السدوسی دارالمعرفۃ بیروت ۱ / ۶۲۱ 2 میزان الاعتدال ترجمہ ۲۳۷۳ حنظلۃ السدوسی دارالمعرفۃ بیروت ۱ / ۶۲۱ 3 المغنی فی الضعفاء للامام الذہبی 4 تقریب التہذیب ترجمہ ۱۵۸۸ حنظلۃ السدوسی دار الکتب العلمیہ بیروت ۱ / ۲۵۰ 5 الترغیب والترھیب کتاب الجمعہ حدیث ۲۴ مصطفی البابی مصر ۱ / ۴۹۳ 6 میزان الاعتدال ترجمہ ۶۹۲۳ کثیر بن عبداللہ دارالمعرفۃ بیروت ۳ / ۴۰۷

Fatawa Rizvia Volume 22

In 'Fi Tafdil al-Shaykhayn', Al-Hafiz al-Muhaddith al-Mutqin[1] stated: Regarding the grading of Hadith as 'Hasan' (fair) by Imam Tirmidhi, he wrote what Imam Fakhr al-Din al-Zayla'i quoted and established in 'Nasb al-Rayah li Ahadith al-Hidayah'.

[Arabic Quote]: Where Ibn Dahiyya stated in 'al-'Ilm al-Mashhur' that Tirmidhi has categorized many fabricated (mawdu') hadiths and weak chains (asanid wahiyah) as 'hasan' in his book. Among them is this hadith[2], i.e., the hadith of Amr bin 'Awf al-Muzani (may Allah be pleased with him) regarding the number of takbirs in the two Eids. [End Quote] Meaning: Ibn Dahiyya said in 'al-'Ilm al-Mashhur' that Tirmidhi categorized numerous fabricated hadiths and weak chains as 'hasan' in his book. This hadith is one of them, namely the hadith of Amr bin 'Awf al-Muzani (may Allah be pleased with him) concerning the count of takbirs for the two Eids. (T)

And the decisive point in this dispute is that the same hadith of Hanzalah was explicitly declared as 'Munkar' (denounced/rejected) by the leader of the Hadith scholars, Imam Ahmad bin Hanbal (may Allah be pleased with him). Imam Dhahabi writes in 'Tahdhib':

[Arabic Quote]: Hanzalah bin Abdullah, also called Ibn Ubaydullah and sometimes Ibn Abi Safiyyah al-Sadusi. He was the Imam of the mosque of Banu Sadus in Basra. His kunya is Abu Abd al-Rahim. He narrates from Anas. Yahya bin al-Qattan said: "I abandoned him because his memory became confused (ikhtilat)." Imam Ahmad weakened him and said: "He narrates denounced reports (manakir) from Anas." Among these is: "We asked, 'Should we bow to one another?'" [Summary][3] [End Quote] Translation: Hanzalah bin Abdullah, also referred to as Ibn Ubaydullah or Ibn Abi Safiyyah al-Sadusi, was the Imam of the Banu Sadus mosque in Basra. His kunya is Abu Abd al-Rahim. He narrates from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him). Yahya bin al-Qattan stated: "I have abandoned him as his memory had become confused." Imam Ahmad declared him weak (da'if) and said: "He presents denounced reports from Hazrat Anas." One such report is: "We asked, 'Should we bow to one another?'" [Summary] (T)

How can Imam Tirmidhi's grading as 'Hasan' be acceptable in the face of the discrediting (tadi'f) by the leading Imam of Hadith scholars? In short, by the grace of Allah Almighty, it has become as clear as the bright sun that the deniers possess absolutely no hadith that even suggests their claim. Proving a prohibition is a major feat, and if these hadiths and a thousand like them...

1. Qurrat al-'Aynayn fi Tafdil al-Shaykhayn, Chapter 3, Al-Maktabah al-Salafiyyah, Lahore, p. 300.
2. Nasb al-Rayah li Ahadith al-Hidayah, Kitab al-Salah, Chapter on the two Eid prayers, Maktabah Nuriyyah Rizviyyah, Lahore, 2/225.
3. Tahdhib al-Tahdhib by al-Dhahabi, entry on Hanzalah bin Abdullah, Da'irat al-Ma'arif al-Nizamiyyah, Hyderabad Deccan, 2/62.

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

'फ़ी तफ़ज़ील अल-शेखैन' में अल-हाफ़िज़ अल-मुहद्दिस अल-मुल्क़िन[1] ने कहा: इमाम तिर्मिज़ी द्वारा हदीस को 'हसन' (सही) करार देने के बारे में उन्होंने वही लिखा है जो इमाम फ़ख़रुद्दीन ज़ैलेई ने 'नस्बुर राया ली अहादीसिल हिदाया' में उद्धृत करके निर्धारित किया है।

[अरबी उद्धरण]: जहाँ इब्न दहिया ने 'अल-इल्म अल-मशहूर' में फ़रमाया है कि तिर्मिज़ी ने अपनी किताब में कितनी ही मौज़ू (गढ़ी हुई) हदीसों और कमज़ोर सनदों को हसन करार दिया है। उन्हीं में से यह हदीस[2] है, यानी अमर बिन औफ़ अल-मुज़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस, ईदैन की तकबीरों की संख्या के बारे में। [समाप्त] अर्थ: जहाँ उन्होंने फ़रमाया कि इब्न दहिया ने 'अल-इल्म अल-मशहूर' में कहा है कि तिर्मिज़ी ने अपनी किताब में कितनी ही मौज़ू (गढ़ी हुई) हदीसों और कमज़ोर सनदों को हसन करार दिया है। उन्हीं में से यह हदीस है, यानी अमर बिन औफ़ अल-मुज़नी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस, ईदैन (दोनों ईदों) की तकबीरों की संख्या के बयान में। (त)

और इस विवाद को खत्म करने वाली बात यह है कि इसी हन्ज़ला वाली हदीस को हदीस के इमामों के इमाम हज़रत इमाम अहमद बिन हंबल (रहमतुल्लाह अलैह) ने स्पष्ट रूप से 'मुनकर' (अस्वीकार्य) करार दिया है। इमाम ज़हबी 'तहज़ीब' में लिखते हैं:

[अरबी उद्धरण]: हन्ज़ला बिन अब्दुल्लाह, जिन्हें इब्न उबैदुल्लाह और इब्न अबी सफ़िया अल-सदूसी भी कहा गया है। ये बसरा में बनी सदूस की मस्जिद के इमाम हैं। इनकी कुनियत अबू अब्दुर्रहीम है। ये अनस से रिवायत करते हैं। यह्या बिन क़त्तान ने कहा: "मैंने उन्हें छोड़ दिया क्योंकि उनकी याददाश्त खराब (इख़्तिलात) हो गई थी।" इमाम अहमद ने उन्हें ज़ईफ़ (कमज़ोर) कहा और फ़रमाया: "ये अनस से मुनकर रिवायतें लाते हैं।" उन्हीं में से एक यह है कि हमने पूछा, 'क्या हम एक-दूसरे के लिए झुका करें?' [संक्षेप में][3] [समाप्त] अनुवाद: हन्ज़ला बिन अब्दुल्लाह और इब्न उबैदुल्लाह और इब्न अबी सफ़िया अल-सदूसी भी इन को कहा गया है, ये बसरा में बनी सदूस की मस्जिद के इमाम हैं। इनकी कुनियत अबू अब्दुर्रहीम है। ये हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं। यह्या बिन क़त्तान ने कहा: "मैंने उन्हें त्याग दिया है क्योंकि उनकी याददाश्त खराब हो गई थी।" इमाम अहमद ने उन्हें ज़ईफ़ (कमज़ोर) कहा है और फ़रमाया: "ये हज़रत अनस से मुनकर रिवायतें लाते हैं।" उन्हीं में से एक यह है कि हमने पूछा, 'क्या हम आपस में एक-दूसरे के लिए झुका करें?' [संक्षेप में] (त)

हदीस के इमामों के मरकज़ इमाम की 'तज़ईफ़' (कमज़ोर ठहराने) के मुक़ाबले इमाम तिर्मिज़ी की 'तहसीन' (सही ठहराना) कब क़बूल हो सकती है? संक्षेप में, अल्लाह तआला के फ़ज़्ल से यह साफ़ सूरज की तरह साफ़ हो गया है कि इनकार करने वालों के पास ऐसी कोई हदीस नहीं है जिससे उनके दावे की ज़रा भी बू आती हो। पाबंदी साबित करना तो बहुत बड़ी बात है, और अगर ये हदीसें और इनके जैसी हज़ार...

---

1. क़ुर्रतुल ऐनैन फ़ी तफ़्ज़ील अल-शेखैन, अध्याय ३, अल-मक्तबतुल सलफ़िया, लाहौर, पृष्ठ ३००।
2. नस्बुर राया ली अहादीसिल हिदाया, किताबुस सलात, ईदैन की नमाज़ का अध्याय, मक्तबा नूरुय्या रज़वi, लाहौर २/२२५।
3. तहज़ीबुल तहज़ीब (अज़ इमाम ज़हबी), जिनका नाम हन्ज़ला बिन अब्दुल्लाह है, दाइरतुल मआरिफ़ अल-निज़ामिया, हैदराबाद दक्कन २/६४।

في تفضيل الشيخين میں الحافظ المحدث المتقن ۱۔ کہا۔ تحسین ترمذی کی نسبت وہ کچھ تحریر فرمایا جو امام فخر الدین زیلعی نے "نصب الراية لاحاديث الهداية" میں نقل فرما کر مقرر رکھا۔

حيث قال قال ابن دِحيَةَ في العلم المشهور وكم حسن الترمذی في كتابه من احاديث موضوعة واسانيد واهية منها هذا الحديث ۲ اھ یعنی حدیث عمر و بن عوف المزني رضی اللہ تعالٰی عنہ فی عدد تکبیرات العیدین۔ | جہاں انہوں نے فرمایا کہ ابن دحیہ نے "العلم المشهور" میں کہا ہے کہ ترمذی نے اپنی کتاب میں کتنی ہی موضوع احادیث اور کمزور سندوں کو حسن قرار دیا ہے انہی میں سے یہ حدیث ہے یعنی حدیث عمرو بن عوف المزنی رضی اللہ تعالٰی عنہ عیدین کی تکبیرات کی تعداد کے بیان میں۔ (ت)

اور قاطع نزاع یہ ہے کہ خود اسی حدیث حنظلہ کو امام ائمہ المحدثین حضرت امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ نے تصریحاً فرما دیا کہ منکر ہے۔ امام ذہبی تہذیب میں لکھتے ہیں:

حنظلة بن عبدالله ويقال ابن عبيد الله وقيل ابن ابي صفية السدوسي وامام مسجد بنی سدوس بالبصره ابوعبيد الرحيم عن انس قال يحيى القطان تركته كان قد اختلط وضعفه احمد وقال يروى عن انس مناكير منها قلنا أينحنى بعضنا لبعض ۱۳اھ ملخصا۔ | حنظلہ بن عبد اللہ اور ابن عبید اللہ اور ابن ابی صفیہ السدوسی بھی ان کو کہا گیا ہے یہ بصرہ میں بنی سدوس کی مسجد کے امام ہیں کنیت ابو عبدالرحیم ہے حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کرتے ہیں یحیٰی بن قطان نے کہا میں نے ان کو متروک قرار دیا ہے کہ اختلاط ہو گیا تھا اور امام احمد نے ان کو ضعیف کہا ہے اور فرمایا یہ

حضرت انس سے منکرات لاتے ہیں انہی میں سے ہے کہ ہم نے کہا کیا ہم آپس میں ایک دوسرے کے لئے جھکا کریں اھ ملخصا (ت)

امام ہمام مرجع ائمہ الحدیث کی تضعیف کے مقابل امام ترمذی کی تحسین کب مقبول ہو سکتی ہے۔ بالجملہ بحمدہ تعالٰی آفتابِ روشن کی طرح واضح ہو گیا کہ منکرین کے ہاتھ میں اصلاً کوئی حدیث نہیں جس میں ان کے قول کی بو بھی نکل سکے۔ ثبوت ممانعت تو بڑی چیز ہے اور اگر یہ حدیثیں اور ان جیسی ہزار

---

۱ قرة العینین فی تفضیل الشیخین فصل سوم المکتبة السلفیة لاہور ص ۳۰۰ ۲ نصب الرایة لاحادیث الھدایة کتاب الصلوٰة باب صلوٰة العیدین مکتبہ نوریہ رضویہ لاہور ۲/ ۲۲۵ ۳ تھذیب التھذیب للذھبی من اسمہ حنظلہ بن عبداللہ دائرة المعارف النظامیہ حیدرآباد دکن ۲/ ۶۲

Fatawa Rizvia Volume 22

...and even if they were all authentic (Sahih) and good (Hasan) by way of supposition, the above investigations have made it clear that they would not be useful for denial at all. Let them show in any Hadith where the Radiant Presence, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him), forbade shaking hands with both hands or said that one should only shake hands with one hand. Claiming prohibition without such proof is mere groundless desire or pure insanity. And all praise is due to Allah, the Guardian of Bounties.

Now remains the question: what is the proof for shaking hands with both hands?

I say, and success is through Allah: Firstly, it is narrated in Sahih Bukhari and Sahih Muslim from Hazrat Abdullah bin Masood (may Allah be pleased with him) that he said:

"The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) taught me the Tashahhud (Attahiyat) while my hand was between his two palms." [1]

The Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) taught me Attahiyat while holding my hand between both of his hands.

Imam-ul-Muhadditheen Imam Bukhari, in his Jami' Sahih, in the 'Book of Seeking Permission' (Kitab al-Isti'dhan), under the chapter he established for handshaking (Musafaha), first cited this very Hadith of Ibn Masood (may Allah be pleased with him). Then, next to this chapter on handshaking, he established another chapter: 'Chapter on Taking with Both Hands,' meaning this chapter is about taking hands in both hands. In it too, he narrated the same Hadith of Ibn Masood (may Allah be pleased with him). If this act of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) taking hands in both hands was not a handshake, what relation would this Hadith have to the 'Chapter on Handshaking'? From this writing of Sahih Bukhari, shaking hands with both hands is proven from the Radiant Presence, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him). Yes, if the deniers say about Imam Bukhari, just as they do not accept the Imams of Jurisprudence (Fiqh), that he misunderstood the Hadith and they understand it correctly—then it is up to them.

Moreover, handshaking is the joining of the surfaces of the palms from both sides, and this meaning is certainly realized in the form "my hand between his two palms." So, what was the reason for denying it being a handshake? The claim of some

ignorant people that there was only one hand from Abdullah bin Masood (may Allah be pleased with him) is mere ignorance and a baseless claim. From both sides...

[1] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Isti'dhan, Bab al-Musafaha, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/926; Sahih Muslim, Kitab al-Salat, Bab al-Tashahhud fi al-Salat, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/174.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

...और अगर वे फर्ज़ के तौर पर सभी सहीह और हसीन (विश्वसनीय) हों, तो भी उपरोक्त शोध ने स्पष्ट कर दिया है कि वे मूल रूप से इनकार के लिए उपयोगी नहीं होंगे। वे किसी भी हदीस में दिखाएं कि हुज़ूर पुर नूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने दोनों हाथों से मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) करने से मना किया हो या यह फरमाया हो कि केवल एक ही हाथ से मुसाफ़हा किया करो। इसके प्रमाण के बिना निषेध का दावा करना केवल कोरी इच्छा या पागलपन है। और तमाम तारीफ अल्लाह के लिए है जो नेमतों का मालिक है।

अब रहा यह कि दो हाथों से मुसाफ़हा करने का प्रमाण क्या है।

अक़ूल (मैं कहता हूँ): और सफलता अल्लाह की ओर से है। सर्वप्रथम: सहीह बुखारी और सहीह मुस्लिम में हज़रत अब्दुल्लाह बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है कि उन्होंने कहा:

"अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने मुझे तशहुद (अत्तहियात) सिखाया जबकि मेरा हाथ उनकी दोनों हथेलियों के बीच था।" [1]

हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने मेरा हाथ अपने दोनों हाथों के बीच लेकर मुझे अत्तहियात की शिक्षा दी।

इमाम-उल-मुहद्दीसीन इमाम बुखारी ने अपनी जामि' सहीह की 'किताब अल-इस्तिज़ान' (अनुमति मांगने की किताब) में मुसाफ़हा के लिए जो अध्याय स्थापित किया, उसमें सबसे पहले इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की इसी हदीस का उल्लेख किया। फिर मुसाफ़हा के इस अध्याय के साथ ही दूसरा अध्याय स्थापित किया: 'बाबु अल-अख्ज़ बिल-यदैन', यानी यह अध्याय दोनों हाथों से हाथ थामने के बारे में है। इसमें भी उन्होंने इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की वही हदीस उद्धृत की। यदि हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का दोनों हाथों में हाथ लेना मुसाफ़हा नहीं था, तो इस हदीस का 'बाबु अल-मुसाफ़हा' (हाथ मिलाने के अध्याय) से क्या संबंध होता? सहीह बुखारी के इस लेखन से, दोनों हाथों से मुसाफ़हा करना हुज़ूर पुर नूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से प्रमाणित है। हाँ, यदि इनकार करने वाले हज़रात, जिस तरह वे फ़िक़्ह के इमामों को नहीं मानते, अब इमाम बुखारी के बारे में कह दें कि उन्होंने हदीस को गलत समझा और हम सही समझते हैं—तो वे जानें और उनका काम।

इसके अतिरिक्त, मुसाफ़हा दोनों ओर से हथेलियों की सतहों का मिलना है, और यह अर्थ इस स्थिति में "मेरा हाथ उनकी दोनों हथेलियों के बीच" में निश्चित रूप से सिद्ध होता है। तो फिर इसके मुसाफ़हा होने से इनकार करने का क्या कारण रहा? कुछ अज्ञानियों का यह कहना कि अब्दुल्लाह बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की ओर से तो एक ही हाथ था, यह केवल अज्ञानता और निराधार दावा है। दोनों ओर से...

[1] सहीह अल-बुखारी, किताब अल-इस्तिज़ान, बाब अल-मुसाफ़हा, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/926; सहीह मुस्लिम, किताब अस-सलात, बाब अत-तशहुद फिस-सलात, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/174.

اور ہوں اور وہ بالفرض سب صحاح وحسان ہوں تاہم تحقیقات بالا نے روشن کر دیا کہ اصلاً مفید انکار نہ ہوں گی_ یہ کسی حدیث میں دکھائیں کہ حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے دونوں ہاتھ سے مصافحہ کرنے کو منع فرمایا یا ارشاد ہوا کہ ایک ہی ہاتھ سے مصافحہ کیا کرو۔ بغیر اس کے ثبوت ممانعت کا دعویٰ محض ہوس پکا نا ہے یا جنون خام۔ والحمد للہ ولی الانعام۔

اب رہا یہ کہ دو ہاتھ سے مصافحہ کا ثبوت کیا ہے۔

اقول: وباللہ التوفیق، اولاً: صحیح بخاری و صحیح مسلم میں حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مروی ہے کہ انھوں نے فرمایا:

علمني رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم وكفي بين كفيه التشهد ۱ الحديث۔

حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے میرا ہاتھ اپنے دونوں ہاتھوں کے بیچ میں لے کر مجھے التحیات تعلیم فرمائی۔

امام المحدثین امام بخاری نے اپنی جامع صحیح کی کتاب الاستیذان میں مصافحہ کے لئے جو باب وضع کیا اس میں سب سے پہلے اسی حدیث ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا نشان دیا۔ پھر اس باب مصافحہ کے برابر دوسرا باب وضع کیا بَابُ الْأَخْذِ بِالْيَدَيْنِ یعنی یہ باب ہے دونوں ہاتھ میں ہاتھ لینے کا۔ اس میں بھی وہی حدیث ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ مندا روایت کی، اگر حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا یہ دونوں ہاتھوں میں ہاتھ لینا مصافحہ نہ تھا تو اس حدیث کو باب المصافحہ سے کیا تعلق ہوتا۔ صحیح بخاری کی اس تحریر پر دونوں ہاتھ سے مصافحہ کرنا حضور

پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے ثابت۔ ہاں اگر حضرات منکرین جس طرح ائمہ فقہ کو نہیں مانتے اب امام بخاری کی نسبت کہہ دیں کہ وہ حدیث غلط سمجھتے تھے ہم ٹھیک سمجھتے ہیں۔ تو وہ جانیں اور ان کا کام۔

معذا مصافحہ دونوں جانب سے صفحات کف ملانا ہے اور یہ معنی اس صورت كَفِّي بَيْنَ كَفَّيْهِ (میرا ہاتھ دونوں ہاتھوں کے بیچ میں لے-ت) میں ضرور متحقق ، تو اس کے مصافحہ ہونے سے انکار پر کیا باعث رہا۔ بعض جہلاء کا کہنا کہ عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی طرف سے تو ایک ہی ہاتھ تھا۔ یہ محض جہالت وادعائے بے ثبوت ہے۔ دونوں طرف سے

١ صحیح البخاری کتاب الاستیذان باب المصافحة قدیمی کتب خانہ کراچی ٢/ ٩٢٦، صحیح مسلم کتاب الصلوٰة باب التشهد في الصلوٰة قدیمی کتب خانہ کراچی ١/ ١٧٤

Fatawa-e-Razvia Volume 22

If both hands are joined, then one's single hand would be between both hands of the other, not both hands—'AND THIS IS VERY EVIDENT.' (And this is extremely clear. - T) And when the proof of [shaking] both hands from the Presence of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) is established, then what does it matter if there is no proof from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him)? Secondly: Major scholars in general books such as Khazanat al-Fatawa, Fatawa Alamgiri, Fatawa Zahidi, Durr-e-Mukhtar, Multaqa Sharh al-Multaqa, Munyat al-Fuqaha, Sharh Nuqaya, Risala of Allama Shurunbulali, Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Fath Allah al-Mu'in by Allama al-Sayyid Abi al-Mas'ud al-Azhari, Hashiyah Tahtawi, Hashiyah Shami, etc., clearly state that handshaking with both hands is Sunnah. In Hindiyya, it is stated:

- Handshaking is permissible, and the Sunnah in it is to place both hands on both hands [of the other person] without any barrier of cloth or anything else; similarly in Khazanat al-Fatawa. (T)
- In Al-Qunyah, it is stated that handshaking with both hands is Sunnah. (T)
- The Sunnah is that it should be done with both hands. (T)
- The Sunnah in it is to be with both hands as mentioned in Al-Munyah. (T)

- Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Matters, Chapter 28, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/369

- Durr-e-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter on Al-Istibra, Mujtabai Press Delhi, 2/444
- Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter on Al-Istibra, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/244
- Jami' al-Rumuz, Book of Disliked Matters, Maktaba Islamia Gumbad Qamus Iran, 3/316

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

यदि दोनों हाथ मिलाए जाएं तो एक का एक ही हाथ दूसरे के दोनों हाथों के बीच होगा न कि दोनों —'व हाज़ा अज़हरु जिद्दन' (और यह बहुत स्पष्ट है - त)। और जब हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर से दोनों हाथों का प्रमाण स्थापित हो गया, तो इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की ओर से प्रमाण न होने का क्या महत्व रहा? दूसरा: बड़े विद्वान आम किताबों जैसे खज़ानतुल फ़तावा, फ़तावा आलमगिरी, फ़तावा ज़ाहिदी, दुर्र-ए-मुख्तार, मुल्तका शरह मुल्तका, मुन्यतुल फुक़हा, शरह नुक़ाया, रिसाला अल्लामा शुरुनबुलानी, मजमअल अनहुर शरह मुल्तकल अबहुर, फ़तह अल्लाह अल-मुईन अल्लामा अल-सैय्यद अबी अल-मसऊद अल-अज़हरी, हाशिया तहतावी, हाशिया शामी आदि में स्पष्ट रूप से उल्लेख करते हैं कि मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) दोनों हाथों से सुन्नत है। हिन्दिया में है:

- मुसाफ़हा जायज़ है और इसमें सुन्नत यह है कि अपने दोनों हाथों को [दूसरे के] दोनों हाथों पर इस तरह रखे कि बीच में कोई कपड़ा या और कोई चीज़ आड़ न बने, इसी तरह खज़ानतुल फ़तावा में है। (त)
- कुनिया में है कि मुसाफ़हा दोनों हाथों से सुन्नत है। (त)
- सुन्नत यह है कि मुसाफ़हा दोनों हाथों से हो। (त)
- मुसाफ़हा में सुन्नत यह है कि यह दोनों हाथों से हो, जैसा कि मुनया में है। (त)
- फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहियह, अध्याय 28, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/369
- दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, बाबुल इस्तिबरा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/444
- रद अल-मुह्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, बाबुल इस्तिबरा, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी बेरुत, 5/244
- जामिअुर रुमुज़, किताबुल कराहियह, मकतबा इस्लामिया गुम्बद कामूस ईरान, 3/316

पृष्ठ 692 का 291

دونوں ہاتھ ملائے جائیں تو ایک کا ایک ہی ہاتھ دوسرے کے دونوں ہاتھوں کے درمیان ہوگا نہ کہ دونوں __ وَھٰذَا اَظْھَرُ جِدًّا (اور یہ بہت زیادہ ظاہر ہے۔ت) اور جب حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف سے دونوں ہاتھ کا ثبوت ہوا تو ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ کی طرف سے ثبوت نہ ہونا کیا زیر نظر رہا۔ ثانیا: اکابر علماء عامہ کتب مثل خزانتہ الفتاوی و فتاوی عالمگیریہ و فتاوی زاہدی و در مختار و ملتقی شرح ملتقی ومنیہ الفقہاء و شرح نقایہ و رسالہ علامہ شرنبلالی و مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر و فتح اللہ المعین للعلاۃ السید ابی المسعود الازہری و حاشیہ طحطاوی و حاشیہ شامی وغیرہما میں تصریح فرماتے ہیں کہ مصافحہ دونوں ہاتھوں سے سنت ہے۔ ہندیہ میں ہے:

- یجوز المصافحۃ والسنۃ فیھا ان یضع یدیہ علی یدیہ من غیر حائل من ثوب او غیرہ کذا في خزانۃ الفتاوٰی۔ 1 | مصافحہ جائز ہے۔ سنت اس میں یہ ہے کہ اپنے دونوں ہاتھوں کو اس طور پر رکھے کہ درمیان میں کوئی کپڑا یا اور کوئی چیز حائل نہ ہو، ایسے ہی خزانتہ الفتاوی میں ہے۔ (ت)
- فی القنیۃ السنۃ فی المصافحۃ بکلتا یدیہ۔ 2 | قنیہ میں ہے کہ مصافحہ دونوں ہاتھ سے سنت ہے۔ (ت)
- السنۃ ان تکون بکلتا یدیہ۔ 3 | سنت یہ ہے کہ اپنے دونوں ہاتھوں سے مصافحہ کرے۔ (ت)
- السنۃ فیھا ان تکون بکلتا یدیہ کما في المنیۃ۔ 4 | مصافحہ میں سنت یہ ہے کہ اپنے دونوں ہاتھوں سے کرے۔ جیسا کہ منیہ میں ہے۔ (ت)

1 فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۶۹ 2 در مختار کتاب الحظر والاباحہ باب الاستبراء مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۴۴۴ 3 رد المحتار کتاب الحظر والاباحہ باب الاستبراء دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۴۴ 4 جامع الرموز کتاب الکراہیۃ مکتبہ اسلامیہ گنبد قاموس ایران ۳ / ۳۱۶

Fatawa Rizvia, Volume 22

In the commentary of Allama Shaikhi Zada Qazi Rumi, it is stated:

Arabic: The Sunnah in shaking hands is with both hands.[1] Translation: In shaking hands, the Sunnah is to do it with both hands. (T)

Sheikh Muhaddiq Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlvi states in the commentary of Mishkat:

Persian/Urdu script: Shaking hands is a Sunnah upon meeting, and it should be with both hands.[2] Translation: Shaking hands at the time of meeting is Sunnah, and it should be with both hands. (T)

Paragraph: The claim of the opponents is that they will not accept whatever statement of the jurists they perceive in their conjecture to be against a Hadith, to the extent that they cannot point out their instructions to be contrary to any Hadith at all. What is the reason for not accepting, other than to say that there is a special enmity with Fiqh (jurisprudence) and jurists, such that even if they do not find a way to claim a contradiction to Hadith in their words, yet they do not consider them worthy of acceptance.

Thirdly, in the same mentioned chapter of Sahih Bukhari Sharif, it is stated:

Arabic: Hammad bin Zaid shook hands with Ibn al-Mubarak with both his hands.[3] Translation: Imam Hammad bin Zaid shook hands with the great Imam Abdullah bin Mubarak with both hands.

In the History of Imam Bukhari, it is stated:

Arabic: My companions, Yahya and others, narrated to me from Isma'il bin Ibrahim, who said: 'I saw Hammad bin Zaid when Ibn al-Mubarak came to him in Makkah, and he shook hands with him with both hands.'[4] Translation: That is, my companions Yahya Abu Ja'far Baikandi and others narrated a Hadith from Isma'il bin Ibrahim that he said, 'I saw Hammad bin Zaid, and Ibn al-Mubarak came to him in Makkah al-Mukarramah, so he shook hands with him with both hands.'

Paragraph: This great Imam Hammad bin Zaid al-Azdi al-Basri (may his secret be sanctified) is among the most illustrious Imams of the Tabi' al-Tabi'in (successors of the successors). He is a student of Anas bin Sirin, Thabit al-Bunani, Asim bin Bahdala,

Amr bin Dinar, Muhammad bin Wasi', and other scholars among the Tabi'in (successors) who were students of Hazrat Anas.

Footnotes: 1. Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Book of Reprehensibility, Chapter on Rules of Seeing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 2/521 2. Ash'at al-Lam'at Sharh Mishkat al-Masabih, Book of Etiquettes, Chapter on Shaking Hands, Maktabah Nuriyyah Rizviyyah Sukkur 2/20 3. Sahih al-Bukhari, Book of Seeking Permission, Chapter on Taking by Both Hands, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/926 4. Al-Tarikh al-Bukhari, Chapter of Isma'il, Translation 1084, Dar al-Baz Makkah al-Mukarramah 1/343

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

अल्लामा शैख़ी ज़ादा क़ाज़ी रूमी की व्याख्या में है:

अरबी: दोनों हाथों से मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) सुन्नत है।[1] अनुवाद: मुसाफ़हा में सुन्नत यह है कि दोनों हाथों से करे। (त)

शैख़ मोहक़्क़िक़ मौलाना अब्दुल हक़ मोहद्दिस देहलवी शरह मिश्कात में फ़रमाते हैं:

फ़ारसी: मुलाक़ात के समय मुसाफ़हा सुन्नत है और चाहिए कि दोनों हाथों से हो।[2] अनुवाद: मुलाक़ात के समय मुसाफ़हा सुन्नत है और चाहिए कि दोनों हाथों से हो। (त)

पैराग्राफ: विरोधियों का यह दावा है कि फ़ुक़हा (विधिवेत्ताओं) की जो बात हम अपने गुमान में हदीस के ख़िलाफ़ समझेंगे उसे नहीं मानेंगे, यहाँ तक कि उनके इरशादात (निर्देशों) को असल में किसी हदीस के ख़िलाफ़ नहीं बता सकते। न मानने की वजह क्या है सिवाय इसके कि फ़िक़्ह और फ़ुक़हा से ख़ास दुश्मनी है कि अगरचे उनकी बात में हदीस के ख़िलाफ़ होने के दावे की राह न पाएँ फिर भी वे इसे स्वीकार करने योग्य नहीं समझते।

तीसरे: सहीह बुख़ारी शरीफ़ के इसी उल्लेखित अध्याय में है:

अरबी: हम्माद बिन ज़ैद ने इब्न अल-मुबारक से अपने दोनों हाथों से मुसाफ़हा किया।[3] अनुवाद: इमाम हम्माद बिन ज़ैद ने इमाम अजल्ल अब्दुल्लाह बिन मुबारक से दोनों हाथों से मुसाफ़हा किया।

तारीख़ इमाम बुख़ारी में है:

अरबी: मुझसे मेरे साथियों याह्या और अन्य ने इस्माइल बिन इब्राहीम से हदीस बयान की कि उन्होंने कहा कि मैंने हम्माद बिन ज़ैद को देखा और इब्न अल-मुबारक उनके पास मक्का मुअज़्ज़मा में आए थे, तो उन्होंने उनसे दोनों हाथों से मुसाफ़हा किया।[4] अनुवाद: अर्थात् मुझसे मेरे साथियों याह्या अबू जाफ़र बेकन्दी और अन्य ने इस्माइल बिन इब्राहीम से हदीस बयान की कि उन्होंने कहा कि मैंने हम्माद बिन ज़ैद को देखा और इब्न अल-मुबारक उनके पास मक्का मुअज़्ज़मा में आए थे, तो उन्होंने उनसे दोनों हाथों से मुसाफ़हा किया।

पैराग्राफ: यह इमाम अजल्ल हम्माद बिन ज़ैद अज़दी बसरी (क़ुद्दिस सिर्रहु) अजल्ल अइम्मा तबअ ताबेईन में से हैं। वह अनस बिन सीरीन, साबित बनानी, आसिम बिन बहदला, अम्र बिन दीनार, मोहम्मद बिन वासे' और अन्य ताबेईन उलमा के शागिर्द हैं जो हज़रत अनस के शागिर्द थे।

पाद-टिप्पणियाँ: 1. मज्म' अल-अन्हेर शरह मुल्तक़ल अब्हुर, किताबुल कराहिया, फ़स्ल फ़ी अहकामुल नज़र, दार इह्याउत्तुरस अल-अरबी बैरूत 2/521 2. अशअतुल लमआत शरह मिश्कातिल मसाबीह, किताबुल आदाब, बाबुल मुसाफ़हा, मकतबा नूरिया रिज़विया सुक्कुर 2/20 3. सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल इस्तिज़ान, बाबुल अख़्ज़ बिल यदैन, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/926 4. अत-तारीख़ अल-बुख़ारी, बाब इस्माइल, तर्जुमा 1084, दारुल बाज़ मक्का मुकर्रमा 1/343

شرح علامہ شیخی زادہ قاضی رومی میں ہے : السنة في المصافحة بكلتا يديه 1 | مصافحہ میں سنت یہ ہے کہ دونوں ہاتھوں سے کرے۔ (ت)

شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی شرح مشکوٰۃ میں فرماتے ہیں : مصافحہ سنت است نزد ملاقات و باید کہ بہر دو دست بود 2 | ملاقات کے وقت مصافحہ سنت ہے اور چاہئے کہ دونوں ہاتھوں سے ہو۔ (ت)

مخالفین کا یہ دعوی ہے کہ فقہاء کی جو بات ہم اپنے زعم میں حدیث کے خلاف سمجھیں گے اسے نہ مانیں گے یہاں تک کہ ان کے ارشادات کو اصلا کسی حدیث کے مخالف نہیں بتا سکتے۔ نہ ماننے کی وجہ کیا ہے مگر یہ کہے کہ فقہ وفقہاء سے خاص عداوت ہے کہ اگرچہ ان کی بات میں ادعائے مخالف حدیث کی راہ نہ پائیں تاہم قابل تسلیم نہیں جانتے۔

ثالثاً: صحیح بخاری شریف کے اسی باب مذکور میں ہے : صَافَحَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ ابْنِ الْمُبَارَكِ بِيَدَيْهِ 3 | امام حماد بن زید نے امام اجل عبداللہ بن مبارک سے دونوں ہاتھوں سے مصافحہ کیا۔

تاریخ امام بخاری میں ہے : حدثني اصحابنا يحيى وغيره عن اسمعيل بن ابراهيم قال رأيت حماد بن زيد وجاء ه ابن المبارك بمكة فصافحه بكلتا يديه 4 | یعنی مجھ سے میرے اصحاب یحیٰی ابو جعفر بیکندی وغیرہ اسماعیل بن ابراہیم سے حدیث بیان کی کہ انھوں نے کہا کہ میں نے حماد بن زید کو دیکھا اور ابن مبارک ان کے پاس مکہ معظمہ میں آئے تھے تو انھوں نے ان سے دونوں ہاتھوں سے مصافحہ کیا۔

یہ امام اجل حماد بن زید از دی بصری قدس سرہ اجلہ ائمہ تبع تابعین سے ہیں۔ انس بن سیرین و ثابت بنانی و عاصم بن بہدلہ و عمرو بن دینار و محمد بن واسع و غیر ہم علمائے تابعین شاگردانِ حضرت انس

1 مجمع الانهر شرح ملتقى الابحر كتاب الكراهية فصل في احكام النظر داراحياء التراث العربي بيروت ۵۲۱/۲ 2 اشعة اللمعات شرح مشكوة المصابيح كتاب الآداب باب المصافحه مكتبه نوريہ رضويہ سكهر ۲/ ۲۰ 3 صحيح البخارى كتاب الاستيذان باب الاخذ باليدين قديمى كتب خانہ كراچى ۲/ ۹۲۶ 4 التاريخ البخارى باب اسماعيل ترجمہ ۱۰۸۴ دار الباز مكہ المكرمہ ۱/ ۳۴۳

Fatawa Rizwia, Vol 22

...from Malik, Abdullah bin Umar, Abdullah bin Abbas and others (may Allah be pleased with them all). And great leaders of the scholars of Hadith (Muhaddithin) and jurists (Mujtahid scholars) like Imam Sufyan Thawri, Imam Yahya bin Sa'id al-Qattan, Imam Abdur Rahman bin Mahdi, Imam Ali bin al-Madini, and others, who were the teachers and teachers of teachers of Imam Bukhari and Imam Muslim, became the students of this gentleman. Imam Abdur Rahman bin Mahdi used to say:

The leaders of the people in their time are four: Sufyan in Kufa, Malik in Hijaz, al-Awza'i in Syria (Sham), and Hammad bin Zayd in Basra.	The leaders of the people in their time are four: Sufyan in Kufa, Malik in Hijaz, al-Awza'i in Syria, and Hammad bin Zayd in Basra.

And he would also say:

| | | | I have not seen anyone more knowledgeable than Malik, Sufyan, and Hammad bin Zayd. | I have not seen anyone more knowledgeable than Malik, Sufyan, and Hammad bin Zayd. |

And he would also say that:

| | | | I have not seen anyone in Basra more juristically profound (Faqih) than him, nor have I seen anyone more knowledgeable in the Sunnah than him. | I have not seen anyone in Basra more juristically profound (Faqih) than him, nor have I seen anyone more knowledgeable in the Sunnah than him. |

Imam Ahmad bin Hanbal says:

| | | | Hammad bin Zayd is among the leaders (Imams) of the Muslims. | Hammad bin Zayd is among the leaders (Imams) of the Muslims. |

This gentleman passed away in the month of Ramadan 179 AH. On the day he died, the news reached Yazid bin Zurai' al-Basri, who said: "Today the master of the Muslims has died." May Allah the Almighty have mercy on him.

| | | | Imam al-Dhahabi mentioned all of this in Tahdhib al-Tahdhib. | Imam al-Dhahabi mentioned all of this in Tahdhib al-Tahdhib. (T) |

And as for the other personality, Hazrat-ul-Anam Ilm-ul-Huda Shaykh-ul-Islam Abdullah bin Mubarak al-Marwazi, what can be said about him? Is there any educated person in the world who is not aware of the majesty of his status and the loftiness of

his position? He too was among the eminent Imams of the Tabi' al-Tabi'in, the leaders of the Muhaddithin, the senior Mujtahids, and the teachers of the teachers of Imam Bukhari and Muslim in the faith, and was among the special students and beneficiaries of our Imam-e-Azam. May Allah's mercy be upon them all.

---

1. Tahdhib al-Tahdhib, under the name Hammad bin Zayd, Dairat al-Ma'arif al-Nizamiyyah, Hyderabad Deccan 3/10
2. Tahdhib al-Tahdhib, under the name Hammad bin Zayd, Dairat al-Ma'arif al-Nizamiyyah, Hyderabad Deccan 3/10
3. Tahdhib al-Tahdhib, under the name Hammad bin Zayd, Dairat al-Ma'arif al-Nizamiyyah, Hyderabad Deccan 3/10
4. Tahdhib al-Tahdhib, under the name Hammad bin Zayd, Dairat al-Ma'arif al-Nizamiyyah, Hyderabad Deccan 3/10
5. Tahdhib al-Tahdhib, under the name Hammad bin Zayd, Dairat al-Ma'arif al-Nizamiyyah, Hyderabad Deccan 3/10

फ़तावा रज़विया, खंड 22

...बिन मालिक, अब्दुल्लाह बिन उमर, अब्दुल्लाह बिन अब्बास और अन्य (अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो) से ज्ञान प्राप्त किया। और मुहद्दीथीन के महान इमामों और मुजतहिद विद्वानों जैसे इमाम सुफ़ियान थौरी, इमाम यह्या बिन सईद अल-क़त्तान, इमाम अब्दुल रहमान बिन महदी, इमाम अली बिन मदनी और अन्य, जो इमाम बुखारी और इमाम मुस्लिम के उस्ताद और उस्तादों के उस्ताद थे, इस सज्जन के शिष्य बने। इमाम अब्दुल रहमान बिन महदी फ़रमाया करते थे:

अपने समय में लोगों के इमाम चार हैं: कूफ़ा में सुफ़ियान, हिजाज़ में मालिक, शाम में औज़ाई और बसरा में हम्माद बिन ज़ैद।	मुसलमानों के इमाम अपने ज़माने में चार हैं। कूफ़ा में सुफ़ियान, हिजाज़ में मालिक, शाम में औज़ाई, बसरा में हम्माद बिन ज़ैद।

और वे यह भी फ़रमाते:

| | | | मैंने मालिक, सुफ़ियान और हम्माद बिन ज़ैद से अधिक ज्ञानी किसी को नहीं देखा। | मैंने मालिक, सुफ़ियान और हम्माद बिन ज़ैद से ज़्यादा कोई इल्म वाला न देखा। |

और वे यह भी फ़रमाते कि:

| | | | मैंने बसरा में उनसे बड़ा कोई फ़क़ीह नहीं देखा और न ही मैंने उनसे ज़्यादा सुन्नत जानने वाला कोई पाया। | मैंने बसरे में उनसे बढ़कर कोई फ़क़ीह न देखा और मैंने उनसे ज़्यादा हदीस जानने वाला कोई न पाया। |

इमाम अहमद बिन हंबल फ़रमाते हैं:

| | | | हम्माद बिन ज़ैद मुसलमानों के इमामों में से एक हैं। | हम्माद बिन ज़ैद मुसलमानों के इमामों में से है। |

इस सज्जन का निधन रमज़ान 179 हिजरी में हुआ। जिस दिन उनका निधन हुआ, यज़ीद बिन ज़ुरै अल-बसरी को खबर मिली तो उन्होंने कहा: "आज मुसलमानों के सरदार का इंतकाल हो गया।" अल्लाह तआला की उन पर रहमत हो।

| | | | इमाम ज़हबी ने इन सब का उल्लेख तहज़ीब अल-तहज़ीब में किया है। | इमाम ज़हबी ने इन में से हर एक को तहज़ीब अल-तहज़ीब में ज़िक्र फ़रमाया। (त) |

और दूसरे महानुभाव हज़रतुल अनाम इल्मुल हुदा शैखुल इस्लाम अब्दुल्लाह बिन मुबारक अल-मरवज़ी का तो ज़िक्र ही क्या है। दुनिया में कौन सा पढ़ा-लिखा व्यक्ति है जो उनकी महानता और उनके उच्च स्थान से अवगत नहीं है? वे भी महान तबे ताबिईन इमामों, मुहद्दीथीन के सरदारों, बड़े मुजतहिदीन और इमाम बुखारी और मुस्लिम के उस्तादों के उस्ताद थे, और हमारे इमाम-ए-आज़म के विशेष शिष्यों और लाभार्थियों में से थे। उन सब पर अल्लाह की रहमत हो।

---

1. तहज़ीब अल-तहज़ीब, हम्माद बिन ज़ैद के नाम के तहत, दाइरतुल मआरिफ अल-निजामिया, हैदराबाद दक्कन, 3/10
2. तहज़ीब अल-तहज़ीब, हम्माद बिन ज़ैद के नाम के तहत, दाइरतुल मआरिफ अल-निजामिया, हैदराबाद दक्कन, 3/10
3. तहज़ीब अल-तहज़ीब, हम्माद बिन ज़ैद के नाम के तहत, दाइरतुल मआरिफ अल-निजामिया, हैदराबाद दक्कन, 3/10
4. तहज़ीब अल-तहज़ीब, हम्माद बिन ज़ैद के नाम के तहत, दाइरतुल मआरिफ अल-निजामिया, हैदराबाद दक्कन, 3/10
5. तहज़ीब अल-तहज़ीब, हम्माद बिन ज़ैद के नाम के तहत, दाइरतुल मआरिफ अल-निजामिया, हैदराबाद दक्कन, 3/10

بن مالک و عبداللہ بن عمر و عبداللہ بن عباس وغیرہم رضی اللہ تعالٰی عنہم سے علم حاصل کیا۔ اور اجلہ ائمہ محدثین و علمائے مجتہدین مثل امام سفیان ثوری و امام یحیٰی بن سعید قطان و امام عبدالرحمٰن بن مہدی و امام علی بن مدینی وغیرہم کہ امام بخاری و امام مسلم کے اساتذہ و اساتذہ الاساتذہ تھے اس جناب کے شاگرد ہوئے امام عبدالرحمٰن بن مہدی فرمایا کرتے:

ائمة الناس فی زمانهم اربعة سفیان بالکوفة ومالك بالحجاز و الاوزاعی بالشام وحماد بن زید بالبصرة ۱^

مسلمانوں کے امام اپنے زمانے میں چار ہیں۔ کوفہ میں سفیان، حجاز میں مالک، شام میں اوزاعی، بصرہ میں حماد بن زید۔

اور یہ بھی فرماتے:

| | | مارأیت اعلم من مالك وسفیان وحماد بن زید ۲^ | میں نے مالک و سفیان و حماد بن زید سے زیادہ کوئی علم والا نہ دیکھا۔ |

اور یہ بھی فرماتے کہ:

| | | مارأیت بالبصرة افقه منه ولم ار احدا اعلم بالسنة منه ۳^ | میں نے بصرے میں ان سے بڑھ کر کوئی فقیہ نہ دیکھا اور میں نے ان سے زیادہ حدیث جاننے والا کوئی نہ پایا۔ |

امام احمد بن حنبل فرماتے ہیں:

| | | حماد بن زید من ائمة المسلمین ۴^ | حماد بن زید مسلمانوں کے اماموں میں سے ہے۔ |

اس جناب نے ماہ رمضان ۱۷۹ھ میں وفات پائی، جس دن انتقال ہوا یزید بن زریع بصری کو خبر پہنچی فرمایا: الیوم مات سید المسلمین ۵۸ آج مسلمانوں کے سردار نے انتقال کیا رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ۔

| | | ذکر کل ذلك الامام الذهبی فی تهذیب التهذیب۔ | امام ذہبی نے ان میں سے ہر ایک کو تہذیب التہذیب میں ذکر فرمایا۔ (ت) |

اور دوسرے صاحب حضرت الانام علم الہدیٰ شیخ الاسلام عبداللہ بن مبارک مروزی کا تو ذکر ہی کیا ہے۔ عالم میں کون سا قدرے لکھا پڑھا ہے جو اس جناب کی جلالت شان و رفعت مکان سے آگاہ نہیں۔ وہ بھی اجلہ ائمہ تبع تابعین سادات محدثین، کبرائے مجتہدین اور امام بخاری و مسلم کے استاذ الاساتذہ دین اور ہمارے امام اعظم کے خاص شاگردان و مستفدین سے ہیں رحمۃ اللہ علیہم اجمعین۔

---

1. تہذیب التہذیب من اسمہ حماد بن زید دائرۃ المعارف النظامیہ حیدرآباد دکن ۳/ ۱۰
2. تہذیب التہذیب من اسمہ حماد بن زید دائرۃ المعارف النظامیہ حیدرآباد دکن ۳/ ۱۰
3. تہذیب التہذیب من اسمہ حماد بن زید دائرۃ المعارف النظامیہ حیدرآباد دکن ۳/ ۱۰
4. تہذیب التہذیب من اسمہ حماد بن زید دائرۃ المعارف النظامیہ حیدرآباد دکن ۳/ ۱۰
5. تہذیب التہذیب من اسمہ حماد بن زید دائرۃ المعارف النظامیہ حیدرآباد دکن ۳/ ۱۰

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Scholars of religion state that Allah Almighty had gathered all the virtues of the world in him, as mentioned in 'at-Taqreeb' (it is stated in Taqreeb -Translator). And they say that where Abdullah bin Mubarak is mentioned, the mercy of Allah descends, as mentioned by Az-Zarqani and others (Az-Zarqani etc. have mentioned it -Translator). If you wish to see more about him for now, refer to 'Bustan al-Muhadditheen' by Shah Abdul Aziz Sahib. By the grace of Allah, we have proven from Sahih Bukhari itself that two great Imams from the Tabi' al-Tabi'in practiced shaking hands with both hands. Let the opponent also prove prohibition from somewhere, or would they, God forbid, suspect these Tabi' al-Tabi'in of innovation and opposition to the Sunnah, or would they admit that even those Imams did not know Hadith and Sunnah? Whatever the Muhaddith (scholar of hadith) and Mujtahid (jurist) are, it's just you people, a few ignorant individuals of the thirteenth century in India. And there is no power nor might except with Allah, the Most High, the Most Great. Fourthly, it is the general conduct of these people that when they do not find a hadith on a certain matter due to their limited vision and imperfect research, they pronounce it as baseless and unproven. Along with that, solely on this basis, they declare it forbidden and impermissible. Then, the intensity of this unprincipled storm is such that, compared to their inability to find it, they disregard not only the scholars and spiritual masters but even the rulings of the high-ranking Imams and Mujtahideen (may Allah be pleased with them all), and God forbid, describe their rulings as false and unproven. This is a tasteless ignorance that no one with even a modicum of intellect can accept. No one is there to ask these people, "When did you come and when did you become old (meaning, since when have you become such experts)?" Even the great senior scholars of hadith, in such instances, use the brief phrase "I have not narrated it" or "I have not found it," meaning we did not see it or it did not reach us. They do not, like you, turn the lack of finding into proof for non-existence. Gentlemen! Millions of hadiths were taken to the graves in hearts that were never compiled in the first place. Imam Bukhari had memorized six hundred thousand hadiths. Imam Muslim three hundred thousand, yet in Sahihayn (Bukhari and Muslim), there are only seven thousand hadiths. Imam Ahmad had memorized one million, but in the Musnad, there are only thirty thousand. It is narrated from the Shaykhayn (Bukhari and Muslim) and other Imams themselves that we do not seek to encompass all authentic hadiths. If we assume the claim of encompassing all authentic hadiths, then it would necessarily follow that the unique narrations of

Bukhari are not authentic according to Imam Muslim, and the unique narrations of Muslim are not authentic according to Imam Bukhari, and the authentic hadiths unique to the four Sunan are not authentic according to both Imams. And if this claim is pushed further, then those agreed-upon hadiths of the Sahihayn which Imam Nasai did not include in 'Al-Mujtaba' would be devoid of authenticity according to him. And it is as you see (it is a matter you are well aware of -Translator). In Sahih Bukhari, it is narrated from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him): "There is none among the companions of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)... | ...among the companions of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), no one..."

---

1. Taqreeb at-Tahdheeb, Biography 3581, Abdullah bin Mubarak, 7/52.
2. Bustan al-Muhadditheen, Book of Zuhd and Riqaq, pp. 149-159. Page 294 of 692

उलेमा-ए-दीन फ़रमाते हैं कि अल्लाह तआला ने दुनिया की तमाम खूबियां उनमें जमा कर दी थीं, जैसा कि 'अत-तक़रीब' में बयान किया गया है (इसे तक़रीब में बयान किया गया - अनुवादक)। और फ़रमाते हैं कि जहाँ अब्दुल्लाह बिन मुबारक का ज़िक्र होता है वहाँ अल्लाह की रहमत नाज़िल होती है, जैसा कि अज़-ज़रक़ानी वग़ैरह ने ज़िक्र किया है (इसे ज़रक़ानी वग़ैरह ने ज़िक्र किया - अनुवादक)। उनका कुछ ज़िक्र देखना चाहें तो फ़िलहाल शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब की 'बुस्तानुल मुहद्दिसीन' ही देखें। हमने अल्हम्दुलिल्लाह खास सहीह बुखारी से ऐसे दो अज़ीम इमामों (तबे-ताबईन) से दोनों हाथों से मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) साबित कर दिया। मुख़ालिफ़ भी तो कहीं से इसकी मनाही साबित करे, या फिर इन तबे-ताबईन हज़रात पर भी माज़अल्लाह बिदअत और सुन्नत की मुख़ालफ़त का गुमान करेगा, या यह इक़रार कर लेगा कि वो भी हदीस और सुन्नत नहीं जानते थे? जो कुछ मुहद्दिस और मुजतहिद हैं, बस आप ही तेरहवीं सदी के मुट्ठी भर हिन्दुस्तानी जाहिल हैं। वला हौला वला क़ुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम। चौथी बात: इन हज़रात का आम तरीका यह है कि जिस मामले में ये अपनी कोताह नज़री और अधूरी तलाश की वजह से हदीस नहीं पाते, उसे बे-बुनियाद और बे-सबूत करार दे देते हैं। और साथ ही सिर्फ इसी बिना पर उसे ममनूअ (वर्जित) और नाजायज़ ठहरा देते हैं। फिर इस बे-क़ायदा तूफ़ान का जोश ऐसा होता है कि अपने न पाने के मुक़ाबले उलेमा और मशाइख तो क्या, बड़े-बड़े इमामों और मुजतहिदीन (अल्लाह उन सब से राज़ी हो) के इर्शादात को भी एतबार के काबिल नहीं समझते और उनके अहकाम को भी माज़अल्लाह बातिल और साबित न होने वाला बताते हैं। यह वह बे-ज़ायका जहालत है जिसे मामूली अक़्ल वाला भी स्वीकार नहीं कर सकता। इन हज़रात से कोई इतना पूछने वाला नहीं कि "कब आए और कब बूढ़े हुए" (यानी कब से इतने बड़े माहिर बन गए?)। बड़े-बड़े अज़ीम मुहद्दिसीन ऐसी जगह "लम अरव वलम अजद" (मैंने रिवायत नहीं की और मुझे नहीं मिली) पर इख़्तिसार (संक्षेप) करते हैं, यानी हमने नहीं देखी या हमें नहीं मिली। वे तुम्हारी तरह 'न मिलने' को 'न होने' की दलील नहीं बनाते। साहबों! लाखों हदीसें सीनों में ही चली गईं जो असल में संकलन में ही नहीं आईं। इमाम बुखारी को छह लाख हदीसें हिफ्ज़ (याद) थीं। इमाम मुस्लिम को तीन लाख, फिर सहीहैन में सिर्फ सात हज़ार हदीसें हैं। इमाम अहमद को दस लाख हदीसें याद थीं, मसनद में सिर्फ तीस हज़ार हैं। खुद शैख़ैन और अन्य इमामों से मंकूल है कि हम तमाम सहीह हदीसों के घेराव (इस्तियाब) का दावा नहीं करते। और अगर इस्तियाब का दावा फर्ज़ कर लें, तो लाज़िमी तौर पर यह मानना पड़ेगा कि इमाम बुखारी की इन्फिरादी रिवायतें इमाम

मुस्लिम के नज़दीक सहीह नहीं हैं, और इमाम मुस्लिम की इन्फिरादी रिवायतें इमाम बुखारी के नज़दीक सहीह नहीं हैं, और चारों सुनन की सहीह रिवायतें इन दोनों इमामों के नज़दीक सहीह नहीं हैं। और अगर इस दावे को आगे बढ़ाया जाए, तो सहीहैन की वे मुत्तफ़क़ अलैह हदीसें जिन्हें इमाम नसाई ने 'मुज्तबा' में शामिल नहीं किया, उनके नज़दीक सिहत से महरूम होंगी। और यह वैसा ही है जैसा आप देख रहे हैं (यह वह चीज़ है जिसे तुम जानते हो - अनुवादक)। सहीह बुखारी शरीफ में हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से मरवी है: नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के असहाब में कोई नहीं... | असहाब-ए-नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम में किसी ने...

---

1. तक़रीबुत तहज़ीब, तर्जुमा 3581, अब्दुल्लाह बिन मुबारक 7/52.
2. बुस्तानुल मुहद्दिसीन, किताबुज़ ज़ुहद वर-रिकाक़, पृ. 149 से 159. पेज 294 of 692

علمائے دین فرماتے ہیں تمام جہاں کی خوبیاں اللہ تعالیٰ نے ان میں جمع فرمادی تھیں قالہ فی التقریب (اسے تقریب میں بیان کیا گیا ت) اور فرماتے ہیں جہاں عبداللہ بن مبارک کا ذکر ہوتا ہے وہاں رحمت الہی اترتی ہے ذکرہ الزرقانی وغیرہ (اسے زرقانی وغیرہ نے ذکر کیا۔ت) ان کا کچھ تذکرہ دیکھنا چاہو تو سردست شاہ عبدالعزیز صاحب کی بستان المحدثین ہی دیکھو۔ ہم نے بحمد اللہ خاص صحیح بخاری سے ایسے دو امام جلیل تبع تابعین سے دونوں ہاتھ کا مصافحہ ثابت کردیا۔ مخالف بھی تو کہیں سے ممانعت ثابت کرے یا ایسے حضرات تبع تابعین پر بھی معاذ اللہ بدعت و مخالفت سنت کا گمان ہوگا یا اقرار کردیتے گا کہ وہ بھی حدیث و سنت نہ جانتے تھے، محدث مجتہد جو کچھ ہیں بس آپ ہی تیرہ صدی کی چھٹن چند جاہلان ہندی وطن ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ رابعاً: ان حضرات کا ادب کلی ہے کہ جس امر پر اپنی قاصر نظر ناقص تلاش میں حدیث نہیں پاتے اس پر بے اصل وبے ثبوت ہونے کا حکم لگادیتے اور اس کے ساتھ ہی صرف اس بناء پر اسے ممنوع و ناجائز ٹھہرا دیتے ہیں۔ پھر اس طوفان بے ضابطگی کا وہ جوش ہوتا ہے کہ اس اپنے نہ پانے کے مقابل علماء و مشائخ کی تو کیا گنتی حضرات عالیہ ائمہ مجتہدین رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین کے ارشادات بھی پایہ اعتبار سے ساقط اور ان کے احکام کو بھی یونہی معاذ اللہ باطل و غیر ثابت بتاتے ہیں۔ یہ وہ جہالت بے مزہ ہے جسے کوئی ادنیٰ عقل والا بھی قبول نہیں کرسکتا ان حضرات سے کوئی اتنا پوچھنے والا نہیں کہ "کے آمدی وکے پیر شدی" (کب آئے اور کب بوڑھے ہوئے۔ت)۔ بڑے بڑے اکابر محدثین ایسی جگہ "لم ارو ولم اجد" پر اختصار کرتے ہیں یعنی ہم نے نہ دیکھی ہمیں نہ ملی، نہ کہ تمہاری طرح عدم وجدان کہ عدم وجود کی دلیل ٹھہرا دیں۔ صاحبو! لاکھوں حدیثیں اپنے سینوں میں لے گئے کہ اصلاً تدوین میں بھی نہ آئیں۔ امام بخاری کو

چھ لاکھ حدیثیں حفظ تھیں۔ امام مسلم کو تین لاکھ، پھر صحیحین میں صرف سات ہزار حدیثیں ہیں۔ امام احمد کو دس لاکھ محفوظ تھیں مسند میں فقط تیس ہزار ہیں۔ خود شیخین و غیر ہما ائمہ سے منقول کہ ہم سب احادیث صحاح کا استیعاب نہیں چاہتے۔ اور اگر ادعائے استیعاب فرض کیجئے تو لازم آئے کہ افراد بخاری، امام مسلم اور افراد مسلم، امام بخاری اور صحاح افراد سنن اربعہ دونوں اماموں کے نزدیک صحیح نہ ہوں، اور اگر اس ادعا کو آگے بڑھائے تو یونہی صحیحین کی وہ متفق علیہ حدیثیں جنھیں امام نسائی نے مجتبیٰ میں داخل نہ کیا ان کے نزدیک حلیہ صحت سے عاری ہوں وھو کما تری (یہ وہ چیز ہے جسے تم جانتے ہو۔ت) __ صحیح بخاری شریف میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے: مَا مِنْ اَصْحَابِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَسَلَّمَ | اَصْحَابِ نَبِیّ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں کسی نے

---

1 تقریب التہذیب ترجمہ ۳۵۸۱ عبد اللہ بن مبارک ۷/ ۵۲ 2 بستان المحدثین کتاب الزہد والرقاق ص ۱۴۹ تا ۱۵۹

Volume 22 - Fatawa-e-Razvia

[Top Box] Arabic: None narrated more Hadiths from him (the Prophet) than me, except for Abdullah bin Amr, for he used to write and I did not. [1] Urdu: No one narrated more Hadiths from the Holy Prophet (may Allah bless him and grant him peace) than me, except for Abdullah bin Amr (may Allah be pleased with them both), as he used to write them down and I did not.

[Main Body Text] Look, Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) clearly states that Abdullah bin Amr bin al-Aas (may Allah be pleased with him) narrated more Hadiths than him. However, in the works of Hadith scholars, his (Abdullah's) Hadiths are far fewer than his (Abu Hurairah's). Only seven hundred Hadiths were found from Hazrat Abdullah (may Allah be pleased with him), while five thousand three hundred were found from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). Allama Qastalani states in 'Irshad':

[Table Content] Left Column (Arabic): It is understood from this that Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) was certain that none of the Sahaba narrated more Hadiths from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) than him except Abdullah bin Amr. Despite this, what is available from Abdullah bin Amr is many times less than what is reported from Abu Hurairah. This is because he lived in Egypt, where travelers (seeking knowledge) were few, whereas Abu Hurairah settled in Medina, the destination for Muslims from every direction. As the author mentioned, nearly eight hundred men narrated from him (Abu Hurairah), and five thousand three hundred Hadiths are reported from him, while seven hundred Hadiths are found for Abdullah. [2]

Right Column (Urdu): This shows Hazrat Abu Hurairah's (may Allah be pleased with him) firm conviction that among the noble Companions, no one narrated such a large number of Hadiths from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as he did, except for Abdullah bin Amr. Yet, despite this, the reported traditions of Abdullah bin Amr are many times fewer than those of Abu Hurairah. The reason for this is that Abdullah bin Amr resided in Egypt, and the arrival of those searching and seeking for the noble Hadiths was very infrequent there. In contrast to Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), whose stay was in Medina itself, which was a center for Muslims from all four sides. The author (may Allah have mercy on him) states that there were approximately eight hundred individuals who narrated from Hazrat Abu Hurairah, and a total of five thousand three hundred

Hadiths have been narrated from Hazrat Abu Hurairah. And seven hundred Hadiths of Hazrat Abdullah bin Amr are found. (T)

[Footnotes] 1. Sahih al-Bukhari, Book of Knowledge, Chapter on Writing of Knowledge, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/22. 2. Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari, Book of Knowledge, Chapter on Recording of Knowledge, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/206.

खंड 22 - फतावा-ए-रज़विया

[शीर्ष बॉक्स] अरबी: "मुझसे अधिक हदीसें उनसे किसी ने बयान नहीं कीं सिवाय अब्दुल्ला बिन अम्र के क्योंकि वे लिखते थे और मैं नहीं लिखता था।" [1] उर्दू: हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से मुझसे ज़्यादा हदीसें रिवायत न कीं सिवा अब्दुल्ला बिन अम्र रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा के कि वह लिख लिया करते और मैं न लिखता।

[मुख्य पाठ] देखो हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु साफ़ फरमाते हैं कि अब्दुल्ला बिन अम्र बिन आस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने उनसे ज़्यादा अहादीस रिवायत फरमाईं। हालांकि मुहद्दिसीन की तसानीफ़ (कृतियों) में उनकी हदीसें उनकी अहादीस से कई गुना कम हैं। अब्दुल्ला रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से सिर्फ सात सौ हदीसें पाई गईं और अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से पांच हज़ार तीन सौ। अल्लामा क़स्तलानी 'इरशाद' में फ़रमाते हैं:

[तालिका सामग्री] बायां कॉलम (अरबी): इससे अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु का यह यकीन समझा जाता है कि सहाबा में नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से उनसे ज़्यादा हदीसें रिवायत करने वाला कोई न था सिवाय अब्दुल्ला बिन अम्र के। इसके बावजूद अब्दुल्ला बिन अम्र की मौजूद हदीसें अबू हुरैरा की तुलना में कई गुना कम हैं क्योंकि वह मिस्र में रहते थे जहाँ आने वाले कम थे, जबकि अबू हुरैरा मदीना में बस गए थे जो हर तरफ से मुसलमानों का केंद्र था। जैसा कि लेखक ने कहा, उनसे लगभग आठ सौ लोगों ने रिवायत की और उनसे पाँच हज़ार तीन सौ हदीसें रिवायत हैं, जबकि अब्दुल्ला की सात सौ हदीसें मिलती हैं। [2]

दायां कॉलम (उर्दू): इससे हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु का जज़्म-ओ-यक़ीन समझ में आता है कि सहाबा किराम में हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से किसी ने इतनी कसीर तादाद में हदीसें रिवायत नहीं कीं सिवाए अब्दुल्ला बिन अम्र के मगर इसके बावजूद अब्दुल्ला बिन अम्र की मरवियात अबू हुरैरा से कई गुना कम हैं, इसकी वजह यह है कि अब्दुल्ला बिन अम्र मिस्र में सकूनत पज़ीर थे और अहादीस-ए-करीमा की तलाश व जुस्तजू करने वालों का वरूद वहां बहुत कम होता था। बखिलाफ हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के आपका तो मदीना में ही कयाम था जो हर चहार जानिब से मुसलमानों का मरजा था। हज़रत मुअल्लिफ़ अलैहिर्रहमा का कहना यह है कि हज़रत अबू हुरैरा से रिवायत करने वाले लगभग आठ सौ अफ़राद थे, और हज़रत

अबू हुरैरा से कुल पांच हज़ार तीन सौ हदीसें रिवायत की गई हैं। और हज़रत अब्दुल्ला बिन अम्र की सात सौ हदीस मिलती हैं। (त)

[पाद टिप्पणियाँ] 1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल इल्म, बाब किताबतुल इल्म, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/22। 2. इरशाद अल-सारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताबुल इल्म, बाब किनायतुल इल्म, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/206।

[اوپر والا خانہ] عربی: احد اکثر حدیثا عنه منی الاماکان من عبد الله بن عمرو فانه کان یکتب ولااکتب ۔ ۱ اردو: حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے مجھ سے زیادہ حدیثیں روایت نہ کیں سوا عبداللہ بن عمرو رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے کہ وہ لکھ لیا کرتے اور میں نہ لکھتا۔

[عبارت] دیکھو حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ صاف فرماتے ہیں کہ عبداللہ بن عمرو بن عاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے ان سے زیادہ احادیث روایت فرمائیں۔ حالانکہ تصانیف محدثین میں ان کی حدیثیں ان کی احادیث سے بدرجہا کم ہیں۔ عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے صرف سات سو حدیثیں پائی گئیں اور ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے پانچ ہزار تین سو۔ علامہ قسطلانی ارشاد میں ارشاد فرماتے ہیں:

[جدول] بایاں کالم (عربی): یفهم منه جزم ابی هریرة رضی الله تعالی عنه بانه لیس فی الصحابة اکثر حدیثا عن النبی صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم منه الا عبدالله بن عمرو ومع ان الموجود عن عبدالله بن عمرواقل من الموجود المروی عن ابی هریرة باضعاف لانه سکن مصر وکان الواردون الیها قلیلا بخلاف ابی هریرة فانه استوطن المدینة وهی مقصد المسلمین من کل جهة وروی عنه فیما قاله المؤلف نحو من ثمان مائة رجل وروی عنه من الحدیث خمسة الاف وثلاث مائة حدیث ووجد لعبدالله سبع مأة حدیث ۔ ۲

دایاں کالم (اردو): اس سے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا جزم و یقین سمجھ میں آتا ہے کہ صحابہ کرام میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے کسی نے اتنی کثیر تعداد میں حدیثیں روایت نہیں کیں سوائے عبداللہ بن عمرو کے، مگر اس کے باوجود عبداللہ بن عمرو کی

مرویات ابوہریرہ سے کئی گنا کم ہیں، اس کی وجہ یہ ہے کہ عبداللہ بن عمرو مصر میں سکونت پذیر تھے اور احادیث کریمہ کی تلاش و جستجو کرنے والوں کا ورود وہاں بہت کم ہوتا تھا۔ بخلاف حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے آپ کا تو مدینہ میں ہی قیام تھا جو ہر چہار جانب سے مسلمانوں کا مرجع تھا۔ حضرت مولف علیہ الرحمہ کا کہنا یہ ہے کہ حضرت ابوہریرہ سے روایت کرنیوالے لگ بھگ آٹھ سو افراد تھے، اور حضرت ابوہریرہ سے کل پانچ ہزار تین سو حدیثیں روایت کی گئی ہیں۔ اور حضرت عبداللہ بن عمرو کی سات سو حدیث ملتی ہیں۔ (ت)

[حواشی] ۱ صحیح البخاری کتاب العلم باب کتابۃ العلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۲ ۲ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری کتاب العلم باب کنایۃ العلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۰۶

Fatawa Razawiya Volume 22

Now tell, what happened to those thousands of hadiths of Hazrat Abdullah (may Allah be pleased with him)? And how many of them were found in the books of hadith? Just deduce from this and it becomes clear from here that if hadiths are not found in these books regarding the schools of the four Imams, especially the Imam of Imams, the King of Times, the Lamp of the Ummah, Abu Hanifa (may Allah be pleased with them), then it does not necessarily follow that there is no hadith in reality for their school. Rather, even if Bukhari and Muslim and their likes explicitly state that there is no hadith for a certain school of Imam Abu Hanifa or Imam Malik, even then, for a fair-minded person of intellect, it cannot be a cause of criticism in their pure and blessed schools at all. After all, the knowledge of Bukhari and Muslim was not all-encompassing. Was all that the master of the world (peace and blessings of Allah be upon him) said and what the companions conveyed to the blessed Ummah known to Bukhari and Muslim? Even the great companions who were always present in the court of the Prophet (peace be upon him and them) in travel and residence, to the extent that the four caliphs and Hazrat Abdullah bin Masood and others (may Allah be pleased with them) could not claim that they had information about all the words and deeds of the holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). One who has an eye on books of hadith knows well that some things remained hidden even from these personalities, "so how could others reach them" (meaning others have even less access). Then how can Bukhari and Muslim etc. claim total knowledge? Even if they deny, its summary will only be the denial of their own knowledge, meaning "we do not know". Then from this, not being a hadith in reality is a far cry, it does not even necessarily follow that Abu Hanifa and Malik also did not know the hadith for their school. Their time was closer to the holy era and until then it was the time of the "best of generations" (Khayr al-Qurun). Due to the scarcity of lies and abundance of goodness, chains of narration were clean and intermediaries were few. It is possible that the hadiths which Abu Hanifa and Malik had did not reach Bukhari and Muslim. It is possible that the hadiths which were with them with a correct chain, reached them through weak narrations. Then how can their not knowing be a judge over the other's not knowing? The great Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) - whom even the scholars of hadith, experts in criticism and appraisal (Jarah wa Ta'dil), despite many of them having a certain prejudice against the Hanafis, explicitly write as "a master of hadith, fair in hadith, and a follower of people for hadith". Rather, in their estimation, they consider him even more of a

scholar of hadith and narrator of many hadiths than the Imam of Imams, Imam-e-Azam Abu Hanifa. Imam Dhahabi Shafi'i has counted him among the preservers of hadith (Huffaz al-Hadith) and mentioned him in the book Tadhkirat al-Huffaz with the title "Al-Imam Al-Allamah Faqih Al-Iraqayn" (The Imam, the great scholar, the jurist of the two Iraqs) - he says: It often happened that the Imam would state a view which in my view was contrary to hadith, and I would lean towards the hadith. After investigation, it would be found that the respected Imam had spoken from a hadith that was not even in my dreams. Imam Ibn Hajar Makki Shafi'i says in Khayrat al-Hissan:

अब बताइये हज़रत अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु अन्हु की वे हज़ारों हदीसें क्या हुईं? और हदीस की किताबों में उनमें से कितनी हाथ आईं? बस इसी पर क़यास कर लीजिये और यहीं से ज़ाहिर है कि आइमा अरबा (चारों इमामों), विशेष रूप से इमामों के इमाम, ज़माने के मालिक, उम्मत के चिराग इमाम अबू हनीफ़ा रज़ियल्लाहु अन्हुम के मज़हब पर अगर इन किताबों में हदीसें न मिलें, तो इससे यह लाज़िम नहीं आता कि उनके मज़हब पर हकीकत में हदीस नहीं है। बल्कि अगर बुखारी व मुस्लिम और उनके जैसे लोग स्पष्ट रूप से कह भी दें कि फ़लां मज़हब (इमाम अबू हनीफ़ा या इमाम मालिक) पर कोई हदीस नहीं है, तो भी अक्लमंद और इंसाफ पसंद इंसान के नज़दीक उनके पाक और मुबारक मज़हबों में बिल्कुल भी ऐब पैदा नहीं हो सकता। आख़िर बुखारी व मुस्लिम का इल्म असीमित तो नहीं था, क्या वह सब कुछ जो हुज़ूर सय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने इरशाद फ़रमाया और सहाबा ने उम्मत-ए-मरहूमा तक पहुँचाया, उन सबका इल्म बुखारी व मुस्लिम को हासिल था? खुद बड़े-बड़े सहाबा किराम जो सफ़र और हज़र (घर पर रहने) में हमेशा दरबार-ए-रिसालत सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम में हाज़िर रहते थे, यहाँ तक कि खुलफ़ा-ए-अरबा (चारों खलीफ़ा) और हज़रत अब्दुल्लाह बिन मसूद वगैरह रज़ियल्लाहु अन्हुम भी यह दावा नहीं कर सकते थे कि उन्हें हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के तमाम कौल (बातों) और अफ़आल (कामों) की जानकारी है। हदीस की किताबों पर नज़र रखने वाला अच्छी तरह जानता है कि कुछ बातें इन हज़रात पर भी छिपी रहीं, "तो दूसरों तक क्या पहुँचती" (यानी दूसरों को और भी कम जानकारी होती)। फिर बुखारी व मुस्लिम वगैरह पूरे इल्म का दावा कैसे कर सकते हैं? अगर वे इन्कार भी करें तो उसका नतीजा सिर्फ़ अपने इल्म का इन्कार होगा, यानी "हमें नहीं मालूम"। फिर इससे हकीकत में हदीस का न होना तो दूर की बात है, यह भी लाज़िम नहीं आता कि अबू हनीफ़ा और मालिक को भी अपने मज़हब पर हदीस न मालूम हो। उनका ज़माना पाक ज़माने के ज़्यादा करीब था और उस वक़्त तक 'खैरुल कुरून' (बेहतरीन दौर) का ज़माना था। झूठ की कमी और भलाई की अधिकता के कारण सनदें (सूत्र) साफ़ थीं और माध्यम कम थे। यह मुमकिन है कि जो हदीसें अबू हनीफ़ा और मालिक के पास थीं, वे बुखारी और मुस्लिम तक न पहुँची हों। मुमकिन है कि जो हदीसें उनके पास सही सनद के साथ थीं, उन तक कमज़ोर रावियों (वर्णनकर्ताओं) के माध्यम से पहुँची हों। फिर कैसे उनका न जानना, उनके न जानने पर फैसला सुना सकता है? इमाम अजल अबू यूसुफ़ रहमतुल्लाहि अलैहि (जिन्हें जिरह व तादील के माहिर मुहद्दिसीन भी, हालाँकि उनमें से बहुतों को हनफ़ी हज़रात से

एक तरह की चिढ़ है, साफ़ तौर पर 'साहिब-ए-हदीस', 'हदीस में इंसाफ़ पसंद' और 'हदीस के लिए लोगों के पीछे चलने वाला' लिखते हैं। बल्कि अपने ख्याल में उन्हें इमामों के इमाम इमाम-ए-आज़म अबू हनीफ़ा से भी बड़ा मुहद्दिस और ज़्यादा हदीसों वाला मानते हैं। इमाम ज़हबी शाफ़ई ने उन्हें 'हुफ़्फ़ाज़-ए-हदीस' (हदीस के संरक्षकों) में गिना है और किताब 'तज़किरातुल हुफ़्फ़ाज़' में "अल-इमाम अल-अल्लामा फकीह-उल-इराक़ैन" के शीर्षक के तहत उनका ज़िक्र किया है) यह इरशाद फ़रमाते हैं: अक्सर ऐसा होता कि इमाम एक बात फ़रमाते जो मेरी नज़र में हदीस के खिलाफ़ होती और मैं हदीस की तरफ़ झुक जाता। बाद में तहकीक (जाँच) से पता चलता कि हज़रत इमाम ने उस हदीस से बात कही है जो मेरे ख़्वाबों-ख़्याल में भी न थी। इमाम इब्न-ए-हजर मक्की शाफ़ई 'खैरातुल हिसान' में फ़रमाते हैं:

اب کہئے حضرت عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی وہ ہزاروں حدیثیں کیا ہوئیں۔ اور کتب حدیث میں ان میں سے کتنی ہاتھ آئیں۔ بس اسی پر قیاس کرلیجئے اور یہیں سے ظاہر کہ ائمہ اربعہ خصوصاً امام الائمہ مالک الازمہ سراج الامہ ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے مذہب پر اگر ان کتب میں حدیثیں نہ ملیں تو اس سے یہ لازم نہیں آتا کہ ان کے مذہب پر واقع میں حدیث نہیں بلکہ اگر بخاری و مسلم اور ان کے امثال تصریح بھی کردیں کہ فلاں مذہب امام ابوحنیفہ یا امام مالک پر کوئی حدیث نہیں تو بھی منصف ذی عقل کے نزدیک ان کے پاک مبارک مذہبوں میں اصلاً قادح نہیں ہو سکتا۔ آخر بخاری و مسلم کا علم محیط نہ تھا، کیا جو کچھ حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا اور صحابہ نے امت مرحومہ تک پہنچایا اس سب کا علم بخاری و مسلم کو حاصل تھا۔ خود اجلہ صحابہ کرام جو گاہ بگاہ سفر و حضر میں دائماً بارگاہ عرش جاہ حضور رسالت پناہ علیہ و علیہم صلوات اللہ میں حاضر رہتے یہاں تک کہ حضرات خلفائے اربعہ و حضرت عبد اللہ بن مسعود و غیر ہم رضی اللہ تعالیٰ عنہم بھی یہ دعویٰ نہیں کر سکتے تھے، کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے کل اقوال وافعال پر ہمیں اطلاع ہے، کتب احادیث پر جسے نظر ہے وہ خوب جانتا ہے کہ بعض باتیں ان حضرات پر بھی خفی رہیں "تا بد دیگرے چہ رسد" (دوسروں تک کیا پہنچے۔ ت) پھر بخاری و مسلم وغیرہما کیونکر علم کل کا دعویٰ کر سکتے ہیں۔ اگر وہ نفی کریں بھی تو اس کا محصل صرف اپنے علم کی نفی ہوگا یعنی ہمیں نہیں معلوم پھر اس سے واقع میں حدیث نہ ہونا درکنار، یہ بھی لازم نہیں آتا کہ ابوحنیفہ و مالک کو بھی اپنے مذہب پر حدیث نہ معلوم ہو ان کا زمانہ زمانہ اقدس سے قریب تر تھا اور اس وقت تک زمانہ خیر القرون تھا۔ بوجہ قلت کذب و کثرت خیر سندیں نظیف اور وسائط کم تھے، یہ ممکن کہ جو حدیثیں ابوحنیفہ و مالک

کے پاس تھیں بخاری و مسلم کو نہ پہنچیں، ممکن کہ جو حدیثیں ان کے پاس بسند صحیح تھیں ان تک بذریعہ روایت ضعاف پہنچیں۔ پھر کیونکر ان کا نہ جاننا ان کے نہ جاننے پر قاضی ہو سکتا ہے۔ امام اجل ابویوسف رحمتہ اللہ تعالیٰ علیہ (جنھیں محدثین اہل جرح و تعدیل بھی بانکہ ان میں بہت کو حضرات حنفیہ کرام سے ایک تعنت ہے تصریحاً صاحب حدیث منصف فی الحدیث واتبع القوم للحدیث لکھتے ہیں۔ بلکہ اپنے زعم میں امام الائمہ امام اعظم ابو حنیفہ سے بھی زیادہ محدث و کثیر الحدیث جانتے ہیں امام ذہبی شافعی نے اس جناب کو حفاظ حدیث میں شمار اور کتاب تذکرۃ الحفاظ میں بعنوان الامام العلامۃ فقیہ العراقین ذکر کیا) یہ ارشاد فرماتے ہیں: بارہا ہوتا کہ امام ایک قول ارشاد فرماتے کہ میری نظر میں حدیث کے خلاف ہوتا میں جانب حدیث جھکتا۔ بعد تحقیق معلوم ہوتا ہے کہ حضرت امام نے اس حدیث سے فرمایا ہے جو میرے خواب میں بھی نہ تھی، امام ابن حجر مکی شافعی خیرات الحسان میں فرماتے ہیں:

Fatawa-e-Razviya Volume 22

[Box Start] Arabic Text: Narrated from Abu Yusuf: I have not seen anyone more knowledgeable in the explanation of Hadith and the subtle points of Fiqh than Abu Hanifa. He also said: Whenever I disagreed with him on any matter and then pondered over it, I realized that his school of thought is the one that brings salvation in the Hereafter. He was more insightful than me regarding authentic Hadith. He further said: Whenever he was firm on an opinion, I would go around the scholars of Kufa to see if I could find any Hadith or tradition to strengthen his view. Sometimes I would find two or three Hadiths and bring them to him. He would say regarding some of them, "This is not authentic" or "This is obscure." I would ask him, "How did you know that, while it supports your view?" He would reply, "I am knowledgeable through the knowledge of the people of Kufa."[1]

Urdu Translation: It is narrated from Hazrat Abu Yusuf: I have not seen anyone more knowledgeable in the explanation of Hadith and the subtle points of Fiqh than Hazrat Imam-e-Azam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him). He also said: Whenever I disagreed with him on any matter and then reflected upon it, I felt that the path to salvation in the Hereafter is the same school of thought towards which Imam Abu Hanifa inclined. His insight into Hadith was greater than mine. He also said: Whenever he would stand firm on something, I would visit the elders of Kufa for the purpose of finding any Hadith or tradition to strengthen that statement. Sometimes I would find two or three Hadiths and bring them to him. You (Imam Abu Hanifa) would say about some: "In this, such-and-such Hadith is not authentic or is obscure." I would submit: "O Master! How did you know this, even though these Hadiths support your statement?" He would reply: "I have gained knowledge from the knowledge of the people of Kufa themselves." (T) [Box End]

Anyway, this was one level.

Level Two: Now, among the Hadiths that were compiled, tell me how many remain? Hundreds of books authored by the Imams of religion have completely vanished, and this is not from today, but from the very beginning. During the time of Imam Malik, eighty (80) scholars wrote Muwatta, then apart from Muwatta-e-Malik and Muwatta-e-Ibn Wahb, does anyone else's trace remain? What was the distance between the time of Imam Muslim and the time of Abu Abdullah Hakim Nishapuri, the author of Mustadrak? Yet, regarding some of Imam Muslim's works, Imam Ibn Hajar quoted Hakim as saying they are non-existent. Similarly, no one can provide any trace of

hundreds or even thousands of works by the Imams, except that their names remained written in chronicles and histories.

---

[1] Al-Khairat al-Hissan, Chapter 30, regarding his chain in Hadith, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 143 Page 297 of 692

फतावा-ए-रज़विया जिल्द 22

[बॉक्स प्रारंभ] अरबी पाठ: हज़रत अबू यूसुफ़ से रिवायत है: मैंने हदीस की व्याख्या और फिक़्ह के सूक्ष्म बिंदुओं को समझने में इमाम अबू हनीफ़ा से बढ़कर किसी को जानकार नहीं देखा। उन्होंने यह भी कहा: जब भी मैंने किसी मसले में उनसे मतभेद किया और फिर उस पर विचार किया, तो मैंने पाया कि उनका संप्रदाय ही परलोक में मुक्ति दिलाने वाला है। वे सही हदीस के मामले में मुझसे अधिक अंतर्दृष्टि रखते थे। उन्होंने आगे कहा: जब वे किसी बात पर दृढ़ होते, तो मैं कूफ़ा के बुजुर्गों के पास जाता कि उनके कथन की पुष्टि के लिए कोई हदीस या परंपरा मिल जाए। कभी-कभी मुझे दो या तीन हदीसें मिल जातीं और मैं उन्हें उनके पास ले आता। वे उनमें से कुछ के बारे में कहते, "यह सही नहीं है" या "यह अपरिचित है।" मैं उनसे पूछता, "आपको यह कैसे पता चला, जबकि यह आपके विचार का समर्थन कर रही है?" वे उत्तर देते, "मैं कूफ़ा के लोगों के ज्ञान के माध्यम से जानकार हूँ।"[1]

उर्दू अनुवाद: हज़रत अबू यूसुफ़ से रिवायत है कि मैंने अहादीस की तशरीह (व्याख्या) और फिक़्ह की नुक़्ता-आफ़रीनी (सूक्ष्म बिंदुओं की व्याख्या) में हज़रत इमाम-ए-आज़म अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से ज़्यादा जानकार शख़्स नहीं देखा। उन्होंने यह भी फ़रमाया: मैंने जब भी किसी मसले में उनसे इख़्तिलाफ़ (मतभेद) किया और फिर उस पर ग़ौर-ओ-ख़ौज़ किया, तो मुझे यही महसूस हुआ कि आख़िरत में नजात देने वाला वही मज़हब है जिसकी तरफ़ इमाम अबू हनीफ़ा गए हैं। मुझसे ज़्यादा हदीसों पर उनकी नज़र थी। उन्होंने यह भी फ़रमाया: जब वे किसी बात पर अड़ जाते, तो मैं कूफ़ा के मशाएख़ (बुज़ुर्गों) के पास इस ग़र्ज़ से हाज़िर होता कि इस क़ौल (कथन) की तक़वियत (पुष्टि) में मुझे कोई हदीस या असर (परंपरा) मिले। बसा औक़ात (अक्सर) मुझे दो-तीन हदीसें मिल जातीं, तो मैं उन्हें उनकी ख़िदमत में लेकर हाज़िर होता। आप फ़रमाते: इनमें यह फ़लां हदीस सही नहीं है या ग़ैर-मारूफ़ (अपरिचित) है। मैं अर्ज़ करता: हुज़ूर! यह आपको कैसे मालूम हो गया, हालाँकि ये हदीसें तो आपके क़ौल की ताईद (समर्थन) में हैं? तो वे फ़रमाते: कूफ़ा वालों के इल्म ही से तो मुझे इल्म हुआ है। (त) [बॉक्स अंत]

खैर, एक दर्जा तो यह हुआ।

दर्जा दोयम: अब जो हदीसें तदवीन (संकलन) में आईं, उनमें से फ़रमाइए कितनी बाक़ी हैं? सैकड़ों किताबें जो दीनी इमामों ने तालीफ़ (रचना) फ़रमाईं, महज़ बे-निशान हो गईं और यह आज से नहीं, बल्कि शुरुआत ही से है। इमाम मालिक के ज़माने में अस्सी (80) उलेमा ने मुअत्ता लिखीं, फिर

सिवाए मुअत्ता-ए-मालिक और मुअत्ता-ए-इब्न वहब के, क्या किसी और का पता बाक़ी है? इमाम मुस्लिम के ज़माने और मुस्तदरक के लेखक अबू अब्दुल्लाह हाकिम निशापुरी के ज़माने के बीच कितना फ़ासला था? फिर इमाम मुस्लिम की बाज़ तसानीफ़ (रचनाओं) के मुताल्लिक़ इमाम इब्न हजर ने हाकिम से नक़ल किया कि वे मादूम (लुप्त) हैं। इसी तरह, कोई भी सैकड़ों बल्कि हज़ारों इमामों की तसानीफ़ का कोई निशान नहीं दे सकता, सिवाए इसके कि तज़किरों और तारीख़ों में उनके नाम लिखे रह गए।

---

[1] अल-ख़ैरात अल-हिस्सान, तीसवां अध्याय, हदीस में उनकी सनद के बारे में, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृष्ठ 143 पेज 297 का 692

عن ابی یوسف ما رأیت احدا اعلم بتفسیر الحدیث ومواضع النکت التی فیه من الفقة من ابی حنیفة وقال ایضا ما خالفه في شئ قط فتدبرته الارایت مذهبه الذي ذهب الیه انجی فی الاخرة وکنت ربما ملت الی الحدیث فکان هو ابصر بالحدیث الصحیح منی وقال کان اذا صمم علی قوله درت علی مشائخ الکوفة هل اجد فی تقویة قوله حدیثا او اثرا فربما وجدت الحدیثین والثلاثة فاتیته بها فمنها ما یقول فیه هذا غیر صحیح او غیر معروف فأقول له وما علمك بذلك مع انه یوافق قولك فیقول انا عالم بعلم اهل الکوفة[1]۔

حضرت ابویوسف سے روایت ہے کہ میں نے احادیث کی تشریح اور فقہ کی نکتہ آفرینی میں حضرت امام اعظم ابوحنیفہ رضی اللہ تعالی عنہ سے زیادہ جانکار شخص نہیں دیکھا نیز انہوں نے فرمایا میں نے جب بھی کسی مسئلہ میں ان سے مخالفت کی پھر میں نے اس میں غور وخوض کیا تو مجھے یہی محسوس ہوا کہ آخرت میں نجات دینے والا وہی مذہب ہے جس کی طرف امام ابوحنیفہ گئے ہیں۔ مجھ سے زیادہ حدیثوں پر ان کی نظر تھی۔ نیز فرمایا جب وہ کسی بات پر اڑ جاتے ہیں تو میں کوفہ کے مشائخ کے پاس اس غرض سے حاضر ہوتا کہ اس قول کی تقویت میں مجھے کوئی حدیث یا اثر ملے تو بسا اوقات مجھے دو تین حدیثیں مل جاتیں ، تو میں ان کی خدمت میں لے کر حاضر ہوتا۔ آپ فرماتے اس میں یہ فلاں حدیث صحیح نہیں ہے یا غیر معروف ہے۔ میں عرض کرتا حضور! یہ آپ کو کیسے معلوم ہو گیا حالانکہ یہ حدیثیں تو آپ کے قول کی تائید میں ہیں۔ تو فرماتے کوفہ والوں کے علم ہی سے تو مجھے علم ہوا ہے۔ (ت)

خیر ایک درجہ تو یہ ہوا۔ درجہ دوئم: اب جو حدیثیں تدوین میں آئیں ان میں سے فرمائے کتنی باقی ہیں، صد ہا کتابیں کہ ائمہ دین نے تالیف فرمائیں محض بے نشان ہو گئیں اور یہ آج سے نہیں ابتداء ہی سے ہے۔ امام مالک کے زمانے میں اسی ۸۰ علماء نے موطا لکھیں پھر سوائے موطائے مالک

و موطائے ابن وہب کے اور بھی کسی کا پتا باقی ہے۔ امام مسلم کے زمانے کو ابو عبداللہ حاکم نیشاپوری صاحب مستدرک کے زمانے سے ایسا کتنا فاصلہ تھا۔ پھر بعض تصانیف مسلم کی نسبت امام ابن حجر نے حاکم سے نقل کیا کہ معدوم ہیں وعلی ھذہ القیاس صد ہا بلکہ ہزار ہا تصانیف ائمہ کا کوئی نشان نہیں دے سکتا، مگر اتنا کہ تذکروں تاریخوں میں نام لکھا رہ گیا۔

---

[1] الخیرات الحسان الفصل الثلاثون فی سندہ فی الحدیث ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۴۳ Page 297 of 692

Third Degree: Going further, among the books that remain, which ones are found in this ruined land of India? Let some non-conformist (Ghair Muqallid) gentleman show us the list of Hadith books they have, so it may be known on what capital this high claim is based.

Fourth Degree: Now, after all this, tell us: to what extent do these claimants have an eye on the books that are in India, and to what extent are their Hadiths preserved?

Glory be to Allah! Is it sufficient that whenever an issue arises, one checks a couple of books they possess under that specific chapter, and upon not finding any Hadith according to their false assumption, they claim it to be unproven? O brother! It will often happen that the Hadith for that issue is in those very books, but your eye did not reach it because, firstly, the Hadith scholars (Muhaddithin) did not establish chapters and headings for every single point. And for those they did establish, there will be many affirmative Hadiths which, due to some other relevance, they have written or will write in other chapters, and have refrained from repeating and re-establishing them here to avoid redundancy. If you do not accept this and persist in claiming vastness of vision and encompassing knowledge, then set aside the testing of commoners and designate whomsoever you consider a great Hadith scholar among yourselves. We shall ask ten questions; let them state the rulings regarding them as mentioned in the Hadiths. Then see, by the will of Allah Almighty, how they flounder. If Allah Almighty wills, they will not be able to find the ruling for most of them, and if the Lord Blessed and Exalted wills, the Hadiths for those very issues will be found in those same books. Then it will be known how deep the water is for those claiming 'Ijtihad'. Alas, what injustice! With such limited abilities, claiming equality with the leading Jurists (Aimma Mujtahidin). Alas, alas! "Small mouth, big talk" suits a person how much? But the real test is during the examination. Yes, yes, I haven't said this just for you to listen and dismiss. No, no, you must name some of your top Hadith scholars, and have them write the answers to the questions we pose through Hadiths. Let us also see on what basis such heated claims are made! O brother! Limiting the narrators is not possible; how can the narrators be limited? Regarding Ibrahim bin Bakr al-Shaybani, Imam Ibn al-Jawzi said:

Ibrahim bin Bakr fi al-ruwaati sittah la a'lamu feehim dha'fan	**There are six narrators named Ibrahim bin Bakr. I do not know of any weakness in any of them**
siwa hadha[1]	except for this Shaybani.

[1] *Mizan al-I'tidal from Ibn al-Jawzi, Biography 56, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/24*

तीसरा दर्जा: इससे भी आगे, जो किताबें बाकी रही हैं, उनमें से इस बदहाल भारत में कौन सी पाई जाती हैं? ज़रा कोई गैर-मुक़ल्लिद साहब अपने यहाँ की हदीस की किताबों की सूची तो दिखाएं, ताकि पता चले कि किस पूँजी पर यह ऊँचा दावा है।

चौथा दर्जा: अब इन सब के बाद यह बताएं कि जो किताबें हिंदुस्तान में हैं, उन पर इन दावेदारों की कहाँ तक नज़र है और उनकी हदीसें किस हद तक सुरक्षित हैं।

सुभान अल्लाह! क्या सिर्फ इतना काफी है कि जो मसला सामने आया, उसे खास उसी के अध्याय में अपने पास मौजूद दो-चार किताबों में देख लिया और अपने गलत गुमान में कोई हदीस न मिली तो उसे बे-सबूत होने का दावा कर दिया? ऐ भाई! अक्सर ऐसा होगा कि उस मसले की हदीस उन्हीं किताबों में मौजूद होगी, लेकिन आपकी नज़र उस तक नहीं पहुँची होगी क्योंकि अव्वल तो मुहद्दिसीन ने हर मतलब के लिए शीर्षक और अध्याय नहीं बनाए। और जिनके लिए बनाए, उनमें ऐसी बहुत सी साबित हदीसें होंगी जो किसी दूसरी मुनासबत (सम्बन्ध) की वजह से दूसरे अध्यायों में लिख दी गई होंगी या लिखी जाएँगी, और यहाँ दोहराव के डर से उन्हें फिर से लिखने से परहेज किया गया होगा। अगर आप इसे नहीं मानते और अपनी नज़र की व्यापकता और ज्ञान के विस्तार का दावा ही करते हैं, तो बिना परीक्षा के ही सही, अपने बीच जिसे सबसे बड़ा मुहद्दिस समझते हों, उसे नियुक्त करें। हम दस सवाल करते हैं, वे उनके बारे में हदीसों में आए हुए हुक्म बयान फरमाएं। फिर देखिए, इंशा अल्लाह तआला, वे कैसे गोते खाते हैं। अल्लाह अज़्ज़ा व जल्ल ने चाहा तो वे अधिकतर का हुक्म नहीं निकाल सकेंगे, और रब्ब तबारक व तआला को मंजूर हुआ तो उन्हीं किताबों में उनकी हदीसें निकल आएँगी। उस समय पता चलेगा कि इज्तिहाद (स्वतंत्र निर्णय) का दावा करने वाले कितने पानी में थे। अफ़सोस, इन योग्यताओं के साथ आइमा मुजतहिदीन (महान न्यायविदों) की बराबरी का दावा! हाय अफ़सोस! "छोटा मुँह बड़ी बात" आदमी को कितनी शोभा देती है, लेकिन मज़ा तो परीक्षा के समय आता है। हाँ हाँ, मैंने यह बात इसलिए नहीं कही कि आप सुनें और उड़ा दें। नहीं नहीं, ज़रूर अपने किसी ऊँचे मुहद्दिस का नाम दें और हम जो सवाल करेंगे, उनके जवाब उनसे हदीसों के ज़रिए लिखवाएं। हम भी तो देखें कि किस बल पर इतना उछल रहे हैं! ऐ भाई! राविओं (हदीस बयान करने वालों) को सीमित करना मुमकिन नहीं, भला राविओं का घेराव कैसे संभव है? इब्राहीम बिन बक्र शैबानी के ज़िक्र में इमाम इब्न अल-जौज़ी ने कहा:

इब्राहीम बिन बक्र फ़िर-रुवात सित्ता ला आलमु फ़ीहिम ज़ुअफ़न

सिवा हाज़ा[1]

इब्राहीम बिन बक्र रावियों में छह हैं। मैं उनमें से किसी में

कमज़ोरी नहीं जानता सिवाय इस शैबानी के।

[1] मीज़ान अल-एतेदाल, इब्न अल-जौज़ी से, अनुवाद ५६, दार अल-मआरिफ़त, बेरुत, १/२४

درجہ سوم: اس سے بھی گزرے جو کتابیں باقی رہی ہیں ان میں سے اس خراب آباد ہند میں کے پائی جاتی ہیں ذرا کوئی حضرت غیر مقلد صاحب اپنے یہاں کی کتب حدیث کی فہرست تو دکھائیں کہ معلوم ہو کہ کس پونجی پر یہ اونچا دعوٰی ہے۔

درجہ چہارم: اب سب کے بعد یہ فرمائیے کہ جو کتابیں ہندوستان میں ہیں ان پر حضرات مدعین کو کہاں تک نظر ہے اور ان کی احادیث کس قدر محفوظ ہیں۔

سبحان اللہ! کیا صرف اتنا کافی ہے کہ جو مسئلہ پیش آیا اسے خاص اسی کے باب میں دو چار کتابوں میں جو اپنے پاس ہیں دیکھ بھال لیا اور اپنے زعم میں باطل میں کوئی حدیث نہ ملی تو بے ثبوت ہونے کا دعوٰی کر دیا۔ جانِ برادر! بارہا واقع ہوگا کہ اس مسئلہ کی حدیث انھیں کتابوں میں ملے گی اور آپ کی نظر اس پر نہ پہنچے گی کہ اول تو ہر مطلب کے لئے محدثین نے تراجم وابواب وضع نہ کئے اور جس کے لئے وضع کئے ان کی مثبت بہت حدیثیں ایسی ہوں گی جو بوجہ دوسری مناسبت کے دیگر ابواب میں لکھ آئے یا لکھیں گے اور یہاں بخیال تکرار ان کے اعادہ واثبات سے باز رہے۔ اگر یوں نہ مانئے اور اپنی وسعت نظر واحاطہ علم کا دعوٰی ہی کیجئے تو حضرات بے امتحان نہیں سہی اپنے میں جس صاحب کو بڑا محدث جانئے معین کیجئے، ہم دس سوال کرتے ہیں کہ ان کی نسبت جو حکم احادیث میں وارد ہو ارشاد فرمائیں پھر دیکھئے ان شاء اللہ تعالٰی کیسے غوطے کھاتے ہیں۔ اللہ عزوجل چاہے تو اکثر کا حکم نہ نکال سکیں گے، اور رب تبارک و تعالٰی کو منظور ہے تو انھیں کتابوں میں ان کی احادیث نکل آئیں گی، اس وقت معلوم ہوگا کہ دعوٰی اجتہاد کرنے والے کتنے پانی میں تھے۔ وائے بے انصافی ان لیاقتوں پر ائمہ مجتہدین

سے ہمسری کا دعویٰ ہیہات ہیہات "چھوٹا منہ بڑی بات" آدمی کو کتنی بھاتی ہے مگر امتحان دیتے وقت مزا آتا ہے۔ ہاں ہاں یہ بات میں نے اس لئے نہیں کہی کہ سنئے اور اڑا جائیے، نہیں نہیں ضرور اپنے کسی اعلیٰ محدث کا نام رکھئے اور ہم جو سوالات کریں ان کا جواب ان سے بذریعہ احادیث لکھوائیے، ہم بھی تو دیکھیں کس برتے پر تتا پانی! جان برادر! حصر رواۃ ممکن نہیں، حصر رواۃ کیونکر ممکن نہیں۔ ابراہیم بن بکر شیبانی کے ذکر میں امام ابن الجوزی نے کہا:

ابراہیم بن بکر فی الرواۃ ستۃ لا اعلم فیہم ضعفا **ابراہیم بن بکر راویوں میں چھ ہیں۔ میں ان میں سے کسی**

سویٰ ھذا ۱ میں ضعف نہیں جانتا سوا اس شیبانی کے۔

۱ میزان الاعتدال عن ابن الجوزی ترجمہ ۵۶ دارالمعرفۃ بیروت ۱/ ۲۴

Fatawa Razawiyya Volume 22

On this, an eminent Imam of great stature like Imam Dhahabi stated: "If he had named them, it would have benefited us, for Ibn Abi Hatim did not mention even one of them." (Mizan al-I'tidal)

Imam Kamaluddin ibn al-Humam, the absolute researcher whose majesty is clearer than the midday sun, when he did not find some hadiths mentioned by the elder sheikhs, stated: "Perhaps the deficiency of our sight has hidden them from us."

Look, this is how scholars speak, while the claims of the ignorant are long and broad. The hadith "The difference of opinion among my Ummah is a mercy" (Ikhtilaf ummati rahmah) was mentioned by a great Hafiz like Imam Jalaluddin al-Suyuti in the book 'Jami' al-Saghir', but he could not provide its source (makhraj) as to which Muhaddith narrated it in their book. Mentioning the names of some scholars who recorded it in their books without a chain of narration, he wrote: "Perhaps it was narrated in some books of the Hadith masters that did not reach us."

This is an Imam who has no peer in the science of Hadith after him, who compiled the book 'Jam' al-Jawami' and regarding it, he said: "I intended to collect all the Prophetic traditions (Ahadith Nabawiyya) in it."

Even on this, scholars have said:

1 Mizan al-I'tidal, biography 56, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/24 2 Al-Jami' al-Saghir by al-Suyuti, Hadith 288, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/22 3 Al-Jami' al-Saghir by al-Suyuti, Hadith 288, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/22 4 Al-Jami' al-Saghir by al-Suyuti, Author's Preface, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 5/1

फतावा रज़विया जिल्द 22

इस पर इमाम ज़हबी जैसे जलीलुल कद्र उम्दतुल फ़न इमाम-ए-शान ने फ़रमाया: "अगर वे उन सब का ज़िक्र फरमा देते तो हमें फ़ायदा पहुँचाते क्योंकि इब्न अबी हातिम ने तो उनमें से एक का भी ज़िक्र नहीं किया।"

इमाम मुहक़्क़िक़ अलल इतलाक़ कमालुद्दीन इब्न अल-हुमाम, जिनकी अज़मत दोपहर के सूरज से भी अधिक स्पष्ट है, जब उन्होंने कुछ हदीसों को, जिनका ज़िक्र बुज़ुर्गों ने किया था, नहीं पाया, तो इस तरह फ़रमाया: "शायद हमारी नज़र की कमी ने उन्हें हमसे छुपा लिया।"

देखो, उलेमा इस तरह कहते हैं, जबकि जाहिलों के दावे लम्बे-चौड़े होते हैं। हदीस "मेरी उम्मत का इख्तिलाफ़ रहमत है" को इमाम जलालुद्दीन सुयूती जैसे अज़ीम हाफ़िज़ ने किताब 'जामे सग़ीर' में ज़िक्र किया और उसका कोई मख़रज (स्रोत) न बता सके कि किस मुहद्दिस ने अपनी किताब में रिवायत की। उन कुछ उलेमा के नाम लिखकर जिन्होंने बिना सनद अपनी किताबों में इसका ज़िक्र किया, लिखा कि: "शायद वह हदीस के हाफ़िज़ों की कुछ किताबों में रिवायत की गई हो जो हम तक न पहुँची हों।"

ये वो इमाम हैं जिनके बाद फ़न-ए-हदीस में उनका कोई सानी नहीं आया, जिन्होंने किताब 'जम्अुल जवामिअ' की त़ालीफ़ की और उसके बारे में फ़रमाया: "मैंने इरादा किया कि इसमें तमाम अहादीस-ए-नबविया जमा कर दूँ।"

इस पर भी उलेमा ने फ़रमाया:

1 मीज़ानुल एतिदाल, तर्जुमा 56, दारुल मारिफ़ह बेरुत, 1/24 2 अल-जामे-उस-सग़ीर लिस-सुयूती, हदीस 288, दारुल कुतुबुल इल्मिया बेरुत, 1/22 3 अल-जामे-उस-सग़ीर लिस-सुयूती, हदीस 288, दारुल कुतुबुल इल्मिया बेरुत, 1/22 4 अल-जामे-उस-सग़ीर लिस-सुयूती, खुत़बा-ए-मुअल्लिफ़, दारुल कुतुबुल इल्मिया बेरुत, 5/1

اس پر امام ذہبی جیسے جلیل القدر عمدۃ الفن امام الشان نے فرمایا: لو سمّاھم لافادنا فما ذکر ابن ابی حاتم منھم احداً | اگر ان سب کا ذکر فرما دیتے تو ہمیں فائدہ بخشتے کہ ابن ابی حاتم نے تو ان میں سے ایک کا بھی تذکرہ نہ کیا۔

امام محقق علی الاطلاق کمال الدین ابن الہمام نے جن کی جلالت قدر آفتاب نیمروز سے اظہر جب بعض احادیث کہ مشائخ کرام نے ذکر کیں نہ پائیں یوں فرمایا کہ: لعل قصور نظرنا اخفاھا عنا۔ | امید ہے کہ ہماری نظر کے قصور نے انہیں ہم سے چھپا لیا۔

دیکھو علماء یوں فرماتے ہیں اور جاہلوں کے دعوے وہ طویل و عریض ہوتے ہیں۔ حدیث اختلاف امتی رحمۃ (میری امت کا اختلاف رحمت ہے۔ت) امام جلال الدین سیوطی جیسے حافظ جلیل نے کتاب جامع صغیر میں ذکر فرمائی اور اس کا کوئی مخرج نہ بتا سکے کہ کس محدث نے اپنی کتاب میں روایت کی۔ ان بعض علماء کے نام لکھ کر جنہوں نے بے سند اپنی کتابوں میں اسے ذکر کیا لکھ دیا کہ: لعلہ خرج فی بعض کتب الحفاظ التی لم تصل الینا۔ | شاید وہ حافظان حدیث کی بعض کتابوں میں روایت کی گئی جو ہم تک نہ پہنچیں۔

یہ وہ امام ہیں کہ فن حدیث میں جن کے بعد ان کا نظیر نہ آیا، جنھوں نے کتاب جمع الجوامع تالیف فرمائی اور اس کی نسبت فرمایا: قصدت فیہ جمیع الاحادیث النبویۃ باسرھا۔ | میں نے ارادہ کیا کہ اس میں تمام احادیث نبویہ جمع کردوں۔

اس پر بھی علماء نے فرمایا:

1 میزان الاعتدال ترجمہ ۵۶ دارالمعرفہ بیروت ۱/ ۲۴ 2 الجامع الصغیر للسیوطی حدیث ۲۸۸ دارالکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۲۲ 3 الجامع الصغیر للسیوطی حدیث ۲۸۸ دارالکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۲۲ 4 الجامع الصغیر للسیوطی خطبہ مؤلف دارالکتب العلمیہ بیروت ۵/۱

Fatawa Razawiyyah Volume 22

This is based on what the author was aware of, not in terms of what exists in reality among the total number of Hadiths.

نفس الامر قاله المناوی۔

These (the Imams) speak according to their knowledge, not that in reality it is limited to what they collected. (T)

Said by al-Manawi.

He (the author) says regarding his not finding it that perhaps this Hadith was extracted in the books of the Imams which did not reach us. And then see, it happened exactly like that. The aforementioned passage after Allama Manawi, the author of at-Taysir, a commentary on Jami' as-Saghir, wrote "Al-amru kadhalika," meaning the reality is exactly so. Then he mentioned its extraction (Takhrij) that Bayhaqi narrated in al-Madkhal and Daylami in Musnad al-Firdous from the narration of Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both). Not only Imam Suyuti but most Imams were not aware of the chain of this Hadith. The Seal of the Hadith Masters, Imam Ibn Hajar al-Asqalani says:

Many of the Imams presumed that it has no basis.

زعم كثير من الائمة انه لا اصل له

Many Imams presumed that there is no chain of narration for it.

Then Imam al-Asqalani revealed some of its extractions. Regarding the Hadith "Ablution upon ablution is light upon light" (Doing ablution over ablution is light upon light - T), Imam Abdul Azeem al-Mundhiri in the book at-Targhib and Imam al-Iraqi in the extraction of the Hadiths of al-Ihya (Takhrij Ahadith al-Ihya) clarified that "Lam naqif alaihi" (We did not find any information about it). Even though it is present in Musnad Imam Razeen. It is in at-Taysir:

The Hadith 'Ablution upon ablution is light upon light' was extracted by Razeen, and al-Iraqi was not aware of it like al-Mundhiri, so they both said: 'We are not aware of it'.

حديث الوضوء على الوضوء نور على نور اخرجه رزين ولم يطلع عليه العراقى كالمنذرى فقالا لم يقف عليه

Ablution upon ablution is light upon light. This is the Hadith which was extracted by Hazrat Razeen, and like Mundhiri, Imam Iraqi was not aware of it, so they said they are not familiar with it. (T)

1. At-Taysir Sharh al-Jami' as-Saghir, Author's Preface, Maktabah al-Imam al-Shafi'i, Riyadh 1/5.
2. At-Taysir Sharh al-Jami' as-Saghir, under the Hadith 'Ikhtilafu Ummati...' Maktabah al-Imam al-Shafi'i, Riyadh 1/49.
3. Ithaf al-Sada al-Muttaqin, citing Ibn Hajar, Kitab al-Ilm, Chapter Two, Dar al-Fikr Beirut 1/205.
4. At-Targhib wa't-Tarhib, encouragement for maintaining ablution, Mustafa al-Babi, Egypt 1/163; al-Mughni 'an Haml al-Asfar by al-Iraqi with Ihya al-Ulum, Book of Purity, chapter on the virtue of ablution, Matba'ah al-Mashhad al-Husayni Cairo 1/135.
5. At-Taysir Sharh al-Jami' as-Saghir, under the Hadith 'Whoever performs ablution while in a state of purity...' Maktabah al-Imam al-Shafi'i, Riyadh 1/411.

यह उस पर आधारित है जिससे लेखक अवगत थे, न कि वास्तव में मौजूद कुल हदीसों के संदर्भ में।

वे (इमाम) अपने ज्ञान के अनुसार कहते हैं, न कि यह कि वास्तव में यह उतना ही है जितना उन्होंने एकत्र किया है। (त)

نفس الامر قاله المناوی۔

अल-मनावी ने कहा।

वह (लेखक) अपनी अनुपलब्धि पर कहते हैं कि शायद यह हदीस उन इमामों की किताबों में संकलित हुई जो हमें नहीं मिलीं। और फिर देखिए, ऐसा ही हुआ। अल्लामा मनावी, जो जामे सगीर की व्याख्या 'अल-तयसीर' के लेखक हैं, ने उपरोक्त इबारत के बाद लिखा "अल-अमरु कज़ालिका" अर्थात हकीकत में ऐसा ही है। फिर उन्होंने इसकी तख़रीज (स्रोत) बताई कि बैहक़ी ने 'मदख़ल' में और दैलमी ने 'मुसनद अल-फिरदौस' में अब्दुल्ला बिन अब्बास (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) के माध्यम से रिवायत की है। और न केवल इमाम सुयूती, बल्कि अधिकांश इमाम इस हदीस की सनद (शृंखला) से अवगत नहीं थे। हाफ़िज़ों के इमाम, इमाम इब्न हजर असक़लानी फरमाते हैं:

कई इमामों ने यह गुमान किया कि इसका कोई मूल (आधार) नहीं है।

बहुत से इमामों ने यही गुमान किया कि इसके लिए कोई सनद नहीं है।

زعم کثیر من الائمة انه لا اصل له

फिर इमाम असकलानी ने इसके कुछ संदर्भ प्रकट किए। हदीस "वज़ू पर वज़ू करना नूर पर नूर है" (वज़ू पर वज़ू करना नूर पर नूर है - त) के बारे में इमाम अब्दुल अज़ीम मुन्ज़िरी ने किताब 'अत-तरगीब' में और इमाम इराकी ने 'तख़रीज अहादीस अल-इहया' में स्पष्ट किया कि "लम नकिफ़ अलैहि" (हमें इसके बारे में कोई सूचना नहीं मिली)। हालाँकि यह मुसनद इमाम रज़ीन में मौजूद है। तयसीर में है:

हदीस 'वज़ू पर वज़ू करना नूर पर नूर है' को रज़ीन ने उद्धृत किया है, और इराकी मुन्ज़िरी की तरह इससे अवगत नहीं थे, इसलिए उन दोनों ने कहा: 'हम इस पर वाक़िफ़ नहीं हैं'।

वज़ू पर वज़ू करना नूर पर नूर है। यह वह हदीस है जिसकी तख़रीज हज़रत रज़ीन ने की है और मुन्ज़िरी की तरह इमाम इराक़ी इस पर अवगत नहीं हैं, तो उन्होंने कहा कि हम इससे वाकिफ़ नहीं हैं। (त)

حديث الوضوء على الوضوء نور على نور
اخرجه رزين ولم يطلع عليه العراقى
كالمنذرى فقالا لم يقف عليه

---

1. अल-तयसीर शरह अल-जामे अस-सगीर, लेखक की भूमिका, मकतबा अल-इमाम अल-शाफ़ई रियाद 1/5।
2. अल-तयसीर शरह अल-जामे अस-सगीर, हदीस 'इख़्तिलाफ़ु उम्मती...' के तहत, मकतबा अल-इमाम अल-शाफ़ई रियाद 1/49।
3. इत्हाफ़ुस सादातुल मुत्तक़ीन, इब्न हजर के हवाले से, किताबुल इल्म, दूसरा अध्याय, दारुल फिक्र बेरूत 1/205।
4. अत-तरगीब वत-तरहीब, वज़ू की पाबंदी पर प्रोत्साहन, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र 1/163; इराकी द्वारा अल-मुग़नी अन हम्ल अल-असफ़ार, इहया उलूम के साथ, पवित्रता की पुस्तक, वज़ू के गुणों का अध्याय, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी काहिरा 1/135।
5. अल-तयसीर शरह अल-जामे अस-सगीर, हदीस 'जिसने पाकी की हालत में वज़ू किया...' के तहत, मकतबा अल-इमाम अल-शाफ़ई रियाद 1/411।

ہذا بحسب ما اطلع علیہ المصنف لاباعتبار مانی نفس الامر قالہ المناوی۔ یہ وہ اپنے علم کے اعتبار سے کہتے ہیں نہ یہ کہ واقع میں جس قدر حدیثیں ہیں سب کو جمع کرنا۔ (ت)

وہ اپنے نہ پانے پر یوں فرماتے ہیں کہ شاید یہ حدیث ان کتب ائمہ میں تخریج ہوئی جو ہمیں نہ ملیں۔ اور پھر یہ دیکھئے ہوا بھی ایسا ہی، عبارت مذکورہ بعد علامہ مناوی صاحب تیسر شرح جامع صغیر نے لکھ دیا الامر کذلک یعنی واقع ایسا ہی ہے۔ پھر اس کی تخریج بتائی کہ بیہقی نے مدخل اور دیلمی نے مسند الفردوس میں بروایت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما روایت کی۔ اور اس حدیث کی سند پر نہ صرف امام سیوطی بلکہ اکثر ائمہ کو اطلاع نہ ہوئی، امام خاتم الحفاظ ابن حجر عسقلانی فرماتے ہیں:

زعم کثیر من الائمۃ انہ لا اصل لہ 3 بہت سے اماموں نے یہی زعم کیا کہ اس کے لئے کوئی سند نہیں۔

پھر امام عسقلانی نے اس کی بعض تخریجیں ظاہر فرمائیں۔ حدیث الوضوء علی الوضوء نور علی نور (وضوء پر وضوء کرنا نور علی نور ہے۔ ت) کی نسبت امام عبدالعظیم منذری نے کتاب الترغیب اور امام عراقی نے تخریج احادیث الاحیاء میں تصریح کردی کہ لم نقف علیہ ہمیں اس پر اطلاع نہیں۔ حالانکہ وہ مسند امام رزین میں موجود۔ تیسر میں ہے:

حدیث الوضوء علی الوضوء نور علی نور اخرجه رزین ولم یطلع علیه العراقی کالمنذری فقالا لم یقف علیه

وضوء پر وضوء کرنا نور علی نور ہے۔ یہ وہ حدیث ہے جس کی تخریج حضرت رزین نے کی ہے اور منذری کی طرح امام عراقی اس پر مطلع نہیں ہیں تو انھوں نے کہا ہم اس پر واقف نہیں۔ (ت)

---

1. التیسیر شرح الجامع الصغیر خطبه مؤلف مکتبه الامام الشافعی ریاض ۱/ ۵
2. التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث اختلاف امتی الخ مکتبه الامام الشافعی ریاض ۱/ ۴۹
3. اتحاف السادة المتقین بحوالہ ابن حجر کتاب العلم الباب الثاني دارالفکر بیروت ۱/ ۲۰۵
4. الترغیب والترهیب الترغیب فی المحافظة علی الوضوء مصطفی البابي مصر ۱/ ۱۶۳ ، المغني عن حمل الاسفار للعراقي مع احیاء العلوم کتاب الطهارة باب فضیلة الوضوء مطبعة المشهد الحسیني قاهره ۱/ ۱۳۵
5. التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث من توضا علی طهر مکتبة الامام الشافعی ریاض ۱/ ۴۱۱

Fatawa Razawiyyah - Volume 22

Listen to something even more strange. The hadith of Hazrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) is that he joined his hands together and placed them between his knees during bowing (ruku'), and after the prayer, he said:

[Arabic Box]: This is how the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did it. [Urdu Box]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did exactly like this.

Regarding this, Imam Abu Umar bin Abdul Barr said: It is not authentic in relation to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). According to the Hadith scholars, only this much is authentic: that Abdullah bin Mas'ud did so. And a very surprising thing occurred from the great Imam Abu Zakaria Nawawi, the commentator of Sahih Muslim (may Allah have mercy on him), in the book 'Al-Khulasah'; he said that in Sahih Muslim also, only this much is mentioned: that Ibn Mas'ud did so, and not that 'this is how the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did it.' However, these exact words are present in Sahih Muslim. The investigative Imam [Ibn al-Humam] says in 'Al-Fath' [al-Qadir]:

[Arabic Section]: In Sahih Muslim, it is narrated from 'Alqama and Al-Aswad that they both visited Abdullah [bin Mas'ud]. He asked, "Have those behind you prayed?" They said, "Yes." So he stood between them, placed one on his right and the other on his left. Then we bowed and placed our hands on our knees. Then he joined his hands together and placed them between his thighs. When he finished the prayer, he said, "This is how the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did it." Ibn Abdul Barr said, "Its attribution [to the Prophet] is not authentic; according to them, the correct view is that it stops at Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him)." An-Nawawi said in 'Al-Khulasah', "What is established in Sahih Muslim is that Ibn Mas'ud did that, and he did not say..."

[Urdu Section]: In Sahih Muslim, it is narrated from Hazrat 'Alqama and Aswad that these two came to Hazrat Abdullah ibn Mas'ud. He asked, "Have the others prayed the prayer?" Both replied, "Yes, sir." Then he stood between the two of you, placed one on the right side and the other on the left side. Then we all bowed, so we placed our hands on our knees. Then he joined both hands, then placed them between both thighs. When you were finished with the prayer, you said: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did exactly like this." Ibn Abdul Barr said: The arrival of this narration to the Prophet is not proven. According to them, the

truth is that this hadith is suspended at Abdullah ibn Mas'ud. Imam Nawawi said in Al-Khulasah that in Sahih Muslim...

इससे भी अजीब बात सुनें। हज़रत अब्दुल्लाह बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस है कि उन्होंने रुकू में अपने दोनों हाथों को मिलाकर घुटनों के बीच रखा और नमाज़ के बाद फ़रमाया:

[अरबी बॉक्स]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने ऐसा ही किया। [उर्दू बॉक्स]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने बिल्कुल ऐसा ही किया।

इसके बारे में इमाम अबू उमर बिन अब्दुल बर्र ने फ़रमाया: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के संबंध में यह सही नहीं है। मुद्दिसों के नज़दीक केवल इतना ही सही है कि अब्दुल्लाह बिन मसूद ने ऐसा किया। और 'सहीह मुस्लिम' के महान व्याख्याकार इमाम अबू ज़कारिया नववी (रहमतुल्लाहि अलैहि) से किताब 'अल-खुलासा' में एक बहुत ही आश्चर्यजनक बात हुई; उन्होंने कहा कि 'सहीह मुस्लिम शरीफ़' में भी केवल इतना ही है कि इब्न मसूद ने ऐसा किया, और यह नहीं है कि "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने ऐसा ही किया," जबकि वास्तव में यही शब्द 'सहीह मुस्लिम' में मौजूद हैं। इमाम मुहक़्क़िक़ अली अल-इतलाक़ 'फ़तह' [अल-क़दीर] में फ़रमाते हैं:

[अरबी खंड]: 'सहीह मुस्लिम' में हज़रत अल्क़मा और अस्वद से रिवायत है कि वे दोनों हज़रत अब्दुल्लाह इब्न मसूद के पास आए। उन्होंने पूछा, "क्या तुम्हारे पीछे वालों ने नमाज़ पढ़ ली है?" उन्होंने कहा, "हाँ।" तो वह उन दोनों के बीच खड़े हो गए, एक को दाईं ओर और दूसरे को बाईं ओर कर लिया। फिर हमने रुकू किया और अपने हाथों को अपने घुटनों पर रखा। फिर उन्होंने अपने दोनों हाथों को मिलाया और उन्हें अपनी दोनों जांघों के बीच रखा। जब नमाज़ पूरी हुई तो फ़रमाया: "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसी तरह किया था।" इब्न अब्दुल बर्र ने कहा: "इसे हुज़ूर तक पहुँचाना सही नहीं है; उनके नज़दीक सही बात यह है कि यह अब्दुल्लाह इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) पर मौक़ूफ़ है।" नववी ने 'अल-खुलासा' में कहा, "सहीह मुस्लिम में जो साबित है वह यह कि इब्न मसूद ने ऐसा किया, और उन्होंने यह नहीं कहा..."

[उर्दू खंड]: 'सहीह मुस्लिम' में हज़रत अल्क़मा और अस्वद से रिवायत है कि ये दोनों हज़रत अब्दुल्लाह इब्न मसूद के पास आए। उन्होंने पूछा, "क्या दूसरों ने नमाज़ पढ़ ली है?" दोनों ने अर्ज़ किया, "जी हाँ हुज़ूर।" फिर आप उन दोनों के बीच खड़े हो गए, एक को दाईं ओर और दूसरे को बाईं ओर कर लिया। फिर हम सब ने रुकू किया, तो हमने अपने हाथों को अपने घुटनों पर रख लिया। फिर दोनों हाथों को मिलाया, फिर उन्होंने दोनों रानों के बीच में रख दिया। जब आप नमाज़ से फ़ारिग

हुए तो फ़रमाया: "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसी तरह किया था।" इब्न अब्दुल बर्र ने कहा: "इस रिवायत का हुज़ूर तक पहुँचना साबित नहीं है। उनके नज़दीक सही यह है कि यह हदीस अब्दुल्लाह इब्न मसूद तक मौक़ूफ़ है। इमाम नववी ने 'खुलासा' में कहा कि 'सहीह मुस्लिम' में...

पृष्ठ 301/692

اس سے عجیب تر سنئے۔ حدیث حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ کہ انھوں نے رکوع میں دونوں ہاتھ ملا کر زانوؤں کے بیچ میں رکھے اور بعد نماز کے فرمایا:

هكذا فعل رسول الله صلى الله تعالىٰ عليه وسلم۔ ایسا ہی کیا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے

اس کی نسبت امام ابو عمر بن عبد البر نے فرمایا؛ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی نسبت صحیح نہیں۔ محدثین کے نزدیک صرف اس قدر صحیح ہے کہ عبداللہ بن مسعود نے ایسا کیا۔ اور امام اجل ابوز کریا نووی شارح صحیح مسلم رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ سے تو کتاب الخلاصۃ میں سخت ہی تعجب خیز بات واقع ہوئی کہ فرمایا صحیح مسلم شریف میں بھی صرف اسی قدر ہے کہ ابن مسعود نے ایسا کیا اور یہ نہیں کہ هكذا فعل رسول الله صلى الله تعالىٰ عليه وسلم حالانکہ بعینہ یہی الفاظ صحیح مسلم میں موجود، امام محقق علی الاطلاق فتح میں فرماتے ہیں:

فی صحیح مسلم عن علقمة والاسودا نهما دخلا علی عبد الله فقال أصلی من خلفکما قالا نعم فقام بینهما فجعل احدهما عن یمینه والاخر عن شماله ثم رکعنا فوضعنا ایدینا علی رکبنا ثم طبق بین یدیه ثم جعلهما بین فخذیه فلما صلی قال هکذا فعل رسول الله صلی الله تعالىٰ علیه وسلم قال ابن عبدالبر لایصح رفعه والصحیح عندهم الوقف علی ابن مسعود رضی الله تعالىٰ عنه۔ وقال النووی فی الخلاصة الثابت فی صحیح مسلم ان ابن مسعود فعل ذلك و لم یقل

صحیح مسلم میں حضرت علقمہ اور اسود سے روایت ہے یہ دونوں حضرت عبداللہ ابن مسعود کے پاس آئے کہا کیا دوسروں نے نماز پڑھ لی ہے۔ دونوں نے عرض کی ہاں حضور، پھر آپ دونوں کے بیچ میں کھڑے ہو گئے ایک کو داہنے طرف دوسرے کو بائیں طرف کر لیا، پھر ہم سبھوں نے

رکوع کیا تو ہم نے اپنے ہاتھوں کو اپنے گھٹنوں پر رکھ لیا۔ پھر دونوں ہاتھ کو ملایا، پھر انھوں نے دونوں رانوں کے بیچ میں رکھ دیا جب آپ نماز سے فارغ ہوئے تو آپ نے فرمایا: ایسے ہی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے کیا، ابن عبدالبر نے کہا: اس روایت کا حضور تک پہنچنا ثابت نہیں۔ ان کے نزدیک صحیح یہ ہے کہ یہ حدیث عبداللہ ابن مسعود تک موقوف ہے۔ امام نووی نے خلاصہ میں کہا کہ صحیح مسلم میں

Fatawa Rizvia, Volume 22

[Boxed Text] Arabic: Thus was the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) doing. It is said that both of them forgot, for Muslim narrated it from three paths; he did not attribute it to the Prophet in the first two, but attributed it in the third and said, "Thus he did," etc. 1

Urdu: This narration is established that Hazrat Abdullah ibn Mas'ood did so. He did not say that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) used to do so. It was also said that a lapse occurred from both of them because Imam Muslim extracted it through three methods; the first two narrations are not 'marfoo' (attributed to the Prophet), however, in the third narration, he attributed it to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and said, "he did the same," etc. (T)

[Main Body Text] If I were to start gathering parallels here of how lapses occurred to great Muhaddithin (Hadith scholars) in famous and widely circulated books, even in the Sahah Sitta, the discourse would become very lengthy. This humble servant has written some examples of this in his treatise 'Noor Aini fi al-Intisar lil-Imam al-Aini'. The purpose here is only for the claimant to open his eyes and see on what meager capital the claim of perfection of knowledge and encompassing vision is based. Did negligence occur from these Imams and are you infallible? Is it not possible that the Hadith is in those books but remained hidden from your sight? Granted it's not in those books, are all the books with you? It's possible it's in those books that are present with other servants of God in other lands. Granted it's not in them either, then were only that many books authored? It's possible it's in those books that have become extinct. Granted it's not in them either, then were all Hadiths included in books? It's possible it's among those Hadiths which scholars took in their chests (hearts). Furthermore, "who accepted becoming a grocer on a piece of turmeric" (i.e., claiming expertise on minimal basis). Considering one's not finding something as proof of its non-existence, and taking the absence of knowledge as knowledge of absence—what severe foolishness this is. A specific parallel to this is that if a person searches for something within the four walls of his room and then sits down and says "we have searched, there is no sign of it anywhere in the whole world"; would wise people not consider him insane for this statement! And there is no power nor might except with Allah, the Exalted, the Great.

Fifth Level: Subtle illusion, move past all of these. Suppose, by a thousand times thousand falsity, all the previous and subsequent books of Hadith of the entire world are filled in your cupboard, and you are a complete memorizer of all of them, and you can point out every Hadith with your eyes closed. Then, Mr. Hafiz, this is just like a parrot's memory of "Haq Allah Ta'ala Pak Zat Allah". Where did the lofty and great station of understanding Hadith go? It must have happened a million times that a Hadith of one meaning to them...

[Footnote] 1. Fath al-Qadir, Book of Prayer, Chapter of Leadership, Maktaba Nooria Rizvia Sukkur 1/309

फ़तावा रिज़विया, खंड 22

[बॉक्स में पाठ] अरबी: ऐसा ही अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) करते थे। कहा गया कि उन दोनों को भूल हो गई क्योंकि मुस्लिम ने इसे तीन मार्गों से उद्धृत किया है; उन्होंने पहले दो में इसे मरफ़ू (पैगंबर को श्रेय) नहीं किया और तीसरे में मरफ़ू किया और कहा, "ऐसा ही उन्होंने किया" आदि। 1

उर्दू अनुवाद: यह रिवायत साबित है कि हज़रत अब्दुल्ला इब्न मसूद ने ऐसा किया। उन्होंने यह नहीं कहा कि अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) ऐसा किया करते थे। यह भी कहा गया कि उन दोनों से भूल (ज़हूल) हो गई क्योंकि इमाम मुस्लिम ने तीन तरीकों से इसे तख़रीज फ़रमाया, पहली दो रिवायतें मरफ़ू नहीं हैं, अलबत्ता तीसरी रिवायत में उन्होंने इसे हुज़ूर (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) की तरफ मंसूब किया है और फ़रमाया इसी तरह किया आदि (त)।

[मुख्य पाठ] अगर मैं यहाँ इसकी मिसालें जमा करने पर आऊँ कि मशहूर और प्रचलित किताबों में, यहाँ तक कि खुद सहाह सित्ता में, बड़े-बड़े मुहद्दिसीन से कैसी-कैसी भूलें (ज़हूल) हुईं, तो बात बहुत लंबी हो जाएगी। इस फ़कीर (लेखक) ने अपने रिसाले 'नूर ऐनी फ़ी अल-इंतिसार लिल-इमाम अल-ऐनी' में इसकी कुछ मिसालें लिखी हैं। यहाँ मक़सद सिर्फ इतना है कि दावेदार अपनी आँखें खोलकर देखे कि किस मामूली पूँजी पर पूर्ण ज्ञान और व्यापक दृष्टि का दावा है। क्या उन इमामों से गफ़लत हुई और तुम मासूम (निर्दोष) हो? क्या यह मुमकिन नहीं कि हदीस उन्हीं किताबों में हो और तुम्हारी नज़र से ओझल रही हो? माना कि उन किताबों में नहीं है, क्या सारी किताबें तुम्हारे पास हैं? मुमकिन है कि उन किताबों में हो जो दूसरे मुल्कों में अल्लाह के बंदों के पास मौजूद हैं। माना कि उनमें भी नहीं है, तो क्या सिर्फ इतनी ही किताबें लिखी गई थीं? मुमकिन है कि उन किताबों में हो जो अब नहीं रहीं। माना कि उनमें भी नहीं है, तो क्या तमाम अहादीस किताबों में दर्ज हो गई थीं? मुमकिन है कि उन अहादीस में हो जो उलेमा अपने सीनों में ले गए। फिर "हल्दी की गाँठ पाकर पंसारी बन बैठना" किसे मंज़ूर है? अपने न पाने को न होने की दलील समझना और ज्ञान न होने को चीज़ के न होने का ज्ञान समझ लेना कैसी सख्त बेवकूफी (सफ़ाहत) है। इसकी खास मिसाल यह है कि कोई शख़्स अपनी कोठरी की चारदीवारी में एक चीज़ ढूँढे और फिर बैठ जाए और कहे कि हमने तलाश कर लिया है, पूरी दुनिया में कहीं इसका निशान नहीं है। क्या इस बात पर अक्लमंद उसे पागल नहीं समझेंगे! और अल्लाह के सिवा कोई ताक़त और कुवत नहीं जो आलीशान और अज़ीम है।

पाँचवाँ दर्जा: सूक्ष्म भ्रम, इन सब को छोड़िए। फर्ज़ कीजिए, हज़ारों-हज़ार झूठी बातों के बावजूद, पूरी दुनिया की हदीस की पिछली और अगली तमाम किताबें आपकी अलमारी में भरी हैं और आप उन सबके पूरे हाफ़िज़ हैं, आँखें बंद करके हर हदीस का पता बता सकते हैं। फिर हाफ़िज़ जी साहब, यह तो तोते की तरह 'हक़ अल्लाह तआला पाक ज़ात अल्लाह' की याद हुई। हदीस को समझने का ऊँचा और महान मर्तबा कहाँ गया? लाख बार ऐसा होगा कि एक मतलब की हदीस उन्हें...

[पाद टिप्पणी] 1. फत्ह अल-क़दीर, नमाज़ का अध्याय, इमामत का अध्याय, मकतबा नूरिया रिज़वि़यह सुक्कुर 1/309

पृष्ठ 302/692

[باکس کا متن] ھکذا کان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم یفعلہ قیل کانھما ذھلا فان مسلما اخرجہ من ثلث طرق لم یرفعہ فی الاولین ورفعہ فی الثالثۃ وقال ھکذا فعل الخ1۔

یہ روایت ثابت ہے کہ حضرت عبداللہ ابن مسعود نے ایسا کیا۔ انہوں نے یہ نہیں کہا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ایسا کیا کرتے تھے۔ یہ بھی کہا گیا کہ ان دونوں سے ذہول ہو گیا کیونکہ امام مسلم نے تین طریقوں سے اسے تخریج فرمایا، پہلی دو روایتیں مرفوع نہیں البتہ تیسری روایت میں انہوں نے حضور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کی طرف منسوب کیا ہے اور فرمایا اسی طرح کیا الخ (ت)

[اصلی عبارت] میں یہاں اگر اس کی نظیریں جمع کرنے پر آؤں کہ خبر وحدیث میں مشہور ومتداول کتابوں یہاں تک خود صحاح ستہ سے اکابر محدثین کو کیسے کیسے ذہول واقع ہوئے ہیں تو کلام طویل ہو جائے، بعض مثالیں اس کی فقیر نے اپنے رسالہ نور عینی فی الانتصار للامام العینی میں لکھیں یہاں مقصود اسی قدر کہ مدعی آنکھ کھول کر دیکھے کہ کس بضاعت پر کمال علم واحاطہ نظر کا دعوٰی ہے۔ کیا ان ائمہ سے غفلت ہوئی اور تم معصوم ہو؟ کیا نہیں ممکن کہ حدیث انھیں کتابوں میں ہو اور تمھاری نظر سے غائب رہے؟ مانا کہ ان کتابوں میں نہیں کیا سب کتابیں تمھارے پاس ہیں؟ ممکن کہ ان کتابوں میں ہو جو اور بندگان خدا کے پاس دیگر بلاد میں موجود ہیں۔ مانا کہ ان میں بھی نہیں پھر کیا اسی قدر کتابیں تصنیف ہوئی تھیں ممکن کہ ان کتابوں میں ہو جو معدوم ہو گئیں مانا کہ ان میں بھی نہیں پھر کیا تمام احادیث کتابوں میں مندرج ہو گئی تھیں؟ ممکن کہ ان احادیث میں ہو جو علماء اپنے سینوں میں لے گئے۔ پھر "ہلدی کی گرہ پر پنساری بننا کس نے مانا" اپنے نہ پانے کو نہ ہونے کی دلیل سمجھنا اور عدم علم کو علم بالعدم ٹھہر

الینا کیسی سخت سفاہت ہے۔ خاص نظیر اس کی یہ ہے کہ کوئی شخص ایک چیز اپنی کوٹھری کی چار دیواری میں ڈھونڈھ کر بیٹھ رہے اور کہدے ہم تلاش کر چکے تمام جہاں میں کہیں نشان نہیں کیا اس بات پر عقلاء اسے مجنون نہ جانیں گے! ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

درجہ پنجم: الطف واہم، ان سب سے گزریے بفرض ہزار در ہزار باطل تمام جہاں کی اگلی پچھلی سب کتب حدیث آپ کی الماری میں بھری ہیں اور ان سب کے آپ پورے حافظ ہیں آنکھیں بند کر کے ہر حدیث کا پتا دے سکتے ہیں پھر حافظ جی صاحب یہ تو طوطے کی طرح حق اللہ تعالیٰ پاک ذات اللہ کی یاد ہوئی۔ فہم حدیث کا منصب ارفع و اعظم کدھر گیا۔ لاکھ بار ہوگا کہ ایک مطلب کی حدیث انہیں

[حاشیہ] 1 فتح القدیر باب الصلوۃ باب الامامۃ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/ ۳۰۹

Fatawa Razawiyya, Volume 22

...there will be Ahadith which you know by heart, but it wouldn't occur to you even in your dreams that such a meaning could be derived from them. What are you, and what is the reality of your knowledge and understanding? Even the greatest and most prominent scholars of Hadith kneel here and hold onto the garments of the jurists (Fuqaha). If memorizing Hadith necessarily implied understanding Hadith, then what would be the meaning of this statement by the luminous Master of the World, may Allah Almighty bless him and grant him peace:

Arabic	**Translation/Explanation**
"Many a carrier of Fiqh (religious knowledge) carries it to one who is more knowledgeable than him, and many a carrier of Fiqh is not himself a Faqih (jurist)." (Narrated by Imams Shafi'i, Ahmad, Darimi, Abu Dawood, and Tirmidhi—who graded it Sahih—and Diya in Al-Mukhtarah, and Bayhaqi in Al-Madkhal from Zaid bin Thabit; and Darimi from Jubayr bin Mut'im, may Allah be pleased with them both; and similarly by Ahmad, Tirmidhi, and Ibn Hibban from Ibn Mas'ud, may Allah be pleased with him, from the Prophet, may Allah bless him and grant him peace, with a Sahih chain of narration; and by Darimi from Abu al-Darda, may Allah be pleased with him, from the Prophet, may Allah bless him and grant him peace.)	Many carriers of Fiqh take Fiqh to those who have a better understanding of it than they do, and many are carriers, memorizers, and narrators of Fiqh but do not understand it themselves. This has been narrated by Imams Shafi'i, Ahmad, Darimi, Abu Dawood, and Tirmidhi, who declared it authentic. Diya in 'Al-Mukhtara' and Bayhaqi in 'Al-Madkhal' narrated it from Hadrat Zaid bin Thabit, and Darimi narrated it from Hadrat Jubayr ibn Mut'im (may Allah be pleased with them both). Similarly, Ahmad, Tirmidhi, and Ibn Hibban narrated from Hadrat Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) with an authentic chain from the Noble Messenger (may Allah bless him and grant him peace), and there is a narration by Hadrat Darimi reported from Hadrat Abu Darda, who narrated it from the Noble Messenger (may Allah bless him and grant him peace). (T)

Just for God's sake, take a mirror and look at your face, and consider the rare knowledge and great excellence of the most glorious Imam Sulayman al-A'mash, who was himself a magnificent student of our master Anas (may Allah be pleased with him) and among the most prominent Imams of the Tabi'un and all...

1 Jami` at-Tirmidhi, Chapters on Knowledge, Chapter on the exhortation to propagate what one hears, Amin Company, Karachi, 2/90; Sunan Abi Dawood, Book of Knowledge, Chapter on the virtue of spreading knowledge, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/159; Musnad Ahmad bin Hanbal, 2/225 and 3/80 and 82, Al-Maktab al-Islami, Beirut; Sunan al-Darimi, Chapter on following the scholars, Hadith 234, Dar al-Mahasin, Cairo, 1/65.

...हदीसों में ऐसी बातें होंगी जो आपको जुबानी याद होंगी, और आपके ख्वाब में भी यह खयाल नहीं आएगा कि इससे वह मतलब निकलता है। आपकी और आपके ज्ञान व समझ की वास्तविकता क्या है? बड़े-बड़े महान मुहद्दिसीन यहाँ आकर घुटने टेक देते हैं और फ़ुक़हा-ए-किराम का दामन थामते हैं। अगर हदीस याद करना हदीस की समझ को अनिवार्य बनाता, तो हुज़ूर पुरनूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इस इरशाद का क्या अर्थ होता:

अरबी	**अनुवाद/व्याख्या**
"बहुत से फ़िक़्ह (धार्मिक ज्ञान) को ले जाने वाले इसे ऐसे व्यक्ति के पास ले जाते हैं जो उनसे अधिक समझदार होता है, और बहुत से फ़िक़्ह के वाहक स्वयं फ़क़ीह नहीं होते।" (इसे इमाम शाफ़ई, अहमद, दारीमी, अबू दाऊद और तिर्मिज़ी ने रिवायत किया और इसे सही करार दिया। ज़िया ने 'अल-मुख्तारा' में और बैहक़ी ने 'अल-मदखल' में हज़रत ज़ैद बिन साबित से रिवायत किया; और दारीमी ने हज़रत जुबैर बिन मुतइम रज़ियल्लाहु अन्हुमा से; और इसी तरह अहमद, तिर्मिज़ी और इब्न हिब्बान ने हज़रत इब्न मसऊद रज़ियल्लाहु अन्हु से सही सनद के साथ नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत किया; और दारीमी ने हज़रत अबू दरदा रज़ियल्लाहु अन्हु से, उन्होंने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत किया।)	बहुत से फ़िक़्ह के वाहक फ़िक़्ह को उनके पास ले जाते हैं जो उनसे ज़्यादा उसकी समझ रखते हैं और बहुत से वे हैं जो फ़िक़्ह के वाहक, हाफ़िज़ और रावी हैं मगर खुद उसकी समझ नहीं रखते। इसे अइम्मा शाफ़ई, अहमद, दारीमी, अबू दाऊद और तिर्मिज़ी ने रिवायत किया और इसे सही करार दिया। और ज़िया ने 'मुख़्तारा' में और बैहक़ी ने 'मदखल' में हज़रत ज़ैद बिन साबित से और दारीमी ने हज़रत जुबैर इब्न मुतइम (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की। और इसी तरह अहमद व तिर्मिज़ी और इब्न हिब्बान ने हज़रत इब्न मसऊद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सही सनद के साथ रसूल-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत की, और हज़रत दारीमी की रिवायत जो हज़रत अबू दरदा से मरवी है, उन्होंने रसूल-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत की। (त)

ज़रा खुदा के लिए आईना लेकर अपना मुंह देखिये और इमाम-ए-अजल सुलेमान अमश के नायाब इल्म और अज़ीम फ़ज़्ल का खयाल कीजिये जो खुद हज़रत सैयदुना अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) के जलील-उल-क़द्र शागिर्द और अइम्मा-ए-ताबिईन और तमाम...

1 जामी अत-तिर्मिज़ी, अबवाबुल इल्म, बाब मा जाआ फ़िल बहसे अला तब्लीग़िस्समा, अमीन कंपनी, कराची, 2/90; सुनन अबू दाऊद, किताबुल इल्म, बाब फ़ज़्लु नश्रिल इल्म, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/159; मुस्नद अहमद बिन हंबल, 2/225 और 3/80 और 82, अल-मक्तबुल इस्लामी, बैरुत; सुनन अद-दारीमी, बाबुल इक़्तिदा-ए-बिल उलमा, हदीस 234, दारुल महासिन, क़ाहिरा, 1/65.

पृष्ठ 303/692

احادیث میں ہوں گی جو آپ کو بر زبان یاد ہیں اور آپ کی خواب میں بھی خطرہ نہ گزرے گا کہ اس سے وہ مطلب نکلتا ہے۔ آپ کیا اور آپ کے علم وفہم کی حقیقت کتنی۔ اکابر اجلہ محدثین یہاں آ کر زانو ٹیک دیتے ہیں اور فقہائے کرام کا دامن پکڑتے ہیں۔ حفظ حدیث فہم حدیث کو مستلزم ہوتا تو حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اس ارشاد کے کیا معنی تھے:

عربی متن

رُبَّ حَامِلِ فِقْہٍ اِلٰی مَنْ ھُوَ اَفْقَہُ مِنْہُ وَرُبَّ حَامِلِ فِقْہٍ لَّیْسَ بِفَقِیْہٍ۔ (رواہ الائمۃ الشافعی والاحمد والدارمی وابوداؤد والترمذی وصححہ والضیاء فی المختارۃ والبیھقی فی المدخل عن زید بن ثابت والدارمی عن جبیر بن مطعم رضی اللہ تعالیٰ عنہما ونحوہ لاحمد والترمذی وابن حبان عن ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بسند صحیح وللدارمی عن ابی الدرداء رضی اللہ تعالیٰ عنہ عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔)

اردو وضاحت

بہتیرے حاملانِ فقہ ان کے پاس فقہ لے جاتے ہیں جو ان سے زیادہ اس کی سمجھ رکھتے ہیں اور بہتیرے وہ کہ فقہ کے حامل و حافظ و راوی ہیں مگر خود اس کی سمجھ نہیں رکھتے۔ اس کی روایت ائمہ شافعی، احمد، دارمی، ابوداؤد اور ترمذی نے کی اور اسے صحیح قرار دیا۔ اور ضیاء نے مختارہ میں اور بیہقی نے مدخل میں حضرت زید بن ثابت سے اور دارمی نے حضرت جبیر ابن مطعم رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کی۔ اور اسی طرح احمد و ترمذی اور ابن حبان نے حضرت ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے بسند صحیح رسولِ کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے روایت کی، اور حضرت دارمی کی روایت جو مروی ہے حضرت ابو درداء سے انھوں نے رسولِ کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے روایت کیا۔ (ت)

ذرا خدا کے لئے آئینہ لے کر اپنا منہ دیکھئے اور امام اجل سلیمان اعمش کا علم عزیز و فضلِ کبیر خیال کیجئے جو خود حضرت سیدنا انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے شاگرد جلیل الشان اور اجلہ ائمہ تابعین اور تمام...

---

1 جامع الترمذی ابواب العلم باب ماجاء فی البحث علی تبلیغ السماع امین کمپنی کراچی ۲/ ۹۰، سنن ابی داؤد کتاب العلم باب فضل نشر العلم آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۱۵۹، مسند احمد بن حنبل ۲/ ۲۲۵ و ۳/ ۸۰ و ۸۲، المکتب الاسلامی بیروت، سنن الدارمی باب الاقتداء بالعلماء حدیث ۲۳۴ دارالمحاسن القاهره ۱/ ۶۵

Fatawa-e-Rizvia Volume 22

Among the teachers of the teachers of the Imams of Hadith. Imam Ibn Hajar Makki Shafi'i states in the book 'Al-Khairat al-Hissan' that someone asked Imam A'mash some questions. Our Imam-e-Azam, Leader of the Imams, Master of the Reins, Lamp of the Ummah, our master Abu Hanifa (may Allah be pleased with him)—who used to study Hadith from Imam A'mash at that time—was present in the gathering. Imam A'mash asked our Imam-e-Azam those questions, and the Imam answered them immediately. Imam A'mash asked, "From where did you derive these answers?" He replied, "From those Hadiths which I heard from you yourself." And he narrated those Hadiths along with their chains of transmission. Imam A'mash said:

[Table Content] Arabic: حسبك ما حدثتك به في مائة يوم تحدثني به في ساعة واحدة ما علمت انك تعمل بهذه الاحاديث يا معشر الفقهاء انتم الاطباء ونحن الصيادلة وانت ايها الرجل اخذت بكلا الطرفين ١۔ Urdu Translation: "That is enough! The Hadiths I narrated to you over a hundred days, you have narrated to me in a single hour. I did not know that you act upon these Hadiths in such a manner. O assembly of jurists (Fuqaha)! You are the physicians and we Hadith scholars (Muhadditheen) are the pharmacists. And O Abu Hanifa! You have grasped both ends (of the matter, i.e., Fiqh and Hadith)." - Alhamdu lillah.

Moreover, even greater and more majestic than him is his honorable and early teacher Imam Aamir Shabi, who met five hundred noble companions (Sahaba) (may Allah be pleased with them), including the Commander of the Faithful Ali, Sa'd ibn Abi Waqqas, Sa'id ibn Zayd, Abu Hurayrah, Anas ibn Malik, Abdullah ibn Umar, Abdullah ibn Abbas, Abdullah ibn Zubayr, Imran ibn Husayn, Jarir ibn Abdullah, Mughira ibn Shu'ba, Adi ibn Hatim, Imam Hasan, Imam Husayn, and many others who were students of the noble companions of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him). He is the teacher of our Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him). His stature in Hadith was such that he said, "Twenty years have passed, and no Hadith has reached my ears from any scholar of Hadith of which I did not have more knowledge than him." Such an exalted Imam, with such grand status, says:

[Table Content] Arabic: انا لسنا بالفقهاء ولكنا سمعنا الحديث فرويناه الفقهاء من اذا علم عمل۔ نقله الذهبي في تذكرة الحفاظ ٢۔ Urdu Translation: "We are not jurists and Mujtahids; we do not have a complete understanding of the meanings of Hadith. We have just heard the Hadiths and narrated them to the jurists, so that they, being informed about them, can carry out the legal proceedings..."

1. Al-Khairat al-Hissan, Chapter 30, regarding his chains in Hadith, H.M. Saeed Company Karachi, p. 144.
2. Tadhkirat al-Huffaz, biography 77, Aamir ibn Sharahbil al-Sha'bi, Dairat al-Ma'arif al-Nizamia, Hyderabad Deccan, 1/79.

अइम्मा-ए-हदीस (हदीस के इमामों) के उस्तादों के उस्ताद हैं। इमाम इब्ने हजर मक्की शाफ़ई किताब 'खैरात-उल-हिसान' में फ़रमाते हैं कि किसी ने इमाम आमश से कुछ मसले पूछे। हमारे इमाम-ए-आज़म, इमाम-उल-अइम्मा, मालिक-उल-अज़मा, सिराज-उल-उम्मा सय्यदना अबू हनीफ़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु (जो उस ज़माने में इमाम आमश से हदीस पढ़ते थे) महफ़िल में मौजूद थे। इमाम आमश ने वे मसले हमारे इमाम-ए-आज़म से पूछे, इमाम ने फ़ौरन जवाब दिए। इमाम आमश ने कहा, "आपने ये जवाब कहाँ से पैदा किए?" फ़रमाया, "उन्हीं हदीसों से जो मैंने ख़ुद आप ही से सुनी हैं।" और वे हदीसें सनद के साथ रिवायत फ़रमायीं। इमाम आमश ने कहा:

[तालिका सामग्री] अरबी: حسبك ما حدثتك به في مائة يوم تحدثني به في ساعة واحدة ما علمت انك تعمل بهذه الاحاديث يا معشر الفقهاء انتم الاطباء ونحن الصيادلة وانت ايها الرجل اخذت بكلا الطرفين ١۔ उर्दू अनुवाद: "बस कीजिए! जो हदीसें मैंने सौ दिनों में आपको सुनाईं, आपने एक ही घड़ी में मुझे सुना दीं। मुझे मालूम नहीं था कि आप इन हदीसों पर इस तरह अमल करते हैं। ऐ फ़िक़ह वालों (फ़ुक़हा)! तुम हकीम (डॉक्टर) हो और हम हदीस वाले (मुहद्दिसीन) पंसारी (दवा बनाने वाले) हैं। और ऐ अबू हनीफ़ा! तुमने फ़िक़ह और हदीस दोनों किनारे थाम लिए।" - अलहम्दुलिल्लाह।

ये तो ये, ख़ुद उनसे भी कहीं ज़्यादा अफ़ज़ल और बड़े उनके उस्ताद-ए-मुकर्रम और पुराने उस्ताद इमाम आमिर शाबी, जिन्होंने पाँच सौ सहाबा किराम रज़ियल्लाहु अन्हुम को पाया, जिनमें हज़रत अमीर-उल-मोमिनीन मौला अली, साद बिन अबी वक़्क़ास, सईद बिन ज़ैद, अबू हुरैरा, अनस बिन मालिक, अब्दुल्ला बिन उमर, अब्दुल्ला बिन अब्बास, अब्दुल्ला बिन ज़ुबैर, इमरान बिन हुसैन, जरीर बिन अब्दुल्ला, मुग़ीरा बिन शुअबा, अदी बिन हातिम, इमाम हसन और इमाम हुसैन वगैरह शामिल हैं, जो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सहाबा के बहुत ज़्यादा शागिर्द थे और हमारे इमाम-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु के उस्ताद हैं। हदीस में उनका दर्जा इतना ऊँचा था कि फ़रमाते थे, "बीस साल गुज़र गए, किसी मुहद्दिद से कोई ऐसी हदीस मेरे कानों तक नहीं पहुँची जिसका इल्म मुझे उससे ज़्यादा न हो।" ऐसे आला मक़ाम वाले इमाम अपनी शान की अज़मत के साथ फ़रमाते हैं:

[तालिका सामग्री] अरबी: انا لسنا بالفقهاء ولكنا سمعنا الحديث فرويناه من اذا علم الفقهاء عمل۔ نقله الذهبي في تذكرة الحفاظ ٢۔ उर्दू अनुवाद: "हम लोग फ़क़ीह और मुजतहिद नहीं हैं,

हमें हदीस के मतलब की पूरी समझ नहीं है। हमने तो हदीसें सुनकर फ़क़ीहों के सामने पेश कर दी हैं, ताकि वे उनसे वाक़िफ़ होकर कार्रवाई कर सकें.."

---

1. अल-खैरात-उल-हिसान, अध्याय 30, हदीस में उनकी सनद के बारे में, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृष्ठ 144।
2. तज़किरत-उल-हुफ़्फ़ाज़, जीवनी 77, आमिर बिन शराहबील अल-शाबी, दायरा-तुल-मआरिफ़ अल-निज़ामिया, हैदराबाद दक्कन, 1/79।

ائمہ حدیث کے اساتذہ الاساتذہ سے ہیں۔ امام ابن حجر مکی شافعی کتاب خیرات الحسان میں فرماتے ہیں کسی نے ان امام اعمش سے کچھ مسائل پوچھے ہمارے امام اعظم امام الائمہ مالک الازمہ سراج الامہ سیدنا ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ (کہ اس زمانے میں انھیں امام اعمش سے حدیث پڑھتے تھے) حاضر مجلس تھے، امام اعمش نے وہ مسائل ہمارے امام اعظم سے پوچھے امام نے فوراً جواب دیئے ۔ امام اعمش نے کہا یہ جواب آپ نے کہاں سے پیدا کئے ، فرمایا: ان حدیثوں سے جو میں نے خود آپ ہی سے سنی ہیں۔ اور وہ حدیثیں مع سند روایت فرمائیں۔ امام اعمش نے کہا:

حسبك ما حدثتك به في مائة يوم تحدثني به في ساعة واحدة ما علمت انك تعمل بهذه الاحاديث يا معشر الفقهاء انتم الاطباء ونحن الصيادلة وانت ايها الرجل اخذت بكلا الطرفين ۱۔ | بس کیجئے جو حدیثیں میں نے سو دن میں آپ کو سنائیں آپ ایک گھڑی میں مجھے سنائے دیتے ہیں مجھے معلوم نہ تھا کہ آپ ان حدیثوں میں یوں عمل کرتے ہیں۔ اے فقہ والو! تم طبیب ہو اور ہم محدث لوگ عطار ہیں اور اے ابو حنیفہ ! تم نے فقہ و حدیث دونوں کنارے لئے۔ والحمد للہ۔

یہ تو یہ خود ان سے بھی بدرجہا اجل و اعظم ان کے استاد اکرم و اقدم امام عامر شعبی جنھوں نے پانچ سو صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم کو پایا، حضرت امیر المومنین مولی علی و سعد بن ابی وقاص و سعید بن زید وابو ہریرہ وانس بن مالک وعبد اللہ بن عمر وعبد اللہ بن عباس وعبد اللہ بن زبیر و عمران بن حصین وجریر بن عبداللہ و مغیرہ بن شعبہ وعدی بن حاتم و امام حسن وامام حسین وغیرہ ہم بکثرت اصحاب کرام رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے شاگرد اور ہمارے امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے استاد ہیں جن کا پایہ رفیع حدیث میں ایسا تھا کہ فرماتے ہیں ہیں سال

گزرے ہیں کسی محدث سے کوئی حدیث میرے کان تک ایسی نہیں پہنچی جس کا علم مجھے اس سے زائد نہ ہو، ایسے امام والا مقام با آں جلالت شان فرماتے:

انا لسنا بالفقهاء ولكنا سمعنا الحديث فروياناه الفقهاء من اذا علم عمل۔ نقله الذهبي في تذكرة الحفاظ ۲۔ | ہم لوگ فقیہ و مجتہد نہیں ہمیں مطالب حدیث کی کامل سمجھ نہیں ہم نے تو حدیثیں سن کر فقیہوں کے آگے ، روایت کردی ہیں جوان پر مطلع ہو کر کار روائی

---

1 الخیرات الحسان الفصل الثلاثون في سنده فی الحدیث ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۴۴ 2 تذکرۃ الحفاظ ترجمہ ۷۷ عامر بن شر حبیل الشعبی دائرۃ المعارف النظامیہ حیدر آباد دکن ۱ / ۷۹

Fatawa Razawiyya, Volume 22

...will do, (Dhahabi has narrated this in Tadhkirat al-Huffadh -T) But today's unidentified gentlemen have such confidence in their memory, understanding, and two-letter name of knowledge that Iblees, the accursed, had in his original fire. After memorizing two letters, they know nothing except turning the daughter of 'Ana Khayru Minhu' (I am better than him -T) against every Imam of the Ummah. There is no power or strength except with Allah, the Most High, the Most Great.

Fifthly: Even if it is assumed that the Hadith is not actually narrated, there is a difference between 'absence of narration' and 'narration of absence'. That is, if a certain act is not narrated from the Master of the Universe (may Allah bless him and grant him peace), it does not necessarily follow that he did not do it. Its essence would only be that the non-occurrence of that act is mentioned in the Hadith. The difference between these two statements is not hidden from the wise. Imam al-Muhaqqiq Ali al-Itlaq states in 'Fath':

عدم النقل لاينفى الوجود - 1	**A matter not being narrated does not negate its existence. (T)**

Shah Waliullah Dehlawi in 'Hujjat Allah al-Baligha' calls the failure to distinguish between this 'absence of narration' and 'narration of absence' as the evils of ignorance and prejudice:

حيث قال وجدت بعضهم لا يميز بين قولنا ليست الاشارة في ظاهر المذهب و قولنا ظاهرا لمذهب انها ليست و مفاسد الجهل والتعصب اكثر من ان تحصى 2	**I have seen some gentlemen to the extent that they do not distinguish between our fundamental saying 'there is no indication towards it in the apparent school of thought' (liyst al-ishara fi zahir al-madhhab) and 'the apparent school of thought is contrary to it' (zahir al-madhhab annaha liyst). The evils of ignorance and prejudice are indeed countless. (T)**

Sixthly: Even if it's true, not doing an act by the Holy Prophet (may Allah bless him and grant him peace) is one thing, and forbidding it is another. A forbidden thing is what the Holy Prophet (may Allah bless him and grant him peace) prohibited, not what he merely did not do. The Great Quran states:

"مَا اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَ مَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا" 3	**Take what the Messenger gives you, and refrain from what he forbids.**

1. Fath al-Qadir, Kitab al-Taharah, Maktaba Nooria Razavia, Sukkur, 1/20.
2. Hujjat Allah al-Baligha, Al-Umur allati la budda minha fi al-Salah, Al-Maktaba al-Salafiyya, Lahore, 2/12.
3. The Holy Quran 59/7.

फ़तावा रज़विया, खंड 22

...करेंगे, (इसे ज़हबी ने तज़किरतुल हुफ़्फ़ाज़ में नक़ल किया है -टी) मगर आज कल के अज्ञात सज्जनों को अपनी याददाश्त, समझ और ज्ञान के दो-अक्षरीय नाम पर वैसा ही भरोसा है जैसा इबलीस शापित को अपनी मूल आग पर था। दो अक्षर रट कर हर इमाम-ए-उम्मत के सामने 'अना खैरुन मिन्हु' (मैं उससे बेहतर हूँ -टी) की बेटी घुमाने के सिवा कुछ नहीं जानते। अल्लाह के सिवा न कोई शक्ति है और न कोई सामर्थ्य, जो सबसे ऊंचा और महान है।

पाँचवाँ: यदि मान भी लिया जाए कि हदीस वास्तव में वर्णित नहीं है, तो 'नक़ल की अनुपस्थिति' और 'अनुपस्थिति की नक़ल' में बहुत अंतर है। यानी, यदि हुज़ूर सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से किसी कार्य का करना वर्णित नहीं है, तो इसका अर्थ यह नहीं है कि हुज़ूर ने वह किया ही नहीं। इसका सार केवल इतना होगा कि हदीस में उस कार्य का न होना आया है। इन दोनों कथनों के बीच का अंतर बुद्धिमानों से छिपा नहीं है। इमाम मोहक़्क़िक़ अली अल-इतलाक़ 'फ़तह' में फ़रमाते हैं:

عدم النقل لاينفی الوجود - 1	**किसी मसले का वर्णित न होना उसके अस्तित्व को नकारता नहीं है। (टी)**

शाह वलीउल्लाह देहलवी 'हुज्जतुल्लाह अल-बालिग़ा' में इसी 'नक़ल की अनुपस्थिति' और 'अनुपस्थिति की नक़ल' में भेद न करने को अज्ञानता और कट्टरता की बुराइयाँ बताते हैं:

حیث قال وجدت بعضهم لا یمیز بین قولنا لیست الاشارة في ظاهر المذهب و قولنا ظاهرا لمذهب انها لیست و مفاسد الجهل والتعصب اکثر من ان تحصی 2	**मैंने कुछ सज्जनों को यहाँ तक देखा कि वे हमारे इस बुनियादी कथन 'ज़ाहिर मज़हब में इसकी तरफ कोई इशारा नहीं' और 'ज़ाहिर मज़हब इसके बरखिलाफ़ है' में अंतर ही नहीं करते। अज्ञानता और कट्टरता की बुराइयाँ तो बेशुमार हैं। (टी)**

छठा: यह भी सही कि हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) द्वारा किसी कार्य को न करना एक बात है और उसे मना करना दूसरी बात। वर्जित वह चीज़ है जिसे हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि

वसल्लम) ने मना किया हो, न कि वह चीज़ जो हुज़ूर ने न की हो। क़ुरआन अज़ीम ने इस प्रकार फ़रमाया:

"مَا اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَ مَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا" 3	**रसूल तुम्हें जो दें उसे ले लो और जिससे मना करें उससे बाज़ रहो।**

1. फ़तह अल-क़दीर, किताब अत-तहारत, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 1/20.
2. हुज्जतुल्लाह अल-बालिग़ा, अल-उमूर अलती ला बुद्दा मिन्हा फ़िस-सलाह, अल-मकतबा अल-सलफ़िया, लाहौर, 2/12.
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 59/7.

पृष्ठ 305/692

کریں گے، (اسے ذہبی نے تذکرۃ الحفاظ میں نقل کیا ہے۔ت) مگر آج کل کے نا مشخص حضرات کو اپنی یاد و فہم اور اپنے دو حرفی نام علم پر وہ اعتماد ہے جو ابلیس لعین کو اپنی اصل آگ پر تھا کہ دو حرف رٹ کر ہر امام امت کے مقابل انا خیر منہ (میں اس سے بہتر ہوں۔ت) کی بیٹی گھمانے کے سوا کچھ نہیں جانتے، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

خامساً: بالفرض مان ہی لیجئے کہ حدیث واقع میں مروی نہ ہوئی پھر کہاں عدم نقل اور کہاں نقل عدم، یعنی اگر کسی فعل کا کرنا حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے منقول نہ ہو تو اس سے یہ لازم نہیں آتا کہ حضور نے کیا ہی نہ ہو، اس کا حاصل اتنا ہوگا کہ حدیث میں اس فعل کا نہ ہونا آیا ان دونوں عبارتوں میں جو فرق ہے ذی عقل پر پوشیدہ نہیں۔ امام محقق علی الاطلاق فتح میں فرماتے ہیں:

عدم النقل لاینفی الوجود -1 کسی مسئلہ کا منقول نہ ہونا وجود کی نفی نہیں کرتا (ت)

شاہ ولی اللہ دہلوی حجتہ اللہ البالغہ میں اسی عدم نقل و نقل عدم میں تمیز نہ کرنے کو جہل و تعصب کے مفاسد سے کہتے ہیں:

حیث قال وجدت بعضهم لا یمیز بین قولنا لیست الاشارة في ظاهر المذهب و قولنا ظاهرا لمذهب انها لیست و مفاسد الجهل والتعصب اکثر من ان تحصی 2

میں نے بعض حضرات کو یہاں تک دیکھا کہ وہ ہمارے قول لیست الاشارة في ظاہر المذهب (ظاہر مذہب میں اس کی طرف کوئی اشارہ نہیں) اور ہمارے قول ظاهر المذهب انها لیست (ظاہر مذہب اس کے برخلاف ہے) والے اصولی قول میں امتیاز ہی نہیں کرتے جہالت و تعصب کے مفاسد تو بیشمار ہیں۔ (ت)

سادساً: یہ بھی سہی کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے اس فعل کا نہ کرنا اور بات ہے اور منع فرمانا اور بات، ممنوع وہ چیز ہے جو حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے منع کی، نہ کہ وہ چیز جو حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے نہ کی، قرآن عظیم نے یوں فرمایا:

"مَا اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَ مَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا" 3

رسول جو تمہیں دے لو اور جس سے منع فرمائے باز رہو۔

1 فتح القدیر کتاب الطهارة مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/ ۲۰ 2 حجتہ اللہ البالغہ الامور التی لابد منها في الصلوٰة المکتبہ السلفیہ لاہور ۲/ ۱۲ 3 القرآن الکریم ۵۹/ ۷

Fatawa-e-Razawiyya Volume 22

It has not been said that: "MA FA'ALA AL-RASULU FAKHUDHUHU WA MA LAM YAF'AL FANTAHU" [Whatever the Messenger did, take it; and whatever he did not do, refrain from it].

Imam Muhaqqiq Alal-Itlaq, in Fath al-Qadir, regarding the two units of voluntary (nafl) prayer before the Maghrib prayer, after researching that neither the action of the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) is proven nor that of any companion, states:

Arabic/Original	Urdu Translation
What is established after this is the negation of its being recommended (mandubiyyah). As for the establishment of its dislike (karahah), that is not the case, unless another proof indicates it. 1	From all this, it was proven that it is no longer recommended, but its dislike was not established; for that, another proof is needed.

Imam Ahmad Muhammad Khatib Qastalani, the commentator of Sahih Bukhari, in Mawahib al-Laduniyyah and Minah al-Muhammadiyyah, says:

Arabic/Original	Urdu Translation
Action (al-fi'l) indicates permissibility (al-jawaz), and the absence of action does not indicate prohibition (al-man'). 2	An action is evidence for permissibility, and not doing something is not understood as a prohibition.

Shah Abdul Aziz Dehlawi writes in Tohfa-e-Isna Ashariyah:

Persian/Original	Urdu Translation
Not doing something is one thing, and forbidding something is another. 3	Not doing is one thing, and forbidding is another thing.

Then what kind of ignorance is it to equate 'not doing' with 'forbidding'?

Seventh: Handshaking (Masafah) is a matter of social life, the purpose of which in Sharia is to increase mutual affection among Muslims and express intimacy and love upon meeting. In the Hadith, the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) says:

Arabic/Original	Urdu Translation
Shake hands with each other, and malice will leave your hearts. 4 - Narrated by Ibn Adi from Ibn Umar (may Allah be pleased with him).	Shake hands with each other, the grudges will leave your chests. (Ibn Adi from Hazrat Abdullah)

1. Fath al-Qadir, Kitab al-Salat, Chapter on Voluntary Prayers, Maktaba Nooriya Razawiya, Sukkur, 1/389.
2. Al-Mawahib al-Laduniyyah.
3. Tohfa-e-Isna Ashariyah, Chapter Ten, regarding the criticisms of the three Caliphs, etc., Suhail Academy, Lahore, p. 269.
4. Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Muhammad bin Abi Za'ayz'a, etc., Dar al-Fikr, Beirut, 6/2211; Kanz al-Ummal, with reference to Adi from Ibn Umar, Hadith 25344. Muassasat al-Risalah, Beirut, 9/130; At-Targhib wat-Tarhib with reference to Malik from Ata al-Khurasani; Al-Targhib fi al-Masafah, Mustafa al-Babi, Egypt, 3/434.

फ़तवा-ए-रज़विया जिल्द 22

यूं नहीं फ़रमाया है कि: "मा फ़अलर रसूलो फ़ख़ुज़ूहो व मा लम यफ़अल फ़ान्तहू" [जो रसूल ने किया करो और जो न किया उस से बाज़ रहो]।

इमाम मुहक्क़िक़ अलल-इतलाक़ 'फ़तह अल-क़दीर' में नमाज़-ए-मग़रिब से पहले दो रक्अत नफ़्ल के बारे में यह तहक़ीक़ फ़रमा कर कि न इनका फ़ेल हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से साबित है और न किसी सहाबी से साबित, इरशाद फ़रमाते हैं:

अरबी/मूल	उर्दू अनुवाद
"अश-शाबितु बाद हाज़ा हुवा नफ़्युल मंदूबिय्या अम्मा सुबूतुल कराहिया फ़ला इल्ला अन यदुल्ला दलीलुन आख़र" 1	इन सब से यह साबित हुआ कि मुस्तहब नहीं रही, कराहत वह साबित न हुई, उसके लिए दूसरी दलील चाहिए।

इमाम अहमद मुहम्मद ख़तीब क़स्तलानी, शारह-ए-सहीह बुख़ारी, 'मवाहिब अल-लदुनिय्या' और 'मिनह अल-मुहम्मदिया' में फ़रमाते हैं:

अरबी/मूल	उर्दू अनुवाद
"अल-फ़ेलु यदुल्लु अलल जवाज़ि व अदमुल फ़ेली ला यदुल्लु अलल मन्अि" 2	फ़ेल (काम) तो जवाज़ के लिए दलील होता है और न करने से मना करना नहीं समझा जाता।

शाह अब्दुल अज़ीज़ देहलवी 'तोहफ़ा-ए-इसना अशरिया' में लिखते हैं:

फ़ारसी/मूल	उर्दू अनुवाद
"ना करदन चीज़े दीगर अस्त व मन्अ फ़रमूदून चीज़े दीगर" 3	न करना और चीज़ है और मना करना और चीज़।

फिर कैसी जहालत है कि न करने को मना करना ठहरा रखा है।

सातवां: मुसाफ़ह (हाथ मिलाना) मुआशरती उमूर में से एक बात है जिसका मक़सद शरअ में मुसलमानों के बीच आपसी उल्फ़त बढ़ाना और मिलते वक़्त उन्स व मोहब्बत का इज़हार है। हदीस में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी/मूल	उर्दू अनुवाद
"तसाफ़हू यज़हबुल ग़िल्लू अन क़ुलूबिकुम" 4 - इबने अदी ने इबने उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया।	आपस में मुसाफ़ह करो, तुम्हारे सीनों से कीने (कपट) निकल जाएंगे। (इबने अदी ने हज़रत अब्दुल्लाह से)

1. फ़तह अल-क़दीर किताब अस-सलात, बाब अन-नवाफ़िल, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर 1/389
2. अल-मवाहिब अल-लदुनिय्या
3. तोहफ़ा-ए-इसना अशरिया बाब दहुम दर मताइन-ए-ख़ुलफ़ा-ए-सलासा वग़ैरा, सुहैल एकेडमी लाहौर पृ. 269
4. अल-कामिल लि-इबने अदी तर्जुमा मुहम्मद बिन अबी ज़ईज़अह वग़ैरा दारुल फ़िक्र बैरुत 6/2211, कंज़ुल उम्माल बहवाला अदी अन इबने उमर हदीस 25344 मुअस्ससतुर रिसाला बैरुत 9/130, अत-तर्ग़ीब वत-तर्हीब बहवाला मालिक अन अता अल-ख़ुरासानी अत-तर्ग़ीब फ़िल मुसाफ़ह मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 3/434

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

یوں نہیں فرمایا ہے کہ: مَا فَعَلَ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْہُ وَمَا لَمْ یَفْعَلْ فَانْتَھُوا جو رسول نے کیا کرو اور جو نہ کیا اس سے باز رہو۔

امام محقق علی الاطلاق فتح القدیر میں نمازِ مغرب سے پہلے دو رکعت نفل کی نسبت یہ تحقیق فرما کر کہ نہ ان کا فعل حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے ثابت نہ کسی صحابی سے ثابت، ارشاد فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
الثابت بعد ھذا ھو نفی المندوبیۃ اما ثبوت الکراھۃ فلا الا ان یدل دلیل آخر 1	ان سب سے یہ ثابت ہوا کہ مستحب نہیں رہی کراہت وہ ثابت نہ ہوئی، اس کے لئے دوسری دلیل چاہئے۔

امام احمد محمد خطیب قسطلانی شارحِ صحیح بخاری مواہب لدنیہ و منح محمدیہ میں فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
اَلْفِعْلُ یَدُلُّ عَلَی الْجَوَازِ وَعَدَمُ الْفِعْلِ لَا یَدُلُّ عَلَی الْمَنْعِ 2	فعل تو جواز کے لئے دلیل ہوتا ہے اور نہ کرنے سے منع کرنا نہیں سمجھا جاتا۔

شاہ عبدالعزیز صاحب دہلوی تحفہ اثنا عشریہ میں لکھتے ہیں:

فارسی	اردو ترجمہ
نہ کردن چیزے دیگر است و منع فرمودن چیزے دیگر 3	نہ کرنا اور چیز ہے اور منع کرنا اور چیز۔

پھر کیسی جہالت ہے کہ نہ کرنے کو منع کرنا ٹھہرا رکھا ہے۔

سابعاً: مصافحہ امورِ معاشرت سے ایک امر ہے جس سے مقصود شرع باہم مسلمانوں میں از دیادِ الفت اور ملتے وقت اظہارِ انس و محبت ہے حدیث میں حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
تصافحوا یذھب الغل عن قلوبکم 4- اخرجھا ابن عدی عن ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ	آپس میں مصافحہ کرو تمہارے سینوں سے کینے نکل جائیں گے۔ (ابن عدی نے حضرت عبداللہ)

---

1 فتح القدیر کتاب الصلوٰۃ باب النوافل مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/ ۳۸۹ 2 المواہب اللدنیہ 3 تحفہ اثنا عشریہ باب دہم در مطاعن خلفائے ثلاثہ الخ سہیل اکیڈمی لاہور ص ۲۶۹ 4 الکامل لابن عدی ترجمہ محمد بن ابی زعیزعہ الخ دارالفکر بیروت ۶/ ۲۲۱۱، کنز العمال بحوالہ عد عن ابن عمر حدیث ۲۵۳۴۴ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۹/ ۱۳۰، الترغیب والترھیب بحوالہ مالک عن عطاء الخراسانی الترغیب فی المصافحۃ مصطفی البابی مصر ۳/ ۴۳۴

Volume 22 Fatawa Ridawiyya

[Table content] Arabic Text: ... may Allah be pleased with both of them. Similarly, Ibn Asakir narrated from Abu Hurairah. Its beginning is: "Give gifts to each other and you will love each other." And similar to this, Malik recorded it in al-Muwatta [1] with a good (jayyid) chain from 'Ata al-Khurasani as a mursal report. Urdu Translation: Ibn Umar (may Allah be pleased with both) has narrated it, and similarly Ibn Asakir has narrated from Abu Hurairah, which begins with these words: "Exchanging gifts should take place, you will love each other." And similarly, Imam Malik has narrated it in al-Muwatta with a good chain in a mursal manner from 'Ata al-Khurasani. (T)

Shah Waliullah writes in Hujjatullah al-Balighah: Arabic Text: The secret in shaking hands (musafahah), saying 'Welcome (Marhaba) to so-and-so', hugging the one arriving (mu'anaqah), and the like, is that they increase affection, cheerfulness, and remove estrangement and turning away from each other [2]. Urdu Translation: Shaking hands, saying 'Marhaba' to someone, and hugging the newcomer, in such matters, love and joy increase, and through them, estrangement and strangeness are eliminated. (T)

It is also in it: Arabic Text: Mutual love among people is a characteristic that Allah Almighty is pleased with, and spreading peace (Salam) is a righteous tool for establishing love. Likewise, shaking hands, kissing the hand, and the like [3]. Urdu Translation: Love among people is a trait that causes the pleasure of Allah Almighty, and the habit of greeting (Salam) is a means of creating love, and likewise, shaking hands and kissing the hand, etc. (T)

[Main Paragraph] And certainly, these matters are based on the custom and habit of a people. Whatever matter is prevalent in whichever way among a people and serves as evidence of affection, intimacy, and its increase among them, that will be the very objective of Shariah as long as no specific prohibition is mentioned. The reason is that the pure Shariah has no particular purpose related to its specific form. The concern is with the actual objective, through whatever form it is achieved. After all, was it not seen that among these matters which were legislated at the time of meeting for the mentioned purpose, one was to say 'Marhaba', as this too manifests goodwill and joy at that person's arrival. It has passed in the Hadith of Bara ibn Azib (may Allah be pleased with him) that the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

[Footnotes] 1. Muwatta Imam Malik, Chapter on What is Reported Regarding Severing Ties, Mir Muhammad Kitab Khana, Karachi, p. 707; Kanz al-Ummal with reference to Ibn Asakir from Abu Hurairah, Hadith 15056, Mu'assasatu ar-Risala, Beirut, 6/110. 2. Hujjatullah al-Balighah, Adab as-Suhbah, The Secret in Spreading Peace, etc., al-Maktabat as-Salafiyyah, Lahore, 2/198. 3. Hujjatullah al-Balighah, Adab as-Suhbah, The Secret in Spreading Peace, etc., al-Maktabat as-Salafiyyah, Lahore, 2/197.

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: ... अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो। इसी तरह इब्न असाकिर ने अबू हुरैरा से रिवायत किया है। इसकी शुरुआत इन शब्दों से है: "एक-दूसरे को उपहार दो और तुम आपस में प्रेम करोगे।" और इसी तरह इमाम मालिक ने इसे मुवट्टा [1] में अता अल-ख़ुरासानी से एक मुरसल रिवायत के रूप में अच्छी (जय्यिद) सनद के साथ संकलित किया है। उर्दू अनुवाद: इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से इसकी तखरीज (उद्धरण) की गई है और इसी तरह इब्न असाकिर ने अबू हुरैरा से रिवायत किया है जिसकी शुरुआत इन शब्दों से है: "उपहारों का आदान-प्रदान होना चाहिए, तुम आपस में प्रेम करोगे।" और इसी तरह इमाम मालिक ने मुवट्टा में अच्छी सनद के साथ मुरसल तरीके से अता अल-ख़ुरासानी से रिवायत किया है। (त)

शाह वलीउल्लाह 'हुज्जतुल्लाहिल बालिगा' में लिखते हैं: अरबी पाठ: हाथ मिलाने (मुसाफ़हा), किसी को 'मरहबा' (स्वागत) कहने, और आने वाले के गले लगने (मुआनक़ा) और इस तरह की चीज़ों का राज़ यह है कि वे प्रेम और प्रसन्नता को बढ़ाते हैं और अलगाव व विमुखता को दूर करते हैं [2]। उर्दू अनुवाद: हाथ मिलाना और फलां को मरहबा कहना, और आने वाले से गले मिलने जैसे मामलों में प्रेम और ख़ुशी बढ़ती है और इनसे ऊब और अजनबीयत खत्म होती है। (त)

उसी में है: अरबी पाठ: लोगों में आपसी प्रेम एक ऐसी विशेषता है जिससे अल्लाह तआला प्रसन्न होता है, और सलाम का प्रसार प्रेम स्थापित करने का एक नेक ज़रिया है। इसी तरह हाथ मिलाना, हाथ चूमना और इसी तरह की अन्य चीज़ें भी [3]। उर्दू अनुवाद: लोगों में प्रेम वह विशेषता है जो अल्लाह तआला की रज़ा का कारण है और सलाम की आदत प्रेम पैदा करने का ज़रिया है और इसी तरह मुसाफ़हा और दस्तबोसी (हाथ चूमना) वगैरह भी। (त)

[मुख्य अनुच्छेद] और बेशक ये मामले कौम के उर्फ़(रीति-रिवाज) और आदत पर आधारित होते हैं। जो बात जिस तरह से जिस कौम में प्रचलित है और उनके बीच प्रेम और सौहार्द तथा उसकी वृद्धि का प्रमाण है, वह शरीयत का वास्तविक उद्देश्य होगा जब तक कि विशेष रूप से उसमें कोई मनाही न आई हो। कारण यह है कि इसकी किसी विशिष्टता से शरीयत-ए-मुतह्हरा (पवित्र शरीयत) का कोई विशेष उद्देश्य संबद्ध नहीं है। काम तो असल मक़सद से है, चाहे वह जिस स्वरूप में प्राप्त हो। आख़िर क्या यह नहीं देखा गया कि इन्हीं मामलों में, जो उल्लेखित उद्देश्य के लिए मुलाक़ात के समय शरीयत सम्मत हुए, एक 'मरहबा' कहना भी था क्योंकि इससे भी ख़ुशदिली और उस व्यक्ति के आने

पर प्रसन्नता ज़ाहिर होती है। हदीस-ए-बरा इब्न आज़िब (रज़ियल्लाहु अन्हु) से गुज़रा कि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

[फुटनोट्स] 1. मुवट्टा इमाम मालिक, अल-मुहाजरा (संबंध विच्छेद) के बारे में अध्याय, मीर मुहम्मद कुतुब खाना, कराची, पृष्ठ 707; कंज़ुल उम्माल इब्न असाकिर के हवाले से अबू हुरैरा से, हदीस 15056, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत 6/110। 2. हुज्जतुल्लाहिल बालिगा, आदाब-उस-सुहबत, सलाम फैलाने का राज़, अल-मकतबत-उस-सल्फिया, लाहौर 2/198। 3. हुज्जतुल्लाहिल बालिगा, आदाब-उस-सुहबत, सलाम फैलाने का राज़, अल-मकतबत-उस-सल्फिया, लाहौर 2/197।

पृष्ठ 307 / 692

تعالیٰ عنهما و نحوه ابن عساکر عن ابی هریرة اوله تهادوا و تحابوا و نحو هذا اخرجه مالك في الموطأ 1 بسند جید عن عطاء الخراسانی مرسلاً۔ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے اس کی تخریج کی ہے اور اس کی مثل ابن عساکر نے ابو ہریرہ سے روایت کیا جس کی ابتداء ان الفاظ سے ہے ہدیہ لینا دینا چاہئے تم آپس میں محبت کروگے اور اس کی مثل امام مالک نے مؤطا میں جید سند کے ساتھ مراسل طریقہ پر عطاء خراسانی سے روایت کی ہے۔ (ت)

شاہ ولی اللہ حجۃ اللہ البالغہ میں لکھتے ہیں: السر فی المصافحة وقوله مرحبا بفلان و معانقة القادم ونحوها انها زیادة المودة والتبشیش ورفع للوحشة والتدابر 2۔ مصافحہ اور مرحبا فلاں کو، اور آنے والے سے معانقہ جیسے امور میں محبت اور خوشی زیادہ ہوتی ہے اور ان سے وحشت اور اجنبیت ختم ہوتی ہے۔ (ت)

اسی میں ہے: التحابب فی الناس خصلة یرضاها اللہ تعالیٰ وافشاء السلام الة صالحة لانشاء المحبة وکذلك المصافحة و تقبیل الید ونحوذلك 3۔ لوگوں میں محبت وہ خصلت ہے جو اللہ تعالیٰ کی رضا کا باعث ہے اور سلام کی عادت محبت پیدا کرنے کا ذریعہ ہے اور یوں ہی مصافحہ اور دست بوسی وغیرہ بھی (ت)

اور بیشک یہ امور عرف و عادت قوم پر مبنی ہوتے ہیں جو امر جس طرح جس قوم میں رائج اور ان کے نزدیک الفت و موانست اور اس کی زیادت پر دلیل ہو وہ عین مقصود شرع ہوگا جب تک بالخصوص اس میں کوئی نہی وارد نہ ہو وجہ یہ کہ اس کی کسی خصوصیت سے شرع مطہر کی کوئی خاص غرض متعلق نہیں۔ اصل مقصود سے کام ہے جس ہیئت سے حاصل ہو۔ آخر نہ دیکھا

کہ انھیں امور میں جو وقت ملاقات بغرض مذکور مشروع ہوئے ایک مرحبا کہنا تھا کہ اس سے بھی خوشدلی اور اس شخص کے آنے پر فرحت ظاہر ہوتی ہے۔ حدیث براء ابن عازب رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے گزرا کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

1 مؤطا امام مالك باب ما جاء في المهاجرة میر محمد کتب خانہ کراچی ص ۷۰۷، کنز العمال بحوالہ ابن عساکر عن ابی ہریرۃ حدیث ۱۵۰۵۶ مؤسسة الرساله بیروت ۱۱۰/۶ 2 حجة الله البالغة آداب الصحبة السر فی افشاء السلام الخ المکتبة السلفیة لاہور ۲/ ۱۹۸ 3 حجة الله البالغة آداب الصحبة السر فی افشاء السلام الخ المکتبة السلفیة لاہور ۲/ ۱۹۷

Fatawa Rizvia Volume 22

No Muslim meets another Muslim, welcomes him with 'Marhaba', and takes his hand, except that their sins fall away between them. (Al-Hadith)

Furthermore, this custom is not prevalent in non-Arab countries. In Persia (Iran), they say 'Khush Amadi' (Welcome) instead. And in India, phrases like 'Aaiye Aaiye' (Come, come), 'Tashrif Laiye' (Please come in), and similar words are used. Now, no wise person would consider this contrary to the Hadith or against the Sunnah. It is observed day and night that even those who object use such words when meeting friends. Why aren't these declared innovations, prohibited, and against the Sunnah? The reason is that the primary objective of the Sharia is the expression of joy for the purpose of increasing love. In Arabia, this was understood through the word 'Marhaba'. Here, it is expressed through these words. Thus, the purpose of the Sharia is achieved in every way. Even 'Musafaha' (handshake) was not originally established by the Pure Sharia itself; rather, people of Yemen came and shook hands according to their custom. The Sharia, finding this custom in accordance with its objective, namely the unity of Muslims, upheld it. If the custom were in any other way and had no religious prohibition in its specific nature, the Sharia would have upheld it and promised similar rewards for it. Yes! Anything that in any way contradicts the objectives of the Sharia will certainly be disliked, even if it is a custom in some nation. For example, gesturing with a finger or palm instead of 'Salam' without a religious necessity is forbidden due to its resemblance to Jews and Christians. It is stated in a weak Hadith that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"He is not one of us who resembles other than us. Do not resemble the Jews or the Christians, for the greeting of the Jews is signaling with the fingers, and the greeting of the Christians is with the palms." (Narrated by Tirmidhi and Tabarani from Amr ibn Shu'ayb, from his father, from his grandfather. Tirmidhi said: The chain of this Hadith is weak.)

"He is not one of us who resembles other than us. Do not resemble the Jews or the Christians, for the greeting of the Jews is signaling with the fingers, and the greeting of the Christians is with the palms." (Narrated by Tirmidhi and Tabarani from Amr ibn Shu'ayb, from his father, from his grandfather. Tirmidhi said: The chain of this Hadith is weak.)

1. Nasb al-Rayah, Book of Disliked Matters, Section on Istibra, Nuria Rizvia Lahore 4/566; Shu'ab al-Iman Hadith 8957, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 6/475.
2. Jami' al-Tirmidhi, Book of Seeking Permission, Chapter on what has been narrated about the merit of the one who initiates the greeting, Amin Company Delhi 2/94.

फतावा रिज़विया खंड 22

कोई भी मुसलमान दूसरे मुसलमान से मिलता है, उसका 'मरहबा' (स्वागत) से अभिनंदन करता है और उसका हाथ थामता है, तो उनके बीच के गुनाह झड़ जाते हैं। (अल-हदीस)

इसके अलावा, गैर-अरब देशों में यह प्रथा प्रचलित नहीं है। फारस (ईरान) में इसकी जगह 'खुश आमदी' कहते हैं। और भारत में 'आइये आइये', 'तशरीफ लाइये' और इसी तरह के शब्दों का प्रयोग किया जाता है। अब कोई भी बुद्धिमान व्यक्ति इसे हदीस के विपरीत या सुन्नत के खिलाफ नहीं समझेगा। दिन-रात देखा जाता है कि जो लोग इस पर आपत्ति करते हैं, वे भी मित्रों से मिलते समय इसी तरह के शब्दों का प्रयोग करते हैं। इन्हें बिदअत (नवाचार), निषिद्ध और सुन्नत के विरुद्ध क्यों नहीं घोषित किया जाता? कारण यह है कि शरीयत का मुख्य उद्देश्य प्रेम बढ़ाने के लिए प्रसन्नता व्यक्त करना है। अरब में यह बात 'मरहबा' शब्द से समझी जाती थी। यहाँ इन शब्दों के माध्यम से व्यक्त की जाती है। इस प्रकार, शरीयत का उद्देश्य हर तरह से प्राप्त होता है। यहाँ तक कि 'मुसाफ़हा' (हाथ मिलाना) भी मूल रूप से पवित्र शरीयत द्वारा स्थापित नहीं किया गया था; बल्कि यमन के लोग आए और अपनी रीति-रिवाजों के अनुसार हाथ मिलाया। शरीयत ने इस प्रथा को अपने उद्देश्य, यानी मुसलमानों की एकता के अनुरूप पाकर इसे बरकरार रखा। यदि यह प्रथा किसी अन्य तरीके से होती और इसकी विशिष्टता में कोई धार्मिक निषेध नहीं होता, तो शरीयत इसे बरकरार रखती और उस पर समान पुरस्कार का वादा करती। हाँ! जो बात किसी भी तरह से शरीयत के उद्देश्यों के विपरीत होगी, वह निश्चित रूप से नापसंद की जाएगी, भले ही वह किसी राष्ट्र में प्रथा हो। जैसे कि बिना किसी धार्मिक आवश्यकता के सलाम के स्थान पर उंगली या हथेली से इशारा करना, यहूदियों और ईसाइयों के साथ समानता के कारण मना किया गया है। एक कमज़ोर हदीस में है कि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

"वह हममें से नहीं है जो हमारे अलावा दूसरों के समान बनता है। यहूदियों और ईसाइयों के समान मत बनो, क्योंकि यहूदियों का अभिवादन उंगलियों से इशारा करना है, और ईसाइयों का अभिवादन हथेलियों से है।" (तिर्मिज़ी और तबरानी ने अम्र इब्न शुएब से, उन्होंने अपने पिता से, उन्होंने अपने दादा से रिवायत की। तिर्मिज़ी ने कहा कि इस हदीस की सनद कमज़ोर है।)

"वह हममें से नहीं है जो हमारे अलावा दूसरों के समान बनता है। यहूदियों और ईसाइयों के समान मत बनो, क्योंकि यहूदियों का अभिवादन उंगलियों से इशारा करना है, और ईसाइयों का अभिवादन हथेलियों से है।" (तिर्मिज़ी और तबरानी ने अम्र इब्न शुएब से, उन्होंने अपने पिता से, उन्होंने अपने दादा से रिवायत की। तिर्मिज़ी ने कहा कि इस हदीस की सनद कमज़ोर है।)

---

1. नसब अर-राया, किताबुल कराहियत, फ़स्ल फिल इस्तिबराह, नूरिया रिज़विया लाहौर 4/566; शोबुल ईमान हदीस 8957, दारुल कुतुबुल इल्मिया बेरूत 6/475।
2. जामिउत तिर्मिज़ी, किताबुल इस्तिज़ान, बाब मा जाअ फी फ़ज़्लिल्लज़ी यबदाउ बिस्सलाम, अमीन कंपनी दिल्ली 2/94।

पृष्ठ 308/692

لا یلقی مسلم مسلماً فیر حب بہ و یأخذ بیدہ الا جو مسلمان مسلمان سے مل کر مرحبا کہے اور تناثرت الذنوب بینھما ۱ - الحدیث۔ ہاتھ ملائے ان کے گناہ جھڑ جائیں۔

پھر بلادِ عجمیہ میں اس کا رواج نہیں ، فارس میں اس کی جگہ خوش آمدی کہتے ہیں۔ اور ہندوستان میں آیئے آیئے تشریف لایئے، اور اس کی مثل کلمات ـــــــ اب کوئی عاقل اسے مخالفت حدیث و مزاحمت سنت نہ جانے گا، رات دن دیکھا جاتا ہے کہ خود حضرات منکرین میں دوستوں کے ملتے وقت اسی قسم کے الفاظ کا استعمال ہوتا ہے۔ یہ کیوں نہیں بدعت و ممنوع و خلافِ سنت قرار پاتے۔ تو وجہ کیا کہ اصل مقصود شرع وہی اظہار خوشدلی بغرض ازدیاد محبت ہے۔ یہ مطلب عرب میں لفظ مرحبا سے مفہوم ہوتا تھا۔ یہاں ان لفظوں سے ادا کیا جاتا ہے۔ تو غرض شریعت کی ہر طرح حاصل ہے۔ خود مصافحہ بھی شرع مطہر کا اپنا وضع فرمایا ہوا نہیں بلکہ اہل یمن آئے انھوں نے اپنے رسم و رواج کے مطابق مصافحہ کیا، شرع نے اس رسم کو اپنے مقصود یعنی ائتلاف مسلمین کے موافق پا کر مقرر رکھا۔ اگر رسم کسی اور طریقے سے ہوتی اور اسکی خصوصیت میں کوئی محذور شرعی نہ ہوتا تو شرع اسے مقرر رکھتی اور ایسے ہی وعدہ ہائے ثواب اس پر فرماتی۔ ہاں! وہ بات جس میں کسی طرح مقاصد شرع سے مخالفت ہو بے شک ناپسند ہو گی اگر چہ کسی قوم میں اس کی رسم پڑی ہو۔ جیسے سلام کے عوض بلا ضرورت شرعیہ انگلی یا ہتھیلی کا اشارہ کہ بوجہ مشابہت یہود و نصاری اسے ممانعت آئی، حدیث ضعیف میں ہے حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

ليس منا من تشبه بغيرنا لاتشبهوا باليهود ولا بالنصارى فان تسليم اليهود الاشارة بالاصابع وان تسليم النصارى بالاكف ٢ رواه الترمذى والطبرانى عن عمرو بن شعيب عن ابيہ عن جده قال الترمذى هذا حديث اسناده ضعيف.

ہم میں سے نہیں جو ہمارے غیر سے مشابہت پیدا کرے۔ یہود و نصاری سے تشبہ نہ کرو کہ یہود کا سلام انگلیوں سے اشارہ ہے اور نصاری کا سلام ہتھیلیوں سے ہے (اس کو ترمذی اور طبرانی نے عمرو بن شعیب سے انھوں نے اپنے باپ سے انھوں نے اپنے دادا سے روایت کیا۔ ترمذی نے کہا اس حدیث کی اسناد ضعیف ہے۔

---

١ نصب الراية كتاب الكراهية فصل في الاستبراء نورية رضويہ لاہور ۴ / ۵۶۶، شعب الايمان حديث ٨٩٥٧ دار الكتب العلمية بيروت ۶ / ۴۷۵ ٢ جامع الترمذى كتاب الاستيذان باب ماجاء في فضل الذي يبدأ بالسلام امين كمپنى دہلى ٢/ ٩۴

Fatawa Rizvia - Volume 22

Eighthly: Any newly created matter that is contrary to an established Sunnah, and whose performance causes the removal or elimination of a Sunnah act, is undoubtedly prohibited and blameworthy. For example, instead of "As-Salamu Alaykum," the common people in India today use customs like "Adab," "Mujra," "Kornish," or "Bandagi." If poor people say "As-Salamu Alaykum" to some dignitaries according to the Sunnah of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), they consider it as if it were an insult. This innovation has removed the Sunnah of Salam from among them. This is certainly worthy of condemnation and rejection. Contrarily, regarding the handshake with both hands: even if, hypothetically, only a one-handed handshake was the custom in Sunnah, by shaking hands with two hands, that Sunnah was also fulfilled, and along with it, another additional act occurred which was in no way contrary to it. In this, there is absolutely no rejection or removal of an established Sunnah. Then how can declaring it prohibited and blameworthy be correct? Imam Hujjat-ul-Islam Muhammad al-Ghazali says in "Ihya al-Ulum":

"Indeed, blameworthy innovation is only that which conflicts with established Sunnahs."[1] - Blameworthy innovation is that which rejects established Sunnahs.

An analogy for the handshake here is the Talbiyah of Hajj. In the Sihah Sitta (six authentic books), it is reported from Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) that only this much is narrated from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him):

"Labbayk Allahumma Labbayk, Labbayka la sharika laka Labbayk. Innal-hamda wan-ni'mata laka wal-mulk, la sharika lak."

Then Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both), despite his intense adherence to the Sunnah, used to add these words:

"Labbayka wa sa'dayka, wal-khayru biyadayka, war-raghba'u ilayka wal-'amal."

And the Commander of the Faithful, Farooq [Hazrat Umar] (may Allah be pleased with him), also used to make this addition, as recorded by Muslim.[2]

And Hazrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) added "Labbayka 'adadat-turab" (At your service as many times as the particles of dust), recorded by Ibn Rahwayh in his Musnad.[3]

And our Master Imam Hasan Mujtaba (may Allah be pleased with him) added "Labbayka dhal-na'ma'i wal-fadhlil-hasan", recorded by Ibn Sa'd in Al-Tabaqat.[4]

---

[1] Ihya al-Ulum, Kitab Adab al-Sama' wa al-Wajd, Al-Maqam al-Thalith min al-Sama', Matba'at al-Mashhad al-Husayni, Cairo, 2 / 305 [2] Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Bab al-Talbiya wa Sifatiha, etc., Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1 / 375 [3] Nasb al-Raya, with reference to Ishaq bin Rahwayh, Kitab al-Hajj, Bab al-Ihram, Nooriya Razviya, Lahore, 3 / 29 [4] Nasb al-Raya, with reference to Ibn Sa'd in Al-Tabaqat, Kitab al-Hajj, Bab al-Ihram, Nooriya Razviya, Sukkur, 3 / 30

फतावा रजविया - जिल्द 22

आठवीं बात: जो नया काम किसी स्थापित सुन्नत (सन्नते साबिता) के विरुद्ध हो और उसका करना सुन्नत के काम को मिटाने और हटाने वाला हो, वह निस्संदेह निषिद्ध और निंदनीय है। जैसे कि "अस्सलाम-ओ-अलैकुम" के स्थान पर आज कल भारत के आम लोगों में आदाब, मुजरा, कोर्निश और बंदगी का रिवाज है। यदि कोई गरीब व्यक्ति सुन्नते मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के अनुसार कुछ संभ्रांत व्यक्तियों से "अस्सलाम-ओ-अलैकुम" कहे, तो वे इसे अपने हक में गाली जैसा समझते हैं। इस नवाचार (एहदास) ने उनमें से सुन्नत सलाम को खत्म कर दिया। यह निश्चित रूप से निंदा और अस्वीकृति के योग्य है। इसके विपरीत, दोनों हाथों से मुसाफहा (हाथ मिलाना) करने के बारे में: यदि फर्ज करें कि सुन्नत में एक ही हाथ का रिवाज था, तो दो हाथों से हाथ मिलाने से वह भी अदा हो गया और उसके साथ एक और अतिरिक्त कार्य हुआ जो किसी भी तरह से इसके विपरीत नहीं था। इसमें स्थापित सुन्नत का बिल्कुल भी खंडन या निष्कासन नहीं है। फिर इसे वर्जित और निंदनीय मानना कैसे सही हो सकता है? इमाम हुज्जतुल इस्लाम मुहम्मद गज़ाली "एहया उल-उलूम" में फरमाते हैं:

"निश्चित रूप से निंदनीय नवाचार वही है जो स्थापित सुन्नतों से टकराता है।"[1] - निंदनीय बिदअत वही है जो स्थापित सुन्नतों का खंडन करे।

यहाँ हाथ मिलाने का उदाहरण हज के तल्बिया जैसा है कि सिहाह सित्तः में हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के माध्यम से हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से इतना ही वर्णित है:

"लब्बैक अल्लाहुम्मा लब्बैक, लब्बैक ला शरीका लका लब्बैक, इन्नल-हम्दा वन-निअमता लका वल-मुल्क, ला शरीका लक।"

फिर स्वयं हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) सुन्नत के अत्यंत अनुयायी होने के बावजूद इसमें ये शब्द बढ़ाया करते थे:

"लब्बैका व सा'दैका, वल-खैरु बियदैक, वर-रग्बाऊ इलैका वल-अमल।"

और यह वृद्धि अमीरुल मोमिनीन फारूक (रज़ियल्लाहु अन्हु) भी फरमाते थे जैसा कि मुस्लिम ने उल्लेख किया है।[2]

और हज़रत अब्दुल्ला बिन मसऊद (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने "लब्बैक अददत-तुराब" (मिट्टी के कणों के बराबर लब्बैक) बढ़ाया, जिसे इब्न राहवैह ने अपनी मसनद में उल्लेख किया है।[3]

और सैयदना इमाम हसन मुज्तबा (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने "लब्बैक ज़न-न'माए वल-फ़ज़लिल-हसन" बढ़ाया, जिसे इब्न साद ने तबाकात में उल्लेख किया है।[4]

---

1. एहया उल-उलूम, किताब आदाब अल-समा' वल-वजद, अल-मक़ाम अल-सालिथ मिन अल-समा', मतबअ अल-मशहद अल-हुसैनी, काहिरा, 2 / 305
2. सहीह मुस्लिम, किताब अल-हज, बाब अल-तल्बिया व सिफतुहा आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1 / 375
3. नसब अल-राया, हवाले के साथ इसहाक बिन राहवैह, किताब अल-हज, बाब अल-इहराम, नूरिया रजविया, लाहौर, 3 / 29
4. नसब अल-राया, हवाले के साथ इब्न साद फ़ी अल-तबाक़ात, किताब अल-हज, बाब अल-इहराम, नूरिया रजविया, सुक्कुर, 3 / 30

ثامناً: جو امر نو پیدا کہ کسی سنت ثابتہ کی ضد واقع اور اس کا فعل فعل سنت کا مزیل و رافع ہو وہ بیشک ممنوع ومذموم ہے جیسے السلام علیکم کی جگہ آج کل عوام ہند میں آداب مجرا کورنش ، بندگی کا رواج ہے __ اگر غریب بندے بعض معززوں سے بطریق سنت مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم السلام علیکم کہیں اپنے حق میں گویا گالی سمجھیں، اس احداث نے ان سے سنت سلام اٹھادی۔ یہ بیشک ذم وانکار کے لائق ہے۔ بخلاف دونوں ہاتھوں سے مصافحہ کے کہ بالفرض اگر سنت میں ایک ہی ہاتھ کا رواج تھا تو دو ہاتھ سے مصافحہ سے وہ بھی ادا ہوئی اور اس کے ساتھ ایک اور امر زائد ہوا جو کسی طرح اس کے منافی نہ تھا، اس میں سنت ثابتہ کا اصلا رد و رفع نہیں پھر ممنوع و مذموم ٹھہرانا کیونکر صحیح ہو سکتا ہے۔ امام حجۃ الاسلام محمد غزالی احیاء العلوم میں فرماتے ہیں:

انما البدع المذمومة ماتصادم السنن الثابتة 1 - بدعت مذمومہ وہی ہے جو سنن ثابتہ کا رد کرے۔

یہاں مصافحے کی نظیر تلبیہ حج ہے کہ صحاح ستہ میں بروایت حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے اسی قدر منقول:

لبیك اللهم لبیك، لبیك لا شریك لك لبیك ، ان الحمد والنعمة لك والملك ، لا شریك لك۔

پھر خود حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما با آں شدت اتباع سنت اس میں یہ لفظ بڑھایا کرتے:

لبیك وسعدیك والخیر بیدیك والرغباء الیك والعمل۔

اور یہ زیادت امیر المومنین فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ بھی فرماتے کما اخرج مسلم 2۔

اور حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله تعالیٰ عنہ نے لبیك عدد التراب زیادہ کیا اخرج ابن راھویۃ فی مسندہ 3۔

اور سیدنا امام حسن مجتبیٰ رضی الله تعالیٰ عنہ نے لبیك ذا النعماء والفضل الحسن بڑھایا اخرجہ ابن سعد فی الطبقات 4۔

---

1 احیاء العلوم کتاب آداب السماع والوجد المقام الثالث من السماع مطبعۃ المشھد الحسینی قاہرہ ۲ / ۳۰۵ 2 صحیح مسلم کتاب الحج باب التلبیۃ وصفتھا الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۷۵ 3 نصب الرایۃ بحوالہ اسحق بن راھویہ کتاب الحج باب الاحرام نور یہ رضویہ لاہور ۳ / ۲۹ 4 نصب الرایۃ بحوالہ ابن سعد فی الطبقات کتاب الحج باب الاحرام نوریہ رضویہ سکھر ۳ / ۳۰

Fatawa Rizvia, Volume 22

Our scholars state the reason for this as follows:

Arabic Text	Urdu Translation (as provided on the page)
Indeed, the purpose is praise and the manifestation of servitude, so there is no prohibition against increasing upon it. This was stated by Imam Burhan al-Din Ali Abu al-Hasan al-Farghani (may Allah sanctify his lofty secret) in al-Hidayah, then by Imam Fakhr al-Din al-Zayla'i in Tabyin al-Haqa'iq Sharh Kanz al-Daqaiq, and others in their other works.	The purpose of Talbiyah is the praise of Allah Almighty and the expression of servitude, so adding more words to it is not prohibited. (This was stated by Burhan al-Din Ali Abu al-Hasan al-Farghani in al-Hidayah, then by Imam Fakhr al-Din al-Zayla'i in Tabyin al-Haqa'iq Sharh Kanz al-Daqaiq, and other scholars in their books. - Ed)

Similarly, when the purpose of handshaking is to express love and increase affection, then the addition of the second hand is by no means contrary to it; rather, according to custom, it is supportive and reinforcing. It can never be prohibited.

Ninthly: Handshaking with both hands has been inherited among Muslims for hundreds of years. The statements of the leaders of religion have been mentioned above, and its period is also known to be during the time of the Successors of the Successors (Tabe' Tabe'in). The leaders of the Successors of the Successors themselves shook hands with both hands. In all Islamic lands, from Makkah al-Mukarramah and Madinah al-Tayyibah to India and Sindh, scholars and common Muslims shake hands with both hands, and something that is inherited among Muslims cannot be without basis. Imam al-Muhaqqiq 'ala al-Itlaq states in 'al-Fath':

Arabic Text	Urdu Translation (as provided on the page)
Indeed, it is inherited, and for something like it, a specific chain of narration is not required.	It is inherited, and for such a thing, no specific chain of narration is needed.

Muhaqqiq 'Ala'i and al-Dimashqi in the commentary of 'Tanwir' state:

Arabic Text	Urdu Translation (as provided on the page)
Indeed, the Muslims have inherited it, so it is necessary to follow them.	Undoubtedly, this matter is inherited among Muslims, so following them is necessary.

[Majlis of Dawat-e-Islami]

1. Al-Hidayah, Book of Hajj, Chapter of Ihram, Al-Maktabah al-Arabiyyah, Karachi, 1/171; Tabyin al-Haqa'iq, Book of Hajj, Chapter of Ihram, Al-Matba'at al-Kubra, Bulaq, Egypt, 2/11.
2. Fath al-Qadir, Book of Theft, Section on the Manner of Amputation, Maktabah Nuriyyah Rizviyyah, Sukkur, 5/153.
3. Durr-e-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Book of Prayer, Chapter of the Two Eids, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/171.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

हमारे विद्वान इसका कारण इस प्रकार बताते हैं कि:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद (पृष्ठ पर दिया गया)
वास्तव में, उद्देश्य प्रशंसा और दासता की अभिव्यक्ति है, इसलिए इस पर वृद्धि करने में कोई मनाही नहीं है - यह इमाम बुरहानुद्दीन अली अबुल हसन अल-फ़रग़ानी (अल्लाह उनके पवित्र रहस्य को प्रतिष्ठित करे) ने अल-हिदाया में कहा है, फिर इमाम फ़ख़रुद्दीन अल-ज़ैलई ने तबयीनुल हक़ाएक़ शरह कंज़ुद-दक़ाएक़ में और अन्य विद्वानों ने अपनी अन्य कृतियों में।	तल्बिया से मक़सद अल्लाह तआला की प्रशंसा और दासता (बंदगी) का इज़हार है, तो उस पर और शब्द बढ़ाना मना नहीं है। (इसे बुरहानुद्दीन अली अबुल हसन फ़रग़ानी ने हिदाया में, फिर इमाम फ़ख़रुद्दीन ज़ैलई ने तबयीनुल हक़ाएक़ शरह कंज़ुद-दक़ाएक़ में और अन्य विद्वानों ने अपनी किताबों में फ़रमाया। (त)

इसी प्रकार, जब मुसाफ़हा (हाथ मिलाने) से प्रेम का इज़हार और मुहब्बत को बढ़ाना उद्देश्य हो, तो दूसरे हाथ की वृद्धि हरगिज़ इसके विपरीत नहीं है; बल्कि लोक-प्रथा (उर्फ़) के अनुसार यह सहायक और पुष्टिकारक है। यह कभी भी वर्जित नहीं हो सकता।

नवां: दोनों हाथों से मुसाफ़हा मुसलमानों में सैकड़ों वर्षों से चला आ रहा है (मुतवारिस है)। दीनी इमामों के कथन ऊपर गुज़र चुके और इसका समय तबए ताबेईन के युग में होना भी ज्ञात हो चुका है। स्वयं तबए ताबेईन के इमामों ने दोनों हाथों से मुसाफ़हा किया। समस्त इस्लामी देशों, मक्का मुअज़्ज़मा और मदीना तैयबा से लेकर हिंद और सिंध तक, विद्वान और आम मुसलमान दोनों हाथों से मुसाफ़हा करते हैं, और जो बात मुसलमानों में मुतवारिस हो वह निराधार (बे-असल) नहीं हो सकती। इमाम मुहक़्क़िक़ अली अल-इतलाक़ 'फ़तह' में फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद (पृष्ठ पर दिया गया)
निस्संदेह यह मुतवारिस है, और ऐसी चीज़ के लिए किसी विशेष सनद (प्रमाण) की आवश्यकता नहीं होती।	वह मुतवारिस है और ऐसी चीज़ के लिए कोई विशेष सनद दरकार नहीं होती।

मुहक़्क़िक़ अलाई और अल-दिमश्क़ी शरह तनवीर में फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद (पृष्ठ पर दिया गया)**
निस्संदेह मुसलमानों ने इसे विरासत में पाया है, इसलिए उनका अनुसरण अनिवार्य है।	बेशक यह मामला मुसलमानों में मुतवारिस है, तो उनका अनुसरण (इत्तिबा) ज़रूर हुआ।

[मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी]

1. अल-हिदाया, किताबुल हज, बाबुल एहराम, अल-मकतबतुल अरबिया कराची, 1/171; तबयीनुल हक़ाएक़, किताबुल हज, बाबुल एहराम, अल-मत्बअतुल कुबरा बोलाक़ मिस्र, 2/11
2. फ़तहुल क़दीर, किताबुस सरक़ा, फ़स्ल फ़ी कैफ़ियतुल क़तअ, मकतबा नूरिया रिज़विया सुक्कुर, 5/153
3. दुर्रे मुख़्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुस सलात, बाबुल ईदैन, मत्बअ मुज्तबाई दिल्ली, 1/171

पृष्ठ 310/692

ہمارے علماء اس کی وجہ ارشاد فرماتے ہیں کہ :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
ان المقصود الثناء واظهار العبودية فلا يمنع من الزيادة عليه- قاله الامام برهان الدين علي ابو الحسن الفرغاني قدس الله تعالى سره الصمداني في الهداية ثم الامام فخر الدين الزيلعي في تبيين الحقائق شرح كنز الدقائق وغيرهما في غيرهما۔	تلبیہ سے مقصود اللہ تعالٰی کی تعریف اور بندگی کا اظہار ہے تو اس پر اور کلمات بڑھانا ممنوع نہیں (اسے برہان الدین علی ابو الحسن فرغانی قدس سرہ الصمدانی نے ہدایت میں پھر امام فخر الدین زیلعی نے تبیین الحقائق شرح کنز الدقائق میں اور دیگر حضرات نے اپنی کتابوں میں فرمایا۔(ت)

یونہی جبکہ مصافحہ سے اظہار محبت وازدیاد الفت مقصود تو دوسرے ہاتھ کی زیادت کہ ہر گز اس کے منافی نہیں بلکہ بحسب عرف بلکہ مؤید ومؤکد ہے۔ زنہار ممنوع نہیں ہو سکتی۔

تاسعاً: دونوں ہاتھ سے مصافحہ مسلمانوں میں صدہا سال سے متوارث، ائمہ دین کی عبارتیں اوپر گزریں اور اس کا زمانہ تبع تابعین میں ہونا بھی معلوم ہو لیا۔ خود ائمہ تبع تابعین نے دونوں ہاتھوں سے مصافحہ کیا۔ تمام بلاد اسلام مکہ معظمہ ومدینہ طیبہ سے ہندو سندھ تک علماء و عوام اہلِ اسلام دونوں ہاتھ سے مصافحہ کرتے ہیں اور جو بات مسلمانوں میں متوارث ہو بے اصل نہیں ہو سکتی۔ امام محقق علی الاطلاق فتح میں فرماتے ہیں :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
انه المتوارث ومثله لا يطلب فيه سند بخصوصه 2 ۔	وہ متوارث ہے اور ایسی چیز کے لئے کوئی خاص سند درکار نہیں ہوتی۔

محقق علائی و دمشقی شرح تنویر میں فرماتے ہیں :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
ان المسلمين توارثوه فوجب اتباعهم 3 ۔	بے شک یہ امر مسلمانوں میں متوارث ہے تو ان کا اتباع ضرور ہوا۔

[Majlis of Dawatelslami]

1 الهداية كتاب الحج باب الاحرام المكتبة العربيہ كراچی ۱/ ۱۷۱، تبيين الحقائق كتاب الحج باب الاحرام المطبعة الكبرى بولاق مصر ۲/ ۱۱ 2 فتح القدير كتاب السرقة فصل فی كيفية القطع مكتبه نوريه رضويه سكهر ۵/ ۱۵۳ 3 درمختار شرح تنوير الابصار كتاب الصلوة باب العيدين مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۷۱

Tenthly, it is mentioned in the Hadith that the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said: "Deal with people according to their manners." Narrated by Al-Hakim, who stated it is authentic according to the conditions of the two Sheikhs [Bukhari and Muslim]. (Meaning, behave with people in a way they are accustomed to - Trans.). This Hadith was narrated by Askari in 'Kitab al-Amthal' as: "Mix with people according to their habits." Therefore, the leaders of religion state that when a matter is prevalent among people, as long as there is no clear prohibition against it, one should never oppose it. Rather, one should deal with them according to their customs and manners. Shariat-e-Mutahhara (the pure Islamic law) likes harmony among Sunni Muslims and considers inciting them, creating hatred, or making them opponents as unlawful. To deviate from the path of the people without absolute necessity is the act of a severe fool and an ignorant person. Imam Hujjat al-Islam (Ghazali), may his secret be sanctified, says in 'Ihya al-Ulum': "Agreement in these matters is part of good companionship and social conduct, because opposition causes estrangement. Every nation has its customs, and it is necessary to interact with people according to their character, as stated in the tradition, especially those habits that involve good conduct, courtesy, and pleasing hearts through cooperation." He even stated: "Similarly, all types of cooperation, when the intention is to please the heart and people have adopted that way..."

(Footnotes) 1. Al-Mughni 'an Haml al-Asfar with Ihya al-Ulum, Book of Etiquettes of Audition and Ecstasy, Al-Mashhad al-Hussaini Press, Cairo, 2/305. 2. Kanz al-Ummal with reference to Askari in Al-Amthal, Hadith 5230, Al-Risala Foundation, Beirut, 19/3. 3. Ihya al-Ulum, Book of Etiquettes of Audition and Ecstasy, Third Station of Audition, Al-Mashhad al-Hussaini Press, Cairo, 2/305.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 22

दसवें, हदीस में है कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "लोगों से वैसा ही बर्ताव करो जैसा वे करते हैं।" (इसे हाकिम ने रिवायत किया और इसे दो शेखों [बुखारी और मुस्लिम] की शर्त पर सही कहा - त) यही हदीस असकरी ने 'किताब अल-अमशाल' में इस प्रकार रिवायत की है: "लोगों के साथ उनकी आदतों के अनुसार घुलमिल जाओ।" इसलिए दीन के इमाम फ़रमाते हैं कि लोगों में जो बात प्रचलित हो, जब तक उससे स्पष्ट मनाही साबित न हो, उसमें हरगिज़ विरोध नहीं किया जाना चाहिए, बल्कि उनके साथ उनकी आदतों और अख़लाक़ के अनुसार व्यवहार करना चाहिए। शरीअत-ए-मुतह्हरा सुन्नी मुसलमानों में मेल-मिलाप पसंद करती है और उन्हें भड़काना, नफ़रत दिलाना, या उन्हें अपना विरोधी बनाना नाजायज़ मानती है। बिना किसी बड़ी ज़रूरत के लोगों की राह से अलग चलना निहायत मूर्खता और अज्ञानता का काम है। इमाम हुज्जत-उल-इस्लाम (ग़ज़ाली), अल्लाह उनकी रूह को पाक रखे, 'एहया-उल-उलूम' में फ़रमाते हैं: "इन मामलों में सहमति रखना अच्छी सोहबत और मेल-मिलाप का हिस्सा है क्योंकि विरोध से दूरी पैदा होती है। हर कौम का अपना एक दस्तूर होता है और लोगों के साथ उनके चरित्र के अनुसार मेल-मिलाप ज़रूरी है, जैसा कि हदीस में आया है, विशेष रूप से वे आदतें जिनमें अच्छा व्यवहार, शिष्टाचार और सहयोग के ज़रिए दिल जीतना शामिल हो।" यहाँ तक कि फ़रमाया: "इसी तरह सहयोग की वे सभी किस्में, जब उनसे दिल को खुश करना मक़सद हो और लोगों ने वह रास्ता अपना लिया हो..."

(फ़ुटनोट्स) 1. अल-मुग़नी अन हम्ल अल-असफ़ार मा एहया अल-उलूम, किताब आदाब अल-समा व अल-वज्द, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी, काहिरा, 2/305। 2. कन्ज़ अल-उम्माल हवाल-ए-असकरी फ़िल अमशाल, हदीस 5230, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत, 19/3। 3. एहया अल-उलूम, किताब आदाब अल-समा व अल-वज्द, अल-मक़ाम अल-सालिस मिन अल-समा, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी, काहिरा, 2/305।

पृष्ठ 311/692

عاشراً حدیث میں ہے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : خالقوا الناس باخلاقھم اخرجہ الحاکم وقال صحیح علی شرط الشیخین - لوگوں سے وہ برتاؤ کرو جس کے وہ عادی ہو رہے ہیں (اس کو حاکم نے روایت کیا اور اسے شیخین کی شرط پر صحیح کہا - ت) یہ حدیث عسکری نے کتاب الامثال میں یوں روایت کی : خالطوا الناس باخلاقھم - لوگوں کے ساتھ ان کی عادتوں سے میل کرو۔ ولہٰذا ائمہ دین ارشاد فرماتے ہیں لوگوں میں جو امر رائج ہو جب تک اس سے صریح نہی ثابت نہ ہو ہرگز اس میں اختلاف نہ کیا جائے بلکہ انھیں کی عادات و اخلاق کے ساتھ ان سے برتاؤ چاہئے۔ شریعت مطہرہ سنی مسلمانوں میں میل پسند فرماتی ہے اور ان کو بھڑکانا۔ نفرت دلانا۔ اپنا مخالف بنانا، ناجائز رکھتی ہے۔ بے ضرورت تامہ لوگوں کی راہ سے الگ چلنا سخت احمق جاہل کا کام ہے۔ امام حجۃ الاسلام قدس سرہ احیاء العلوم میں فرماتے ہیں: الموافقۃ فی ہذہ الامور من حسن الصحبۃ و العشرۃ اذ المخالفۃ موحشۃ وکل قوم رسم ولا بد من مخالطۃ الناس باخلاقھم کما ورد في الخبر لاسیما اذا کانت اخلاقاً فیھا حسن العشرۃ و المجاملۃ و تطییب القلب بالمساعدۃ - ان امور میں لوگوں سے موافقت صحبت و معاشرت کی خوبی سے ہے اس لئے کہ مخالفت وحشت دلاتی ہے اور ہر قوم کی ایک رسم ہوتی ہے اور بالضرورۃ لوگوں کے ساتھ ان کی عادات کا برتاؤ کرنا چاہئے، جیسا کہ حدیث میں وارد ہوا، خصوصاً وہ عادتیں جن میں اچھا برتاؤ اور نیک سلوک اور موافقت کرکے دل خوش کرنا ہے۔ یہاں تک کہ فرمایا : کذلك سائر انواع المساعدات اذا قصد بھا تطییب القلب و اصطلاح علیھا ایسے ہی مساعدت کی ساری قسمیں جبکہ اس سے دل خوش کرنا منظور ہو اور کچھ لوگوں نے وہ روش

(حواشی) 1 المغنی عن حمل الاسفار مع احیاء العلوم کتاب آداب السماع والوجد مطبعہ المشہد الحسینی قاہرہ ۲ / ۳۰۵ 2 کنز العمال بحوالہ العسکری فی الامثال حدیث ۵۲۳۰ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۳ / ۱۹ 3 احیاء العلوم کتاب آداب السماع الوجد المقام الثالث من السماع مطبعہ المشہد الحسینی قاہرہ ۲ / ۳۰۵

Fatawa Rizvia, Volume 22

| (Arabic) جماعة فلا باس بمساعدتهم عليها بل الاحسن المساعدة الافيما ورد فيه نهي لا يقبل التاويل [1]۔ | (Urdu) If it is a group, there is no harm in acting in accordance with them. In fact, it is better to conform. Except in an affair regarding which a prohibition has come from the Shariah that is not open to interpretation. |

It is in 'Ayn al-Ilm:

| (Arabic) الاصرار بالمساعدة فيما لم ينه عنه وصار معتادا بعد عصرهم حسنة وان كان بدعة [2]۔ | (Urdu) In an affair for which no prohibition has come from the Shariah and it became customary after the first century, it is good to conform to it to please the people, even if it is an innovation (bid'ah). |

The humble servant (may Allah forgive him) has proven this subject with many Hadiths in the treatise 'Jamal al-Ijmal li-Tawqif Hukm al-Salat fi al-Ni'al', and indeed this is according to the objectives of the Shariah. But those people who have no concern for the objectives of Shariah and are followers of their own whims, they unnecessarily entangle themselves with Muslims in minor matters and declare their habits and actions—for which no fundamental prohibition is proven from Shariah—as forbidden and impermissible. Far be it from them that their purpose is the protection of Shariah. If the purpose were the protection of Shariah, why would they forcefully by their tongues label matters as sinful and blameworthy for which no Verse or Hadith has come regarding their prohibition and forbiddenness, thus forging a lie against the pure Shariah? Allah Almighty says:

| (Arabic) "وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ" [3]۔ | (Urdu translation) And do not say about what your tongues assert of untruth, "This is lawful and this is forbidden," to invent falsehood about Allah. Indeed, those who invent falsehood about Allah will not succeed. (T) |

Rather, the sole purpose of these gentlemen is to create discord among the Muslim masses and, through deception and misrepresentation, carve out a separate path for themselves to gather the means of their own fame. Because if they stated the same issues that all Islamic scholars state, then there are thousands and millions like them and better than them. Why should they be counted as special? Yes...

1. Ihya Ulum al-Din, Book of Adab al-Sama' wa al-Wajd, Third station of Sama', Al-Mashhad al-Husayni Press, Cairo, 2/305.
2. Ayn al-Ilm, Chapter nine on Silence, etc., Islamia Press, Lahore, p. 206.
3. Al-Quran al-Karim, 16/116.

फतावा रज़विया, जिल्द 22

| (अरबी) لا جماعة فلا باس بمساعدتهم عليها بل الاحسن المساعدة الافيما ورد فيه نهي يقبل التاويل [1]۔ | (उर्दू) अगर उन्होंने कोई बात तय कर ली हो तो उन के मुवाफ़िक़ (सहमत) होकर उस पर अमल करना कुछ हर्ज नहीं रखता। बल्कि मुवाफ़िक़त करना ही बेहतर है। मगर जिस अम्र (मामले) में शरीअत से ऐसी मनाही आ गई हो जो तावील (व्याख्या) के क़ाबिल न हो। |

'ऐनुल इल्म' में है:

| (अरबी) بالمساعدة فيما لم ينه عنه وصار معتادا بعد عصرهم حسنة وان كان بدعة الاصرIIr [2]۔ | (उर्दू) जिस अम्र में शरीअत से मनाही न आई हो और वह शुरूआती दौर के बाद रिवाज बन गया हो, तो उसमें लोगों की खुशी के लिए मुवाफ़िक़त करना अच्छा है, चाहे वह बिदअत (नवाचार) ही क्यों न हो। |

इस फ़क़ीर (अल्लाह उसे क्षमा करे) ने अपने रिसाले 'जमालुल इजमाल' में इस विषय को कई हदीसों से साबित किया है और यकीनन यही शरीअत के मक़सद के मुताबिक़ है। लेकिन जिन लोगों को शरीअत के मक़सदों से कोई सरोकार नहीं और वे अपनी नफ़्सानी ख़्वाहिशात के पीछे चलते हैं, वे बिना वजह छोटी-छोटी बातों पर मुसलमानों से उलझते हैं और उनकी उन आदतों और कामों को मना और नाजायज़ ठहराते हैं जिनकी शरीअत में कोई बुनियादी मनाही साबित नहीं है। उनका मक़सद शरीअत की हिफाज़त करना कतई नहीं है। अगर शरीअत की हिफाज़त मक़सद होती, तो वे उन कामों को क्यों गुनाह और बुरा ठहराते जिनकी हराम या मना होने पर कोई आयत या हदीस नहीं आई है? ऐसा करके वे शरीअत-ए-मुतह्हरा पर झूँठा इल्ज़ाम क्यों लगाते? अल्लाह तआला फरमाता है:

| (अरबी) "وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ" [3]। | (उर्दू अनुवाद) और वैसी झूठी बातें न कहो जो तुम्हारी ज़बानें बयान करती हैं कि यह हलाल है और यह हराम है, ताकि अल्लाह पर झूठ बाँधो। बेशक जो लोग अल्लाह पर झूठ बाँधते हैं उनका भला नहीं होगा। (त) |

बल्कि इन हज़रात का मक़सद सिर्फ आम मुसलमानों के बीच फूट डालना और धोखेबाज़ी (तल्बीस-ओ-तदलीस) के ज़रिए अपने लिए एक अलग रास्ता निकालना है ताकि वे अपनी शोहरत (प्रसिद्धि)

का सामान जुटा सकें। क्योंकि अगर वे वही मसले बयान करेंगे जो तमाम उलमा-ए-इस्लाम फ़रमाते हैं, तो उनके जैसे और उनसे बेहतर हज़ारों-लाखों मौजूद हैं। फिर उन्हें खास क्यों समझा जाए? हाँ...

---

1. इह्या उलूम अद-दीन, किताब आदाब अस-समा' वल-वज्द, तीसरा मुकाम, काहिरा, 2/305।
2. ऐनुल इल्म, नौवां अध्याय खामोशी आदि पर, इस्लामिया प्रेस लाहौर, पृष्ठ 206।
3. अल-क़ुरआन अल-करीम, 16/116।

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

| جماعة فلا باس بمساعدتهم عليها بل الاحسن المساعدة الافيما ورد فيه نهي لا يقبل التاويل [1]۔ | قرار دے لی ہو تو ان کے موافق ہو کر اس پر عمل کرنا کچھ مضائقہ نہیں رکھتا۔ بلکہ موافقت کرنا ہی بہتر ہے۔ مگر جس امر میں شرع سے ایسی نہی آگئی ہو جو قابل تاویل نہیں۔ |

عین العلم میں ہے:

| الاصرار بالمساعدة فيما لم ينه عنه وصار معتادا بعد عصرهم حسنة وان كان بدعة [2]۔ | جس امر میں شرع سے نہی نہ آئی اور صدر اول کے بعد معمول ہوا اس میں موافقت کر کے لوگوں کو خوش کرنا اچھا ہے اگرچہ بدعت ہی سہی۔ |

فقیر غفر اللہ تعالیٰ لہ نے رسالہ جمال الاجمال لتوقیف حکم الصلوۃ فی النعال میں یہ مضمون بہت حدیثوں سے ثابت کیا اور بیشک مقصود شرع کے یہی مطابق ہے مگر جن لوگوں کو مقاصد شریعت سے کچھ غرض نہیں اپنی ہوائے نفس کے تابع ہیں وہ خواہی نخواہی ذرا ذرا سی بات میں مسلمانوں سے الجھتے اور ان کی عادات و افعال کو جن پر شرع سے اصلاً ممانعت ثابت نہیں کر سکتے ممنوع و ناجائز قرار دیتے ہیں۔ حاشاک ان کی غرض حمایت شرع ہو _____ حمایت شرع چاہئے تو جن امور کی تحریم و ممانعت میں کوئی آیت و حدیث نہ آئی خواہ مخواہ بزورِ زبان انہیں گناہ ومذموم ٹھہرا کر شرع مطہر پر افتراء کیوں کرتے۔ قال اللہ تعالیٰ:

| "وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ" [3]۔ | اور نہ کہو اسے جو تمہاری زبانیں جھوٹ بیان کرتی ہیں یہ حلال

ہے اور یہ حرام ہے کہ اللہ پر جھوٹ باندھو، بیشک جو اللہ پر جھوٹ باندھتے ہیں ان کا بھلا نہ ہوگا۔ (ت) |

بلکہ صرف مقصود ان حضرات کا عوام مسلمین میں تفرقہ ڈالنا اور براہ تلبیس وتدلیس اپنے لئے ایک جدا روش نکالنا اور اس کے ذریعہ سے اپنی شہرت کے سامان جمع کرنا ہے کہ اگر وہی مسائل بیان کریں جو تمام علماء اسلام فرماتے ہیں تو ان جیسے اور ان سے بہتر ہزاروں لاکھوں ہیں۔ یہ خاص کر کے کیوں کر گنے جائیں۔ ہاں

---

1 احیاء العلوم کتاب آداب السماع والوجد المقام الثالث من السماع مطبعۃ المشہد الحسینی قاہرہ ۲ / ۳۰۵ 2 عین العلم الباب التاسع فی الصمت الخ مطبع اسلامیہ لاہور ص ۲۰۶ 3 القرآن الکریم ۱۶ / ۱۱۶

Fatawa Razvia, Volume 22

When they cause such mischief and innovate a new path, you will become well-known and famous near and far. After all, did you not see that Imam Allama Abdul Ghani Nablusi (may his secret be sanctified) stated in Al-Hadiqah al-Nadiyyah Sharh al-Tariqah al-Muhammadiyyah that the great Imam Qadi Ayyad (may Allah the Almighty have mercy on him) said:

(Arabic) Acting contrary to custom is notoriety and disliked.1	**(Urdu) That is, in any place, to oppose the way prevailing among the people to make oneself famous is legally disliked and undesirable.**

Similarly, it is narrated in Majma' Bihar al-Anwar:

(Arabic) It is according to the custom of the regions, so deviating from it is mere notoriety and disliked.2	**(Urdu) This depends on the customs of the regions, such that deviating from them is purely for fame and is disliked. (T)**

Maulana Shaykh Abdul Haq Muhaddith Dehlavi (may Allah the Almighty have mercy on him) relates the same in the commentary of Mishkat:

(Persian) Deviating from the custom of the townspeople causes notoriety and is disliked.3	**(Urdu) Deviating from the custom of local people is for the sake of fame, and this is a disliked thing. (T)**

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

(Arabic) Whoever wears a garment of fame (notoriety), Allah will clothe him in a garment of humiliation on the Day of Resurrection, then set it ablaze with fire. - Narrated by Abu Dawood4 and Ibn Majah from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) with a good (Hasan) chain.	**(Urdu) Whoever wears the dress of fame, Allah the Almighty will make him wear the dress of humiliation on the Day of Resurrection, then kindle fire in it. (Abu Dawood and Ibn Majah have narrated this from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) with a good chain. T)**

When shaking hands with both hands is now prevalent among all Muslims and you cannot prove its prohibition from any Hadith, then opposing the custom of Muslims for no reason, except wanting one's own fame and trying to appear virtuous, [leads to] this severe warning...

1 Al-Hadiqah al-Nadiyyah, Chapter 2, Section 9, Maktaba Nooriyah Razvia, Faisalabad, 2/582 2 3 Ashi'at al-Lam'at Sharh al-Mishkat, Book of Clothing, Chapter on Combing Hair, Maktaba Nooriyah Razvia, Sukkur, 3/507 4 Sunan Abi Dawud, Book of Clothing, Chapter on Wearing Garments of Fame, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/202; Sunan Ibn Majah, Book of Clothing, Chapter on Wearing Garments of Fame, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 266

फ़तावा रज़विया, खंड 22

जब वे इस तरह के फ़ितने डालेंगे और नया धर्म निकालेंगे, तो आप स्वयं निकट और दूर प्रसिद्ध और विख्यात हो जाएंगे। क्या आपने नहीं देखा कि इमाम अल्लामा अब्दुल ग़नी नाबुलसी (क़ुद्स सर्रहु अल-क़ुदसी) ने 'अल-हदिक़ह अन-नदिय्या शरह अल-तरीक़ह अल-मुहम्मदिय्या' में फ़रमाया है कि इमाम अजल क़ाज़ी अयाज़ (रहमतुल्लाह अलैह) ने फ़रमाया:

(अरबी) रिवाज के विपरीत कार्य करना प्रसिद्धि की चाह है और मकरूह (नापसंद) है।1

(उर्दू) अर्थात्, जिस स्थान पर लोगों के बीच जो तरीका प्रचलित है, उसके विरुद्ध कार्य करके स्वयं को प्रसिद्ध बनाना शरिया की दृष्टि से मकरूह और अवांछनीय है।

इसी प्रकार 'मजमा बिहार अल-अनवार' में वर्णित है:

(अरबी) यह क्षेत्रों की प्रथा के अनुसार है, इसलिए उससे हटना कोरी प्रसिद्धि की चाह और मकरूह है।2

(उर्दू) यह क्षेत्रों की आदतों पर निर्भर है, जिससे हटना केवल प्रसिद्धि के लिए है और यह नापसंद है। (त)

मौलाना शेख अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी (रहमतुल्लाह अलैह) ने 'मिश्कात' की व्याख्या में यही उद्धृत किया है:

(फारसी) शहर के लोगों के रिवाज से हटना प्रसिद्धि का कारण बनता है और मकरूह है।3

(उर्दू) स्थानीय लोगों की आदत के विरुद्ध जाना प्रसिद्धि के लिए होता है और यह एक नापसंद बात है। (त)

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

(अरबी) जिसने प्रसिद्धि (दिखावे) का वस्त्र पहना, अल्लाह उसे कयामत के दिन अपमान का वस्त्र पहनाएगा, फिर उसमें आग भड़का देगा। - अबू दाऊद4 और इब्न माजा ने अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से एक हसन सनद के साथ रिवायत किया है।

(उर्दू) जो प्रसिद्धि का वस्त्र पहने, अल्लाह तआला उसे कयामत के दिन अपमान का कपड़ा पहनाएगा, फिर उसमें आग भड़का दी जाएगी। (इसे अबू दाऊद और इब्न माजा ने अब्दुल्ला बिन उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से हसन सनद के साथ रिवायत किया है। त)

जब दोनों हाथों से मुसाफ़ा (हाथ मिलाना) अब सभी मुसलमानों में प्रचलित है और आप किसी भी हदीस से इसकी मनाही साबित नहीं कर सकते, तो बिना किसी कारण के मुसलमानों की प्रथा के खिलाफ जाना, सिवाय अपनी प्रसिद्धि चाहने और खुद को नेक दिखाने के, और इस गंभीर चेतावनी...

---

1 अल-हदिक़ह अन-नदिय्या, अध्याय 2, अनुभाग 9, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, 2/582 2 3 अशिअतुल लम्आत शरह मिश्कात, किताबुल लिबास, बाबुत तरजील, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 3/507 4 सुनन अबी दाऊद, किताबुल लिबास, बाब फ़ी लिब्सुश शुहरा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/202; सुनन इब्न माजा, किताबुल लिबास, बाब फ़ी लिब्सुश शुहरा, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 266

جب یوں فتنہ ڈالیں اور نیا مذہب نکالیں گے تو آپ ہی نزدیک و دور معروف و مشہور ہو جائیں گے۔ آخر نہ دیکھا کہ امام علامہ عبد الغنی نابلسی قدس سرہ القدسی نے حدیقہ ندیہ شرح طریقہ محمدیہ میں فرمایا کہ امام اجل قاضی عیاض رحمتہ اللہ تعالٰی علیہ نے فرمایا:

خروجہ عن العادۃ شھرۃ ومکروہ 1 ۔ **یعنی جس جگہ جو طریقہ لوگوں میں رائج ہے اس کی مخالفت کرنا اپنے آپ کو مشہور بنانا شرعاً مکروہ و ناپسند ہے۔**

اسی طرح مجمع بحار الانوار میں منقول:

ھو علی عادۃ البلدان فالخروج عنھا شھرۃ ومکروہ 2 ۔ **یہ علاقوں کی عادت پر ہے جس سے خروج نری شہرت اور ناپسندیدگی ہے۔ (ت)**

اسی کو مولانا شیخ عبدالحق محدث دہلوی رحمہ اللہ تعالی شرح مشکوۃ میں ناقل کہ:

خروج از عادت واہل بلد موجب شہرت است و مکروہ است 3 ۔ **علاقہ والوں کی عادت سے خروج شہرت کے لیے ہوتا ہے اور یہ ناپسند بات ہے۔ (ت)**

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من لبس ثوب شھرۃ البسہ اللہ یوم القیمۃ ثوب مذلۃ ثم یلھب فیہ النار - رواہ ابوداؤد 4 وابن ماجۃ عن عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنھما بسند حسن۔ **جو شہرت کا لباس پہنے اللہ تعالٰی اسے روزِ قیامت ذلت کا کپڑا پہنائے پھر اس میں آگ بھڑکا دی جائے۔ (اس کو ابو داؤد و ابن ماجہ نے عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے بسندِ حسن روایت کیا ہے۔ت)**

جب دو ہاتھوں سے مصافحہ اب تمام مسلمانوں میں رائج اور تم کسی حدیث سے اس کی ممانعت ثابت نہیں کرسکتے تو بلا وجہ عادت مسلمین کا خلاف کرنا سوا اپنی شہرت چاہنے نکو بننے اور اس وعید شدید...

---

1 الحدیقہ الندیہ الباب الثانی الصنف التاسع مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲ / ۵۸۲ 2 3 اشعۃ اللمعات شرح مشکوۃ کتاب اللباس باب الترجیل مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳ / ۵۰۷ 4 سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لبس الشھرۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۲۰۲، سنن ابن ماجہ کتاب اللباس باب فی لبس الشھرۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۶۶

Fatawa Rizvia Volume 22

...on what basis and for what purpose can it be considered. May Allah grant the Muslims the grace of a guiding companion (Ameen!).

These are a few sentences that have flowed spontaneously from the pen as a brief summary. If the refined discussions and grand principles alluded to throughout the discourse were to be thoroughly researched and scrutinized, extensive books would need to be written. For those who desire sufficient explanation and healing guidance, they should refer to the books of scholars, such as *Izaqat-ul-Atham* and *Usul-ur-Rashad* etc., the pure compositions of the Leader of Researchers, the Lamp of Investigators, my noble father (may his secret be sanctified). I hope that in this matter of shaking hands with both hands, these exquisite discussions and superior research are specifically the portion of this humble servant's knowledge. Praise be to Allah, the Lord of the worlds, and blessings and peace be upon the master of the messengers, his family, and all his companions. And Allah the Almighty knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most perfect.

His sinful servant Ahmad Raza al-Barelwi, may he be forgiven, for the sake of Muhammad the Chosen, the Unlettered Prophet, may the blessings and peace of Allah the Almighty be upon him.

Treatise "Safai'h al-Lujjayn fi Kawn al-Tasafuh bi-Kaffay al-Yadayn" Concluded

Problem 124: From Surat District, Station Sa'in, Kathore place, sent by Mawlawi Abdul Haq Sahib, 4 Jumada al-Ula 1309 AH. They shake hands after the Fajr prayer; is it permissible or not every day?

The Answer: Those people who joined the prayer after the congregation had stood up or after the Takbeer had started, such that before the prayer they [had not met] the Imam and other followers...

फतावा रजविया जिल्द 22

...किस आधार पर और किस उद्देश्य के लिए माना जा सकता है। अल्लाह मुसलमानों को मार्गदर्शक साथी की कृपा प्रदान करे (आमीन!)।

ये कुछ वाक्य हैं जो संक्षिप्त सारांश के रूप में अनायास ही कलम से निकले हैं। यदि चर्चा के दौरान जगह-जगह संकेत किए गए उत्कृष्ट शोध और महान सिद्धांतों की पूर्ण जांच और विवेचना की जाए, तो विस्तृत पुस्तकें लिखनी होंगी। जिन्हें पर्याप्त विवरण और संतोषजनक मार्गदर्शन की जानकारी चाहिए, उन्हें विद्वानों की पुस्तकों जैसे 'इज़ाक़तुल आसाम' और 'उसूलुर रशाद' आदि की ओर रुख करना चाहिए, जो शोधकर्ताओं के इमाम, अन्वेषकों के चिराग, मेरे आदरणीय पिता (उनका रहस्य पवित्र हो) की पवित्र रचनाएँ हैं। मुझे आशा है कि दोनों हाथों से हाथ मिलाने के इस मसले में ये सुन्दर चर्चाएं और श्रेष्ठ शोध विशेष रूप से इस फकीर (मुझ विनम्र) के ज्ञान का हिस्सा हैं। और सब प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है, और दुरूद व सलाम हो रसूलों के सरदार पर और उनकी आल और उनके तमाम साथियों पर। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है और उसका ज्ञान, उसकी महिमा महान हो, सबसे पूर्ण और सबसे पुख्ता है।

उसका गुनहगार बंदा अहमद रज़ा बरेलवी, खुदा उसे क्षमा करे, मुहम्मद मुस्तफा नबी-ए-उम्मी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के वसीले से।

रिसाला "सफाइहुल लुज्जैन फी कौनित तसाफुह बिकफ्फैल यदैन" समाप्त हुआ

मसला 124: जिला सूरत, स्टेशन साईं, स्थान कठोर से, प्रेषक मौलवी अब्दुल हक साहिब, 4 जमादी-उल-उला 1309 हिजरी। फज्र की नमाज के बाद मुसाफहा (हाथ मिलाना) करते हैं, तो क्या यह हर रोज जायज है या नहीं?

उत्तर: जो लोग जमाअत खड़ी होने या तकबीर शुरू होने के बाद आकर नमाज में शामिल हुए कि इमाम और अन्य मुकतदियों (नमाज़ियों) से नमाज से पहले...

पृष्ठ 314 का 692

کے مستحق ہونے کے اور کس غرض پر محمول ہوسکتا ہے۔ اللہ تعالی مسلمانوں کو توفیق رفیق عنایت فرمائے (آمین!)

یہ چند جملے ہیں کہ بطور اختصار برسبیل ارتجال زبان قلم سے سیر زد ہوئے اور وہ مباحث نفیسہ واصول جلیلہ جن کی طرف ضمن کلام میں جابجا اشارہ ہوا اگر ان کی تحقیق تام و تنقیح تمام پر آئیں تو مبسوط کتابیں لکھنا چاہئے جسے بیان کافی وارشاد شافی پر اطلاع منظور ہو کتب علماء مثل اذاقۃ الاثام واصول الرشاد وغیر ہما تالیف طیبات امام المحققین سراج المدققین حضرت والد قدس سرہ الماجد کی طرف رجوع کرے۔ امید کرتا ہوں کہ اس مسئلہ مصافحہ بالیدین میں یہ مباحث رائقہ وابحاث فائقہ خاص علم فقیر کا حصہ ہوں۔ والحمد للہ رب العلمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین والہ وصحبہ اجمعین۔ واللہ تعالی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

عبدہ المذنب احمد رضا البریلوی عفی عنہ بمحمدن المصطفٰی النبی الامی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم

رسالہ "صفائح اللجین فی کون التصافح بکفی الیدین" ختم شد

مسئلہ ۱۲۴: از ضلع سورت اسٹیشن سائیں مقام کٹھور مرسلہ مولوی عبدالحق صاحب ۴ جمادی الاولی ۱۳۰۹ھ فجر کی نماز کے بعد مصافحہ لیتے ہیں سو جائز ہے یا نہیں ہر روز؟

الجواب: جو لوگ بعد قیام جماعت یا شروع تکبیر آکر نماز میں شامل ہوئے کہ امام ودیگر مقتدین سے قبل نماز

Fatawa Razawiyya Volume 22

If they have not met, then after greeting (Salam), shaking hands (Musafahah) is definitely a Sunnah. 'Because it is a Sunnah as it is at the beginning of every meeting, and this is the beginning of their meeting.' (Annotation T) That shaking hands at every meeting is a Sunnah (i.e., beginning a meeting with a handshake is Masnoon). (T)

And as for those who, regardless of this specification, practice shaking hands after Fajr and Asr prayers, or after Asr and Maghrib, which has been customary and practiced among Muslims for hundreds of years, the most correct view in this regard is that it is permissible (Ja'iz) and lawful (Mubah).

'As verified by the investigator, our master and father (may his secret be sanctified) in some of his fatwas, and mentioned here by the virtuous master, the ornament of our age, the lover of the Messenger, Abdul Qadir Al-Qadiri, in his treatise Al-Munasahah fi Tahqiq al-Musafahah, with a beautiful verification through which the truth becomes clear with elegant guidance and confusion is dispelled.' As our great father (may his secret be sanctified) investigated in his fatwas, here an exquisite and beautiful person of our time, the ardent lover of the exalted Messenger, Maulana Fazil Abdul Qadir Qadri, has presented research in his treatise 'Al-Munasahah fi Tahqiq Masa'il al-Musafahah' (meaning mutual well-wishing in explaining the research on the rules of shaking hands). He has created a beautiful harmony through which the truth is revealed and anxiety is removed. (T)

Allama Shihabuddin Misri, in the commentary of Shifa of Imam Qazi Iyad, states: 'The most correct view is that it is Mubah' (More correct is that shaking hands is permissible. T). Yes, where there is a fear due to persistence that the ignorant might start considering this specific practice as obligatory or a specific Sunnah, it is appropriate for the people of knowledge to occasionally abandon it at those times. 'This is the just approach in such matters, and Allah Almighty knows best what is correct.' (In this type of matter, this is justice. Allah Almighty knows the right path well. T)

Issue 125: 18 Muharram al-Haram 1311 AH What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say about this matter: Is it necessary or not to kiss the thumbs upon hearing the blessed name of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)? If so, at which occasions and which places? Explain and be rewarded.

1. Naseem ar-Riyadh fi Sharh ash-Shifa lil-Qazi Iyad, Chapter Two, Section on the Cleanliness of His Body (peace and blessings of Allah be upon him), Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 2/13

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

मुलाक़ात न करने पाएँ उन्हें तो उनसे बाद सलाम मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) करना क़तअन सुन्नत है। لانها سنة لانها عند ابتداء كل لقاء و هذا ابتداء لقائهم هذا۔ कि हर मुलाक़ात पर मुसाफ़हा करना सुन्नत है (यानी मुलाक़ात का आग़ाज़ मुसाफ़हा करना मसनून है)। (त)

और वो जो बे-लिहाज़ इस तख़्सीस के मुसाफ़हा बाद फ़ज्र व अस्र या बाद अस्र व मग़रिब मुतलक़न सदहा साल से मुस्लिमीन में मोअताद व मरसूम है, इस बारे में असह (सबसे सही बात) यही है कि जायज़ व मुबाह है।

كما حققه المولى المحقق سيدنا الوالد قدس سره الماجد في بعض فتاواه وذكر هنا المولى الفاضل زينة عصرنا محب الرسول عبد القادر القادرى في رسالته المناصحة في تحقيق المصافحة تحقيقا جميلا يتضح به الصواب توفيقا انيقا يندفع به الاضطراب۔ जैसा कि हमारे वालिद बुज़ुर्गवार क़ुद्दिस सिर्रहु अल-माजिद ने अपने फ़तावा में इसकी तहक़ीक़ फ़रमाई, यहाँ हमारे दौर की एक नफ़ीस और ख़ूबसूरत हस्ती आशिक़-ए-ज़ार-ए-रसूल वाला तबार मौलाना फ़ाज़िल अब्दुल क़ादिर क़ादरी ने अपने रिसाला 'अल-मुनासहा फ़ी तहक़ीक़ मसाइल अल-मुसाफ़हा' (यानी बाहम ख़ैर-ख़्वाही करना हाथ मिलाने के अहकाम की तहक़ीक़ बयान करने में) तहक़ीक़ पेश फ़रमाई है और ख़ूबसूरत मुवाफ़िक़त पैदा की है जिससे हक़ीक़त वाशागाफ़ होती है और इज़्तिराब (बेचैनी) दूर होता है। (त)

अल्लामा शिहाबुद्दीन मिस्री शरह शिफ़ा इमाम क़ाज़ी अयाज़ में फ़रमाते हैं: الاصح انها مباحة। (ज़्यादा सही बात यह है कि मुसाफ़हा करना मुबाह है। त) हाँ जहाँ मुदावमत (निरंतरता) से ख़ौफ़ हो कि जुहाल (अज्ञानी) इस ख़ुसूसियत-ए-ख़ासा को वाजिब या सुन्नत-ए-बख़ुसूसह न समझने लगें वहाँ अहल-ए-इल्म को मुनासिब कि इन औक़ात में कभी-कभी तर्क भी कर दें। هذا هو الانصاف في امثال الباب واللہ تعالی اعلم بالصواب। (इस क़िस्म के बाब में यही इन्साफ़ है। अल्लाह तआला राह-ए-सवाब को अच्छी तरह जानता है। त)

मसअला १२५: १८ मुहर्रम उल-हराम १३११ हिजरी क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन व मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन इस मसअले में कि बवक़्त सुनने इस्म-ए-पाक हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के अंगूठे चूमना ज़रूर हैं या नहीं। अगर हैं तो किस-किस मौक़े और कौन-कौन महल पर? बय्यिनू तूजरू (बयान फ़रमाएँ, अज्र पाएँ)।

1. नसीम अर-रियाज़ फ़ी शरह अश्-शिफ़ा लिल-क़ाज़ी अयाज़, अल-बाब अत्तानी, फ़स्ल फ़ी नज़ाफ़ति जिस्मिही सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, २ / १३

ملاقات نہ کرنے پائے انھیں تو ان سے بعد سلام مصافحہ کرنا قطعاً سنت ہے۔ لانها سنة لانها عند ابتداء کل لقاء و هذا ابتداء لقائهم هذا۔ کہ ہر ملاقات پر مصافحہ کرنا سنت ہے (یعنی ملاقات کا آغاز مصافحہ کرنا مسنون ہے)۔ (ت)

اور وہ جو بے لحاظ اس تخصیص کے مصافحہ بعد فجر وعصر یا بعد عصر و مغرب مطلقاً صدہا سال سے مسلمین میں معتاد و مرسوم، اس بارے میں اصح یہی ہے کہ جائز و مباح ہے۔

کما حققه المولی المحقق سیدنا الوالد قدس سره الماجد في بعض فتاواه وذکر هنا المولی الفاضل زینة عصرنا محب الرسول عبد القادر القادری في رسالته المناصحة في تحقیق المصافحة تحقیقا جمیلا یتضح به الصواب توفیقا انیقا یندفع به الاضطراب۔ جیسا کہ ہمارے والد بزرگوار قدس سرہ الماجد نے اپنے فتاوٰی میں اس کی تحقیق فرمائی، یہاں ہمارے دور کی ایک نفیس اور خوبصورت ہستی عاشق زار رسول والا تبار مولانا فاضل عبد القادر قادری نے اپنے رسالہ المناصحہ فی تحقیق مسائل المصافحہ (یعنی باہم خیر خواہی کرنا ہاتھ ملانے کے احکام کی تحقیق بیان کرنے میں) تحقیق پیش فرمائی ہے اور خوبصورت موافقت پیدا کی ہے جس سے حقیقت واشگاف ہوتی ہے۔ اور اضطراب دور ہوتا ہے۔ (ت)

علامہ شہاب الدین مصری شرح شفاء امام قاضی عیاض میں فرماتے ہیں: الاصح انها مباحة (زیادہ صحیح بات یہ ہے کہ مصافحہ کرنا مباح ہے۔ ت) ہاں جہاں مداومت سے خوف ہو کہ جہال اس خصوصیت خاصہ کو واجب یا سنت بخصوصہ نہ سمجھنے لگیں وہاں اہل علم کو مناسب کہ ان

اوقات میں کبھی کبھی ترک بھی کر دیں۔ ھذا ھو الانصاف فی امثال الباب واللہ تعالی اعلم بالصواب

(اس قسم کے باب میں یہی انصاف ہے۔ اللہ تعالیٰ راہ صواب کو اچھی طرح جانتا ہے۔ ت)

مسئلہ ۱۲۵: ۱۸ محرم الحرام ۱۳۱۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ بوقت سننے اسم پاک حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے انگوٹھے چومنے ضرور ہیں یا نہیں ۔ اگر ہیں تو کس کس موقع اور کون کون محل پر۔ بینوا توجروا

---

1 نسیم الریاض فی شرح الشفاء للقاضی عیاض الباب الثانی فصل فی نظافۃ جسمہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دار الکتب العلمیہ بیروت ۲ / ۱۳

The Answer: It is absolutely not mandatory in the sense of being Fard (obligatory), Wajib (necessary), or Sunnat-e-Muakkada. Yes, upon hearing the Adhan, the jurists of Fiqh have held it as Mustahabb (recommended). And on this specific occasion, some Ahadith have also been narrated which are reliable in such a place, as we have researched in our treatise 'Munir al-Ayn fi Hukm Taqbeel al-Ibahamayn' (i.e., enlightening the eyes by the act of kissing the thumbs). However, it should not be done during prayer, or while listening to the Friday sermon (Khutbah) or the Holy Quran. The prohibition during prayer is obvious, and while listening to the Khutbah and Quran, it is because one should be entirely attentive and refrain from all movements. During gatherings (panchayat), when the blessed verse "Muhammad is not the father of [any] one of your men"[1] is recited, thumbs are kissed so excessively that it sounds like hundreds of sparrows chirping together, to the extent that even people standing nearby cannot hear some of the noble words of the Great Quran properly. This humble servant finds it extremely dislikeable and burdensome. Even if there were no harm in simply touching the lips with the thumbs and placing them on the eyes at that time, there is no command to make a sound in a kiss of respect. Just as in kissing the Black Stone (Hajr-e-Aswad), the threshold of the Ka'bah, the Great Quran, and the hands and feet of scholars and pious people—it should not be such sounds as if sparrows are chirping. And Allah, the Exalted and Sublime, knows best the right path.

Problem 126: From Bilgram Sharif, Mohalla Maidanpura, sent by Syed Ibrahim Sahib, 18 Dhu al-Qi'dah 1311 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: in what words should the greeting (Salam) of disbelievers and Hindus be answered? And if one greets them himself, out of necessity or otherwise, in what manner should it be? Explain, and you shall be rewarded.

The Answer: Starting a greeting (Salam) to a disbeliever without necessity is impermissible; this is explicitly stated in Hadith and Fiqh. And in India, such forms of salutation are prevalent that even in times of necessity, there is no need to give them a Shari'i Salam. For instance, it is sufficient to say 'Lala Sahib', 'Babu Sahib', 'Munshi Sahib', or to place a hand on the head without bowing, etc. If a disbeliever greets without using the word 'Salam', then such prevalent words in response are sufficient. And if they start with the word 'Salam', the scholars say the answer is 'Wa'alayk' (and upon you). However, this word here has become specific to the people of Islam. And

that disbeliever also would not understand it as an answer to the greeting, but rather as mockery towards themselves.

[1] Holy Quran 33 / 40 Page 316 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

अल-जवाब: ज़ुरूर (अनिवार्य) के अर्थ में यानी फ़र्ज़ या वाजिब या सुन्नत-ए-मुअक्कदा तो बिल्कुल नहीं है। हाँ, अज़ान सुनने के दौरान फ़िक़्ह (इस्लामी न्यायशास्त्र) के उलेमा ने इसे मुस्तहब (पसंदीदा) माना है। और इस विशेष अवसर पर कुछ हदीसें भी आई हैं जो ऐसी जगह दलील के तौर पर पेश की जा सकती हैं, जैसा कि हमने अपने रिसाले (पुस्तिका) 'मुनीर-उल-ऐन फ़ी हुक्म तक़्बील-उल-इबहामैन' (यानी अंगूठे चूमने के अमल से आँखों को रोशन करना) में इसकी तहक़ीक़ की है। लेकिन नमाज़ में या ख़ुत्बा या क़ुरान-ए-मजीद सुनते समय ऐसा नहीं करना चाहिए। नमाज़ में इसकी मनाही तो ज़ाहिर है, और ख़ुत्बा व क़ुरान सुनने के समय इसलिए कि उस वक़्त पूरी तरह ध्यान लगाकर तमाम हरकतों से रुकना चाहिए। पंचायत के वक़्त जब आयत-ए-करीमा "मुहम्मद तुम्हारे मर्दों में से किसी के बाप नहीं हैं"[1] पर इस कदर कसरत से अंगूठे चूमे जाते हैं कि गोया सौ चिड़ियाँ जमा होकर चहक रही हों, यहाँ तक कि दूर वालों को क़ुरान-ए-अज़ीम के कुछ कलिमात (शब्द) भी उस वक़्त अच्छी तरह सुनने में नहीं आते। यह फ़क़ीर इसे सख़्त नापसंद और भारी समझता है। सिर्फ़ अंगूठे लबों (होंठों) से लगाकर आँखों पर रखने में उस वक़्त कोई हर्ज़ न भी हो, तो ताज़ीमी (सम्मानजनक) बोसे (चुंबन) में आवाज़ निकालने का ख़ुद कोई हुक्म नहीं। जैसे संगे-असवद और आस्ताना-ए-काबा व क़ुरान-ए-अज़ीम और उलेमा व नेक लोगों के हाथ-पाँव चूमना, न कि ऐसी आवाज़ें कि चिड़ियाँ चहचहा रही हों। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

मसला १२६: बिलग्राम शरीफ़, मोहल्ला मैदानपुरा, प्रेषक सैयद इब्राहिम साहब, १८ ज़िल-क़ादा १३११ हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि काफ़िरों और हिंदुओं के सलाम का जवाब किन लफ़्ज़ों में दिया जाए? और ख़ुद भी ज़रूरत और बे-ज़रूरत उनको सलाम करे तो किस तरह? बयान फ़रमाएँ और सवाब पाएँ।

अल-जवाब: काफ़िर को बिना ज़रूरत सलाम की पहल करना नाजायज़ है, हदीस और फ़िक़्ह में इसकी स्पष्टता मौजूद है। और हिंदुस्तान में अभिवादन के वो तरीक़े प्रचलित हैं कि ज़रूरत पड़ने पर भी उन्हें शरीई सलाम करने की हाजत नहीं, मसलन यही काफ़ी है कि 'लाला साहब', 'बाबू साहब', 'मुंशी साहब', या बिना सर झुकाए सर पर हाथ रख लेना आदि। काफ़िर अगर 'सलाम' लफ़्ज़ के बिना सलाम करे तो ऐसे ही प्रचलित लफ़्ज़ जवाब में काफ़ी हैं। और अगर वो 'सलाम' लफ़्ज़ से पहल करे तो उलेमा फ़रमाते हैं कि जवाब में 'व-अलैक' (और तुम पर भी) है, मगर यह लफ़्ज़ यहाँ अहल-ए-

इस्लाम (मुसलमानों) के लिए ख़ास हो चुका है। और वो काफ़िर भी इसे सलाम का जवाब नहीं समझेगा बल्कि अपने साथ मज़ाक़ समझेगा।

[1] अल-क़ुरान-उल-करीम ३३ / ४० पृष्ठ ३१६ / ६९२

الجواب: ضرور بمعنی فرض یا واجب یا سنت مؤکدہ تو اصلا نہیں۔ ہاں اذان سننے میں علمائے فقہ نے مستحب رکھا ہے۔ اور اس خاص موقع پر کچھ احادیث بھی وارد جو ایسی جگہ قابل تمسک ہیں کما حققناہ فی رسالتنا منیر العین فی حکم تقبیل الابہامین (جیسا کہ ہم نے اپنے رسالہ منیر العین فی حکم تقبیل الابہامین یعنی آنکھوں کو روشن کرنا انگوٹھے چومنے کے عمل سے میں اس کی تحقیق کی ہے۔ت) مگر نماز میں یا خطبہ یا قرآن مجید سنتے وقت نہ چاہئے، نماز میں اس کی ممانعت تو ظاہر، اور استماع خطبہ و قرآن کے وقت یوں کہ اس وقت ہمہ تن گوش ہو کر تمام حرکات سے باز رہنا چاہئے۔ پنچایت کے وقت جو آیہ کریمہ "مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ"۱ پر اس قدر کثرت سے انگوٹھے چومے جاتے ہیں گویا صد چڑیاں جمع ہو کر چہک رہی ہیں یہاں تک کہ دور والوں کو قرآن عظیم کے بعض الفاظ کریمہ بھی اس وقت اچھی طرح سننے میں نہیں آتے۔ یہ فقیر کو سخت ناپسند و گراں گزرتا ہے صرف انگوٹھے لبوں سے لگا کر آنکھوں پر رکھنے میں اس وقت کوئی حرج نہ بھی ہو تو بوسہ تعظیم میں آواز نکلنے کا خود حکم نہیں۔ جیسے بوسہ سنگ اسود و آستانہ کعبہ و قرآن عظیم و دست و پائے علمائے و صلحاء نہ کہ ایسی آوازیں کہ چڑیاں بسیرالے رہی ہیں۔ واللہ سبحانہ وتعالی اعلم بالصواب۔

مسئلہ ۱۲۶: از بلگرام شریف محلہ میدانپورہ مرسلہ سید ابراہیم صاحب ۱۸ ذیقعدہ ۱۳۱۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جواب سلام کفار و ہنادک کن الفاظ میں دیا جائے؟ اور خود بھی ضرورت اور بے ضرورت ان کو سلام کرے تو کس طور سے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر و ثواب پاؤ۔ت)

الجواب: کافر کو بے ضرورت ابتداء بسلام ناجائز ہے نص علیہ فی الحدیث والفقہ (حدیث پاک اور فقہ میں اس کی تصریح موجود ہے۔ت) اور ہندوستان میں وہ طرق تحیت جاری ہیں کہ بضرورت بھی انھیں سلام شرعی کرنے کی حاجت نہیں مثلا یہی کافی کہ لالہ صاحب، بابو صاحب، منشی صاحب، یا بے سر جھکائے سر پر ہاتھ رکھ لینا و غیر ذلک، کافر اگر بے لفظ سلام سلام کرے تو ایسے ہی الفاظ رائج جواب میں بس ہیں۔ اور بلفظ سلام ابتداء کرے تو علماء فرماتے ہیں جواب میں وعلیک ہے مگر یہ لفظ یہاں مخصوص باہل اسلام ٹھہرا ہوا ہے۔ اور وہ کافر بھی اسے جواب سلام نہ سمجھے گا بلکہ اپنے ساتھ استہزاء

١ القرآن الكريم ٣٣ / ٤٠ Page 316 of 692

Fatawa Razawiyya Volume 22

...he should think and respond with words he deems appropriate, even if it's by saying 'Salam' in response to 'Salam'.

For Muhammad has explicitly stated that in the response, one should intend the greeting (Salam). So understand. And Allah Almighty knows best.

Indeed, Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) has stated clearly that in the reply, the intention should be of greeting. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 712: From Ujjain, the house of Mir Khadim Ali Sahib, Assistant, sent by Haji Yaqub Ali Khan, 20th Dhu al-Qi'dah 1311 AH.

What do the scholars of the path of Sharia and Tariqa, and the respected muftis of reality and gnosis say regarding this matter: that some spiritual guides (murshids) have strictly instructed their disciples to kiss their feet with their mouths? They say it is correct. And they bow down to the shrines of the elders of religion (may Allah have mercy on them all) to offer greetings and kiss the graves like the Rafidis. Is this action correct in Sharia and Tariqa, or is it severe Shirk (associating partners with Allah) and Kufr (disbelief)? Please state from the texts of books so that you may be rewarded by Allah and thanked by people.

What do the scholars of Sharia and Tariqa and the muftis who possess the secrets of gnosis and reality say in this matter, that some sheikhs and murshids have guided and emphasized to some of their disciples that they should kiss their feet. They should bow down at the shrines of the elders of religion (may Allah have mercy on them) to offer greetings and kiss their graves like the Rafidis; according to them, doing so is permissible. Is there really permission for this in Sharia and Tariqa, and is it not Shirk and Kufr? Please explain with references from Islamic books so that you may be rewarded with Allah and thanked by the people. (T)

The Answer:

Kissing the grave is forbidden according to the preferred school of thought. It is stated in Sharh Ayn al-Ilm by Ali Qari: "And the grave should not be touched, nor the coffin, nor the wall. For prohibition has been reported regarding such actions at the grave of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). So what about the graves of other people?"

In the correct and preferred school of thought, there is no permission to kiss any grave; rather, it is prohibited. Accordingly, in Mulla Ali Qari's (may Allah have mercy on him) Sharh Ayn al-Ilm, it is written that the grave, the coffin, and the wall should not be touched because such actions were forbidden and prohibited regarding the pure grave of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Then as for others...

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

...ख्याल करेगा तो जिस शब्द से उचित समझे जवाब दे दे, चाहे सलाम के जवाब में सलाम ही कह कर।

बेशक इमाम मोहम्मद (रहमहुल्लाह) ने स्पष्ट रूप से कहा है कि जवाब में सलाम की नियत की जानी चाहिए। तो समझें। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

बेशक इमाम मोहम्मद रहमतुल्लाहि अलैहि ने तसरीह (स्पष्टीकरण) फरमाई कि जवाब में सलाम की नियत की जाए। और अल्लाह तआला बड़ा आलम (जानने वाला) है। (त)

मसला 712: उज्जैन से, मीर खादिम अली साहब असिस्टेंट का मकान, प्रेषक हाजी याक़ूब अली खां, 20 ज़ीक़ादह 1311 हिजरी।

शरीअत और तरीक़त की राह के उलेमा और हक़ीक़त और मारिफ़त के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं: कि कुछ मुर्शिदों ने अपने कई मुरीदों को सख़्त हिदायत दे रखी है कि वे उनके पैरों को मुँह से चूमते हैं? वे कहते हैं कि यह सही है। और वे दीन के बुज़ुर्गों (रहमतुल्लाहि अलैहिम अजमईन) की मज़ारों पर झुककर सलाम करते हैं और राफ़ज़ियों की तरह क़ब्रों को चूमते हैं। क्या यह अमल शरीअत और तरीक़त में सही है या सख़्त शिर्क और कुफ़्र है? किताबों की इबारतों से बयान फरमाएं ताकि अल्लाह के पास अज्र (पुरस्कार) और लोगों के पास मश्कूर (आभारी) हों।

शरीअत और तरीक़त के उलेमा और मारिफ़त और हक़ीक़त के राज़दार मुफ्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि कुछ शैखों और मुर्शिदों ने अपने कुछ मुरीदों को हिदायत और ताकीद कर रखी है कि वे उनके पाँव को बोसा दिया करें यानी चूमा करें। बुज़ुर्गान-ए-दीन (रहमहुमुल्लाह) की मज़ारात पर झुक कर सलाम किया करें और उनकी कुबूर (क़ब्रों) को राफ़ज़ियों की तरह बोसा दिया करें, उनके मुताबिक़ ऐसा करना जायज़ है। क्या वाक़ई शरीअत और तरीक़त में ऐसा करने की इजाज़त है और यह शिर्क और कुफ़्र नहीं है? इस्लामी किताबों के हवाले से बयान फरमाएं ताकि अल्लाह तआला के यहाँ माजूर (इनाम पाने वाले) हों और लोगों के यहाँ मश्कूर (आभारी) हों। (त)

अल-जवाब:

राज़ेह (पसंदीदा) मज़हब के अनुसार क़ब्र को चूमना वर्जित है। अली क़ारी की शर्ह ऐन उल-इल्म में है: "और न तो क़ब्र को छुआ जाए, न ताबूत को और न ही दीवार को। क्योंकि हुज़ूर (सल्लल्लाहु

अलैहि वसल्लम) की क़ब्र के बारे में इस तरह के कार्यों से मनाही आई है। तो फिर आम लोगों की क़ब्रों का क्या कहना?"

सही और क़ाबिले तरजीह मज़हब में किसी भी क़ब्र को बोसा देने यानी चूमने की इजाज़त नहीं बल्कि ममानत है। चुनांचे मुहद्दिस मुल्ला अली क़ारी रहमतुल्लाहि अलैहि की शर्ह ऐन उल-इल्म में है कि क़ब्र, ताबूत और दीवार को हाथ न लगाया जाए क्योंकि हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की क़ब्र-ए-अतहर के बारे में इस तरह करने से रोका और मना किया गया है, फिर बाक़ी...

पृष्ठ 317/692

خیال کرے گا تو جس لفظ سے مناسب جانے جواب دے لے اگرچہ سلام کے جواب میں سلام ہی کہہ کر۔ فقد نص محمد انه ینوی في الجواب السلام فافهم۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ بیشک امام محمد رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ نے تصریح فرمائی کہ جواب میں سلام کی نیت کی جائے۔ اور اللہ تعالٰی بڑا عالم ہے۔

(ت) مسئلہ ۷۱۲: از اوجین مکان میر خادم علی صاحب اسٹنٹ مرسلہ حاجی یعقوب علی خاں بستم ذیقعدہ ۱۳۱۱ھ چہ مے فرمایند علمائے راہ شریعت و طریقت و مفتیان مطاع حقیقت و معرفت دریں مسئلہ کہ مرشدان چند مریدان خود را ہدایت سخت بپابوسی بدہن کنانیدہ می بوسانند می گویند کہ ایں درست است و بر مزار بزرگان دین رحمۃ اللہ تعالٰی علیہم اجمعین خم شدہ سلام نمایند وبر قبر بوسہ می دہند مانند روافض این فعل در شریعت و طریقت درست است یا اشد شرک و کفر ؟ بیان فرمایند بعبارت کتب کہ عنداللہ ماجور و عند الناس مشکور خواہند شد۔ کیا فرماتے ہیں علمائے شریعت و طریقت و مفتیانِ راز داران معرفت و حقیقت اس مسئلہ میں کہ بعض شیوخ و مرشدین نے اپنے کچھ مریدین کو ہدایت و تاکید کر رکھی ہے کہ وہ ان کے پاؤں کو بوسہ دیا کریں یعنی چوما کریں۔ بزرگانِ دین رحمہم اللہ تعالٰی کے مزارات پر جھک کر سلام کیا کریں اور ان کی قبور کو روافض کی طرح بوسہ دیا کریں بقول ان کے ایسا کرنا جائز ہے۔ کیا واقعی شریعت و طریقت میں ایسا کرنے کی اجازت ہے اور یہ شرک و کفر نہیں ہے؟ کتب اسلامی کے حوالے سے بیان فرمائیں تاکہ اللہ تعالٰی کے ہاں ماجور ہوں اور لوگوں کے ہاں مشکور (ت) الجواب: بوسہ قبر بمذہب راجح ممنوع است فی شرح عین العلم لعلی قاری ولا یمس ای القبر ولا التابوت والجدار فورد النهی عن مثل ذلک بقبرہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فکیف بقبور سائر الانام و صحیح اور قابل ترجیح مذہب میں کسی بھی قبر کو بوسہ دینے یعنی چومنے کی اجازت نہیں بلکہ ممانعت ہے۔ چنانچہ محدث ملا علی

قاری رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کی شرح عین العلم میں ہے کہ قبر، تابوت اور دیوار کو ہاتھ نہ لگایا جائے کیونکہ حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی قبر اطہر کے بارے میں اس طرح کرنے سے روکا اور منع کیا گیا ہے پھر باقی

Fatawa Ridawiyya - Volume 22

[Left Column Text]: It is not accepted because it is more than just touching, so it is more worthy of prohibition. Likewise, bowing to give greetings is mentioned in the Hadith of Hazrat Anas (may Allah be pleased with him) in Tirmidhi: He asked, 'Should one bow to him?' He said, 'No.' However, none of these things can be shirk or kufr. This is the extremism of the misguiding Wahhabis. Kissing the hands and feet of saints and scholars is by no means forbidden; rather, it is established and correct. When the delegation of Abdul Qays (may Allah be pleased with them) came into the sacred presence of the Resplendent Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) and from afar their gaze fell upon the world-adorning beauty of the Master of the Beloveds (peace and blessings of Allah be upon him), they restlessly threw themselves from their mounts and running to the presence, kissed his sacred hands and feet. The Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) did not forbid it. Imam Bukhari mentions this in Adab al-Mufrad.

[Right Column Text]: How can such behavior be permissible with the graves of people? And a grave should not be kissed because it is far more than just touching; therefore, the prohibition applies to it more strongly. Similarly, bowing to greet is forbidden, as Imam Tirmidhi has narrated this Hadith on the authority of Hazrat Anas (may Allah be pleased with him): he inquired whether one should bow before him, and he (the Prophet) replied: 'No'. However, it should be clear that none of these actions can be considered infidelity (Kufr) or polytheism (Shirk). This is the extremism of the misguiding Wahhabis. As far as kissing the hands and feet of the noble saints (Awliya) and great scholars (Ulama) is concerned, this act is not at all forbidden, but rather permissible and proven. Thus, regarding the arrival of the delegation of Abdul Qays (may Allah be pleased with them) in the sacred presence of the Resplendent Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him), this narration is mentioned: when their gaze fell from afar upon the world-adorning beauty of the Presence (peace and blessings of Allah be upon him), they became restless, quickly dismounted from their respective rides, ran to the sacred presence, and kissed his blessed hands and feet, and the Master (peace and blessings of Allah be upon him) did not forbid them (which is undoubtedly a proof of permissibility). Imam Bukhari, Al-Adab al-Mufrad.

---

1. Sharh Ayn al-Ilm by Mulla Ali Qari, Chapter 8, Matba al-Islamia, Lahore, p. 167.

2. Jami' at-Tirmidhi, Book of Seeking Permission, Chapter on Handshaking, Amin Company, Delhi, 2/97.

[बायाँ कॉलम]: इसे स्वीकार नहीं किया जाता क्योंकि यह छूने से कहीं ज़्यादा है, इसलिए इसकी मनाही और भी प्रबल है। इसी तरह सलाम करने के लिए झुकना, जैसा कि हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस में तिर्मिज़ी में है: उन्होंने पूछा, 'क्या उनके सामने झुकना चाहिए?' हुज़ूर ने कहा, 'नहीं।' हालाँकि, इनमें से कोई भी चीज़ शिर्क या कुफ़्र नहीं हो सकती। यह गुमराह करने वाले वहाबियों का अतिवाद है। औलिया और उलमा के हाथ-पैर चूमना हरगिज़ मना नहीं है, बल्कि यह साबित और सही है। जब अब्दुल क़ैस का प्रतिनिधिमंडल सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में आया और दूर से उनकी नज़र सैयदुल महबूबैन के जमाल-ए-जहाँ पर पड़ी, तो वे बेताब होकर अपनी सवारियों से उतर गए और दौड़कर हुज़ूर के पास पहुँचे और उनके मुबारक हाथों और पैरों को चूमा। सैयदुल मुरसलीन ने उन्हें मना नहीं फ़रमाया। इमाम बुखारी ने इसे अदब अल-मुफ़रद में ज़िक्र किया है।

[दायाँ कॉलम]: लोगों की कब्रों के साथ यह व्यवहार कैसे जायज़ हो सकता है? और कब्र को चूमना नहीं चाहिए क्योंकि यह तो छूने से कहीं ज़्यादा है, इसलिए इसके लिए मनाही और भी मज़बूत है। इसी तरह झुककर सलाम करना मना है, जैसा कि इमाम तिर्मिज़ी ने हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से यह हदीस बयान की है: उन्होंने पूछा कि क्या उसके सामने झुकना चाहिए, तो फ़रमाया: 'नहीं'। हालाँकि, यह स्पष्ट होना चाहिए कि इनमें से कोई भी काम कुफ़्र या शिर्क(बहुदेववाद) नहीं हो सकता। यह गुमराह करने वाले वहाबियों का अतिवाद है। जहाँ तक औलिया-ए-किराम और महान विद्वानों (उलमा) के हाथ-पैर चूमने का संबंध है, तो यह कार्य बिल्कुल भी वर्जित नहीं है, बल्कि जायज़ और प्रमाणित है। चुनाँचे, अब्दुल क़ैस के प्रतिनिधिमंडल के हुज़ूर-ए-पुरनूर, सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत-ए-अकदस में पहुँचने के बारे में यह रिवायत ज़िक्र है कि जब दूर से उनकी नज़र हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम के जमाल-ए-जहाँ पर पड़ी, तो वे बेताब होकर अपनी-अपनी सवारियों से जल्दी-जल्दी उतरे और दौड़कर बारगाह-ए-अकदस में पहुँचे और आपके मुबारक हाथों और पैरों को चूमा, और हुज़ूर ने उन्हें मना नहीं फ़रमाया (जो निस्संदेह जायज़ होने की दलील है)। इमाम बुखारी, अल-अदब अल-मुफ़रद।

---

1. शरह ऐन अल-इल्म, मुल्ला अली क़ारी, अध्याय 8, मतबा अल-इस्लामिया, लाहौर, पृष्ठ 167।
2. जामि अत-तिर्मिज़ी, किताबुल इस्तिज़ान, मुसाफ़ा का बयान, अमीन कंपनी, दिल्ली, 2/97।

لا یقبل فانہ زیادۃ علی المس فھو اولی بالنھی' ہمچناں خم شد سلام دادن فی حدیث انس رضی اللہ تعالٰی عنہ عند الترمذی قال اینحنی لہ قال لا ۲، اما چیزے ازینہا شرک و کفر نتواں بود این غلو وہابیہ ضالہ است و دست و پائے اولیائے و علماء را بوسہ دادن زنہار ممنوع ہم نیست بلکہ ثابت و درست ست ، وفد عبدالقیس رضی اللہ تعالٰی عنھم چوں بخدمت اقدس حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم رسیدند و از دور نگاہ شان بر جمال جہاں آرائے حضور اقدس سید المحبوبین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم افتاد بے تابانہ خود را از پشت سوار بیہا افگندند و دواں دواں بحضور رسیدہ بوسہ بردست و پائے اقدس دادند سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انکار نفرمودہ امام بخاری در ادب مفرد | لوگوں کی قبروں کے ساتھ یہ معاملہ کیسے روا ہوسکتا ہے اور قبر کو بوسہ نہ دیا جائے کیونکہ یہ تو ہاتھ لگانے سے کہیں بڑھ کر ہے لہٰذا اس کے لئے نہی بطریقِ اولیٰ ہے۔ اسی طرح جھک کر سلام کرنا منع ہے چنانچہ امام ترمذی نے حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے یہ حدیث روایت کی ہے، انھوں نے استفسار کیا کیا اسکے آگے جھک جائے، ارشاد فرمایا : نہیں، مگر واضح رہے کہ ان میں سے کوئی کام بھی کفر و شرک نہیں ہو سکتا۔ یہ گمراہ کرنے والے وہابیوں کا غلو ہے۔ جہاں تک اولیاء کرام اور علمائے عظام کے ہاتھ پاؤں کو بوسہ دینے کا تعلق ہے تو یہ عمل ہرگز ممنوع نہیں بلکہ جائز اور ثابت ہے، چنانچہ وفد عبدالقیس رضی اللہ تعالٰی عنھم کے حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی خدمت اقدس میں پہنچنے کے بارے میں یہ روایت مذکور ہے کہ جب دور سے ان کی نگاہ حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے جمال جہاں پر پڑی تو وہ بے تاب ہو کر اپنی اپنی سواریوں سے جلدی جلدی اترے اور دوڑ کر بارگاہ اقدس

میں پہنچے اور آپ کے مبارک ہاتھوں اور پیروں کو بوسہ دیا اور حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے ان کو منع نہیں فرمایا (جو بلاشبہ دلیلِ جواز ہے) امام بخاری الادب المفرد

---

1 شرح عین العلم لمنلا علی قاری الباب الثامن مطبع الاسلامیہ لاہور ص ۱۶۷ 2 جامع الترمذی کتاب الاستیذان باب ما جاء فی المصافحۃ امین کمپنی دہلی ۲/ ۹۷

Imam Abu Dawud in his 'Sunan' and Imam al-Bayhaqi both narrate from Hazrat Zari' ibn 'Amir (may Allah be pleased with him): "Then we began to rush (to reach the holy presence). When we arrived there, we began to kiss the blessed hands and feet of the Prophet (peace and blessings be upon him)." 1 And it is mentioned in a Hadith that a woman brought a complaint against her husband to the court of the Radiant Prophet (prayers and peace be upon him and his family). The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) asked her, "Do you hate him?" She replied, "Yes." The Noble Prophet (peace and blessings be upon him) told her and her husband, "Bring your heads close together." They did so. The Master of the Worlds (peace and blessings be upon him) placed the woman's forehead against the man's forehead and prayed, "O Allah! Put affection and love between them and make each one beloved to the other." Later, that woman came into the presence of the radiant one and kissed the radiant face and blessed feet of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him). The Master of the Worlds (peace and blessings be upon him) enquired, "Now, what is the state between you and your husband?" She submitted...

---

1. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, Chapter: Kissing a Man, etc., Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/353; Al-Sunan al-Kubra, Kitab al-Nikah, Chapter: What has been narrated regarding kissing the body, Al-Ma'arif al-Nu'maniya Hyderabad Deccan, 7/102; Al-Adab al-Mufrad, Chapter 465, Kissing a Man, Al-Maktaba al-Athariyya Sangla Hill, p. 253.

इमाम अबू दाऊद अपनी 'सुनन' में और इमाम बैहक़ी ये सब हज़रत ज़ारअ बिन आमिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि: "फिर हम लोग (हुज़ूर की ख़िदमत में पहुँचने के लिए) जल्दी करने लगे। फिर हम (वहाँ पहुँचकर) हुज़ूर अलैहिस्सलाम के मुबारक हाथों और पैरों को चूमने लगे।" 1 हदीस शरीफ़ में है कि एक औरत ने हुज़ूर पुरनूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की बारगाह में अपने शौहर के ख़िलाफ़ शिकायत की। हुज़ूर पुरनूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने उस औरत से प्राप्त किया कि क्या तू उसे (यानी अपने शौहर को) पसंद नहीं करती? उसने हाँ में जवाब दिया यानी मुझे शौहर पसंद नहीं है। इसके बाद आपने उससे और उसके शौहर से फ़रमाया कि तुम दोनों अपने-अपने सिर मेरे करीब करो। जब दोनों ने अपने-अपने सिर आप के बिल्कुल करीब कर दिए तो आपने औरत की पेशानी मर्द की पेशानी पर रखी और दुआ फ़रमाई: "ऐ अल्लाह! इन दोनों के दरमियान उलफ़त और मोहब्बत पैदा कर दे और इन्हें एक-दूसरे का महबूब बना दे।" फिर उस औरत ने एक बार हाज़िर होकर आपके चेहरा-ए-अनवर और आपके पाँव मुबारक को बोसा दिया। सरदार-ए-दो जहाँ सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने दरयाफ़्त फ़रमाया कि अब अपने शौहर के..

---

1. सुनन अबू दाऊद, किताब अल-अदब, बाब क़िबलत अल-रजुल आदि, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/353; अल-सुनन अल-कुब्रा, किताब अल-निकाह, बाब मा जा फ़ी क़िबलत अल-जसद, अल-मआरिफ़ अल-नुमानिया हैदराबाद दक्कन, 7/102; अल-अदब अल-मुफ़रद, बाब 465, तक़बील अल-रजुल, अल-मक़्तबा अल-असरिया सांगला हिल, पृ. 253।

وامام ابوداؤد در سنن وبیہقی از زارع بن عامر رضی اللہ تعالٰی عنہ روایت کنند فجعلنا نتبادر فنقبل ید رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ورجلہ ۱ ودر حدیث ست کہ زنے از شوئے خودش گلہ پیش حضور پر نور صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ وعلی آلہ آورد حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرمود آیا تو اورادشمن می داری؟ عرضہ داد بلی۔ حضور والا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مر او را وشوھر او را فر مود سرہائے خود نزدیک کنید،ہمچناں کردند سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پیشانی زن بر پیشانی مرد نہادہ دعا کرد کہ خدا یا بامیاں ایناں الفت نہ و یکے را محبوب دیگری کن باز آں زن بخدمت انور رسید وبوسہ بردہن وپائے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم چید سرورِ جہاں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پرسید کہ حالا تو و شوئے تو بر چہ حالا عرضہ میں امام ابوداؤد و سنن میں اور امام بیہقی یہ سب حضرت زارع بن عامر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کرتے ہیں کہ پھر ہم لوگ (خدمت اقدس میں پہنچنے کے لئے) جلدی کرنے لگے پھر ہم (وہاں پہنچ کر) حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے مبارک ہاتھ پاؤں کو چومنے لگے۔ حدیث پاک میں ہے کہ ایک عورت نے حضور پرنور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی بارگاہ میں اپنے شوہر کے خلاف شکایت کی۔ حضور پرنور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس عورت سے دریافت فرمایا کہ تو اس کو (یعنی اپنے خاوند کو) پسند نہیں کرتی؟ اس نے جواب ہاں میں دیا یعنی مجھے شوہر پسند نہیں ہے۔ اس کے بعد آپ نے اس سے اور اس کے شوہر سے فرمایا کہ تم دونوں اپنے اپنے سر میرے قریب کرو۔ جب دونوں نے اپنے اپنے سر آپ کے بالکل قریب کر دیئے تو آپ نے عورت کی پیشانی مرد کی پیشانی پر رکھی اور دعا فرمائی۔ اے اللہ ! ان دونوں کے درمیان الفت و محبت رکھ دے انھیں ایک دوسرے کا محبوب بنادے۔ پھر اس عورت نے ایک دفعہ حاضر ہو کر آپ کے چہرہ انور اور

آپ کے پاؤں مبارک کو بوسہ دیا۔ سردارِ دوجہاں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے دریافت فرمایا کہ اب اپنے شوہر کے

---

۱ سنن ابی داؤد کتاب الادب باب قبلۃ الرجل الخ آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۳۵۳، السنن الکبریٰ کتاب النکاح باب ماجاء فی قبلۃ الجسد المعارف النعمانیہ حیدر آباد دکن ۷ / ۱۰۲، الادب المفرد باب ۴۶۵ تقبیل الرجل المکتبہ الاثریہ سانگلہ ہل ص ۲۵۳

(Text from the Arabic/Persian column:) ...testified that no new or old [person], and no son is more beloved to me than him. The Noble Master (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'I bear witness that I am the Messenger of God.' Umar (may Allah be pleased with him) said: 'And I bear witness that you are the Messenger of God.' This poor servant says, and I am one of the dogs of your street, who bears witness that by Allah the Magnificent, you are the Messenger of God, peace and blessings of Allah be upon you and your family and companions. Al-Bayhaqi narrates from Ibn Umar (may Allah be pleased with them) that a woman complained about her husband to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). He asked: 'Do you hate him?' She said: 'Yes.' Then the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'Bring your heads close together.' He then placed her forehead against her husband's forehead and said: 'O Allah, create affection between them and make each of them beloved to the other.' Later, the woman met him after that and kissed his blessed feet. He asked: 'How are you and your husband?' She said: 'No new or old property, and no child is more beloved to me than him.' He said: 'I bear witness that I am the Messenger of Allah.' Umar said: 'And I bear witness that you are the Messenger of Allah.' 1 - Also...

(Text from the Urdu column:) What is your condition regarding [him]? She replied in response: 'No young man, no old man, and no boy is more beloved to me than him.' You (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'I bear witness that I am the Messenger of Allah.' Upon this, Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) said: 'I also bear witness that you are the Messenger of Allah.' This humble servant says: I, a needy slave, even one of the dogs of your street, bear witness that by Allah the Magnificent, you are the true Messenger of Allah. May Allah's mercy, blessings, and grace be upon you, your progeny, and your companions. Imam Bayhaqi narrated from Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them) that a woman complained against her husband to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). He asked: 'Do you hate him?' She replied: 'Yes.' He said: 'Bring your heads close to me.' Then he placed the woman's forehead against her husband's forehead and said: 'O Allah! Create affection between them and make each beloved to the other.' After this, when the woman met the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), she kissed his blessed feet. He [asked] her...

Footnote: 1 Dalail al-Nubuwwah by al-Bayhaqi, chapter on his prayer for a couple where one hates the other to have affection, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 6/229.

(अरबी/फ़ारसी कॉलम से): ...गवाही दी कि कोई नया या पुराना [इंसान], और कोई पुत्र मुझे उससे अधिक प्रिय नहीं है। महान स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: 'मैं गवाही देता हूँ कि मैं अल्लाह का रसूल हूँ।' उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने कहा: 'और मैं गवाही देता हूँ कि आप अल्लाह के रसूल हैं।' यह तुच्छ सेवक कहता है, और मैं आपकी गली के कुत्तों में से एक हूँ, जो गवाही देता है कि अल्लाह अज़ीम की कसम, आप अल्लाह के सच्चे रसूल हैं, आप पर और आपके परिवार और साथियों पर अल्लाह की रहमत और बरकत हो। अल-बैहक़ी ने इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है कि एक औरत ने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से अपने पति की शिकायत की। आपने पूछा: 'क्या तुम उससे नफरत करती हो?' उसने कहा: 'हाँ।' तब नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: 'अपने सिर एक-दूसरे के करीब लाओ।' फिर आपने उसकी पेशानी (माथा) उसके पति की पेशानी पर रखी और फ़रमाया: 'ऐ अल्लाह, उनके बीच प्यार पैदा कर और उनमें से प्रत्येक को दूसरे का प्रिय बना दे।' बाद में, वह औरत आपसे मिली और आपके मुबारक चरणों को चूमा। आपने पूछा: 'तुम और तुम्हारे पति कैसे हो?' उसने कहा: 'कोई नया या पुराना धन, और कोई बच्चा मुझे उससे अधिक प्रिय नहीं है।' आपने फ़रमाया: 'मैं गवाही देता हूँ कि मैं अल्लाह का रसूल हूँ।' उमर ने कहा: 'और मैं गवाही देता हूँ कि आप अल्लाह के रसूल हैं।' 1 - और भी...

(उर्दू कॉलम से): उसके बारे में तुम्हारी क्या कैफियत है? उसने जवाब में अर्ज़ किया: 'कोई जवान, कोई बूढ़ा और कोई लड़का मुझे उससे ज्यादा महबूब नहीं।' आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फरमाया: 'मैं गवाही देता हूँ कि मैं अल्लाह तआला का रसूल हूँ।' इस पर हजरत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फरमाया: 'मैं भी गवाही देता हूँ कि आप अल्लाह तआला के रसूल हैं।' फ़क़ीर कहता है: मैं बंदा मोहताज आपकी गली के कुत्तों में से एक कुत्ता भी गवाही देता है कि अल्लाह अज़ीम की कसम आप अल्लाह तआला के सच्चे रसूल हैं। आप पर, आपकी आल पर और आपके साथियों पर अल्लाह तआला की रहमत, बरकत और करम हो। इमाम बैहक़ी ने हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है कि एक औरत ने नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से अपने शौहर के खिलाफ शिकवा किया। आपने फरमाया: 'क्या तू उससे बुग्ज़ (नफरत) रखती है?' उसने जवाब दिया: 'जी हाँ।' आपने फरमाया: 'तुम दोनों अपने सर मेरे करीब करो।' फिर आपने औरत की पेशानी उसके शौहर की पेशानी पर रखी और फरमाया: 'ऐ अल्लाह! इन दोनों में उल्फत पैदा कर दे और उन्हें एक दूसरे का महबूब बना दे।' फिर उसके बाद उस औरत की हुज़ूर

अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से मुलाकात हुई तो उसने आपके पाँव मुबारक चूमे, आपने उससे...

फुटनोट: 1 दलाइलुन नुबुव्वा लिल बैहक़ी, बाब मा जाआ फ़ी दुआ इही ले-ज़ौ जैनि अहदेहुमा युबगिज़ुल आख़र बिल उल्फ़ा, दारुल कुतुब अल इल्मिया बैरूत 6/229.

पृष्ठ 320 का 692

(بایاں کالم) داد کہ ہیچ نو و کہن و ہیچ پسر نیز مر از وے محبوب تر نیست سید اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرمود من گواہی می دہم کہ من رسول خدایم ، عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ گفت و من گواہی می دہم کہ تو رسول خدا فقیر گوید و من فقیر یکے از سگان کوئے شما گواہی می دہد کہ واللہ العظیم تو رسول خدائے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و علی اٰلہٖ و صحبہٖ و بارک و کرم۔ البیھقی عن ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنھما ان امرأۃ شکت زوجھا الی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فقال اتبغضیہ قالت نعم فقال النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ادنیارؤسکھما فوضع جبھتھا علی جبھۃ زوجھا ثم قال اللھم الف بینھما وحبب احدھما الی صاحبہ ثم لقیتہ المرأۃ بعد ذلک فقبلت رجلیہ فقال کیف انت وزوجک قال ماطارف ولا تالد ولا ولد احب الی منہ فقال اشھد انی رسول اللہ فقال عمر و انا اشھد انک رسول اللہ 1- ونیز

(دایاں کالم) بارے میں تمھاری کیا کیفیت ہے؟ اس نے جوابا عرض کیا کوئی جوان کوئی بوڑھا اور کوئی لڑکا مجھے اس سے زیادہ محبوب نہیں، آپ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: میں گواہی دیتا ہوں کہ میں اللہ تعالیٰ کا رسول ہوں۔ اس پر حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا: میں بھی گواہی دیتا ہوں کہ آپ اللہ تعالیٰ کے رسول ہیں۔ فقیر کہتا ہے میں بندہ محتاج آپ کی گلی کے کتوں میں سے ایک کتا بھی گواہی دیتا ہے کہ اللہ العظیم کی قسم آپ اللہ تعالیٰ کے سچے رسول ہیں آپ پر آپ کی آل پر اور آپ کے ساتھیوں پر اللہ تعالیٰ کی رحمت و برکت اور کرم فرمائے، امام بیہقی نے حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کی ہے کہ ایک عورت نے نبی اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے اپنے شوہر کے خلاف شکوہ کیا آپ نے فرمایا: کیا تو اس سے بغض رکھتی ہے؟ اس نے جواب دیا۔ جی ہاں۔ آپ نے فرمایا: تم دونوں اپنے سر میرے قریب

کرو۔ پھر آپ نے عورت کی پیشانی اس کی شوہر کی پیشانی پر رکھی اور فرمایا: اے اللہ ! ان دونوں میں الفت پیدا کر دے اور انھیں ایک دوسرے کا محبوب بنادے پھر اس کے بعد اس عورت کی حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے ملاقات ہوئی تو اس نے آپ کے پاؤں مبارک چومے، آپ نے اس سے

حاشیہ: 1 دلائل النبوۃ للبیہقی باب ما جاء فی دعائہ لزوجین احدھما یبغض الآخر بالالفۃ دار الکتب العلمیہ بیروت ۶ / ۲۲۹

Fatawa Rizvia Volume 22

(Left Column - Persian/Arabic Translation): It is in a Hadith that a man presented himself in service and submitted: "O Messenger of Allah! Show me something that increases my certainty." He (the Prophet) commanded: "Go to this tree and call it." He went and said: "The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, is calling you." The tree came running and offered salutations to the Master of the World (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him. He said: "Go back." It returned. The Master of the World, peace and blessings of Allah be upon him, gave permission to that companion, so he kissed the blessed head and both of the holy feet. Al-Hakim in Al-Mustadrak narrated and stated that the chain of narration is authentic: A man came to the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, and said: "O Messenger of Allah, teach me something by which I may increase in certainty." He said: "Go to that tree and call it." So he went to it and said: "Indeed, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, is calling you." It came until it offered salutations to the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. Then he said to it: "Go back," and it returned. He said: "Then he (the Prophet) gave him permission, so he kissed (his head and feet)."

(Right Column - Urdu): He (the Prophet) asked: "What is the state of your husband?" Then she said: "Now no youth, old man, or child is more beloved to me than him." You (the Prophet) said: "I bear witness that surely I am the Messenger of Allah." Hazrat Umar Farooq (may Allah be pleased with him) said: "I also bear witness that you are undoubtedly the Messenger of Allah." It is in the Hadith Sharif that a person presented himself in your holy service and submitted: "O Messenger of Allah! Show me such a thing by which my certainty may increase." It was commanded: "Go to this tree and tell it that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is calling you." That person went to that tree and said to it: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is calling you." That tree immediately presented itself in the holy presence and offered salutations in your service. You said to it: "Go back to your place." Accordingly, that tree went back. That companion sought permission to kiss your blessed head and your blessed and holy feet, so you granted permission, and he kissed them. Al-Hakim narrated in Al-Mustadrak and said its chain is authentic that a man came to the service of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and submitted: "O...

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

(बायाँ कॉलम - फ़ारसी/अरबी अनुवाद): हदीस में है कि एक आदमी खिदमत में हाज़िर हुआ और अर्ज़ किया: "ऐ अल्लाह के रसूल! मुझे कोई ऐसी चीज़ दिखाएँ जिससे मेरा यकीन बढ़ जाए।" आपने फ़रमाया: "उस पेड़ के पास जाओ और उसे बुलाओ।" वह गया और कहा: "अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, तुम्हें बुला रहे हैं।" पेड़ दौड़ता हुआ आया और सैयदुल आलम (पैग़ंबर), सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, की सेवा में सलाम पेश किया। आपने फ़रमाया: "वापस जाओ।" वह वापस चला गया। सैयदुल आलम, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, ने उस सहाबी को इजाज़त दी, तो उन्होंने मुबारक सर और दोनों पवित्र पैरों को चूमा। अल-हाकिम ने अल-मुस्तदरक में रिवायत की और कहा कि इसकी सनद सही है: एक आदमी नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की सेवा में आया और अर्ज़ किया: "ऐ अल्लाह के रसूल, मुझे कुछ ऐसा सिखाएं जिससे मेरा यकीन बढ़ जाए।" आपने फ़रमाया: "उस पेड़ के पास जाओ और उसे बुलाओ।" तो वह उसके पास गया और कहा: "बेशक अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, तुम्हें बुला रहे हैं।" वह आया यहाँ तक कि उसने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को सलाम किया। फिर आपने उससे फ़रमाया: "वापस जाओ," और वह वापस चला गया। कहा: "फिर उन्होंने (पैग़ंबर) उसे इजाज़त दी, तो उसने (सर और पाँव) चूमा।"

(दायाँ कॉलम - उर्दू): फ़रमाया: तुम्हारे शौहर का क्या हाल है? तो उसने कहा: अब मुझे उससे ज़्यादा कोई जवान, बूढ़ा और बच्चा महबूब नहीं। आपने फ़रमाया: मैं गवाही देता हूँ कि यक़ीनन मैं अल्लाह तआला का रसूल हूँ। हज़रत उमर फ़ारूक़ रज़ियल्लाहु अन्हु ने फ़रमाया: मैं भी गवाही देता हूँ कि आप बिला शुबहा अल्लाह तआला के रसूल हैं। हदीस शरीफ़ में है कि एक शख़्स ने आपकी खिदमत-ए-अक़दस में हाज़िर होकर अर्ज़ की: ऐ अल्लाह तआला के रसूल! मुझे कोई ऐसी चीज़ दिखाओ जिससे मेरे यक़ीन में इज़ाफ़ा हो। इरशाद फ़रमाया: इस दरख़्त के पास जाओ और इसे कहो कि तुम्हें रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बुलाते हैं, वह शख़्स उस दरख़्त के पास गया और उससे कहा तुझे रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम बुला रहे हैं वह दरख़्त उसी वक़्त बारगाह-ए-अक़दस में हाज़िर हो गया और आपकी खिदमत में सलाम अर्ज़ किया। आपने उससे फ़रमाया कि वापस अपनी जगह पर चले जाओ। चुनाँचे वह दरख़्त वापस चला गया। उस सहाबी ने आपके सर मुबारक और मुबारक व मुक़द्दस पाँव को बोसा देने की इजाज़त चाही तो आपने इजाज़त दे दी, और उसने बोसा दिया। हाकिम ने मुस्तदरक में रिवायत की और फ़रमाया इसकी सनद सही है कि एक आदमी नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की खिदमत में आया उसने अर्ज़ की: ऐ...

(بایاں کالم): در حدیث ست کہ مردے حاضر خدمت شدہ عرضہ داشت کہ یا رسول اللہ! مرا چیزے بنما کہ بویقینم فزاید فرمود بسوئے ایں درخت رفتہ او را بخواں رفت گفت کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ترا میخواند درخت بدوندہ آمد وبر سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سلام گفت باز گرد باز گشت سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم آن صحابی را پروانگی داد تا بوسہ برسر مبارک و بر دو پائے اقدس زد۔ الحاکم فی المستدرک وقال صحیح الاسناد ان رجلا اتی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فقال یا رسول اللہ علمنی شیئا ازداد بہ یقینا فقال اذھب الی تلك الشجرۃ فادعھا فذہب الیھا فقال ان رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یدعوك فجاءت حتی سلمت علی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ثم قال لھا ارجعی فرجعت قال ثم اذن لہ فقبل

(دایاں کالم): فرمایا: تمہارے شوہر کا کیا حال ہے؟ تو اس نے کہا: اب مجھے اس سے زیادہ کوئی جوان، بوڑھا اور بچہ محبوب نہیں۔ آپ نے فرمایا: میں گواہی دیتا ہوں کہ یقینا میں اللہ تعالیٰ کا رسول ہوں حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا میں بھی گواہی دیتا ہوں کہ آپ بلا شبہ اللہ تعالیٰ کے رسول ہیں۔ حدیث شریف میں ہے کہ ایک شخص نے آپ کی خدمت اقدس میں حاضر ہو کر عرض کی: اے اللہ تعالیٰ کے رسول! مجھے کوئی ایسی چیز دکھاؤ جس سے میرے یقین میں اضافہ ہو۔ ارشاد فرمایا: اس درخت کے پاس جاؤ اور اسے کہو کہ تمہیں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بلاتے ہیں، وہ شخص اس درخت کے پاس گیا اور اس سے کہا تجھے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بلا رہے ہیں وہ درخت اسی وقت بارگاہ اقدس میں حاضر ہو گیا اور آپ کی خدمت میں سلام عرض کیا۔ آپ نے اس سے فرمایا کہ واپس اپنی جگہ پر چلے جاؤ۔ چنانچہ وہ درخت واپس چلا گیا۔ اس صحابی نے آپ کے سر مبارک اور مبارک و مقدس پاؤں کو بوسہ دینے

کی اجازت چاہی تو آپ نے اجازت دے دی، اور اس نے بوسہ دیا۔ حاکم نے المستدرک میں روایت کی اور فرمایا اس کی سند صحیح ہے کہ ایک آدمی نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خدمت میں آیا اس نے عرض کی اے

Fatawa Razawiyya, Volume 22

...his head and feet, and he [the Prophet] said: "If I were to command anyone to prostrate to another, I would have commanded the wife to prostrate to her husband." The great Imam, our master Ja'far al-Sadiq, Imam Sufyan al-Thawri, Muqatil ibn Hayyan, Hammad ibn Salama, and other mujtahid Imams came to the presence of the greatest Imam, our master Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him and them), and said: "It has reached us that you use analogy (qiyas) excessively in legal matters." The Imam debated with them and presented his methodology, saying: "First of all, I act upon the Great Quran. Then on Hadith, then on Consensus (ijma'), then on the sayings of the Companions. And if I do not find [the answer] in all these, then I turn to the path of analogy." This debate took place in the Grand Mosque of Kufa on Friday from the beginning of the day until the time of declining sun (Zawal). In the end, all the aforementioned Imams rose, kissed the head and knees of the Greatest Imam, and said: "You are the leader of the scholars. Forgive us for what we said about you unknowingly." The Imam replied: "May Allah the Almighty and Sublime forgive both us and you." Al-Imam al-Arif al-Sha'rani (may his secret be sanctified) states in Al-Mizan: Abu Muti' used to be...

O Messenger of Allah! Show me something that increases my certainty. He said: "Go to that tree and call it to me." So he went to that tree and said to it: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is calling you." Consequently, that tree came to the Prophetic presence and offered greetings to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Then you ordered it to return, and it returned as ordered. The narrator states that then the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) gave permission to that person, so he kissed your blessed head and both feet. And you said: "If I were to command anyone to prostrate to another, I would have commanded the wife to prostrate to her husband." The great Imam, our master Ja'far al-Sadiq, Imam Sufyan al-Thawri, Muqatil ibn Hayyan, and Hammad ibn Salama, and other Imams who attained the rank of Ijtihad, went to the presence of the greatest Imam, our master Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him), and said to Imam Sahib: "We have received this information that you use excessive analogy in Sharia matters." Imam Sahib debated with them and presented his school of thought (vision) with clarification, and said: "I first of all act upon the Quran..."

---

1 Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Piety and Relationships, Chapter on the rights of the husband over the wife, Dar al-Fikr, Beirut, 4/172.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

...उनके सिर और पैर, और उन्होंने (पैगंबर ने) कहा: "यदि मैं किसी को किसी अन्य के सामने सजदा करने का आदेश देता, तो मैं पत्नी को आदेश देता कि वह अपने पति को सजदा करे।" महान इमाम, हमारे स्वामी जाफ़र अल-सादिक़, इमाम सुफ़यान अल-थौरी, मुक़ातिल इब्न हय्यान, हम्माद इब्न सलमा और अन्य मुजतहिद इमाम, महान इमाम हमारे स्वामी इमाम अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर और उन सब पर प्रसन्न हो) की सेवा में आए और कहा: "हमें यह खबर मिली है कि आप कानूनी मसलों में बहुत अधिक कयास (तर्क) का उपयोग करते हैं।" इमाम ने उनके साथ बहस की और अपनी कार्यप्रणाली पेश की, और कहा: "सबसे पहले, मैं महान कुरान पर अमल करता हूँ। फिर हदीस पर, फिर इज्मा (आम सहमति) पर, फिर सहाबा के कथनों पर। और अगर मुझे इन सबमें (जवाब) नहीं मिलता, तो मैं कयास के रास्ते की ओर मुड़ता हूँ।" यह बहस शुक्रवार को कूफ़ा की जामा मस्जिद में दिन की शुरुआत से लेकर ज़वाल (सूर्य ढलने) के समय तक जारी रही। अंत में, उपर्युक्त सभी इमाम उठे, महान इमाम के सिर और घुटनों को चूमा और कहा: "आप विद्वानों के सरदार हैं। हमने अनजाने में आपके बारे में जो कहा, उसके लिए हमें क्षमा करें।" इमाम ने उत्तर दिया: "अल्लाह सर्वशक्तिमान हमें और आप दोनों को क्षमा करे।" अल-इमाम अल-आरिफ अल-शरानी (उनका रहस्य पवित्र हो) अल-मीज़ान में कहते हैं: अबू मुतीअ थे...

हे अल्लाह के रसूल! मुझे कोई ऐसी चीज़ दिखाएँ जिससे मेरे यक़ीन में बढ़ोतरी हो। आपने फ़रमाया: "उस पेड़ के पास जाओ और उसे मेरे पास बुला लाओ।" तो वह उस पेड़ के पास गया और उससे कहा: "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तुम्हें बुला रहे हैं।" चुनाँचे वह पेड़ नबवी दरबार में हाज़िर हो गया और उसने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की खिदमत में सलाम पेश किया। फिर आपने उसे वापस जाने का आदेश दिया, और वह आदेशानुसार वापस चला गया। रावी कहते हैं कि फिर हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उस व्यक्ति को अनुमति दी, तो उसने आपके मुबारक सिर और दोनों पैरों को चूमा। और आपने फ़रमाया: "अगर मैं किसी के आगे सजदा करने का हुक्म देता तो औरत को हुक्म देता कि वह अपने शौहर को सजदा करे।" इमाम कबीर सैय्यदना इमाम जाफ़र सादिक़, इमाम सुफ़यान थौरी, मुक़ातिल बिन हय्यान और हम्माद बिन सलमा और उनके अलावा अन्य इमाम जो इजतिहाद के दर्जे पर फ़ाइज़ थे, इमाम आज़म सैय्यदना इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की खिदमत में गए और इमाम साहब से कहने लगे कि हमें यह इत्तिला पहुँची है कि आप शरई मसाइल में बहुत ज़्यादा क़यास आरायी से काम लेते हैं। इमाम साहब

ने उनसे मुनाज़रा (बहस) किया और वज़ाहत से अपना मज़हब (नज़रिया) पेश किया और फ़रमाया कि मैं तो सबसे पहले क़ुरआन पर अमल करता हूँ...

---

1 अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुल बिर्र वस-सिलाह, बाब हक़्क़ुज़ ज़ौज अलज़ ज़ौजाह, दारुल फ़िक्र, बेरूत, 4/172

راسه ورجلیه وقال لو کنت امرا احدا ان یسجد لاحد لامرت المرأة ان تسجد لزوجها، امام اجل سیدنا جعفر صادق و امام سفیان ثوری و مقاتل بن حیان و حماد بن سلمہ وغیرھم ائمہ مجتہدین پیش امام اعظم سیدنا امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ و عنہم آمدہ گفتند بمار سیدہ است کہ تو در مسائل قیاس بکثرت میکنی امام با ایشاں مناظرہ کرد و مذہب خود پیش نمود و گفت کہ پیش از ہمہ عمل بقرآن عظیم میکنم باز بحدیث باز باجماع باز باقوال صحابہ و چوں دریں ہمہ نیابم آں گاہ براہ قیاس شتابم ایں مناظرہ در مسجد جامع کوفہ روز جمعہ از آغاز نہار تا وقت زوال جاری بود آخر ہما ائمہ مذکورین برخاستند و بوسہ برسرو زانوئے امام اعظم دادند و گفتند تو سر دار علمائے پیش ازیں انچہ نادانستہ بحق تو گفتہ بودیم بما عفو کن امام گفت حق جل وعلا ما و شمار ہم را مغفرت کند الامام العارف الشعرانی قدس سرہ فی المیزان کان ابو مطیع

اللہ تعالیٰ کے رسول: مجھے کوئی ایسی چیز دکھائیں جس سے میرے یقین میں ترقی (زیادتی) ہو، فرمایا اس درخت کے پاس جاؤ اور اسے میرے ہاں بلا لاؤ۔ پھر وہ اس درخت کے پاس گیا اور اس سے کہا تجھے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بلا رہے ہیں چنانچہ وہ درخت بارگاہِ نبوی میں حاضر ہو گیا اور اس نے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خدمت میں سلام عرض کیا، پھر آپ نے اس سے ارشاد فرمایا کہ لوٹ جاؤ، وہ حسبِ ارشاد لوٹ گیا۔ راوی فرماتے ہیں پھر حضورِ اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس شخص کو اجازت دی تو اس نے آپ کے سر مبارک اور دونوں پاؤں کو بوسہ دیا اور آپ نے ارشاد فرمایا کہ اگر میں کسی کے آگے سجدہ کرنے کا حکم دیتا تو عورت کو حکم دیتا کہ وہ اپنے شوھر کو سجدہ کرے۔ امام کبیر سیدنا امام جعفر صادق، امام سفیان ثوری، مقاتل بن حیان اور حماد بن سلمہ اور ان کے علاوہ دیگر ائمہ درجہ اجتہاد پر فائز ہونے

والے امام اعظم سید نا امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی خدمت میں گئے اور امام صاحب سے فرمانے لگے کہ ہمیں یہ اطلاع پہنچی ہے کہ آپ مسائل شرعی میں بہت زیادہ قیاس آرائی سے کام لیتے ہیں۔ امام صاحب نے ان سے مناظرہ کیا اور وضاحت سے اپنا مذہب (نظریہ) پیش کیا اور فرمایا میں تو سب سے پہلے قرآن پر عمل کرتا ہوں اس کے

---

1 المستدرک للحاکم کتاب البر والصلة باب حق الزوج علی الزوجة دارالفکر بیروت ۴/ ۱۷۲

Fatawa Rizvia, Volume 22

(Left Column - Arabic text translation): He says: One day I was with Imam Abu Hanifa in the Grand Mosque of Kufa. Sufyan al-Thawri, Muqatil ibn Hayyan, Hammad ibn Salama, Ja'far al-Sadiq, and other jurists entered. They spoke to Imam Abu Hanifa and said, "It has reached us that you employ analogy (qiyas) excessively in religion, and we fear for you because of it, for the first who used analogy was Iblis (Satan)." So the Imam debated them from the morning of Friday until noon and presented his methodology to them. He said, "Indeed, I prioritize acting upon the Book (Quran), then the Sunnah, then the judgments of the Companions, prioritizing what they agreed upon over what they disagreed on; and only then do I use analogy." Thereupon, they all stood up and kissed his hands and his knee and said to him, "You are the master of the scholars, so forgive us for our past criticism of you without knowledge." He replied, "May Allah forgive us and all of you." End. And Allah, Glory be to Him and the Exalted, knows best.

(Right Column - Urdu text translation): ...after Hadith, then the consensus of the Ummah, then the sayings of the honorable Companions; when I do not find a solution in any of these, then I employ analogy (Qiyas). This debate continued in the Grand Mosque of Kufa on Friday from morning until noon (Zawal). Finally, all the aforementioned Imams stood up and kissed the head and knees of His Eminence Imam Azam (may Allah the Exalted have mercy upon him) and said, "You are the leader of the scholars, and forgive us for what we used to say about you in ignorance based on hearsay." The Imam said, "May Allah, the Great and Exalted, forgive me and all of you." Imam Arif Abdul Wahhab Sha'rani states in "Al-Mizan" that Hazrat Abu Muti' used to say: I was sitting with the Imam in the Grand Mosque of Kufa when Sufyan al-Thawri, Muqatil ibn Hayyan, Hammad ibn Salama, Imam Ja'far al-Sadiq, and some other honorable jurists arrived and began to converse with the Imam, saying, "We have received information that you mostly use analogy in religion, therefore we feel fear from this course of action because the first one who used analogy was Satan." This debating conversation of theirs continued on Friday from dawn until the sun declined. The Imam presented his methodology and stance before them and said, "In practice, I consider the Book of Allah as the most prioritized, then the Sunnah, then the unanimous decisions of the honorable Companions as prioritized over their differing decisions; and when a direct, clear guidance or example cannot be found for an issue from the Quran, Hadith, and the consensus of the Companions,

then at that time I seek a solution for the issue through analogy." After hearing this, all the scholars and jurists stood up and [kissed] the hands and knees of the Imam...

1. Mizan al-Sharia al-Kubra, Section clarifying the weakness of the statement of one who attributed to Imam Abu Hanifa that he prioritizes analogy, etc., Mustafa al-Babi, Egypt 1/65 and 66.

फतावा रिज़विया, खंड 22

(बायां कॉलम - अरबी पाठ का अनुवाद): वह कहता है: एक दिन मैं कूफ़ा की जामा मस्जिद में इमाम अबू हनीफ़ा के पास था। सुफ़यान अल-थौरी, मुक़ातिल इब्न हय्यान, हम्माद इब्न सलमा, जाफ़र अल-सादिक और अन्य फ़कीह (धर्मशास्त्री) उनके पास आए। उन्होंने इमाम अबू हनीफ़ा से बात की और कहा, "हमें यह जानकारी मिली है कि आप धर्म में क़ियास (अनुमान) का बहुत अधिक उपयोग करते हैं, और हमें आपके लिए इससे डर लगता है, क्योंकि सबसे पहले क़ियास इब्लीस (शैतान) ने किया था।" इस पर इमाम ने शुक्रवार की सुबह से दोपहर तक उनसे बहस की और उनके सामने अपनी पद्धति पेश की। उन्होंने कहा, "मैं सबसे पहले किताब (कुरान) पर अमल करने को प्राथमिकता देता हूँ, फिर सुन्नत को, फिर सहाबा के फैसलों को, उनके मतभेदों पर उनकी सर्वसम्मति को प्राथमिकता देता हूँ; और उसके बाद ही मैं क़ियास करता हूँ।" इसके बाद, वे सभी खड़े हो गए और उनके हाथों और घुटने को चूमा और उनसे कहा, "आप विद्वानों के स्वामी हैं, इसलिए अतीत में बिना ज्ञान के आपकी जो आलोचना हमने की, उसके लिए हमें क्षमा करें।" उन्होंने कहा, "अल्लाह हमें और आप सभी को क्षमा करे।" समाप्त। और अल्लाह, जो महान है, बेहतर जानता है।

(दायां कॉलम - उर्दू पाठ का अनुवाद): ...हदीस के बाद फिर उम्मत की सर्वसम्मति (इज़मा), फिर सहाबा के कथनों पर; जब इन सब में कोई समाधान नहीं मिलता, तब मैं क़ियास (तुलना) का सहारा लेता हूँ। यह बहस कूफ़ा की जामा मस्जिद में शुक्रवार को सुबह से दोपहर तक चलती रही। अंत में, उल्लेखित सभी इमाम खड़े हो गए और उन्होंने हज़रत इमाम आज़म (अल्लाह उन पर दया करे) के सिर और घुटनों को चूमा और कहा, "आप विद्वानों के अग्रणी हैं, और हमने अनजाने में आपके बारे में जो सुना था, उसके लिए हमें क्षमा करें।" इमाम ने कहा, "अल्लाह महान और उच्च मुझे और आप सभी को क्षमा करे।" इमाम आरिफ़ अब्दुल वहाब शरानी 'अल-मीज़ान' में कहते हैं कि हज़रत अबू मुती फरमाया करते थे कि मैं जामा मस्जिद कूफ़ा में इमाम साहब के पास बैठा था कि उनके पास सुफ़यान थौरी, मुक़ातिल बिन हय्यान, हम्माद बिन सलमा, इमाम जाफ़र सादिक और कुछ अन्य फ़कीह आए और इमाम साहब से बात करने लगे कि हमें सूचना मिली है कि आप दीन में ज़्यादातर क़ियास से काम लेते हैं, इसलिए हम इस तरीके से डर महसूस करते हैं क्योंकि सबसे पहले जिसने क़ियास किया वह शैतान था। उनकी यह बहस शुक्रवार को सुबह से सूरज ढलने तक चलती रही। इमाम साहब ने अपना मत और रुख उनके सामने रखा और कहा, "मैं किताबुल्लाह (कुरान) को अमल करने में सबसे ऊपर मानता हूँ, फिर सुन्नत को, फिर सहाबा के सर्वसम्मत फ़ैसलों को उनके

विवादित फ़ैसलों पर प्राथमिकता देता हूँ। और जब कुरान, हदीस और सहाबा की सर्वसम्मति से किसी मसले में सीधा स्पष्ट निर्देश या उदाहरण नहीं मिलता, तो फिर उस समय क़ियास के ज़रिए मसले का हल ढूंढता हूँ।" यह सुनने के बाद सभी विद्वान और फ़कीह उठ खड़े हुए और इमाम साहब के हाथों और घुटनों को...

1. मीज़ान अल-शरिया अल-कुबरा, इमाम अबू हनीफ़ा पर क़ियास को प्राथमिकता देने का आरोप लगाने वालों की बात की कमज़ोरी को स्पष्ट करने वाला खंड, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 1/65 और 66।

पृष्ठ 323 / 692

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۲

(بایاں کالم - عربی عبارت): یقول کنت یوماً عند الامام ابي حنیفة في جامع الکوفة فدخل علیه سفین الثوری ومقاتل بن حیان وحماد بن سلمة وجعفر الصادق وغیرهم من الفقهاء فکلموا الامام ابا حنیفة وقالوا قد بلغنا انك تکثر من القیاس في الدین وانا نخاف علیك منه فان اول من قاس ابلیس فناظر هم الامام من بکرة نهار الجمعة الی الزوال وعرض علیهم مذهبه وقال انی اقدم العمل بالکتاب ثم بالسنة ثم باقضیة الصحابة مقدماً ما اتفقوا علیه علی ما اختلفوا فیه وحینئذ اقیس فقاموا کلهم وقبلوا یدیه ورکبته وقالوا له انت سید العلماء فاعف عنا فیما مضی منا من وقیعتنا فیك بغیر علم فقال غفر الله لنا ولکم اجمعین 1 انتہی واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔

(دایاں کالم - اردو عبارت): بعد حدیث پھر اجماع امت، پھر اقوال صحابہ کرام پر، جب ان سب میں کوئی مسئلہ نہ پاؤں تو پھر قیاس سے کام لیتا ہوں، یہ مناظرہ جامع مسجد کوفہ میں جمعہ کے دن صبح سے لے کر زوال کے وقت تک جاری رہا۔ بالآخر مذکورہ تمام امام اٹھ کھڑے ہوئے اور انھوں نے حضرت امام اعظم رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کے سر اور زانوؤں پر بوسہ دیا اور فرمایا کہ آپ علماء کرام کے سرخیل ہیں اور ہم اس سے پہلے بے خبری میں آپ کے متعلق جو سنی سنائی کہتے رہے وہ ہمیں معاف کر دیں۔ امام صاحب نے فرمایا: اللہ تعالیٰ بزرگ و برتر مجھے اور آپ سب کو معاف کر دے۔ امام عارف عبدالوہاب شعرانی "المیزان" میں فرماتے ہیں حضرت ابو مطیع فرمایا کرتے تھے کہ میں جامع مسجد کوفہ میں امام صاحب کے پاس بیٹھا ہوا تھا کہ ان کے پاس سفیان ثوری، مقاتل بن حیان حماد بن سلمہ، امام جعفر صادق اور بعض دیگر فقہائے کرام تشریف لائے اور امام صاحب سے گفتگو کرنے لگے کہ ہمیں اطلاع پہنچی کہ آپ دین میں زیادہ تر قیاس سے کام لیتے ہیں لہذا ہم اس طرز عمل سے خوف محسوس کرتے ہیں کیونکہ سب سے پہلے جس

نے قیاس کیا وہ شیطان تھا۔ ان کی یہ مناظرانہ گفتگو جمعہ کے روز فجر سے لے کر سورج ڈھلنے تک ہوتی رہی۔ امام صاحب نے اپنا مذہب وموقف ان کے سامنے پیش کیا اور فرمایا: میں عمل کرنے میں کتاب اللہ کو سب سے مقدم سمجھتا ہوں، پھر سنت کو، پھر صحابہ کرام کے متفق فیصلوں کو ان کے اختلافی فیصلوں سے مقدم سمجھتا ہوں، اور جب قرآن حدیث اور اجماع صحابہ سے کسی مسئلہ میں براہ راست واضح ہدایت اور مثال نہ مل سکے تو پھر اس وقت قیاس کے ذریعے مسئلے کا حل ڈھونڈتا ہوں، یہ سننے کے بعد تمام علماء وفقہاء نے اٹھ کر امام صاحب کے ہاتھوں اور گھٹنوں کو

1 میزان الشریعة الکبری فصل في بيان ضعف قول من نسب الامام ابا حنيفه الى انه يقدم القياس الخ مصطفى البابي مصر ۱/ ۶۶ و ۶۵

Fatawa Rizvia, Volume 22

...kissed and said, "You are the leader of the scholars. We seek your apology because we pursued you without any investigation. Please forgive our shortcomings and errors." He said, "May Allah Almighty forgive us and all of you. Allah Almighty is Pure, Exalted, and the Greatest Knower." (T)

Question 128: From Sitapur, Munshi Musharraf Ahmed Sahib, Registrar, Collectorate Sitapur. 29 Safar 1313 AH.

Respected Maulana, the served and obeyed one of the needy, may your glory and graces increase. After offering greetings, it is submitted that the command of Allah Almighty and the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) is: "When you enter the house, offer greeting (Salam)." It is mentioned in the noble Hadith that it is a cause of blessing. If there is no one in the house besides the wife, should one offer Salam to the wife or not? A gentleman argues in this regard that offering Salam to the pure wives is not proven from Hadith anywhere, although the context indicates that Salam should be offered to the wife as well. Please write the answer from those verses and traditions in which there is a command to greet when entering the house, and from which the greeting of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to the pure wives is proven. That's all.

The Answer:

Allah Almighty says: "But when you enter houses, greet one another with a greeting from Allah, blessed and good." 1 (Allah Almighty said) When you go into houses, offer greetings to your own souls, a good prayer from Allah, blessed and pure.

It is in Ma'alim al-Tanzil: "Ay yusallimu ba'dukum 'ala ba'din hadha fi dukhul al-rajuli bayta nafsihi yusallimu 'ala ahlihi wa man fi baytihi wa huwa qawlu Jabir wa Tawus wa al-Zuhri wa Qatadah wa al-Dahhak wa 'Amr bin Dinar qala Qatadah idha dakhala baytaka fasallim 'ala ahlika fahum ahaqqu man sallamta 'alayhi." 2 Meaning, some of you should greet others. This is for when a person enters his own house; he should greet his family and whoever is in his house. This is the saying of Jabir, Tawus, al-Zuhri, Qatadah, al-Dahhak, and Amr bin Dinar. Qatadah said, "When you enter your house, greet your family, for they are more deserving of your greeting than anyone else." (T)

1. Al-Quran al-Karim 24/61

2. Ma'alim al-Tanzil on the margin of Tafsir al-Khazin under Ayah 24/61, Mustafa al-Babi Egypt 5/91

फतावा रिज़विया, जिल्द 22

...चूमा और कहा, "आप तो विद्वानों के नेता हैं, हम आपसे क्षमा चाहते हैं क्योंकि हम बिना किसी जांच के आपके पीछे पड़े रहे। कृपया हमारी कमियों और गलतियों को क्षमा करें।" आपने फरमाया: "अल्लाह ताला हमें और आप सभी को क्षमा करे, अल्लाह ताला पवित्र, सर्वोच्च और सबसे बड़ा जानने वाला है।" (त)

प्रश्न 128: सीतापुर से, मुंशी मुशर्रफ अहमद साहब, रजिस्ट्रार, कलेक्ट्रेट सीतापुर। 29 सफर 1313 हिजरी।

उच्च पदस्थ मौलाना साहब, ज़रूरतमंदों के मखदूम और आज्ञाकारी, आपकी महिमा और अनुग्रह बढ़े। अभिवादन पेश करने के बाद निवेदन है कि अल्लाह ताला और सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का आदेश है कि "जब घर में प्रवेश करो तो सलाम करो।" हदीस शरीफ में है कि यह बरकत का कारण है। यदि घर में पत्नी के अलावा कोई न हो तो पत्नी को सलाम करना चाहिए या नहीं? एक साहब इस बारे में तर्क करते हैं कि पवित्र पत्नियों को सलाम करना कहीं हदीस से साबित नहीं हुआ है, जबकि संदर्भ इसी बात पर आधारित है कि पत्नी को भी सलाम करना चाहिए। इसका उत्तर उन आयतों और हदीसों से लिखें जिनमें घर जाने के समय सलाम करने का हुक्म है और जिनसे हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का अपनी पत्नियों को सलाम करना साबित हो। बस।

उत्तर:

अल्लाह ताला ने फरमाया: "लेकिन जब तुम घरों में प्रवेश करो, तो एक-दूसरे को अल्लाह की ओर से सलाम पेश करो, जो बरकत वाला और पवित्र है।" 1 (अल्लाह अज़-व-जल ने फरमाया) जब तुम घरों में जाओ तो सलाम करो अपनी जानों पर, अल्लाह की तरफ से बरकत वाली और पाकीज़ा अच्छी दुआ मिलते वक्त की।

'मआलिम अल-तन्ज़ील' में है: "अय युसल्लिमु बअदुकुम अला बअदिन हाज़ा फ़ी दुखूलिर रजुलि बयता नफ़्सिही युसल्लिमु अला अलिही व मन फ़ी बयतिही व हुवा क़वलु जाबिर व ताऊस वज़ ज़ुहरी व क़तादा वज्ज़ह्हाक व अम्र बिन दीनार क़ाला क़तादा इज़ा दखल्ता बयताका फ़सल्लिम अला अहलिका फहुम अहक्कु मन सल्लमता अलैहि।" 2 अर्थात्, तुम्हारे कुछ लोग दूसरों को सलाम किया करें। यह उस समय के लिए है जब कोई व्यक्ति अपने घर में जाए तो घर में मौजूद अपनों और अन्य

लोगों को सलाम करे। जाबिर, ताऊस, ज़ुहरी, कतादा, ज़ह्हाक और अम्र बिन दीनार का यही कथन है। हज़रत कतादा ने फरमाया: "जब तुम अपने घर में जाओ तो अपने घरवालों को सलाम पेश किया करो, क्योंकि वे तुम्हारे सलाम के सबसे अधिक हकदार हैं।" (त)

1. अल-कुरान अल-करीम 24/61
2. मआलिम अल-तन्ज़ील, तफ़्सीर अल-खाज़िन के हाशिये पर, आयत 24/61 के तहत, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र 5/91

पृष्ठ 324/692

بوسہ دیا اور کہا آپ تو سید العلماء ہیں ہم آپ سے معذرت خواہ ہیں کیونکہ ہم بلاوجہ بغیر کسی تحقیق کے آپ کے پیچھے پڑے رہے آپ ہماری کوتاہی اور خطا معاف فرمادیں آپ نے فرمایا: اللہ تعالٰی ہمیں اور آپ سب کو معاف فرمائے، اللہ تعالٰی پاک برتر اور سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۲۸: از سیتا پور منشی مشرف احمد صاحب سررشتہ دار کلکٹری سیتا پور ۲۹ صفر ۱۳۱۳ھ

عالی جناب مولانا صاحب مخدوم و مطاع نیاز کیشاں زاد مجدکم وافضالکم بعد بجا آوری تسلیم عرض یہ ہے کہ اللہ تعالٰی اور جناب سرور عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ارشاد ہے کہ "جب گھر میں داخل ہو تو سلام کرے" حدیث شریف میں ہے کہ باعث برکت ہے۔ اگر گھر میں سوا اہلیہ کے نہ ہو تو زوجہ پر سلام علیک کرے یا نہیں؟ ایک صاحب اس بارہ میں حجت کرتے ہیں کہ ازواج مطہرات پر سلام علیک کرنا کہیں حدیث سے ثابت نہیں ہوا ہے حالانکہ سیاق اس امر پر وارد ہے کہ اہلیہ پر بھی سلام علیک کرنا چاہئے۔ اس کا جواب ان آیات واحادیث سے جن میں گھر جانے کے وقت سلام کرنے کا حکم ہے اور جن سے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا سلام ازواج مطہرات سے کرنا ثابت ہو ارقام فرمائیں۔ فقط

الجواب:

قال اللہ "فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً" ۱۔ (اللہ عزوجل نے فرمایا) جب تم گھروں میں جاؤ تو سلام کرو اپنی جانوں پر ملتے وقت کی اچھی دعا اللہ کی طرف سے برکت والی پاکیزہ۔

معالم التنزیل میں ہے: ای یسلم بعضکم علی بعض ھذا فی دخول الرجل بیت نفسہ یسلم علی اھلہ ومن فی بیتہ وھو قول جابر وطاؤس والزھری وقتادۃ والضحاک وعمرو بن دینار قال قتادۃ اذا دخلت بیتک فسلم علی اھلک فھم احق من سلمت علیہ ۲۔ یعنی تمہارے بعض بعض کو (ایک دوسرے کو) سلام کیا کریں۔ یہ اس وقت کے لئے ہے کہ جب کوئی شخص اپنے گھر میں جائے تو گھر میں موجود اپنوں اور دیگر وہاں حاضرین کو سلام دے۔ جابر، طاؤس، زہری، قتادہ، ضحاک اور عمرو بن دینار کا یہی قول ہے۔ اور حضرت قتادہ نے فرمایا جب تم اپنے گھر میں جاؤ تو اپنے گھر والوں کو سلام پیش کیا کرو، جن کو تم سلام دیتے ہو ان سے زیادہ حق گھر والے رکھتے ہیں۔ (ت)

۱ القرآن الکریم ۲۴/ ۶۱ ۲ معالم التنزیل علی ہامش تفسیر خازن تحت آیۃ ۲۴/ ۶۱ مصطفی البابی مصر ۹۱/۵

Fatawa Rizvia - Volume 22

The Holy Presence of the Master of Messengers, peace and blessings of Allah be upon him, said to Hazrat Anas, may Allah be pleased with him:

"O my son! When you enter upon your family, offer salutations (salam). It will be a blessing for you and for the members of your household." (Reported by Al-Tirmidhi from Hazrat Anas, who said it is a 'hasan gharib' hadith. - T)

In another hadith, the Radiant Presence (blessings and peace of Allah be upon him and his family) said:

"When you enter your houses, greet their inhabitants with peace. Indeed, when one of you offers greetings upon entering his house, Satan does not enter it." (Reported by Al-Khara'iti in 'Makarim al-Akhlaq' on the authority of Hazrat Jabir bin Abdullah, may Allah be pleased with both of them. - T)

Allama Majd-ud-Din Ferozabaadi states in 'Sirat-e-Mustaqeem':

"When the Holy Presence (peace and blessings of Allah be upon him) came to his house at night, he would offer greetings in such a voice that those awake could hear it, but those sleeping would not be awakened."

Sheikh Muhaqqiq Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlvi states in 'Sharh Safar al-Sa'adah':

"Offering greetings (salam) upon entering the house to the household members is a Sunnah." (T)

---

1. Jami` al-Tirmidhi, Chapters of Seeking Permission and Manners, Chapter on Greeting when Entering One's House, Amin Company Delhi, 2/95
2. Ithaf al-Sada al-Muttaqin, citing Al-Khara'iti in Makarim al-Akhlaq, Book of Manners of Brotherhood and Companionship, Chapter Three, Dar al-Fikr Beirut, 6/274
3. Sharh Safar al-Sa'adah (Sirat-e-Mustaqeem), Section on Islam and Manners, Maktaba Nooria Rizvia Sukkur, p. 410
4. Sharh Safar al-Sa'adah (Sirat-e-Mustaqeem), Section on Islam and Manners, Maktaba Nooria Rizvia Sukkur, p. 410

फतावा रिज़विया - जिल्द २२

हुज़ूर अकदस सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से फ़रमाया:

"ऐ मेरे बेटे! जब तू अपने अहल (परिवार) पर दाखिल हो तो सलाम कर, वह तुझ पर और तेरे अहल-ए-खाना (घरवालों) पर बरकत होगा।" (इमाम तिरमिज़ी ने इसे हज़रत अनस से रिवायत किया और फ़रमाया कि हदीस हसन गरीब है। - त)

दूसरी हदीस में है हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि व आलीही वसल्लम) ने फ़रमाया:

"जब तुम अपने घरों में जाओ तो अहल-ए-खाना पर सलाम करो क्योंकि जब तुम में से कोई घर में दाखिल होते हुए सलाम करता है तो शैतान उस घर में दाखिल नहीं होता।" (खराइती ने मकारिमुल अखलाक में इसे हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा के हवाले से रिवायत किया है। - त)

अल्लामा मजदुद्दीन फ़ीरोज़ाबादी 'सिराते मुस्तकीम' में फ़रमाते हैं:

"हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) जब रात को मकान में तशरीफ लाते, तो ऐसी आवाज़ में सलाम फ़रमाते कि जागने वाले सुन लेते और सोने वाले न जागते।"

शैख मोहक़्क़िक़ मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी 'शरह सफ़रुल सआदह' में फ़रमाते हैं:

"घर में दाखिल होने पर घर वालों को सलाम करना सुन्नत है।" (त)

---

1. जामिअ' अत-तिरमिज़ी, अबवाबुल इस्तिज़ान वल आदाब, बाबू फ़ित-तसलीम इज़ा दख़ला बैतहू, अमीन कम्पनी दिल्ली, ९५/२
2. इत्हाफुस-सादतिल-मुत्तकीन बहवाला खराइती फ़ी मकारिमिल अख़लाक़, किताबु आदाबिल अख़ुव्वति वस-सोहबति, अल-बाबुस-सालिस, दारुल फ़िक्र बैरूत, २७४/६
3. शरह सफ़रुल सआदह (सिराते मुस्तकीम), फ़स्ल दर इस्लाम व आदाब, मकतबा नूरिया रिज़विया सुक्कुर, सफ़ा ४१०
4. शरह सफ़रुल सआदह (सिराते मुस्तकीम), फ़स्ल दर इस्लाम व आदाब, मकतबा नूरिया रिज़विया सुक्कुर, सफ़ा ४१०

حضور اقدس سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے فرمایا:

یا بنی اذا دخلت علی اھلك فسلم یکون برکۃ علیك وعلی اھل بیتک ، رواہ عنہ الترمذی وقال حسن غریب -[1] اے میرے بیٹے! جب تو اپنے اہل پر داخل ہو تو سلام کر، وہ برکت ہوگا تجھ پر اور تیرے اہل خانہ پر (امام ترمذی نے اس کو حضرت انس سے روایت کیا اور فرمایا حدیث حسن غریب ہے۔ ت)

دوسری حدیث میں ہے حضور پر نور صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ وعلی آلہ نے فرمایا:

اذا دخلتم بیوتکم فسلموا علی اھلھا فان الشیطان اذا سلم احدکم لم یدخل بیتہ ، رواہ الخرائطی فی مکارم الاخلاق عن جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما -[2] جب تم اپنے گھروں میں جاؤ تو اہل خانہ پر سلام کرو کہ جب تم میں کوئی گھر میں جاتے سلام کرتا ہے تو شیطان اس گھر میں داخل نہیں ہوتا (خرائطی نے مکارم الاخلاق میں اس کو حضرت جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے حوالے سے روایت کیا ہے۔ت)

علامہ مجد الدین فیروز آبادی صراط مستقیم میں فرماتے ہیں:

کان صلی اللہ تعالی علیہ وسلم اذا جاء الی البیت بلیل سلم سلاما یسمعہ المستیقظون ولا ینتبہ منہ الراقدون -[3] حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جب رات کو مکان میں تشریف فرما ہوتے ایسی آواز سے سلام فرماتے کہ جاگنے والے سن لیتے اور سوتے نہ جاگتے۔

شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی شرح سفر السعادۃ میں فرماتے ہیں:

سلام سنت ست نزد در آمدن در خانہ بر اہل خانہ -[4] گھر میں داخل ہونے پر گھر والوں کو سلام کرنا سنت ہے۔ (ت)

---

1 جامع الترمذی ابواب الاستیذان والآداب باب فی التسلیم اذا دخل بیتہ امین کمپنی دہلی ۲/۹۵ 2 اتحاف السادۃ المتقین بحوالہ خرائطی فی مکارم الاخلاق کتاب آداب الاخوۃ والصحبۃ الباب الثالث دارالفکر بیروت ۶/۲۷۴ 3 شرح سفر السعادۃ (صراط مستقیم) فصل در اسلام و آداب مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ص ۴۱۰ 4 شرح سفر السعادۃ (صراط مستقیم) فصل در اسلام و آداب مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ص ۴۱۰

Fatawa Rizvia, Volume 22

In Sahih Muslim, Sunan Abu Dawud, Nasai, and Ibn Majah, it is narrated from Mother of the Believers Siddiqah (may Allah be pleased with her):

Arabic: 1۔ کان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اذا دخل بیتہ بدا بالسواک English Translation: When the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) entered his house, he would begin with miswak (tooth-stick).

Allama Munawi states in 'Tayseer Sharh Jami' al-Saghir':

Arabic: 2۔ لاجل السلام علی اھلہ فان السلام اسم تشریف فاستعمل السواک للاتیان بہ English Translation: This miswak was for the purpose of offering Salam (greeting of peace) to his pure household; because 'Salam' is a magnificent name (of Allah), he would perform miswak before uttering it (peace and blessings of Allah be upon him).

It is stated in 'Ayn al-'Ilm':

Arabic: 3 يسلم عند الدخول في بيته لئلا يدخل الشيطان معه وهو مأمور به اهـ ملخصاً۔ English Translation: One has been commanded to offer Salam upon entering his house so that Satan does not enter with him. (Summary).

In Alamgiri, quoted from Al-Muhit:

Arabic: 4۔ اذا دخل الرجل في بيته يسلم على اهل بيته English Translation: When a man enters his house, he should offer Salam to his family members.

In Sirafiyyah, then Tatar Khaniyah, then Hindiyah it is stated: "And Salam should be offered on every entry" (i.e., every time one enters the house, Salam should be given). [5]

In short, this Sunnah is proven from the Quran and Hadith. And Allah the Almighty knows best.

Footnotes: 1. Sahih Muslim, Kitab al-Taharah, Bab al-Siwak, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/128; Sunan al-Nasai, Kitab al-Taharah, Bab al-Siwak, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, 1/17; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Taharah, Bab al-Siwak, Aftab Alam Press, Lahore, 1/8. 2. Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir, under the Hadith 'Kan idha dakhala...', Maktabat al-Imam al-Shafi'i, Riyadh, 2/448. 3. Ayn al-'Ilm, Chapter 8, Matba' Islamiyah, Lahore, p. 152. 4. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter 7, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 5/325. 5. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter 7, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 5/325.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

सहीह मुस्लिम, सुनन अबू दाऊद, नसाई और इब्न माजा में उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) से वर्णित है:

अरबी: 1۔ كان النبى صلى الله تعالىٰ عليه وسلم اذا دخل بيته بدا بالسواک हिन्दी अनुवाद: जब नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) अपने घर में प्रवेश करते, तो सबसे पहले मिसवाक करते।

अल्लामा मुनावी 'तयसीर शरह जामे अ़ल-सग़ीर' में फ़रमाते हैं:

अरबी: 2۔ لاجل السلام على اهله فان السلام اسم تشريف فاستعمل السواک للاتيان به हिन्दी अनुवाद: यह मिसवाक अपने पवित्र परिवार को सलाम करने के लिए था; क्योंकि 'सलाम' एक महान नाम (अल्लाह का) है, इसलिए इसे अदा करने के लिए वह मिसवाक फ़रमाते थे (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम)।

'ऐनुल इल्म' में है:

अरबी: 3۔ يسلم عند الدخول في بيته لئلا يدخل الشيطان معه وهو مأمور به اهـ ملخصاً हिन्दी अनुवाद: इस बात का आदेश दिया गया है कि जब अपने घर में प्रवेश करें तो घर वालों को सलाम करें ताकि शैतान उनके साथ प्रवेश न कर सके। (संक्षिप्त)।

आलमगीरी में मुहीत से उद्धृत है:

अरबी: 4۔ اذا دخل الرجل في بيته يسلم على اهل بيته हिन्दी अनुवाद: जब आदमी अपने घर में जाए तो अपने घर वालों को सलाम करे।

सीराफ़िया, फिर तातार खानिया, फिर हिन्दिया में है: "और हर बार प्रवेश करते समय सलाम किया जाए" (यानी, घर में जितनी बार भी प्रवेश करें, सलाम करें)। [5]

संक्षेप में, यह सुन्नत क़ुरान और हदीस से प्रमाणित है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

पाद टिप्पणियाँ: 1. सहीह मुस्लिम, किताब अल-तहारत, बाब अल-सिवाक, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/128; सुनन अल-नसाई, किताब अल-तहारत, बाब अल-सिवाक, नूर मुहम्मद कारखाना तिज़ारत क़ुतुब, कराची, 1/17; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-तहारत, बाब अल-सिवाक, आफ़ताब आलम प्रेस, लाहौर, 1/8। 2. अत-तयसीर शरह अल-जामे अल-सग़ीर, हदीस 'कान इज़ा द़खला...'

के तहत, मकतबत अल-इमाम अल-शाफ़ई, रियाद, 2/448। 3. ऐनुल इल्म, अध्याय 8, मतबा़ इस्लामिया, लाहौर, पृ. 152। 4. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहीया, अध्याय 7, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/325। 5. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहीया, अध्याय 7, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/325।

पृष्ठ 326 का 692

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

صحیح مسلم و سنن ابوداؤد و نسائی و ابن ماجہ میں ام المؤمنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے ہے:

کان النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اذا دخل بیتہ بدا بالسواک۔ 1 حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جب کاشانہ اقدس میں تشریف فرما ہوتے پہلے مسواک فرماتے۔

علامہ مناوی تیسیر شرح جامع صغیر میں فرماتے ہیں:

لاجل السلام علی اھلہ فان السلام اسم تشریف فاستعمل السواک للاتیان بہ۔ 2 یہ مسواک اپنے اہل پاک پر سلام فرمانے کے لئے تھی کہ سلام معظم نام ہے تو اس کے ادا کو مسواک فرماتے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

عین العلم میں ہے:

یسلم عند الدخول في بیتہ لئلا یدخل الشیطان معہ وھو مأمور بہ اھ ملخصاً۔ 3 اس بات کا حکم دیا گیا ہے کہ جب اپنے گھر میں داخل ہوں تو گھر والوں کو سلام کریں تاکہ شیطان ان کے ساتھ داخل نہ ہو سکے اھ ملخصاً (ت)

عالمگیری میں محیط سے ہے:

اذا دخل الرجل في بیتہ یسلم علی اھل بیتہ 4۔ جب آدمی اپنے گھر میں جائے تو اپنے گھر والوں کو سلام کرے (ت)

صیر فیہ پھر تاتار خانیہ پھر ہندیہ میں ہے: و یسلم فی کل دخلۃ 5 (گھر میں ہر بار داخل ہوتے وقت سلام کیا جائے۔ ت)

بالجملہ یہ سنت قرآن و حدیث سب سے ثابت ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ ت)

1 صحیح مسلم کتاب الطہارۃ باب السواک قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۲۸، سنن النسائی کتاب الطہارۃ باب السواک نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۱/ ۱۷، سنن ابی داؤد کتاب الطہارۃ باب السواک آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۸ 2 التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث کان اذا دخل الخ مکتبۃ الامام الشافعی ریاض ۲/ ۴۴۸ 3 عین العلم الباب الثامن مطبع اسلامیہ لاہور ص ۱۵۲ 4 فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب السابع نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۲۵ 5 فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب السابع نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۲۵

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Problem 129: From the aforementioned city. Upon the return of the post, after paying respects, it is humbly submitted that the gifted fatwa of your presence was received. That person wishes to know if there is a specific mention in any Hadith that the Master of the Universe (Peace and blessings of Allah be upon him) greeted his noble wives with 'Salam'. What more can I submit beyond this. Humble servant.

The Answer: In Sahih Muslim Sharif, the Book of Marriage, the chapter on the excellence of manumitting a slave girl and then marrying her, a long Hadith narrated by Anas (may Allah be pleased with him) regarding the marriage of the Mother of the Believers Safiyyah (may Allah be pleased with her) and the Mother of the Believers Zaynab (may Allah be pleased with her) states:

[Table] Arabic: So he began to go around to his wives and greeted each one of them, saying: 'Peace be upon you, how are you, O People of the Household?'[1] Urdu: The Holy Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him) began passing by his noble wives, greeting each of them, and after saying 'Salam Alaikum', he would inquire about their wellbeing.

In another narration, it is stated:

[Table] Arabic: So the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him) went out and I followed him, and he began visiting the rooms of his wives, greeting them.[2] And Allah knows best. Urdu: The Holy Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him) came outside and I was accompanying him; he visited the rooms of his noble wives and offered them 'Salam'. And Allah knows best.

Problem 130: From Karra, Pargana Munawar, District Gaya, at the residence of Sayyid Abu Salih Sahib Khan Bahadur, sent by Mawlawi Karim Raza Khan Sahib, 24 Safar 1314 AH. Is shaking hands (Musafaha) after Friday and Eid prayers and in the morning and afternoon after a sermon, and hugging (Mu’anaqa) after Eid prayers permissible or not? And what is the ruling for one who calls those who perform this act hell-bound, rejected, and Rafidhi? Clarify and be rewarded. (State it and gain reward and merit. T)

The Answer: The aforementioned shaking of hands and hugging, as long as they are free from religiously forbidden acts, are permissible. And with a good intention, they are recommended and preferred.

Footnotes: [1] Sahih Muslim, Book of Marriage, Chapter on the Virtue of Manumission etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/ 610-640 [2] Sahih Muslim, Book of Marriage, Chapter on the Virtue of Manumission etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/ 610-640

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

मसाला 129: पूर्वोक्त शहर से। डाक की वापसी के बाद और अदब बजा लाने के बाद अर्ज है कि हुज़ूर का अता किया हुआ फ़तवा मिला। वह साहब यह चाहते हैं कि क्या किसी हदीस में विशेष रूप से यह उल्लेख है कि हुज़ूर सरवरे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अज़वाजे मुतहरात (पवित्र पत्नियों) को सलाम किया? इसके अलावा और क्या अर्ज़ करूँ। खाकसार (विनीत)।

उत्तर: सहीह मुस्लिम शरीफ़, निकाह की किताब, दासी को आज़ाद करने और फिर उससे निकाह करने की फ़ज़ीलत का अध्याय, अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) की लंबी हदीस जो उम्मुल मोमिनीन सफ़िया (रज़ियल्लाहु अन्हा) और उम्मुल मोमिनीन ज़ैनब (रज़ियल्लाहु अन्हा) के निकाह के बारे में है, उसमें उल्लेख है:

[तालिका] अरबी: "فجعل يمر على نسائه فيسلم على كل واحدة منهن سلام عليك كيف انتم يا اهل البيت"[1] उर्दू अनुवाद: हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपनी अज़वाजे मुतहरात के पास से गुज़रने लगे और उनमें से हर एक को सलाम फरमाते और सलाम अलैकुम के बाद हाल-चाल पूछते।

दूसरी रिवायत में है:

[तालिका] अरबी: "فخرج رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم واتبعته فجعل يتبع حجر نسائه يسلم عليهن"[2] और अल्लाह बेहतर जानता है। उर्दू अनुवाद: हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बाहर तशरीफ़ लाए और मैं साथ था, आप अज़वाजे मुतहरात के कमरों में तशरीफ़ ले जाते और उन्हें सलाम फरमाते। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 130: कड़ा परगना मुनव्वर, ज़िला गया से, सैय्यद अबू सालेह साहब खां बहादुर के घर से, मौलवी करीम रज़ा खां साहब द्वारा प्रेषित, 24 सफ़र 1314 हिजरी। जुमा और ईदैन की नमाज़ के बाद और सुबह और अस्र में वाज़ (प्रवचन) के बाद मुसाफ़ा (हाथ मिलाना) और ईदैन के बाद मुआनका (गले मिलना) जायज़ है या नहीं? और जो व्यक्ति इस कार्य को करने वाले को जहन्नमी, मरदूद और राफ़िज़ी कहे, उसके लिए क्या हुक्म है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (बयान फरमाएं और सवाब और अजर पाएं। टी)

उत्तर: उपरोक्त मुसाफ़ा और मुआनका जब तक कि शरीयत के मना किए हुए कार्यों से मुक्त हों, जायज़ हैं। और नेक नीयत के साथ मुस्तहब और मंदूब (पसंदीदा) हैं।

पाद टिप्पणियाँ: [1] सहीह मुस्लिम, किताबुन निकाह, बाबू फ़ज़ीलति इताक़िही... कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/610-640 [2] सहीह मुस्लिम, किताबुन निकाह, बाबू फ़ज़ीलति इताक़िही... कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/610-640

पृष्ठ 327/692

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۲

مسئلہ ۱۲۹: از شہر مذکور بواپسی ڈاک بعد بجا آوری تسلیم دست بستہ گزارش ہے فتویٰ عطیہ حضور ملا، وہ صاحب یہ چاہتے ہیں کہ کسی حدیث میں خاص تصریح ہے کہ حضور سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ازواج مطہرات پر سلام کیا، زیادہ بجز آں کیا عرض کروں۔ خاکسار۔

الجواب: صحیح مسلم شریف کتاب النکاح، باب فضیلۃ اعتقاق امتہ ثم یتزوجہا حدیث طویل انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ نکاح ام المومنین صفیہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا وام المومنین زینب رضی اللہ تعالیٰ عنہا میں ہے:

[جدول] عربی: فجعل یمر علی نسائہ فیسلم علی کل واحدۃ منھن سلام علیک کیف انتم یا اھل البیت[1]۔ اردو ترجمہ: حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اپنی ازواج مطہرات پر گزرنا شروع فرماتے ان میں ہر ایک پر سلام فرماتے اور سلام علیکم کے بعد مزاج پرسی کرتے۔

دوسری روایت میں ہے:

[جدول] عربی: فخرج رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم واتبعتہ فجعل یتبع حجر نسائہ یسلم علیہن[2] واللہ تعالیٰ اعلم۔ اردو ترجمہ: حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم باہر تشریف لائے اور میں سایہ دار ہمراہ تھا ازواج مطہرات کے حجروں میں تشریف لے جاتے اور انہیں سلام فرماتے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۳۰: از کڑہ پرگنہ منورہ ضلع گیا مکان سید ابو صالح صاحب خاں بہادر مرسلہ مولوی کریم رضا خاں صاحب ۲۴ صفر ۱۳۱۴ھ مصافحہ بعد نماز جمعہ و عیدین و صبح و عصر بعد وعظ کے

اور یہ معانقہ بعد عیدین کے جائز ہے یا نہیں اور جو کوئی اس فعل کے کرنیوالے کو جہنمی اور مردود اور رافضی کہے اس کا کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر و ثواب پاؤ۔ت)

الجواب: مصافحہ و معانقہ مذکورہ جبکہ منکرات شرعیہ سے خالی ہوں جائز ہیں۔ اور بہ نیت محمود مستحب و مندوب۔

حواشی: 1 صحیح مسلم کتاب النکاح باب فضیلۃ اعتقاقہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۶۱۰- ۶۴۰

2 صحیح مسلم کتاب النکاح باب فضیلۃ اعتقاقہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۶۱۰- ۶۴۰

Fatawa Rizvia, Volume 22

The person who rules this act as hellish, rejected, and Rafidhi is himself deserving of these words and is straying, misguiding, and sinful.

| The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: To abuse a Muslim is sinfulness. (T) | The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Abusing a Muslim is sinfulness." |

In Ghunyat Dhawi al-Ahkam, commentary on Durr-o-Ghurar, it is stated:

| Shaking hands is a Sunnah after all prayers and at every meeting. We have a treatise on this subject named 'Sa'adat Ahl al-Islam bi'l-Musafaha 'aqiba al-Salat wa'l-Salam' (meaning, there is happiness for Muslims in shaking hands after reciting Durood and Salaam). - (T) | Shaking hands is a Sunnah after all prayers and at every meeting. We have a treatise on this subject named 'Happiness of the People of Islam through Shaking Hands after Prayer and Salutations'. |

In the Marginalia of Al-Kanz by Al-Allamah al-Sayyid al-Azhari it is stated:

| On the day of Eid, expressing joy, happiness, and congratulations and shaking hands with each other is recommended; rather, shaking hands after every prayer is Sunnah. (T) | It is recommended (on the day of Eid) to show joy, cheerfulness, and to offer congratulations and shake hands, rather it is a Sunnah after all prayers. |

In Al-Tahtawi 'ala Maraqi al-Falah it is stated:

| Likewise, shaking hands should be sought because it is a Sunnah after every prayer. (T) | Similarly, shaking hands is sought, for it is a Sunnah after all prayers. |

Shah Waliullah Dehlvi writes in the commentary of Muwatta:

| Imam Nawawi (mercy of Allah be upon him) said: Know that shaking hands is recommended at every time of meeting, but... | Imam Nawawi said: Know that shaking hands is recommended at every meeting. As for what has become customary... |

---

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adab, Chapter on what is forbidden of abuse, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/893. 2 Ghunyat Dhawi al-Ahkam, Hashiyah al-Durar al-Hukkam, Chapter on the two Eid prayers, Mir Muhammad Kutub Khana, Karachi, 1/132. 3 Fath al-Mu'in Sharh al-Kanz by Mulla Miskeen, Chapter on the two Eid prayers, H.M. Saeed Company, Karachi, 1/325. 4 Hashiyah al-Tahtawi 'ala Maraqi al-

Falah, Chapter on rulings of the two Eids, Noor Muhammad Karkhana Tijarat-e-Kutub, Karachi, p. 289.

फतावा रिज़विया, जिल्द 22

इस कार्य को नारकीय (जहन्नमी), तिरस्कृत (मर्दुद) और राफ़िज़ी करार देने वाला स्वयं इन शब्दों का हकदार है और वह गुमराह, पथभ्रष्ट और पापी है।

| अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: किसी मुसलमान को गाली देना गुनाह (फिस्क) है। (त) | अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "मुसलमान को गाली देना फिस्क है।" |

ग़ुनियतुल ज़वी अल-अहकाम हाशिया दुरर-ओ-ग़ुरर में है:

| हाथ मिलाना (मुसाफ़हा) सभी नमाज़ों के बाद और हर मुलाक़ात के समय सुन्नत है। इसी विषय पर हमारा एक शोधपत्र है जिसका नाम 'सआदत अहल-ए-इस्लाम बिल-मुसाफ़हा अकिबत अस-सलात वस-सलाम' रखा गया है। (यानी दुरूद और सलाम पढ़ने के बाद हाथ मिलाने में मुसलमानों के लिए सौभाग्य है)। - (त) | हाथ मिलाना सभी नमाज़ों के बाद और हर मुलाक़ात पर सुन्नत है। हमारे पास इस विषय पर एक रिसाला है जिसका नाम हमने 'नमाज़ और सलाम के बाद मुसाफ़हा के ज़रिए इस्लाम के लोगों का सौभाग्य' रखा है। |

अल्लामा अल-सैय्यद अल-अज़हरी द्वारा हाशिया अल-कंज में कहा गया है:

| ईद के दिन खुशी और हर्ष व्यक्त करना, मुबारकबाद देना और आपस में एक-दूसरे से हाथ मिलाना मुस्तहब (पसंदीदा) है, बल्कि हर नमाज़ के बाद हाथ मिलाना सुन्नत है। (त) | (ईद के दिन) खुशी, प्रसन्नता दिखाना और बधाई देना और हाथ मिलाना मुस्तहब है, बल्कि यह सभी नमाज़ों के बाद सुन्नत है। |

ताहतावी अला मराक़ी अल-फ़लाह में है:

| इसी तरह हाथ मिलाने की मांग की जानी चाहिए क्योंकि यह हर नमाज़ के बाद सुन्नत है। (त) | इसी तरह हाथ मिलाने की तलाश की जाती है, क्योंकि यह सभी नमाज़ों के बाद सुन्नत है। |

शाह वलीउल्लाह देहलवी मुवत्ता की शरह (व्याख्या) में लिखते हैं:

| इमाम नववी (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने फरमाया: यह जान लीजिये कि हर मुलाक़ात के समय हाथ मिलाना मुस्तहब है लेकिन... | इमाम नववी ने कहा: जान लें कि हर मुलाक़ात पर हाथ मिलाना मुस्तहब है। जहाँ तक उसकी बात है जो प्रथा बन गई है... |

---

1 सहीह अल-बुखारी, किताबुल आदाब, गाली-गलौज से मनाही का अध्याय, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/893। 2 ग़ुनियत ज़वी अल-अहकाम हाशिया अल-दुरर अल-हुक्काम, ईदैन की नमाज़ का अध्याय, मीर मुहम्मद कुतुब खाना, कराची, 1/132। 3 फ़तह अल-मुईन शरह अल-कंज मुल्ला मिस्कीन द्वारा, ईदैन की नमाज़ का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 1/325। 4 हाशिया अत-ताहतावी अला मराक़ी अल-फ़लाह, ईदैन के अहकाम का अध्याय, नूर मुहम्मद कारखाना तिज़ारत-ए-कुतुब, कराची, पृ. 289।

اس فعل پر جہنمی و مردود و رافضی کا حکم لگانے والا خود ان الفاظ کا مستحق اور ضال و مضل و فاسق ہے۔

| رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا کسی مسلمان کو گالی دینا فسق ہے۔ (ت) | قال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سباب المسلم فسق۔ |

غنیہ ذوی الاحکام حاشیہ درر و غرر میں ہے:

| مصافحہ کرنا تمام نمازوں کے بعد اور ہر ملاقات کے موقع پر سنت ہے۔ اسی موضوع پر ہمارا ایک رسالہ ہے جس کا نام سعادۃ اھل الاسلام بالمصافحۃ عقب الصلوۃ والسلام رکھا ہے۔ (یعنی درود و سلام پڑھنے کے بعد مصافحہ کرنے میں مسلمانوں کے لئے سعادت ہے۔) -(ت) | المصافحۃ سنۃ عقب الصلوات کلھا وعند کل لقی ولنا فیھا رسالۃ سمیتھا سعادۃ اھل الاسلام بالمصافحۃ عقب الصلوۃ والسلام۔ |

حاشیہ الکنز لعلامۃ السید الازہری میں ہے:

| عید کے دن خوشی و فرحت اور مبارکباد کا اظہار کرنا اور باہم ایک دوسرے سے مصافحہ کرنا مستحب ہے بلکہ ہر نماز کے بعد مصافحہ سنت ہے۔ (ت) | من المستحب (ای یوم العید) اظھار الفرح و البشاشۃ والتھنیۃ والمصافحۃ بل ھی سنۃ عقب الصلوات کلھا۔ |

طحطاوی علی مراقی الفلاح میں ہے:

| یوں ہی مصافحہ کی طلب کی جائے کیونکہ یہ ہر نماز کے بعد سنت ہے۔ (ت) | کذا تطلب المصافحۃ فھی سنۃ عقب الصلوۃ کلھا۔ |

شاہ ولی اللہ صاحب دہلوی شرح مؤطا میں لکھتے ہیں:

| امام نووی رحمۃ اللہ تعالیٰ نے فرمایا یہ جان لیجئے کہ ہر میل ملاقات کے وقت مصافحہ کرنا مستحب ہے لیکن | قال النووی اعلم ان المصافحة مستحبة عند كل لقاء واما ما اعتاده |

---

1 صحیح البخاری کتاب الآداب باب ما ینهی عن السباب قدیمی کتب خانہ کراچی ۸۹۳/۲ 2 غنیہ ذوی الاحکام حاشیہ الدرر الحکام باب الصلوۃ العیدین میر محمد کتب خانہ کراچی ۱۳۲/۱ 3 فتح المعین شرح الکنز لملا مسکین باب الصلوۃ العیدین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۳۲۵/۱ 4 حاشیہ الطحطاوی علی مراقی الفلاح باب احکام العیدین نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ص ۲۸۹

Fatawa Razawiyya Volume 22

Regarding the practice of people shaking hands (musafaha) after Fajr and Asr prayers, there is no original basis for it in the Sharia in this specific manner. However, there is no harm in it because the essence of shaking hands is Sunnah. The fact that people maintain this practice in certain situations does not exclude those instances from being the Sunnah practice of shaking hands whose origin is recorded in the Sharia. I say: Similarly, it is appropriate to say this regarding shaking hands on the day of Eid. (T)

The master of Wahhabism, the second teacher of the Najdis, the leader of the deniers of the age, Miyan Ismail Sahib Dehlvi, in his discourse 'Zabiha', sacrifices the principles of Wahhabism like this:

All forms of Quran recitation, Fatiha recitation, and feeding people—except for digging wells and similar acts, prayers, seeking forgiveness, and sacrifice—are innovations (bid'at), even if they are good innovations (bid'at-e-hasana). Specifically, like hugging on the day of Eid and shaking hands after Fajr or Asr prayers. (Translation: All methods of Quran and Fatiha recitation, and feeding, are innovations, though they are good innovations, like hugging on the day of Eid and shaking hands after Fajr or Asr. Yes, digging a well for conveying rewards to the deceased and similar acts such as prayer, seeking forgiveness, and sacrifice are all permissible. (T))

Those who deny, in their zeal to protect their sect, may say whatever they wish to the former Imams and scholars, and perhaps with such audacity, they might even turn away from Shah Waliullah Sahib. But will they also consider their great leader, Miyan Ismail Sahib, as a hell-bound, rejected Rafidi? 'There is no power or strength except from Allah, the Most High, the Most Great!' No one has the power to avoid sins and perform good deeds except by the grace of Allah, the Exalted and Glorious. (T) Details on this issue can be found in our treatise 'Wishah al-Jid fi Tahlil Mu'anaqat al-Eid' (The Necklace on the Permissibility of Hugging on the Day of Eid).

1. Musawwa, Commentary on Muwatta Imam Malik, Chapter on Desirability of Handshaking, Islami Kutub Khana Karachi 241/2
2. Zubdat-un-Nasaih (Risala Nuzoor)

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

फ़ज्र और अस्र की नमाज़ के बाद लोगों ने जो मुसाफ़हा (हाथ मिलाने) की आदत बना ली है, शरीयत में इस तरीके की कोई असल (बुनियाद) नहीं है, लेकिन ऐसा करने में भी कोई हर्ज नहीं क्योंकि असल मुसाफ़हा सुन्नत है। लोगों का कुछ स्थितियों में इसकी पाबंदी करना, इसे उस मुसाफ़हा की श्रेणी से बाहर नहीं करता जिसकी असल शरीयत में वर्णित है। मैं कहता हूँ: इसी तरह ईद के दिन मुसाफ़हा करने के बारे में भी कहा जाना चाहिए। (त)

वहाबियों के आका, नज्दियों के दूसरे शिक्षक, ज़माने के मुनकरीन (इनकार करने वालों) के इमाम, मियाँ इस्माइल साहब देहलवी अपनी तकरीर 'ज़बीहा' में वहाबियत के उसूलों को इस तरह ज़बह करते हैं:

कुरआन ख्वानी और फातिहा ख्वानी के तमाम तरीके और इसी तरह खाना खिलाना, ये सब काम बिदअत (नवाचार) हैं, हालांकि ये 'बिदअते हसना' (अच्छी नवाचार) हैं जैसे ईद के दिन गले मिलना और फज्र या अस्र की नमाज के बाद मुसाफहा करना। हाँ, अलबत्ता मय्यित को सवाब पहुँचाने के लिए कुआँ खोदना और इसी तरह का कोई और अमल करना जैसे दुआ, इस्तगफ़ार और कुर्बानी करना, ये सब काम जायज़ हैं। (त)

इनकार करने वाले हज़रात, अपने मज़हब की तरफदारी के जोश में पूर्व इमामों और उलेमा को जो चाहें कहें और शायद बड़ी जुर्रत के साथ शाह वलीउल्लाह साहब से भी आँखें फेर लें, मगर क्या वे अपने बड़े पेशवा मियाँ इस्माइल साहब को भी जहन्नमी, मरदूद और राफ़िज़ी मान लेंगे? 'व ला हौल व ला कुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलिय्यिल अज़ीम!' गुनाहों से बचने और नेकी करने की ताकत किसी में नहीं सिवाय अल्लाह तआला की तौफीक के जो बुलंद मर्तबे वाला और शान वाला है। (त) इस मसले की तफ़सील हमारे रिसाले 'विशाहुल जीद फी तहलीले मुआनक़तुल ईद' (ईद के दिन गले मिलने के जवाज़ पर हार) में मौजूद है।

1. मुसव्वा शरह मोत्ता इमाम मालिक, मुसाफहा के मुस्तहब होने का बयान, इस्लामी कुतुब खाना कराची 241/2
2. ज़ुबदतुल नसाएह (रिसाला नुज़ूर)

पृष्ठ 329 का 692

الناس من المصافحة بعد صلاة الصبح و العصر فلا اصل له في الشرع على هذا الوجه ولكن لا باس به فان اصل المصافحة سنة وكونهم حافظوا عليها في بعض الاحوال لا يخرج ذلك البعض من كونه من المصافحة التي ورد الشرع باصلها اقول: هكذا ينبغي ان يقال في المصافحة يوم العيد -1

نماز فجر اور نماز عصر کے بعد عام لوگوں نے مصافحہ کرنے کی جو عادت بنا لی ہے شریعت میں اس طریقے کی کوئی اصل نہیں مگر ایسا کرنے میں بھی کوئی حرج نہیں اس لئے کہ اصل مصافحہ سنت ہے لیکن لوگوں کا بعض حالات میں اس کی محافظت کرنا اس بعض کو اس مصافحہ سے نہیں نکالتا کہ جس کی اصل شریعت میں وارد ہوئی ہے۔ میں کہتا ہوں کہ اسی طرح مناسب ہے کہ عید کے دن مصافحہ کرنے کو کہا جائے۔ (ت)

خود مولائے وہابیہ معلم ثانی نجدیہ منکرین زمانہ کے امام الائمہ میاں اسمعیل صاحب دہلوی اپنی تقریر ذبیحہ میں اصول وہابیت کو یوں ذبح فرماتے ہیں :

ہمہ اوضاع از قرآن خوانی و فاتحہ خوانی و طعام خورانیدن سوائے کندن چاہ و امثالہ دعا و استغفار وا ضحیہ بدعت ست گو بدعت حسنہ بالخصوص ست مثل معانقہ روز عید و مصافحہ بعد نماز صبح یا عصر-2

قرآن خوانی و فاتحہ خوانی کے تمام طریقے یوں ہی کھانا کھلانا، یہ سب کام بدعت ہیں گو کہ بدعت حسنہ ہیں جیسے عید کے دن بغلگیر ہونا اور نماز فجر یا عصر کے بعد مصافحہ کرنا (ہاں البتہ میت کے ایصال ثواب کے لئے) کنواں کھودنا اور اسی طرح کا کوئی اور عمل کرنا مثلاً دعا، استغفار اور قربانی کرنا یہ سب کام جائز ہیں۔ (ت)

حضرات منکرین جوش پاسداری مذہب میں ائمہ و علمائے سابقین کو جو چاہیں کہیں اور شاید بحال جرات شاہ ولی اللہ صاحب سے بھی آنکھ پھیر لیں، مگر کیا اپنے بڑے پیشوا میاں اسمعیل صاحب کو بھی جہنمی مردود رافضی مان لیں گے ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم ! گناہوں سے بچنے اور نیکی کرنے کی طاقت کسی میں نہیں مگر اللہ تعالی کی توفیق سے جو بلند مرتبہ اور ذی شان ہے۔ ت) تفصیل اسی مسئلہ کی ہمارے رسالہ وشاح الجید فی تحلیل معانقۃ العید (گلے میں ہار عید کے دن بغلگیر ہونے کے جواز

1 مسوی مصنف شرح موطا امام مالک باب یستحب المصافحۃ اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/۲۴۱ 2 زبدۃ النصائح (رسالہ نذور)

Fatawa Rizvia - Volume 22

...is in (T). And Allah Almighty knows best.

Problem 131: From Katra, Pargana Munawwara, District Gaya, house of Syed Abu Saleh Sahib Khan Bahadur, sent by Maulana Abdul Karim Khan Sahib, 24 Safar 1314 AH. Is it permissible to kiss the hands of a religious scholar or any other elder? Please state the ruling and be rewarded. (T)

Answer: Yes, it is permissible; rather, it is recommended (mustahabb), voluntary (mandub), established by Sunnah (masnun), and beloved, provided it is done with a righteous and commendable intention. Imam Bukhari narrates in 'Al-Adab al-Mufrad,' and Abu Dawud and Bayhaqi narrate from Zari' bin 'Amir (may Allah be pleased with him):

Arabic	Urdu Translation
We began to hurry, so we kissed the hand and foot of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him).[1]	Then we began to hurry so that we could reach the presence of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) and kiss his hands and feet. (T)

It is stated in 'Tanwir al-Absar' and 'Durr al-Mukhtar':

Arabic	Urdu Translation
There is no harm in kissing the hand of a scholar or a pious person by way of seeking blessings (Tabarruk). (Durr) The author narrated from 'Al-Jami' that there is no harm in kissing the hand of a religious ruler and a just sultan. It is said to be Sunnah (Mujtaba).[2]	There is no harm in kissing the hands of a scholar and a righteous person as a form of blessing (Durr). The author has quoted from Al-Jami' that there is no harm in kissing the hands of a religious ruler and a just king, and it has also been said that this is Sunnah (Mujtaba). (T)

It is stated in 'Radd al-Muhtar':

Arabic	Urdu Translation
His statement 'and it is said Sunnah' means kissing the hand of the just ruler and sultan. Al-Shurunbulali said: I have known that the benefit of the Hadiths is	The author's statement 'it was said that this is Sunnah' (i.e., kissing the hands of a scholar and a just king), Allama Shurunbulali said that the purport of the

Arabic	Urdu Translation
its Sunnah nature or its recommendation as...	Hadiths is Sunnah or recommendation, just as Allama Ayni [pointed] towards it.

[1] Al-Adab al-Mufrad, Chapter 225: Kissing the Man, p. 353; Al-Sunan al-Kubra, Book of Marriage, 7/102; Sunan Abi Dawud, Book of Etiquette, Chapter on Kissing the Man, Aftab Alam Press Lahore, 2/353. [2] Durr al-Mukhtar, Explanation of Tanwir al-Absar, Book of Prohibition and Permission, Chapter of Al-Istibra, Mujtabai Press Delhi, 2/244.

फ़तावा रज़विया - खंड 22

...में है (त)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 131: कटरा, परगना मुनव्वरा, जिला गया, सैयद अबू सालेह साहब खान बहादुर के निवास से, मौलवी अब्दुल करीम खान साहब द्वारा प्रेषित, 24 सफ़र 1314 हिजरी। क्या किसी धार्मिक विद्वान (आलिम) या किसी अन्य बुज़ुर्ग के हाथ चूमना जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब (पुण्य) पाएं। (त)

जवाब: हाँ, यह जायज़ है; बल्कि मुस्तहब (पसंदीदा), मंदूब (स्वैच्छिक), मसनून (सुन्नत के अनुसार) और प्रिय है, बशर्ते कि यह एक नेक और प्रशंसनीय नीयत के साथ हो। इमाम बुखारी ने 'अल-अदब अल-मुफ़रद' में, और अबू दाऊद और बैहक़ी ने ज़ारी बिन आमिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
हम जल्दी करने लगे, तो हमने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हाथ और पैर चूमे।[1]	फिर हम जल्दी करने लगे ताकि हम अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में पहुँचकर उनके हाथ और पैर चूम सकें। (त)

'तनवीर अल-अब्सार' और 'दुर्रे मुख्तार' में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
किसी विद्वान और परहेज़गार व्यक्ति के बरकत (तबर्रुक) के तौर पर हाथ चूमने में कोई हर्ज नहीं है। (दुरर) लेखक ने 'अल-जामे' से उद्धृत किया है कि धार्मिक शासक और न्यायप्रिय सुल्तान के हाथ चूमने में कोई हर्ज नहीं है। इसे सुन्नत कहा गया है (मुज्तबा)।[2]	किसी विद्वान और नेक व्यक्ति के बरकत के तौर पर हाथ चूमने में कोई हर्ज नहीं है (दुरर)। लेखक ने अल-जामे से उद्धृत किया है कि दीनदार शासक और न्यायप्रिय राजा के हाथों को चूमने में भी कोई हर्ज नहीं है, और यह भी कहा गया है कि यह सुन्नत है (मुज्तबा)। (त)

'रद्द अल-मुह्तार' में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
उनका कथन 'और कहा गया है कि सुन्नत है' का अर्थ न्यायप्रिय शासक और सुल्तान के हाथ चूमना है। अल-शुरुनबुलाली ने कहा: मैंने जाना है कि हदीसों का सार इसका सुन्नत होना या मुस्तहब होना है जैसे कि...	लेखक का कथन 'कहा गया कि यह सुन्नत है' (अर्थात विद्वान और न्यायप्रिय राजा के हाथों को चूमना), अल्लामा शुरुनबुलाली ने फरमाया कि हदीसों का सार सुन्नत या मुस्तहब होना है, जैसा कि अल्लामा ऐनी ने इसकी ओर [संकेत किया] है।

[1] अल-अदब अल-मुफ़रद, अध्याय 225: आदमी को चूमना, पृष्ठ 353; अल-सुनन अल-कुबरा, निकाह की किताब, 7/102; सुनन अबी दाऊद, शिष्टाचार की किताब, आदमी को चूमने पर अध्याय, आफताब आलम प्रेस लाहौर, 2/353। [2] दुर्रे मुख्तार, तनवीर अल-अब्सार की व्याख्या, निषेध और अनुमति की पुस्तक, अल-इस्तिबरा का अध्याय, मुज्तबाई प्रेस दिल्ली, 2/244।

میں ۔ ت) میں ہے ۔ واللہ تعالٰی اعلم ۔

مسئلہ ۱۳۱ : از کٹڑہ پرگنہ منورہ ضلع گیا مکان سید ابو صالح صاحب خان بہادر مرسلہ مولوی عبدالکریم خاں صاحب ۲۴ صفر ۱۳۱۴ھ کسی عالم یا کسی دوسرے بزرگ کا ہاتھ چومنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر و ثواب پاؤ ۔ ت)

الجواب : ہاں جائز ہے بلکہ مستحب و مندوب و مسنون و محبوب ہے جبکہ بہ نیت صالحہ محمودہ ہو ، امام بخاری ادب مفرد میں اور ابو داؤد و بیہقی زارع بن عامر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کرتے ہیں :

عربی	اردو ترجمہ
فجعلنا نتبادر فنقبل ید رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ورجلہ - 1	پھر ہم جلدی کرنے لگے تاکہ ہم رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی بارگاہ میں پہنچ کر ان کے ہاتھ اور پاؤں چومیں (ت)

تنویر الابصار و در مختار میں ہے :\n | عربی | اردو ترجمہ | | :--- | :--- | | لا باس بتقبیل ید الرجل العالم والمتورع علی سبیل التبرك درر ونقل المصنف عن الجامع انه لا باس بتقبیل ید الحاکم المتدین والسلطان العادل وقیل سنۃ مجتبیٰ 2 ۔ | کسی عالم اور پارسا شخص کے بطور تبرک ہاتھ چومنے میں کوئی حرج نہیں (درر) مصنف نے الجامع سے نقل فرمایا کہ دیندار حاکم اور عادل بادشاہ کے ہاتھوں کو بھی بوسہ دینے میں کوئی مضائقہ نہیں اور یہ بھی کہا گیا کہ یہ سنت ہے (مجتبیٰ) ۔ (ت) |

رد المحتار میں ہے :

عربی	اردو ترجمہ
قولہ وقیل سنۃ ای تقبیل ید العادل والسلطان العادل قال الشرنبلالی وعلمت ان مفاد الاحادیث سنیتہ اوندبہ کما	مصنف کا قول "کہا گیا کہ یہ سنت ہے" (یعنی عالم اور عادل بادشاہ کے ہاتھوں کو بوسہ دینا) علامہ شرنبلالی نے فرمایا کہ حدیثوں کا مفاد سنیت یا استحباب ہے جیسا کہ علامہ عینی نے اس کی طرف

1 الادب المفرد باب ۲۲۵ تقبیل الرجل ص ۳۵۳ والسئن الکبریٰ کتاب النکاح ۷/ ۱۰۲ ، سنن ابی داؤد کتاب الآداب باب قبلہ الرجل آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۵۳ 2 درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۴

- Mentioned by al-Ayni. (T)

It is in the same [book]: - It was previously stated on the authority of Fatawa Qadi Khan and al-Haqa'iq that kissing in a pious manner without lust is permissible by consensus. (T)

It is in Durr al-Mukhtar: - But on the basis of piety, it is permissible according to everyone, Khania. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 132: 16 Rajab 1316 AH What do the scholars of religion say regarding this issue: Is shaking hands (Musafaha) in the morning after the prayer Sunnah or not? And if someone shakes hands after the morning prayer, is it an innovation (Bid'at) or Sunnah? Give a decree and be rewarded. (State [your view] and be rewarded. T)

Answer: If a meeting had not taken place today before the prayer, and they met after the prayer, this shaking of hands is specifically Sunnah because it is at the first meeting. And if they had met before, then now after the prayer, it is as if it is a new meeting after an absence; shaking hands is permissible (Mubah) according to the most correct school of thought.

- As it was researched in Mirqat Sharh al-Mishkat, and it was said in Nasim al-Riyad that it is more correct. And Allah (Glory be to Him) and Almighty knows best. (T)
- Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Bab al-Istibra, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/245.
- Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Bab al-Istibra, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/245.
- Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Bab al-Istibra, Matba Mujtabai, Delhi, 2/224.
- Nasim al-Riyad fi Sharh al-Shifa, Chapter 8 on the cleanliness of his body (may Allah bless him and grant him peace), Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 4/13.

फतावा रज़विया जिल्द 22

- अल-ऐनी द्वारा इसका उल्लेख किया गया है। (त)

उसी में है: - फतावा काजी खान और अल-हकाइक के हवाले से पहले बयान किया गया कि नेकी के अंदाज़ पर बिना शहवत के बोसा (चूमना) देना सर्वसम्मति से जायज़ है। (त)

दुर्रे मुख़्तार में है: - लेकिन भलाई के तरीके पर बोसा देना सबके नज़दीक जायज़ है, खानिया। और अल्लाह तआला सबसे बड़ा आलिम है। (त)

मसला 132: 16 रजब 1316 हिजरी उलेमा-ए-दीन इस मसले के बारे में क्या फरमाते हैं कि सुबह के समय नमाज़ के बाद मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) करना सुन्नत है या नहीं? और अगर किसी ने सुबह की नमाज़ के बाद मुसाफ़हा किया तो वह बिदअत है या सुन्नत? बयान फरमाएं और सवाब पायें। (त)

जवाब: अगर नमाज़ से पहले आज मुलाक़ात नहीं हुई थी और नमाज़ के बाद मिले तो यह मुसाफ़हा खास तौर पर सुन्नत है क्योंकि यह पहली मुलाक़ात के समय हुआ है। और अगर पहले मिल चुके थे, तो अब नमाज़ के बाद, गोया जुदाई के बाद नई मुलाक़ात है, मुसाफ़हा सबसे सही मज़हब में मुबाह (जायज़) है।

- जैसा कि मिरक़ात शरह मिश्कात में इसकी तहकीक की गई, और नसीमुर रियाज़ में फरमाया: यही ज़्यादा सही है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। (त)
- रद-उल-मुहतार, किताब अल-हज़्र वल-इबाहह, बाब अल-इस्तिबरा, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/245

- रद-उल-मुहतार, किताब अल-हज़्र वल-इबाहह, बाब अल-इस्तिबरा, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/245

- दुर्रे मुख़्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाहह, बाब अल-इस्तिबरा, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/224
- नसीमुर रियाज़ फ़ी शरह अश्-शिफ़ा, बाब 8, नज़ाफ़ते जिस्मे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 4/13

पेज 331 ऑफ़ 692

اشارالیہ العینی۱۔ | اشارہ کیا ہے۔ (ت) اسی میں ہے: قدم عن الخانیۃ والحقائق ان التقبیل علی سبیل البر بلا شہوۃ جائز بالاجماع۲۔ | فتاوٰی قاضی خاں اور الحقائق کے حوالے سے پہلے بیان کیا گیا کہ نیکی کے انداز پر بغیر شہوت بوسہ دینا بالاتفاق جائز ہے۔ (ت) در مختار میں ہے: اما علی وجہ البر فجائز عند الکل خانیۃ۳۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | بھلائی کے طریقے پر بوسہ دینا سب کے نزدیک جائز ہے۔ فتاوٰی قاضیخاں اور اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۳۲: ۱۶ رجب ۱۳۱۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین بیچ اس مسئلہ کہ مصافحہ صبح کے وقت بعد نماز کرنا مسنون ہے یا نہیں اور اگر کسی نے بعد نمازِ صبح کے مصافحہ کیا تو وہ بدعت ہے یا سنت؟ بینواتوجروا (بیان فرماؤ اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: اگر نماز سے پیشتر آج ملاقات نہ ہوئی تھی بعد نماز ملے یہ مصافحہ خاص مسنون ہے لکونھا عند اول اللقاء (اس لئے کہ یہ مصافحہ پہلی ملاقات کے وقت ہوا ہے۔ ت) اور اگر پہلے مل چکے تھے تو اب بعد نماز کے گو یا بعدِ غیبتِ ملاقاتِ جدیدہ ہے مصافحہ مذہبِ اصح میں مباح ہے۔

کما حققہ فی المرقاۃ وقال فی نسیم الریاض انہ الاصح٤۔ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔ | جیسا کہ مرقات شرح مشکوۃ میں اس کی تحقیق فرمائی گئی، اور نسیم الریاض میں فرمایا: یہی زیادہ صحیح ہے۔ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم (ت)

۱ ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۴۵ ۲ ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۴۵ ۳ درمختار

كتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۲۴ ٤ نسیم الریاض فی شرح الشفاء الباب الثامن فی نظافۃ جسمہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دار الکتب العلمیہ بیروت ۴ / ۱۳

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Issue 133: 22 Rabi' al-Akhir Sharif 1320 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: if a group of people are sitting in a place and a person comes and says "Assalamu Alaikum", and in response they say: "Adab Arz", "Tasleemat", or "Bandagi". Or one person among them raises his hand to his forehead and gives no verbal answer. In this case, has the collective obligation (Fard al-Kifayah) for those persons been fulfilled or not? What is the ruling in this situation?

The Answer: No. And all remained sinners. Until one of them says "Wa'alaikum Assalam", "Wa'alaik", or "Assalamu Alaikum", because the mentioned words "Bandagi", "Adab", "Tasleemat", etc., are not among the words of Salam. And merely raising the hand is nothing unless a word of Salam is used with it. It is stated in Radd al-Muhtar from Zahiriyyah:

[Table Content] Arabic Text: The word of Salam in all situations is "Al-Salamu 'Alaikum" or "Salamun 'Alaikum" with nunation (tanween). Without these two, as the ignorant say, it is not Salam (1). I say: Therefore, it will not be a response because the response to Salam is nothing but Salam, either alone or with the addition of Mercy (Rahmah) and Blessings (Barakat), according to the words of Allah the Almighty: "And when you are greeted with a greeting, greet with one better than it or [at least] return it [in like of it]" (2). It is known that what they have invented of words and gestures is either a greeting or not. On the second premise, the discharge of the obligation is clearly not met. On the first premise, it is not the essence of Salam, and it is obvious that it is not better than it, for what is invented cannot be better than what has been received (from tradition). Thus, it fails on both counts, and the collective obligation remains upon every individual.

Urdu Explanation (Translation of the Arabic portion provided in the text): In all places, the word of Salam (in form) should be "Assalamu Alaikum" (mentioning it defined with 'Lam' without tanween) or the second form with tanween as "Salamun Alaikum". Choosing any form other than these two is not permissible, as is the way of the ignorant; therefore, it will not be considered Salam. I say (the author says): its meaning is that it will not be a reply to the Salam because the reply to the word Salam can only be with the same word, either saying only this word in reply or adding 'Mercy' and 'Blessings' to it, because of Allah the Almighty's command that when you are greeted, give a better reply, and if that is not possible, at least return the same

(i.e., if someone says Assalamu Alaikum to you, reply to him with additional words like this). Reply.

Footnotes: 1. Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Section on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/267. 2. The Holy Quran, 4/86.

फ़तवा रज़विया, जिल्द 22

मसला 133: 22 रबी अल-आखिर शरीफ 1320 हिजरी क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि कुछ व्यक्ति एक जगह पर बैठे हों और एक व्यक्ति ने आकर कहा "अस्सलामु अलैकुम", इसके जवाब में उन्होंने जवाब दिया: "आदाब अर्ज़" या "तस्लीमात" या "बंदगी"। या उनमें से एक व्यक्ति ने अपना हाथ माथे तक उठाया और मुँह से कुछ जवाब न दिया। तो क्या ऐसी सूरत में उन व्यक्तियों का सामूहिक दायित्व (फ़र्ज़-ए-किफ़ाया) पूरा हो गया या नहीं? इस सूरत में क्या हुक्म है?

अल-जवाब: नहीं। और सब गुनहगार रहे। जब तक उनमें से कोई "वअलैकुम अस्सलाम", "वअलैक" या "अस्सलामु अलैकुम" न कहे, क्योंकि उल्लेखित शब्द जैसे बंदगी, आदाब, तस्लीमात आदि सलाम के शब्दों में से नहीं हैं। और सिर्फ हाथ उठा देना कुछ नहीं है जब तक उसके साथ सलाम का कोई शब्द न हो। रद अल-मुह्तार में ज़हीरिया से है:

[तालिका की सामग्री] अरबी पाठ: सभी स्थानों पर सलाम का शब्द "अस्सलामु अलैकुम" है या तनवीन के साथ "सलामुल अलैकुम" है। इन दोनों के बिना, जैसा कि अज्ञानी कहते हैं, यह सलाम नहीं है (1)। मैं कहता हूँ: इसलिए, यह जवाब नहीं होगा क्योंकि सलाम का जवाब सलाम ही है, चाहे अकेले या रहमत और बरकत की वृद्धि के साथ, अल्लाह सर्वशक्तिमान के इस कथन के कारण: "और जब तुम्हें किसी दुआ (अभिवादन) के साथ सलाम किया जाए, तो तुम उससे बेहतर दुआ दो या वही लौटा दो" (2)। यह ज्ञात है कि उन्होंने जो शब्द और इशारे ईजाद किए हैं वे या तो अभिवादन हैं या नहीं। दूसरे विकल्प पर, दायित्व से मुक्ति न होना स्पष्ट है। पहले विकल्प पर, यह वास्तव में सलाम नहीं है, और यह स्पष्ट है कि यह उससे बेहतर नहीं है, क्योंकि जो ईजाद किया गया है वह उससे बेहतर नहीं हो सकता जो (परंपरा से) आया है। अतः यह दोनों पक्षों से बाहर हो गया, और सामूहिक दायित्व प्रत्येक व्यक्ति पर शेष रहा।

उर्दू अनुवाद (पाठ में दिए गए अरबी हिस्से का अनुवाद): सभी स्थानों पर सलाम का शब्द (सूरत में) "अस्सलामु अलैकुम" (बिना तनवीन के लाम के साथ) या दूसरी सूरत तनवीन के साथ "सलामुल अलैकुम" कहना है। इन दोनों सूरतों के अलावा कोई और सूरत चुनना जायज़ नहीं है जैसा कि जाहिलों का तरीका है, इसलिए वह सलाम नहीं माना जाएगा। मैं कहता हूँ (अक़ूल): इसका मतलब यह है कि वह सलाम का जवाब नहीं होगा क्योंकि सलाम शब्द का जवाब उसी शब्द से हो सकता है या केवल यही शब्द जवाब में कहा जाए या इसके साथ रहमत और बरकत का इज़ाफ़ा (वृद्धि) किया

जाए, अल्लाह तआला के इस इरशाद की वजह से कि जब तुम्हें सलाम किया जाए तो तुम उससे बेहतर जवाब दो और अगर यह न हो सके तो कम से कम वही लौटा दो (यानी अगर कोई व्यक्ति तुम्हें अस्सलामु अलैकुम कहे तो उसे अतिरिक्त शब्दों के साथ यूँ जवाब दो)। जवाब दो।

पादलेख: 1. रद अल-मुह्तार, किताबुल हज़्र वल इबाह, फ़स्ल अल-बय (बिक्री का अध्याय), दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/267। 2. अल-कुरान अल-करीम, 4/86।

पृष्ठ 332 का 692

فتاویٰ رضویہ ، جلد ۲۲

مسئلہ ۱۳۳: ۲۲ ربیع الآخر شریف ۱۳۲۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ چند اشخاص ایک جگہ پر بیٹھے ہوں اور ایک شخص نے آکر کہا اسلام علیکم اس کے جواب میں انھوں نے جواب دیا : آداب عرض یا تسلیمات یا بندگی۔ یا ان میں سے ایک شخص نے اپنا ہاتھ ماتھے تک اٹھایا اور منہ سے کچھ جواب نہ دیا۔ پس کفایہ اشخاص مذکورہ اس صورت میں اٹھ گیا یا نہیں؟ اس صورت میں کیا حکم ہے؟

الجواب: نہ۔ اور سب گنہگار رہے۔ جب تک ان میں سے کوئی وعلیکم السلام، وعلیک یا اسلام علیکم نہ کہے کہ الفاظ مذکورہ بندگی، آداب، تسلیمات وغیرہ بالفاظ سلام سے نہیں ہیں۔ اور صرف ہاتھ اٹھا دینا کوئی چیز نہیں جب تک اس کے ساتھ کوئی لفظ سلام نہ ہو۔ ردالمحتار میں ظہیریہ سے ہے:

[جدول کا مواد] عربی متن: لفظ السلام فی المواضع کلها السلام علیکم او سلامٌ علیکم بالتنوین وبدون هذین کما یقول الجهال لایکون سلاما 1 اقول: فلا یکون جوابا لان جواب السلام لیس الا بالسلام اما وحده او بزیادة الرحمة والبرکات لقوله تعالی "وَاِذَا حُیِّیتُمْ بِتَحِیَّةٍ فَحَیُّوْا بِاَحْسَنَ مِنْهَا اَوْ رُدُّوْهَا" 2 ومعلوم ان ما اخترعوا من الالفاظ والاجزاء بالا یماء اما ان یکون تحیة اولا علی الثانی عدم براءة الذمة ظاهر لان المامور به التحیة وعلی الاول لیس عین السلام وهو ظاهر ولا احسن منه فان المخترع لا یمکن ان یکون احسن من الوارد فخرج عن کلا الوجهین و بقی الواجب الکفائی علی کل عین۔

اردو ترجمہ (متن میں موجود عربی حصے کا): سب مقامات پر لفظ سلام (بصورت) السلام علیکم (بغیر تنوین معرف بہ لام ذکر کرنا) یا دوسری صورت تنوین کے ساتھ ذکر کرنا ہے سلامٌ علیکم ان

دونوں صورتوں کے علاوہ کوئی اور صورت اختیار کرنا جائز نہیں جیسے جہلاء کا طریقہ ہے لہذا وہ سلام تصور نہیں ہوگا۔ اقول: (میں کہتا ہوں) کہ اس کا مفہوم یہ ہے کہ وہ سلام کا جواب نہ ہوگا کیونکہ لفظ سلام کا جواب اسی لفظ سے ہوسکتا ہے یا صرف یہی لفظ جواب میں کہا جائے یا اس کے ساتھ رحمت اور برکات کا اضافہ کیا جائے اللہ تعالیٰ کے اس ارشاد کی وجہ سے کہ جب تمہیں سلام کیا جائے تو تم اس سے بہتر جواب دو اور اگر یہ نہ ہو سکے تو کم سے کم وہی لوٹا دو (یعنی اگر کوئی شخص تمہیں اسلام علیکم کہے تو اسے اضافی الفاظ کے ساتھ یوں جواب دو۔ جواب دو۔

حواشی: 1 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۶۷

2 القرآن الکریم ۴ / ۸۶

Fatawa Razawiyya - Volume 22

Wa alaykumus salam wa rahmatullahi wa barakatuh. And if this is not possible, then just say 'alaykumus salam' in response. From this, it is known that the response to a greeting can only be with a greeting. It is well known that the words or methods people have invented for greeting, such as gestures, can only be of two types: one is that it is considered a 'tahiya' (greeting), and the second is that it is not considered a 'tahiya'. In the second case, it is obvious that the responsibility (discharge of duty) is not fulfilled, because what was commanded (the 'ma'mur bihi') is a 'tahiya' or greeting. In the first case, it is neither exactly the greeting as it is evident, nor is it better (ahsan), because a self-made and fabricated thing can in no way be considered better than what is transmitted and revealed. Thus, in both cases, the greeting was not responded to. Therefore, the communal obligation (wajib-e-kifaya) remains on each individual and was not fulfilled. (T) It is stated in Mirqat-ul-Sharif:

Arabic Text	English Translation
قد صح بالاحاديث المتواترة معنى ان السلام باللفظ سنة وجوابہ واجب كذلک۔	It has been correctly established through 'ahadith mutawatira' (frequent traditions) in meaning that greeting with words is Sunnah, and its response is likewise obligatory. (T)

In the Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic Text	English Translation
ليس منا من تشبه بغيرنا لاتشبهوا باليهود ولا بالنصارى فأن تسليم اليهود الاشارة بالاصابع و تسليم النصارى الاشارة بالكف ، رواه الترمذى عن عبد اللہ بن عمرو رضى اللہ تعالىٰ عنهما وقال اسنادہ ضعيف قال العلامة القارى لعل وجهه انه من عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده وقد تقدم الخلاف فيه وان المعتمد ان سنده حسن	He is not from us who resembles others besides us. Do not imitate the Jews nor the Christians, for the greeting of the Jews is gesturing with the fingers and the greeting of the Christians is gesturing with the palm. (Narrated by Tirmidhi from Abdullah bin Amr (may Allah be pleased with both of them), and he stated its chain of narration is weak. Allama Al-Qari said: 'Perhaps the reason for this is that the aforementioned narration is from the chain of Amr bin Shu'aib from his father from his grandfather, and there has already been discussion about the disagreement regarding it, and the reliable view is that its chain is fair (hasan).')

1. Mirqat al-Mafatih Sharh al-Mishkat al-Masabih, Kitab al-Adab, Chapter 2, Habibia Library, Quetta, 8/241
2. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Permission and Manners, Chapter on the excellence of starting the greeting, etc., Amin Company, Delhi, 2/94 Page 333 of 692

व-अलैकुमुस सलाम व-रहतुल्लाहि व-बरकातुह। और अगर यह न हो सके तो फिर इतना ही जवाबन कह दो (अलैकुमुस सलाम)। इसी से मालूम हुआ कि सलाम का जवाब केवल सलाम ही से हो सकता है। और यह मालूम ही है कि लोगों ने जो शब्द या तरीक़ा सलाम के लिए इशारे वगैरह की सूरत में स्वयं गढ़ लिए हैं, उनकी दो ही सूरतें हो सकती हैं: एक यह कि वह 'तहिया' (अभिवादन) हो यानी सलाम माना जाए और दूसरे यह कि वह 'तहिया' यानी सलाम न हो। दूसरी सूरत में ज़िम्मेदारी पूरी न होना (अदम-ए-बरात-ए-ज़िम्मा) स्पष्ट है, क्योंकि जिस बात का हुक्म दिया गया (मामूर बिही) वह 'तहिया' यानी सलाम है। और पहली सूरत में न तो वह हूबहू सलाम है जैसा कि ज़ाहिर है और न उससे बेहतर (अहसन)। इसलिए कि स्वरचित और बनावटी चीज़ किसी भी तरह नकुल और वारिद शुदा से बेहतर क़रार नहीं दी जा सकती। अतः दोनों सूरतों में सलाम का जवाब नहीं हुआ। इसलिए वाजिब-ए-किफ़ाया हर व्यक्ति के ज़िम्मे बाक़ी रहा और अदा न हुआ। (त) मिरकात-ए-शरीफ़ में है:

अरबी पाठ	हिंदी अनुवाद
قد صح بالاحاديث المتواترة معنى ان السلام باللفظ سنة وجوابہ واجب كذلک۔	उन हदीसों से जो 'तवातुर-ए-मानी' (अर्थ की निरंतरता) के स्तर तक पहुँची हैं, प्रमाणिकता के साथ सिद्ध है कि शब्दों के साथ सलाम देना सुन्नत है और उसका उत्तर देना भी उसी शब्द के साथ वाजिब है। (त)

हदीस में है, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	हिंदी अनुवाद
ليس منا من تشبه بغيرنا لاتشبهوا باليهود ولا بالنصارى فأن تسليم اليهود الاشارة بالاصابع و تسليم النصارى الاشارة بالكف ، رواه الترمذى عن عبد اللہ بن عمرو رضى اللہ تعالىٰ عنهما وقال اسنادہ ضعيف قال العلامة القارى لعل وجهه انه من عمرو بن شعيب عن	वह हमारे समूह से नहीं जो हमारे अलावा दूसरों का रूप धारण करे, न यहूदियों से समानता पैदा करो और न ईसाइयों से, क्योंकि यहूदियों का सलाम उंगलियों से इशारा करना है और ईसाइयों का सलाम हथेली से इशारा करना। (इमाम तिर्मिज़ी ने इसे हज़रत अब्दुल्लाह बिन अम्र (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) के हवाले से रिवायत किया है और कहा कि इसकी सनद (सूत्र) ज़ईफ़ (कमज़ोर) है। मुल्ला अली क़ारी ने फ़रमाया: शायद इसकी वजह यह है

अरबी पाठ	हिंदी अनुवाद
ابيه عن جده وقد تقدم الخلاف فيه وان المعتمد ان سنده حسن	कि उक्त रिवायत 'अम्र बिन शुऐब' की उनके पिता और दादा के माध्यम से की गई सनद के साथ है...)

---

1. मिरकात अल-मफ़ातीह शरह अल-मिशकात अल-मसाबीह, किताब अल-अदब, दूसरा भाग, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 8/241
2. जामि' अत-तिर्मिज़ी, इजाज़त और शिष्टाचार के अध्याय, उस व्यक्ति की फ़ज़ीलत के बारे में अध्याय जो शुरुआत करता है आदि, अमीन कंपनी, दिल्ली, 2/94 पृष्ठ 333 का 692

وعلیکم السلام ورحمۃ اللہ وبرکاتہ۔ اور اگر یہ نہ ہو سکے تو پھر اتنا ہی جوابا کہہ دو علیکم السلام) اسی سے معلوم ہوا کہ سلام کا جواب فقط سلام ہی سے ہو سکتا ہے اور یہ معلوم ہی ہے کہ لوگوں نے جو الفاظ یا طریقہ سلام کے لئے اشارہ وغیرہ کی صورت میں از خود گھڑ لئے ہیں ان کی دو صورتیں ہی ہو سکتی ہیں ایک یہ کہ وہ تحیہ ہو یعنی سلام تصور ہو اور دوسرے یہ کہ وہ تحیہ یعنی سلام نہ ہو۔ بصورت ثانی ذمہ داری پوری نہ ہونا (عدم براءت ذمہ) ظاہر ہے کیونکہ جس بات کا حکم دیا گیا (مامور بہ) وہ تحیہ یعنی سلام ہے اور پہلی صورت میں نہ تو وہ بعینہ سلام ہے جیسا کہ ظاہر ہے اور نہ اس سے بہتر (احسن)۔ اس لئے کہ خود ساختہ اور بناوٹی چیز منقول اور وارد شدہ سے کسی طرح اچھی قرار نہیں دی جا سکتی۔ پس دونوں صورتوں میں سلام کا جواب نہ ہوا۔ لہذا واجب کفایہ بذمہ ہر فرد باقی رہا اور ادا نہ ہوا۔ (ت) مرقاۃ شریف میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
قد صح بالاحادیث المتواترۃ معنی ان السلام باللفظ سنۃ وجوابہ واجب کذلک۔	جو احادیث تواتر معنی کے درجے تک پہنچی ہوئی ہیں ان سے بصحت ثابت ہے کہ سلام دینا اس کے الفاظ کے ساتھ سنت ہے اور اس کا جواب دینا بھی اسی لفظ سے واجب ہے۔ (ت)

حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
لیس منا من تشبہ بغیرنا لاتشبھوا بالیھود ولا بالنصاری فأن تسلیم الیھود الاشارۃ	ہمارے گروہ سے نہیں جو ہمارے غیروں کی شکل بنے، نہ یہود سے مشابہت پیدا کر نہ نصاری سے کہ

عربی متن	اردو ترجمہ
بالاصابع و تسليم النصارى الاشارة بالكف ، رواه الترمذى عن عبد الله بن عمرو رضى الله تعالىٰ عنهما وقال اسناده ضعيف قال العلامة القارى لعل وجهه انه من عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده وقد تقدم الخلاف فيه وان المعتمد ان سنده حسن	یہود کا سلام انگلی سے اشارہ کرنا ہے اور نصاری کا سلام ہتھیلی سے اشارہ (امام ترمذی نے اس کو حضرت عبد اللہ بن عمرو رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے حوالے سے روایت کیا ہے اور فرمایا اس کی اسناد ضعیف ہے۔ ملا علی قاری نے فرمایا شاید اس کی وجہ یہ ہے کہ روایت مذکورہ عن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ کی سند کے ساتھ

---

1 مرقاة المفاتيح شرح المشكوة المصابيح كتاب الاداب الفصل الثانى مكتبہ حبيبيہ كوئٹہ ۲۴۱/۸ 2

جامع الترمذى ابواب الاستيذان والآداب باب ماجاء فى فضل الذى يبدأ الخ امين كمپنى دہلى ۹۴/۲

Vol. 22 Fatawa Ridawiyya

...is mentioned and there has been a difference of opinion about it before. But the reliable opinion is that its chain of transmission (Isnad) is Hasan (good), especially since Imam Suyuti has attributed it to Ibn 'Amr in Al-Jami' al-Saghir. Therefore, the dispute has ended and the confusion has vanished. (End of quote)

I say (Aqool): May Allah Almighty have mercy on Mulla 'Ali [Qari], for Imam Suyuti has referred it to "T" meaning At-Tirmidhi. Then how can the dispute end and the confusion vanish? Furthermore, Imam Tirmidhi calling it weak (Da'if) does not align with Mulla 'Ali Qari's thought and assumption because the majority (including Imam Tirmidhi) have argued using the narration of 'Amr bin Shu'ayb from his father from his grandfather. (Therefore, this cannot be the reason for weakness). Instead, the reason for weakness is that the mentioned Hadith is a narration from Ibn Lahi'ah, because Imam Tirmidhi says: "Qutaybah narrated to us, (he said) Ibn Lahi'ah narrated to us, he narrated from 'Amr bin Shu'ayb from his father from his grandfather that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said..." then he mentioned the full Hadith. Regarding it, Imam Tirmidhi said: "This chain of transmission is weak." And Hazrat 'Abdullah bin Mubarak has narrated the Hadith from Ibn Lahi'ah as a non-Marfu' (not attributed to the Prophet) narration. (End of quote). And Imam Tirmidhi has...

---

1. Mirqat al-Mafatih Sharh Mishkat al-Masabih, Book of Manners, Chapter 2, Maktabah Habibiyyah Quetta, 8/431.
2. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Permission, Chapter on what came regarding the merit of the one who starts with Salam, Amin Company Delhi, 2/94.

...उल्लेख किया गया है और इसमें पहले मतभेद हो चुका है। लेकिन विश्वसनीय यह है कि इसकी सनद (सूत्र) हसन है, विशेष रूप से जब इमाम सुयूती ने 'जामे सगीर' में इसे इब्ने अम्र की ओर मंसूब और संदर्भित किया है। इसलिए विवाद समाप्त हो गया और समस्या दूर हो गई। (समाप्त)

लेखक की टिप्पणी (अक़ूल): मैं कहता हूँ: अल्लाह तआला मुल्ला अली [क़ारी] पर रहम फरमाए कि इमाम सुयूती ने तो इसे 't' यानी तिरमिज़ी के हवाले से दिया है। फिर विवाद कैसे खत्म और समस्या कैसे दूर हो सकती है? फिर इमाम तिरमिज़ी का इसे कमज़ोर (ज़ईफ़) कहना भी मुल्ला अली क़ारी के विचार और धारणा के अनुसार नहीं है, क्योंकि बहुमत (जिनमें इमाम तिरमिज़ी भी शामिल हैं) ने अम्र बिन शुऐब की अपने पिता और दादा से रिवायत के आधार पर दलील दी है। (इसलिए यह कमज़ोरी का कारण नहीं हो सकता)। बल्कि कमज़ोरी का कारण यह है कि उक्त हदीस इब्न लहिया की रिवायत है, क्योंकि इमाम तिरमिज़ी कहते हैं कि हमसे कुतयबा ने बयान किया (उन्होंने कहा) हमसे इब्न लहिया ने बयान किया, उन्होंने अम्र बिन शुऐब से, उन्होंने अपने पिता से, उन्होंने अपने दादा से रिवायत की कि हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया... फिर पूरी हदीस ज़िक्र फरमाई। (इसके बारे में) इमाम तिरमिज़ी ने कहा: "इसकी सनद ज़ईफ़ है।" और हज़रत अब्दुल्ला बिन मुबारक ने इब्न लहिया से हदीस को गैर-मरफ़ू (पैगंबर तक न पहुँचाने वाली) के रूप में रिवायत किया है। (समाप्त)। और इमाम तिरमिज़ी ने...

---

1. मिरक़ात अल-मफ़ातीह शरह मिश्कात अल-मसाबीह, किताब अल-अदब, दूसरा अध्याय, मकतबा हबीबिया क्वेटा, ८/४३१।
2. जामे अत-तिरमिज़ी, अबवाब अल-इस्तिज़ान, बाब मा जाए फ़ी फ़ज़ल अल-ल्ज़ी यबदउ बिस्-सलाम, अमीन कंपनी दिल्ली, २/९४।

पृष्ठ ३३४ का ६९२

لاسیما وقد اسنده السیوطی فی الجامع الصغیر الی ابن عمرو فارتفع النزاع وزال الاشکال اھ اقول: رحم اللہ مولانا القاری انما حاله الامام السیوطی علی ت یعنی الترمذی ففیم یرتفع النزاع ویزول الاشکال ثم لیس تضعیف الترمذی لما ظن فان الجمهور ومنهم الترمذی علی الاحتجاج بعمرو بن شعیب بروایته عن ابیه عن جده بل الوجہ انه من روایة ابن لهیعة اذ یقول الترمذی ، حدثنا قتیبة نا ابن لهیعة عن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده ان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قال فذکره قال الترمذی هذا حدیث اسناده ضعیف وروی ابن المبارک هذا الحدیث عن ابن لهیعة فلم یرفعه اھ وقد قال فی کتاب النکاح باب

مذکور ہے اور اس میں پہلے اختلاف گزر چکا ہے۔ لیکن معتمد یہ ہے کہ اس کی سند حسن ہے خصوصاً جبکہ امام سیوطی نے جامع صغیر میں اس کو ابن عمرو کی طرف منسوب اور حوالے کیا ہے۔ لہذا نزاع ختم اور اشکال زائل ہو گیا۔ اھ اقول: (میں کہتا ہوں) اللہ تعالیٰ ملا علی پر رحم فرمائے کہ امام سیوطی نے تو اسے "ت" یعنی ترمذی کے حوالے کیا ہے پھر نزاع کیسے ختم اور اشکال کیسے زائل ہو سکتا ہے پھر امام ترمذی کا ضعیف کہنا بھی ملا علی قاری کے خیال اور زعم کے مطابق نہیں اس لئے کہ جمہور نے (جن میں امام ترمذی بھی شامل ہیں) عمرو بن شعیب بروایتہ عن ابیہ عن جدہ سے روایت کرنے سے استدلال کیا ہے (لہذا یہ وجہ ضعف نہیں ہو سکتی بلکہ وجہ ضعف یہ ہے کہ حدیث مذکور ابن لہیعہ کی روایت ہے اس لئے کہ امام ترمذی فرماتے ہیں کہ ہم سے قتیبہ نے بیان کیا (اس نے کہا) ہم سے ابن لہیعہ نے بیان کیا اس نے عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ سے روایت کی کہ حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا پھر پوری حدیث ذکر فرمائی (اس کے متعلق) امام ترمذی نے فرمایا اس کی اسناد ضعیف ہے۔ اور

حضرت عبد اللہ بن مبارک نے حدیث ابن لہیعہ سے غیر مرفوع روایت فرمائی اھ اور امام ترمذی نے

---

1 مرقاۃ المفاتیح شرح مشکاۃ المصابیح کتاب الادب الفصل الثانی مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۴۳۱/۸ 2 جامع الترمذی ابواب الاستیذان باب ماجاء فی فصل الذی یبدأ بالسلام امین کمپنی دہلی ۹۴/۲

Fatawa Ridawiyya - Volume 22

[Top Left Box - Arabic Translation] What has been narrated regarding the one who marries a woman then divorces her before entering upon her. It was narrated with the exact same chain of transmission. Then he (Imam Tirmidhi) said: This hadith is not authentic. Ibn Lahi'ah is weakened in hadith - end of summary. Similarly, he (Tirmidhi) has weakened it in places other than this, and he is referring to that here. Yes, the more apparent view to me is that the hadith of Ibn Lahi'ah does not fall below the rank of 'Hasan' (good), and al-Munawi has explicitly stated in 'al-Taysir' that his hadith is Hasan.

[Top Right Box - Urdu Transcription] In the Book of Marriage, this chapter is mentioned: what is the ruling for a person who marries a woman and then divorces her before having intercourse? Imam Tirmidhi, while narrating this hadith with exactly the same chain of transmission, said that this hadith is not authentic (because its chain contains a narrator named Ibn Lahi'ah, who is considered weak in the context of hadith - end of summary). Similarly, Imam Tirmidhi has declared it weak in other places as well. Therefore, Imam Tirmidhi is pointing towards this (i.e., the weakness of Ibn Lahi'ah) here. However, to me it is more evident that the narration of Ibn Lahi'ah is not lower than the rank of 'Hasan'. Consequently, Allama Munawi has clarified in 'al-Taysir' that his hadith is Hasan. (T)

[Middle Text] Yes, if there is also a hand gesture along with the word of 'Salam', then there is no harm.

[Bottom Left Box - Arabic Translation] At-Tirmidhi extracted it and said: Suwayd narrated to us, from Abdullah bin al-Mubarak, from Abdul Hamid bin Bahram, that he heard Shahr bin Hawshab say: I heard Asma daughter of Yazid narrating that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)...

[Bottom Right Box - Urdu Transcription] Imam Tirmidhi extracted it and said: Suwayd narrated to us, and from him Abdullah bin Mubarak narrated. He says: Abdul Hamid bin Bahram narrated to us that he heard Shahr bin Hawshab saying that "I heard from Asma, daughter of Yazid, that she used to narrate that one day in the mosque the Messenger of Allah..."

[Footnotes] 1. Jami' at-Tirmidhi, Chapters of Marriage, Chapter on what has been narrated regarding one who marries, etc. Amin Company Delhi, 1/133. 2. Al-Taysir by Imam al-Munawi, under the letter 'Lam', Maktabah al-Imam al-Shafi'i Riyadh, 2/329.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 22

[शीर्ष बायां बॉक्स - अरबी अनुवाद] उस व्यक्ति के बारे में जो आया है जो एक महिला से विवाह करता है फिर उसके पास जाने से पहले उसे तलाक दे देता है। इसे उसी सनद (श्रृंखला) के साथ वर्णित किया गया है, फिर उन्होंने (इमाम तिर्मिज़ी) कहा: यह हदीस सही नहीं है। हदीस में इब्न लहिया को कमज़ोर माना गया है - संक्षेप में। इसी तरह, उन्होंने इसे अन्य स्थानों पर भी कमज़ोर बताया है, और वह यहाँ उसी की ओर संकेत कर रहे हैं। हाँ, मेरे विचार में यह अधिक स्पष्ट है कि इब्न लहिया की हदीस 'हसन' के स्तर से नीचे नहीं गिरती है, और अल-मनावी ने 'अत-तयसीर' में स्पष्ट किया है कि उनकी हदीस हसन है।

[शीर्ष दायां बॉक्स - उर्दू प्रतिलेखन] किताबुन निकाह में यह अध्याय उल्लेखित है कि जो व्यक्ति किसी महिला से विवाह करे और फिर सहवास से पहले ही उसे तलाक दे दे (तो क्या हुक्म है)। इमाम तिर्मिज़ी ने बिल्कुल इसी सनद के साथ यह हदीस बयान करते हुए फ़रमाया कि यह हदीस सही नहीं है (क्योंकि इसकी सनद में इब्न लहिया नामक रावी है जिसे हदीस के सिलसिले में ज़ईफ़ यानी कमज़ोर माना जाता है - संक्षेप में)। इसी प्रकार, इमाम तिर्मिज़ी ने अन्य स्थानों पर भी इसकी तज़ईफ़ (कमज़ोर बताना) की है। अतः इमाम तिर्मिज़ी यहाँ इसी ओर संकेत कर रहे हैं (अर्थात इब्न लहिया की कमज़ोरी की ओर)। फिर भी, मेरे अनुसार यह अधिक स्पष्ट है कि इब्न लहिया की रिवायत हसन के दर्जे से कम नहीं है। तदनुसार, अल्लामा मनावी ने 'अत-तयसीर' में स्पष्ट किया है कि उनकी हदीस हसन है। (त)

[मध्य पाठ] हाँ, अगर सलाम के शब्द के साथ हाथ का इशारा भी हो तो कोई हर्ज नहीं है।

[नीचे बायां बॉक्स - अरबी अनुवाद] तिर्मिज़ी ने वर्णन किया: सुवैद ने हमसे अब्दुल्लाह बिन अल-मुबारक से, उन्होंने अब्दुल हमीद बिन बहराम से बयान किया कि उन्होंने शहर बिन ह़ौशब को यह कहते सुना: मैंने यज़ीद की बेटी अस्मा से सुना कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)...

[नीचे दायां बॉक्स - उर्दू प्रतिलेखन] इमाम तिर्मिज़ी ने इसे उद्धृत किया और कहा: सुवैद ने हमसे बयान किया, उनसे अब्दुल्लाह बिन मुबारक ने बयान किया। वह कहते हैं: अब्दुल हमीद बिन बहराम ने हमसे बयान किया कि उन्होंने शहर बिन ह़ौशब को यह कहते सुना: मैंने यज़ीद की बेटी अस्मा से सुना कि वह बयान करती थीं: एक दिन मस्जिद में अल्लाह के रसूल...

[पाद टिप्पणियाँ] 1. जामे तिर्मिज़ी, अबवाबुन निकाह, बाब: जो विवाह करता है आदि के बारे में, अमीन कंपनी दिल्ली, 1/133। 2. अत-तयसीर लिल-इमाम अल-मनावी, अक्षर 'लाम' के अंतर्गत, मकतबा अल-इमाम अल-शाफ़ई रियाद, 2/329।

فتاوی رضویہ - جلد ۲۲

[بایاں کالم - عربی] ماجاء فی من یتزوج المرأۃ ثم یطلقھا قبل ان یدخل بھا رواہ بعین السند ثم قال ھذا حدیث لایصح ابن لھیعہ یضعف فی الحدیث اھ مختصرا ۔ وکذا ضعفہ فی غیر ھذا المحل فالیہ یشیر ھنا نعم الاظھر عندی ان حدیث ابن لھیعہ لاینزل عن الحسن وقد صرح المناوی فی التیسیر ان حدیثہ حسن 2 -

[دایاں کالم - اردو] کتاب النکاح میں یہ باب ذکر فرمایا کہ جو شخص کسی عورت سے شادی کرے اور پھر ہمبستری سے پہلے ہی اسے طلاق دے دے (تو کیا حکم ہے) امام ترمذی نے بالکل بعینہ اسی سند کے ساتھ یہ حدیث بیان کرتے ہوئے فرمایا کہ یہ حدیث صحیح نہیں (کیونکہ اس کی سند میں ابن لہیعہ نامی راوی ہے جسے حدیث کے سلسلے میں ضعیف قرار دیا جاتا ہے اھ مختصرا ۔ یونہی اس مقام کے علاوہ بھی امام ترمذی نے اس کی تضعیف کی ہے لہذا امام ترمذی یہاں اسی طرف اشارہ فرماتے ہیں (یعنی ابن لہیعہ کے ضعف کی طرف) ہاں البتہ میرے نزدیک زیادہ ظاہر یہ ہے کہ ابن لہیعہ کی روایت درجہ حسن سے کم نہیں چنانچہ علامہ مناوی نے "التسیر" میں تصریح فرمائی کہ اس کی حدیث حسن ہے۔ (ت)

ہاں لفظ سلام کے ساتھ ہاتھ کا اشارہ بھی ہو تو مضائقہ نہیں۔

[نیچے بایاں کالم - عربی] اخرج الترمذی قال حدثنا سوید نا عبد اللہ بن المبارک نا عبد الحمید بن بھرام انہ سمع شھر بن حوشب یقول سمعت اسماء بنت یزید تحدث ان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم

[نیچے دایاں کالم - اردو] امام ترمذی نے تخریج کیا اور فرمایا ہم سے سوید نے بیان کیا ہے ۔ ان سے عبداللہ بن مبارک نے بیان کیا۔ وہ فرماتے ہیں ہم سے عبدالحمید بن بہرام نے بیان کیا کہ اس نے شہر بن حوشب کو یہ فرماتے سنا کہ میں نے اسماء دختر یزید سے سنا کہ وہ بیان کرتی تھیں کہ ایک دن مسجد میں رسول اللہ

[حواشی] 1 جامع الترمذی ابواب النکاح باب ما جاء فی من یتزوج الخ امین کمپنی دہلی ۱ / ۱۳۳ 2 التیسیر للامام المناوی تحت حرف للام مکتبة الامام الشافعي الریاض ۲/ ۳۲۹

Volume 22 Fatawa Ridawiyya

[Arabic Text]: He passed by the mosque one day while a group of women were sitting, so he gestured with his hand. This is a 'hasan' (good) hadith... Imam al-Nawawi said: This is to be understood as him (the Prophet) ﷺ combining both the verbal utterance and the gesture. Evidence for this is that Abu Dawud narrated this hadith and stated in his version: "He greeted us." Al-Allamah al-Qari said after quoting this: I say, even assuming he ﷺ did not verbally utter the greeting, there is no harm in it because it is not prescribed to greet when passing by a group of women. Whatever was narrated from him ﷺ previously regarding explicit greeting is among his unique privileges ﷺ. Thus, he may greet or not, gesture or not. Furthermore, the gesture may have been intended merely as an act of humility without specific intent.

[Urdu Translation]: [The Prophet] ﷺ passed by while a group of women was present there; he gestured with his blessed hand. This hadith is 'hasan' etc. Imam Nawawi said this should be understood as the Messenger of Allah ﷺ using both the word 'Salam' and the gesture simultaneously (i.e., he said Salam with his blessed tongue and gestured with his blessed hand to draw their attention, which is a permissible and correct action. - Translator). And the proof for this is that Imam Abu Dawud mentioned in the narration of this hadith that the Prophet ﷺ greeted us. After quoting this, Hadrat Mulla Ali Qari said: I say, even if we assume that the Prophet ﷺ did not speak the word 'Salam' with his blessed tongue, then there is no Sharia prohibition (violation) because for anyone passing by a group of women, it is not prescribed for them to greet them. And if he did greet the group of ladies with his blessed tongue, as explicitly mentioned in the previous hadith, then the answer is that like other specific characteristics of the Prophet ﷺ, this too is his special privilege.

---

1. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Seeking Permission, Chapter on Greeting Women, Amin Company, Delhi 2/94. Page 336 of 692

खंड 22 फ़तावा रज़विया

[अरबी पाठ]: एक दिन (नबी ﷺ) मस्जिद से गुज़रे जबकि महिलाओं का एक समूह बैठा हुआ था, तो आपने अपने हाथ से इशारा किया। यह हदीस हसन है... इमाम नववी ने कहा: इसे इस बात पर आधारित समझा जाएगा कि उन्होंने (नबी ﷺ) शब्द और इशारा दोनों को एक साथ इस्तेमाल किया। इसका प्रमाण यह है कि अबू दाऊद ने इस हदीस को रिवायत किया और अपनी रिवायत में कहा: "उन्होंने हमें सलाम किया।" अल्लामा अल-क़ारी ने इसे उद्धृत करने के बाद कहा: मैं कहता हूँ, इस आधार पर कि यदि उन्होंने ﷺ सलाम का शब्द न बोला हो, तो इसमें कोई मनाही नहीं है क्योंकि महिलाओं के समूह के पास से गुज़रते समय सलाम करना शरीयत में निर्धारित नहीं है। और जो कुछ उनके बारे में स्पष्ट सलाम के संबंध में पहले वर्णित है, वह उनकी ﷺ विशिष्टताओं में से है। अतः वे सलाम कर सकते हैं और नहीं भी, इशारा कर सकते हैं और नहीं भी। इसके अतिरिक्त, इशारे से केवल विनम्रता का उद्देश्य हो सकता है, बिना किसी विशेष इरादे के।

[उर्दू अनुवाद]: अल्लाह के रसूल ﷺ का गुज़र हुआ जबकि कुछ औरतों की एक जमात वहाँ मौजूद थी, आपने हाथ मुबारक से इशारा फ़रमाया। यह हदीस हसन है इत्यादि। इमाम नववी ने फ़रमाया कि इसे इस बात पर आधारित समझा जाएगा कि रसूलुल्लाह ﷺ ने लफ़्ज़ 'सलाम' और इशारा दोनों को एक साथ इस्तेमाल किया (यानी ज़बान मुबारक से उन्हें सलाम कहा और हाथ मुबारक से उन्हें मुतवज्जा करने के लिए इशारा फ़रमाया जो जाइज़ और दुरुस्त इक़दाम है। - अनुवादक)। और इस पर दलील यह है कि इमाम अबू दाऊद ने इस हदीस की रिवायत में फ़रमाया कि हुज़ूर ﷺ ने हमें सलाम किया। हज़रत मुल्ला अली क़ारी ने इसे नक़ल करने के बाद फ़रमाया कि मैं कहता हूँ, इस आधार पर कि हुज़ूर ﷺ ने अपनी ज़बान मुबारक से लफ़्ज़ सलाम न बोला हो तो फिर कोई शरीई मनाही (उल्लंघन) नहीं है क्योंकि जो कोई औरतों के गिरोह के पास से गुज़रे, उसके लिए उन्हें सलाम करना मसरूअ (निर्धारित) नहीं। और अगर आपने ज़बान मुबारक से औरतों की जमात को सलाम किया हो, जैसा कि पिछली हदीस में सलाम करने की स्पष्टता मौजूद है, तो फिर इसका जवाब यह है कि हुज़ूर ﷺ की अन्य विशेषताओं की तरह यह भी आपकी विशेषता है।

---

1. जामि अल-तिर्मिज़ी, अनुमति माँगने के अध्याय, महिलाओं को सलाम करने का अध्याय, अमीन कंपनी, दिल्ली 94/2 पृष्ठ 336 का 692

مر في المسجد يوماً وعصبة من النساء قعود فألوى بيده هذا حديث حسن ۱ الخ۔ قال الامام النووی وھو محمول علی انه صلی اللہ تعالی علیه وسلم جمع بین اللفظ والاشارة ویدل علی هذا ان ابا داؤد روی هذا الحدیث وقال فی روایته فسلم علینا اھ قال العلامة القاری بعد نقله قلت علی تقدیر عدم تلفظه علیه الصلوة والسلام بالسلام لا محذور فیه لانه ما شرع السلام علی من مر علی جماعة من النسوان وان ما مر عنه علیه الصلوة والسلام مما تقدم علی السلام المصرح فهو من خصوصیاته علیه الصلوة والسلام فله ان یسلم ولا یسلم وان یشیر ولا یشیر علی انه قد یراد بالاشارة مجرد التواضع من غیر قصد

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا گزر ہوا جبکہ کچھ عورتوں کی ایک جماعت وہاں موجود تھی آپ نے ہاتھ مبارک سے اشارہ فرمایا۔ یہ حدیث حسن ہے الخ۔ امام نووی نے فرمایا یہ اس بات پر محمول سمجھا جائے گا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ نے لفظ سلام اور اشارہ دونوں کو بیک وقت جمع کر کے استعمال کیا (یعنی زبان مبارک سے انھیں سلام کہا اور ہاتھ مبارک سے انھیں متوجہ کرنے کے لئے اشارہ فرمایا جو جائز اور درست اقدام ہے۔ مترجم) اور اس پر دلیل یہ ہے کہ امام ابو داؤد نے اس حدیث کی روایت میں فرمایا کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ہمیں سلام کیا اھ حضرت ملا علی قاری نے اس کو نقل کرنے کے بعد فرمایا میں کہتا ہوں اس تقدیر پر کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے اپنی زبان مبارک سے لفظ سلام نہ بولا ہو تو پھر کوئی شرعی محذور (خلاف ورزی) نہیں کیونکہ جو کوئی عورتوں کے گروہ کے پاس سے گزرے اس کے لئے انھیں سلام کرنا مشروع نہیں۔ اور اگر آپ نے زبان مبارک سے مستورات کی جماعت کو سلام کیا ہو جیسا کہ گزشتہ حدیث میں سلام کرنے کی تصریح موجود ہے تو پھر اس کا جواب یہ ہے کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی دیگر خصوصیات کی طرح یہ بھی آپ کی خصوصیت ہو

Fatawa Razawiya Volume 22

Assalam etc.

Therefore, it depends on your will whether you salute a group of women or not, whether you gesture or not. (It's as if no one else can be compared to your person. - Translator). Besides, sometimes a gesture without the intention of salutation only means humility, etc.

I say: The basis of it all is that he did not intend salutation, and no difference appears between what was mentioned first and what was added extra, except that in the latter, a basis for the gesture was mentioned, which is humility. This is evidenced by the incident where our lady Asma (may Allah be pleased with her) witnessed that he (peace and blessings of Allah be upon him) saluted. So if it is not understood as verbal utterance, then it would follow that the gesture itself is the salutation, which is known to be negated in Shari'ah. Thus, it becomes necessary to interpret the aforementioned method as a combination of both salutation and gesture. Reflect, perhaps there is another valid interpretation for his words that I have not attained, and Allah the Pure and Exalted knows best. (T)

I say: (I say) The basis of all this is that you did not intend to salute. Therefore, no difference appears in the previously mentioned text and this additional text except that in this second explanation, the reason for the gesture is described as humility. And the eyewitness to this incident is Lady Asma (may Allah be pleased with her), who recounts the firsthand account that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) saluted the women (therefore, its basis is verbal utterance. - Translator). And if it is not interpreted as verbal utterance, then the gesture itself would necessarily be the salutation, which is known to be negated in Shari'ah. Then, inevitably, it became obligatory (necessary) to interpret the Holy Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) mentioned method as a combination of both salutation and gesture. Contemplate well here; perhaps there is another noteworthy interpretation of his speech that I could not obtain, and Allah the Pure, the Most High, is the most knowledgeable. (T)

Question 132: What do the scholars of religion say regarding the issue of whether shaking hands as a commitment after the Fajr prayer is a Sunnah or recommended (Mustahab)? Or is it vain or disliked (Makruh)? Explain for the sake of Allah so that you may receive a reward from Him. (T) Only.

Answer: It is permissible (Mubah). In Naseem-ur-Riyadh, it is stated: "The more correct view is that it is a permissible innovation (Bid'at-e-Mubahah)." And Allah the Almighty knows best. (In Naseem-ur-Riyadh, it says the more correct view is that shaking hands is such an innovation that is permissible. And Allah the Almighty knows best.)

---

1 Mirqat al-Mafatih Sharh Mishkat al-Masabih, Book of Manners, Section Two, Maktaba Habibiyah, Quetta, 8/431. 2 Naseem-ur-Riyadh fi Sharh al-Shifa, Book Two, Section on the Cleanliness of his Body (peace and blessings of Allah be upon him), 2/13.

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

अस्सलाम इत्यादि

अतः यह आपकी मर्ज़ी पर निर्भर है कि आप महिलाओं के समूह को सलाम करें या न करें। इशारा फ़रमाएँ या न फ़रमाएँ। (जैसे कि आपकी ज़ात पर किसी और को क़यास नहीं किया जा सकता। - अनुवादक)। इसके अलावा, कभी-कभी सलाम के इरादे के बिना केवल इशारा विनम्रता के लिए होता है आदि।

अक़ूल (मैं कहता हूँ): यह सब इस बात पर आधारित है कि आपने सलाम का इरादा नहीं किया होगा। इसलिए पहले बताए गए वचन और इस अतिरिक्त वचन में कोई अंतर दिखाई नहीं देता, सिवाय इसके कि इस दूसरी व्याख्या में इशारे का कारण विनम्रता बताया गया है। और इस घटना की चश्मदीद गवाह सैयदा अस्मा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा हैं, जो आँखों देखी घटना का वर्णन करती हैं कि हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने महिलाओं को सलाम किया (अतः इसका आधार मौखिक उच्चारण है। - अनुवादक)। और यदि इसे उच्चारण पर आधारित न माना जाए, तो फिर केवल इशारा ही सलाम होना आवश्यक हो जाएगा, जिसे शरीअत में नकारा गया है। फिर अनिवार्य रूप से हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के उक्त तरीके को सलाम और इशारे दोनों के मेल पर आधारित करना वाजिब (ज़रूरी) हो गया। यहाँ अच्छी तरह सोच-विचार कर लें, शायद उनके कलाम का कोई और महत्वपूर्ण आधार भी हो जिसे मैं प्राप्त नहीं कर सका, और अल्लाह तआला पाक और सबसे अधिक जानने वाला है। (त)

अक़ूल: (मैं कहता हूँ) इस सब की बुनियाद इस पर है कि आपने सलाम का इरादा न फ़रमाया हो। लिहाज़ा पहले मज़कूरा कलाम और इसके अलावा इज़ाफ़ी कलाम में कोई फ़र्क़ ज़ाहिर नहीं होता सिवाए इसके कि इस दूसरी तौजीह में इशारा का महल तवाज़ो बयान कर दिया गया। और इस वाकया की ऐनी गवाह सैयदा अस्मा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा हैं जो चश्मदीद वाकया बयान फ़रमाती हैं कि हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने औरतों को सलाम किया (लिहाज़ा इसका महमल तलफ़्फ़ुज़ है। - मुतरज्जिम) और अगर इसको तलफ़्फ़ुज़ पर हमल न किया जाए तो फिर नफ़्स इशारा का सलाम होना लाज़िम आएगा और शरीयत में इसकी नफ़ी मालूम ही है। फिर लामहाला हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के तरीक़ा मज़कूरा को सलाम और इशारा दोनों के जमा पर हमल करना वाजिब (ज़रूरी) हुआ। यहाँ अच्छी तरह गौर व फ़िक्र कर

लीजिये शायद इनके कलाम का कोई और क़ाबिले क़द्र महमल भी हो जो मैं नहीं हासिल कर सका, और अल्लाह तआला पाक-बरतर सब से ज़्यादा इल्म रखने वाला है। (त)

मसअला १३२: क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसअले में कि बा-अल-इल्तिज़ाम (नियमित रूप से) फज्र की नमाज़ के बाद मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) करना सुन्नत है या मुस्तहब? या व्यर्थ या मकरूह? बयान करें अल्लाह के लिए ताकि आप अल्लाह के यहाँ बदला और सवाब पाएँ। (त) फ़क़त।

अल-जवाब: मुबाह (अनुमत) है। नसीम-उर-रियाज़ में है कि अधिक सही यह है कि यह 'बिदअते मुबाहा' (अनुमत नवाचार) है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (नसीम-उर-रियाज़ में है कि अधिक सही यह है कि मुसाफ़हा करना ऐसी बिदअत है जो मुबाह है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

---

१ मिरकात-उल-मफ़ातीह शरह मिशकात-उल-मसाबीह, किताबुल अदब, दूसरा अध्याय, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, ८/४३१। २ नसीम-उर-रियाज़ फ़ी शरह-उश-शिफ़ा, भाग दो, हुज़ूर (स.अ.व.) के शरीर की स्वच्छता पर अध्याय, २/१३।

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

السلام الخ

لہذا آپ کی مرضی پر منحصر ہے کہ مستورات کے گروہ کو سلام کریں یا نہ کریں۔ اشارہ فرمائیں یا نہ فرمائیں۔ (گویا آپ کی ذات پر کسی اور کو قیاس نہیں کیا جاسکتا۔ مترجم) علاوہ یہ کہ کبھی اشارہ سے بغیر قصدِ سلام کے صرف تواضع مراد ہوتی ہے الخ۔

اقول: مبنی کلہ علی انہ لم یرد السلام ولا یظھر فرق بین ماذکر اولا ومازاد في العلاوۃ سوی انہ ذکر فیھا للاشارۃ محملا وھو التواضع وھذہ شاھدۃ الواقعۃ سیدتنا اسماء رضی اللہ تعالی عنھا شاھدۃ بانہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سلم فان لم یحمل علی التلفظ لزم ان تکون نفس الاشارۃ تسلیما وھو معلوم الانتفاء من الشرع فوجب الحمل علی الجمیع تأمل لعل لکلامہ محملا لست احصلہ واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔

اقول: (میں کہتا ہوں) اس سب کی بنیاد اس پر ہے کہ آپ نے ارادہ سلام نہ فرمایا ہو۔ لہذا پہلے مذکورہ کلام اور اس کے علاوہ اضافی کلام میں کوئی فرق ظاہر نہیں ہوتا سوائے اس کے کہ اس دوسری توجیہ میں اشارہ کا محل تواضع بیان کردیا گیا۔ اور اس واقعہ کی عینی گواہ سیدہ اسماء رضی اللہ تعالیٰ عنہا ہیں جو چشم دید واقعہ بیان فرماتی ہیں کہ حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے عورتوں کو سلام کیا (لہذا اس کا محمل تلفظ ہے۔ مترجم) اور اگر اس کو تلفظ پر حمل نہ کیا جائے تو پھر نفس اشارہ کا سلام ہونا لازم آئے گا اور شریعت میں اس کی نفی معلوم ہی ہے۔ پھر لامحالہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے طریقہ مذکورہ کو سلام اور اشارہ دونوں کے جمع پر حمل کرنا واجب (ضروری) ہوا۔ یہاں اچھی طرح غور و فکر کرلیجئے شاید ان کے کلام کا

کوئی اور قابل قدر محمل بھی ہو جو میں نہیں حاصل کرسکا، اور اللہ تعالیٰ پاک۔ برتر سب سے زیادہ علم رکھنے والا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۳۲: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بالالتزام بعد صلوۃ فجر مصافحہ کرنا مسنون ہے یا مستحب؟ یا عبث یا مکروہ؟ بینوا للہ توجروا عند اللہ (اللہ تعالیٰ کے لئے بیان فرماؤ تاکہ اس کے ہاں اجر و ثواب پاؤ۔ ت) فقط

الجواب: مباح ہے۔ فی نسیم الریاض الاصح انھا بدعۃ مباحۃ - واللہ تعالیٰ اعلم بالصواب (نسیم الریاض میں ہے کہ زیادہ صحیح یہ ہے کہ مصافحہ کرنا ایسی بدعت ہے جو مباح ہے۔ اور اللہ تعالیٰ اعلم)

---

1 مرقاۃ المفاتیح شرح مشکاۃ المصابیح کتاب الأدب الفصل الثانی مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۸/ ۴۳۱ 2 نسیم الریاض فی شرح الشفاء الباب الثانی فصل فی نظافۃ جسمہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ۲/ ۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 22

...is well acquainted with the path of truth. (T) Question 135 to 139: Sent by Abdul Majeed Khan, District Hooghly, Post Office Resha Isarkari. (1) What do the scholars of religion say regarding this matter: after shaking hands, Zaid kissed Bakr's hand and touched it to his eyes; is this permissible or not? (2) Is it permissible for a disciple to consider kissing his spiritual guide's hand after a handshake a necessary act for himself? (3) Should a spiritual guide have his disciples kiss his hand or not? (4) Is kissing someone's hand, considering them an elder, permissible or impermissible? (5) Is kissing the hand a Sunnah, an act of the elders of religion, an act of the Successors (Tabi'in), or an act of the Noble Companions? Answer according to Fiqh (jurisprudence) and Hadith, not by the customs of Sufi masters or specific orders. The Answer: Kissing the hands of religious elders like a guiding Pir (spiritual guide) or a Sunni scholar is permissible, rather desirable (Mustahab), even a Sunnah. However, kissing the hand of a worldly person for worldly gain is prohibited. It is mentioned in 'Durr al-Mukhtar': "There is no harm in kissing the hand of a scholar or a pious person for the sake of obtaining blessings." (T) In 'Radd al-Muhtar' it is stated: "Shurunbulali said: You have understood that the implication of the Hadiths is its Sunnah or desirability, as indicated by Al-Ayni." (T) In 'Durr al-Mukhtar' it is stated: "In 'Al-Muhit' it is mentioned that if it is for his reverence due to his Islam and to honor him, it is permissible; but if it is for obtaining worldly benefits, it is disliked (Makruh)." (T)

---

1 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Bab al-Istibra etc., Matba Mujtabai Delhi, 2/244 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Bab al-Istibra etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/245 3 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Bab al-Istibra etc., Matba Mujtabai Delhi, 2/245 Page 338 of 692

फ़तावा रज़विया खण्ड 22

...ही अच्छी तरह सत्य मार्ग का ज्ञाता है। (त) मसला 135 से 139: प्रेषक अब्दुल मजीद खाँ, ज़िला हुगली, डाकखाना रेशा इसरकारी। (1) इस मसले में दीन के उलेमा क्या फ़रमाते हैं: हाथ मिलाने के बाद ज़ैद ने बक्र का हाथ चूमा और आँखों से लगाया, क्या यह जायज़ है या नहीं? (2) मुरीद का अपने पीर का हाथ, हाथ मिलाने के बाद चूमना अपने लिए एक ज़रूरी बात समझना जायज़ है या नहीं? (3) पीर को अपने मुरीद से अपना हाथ चुमवाना चाहिए या नहीं? (4) किसी को बुज़ुर्ग समझकर उसका हाथ चूमना जायज़ है या नाजायज़? (5) हाथ चूमना सुन्नत है या बुज़ुर्गाने दीन का अमल, या ताबेईन का अमल, या सहाबा किराम का अमल? फ़िक्ह और हदीस की रौशनी में जवाब दें, न कि पीरों के रस्मों-रिवाजों के अनुसार। उत्तर: बुज़ुर्गाने दीन जैसे मार्गदर्शक पीर और सुन्नी आलिम के हाथ चूमना जायज़ बल्कि मुस्तहब (पसंदीदा) बल्कि सुन्नत है। हाँ, किसी दुनियादार का हाथ दुनिया के(फ़ायदे के) लिए चूमना मना है। 'दुर्रे मुख्तार' में है: "किसी आलिम और परहेज़गार के हाथों को बरकत हासिल करने के लिए चूमने में कोई हर्ज नहीं है।" (त) 'रद्दुल मुहतार' में है: "अल्लामा शुरनबलाली ने फ़रमाया: आपने समझ लिया कि हदीसों का मक़सद (इस काम का) सुन्नत या मुस्तहब होना है, जैसा कि अल्लामा ऐनी ने इसकी तरफ इशारा किया है।" (त) 'दुर्रे मुख्तार' में है: "'अल-मुहीत' में है कि उसकी ताज़ीम और इज़्ज़त बढ़ाने के लिए (ऐसा करना) जायज़ है, लेकिन दुनिया हासिल करने के लिए (ऐसा काम करना) मकरूह है।" (त)

---

1 दुर्रे मुख्तार, किताब अल-हज़र वल इबाहह, बाब अल-इस्तिबरा वग़ैरह, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 2/244 2 रद्दुल मुहतार, किताब अल-हज़र वल इबाहह, बाब अल-इस्तिबरा वग़ैरह, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बैरुत, 5/245 3 दुर्रे मुख्तार, किताब अल-हज़र वल इबाहह, बाब अल-इस्तिबरा वग़ैरह, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 2/245 पृष्ठ 338 का 692

ہی اچھی طرح راہ صواب کا عالم ہے۔ ت) مسئلہ ۱۳۵ تا ۱۳۹: مرسلہ عبدالمجید خاں ضلع ہگلی ڈاکخانہ ریشہ اِسر کاری (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں بعد مصافحہ زید نے بکر کا ہاتھ چومہ آنکھوں سے لگایا جائز ہے یا نہیں؟ (۲) مرید اپنے پیر کا ہاتھ بعد مصافحہ چومنا ایک ضروری امر اپنے لئے سمجھے جائز ہے یا نہیں؟ (۳) پیر کو اپنے مرید سے اپنا ہاتھ چوموانا چاہئے یا نہیں؟ (۴) ہاتھ چومنا کسی کا بزرگ سمجھ کر جائز ہے یا ناجائز؟ (۵) ہاتھ چومنا سنت ہے یا فعلِ بزرگانِ دین یا فعلِ تابعین یا فعلِ صحابہ کرام؟ جواب از روئے فقہ و حدیث نہ رسوم شیوخ پابند طریق۔ الجواب: بزرگانِ دین مثل پیر مہتدی و عالمِ سنی کے ہاتھ چومنا جائز بلکہ مستحب بلکہ سنت ہے ہاں کسی دنیا دار کا ہاتھ دنیا کے لئے چومنا منع ہے۔ در مختار میں ہے: لا بأس بتقبیل ید العالم والمتورع علی سبیل التبرك ۔ 1 کچھ حرج نہیں کہ کسی عالم اور زاہد کے ہاتھوں کو حصولِ برکت کے لئے بوسہ دیا جائے۔ (ت) رد المحتار میں ہے : قال الشر نبلالی وعلمت ان مفاد الاحادیث سنیتہ اوند بہ کما اشار الیہ العینی ۔ 2 علامہ شرنبلالی نے فرمایا: تو نے یہ سمجھ لیا کہ حدیثوں کا مفاد (اس کام کا) سنت یا مستحب ہونا ہے جیسا کہ علامہ عینی نے اس کی طرف اشارہ کیا ہے۔ (ت) در مختار میں ہے: فی المحیط ان التعظیم اسلامہ واکرامہ جاز وان لنیل الدنیا کرہ ۔ 3 محیط میں ہے اس کی تعظیم اور عزت افزائی کی خاطر (ایسا کرنا) جائز ہے لیکن حصولِ دنیا کے لئے (ایسا کام کرنا) مکروہ ہے۔ (ت)

---

1 درمختار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء وغیرہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۴ 2 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء وغیرہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۴۵ 3 درمختار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء وغیرہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۵ Page 338 of 692

Fatawa Razawiyya Volume 22

However, kissing hands is not mandatory in the sense of being an obligation (fard) or a necessity (wajib). Yes, if hand-kissing is prevalent in the customs and traditions of Muslims, it is a Sunnah or a commendable (mustahabb) act. Deviating from the established customs of Muslims and causing alienation is not permissible. It is mentioned in 'Hadiqa Nadiyya' etc.:

- 1 Going against custom is [a cause for] notoriety and is disliked. | Being outside the established habit of people (and opposing it) is a kind of fame-seeking (ostentation) and is disliked (Makruh). (T)

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

- 2 Give glad tidings and do not create aversion. | Convey good news and do not cause (people) to feel hatred/aversion. (T)

And for a spiritual guide (Pir) to let his disciples kiss his hands, in the sense that if they wish to kiss them, he does not prevent them but rather extends his hand, there is no harm in it. In fact, if they wish to kiss his feet and he does not forbid it, that too is permissible. It is stated in 'Durr-ul-Mukhtar':

- 3 If a request is made to a scholar or a pious person to offer his feet so that they may be kissed, he should comply; and it is said: no. | If a devotee requests a scholar or a pious person to hand over his feet and give him control over them so that he may kiss them, the scholar or pious person may accept his request (i.e., allow the feet to be kissed). And (in a weak narration) it is said that he should not allow such a thing. (T)

It is stated in 'Radd al-Muhtar':

- 4 As Al-Hakim narrated that a man came to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and asked permission, so he allowed him and he kissed his feet. | Therefore, the Hadith scholar Al-Hakim narrated this report that a person presented himself in the exalted presence of the Prophet (peace and blessings be upon him). He requested to kiss his feet, so the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) granted him permission, and he kissed his feet. And Allah Almighty knows best.

- Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Al-Sinf al-Tasi' Tatimmat al-Asnaf al-Tis'ah, Nuriya Razawiyya, 2/582.
- Sahih al-Bukhari, Kitab al-Ilm, Bab ma kana al-Nabi (peace be upon him) yatakhawwaluhum bil-maw'izah, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/16.
- Durr-ul-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Bab al-Istibra wa-ghairuhu, Matba' Mujtabai Delhi, 2/245.
- Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Bab al-Istibra wa-ghairuhu, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/245.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

मगर हाथ चूमना इस मायने में ज़रूरी नहीं कि फ़र्ज़ या वाजिब है। हाँ, अगर मुसलमानों की रस्म और उरफ़ (परंपरा) में दस्तबोसी (हाथ चूमना) प्रचलित हो तो यह एक सुन्नत या मुस्तहब (पसंदीदा) कार्य है। मुसलमानों की आदत से बचकर उसके खिलाफ करना और उनमें घृणा पैदा करना जायज़ नहीं है। हदीक़ा नदिया आदि में है:

- 1 परंपरा के विरुद्ध जाना प्रसिद्धि पाने का माध्यम है और नापसंदीदा है। | लोगों की निर्धारित आदत से बाहर होना (और उसका विरोध करना) एक प्रकार की प्रसिद्धि (नुमाइश) और मकरूह (नापसंदीदा) है। (त)

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

- 2 खुशखबरी सुनाओ और नफरत न दिलाओ। | खुशखबरी सुनाओ और (लोगों को) नफरत न दिलाओ। (त)

और पीर का अपने मुरीदों से हाथ चुमवाना इस अर्थ में कि अगर वे चूमना चाहें तो वह मना नहीं करता बल्कि हाथ बढ़ा देता है, इसमें कोई हर्ज नहीं है, बल्कि अगर वे कदम चूमना चाहें और वह मना न करे तो यह भी जायज़ है। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

- 3 यदि किसी विद्वान या संयमी व्यक्ति से उसके पैर देने का अनुरोध किया जाए ताकि उन्हें चूमा जा सके तो वह स्वीकार कर ले; और कहा गया: नहीं। | यदि किसी भक्त ने किसी विद्वान या किसी ज़ाहिद (परहेज़गार) से यह विनती की कि वह अपने पाँव उसके हवाले कर दे और उसे उन पर अधिकार और क़ाबू पाने की अनुमति दे ताकि वह उन्हें चूम सके तो विद्वान और ज़ाहिद उसकी विनती स्वीकार कर ले, (यानी पाँव चूमने की इजाज़त दे दे) और (एक कमज़ोर रिवायत में) कहा गया है कि ऐसा करने की इजाज़त न दे। (त)

'रद्दुल मुहतार' में है:

- 4 जैसा कि अल-हाकिम ने रिवायत किया कि एक व्यक्ति नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास आया और अनुमति माँगी, तो आपने उसे अनुमति दी और उसने आपके पैरों को चूमा। | इसलिए मुहद्दिस हाकिम ने इस रिवायत को उद्धृत किया कि एक साहब हुज़ूर अलैहिस्सलातु

वस्सलाम की बारगाहे अक़दस में उपस्थित हुए, उन्होंने आपके पाँव चूमने की विनती की तो हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन्हें अनुमति दे दी, तो उन्होंने आपके कदम चूमे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

- अल-हदीक़ा अन-नदिया शरह अत-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, अल-सिन्फ़ अत-तासि ततिम्मत अल-असनाफ़ अत-तिसा, नूरिया रज़विया, 2/582।
- सहीह अल-बुखारी, किताब अल-इल्म, बाब मा काना अन-नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) यतखव्वलहुम बिल-मौइज़ा, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/16।
- दुर्रे मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, बाब अल-इस्तिबरा व-ग़ैरहु, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/245।
- रद्दुल मुहतार, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, बाब अल-इस्तिबरा व-ग़ैरहु, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बैरूत, 5/245।

مگر ہاتھ چومنا بایں معنی ضروری نہیں کہ فرض یا واجب ہے۔ ہاں رسم و عرف مسلمین میں اس کی دست بوسی شائع ہو تو اس کا ایک فعل مسنون یا مستحب ہے۔ احتراز کر کے مسلمانوں کی عادت کا خلاف کرنا اور وحشت دلانا یہ جائز نہیں حدیقہ ندیہ وغیرہ میں ہے:

خروجہ عن العادۃ شھرۃ ومکروہ -1 | لوگوں کی مقرر عادت سے باہر ہونا (اور اس کا خلاف کرنا) ایک گونہ شہرت (نمائش) اور مکروہ ہے۔ (ت)

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

بشروا ولا تنفروا -2 | خوشخبری سناؤ اور (لوگوں کو) نفرت نہ دلاؤ۔ (ت)

اور پیر کا اپنے مریدوں سے ہاتھ چوموانا بایں معنی کہ وہ چومنا چاہیں تو یہ منع نہیں کرتا بلکہ ہاتھ بڑھا دیتا ہے کوئی حرج نہیں رکھتا بلکہ اگر قدم چومنا چاہیں اور یہ منع نہ کرے جب بھی جائز ہے۔ درمختار میں ہے:

طلب من عالم اوزاھد ان یدفع الیہ قدمہ ویمکنہ من قدمہ لیقبلہ اجابہ وقیل لا -3 | کسی عالم یا کسی زاہد (پرہیز گار) سے کسی نیاز مند نے یہ درخواست کی کہ وہ اپنے پاؤں اس کے حوالے کردے اور ان پر اسے تسلط اور قابو پانے کا اختیار دے تاکہ وہ انھیں بوسہ دے تو عالم اور زاہد اس کی درخواست قبول فرمائے، (یعنی پاؤں چومنے کی اجازت دے) اور (ایک ضعیف روایت میں) کہا گیا کہ ایسا کرنے کی اجازت نہ دے۔ (ت)

رد المحتار میں ہے:

لما اخرجه الحاكم ان رجلا اتى النبي صلى الله تعالیٰ علیہ وسلم فاذن له فقبل رجلیہ -4 | اس لئے محدث حاکم نے اس روایت کی تخریج فرمائی کہ ایک صاحب حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی بارگاہ اقدس میں حاضر ہوئے انھوں نے آپ کے پاؤں چومنے کی درخواست کی تو حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے انھیں اجازت دی تو انھوں نے آپ کے قدم چومے واللہ تعالیٰ اعلم۔

1 الحدیقہ الندیہ شرح الطریقہ محمدیہ الصنف التاسع تتمة الاصناف التسعة نوریہ رضویہ ۲ / ۵۸۲ 2 صحیح البخاری کتاب العلم باب ماکان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یتخولهم بالموعظة قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۶ 3 درمختار کتاب الحظر والاباحة باب الاستبراء وغیرہ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۴۵ 4 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة باب الاستبراء وغیرہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۴۵

Volume 22 Fatawa Rizvia

Treatise: Ibar-ul-Maqal fi Istihsan Qiblat-ul-Ijlal 1308 AH (The most accurate discourse on the excellence of a kiss given out of reverence)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and invoke blessings upon His noble Messenger.

Problem 140: Sent from Surat Kathor Masjid by Maulvi Abdul Haq Sahib, and from Aligarh Madrasa by Maulvi Muhammad Latifullah Sahib via Maulvi Sindhi Sahib. Curiously, the query arrived from both places at the same time. (It is remarkable that the question came from two different locations simultaneously. – Ed.) 13 Dhu al-Hijjah 1309 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter? In the city of Mauritius, a piece of the cover (Ghilaf) of the Holy Kaaba, two yards long and one and a quarter yards wide, is hung next to the mihrab on the wall facing the Qibla. The residents there—Memons and others, elite and common merchants—kiss this piece after the five daily prayers. After the Friday prayer, due to the large number of worshippers, there is a great crowd for kissing it. Some give four kisses, some more, some less, depending on the opportunity they get. Some are left out due to the crowd and rush. They make great efforts in this matter, considering it a venerable object. Some knowledgeable people kiss it out of reverence, but the state of the general public is unknown—what do they intend when they kiss it?

Page 341 of 692

जिल्द २२ फ़तावा रज़विया

रिसाला: इबर-उल-मक़ाल फ़ी इस्तेहसान क़िब्लात-उल-इज्लाल १३०८ हिजरी (सम्मानवश चुंबन लेने के औचित्य पर सबसे सटीक प्रवचन)

अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है। हम उसकी स्तुति करते हैं और उसके सम्मानित रसूल पर दरूद भेजते हैं।

मसला १४०: सूरत कठोर मस्जिद से मौलवी अब्दुल हक़ साहब द्वारा भेजा गया, और अलीगढ़ मदरसा से मौलवी मुहम्मद लतीफ़ुल्लाह साहब द्वारा मौलवी सिंधी साहब के माध्यम से भेजा गया। आश्चर्य की बात यह है कि दोनों जगहों से एक ही समय में प्रश्न आया। (विचित्र यह कि एक ही समय में दो जगहों से सवाल आया। - सं.) १३ ज़ुल-हिज्जा १३०९ हिजरी।

धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं? मॉरीशस शहर में, क़िबला की ओर वाली दीवार के साथ मिहराब के पास बैतुल्लाह शरीफ़ (काबा) के ग़िलाफ़ का एक टुकड़ा, दो गज़ लंबा और सवा गज़ चौड़ा, लटका हुआ है। वहां के निवासी, मेमन और अन्य सभी व्यापारी, खास और आम, पांच वक्त की नमाज़ के बाद इस टुकड़े को चूमते हैं। जुमे की नमाज़ के बाद नमाज़ियों की अधिक संख्या के कारण चूमने वालों की बहुत भीड़ हो जाती है। कोई चार बार चूमता है, कोई ज़्यादा, कोई कम, जैसा जिसको मौका मिलता है। भीड़ और अधिकता के कारण कोई-कोई वंचित भी रह जाता है। वे इसे एक सम्मानित वस्तु समझकर इस काम में बहुत प्रयास करते हैं। कुछ जानकार लोग तो सम्मान के तौर पर चूमते हैं, लेकिन आम जनता की स्थिति ज्ञात नहीं है कि वे क्या समझकर चूमते हैं।

पृष्ठ ३४१/६९२

رسالہ ابرالمقال فی استحسان قبلۃ الاجلال ۱۳۰۸ھ (بوسہ تعظیمی کے مستحسن ہونے میں درست ترین کلام)

بسم اللہ الرحمن الرحیم نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم ط

مسئلہ ۱۴۰: از سورت کٹھور مسجد پرب مرسلہ مولوی عبدالحق صاحب از علیگڑھ مدرسہ مولانا مولوی محمد لطیف اللہ صاحب مرسلہ مولوی سندی صاحب طرفہ این کہ از ہر دو جا بوقت واحد سوال آمد (طرفہ یہ کہ ایک ہی وقت دونوں جگہوں سے سوال آیا۔ت) ۱۳ ذی الحجہ ۱۳۰۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین مسئلہ ہذا میں کہ شہر موریس میں قبلہ رخ کی دیوار کے ساتھ محراب کے متصل بیت اللہ شریف کے غلاف کا ٹکڑا دو گز لمبا اور سوا گز چوڑا لٹکا ہوا ہے اور وہاں کے باشندے میمن وغیرہ سب سوداگر خاص وعام بعد پنجگانہ اس ٹکڑے کو بوسہ دیتے ہیں اور بعد نماز جمعہ کے تو بوجہ کثرت نمازیوں کے بوسہ دینے میں بہت ہی ہجوم کرتے ہیں۔ کوئی چار بوسے دیتا ہے کوئی زیادہ کوئی کم، جیسا کسی کا موقع لگا ویسا ہی اس نے کیا، اور کوئی ہجوم اور کثرت کی وجہ سے محروم بھی رہ جاتا ہے۔ اور اس امر میں اس کو معظم چیز سمجھ کر کمال کوشش کرتے ہیں۔ کسی قدر جاننے والے لوگ تو تعظیم کا بوسہ دیتے ہیں۔ اور عوام کا حال معلوم نہیں کہ وہ کیا سمجھ کر بوسہ دیتے ہیں

Fatawa Razawiyya, Volume 22

But following one another's example, they exaggerate greatly in this. Is this act meritorious in Sharia, or is it a cause for punishment due to some external factor? Explain so you may be rewarded. (Statement of the seeker of reward)

Answer: In the name of Allah, the Most Beneficent, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger. Kissing out of respect, both in Sharia and custom, is among the types of respect. Of this same kind is kissing the threshold of the Kaaba, kissing the Quran (Mushaf), kissing bread, and kissing the hands and feet of scholars and saints.

[Arabic]: And all of that is clearly stated in books like Al-Durr al-Mukhtar among the reliable books. [Urdu Translation]: This has been clarified in detail in other reliable books like Durr al-Mukhtar. (T)

In many Hadiths, it is mentioned that the Companions (may Allah be pleased with them all) would kiss the blessed hands and feet of the Master of the Day of Resurrection (may Allah send peace and blessings upon him) and kiss the seal of prophethood.

[Arabic]: As we have detailed some of it in our book 'Al-Bariqah al-Shariqah ala al-Mariqah al-Mushariqah'. [Urdu Translation]: As we have explained some parts in detail in our book 'Al-Bariqah al-Shariqah ala al-Mariqah al-Mushariqah'. (T)

And closer and more relevant to our topic is the Hadith of Abdullah bin Umar Farooq al-Azam (may Allah be pleased with them both), that he touched the place where the Master of Purity (may Allah send peace and blessings upon him) sat on the radiant pulpit and applied it to his face; narrated by Ibn Sa'd in his 'Tabaqat' (Ibn Sa'd narrated it in his Tabaqat. T). And it is narrated from the Companions (may Allah be pleased with them) that they would come to the fragrant pommel which is on the blessed and luminous shrine—that is, a round crown-like shape made on its side—and touch it with their right hand while praying. Imam Qazi Iyad (may his soul flourish in paradise) states in 'Ash-Shifa Sharif':

[Arabic]: Nafi' said: Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) used to greet the graves, coming a hundred times or more. He would come to the grave and say: Peace be upon the Prophet, Peace be upon Abu Bakr, then depart, and he was seen (meaning observed) placing his hand on the seat of the Prophet (may Allah send peace and blessings upon him).

[Urdu Translation]: Hazrat Nafi' (may Allah be pleased with him) says that Hazrat Ibn Umar (may Allah be pleased with them both), when visiting the graves in the holy chamber to offer greetings, would say 'Peace be upon the Master (PBUH), Peace be upon Hazrat Abu Bakr (may Allah be pleased with him)' more than a hundred times. Then while returning, on the noble pulpit...

---

1 Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Fasl fi al-Istibra wa Ghayrihi, Matba' Mujtabai Delhi, 2/225 2 Al-Tabaqat al-Kubra li-Ibn Sa'd, Dhikr Minbar Rasul Allah (SAW), Dar Sadr Beirut, 1/254

फतवा रज़विया, जिल्द 22

लेकिन एक-दूसरे की देखा-देखी वे इसमें बहुत अतिशयोक्ति करते हैं। क्या यह कार्य शरिया के अनुसार पुण्य का पात्र है या किसी बाहरी कारण से सजा का पात्र है? स्पष्ट करें ताकि आपको पुरस्कृत किया जाए। (इनाम चाहने वाले का कथन)

उत्तर: बिस्मिल्लाहिर्रहमानिर्रहीम। हम उसकी प्रशंसा करते हैं और उसके सम्मानित रसूल पर दुरूद भेजते हैं। सम्मान के तौर पर चूमना, शरिया और प्रथा दोनों में सम्मान के प्रकारों में से है। इसी श्रेणी में काबा की दहलीज को चूमना, कुरान (मुसहफ) को चूमना, रोटी को चूमना और विद्वानों और संतों के हाथ-पैर चूमना शामिल है।

[अरबी]: और यह सब विश्वसनीय पुस्तकों में से अल-दुर्र अल-मुख्तार जैसी पुस्तकों में स्पष्ट रूप से बताया गया है। [उर्दू अनुवाद]: दुर्रे मुख़्तार जैसी दूसरी विश्वसनीय पुस्तकों में इन सबकी स्पष्ट व्याख्या की गई है। (त)

स्वयं कई हदीसों में सहाबा किराम (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) का कयामत के दिन के स्वामी (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बनाए रखे) के पवित्र हाथों और पैरों को चूमना और मोहर-ए-नुबुव्वत को चूमना वर्णित है।

[अरबी]: जैसा कि हमने इसके कुछ हिस्से को अपनी पुस्तक 'अल-बारिक़ा अल-शारिक़ा अलल मारिक़ा अल-मुशारिक़ा' में विस्तार से बताया है। [उर्दू अनुवाद]: जैसा कि हमने अपनी पुस्तक 'अल-बारिक़ा अल-शारिक़ा अलल मारिक़ा अल-मुशारिक़ा' में कुछ हिस्सों का विस्तार से वर्णन किया है। (त)

और हमारे विषय के अधिक निकट और सुसंगत अब्दुल्ला बिन उमर फारूक-ए-आजम (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) की हदीस है कि उन्होंने पवित्र मिम्बर पर हुजूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बैठने के स्थान को छूकर अपने चेहरे पर लगाया; इब्न सअद ने इसे अपनी 'तबाक़ात' में वर्णित किया है। और सहाबा किराम से वर्णित है कि वे सुगंधित गुंडी (पॉमेल) पर आते जो पवित्र और दीप्तिमान मज़ार पर है—यानी उसके किनारे पर बना एक गोल मुकुट जैसा आकार—और दुआ करते समय उसे अपने दाहिने हाथ से छूते थे। इमाम काजी अयाज़ 'शिफा शरीफ' में फरमाते हैं:

[अरबी]: नाफ़े ने कहा: इब्न उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) कब्रों पर सलाम करने आते थे, सौ बार या उससे भी अधिक। वे कब्र पर आते और कहते: नबी पर शांति हो, अबू बक्र पर शांति हो, फिर वापस चले जाते, और उन्हें नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बैठने के स्थान पर हाथ रखते हुए देखा गया।

[उर्दू अनुवाद]: हज़रत नाफ़े(अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) कहते हैं कि हज़रत इब्न उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो), जब पवित्र कक्ष में कब्रों पर सलाम करने के लिए हाज़िर होते, तो सौ से अधिक बार 'हुजूर अलैहिस्सलाम पर सलाम, हज़रत अबू बक्र (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) पर सलाम' कहते थे। फिर लौटते समय, पवित्र मिम्बर पर...

---

1 अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हज़्र व अल-इबाहह, फस्ल फि अल-इस्तिब्रा व गैरिही, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/225 2 अल-तबाक़ात अल-कुबरा इब्न सअद, ज़िक्र मिम्बर रसूल अल्लाह (स.), दार साद्र बेरुत, 1/254

لیکن ایک دوسرے کی دیکھا دیکھی اس میں بہت مبالغہ کرتے ہیں۔ آیا یہ امر شرعاً موجبِ ثواب ہے یا کسی امرِ خارجی کی وجہ سے مستوجبِ عذاب ہے؟ بینوا توجروا (بیان کرو تاکہ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: بسم اللہ الرحمن الرحیم . نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم ط بوسہ تعظیم شرعاً و عرفاً انحاء تعظیم سے ہے اسی قبیل سے ہے بوسہ آستانہ کعبہ و بوسہ مصحف و بوسہ نان و بوسہ دست و پائے علماء واولیاء۔

وکل ذلک مصرح بہ فی الکتب کالدرالمختار امن معتمدات الاسفار۔ در مختار جیسی دیگر معتمد کتب میں اس تمام کی تصریح کی گئی ہے۔(ت)

خود احادیث کثیرہ میں صحابہ رضوان اللہ تعالٰی علیہم اجمعین کا دست و پائے اقدس حضور سید یوم المنشور صلی اللہ علیہ وسلم و مہر نبوت کو بوسہ دینا وارد۔

کما فصلنا بعضہ فی کتابنا البارقۃ الشارقۃ علی المارقۃ المشارقۃ۔ جیسا کہ ہم نے بعض کو اپنی کتاب البارقۃ الشارقۃ علی المارقۃ المشارقۃ میں تفصیل کے ساتھ بیان کیا ہے۔ (ت)

اور مانحن فیہ سے اقرب واوفق حدیث عبداللہ بن عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہما ہے کہ انہوں نے منبر انور سرور اطہر صلی اللہ علیہ وسلم سے موضع جلوس اقدس کو مس کرکے اپنے چہرے سے لگایا رواہ ابن سعد فی طبقاتہ (ابن سعد نے اپنی طبقات میں اسے روایت کیا ۔ت) اور صحابہ کرام رضوان اللہ تعالٰی علیہم سے مروی کہ رمانۂ اعطر کو جو مزار اقدس و ازہر پر ہے یعنی اس کے بازو پر جو گول شکل کا ایک کنگرہ سا بنا دیتے اسے داہنے ہاتھ سے مس کرکے دعا مانگا کرتے، امام قاضی عیاض رتعت روحہ فی الریاض شفا شریف میں فرماتے ہیں:

قال نافع كان ابن عمر رضى الله تعالى عنهما يسلم على القبور اتيه مائة مرة واكثر يجيئ الى القبر فيقول السلام على النبي، السلام على ابى بكر ثم ينصرف ورئى (بمعنى ابصر) واضعا يده على مقعد النبى صلى الله تعالى عليه وسلم۔

حضرت نافع رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں کہ حضرت ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما جب حجرہ پاک کی قبروں پر سلام کرنے حاضر ہوکر سو سے زائد مرتبہ کہتے "حضور علیہ الصلوۃ والسلام پر سلام حضرت ابو بکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ پر سلام" پھر پلٹتے ہوئے منبر شریف پر۔

---

1 الدرالمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی الاستبراء وغیرہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۲۵ 2 الطبقات الکبری لابن سعد ذکر منبر رسول اللہ صل اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دارصادر بیروت ۱/ ۲۵۴

[Arabic]: ...from the pulpit, then he placed it on his face. And on the authority of Ibn Qusayt and Al-Utbi, the companions of the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) used to, when the mosque was empty, touch the pommel of the pulpit which is next to the grave with their right hands, then they would face the Qibla and supplicate. [End of Arabic] [Urdu]: They used to touch the place where the Prophet (peace and blessings be upon him) sat with their hands and rub it on their faces. It is narrated from Ibn Qusayt and Al-Utbi that when the noble companions (may Allah be pleased with them) would leave the Prophet's Mosque, they would touch the edges of the luminous grave with their right hands and then face the Qibla to pray. (T) [End of Urdu]

In short, it is known and established legally and conventionally that whatever object gains honor from a legally venerated thing, that honor remains even after contact has ended. Veneration for it is considered among the various ways of venerating the one to whom it is attributed. And God forbid, insulting it is an insult to that venerated personality. For example, throwing a king's crown on the ground is an insult to the king not only when it is on his head, but even when it is separate; every rational person would judge it the same way. Veneration is similar. It is stated in Ash-Shifa Sharif:

[Arabic]: Among his glorification and honoring (may Allah's peace and blessings be upon him) is the glorification of all his means and the honoring of his witness sites and his places in Makkah and Madinah, his stations, and what he (peace and blessings be upon him) touched or what is known through him (may Allah's peace and blessings be upon him). [End of Arabic] [Urdu]: Part of the veneration for the Prophet (peace and blessings be upon him) is to show respect and honor to all his belongings, all the sites he visited in Makkah Mukarramah and Madinah Munawwarah, all his houses, related items, and the things he touched or that are known through him. (T) [End of Urdu]

And indeed, the veneration of something attributed is, in consideration of the attribution, the veneration of the one to whom it is attributed. And indeed, the Kaaba is among the symbols of Allah, so the veneration of the Kaaba's cover is the veneration of the Kaaba, and the veneration of the symbols of Allah is legally required.

1. Ash-Shifa bi Ta’rif Huquq al-Mustafa, chapter on the ruling of visiting the Prophet’s grave (PBUH), Abdul Tawab Academy, Bohar Gate, Multan, 3/70.
2. Ash-Shifa bi Ta’rif Huquq al-Mustafa, your action and among his glorification and honoring etc., Abdul Tawab Academy, Bohar Gate, Multan, 2/44. Page 343 of 692

[अरबी]: ...मिम्बर से, फिर उन्होंने उसे अपने चेहरे पर रखा। इब्न कुसैत और अल-उतबी से रिवायत है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सहाबा जब मस्जिद खाली होती थी, तो मिम्बर के उस हिस्से को जो कब्र के पास है, अपने दाहिने हाथ से छूते थे, फिर क़िबला की ओर मुंह करके दुआ करते थे। [अरबी समाप्त] [उर्दू]: वे हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) के बैठने की जगह को हाथ से छूकर अपने चेहरे पर लगाते थे। इब्न कुसैत और उतबी से रिवायत है कि सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) जब मस्जिद-ए-नबवी से निकलते, तो कब्र-ए-अनवर के किनारों को अपने दाहिने हाथ से छूते और फिर क़िबला की तरफ रुख करके दुआ करते थे। (त) [उर्दू समाप्त]

संक्षेप में, यह शरीयत और लोक-व्यवहार में ज्ञात और प्रसिद्ध है कि जिस वस्तु को किसी शरई तौर पर सम्मानित वस्तु से सम्मान प्राप्त होता है, वह सम्मान संपर्क समाप्त होने के बाद भी बना रहता है। उसकी ताज़ीम (सम्मान), सम्मानित व्यक्ति के सम्मान के विभिन्न तरीकों में गिनी जाती है। और खुदा न करे, उसका अपमान उस सम्मानित हस्ती का अपमान है। उदाहरण के लिए, किसी सुल्तान के ताज को ज़मीन पर फेंकना न केवल उस समय अपमान माना जाएगा जब वह उसके सिर पर हो, बल्कि अलग होने की स्थिति में भी हर बुद्धिमान व्यक्ति के निकट यही हुक्म है। ताज़ीम का भी यही हाल है। शिफा शरीफ में है:

[अरबी]: उनकी अज़मत और बड़ाई (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) में से यह है कि उनके तमाम वसाईल (साधनों) की अज़मत करना और मक्का और मदीना में उनके मुशाहिद (दर्शन स्थल) और उनके मकामात (स्थानों), उनके मआहिद और जिन चीज़ों को हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) ने छुआ या जो उनके ज़रिए जानी जाती हैं, उनका सम्मान करना। [अरबी समाप्त] [उर्दू]: हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) की ताज़ीम में से यह है कि आपके तमाम अस्बाब (सामान), मक्का मुकर्रमा और मदीना मुनव्वरा में तमाम मुशाहिद, आपके तमाम मकान, मुताल्लिका (संबंधित) चीज़ें और जिन चीज़ों को आपने मस फरमाया (छुआ) या जो आप से मारूफ़ (प्रसिद्ध) हैं, उनकी ताज़ीम व तकरीम करना है। (त) [उर्दू समाप्त]

और बेशक ताज़ीम, निस्बत (सम्बन्ध) के लिहाज़ से उस हस्ती की ताज़ीम है जिसकी ओर वह मंसूब है। और बेशक काबा अल्लाह के शिआर (निशानियों) में से है, तो काबा के गिलाफ़ की ताज़ीम, काबा की ताज़ीम है और अल्लाह के शिआर की ताज़ीम शरीयत के अनुसार वांछित है।

1. अश-शिफा बि-तारीफ हुकूक अल-मुस्तफा, कब्र-ए-अनवर की ज़ियारत के हुक्म का अध्याय, अब्दुल तवाब अकादमी, बोहर गेट, मुल्तान, 3/70।
2. अश-शिफा बि-तारीफ हुकूक अल-मुस्तफा, आपके कार्य और उनकी अज़मत व बड़ाई आदि, अब्दुल तवाब अकादमी, बोहर गेट, मुल्तान, 2/44। पृष्ठ 343 का 692

من المنبر ثم وضعها علی وجهہ وعن ابن قسیط والعتبی کان اصحاب النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اذا اخلا المسجد حسوا رمانة المنبر التی تلی القبر بیأمنهم ثم استقبلوا القبلة یدعون ۱۸- حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے بیٹھنے کی جگہ کو ہاتھ سے مس کرکے اپنے چہرے پر لگاتے۔ ابن قسیط اور عتبی سے مروی ہے کہ صحابہ کرام رضوان اللہ علیہم جب مسجد نبوی سے نکلتے تو قبر انور کے کناروں کو اپنے داہنے ہاتھ سے مس کرتے اور پھر قبلہ رو ہو کر دعا کرتے (ت)

غرض شرعاً و عرفاً معلوم و معروف کہ جس چیز کو معظم شرعی سے شرف حاصل ہو اس کا وہ شرف بعد انتہائے مماست بھی باقی رہتا ہے اور اس کی تعظیم اس کی معظم کی انحائے تعظیم سے گنی جاتی ہے اور معاذ اللہ اس کی توہین اس معظم کی توہین تاج سلطان کو مثلاً زمین پر ڈالنا صرف اسی وقت اہانت سلطان نہ ہوگا جبکہ وہ اس کے سر پر رکھا ہی بلکہ جدا ہونے کی حالت میں بھی ہر عاقل کے نزدیک یہی حکم ہے یو نہی تعظیم۔ شفاء شریف میں ہے:

من اعظامہ واکبارہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اعظم جمیع اسبابہ واکرام مشاهده وامکنتہ من مکة المدینة ومعاهده ومآلمسہ علیہ الصلوۃ والسلام او عرف بہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ۲۸- حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی تعظیم میں سے یہ ہے کہ آپ کے تمام اسباب تمام مشاہد مکہ مکرمہ اور مدینہ منورہ میں آپ کے تمام مکانات، متعلقہ اشیاء اور جن چیزوں کو آپ نے مس فرمایا یا جو آپ سے معروف ہیں کی تعظیم و تکریم بجالانا ہے۔ (ت)

اور بیشک تعظیم، منسوب بلحاظ نسبت تعظیم منسوب الیہ ہے۔ اور بیشک کعبہ شعائر اللہ سے ہے تو تعظیم غلاف تعظیم کعبہ و تعظیم شعائر اللہ شرعاً مطلوب۔

1 الشفاء بتعريف حقوق المصطفیٰ فصل في حكم زيارة قبر صلى الله تعالٰى عليہ وسلم عبدالتواب اكيڈمي بوہرگيٹ ملتان ۳/ ۷۰ 2 الشفاء بتعريف حقوق المصطفیٰ فعلك ومن اعظامہ واكباره الخ عبدالتواب اكيڈمي بوہرگيٹ ملتان ۲/ ۴۴ Page 343 of 692

Fatawa Razawiyya Volume 22

"And whoever honors the symbols of Allah - indeed, it is from the piety of hearts." (Quran 22:32) [Translation]

Rather, from the perspective of faith, there is no specific restriction even on touching and feeling any object that is attributed in any way to a religiously exalted personage, which makes its veneration obligatory and a source of love. Therefore, it is the custom of those who possess love and loyalty to touch and kiss the doors and walls of the pure city of Medina, upon whose dweller be blessings and peace. This is inscribed in the words of the Imams and scholars, even if those buildings did not exist in the sacred era, let alone the honor of touching them. And may Allah reward the one who beautifully said:

I pass by the lands, the lands of Layla, Kissing this wall and that wall. It is not the love of the lands that has captivated my heart, But rather the love for the one who dwells in these lands. (I was passing by the dwellings of Layla, kissing the walls one by one; it wasn't the love of the place that filled my heart, but the love for the one residing there.) [Translation]

It is stated in Ash-Shifa Sharif:

[Arabic text]: It is appropriate for locations that encompass the soil that touched the body of the Master of Mankind (peace and blessings of Allah be upon him), their schools, sanctuaries, and gathering places, that their courtyards be honored, their breezes be inhaled, and their neighborhoods and walls be kissed. [Summarized] [Urdu translation]: It is appropriate to honor the paths, sanctuaries, and gathering fields whose soil has touched the pure body of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), to respect the atmosphere, and to kiss the mounds and walls. [Summarized]

Then he states:

O dwelling of the Best of Messengers, through whom Mankind is guided and who was specially favored with signs! For your sake, I have an intense grief and longing, And a yearning burning like hot coals.

---

1. Al-Quran al-Karim 22/32.
2. Shifa al-Siqam, Chapter 4, Maktaba Nooria Razawiyya, Faisalabad, p. 73; Jawahir al-Bihar, and among them is Imam al-Baqari, from Jawahir Farah al-Mutahal in

praise of the Prophetic Sandals, Mustafa al-Babi, Egypt 3/177; Naseem al-Riyad, Section on honoring and magnifying him, etc., Dar al-Fikr, Beirut 3/434.

3. Al-Shifa bi-Ta'rif al-Mustafa, Section on honoring and magnifying him, etc., Abdul Tawab Academy, Bohar Gate, Multan 2/25 & 26.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

"और जो अल्लाह के निशानों (शआर) का सम्मान करे, तो यह दिलों का तक़वा है।" (कुरान 22:32) [अनुवाद]

बल्कि ईमान की दृष्टि से छूने और स्पर्श करने में भी कोई विशेष प्रतिबंध नहीं है, जिस चीज़ का किसी धार्मिक रूप से प्रतिष्ठित व्यक्ति से किसी भी प्रकार का संबंध हो, उसका सम्मान करना अनिवार्य है और यह प्रेम का कारण है। इसीलिए मदीना मुनव्वरा, जिनके निवासी पर दुरूद और सलाम हो, के दरवाज़ों और दीवारों को चूमना और स्पर्श करना प्रेम और निष्ठा रखने वालों का दस्तूर है। और यह बात इमामों और विद्वानों के लेखों में दर्ज है, चाहे वे इमारतें पवित्र युग में मौजूद न हों, उन्हें छूने का सम्मान तो दूर की बात है। और अल्लाह उसे बदला दे जिसने खूबसूरती से कहा:

मैं लैला के घरों से गुज़रता हूँ, इस दीवार को चूमता हूँ और उस दीवार को चूमता हूँ। घरों का प्यार मेरे दिल पर हावी नहीं हुआ, बल्कि उस शख्स का प्यार है जो इन घरों में रहता है। (मैं लैला के घरों से गुज़रते हुए दीवारों को चूम रहा था; मेरे दिल में इस जगह का प्यार नहीं था, बल्कि वहाँ रहने वाले से मोहब्बत थी।) [अनुवाद]

शिफ़ा शरीफ़ में उल्लेख है:

[अरबी पाठ]: यह उन स्थानों के लिए उचित है जिनकी मिट्टी मानव जाति के स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र शरीर से स्पर्श हुई है, उनके मदरसों, तीर्थस्थलों और सभा स्थलों के आँगन का सम्मान किया जाए, उनकी हवाओं का आदर किया जाए, और उनके क्षेत्रों तथा दीवारों को चूमा जाए। [संक्षिप्त] [उर्दू अनुवाद]: उन रास्तों, तीर्थों और सभा क्षेत्रों के मैदानों का सम्मान करना उचित है जिनकी मिट्टी हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र शरीर को लगी है, वहाँ के वातावरण का आदर करना और टीलों तथा दीवारों को चूमना उचित है। [संक्षिप्त]

फिर वह कहते हैं:

ऐ रसूलों में सबसे श्रेष्ठ के घर, जिनके माध्यम से मानवता को मार्गदर्शन मिला और जिन्हें विशेष रूप से निशानियों से नवाज़ा गया! तुम्हारी खातिर मेरे दिल में गहरी तड़प और तीव्र प्रेम है, और दहकते अंगारों जैसी तीव्र चाहत है।

1. अल-क़ुरान अल-करीम 22/32
2. शिफ़ा अल-सिक़ाम, अध्याय 4, मकतबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद, पृष्ठ 73; जवाहर अल-बिहार, और उनमें इमाम अल-बक़री शामिल हैं, जवाहर फराह अल-मुतहल से नबी के जूतों की प्रशंसा में, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 3/177; नसीम अल-रियाद, उसे सम्मान और आदर देने पर खंड, आदि, दार अल-फ़िक्र बेरूत 3/434।
3. अल-शिफ़ा ब-तारीफ़ अल-मुस्तफ़ा, उसे सम्मान और आदर देने पर खंड, आदि, अब्दुल तवाब अकादमी बोहर गेट मुल्तान 2/25 और 26।

पृष्ठ 344/692

"وَمَنْ یُّعَظِّمْ شَعَآئِرَ اللّٰہِ فَاِنَّہَا مِنْ تَقْوَی الْقُلُوْبِ" ہ اور جو شعائر اللہ کی تعظیم کرے تو یہ دلوں کا تقوٰی ہے۔ (ت)

بلکہ نظرِ ایمان سے مس و لمس کی بھی تخصیص نہیں جس شے کو معظم شرعی سے کسی طرح نسبت سے واجب التعظیم و مورثِ محبت ہے ولہذا بلدہ طیبہ مدینہ طیبہ سکینہ علی صاحبہا الصلوۃ والتحیۃ کے درودیوار کو مس کرنا اور بوسہ دینا اہل حب و ولا کا دستور اور کلمات ائمہ و علماء میں مسطور، اگرچہ ان عمارات کا زمانہ اقدس میں وجود ہی نہ ہو شرف مس سے تشرف در کنار وللہ در من قال (اللہ تعالٰی کے لئے خوبی جس نے کہا)۔

اَمُرُّ عَلَی الدِّیَارِ دِیَارِ لَیْلٰی اُقَبِّلُ ذَا الْجِدَارَ وَ ذَا الْجِدَارَا وَ مَا حُبُّ الدِّیَارِ شَغَفْنَ قَلْبِی وَلٰکِنْ حُبُّ مَنْ سَکَنَ الدِّیَارَا (میں دیارِ لیلٰی سے گزرتے ہوئے دیواروں اور دیواروں کو بوسہ دے رہا تھا اور میرے دل میں اس دیار والی رچی بسی ہے لیکن اس دیار کے باسیوں سے محبت ہے۔ت)

شفاء شریف میں ہے:

وجدیر لمواطن اشتملت تربتہا علی جسد سید البشر صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مدارس و مشاھد و مواقف ان تعظم عرصاتہا و تستنسم نفحاتہا و تقبل ربوعہا و جدراتہا اہ ملخصاً۔ جن مقامات کی مٹی حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے جسد پاک کو لگی ہے ان راستوں، مشاہد اور مواقف کے میدانوں کی تعظیم، فضاؤں کی تکریم، ٹیلوں اور دیواروں کو بوسہ دینا مناسب ہے۔ اہ ملخصاً۔ (ت)

پھر ارشاد فرماتے ہیں:۔

يَا دَارَ خَيْرِ الْمُرْسَلِيْنَ وَ مَنْ بِہٖ هُدَى الْاَنَامِ وَ خُصَّ بِالْاٰيَاتِ عِنْدِى لِاَجْلِکِ لَوْعَۃٌ وَّ صَبَابَۃٌ وَ تَشَوقٌ مُّتَوقِّدُ الْجَمَرَاتِ

---

1. القرآن الكريم ٢٢ / ٣٢
2. شفاء السقام الباب الرابع مكتبہ نوريہ رضويہ فيصل آباد ص ٧٣ ، جواہر البحار و منهم امام البقرى فمن جواهر فرح المتحال في مدح النعال النبويه مصطفى البابي مصر ٣ / ١٧٧ ، نسيم الرياض فصل و من اعظامه و اكباره الخ دار الفكر بيروت ٣ / ٤٣٤
3. الشفاء بتعريف المصطفى فصل و من اعظامه و اكباره الخ عبدالتوب اكيڈمى بوہرگيٹ ملتان ٢ / ٢٥ و ٢٦

Fatawa Razawiyya | Volume 22

وعلى عهد ان ملأت محاجرى | من تلكم الجدرات والعرصات لاعفرن مصون شيبى بينها | من كثرة التقبيل والرشفات 1

(On the promise that I have filled my eyes' hollows from those walls and courtyards, I will certainly smear my guarded grey beard among them with dust due to the abundance of kissing and sipping.)

More elevated, superior, clear, and manifest than this is that groups of religious scholars and reliable Imams from East and West, non-Arab and Arab, have been drawing sketches of the pure sandal (Na'al) and the fragrant resting place of the Presence of the Master of Mankind (best of blessings and most complete peace be upon him) on papers, writing about them in books, and ordering that they be kissed, applied to the eyes, and placed upon the head. Scholars such as Allama Abu al-Yaman ibn Asakir, Sheikh Abu Ishaq Ibrahim bin Muhammad bin Khalaf al-Salmi, and others have written independent works in this chapter. Allama Ahmad al-Maqqari's "Fath al-Muta'al fi Madh Khayr al-Ni'al" is the most comprehensive and beneficial work on this subject. May Allah reward them and us with a good reward and grant them peace and tranquility through the blessing of the Best of Sandals, Amen. (May Allah Almighty grant them a good reward and grant peace and tranquility through the blessing of this superior noble sandal. Amen - T)

The Muhaddith, Allama, Jurist Abu al-Rabi' Sulayman bin Salim al-Kala'i (may Allah Almighty have mercy on him) says:

يا ناظر التمشال نعل نبيه | قبل مثل النعل لامتكبرا 2 (O you who looks at the sketch of his Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) blessed sandal! Kiss this sketch without arrogance.)

Qadi Shams-ud-Din Saifullah Rashidi says:

لمن قد مس شكل نعال طہ | جزيل الخير فى يوم الحسان وفى الدنيا يكون بخير عيش | وعز فى الهناء بلا ارتياب فبادر والثم الآثار منها | بقصد الفوز في يوم حسان 3

(For one who has touched the shape of Taha's (PBUH) sandals, there is abundant goodness on the Day of Reckoning. And in this world, he shall live in the best of life,

and in bliss and honor without a doubt. So hasten and kiss the traces of it, with the intent of success on a beautiful day.)

1. Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter 'On his exaltation and reverence etc.', Abdul Tawwab Academy Multan, 2/46.
2. Jawahir al-Bihar, and among them Imam Ahmad al-Maqqari etc., Mustafa al-Babi Egypt, 3/163.

وعلى عهد ان ملأت محاجرى | من تلكم الجدرات والعرصات لاعفرن مصون شيبى بينها | من كثرة التقبيل والرشفات 1

(इस वादे पर कि मैंने अपनी आँखों के प्यालों को उन दीवारों और आँगनों से भर लिया है, मैं अत्यधिक चूमने और घूँट भरने के कारण अपनी सुरक्षित सफेद दाढ़ी को निश्चित रूप से उनके बीच मिट्टी में सान लूँगा।)

इससे भी अधिक ऊंचा, श्रेष्ठ, स्पष्ट और प्रकट यह है कि पूर्व और पश्चिम में, गैर-अरब और अरब में धर्म के विद्वान और विश्वसनीय इमाम पीढ़ियों से मानवता के स्वामी (उन पर श्रेष्ठ आशीर्वाद और पूर्ण शांति हो) के पवित्र सैंडल (नअ़ल) और सुगंधित विश्राम स्थल के चित्र कागजों पर बनाते आए हैं, उन्हें पुस्तकों में लिखते आए हैं, और उन्हें चूमने, आँखों से लगाने और सिर पर रखने का आदेश देते रहे हैं। अल्लामा अबुल यमन इब्न असाकिर, शेख अबू इसहाक इब्राहिम बिन मुहम्मद बिन खलफ सल्मी और अन्य विद्वानों ने इस अध्याय में स्वतंत्र रचनाएँ की हैं। अल्लामा अहमद मक़री की 'फ़तह अल-मुताल फ़ी मदह खैर अल-निआल' इस विषय पर सबसे व्यापक और लाभकारी रचना है। अल्लाह उन्हें और हमें अच्छा प्रतिफल दे और उन्हें श्रेष्ठ सैंडल के आशीर्वाद के माध्यम से सुरक्षा और शांति प्रदान करे, आमीन। (अल्लाह सर्वशक्तिमान उन्हें उत्तम फल प्रदान करे और इस बेहतर पवित्र सैंडल की बरकत से सुख-शांति प्रदान करे। आमीन - त)

मुहद्दिस, अल्लामा, फकीह अबू अल-रबी सुलेमान बिन सालिम कलाइ (अल्लाह उन पर कृपा करे) कहते हैं:

يا ناظر التمشال نعل نبيه | قبل مثل النعل لامتكبرا 2 (ऐ अपने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के नअ़ल मुबारक़ का नक्शा देखने वाले! इस नक्शे को बिना अहंकार के चूमो।)

क़ाज़ी शम्सुद्दीन सैफ़ुल्लाह रशीदी कहते हैं:

لمن قد مس شكل نعال طہ | جزيل الخير فى يوم الحسان وفى الدنيا يكون بخير عيش | وعز فى الهناء بلا ارتياب فبادر والثم الآثار منها | بقصد الفوز في يوم حسان 3

(जिसने ताहा (सल्ल.) के सैंडल के आकार को छुआ है, उसके लिए हिसाब के दिन प्रचुर भलाई है। और दुनिया में वह बेहतरीन जीवन में होगा, और बिना किसी संदेह के सुख और सम्मान में होगा। तो जल्दी करो और उसके निशानों को चूमो, एक सुंदर दिन में सफलता प्राप्त करने के इरादे से।)

1. अल-शिफ़ा ब-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, अध्याय 'उनके सम्मान और श्रद्धा आदि पर', अब्दुल तव्वाब अकादमी मुल्तान, 2/46।
2. जवाहिब अल-बिहार, और उनमें इमाम अहमद अल-मकरी आदि, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, 3/163।

وعلی عھد ان ملأت محاجری | من تلکم الجدرات والعرصات لاعفرن مصون شیبی بینھا | من کثرۃ التقبیل والرشفات 1

(خیر المرسلین جہاں کے ہادی اور معجزات والے کی رہائش گاہ میرے ہاں آپ کی وجہ سے درد، عشق اور اظہار جس سے کنکریاں جل رہی ہیں جس وقت میں ان دیواروں اور میدانوں کی زیارت سے اپنی نگاہوں کو سیر اب کروں تو بوسے اور چومنے کی کثرت سے اپنی سفید ریش کو ضرور مٹی سے ملوث کروں گا ت)

اس سے بھی ارفع واعلیٰ واضح وجلی یہ ہے کہ طبقہ فطبقہ شرقاً وغرباً عجم و عرباً علمائے دین و ائمہ معتمدین نعل مطہر و روضہ معطر حضور سید البشر علیہ افضل الصلوٰۃ واکمل السلام کے نقشے کاغذوں پر بناتے، کتابوں میں تحریر فرماتے آئے اور انھیں بوسہ دینے والی آنکھوں سے لگانے سر پر رکھنے کا حکم فرماتے رہے۔ علامہ ابوالیمن ابن عساکر شیخ ابو اسحق ابراہیم بن محمد بن خلف سلمی وغیر ہما علماء نے اس باب میں مستقل تالیفیں کیں اور علامہ احمد مقری کی فتح المتعال فی مدح خیر النعال اس مسئلہ میں اجمع وانفع تصانیف ہے۔ جزاھم وبھم جزاء حسنا ورزقھم ببرکہ خیر النعال امنا وسکناً آمین (اللہ تعالیٰ ان کو جزائے حسن اور اس بہتر نعل شریف کی برکت سے امن و سکون عطا فرمائے آمین۔ ت)

محدث علامہ فقیہ ابو الربیع سلیمان بن سالم کلاعی رحمہ اللہ تعالیٰ فرماتے ہیں:

یا ناظر التمثال نعل نبیہ | قبل مثل النعل لامتکبرا 2 (اے اپنے بنی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نقشہ نعل مبارک دیکھنے والے! اس نقشہ کو بوسہ دے بے تکبر کے)

قاضی شمس الدین صیف اللہ رشیدی فرماتے ہیں:

لمن قد مس شكل نعال طہ | جزيل الخير فی يوم الحسان وفی الدنيا يكون بخير عيش | وعز فی الهناء بلا ارتياب فبادر والثم الآثار منها | بقصد الفوز في يوم حسان 3

1. الشفاء بتعريف حقوق المصطفی فصل و من اعظامه واكباره الخ عبدالتواب اكيڈمی ملتان ۲/ ۴۶
2. جواهر البحار ومنهم الامام احمد المقری الخ مصطفی البابی مصر ۳/ ۱۶۳

Fatawa Razawiya, Volume 22

(One who touches the impression of the blessed sandal (Na'l) of Taha ﷺ will find great goodness on the Day of Resurrection, and in this world, they will certainly live in a very good life of honor and joy. So, with the intention of attaining one's desires on the Day of Judgment, kiss this noble impression quickly.)

1. Sheikh Fathullah Biloani Halbi, a contemporary of Imam al-Maqqari, addresses the sacred sandal:

In your likeness, O sandals of the most noble, are secrets within us whose wonders we have witnessed. Whoever rubs his cheek against it suppliantly has fulfilled some of what was due to it. (1)

(O blessed sandal of the Leader of Prophets ﷺ! In your impression are those secrets whose wondrous blessings we have observed. He who, expressing helplessness and humility, rubs his cheek upon it, fulfills some of the rights of this sacred impression that are obligatory upon him.)

He further says:

The likeness of the sandal blessed by the tread of Mustafa, so extend your hand with humility to kiss it. And place it from you upon the eyes, acknowledging the right of its reverence with a heart of firm belief. And kiss it and openly send salutations upon the best of creation, and repeat that diligently. (2)

(This is the impression of that blessed sandal which became auspicious by the foot of Mustafa ﷺ. So extend your hand with submissiveness to kiss it, and while acknowledging its necessity and reverence with the tongue and believing with the heart, place it on the eyes and kiss it, and openly send blessings upon the Prophet ﷺ and perform this repeatedly with diligence.)

Sayyid Muhammad Musa Husayni Maliki, a contemporary of the aforementioned Imam, says:

The likeness of the sandals of Mustafa, the noblest of creation, is a source from which you should seek no other. So kiss it with a kiss and wipe the face with conviction, with a sincere intention you will find what you were seeking. (3)

(In the impression of the noble sandal of Mustafa ﷺ, the noblest of creation, there is that station of presence...)

फ़तावा रज़विया, खंड 22

(तहा ﷺ के धन्य सैंडल (नल) की छाप को छूने वाले को कयामत के दिन बहुत बड़ी भलाई मिलेगी, और इस दुनिया में निश्चित रूप से बहुत अच्छे सम्मान और खुशी के जीवन में रहेगा। इसलिए कयामत के दिन अपनी मुरादें पूरी होने की नियत से इस नेक छाप को जल्द चूम लें।)

1. शेख फतहउल्लाह बिलवानी हलबी, इमाम अल-मक्कारी के समकालीन, पवित्र सैंडल को संबोधित करते हुए कहते हैं:

हे सबसे विशिष्ट के महान सैंडल! तुम्हारे भीतर वे रहस्य हैं जिनके चमत्कारों को हमने देखा है। वह जिसने अपनी गाल को विनम्रतापूर्वक इस पर रगड़ा है, उसने वह कुछ हिस्सा पूरा किया जो उस पर अनिवार्य था। *(1)*

(हे नबियों के सरदार ﷺ के धन्य सैंडल! आपकी छाप में वे रहस्य हैं जिनकी अद्भुत बरकतों का हमने अवलोकन किया है। जो बेबसी और विनम्रता दिखाते हुए अपनी गाल इस पर रगड़ता है, वह इस पवित्र छाप के उन कुछ अधिकारों को पूरा करता है जो उस पर वाजिब हैं।)

वे फिर कहते हैं:

मुस्तफा ﷺ के कदमों से सम्मानित सैंडल की समानता, इसलिए इसे चूमने के लिए विनम्रता के साथ अपना हाथ बढ़ाओ। इसे अपनी आँखों पर रखो, दृढ़ विश्वास के दिल के साथ इसके सम्मान के अधिकार को स्वीकार करते हुए। इसे चूमो और सृष्टि के सबसे श्रेष्ठ पर खुले तौर पर सलाम भेजो, और लगन से इसे दोहराओ। *(2)*

(यह उस धन्य सैंडल की छाप है जो मुस्तफा ﷺ के कदम से सौभाग्यशाली हुआ। तो इसे चूमने के लिए आज़िज़ी के साथ हाथ बढ़ाओ और जुबान से इसकी अनिवार्यता और सम्मान को स्वीकार करते हुए और दिल से विश्वास रखते हुए इसे आँखों पर रखो और चूमो, और नबी ﷺ पर खुलेआम दरूद भेजो और कोशिश के साथ इसे बार-बार करो।)

सैय्यद मुहम्मद मूसा हुसैनी मालिकी, उपरोक्त इमाम के समकालीन, कहते हैं:

मुस्तफा के सैंडल की समानता, जो सृष्टि में सबसे महान हैं, एक ऐसा स्रोत है जिससे आपको किसी और की तलाश नहीं करनी चाहिए। इसे चूमकर चूमो और विश्वास के साथ अपना चेहरा पोंछो, सच्ची नियत के साथ तुम्हें वह मिल जाएगा जो तुम चाह रहे थे। *(3)*

(मुस्तफा ﷺ, जो सृष्टि में सबसे श्रेष्ठ हैं, उनके मुबारक सैंडल की छाप में वह स्थान है...)

جلد ۲۲

فتاویٰ رضویہ

نقش نعل طہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مس کرنے والے کو قیامت میں خیر کثیر ملے گی اور دنیا میں یقینا نہایت اچھے عیش و عزت و سرور میں رہے گا تو روز قیامت مراد ملنے کی نیت سے جلد اس اثر کریم کو بوسہ دے)

۳ شیخ فتح اللہ بیلوانی حلبی معاصر علامہ مقری نعل مقدس سے عرض کرتے ہیں۔

فی مثلك یانعال اعلی النجباء اسرار بیننا شھد نا العجبا

من مرع خدہ بہ مبتھلا قد قام لہ ببعض ما قد وجب 1

(اے سید الانبیاء صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نعل مبارک! تیرے نقشہ میں وہ اسرار ہیں جن کی عجیب برکتیں ہم نے مشاہدہ کیں جو اظہار عجز و نیاز کے ساتھ اپنا رخسار اس پر رگڑے وہ بعض حق اس نقشہ مقدسہ کے جو اس پر واجب ہیں ادا کرے)

وہی فرماتے ہیں:۔

مثال نعل بوطی المصطفیٰ سعدا فامد الی لثمہ بالذل منك یدا

واجعلہ منك علی العینین معترفا بحق توقیرہ بالقلب معتقدا

وقبلہ واعلن بالصلاۃ علی خیر الانام وکرر ذاك مجتھدا 2

(یہ نقشہ اس نعل مبارک کا جو مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے قدم سے ہمایوں ہوئے تو اس کے بوسہ دینے کو تذلل کے ساتھ ہاتھ بڑھا اور زبان سے اس کے وجوب و توقیر کا اقرار اور دل

سے اعتقاد کرتا ہوا اسے آنکھوں پر رکھ اور بوسہ دے اور نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر باعلان درود بھیج اور کوشش کے ساتھ اسے بار بار بجالا)

سید محمد موسیٰ حسینی مالکی معاصر علامہ ممدوح فرماتے ہیں:۔

مثال نعال المصطفی اشرف الوری بہ مورد لا تبغی عنہ مصدرا

فقبلہ لثما وامسح الوجہ موقنا بنیت صدق تلق ما کنت مضما 3

(مصطفیٰ اشرف الخلق صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نقشہ نعل اقدس میں وہ مقامِ حضور ہے

Fatawa Rizwia Volume 22

(From which you do not wish to turn away, then apply it to your face with certainty and true intention, you will find the desire of your heart.) 5. Muhammad bin Sabti says: [1] فِي قِبْلَتِهَا مِثْل نَعلِ كريمةٍ بِتَقْبِيلِهَا يَشْفِي سَقَامَ مَنِ اسْمُهَ اسْتَشْفَىٰ (O my mouth, kiss it; this is the representation of the noble sandal. By kissing it, seek healing; the disease is removed.) 6. Allama Ahmad bin Maqri Tilimsani, author of Fath al-Muta'al, says: اكرم بتمثال حكى نعل من فاق الورى بالشرف الباذخ طوبى لمن قبله منباء يلثمه عن حبه [2] الراسخ (How honored is the representation of their sacred sandal, which surpasses the entire world in great honor; glad tidings to the one who kisses it, expressing his deep-rooted love.) 7. Allama Abu al-Yaman Ibn Asakir says: الثم ثرى الاثر الكريم فحبذا ان [3] غزت منه بلثم ذا التمثال (Kiss the dust of the noble trace, and if it is your destiny to kiss its representation itself, then how wonderful that is.) 8. Allama Abu al-Hakam Malik bin Abdul Rahman bin Ali al-Maghribi, whom Allama Abdul Baqi al-Zarqani called one of 'Ahad al-Fudala al-Magharibа' (one of the scholars of the West - tr.) in Sharh Mawahib Sharif. He says in his panegyric: مثل نعل من احب هويته فها انا في يوم وليلى [4] الثمه (I love the likeness of the blessed sandal of my Beloved, peace and blessings of Allah be upon him, and day and night ...)

---

1 2 Fath al-Muta'al 3 4 Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib, sandal of the Prophet (pbuh), Egypt, 5/57

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

(जिससे तूने रुजूअ न चाहे तो उसे यक़ीन और सच्ची नियत के साथ चेहरे से लगा, दिल की मुराद पाएगा।) ५. मुहम्मद बिन सबती फ़रमाते हैं: فِي قِبْلَتِهَا مِثْل نَعلِ كريمةٍ بِتَقْبِيلِهَا يَشْفِي سَقَامَ مَنِ اسْتَشْفَىٰ اسْمُهَ [1] (ऐ मेरे मुँह इसे बोसा दे, यह नअल-ए-करीम का नक़्शा है, इसके बोसे से शिफ़ा तलब कर, मर्ज़ दूर होता है।) ६. अल्लामा अहमद बिन मक़री तिलमसानी साहब 'फ़तह उल-मुताआल' में फ़रमाते हैं: اكرم بتمثال حكى نعل من فاق الورى بالشرف الباذخ طوبى لمن قبله منباء يلثمه عن حبه الراسخ [2] (किस क़द्र मुअज़्ज़ज़ है उनकी नअल-ए-मुक़द्दस का नक़्शा जो अपने शरफ़-ए-अज़ीम में तमाम आलम से बाला है; ख़ुशी हो उसे जो इसे बोसा दे अपनी रासिख़ मोहब्बत ज़ाहिर करता हुआ।) ७. अल्लामा अबुल यमन इब्ने असाकिर फ़रमाते हैं: الثم ثرى الاثر الكريم فحبذا ان غزت منه بلثم ذا التمثال [3] (नअल-ए-मुबारक की ख़ाक पर बोसा दे, उसके नक़्शे ही का बोसा देना तुझे नसीब हो तो क्या ख़ूब बात है।) ८. अल्लामा अबुल हकम मालिक बिन अब्दुर्रहमान बिन अली मग़रिबी जिन्हें अल्लामा अब्दुल बाक़ी ज़रक़ानी ने शरह मवाहिब शरीफ़ में 'अहद उल-फ़ुज़ला अल-मग़ारिबाह' (मग़रिब के फ़ुज़ला में से एक -अनु.) कहा। अपनी मदहिया में फ़रमाते हैं: مثل نعل من احب هويته فها انا في يوم وليلى الثمه [4] (मैं अपने महबूब सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की नअलैन-ए-मुबारक (का नक़्शा) दोस्त रखता और रात दिन ...)

---

१ २ फ़तह उल-मुताआल ३ ४ शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब, नअलहु सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, मिस्र, ५/५७

पृष्ठ ३४७ का ६९२

جس سے تو نے رجوع نہ چاہے تو اسے یقین اور سچی نیت کے ساتھ چہرہ سے لگا دل کی مراد پائے گا) ۵ محمد بن سبتی فرماتے ہیں: فِي قِبْلَتِهَا مِثْل نَعلِ كريمةٍ بِتَقْبِيلِهَا يَشْفِي سَقَامَ مَنِ اسْمُهَ اسْتَشْفَىٰ [1] (اے میرے منہ اسے بوسہ دے یہ نعلِ کریم کا نقشہ ہے اس کے بوسہ سے شفا طلب کر مرض دور ہوتا ہے) ٦ علامہ احمد بن مقری تلمسانی صاحب فتح المتعال میں فرماتے ہیں: اكرم بتمثال حكى نعل من فاق الورى بالشرف الباذخ طوبى لمن قبله منباء يلثمه عن حبه الراسخ [2] (کس قدر معزز ہے ان کی نعلِ مقدس کا نقشہ جو اپنے شرفِ عظیم میں تمام عالم سے بالا ہیں خوشی ہوا سے جو اسے بوسہ دے اپنی راسخ محبت ظاہر کرتا ہوا) ۷ علامہ ابوالیمن ابن عساکر فرماتے ہیں: الثم ثرى الاثر الكريم فحبذا ان غزت منه بلثم ذا التمثال [3] (نعل مبارک کی خاک پر بوسہ دے کر اس کے نقشے ہی کا بوسہ دینا تجھے نصیب ہو تو کیا خوب بات ہے) ۸ علامہ ابوالحکم مالک بن عبدالرحمٰن بن علی مغربی جنہیں علامہ عبدالباقی زرقانی نے شرح مواہب شریف میں احد الفضلاء المغاربة (فضلاء مغرب میں سے ایک۔ت) کہا۔اپنی مدحیہ میں فرماتے ہیں: مثل نعل من احب هويته فها انا في يوم وليلى الثمه [4] (میں اپنے محبوب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی نعلین مبارک دوست رکھتا اور رات دن ...)

---

1 2 فتح المتعال 3 4 شرح الزرقانی علی المواہب نعلہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مصر ۵ / ۵۷

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

...I kiss it.) Imam Abu Bakr Ahmad, son of Imam Abu Muhammad bin Hussain Ansari Qurtubi, says:

“A sandal to whose awe-inspiring beauty we bowed, for whenever we bow to it, we are forever elevated. Place it upon the highest point of the head, for in reality it is a crown, though in form it is a sandal.”[1]

(Due to the luminous majesty of this blessed sandal, we have shown humility towards it, and as long as we bow in its presence, we shall remain elevated. So place it upon the head, for in truth it is a crown and in form it is a sandal.)

In 'Sharh al-Mawahib', a grand and magnificent biography of this Imam is mentioned, recording him as a jurist, traditionist, expert, meticulous, firm in religion, truthful in promise, and peerless. Imam Al-Allama Ahmad bin Muhammad Khatib Qastallani, author of 'Irshad al-Sari Sharh Sahih Bukhari', has recited these verses of this Imam in 'Al-Mawahib al-Ladunniyah' and 'Al-Minah al-Muhammadiyah' regarding the description of the blessed sandal's sketch. The panegyrist Al-Allama Abu al-Hakam al-Maghribi remarked, 'How beautiful it is' (and what a fine poem it is - T). Regarding the poem, Al-Allama Ibn Asakir said, 'May Allah reward him' (Allah alone is the source of its goodness - T).

Al-Allama al-Zarqani states in its commentary:

Arabic	Urdu Translation
Kiss the dust that has gained moisture from the effect of the noble sandal if that is possible, otherwise kiss its representation.[4]	If possible, kiss the dust which has received moisture from the effect of the blessed sandal, otherwise kiss its sketch.

Al-Allama Tajuddin al-Fakahani wrote a chapter on the sketches of the luminous tombs in 'Al-Fajr al-Munir' and said:

Arabic	Urdu Translation
One of the benefits of that is that for him who cannot visit the garden (shrine), he should visit its representation and kiss it longingly, for it stands in place of the original.	That is, one benefit of drawing this sketch is that he who did not get to visit the original exalted garden (shrine), let him visit it (the sketch) and kiss it with longing.

[1] Al-Mawahib al-Ladunniyah, referenced by Al-Qurtubi, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/470 [2] Al-Mawahib al-Ladunniyah, referenced by Al-Qurtubi, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/468 [3] Al-Mawahib al-Ladunniyah, referenced by Al-Qurtubi, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/467 [4] Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib, mention of the sandal of Allah's Messenger (peace be upon him), Dar al-Ma'rifah Beirut, 5/48

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

...इसे बोसा देता हूँ) इमाम अबू बक्र अहमद इब्न इमाम अबू मुहम्मद बिन हुसैन अंसारी कुर्तुबी फरमाते हैं:

“नअल (सैंडल) जिसकी सुंदरता के भय से हम झुक गए, क्योंकि जब भी हम उसके सामने झुकते हैं, हम हमेशा के लिए ऊंचे हो जाते हैं। इसे सबसे ऊंचे स्थानों (सिर) पर रखो, क्योंकि वास्तव में यह ताज है और रूप में यह नअल है।”[1]

(इस नअल मुबारक के जलाल अनवर से हमने इसके लिए खुज़ूअ (विनम्रता) किया और जब तक हम इसके हुज़ूर झुकेंगे बुलंद रहेंगे, तो इसे सिर पर रखो कि हकीकत में ताज और सूरत में नअल है।)

'शरह मवाहिब' में इन इमाम का ज़िक्र-ए-अज़ीम मज़कूर है और उनका फ़कीह, मुहद्दिस, माहिर व ज़ाबित और मतीनुल-दीन और सादिकुल-वाअद व बे-नज़ीर होना मुस्तूर (दर्ज) है। इमाम अल्लामा अहमद बिन मुहम्मद ख़तीब कुस्तलानी साहब 'इरशादुल-सारी शरह सहीह बुख़ारी' ने 'मवाहिबुल-लदुन्निया' व 'मिनहुल-मुहम्मदिया' में इन इमाम के ये अशआर ज़िक्र-ए-नक्शा-ए-नअल अक़दस में इनशाद किये और मदह-ए-जीदा अल्लामा अबुल हुकम मग़रिबी 'कयमा अहसनहा' (क्या ही अच्छा है- त) और नज़्म अल्लामा इब्न असाकिर से 'लिल्लाहि दर्रहू' (अल्लाह ही इसकी भलाई है) फ़रमाया।

अल्लामा ज़रक़ानी इसकी शरह में फरमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
उस मिट्टी को चूमो जो मुबारक़ नअल के प्रभाव से नम हो गई हो, यदि संभव हो, अन्यथा उसके चित्र (नक्शे) को चूमो।[4]	अगर हो सके तो उस ख़ाक (मिट्टी) को बोसा दे जिसे नअल मुबारक़ के असर से नम हासिल हुए वरना इसके नक्शा ही को बोसा दे।

अल्लामा ताजुल-दीन फ़ाकहानी ने 'फ़ज्र-ए-मुनीर' में एक बाब नक्शा-ए-क़ुबूर-ए-लामअतुन-नूर का लिखा और फ़रमाया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
इसका एक फायदा यह है कि जो व्यक्ति बाग (मज़ार) की ज़ियारत करने में सक्षम नहीं है, वह इसके चित्र की	यानी इस नक्शा के लिखने में एक फ़ायदा यह है कि जिसे असल रौज़ा-ए-आलिया की

अरबी	उर्दू अनुवाद
ज़ियारत करे और उसे शौक से चूमे, क्योंकि यह असल का प्रतिनिधित्व करता है।	ज़ियारत न मिली वह इसकी ज़ियारत करे और शौक़ से इसे बोसा दे।

1. अल-मवाहिबुल-लदुन्निया बहवाला कुर्तुबी, अल-मक्तबुल इस्लामी बैरुत, 2/470
2. अल-मवाहिबुल-लदुन्निया बहवाला कुर्तुबी, अल-मक्तबुल इस्लामी बैरुत, 2/468
3. अल-मवाहिबुल-लदुन्निया बहवाला कुर्तुबी, अल-मक्तबुल इस्लामी बैरुत, 2/467
4. शरह अल-ज़रक़ानी अलल मवाहिब, ज़िक्र-ए-नअले सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, दारुल माअरफ़ा बैरुत, 5/48

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

اسے بوسہ دیتا ہوں) امام ابوبکر احمد ابن امام ابو محمد بن حسین انصاری قرطبی فرماتے ہیں:

ونعل خضعنا هيبة لبهائها وانا متى نخضع لها ابدا نعلو فضعها على اعلى المفارق انها حقيقتها تاج وصورتها نعل[1]

(اس نعل مبارک کے جلال انور سے ہم نے اس کے لئے خضوع کیا اور جب تک ہم اس کے حضور جھکیں گے بلند رہیں گے تو اسے بالائے سر رکھ کہ حقیقت میں تاج اور صورت پر نعل ہے)

شرح مواہب میں ان امام کا ترجمہ عظیمہ جلیلہ مذکور اور ان کا فقیہ محدث وماہر وضابط ومتین الدین وصادق الوعد وبے نظیر ہونا مسطور امام علامہ احمد بن محمد خطیب قسطلانی صاحب ارشاد الساری شرح صحیح بخاری نے مواہب اللدنیہ ومنح محمدیہ میں ان امام کے یہ اشعار ذکر نقشہ نعل اقدس میں انشاد کئے اور مدحیہ علامہ ابوالحکم مغربی کما احسنها[2] (کیا ہی اچھا ہے۔ت) اور نظم علامہ ابن عسا کر سے لله دره[3] (اللہ اکیلے اس کی بھلائی ہے) فرمایا۔

علامہ زرقانی اس کی شرح میں فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
اللثم التراب الذی حصل له النداوة من اثر النعل الكريمة ان امكن ذلک والا فقبل مثالها۔[4]	اگر ہوسکے تو اس خاک کو بوسہ دے جسے نعل مبارک کے اثر سے نم حاصل ہوئے ورنہ اس کے نقشہ ہی کو بوسہ دے۔

علامہ تاج الدین فاکہانی نے فجر منیر میں ایک باب نقشہ قبور لامعۃ النور کا لکھا اور فرمایا:

عربی	اردو ترجمہ
من فوائد ذلک ان من لم یمکنہ زیارۃ الروضۃ فلیزر مثالھا ولیلتھمہ مشتاقا لانہ نائب مناب الاصل	یعنی اس نقشہ کے لکھنے میں ایک فائدہ یہ ہے کہ جسے اصل روضہ عالیہ کی زیارت نہ ملی وہ اس کی زیارت کرے اور شوق سے اسے بوسہ دے

---

[1] المواھب اللدنیہ بحوالہ القرطبی لبس النعل المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۴۷۰ [2] المواھب اللدنیہ بحوالہ القرطبی لبس النعل المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۴۶۸ [3] المواھب اللدنیہ بحوالہ القرطبی لبس النعل المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۴۶۷ [4] شرح الزرقانی علی المواھب ذکر نعلہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم دارالمعرفۃ بیروت ۵/ ۴۸

Fatawa Ridawiyya Volume 22

[Arabic]: كما قدناب مثال نعله الشريفة مناب عينها فى المنافع والخواص بشهادة التجربة الصحيحة ولذا جعلواله من الاكرام والاحترام مايجعلون للمنوب عنه الخـ [Urdu]: That this representation stands in place of the original, just as the sketch of the sacred sandal has certainly become its substitute in terms of benefits and properties, to which correct experience bears witness. Therefore, the scholars of the religion have maintained the same honor and respect for the sketch as they do for the original, etc.

My master, Allama Muhammad bin Sulaiman al-Jazuli (may his secret be sanctified), the author of Dala'il al-Khayrat, also followed the aforementioned Allama and included a sketch of the Blessed Garden (Rauza Mubarak) in Dala'il al-Sharif, and stated in his Great Commentary:

[Arabic]: انما ذكرتها تابعاً للشيخ تاج الدين الفاكهانى فانہ عقد فى كتابہ "الفجر المنير" باباً فى صفة القبور المقدسة وقال ومن فوائد ذلک الخـ [Urdu]: I only mentioned it following Shaykh Taj al-Din al-Fakihani; he established a chapter on the description of the sacred graves in his book "al-Fajr al-Munir" and stated that among its benefits is this, etc. (T)

Similarly, Allama Muhammad bin Ahmad bin Ali al-Fasi stated in 'Matali' al-Masarrat', the commentary on 'Dala'il al-Khayrat':

[Arabic]: حيث قال اعقب المؤلف رحمہ اللہ تعالىٰ ورضى عنہ ترجمة الاسماء بترجمة صفة الروضة المباركة و القبور المقدسة و موافقاً فى ذلک و تابعاً للشيخ تاج الدين فاكهانى فانہ عقد فى كتابہ الفجر المنير باباً فى صفة القبور المقدسة ومن فوائد ذلک ان يزور المثال من لم [Urdu]: Where he stated that the author (may Allah Almighty have mercy on him and be pleased with him) established a chapter for the description of the Blessed Garden and the sacred graves after the heading of the names, in agreement with Shaykh Taj al-Din al-Fakihani and following him, because he established a heading for the description of the sacred graves in his book "al-Fajr al-Munir", and among its benefits is that for one who [cannot visit] the original pure Garden, he may visit the representation...

1 Al-Fajr al-Munir 2 Sharh Dala'il al-Khayrat by al-Jazuli Page 349 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

[अरबी]: كما قدناب مثال نعله الشريفة مناب عينها فى المنافع والخواص بشهادة التجربة الصحيحة ولذا جعلواله من الاكرام والاحترام مايجعلون للمنوب عنه الخـ [उर्दू]: कि यह उदाहरण उस मूल के स्थान पर है जैसे पवित्र जूतों (न'ल-ए-मुकद्दस) का नक्शा लाभ और विशेषताओं में निश्चित रूप से उसका स्थान ले चुका है जिस पर सही अनुभव गवाह है, इसीलिए दीन के उलमा ने नक्शे का एजाज़ और एहतराम वही रखा है जो असल का रखते हैं आदि।

मेरे आका अल्लामा मुहम्मद बिन सुलेमान जज़ूली (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे), 'दलायलुल खैरात' के लेखक ने भी उपर्युक्त अल्लामा का अनुसरण किया और 'दलायल शरीफ' में रौज़ा मुबारक का नक्शा बनाया और स्वयं उसकी 'शह-ए-कबीर' में फरमाया:

[अरबी]: انما ذكرتها تابعاً للشيخ تاج الدين الفاكهانى فانہ عقد فى كتابہ "الفجر المنير" باباً فى صفة القبور المقدسة وقال ومن فوائد ذلک الخـ [उर्दू]: मैंने शेख ताज अल-दीन फ़ाकानी के अनुसरण में इसका उल्लेख किया, उन्होंने अपनी पुस्तक 'अल-फज्र अल-मुनीर' में पवित्र कब्रों का बाब (अध्याय) कायम किया और फरमाया कि इसके लाभों में से यह है आदि (त)

इसी प्रकार अल्लामा मुहम्मद बिन अहमद बिन अली फ़ासी ने 'मताली अल-मसररात' शरह 'दलायलुल खैरात' में फरमाया:

[अरबी]: حيث قال اعقب المؤلف رحمہ اللہ تعالىٰ ورضى عنہ ترجمة الاسماء بترجمة صفة الروضة المباركة و القبور المقدسة و موافقاً فى ذلک و تابعاً للشيخ تاج الدين فاكهانى فانہ عقد فى كتابہ الفجر المنير باباً فى صفة القبور المقدسة ومن فوائد ذلک ان يزور المثال من لم [उर्दू]: जहाँ उन्होंने फरमाया कि लेखक (अल्लाह तआला उन पर रहम फरमाए और उनसे राज़ी हो) ने नामों के शीर्षक के बाद रौज़ा मुबारक और पवित्र कब्रों के बयान के लिए बाब कायम फरमाया, शेख ताज अल-दीन फ़ाकानी की सहमति करते हुए और उनकी पैरवी में, क्योंकि उन्होंने अपनी किताब 'अल-फज्र अल-मुनीर' में पवित्र कब्रों के बयान के लिए शीर्षक कायम फरमाया और उसके फायदों में यह भी है कि जिस व्यक्ति के लिए असल रौज़ा पाक [की ज़ियारत मुमकिन न हो] वह नक़्शे की ज़ियारत करे..

1 अल-फज्र अल-मुनीर 2 शरह दलायलुल खैरात लि-जज़ूली पृष्ठ 349 of 692

کما قدناب مثال نعله الشریفہ مناب عینها فی المنافع والخواص بشهادة التجربة الصحیحة ولذا جعلواله من الاکرام والاحترام مایجعلون للمنوب عنه الخـ کہ یہ مثال اس اصل کے قائم مقام ہے جیسے نعلِ مقدس کا نقشہ منافع و خواص میں یقینا یہ اس کا قائم مقام ہوا جس پر تجربہ صحیحہ گواہ ہے ولہٰذا علمائے دین نے نقشہ اعزاز و احترام وہی رکھا ہے جو اصل کا رکھتے ہیں الخ۔

سیدی علامہ محمد بن سلیمان جزولی قدس سرہ، صاحب دلائل الخیرات نے بھی علامہ مذکور کی پیروی کی اور دلائل شریف میں نقشہ روضہ مبارک کا لکھا اور خود اس کی شرح کبیر میں فرمایا:

انما ذکرتها تابعاً للشیخ تاج الدین الفاکهانی فانہ عقد فی کتابہ "الفجر المنیر" باباً فی صفة القبور المقدسة وقال ومن فوائد ذلک الخـ میں نے شیخ تاج الدین فاکھانی کی اتباع میں اس کو ذکر کیا انہوں نے اپنی کتاب الفجر المنیر میں قبور مقدسہ کا باب قائم کیا اور فرمایا اس کے فوائد سے یہ ہے الخ (ت)

اسی طرح علامہ محمد بن احمد بن علی فاسی نے مطالع المسرات شرح دلائل الخیرات میں فرمایا:

حیث قال اعقب المؤلف رحمہ اللہ تعالیٰ ورضی عنہ ترجمة الاسماء بترجمة صفة الروضة المبارکة و القبور المقدسة و موافقاً فی ذلک و تابعاً للشیخ تاج الدین فاکهانی فانہ عقد فی کتابہ الفجر المنیر باباً فی صفة القبور المقدسة ومن فوائد ذلک ان یزور المثال من لم جہاں انہوں نے فرمایا مؤلف رحمہ اللہ تعالیٰ نے اسماء کے عنوان کے بعد روضہ مبارک اور قبور مقدسہ کے بیان کے لئے باب قائم فرمایا شیخ تاج الدین فاکھانی کی موافقت کرتے ہوئے کیونکہ انہوں نے اپنی کتاب "الفجر المنیر"

میں قبور مقدسہ کے بیان کے لئے عنوان قائم فرمایا اور اس کے فوائد میں یہ بھی ہے کہ جس کا اصل روضہ پاک [تک رسائی نہ ہو سکے] وہ نقشہ کی زیارت کرے...

1 الفجر المنیر 2 شرح دلائل الخیرات للجزولی صفحہ 349 of 692

Fatawa Rizvia Volume 22

[Table 1] [Arabic Text]: If one cannot visit the Sacred Chamber (of the Prophet) and view it with longing, then one should visit the image of the sandal, kiss it, and increase in love for him. The scholars have regarded the image of the sandal as a substitute for the sandal itself, and they have accorded it the same honor and respect as the original. They have mentioned its special properties and blessings, which have been experienced etc. [Urdu Text]: If one is not blessed with visiting the Sacred Chamber, they should visit the diagram of the sandal, kiss it, and manifest great love. The scholars have established the diagram of the sandal as a substitute for the actual sandal and have affirmed for it the same honor and respect that is for the original sandal. They have mentioned its qualities and blessings which have already been experienced. (T)

Look, these statements of the noble scholars are regarding diagrams, which are not the actual objects themselves but are rather their likeness and depiction. Thus, the cover of the Great Ka'ba (Shar'i), which has a special connection and touch with the Ka'ba itself, what doubt can there be regarding the permissibility of such acts towards it with the intention of reverence and seeking blessings?

[Table 2] [Arabic Text]: He said: The requirement for generality exists, while there is no prohibition for specificity. This is sufficient for achieving the objective. Praise be to Allah, the Exalted, the Loving. [Urdu Text]: Generality demands it, while there is no prohibition for specificity. This is sufficient for achieving the objective. Praise be to Allah, the Exalted. (T)

As for the people crowding around it, this is not a new thing either. From ancient times, there are reliable accounts that the people of love and faith have always gathered in such a manner. In Sahih Bukhari and other books of Hadith, it is mentioned that when Urwa bin Mas'ud al-Thaqafi (may Allah be pleased with him) came to the noble presence of the Prophet (peace and blessings be upon him) on behalf of the Quraysh during the year of Hudaybiyyah, he saw the noble companions (may Allah be pleased with them):

[Table 3] [Arabic Text]: That he did not perform ablution except that they rushed for his ablution water, and they were almost killing each other over it. He would not spit or cough up phlegm but they would catch it in their palms and rub themselves with it. [Urdu Text]: That is, when the noble master (peace and blessings be upon him) performs ablution, they rush frantically for the water of his ablution; they are close to

killing each other over it. And when the Holy Prophet (peace and blessings be upon him)...

1. Matala' al-Musarrat, Maktaba Nooriya Rizvia, Faisalabad, p. 144 Page 350 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

[तालिका १] [अरबी पाठ]: यदि कोई रौज़ा (नबी सल्ल.) की ज़ियारत करने में सक्षम न हो और उसे शौक के साथ देखने और चूमने के लिए तरसता हो, तो वह नअल (जूते) के नक़्शे की ज़ियारत करे और उसे चूमे और उनके प्रति प्रेम बढ़ाए। उलमा ने नअल के नक़्शे को नअल के स्थान पर माना है और उसके लिए वही सम्मान और आदर निर्धारित किया है जो मूल नअल शरीफ़ के लिए है, और उन्होंने इसके गुणों और बरकतों का ज़िक्र किया है जिनका अनुभव किया जा चुका है इत्यादि। [उर्दू पाठ]: यदि रौज़ा की ज़ियारत नसीब न हो तो वह नअल के नक़्शे की ज़ियारत करे और उसे चूमे और खूब मोहब्बत का इज़हार करे। उलमा ने नअल के नक़्शे को नअल के कायम मुकाम (विकल्प) करार देकर उसके लिए वही सम्मान और आदर स्वीकार किया है जो मूल नअल शरीफ़ के लिए है और उन्होंने इसके गुणों और बरकतों का ज़िक्र किया है जिनका अनुभव हो चुका है। (त)

देखिए, उलेमा-ए-कराम के ये कथन उन नक़्शों के बारे में हैं जो स्वयं वो चीज़ नहीं हैं बल्कि उसकी मिसाल और तस्वीर हैं। तो काबा-ए-मुअज़्ज़मा का शरीअती ग़िलाफ़, जिसका काबा-ए-मुअज़्ज़मा से विशेष संबंध और स्पर्श है, उसके प्रति ताज़िम (सम्मान) और बरकत की नीयत से इन कार्यों के जायज़ होने में क्या संदेह और शंका है।

[तालिका २] [अरबी पाठ]: उन्होंने कहा: सामान्य नियम की आवश्यकता मौजूद है, जबकि विशेष के लिए कोई रोक नहीं है। यह उद्देश्य की प्राप्ति के लिए पर्याप्त है। अल्लाह तआला, जो उच्च और प्रेम करने वाला है, की प्रशंसा है। [उर्दू पाठ]: सामान्य नियम का तकाज़ा है जबकि विशेष के लिए कोई मनाही नहीं है। मक़सद (उद्देश्य) की प्राप्ति के लिए यह काफी है। अल्लाह तआला, जो उच्च और पवित्र जात है, के लिए प्रशंसा है। (त)

रही बात लोगों का उस पर उमड़ना (भीड़ लगाना), तो यह भी कोई आज की बात नहीं है। प्राचीन काल से ही विश्वसनीय प्रमाण मिलते हैं कि मोहब्बत और ईमान वाले इसी तरह उमड़ते आए हैं। सही बुखारी शरीफ़ और हदीस की अन्य किताबों में है कि जब उरवा बिन मसूद सक़फ़ी (रज़ियल्लाहु अन्हु) हुदैबिया के साल कुरैश की ओर से हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पाक ख़िदमत में हाज़िर हुए, तो उन्होंने सहाबा-ए-कराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) को देखा:

[तालिका ३] [अरबी पाठ]: कि जब वे वज़ू करते थे, तो वे उनके वज़ू के पानी पर झपटते थे और करीब था कि वे एक-दूसरे को मार डालें। वे थूकते या बलगम नहीं निकालते थे, मगर वे उसे अपनी

हथेलियों में ले लेते और उसे (अपने शरीर पर) मल लेते थे। [उर्दू पाठ]: यानी जब हुज़ूर वाला (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) वज़ू फरमाते हैं, तो हुज़ूर के वज़ू के पानी पर बेताब होकर दौड़ते हैं, करीब है कि आपस में कट मरें। और जब हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)...

1. मतालअ अल-मुसर्रात, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, पृ. १४४ पृष्ठ ३५०/६९२

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

[جدول ۱] [عربی متن]: یتمکن من زیارۃ الروضۃ ویشاھدہ مشتاقا ویلثمہ ویزداد فیہ حبا وقد استنابوا مثال النعل عن النعل وجعلوا لہ من الاکرام والاحترام ماللمنوب عنہ وذکروا لہ خواصا وبرکات وقد جربت الخ- [اردو متن]: کی زیارت نصیب نہ ہو تو وہ نقش نعل کی زیارت کرے اور بوسہ دے اور خوب محبت کا مظاہرہ کرے علماء نے نعل کے نقشہ کو نعل کے قائم مقام قرار دے کر اس کے لئے وہی اکرام واحترام اقرار دیا جو اصل نعل شریف کے لئے ہے اور انھوں نے اس کے خواص و برکات ذکر کئے جن کا تجربہ ہو چکا ہے۔ (ت)

دیکھو علمائے کرام کے یہ ارشادات نقشوں کے باب میں ہیں جو خود عین منتسب بھی نہیں بلکہ اس کی مثال و تصویر ہیں تو غلاف کعبہ معظم شرعی یعنی کعبہ معظمہ سے خاص نسبت مس رکھتا ہے اس کی نسبت بہ نیت تعظیم و تبرک ان افعال کے جواز میں شک و شبہ کیا ہے،

[جدول ۲] [عربی متن]: قال المقتضی فی العموم موجود والمانع فی الخصوص مفقود و ذلك كاف في حصول المقصود والحمد للہ العلی الودود [اردو متن]: عموم کا تقاضا ہے جبکہ خاص کے لئے کوئی مانع نہیں ہے مقصد کے حصول کے لئے یہ کافی ہے۔ اللہ تعالٰی بلند وذات کے لئے حمد ہے۔ (ت)

رہا لوگوں کا اس پر ہجوم کرنا یہ بھی آج کی بات نہیں قدیم سے آثار معتبر کہ اہل محبت وایمان یونہی ہجوم کرتے آئے۔ صحیح بخاری شریف وغیرہ کتب حدیث میں ہے جب عروہ بن مسعود ثقفی رضی اللہ تعالٰی عنہ سال حدیبیہ قریش کی طرف سے خدمت اقدس حضور پر نور صلوات اللہ تعالٰی وسلامہ علیہ میں حاضر ہوئے صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم کو دیکھا۔

[جدول ۳] [عربی متن]: انه لا یتوضأ الا ابتدروا وضوءہ وکادوا یقتلون علیه ولا یبصق بصاقا ولا یتنخم نخامة الا تلقوھا باکفھم فدلکوا بھا [اردو متن]: یعنی جب حضور والا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وضو فرماتے ہیں حضور کے آب وضو پر بیتابانہ دوڑتے ہیں قریب ہے کہ آپس میں کٹ مریں اور جب حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

Fatawa Rizwia, Volume 22

...their faces and their bodies (Al-Hadith)1 They would take the blessed saliva or phlegm in their hands and rub it on their faces and bodies.

The state of "they almost killed each other for it" is proven from the noble Companions (may Allah be pleased with them) in the presence of the radiant Prophet (peace be upon him). Thus, the mention of "extra effort" in the question is additional. Similarly, the ancient crowding and rushing for kissing the Black Stone (Hajar al-Aswad) is well-known. In summary, the permissibility of this act itself is certain. When the intention is seeking blessing and honoring the symbols of Allah, it is definitely recommended and required by Sharia. However, if the constant commitment to visiting and kissing it after every five daily prayers, and the unrestricted crowding of the common people on Fridays, raises concerns about some religious corruption, then such specific commitment and unregulated crowding should be avoided. Constant exposure can lead to a decrease in reverence. For this reason, staying as a neighbor (Mujawarat) in the two holy cities (Haramain) was discouraged. After completing the Hajj, the Commander of the Faithful, Umar Farooq (may Allah be pleased with him), would go around with a whip to the caravans and say, "O people of Yemen, go to your right! O people of the Levant, take the road to the Levant! O people of Iraq, move towards Iraq, so that the awe of your Lord's house remains greater in your eyes." The safest and most upright path is to keep it in a small box with respect and sanctity. Occasionally, perhaps for a few set days in a month, out of beautiful glorification and grand excellence, allow Muslims to visit it. Just as Sultan Ashraf Adil built a place called Dar al-Hadith in the Madrasa Ashrafia of the city of Damascus, Levant, for special lessons in Hadith. He endowed vast properties for it, built a mosque on its Qibla side, and constructed a chamber for the sacred sandal (Na'l-e-Muqaddas) of the holy Prophet (peace be upon him) to the east of the mosque's Mihrab. He installed copper-coated doors that looked like pure gold. The blessed sandal was placed with respect in an ebony box, adorned with precious curtains. This door was opened every Monday and Thursday, and people would attain blessings from the visit full of purity. As mentioned by Allama al-Maqari in 'Fath al-Muta'al' and others (as Allama al-Maqari mentioned in 'Fath al-Muta'al' and other scholars in other books). This aforementioned Madrasa and Dar al-Hadith has always been a gathering place for Imams and scholars. The great Imam Abu Zakariya al-Nawawi, commentator of Sahih Muslim, was a teacher there, then Imam...

1 Sahih al-Bukhari, Book of Conditions, Chapter on Conditions in Jihad, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1/397; Ash-Shifa ash-Sharif, Rights of Mustafa, Section on the Habits of Companions in Honoring Him, etc., Abdut Tawab Academy Multan 2/31.

...उनके चेहरे और उनके शरीर (अल-हदीस) 1 वे मुबारक थूक या बलगम को अपने हाथों में ले लेते और उसे अपने चेहरों और शरीरों पर मलते थे।

'वे इसके लिए लगभग एक-दूसरे को मार डालते' वाली स्थिति सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से स्वयं हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मौजूदगी में साबित है। अतः प्रश्न में वर्णित 'अतिरिक्त प्रयास' यहाँ अनावश्यक है। इसी तरह, हजर-ए-अस्वद को चूमने के लिए प्राचीन समय से ही भीड़ और धक्का-मुक्की चली आ रही है। संक्षेप में, इस कृत्य की अनुमति निश्चित है। जब नीयत बरकत और अल्लाह की निशानियों के सम्मान की हो, तो यह निश्चित रूप से सराहनीय और शरीयत द्वारा वांछित है। हालांकि, अगर हर पाँच वक्त की नमाज़ के बाद नियमित रूप से इसके दर्शन और इसे चूमने का पालन करना, और शुक्रवार के दिन आम जनता की अनियंत्रित भीड़ में कुछ धार्मिक भ्रष्टाचार की आशंका हो, तो ऐसे विशेष नियम और अनियंत्रित भीड़ से बचना चाहिए। हर समय सामने लटके रहने से उसकी गरिमा कम हो सकती है। इसी कारण हरमैन तैयबैन (मक्का और मदीना) में पड़ोस में रहने (मुजावरत) को मना किया गया था। हज़ पूरा होने के बाद, अमीर-अल-मोमिनीन फारूक-ए-आजम (रज़ियल्लाहु अन्हु) काफिलों के पास कोड़ा लेकर जाते और फरमाते, "ऐ यमन वालो, दाईं ओर जाओ! ऐ शाम वालो, शाम का रास्ता लो! ऐ इराक वालो, इराक की ओर कूच करो ताकि तुम्हारे रब के घर की हैबत तुम्हारी नज़रों में अधिक बनी रहे।" सबसे सुरक्षित और सीधा रास्ता यह है कि इसे सम्मान और पवित्रता के साथ एक छोटे संदूक में रखा जाए। कभी-कभी, शायद महीने में कुछ निश्चित दिनों के लिए, सुंदर महिमा और भव्य श्रेष्ठता के कारण मुसलमानों को इसके दर्शन कराए जाएँ। जिस तरह सुल्तान अशरफ आदिल ने दमिश्क शहर के मदरसा अशरफिया में हदीस के विशेष पाठ के लिए 'दारुल हदीस' नामक एक स्थान बनवाया था। उन्होंने इसके लिए विशाल संपत्तियाँ वक्फ कीं, इसकी किबला दिशा में एक मस्जिद बनवाई, और मस्जिद के मिहराब से पूर्व की ओर हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र सैंडल (नल-ए-मुकद्दस) के लिए एक मकान का निर्माण कराया। इसके दरवाजों पर तांबे के कवाड़ लगाए गए जिन पर सोने की परत चढ़ी थी जो बिल्कुल सोने के लगते थे। मुबारक सैंडल को आबनूस के संदूक में अदब के साथ रखा गया और बेशकीमती पर्दों से सजाया गया। यह दरवाजा हर सोमवार और गुरुवार को खोला जाता था और लोग पवित्र दर्शन से बरकत प्राप्त करते थे। जैसा कि अल्लामा मुकरी ने 'फतह अल-मुताल' आदि में उल्लेख किया है (जैसा कि अल्लामा मुकरी ने फतह अल-मुताल में और अन्य विद्वानों ने अन्य

पुस्तकों में उल्लेख किया है)। यह मदरसा और दारुल हदीस हमेशा से इमामों और विद्वानों का मिलन स्थल रहा है। इमाम अबू ज़कारिया नववी, जो सहीह मुस्लिम के व्याख्याकार हैं, वहाँ शिक्षक थे, फिर इमाम...

---

1 सहीह अल-बुखारी, किताब-उश-शुरुत, जिहाद में शर्तों का अध्याय आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/397; अल-शिफा अल-शरीफ, हुकूक-ए-मुस्तफा, सहाबा की उनके सम्मान की आदतों पर अनुभाग आदि, अब्दुत तवाब अकादमी मुल्तान 2/31।

وجوھھم واجسادھم الحدیث 1 لعاب دہن مبارک ڈالتے یا کھکھارتے ہیں اسے ہاتھوں میں لیتے اور اپنے چہروں اور بدنوں پر ملتے ہیں۔

کادوا یقتلون علیہ کی حالت کہ صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے خود حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مواجہہ عالیہ میں ثابت کادوا یکونون علیہ لہذا سے کہ یہاں سوال میں مذکور جہازائد ہے یونہی بوسہ سنگ اسود پر ہجوم و تزاحم قدیم سے ہے بالجملہ اس نفس فعل کا جواز یقینی اور جب نیت تبرک و تعظیم شعائر اللہ ہے تو قطعاً مندوب اور شرعاً مطلوب مگر پنجگانہ نماز کے بعد علی الدوام اس کی زیارت و تقبیل کا التزام اور جمعہ کے دن عام عوام کے بیقیدانہ ہجوم وازدحام میں اگر اندیشہ بعض فاسد دینیہ ہو تو اس تقیید والتزام واطلاق ازدحام سے بچنا چاہئے اور خود ہر وقت پیش نظر معلق رہنا باعث اسقاط حرمت ہوتا ہے ولہذا حرمین طیبین کی مجاورت ممنوع ہوئی، امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد حج تمام قافل پر درہ لئے دروہ فرماتے اور ارشاد کرتے اے اہل یمن یمین کو جاؤ۔ اے اہل شام! شام کا راستہ لو۔ اے اہل عراق! عراق کو کوچ کرو کہ اس سے تمہارے رب کے بیت کی ہیبت تمہاری نگاہوں میں زیادہ رہے گی "راہ اسلم و طریق اقوم یہ ہے کہ اسے کسی صندوقچہ میں ادب وحرمت کے ساتھ رکھیں اور احیاناً خواہ مہینے میں کچھ دن قرار دے کر بوجہ اجلال حسن واعظام مستحسن اس کی زیارت مسلمین کو کرا دیا کریں جس طرح سلطان اشرف عادل نے شہر دمشق الشام کے مدرسہ اشرفیہ میں خاص درس حدیث کے لئے ایک مکان مسمیٰ بدارالحدیث بنایا اور اس پر جائیداد کثیر وقف فرمائی اور اس کی جانب قبلہ مسجد بنائی اور محراب مسجد سے شرق کی طرف ایک مکان نعل مقدس حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے تعمیر کیا اور اس کے دروازے پر مسی کواڑ رز سے

ملمع کر کے لگائے کہ بالکل سونے کے معلوم ہوتے تھے۔ اور نعل مبارک کو آبنوس کے صندوق میں بادب رکھا اور بیش بہا پردوں سے مزین کیا یہ دروازہ ہر دو شنبہ و پنجشنبہ کو کھولا جاتا اور لوگ فیض زیارت سراپا طہارت سے برکات حاصل کرتے۔ کما ذکر العلامۃ المقری فی فتح المتعال وغیرہ وغیرہ (جیسا کہ علامہ مقری نے فتح المتعال میں اور ان کے علاوہ دیگر علماء نے دیگر کتابوں میں ذکر کیا ہے) یہ مدرسہ و دارالحدیث مذکور ہمیشہ مجمع ائمہ و علماء ہے امام اجل ابوزکریا نووی شارح صحیح مسلم اس میں مدرس تھے پھر امام

---

1 صحیح البخاری کتاب الشروط باب الشرط فی الجہاد الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۳۹۷ ، الشفاء الشریف حقوق المصطفیٰ فصل فی عادۃ الصحابۃ فی تعظیمہ الخ عبدالتواب اکیڈمی ملتان ۲/۳۱

Fatawa Razawiyya, Volume 22

The last of the mujtahids, Abu al-Hasan Taqi al-Din Ali bin Abd al-Kafi al-Subki, author of 'Shifa al-Saqam', and his successors, similarly, the great scholars continued to give lessons. No imam has recorded any denial or objection to this praiseworthy act of the aforementioned Sultan. Rather, it is hoped that those great scholars themselves would participate in visiting it and receive grace and blessings. The Hadith scholar Allama Hafiz Burhan al-Din al-Halabi (may Allah Almighty shower him with light) says in 'Noor al-Nibras': "Our teacher, the Imam and Hadith scholar Amin al-Maliki said:

'In the House of Hadith (Dar al-Hadith), there is a subtle meaning, And in it lies the ultimate end of my desire and request. The traditions of the Messenger are recited to me, And my kissing the traces of the Messenger.' [1]

(Meaning, our teacher Imam and Hadith scholar Amin al-Din al-Maliki, may Allah's mercy be upon him, says: There is a subtle purpose in the Dar al-Hadith school, and in it, my purpose and desire are achieved to a perfect degree. The Hadiths of the Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) are read to me, and I am blessed with kissing the noble relics of the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him)).

In short, this should be the manner of visitation. Then, whoever can attain the honor of kissing with this respect and reverence without difficulty or hardship, well and good. Otherwise, one should be content with a mere glance. Even the kissing of the Black Stone (Hajar al-Aswad), which is a confirmed Sunnah, is abandoned when it causes harm to oneself or others. So, this kissing then has a different status.

| This is the safest way, and the middle course is the most upright for people. And Allah, Glorified and Exalted, knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most wise. | This is the way of safety, and the moderate ruling is firm and strong. Allah Almighty is the All-Knowing; His knowledge is most perfect and most wise. (T) |

Masala 141: It is a common practice among many people that during the Adhan (call to prayer) and at the time of Fatiha Khwani (reciting prayers for the deceased), they kiss their thumbs. Scholars also declare it correct and prove it from Hadith. Is this statement correct or not? Explain and be rewarded.

Answer: Kissing the nails of the thumbs and placing them on the eyes during the Adhan when listening to the blessed name of the Master of 'Lawlak' (may Allah's

peace and blessings be upon him) is not proven by any Sahih Marfu' Hadith (authentic chain reaching the Prophet). Whatever is narrated regarding this is...

[1] Noor al-Nibras, Hafiz Burhan al-Din al-Halabi Page 352 of 692

फ़तावा रज़विया, खंड 22

मुजतहिदीन के अंतिम, अबुल हसन तक़ीउद्दीन अली बिन अब्दुल काफ़ी सुबकी, 'शिफ़ा अल-सक़ाम' के लेखक, उनके उत्तराधिकारी और इसी तरह महान विद्वान सबक़ देते रहे। सुल्तान के इस प्रशंसनीय कार्य पर किसी भी इमाम की ओर से कोई इनकार या आपत्ति दर्ज नहीं की गई है। बल्कि, यह आशा की जाती है कि वे स्वयं महान विद्वान इसकी ज़ियारत में शरीक होते और अनुग्रह व बरकत प्राप्त करते। हदीस विद्वान अल्लामा हाफ़िज़ बुरहानुद्दीन हलबी (अल्लाह उन पर नूर बरसाए) 'नूर अल-निबरास' में कहते हैं: "हमारे उस्ताद इमाम और हदीस विद्वान अमीन अल-मालिकी ने कहा:

'दारुल हदीस में एक सूक्ष्म अर्थ है, और इसमें मेरी इच्छा और प्रार्थना का अंतिम छोर है। रसूल की हदीसें मुझे सुनाई जाती हैं, और रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के अवशेषों को चूमना मेरी किस्मत है।' [1]

(अर्थात् हमारे उस्ताद इमाम और हदीस विद्वान अमीन अल-दीन मालिकी रहमतुल्लाह अलैहि फरमाते हैं: मदरसा दारुल हदीस में एक सूक्ष्म उद्देश्य है और इसमें मेरा उद्देश्य और वांछित पूर्णता के साथ प्राप्त होता है। हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की हदीसें मुझ पर पढ़ी जाती हैं और हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के अवशेषों को चूमने का सौभाग्य मुझे मिलता है।)

संक्षेप में, ज़ियारत का तरीका यह होना चाहिए। फिर, जिसे बिना किसी कठिनाई या कष्ट के इस अदब और सम्मान के साथ चूमने का सम्मान मिल सके, तो बेहतर। अन्यथा, केवल नज़र डालने पर ही संतोष करना चाहिए। यहाँ तक कि हजरे अस्वद (काला पत्थर) को चूमना, जो एक सुन्नते मुअक्कदा है, छोड़ दिया जाता है जब यह अपने या दूसरों के लिए कष्ट का कारण बनता है। तो इस चूमने का तो फिर दूसरा दर्जा है।

| यही सबसे सुरक्षित तरीका है, और मध्यम मार्ग लोगों के लिए सबसे सीधा है। और अल्लाह, महिमामयी और सर्वोच्च, सबसे अच्छा जानता है, और उसका ज्ञान, उसकी महानता महिमामयी हो, सबसे पूर्ण और सबसे बुद्धिमान है। | यह सुरक्षा का तरीका है और मध्यम निर्णय दृढ़ और मजबूत है। अल्लाह ताला अधिक ज्ञान वाला है; उसका ज्ञान सबसे पूर्ण और सबसे हकीम है। (त) |

मसला 141: अल्लाह के कई बंदों का यह तरीका है कि अज़ान के समय और फातिहा ख्वानी के समय वे अंगूठे चूमते हैं। विद्वान भी इसे सही बताते हैं और हदीस शरीफ से इसे साबित करते हैं। क्या यह कथन सही है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: अज़ान के दौरान 'लौलाक' के स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का मुबारक नाम सुनने पर अंगूठे के नाखूनों को चूमना और उन्हें आँखों पर रखना किसी भी 'सहीह मरफ़ू' हदीस से साबित नहीं है। इस बारे में जो कुछ भी रिवायत में कहा जाता है...

[1] नूर अल-निबरास, हाफ़िज़ बुरहानुद्दीन हलबी पृष्ठ 352 / 692

خاتم المجتہدین ابوالحسن تقی الدین علی بن عبدالکافی سبکی صاحب شفاء السقام ان کے جانشین ہوئے یونہی اکابر علماء درس فرمایا کئے۔ سلطان موصوف کے اس فعل محمود پر کسی امام سے انکار و ماثور نہ ہوا بلکہ امید کی جاتی ہے کہ خود وہ اکابر اس کی زیارت میں شریک ہوتے اور فیض و برکت حاصل کرتے ہوں، محدث علامہ حافظ برہان الدین حلبی رحمہ اللہ تعالٰی نور النبراس میں فرماتے ہیں قال شیخنا الامام المحدث امین المالکی:

وفی دارالحدیث لطیف معنی وفیہا متنھی اربی وسؤلی احادیث الرسول علی تتلی وتقبیلی لآثار الرسول ۱

(یعنی ہمارے استاذ امام محدث امین الدین مالکی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ فرماتے ہیں مدرسہ دارالحدیث میں ایک لطیف مقصد ہے اور اس میں میرا مقصد اور مطلوب بدرجہ کامل حاصل ہے حضور والا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی حدیثیں مجھ پر پڑھی جاتی ہیں اور حضور والا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے آثارِ شریفہ کا بوسہ مجھے نصیب ہوتا ہے)

غرض طریقہ زیارت تو یہ رکھیں پھر جسے یہ ادب و حرمت بے دقت و زحمت شرفِ بوس مل سکے فبہا ورنہ صرف نظر پر قناعت کرے بوسہ سنگ اسود کہ سنتِ مؤکدہ ہے۔ جب اپنی یا غیر کی اذیت کا باعث ہو ترک کیا جاتا ہے تو اس بوسہ کا تو پھر دوسرا درجہ ہے۔

| ھذا ھو الطریق اسلم والحاکم الوسط القوم الاقوم واللہ سبحانہ و تعالی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ | یہ سلامتی کا طریقہ ہے اور درمیانہ حکم مضبوط و قوی ہے اور اللہ تعالٰی زیادہ علم والا ہے اس کا علم اتم و احکم ہے۔ (ت) |

مسئلہ ۱۴۱: اکثر مخلوق خدا کا یہ طریقہ ہے کہ وقت اذان اور وقت فاتحہ خوانی یعنی پنچایت پڑھنے کے وقت انگوٹھے چومتے ہیں اور علماء بھی درست بتلاتے ہیں اور حدیث شریف سے ثابت کرتے ہیں آیا یہ قول درست ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: اذان میں وقت استماع نام پاک صاحب لولاک صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم انگوٹھے کے ناخن چومنا آنکھوں پر رکھنا کسی حدیث صحیح مرفوع سے ثابت نہیں یہ جو کچھ اس میں روایت کہا جاتا ہے

۱ نور النبراس حافظ برہان الدین حلبی صفحہ ۳۵۲ از ۶۹۲

Fatawa Razawiyya Volume 22

...devoid of speech. Therefore, anyone who believes such a proof for it, or considers it a Sunnah Mu'akkadah (emphasized practice), or says that simply omitting it is a cause for reprimand and blame, is certainly mistaken. Yes, the kissing (of thumbs) is mentioned in some weak and criticized Hadiths.

[Table Column 1 (Arabic)]: Dailami narrated it in Musnad al-Firdaws, Imam Sakhawi mentioned it in Al-Maqasid al-Hasanah (1), and Allama Khayr al-Din al-Ramli in the marginalia of Al-Bahr al-Ra'iq. Allama al-Jarrahi also mentioned it at length, and after discussion, said that nothing regarding this is authentic in Marfu' (traditions attributed to the Prophet). This is also what Muhaqqiq al-Shami recorded in Radd al-Muhtar (2).

[Table Column 2 (Urdu)]: Dailami has recorded this in Musnad al-Firdaws, Imam Sakhawi in Al-Maqasid al-Hasanah, Khayr al-Din al-Ramli in the marginalia of Al-Bahr al-Ra'iq, and Allama al-Jarrahi has stated it in a lengthy discourse. After investigation, he said there is no authentic Marfu' Hadith on this matter, just as Muhaqqiq Ali Shami has narrated in Radd al-Muhtar (T).

And some books of Fiqh (jurisprudence), such as Jami' al-Rumuz Sharh Nuqayah, Fatawa Sufiya, Kanz al-Ibad, and Shami's commentary on Durr al-Mukhtar, many of which contain references from the scholars of the Ismaili group, have also written that placing the thumbs (on eyes) is recommended. The learned al-Quhistani writes in the commentary of Mukhtasar al-Wiqayah:

[Table Column 3 (Arabic)]: Know that it is recommended to say upon hearing the first 'Shahadah' of the second 'Ashhadu anna Muhammadan Rasoolullah': "Sallallahu Ta'ala 'alayka ya Rasoolallah" (Peace and blessings of Allah be upon you, O Messenger of Allah), and upon hearing the second 'Shahadah': "Qurratu 'ayni bika ya Rasoolallah" (You are the coolness of my eyes, O Messenger of Allah). Then say: "O Allah, grant me benefit through my hearing and sight," after placing the nails of both thumbs on the eyes. For indeed, he (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him, will lead him into Paradise, as mentioned in Kanz al-Ibad. End of quote (3).

[Table Column 4 (Urdu)]: Know that indeed it is recommended to say "Sallallahu Ta'ala 'alayka ya Rasoolallah" upon hearing the first testimony of the Adhan, and "Qurratu 'ayni bika ya Rasoolallah" upon hearing the second testimony. Then, one should kiss the nails of their thumbs and place them on their eyes and say: "O Allah, grant me

benefit through my hearing and sight." Then the Noble Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, will take such a person behind him into Paradise, as stated in Kanz al-Ibad. End of quote (T).

Radd al-Muhtar, the commentary on Durr al-Mukhtar, quotes this and states:

1 Al-Maqasid al-Hasanah, Hadith 1021, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, p. 382. 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Salah, Bab al-Adhan, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/267. 3 Jami' al-Rumuz, Kitab al-Salah, Fadl al-Adhan, Maktabah al-Islamiyyah, Gumbad Qamus, Iran, 1/125. Page 353 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

...कलाम से खाली, इसलिए जो इसके लिए ऐसा प्रमाण माने या इसे सुन्नत-ए-मुअक्कदा समझे या इसके न करने को डांट-फटकार और निंदा का कारण बताए, वह निश्चित रूप से गलती पर है। हाँ, कुछ कमज़ोर और आलोचनाग्रस्त हदीसों में (अंगूठे) चूमना आया है।

[तालिका कॉलम 1 (अरबी)]: दैलमी ने इसे मुसनद अल-फिरदौस में उल्लेख किया है, इमाम सखावी ने अल-मक़ासिद अल-हसना (1) में, और अल्लामा ख़ैर अल-दीन अल-रमली ने अल-बहर अल-राइक़ के हाशिये में। अल्लामा अल-जर्राही ने भी विस्तार से इसका उल्लेख किया और बहस के बाद कहा कि इस बारे में मरफ़ू (पैगंबर तक पहुँचने वाली) हदीसों में से कुछ भी सही नहीं है, जैसा कि मोहक़्क़िक शामी ने रद अल-मुह्तार (2) में दर्ज किया है।

[तालिका कॉलम 2 (उर्दू/हिंदी)]: इसको दैलमी ने मुसनद अल-फिरदौस में, इमाम सखावी ने मक़ासिद हसना में, ख़ैर अल-दीन रमली ने बहर अल-राइक़ के हाशिये में और अल्लामा जर्राही ने लंबी चर्चा के बाद फ़रमाया कि इस बारे में मरफ़ू सही हदीस नहीं है जैसा कि मोहक़्क़िक अली शामी ने रद-अल-मुह्तार में नक़ल फ़रमाया है (त)।

और फ़िक़्ह की कुछ किताबों में, जैसे जामिउर रूमूज़ शरह नुक़ाया, फ़तावा सूफ़िया, कंज़ुल इबाद और शामी हाशिया दुर्रे मुख़्तार, जिनमें से अधिकतर इस्माइली संप्रदाय के विद्वानों के संदर्भों पर आधारित हैं, अंगूठे रखने को मुस्तहब (पसंदीदा) भी लिख दिया है। फ़ाज़िल क़ुहिस्तानी शरह मुख़्तसर विक़ाया में लिखते हैं:

[तालिका कॉलम 3 (अरबी)]: जान लो कि अज़ान की दूसरी शहादत (अशहदु अन्ना मुहम्मदन रसूल्लाह) की पहली गवाही सुनने पर 'सल्लल्लाहु तआला अलैका या रसूल्लाह' और दूसरी गवाही सुनने पर 'क़ुर्रतु ऐनी बिका या रसूल्लाह' कहना मुस्तहब है। फिर अंगूठों के नाखूनों को आँखों पर रखने के बाद कहे: 'ऐ अल्लाह! मुझे मेरे सुनने और देखने की शक्ति से लाभ पहुँचा', क्योंकि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ऐसा करने वाले को अपने पीछे-पीछे जन्नत में ले जाएँगे जैसा कि कंज़ुल इबाद में है। समाप्त (3)।

[तालिका कॉलम 4 (उर्दू/हिंदी)]: जान लो बेशक अज़ान की पहली शहादत के सुनने पर 'सल्लल्लाहु तआला अलैका या रसूल्लाह' और दूसरी शहादत के सुनने पर 'क़ुर्रतु ऐनी बिका या रसूल्लाह' कहना मुस्तहब है। फिर अपने अंगूठों के नाख़ून चूम कर अपनी आँखों पर रखे और कहे 'अल्लाहुम्मा

मत्ति'नी बिस-सम-इ वल-बसर', तो हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ऐसा करने वाले को अपने पीछे-पीछे जन्नत में ले जाएँगे जैसा कि कंज़ुल इबाद में है। समाप्त (त)।

रद-अल-मुह्तार हाशिया दुर्रे मुख़्तार में इसे नक़ल करके फ़रमाते हैं:

1 अल-मक़ासिद अल-हसना, हदीस 1021, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, पृष्ठ 382 2 रद-अल-मुह्तार, किताबुस सलात, बाबुल् अज़ान, दारुल इहया अल-तुरास अल-अरबी, बेरुत 1/267 3 जामिउर रूमूज़, किताबुस सलात, फ़ज़्लुल अज़ान, मकतबा अल-इस्लामिया, गुंबद क़ामूस ईरान 1/125 पृष्ठ 353 का 692

کلام سے خالی پس جو اس کے لئے ایسا ثبوت مانے یا اسے مسنون ومؤکد جانے یا نفس ترک کو باعث زجر وملامت کہے وہ بیشک غلطی پر ہے۔ ہاں بعض احادیث ضعیفہ مجروحہ میں تقبیل وارد۔

اخرجه الديلمي مسند الفردوس و اورده الامام السخاوی في المقاصد الحسنه ۱ والعلامة خير الدين الرملي في حواشی البحر الرائق و ذكره العلامة الجراحی فاطال وبد اللتيا والتی قال لم يصح في المرفوع من هذا شيء كما اثره المحقق الشامي في رد المختار ۲ | اس کو دیلمی نے مسند الفردوس میں امام سخاوی نے مقاصد حسنہ میں خیر الدین رملی نے بحر الرائق کے حاشیہ میں اور علامہ جراحی نے طویل بیان فرمایا اور بحث کے بعد فرمایا اس بارے میں مرفوع صحیح حدیث نہیں ہے جیسا کہ محقق علی شامی نے ردالمختار میں نقل فرمایا ہے (ت)

اور بعض کتب فقہ م میں مثل جامع الرموز شرح نقایہ و فتاوی صوفیہ و کنز العباد و شامی حاشیہ در مختار کے کہ اکثر ان میں مستندات علماء طائفہ اسمعیلیہ سے ہیں وضع ابہامین کو مستحب بھی لکھ دیا۔ فاضل قہستانی شرح مختصر وقایہ میں لکھتے ہیں :

واعلم انه يستجب ان يقال عند سماع الاولی من الشهادة الثانية صلی الله تعالی عليك يا رسول الله و عند سماع الثانية منها قرة عينی بك يا رسول الله ثم يقال اللهم متعنی بالسمع والبصر بعد وضع ضفری الابهامين علی العينين فأنه صلی الله تعالی عليه وسلم يكون قائد اله الی الجنة كما في كنز العباد انتهی ۳ | جان لو بیشک اذان کی پہلی شہادت کے سننے پر صلی اللہ تعالٰی علیک یا رسول اللہ اور دوسری شہادت کے سننے پر قرۃ عینی بک یا رسول اللہ کہنا مستحب ہے۔ پھر اپنے انگوٹھوں کے ناخن چوم کر اپنی آنکھوں پر رکھے اور کہے اللّٰھم مَتِّعْنِی بِالسَّمْعِ وَالْبَصَرِ تو حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ

وسلم ایسا کرنے والے کو اپنے پیچھے پیچھے جنت میں لے جائیں گے جیسا کہ کنز العباد میں ہے انتہی (ت)

ردالمختار حاشیہ درمختار میں اسے نقل کر کے فرماتے ہیں:

۱ المقاصد الحسنہ حدیث ۱۰۲۱ دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۳۸۲ ۲ ردالمحتار کتاب الصلوۃ باب الاذان دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۲۶۷ ۳ جامع الرموز کتاب الصلوۃ فضل الاذان مکتبہ الاسلامیہ گنبد قاموس ایران ۱ / ۱۲۵ Page 353 of 692

Fatawa Razawiyya, Volume 22

"And the like is in Fatawa al-Sufiyya etc." (Translation: Such is also in Fatawa al-Sufiyya etc. (T))

The truth in this matter is that if someone performs an action from the category of practices of spiritual mentors (mashaykh), for instance, with the hope of increasing eyesight, or expecting grace based on these books and the encouragement mentioned therein, without believing it to be an established Sunnah act or based on a sound hadith, and without considering its omission as heinous; then there is no blame on them considering the act itself and the lack of belief in its Sunnah status. For the absence of a sound hadith for an act does not necessarily imply a prohibition or prevention from it, as clearly stated by Al-Fadil Ali al-Qari in Sharh al-Arba'in, "and this is very apparent" (as Fadil Ali al-Qari clarified in Sharh al-Arba'in and it is quite obvious. T). And in the category of spiritual practices, there is always room for the derivations of the mentors, as is evident from the writings of Shah Waliullah Dehlawi, and the ruling itself permitting such derivations is explicitly stated in his words in 'Hawami'. He writes:

(Persian Text)	**(Urdu Translation)**
The path of innovation through ijtihad (independent reasoning) in 'tasrifi' (transformative/spiritual) acts is open, much like doctors devising prescriptions for pharmacopoeias. This humble one has known that sitting at dawn in the increasing light, facing the morning, fixing the eyes on that light, and saying 'Ya Nur' (O Light) up to a thousand times strengthens the angelic quality (2) etc.	In ongoing spiritual acts, the path of invention through ijtihad is open, just as it is in the prescriptions of pharmacopoeias by physicians. This humble servant knows that from true dawn until brightness, sitting and facing east, focusing eyes on the morning light, and reciting 'Ya Nur' up to a thousand times results in attaining angelic power. (T)

And in the same [book] it is stated:

(Persian Text)	**(Urdu Translation)**
Several types of miracles are never detached from any saint, except as Allah wills; among them are true dreams, disclosure of and insight into the secrets of hearts, and among	There are several miracles that are never separated from any saint, including true dreams and awareness of the desires of hearts, and among

(Persian Text)	(Urdu Translation)
them is the effect in their prayers, 'warqi' (monetary/paper-related?), and transformative acts such that a whole world benefits from their grace (3) etc.	them is the effectiveness of prayers, breath-healing (dam), etc. through ongoing spiritual acts by which the practitioner gains grace etc. (T)

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Bab al-Adhan, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/267
2. Hawami' Shah Waliullah
3. Hawami' Shah Waliullah

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

"व नहवुहु फ़िल फ़तावा अस्-सूफ़िया अल-ख" (तर्जमा: ऐसा ही फ़तावा सूफ़िया में है इत्यादि (त))

तो इसमें सच्चाई यह है कि यदि कोई व्यक्ति, उदाहरण के लिए आँखों की रोशनी बढ़ाने की आशा से, मशायख के कार्यों के कबीले से एक कार्य को जानकर, या इन पुस्तकों में मौजूद फ़ज़ल की उम्मीद और उसमें दी गई प्रेरणा को देखते हुए, उसे सुन्नत की मान्यता और हदीस की सेहत और उसके छोड़ने की बुराई के बिना अमल में लाए, तो स्वयं उस कार्य और सुन्नत के विश्वास न होने की दृष्टि से कोई पकड़ भी नहीं है क्योंकि किसी कार्य पर सही हदीस का न होना उस कार्य से निषेध को आवश्यक नहीं करता, जैसा कि फाज़िल अली कारी ने शरह अल-अरबईन में स्पष्ट किया है: "व हाज़ा ज़ाहिरुन जिद्दन" (जैसा कि फाज़िल अली कारी ने शरह अल-अरबईन में इसकी व्याख्या की है और यह काफी स्पष्ट है। त)। और आमाल के वर्ग में मशायख के निष्कर्ष निकालने (इस्तेखराज) की हमेशा गुंजाइश रहती है, जैसा कि शाह वलीउल्लाह साहब देहलवी की रचनाओं से स्पष्ट है, और स्वयं निष्कर्ष निकालने की अनुमति का यह हुक्म उनके कलाम 'हवामे' में स्पष्ट रूप से लिखा है, वह लिखते हैं:

(फारसी पाठ)

आध्यात्मिक कार्यों (आमाल-ए-तसरीफ़िया) में इज्तिहाद के ज़रिए नए तरीके निकालने का रास्ता खुला है, जैसा कि हकीमों के यहाँ औषधीय ग्रंथों (क़राबा दीन) के नुस्खों में है। इस फ़कीर (लेखक) को ज्ञात है कि सुब्ह-ए-सादिक से उजाला होने तक बैठना और पूर्व की ओर मुँह करना और आँखों को सुबह के नूर पर टिकाना और 'या नूर' को एक हजार बार पढ़ने से मलकिया (फ़रिश्तानुमा) शक्ति प्राप्त होती है। (2) इत्यादि

और उसी में है:

(हिंदी अनुवाद)

आध्यात्मिक कार्यों में इज्तिहाद से नए प्रयोगों का रास्ता खुला है जैसा कि चिकित्सकों के यहाँ औषधीय ग्रंथों के नुस्खों में होता है। इस फ़कीर को ज्ञात है कि सुब्ह-ए-सादिक से उजाला होने तक बैठना और मुँह पूर्व की ओर करना और आँखों को सुबह के नूर पर लगाना और 'या नूर' एक हज़ार बार पढ़ने तक से मलकिया शक्ति प्राप्त होती है। (त)

(फारसी पाठ)	(हिंदी अनुवाद)
कुछ करामातें ऐसी हैं जो किसी वली से अलग नहीं होतीं, सिवाय अल्लाह की इच्छा के, जिनमें से एक सच्ची ख़्वाबें और दिलों के रहस्यों की जानकारी है, और उन्हीं में से दुआओं का प्रभाव और उनके आध्यात्मिक कार्य हैं जिनसे पूरी दुनिया उनके फ़ैज़ से लाभान्वित होती है। (3) इत्यादि	कुछ करामातें ऐसी हैं जो किसी वली से अलग नहीं होतीं, जिनमें से एक सच्ची ख़्वाबें और दिलों की इच्छाओं की जानकारी है, और उन्हीं में से दुआओं का प्रभाव और दम (फूँकना) आदि जैसे आध्यात्मिक कार्य हैं जिनसे अमल करने वाले को फ़ैज़ हासिल होता है इत्यादि। (त)

1. रद्दुल मुह्तार, किताबुस सलात, बाबुज़ अज़ान, दारुल इहया-उत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 1/267
2. हवामे शाह वलीउल्लाह
3. हवामे शाह वलीउल्लाह

पृष्ठ 354/692

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

ونحوہ فی الفتاوی الصوفیۃ الخ ایسے ہی فتاوی صوفیہ میں ہے الخ (ت)

پس حق اس میں اس قدر کہ جو کوئی بامید زیادت روشنائی بصر مثلا از قبیل اعمال مشائخ جان کر یا بتوقع فضل ان کتب پر لحاظ اور ترغیب وارد پر نظر رکھ کر بے اعتقاد سنیت و فعل و صحت حدیث و شناعت ترک اسے عمل میں لائے اس پر بہ نظر اپنے نفس فعل و اعتماد سنیت کے خیر کچھ مواخذہ بھی نہیں کہ فعل پر حدیث صحیح نہ ہونا اس فعل سے نہی و منع کہ مستلزم نہیں کما صرح بہ الفاضل علی القاری فی شرح الاربعین وھذا ظاھر جدا (جیسا کہ فاضل علی قاری نے شرح الاربعین میں اس کی وضاحت کی اور یہ خوب ظاہر ہے۔ ت) اور صیغہ اعمال میں تصرف استخراج مشائخ کو ہمیشہ گنجائش ہے جیسا کہ تصانیف شاہ ولی اللہ صاحب دہلوی سے ظاہر اور خود یہ نفس حکم تجویز استخراج بھی ان کے کلام میں مصرح ہوامع میں لکھتے ہیں:

| اجتہاد را در اختراع اعمال تصریفیہ راہ کشادہ است مانند استخراج اطباء نسخہ ہائے قرابا دین فقیر را معلوم شدہ است کہ در وقت طلوع صبح صادق باسفار مقابل صبح نشستن و چشم را باں نور دوختن و یار نورا گفتن تا ہزار بار کیفیت ملکیہ را قوت میدہد ۲ الخ ۔ | جاری اعمال میں اجتہاد سے اختراع کا راستہ کشادہ ہے جیسا کہ طبیب حضرات کے ہاں قرابادین کے نسخوں میں ہے اس فقیر کو معلوم ہے کہ از صبح صادق تا روشنی بیٹھنا اور منہ مشرق کی طرف کرنا اور آنکھوں کو صبح کے نور پر لگانا اور یانور ہزار بار تک پڑھنے سے قوت ملکیہ حاصل ہوتی ہے (ت) |

اور اسی میں ہے :

| چند نواح از کرامت از پیچ ولی الاماشاء اللہ منفک نمی شود از انجماد منامات صادقہ کشف واشراف بر خواطر و از انجماد ظہور تاثیر و در دعائے او ورقی و اعمال تصریفیہ او تا عالمے بفیض او منتفع شوند ۳ الخ | چند کرامتیں ایسی ہیں جو کسی ولی سے جدا نہیں ہو پاتیں جن میں ایک سچی خوابیں اور دلوں کی خواہشوں پر اطلاع اور انہی میں سے دعاؤں کی تاثیر اور دم وغیرہ جاری اعمال اس سے عامل کو فیض حاصل ہوتا ہے الخ (ت) |

۱ رد المحتار کتاب الصلوۃ باب الاذان دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۲۶۷ ۲ ہوامع شاہ ولی اللہ ۳ ہوامع شاہ ولی اللہ

Fatawa Razawiya - Volume 22

However, the mandatory and binding ruling of the Ismailis—that this action and its likes are purely prohibited (haram), severe impiety, and like polytheism (shirk) interfering with the core of faith, and worse than adultery and the murder of a believer, for which the Ismailis themselves admit the minor premise (the act of innovation) and the major premise is clear from the explanations in 'Taqwiyat-ul-Iman'—even if Ismaili scholars might lower their stance for the sake of expediency, is purely false, rejected, abandoned, and cast out.

Upon them is to prove it with evidence, and upon us is to refute them with the clearest explanation.	**And it is necessary for them to prove shirk and haram, and it is necessary for us to refute them with clear proofs, if Allah wills. (T)**

If Allah the Gracious, the Helper, wills.

And at the time of the council, the mention of this action was not seen in any book, and according to this humble servant, based on the most correct and clear viewpoint of the school of thought, abandoning it is probably more appropriate and certain. And Allah is the Truth, from the Sovereign, the All-Knowing, the Exalted.

Problem 142: From Ujjain, Gwalior region, sent by Muhammad Yaqoob Ali Khan from the residence of Mir Khadim Ali, Assistant, 3rd Rabi-ul-Thani 1307 AH.

What do the scholars of the Muhammadan Sharia and the luminaries of the Ahmadi path say regarding this issue: that kissing the thumbs and placing them on the eyes at the time of the muezzin's call to prayer (Adhan), etc., is an elegant and commendable (mustahabb) practice of the companions (Sahaba) and a Sunnah of the best of mankind, Adam (peace be upon him). However, the literalist scholars of the non-conformists (Ghair Muqallid), due to contempt, belittlement, and insult, call it haram. Do they become apostates and disbelievers or not? Please explain with textual references so you may find reward on the Day of Reckoning. May the mercy of Allah be upon you all.

What do the scholars of Sharia and the luminaries of the spiritual path say regarding this issue: that kissing one's thumbs and placing them on one's eyes during the Muadhin's Adhan—is this action and method a practice of the noble Companions and a Sunnah of the Messenger of Allah, may peace and blessings of Allah be upon him? People of the Ghair Muqallid sect call this act haram out of contempt. Will they be considered disbelievers and apostates or not? Please explain with reference to a book; may Allah grant a reward on the Day of Judgment. May Allah's blessings be upon you. (T)

Answer:

Our Master Allah, may He be exalted, said:

Our master the Messenger of Allah, may Allah's peace and blessings be upon him, said:

बहरहाल, इस्माइलियों का वह ज़रूरी और बाध्यकारी हुक्म—कि यह कार्य और इसके समान कार्य पूर्णतः हराम (वर्जित), घोर अधर्म और शिर्क(बहुदेववाद) के समान हैं जो मूल ईमान में बाधा डालते हैं, और ज़िना तथा मोमिन की हत्या से भी बदतर हैं, जिसके लघु आधार यानी नवाचार के कार्य को इस्माइली स्वयं स्वीकार करते हैं और जिसका प्रमुख आधार 'तक़ियत-उल-ईमान' की व्याख्याओं से स्पष्ट है—भले ही इस्माइली विद्वान किसी हित के चलते इससे पीछे हट जाएँ वह पूरी तरह से असत्य, खारिज, तिरस्कृत और निष्कासित है।

उन पर इसे प्रमाण से सिद्ध करना अनिवार्य है और हमें स्पष्टतम व्याख्या के साथ उनका खंडन करना है।

और उनके लिए शिर्क और हराम को साबित करना ज़रूरी है, और हमारे लिए स्पष्ट दलीलों के साथ उनका रद्द (खंडन) करना इंशाअल्लाह ज़रूरी है। (त)

यदि अल्लाह रहमान, सहायक, चाहे तो।

और पंचायत के समय किसी भी पुस्तक में इस क्रिया का उल्लेख नहीं देखा गया था, और इस फकीर (लेखक) के अनुसार, यहाँ मत के सबसे सही और स्पष्ट आधार पर, इसे छोड़ना ही शायद अधिक उचित और निश्चित होना चाहिए। और अल्लाह सत्य के साथ है, जो संप्रभु, सर्वज्ञ और महान है।

मसला 142: उज्जैन क्षेत्र, ग्वालियर से, मोहम्मद याकूब अली खान द्वारा प्रेषित, मीर खादिम अली के निवास स्थान से, असिस्टेंट, 3 रबी-उल-सानी 1307 हिजरी।

शरीयत-ए-मोहम्मदी के विद्वान और तरीक़त-ए-अहमदी के बुजुर्ग इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि मुअज़्ज़िन की अज़ान के समय अँगूठे चूमना और उन्हें आँखों पर रखना आदि, सहाबा किराम का एक सुंदर और प्रशंसनीय (मुस्तहब) तरीक़ा और मानव जाति के श्रेष्ठ आदम (अलैहिस्सलाम) की सुन्नत है। लेकिन गैर-मुक़ल्लिद विद्वान, हिकारत और अपमान के कारण इसे हराम कहते हैं। क्या वे मुर्तद (धर्मत्यागी) और काफ़िर हो जाते हैं या नहीं? कृपया पुस्तक के संदर्भ के साथ स्पष्ट करें ताकि आपको हिसाब के दिन प्रतिफल मिले। आप सभी पर अल्लाह की रहमत हो।

शरीयत के विद्वान और तरीक़त के बुजुर्ग इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि मुअज़्ज़िन की अज़ान के समय अपने अँगूठों को चूमकर अपनी आँखों पर लगाना—क्या यह क्रिया और तरीक़ा सहाबा किराम का है और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सुन्नत है? गैर-मुक़ल्लिद फिरके के लोग इस काम को नफरत के तौर पर हराम कहते हैं, क्या वे काफ़िर और मुर्तद होंगे या नहीं? किताब के हवाले से बयान फ़रमाएँ, अल्लाह तआला क़यामत के दिन अज्र (पुण्य) अता फ़रमाए। तुम पर अल्लाह की रहमतें हों। (त)

अल-जवाब:

हमारे आका अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

हमारे आका अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने:

पृष्ठ 355/692

البتہ اسمعیلیہ کا حکم لزومی و التزامی کہ یہ فعل اور اس کے امثال محض حرام و سخت بد دینی و مثل شرک مخلِ اصل ایمان اور زنا و قتلِ مومن سے بدتر جس کے صغرٰی یعنی فعل ابتداع پر اسمعیلیہ کو خود اقرار اور کبرٰی تصریحات و تقویۃ الایمان سے آشکارا اگرچہ علمائے اسمعیلیہ بنظرِ مصلحت اس سے تنزل کیا کریں محض باطل و مردود و مخذول و مطرود ہے۔

علیہم اثباتہ بالبرھان ولنارد علیہم باوضح بیان **اور ان پر شرک اور حرام کو ثابت کرنا لازم ہے اور ہمیں ان کا رد کرنا واضح دلائل سے ان شاء اللہ لازم ہے۔ (ت)**

ان شاء اللہ الرحمن المستعان۔

اور پنچائت کے وقت اس فعل کا ذکر کسی کتاب میں نہ دیکھا گیا اور فقیر کے نزدیک یہاں پر بنائے مذہب ارجح واضح غالباً ترک زیادہ انسب و الیق ہونا چاہئے۔ واللہ باالحق عن الملک العلام الجلیل۔

مسئلہ ۱۴۲: از اوجین علاقہ گوالیار مرسلہ محمد یعقوب علی خان از مکان میر خادم علی اسٹنٹ ۳ ربیع الثانی ۱۳۰۷ھ

چہ میفرمایند علمائے شریعت محمدی و کیا فرماتے ہیں علمائے شریعت و فضلائے طریقت فضلائے طریقہ احمدی دریں مسئلہ کہ مس ابہامین و نہادن علی العینین در وقت اذان موذن وغیرہ فعل وطریقہ انیقہ مستحب صحابہ کرام وسنت خیر البشر آدم علیہ السلام ست اور راعلمائے ظواہر غیر مقلدین بہ سبب استخاف واہانت و حرام گویند مرتد و کافر می شوند یا نہ؟ بیان فرمایند بسند کتاب اجر یابند روز حساب رحمۃ اللہ علیکم اجمعین۔

اس مسئلہ میں کہ مؤذن کی اذان کے وقت اپنی آنکھوں پر انگوٹھے چوم کر لگانا یہ فعل و طریقہ صحابہ کرام اور سنت رسول اللہ صلی اللہ اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہے اس عمل کو غیر مقلدین فرقہ کے لوگ حقارت کے طور پر حرام کہتے ہیں کیا وہ کافر اور مرتد ہوں گے یا نہیں؟ کتاب کے حوالہ سے بیان فرمائیں اللہ تعالیٰ اجر عطا فرمائے قیامت کے روز۔ تم پر اللہ کی رحمتیں ہوں۔ (ت)

الجواب:

قال سیدنا اللہ صلی اللہ تعالیٰ سیدنا رسول اللہ صلی اللہ اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے

[Peace and blessings be upon him] "Whoever among you sees an evil, let him change it with his hand; if he is not able to do so, then with his tongue; if he is not able to do so, then with his heart—and that is the weakest of faith." [1] Whoever among you sees a forbidden act, he should change it with his own hand, and if he cannot, then with his tongue, and if he cannot, then in his heart, and that is the weakest level of faith. This is narrated by all the Imams of the Six Books except Al-Bukhari, and by Imam Ahmad from Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him). And it also appears in a Hadith: "The religion is sincerity [well-wishing] for every Muslim." [2] Religion is to wish well for every Muslim. Its origin is with Ahmad, the two Sheikhs (Bukhari & Muslim), Abu Dawud, and Al-Nasa'i from Tamim al-Dari, and Al-Tirmidhi and Al-Nasa'i from Abu Hurairah, and Ahmad from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them all). So, before the answer, one must listen to a necessary and most important matter: the best of mankind, the best of people, the most superior of creation, the most noble of creatures, the leader of the Messengers, the Seal of the Prophets, Muhammad, the Messenger of the Lord of the worlds, peace and blessings of Allah be upon him and his family and companions.

He said: "When one of you sees an evil, he should stop it with his hand; and if he does not have the strength, he should forbid it with his tongue; and if he is not capable of that either, he should consider it bad in his heart, and this is the weakest level of faith." Apart from Bukhari, all the Imams of the Sunan and Imam Ahmad have narrated this from Hazrat Abu Sa'id Khudri (may Allah be pleased with him). Furthermore, it is mentioned in a Hadith that wishing well for every Muslim is religion. Imam Ahmad, the two Sheikhs, Abu Dawud, and Nasa'i have narrated this from Ibn Abbas and Abu Hurairah (may Allah be pleased with them). Therefore, before the answer, one should hear an important point and a significant matter: that the most superior of creation, the most noble of people, the best of mankind, and the most honorable of the universe is His Eminence, the Leader of the Messengers, the Seal of the Prophets, Muhammad, the Messenger of the Lord of the Worlds. May peace and blessings be upon him and all his family and companions.

---

1. Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter: Forbidding the Evil, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/51; Musnad Ahmad ibn Hanbal from Abu Sa'id al-Khudri, Al-Maktab al-Islami Beirut 3/29 & 52.

2. Musnad Ahmad ibn Hanbal, Hadith of Jarir ibn Abdullah, Al-Maktab al-Islami Beirut 4/270-365; Sahih al-Bukhari, Book of Faith, Chapter: The Prophet's Saying 'The Religion is Sincerity', etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1/13; Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter: The Religion is Sincerity, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/54-55.

[उन पर शांति और आशीर्वाद हो] "तुममें से जो कोई बुराई देखे तो उसे अपने हाथ से बदल दे; अगर वह ऐसा करने में सक्षम न हो, तो अपनी ज़ुबान से; अगर वह इसमें भी सक्षम न हो, तो अपने दिल से —और यह ईमान का सबसे कमज़ोर स्तर है।" [1] जो कोई आप में से अनुचित कार्य देखे, उसे अपने हाथ से बदलना चाहिए, और यदि वह न कर सके तो ज़ुबान से, और यदि वह न कर सके तो दिल से, और वह ईमान का सबसे कमज़ोर स्तर है। इसे बुखारी के अलावा सभी छह इमामों ने और इमाम अहमद ने अबू सईद अल-खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। और हदीस में यह भी आया है: "हर मुसलमान के लिए खैरख़्वाही (भलाई चाहना) ही दीन है।" [2] दीन यह है कि हर मुसलमान की भलाई चाही जाए। इसका मूल अहमद, दो शेखों (बुखारी और मुस्लिम), अबू दाऊद और अन-नसाई के पास तमीम अद-दारी से है, और तिरमिज़ी और अन-नसाई के पास अबू हुरैरा से, और अहमद के पास इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से है। अतः उत्तर से पहले एक आवश्यक और अत्यंत महत्वपूर्ण बात सुननी चाहिए: सृष्टि में सबसे श्रेष्ठ, लोगों में सबसे बेहतर, मानव जाति में सबसे उत्तम, और समस्त प्राणियों में सबसे प्रतिष्ठित, रसूलो के सरदार, नबियों के खातिम, मुहम्मद जो रब्बुल आलमीन के रसूल हैं, उन पर और उनके आल और असहाब पर अल्लाह का दुरूद और सलाम हो।

फरमाया: "तुम में से जब कोई बुराई देखे तो हाथ से उसे रोके और अगर उसकी ताक़त नहीं तो ज़बान से मना करे और अगर उस पर भी क़ादिर न हो तो दिल से बुरा जाने, और यह ईमान का कमज़ोर तरीन दर्जा है।" इसको आइम्मा सित्ता में से बुखारी के अलावा सब ने और इमाम अहमद ने हज़रत अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। नीज़ हदीस में है हर मुसलमान की खैरख़्वाही दीन है, इसको इमाम अहमद, शैखैन, अबू दाऊद और नसाई ने इब्न अब्बास और अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है पस जवाब से क़ब्ल एक ज़रूरी बात और अहम अम्र सुन लेना चाहिये कि अफ़ज़लुल खलक़ और अकरमुन नास और खैरुल बशर और अकरमुल बरीया जनाब सैय्यदुल मुरसलीन ख़ातिमुन नबिय्यीन मुहम्मद रसूल रब्बुल आलमीन हैं आप पर और आपकी आल व असहाब सब पर दुरूद व सलाम हो।

1. सहीह मुस्लिम किताब अल-ईमान बाब बयान कौनिन्नही अनिल मुनकर क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/ 51, मुसनद अहमद बिन हंबल अन अबी सईद अल-खुदरी अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 3/ 29 और 52
2. मुसनद अहमद बिन हंबल हदीस ज़रीर बिन अब्दुल्लाह अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 4/ 270-365, सहीह अल-बुखारी किताब अल-ईमान बाब क़ौलुन नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अद-दीनुन्नसीहा अलख क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/ 13, सहीह मुस्लिम किताब अल-ईमान बाब अद-दीनुन्नसीहा क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/ 54-55

पृष्ठ 356/692

علیہ وسلم من رأی منکم منکرا فلیغیرہ بیدہ فان لم یستطع فبلسانہ فان لم یستطع فبقلبہ وذلک اضعف الایمان ۱ ہر کہ از شما امر ناروا بیند باید کہ بدست خویش تغییرش دھد واگر نہ تواند پس بزبان و اگر نتواند پس بدل و آں ضعیف ترین الایمان ست رواہ الائمۃ احمد والستۃ الا البخاری عن ابی سعید الخدری رضی اللہ تعالٰی عنہ و نیز در حدیث آمد النصح لکل مسلم ۲ دین آنست کہ ہر مسلمان را خیر خواہی کنند اصلہ عند احمد والشیخین و ابی داؤد والنسائی عن تمیم الداری والترمذی و النسائی ابی ھریرۃ واحمد عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنھم اجمعین۔ پس بیش از جواب امرے ضروری و مھم تر باید شنید خیر البشر وخیر الناس وافضل الخلق واکرم البریۃ جناب سیدالمرسلین خاتم النبیین محمد رسول رب العلمین ست صلی اللہ تعالی علیہ علیہم

فرمایا: تم میں سے جب کوئی برائی دیکھے تو ہاتھ سے اسے روکے اور اگر اس کی طاقت نہیں تو زبان سے منع کرے اور اگر اس پر بھی قادر نہ ہو تو دل سے برا جانے، اور یہ ایمان کا کمزور ترین درجہ ہے۔ اس کو ائمہ ستہ میں سے بخاری کے علاوہ سب نے اور امام احمد نے حضرت ابو سعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ نیز حدیث میں ہے ہر مسلمان کی خیر خواہی دین ہے، اس کو امام احمد، شیخین، ابو داؤد اور نسائی نے ابن عباس اور ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے پس جواب سے قبل ایک ضروری بات اور اہم امر سن لینا چاہئے کہ افضل الخلق اور اکرم الناس اور خیر البشر اور اکرم البریۃ جناب سید المرسلین خاتم النبیین محمد رسول رب العالمین ہیں آپ پر اور آپ کی آل و اصحاب سب پر درود و سلام ہو

1 صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان کون النهی عن المنکر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۵۱، مسند احمد بن حنبل عن ابی سعید الخدری المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۲۹ و ۵۲ 2 مسند احمد بن حنبل حدیث جریر بن عبدالله المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۲۷۰-۳۶۵، صحیح البخاری کتاب الایمان باب قول النبی صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم الدین النصیحۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۳، صحیح مسلم کتاب الایمان باب الدین النصیحۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۵۵-۵۴

Fatawa Rizvia, Volume 22

(Left Column Text): ...and upon his family and all his companions. All Muslims have a consensus on this meaning. The poor one, may Allah the Almighty Lord forgive him (the author), has compiled a detailed treatise on the absolute excellence of the most excellent rightful Presence, peace and blessings of Allah be upon him, titled 'Qala'id Nuhoor al-Hoor min Fawa'id Buhoor al-Noor,' named 'Tajalli al-Yaqeen bi-anna Nabiyyana Sayyid al-Mursalin 1305 AH,' peace and blessings of Allah be upon him and all of them. There, through ten noble verses and a hundred noble Hadiths, I have established the truth on the throne of investigation that none among the Prophets, Messengers, and all creations of Allah reach the high state and lofty grandeur of the Leader of the Worlds, the Noblest of the first and the last, peace and blessings of Allah be upon him. Perhaps the questioner's pen slipped and instead of 'Abu al-Bashar' (Father of Mankind), 'Khayr al-Bashar' (Best of Mankind) was written for Adam (peace be upon him), or perhaps the questioner used an interpretation based on the partial excellence of fatherhood to call Adam (peace be upon him) the best of mankind. As such interpretations are used in some places, but if the first possibility is indeed the case, then caution is needed. Allah Almighty knows best the state of hearts. The truth is that abstaining from such phrasing is mandatory, rather, an important obligation. Allah Almighty is the owner of guidance. Now I turn to answering the question. Yes, in this matter, regarding the first caliph of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), our leader Siddiq al-Akbar, and the flower of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)...

(Right Column Text): All Muslims have a consensus on this meaning. The poor one, may Allah the Almighty Lord forgive him (the author, mercy of Allah be upon him), has written a detailed treatise on the absolute excellence of the most excellent rightful Presence, peace and blessings of Allah be upon him, titled 'Qala'id Nuhoor al-Hoor min Fawa'id Buhoor al-Noor,' named 'Tajalli al-Yaqeen bi-anna Nabiyyana Sayyid al-Mursalin 1305 AH,' peace and blessings of Allah be upon him and all of them. In it, through ten noble verses and a hundred noble Hadiths, the truth has been highlighted that none from among the Prophets and Messengers and all creations reached the high and lofty level of perfection of the Presence (peace be upon him). It is possible that the questioner's pen slipped and instead of 'Abu al-Bashar', 'Khayr al-Bashar' happened to be written for Adam (peace be upon him), or the questioner used an interpretation and on the basis of partial excellence of fatherhood called

Adam (peace be upon him) the best of mankind. As in some places such interpretation is used, but if the first possibility is what actually happened, then there is caution in it. Allah Almighty knows the condition of hearts better. The truth is that it is necessary, rather an important duty, to avoid such phrasing. Allah Almighty is the master of guidance. Now I turn towards the answer to the question. It is correct that in this matter, the first caliph of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), our leader Siddiq al-Akbar, and the flower of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)...

फतावा रिज़विया, जिल्द 22

(बायां कॉलम): ...और उनके परिवार और उनके सभी साथियों पर। इस अर्थ पर तमाम मुसलमानों का इज्मा (आम सहमति) है। फ़क़ीर (लेखक), अल्लाह सर्वशक्तिमान उसे क्षमा करे, ने हुज़ूर अफ़ज़ल बर हक़ सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की फ़ज़ीलत-ए-मुतलक़ा (पूर्ण श्रेष्ठता) पर एक विस्तृत शोध-पत्र लिखा है जिसका नाम 'क़लाइद नुहुरुल हूर मिन फ़वाइद बुहूरुन नूर' और शीर्षक 'तजल्ली-ए-यक़ीन ब-अन्ना नबिय्यना सैय्यिदुल मुरसलीन 1305 हिजरी' सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम है। उसमें दस आयतों और सौ हदीस शरीफ से इस सच्चाई को स्पष्ट किया गया है कि कोई भी नबी, रसूल और अल्लाह की पूरी मखलूक में से हुज़ूर सैय्यिदुल आलमीन, अकरमुल अव्वलीन वल आख़िरीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के उच्च मकाम और मर्तबे तक नहीं पहुँचता। संभव है कि सवाल पूछने वाले की कलम फिसल गई हो और आदम अलैहिस्सलाम के लिए 'अबू अल-बशर' (मानव जाति के पिता) के बजाय 'खैरुल बशर' (मानव जाति में सर्वश्रेष्ठ) लिखा गया हो, या सवाल पूछने वाले ने तावील (व्याख्या) से काम लेकर पिता होने की आंशिक श्रेष्ठता के आधार पर आदम अलैहिस्सलाम को 'खैरुल बशर' कह दिया हो। जैसा कि कुछ जगहों पर ऐसी तावील की जाती है, लेकिन यदि पहली संभावना वास्तविकता है तो इसमें सावधानी बरतनी चाहिए। अल्लाह दिलों का हाल बेहतर जानता है। सच यही है कि ऐसी इबारत (वाक्यांश) से परहेज करना वाजिब बल्कि अहम फर्ज है। अल्लाह तआला हिदायत का मालिक है। अब मैं सवाल के जवाब की तरफ मुतवज्जे होता हूँ। हाँ, इस मामले में अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के पहले खलीफा हमारे सरदार सिद्दीक़-ए-अकबर और अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के फूल हज़रत...

(दायां कॉलम): तमाम मुसलमानों का इस मानी पर इज्मा है। फ़क़ीर अल्लाह मौला अल-क़दीर (मुसन्निफ़ अलैहिर्रहमा) ने हुज़ूर अफ़ज़ल बर हक़ सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की फ़ज़ीलत-ए-मुतलक़ा पर मबसूत (विस्तृत) रिसाला मुसम्मा ब- 'क़लाइद नुहुरुल हूर मिन फ़वाइद बुहूरुन नूर' मलक़्क़ब बनाम 'तजल्ली-ए-यक़ीन ब-अन्ना नबिय्यना सैय्यिदुल मुरसलीन 1305 हिजरी' सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अजमईन लिखा है। इसमें दस आयात-ए-करीमा और सौ हदीस-ए-शरीफ़ से हक़ को उजागर किया गया है कि कोई भी अंबिया व मुरसलीन और तमाम मख़लूक में से हुज़ूर अलैहिस्सलातु वसलाम के मर्तबा-ए-कमाल बुलंद व बाला को न पहुँचा। हो सकता है कि सायल (प्रश्नकर्ता) का कलम फिसल गया हो, अबू अल-बशर की जगह आदम अलैहिस्सलाम की 'खैरुल

बशर' लिखना सरज़द हो गया हो, या सायल ने तावील से काम लेकर अबुवत (पिता होना) वाली जुज़वी फ़ज़ीलत की बिना पर आदम अलैहिस्सलातु वसलाम को 'खैरुल बशर' कह दिया हो। जैसा कि बाज़ मक़ामात पर ऐसी तावील से काम लिया जाता है, लेकिन पहला एहतमाल (संभावना) अगर वाक़े में ऐसा हो तो इसमें एहतियात है, अल्लाह तआला दिलों का हाल बेहतर जानता है। हक़ यही है कि ऐसी इबारत से परहेज़ लाज़िम बल्कि अहम फ़र्ज़ है। अल्लाह तआला हिदायत का मालिक है। अब सवाल के जवाब की तरफ़ मुतवज्जे होता हूँ, यह दुरुस्त है कि इस मसले में रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के ख़लीफ़ा-ए-अव्वल सैय्यदना सिद्दीक़-ए-अकबर और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के फूल हज़रत...

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

(بایاں کالم): وعلی الہ وصحبہ اجمعین کافہ مسلمین بریں معنی اجماع دارند فقیر غفرلہ اللہ المولیٰ القدیر در تفضیل مطلق حضور افضل بر حق صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم رسالہ مبسوط گرد آوردہ ام مسمی بہ "قلائد نحور الحور من فوائد بحور النور" ملقب بنام تجلی الیقین بان نبینا سید المرسلین ۱۳۰۵ھ" صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اجمعین آنجا بہ دہ آیت وصد حدیث نقش حق بر کرسی تحقیق نشاندہ ام کہ ہیچ یکے از انبیائے مرسلین و خلق اللہ اجمعین بحال رفیع و جلال منیع حضور سید العالمین اکرم الاولین والآخرین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نمیرسد، ماناکہ قلم سائل طغیان کردو بجائے ابوالبشر خیر البشر سرزد او ارادہ خیریۃ الجزئیۃ من جہۃ الابوۃ متاؤلا لبعض ما یذکر فی الباب والاول اسلم بل ھو المفرع ان سائد الواقع واللہ بذات الصدور اعلم حق آنست کہ بہچو عبارت احتراز واجب و لازم و فرض متحتم ست واللہ الہادی، اکوں بجواب مسئلہ پروازیم آرے دریں باب از خلیفہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سیدنا صدیق اکبر و یجانہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

(دایاں کالم): تمام مسلمانوں کا اس معنی پر اجماع ہے۔ فقیر غفرلہ اللہ المولیٰ القدیر (مصنف علیہ الرحمۃ) نے حضور افضل بر حق صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی فضیلت مطلقہ پر مبسوط رسالہ مسمی بہ "قلائد نحور الحور من فوائد بحور النور" ملقب بنام "تجلی الیقین بان نبینا سید المرسلین ۱۳۰۵ھ" صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اجمعین لکھا ہے۔ اس میں دس آیات کریمہ اور سو حدیث شریف سے حق کو اجاگر کیا گیا ہے کہ کوئی بھی انبیاء و مرسلین اور تمام مخلوق میں سے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے مرتبہ کمال بلند و بالا کو نہ پہنچا، ہو سکتا ہے کہ سائل کا قلم پھسل گیا ہو ابو البشر کی جگہ آدم علیہ السلام کی خیر البشر لکھنا سرزد ہو گیا ہو یا سائل نے تاویل سے کام لے کر ابوت والی جزوی فضیلت کی بناء پر آدم علیہ الصلوۃ والسلام کو خیر البشر کہہ دیا ہو۔ جیسا کہ

بعض مقامات پر ایسی تاویل سے کام لیا جاتا ہے لیکن پہلا احتمال اگر واقع میں ایسا ہو تو اس میں احتیاط ہے اللہ تعالیٰ دلوں کا حال بہتر جانتا ہے حق یہی ہے کہ ایسی عبارت سے پرہیز لازم بلکہ اہم فرض ہے۔ اللہ تعالیٰ ہدایت کا مالک ہے۔ اب سوال کے جواب کی طرف متوجہ ہوتا ہوں، یہ درست ہے کہ اس مسئلہ میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے خلیفہ اول سید نا صدیق اکبر اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے پھول حضرت

Fatawa Razawiya, Volume 22

[Left Column Text] Imam Hasan al-Mujtaba and Hazrat Sayyiduna Abu al-Abbas al-Khidr (peace be upon them both) and others have been mentioned in the books of scholars through various narrations. Imam Shams al-Din al-Sakhawi discussed some of them in detail in 'al-Maqasid al-Hasana'. The essence of the discourse of the noble Muhadditheen (Hadith scholars) and renowned researchers—who have employed both leniency (tasahul) and rigor (tashdeed) in authenticating (tasheeh), weakening (taz'eef), criticizing (jarh), and certifying (tawtheeq) narrations—is that in this chapter, no Hadith from the radiant presence of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) has attained the level of 'Sahih' (authentic). In 'al-Maqasid', he stated: 'Nothing in the Marfu' (elevated narrations) regarding all of this is authentic.' (1) In 'al-Mawdu'at al-Kabir', it is mentioned: 'What is narrated regarding this, its Marfu' status is certainly not authentic.' (2) In 'Radd al-Muhtar', Allama Isma'il al-Jarahi narrated: 'Nothing in the Marfu' narrations regarding this is authentic.' (3) And it is not hidden from any servant of Hadith that in the terminology of the Muhadditheen, the negation of 'Sahah' (authenticity) does not imply the negation of 'Hasan' (goodness), let alone leading to the negation of 'Salah' (suitability) and 'Tamasuk' (reliance), or reaching the claim of fabrication ('wad'). Al-Qari stated in 'al-Mawdu'at': Abu al-Fath al-Azdi said: 'No Hadith regarding the intellect ('aql) is authentic.' Abu Ja'far al-Uqayli stated this.

[Right Column Text] Narrations concerning Imam Hasan al-Mujtaba, Hazrat Sayyiduna Abu al-Abbas al-Khidr (peace be upon them), and others are present in the books of scholars, while Imam Shams al-Din al-Sakhawi has detailed them in 'al-Maqasid al-Hasana'. The summary of the statements of the Hadith scholars and researchers who utilize both strictness and ease in verifying, weakening, criticizing, and authenticating narrations is that regarding this matter, no Marfu' (elevated) Hadith from the Prophet (peace and blessings be upon him) has reached the level of 'Sahih' (authenticity). In 'al-Maqasid al-Hasana', he stated regarding this matter that no elevated Hadith has attained authenticity. In 'Mawdu'at al-Kabir', it is noted that the Marfu' status of the narrations in this regard is certainly not correct. In 'Radd al-Muhtar', it is quoted from Allama Isma'il al-Jarahi that no Marfu' narration in this regard is authentic. It is not hidden from any student of Hadith that in the terminology of the scholars of Hadith, the absence of 'Sahih' status for a Hadith does not necessarily mean it lacks 'Hasan' (good) status, such that it would be necessary to negate deriving evidence from it, much less claiming that the Hadith is fabricated

(Mawdu'). Mulla Ali Qari mentioned in 'al-Mawdu'at' that Abu al-Fath al-Azdi said: 'No Hadith regarding intellect ('aql) is authentic.' This statement [was made by] Abu Ja'far al-Uqayli...

[Footnotes] 1. Al-Maqasid al-Hasana, Letter Meem, Hadith 1012, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, p. 385 2. Asrar al-Marfu'ah, Hadith 829, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, p. 210 3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Bab al-Adhan, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/267

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

[बायां कॉलम पाठ] इमाम हसन अल-मुजतबा और हज़रत सैय्यदुना अबू अल-अब्बास अल-ख़िज़्र (उन दोनों पर शांति हो) और अन्य लोगों का उल्लेख विद्वानों की पुस्तकों में विभिन्न रिवायतों के माध्यम से किया गया है। इमाम शम्स अल-दीन अल-सखावी ने 'अल-मक़ासिद अल-हसना' में उनमें से कुछ पर विस्तार से चर्चा की है। उन महान मुहद्दिसीन (हदीस विद्वानों) और प्रसिद्ध शोधकर्ताओं के प्रवचन का सार—जिन्होंने रिवायतों को प्रमाणित करने (तसहीह), कमज़ोर करने (तज़ईफ़), आलोचना (जरह) और प्रमाणित करने (तौसीक़) में उदारता (तसाहुल) और कठोरता (तशदीद) दोनों का उपयोग किया है—यह है कि इस अध्याय में, कायनात के स्वामी (अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर हो) की कोई भी हदीस 'सहीह' (प्रामाणिक) के स्तर तक नहीं पहुँची है। 'अल-मक़ासिद' में उन्होंने कहा: 'इन सब के संबंध में मरफ़ू (उन्नत रिवायतों) में कुछ भी प्रामाणिक नहीं है।' (1) 'अल-मौज़ूआत अल-कबीर' में उल्लेख है: 'इस बारे में जो रिवायत की गई है, उसकी मरफ़ू स्थिति निश्चित रूप से प्रामाणिक नहीं है।' (2) 'रद्द अल-मुह्तार' में अल्लामा इस्माइल अल-जराही ने रिवायत की है: 'इस संबंध में मरफ़ू रिवायतों में कुछ भी प्रामाणिक नहीं है।' (3) और हदीस के किसी भी सेवक से यह छिपा नहीं है कि मुहद्दिसीन की शब्दावली में, 'सिहत' (प्रामाणिकता) का अभाव 'हसन' (उत्तमता) के अभाव को सूचित नहीं करता है, जिससे कि यह 'सलाह' (उपयुक्तता) और 'तमासुक' (निर्भरता) को नकारने का कारण बने, या 'वज़' (गढ़ा हुआ) होने के दावे तक पहुँचे। अल-क़ारी ने 'अल-मौज़ूआत' में कहा: अबू अल-फ़तह अल-अज़दी ने कहा: 'अक्ल (बुद्धि) के बारे में कोई भी हदीस प्रामाणिक नहीं है।' अबू जाफ़र अल-उक़ैली ने यह कहा।

[दायां कॉलम पाठ] इमाम हसन अल-मुजतबा, हज़रत सैय्यदुना अबू अल-अब्बास अल-ख़िज़्र (उन पर शांति हो) और अन्य लोगों के संबंध में रिवायतें विद्वानों की पुस्तकों में मौजूद हैं, जबकि इमाम शम्स अल-दीन अल-सखावी ने उन्हें 'अल-मक़ासिद अल-हसना' में विस्तार से बताया है। उन हदीस विद्वानों और शोधकर्ताओं के बयानों का सार जो रिवायतों की पुष्टि, कमज़ोरी, आलोचना और प्रमाणीकरण में सख़्ती और आसानी दोनों का उपयोग करते हैं, यह है कि इस मामले में, पैगंबर (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) की कोई भी मरफ़ू (उन्नत) हदीस 'सहीह' (प्रामाणिकता) के स्तर तक नहीं पहुँची है। 'अल-मक़ासिद अल-हसना' में उन्होंने इस मामले में कहा कि किसी भी उन्नत हदीस ने प्रामाणिकता प्राप्त नहीं की है। 'मौज़ूआत कबीर' में यह उल्लेख किया गया है कि इस संबंध में रिवायतों की मरफ़ू स्थिति निश्चित रूप से सही नहीं है। 'रद्द अल-मुह्तार' में अल्लामा इस्माइल अल-जराही से उद्धृत है

कि इस संबंध में कोई भी मरफ़ू रिवायत सहीह नहीं है। हदीस के किसी भी छात्र से यह छिपा नहीं है कि हदीस के विद्वानों की शब्दावली में, किसी हदीस के लिए 'सहीह' दर्जे की अनुपस्थिति का मतलब यह नहीं है कि उसमें 'हसन' (उत्तम) दर्जा नहीं है, जिससे कि उससे प्रमाण प्राप्त करने को नकारना आवश्यक हो जाए, गढ़ी हुई (मौज़ू) हदीस होने का दावा करना तो दूर की बात है। मुल्ला अली क़ारी ने 'अल-मौज़ूआत' में उल्लेख किया कि अबू अल-फ़तह अल-अज़दी ने कहा: 'अक्ल के बारे में कोई भी हदीस सहीह नहीं है।' यह कथन अबू जाफ़र उक़ैली द्वारा...

[पाद टिप्पणियाँ] 1. अल-मक़ासिद अल-हसना, अक्षर मीम, हदीस 1012, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, पृ. 385 2. असरार अल-मरफ़ूआ, हदीस 829, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, पृ. 210 3. रद्द अल-मुह्तार, किताब अस-सलात, बाब अल-अज़ान, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 1/267

[بایاں کالم] امام حسن مجتبی و حضرت سیدنا ابوالعباس خضر علیہ الصلوۃ و السلام و غیر ہم حدیثاً اور کتب علماء مرویت کہ امام شمس الدین سخاوی در مقاصد حسنہ بتفصیل بر خے از انہا پرداخت و محو کلام محدثین کرام محققین اعلام کہ در صحیح و تضعیف و جرح و توثیق را تساہل و تشدید سپردہ اند آنست کہ دریں باب حدیثے از حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بدرجہ صحت فائز نشدہ در مقاصد فرمود لا یصح فی المرفوع من کل ھذا شیئی ۱ در موضوعات کبیرست مایروی فی ھذا فلا یصح رفعہ البتہ ۲ در ردالمحتار علامہ اسمعیل جراحی نقل فرمایا لم یصح فی المرفوع من ھذا شیئی ۳ وبر خادم حدیث مخفی نیست کہ در اصطلاح محدثین نفی صحت نفی حسن ہم نمی کند تا بہ نفی صلاح و تماسک و صلاح تمسک یا دعوی وضع چہ رسد، قال القاری فی الموضوعات قال ابوالفتح الازدی لایصح فی العقل حدیث قالہ ابوجعفر العقیلی

[دایاں کالم] امام حسن مجتبیٰ اور حضرت سیدنا ابوالعباس خضر علیہ الصلوٰۃ و السلام و غیر ہم سے علماء کی کتب میں مرویات موجود ہیں جبکہ امام شمس الدین سخاوی نے مقاصد حسنہ میں اس کی تفصیل بیان فرمائی ہے۔ روایات کی تصحیح و تضعیف اور جرح و توثیق میں سختی اور نرمی سے کام لینے والے محدثین و محققین کے کلام کا ما حصل یہ ہے کہ اس مسئلہ میں حضور علیہ الصلوٰۃ و السلام کی کوئی مرفوع حدیث درجہ صحت کو نہ پہنچی، مقاصد حسنہ میں فرمایا اس مسئلہ کے متعلق کوئی حدیث مرفوع صحت کو نہیں پہنچی۔ موضوعات کبیر میں ہے اس مسئلہ میں مرویات کا مرفوع ہونا یقیناً صحیح نہیں ہے۔ ردالمحتار میں علامہ اسمعیل جراحی سے منقول ہے کہ اس میں کوئی مرفوع روایت صحیح نہیں ہے۔ کسی بھی خادمِ حدیث پر مخفی نہیں ہے کہ محدثین کی اصطلاح میں کسی حدیث کی صحت کا منتفی ہونا اس کے حسن کے انتفاء کو مستلزم نہیں کہ اس

سے استدلال کی نفی لازم آئے چہ جائیکہ وہاں حدیث کے موضوع ہونے کا دعویٰ کیا جائے، ملا علی قاری نے موضوعات میں فرمایا کہ ابوالفتح الازدی نے فرمایا ہے کہ عقل کے متعلق کوئی حدیث صحیح نہیں۔ یہ بات ابوجعفر عقیلی

[حواشی] 1 المقاصد الحسنہ حرف المیم حدیث ۱۰۱۲ دارالکتب العلمیہ بیروت ص ۳۸۵ 2 اسرار المرفوعۃ حدیث ۸۲۹ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲۱۰ 3 ردالمحتار کتاب الصلوٰۃ باب الاذان داراحیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۲۶۷

Fatawa Ridawiyya Volume 22

[Left Column] And Abu Hatim bin Hibban [concluded]. And it does not follow from the lack of authenticity (sihha) the existence of fabrication (wad'), as is not hidden (End quote). Summarized. The Imam, the Absolute Researcher (Muhaqqiq 'ala al-Itlaq), Kamal al-Din Muhammad ibn al-Humam (may his secret be sanctified), said: "The statement of one who says about a hadith that 'it is not authentic', if accepted, does not damage its status as a proof, because authority (hujja) does not depend on being 'Sahih' (authentic); rather, 'Hasan' (good) is sufficient." Furthermore, in the virtues of deeds (fada'il al-a'mal), weak hadiths are acceptable by the consensus (ijma') of the Imams; this has been explicitly stated by more than one of the preservers (huffaz), among them being Imam al-Nawawi (may Allah Almighty have mercy on him). Furthermore, when you look closely, the aforementioned words of the scholars of Hadith clearly indicate that the negation of authenticity is specific to 'Marfu' (prophetic) hadiths, whereas here, the 'Mauquf' (ascribed to companions) narrations are themselves a sufficient and complete proof. Necessarily, Allama Ali Qari Makki (may Allah Almighty have mercy on him) in the mentioned book, after the recorded statement "its ascription is absolutely not authentic," says: "I say (qultu), and when its ascription (raf'a) to al-Siddiq (may Allah be pleased with him) is established, it suffices for practice because of the saying of him (peace and blessings be upon him)..."

[Right Column] And Abu Hatim bin Hibban has stated (End quote). And from this lack of authenticity, it does not necessarily follow that the hadith is fabricated (mawdu'), as is clear (End quote). Summarized. The Absolute Researcher, Allama Kamal al-Din Muhammad bin al-Humam, said: "If the statement of someone who says about a hadith that 'it is not authentic' is accepted, it would not invalidate the hadith's authority, because authority is not dependent solely on 'Sahih' status; rather, a hadith being 'Hasan' is also sufficient as an authority." Furthermore, regarding the virtues of deeds, weak hadiths are also acceptable according to the consensus of the Imams. This has been explicitly mentioned by several Imams and preservers of Hadith, including Imam al-Nawawi (may Allah Almighty have mercy on him). Moreover, if one looks closely at the words of the scholars of hadith mentioned here, they have only negated the authenticity of the 'Marfu' narration, whereas here, the 'Mauquf' narrations are sufficient as proof. Consequently, Mulla Ali Qari in his aforementioned statement after "this narration is not authentic as a marfu' narration" wrote: "I say (I say that) when the ascription of this narration to Hazrat Siddiq-e-Akbar (may Allah be

pleased with him) is established, then it is a sufficient proof for acting upon it because the Prophet (peace and blessings be upon him)..."

[Footnotes] 1. Al-Asrar al-Marfu'a under Hadith 1224, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, p. 318. 2. Fath al-Qadir, Book of Purification, Chapter on things that nullify Wudu, Maktaba Nooriya Ridawiyya, Sukkur, 1/38. 3. Al-Asrar al-Marfu'a under Hadith 829, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, p. 210.

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

[बायाँ कॉलम] और अबू हातिम बिन हिब्बान ने [कहा]। और प्रामाणिकता (सिहत) की कमी से मनगढ़ंत (वज़अ) होना आवश्यक नहीं हो जाता जैसा कि छिपा नहीं है (अंत)। संक्षेप में। इमाम, मुहुक़्क़िक़ अल-अल-इतलाक़, कमालुद्दीन मुहम्मद इब्न अल-हुमाम (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) ने फ़रमाया: "हदीस के बारे में किसी का यह कहना कि 'यह सहीह नहीं है', अगर मान भी लिया जाए, तो इससे उसकी हुज्जियत (प्रमाणिकता) को नुक़सान नहीं पहुँचता, क्योंकि हुज्जत (प्रमाण) होना केवल 'सहीह' होने पर निर्भर नहीं है, बल्कि 'हसन' (उत्तम) होना भी पर्याप्त है।" इसके अलावा, आमाल के फ़ज़ाइल में अइम्मा (इमामों) की सर्वसम्मति (इज्मा) के अनुसार 'ज़ईफ़' (कमज़ोर) हदीसें भी स्वीकार्य हैं; यह बात कई संरक्षकों (हुफ़्फ़ाज़) द्वारा स्पष्ट की गई है, जिनमें इमाम नववी (अल्लाह उन पर दया करे) भी शामिल हैं। और फिर जब आप ध्यान से देखते हैं, तो हदीस के विद्वानों के उपरोक्त शब्द स्पष्ट करते हैं कि सेहत (प्रामाणिकता) का खंडन केवल 'मरफ़ू' हदीसों के लिए विशिष्ट है, जबकि यहाँ 'मौक़ूफ़' रिवायतें अपने आप में पर्याप्त और पूर्ण प्रमाण हैं। अनिवार्य रूप से, अल्लामा अली क़ारी मक्की (अल्लाह उन पर दया करे) ने उल्लिखित पुस्तक में दर्ज बयान "इसका मरफ़ू होना बिल्कुल सहीह नहीं है" के बाद कहा है: "मैं कहता हूँ (क़ुल्तु), और जब इसका हज़रत सिद्दीक़ (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) तक पहुँचना (रफ़अ) सिद्ध है, तो इस पर अमल के लिए यह पर्याप्त है क्योंकि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का फ़रमान है..."

[दायाँ कॉलम] और अबू हातिम बिन हिब्बान ने फ़रमाया है (अंत)। और इस अ-प्रामाणिकता (अदम-ए-सेहत) से यह आवश्यक नहीं हो जाता कि हदीस मनगढ़ंत (मौज़ू) है, जैसा कि स्पष्ट है (अंत)। संक्षेप में। मुहक़्क़िक़ अली अल-इतलाक़ अल्लामा कमालुद्दीन मुहम्मद बिन अल-हुमाम ने फ़रमाया: "यदि किसी हदीस के बारे में अ-प्रामाणिकता के कथन को स्वीकार भी कर लिया जाए, तो इससे हदीस की प्रामाणिकता (हुज्जियत) समाप्त नहीं होगी, क्योंकि हुज्जियत केवल 'सहीह' होने पर निर्भर नहीं है, बल्कि हदीस का 'हसन' होना भी हुज्जियत के लिए पर्याप्त है।" इसके अलावा, कर्मों के गुणों (फ़ज़ाइल-ए-अमाल) में अइम्मा की सर्वसम्मति के अनुसार ज़ईफ़ हदीसें भी स्वीकार्य हैं। यह बात कई अइम्मा और हदीस के संरक्षकों द्वारा स्पष्ट की गई है, जिनमें इमाम नववी (अल्लाह उन पर दया करे) भी शामिल हैं। और फिर यह कि इस मामले में हदीस के विद्वानों के शब्दों को ध्यान से देखा जाए, तो उन्होंने यहाँ केवल मरफ़ू हदीस की प्रामाणिकता का खंडन किया है, जबकि यहाँ मौक़ूफ़ रिवायतें हुज्जियत के लिए पर्याप्त हैं। परिणामस्वरूप, मुल्ला अली क़ारी ने अपने उपरोक्त कथन "यह रिवायत

मरफ़ू के तौर पर सहीह नहीं है" के बाद लिखा है: "मैं कहता हूँ (मैं कहता हूँ कि) जब इस रिवायत का रफ़अ हज़रत सिद्दीक़-ए-अकबर (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) तक साबित है, तो इस पर अमल के लिए यह पर्याप्त प्रमाण है क्योंकि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)..."

[पादलेख] १. अल-असरार अल-मरफ़ूअह, हदीस १२२४ के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, पृष्ठ ३१८। २. फ़तह अल-क़दीर, किताब अल-तहारत, वुज़ू तोड़ने वाली चीज़ों का अध्याय, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, १/३८। ३. अल-असरार अल-मरफ़ूअह, हदीस ८२९ के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, पृष्ठ २१०।

पृष्ठ ३५९/६९२

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

[دایاں کالم] اور ابو حاتم بن حبان نے فرمائی ہے اھ اور اس عدم صحت سے حدیث کا موضوع ہونا لازم نہیں آتا جیسا کہ واضح ہے اھ ملخصاً۔ محقق علی الاطلاق علامہ کمال الدین محمد بن الہمام نے فرمایا کسی حدیث کے متعلق عدم صحت کا قول اگر تسلیم بھی کر لیا جائے تو اس سے حدیث کی حجیت ختم نہ ہوگی کیونکہ حجیت محض صحت پر موقوف نہیں بلکہ حدیث کا حسن ہونا بھی حجیت کے لئے کافی ہے۔ نیز اعمال کے فضائل میں ضعیف احادیث بھی اجماع ائمہ کے مطابق مقبول ہے۔ یہ بات کئی ائمہ و حفاظ حدیث سے منصوصہ ان میں امام نووی رحمۃ اللہ تعالیٰ بھی شامل ہیں اور پھر یہ کہ اس مسئلہ میں علمائے حدیث کے الفاظ کو غور سے دیکھا جائے تو انہوں نے یہاں صرف مرفوع حدیث کی صحت کی نفی فرمائی ہے جبکہ موقوف روایات یہاں حجت کے لئے کافی ہیں، چنانچہ ملا علی قاری نے اپنے قول مذکور "یہ روایت بطورِ مرفوع صحیح نہیں ہے" کے بعد لکھا ہے قلت (میں کہتا ہوں کہ) جب اس روایت کا رفع حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ تک ثابت ہے تو اس پر عمل کے لئے یہ کافی دلیل ہے کیونکہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام

[بایاں کالم] وابو حاتم بن حبان انتھی ولا یلزم من عدم الصحۃ وجود الوضع کما لایخفی اھ ملخصاً۔ امام محقق علی الاطلاق کمال الدین محمد بن الہمام قدس سرہ، فرمود قول من قال فی حدیث انہ لم یصح ان سلم لم یقدح لان الحجۃ لایتوقف علی الصحۃ بل الحسن کاف۔ باز در فضائل اعمال حدیثِ ضعیفہ باجماع ائمہ مقبول است نص علیہ غیر واحد من الحفاظ منہم الامام النووی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ۔ باز چوں نیک در نگری کلماتِ مذکورہ علمائے محدثین ظاہر ست در آنکہ نفی صحت ہمیں باحادیث مرفوعہ مخصوص ست وایں جا خود در آثار موقوفہ کفایتے ست کافیہ و حجتے وافیہ،

لاجرم علامہ علی قاری مکی رحمۃ اللہ تعالیٰ در کتاب مذکور بعد قول مسطور لایصح رفعۃ البتہ میفر ماید قلت و اذا ثابت رفعه الی الصدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ فیکفی للعمل به لقوله علیه الصلوٰۃ والسلام

[حواشی] 1 الاسرار المرفوعة تحت حدیث ۱۲۲۴ دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۳۱۸ 2 فتح القدیر کتاب الطہارۃ فصل فی نواقض الوضوء مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱ / ۳۸ 3 الاسرار المرفوعة تحت حدیث ۸۲۹ دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۲۱۰

Fatawa Rizvia Volume 22

"Follow my Sunnah and the Sunnah of the Rightly Guided Caliphs." [1] That is, since the documentation of this act reaching Hazrat Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him) has reached the level of proof, it serves as a basis for practice because Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) said: "It is obligatory upon you to follow my Sunnah and the Sunnah of my Rightly Guided Caliphs, may Allah be pleased with them all." In Kanz al-Ibad, Sharh Nuqayah of Allama Shams Harawi, Fatawa Sufiya, and Radd al-Muhtar Hashiya Durr al-Mukhtar, and other books which are among the authoritative references of those who prohibit [this act], the desirability (istihbab) of this act is clearly stated. My master, the Seal of Researchers, Amin al-Din Muhammad Abidin Shami (may his secret be sanctified), states: "It is recommended to say upon hearing the first testimony 'Salla Allahu alayka ya Rasul Allah' (Peace be upon you, O Messenger of Allah) and upon the second 'Qurratu 'ayni bika ya Rasul Allah' (O Messenger of Allah, you are the coolness of my eyes), then say 'Allahumma matti'ni bis-sam'i wal-basar' (O Allah, grant me benefit through my hearing and sight) after placing the thumbnails on the eyes. For indeed, the Prophet (peace and blessings be upon him) will be his leader to Paradise." This is as stated in Kanz al-Ibad, by Al-Quhistani, and similarly in Fatawa Sufiya [2] etc. Furthermore, if hypothetically there were no narration, at the very least it is among the practices and recitations of the scholars and sheikhs (may Allah's mercy be upon them all).

---

1. Sunan Abi Dawud, Kitab as-Sunnah, Chapter on Adhering to the Sunnah, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/279.
2. Radd al-Muhtar, Kitab as-Salat was-Salam, Chapter on Adhan, Dar Ihya at-Turath al-Arabi, Beirut, 1/267.

"तुम पर मेरी सुन्नत और मेरे खुलफ़ा-ए-राशिदीन की सुन्नत लाज़िम है।" [१] यानी चूंकि इस अमल की सनद जनाब सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) तक सुबूत के पाय तक पहुँचती है, इसलिए यह अमल के लिए दलील है, क्योंकि मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का आलीशान फ़रमान है कि "तुम पर मेरी और मेरे खुलफ़ा-ए-राशिदीन (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की सुन्नत पर अमल लाज़िम है"। कन्ज़ुल इबाद, शरह निक़ाया अल्लामा शम्स हरवी, फ़तावा सूफ़ीया, रद्दुल मुहतार हाशिया दुर्रे मुख़्तार और अन्य किताबें जो मना करने वालों के बड़ों की मुस्तनद किताबें हैं, ये सब इस अमल के इस्तिहबाब (पसंदीदा होने) पर मुत्तफ़िक़ हैं। सैय्यदी ख़ातमुत तहक़ीक़ीन अमीन उद्दीन मुहम्मद आबिदीन शामी (क़ुद्दसा सिर्रहु) ने फ़रमाया: अज़ान में पहली बार शहादत सुनकर 'सल्लल्लाहु अलैका या रसूलल्लाह' और दूसरी बार सुनकर 'कुर्रतु ऐनी बिका या रसूलल्लाह' (ऐ अल्लाह के रसूल, आप मेरी आँखों की ठंडक हैं) कहकर आँखों पर अंगूठे रख कर कहे: ऐ अल्लाह! मुझे समाअत (सुनने) और बसारत (देखने) से फ़ायदा अता फ़रमा। (इस अमल की बरकत से) हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम उसके लिए जन्नत ले जाने में क़ियादत (नेतृत्व) फ़रमाएंगे, जैसा कि कन्ज़ुल इबाद में है। अल्लामा कुहिस्तानी और फ़तावा सूफ़ीया में भी इसी तरह की इबारत है आदि। फिर बिलफ़र्ज़ अगर कोई रिवायत भी न हो, तो कम अज़ कम उलमा और मशाईख़ (रहमतुल्लाहि अलैहिम अजमईन) के आमाल और वज़ाइफ़ में से है।

---

1. सुनन अबी दाऊद, किताबुस सुन्नह, बाब फ़ी लुज़ूमिस सुन्नह, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर २/ २७९
2. रद्दुल मुहतार किताबुस सलातु वस्सलाम बाबुल अज़ान दारुल इहया-उत-तुरास अल-अरबी बैरूत १/ २६७

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

علیکم بسنتی وسنة الخلفاء الراشدین ۱ یعنی چوں اسناد ایں فعل بجانب جناب صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ بہ پایہ ثبوت رسید در عمل بسندست زیرا کہ مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرمودہ لازم باد بر شما سنت من وسنت خلفائے راشدین من رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین در کنز العباد و شرح نقایہ علامہ شمس ہروی و فتاوٰی صوفیہ و ردالمحتار حاشیہ در مختار و غیر با اسفار کہ این ہمہ از مستندات کبرے مانعین ست باستجاب ایں عمل تصریح رفت سیدی خاتمۃ المحققین امین الدین محمد عابدین شامی قدس سرہ السامی فرماید یستحب ان یقال عند سماع الاولٰی من الشھادۃ الثانیۃ صلی اللہ علیک یا رسول اللہ وعند الثانیۃ منھا قرۃ عینی بك یارسول اللہ ثم یقول اللھم متعنی بالسمع والبصر بعد وضع ظفری الابھامین علی العینین فانہ علیہ الصلوۃ والسلام یکون قائداً لہ الی الجنۃ کما فی کنز العباد اھ قھستانی و نحوہ فی الفتاوی الصوفیۃ ۲ الخ باز اگر بالفرض ہیچ نبودی تا از قبیل اعمال علماء و مشائخ ہست رحمہ اللہ تعالٰی علیہم اجمعین

نے فرمایا : تم پر میری اور میرے خلفاء راشدین کی سنت پر عمل لازم ہے یعنی چونکہ اس فعل کی اسناد جناب صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ تک پایہ ثبوت کو پہنچتی ہیں اس لئے عمل کے لئے سند ہے کیونکہ مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا فرمان عالیشان ہے کہ " تم پر میری اور میرے خلفائے راشدین رضی اللہ تعالٰی عنہ کی سنت پر عمل لازم ہے "۔ کنز العباد، شرح نقایہ، علامہ شمس ہروی، فتاوٰی صوفیہ ، رد المحتار حاشیہ در مختار و غیرہا کتب جو مانعین حضرات کے بڑوں کی مستند کتابیں ہیں یہ تمام اس عمل کے استحباب پر متفق ہیں سید محمد عابدین شامی قدس سرہ، نے فرمایا : اذان میں پہلی بار شہادت سن کر صلی اللہ علیک یا رسول اللہ اور دوسری بار سن کر قرۃ عینی بک یا رسول اللہ کہہ کر آنکھوں پر انگوٹھے رکھ کر کہے اے اللہ ! مجھے

سمع و بصر سے فائدہ عطا فرما (اس عمل کی برکت سے) حضور علیہ الصلوۃ والسلام اس کے لئے جنت لے جانے میں قیادت فرمائیں گے ، جیسا کہ کنز العباد میں ہے اہ قہستانی فتاویٰ صوفیہ میں اسی طرح کی عبارت ہے الخ ۔ پھر بالفرض اگر کوئی روایت بھی نہ ہو تو کم از کم علماء و مشائخ رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین کے اعمال اور وظائف میں

۱ سنن ابی داؤد کتاب السنۃ باب فی لزوم السنۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۷۹ ۲ رد المحتار کتاب الصلوۃ والسلام باب الاذان داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۲۶۷

Fatawa Razawiyya, Volume 22

[Left Column - Persian text]: ...that they have employed it for the purpose of increasing eyesight, and by virtue of good intention and sincerity of heart, they have gained benefit through its blessings. Imam Sakhawi (may Allah Almighty have mercy on him) has reported this from a large group of scholars and pious people. Allama Tahir Patni (may the mercy of the Self-Sufficient be upon him) states in 'Majma' Bihar al-Anwar': "The experience of this has been narrated from many." [1] And in such matters, there is absolutely no need for explicit mention in the Qur'an or Hadith. There is an established practical and silent consensus (ijma' amali and sukuti) among the predecessor and successor scholars that in similar matters, for the attainment of joy, removal of evils, and various deeds, numerical squares (awfaq), litanies (adhkar), supplications (ad'iya), and written amulets (nuqush-e-waraqi) and charms (ta'awidh) are produced. They themselves recite, write, and use them, and they teach and grant permission to others. No reliable person has ever objected to this. In 'Mawahib al-Ladunniyyah' and 'Minah al-Muhammadiyyah' by Imam Qastalani (author of 'Irshad al-Sari', the commentary on Sahih Bukhari) and 'Madarij al-Nubuwwah' by the researcher Sheikh Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlawi and others, many such things are mentioned. Furthermore, Allama Ibn al-Hajj Makki Maliki, the author of the book 'al-Madkhal' who is very strict in rejecting innovations and newly-invented matters, has himself mentioned new deeds for numerous purposes in the same book, citing them from Sidi Arif-billah Abu Muhammad Marjani...

[Right Column - Urdu translation]: This includes that they have been performing this litany (wazifa) to increase their eyesight and have been benefiting from it through their good intentions and sincere resolve. Imam Sakhawi (may Allah Almighty have mercy on him) has narrated this from a group of many scholars and pious people. Allama Tahir Patni (may mercy be upon him) states in 'Majma' Bihar al-Anwar' that its effectiveness has been narrated from many elders. In such a case, there is no need for explicit mention in the Qur'an or Hadith. A practical and silent consensus of the venerable scholars, both predecessors and successors, has been ongoing, that for attaining happiness and repelling evil, various deeds, litanies, supplications, amulets, and written charms are performed; they themselves write and recite them, and continue to teach and give permissions to others. No rejection by any reliable authority is proven in these matters. Many such matters are mentioned in 'Mawahib al-Ladunniyyah' and 'Minah' [al-Muhammadiyyah] by Imam Qastalani, the commentator of Bukhari, and 'Madarij al-Nubuwwah' by the researcher Sheikh

Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlawi and others. Allama Ibn al-Hajj Makki Maliki (may Allah Almighty have mercy on him), who is very strict in refuting innovations, has mentioned several new deeds for various purposes in his book 'al-Madkhal', and he has mentioned them from his teachers and spiritual guides, such as Arif-billah Abu Muhammad Marjani...

---

[1] Majma' Bihar al-Anwar, Section on identifying some of the traditions famous on tongues, etc., Maktaba Dar al-Iman, Medina al-Munawwarah, 5/234.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

[बायां कॉलम - फ़ारसी पाठ]: ...कि उन्होंने आँखों की रोशनी बढ़ाने के उद्देश्य से इसे प्रयोग किया है, और नेक नीयती और सच्चे इरादे की बरकत से इससे लाभ प्राप्त किया है। इमाम सखावी (रहमतुल्लाह अलैहि) ने बहुत से विद्वानों और नेक लोगों के हवाले से यह बात ज़िक्र की है। अल्लामा ताहिर फ़तनी (रहमतुल्लाह अलैहि) 'मजमा बिहार अल-अनवार' में फ़रमाते हैं: "इसका अनुभव बहुतों से रिवायत किया गया है।" [1] और ऐसे मामलों में क़ुरआन या हदीस के स्पष्ट प्रमाण की बिल्कुल आवश्यकता नहीं है। पूर्ववर्ती और उत्तरवर्ती विद्वानों के बीच एक व्यावहारिक और मौन सहमति (इज्मा-ए-अमली और सुकूती) स्थापित है कि इसी तरह के मामलों में, खुशी प्राप्त करने, बुराइयों को दूर करने और विभिन्न कार्यों के लिए, नक्श (अवफ़ाक़), ज़िक्र (अज़कार), दुआएं(अदईया), और कागजी तावीज़ (नक़ूश-ए-वरक़ी) और रक्षा-कवच (तअवीज़) बनाए जाते हैं। वे स्वयं उन्हें पढ़ते, लिखते और उपयोग करते हैं, और दूसरों को सिखाते हैं और अनुमति देते हैं। किसी भी विश्वसनीय व्यक्ति ने इस पर कभी आपत्ति नहीं की है। इमाम क़स्तलानी ('इरशाद अल-सारी', सहीह बुखारी की व्याख्या के लेखक) की 'मवाहिब अल-लदुन्निया' और 'मिनह अल-मुहम्मदिया' तथा शोधकर्ता शेख़ मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी की 'मदारिज अल-नुबुव्वत' और अन्य में ऐसी कई बातें ज़िक्र की गई हैं। इसके अलावा, अल्लामा इब्न अल-हज्ज मक्की मालिकी, पुस्तक 'अल-मदख़ल' के लेखक, जो नवाचारों और नई वस्तुओं को खारिज करने में बहुत सख्त हैं, उन्होंने स्वयं उसी पुस्तक में कई उद्देश्यों के लिए नए कार्यों का उल्लेख किया है, उन्हें सीदी आरिफ-बिल्लाह अबू मुहम्मद मरजानी से उद्धृत करते हुए...

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद]: यह इस बात में शामिल है कि वे आँखों की रोशनी बढ़ाने के लिए यह वज़ीफ़ा करते आ रहे हैं और अपनी नेक नीयती और सच्चे इरादे से इस वज़ीफ़े से फ़ायदा हासिल करते हैं। इमाम सखावी (रहमतुल्लाह अलैहि) ने बहुत से विद्वानों और नेक लोगों की जमात से यह बात ज़िक्र फ़रमाई है। अल्लामा ताहिर फ़तनी (रहमतुल्लाह अलैहि) 'मजमा बिहार अल-अनवार' में फ़रमाते हैं कि कई बुज़ुर्गों से इसका आज़माया हुआ होना रिवायत किया गया है। ऐसे मामलों में क़ुरआन और हदीस के स्पष्ट प्रमाण की कोई ज़रूरत नहीं है। विद्वानों का पूर्वजों से लेकर उत्तराधिकारियों तक व्यावहारिक और मौन इज्मा (सहमति) चला आ रहा है कि ख़ुशी हासिल करने और बुराई को दूर करने के लिए विभिन्न प्रकार के अमल, ज़िक्र, दुआएं तावीज़ और नक़्श बनाए जाते हैं; वे उन्हें स्वयं लिखते और पढ़ते हैं, और दूसरों को सिखाते और अनुमति देते आ रहे हैं। इन

मामलों में किसी भी विश्वसनीय व्यक्तित्व का इनकार साबित नहीं है। इमाम क़स्तलानी (बुख़ारी के व्याख्याकार) की 'मवाहिब अल-लदुन्निया' और 'मिनह' [अल-मुहम्मदिया] तथा शेख़ मोहक़्क़िक़ मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी आदि की 'मदारिज अल-नुबुव्वत' में ऐसे कई मामले ज़िक्र हैं। अल्लामा इब्न अल-हज्ज मक्की मालिकी (रहमतुल्लाह अलैहि), जो बिदअत (नवाचारों) के खंडन में बहुत सख़्ती फ़रमाते हैं, उन्होंने अपनी किताब 'अल-मदख़ल' में विभिन्न उद्देश्यों के लिए कई नए अमल ज़िक्र फ़रमाए हैं और उन्होंने अपने उस्तादों और मशायख़ (गुरुओं) जैसे आरिफ़-बिल्लाह अबू मुहम्मद मरजानी से इनका ज़िक्र किया है...

---

1. मजमा बिहार अल-अनवार, फ़स्ल फ़ी तयीन बाज़ अल-अहादीस अल-मुश्तहरा अला अल-अलसुन आदि, मकतबा दार अल-ईमान मदीना मुनव्वरा, 5/234. पृष्ठ 361/692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

کہ بغرض زیادت روشنائی بصر بکار آوردہ و بحسن نیت و صدق طویت ببرکت او فائدہ حاصل کردہ اند امام سخاوی رحمہ اللہ تعالٰی از جمعی کثیر از علماء و صلحاء نقلش نمود، علامہ طاہر فتنی علیہ رحمۃ الغنی در مجمع بحار الانوار فرمودہ روی تجربۃ ذلك عن کثیرین ۱ و در ہمچوں مقام زنہار بورو د تصریح در قرآن و حدیث حاجت نیست علماء راسلفاء خلفاء اجماع عملی وسکوتی قائم ست کہ در امثال امور بہر جلب سرور سلب شرور و گوناگو اعمال و اوفاق و اذکار و ادعیہ و نقوش ورقی و تعاویذ بر آرند و خود خوانند و نویسند و بکار برند و بہ دیگر ان تعلیم کنند و اجازت دہند و بریں معنی از بیچ معتمدی انکار نشوند و در مواہب اللدنیہ و منح المحمدیہ انکار نشوند و در مواہب اللدنیہ و منح المحمدیہ امام قسطلانی صاحب ارشاد الساری شرح صحیح بخاری و مدارج النبوہ شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی وغیر ہما چیز با ازیں باب مذکور ست، و اینک علامہ ابن الحاج مکی مالکی صاحب کتاب المد خل کہ تشدیدے بلیغ وارد در انکار بدع و موادث او خویشتن در ہمیں کتاب اعمال جدیدہ بہر غرض عدیدہ ذکر کردہ و از سیدی عارف باللہ ابو محمد مرجانی

یہ شامل ہے کہ وہ آنکھوں کی بینائی میں اضافہ کے لئے یہ وظیفہ کرتے چلے آئے ہیں اور اپنی حسن نیت اور صدق عزم سے اس وظیفہ سے فائدہ حاصل کرتے ہیں امام سخاوی رحمہ اللہ تعالٰی نے کثیر علماء و صلحاء کی جماعت سے نقل فرمایا ہے۔ علامہ طاہر فتنی علیہ الرحمۃ مجمع بحار الانوار میں فرماتے ہیں کثیر بزرگوں سے اس کا مجرب ہونا مروی ہے۔ ایسے مقام میں قرآن و حدیث کی تصریح کی کوئی حاجت نہیں علماء کرام کا سلفاً خلفاً اجماع عملی اور سکوتی چلا آرہا ہے کہ خوشی کے حصول شر کے دفعیہ کے لئے گونا گو اعمال اذکار اور اوراد، دعائیں، تعویذ و نقوش کرتے خود لکھتے اور پڑھتے اور دوسروں کو تعلیم دیتے اور اجازتیں دیتے چلے آ رہے

ہیں ان امور میں کسی بھی معتمد علیہ شخصیت کا انکار ثابت نہیں۔ مواہب اللدنیہ و منح امام محمدیہ امام قسطلانی شارح بخاری اور مدارج النبوت شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی وغیرہما میں ایسے بہت سے امور مذکور ہیں، علامہ ابن الحاج مکی مالکی رحمہ اللہ تعالٰی جو کہ بدعات کے رد میں شدت فرماتے ہیں نے اپنی کتاب المدخل میں متعدد اغراض کے لئے جدید اعمال ذکر فرمائے ہیں اور انھوں نے اپنے اساتذہ و مشائخ مثلاً عارف باللہ ابو محمد مرجانی

---

۱ مجمع بحار الانوار فصل فی تعیین بعض الاحادیث المشتهرة علی الالسن الخ مکتبه دارالایمان المدینة المنورة ۵/ ۲۳۴

2022

Fatawa-e-Razvia Volume 22

...and others from among their mentors and teachers, he has mentioned these practices and himself stated that these new litanies and deeds are absolutely not proven from the Holy Prophet (Peace be upon him), nor from the Companions or the Successors. Instead, as you are aware, all these deeds are inventions of these scholars. Among these matters is a practice for smallpox mentioned by Hazrat Shah Abdul Aziz (may Allah have mercy on him) in Tafsir-e-Azizi under Surah Al-Baqarah. In this regard, what can be said about the books of Shah Waliullah Dehlavi, such as 'Al-Qawl al-Jamil' and other works? Mention of such newly invented deeds is found in many places within them. Hazrat Shah Sahib stated in 'Hawami' Sharh Hizb al-Bahr': "In 'Amal-e-Tasrifiyyah' (transformative practices), ijtihad plays a significant role in the invention of deeds, just as followers of medicine extract [cures] from the prescriptions of medical compendiums. Thus, it is known to this humble one (Shah Waliullah) that sitting facing the horizon at the time of dawn, keeping one's eyes open towards the light of the morning, and reciting 'Ya Nur' a thousand times creates a state that increases angelic power, etc." In short, there is no room for objection or doubt regarding the permissibility of the act of kissing the thumbs, and there is no Sharia-based proof for its prohibition. For this humble one (the author, may mercy be upon him)...

1. Hawami' Shah Waliullah

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 22

...वगैरह से ये आमाल ज़िक्र फरमाए हैं और खुद फरमाया कि ये जदीद वज़ाइफ़ और आमाल हुज़ूर अलैहिस्सलाम बल्कि सहाबा किराम व ताबेईन तक से हरगिज़ साबित नहीं, बल्कि आपको मालूम है कि तमाम आमाल इन उलमा के ईजाद कर्दा हैं। इन्ही उमूर में से चेचक के लिए एक अमल 'तफ़्सीर-ए-अज़ीज़ी' में हज़रत शाह अब्दुल अज़ीज़ (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने सूरह बकरा में ज़िक्र फरमाया। इस मामले में शाह वलीउल्लाह मुहद्दिस देहलवी की किताब 'क़ौलुल जमील' वगैरह तसानीफ़ का क्या कहना, उनमें जगह-जगह इस किस्म के जदीद ईजाद कर्दा आमाल का ज़िक्र मौजूद है। हज़रत शाह साहब ने 'हवामेअ शरह हिज़्बुल बहर' में फरमाया कि "आमाले तसरीफ़िया में इज्तिहाद को इख़्तिरा-ए-आमाल में काफी दख़ल है, जिस तरह कि हज़रात क़राबादीन के नुस्खों में इस्तिख़राज करते हैं। चुनाँचे इस फ़क़ीर (शाह वलीउल्लाह साहब) को मालूम है कि सुब्ह-ए-सादिक के तुलूअ के वक़्त मतला की तरफ़ मुतवज्जेह होकर बैठना और अपनी आँखों को सुब्ह की रोशनी के सामने खुला रखना और हज़ार बार 'या नूर' का विर्द करना मल्की क़ूवत में इज़ाफ़े की कैफ़ियत पैदा करता है इत्यादि।" खुलासा ये कि इस 'तक़्बील-ए-इबाहामैन' (अंगूठे चूमने) के अमल के जवाज़ में किसी एतराज़ या शुबह की गुंजाइश नहीं है, और इसके मना होने पर कोई शरई दलील नहीं है। इस फ़क़ीर (मुसन्निफ़ अलैहिर्रहमा) का...

1. हवामेअ शाह वलीउल्लाह

पृष्ठ 692 का 362

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

و غیرہ مشائخ و اساتذہ خود آوردہ کہ ہر گز چیزی از آنہا از حضرت رسالت علیہ افضل الصلوۃ و التحیۃ بلکہ از صحابہ و تابعین ہم روئے ثبوت ندیدہ است بلکہ چیز ہا ہنی کہ خود دار مختراعا این علماء باشد ہم ازیں باب ست عمل جدی یعنی مرض چیچک کہ شاہ عبدالعزیز صاحب دہلوی در تفسیر سورۃ بقرۃ ذکر نمود و خود از قول الجمیل وغیرہ تصانیف شاہ ولی اللہ دہلوی چہ پرسی کہ از انجا ازیں قبیل تودہ مخترعات و محدثات تواں یافتہ شاہ صاحب مذکور در ہوامع شرح حزب البحر سپید گفت کہ "اجتہاد را در اختراع اعمال تصریفیہ را کشادہ ست مانند استخراج اطباء نسخہ ہائے قرابادیں را این فقیر معلوم شد است کہ در وقت طلوع را معلوم شدہ است کہ در وقت طلوع صبح صادق باسفار مقابل صبح نشستن و چشم را بآن نور دوختن و "یانور" را گفتن تا ہزار بار کیفیت ملکیہ را قوت میدہد الخ، بالجملہ در جواز ایں فعل اصلا مجال مقال و محل شبہ واحتمال نیست و ہیچ دلیلی از دلائل شرع مر منع و تحریمیش دلالت ندارد و فقیر غفراللہ تعالیٰ دریں مسئلہ رسالہ حافلہ

و غیرہ سے یہ اعمال ذکر فرمائے ہیں اور خود فرمایا کہ یہ جدید وظائف و اعمال حضور علیہ الصلوۃ والسلام بلکہ صحابہ کرام و تابعین تک سے ہرگز ثابت نہیں بلکہ آپ کو معلوم ہے کہ تمام اعمال ان علماء کے ایجاد کردہ ہیں۔ انہی امور میں سے چیچک کے لئے ایک عمل تفسیر عزیزی میں حضرت شاہ عبدالعزیز رحمۃ اللہ تعالیٰ نے سورۃ بقرہ میں ذکر فرمایا اس معاملہ میں شاہ ولی اللہ تعالیٰ محدث دہلوی کی کتاب قول الجمیل وغیرہ تصانیف کا کیا کہنا ان میں جگہ جگہ اس قسم کے جدید ایجاد کردہ اعمال کا ذکر موجود ہے۔ حضرت شاہ صاحب نے ہوامع شرح حزب البحر میں فرمایا کہ "اعمال تصریفیہ میں اجتہاد کو اختراع اعمال میں کافی دخل ہے جسطرح کہ اتباع حضرات قرابادین کے نسخوں میں استخراج کرتے ہیں چنانچہ اس فقیر (شاہ ولی اللہ صاحب) کو

معلوم ہے کہ صبح صادق کے طلوع کے وقت مطلع کی طرف متوجہ ہو کر بیٹھنا اور اپنی آنکھوں کو صبح کی روشنی کے سامنے کھلا رکھنا اور ہزار بار "یانور" کا ورد کرنا ملکی قوت میں اضافہ کی کیفیت پیدا کرتا ہے الخ۔ خلاصہ یہ کہ اس تقبیل ابہامین کے عمل کے جواز میں کسی اعتراض یا شبہ کی گنجائش نہیں ہے، اور اس کے منع پر کوئی شرعی دلیل نہیں ہے۔ اس فقیر (مصنف علیہ الرحمہ) کا

1 ہوامع شاہ ولی اللہ

Fatawa Rizwia Volume 22

[Left Column] A historical treatise named 'Munir al-Ayn fi Hukm Taqbeel al-Abhamayn' (The Illuminator of the Eyes regarding the Ruling on Kissing the Thumbs) has been authored. Therein, with the help of Allah Almighty, the discourse has been taken to the ultimate level of critique and research. Whoever has a desire in their nature to be informed about the final verdict and detailed distinction, let them refer back to that treatise. For the questioner here, this much is sufficient: that regarding a matter whose prohibition is not established by the pure Sharia, whoever declares it forbidden (haram) commits a fabrication against the pure Sharia. And is fabricating against Allah and His Messenger an easy task? We seek refuge in Allah, glorified and exalted is He. Our Lord, Blessed and Holy, said: 'And do not say about what your tongues assert of falsehood, "This is lawful and this is forbidden," to invent a lie against Allah. Indeed, those who invent lies against Allah will not succeed.' [1] Those who have invented flawed principles and corrupt branches in religion, calling hundreds of religiously permissible (mubahat), rather definitively recommended (mustahabbat), rather established Sunnahs as heinous innovations (bid'ah shania) and severe prohibitions (haram), rather detrimental to the essence of faith, explicit polytheism (shirk), and deserving of punishment and definitive warning—they certainly forge lies against Allah and His Messenger (may He be glorified and exalted, and may peace and blessings be upon him), and are in the abyss of destruction; 'one of them has certainly incurred it' [2]. 'And who is more unjust than one who invents a lie against Allah?'

[Right Column] In this matter, a permanent and comprehensive treatise named after the history 'Munir al-Ayn fi Hukm Taqbeel al-Abhamayn' has been authored, in which, with the help of Allah Almighty, research and refinement have been employed to reach the ultimate stage. Anyone who has a desire to know the final verdict in this matter should refer to that treatise. For the questioner here, this much is sufficient: that to call something haram whose prohibition is not established by Sharia is a fabrication against Sharia, and is fabricating against Allah Almighty and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) an easy task? Allah Almighty knows best. Allah Almighty said: 'Do not speak lies with your tongues, fabricating against Allah, saying this is lawful and this is haram; those who fabricate lies against Allah will not attain success.' These people have, by inventing self-made principles and corrupt issues in religion, declared hundreds of religious permissibilities, rather recommendations, rather established Sunnahs, as evil

innovations and haram, even detrimental to the core of faith and explicit polytheism, and deserving of punishment and warning. They forge false fabrications against Allah Almighty and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and adopt the path of destruction and become the manifestation of numerous verses and warnings. For these people, this...

---

1. Al-Quran Al-Karim 16/116
2. Sahih al-Bukhari, Book of Manners, Chapter: He who calls his brother a disbeliever without interpretation, etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/901; Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter: Explanation of the state of faith of one who says to his Muslim brother 'O disbeliever', Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/57

फ़तावा रज़विया खंड 22

[बायां कॉलम] 'मुनीर अल-ऐन फ़ी हुक्म तक़बील अल-अब्हामैन' (अंगूठे चूमने के हुक्म पर आँखों का नूर) नामक एक ऐतिहासिक पुस्तिका रचित है। वहां अल्लाह तआला की सहायता से विमर्श को आलोचना और शोध के उच्चतम स्तरों तक पहुँचाया गया है। जिस किसी के स्वभाव में अंतिम निर्णय और विस्तृत विभेद के बारे में जानकारी प्राप्त करने की इच्छा हो, उसे उस पुस्तिका की ओर वापस लौटना चाहिए। यहाँ प्रश्नकर्ता के लिए इतना ही पर्याप्त है: जिस चीज़ का पावन शरीयत से निषेध (हरमत) सिद्ध नहीं है, जो कोई भी उसे हराम (वर्जित) कहता है, वह पावन शरीयत पर मिथ्यारोप (इफ़्तरा) करता है। और क्या अल्लाह और उसके रसूल पर मिथ्यारोप लगाना कोई आसान काम है? हम अल्लाह की शरण मांगते हैं, वह महिमामय और उच्च है। हमारे धन्य और पवित्र रब ने फ़रमाया: 'और अपनी ज़बानों से बोले गए झूठ के आधार पर यह मत कहो कि यह हलाल है और यह हराम है, ताकि तुम अल्लाह पर झूठ गढ़ सको। बेशक जो लोग अल्लाह पर झूठ गढ़ते हैं, वे सफल नहीं होंगे।' [1] ये लोग जिन्होंने धर्म में दूषित सिद्धांतों और भ्रष्ट शाखाओं का आविष्कार किया है, और सैकड़ों शरई अनुमतियों (मुबाहात), बल्कि निश्चित रूप से अनुशंसित (मुस्तहब्बात), बल्कि स्थापित सुन्नतों को घृणित नवाचार (बिदअते शनीआ) और कठोर निषेध (हराम), बल्कि ईमान की जड़ के लिए हानिकारक, स्पष्ट शिर्क और सजा एवं निश्चित चेतावनी के योग्य बताते हैं—वे निश्चित रूप से अल्लाह और उसके रसूल (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए) पर झूठ गढ़ते हैं, और विनाश के गर्त में हैं, 'उनमें से एक निश्चित रूप से इसका पात्र हो गया' [2]। 'और उससे बड़ा ज़ालिम कौन है जिसने अल्लाह पर झूठ गढ़ा?'

[दायां कॉलम] इस विषय में 'मुनीर अल-ऐन फ़ी हुक्म तक़बील अल-अब्हामैन' नाम से एक स्वतंत्र व्यापक पुस्तिका रची गई है, जिसमें अल्लाह तआला की सहायता से शोध और परिष्करण के साथ बात को अंतिम सीमा तक पहुँचाया गया है। जिसे इस मामले में अंतिम फैसले की जानकारी का शौक हो, उसे उस पुस्तिका का संदर्भ लेना चाहिए। यहाँ प्रश्नकर्ता के जवाब के लिए इतना ही काफी है कि जिस चीज़ की शरीयत से वर्जना सिद्ध नहीं, उसे हराम कहना शरीयत पर मिथ्यारोप है, और क्या अल्लाह तआला और रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर मिथ्यारोप लगाना आसान काम है? अल्लाह तआला बेहतर जानता है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: 'अल्लाह पर मिथ्यारोप लगाते हुए अपनी ज़बानों से झूठ मत बोलो कि यह हलाल है और यह हराम है; जो लोग अल्लाह पर झूठ गढ़ते हैं, वे सफलता नहीं पाएंगे।' इन लोगों ने धर्म में मनगढ़ंत सिद्धांतों और भ्रष्ट मसलों का आविष्कार

करके सैकड़ों शरई जायज़ चीज़ों, बल्कि मुस्तहब्बात को, बल्कि स्थापित सुन्नतों को बुरी बिदअत और हराम, यहाँ तक कि मूल ईमान के लिए हानिकारक और स्पष्ट शिर्क और सज़ा व चेतावनी के योग्य करार दिया है। ये अल्लाह तआला और रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर झूठ का पुलिंदा बांधते हैं और बर्बादी का रास्ता अपनाते हैं और कई आयतों और चेतावनियों का निशाना बनते हैं। इन लोगों का यह...

---

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 16/116
2. सहीह अल-बुखारी, किताबुल अदब, बाब: जिसने अपने भाई को बिना किसी व्याख्या के काफ़िर कहा, आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/901; सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब: उस व्यक्ति के ईमान की स्थिति का वर्णन जिसने अपने मुस्लिम भाई को काफ़िर कहा, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/57

کافلہ مسمّٰی بنام تاریخی منیر العین فی حکم تقبیل الابہامین تصنیف کردہ ام و آنجا بحول اللہ تعالی کلام را باقصی مراتب نقد و تحقیق رسانیدہ ہر کرا ہوائے اطلاع برقول فیصل و فصل مفصل در سرشت گو خویش بہادسوئے آں رسالہ مراجعت اینجا جواب سائل را ہمیں قدر پسند ست کہ چیزے کہ حرمتیں از شرع مطہر ثابت نیست ہر کہ حرامش گوید افترا بر شرع مطہر میکنند و افتراء برخدا و رسول و آسان کارے ست والعیاذ باللہ سبحانہ و تعالی، قال ربنا تبارک قدس "وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلٰلٌ وَّهَذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوا عَلَى اللهِ الْكَذِبَ اِنَّ الَّذِيْنَ يَفْتَرُوْنَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ"[1] ایناں کہ اصول کا سدہ و فروع فاسدہ در دین اختراع کردہ صد با مباحات شرعیہ بلکہ مستحبات قطعیہ بلکہ سنن ثابتہ را بدعت شنیعہ وحرام شدید بلکہ مخل اصل ایمان و شرک صریح وواجب العقاب و قطعی الوعید میگویند قطعا بر خدا و رسول جل جلالہ وصلی اللہ تعالی علیہ وسلم دروغ می بندند و در مغاک ہلاک فقد باء بأحدھما [2] "وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللهِ"

اس مسئلہ میں ایک مستقل جامع رسالہ مسمّٰی بہ اسم تاریخ "منیر العین فی حکم تقبیل الابہامین" تصنیف کردہ ہے جس میں اللہ تعالیٰ کی مدد سے کلام کو انتہائی مرتبہ تک پہنچانے میں تحقیق و تنقیح سے کام لیا ہے، جس کو اس معاملہ میں قول فیصل پر اطلاع کا شوق ہو تو وہ اس رسالہ کی طرف رجوع کرے، یہاں سائل کے لئے جواب میں اتنا ہی کافی ہے۔ کہ جس چیز کی حرمت شرعا ثابت نہیں اس کو حرام کہنا شریعت پر افتراء ہے اور اللہ تعالیٰ اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر افتراء کیا آسان کام ہے واللہ تعالیٰ اعلم۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایا: "اللہ تعالیٰ پر افتراء کرتے ہوئے اپنی زبانوں سے جھوٹ مت بتاؤ کہ یہ حلال ہے اور یہ حرام ہے جو لوگ اللہ تعالیٰ پر افتراء کرتے ہیں وہ فلاح نہ پائیں گے" ان لوگوں نے دین میں من گھڑت اصول اور فاسد مسائل کا اختراع

کر کے صد ہا شرعی مباحات بلکہ مستحبات کو بلکہ سنن ثابتہ کو بدعت سیئہ اور حرام بلکہ اصل ایمان کے لئے مخل اور صریح شرک اور واجب العقاب والوعید قرار دیا ہے یہ اللہ تعالیٰ اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر جھوٹ افتراء باندھتے ہیں اور ہلاکت کا راستہ اپناتے ہیں اور متعدد آیات و وعید کا مصداق بنتے ہیں۔ ان لوگوں کا یہ

---

[1] القرآن الکریم ۱۱۶/۱۶ [2] صحیح البخاری کتاب الادب باب من کفر اخاہ بغیر تاویل الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۹۰۱ ، صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان حال ایمان من قال لاخیہ المسلم یا کافر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۵۷

Fatawa Rizvia, Volume 22

...their actions not only involve them in transgression and major sins, but due to the state of their heart and their chosen path, it leads to a severe deviation and misguidance that further causes a flaw in the essence of their faith and puts them towards the certainty of punishment. Based on the ruling of the Hadith, "I am as my servant thinks of Me," they will receive outcomes according to their beliefs. It is a rational and textual principle that a person is caught by their own admission. However, pronouncing a decree of disbelief (Kufr) upon someone is a very grave matter. No person is expelled from the fold of Islam except by denying that which brought them into Islam. While the detailed actions of Hazrat Adam (peace be upon him) or other prophets (peace be upon them) have not yet reached the level of definitive proof, let alone reaching the level of mass transmission (Tawatur) or becoming among the necessities of religion. The denial of these people regarding such actions is solely based on the fact that they do not consider these actions proven, not that they accept them as proven and then deny them out of contempt. Therefore, there is no reason to call them disbelievers on this basis. Rather, calling them disbelievers on this basis is a dangerous matter in itself. These are unfortunate people who involve Muslims in disbelief with their tongues and, over trivial matters, label them as polytheists (Mushrik) and disbelievers.

Footnotes: 1 Al-Quran Al-Karim 21/6 2 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Tawhid, Chapter: The Statement of Allah Almighty 'And Allah warns you of Himself', Qadimi Kutub Khana Karachi 2/1101; Sahih Muslim, Kitab al-Tawbah, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/354.

Page 364 of 692

फ़तावा रज़विया, खंड 22

...उनके कार्य उन्हें न केवल उल्लंघन और बड़े पापों में लिप्त करते हैं, बल्कि उनके दिल के विश्वास और अपनाए गए पंथ के कारण, यह उन्हें विश्वास के मूल में दोष और सजा की निश्चितता की ओर ले जाता है, जो गंभीर पथभ्रष्टता और कुपथता से भी आगे है। हदीस के नियम के अनुसार, "मैं अपने बंदे के अनुमान के करीब हूँ", वे अपने विश्वासों के अनुसार ही परिणाम प्राप्त करेंगे। यह एक तर्कसंगत और पाठगत सिद्धांत है कि मनुष्य अपने स्वयं के स्वीकारोक्ति से फंस जाता है। हालाँकि, किसी पर कुफ़्र (अविश्वास) का आदेश देना एक बहुत ही गंभीर मामला है। किसी भी व्यक्ति को इस्लाम के दायरे से बाहर नहीं निकाला जाता जब तक कि वह उस बात का खंडन न करे जिसने उसे इस्लाम में प्रवेश कराया था। जबकि हज़रत आदम (अलैहिस्सलाम) या अन्य नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के विस्तृत कार्यों का विवरण अभी तक प्रमाण के स्तर तक नहीं पहुँचा है, तो निरंतरता (तवातुर) के स्तर तक पहुँचने या धर्म की आवश्यकताओं में शामिल होने की बात ही क्या। इन लोगों द्वारा ऐसे कार्यों का खंडन केवल इस तथ्य पर आधारित है कि वे इन कार्यों को प्रमाणित नहीं मानते, न कि वे उन्हें प्रमाणित मानकर अपमानवश उनका खंडन करते हैं। इसलिए, इस आधार पर उन्हें काफ़िर कहने का कोई कारण नहीं है। बल्कि, इस आधार पर काफ़िर कहना अपने आप में एक खतरनाक मामला है। ये वे अभागे लोग हैं जो मुसलमानों को अपनी ज़ुबान से कुफ़्र में मुब्तला करते हैं और मामूली बातों पर उन्हें मुशरिक और काफ़िर ठहराते हैं।

पाद टिप्पणियाँ: 1 अल-क़ुरान अल-करीम 21/6 2 सहीह अल-बुखारी, किताब अत-तौहीद, अध्याय: अल्लाह सर्वशक्तिमान का कथन 'और अल्लाह तुम्हें अपने आप से डराता है', क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/1101; सहीह मुस्लिम, किताब अत-तौबा, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/354.

पृष्ठ 364 का 692

کذبا ۱ وغیرہ ذلک من المھالک می افکند وایں معنی ایشاں بہجت رانہ ہمیں بر فسق وارتکاب کبیرہ مقررہ دارد بلکہ بجہت عقد قلب واتخاذ مذہب بفسق عقیدہ وضلالت بعیدہ وبدعت طریدہ کشد وآنمہ احکام خلل اصل ایمان و وجوب عذاب وقطیت عقاب بحکم حدیث انا عند ظن عبدی بی ۲۔ و قاعدہ عقلی و نقلی اقرار مرد آزاد مر دہیم بروئے ایشاں بر گردد و حکم تیر بازگشت پیدا کنند اماہیات کفر چیزے عظیم ست وزنہار آدمی را بر بیارد از دائرہ اسلام مگر انکار امرے کہ در آوردہ بودش اقرار ش ورود فعل انکار از حضرت ابوالبشر یا دیگر انبیائے کرام علیہم الصلوۃ والسلام ہنوز بپایہ صحت نرسید است پس کجا بتواتر پس کجاہودنش از ضروریات دین و خود انکار و استحقاق ایشاں مبنی بر آنست کہ ثابت ندانند نہ آنکہ ثابت کہ گویند وراہ اہانت پویند پس تکفر را از نہار مساعی نیست و خود از عظم خطایائے ایں بیباکان زبان بتکفیر مسلماناں کشادن و بکترین چیزے حکم شرک و کفر سردادن ست وھم

عمل ان کو نہ صرف فسق و گناہ کبیرہ میں مبتلا کرتا ہے بلکہ ان کے دل عقیدہ اور مذہب کی بنا پر فسق عقیدہ، ضلالت و گمراہی شدید سے بڑھ کر ان کے اصل ایمان میں خلل اور عذاب کی قطعیت کی طرف ان کو ڈالتا ہے۔ "میں اپنے بندے کے گمان کے قریب ہوں" حدیث کے حکم کی وجہ سے کہ جیسا کہ عقیدہ ویسا نتیجہ پائیں گے۔ اور عقلی و نقلی قاعدہ ہے۔ کہ اپنے اقرار پر آدمی پھنس جاتا ہے تاہم کسی پر کفر کا حکم بہت بڑا معاملہ ہے۔ دائرہ اسلام سے کسی شخص کو خارج نہیں کرتا مگر اسلام میں داخل کرنے والے امر کا انکار جبکہ بتفصیل کا عمل حضرت آدم علیہ السلام یا دیگر انبیاء علیہم السلام سے پایہ ثبوت کو نہیں پہنچا چہ جائیکہ درجہ تواتر کو پہنچے اور ضروریات دین کے درجہ میں ہو جائے ان لوگوں کا اس عمل سے انکار صرف اس بات پر مبنی

ہے کہ یہ عمل ثابت نہیں نہ کہ ثابت مان کر ازراہ اہانت انکار کرتے ہیں لہٰذا اس بناء پر ان کو کافر کہنے کی کوئی وجہ نہیں بلکہ اس بناء پر کافر کہنا خود خطرناک معاملہ ہے۔ یہ بد بخت لوگ ہیں جو مسلمانوں کو اپنی زبانوں سے کفر میں مبتلا کرتے ہیں اور معمولی معمولی باتوں پر ان کو مشرک اور کافر۔

حواشی: 1 القرآن الکریم ۲۱/۶ 2 صحیح البخاری کتاب التوحید باب قول اللہ تعالیٰ و یحذر کم اللہ نفسہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۱۰۱/۲، صحیح مسلم کتاب التوبۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۳۵۴/۲

Fatawa Razawiya, Volume 22

They say they will be answerable on the Day of Judgment and they will have to answer for this accusation at the time of judgment. It is necessary to be very cautious so that the vile and definitive wretchedness of these people does not affect one's self. Yes, on the basis of calling someone a kafir (disbeliever) or mushrik (polytheist), kufr (disbelief) is certainly attributed to one of them and it leads to destruction, and the ruling of kufr becomes binding for an ungrounded declaration of takfir. Ahmad, Bukhari, Muslim, Abu Dawood, Tirmidhi, and Ibn Hibban have narrated from Hazrat Abdullah bin Umar, Abu Hurairah, Abu Dharr, and Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with them) in their authentic collections and traditions. These ignorant people, who claim to act upon the outward meaning of Hadith based on their whims and call themselves 'Ahl-e-Hadith,' should reflect on whether they are the subjects of these narrations. Is it not true that the fatwa of Imam Faqih Abu Bakr al-Amash and all the scholars of Balkh, and many scholars of Bukhara, is that declaring a Muslim a disbeliever leads to becoming an absolute disbeliever? In fact, the fatwa on the authentic and reliable school of thought is that by declaring a Muslim a disbeliever based on firm conviction, a person becomes a disbeliever, and the same is recorded in Durr al-Mukhtar, stating that the fatwa is based on this.

1. Sahih al-Bukhari, Book of Manners, Chapter on those who declare their brother a disbeliever without interpretation, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/901. Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on the status of faith of one who says to his Muslim brother 'O disbeliever', Qadimi Kutub Khana Karachi 1/57.
2. Durr al-Mukhtar, Book of Punishments, Chapter on Discretionary Punishments, Matba' Mujtabai Delhi 1/327.

फतवा रज़विया, खंड 22

वे कहते हैं कि वे कयामत के दिन जवाबदेह होंगे और उन्हें फैसले के समय इस आरोप का जवाब देना होगा। बहुत सावधानी बरतनी ज़रूरी है ताकि इन लोगों की घिनौनी और निश्चित बदकिस्मती का असर खुद पर न हो। हाँ, किसी को काफिर (अविश्वासी) या मुशरिक कहने के आधार पर, कुफ्र (अविश्वास) निश्चित रूप से उनमें से किसी एक पर लागू होता है और विनाश की ओर ले जाता है, और निराधार तक़फीर (काफिर घोषित करने) पर कुफ्र का हुक्म अनिवार्य हो जाता है। अहमद, बुखारी, मुस्लिम, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी और इब्न हिब्बान ने अपनी सहीह किताबों और हदीस संग्रहों में हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर, अबू हुरैरा, अबू ज़र और अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत की है। इन अज्ञानी लोगों को, जो अपनी इच्छाओं के अनुसार हदीस के बाहरी अर्थ पर अमल करने का दावा करते हैं और खुद को 'अहले-हदीस' कहते हैं, इस बात पर विचार करना चाहिए कि क्या ये रिवायतें उन पर लागू होती हैं। क्या इमाम फकीह अबू बक्र अल-अमश और बल्ख के तमाम विद्वानों, और बुखारा के कई विद्वानों का फतवा है कि किसी मुसलमान को काफिर कहने के अमल से इंसान मुतलक (पूर्णतः) काफिर हो जाता है? बल्कि विश्वसनीय और सही मज़हब पर फतवा यह है कि किसी मुसलमान को पक्के अकीदे (दृढ़ विश्वास) के साथ काफिर करार देने से इंसान काफिर हो जाता है और दुर्रे मुख्तार में इसी पर फतवा है।

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल अदब, अध्याय उस पर जो अपने भाई को बिना किसी व्याख्या के काफिर कहे, आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/901। सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, अध्याय उस व्यक्ति के ईमान की स्थिति पर जो अपने मुस्लिम भाई से कहे 'हे काफिर', कदीमी कुतुब खाना कराची 1/57।
2. दुर्रे मुख्तार, किताबुल हुदूद, अध्याय ताज़ीर, मतबा मुजतबाई दिल्ली 1/327।

पृष्ठ 365 / 692

لؤلون عنه یوم الجزاء و علیهم لخروج عن عهدته فی دار القضاء حذر باید که خصلت شنیعه و شعت قطعیه ایں مبتدعاں بخود سرایت نکند و باللہ العصمتہ اراے اگر بظواہر احادیث صحیحہ مثل باء بها بعدهما و حار علیه و کفر بتکفیره ۱، که ز اعاظم ائمہ محدثین مثل امام مالک و احمد و بخاری و مسلم و ابو داؤد و ترمذی و ابن حبان در صحاح و مسانید و سنن و خود شاں از حضرات عبداللہ بن عمر و ابوہریره وابوذر و ابو سعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہم روایت نمودند نظر کرده آید خاصہ کہ ایں جہولاں را بزعم خودشان ہم بعمل بر ظواہر احادیث جمعہ و نام ست یا بفتوائے امام فقیہ ابوبکر اعمش وسائر ائمہ بلخ و بسیاری از ائمہ بخارا کہ کفر مسلم را مطلقاً کافر گویند عمل نموده شود بلکہ ہم بر مذہب مصحح و معتمد و مختار للفتوٰی کہ اگر تکفیر مسلم نہ بر وجہ شتم بلکہ بطور اعتقاد و جزم ست کافر گردد و در در مختار ست به یفتی ۲،

کہتے ہیں یہ قیامت کے روز جوابدہ ہوں گے اور ان کو فیصلہ کے وقت اس الزام کا جواب دینا ہوگا، بہت احتیاط کرنی ضروری ہے تاکہ ان لوگوں کی خصلت قبیحہ اور قطعیہ بد بختی کا ارتکاب لازم نہ آئے ، ہاں کافر و مشرک کہنے کی بناء پر کفر دونوں میں کسی کی ایک پر ضرور عائد ہوتا ہے اور ہلاک کرتا ہے اور کسی کی بلاوجہ تکفیر پر کفر کا حکم لازم ہوتا ہے۔ احمد ، بخاری، مسلم ابوداؤد، ترمذی، اور ابن حبان نے صحاح مسانید، سنن میں حضرت عبداللہ بن عمر، ابوہریرہ ابوذر اور ابوسعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہم سے روایت فرمائی ہیں، یہ جاہل لوگ جو کہ ظاہر حدیث پر عمل بزعم خواہش لازم کہلاتے ہیں اور اہلِ حدیث کہلاتے ہیں ان کو غور کرنا چاہئے کہ ان روایات کا مصداق ہیں یا نہیں اور کیا امام فقیہ ابوبکر اعمش اور تمام ائمہ بلخ اور بہت سے ائمہ بخارا کا فتوٰی ہے کہ کسی مسلمان کی تکفیر سے انسان مطلقاً کافر ہو جاتا ہے پر عمل لازم آتا ہے

بلکہ معتمد اور صحیح مذہب پر فتویٰ ہے کہ کسی مسلمان کو بطور اعتقاد جازم کافر قرار دینے سے انسان کافر ہو جاتا ہے اور در مختار میں ہے اسی پر فتویٰ ہے

۱ صحیح البخاری کتاب الادب باب من اکفر اخاہ بغیر تاویل الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۹۰۱ ، صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان حال ایمان من قال لاخیہ المسلم یا کافر قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۵۷ ۲ در مختار کتاب الحدود باب التعزیر مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۳۲۷

Fatawa Razawiyya (Volume 22)

In Sharh Niqayah al-Quhistani, it is stated: "It is the chosen opinion" [Innahu al-Mukhtar]. Similarly, in Dhakhira, al-Ahkam, Jawahir al-Ikhlati, Fusool al-Imadi, Sharh al-Durar wa'l-Ghurar, Sharh al-Niqayah by Birjandi, Sharh al-Wahbaniyah, Allama Ibn al-Shuhnah, Nahr al-Faiq, Hadiqah al-Nadiyah, Fatawa al-Hindiyah, Radd al-Muhtar, and other books, it is stated with certainty that: "It is the chosen opinion for legal verdicts" [Innahu al-Mukhtar li-l-Fatwa]. Therefore, the ruling of disbelief (Kufr) and apostasy (Irtidad) undoubtedly applies to this sect that labels Muslims as disbelievers, in the light of these fatwas. As I (this humble author, may Allah have mercy on him) have discussed in detail in my blessed treatise titled "An-Nahi al-Akid 'an al-Salat Wara' 'Adi al-Taqlid" (1305 AH). However, by the grace of Allah Almighty, caution is still required and necessary for us, and we shall refrain from calling those who label others as disbelievers as disbelievers themselves, just as I have explained in the same treatise and other works. Allah Almighty is the Guide and He is my Master. And Allah, Glorified and Exalted is He, knows best, and His knowledge, glorified be His Majesty, is most complete and most wise.

Problem 123: From Bihar Sharif, Shekhana neighborhood, adjacent to the Eidgah, sent by Muhammad Yasin and Muhammad Husain, seekers of knowledge, 9 Shawwal 1316 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: at the time of visiting the graves of elders (saints), what is the ruling on kissing the threshold of the door and then, despite respect, stepping on it to go inside? Clarify and you shall be rewarded. The Answer: The general principle is that the respect for anyone associated with the Court of Majesty, especially the beloved of God, [consists of] modes of respect...

---

1. Jami' al-Rumuz, Kitab al-Hudud, section on Qadhf, Maktaba Islamia, Gonbad-e Qabus, Iran, 2/535.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hudud, chapter on Ta'zir, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/183. Page 366 of 692

फ़तावा रज़विया (खण्ड 22)

शर्ह निक़ाया कोहस्तानी में "इन्नेहल मुख्तार" (वही पसन्दीदा राय है) कहा गया है। ज़खीरा अल-एहकाम, जवाहिरे इख़्लाती, फुसूल इमादी, शर्ह दुरर-ओ-ग़ुरर, शर्ह निक़ाया बिरजन्दी, शर्ह वहबानिया अल्लामा इब्ने शुहना, नह्रुल फ़ायक़, हदीक़ा नदिया, फतावा हिन्दिया और रद-दुल-मुह्तार वगैरह किताबों में भी इसे निश्चित रूप से फ़तवे के लिए पसन्दीदा राय कहा गया है। लिहाज़ा, इन फ़तवों की रोशनी में मुसलमानों को काफ़िर कहने वाले इस गिरोह पर कुफ़्र और इर्तिदाद (धर्मत्याग) का हुक्म बिना किसी संदेह के लागू होता है। जैसा कि मुझ फ़क़ीर (लेखक) ने अपने रिसाले "अन-नह्युल अकीद अनिस सलाति वराअ अदिल तक़लीद" (1305 हिजरी) में विस्तार से बताया है। फिर भी, अल्लाह तआला के फ़ज़्ल से हमें अभी एहतियात (सावधानी) ज़रूरी है और हम इन काफ़िर कहने वालों को काफ़िर कहने से परहेज़ करेंगे, जैसा कि मैंने उसी रिसाले और अन्य रचनाओं में बयान किया है। अल्लाह तआला हिदायत देने वाला है और वही मेरा मालिक है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है और उसका इल्म सबसे मुकम्मल और सबसे हिकमत वाला है।

मसला 123: बिहार शरीफ़, मोहल्ला शेख़ाना, ईदगाह के पास से, प्रेषक मुहम्मद यासीन और मुहम्मद हुसैन, इल्म के तलबगार, 9 शव्वाल 1316 हिजरी। धर्म गुरु इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि बुज़ुर्गों की क़ब्र पर जाने के वक़्त दरवाज़े की चौखट चूमना और फिर ताज़ीम के बावजूद उस पर पैर रख कर अन्दर जाना कैसा है? बयान फ़रमाएँ और अज्र पायें। जवाब: बुनियादी उसूल यह है कि हर वह शख़्स जो अल्लाह की बारगाह से निस्बत रखता है, ख़ास तौर पर अल्लाह के महबूब बन्दे, उनकी ताज़ीम के तरीक़े..

---

1. जामे-उर-रुमूज़, किताबुल हुदूद, फ़स्ल फ़िल क़ज़फ़, मकतबा इस्लामिया गुम्बद क़ामूस ईरान 2/535
2. रद-दुल-मुह्तार, किताबुल हुदूद, बाबुत ताज़ीर, दार इहया-उत-तुरास अल-अरबी बैरूत 3/183 पृष्ठ 366/692

و در شرح نقایہ قہستانی انہ المختار ۱۔ و در ذخیرہ و احکام و جواہر اخلاطی و فصول عمادی و شرح درر و غرر و شرح نقایہ بر جندی و شرح وہبانیہ علامہ ابن الشحنہ و نہر الفائق و حدیقہ ندیہ و فتاوٰی ہندیہ و ردالمحتار وغیرہا انہ المختار للفتوٰی ۲ بالقطع و الیقین۔ بریں طائفہ مکفرہ مسلمین حکم کفر و ارتداد بلاریب لازم ست چنانچہ من فقیر در رسالہ مسمّٰی بنان تاریخ النہی الاکید عن الصلوۃ وراء عدی التقلید ۱۳۰۵ھ مفصل گفتہ ام اما بحمد اللہ تعالٰی مارا ہنوز احتیاط درکار است و از کفار این اہل اکفار اجتناب و انکار کما بینتہ ایضا فیہا و فی غیرہا من تصانیفی و فتاوٰی واللہ الہادی انہ مولائی واللہ سبحانہ و تعالی اعلم و علمہ جل مجدہ اتم و احکم۔

اور شرح نقایہ قہستانی میں "انہ المختار" ذخیرہ احکام جواہر الاخلاطی فصول عمادی۔ شرح درر غرر ، شرح نقایہ بر جندی، شرح وہبانیہ، علامہ ابن الشحنہ، نہر الفائق، حدیقہ ندیہ فتاوٰی ہندیہ اور ردالمحتار وغیرہا کتب میں انہ المختار للفتوی بالقطع والایقین فرمایا ہے تو مسلمانوں کو کافر کہنے والے اس طائفہ پر ان فتاوٰی کی روشنی میں کفر وار تداد کا حکم بلا شک و شبہ لازم آتا ہے، جیسا کہ اس فقیر (مصنف علیہ الرحمۃ) نے اپنے رسالہ مبارکہ مسمی باسم التاریخ "النہی الاکید عن الصلوۃ وراء عدی التقلید" میں مفصل بحث ذکر کی ہے تاہم ہمیں بحمدہ تعالٰی ابھی احتیاط لازم اور ضروری ہے اور ان کافر بتانے والوں کو کافر کہنے سے اجتناب کریں گے جیسا کہ میں نے اسی رسالہ میں اور دیگر تصانیف میں بیان کیا ہے۔ اللہ تعالٰی ہدایت دینے والا اور وہی میرا مولٰی ہے واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۲۳: از بہار شریف محلہ شیخانہ متصل عید گاہ مرسلہ محمد یسین و محمد حسین طالبان علم ۹ شوال ۱۳۱۶ھ علمائے دین اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں کہ بزرگوں کی قبر پر جانے کے وقت

دروازے کی چوکھٹ چومنا اور پھر باوجود تعظیم اس پر پیر رکھ کے اندر جانا کیسا ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ ت) الجواب: اصل کلی یہ ہے کہ تعظیم ہر منتسب بارگاہ کبریا علی الخصوص محبوبانِ خدا انحائے تعظیم حضرت

---

۱ جامع الرموز کتاب الحدود فصل فی القذف مکتبہ اسلامیہ گنبد قاموس ایران ۲/ ۵۳۵ ۲ ردالمحتار کتاب الحدود باب التعزیر دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۱۸۳ صفحہ 366 از 692

Fatawa-e-Razvia, Volume 22

Allah, the Exalted, says: "And whoever honors the sacred things of Allah, it is better for him in the sight of his Lord." 1 Whoever respects the sanctities of Allah, it is better for him with his Lord.

And He says: "And whoever honors the symbols of Allah - indeed, it is from the piety of hearts." 2 Those who honor the signs of Allah, it is because of the piety in their hearts.

The Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: "Indeed, part of glorifying Allah is honoring an elderly Muslim, a carrier of the Quran who does not go to extremes in it nor abandons it, and honoring a just ruler." 3 Narrated by Abu Dawood from Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him) with a good chain of transmission. Meaning, honoring an elderly Muslim, a practicing scholar, and a just ruler is part of honoring Allah Almighty. (Narrated by Abu Dawood from Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him) with a sound chain - T)

And the noble scholars, both past and present, jurists and traditionists, clearly state that the sanctity of a Muslim is the same whether alive or dead. Therefore, scholars have advised that one should go as close to a grave as one would have gone to the person in their earthly life, and no further. In Al-Alamgiriyyah it is stated: "In Al-Tahdhib, it is mentioned that visiting graves is recommended. The manner of visiting is that the proximity and distance should be the same as it was during the life of the deceased. The same is stated in Khazanat al-Fatawa." 4 It is in Al-Tahdhib that visiting graves is recommended. The manner of visit is that the closeness or distance should be as much as it was during the deceased's life for their visit; after death it should also be the same. In Khazanat al-Fatawa, it is likewise. (T)

1. Al-Quran al-Karim 22/30
2. Al-Quran al-Karim 22/32
3. Sunan Abi Dawood, Book of Etiquette, Chapter on placing people in their ranks, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/309
4. Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Acts, Chapter 16, Noorani Kutub Khana Peshawar 5/350 Page 367 of 692

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड 22

अल्लाह, जो सर्वशक्तिमान और सर्वोच्च है, ने फरमाया: "और जो कोई अल्लाह की पवित्र चीज़ों का सम्मान करता है, तो वह उसके लिए उसके रब के पास बेहतर है।" 1 जो अल्लाह तआला की हुरमतों (पवित्रताओं) का सम्मान करे तो वह उसके रब के पास उसके लिए बेहतर है।

और उसने फरमाया: "और जो कोई अल्लाह की निशानियों का सम्मान करता है, तो वास्तव में यह दिलों की परहेज़गारी से है।" 2 जो अल्लाह के प्रतीकों का सम्मान करे, तो यह दिलों की तक़वा (परहेज़गारी) से है।

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: "बेशक, अल्लाह की बड़ाई में से यह है कि बूढ़े मुसलमान का सम्मान किया जाए, और क़ुरान के उस ज्ञाता का जो उसमें न तो अति करता हो और न ही उसे छोड़ता हो, और एक न्यायप्रिय शासक का सम्मान करना।" 3 इसे अबू दाऊद ने अबू मूसा अल-अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक अच्छी सनद के साथ रिवायत किया है। अर्थात्, बूढ़े मुसलमान, अमल करने वाले आलिम और न्यायप्रिय शासक का सम्मान करना अल्लाह तआला का सम्मान करने जैसा है। (इसे अबू दाऊद ने अबू मूसा अल-अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से अच्छी सनद के साथ रिवायत किया है - त)

और विद्वान, फकीह और मुहद्दिस पुराने और नए समय से यह स्पष्ट करते आ रहे हैं कि एक मुसलमान का सम्मान जीवित और मृत दोनों अवस्थाओं में समान है। इसलिए विद्वानों ने वसीयत की है कि कब्र के उतना ही करीब जाना चाहिए जितना व्यक्ति के जीवन काल में उसके करीब जाया जा सकता था, उससे आगे नहीं बढ़ना चाहिए। आलमगीरिया में लिखा है: "तहज़ीब में है कि कब्रों की ज़ियारत मुस्तहब है। ज़ियारत का तरीका यह है कि नज़दीकी और दूरी वैसी ही होनी चाहिए जैसी मृतक के जीवन के दौरान उसकी ज़ियारत के लिए होती थी। खज़ानतुल फ़तावा में भी ऐसा ही है।" 4 तहज़ीब में है कि कब्रों की ज़ियारत मुस्तहब (पसंदीदा) है। ज़ियारत की कैफियत यह है कि जितना करीब और दूर मृतक के जीवन में उसकी ज़ियारत के लिए हुआ जाता था, मरने के बाद भी उतना ही हो, खज़ानतुल फ़तावा में भी ऐसा ही है। (त)

1. अल-कुरान अल-करीम 22/30
2. अल-कुरान अल-करीम 22/32

3. सुनन अबू दाऊद, किताब अल-अदब, लोगों को उनके ओहदों पर रखने का अध्याय, आफताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/309
4. फ़तावा हिंदीया, किताब अल-कराहीया, सोलहवाँ अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 5/350 पृष्ठ 692 में से 367

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

عزت جل و علا ہے_قال اللہ تعالیٰ: "وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ" 1 جو اللہ تعالیٰ کی حرمتوں کی تعظیم کرے تو وہ بہتر ہے اس کے لئے اس کے پروردگار کے یہاں۔

وقال تعالیٰ: "وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ" 2 جو اللہ کے شعاروں کی تعظیم کرے وہ دلوں کی پرہیزگاری سے ہیں۔

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: ان من اجلال اللہ اکرام ذی الشیبۃ المسلم وحامل القرآن غیر الغالی فیہ والجافی عنہ واکرام ذي السلطان المقسط 3۔ رواہ ابوداؤد عن ابی موسیٰ الاشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ بسند حسن۔ یعنی بوڑھے مسلمان اور عالم باعمل اور حاکم عادل کی تعظیمیں اللہ تعالیٰ کی تعظیم سے ہیں۔ (اسے ابوداؤد نے ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے بسند حسن روایت کیا_ت)

اور علمائے کرام قدیما و حدیثاً فقہا و حدیثاً تصریحات فرماتے ہیں کہ حرمۃ المسلم حیا و میتا سواء، مسلمانو زندہ و مردہ کی حرمت یکساں ہے، ولہٰذا علماء نے وصیت فرمائی کہ قبر سے اتنا ہی قریب ہو جتنا زندگی دنیا میں صاحب قبر سے قریب ہو سکتا ہے اس سے زیادہ آگے نہ جائے، عالمگیریہ میں ہے: في التهذيب يستحب زيارة القبور وكيفية الزيارة كزيارة ذلك المبيت في حياته من القرب والبعد كذا في خزانہ الفتاوی 4۔ تہذیب میں ہے زیارت قبور مستحب ہے۔ زیارت کی کیفیت یہ ہے کہ جتنا قرب و بعد میت کی زندگی میں اس کی زیارت کے لئے ہوتا تھا بعد مرگ بھی اتنا ہی ہو، خزانہ الفتاوی میں یونہی ہے۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۲۲/ ۳۰ 2 القرآن الکریم ۲۲/ ۳۲ 3 سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی تنزیل الناس منازلهم آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۰۹ 4 فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب السادس عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۵۰ Page 367 of 692

Fatawa Rizvia, Volume 22

And there is no doubt that honor and insult depend on custom and tradition, as verified by the seal of researchers, our master and father (may his secret be sanctified), in "Usul al-Rashad li-Qam' Mabani al-Fasad" (as the seal of researchers, our master and father (may his secret be sanctified) has researched in "Usul al-Rashad li-Qam' Mabani al-Fasad." —Transl.). Thus, where honor is religiously required, the acts and methods performed according to the people's custom and tradition will fall under that religious requirement as long as a specific prohibition for an act is not proven from the Sharia, such as prostration or praying towards a grave, for these are religiously forbidden. Therefore, the absolute master researcher stated in "Fath al-Qadir," and then Allama Ibn Sindhi in "al-Lubab," and other noble scholars stated regarding the visit to the most sacred presence of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him):

Arabic	**Urdu Translation**
Whatever word/act is more conducive to respect and majesty is good.[1]	Whatever is more conducive to honor and majesty is good.

Ibn Hajar al-Makki stated in "al-Jawhar al-Munazzam":

Arabic	**Urdu Translation**
Honoring the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) with all types of veneration that do not involve associating him with Allah the Exalted in Divinity is a commendable matter according to those whose eyes Allah has enlightened.[2]	Honoring the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) with all types of veneration that do not necessitate associating him with His Majesty in Divinity is a commendable matter according to all those whose eyes Allah the Exalted has enlightened, meaning those to whom He has granted the light of faith.

"And he to whom Allah has not granted light, for him there is no light."[3] (24:40) And he to whom Allah gives no light, for him there is no light anywhere. (—Transl.)

Since this universal principle has become known, the ruling on the specific cases has been revealed. The objection to kissing the threshold—that they will kiss it first and then place their feet and enter—is sheer ignorance. This same situation exists in the Exalted Kaaba and the Sacred Mosque, and one necessity does not contradict another. It is stated in "Mansik Mutawassit":

Arabic	Urdu Translation
Then he comes to the Multazam, and he comes to the door, and he kisses the threshold.	The circumambulator should come to the Multazam, come to the door, and kiss the threshold.

[1] Fath al-Qadir, Book of Hajj, Miscellaneous Issues, Third Destination, Maktaba Nooria Razvia, Sukkur, 3/479; Lubab al-Manasik with Irshad al-Sari, Chapter on Visiting the Master of Messengers, section on turning towards the visit, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, p. 336. [2] Al-Jawahir al-Munazzam, Chapter One, al-Maktabat al-Qadiriya, Jamia Nizamia, Lahore, p. 12. [3] The Holy Quran 24/40.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

और इसमें कोई संदेह नहीं है कि सम्मान और अपमान का दारोमदार (आधार) रीति-रिवाज़ और आदत पर है, जैसा कि शोधकर्ताओं के शिरोमणि, हमारे स्वामी और पिता (अल्लाह उनकी आत्मा को पवित्र रखे) ने "उसूल अल-रशाद ली-क़म' मबानी अल-फ़साद" में इसकी पुष्टि की है (जैसा कि शोधकर्ताओं के शिरोमणि, हमारे स्वामी और पिता ने "उसूल अल-रशाद ली-क़म' मबानी अल-फ़साद" में शोध किया है। -त)। तो जिसका सम्मान शरीयत की दृष्टि से अपेक्षित है, वहाँ जो कार्य और तरीके लोगों के रीति-रिवाज़ के अनुसार किए जाते हैं, वे उसी शरीयत की माँग के तहत आएंगे जब तक कि किसी विशेष कार्य के लिए शरीयत से मनाही सिद्ध न हो जाए, जैसे सजदा करना या कब्र की ओर नमाज़ पढ़ना, क्योंकि ये शरीयत में वर्जित हैं। इसीलिए पूर्ण शोधकर्ता इमाम ने "फ़तह अल-क़दीर" में, और फिर अल्लामा इब्न सिंधी ने "अल-लुबाब" में, और उनके अलावा अन्य विद्वानों ने हुज़ूर सैयद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पवित्र ज़ियारत (दर्शन) के बारे में कहा है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
जो भी शब्द/कार्य आदर और गरिमा में अधिक सहायक हो, वह अच्छा है।[1]	जो कुछ भी सम्मान और गरिमा में अधिक सहायक हो, वह अच्छा है।

इब्न हजर मक्की ने "जौहर अल-मुनज़्ज़म" में फरमाया है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का उन सभी प्रकार के सम्मानों के साथ आदर करना, जिनमें खुदा की खुदाई (दिव्यत्व) में शरीक करना शामिल न हो, उन सबके नज़दीक एक सराहनीय कार्य है जिनकी आँखों को अल्लाह तआला ने रोशन किया है।[2]	नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम उन सभी प्रकार की ताज़ीम के साथ, जिसमें हज़रत-ए-इज़्ज़त के साथ उलूहीयत (दिव्यत्व) में शरीक करना लाज़िम न आए, उन सबके नज़दीक एक पसंदीदा काम है जिनकी आँखों को अल्लाह तआला ने रोशन किया है, यानी जिन्हें ईमान का नूर बख्शा है।

"और जिसे अल्लाह नूर (प्रकाश) न दे, उसके लिए कहीं कोई नूर नहीं है।"[3] (24:40) और जिसे अल्लाह नूर न दे, उसके लिए कहीं नूर नहीं। (त)

जब यह सार्वभौमिक सिद्धांत ज्ञात हो गया, तो इस मुद्दे का हुक्म स्पष्ट हो गया। आस्ताना-बोसी (दहलीज़ चूमना) पर यह आपत्ति कि पहले चूमेंगे फिर पैर रखकर जाएंगे, कोरी नादानी है। काबा-ए-

मुअज़्मा और मस्जिद-ए-हराम शरीफ में भी यही स्थिति है और एक ज़रूरत दूसरी के विपरीत नहीं है। "मंसिक मुतवस्सित" में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
फिर वह मुल्तज़म पर आए और दरवाज़े पर आए और चौखट को चूमे।	तवाफ़ करने वाला मुल्तज़म पर आए और दरवाज़े पर आए और चौखट को चूमे।

[1] फ़तह अल-क़दीर, किताब अल-हज्ज, प्रकीर्ण मुद्दे, तीसरा गंतव्य, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर 3/479; लुबाब अल-मनासिक साथ में इरशाद अल-सारी, रसूलों के सरदार की ज़ियारत का अध्याय, खंड ज़ियारत की ओर मुड़ना, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, पृष्ठ 336। [2] अल-जवाहर अल-मुनज़्ज़म, अध्याय एक, अल-मकतबात अल-क़ादिरिया, जामिया निज़ामिया, लाहौर, पृष्ठ 12। [3] पवित्र कुरान 24/40।

पृष्ठ 368 / 692

اور شک نہیں کہ تعظیم و توہین کا مدار عرف وعادت پر ہے کما حققه خاتمة المحققین سیدنا الوالد قدس سره فی اصول الرشاد لقمع مبانی الفساد (جیسا کہ خاتمة المحققین سیدنا الوالد قدس سره نے "اصول الرشاد لقمع مبانی الفساد" میں اس کی تحقیق کی ہے۔ ت) تو جس کی تعظیم شرعاً مطلوب ہے وہاں جو افعال و طرق حسب عرف وعادت قوم کئے جاتے ہیں اسی مطلوب شرعی کی تحت میں داخل ہوں گے جب تک کسی خاص فعل سے نہی شرعی نہ ثابت ہو، جیسے سجدہ یا قبر کی طرف نماز کہ یہ شرعاً ممنوع ہیں۔ ولہذا امام محقق علی الاطلاق نے فتح القدیر، پھر علامہ ابن سندھی نے لباب میں اور ان کے سوا اور علمائے کرام نے زیارت اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں فرمایا:

عربی متن	اردو ترجمہ
کلمه کان ادخل فی الادب والاجلال کان حسناً 1	جو کچھ تعظیم واجلال میں زیادہ داخل ہوں خوب ہے۔

ابن حجر مکی نے جوہر منظم میں فرمایا:

عربی متن	اردو ترجمہ
تعظیم النبی صلی تعالیٰ علیہ وسلم بجمیع انواع التعظیم التی لیس فیها مشارکة الله تعالی فی الالوهیة امر	نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم ان جمیع اقسام تعظیم کے ساتھ جس میں حضرت عزت سے الوہیت میں شریک کرنا لازم نہ آئے امر مستحسن ہے ان سب کے نزدیک جن

عربی متن	اردو ترجمہ
مستحسن عند من نور اللہ ابصارھم کی آنکھیں اللہ تعالیٰ نے روشن کی ہیں یعنی جنہیں نور ایمان بخشا ہے۔ - 2	

"وَ مَنْ لَّمْ یَجْعَلِ اللّٰہُ لَہٗ نُوْرًا فَمَالَہٗ مِنْ نُّوْرٍ 3ط" اور جسے اللہ نور نہ دے اس کے لئے کہیں نور نہیں۔ (ت)

جب یہ اصل کلی معلوم ہو ہو گئی حکم صور مسئلہ منکشف ہو گیا آستانہ بوسی پر یہ اعتراض کہ اول چومیں گے پھر پاؤں رکھ کر جائیں گے محض نادانی ہے کعبہ معظمہ و مسجد حرام شریف میں بھی یہی صورت ہے اور ضرورت ایک دوسرے کے منافی نہیں۔ منسک متوسط میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
ثم یأتی الملتزم و یأتی الباب و یقبل العتبۃ	طواف کرنیوالا ملتزم پر آئے اور دروازے پر آئے اور چوکھٹ چومے۔

1 فتح القدیر کتاب الحج مسائل منثورۃ المقصد الثالث مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳ / ۴۷۹، لباب المناسک مع ارشاد الساری باب زیارۃ سید المرسلین فصل ولو توجہ الی الزیادۃ دار الکتب العربی بیروت ص ۳۳۶ 2 الجواھر المنظم الفصل الاول المکتبۃ القادریۃ جامعہ نظامیہ لاہور ص ۱۲ 3 القرآن الکریم ۲۴/ ۴۰

Fatawa Razawiyya Volume 22

[Box 1] Arabic: ویدعو ودخل البیت الخ۔ English: He prays and enters the house... etc. (T) Urdu Translation: He should come and kiss the threshold, pray, and then enter, etc. (T)

In Maslak al-Mutaqassit, it is stated: [Box 2] Arabic: ان یدخل المسجد من باب السلام حافیا وزاد فی کنز العباد ویقبل عتبته (ملخصاً) English: Verily, one should enter the mosque through Bab-ul-Salam barefooted; and it is added in Kanz-ul-Ibad: 'and kiss its threshold'. (Summarized) Urdu Translation: Enter Masjid al-Haram through Bab-ul-Salam barefooted; in Kanz-ul-Ibad, these words are added: 'and kiss the threshold'. Summarized (T)

And there is no doubt that kissing the doorstep is conventionally a form of bowing for respect, and its prohibition is not proven in Sharia, so the ruling should be of permissibility. I say: Success is through Allah (I say by the grace of Allah Almighty. T) But here is a subtle and elegant point which is not realized except by the guidance of the Majestic Presence (Allah). The great, sublime, well-known, and famous rule of the pure Sharia is that "Actions are judged by intentions" (Matters are evaluated based on their purposes. T). The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Box 3] Arabic: انما الاعمال بالنیات وانما لکل امری ما نوی۔ English: Verily, actions are but by intentions, and for every man is only what he intended. Urdu Translation: Actions are with intentions, and every person will only have what he intended. (T)

Inhina, i.e., bending over and doubling the back for someone's respect, is legally (Sharia) disliked (makruh), and when it is to the extent of Ruku (bowing in prayer) or more, the dislike is severe and more intense. It is in the Hadith:

[Box 4] Arabic: قال رجل یارسول اللہ الرجل منا یلقی اخاہ او صدیقہ اینحنی لہ قال لا الحدیث، رواہ الترمذی و ابن ماجۃ عن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ English: A man said, 'O Messenger of Allah, if one of us meets his brother or friend, should he bow to him?' He said, 'No.' The Hadith, narrated by al-Tirmidhi and Ibn Majah from Anas (may Allah be pleased with him). Urdu Translation: A companion submitted, 'O Messenger of Allah! When we meet any of our brothers or friends, should we bow to them during the meeting?' The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) replied, 'No.' The Hadith, narrated by Tirmidhi and Ibn Majah from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him). (T)

1 Al-Mansak al-Mutawassit with Irshad al-Sari, Chapter on the Description of Tawaf al-Wada, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, p. 170. 2 Al-Maslak al-Mutaqassit, Chapter: It is recommended to enter the mosque from Bab al-Salam etc., Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 11/13. 3 Sahih al-Bukhari, Book of Faith, Chapter: Actions are by intention etc., Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 11/13. 4 Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Manners, Chapter on what was said about sitting on the path, Amin Company, Delhi, 2/97.

फतावा रज़विया, जिल्द 22

[बॉक्स 1] अरबी: ویدعو ودخل البیت الخ۔ हिंदी: आकर चौखट को चूमे और दुआ करके अंदर दाखिल हो, आदि। (त)

मसलक-ए-मुतक़स्सित में है: [बॉक्स 2] अरबी: ان یدخل المسجد من باب السلام حافیا وزاد فی کنز العباد ویقبل عتبته (ملخصاً) हिंदी: मस्जिद-ए-हराम में बाब-उस-सलाम से नंगे पाँव दाखिल हो, कंज़-उल-इबाद में ये लफ़्ज़ ज़ायद है 'और बोसा दे चौखट को', मुख़्तसर। (त)

और शक नहीं कि आस्ताना बोसी (दहलीज़ चूमना) उ़र्फन झुक कर ताज़ी़म (सम्मान) करने से है और शरीअ़त में इसका मना होना साबित नहीं तो जाइज़ होने का हुक्म होना चाहिए। मैं कहता हूँ: और कामयाबी अल्लाह की तौफ़ीक़ से है (मैं अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से कहता हूँ। त) मगर यहाँ एक बारीक और अहम नुक्ता है जिस पर आगाही (ज्ञान) नहीं होती मगर अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से। शरीअ़त-ए-मुतहरा का अ़ज़ीम, मशहूर और मारूफ़ क़ायदा है कि 'कामों का दारोमदार नीयतों पर है' (मामलों में इरादों का ऐतबार है। त) रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[बॉक्स 3] अरबी: انما الاعمال بالنیات وانما لکل امرئ ما نوی۔ हिंदी: अमल नीयत के साथ हैं और हर शख़्स को वही हासिल होगा जिसकी उसने नीयत की। (त)

इन्हिना यानी झुकने और पीठ दोहरी करने से किसी की ताज़ी़म करना शरीअ़तन मकरूह है और जब रूकूअ़ की मिक़दार के बराबर या उससे ज़्यादा हो तो कराहत सख़्त और शदीद है। हदीस में है:

[बॉक्स 4] अरबी: قال رجل یارسول اللہ الرجل منا یلقی اخاہ او صدیقہ اینحنی لہ قال لا الحدیث، رواہ الترمذی و ابن ماجۃ عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ हिंदी: एक सहाबी ने अर्ज़ की: या रसूलुल्लाह! हम अपने किसी भाई या दोस्त से मिलते हैं तो क्या मुलाक़ात में उसके लिए झुका जाए? तो हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: नहीं। हदीस, इसको तिर्मिज़ी ने और इब्ने माजा ने हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु तआला अ़न्हु) से रिवायत किया है। (त)

---

1 अल-मन्सक अल-मुतवस्सित म'अ इरशाद-उस-सारी, फ़स्ल तावाफ़ अल-वदा की सिफ़त में, दारुल कुतुब अल-अरबी, बेरूत, पृ. 170 2 अल-मस्लक अल-मुतक़स्सित, फ़स्ल: मुस्तहब है कि बाब-उस-सलाम से मस्जिद में दाखिल हुआ जाए आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 11/13 3 सहीह अल-

बुखारी, किताब-उल-ईमान, बाब: आमाल नीयत से हैं आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 11/13 4 जामे' तिर्मिज़ी, अबवाब-उल-अदब, बाब: रास्ते पर बैठने के बारे में, अमीन कंपनी, दिल्ली, 2/97

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

Arabic [Box 1]: ویدعو ودخل البیت ۱ الخ۔ Urdu: آکر چوکھٹ کو بوسہ دے اور دعا کرکے اندر داخل ہوالخ (ت)

مسلک متقسط میں ہے: Arabic [Box 2]: ان یدخل المسجد من باب السلام حافیا وزاد فی کنز العباد ویقبل عتبتہ ۲ (ملخصاً) Urdu: مسجد حرام میں باب السلام سے ننگے پاؤں داخل ہو، کنز العباد میں یہ لفظ زائد ہے اور بوسہ دے چوکھٹ کو، ملخصاً (ت)

اور شک نہیں کہ آستانہ بوسی عرفا انحنائے تعظیم سے ہے اور شرعا اس سے منع ثابت نہیں تو حکم جواز چاہئے، اقول: وباللہ التوفیق (میں اللہ تعالٰی کی توفیق سے کہتا ہوں۔ت) مگر یہاں ایک دقیقہ انیقہ اور ہے جس پر اطلاع نہیں ہوتی مگر بتوفیق حضرت عزت عزجلالہ شرع مطہرہ کا قاعدہ عظیمہ و جلیلہ معروفہ و مشہورہ ہے کہ "الامور بمقاصدھا" (امور میں مقاصد کا اعتبار ہے۔ ت) رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

Arabic [Box 3]: انما الاعمال بالنیات وانما لکل امری ما نوی ۳۔ Urdu: اعمال نیت کے ساتھ ہیں اور ہر شخص کو وہی حاصل ہوگا جس کی وہ نیت کرے۔ (ت)

انحنا یعنی جھکنے اور پیٹھ دوہری کرنے سے کسی کی تعظیم شرعا مکروہ ہے اور جب بقدر رکوع یا اس سے زائد ہو تو کراہت سخت واشد ہے۔ حدیث میں ہے:

Arabic [Box 4]: قال رجل یارسول اللہ الرجل منا یلقی اخاہ او صدیقہ اینحنی لہ قال لا الحدیث، رواہ الترمذی ۴ و ابن ماجۃ عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ Urdu: ایک صحابی نے عرض کی یا رسول اللہ! ہم اپنے کسی بھائی یا دوست کو ملتے ہیں تو کیا ملاقات میں اس کے لئے جھکا جائے تو

حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: نہیں۔ الحدیث، اس کو ترمذی نے اور ابن ماجہ نے حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ہے۔ (ت)

---

1 المنسک المتوسط مع ارشاد الساری فصل فی صفة طواف الوداع دار الکتب العربی بیروت ص ۱۷۰ 2 المسلك المتقسط فصل یستحب ان یدخل المسجد من باب السلام الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۱ / ۱۳ 3 صحیح البخاری کتاب الایمان باب ماجاء ان الاعمال بالنیة الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۱ / ۱۳ 4 جامع الترمذی ابواب الادب باب ما جاء علی الجالس فی الطریق امین کمپنی دہلی ۲ / ۹۷

Fatawa Razawiyya, Volume 22

It is stated in Alamgiri:

| Bowing to a sultan or others is disliked because it resembles the action of the Magians, as stated in Jawahir al-Akhlati. Bowing during a greeting is also disliked, and a prohibition has been recorded for it, as mentioned in At-Timirtashi. Serving someone other than Allah Almighty through standing, shaking hands, and bowing is permissible, but prostration is only for Allah Almighty, as mentioned in Al-Ghara'ib. [End of quote]. I say: The interpretation of this [bowing] is when it does not reach the extent of Ruku' (bowing in prayer), then it is slightly disliked (Makruh Tanzihi). This dislike is compatible with permissibility, as the jurists have explicitly stated. And Allah Almighty knows best. (T) | الانحناء للسلطان اولغيره مكروه لانه يشبه فعل المجوس كذا فى جواهر الاخلاطى، ويكره الانحناء عند التحية وبه ورد النهى كذا فى التمرتاشى، تجوز الخدمة لغيره الله تعالى بالقيام واخذ اليدين و الانحناء و لايجوز السجود الا لله تعالى كذا فى الغرائب ^1 انتهى قلت و كان محمل هذا على ما اذا لم يبلغ الركوع فيكره تنزيها و هو يجامع الجواز كما نصوا عليه و الله تعالى اعلم- |

However, the ground for prohibition is when the act of bowing itself is intended as the primary means of glorification.

| As is understood from the questioner's words "Should one bow to him?", and from the context of the jurists' phrase "during greeting", and the restriction provided by their words "regarding which prohibition has come". (T) | كما هو مفاد قوله اينحنى له، وفحوى قولهم عند التحية، ويعطيه الحصر فى قولهم به ورد النهى- |

And if the intention is some other action and the bowing itself is not the goal, but rather just a means and medium for that action, then there is absolutely no prohibition. And this is more evident than evident. For example, tying or untying the horse of a religious scholar or a just ruler and bringing it, spreading a bed, helping with ablution (Wudu), washing feet, picking up their shoes, or straightening their shoes when they rise from a gathering—all these actions are for honor and respect. Bowing for them is necessary, but such bowing is not forbidden at all because the goal of these actions is honor, not bowing itself. To the extent that if these actions were possible without bowing, bowing would not occur. Spreading the blessed bed of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), helping him with Wudu, and when the Prophet takes his seat in a gathering, picking up the sacred shoes and keeping them nearby...

^1 Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 28, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/369.

फतावा रज़विया, खंड 22

आलमगीरी में है:

| सुल्तान आदि के लिए झुकना मकरूह (नापसंद) है क्योंकि यह कार्य मजूसी (अग्निपूजक) के कार्य के समान है, जैसा कि जवाहरुल अख़लाती में है। और सलाम के समय झुकना मकरूह है, इस पर निषेध आया है, जैसा कि तिमिरताशी में है। अल्लाह के अलावा किसी और के सम्मान के लिए खड़ा होना, हाथ मिलाना और झुकना जायज़ है, हाँ, अल्लाह के अलावा किसी और को सजदा करना जायज़ नहीं है। अल-ग़राइब में इसी तरह है। (इति)। मैं कहता हूँ कि इस झुकने का तात्पर्य वह झुकना है जो रुकू की सीमा तक न पहुँचे, क्योंकि वह मकरूह-ए-तन्ज़ीही है। यह मकरूह होना जायज़ होने के साथ है जैसा कि फ़ुक़हा (धर्मशास्त्रियों) ने इस पर स्पष्ट राय दी है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त) | الانحناء للسلطان اولغیرہ مکروہ لانہ یشبہ فعل المجوس کذا فی جواھر الاخلاطی، ویکرہ الانحناء عند التحیۃ وبہ ورد النھی کذا فی التمرتاشی، تجوز الخدمۃ لغیرہ اللہ تعالی بالقیام واخذ الیدین و الانحناء و لایجوز السجود الا للہ تعالی کذا فی الغرائب ^1 انتھی قلت و کان محمل ھذا علی ما اذا لم یبلغ الرکوع فیکرہ تنزیھا و ھو یجامع الجواز کما نصوا علیہ و اللہ تعالی اعلم- |

लेकिन मनाही की जगह यही है कि झुकना स्वयं उद्देश्य हो और उसका मुख्य कारण सम्मान करना हो।

| जैसा कि सवाल पूछने वाले के शब्द 'क्या वह उसके लिए झुके और फ़ुक़हा के शब्द 'सलाम के समय' से स्पष्ट होता है और उनके शब्द 'जिसके बारे में मनाही आई है' ने इसे सीमित कर दिया है। (त) | کما ھو مفاد قولہ اینحنی لہ، وفحوی قولھم عند التحیۃ، ویعطیہ الحصر فی قولھم بہ ورد النھی- |

और यदि उद्देश्य कोई और कार्य है और झुकना स्वयं उद्देश्य नहीं है बल्कि उस कार्य का केवल एक साधन और ज़रिया है, तो बिल्कुल भी मनाही नहीं है। और यह स्पष्ट से भी अधिक स्पष्ट है। (यह जाहिर से अजहर है -त) एक विद्वान या न्यायप्रिय शासक की सेवा के लिए उसके घोड़े को बाँधना या खोलकर लाना, बिस्तर बिछाना, वज़ू कराना, पैर धोना, उसके जूते उठाना या सभा से उठते समय उसके जूते सीधे करना—ये सभी कार्य सम्मान और आदर के लिए हैं। और इनके लिए झुकना ज़रूरी है लेकिन ऐसा झुकना कतई मना नहीं है क्योंकि इन कार्यों का उद्देश्य सम्मान है, न कि झुकना। यहाँ

तक कि यदि ये कार्य बिना झुके संभव होते, तो झुकना नहीं होता। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का बिस्तर बिछाना, वज़ू कराना, और जब हुज़ूर सभा में तशरीफ़ रखें तो उनकी पवित्र चप्पलें (नैलन-ए-अकदस) उठाकर अपने पास रखना...

^1 फतावा हिंदिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 28, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/369.

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

عالمگیری میں ہے:

| الانحناء للسلطان اولغیرہ مکروہ لانہ یشبہ فعل المجوس کذا فی جواھر الاخلاطی، ویکرہ الانحناء عند التحیۃ وبہ ورد النھی کذا فی التمرتاشی، تجوز الخدمۃ لغیرہ اللہ تعالی بالقیام واخذ الیدین و الانحناء و لایجوز السجود الا للہ تعالی کذا فی الغرائب ۱۸ انتھی قلت وکان محمل ھذا علی ما اذا لم یبلغ الرکوع فیکرہ تنزیھا وھو یجامع الجواز کما نصوا علیہ واللہ تعالی اعلم۔ | سلطان وغیرہ کے لئے جھکنا مکروہ ہے کیونکہ یہ عمل مجوس کے فعل کے مشابہ ہے جیسا کہ جواہر الاخلاطی میں ہے۔ اور سلام کے وقت جھکنا مکروہ ہے اس پر نہی وارد ہے۔ جیسا کہ تمر تاشی میں ہے۔ غیر اللہ کی تعظیم کے لئے قیام، مصافحہ، اور جھکنا جائز ہے ہاں سجدہ سوائے اللہ تعالٰی کے کسی کے لئے جائز نہیں ہے۔ یوں غرائب میں ہے اھ میں کہتا ہوں اس قیام کا محمل وہ قیام ہے جو رکوع کی حد تک نہ ہو کیونکہ یہ مکروہ تنزیہی ہے۔ یہ کراہت جواز کو جامع ہے جیسا کہ فقہاء نے اس پر نص فرمائی ہے۔ واللہ تعالی اعلم۔ (ت) |

مگر محل ممانعت یہی ہے کہ نفس انحاء ہے مقصود اصل غرض تعظیم ہو۔

| کما ھو مفاد قولہ اینحنی لہ، وفحوی قولھم عندالتحیۃ، و یعطیہ الحصر فی قولھم بہ ورد النھی۔ | جیسا کہ سائل کے قول "کیا اس کے لئے جھکے" اور فقہاء کے قول "عند التحیہ" سے مفاد اور ان کے قول "بہ ورد النہی" نے اس کا حصر دیا ہے۔ (ت) |

اور اگر مقصود کوئی اور فعل ہے اور انحناء خود مقصود نہیں بلکہ اس فعل کا محض وسیلہ و ذریعہ ہے تو ہر گز ممانعت نہیں وھو اظھر من ان یظھر (یہ ظاہر سے اظہر ہے۔ت) عالم دین یا

سلطان عادل کی خدمت کے لئے اس کا گھوڑا باندھنا یا کھول کر حاضر لانا یا بچھونا کرنا، یا وضو کرانا، پاؤں دھلانا یا اس کا جوتا اٹھانا یا مجلس سے اٹھتے وقت اس کی جوتیاں سیدھی کرنا، یہ سب افعال تعظیم و تکریم ہی ہیں اور ان کے لئے جھکنا ضرور مگر انحناء زنہار ممنوع نہیں کہ مقصود ان افعال سے تعظیم ہے نہ جھکنے سے، یہاں تک کہ اگر بے جھکے یہ افعال ممکن ہو جھکنا نہ ہوگا۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا بستر مبارک بچھانا، وضو کرانا، حضور جب مجلس میں تشریف رکھیں نعلین اقدس اٹھا کر اپنے پاس...

۱۸ فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۳۶۹/۵

Fatawa Razawiya, Volume 22

...to keep it, and to bring it forward when he departs; these are the honors of both worlds, the distinguished services in the court of Prophethood. This duty was entrusted to Hazrat Sayyiduna Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him). In Sahih al-Bukhari, it is narrated from Hazrat Abu Darda (may Allah be pleased with him):

Arabic Text	English Translation
Is not among you the son of Umm 'Abd, the keeper of the sandals, the cushion, and the water vessel?[1]	Is the keeper of the sandals, the bedding, and the vessel of purification, Ibn Umm Abd (Abdullah bin Mas'ud), not present among you? (T)

It is mentioned in Mirqat:

Arabic Text	English Translation
Al-Qadi said: It means that he used to serve the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and stay close to him in all situations. He would accompany him in gatherings, take his sandals and place them when he sat, and when he rose. He would be with him in private, arranging his bed and placing his pillow when he intended to sleep. He would prepare his water for purification and carry the vessel for him when he rose for ablution.[2]	Qadi Iyad (may Allah have mercy on him) said: It means that Hazrat Abdullah bin Mas'ud remained in the service of the Prophet at all times. He would be present in the gatherings of the Prophet (peace and blessings be upon him), lifting and placing his blessed sandals when he arrived or rose to leave. He accompanied him in solitude, arranging his blessed bed and pillow when he intended to rest, and made arrangements for purification, carrying the water vessel when he went out for calls of nature. (T)

And most clear and manifest are those Hadiths which mention the Noble Companions (may Allah be pleased with them) kissing the blessed feet of the radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). This humble servant has collected these Hadiths in his Fatawa. Among them is the Hadith of the delegation of Abd al-Qays, narrated by Imam Bukhari in Al-Adab al-Mufrad and Abu Dawud in Sunan from Hazrat Zari' bin 'Amir (may Allah be pleased with him):

Arabic Text	English Translation
So we began to hasten and kiss the hand of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and his foot.[3]	We outdid each other in kissing the hands and feet of the Prophet (peace and blessings be upon him). (T)

It is obvious that to kiss the feet, one must bow down to the ground, but the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him)...

---

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Manaqib, Virtues of Ammar and Hudhayfah (may Allah be pleased with them), Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/529.
2. Mirqat al-Mafatih, Kitab al-Manaqib, Chapter: Comprehensive Virtues, Section One, under Hadith 6200, Maktaba Habibiya, Quetta, 10/570.
3. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, Chapter: Kissing a Man, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/454; Al-Adab al-Mufrad, Chapter: Kissing a Man, Matba Athriya, Sangla Hill, p. 353.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

...रखना, जब आप प्रस्थान करें तो सामने लाना; ये दोनों जहाँ की इज़्ज़त है, रिसालत की बारगाह में प्रतिष्ठित सेवाएँ हैं। यह सेवा हज़रत सय्यिदुना अब्दुल्लाह बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) को सौंपी गई थी। बुखारी शरीफ़ में हज़रत अबू दरदा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है:

अरबी पाठ	हिंदी अनुवाद
क्या तुम्हारे पास इब्न-ए-उम्म-ए-अब्द नहीं हैं, जो जूतों, बिस्तर और लोटे (पवित्रता के बर्तन) के स्वामी हैं?[1]	क्या तुम्हारे पास नैलैन (जूते), बिस्तर और पवित्रता के साधन वाले इब्न-ए-उम्म-ए-अब्द (अब्दुल्लाह बिन मसूद) मौजूद नहीं हैं? (त)

मिरक़ात में उल्लेख है:

अरबी पाठ	हिंदी अनुवाद
काज़ी (अयाज़) ने फ़रमाया: इसका अभिप्राय यह है कि वह अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सेवा करते थे और हर स्थिति में उनके साथ रहते थे। वह सभाओं में उनके साथ रहते, उनके जूते लेते और जब वह बैठते या उठते तो उन्हें रखते। वह एकांत में भी उनके साथ होते, जब वह सोने का इरादा करते तो उनका बिस्तर ठीक करते और तकिया रखते। वह उनके लिए पवित्रता का जल तैयार करते और जब वह वुज़ू के लिए उठते तो उनके साथ लोटा ले जाते।[2]	काज़ी अयाज़ (रहमतुल्लाह अलैह) ने फ़रमाया: मुराद यह है कि हज़रत अब्दुल्लाह इब्न-ए-मसूद हुज़ूर की खिदमत में हर समय उपस्थित रहते थे। वह हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सभाओं में साथ रहकर आपके मुबारक जूते उठाते और रखते थे जब आप बैठते या सभा से उठते। वह एकांत में भी आपके साथ रहते, आपके मुबारक बिस्तर को ठीक से बिछाते और तकिया रखते जब आपने विश्राम करना होता, और पवित्रता का प्रबंध करते और आपके साथ लोटा ले जाते जब आप शौच के लिए बाहर जाते। (त)

और सबसे स्पष्ट और उज्ज्वल वे हदीसें हैं जिनमें सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) द्वारा हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुबारक क़दमों को चूमने का वर्णन आया है। इस फ़क़ीर ने ये हदीसें अपने फ़तावा में एकत्रित की हैं। उनमें से एक वफ़्द अब्दुल क़ैस की हदीस है जिसे इमाम बुखारी ने 'अदबुल मुफ़रद' में और अबू दाऊद ने 'सुनन' में हज़रत ज़ारे बिन आमिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है:

अरबी पाठ

फिर हम दौड़ने लगे और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हाथ और पाँव चूमने लगे।[3]

हिंदी अनुवाद

हम एक दूसरे से आगे बढ़कर हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हाथ और पाँव चूमते थे। (त)

ज़ाहिर है कि पाँव चूमने के लिए तो ज़मीन तक झुकना होगा, लेकिन सैयदुल आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने...

---

1. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-मनाक़िब, अम्मार और हुज़ैफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के गुण, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/529।
2. मिरक़ात अल-मफ़ातीह, किताब अल-मनाक़िब, बाब जामे अल-मनाक़िब, पहली फ़स्ल, हदीस 6200 के तहत, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 10/570।
3. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-अदब, बाब क़िबला अल-रजल, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/454; अल-अदब अल-मुफ़रद, बाब तक़्बील अल-रजल, मतबा असरिया, सांगला हिल, पृ. 353।

رکھنا جب تشریف لے چلے حاضر لا کر سامنے رکھنا، یہ دونوں جہان کی عزتیں مبارک، معزز خدمتیں بارگاہِ رسالت ہے۔ حضرت سیدنا عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ کو سپرد تھی، بخاری شریف میں حضرت ابودرداء رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
اولیس عندکم ابن ام عبد صاحب النعلین والوسادۃ والمطھرۃ[1]۔	کیا تمہارے ہاں نعلین اور بستر، طہارت والے ابنِ ام عبد (عبد اللہ بن مسعود) موجود نہیں۔ (ت)

مرقاۃ میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
قال القاضی یرید بہ انہ کان یخدم الرسول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ویلازمہ فی الحالات کلھا فیصاحبہ فی المجالس ویأخذ نعلہ ویضعھا اذا جلس وحین نھض ویکون معہ فی الخلوات فیسوی مضجعہ ویضع وسادتہ اذا ارادان ینام ویھیی لہ طھورہ ویحمل معہ المطھرۃ اذا قام الی الوضوء[2]۔ اھ	قاضی عیاض رحمۃ اللہ تعالٰی نے فرمایا: مراد یہ ہے کہ حضرت عبد اللہ ابنِ مسعود حضور کی خدمت میں تمام وقت حاضر رہتے تو حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی مجلسوں میں ساتھ رہ کر آپ کے نعلِ مبارک اٹھاتے اور رکھتے جب تشریف فرما ہوتے اور مجلس سے اٹھتے اور تخلیہ میں آپ کے ساتھ رہتے آپ کے بستر مبارک کو درست بچھاتے اور تکیہ رکھتے جب آپ نے آرام فرمانا ہوتا اور طہارت کا انتظام کرتے اور آپ کے ہمراہ لوٹا لے جاتے جب آپ قضائے حاجت کے لئے باہر تشریف لے جاتے۔ (ت)

اور سب سے اظہر و ازہر وہ حدیثیں ہیں جن میں صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم کا حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے قدمِ مبارک چومنا وارد فقیر نے یہ حدیثیں اپنے فتاویٰ میں جمع کردی ہیں، از انجلہ حدیث وفد عبد القیس کہ امام بخاری نے ادب مفرد اور ابو داؤد نے سنن میں حضرت زارع بن عامر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کی:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
فجعلنا نتبادر فنقبل ید رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ورجلہ[3]۔	ہم ایک دوسرے سے بڑھ کر حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے ہاتھ پاؤں چومتے تھے۔ (ت)

ظاہر ہے کہ پاؤں چومنے کے لئے تو زمین تک جھکنا ہوگا مگر سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے

۱۔ صحیح البخاری کتاب المناقب مناقب عمار وحذیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہما قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۵۲۹ ۲۔ مرقاۃ المفاتیح کتاب المناقب باب جامع المناقب الفصل الاول تحت حدیث ۶۲۰۰ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۱۰/ ۵۷۰ ۳۔ سنن ابی داؤد کتاب الادب باب قبلۃ الرجل آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۴۵۴، الادب المفرد باب تقبیل الرجل مطبع اثریہ سانگلہ ہل ص ۳۵۳

Fatawa Razawiyyah Volume 22

...allowed because the purpose of kissing the feet is respect, not the act of bowing itself. This is the subtle point: the noble scholars have declared kissing the ground for greeting and saluting as forbidden because the respect is shown through the act of bowing itself, to the extent of touching the mouth to the ground. It is stated in Alamgiri:

"Whoever prostrates to a ruler out of respect or kisses the ground before him, does not become an infidel (kaafir), but he will definitely be a sinner for committing a major sin (kabeerah). This is the preferred view as mentioned in Jawahir al-Akhlati. And it is in Al-Jami' al-Saghir that kissing the ground before a dignitary (ruler) is forbidden. Both the doer and the one pleased with it will be sinners. This is also stated in Tatar Khaniya. And kissing the ground before scholars and ascetics is an act of the ignorant. Both the doer and the one pleased with it are sinners, as stated in Al-Ghara'ib. End of brief quote." (T)

And great scholars, without any hesitation or denial, take oaths to kiss the land of Madina Tayyiba and rub their mouths and cheeks on its dust. If possible, they express wishes to walk there on their eyes and heads. They consider this necessary, even more than mandatory, because the intention here is not bowing for respect but kissing this holy land out of love as a blessing, illuminating the face with its dust, and if possible, avoiding placing feet on such a magnificent place. The great Imam Qadi Iyad (may Allah have mercy on him), in his book Ash-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), states:

"And it is fitting for the locations whose soil contains the noble body [of the Prophet], and the stations of the Master of Messengers, and the residence of the Seal of Prophets, and the first land touched..."

Meaning, it is worthy for those places whose ground contains the pure body of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him). The staying places of the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him)...

[1] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 28, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/368-369. Page 372 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

...जायज़ रखा कि पैर चूमने का मक़सद ताज़ीम है न कि झुकना, यही बारीक़ नुक्ता है कि उलेमा-ए-किराम ने अभिवादन और सलामी के लिए ज़मीन चूमने को हराम बताया है क्योंकि इसमें झुकने से ही ताज़ीम की जाती है यहाँ तक कि ज़मीन को मुँह लगा दिया। आलमगीरी में है:

"जिसने सुल्तान की सलामी के लिए सज्दा किया या उसके सामने ज़मीन को चूमा, वह काफिर नहीं होगा, लेकिन बड़े गुनाह (कबीरा) के कारण गुनहगार ज़रूर होगा। यही पसंदीदा मत है जैसा कि 'जवाहर अल-अखलाती' में है। और 'अल-जामी अल-सगीर' में है कि किसी बड़े (सुल्तान) के सामने ज़मीन चूमना हराम है। इसे करने वाला और इस पर राज़ी होने वाला दोनों गुनहगार होंगे। ऐसा ही 'तातार खानिया' में है। और उलेमा और संतों के सामने ज़मीन चूमना अज्ञानियों का काम है। ऐसा करने वाले और इस पर खुश होने वाले सभी गुनहगार होंगे जैसा कि 'ग़राब' में है। संक्षेप में समाप्त।" (त)

और बड़े उलेमा बिना किसी झिझक या इनकार के मदीना तैयबा की ज़मीन को चूमने और उसकी धूल पर अपना मुँह और गाल मलने की कसम खाते हैं। और यदि संभव हो, तो वहां अपनी आँखों और सिर के बल चलने की इच्छा व्यक्त करते हैं और इसे वाजिब बल्कि फर्ज़ से भी बढ़कर बताते हैं क्योंकि यहाँ झुककर ताज़ीम करना मक़सद नहीं है, बल्कि प्यार और बरकत के तौर पर इस पाक ज़मीन को चूमना, इसकी धूल से चेहरा रोशन करना और यदि संभव हो, तो पाँव रखने से इस महान स्थान को बचाना मक़सद है। इमाम-ए-अजल क़ाज़ी अयाज़ (रहमतुल्लाह अलैह) अपनी किताब 'अश-शिफ़ा बी ता'रीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा' (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) में फ़रमाते हैं:

"और उन स्थानों के लिए उचित है जिसकी मिट्टी में (नबी का) पवित्र शरीर समाया हुआ है, और सन्देशवाहकों के सरदार के रुकने के स्थान, और नबियों की मोहर (अंतिम नबी) का निवास स्थान, और पहली ज़मीन जिसे स्पर्श किया गया..."

यानी उन स्थानों के लिए उपयुक्त है जिनकी ज़मीन सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पाक जिस्म को समेटे हुए है। रसूलों के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के रुकने के स्थान...

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 28, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/368-369।
पृष्ठ 372/692

جائز رکھا کہ مقصود بوسہ قدم سے تعظیم ہے نہ کہ نفس انحناء، یہی سرِ نفیس ہے کہ علماءِ کرام نے تحیت و مجرا کے لئے زمین بوسی کو حرام بتایا کہ اس میں جھکنے ہی سے تعظیم کی جاتی ہے یہاں تک کہ زمین کو منہ لگا دیا۔ عالمگیریہ میں ہے:

من سجد للسلطان علی وجہ التحیۃ او قبل الارض بین یدیہ لایکفر ولکن یاثم لارتکابہ الکبیرۃ وھو المختار کذا فی جواھر الاخلاطی وفی الجامع الصغیر تقبیل الارض بین یدي العظیم حرام وان الفاعل والراضی اثم کذا فی التاتارخانیہ۔ و تقبیل الارض بین یدي العلماء والزھاد فعل الجھال والفاعل والراضي آثمان کذا فی الغرائب انتھی باختصار۔

جس نے سلطان کی سلامی کے لئے سجدہ کیا یا زمین کو بوسہ دیا کافر نہ ہوگا، لیکن کبیرہ گناہ کے ارتکاب کی بناء پر گنہگار ضرور ہوگا پس یہی مختار ہے جیسا کہ جواہر الاخلاطی میں ہے۔ اور جامع صغیر میں ہے عظیم (سلطان) کے سامنے زمین کو بوسہ دینا حرام ہے۔ جبکہ یہ کام کرنے والا اور اس پر خوش ہونے والا گنہگار ہوگا، یوں تاتارخانیہ میں ہے اور علماء اور زاہد لوگوں کے سامنے زمین کو بوسہ دینا جہالت ہے۔ ایسا کرنے والے اور اس پر خوش ہونے والے سب گنہگار ہوں گے جیسا کہ غرائب میں ہے انتھی باختصار(ت)

اور علماءِ کبار بے تکیرہ و انکار زمینِ مدینہ طیبہ کو بوسہ دینے اور اس کی خاک پر منہ اور رخسار ملنے کی قسمیں کھاتے ہیں اور ممکن ہو تو وہاں آنکھوں اور سر سے چلنے کی تمنائیں فرماتے ہیں اور اسی کو واجب بلکہ پور دے واجب سے بھی کم بتاتے ہیں کہ یہاں تعظیم بالانحناء مقصود نہیں بلکہ براہِ محبت بطورِ تبرک اس زمین پاک کو بوسہ دینا اس کی خاک سے چہرہ

نورانی کرنا بن پڑے تو پاؤں رکھنے سے اس عظمت والے مقام کو بچانا، امام اجل قاضی عیاض رحمتہ اللہ تعالٰی علیہ کتاب الشفاء فی تعریف حقوق المصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں فرماتے ہیں:

وجدیر لمواطن اشتملت تربتها علی جسد الشریف ومواقف سید المرسلین و متبوأ خاتم النبیین واول ارض مس

یعنی لائق ہے ان موضع کو جن کی زمین جسمِ پاک سیدِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر مشتمل ہے۔ سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی قیام گاہیں

1 فتاوی ہندیہ کتاب الکراھیة الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۶۸ - ۲۹ Page of 692 372

Fatawa Razawiyya, Volume 22

[Arabic Verse]: The skin of Mustafa (peace be upon him) is its soil; its fields should be honored, its fragrances smelled, and its dwellings and walls kissed. It is my vow that if I fill my eyes with those walls and fields, I will surely stain my white beard, which is preserved from dust, with the dust of those fields through frequent kissing.

[Urdu Translation]: The resting place of the Seal of Prophets (peace be upon him) and the first land whose soil touched the pure body of Mustafa (peace be upon him) — its fields should be honored, its sweet fragrances smelled, and its dwellings and walls kissed. I am under oath to fill the corners of my eyes with those walls and fields. By God, I will certainly soil my white beard, which is normally kept safe from dust, with the dust of those fields through excessive kissing. [End of summary].

Allama Sindhi, a student of Imam Ibn al-Humam, stated in 'Lubab al-Manasik':

[Arabic Text]: When his sight falls upon Madinah al-Tayyibah and its fragrant trees, he should pray for the goodness of both worlds and send blessings and peace upon the Prophet (peace be upon him). It is better to dismount from his riding beast near it and walk weeping and barefoot if he is able, out of humility for Allah and His Messenger (peace be upon him). Whatever increases in etiquette and reverence is good; indeed, if he were to walk there on his eyelids and exert his utmost effort in humility and submissiveness, it would only be a portion of what is due, rather not even a hundredth part of it would be fulfilled. O Allah! Bless, grant peace, and bestow blessings upon him.

[Urdu Translation]: That is, when eyes fall upon Madinah Tayyibah and its fragrant trees, one should ask for the welfare of both worlds, and present prayers and salutations to the Prophet (peace be upon him). It is better to dismount from the ride near Madinah Tayyibah and if possible, walk weeping and barefoot for the sake of humility towards Allah and the Messenger of Allah (peace be upon him). Whatever contributes more to etiquette and reverence is good; rather, if one walks there on their eyes and spends all efforts in submissiveness and humility, it would be just a part of the obligation, rather not even the hundredth part would be fulfilled. O Allah! Blessings, peace and barakah be upon you, O Prophet of Allah.

---

1 Ash-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter "On his veneration and greatness etc.", Abdul Tawab Academy Multan, 2/45-46. 2 Lubab al-Manasik with Irshad al-Sari,

chapter "Visiting the Master of Messengers", section "If one turns towards visiting", Dar al-Kitab Beirut, pp. 363-365.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

[अरबी कविता]: मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की त्वचा इसकी मिट्टी है; इसके मैदानों का सम्मान किया जाना चाहिए, इसकी सुगंध को सूंघा जाना चाहिए, और इसके घरों और दीवारों को चूमा जाना चाहिए। यह मेरी प्रतिज्ञा है कि यदि मैं अपनी आँखों को उन दीवारों और मैदानों से भर लूँ, तो मैं निश्चित रूप से अपनी सफेद दाढ़ी को, जो धूल से सुरक्षित है, उन मैदानों की धूल से अत्यधिक चुंबन के माध्यम से रंग दूँगा।

[उर्दू अनुवाद]: खातमुन नबिय्यीन (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का विश्राम स्थल और वह पहली भूमि जिसकी मिट्टी मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के पवित्र शरीर को छुई, उसके मैदानों का सम्मान किया जाए, उसकी महकती सुगंधों को सूंघा जाए और उसकी मंजिलों और दीवारों को चूमा जाए। और मुझ पर यह प्रतिज्ञा है कि मैं अपनी आँखों के कोनों को उन दीवारों और मैदानों से भर लूँ। खुदा की कसम, मैं अपनी सफेद दाढ़ी, जिसे धूल-मिट्टी से बचाया जाता है, उन मैदानों में अत्यधिक चुंबन के कारण मिट्टी से ज़रूर धूल-धूसरित करूँगा। (संक्षेप में)।

अल्लामा सिंधी, इमाम इब्न अल-हुमाम के शिष्य ने 'लुबाब अल-मनासिक' में फरमाया:

[अरबी पाठ]: जब उसकी दृष्टि मदीना अल-तैयबा और उसके सुगंधित पेड़ों पर पड़े, तो उसे दोनों जहानों की भलाई के लिए प्रार्थना करनी चाहिए और पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दरूद और सलाम भेजना चाहिए। यह बेहतर है कि वह इसके पास अपनी सवारी से उतर जाए और यदि संभव हो तो रोते हुए और नंगे पैर चले, अल्लाह और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के प्रति विनम्रता के कारण। जो कुछ भी शिष्टाचार और श्रद्धा में वृद्धि करे वह अच्छा है; वास्तव में, यदि वह वहां अपनी पलकों पर चले और विनम्रता और अधीनता में अपना पूरा प्रयास लगा दे, तो यह देय का केवल एक हिस्सा होगा, बल्कि इसका सौवां हिस्सा भी पूरा नहीं होगा। ऐ अल्लाह! उन पर दरूद, सलाम और बरकत नाजिल फरमा।

[उर्दू अनुवाद]: यानी जब मदीना तैयबा और उसके महकते हुए पेड़ों पर नज़र पड़े, तो दोनों जहानों की भलाई मांगे, और हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की बारगाह में सलातो-सलाम पेश करे। और बेहतर यह है कि मदीना तैयबा के करीब सवारी से उतर जाए और हो सके तो रोता हुआ, नंगे पैर चले अल्लाह और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के लिए विनम्रता के वास्ते। और जो कुछ अदब और सम्मान में अधिक योगदान दे वह अच्छा है; बल्कि वहाँ आँखों के बल

चले और दीनता और विनम्रता में पूरी कोशिश लगा दे तो यह कर्तव्य का एक हिस्सा होगा, बल्कि सौवां हिस्सा भी अदा न होगा। ऐ अल्लाह! आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर सलातो-सलाम और बरकत हो।

---

1 अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, अध्याय "उनके सम्मान और महानता पर आदि", अब्दुल तवाब अकादमी मुल्तान, 2/45-46। 2 लुबाब अल-मनासिक साथ में इरशाद अल-सारी, अध्याय "सैय्यद अल-मुरसलीन की ज़ियारत", अनुभाग "यदि कोई ज़ियारत की ओर मुख करे", दार अल-किताब बेरूत, पृ. 363-365।

جلد المصطفٰی ترابها ان تعظم عرصاتها وتتنسم نفحاتها وتقبل ربوعها وجدارتها۔ وعلی عهد ان ملات محاجری من تلکم الجدرات والعرصات لاعفرن مصون شیبی بینها من کثرة التقبیل والرشفات 1 اھ مختصراً۔ خاتم النبیین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی جائے قرار اور پہلی وہ زمین جس کی مٹی نے جسم پاک مصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے مس کیا گیا کہ اس کے میدانوں کی تعظیم کی جائے اور اس کی مہکتی ہوئی خوشبوئیں سونگھی جائیں اور منزلیں اور دیواریں چومی جائیں۔ اور مجھ پر عہد ہے کہ اپنی آنکھوں کے گوشے ان دیواروں اور میدانوں سے بھروں گا، خدا کی قسم میں اپنی سفید داڑھی کہ گرد و غبار سے بچائی جاتی ہے ان میدانوں میں کثرت بوسہ بازی سے ضرور خاک آلودہ کروں گا ۱ھ مختصراً۔

علامہ سندھی تلمیذ امام ابن الہمام نے لباب المناسک میں فرمایا: اذا وقع بصرہ علی طیبة المطیبة واشجارها العطرة دعا بخیر الدارین وصلی وسلم علی النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم والاحسن ان ینزل عن راحلته بقربها، ویمشی باکیا حافیا ان اطاق تواضعا للہ ورسوله صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم وکلما کان ادخل فی الادب والاجلال کان حسنًا بل لو مشی هناك علی احداقه وبذل المجهود من تذلله وتواضعہ کان بعض الواجب بل لم یف بمعشار عشرہ 2۔ اللهم صلی وسلم وبارك علیه و یعنی جب مدینہ طیبہ اور اس کے مہکتے ہوئے درختوں پر نظر پڑے دونوں جہان کی بھلائی مانگے، اور حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے صلوۃ و سلام عرض کرے اور بہتر یہ ہے کہ مدینہ طیبہ کے قریب سواری سے اترے اور ہوسکے تو روتا ہو، برہنہ پا چلے اللہ اور اللہ کے رسول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے واسطے تواضع کے لئے اور جو کچھ ادب و تعظیم میں زیادہ دخل رکھے خوب ہے بلکہ وہاں آنکھوں کے بل چلے اور تذلل وفروتنی میں پوری کوشش خرچ کردے تو واجب

کا ایک حصہ ہو بلکہ سواں 100 بھی ادا نہ ہو۔ یا اللہ! صلوۃ و سلام اور برکت ہو آپ صلی اللہ علیہ وسلم پر۔

---

1 الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی فصل ومن اعظامہ و اکبارہ الخ عبدالتواب اکیڈمی ملتان ۲/ ۴۶۔

۴۵ 2 لباب المناسك مع ارشاد الساری باب زیارۃ سید المرسلین فصل ولو توجہ الی الزیارۃ دار الکتاب بیروت ص ۳۶۳۔ ۳۶۵

...upon his family and companions as befits the fulfillment of his great right. Amen. | ...upon his family and companions as befits the right. Amen.

Imam Ahmad Qastallani, the author of Irshad al-Sari Sharh Sahih Bukhari and Mawahib al-Sharif, narrates from Imam Hafiz al-Hadith, the jurist Allama Abu Abdullah Muhammad bin Rashid: "During the journey to Madinah Tayyibah, my companion Abu Abdullah Wazir ibn al-Qasim bin al-Hakam was with me. His eyes were sore. When we reached the Miqat of Madinah Tayyibah, we dismounted from our rides and started walking on foot. He began to see signs of healing and immediately spoke as befitted the situation:

'When we applied its dust as kohl to our eyelids, we were healed; so we fear neither severity nor distress.' 'We pour out buckets of tears in its courtyards, and out of love for the one who trod upon it, we kiss the soil.' 1

When we applied the dust of that land as kohl, we found healing, and now there is no fear of any severity or pain. We shed buckets of tears in its plains, and in love for the one who walked on this earth (may Allah bless him and grant him peace), we kiss the dust.

Then he says regarding his own state: 'When we approached Madinah Tayyibah and all members of the caravan went on foot, I said:

'I have come to visit you, and I wished that I had made the pupil of my eye my mount.' 'Why should I not walk upon my eyelids towards the grave of the Messenger of Allah, in which he resides?' 2

I presented myself for the visit of the Holy Prophet, and it was my wish that I should walk on this path upon my pupils. And why should I not walk on my eyes towards that pure shrine where the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace) is present.

Allama Shihabuddin Khafaji al-Misri states in Nasim al-Riyad, a commentary on Al-Shifa of Qadi Ayyad:

'Sheikh Ahmad al-Rifa'i would send greetings (salam) to the Prophet (may Allah bless him and grant him peace) every year with the pilgrims.' | That is, the great Imam, the perfect Qutb, Hazrat Syed Ahmad Rifa'i (may Allah be pleased with him), used to send

greetings to the Holy Prophet (may Allah bless him and grant him peace) every year through the hands of the pilgrims.

1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Ashir, Al-Fasl al-Thani (Ashwaq), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/576
2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad al-Ashir, Al-Fasl al-Thani (Ashwaq), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/577

जिल्द २२ | फ़तावा रज़विया

...उनके परिवार और साथियों पर जैसा कि उनके महान अधिकार को पूरा करने के लिए उचित है। आमीन। | ...उनके परिवार और साथियों पर जैसा कि हक़ है। आमीन।

इमाम अहमद कस्तलानी, 'इरशाद अल-सारी शरह सहीह बुखारी' और 'मवाहिब-ए-शरीफ़' के लेखक, इमाम हाफ़िज़ अल-हदीस फ़कीह अल्लामा अबू अब्दुल्ला मुहम्मद बिन रशीद से वर्णन करते हैं: "मदीना तैयबा की यात्रा के दौरान, मेरे साथी अबू अब्दुल्ला वज़ीर इब्न अल-कासिम बिन अल-हकम मेरे साथ थे। उनकी आँखें दुख रही थीं। जब हम मदीना तैयबा के मीक़ात पर पहुँचे, तो हम अपनी सवारियों से उतर गए और पैदल चलने लगे। उन्हें स्वास्थ्य लाभ के लक्षण दिखने लगे और उन्होंने तुरंत स्थिति के अनुसार कहा:

'जब हमने इसकी धूल को अपनी पलकों पर सुरमे की तरह लगाया, तो हम ठीक हो गए; इसलिए अब हमें न तो किसी सख्ती का डर है और न ही दुख का।' 'हम इसके आंगनों में आँसुओं के घड़े बहाते हैं, और उस पर चलने वाले के प्यार में मिट्टी चूमते हैं।' 1

जब हमने उस धरती की धूल का सुरमा लगाया तो शिफा पाई, अब किसी भी प्रकार की पीड़ा या कष्ट का कोई डर नहीं है। हम इसके मैदानों में आँसुओं के घड़े बहाते हैं और इस ज़मीन पर चलने वाले (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुहब्बत में ख़ाक को चूमते हैं।

फिर वह अपनी स्थिति के बारे में कहते हैं: 'जब हम मदीना तैयबा के करीब पहुँचे और काफिले के सभी सदस्य पैदल हो गए, तो मैंने कहा:

'मैं आपसे मिलने आया हूँ, और मेरी इच्छा थी कि मैं अपनी आँख की पुतली को अपनी सवारी बना लेता।' 'मैं अल्लाह के रसूल की कब्र की ओर अपनी पलकों पर क्यों न चलूँ, जिसमें वे विराजमान हैं?' 2

मैं हुज़ूर की ज़ियारत के लिए हाज़िर हुआ और तमन्ना थी कि अपनी आँख की पुतली पर इस रास्ते में चलूँ। और क्यों न चलूँ आँखों के बल उस मज़ार पाक की तरफ़ जिसमें रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जल्वा फ़रमा हैं।

अल्लामा शहाबुद्दीन ख़फ़ाजी मिस्री 'नसीम अल-रियाद' (काजी अयाद की शिफा की व्याख्या) में फरमाते हैं:

'शेख अहमद अल-रिफ़ाई हर साल हजयात्रियों के साथ नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सलाम भेजते थे।' | यानी इमाम अजल कुतुब अकमल हज़रत सैयद अहमद रफ़ाई (रज़ियल्लाहु अन्हु) हर साल हजयात्रियों के हाथों हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर सलाम भेजते थे।

1. अल-मवाहिब अल-लदुनिय्या, अल-मक़सद अल-आशिर, अल-फ़स्ल अल-थानी (अशवाक), अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, 4/576
2. अल-मवाहिब अल-लदुनिय्या, अल-मक़सद अल-आशिर, अल-फ़स्ल अल-थानी (अशवाक), अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, 4/577

علی الہ وصحبہ کما ینبغی لاداء حقہ العظیم آمین۔ | علیہ وسلم اور آپ کی آل و اصحاب پر کما حقہ۔ آمین۔ امام احمد قسطلانی صاحب ارشاد الساری شرح صحیح بخاری مواہب شریف میں امام حافظ الحدیث فقیہ علامہ ابو عبد اللہ محمد بن رشید سے نقل فرماتے ہیں: سفر مدینہ طیبہ میں میرے رفیق ابو عبد اللہ وزیر ابن القاسم بن الحکم ساتھ تھے ان کی آنکھیں دکھتی تھیں جب میقات مدینہ طیبہ پر آئے ہم سواریوں سے اتر لئے، پیادہ چلنے میں انھیں آثار شفا نظر آئے، فورا حسب حال ارشاد کیا:

وبالتراب منہا اذا کحلنا جفوننا | شفینا فلا بأسا نخاف ولا کربا نسح سجال الدمع فی عرصاتہ | ونلثم من حب لواطئہ الترابا ۱

جب اس کی خاک کا ہم نے سرمہ لگایا شفاء پائی تو اب کسی شدت و تکلیف کا اندیشہ نہیں ہم آنسوؤں کے ڈول اس کے میدانوں میں بہاتے ہیں اور اس زمین پر چلنے والے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی محبت میں خاک کو چومتے ہیں۔

پھر خود اپنے حال میں فرماتے ہیں جب ہم مدینہ طیبہ کے قریب پہنچے اور سب اہل قافلہ پیادہ ہوئے میں نے کہا:

اتیتک زائرا ووددت انی | جعلت سواد عینی امطیہ ومالی لا اسیر علی المآقی | الی قبر رسول اللہ فیہ ۲

میں زیارت کے لئے حضور میں حاضر ہوا اور تمنا تھی کہ اپنے آنکھ کی پتلی پر اس راہ میں چلوں اور کیوں نہ چلوں آنکھوں کے بل اس مزار پاک کی طرف جس میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ

علیہ وسلم جلوہ فرمائیں۔ علامہ شہاب الدین خفاجی مصری نسیم الریاض شفاء قاضی عیاض میں فرماتے ہیں:

كان الشيخ احمد بن الرفاعي كل عام يرسل مع الحجاج السلام على النبى صلى الله تعالىٰ علیہ وسلم | یعنی امام اجل قطب اکمل حضرت سید احمد رفاعی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہر سال حاجیوں کے ہاتھ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر سلام علیہ و سلم پر سلام

1 المواہب اللدنیہ المقصد العاشر الفصل الثانی (اشواق) المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۵۷۶ 2 المواہب اللدنیہ المقصد العاشر الفصل الثانی (اشواق) المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۵۷۷

Fatawa Razawiyya Volume 22

When he visited him, he stood before his shrine and recited: In the state of distance, I used to send my soul To kiss the ground on my behalf, as it was my deputy And now is the turn of the bodies, for they have arrived So extend your right hand so that my lips may be graced by it. It was said that the noble hand appeared to him, he kissed it, so congratulations to him, and again congratulations. (1)

I sent word, when I arrived myself and stood before the holy shrine and requested: "When I was far away, I used to send my soul so it could kiss the ground on my behalf, it was my representative; and now it is the turn of the body as the body itself is present, grant me the blessed hand so my lips may be blessed by it." It was said that the holy hand appeared for him, he kissed it, so many many congratulations to him.

Allama Ahmad bin Maqqari states in 'Fath al-Muta'al' that when the Great Imam Allama Taqi al-Milla wa al-Din Abu al-Hasan Ali al-Subki was appointed to teach Hadith at the prestigious Ashrafiyya Madrasa in Syria after the death of the great Imam Abu Zakariya (al-Nawawi), he said: In the House of Hadith (Dar al-Hadith) there is a subtle meaning Towards whose carpets I yearn and take refuge Perhaps I may touch with the surface of my face The place where the feet of (Imam) al-Nawawi have touched. (2)

"There is a subtle meaning in Dar al-Hadith, I incline towards its carpets and find solace, perhaps my face might touch that spot where Imam Nawawi's feet have trodden." The summary of the matter was decided that if the threshold is high such that one can kiss it without bending, then it is undoubtedly permitted. And if it is low, especially ground-level, then if a living saint or a shrine is in front, and one bends with the intention of bowing/saluting (mujra), then it is impermissible. And if it is purely out of seeking blessing and love, and the intention is not to show veneration through the act of bending itself, then there is no harm. This is how the investigation should be, and Allah Almighty is the Grantor of success. (Thus should be the investigation, Allah Almighty is the Master of success. - T). Even so, a leading scholar, a spiritual guide, or any person who has followers who emulate their actions, should not do this in front of their common followers, lest they may not be aware of the difference in intention and, taking his action as a justification, perform it inappropriately. In such a case, only for him...

1. Naseem al-Riyad Sharh al-Shifa, Chapter on honoring and magnifying him (PBUH), Dar al-Fikr Beirut, 3/442.
2. Fath al-Muta'al.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

जब उन्होंने उनकी ज़ियारत की, तो उनके मज़ार के सामने खड़े हुए और पढ़ा: दूरी की स्थिति में, मैं अपनी रूह भेजा करता था ताकि वह मेरी ओर से ज़मीन को चूमे, वह मेरी नायब (प्रतिनिधि) थी और अब जिस्मों की बारी आई है, वे हाज़िर हो गए हैं तो अपना दायां हाथ बढ़ाएं ताकि मेरे होंठ उससे लाभान्वित हों। कहा गया कि मुबारक हाथ उनके लिए ज़ाहिर हुआ, उन्होंने उसे चूसा, तो उन्हें बहुत-बहुत मुबारक हो। (1)

अर्ज़ कर भेजा, जब खुद हाज़िर आए मज़ार-ए-अक़दस के सामने खड़े हुए और अर्ज़ की: "मैं जब दूर था तो अपनी रूह भेज देता कि मेरी तरफ से ज़मीन को बोसा (चुंबन) दे तो वह मेरी नायब थी, और अब बारी बदन की है कि जिस्म खुद हाज़िर है दस्त-ए-मुबारक अता हो कि मेरे लब (होंठ) उससे बहरा पाएं(लाभ उठाएं)।" कहा गया कि दस्त-ए-अक़दस उनके लिए ज़ाहिर हुआ उन्होंने बोसा दिया तो बहुत बहुत मुबारक हो उनको।

अल्लामा अहमद बिन मक़री 'फ़तह अल-मुताल' में फ़रमाते हैं जब इमाम अजल अल्लामा तक़ी अल-मिल्लत वद-दीन अबुल हसन अली सुबकी मुल्क शाम में इमाम अजल अबू ज़कारिया (नवावी) की वफ़ात के बाद मदरसा जलीला अशरफ़िया में दारुल हदीस के दर्स देने पर मुक़र्रर हुए तो फ़रमाया: और दारुल हदीस में एक बारीक मानी है जिसके बिस्तरों की तरफ़ मैं झुकता हूँ और पनाह लेता हूँ शायद मैं अपने चेहरे के हिस्से से छू सकूँ उस जगह को जहाँ नवावी के कदम लगे हों। (2)

"दारुल हदीस में एक मानी लतीफ़ है मैं इसके बिस्तरों की तरफ मैल (झुकाव) करता और क़रार पकड़ता हूँ शायद मेरा चेहरा लग जाए उस जगह पर जहाँ इमाम नूरी के कदम छुए गए हों।" ख़ुलासा-ए-अम्र (मामले का सार) यह क़रार पाया कि अगर आस्ताना बुलंद हो कि बिना झुके बोसा दे सके तो बिला-शुबा (निस्संदेह) इजाज़त है। और अगर पस्त (नीचा) ख़सूसन ज़मीन-दोज़ (ज़मीन के बराबर) हो तो अगर वली ज़िंदा या मज़ार सामने है उसके मुजरे (सलाम/नमन) की नीयत से झुक कर बोसा दिया तो ना-जायज़ है। और अगर महज़ ब-नज़र-ए-तबर्रुक व हुब्ब (केवल बरकत और प्रेम की दृष्टि से) अपने ही नफ़्स इनहाना (स्वयं के झुकने) से ताज़ीम मक़सूद न हो तो कुछ हरज नहीं, 'हाकज़ा यनबग़ी अल-तहक़ीक़ वल्लाहु तआला वलीयुत-तौफ़ीक़' (यूँ तहक़ीक़ चाहिए अल्लाह तआला ही तौफ़ीक़ का मालिक है। त) फिर भी आलिम-ए-मुक़्तदा (अनुकरणीय विद्वान) और इसी तरह पीर और उस शख़्स को जिसके कुछ इत्तबाअ (अनुयायी) हों कि उसके अफ़आल का इत्तबाअ करें उसे

मुनासिब है कि अपने अवाम मुत्तबेईन के सामने न करे मुबादा (कहीं ऐसा न हो) वो फ़र्क़ए-नीयत पर आगाह न हों और उसके फ़ेल को सनद जान कर बे-महल बजा लाएँ ऐसी हालत में सिर्फ़ इस...

---

1. नसीम अल-रियाज़ शरह अल-शिफ़ा, फ़स्ल और उनकी अज़मत और बुज़ुर्गी बयान करने में (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), दार अल-फ़िक्र बैरुत, 3/442.
2. फ़तह अल-मुताल।

فلما زاره وقف تجاه مرقده وانشد: في حالة البعد روحی کنت ارسلها تقبل الارض عنی فهی نائبتی وهذه نوبة الاشباح قد حضرت فامدد یمینك لکی تحظی بها شفتی فقیل ان الید الشریفة بدت له فقبلها فهنیئا له ثم هنیئا-۱.

عرض کر بھیجے، جب خود حاضر آئے مزار اقدس کے سامنے کھڑے ہوئے اور عرض کی: "میں جب دور تھا تو اپنی روح بھیج دیتا کہ میری طرف سے زمین کو بوسہ دے تو وہ میری نائب تھی، اور اب باری بدن کی ہے کہ جسم خود حاضر ہے دست مبارک عطا ہو کہ میرے لب اس سے بہرہ پائیں۔ کہا گیا کہ دست اقدس ان کے لئے ظاہر ہوا انھوں نے بوسہ دیا تو بہت بہت مبارک ہو ان کو۔"

علامہ احمد بن مقری فتح المتعال میں فرماتے ہیں جب امام اجل علامہ تقی الملة والدین ابوالحسن علی سبکی ملک شام میں بعد وفات امام اجل ابو زکریا مدرسہ جلیلہ اشرفیہ میں دار الحدیث کے درس دینے پر مقرر ہوئے فرمایا: وفی دار الحدیث لطیف معنی الی بسط لها اصبو واوی لعلی ان امس بحر وجهی مکانا مسه قدم النواوی ۲

"دار الحدیث میں ایک معنی لطیف ہے میں اس کے بستروں کی طرف میل کرتا اور قرار پکڑتا ہوں شاید میرا چہرہ لگ جائے اس جگہ پر جہاں امام نوری کے قدم چھو گئے ہوں۔" خلاصہ امر یہ قرار پایا کہ اگر آستانہ بلند ہو کہ بے جھکے بوسہ دے سکے تو بلا شبہ اجازت ہے۔ اور اگر پست خصوصاً زمین دوز ہو تو اگر ولی زندہ یا مزار سامنے ہے اس کے مجرے کی نیت سے جھک کر بوسہ دیا تو نا جائز ہے۔ اور اگر محض بنظر تبرک وحب اپنے ہی نفس انحناء سے تعظیم مقصود نہ ہو تو کچھ حرج نہیں، هکذا ینبغي التحقیق والله تعالی ولی التوفیق (یوں تحقیق چاہئے اللہ تعالیٰ ہی

توفیق کا مالک ہے۔ ت) پھر بھی عالم مقتدا اور اسی طرح پیر اور اس شخص کو جس کے کچھ اتباع ہوں کہ اس کے افعال کا اتباع کریں اسے مناسب ہے کہ اپنے عوام متبعین کے سامنے نہ کرے مبادا وہ فرق نیت پر آگاہ نہ ہوں اور اس کے فعل کو سند جان کر بے محل بجا لائیں، ایسی حالت میں صرف اس

---

۱ نسیم الریاض شرح الشفاء فصل و من اعظامه و اکباره صلی اللہ علیہ وسلم دار الفکر بیروت ۳/ ۴۴۲ ۲ فتح المتعال

Fatawa-e-Razviya, Volume 22

It is sufficient to touch the threshold and rub it on one's eyes and face, just as Abdullah bin Umar and other Sahaba (Companions, may Allah be pleased with them) used to do with the radiant pulpit of the Master of the Universe (may peace and blessings of Allah be upon him). It is stated in Ash-Shifa Sharif:

[Arabic Section]: It is narrated from Ibn Umar that he placed his hand on the seat of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) on the pulpit and then placed it on his face. And from Ibn Qusayt and al-Utbi, the companions of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to, when the mosque was empty, touch the knob of the pulpit which was adjacent to the grave with their right hands and then face the Qiblah to supplicate. (1) [Urdu Translation from page]: It is narrated that Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them) used to place his hand on the seat of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) on the pulpit and then place it on his face. It is narrated from Ibn Qusayt and Utbi that when the Sahaba entered the Prophet's Mosque, they would touch the edges of the radiant pulpit with their right hands and then face the Qiblah to pray. (T)

These two hadiths were narrated by Imam Ibn Sa'd in Kitab al-Tabaqat, as mentioned in Manahil al-Safa fi Takhrij Ahadith al-Shifa (As is in Manahil al-Safa regarding the graduation of the hadiths of Ash-Shifa. T). Allama Khafaji states in Nasim al-Riyad:

[Arabic Section]: This indicates the permissibility of seeking blessings (tabarruk) through the Prophets and the righteous, their relics, and anything associated with them, as long as it does not lead to tribulation or corruption of belief. Based on this is interpreted what was narrated from Ibn Umar* (may Allah be pleased with him) that he cut down the tree under which the pledge (Bay'ah) was taken, so that people would not be tempted by it due to their being recently converted to Islam. [Urdu Translation from page]: This incident is proof that seeking blessings from the Prophets (peace be upon them) and the righteous, and their relics and associated items, is permissible as long as there is no possibility of tribulation or corruption of faith. It is interpreted in this same sense what is narrated from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them) that he cut down the tree of the Pledge of Ridwan so that the new Muslim people...

[Footnotes]: *عه: As it is in my copy of al-Nasim, and the correct version is 'from Umar' (12-Minhu). 1. Ash-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, regarding the ruling of

visiting his grave (peace and blessings of Allah be upon him), Abdul Tawwab Academy Multan, 2/70.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

यह पर्याप्त है कि व्यक्ति दहलीज को स्पर्श करे और फिर उसे अपनी आँखों और चेहरे पर मले, जिस तरह हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर और अन्य सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नूरानी मिम्बर के साथ किया करते थे। 'शिफ़ा शरीफ़' में उल्लेख है:

[अरबी खंड]: इब्ने उमर से वर्णित है कि उन्होंने मिम्बर पर नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बैठने के स्थान पर अपना हाथ रखा और फिर उसे अपने चेहरे पर मला। और इब्ने कुसयत और उतबी से वर्णित है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथी, जब मस्जिद खाली होती थी, तो मिम्बर के उस सिरे को जो कब्र के पास था, अपने दाहिने हाथों से छूते थे और फिर किबला की ओर मुख करके दुआ मांगते थे। (1) [पृष्ठ से उर्दू अनुवाद का हिंदी रूपांतरण]: वर्णित है कि हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) मिम्बर पर हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) के बैठने की जगह पर अपना हाथ रखते, फिर अपने चेहरे पर हाथ फेरते। इब्ने कुसयत और उतबी से वर्णित है कि सहाबा किराम जब मस्जिद-ए-नबवी में प्रवेश करते, तो कब्र-ए-अनवर के किनारों (मिम्बर के वह हिस्से जो कब्र के निकट थे) को अपने दाहिने हाथ से स्पर्श करते और फिर किबला की ओर मुड़कर दुआ करते। (त)

ये दोनों हदीसें इमाम इब्ने साद ने 'किताब अल-तबाक़ात' में वर्णित की हैं, जैसा कि 'मनाहिल अल-सफ़ा फ़ी तख़रीज अहादीस अल-शिफ़ा' में है। अल्लामा ख़फ़ाजी 'नसीम अल-रियाद' में कहते हैं:

[अरबी खंड]: यह नबियों और नेक लोगों, उनके अवशेषों और उनसे जुड़ी चीज़ों से बरकत (तबर्रुक) प्राप्त करने की अनुमति को दर्शाता है, जब तक कि यह फितना (विवाद) या विश्वास के भ्रष्टाचार का कारण न बने। इसी आधार पर इब्ने उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित उस बात की व्याख्या की जाती है कि उन्होंने उस वृक्ष को काट दिया था जिसके नीचे बैअत (शपथ) ली गई थी, ताकि लोग उससे गुमराह न हों क्योंकि वे हाल ही में इस्लाम में आए थे। [पृष्ठ से उर्दू अनुवाद का हिंदी रूपांतरण]: यह घटना इस बात का प्रमाण है कि नबियों (अलैहिमुस्सलाम) और नेक लोगों और उनके अवशेषों एवं संबंधित वस्तुओं से बरकत हासिल करना जायज़ है, बशर्ते फितना और विश्वास के बिगड़ने की आशंका न हो। इसी अर्थ में वह बात ली जाती है जो अब्दुल्लाह बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से वर्णित है कि आपने बैअत-ए-रिज़वान वाले पेड़ को काट दिया था ताकि नए मुसलमान लोग...

[पादलेख]: *عه: जैसा कि मेरे 'अल-नसीम' के संस्करण में है, और सही 'उमर से' है (12-मिन्हु)। 1. अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, उनकी कब्र की ज़ियारत के हुक्म के बारे में (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), अब्दुल तव्वाब अकादमी मुल्तान, 2/70।

पेज 376 (692 में से)

قدر کافی ہے کہ آستانہ کو ہاتھ لگا کر اپنی آنکھوں اور منہ پھیر لے جس طرح عبداللہ بن عمر وغیرہ صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم منبر انور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ساتھ کیا کرتے تھے، شفاء شریف میں ہے:

[عربی حصہ]: روی ابن عمر و اضعا یدہ علی مقعد النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم المنبر ثم وضعھا علی وجہہ۔ وعن ابن قسیط والعتبي کان اصحاب النبي صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اذا خلا المسجد حسوا رمانۃ المنبر التي تلی القبر بمیامنھم ثم استقبلوا القبلۃ یدعون۔ (۱) [اردو ترجمہ از کتاب]: مروی ہے کہ حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما منبر پر حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے بیٹھنے کی جگہ پر اپنا ہاتھ رکھتے پھر اپنے چہرے پر ہاتھ کو رکھتے۔ ابن قسیط اور عتبی سے مروی ہے کہ صحابہ کرام جب مسجد نبوی میں داخل ہوتے تو قبر انور کے کناروں کو اپنے دائیں ہاتھ سے مس کرتے اور پھر قبلہ رو ہو کر دعا کرتے۔ (ت)

یہ دونوں حدیثیں امام ابن سعد نے کات الطبقات میں روایت کیں کما فی مناھل الصفا فی تخریج احادیث الشفاء (جیسا کہ مناہل الصفا فی احادیث الشفا میں ہے۔ت) علامہ خفاجی نسیم الریاض میں فرماتے ہیں:

[عربی حصہ]: وھذا یدل علی جواز التبرك بالأنبیاء والصالحین وآثارھم وما یتعلق بھم مالم یؤد الی فتنۃ أو فساد عقیدۃ وعلی ھذا یحمل ما روي عن ابن عمر عہ رضي اللہ تعالٰی عنہ من أنہ قطع الشجرۃ التي وقعت تحتھا البیعۃ لئلا یفتتن بھا الناس لقرب عھدھم۔ [اردو ترجمہ از کتاب]: یہ واقعہ اس بات پر دال ہے کہ انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام اور صلحاء اور ان کے آثار اور متعلقات سے تبرک حاصل

کرنا جائز ہے جبکہ فتنہ اور عقیدے کے فساد کا احتمال نہ ہو اسی معنی پر محمول ہے جو عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے مروی ہے کہ آپ نے بیعت رضوان والے درخت کو کاٹ دیا تھا کہ نو مسلم لوگ

[حواشی]: عه: كما هو في نسختي النسيم وصوابه عن عمر ١٢منه۔ ١: الشفاء بتعريف حقوق المصطفٰی فی حکم زیارۃ قبرہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عبدالتبواب اکیڈمی ملتان ٢/٧٠

Fatawa Razawiyya Volume 22

Arabic Text Column: ...in ignorance, so there is no contradiction between them. No weight is given to those who deny the likes of it from the ignorant ones of our era. And regarding its meaning, they recited: I pass by the dwellings of Layla, Kissing this wall and that wall. It is not the love of the dwellings that has captivated my heart, But rather the love for the one who resided in those dwellings. 1 And Allah Almighty knows best.

Urdu Text Column: Lest they fall into trial because of this tree, there is no contradiction between the permissibility of seeking blessings (tabarruk) and cutting down the tree. No consideration is given to the ignorant of our times who deny such matters. Those who possess love recite regarding relics (athar): I pass through the particular dwellings which belong to Layla; I kiss this wall and that wall. The dwellings have settled in my heart, but it is the love for those who live in the dwellings. And Allah Almighty knows best.

Treatise: "Abr al-Maqal fi Istihsan Qibla al-Ijlal" Finished.

Footnote: 1 Naseem al-Riyadh Sharh al-Shifa, Section: Regarding His Glorification and Greatness (peace and blessings of Allah be upon Him), Dar al-Fikr Beirut, 3/434.

Page 377 of 692

अरबी पाठ स्तंभ: ...अज्ञानता में, इसलिए उनके बीच कोई विरोधाभास नहीं है। हमारे युग के उन अज्ञानी लोगों की बात का कोई महत्व नहीं है जो इस तरह की चीजों का खंडन करते हैं। और इसके अर्थ के संबंध में, उन्होंने पढ़ा: मैं लैला के निवास स्थान से गुजरता हूँ, मैं इस दीवार और उस दीवार को चूमता हूँ। निवासों का प्रेम मेरे हृदय में नहीं समाया है, बल्कि उन लोगों का प्रेम है जो उन निवासों में रहते थे। 1 और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

उर्दू पाठ स्तंभ: कहीं वे इस पेड़ के कारण फ़ितने (परीक्षा) में न पड़ जाएँ इसलिए बरकत (तबर्रुक) के औचित्य और पेड़ कटवाने के बीच कोई विरोधाभास नहीं है। हमारे समय के उन अज्ञानी लोगों का कोई विचार नहीं किया जाता जो ऐसे मामलों का खंडन करते हैं। मोहब्बत करने वाले अवशेषों (आसार) के संबंध में शेर कहते हैं: मै उस विशेष बस्ती से गुज़रता हूँ जो लैला की है, मैं इस दीवार और उस दीवार को चूमता हूँ। बस्तियों ने मेरे दिल में घर कर लिया है, लेकिन (वास्तव में) बस्तियों में रहने वालों से मोहब्बत है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

ग्रंथ शीर्षक: रिसाला "अब्र अल-मक़ाल फ़ी इस्तिहसान क़िबला अल-इज्लाल" समाप्त

पाद टिप्पणी: 1 नसीम अल-रियाद शरह अल-शिफ़ा, अध्याय: उनके गौरव और महानता के संबंध में (अल्लाह तआला उन पर शांति और आशीर्वाद बरसाए), दार अल-फ़िक्र बेरुत, 3/434.

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

عربی متن کا کالم: بالجاهلية فلامنافاة بينهما ولا عبرة بمن انكر مثله من جهلة عصرنا وفي معناه انشدوا۔ امر علی الدیار لیلی اقبل ذا الجدار وذا الجدارا وماحب الدیار شغفن قلبی ولکن حب من سکن الدیارا 1 واللہ تعالی اعلم۔

اردو متن کا کالم: اس درخت کی وجہ سے فتنہ میں مبتلا نہ ہوجائیں تو تبرک کے جواز اور درخت کٹوانے میں منافات نہیں ہے اور ہمارے زمانے کے جاہلوں کا جو ایسے امور کا انکار کرتے ہیں کوئی اعتبار نہیں اہل محبت آثار کے متعلق شعر کہتے ہیں: میں خاص دیار پر جو لیلیٰ کا دیار ہے گزرتا ہوں، میں اس کی دیوار اور اس دیوار کو بوسہ دیتا ہوں، دیار میرے دل میں گھر کر چکے ہیں لیکن دیار میں رہنے والوں سے محبت ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

رسالہ "ابرالمقال فی استحسان قبلہ الاجلال" ختم شد

حاشیہ: 1 نسیم الریاض شرح الشفاء فصل ومن اعظامہ واکبارہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دار الفکر بیروت ۳/ ۴۳۴

صفحہ 377 از 692

Fatawa Razawiyya Volume 22

Problem 144: Sent by Muhammad Siddiq Beg Sahib, Muradabad from Bareilly. Should a Kafir (non-believer) be greeted with Salaam or not?

The Answer: It is forbidden (Haram). And Allah Almighty knows the truth best, and to Him is the final return. (T)

Problem 145: From Najibabad, district Bijnor, asked by Mr. Ahmed Hussain Sahib, 7 Dhu al-Hijjah 1329 AH. What are all the rulings regarding Salaam (greeting)?

The Answer: There are many rulings regarding Salaam; please ask about specific matters. Probably your intention is to ask who is forbidden to be greeted. Yes, greeting a person of deviant beliefs is forbidden (Haram). Greeting an open sinner (fasiq) is impermissible. Do not greet someone who is naked or relieving themselves. Do not greet someone while they are eating. Do not greet someone occupied with the call to prayer (Adhan), recitation (of the Quran), or any remembrance (Dhikr). If a genuine necessity arises to greet a non-believer, an innovator (mubtadi'), or a sinner, do not use the word 'Salaam'; instead, suffice with a hand gesture or a word that is neither 'Salaam' nor an expression of honor. Or if forced, say 'Adab,' meaning 'behave yourself,' or 'the etiquette (Adab) of Sharia that you have abandoned through your sin.' Perform it. And Allah Almighty knows best.

Problem 146: From Gorakhpur compound, asked by Hafiz Rasool Bakhsh Sahib, 21 Muharram al-Haram 1331 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say on this issue: if a seeker (talib), disciple (murid), or an ordinary Muslim, out of excessive devotion and passion of love, for the sake of obtaining blessings and as a mark of honor and respect, kisses the hands and feet of an elder scholar or Sufi, or touches them to his eyes—is this permissible or impermissible? Is this practice from the predecessors (Salaf)...

Page 378 of 692

फतावा रजविया जिल्द 22

मसला 144: मुरसला मुहम्मद सिद्दीक बेग साहब मुरादाबाद अज़ बरेली। काफ़िर को सलाम करना चाहिए या नहीं?

अल-जवाब: हराम है। और अल्लाह तआला सच्चाई को बेहतर जानता है और उसी की ओर लौटना है। (त)

मसला 145: अज़ नजीबाबाद जिला बिजनौर, मसऊला जनाब अहमद हुसैन साहब, 7 ज़िल हिज्जा 1329 हिजरी। सलाम के संबंध में सभी मसले क्या हैं?

अल-जवाब: सलाम के संबंध में बहुत से मसले हैं; कृपया विशिष्ट प्रश्न पूछें। शायद आपका तात्पर्य यह है कि किसे सलाम करना वर्जित है। हाँ, बद-मज़हब (भटके हुए मत वाले) को सलाम करना हराम है। फ़ासिक़ (खुला पापी) को सलाम करना नाजायज़ है। जो नग्न हो या शौच कर रहा हो, उसे सलाम न करें। जो खाना खा रहा हो, उसे सलाम न करें। जो अज़ान, तिलावत या किसी ज़िक्र (प्रार्थना) में व्यस्त हो, उसे सलाम न करें। यदि किसी काफ़िर, बिदअती (नवाचारी) या फ़ासिक़ को सलाम करने की वास्तविक आवश्यकता हो, तो 'सलाम' शब्द न कहें, बल्कि हाथ उठाने या किसी ऐसे शब्द पर संतोष करें जो न सलाम हो और न ही सम्मानजनक। या यदि विवश हों, तो 'आदाब' कहें, जिसका अर्थ है 'शिष्टाचार' या 'शरिया का वह अदब जिसे तुमने अपने पाप से त्याग दिया है'। इसे पूरा करें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 146: अज़ गोरखपुर का अहाता, मसऊला हाफ़िज़ रसूल बख्श साहब, 21 मुहर्रमुल हराम 1331 हिजरी। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि कोई विद्यार्थी, मुरीद (शिष्य) या आम मुसलमान अत्यधिक भक्ति और प्रेम के जोश के कारण, बरकत (आशीर्वाद) प्राप्त करने के लिए और सम्मान स्वरूप किसी बड़े विद्वान या सूफ़ी के हाथ और पैर चूमता है या आँखों से लगाता है—तो क्या यह जायज़ है या नाजायज़? क्या पूर्वजों (सलफ़) से यह तरीका...

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

مسئلہ ۱۴۴: مرسلہ محمد صدیق بیگ صاحب مراد آباد از بریلی کافر کو سلام کرنا چاہئے یا نہیں؟

الجواب: حرام ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم بالصواب واللہ یرجع الیہ مآب (اور اللہ تعالیٰ ٹھیک بات کو سب سے زیادہ جانتا ہے۔ اور اللہ تعالیٰ ہی ہر چیز کا مرجع اور ٹھکانا ہے۔ ت)

مسئلہ ۱۴۵: از نجیب آباد ضلع بجنور مسئولہ جناب احمد حسین صاحب ۷ ذی الحجہ ۱۳۲۹ھ سلام کے متعلق جملہ مسائل کیا ہیں؟

الجواب: سلام کے متعلق بہت مسائل ہیں جو خاص بات دریافت کرنی ہو کیجئے۔ غالباً آپ کی مراد یہ ہوگی کہ کس کس کو سلام کرنا منع ہے۔ ہاں بد مذہب کو سلام کرنا حرام ہے۔ فاسق کو سلام کرنا ناجائز ہے۔ جو برہنہ ہو یا استنجا کر رہا ہو اسے سلام نہ کرے۔ جو کھانا کھا رہا ہو اسے سلام نہ کرے۔ جو اذان یا تلاوت یا کسی ذکر میں مشغول ہو اسے سلام نہ کرے۔ کافر یا مبتدع یا فاسق کو سلام کرنے کی صحیح ضرورت پیش آئے تو لفظ سلام نہ کہے بلکہ ہاتھ اٹھانے یا کوئی لفظ کہ نہ سلام ہو نہ تعظیم کہنے پر قناعت کرے یا مجبور ہو تو آداب کہے یعنی میرے پاؤں داب، یا آداب شریعت کہ تو نے اپنے فسق سے ترک کر دئے ہیں۔ بجالا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۴۶: از گورکھپور کا احاطہ مسئولہ حافظ رسول بخش صاحب ۲۱ محرم الحرام ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ کوئی شخص طالب یا مرید یا عام مسلمان فرطِ ارادت و جوشِ محبت سے بنا بر حصولِ برکت تعظیماً مکریماً کسی بزرگ عالم یا صوفی کے ہاتھ اور پاؤں کو بوسہ دے آنکھوں سے لگائے تو آیا یہ جائز ہے یا ناجائز؟ سلف سے یہ طریقہ...

Fatawa Razviya, Volume 22

...has it remained current and been considered praiseworthy or not? Give a ruling and be rewarded.

The Answer: Kissing the hands and feet of saints, scholars, and religious figures is recommended, rather it is a Sunnah. This practice has been prevalent since the time of the Sahaba, and even during the prophetic era itself, regarding which we have mentioned numerous hadiths in our fatwas. Allah Almighty knows best.

Problem 127 and 128: From Sarnian district Bareilly, sent by Amir Ali Sahib Qadri. 4 Rajab 1331 AH. What do the scholars of religion say regarding these issues: (1) How is it to say or receive 'Salam' while reading the Holy Quran? (2) For the respect of which persons can one stop the recitation of the Holy Quran? Give a ruling and be rewarded.

The Answer: (1) It is impermissible to say 'Salam' to someone reading the Quran and they have the choice not to respond. And the Quran reciter is permitted to greet another with 'Salam' if that person is a prominent religious figure or if there is a concern that not greeting them might cause harm. Allah Almighty knows best. (2) Standing up out of respect for anyone while reading the Holy Quran is not permissible, except for a father, a teacher of religious knowledge, a spiritual guide (Pir), a religious scholar, an Islamic ruler, or due to necessity if there is a strong probability of facing harm for not standing. Allah Almighty knows best.

Problem 129: Asked by Mahmood Hasan Sahib from Bombay, Byculla Post. 20 Safar 1322 AH. What do the scholars of religion say on this issue: Is it permissible or not to touch/fall at someone's feet besides shaking hands inside the mosque after completing all prayers? Please provide references from authentic books along with the endorsement of two or three scholars and a seal. Give a ruling and be rewarded.

The Answer: Falling at feet in the sense of placing one's head on them is forbidden. And kissing the feet, if done to honor a religious dignitary, is permissible, rather it is Sunnah; many hadiths testify to this, as we have explained in our fatwas. And if it is for the worldly respect of a wealthy person, then it is absolutely impermissible.

In Al-Multaqat, Al-Hindiya, Ad-Dur, etc. (Fatawa Multaqat, Fatawa Alamgiri, Durr-e-Mukhtar, and...)

फतावा रज़विया, जिल्द 22

...जारी व सारी रहा और अच्छा समझा गया है या नहीं? स्पष्ट उत्तर दें और पुण्य के पात्र बनें।

उत्तर: औलिया, विद्वानों और धर्म के सम्मानित व्यक्तियों के हाथ और पैर चूमना वांछनीय (मुस्तहब) है, बल्कि यह सुन्नत है। यह प्रथा सहाबा-ए-किराम के समय से, बल्कि स्वयं नबी के समय से प्रचलित है, जिसके बारे में हमने अपने फतवाओं में कई हदीसों का उल्लेख किया है। अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है।

मसला 127 व 128: सरनियां जिला बरेली से, अमीर अली साहब कादरी द्वारा भेजा गया। 4 रजब 1331 हिजरी। धर्म के विद्वान इन मुद्दों पर क्या कहते हैं: (1) कुरान शरीफ पढ़ते समय सलाम करना या सलाम का जवाब लेना कैसा है? (2) किन व्यक्तियों के सम्मान के लिए पवित्र कुरान का पाठ रोका जा सकता है? स्पष्ट उत्तर दें और पुण्य के पात्र बनें।

उत्तर: (1) कुरान शरीफ पढ़ने वाले को सलाम करना नाजायज है और उसे जवाब न देने का अधिकार है, और कुरान पढ़ने वाले को दूसरे को सलाम करने की अनुमति है बशर्ते वह कोई महान धार्मिक व्यक्ति हो या उसे सलाम न करने में नुकसान का डर हो। अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है। (2) कुरान शरीफ पढ़ने के दौरान किसी के सम्मान में खड़ा होना जायज नहीं है, सिवाय पिता, धार्मिक ज्ञान के शिक्षक, पीर व मुर्शिद, धार्मिक विद्वान, इस्लामी शासक, या मजबूरी में उसके लिए जिसके लिए अगर खड़ा न हुआ जाए तो नुकसान पहुंचने का प्रबल अंदेशा हो। अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है।

मसला 129: बंबई बायकुला पोस्ट से महमूद हसन साहब द्वारा पूछा गया। 20 सफर 1322 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि मस्जिद के अंदर नमाज़ से पूरी तरह फारिग होने के बाद मुसाफहा (हाथ मिलाना) के अलावा पैर पड़ना जायज है या नहीं? विश्वसनीय पुस्तकों के संदर्भ और दो-तीन विद्वानों की पुष्टि और मोहर के साथ उत्तर दें। स्पष्ट उत्तर दें और पुण्य के पात्र बनें।

उत्तर: पैर पड़ना इस अर्थ में कि पैरों पर सिर रखना वर्जित है। और पैरों को चूमना, यदि वह किसी धार्मिक सम्मानित व्यक्ति के सम्मान के लिए हो, तो जायज बल्कि सुन्नत है; इस पर कई हदीसें स्पष्ट हैं जैसा कि हमने अपने फतवाओं में इन सभी मुद्दों को स्पष्ट किया है। और यदि किसी धनवान के सांसारिक सम्मान के लिए हो तो वह बिल्कुल नाजायज है।

अल-मुल्तकत, अल-हिन्दिया, अद-दुर्र आदि में (फतावा मुल्तकत, फतावा आलमगीरी, दुर्रे मुख्तार और...)

पृष्ठ 379 / 692

جاری وساری رہا اور محمود سمجھا گیا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: اولیاء و علماء و معظممانِ دین کے ہاتھ پاؤں چومنا مستحب ہے بلکہ مسنون ہے۔ صحابہ کرام بلکہ خود زمانہ رسالت سے رائج ہیں جس پر بکثرت حدیثیں ہم نے اپنے فتاوٰی میں ذکر کیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۱۲۷ و ۱۲۸: از سر نیاں ضلع بریلی مرسلہ امیر علی صاحب قادری ۴ رجب ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں: (۱) قرآن شریف پڑھنے کے وقت سلام کرنا یالینا کیسا ہے؟ (۲) کن شخصوں کی تعظیم کے لئے تلاوت قرآن مجید کی موقوف کر سکتا ہے؟ بینوا توجروا الجواب: (۱) قرآن شریف پڑھنے والے پر سلام کرنا نا جائز ہے اور اسے اختیار ہے کہ جواب نہ دے، اور قرآن پڑھنے والے کو دوسرے پر سلام کرنے کی اجازت ہے جبکہ وہ معظمِ دینی ہو یا اسے سلام نہ کرنے میں اندیشہ مضرت ہو۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (۲) قرآن شریف پڑھنے میں کسی کی تعظیم کو قیام جائز نہیں مگر باپ یا علم دین کا استاذ یا پیر و مرشد یا عالمِ دین یا بادشاہ اسلام یا بمجبوری اس کے لئے کہ اگر قیام نہ کرے تو اس سے ضرر پہنچنے کا ظنِ غالب ہو۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۱۲۹: مسئولہ محمود حسن صاحب از بمبئی پوسٹ بائی کھلا ۲۰ صفر ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مسجد کے اندر نماز سے تمام فارغ ہونے کے بعد مصافحہ کے سوا پاؤں پڑنا جائز ہے یا نہیں؟ بحوالہ کتب معتبرہ مع مثبت دو تین علماء و مہر رقم فرمائیں۔ بینوا توجروا۔

الجواب: پاؤں پڑنا بایں معنی کہ پاؤں پر سر رکھنا ممنوع ہے۔ اور پاؤں کو بوسہ دینا اگر کسی معظمِ دینی کی تعظیم دینے کے لئے ہو تو جائز بلکہ سنت ہے احادیثِ کثیرہ اس پر ناطق ہیں۔ کما بیناھا فی فتاونا (جیسا کہ ہم نے ان سب مسائل کو اپنے فتاوٰی میں بیان فرمایا ہے۔ ت) اور اگر کسی

مالدار کی دنیوی تعظیم کے لئے ہو تو مطلقاً ناجائز ہے۔ فی الملتقط والھندیۃ والدر وغیرہا فتاویٰ ملتقط، فتاویٰ عالمگیری، در مختار اور

Fatawa-e-Razawiyya Volume 22

Humility towards anyone other than Allah Almighty is forbidden. 1 - In addition to these, it is mentioned in other books of jurisprudence that showing humility to anyone except Allah Almighty is forbidden. (T)

However, when there is a valid Shari'i compulsion, such that there is a genuine fear of harm in abstaining from it, then it is permitted for self-protection, as "Necessities make the forbidden permissible." (Human needs make prohibited acts lawful. - T). But it is necessary to maintain dislike for it in the heart, for "If he is not able (to stop it with his hand), then (let him hate it) with his heart, and that is the weakest of faith." (If one cannot stop a sinful act by hand, then one should consider it bad from the heart, and this is the weakest level of faith. - T). And Allah Almighty knows best.

Problem 150: Asked by Iftikharuz Zahideen Sahib from Bombay, behind the Market Police Commissioner's office, 1st Rabi-ul-Awwal 1332 AH. What do the scholars of religion and solid experts say on this issue that Zaid and Amr, who are related to each other, coincidentally met while Zaid was going on one path and Amr on another. On seeing Amr, Zaid immediately said "As-Salamu Alaykum". Instead of Amr replying "Wa-Alaykum As-Salam", he answered, "You are a very liar, it is not right to accept your Islam", meaning he did not say "Wa-Alaykum As-Salam". Is Amr a sinner in the sight of the Holy Allah and His Messenger (peace and blessings of Allah be upon him)? If he is, then what charity or apology to God and His Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) is required so that its repercussion is removed? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: If Zaid was not legally deserving of those words and that manner of conduct which Amr used and displayed, then Amr is certainly a sinner and caught in both the violation of Allah's right and the slave's right. The violation of Allah's right is that he went against His command. His command is: "And when you are greeted with a greeting, greet with one better than it or [at least] return it [in like of it]." 2 (O people!) When you are greeted, return a better greeting or return the same words. (T)

1 Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiyah, Chapter 28, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/368. 2 The Holy Quran, 4/86.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

अल्लाह तआला के अलावा किसी और के लिए विनम्रता दिखाना हराम है। 1 - इनके अलावा फ़िक़्ह की अन्य किताबों में भी है कि अल्लाह तआला के सिवा किसी की आज़िज़ी (विनम्रता) करना हराम है। (त)

मगर जब सही शरीअत की मजबूरी हो कि इसे छोड़ने में नुकसान पहुँचने का सही डर हो, तो अपने बचाव के लिए अनुमति होगी, क्योंकि "ज़रूरतें वर्जित कार्यों को वैध कर देती हैं।" (मानवीय ज़रूरतें प्रतिबंधित कार्यों को वैध बना देती हैं। - त)। लेकिन दिल में इसके लिए घृणा रखना अनिवार्य है, क्योंकि "यदि वह (हाथ से रोकने में) सक्षम नहीं है, तो (उसे अपने) दिल से (घृणा करे) और यह सबसे कमज़ोर ईमान है।" (अगर कोई पाप के काम को हाथ से नहीं रोक सकता, तो दिल से उसे बुरा समझे और यह ईमान का सबसे कमज़ोर दर्जा है। - त)। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 150: मसऊला (प्रश्नकर्ता) इफ़्तिखारुज़्ज़ाहीदीन साहब, बॉम्बे, मार्केट पुलिस कमिश्नर ऑफिस के पीछे से, 1 रबी-उल-अव्वल 1332 हिजरी। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ विशेषज्ञ इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद और अम्र, जो आपस में रिश्तेदार हैं, इत्तेफ़ाक़ से एक स्थान पर मिले जब ज़ैद एक रास्ते से और अम्र दूसरे रास्ते से जा रहा था। ज़ैद ने अम्र को देखते ही फ़ौरन "अस्सलाम-ओ-अलैकुम" कहा। इसके जवाब में कि अम्र "व-अलैकुम अस्सलाम" कहता, उसने जवाब दिया कि "तुम बहुत झूठे आदमी हो तुम्हारा इस्लाम (सलाम) लेना सही नहीं है", यानी "व-अलैकुम अस्सलाम" नहीं कहा। क्या अम्र पाक अल्लाह और उसके सच्चे रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नज़दीक गुनहगार हुआ या नहीं? अगर हुआ तो क्या सदक़ा या खुदा और रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से क्या माफ़ी माँगनी चाहिए कि इसका निवारण हो जाए? बयान करें और पुण्य कमाएं।

जवाब: ज़ैद अगर शरीअत के अनुसार उन शब्दों और उस व्यवहार का पात्र नहीं था, जो अम्र ने कहे और बरते, तो अम्र निश्चित रूप से गुनहगार हुआ और हक़-अल्लाह (अल्लाह का अधिकार) और हक़-उल-अब्द (बंदे का अधिकार) दोनों में फंस गया। हक़-अल्लाह तो यह कि उसने उसके हुक्म के खिलाफ काम किया, उसका इरशाद है: "और जब तुम्हें किसी दुआ (सलाम) के साथ दुआ दी जाए तो उससे बेहतर दुआ दो या वही लौटा दो।" 2 (लोगों!) जब तुम्हें सलाम किया जाए तो उससे बेहतर जवाब दिया करो या वही शब्द लौटा दिया करो। (त)

1 फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिआ, अध्याय 28, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/368। 2 अल-क़ुरान अल-करीम, 4/86।

التواضع لغیر اللہ تعالی حرام 1 - ان کے علاوہ باقی کتب فقہ میں بھی ہے کہ اللہ تعالٰی کے سوا کسی کی تواضع کرنا حرام ہے۔ (ت)

مگر جبکہ صحیح مجبوری شرعی ہو کہ اس کے ترک میں ضرر پہنچنے کا صحیح اندیشہ ہو تو اپنے بچاؤ کے لئے اجازت ہوگی فان الضرورات تبیح المحظورات (انسانی ضرورتیں ممنوع کاموں کو مباح کر دیتی ہیں۔ت) مگر قلب میں اس کی کراہت رکھنا لازم ہے فان لم یستطع فبقلبہ وذلک اضعف لایمان (اگر کسی گناہ کے کام کو ہاتھ سے نہ روک سکے تو دل سے اسے برا سمجھے اور یہ ایمان کا سب سے کمزور درجہ ہے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۵۰: مسئولہ افتخار الزاہدین صاحب از بمبئی عقب مارکیٹ پولیس کمشنر صاحب آفس ا ربیع الاول ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین وفضلائے متین اس مسئلہ میں کہ زید اور عمرو جو کہ آپس میں عزیز داری رکھتے ہیں اتفاقا زید ایک راستہ عمرو دوسرے راستہ سے جارہے تھے ایک جا پر دونوں صاحبوں کی ملاقات ہو گئی زید نے بدیدن عمرو فورا السلام علیکم کہا بجواب اس کے کہ عمرو وعلیکم السلام کہے جواب دیا کہ تم بہت جھوٹے آدمی ہو تمہارا اسلام لینا درست نہیں جواب سلام علیکم نہیں دیا یعنی وعلیکم السلام نہیں کہا، کیا عمرو اللہ پاک اور اس کے رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم برحق کے نزدیک گنہگار ہوا یا نہیں؟ اگر ہوا تو کیا صدقہ یا کیا معذرت خدا اور رسول صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سے چاہئے کہ اس کا دفعیہ ہو جائے؟ بینواتوجروا۔

الجواب: زید اگر شرعا ان الفاظ اور اس طریقہ عمل کا مستحق نہ تھا، جو عمرو نے کہے اور برتا تو عمر و ضرور گنہگار اور حق اللہ و حق العبد دونوں میں گرفتار ہوا، حق اللہ تو یہ کہ اس کے

حکم کا خلاف کیا، اس کا ارشاد ہے: "وَ إِذَا حُيِّيْتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا" 2 (لوگو!) جب تمھیں سلام کیا جائے تو اس سے بہتر جواب دیا کرو یا وہی الفاظ لوٹا دیا کرو۔ (ت)

1 فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۶۸ 2 القرآن الکریم ۴/ ۸۶

Volume 22 Fatawa Razawiyya

And the second [matter] is more severe than it: the Right of Allah Almighty is that a false accusation was made against the pure Sharia, saying that your greeting with 'Salam' is not correct; and the Right of the Servant (Haqq al-Abd) is that Zaid harmed a Muslim without a valid legal (Shari'i) reason. And the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, says:

"Whoever harms a Muslim has indeed harmed me, and whoever harms me has indeed harmed Allah." (Reported by Al-Tabarani in Al-Kabir from Anas, may Allah be pleased with him, with a good chain of narration. - T)

It is obligatory upon him to repent before the Lord of Honor for these heinous acts and seek forgiveness from Zaid for his fault. And if, in reality, Zaid was deserving of it, for example, if he was a Wahhabi, Rafidi, Non-Conformist (Ghair Muqallid), Qadiani, Naturalist (Nechari), or Chakralwi, then there is no blame on Amr; he did very well and it should be like this. Someone conveyed the greeting (Salam) of a person to Abdullah bin Umar, may Allah be pleased with both of them; he said:

"Do not convey my Salam to him, for I have heard that he has introduced an innovation (in religion)." Do not convey my Salam to him because I have heard that he has started a false religious path (bid'ah). (T)

"When this is the ruling for an innovator, then what will be the ruling for disbelievers like those wicked ones? May Allah hasten them to the Fire, and we seek refuge in Allah, the Almighty, the Oft-Forgiving." And Allah Almighty knows best. When this is the ruling for an innovator, then what will be the ruling for the disbelievers like those wicked evildoers, that may Allah Almighty quickly take them to the Fire. Seek refuge in Allah Almighty, who is the most Powerful and Great Forgiver. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 151: From Benares, Mohalla Kachi Bagh, sent by Maulvi Khalil-ur-Rahman, 15 Rabi-ul-Awwal Sharif 1332 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say on this matter: is kissing the graves of the noble saints (Awliya-e-Kiram), performing circumambulation (tawaf) around the grave, and performing prostration out of respect (sajda-e-ta'zeemi) permissible or not according to the

noble Sharia and the Hanafi school of thought? Explain with reference to the Book and be rewarded on the Day of Reckoning (Day of Judgment). (T)

1. Kanz al-Ummal with reference to Tib from Anas (may Allah be pleased with him), Hadith 43703/234, Mu'assasatu ar-Risala, Beirut 16/10; Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 3632, Maktabatu al-Ma'arif, Riyadh 4/373.
2. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Decree, Chapter on what has been narrated regarding contentment with the decree, Amin Company Delhi 2/38. Page 381 of 692

और दूसरा इससे भी अधिक गंभीर, अल्लाह तआला का अधिकार यह कि शरीअत-ए-मुतह्हरा पर यह झूठा आरोप लगाया गया कि तुम्हारा सलाम कहना सही नहीं है, और बंदे का अधिकार (हक़-उल-अब्द) यह कि ज़ैद ने बिना किसी शरई कारण के एक मुसलमान को कष्ट पहुँचाया। और अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम फरमाते हैं:

"जिसने किसी मुसलमान को कष्ट पहुँचाया, उसने मुझे कष्ट पहुँचाया और जिसने मुझे कष्ट पहुँचाया, उसने अल्लाह को कष्ट पहुँचाया।" (इसे तबरानी ने 'कबीर' में अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से एक अच्छी सनद के साथ रिवायत किया है। - त)

उस पर अनिवार्य (फर्ज़) है कि वह इन घिनौनी हरकतों के लिए रबुल इज़्ज़त की बारगाह में तौबा करे और ज़ैद से अपनी गलती की माफी माँगे। और अगर वास्तव में ज़ैद इसका हकदार था, उदाहरण के लिए वहाबी, राफ़ज़ी, गैर-मुक़ल्लिद, कादियानी, नेचरी या चकरालवी, तो अम्र पर कोई आरोप नहीं है; उसने बहुत अच्छा किया और ऐसा ही होना चाहिए। अब्दुल्ला बिन उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा की सेवा में किसी ने एक व्यक्ति का सलाम पहुँचाया, तो उन्होंने फरमाया:

"उसे मेरा सलाम न कहना क्योंकि मैंने सुना है कि उसने (धर्म में) नई चीज़ (बिदअत) निकाली है।" उसे मेरा सलाम न कहना क्योंकि मैंने सुना है कि उसने बद-मज़हबी (गलत धार्मिक विचार) निकाली है। (त)

"जब एक बिदअती के लिए यह आदेश है, तो फिर उन गुनहगार काफिरों का क्या हाल होगा? अल्लाह उन्हें जल्दी आग में पहुँचाए, और हम अल्लाह अज़ीज़ और गफ़्फ़ार की पनाह चाहते हैं।" और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। जब एक बिदअती के लिए यह हुक्म है, तो फिर काफिरों का क्या हुक्म होगा, उन बदकारों और पापी लोगों की तरह कि अल्लाह तआला जल्दी उन्हें आग में पहुँचाए। अल्लाह तआला, जो सबसे बड़ा ग़ालिब और बहुत माफ़ करने वाला है, उसकी पनाह। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला १५१: बनारस, मोहल्ला कच्ची बाग से, प्रेषक: मौलवी खलीलुर्रहमान, १५ रबीउल अव्वल शरीफ १३३२ हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीअत के मुफ़्ती इस मामले में क्या फरमाते हैं कि औलिया-ए-किराम (ईश्वर के प्रिय जन) की कब्र को चूमना, कब्र के चारों ओर तवाफ़ करना और सम्मान में सजदा (सजदा-ए-ताज़ीमी) करना शरीअत-ए-शरीफ़ और हनफी मज़हब के अनुसार

जायज़ है या नहीं? किताब (शास्त्रों) के प्रमाण के साथ स्पष्ट करें और हिसाब के दिन (प्रलय के दिन) इसका पुण्य प्राप्त करें। (त)

1. कंज़ अल-उम्माल हवालह तिब अन अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु हदीस ४३७०३/२३४ मुअस्ससतुर रिसाला बैरूत १६/१०, अल-मुअजम अल-औसत हदीस ३६३२ मकतबतुल मआरिफ़ रियाज़ ४/३७३
2. जामिउत तिर्मिज़ी अबवाबुल क़द्र बाब मा जाअ फिल रिज़ा बिल कज़ा अमीन कंपनी दिल्ली २/३८ पेज ३८१/६९२

اور دوسرا اس سے اشد، حق اللہ تعالیٰ یہ کہ شریعت مطہرہ پر افتراء کیا کہ تیرا اسلام دینا درست نہیں اور حق العبد یہ کہ بلاوجہ شرعی زید نے مسلم کو ایذا دی، اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من اذی مسلما فقد اذاني ومن اذاني فقد اذی اللہ۔ رواہ الطبراني في الکبیر عن انس رضی اللہ تعالی عنہ بسند حسن۔ جس نے بلاوجہ شرعی کسی مسلمان کو ایذا دی اس نے مجھے ایذا دی اور جس نے مجھے ایذا دی اس نے اللہ کو ایذا دی۔ (اس کو طبرانی نے کبیر میں انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے بسند حسن روایت کیا۔ ت)

اس پر فرض ہے کہ اپنی ان حرکاتِ شنیعہ سے رب العزت کے حضور توبہ کرے اور زید سے اپنے قصور کی معافی چاہے۔ اور اگر واقع میں زید اس کا مستحق تھا مثلاً وہابی یا رافضی یا غیر مقلد یا قادیانی یا نیچری یا چکڑالوی تو عمرو پر کچھ الزام نہیں اس نے بہت اچھا کیا اور ایسا ہی چاہئے، عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی خدمت میں کسی نے ایک شخص کا سلام پہنچایا فرمایا:

لا تقرأہ منی السلام فانی سمعت انہ احدث۔ اسے میرا سلام نہ کہنا کہ میں نے سنا ہے اس نے بد مذہبی نکالی ہے۔ (ت)

فاذا کان ھذا في مبتدع فکیف بالکفار کالا ولئك الفجار عجل اللہ بھم النار والعیاذ باللہ العزیز الغفار ۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ جب ایک بدعتی کا یہ حکم ہے تو پھر کافروں کا کیا حکم ہوگا ان فاجروں بدکاروں کی

طرح کہ اللہ تعالیٰ جلدی انھیں آگ میں پہنچائے۔ اللہ تعالیٰ سب سے بڑا زیادہ غالب اور بہت بڑے بخشنے والے کی پناہ۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۵۱: از بنارس محلہ کچی باغ مرسلہ مولوی خلیل الرحمن ۱۵ ربیع الاول شریف ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرعِ متین اس مسئلہ میں کہ بوسہ دینا قبر اولیاء کرام اور طواف کرنا گرد قبر کے اور سجدہ کرنا تعظیماً از روئے شرعِ شریف موافق مذہب حنفی جائز ہے یا نہیں؟ بینوا بالکتاب وتوجروا یوم الحساب (کتاب کے حوالے سے بیان فرماؤ اور روزِ حساب (روزِ قیامت) اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

۱۔ کنز العمال بحوالہ طب عن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ حدیث ۷۳۰۳ ۲۳۴ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶/ ۱۰، المعجم الاوسط حدیث ۳۶۳۲ مکتبہ المعارف ریاض ۴/ ۳۷۳ ۲۔ جامع الترمذی ابواب القدر باب ما جاء فی الرضاء بالقضاء امین کمپنی دہلی ۲/ ۳۸ صفحہ ۳۸۱ از ۶۹۲

Fatawa Razawiyya Volume 22

The Answer: Undoubtedly, performing tawaf (circumambulation) of anything other than the Noble Kaaba out of veneration is impermissible. Prostrating (sajda) to anyone other than God is forbidden (haram) in our Shari'ah. Regarding kissing the grave, scholars differ, and the more cautious view is that it is prohibited. This is especially true for the blessed shrines of the Awliya (saints), as our scholars have explicitly stated that the proper etiquette is to stand at least four cubits away. Therefore, how can kissing be envisioned? This is the fatwa given to the general public. However, the station of deep research is different.

[Boxed Text] For every place there is a saying, and for every saying there are men, and for every man there is a field of expertise. And for every field, there is a final outcome. We ask Allah for a good outcome, and with Him is the knowledge of the reality of every state. | For every place, there is appropriate talk; for every talk, there are specific men worthy of it; and for every man, there is scope for something to be said. And for every scope, there is an outcome; therefore, we seek a good outcome from Allah Almighty, for with Him alone is the true knowledge of every state. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 152: From Benares, Pitarkunda locality, sent by Maulvi Muhammad Abdul Hamid Sahib Panipati, 7 Rabi' al-Awwal 1342 AH. What do our Sunni Hanafi scholars (may Allah increase them and keep them till the Day of Recompense) say about this: Khalid asked Zaid that some scholars call the tawaf (circumambulation) of the blessed grave of someone accepted in the court of the Lord of Glory (may He be glorified and exalted) forbidden (haram) or even shirk (polytheism), while others call it permissible. So, whose statement is correct among them? Zaid replied that among those who call themselves Hanafis in this era, there are three groups: (1) Ishaqiyyah, followers of Shah Ishaq. (2) Isma'iliyyah, followers of Maulvi Isma'il Dehlawi. (3) Sunni Hanafi, obedient to Hazrat Maulana Fazle Rasul Badayuni (Mercy of Allah be upon him) and Hazrat Maulana Ahmad Raza Khan Sahib Barelwi (may his shadow be lengthened). Now, according to (1) and (2), the tawaf of anything other than the Noble Kaaba is unanimously like the prostration of greeting (sajdah tahiyya), but they differ in its ruling. According to the first group, it is forbidden (haram), and according to the second, it is shirk. This is evident to anyone who reads "Mi'ata Masail," "Masail Arba'in," and "Taqwiyat al-Iman." However, calling it haram or shirk without definitive proof is like setting fire to their own house, as it would make their elder, Shah

Waliullah, a perpetrator of haram and a polytheist since he commanded it in his book "Intibah." And (3) groups...

उत्तर: निस्संदेह, सम्मान के उद्देश्य से काबा के अलावा किसी और चीज़ का तवाफ़ (परिक्रमा) करना नाजायज़ है। और हमारे शरीयत में खुदा के सिवा किसी और को सजदा करना हराम है। कब्र को चूमने के बारे में विद्वानों में मतभेद है, और अधिक सुरक्षित राय यह है कि यह मना है। विशेष रूप से औलिया-ए-कराम की पाक मज़ारों के बारे में, जिनके बारे में हमारे विद्वानों ने स्पष्ट रूप से कहा है कि कम से कम चार हाथ की दूरी पर खड़ा होना ही अदब है। फिर चूमने की कल्पना कैसे की जा सकती है? यह वह फ़तवा है जो आम लोगों को दिया जाता है। और गहन शोध (तहक़ीक़) का स्थान दूसरा है।

[बॉक्स वाला पाठ] अरबी हिस्सा: हर स्थान के लिए एक बात होती है, हर बात के लिए कुछ लोग होते हैं, और हर व्यक्ति के लिए एक कार्यक्षेत्र होता है। और हर क्षेत्र के लिए एक परिणाम होता है। हम अल्लाह से अच्छे परिणाम की दुआ करते हैं, और उसी के पास हर हाल का वास्तविक ज्ञान है। | उर्दू व्याख्या: हर जगह के लिए एक उचित बातचीत होती है और हर बातचीत के योग्य कुछ विशिष्ट व्यक्ति होते हैं और हर व्यक्ति के लिए कुछ कहने की गुंजाइश होती है। और हर गुंजाइश के लिए एक परिणाम होता है, इसलिए हम अल्लाह तआला से अच्छे अंत की कामना करते हैं क्योंकि उसी के पास हर हाल का वास्तविक ज्ञान है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला 152: बनारस से, पितरकुंडा मोहल्ला, प्रेषक मौलवी मुहम्मद अब्दुल हमीद साहिब पानीपती, 7 रबी-उल-अव्वल 1342 हिजरी। हमारे सुन्नी हनफ़ी विद्वान (अल्लाह तआला उन्हें और अधिक करे और प्रलय के दिन तक उन्हें सुरक्षित रखे। त) इस बारे में क्या कहते हैं कि ज़ैद से खालिद ने सवाल किया कि किसी रब्बे कायनात के पसंदीदा बंदे की कब्र शरीफ़ के तवाफ़ को कुछ विद्वान हराम या शिर्क(बहुदेववाद) कहते हैं और कुछ इसे जायज़ बताते हैं। तो इनमें सही बात किसकी है? ज़ैद ने जवाब दिया कि इस ज़माने में जो लोग खुद को हनफ़ी कहते हैं, उनमें तीन गिरोह हैं: (1) इसहाक़िया, शाह इसहाक़ के अनुयायी। (2) इस्माईलीया, मौलवी इस्माईल देहलवी के अनुयायी। (3) सुन्नी हनफ़ी, हज़रत मौलाना फ़ज़ले रसूल बदायूँनी (रहमतुल्लाहि अलैहि) और हज़रत मौलाना अहमद रज़ा खान साहब बरेलवी (दामत बरकातहुम) के अनुयायी। अब (1) और (2) के अनुसार, काबा शरीफ़ के अलावा किसी और का तवाफ़ करना सजदा-ए-तहीया के समान है, लेकिन इसके हुक्म में दोनों में मतभेद है। पहले समूह के अनुसार यह हराम है और दूसरे के अनुसार शिर्क है। यह बात "मिअता मसाइल", "मसाईल अरबन" और "तक़वियतुल ईमान" पढ़ने वालों पर ज़ाहिर है। हालांकि, बिना

किसी पुख्ता दलील के इसे हराम या शिर्क कहना उनके अपने घर में आग लगाने जैसा है, क्योंकि इससे उनके बड़े शाह वलीउल्लाह को हराम का अपराधी और मुशरिक ठहराया जाएगा, जबकि उन्होंने अपनी किताब 'इंतिबाह' में इसे करने का हुक्म दिया है। और (3) गिरोह...

पृष्ठ 382/692

الجواب: بلاشبہ غیر کعبہ معظمہ کا طواف تعظیمی ناجائز ہے۔ اور غیر خدا کو سجدہ ہماری شریعت میں حرام ہے۔ اور بوسہ قبر میں علماء کو اختلاف ہے۔ اور احوط منع ہے۔ خصوصا مزارات طیبہ اولیاء کرام کہ ہمارے علماء نے تصریح فرمائی کہ کم از کم چار ہاتھ کے فاصلے سے کھڑا ہو یہی ادب ہے پھر تقبیل کیونکر متصور ہے یہ وہ ہے جس کا فتوی عوام کو دیا جاتا ہے۔ اور تحقیق کا مقام دوسرا ہے۔

[جدول] لکل مقام مقال ولکل مقال رجال ولکل رجال مجال | ہر جگہ کے لئے ایک مناسب گفتگو ہے اور ہر گفتگو کے لائق کچھ ولکل مجال مال نسال اللہ حسن مال وعندہ علم | خاص مرد ہیں اور ہر مرد کے لئے کچھ کہنے کی گنجائش ہے۔ اور بحقیقۃ کل حال۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | ہر گنجائش کے لئے ایک انجام ہے لہذا ہم اللہ تعالٰی سے اچھا انجام چاہتے ہیں کیونکہ اسی کے پاس ہر حال کا حقیقی علم ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۵۲: از بنارس محلہ پتر کنڈامرسلہ مولوی محمد عبدالحمید صاحب پانی پتی ۷ ربیع الاول ۱۳۴۲ھ ہمارے سنی حنفی علماء کثرہم اللہ تعالٰی وابقاھم الی یوم الجزاء (اللہ تعالٰی انھیں زیادہ کرے اور روزِ قیامت تک انھیں باقی رکھے۔ ت) اس میں کیا فرماتے ہیں کہ زید سے خالد نے سوال کیا کہ کسی مقبول بارگاہ رب العزت جل جلالہ کی قبر شریف کے طواف کو بعض علماء حرام بلکہ شرک کہتے ہیں اور بعض جائز فرماتے ہیں پس ان میں صحیح قول کس کا ہے۔ زید نے جواب دیا کہ اس زمانہ میں جو لوگ اپنے کو حنفی کہتے ہیں ان میں تین فرقے ہیں: (۱) اسحاقیہ، شاہ اسحاق کا پیرو۔ (۲) اسمعیلیہ، مولوی اسمعیل دہلوی کا تابع۔ (۳) سنی حنفی، حضرت مولانا فضل رسول بدایونی علیہ الرحمۃ اور حضرت مولانا احمد رضا خاں صاحب بریلوی دام ظلہ کا مطیع۔ پس (۱)

اور (۲) کے نزدیک بالاتفاق غیر کعبہ شریف کا طواف مثل سجدہ تحیہ کے ہے لیکن اس کے حکم میں دونوں میں اختلاف ہے پہلے فرقہ کے نزدیک حرام ہے۔ اور دوسرے کے نزدیک شرک چنانچہ مائۃ مسائل اور مسائل اربعین اور تقویۃ الایمان دیکھنے والے پر یہ بات ظاہر ہے۔ حالانکہ بغیر دلیل قطعی کے یہ حرام اور شرک کہنا خود انھیں کے گھر میں آگ لگانا ہے کہ ان کے بزرگوار شاہ ولی اللہ کو مرتکب حرام اور مشرک بنانا ہے کہ انھوں نے اپنی کتاب انتباہ میں اس کے کرنے کا حکم کیا اور (۳) فرقے

That is, according to the Sunni Hanafi, it is absolutely like 'Ta'rif', i.e., an imitation of the standing at Arafat. Accordingly, the researcher from Badaun, Hazrat Maulana Fazl-e-Rasool Sahib, may Allah cover him with His forgiveness and settle him in the heart of Paradise (may Allah grant him His mercy - T), says in 'Al-Bawariq al-Muhammadiyya':

Arabic	Urdu
The truth is that Tawaf is not in the ruling of the prostration of greeting; it is like Ta'rif, close to kissing, 1 AH, in noble words.	The truth is that Tawaf is not in the ruling of the prostration of reverence; rather, it is like Ta'rif, close to (like) kissing, meaning its ruling is close to it. The noble words are complete. (T)

And regarding the chapter on Ta'rif, Allama Halabi in 'Sharh al-Munyah' states: 'It is absolutely nothing, neither recommended nor disliked' (No act in it is desirable or reprehensible. T). At the end of the discussion, he quotes the saying of Ata Khurasani (mercy be upon him):

Arabic	Urdu
If you can isolate yourself on the afternoon of the day of Arafah, then do so 3.	If you can isolate yourself in the afternoon on the Day of Arafah, then do so. (T)

He cited evidence for its desirability and declared it as the relied-upon view. Accordingly, he said:

Arabic	Urdu
And this is the relied-upon view, and Allah the Exalted knows best 4.	And this is the relied-upon view. And Allah, the Pure and Exalted, knows best. (T)

However, the saying of Baqillani (mercy be upon him):

Arabic	Urdu
If they gather for the honor of that day to listen to a sermon without the 'wuquf' (standing) and uncovering the head, it is permissible without dislike.	If people gather on that day [i.e., the Day of Arafah, 9th Dhul-Hijjah] for its nobility and grandeur and to hear sermons and advice, provided that...

1. Al-Bawariq al-Muhammadiyya, Chapter 1, On Najdi Beliefs, Civil Military Press, p. 46.
2. Ghunyat al-Mustamli Sharh Munyat al-Musalli, Branch: Going out to the Musalla, Sohail Academy Lahore, p. 547.
3. Ghunyat al-Mustamli Sharh Munyat al-Musalli, Branch: Going out to the Musalla, Sohail Academy Lahore, p. 547.
4. Ghunyat al-Mustamli Sharh Munyat al-Musalli, Branch: Going out to the Musalla, Sohail Academy Lahore, p. 547.

F: To stand in a group in some place on the 9th of Dhul-Hijjah, adopting a resemblance to the people of Arafat, is named 'Ta'rif' by the Imams of Jurisprudence. - Translator.

यानी सुन्नी हनफ़ी के नज़दीक यह पूर्णतः'तअरीफ़' (मैदान-ए-अराफ़ात में ठहरने की नकल) की तरह है। चुनांचे बदायुनी के शोधकर्ता हज़रत मौलाना फ़ज़ल रसूल साहब, अल्लाह तआला उन्हें अपनी बख्शिश से ढाँप ले और जन्नत के बीचों-बीच उन्हें बसाए (अल्लाह तआला उन्हें अपनी दया प्रदान करे - ट), 'अल-बवारिक अल-मुहमदिया' में फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू
सच्चाई यह है कि तवाफ़ अभिवादन के सजदे के हुक्म में नहीं है, वह तअरीफ़ की तरह है, चूमने के करीब, १ हिजरी, शरीफ़ अलफ़ाज़ में।	सच्चाई यह है कि तवाफ़ सजदा-ए-ताज़ीमी के हुक्म में नहीं है बल्कि वह तअरीफ़ की तरह (समान) बोसा देने (चूमने) के करीब है यानी उसका हुक्म उसके करीब है। शरीफ़ अलफ़ाज़ मुकम्मल हुए। (ट)

और तअरीफ़ के बारे में अल्लामा हलबी ने 'शरह मुनियाह' में मुतलक़न 'कुछ भी नहीं है, न मुस्तहब न मकरूह' २ (इसमें कोई काम मुस्तहब या मकरूह नहीं है। ट) फ़रमा कर बहस के अंत में अता खुरासानी (उन पर रहमत हो) का कौल ज़िक्र किया:

अरबी	उर्दू
अगर तुम अरफ़ा के दिन के आखिरी पहर में खुद को एकांत में रख सको, तो ऐसा करो ३।	अगर तुम अरफ़ा के दिन के आखिरी पहर में खुद को एकांत में रख सको, तो ऐसा करो। (ट)

उन्होंने इसके मुस्तहब होने का प्रमाण दिया और इसे ही विश्वसनीय बताया। चुनांचे फ़रमाया:

अरबी	उर्दू
और यही विश्वसनीय है, और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है ४।	और यही विश्वसनीय है। और अल्लाह पाक और बरतर सबसे अच्छा जानता है। (ट)

लेकिन बाक़िल्लानी (उन पर रहमत हो) का कौल:

अरबी	उर्दू
अगर वे उस दिन के सम्मान के लिए वअज़ (उपदेश) सुनने के लिए बिना वुक़ूफ़ (ठहरने)	अगर लोग उस दिन [यानी ९ ज़ुल-हिज्जा, अरफ़ा का दिन] इसकी शराफ़त और बुज़ुर्गी के लिए और

अरबी	उर्दू
और सिर ढके बिना जमा हों, तो यह बिना किसी नापसंदगी के जायज़ है।	वअज़-ओ-नसीहत सुनने के लिए किसी जगह इकट्ठा हो जाएं बशर्ते कि...

1. अल-बवारिक अल-मुहमदिया, अध्याय १, नज्दी अकीदों पर, सिविल मिलिट्री प्रेस, पृ. ४६।
2. ग़ुनियतुल मुस्तमली शरह मुनियतुल मुसल्ली, फ़ुरु खुरूज इलल मुसल्ला, सुहैल एकेडमी लाहौर, पृ. ५४७।
3. ग़ुनियतुल मुस्तमली शरह मुनियतुल मुसल्ली, फ़ुरु खुरूज इलल मुसल्ला, सुहैल एकेडमी लाहौर, पृ. ५४७।
4. ग़ुनियतुल मुस्तमली शरह मुनियतुल मुसल्ली, फ़ुरु खुरूज इलल मुसल्ला, सुहैल एकेडमी लाहौर, पृ. ५४७।

फ़: ९ ज़ुल-हिज्जा को अहल-ए-अराफ़ात के साथ समानता अपनाते हुए सामूहिक रूप में किसी जगह खड़े होने को अइम्मा-ए-फ़िक्ह 'तअरीफ़' का नाम देते हैं। - अनुवादक।

पृष्ठ ३८३ / ६९२

اعنی سنی حنفی کے نزدیک مطلقاً مثل تعریف یعنی نقل وقوف عرفات کے ہے۔ چنانچہ محقق بدایونی حضرت مولانا فضل رسول صاحب تغمدہ اللہ تعالٰی بغفرانہ واسکنہ بحبوحۃ جنانہ (اللہ تعالٰی انھیں اپنی بخشش سے ڈھانپ دے اور وسطِ جنت میں انھیں بسائے۔ ت) بوارق محمدیہ میں فرماتے ہیں:

عربی **اردو**

وحق آنست کہ طواف در حکم سجدہ حق یہ ہے کہ طواف سجدہ تعظیمی کے حکم میں نہیں بلکہ وہ تحیۃ نیست مثل تعریف است تعریف ف کی طرح (مانند) بوسہ دینے کے قریب ہے یعنی متقارب بتقبیل ۱ھ بلفظ الشریف۔ اس کا حکم اس کے قریب ہے شریف الفاظ مکمل ہوگئے۔ (ت)

اور تعریف کے باب میں علامہ حلبی نے تو شرح منیہ میں مطلقاً لیس بشیئ مندوب ولا مکروہ ۲ (اس میں کوئی کام مستحب اور مکروہ نہیں۔ت) فرما کر آخر بحث میں عطا خراسانی علیہ الرحمۃ کا قول۔

عربی **اردو**

ان استطعت ان تخلو بنفسک عشیۃ عرفۃ فافعل ۳۔ اگر تو یومِ عرفہ پچھلے پہر اپنے آپ کو خلوت گزیں بناسکتا ہے تو بناڈال۔ (ت)

دال بر ندب نقل کرکے اسی کو معتمد بتایا۔ چنانچہ فرمایا:

عربی	اردو
وھذا ھو المعتمد واللہ تعالی سبحنہ اعلم ۴۔	اور یہی قابلِ اعتماد ہے۔ اور اللہ پاک اور برتر سب سے اچھا جانتا ہے۔ (ت)

لیکن قول باقلانی علیہ الرحمۃ:

عربی	اردو
لوا جتمعوا لشرف ذلک الیوم لسماع الوعظ بلا وقوف و کشف راس جاز بلا کراھۃ	اگر لوگ اس دن (یعنی روزِ عرفہ ۹ ذوالحجہ) اس کی شرافت و بزرگی اور وعظ و نصیحت سننے کے لئے کسی جگہ جمع ہوجائیں بشرطیکہ

۱ البوارق المحمدیہ باب اول در عقائد نجدیہ مطبع سویل ملٹری ایرپنج ص ۴۶ ۲ غنیۃ المستملی شرح منیہ المصلی فروع خروج الی المصلی سہیل اکیڈمی لاہور ص ۵۴۷ ۳ غنیۃ المستملی شرح منیہ المصلی فروع خروج الی المصلی سہیل اکیڈمی لاہور ص ۵۴۷ ۴ غنیۃ المستملی شرح منیہ المصلی فروع خروج الی المصلی سہیل اکیڈمی لاہور ص ۵۴۷

ف: ذوالحجہ کی ۹ تاریخ کو اہل عرفات کے ساتھ مشابہت اختیار کرتے ہوئے اجتماعی صورت میں کسی جگہ کھڑا ہونے کو ائمہ فقہ "تعریف" کا نام دیتے ہیں۔ مترجم۔

Volume 22 | Fatawa Razawiyya

...accidentally [1]. Standing with the intention of Arafat and being bareheaded is unanimously permissible without any dislike (karahat). (T)

...from which the essence according to Allamah Shami is:

"What is disliked is going out with the standing and uncovering the head without a compelling reason like 'Istisqa' (praying for rain), but if it's merely gathering for an act of obedience without that, then it's not disliked." [2]

It is disliked to go out and uncover the head without reason to resemble the people of Arafat, as is done during 'Istisqa' when praying for rain. Or if there is no such resemblance, but rather a gathering purely for obedience and compliance, then it is not disliked. (T)

He said, it appears there are two forms of Ta'reef (mimicking Arafat ceremonies outside Arafat): (1) That which is with the intention and form of the people of Arafat, i.e., with bared heads. (2) That which is not like that, but for some other purpose, such as honoring that day and listening to a sermon, and without standing (wuquf) and bared heads. The first, according to the correct view, is 'Makruh Tahrimi' (prohibitively disliked), and the second is unanimously permissible without dislike. Thus, there will also be two forms of Tawaf (circumambulation): (1) That which is with the intention and form of those circumambulating the House of Allah (the Kaaba). (2) That which is not like that, but has another form and purpose, for example, purely for distribution/overflow (ifada), as according to Sahih al-Bukhari, the Prophet (peace and blessings be upon him) performed tawaf around a heap of dates belonging to Hazrat Jabir (may Allah be pleased with him) [3], or purely for seeking spiritual benefit (istifadha), like circumambulating the shrine of a saint, or for some other such purpose, like according to 'Ash-Shifa' by Qadi Iyad (may Allah have mercy on him), the companions circling the Prophet (peace and blessings be upon him) during his hair-cutting to ensure no sacred hair fell to the ground [4].

---

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Salat, Chapter on the Two Eids, Matba' Mujtabai Delhi, 1/116.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Chapter on the Two Eids, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/562.
3. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Maghazi, Chapter: Allah's words 'When two groups among you...', Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/580.

4. Ash-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, Section: The Companions' custom in honoring him (peace and blessings be upon him), Al-Matba'ah ash-Sharikah as-Sahafiyyah, 2/33.

जिल्द 22 | फ़तावा रज़वियह

...इत्तेफ़ाक़न [1]। वक़ूफ़-ए-अराफ़ात की नियत और सर नंगा होना बिल-इत्तेफ़ाक़ (सर्वसम्मति से) बिना किसी कराहत (नापसंदगी) के जाइज़ है। (त)

...जिसका सारांश अल्लामा शामी के अनुसार है:

"मक़रूह (नापसंद) वह है जो वक़ूफ़ के साथ बाहर निकलना और बिना किसी अनिवार्य कारण जैसे इस्तसक़ा (बारिश की दुआ) के सर नंगा करना हो, लेकिन अगर यह महज़ इबादत के लिए जमा होना हो और वैसा (तशबीह) न हो, तो यह मक़रूह नहीं है।" [2]

मक़रूह यह है कि अहल-ए-अराफ़ात की नक़ल (तशबीह) और बिना किसी वजह के सर नंगा करके निकले, जैसे इस्तसक़ा यानी बारिश की दुआ मांगते समय सर खुले होते हैं। या अगर कुछ भी न हो, बल्कि केवल आज्ञाकारिता और इबादत के लिए सभा हो, तो मक़रूह नहीं है। (त)

फ़रमाया, ऐसा लगता है कि 'तारीफ़' (अराफ़ात की नक़ल) की दो सूरतें हैं: (1) वह जो अहल-ए-अराफ़ात की नियत और सूरत यानी सर खुले होने के साथ हो। (2) वह जो वैसी न हो, बल्कि किसी और ही उद्देश्य जैसे उस दिन के सम्मान और प्रवचन सुनने के लिए हो और बिना वक़ूफ़ और सर खुले होने के हो। पहली सूरत सहीह कौल के अनुसार 'मक़रूह-ए-तहरीमी' है और दूसरी सर्वसम्मति से बिना कराहत के जाइज़ है। इसी प्रकार, तवाफ़ की भी दो सूरतें होंगी: (1) वह जो अल्लाह के घर (काबा) के तवाफ़ करने वालों की नियत और सूरत के साथ हो। (2) वह जो वैसी न हो बल्कि उसकी सूरत और उद्देश्य कुछ और ही हो, उदाहरण के लिए महज़ इज़ाफ़ा (वितरण) के लिए जैसे सहीह बुखारी के अनुसार हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने हज़रत जाबिर रज़ियल्लाहु अन्हु के खजूर के ढेर का तवाफ़ फ़रमाया [3] या महज़ इस्तिफ़ाज़ा (लाभ) के लिए जैसे किसी वली के मज़ार शरीफ़ का तवाफ़, या महज़ किसी और ऐसे ही उद्देश्य से जैसे क़ाज़ी अयाज़ (रह.) की 'अल-शिफ़ा' के अनुसार हजामत के समय हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के चारों ओर परिक्रमा करना ताकि कोई मुबारक बाल ज़मीन पर न गिरे [4]।

---

1. दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुस-सलात, बाबुल-ईदैन, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/116
2. रद्दुल-मुह्तार, किताबुस-सलात, बाबुल-ईदैन, दार इहयाउत-तुरास अल-अरबी बैरूत, 1/562

3. सहीह अल-बुखारी, किताबुल-मगाज़ी, बाब: अल्लाह का फरमान 'जब तुम में से दो गिरोहों ने...', कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/580
4. अश्-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, अध्याय: सहाबा की उनकी ताज़ीम करने की आदत, अल-मतबअ अश-शारिक़ह अस-सहाफ़िय्यह, 2/33

اتفاقاً ۱۔ وقوف عرفات کی نیت اور سر ننگا ہو بالاتفاق بغیر کراہت جائز ہے۔ (ت)

سے جس کا حاصل علامہ شامی نے:

ان المکروہ ھو الخروج مع الوقوف وکشف الراس بلا سبب موجب کاستسقاء اما مجردا لاجتماع فیہ علی طاعۃ بدون ذلك فلا یکرہ ۲۔

مکروہ یہ ہے کہ وقوف اہل عرفات کے ساتھ تشبہ اور بغیر کسی وجہ سر ننگا کر کے نکلے جیسے استسقاء یعنی بارش کی دعا مانگتے وقت سر برہنہ ہوتے ہیں۔ یا کچھ نہ ہو بلکہ صرف طاعت و فرمانبرداری کے لئے اجتماع ہو تو مکروہ نہیں۔ (ت)

فرمایا، معلوم ہوتا ہے کہ تعریف کی دو صورتیں ہیں: (۱) وہ جو کہ اہل عرفہ کی نیت اور صورت یعنی اور کشف رؤس کے ساتھ ہو۔ (۲) وہ جو کہ ایسی نہ ہو بلکہ کسی اور ہی غرض مثل اس روز کے شرف اور وعظ کے سماع کے لئے اور بغیر وقوف اور کشف رؤس کے ہو۔ اور پہلی بقول صحیح مکروہ تحریمی اور دوسری بالاتفاق بلا کراہت جائز۔ پس طواف کی بھی دو صورتیں ہوں گی۔ (۱) وہ جو کہ طائفین بیت اللہ عزوجل کی نیت اور صورت کے ساتھ ہو۔ (۲) وہ جو کہ ایسی نہ ہو بلکہ اور صورت اور کسی اور ہی غرض مثلا محض افاضہ کے لئے جیسے علی مافی صحیح البخاری حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت جابر رضی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے خرما کے ڈھیر کا طواف فرمایا ۳ یا محض استفاضہ کے لئے جیسے کسی ولی کے مزار شریف کا طواف یا محض کسی اور ایسی ہی غرض سے ہو جیسے علی مافی الشفاء للقاضی عیاض علیہ

الرحمہ کا حلاق کے سر مبارک کو حلق کرنے کے وقت کسی موئے مبارک کے زمین پر گرنے نہ دینے کی غرض سے حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا طواف کرنا ۴۔

---

۱ در مختار کتاب الصلوٰۃ باب العیدین مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۱۱۶ ۲ رد المحتار کتاب الصلوۃ باب العیدین دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۵۶۲ ۳ صحیح البخاری کتاب المغازی باب قولہ تعالی اذ ھمت طائفتان منکم الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۵۸۰ ۴ الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی فصل عادۃ الصحابۃ فی تعظیمہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم المطبعۃ الشرکۃ الصحافیۃ ۲ / ۳۳

Fatawa Razawiyya Volume 22

And it is evident that some actions have the same form, but their ruling changes due to differences in intention, such as the prostration of salutation (Sajda Tahiyyat) and the prostration of worship (Sajda Ibadat). Both have the same physical form, but their ruling is different; the first is prohibited and leads to sinfulness (Fisq), while the second is polytheism (Shirk). Thus, the first case is unanimously impermissible even according to us Sunni Hanafis. The ruling of impermissibility given by the authors of 'Bahr' and 'Nahr' etc. is based on this case. Regarding the second case, there is a difference of opinion; some say it is not good (Ghair Hasan), while others call it commendable (Mustahsan). The scholar of Badaun (may mercy be upon him) states in 'Bawariq Muhammadiya' itself:

"The dislike of these things is 'disputed' among the jurists (Fuqaha). That is, it is a matter of disagreement. Such matters cannot be grounds for rejection or for taunting and criticizing those who perform them, let alone declaring them as disbelievers (Takfir). Why? Because many great elders have explicitly stated its permissibility. It's as if one group has a leaning and inclination towards it not being commendable. And this humble servant also follows this path." (Ah - T)

However, the similarity in the definition of the commendable (Mustahsan) view necessitates its correctness, as is not hidden (as it is not concealed - T). Furthermore, eyes filled with love and reverence see what empty eyes cannot, and for those with such eyes, things are permissible that are not for others. Is it not observed that according to 'Ash-Shifa', when the blessed name of the Prophet (peace be upon him) was mentioned before Hazrat Imam Malik (may Allah be pleased with him), his complexion would change and he would bow down. His companions found this unpleasant; one day they asked, "What is this you do?" He replied:

"If you saw what I see, you would not object to what you see from me." (T)

And Hazrat Abu Mahdhura (may Allah be pleased with him) had some hair on his forehead so long that when he sat and unraveled it, it would reach the ground. He was asked: "Why don't you shave it?"

---

1. Al-Bawariq al-Muhammadiyya, Chapter One, on the Najdi Aqaba, Sweet Military Press, Upper French, p. 46
2. Kitab ash-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Section: And know that the sanctity of the Prophet (SAW), Ash-Sharika as-Sahafiyya Press, 2/36

और यह ज़ाहिर है कि कुछ आमाल (कार्यों) का स्वरूप एक ही होता है लेकिन नीयत (इरादे) के अंतर से हुक्म बदल जाता है, जैसे सज्दा-ए-तहियत (अभिवादन का सजदा) और सज्दा-ए-इबादत। दोनों का रूप एक ही है मगर हुक्म अलग है; पहला हराम और फ़िस्क (पाप) का कारण है, और दूसरा शिर्क(बहुदेववाद) है। अतः पहली सूरत तो हम सुन्नी हनफ़ियों के नज़दीक भी सर्वसम्मति से नाजायज़ है। और 'बह्र' व 'नह्र' आदि के लेखकों का नाजायज़ होने का कथन इसी सूरत पर आधारित है। दूसरी सूरत के बारे में मतभेद है; कुछ इसे गैर-हसन (अच्छा नहीं) कहते हैं और कुछ इसे मुस्तहसन (सराहनीय) कहते हैं। फ़ाज़िल बदायूँनी (रहमतुल्लाह अलैह) 'बवारिक़े मुहम्मदिया' में फ़रमाते हैं:

"इन चीज़ों की कराहत (नापसंदगी) फ़ुक़्हा के बीच 'मख़्तलफ़ फ़ीह' (विवादास्पद) है। यानी यह एक विवादास्पद चीज़ है। इस प्रकार के मामले इनकार करने या ऐसा करने वालों पर तान व तशनी (आलोचना) का कारण नहीं हो सकते, तो फिर उनकी तक़्फ़ीर (काफ़िर कहना) कैसे की जा सकती है? क्यों? इसलिए कि बहुत से अकाबिर (बड़ों) ने इसके जायज़ होने की स्पष्ट पुष्टि की है। मानो एक समूह का झुकाव और रुझान इसके मुस्तहसन न होने की ओर है। और यह फ़क़ीर भी इसी मार्ग पर चल रहा है।" (अह - त)

मगर मुस्तहसन कहने की परिभाषा की समानता इसकी शुद्धता की मांग करती है, जैसा कि छिपा नहीं है (जैसा कि पोशीदा नहीं - त)। इसके अलावा बात यह है कि मोहब्बत और अज़मत (महिमा) से भरी हुई आँखें वह देखती हैं जो उनसे खाली आँखें नहीं देख सकतीं, और उन आँखों वालों के लिए वह जायज़ होता है जो दूसरों के लिए नहीं होता। क्या यह नहीं देखा जाता कि 'अल-शिफ़ा' के अनुसार हज़रत इमाम मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) के सामने जब हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का मुबारक नाम लिया जाता, तो उनके चेहरे का रंग बदल जाता और आप झुक जाते। आपके साथियों को यह बात नागवार गुज़रती, एक दिन उन्होंने अर्ज़ किया कि आप यह क्या करते हैं? आपने फ़रमाया:

"अगर तुम लोग वह कुछ देखते जो मैं देखता हूँ, तो फिर तुम इस काररवाई पर इनकार न करते जो मुझ से देखते हो।" (त)

और हज़रत अबू महज़ूरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की पेशानी (माथे) पर कुछ बाल इतने बड़े थे कि जब वह उन्हें बैठकर खोलते थे तो ज़मीन तक पहुँच जाते थे। उनसे कहा गया: "इन्हें मुँडवा क्यों नहीं देते?"

---

1. अल-बवारिक़ अल-मुहम्मदिया, बाब अव्वल, दर अक़ाबा नज्दिया, मतबा स्वीट मिलिट्री अपर फ़्रेंच, पृ. 46
2. किताबुश-शिफ़ा बिता'रीफ़ हुकूक़ुल मुस्तफ़ा, फ़स्ल: व अ'लम अन्ना हुरमतन्नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), अल-मतब'तुल शरीकतुस सहाफ़िया, 2/36

اور یہ ظاہر ہے کہ بعض اعمال کی صورت ایک ہوتی ہے لیکن نیت کے اختلاف سے حکم مختلف ہو جاتا ہے جیسے سجدہ تحیت اور سجدہ عبادت کہ صورت دونوں کی ایک ہے مگر حکم مختلف کہ پہلا حرام موجب فسق اور دوسرا شرک پس پہلی صورت تو ہم سنی حنفیوں کے نزدیک بھی بالاتفاق ناجائز ہے۔ اور صاحب بحر اور نہر و غیر ہما کا عدم جواز کا قول اسی صورت پر محمول ہے اور دوسری صورت میں اختلاف ہے بعض غیر حسن فرماتے ہیں اور بعض مستحسن کہتے ہیں۔ فاضل بدایونی علیہ الرحمۃ بوارق محمدیہ ہی میں فرماتے ہیں:

و کراہت این اشیاء مختلف فیہ بین الفقہاء واہجو امور باعث نکیرو نفریر بر مرتکبین ہم نمی تواند شد چہ جائے تکفیر چرا کہ بسیا رے از اکابر تصریح بجواز آں کردہ اند گو نزد جماعتے رجحان بجانب عدم استحسان است و فقیر ہم ہمیں مسلک سالک است اھ ان چیزوں کی کراہت عند الفقہاء "مختلف فیہ" ہے۔ یعنی ایک اختلافی چیز ہے۔ اور اس قسم کے امور موجب انکار اور ارتکاب کرنے والوں پر طعن و تشنیع بھی نہیں ہو سکتے، چہ جائیکہ ان کی تکفیر کی جائے، کیوں؟ اس لئے کہ بہت سے اکابر نے اس کے جائز ہونے کی تصریح کی ہے۔ گویا ایک گروہ کا عدم استحسان کی طرف رجحان اور میلان ہے۔ اور یہ فقیر بھی اسی مسلک کے مطابق گامزن ہے۔ اھ (ت)

مگر مما ثلث تعریف قول باستحسان کی صحت کی مقتضی ہے کما لا یخفی (جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ ت) اور علاوہ اس کے یہ ہے کہ محبت اور عظمت کی بھری ہوئی آنکھیں وہ دیکھا کرتی ہیں جو ان سے خالی آنکھیں نہیں دیکھتیں اور ان آنکھوں والوں کے واسطے وہ جائز ہوتا ہے۔ جو ان آنکھوں والوں کے واسطے نہیں ہوتا کیا اس کو نہیں دیکھا جاتا کہ علی مانی الشفاء حضرت امام مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ کے پاس حضور کا اسم شریف لیا جاتا تو ان کے چہرہ کا رنگ متغیر ہو

جاتا اور آپ جھک جاتے۔ آپ کے جلساء کو یہ بات ناگوار گزرتی، ایک روز عرض کیا کہ یہ آپ کیا کرتے ہیں۔ فرمایا:

لو رأیتم لما أنکرتم علی ما ترون-2 اگر تم لوگ وہ کچھ دیکھتے جو میں دیکھتا ہوں تو پھر تم اس کارروائی پر انکار نہ کرتے جو مجھ سے دیکھتے ہو (ت)

اور حضرت ابو محذورہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی پیشانی پر کچھ بال تھے اتنے بڑے بڑے کہ جب وہ ان کو بیٹھ کر کھول دیتے تھے تو زمین تک پہنچ جاتے تھے، ان سے کہا گیا: ان کو منڈوا کیوں نہیں دیتے؟

---

1 البوارق المحمدیہ باب اول در عقابہ نجدیہ مطبع سویٹ ملٹری اپر فنج ص ۴۶ 2 کتاب الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی فصل و اعلم ان حرمة النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم المطبعة الشرکة الصحافیة ۲/ ۳۶

Fatawa Razvia, Volume 22

He said: "I would not be the one to shave them (hair), for the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) has touched them with his hand." (T)

Although the ruling regarding bowing and shaving part of the head (qaza') is clear to the people of knowledge, the appearance of Hazrat Abbas bin Rabi'ah was similar to the appearance of the Master of the Two Worlds (peace and blessings of Allah be upon him). When Hazrat Mu'awiyah (may Allah be pleased with him) came to know this, he called him. When he entered his house, Hazrat Amir (may Allah be pleased with him) stepped down from his throne to meet him, kissed him between the eyes, and gave him a village named Murghab. All this was done because of his resemblance to the blessed appearance of the Holy Prophet (peace be upon him).

Those with respect and greatness are different humans, Those without respect and dry-minded are different. (The respectful ones with greatness and honor are different humans, and the disrespectful ones with dry brains are different. T)

So, is this answer of Zaid correct or not? Explain and be rewarded.

The Answer: I say: Success is from Allah and through Him is the reaching of the heights of research. Linguistically, customarily, and legally (in Sharia), "Tawaf" means to perform rounds, whether it is movement between two things where the beginning and end of a round are different, or around a single thing where the beginning and end are the same like a circle. Both forms are called Tawaf by the Arabic language and custom, and both are accepted as Tawaf by the pure Sharia. The first form is Sa'i between Safa and Marwa.

Allah the Almighty said: "There is no sin upon him who performs tawaf between them [Safa and Marwa]." Allah the Almighty declared: There is no sin on the person who makes rounds between Safa and Marwa. (T)

And the second form is circling around the Exalted Kaaba.

---

1 Kitab al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, chapter on his greatness, veneration and piety, peace and blessings of Allah be upon him, Matba'ah al-Sharikat al-Sahafiyyah 3/28 2 Al-Qur'an al-Karim 2/158

फतवा रज़विया, खंड 22

फरमाया: "मैं वह नहीं हूं जो उन बालों को मूंड़ डालूं जिन्हें अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपने मुबारक हाथों से छुआ है।" (त)

यद्यपि झुकने और सिर के कुछ हिस्से को मूंडने (क़ज़ा) का हुक्म विद्वानों पर स्पष्ट है, लेकिन हज़रत अब्बास बिन रबीआ का रूप दोनों जहानों के सरकार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के रूप के समान था। जब हज़रत मुआविया (रज़ियल्लाहु अन्हु) को इसकी सूचना मिली, तो उन्होंने उन्हें बुलाया। जब वे उनके घर में प्रविष्ट हुए, तो हज़रत अमीर (रज़ियल्लाहु अन्हु) अपने तख्त से उतर कर उनसे मिले, उनकी दोनों आँखों के बीच चूमा और उन्हें 'मुर्गाब' नाम का एक गाँव दिया। यह सब हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुबारक रूप से उनकी समानता के कारण किया गया।

अदब वाले और महान इंसान अलग होते हैं, बे-अदब और शुष्क-मस्तिष्क वाले अलग होते हैं। (अदब, महानता और सम्मान वाले इंसान और हैं, और बे-अदब शुष्क दिमाग वाले इंसान और हैं। त)

तो, क्या ज़ैद का यह जवाब सही है या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

जवाब: मैं कहता हूँ: और अल्लाह ही की ओर से सफलता है और उसी के माध्यम से शोध की ऊंचाइयों तक पहुंचना है। भाषाई, प्रथागत और शरीयत के अनुसार, "तवाफ" का अर्थ है चक्कर लगाना, चाहे वह दो चीज़ों के बीच आना-जाना हो जिसमें एक चक्कर की शुरुआत और अंत अलग-अलग होंगे, या एक ही चीज़ के चारों ओर जिसमें घेरे की तरह शुरुआत और अंत एक ही होगा। इन दोनों स्थितियों को अरबी भाषा और प्रथा में तवाफ कहा गया है, और शुद्ध शरीयत द्वारा दोनों को तवाफ माना गया है। पहली स्थिति सफा और मरवा के बीच सई (दौड़ना) है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "उस पर कोई गुनाह नहीं कि वह उन दोनों के बीच तवाफ (चक्कर) करे।" अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: उस व्यक्ति पर कोई गुनाह नहीं है जो सफा और मरवा के बीच चक्कर लगाए। (त)

और दूसरी स्थिति काबा मुअज्ज़मा के चारों ओर चक्कर लगाना है।

---

1 किताब अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, अध्याय उनकी महानता और सम्मान पर, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, मतबा अल-शरिकात अल-सहाफ़िया 28/3 2 अल-कुरान अल-करीम 2/158

فرمایا: لم اکن بالذی احلقھا و قد مسھا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بیدہ۔ میں وہ نہیں ہوں جوان بالوں کو مونڈ ڈالوں کہ جن کو حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے مبارک ہاتھ لگے ہیں۔ (ت)

حالانکہ انحناء اور قزع کا حکم اہل علم پر ظاہر ہے اور حضرت عباس بن ربیعہ کی صورت سرکار دو عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی صورت کے مشابہ تھی پس حضرت معاویہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کو خبر ہوئی آپ نے ان کو بلایا پس جب وہ ان کے گھر میں داخل ہوئے تو حضرت امیر رضی اللہ تعالٰی عنہ نے اپنے تخت سے اتر کر ان سے ملاقات کی اور دونوں آنکھوں کے درمیان بوسہ دیا اور ایک گاؤں مرغاب نام ان کو دیا یہ سب حضور کی صورت مبارک کے مشابہ ہونے کی وجہ سے کیا۔

با ادب با عظمت انسان دیگر اند بے ادب ہم خشک مغزاں دیگر اند (با ادب عظمت و شرف والے انسان اور ہیں۔ اور بے ادب خشک مغز رکھنے والے (انسان) اور ہیں۔ت)

پس زید کا یہ جواب صحیح ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: اقول: وباللہ التوفیق وبہ الوصول الی ذری التحقیق (میں کہتا ہوں اور اللہ ہی کی طرف سے توفیق ہے اور اسی سے تحقیق کی بلندیوں تک پہنچنا۔ت) طواف لغۃً و عرفاً و شرعاً پھیرے کرنے کو کہتے ہیں عام ازیں کہ دو چیزوں کے درمیان آمد و رفت ہو جس میں ایک پھیرے کے مبدا و منتہی متغائر ہوں گے یا ایک ہی چیز کے گرد جس میں دائرہ کی طرح مبدا و منتہی ایک ہو گا، دونوں صورتوں کو لغت و عرف عرب نے طواف کہا اور دونوں کو شرع مطہر نے طواف مانا، صورت اولٰی صفا و مروہ کے درمیان سعی۔

قال اللہ تعالیٰ "فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا"۔ اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: اس شخص پر کوئی گناہ نہیں جو صفا و مروہ کے درمیان چکر لگائے۔ (ت)

اور صورت ثانیہ کعبہ معظمہ کے گرد پھرنا۔

---

1 کتاب الشفاء بتعریف حقوق المصطفی فصل ومن اعظامه وتوقیره وبره صلی اللہ تعالی علیه وسلم المطبعة الشرکة الصحافیة ۲۸/۳ 2 القرآن الکریم ۲/ ۱۵۸

Fatawa Rizvia, Volume 22

Allah Almighty says: "and let them circumambulate the Ancient House." [1] (Interpretation: People should circumambulate His ancient (free) house.) (T)

The reality of circumambulation (Tawaf) is just this. A difference in intention or purpose does not change its reality, for intention and purpose are not essential pillars (rukn) of a thing. After all, did you not see that the noble Imams declared intention (niyah) to be a condition (shart) for prayer, not a pillar (rukn) of prayer? The emergence of a goal is in its ultimate manifestation. In short, making rounds, wherever, however, with whatever intention or for whatever purpose, is indeed Tawaf. Then, an optional act must be fully conceived and its beneficial outcome affirmed. Sometimes an act leads directly to the primary goal, and sometimes it is a means to another act that leads to the goal. The first is called 'intended for itself' (maqsud li-dhatihi), like prayer; and the second is 'a means and intended for something else' (maqsud li-ghayrihi), like ablution (wudu). Both these cases exist in Tawaf. For example, strolling in garden paths for recreation, smelling pleasant scents, refreshing the body, and breathing fresh air, whether on straight lines or, for instance, circling around a pond; here, Tawaf is intended for itself. Or, for instance, going around in a circle or in rows for the distribution of something; here, Tawaf is intended for something else. Furthermore, the intended goal of Tawaf is not limited to veneration; it can also be for other things, as in the mentioned examples. It can even be for humiliation or punishment, such as a military drill where the movement is Tawaf intended for itself, or the movement of the denizens of Hell between fire and boiling water; this Tawaf is intended for something else, and both are for punishment.

Allah Almighty says: "They will go around between it and scalding water, heated [to the utmost degree]." [2] (Interpretation: Those destined for hell will circle between it, i.e., fire, and boiling water.) (T)

Therefore, Tawaf is of four types: First type: Tawaf which is neither intended for itself nor is its purpose and goal veneration itself; rather, the Tawaf is a means to another act, and some other need is intended by that act. For example, the rounds of beggars at doors. The noble companions (may Allah be pleased with them) used to perform such Tawaf of the Prophetic residence. Abu Dawud, Ibn Majah, and Darimi narrate from Iyas bin Abdullah (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

1 Al-Quran al-Karim 22/29 2 Al-Quran al-Karim 55/44 Page 387 of 692

फतावा रज़विया, खंड 22

अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: "और उन्हें चाहिए कि प्राचीन घर का तवाफ़ करें।" [1] (अनुवाद: लोगों को चाहिए कि उसके प्राचीन (स्वतंत्र) घर का तवाफ़ करें।) (त)

तवाफ़ की हकीकत बस इतनी ही है। नीयत और उद्देश्य का अंतर हकीकत को नहीं बदलता, क्योंकि नीयत और उद्देश्य किसी चीज़ का अनिवार्य स्तंभ (रुकन) नहीं होते। आखिर क्या आपने नहीं देखा कि प्रतिष्ठित इमामों ने नीयत को नमाज़ की शर्त करार दिया है, न कि नमाज़ का रुकन। उद्देश्य का प्रकट होना तो उसकी पूर्णता में है। संक्षेप में, चक्कर लगाना जहाँ कहीं भी, जिस तरह भी, जिस नीयत से और जिस उद्देश्य से हो, वह तवाफ़ ही है। फिर एक स्वैच्छिक कार्य को पूर्ण रूप से समझने और उसके लाभकारी परिणाम की पुष्टि करने के अलावा कोई विकल्प नहीं है। लेकिन कभी-कभी कोई कार्य स्वयं प्राथमिक उद्देश्य की ओर ले जाता है, और कभी वह दूसरे कार्य का साधन होता है जो उद्देश्य की ओर ले जाता है। पहले को 'स्वयं के लिए अभिप्रेत' (मक़सूद ले-ज़ातेही) कहा जाता है, जैसे नमाज़; और दूसरे को 'साधन और किसी और के लिए अभिप्रेत' (मक़सूद ले-गैरेही) कहा जाता है, जैसे वज़ू। तवाफ़ में ये दोनों स्थितियाँ होती हैं। उदाहरण के लिए, मनोरंजन के लिए बाग़ के रास्तों पर घूमना, सुखद खुशबू सूँघना, शरीर की स्फूर्ति और ताज़ी हवा के लिए, चाहे वह सीधी रेखाओं पर हो या, उदाहरण के लिए, किसी तालाब के चारों ओर चक्कर लगाना; यहाँ तवाफ़ स्वयं के लिए अभिप्रेत है। या, उदाहरण के लिए, किसी चीज़ के वितरण के लिए घेरे या पंक्तियों में चक्कर लगाना; यहाँ तवाफ़ किसी और चीज़ के लिए अभिप्रेत है। इसके अलावा, तवाफ़ का उद्देश्य केवल सम्मान तक ही सीमित नहीं है, बल्कि यह अन्य उद्देश्यों के लिए भी हो सकता है जैसा कि ऊपर दिए गए उदाहरणों में है। यहाँ तक कि अपमान या सजा के लिए भी हो सकता है, जैसे सैन्य ड्रिल जहाँ आना-जाना जो कि तवाफ़ है, स्वयं के लिए अभिप्रेत है; और नरक के निवासियों का आग और खौलते पानी के बीच चक्कर लगाना; यह तवाफ़ किसी और चीज़ के लिए अभिप्रेत है और दोनों सजा के लिए हैं।

अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: "वे इसके(आग के) और खौलते हुए गर्म पानी के बीच चक्कर लगाएँगे।" [2] (अनुवाद: वे दोज़खी उसके यानी आग और उबलते हुए पानी के बीच चक्कर लगाएँगे।) (त)

अनिवार्य रूप से तवाफ़ चार प्रकार के हैं: प्रथम प्रकार: न तो तवाफ़ स्वयं के लिए अभिप्रेत हो और न ही उसका उद्देश्य स्वयं सम्मान हो, बल्कि तवाफ़ किसी और कार्य का साधन हो और उस कार्य से

कोई और ज़रूरत पूरी करना उद्देश्य हो। जैसे भिखारियों का दरवाज़ों पर चक्कर लगाना। सहाबा किराम (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) हमेशा नबूवत के निवास का ऐसा ही तवाफ़ किया करते थे। अबू दाऊद, इब्न माजा और दारीमी इयास बिन अब्दुल्लाह (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत करते हैं कि अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो) ने फरमाया:

---

1 अल-क़ुरान अल-करीम 22/29 2 अल-क़ुरान अल-करीम 55/44 पेज 387 ऑफ 692

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی "وَلْیَطَّوَّفُوا بِالْبَیْتِ الْعَتِیقِ (۲۹)" 1 اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: لوگوں کو چاہئے کہ اس کے قدیم (آزاد) گھر کا طواف کریں۔ (ت)

حقیقت طواف اس قدر ہے۔ نیت وغایت کا اختلاف حقیقت کی تغییر نہیں کرتا کہ نیت وغایت رکن شے نہیں۔ آخر نہ دیکھا کہ ائمہ کرام نے نیت کو شرط نماز قرار دیا نہ کہ رکن نماز، اور غایت کا خروج تو غایت ظہور میں ہے۔ غرض پھیرے کرنا جہاں اور جس طرح اور جس نیت اور جس غرض سے ہو طواف ہی ہے۔ پھر فعل اختیاری کو تصورِ بروجہِ تام و تصدیقِ بفائدہ تامہ سے چارہ نہیں مگر فعل کبھی غایت اصلیہ تک آپ مؤدی ہوتا ہے کبھی دوسرے فعل مؤدی الی الغایۃ کا وسیلہ اول کو مقصود لذاتہ کہتے ہیں جیسے نماز اور دوم کو وسیلہ و مقصود لغیرہ جیسے وضو، طواف میں یہ دونوں صورتیں ہیں مثلاً گلگشت یعنی تفریح نفس و شم ور وائح طیبہ و چستی بدن و تنسم ہوا کے لئے چمن کی روشوں میں ٹہلنا پھر نا خواہ وہ خطوط مستقیم پر ہو یا مثلاً کسی حوض کے گرد مستدیر یہاں طواف مقصود لذاتہ ہے یا مثلاً کسی شیئ کی تقسیم کو حلقہ یا صفوں پہ دورہ کرنا یہاں مقصود لغیرہ ہے۔ پھر طواف کی غایت مقصودہ تعظیم ہی میں منحصر نہیں بلکہ اس کے غیر کے لئے بھی ہوتا ہے جیسے امثلہ مذکورہ بلکہ توہین بلکہ تعذیب کے لئے جیسے ڈرل کہ یہاں آمد و شد کہ طواف ہے مقصود لذاتہ ہے اور نار سے حمیم، حمیم سے نار کی طرف کفار کے پھیرے کہ یہ طواف مقصود لغیرہ ہے اور دونوں تعذیب کے لئے ہیں۔

قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی "یَطُوفُوْنَ بَیْنَھَا وَبَیْنَ حَمِیْمٍ اٰنٍ (۴۴)" 2 اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: وہ دوزخی اس کے یعنی آگ اور گرم اور ابلتے ہوئے پانی کے درمیان چکر لگائیں گے۔ (ت)

لاجرم طواف چار قسم ہے: قسم اول: نہ طواف مقصود لذاتہ ہو نہ اس سے غرض وغایت نفس تعظیم بلکہ طواف کسی اور فعل کا وسیلہ ہو اور اس فعل سے کوئی اور حاجت مقصود جیسے سائلوں کا دروازوں پر گشت، صحابہ کرام رضی اللہ تعالی عنہم ہمیشہ کا شانہ نبوت کا ایسا طواف فرمایا کرتے، ابوداؤد وابن ماجہ ودارمی ایاس بن عبداللہ رضی اللہ تعالی عنہ سے روایت کرتے ہیں۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے فرمایا:

---

1 القرآن الکریم ۲۹/ ۲۲ 2 القرآن الکریم ۵۵/ ۴۴ Page 387 of 692

Fatawa Ridawiyya Volume 22

"Many women have circled the family of Muhammad tonight, complaining about their husbands. Those among you who hurt women are not the best."[1] Translation: Tonight, many women circumambulated our holy court, complaining about their husbands; those are not the best among you who cause distress to women.

And in a Sahih Hadith, it was said regarding cats: "Indeed, they are among those males and females who frequently circle around you."[2] Translation: Indeed, it is among those males and females who circumambulate you in abundance.

Second category: Tawaf (circumambulation) is intended for itself and for a purpose other than glorification. In Sahih Bukhari Sharif, it is narrated by Jabir (may Allah be pleased with him): "My father, Abdullah (may Allah be pleased with him), was martyred leaving behind much debt and few dates. I came to the noble presence of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and submitted, 'O Prophet! You know that my father was martyred in [the battle of] Uhud and left behind a lot of debt. I wish that you would grace us with your presence so that the creditors might see you,' meaning perhaps they might reduce their demands out of consideration for the Prophet. He said, 'Go and make separate piles for each type of date.' Then he arrived. When the creditors saw the Prophet, they began demanding from me very harshly, something they had never done before. That is, the opposite of what was expected happened; seeing the Prophet's arrival, the creditors felt their position was stronger, thinking the Prophet would surely ensure their full rights are paid. When the Prophet, the Mercy for the World (peace and blessings of Allah be upon him), observed this situation, he circumambulated around the largest pile three times and then sat on it. He then began measuring and giving them out until Allah fulfilled the trust (debt) on behalf of my father and all the piles remained intact."[3] In this same category is the patrolling of the city by watchmen ('asas), which is why watchmen are called 'Ta'if' in Arabic. In Mufradat al-Raghib, it says:

---

1 Sunan Abi Dawud, Kitab an-Nikah, Bab fi Darb an-Nisa, Aftab Alam Press Lahore 1/292; Sunan Ibn Majah, Kitab an-Nikah, Bab al-Qisma bayn an-Nisa, H.M. Saeed Company Karachi p. 144. 2 Jami' at-Tirmidhi, Kitab at-Taharah, Bab Ma Ja'a fi Su'r al-Hirrah, Amin Company Delhi 1/14. 3 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Maghazi, Bab Qawluhu Ta'ala idh Hammat Ta'ifatan Minkum... etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/580.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

"आज रात बहुत सी औरतों ने मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के घर वालों का चक्कर लगाया, वे अपने पतियों की शिकायत कर रही थीं। वे लोग तुम में से बेहतर नहीं हैं जो अपनी औरतों को सताते हैं।"[1] अनुवाद: आज की रात बहुत सी औरतों ने हमारी बारगाह-ए-अकदस का तवाफ़ किया कि अपने शौहरों की शिकायत करती थीं, वे तुम में से बेहतर लोग नहीं जो औरतों को ईज़ा (दुख) देते हैं।

और सहीह हदीस में बिल्ली के बारे में फ़रमाया: "बेशक वह उन नर-मादा में से है जो तुम्हारे आस-पास बहुत ज़्यादा चक्कर लगाने वाले हैं।"[2] अनुवाद: बेशक वह उन नर और मादा में से है जो बहुत ज़्यादा तुम्हारे ऊपर तवाफ़ करने वाले (इर्द-गिर्द घूमने वाले) हैं।

दूसरी किस्म: तवाफ़ ज़ाती तौर पर मक़सूद हो और इसका उद्देश्य ताज़ीम के अलावा कुछ और हो। सहीह बुखारी शरीफ़ में हज़रत जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि: मेरे वालिद अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हु) बहुत सारा क़र्ज़ और थोड़े से खजूर छोड़कर शहीद हो गए। मैं नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की बारगाह में हाज़िर हुआ और अर्ज़ किया कि हुज़ूर को मालूम है कि मेरे वालिद उहुद में शहीद हुए और बहुत सा क़र्ज़ छोड़ गए हैं, मैं चाहता हूँ कि हुज़ूर वहाँ कदम रंजा फ़रमाएँ ताकि क़र्ज़ देने वाले हुज़ूर को देख लें, यानी शायद हुज़ूर के आने के ख्याल से वे अपनी मांग में कुछ कमी कर दें। आपने फ़रमाया: "जाओ, हर किस्म के खजूरों के अलग-अलग ढेर लगाओ।" फिर हुज़ूर तशरीफ़ लाए। जब क़र्ज़दारों ने हुज़ूर को देखा तो वे मुझसे पहले के मुक़ाबले में और भी सख्ती से मुतालबा करने लगे। यानी जो सोचा था उसके उलट हुआ; हुज़ूर के तशरीफ़ लाने से क़र्ज़दारों ने समझा कि अब तो हुज़ूर उनका पूरा हक़ दिला ही देंगे। जब रहमत-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने यह हाल देखा, तो सबसे बड़े ढेर के गिर्द तीन बार तवाफ़ फ़रमाया (चक्कर लगाया) और उस पर बैठ गए। फिर नापकर उन्हें देना शुरू किया यहाँ तक कि अल्लाह तआला ने मेरे वालिद का सारा क़र्ज़ अदा करवा दिया और सारे ढेर सलामत बच गए।[3] इसी किस्म में पहरेदारों (असस) का शहर में गश्त लगाना शामिल है, इसीलिए अरब में पहरेदारों को 'ताइफ़' कहते हैं। मुफ़रदात राग़िब में है:

---

1 सुनन अबी दाऊद, किताबुन निकाह, बाब फ़ी ज़र्ब निसा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 1/292; सुनन इब्ने माजह, किताबुन निकाह, बाबुल क़िस्मती बैनन निसा, एच. एम. सईद कंपनी कराची पृ.

144. 2 जामेअ तिर्मिज़ी, किताबुत तहारत, बाब मा जाअ फ़ी सुअरिल हिर्रह, अमीन कंपनी दिल्ली 1/14. 3 सहीह बुखारी, किताबुल मग़ाज़ी, बाब क़ौलुहु तआला इज़ हम्मत ताइफ़ताने मिनकुम... आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/580.

पृष्ठ 388/692

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

لقد طاف بآل محمد نساء کثیر یشکون ازواجھن لیس اولئك بخیارکم [1] ۔ آج کی رات بہت سی عورتوں نے ہماری بارگاہ اقدس کا طواف کیا کہ اپنے شوہروں کی شکایت کرتی تھیں وہ تم میں کے بہتر لوگ نہیں جو عورتوں کو ایذا دیتے ہیں۔

اور صحیح حدیث میں بلی کے نسبت فرمایا: انھا من الطوافین علیکم والطوافات [2] ۔ بیشک وہ ان نروماده میں ہے جو بکثرت تم پر طواف کرنے والے ہیں۔

قسم دوم: طواف مقصود لذاتہ ہو اور غایت غیر تعظیم، صحیح بخاری شریف میں جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے میرے والد عبد اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہت قرض اور تھوڑے خرمے چھوڑ کر شہید ہوئے میں نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خدمت اقدس میں حاضر ہوا اور عرض کی حضور کو معلوم ہے کہ میرے باپ احد میں شہید ہوئے اور بہت قرض چھوڑ گئے ہیں میں چاہتا ہوں کہ حضور قدم رنجہ فرمائیں کہ قرضخواہ حضور کو دیکھیں یعنی شاید حضور کے خیال سے اپنے مطالبہ میں کمی کر دیں، ارشاد فرمایا: جاؤ ہر قسم کے چھوہاروں کے الگ الگ ڈھیر لگاؤ، پھر تشریف فرما ہوئے۔ قرض خواہوں نے حضور کو دیکھا مجھ سے نہایت سخت تقاضے کرنے لگے کہ اس سے پہلے ایسا کبھی نہ کیا تھا یعنی ان کے خیال کے برعکس ہوا، حضور کے تشریف لے جانے سے قرض خواہ اپنا پلہ بھاری سمجھے کہ حضور ضرور ہمارا پورا حق دلا دینگے۔ جب حضور رحمت عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے یہ حال ملاحظہ فرمایا فطاف حول اعظمھا بید را ثلث مرات ثم جلس علیہ حضور نے ان میں سب میں بڑے ڈھیر کے گرد تین بار طواف فرمایا اور اس پر تشریف رکھی پھر ناپ کر انہیں دینا شروع فرمایا حتی ادی اللہ عن والدی امانتہ وسلم اللہ البیادر کلہا [3] یہاں تک کہ اللہ تعالیٰ نے میرے باپ کا سب قرض ادا کر دیا اور سب ڈھیر سلامت بچ

رہے۔ اسی قسم میں ہے عسس کا گرد شہر گشت کرنا ولہٰذا عسس کو عرب میں طائف کہتے ہیں۔

مفردات راغب میں ہے:

---

1 سنن ابی داؤد کتاب النکاح باب فی ضرب النساء آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۲۹۲، سنن ابن ماجہ کتاب النکاح باب القسمة بین النساء ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۴۴ 2 جامع الترمذی کتاب الطھارة باب ماجاء في سؤر الھرة امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۴ 3 صحیح البخاری کتاب المغازی باب قولہ تعالی اذ ھمت طائفتان منکم الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۵۸۰

Fatawa Razawiyya Volume 22

Minhu al-Ta'if liman yaduru hawl al-buyut hafizan - 1 From this (i.e., the word *Tawaf*), the word "*Ta'if*" is derived. And "*Ta'if*" is one who circles around people's houses for protection. (T)

Amir al-Mu'minin Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) used to patrol Medina during the time of his caliphate. Ibn Asakir narrates in his history from Aslam, the freed slave of Amir al-Mu'minin Umar (may Allah be pleased with him):

"Umar ibn al-Khattab (may Allah be pleased with him) was patrolling one night when he saw a woman in the middle of her house, and around her were children crying - the hadith continues - meaning:

Amir al-Mu'minin Umar Farooq (may Allah be pleased with him) was patrolling Medina Tayyiba one night when he saw a lady sitting in her house, and her children were crying around her, and a pot was on the stove. Amir al-Mu'minin went closer and said, 'O handmaiden of Allah! Why are these children crying?' She submitted, 'They are crying from hunger.' He asked, 'Then what is in this pot?' She said, 'I have put water in it to pacify them, so they think something is cooking and fall asleep waiting.' Amir al-Mu'minin immediately returned and filled a large sack with flour, ghee, fat, dates, clothes, and money to the brim. Then he said to his slave, Aslam, 'Load this on my back.' Aslam says, 'I submitted: O Amir al-Mu'minin! I will carry it.' He replied, 'O Aslam! Rather, I will carry it, for the questioning about this in the Hereafter will be directed to me.' Then, carrying it on his blessed back, he took it to that lady's house. Then he added flour, fat, and dates to the pot and kept cooking it with his blessed hands. Then he cooked and fed them until everyone was full. Then he went out into the courtyard and sat before those children as an animal sits (humbled), and I could not speak out of awe. Amir al-Mu'minin remained sitting like that until the children, seeing this new seating arrangement, began to play and laugh with Amir al-Mu'minin. Now Amir al-Mu'minin returned and said, 'Aslam! Do you know why I sat with them?' I submitted, 'No.' He said, 'I had seen them crying, so I did not like to leave them until I made them laugh. When they laughed, my heart was gladdened.' And it was also narrated by al-Daynuri in *al-Mujalasah* and Ahmad ibn Ibrahim ibn Shadhan al-Bazzar in his *Mashyakhah* (also al-Daynuri in *al-Mujalasah* and...)

1 *Al-Mufradat fi Ghara'ib al-Qur'an*, chapter *Ta* with *Waw*, Karkhana Tijarat Kutub Karachi, p. 312. 2 *Kanz al-Ummal* with code "Kar" Ibn Asakir and with reference to al-Daynuri and Ibn Shadhan, Hadith 35987, Mu'assasah al-Risalah Beirut 4/648-649, *Al-*

Riyad al-Nadirah fi Manaqib al-'Asharah mentioning his compassion for his subjects (may Allah be pleased with him), Chishti Kutub Khana Faisalabad 2/385.

Page 389 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

मिन्हु अत-ताइफ़ लिमन यदुरु हौल अल-बयूत हाफिज़न - 1 इससे (अर्थात् शब्द 'तवाफ़' से) शब्द "ताइफ़" लिया गया है। और "ताइफ़" वह है जो लोगों के घरों के आस-पास हिफाज़त के लिए चक्कर लगाता है। (त)

अमीरुल मोमिनीन फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) अपनी खिलाफत के ज़माने में मदीना का गश्त किया करते थे। इब्ने असाकिर तारीख़ में अमीरुल मोमिनीन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के आज़ाद किए हुए गुलाम असलम से रिवायत करते हैं:

"उमर बिन अल-खत्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु) एक रात गश्त कर रहे थे कि उन्होंने एक महिला को अपने घर के बीच में देखा और उसके आसपास बच्चे रो रहे थे - पूरी हदीस - यानी:

अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) एक रात मदीना तैयबा का गश्त कर रहे थे, देखा कि एक बीवी अपने घर में बैठी हैं और उनके बच्चे उनके गिर्द रो रहे हैं और चूल्हे पर एक पतीली चढ़ी है। अमीरुल मोमिनीन करीब गए और फ़रमाया: 'ऐ अल्लाह की बंदी! ये बच्चे क्यों रो रहे हैं?' उन्होंने अर्ज की: 'ये भूख से रो रहे हैं।' फ़रमाया: 'तो इस पतीली में क्या है?' उन्होंने कहा: 'मैंने उन्हें बहलाने के लिए इसमें पानी भरकर चढ़ा दिया है ताकि वो समझें कि इसमें कुछ पक रहा है और इंतज़ार में सो जाएँ।' अमीरुल मोमिनीन फौरन वापस आए और एक बड़ी बोरी में आटा, घी, चर्बी, छुहारे, कपड़े और रुपए मुँह तक भर लिए। फिर अपने गुलाम असलम से फ़रमाया: 'इसे मेरी पीठ पर लाद दो।' असलम कहते हैं मैंने अर्ज की: 'ऐ अमीरुल मोमिनीन! मैं उठा कर ले चलूँगा।' फ़रमाया: 'ऐ असलम! बल्कि मैं उठाऊँगा क्योंकि इसका सवाल तो आख़िरत में मुझसे होना है।' फिर अपनी मुकद्दस पीठ पर उठाकर उन्हें उस बीवी के घर तक ले गए। फिर पतीली में आटा, चर्बी और छुहारे डालकर अपने मुबारक हाथों से पकाते रहे। फिर पकाकर उन्हें खिलाया यहाँ तक कि सबका पेट भर गया। फिर बाहर सहन में निकलकर उन बच्चों के सामने ऐसे बैठे जैसे जानवर बैठता है (यानी आज़िज़ी से) और मैं हैबत के कारण बात न कर सका। अमीरुल मोमिनीन वैसे ही बैठे रहे यहाँ तक कि बच्चे इस नई बैठक को देखकर अमीरुल मोमिनीन के साथ खेलने और हँसने लगे। अब अमीरुल मोमिनीन वापस तशरीफ़ लाए और फ़रमाया: 'असलम! क्या तुम जानते हो कि मैं उनके साथ क्यों बैठा?' मैंने अर्ज की: 'नहीं।' फ़रमाया: 'मैंने उन्हें रोते देखा था, तो मुझे यह पसंद न आया कि मैं उन्हें छोड़कर चला जाऊँ जब तक कि उन्हें हँसा न लूँ। जब वे हँस लिए तो मेरा दिल खुश हुआ।'

इसे दयनूरी ने अल-मुजालसा में और अहमद बिन इब्राहीम बिन शाज़ान अल-बज़्ज़ार ने अपनी मशायाख़ा में भी ज़िक्र किया है।

1 अल-मुफ़रदात फ़ी ग़राइब अल-क़ुरआन, बाब ता मा अल-वाव, कारखाना तिजारते कुतुब कराची, पृ. 312। 2 कन्ज़ुल उम्माल कोड 'कर' इब्ने असाकिर और बहवाला अद-दयनूरी व इब्ने शाज़ान, हदीस 35987, मुअस्सतुल रिसाला बैरूत 4/648-649, अर-रियाज़ुन नज़रा फ़ी मनाकिब अल-अशरा रियाया पर उनकी शफ़क़त का ज़िक्र, चिश्ती कुतुब खाना फ़ैसलाबाद 2/385।

منہ الطائف لمن یدور حول البیوت حافظاً - 1 اس سے (یعنی لفظ طواف سے) لفظ "طائف" ماخوذ ہے۔ اور "طائف" وہ ہے جو لوگوں کے گھروں کے آس پاس برائے حفاظت چکر لگاتا ہے۔ (ت)

امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ اپنے زمانہ خلافت میں مدینہ کا طواف فرمایا کرتے، ابن عساکر تاریخ میں اسلم مولیٰ امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کرتے ہیں:

ان عمر بن الخطاب رضي الله تعالی عنه طاف لیلة فاذا هو بامرأة في جوف دار لها وحولها صبیان یبکون - الحدیث - یعنی

امیر المومنین عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایک رات مدینہ طیبہ کا طواف کر رہے تھے دیکھا کہ ایک بی بی اپنے گھر میں بیٹھی ہیں اور ان کے بچے ان کے گرد رو رہے ہیں اور چولھے پر ایک دیگچی چڑھی ہے۔ امیر المومنین قریب گئے اور فرمایا اے اللہ کی لونڈی ! یہ بچے کیوں رو رہے ہیں؟ انھوں نے عرض کی: یہ بھوکے روتے ہیں۔ فرمایا: تو اس دیگچی میں کیا ہے؟ میں نے ان کے بہلانے کو پانی بھر کر چڑھا دی ہے کہ وہ سمجھیں اس میں کچھ پک رہا ہے۔ اور انتظار میں سو جائیں۔ امیر المومنین فورا واپس آئے اور ایک بڑی بوری میں آٹا اور گھی اور چربی اور چھوہارے اور کپڑے اور روپے منہ تک بھرے پھر اپنے غلام اسلم سے فرمایا: یہ میری پیٹھ پر لاد دو۔ اسلم کہتے ہیں میں نے عرض کی: یا امیر المومنین ! میں اٹھا کر لے چلوں گا۔ فرمایا: اے اسلم! بلکہ میں اٹھاوں گا کہ اس کا سوال تو آخرت میں مجھ سے ہونا ہے پھر اپنی پشت مبارک پر اٹھا کر ان بی بی کے گھر تک لے گئے پھر دیگچی میں آٹا اور چربی اور چھوہارے چڑھا کر اپنے دست مبارک سے پکاتے رہے پھر پکا کر انھیں کھلایا کہ سب کا پیٹ بھر گیا۔ پھر باہر صحن میں

نکل کر ان بچوں کے سامنے ایسے بیٹھے جیسے جانور بیٹھتا ہے اور میں ہیبت کے سبب بات نہ کر سکا امیر المومنین یوں ہی بیٹھے رہے یہاں تک کہ بچے اس نئی نشست کو دیکھ کر امیر المومنین کے ساتھ کھیلنے اور ہنسنے لگے۔ اب امیر المومنین واپس تشریف لائے اور فرمایا: اسلم! تم نے جانا کہ میں ان کے ساتھ کیوں بیٹھا، میں نے عرض کی: نہ۔ فرمایا: میں نے انھیں روتے دیکھا تھا تو مجھے پسند نہ آیا کہ میں انھیں چھوڑ کر چلا جاؤں جب تک انھیں ہنسانہ لوں جب وہ ہنس لئے تو میرا دل شاد ہوا۔ واخرجہ ایضا الدینوری فی المجالسة واحمد بن ابراہیم بن شاذان البزار فی مشیختہ (نیز دینوری نے المجالسة میں اور

1 المفردات في غرائب القرآن باب الطاء مع الواو کارخانه تجارت کتب کراچی ص ۳۱۲ 2 کنز العمال برمز "کر" ابن عساکر وبحوالہ الدینور وابن شاذان حدیث ۳۵۹۸۷ موسستہ الرسالہ بیروت ۴ / ۶۴۸ - ۶۴۹ ، الریاض النضرة في مناقب العشرة ذکر شفقته علی رعیته رضی الله تعالی چشتی کتب خانہ فیصل آباد ۲ / ۳۸۵

Ahmad ibn Ibrahim ibn Sadhan al-Bazzar extracted this in Mushaykhah. (Compiler's note) Imam Muhib al-Din al-Tabari in 'Riyad al-Nadhrah', and then Shah Waliullah in 'Izalat al-Khafa', mention regarding the virtues of the Commander of the Faithful Umar (may Allah be pleased with him): "He used to patrol the city of Medina by night, when he heard a woman say..." i.e., the Commander of the Faithful (may Allah be pleased with him) was patrolling Medina one night when he heard a lady saying thus - then he mentioned the complete Hadith. (Compiler's note) Third category: Patrolling (Tawaf) intended as a means, where the purpose and objective are respect, such as the circling of servants and slaves around their master and lord for their service and duty at his house.

Allah Almighty said: "They are constant patrollers around you, some of you around others."[2] (Allah Almighty said) Your servants and slaves are those who frequently patrol around you. Except for three specific times of privacy, they are permitted to enter without seeking permission at all other times.

And regarding the people of Paradise, He says: "Immortalized youths will circulate among them."[3] Boys who remain forever young will patrol around them.

And He says: "A cup from a flowing spring will be circulated among them."[4] They will be patrolled with cups containing water that flows before the eyes.

And He says: "Vessels of silver and cups will be circulated among them."[5] They will be patrolled with silver vessels and goblets.

This also includes the case where the patrol is of something other than the Kaaba, but the purpose and objective are divine worship. It is narrated in the Sahihayn from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[1] Al-Riyad al-Nadhrah fi Manaqib al-'Ashrah, mentioning his compassion for his subjects, Chishti Kutub Khana Faisalabad p. 392; Izalat al-Khafa, stories of the patrol of Hazrat Umar Farooq (may Allah be pleased with him), Sohail Academy Lahore 2/77. [2] The Holy Quran 24:58 [3] The Holy Quran 56:17 [4] The Holy Quran 37:45 [5] The Holy Quran 76:15

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

अहमद बिन इब्राहीम बिन साज़ान अल-बज़ार ने मुशैख़ा में इसकी तख़रीज फ़रमाई। (त) इमाम मुहिब उद्दीन तबरी 'रियाज़ उन-नज़रा' और फिर शाह वली उल्लाह 'इज़ालत उल-ख़फ़ा' में मनाक़िब-ए-अमीरुल मोमिनीन उमर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) में लिखते हैं: "इन्नहू काना यतूफ़ु लैलातन फ़िल मदीनति फ़समिअ इमरातन तक़ूलु" (यानी अमीरुल मोमिनीन रज़ियल्लाहु तआला अन्हु एक रात मदीना तैयबा में गश्त (तवाफ़) कर रहे थे कि एक बीवी को यूँ कहते सुना - फिर पूरी हदीस ज़िक्र फ़रमाई। त) तीसरी क़िस्म: तवाफ़ वसीला मक़सूद हो और ग़रज़ व ग़ायत ताज़ीम जैसे नौकर चाकर ग़ुलामों का अपने मख़दूम व आक़ा पर तवाफ़ इसके काम ख़िदमत को इसके घर दर फिरना।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "तवाफ़ूना अलैकुम बाज़ुकुम अला बाज़"[2] (अल्लाह तआला ने फ़रमाया) तुम्हारे नौकर ग़ुलाम तुम्हारे गिर्द बकसरत तवाफ़ करने वाले हैं। तीन वक़्त पर्दे के सिवा हर वक़्त इजाज़त लेने में उन्हें हर्ज होगा।

और अहल-ए-जन्नत के हक़ में फ़रमाता है: "यतूफ़ु अलैहिम विल्दानुन मुख़ल्लदुन"[3] हमेशा रहने वाले लड़के उनके गिर्द तवाफ़ (गश्त) करेंगे।

और फ़रमाता है: "युताफ़ु अलैहिम बिका'सिन मिम मईन"[4] उन पर तवाफ़ किया जाएगा प्यालों में वह पानी ले कर जो आँखों के सामने बहता है।

और फ़रमाता है: "युताफ़ु अलैहिम बिआनियातिन मिन फ़िज़्ज़तिन व अक्काबिन"[5] चाँदी के बर्तन और कूज़े ले कर उन पर तवाफ़ किया जाएगा।

इसमें वह सूरत भी आती है कि तवाफ़ ग़ैर-काबा का हो और ग़रज़ व ग़ायत इबादत-ए-इलाही, सहीहैन में अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से है रसूल अल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

[1] अर-रियाज़ अन-नज़रा फ़ी मनाक़िब अल-'अशरा, उनकी अपनी प्रजा के प्रति करुणा का ज़िक्र, चिश्ती कुतुब ख़ाना फ़ैसलाबाद पृ. 392; इज़ालतुल ख़फ़ा, हज़रत उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) के गश्त की हिकायतें, सुहैल एकेडमी लाहौर 2/77। [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 24/58 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 56/17 [4] अल-क़ुरआन अल-करीम 37/45 [5] अल-क़ुरआन अल-करीम 76/15

احمد بن ابراہیم بن ساذان البزار نے مشیخہ میں اس کی تخریج فرمائی۔ ت) امام محب الدین طبری ریاض النضرہ پھر شاہ ولی اللہ ازالۃ الخفاء میں مناقب امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ میں لکھتے ہیں: انہ کان یطوف لیلۃ في المدینۃ فسمع امرأۃ تقول (یعنی امیر المومنین رضی اللہ تعالٰی عنہ ایک رات مدینہ طیبہ میں طواف کررہے تھے کہ ایک بی بی کو یوں کہتے سنا فذکر الحدیث (پھر پوری حدیث ذکر فرمائی۔ ت) قسم سوم: طواف وسیلہ مقصود ہو اور غرض و غایت تعظیم جیسے نوکر چاکر غلاموں کا اپنے مخدوم و آقا پر طواف اس کے کام خدمت کو اس کے گھر در پھرنا۔

قال اللہ تعالٰی "طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ" 2 (اللہ تعالٰی نے فرمایا) تمہارے نوکر غلام تمہارے گرد بکثرت طواف کرنیوالے ہیں تین وقت ترکِ حجاب کے سوا ہر وقت اذن لینے میں انہیں حرج ہوگا۔

اور اہل جنت کے حق میں فرماتا ہے: "يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ" 3 ہمیشہ رہنے والے لڑکے ان کے گرد طواف کریں گے۔

اور فرماتا ہے: "يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ" 4 ان پر طواف کیا جائے گا پیالوں میں وہ پانی لے کر جو آنکھوں کے سامنے بہتا ہے۔

اور فرماتا ہے: "يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ" 5 چاندی کے برتن اور کوزے لے کر ان پر طواف کیا جائے گا۔

اس میں وہ صورت بھی آتی ہے کہ طواف غیر کعبہ کا ہو اور غرض و غایت عبادت الہٰی،

صحیحین میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے

ہیں:

1 الریاض النضرۃ فی مناقب العشرۃ ذکر شفقتہ علی رعیتہ چشتی کتب خانہ فیصل آباد ص ۳۹۲،

ازالۃ الخفاء حکایات گشت حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ سہیل اکیڈمی لاہور ۲/ ۷۷ 2

القرآن الکریم ۲۴/ ۵۸ 3 القرآن الکریم ۵۶/ ۱۷ 4 القرآن الکریم ۳۷/ ۴۵ 5 القرآن الکریم ۷۶/ ۱۵

Fatawa Ridawiyya Volume 22

Arabic	Urdu
Solomon (peace be upon him) said, "I swear by God, tonight I will go around (have intercourse with) ninety women—and in one narration, a hundred women—each of whom will give birth to a horseman who will fight in the path of Allah." Then he went around them. (Hadith)	Solomon (peace be upon him) said, "I swear by God, tonight I will go around ninety—and in one narration, a hundred—women, so that from each, a horseman is born who fights in the path of Allah Almighty." Then he went around them.

It is in Sahih Muslim from Anas (may Allah be pleased with him):

Arabic	Urdu
The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to go around his wives with a single ritual bath (ghusl).	The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to go around his pure wives with only one ghusl (bath).

In al-Ashbah wa al-Naza'ir and Dur al-Mukhtar:

Arabic	Urdu
There is no worship for us that has been legislated from the time of Adam until now and then continues in Paradise except marriage and faith.	There is no worship for us that has been legislated from the time of Adam (peace be upon him) until now and will then remain legislated in Paradise forever except faith, i.e., remembrance of God, and marriage, i.e., intercourse with a spouse.

Section Four: Tawaf (circumambulation) is also an intended act in itself, and its purpose and goal is veneration (ta'zeem). That is, circumambulation should not be a means to another action, nor should anything be intended by it except veneration; rather, purely veneration should be intended from the act of circumambulation itself. This is called 'Tawaf-e-Ta'zeemi' (venerating circumambulation), like the circumambulation of the Kaaba or Safa and Marwa. Furthermore, the bodily postures established in worship are of three types.

1. One is that which is restricted to veneration.
2. Second are those that serve as both a means and an end, and their ultimate purpose is not restricted to veneration, yet when intended for veneration, they are close to the first type. For example, bowing (leaning down) to the level of ruku, which also occurs without veneration—rather, even with the intent of

humiliation, like bending down to pick up a brick to hit someone—and it also occurs for the purpose of veneration.

---

1 Sahih al-Bukhari, Book of Jihad 1/395, Book of Marriage 2/887, and Book of Oaths and Vows 2/982; Sahih Muslim, Book of Faith, chapter on Exception in Oaths etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/49. 2 Sahih Muslim, Book of Menstruation, chapter on Permissibility of Sleeping for one in a state of Janaba etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/144. 3 Dur al-Mukhtar, Book of Marriage, Matba' Mujtabai Delhi 1/185.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

अरबी

सुलैमान (अलैहिस्सलाम) ने फ़रमाया, "ख़ुदा की क़सम, आज की रात मैं नब्बे—और एक रिवायत में सौ—औरतों के पास जाऊँगा (जमा' करूँगा), जिनमें से हर एक एक सवार पैदा करेगी जो अल्लाह की राह में जिहाद करेगा।" फिर उन्होंने उनके साथ सुहबत की। (हदीस)

उर्दू

सुलैमान (अलैहिस्सलाम) ने फ़रमाया, "ख़ुदा की क़सम, आज की रात मैं नब्बे—और एक रिवायत में सौ—औरतों पर तवाफ़ करूँगा कि हर एक से एक सवार पैदा होगा जो अल्लाह तआला की राह में जिहाद करे।" फिर उन्होंने उनका तवाफ़ किया।

सहीह मुस्लिम शरीफ़ में अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से है:

अरबी

नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम एक ही ग़ुस्ल से अपनी पाक पत्नियों के पास जाते थे।

उर्दू

नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम एक ही ग़ुस्ल से अपनी अज़वाजे मुतहरात पर तवाफ़ करते।

अशबाह वल नज़ाइर और दुर्रे मुख्तार में है:

अरबी

हमारे लिए कोई ऐसी इबादत नहीं है जो आदम अलैहिस्सलाम के समय से अब तक शरीयत में हो और फिर हमेशा जन्नत में भी रहे, सिवाय ईमान और निकाह के।

उर्दू

हमारे लिए कोई इबादत ऐसी नहीं कि आदम अलैहिस्सलाम के वक़्त से अब तक मश्वरू (वैध) है फिर हमेशा हमेशा जन्नत में मश्वरू रहेगी मगर ईमान यानी याद-ए-ख़ुदा और निकाह यानी जमा'-ए-ज़ौजा (पत्नी के साथ संभोग)।

चौथा भाग: तवाफ़ (परिक्रमा) भी अपने आप में एक उद्देश्य है, और इसका मक़सद और अंत केवल ताज़ीम (सम्मान) है। यानी तवाफ़ किसी और काम का ज़रिया न हो, और न ही ताज़ीम के अलावा उससे कुछ और मक़सद हो, बल्कि स्वयं तवाफ़ से केवल ताज़ीम ही मक़सद हो। इसे 'तवाफ़-ए-ताज़ीमी' (सम्मानजनक परिक्रमा) कहा जाता है, जैसे काबा का तवाफ़ या सफ़ा और मरवा का तवाफ़। फिर शरीर की वे मुद्राएँ जो इबादत में तय की गई हैं, तीन प्रकार की हैं।

1. एक वह जो केवल ताज़ीम (सम्मान) तक सीमित है।

2. दूसरा वह जो माध्यम और उद्देश्य दोनों तरह से पाया जाता है और जिसका अंतिम लक्ष्य केवल ताज़ीम तक सीमित नहीं है, लेकिन ताज़ीम के इरादे से वे पहले प्रकार के निकट हैं। जैसे रुकू तक झुकना जो बिना ताज़ीम के भी होता है—बल्कि अपमान के इरादे से भी होता है, जैसे किसी को मारने के लिए ईंट आदि उठाने के लिए झुकना, और ताज़ीम के लिए भी होता है।

---

1 सहीह अल-बुखारी, किताब अल-जिहाद 1/395, किताब अन-निकाह 2/887 और किताब अल-ईमान वल नुज़ूर 2/982; सहीह मुस्लिम किताब अल-ईमान, बाबू अल-इस्तिसना फ़िल यमीन वग़ैरहुमा, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/49. 2 सहीह मुस्लिम, किताब अल-हैज़, बाबू जवाज़ नौम अल-जुनुब इलख़, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/144. 3 दुर्रे मुख्तार, किताब अन-निकाह, मतबा' मुज्तबाई दिल्ली 1/185.

عربی	اردو
قال سلیمان لاطوفن اللیلة علی تسعین امرأة وفی روایة بمائة امرأة کلھن تأتی بفارس یجاھد في سبیل اللہ فطاف علیھن[1] الحدیث۔	سلیمان علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا قسم ہے آج کی رات میں نوے اور ایک روایت میں سو عورتوں پر طواف کروں گا کہ ہر ایک سے ایک سوار پیدا ہو گا جو اللہ تعالٰی کی راہ میں جہاد کرے۔ پھر انھوں نے ان کا طواف کیا۔

صحیح مسلم شریف میں انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے:

عربی	اردو
کان النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یطوف علی النساء بغسل واحد[2]۔	نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ایک ہی غسل سے اپنی ازواج مطہرات پر طواف کرتے۔

اشباہ والنظائر و در مختار میں ہے:

عربی	اردو
لیس لنا عبادة شرعت من عھد آدم الی الآن ثم تستمر في الجنة الا النکاح والایمان[3]۔	ہمارے لئے کوئی عبادت ایسی نہیں کہ آدم علیہ الصلوۃ والسلام کے وقت سے اب تک مشروع ہے پھر ہمیشہ ہمیشہ جنت میں مشروع رہے گی مگر ایمان یعنی یادِ خدا اور نکاح یعنی جماع زوجہ۔

قسم چہارم: طواف بھی مقصود لذاتہ ہو اور غرض و غایت بھی تعظیم یعنی نہ طواف کسی اور فعل کے لئے وسیلہ ہو نہ اس سے سوائے تعظیم کچھ مقصود بلکہ نفس طواف سے محض تعظیم مقصود

ہو۔ اسی کا نام طواف تعظیمی ہے جیسے طواف کعبہ یا طواف صفا و مروہ۔ پھر اوضاع بدن کہ عبادت میں مقرر کئے گئے ہیں تین نوع ہیں۔

ایک وہ کہ تعظیم میں منحصر ہے۔ اور دوسرے وہ کہ وسیلہ و مقصود دونوں طرح پائے جاتے ہیں اور ان کی غایت تعظیم میں منحصر نہیں مگر بحال قصد تعظیم نوع اول سے قریب ہیں جیسے رکوع تک انحنا کہ بلا تعظیم بھی ہوتا ہے۔ بلکہ بقصد توہین بھی جیسے کسی کے مارنے کے لئے اینٹ وغیرہ اٹھانے کو جھکنا، اور تعظیم کے لئے بھی ہوتا ہے۔

---

1 صحیح البخاری کتاب الجہاد ۱/ ۳۹۵ کتاب النکاح ۲/ ۸۸۷ و کتاب الایمان والنذور ۲/ ۹۸۲، صحیح مسلم کتاب الایمان باب الاستثناء فی الیمین وغیرہما قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۴۹ 2 صحیح مسلم کتاب الحیض باب جواز نوم الجنب الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۴۴ 3 درمختار کتاب النکاح مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۸۵

Fatawa Rizvia Volume 22

...but not as an end in itself, rather as a means, such as bowing for services like kissing the feet of scholars and the pious, etc. It is also sometimes intended for its own sake, like bowing up to the extent of Ruku' while offering salutations.

Thirdly, those which are distant from the first category, such as standing or sitting or bowing less than a Ruku'. It is evident that in these also, all forms of intention, mediation, and diverse goals are found, just as in the second category.

The general ruling regarding these three categories is that if it is with the intention of worshiping someone other than Allah, then no matter what it is, it is absolutely Shirk (polytheism) and Kufr (disbelief). And without the intention of worship, it is never Shirk or Kufr, even if it is a prostration, as long as that specific act has not become a symbol of Kufr, such as prostrating to an idol or the sun. We seek refuge with Allah Almighty (i.e., God's protection). And when it is not with the intention of worshiping another, the difference in their rulings is that the first category is absolutely impermissible for anyone other than God; the second category is prohibited when it is performed specifically for it with the intention of glorification; and the third category is absolutely permissible even if glorification is intended by it. Ikhtiyar Sharh Mukhtar and Fatawa Alamgiriya, etc., state regarding attendance at the Sacred Tomb: 'He stands as he stands in prayer.' In the radiant tomb of the Prophet, stand as if in prayer; it is stated in Al-Munsik al-Mutawassit and Al-Maslak al-Mutaqassit:

| (Arabic) (Then turn) i.e., with heart and body while observing extreme etiquette, so he stood facing the noble face, submissive and humble, with humility, brokenness, awe, and neediness, placing his right hand over his left, i.e., out of etiquette in the state of glorification.[2] | (Urdu) Meaning, then with extreme observance of etiquette, face the Sacred Tomb with both heart and body, opposite the Radiant Face, standing with submission, humility, lowliness, brokenness, and the awe of presence and neediness towards the Prophet, with the right hand tied over the left for the etiquette and glorification of the Prophet. |

It is in a Sahih Hadith that the noble Companions (may Allah be pleased with them) used to sit before the Prophet 'as if birds were on their heads,'[3] as if birds were on their heads, meaning motionless, so that birds would sit on their heads thinking they were pieces of wood.

---

[1] Fatawa Alamgiriya, Book of Hajj, Conclusion on Visiting the Grave of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), Noorani Kutub Khana Peshawar, 1/265 [2] Al-Maslak al-Mutaqassit fi al-Munsallak al-Mutawassit with Irshad al-Sari, Dar al-Kutub al-Arabi Beirut, p. 477 [3] Sahih al-Bukhari, Book of Jihad, Chapter on the Virtue of Spending in the Way of Allah, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/398

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

...लेकिन वह स्वयं में उद्देश्य नहीं है, बल्कि एक माध्यम है, जैसे विद्वानों और नेक लोगों के पैर चूमने जैसी सेवाओं के लिए झुकना, और यह स्वयं में उद्देश्य भी होता है, जैसे सलाम करने में रुकू तक झुकना।

तीसरे वे जो पहली श्रेणी से दूर हैं, जैसे क़ियाम या क़ुऊद या रुकू से कम झुकना। स्पष्ट है कि इनमें भी दूसरी श्रेणी की तरह इरादे, साधन और विभिन्न उद्देश्यों के सभी रूप पाए जाते हैं।

तीनों श्रेणियों में सामान्य नियम यह है कि यदि यह किसी अन्य की पूजा के इरादे से है, तो जो कुछ भी हो, वह पूर्णतः शिर्क(बहुदेववाद) और कुफ़्र (अविश्वास) है। और पूजा के इरादे के बिना, यह कतई शिर्क और कुफ़्र नहीं है, भले ही वह सजदा ही क्यों न हो, जब तक कि वह कार्य विशेष रूप से कुफ़्र का प्रतीक न बन गया हो, जैसे कि मूर्ति या सूरज को सजदा करना। और अल्लाह सर्वशक्तिमान की शरण माँगी जाती है (यानी खुदा की पनाह)। और जब यह किसी अन्य की पूजा के इरादे से नहीं होता है, तो उनके नियमों में अंतर यह है कि पहली श्रेणी ईश्वर के अलावा किसी और के लिए बिल्कुल भी अनुमत नहीं है; दूसरी श्रेणी तब वर्जित है जब इसे विशेष रूप से महिमा के इरादे से किया जाए; और तीसरी श्रेणी बिल्कुल जायज़ है भले ही इससे महिमा करना उद्देश्य हो। इख़्तियार शरह मुख्तार और फ़तावा आलमगीरिया आदि पाक रोज़े (पवित्र कब्र) में उपस्थिति के संबंध में फरमाते हैं: 'वह वैसे ही खड़ा हो जैसे नमाज़ में खड़ा होता है।' हुज़ूर के पाक रौज़े में नमाज़ की तरह खड़ा हो, मन्सिक मुतवस्सित और मस्लक मुतक़स्सित में है:

| (अरबी) (फिर मुड़े) यानी दिल और शरीर के साथ पूर्ण शिष्टाचार का पालन करते हुए, फिर पाक चेहरे की ओर रुख करके विनीत, विनम्र, दीनता, टूटे हुए मन, भय और आवश्यकता के साथ खड़े हुए, अपना दाहिना हाथ अपने बाएं हाथ पर रखा, यानी महिमा की स्थिति में शिष्टाचार के कारण।[2] | (उर्दू) अर्थात, फिर अत्यधिक शिष्टाचार के साथ पाक रौज़े की ओर दिल और शरीर दोनों से मुँह करके चेहरे अनवर के सामने विनीत और विनम्र और दीनता व हीनता और उपस्थिति के भय और हुज़ूर की ओर मुहताजी के साथ दाहिना हाथ बाएं पर हुज़ूर के अदब और सम्मान के लिए बांधे हुए खड़ा हो। |

सही हदीस में है कि सहाबा किराम (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) हुज़ूर के सामने ऐसे बैठते थे 'मानो उनके सिर पर पक्षी हों',[3] गोया उनके सिरों पर पक्षी हैं यानी बे-हिस्स व हरकत कि पक्षी लकड़ी समझ कर सिर पर आ बैठें।

---

1. फ़तावा आलमगीरिया, किताबुल हज, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की कब्र की ज़ियारत का समापन, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, १/२६५
2. अल-मस्लक अल-मुतक़स्सित फी अल-मुनसल्लक अल-मुतवस्सित म'आ इरशाद अल-सारी, दार अल-कुतुब अल-अरबी बेरुत, पृ. ४७७
3. सही अल-बुखारी, किताबुल जिहाद, अल्लाह की राह में खर्च करने के गुण का अध्याय, क़दीमी कुतुब खाना कराची, १/३९८

مگر نہ خود مقصود بلکہ وسیلہ جیسے علماء و صلحاء کی قدمبوسی وغیرہ خدمات کو جھکنا اور بذاتہ مقصود بھی ہوتا ہے جیسے سلام کرنے میں رکوع تک جھکنا۔

تیسرے وہ کہ نوع اول سے بعید ہیں جیسے قیام یا قعود یا رکوع سے کم جھکنا، ظاہر ہے کہ ان میں بھی نوع دوم کی طرح قصد و توسل وغایت مختلفہ کی سب صورتیں پائی جاتی ہیں۔

انواع ثلاثہ میں حکم عام تو یہ ہے کہ اگر بہ نیت عبادت غیر ہے تو کچھ بھی ہو مطلقاً شرک و کفر ہے۔ اور بے نیت عبادت ہر گز شرک و کفر نہیں اگرچہ سجدہ ہی ہو جب تک کہ وہ فعل بخصوصہ شعار کفر نہ ہو گیا ہو، جیسے بت یا آفتاب کو سجدہ۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ (اللہ تعالیٰ کی پناہ‌ت) اور جب عبادت غیر کی نیت سے نہ ہو تو ان میں فرق احکام یہ ہے کہ نوع اول غیر خدا کے لئے مطلقاً ناجائز، اور نوع دوم اس وقت ممنوع ہے جبکہ مقصوداً اسی کو بہ نیت تعظیم بجالایا جائے، اور نوع سوم مطلقاً جائز ہے اگرچہ اس سے تعظیم مقصود ہو۔ اختیار شرح مختار و فتاوی عالمگیریہ وغیرہ ہمیں حاضری روضہ اقدس کی نسبت فرماتے ہیں: یقف کما یقف في الصلوۃ حضور کے روضہ انور میں نماز کی طرح کھڑا ہو، منسک متوسط ومسلک متقسط میں ہے:

| (ثم توجه) ای بقلب والقالب مع رعایة غایة الادب فقام تجاه الوجه الشریف خاضعاً خاشعاً مع الذلة و الانکسار والهیبة والافتقار واضعاً یمینه علی شماله ای تأدبا فی حال اجلاله [2] | یعنی پھر نہایت ادب کی رعایت کے ساتھ روضہ اقدس کی طرف دل اور بدن دونوں سے منہ کرکے چہرہ انور کے مقابل خضوع و خشوع و ذلت وانکسار اور حضوری کی ہیبت اور حضور کی طرف محتاجی کے ساتھ سیدھا ہاتھ بائیں پر حضور کے ادب و تعظیم کے لئے باندھے ہوئے کھڑا ہو۔ |

صحیح حدیث میں ہے صحابہ کرام رضی اللہ تعالی عنہم حضور کے سامنے ایسے بیٹھتے کان علی رؤسھم الطیر[3] گویا ان کے سروں پر پرندے ہیں یعنی بے حس وحرکت کہ پرندے لکڑی سمجھ کر سر پر آ بیٹھیں۔

---

[1] فتاوی عالمگیریہ کتاب الحج خاتمہ فی زیارۃ قبر النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نورانی کتب خانہ پشاور ۱/ ۲۶۵ [2] المسلک المتقسط فی المنسلک المتوسط مع ارشاد الساری دارالکتب العربی بیروت ص ۴۷۷ [3] صحیح البخاری کتاب الجہاد باب فضل النفقۃ فی سبیل اللہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۹۸

Fatawa Rizvia, Volume 22

In Shifa Sharif it is stated:

Arabic	Urdu
When our leader Imam Malik (may Allah be pleased with him) mentioned the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), his complexion would change and he would bow down to such an extent that it became distressing for those present in the gathering to witness his condition.	كان مالك اذا ذكر النبى صلى الله تعالى عليه وسلم يتغير لونه وينحنى حتى يصعب ذلك على جلسائه[1]

In Hadiqa Nadiyya it is stated:

Arabic	Urdu
Bowing excessively to the extent of Ruku' (bowing in prayer) should not be done for anyone other than God, just like Sujud (prostration). There is no harm in bowing less than the extent of Ruku' for those who possess religious honor in Islam.	الانحناء البالغ حد الركوع لايفعل لاحد كالسجود ولا باس بما نقص من حد الركوع لمن يكرم من اهل الاسلام[2]

When all these matters are known, then among the reverential postures that the Lord (Exalted is He) has appointed for His worship, both types of Tawaf (circumambulation) are included: straight, such as [the movement] between Safa and Marwa, or circular, such as around the Kaaba. Both are acts of worship and both are called 'Tawaf' in the Great Quran. Therefore, distinguishing between them is meaningless. Now it is to be seen to which of these three types Tawaf belongs. To every rational person, it is among the self-evident truths that it is not like Sujud (prostration) of the first type, otherwise it would be absolutely forbidden like prostrating to someone other than God, whereas we have already proven the permissibility and occurrence of the first three types from the Great Quran, the Noble Hadith, and the very actions of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him). Nor is it like the standing (Qiyam) of the third type, otherwise the reverential Tawaf of every great person and place would be permissible. Rather, it is like the bowing (Ruku') of the intermediate type, meaning if the intention of the act of Tawaf itself is reverence, then it is impermissible for anyone other than God. In fact, performing Tawaf of anything other than the Kaaba, Safa, and Marwa, even if intended solely for the reverence of Allah (Exalted is He), is forbidden and an innovation (Bid'ah), because reverence through the act of Tawaf itself is a ritual

matter ('ta'abbudi'), and in ritual matters, even analogy (qiyas) is not permissible, let alone innovation, which is a new legislation. It is stated in Mansik Mutawassit:

Arabic	Urdu
At the time of visiting the Sacred Chamber (Rawdah Aqdas), one should not touch the walls, nor cling to them, nor perform Tawaf around them (i.e., go around them), nor bow down.	ولا يمس عند الزيارة الجدار ولا يلتصق به ولا يطوف ولا يقبل الارض فانه

1. Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Section on the Habits of the Companions, Al-Matba'ah al-Sharikat al-Sahafiyyah, 2/3.
2. Al-Hadiqat al-Nadiyyah, Second Chapter, Maktabah Nooriyyah Rizviyyah, Faisalabad, 1/54.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

'शिफ़ा शरीफ़' में है:

अरबी	उर्दू
सैय्यदना इमाम मालिक रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के सामने जब हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का ज़िक्र-ए-पाक आता, तो उनका रंग बदल जाता और वे इतना झुक जाते कि महफ़िल में मौजूद लोगों को उनकी वह हालत देखकर दुख होता।	كان مالك اذا ذكر النبى صلى الله تعالى عليه وسلم يتغير لونه وينحنى حتى يصعب ذلك على جلسائه[1]

'हदीक़ा नदिय्या' में है:

अरबी	उर्दू
यानी रुकू की हद तक झुकना अल्लाह के अलावा किसी और के लिए न किया जाए जैसे सज्दा, और दीनी इज़्ज़त वालों के लिए रुकू से कम झुकने में कोई हर्ज नहीं।	الانحناء البالغ حد الركوع لايفعل لاحد كالسجود ولا باس بما نقص من حد الركوع لمن يكرم من اهل الاسلام[2]

जब ये सब बातें मालूम हो गईं, तो ताज़मी (सम्मानजनक) मुद्राओं में से, जो रब्ब-ए-अज़ू-व-जल्ल ने अपनी इबादत के लिए मुक़र्रर फ़रमाई हैं, दोनों तरह का तवाफ़ (परिक्रमा) भी शामिल है: सीधा जैसे सफ़ा और मरवा के बीच, या गोलाकार जैसे काबा के चारों ओर। दोनों इबादत हैं और दोनों को क़ुरान-ए-अज़ीम में 'तवाफ़' फ़रमाया गया है। इसलिए उनमें फ़र्क़ करना बेमानी है। अब देखना यह है कि तवाफ़ इन तीन प्रकारों में से किस प्रकार में आता है। हर अक्लमंद के नज़दीक यह ज़ाहिर सी बात है कि वह पहले प्रकार के सज्दे की तरह नहीं है, वरना ग़ैर-अल्लाह को सज्दा करने की तरह वह भी मुतलक़न (पूरी तरह) हराम होता, जबकि हम क़ुरान-ए-अज़ीम, हदीस-ए-करीम और ख़ुद हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के अमल से पहली तीन क़िस्मों का जवाज़ और वुक़ू साबित कर चुके हैं। न ही यह तीसरी क़िस्म के'क़ियाम' (खड़े होने) जैसा है, वरना हर मोहतरम शख़्स और मक़ाम का ताज़मी तवाफ़ जायज़ होता। बल्कि यह मध्यम श्रेणी के रुकू जैसा है कि अगर ख़ुद तवाफ़ से ताज़ीम मक़सूद हो, तो ग़ैर-अल्लाह के लिए नाजायज़ है। बल्कि काबा, सफ़ा और मरवा के अलावा किसी और चीज़ का तवाफ़, चाहे वह केवल अल्लाह ही की ताज़ीम के लिए किया जाए, ममनू (वर्जित) और बिदअत है, क्योंकि तवाफ़ के अमल से ताज़ीम एक 'तअब्बुदी'

(इबादत सम्बन्धी) मामला है और तअब्बुदी मामलों में क़यास (अनुमान) तक जायज़ नहीं, फिर ईजाद (नया तरीका निकालना) तो दूर की बात है जो एक नई तशरीह (व्याख्या) होगी। 'मंसिक मुतवस्सित' में है:

अरबी	**उर्दू**
ज़ियारत-ए-रौज़ा-ए-अक़दस के वक़्त दीवारों को हाथ न लगाए और न उनसे चिपके और न उनके आसपास तवाफ़ करे (यानी चक्कर लगाए) और न ही झुके।	ولا يمس عند الزيارة الجدار ولا يلتصق به ولا يطوف ولا يقبل الارض فانه

---

1. अल-शिफ़ा बितअरीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, सहाबा की आदतों का बयान, अल-मतबअतुल शरिकातुस सहाफ़िया, 2/3।
2. अल-हदीक़तुल नदिय्या, दूसरा अध्याय, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, 1/54।

पृष्ठ 393 / 692

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

شفاء شریف میں ہے:

عربی	اردو
كان مالك اذا ذكر النبى صلى الله تعالى عليه وسلم يتغير لونه وينحنى حتى يصعب ذلك على جلسائه[1]	سیدنا امام مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے سامنے جب حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ذکر پاک آتا ان کا رنگ بدل جاتا اور جھک جاتے یہاں تک کہ حاضران مجلس کو ان کی وہ حالت دشوار گزرتی۔

حدیقہ ندیہ میں ہے:

عربی	اردو
الانحناء البالغ حد الركوع لايفعل لاحد كالسجود ولا باس بما نقص من حد الركوع لمن يكرم من اهل الاسلام[2]	یعنی رکوع کی حد تک جھکنا کسی غیر خدا کے لئے نہ کیا جائے جیسے سجدہ اور دینی عزت والوں کے لئے رکوع سے کم جھکنے میں حرج نہیں۔

جب یہ امور سب معلوم ہوئے تو منجملہ اوضاع تعظیمی کہ رب عزوجل نے اپنی عبادت کے لئے مقرر فرمائے دونوں قسم کا طواف بھی ہے مستقیم جیسے صفاومروہ میں خواہ مستدیر جیسے گرد کعبہ دونوں عبادت ہیں اور دونوں کو قرآن عظیم میں طواف فرمایا۔ تو ان میں فرق بے معنی ہے۔ اب دیکھنا یہ ہے کہ طواف ان انواع ثلثہ سے کس نوع میں ہے۔ ہر عاقل کے نزدیک بدیہیات سے ہے کہ وہ مثل سجود نوع اول سے نہیں ورنہ سجدہ غیر کی طرح مطلقاً حرام ہوتا حالانکہ اس کی تین قسم اول کا جواز و وقوع ہم قرآن عظیم وحدیث کریم و خود فعل حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ

علیہ وسلم سے ثابت کر آئے نہ ہر گز وہ مثل قیام نوع سوم سے ہے ورنہ ہر شخص و مکان معظم کا طواف تعظیمی جائز ہوتا بلکہ وہ مثل رکوع نوع متوسط سے ہے کہ اگر نفس طواف سے تعظیم مقصود ہو تو غیر خدا کے لئے ناجائز بلکہ غیر کعبہ وصفاو مروہ کا طواف اگرچہ خالصاً اللہ عزوجل ہی کی تعظیم کو کیا جائے، ممنوع وبدعت ہے کہ نفس طواف سے تعظیم امر تعبدی اور امر تعبدی میں قیاس تک جائز نہیں۔ نہ کہ احداث کہ تشریح جدید ہے۔ منسک متوسط میں ہے:

عربی	اردو
ولا یمس عند الزیارۃ الجدار ولا یلتصق بہ ولا یطوف ولا یقبل الارض فانہ	زیارت روضہ اقدس کے وقت دیواروں کو ہاتھ نہ لگائے اور نہ ان سے چمٹے اور نہ ان کے آس پاس طواف کرے (یعنی چکر لگائے) اور نہ جھکے

---

1 الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی فصل فی عادۃ الصحابہ المطبعہ الشرکۃ الصحافیۃ ۲/۳ 2 الحدیقہ الندیہ الفصل الثاني مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱/۵۴

Fatawa Rizvia, Volume 22

Bid'ah[1] - And do not kiss the ground, because this act is an innovation. (T)

It is stated in Maslak-e-Mutaqassit:

Arabic Text: One should not circumambulate (perform Tawaf) the sacred spot, because Tawaf is a specific attribute of the Exalted Ka'bah. Therefore, it is forbidden to circumambulate (perform Tawaf) around the graves of Prophets and Saints.[2]

Urdu Explanation: And do not circumambulate the blessed place, meaning do not circle around it, because performing Tawaf is a specialty of the Noble Ka'bah. Therefore, circling (performing Tawaf) around the graves of Great Prophets and Eminent Saints is forbidden (Haram). (T)

And if the aim and purpose is not veneration (ta'zeem), even if the circumambulation is the intended act itself as in the second category; or if the circumambulation is not the intended act itself even if the purpose is veneration as in the third category, then it is undoubtedly permissible. And if the circumambulation is free from both, as in the first category, then it is permissible to a superior degree. By the grace of Allah, this is a sincere investigation from which the truth does not deviate. Praise be to Allah, circumambulating a grave cannot be outside of this rule; if both things are combined, i.e., circumambulation itself is the goal and it is intended as veneration, then it is undoubtedly forbidden (Haram). But if circumambulation is a means for another act, such as whitewashing around the place of the shrine or circling to provide light for the lamps installed around its sides, or moving around to distribute something to the poor sitting around the shrine, then it is undoubtedly permissible. Similarly, if circumambulation is intended for itself but the aim and purpose is not the veneration of the shrine, but rather merely seeking blessings (Tabarruk) and benefit, then there is no evidence from Shariah for its prohibition either. Regarding the luminous shrine of the pure master, peace and blessings of Allah be upon him, it is established that every morning seventy thousand angels descend and form a circle around the pure shrine to offer salutations and blessings. In the evening, they are replaced and another seventy thousand come, forming a halo around the 'Moon of Prophethood' until morning to offer salutations and blessings. And it is evident that 'every flower has a different color and fragrance.' (T) The statuses of the beloveds of God are varied, and their states in bestowing blessings are different, and there is a hidden connection between the benefactor and the seeker of benefit, and it is unknown with which of them it is achieved. Therefore, this beggar circles around the pure shrine in

the hope that he might pass before these innocent servants one by one, and should the gaze of any of them fall upon him, his purpose would be fulfilled. Allama Munawi writes in 'Tayseer Sharh Jami al-Saghir' that Hazrat Sayyidi Sheikh al-Shuyukh Shihab al-Millat wal-Haq wad-Din Suhrawardi (may Allah the Generous sanctify his secret) during the days of May...

---

[1] Al-Maslak al-Mutaqassit fi al-Mansak al-Mutawassit with Irshad al-Sari, Chapter on Visiting the Master of Messengers, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, p. 342. [2] Al-Maslak al-Mutaqassit fi al-Mansak al-Mutawassit with Irshad al-Sari, Chapter on Visiting the Master of Messengers, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, p. 342.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

बिदअत[1] - और न ही ज़मीन चूमे, क्योंकि यह काम बिदअत है। (त)

मस्लक-ए-मुतक़स्सित में है:

अरबी पाठ: पवित्र स्थान का तवाफ़ (परिक्रमा) न करे क्योंकि तवाफ़ काबा मुअज़्ज़मा की विशिष्टताओं में से है। इसलिए नबियों और वलियों की कब्रों के चारों ओर घूमना (तवाफ़ करना) हराम है।[2]

उर्दू व्याख्या: और मुबर्रक मक़ाम का तवाफ़ न करे यानी उसके गिर्द न घूमे, इस लिए कि तवाफ़ करना काबा मुअज़्ज़मा की खुसूसियत में से है। लिहाज़ा अंबिया किराम और औलिया अज़ाम की क़ब्रों के आस-पास घूमना (तवाफ़ करना) हराम है। (त)

और अगर ग़रज़ व ग़ायत ताज़ीम (सम्मान) न हो, भले ही तवाफ़ अपने आप में उद्देश्य हो जैसे दूसरी श्रेणी में; या तवाफ़ स्वयं उद्देश्य न हो भले ही उद्देश्य ताज़ीम हो जैसे तीसरी श्रेणी में, तो यह निस्संदेह जायज़ है। और अगर तवाफ़ दोनों से खाली हो जैसे पहली श्रेणी में, तो यह और भी बेहतर है। अल्लाह के फ़ज़ल से यह एक सच्ची तहक़ीक़ (अनुसंधान) है जिससे हक़ अलग नहीं होता। अल्लाह का शुक्र है कि क़ब्र का तवाफ़ भी इस नियम से बाहर नहीं हो सकता; अगर दोनों बातें जमा हों, यानी तवाफ़ खुद ही मक़सद हो और उससे ताज़ीम ही मुराद हो, तो निस्संदेह हराम है। लेकिन अगर तवाफ़ किसी और काम का ज़रिया हो, जैसे मज़ार के चारों ओर सफेदी करना या उसके चारों ओर लगे लैंपों को जलाने के लिए चक्कर लगाना, या मज़ार के चारों ओर बैठे गरीबों को कुछ बाँटने के लिए घूमना, तो यह निस्संदेह जायज़ है। इसी तरह अगर तवाफ़ स्वयं उद्देश्य हो लेकिन उससे मक़सद मज़ार की ताज़ीम न हो बल्कि केवल बरकत और लाभ प्राप्त करना हो, तो इसे रोकने के लिए शरीयत में कोई दलील नहीं है। हुज़ूर सैय्यद अतहर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नूरानी मज़ार पर तो यह साबित है कि रोज़ाना सुबह सत्तर हज़ार फ़रिश्ते उतरते हैं और मज़ार-ए-अतहर के चारों ओर घेरा बनाकर दुरूद-ओ-सलाम पेश करते हैं। शाम को वे बदल दिए जाते हैं और सत्तर हज़ार और आते हैं जो सुबह तक माहे-रिसालत पर हाले (घेरा) बनकर दुरूद-ओ-सलाम पेश करते हैं। और यह ज़ाहिर है कि 'हर फूल का अपना रंग और अपनी खुशबू होती है।' (त) खुदा के महबूबों के मक़ाम अलग-अलग होते हैं और बरकतों के फ़ैज़ में उनके हालात मुख़्तलिफ़ होते हैं और फ़ैज़ देने वाले और लेने वाले के बीच एक गुप्त रिश्ता होता है, यह मालूम नहीं कि इनमें से किसके साथ वह हासिल है। लिहाज़ा यह दरयूज़ा-गर (भिखारी) मज़ार-ए-अतहर के चारों ओर घूमता है इस उम्मीद में कि वह इन मासूम बंदों

के सामने से एक-एक करके गुज़रे और उनमें से किसी की नज़र उस पर पड़ जाए तो उसका काम बन जाए। अल्लामा मुनावी 'तयसीर शरह जामे सगीर' में लिखते हैं कि हज़रत सैय्यदी शैख-उश-शयूख़ शहाब-उल-मिल्लत वल-हक़ वद-दीन सुहरावर्दी (क़ुद्दसनाल्लाहु अल-करीम) मई के दिनों में...

---

[1] अल-मस्लक अल-मुतक़स्सित फ़ी अल-मन्साक अल-मुतवस्सित मा इरशाद अल-सारी, बाब ज़ियारत सैय्यद अल-मुर्सलीन, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, पृ. 342. [2] अल-मस्लक अल-मुतक़स्सित फ़ी अल-मन्साक अल-मुतवस्सित मा इरशाद अल-सारी, बाब ज़ियारत सैय्यद अल-मुर्सलीन, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, पृ. 342.

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

بدعة [1] - اور نہ زمین چومے، کیونکہ یہ کام بدعت ہے۔ (ت)

مسلک متقسط میں ہے:

لا یطوف ای لاید وحول البقعة الشریفة لان الطواف من مختصات الکعبة المنیفة فیحرم حول قبور الانبیاء والاولیاء [2] -

اور متبرک مقام کا طواف نہ کرے یعنی اس کے گرد نہ گھومے، اس لئے کہ طواف کرنا کعبہ معظمہ کی خصوصیات سے ہے۔ لہذا انبیاء کرام اور اولیاء عظام کی قبروں کے آس پاس گھومنا (طواف کرنا) حرام ہے۔ (ت)

اور اگر غرض و غایت تعظیم نہ ہو اگرچہ طواف مقصد لذاتہ ہو جیسے قسم دوم میں۔ یا طواف مقصود لذاتہ نہ ہو اگرچہ غرض تعظیم ہو جیسے قسم سوم میں، تو بلا شبہ جائز ہے۔ اور اگر دونوں سے خالی طواف ہو جیسے قسم اول میں تو یہ بدرجہ اولٰی۔ یہ بحمداللہ تحقیق ناصح ہے۔ جس سے حق متجاوز نہیں۔ وللہ الحمد طواف قبر بھی اس کلیہ سے باہر نہیں ہوسکتا اگر دونوں باتیں جمع ہیں یعنی طواف خود مقصود بالذات ہے اور اس سے تعظیم ہی مراد ہے تو بلا شبہ حرام ہے۔ اور اگر طواف کسی اور فعل کا وسیلہ ہے مگر مکان مزار کے گرد قلعی کرنا یا فانوس کہ اس کے اطراف میں نصب ہیں ان کی روشنی کے لئے دورہ کرنا یا مساکین کہ گرد مزار بیٹھے ہیں ان پر کچھ تقسیم کے لئے پھیرا کرنا، یہ بلا شبہ جائز ہے۔ یونہی اگر طواف مقصود بالذات ہو مگر اس سے غرض وغایت تعظیم مزار نہ ہو بلکہ مثلاً محض تبرک و استفادہ ہو تو اس کے منع پر بھی شرع سے کوئی دلیل نہیں۔ مزار انور حضور سید اطہر صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر تو ثابت ہے کہ روزانہ صبح کو

ستر ہزار فرشتے نازل ہوتے ہیں اور مزار اطہر کے گرد حلقہ باندھ کر صلوٰۃ وسلام عرض کرتے شام کو وہ بدل دئے جاتے ہیں اور ستر ہزار اور آتے ہیں کہ صبح تک ماہ رسالت پر ہالہ ہو کر عرض صلوٰۃ وسلام کرتے ہیں۔ اور ظاہر ہے کہ ہر گلے را رنگ و بوئے دیگر است (ہر پھول کا ایک نیارنگ اور جدا گانہ خوشبو ہے۔ ت) محبوبان خدا کے مقام متفاوت ہوتے ہیں اور افاضہ برکات میں ان کے احوال مختلف اور مفیض مستفیض میں کچھ نسبت خفیہ ہوتی ہے جو اسے معلوم نہیں کہ ان میں کس کے ساتھ حاصل ہے لہذا یہ دریوزہ گر محتاج روضہ اطہر کے گرد دورہ کرتا ہے اس امید پر کہ ان بندگان معصومین پر فردا فردا گزرے اور ان میں سے جس کسی کی نظر اس پر پڑ جائے اس کا کام بنادے، علامہ مناوی تیسیر شرح جامع صغیر میں لکھتے ہیں کہ حضرت سیدی شیخ الشیوخ شہاب الملۃ والحق والدین سہر وردی قدسنا اللہ الکریم ایام مئی

---

[1] المسلك المتقسط في المنسك المتوسط مع ارشاد الساري باب زيارة سيد المرسلين دار الكتب العربي بيروت ص ٣٤٢ [2] المسلك المتقسط في المنسك المتوسط مع ارشاد الساري باب زيارة سيد المرسلين دار الكتب العربي بيروت ص ٣٤٢

Volume 22 Fatawa Ridawiyyah

He (someone) used to walk around the rows in Masjid Khaif. Someone asked the reason, he said: "Indeed, for Allah there are servants who, when they look at someone, they bestow upon him eternal happiness." I walk around in search of that look.

So this is "Seeking the fragrances of Allah's mercy," which is commanded in the Hadith itself. The noble Awliya (Saints) are the heirs of the master of messengership (Prophet Muhammad ﷺ). It is possible that angels are around their shrines too, and knowledge is not required in such matters. The very nature of "Seeking fragrances" is that it might or might not happen. The builders of the shrines of Awliya place steps on all sides of the shrines of great righteous people. It was submitted to our master Isa (Jesus) - upon our generous Prophet and upon him be blessings and peace - "Why do you not stay in one place, why do you travel through cities and forests?" He replied: "In the hope that my foot may fall on the footprint of some servant of God, so that I may be saved." When the Prophet of Allah and Messenger of Allah, who is among the five 'Ulul Azm' (Prophets of firm resolve), upon whom be blessings and peace of Allah, says this out of humility, then we are in dire need. Moreover, there is a subtle point here. "And none is granted it except those who are patient and none is granted it except one having a great portion [of good]."[2] (Only those with great fortune and power can attain it. T) The Pure Sharia has placed separate rulings for all parts of a human from head to toe. The rulings for the face are not the same for the feet. The rulings for the right hand are not for the feet. And similarly, the rewards for different rulings are also of different kinds. Just like that, from head to toe, all organs have different sins. And each sin is a disease of a distinct color. And the cure for every disease is in its opposite. So this patient of sins revolves around this embodiment of blessings so that he may benefit from the various blessings of every limb and every direction of his, and remove the disease of his every limb and every direction. Imam Mubarrad in 'Kamil', then Imam Allama Arif Billah Kamaluddin Damiri, then Sayyidi Allama Muhammad bin Abdullah Zurqani in 'Sharh Mawahib Ladunniyyah' say:

"Among the things for which the jurists declared Hajjaj (bin Yusuf) a disbeliever is that he saw people circumambulating (Tawaf) around the chamber of the Prophet ﷺ." That is, Hajjaj saw Muslims circumambulating the radiant shrine of the Master of the Universe ﷺ, and because of this circumambulation, he made a...

[1] Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir [2] Al-Quran al-Karim 41/35 Page 395 of 692

जिल्द 22 फ़तावा रज़विया

वह मस्जिद-ए-ख़ैफ़ शरीफ़ में सफ़ों पर दौरा करते थे। किसी ने वजह पूछी, तो फ़रमाया: "बेशक अल्लाह के कुछ बंदे ऐसे हैं कि जब उनकी निगाह किसी पर पड़ जाती है, तो उसे हमेशा की सआदत (सौभाग्य) अता फ़रमाते हैं। मैं उसी निगाह की तलाश में दौरा करता हूँ।"

तो यह अल्लाह की रहमत की महक पाने की कोशिश है, जिसका ख़ुद हदीस में हुक्म है। औलिया-ए-कराम सरकार-ए-रिसालत के वारिस हैं। मुमकिन है कि फ़रिश्ते उनके मज़ार के गिर्द भी हों और ऐसे मामलों में इल्म (ज्ञान) की ज़रूरत नहीं। रहमत की महक पाने की शान ही यही है कि शायद और मुमकिन पर आधारित हो। औलिया-ए-कराम के मज़ारों के तामीर करने वाले अज़ीम नेक लोगों के क़दमों के निशान हर तरफ़ रखते हैं। हमारे आका ईसा अलैहिस्सलाम से अर्ज़ किया गया कि हुज़ूर एक जगह क़ियाम क्यों नहीं फ़रमाते, शहरों-शहरों, जंगलों-जंगलों दौरे क्यों फ़रमाते हैं? फ़रमाया: "इस उम्मीद पर कि किसी अल्लाह के बंदे के क़दम के निशान पर मेरा क़दम पड़ जाए, तो मेरी नजात हो जाए।" जब अल्लाह के नबी और रसूल जो 'उलुल अज़्म' के पाँच नबियों में से हैं, उन पर अल्लाह की रहमतें और सलाम हों, उनका यह कहना आज़िज़ी (विनम्रता) है, तो हम तो बहुत ज़्यादा मोहताज हैं। इसके अलावा यहाँ एक बारीक नुक्ता और है। "और यह (सिफ़त) उन्हीं को मिलती है जो सब्र करने वाले हैं और यह उन्हीं को मिलती है जो बड़े भाग्यशाली हैं।"[2] (इसे बड़ी क़िस्मत और रुतबे वाले ही पा सकते हैं। त) शरीयत-ए-मुतह्हरा ने इंसान के सर से पाँव तक तमाम अंगों के लिए अलग-अलग अहकाम (नियम) रखे हैं। चेहरे पर जो अहकाम हैं, वो पाँव पर नहीं। दाहिने हाथ पर जो अहकाम हैं, वो पाँव पर नहीं। और इसी तरह अलग-अलग अहकाम के सवाब भी अलग-अलग तरह के हैं। इसी तरह सर से पाँव तक तमाम अंगों के गुनाह भी अलग-अलग हैं। और हर गुनाह एक अलग रंग की बीमारी है। और हर बीमारी का इलाज उसकी ज़िद (विपरीत) से है। तो यह गुनाहों का मरीज़ बरकतों के इस मजमुए के गिर्द दौरा करता है ताकि उसके हर अंग और हर दिशा की तरह-तरह की बरकतों से फ़ैज़ पाए और अपने हर अंग और हर दिशा की बीमारी दूर करे। इमाम मुबर्रद 'कामिल' में, फिर इमाम अल्लामा आरिफ़ बिल्लाह कमालुद्दीन दमीरी, फिर सैयदी अल्लामा मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह ज़रक़ानी 'शरह मवाहिब लुदुन्निया' में फ़रमाते हैं:

"उन चीज़ों में से जिनके कारण फ़ुक़हा (धर्मशास्त्रियों) ने हज्जाज (बिन यूसुफ़) को काफ़िर क़रार दिया, वह यह है कि उसने लोगों को हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के हुजरे के गिर्द तवाफ़

करते देखा।" यानी हज्जाज ने मुसलमानों को देखा कि वे हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम के रौज़ा-ए-अनवर का तवाफ़ कर रहे हैं, इस तवाफ़ की वजह से उसने एक...

[1] अत-तयसीर शरह अल-जामि' अस-सगीर [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 41/35 पेज 395 of 692

میں مسجد خیف شریف میں صفوں پر دورہ فرماتے ہیں۔ کسی نے وجہ پوچھی، فرمایا: ان للہ عبادا اذا نظروا الی احد اکسبوہ سعادۃ الابد ۱؎ اللہ کے کچھ بندے ہیں کہ جب ان کی نگاہ کسی پر پڑ جاتی ہے اسے ہمیشہ کی سعادت عطا فرماتی ہے میں اس نگاہ کی تلاش میں دورہ کرتا ہوں۔

تو یہ تعرض نفحات رحمۃ اللہ ہوا جس کا خود حدیث میں حکم ہے۔ اولیائے کرام وارثانِ سرکار رسالت ہیں ممکن کہ ملائکہ انکے مزارات کے گرد بھی ہوں اور ایسے امور میں علم درکار نہیں۔ تعرض نفحات کی شان ہی یہ ہے کہ شاید ولعل پر ہو۔ معمار مزارات اولیائے کرام ہر جانب سے مزار اقدام صلحائے عظام ہوتے ہیں، سیدنا عیسیٰ علی نبینا الکریم وعلیہ الصلوٰۃ والتسلیم سے عرض کی گئی کہ حضور ایک جگہ قیام کیوں نہیں فرماتے، شہروں شہروں جنگلوں جنگلوں دورے کیوں فرماتے ہیں؟ فرمایا: "اس امید پر کہ کسی بندہ خدا کے نشان قدم پر قدم پڑ جائے تو میری نجات ہو جائے" جب نبی اللہ و رسول اللہ کہ خمسہ اولو العزم میں ہیں کہ صلوات اللہ وسلام علیہم، ان کا یہ ارشاد تواضع ہے تو ہم سخت محتاج ہیں علاوہ بریں یہاں تک نکتہ دقیقہ اور ہے۔ "وَمَا یُلَقّٰهَاۤ اِلَّا ذُوْ حَظٍّ عَظِیْمٍ" ۲ (اس کو بڑی قسمت اور مقتدر والے ہی پاسکتے ہیں۔ ت) شریعت مطہرہ نے انسان کے سر سے پاؤں تک جمیع جہات میں جدا جدا احکام رکھے ہیں، چہرہ پر جو احکام ہیں پاؤں پر نہیں۔ دہنے ہاتھ پر جو احکام ہیں پاؤں پر نہیں۔ وعلی ہذا القیاس اور احکام مختلفہ کے ثواب بھی مختلف رنگ کے ہیں۔ یونہی سر سے پاؤں تک جملہ جوارح میں معاصی جدا جدا ہیں۔ اور ہر معصیت ایک جدا گانہ رنگ کا مرض ہے۔ اور ہر مرض کا علاج اس کی ضد سے ہے۔ تو یہ مریض معاصی اس سراپا مجموعہ برکات کے گرد دورہ کرتا ہے کہ اس کے ہر عضو و ہر جہت کی رنگ برنگ برکات سے فیض اور اپنے ہر عضو و ہر جہت کا مرض دور کرے، امام

مبرد کامل میں پھر امام علامہ عارف باللہ کمال الدین دمیری پھر سیدی علامہ محمد بن عبد اللہ زرقانی شرح مواہب لدنیہ میں فرماتے ہیں:

مما کفر بہ الفقہاء الحجاج انہ رأی الناس یطوفون حول حجرتہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ۔ یعنی حجاج نے مسلمانوں کو دیکھ کر روضہ انور حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا طواف کر رہے ہیں اس طواف سے اس نے ایک

...peace be upon him, he said: 'They are only circumambulating pieces of wood and rotten bones.'[1] This was an extremely cursed statement for which the jurists declared him an unbeliever. That era was graced by the abundant presence of the noble companions, especially in Medina the Pure. If those performing the circumambulation were not companions, they were at least the successors (Tabi'un). The knower of Allah, Hazrat Maulana (Rumi) - may Allah sanctify his secret - says in the noble Masnavi:

(1) Towards Mecca, Bayazid, the master of the community, was going for the purpose of Hajj and Umrah. (2) He saw an elderly man with a stature bent like a crescent moon, who possessed the individual eloquence of great men. (3) Bayazid, finding him to be among the spiritual poles (Aqtab), showed humility and hurried to his service. (4) He (the elder) asked, 'Where is your destination, O Bayazid? Where are you taking your traveler's baggage?' (5) He replied, 'I have the intention of the Kaaba out of intense love.' He (the elder) said, 'Look, what provisions for the journey do you have with you?' (6) He said, 'I have two hundred silver dirhams in a bundle.' He (the elder) took it firmly by the corner of his cloak. (7) He said, 'Perform circumambulation around me seven times; consider this religion better than the circumambulation of the Hajj pilgrimage.' (8) By the truth of that Reality which your soul has seen, He has chosen me over His own House (the Kaaba). (9) Although the Kaaba is His house of righteousness, my creation is also His secret abode. (10) Since the time He built that House, He has not entered it, but into this house (the heart), none but that Ever-Living One has entered. (11) When you have seen me, you have seen God; you have circled around the true Kaaba of sincerity. (12) Service to me is the worship and praise of God; do not think that Truth is separate from me. (13) Open your eyes well and look at me, so that you may see the light of Truth within a human. (14) To the Kaaba, the Friend (God) said 'My House' once; but He said 'O my servant' to me seventy times. (15) O Bayazid, you have found the Kaaba; you have found a hundred glories, honors, and a hundred gains. (16) Bayazid kept that subtle point in mind; he wore it like a golden ring in his ear. (17) Through him, Bayazid grew further; in the end, he reached the utmost limit of the ultimate.[2]

---

[1] Ash-Sharh az-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah [2] Masnavi Ma'navi, Book Two, Chapter on Bayazid Bastami going to the Kaaba, etc., Noorani Kutub Khana Peshawar, 2/52-55.

...सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, उन्होंने कहा: 'वे केवल लकड़ी के टुकड़ों और सड़ी हुई हड्डियों का तवाफ़ कर रहे हैं।'[1] यह एक अत्यंत शापित शब्द था जिस पर फ़ुक़हा-ए-किराम (धर्मशास्त्रियों) ने उनकी तक़फ़ीर की (उन्हें काफ़िर घोषित किया)। वह समय बड़ी संख्या में सहाबा-ए-किराम की मौजूदगी का था, विशेष रूप से मदीना तैयबा में। यदि तवाफ़ करने वाले ये हज़रात सहाबा नहीं थे, तो वे कम से कम ताबिईन (सहाबा के शिष्य) ज़रूर थे। आरिफ़ बिल्लाह हज़रत मौलाना (रूमी) - अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे - मसनवी शरीफ़ में फ़रमाते हैं:

(1) मक्का की ओर उम्मत के शेख़ बायाज़ीद, हज और उमराह के इरादे से जा रहे थे। (2) उन्होंने एक वृद्ध व्यक्ति को देखा जिसका क़द अर्धचंद्र की तरह झुका हुआ था, जिनमें महापुरुषों जैसी वाक्पटुता थी। (3) बायाज़ीद ने जब उन्हें क़ुत्बों (अध्यात्मिक स्तंभों) में से पाया, तो विनम्रता दिखाई और उनकी सेवा में दौड़ पड़े। (4) उन्होंने (वृद्ध ने) पूछा, 'ऐ बायाज़ीद, तुम्हारा इरादा कहाँ का है? तुम अपने मुसाफ़िरी के सामान को कहाँ ले जा रहे हो?' (5) उन्होंने कहा, 'बेचैनी और वलह (तीव्र प्रेम) से मेरा इरादा काबा का है।' उन्होंने कहा, 'देखो, तुम्हारे पास सफ़र का क्या सामान (ज़ाद-ए-राह) है?' (6) उन्होंने कहा, 'मेरे पास दो सौ चाँदी के दिरहम एक पोटली में हैं।' उन्होंने उसे अपने कुर्ते के कोने से मजबूती से पकड़ लिया। (7) उन्होंने कहा, 'मेरे चारों ओर सात बार तवाफ़ (परिक्रमा) करो; इसे हज के तवाफ़ से बेहतर दीन समझो।' (8) उस हक़ (सत्य) की क़सम जिसे तुम्हारी रूह ने देखा है, उसने मुझे अपने घर (काबा) पर प्रधानता दी है। (9) हालाँकि काबा उनका नेकी का घर है, लेकिन मेरी रचना भी उनका गुप्त निवास स्थान है। (10) जब से उन्होंने उस घर को बनाया है, वे उसमें प्रवेश नहीं किया, लेकिन इस घर (हृदय) में उस 'हय' (सदा जीवित) के सिवा कोई और नहीं समाया। (11) जब तुमने मुझे देख लिया, तो तुमने ख़ुदा को देख लिया; तुमने सच्चाई के काबा के चारों ओर तवाफ़ कर लिया। (12) मेरी सेवा ख़ुदा की इबादत और प्रशंसा है; यह न समझो कि हक़ (सत्य) मुझसे अलग है। (13) अपनी आँखें अच्छी तरह खोलो और मुझमें देखो, ताकि तुम मनुष्य के भीतर हक़ का नूर देख सको। (14) काबा को यार (प्रिय/ईश्वर) ने एक बार 'मेरा घर' कहा; लेकिन मुझे सत्तर बार 'ऐ मेरे बंदे' कहा। (15) ऐ बायाज़ीद, तुमने काबा को पा लिया; तुमने सौ गौरव, सम्मान और सौ प्राप्तियाँ पा लीं। (16) बायाज़ीद ने उस सूक्ष्म बिंदु को ध्यान में रखा; उसे सोने की बाली की तरह अपने कान में पहना। (17) उनके माध्यम से बायाज़ीद और आगे बढ़े; अंततः वे चरम की पराकाष्ठा तक पहुँच गए।[2]

[1] अश्-शर्ह अज़-ज़रक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निय्या [2] मसनवी मा'नवी, दफ़्तर दोम, बाब बायाज़ीद बुस्तामी का काबा जाना आदि, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 2/52-55।

पेज 396/692

وسلم فقال انما یطوفون باعواد و رمۃ ۱- نہایت ملعون لفظ کہا جس پر فقہاء کرام نے اس کی تکفیر کی۔ وہ زمانہ بکثرت صحابہ کرام کی رونق افروز کا تھا خصوصاً مدینہ طیبہ میں تو یہ طواف کرنے والے حضرات اگر صحابہ کرام نہ تھے لا اقل تابعین تھے۔ عارف باللہ حضرت مولوی قدس اللہ سرہ المعنوی مثنوی شریف میں فرماتے ہیں:

(۱) سوئے مکہ شیخ امت بایزید / از برائے حج و عمرہ می‌روید (۲) دید پیرے باقدے ہمچوں ہلال / بود دروے فرد گفتاری رجال۔ (۳) بایزید او را چو از اقطاب یافت / مسکنت بنمود و در خدمت شتافت (۴) گفت عزم تو کجائے بایزید / رخت غربت را کجا خواہی کشید (۵) گفت قصہ کعبہ دارم از ولہ / گفت بین باخود چہ داری زاد رہ (۶) گفت دارم از درم نقرہ دویست نُک بہ / بستد سخت بر گوشہ رِدیت (۷) گفت طوفے کن بہ گردم ہفت بار / دین نکوتر از طواف حج شمار (۸) حق آں حقے کہ جانت دیدہ است / کہ مرا بر بیت خود بگزیدہ است (۹) کعبہ ہر چندے کہ خانہ براہ وست / خلقت من نیز خانہ سراوست (۱۰) تابخرد آں خانہ را در وے نہ رفت / واندریس خانہ بجز آں حی نرفت (۱۱) چوں مراد دیدی خدا را دیدہ / گرد کعبہ صدق برگردیدہ (۱۲) خدمت من طاعت حمد خداست / تانہ پنداری کہ حق از من جداست (۱۳) چشم نیکو باز کن در من نگر / تا بہ بینی نور حق اندر بشر (۱۴) کعبہ را یکبار بیتی گفت یار / گفت یا عبدی مرا ہفتاد بار (۱۵) بایزید اکعبہ را دریافتنی / صد بہاء و عزّ و صد فریافتی (۱۶) بایزید آں نکتہ را بہوش داشت / ہمچو زریں حلقہ اش در گوش داشت (۱۷) آمد ازوے بایزید اندر مزید / منتہی در منتہی آخر رسید ۲

---

۱ الشرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ ۲ مثنوی معنوی دفتر دوم باب رفتن بایزید بسطامی بہ کعبہ الخ نورانی کتب خانہ پشاور ۲/۵۲۔۵۵

Fatawa Razawiyya Volume 22

(Translation of verses): (1) The leader of the people, Hazrat Bayazid Bastami (may Allah have mercy on him), set off quickly towards Makkah al-Mukarramah with the intention of performing Hajj and Umrah. (2) (On the way) he saw a bent-over elderly person like a new moon; he found in him grandeur (awe) and a manly discourse. (3) When Hazrat Bayazid found him to be among the 'Aqtab' (spiritual poles) of the era, he expressed humility and modesty and began to strive in his service. (4) He said: O Bayazid! Where do you intend to go? For what destination have you prepared the means for travel? (5) Hazrat Bayazid replied to him that today I intend to go towards the Kaaba Sharif with great enthusiasm. He then asked, "What provisions for the journey do you carry with you there?" (6) He submitted: I have two hundred silver dirhams with me; I have tied them securely in one corner of my shawl. (7) He said: Perform circumambulation around me seven times (i.e., make circles) and then consider it better than the circumambulation of Hajj. (8) In reality, it is the Truth that your soul has seen, that He has granted me excellence and superiority over His house. (9) There is no doubt that the Kaaba Sharif is the home (center) of His goodness, but my creation took place from its inner chamber. (10) Since that house was built, He did not circumambulate it, and no one other than that Ever-Living One has entered that house. (11) When you saw me, you saw Allah Almighty, as if you have circled around the Kaaba of truth. (12) Serving me is, in fact, the obedience and praise of Allah Almighty. Therefore, do not think that the Truth is separate from me.

Page 397 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

(छंदों का अनुवाद): (1) लोगों के रहनुमा हज़रत बायज़ीद बसतामी (रहमतुल्लाहि अलैहि) मक्का मुकर्रमा की ओर हज और उमरा के इरादे से तेज़ चले। (2) (रास्ते में) उन्होंने एक नए चाँद की तरह झुके हुए बुज़ुर्ग को देखा; उनमें उन्होंने शान-ओ-शौकत (दबदबा) और मर्दों जैसी गुफ्तगू पाई। (3) जब हज़रत बायज़ीद ने उन्हें ज़माने के'अक़्ताब' (अध्यात्मिक ध्रुवों) में से पाया, तो उन्होंने विनम्रता और आज़िज़ी ज़ाहिर की और उनकी सेवा के लिए दौड़-धूप करने लगे। (4) उन्होंने कहा: ऐ बायज़ीद! कहाँ जाने का इरादा है? तुमने कहाँ जाने के लिए सफ़र का सामान तैयार किया है? (5) हज़रत बायज़ीद ने उन्हें जवाब दिया कि आज बड़े शौक से काबा शरीफ़ की तरफ जाने का इरादा किया है। फिर उन्होंने पूछा, "वहाँ अपने साथ क्या ज़ाद-ए-राह (सफ़र का सामान) रखते हो?" (6) उन्होंने अर्ज़ की: मेरे पास चांदी के दो सौ दिरहम हैं, मैंने उन्हें अपनी चादर के एक कोने में मज़बूती से बाँध रखा है। (7) उन्होंने कहा: तुम सात बार मेरे इर्द-गिर्द तवाफ़ करो (यानी चक्कर लगाओ) और फिर इसे हज के तवाफ़ से बेहतर शुमार करो। (8) हकीकत में वह हक़ (सत्य) है जिसे तुम्हारी जान ने देखा है, कि उसने मुझे अपने घर पर फज़ीलत और बरतरी बख्शी है। (9) इसमें कोई शक-ओ-शुबा नहीं कि काबा शरीफ़ उसकी भलाइयों का घर (केंद्र) है लेकिन मेरी तखलीक़ तो उसके अंदरूनी कमरे से हुई है। (10) जब से वह घर बनाया गया, उसने उसका चक्कर नहीं लगाया, और उस घर में उस ज़िंदा-जावेद (अमर) के सिवा कोई दूसरा नहीं आया। (11) जब तुमने मुझे देखा तो अल्लाह तआला को देखा, गोया तुमने सच्चाई के काबा के आसपास चक्कर लगाए। (12) मेरी सेवा करना असल में अल्लाह तआला की इताअत (आज्ञाकारिता) और तारीफ़ है। इसलिए यह न समझना कि हक़ (सत्य) मुझसे जुदा है।

पेज 397 ऑफ़ 692

(ترجمہ اشعار): (۱) لوگوں کے پیشوا حضرت بایزید بسطامی رحمہ اللہ تعالیٰ مکہ معظمہ کی جانب حج اور عمرہ کے ارادے سے تیز چلے۔ (۲) (راہ میں) نئے چاند کی طرح ایک کبڑا بزرگ دیکھا اس میں شان و شوکت (دبدبہ) اور مردوں جیسی گفتگو پائی۔ (۳) جب حضرت بایزید نے اسے اقطاب زمانہ میں سے پایا تو عجز و انکساری کا اظہار کرکے اس کی خدمت کے لئے دوڑ دھوپ کرنے لگے۔ (۴) اس نے فرمایا: اے بایزید ! کہاں جانے کا ارادہ ہے تو نے کہاں جانے کے لئے سامانِ سفر اختیار کیا ہے۔ (۵) حضرت بایزید نے انھیں جواب دیا کہ آج بڑے شوق سے کعبہ شریف کی طرف جانے کا ارادہ کیا ہے۔ پھر فرمایا وہاں تو اپنے ساتھ کیا زادِ راہ رکھتا ہے۔ (۶) عرض کی: میں چاندی کے دو سو درہم اپنے پاس رکھتا ہوں، میں نے اپنی چادر کے ایک کونے میں انھیں مضبوط باندھ رکھا ہے۔ (۷) انھوں نے فرمایا: تو سات مرتبہ میرے گرداگرد طواف کر (یعنی چکر لگا) اور پھر طوافِ حج سے اسے زیادہ بہتر شمار کر۔ (۸) در حقیقت وہ حق ہے جو تیری جان نے دیکھا ہے کہ اس نے مجھے اپنے گھر پر فضیلت اور فوقیت بخشی ہے۔ (۹) اس میں کوئی شک و شبہ نہیں کہ کعبہ شریف اس کی بھلائیوں کا گھر (مرکز) ہے لیکن میری تخلیق تو اس کے اندرون خانہ سے ہوئی ہے۔ (۱۰) جب وہ گھر بنایا تو اس کا چکر نہ لگایا، اور اس گھر میں بغیر اس زندہ جاوید کے کوئی دوسرا نہیں آیا۔ (۱۱) جب تو نے مجھے دیکھا تو اللہ تعالیٰ کو دیکھا، گویا تو نے سچائی کے کعبہ کے آس پاس پھیرے لگائے۔ (۱۲) میری خدمت کرنا دراصل اللہ تعالیٰ کی اطاعت اور تعریف ہے۔ لہٰذا یہ نہ سمجھنا کہ حق مجھ سے جدا ہے۔

Fatawa Rizwia - Volume 22

(13) Open your eyes well and look at me so that you may see the Light of Truth in human attire. (14) The Friend (Allah) called the Kaaba His house once, but He called me "O my servant" seventy times. (15) O Bayazid! If you have found the Holy Kaaba, then consider that you have found hundreds of honors, grandeurs, and ranks. (16) When those subtle points settled in the intellect and senses of Hazrat Bayazid, it was as if he had put a golden earring in his ear (i.e., took the lesson to heart). (17) By visiting him, Hazrat Bayazid's gnosis (marifat) increased, and in the path of spiritual journey (Suluk), the extreme seeker reached the ultimate end of his objective.)

Janab Shah Waliullah Sahib in 'Al-Intibah fi Salasil-il-Auliya Allah' says, as if to strike lightning of wrath upon the life of his unworthy successor Ismail Dehlvi:

Persian Text	**Urdu Translation**
When he enters the mausoleum, he should offer two units of prayer for the soul of that elder. Afterwards, sitting with his back to the Qibla, he should recite 'Qul' (Surah Ikhlas), then recite Al-Fatiha, then circumambulate seven times, starting from the right. Then he should place his cheek on the lower side and come near the face of the deceased, sit down and say 'Ya Rabb' twenty-one times. Afterwards, facing the sky, he should say 'Ya Rooh' and strike his heart with 'Ya Rooh al-Rooh'. As long as spiritual expansion is not achieved, he should continue this dhikr. Insha Allah, both the unveiling of graves and the unveiling of spirits will be achieved. 1.	Then when he comes to the mausoleum, he should offer two units of optional prayer (nawafil) for the conveyance of reward to the sacred soul of that elder. And he should sit with his back towards the Holy Kaaba, then recite Surah Ikhlas, then recite Al-Fatiha, then make seven circuits (circumambulation) around the shrine of the elder, starting from the right side. Then he should place his cheek on the left side and be near the face of the deceased and then sit near the face and chant 'Ya Rabb' twenty-one times. Then facing towards the sky, he should say 'Ya Rooh' and strike 'Ya Rooh-al-Rooh' upon his heart. He should continue this dhikr until spiritual expansion (inshirah) occurs. If Allah wills, both the unveiling of graves (kashf-al-qubur) and the unveiling of spirits (kashf-al-arwah) will be achieved. (T)

'Tuhfat-ul-Muwahhidin' is not the book of Shah Sahib; in a very recent time, some Wahhabi person [attributed it to him]...

1 Al-Intibah fi Salasil-al-Auliya, Dhikr for Kashf-al-Qubur, Army Electric Press Delhi, pp. 99-100.

(13) अपनी आँखें अच्छी तरह खोलकर मुझे देख ताकि तू मानव वेष में हक़ का नूर देख सके। (14) काबा शरीफ को एक बार दोस्त (अल्लाह) ने अपना घर फ़रमाया लेकिन उसने मुझे सत्तर बार "ऐ मेरे बंदे" कहकर पुकारा। (15) ऐ बायज़ीद! अगर तूने काबा शरीफ़ को पा लिया तो यूँ समझ ले कि तूने सैंकड़ों इज़्ज़त व शौकत और मर्तबे को पा लिया। (16) जब वे बारीक बातें हज़रत बायज़ीद की अक़्ल व होश में बैठ गईं तो गोया उन्होंने सुनहरी बाली अपने कान में डाल ली (यानी उन बातों को दिल से लगा लिया)। (17) उनकी ज़ियारत से हज़रत बायज़ीद में मारिफ़त का इज़ाफ़ा हो गया और सुलूक (आध्यात्मिक मार्ग) में अत्यंत तालिब (खोजने वाला) अपने मक़सद की इंतिहा को पहुँच गया।)

जनाब शाह वलीउल्लाह साहब 'अल-इन्तिबाह फ़ी सलासिल-ए-औलिया अल्लाह' में फ़रमाते हैं, जैसे अपने नाख़लफ़ (अयोग्य) उत्तराधिकारी इस्माईल देहलवी की जान पर क़हर की बिजलियाँ गिरा रहे हों:

फ़ारसी इबारत	**उर्दू अनुवाद**
जब वह मक़बरे में प्रवेश करे, तो उस बुज़ुर्ग की रूह के लिए दो रकअत नमाज़ अदा करे। उसके बाद क़िबला की ओर पीठ करके बैठ जाए, फिर 'क़ुल' (सूरह इख़लास) कहे, फिर फ़ातिहा पढ़े, फिर सात बार तवाफ़ करे और दाईं ओर से शुरुआत करे। फिर नीचे की ओर अपना रुखसार (गाल) रखे और मय्यित के चेहरे के पास आए, बैठ जाए और इक्कीस बार 'या रब्ब' कहे। उसके बाद आसमान की तरफ़ मुँह करके'या रूह' कहे और अपने दिल पर 'या रूह-अल-रूह' की ज़र्ब लगाए। जब तक इंशिराह (हृदय का खुलना) प्राप्त न हो, यह ज़िक्र करता रहे। इन्शा-अल्लाह तआला कश्फ़-	फिर जब मक़बरे के पास आए तो उस बुज़ुर्ग की मुक़द्दस रूह को ईसाल-ए-सवाब (पुण्य पहुँचाने) के लिए दो रकअत नफ़्ल नमाज़ अदा करे। और काबा शरीफ़ की तरफ़ पीठ करके बैठ जाए, फिर सूरह इख़लास पढ़े, फिर फ़ातिहा पढ़े, फिर बुज़ुर्ग के मज़ार के चारों ओर सात चक्कर (तवाफ़) लगाए, दाईं ओर से शुरू करे, फिर बाईं तरफ़ अपना रुखसार रखे और मय्यित के मुँह के नज़दीक होकर फिर मुँह के नज़दीक होकर बैठे फिर इक्कीस बार 'या रब्ब' का विर्द करे, फिर आसमान की तरफ़ मुँह करके'या रूह' पढ़े और अपने दिल पर 'या रूह-अल-रूह' की ज़र्ब लगाए। जब तक इंशिराह न हो यह ज़िक्र करता रहे। इन्शा-अल्लाह तआला कश्फ़-

फ़ारसी इबारत	उर्दू अनुवाद
ए-क़ुबूर और कश्फ़-ए-अरवाह हासिल होगा। 1.	ए-क़ुबूर और कश्फ़-ए-अरवाह ये दोनों हासिल हो जाएँगे। (त)

'तुहफ़त-उल-मुवाहिद्दीन' शाह साहब की किताब नहीं है; बहुत ही हाल के समय में किसी वहाबी साहब ने शाह साहब [के नाम से लिख दी]...

---

1 अल-इन्तिबाह फ़ी सलासिल-अल-औलिया, कश्फ़-ए-क़ुबूर के लिए ज़िक्र, आर्मी इलेक्ट्रिक प्रेस दिल्ली, पृ. 99-100।

(۱۳) اچھی طرح آنکھ کھول کر مجھے دیکھ تاکہ تو انسانی لباس میں نورِ حق دیکھے۔ (۱۴) کعبہ شریف کو ایک دفعہ یار نے اپنا گھر فرمایا لیکن اس نے ستر مرتبہ مجھے "اے میرے بندے" کہہ کر بلایا۔ (۱۵) اے بایزید ! اگر تو نے کعبہ شریف کو پالیا تو یوں سمجھ لیجئے کہ تو نے سینکڑوں عزت و شوکت اور مرتبے کو پالیا۔ (۱۶) جب وہ باریک باتیں حضرت بایزید کے عقل و ہوش میں بیٹھ گئیں تو گویا انھوں نے سنہری بالی اپنے کان میں ڈال لی۔ (۱۷) ان کی زیارت سے حضرت بایزید میں معرفت کا اضافہ ہو گیا اور سلوک میں انتہائی طالب اپنے مدعا کی انتہا کو پہنچ گیا)

جناب شاہ ولی اللہ صاحب انتباہ میں فی سلاسل اولیاء اللہ میں فرماتے ہیں اپنا خلف نا خلف اسمعیل دہلوی کی جان پر قہر کی بجلیاں توڑنے کو فرماتے ہیں:

فارسی عبارت	**اردو ترجمہ**
چوں بمقبرہ در آید دوگانہ بروح آں بزرگوار ادا کند بعدہ قبلہ را پشت دادہ بنشیند بعد قل گوید پس فاتحہ بخواند بعدہ ہفت کرت طواف کند و آغاز از راست بکند بعدہ طرف پایاں رخسارہ نہد و بیا ید نزدیک روئے میت بہ نشیند وبگوید یارب بست و یک بار بعد طرف آسماں بگوید یا روح و در دل ضرب	پھر جب مقبرہ کے پاس آئے تو دو رکعت نوافل اس بزرگ کی روح اقدس کے ایصالِ ثواب کے لئے ادا کرے۔ اور کعبہ شریف کی طرف پیٹھ کر کے بیٹھ جائے، پھر سورۃ اخلاص پڑھے پھر فاتحہ پڑھے پھر سات چکر (طواف) بزرگ کے مزار کے گرداگرد لگائے، دائیں طرف سے شروع کرے، پھر بائیں طرف اپنا رخسار رکھے اور میت کے منہ کے نزدیک ہو کر پھر منہ کے نزدیک ہو کر بیٹھے پھر اکیس مرتبہ یارب کا ورد کرے پھر آسمان کی طرف منہ کر کے "یا روح" پڑھے اور اپنے دل پر "یا

فارسی عبارت	اردو ترجمہ
کند یا روح الروح مادام کہ انشراح یا بدایں ذکر بکندان شاء اللہ تعالٰی کشف قبور و کشف ارواح حاصل آید ۱۔	روح الروح" کی ضرب لگائے جب تک انشراح نہ ہو یہ ذکر کرتا رہے ان شاء اللہ تعالیٰ کشف قبور اور کشف ارواح یہ دونوں حاصل ہو جائیں گے۔ (ت)

تحفۃ الموحدین شاہ صاحب کی کتاب نہیں بہت قریب زمانہ میں کسی وہابی صاحب نے شاہ صاحب

---

1 الانتباہ فی سلاسل الاولیاء ذکر برائے کشف قبور آرمی برقی پریس دہلی ص ۱۰۰-۹۹

Fatawa Rizvia Volume 22

...they added some convoluted refutations of his famous works and attributed it to a Wahhabi who claimed the name "Muwahhid" (monotheist), titling it "Tuhfat-ul-Muwahhidin," and with extreme dishonesty attributed it to Shah Sahib [Shah Abdul Aziz]. Such shameless and misguided people have often done this, as mentioned by Shah Abdul Aziz and others in "Tuhfa Ithna Ashariyyah" etc. For instance, recently an Arabic book titled "Aqaid Imam Ahmad bin Hanbal" (may Allah be pleased with him) was published in Mumbai. In it as well, the same tactic was used; every devilish belief was likely attributed to this Imam of Islam and Sword of Sunnah. "And those who have wronged will come to know to what [kind of] return they will be returned." (1) (Soon the oppressors will know which way they will turn. - Translator's note). In summary, if circumambulation (Tawaf) is not intended as an act of worship in itself, then its permissibility is apparent. If it is intended as an act of worship in itself, then the difference lies in intention. If it is with the intention of venerating the grave, then it is undoubtedly forbidden. If it is for seeking blessings (Tabarruk), spiritual benefit (Istifada), or other such praiseworthy intentions, then there is no harm in it intrinsically. To assume that a Muslim's intention in circumambulating is the forbidden veneration of the grave is to pass judgment on the heart, which is a claim of knowledge of the unseen and is purely forbidden.

Allah the Almighty said: "And do not pursue that of which you have no knowledge. Indeed, the hearing, the sight and the heart - about all those [one] will be questioned." (2) And the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: "Did you not tear open his heart so that you would know?" (3)

Allah the Almighty said: And do not follow that which you have no knowledge of. Surely, the ear, the eye, and the heart, each of these will be questioned. And the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) said: Did you tear open his heart so that you would know? (T)

This is suspicion, and suspicion about a Muslim is forbidden.

Allah the Almighty said: "O you who have believed, avoid much [negative] assumption. Indeed, some assumption is sin." (4) And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Beware of suspicion, for suspicion is the falsest of speech." (5)

(Allah the Almighty said:) O believers! Avoid many suspicions because some suspicions are sins. And the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: (O people!) Avoid suspicion, because suspecting is the falsest thing. (T)

1. Al-Quran al-Kareem 26 / 227
2. Al-Quran al-Kareem 17 / 36
3. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Jihad, Bab 'ala ma yuqatilu al-mushrikun', Aftab-e-Alam Press Lahore 1 / 355
4. Al-Quran al-Kareem 49 / 12
5. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Wasaya, Bab 'Qawl 'Azza wa Jalla min ba'di wasiyyatin yusi biha aw dayn', Qadeemi Kutub Khana Karachi 1 / 384

...की प्रसिद्ध रचनाओं के खंडन को कुछ उलट-पुलट तरीके से जोड़कर वहाबियों के कथित नाम 'मुवह्हिद' की ओर उसे संबद्ध करके उसका नाम 'तोहफ़तुल मुवह्हिदीन' रख दिया और पूरी बेईमानी से इसे शाह साहब (शाह अब्दुल अज़ीज़) की ओर मंसूब कर दिया। ऐसे बेशर्म और गुमराह लोग अक्सर ऐसा करते रहे हैं, जिसका ज़िक्र शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब आदि ने 'तोहफ़ा इथना अशरिया' आदि में किया है। अभी हाल ही में मुंबई में इमाम अहमद बिन हंबल (रज़ियल्लाहु अन्हु) के अक़ीदों के नाम से एक अरबी किताब छपी है। उसमें भी यही कार्रवाई की गई है कि शायद ही कोई शैतानी अक़ीदा छोड़ा हो जिसे इस्लाम के इस इमाम और सुन्नत की तलवार की ओर मंसूब न किया गया हो। "और ज़ुल्म करने वालों को जल्द ही पता चल जाएगा कि वे किस करवट पलटेंगे।" (1) (जल्द ही ज़ालिमों को पता चल जाएगा कि वे किस ओर लौटेंगे। - अनुवादक)। संक्षेप में, यदि तवाफ़ (परिक्रमा) अपने आप में उद्देश्य नहीं है, तो इसकी अनुमति स्पष्ट है। और यदि यह अपने आप में उद्देश्य है, तो केवल नीयत (इरादे) का अंतर है। यदि यह कब्र की ताज़ीम (सम्मान) की नीयत से है, तो निस्संदेह हराम है। और यदि यह तब्रुक, इस्तिफ़ाज़ा (आध्यात्मिक लाभ) आदि जैसी अच्छी नीयतों से है, तो इसमें स्वयं कोई हर्ज नहीं है। यह मान लेना कि इसमें मुसलमान की नीयत तवाफ़ से कब्र की ताज़ीम है, दिल पर हुक्म लगाना है और यह गैब (अदृश्य) का दावा और विशुद्ध रूप से हराम है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और उस चीज़ के पीछे न पड़ो जिसका तुम्हें ज्ञान नहीं। वास्तव में कान, आँख और दिल, इन सब से पूछताछ की जाएगी।" (2) और हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "क्या तुमने उसका दिल चीर कर नहीं देखा था कि तुम्हें पता चल जाता?" (3)

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: और उस चीज़ के पीछे न लगो जिसका तुम्हें ज्ञान नहीं, बेशक कान, आँख और दिल, इन सब के बारे में सवाल किया जाएगा। और हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम ने फ़रमाया: क्या तूने उसके दिल को चीर कर देखा था कि तुझे पता चल जाता। (त)

यह बदगुमानी (बुरा गुमान) है और मुसलमान पर बदगुमानी हराम है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "ऐ ईमान वालो! बहुत से गुमानों से बचो क्योंकि कुछ गुमान गुनाह हैं।" (4) और हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "बदगुमानी से बचो क्योंकि गुमान करना सबसे झूठी बात है।" (5)

(अल्लाह तआला ने फ़रमाया:) ऐ ईमान वालो! बहुत से गुमानों से बचो क्योंकि कुछ गुमान गुनाह हैं। और हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: (लोगो!) बदगुमानी से बचो क्योंकि गुमान करना सबसे झूठी बात है। (त)

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 26 / 227
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 17 / 36
3. सुनन अबी दाऊद, किताबुल जिहाद, बाब 'अला मा युक़ातिलुल मुशरिकून', आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 1 / 355
4. अल-क़ुरआन अल-करीम 49 / 12
5. सहीह अल-बुखारी, किताबुल वसाया, बाब 'क़ौल अज़्ज़ा व जल्ला मिन बा'दि वसिय्यतिन यूसी बिहा औ दैन', क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1 / 384

کی تصانیف مشہورہ کے رد کو کچھ الٹی سیدھی تکیں جوڑ کر وہابیوں کے ادعائی نام موحد کی طرف اسے نسبت کر کے تحفۃ الموحدین نام رکھا اور بکمال بے ایمانی شاہ صاحب کی طرف منسوب کردیا، بے حیا گمراہ لوگ ایسی اکثر کر چکے ہیں جس کا بیان شاہ عبدالعزیز صاحب وغیرہ کی تحفہ اثنا عشرہ وغیرہ میں ہے۔ کہ ابھی قریب زمانہ میں بمبئی میں ایک عربی کتاب بنام عقائد امام احمد بن حنبل رضی اللہ تعالٰی عنہ چھپی ہے۔ اس میں بھی یہی کاروائی ہے کہ کوئی شیطانی عقیدہ چھوڑا ہو گا جسے اس امام الاسلام سیف السنہ کی طرف نسبت نہ کیا ہو "وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ (227)"1۔ (بہت جلد ظالموں کو معلوم ہو جائے گا کہ کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گے۔ت) بالجملہ اگر طواف مقصود بالذات نہیں جب تو جواز ظاہر ہے اور اگر مقصود بالذات ہے تو صرف فرق نیت ہے اگر بہ نیت تعظیم قبر ہے تو بلا شبہ حرام ہے اور تبرک و استفاضہ و غیر ہما نیات محمودہ سے ہے تو فی نفسہ اس میں حرج نہیں اور یہ ٹھہر الینا کہ اس میں مسلمان کی نیت طواف سے تعظیم قبر ہے قلب پر حکم ہے اور یہ غیب کا ادعا اور محض حرام ہے۔

قال اللہ تعالٰی وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ؕ اللہ تعالی نے فرمایا: اور اس کے پیچھے نہ پڑو جس کا إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولٰئِكَ كَانَ تمہیں علم نہیں یقیناً کان، آنکھ اور دل ان سب سے عَنْهُ مَسْئُولًا (36)2 "وقال صلی اللہ پوچھا جائے گا۔ اور حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے تعالٰی علیہ وسلم افلا شققت عن قلبہ ارشاد فرمایا: کیا تو نے اس کے دل کو چیر کر دیکھا کہ حتی تعلم 3۔ تجھے معلوم ہو جاتا۔ (ت)

یہ بد گمانی ہے اور مسلمان پر بد گمانی حرام۔

قال الله تعالیٰ یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا کَثِیرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ4" وقال صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم ایاکم والظن فان الظن اکذب الحدیث 5.

(اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا:) اے ایمان والو! بہت سے گمانوں سے بچو کیونکہ کچھ گمان گناہ ہیں۔ اور حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: (لوگو!) بد گمانی سے بچو کیونکہ گمان کرنا سب سے جھوٹی بات ہے۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۲۶ / ۲۲۷ 2 القرآن الکریم ۱۷ / ۳۶ 3 سنن ابی داؤد کتاب الجہاد باب علی مائقاتل المشرکون آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۳۵۵ 4 القرآن الکریم ۴۹ / ۱۲ 5 صحیح البخاری کتاب الوصایا باب قول عز و جل من بعد وصیۃ یوصی بھا اودین قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۸۴

Fatawa Razawiya Volume 22

The leaders of the religion state:

[Arabic Text: الظن الخبيث انما ينشؤ عن قلب الخبيث] Evil suspicion arises only from an evil heart. (T)

But what complaint can be made against the Wahhabis, for they judge Hazrat Maulvi, Hazrat Sayyid al-Arifeen Bayazid Bastami, and all those respected Ghaus as they perceive them in their own hearts? It is known that they would even label those Tab'ieen (Successors) as polytheists who performed circumambulation (tawaf) around the Luminous Tomb. However, the matter of Shah Waliullah Sahib is a bit more difficult. Couplet: The hem of the garment is trapped under a stone.

Shah Sahib here is not merely remaining silent; rather, he is providing instruction to his disciples and seekers. And if you also take it upon yourself that at that time Shah Sahib had an inclination towards teaching what is forbidden, then while protecting the essence of 'Taqwiyat-ul-Iman', see that he is teaching not just the forbidden but polytheism (shirk). Furthermore, he says with great glad tidings that if you do this, God willing, this will be achieved. A wise person knows that such things are not said even about something disliked or unpleasant, let alone shirk and disbelief (kufr). Say truthfully if you have any integrity, could Shah Sahib have written: 'O disciples and dear ones! Go to the temple every morning and prostrate seven times before Mahadev-ji, then by the will of Allah, the three realms will be revealed to you.' What difference can there be between the words of Shah Sahib and this statement according to the ruling of 'Taqwiyat-ul-Iman'? Yes, it is certainly worth considering that here a permissible intention and a forbidden intention are as close as the white of the eye to the black; therefore, there is no good in it for the common people at all. And those among the elite who wish to do so should never do it in front of the commoners. 'Every speech has its time, and every point has its place' (Every matter has its specific time and every subtle point has its proper place - T). This, by the grace of Allah, is a research-based ruling, and avoidance and caution are safest in every way. Success is with Allah, and Allah Almighty knows best. (And it is by the grace of Allah Almighty that success is attained. And Allah Almighty is the greatest Knower. - T)

Issue 153 & 154: Queried by Sayyid Muhammad Miyan, 7th Shawwal-al-Mukarram 1346 AH. Honorable and respected Maulana Sahib, may his blessings endure. After greetings with respect and honor, it is submitted that regarding the fatwa I brought from you yesterday, some matters require clarification: (1) You state that respect

through the act of circumambulation (tawaf) is a matter of devotion (amr-e-ta'abbudi). What is meant by 'amr-e-ta'abbudi' here, and furthermore, what is the proof for this respect being an 'amr-e-ta'abbudi'?

---

1. Fayz al-Qadir Sharh al-Jami' al-Saghir, under Hadith 2901, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 3 / 122 Page 400 of 692

फतावा रज़विया खंड 22

धर्म के इमाम फरमाते हैं:

[अरबी पाठ: الظن الخبيث انما ينشؤ عن قلب الخبيث] बुरा गुमान (संदेह) बुरे दिल से ही पैदा होता है। (त)

लेकिन वहाबियों से क्या शिकायत कि वे हज़रत मौलवी और हज़रत सैयद अल-आरिफीन बायज़ीद बुस्तामी और उन सभी महान गौस को जैसा अपने दिल में जानते हैं, मालूम है कि वे तो उन ताबेईन पर भी शिर्क का हुक्म लगा देंगे जिन्होंने रौज़ा-ए-अनवर का तवाफ़ किया। मगर शाह वलीउल्लाह साहब का मामला ज़रा टेढ़ी खीर है। शेर: पत्थर के तले दबा है दामन

शाह साहब यहाँ महज़ खामोश नहीं हैं बल्कि मुरीदों और लाभ उठाने वालों को शिक्षा दे रहे हैं और अगर इसे भी ओढ़ लीजिये कि उस समय शाह साहब को हराम की ही शिक्षा का कुछ शौक था तो ज़रा 'तक़वियत-उल-ईमान' की गोली बचाते हुए देखिये कि वह सिर्फ हराम ही नहीं बल्कि शिर्क सिखा रहे हैं और उस पर बड़ी बशारत (खुशखबरी) से फरमा रहे हैं कि ऐसा करोगे तो इंशा अल्लाह यह हासिल हो जाएगा। बुद्धिमान तो जानता है कि किसी मकरूह (नापसंद) और अप्रिय बात पर भी ऐसा नहीं कहा जाता, शिर्क और कुफ़्र तो दूर की बात है। ईमानदारी से कहें अगर ईमान रखते हो कि क्या शाह साहब यह लिख सकते थे कि: 'ऐ मुरीदों और अज़ीज़ों! रोज़ सुबह मंदिर में जाकर सात बार महादेव जी को दंडवत करो तो इंशा अल्लाह तीनों लोक खुल जाएंगे।' तक़वियत-उल-ईमान के हुक्म पर शाह साहब के इस कलाम और इस कौल के हुक्म में क्या फर्क हो सकता है? हाँ, यह बात ज़रूर गौर करने लायक है कि यहाँ जायज़ नीयत और हराम नीयत इतनी करीब हैं जैसे आँख की सफेदी और स्याही; इसलिए आम लोगों के लिए इसमें कोई भलाई नहीं है। और खास लोगों में से जो ऐसा करना चाहें, वे इसे आम लोगों के सामने हरगिज़ न करें। हर बात का एक वक्त होता है और हर नुक्ते का एक स्थान होता है (हर बात का वक्त है और हर नुक्ते का स्थान है - त)। यह अल्लाह के फ़ज़ल से तहकीकी (शोधपूर्ण) हुक्म है और परहेज और एहतियात हर तरह से सलामती वाला है। कामयाबी अल्लाह की तरफ से है और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानने वाला है। (और अल्लाह तआला ही के करम से प्राप्ति और सफलता है। और अल्लाह तआला ही सबसे बड़ा ज्ञाता है। - त)

मसला 153 व 154: प्रेषक सैयद मोहम्मद मियाँ, 7 शव्वाल अल-मुकर्रम 1346 हिजरी। हज़रत मौलाना साहब मोअज़्ज़म मुकर्रम दामत बरकातुहुमुल आलिया, सलाम और ताज़ीम-ओ-तक़रीम के

बाद अर्ज़ है कि कल जो फ़तवा आपसे लाया था, उसके संबंध में कुछ बातें स्पष्ट करने योग्य हैं: (1) आप फरमाते हैं कि नफ़्स-ए-तवाफ़ (तवाफ़ का कार्य) से ताज़ीम (सम्मान) एक 'अम्र-ए-तअबुदी' (इबादत का मामला) है। यहाँ 'अम्र-ए-तअबुदी' से क्या मुराद है और फिर इस ताज़ीम के'अम्र-ए-तअबुदी' होने का क्या सबूत है?

---

1. फैज़ अल-कदीर शरह अल-जामी अल-सगीर, हदीस 2901 के तहत, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, 3 / 122 पृष्ठ 400 / 692

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

ائمہ دین فرماتے ہیں:

الظن الخبیث انما ینشؤ عن قلب الخبیث ۱ خبیث گمان خبیث دل ہی سے پیدا ہوتا ہے۔ (ت)

مگر حضرات وہابیہ سے کیا شکایت کہ وہ حضرت مولوی اور حضرت سید العارفین بایزید بسطامی اور ان غوثِ گرامی سب کو جیسا دل میں جانتے ہیں معلوم وہ تو ان تابعین پر بھی حکمِ شرک ہی لگائیں گے جنہوں نے روضہ انور کا طواف کیا، مگر شاہ ولی اللہ صاحب کا معاملہ ذرا ٹیڑھی کھیر ہے۔ ع پتھر کے تلے دبا ہے دامن

شاہ صاحب یہاں محض سکوت نہیں کر رہے ہیں بلکہ مریدین و مستفیدین کو تعلیم فرما رہے ہیں اور اگر اسے بھی اوڑھ لیجئے کہ اس وقت شاہ صاحب کو تعلیم حرام ہی کا کچھ ذوق تھا تو ذرا تقویۃ الایمان کی گولی بچاتے ہوئے کہ نرا حرام ہی نہیں بلکہ شرک سکھارہے ہیں اور اس پر بڑی بشارت سے فرما رہے ہیں کہ یوں کرو تو ان شاء اللہ تعالٰی یہ حاصل ہو جائے گا، عاقل تو جانتا ہے کہ کسی مکروہ و ناگوار بات پر بھی ایسا نہیں کہا جاتا نہ کہ شرک و کفر، دھرم سے کہنا اگر دھرم رکھتے ہو کہ کیا شاہ صاحب یہ لکھ سکتے تھے کہ اے مرید و عزیزو! روز صبح کو مندر میں جا کر سات دفعہ مہا دیوجی ڈنڈوت کرو تو ان شاء اللہ تعالٰی تین تلوک کھل جائیں گے۔ تقویۃ الایمان کے حکم پر شاہ صاحب کے اس کلام اور اس قول کے حکم میں کیا فرق ہو سکتا ہے۔ ہاں یہ امر ضرور قابل لحاظ ہے کہ یہاں نیت جائز و نیت حرام ایسی متقارب ہیں جیسے آنکھ کی سیاہی سے سپیدی تو عوام کے لئے اس میں ہر گز خیر نہیں اور خواص میں سے جو ایسا کرنا چاہے ہر گز عوام کے سامنے نہ کرے۔ ہر سخن وقتے و ہر نکتہ مقامے وارد (ہر بات کا وقت ہے اور ہر نکتے

کا محل ہے ۔ت) یہ بحمد اللہ تعالیٰ تحقیق حکم ہے اور احتراز و احتیاط ہر طرح اسلم ہے۔ وباللہ التوفیق، واللہ تعالیٰ اعلم۔ (اور اللہ تعالیٰ ہی کے کرم سے حصولِ توفیق ہے۔ اور اللہ تعالیٰ سب سے بڑا عالم ہے۔ ت)

مسئلہ ۱۵۳ و ۱۵۴: مسئولہ سید محمد میاں ۷ شوال المکرم ۱۳۴۶ھ حضرت مولانا صاحب معظم مکرم دامت برکاتہم العالیہ پس از تسلیم مع التعظیم والتکریم معروض کل جو فتویٰ جناب سے لایا تھا اس کے متعلق بعض امور دریافت طلب رہے: (۱) جناب فرماتے ہیں کہ نفس طواف سے تعظیم امر تعبدی ہے۔ امر تعبدی سے یہاں کیا مراد ہے اور پھر اس تعظیم سے امر تعبدی ہونے کا کیا ثبوت ہے؟

---

۱ فیض القدیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث ۲۹۰۱ دار المعرفۃ بیروت ۳ / ۱۲۲ Page 400 of 692

Fatawa Razawiyya Volume 22

(2) If 'honoring' refers to general respect, then proof is required for honoring a grave to be considered an act of worship. If it refers to 'Divine honor', then how can honoring a grave through circumambulation (tawaf) be deemed prohibited and a bid'ah (innovation) just because it's an act of worship? I hope to be favored with a correct answer. Respectfully yours, with much etiquette.

The Answer: Respected Sir! Greetings. In my statement, there are two claims: First, that a tawaf of respect for anyone other than God is haraam (forbidden). Second, that even for the Lord of Honor, if any tawaf other than the Kaaba, Safa, and Marwah is prescribed, it is impermissible. The proof for the first is in the texts of Mansik and Maslak, and for the second, the statement is that honoring the Divine through the circumambulation of places is a 'ta'abbudi' (purely ritualistic) matter whose underlying reason is beyond human understanding, as explicitly stated by the Imams that the acts of Hajj are 'ta'abbudi'. I hope this report resolves both questions. That is all.

Problem 155: Asked by Muhammad Miyan Qadri from Marehra, 20 Shawwal 1336 AH Respected, great, and noble Maulana, may your high blessings continue. After the Sunnah greetings, it is submitted regarding the issue of performing a ceremonial tawaf of a grave. Some people in Lahore say that since honoring a grave is at least a permissible act, it should remain in its general application in terms of form and appearance as long as no specific restriction comes from the Sharia. They do not consider the prohibition by the authors of Maslak and Mansik, even in the form of tawaf, to be sufficient. There is a need for its sufficiency or more authoritative religious evidence. Please enlighten us. - Faqir Muhammad Miyan Qadri.

The Answer: Respected Sir, greetings. Either the book is unreliable, or its contradiction is clearly stated in more reliable books; otherwise, all primary texts, commentaries, and fatwas, except for the books of Imam Muhammad or the Musnadat, would become useless. Mansik and Maslak are certainly reliable books, and their authors do not write their own personal reasoning (ijtihad), but rather the established school of thought. Who has contradicted it in the books of the school of thought? And if not, what is the reason for rejection? That is all.

Problem 156: Asked by Maulvi Abdul Hamid Sahib from Banaras, Mohalla Patra Kunda Talab, 19 Rabi' al-Awwal 1332 AH What do our Sunni Hanafi scholars (may Allah increase them and keep them until the Day of Recompense) say about this:

Khalid asked Zaid whether it is permissible to kiss the blessed grave of any saint (Wali)? Zaid replied that there is a difference of opinion among scholars on this. Some say it is impermissible, while others say it is permissible; however, its permissibility is reported from many great predecessors in both word and action.

फतावा रज़विया जिल्द २२

(२) यदि 'सम्मान' से तात्पर्य पूर्ण सम्मान है, तो कब्र के सम्मान के इबादत होने का प्रमाण आवश्यक है। और यदि ईश्वरीय सम्मान का तात्पर्य है, तो इसके इबादत होने से कब्र के सम्मान के लिए तवाफ़ (परिक्रमा) कैसे निषिद्ध और बिदअत (नवाचार) ठहरेगा। आशा है कि सही उत्तर से सम्मानित करेंगे। सम्मान और शिष्टाचार के साथ।

उत्तर: श्रीमान जी! आदाब। मेरे इस बयान में दो दावे हैं: पहला यह कि ईश्वर के अतिरिक्त किसी और के लिए सम्मानजनक तवाफ़ (परिक्रमा) करना हराम (वर्जित) है। दूसरा यह कि स्वयं ईश्वर के लिए भी यदि काबा, सफ़ा और मरवा के अतिरिक्त कोई और तवाफ़ निर्धारित किया जाए तो वह नाजायज़ है। पहले का प्रमाण 'मंसिक' और 'मस्लक' के ग्रंथों में है, और दूसरे का यह बयान कि स्थानों की परिक्रमा द्वारा ईश्वरीय सम्मान एक 'तअब्बुदी' (इबादत सम्बन्धी) मामला है जिसका अर्थ समझ से परे है, जैसा कि इमामों ने स्पष्ट किया है कि हज के कार्य तअब्बुदी हैं। आशा है कि इस रिपोर्ट से दोनों सवालों का समाधान हो गया। बस।

मसला १५५: प्रेषित मोहम्मद मियाँ कादरी, मारहरा से, २० शव्वाल १३३६ हिजरी आदरणीय महान और प्रतिष्ठित मौलाना, आपकी उच्च बरकतें बनी रहें। सुन्नत के अनुसार सलाम के बाद, कब्र की सम्मानजनक परिक्रमा के मसले के बारे में यह निवेदन है कि लाहौर के कुछ लोग कहते हैं कि जब कब्र का सम्मान कम से कम एक जायज़ कार्य है, तो उसे रूप और स्वरूप के मामले में अपने सामान्य अनुप्रयोग पर रहना चाहिए जब तक कि शरीयत से किसी विशेष मामले में कोई प्रतिबंध न आए। तवाफ़ के रूप में भी, वे 'मस्लक' और 'मंसिक' के लेखकों द्वारा मना किए जाने को पर्याप्त नहीं मानते। इसकी पर्याप्तता या अधिक पर्याप्त धार्मिक प्रमाण की आवश्यकता है। कृपया मार्गदर्शन करें। - फ़क़ीर मोहम्मद मियाँ कादरी।

उत्तर: श्रीमान जी, सलाम। या तो किताब अविश्वसनीय है, या अधिक विश्वसनीय किताबों में इसका विरोध स्पष्ट रूप से वर्णित है; अन्यथा इमाम मोहम्मद की किताबों या 'मुसनदात' के अलावा सभी मूल ग्रंथ, व्याख्याएं और फतवे रद्दी हो जाएंगे। 'मंसिक' और 'मस्लक' निश्चित रूप से विश्वसनीय किताबें हैं और उनके लेखक अपना स्वतंत्र शोध (इज्तिहाद) नहीं लिखते, बल्कि मज़हब (विचारधारा) लिखते हैं। मज़हब की किताबों में इसका विरोध किसने किया है? और यदि नहीं, तो अस्वीकार करने का कारण क्या है? बस।

मसला १५६: प्रेषित मौलवी अब्दुल हमीद साहब, बनारस मुहल्ला पतरा कुंडा तालाब, १९ रबी-उल-अव्वल १३३२ हिजरी हमारे सुन्नी हनफी उलेमा (अल्लाह उन्हें अधिक करे और प्रतिफल के दिन तक उन्हें सुरक्षित रखे) इस बारे में क्या फरमाते हैं कि खालिद ने जैद से पूछा कि क्या किसी वली की मुबारक कब्र को चूमना जायज़ है या नहीं? जैद ने जवाब दिया कि इसमें उलेमाओं का मतभेद है। कुछ नाजायज़ कहते हैं, कुछ जायज़ कहते हैं, लेकिन इसका जायज़ होना बहुत से बुजुर्गों से बोल और कर्म में वर्णित है।

पेज ४०१ ऑफ ६९२

(۲) تعظیم سے مراد مطلق تعظیم ہے تو تعظیمِ قبر کے تعبدی ہونے کا ثبوت درکار ہے اور تعظیمِ الٰہی مراد ہے تو اس کے تعبدی ہونے سے تعظیمِ قبر کے لئے طواف کیسے ممنوع و بدعت ٹھہرے گا۔ امید کہ جواب باصواب سے ممتاز فرمائیں۔ والتملیم مع التکریم زیادہ ادب۔

الجواب: حضرت والا! آداب۔ میرے اس بیان میں دو دعوے ہیں: ایک یہ کہ طواف تعظیمی غیر خدا کے لئے حرام ہے۔ دوسرے یہ کہ حضرت عزت کے لئے بھی اگر کعبہ معظمہ و صفا و مروہ کے سوا کوئی اور طواف مقرر کیا تو ناجائز ہے۔ اول کا ثبوت عباراتِ منسک و مسلک میں اور دوم کا یہ بیان کہ تعظیمِ الٰہی کا بطوافِ اِمکنہ امر تعبدی غیر معقول المعنی ہے جس کی تصریح ائمہ نے فرمائی ہے کہ افعالِ حج تعبدی ہیں۔ امید کرتا ہوں کہ اس گزارش سے دونوں سوالوں کا حل ہو گیا۔ فقط

مسئلہ ۱۵۵: مسئولہ محمد میاں قادری از مارہرہ ۲۰ شوال ۱۳۳۶ھ حضرت مولانا المعظم المکرم دامت برکاتہم العالیہ پس از سلام مسنونہ معروض درباره مسئلہ طوافِ تعظیمی قبر میں بعض اہلِ لاہور کہتے ہیں کہ جب تعظیمِ قبر ایک امرِ جائز کم از کم ہے تو وہ ہئیت اور صورت کے لحاظ سے اپنے اطلاق پر رہنا چاہئے جب تک کہ شرع سے کسی خاص میں کوئی تقید نہ آئے اور صورتِ طواف میں بھی مسلک و منسک کے مصنفین کے منع کرنے کو وہ کافی نہیں سمجھتے اس کی کفایت یا اور کافی سند مذہب کی زیادت کی ضرورت ہے جناب ارشاد فرمائیں۔ فقیر محمد میاں قادری

الجواب: حضرت والا التسلیم، یا کتاب نا معتمد ہو یا اسے معتمدِ تر کتب میں اس کا خلاف مصرح ہو ورنہ کتب امام محمد یا مسندات کے سوا تمام متون و شروح و فتاویٰ ردی ہو جائیں گے۔ منسک و مسلک ضرور کتبِ معتمدہ ہیں اور ان کے مصنفین اپنا اجتہاد نہیں لکھتے، بلکہ مذہب کتبِ مذہب میں اس کا خلاف کس کس نے کیا، اور نہیں تو وجہِ رد کیا ہے۔ فقط

مسئلہ ۱۵۶: مسئولہ مولوی عبد الحمید صاحب از بنارس محلہ پترا کنڈہ تالاب ۱۹ ربیع الاول ۱۳۳۲ھ ہمارے سنی حنفی علماء کثرھم اللہ تعالٰی و ابقاھم الیٰ یوم الجزاء (اللہ تعالیٰ انھیں زیادہ کرے اور قیامت کے دن تک انھیں باقی رکھے ۔ت) اس میں کیا فرماتے ہیں کہ خالد نے زید سے سوال کیا کہ کسی ولی کی قبر شریف کو بوسہ دینا جائز ہے یا نہیں؟ زید نے جواب دیا اس میں علماء کا اختلاف ہے۔ بعضے ناجائز فرماتے ہیں بعضے جائز کہتے ہیں لیکن جواز ان کا قولاً و فعلاً بہت سے اکابر سے منقول ہے۔

Fatawa Razawiyya - Volume 22

It is recorded in 'Matalib al-Mumineen' with a good chain of narration that when Hadrat Bilal (may Allah be pleased with him) arrived from Syria to visit the sacred tomb, he was weeping and pressing his blessed face against the holy tomb. And in the 'Musnad' of Imam Ahmad bin Hanbal (may Allah have mercy on him), it is mentioned that one day Marwan saw a person with his face resting on the sacred tomb and said, "O man, do you know what you are doing?" When he came closer, he saw it was Abu Ayyub Ansari (may Allah be pleased with him).

In 'Khulasat al-Wafa', it is stated that the son of Hadrat Imam Ahmad bin Hanbal (may Allah have mercy on him) says: I asked my father whether if someone kisses the noble pulpit out of seeking blessings and touches the sacred tomb as well with the hope of reward, is it permissible? He replied: There is no harm in it. In 'Fatawa Alamgiri', it is written:

"There is no harm in kissing the grave of one's parents." (Arabic) Translation: There is no harm in kissing the graves of one's parents. (T)

And in ''Ayni's commentary on Bukhari', it says:

"Indeed, kissing noble places with the intention of seeking blessings, and similarly kissing the hands and feet of righteous people, is a good and commendable act, provided it is done with good intention and purpose." (Arabic) Translation: Kissing noble places, provided it is with the intention of seeking blessings, and similarly kissing the hands and feet of righteous people, is a good and commendable act, provided it is with good intentions and purpose. (T)

And Shah Abdul Aziz's practice of kissing the graves of his father and grandfather is mentioned in 'Bawariq al-Muhammadiyah'. As for the lack of permissibility, some cite the reason that it is a custom of Christians, while others say it is Sunnah. To the first point, this is a Shariah matter; when a difference arises between us and others in any matter, the ruling of imitation (tashabbuh) becomes void. For instance, fasting only on the day of Ashura or on a Saturday is disliked (Makruh), but combining it with the ninth or eleventh day, or with Friday or Sunday, makes it permissible without dislike. Similarly, sitting at the door of the house for the purpose of receiving condolences for the bereaved is disliked, but sitting inside the house is without dislike.

1. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter 6, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/351.
2. 'Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Hajj, Chapter on what is mentioned regarding the Black Stone, Idarat al-Tiba'at al-Muniriyya Beirut, 9/241.

'मतालिव अल-मोमिनीन' में एक अच्छी सनद के साथ वर्णित है कि जब हज़रत बिलाल (रज़ियल्लाहु अन्हु) शाम से पवित्र मज़ार की ज़ियारत के लिए हाज़िर हुए, तो वे रो रहे थे और अपने मुबारक चेहरे को पवित्र मज़ार से लगा रहे थे। और इमाम अहमद बिन हंबल (रहमतुल्लाहि अलैहि) की 'मुसनद' में है कि एक दिन मरवान ने एक व्यक्ति को पवित्र मज़ार पर मुँह रखे हुए देखा, तो कहा, "ऐ आदमी, क्या तू जानता है कि तू क्या कर रहा है?" फिर पास जाकर देखा तो वे अबू अय्यूब अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) थे।

'ख़ुलासत अल-वफ़ा' में है कि हज़रत इमाम अहमद बिन हंबल (रहमतुल्लाहि अलैहि) के साहबज़ादे फ़रमाते हैं कि मैंने अपने पिता से पूछा कि अगर कोई व्यक्ति बरकत के लिए मिंबर-ए-शरीफ़ को चूमे और सवाब की उम्मीद में पवित्र मज़ार को भी छुए, तो क्या यह ठीक है? उन्होंने फ़रमाया: इसमें कोई हर्ज नहीं है। 'फ़तावा आलमगिरी' में है:

"ला बा'सा बिताकबीली कबरी वालिदैहि" (अरबी) अनुवाद: अपने माता-पिता की कब्र को चूमने में कोई हर्ज नहीं है। (त)

और 'ऐनी शरह बुखारी' में है:

"इन्ना तकबीलल अमाकिनिश शरीफ़ा अला कसदित तबर्रुकि वकज़ालिका तकबीलु अयदिस सालिहीना व अरजुलिहुम फ़हुवा हसनुन महमूदुन बितिबारिल कसदि वन निय्याह" (अरबी) अनुवाद: पवित्र स्थानों को चूमना इस शर्त के साथ कि वह बरकत के इरादे से हो, और इसी तरह नेक लोगों के हाथ-पाँव चूमना एक अच्छा और सराहनीय काम है, बशर्ते कि इरादा और नीयत अच्छी हो। (त)

और शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब का अपने बाप-दादा की कब्रों को चूमना 'बवारिक-ए-मुहम्मदिया' में उद्धृत है। जहाँ तक अनुमति न होने की बात है, तो कुछ लोग इसका कारण ईसाइयों की आदत बताते हैं, जबकि कुछ इसे सुन्नत कहते हैं। पहली बात के जवाब में यह है कि यह एक शरीयत का मसला है; जब हमारे और दूसरों के बीच किसी मामले में कुछ अंतर आ जाता है, तो तशब्बुह (नकल) का हुक्म खत्म हो जाता है। जैसे केवल आशूरा के दिन या शनिवार के दिन रोज़ा रखना मकरूह (नापसंद) है, लेकिन नौवें या ग्यारहवें दिन, या शुक्रवार या रविवार के साथ मिला देने से बिना किसी मकरूह के जायज़ हो जाता है। इसी तरह शोक संतप्त लोगों के घर संवेदना प्रकट करने के उद्देश्य

से घर के दरवाज़े पर बैठना मकरूह है, लेकिन घर के अंदर बैठना बिना किसी मकरूह के जायज़ है।

---

1. फतावा हिंदिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 6, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/351।
2. उम्दतुल क़ारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताब अल-हज, हजर-ए-अस्वद के संबंध में जो उल्लेख है, इदारत अल-तिबाअत अल-मुनीरिया बेरूत, 9/241।

مطالب المومنین میں ہے کہ بسند جید وارد ہے کہ حضرت بلال رضی اللہ تعالٰی عنہ جب شام سے مزارِ اقدس کی زیارت کے لئے حاضر ہوئے تو روتے تھے اور اپنے چہرہ مبارک کو لٹاتے یعنی مزارِ قدس سے ملتے تھے۔ اور مسند امام احمد بن حنبل علیہ الرحمۃ میں ہے کہ ایک روز مروان نے ایک شخص کو مزارِ اقدس پر منہ رکھے ہوئے دیکھا تو کہا کہ اے شخص، تو جانتا ہے کہ کیا کرتا ہے۔ تو پھر نزدیک آکر دیکھا تو ابو ایوب انصاری رضی اللہ تعالٰی عنہ تھے۔

خلاصۃ الوفا میں ہے کہ حضرت امام بن حنبل رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ کے صاحبزادے فرماتے ہیں کہ میں نے اپنے باپ سے پوچھا کہ اگر کوئی شخص تبرکا منبرِ شریف کو بوسہ دے اور ہاتھ لگائے مزارِ اقدس کے ساتھ بھی ثواب کی امید پر ایسا ہی کرے تو فرمایا: کوئی حرج نہیں ہے۔ فتاوٰی عالمگیریہ میں ہے:

لا بأس بتقبیل قبر والدیه ۱۔ اپنے والدین کے قبر کو بوسہ دینے میں کوئی حرج نہیں ہے۔ (ت)

اور عینی شرح بخاری میں ہے:

ان تقبیل الاماکن الشریفۃ علی قصد التبرك وکذالك تقبیل ایدی الصالحین وارجلهم فهو حسن محمود باعتبار القصد والنیۃ ۲۔ شریف مقامات کو چومنا بشر طیکہ تبرک کے ارادے سے ہو اور اسی طرح نیک لوگوں کے ہاتھ پاؤں چومنا اچھا اور قابلِ تعریف کام ہے بشر طیکہ اچھے ارادے اور نیت سے ہو۔ (ت)

اور شاہ عبدالعزیز صاحب کا اپنے باپ دادا کی قبروں کو بوسہ دینا بوارق محمدیہ میں منقول ہے۔ باقی رہا عدمِ جواز سو بعضے اس کی علت اس کا عادتِ نصاریٰ سے ہونا بتاتے ہیں اور بعضے

اس کا مسنون ہونا فرماتے ہیں، سو پہلی بات میں تو یہ ہے کہ یہ مسئلہ شرعی ہے جب ہمارے اور غیر کے درمیان کسی امر میں کچھ فرق ہوگیا تو حکم تشبہ باطل ہوتا ہے۔ تنہا عاشورے کے روز نیز روزِ شنبہ کے روزے کا مکروہ ہونا اور نویں یا گیارھویں اور جمعہ یا یکشنبہ کا ملا دینے سے بلا کراہت جائز ہونا اسی طرح اہل مصیبت کے لوگوں کی تعزیت کے لئے آنے کی غرض سے گھر کے دروازے پر بیٹھنے کا مکروہ ہونا اور گھر کے اندر بیٹھنے کا بلا کراہت۔

---

۱ فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۵/۳۵۱ ۲ عمدة القاری شرح صحیح البخاری کتاب الحج باب ماذکر في الحجر الاسود ادارة الطباعة المنيرية بيروت ۹/۲۴۱

The permissibility of this is clearly stated in the books of Jurisprudence (Fiqh). Therefore, to just kiss the shrine of a saint and leave quickly in the manner mentioned would be disliked (Makruh). But if one offers greetings (Salam), kisses it, touches it to their eyes, and recites Surah Al-Fatiha, then it would be permissible without any dislike. Secondly, it is not necessary for something that is not established by the Sunnah to be prohibited or disliked. For example, consider the verbal articulation of the intention for prayer, despite what Al-Shurunbulali stated in his commentary on "Al-Durar al-Ghurar," it is not narrated from the Prophet (peace be upon him), nor the Sahaba, nor the Tabi'in, nor from any of the four Imams; yet the jurists consider it commendable (Mustahabb). So, is this answer of Zaid correct or not? Explain and be rewarded.

The Answer: In reality, there is a difference of opinion among scholars regarding kissing a grave. The research on this is that it is a matter revolving between two things: a motivator and a deterrent. The motivator is love, and the deterrent is etiquette (Adab). So, for one who is overwhelmed by love, there is no accountability, as it is proven from the senior Companions (may Allah be pleased with them). However, for the common people, prohibition is more cautious (Ahwat). Our scholars state that one should stand at least four cubits away from the shrine, so what room is there for kissing it? The scholar of Medina, Allama Sayyid Nuruddin Samhudi (may Allah sanctify his secret), after quoting opinions prohibiting touching, kissing, and circumambulating the walls of the radiant shrine in "Khulasat al-Wafa," says:

And in the "Kitab al-'Ilal wal-Su'alat" of Abdullah bin Ahmad bin Hanbal: "I asked my father about a man who touches the pulpit (Minbar) of the Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) and seeks blessings by touching and kissing it, and does the same with the grave, hoping for the reward of Allah Almighty. He replied: 'There is no harm in it.'"

That is, the son of Ahmad bin Hanbal says: I asked my father if a person touches the pulpit of the Messenger of Allah (peace be upon him) and kisses it, and does the same with the blessed grave with the hope of divine reward. He said: There is no harm in this. (T)

The great Imam Taqi al-Milla wad-Din Ali ibn Abd al-Kafi al-Subki (may Allah sanctify his secret) in "Shifa al-Siqam," and then Sayyid Nuruddin in "Khulasat al-Wafa," narrated via Yahya ibn al-Hasan from Umar ibn Khalid from Abi Nabata from Kathir

ibn Zayd from al-Muttalib ibn Abdullah ibn Hantab, mention that Marwan saw a man clinging to the fragrant, pure shrine (peace be upon him), with his face resting on the blessed grave. Marwan grabbed him by the neck and said, "Do you know what you are doing?" He turned towards him and said, "Yes, I have not come to a stone; I have come to the Messenger of Allah (peace be upon him)."

---

[1] Wafa al-Wafa, Chapter Four, section on the etiquette required of a visitor, etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/1404.

इसका जायज़ होना फ़िक़्ह की किताबों में स्पष्ट है। इसलिए किसी वली के मज़ार शरीफ़ को सिर्फ़ चूम कर जल्दबाज़ी में चले आना मकरूह होगा। और जब सलाम भी अर्ज़ किया, चूमा भी, आँखों से भी लगाया और फ़ातिहा भी पढ़ी तो बिना किसी नापसंदगी (कराहियत) के जायज़ होगा। दूसरी बात यह है कि किसी बात का सुन्नत न होने से उसका हराम या मकरूह होना लाज़िम नहीं आता। मिसाल के तौर पर नमाज़ की नियत का ज़बान से अदा करना, जैसा कि शरनबलाली ने 'अल-दुरर अल-ग़ुरर' के हाशिए में कहा है, हालाँकि यह न हुज़ूर से, न सहाबा से, न ताबिईन से और न ही चारों इमामों में से किसी से मनकूल है, फिर भी फ़ुक़हा (इस्लामी न्यायविद) इसे मुस्तहब (सराहनीय) कहते हैं। तो क्या ज़ैद का यह जवाब सही है या नहीं? बयान फ़रमाएं और सवाब पायें।

जवाब: हकीकत में कब्र को चूमने के बारे में उलेमाओं में मतभेद है। तहक़ीक़ यह है कि यह मामला दो चीज़ों - प्रेरक (दा'ई) और बाधक (मानि') के बीच घूमता है। प्रेरक 'मुहब्बत' है और बाधक 'अदब' है। तो जिस पर मुहब्बत का ग़लबा हो, उससे कोई पकड़ नहीं है क्योंकि यह बड़े सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से साबित है। और आम लोगों के लिए मना करना ही ज़्यादा एहतियात (अहवत) वाला है। हमारे उलेमा फ़रमाते हैं कि मज़ार से कम से कम चार हाथ की दूरी पर खड़ा होना चाहिए, फिर चूमने का सवाल ही कहाँ पैदा होता है। मदीना के आलिम अल्लामा सैय्यद नूरुद्दीन समहूदी (रहमतुल्लाह अलैह) अपनी किताब 'खुलासतुल वफ़ा' में रौज़ा-ए-अनवर की दीवारों को छूने, चूमने और तवाफ़ करने की मनाही के अक़्वाल नक़्ल करने के बाद फ़रमाते हैं:

अब्दुल्लाह बिन अहमद बिन हंबल की किताब 'अल-इलल वल-सुआलात' में है: "मैंने अपने पिता से उस व्यक्ति के बारे में पूछा जो रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मिम्बर को छूता है और उसे छूकर और चूमकर बरकत हासिल करता है, और अल्लाह तआला के सवाब की उम्मीद में कब्र के साथ भी ऐसा ही करता है। उन्होंने कहा: इसमें कोई हर्ज नहीं है।"

यानी अहमद बिन हंबल के साहबज़ादे फ़रमाते हैं: मैंने अपने पिता से पूछा कि कोई व्यक्ति रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मिम्बर को छुए और चूमे और सवाब की नियत से कब्र शरीफ़ के साथ भी वैसा ही करे? तो उन्होंने फ़रमाया: इसमें कोई हर्ज नहीं। (त)

इमाम तकीउद्दीन अली इब्न अब्दुल काफ़ी सुबकी (रहमतुल्लाह अलैह) 'शिफ़ा-उल-सिक़ाम' में और फिर सैय्यद नूरुद्दीन 'खुलासतुल वफ़ा' में यह रिवायत बयान करते हैं कि मरवान ने एक शख़्स को

देखा जो हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मज़ार शरीफ़ से लिपटे हुए थे और अपना चेहरा कब्र शरीफ़ पर रखे हुए थे। मरवान ने उनकी गर्दन पकड़ कर कहा, "क्या तुम जानते हो कि तुम क्या कर रहे हो?" उन्होंने मरवान की तरफ़ मुड़कर कहा: "हाँ, मैं किसी पत्थर के पास नहीं आया हूँ, मैं अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास आया हूँ।"

---

[1] वफ़ा उल-वफ़ा, चौथा अध्याय, ज़ायर के अदब का बयान, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, ४/१४०४

جائز ہونا کتب فقہ میں مصرح ہے پس کسی ولی کے مزار شریف کو صرف بوسہ دے کے چلا آنا بعجلت مذکورہ مکروہ ہوگا اور جب سلام بھی عرض کیا اور بوسہ بھی دیا اور آنکھوں سے بھی لگایا اور فاتحہ بھی پڑھی تو بلا کراہت جائز ہوگا، اور دوسری بات میں یہ کہ کسی امر کے غیر مسنون ہونے کو اس کا حرام یا مکروہ ہونا لازم نہیں۔ دیکھئے مثلاً نماز کی نیت کے ساتھ تلفظ باجودیکہ علی ماقال الشرنبلالی فی حاشیۃ علی الدرر الغرر ورنہ حضور سے نہ صحابہ کرام سے نہ تابعین سے نہ ائمہ اربعہ سے کسی سے منقول نہیں مگر فقہاء اس کو مستحب فرماتے ہیں پس زید کا یہ جواب صحیح ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔ الجواب: فی الواقع بوسہ قبر میں علماء کا اختلاف ہے۔ اور تحقیق یہ ہے کہ وہ ایک امر ہے دو چیزوں داعی و مانع کے درمیان دائر، داعی محبت ہے اور مانع ادب، تو جسے غلبہ محبت ہو اس سے مواخذہ نہیں کہ اکابر صحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے ثابت ہے اور عوام کے لئے منع ہی احوط ہے۔ ہمارے علماء تصریح فرماتے ہیں کہ مزار کابر سے کم از کم چار ہاتھ کے فاصلے سے کھڑا ہو پھر تقبیل کی کیا سبیل۔ عالم مدینہ علامہ سید نور الدین سمہودی قدس اللہ سرہ خلاصۃ الوفا شریف میں جدار مزار انور کے لمس و تقبیل وطواف سے ممانعت کے اقوال نقل کرکے فرماتے ہیں: وکتاب العلل والسؤالات لعبد اللہ بن احمد بن حنبل سألت ابی عن الرجل یمس منبر رسول اللہ صلی تعالی علیہ وسلم ویتبرك بمسه ویقبله ویفعل بالقبر مثل ذلك رجاء ثواب اللہ تعالی فقال لا بأس به۔ یعنی احمد بن حنبل کے صاحبزادے فرماتے ہیں میں نے باپ سے پوچھا کوئی شخص رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے منبر کو چھوئے اور بوسہ دے اور ثواب الہی کی امید پر ایسا ہی قبر شریف کے ساتھ کرے۔ فرمایا: اس میں کوئی حرج نہیں۔ (ت) امام اجل تقی الملۃ والدین علی ابن عبدالکافی سبکی قدس سرہ الملکی شفاء السقام پھر سید نور الدین

خلاصۃ الوفاء میں بروایۃ یحییٰ بن الحسن عن عمر بن خالد عن ابی نباتۃ عن کثیر بن زید عن المطلب بن عبداللہ بن حنطب ذکر فرماتے ہیں کہ مروان نے ایک صاحب کو دیکھا مزار عطر اطہر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے لپٹے ہوئے ہیں قبر شریف پر اپنا منہ رکھے ہیں مروان نے ان کی گردن پکڑ کر کہا جانتے ہو یہ تم کیا کر رہے ہیں انہوں نے اس کی طرف منہ کیا اور فرمایا: نعم انی لم آت الحجر انما جئت رسول اللہ صلی اللہ اللہ

---

[1] وفاء الوفاء الفصل الرابع باب مایلمزم الزائر من الادب الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۱۴۰۴

Fatawa Razawiyya, Volume 22

(May peace and blessings be upon him) Yes, I did not come to a stone; I have come to the presence of the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him). I heard the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) say, "Do not weep for the religion when its guardians are qualified, but weep for the religion when its guardians are unqualified." 1. Do not weep for the religion when its custodian is worthy of it; yes, weep for the religion when an unworthy person becomes its custodian. Sayyid (may his secret be sanctified) says: Narrated by Ahmad with a good (hasan) chain. Imam Ahmad narrated this hadith with a good chain. He also says:

Arabic	Urdu Translation
Ibn Asakir narrated with a good chain from Abu Darda (may Allah be pleased with him) that Bilal (may Allah be pleased with him) saw the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) in his dream, and he was saying to him: "What is this estrangement, O Bilal? Has the time not come for you to visit me?" He woke up sad and fearful, so he mounted his animal and set out for Medina. He came to the grave of the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) and began to weep there and rub his face against it. 2	That is, Ibn Asakir narrated with a correct (sahih) chain from Abu Darda (may Allah be pleased with him) that Bilal (may Allah be pleased with him) had gone to Syria. One night he saw in a dream that the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) was saying to him, "What is this coldness? Has the time not come for you to present yourself for our visit?" Bilal (may Allah be pleased with him) woke up grieved and fearful and set out with the intention of the holy visit. Arriving at the luminous shrine, he began to weep and rub his face on the noble grave.

Imam Hafiz Abdul Ghani and other elders say:

Arabic	Urdu Translation
The reliance in traveling for the visit is not merely on his dream, but on his action in doing that while the Sahaba were present in abundance and the story was not hidden from them. 3	That is, in undertaking the journey for the holy visit, we do not rely solely on the dream, but on the fact that Bilal (may Allah be pleased with him) did this, and the Noble Companions (may Allah be pleased with them) were present in large

Arabic	Urdu Translation
	numbers, and it became known to them, yet none of them objected to it.

The Scholar of Medina says:

---

1. Shifa al-Siqam, Chapter 7, Section 2, Maktaba Nooria Rizvia, Faisalabad, p. 152; Wafa al-Wafa, Chapter 8, Section 2, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/1359.
2. Wafa al-Wafa, Chapter 8, Section 2, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/1356.
3. Wafa al-Wafa, Chapter 8, Section 2, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/1357.

(सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हाँ, मैं किसी पत्थर के पास नहीं आया, मैं तो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में हाज़िर हुआ हूँ। मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को फरमाते हुए सुना कि "दीन पर मत रोओ जब उसके संरक्षक उसके योग्य हों, लेकिन दीन पर तब रोओ जब उसके संरक्षक अयोग्य हों।" 1. दीन पर तब न रोओ जब उसका संरक्षक उसका पात्र हो, हाँ दीन पर तब रोओ जब नालायक उसका संरक्षक बन जाए। सैय्यद (कुद्दुस सिर्रहु) फरमाते हैं: इसे अहमद ने हसन सनद के साथ रिवायत किया है। इमाम अहमद ने यह हदीस हसन सनद के साथ रिवायत की है। आगे फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
इब्न असाकिर ने अबू दरदा (रज़िअल्लाहु अन्हु) से एक अच्छी सनद के साथ रिवायत की कि बिलाल (रज़िअल्लाहु अन्हु) ने अपने सपने में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को देखा, जो उनसे कह रहे थे: "ऐ बिलाल, यह कैसी बेरुखी है? क्या वह समय नहीं आया कि तुम मेरी ज़ियारत के लिए आओ?" वह दुखी और भयभीत होकर जाग गए, अपनी सवारी पर सवार हुए और मदीना की ओर चल दिए। वह अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की कब्र पर आए और वहाँ रोने लगे और अपना चेहरा उस पर मलने लगे। 2	यानी इब्न असाकिर ने सही सनद के साथ अबू दरदा (रज़िअल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया कि बिलाल (रज़िअल्लाहु अन्हु) शाम चले गए थे। एक रात सपने में देखा कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उनसे फरमा रहे हैं, "यह क्या ज़फ़ा (बेरुखी) है? क्या वह वक्त नहीं आया कि तुम हमारी ज़ियारत को हाज़िर हो?" बिलाल (रज़िअल्लाहु अन्हु) ग़मगीन और डरते हुए जागे और ज़ियारत-ए-अकदस के इरादे से सवार हुए, मज़ार-ए-अनवार पर हाज़िर होकर रोना शुरू किया और अपना चेहरा कब्र शरीफ पर मलते थे।

इमाम हाफ़िज़ अब्दुल ग़नी और अन्य बुजुर्ग फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
ज़ियारत के लिए यात्रा करने में भरोसा केवल उनके सपने पर नहीं है, बल्कि उनके उस कार्य पर है, जबकि सहाबा बड़ी संख्या में मौजूद	यानी ज़ियारत-ए-अकदस के लिए शद्दुल रिहाल (सफर की तैयारी) करने में हम केवल सपने पर भरोसा नहीं करते, बल्कि इस बात पर कि बिलाल (रज़िअल्लाहु अन्हु) ने यह किया और सहाबा किराम (रज़िअल्लाहु अन्हुम) बड़ी तादाद में मौजूद थे

अरबी	उर्दू अनुवाद
थे और यह कहानी उनसे छिपी नहीं थी। 3	और उन्हें पता चला, मगर उनमें से किसी ने इस पर ऐतराज नहीं किया।

मदीना के आलिम फ़रमाते हैं:

---

1. शिफा अल-सिक़ाम, अध्याय 7, खंड 2, मकतबा नूरिया रज़विया, फैसलाबाद, पृष्ठ 152; वफ़ा अल-वफ़ा, अध्याय 8, खंड 2, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 4/1359।
2. वफ़ा अल-वफ़ा, अध्याय 8, खंड 2, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 4/1356।
3. वफ़ा अल-वफ़ा, अध्याय 8, खंड 2, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 4/1357।

تعالٰی علیہ وسلم ہاں میں پتھر کے پاس نہ آیا میں تو رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے حضور حاضر ہوا ہوں میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو فرماتے سنا کہ لاتبکوا علی الدین اذا ولیہ اھلہ ولکن ابکوا علی الدین اذا ولیہ غیر اھلہ ۱۔ دین پر نہ رو جب اس کا والی اس کا اہل ہو ہاں دین پر رو جب نااہل اس کا والی ہو۔ سید قدس سرہ فرماتے ہیں : رواہ احمد بسند حسن امام احمد نے یہ حدیث بسند حسن روایت فرمائی۔ نیز فرماتے ہیں :

عربی

روی ابن عساکر بسند جید عن ابی الدرداء رضی اللہ تعالی عنہ ان بلالا رای فی منامہ النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم وھو یقول لہ ما ھذہ الجفوۃ یا بلال اما ان لك ان تزورنی فانتبہ حزیناً خائفاً فرکب راحلتہ وقصد المدینۃ فاتی قبر رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فجعل یبکی عندہ ویمرغ وجھہ علیہ ۲۔

اردو ترجمہ

یعنی ابن عسا کر نے بسند صحیح ابو درداء رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا کہ بلال رضی اللہ تعالٰی عنہ شام کو چلے گئے تھے ایک رات خواب میں دیکھا کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ان سے فرماتے ہیں یہ کیا جفا ہے کیا وہ وقت نہ آیا کہ تو ہماری زیارت کو حاضر ہو، بلال رضی اللہ تعالٰی عنہ غمگین اور ڈرتے ہوئے جاگے اور بقصد زیارت اقدس سوار ہوئے، مزار پر انوار پر حاضر ہو کر رونا شروع کیا اور اپنا منہ قبر شریف پر ملتے تھے۔

امام حافظ عبدالغنی وغیرہ اکابر فرماتے ہیں :

عربی **اردو ترجمہ**

لیس الاعتماد فی السفر للزیارۃ یعنی زیارت اقدس کے لئے شدالرحال کرنے میں ہم فقط خواب پر

علی مجرد منامہ بل علی فعلہ اعتماد نہیں کرتے بلکہ اس پر کہ بلال رضی اللہ تعالٰی عنہ نے یہ

ذلك والصحابۃ متوفرون ولم تخف کیا اور صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم بکثرت موجود تھے

علیھم القصۃ ۳۔ اور انہیں معلوم ہوا کسی نے اس پر انکار نہ فرمایا۔

عالم مدینہ فرماتے ہیں :

---

۱ شفاء السقام ابواب السابع الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ص ۱۵۲، وفاء الوفاء الباب الثامن الفصل الثانی دار احیاء التراث العربی بیروت ۴ / ۱۳۵۹ ۲ وفاء الوفاء الباب الثامن الفصل الثانی دار احیاء التراث العربی بیروت ۴ / ۱۳۵۶ ۳ وفاء الوفاء الباب الثامن الفصل الثانی دار احیاء التراث العربی بیروت ۴ / ۱۳۵۷

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

Al-Khatib bin Hamla mentioned that Bilal (may Allah be pleased with him) placed his cheeks on the noble grave, and Ibn Umar (may Allah be pleased with both of them) would place his right hand on it. Then it was said: Undoubtedly, being engrossed in love leads to permission in this, and the intention behind it is veneration. People's ranks differ, just as in life; some impulsively rush towards him, while others possess patience and stay back. (Summarized excerpt). It is narrated from Ibn al-Sayf and Imam al-Muhibb al-Tabari that kissing the shrines of the righteous is permissible. And it is narrated from Isma'il al-Taymi that Ibn al-Munkadir (a Tabi'i) was afflicted with an illness that made speech difficult, so he would stand and place his cheek on the radiant grave of the pure Master (may Allah bless him and grant him peace). Someone objected to this, and he said: 'I seek healing from the noble shrine of the Prophet (may Allah bless him and grant him peace).'

Allama Sheikh Abdul Qadir Fakihmi Makki (may Allah have mercy on him) says in the blessed book 'Husn al-Tawassul fi Ziyarah Afdal al-Rusul': "Rubbing the face, cheeks, and beard on the dust of the noble presence and its thresholds during times of solitude—where there is safety from an ignorant person's misconception leading to something forbidden in Shariah—is a beloved and good matter for those who seek it. It is an act in which there is no harm, as it appears, but for the one who has a righteous intention in doing so." Meaning: In solitude, where there is no fear that a layman's misunderstanding might lead to something impermissible in Sharia, at such a time, rubbing one's face, cheeks, and beard on the dust of the holy court and the threshold is recommended and praiseworthy. No harm is seen in it, except for the one whose intention is good and who is driven by intense longing and overwhelming love.

Footnotes: 1. Wafa al-Wafa, Chapter 4, section on etiquette for visitors, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/1305 2. Wafa al-Wafa, Chapter 4, section on etiquette for visitors, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/1206 Page 405 of 692

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

ख़तीब बिन हमला ने ज़िक्र किया कि हज़रत बिलाल (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने पवित्र कब्र पर अपने दोनों गाल रखे और इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) अपना दायां हाथ उस पर रखते थे। फिर उन्होंने कहा: निःसंदेह प्रेम में लीन होना इसकी अनुमति का कारण बनता है और इससे उद्देश्य सम्मान प्रकट करना है। लोगों के दरजे अलग-अलग होते हैं जैसे जीवन में; कोई तो बेसाख़्ता उसकी तरफ बढ़ता है और किसी में धैर्य होता है वह पीछे रहता है। (सारांश)। इब्न अल-सैफ़ और इमाम मुहिब अल-तबरी से नक़ल किया गया है कि नेक लोगों के मज़ारों (मज़ारों) को चूमना जायज़ है। इस्माइल अल-तैमनी से नक़ल है कि इब्न अल-मुनकादिर को एक ऐसी बीमारी होती जिससे बोलना मुश्किल हो जाता, तो वह खड़े होते और अपना गाल नबी-ए-पाक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की रौशन कब्र पर रखते। किसी ने उन्हें टोका तो उन्होंने कहा: 'मैं नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मज़ार-ए-अकदस से शिफ़ा (आरोग्य) हासिल करता हूँ।'

अल्लामा शैख़ अब्दुल कादिर फ़ाकीही मक्की (रहमतुल्लाह अलैहि) अपनी मुबारक किताब 'हुस्न अल-तवस्सुल फ़ी ज़ियारत अफ़ज़ल अल-रुसुल' में फ़रमाते हैं: "एकांत के समय पवित्र दरबार की मिट्टी और चौखट पर चेहरा, गाल और दाढ़ी रगड़ना—जहाँ किसी जाहिल की ग़लतफ़हमी का डर न हो—चाहने वालों के लिए एक पसंदीदा और नेक काम है। इसमें कोई बुराई नहीं दिखती, बशर्ते कि नीयत अच्छी हो।" अर्थात: तन्हाई में जहाँ यह अंदेशा न हो कि किसी जाहिल का वहम इसके सबब किसी नाजायज़ शरई काम की तरफ जाएगा, ऐसे वक्त बारगाह-ए-अकदस की मिट्टी और आस्ताने पर अपना मुँह, गाल और दाढ़ी रगड़ना मुस्तहब (पसंदीदा) और मुस्तहसन (अच्छा) है। इसमें कोई हर्ज़ मालूम नहीं होता, मगर उसी के लिए जिसकी नीयत नेक हो और जो गहरे शौक़ और मुहब्बत से भरे हों।

फुटनोट्स: 1. वफ़ा अल-वफ़ा, अध्याय 4, दर्शनार्थियों के शिष्टाचार, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 4/1305 2. वफ़ा अल-वफ़ा, अध्याय 4, दर्शनार्थियों के शिष्टाचार, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 4/1206 पृष्ठ 405 / 692

ذکر الخطیب بن حملة ان بلالا رضی اللہ تعالی عنه وضع خدیه علی القبر الشریف وان ابن عمر رضی اللہ تعالی عنهما کان یضع یده الیمین علیه ثم قال ولا شك ان الاستغراق فی المحبة یحمل علی الاذن فی ذلك والقصد به التعظیم والناس تختلف مراتبهم کما فی الحیوة فمنهم من لا یملك نفسه بل یبادر الیه ومنهم من فیه اناة فیتأخر اهـ ملخصاـ ونقل عن ابن الصیف والمحب الطبری جواز تقبیل قبور الصالحین وعن اسمعیل التیمی قال کان ابن المنکدر یصیبه الصمات فکان یقوم فیضع خده علی قبر النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم فعوتب فی ذلك فقال استشفیت بقبر النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلمـ یعنی خطیب بن حملہ نے ذکر کیا کہ بلال رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے قبر انور پر اپنے دونوں رخسارے رکھے اور ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما اپنا داہنا ہاتھ اس پر رکھتے پھر کہا بیشک نہیں کہ محبت میں استغراق اس میں اذن پر باعث ہوتا ہے اور اس سے مقصود تعظیم ہے اور لوگوں کے مرتبے مختلف ہیں جیسے زندگی میں تو کوئی بے اختیارانہ اس کی طرف سبقت کرتا ہے اور کسی میں تحمل ہے وہ پیچھے رہتا ہےـ اور ابن الصیف اور امام محب الطبری سے نقل کیا کہ مزارات اولیاء کو بوسہ دینا جائز ہےـ اور اسماعیل تمیمی سے نقل کیا کہ ابن المنکدر تابعی کو ایک مرض لاحق ہوتا کہ کلام دشوار ہو جاتا تو وہ کھڑے ہوتے اور اپنا رخسارہ قبر انور سید اطہر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر رکھتے، کسی نے اس پر اعتراض کیا، فرمایا: میں نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مزار اقدس سے شفا حاصل کرتا ہوں،

علامہ شیخ عبد القادر فاکہمی مکی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کتاب مستطاب حسن التوسل فی زیارۃ افضل الرسل میں فرماتے ہیں: تمریغ الوجه والخد واللحیة بتراب الحضرة الشریفة واعتابها فی زمن الخلوة المأمون فیها توهم عامی محذور ا شرعیاً بسببه امر محبوب حسن لطلابها وامر لابأس به فیما یظهر

لکن لمن کان لہ فی ذلك قصد صالح یعنی خلوت میں جہاں اس کا اندیشہ نہ ہو کہ کسی جاہل کا وہم اس کے سبب کسی ناجائز شرعی کی طرف جائیگا ایسے وقت بارگاہ اقدس کی مٹی اور آستانے پر اپنا منہ اور رخسارہ اور داڑھی رگڑنا مستحب و مستحسن ہے جس میں کوئی حرج معلوم نہیں مگر اس کے لئے جس کی نیت اچھی ہو اور افراط شوق اور غلبہ محبت

۱ وفاء الوفاء الفصل الرابع باب ما یلزم الزائر من الادب داراحیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۱۳۰۵ ۲ وفاء الوفاء الفصل الرابع باب ما یلزم الزائر من الادب داراحیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۱۲۰۶

Fatawa-e-Razvia, Vol. 22

And excessive longing and overflowing love carried him to it [1]. May it be the cause for this.

Then he says:

(Arabic Text)	(Urdu Translation)
Now I present to you a matter from which the meaning will be apparent to you: that the great Imam al-Subki used to place the skin of his face on the carpet of Dar al-Hadith, which the feet of al-Nawawi had touched, seeking the blessing of his feet and highlighting his increased greatness. As he alluded to this in his saying: "And in Dar al-Hadith there is a subtle meaning * Towards whose spread I yearn and seek refuge * Perhaps I may reach with the core of my face * The place where the feet of al-Nawawi stepped." And that our teacher, the crown of the Gnostics, Imam of the Sunnah, the seal of the Mujtahidin, used to rub his face and beard on the threshold of the Sacred House at the Stone of Ishmael [2].	That is, moreover, I give you here such a gift from which the meanings will become clear to you. It is that the exalted Imam Taqiyy al-Milla wa al-Din Subki used to rub his face on that bedding of Dar al-Hadith upon which Imam Nawawi (may his noble secret be sanctified) used to step, in order to take the blessing of his feet and to give fame to the increase of his veneration. As he himself says, there is a subtle meaning in Dar al-Hadith for whose manifestation I have a passion, so that perhaps my face might reach that place which the feet of Nawawi had touched. And our teacher Taj al-Arifeen, Imam of the Sunnah, the last of the Mujtahidin, used to rub his face and beard at the threshold of the Sacred House in Hateem Sharif, where the noble shrine of our master Ishmael (peace and blessings be upon him) is located.

In short, this is not a matter regarding which denial is obligatory, as it is proven from the senior companions (may Allah be pleased with them) and the exalted Imams (may Allah have mercy on them). So there is no reason for commotion over it, although in our view, it is cautious for the common people to avoid it. Imam Allama Abdul Ghani al-Nabulsi (may his holy secret be sanctified) says in *Hadiqa al-Nadiyya*, a commentary on *Al-Tariqa al-Muhammadiyya*:

(Arabic Text)

Whenever a matter can be derived from any of the opinions in our school of thought or the school of thought of someone else, it is not a reprehensible act (munkar) whose denial is mandatory and whose prohibition is required. Rather, the reprehensible act is that upon which consensus (ijma) has occurred.

(Urdu Translation)

When a derivation for a problem is possible from any of the opinions of our school of thought or on any other school of thought, then such a problem is not deniable such that its denial is mandatory and it should be prohibited. What is deniable is that upon which consensus has occurred.

1 *Husn al-Tawassul fi Ziyarat Afdal al-Rusul* 2

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड 22

और अत्यधिक लालसा और उमड़ते प्रेम ने उसे इसके लिए प्रेरित किया [1]। शायद यह इसका कारण बने।

फिर वे कहते हैं:

(अरबी पाठ)

अब मैं तुम्हें एक ऐसी बात भेंट करता हूँ जिससे अर्थ तुम पर स्पष्ट हो जाएगा: कि महान इमाम अल-सुबकी दार अल-हदीस के उस कालीन पर अपने चेहरे की खाल रखते थे, जिसे अल-नववी के चरणों ने छुआ था, उनके चरणों का आशीर्वाद प्राप्त करने और उनकी बढ़ी हुई महानता को उजागर करने के लिए। जैसा कि उन्होंने अपनी इस उक्ति में संकेत दिया है: "और दार अल-हदीस में एक सूक्ष्म अर्थ है * जिसके विस्तार की ओर मैं लालायित हूँ और शरण चाहता हूँ * शायद मैं अपने चेहरे के केंद्र के साथ उस स्थान तक पहुँच जाऊँ* जहाँ अल-नववी के चरणों ने कदम रखे थे।" और यह कि हमारे शिक्षक, ज्ञानियों के मुकुट, सुन्नत के इमाम, मुजतहिदीन की मुहर, बैतुल हराम की दहलीज पर हजर-ए-इस्माइल के पास अपना चेहरा और दाढ़ी रगड़ा करते थे [2]।

(उर्दू अनुवाद)

यानी इसके अलावा मैं तुम्हें यहाँ एक ऐसा उपहार देता हूँ जिससे अर्थ तुम पर स्पष्ट हो जाएंगे। वह यह कि इमाम-ए-अजल तक़ी अल-मिल्ला व अल-दीन सुबकी दार अल-हदीस के उस बिछौने पर जिस पर इमाम नववी (अल्लाह उनके महान रहस्य को पवित्र करे) कदम रखते थे, उनके कदम की बरकत लेने और उनके सम्मान की वृद्धि को प्रसिद्ध करने के लिए अपना चेहरा उस पर मला करते थे। जैसा कि वे स्वयं कहते हैं कि दार अल-हदीस में एक सूक्ष्म अर्थ है जिसे प्रकट करने का मुझे जुनून है, कि शायद मेरा चेहरा उस स्थान तक पहुँच जाए जिसे नववी के कदमों ने छुआ था। और हमारे शेख ताज अल-आरिफ़ीन, इमाम-ए-सुन्नत, खातिमा अल-मुजतहिदीन, आस्ताना-ए-बैतुल हराम में हतीम शरीफ पर जहाँ हमारे आका इस्माइल (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) का पवित्र मज़ार है, अपना चेहरा और दाढ़ी मला करते थे।

संक्षेप में, यह ऐसा कोई मामला नहीं है जिस पर इनकार करना अनिवार्य हो, जबकि यह वरिष्ठ सहाबा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) और महान इमामों (अल्लाह उन पर दया करे) से प्रमाणित है। अतः इस पर हंगामे का कोई कारण नहीं है, हालाँकि हमारे विचार में आम लोगों के लिए इससे बचना ही सावधानी

है। इमाम अल्लामा अब्दुल गनी नाबुलसी (अल्लाह उनके पवित्र रहस्य को पवित्र करे) 'हदीका अल-नदिय्या' में 'तरीका-ए-मुहम्मदिया' की व्याख्या में फरमाते हैं:

(अरबी पाठ)

जब भी किसी मसले (मामले) का समाधान हमारे मज़हब (विचारधारा) के कथनों में से किसी कथन पर या किसी दूसरे मज़हब पर निकालना संभव हो, तो वह 'मुनकर' (अस्वीकार्य) नहीं है जिसका इनकार करना और जिससे रोकना अनिवार्य हो। बल्कि 'मुनकर' वह है जिस पर आम सहमति (इज्मा) हो चुकी हो।

(उर्दू अनुवाद)

जब किसी मसले की हमारे मज़हब के कथनों में से किसी कथन पर या किसी दूसरे मज़हब पर तख़रीज (समाधान) मुमकिन हो, तो ऐसा मसला काबिले-इनकार नहीं होता कि जिसका इनकार वाजिब हो और उससे मना किया जाए। काबिले-इनकार वह है जिस पर इज्मा वाकय हुआ हो।

1 हुस्न अल-तवस्सुल फ़ी ज़ियारत अफ़ज़ल अल-रुसुल 2

पृष्ठ 406/692

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

وحمله عليه فرط الشوق والحب الطافح ۱ ۔ اسے اس پر باعث ہو۔

پھر فرماتے ہیں:

(Arabic Text) **(Urdu Text)**

یعنی علاوہ بریں میں تجھے یہاں ایک ایسا تحفہ دیتا ہوں

الانی اتحفک بامر یلوح لك منه المعنی بأن الشیخ الامام السبکی وضع خد وجهه علی بساط دارالحدیث التي مسها القدم النووی یسأل برکة قدمه وینوه بمزید عظمة کما اشار الی ذلك بقوله و في دارالحدیث لطیف معنی * الی بسط له اصبو وأوی * لعلی ان انال بحر وجهی * مکان مسه قدم النواوی * وبأن شیخنا تاج العارفین امام السنة خاتم المجتهدین کان یمرغ وجهه ولحیته علی عتبة البیت الحرام بحجر اسمعیل ۲۔

جس سے معنی تجھ پر ظاہر ہو جائیں وہ یہ کہ امام اجل تقی الملة والدین سبکی دارالحدیث کے اس بچھونے پر جس پر امام نووی قدس سرہ العزیز قدم رکھتے تھے ان کے قدم کی برکت لینے اور ان کی زیادتِ تعظیم کے شہرہ دینے کو اپنا چہرہ اس پر ملا کرتے تھے جیسا کہ خود فرماتے ہیں کہ دارالحدیث میں ایک لطیف معنی ہے جس کے ظاہر کرنے کا مجھے عشق ہے کہ شاید میرا چہرہ پہنچ جائے اس جگہ پر جس کو قدمِ نووی نے چھوا تھا اور ہمارے شیخ تاج العارفین امام سنت خاتمہ المجتہدین آستانہ بیت الحرام میں حطیم شریف پر جہاں سید نا اسمعیل علیہ الصلوۃ والسلام کا مزارِ کریم ہے اپنا چہرہ اور داڑھی ملا کرتے تھے۔

بالجملہ یہ کوئی امر ایسا نہیں جس پر انکار واجب ہو جبکہ اکابر صحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم اور اجلہ ائمہ رحمہم اللہ تعالیٰ سے ثابت ہے تو اس پر شورش کی کوئی وجہ نہیں اگر چہ ہمارے نزدیک عوام کو اس سے بچنے ہی میں احتیاط ہے امام علامہ عبدالغنی نابلسی قدس سرہ القدسی حدیقہ ندیہ میں شرح طریقہ محمدیہ میں فرماتے ہیں:

(Arabic Text) **(Urdu Text)**

المسألة متى امكن تخريجها على قول من الاقوال في مذهبنا او مذهب غيرنا فليست بمنكر يجب انكاره و النهى عنه وانما المنكر ما وقع الاجماع

جب کسی مسئلے کی ہمارے مذہب کے اقوال میں سے کسی قول پر یا کسی دوسرے مذہب پر تخریج ممکن ہو تو ایسا مسئلہ قابلِ انکار نہیں ہوتا کہ جس کا انکار واجب ہو اور اس سے منع کیا جائے قابل انکار ما وقع الاجماع

١ حسن التوسل فی زیارۃ افضل الرسل ٢

Fatawa Rizvia, Volume 22

...on its prohibition and its prevention.[1] And Allah Almighty knows best. It is a matter upon which the scholars of the world agree on its prohibition and it has been forbidden. And Allah Almighty knows best. (t)

Problem 157: Sent by Mr. Muhammad Zahid Bakhsh from Bengal, Dam Akanda Post Office, Faridpur Village, Mymensingh District, 4 Jamadi al-Ula 1332 AH. A Peer (spiritual guide) takes disciples in such a manner that first he starts playing flute, drum, tambourine, mridang, sarangi, sitar, bela, and clapping, singing songs, and dancing; then he becomes unconscious. And he sings and plays so loudly that it can be heard from a mile away. According to this Peer, when all disciples come, they first prostrate or kiss the feet. Scholars of this country forbid this condition, but that Peer replies that prostrating to a Peer is permissible in the Quran. He cites this verse from Surah Yusuf: "And he raised his parents upon the throne, and they fell down before him prostrate."[2] - and Hazrat Yusuf (peace be upon him) seated his parents high on the throne and they all fell down in prostration for him. (t) And if that Peer or that disciple leads the prayer, will following them in prayer be correct or not?

The Answer: Musical instruments are impermissible and prostrating to anyone other than Allah is definitively haram (forbidden). To attribute its permissibility to the Great Quran is a fabrication. The Great Quran has mentioned an event concerning followers of previous divine laws; in their law, the prostration of greeting (Sajda Tahiyyat) was permissible, but our Shari'ah (Islamic law) has forbidden it. Therefore, to bring evidence from that now is like someone claiming alcohol is permissible because it was allowed in previous laws as long as it did not cause intoxication. Indeed, in the Shari'ah of our Master Adam (peace be upon him), marriage with one's biological sister was permissible; if someone today brings that as evidence to declare it permissible, he would become a disbeliever. Praying behind such a Peer or such disciples is Makruh Tahrimi (prohibitively disliked), meaning it is a sin to pray behind them, and if one has prayed, it is obligatory to repeat the prayer. Appointing them as Imams is impermissible. And Allah Almighty knows best.

Problem 158 to 163: 12 Jamadi al-Ula 1332 AH. (1) What do the scholars of religion say regarding this matter: A Muslim said 'Assalamu Alaikum' to another, and the second person also replied with 'Assalamu Alaikum'. Furthermore, in response to the greeting, he added 'Adab Bandagi' (servant's etiquette), 'Taslimat' (salutations), etc. In

such a situation, should the first person who said 'Assalamu Alaikum' remain silent or say something? And regarding the reply to the greeting...

[1] Al-Hadiqa an-Nadiyah, Type 33, Al-Maktaba an-Nooriya ar-Radawiya Faisalabad 2/309 [2] The Holy Quran 12/100

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

...इसकी हरामियत और मनाही पर।[1] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। वह मसला होता है जिसकी हरामियत पर अहले आलम (विद्वानों) का इत्तिफ़ाक हो और उससे मना किया गया हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 157: प्रेषित जनाब मोहम्मद ज़ाहिद बख्श साहब, बंगाल, डाकखाना डाम अकांडा, गाँव फ़रीदपुर, जिला मैमनसिंह, 4 जमादी-उल-उला 1332 हिजरी। एक पीर इस तरीके से मुरीद करता है कि पहले वह ढोल, तम्बूर, मृदंग, सारंगी, सितार, बेला बजाना और गीत गाना और नाचना शुरू करता है, फिर बेहोश हो जाता है। और गाना-बजाना इतनी ज़ोर से करता है कि एक मील दूर से सुना जाता है। और उस पीर के नज़दीक जब सब मुरीद आते हैं तो पहले सजदा करते हैं या कदम चूमते हैं। इस शर्त पर इस मुल्क के आलिम मना करते हैं, और वह पीर यह जवाब देता है कि पीर को सजदा करना कुरान में जायज़ है। सूरह यूसुफ़ की इस आयत में: "और उसने अपने वालिदैन को तख़्त पर ऊँचा बिठाया और वे सब उसके आगे सजदे में गिर पड़े।"[2] - और हज़रत यूसुफ़ अलैहिस्सलाम ने अपने वालिदैन को ऊपर करके तख़्त पर बिठाया और वे सब उनके लिए सजदे में गिर गए। (त) और क्या उस पीर या उस मुरीद की इमामत में नमाज़ पढ़ना सही होगा या नहीं?

जवाब: साज़-ओ-आवाज़ (मज़ामीर) नाजायज़ हैं और अल्लाह के सिवा किसी और को सजदा करना कतई हराम है। और कुरान-ए-अज़ीम की तरफ इसके जवाज़ (वैधता) की निस्बत करना इफ्तिरा (झूठ) है। कुरान-ए-अज़ीम ने पिछली शरीअत वालों का वाकया ज़िक्र फरमाया है; उनकी शरीअत में सजदा-ए-तहियत (अभिवादन का सजदा) हलाल था, हमारी शरीअत ने उसे हराम कर दिया। तो अब उससे सनद (सबूत) लाना ऐसा है जैसे कोई शराब को हलाल बताए कि पिछली शरीअतों में जब तक नशा न दे, हलाल थी; बल्कि सैय्यदना आदम अलैहिस्सलाम की शरीअत में सगी बहन से निकाह जायज़ था, अब उसकी सनद लाकर जो इसे हलाल बताएगा वह काफिर हो जाएगा। ऐसे पीर और ऐसे मुरीदों के पीछे नमाज़ मकरूह-ए-तहरीमी है, यानी पढ़ना गुनाह है और अगर पढ़ ली हो तो दोहराना वाजिब है। और उन्हें इमाम बनाना नाजायज़ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 158 से 163: 12 जमादी-उल-उला 1332 हिजरी। (1) उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि एक मुसलमान ने दूसरे से 'अस्सलाम वालेकुम' कहा, दूसरे ने भी जवाब में 'अस्सलाम वालेकुम' ही कहा। इसके अलावा यह कि सलाम के जवाब में 'आदाब बंदगी', 'तस्लीमात' वगैरह-

वगैरह कहे। ऐसी सूरत में पहले सलाम करने वाला खामोश रहे या क्या कहे? और सलाम के जवाब का...

[1] अल-हदीक़ा अन-नदिया, अल-नौउल साल्स वस-सालातून, अल-मकतबा अन-नूरिया अर-रज़विया, फैसलाबाद, 2/309 [2] अल-कुरान अल-करीम, 12/100

पृष्ठ 407/692

علی حرمتہ والنھی عنہ۔ ۱ واللہ تعالیٰ اعلم۔ وہ مسئلہ ہوتا ہے کہ جس کی حرمت پر اہل عالم کا اتفاق ہو اور اس سے منع کیا گیا ہو۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۵۷: مرسلہ جناب محمد زاہد بخش صاحب از ملک بنگالہ ڈاکخانہ ڈام اکانڈہ موضع فرید پور ضلع میمن سنگھ ۴ جمادی الاولی ۱۳۳۲ھ ایک پیر مرید کرتا ہے اس طریقہ پر کہ اول نے ، ڈھول اور طنبورہ اور مردنگ اور سارنگی اور ستار اور بیلا اور تالی بجانا اور گیت گانا اور ناچنا شروع کرتا ہے تو پھر بے ہوش ہوتا ہے۔ اور گانا اور بجانا ایسی زور سے کرتا ہے کہ ایک میل سے سنا جاتا ہے۔ اور اس پیر کے نزدیک جب سب مرید آتے ہیں اول سجدہ کرتے ہیں یا کہ قدم چومتے ہیں تو اس شرط میں اس ملک کے عالم منع کرتے ہیں اور وہ پیر یہ جواب دیتے ہیں کہ سجدہ کرنا قرآن میں جائز ہے پیر کو۔ سورہ یوسف کی اس آیت میں "وَرَفَعَ اَبَوَیْہِ عَلَی الْعَرْشِ وَخَرُّوْا لَہٗ سُجَّدًا" 2 ۔ اور حضرت یوسف علیہ السلام نے اپنے والدین کو اوپر کرکے تخت پر بٹھایا اور وہ سب اس کے لئے سجدہ میں گر گئے۔ ت) اور ع وہ پیر یا کہ وہ مرید امامت کریں تو ان کے پیچھے اقتداء کرنے سے نماز درست ہوگی یا نہیں؟ الجواب: مزامیر ناجائز ہیں اور سجدہ غیر خدا کو حرام قطعی ہے۔ اور قرآن عظیم کی طرف اس کے جواز کی نسبت کرنا افتراء ہے۔ قرآن عظیم نے اگلی شریعت والوں کا واقعہ ذکر فرمایا ہے ان کی شریعت میں سجدہ تحیت حلال تھا ہماری شریعت نے حرام فرمادیا تو اب اس سے سند لانا ایسا ہے جیسے کوئی شراب کو حلال بتائے کہ اگلی شریعتوں میں جہاں تک نشہ نہ دے حلال تھی بلکہ شریعت سیدنا آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام میں سگی بہن سے نکاح جائز تھا اب اس کی سند لا کر جو حلال بتائے کافر ہو جائے گا، ایسے پیر اور ایسے مریدوں کے

پیچھے نماز مکروہ تحریمی ہے کہ پڑھنا گناہ ہے اور پڑھی ہو تو پھیرنا واجب ہے۔ اور انہیں امام بنانا ناجائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۵۸ تا ۱۶۳: ۱۲ جمادی الاولی ۱۳۳۲ھ (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک مسلمان نے دوسرے سے السلام علیکم کہا دوسرے نے بھی جواب میں السلام علیکم ہی کہا دیگر یہ کہ سلام کے جواب میں آداب بندگی ، تسلیمات وغیرہ وغیرہ کہے ایسی صورت میں اول السلام علیکم کہنے والا خاموش رہے یا کیا کہے اور جواب سلام کا

۱ الحدیقہ الندیہ النوع الثالث والثلاثون المکتبہ النوریہ الرضویہ فیصل آباد ۲/ ۳۰۹ ۲ القرآن الکریم ۱۲/ ۱۰۰

Fatawa Razawiyya Volume 22

...who hasn't given it in the prescribed (Sunnah) way, what mistake has he committed? (2) Secondly, what is the best and easiest way to greet (Salaam) and its reply? How many words should be said? (3) Thirdly, if one or a few people are sitting at a place, and someone comes, says "As-Salamu Alaykum," says something else, and leaves immediately without staying, should the aforementioned person say "As-Salamu Alaykum" again while leaving or not? (4) Fourthly, for people who happen to meet every other day, daily, or even several times a day, is it necessary to shake hands (Musafahah) after the greeting and its response, even if the other person is busy with important work? Furthermore, on which occasions is shaking hands necessary, and is shaking hands Fard (obligatory), Wajib (necessary), or Sunnah? (5) Fifthly, if a Muslim, even if he is a sinner himself and considers himself a sinner, sees his fellow Muslims behaving contrary to the prescribed manner and conduct, yet despite being able to advise and guide, he does not do so, what is the ruling regarding this mentioned Muslim? Furthermore, if the mentioned person says nothing due to a specific reason, such as the other person's anger etc., but feels sad and regretful himself and prays for the other's well-being, is the mentioned person deserving of any reward or not? (6) Sixthly, what is the ruling on meeting and greeting in a hypocritical manner? Is it desirable or not?

The Answer: (1) By saying "As-Salamu Alaykum" in response to "As-Salamu Alaykum," the reply will be fulfilled, although the Sunnah is to say "Wa Alaykumus-Salam." Saying words like "Adab," "Tasleemat," or "Bandagi" is nonsensical and against the Sunnah; there is no obligation to reply to such things, rather look at the circumstances. If the situation is such that by not replying, he will be cautioned and refrain from acting against the Sunnah in the future, then do not reply. And if he is an influential person in worldly terms and there is a fear of harm or injury in not replying, then give a similar nonsensical reply. Similarly, if not replying would create malice or break his heart due to his ignorance, then replying is better. And when greeting is done in the prescribed Sunnah way and the greeter is a Sunni Muslim with correct beliefs, then replying is Wajib (obligatory), and abandoning it is a sin. However, if a strange young woman greets, the reply should be given in the heart. And Allah the Almighty knows best.

Page 408 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

...जिसने सुन्नत तरीक़े से (जवाब) नहीं दिया, उसने क्या गलती की? (2) दूसरा यह कि सलाम करने और उसका जवाब देने का सबसे अच्छा और आसान तरीक़ा क्या है? कितने शब्द कहने चाहिए? (3) तीसरा यह कि किसी स्थान पर एक या कुछ लोग बैठे हों और कोई व्यक्ति आए और "अस्सलाम वालेकुम" कहने और कुछ बातचीत करने के बाद तुरंत चला जाए, वहां रुके नहीं, तो ऐसी स्थिति में क्या जाते समय फिर से "अस्सलाम वालेकुम" कहना चाहिए या नहीं? (4) चौथा यह कि उन लोगों के लिए जो हर दूसरे दिन या रोज़ाना, बल्कि कभी-कभी दिन में कई बार मिलते हों, क्या सलाम और जवाब के बाद मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) भी ज़रूरी है, भले ही दूसरा व्यक्ति अपने किसी ज़रूरी काम में व्यस्त हो? इसके अलावा, मुसाफ़हा किन-किन मौकों पर करना ज़रूरी है और क्या मुसाफ़हा फ़र्ज़ है, वाजिब है या सुन्नत? (5) पांचवां यह कि अगर कोई मुसलमान, भले ही वह खुद गुनहगार हो और खुद को गुनहगार समझता भी हो, अपने साथी मुसलमानों को सुन्नत के खिलाफ व्यवहार और बर्ताव करते देखे, और नसीहत व मार्गदर्शन करने में सक्षम होने के बावजूद ऐसा न करे, तो उस ज़िक्र किए गए मुसलमान के बारे में क्या हुक्म है? इसके अलावा, अगर उक्त व्यक्ति किसी विशेष कारण से, जैसे दूसरे की नाराजगी आदि के कारण, कुछ न कहे लेकिन स्वयं दुखी और अफसोस महसूस करे और उसके लिए दुआ-ए-खैर करे, तो क्या वह व्यक्ति किसी सवाब (पुण्य) का हकदार है या नहीं? (6) छठा यह कि मुनाफ़िक़ाना (पाखंडपूर्ण) तरीक़े से मिलना और सलाम करना कैसा है? ऐसा करना चाहिए या नहीं?

अल-जवाब (उत्तर): (1) "अस्सलाम वालेकुम" के जवाब में "अस्सलाम वालेकुम" कहने से जवाब पूरा हो जाएगा, हालांकि सुन्नत यह है कि "व-अलैकुमुस-सलाम" कहे। "आदाब", "तस्लीमात", "बंदगी" कहना एक निरर्थक बात है और सुन्नत के खिलाफ है, इनका जवाब देना ज़रूरी नहीं है, वहां परिस्थिति देखनी चाहिए। अगर स्थिति ऐसी है कि जवाब न देने से वह सचेत होगा और भविष्य में सुन्नत के खिलाफ काम करने से बाज़ आएगा, तो जवाब न दें। और अगर वह दुनियावी ऐतबार से कोई बड़ा व्यक्ति है और जवाब न देने में नुकसान या परेशानी का अंदेशा है, तो वैसा ही कोई निरर्थक जवाब दे दे। इसी तरह अगर जवाब न देने से द्वेष पैदा होगा या उसकी नासमझी के कारण उसका दिल टूटेगा, तब भी जवाब देना बेहतर है। और जब सलाम सुन्नत तरीक़े से किया गया हो और सलाम करने वाला सही अक़ीदे वाला सुन्नी मुसलमान हो, तो जवाब देना वाजिब है और उसे छोड़ना

गुनाह है। लेकिन अगर कोई अजनबी जवान औरत सलाम करे, तो दिल में जवाब देना चाहिए। वल्लाह तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

पेज 408 / 692

مسنون طریقہ سے جس نے نہیں دیا ہے وہ کس خطا کا مرتکب ہوا؟ (۲) دوسرے یہ کہ بہتر اور آسان طریقہ سلام اور اس کے جواب کا کیا ہے کس قدر الفاظ کہنا چاہئے ؟ (۳) تیسرے یہ کہ ایک مقام پر چند یا ایک شخص بیٹھا ہو اور کوئی شخص آئے اور بعد سلام علیکم کرنے کے اور کوئی بات چیت کرکے فوراً چلا جائے قیام نہ کرے ایسی صورت میں مذکور کو جاتے وقت پھر السلام علیکم کہنا چاہئے یا نہیں؟ (۴) چوتھے یہ کہ ان لوگوں کو جو دوسرے دن یا روزمرہ بلکہ کبھی ایک دن میں چند بار بھی ملنے کا اتفاق پڑتا ہو ان کو بعد سلام اور جواب سلام کے اگرچہ دوسرا شخص اپنے کام ضروری میں مصروف ہو مگر مصافحہ کرنا بھی امر ضروری ہے۔ دیگر یہ کہ مصافحہ کون کون سے موقعوں پر کرنا ضروری ہے اور مصافحہ فرض ہے یا واجب یا سنت؟ (۵) پانچویں یہ کہ اگر کوئی مسلمان اگرچہ وہ خود گنہگار ہو اور اپنے آپ کو گنہگار جانتا بھی ہو لیکن اپنے بھائی مسلمانوں کی حالت خلاف طریقہ اور برتاؤ کو دیکھ کر اور باوجود نصیحت اور ہدایت کر سکنے کے اور نہ کرے تو اس مسلمان مذکور کی بابت کیا حکم ہے؟ دیگر یہ کہ اگر شخص مذکور کسی وجہ خاص یعنی دوسرے کی خفگی وغیرہ کے باعث کچھ نہ کہے مگر خود غمگین ہو اور افسوس کرے اور اس کے حق میں دعائے خیر کرے تو شخص مذکور کچھ اجر پانے کا مستحق ہے یا نہیں؟ (۶) چھٹی یہ کہ منافقانہ طریقے سے ملنا اور سلام کرنا کیسا ہے؟ چاہئے یا نہیں؟ الجواب : (۱) السلام علیکم کے جواب میں السلام علیکم کہنے سے جواب ادا ہو جائے گا اگرچہ سنت یہ ہے کہ وعلیکم السلام کہے ، آداب، تسلیمات ، بندگی کہنا ایک مہمل بات ہے اور خلاف سنت ہے ، اس کا جواب کچھ ضرور نہیں، وہاں مصلحت پر نظر کرے۔ اگر صورت یہ ہے کہ اس کا جواب نہ دینے سے وہ متنبہ ہوگا اور آئندہ خلاف سنت سے باز رہے گا تو کچھ جواب نہ

دے ، اور اگر وہ دنیا کے اعتبار سے بڑا شخص ہے اور اسے جواب نہ دینے میں ضرر و ایذا کا اندیشہ ہے تو ویسا ہی کوئی مہمل جواب دے دے۔ اسی طرح اگر اسے جواب نہ دینے سے کینہ پیدا ہوگا یا اپنی ناواقفی کے باعث اس کی دل شکنی ہو گی جب بھی جواب دینا اولیٰ ہے اور سلام جب مسنون طریقہ سے کیا گیا ہو اور سلام کرنے والا سنی مسلمان صحیح العقیدہ ہو تو جواب دینا واجب ہے اور اس کا ترک گناہ مگر اجنبی جوان عورت اگر سلام کرے تو دل میں جواب دینا چاہئے واللہ تعالیٰ اعلم۔

(2) At the minimum, "Assalamu Alaikum", and it is better to add "Wa Rahmatullahi", and best of all is to include "Wa Barakatuhu", and no addition beyond that. Furthermore, it is necessary to repeat at least as many words as the greeter used, and it is preferable to say more in response. If they said "Assalamu Alaikum", one should say "Wa Alaikum Assalam Wa Rahmatullahi". If they said "Assalamu Alaikum Wa Rahmatullahi", one should say "Wa Alaikum Assalam Wa Rahmatullahi Wa Barakatuhu". And if they said up to "Wa Barakatuhu", then the respondent should also say the same much, as there is no addition beyond that.

(3) Upon leaving, say it again, "The first is not more entitled than the last" (meaning the greeting upon arrival is not more important than the one upon departure). And Allah Almighty knows best.

(4) Shaking hands (Musafaha) is a Sunnah, and its time is at the beginning of a meeting, whether it's a real beginning, like someone who just arrived, or a legal/ constructive beginning, like someone of a deviant sect who came, sat, and conversed, then found guidance and became a Sunni; then all present Sunnis should shake hands with him, as ordered by the Leader of the Believers, Maula Ali, may Allah honor his face. Shaking hands after prayer also falls under this constructive beginning because a person in prayer is in a different world; hence, if someone outside the prayer recites a verse of prostration (Sajdah), the person praying is not required to prostrate upon hearing it. And if the person praying recites it, it is not obligatory for the person outside the prayer. For this reason, in the pure Sharia, greeting each other is prescribed at the end of the prayer. If people meet several times a day, they should shake hands each time. And Allah Almighty knows best.

(5) Fulfilling divine commands and avoiding sin yourself is obligatory for every person, and commanding others to follow the Sharia and forbidding sin to the extent of one's ability is obligatory for every capable person. Not forbidding another from sinning when they are doing so is a second sin. Yes, if there is a dominant suspicion that forbidding will cause mischief, strife, horror, or hatred, then silence is permitted. Along with that, being grieved in one's heart and praying for the Muslim brother is a sign of faith, for which one will receive a reward. And Allah Almighty knows best.

(6) It is prohibited without necessity or religious compulsion. And Allah Almighty knows best.

Issue 164 to 168: From Etawah Darya, asked by Hayatullah on Thursday, 9th Safar al-Muzaffar 1334 AH.

What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say on this matter: (1) Is it permissible for a believing woman to say "Assalamu Alaikum" to another believing woman and for her to respond with "Wa Alaikum Assalam"?

Page 409 of 692

फतावा रज़विया जिल्द २२

(२) कम से कम "अस्सलामु अलैकुम", और इससे बेहतर "वरहमतुल्लाहि" जोड़ना है और सबसे बेहतर "वबरकातुहु" शामिल करना है और इस पर कोई वृद्धि नहीं है। फिर सलाम करने वाले ने जितने शब्दों में सलाम किया है, जवाब में कम से कम उतने ही शब्दों का दोहराना ज़रूरी है और बेहतर यह है कि जवाब में अधिक कहे। यदि उसने "अस्सलामु अलैकुम" कहा तो यह "वअलैकुमुस्सलाम वरहमतुल्लाहि" कहे। और यदि उसने "अस्सलामु अलैकुम वरहमतुल्लाहि" कहा तो यह "वअलैकुमुस्सलाम वरहमतुल्लाहि वबरकातुहु" कहे। और यदि उसने "वबरकातुहु" तक कहा तो यह भी उतना ही कहे क्योंकि इससे अधिक कुछ नहीं है।

(३) जाते समय फिर कहे, "पहला (सलाम) दूसरे (सलाम) से अधिक हकदार नहीं है" (यानी विदाई का सलाम भी उतना ही महत्वपूर्ण है)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(४) मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) सुन्नत है और इसका समय मुलाक़ात की शुरुआत है, चाहे वह वास्तविक शुरुआत हो जैसे जो व्यक्ति अभी आया, या हुक्मी (कानूनी) शुरुआत हो जैसे कोई विधर्मी आया और बैठा रहा और बातचीत करता रहा, फिर उसे हिदायत मिल गई और वह सुन्नी हो गया, तो जितने सुन्नी उपस्थित हैं उन सबको उससे मुसाफ़हा करना चाहिए जैसा कि अमीरुल मोमिनीन मौला अली करम अल्लाह वजहुल करीम ने इसका आदेश दिया। नमाज़ के बाद भी मुसाफ़हा इसी हुक्मी शुरुआत में शामिल है क्योंकि नमाज़ी नमाज़ में दूसरी दुनिया में होता है, इसीलिए जो नमाज़ से बाहर सज्दे की आयत की तिलावत करे, उसे सुनने से नमाज़ी पर सज्दा वाजिब नहीं होता। और नमाज़ी तिलावत करे तो जो नमाज़ से बाहर है उस पर वाजिब नहीं। इसीलिए शरीअते मुताहरा में नमाज़ के अंत में एक दूसरे पर सलाम रखा गया है। दिन में अगर कई बार मिलना हो तो हर बार मुसाफ़हा करना चाहिए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(५) ईश्वरीय आदेशों का पालन करना और स्वयं पाप से बचना हर व्यक्ति पर फर्ज़ है, और दूसरे को शरीअत के पालन का आदेश देना और पाप से अपनी शक्ति के अनुसार रोकना हर (योग्य) व्यक्ति पर फर्ज़ है। आपके सामने किसी को पाप करते देखकर न रोकना दूसरा पाप है। हाँ, अगर रोकने के कारण फ़ितना-व-फ़साद (अशांति), नफरत या घबराहट का प्रबल अंदेशा हो तो चुप्पी की अनुमति है। इसके साथ ही दिल में दुखी होना और मुसलमान भाई के लिए दुआ करना ईमान की निशानी है, इस पर सवाब (पुण्य) मिलेगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(६) बिना ज़रूरत और शरीअत की मजबूरी के हराम है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १६४ से १६८: इटावा दरिया से, प्रार्थी हयात उल्लाह, गुरुवार, ९ सफ़र उल मुज़फ़्फ़र १३३४ हिजरी।

धर्म के विद्वान और शरीअत के मुफ्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं: (१) क्या एक मोमिना (आस्तिक) औरत का दूसरी मोमिना औरत को "अस्सलामु अलैकुम" कहना और उसका जवाब "वअलैकुमुस्सलाम" कहना जायज़ है?

पृष्ठ ४०९ का ६९२

(۲) کم از کم السلام علیکم اور اس سے بہتر ورحمۃ اللہ ملانا اور سب سے بہتر وبرکاتہ شامل کرنا اور اس پر زیادت نہیں۔ پھر سلام کرنے والے نے جتنے الفاظ میں سلام کیا ہے جواب میں اتنے کا اعادہ تو ضرور ہے اور افضل یہ ہے کہ جواب میں زیادہ کہے۔ اس نے السلام علیکم کہا تو یہ وعلیکم السلام ورحمۃ اللہ کہے۔ اور اگر اس نے السلام علیکم ورحمۃ اللہ کہا تو یہ وعلیکم السلام ورحمۃ اللہ وبرکاتہ کہے اور اگر اس نے وبرکاتہ تک کہا تو یہ بھی اتنا ہی کہے کہ اس سے زیادت نہیں۔

(۳) جاتے وقت پھر کہے لیست الاولی باحق من الاخرۃ (پہلا جواب دوسرے سے زیادہ بہتر نہیں۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

(۴) مصافحہ سنت ہے اور اس کا وقت ابتدائے ملاقات ہے خواہ ابتدائے حقیقی ہو جیسے جو شخص ابھی آیا یا حکمی جیسے کوئی بد مذہب آیا اور بیٹھا اور گفتگو کرتا رہا اور ہدایت پائی اور سنی ہوا تو جتنے حاضرینِ اہلسنت ہیں ان سب کو اس سے مصافحہ چاہئے جیسا کہ امیر المومنین مولا علی کرم اللہ وجہہ الکریم نے اس کا حکم دیا۔ نماز کے بعد بھی مصافحہ اسی ابتدائے حکمی میں داخل ہے کہ نمازی نماز میں دوسرے عالم میں ہوتا ہے ولہذا جو خارجِ نماز آیتِ سجدہ کی تلاوت کرے اس کے سننے سے نمازی پر سجدہ واجب نہیں۔ اور نمازی تلاوت کرے تو جو نماز سے باہر ہے اس پر واجب نہیں۔ اس لئے شریعتِ مطہرہ میں ختمِ نماز میں ایک، دوسرے پر سلام رکھا۔ دن میں اگر کئی بار ملنا ہو تو ہر بار مصافحہ چاہئے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

(۵) احکامِ الٰہی بجالانا اور گناہ سے خود بچنا ہر شخص پر فرض ہے اور دوسرے کو اتباعِ شرع کا حکم دینا اور گناہ سے بقدرِ قدرت منع کرنا ہر اہل پر فرض ہے آپ گناہ کرنے کے سبب دوسرے کو نہ منع کرنا دوسرا گناہ ہے ہاں اگر منع کرنے کے سبب فتنہ و فساد وحشت و نفرت کا ظنِ غالب ہو تو سکوت کی اجازت ہے اور اس کے ساتھ دل میں غمگین ہونا اور مسلمان بھائی کے لئے دعا کرنا یہ ایمان کی علامت ہے اس پر ثواب پائے گا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

(۶) بلا ضرورت و مجبوری شرعی حرام ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۶۴ تا ۱۶۸: از اٹاوا دریا مسئولہ حیات اللہ بروز پنجشنبہ بتاریخ ۹ صفر المظفر ۱۳۳۴ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں: (۱) آیا عورت مومنہ کو مومنہ سے السلام علیکم کہنا اور اس کا جواب وعلیکم السلام کہنا جائز ہے؟

Fatawa Razawiyya Volume 22

(2) Is it permissible for a believing woman to say "As-Salamu Alaykum" to her father, brother, or grandfather, and for them to say "Wa Alaykum As-Salam" in response? (3) Is it permissible for a boy or brother to say "As-Salamu Alaykum" to his mother or sister, and how is it to respond with "Wa Alaykum As-Salam"? (4) How is it for a wife to say "As-Salamu Alaykum" to her husband and for a husband to say it to his wife, and to respond with "Wa Alaykum As-Salam"? (5) If it is not correct for women to say "As-Salamu Alaykum," then what other words according to Sharia should they use when meeting each other? Only this.

The Answer: In all these cases, saying "As-Salamu Alaykum" and responding with "Wa Alaykum As-Salam" is undoubtedly permissible. This was also common in the sacred era. Greeting ladies with "As-Salamu Alaykum" was also practiced. However, there is a subtle point worthy of consideration here: if a practice is not a Sunnah Mu'akkadah (emphasized Sunnah), or its method is not fixed, and some ways have become so strange to common people that they might laugh at the Sunnah upon seeing them performed, then in such cases, it is prudent to abandon that non-emphasized practice or that specific method. Why should people's faith be endangered for the sake of a recommended (Mustahabb) act? Laughing at the Sunnah, God forbid, can lead to disbelief (Kufr), and it is obligatory to save Muslims from disbelief. In the issue of female circumcision, scholars have explicitly mentioned this subtlety. Similarly, regarding the tail (Shimla) of a turban, it was stated that where people laugh at it and compare it to a tail, the tail of the turban should not be left hanging. The situation of women greeting each other or being greeted with "As-Salamu Alaykum" is somewhat similar; they might consider it strange and there is a possibility of them laughing at it. In such a situation, using the word 'Salam' itself is sufficient as a substitute, as in "They said, 'Peace!' He replied, 'Peace!'" (Qur'an), so relying on this is appropriate. And Allah Almighty knows best.

Mas'alah 169: From Kela Khera, Bazpur tehsil, Nainital district, asked by Abdul Majeed Khan, Madarsa Zanana, on Saturday, 11th Safar al-Muzaffar 1337 AH. The situation is that regarding shaking hands (Musafaha), some say it should not be done after prayer, and others say it should be done after prayer. Therefore, I am presenting this to you to know which opinion is more correct. Please also write the method in clear words so that opponents are silenced.

The Answer: The correct view regarding shaking hands after prayers is that it is permissible. It is mentioned in Naseem al-Riyadh:

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

(2) क्या एक मोमिन औरत का अपने बाप, भाई या दादा को "अस्सलामु अलैकुम" कहना और जवाब में "वअलैकुम अस्सलाम" कहना जायज़ है? (3) लड़के और भाई का अपनी माँ और बहन को "अस्सलामु अलैकुम" कहना जायज़ है और जवाब में "वअलैकुम अस्सलाम" कहना कैसा है? (4) औरत का शौहर को और शौहर का औरत को "अस्सलामु अलैकुम" कहना और जवाब में "वअलैकुम अस्सलाम" कहना कैसा है? (5) अगर औरतों को "अस्सलामु अलैकुम" कहना सही नहीं है, तो शरीअत के अनुसार आपस में मिलते समय और कौन से शब्द कहने चाहिए? फ़क़त।

जवाब: इन सभी सूरतों में "अस्सलामु अलैकुम" कहना और जवाब में "वअलैकुम अस्सलाम" कहना निःसंदेह जायज़ है। ज़माना-ए-अकदस (पवित्र काल) में भी इसका रिवाज था। बीबियों को भी "अस्सलामु अलैकुम" कहा गया है। लेकिन यहाँ एक बारीक नुक्ता ग़ौर करने लायक है: जो सुन्नत-ए-मुअक्कदा न हो या उसका कोई तरीका मुतय्यन (तय) न हो, और कुछ तरीके आम लोगों में इतने अजनबी हो गए हों कि उनके करने पर वे सुन्नत का मज़ाक उड़ाएँ, तो वहाँ उस गैर-मुअक्कदा सुन्नत या उस खास तरीके को छोड़ देना ही बेहतर है। एक मुस्तहब (पसंदीदा) काम के लिए लोगों का दीन क्यों खराब हो? सुन्नत का मज़ाक उड़ाना, अल्लाह की पनाह, कुफ्र (अविश्वास) तक ले जाता है, और मुसलमानों को कुफ्र से बचाना फ़र्ज़ है। खफ़ाज़-ए-निसा (महिला खतना) के मसले में उलेमा ने इस बारीक नुक्ते की वज़ाहत की है। इसी तरह इमामे के शिमले (साफे की लटकती पूंछ) के बारे में फ़रमाया कि जहाँ-जहाँ लोग इस पर हँसते हों और इसे दुम (पूँछ) से तशबीह (तुलना) देते हों, वहाँ शिमला न छोड़ा जाए। औरतों का आपस में या औरतों को "अस्सलामु अलैकुम" कहने का मामला भी लगभग ऐसा ही है; वे इसे अजनबी समझेंगी और इस पर हँसने की संभावना है। ऐसी स्थिति में लफ्ज़ 'सलाम' ही उसका विकल्प है, "क़ालू सलामन, क़ाला सलामुन" (उन्होंने कहा 'सलाम', उसने कहा 'सलाम'), तो इसी पर इक़्तफ़ा (संतोष) करना मुनासिब है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसअला 169: मकाम केला खेड़ा, तहसील बाज़पुर, जिला नैनीताल से, सायल (पूछने वाले) अब्दुल मजीद खान, मदरसा ज़नाना, रोज़ शंबा (शनिवार), तारीख 11 सफ़र अल-मुज़फ़्फ़र 1337 हिजरी। मसअला यह है कि मुसाफ़हा (हाथ मिलाने) के बारे में कोई कहता है कि नमाज़ के बाद नहीं करना चाहिए और कोई कहता है कि नमाज़ के बाद करना चाहिए। लिहाज़ा आपसे गुज़ारिश है कि कौन सा कौल (कथन) ज़्यादा सही है। और तरीका भी साफ लफ्ज़ों में तहरीर फरमाएँ ताकि मुखालिफ (विरोधी) ज़ेर हों।

जवाब: नमाज़ों के बाद मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) सही यह है कि जायज़ है। 'नसीम-उर-रियाज़' में है:

पेज 410 का 692

(۲) عورت مومنہ کا اپنے باپ بھائی دادا سے السلام علیکم کہنا اور جواب میں وعلیکم السلام کہنا جائز ہے؟ (۳) لڑکے اور بھائی کو اپنی ماں اور بہن سے السلام علیکم کہنا جائز ہے اور جواب میں وعلیکم السلام کہنا کیسا ہے؟ (۴) عورت کو خاوند سے اور خاوند کو عورت سے السلام علیکم کہنا اور جواب میں وعلیکم السلام کہنا کیسا ہے؟ (۵) عورتوں کو اگر السلام علیکم کہنا درست نہیں تو اور کون الفاظ بروئے شرع آپس میں ملتے وقت کہنا چاہئے؟ فقط

الجواب: ان سب صورتوں میں السلام علیکم اور جواب وعلیکم السلام کہنا بلاشبہ جائز ہے زمانہ اقدس میں بھی رواج تھا۔ بیبیوں سے بھی السلام علیکم فرمایا ہے مگر یہاں ایک دقیقہ واجب اللحاظ ہے جو سنت مؤکدہ نہ ہو یا اس کا ایک طریقہ متعین نہ ہو اور بعض طرق عوام میں ایسے اوپری ہو گئے ہوں کہ اس کے بجالانے سے سنت پر ہنسیں گے تو وہاں اس غیر مؤکدہ اور مؤکدہ کے اس طریقہ خاصہ کا ترک ہی مصلحت ہوتا ہے کہ ایک استحباب کے لئے لوگوں کا دین کیوں فاسد ہو سنت پر ہنسنا معاذ اللہ کفر تک لے جاتا ہے اور مسلمانوں کو کفر سے بچانا فرض ہے مسئلہ خفاض نساء میں علماء نے اس دقیقہ کی تصریح کی ہے نیز شملہ عمامہ میں فرمایا کہ جہاں جہاں اس پر ہنستے ہیں اور دم سے تشبیہ دیتے ہوں وہاں شملہ نہ چھوڑا جائے، باہم عورتوں کا یا عورتوں سے السلام علیکم کی حالت قریب قریب ایسی ہی ہے اور اسے اجنبا جانیں گے اور اس پر ہنسنے کا احتمال ہے اور لفظ سلام اس کا قائم مقام، قالوا سلاما قال سلام تواس پر اکتفا مناسب۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۶۹: از مقام کیلا کھیڑا تحصیل بازپور ضلع نینی تال مسئولہ عبدالمجید خاں مدرسہ زنانہ بروز شنبہ بتاریخ ۱۱ صفر المظفر ۱۳۳۷ھ احوال اینست کہ بابت مصافحہ کے کوئی کہتا ہے کہ بعد نماز کے نہیں کرنا چاہئے اور کوئی کہتا ہے کہ بعد نماز کے کرنا چاہئے لہذا آپ سے معروض

ہوں کہ کون سا قول صحیح تر ہے۔ اور طریقہ بھی صاف الفاظ میں تحریر فرمائیں تاکہ مخالف زیر ہو۔

الجواب: نمازوں کے بعد مصافحہ صحیح یہ ہے کہ جائز ہے۔ نسیم الریاض میں ہے:

Fatawa Ridawiyya Volume 22

[Box 1] Left (Arabic): The most correct opinion is that it is a permissible innovation. And Allah Almighty knows best. Right (Urdu): The correct position is that this is a permissible innovation. (T) And Allah Almighty knows best.

Issue 170 to 171: From Seohara village, Bijnor district, Mohalla Molviyan, asked by Hafiz-ur-Rahman on Saturday, 7th Safar-ul-Muzaffar 1334 AH. (1) Zaid keeps his spiritual guide's (Pir) picture with extreme respect, kisses it, and performs a prostration of greeting (Sajda-e-Tahiyat). Therefore, what is the ruling on kissing a picture and performing prostration to it? Please write the ruling for each separately, citing clear text (nass-e-sareeh), authentic hadith, or the saying of an Imam with references from books. In support of the prostration of greeting, Zaid presents this passage from the book 'Anwar al-Uyun fi Asrar al-Maknun' written by Sheikh Abdul Quddus:

[Box 2] Left (Persian): The disciples of Hazrat Sheikh al-Alam (may his secret be sanctified) used to lower their heads before Hazrat Sheikh al-Alam and perform prostration before him before sitting. Today, that same practice continues among the disciples of Hazrat Sheikh al-Alam; they prostrate before the grave of Hazrat Sheikh al-Alam and before the current successor (Sajjada-Nashin) by placing their heads on the ground. Right (Urdu): The disciples of Hazrat Sheikh al-Alam (i.e., Sheikh Abdul Quddus Gangohi) used to lower their heads and prostrate before him before sitting. Today, the same practice continues among the disciples of Hazrat Sheikh al-Alam. They prostrate before the grave of the aforementioned Sheikh and then prostrate before his current successor (Sajjada Nashin) by putting their heads on the ground before him. (T)

What is the ruling regarding this statement? And Zaid also says that there is a difference of opinion among jurists (fuqaha) regarding the prostration of greeting. It is stated in Durr-ul-Mukhtar:

[Box 3] Left (Arabic): Similarly, what the ignorant people do by kissing the ground before great scholars is forbidden (haram). Both the doer and the one pleased with it are sinners because it resembles idol worship. And do they commit disbelief if done by way of worship and glorification... Right (Urdu): Similarly, what some ignorant and foolish people do by kissing the ground before great scholars—remember that this

act is forbidden (haram). Therefore, both the person doing it and the one pleased with it are sinners because this act resembles idol worship.

1. Nasim al-Riyad fi Sharh al-Shifa by Qadi Iyad, Chapter 2, Section on Physical Purity, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 4/13.
2. Anwar al-Uyun fi Asrar al-Maknun.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

[बॉक्स 1] बायां (अरबी): सबसे सही मत यह है कि यह एक मुबाह (अनुमेय) बिदअत है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। दायां (उर्दू): सही यह है कि यह बिदअत-ए-मुबाह है। (त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 170 से 171: मौज़ा स्योहारा, जिला बिजनौर, मोहल्ला मौलवियान, सायल हफीज़-उर-रहमान, बरोज़ सनीचर (शनिवार), ब-तारीख 7 सफ़र-उल-मुज़फ़्फ़र 1334 हिजरी। (1) ज़ैद अपने पीर की तस्वीर को निहायत एहतराम से रखता है, उसे चूमता है और सज्दा-ए-तहीयत करता है। लिहाज़ा तस्वीर को चूमना और तस्वीर को सज्दा-ए-तहीयत करना कैसा है? हर एक का हुक्म अलग-अलग नस-ए-सरीह (स्पष्ट प्रमाण), सही हदीस या इमाम के कौल से किताबों के हवाले के साथ तहरीर फरमाएं। और ज़ैद सज्दा-ए-तहीयत के सुबूत में शेख अब्दुल कुद्दूस द्वारा रचित किताब 'अनवारुल उयून फी असरारिल मकून' की यह इबारत पेश करता है:

[बॉक्स 2] बायां (फ़ारसी): हज़रत शेख अल-आलम कुद्दस सिर्रहु के मुरीद हज़रत शेख अल-आलम के सामने सर झुकाते थे और बैठने से पहले सज्दा करते थे। आज भी हज़रत शेख अल-आलम के मुरीदों में वही तरीका जारी है कि वे हज़रत शेख अल-आलम की मज़ार पर और सज्जादा नशीन के आगे ज़मीन पर सर रखकर सज्दा करते हैं। दायां (उर्दू): हज़रत शेख अल-आलम कुद्दस सिर्रहु (यानी शेख अब्दुल कुद्दूस गंगोही) के मुरीद अपना सिर आगे करके उनके रूबरू सज्दा करते थे और फिर बैठते थे। आज भी हज़रत शेख अल-आलम के मुरीदों में वही तरीका जारी है। वे हज़रत मौसूफ की मज़ार को सज्दा करते हैं और फिर उनके सज्जादा नशीन के आगे ज़मीन पर सर रखकर उन्हें सज्दा करते हैं। (त)

इस कथन के बारे में क्या हुक्म है? और ज़ैद यह भी कहता है कि सज्दा-ए-तहीयत के बारे में फ़ुक़हा (धर्मशास्त्रियों) में मतभेद है। दुर्र-ए-मुख्तार में लिखा है:

[बॉक्स 3] बायां (अरबी): इसी तरह, जो अज्ञानी लोग महान विद्वानों के सामने ज़मीन चूमते हैं, वह हराम है। ऐसा करने वाला और उससे प्रसन्न होने वाला, दोनों पापी हैं क्योंकि यह मूर्ति पूजा के समान है। और क्या वे पूजा और महिमामंडन के तौर पर ऐसा करने से काफिर हो जाते हैं... दायां (उर्दू): और इसी तरह जो कुछ अज्ञानी और मूर्ख लोग करते हैं कि बड़े महान विद्वानों के सामने ज़मीन चूमते

हैं—तो याद रखें कि यह कार्य हराम है। इसलिए करने वाला और उससे खुश होने वाला (दोनों) गुनहगार हैं क्योंकि यह काम मूर्ति पूजा से समानता रखता है।

1. नसीम-उर-रियाज़ फी शरह-उश-शिफा कदी अयाज़, अध्याय 2, शारीरिक स्वच्छता पर अनुभाग, दारुल कुतुबुल इलमिया बेरूत 4/13।
2. अनवारुल उयून फी असरारिल मकून।

الاصح انها بدعۃ مباحۃ ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | صحیح یہ ہے کہ یہ بدعت مباحہ ہے۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۷۰تا۱۷۱: از موضع سیوہارہ ضلع بجنور محلہ مولویان مسئولہ حفظ الرحمن روز شنبہ بتاریخ ۷ صفر المظفر ۱۳۳۴ھ (۱) زید اپنے پیر کی تصویر کو نہایت احترام سے رکھتا ہے بوسہ دیتا ہے سجدہ تحیت کرتا ہے لہذا تصویر کو بوسہ دینا تصویر کو سجدہ تحیت کرنا کیسا ہے۔ ہر ایک کا حکم علیحدہ علیحدہ نص صریح یا حدیث صحیح یا قول امام سے بحوالہ کتب تحریر فرما دیں۔ اور زید ثبوت سجدہ تحیت میں کتاب انوار العیون فی اسرار المکنون مصنفہ شیخ عبدالقدوس کی یہ عبارت پیش کرتا ہے:

مریدان حضرت شیخ العالم قدس سرہ پیش حضرت شیخ العالم سر پیش می آور دندو سجدہ پیش می رفتند و می نشستند و امر وز ہماں سنت مریداں حضرت شیخ العالم جاری کہ پیش قبر حضرت شیخ العالم و پیش صاحب سجادہ سر بر زمین می نہند و سجدہ می کنند۔ | حضرت شیخ العالم قدس سرہ (یعنی شیخ عبدالقدوس گنگوہی) کے مرید سر آگے کر کے ان کے روبرو سجدہ کرتے اور پھر بیٹھتے ہیں۔ آج حضرت شیخ العالم کے مریدوں میں وہی طریقہ جاری وساری ہے۔ کہ حضرت موصوف کی قبر کو سجدہ کرتے ہیں اور پھر ان کے سجادہ نشین کے آگے زمین پر سر رکھ کر انھیں سجدہ کرتے ہیں۔ (ت)

اس قول کے متعلق کیا حکم ہے؟ اور زید یہ بھی کہتا ہے کہ سجدہ تحیت کے متعلق فقہاء میں اختلاف ہے۔ درمختار میں ہے:

وکذا مایفعلون من تقبیل الارض بین یدی العلماء العظماء فحرام والفاعل والراضی بہ اثمان لانہ یشبہ عبادۃ الوثن وھل یکفران علی وجہ العبادۃ والتعظیم | اور اسی طرح جو کچھ جہلا اور نادان کیا کرتے ہیں کہ بڑے بڑے عظیم علماء کے آگے زمین کو بوسہ دیتے (تو یاد رکھو کہ) یہ فعل حرام ہے لہذا کرنے والا اور اس سے خوش ہونے والا (دونوں) گنہگار ہیں اس لئے کہ یہ کام بت کی عبادت سے مشابہت رکھتا ہے۔

1 نسیم الریاض فی شرح الشفاء للقاضی عیاض الباب الثانی فصل فی نظافۃ جسمہ دارالکتب العلمیہ بیروت ۴ / ۱۳ 2 انوار العیون فی اسرار المکنون

Fatawa Razawiyyah Volume 22

[Top Right Box] Now the question is, will the person doing this become a disbeliever or not? If he did this act as worship and to glorify it, then undoubtedly he became a disbeliever. And if he did it for the sake of respect and greatness, then he did not become a disbeliever, but remains a sinner, a committer of a major sin. And in Fatawa Shami, it is mentioned that Allama Zaylai said, Imam Sadr al-Shahid mentioned that by prostrating in this way, he will not be a disbeliever because his purpose is only respect. (T)

[Top Left Box] It is disbelief; however, if it is by way of greeting, it is not [disbelief], but he becomes a sinner committing a major sin. And in Al-Shami, Al-Zaylai said and Al-Sadr al-Shahid mentioned that he does not become a disbeliever with this prostration because he intends it as a greeting.

That is, Zaylai and Sadr al-Shahid do not call the one who performs the prostration of greeting a disbeliever. (2) Please write the definitions and differences between prostration of worship, prostration of respect, prostration of greeting, prostration of gratitude, and kissing the ground. Also, which of these is specific for living elders and which is for graves and pictures, with book references.

The Answer: (1) Prostration to anyone other than Allah is undoubtedly prohibited. Then, if it is by way of worship, it is certainly disbelief by consensus. And if it is by way of greeting, there is a difference of opinion regarding it being disbelief. There is no disagreement regarding its prohibition, and the truth is that it is prohibited even without the intention of worship; it is a major sin, but not disbelief. This is the clear meaning of Zaylai's text; they negate disbelief, not prohibition. Authentic hadiths in this regard are reported in abundance, and the books of all four schools of thought agree on its prohibition. Some utterances attributed to some Sufi saints without a sound and connected chain of narration are not at all reliable against such a clear and agreed-upon issue. Especially regarding the prostration to the grave, that hadith exists:

[Lower Box Right] "Consider, if you passed by my grave, would you prostrate to it?" He replied, "No." (T)

[Lower Box Left] "Have you considered if you passed by my grave, would you prostrate to it?" He said, "Then do not do so."

And prostrating to a picture is blatant idol worship. Idol worship in the world started merely by installing pictures in the direction of the Qibla, as mentioned in Sahih al-Bukhari etc., from Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them) - (as is narrated in Sahih Bukhari etc., from Hazrat Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). T) - let alone prostration.

---

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Bab al-Istibra, Mujtabai Press Delhi, 2/225
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Bab al-Istibra, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/246
3. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Nikah, Bab fi Haqq al-Zawj 'ala al-Mar'ah, Aftab-e-Alam Press Lahore, 1/291

फतावा रज़विया जिल्द 22

[शीर्ष दायां बॉक्स] अब सवाल यह है कि क्या ऐसा करने वाला काफिर हो जाएगा या नहीं? अगर उसने यह काम बतौर इबादत किया और उसकी ताज़ीम की तो बिलाशुबा काफिर हो गया। और अगर ताज़ीम व बुज़ुर्गी की खातिर ऐसा किया तो काफिर न हुआ लेकिन फिर भी गुनहगार, गुनाह-ए-कबीरा बजा लाने वाला हुआ। और फतावा शामी में है कि अल्लामा ज़ैलई ने फरमाया इमाम सदर शहीद ने ज़िक्र फरमाया कि इस तरह सजदा करने से वह काफिर न होगा क्योंकि इससे उसकी मुराद सिर्फ ताज़ीम है। (त)

[शीर्ष बायां बॉक्स] कुफ्र है; लेकिन अगर तहियत (अभिवादन) के तौर पर हो तो नहीं, परन्तु वह कबीरा गुनाह का मुर्तकिब गुनाहगार होगा। और शामी में ज़ैलई ने कहा और सदर शहीद ने ज़िक्र किया कि वह इस सजदे से काफ़िर नहीं होगा क्योंकि वह इससे तहियत का इरादा रखता है।

यानी ज़ैलई व सदर शहीद सजदा-ए-तहियत करने वाले को काफिर नहीं कहते। (2) सजदा-ए-इबादत, सजदा-ए-ताज़ीम, सजदा-ए-तहियत, सजदा-ए-शुक्र, तक्बील-ए-अर्ज़ (ज़मीन चूमना) इन सब की परिभाषा व अंतर लिख दें, साथ ही इनमें कौन जीवित बुज़ुर्गों के लिए विशिष्ट है और कौन सा कब्रों और चित्रों के लिए, पुस्तक के संदर्भ के साथ।

उत्तर: (1) अल्लाह के अलावा किसी और को सजदा करना निस्संदेह हराम है। फिर यदि वह इबादत के तौर पर है, तो निश्चित रूप से सर्वसम्मति से कुफ्र है। और यदि वह तहियत के तौर पर है, तो इसके कुफ्र होने के बारे में मतभेद है। इसके हराम होने में कोई मतभेद नहीं है, और सत्य यही है कि इबादत की नीयत के बिना भी हराम है; यह एक बड़ा पाप (गुनाह-ए-कबीरा) है, लेकिन कुफ्र नहीं। ज़ैलई के पाठ का स्पष्ट अर्थ यही है; वे कुफ्र का निषेध करते हैं, न कि हराम होने का। इस संबंध में प्रामाणिक हदीसें प्रचुर मात्रा में मौजूद हैं, और चारों संप्रदायों (मज़ाहिब) की पुस्तकें इसकी मनाही पर सहमत हैं। कुछ सूफी संतों की ओर बिना किसी ठोस और निरंतर श्रृंखला के बताए गए कुछ कथन ऐसे स्पष्ट और सर्वसम्मत मुद्दे के विरुद्ध विश्वसनीय नहीं हैं। विशेष रूप से कब्र को सजदा करने के संबंध में वह हदीस मौजूद है:

[निचला दायां बॉक्स] "भला देखिये अगर मेरी कब्र के पास से गुज़रो तो क्या उसको सजदा करोगे?" उन्होंने उत्तर दिया: "नहीं।" (त)

[निचला बायां बॉक्स] "क्या तुमने देखा है कि अगर तुम मेरी कब्र के पास से गुजरोगे तो क्या तुम उसे सजदा करोगे?" उन्होंने कहा: "तो ऐसा न करो।"

और चित्र को सजदा करना तो साफ़ तौर पर मूर्तिपूजा है। दुनिया में मूर्तिपूजा की शुरुआत केवल किबला की दिशा में चित्र लगाने से हुई, जैसा कि सहीह अल-बुखारी आदि में इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से वर्णित है - (जैसा कि सहीह बुखारी आदि में हज़रत अब्दुल्लाह इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से मरवी है। त) - सजदा तो दूर की बात है।

---

1. दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, बाबुल इस्तिबरा, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 2/225
2. रद उल मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, बाबुल इस्तिबरा, दार एहयाउत तुरासुल अरबी बैरुत, 5/246
3. सुनन अबी दाऊद, किताबुन निकाह, बाबु फी हक्क़िज़ जौजे अलल मरअह, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर, 1/291

पृष्ठ 412 का 692

[اوپر والا دائیں طرف کا خانہ] اب سوال یہ ہے کہ کیا ایسا کرنے والا کافر ہو جائے گا یا نہیں؟ اگر اس نے یہ کام بطور عبادت کیا اور اس کی تعظیم کی تو بلاشبہ کافر ہو گیا۔ اور اگر تعظیم و بزرگی کی خاطر ایسا کیا تو کافر نہ ہوا لیکن پھر بھی گنہگار، گناہِ کبیرہ بجا لانے والا ہوا۔ اور فتاوٰی شامی میں ہے کہ علامہ زیلعی نے فرمایا امام صدر شہید نے ذکر فرمایا کہ اس طرح سجدہ کرنے سے وہ کافر نہ ہوگا کیونکہ اس سے اس کی مراد صرف تعظیم ہے۔ (ت)

[اوپر والا بائیں طرف کا خانہ] کفر وان علی وجہ التحیہ لا وصار اثما مرتکبا للکبیرہ ۔ 1 وفی الشامی قال الزیلعی وذکر الصدر الشہید انہ لا یکفر بھذا السجود لانہ یرید بہ التحیۃ ۔ 2

یعنی زیلعی و صدر شہید سجدہ تحیت کرنے والے کو کافر نہیں کہتے۔ (۲) سجدہ عبادت سجدہ تعظیم، سجدہ تحیت، سجدہ شکر، تقبیل ارض ان سب کی تعریف و فرق تحریر فرما دیں نیز ان میں کون مخصوص ہے زندہ بزرگوں کے لئے اور کون ہے قبور و تصاویر کے لئے مع حوالہ کتاب۔

الجواب: (۱) غیر کو سجدہ بلاشبہ حرام ہے پھر اگر برو جہ عبادت ہو تو یقیناً اجماعاً کفر ہے اور برو جہ تحیت ہو تو کفر میں اختلاف ہے اس کے حرام ہونے میں اختلاف نہیں اور حق یہی ہے کہ بے نیت عبادت حرام ہے کبیرہ ہے مگر کفر نہیں زیلعی کی عبارت کا صاف یہی مطلب ہے نفی کفر کرتے ہیں نہ کہ نفی حرمت، احادیث صحیح اس بارے میں بکثرت وارد اور کتب ہر چہار مذہب اس کی تحریم پر متفق۔ بعض ملفوظات کہ بعض اولیاء کرام کی طرف بلا سند صحیح متصل منسوب ہوں ایسے مسئلہ جلیہ واضحہ متفق علیہا کے مقابل ہرگز قابل استناد نہیں۔ اور بالخصوص سجدہ قبر کے بارہ میں وہ حدیث موجود ہے۔

[نیچے والا دائیں طرف کا خانہ] بھلا دیکھئے اگر میری قبر کے پاس سے گزرو تو کیا اس کو سجدہ کرو گے؟ عرض کی: نہیں۔ (ت)

[نیچے والا بائیں طرف کا خانہ] ارأیت لو مررت بقبري اکنت تسجد له قال فلا تفعل ۔ 3

اور تصویر کو سجدہ تو کھلا پھانک بت پرستی کا ہے۔ دنیا میں بت پرستی کا آغاز تصاویر کو جانب قبلہ صرف نصب کرنے سے ہوا کما فی صحیح البخاری وغیرہ عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما (جیسا کہ صحیح بخاری وغیرہ میں حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے مروی ہے۔ ت) نہ کہ سجدہ۔

---

1 درمختار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۲۵ 2 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۴۶ 3 سنن ابی داؤد کتاب النکاح باب فی حق الزوج علی المرأۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۲۹۱

Fatawa Razawiya, Volume 22

Installing it towards the Qibla is thousands of times worse and as close to disbelief as the black of the eye is to its white. Revering an image is absolutely forbidden; rather, keeping it in any place other than where it would be disrespected is forbidden and prevents the angels of mercy from entering. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "The angels do not enter a house in which there is a dog or a picture." (Ref 1) - Angels do not enter a house that contains a dog or a picture. (T)

All these are the whispers of Iblis (Satan). If a Muslim becomes soft in his hands, he will destroy him; let him quickly pull away and separate himself from this clear enemy and take hold of the reins of the pure Shari'ah. "And Allah guides whom He wills to a straight path (213)" (Ref 2) (And Allah Almighty shows the straight path to whom He wills. (T) And Allah Almighty knows best.

(2) Prostration of any kind for anyone other than God is absolutely not permissible in the Shari'ah of Muhammad (peace and blessings be upon him). Relying on abrogated rulings is ignorance and a lack of submission; otherwise, marrying one's own sister would also have been permissible. To place one's forehead on the ground in the presence of the True Lord and Self-Existing Master out of extreme humility is 'Sajda-e-Ibadat' (prostration of worship). Prostration out of reverence, acknowledging His greatness without considering Him a deity, is 'Sajda-e-Tazim' (prostration of respect). Prostration for mutual intimacy at the time of meeting is 'Sajda-e-Tahiyat' (prostration of greeting). Expressing gratitude for a blessing is 'Sajda-e-Shukr' (prostration of thanks). The first and last are for the Lord Almighty. The first is obligatory and the last is recommended. The second and third, when done for someone other than God, are forbidden but not disbelief. Similarly, the fourth. However, the first is definite disbelief. Kissing the ground for anyone other than God is also forbidden; and both the one who does it and the one for whom it is done, if they are pleased with it, are guilty of a major sin. If it is done with the intention of worship, that is also disbelief, as the intention of worshipping another is disbelief in itself, even if no action accompanies it. It is stated in al-Hindiyyah:

"In al-Jami' al-Saghir, it is stated that kissing the ground before a great person is forbidden, and both the doer and the one who is pleased with it are sinners. The same is mentioned in al-Tatarkhaniyya."

Al-Jami' al-Saghir states that kissing the ground before a dignitary is forbidden. Both the one doing it and the one who is pleased with it are sinners. It is mentioned similarly in al-Tatarkhaniyya. Men of knowledge and...

---

1. Sahih al-Bukhari, Book of the Beginning of Creation, Chapter: When one of you says Amen; Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/458; Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Manners, Chapter: Angels do not enter..., Amin Company, Karachi, 2/103.
2. The Holy Quran, 2:213.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

क़िबला की दिशा में इसे स्थापित करना हज़ारों गुना बुरा है और कुफ़्र (अविश्वास) के उतना ही करीब है जितना आँख की सफेदी से उसकी पुतली। चित्र का सम्मान करना पूर्णतः हराम (वर्जित) है; बल्कि अपमान के स्थान के अलावा उसे कहीं भी रखना हराम है और यह रहमत के फ़रिश्तों के प्रवेश को रोकता है। नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया: "फ़रिश्ते उस घर में प्रवेश नहीं करते जिसमें कुत्ता या चित्र हो।" (1) - फ़रिश्ते उस घर में प्रवेश नहीं करते जिसमें कुत्ता और चित्र हो। (त)

ये सब इब्लीस (शैतान) के वसवसे (शंकाएं) हैं। यदि कोई मुसलमान उसके हाथों में नरम पड़ गया तो वह उसे नष्ट कर देगा; उसे चाहिए कि वह शीघ्र ही स्वयं को खींच ले और इस स्पष्ट शत्रु से अलग होकर शरीयत-ए-मुतहरा (पवित्र कानून) की बागडोर थाम ले। "और अल्लाह जिसे चाहता है सीधा रास्ता दिखाता है (213)" (2) (और अल्लाह तआला जिसे चाहता है सीधा रास्ता दिखाता है। (त) और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

(2) मुहम्मदी शरीयत (उन पर सर्वोत्तम आशीर्वाद और अभिवादन हो) में किसी भी प्रकार का सजदा (प्रणाम) अल्लाह के अलावा किसी और के लिए पूर्णतः जायज नहीं है। मंसूख (रद्द) किए गए आदेशों का सहारा लेना अज्ञानता और अवज्ञा है; अन्यथा सगी बहन से निकाह भी जायज हो जाता। अपने वास्तविक स्वामी और स्वयं-विद्यमान मालिक को जानकर उनके सम्मुख अत्यंत विनम्रता के साथ जमीन पर माथा टेकना 'सजदा-ए-इबादत' (उपासना का सजदा) है। उन्हें उपास्य न मानकर केवल उनकी महानता के लिए श्रद्धा प्रकट करना 'सजदा-ए-ताज़ीम' (सम्मान का सजदा) है। परस्पर मिलन के समय घनिष्ठता के लिए सजदा करना 'सजदा-ए-तहियत' (अभिवादन का सजदा) है। और किसी नेमत (आशीर्वाद) के मिलने पर शुक्रगुज़ारी व्यक्त करना 'सजदा-ए-शुक्र' है। पहला और आखिरी सजदा केवल मौला अज़्वजल के लिए है। पहला फ़र्ज़ है और पिछला मुस्तहब (पसंदीदा/अनुशंसित)। और दूसरा एवं तीसरा, यदि वे अल्लाह के अलावा किसी और के लिए हों, तो हराम हैं, कुफ़्र नहीं। इसी तरह चौथा भी। और पहला स्पष्ट रूप से कुफ़्र है। अल्लाह के अलावा किसी और के लिए ज़मीन चूमना (तक़्बील-ए-अर्ज़) भी हराम है; और जो ऐसा करे और जिसके लिए किया जाए और वह उस पर प्रसन्न हो, तो दोनों बड़े पाप (कबीरा गुनाह) के दोषी हैं। और यदि यह इबादत की नीयत से हो, तो यह भी कुफ़्र है क्योंकि किसी और की इबादत की नीयत स्वयं ही कुफ़्र है, चाहे उसके साथ कोई कृत्य न भी हो। हिंदिया में उल्लेख है:

"अल-जामे अस-सगीर में है कि किसी बड़े व्यक्ति के सामने ज़मीन चूमना हराम है, और करने वाला तथा इस पर प्रसन्न होने वाला दोनों पापी हैं। अल-तातारख़ानिया में भी ऐसा ही वर्णित है।"

जामे सगीर में है कि किसी बड़े के सामने ज़मीन बोसी (चूमना) हराम है। और ऐसा करने वाला और इस पर राजी होने वाला दोनों गुनाहगार हैं। तातारख़ानिया में इसी तरह ज़िक्र है। अहले इल्म (विद्वान) और...

---

1. सहीह अल-बुखारी, किताब बद अल-खल्क, बाब जब तुममें से कोई आमीन कहे; कदीमी कुतुब खाना कराची 1/458; जामे अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-आदाब, बाब कि फ़रिश्ते प्रवेश नहीं करते..., अमीन कंपनी कराची 2/103।
2. अल-कुरान अल-करीम 2/213।

کہ جانب قبلہ نصب سے ہزار ہا درجہ بد تر اور کفر سے ایسا ہی قریب ہے جیسے آنکھ کی سپیدی سے سیاہی۔ تصویر کی تعظیم مطلقاً حرام ہے بلکہ غیر محل اہانت میں اس کا رکھنا ہی حرام و مانع دخول ملائکہ رحمت ہے۔ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: لَا تَدْخُلُ المَلٰئِکَۃُ بَیْتًا فِیْہِ کَلْبٌ وَلَا صُوْرَۃٌ 1۔ فرشتے اس گھر میں داخل نہیں ہوتے جس میں کتا اور تصویر ہو۔ (ت)

یہ سب وساوس ابلیس ہیں۔ مسلمان اگر اس کے ہاتھوں میں نرم ہوا اور وہ اسے ہلاک کردے گا جلد کھنچے اور اس عدو مبین سے جدا ہو کر شریعت مطہرہ کی باگ تھام لے "وَاللّٰہُ یَھْدِیْ مَنْ یَّشَاءُ اِلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمٍ ﴿۲۱۳﴾" 2 (اور اللہ تعالٰی جسے چاہے سیدھا راستہ دکھائے (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

(۲) سجدہ کسی قسم کا شریعت محمدیہ علی صاحبہا افضل الصلوٰۃ والتحیہ میں غیر خدا کے لئے مطلقاً جائز نہیں اور احکام منسوخہ سے استناد جہل و خراط انقیاد ورنہ سگی بہن سے نکاح بھی جائز ہوا پنا رب حقیقی و مالک بالذات جان کر اس کے حضور غایت تذلل کے لئے زمین پر پیشانی رکھنا سجدہ عبادت ہے اور معبود نہ جان کر صرف اس کی عظمت کے لئے رو بٹھاک ہو نا سجدہ تعظیم ہے اور وقت لقا باہمی موانست کے لئے سجدہ تحیت اور ہر شناسی نعمت کے اظہار کو سجدہ شکر اول و آخر مولٰی عزوجل کے لیے ہیں۔ پہلا فرض اور پچھلا مستحب۔ اور دوم سوم کہ غیر خدا کے لئے ہوں حرام ہیں کفر نہیں۔ یونہی چہارم بھی، اور پہلا کفر قطعی۔ اور غیر خدا کے لئے تقبیل ارض بھی حرام ہے اور جو کرے اور جس کے لئے کی جائے اور وہ راضی ہو دونوں مرتکب کبیرہ اور بہ نیت عبادت ہو تو یہ بھی کفر کہ عبادت غیر کی نیت خود ہی کفر ہے اگر چہ اس کے ساتھ کوئی فعل نہ ہو۔ ہندیہ میں ہے:

وفی الجامع الصغیر تقبیل الارض بین یدي العظیم حرام وان الفاعل والراضي اثمان کذا فی التاتارخانیہ و تقبیل

جامع صغیر میں ہے کسی بڑے کے آگے زمین بوسی حرام ہے۔ اور ایسا کرنے والا اس پر راضی ہونے والا دونوں گناہ گار ہیں تاتارخانیہ میں اسی طرح مذکور ہے۔ اہل علم اور

---

1 صحیح البخاری کتاب بدء الخلق باب اذا قال احد کم امین قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۵۸، جامع الترمذی ابواب الآداب باب ماجاء ان الملئکۃ لاتدخل الخ امین کمپنی کراچی ۲/ ۱۰۳ 2 القرآن الکریم ۲/ ۲۱۳

Fatawa Razawiyya, Volume 22

[Table Header] - Right Column (Arabic): Kissing the ground before scholars and ascetics is an act of the ignorant; both the actor and the one who is pleased with it are sinners. Thus it is mentioned in al-Ghara'ib. And Allah Almighty knows best. - Left Column (Urdu): It is stated in Jami' al-Saghir that kissing the ground before any dignitary is forbidden (haram). Both the doer and the one who approves of it are sinners. The same is mentioned in Tatar Khaniyah. Kissing the ground before people of knowledge and ascetics is the way of the ignorant (uninformed people). Therefore, both the doer and the one pleased with it (both) are sinners. This is also mentioned in Fatawa al-Ghara'ib. And Allah Almighty is the greatest Knower. (T)

Problem 176: From Gaya district, Parda Chak, Shamsher Nagar post office, asked by Abu al-Barakat, on Saturday, 17th Safar al-Muzaffar 1334 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say regarding this matter: Is shaking hands (Musafaha) and embracing (Mu'anaqa) after the Eid and Baqr-Eid prayers proven from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) or not? Please write the hadith with references from books, and is shaking hands at these times proven from Hanafi books or not? Finis.

The Answer: The practice of shaking hands (Musafaha) as a Sunnah is proven from authentic (Sahih) hadiths, and the specificity of the time does not make it impermissible. It is stated in the hadith: "Fasting on Saturday is neither for you nor against you"[2] - Meaning, fasting on Saturday alone is neither beneficial nor harmful for you. (T)

Shah Waliullah Dehlawi in Musawwa Sharh Muwatta has mentioned the permissibility of shaking hands after the Eid prayer, and in Naseem al-Riyadh, it is mentioned regarding shaking hands after the prayer.

---

1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 28, Nuwani Kutub Khana Peshawar, 5/369
2. Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of a woman (may Allah be pleased with her), Dar al-Fikr Beirut, 6/468

[तालिका शीर्षक] - दायां कॉलम (अरबी): विद्वानों और तपस्वियों के सामने ज़मीन चूमना अज्ञानियों का कार्य है; करने वाला और इस पर प्रसन्न होने वाला दोनों पापी हैं। जैसा कि अल-ग़रैब में उल्लेखित है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। - बायां कॉलम (उर्दू): जामि' सगीर में है कि किसी बड़े के सामने ज़मीन चूमना हराम है। और ऐसा करने वाला और उस पर राजी होने वाला दोनों गुनहगार हैं। तातार खानिया में भी इसी तरह उल्लेख है। विद्वानों और ज़ाहिदों के आगे ज़मीन चूमना जाहिलों (अनजान लोगों) का तरीका है। अतः ऐसा करने वाला और इस पर राजी होने वाला (दोनों) गुनहगार हैं। फ़तावा अल-ग़रैब में भी यही उल्लेख है। और अल्लाह तआला सबसे बड़ा जानने वाला है। (त)

मसला 176: जिला गया, पर्दा चक, डाकखाना शमशेर नगर से, मुस्तफ़ा अबू अल-बर्कात द्वारा शनिवार, 17 सफ़र अल-मुजफ्फर 1334 हिजरी को पूछा गया। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरिया के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: क्या ईद और बक़र-ईद की नमाज़ के बाद मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) और मुआनक़ा (गले मिलना) हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से प्रमाणित है या नहीं? किताबों के हवाले के साथ हदीस लिखें, और क्या इन समयों में मुसाफ़हा करना हनफ़ी किताबों से प्रमाणित है या नहीं? बस।

जवाब: मुसाफ़हा की सुन्नियत सही हदीसों से प्रमाणित है, और समय की विशिष्टता इसे नाजायज़ नहीं बनाती। हदीस में है: "शनिवार का रोज़ा रखना न तुम्हारे पक्ष में है और न तुम्हारे विपक्ष में"[2] - अर्थात, केवल शनिवार के दिन रोज़ा रखना तुम्हारे लिए न तो लाभदायक है और न ही हानिकारक। (त)

शाह वलीउल्लाह देहलवी ने 'मुसव्वा शरह मुवत्ता' में ईद की नमाज़ के बाद मुसाफ़हा की अनुमति का उल्लेख किया है और 'नसीम अर-रियाज़' में नमाज़ के बाद मुसाफ़हा के संबंध में उल्लेख है।

---

1. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 28, नुवानी कुतुब खाना पेशावर, 5/369
2. मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस एक महिला (रज़ियल्लाहु अन्हा), दार अल-फ़िक्र बेरूत, 6/468

الارض بین یدی العلماء والزھاد فعل الجہال والفاعل والراضی اثمان کذا فی الغرائب واللہ تعالٰی اعلم۔ جامع صغیر میں ہے کسی بڑے کے آگے زمین بوسی حرام ہے۔ اور ایسا کرنے والا اس پر راضی ہونے والا دونوں گناہ گار ہیں تاتار خانیہ میں اسی طرح مذکور ہے۔ اہل علم اور زاہدوں کے آگے زمین چومنا جاہلوں (ناواقف لوگوں) کا طریقہ ہے۔ لہذا ایسا کرنے والا اور اس پر راضی ہونے والا (دونوں) گناہگار ہیں فتاوٰی الغرائب میں بھی یہی مذکور ہے۔ اور اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۷۶: از ضلع گیا پردہ چک ڈاکخانہ شمشیر نگر مسئولہ ابو البرکات بروز شنبہ بتاریخ ۱۷ صفر المظفر ۱۳۳۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ بعد نماز عید و بقر عید مصافحہ و معانقہ کرنا آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے ثابت ہے یا کہ نہیں؟ حدیث مع حوالہ کتب تحریر ہو اور ان اوقات میں مصافحہ کرنا کتب حنفیہ سے ثابت ہے کہ نہیں؟ فقط

الجواب: احادیث صحیحہ سے مصافحہ کی سنیت ثابت ہے اور خصوصیت وقت اسے ناجائز نہ کردے گی۔ حدیث میں ہے: صوم یوم السبت لالك ولاعلیك ۲ ۔ صرف سنیچر کے دن روزہ رکھنا نہ تو تیرے لئے مفید ہے نہ مضر۔ (ت)

شاہ ولی اللہ دہلوی نے مسوی شرح موطا میں جوازِ مصافحہ بعد نماز عید کی اور نسیم الریاض میں مصافحہ بعد صلوٰۃ کی نسبت ہے۔

۱ فتاوىٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثامن والعشرون نوانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۶۹ ۲ مسند احمد بن حنبل حدیث امرأة رضی الله عنہا دارالفکر بیروت ۶ / ۴۶۸

Fatawa Razawiyya

Volume 22

The most correct [view] is that it is a permissible innovation.[1]	The more correct view is that shaking hands (after prayer) is a permissible (lawful) innovation. (T)

It is in *'Ain al-Ilm*:

To persist in what has not been forbidden is good.[2]	Persisting and repeating an action that has not been forbidden is a good deed. (T)

It is in the Hadith:

Deal with people according to their character.[3]	Maintain good character with people because of their own character. (T)

Such permissible acts that are prevalent among the common people do not just remain permissible because of the consensus of Muslims, but rather become recommended (Mustahabb), and opposing them is disliked (Makruh). And only he who wants to seek fame or show off will oppose them. In the commentary of *Sahih Muslim Sharif* and *Majma' al-Bihar* etc., it is stated:

Departing from custom is for fame and is disliked.[4]	Deviating from the habits of people (stepping out) is a cause of fame and is disliked. And Allah knows best. (T)

Issue 173: Is it permissible or not to stand up out of respect when someone enters the mosque during prayer time, and to kiss their feet by placing one's head on them like in prostration?

The Answer: A religious scholar (Alim-e-Deen), the Sultan of Islam, and one's teacher in religious knowledge shall be respected in the mosque as well as in gatherings of goodness. Even during the recitation of the Great Quran, kissing the feet of a religious scholar is Sunnah, but placing the head on the feet is ignorance. And Allah Almighty knows best.

---

[1] *Naseem al-Riyad Sharh al-Shifa lil-Qadi 'Iyad*, Second Chapter, Section on the Cleanliness of His Body (peace and blessings of Allah be upon him), Dar al-Kutub al-Arabi Beirut 2/13 [2] *'Ain al-Ilm*, Ninth Chapter on Silence and the Calamities of the Tongue, Matba' Islamia Lahore, p. 206 [3] *Ithaf al-Sadat al-Muttaqin*, Book on the

Etiquettes of Seclusion, Second Benefit etc., Dar al-Fikr Beirut 6/356 [4] *Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya*, Ninth Class, Completion of Classes, Maktaba Nooria Razawiyya Faisalabad 2/512

Page 415 of 692

फ़तावा रज़विया

जिल्द 22

सबसे सही यह है कि वह एक मुबाह (जायज़) बिदअत है।[1]	ज़्यादा सही यह है कि मुसाफ़हा (नमाज़ के बाद) एक मुबाह (जायज़) बिदअत है। (त)

ऐन अल-इल्म में है:

जिस काम से मना न किया गया हो, उस पर इसरार करना अच्छा है।[2]	उस काम पर इसरार और तक़रार करना जिससे मना न किया गया हो, अच्छा काम है। (त)

हदीस में है:

लोगों से उनके अख़लाक़ के साथ पेश आओ।[3]	लोगों से अख़लाक़ रखें उनके अख़लाक़ की वजह से। (त)

ऐसे मुबाहात (जायज़ काम) जो आवाम में रायज हों, वो मुसलमानों के इत्तिफ़ाक़ की वजह से न सिर्फ मुबाह बल्कि मुस्तहब हो जाते हैं और इनमें मुख़ालिफ़त करना मकरूह है। और यह वही करेगा जो अपनी शोहरत और बड़ा बनना चाहता है। शरह सहीह मुस्लिम शरीफ़ और मजमा अल-बिहार वग़ैरा में है:

आदत से बाहर निकलना शोहरत और मकरूह है।[4]	लोगों की आदतों से निकलना (क़दम बाहर रखना) शोहरत का बाइस और मकरूह है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 173: नमाज़ के वक़्त मस्जिद में तमाम नमाज़ियों का किसी शख़्स के आने पर ताज़ीमन (सम्मान में) खड़े होना और सज्दे की तरह क़दमों पर सर रखकर बोसा (चुम्बन) देना जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: आलिम-ए-दीन और सुल्तान-ए-इस्लाम और इल्म-ए-दीन में अपने उस्ताज़ की ताज़ीम मस्जिद में भी की जाएगी और नेक महफ़िलों में भी की जाएगी। और क़ुरआन-ए-अज़ीम की तिलावत के दौरान भी आलिम-ए-दीन के क़दमों को चूमना सुन्नत है और क़दमों पर सर रखना जहालत है। वल्लाह तआला आलम।

---

[1] नसीम अल-रियाज़ शरह अल-शिफ़ा लिल-क़ाज़ी अयाज़, दूसरा अध्याय, शरीर की स्वच्छता पर अनुभाग (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम), दार अल-कुतुब अल-अरबी बेरूत 2/13 [2] ऐन अल-इल्म, मौन और ज़बान की आफ़तों पर नौवां अध्याय, मतबा इस्लामिया लाहौर, पृ. 206 [3] इतहाफ़ अल-सादात अल-मुत्तक़ीन, एकांत के शिष्टाचार पर पुस्तक, दूसरा लाभ आदि, दार अल-फ़िक्र बेरूत 6/356 [4] अल-हदीक़ा अल-नदिया शरह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, नौवीं श्रेणी, श्रेणियों का समापन, मकतबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद 2/512

فتاوی رضویہ

جلد ۲۲

الاصح انها بدعة مباحة - زیادہ صحیح یہ ہے کہ مصافحہ (بعد از نماز) ایک مباح (جائز) بدعت ہے۔ (ت) 1

عین العلم میں ہے:

الاصرار بما لم ینه عنه حسن اس کام پر اصرار و تکرار کرنا کہ جس سے منع نہ کیا گیا ہو اچھا کام ہے۔ (ت) 2 -

حدیث میں ہے:

خالقوا الناس باخلاقهم - 3 لوگوں سے اخلاق رکھوان کے اخلاق کی وجہ سے۔ (ت)

ایسے مباحات کہ عوام میں رائج ہوں وہ مواقف مسلمین کے باعث مباح نہیں بلکہ مستحب ہو جاتے ہیں اور اس میں مخالفت مکروہ ہے۔ اور یہ وہی کرے گا جو اپنی شہرت اور نکو بننا چاہتا ہے۔

شرح صحیح مسلم شریف و مجمع البحار و غیر ہما میں ہے:

الخروج عن العادة شهرة لوگوں کی عادات سے نکلنا (قدم باہر رکھنا) باعث شہرت اور مکروہ ہے۔ وھو تعالٰی اعلم (ت) ومکروه - 4

مسئلہ ۱۷۳: نماز کے وقت مسجد میں تمام نمازی کسی شخص کے آنے پر تعظیماً کھڑے ہونا اور مثل سجدے کے قدموں پر سر رکھ کر بوسہ دینا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: عالمِ دین اور سلطانِ اسلام اور علمِ دین میں اپنا استاذ ان کی تعظیم مسجد میں بھی کی جائے گی اور مجالسِ خیر میں بھی کی جائے گی اور مجالسِ خیر میں بھی اور تلاوتِ قرآنِ عظیم میں بھی عالمِ دین کے قدموں پر بوسہ دینا سنت ہے اور قدموں پر سر رکھنا جہالت ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

---

1 نسیم الریاض شرح الشفاء للقاضی عیاض الباب الثانی فصل فی نظافة جسمہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم دار الکتب العربی بیروت ۲/ ۱۳ 2 عین العلم الباب التاسع فی الصمت و آفات اللسان مطبع اسلامیہ لاہور ص ۲۰۶ 3 اتحاف السادة المتقین کتاب آداب العزلة الفائدة الثانیة الخ دار الفکر بیروت ۶/ ۳۵۶ 4 الحدیقة الندیہ شرح الطریقة المحمدیہ الصنف التاسع تتمة الاصناف مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲/ ۵۱۲

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Problem 174: From Popuri Jataran Markwar, submitted by Habibullah. Tuesday, 2 Rajab 1334 AH. Question: Should Durood Sharif be recited or a prayer (dua) be recited while shaking hands (Musafahah)? The Answer: Both Durood and prayer should be there, and Durood alone is sufficient. For it is superior to every prayer after 'Alhamdulillah'. And Allah Almighty knows best.

Problem 175: Submitted by Abdul Sattar bin Ismail from Gondal City, Kathiawar region. Dated 9 Shaban, Sunday, 1337 AH. Question: Is it permissible to salute with a gesture, i.e., taking the hand towards the forehead at the time of the sunnah greeting? Explain, and you will be rewarded. The Answer: Contenting oneself with only a gesture without necessity is an innovation (bid'ah) and the practice of Jews and Christians. If there is a gesture along with the sunnah greeting in a situation of customary need, then there is no harm. And Allah Almighty knows best.

Problem 176: From Calcutta, Post Office Hat Tala, Bara Sahib Ka Hat, Muhammad Ghulam Farhad. Wednesday, 13 Dhu al-Qi'dah 1336 AH. Honorable and grand Hazrat Maulana Shah Abdul Mustafa Ahmad Raza Khan Sahib. After greetings and salutations, it is submitted that we, the people in the territory of Bengal, Faridpur district, Palang police station, village Lakartala, are all from the Ahl-e-Sunnat wal-Jama'at. However, some among them call themselves Hanafis but hold Wahhabi beliefs, meaning Deobandi. Since those people are not well-acquainted with the nature of Deoband, and the guides of our Bengal are the descendants of Maulana Karamat Ali Sahib of Jaunpur, they also follow the Deobandi belief, i.e., they consider Qiyam (standing), Fatiha, and second congregational prayer, etc., as impermissible. Therefore, we obtained your eminence's book 'Al-Kawkaba al-Shahabiyya' and some pamphlets from Munshi Lal Khan Sahib of Calcutta to show them that their beliefs are contrary to the Ahl-e-Sunnat wal-Jama'at. Anyway, they continued to differ with us, but currently, we are being cornered on the issue of kissing feet (qadambosi) and the prostration of reverence (sajda-e-tahiyya). We have taken the oath of allegiance in the Qadiriyya order from Maulana Shah Muhammad Abdul Hayy Sahib of the Islamabad Bengal territory, part of the Bhagalpur chain. He considers the prostration of reverence permissible, while the Deobandis are against it. Now we said that this issue should be asked of someone who is a moderate of the Sunnat wal-Jama'at. Therefore, we recognize your eminence as a leader of Islam and a supporter of the Sunnat wal-Jama'at. Now, two fatwas are being given here: that we consider the prostration of reverence permissible, while the Deobandi leaders call it disbelief

(kufr), forbidden (haram), and impermissible. Anyway, the necessary request is that if your eminence permits it, then it is very good, and if you forbid it...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

मसला 174: पोपुरी जतारन मारकवार से, सुएला हबीबुल्लाह। मंगलवार, 2 रजब 1334 हिजरी। सवाल: मुसाफ़हा (हाथ मिलाते) करते वक़्त दरूद शरीफ़ पढ़ना चाहिए या दुआ पढ़नी चाहिए? अल-जवाब: दरूद और दुआ दोनों हों और सिर्फ़ दरूद काफ़ी है। कि अल्हम्दुलिल्लाह के बाद हर दुआ से अफ़ज़ल है। वल्लाह तआला आलम।

मसला 175: सुएला अब्दुल सत्तार बिन इस्माइल, शहर गोंडल इलाक़ा काठियावाड़। दिनांक 9 शाबान, रविवार, 1337 हिजरी। सवाल: सलाम करना इशारा के साथ यानी वक़्त-ए-सलाम मसनून हाथ पेशानी तक ले जाना जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएं सवाब पाएं। अल-जवाब: बिना ज़रूरत फ़क़त इशारा पर क़नाअत बिदअत और यहूद व नसारा की सुन्नत है और सलाम-ए-मसनून के साथ महल-ए-हाजत-ए-उर्फ़िया में इशारा भी हो तो हर्ज नहीं। वल्लाह तआला आलम।

मसला 176: कलकत्ता डाकखाना हट तला, बड़ा साहब का हाट, मोहम्मद गुलाम फ़रहाद। बुधवार, 13 ज़ुल-क़ादा 1336 हिजरी। मुकर्रमी व मोअज़्ज़मी जनाब मौलाना शाह अब्दुल मुस्तफ़ा अहमद रज़ा ख़ाँ साहब, बाद आदाब व तस्लीम मअरूज़ आनके हम लोग अहाता-ए-बंगाल ज़िला फ़रीदपुर थाना पालंग मौज़ा लाकर्तला में सब लोग अहल-ए-सुन्नत व जमाअत के हैं। मगर उनमें से बाज़ लोग ऐसे हनफ़ी कहलाते हैं मगर अक़ीदा वहाबियत का है यानी देवबंद का। चूंकि वो लोग देवबंद की कैफ़ियत से अच्छी तरह वाक़िफ़ नहीं और हमारे बंगाल के हादी जौनपुर के मौलाना करामत अली साहब की औलाद हैं, वो लोग भी देवबंद के अक़ीदे पर चलते हैं यानी क़याम व फ़ातिहा व सानी जमाअत वग़ैरह को नाजायज़ करते हैं। लिहाज़ा हम लोगों ने हुज़ूर की किताब 'अल-कौकबत-उश-शहाबिया' और चंद पर्चे कलकत्ता मुंशी लाल ख़ाँ साहब से मंगा कर दिखलाया कि तुम लोगों का अक़ीदा अहल-ए-सुन्नत व जमाअत के ख़िलाफ़ है। बहरहाल हम लोगों से इख़्तिलाफ़ करता रहा मगर इस वक़्त मसला क़दमबोसी और सज्दा-ए-तहिया में हम लोगों को बहुत मजबूर किया। हम लोग क़ादरिया शरीफ़ में सिलसिला भागलपुर के मुरीदान इस्लाम आबाद अहाता-ए-बंगाल के मौलाना शाह मोहम्मद अब्दुल हई साहब से दस्त-ए-बैअत किया हूँ, उन्होंने सज्दा-ए-तहिया को जायज़ रखते हैं और देवबंदी ख़िलाफ़ हैं। अब हम लोगों ने कहा कि ये मसला ऐसे आदमी से दरियाफ़्त करना चाहिए जो कि मुतवस्सित सुन्नत व जमाअत के हों। लिहाज़ा हम लोग हुज़ूर को बमक़ाबला मुक़्तदा-ए-इस्लाम और हामी-ए-सुन्नत व जमाअत का जानता हूँ। अब यहाँ से दो फ़तवा दिया जाता है कि हम लोग सज्दा-ए-तहिया को जायज़ रखता हूँ और मुक़्तदा-ए-देवबंदी कुफ़्र और हराम नाजायज़ कहते

हैं। ख़ैर गुज़ारिश ज़रूरी ये है कि हुज़ूर अगर जायज़ करते हैं तो बहुत ख़ूब और अगर नाजायज़ करें...

पृष्ठ 416 का 692

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۲

مسئلہ ۱۷۴: ازپوپوری جتارن مارکوار مسئولہ حبیب اللہ۔ بروز سہ شنبہ ۲ رجب ۱۳۳۴ھ مصافحہ کرتے وقت درود شریف پڑھنا چاہئے یادعا پڑھنا چاہئے؟ الجواب: درود اور دعا دونوں ہوں اور صرف درود کافی ہے۔ کہ الحمد للہ کے بعد ہر دعا سے افضل ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۷۵: مسئولہ عبدالستار بن اسمعیل از شہر گونڈل علاقہ کاٹھیاواڑ مورخہ ۹ شعبان یکشنبہ ۱۳۳۷ھ سلام کرنا اشارہ کے ساتھ یعنی وقت سلام مسنون ہاتھ پیشانی تک لے جانا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: بلا ضرورت فقط اشارہ پر قناعت بدعت اور یہود و نصاریٰ کی سنت ہے اور سلام مسنون کے ساتھ محل حاجت عرفیہ میں اشارہ بھی ہو تو حرج نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۷۶: از کلکتہ ڈاک خانہ ہٹ تلا، بڑا صاحب کا ہاٹ محمد غلام فرہاد۔ بروز چہار شنبہ ۱۳ ذوالقعدہ ۱۳۳۶ھ مکرمی و معظمی جناب مولانا شاہ عبدالمصطفیٰ احمد رضا خاں صاحب بعد آداب و تسلیم معروض آنکہ ہم لوگ احاطہ بنگال ضلع فرید پور تھانہ پالنگ موضع لاکرتلہ میں سب لوگ اہلسنت و جماعت کے ہیں مگر ان میں سے بعض لوگ ایسے حنفی کہلاتے ہیں مگر عقیدہ وہابیت کا ہے یعنی دیوبند کا۔ چونکہ وہ لوگ دیوبند کا کیفیت سے اچھی طرح واقف نہیں اور ہمارے بنگال کا ہادی جونپور کے مولانا کرامت علی صاحب کی اولاد ہیں وہ لوگ بھی دیوبند کے عقیدہ پر چلتے ہیں یعنی قیام و فاتحہ و ثانی جماعت وغیرہ کو ناجائز کرتے ہیں لہذا ہم لوگ نے حضور کی کتاب کو کبۃ الشہابیۃ اور چند پر چہ کلکتہ منشی لعل خاں صاحب سے منگا کر دکھلایا کہ تم لوگوں کا عقیدہ اہلسنت و جماعت کے خلاف ہے بہر حال ہم لوگ سے اختلاف کرتارہا مگر اس وقت مسئلہ قدمبوسی اور سجدہ تحیہ میں ہم لوگوں کو بہت مجبور کیا، ہم لوگ قادریہ شریف میں سلسلہ بھاگل پور کے مرید ان اسلام آباد احاطہ بنگال کے مولانا شاہ محمد عبدالحی صاحب سے دست بیعت کیا

ہوں انھوں نے سجدہ تحیہ کو جائز رکھتے ہیں اور دیوبندی خلاف ہیں اب ہم لوگوں نے کہا کہ یہ مسئلہ ایسے آدمی سے دریافت کرنا چاہئے جو کہ متوسط سنت و جماعت کے ہوں۔ لہذا ہم لوگ حضور کو بمقابلہ مقتدا اسلام اور حامی سنت و جماعت کا جانتا ہوں اب یہاں سے دو فتویٰ دیا جاتا ہے کہ ہم لوگ سجدہ تحیہ کو جائز رکھتا ہوں اور مقتدا دیوبندی کفر اور حرام ناجائز کہتے ہیں۔ خیر گزارش ضروری یہ ہے کہ حضور اگر جائز کرتے ہیں تو بہت خوب اور اگر ناجائز کریں

Fatawa Razawiyya, Volume 22

I accept it with submission, but I hope that the answer will be such that the Deobandi fatwa does not prevail over us. Peace.

The Answer: Kissing the feet of the elders of religion is undoubtedly permissible, rather it is a Sunnah. It is proven by numerous hadiths that the companions (may Allah be pleased with them) kissed the holy feet of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and the Prophet did not forbid it. As for the prostration of greeting (Sajda-e-Tahiyat), it was permissible in previous religions. By the command of Allah, the angels prostrated to our master Adam (peace be upon him). Our master Yaqub (peace be upon him), his holy wife, and his eleven sons prostrated to Prophet Yusuf (peace be upon him). When our master Isa (peace be upon him), who was in the blessed womb of our mistress Maryam (peace be upon her), and our master Yahya (peace be upon him), who was in the holy womb of her sister, met—when Maryam visited her sister, her sister submitted:

Arabic	**Urdu Translation**
Indeed, I see that what is in my womb prostrates to what is in your womb[1].	I see that he who is in my womb prostrates to him who is in your womb.

Wahhabis (may Allah humiliate them) call this Shirk, which implies that the messengers and angels of Allah are guilty of Shirk, and that Allah (the Almighty) is—God forbid—the commander of Shirk.

Arabic	**Urdu Translation**
Allah the Almighty said: "And he raised his parents upon the throne, and they fell down before him prostrate[2]."	Prophet Yusuf (peace be upon him) seated his parents on the throne and they all (parents and brothers) fell down prostrate before Prophet Yusuf. (T)
And Allah the Almighty said: "And [mention] when We said to the angels, 'Prostrate before Adam'; so they prostrated, except for Iblees[3]."	And Allah the Almighty said: And remember when We said to the angels, prostrate to Prophet Adam, so all prostrated except Satan. (T)

The Deobandis themselves are apostates; what right do they have to interfere in Islamic issues? The scholars of the Two Holy Harams have...

---

[1] Mafatih al-Ghayb (al-Tafsir al-Kabir), under the verse 'Indeed Allah gives you glad tidings of Yahya...', Al-Matba'ah al-Bahiyyah, Egypt, Part 4, p. 38; Ruh al-Ma'ani, under the verse 'Indeed Allah gives you glad tidings of Yahya, confirming a Word...', Idarah al-Tiba'ah al-Muniriyyah, Egypt, Part 3, p. 130. [2] Al-Quran al-Karim, 12:100. [3] Al-Quran al-Karim, 2:34.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 22

मैं इसे विनम्रता के साथ स्वीकार करता हूँ, लेकिन मुझे आशा है कि उत्तर ऐसा होना चाहिए कि देवबंदी फतवा हम पर हावी न हो जाए। वस्सलाम।

अल-जवाब (उत्तर): बुजुर्गों और धार्मिक विद्वानों के कदम चूमना निसंदेह जायज़ है, बल्कि सुन्नत है। अनेक हदीसों से सिद्ध है कि सहाबा-ए-किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) ने हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुबारक चरणों को चूमा और हुज़ूर ने मना नहीं फरमाया। जहाँ तक ताज़ीमी सजदे (सजदा-ए-तहियत) की बात है, तो यह पिछली शरीअतों में जायज़ था। अल्लाह के हुक्म से फरिश्तों ने हज़रत सैयदना आदम अलैहिस्सलाम को सजदा किया। हज़रत सैयदना याक़ूब अलैहिस्सलाम, उनकी पवित्र पत्नी और उनके ग्यारह बेटों ने हज़रत युसूफ अलैहिस्सलाम को सजदा किया। हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम, जो सैयदा मरयम (अलैहस्सलाम) के पवित्र गर्भ में थे, और हज़रत यहया अलैहिस्सलाम, जो उनकी बहन के पवित्र गर्भ में थे, जब सैयदा मरयम अपनी बहन के पास तशरीफ़ लाईं, तो उनकी बहन ने अर्ज़ किया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
मैं देख रही हूँ कि जो मेरे गर्भ में है, वह उसे सजदा कर रहा है जो तुम्हारे गर्भ में है[1]।	मैं देख रही हूँ कि जो मेरे पेट में है, वह तुम्हारे पेट वाले को सजदा कर रहा है।

वहाबी लोग (अल्लाह उन्हें ज़लील करे) इसे शिर्क कहते हैं, जिससे यह निष्कर्ष निकलता है कि अल्लाह के रसूल और फरिश्ते शिर्क के अपराधी हैं, और अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल—माअज़अल्लाह—शिर्क का आदेश देने वाला है।

अरबी	उर्दू अनुवाद
अल्लाह तआला ने फरमाया: "और उसने अपने माता-पिता को तख़्त पर बैठाया और सब उसके सामने सजदे में गिर पड़े[2]।"	हज़रत युसूफ (अलैहिस्सलाम) ने अपने माता-पिता को तख़्त पर बैठाया और वे सब (माता-पिता और भाई) हज़रत युसूफ के आगे सजदा करते हुए गिर गए। (त)
और अल्लाह तआला ने फरमाया: "और याद करो जब हमने फरिश्तों से कहा कि आदम	और अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: और याद करो जब हमने फरिश्तों से कह दिया कि हज़रत

अरबी	उर्दू अनुवाद
को सजदा करो, तो उन सबने सजदा किया सिवाय इब्लीस (शैतान) के।"	आदम को सजदा करो तो सिवाए शैतान के सब ने सजदा किया। (त)

देवबंदी खुद मुरतद (धर्मत्यागी) हैं, उन्हें इस्लामी मसलों में हस्तक्षेप करने का क्या हक है। हरमैन शरीफ़ैन के उलेमा ने...

---

[1] मफ़ातीह अल-ग़ैब (अत-तफ़्सीर अल-कबीर), आयत 'इन्नल्लाहा युबश्शिरुका बि-यहया...' के तहत, अल-मतबा अल-बहिया, मिस्र, भाग 4, पृष्ठ 38; रूह अल-मआनी, आयत 'इन्नल्लाहा युबश्शिरुका बि-यहया मुसद्दिक़म बि-कलिमतम...' के तहत, इदारातुल तिबाआ अल-मुनीरिया, मिस्र, भाग 3, पृष्ठ 130। [2] अल-क़ुरान अल-करीम 12 / 100 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 2 / 34

بسر تسلیم مان لیتا ہوں مگر امید کرتا ہوں کہ جواب اس طرح ہو نا چاہئے کہ فتوٰی دیوبندی ہم پر غالب نہ ہو جائے، والسلام۔

الجواب: بزرگان دین کی قدمبوسی بلا شبہ جائز بلکہ سنت ہے۔ بکثرت احادیث سے ثابت ہے کہ صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم نے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے پائے مبارک چومے اور حضور نے منع نہ فرمایا۔ رہا سجدہ تحیت، اگلی شریعتوں میں جائز تھا۔ ملائکہ نے بحکم الہی حضرت سیدنا آدم علیہ السلام کو سجدہ کیا۔ حضرت سیدنا یعقوب علیہ الصلوٰۃ والسلام اور ان کی زوجہ مقدسہ اور ان کے گیارہ صاحبزادوں نے حضرت یوسف علیہ السلام کو سجدہ کیا۔ سیدنا عیسٰی علیہ الصلوٰۃ والسلام جو حضرت سیدنا مریم (علیہا السلام) کے شکم مبارک میں تھے اور سیدنا یحیٰی علیہ الصلوٰۃ والسلام ان کی بہن کے شکم مقدس میں جب حضرت مریم اپنی بہن کے پاس تشریف لائیں ان کی بہن عرض کرتی ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
اِنِّیْ اَرٰی مَا فِیْ بَطْنِیْ یَسْجُدُ لِمَا فِیْ بَطْنِكِ 1۔	میں دیکھتی ہوں کہ وہ جو میرے پیٹ میں ہے اس کے لئے سجدہ کرتا ہے جو تمہارے پیٹ میں ہے۔

وہابیہ خذ لہم اللہ تعالٰی کہ اس کو شرک کہتے اللہ کے رسولوں اور فرشتوں کو شرک کا مرتکب اور اللہ عزوجل کو معاذ اللہ شرک کا حکم دینے والا ٹھہراتے ہیں

عربی	اردو ترجمہ
قال اللہ تعالیٰ: "وَرَفَعَ اَبَوَیْهِ عَلَی الْعَرْشِ وَ خَرُّوْا لَهٗ سُجَّدًا -2 "	حضرت یوسف (علیہ السلام) نے اپنے والدین کو تخت کے اوپر بٹھایا اور وہ سب (والدین و بردران) حضرت یوسف کے آگے سجدہ کرتے ہوئے گر گئے(ت)
وقال اللہ تعالیٰ "وَ اِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْٓا اِلَّآ اِبْلِیْسَ" 3-	اور اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: اور یاد کرو جب ہم نے فرشتوں سے کہہ دیا کہ حضرت آدم کو سجدہ کرو تو سوائے شیطان کے سب نے سجدہ کیا۔(ت)

دیوبندیہ خود مرتدین ہیں ان کو مسائل اسلامی میں دخل دینے کا کیا حق۔ علمائے حرمین شریفین نے

---

1 مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیۃ ان اللہ یبشرک بیحییٰ الخ المطبعۃ البھیمۃ مصر الجزء الرابع ص ۳۸، روح المعانی تحت آیۃ ان اللہ یبشرک بیحییٰ مصدقاً بکلمۃ الخ ادارۃ الطباعۃ المنیریۃ مصر الجزء الثالث ص ۱۳۰ 2 القرآن الکریم ۱۲ / ۱۰۰ 3 القرآن الکریم ۲ / ۳۴

Fatawa Razawiya, Volume 22

Their leaders have been named, stating that "Whoever doubts their disbelief and punishment, indeed commits disbelief himself" (1). One who is aware of their beliefs and still doubts their disbelief is a disbeliever himself. Yes, our pure Sharia has prohibited the prostration of respect (Sajda-e-Tahiyat) for anyone other than Allah, and it is obligatory to avoid it. Allah knows best.

Case 771: Sent by Hikmat Yar Khan, resident of Bareilly, Muhaddith Shahabad, 19 Rabi' al-Akhir 1335 AH.

Question: What do the scholars of religion say regarding this matter: In Mumbai and its surroundings, an old custom exists where after finishing each of the five daily prayers and prayers for goodness, the congregants shake hands (Musafaha) with each other before leaving. Nowadays, in a place called Kurla, a certain Maulvi sahib calls this an 'evil innovation' (bid'ah qabiha) and states that it is not proven by any word or action of the Messenger of Allah (peace be upon him), so it should never be done. Another person says that Muslims shaking hands after the five daily prayers in the House of God demonstrates love, unity, and harmony; this is a highly commendable practice. If it were an evil innovation, religious scholars would have surely forbidden it, whereas to this day no Sunni scholar has forbidden it. Therefore, please write a final decision with strong arguments so that the conflict is resolved. Please explain and gain reward. (T)

Answer: The correct view is that it is permissible and, with a good intention, recommended and commendable. Where it is a custom among Muslims, to cause discord and division by denying it is ignorance. If based on the principles of Wahhabism, as is common nowadays, it is clear misguidance, and refuge is sought in Allah. It is stated in Naseem al-Riyadh, the commentary on Ash-Shifa by Imam Qadi Iyad:

Al-Asahhu annaha bid'atun mubahatun (2).	**The more correct view is that shaking hands is a permissible innovation. (T)**
It is in Durr-e-Mukhtar:	
Wa qawluhum innahu bid'atun ay mubahatun	Their saying that shaking hands is an innovation means it is permissible and...

1. Husam al-Haramayn 'ala Manhar al-Kufr wal-Mayn, Matba' Ahle Sunnat-o-Jamaat, Bareilly, p. 94.

2. Naseem al-Riyadh fi Sharh al-Shifa lil-Qadi Iyad, Bab al-Thani, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2/13.

फतावा रज़विया, जिल्द 22

उनके नेताओं के नाम लिखे गए हैं कि "जो उनके कुफ़्र और अज़ाब में शक करे, उसने स्वयं कुफ़्र किया" (1)। जो उनके अक़ायद (विश्वासों) से अवगत होने के बाद उनके कुफ़्र में शक करे, वह स्वयं काफ़िर है। हाँ, हमारी पाक शरीयत ने अल्लाह के अलावा किसी और के लिए ताज़िमि सज्दा (सजदा-ए-तहियत) हराम किया है, उससे बचना फ़र्ज़ है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 771: प्रेषक: हिकमत यार खां, निवासी बरेली, मुहद्दिस शाहाबाद, 19 रबी अल-आख़िर 1335 हिजरी।

सवाल: उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि मुंबई और उसके आसपास पुराने समय से यह तरीक़ा जारी है कि हर पांचों वक्त की नमाज़ और दुआ-ए-खैर से फ़ारिग होकर मस्जिद के नमाज़ी आपस में मुसाफ़हा (हाथ मिलाकर) रुख़सत होते हैं। आजकल कुर्ला में एक मौलवी साहब इसे 'बिदअत-ए-क़बीहा' (बुरी नयाचार) क़रार देते हैं और कहते हैं कि रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के किसी क़ौल या फ़ेल से यह साबित नहीं है, इसलिए हरगिज़ ऐसा नहीं करना चाहिए। दूसरे एक साहब का कहना है कि मुसलमान खुदा के घर में पांचों वक्त की नमाज़ अदा करने के बाद आपस में मुसाफ़हा करके मोहब्बत और एकता का सबूत देते हैं, यह निहायत ही अच्छा तरीक़ा है। अगर यह बुरी बिदअत होती तो उलेमा-ए-दीन ज़रूर इससे मना फ़रमाते, जबकि आज तक किसी सुन्नी आलिम ने इससे मना नहीं किया। लिहाज़ा, इसके लिए मज़बूत दलीलों के साथ फ़ैसला लिखें ताकि विवाद सुलझ जाए। बयान फरमाएं और सवाब पाएं। (त)

जवाब: सही यह है कि वह जायज़ है और अच्छी नीयत से मुस्तहब व मुस्तहसन (सराहनीय) है। और जहाँ के मुसलमानों में इसकी आदत है, वहाँ इंकार करके मुसलमानों में फ़ितना और फूट पैदा करना जहालत है, और अगर यह वहाबियत के सिद्धांतों पर आधारित है, जैसा कि आजकल अक्सर है, तो यह स्पष्ट गुमराहियत है, वल-इयाज़ु बिल्लाह (अल्लाह की पनाह)। नसीम अल-रियाज़ (इमाम क़ाज़ी अयाज़ की 'शिफ़ा' की व्याख्या) में है:

अल-असह़ुह अन्नहा बिदअतुम मुब़ाहुतुन (2)।

ज़्यादा सही यह है कि मुसाफ़हा करना एक जायज़ बिदअत है। (त)

दुर्र-ए-मुख्तार में है:

अल-असह़्ह़ु अन्नहा बिदअतुम मुब़ाहुतुन (2)।	**ज़्यादा सही यह है कि मुसाफ़हा करना एक जायज़ बिदअत है। (त)**
व क़ौलुहुम इन्नहू बिदअतुन अई मुब़ाहुतुन	उनका यह फ़रमाना कि मुसाफ़हा करना बिदअत है, यानी जायज़ और...

1. हुसाम अल-हरमैन अला मनहर अल-कुफ्र वल-मैन, मतबा अहले सुन्नत व जमाअत, बरेली, पृ. 94.
2. नसीम अल-रियाज़ फ़ी शरह अल-शिफ़ा लिल-क़ाज़ी अयाज़, बाब अल-सानी, दार अल-कुतुब अल-इलमिया, बेरूत, 2/13.

ان کے پیشواؤں کو نام بنام لکھا ہے کہ من شك فی کفرہ وعذابہ فقد کفر ۱ جو ان کے عقائد پر مطلع ہو کر ان کے کفر میں شک کرے خود کافر ۔ ہاں ہماری شریعت مطہرہ نے غیر خدا کے لئے سجدہ تحیت حرام کیا ہے اس سے بچنا فرض ہے ۔ واللہ تعالیٰ اعلم ۔

مسئلہ ۷۷۱ : مرسلہ حکمت یار خاں ساکن بریلی محدث شاہ آباد ۱۹ ربیع الآخر ۱۳۳۵ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بمبئی اور اس کے اطراف و جوانب میں قدیم سے یہ طریقہ جاری ہے کہ ہر جماعت پنجگانہ کے بعد نماز اور دعا خیر سے فارغ ہو کر مصلیان مسجد باہم مصافحہ کر کے رخصت ہوتے ہیں آج کل موضع کرلا میں ایک مولوی صاحب اس کو بدعت قبیحہ قرار دیتے ہیں اور فرماتے ہیں کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے کسی قول وفعل سے یہ ثابت نہیں اس لئے ہر گز ایسا نہ کرنا چاہئے، دوسرے ایک صاحب کا قول ہے کہ مسلمان خانہ خدا میں پنجگانہ نماز ادا کرنے کے بعد باہم مصافحہ کر کے محبت و اتفاق واتحاد کا ثبوت دیتے ہیں یہ نہایت مستحسن طریقہ ہے اگر بدعت قبیحہ ہوتا تو علمائے دین ضرور اس سے منع فرماتے حالانکہ آج تک کسی سنی عالم نے اس سے ممانعت نہیں کی۔ پس اس کے لئے قول فیصل بدلائل قوی تحریر فرمائیں کہ رفع نزاع ہو۔ بینوا توجروا۔ بیان فرماؤ اور اجر وثواب پاؤ۔ت)

الجواب : صحیح یہ ہے کہ وہ جائز اور بہ نیت حسنہ مستحب و مستحسن ہے۔ اور جہاں کے مسلمانوں میں اس کی عادت ہے وہاں انکار سے مسلمانوں میں فتنہ و تفرقہ پیدا کرنا جہالت اور بربنائے اصول وہابیت ہو جیسا کہ آج کل اکثر یہی ہے تو صریح ضلالت والعیاذ باللہ۔ نسیم الریاض شرح شفائے امام قاضی عیاض میں ہے :

الاصح انها بدعة مباحة ۲ ۔ زیادہ صحیح یہ ہے کہ مصافحہ کرنا ایک جائز بدعت ہے۔ (ت)

در مختار میں ہے :

وقولھم انہ بدعة ای مباحة ان کا یہ فرمانا کہ مصافحہ کرنا بدعت ہے یعنی جائز اور

۱ حسام الحرمین علی منحر الکفر والمبین مطبع اہلسنت و جماعت بریلی ص ۹۴ ۲ نسیم الریاض فی شرح الشفاء للقاضی عیاض الباب الثانی دارالکتب العلمیہ بیروت ۲ / ۱۳

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

[Boxed Text:] It is a good innovation as Imam Nawawi has mentioned in his book Al-Adhkar and other leading scholars have mentioned in their respective books. (T)

And the detailed explanation and removal of doubts is in our treatise 'Wishah al-Jid'. And Allah the Almighty knows best.

Problem 178: Location Katia, Post Office Sikandarpur, District Faizabad, sent by Muhammad Nazir Khan Sahib, Zamindar, dated 24 Dhu al-Qi'dah 1335 AH. Is kissing a grave permissible or not? Clarify and be rewarded. (State the ruling and receive a reward. T)

The Answer: There is a lot of difference of opinion on this issue. Many great scholars are on both sides—for permission and prohibition. However, for the general public, more caution lies in prohibition. Especially at the pure shrines of the Awliya (saints), as going so close to them is against etiquette. One should stand at a distance of at least four cubits (hands) as mentioned in al-Alamgiriyya etc. (as it is in Fatawa Alamgiriyya etc. T), so how can one kiss it? And He (Allah), Glorified and Exalted be He, knows best.

Problem 179: From Post Office Dhamonke, Tehsil Daska, District Sialkot, sent by Muhammad Qasim Quraishi, Teacher of Madrasa, dated 27 Dhu al-Qi'dah 1335 AH. Upon which occasions and to which persons is it mandatory for a Muslim to say 'Assalamu Alaikum' first? Similarly, are there any occasions or persons for whom giving a reply to greetings has been declared prohibited?

The Answer: Initiating greetings to a righteous Sunni Muslim is Sunnah and a high degree of proximity (to Allah), but it is never mandatory except in a case where there is a genuine fear of harm from them if greetings are not offered. In situations where greetings are disliked (Makruh), such as to a person praying (Musalli), reciting (Tali), remembering Allah (Dhakir), performing ablution/relieving themselves (Mustanji), or eating (Akil), these people have the choice to reply or not. And Allah the Almighty knows best.

Problem 180 to 183: From Calcutta, Amratlalin 26 Gadi Diwan Rahmatullah, sent by Haji Pir Muhammad, 3 Rabi' al-Akhir 1336 AH. (1) What is the ruling for those who speak disrespectful words to Sayyids (descendants of the Prophet) and do not respect their ranks, but rather use derogatory words for them?

1 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Bab al-Istibra, Matba' Mujtabai Delhi 2/244 Page 419 of 692

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

[बॉक्स में लिखा पाठ:] यह एक अच्छा नवाचार (बिदअत-ए-हसना) है जैसा कि इमाम नववी ने किताब अल-अज़कार में और अन्य महान विद्वानों ने अपनी-अपनी किताबों में ज़िक्र फ़रमाया है। (त)

और विस्तृत विवरण और संदेहों का निवारण हमारे शोध पत्र 'विशाह अल-जीद' में है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 178: स्थान कटिया, डाकखाना सिकंदरपुर, ज़िला फ़ैज़ाबाद, प्रेषित मुहम्मद नाज़िर ख़ाँ साहब ज़मींदार, दिनांक 24 ज़िल-क़ादा 1335 हिजरी। क़ब्र को चूमना जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएं, सवाब पाएं। (त)

उत्तर: इस मामले में बहुत मतभेद है। कई बड़े विद्वान अनुमति और निषेध दोनों पक्षों में हैं। और आम जनता के लिए निषेध में ही अधिक सावधानी है। विशेष रूप से औलिया-ए-कराम के पवित्र मज़ारो पर, क्योंकि उनके इतने करीब जाना अदब के ख़िलाफ़ है। कम से कम चार हाथ की दूरी पर खड़ा होना चाहिए, जैसा कि आलमगीरिया आदि में है (जैसा कि फ़तावा आलमगीरिया आदि में है। त), तो कोई चूम कैसे सकता है। और वह (अल्लाह) पाक और बुलंद है, और बेहतर जानता है।

मसाला 179: डाकखाना धामोंके, तहसील डस्का, ज़िला सियालकोट, प्रेषित मुहम्मद क़ासिम क़ुरैशी, मदरसा शिक्षक, दिनांक 27 ज़िल-क़ादा 1335 हिजरी। एक मुसलमान को किन-किन मौकों पर और किन-किन लोगों को पहले 'अस्सलाम-ओ-अलैकुम' कहना वाजिब (अनिवार्य) है? इसी तरह क्या कुछ ऐसे मौके और लोग भी हैं जहाँ सलाम का जवाब देना मना कर दिया गया है?

उत्तर: एक नेक सुन्नी मुसलमान को सलाम करने की शुरुआत करना सुन्नत है और निकटता का उच्च स्तर है, लेकिन यह कभी वाजिब नहीं है, सिवाय उस स्थिति के जब सलाम न करने से उनकी ओर से नुकसान का सही अंदेशा हो। जिन स्थितियों में सलाम मकरूह (नापसंद) है, जैसे नमाज़ी, क़ुरान पढ़ने वाला, ज़िक्र करने वाला, शौच करने वाला या खाना खाने वाला, इन लोगों को अधिकार है कि वे जवाब दें या न दें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 180 से 183: कलकत्ता, अमृतलालिन 26 गद्दी दीवान रहमतुल्लाह, प्रेषित हाजी पीर मुहम्मद, 3 रबी-उल-आख़िर 1336 हिजरी। (1) जो लोग सैयदों के लिए अपमानजनक शब्दों का प्रयोग करते

हैं और उनके मर्तबों (पदों) का ध्यान नहीं रखते बल्कि अपमानजनक शब्द कह बैठते हैं, उनके लिए क्या हुक्म है?

---

1 दुर्रे मुख़्तार, किताब अल-हज़र वल इबाहत, बाब अल-इस्तिबरा, मतबा मुजतबाई दिल्ली 2/244

[باکس کا متن:] حسنۃ کما افادہ النووی فی اذکارہ وغیرہ فی غیرہ ۱ ۔ اچھی بدعت ہے جیسا کہ امام نووی نے کتاب الاذکار میں اور دوسرے ائمہ کرام نے اپنی اپنی کتابوں میں ذکر فرمایا ہے۔ (ت)

اور تفصیل مرام وازلہ اوہام ہمارے رسالہ وشاح الجید میں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۷۸: موضع کٹیا ڈاک خانہ سکندر پور ضلع فیض آباد مرسلہ محمد ناظر خاں صاحب زمیندار مورخہ ۲۴ ذی القعدہ ۱۳۳۵ھ بوسہ قبر جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ ت)

الجواب: اس مسئلہ میں بہت اختلاف ہے۔ بکثرت اکابر جواز و منع دونوں طرف ہیں اور عوام کے لئے زیادہ احتیاط منع میں ہے۔ خصوصاً مزارات طیبہ اولیاء کرام پر کہ ان کے اتنا قریب جانا ادب کے خلاف ہے۔ کم از کم چار ہاتھ فاصلے سے کھڑا ہو کمافی العالمگیریۃ وغیرہا (جیسا کہ فتاوٰی عالمگیریہ وغیرہ میں ہے۔ ت) تو بوسہ کیسے دے سکتا ہے۔ وھو سبحانہ وتعالی اعلم۔

مسئلہ ۱۷۹: از ڈاکخانہ دھامونگے تحصیل ڈسکہ ضلع سیالکوٹ مرسلہ محمد قاسم قریشی مدرس مدرسہ مورخہ ۲۷ ذی القعدہ ۱۳۳۵ھ ایک مسلم کو کون کون سے مواقع اور کون کون سے اشخاص پر پہلے السلام علیکم کہنا واجب ہے و کذالک کیا کوئی مواقع و اشخاص ایسے بھی ہیں جبکہ تحیات کا جواب دینا ممنوع قرار دیا گیا ہے۔

الجواب: ابتداء بہ سلام مسلمان سنی صالح پر سنت ہے اور اعلٰی درجہ کی قربت ہے مگر واجب کبھی نہیں سوا اس صورت کے کہ سلام نہ کرنے میں اس کی طرف سے ضرر کا اندیشہ صحیح ہو

جن صورتوں میں سلام مکروہ ہے جیسے مصلی یا تالی یا ذاکر یا مستنجی یا آکل پر ان لوگوں کو اختیار ہے کہ جواب دیں یا نہ دیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۸۰تا۱۸۳: از کلکتہ امر تلالین ۲۶ گدی دیوان رحمت اللہ مرسلہ حاجی پیر محمد ۳ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ (۱) جو لوگ سیدوں کو کلمات بے ادبانہ کہا کرتے ہیں اور ان کے مراتب کا خیال نہیں کرتے بلکہ کلمہ تحقیر آمیز کہہ بیٹھتے ہیں ان کا کیا حکم ہے؟

---

۱ درمختار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۴ صفحہ 419 از 692

Volume 22 Fatawa Rizvia

(2) Has the Messenger of the Universe, peace and blessings of Allah be upon him, said anything regarding the love and obedience of his progeny (Aal)? (3) And will there be ease on the Day of Resurrection for those who love the Sayyids (descendants of the Prophet)? (4) In a gathering, two Maulana (religious scholars) are present, one of whom is a Sayyid; whom should the Muslims appoint as the president/leader? **The Answer:** (1) Honoring the noble Sayyids is obligatory (Fard). And insulting them is forbidden (Haram); rather, the noble scholars have stated that whoever addresses a scholar as 'Moulvi-ya' or a Sayyid as 'Meer-wa' out of contempt is a disbeliever (Kafir). It is stated in *Majma' al-Anhur*:

Arabic	Urdu Translation
Disrespecting the nobles (Ashraf) and the scholars (Ulama) is disbelief (Kufr), and whoever calls a scholar 'Uwaylim' (small scholar) or an Alawi 'Alaywi' (small Alawi) with the intention of belittling them has committed disbelief.	To disparage noble Sayyids and scholars is disbelief. He who uses diminutive terms for a scholar like 'Uwaylim' or for an Alawi like 'Alaywi' with the intent of contempt has committed disbelief. (T)

Al-Bayhaqi narrates from the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah honor his face), and Abu al-Shaykh and Daylami narrate that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu Translation
Whoever does not recognize my right, the right of my progeny, the Ansar, and the Arabs, then he is one of three: either a hypocrite, or born of adultery, or conceived while his mother was impure (menstruating). This is the wording of Bayhaqi from the Hadith of Zaid bin Jubair from Dawud bin al-Husain from Ibn Abi Rafi from his father from Ali (may Allah be pleased with him). The wording of others is: either a hypocrite, or a child of adultery, or a person whose mother conceived him in a state of impurity.	He who does not recognize the rights of my descendants, the Ansar, and the Arabs is not free from three defects: he is either a hypocrite, a bastard, or a child conceived during menstruation. (These are the words of Bayhaqi, narrated by Zaid bin Jubair from his father from Hazrat Ali (may Allah be pleased with him). Others' words are: either a hypocrite, born of adultery, or his mother conceived him in a state of impurity. T)

1. *Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur*, Chapter on Apostates, then These words of Disbelief etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/695.
2. *Shu'ab al-Iman*, Hadith 1614, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2/232.
3. *Al-Firdaws bima'thur al-Khitab*, Hadith 5955, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 3/626. **Page 420 of 692**

(२) क्या हुज़ूर सरवर-ए-कायनात सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने आल (संतान) की मोहब्बत और इताअत (आज्ञाकारिता) के बारे में कुछ इरशाद फ़रमाया है या नहीं? (३) और जो लोग सैयदों से मोहब्बत रखते हैं, क्या उनके लिए क़यामत के दिन आसानी होगी या नहीं? (४) एक जलसे में दो मौलवी साहब तशरीफ़ रखते हैं, उनमें से एक सैयद हैं, तो मुसलमान किसे सदर (अध्यक्ष) बनाएँ?

अल-जवाब (उत्तर): (१) सादात-ए-कराम (सैयदों) की ताज़ीम (सम्मान) फ़र्ज़ है। और उनकी तौहीन (अपमान) हराम है, बल्कि उलमा-ए-कराम ने फ़रमाया है कि जो किसी आलिम (विद्वान) को 'मौलविया' या किसी को 'मीरवा' तहक़ीर (तिरस्कार) के तौर पर कहे, वह काफ़िर है। मजमा-उल-अनहुर में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
अल-इस्तख़फ़ाफ़ बिल-अशराफ़ वल-उलमा कुफ़्रुन व मन क़ा-ल लि-आलिमिन उवैलम औ लि-अलवीयिन अलयवी क़ासिदन बिहि-इस्तख़फ़ाफ़ कुफ़्र।	सादात-ए-कराम और उलमा की तहक़ीर कुफ़्र है। जिसने आलिम की तसग़ीर (छोटा दिखाने के लिए) करके'उवैलम' या अलवी को 'अलयवी' तहक़ीर की नियत से कहा, तो उसने कुफ़्र किया। (त)

बैहक़ी अमीरुल मोमिनीन मौला अली कर्रमल्लाहु वज्हहु से और अबुल-शैख़ व दैलमी रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
मन लम यआरिफ़ हक़्क़ी इत्तरتی वल-अंसार वल-अरब फ़हुवा लि-इहदा सलास इम्मा मुनाफ़िक़न व इम्मा ल-ज़नियत व इम्मा लि-ग़ैर तुहूर। हाज़ा लफ़्ज़ुल बैहक़ी मिन हदीस ज़ैद बिन जुबैर अन दाऊद बिन अल-हुसैन अन इब्न अबी राफ़े अन अबीहि अन अली रज़ियल्लाहु तआला अन्हु व लफ़्ज़ु ग़ैरुहु इम्मा मुनाफ़िक़ व इम्मा वलद ज़निया व इम्मा इमरुअन हमलत बिहि उम्मुहु फ़ी ग़ैर तुहुर।	जो मेरी औलाद, अंसार और अरब का हक़ न पहचाने, वह तीन बुराइयों से खाली नहीं। या तो मुनाफ़िक़ है, या हरामी है, या हैज़ी बच्चा है। (ये बैहक़ी के शब्द हैं जो ज़ैद बिन जुबैर ने अपने वालिद के हवाले से हज़रत अली रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किए हैं। दूसरों के शब्द इस तरह हैं: या मुनाफ़िक़, वलद-ए-ज़िना, या उसकी माँ ने नापाकी की हालत में उसका हमल (गर्भ) लिया। त)

1. मजमा-उल-अनहुर शरह मुल्तक़ल-अबहुर, बाबुल मुर्तद, फिर ये कुफ़्र के शब्द इत्यादि, दार एहयाउत तुरास अल-अरबी, बैरूत, १/६९५।
2. शेअबुल ईमान, हदीस १६१४, दारुल कुतुबुल इल्मिया, बैरूत, २/२३२।
3. अल-फ़िरदौस बिमा-सूरुल ख़िताब, हदीस ५९५५, दारुल कुतुबुल इल्मिया, बैरूत, ३/६२६।

पृष्ठ ४२०/६९२

(۲) حضور سرور کائنات صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے درباره محبت و اطاعت آل کے لئے کچھ ارشاد فرمایا ہے یا نہیں ؟ (۳) اور جو لوگ سیدوں سے محبت رکھتے ہیں ان کے لئے یوم محشر میں آسانی ہوگی یا نہیں ؟ (۴) ایک جلسہ میں دو مولوی صاحبان تشریف رکھتے ہیں ایک ان میں سے سید ہیں تو مسلمان کسے صدر بنائیں ؟ **الجواب:** (۱) سادات کرام کی تعظیم فرض ہے۔ اور ان کی توہین حرام بلکہ علمائے کرام نے ارشاد فرمایا جو کسی عالم کو مولوی یا کسی کو میروا بروجہِ تحقیر کہے کافر ہے۔ مجمع الانہر میں ہے :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
الاستخفاف بالاشراف والعلماء کفر و من قال لعالم عویلم او لعلوی علیوی قاصدا بہ الاستخفاف کفر۔	سادات کرام اور علماء کی تحقیر کفر ہے جس نے عالم کی تصغیر کر کے عویلم یا علوی کو علیوی تحقیر کی نیت سے کہا تو کفر کیا۔ (ت)

بیہقی امیر المومنین مولیٰ علی کرم اللہ وجہہ سے اور ابوالشیخ و دیلمی روایت کرتے ہیں کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
من لم یعرف حقی عترتی والانصار والعرب فھو لاحدیٰ ثلاث اما منافقا واما لزنیۃ واما لغیر طھور۔ ھذا لفظ البیھقی من حدیث زید بن جبیر عن داؤد بن الحصین عن ابن ابی رافع	جو میری اولاد اور انصار اور عرب کا حق نہ پہچانے وہ تین علتوں سے خالی نہیں۔ یا تو منافق ہے یا حرامی یا حیضی بچہ۔ (یہ بیہقی کے الفاظ زید بن جبیر نے اپنے والد کے حوالہ سے حضرت علی

عربی عبارت	اردو ترجمہ
عن ابیہ عن علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ولفظ غیرہ امامنافق واما ولد زنیۃ واما امرء حملت بہ امہ فی غیر طھر۔	رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کئے، دوسروں کے الفاظ یوں ہیں۔ یا منافق، ولد زنا یا اس کی ماں نے ناپاکی کی حالت میں اس کا حمل لیا۔ت)

---

[1] مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر باب المرتد ثم ان الفاظ الکفر الخ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۶۹۵ [2] شعب الایمان حدیث ۱۶۱۴ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۲۳۲ [3] الفردوس بمأ ثور الخطاب حدیث ۵۹۵۵ دار الکتب العلمیہ بیروت ۳/ ۶۲۶

Rather, by scholars, helpers, and Arabs, it refers to those who are not misguided or irreligious. The respect for noble Sayyids remains as long as their misbelief does not reach the level of disbelief (kufr), because after that, they are no longer considered Sayyids, and their lineage is severed.

Table Section: - Arabic: Allah Almighty said: "Indeed, he is not of your family; indeed, he is [one whose] work was other than righteous." 1 - Urdu translation: Allah Almighty said: (O Nuh (peace be upon him)! That son (Canaan) of yours is not from your family because his deeds were not good). (T)

Just like Nechari, Qadiyani, Wahhabi Ghair Muqallid, Deobandi, even if they are known as Sayyids, they are neither Sayyids nor is it permissible to respect them. Instead, insulting and declaring them as disbelievers is obligatory. Among the Rafidhis (Shiites), becoming a Sayyid is very easy; someone from any tribe becomes a Rafidhi, and after two days, he becomes 'Mir Sahib' (a title for Sayyids). Their condition is the same as these sects; the modern-day Tabrayis are also generally apostates. We seek refuge with Allah Almighty.

(2) There are consecutive (mutawatir) Hadiths and a verse from the Great Quran regarding the love of the pure progeny (Aal-e-Athar).

Table Section: - Arabic: "Say, [O Muhammad], 'I do not ask you for this message any payment [or reward] except love among relatives.'" 2 - Urdu translation: (Say to them [O people!]), on this call to truth, I do not ask anything from you except the love and affection for [my] kin. (T)

By the grace of Allah Almighty, their love is the religion of a Muslim. And one deprived of it, like a Nasibi or Khariji, is destined for Hell, we seek refuge with Allah Almighty. However, the love should be sincere, not like the false love of the Rafidhis, about whom the pure Imams used to say: "By God, your love will be a disgrace to us." The general obedience is to Allah and the Messenger, and then to the scholars of religion.

Table Section: - Arabic: Allah Almighty said: "O you who have believed, obey Allah and obey the Messenger and those in authority among you." 3 - Urdu translation: Allah Almighty said: Obey the command of Allah, and obey the command of the Messenger, and those among you who are in authority (meaning rulers and caliphs). (T)

The real obedience belongs to Allah and the Messenger, and the religious scholars are aware of their commands. Then, if a scholar is also a Sayyid, it is light upon light (Noor-un-Ala-Noor). In permissible matters (mubaha), as long as there is no Shariah violation or harm, one should also obey the commands of a non-scholar Sayyid because in it lies their pleasure. And the happiness of the noble Sayyids, within the limits of Shariah, is the pleasure of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him), and the pleasure of the Prophet is the pleasure of Allah the Almighty.

Footnotes: 1 Al-Quran al-Karim 11/46 2 Al-Quran al-Karim 42/23 3 Al-Quran al-Karim 4/59

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

बल्कि विद्वानों, सहायकों और अरबों से मुराद वे लोग हैं जो गुमराह और अधर्मी नहीं हैं। सादात-ए-कराम (सैयदों) का सम्मान तब तक हमेशा रहेगा जब तक उनकी बद-مذہبی (बुरी धार्मिक आस्था) कुफ़्र (नास्तिकता) की हद तक न पहुँच जाए, क्योंकि उसके बाद वे सैयद ही नहीं रहते, उनका वंश कट जाता है।

तालिका अनुभाग: - अरबी: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "بیشک وہ تیرے گھر والوں میں سے نہیں ہے؛ بیشک اس کا عمل (کام) نیک نہیں تھا۔" 1 - उर्दू अनुवाद: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: (ऐ नूह (अलैहिस्सलाम)! वह तेरा बेटा (कनान) तेरे घर वालों में से नहीं है क्योंकि उसके काम अच्छे नहीं थे)। (त)

जैसे नेचरिया, क़ादियानी, वहाबी गैर-मुक़ल्लिद, देवबंदी, चाहे वे सैयद के नाम से मशहूर हों, न वे सैयद हैं और न ही उनका सम्मान करना हलाल है, बल्कि उनका अपमान करना और उन्हें काफ़िर ठहराना फ़र्ज़ है। और राफ़िज़ियों (शियाओं) के यहाँ तो सैयदी बहुत आसान है; किसी भी कौम का व्यक्ति राफ़िज़ी हो जाए, तो दो दिन बाद 'मीर साहब' (सैयदों की उपाधि) बन जाता है। उनकी हालत भी वैसी ही है जैसे इन फ़िरक़ों की तरह ज़माने के तबर्राई भी आम तौर पर मुर्तद (धर्म-त्यागी) हैं। हम अल्लाह तआला की पनाह माँगते हैं।

(2) अहले बैत (पाक घराने) की मोहब्बत के बारे में मुतवातिर हदीसें बल्कि कुरान-ए-अजीम की आयत-ए-करीमा मौजूद है।

तालिका अनुभाग: - अरबी: "کہہ دو، [اے محمد]، 'میں اس پیغام کے بدلے تم سے کوئی بدلہ نہیں مانگتا، سوائے قریبی رشتوں کی محبت کے'۔" 2 [یا مزدوری] - उर्दू अनुवाद: (उनसे) फ़रमा दीजिए (ऐ लोगो!) इस दावत-ए-हक़ पर मैं तुमसे कुछ नहीं माँगता मगर रिश्ते की उल्फत और मोहब्बत। (त)

अल्लाह तआला के शुक्र से उनकी मोहब्बत एक मुसलमान का दीन है। और जो इससे महरूम है, वह नासिबी और खारजी जहन्नमी है, हम अल्लाह तआला की पनाह माँगते हैं। लेकिन मोहब्बत सच्ची होनी चाहिए, राफ़िज़ियों की तरह झूठी मोहब्बत नहीं, जिनके बारे में आइमा-ए-अतहार फ़रमाया करते थे: "खुदा की कसम, तुम्हारी मोहब्बत हमारे लिए कलंक (आर) होगी।" आम आज्ञाकारिता अल्लाह और रसूल की है, फिर दीन के विद्वानों की है।

तालिका अनुभाग: - अरबी: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "اے ایمان والو! اللہ کا حکم مانو اور رسول کا حکم مانو اور ان لوگوں کا جو تم میں سے اختیار والے ہیں۔" 3 - उर्दू अनुवाद: अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: अल्लाह तआला का हुक्म मानो, और रसूल का हुक्म मानो, और तुम में से जो साहिब-ए-अम्र हैं (यानी शासक और खलीफा)। (त)

असली इताअत (आज्ञाकारिता) अल्लाह और रसूल की है और दीन के विद्वान उनके आदेशों से वाकिफ हैं। फिर अगर विद्वान सैयद भी हो तो यह 'नूर अल नूर' (नूर पर नूर) है। मुबाह (अनुमति प्राप्त) मामलों में, जहाँ तक कोई शरीयत का हर्ज न हो और न ही कोई नुकसान हो, एक गैर-विद्वान सैयद के आदेशों का भी पालन करना चाहिए क्योंकि इसमें उनकी प्रसन्नता है। और सादात-ए-कराम की खुशी में, जो शरीयत की सीमा के भीतर हो, हुज़ूर सैयदुल आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की रज़ा है, और हुज़ूर की रज़ा अल्लाह अज़्ज़वजल की रज़ा है।

पाद लेख: 1 अल-कुरान अल-करीम 11/46 2 अल-कुरान अल-करीम 42/23 3 अल-कुरान अल-करीम 4/59

بلکہ علماء وانصار و عرب سے تو وہ مراد ہیں جو گمراہ بددین نہ ہوں اور سادات کرام کی تعظیم ہمیشہ جب تک ان کی بدمذہبی حد کفر کو نہ پہنچے کہ اس کے بعد وہ سید ہی نہیں نسب منقطع ہے۔

جدول: - عربی: قال اللہ تعالٰی "اِنَّہٗ لَیْسَ مِنْ اَہْلِکَ اِنَّہٗ عَمَلٌ غَیْرُ صَالِحٍ" 1 - اردو: اللہ تعالٰی نے فرمایا: (اے نوح (علیہ السلام) ! وہ تیرا بیٹا (کنعان) تیرے گھر والوں میں سے نہیں اس لئے کہ اس کے کام اچھے نہیں۔ (ت)

جیسے نیچری، قادیانی، وہابی غیر مقلد، دیوبندی اگرچہ سید مشہور ہوں نہ سید ہیں نہ ان کی تعظیم حلال بلکہ توہین و تکفیر فرض، اور روافض کے یہاں تو سیادت بہت آسان ہے کسی قوم کا رافضی ہو جائے، دو دن بعد میر صاحب ہو جائے گا، ان کا بھی وہی حال ہے۔ کہ ان فرقوں کی طرح تبرائیانِ زمانہ بھی عموماً مرتدین ہیں۔ والعیاذ باللہ تعالٰی۔

(۲) محبت آل اطہار کے بارے میں متواتر حدیثیں بلکہ قرآن عظیم کی آیت کریمہ ہے۔

جدول: - عربی: "قُلْ لَّآ اَسْئَلُکُمْ عَلَیْہِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّۃَ فِی الْقُرْبٰی" 2 - اردو: (ان سے) فرمادیجئے (لوگو!) اس دعوت حق پر میں تم سے کچھ نہیں مانگتا مگر رشتہ کی الفت و محبت (ت)

ان کی محبت بحمد اللہ تعالٰی مسلمان کا دین ہے۔ اور اس سے محروم ناصبی خارجی جہنمی ہے والعیاذ باللہ تعالٰی، مگر محبت صادقہ نہ روافض کی سی محبت کاذبہ جنھیں ائمہ اطہار فرمایا کرتے تھے خدا کی قسم تمہاری محبت ہم پر عار ہوگی۔ اطاعت عامہ اللہ و رسول کی پھر علمائے دین کی ہے"

جدول: - عربی: قال اللہ تعالٰی "اَطِیْعُوا اللہَ وَاَطِیْعُوا الرَّسُوْلَ وَاُولِی الْاَمْرِ مِنْکُمْ" 3 - اردو: اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: اللہ تعالٰی کا حکم مانو، اور رسول کا حکم مانو، اور تم میں سے جو صاحب امر ہیں (یعنی امراء و خلفاء)۔ (ت)

اصل اطاعت اللہ و رسول کی ہے اور علمائے دین ان کے احکام سے آگاہ۔ پھر اگر عالم سید بھی ہو تو نور علی نور، امور مباحہ میں جہاں تک نہ شرعی حرج ہو نہ کوئی ضرر سید غیر عالم کے بھی احکام کی اطاعت کرے کہ اس میں اس کی خوشنودی ہے اور سادات کرام کی خوشی میں کہ حد شرع کے اندر ہو حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی رضا ہے اور حضور کی رضا اللہ عزوجل کی رضا۔

حواشی: 1 القرآن الکریم ۱۱/ ۴۶ 2 القرآن الکریم ۴۲/ ۲۳ 3 القرآن الکریم ۴/ ۵۹

Fatawa Razawiyyah - Volume 22

(3) Yes, for the true lovers of the noble Ahl al-Bayt, there are blessings, graces, and comforts on the Day of Resurrection. In a Hadith of Tabarani, it is mentioned that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	English Translation
الزموا مودتنا اهل البيت فانه من لقى الله وهو يودنا دخل الجنة بشفاعتنا والذى نفسى بيده لاينفع عبدًا عمله الا بمعرفة حقنا	Adhere to the love of us, the Ahl al-Bayt, for whoever meets Allah while loving us will enter Paradise through our intercession. By Him in Whose Hand is my soul, no servant's deeds will benefit him unless he recognizes our right.

(4) If both are Sunni religious scholars with correct beliefs and are capable of the task for which leadership is sought, then the Sayyid should be preferred. Otherwise, the one among them who is a scholar, or more advanced in knowledge, or is a Sunni should be preferred. If both are equal in religious knowledge, then preference goes to the one more capable of that specific task.

Arabic	English Translation
الاترى ان الاحق بالامامة الاعلم وما عد شرف النسب الا بعد وجوده وقد قال صلى الله تعالى عليه وسلم اذا وسد الامر الى غير اهله فانتظر الساعة۔ رواه البخارى۔ واللہ تعالٰی اعلم۔	Do you not see that the most deserving of leadership is the most knowledgeable person? The nobility of lineage is not considered except after its (knowledge's) presence. And the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: When an affair is entrusted to someone unfit for it, then wait for the Hour (Judgment Day). Al-Bukhari narrated it. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 184: From District Sitapur, Mohalla Qaziara, sent by Ilyas Hussain, 23 Rabi-ul-Akhir 1336 AH. Question: A person is a Sayyid, but his actions and character are bad and a cause of shame and disgrace. Is it permissible to harbor aversion towards this Sayyid because of his deeds while still honoring him for his noble lineage? If there is a non-Sayyid person (like a Sheikh, Mughal, Pathan, etc.) compared to this Sayyid who has righteous deeds, should he be preferred over the Sayyid in terms of deeds?

---

1 Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 2251, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh, 3/122 2 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Ilm, Chapter: One who is asked for knowledge, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/14 Page 422 of 692

फ़तावा रज़विया - जिल्द 22

(3) हाँ, सच्चे अहले बैत के चाहने वालों के लिए क़यामत के दिन नेमतें, बरकतें और राहतें हैं। तबरानी की हदीस में है कि हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

अरबी	हिंदी अनुवाद
الزموا مودتنا اهل البيت فانه من لقى الله وهو يودنا دخل الجنة بشفاعتنا والذى نفسى بيده لاينفع عبدًا عمله الا بمعرفة حقنا	हम अहले बैत की मोहब्बत को लाज़िम पकड़ो, क्योंकि जो अल्लाह से हमारी दोस्ती के साथ मिलेगा, वह हमारी शफ़ाअत (सिफ़ारिश) से जन्नत में जाएगा। उस ज़ात की क़सम जिसके हाथ में मेरी जान है, किसी बंदे को उसका अमल नफ़ा (फ़ायदा) न देगा जब तक कि वह हमारा हक़ न पहचाने।

(4) अगर दोनों सुन्नी सही-अक़ीदा आलिम-ए-दीन हों और जिस काम के लिए सदारत (नेतृत्व) अपेक्षित है उसके योग्य हों, तो सैय्यद को प्राथमिकता दी जाएगी। अन्यथा, उनमें से जो आलिम हो या इल्म में ज़्यादा हो या सुन्नी हो उसे प्राथमिकता दी जाएगी। यदि दोनों दीनी इल्म में बराबर हों, तो जो उस काम का अधिक योग्य हो उसे प्राथमिकता दी जाएगी।

अरबी	हिंदी अनुवाद
الاترى ان الاحق بالامامة الاعلم وما عد شرف النسب الا بعد وجوده وقد قال صلى الله تعالى عليه وسلم اذا وسد الامر الى غير اهله فانتظر الساعة۔ رواه البخارى۔ واللہ تعالٰی اعلم۔	क्या तुम नहीं देखते कि इमामत (नेतृत्व) के लिए सबसे अधिक योग्य वह व्यक्ति है जो सबसे बड़ा आलिम हो? खानदान की शराफ़त (कुल की गरिमा) का शुमार (गिनती) नहीं किया जाता जब तक कि वह (इल्म) मौजूद न हो। और हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: जब कोई काम किसी ना-अहल (अयोग्य) के हवाले किया जाए, तो क़यामत आने का इंतज़ार कीजिए। इसे बुखारी ने रिवायत किया। और अल्लाह तआला सब कुछ बखूबी जानता है। (त)

मसला 184: ज़िला सीतापुर, मोहल्ला क़ज़ियारा से, प्रेषक इलियास हुसैन, 23 रबीउल आखिर 1336 हिजरी। प्रश्न: एक व्यक्ति सैय्यद है लेकिन उसके अमल (कर्म) और अख़लाक़ (आचरण) ख़राब हैं और शर्मिंदगी का कारण हैं। तो क्या उस सैय्यद के बुरे कर्मों की वजह से उससे नफ़रत रखना और उसकी खानदानी हैसियत की वजह से उसका सम्मान करना जायज़ है या नहीं? इस सैय्यद के

मुक़ाबले अगर कोई गैर-सैय्यद जैसे शेख, मुग़ल, पठान आदि नेक अमल वाला हो, तो क्या उसे अमल के आधार पर सैय्यद पर प्राथमिकता दी जाएगी?

---

1 अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 2251, मकतबतुल मआरिफ, रियाज़, 3/122 2 सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल इल्म, बाब: जिससे इल्म मांगा जाए आदि, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 1/14

(۳) ہاں سچے محبان اہل بیت کرام کے لئے روزِ قیامت نعمتیں برکتیں راحتیں ہیں۔ طبرانی کی حدیث میں ہے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

عربی	اردو ترجمہ
الزموا مودتنا اھل البیت فانه من لقی اللہ وھو یودنا دخل الجنة بشفاعتنا والذی نفسی بیدہ لاینفع عبدًا عملہ الا بمعرفة حقنا	ہم اہل بیت کی محبت لازم پکڑو کہ جو اللہ سے ہماری دوستی کے ساتھ ملے گا وہ ہماری شفاعت سے جنت میں جائے گا، قسم اس کی جس کے ہاتھ میں میری جان ہے کہ کسی بندے کو اس کا عمل نفع نہ دے گا جب تک ہمارا حق نہ پہچانے۔

(۴) اگر دونوں عالم دین سنی صحیح العقیدہ اور جس کام کے لئے صدارت مطلوب ہے اس کے اہل ہوں تو سید کو ترجیح ہے ورنہ ان میں جو عالم یا علم میں زائد یا سنی ہو اور دونوں علم دین میں مساوی ہوں تو جو اس کام کا زیادہ اہل ہو۔

عربی	اردو ترجمہ
الاتری ان الاحق بالامامة الاعلم وما عد شرف النسب الا بعد وجودہ وقد قال صلی اللہ تعالی علیہ وسلم اذا وسد الامر الی غیر اھلہ فانتظر الساعة۔ رواہ البخاری[2]۔ واللہ تعالٰی اعلم۔	کیا تم نہیں دیکھتے کہ امامت کے زیادہ لائق وہ شخص ہے جو سب سے بڑا عالم ہو اور شرافتِ نسب کا شمار نہیں کیا جاتا مگر اس کے پائے جانے کے بعد، اور حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: جب کوئی کام کسی نا اہل کے حوالے کیا جائے تو قیامت آنے کا انتظار کیجئے۔ اسے بخاری نے روایت کیا۔ اور اللہ تعالٰی سب کچھ بخوبی جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۸۴: از ضلع سیتا پور محلہ قضیارہ مرسلہ الیاس حسین ۲۳ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ ایک شخص سید ہے لیکن اس کے اعمال واخلاق خراب ہیں اور باعثِ ننگ وعار ہیں تو اس سید سے اس کے اعمال کی وجہ سے تنفر رکھنا نسبی حیثیت سے اس کی تکریم کرنا جائز ہے یا نہیں؟ اس سید کے مقابل کوئی غیر مثل شیخ، مغل، پٹھان وغیرہ کا آدمی نیک اعمال ہوں تو اس کو سید پر بحیثیت اعمال کے ترجیح (ہوگی؟)۔

---

1 المعجم الاوسط حدیث ۲۲۵۱ مکتبہ المعارف ریاض ۳/ ۱۲۲ 2 صحیح البخاری کتاب العلم باب من سئل علما الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۴ Page 422 of 692

Volume 22 Fatawa Razawiyya

Is it possible or not? In the noble Sharia, in such a situation, is preference given to deeds (a'maal) or to lineage (nasab)? Please state and receive a reward.

The Answer: Respect for a Sayyid of the Sunni creed is mandatory. Even if their deeds are of a nature that warrants dislike, one should dislike the deeds themselves, not the person. Furthermore, even if there is a slight deviation in their religious views that does not reach the level of disbelief (kufr), such as 'Tafdheel' (believing some Sahaba to be superior to others in a way that isn't kufr), then even in that state, the respect for their lineage (sayyid-hood) remains. Yes, if their misguidance reaches the level of kufr, such as being a Rafidi, Wahhabi, Qadiani, Nechari, etc., then respecting them is forbidden (haram) because the reason for respect, i.e., lineage, no longer exists.

Allah Almighty said: "Indeed, he is not of your family; indeed, his conduct was unrighteous."[1] Allah Almighty commanded: O Noah (peace be upon him)! He (i.e., your son) is not from your family and household because his deeds are not good. (T)

Sharia has given excellence to piety (taqwa): "Indeed, the most noble of you in the sight of Allah is the most righteous of you."[2] (Allah Almighty said: The most honorable among you in the sight of Allah is the one who is the most pious among you. - T). However, this is personal excellence. The final excellence of lineage is based on the ultimate source of lineage; for the noble Sadat, their lineage culminates with the Master of the Universe (Peace and Blessings of Allah be upon Him). Respecting this noble lineage is an obligation for every pious person, as it is in reality respect for the Messenger of Allah (Peace and Blessings of Allah be upon Him). And Allah Almighty knows best.

Problem 185: From Muradabad, Madrasa Ahl-e-Sunnat, Bazar Diwan, sent by Abdul Wadood Sahib, Bengali Qadri Barakati Rizvi, a student of the aforementioned Madrasa, 2nd Jamadi al-Ula 1336 AH. How many types of prostration (Sajda) are there, for whom is each specific, and what is the status of the others?

The Answer: Prostration is of two types: Prostration of Worship (Sajda-e-Ibadat) and Prostration of Greeting/Respect (Sajda-e-Tahiyat). Prostration of worship for anyone other than God is disbelief (kufr). Prostration of respect for anyone other than God is forbidden (haram) but not disbelief or polytheism (shirk). While it was permissible in

previous Sharias, it is not and can never be permissible now. And Allah Almighty knows best.

---

[1] The Holy Quran 11/46 [2] The Holy Quran 49/13 Page 423 of 692

जिल्द २२ फ़तावा रज़विया

क्या ऐसा हो सकता है या नहीं? शरीयत-ए-मुतहरा में ऐसी स्थिति में आमाल (कर्मों) को वरीयता प्राप्त है या नसब (वंश) को? बयान फ़रमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब: सुन्नी मज़हब के सैय्यद का सम्मान अनिवार्य है, चाहे उनके कर्म कैसे भी हों, उन कर्मों के कारण उनसे घृणा नहीं की जानी चाहिए, बल्कि केवल उन बुरे कर्मों से घृणा होनी चाहिए। यहाँ तक कि अगर उनके मज़हब में मामूली अंतर हो जो कुफ़्र की सीमा तक न पहुँचता हो, जैसे 'तफ़्ज़ील', तो उस स्थिति में भी उनकी सैय्यदियत का सम्मान समाप्त नहीं होगा। हाँ, यदि उनकी बद-मज़हबी (गुमराही) कुफ़्र की सीमा तक पहुँच जाए जैसे राफ़ज़ी, वहाबी, क़ादियानी, नेचरी आदि, तो अब उनका सम्मान हराम है क्योंकि सम्मान का जो कारण था यानी सैय्यदियत, वही नहीं रही।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "बेशक वह तुम्हारे घर वालों में से नहीं है, बेशक उसके काम अच्छे नहीं।"[1] अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: ऐ नूह (अलैहिस्सलाम)! वह यानी तेरा बेटा तेरे ख़ानदान और घर वालों में से नहीं है क्योंकि उसके काम अच्छे नहीं। (त)

शरीयत ने तक़वा (परहेज़गारी) को श्रेष्ठता दी है: "बेशक अल्लाह के नज़दीक तुम में सबसे ज़्यादा इज़्ज़त वाला वह है जो तुम में सबसे ज़्यादा परहेज़गार हो।"[2] (अल्लाह तआला के नज़दीक तुम में सबसे ज़्यादा बा-इज़्ज़त वह है जो तुम में सबसे ज़्यादा परहेज़गार हो। - त) मगर यह व्यक्तिगत श्रेष्ठता है। वंश की श्रेष्ठता वंश के अंतिम छोर की श्रेष्ठता पर निर्भर करती है; सादात-ए-किराम के वंश का अंत हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) पर होता है। इस वंशगत श्रेष्ठता का सम्मान हर मुत्तक़ी (परहेज़गार) पर फ़र्ज़ है क्योंकि वह हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का ही सम्मान है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है)।

मसला १८५: मुरादाबाद, मदरसा अहले सुन्नत, बाज़ार दीवान से, प्रेषक अब्दुल वदूद साहब, बंगाली क़ादरी बरकाती रिज़वी, छात्र मदरसा-ए-मज़कूर। २ जमादी-उल-उला १३३६ हिजरी। सजदे की कितनी किस्में हैं, कौन सी किसके लिए विशेष है और बाकी कैसी हैं?

अल-जवाब: सजदा दो किस्म का है: सजदा-ए-इबादत और सजदा-ए-तहियत। ग़ैर-ख़ुदा (ईश्वर के अलावा) के लिए सजदा-ए-इबादत कुफ़्र है। और ग़ैर-ख़ुदा के लिए सजदा-ए-तहियत (सम्मान का सजदा) हराम है, लेकिन कुफ़्र और शिर्क नहीं। हालांकि यह पिछली शरीयतों में जायज़ था, लेकिन अब कभी भी जायज़ नहीं हो सकता। वल्लाहु तआला आलम।

[1] अल-क़ुरान ११/४६ [2] अल-क़ुरान ४९/१३ पृष्ठ ४२३/६९२

ہو سکتی ہے کہ نہیں؟ شرع شریف میں ایسی حالت میں اعمال کو ترجیح ہے کہ نسب کو؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ)

الجواب: سید سنی المذہب کی تعظیم لازم ہے اگرچہ اس کے اعمال کیسے ہوں ان اعمال کے سبب اس سے تنفر نہ کیا جائے نفس اعمال سے تنفر ہو بلکہ اس کے مذہب میں بھی قلیل فرق ہو کہ حد کفر تک نہ پہنچے جیسے تفضیل تو اس حالت میں بھی اس کی تعظیم سیادت نہ جائے گی ہاں اگر اس کی بد مذہبی حد کفر تک پہنچے جیسے رافضی وہابی قادیانی نیچری وغیرہ ہم تو اب اس کی تعظیم حرام ہے کہ جو وجہ تعظیم تھی یعنی سیادت وہی نہ رہی۔

قال اللہ تعالٰی " اِنَّہٗ لَیْسَ مِنْ اَہْلِكَ اِنَّہٗ عَمَلٌ غَیْرُ صَالِحٍ " ۱۔ اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: اے نوح (علیہ السلام) وہ یعنی تیرا بیٹا تیرے خاندان اور گھرانے والوں میں سے نہیں اس لئے کہ اس کے کام اچھے نہیں۔ (ت)

شریعت نے تقویٰ کو فضیلت دی ہے " اِنَّ اَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللہِ اَتْقٰکُمْ " ۲ (اللہ تعالیٰ کے نزدیک تم میں سے سب سے زیادہ باعزت وہ ہے جو تم میں سب سے زیادہ پرہیزگار ہو۔ت) مگر یہ فضلِ ذاتی ہے فضلِ نسب منتہائے نسب کی فضیلت پر ہے ساداتِ کرام کی انتہائے نسب حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر ہے۔ اس فضل انتساب کی تعظیم ہر متقی پر فرض ہے کہ وہ اس کی تعظیم نہیں حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۸۵: از مراد آباد مدرسہ اہلسنت بازار دیوان مرسلہ عبد الودود صاحب بنگال قادری برکاتی رضوی طالب علم مدرسہ مذکور ۲ جمادی الاولی ۱۳۳۶ھ سجدہ کے قسم پر ہے اور کون سا کس لئے خاص ہے اور باقی کیسے ہیں؟

الجواب: سجدہ دو قسم ہے سجدہ عبادت و سجدہ تحیت۔ سجدہ عبادت غیر خدا کے لئے کفر ہے اور سجدہ تحیت غیر خدا کے لئے حرام مگر کفر و شرک نہیں۔ کہ اگلی شریعتوں میں جائز تھا اور اب کفر و شرک کبھی جائز نہیں ہو سکتا واللہ تعالیٰ اعلم۔

---

۱ القرآن الکریم ۱۱/ ۴۶ ۲ القرآن الکریم ۴۹/ ۱۳

Fatawa Rizwia Volume 22

Az-Zubdatu az-Zakiyyah li-Tahrimi Sujud at-Tahiyyah 1337 AH (Pure Butter regarding the Prohibition of Prostration of Respect)

Problem 186: Received for the first time from Banaras, Phatak Sheikh Saleem, Madrasa Ibrahimia, sent by Maulvi Hafiz Abdul Sami Sahib, 9th Ramadan-ul-Mubarak 1337 AH.

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

What do the scholars say regarding this issue: Zaid states that prostration for respect and greeting towards a spiritual guide is still permissible today. He justifies this by pointing to the angels' prostration to Prophet Adam (peace be upon him) and also the incident of Prophet Yusuf (peace be upon him). He further quotes, "So the magicians were thrown down in prostration" [1] - claiming that the magicians prostrated to Prophet Musa (peace be upon him). Amr replies: Prostration of greeting was permissible in previous religions; however, in our glorious Muhammadian Shariah (on its possessor be the best of blessings and peace), that ruling has been abrogated. This is explicitly stated in Tafsir Jalalayn, Madarik, Khazin, Ruh al-Bayan, Jami al-Bayan, Tafsir Kabir, Fath al-Aziz, etc. Furthermore, the magicians attained divine recognition and prostrated to the True Deity. As stated: "They said, 'We believe in the Lord of the worlds, the Lord of Moses and Aaron'" [2] (The magicians said, we believe in the Lord of all the worlds, who is the Lord of Moses and Aaron).

---

1. Quran Al-Kareem 7/120
2. Quran Al-Kareem 7/121

फतावा रज़विया जिल्द २२

अज़-ज़ुब्दतुज़ ज़किया लि-तहरीमि सुजूदित तहिया १३३७ हिजरी (सजदा-ए-ताज़ीमी के हराम होने के बारे में पाकीज़ा मक्खन)

मसला १८६: पहली बार बनारस, फाटक शेख सलीम, मदरसा इब्राहिमिया से आया, प्रेषक मौलवी हाफिज़ अब्दुल समी साहब, ९ रमज़ानुल मुबारक १३३७ हिजरी।

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम।

क्या फरमाते हैं इस मसले में कि ज़ैद कहता है कि मुर्शिद-ए-तरीकत के लिए सजदा-ए-ताज़ीम व तहियत (सम्मान का सजदा) अब भी जायज़ है और वह दलील देता है हज़रत आदम अलैहिस्सलाम को फरिश्तों द्वारा किए गए सजदे से और साथ ही हज़रत यूसुफ़ अलैहिस्सलाम के वाकये से, और कहता है "फ-उल्कियस् स-ह-रतु सुज्-जदीन" [१] - यानी जादूगरों ने हज़रत मूसा अलैहिस्सलाम को सजदा किया। अम्र ने कहा: सजदा-ए-तहियत पिछली शरीअतों में जायज़ था, हमारी शरीअत-ए-ग़ुर्रा-ए-मुहम्मदिया (उन पर बेहतरीन सलात व सलाम हो) में वह हुक्म मंसूख (रद्द) हो गया। जैसा कि तफसीर जलालाइन, मदारिक, खाज़िन, रूहुल बयान, जामिउल बयान, तफसीर कबीर, फतहुल अज़ीज़ वगैरह में स्पष्ट है। और जादूगरों को हक़ की पहचान हासिल हुई और उन्होंने माबूद-ए-हकीकी (सच्चे ईश्वर) को सजदा किया। जैसा कि: "कालु आमन्ना बिरब्बिल आ़लमीन। रब्बि मूसा व हारून" [२] (जादूगर कहने लगे हम तमाम जहानों के रब पर ईमान लाए जो मूसा और हारून का रब है)।

---

1. अल-कुरान अल-करीम ७/१२०
2. अल-कुरान अल-करीम ७/१२१

पृष्ठ ४२५ / ६९२

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

الزبدة الزكية لتحريم سجود التحية ۱۳۳۷ھ (سجدہ تعظیمی کے حرام ہونے کے بارے میں پاکیزہ مکھن)

مسئلہ ۱۸۶: بار اول از بنارس پھاٹک شیخ سلیم مدرسہ ابراہیمیہ مرسلہ مولوی حافظ عبدالسمیع صاحب ۹ رمضان المبارک ۱۳۳۷ھ

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

کیا فرماتے ہیں اس مسئلہ میں کہ قال زید سجدہ تعظیم و تحیت مرشد طریقت کے لئے اب بھی جائز ہے اور استدلال کرتا ہے حضرت آدم علیہ السلام کے مسجودِ ملائکہ ہونے سے و نیز واقعہ حضرت یوسف علیہ السلام سے، اور کہتا ہے "فَاَلْقِیَ السَّحَرَةُ سُجِدِیْنَ" ۱۔ ساحروں نے حضرت موسٰی علیہ السلام کو سجدہ کیا۔ قال عمرو سجدہ تحیت ادیانِ ماضیہ میں جائز تھا ہماری شریعت غراء محمدیہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام میں وہ حکم منسوخ ہوا۔ جیسا کہ تفسیر جلالین، مدارک، خازن، روح البیان، جامع البیان، تفسیر کبیر، فتح العزیز وغیرہ ہم میں مصرح ہے۔ اور ساحروں کو عرفانِ حق حاصل ہوا اور انھوں نے معبودِ حقیقی کو سجدہ کیا۔ جیسا کہ "قَالُوْٓا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعٰلَمِیْنَ رَبِّ مُوْسٰی وَ هٰرُوْنَ" ۲ (جادو گر کہنے لگے ہم تمام جہانوں کے رب پر ایمان لائے جو موسٰی اور ہارون کا رب ہے)۔

---

۱ القرآن الکریم ۱۲۰/۷ ۲ القرآن الکریم ۱۲۱/۷

Fatawa Razawiyya Volume 22

"(They) believed in the Lord of Moses and Aaron. (Note: This indicates belief in the Lord, not that a prostration was made to Moses, peace be upon him.)"

Zaid said: Verses concerning news and stories are not subject to abrogation (naskh), as stated in Noor al-Anwar. Therefore, its permissibility remains. Amr said: The scholar-exegetes (mufassirin) have explicitly stated the abrogation of this command. Zaid replied: The mere opinion of exegetes is not a binding proof (hujjat) for us unless there is a verse that abrogates it or prohibits it. Amr said: Quranic verses are clear texts (nass) in its prohibition, for example:

"O you who have believed, bow and prostrate and worship your Lord" [1] | "So prostrate before Allah and worship Him alone. (Note)"

Thus it is known that prostration is worship, and worship of other than God is polytheism (shirk). Furthermore:

"So prostrate to Allah and worship [Him]." [2] | "So prostrate before Allah and worship Him alone."

And:

"And prostrate to Allah, who created them, if it should be Him that you worship." [3] | "Prostrate to Allah Who created these things, if you truly worship and serve Him alone. (Note)"

In these verses, the letter 'lam' is for specification (takhsis) and the word 'iyyah' also indicates specification. Therefore, prostration is specific to the Essence of the Almighty Allah, and for others, it is polytheism (shirk), forbidden (haram), and disbelief (kufr).

Zaid said: In these verses, prostration is specified as an act of worship, not a prostration of greeting (tahiyyat). Therefore, it (prostration of greeting) remains permissible.

Amr said: From the verse "Do not prostrate to the sun or to the moon" [4] (Note: Do not prostrate to the sun nor to the moon), the prohibition of prostration to other than Allah is established, even if it is a prostration of greeting. Jurists and theologians have declared it haram and kufr.

"As in Sharh Fiqh al-Akbar by Mulla Ali, Injah al-Hajah." | "As in Sharh Fiqh al-Akbar by Mulla Ali Qari, Injah al-Hajah."

Footnotes: 1. Al-Quran Al-Karim 22/77 2. Al-Quran Al-Karim 53/62 3. Al-Quran Al-Karim 41/37 4. Al-Quran Al-Karim 41/37

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

"(वे) ईमान ले आए जो हज़रत मूसा और हज़रत हारून का परवरदिगार है। (त) इस पर दलील है न कि हज़रत मूसा अलैहिस्सलाम को सज्दा किया।"

ज़ैद ने कहा: समाचारों और कहानियों की आयतें मंसूख़ (निरस्त) नहीं होतीं जैसा कि 'नूरुल अनवार' में है। इसलिए इसकी अनुमेयता (इबाहत) शेष है। अम्र ने कहा: मुफ़स्सिर विद्वानों ने इस हुक्म के मंसूख़ होने को स्पष्ट रूप से बयान किया है। ज़ैद ने कहा: मुफ़स्सिरों की केवल राय हम पर हुज्जत (प्रमाण) नहीं है जब तक कि कोई आयत इसके मंसूख़ होने या मनाही में न आई हो। अम्र ने कहा: कुरान की आयतें इसकी मनाही में स्पष्ट प्रमाण (नस्से सरीह) हैं, उदाहरण के तौर पर:

"ऐ ईमान वालो! रुकू करो और सज्दा करो और अपने रब की इबादत करो।" [1] | "तो अल्लाह तआला के लिए सज्दा करो और उसी की इबादत करो। (त)"

अतः पता चला कि सज्दा इबादत है, इसलिए गैर-अल्लाह की इबादत शिर्क है। और भी:

"तो अल्लाह के लिए सज्दा करो और इबादत करो।" [2] | "तो अल्लाह के लिए सज्दा करो और उसी की इबादत करो।"

और:

"और अल्लाह को सज्दा करो जिसने उन्हें पैदा किया, अगर तुम खास उसी की इबादत करते हो।" [3] | "अल्लाह तआला के लिए सज्दा करो जिसने इन चीज़ों को पैदा किया। अगर तुम खास उसी की इबादत और बंदगी करते हो। (त)"

इन आयतों में 'लाम' विशिष्टता (तख़सीस) के लिए है और 'इय्याह' भी विशिष्टता के लिए आता है। इसलिए सज्दा अल्लाह तआला की ज़ात के लिए विशिष्ट है और दूसरों के लिए शिर्क हराम और कुफ़्र है।

ज़ैद ने कहा: इन आयतों में सज्दा-ए-इबादत की विशिष्टता है न कि सज्दा-ए-तहियत की। इसलिए वह (सज्दा-ए-तहियत) जायज़ है।

अम्र ने कहा: 'न सूरज को सज्दा करो और न चाँद को' [4] (त) से गैर-अल्लाह के लिए सज्दा वर्जित होना साबित है, चाहे वह सज्दा-ए-तहियत ही क्यों न हो, और फ़कीहों और मुतकल्लिमीन ने इसे हराम और कुफ़्र कहा है।

"जैसा कि शरह फ़िक्ह अकबर मुल्ला अली 'इंजाहुल हाजा'।" | "जैसा कि शरह फ़िक्ह अकबर मुल्ला अली क़ारी, इंजाहुल हाजा।"

पाद-टिप्पणियाँ (Footnotes): 1. अल-कुरान अल-करीम 22/77 2. अल-कुरान अल-करीम 53/62 3. अल-कुरान अल-करीम 41/37 4. अल-कुरान अल-करीम 41/37

पृष्ठ 426/692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

ایمان لے آئے جو حضرت موسیٰ اور حضرت ہارون کا پروردگار ہے۔ ت) اس پر دال ہے نہ کہ حضرت موسیٰ علیہ السلام کو سجدہ کیا۔

قال زید آیات اخبار و قصص ناسخ و منسوخ نہیں ہوتا کما فی نور الانوار (جیسا کہ نور الانوار میں ہے۔ ت) لہذا اباحت اس کی باقی ہے۔ قال عمرو علمائے مفسرین نے اس حکم کا منسوخ ہونا مصرح بیان فرمایا۔ قال زید مفسرین کی مجرد رائے ہم پر حجت نہیں تا وقتیکہ کوئی آیت اس کی ناسخ یا ممانعت میں نہ وارد ہو۔ قال عمرو آیات قرآنی اس کی ممانعت میں نص صریح ہیں مثلاً:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ" [1] | پس اللہ تعالیٰ کے لئے سجدہ کرو اور اسی کی عبادت کرو۔ (ت)

پس معلوم ہوا سجدہ عبادت ہے پس عبادت غیر خدا کی شرک ہے نیز

"فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا" [2] | پس اللہ کے لئے سجدہ کرو اور اسی کی عبادت کرو۔

اور:

"وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ" [3] | اللہ تعالیٰ کے لئے سجدہ کرو جس نے ان چیزوں کو پیدا کیا۔ اگر تم خاص اسی کی عبادت اور بندگی کرتے ہو۔ (ت)

میں لام واسطے تخصیص کے ہے اور ایاہ بھی تخصیص کے لئے آتا ہے۔ لہذا سجدہ مخصوص ذات باری تعالیٰ کے لئے ہے اور غیر کے لئے شرک و حرام و کفر۔

قال زید ان آیتوں میں سجدہ عبادت کی تخصیص ہے نہ سجدہ تحیت کی۔ لہذا وہ جائز ہے۔

قال عمرو "لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ" [4] (نہ سورج کو سجدہ کرو اور نہ چاند کو۔ ت) سے غیر اللہ کے لئے سجدہ ممنوع ہونا ثابت ہے اگر چہ سجدہ تحیت ہو اور فقہاء و متکلمین نے اس کو حرام و کفر فرمایا ہے۔

کما فی شرح فقہ اکبر ملا علی "انجاح الحاجة." | جیسا کہ شرح فقہ اکبر ملا علی قاری، انجاح الحاجة.

حواشی: 1 القرآن الکریم ۲۲ / ۷۷ 2 القرآن الکریم ۵۳ / ۶۲ 3 القرآن الکریم ۴۱ / ۳۷ 4 القرآن الکریم ۴۱ / ۳۷

Fatawa Rizvia Volume 22

Halabi Sharh al-Munya, Mala Budda Minhu, Alamgiri. It is in Sharh Sunan Ibn Majah, Halabi Kabir and Saghir Sharh Munyat al-Musalli, and Mala Budda Minhu by Qazi Thanaullah Panipati and Alamgiri. (T)

Furthermore, authentic hadiths are narrated in abundance against it. Zaid said: In the verse it is said, "Do not prostrate to a human." (T) In the hadiths there is permissibility; Ikrimah bin Abu Jahl embraced Islam and he prostrated to the Prophet (peace be upon him), and he did not forbid him, as in Madarij al-Nubuwwah and Rawdat al-Ahbab. (T) A companion prostrated on the Prophet's forehead, so the Prophet said, "You have fulfilled your dream." Thus it is proven that prostration is permissible, as in Mishkat. (T) Amr said: It is not hidden from the people of knowledge how simple-minded it is to take prostration from the narration of Ikrimah because it is narrated:

He lowered his head out of shyness, as in Sirat al-Halabiyyah and Sirat al-Nabawiyyah. Then he lowered his head due to shame and shyness as in Sirat al-Halabiyyah and Sirat al-Nabawiyyah. (T)

And in Madarij al-Nubuwwah it is: Then, out of extreme embarrassment, he lowered his head before him.1 At that time, due to extreme shame and regret, he lowered his head before him. (T)

From the hadith of Mishkat, it is known that the luminous forehead was the place of prostration (masjood alayh) and not the object of prostration (masjood lahu), therefore it does not benefit the claimant. That which is prostrated upon is not considered the object of prostration; so reflect well. (T) It is truly amazing! (T) Furthermore, in the hadith of Qais and Mu'adh bin Jabal, there is an explicit negation of the prostration of greeting. "Do not do that"2 - Mishkat, Ibn Majah. (T) Also, look at other hadiths published in the Sufi issue 12 volume 21, Rajab 1373 AH. Zaid said: All these hadiths are solitary reports (khabar wahid). These can be an argument for negation, and also permissibility is proven from Quranic verses; although the occasion is specific, the ruling is general. Amr said: From Quranic verses, prophetic hadiths, and the clear statements of jurists and theologians, the prohibition and infidelity...

---

1 Madarij al-Nubuwwah, Mention of Ikrimah bin Abi Jahl, Maktaba Nooria Rizvia, Sukkur 2/199 2 Mishkat al-Masabih, Book of Marriage, Third Section, Matba Mujtabai

Delhi p. 282, Sunan Ibn Majah, Chapters of Marriage, Chapter on the Husband's Right over the Woman, H.M. Saeed Company Karachi p. 134

हलबी शरह अल-मुन्या, माला बुददा मिन्हु, आलमगीरी। यह शरह सुनन इब्न माजाह, हलबी कबीर और सगीर शरह मुन्यात अल-मुसल्ली, और माला बुददा मिन्हु क़ाज़ी सनाउल्लाह पानीपती और आलमगीरी में है। (त)

इसके अलावा, इसके खिलाफ़ सही हदीसें बहुतायत में वर्णित हैं। ज़ैद ने कहा: आयत में यह कहा गया है, "इंसान को सजदा न करो।" (त) हदीसों में अनुमति है; इकरामा बिन अबू जहल इस्लाम में शामिल हुए और उन्होंने पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को सजदा किया और आपने उन्हें मना नहीं किया, जैसा कि मदारीज अल-नबूबत और रौज़त अल-अहबाब में है। (त) एक सहाबी ने पैगंबर के माथे पर सजदा किया, तो पैगंबर ने फ़रमाया, "तुमने अपना सपना सच कर दिया।" इस प्रकार यह सिद्ध होता है कि सजदा जायज़ है, जैसा कि मिश्कात में है। (त) अम्र ने कहा: इकरामा के वर्णन से सजदा का अर्थ लेना ज्ञानियों से छिपा नहीं है कि यह कितना भोलापन है क्योंकि यह वर्णित है:

उसने हया के कारण अपना सिर झुका लिया, जैसा कि सीरत अल-हलबीया और सीरत अल-नबूबिया में है। फिर उसने शर्म और हया के कारण अपना सिर झुका लिया जैसा कि सीरत हलबीया और सीरत नबूबिया में है। (त)

और मदारीज अल-नबूबत में है: फिर अत्यंत लज्जा के कारण उसने अपना सिर उनके सामने झुका दिया।1 उस समय, अत्यंत शर्म और पछतावे के कारण उसने अपना सिर उनके सामने झुका दिया। (त)

मिश्कात की हदीस से मालूम हुआ कि माथा अनवर 'मस्जूद अलैह' (जिस पर सजदा किया गया) था न कि 'मस्जूद लहू' (जिसके लिए सजदा किया गया), इसलिए यह दावेदार के लिए उपयोगी नहीं है। जिस चीज़ पर सजदा किया जाता है उसे 'मस्जूद लहू' नहीं माना जाता; अतः अच्छी तरह विचार करें। (त) यह अत्यंत आश्चर्यजनक और अचंभित करने वाली बात है! (त) इसके अलावा, क़ैस और मुआज़ बिन जबल की हदीस में अभिवादन के सजदे (सजदा-ए-तहीयत) का स्पष्ट निषेध आया है। "ऐसा मत करो"2 - मिश्कात, इब्न माजाह। (त) साथ ही अन्य हदीसें देखें जो सूफी अंक 12, जिल्द 21, रजब 1373 हिजरी में प्रकाशित हो चुकी हैं। ज़ैद ने कहा: ये सभी हदीसें 'खबर-ए-वाहिद' (अकेली रिपोर्ट) हैं। ये निषेध पर प्रमाण हो सकती हैं, और कुरानी आयतों से अनुमति सिद्ध है; हालाँकि अवसर विशेष

है लेकिन हुक्म सामान्य है। अम्र ने कहा: कुरानी आयतों, नबवी हदीसों और फ़ुक़्हा व मुतक़ल्लिमीन के स्पष्ट बयानों से हुरमत और कुफ़्र...

---

1 मदारीज अल-नबूबत, ज़िक्र इकरामा बिन अबी जहल, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर 2/199 2 मिश्कात अल-मसाबीह, किताबुन निकाह, तीसरा खंड, मतबा मुज्तबाई दिल्ली पृ. 282, सुनन इब्न माजाह, अबवाबुन निकाह, औरत पर पति के हक का बाब, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 134

حلبی شرح المنیۃ مالا بدمنہ، عالمگیری۔ شرح سنن ابن ماجہ، حلبی کبیر و صغرٰی شرح منیۃ المصلی اور مالا بدمنہ قاضی ثناء اللہ پانی پتی اور عالمگیری میں ہے۔ (ت)

نیز احادیث صحیحہ اس کی مخالفت میں بکثرت وارد ہیں۔ قال زید آیت میں یہ کہا ہے لا تسجدوا للانسان (کسی انسان کو سجدہ نہ کرو۔ت) حدیثوں میں جو از ہے عکرمہ بن ابو جہل مشرف باسلام ہوئے اور انھوں نے حضرت کو سجدہ کیا آپ نے منع نہ فرمایا کما فی مدارج النبوۃ و روضۃ الاحباب (جیسا کہ مدارج النبوۃ اور روضۃ الاحباب میں ہے۔ ت) ایک صحابی نے حضرت کی پیشانی پر سجدہ کیا تو حضرت نے فرمایا تو نے اپنا خواب سچا کیا۔ پس ثابت ہوا کہ سجدہ جائز، کما فی مشکوۃ (جیسا کہ مشکوۃ میں ہے۔ ت) قال عمرو عکرمہ کی روایت سے سجدہ مراد لینا اہل علم پر مخفی نہیں کہ کس قدر سادہ لوح ہے کیونکہ منقول ہے۔

فطأطأ رأسه من الحياء، كما في سيرة الحلبي وسيرة النبوية۔ پس اس نے شرم و حیاء کی وجہ سے اپنا سر جھکا دیا جیسا کہ سیرت حلبیہ اور سیرت نبویہ میں ہے۔ (ت)

اور مدارج النبوۃ میں ہے۔ آنگاہ از غایت شرمندگی سر در پیش افگند ۱۔ اس وقت غایت شرم و ندامت کی وجہ سے اس نے اپنا سر ان کے آگے جھکا دیا۔ (ت)

حدیث مشکوۃ سے معلوم ہوا کہ پیشانی انور مسجود علیہ تھی نہ مسجود لہ، لہٰذا وہ مفید مدعی نہیں۔ جس چیز پر سجدہ کیا وہ مسجود لہ قرار نہیں پاتی، فتدبر (پس خوب غور و فکر کیجئے۔ت) فالعجب کل العجب (انتہائی حیرت اور تعجب کی بات ہے۔ت) و نیز حدیث قیس و معاذ بن جبل میں سجدہ تحیت کی نفی صریح وارد ہے۔ لا تفعلوا مشکوۃ ابن ماجہ ۲ (ایسا مت کرو۔ مشکوۃ و ابن ماجہ۔ ت)

نیز دیگر احادیث جو پرچہ صوفی نمبر ۱۲ جلد ۲۱ ماہ رجب سن ۱۳۷۳ ھ میں شائع ہو چکی ہے ملاحظہ ہو۔ قال زید یہ سب حدیثیں خبر احاد ہیں۔ یہ نفی پر حجت ہو سکتیں و نیز آیات، قرآنی سے اباحت ثابت ہے اگرچہ مورد خاص ہے مگر حکم عام ہے۔ قال عمرو آیات قرآن و احادیث نبوی و تصریحات فقہاء و متکلمین سے حرمت و کفر...

---

۱ مدارج النبوۃ ذکر عکرمہ بن ابی جہل مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲/ ۱۹۹ ۲ مشکوۃ والمصابیح کتاب النکاح الفصل الثالث مطبع مجتبائی دہلی ص ۲۸۲، سنن ابن ماجہ ابواب النکاح باب حق الزوج علی المرأۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۴

Fatawa Rizvia Volume 22

...being established. Regarding its permissibility in a state of choice, no report, even a weak one, has been narrated; therefore, the claim is without evidence and is not acceptable. So, the Muftis of the religion should explain whose statement is the truth and correct.

[Boxed Section] Arabic Text: "فَأَیُّ الْفَرِیْقَیْنِ اَحَقُّ بِالْاَمْنِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ۝ وَلَمْ یَلْبِسُوْۤا اِیْمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ وَهُمْ مُّهْتَدُوْنَ ۝" Urdu Translation: Then which of the two groups is more deserving of security, if you have knowledge? (Tell us). They have not mixed their faith with injustice; for them is security, and they are the guided ones. [End of Boxed Section]

Explain and you shall be rewarded. Explain and receive reward. (T)

Second Part: From Meerut, Khair Nagar Gate, sent by Mazhar-ul-Islam Sahib, grandson of Nawab Mumtaz Ali Khan, 29 Shawwal 1331 AH. To the Reviver of the current century, Hazrat Maulana, by grace our leader, Mr. Maulvi Ahmad Raza Khan Sahib (may his blessings endure). After greetings and respects, it is submitted that on 28th June, 29th Ramadan-ul-Mubarak, the magazine 'Nizam-ul-Mashaikh' was sent to your noble service with a request that the servant be informed of your valuable opinion according to the noble Sharia regarding the permissibility or non-permissibility of the prostration of respect (Sajda-e-Tahiyyat), so that this humble person, due to your kindness and generosity, can achieve satisfaction and peace in this great and serious matter. A few days ago, your masterpiece composition, which was written in rebuttal of 'Taqwiyat-ul-Iman', came under the servant's sight. On its page 43, the passage adorned regarding the permissibility of the prostration of respect is as follows:

[Boxed Section] Arabic Text: "وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْۤا اِلَّاۤ اِبْلِیْسَ ط" Urdu Translation: And when We said to the angels, "Prostrate before Adam," they all fell into prostration except Iblees.

Arabic Text: "وَرَفَعَ اَبَوَیْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوْا لَهٗ سُجَّدًا ج" Urdu Translation: Yusuf raised his parents upon the throne, and they all fell into prostration for Yusuf. [End of Boxed Section]

"Dust in the mouth of the disrespectful! God Almighty, the angels, Adam, Yaqub, and Yusuf (peace be upon them all) - did they all commit Shirk (associating partners with

God)? Allah commanded, the angels prostrated, Adam was pleased, Yaqub was the prostrator, and Yusuf was consenting."

1. Al-Quran al-Kareem 6/81-82
2. Al-Quran al-Kareem 2/34
3. Al-Quran al-Kareem 12/100

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

...होना साबित है। इसकी इबाहत (अनुमति) पर हालते इख़्तियारी में कोई रिवायत ज़ईफ़ (कमज़ोर) भी वारिद (वर्णित) नहीं, लिहाज़ा दावा बिला दलील (बिना प्रमाण) है, वह मक़बूल (स्वीकार्य) नहीं। पस मुफ़्तियाने दीन बयान फ़रमाएं कि कौले हक़ व सवाब (सत्य और सही बात) किसका है।

[बॉक्स वाला हिस्सा] अरबी मूलपाठ: "فَأَیُّ الْفَرِیْقَیْنِ اَحَقُّ بِالْاَمْنِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ۝ وَلَمْ یَلْبِسُوْۤا اِیْمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ وَهُمْ مُّهْتَدُوْنَ ۝" उर्दू अनुवाद: फिर दो समूहों में से अमन (सुरक्षा) के ज़्यादा लायक़ कौन है, अगर तुम इल्म (ज्ञान) रखते हो? (तो बताओ) उन्होंने अपने ईमान में ज़ुल्म की आमेज़िश (मिश्रण) न की, उन्हीं के लिए अमन है और वही राह पाने वाले हैं। [बॉक्स वाला हिस्सा समाप्त]

बय्यानू तूजरू (बयान फरमाओ सवाब पाओ)। बयान फ़रमाओ अज्र पाओ। (त)

दूसरा हिस्सा: मेरठ, ख़ैर नगर दरवाज़ा से प्रेषित मज़हरुल इस्लाम साहब, नबीरा नवाब मुमताज़ अली खान, 29 शव्वाल 1331 हिजरी। मुजद्दिद-ए-माइत-ए-हाज़िरा हज़रत मौलाना बिल-फ़ज़ल अव्वलना जनाब मौलवी अहमद रज़ा खान साहब दामत बरकातुहुम, सलाम व आदाब के बाद गुज़ारिश-ए-ख़िदमत कि 28 जून, 29 रमज़ानुल मुबारक को रिसाला 'निज़ामुल मशाईख़' ख़िदमत-ए-वाला में रवाना करके इस्तदआ (अनुरोध) की गई थी कि बराहे करम सज्द-ए-तहीयत (सम्मान के सज्दे) के जवाज़ व अदम जवाज़ (वैधता या अवैधता) की बाबत शर-ए-शरीफ़ के मुताबिक़ अपनी क़ीमती राय से ख़ादिम को मतला (सूचित) फ़रमाया जाए ताकि यह बे-बिज़ात (साधनहीन) जनाब के एहसान व करम की वजह से इस अज़ीम शाम (महत्वपूर्ण) मसले में तशफ़्फ़ी व इत्मीनान (संतुष्टि और शांति) हासिल कर सके। चंद रोज़ हुए कि जनाब की मारकतुल-आरा (प्रसिद्ध) तसनीफ़ (रचना), जो कि 'तक़वियतुल ईमान' के रद व इबताल (खंडन) में तहरीर (लिखी गई) है, ख़ादिम की नज़र से गुज़री। इसके सफ़हा 43 पर सज्द-ए-तहीयत के जवाज़ में जो इबारत मुज़य्यन (अलंकृत) है वह हस्बे ज़ैल (निम्न) है:

[बॉक्स वाला हिस्सा] अरबी मूलपाठ: "وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْۤا اِلَّاۤ اِبْلِیْسَ ط" उर्दू अनुवाद: और जब हमने फ़रिश्तों से फ़रमाया कि आदम को सज्दा करो, तो वह सब सज्दे में गिर पड़े सिवाए इब्लीस के।

अरबी मूलपाठ: "وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوْا لَهٗ سُجَّدًا ۚ" उर्दू अनुवाद: यूसुफ़ ने अपने माँ-बाप को तख़्त पर बुलन्द किया और वह सब यूसुफ़ के लिए सज्दे में गिर पड़े। [बॉक्स वाला हिस्सा समाप्त]

"यह ख़ाक बदहन गुस्ताख़ (गुस्ताख़ के मुँह में धूल)! अल्लाह तआला, मलाइका (फ़रिश्ते), आदम, याक़ूब और यूसुफ़ अलैहिमुस्सलाम, सबका शिर्क हुआ? अल्लाह तआला ने हुक्म दिया, मलाइका ने सज्दा किया, आदम राज़ी हुए, याक़ूब साजिद (सज्दा करने वाले), यूसुफ़ रज़ामंद।"

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 6/81-82
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/34
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 12/100

ہونا ثابت ہے اس کی اباحت پر حالت اختیاری میں کوئی روایت ضعیف بھی وارد نہیں لہذا دعوٰی بلادلیل ہے وہ مقبول نہیں۔ پس مفتیانِ دین بیان فرمائیں کہ قولِ حق وصواب کس کا ہے۔

[Boxed Section] "فَأَیُّ الْفَرِیْقَیْنِ اَحَقُّ بِالْاَمْنِ اِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ہ وَلَمْ یَلْبِسُوْٓا اِیْمَانَہُمْ بِظُلْمٍ اُولٰٓئِکَ لَہُمُ الْاَمْنُ وَہُمْ مُّہْتَدُوْنَ ہ" پھر دو گروہوں میں سے امن کے زیادہ لائق کون ہے اگر تم علم رکھتے ہو (تو بتاؤ) انھوں نے اپنے ایمان میں ظلم کی آمیزش نہ کی ان ہی کے لئے امن ہے اور وہی راہ پانے والے ہیں۔ [End of Boxed Section]

بینوا توجروا بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ (ت)

باردوم: از میرٹھ خیر نگر دروازہ مرسلہ مظہر الاسلام صاحب نیرہ نواب ممتاز علی خاں ۲۹ شوال ۱۳۳۱ھ مجدد مائتہ حاضرہ حضرت مولانا بالفضل اولنا جناب مولوی احمد رضا خاں صاحب دامت برکاتہم سلام و آداب کے بعد گزارش خدمت کہ ۲۸ جون ۲۹ رمضان المبارک کو رسالہ نظام المشائخ خدمت والا میں روانہ کر کے استدعا کی گئی تھی کہ براہِ کرام سجدہ تحیت کے جواز و عدم جواز کی بابت شرع شریف کے مطابق اپنی قیمتی رائے سے خادم کو مطلع فرمایا جائے تاکہ یہ بے بضاعت جناب کے احسان و کرم کی وجہ سے اس عظیم شام مسئلہ میں تشفی و اطمینان حاصل کر سکے چند روز ہوئے کہ جناب کہ معرکہ الآراء تصنیف جو کہ تقویۃ الایمان کے روہ ابطال میں تحریر خادم کی نظر سے گزری اس کے صفحہ ۴۳ پر سجدہ تحیت کے جواز میں جو عبارت مزین ہے وہ حسب ذیل ہے:

[Boxed Section] "وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِکَۃِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْٓا اِلَّآ اِبْلِیْسَ ط" اور جب ہم نے فرشتوں سے فرمایا کہ آدم کو سجدہ کہ وہ سب سجدہ میں گرے سوائے ابلیس کے۔

"وَرَفَعَ اَبَوَیْہِ عَلَی الْعَرْشِ وَخَرُّوْا لَہٗ سُجَّدًا ج" یوسف نے اپنے ماں باپ کو تخت پر بلند کیا اور وہ سب یوسف کے لئے سجدے میں گرے۔ [End of Boxed Section]

یہ خاک بدہن گستاخ اللہ تعالیٰ ملائکہ آدم و یعقوب و یوسف علیہم الصلوٰۃ والسلام سب کا شرک ہوا۔ اللہ تعالیٰ نے حکم دیا ملائکہ نے سجدہ کیا آدم راضی ہوئے یعقوب ساجد، یوسف رضامند"

1 القرآن الکریم ۶/ ۸۱-۸۲ 2 القرآن الکریم ۲/ ۳۴ 3 القرآن الکریم ۱۲/ ۱۰۰

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Then the respected gentleman writes: "And to present the dispute of abrogation here is mere ignorance. Shirk (polytheism) can never be permissible in any Shari'ah. It is never possible that Allah Almighty commands Shirk, even if He were to abrogate it later." If the respected gentleman would kindly inform this humble person of his scholarly opinion, it would indeed be considered a great Islamic service. The apparent meaning of the gentleman's aforementioned writing is understood to be that the prostration of greeting (Sajda Tahiyyat) is permissible. Peace be upon the honorable ones.

The Answer: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

[Table Content] Arabic: O Allah! All praise is for You, O the One for Whom hearts have humbled and necks have bowed for Him, and foreheads have prostrated to Him. And He made prostration to anyone other than Him forbidden in this praised religion and auspicious law. O Allah! Send blessings, peace, and benedictions upon the most noble person among those who prostrated to You night and day, and who clearly forbade prostrating to anyone other than You. And upon his family and companions who were successful in his goodness, those whose faces Allah Almighty did not dishonor by falling before anyone other than Him. May Allah Almighty illuminate us with their lights and grant us the success to follow in their footsteps. O Allah! Please accept this prayer of ours! (T) Urdu: O Allah! All praise and glorification are for You. O the One for Whom hearts have become humble (i.e., humility was created in them), and necks have bowed for Him, and foreheads have fallen in prostration. And in this good religion and blessed Shari'ah, prostration to any other than Him became forbidden. O Allah! Send blessings, peace, and grace upon that holy being who is the most generous among people, who prostrated to You day and night and explicitly forbade prostrating to anyone other than You. And upon his family and companions (also send blessings, peace, and grace) who became successful in his goodness. They are such that Allah Almighty did not make their faces shameful by falling before any other. May Allah Almighty illuminate us with their lights and grant us the ability to walk in their footsteps. O Allah! Accept this prayer of ours! (T)

Muslim, O Muslim! O follower of the Shari'ah of Mustafa, know and be certain that prostration is for no one except the Presence of Might and Majesty. Prostrating to any other than Him as worship is certainly, by consensus, a degrading Shirk (polytheism) and clear Kufr (disbelief), and the prostration of greeting (Sajda

Tahiyyat) is definitely prohibited and a major sin, and there is a difference of opinion among religious scholars regarding it being Kufr.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

फिर महोदय लिखते हैं: "और यहाँ निरसन (नस्ख़) का विवाद प्रस्तुत करना केवल अज्ञानता है। शिर्क किसी भी शरीयत में हलाल (वैध) नहीं हो सकता। यह कभी संभव नहीं कि अल्लाह तआला शिर्क का आदेश दे, भले ही वह उसे बाद में निरस्त ही क्यों न कर दे।" यदि महोदय कृपया अपनी शोधपूर्ण राय से इस तुच्छ व्यक्ति को अवगत कराएंगे, तो यह वास्तव में एक बहुत बड़ी इस्लामी सेवा मानी जाएगी। महोदय के उपर्युक्त लेखन का स्पष्ट अर्थ तो यही समझ में आता है कि सज्दा-ए-तहियत (अभिवादन का सिजदा) जायज़ है। और सज्जन पुरुषों पर सलाम हो।

الجواب। (उत्तर): बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम (अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाण है)

[तालिका सामग्री] अरबी: ऐ अल्लाह! प्रशंसा तेरे लिए है, ऐ वह जिसकी खातिर दिल झुके और गर्दनें दबीं और माथे सज्दे में गिरे। और इस प्रशंसित धर्म और सौभाग्यशाली शरीयत में गैर के लिए सज्दा हराम कर दिया गया। ऐ अल्लाह! दुरूद और सलाम और बरकत नाजिल फरमा उस मुकर्रम हस्ती पर जिसने तेरे लिए दिन-रात सज्दा किया और तेरे सिवा किसी और के लिए सज्दा करना स्पष्ट तौर पर हराम कर दिया। और उनकी आल और साथियों पर जो उनकी भलाई से सफल हुए, जिनके चेहरों को अल्लाह ने गैर के आगे गिरने से बे-आबरू नहीं किया। अल्लाह हमें उनके नूर से रोशन करे और उनके नक्श-ए-कदम पर चलने की तौफीक दे। ऐ अल्लाह! हमारी ये दुआ कबूल फरमा! (त) उर्दू: ऐ अल्लाह! प्रशंसा और स्तुति तेरे लिए है। ऐ वह जात जिसके लिए दिल आजिज़ (विनम्र) हो गए (यानी उनमें विनम्रता पैदा हो गई) और उसके लिए गर्दनें झुक गईं और माथे सज्दे में गिर पड़े। और इस अच्छे दीन और सौभाग्यशाली शरीयत में उसके अलावा किसी और को सज्दा करना हराम हो गया। ऐ अल्लाह! दुरूद, सलाम और बरकत नाजिल फरमा उस पवित्र हस्ती पर जो उन लोगों में सबसे बड़े उदार हैं जिन्होंने रात-दिन तुझे सज्दा किया और तेरे अलावा किसी दूसरे को स्पष्ट रूप से सज्दा करना हराम फरमाया। और उनकी आल और साथियों पर (भी दुरूद, सलाम और बरकतें हों) जो उनकी भलाई में सफल हो गए। वे ऐसे हैं कि अल्लाह तआला ने किसी और के आगे गिरने से उनके चेहरों को कलंकित नहीं किया। अल्लाह तआला हमें उनके नूर (प्रकाश) से रोशन फरमाए और हमें उनके पदचिन्हों पर चलने की तौफीक दे। ऐ अल्लाह! हमारी यह दुआ स्वीकार फरमा! (त)

मुसलमान, ऐ मुसलमान! ऐ मुस्तफ़वी शरीयत के अनुयायी, जान और यकीन जान कि सज्दा इज़्ज़त और जलाल वाले अल्लाह के अलावा किसी और के लिए नहीं है। उसके अलावा किसी को इबादत (पूजा) के तौर पर सज्दा करना निश्चित रूप से सर्वसम्मति से अपमानजनक शिर्क और स्पष्ट कुफ्र (अधर्म) है। और सज्दा-ए-तहियत (अभिवादन का सज्दा) निश्चित रूप से हराम और गुनाह-ए-कबीरा (बड़ा पाप) है, और इसके कुफ्र होने में धार्मिक विद्वानों के बीच मतभेद है।

पृष्ठ 429 का 692

پھر جناب والا تحریر فرماتے ہیں: "اور یہاں نسخ کا جھگڑا پیش کرنا ہے محض جہالت۔ شرک کسی شریعت میں حلال نہیں ہو سکتا کبھی ممکن نہیں کہ اللہ تعالیٰ شرک کا حکم دے اگرچہ اسے پھر کبھی منسوخ بھی فرما دے" اگر جناب براہ کرم اپنی محققانہ رائے سے اس ناچیز کو مطلع فرمائیں گے تو یہ درحقیقت ایک بہت بڑی اسلامی خدمت منصور ہوگی۔ جناب کی مذکورہ بالا تحریر کے صریح معنی تو یہی سمجھ میں آئے کہ سجدہ تحیت جائز ہے والسلام مع الکرام۔

الجواب: بسم اللہ الرحمن الرحیم

[جدول کا مواد] عربی: اللهم لك الحمد يا من خشعت له القلوب وخضعت له الاعناق وسجدت له الجباه * وحرم السجود في هذا الدين المحمود * والشرع المسعود * لمن سواه * صل وسلم وبارك على اكرم من سجد لك ليلا ونهارا * وحرم السجود لغيرك تحريما جهارا * وعلى اله وصحبه الفائزين بخيره * الذين لم يشن الله وجوههم بالخرور بغيره * نورنا الله بانوارهم * ووفقنا الاتباع اثارهم * امين۔ اردو: اے اللہ ! تعریف و توصیف تیرے لئے ہے۔ اے وہ ذات کہ جس کے لئے دل عاجز ہو گئے۔ (یعنی ان میں فروتنی پیدا ہو گئی) اور اس کے لئے گردنیں جھک گئیں اور پیشانیاں سجدہ ریز ہو گئیں۔ اور اس اچھے دین اور باسعادت شریعت میں اس کے سوا کسی غیر کو سجدہ حرام ہو گیا۔ اے اللہ ! درود و سلام اور برکت نازل فرما اس مقدس ہستی پر جو ان لوگوں میں سب سے بڑے کریم ہیں۔ جنھوں نے رات دن تجھے سجدہ کیا۔ اور تیرے سوا کسی دوسرے کو واضح طور پر سجدہ کرنا حرام فرمایا۔ اور ان کی آل اور ساتھیوں پر (نیز درود و سلام اور برکات نازل ہو) جو اس کی بھلائی میں کامیاب ہو گئے۔ وہ ایسے ہیں کہ کسی غیر کے آگے گرنے سے۔ اللہ تعالیٰ نے ان کے

چہروں کو عیبناک نہیں کیا۔ اللہ تعالیٰ ہمیں ان کے انوار سے روشن فرمائے اور ہمیں ان کے نشانات قدم پر چلنے کی توفیق دے۔ اے اللہ ! ہماری یہ دعا قبول فرما لیجئے ! (ت)

مسلمان اے مسلمان ! اے شریعت مصطفوی کے تابع فرمان جان اور یقین جان کہ سجدہ حضرت عزت جلالہ کے سوا کسی کے لئے نہیں۔ اس کے غیر کو سجدہ عبادت یقیناً اجماعاً شرک مہین و کفر مبین اور سجدہ تحیت حرام و گناہ کبیرہ بالیقین اور اس کے کفر ہونے میں اختلاف علمائے دین

Fatawa Razawiyya Volume 22

Takfir (declaring someone an infidel) has been reported from a group of jurists, but upon research, it is interpreted as formal disbelief (kufr suri). As it will be mentioned soon with the grace of the Almighty Subhanuhu wa Ta'ala (As this issue will soon be addressed by the grace of Allah the Pure and High. Trans.). Yes, prostrating to things like idols, crosses, the sun, and the moon is absolute disbelief, as mentioned in Sharh al-Mawaqif and other great books (As mentioned in Sharh al-Mawaqif and other significant books. Trans.). Apart from these, such as for a spiritual guide (Pir) or a shrine, it is absolutely not permissible and lawful, unlike Zaid's false claim, nor is it an unpardonable 'shirk haqiqi' (true polytheism) as per the vain presumption of the Wahhabis. Rather, it is haram (forbidden), a major sin, and an obscenity. "Then He forgives whom He wills and punishes whom He wills"1 (Allah forgives whoever He wants and punishes whoever He wants. Trans.). For the invalidation of shirk, the incident of Prophet Adam and, according to the famous majority view, Prophet Yusuf (peace be upon them both) is sufficient proof. It is impossible for the Lord to command any of the angels or prophets (peace be upon them) to associate any creation with Him, even if He were to later abrogate it. And it is impossible for any of the angels or prophets (peace be upon them) to make anyone a partner with God for even a moment or consider it permissible. Kawkab-at-Shahabiyyah contains the explanation of this and a clear proof of the invalidation of the Wahhabi presumption. Its only benefit and purpose is that the Wahhabi's shirk is false and rejected; by labeling this as unpardonable shirk, the Wahhabis made Adam, Yaqub, Yusuf, and the angels (peace be upon them) all polytheists, God forbid. And they portrayed the Lord Almighty (may dust be in the mouth of the insolent) as one who commands and permits shirk. This certainly alienates the truth and the benefit of permissibility entirely. If everything that is not shirk were permissible and lawful, then adultery, murder, drinking wine, and eating pork would all be considered halal because these things are not shirk. God forbid, if all these became permissible, it would be blatant ignorance and manifest misguidance. And we seek refuge in Allah, the Lord of the worlds (And the refuge of Allah who is the Lord of all the worlds. Trans.). The invalidation of permissibility will be taken from the mutawatir (continuously narrated) hadiths and the abundant texts of the leaders of the religion, using legal issues from hadith and jurisprudence. In them, the continuous prohibition of it, and explicit statements regarding it being forbidden, disallowed, and a major sin, will be found. The journal Nizam al-Mashaikh Delhi, Rajab 1337 AH, came with this question. In it,

an article related to prostration was attributed to such a name, the relation of which caused great wonder. In that writing, from beginning to end, there are ignorances, follies, and peculiar betrayals in expressions and meanings, severe audacity towards the pure Sharia, even a harsh, bold attack on the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and impure slanders against the Presence and the Lord. Then what is there to mention of the Companions, Imams, jurists, and saints.

1 Al-Quran al-Karim 2/284 Page 430 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

फ़ुक़हा (न्यायशास्त्रियों) के एक समूह से तक़्फ़िर (काफ़िर ठहराना) वर्णित है, लेकिन शोध करने पर इसे प्रतीकात्मक कुफ़्र (कुफ़्र-ए-सूरी) माना गया है। जैसा कि अल्लाह सुब्हानहू व तआला की तौफ़ीक़ से जल्द ही यह मसला सामने आएगा। (जैसा कि अल्लाह पाक और बुलंद की तौफ़ीक़ से जल्द ही यह मसला आएगा। अनु.) हाँ, मूर्ति, सलीब, सूर्य और चंद्रमा जैसी चीज़ों के लिए सजदा करना पूर्ण रूप से कुफ़्र है, जैसा कि 'शरह अल-मवाक़िफ़' और अन्य बड़ी किताबों में वर्णित है। (जैसा कि शरह अल-मवाक़िफ़ आदि बड़ी किताबों में उल्लेखित है। अनु.) इनके अलावा, जैसे किसी पीर या मज़ार के लिए सजदा करना, हरगिज़ जायज़ और मुबाह नहीं है, जैसा कि ज़ैद का झूठा दावा है, और न ही यह अक्षम्य 'शिर्कए-हक़ीक़ी' (वास्तविक बहुदेववाद) है जैसा कि वहाबियों का व्यर्थ अनुमान है। बल्कि, यह हराम है, और गुनाह-ए-कबीरा (बड़ा पाप) और फहशा (अश्लीलता) है। "वह जिसे चाहता है क्षमा कर देता है और जिसे चाहता है दंड देता है।"1 (अल्लाह तआला जिसे चाहे माफ़ कर देता है और जिसे चाहे सज़ा देता है। अनु.) शिर्क के खंडन के लिए हज़रत आदम और प्रसिद्ध बहुमत के अनुसार हज़रत यूसुफ़ (उन दोनों पर शांति हो) की घटना ही पर्याप्त प्रमाण है। यह असंभव है कि मौला (ईश्वर) फ़रिश्तों और नबियों (उन पर शांति हो) में से किसी को अपनी सृष्टि में से किसी को अपना शरीक (साझीदार) बनाने का आदेश दे, भले ही बाद में वह इसे निरस्त (मन्सूख़) ही क्यों न कर दे। और यह भी असंभव है कि फ़रिश्तों और नबियों (उन पर शांति हो) में से कोई किसी को एक पल के लिए भी खुदा का शरीक बनाए या उसे जायज़ समझे। 'कौकबत अल-शहाबिया' में इसी का वर्णन है और वहाबी अनुमान का स्पष्ट प्रमाण के साथ खंडन है। इसका एकमात्र लाभ और उद्देश्य यह है कि वहाबी का शिर्क झूठा और खारिज है; वहाबियों ने इस पर अक्षम्य शिर्क का हुक्म लगाकर आदम, याकूब, यूसुफ़ और फ़रिश्तों (उन पर शांति हो) सबको, अल्लाह की पनाह, मुशरिक (बहुदेववादी) बना दिया। और रब अज़्ज़ व जल्ल को (गुस्ताख़ों के मुँह में धूल) शिर्क का हुक्म देने वाला और उसे जायज़ रखने वाला ठहरा दिया। यह निश्चित रूप से सत्य और अनुमति के लाभ से बिल्कुल अलग है। यदि वह सब कुछ जो शिर्क नहीं है, जायज़ और मुबाह होता, तो ज़िना (व्यभिचार), हत्या, शराब पीना और सूअर का मांस खाना सब हलाल हो जाता, क्योंकि ये चीज़ें शिर्क नहीं हैं। अल्लाह की पनाह, अगर ये सब जायज़ हो गईं तो यह स्पष्ट अज्ञानता और खुली गुमराह होगी। और हम अल्लाह की पनाह मांगते हैं जो तमाम जहानों का रब है। (और अल्लाह तआला की पनाह जो सारे जहानों का पालने वाला है। अनु.) और अनुज्ञेयता (इबाहत) का खंडन मुतवातिर हदीसों और दीन के इमामों के

प्रचुर ग्रंथों से लिया जाएगा, और उनमें इसके निरंतर निषेध, इसके वर्जित, नाजायज़ और गुनाह-ए-कबीरा होने के स्पष्ट उल्लेख पाए जाएंगे। 'निज़ामुल मशायख' दिल्ली, रजब 1337 हिजरी का अंक इस प्रश्न के साथ आया, जिसमें सजदा से संबंधित एक लेख एक ऐसे नाम से जुड़ा हुआ पाया गया जिसके जुड़ाव ने भारी आश्चर्य चकित कर दिया। उस लेख में शुरू से अंत तक अज्ञानता, मूर्खता, इबारतों और अर्थों में अनोखी खयानतें (धोखाधड़ी), शरीयत-ए-मुतह्हर पर गंभीर धृष्टता, यहाँ तक कि स्वयं नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम) पर कठोर बेबाक हमले और हुज़ूर व रब पर नापाक आरोप थे। फिर सहाबा, इमामों, फ़ुक़हा और औलिया का तो क्या ज़िक्र।

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 2/284 पृष्ठ 430 का 692

ایک جماعت فقہاء سے تکفیر منقول اور عندالتحقیق وہ کفر صوری پر محمول۔ کما سیأتی بتوفیق المولی سبحانہ وتعالیٰ (جیسا کہ اللہ تعالیٰ پاک وبرتر کے توفیق دینے سے عنقریب یہ مسئلہ آئے گا۔ ت) ہاں مثل صنم وصلیب وشمس وقمر کے لئے سجدے پر مطلقاً کفار، کما فی شرح المواقف وغیرہ من الاسفار (جیسا کہ شرح مواقف وغیرہ بڑی کتابوں میں مذکور ہے۔ ت) ان کے سوا مثل پیر ومزار کے لئے ہرگز ہرگز نہ جائز ومباح جیسا کہ زید کا ادعائے باطل نہ شرک حقیقی نا مغفور جیسا کہ وہابیہ کا زعم عاطل۔ بلکہ حرام ہے۔ اور کبیرہ وفحشاء۔ " فَیَغْفِرُ لِمَنْ یَشَاءُ وَیُعَذِّبُ مَنْ یَشَاءُ 1" (اللہ تعالیٰ جس کو چاہے معاف کر دیتا ہے اور جس کو چاہے سزا دیتا ہے۔ت) ابطال شرک کے لئے تو وہی واقعہ حضرت آدم اور مشہور جمہور پر حضرت یوسف بھی علیہما الصلوۃ والسلام دلیل کافی ہے۔ محال ہے کہ مولیٰ کہ ملائکہ وانبیاء علیہم الصلوۃ والسلام میں سے کوئی کسی مخلوق کو اپنا شریک کرنے کا حکم دے اگر چہ پھر اس منسوخ بھی فرمائے اور محال ہے کہ ملائکہ وانبیاء علیہم الصلوۃ والسلام میں سے کوئی کسی کو ایک آن کے لئے شریک خدا بنائے یا اسے روا ٹھہرائے، کو کبۃ الشہابیہ میں اسی کا بیان اور زعم وہابی کا ابطال بین البرہان۔ اس کا صرف اتنا مفاد و مقصود کہ وہابی کا شرک باطل و مردود، وہابی نے اس پر شرک نامغفور کا حکم لگا کر آدم ویعقوب ویوسف وملائکہ علیہم الصلوۃ والسلام سب کو معاذ اللہ مشرک بنادیا۔ اور رب عزوجل کو (خاک بدہن گستاخی) شرک کا حکم دینے اور جائز رکھنے والا ٹھہرادیا۔ یہ ضرور حق اور افادہ جواز سے اجنبی مطلق کیا جو کچھ شرک نہ ہو سب جائز وروا ہے۔ یوں تو زناء و قتل و شرب و خمر واکل خنزیر سب کچھ حلال ٹھہرتا ہے کہ یہ باتیں بھی شرک نہیں تو معاذ اللہ سب جائز ہوئی اور جہل صریح وضلال مبین۔ والعیاذ باللہ رب العالمین (اور اللہ تعالیٰ کی پناہ جو سارے جہانوں کا

پروردگار ہے۔ ت) اور ابطال اباحت کو احادیث متواترہ اور ائمہ دین کے نصوص وافرہ مسئلہ شرعیہ حدیث وفقہ سے لیا جائے گا اور ان میں اس کی تحریم متواتر اس کے ممنوع وناجائز و گناہ کبیرہ ہونے کی تصریحات منتظفر، پرچہ نظام المشائخ دہلی رجب ۱۳۳۷ھ کا اس سوال کے ساتھ آیا اس میں متعلق سجدہ تحریرے تحریر نے ایک ایسے نام سے انتساب پایا جس کی نسبت نے عجب تعجب دلایا۔ اس تحریر میں اول تا آخر جہالتیں سفاہتیں عبارات و مطالب میں طرفہ خیانتیں، شرح مطہر پر شدید جراتیں حتی کہ خود نبی صلی اللہ علیہ تعالیٰ علیہ وسلم پر سخت حملہ ہائے بے باک حضور ورب حضور پر افترا ہائے ناپاک۔ پھر صحابہ وائمہ وفقہاء واولیاء کا کیا ذکران

1 القرآن الکریم ۲/ ۲۸۴ Page 430 of 692

Fatawa Razawiyya Volume 22

What to care about the long tongues regarding the lofty stature of [respected figures], to the extent that they not only called them ignorant, stubborn, and hard-hearted, but openly declared them wretched, cursed, and outcasts like Satan. "And Allah will soon punish the transgressors, and thus He recompenses the wrongdoers." (T: Translation). All these were like atomic bombs on knowledge; what other misguidance was lacking? When there is no religion, nothing is surprising. But a severe calamity is that whole passages were fabricated from the heart and boldly attributed to famous books, and that too with such audacity as to include volume, page, and chapter numbers. Whatever the religious state may be, how could anyone who wishes to remain within the bounds of basic humanity commit such an act, unless they are bound by the Deobandi influence like the malicious pamphlet 'Saif-ush-Shaqi'. For a famous person who aspires to be a Sufi and a Sheikh, it is extremely necessary to protect Muslims from his deceptions. He whom we have referred to as 'Bakr', whoever he may be, all the replies mentioned for Zaid's question are but a small part of a larger whole. Therefore, addressing it is sufficient, and "every prey is in the belly of the wild ass" (1). (T: Meaning a large prey includes smaller ones). Although such writings are absolutely unworthy of attention after being published, their prevention is an important matter.

Now, this blessed answer, by the grace of Allah, is divided into six chapters:

Chapter 1: The prohibition of the prostration of greeting (Sajda-e-Tahiyat) from the Holy Quran. This is a refutation of what 'Bakr' said on page 8: "There is no verse anywhere in the Quran against prostration to a human being."

Chapter 2: The prohibition of the prostration of greeting from forty Hadiths. This is a refutation of what 'Bakr' said on page 9 after showing one weak Hadith: "They only present this same Hadith as evidence against the prostration of respect; they have no other proof besides this." Allahu Akbar! Such audacity in the face of Mutawatir (widely transmitted) Hadiths.

Chapter 3: The prohibition of the prostration of greeting from one hundred and ten texts of Jurisprudence (Fiqh). This is a refutation of what 'Bakr' said on page 23: "None except a few ignorant and stubborn people were against the prostration of respect." Page 24: "Those who deny this will be outcasts like Satan." Page 10: Denying the prostration of respect causes curses and condemnation. "And those who

have wronged are going to know to what [kind of] return they will be returned (2)." (T: The wrongdoers will very soon know to which side they will turn).

---

1. Kanz-ul-Ummal with reference to Ad-Daylami Hadith 22138, 12/121 and Taj al-Arus Chapter Al-Fa from Bab al-Hamza 1/96
2. Al-Quran Al-Karim 26/227

बड़ी शान वाले लोगों के बारे में ज़बान दराज़ों की क्या फ़िक्र, यहाँ तक कि उन्हें न सिर्फ़ जाहिल, जिद्दी और पत्थर दिल बताया बल्कि खुले मुँह बदकिस्मत, शापित और दरबार से निकाला हुआ शैतान ठहराया। "और जल्द ही अल्लाह नाफ़रमानों को सज़ा देगा और इसी तरह ज़ालिमों को बदला देगा।" (त: अनुवाद) यह सब इल्म पर परमाणु के समान थे; और गुमराही में क्या कमी थी? जब मज़हब ही न हो तो कुछ अचरज नहीं। मगर सख़्त आफ़त यह कि पूरी की पूरी इबारतें दिल से गढ़ीं और साफ़ निडर होकर मशहूर किताबों की तरफ़ मन्सूब कर दीं, वह भी ऐसी जुर्रत के साथ कि जिल्द, सफ़्हा और बाब के निशान के साथ। मज़हबी हालत कुछ भी हो, जिसे मामूली इंसानियत के दायरे में रहना पसंद हो, वह भला ऐसा काम कैसे कर सकता है, अगर वह रिसाला-ए-ख़बीसा 'सैफ़-उश-शक़ी' की तरह देवबंद के असर से बंधा हुआ न हो। एक मशहूर व्यक्ति जो अपने आप को सूफ़ी और शैख़ कहलाने का ख्वाहिशमंद हो, बहरहाल मुसलमानों को उसके फ़रेबों से बचाना बेहद ज़रूरी है। जिसे हमने 'बक्र' से ताबीर किया है, जो भी हो, सवाल में ज़िक्र किए गए ज़ैद के जितने जवाब हैं, वे सब बहुत ज़्यादा में से थोड़े ही हैं। लिहाज़ा उसकी ख़बर लेना काफ़ी है और "हर शिकार फरा के पेट में है (१)"। (त: बड़े शिकार में सब छोटे शिकार आ जाते हैं)। ऐसी तहरीरें हालाँकि प्रकाशित होने के बाद क़तई तौर पर ध्यान देने लायक नहीं होतीं, फिर भी उनकी रोकथाम एक ज़रूरी काम है।

अब यह मुबारक जवाब अल्लाह की तौफ़ीक़ से छह अध्यायों में विभाजित है:

अध्याय १: क़ुरआन करीम से सज्दा-ए-तहियत (अभिवादन का सज्दा) की मनाही। यह उसका खंडन है जो बक्र ने सफ़्हा ८ पर कहा: "क़ुरआन में कहीं भी इंसान के ख़िलाफ़ कोई सज्दा वाली आयत नहीं है।"

अध्याय २: चालीस हदीसों से सज्दा-ए-तहियत की मनाही। यह उसका खंडन है जो बक्र ने एक ज़ईफ़ (कमज़ोर) हदीस दिखाकर सफ़्हा ९ पर कहा: "इसी हदीस को सज्दा-ए-ताज़ीमी के ख़िलाफ़ सनद में पेश किया करते हैं, इसके अलावा उनके पास कोई और सुबूत नहीं है।" अल्लाह-हु-अकबर! मुतवातिर हदीसों के मुक़ाबले यह ढिठाई।

अध्याय ३: फ़िक़्ह (इस्लामी न्यायशास्त्र) के ११० प्रमाणों से सज्दा-ए-तहियत की मनाही। यह उसका खंडन है जो बक्र ने सफ़्हा २३ पर कहा: "सिवाय चंद जाहिल और जिद्दी लोगों के कोई सज्दा-ए-

ताज़ीम के ख़िलाफ़ न था।" सफ़्हा २४: "इससे इनकार करने वाले शैतान की तरह दरबार से निकाले हुए होंगे।" सफ़्हा १०: सज्दा-ए-ताज़ीमी का इनकार लानत और फिटकार का सबब है। "और जल्द ही ज़ालिम जान लेंगे कि वे किस करवट पलटेंगे (२)।" (त: बहुत जल्द ज़ालिम जान लेंगे कि वे किस करवट पलटेंगे।)

---

1. कंज़-उल-उम्माल हवाल-ए-अद-दैल्मी हदीस २२१३८, १२/१२१ और ताज-उल-अरूस फ़स्ल अल-फ़ा बाब अल-हम्ज़ा १/९६
2. अल-क़ुरआन अल-करीम २६/२२७

کی رفیع شان میں کمال زبان درازوں کی کیا فکر یہاں تک کہ ان کو نہ صرف جاہل ضدی سنگدل بتایا بلکہ بہر منہ شقی ملعون شیطان راندہ درگاہ ٹھہرایا وسیجزی اللہ الفاسقین کذالك یجزي الظالمین (عنقریب اللہ تعالیٰ نافرمانوں کو سزا دے گا اور اسی طرح ظالموں کو بدلہ دے گا۔ت) یہ سب بھی ایٹم پر علم تھے کہ اور ضلال کیا کم تھے جب مذہب نہیں کچھ عجب نہیں مگر سخت آفت یہ کہ عبارتیں کی عبارتیں جی سے گھڑیں اور صاف بے دھڑک مشہور کتابوں کی طرف نسبت کردیں تو وہ بھی اس جسارت کی شان سے کہ جلد وصفحہ و باب کے نشان سے مذہبی حالت کچھ سہی۔ جسے ادنی حیواانسانیت کے دائرے میں رہنا پسند ہو کیونکر ان کا مرتکب ہوسکے اگر نہ رسالہ خبیثہ سیف الشقی کی طرح پابند اثر دیوبند نہ ہو کہ ایک مشہور شخص جو پیش خویش صوفی وشیخ بننے کا خواہشمند ہو بہر حال مسلمانوں کو اس کے فریبوں سے بچانا لازم اشد جسنے ہم نے بکر سے تعبیر کیا ہے کسے باشد مذکور سوال زید کے جتنے مگر ہیں سب مشتے از خرواره بجز ہیں لہذا خبر گیری اس کی کافی آئی وکل الصید في جوف الفراء ۱ (ہر شکار فراء کے پیٹ میں ہے۔ت) ایسی تحریرات اگرچہ قطعاً نا قابل التفات بعد اشاعت فاحشہ اس کا انسداد امر اہم۔

اب یہ مبارک جواب بتوفیق الوھاب چھ فصل پر منقسم :

فصل ۱: قرآن کریم سے سجدہ تحیت کی تحریم، یہ اس کا رد ہے جو بکر نے صفحہ ۸ پر کہا: "کوئی آیت سجدہ انسان کے خلاف قرآن میں کہیں بھی نہیں"

فصل ۲: چالیس حدیثوں سے سجدہ تحیت کی تحریم: یہ اس کا رد ہے جو بکر نے ایک ضعیف حدیث دکھا کر صفحہ ۹ پر کہا: "اسی حدیث کو سجدہ تعظیمی کے مخالف سند میں پیش کیا کرتے

ہیں سوائے اس کے اور کوئی ثبوت ان کے پاس نہیں "اللہ اکبر۔ متواترہ حدیثوں کے مقابل یہ ڈھٹائی۔

فصل ۳: ایک سو دس نصوص فقہ سے سجدہ تحیت کی تحریم۔ یہ اس کا رد ہے جو بکر نے صفحہ ۲۳ پر کہا: "سوائے چند جاہل ضدی لوگوں کے کوئی سجدہ تعظیم کے خلاف نہ تھا" صفحہ ۲۴: "اس سے انکار کرنے والے شیطان کی طرح راندہ درگاہ ہوں گے" صفحہ ۱۰: سجدہ تعظیمی کا انکار موجب لعنت و پھٹکار "وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنقَلَبٍ يَنقَلِبُونَ (۲۲۷) " ۲ (بہت جلدی ظالم جان لیں گے کہ وہ کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گے۔ت)

---

1 كنز العمال بحوالہ الديلمی حديث ۲۲۱۳۸ ۱۲/ ۱۲۱ وتاج العروس فصل الفاء من باب الهمزة ۱/ ۹۶ 2 القرآن الكريم ۲۶/ ۲۲۷

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Section 4: Proof of the prohibition of prostration of respect (Sajda-e-Tahiyat) from Bakr's own references, his authoritative sources, and his own mouth, as substantiated by the Holy Quran, Mutawatir Hadiths, consensus of scholars (Ijma-ul-Ulama), and consensus of saints (Ijma-ul-Awliya). Ask Bakr what kind of refutation this is. Section 5: Exposure of Bakr's fabrications, inventions, lies, treachery, ignorance, and foolishness in this brief writing. Section 6: Discussion on the prostration of Adam and Joseph (Peace be upon them) and a powerful refutation of the arguments used by those who permit it.

And with Allah is the guidance and attainment to reality. All praise is for Allah, the Lord of the worlds, and may the blessings of Allah be upon our leader and master, and upon all his family and companions. Amen! Success is attained through the grace of Allah alone. And access to investigation is possible. All praise is for Allah alone, Who is the Sustainer of all the worlds. May the mercy of Allah descend upon our Master and Lord, and upon all his progeny and all his companions. O Allah! Grant acceptance to our prayer. (T)

First Chapter: Prohibition of Prostration of Respect from the Holy Quran

Our Lord, Blessed and Exalted, said: "Nor would he order you to take the angels and the prophets as lords. Would he order you to disbelief after you had been Muslims?" 1 (Our Lord, Blessed and Exalted, said) It does not befit a Prophet to command you to take angels and prophets as lords. Would a prophet command you to disbelief after you have become Muslims?

Abd bin Humaid narrates in his Musnad from Sayyiduna Imam Hasan Basri (may Allah be pleased with him) that he said: It reached me that a man said, "O Messenger of Allah! We greet you as we greet each other. Should we not prostrate to you?" He said, "No, but honor your Prophet and recognize the right for its rightful owner [i.e., Allah]." A Hadith reached me that a companion submitted, "O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), we greet you in the same way as we do among ourselves. Should we not prostrate to your presence?" He replied, "No, rather honor your Prophet and prostration is specifically the right of God."

1 Al-Quran al-Karim 3/80 Page 432 of 692

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

धारा 4: स्वयं बक्र के प्रमाणों, उसके विश्वसनीय स्रोतों और उसके स्वयं के मुख से पवित्र कुरान, मुतवातिर हदीसों, विद्वानों की आम सहमति (इज्मा-उल-उलेमा) और संतों की आम सहमति (इज्मा-उल-औलिया) के माध्यम से सम्मान के सजदे (सजदा-ए-तहियत) के निषेध का प्रमाण। बक्र से पूछें कि यह किस प्रकार का खंडन है। धारा 5: इस संक्षिप्त लेखन में बक्र के मिथ्यारोपण, मनगढ़ंत बातों, झूठ, विश्वासघात, अज्ञानता और मूर्खता का प्रकटीकरण। धारा 6: आदम और यूसुफ (उन पर शांति हो) के सजदे पर चर्चा और इसे अनुमति देने वालों के तर्कों का जोरदार खंडन।

और सफलता अल्लाह की ओर से है और शोध तक पहुँच अल्लाह की कृपा से है। सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का रब है और अल्लाह की रहमत हो हमारे सरदार और मौला पर और उनकी तमाम आल और सहाबा पर। आमीन! अल्लाह के करम से ही तौफीक प्राप्त होती है। और तहकीक (शोध) तक रसाई हो सकती है। हर तारीफ अल्लाह ही के लिए है जो तमाम जहानों का परवरदिगार है। हमारे आका और मौला और उनकी सब आल और तमाम साथियों पर अल्लाह ताला की रहमत नाजिल हो। ऐ अल्लाह! हमारी दुआ कबूल फरमा लीजिए। (त)

पहला अध्याय: पवित्र कुरान से सम्मान के सजदे की मनाही

हमारे रब, बरकत वाले और बुलंद ने फरमाया: "और न वह तुम्हें हुक्म देगा कि तुम फरिश्तों और पैगम्बरों को रब बना लो। क्या वह तुम्हें कुफ्र का हुक्म देगा उसके बाद कि तुम मुसलमान हो चुके हो?" 1 (हमारे रब तबारक व तआला ने फरमाया) नबी को यह शोभा नहीं देता कि तुम्हें हुक्म दे कि फरिश्तों और पैगम्बरों को रब मान लो। क्या नबी तुम्हें कुफ्र का हुक्म देगा इसके बाद कि तुम मुसलमान हो चुके हो।

अब्द बिन हुमैद ने अपनी मसनद में सैयदुना इमाम हसन बसरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की कि उन्होंने फरमाया: मुझ तक खबर पहुंची कि एक शख्स ने अर्ज किया, "या रसूल अल्लाह! हम आपको वैसे ही सलाम करते हैं जैसे हम एक दूसरे को करते हैं। क्या हम आपको सजदा न करें?" आपने फरमाया, "नहीं, बल्कि अपने नबी का सम्मान करो और हक़ को उसके हक़दार (यानी अल्लाह) के लिए पहचानो।" मुझे हदीस पहुँची कि एक सहाबी ने अर्ज की, "या रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), हम हुज़ूर को भी वैसा ही सलाम करते हैं जैसा कि आपस में करते हैं।

क्या हम हुज़ूर को सजदा न करें?" आपने फरमाया, "नहीं, बल्कि अपने नबी की ताज़ीम करो और सजदा खास खुदा का हक है।"

1 अल-कुरान अल-करीम 3/80 पृष्ठ 432 का 692

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

فصل ۴: خود بکر کی سندوں اور اسی کے مستندوں اور اسی کے منہ سے قرآن مجید واحادیث متواترہ واجماع علماء واجماع اولیاء سے سجدہ تحیت حرام ہونے کا ثبوت یہ کا ہے کا رد ہے اسے بکر سے پوچھئے۔ فصل ۵: اس ذرا سی تحریر میں بکر کے افتراء اختراع، کذب، خیانت، جہالت، سفاہت کا اظہار۔ فصل ۶: سجدہ آدم و یوسف علیہما الصلوٰۃ والسلام کی بحث اور اس سے استدلال مجوز کا قاہر ابطال۔

وباللہ التوفیق والوصول الی التحقیق والحمدللہ رب العالمین وصلی اللہ تعالٰی علی سیدنا ومولنا والہ وصحبہ اجمعین۔ آمین! اور اللہ تعالٰی ہی کے کرم سے حصول توفیق ہے۔ اور تحقیق تک رسائی ہو سکتی ہے۔ ہر تعریف اللہ تعالٰی ہی کے لئے جو تمام جہانوں کا پروردگار ہے ہمارے آقا اور مولٰی اور ان کی سب آل اور تمام ساتھیوں پر اللہ تعالٰی کی رحمت نازل ہو اے اللہ! ہماری دعا قبول فرما لیجئے۔ (ت)

فصل اول: قرآن کریم سے سجدہ تحیت کی تحریم

قال ربنا تبارك وتعالى "وَلَا يَأْمُرَكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا ۗ أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ" 1 (ہمارے رب تبارک و تعالٰی نے فرمایا) نبی کو یہ نہیں پہنچتا کہ تمہیں حکم فرمائے کہ فرشتوں اور پیغمبروں کو رب ٹھہرا لو کیا نبی تمہیں کفر کا حکم دے بعد اس کے کہ تم مسلمان ہو۔

عبد بن حمید اپنی مسند میں سیدنا امام حسن بصری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی کہ فرمایا: بلغنی ان رجلا قال یا رسول اللہ نسلم علیک لما یسلم بعضنا علی بعض افلا نسجد لک قال لا ولکن اکرموا نبیکم واعرفوا الحق لاھلہ مجھے حدیث پہنچی کہ ایک صحابی نے عرض کی یا رسول اللہ صلی اللہ

تعالیٰ علیہ وسلم ہم حضور کو بھی ایسا ہی سلام کرتے ہیں جیسا کہ آپس میں کیا ہم حضور کو سجدہ نہ کریں، فرمایا نہ بلکہ اپنے نبی کی تعظیم کرو اور سجدہ خاص حق خدا کا ہے۔

1 القرآن الکریم ۳/ ۸۰ صفحہ ۴۳۲ از ۶۹۲

Fatawa Razawiyya Volume 22

Arabic Text	Urdu Translation
For indeed, it is not appropriate for anyone to prostrate to anyone besides the Almighty. Thereupon Allah Almighty revealed: "It is not for a human [that Allah should give him the Scripture and authority and prophethood...]" until the saying "[...] after you have become Muslims."[1]	Keep it for Him alone, because prostration to anyone besides Allah is not fitting. Upon this, Allah Almighty revealed this verse.

In Al-Iklil fi Istinbat al-Tanzil, under this verse, this same hadith is mentioned briefly, stating: "In it is the prohibition of prostration to other than Allah Almighty." (This contains the explanation of the prohibition of prostrating to other than God - T). Thus, this noble verse prohibited prostrating to other than God. Another occasion of revelation for the verse is that the Christians said: "Jesus commanded us to take them as gods." Upon this, it was revealed. Imam Khatim al-Huffaz in Jalalayn mentioned both reasons equally:

Arabic Text	Urdu Translation
It was revealed when the Christians of Najran said that Jesus commanded them to take him as a Lord, or when some Muslims requested to prostrate to him [the Prophet], peace and blessings of Allah be upon him.[3]	The mentioned verse was revealed when the Christians of Najran said that Prophet Jesus (peace be upon him) commanded them to take Prophet Jesus as a Lord, or its revelation occurred when some Muslims requested from the Prophet (peace and blessings be upon him) to prostrate to him. (T)

This made it clear that both reasons are strong, as the promise in the sermon is that only the most correct opinion will be presented in the commentary. Al-Baydawi, Al-Madarik, Abu Sa'ud, Al-Kashshaf, Tafsir al-Kabir, and Al-Shihab, Al-Jamal, and other general commentators have preferred the first reason, that Muslims requested to prostrate to the Prophet, and the verse was revealed in response to this. In the verse itself, it is said at the end: "Would he bid you to disbelieve after you have become Muslims?" Therefore, it must be the Muslims who are addressed—those who desired to prostrate—not the Christians. It is stated in Al-Madarik al-Sharif and Al-Kashshaf:

Arabic Text	Urdu Translation
"After you have become Muslims" indicates that those addressed were Muslims, and	The words of the verse "after you have become Muslims" indicate that the

Arabic Text	Urdu Translation
they were the ones who sought his permission to...	addressees of the noble verse were Muslims.

[1] Al-Durr al-Manthur, referenced from 'Abd bin Hamid al-Hasan, under verse 3/80, Ayatollah al-Uzma Library, Qom, Iran, 2/47. [2] Al-Iklil fi Istinbat al-Tanzil, under verse 3/80, Islamiya Library, Quetta, p. 54. [3] Tafsir al-Jalalayn, under verse 3/80, Asah al-Matabi', Delhi, 1/220.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
वास्तव में, अल्लाह तआला के अलावा किसी और को सजदा करना उचित नहीं है। इस पर अल्लाह तआला ने नाज़िल फ़रमाया: "किसी मनुष्य के लिए यह उचित नहीं [कि अल्लाह उसे किताब, हुक्म और नबुव्वत दे...]" से लेकर इस कथन तक "[...] इसके बाद कि तुम मुसलमान हो चुके हो।"[1]	इसे केवल उसी के लिए रखें, क्योंकि अल्लाह के सिवा किसी और को सजदा करना शोभा नहीं देता। इस पर अल्लाह अज़्ज़वजल ने यह आयत उतारी।

इक्लील फ़ी इस्तिनबात अत-तंज़ील में इस आयत के नीचे इसी हदीस का संक्षेप में उल्लेख करते हुए कहा गया है: "इसमें अल्लाह तआला के अलावा किसी और को सजदा करने की हुरमत (निषेध) का वर्णन है।" (इसमें ग़ैर-खुदा के लिए सजदे की हुरमत का बयान है - त)। अतः इस आयत-ए-करीमा ने ग़ैर-खुदा को सजदा करना हराम करार दिया। आयत के उतरने का एक कारण यह भी है कि ईसाइयों ने कहा: "हमें ईसा ने हुक्म दिया है कि हम उन्हें खुदा मानें।" इस पर यह आयत उतरी। इमाम खातिमुल हुफ़्फ़ाज़ ने जलालैन में दोनों कारणों को समान रूप से वर्णित किया है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
यह तब उतरी जब नज़रान के ईसाइयों ने कहा कि ईसा ने उन्हें हुक्म दिया था कि वे उन्हें रब बना लें, या जब कुछ मुसलमानों ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को सजदा करने की अनुमति माँगी।[3]	उक्त आयत उस समय नाज़िल हुई जब नज़रान के ईसाइयों ने कहा कि हज़रत ईसा अलैहिस्सलाम ने उन्हें हुक्म दिया था कि वे हज़रत ईसा को रब बना लें, या इसका नुज़ूल (अवतरण) उस समय हुआ जब कुछ मुसलमानों ने हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम से उन्हें सजदा करने की माँग की। (त)

इसने स्पष्ट कर दिया कि दोनों कारण प्रबल हैं, जैसा कि खुतबे में वादा है कि तफ़सीर में वही राय लाएंगे जो सबसे सही होगी। बैज़ावी, मदालिक, अबू सऊद, कश्शाफ़, तफ़सीर कबीर, और शिहाब, जमल एवं अन्य आम मुफ़स्सिरीन ने इसी पहले कारण को प्राथमिकता दी है कि मुसलमानों ने हुज़ूर को सजदे की दरख्वास्त की थी और उसी पर यह आयत उतरी। खुद आयत के अंत में फ़रमाया गया: "क्या वह तुम्हें कुफ़्र का हुक्म देगा इसके बाद कि तुम मुसलमान हो चुके हो?" तो निश्चित रूप

से मुसलमान ही संबोधित हैं जो सजदे के इच्छुक थे, न कि ईसाई। मदालिक शरीफ़ और कश्शाफ़ में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
"इसके बाद कि तुम मुसलमान हो चुके हो" यह संकेत देता है कि संबोधित व्यक्ति मुसलमान थे और वे ही थे जिन्होंने उनसे अनुमति माँगी थी कि...	आयत के शब्द "बाद इज़ा अंतुम मुस्लिमुन" इस बात पर दलालत (संकेत) करते हैं कि आयत-ए-करीमा के संबोधित व्यक्ति मुसलमान थे।

---

1. अद-दुर्र अल-मन्सूर, 'अब्द बिन हामिद अल-हसन के हवाले से, आयत 3/80 के तहत, आयतुल्लाह अल-उज़्मा लाइब्रेरी, कुम, ईरान, 2/47।
2. अल-इक्लील फ़ी इस्तिनबात अत-तंज़ील, आयत 3/80 के तहत, मकतबा इस्लामिया, क्वेटा, पृ. 54।
3. तफ़सीर अल-जलालैन, आयत 3/80 के तहत, असहुत तबा' दिल्ली, 1/220।

عربی متن	اردو ترجمہ
فانه لا ینبغی ان یسجد والاحد من دون تعالی فانزل اللہ تعالی ما کان لبشر الی قول بعد اذ انتم مسلمون[1]	اسے اسی کے لئے رکھو اس لئے کہ اللہ کے سوا کسی کو سجدہ سزا وار نہیں اس پر اللہ عزوجل نے یہ آیت اتاری۔

اکلیل فی استنباط التنزیل میں اس آیت کے نیچے یہی حدیث اختصار ذکر کے فرمایا: ففیه تحریم السجود لغیر اللہ تعالٰی (اس میں غیر خدا کے لئے حرمت سجدہ کا بیان ہے۔ت) تو اس آیہ کریمہ نے غیر خدا کو سجدہ حرام فرمایا، آیت کی ایک شانِ نزول یہ بھی ہے کہ نصاریٰ نے کہا ہمیں عیسٰی نے حکم دیا ہے کہ ہم ان کو خدا مانیں اس پر اتری، امام خاتم الحفاظ نے جلالین میں دونوں سبب یکساں بیان کئے۔

عربی متن	اردو ترجمہ
نزل لما قال نصاریٰ نجران ان عیسٰی امرھم ان یتخذوا ربا اولما طلب بعض المسلمین السجود له صلی اللہ تعالی علیه وسلم[3]	آیت مذکورہ اس وقت نازل ہوئی جب نجران کے عیسائیوں نے کہا کہ حضرت عیسٰی علیہ السلام نے انہیں حکم دیا کہ وہ حضرت عیسٰی کو رب بنالیں، یا اس کا نزول اس وقت ہوا جب بعض مسلمانوں نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے انہیں سجدہ کرنے کا مطالبہ کیا۔(ت)

اس نے ظاہر کر دیا کہ دونوں سبب قوی ہیں کہ خطبہ میں وعدہ ہے کہ تفسیر میں وہی قول لائیں گے جو سب سے صحیح تر ہو اور بیضاوی و مدارک و ابو سعود و کشاف و تفسیر کبیر میں و

شہاب و جمل و غیرہم عامہ مفسرین نے اسی سبب اول کو ترجیح دی ہے کہ مسلمانوں نے حضور کو سجدے کی درخواست کی اس پر اتری خود آخر آیت میں فرمایا گیا تمھیں کفر کا حکم دیں بعد اس کے تم مسلمان ہو تو ضرور مسلمان مخاطب ہیں جو خواہاں سجدہ ہوئے تھے نہ کہ نصاریٰ۔

مدارک شریف و کشاف میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
بعد اذانتم مسلمون یدل علی ان المخاطبین کانوا مسلمین و هم الذین استأذنوه ان	آیت کے الفاظ "بعد اذا انتم مسلمون" اس بات پر دلالت کرتے ہیں کہ آیت کریمہ کے مخاطب مسلمان تھے

---

[1] الدر المنثور بحوالہ عبد بن حمید الحسن تحت آیہ ۳/۸۰ مکتبہ آیۃ اللہ العظمی قم ایران ۲/۴۷ [2] الإكليل في استنباط التنزيل تحت آیہ ۳/۸۰ مکتبہ اسلامیہ کوئٹہ ص ۵۴ [3] تفسیر جلالین تحت آیہ ۳/۸۰ اصح المطابع دہلی ۱/۲۲۰

Fatawa Razawiya Volume 22

...prostrate to him.[1]	These were the same people who asked the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) for permission to prostrate to him. (T)

It is mentioned in Baydawi and Irshad al-Aql:

Proof that the address is to the Muslims and they are the ones who sought permission, for 'prostrate to him'.[2]	This is proof in the verse that the address is directed towards Muslims. And these are the same people who sought permission from the Holy Prophet to prostrate to him. (T)

In al-Kabir[3], quoting the statement of Kashaf, it is established; in al-Futuhat it says:

This possibility is brought closer at the end of the verse after 'while you are Muslims'.[4]	The words "after while you are Muslims" at the end of the noble verse support the likelihood of this possibility. (T)

In Inayat al-Qadi, it says:

This interval favors the view that it was revealed concerning the Muslims who said, 'Shall we not prostrate to you?'[5]	This interval (verse ending) favors the view that Allah's verse was revealed regarding the Muslims who were asking the Holy Prophet, "Should we not prostrate to you?" (T)

In Tafsir Nishapuri, there is also support for this. I say, and success is through Allah (I say with the tawfiq of Allah Almighty): The address to the Christians in "while you are Muslims" requires a metaphorical interpretation, for when were the Christians of Najran Muslims? So the meaning (Note A) would have to be taken as: "Does he command you to follow the disbelief of your early ancestors after they were Muslims?" Did Jesus tell your earlier...

Note A: I say: and my this interpretation is more correct and...	I say: this interpretation of mine is in the margin of Baydawi (continued on the next page).

---

[1] Madarik al-Tanzil, under verse 3/80, 1/166; and Tafsir al-Kashshaf, under 3/80, Intisharat-e-Aftab Tehran, 1/440. [2] Anwar al-Tanzil (Tafsir al-Baydawi), First Half, p. 26; and Irshad al-Aql al-Salim, under verse 3/80, Part 2, p. 53. [3] Mafatih al-Ghayb (al-Tafsir al-Kabir), under verse 3/80, al-Matba'ah al-Bahiyyah al-Misriyyah, Egypt, Part 8, p.

121. [4] al-Futuhat al-Ilahiyyah, under verse 3/80, Mustafa al-Babi, Egypt, 1/291. [5] Inayat al-Qadi ala Anwar al-Tanzil, under verse 3/80, Dar Sadir Beirut, 3/41.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

...उसे सजदा करें।[1]

और ये वही लोग थे जिन्होंने हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम से उन्हें सजदा करने की इजाज़त मांगी। (त)

बैज़ावी और इर्शाद अल-अक़्ल में है:

प्रमाण है कि संबोधन मुसलमानों के लिए है और वे ही हैं जिन्होंने अनुमति मांगी थी, क्योंकि 'उसे सजदा करें।[2]

आयत में यह प्रमाण है कि इसमें संबोधन मुसलमानों को है। और ये वही लोग हैं जिन्होंने हुज़ूर पाक से उन्हें सजदा करने की इजाज़त मांगी। (त)

कबीर[3] में कशाफ़ का कथन उद्धृत करके स्थापित किया गया है; फ़ुतूहात में है:

यह संभावना आयत के अंत में 'जबकि तुम मुसलमान हो' के बाद करीब हो जाती है।[4]

आयते करीमा के अंत में "बाद इज़ अन्तुम मुस्लिमुन" के शब्द इस संभावना के निकट होने का संकेत देते हैं। (त)

इनायत अल-क़ाज़ी में है:

यह अंतराल इस कथन को वरीयता देता है कि यह उन मुसलमानों के बारे में नाज़िल हुई जिन्होंने कहा था, 'क्या हम आपको सजदा न करें?'[5]

यह फासला इस कथन की वरीयता है कि अल्लाह की आयत मुसलमानों के हक में नाज़िल हुई जो हुज़ूर पाक से अर्ज़ कर रहे थे कि क्या हम आपको सजदा न करें। (त)

तफ़सीर निशापुरी में भी इसकी पुष्टि मिलती है। मैं कहता हूँ, और सफलता अल्लाह के माध्यम से है (मैं अल्लाह तआला की तौफ़ीक से कहता हूँ): "अन्तुम मुस्लिमुन" (जबकि तुम मुसलमान हो) में ईसाइयों को संबोधित करने के लिए रूपक की आवश्यकता है, क्योंकि नज़्रान के ईसाई मुसलमान कब थे? तो अर्थ (नोट अ) यह लेना होगा: "क्या वह तुम्हें तुम्हारे पूर्वजों के कुफ़्र (अविश्वास) का आदेश देता है जब वे मुसलमान थे?" क्या ईसा ने तुम्हारे पिछले...

नोट अ: मैं कहता हूँ: और मेरा यह स्पष्टीकरण अधिक सही है और...

मैं कहता हूँ: मेरा यह स्पष्टीकरण बैज़ावी के हाशिये में है (बाकी अगले पृष्ठ पर)।

[1] मदारिक अल-तन्ज़ील, आयत 3/80 के तहत, 1/166; और तफ़सीर कशाफ़, 3/80 के तहत, इंतिशारात-ए-आफ़ताब तेहरान, 1/440. [2] अनवार अल-तन्ज़ील (तफ़सीर बैज़ावी), पूर्वार्ध, पृष्ठ 26; और इर्शाद अल-अक़्ल अल-सलीम, आयत 3/80 के तहत, भाग 2, पृष्ठ 53. [3] मफ़ातीह अल-ग़ैब (अत-तफ़सीर अल-कबीर), आयत 3/80 के तहत, अल-मतबअ अल-बहिय्या अल-मिस्रय्या, मिस्र, भाग 8, पृष्ठ 121. [4] अल-फ़ुतूहात अल-इलाहिय्या, आयत 3/80 के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 1/291. [5] इनायत अल-क़ाज़ी अला अनवार अल-तन्ज़ील, आयत 3/80 के तहत, दार सादिर बेरुत, 3/41.

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

یسجدوا لہ اور یہ وہی لوگ تھے جنھوں نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے انھیں سجدہ کرنے کی اجازت مانگی۔(ت) _1

بیضاوی وارشاد العقل میں ہے:

دلیل ان الخطاب للمسلمین وھم المستأذنون لان یسجدوا لہ 2_ آیت میں یہ دلیل ہے کہ اس میں خطاب مسلمانوں کو ہے۔ اور یہ وہی لوگ ہیں کہ جنھوں نے حضور پاک سے انھیں سجدہ کرنے کی اجازت مانگی۔(ت)

کبیر 3 میں قول کشاف نقل کرکے مقرر رکھا فتوحات میں ہے:

یقرب ھذا الاحتمال في اخر الایۃ بعد اذ انتم مسلمون 4 آیت کریمہ کے آخر میں "بعد اذ انتم مسلمون" کے الفاظ اس احتمال کے قریبی ہونے کو چاہتے ہیں۔ (ت)

عنایۃ القاضی میں ہے:

ھذا الفاصلۃ رجیح القول بأنھا نزلت في المسلمین القائلین افلا نسجدلك 5_ یہ فاصلہ اس قول کی ترجیح ہے کہ آیت اللہ مسلمانوں کے حق میں نازل ہوئی کہ جو حضور پاک سے عرض کر رہے تھے کیا ہم آپ کو سجدہ نہ کریں (ت)

تفسیر نیشاپوری میں بھی اس کی تقویت کی اقول وباللہ التوفیق (میں اللہ تعالٰی کی توفیق سے کہتا ہوں) خطاب نصاریٰ پر انتم مسلمون میں مجاز کی ضرورت ہے کہ نصاریٰ نجران مسلمان کب تھے تو معنی عہ یہ لینے ہونگے ایا مر کم آباء کم الاولین بالکفر بعد ان کانوا مسلمین۔ کیا عیسیٰ تمھارے اگلے

عہ :اقول: وتاويلي هذا اصح و اقول: میری یہ تاویل بیضاوی کے حاشیہ میں (باقی اگلے صفحہ پر)

---

1 مدارك التنزيل تحت آيت ۳/ ۸۰- ۱/ ۱۶۶ وتفسير كشاف تحت ۳/ ۸۰ انتشارات آفتاب تہران ۱/ ۴۴۰ 2 انوار التنزيل(تفسير بيضاوى) النصف الاول ص ۲۶ وارشاد العقل السليم تحت آيت ۳/ ۸۰ الجزء الثانى ص ۵۳ 3 مفاتيح الغيب(التفسير الكبير) تحت آيت ۳/ ۸۰ المطبعة البهية المصرية مصر الجزء الثامن ص ۱۲۱ 4 الفتوحات الالهيه تحت آيت ۳/ ۸۰ مصطفى البانى مصر ۱/ ۲۹۱ 5 عناية القاضى على انوار التنزيل تحت آيت ۳/ ۸۰ دار صادر بيروت ۳/ ۴۱

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

...they would command disbelief (kufr) to their forefathers who were on the true religion in their time, even after they had already embraced faith. Addressing Muslims with accusations of disbelief requires interpretation, as a Muslim would never intend a prostration of worship (to anyone but God).

Firstly: This was understood by the companions. From the very first day, the sun of monotheism was made manifest to the world. Every person, friend or foe, near or far, knew it. In every house, it was discussed that he (the Prophet) calls for the worship of one Allah and considers nothing as much an enemy as polytheism (shirk). So, how could any companion request the worship of the Prophet from the Prophet himself? This was unimaginable, especially considering who requested the prostration: great companions like Mu'adh bin Jabal, Qays bin Sa'd, Salman al-Farsi, and even Siddiq-e-Akbar (Abu Bakr) - may Allah be pleased with them all - as mentioned in the section on Hadiths.

Secondly: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) replied, "Do not do so." He did not say, "You have become disbelievers by requesting to worship another; your wives are out of your marriage; repent, re-embrace Islam, and then if your wives agree, remarry them."

Thirdly: Above all, Allah Himself is calling them Muslims in this very verse: "Would he command you to disbelieve after you have become Muslims?"

Therefore, Imam Muhammad bin Hafiz al-Din states in Al-Wajiz:

(Arabic)	**(Urdu)**
The word of Allah Almighty addressing the companions (may Allah be pleased with them): "Would he command you to disbelieve after you have become Muslims?" This was revealed when they sought permission for...	Allah Almighty said to the companions (may Allah be pleased with them): "Would the Prophet command you to disbelieve after you have become Muslims?" This verse was revealed when the companions [sought permission from] the Messenger of Allah.

(Remaining footnote from previous page): It is more correct and manifest than the interpretation of al-Shihab in his marginalia on al-Baydawi, where he said: "Even if it were permissible to say to the Christians, 'Did I command you to disbelieve after you became Muslims?'—meaning submissive and ready to accept the true religion—it

would be by way of giving leeway and gradual leading (istidraj). This interpretation contains points that are not hidden from the discerning mind."

1 Inaya al-Qadi ala Anwar al-Tanzil, under verse 3/80, Dar Sadir, Beirut, 3/41.

फतावा रजविया, जिल्द 22

...वे अपने उन पूर्वजों को कुफ्र (अविश्वास) का हुक्म देते जो उनके समय में सच्चे धर्म पर थे, इसके बाद कि वे ईमान ला चुके थे। मुसलमानों को कुफ्र का संबोधन देना व्याख्या (तावील) की आवश्यकता रखता है क्योंकि एक मुसलमान कभी भी पूजा के लिए सजदा करने की इच्छा नहीं कर सकता।

पहला: यह सहाबा (पैगंबर के साथियों) के लिए तार्किक था। पहले दिन से ही एकेश्वरवाद का सूरज दुनिया पर ज़ाहिर कर दिया गया था। करीब और दूर का हर व्यक्ति, चाहे वह मित्र हो या शत्रु, यह जानता था। हर घर में यह चर्चा थी कि वह (पैगंबर) एक अल्लाह की इबादत की ओर बुलाते हैं और शिर्क(बहुदेववाद) के बराबर किसी चीज़ को दुश्मन नहीं मानते। तो भला किसी सहाबी से नबी की इबादत का अनुरोध कैसे हो सकता है, और वह भी खुद नबी से? क्योंकि यह अकल्पनीय था, विशेष रूप से सजदा करने का अनुरोध करने वाले कौन थे: महान सहाबा जैसे मुआज़ बिन जबल, क़ैस बिन साद, सलमान फ़ारसी और यहाँ तक कि सिद्दीक़-ए-अकबर (अबू बक्र) रज़ियल्लाहु अन्हुम, जैसा कि हदीसों के अध्याय में आता है।

दूसरा: हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने जवाब में यही फ़रमाया कि "ऐसा न करो", यह नहीं फ़रमाया कि "तुम दूसरे की इबादत का अनुरोध करके काफ़िर हो गए हो; तुम्हारी पत्नियाँ निकाह से निकल गई हैं; तौबा करो, फिर से इस्लाम लाओ, और फिर अगर पत्नियाँ राज़ी हों तो उनसे निकाह करो।"

तीसरा: सबसे बढ़कर यह कि स्वयं अल्लाह तआला भी इसी आयत में उन्हें मुसलमान बता रहा है कि "क्या वह तुम्हें कुफ्र का हुक्म दे, बाद इसके कि तुम मुसलमान हो गए।"

इसलिए इमाम मुहम्मद बिन हाफ़िज़ुद्दीन 'वजीज़' में फ़रमाते हैं:

(अरबी)	**(हिंदी/उर्दू अनुवाद)**
अल्लाह तआला का सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) को संबोधित करते हुए कहना: "क्या वह तुम्हें कुफ्र का हुक्म दे, बाद इसके कि तुम मुसलमान हो गए।" यह तब उतरी जब उन्होंने अनुमति माँगी...	अल्लाह अज़्वजल ने सहाबा रज़ियल्लाहु अन्हुम से फ़रमाया: "क्या नबी तुम्हें कुफ्र का हुक्म देंगे, बाद इसके कि तुम मुसलमान हो चुके हो?" यह आयत उस समय उतरी जब सहाबा ने रसूल अल्लाह से...

(पिछले पृष्ठ का शेष फुटनोट): शिहाब की उस तावील (व्याख्या) से यह अधिक सही और स्पष्ट है जो उन्होंने फ़रमाया कि ईसाइयों को यह कहना कि क्या हम तुम्हें कुफ़्र का हुक्म दें जब तुम मुसलमान हो चुके हो—अगर यह जायज़ है तो इस अर्थ में कि तुम आज्ञाकारी हो चुके हो और सच्चे धर्म को स्वीकार करने की इच्छा पैदा कर चुके हो—यह ढील देने और धीरे-धीरे ले जाने (इस्तिदराज) के तौर पर है। इस व्याख्या पर आपत्तियां हैं जो बुद्धिमानों से छिपी नहीं हैं।

1 इनायतुल क़ाज़ी अल अनवारुत तंज़ील, आयत 3/80 के अंतर्गत, दार सादिर बेरुत 3/41.

पृष्ठ 435 / 692

باپ داداؤں کو جو ان کے زمانے میں دین حق پر تھے کفر کا حکم کرتے بعد اس کے کہ وہ ایمان لاچکے تھے اور خطاب مسلمین پر کفر حل تاویل کی حاجت ہے کہ مسلمان نے ہر گز سجدہ عبادت نہ چاہا۔

اولاً: یہ صحابہ سے معقول تھا روز اول سے توحید کا آفتاب عالم آشکار فرما دیا تھا موافق مخالف نزدیک کا دور ہر شخص جانتا تھا ہر گھر میں چرچا تھا کہ یہ ایک اللہ کی عبادت بلاتے اور شرک کے برابر کسی شئی کو دشمن نہیں رکھتے تو کسی صحابی سے عبادات نبی کی درخواست اور وہ بھی خود نبی سے کیونکہ متصور تھی خصوصاً سجدہ کی درخواست کرنے والے کون تھے ، اجلہ صحابہ معاذ بن جبل و قیس بن سعد و سلمان فارسی حتی کہ صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہم جیسا کہ فصل احادیث میں آتا ہے۔

ثانیاً: حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے جواب میں یہی فرمایا کہ ایسا نہ کرو، یہ نہ فرمایا کہ تم عبادت غیر کی درخواست کر کے کافر ہو گئے تمہاری عورتیں نکاح سے نکل گئیں توبہ کرو دوبارہ اسلام لاؤ، پھر عورتیں راضی ہوں تو ان سے نکاح کرو۔

ثالثاً: سب سے زائد یہ کہ مولیٰ تعالیٰ بھی تو خود اسی آیت میں ان کو مسلمان بتا رہا ہے کہ تم تو مسلمان ہو گیا تمہیں کفر کا حکم دیں۔

لہذا امام محمد بن حافظ الدین وجیز میں فرماتے ہیں:

قول تعالیٰ مخاطباً الصحابة رضی الله تعالیٰ عنہم

الله عزوجل نے صحابہ رضی الله تعالیٰ عنہم سے فرمایا

ایأمرکم بالکفر بعد اذا انتم مسلمون، نزلت حین استأذنوافی

تمھیں کفر کا حکم دیں بعد اس کے کہ تم مسلمان ہو یہ آیت اس وقت اتری جب صحابہ نے رسول الله

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) اظهر من تاويل الشهاب في حاشية البيضاوی اذ قال وان جاز ان يقال للنصاری انامرکم بالکفر بعد اذ انتم مسلمون ای منقادون و مستعدون لقبول الدين الحق ارخاء للعنان و استدراجاً اه ففيه مالايخفی علی نبيه ۱۲ منه۔

شہاب کی اس تاویل سے اصح واظہر ہے جو انھوں نے فرمایا کہ نصاری کو یہ کہنا کیا ہم تمھیں کفر کا حکم کرتے جب تم مسلمان ہو چکے اگر جائز ہے تو اس معنی میں کہ مطیع ہو چکے ہو اور دین حق کو قبول کرنے میں رغبت پیدا کر چکے ہو یہ بطور ارضاء عنان و استدراج ہے اھ تو اس تاویل میں اعتراض ہے جو سمجھدار پر مخفی نہیں ہے۔ ۱۲ منہ (ت)

1 عنایۃ القاضی علی انوار التنزیل تحت آیۃ ۳/ ۸۰ دار صادر بیروت ۳/ ۴۱

Fatawa Razawiyya Volume 22

Prostration to him (peace and blessings of Allah be upon him). It is not hidden that seeking permission for the prostration of respect (Sajda-e-Tahiyya) is evidenced by the phrase "after you have become Muslims," because with the belief in the permissibility of the prostration of worship (Sajda-e-Ibadah), one would not remain a Muslim. So how could it be said "after you have become Muslims"? - (T)

I say: (I say) subsequently, this same evidence clearly shows that 'kufr' (disbelief) does not mean actual disbelief, because even by requesting actual disbelief, one does not remain a Muslim; then how could it be said "after you have become Muslims"?

Some people who believe that the prostration of respect is absolute disbelief have used this as evidence, and it was mentioned in 'Al-Wajeez' as a proof for them. Then the evidence turned against the claim, and it was proven that the prostration of respect is not disbelief, as is the position of the majority and the researchers. Therefore, remember it and be firm, and praise be to Allah. - (T)

Necessarily, by 'kufr' is meant a lesser form of disbelief (kufr doon kufr) which is common in the idioms of the commentator, especially prostration which highly resembles the worship of others. In the second section, regarding kissing the ground, it will be mentioned from 'Kafi' (Sharah Wafi), 'Kifayah' (Sharah Hidayah), 'Tabyeen' (Sharah Kanz), 'Durr-e-Mukhtar', 'Majma' al-Anhur', 'Fathullah al-Mueen', 'Jawahir Akhlati' etc. "Because it resembles the worship of an idol"; then prostration would be even more resembling of disbelief. Its form is exactly the form of disbelief without the slightest difference, so it is certainly 'kufr suri' (disbelief in form/ appearance), as is mentioned in the second section from 'Khulasa', 'Muheet', 'Minh al-Rawd', 'Nisab al-Ihtisab' etc.: "Indeed this is disbelief in form" - prostration is the form of disbelief.

And this is one of the reasons for this absolute usage in the words of the people of knowledge.

---

1. Fatawa Bazzaziya on the margin of Fatawa Hindiyya, Kitab Alfaz Takunu Islaman aw Kufran etc., Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/343.
2. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Bab al-Istibra etc., Matba' Mujtabai, Delhi, 2/225.
3. Minh al-Rawd al-Azhar 'ala al-Fiqh al-Akbar, Fasl fil-Kufr, Al-Mustafa al-Babi, Egypt, p. 193.

फतावा रजविया जिल्द 22

उन्हें (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सजदा करना। यह बात छिपी नहीं है कि 'सजदा-ए-तहिया' (सम्मान का सजदा) की इजाजत चाहने का प्रमाण "इसके बाद कि तुम मुसलमान हो" से मिलता है, क्योंकि 'सजदा-ए-इबादत' (पूजा का सजदा) को जायज़ मानने के बाद इंसान मुसलमान नहीं रहता, तो यह कैसे कहा जाता कि "इसके बाद कि तुम मुसलमान हो"? - (त)

मैं कहता हूँ: इसके बाद यही दलील रोशन कर रही है कि कुफ्र से 'कुफ्र-ए-हकीकी' (वास्तविक कुफ्र) मुराद नहीं है, क्योंकि हकीकी कुफ्र की दरख्वास्त करके भी कोई मुसलमान नहीं रहता, फिर यह कैसे फरमाया जाता कि "इसके बाद कि तुम मुसलमान हो"।

कुछ लोगों ने इससे दलील ली है जो सज़दा-ए-तहिया (सम्मान का सजदा) को मुतलकन (पूर्णत) कुफ्र मानते हैं, 'वजीज़' में उनकी दलील के तौर पर इसका ज़िक्र किया गया। फिर दलील दावे पर पलट आई और यह साबित हो गया कि सज़दा-ए-तज़मी कुफ्र नहीं है, जैसा कि जमहूर और शोधकर्ताओं (अहल-ए-तहकीक) का मौकफ है। लिहाज़ा इसे याद रखो और साबित कदम रहो, और सारी प्रशंसा अल्लाह ही के लिए है। - (त)

यकीनन कुफ्र से मुराद 'कुफ्र दून कुफ्र' (छोटा कुफ्र) होगा जो शारह (व्याख्याकार) के मुहावरों में प्रचलित है, विशेष रूप से सजदा जो कि गैर की इबादत के साथ अत्यधिक समानता रखता है। दूसरे अनुभाग में ज़मीन चूमने के संबंध में 'काफी' (शरह वाफी), 'किफाया' (शरह हिदाया), 'तबीन' (शरह कंज़), 'दुर्र-ए-मुख्तार', 'मजमा-अल-अनहुर', 'फतहुल्लाह-अल-मुईन' और 'जवाहिर अख्लाती' वगैरह से ज़िक्र आएगा, "क्योंकि यह मूर्ति पूजा के समान है"; तो सजदा तो कुफ्र के और भी करीब होगा। इसकी सूरत बिलकुल कुफ्र की सूरत है बिना किसी मामूली फर्क के, तो यह 'कुफ्र-ए-सूरी' (स्वरूप का कुफ्र) ज़रूर है जैसा कि दूसरे अनुभाग में 'खुलासा', 'मुहीत', 'मिन्ह-अर-रौज़' और 'नसाब-अल-एहतिसाब' वगैरह से आता है: "बेशक यह सूरत का कुफ्र है" - सजदा कुफ्र की सूरत है।

और यह अहल-ए-इल्म (विद्वानों) के कलाम में इस मुतलक (पूर्ण) इस्तेमाल के कारणों में से एक है।

---

1. फतावा बज़ाज़िया, हाशियः फतावा हिन्दिया, किताब अल्फाज़ तकूनु इस्लामन औ कुफरन आदि, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 6/343।

2. दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुल हज़र वल इबाह; बाबुल इस्तिब्रा आदि, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/225।
3. मिन्हुर रौज़ुल अज़हर अलल फिक़हुल अकबर, फ़स्ल फ़िल कुफ़्र, अल-मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 193।

पृष्ठ 436/692

السجود له صلی اللہ تعالی علیه وسلم ولا یخفی ان الاستئذان لسجود التحیة بدلالة بعد اذ انتم مسلمون، ومع اعتقاد جواز سجدة العبادة لا یکون مسلماً فکیف یطلق علیهم بعد اذا انتم مسلمون[1] - (ت) صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو سجدہ کرنے کی اجازت چاہی اور ظاہر ہے کہ انہوں نے سجدہ تحیت کی درخواست کی تھی اس دلیل سے کہ فرماتا ہے کہ بعد اس کے کہ تم مسلمان ہو اور سجدہ عبادت جائز مان کر مسلمان نہیں رہتا تو یہ کیونکر فرمایا جاتا کہ بعد اس کے کہ تم مسلمان ہو۔ (ت)

اقول: (میں کہتا ہوں) بعدہ یہی دلیل روشن کر رہی ہے کہ کفر سے کفر حقیقی مراد نہیں کہ کفر حقیقی کی درخواست کر کے بھی مسلمان نہیں رہتا پھر کیونکر فرمایا جاتا کہ بعد اس کے کہ تم مسلمان ہو،

وقد کان استدل به البعض القائلون بان سجدة التحیة کفر مطلقاً، وذکره في الوجیز دلیلاً لهم فانقلب الدلیل علی المدعی و ثبت انها لیست یکفر کما علیه الجمهور و المحققون فاحفظ وتثبت واللہ الحمد - بعض لوگوں نے اس سے استدلال کیا ہے کہ جو سجدہ تعظیمی کے علی الاطلاق کفر کے قائل ہیں، وجیز میں ان کی دلیل ذکر فرمائی۔ پھر دلیل دعوٰی پر پلٹ آئی تو یہ ثابت ہو گیا کہ سجدہ تعظیمی کفر نہیں جیسا کہ جمہور اور اہل تحقیق کا یہ موقف ہے۔ لہٰذا اس کو یاد رکھو اور اللہ تعالٰی ہی کے لئے حمد ہے۔ (ت)

لاجرم کفر سے مراد کفر دون کفر ہوگا جو محاوراتِ شارح میں شائع ہے خصوصاً سجدہ کہ نہایت مشابہ پرستش غیر ہے فصلِ دوم میں زمین بوسی کی نسبت کافی شرح وافی و کفایہ شرح ہدایہ و تبیین شرح کنز و در مختار و مجمع الانہر و فتح اللہ المعین و جواہر اخلاطی وغیرہا سے آئے گا لانه

یشبہ عبادۃ الوثن[2] بت پرستی کے مشابہ ہے، تو سجدہ تو مشابہ تر کفر ہوگا، اس کی صورت بعینہا صورتِ کفر بلادنی تفاوت ہے تو کفر صوری ضرور ہے جیسا کہ فصلِ دوم میں خلاصہ و محیط و منح الروض و نصاب الاحتساب وغیرہا سے آتا ہے ان ھذا کفر صورۃ[3] سجدہ صورتِ کفر ہے۔

وھو احد منازع ھذا الاطلاق في اہل علم کے کلام میں جو اطلاق ہے اس میں یہ

---

1 فتاوٰی بزازیہ علی ھامش الفتاوٰی الھندیہ کتاب الفاظ تکون اسلاما او کفرا الخ نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۳۴۳ 2 درمختار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء وغیرہ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۲۵

3 منح الروض الازھر علی الفقہ الاکبر فصل فی الکفر المصطفی البابی مصر ص ۱۹۳

Fatawa Rizvia, Volume 22

Their discourse, as will come soon with the help of Allah the Almighty. [A point of contention as will be explained shortly by the help of Allah, the Possessor of Honor and Grandeur. (T)]

In any case, a method is suggested in the noble verse; therefore, the Imam, the Seal of the Hadith Masters (Imam Suyuti), has kept both contexts of revelation (Shan-e-Nuzul) equal. There is no doubt that for a single verse there can be multiple contexts of revelation, and the Holy Quran is a proof in all its aspects, as mentioned in 'Tafsir al-Kabir' and 'Sharh al-Mawahib' by al-Zarqani, etc. (As it is in 'Tafsir al-Kabir' and the commentary of 'Mawahib al-Ladunniyyah' by al-Zarqani, etc. - T). Thus, the Great Quran has established that the prostration of greeting (Sajdah-e-Tahiyyat) is so strictly forbidden that it resembles disbelief (Kufr). We seek refuge in Allah! The noble companions desired permission from the Prophet to perform the prostration of greeting to him, upon which it was said: "Should I command you to disbelief?" It is understood that the prostration of greeting is such a loathsome and strictly forbidden act that it has been termed as disbelief. When this is the ruling for the prostration of greeting towards the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), then what of others? And Allah is the Guide.

Section Two: Evidence of the Prohibition of the Prostration of Greeting from Forty Hadiths

There are many virtues mentioned in Hadith regarding "Forty Hadiths" (Chihal Hadith). Imams and righteous people have written forty hadiths of various kinds. By the grace of Allah, we are writing forty hadiths here regarding the prohibition of prostrating to anyone other than God. These hadiths are of two types: Type One: Absolute prohibition of prostrating to someone other than Allah.

Hadith (1): In Jami' at-Tirmidhi, Sahih Ibn Hibban, Sahih al-Mustadrak, Musnad al-Bazzar, and Sunan al-Bayhaqi from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him): "I saw it in Jami' at-Tirmidhi and others in al-Durr al-Manthur under Allah's word: 'Men are in charge of women', for al-Bazzar, al-Hakim, and al-Bayhaqi, and in [the chapters of] Marriage and al-Targhib. (2) And in the appendix of al-Jami' al-Saghir (3) for Ibn Hibban, he restricted it to the Marfu' (attributed to Prophet) part, establishing it from the book on its subject. And in Kanz al-Ummal (4), the symbol 'N' for al-Nasa'i occurred, while it is a misspelling for 'T' for at-Tirmidhi." 12 - From him.

[Boxed text on the right: I have seen this Hadith in Jami' at-Tirmidhi, and 'al-Durr al-Manthur' has attributed it to al-Bazzar, al-Hakim, and al-Bayhaqi in the commentary of the verse 'Men are in charge of women'. In the chapter of Marriage in 'al-Targhib' and the appendix of 'Jami' al-Saghir', it is attributed to Ibn Hibban, and therein only the Marfu' portion is included according to the subject of his book. In 'Kanz al-Ummal', the symbol 'N' for Nasa'i is present, whereas it should have been 'T' for Tirmidhi; that is, the symbol for Nasa'i was mentioned by mistake instead of Tirmidhi. 12 - From him (T)]

1. Al-Durr al-Manthur, under the verse 'Men are in charge of...', 2/152
2. Al-Targhib wa al-Tarhib, Hadith 19, 3/54
3. Kanz al-Ummal, Hadith 45697, 22/336
4. Kanz al-Ummal, Hadith 45773, 22/332

फ़तावा रज़विया, जिल्द २२

उनका कथन, जैसा कि अल्लाह सर्वशक्तिमान की सहायता से शीघ्र ही आएगा। [एक विवाद का स्थान है जैसा कि सम्मान और महानता के मालिक अल्लाह की सहायता से जल्द ही आएगा (त)]

बहरहाल, आयते करीमा में एक तरीका प्रस्तावित है, इसलिए इमाम ख़ातमुल हुफ़्फ़ाज़ ने दोनों शान-ए-नुज़ूल (अवतरण के कारण) को बराबर रखा है। इसमें कोई संदेह नहीं कि एक-एक आयत के लिए कई-कई शान-ए-नुज़ूल होते हैं, और क़ुरआन करीम अपने सभी पहलुओं पर प्रमाण है, जैसा कि 'तफ़सीर-ए-कबीर' और 'शरह अल-मवाहिब' अज़-ज़रक़ानी आदि में है (जैसा कि तफ़सीर-ए-कबीर और मवाहिब अल-लदुन्निया की शरह में ज़रक़ानी आदि ने कहा है। त)। तो क़ुरआन अज़ीम ने यह साबित कर दिया कि सजदा-ए-तहिय्यत (अभिवादन का सजदा) इतना सख्त हराम है कि यह कुफ़्र (अधर्म) के समान है। अल्लाह की पनाह! सहाबा किराम ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सजदा-ए-तहिय्यत की अनुमति चाही, जिस पर इरशाद हुआ: "क्या तुम्हें कुफ़्र का हुक्म दूँ?" मालूम हुआ कि सजदा-ए-तहिय्यत ऐसी घृणित चीज़ और इतना सख्त हराम है जिसे कुफ़्र से व्यक्त किया गया है। जब हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के लिए सजदा-ए-तहिय्यत का यह हुक्म है, तो फिर दूसरों का क्या ज़िक्र? और अल्लाह ही मार्गदर्शक है।

दूसरा अध्याय: चालीस हदीसों से सजदा-ए-तहिय्यत की मनाही का प्रमाण

हदीस में 'चेहल हदीस' (चालीस हदीसें) की बहुत फ़ज़ीलत आई है। इमामों और नेक लोगों ने अलग-अलग प्रकार की चालीस हदीसें लिखी हैं। हम अल्लाह की तौफीक से यहाँ अल्लाह के अलावा किसी और को सजदा करने की मनाही के विषय पर चालीस हदीसें लिख रहे हैं। ये हदीसें दो प्रकार की हैं: प्रकार एक: अल्लाह के अलावा किसी और को सजदा करने की पूर्ण मनाही।

हदीस (१): जामि' तिर्मिज़ी, सहीह इब्न हिब्बान, सहीह मुस्तदरक, मुसनद बज़ार और सुनन बैहक़ी में अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से: "मैंने इसे जामि' तिर्मिज़ी में देखा है और अल-दुर्र अल-मन्सूर में इसे आयते करीमा 'पुरुष स्त्रियों के संरक्षक हैं' की व्याख्या के तहत बज़ार, हाकिम और बैहक़ी के हवाले से दिया गया है, और निकाह और अल-तर्गीब के अध्यायों में भी। (२) और इब्न हिब्बान की जामि' अस्-सगीर (३) के परिशिष्ट में, उन्होंने इसे केवल 'मरफ़ू' (पैगंबर से संबंधित) हिस्से तक ही सीमित रखा है, जिसे उनकी पुस्तक के विषय के आधार पर प्रमाणित किया गया है। और कंज़ अल-उम्माल

(४) में नसाई के लिए प्रतीक 'न' (N) आया है, जबकि यह तिर्मिज़ी के लिए 'त' (T) की जगह एक गलती है।" १२ - उनकी ओर से।

[दाहिनी ओर बॉक्स वाला पाठ: मैंने यह हदीस जामि' तिर्मिज़ी में देखी है और 'अल-दुर्र अल-मन्सूर' ने इसे आयते करीमा 'पुरुष स्त्रियों के संरक्षक हैं' की व्याख्या में बज़ार, हाकिम और बैहक़ी की ओर श्रेय दिया है। तर्गीब के निकाह वाले अध्याय और जामि' सगीर के परिशिष्ट में इसे इब्न हिब्बान की ओर श्रेय दिया गया है, और उसमें केवल मरफ़ू हिस्से को उनकी पुस्तक के विषय के अनुसार शामिल किया गया है। कंज़ अल-उम्माल में नसाई का प्रतीक 'न' आया है, जबकि वहाँ 'त' के स्थान पर 'न' लिख दिया गया है, यानी तिर्मिज़ी के बजाय गलती से नसाई का प्रतीक लिख दिया गया है। १२ - उनकी ओर से (त)]

1. अल-दुर्र अल-मन्सूर, आयत 'अर-रिजालु कव्वामूना...' के अंतर्गत, २/१५२
2. अल-तर्गीब व अल-तरहीब हदीस १९, ३/५४
3. कंज़ अल-उम्माल हदीस ४५६९७, २२/३३६
4. कंज़ अल-उम्माल हदीस ४५७७३, २२/३३२

पृष्ठ ४३७ / ६९२

کلامھم کما سیأتی بعونہ عزوجل۔ [ایک تنازع کی جگہ ہے جیسا کہ اللہ تعالیٰ عزت والے اور بڑی شان والے کی مدد سے عنقریب آئے گا (ت)]

بہر حال آیۃ کریمہ میں ایک طریقہ تجویز ہے لہذا امام خاتم الحفاظ نے دونوں شان نزول برابر رکھیں اور شک نہیں کہ ایک ایک آیت کے لئے کئی کئی شان نزول ہوتے ہیں اور قرآن کریم اپنے جمیع وجوہ پر حجت ہے کما فی التفسیر الکبیر و شرح المواہب للزرقانی وغیرہما (جیسا کہ تفسیر کبیر اور شارح مواہب اللزرقانی وغیرہما میں ہے۔ ت) تو قرآن عظیم نے ثابت فرمایا کہ سجدہ تحیت ایسا سخت حرام ہے کہ مشابہ کفر ہے والعیاذ باللہ تعالیٰ صحابہ کرام نے حضور کو سجدہ تحیت کی اجازت چاہی اس پر ارشاد ہوا کیا تمھیں کفر کا حکم دیں، معلوم ہوا کہ سجدہ تحیت ایسی قبیح چیز ایسا سخت حرام ہے جسے کفر سے تعبیر فرمایا جب حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے لئے سجدہ تحیت کا یہ حکم ہے پھر اوروں کا کیا ذکر واللہ الھادی۔

فصل دوم : چالیس حدیثوں سے تحریم سجدۂ تحیت کا ثبوت

حدیث میں چہل حدیث کی بہت فضیلت آتی ہے۔ ائمہ و صلحاء نے رنگ رنگ کی چہل حدیثیں لکھی ہیں ہم بتوفیقہ تعالیٰ یہاں غیر خدا کو سجدہ حرام ہونے کی چہل حدیث لکھتے ہیں یہ حدیثیں دو نوع : نوع اول: سجدہ غیر کی مطلقاً ممانعت۔

حدیث ۱ھ اول : جامع ترمذی و صحیح ابن حبان و صحیح مستدرک و مسند بزار و سنن بیہقی میں ابوہریرہ رضی اللہ عنہ: رأیتہ فی جامع الترمذی و غیرہ فی الدر المنثور تحت قولہ عزوجل الرجال قوامون علی النساء للبزار والحاکم والبیھقی و فی نکاح و الترغیب۔ 2 وذیل الجامع 3 الصغیر لابن

حبان اقتصر فی هذا علی مرفوعه مثبتا من الکتاب علی موضوعه و وقع فی کنز العمال 4 رمز ن للنسائی و هو تصحیف ت للترمذی ۱۲ منه۔

[دائیں جانب باکس: میں نے یہ حدیث جامع ترمذی میں دیکھی ہے اور اس کو در منثور نے آیۃ کریمہ "الرجال قوامون علی النساء" کی تفسیر میں بزار حاکم اور بیہقی کی طرف منسوب کیا ہے اور ترغیب کے باب نکاح اور جامع صغیر کے ذیل میں اس کو ابن حبان کی طرف منسوب کیا اور اس میں صرف مرفوع حصہ پر اقتصار کیا ہے اپنی کتاب کے موضوع کے مطابق اور کنز العمال میں رمز ن نسائی واقع ہے حالانکہ یہ رمز ت کی جگہ ن کو ذکر کر دیا گیا ہے یعنی ترمذی کے بجائے غلطی سے نسائی کا رمز کردیا ہے۔ ۱۲ منہ (ت)]

1 الدر المنثور تحت آیۃ الرجال قوامون الخ ۲ / ۱۵۲ 2 الترغیب و الترہیب حدیث ۱۹ ۳ / ۵۴ 3 کنز العمال حدیث ۴۵۶۹۷ ۲۲ / ۳۳۶ 4 کنز العمال حدیث ۴۵۷۷۳ ۲۲ / ۳۳۲

Fatawa Rizwia, Vol 22

It is narrated from him (may Allah be pleased with him):

[Arabic Text]: He said: A woman came to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and said: "O Messenger of Allah, inform me of the right of the husband over the wife." He said: "If it were fitting for a human to prostrate to another human, I would have ordered the woman to prostrate to her husband when he enters upon her, because of what Allah has favored him with over her." This is the wording of al-Bazzar, al-Hakim, and al-Bayhaqi. According to al-Tirmidhi, the marfu' (elevated) narration has the wording: "If I were to command anyone to prostrate to anyone, I would have commanded the woman to prostrate to her husband."

[Urdu Text]: A woman came to the presence of the Messenger of Allah (upon him be the most excellent blessings and peace) and submitted: "O Messenger of Allah, what is the husband's right over the woman?" He said: "If it were permissible for any human to prostrate to another human, I would have ordered the woman that when her husband enters the house, she should prostrate to him because of the excellence Allah has bestowed upon him over her." These are the words of al-Bazzar, al-Hakim, and al-Bayhaqi. According to Imam Tirmidhi, the marfu' words are: "If I were to order anyone to prostrate to someone, I would have commanded the woman to prostrate to her husband." Imam Tirmidhi says this Hadith is Hasan Sahih. (T)

Second Hadith: al-Bazzar narrated from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him):

[Arabic Text]: He said: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) entered a walled garden, and a camel came and prostrated to him. They (the companions) said: "This is an irrational animal, it prostrated to you, and we have intellect, so we are more deserving of prostrating to you." So he (peace and blessings of Allah be upon him) said: "[It is not permissible] for a human to prostrate to another human; if it were proper, I would have ordered the woman [to prostrate to her husband]..."

[Urdu Text]: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) went to a garden; a camel came and prostrated to him. The companions submitted: "This is an irrational animal, it has prostrated to you, we possess intellect, it is more fitting for us to prostrate to you." The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Note: From the commentaries of ash-Shifa by al-Khafaji and al-Qari, and Manahil al-Safa in the extraction of the Hadiths of ash-Shifa by Imam Khatim al-Huffaz. (12-Minh)

The commentaries of Shifa Sharif by al-Khafaji and al-Qari, and Manahil al-Safa (the extraction of the Hadiths of Shifa) by Imam Khatim al-Hifz. (12-Minh) (T)

1. Kashf al-Astar 'an Zawa'id al-Bazzar, Hadith 2666, Chapter: Right of the husband over his wife, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 2/87; al-Mustadrak li al-Hakim, Book of Marriage, 2/189; and al-Targhib wa al-Tarhib with reference to al-Bazzar and al-Hakim, 3/54.
2. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Suckling, Chapter: What has been narrated regarding the husband's right over the woman, Amin Company, Delhi, 1/138.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

रज़ी अल्लाह तआला अन्हु से रिवायत है:

[अरबी पाठ]: उन्होंने कहा: एक महिला अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास आई और कहा: "हे अल्लाह के रसूल, मुझे पति का पत्नी पर अधिकार के बारे में बताएं।" उन्होंने कहा: "यदि किसी मनुष्य के लिए किसी अन्य मनुष्य को सजदा करना उचित होता, तो मैं महिला को आदेश देता कि जब उसका पति उसके पास आए तो वह उसे सजदा करे, क्योंकि अल्लाह ने उसे उस पर जो श्रेष्ठता प्रदान की है।" यह अल-बज़ार, अल-हाकिम और अल-बैहक़ी के शब्द हैं। अल-तिर्मिज़ी के अनुसार, मरफ़ूअ (उच्च) वर्णन के शब्द हैं: "यदि मैं किसी को आदेश देता कि वह किसी को सजदा करे, तो मैं महिला को आदेश देता कि वह अपने पति को सजदा करे।"

[उर्दू पाठ]: एक महिला ने बारगाह-ए-रिसालत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) में हाज़िर होकर अर्ज़ किया: "या रसूल अल्लाह, पति का पत्नी पर क्या हक़ है?" फ़रमाया: "अगर किसी इंसान के लिए दूसरे इंसान को सजदा करना जायज़ होता, तो मैं औरत को हुक्म देता कि जब उसका पति घर आए तो वह उसे सजदा करे, उस फ़ज़ीलत के कारण जो अल्लाह ने उसे उस पर दी है।" ये शब्द अल-बज़ार, अल-हाकिम और अल-बैहक़ी के हैं। इमाम तिर्मिज़ी के यहाँ मरफ़ूअ शब्द ये हैं: "अगर मैं किसी को हुक्म देता कि वह किसी को सजदा करे, तो मैं औरत को हुक्म देता कि वह अपने पति को सजदा करे।" इमाम तिर्मिज़ी फ़रमाते हैं कि यह हदीस हसन सहीह है। (त)

दूसरी हदीस: अल-बज़ार ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ी अल्लाह तआला अन्हु) से रिवायत की है:

[अरबी पाठ]: उन्होंने कहा: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) एक बाग़ में दाखिल हुए, और एक ऊँट आया और उन्हें सजदा किया। उन्होंने (सहाबा ने) कहा: "यह एक बेअक़्ल जानवर है, इसने आपको सजदा किया, और हमारे पास अक़्ल है, इसलिए हम आपको सजदा करने के अधिक हकदार हैं।" तो उन्होंने (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाया: "[जायज़ नहीं] किसी इंसान के लिए कि वह किसी इंसान को सजदा करे; यदि यह उचित होता, तो मैं औरत को आदेश देता [कि वह अपने पति को सजदा करे]..."

[उर्दू पाठ]: हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) एक बाग़ में तशरीफ़ ले गए; एक ऊँट ने हाज़िर होकर हुज़ूर को सजदा किया। सहाबा ने अर्ज़ किया: "यह बेअक़्ल चौपाया है, इसने हुज़ूर को सजदा किया

है, हम अक़्ल रखते हैं, हमारे लिए हुज़ूर को सजदा करना ज़्यादा मुनासिब है।" अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

नोट: अल-ख़फ़ाजी और अल-क़ारी द्वारा 'अश-शिफ़ा' की टीकाओं से, और इमाम ख़ातिम अल-हुफ़्फ़ाज़ द्वारा 'अश-शिफ़ा' की हदीसों के निष्कर्षण 'मनाहिल अस-सफ़ा' से। (12-मिन्ह)

शिफ़ा शरीफ़ की शरहें (टीकाएं) अल-ख़फ़ाजी और अल-क़ारी की और मनाहिल अस-सफ़ा, इमाम ख़ातिम अल-हिफ़्ज़ द्वारा शिफ़ा की हदीसों का निष्कर्षण। (12-मिन्ह) (त)

1. कश्फ़ अल-अस्तार अन ज़वाइद अल-बज़ार, हदीस 2666, अध्याय: पत्नी पर पति का हक़, मुअस्ससतुर रिसाला, बैरूत, 2/87; अल-मुस्तदरक लिल हाकिम, किताबुन निकाह, 2/189; और अत-तग़ीब वत-तर्हीब, अल-बज़ार और अल-हाकिम के हवाले से, 3/54।
2. जामिअ अत-तिर्मिज़ी, अबवाबुर रज़ा, अध्याय: जो कुछ पत्नी पर पति के हक़ के बारे में आया है, अमीन कंपनी, दिल्ली, 1/138।

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے:

قال جاءت امراۃ الی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فقالت یارسول اللہ اخبرني ما حق الزوج علی الزوجۃ قال لوکان ینبغی لبشر ان یسجد لبشر لامرت المرأۃ ان تسجد لزوجھا اذا دخل علیھالما فضلہ اللہ علیھا ھذا لفظ البزار والحاکم والبیھقی وعند الترمذی المرفوع منہ بلفظ لو کنت آمرا احدا ان یسجد لاحد لامرت المرأۃ ان تسجد لزوجھا۔

ایک عورت نے بارگاہ رسالت علیہ افضل الصلوٰۃ والتحیۃ میں حاضر ہو کر عرض کی یا رسول اللہ شوہر کا عورت پر کیا حق ہے۔ فرمایا اگر کسی بشر کو لائق ہوتا کہ وہ دوسرے بشر کو سجدہ کرے تو میں عورت کو فرماتا کہ جب شوہر گھر میں آئے اسے سجدہ کرے اس فضیلت کے سبب جو اللہ نے اسے اس پر رکھی ہے یہ الفاظ بزار، حاکم اور بیہقی کے ہیں۔ امام ترمذی کے ہاں مرفوع الفاظ یہ ہیں کہ اگر کسی کو کسی کے لئے سجدہ کا حکم فرماتا تو عورت کو حکم دیتا کہ وہ اپنے شوہر کو سجدہ کرے۔ امام ترمذی فرماتے ہیں حدیث حسن صحیح ہے۔ (ت)

حدیث ۲ دوم: بزار نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کی:

قال دخل النبي صلی اللہ تعالی علیہ وسلم حائطا فجاء بعیر فسجد لہ فقالوا ھذہ بھیمۃ لا تعقل سجدت لك ونحن نعقل فنحن ان نسجد لك فقال صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لبشر ان یسجد بشر لو صلح لامرت المرأۃ

حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ایک باغ میں تشریف لے گئے ایک اونٹ نے حاضر ہو کر حضور کو سجدہ کیا صحابہ نے عرض کی یہ بے عقل چوپایہ ہے اس نے حضور کو سجدہ کیا ہم

تو عقل رکھتے ہیں ہمیں زیادہ لائق ہے کہ حضور کو سجدہ کریں۔ فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے

عہ: شروح الشفاء الخفاجی والقاری و مناھل الصفا فی تخریج احادیث الشفاء للامام خاتم الحافظ ۱۲منہ۔

شفاء شریف کی شروح خفاجی اور قاری کی اور مناہل الصفا تخریج احادیث الشفاء امام خاتم الحفظ کی۔ ۱۲منہ (ت)

۱۔ کشف الاستار عن زوائد البزار حدیث ۲۶۶۶ باب حق الزوج علی زوجتہ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۲/ ۸۷، المستدرک للحاکم کتاب النکاح ۲/ ۱۸۹ والترغیب والترھیب بحوالہ البزار والحاکم ۳/ ۵۴ ۲۔ جامع الترمذی ابواب الرضاع باب ماجاء فی الزوج علی المرأۃ امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۳۸

Volume 22 Fatawa Razawiyya

- "...that she should prostrate to her husband because of the right he has over her." (1)
- "It is not appropriate for a human to prostrate to another human. Had it been appropriate, I would have commanded the wife to prostrate to her husband because of the right he has over her."

Imam Jalal al-Din al-Suyuti stated in *Manahil al-Safa*: "The chain of transmission of this Hadith is Hasan (good)."

Third Hadith (3): Narrated by Ahmad, Nasa'i, Bazzar, and Abu Nu'aym from Anas (may Allah be pleased with him): - "He said: A household of the Ansar had a camel they used for drawing water, and it became unruly towards them (then the story was mentioned up to his saying), so when the camel saw the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace), it fell down prostrating before him. His companions said to him: 'O Messenger of Allah, this is an animal that does not reason and it prostrates to you, while we are rational beings, so we are more deserving of...'" - "That is, a water-carrying camel belonging to a household among the Ansar became aggressive and wouldn't let anyone near it. The crops and date trees became thirsty. A complaint was presented in the Prophet's court. He said to the companions, 'Come, let's go to the garden.' The camel was at one edge. The Radiant Presence (Messenger of Allah) (may Allah bless him and grant him peace) walked towards it. The Ansar submitted: 'O Messenger of Allah! It has become like a rabid dog; it might attack.' He replied: 'We have no fear of it.' Upon seeing the Prophet, the camel..."

Note: It is attributed to Ahmad in *al-Durr al-Manthur* (2), and to Nasa'i in *al-Mawahib* (3). In *al-Targhib*, al-Bazzar is added. Al-Mundhiri said: 'Nasa'i narrated it briefly.' (4) I saw it in Abu Nu'aym's *Dala'il al-Nubuwwah*. In *Kanz al-'Ummal* (5), there is the symbol 'T' for al-Tirmidhi, which is a scribal error for 'N' (al-Nasa'i), contrary to what preceded. Al-Tirmidhi cited it as a hanging (mu'allaq) report under the Hadith of Abu Hurairah. Among these people, the first is Hazrat Anas (may Allah be pleased with them). (12- from him, may God forgive him). - "In *al-Durr al-Manthur*, it is attributed to Ahmad, and in *al-Mawahib*, it is attributed to Ahmad and Nasa'i. *al-Targhib* adds al-Bazzar. Imam Mundhiri said: 'And Nasa'i narrated it briefly.' End of quote. And I saw in Abu Nu'aym's *Dala'il al-Nubuwwah* that contrary to the previous error, there is an error here: al-Tirmidhi narrated it under the Hadith of Abu Hurairah as a hanging

report. Among these gentlemen, the first is Hazrat Anas (may Allah be pleased with them). (12- from him [T])"

(1) *Majma' al-Zawa'id* with reference to Ahmad and al-Bazzar, Chapter on his miracles (PBUH) etc., Dar al-Kutub Beirut 9/127; *Naseem al-Riyadh*, section on signs in various types of animals 3/80, 81; and *Sharh al-Shifa* by Mulla Ali Qari on the margins of *Naseem al-Riyadh* 3/80. (2) *al-Durr al-Manthur* 2/152. (3) *al-Mawahib al-Laduniyya*, Miracles of animal speech 2/529. (4) *al-Targhib wa al-Tarhib*, Hadith 20, 3/55. (5) *Kanz al-'Ummal*, Hadith 12277 / 1244, 333.

जिल्द २२ फ़तावा रज़विया

- "...कि वह अपने पति को सजदा करे उस हक़ के कारण जो उसका उस पर है।" (१)
- "इंसान के लिए यह मुनासिब नहीं कि वह किसी इंसान को सजदा करे। अगर ऐसा मुनासिब होता तो मैं औरत को हुक्म देता कि वह अपने शौहर को सजदा करे, उस हक़ की वजह से जो उसका उस पर है।"

इमाम जलालुद्दीन सुयूती ने 'मनाहिल अल-सफ़ा' में फ़रमाया: "इस हदीस की सनद हसन (अच्छी) है।"

तीसरी हदीस (३): अहमद, नसाई, बज़्ज़ार और अबू नुएयम ने हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है: - "उन्होंने कहा: अंसार के एक घर में एक ऊँट था जिस पर वे पानी ढोते थे, और वह उन पर सरकश हो गया (फिर कहानी का उल्लेख किया गया उनके इस कथन तक), फिर जब ऊँट ने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को देखा, तो वह उनके सामने सजदे में गिर गया। उनके साथियों ने कहा: 'ऐ अल्लाह के रसूल, यह एक बेज़ुबान जानवर है जो समझ नहीं रखता और आपको सजदा कर रहा है, जबकि हम अक्ल रखने वाले हैं, तो हम इसके ज़्यादा हकदार हैं कि...'" - "यानी अंसार के एक घर का पानी ढोने वाला ऊँट बिगड़ गया और किसी को पास नहीं आने देता था। खेत और खजूर प्यासे रह गए। नबी की बारगाह में शिकायत की गई। सहाबा से फ़रमाया गया, 'चलो बाग में चलते हैं।' ऊँट एक किनारे पर था। हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उसकी तरफ़ चले। अंसार ने अर्ज़ किया: 'ऐ अल्लाह के रसूल! वह पागल कुत्ते की तरह हो गया है, कहीं हमला न कर दे।' फ़रमाया: 'हमें इसका कोई ख़तरा नहीं।' ऊँट ने हुज़ूर को देखकर..."

नोट: इसे 'अल-दुर्र अल-मन्सूर' (२) में अहमद की ओर, और 'अल-मवाहिब' (३) में नसाई की ओर मंसूब किया गया है। 'अल-तरग़ीब' में अल-बज़्ज़ार का इज़ाफ़ा है। अल-मुन्ज़िरी ने कहा: 'नसाई ने इसे संक्षिप्त में रिवायत किया है।' (४) मैंने इसे अबू नुएयम की 'दलाइल अल-नुबुव्वह' में देखा। 'कन्ज़ुल उम्माल' (५) में तिर्मिज़ी के लिए 'त' चिन्ह है, जो कि 'न' (नसाई) का लेखन दोष है, जो पहले बताए गए के विपरीत है। तिर्मिज़ी ने इसे हज़रत अबू हुरैरा की हदीस के नीचे मुअल्लक़ रिवायत किया है। इन हज़रात में पहले हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हुम) हैं। (१२- उन्हीं की ओर से, अल्लाह उन्हें माफ़ करे)। - "दुर्रे मन्सूर में अहमद और मवाहिब में अहमद और नसाई की तरफ़ मंसूब है और तरग़ीब में बज़्ज़ार का इज़ाफ़ा है। इमाम मुन्ज़िरी ने कहा। और इसे नसाई ने संक्षिप्त में रिवायत किया है। और

मैंने अबू नुएयम की 'दलाइल अल-नुबुव्वह' में देखा कि पिछली ग़लती के विपरीत यहाँ ग़लती है, इसे तिर्मिज़ी ने अबू हुरैरा की हदीस के तहत हज़रात से बतौर-ए-ता'लीक़ रिवायत किया है। इन हज़रात में पहले हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हुम) हैं। (१२- उनसे [त])"

(१) मजमा अल-ज़वाइद, अहमद और अल-बज़्ज़ार के हवाले से, उनके(सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मोजज़ात का अध्याय आदि, दार अल-कुतुब बेरूत ९/१२७; नसीम अल-रियाज़, जानवरों की विभिन्न प्रजातियों में आयतों का खंड ३/८०, ८१; और नसीम अल-रियाज़ के हाशिये पर मुल्ला अली क़ारी द्वारा लिखित शरह अल-शिफ़ा ३/८०। (२) अल-दुर्र अल-मन्सूर २/१५२। (३) अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, जानवरों के बोलने के चमत्कार २/५२९। (४) अल-तरग़ीब व अल-तरहीब, हदीस २०, ३/५५। (५) कन्ज़ुल उम्माल, हदीस १२२७७ / १२४४, ३३३।

पृष्ठ ४३९ / ६९२

ان تسجد لزوجها لما له من الحق علیها[1] ۔ آدمی کو لائق نہیں کہ آدمی کو سجدہ کرے ایسا مناسب ہوتا تو میں عورت کو فرماتا کہ شوہر کو سجدہ کرے اس حق کے سبب جو اس کا اس پر ہے۔

امام جلال الدین سیوطی نے مناہل الصفا میں فرمایا: اس حدیث کی سند حسن ہے۔

حدیث سے سوم ۳: احمد و نسائی و بزار و ابونعیم انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی: قال کان اهل بیت من الانصار لهم جمل یسنون علیه وانه استصعب علیهم(فذکر القصة الی قوله) فلما نظر الجمل الی رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم خر ساجدا بین یدیه فقال له اصحابه یا رسول الله هذه بهیمة لاتعقل تسجد لك ونحن نعقل فنحن احق ان یعنی انصار میں ایک گھر کا آبکشی کا اونٹ بگڑ گیا کسی کو پاس نہ آنے دیتا کھیتی اور کھجوریں پیاسی ہوئیں۔ سرکار میں شکایت عرض کی، صحابہ سے ارشاد ہوا چلو باغ میں تشریف فرما ہوں۔ اونٹ اس کنارے پر تھا۔ حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرف چلے۔ انصار نے عرض کی یا رسول اللہ ! وہ بورانے (باؤلے) کتے کی طرح ہو گیا ہے مبادا حملہ کرے۔ فرمایا ہمیں اس کا اندیشہ نہیں۔ اونٹ حضور کو دیکھ کر

عه: عزاه لا حمد فی الدر المنثور[2] وله للنسائی فی المواهب[3] و فی الترغیب البزار قال المنذری رواه النسائی مختصرا[4] اه ورأیته لابی نعیم فی دلائل النبوة ووقع فی کنز العمال[5] رمز ت للترمذی وهو تصحیف ن للنسائی عکس ماسبق علقه الترمذی عن کثیر بن تحت حدیث ابی هریره الاول منهم الانس رضی الله تعالی عنهم ۱۲ منه غفر لہ در منثور میں احمد اور مواہب میں احمد اور نسائی کی طرف منسوب ہے اور ترغیب میں بزار کا اضافہ ہے۔ امام منذری نے کہا۔ اور اس کو نسائی نے مختصرا روایت کیا ہے اھ اور میں نے ابو نعیم کی دلائل النبوة میں دیکھا کہ اور گزشتہ غلطی کے برعکس

یہاں غلطی ہے اس کو ترمذی نے ابوہریرہ کی حدیث کے تحت حضرات سے بطور تعلیق روایت کیا ہے ان حضرات میں پہلے حضرت انس رضی اللہ عنہم ہیں۔ ۱۲ منہ (ت)

[1] مجمع الزوائد بحوالہ احمد والبزار باب فی معجزاتہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم الخ دار الکتب بیروت ۹/ ۱۲۷، نسیم الریاض فصل فی الآیات فی ضروب الحیوانات ۳/ ۸۰، ۸۱ و شرح الشفاء لملا علی قاری علی ہامش نسیم الریاض ۳/ ۸۰ [2] الدر المنثور ۲/ ۱۵۲ [3] المواہب اللدنیہ معجزات کلام الحیوانات ۲/ ۵۲۹ [4] الترغیب والترہیب حدیث ۲۰ ۳/ ۵۵ [5] کنزالعمال حدیث ۱۲۲۷۷/ ۱۲۴۴ ۳۳۳

Fatawa Rizwia Volume 22

[Box 1] (Arabic): "We prostrate to you." He (the Prophet) said: "It is not fitting for a human to prostrate to another human. If it were fitting for a human to prostrate to another human, I would have commanded the wife to prostrate to her husband because of the greatness of his right over her." [1] And it is narrated concisely in An-Nasa'i. (Urdu): He came and fell into prostration before the Prophet. The Prophet held the hair of his forehead and pulled him; he became like a goat. Then it follows: (The companions submitted: We are possessors of intellect, we are more deserving of prostrating to the Prophet. He said: It is not befitting for a man to prostrate to any human, otherwise I would command the woman to prostrate to the man.)

Imam Mundhiri said: The chain of narration of this hadith is good (jayyid) and its narrators are famous and trustworthy.

Fourth Hadith: Narrated by Imam Ahmad, Bazzar, and Abu Nu'aym from Anas (may Allah be pleased with him):

[Box 2] (Arabic): He said: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) entered a garden of the Ansar, accompanied by Abu Bakr, Umar, and some men from the Ansar. In the garden were sheep, and they prostrated to him. Abu Bakr said: "O Messenger of Allah! We are more deserving of prostrating to you than these sheep." He said: "Indeed, it is not appropriate in my Ummah for anyone to prostrate to anyone. Even if it were appropriate for anyone to prostrate to anyone..." (Urdu): The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) visited a garden of the Ansar. Siddiq, Farooq, and some Ansar (may Allah be pleased with them) were with him. There were sheep in the garden, they prostrated to the Prophet. Siddiq submitted: O Messenger of Allah! We are more entitled than these sheep to prostrate to the Prophet. So he said: "Certainly, in my Ummah, it should not be that anyone prostrates to anyone."

[Box 3] (Arabic Note): Annotation: In al-Mawahib, it is attributed to Abu Muhammad Abdullah bin Hamid al-Faqih in his book 'Dala'il al-Nubuwwah'. Al-Zarqani said regarding the author's figurative mention: It was narrated by Ahmad and al-Bazzar. Similarly, Imam al-Suyuti attributed it to them in 'Manahil al-Safa' in the extraction of the hadith of 'al-Shifa'. And I saw it in Abu Nu'aym's 'Dala'il al-Nubuwwah' and it was attributed to him in 'al-Khasa'is'. 12-Minhu. (Urdu translation): In Mawahib, this is attributed to Abu Muhammad bin Abdullah bin Hamid Faqih's book 'Dala'il al-Nubuwwah'. Al-Zarqani said that the author's mention is figurative. Ahmad and

Bazzar have narrated it, and similarly, Imam Suyuti in 'Manahil al-Safa' has attributed it to both of them. I have seen it in Abu Nu'aym's 'Dala'il al-Nubuwwah' and Imam Suyuti has attributed it to it in 'Khasa'is'. 12-Minhu (T)

Footnotes: 1. Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter 22, Part 2, Alam al-Kutub Beirut, p. 713; Musnad Ahmad bin Hanbal from Anas (may Allah be pleased with him), al-Maktab al-Islami Beirut, 3/58-59. 2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, 2/551. 3. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, 5/143. 4. Al-Khasa'is al-Kubra, 2/265.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

[बॉक्स 1] (अरबी): "हम आपको सज्दा करते हैं।" आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "किसी इंसान के लिए किसी दूसरे इंसान को सज्दा करना जायज़ नहीं है। अगर इंसान का इंसान को सज्दा करना जायज़ होता, तो मैं औरत को हुक्म देता कि वह अपने शौहर को सज्दा करे, उसके अज़ीम हक़ की वजह से जो उस पर है।" [1] और नसाई में यह मुख़्तसर तौर पर रिवायत है। (उर्दू): वह आया और हुज़ूर के सामने सज्दे में गिर पड़ा। हुज़ूर ने उसके माथे के बाल पकड़कर उसे सीधा कर दिया, वह बकरी की तरह हो गया। आगे वही है कि (सहाबा ने अर्ज़ की: हम अक्ल वाले हैं, हम इस बात के ज़्यादा हक़दार हैं कि हुज़ूर को सज्दा करें। फ़रमाया: आदमी के लिए मुनासिब नहीं कि किसी इंसान को सज्दा करे, वरना मैं औरत को मर्द के सज्दे का हुक्म देता।)

इमाम मुन्ज़िरी ने फ़रमाया कि इस हदीस की सनद जय्यद (अच्छी) है और इसके रावी मशहूर और मोतबर (थिका) हैं।

चौथी हदीस: इमाम अहमद, बज़ार और अबू नुऐम ने हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है:

[बॉक्स 2] (अरबी): उन्होंने कहा: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अंसार के एक बाग़ में दाख़िल हुए, और आपके साथ अबू बक्र, उमर और अंसार के कुछ लोग थे। बाग़ में बकरियाँ थीं, तो उन्होंने आपको सज्दा किया। अबू बक्र ने अर्ज़ की: "या रसूल अल्लाह! इन बकरियों से ज़्यादा हम आपको सज्दा करने के हक़दार हैं।" आप ने फ़रमाया: "बेशक मेरी उम्मत में किसी के लिए यह मुनासिब नहीं कि वह किसी को सज्दा करे। अगर किसी के लिए किसी को सज्दा करना मुनासिब होता..." (उर्दू): हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अंसार के एक बाग़ में तशरीफ़ फ़रमा हुए। सिद्दीक़ और फ़ारूक़ और कुछ अंसार (रज़ियल्लाहु अन्हु) साथ थे। बाग़ में बकरियाँ थीं, उन्होंने हुज़ूर को सज्दा किया। सिद्दीक़ ने अर्ज़ की: या रसूल अल्लाह! इन बकरियों से हम ज़्यादा हक़दार हैं कि हुज़ूर को सज्दा करें, तो फ़रमाया: "बेशक मेरी उम्मत में नहीं चाहिए कि कोई किसी को सज्दा करे।"

[बॉक्स 3] (अरबी नोट): नोट: मवाहिब में इसे अबू मुहम्मद अब्दुल्लाह बिन हामिद अल-फ़कीह की किताब 'दलाइल अल-नुबुव्वह' की तरफ़ मन्सूब किया गया है। ज़रक़ानी ने मुसन्निफ़ के मजाज़ी ज़िक्र के बारे में कहा: इसे अहमद और बज़ार ने रिवायत किया है। इसी तरह इमाम सुयूती ने 'मनाहिल अल-सफ़ा' में हदीस 'अल-शिफ़ा' की तख़रीज में उन दोनों की तरफ़ मन्सूब किया है। और मैंने इसे

अबू नुऐम की 'दलाइल अल-नुबुव्वह' में देखा है और 'अल-ख़साइस' में उनकी तरफ़ निस्बत की गई है। 12-मिन्हु। (उर्दू अनुवाद): मवाहिब में इसे अबू मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह बिन हामिद फ़क़ीह की किताब 'दलाइल अल-नुबुव्वह' की तरफ़ मन्सूब किया गया है, तो ज़रक़ानी ने कहा कि मुसन्निफ़ का ज़िक्र मजाज़ी है। अहमद और बज़ार ने इसे रिवायत किया है और इसी तरह इमाम सुयूती ने 'मनाहिल अल-सफ़ा' में इन दोनों की तरफ़ मन्सूब किया है। मैंने इसे अबू नुऐम की 'दलाइल अल-नुबुव्वह' में देखा है और इमाम सुयूती ने 'ख़साइस' में इसकी तरफ़ मन्सूब किया है। 12-मिन्हु (त)

फुटनोट्स (पादालेख): 1. दलाइल अल-नुबुव्वह, अबू नुऐम, अध्याय 22, भाग 2, आलम अल-कुतुब बेरूत, पृ. 713; मुसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 3/58-59। 2. अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, 2/551। 3. शरह अल-ज़रक़ानी अला अल-मवाहिब अल-लदुन्निया, 5/143। 4. अल-ख़साइस अल-कुब्रा, 2/265।

पृष्ठ 440/692

[باکس ۱] نسجد لك قال لا یصلح لبشر ان یسجد لبشر ولو صلح ان یسجد بشر لبشر لأمرت المرأة ان تسجد لزوجها من عظم حقه علیها ۱ وعند النسائی مختصراً۔ چلا اور قریب آکر حضور کے لئے سجدہ میں گر ا حضور نے اس کے ماتھے کے بال پکڑ کر کام میں دے دیا وہ بکری کی طرح ہو گیا آگے وہی ہے کہ)صحابہ نے عرض کی ہم تو ذی عقل ہیں ہم زیادہ مستحق ہیں کہ حضور کو سجدہ کریں۔ فرمایا آدمی کو لائق نہیں کہ کسی بشر کو سجدہ کرے ورنہ میں عورت کو مرد کے سجدے کا حکم فرماتا۔

امام منذری نے کہا اس حدیث کی سند جید ہے اور اس کے راوی مشاہیر ثقہ۔

حدیث عہ چہارم : امام احمد وبزار وابو نعیم انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی :

[باکس ۲] قال دخل النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حائطاً الانصار ومعه ابوبکر وعمر فی رجال من الانصار وفی الحائط غنم فسجدن له فقال ابوبکر یا رسول اللہ کنا نحن احق بالسجود لك من هذه الغنم قال انه لا ینبغی فی امتی ان یسجد احد لاحد ولو کان ینبغی ان یسجد احد لاحد حضور انور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انصار کے ایک باغ میں تشریف فرما ہوئے صدیق وفاروق اور کچھ انصار رضی اللہ تعالٰی عنہ ہم رکاب تھے باغ میں بکریاں تھیں انہوں نے حضور کو سجدہ کیا صدیق نے عرض کی یا رسول اللہ ! ان بکریوں سے ہم زیادہ حقدار ہیں اس کے کہ حضور کو سجدہ کریں، تو فرمایا بیشک میری امت میں نہ چاہئے کہ کوئی کسی کو سجدہ کرے۔

[باکس ۳] عه : عزاه فی المواهب لابی محمد عبد اللہ بن حامد الفقیہ فی کتاب دلائل النبوة له فقال الزرقانی مابعد المصنف التجوز فقد رواه احمد والبزار وکذلك عزاه لهما الامام السیوطی فی مناهل

الصفا فی تخریج حدیث الشفاء ورأیتہ ابی نعیم فی دلائل النبوۃ والیہ عزا فی الخصائص ۱۲ منہ۔

مواہب میں اس کو ابو محمد بن عبداللہ بن حامد فقیہ کی کتاب دلائل النبوۃ کی طرف منسوب کیا ہے تو زرقانی نے کہا مصنف کا مجازاً ذکر ہے۔ تو اس کو احمد اور بزار نے روایت کیا اور یونہی امام سیوطی نے مناہل الصفا میں ان دونوں کی طرف منسوب کیا اور میں نے اس کو ابو نعیم کی دلائل النبوۃ میں دیکھا ہے اور امام سیوطی نے خصائص میں اس کی طرف منسوب کیا ہے ۱۲ منہ (ت)

حواشی: 1 دلائل النبوۃ لابی نعیم الفصل الثانی والعشرون الجزء الثانی عالم الکتب بیروت ص ۷۱۳، مسند احمد بن حنبل عن انس رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۵۸-۵۹ 2 المواہب اللدنیہ ۲/ ۵۵۱ 3 شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ ۵/ ۱۴۳ 4 الخصائص الکبری ۲/ ۲۶۵

Fatawa Razawiyya - Volume 22

[Table Header Excerpt] "I would have ordered the woman to prostrate to her husband."[1] | "And if it were so appropriate, I would have ordered the woman to prostrate to her husband."

Mulla Ali Qari stated in the commentary of Shifa by Imam Qadi Iyad that the chain of this Hadith is authentic. Allama Khafaji stated in Nasim al-Riyad that this Hadith is authentic.

Hadith Five (5): Baihaqi and Abu Nu'aym narrated in Dala'il al-Nubuwwah from Abdullah ibn Abi Awfa (may Allah be pleased with him):

[Arabic Text]: Enquanto nós estávamos sentados com o Mensageiro de Allah (que a paz e as bênçãos de Allah estejam com ele), uma pessoa veio e disse: "Ó Mensageiro de Allah! Um camelo de carga de água da família de fulano rebelou-se contra eles." Então o Mensageiro de Allah (que a paz e as bênçãos de Allah estejam com ele) levantou-se (então ele mencionou a história, incluindo a prostração do camelo perante ele). Ele disse: "Os companheiros disseram: Ó Mensageiro de Allah! Um animal entre os animais prostra-se perante o senhor para honrar o seu direito, por isso nós somos mais merecedores de nos prostrarmos perante o senhor." Ele disse: "Não, se eu devesse ordenar a alguém da minha Ummah a prostrar-se perante outro, eu teria ordenado às mulheres que se prostrassem perante os seus maridos."[2]

[Urdu Column Translation]: We were present in the noble service of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) when someone came and submitted, "The water-drawing camel of such-and-such household has become uncontrollable." The Master stood up, and we also rose in his retinue. We submitted, "Master! Do not go near it." The Master went; as soon as the camel's gaze fell on the radiant beauty, it fell into prostration. The Companions submitted: "O Messenger of Allah! A beast prostrates to the Master out of veneration of the Master's right; we are more worthy of prostrating to the Master." He said, "No, if I were to command one in my Ummah to prostrate to another, I would command women to prostrate to their husbands."

Hadith Six (6): Ahmad in Musnad, Hakim in Mustadrak, Tabarani in Mu'jam Kabir, and Baihaqi and Abu Nu'aym in Dala'il al-Nubuwwah, and Baghawi in Sharh al-Sunnah narrated from Ya'la ibn Murrah al-Thaqafi (may Allah be pleased with him):

"The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) went out..." | "One day, the Noble Master (peace and blessings of Allah be upon him)..."

---

[1] Nasim al-Riyad, chapter on the signs in various types of animals, Markaz Ahle Sunnat Barkat-e-Raza Ajzat lil-Hind 3/80, Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter 28, Mention of the prostration of animals, Alam al-Kutub Beirut, Part 2, p. 351. [2] Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter 28, Mention of the prostration of animals, Alam al-Kutub Beirut, Part 2, p. 371.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 22

[तालिका शीर्षक अंश] "लामर्त अल-मरा'ता अन तस्जुदा ली-ज़ौजीहा।"[1] | "और ऐसा मुनासिब होता तो मैं औरत को शौहर को सजदे का हुक्म फ़रमाता।"

मुल्ला अली क़ारी ने इमाम क़ाज़ी अयाज़ की 'अश-शिफ़ा' की व्याख्या में कहा कि इस हदीस की सनद सही है। अल्लामा खफ़ाजी ने 'नसीम अर-रियाज़' में कहा कि यह हदीस सही है।

पाँचवीं हदीस (5): बैहक़ी और अबू नुएम ने 'दलाएल-ून-नुबुव्वह' में अब्दुल्लाह बिन अबी औफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है:

[अरबी पाठ]: "हम अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ बैठे थे कि एक व्यक्ति आया और कहा, 'ऐ अल्लाह के रसूल! फ़लां खानदान का पानी ढोने वाला ऊँट उनके खिलाफ़ हो गया है।' तो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) खड़े हुए (फिर उन्होंने पूरी कहानी का ज़िक्र किया जिसमें ऊँट का आपको सजदा करना शामिल है)। सहाबा ने कहा: 'ऐ अल्लाह के रसूल! पशुओं में से एक पशु आपके हक़ के सम्मान में आपको सजदा करता है, तो हम इस बात के ज़्यादा हक़दार हैं कि आपको सजदा करें।' फ़रमाया, 'नहीं, अगर मैं अपनी उम्मत में से किसी को किसी दूसरे को सजदा करने का हुक्म देता, तो मैं औरतों को हुक्म देता कि वे अपने शौहरों को सजदा करें।'[2]"

[उर्दू कॉलम अनुवाद]: हम हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की महान सेवा में उपस्थित थे कि किसी ने आकर निवेदन किया, "फ़लां घर का पानी ढोने वाला ऊँट बेकाबू हो गया है।" हुज़ूर उठे और हम भी उनके साथ हो लिए। हमने निवेदन किया, "हुज़ूर! उसके पास न जाएँ।" हुज़ूर तशरीफ़ ले गए; ऊँट की नज़र आपके नूरानी चेहरे पर पड़ते ही वह सजदे में गिर गया। सहाबा ने निवेदन किया: "या रसूल अल्लाह! एक पशु हुज़ूर के हक़ के सम्मान में हुज़ूर को सजदा करता है; हम ज़्यादा इसके पात्र हैं कि हुज़ूर को सजदा करें।" फ़रमाया: "नहीं, अगर मैं अपनी उम्मत में एक-दूसरे को सजदा करने का आदेश देता, तो औरतों को आदेश देता कि वे अपने शौहरों को सजदा करें।"

छठी हदीस (6): अहमद ने 'मुसनद' में, हाकिम ने 'मुस्तदरक' में, तबरानी ने 'मोजम कबीर' में, और बैहक़ी और अबू नुएम ने 'दलाएल-ून-नुबुव्वह' में, और बग़वी ने 'शरह अल-सुन्नाह' में यला बिन मुर्रा सक़फ़ी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है:

"नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बाहर निकले..." | "एक दिन हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)..."

---

[1] नसीम अर-रियाज़, जानवरों की किस्मों में निशानियों का अध्याय, मरकज़-ए-अहले सुन्नत बरकात-ए-रज़ा, अज़ाज़ातुल हिंद 3/80, दलाएल-ून-नुबुव्वह अबू नुएम, अध्याय 28, जानवरों के सजदे का ज़िक्र, आलम अल-कुतुब बेरुत, भाग 2, पृष्ठ 351। [2] दलाएल-ून-नुबुव्वह अबू नुएम, अध्याय 28, जानवरों के सजदे का ज़िक्र, आलम अल-कुतुब बेरुत, भाग 2, पृष्ठ 371।

पृष्ठ 441/692

لامرت المرأة ان تسجد لزوجها[1]۔ | اور ایسا مناسب ہوتا تو میں عورت کو شوہر کو سجدے کا حکم فرماتا۔

ملا علی قاری نے شرح الشفاء امام قاضی عیاض میں کہا اس حدیث کی سند صحیح ہے علامہ خفاجی نے نسیم الریاض میں کہا یہ حدیث صحیح ہے۔

حدیث پنجم ۵: بیہقی وابو نعیم دلائل النبوۃ میں عبداللہ بن ابی اوفی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی:

بینما نحن قعود مع رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اذ اتاہ ات فقال یا رسول اللہ ناضح آل فلاں قد ابق علیھم فنھض رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم (فذکر القصۃ وفیہ سجود البعیر لہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) قال فقال اصحابہ یا رسول اللہ بھیمۃ من البھائم تسجد لك لتعظیم حقك فنحن احق ان نسجد لك قال لا لو کنت آمر احدا من امتی ان یسجد بعضھم لبعض لامرت النساء ان یسجدن لازواجھن[2]۔ | ہم خدمت اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں حاضر تھے کسی نے آکر عرض کی فلاں گھر کا شتر آبکش بے قابو ہوگیا حضور اٹھے اور ہم ہمراہ رکاب اٹھے ہم نے عرض کی حضور ! اس کے پاس نہ جائیں۔ حضور تشریف لے گئے اونٹ کی نظر جمال انور پر پڑنا اور اس کا سجدے میں گرنا صحابہ نے عرض کی: یا رسول اللہ ! ایک چوپایہ تو حضور کی تعظیم حق کے لئے حضور کو سجدہ کرے ہم زیادہ اس کے لائق ہیں کہ حضور کو سجدہ کریں، فرمایا: نہیں اگر میں اپنی امت میں ایک دوسرے کو سجدہ کا حکم دیتا تو عورتوں کو فرماتا کہ شوہروں کو سجدہ کریں۔

حدیث ششم ۶: احمد مسند اور حاکم مستدرک اور طبرانی معجم کبیر اور بیہقی ابو نعیم دلائل النبوۃ اور بغوی شرح سنہ میں یعلی بن مرۃ ثقفی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی:

قال خرج النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم | ایک روز حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

---

[1] نسیم الریاض فصل فی الآیات فی ضروب الحیوانات مرکز اہلسنت برکات رضا عجزات للھند ۳ / ۸۰، دلائل النبوۃ لابی نعیم الفصل الثامن والعشرون ذکر سجود البھائم عالم الکتب بیروت الجزء الثانی ص ۳۵۱ [2] دلائل النبوۃ لابی نعیم الفصل الثامن والعشرون ذکر سجود البھائم عالم الکتب بیروت الجزء الثانی ص ۳۷۱

(Arabic)

One day a camel came moaning until it prostrated to him. The Muslims said, "We have more right to prostrate to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)." He said, "If I were to command anyone to prostrate to someone other than Allah, I would have commanded the woman to prostrate to her husband."[1]

(Urdu)

He was going out when a camel came moaning, approached, and prostrated to the Holy Presence. The Muslims said, "It is more appropriate for us to prostrate to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)." The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "If I were to order anyone to prostrate to anyone other than God, I would have commanded the woman to prostrate to her husband."

Do you know what this camel is saying? It says that it served its master for forty years. When it grew old, they reduced its fodder and increased its work. Now that there is a wedding at their place, they intended to bring a knife (to slaughter it). The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) sent word to its owners that the camel makes this complaint. They submitted: "O Messenger of Allah! By Allah, it speaks the truth." He said, "I want you to leave it for my sake," and they left it. In *Matali' al-Masarrat*, it is stated that the chain of this hadith is authentic.

Hadith Seven: From Musnad Imam Ahmad, narrated by the Mother of the Believers Siddiqa (may Allah be pleased with her):

(Arabic)

Indeed, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was among a group of the Muhajirin and Ansar when a camel came and prostrated to him. His companions said, "O Messenger of Allah, animals and trees prostrate to you, so we have more right to prostrate to you." He said, "Worship your Lord and honor your brother. If I were to command anyone to prostrate to anyone, I would have commanded the woman to prostrate to her husband."[2]

(Urdu)

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was seated among a group of Muhajirin and Ansar when a camel came and prostrated to him. The companions submitted, "O Messenger of Allah, animals and trees prostrate to you, so we are more deserving of prostrating to you." He said: "Worship Allah and honor us. If I were to command anyone to prostrate to another, I would have commanded the woman to prostrate to her husband."

Only the last part of this hadith, "If I were to command anyone to prostrate, I would have commanded the woman to prostrate to her husband," is also in *Sunan Ibn Majah*. And this much is attributed to Abu Bakr bin Abi Shaybah in *Ibn Hibban* and *Ad-Durr al-Manthur* within *At-Targhib*.

---

[1] Matali' al-Masarrat Sharh Dala'il al-Khayrat, Maktabah Nooriyah Razawiyah, Faisalabad, p. 241; Dala'il al-Nubuwwah by Abi Nu'aym, Chapter 22, Mention of the Prostration of Animals, Alam al-Kutub, Beirut, Part 2, p. 361. [2] Musnad Ahmad bin Hanbal from Aisha (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/76.

(अरबी)

एक दिन एक ऊँट बिलखता हुआ आया यहाँ तक कि उसने उन्हें (पैगंबर को) सजदा किया। मुसलमानों ने कहा, "हम नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को सजदा करने के अधिक हकदार हैं।" उन्होंने फरमाया, "अगर मैं अल्लाह के अलावा किसी और को सजदा करने का हुक्म देता, तो मैं औरत को हुक्म देता कि वह अपने पति को सजदा करे।"[1]

(उर्दू)

आप बाहर तशरीफ़ ले जा रहे थे कि एक ऊँट बोलता हुआ आया और करीब आकर हुज़ूर को सजदा किया। मुसलमानों ने कहा, "हमें तो ज़्यादा लायक है कि नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को सजदा करें।" हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया: "मैं किसी को ग़ैर-ख़ुदा के सजदे का हुक्म देता तो औरत को फरमाता कि शौहर को सजदा करे।"

क्या तुम जानते हो यह ऊँट क्या कह रहा है? यह कह रहा है कि उसने चालीस बरस अपने आका की खिदमत की, जब बूढ़ा हुआ तो उन्होंने उसका चारा कम और काम ज़्यादा कर दिया। अब उनके यहाँ शादी है, तो छूरी लाने का इरादा किया। हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने उसके मालिकों से फरमाया कि ऊँट यह शिकायत करता है। उन्होंने अर्ज़ की: "या रसूल अल्लाह! वल्लाह वह सच कहता है।" फरमाया, "मैं तो चाहता हूँ कि तुम इसे मेरी खातिर छोड़ दो," उन्होंने उसे छोड़ दिया। 'मताली अल-मसरत' में कहा गया है कि इस हदीस की सनद सही है।

हदीस सातवीं: मुसनद इमाम अहमद में उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका रज़ियल्लाहु अन्हा से है:

(अरबी)

बेशक रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम मुहाजिरीन और अंसार की एक जमात में थे कि एक ऊँट आया और उसने उन्हें सजदा किया। उनके सहाबा ने कहा, "ऐ अल्लाह के रसूल, जानवर और दरख़्त आपको सजदा करते हैं, तो हम आपको सजदा करने के ज़्यादा हकदार हैं।" उन्होंने फरमाया, "अपने रब की इबादत करो और अपने भाई का सम्मान करो। अगर मैं किसी को किसी के

(उर्दू)

रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम एक जमात मुहाजिरीन व अंसार में तशरीफ़ फरमा थे कि एक ऊँट ने आकर हुज़ूर को सजदा किया। सहाबा ने अर्ज़ की, "या रसूल अल्लाह, चौपाये और दरख़्त हुज़ूर को सजदा करते हैं तो हम तो ज़्यादा मुस्तहिक हैं कि हुज़ूर को सजदा करें।" फरमाया: "अल्लाह की इबादत करो और हमारी ताज़ीम। अगर मैं किसी को किसी

(अरबी)	(उर्दू)
लिए सजदा करने का हुक्म देता, तो मैं औरत को हुक्म देता कि वह अपने पति को सजदा करे।"[2]	के सजदे का हुक्म करता तो औरत को हुक्म देता कि शौहर को सजदा करे।"

इस हदीस का सिर्फ आखिरी टुकड़ा कि "अगर मैं किसी को सजदा का हुक्म करता तो औरत को सजदा शौहर का," सुनन इब्न माजाह में भी है और इसी कद्र 'तरग़ीब' में इब्न हिब्बान और 'दुर्रे मन्सूर' में अबू बक्र बिन अबी शैबा की तरफ निस्बत किया।

---

[1] मताली अल-मसरत शरह दलाइल अल-खैरात, मकतबा नूरिय्या रिज़विय्या, फैसलाबाद, पृष्ठ 241; दलाइल अल-नुबुव्वह लिल-अबी नुऐम, अध्याय 22, जानवरों के सजदे का ज़िक्र, आलम अल-कुतुब, बेरूत, भाग 2, पृष्ठ 361। [2] मुसनद अहमद बिन हंबल, आयशा रज़ियल्लाहु अन्हा से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/76।

(عربی)

یوماً فجاء بعیر یرغو حتی سجد له فقال المسلمون نحن احق ان نسجد للنبی صلی الله تعالی علیه وسلم فقال لو کنت آمرا احدا ان یسجد لغیر الله تعالی لامرت المرأة ان تسجد لزوجها۱ ۔

(اردو)

باہر تشریف لئے جاتے تھے ایک اونٹ بولتا ہوا آیا قریب آکر حضور کو سجدہ کیا۔ مسلمانوں نے کہا ہمیں تو زیادہ لائق ہے کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو سجدہ کریں۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: میں کسی کو غیر خدا کے سجدے کا حکم دیتا تو عورت کو فرماتا کہ شوہر کو سجدہ کرے۔

جانتے ہو یہ اونٹ کیا کہتا ہے۔ یہ کہہ رہا ہے کہ اس نے چالیس برس اپنے آقا کی خدمت کی جب بوڑھا ہوا انھوں نے اس کا چارہ کم اور کام زیادہ کر دیا اب کہ ان کے یہاں شادی ہے چھری لانے کا ارادہ کیا۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس کے مالکوں سے فرما بھیجا کہ اونٹ یہ شکایت کرتا ہے۔ انھوں نے عرض کی: یا رسول اللہ ! واللہ وہ سچ کہتا ہے۔ فرمایا میں تو چاہتا ہوں کہ تم اسے میری خاطر چھوڑ دو، انھوں نے چھوڑ دیا۔ مطالع المسرات میں کہا اس حدیث کی سند صحیح ہے۔

حدیث ہفتم : مسند امام احمد میں ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے ہے:

(عربی)

ان رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه وسلم کان في نفر من المهاجرین والانصار فجاء

(اردو)

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ایک جماعت مہاجرین وانصار میں تشریف فرما تھے کہ ایک اونٹ

(عربی)

بعیر فسجد له فقال اصحابه یا رسول الله تسجد لك البهائم والشجر فنحن احق ان نسجد لك فقال اعبدوا ربکم واکرموا اخاکم ولوکنت آمرا احدا ان یسجد لاحد لامرت المرأة ان تسجد لزوجها۲ ۔

(اردو)

نے آکر حضور کو سجدہ کیا صحابہ نے عرض کی یا رسول اللہ چوپائے اور درخت حضور کو سجدہ کرتے ہیں تو ہم تو زیادہ مستحق ہیں کہ حضور کو سجدہ کریں۔ فرمایا: اللہ کی عبادت کرو اور ہماری تعظیم۔ اگر میں کسی کو کسی کے سجدے کا حکم کرتا تو عورت کو حکم دیتا کہ شوہر کو سجدہ کرے۔

اس حدیث کا صرف اخیر ٹکڑا کہ "اگر میں کسی کو سجدہ کا حکم کرتا تو عورت کو سجدہ شوہر کا" سنن ابن ماجہ میں بھی ہے اور اسی قدر ترغیب میں ابن حبان اور درمنثور میں ابوبکر بن ابی شیبہ کی طرف نسبت کیا۔

---

1 مطالع المسرات شرح دلائل الخیرات مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ص ۲۴۱، دلائل النبوۃ لابی نعیم الفصل الثانی والعشرون ذکر سجود البهائم عالم الکتب بیروت الجزء الثانی ص ۳۶۱ 2 مسند احمد بن حنبل عن عائشه رضی الله عنها المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۷۶

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Hadith 8: Abu Nu'aym in 'Dala'il' narrates from Tha'labah bin Abi Malik (may Allah be pleased with him):

[Arabic Box Text] He said: A person from Banu Salama bought a camel for drawing water and put it in a stable. When he wanted to load it, it would attack anyone who approached. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) arrived. This situation was presented to him. He commanded, "Open the door." They said, "We fear for you, O Messenger of Allah." He said, "Open it." They opened it. As soon as the camel's gaze fell upon the radiant beauty of the Prophet, it fell into prostration before him. Those present began chanting "Subhan Allah, Subhan Allah." Then they said, "O Messenger of Allah! We are more worthy of prostrating to you than this animal." He replied, "If it were appropriate for any creation to prostrate to anyone other than Allah, it would have been appropriate for a woman to prostrate to her husband."

[Urdu Box Text] A person from Banu Salama bought a camel for drawing water and put it in a stable. When he wanted to load it, it would attack anyone who approached. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) arrived. This situation was presented to him. He commanded, "Open the door." They opened it. As soon as the camel's gaze fell upon the radiant beauty of the Prophet, it fell into prostration before him. Those present began chanting "Subhan Allah, Subhan Allah." Then they said, "O Messenger of Allah! We are more worthy of prostrating to you than this animal." He replied, "If it were appropriate for any creation to prostrate to anyone other than Allah, it would have been appropriate for a woman to prostrate to her husband."

Hadith 9: Abu Nu'aym narrates from Ghaylan bin Salama al-Thaqafi (may Allah be pleased with him):

[Arabic Box Text] He said: We were in the company of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) on one of his journeys. We witnessed a strange thing. We halted at a destination. There, a man came and said: "O Prophet of Allah! I have a garden which is the source of livelihood for me and my family. In it, I had two water-drawing camels. Both have become unruly; they neither let me come near nor let me step into the garden. No one has the strength to go near them." The Prophet of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) stood up...

[Urdu Box Text] We were in the noble company of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) on one of his journeys. We witnessed a strange thing. We halted at a destination. There, a man came and said: "O Prophet of Allah! I have a garden which is the source of livelihood for me and my family. In it, I had two water-drawing camels. Both have become unruly; they neither let me come near nor let me step into the garden. No one has the strength to go near them." The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), along with his noble companions, stood up...

---

1. Dala'il al-Nubuwwah, Chapter 22, Mention of the Prostration of Animals, 'Alam al-Kutub Beirut, Part 2, p. 361. Page 443 of 692

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

हदीस 8: अबू नुएम 'दलाइल' में सा'लबा बिन अबी मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं:

[अरबी पाठ] बनी सलमा के एक व्यक्ति ने पानी खींचने के लिए एक ऊँट खरीदा और उसे बाड़े में डाल दिया। जब वह उस पर बोझ लादना चाहता, तो जो भी पास जाता ऊँट उस पर हमला कर देता। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तशरीफ लाए। आपके सामने यह हाल पेश किया गया। आपने फरमाया, "दरवाजा खोलो।" उन्होंने कहा, "या रसूल अल्लाह! हमें आपके लिए डर लग रहा है।" आपने फरमाया, "इसे खोल दो।" उन्होंने खोल दिया। जैसे ही ऊँट की नज़र हुज़ूर के नूरानी जमाल पर पड़ी, वह आपके सामने सजदे में गिर पड़ा। वहां मौजूद लोगों में "सुब्हान अल्लाह, सुब्हान अल्लाह" का शोर मच गया। फिर उन्होंने अर्ज़ की: "या रसूल अल्लाह! हम तो इस जानवर से ज्यादा सजदा करने के हकदार हैं।" आपने फरमाया: "अगर मख्लूक में किसी को गैर-खुदा के लिए सजदा करना मुनासिब होता, तो औरत को चाहिए था कि वह अपने शौहर को सजदा करे।"

[उर्दू पाठ] बनी सलमा के एक व्यक्ति ने पानी खींचने के लिए एक ऊँट खरीदा और उसे बाड़े में डाल दिया। जब वह उस पर बोझ लादना चाहता, तो जो भी पास जाता ऊँट उस पर हमला कर देता। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तशरीफ लाए। आपके सामने यह हाल पेश किया गया। आपने फरमाया, "दरवाजा खोलो," खोल दिया। ऊँट की निगाह जमाल-ए-अनवर पर पड़नी थी कि हुज़ूर के लिए सजदे में जा गिरा। हाज़िरीन में सुब्हान अल्लाह सुब्हान अल्लाह का शोर पड़ गया। फिर अर्ज़ की: या रसूल अल्लाह! हम तो इस चौपाए से ज़्यादा सजदा करने के सज़ावार हैं। फरमाया: अगर मख़्लूक में किसी को किसी ग़ैर ख़ुदा के लिए सजदा मुनासिब होता तो औरत को चाहिए था कि शौहर को सजदा करे।

हदीस 9: अबू नुएम ग़ैलान बिन सलमा सक़फ़ी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं:

[अरबी पाठ] हम एक सफ़र में हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ थे। हमने एक अजीब बात देखी। हम एक मंज़िल पर उतरे, वहां एक आदमी हाज़िर हुआ और अर्ज़ की: "या नबी अल्लाह! मेरा एक बाग है जो मेरी और मेरे घर वालों की रोज़ी-रोटी का ज़रिया है। उसमें मेरे दो पानी खींचने वाले ऊँट थे, दोनों बेकाबू (मस्त) हो गए हैं। न वे पास आने देते हैं और न बाग में कदम रखने देते हैं। किसी की हिम्मत नहीं कि उनके करीब जाए।" हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सहाबा किराम के साथ उठकर...

[उर्दू पाठ] हम एक सफ़र में हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की रक़ाब-ए-अनवर में थे हमने एक अजीब बात देखी हम एक मंज़िल में उतरे वहां एक शख़्स ने हाज़िर हो कर अर्ज़ की: या नबी अल्लाह! मेरा एक बाग है कि मेरी और मेरे अयाल की वही वजह-ए-मुआश है इसमें मेरे दो शुतर आबकश थे दोनों मस्त हो गए हैं न अपने पास आने दें न बाग में कदम रखने दें किसी की ताक़त नहीं कि करीब जाए, हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम मय सहाबा किराम उठ कर...

---

1. दलाइल अल-नुबुव्वह, अध्याय 22, जानवरों के सजदे का ज़िक्र, आलम अल-कुतुब बेरुत, भाग 2, पृष्ठ 361. पेज 443 ऑफ़ 692

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

حدیث ہشتم: ابونعیم دلائل میں ثعلبہ بن ابی مالک رضی اللہ عنہ سے راوی:

[Arabic Box] قال اشترى انسان من بنى سلمة جملا ينضح عليه فادخله في مربد فجرد كيما يحمل فلم يقدر احد ان يدخل عليه الاتخبطه فجاء رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فذكر له ذلك فقال افتحوا عنه فقالوا انا نخشى عليك يا رسول الله فقال افتحوا منه ففتحوا فلما رآه الجمل خر ساجدا فسبح القوم وقالوا يا رسول الله كنا احق بالسجود من هذه البهيمة قال لو ينبغى شيئ من الخلق ان يسجد لشيئ دون الله ينبغى للمرأة ان تسجد لزوجها ۱۔

[Urdu Box] بنی سلمہ میں کسی نے ایک اونٹ آبکشی کو خرید کر سار میں کر دیا جب اسے لادنا چاہا جو پاس جاتا اس پر حملہ کرتا۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جلوہ افروز ہوئے۔ سرکار میں یہ حال معروض ہوا ارشاد ہوا دروازہ کھولو، کھول دیا۔ اونٹ کی نگاہ جمالِ انور پر پڑنی تھی کہ حضور کے لئے سجدہ میں جا گرا۔ حاضرین میں سبحان اللہ سبحان اللہ کا شور پڑ گیا۔ پھر عرض کی: یا رسول اللہ ! ہم تو اس چوپائے سے زیادہ سجدہ کرنے کے سزاوار ہیں۔ فرمایا: اگر مخلوق میں کسی کو کسی غیر خدا کے لئے سجدہ مناسب ہوتا تو عورت کو چاہئے تھا کہ شوہر کو سجدہ کرے۔

حدیث نہم : ابونعیم غیلان بن سلمہ ثقفی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی:

[Arabic Box] قال خرجنا مع رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم في بعض اسفاره فرأينا عنه عجبا من ذلك انا مضينا فنزلنا فجاء رجل فقال يا نبي الله انه كان لى حائط فيه عيشى وعيش عيالى ولى

فیه ناضحان فاغتلما علی فمنعانی نفسهما وحائطي وما فیه ولا یقدر احد ان یدنو منهما فنهض نبی الله صلی الله تعالٰی علیه وسلم

[Urdu Box] ہم ایک سفر میں حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی رکاب انور میں تھے ہم نے ایک عجیب بات دیکھی ہم ایک منزل میں اترے وہاں ایک شخص نے حاضر ہو کر عرض کی: یا نبی اللہ ! میرا ایک باغ ہے کہ میری اور میرے عیال کی وہی وجہ معاش ہے اس میں میرے دو شتر آبکش تھے دونوں مست ہوگئے ہیں نہ اپنے پاس آنے دیں نہ باغ میں قدم رکھنے دیں کسی کی طاقت نہیں کہ قریب جائے، حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مع صحابہ کرام اٹھ کر

---

1 دلائل النبوة الفصل الثانی والعشرون ذکر سجود البهائم عالم الکتب بیروت الجزء الثانی ص ۳۶۱

Fatawa Rizvia, Volume 22

[Main Narrative]: ...with his companions until he reached the garden. He said to its owner, "Open (the gate)." He replied, "O Prophet of Allah! Their matter is more severe than that." He said, "Open it." When he moved the gate, the two of them made a noise and rushed like the wind. When the gate was opened and they saw the Prophet of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), they both knelt and then prostrated. The Prophet of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) held them by their heads and then handed them over to their owner and said, "Put them to work and feed them well." The people present said, "O Prophet of Allah! Animals prostrate to you, so the favor of Allah upon us because of you is even greater. Allah guided us from misguidance through you and saved us from destruction through your hands. Will you not give us permission to prostrate to you?" The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said, "Prostration is not for me; it is only for the Ever-Living One Who never dies. If I were to command anyone in this Ummah to prostrate, I would have commanded the wife to prostrate to her husband."

Tenth Hadith: Narrated by Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with both of them) in Tabarani Kabir: In this also, like the eighth hadith, is the story of two camels becoming wild. That was a story of a journey. In this it is mentioned that their Ansari owner came to request a prayer that Allah Almighty would make those camels submissive, and the Prophet went and had the door opened.

Footnote 1: Dala'il al-Nubuwwah, Chapter 22, Mention of the Prostration of Animals, Alam al-Kutub Beirut, Part 2, pp. 136-373.

Page 444 of 692

फ़तावा रिज़विया, खंड 22

[मुख्य वृत्तांत]: ...अपने साथियों के साथ यहाँ तक कि वह बाग़ तक पहुँचे। उन्होंने उसके मालिक से कहा, "खोल दो।" उसने अर्ज़ की, "ऐ अल्लाह के नबी! उनका मामला इससे कहीं ज़्यादा सख़्त है।" आपने फ़रमाया, "खोल।" जब दरवाज़े को हरकत हुई, तो वे दोनों शोर करते हुए हवा की तरह झपटे। जब दरवाज़ा खुला और उन्होंने हुज़ूर-ए-अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) को देखा, तो फ़ौरन घुटनों के बल बैठ गए और फिर सजदा किया। हुज़ूर ने उनके सर पकड़कर मालिक के सुपुर्द कर दिए और फ़रमाया, "इनसे काम लो और चारा अच्छी तरह दो।" हाज़िरीन ने अर्ज़ की, "ऐ अल्लाह के नबी! चौपाये हुज़ूर को सजदा करते हैं, तो हुज़ूर के कारण हम पर अल्लाह की नेमत तो और भी बेहतर है। अल्लाह ने हमें गुमराहियत से राह दिखाई और हुज़ूर के हाथों हमें दुनिया व आख़िरत की तबाहियों से निजात दी। क्या हुज़ूर हमें इजाज़त न देंगे कि हम हुज़ूर को सजदा करें?" नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया, "सजदा मेरे लिए नहीं है, वह तो उसी ज़िंदा के लिए है जिसे कभी मौत नहीं आएगी। अगर मैं इस उम्मत में किसी को सजदा करने का हुक्म देता, तो औरत को शौहर को सजदा करने का हुक्म देता।"

दसवीं हदीस: तबरानी कबीर में अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत है: इसमें भी आठवीं हदीस की तरह दो ऊँटों के मस्त (बेकाबू) होने का ज़िक्र है। वह सफ़र का किस्सा था। इसमें यह है कि उनके अंसारी मालिक दुआ कराने आए कि अल्लाह तआला उन ऊँटों को वश में कर दे, और हुज़ूर तशरीफ़ ले गए और दरवाज़ा खुलवाया।

फुटनोट 1: दलाइल-उन-नुबुव्वह, अध्याय 22, जानवरों के सजदे का ज़िक्र, आलम अल-कुतुब बेरूत, भाग 2, पृष्ठ 373-136.

पृष्ठ 692 का 444

[اصل عبارت]: ...بأصحابہ حتی اتی الحائط فقال لصاحبہ افتح فقال یا نبی اللہ! ان امرھما اعظم من ذلک قال افتح فلما حرک الباب قبلا لھما جلبۃ کحفیف الریح فلما انفرج الباب ونظرا الی نبی اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم برکا ثم سجدا فاخذ نبی اللہ بروسھما ثم دفعھما الی صاحبھما فقال استعملھما واحسن علفھما فقال القوم یانبی اللہ تسجدلک البھائم فبلاء اللہ عندنا بک احسن حین ھدانا اللہ من الضلالۃ واستنقذنا بک من المھالک افلا تأذن لنا فی السجود لک فقال النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ان السجود لیس لی الالحی الذی لایموت ولو انی امر احدا من ھذہ الامۃ بالسجود لامت المرأۃ ان تسجد لزوجھا۱۔

[ترجمہ]: اس کے باغ کو گئے، فرمایا کھول دے، عرض کی یا نبی اللہ! ان کا معاملہ اس سے سخت تر ہے۔ فرمایا کھول، دروازے کو جنبش ہوئی تھی کہ دونوں شور کرتے ہوا کی طرح جھپٹے، دروازہ کھلا اور انھوں نے جب حضور از قدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو دیکھا تو فوراً سجدے میں گر پڑے۔ حضور نے ان کے سر پکڑ کر مالک کے سپرد کر دیئے اور فرمایا ان سے کام لے اور چارہ بخوبی دے۔ حاضرین نے عرض کی یا نبی اللہ! چوپائے حضور کو سجدہ کرتے ہیں تو حضور کے سبب ہم پر اللہ کی نعمت تو بہتر ہے، اللہ نے گمراہی سے ہم کو راہ دکھائی اور حضور کے ہاتھوں پر ہمیں دنیا و آخرت کے ملکوں سے نجات دی کیا حضور ہم کو اجازت نہ دیں گے کہ ہم حضور کو سجدہ کریں۔ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا سجدہ میرے لئے نہیں وہ تو اسی زندہ کے لئے ہے جو کبھی نہ مرے گا امت میں کسی کو سجدہ کا حکم دیتا تو عورت کو سجدہ شوہر کا۔

حدیث دہم: طبرانی کبیر میں عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی: ان رجلا من الانصار کان لہ فحلان فاغتلما فادخلهما حائطا فسد علیهما الباب ثم جاء الی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فاراد ان یدعولہ والنبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

اس میں بھی حدیث ہشتم کی طرح دو اونٹوں کا مست ہونا ہے وہ سفر کا قصہ تھا اس میں یہ ہے کہ ان کے مالک انصاری دعا کرانے آئے کہ اللہ تعالیٰ ان اونٹوں کو مسخر فرمادے اور حضور تشریف لے گئے دروازہ کھلوایا۔

۱ دلائل النبوۃ الفصل الثانی والعشرون ذکر سجود البهائم عالم الکتب بیروت الجزء الثانی ص ۱۳۶-۳۷۳

Fatawa Razawiyya Volume 22

| (Arabic) ...and he [the Prophet] was sitting with a group from the Ansar (he narrated the long Hadith and in it...) He said, "Open [the gate]." The gate was opened, and one of the two stallions was near the gate. When it saw the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), it prostrated to him. He tied its head and handed it over to its owner. Then he walked to the far end of the wall to the other stallion. When it saw him, it fell down prostrating. He tied its head and handed it over, saying, "Go, for they both will not disobey you." In this context, the statement of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is: "I do not command anyone to prostrate to anyone, and if I were to command anyone to prostrate to anyone, I would have commanded the woman to prostrate to her husband."[1] | (Urdu) It was near a door; as soon as it saw him, it fell in prostration. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) tied it and handed it over to the owner. Then he went to the far end of the garden; the second one was found there, it also prostrated. He also tied that one and handed it over. Upon the request for prostration, it was said: "I do not command anyone to prostrate to anyone; if I were to do so, I would command a woman to prostrate to her husband." |

The change in context is evidence that this is a separate incident. And Allah knows best.

Hadith 11: Narrated by Abd bin Humaid, Abu Bakr bin Abi Shaybah, Darimi, Ahmad, Bazzar, and Bayhaqi from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them):

| (Arabic) This is the wording of Darimi in a long hadith containing miracles. He said: "I went out with the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) on a journey... (he mentioned two miracles until he said) Then we traveled while the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was among us, as if birds were overshadowing our heads. Then a runaway camel appeared until it was between two rows [of people], it fell down prostrating. (Then he continued the hadith until he said) The Muslims said..." | (Urdu) "I was accompanying [the Prophet] on a journey. There was a need for a screen for answering the call of nature. Two trees were four yards apart. He said to me: 'O Jabir! Tell this tree to join the other one.' They joined immediately. After finishing, they returned to their places. Then on the way while riding, a woman met us with her child. She said: 'O Messenger of Allah! Satan afflicts him three times every day.' The Prophet took him and said three times: 'Be gone, O enemy of Allah! I am...'" |

[1] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 12003, Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 11/356-357 Page 445 of 692

फतावा रज़विया खंड 22

| (अरबी) ...और वह [पैगंबर] अंसार के एक समूह के साथ बैठे थे (उन्होंने लंबी हदीस सुनाई और उसमें है...) उन्होंने कहा, "खोलो [दरवाजा]।" दरवाजा खोला गया, और दो सांडों में से एक दरवाजे के पास था। जब उसने पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को देखा, तो उसने उन्हें सजदा किया। उन्होंने उसका सिर बांध दिया और उसे उसके मालिक को सौंप दिया। फिर वह दीवार के अंतिम छोर तक दूसरे सांड के पास गए। जब उसने उन्हें देखा, तो वह सजदा करते हुए गिर पड़ा। उन्होंने उसका सिर बांधा और उसे सौंपते हुए कहा, "जाओ, क्योंकि वे दोनों तुम्हारी अवज्ञा नहीं करेंगे।" इसी संदर्भ में अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का कथन है: "मैं किसी को किसी दूसरे को सजदा करने का आदेश नहीं देता, और यदि मैं किसी को किसी को सजदा करने का आदेश देता, तो मैं स्त्री को अपने पति को सजदा करने का आदेश देता।"[1] | (उर्दू) वह एक दरवाजे के पास था; उसे देखते ही वह सजदे में गिर गया। पवित्र पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उसे बांधा और मालिक के हवाले कर दिया। फिर वह बगीचे के दूर के छोर पर गए; दूसरा वहां मिला, उसने भी सजदा किया। उसे भी बांधकर सौंप दिया। सजदे के अनुरोध पर, यह कहा गया: "मैं किसी को किसी के सजदे के लिए आदेश नहीं देता; अगर मुझे ऐसा करना होता, तो मैं एक महिला को उसके पति को सजदा करने का आदेश देता।" |

संदर्भ में परिवर्तन इस बात का प्रमाण है कि यह एक अलग घटना है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

हदीस ग्यारहवीं: अब्द बिन हुमैद, अबू बक्र बिन अबी शायबा, दारीमी, अहमद, बज़ार और बैहकी द्वारा जाबिर बिन अब्दुल्ला (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से वर्णित:

| (अरबी) यह चमत्कार वाले एक लंबे हदीस में दारीमी के शब्द हैं। उन्होंने कहा: "मैं पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ एक यात्रा पर निकला... (उन्होंने दो चमत्कारों का उल्लेख किया जब तक कि उन्होंने कहा) फिर हम चले जबकि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हमारे बीच थे, जैसे कि पक्षी हमारे सिरों पर साया कर रहे हों। फिर एक भागा हुआ ऊँट आया यहाँ तक कि जब वह दो पंक्तियों के बीच पहुँचा, तो वह सजदे में गिर गया। (फिर उन्होंने हदीस को आगे बढ़ाया जब तक कि उन्होंने कहा) मुसलमानों ने कहा..." | (उर्दू) "मैं एक यात्रा में [पैगंबर के] साथ था। शौच आदि की ज़रूरत के लिए ओट (पर्दे) की आवश्यकता थी। दो पेड़ चार गज की दूरी पर थे। उन्होंने मुझसे कहा: 'ऐ जाबिर! इस पेड़ से कह दो कि दूसरे से मिल जाए।' वे

तुरंत मिल गए। फ़ारिग होने के बाद, वे अपनी-अपनी जगह चले गए। फिर सवारी के दौरान रास्ते में एक महिला अपने बच्चे के साथ मिली। उसने अर्ज़ की: 'ऐ अल्लाह के रसूल! शैतान इसे हर दिन तीन बार दबाता (परेशान करता) है।' हुज़ूर ने उसे लिया और तीन बार फरमाया: 'दूर हो जा ऐ अल्लाह के दुश्मन! मैं...'" |

---

[1] अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 12003, अल-मकतबा अल-फ़ैसलीया, बेरुत, 11/356-357 पेज 445 / 692

| وسلم قاعد ومعہ نفر من الانصار(فساق الحدیث وفیه) فقال افتح ففتح الباب فأذا احد الفحلین قریب من الباب فلما رأی النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم سجدله فشد رأسه وامکنه منه ثم مشی الی اقصی الحائط الی الفحل الاخر فلما رآه وقع له ساجدا فشد رأسه وامکنه منه وقال اذهب فانهما لا یعصیانك وفیه قول صلی اللہ تعالی علیه وسلم لا آمر احدا ان یسجد لأحد ولا أمرت احدا ان یسجد لأحد لا مرت المرأة ان تسجد لزوجها[1]۔ | ایک دروازے کے قریب تھا دیکھتے ہی سجدے میں گرا حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے باندھ کر حوالہ مالک کیا پھر منتہائے باغ پر تشریف لے گئے دوسرا وہاں ملا اس نے بھی سجدہ کیا اسے بھی باندھ کر حوالہ کیا اور درخواست سجدہ پر ارشاد ہوا میں کسی کو کسی کے سجدہ کے لئے نہیں فرماتا ایسا فرمانا ہوتا تو عورت کو سجدہ شوہر کا حکم کرتا۔ |

تغیر سیاق دلیل ہے کہ یہ جدا واقعہ ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

حدیث یاز دہم: عبد بن حمید و ابو بکر بن ابی شیبہ و داری واحمد و بزار و بیہقی جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی:

| وهذا لفظ الدارمی في حدیث طویل مشتمل علی معجزات قال خرجت مع النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم فی سفر(فذکر معجزتین الی ان قال ثم سرنا و رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم بیننا کأنما علی رؤسنا الطیر تظلنا فأذا جمل ناد حتی اذا کان بین سماطین خر ساجدا (ثم ساق الحدیث الی ان قال) قال المسلمون | ” میں ایک سفر میں ہمراہ رکاب والا تھا قضائے حاجت کے لئے پردے کی ضرورت تھی دو پیڑ چار گز کے فاصلے سے تھے مجھ سے فرمایا: اے جابر اس پیڑ سے کہہ دے کہ دوسرے سے مل جا۔ فورا مل گئے۔ بعد فراغ اپنی اپنی جگہ چلے گئے پھر سوار ہوارہ میں ایک

عورت اپنا بچہ لئے ملی۔ عرض کی: یا رسول اللہ ! اسے ہر روز تین دفعہ شیطان دباتا ہے حضور نے اس سے بچالے کر تین بار فرمایا: دور ہوا ے خدا کے دشمن ! میں |

---

[1] المعجم الکبیر حدیث ۱۲۰۰۳ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۱۱/ ۳۵۶-۳۵۷ Page 445 of 692

Fatawa Rizvia, Volume 22

[Arabic Text]: "At that, O Messenger of Allah, we are more entitled to prostrate to you than the animals are. He said, 'It is not appropriate for anything to prostrate to anything else; if it were so, women would prostrate to their husbands.'"

[Urdu Text]: "...I am the Messenger of Allah," then he gave the child back to its mother. When we reached that same station on our return journey, that same lady brought her child and some milk as a gift. She said, "O Messenger of Allah, please accept my gift. I swear by Him Who sent you with the truth that since [the prayer], there has been no defect in the child." The Prophet (peace be upon him) said, "Take one sheep and return one." Then we set out, and the Messenger of Allah (peace be upon him) was amongst us as if birds were casting shadows over our heads. Suddenly, a camel came running. When it reached between the two rows, it prostrated. The Messenger of Allah (peace be upon him) asked, "Is its owner present?" Some young men of the Ansar came forward and said, "O Messenger of Allah! This belongs to us." He asked, "What is its story?" They said, "For twenty years we used it for drawing water; now it is fat and fleshy. We wanted to slaughter it and distribute the meat, but it ran away from us." He said, "Sell it to me." They said, "No, O Messenger of Allah! It is a gift for you." He said, "If it is mine, then treat it well until its death." Seeing this, the Muslims said, "O Messenger of Allah! We are more worthy than animals to prostrate to you." He replied, "It is not fitting for anyone to prostrate to anyone else; otherwise, women would prostrate to their husbands."

Great Imam Suyuti stated in 'Manahil': "The chain of this Hadith is authentic." Imam Qastalani in 'Mawahib al-Sharifah' and Allama Fasi in 'Matali' stated: "It is good (Jayyid)." Zarqani said: "All its narrators are reliable (Thiqa)."

Hadith Twelve: Narrated by Bazzar in Musnad, Hakim in Mustadrak, Abu Nuaym in Dala'il, and Imam Faqih Abu al-Layth in Tanbih al-Ghafilin, with their own chains from Buraidah bin al-Haseeb (may Allah be pleased with him):

---

1. Sunan al-Darimi, Chapter on how Allah honored His Prophet with the faith of trees, animals, and jinns in him. Dar al-Mahasin for Printing, Cairo, pp. 18-19.

फतावा रज़विया, खंड 22

[अरबी पाठ]: "उस पर, हे अल्लाह के रसूल, हम जानवरों की तुलना में आपको सजदा करने के अधिक हकदार हैं। उन्होंने कहा, 'किसी भी चीज़ के लिए किसी और चीज़ को सजदा करना उचित नहीं है; यदि ऐसा होता, तो स्त्रियाँ अपने पतियों को सजदा करतीं।'"

[उर्दू पाठ]: "...मैं अल्लाह का रसूल हूँ," फिर उन्होंने बच्चे को उसकी माँ को दे दिया। जब हम लौटते समय उसी पड़ाव पर पहुँचे, तो वही महिला अपना बच्चा और उपहार के लिए दूध लेकर हाज़िर हुई। उसने कहा, "हे अल्लाह के रसूल, मेरा उपहार स्वीकार करें। उसकी कसम जिसने आपको सत्य के साथ भेजा है, जब से [दुआ की गई], बच्चे में कोई दोष नहीं रहा।" रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया, "एक भेड़ ले लो और एक वापस कर दो।" फिर हम चल पड़े और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हमारे बीच थे जैसे पक्षी हमारे सिरों पर साया कर रहे हों। अचानक एक ऊँट दौड़ता हुआ आया। जब वह दोनों कतारों के बीच पहुँचा, तो उसने सजदा किया। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया, "क्या इसका मालिक हाज़िर है?" अंसार के कुछ युवक हाज़िर हुए और कहा, "हे अल्लाह के रसूल! यह हमारा है।" आपने पूछा, "इसका क्या किस्सा है?" उन्होंने कहा, "बीस साल से हमने इससे पानी खिंचवाया, अब यह मोटा और चर्बी वाला है। हमने चाहा कि इसे ज़िबह करके बाँट लें, तो यह हमसे भाग आया।" आपने फ़रमाया, "इसे मेरे हाथ बेच दो।" उन्होंने कहा, "बल्कि हे अल्लाह के रसूल! वह आपकी भेंट है।" आपने फ़रमाया, "अगर यह मेरा है, तो इसके मरने तक इसके साथ अच्छा व्यवहार करो।" यह देखकर मुसलमानों ने अर्ज़ की: "हे अल्लाह के रसूल! चौपायों से अधिक हम इस लायक हैं कि आपको सजदा करें।" फ़रमाया: "किसी का किसी को सजदा करना मुनासिब नहीं, वरना औरतें शौहर को करतीं।"

महान इमाम सुयूती ने 'मनाहिल' में फ़रमाया: "इस हदीस की सनद सही है।" इमाम कस्तलानी ने 'मवाहिब शरीफ' में और अल्लामा फासी ने 'मताले' में फ़रमाया: "यह जय्यद (अच्छी) है।" ज़रकानी ने कहा: "इसके सभी रावी विश्वसनीय हैं।"

हदीस बारहवीं: बज़्ज़ार मुसनद में और हाकिम मुस्तदरक में और अबू नुएम दलाइल में और इमाम फकीह अबुल लैथ तनबीह उल-ग़ाफ़िलीन में अपनी सनदों के साथ बरैदा बिन अल-हसीब (रज़िअल्लाहु तआला अन्हु) से रावी हैं:

1. सुनन अल-दारमी, अध्याय: अल्लाह ने अपने नबी को पेड़ों, जानवरों और जिन्नात के उन पर ईमान लाने के साथ कैसे सम्मानित किया। दार अल-महासिम प्रेस, काहिरा, पृष्ठ 18-19।

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

[عربی متن]: "عند ذلك يا رسول الله نحن احق بالسجود لك من البهائم قال لاينبغى لشيئ لشيئ ولو كان ذلك كان النساء لازواجهن -۱۸"

[اردو متن]: "اللہ کارسول ہوں پھر بچہ اس کی ماں کو دے دیا۔ جب ہم پلٹتے ہوئے اسی منزل میں پہنچے وہی بی بی اپنا بچہ اور دودھ دہی لئے حاضر ہوئی عرض کی یا رسول اللہ میرا ہدیہ قبول فرمائیں قسم اس کی جس نے حضور کو حق کے ساتھ بھیجا کہ جب سے بچے کے خلل نہ ہوا۔ حضور نے فرمایا ایک دنبہ لے لو ایک پھیر دو۔ پھر ہم چلے اور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہمارے بیچ میں تھے گویا ہمارے سروں پر پرندے سایہ کئے ہیں ناگاہ ایک اونٹ چھوٹا ہوا آیا جب دونوں قطاروں کے بیچ میں ہوا سجدہ کیا رسول اللہ صلی اللہ علیہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا اس کا مالک حاضر ہو کچھ انصاری جوان حاضر ہوئے کہ یارسول اللہ ! یہ ہمارا ہے فرمایا اس کا کیا قصہ ہے۔ عرض کی بیس برس سے ہم نے اس پر آبکشی نہ کی یہ فربہ چربی دار ہے اب چاہا کہ اسے حلال کر کے بانٹ لیں یہ ہم سے چھوٹ آیا۔ فرمایا یہ ہمارے ہاتھ فروخت کر دو۔ عرض کی بلکہ یارسول اللہ ! وہ حضور کی نذر ہے۔ فرمایا اگر میرا ہے تو اس کے مرتے دم تک اس کے ساتھ اچھا سلوک کرو، یہ دیکھ کر مسلمان نے عرض کی: یا رسول اللہ ! چوپاؤں سے زیادہ ہمیں لائق ہے کہ حضور کو سجدہ کریں، فرمایا: کسی کو کسی کا سجدہ مناسب نہیں ورنہ عورتیں شوہر کو کرتیں۔"

امام جلیل سیوطی نے مناہل میں فرمایا: اس حدیث کی سند صحیح ہے۔ امام قسطلانی نے مواہب شریف اور علامہ فاسی نے مطالع میں فرمایا: جید ہے۔ زرقانی نے کہا: اس کے سب راوی ثقہ ہے۔

حدیث دواز دہم ^12 :بزار مسند اور حاکم متدرک اور ابونعیم دلائل اور امام فقیہ ابواللیث تنبیہ الغافلین میں باسانید خود بابریدہ بن الحصیب رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی :

---

1 سنن الدارمی باب ما اکرم اللہ بہ نبیہ من ایمان الشجر بہ والبھائم والجن دار المحاسن للطباعۃ القاہرہ ص ۱۸-۱۹

Fatawa Rizvia Volume 22

[Table displaying Arabic text on the left and its Urdu translation on the right]

Left Column (Arabic): And the wording is for Abu Nu'aym: A Bedouin came to the Prophet (may Allah the Exalted bless him and grant him peace) and said, "O Messenger of Allah (may Allah the Exalted bless him and grant him peace), I have embraced Islam, so show me something that increases my certainty." He said, "What do you want?" He said, "Call that tree to come to you." He said, "Go and call it." The Bedouin went to it and said, "Respond to the Messenger of Allah (may Allah the Exalted bless him and grant him peace)." It tilted to one side until its roots snapped, then it tilted to the other side until its roots snapped, until it came to the Prophet (may Allah the Exalted bless him and grant him peace) and said, "Peace be upon you, O Messenger of Allah." The Bedouin said, "It is enough for me, it is enough for me." The Prophet (may Allah the Exalted bless him and grant him peace) said to it, "Go back." It returned and settled back upon its roots and branches. Then the Bedouin said, "Grant me permission, O Messenger of Allah, to kiss your head and your feet." He did so. Then he said, "Grant me permission to prostrate to you." He replied, "No one should prostrate to another. If I were to command anyone to prostrate to someone, I would have commanded the wife to prostrate to her husband due to the greatness of his right over her." [1] And the wording of Al-Faqih is: He said, "Do you grant me permission to prostrate to you?" He replied, "Do not prostrate to me, and let no one from among the creation prostrate to another. If I were to command anyone to do that, I would have commanded the woman to prostrate to her husband out of veneration for his right." [2]

Right Column (Urdu): A Bedouin presented himself before the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) and submitted, "O Messenger of Allah! I have embraced Islam; show me something that increases my conviction." He asked, "What do you want?" He submitted, "Your Eminence! Call this tree." The Holy Prophet replied, "Go and call it." The Bedouin went to the tree and said, "The Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) remembers you." It immediately bent to one side so much that its roots snapped, then it bent to the other side until its roots snapped. Then it walked and presented itself before the Radiant Prophet and said in clear language, "Peace be upon you, O Messenger of Allah." The Bedouin said, "It is enough for me, it is enough for me." The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) said to the tree, "Go back." It immediately returned and became fixed as before upon those roots along with its branches. The Bedouin requested, "O Messenger of

Allah! Grant me permission to kiss your sacred head and both blessed feet." His Eminence granted permission. Then he requested permission to prostrate before His Eminence. He replied, "Do not prostrate to me. Let no one in creation prostrate to another. If I were to command anyone to do so, I would have commanded the woman to prostrate to her husband out of veneration for his right." Hakim said: This hadith is authentic.

[Next section] Thirteenth Hadith: Imam Ahmad, Ibn Majah, Ibn Hibban, and Al-Bayhaqi narrated from Abdullah bin Abi Awfa (may Allah be pleased with them both): Left: And the wording is for Ibn Majah: He said, "When Mu'adh arrived from..." Right: When Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him) arrived from Syria, the Messenger of Allah...

[Footnotes] 1. Dala'il al-Nubuwwah by Abu Nu'aym, Chapter 23, 'Alam al-Kutub, Beirut, Vol. 2, p. 381. 2. Tanbih al-Ghafilin, Chapter on the husband's rights over his wife, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, p. 206.

फ़तावा रज़विया खंड 22

[तालिका जिसमें बाईं ओर अरबी पाठ और दाईं ओर उसका उर्दू अनुवाद है]

बायां कॉलम (अरबी): अबू नुऐम के शब्द इस प्रकार हैं: एक ग्रामीण पैगंबर (सल्ल.) की सेवा में उपस्थित हुआ और कहा, "हे अल्लाह के रसूल (सल्ल.), मैं इस्लाम लाया हूँ, अतः मुझे कुछ ऐसा दिखाएं जिससे मेरा विश्वास बढ़ जाए।" उन्होंने पूछा, "तुम क्या चाहते हो?" उसने उत्तर दिया, "उस पेड़ को बुलाएं कि वह आपके पास आए।" उन्होंने कहा, "जाओ और उसे बुलाओ।" ग्रामीण उसके पास गया और कहा, "अल्लाह के रसूल (सल्ल.) की पुकार पर आओ।" वह एक ओर इतना झुका कि उसकी जड़ें टूट गईं, फिर दूसरी ओर झुका कि उसकी जड़ें टूट गईं, यहाँ तक कि वह पैगंबर (सल्ल.) के पास आया और कहा, "आप पर शांति हो, हे अल्लाह के रसूल।" ग्रामीण ने कहा, "मेरे लिए इतना काफी है, काफी है।" पैगंबर (सल्ल.) ने उससे कहा, "वापस जाओ।" वह वापस गया और अपनी जड़ों और टहनियों पर पहले की तरह जम गया। फिर ग्रामीण ने कहा, "हे अल्लाह के रसूल, मुझे अनुमति दें कि मैं आपके पवित्र सिर और आपके चरणों को चूमूँ।" उन्होंने अनुमति दे दी। फिर उसने कहा, "मुझे अनुमति दें कि मैं आपको सजदा (प्रणाम) करूँ।" उन्होंने उत्तर दिया, "कोई भी किसी को सजदा न करे। यदि मैं किसी के लिए किसी को सजदा करने का आदेश देता, तो मैं पत्नी को उसके पति के महान अधिकार के कारण उसे सजदा करने का आदेश देता।" [1] अल-फ़क़ीह के शब्द हैं: उसने कहा, "क्या आप मुझे आपको सजदा करने की अनुमति देते हैं?" उन्होंने उत्तर दिया, "मुझे सजदा मत करो, और सृष्टि में कोई भी किसी दूसरे को सजदा न करे। यदि मैं किसी को ऐसा करने का आदेश देने वाला होता, तो मैं औरत को उसके पति के अधिकार के सम्मान में उसे सजदा करने का आदेश देता।" [2]

दायां कॉलम (उर्दू): एक ग्रामीण ने हुज़ूर सैयद-ए-आलम (सल्ल.) की सेवा में उपस्थित होकर निवेदन किया, "या रसूल अल्लाह! मैं इस्लाम लाया हूँ; मुझे कोई ऐसी चीज़ दिखाएँ जिससे मेरा विश्वास बढ़े।" फ़रमाया, "क्या चाहते हो?" अर्ज़ की, "हुज़ूर! इस पेड़ को बुलाएँ।" हुज़ूर ने फ़रमाया, "जा बुला।" वह ग्रामीण पेड़ के पास गया और कहा, "तुम्हें अल्लाह के रसूल (सल्ल.) याद फ़रमाते हैं।" वह तुरंत एक तरफ इतना झुका कि उधर के रेशे टूट गए, फिर उधर इतना झुका कि उधर के रेशे टूट गए। फिर वह चला और हुज़ूर अनवर के सामने हाज़िर होकर साफ़ ज़बान में कहा, "सलाम हुज़ूर पर, ऐ अल्लाह के रसूल।" ग्रामीण ने कहा, "मुझे काफी, मुझे काफी।" रसूल अल्लाह (सल्ल.) ने पेड़ से फ़रमाया, "पलट जा।" वह तुरंत वापस हुआ और उन्हीं रेशों पर शाखों सहित बदस्तूर जम गया।

ग्रामीण ने अर्ज़ की, "या रसूल अल्लाह! मुझे अनुमति दें कि मैं आपके पवित्र सिर और दोनों मुबारक पैरों को चूमूँ।" हुज़ूर ने अनुमति दे दी। फिर अर्ज़ की, "अनुमति दें कि हुज़ूर को सजदा करूँ।" फ़रमाया, "मुझे सजदा न करना। मखलूक (सृष्टि) में कोई किसी के लिए सजदा न करे। अगर मैं किसी के लिए इसका हुक्म देता, तो औरत को हुक्म देता कि शौहर के अधिकार की ताज़ीम के लिए उसे सजदा करे।" हाकिम ने कहा: यह हदीस सही है।

[अगला भाग] तेरहवीं हदीस: इमाम अहमद, इब्न माजाह, इब्न हब्बान और अल-बैहक़ी ने अब्दुल्ला बिन अबी औफ़ा (रज़ि.) से रिवायत की है: बायां: और शब्द इब्न माजाह के हैं: उन्होंने कहा, "जब मुआज [शाम] से आए..." दायां: जब मुआज बिन जबल (रज़ि.) शाम से आए तो अल्लाह के रसूल...

[पाद टिप्पणियाँ] 1. दलाइल अल-नुबुव्वा, अबू नुऐम, अध्याय 23, आलम अल-कुतुब, बेरूत, भाग 2, पृष्ठ 381। 2. तंबीह अल-ग़ाफ़िलीन, पत्नी पर पति के अधिकार का अध्याय, दार अल-कुतुब अल-इलमिया, बेरूत, पृष्ठ 206।

पृष्ठ 447/692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

[جدول جس میں بائیں طرف عربی متن اور دائیں طرف اس کا اردو ترجمہ ہے]

بایاں کالم (عربی): واللفظ لابی نعیم تعالی جاء اعرابی الی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فقال یا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قد اسلمت فأرنی شیئا ازدد بہ یقینا فقال ما الذی ترید قال ادع تلك الشجرۃ ان تاتیك قال اذھب فادعھا فاتاھا الاعرابی فقال اجیبی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فمالت علی جانب من جوانبھا فقطعت عروقھا ثم مالت علی الجانب الآخر فقطعت عروقھا حتی اتت النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فقالت السلام علیك یا رسول اللہ فقال الاعرابی حسبی حسبی فقال لہا النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ارجعی فرجعت فجلست علی عروقھا وفروعھا فقال الاعرابی ائذن لی یا رسول اللہ ان اقبل راسك ورجلیك ففعل ثم قال ائذن لي ان اسجد لك قال لا یسجد احد لاحد ولو امرت احدا ان یسجد لاحد لا مرت المرأۃ ان تسجد لزوجھا لعظم حقہ علیھا 1 ولفظ الفقیہ قال اتأذن لی ان اسجد لك قال لا تسجد لی ولا یسجد احد لاحد من الخلق ولو کنت آمرا احدا بذلك لا مرت المرأۃ ان تسجد لزوجھا تعظیما لحقہ 2 ۔

دایاں کالم (اردو): ایک اعرابی نے حضور سید عالم صلی اللہ علیہ وسلم کی خدمت اقدس میں حاضر ہو کر عرض کی یا رسول اللہ ! میں اسلام لایا ہوں مجھے ایسی چیز دکھائے کہ میرا یقین بڑھے۔ فرمایا: کیا چاہتا ہے۔ عرض کی: حضور ! اس درخت کو بلائیں کہ حضور میں حضور فرمایا : جا بلا ۔ وہ اعرابی درخت کے پاس گئے اور کہا تجھے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یاد فرماتے ہیں۔ وہ فورا ایک طرف کو اتنا جھکا کہ ادھر کے ریشے ٹوٹ گئے پھر ادھر اتنا جھکا کہ ادھر کے ریشے ٹوٹ گئے پھر چلا اور حضور انور میں حاضر ہو کر صاف زبان سے کہا سلام حضور پر اے اللہ کے رسول۔ اعرابی نے کہا: مجھے کافی مجھے کافی۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم

نے درخت سے فرمایا: پلٹ جا، فورا واپس ہوا اور انھیں ریشوں پر مع شاخوں کے بدستور جم گیا۔ اعرابی نے عرض کی: یارسول اللہ ! مجھے اجازت عطا ہو کہ سر اقدس اور دونوں پائے مبارک کو بوسہ دوں حضور نے اجازت دی۔ پھر عرض کی اجازت عطا ہو کو حضور کو سجدہ کرو۔ فرمایا: مجھے سجدہ نہ کرنا مخلوق میں کوئی کسی کے لئے سجدہ نہ کریں میں کسی کے لیے اس کا حکم کرتا تو عورت کو حکم کرتا کہ حق شوہر کی تعظیم کے لئے اسے سجدہ کرے۔ حاکم نے کہا : یہ حدیث صحیح ہے۔

[اگلا حصہ] حدیث سیزدہم : امام احمد وابن ماجه وابن حبان و بیہقی عبداللہ بن ابی اوفی رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی : بایاں: واللفظ لابن ماجة قال لما قدم معاذ من | دایاں: جب معاذ بن جبل رضی اللہ تعالیٰ عنہ شام سے آئے تو رسول اللہ

[حواشی] 1 دلائل النبوة لابی نعیم الفصل الثالث والعشرون عالم الکتب بیروت الجزء الثانی ص ۳۸۱
2 تنبیه الغافلین باب حق الزوج علی زوجته دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۲۰۶

Fatawa Razawiyya, Volume 22

[Arabic]: He came from Ash-Sham (Syria) and prostrated to the Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him). He (the Prophet) said, "What is this, O Mu'adh?" He replied, "I went to Sham and found them prostrating to their bishops and patriarchs, so I wished in myself that we should do that for you." The Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) said, "Do not do so; for if I were to command anyone to prostrate to other than Allah Almighty, I would have commanded the wife to prostrate to her husband."[1]

[Urdu Translation]: ...prostrated to him (peace and blessings be upon him). The Prophet asked, "O Mu'adh, what is this?" He replied, "I visited the land of Sham and saw the Christians prostrating to their priests and leaders, so my heart desired that we should also prostrate to your eminence." He replied, "Do not do so. If I were to command anyone to prostrate to someone other than God, I would command the wife to prostrate to her husband."

I say (Ahmad Raza Khan): This Hadith is Hasan (good); there is no weakness in its chain of narration. Ibn Hibban has narrated it as Sahih (authentic) and Al-Mundhiri has indicated its reliability.

Hadith Fourteen: Al-Hakim narrates in Sahih Mustadrak from Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him):

[Arabic]: He went to Sham and saw the Christians prostrating to their bishops and monks, and saw the Jews prostrating to their rabbis and priests. He asked, "For what reason do you do this?" They said, "This is the salutation for prophets." I (Mu'adh) said, "Then we are more deserving of doing this for our Prophet." The Prophet of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) said, "They lied about their prophets just as they distorted their books. If I were to command anyone to prostrate to anyone, I would have commanded the wife to prostrate to her husband because of the greatness of his right over her."[2]

[Urdu Translation]: He went to Sham and saw the Christians prostrating to their priests and monks, and the Jews to their scholars and worshipers. He asked them, "Why do you do this?" They replied, "This is the salutation of the Prophets." Mu'adh says, I said, "Then it is more appropriate for us to do this for our Prophet." The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said, "They have slandered their prophets just as they have altered their books. If I were to command

anyone to prostrate to anyone, I would command the wife to prostrate to her husband because of his great right over her."

---

[1] Sunan Ibn Majah, Book of Marriage, Chapter: Husband's rights over the wife, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 133. [2] Al-Durr al-Manthur citing Al-Hakim from Mu'adh bin Jabal under verse 4:34, Maktaba Ayatollah al-Uzma, Qum, Iran, 2/152; Majma' al-Zawa'id from Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him), Book of Marriage, Chapter: Husband's rights over the wife, Dar al-Kitab, Beirut, 4/309-310.

फतावा रज़विया, जिल्द 22

[अरबी]: वह शाम (सीरिया) से आए और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को सजदा किया। आप (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: "ऐ मुआज़! यह क्या है?" उन्होंने अर्ज़ की: "मैं मुल्के शाम गया और उन्हें अपने पादरियों और सरदारों को सजदा करते हुए पाया, तो मेरे दिल ने चाहा कि हम हुज़ूर के लिए ऐसा करें।" रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: "ऐसा न करो; क्योंकि अगर मैं किसी को अल्लाह तआला के सिवा किसी और को सजदा करने का हुक्म देता, तो औरत को हुक्म देता कि वह अपने शौहर को सजदा करे।"[1]

[उर्दू अनुवाद]: ...उन्हें (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) सजदा किया। हुज़ूर ने पूछा: "मुआज़! यह क्या है?" अर्ज़ की: "मैं मुल्के शाम गया, वहाँ ईसाइयों को देखा कि वे अपने पादरियों और सरदारों को सजदा करते हैं, तो मेरा दिल चाहा कि हम हुज़ूर को सजदा करें।" फ़रमाया: "न करो। मैं अगर सज़दा गैर-खुदा का हुक्म देता तो औरत को शौहर के सजदे का हुक्म देता।"

मैं कहता हूँ (अहमद रज़ा खान): यह हदीस हसन है; इसकी सनद (रिवायत की श्रृंखला) में कोई कमजोरी नहीं है। इब्ने हिब्बान ने इसे सही रिवायत किया और मुन्ज़िरी ने इसके सालेह होने का इशारा किया।

चौदहवीं हदीस: हाकिम ने 'सही मुस्तदरक' में मुआज़ बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है:

[अरबी]: वह शाम गए और देखा कि ईसाइयों ने अपने पादरियों और साधुओं को सजदा किया और यहूदियों को अपने विद्वानों और आबिदों को सजदा करते देखा। उन्होंने पूछा, "तुम यह किस लिए करते हो?" उन्होंने कहा, "यह नबियों का अभिवादन है।" मैंने (मुआज़ ने) कहा, "तो हम अपने नबी के साथ ऐसा करने के अधिक हकदार हैं।" अल्लाह के नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: "उन्होंने अपने नबियों पर झूठ बोला जैसे उन्होंने अपनी किताब बदल दी। अगर मैं किसी को किसी के लिए सजदा करने का हुक्म देता, तो औरत को हुक्म देता कि वह अपने शौहर को सजदा करे, क्योंकि उस पर उसके शौहर का बड़ा अधिकार है।"[2]

[उर्दू अनुवाद]: वह शाम गए और देखा कि ईसाइयों ने अपने पादरियों और फकीरों को सजदा किया और यहूदियों ने अपने आलिमों और आबिदों को। उनसे पूछा कि यह क्यों करते हो? उन्होंने कहा कि यह नबियों का सम्मान है। मुआज़ फ़रमाते हैं कि मैंने कहा तो हमें ज़्यादा उचित है कि हम अपने नबी

के लिए ऐसा करें। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: "उन्होंने अपने नबियों पर तोहमत लगाई है जैसे उन्होंने अपनी किताब बदल दी है। अगर मैं किसी को किसी के सजदे का हुक्म देता तो शौहर के अज़ीम हक के कारण औरत को (शौहर के सजदे का) हुक्म देता।"

---

1. सुनन इब्न माजह, निकाह के अध्याय, पत्नी पर पति का अधिकार, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 133।
2. अल-दुर अल-मनथूर, हाकिम के हवाले से मुआज़ बिन जबल से, आयत 4:34 के तहत, मकतबा आयतुल्लाह अल-उज़मा, कुम, ईरान, 2/152; मजमा अल-ज़वाइद, मुआज़ बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, निकाह की किताब, पत्नी पर पति का अधिकार, दार अल-किताब, बेरूत, 4/309-310।

[جدول] الشام سجد للنبي صلى الله تعالى عليه وسلم قال ما هذا يا معاذ، قال اتيت الشام فوافقتهم يسجدون لاساقفتهم وبطارقتهم فوددت في نفسي ان نفعل ذلك بك فقال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فلا تفعلوا فاني لو كنت امرا احدا ان يسجد لغير الله تعالى لامرت المرأة ان تسجد لزوجها[1]۔ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو سجدہ کیا۔ حضور نے فرمایا: معاذ! یہ کیا، عرض کی: میں ملک شام کو گیا وہاں نصاریٰ کو دیکھا کہ اپنے پادریوں اور سرداروں کو سجدہ کرتے ہیں تو میرا دل چاہا کہ ہم حضور کو سجدہ کریں، فرمایا: نہ کرو۔ میں اگر سجدہ غیر خدا کا حکم دیتا تو عورت کو سجدہ شوہر کا۔ [/جدول] اقول: (میں کہتا ہوں) یہ حدیث حسن ہے اس کی سند میں کوئی ضعیف نہیں۔ ابن حبان نے اس کو صحیح روایت کیا اور منذری نے اس کے صالح ہونے کا اشارہ کیا۔ حدیث چہار دہم: حاکم صحیح مستدرک میں معاذ بن جبل رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی: [جدول] انه اتى الشام فراى النصارى يسجدون لاساقفتهم و رهبانهم ورأى اليهود يسجدون لا حبارهم و ربانيهم فقال لاى شيئ تفعلون هذا ؟ قالو اهذا تحية للانبياء قلت فنحن احق ان نصنع بنبينا فقال نبي الله صلى الله تعالى عليه وسلم انهم كذبوا على انبياء هم كما حرفوا كتابهم لو امرت احدا ان يسجد لا حد لا مرت المرأة ان تسجد لزوجها من عظم حقه عليها[2]۔ وہ شام کو گئے دیکھا نصاریٰ نے اپنے پادریوں اور فقیروں کو سجدہ کرتے ہیں اور یہود اپنے عالموں اور عابدوں کو، ان سے پوچھا یہ کیوں کرتے ہو بولے یہ انبیا کی تحیت ہے۔ معاذ فرماتے ہیں میں نے کہا تو ہمیں زیادہ سزاوار ہے کہ ہم اپنے نبی کو کریں۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: وہ اپنے انبیاء پر بہتان کرتے ہیں جیسے انہوں نے اپنی کتاب بدل دی ہے کسی کو کسی کے سجدہ کا حکم فرماتا تو شوہر کے عظیم حق کے سبب عورت کو۔ [/جدول]

[1] سنن ابن ماجہ ابواب النکاح باب حق الزوج علی المرأۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۳ [2] الدر المنثور بحوالہ حاکم عن معاذ بن جبل تحت آیت ۴ / ۳۴ مکتبہ آیۃ العظمیٰ قم ایران ۲ / ۱۵۲ ، مجمع الزوائد عن معاذ بن رضی اللہ تعالیٰ عنہ کتاب النکاح حق الزوج علی المرأۃ دار الکتاب بیروت ۴ / ۳۰۹-۳۱۰

Fatawa Razawiyyah Volume 22

Hakim said: This hadith is authentic.

Hadith 15: Narrated from Mu'adh (may Allah be pleased with him) in Musnad Imam Ahmad, Musannaf of Abu Bakr bin Abi Shaybah, and Tabarani Kabir:

| (Arabic) انه لما رجع من اليمن قال يارسول الله رأيت رجالا باليمن يسجد بعضهم لبعض افلا نسجد لك قال لو كنت أمرا بشرا يسجد بشرا لامرت المرأة ان تسجد لزوجها - | (Urdu) When he returned from Yemen, he said: 'O Messenger of Allah, I saw men in Yemen prostrating to one another. Shall we not prostrate to you?' He said: 'If I were to command a human being to prostrate to another human being, I would have commanded a woman to prostrate to her husband.' |

My Comment: (I say) This hadith is authentic; all its narrators are from the narrators of Bukhari and Muslim. Since both hadiths are authentic, there must be two separate incidents. The first time, after seeing Jews and Christians in Syria, he came and prostrated to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), which was then forbidden. The second time, after seeing the people of Yemen, he returned and, out of intense love, desired to prostrate to his Master (peace and blessings of Allah be upon him). Either the first incident had slipped his mind, or because of his opposition to the Jews and Christians—since the final practice of the Prophet was based on that—he thought the prohibition might be conditional. Due to the possibility of a final prohibition, he did not prostrate this time as he did before but sought permission, and the prohibition was reaffirmed. And Allah Almighty knows best.

Hadith 16: Narrated from Qais bin Sa'd (may Allah be pleased with them both) in Sunan Abu Dawood, Tabarani Kabir, Hakim, and Bayhaqi:

| (Arabic) قال اتيت الحيرة فرأيتهم يسجدون لمر زبان لهم فقلت رسول الله صلى الله تعالىٰ عليه وسلم احق ان يسجد له، قال فاتيت النبى صلى الله تعالىٰ عليه وسلم فقلت انى اتيت الحيرة فرأيتهم | (Urdu) I went to the city of al-Hirah (which is near Kufa) and saw the people there prostrating to their ruler. I said that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is more deserving of prostration. I presented myself in the noble service and expressed this state and thought. He said: 'Tell me, if your...' |

1 Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Mu'adh bin Jabal (RA), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 5/227-228; Al-Durr al-Manthur, citing Ibn Abi Shaybah and Ahmad, under verse 4/44, Maktabah Ayatullah al-Uzma, Qum, Iran, 2/153; Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 373, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, p. 175-176. Page 449 of 692

फतावा रज़विया जिल्द 22

हाकिम ने कहा: यह हदीस सही है।

हदीस 15: इमाम अहमद मसनद और अबू बक्र बिन अबी शैबा मुसन्निफ और तबरानी कबीर में मुआज़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी:

| (अरबी) يسجد بعضهم لبعض انه لما رجع من اليمن قال يارسول الله رأيت رجالا باليم افلا نسجد لك قال لو كنت أمرا بشرا يسجد بشرا لامرت المرأة ان تسجد لزوجها - | (उर्दू) वह जब यमन से वापस आए तो अर्ज़ की: या रसूलल्लाह, मैंने यमन में लोगों को देखा कि एक-दूसरे को सज्दा करते हैं, तो क्या हम हुज़ूर को सज्दा न करें? फरमाया: अगर मैं किसी बशर को सज्दा करने का हुक्म देता, तो मैं औरत को हुक्म देता कि वह अपने शौहर को सज्दा करे। |

अकोल: (मैं कहता हूँ) यह हदीस सही है, इसके सभी रावी बुख़ारी और मुस्लिम के रावी हैं। और जब दोनों हदीसें सही हैं तो लाज़िम है कि ये दो अलग-अलग वाक़ये हैं। पहली बार शाम में यहूद व नसारा को देखकर आए और हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को सज्दा किया जिस पर मना फ़रमाया गया। दोबारा अहल-ए-यमन को देखकर आए, अब अपने मौला सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को सज्दा करने के कमाल-ए-शौक़ में या तो पहला वाक़या ज़हन से उतर गया या यहूद व नसारा की मुख़ालफ़त की वजह से—चूंकि नबी का आख़िरी अमल उसी पर था—उन्होंने मनाही के इरशाद को मुहतमल (संभावित) समझा। और मनाही के हतमी (अंतिम) होने के एहतमाल के कारण इस बार पहले की तरह सज्दा नहीं किया बल्कि इजाज़त चाही और मना फ़रमा दिया गया। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है)।

हदीस 16: अबू दाऊद सुनन और तबरानी कबीर में और हाकिम व बैहक़ी ने क़ैस बिन साद रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रावी:

| (अरबी) قال اتيت الحيرة فرأيتهم يسجدون لمر زبان لهم فقلت رسول الله صلى الله تعالىٰ عليه وسلم احق ان يسجد له، قال فاتيت النبى صلى الله تعالىٰ عليه وسلم فقلت انى اتيت الحيرة فرأيتهم | (उर्दू) मैं शहर-ए-हीरा में (कि क़रीब कूफ़ा है) गया, वहाँ के लोगों को देखा कि अपने शहरयार (शासक) को सज्दा करते हैं। मैंने कहा कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम सज्दे के ज़्यादा मुस्तहिक (हक़दार) हैं। ख़िदमत-ए-अक़दस में हाज़िर होकर यह हाल व ख़्याल अर्ज़ किया। फ़रमाया: भला अगर तुम्हारे... |

1 मसनद अहमद बिन हंबल, हदीस मुआज़ बिन जबल (रज़ि.), अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 5/227-228; अल-दुर्र अल-मनथूर, इब्न अबी शैबा और अहमद के हवाले से, आयत 4/44 के तहत, मकतबा आयतुल्लाह अल-उज़मा, क़ुम, ईरान, 2/153; अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 373, अल-मकतबाह अल-फ़ैसलिया, बेरूत, पृ. 175-176। पृष्ठ 692 का 449

حاکم نے کہا: یہ حدیث صحیح ہے۔

حدیث پانزدہم ۱۵: امام احمد مسند اور ابو بکر بن ابی شیبہ مصنف اور طبرانی کبیر میں معاذ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی:

| انه لما رجع من اليمن قال يارسول الله رأيت رجالا باليمن يسجد بعضهم لبعض افلا نسجد لك قال لو كنت أمرا بشرا يسجد بشرا لامرت المرأة ان تسجد لزوجها۔ | وہ جب یمن سے واپس آئے عرض کی یارسول اللہ میں نے یمن میں لوگوں کو دیکھا ایک دوسرے کو سجدہ کرتے ہیں تو کیا ہم حضور کو سجدہ نہ کریں، فرمایا: اگر میں کسی بشر کے سجدے کا حکم دیتا تو عورت کو سجدہ شوہر کا۔ |

اقول: (میں کہتا ہوں) یہ حدیث صحیح ہے اس کے سب راوی رجال بخاری و مسلم ہیں اور جب دونوں حدیثیں صحیح ہیں لاجرم دو واقعے ہیں اول بار شام میں یہود و نصاریٰ کو دیکھ کر آئے اور حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو سجدہ کیا جس پر ممانعت فرمائی دوبارہ اہل یمن کو دیکھ کر آئے اب اپنے مولٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو سجدہ کے کمال شوق میں یا تو پہلا واقعہ ذہن سے اتر گیا یا اس میں بوجہ مخالفت یہود و نصاریٰ کہ آخر میں عمل نبوی اسی پر تھا نہی ارشاد کو محتمل سمجھا اور بسبب احتمال نہی حتمی اس بار پہلے کی طرح سجدہ کیا نہیں حرف اذن چاہا اور ممانعت فرمائی گئی واللہ تعالٰی اعلم۔

حدیث شانزدہم ۱۶: ابو داؤد سنن اور طبرانی کبیر میں اور حاکم و بیہقی نے قیس بن سعد رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی:

| قال اتیت الحیرۃ فرأیتھم یسجدون لمر زبان لھم فقلت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم احق ان یسجد لہ، قال فاتیت النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فقلت انی اتیت الحیرۃ فرأیتھم | میں شہر حیرہ میں (کہ قریب کوفہ ہے) گیا وہاں کے لوگوں کو دیکھا اپنے شہر یار کو سجدہ کرتے ہیں میں نے کہا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم زیادہ مستحق سجدہ ہیں۔ خدمت اقدس میں حاضر ہو کر یہ حال و خیال عرض کیا: فرمایا بھلا اگر تمہارے |

---

۱ مسند احمد بن حنبل حدیث معاذ بن جبل رضی اللہ تعالی عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۵ / ۲۲۷، ۲۲۸، الدر المنثور بحوالہ ابن ابی شیبہ واحمد تحت آیتہ ۴/ ۴۴ مکتبہ آیۃ اللہ العظمی قم ایران ۲/ ۱۵۳، المعجم الکبیر حدیث ۳۷۳ المکتبہ الفیصلیۃ بیروت ص ۱۷۵، ۱۷۶ Page 449 of 692

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
They [people] prostrate to their local leaders, and you, O Messenger of Allah, are more deserving that we prostrate to you. He said: "Tell me, if you were to pass by my grave, would you prostrate to it?" I said: "No." He said: "Then do not do so. If I were to command anyone to prostrate to another, I would have commanded women to prostrate to their husbands because of the right that Allah Almighty has given them over them." [1]	[He asked:] "If you pass by a grave, would you prostrate to the grave?" I submitted: "No." He said: "Then do not do so. If I were to command anyone to prostrate to anyone, I would have commanded women to prostrate to their husbands because of the right that Allah Almighty has established for them over them." And Abu Dawood remained silent [didn't criticize the hadith], which indicates it is 'Hasan' (good), and Al-Hakim explicitly stated this hadith is 'Sahih' (authentic), and Adh-Dhahabi confirmed this in the 'Talkhis'. As mentioned in 'Al-Ittihaf'. (T)

Hadith 17 to Hadith 21: Narrated by At-Tabarani in 'Mu'jam al-Kabir' and Diya' in 'Sahih al-Mukhtara' as a connected chain (mawsulan) from Zaid bin Arqam; and by Imam At-Tirmidhi in 'Jami' from Suraqa bin Malik bin Ju'shum, Talq bin Ali, and the Mothers of the Believers Umm Salama and Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them) as a suspended report (ta'liqan). The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic Text	Urdu Translation
If I were to command anyone to prostrate to another, I would have commanded the woman to prostrate to her husband. [2]	If I were to command anyone to prostrate to anyone, I would have commanded the woman to prostrate to her husband.

Hadith 22: From Abd bin Humaid from Imam Hasan al-Basri that when permission was sought to prostrate to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), the verse was revealed: "Would he command you to disbelieve?" [3]. This Hadith was mentioned in the first section.

First Addition: In 'Madarik Sharif', it is narrated from Salman al-Farsi (may Allah be pleased with him) that he intended to prostrate to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). The Prophet said:

Arabic Text	Urdu Translation
It is not appropriate for any creature to prostrate to anyone except Allah.	It is not permissible for any creation to prostrate to anyone [else].

[1] Sunan Abi Dawood, Kitab al-Nikah, Bab fi Haqq al-Zawj 'ala al-Mar'ah, Aftab-e-Alam Press Lahore, 1/291; Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Nikah, Dar al-Fikr Beirut, 2/187; Al-Sunan al-Kubra, Kitab al-Qasm wa al-Nushuz, Bab Ma Ja'a fi 'Azm Haqq al-Zawj 'ala al-Mar'ah, Dar Sadir Beirut, 7/291. [2] Jami' at-Tirmidhi, Abwab al-Rada', Bab Ma Ja'a fi Haqq al-Zawj 'ala al-Mar'ah, Amin Company Delhi, 1/138; Al-Mu'jam al-Kabir 'an Zaid bin Arqam Hadith 5116 and 7/511, 908, 909; and Kanz al-Ummal Hadith 44799, 16/337. [3] Ad-Durr al-Manthur with reference to Abd bin Humaid from al-Hasan under Ayah 3/80, Ayatullah al-Uzma Qom Iran, 2/47.

अरबी पाठ

वे [लोग] अपने स्थानीय नेताओं को सजदा करते हैं, और आप, हे अल्लाह के रसूल, अधिक पात्र हैं कि हम आपको सजदा करें। उन्होंने कहा: "बताओ, अगर तुम मेरी कब्र के पास से गुज़रो, तो क्या उसे सजदा करोगे?" मैंने कहा: "नहीं।" उन्होंने कहा: "तो ऐसा मत करो। अगर मैं किसी को किसी दूसरे के लिए सजदा करने का आदेश देता, तो मैं महिलाओं को उनके पतियों को सजदा करने का आदेश देता, उस अधिकार के कारण जो अल्लाह सर्वशक्तिमान ने उन्हें उन पर दिया है।" [1]

उर्दू अनुवाद / व्याख्या

[उन्होंने पूछा:] "अगर तुम मज़ार (कब्र) के पास से गुज़रो, तो क्या मज़ार को सजदा करोगे?" मैंने अर्ज़ की: "नहीं।" फ़रमाया: "तो ऐसा मत करो। अगर मैं किसी को किसी के सजदे का हुक्म देता, तो औरतों को शौहरों के सजदे का हुक्म फ़रमाता, उस हक़ के सबब जो अल्लाह तआला ने उनका उन पर रखा है।" और अबू दाऊद ने इस हदीस पर चुप्पी साधकर इसे 'हसन' बताया और हाकिम ने स्पष्ट रूप से कहा कि यह हदीस 'सहीह' है, और ज़हबी ने 'तलख़ीस' में इसे बरकरार रखा। जैसा कि 'अल-इत्तेहाफ़' में है। (त)

हदीस 17 से हदीस 21: तबरानी ने 'मोजम कबीर' में और ज़िया ने 'सहीह मुख्तारा' में ज़ैद बिन अरकम से मौसूला (निरंतर श्रृंखला) के रूप में, और इमाम तिर्मिज़ी ने 'जामे' में सुराक़ा बिन मालिक बिन जुअशुम, तलक़ बिन अली और उम्मुल मोमिनीन उम्मे सलमा और अब्दुल्ला बिन उमर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से तालीक़न (निलंबित) रिवायत किया है, अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ

अगर मैं किसी को किसी के लिए सजदा करने का आदेश देता, तो मैं औरत को हुक्म देता कि वह अपने शौहर को सजदा करे। [2]

उर्दू अनुवाद

अगर मुझे किसी को किसी के लिए सजदे का हुक्म देना होता, तो औरत को फ़रमाता कि वह शौहर को सजदा करे।

हदीस 22: अब्द बिन हमीद से इमाम हसन बसरी से कि हुज़ूर अक़दस (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) को सजदा करने की अनुमति माँगने पर वह आयत उतरी कि "क्या वह तुम्हें कुफ़्र का हुक्म देगा" [3]। यह हदीस पहले खंड में बीत चुकी है।

पहली वृद्धि (तदयील-ए-अव्वल): 'मदारिक शरीफ' में सलमान फ़ारसी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से है कि उन्होंने हुज़ूर अक़दस (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) को सजदा करना चाहा। हुज़ूर ने फ़रमाया:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
किसी मखलूक (सृष्टि) के लिए जायज़ नहीं है कि वह अल्लाह के अलावा किसी को सजदा करे।	किसी मखलूक को जायज़ नहीं कि वह किसी को सजदा करे।

---

[1] सुनन अबी दाऊद, किताब अल-निकाह, बाब फ़ी हक़ अल-ज़ौज 'अलल-मर'अह, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 1/291; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-निकाह, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 2/187; अल-सुनन अल-कुबरा, किताब अल-क़स्म व अल-नुशूज़, बाब मा जा'अ फ़ी 'अज़्म हक़ अल-ज़ौज 'अलल-मर'अह, दार सादिर बेरूत, 7/291. [2] जामे अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-रज़ा, बाब मा जा'अ फ़ी हक़ अल-ज़ौज 'अलल-मर'अह, अमीन कंपनी दिल्ली, 1/138; अल-मोजम अल-कबीर 'अन ज़ैद बिन अरकम हदीस 5116 और 7/511, 908, 909; और कंज़ अल-उम्माल हदीस 44799, 16/337. [3] अद-दुर अल-मंसूर, अब्द बिन हमीद के हवाले से हसन से आयत 3/80 के तहत, आयतुल्ला अल-उज़मा क़ोम ईरान, 2/47.

पृष्ठ संख्या: 450 / 692

یسجدون لمرزبان لھم فانت یارسول اللہ احق ان نسجد لك قال أرأیت لو مررت بقبری اکنت تسجد لہ قلت لا قال فلا تفعلوا لو کنت امر احد ان یسجد لاحد لامرت النساء ان یسجدن لازواجھن لما جعل اللہ لھم علیھن من الحق 1۔

مزار کو پر گزرو تو کیا مزار کو سجدہ کروگے۔ میں نے عرض کی: نہ۔ فرمایا: تو نہ کرو۔ میں کسی کو کسی کے سجدے کا حکم دیتا تو عورتوں کو شوہروں کے سجدے کا حکم فرماتا اس حق کے سبب جو اللہ تعالٰی نے ان کا ان پر رکھا ہے۔ اور ابوداؤد نے سکوتا اس حدیث کو حسن بتایا اور حاکم نے تصریحاً کہا یہ حدیث صحیح ہے اور ذہبی نے تلخیص میں اسے مقرر رکھا۔ کما فی الاتحاف (جیسا کہ اتحاف میں ہے۔ ت)

حدیث ہفدہم 17 تا حدیث بیست و یکم 21: طبرانی معجم کبیر اور ضیاء صحیح مختارہ میں زید بن ارقم سے موصولاً، اور امام ترمذی جامع میں سراقہ بن مالک بن جعشم وطلق بن علی وام المومنین ام سلمہ و عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہم سے تعلیقاً راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لو کنت أمرا احدا ان یسجد لاحد لامرت المرأۃ ان تسجد لزوجھا 2۔

اگر مجھے کسی کو کسی کے لئے سجدے کا حکم ہوتا تو عورت کو فرماتا کو شوہر کو سجدہ کرے۔

حدیث بست و دوم 22: عبد بن حمید امام حسن بصری سے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو سجدہ کرنے کا اذن مانگنے پر وہ آیت اتری کہ کیا تمہیں کفر کا حکم دیں 3۔ یہ حدیث فصل اول میں گزری۔

تذییل اول: مدارک شریف میں سلمان فارسی رضی اللہ عنہ سے ہے انھوں نے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو سجدہ کرنا چاہا حضور نے فرمایا:

لا ینبغي لمخلوق ان یسجد لاحد الا اللہ کسی مخلوق کو جائز نہیں کہ وہ کسی کو سجدہ کرے

---

1 سنن ابی داؤد کتاب النکاح باب فی حق الزوج علی المرأۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۲۹۱، المستدرک للحاکم کتاب النکاح دارالفکر بیروت ۲/ ۱۸۷، السنن الکبری کتاب القسم والنشوز باب ما جاء فی عظم حق الزوج علی المرأۃ دار صادر بیروت ۷ / ۲۹۱ 2 جامع الترمذی ابواب الرضاع باب ما جاء فی حق الزوج علی المرأۃ امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۳۸، المعجم الکبیر عن زید بن ارقم حدیث ۵۱۱۶ و ۷/ ۵۱۱، ۹۰۸، ۹۰۹ و کنز العمال حدیث ۴۴۷۹۹ ۱۶/ ۳۳۷ 3 الدر المنثور بحوالہ عبد بن حمید عن الحسن تحت آیہ ۳/ ۸۰ آیۃ اللہ العظمیٰ قم ایران ۲/ ۴۷

صفحہ: 450 / 692

Fatawa Razawiyya, Volume 22

(He is) Exalted (1) - Except for Allah Almighty. (T)

Second Exposition: In Tafsir Kabir, reported by Imam Sufyan Thawri from Simak bin Hani:

[Arabic Box]: He said, "Al-Jathaliq entered upon Ali ibn Abi Talib (may Allah be pleased with him). He intended to prostrate to him, so he (Ali) said to him: Prostrate to Allah and do not prostrate to me (2)."

[Urdu Translation Box]: An ambassador from the Christian kingdom arrived at the court of the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah honor his face). He wanted to prostrate to the Hazrat. He said: Do not prostrate to me, prostrate to Allah, the Mighty and Sublime.

Twenty-third Hadith (3): In Jami' at-Tirmidhi via the path of Imam Abdullah bin al-Mubarak from Hanzala bin Ubaidullah, and in Sunan Ibn Majah via the path of Jarir bin Hazim from Hanzala bin Abdul-Rahman al-Dawsi, and in Sharh Ma'ani al-Athar of Imam al-Tahawi via the path of Hammad bin Salama, Hammad bin Zaid, Yazid bin Zuray', and Abi Hilal, all of them from Hanzala al-Dawsi from Anas (may Allah be pleased with him):

[Arabic Box]: He said: A man said, "O Messenger of Allah! Should one of us, when meeting his brother or his friend, bow down to him?" He said, "No" (3).

[Urdu Translation Box]: A person submitted: O Messenger of Allah! If one of us meets his brother or friend, should he bow to him? He replied: No.

The wording of Imam al-Tahawi is:

[Arabic Box]: They said, "O Messenger of Allah! Should some of us bow to others when we meet?" He said, "No" (4).

[Urdu Translation Box]: The companions submitted: O Messenger of Allah! Should we bow to one another when we meet? He said: No. Imam Tirmidhi stated this is a Hasan (Good) Hadith.

Type Two: Prohibition of prostrating towards a grave. Twenty-fourth Hadith (24): Imam Ahmad, Imam Muslim, Abu Dawood, Tirmidhi, Nasa'i, and Imam al-Tahawi report from Abu Marthad al-Ghanawi (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Logo: Majlis of Dawatelslami]

1. Madarik al-Tanzil (Tafsir al-Nasafi), under Verse 4/34, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 1/42.
2. Mafatih al-Ghayb, under Verse 2/34, Al-Matba'at al-Bahiyyat al-Misriyyah, Egypt, 2/213.
3. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Etiquette, Chapter on Handshaking, Amin Company, Delhi, 2/97; Sunan Ibn Majah, Chapter on Handshaking, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 572.
4. Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Disliked Acts, Chapter on Embracing, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/399.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

(वह) बुलंद है (1) - अल्लाह तआला के सिवा। (त)

दूसरी तौज़ीह: तफ़सीर कबीर में इमाम सुफ़यान सौरी की रिवायत से सिमाक बिन हानी से है:

[अरबी बॉक्स]: उन्होंने कहा, "अल-जाथलीक अली इब्न अबी तालिब (रज़ियल्लाहु अन्हु) के पास आया। उसने उन्हें सजदा करना चाहा, तो उन्होंने कहा: अल्लाह को सजदा करो और मुझे सजदा न करो (2)।"

[उर्दू अनुवाद बॉक्स]: अमीरुल मोमिनीन मौला अली करमल्लाहु वजहुल करीम की बारगाह में ईसाइयों की सल्तनत का सफ़ीर हाज़िर हुआ। उसने हज़रत को सजदा करना चाहा। आपने फ़रमाया: मुझे सजदा न करो, अल्लाह अज़्ज़ वजल्ल को सजदा करो।

तेईसवीं हदीस (3): जामे तिर्मिज़ी में इमाम अब्दुल्ला बिन मुबारक के ज़रिए हंज़ला बिन उबैदुल्ला से, और सुनन इब्न माजा में ज़रीर बिन हाज़िम के ज़रिए हंज़ला बिन अब्दुर्रहमान अल-दौसी से, और शरह मआनी अल-आसार इमाम तहावी में हम्माद बिन सलमा, हम्माद बिन ज़ैद, यज़ीद बिन ज़ुरैअ और अबी हिलाल के ज़रिए, उन सभी ने हंज़ला अल-दौसी से उन्होंने अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है:

[अरबी बॉक्स]: उन्होंने कहा: एक व्यक्ति ने कहा, "हे अल्लाह के रसूल! हम में से कोई व्यक्ति अपने भाई या अपने दोस्त से मिले तो क्या वह उसके लिए झुके?" उन्होंने कहा, "नहीं" (3)।

[उर्दू अनुवाद बॉक्स]: एक शख्स ने अर्ज़ की: या रसूल अल्लाह! हम में कोई शख्स अपने भाई या दोस्त से मिले तो उसके लिए झुके? फ़रमाया: नहीं।

इमाम तहावी के लफ्ज़ यह हैं:

[अरबी बॉक्स]: उन्होंने कहा, "हे अल्लाह के रसूल! क्या हम मिलते समय एक-दूसरे के लिए झुकें?" उन्होंने कहा, "नहीं" (4)।

[उर्दू अनुवाद बॉक्स]: सहाबा ने अर्ज़ की: या रसूल अल्लाह! क्या मिलते वक्त हम एक दूसरे के लिए झुकें? फ़रमाया: नहीं। इमाम तिर्मिज़ी ने कहा यह हदीस हसन है।

दूसरी किस्म: क़ब्र की तरफ़ सजदा करने की मनाही। चौबीसवीं हदीस (24): इमाम अहमद, इमाम मुस्लिम, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई और इमाम तहावी अबू मर्सद ग़नवी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रावी हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी का लोगो]

1. मद़ारिक अत-तन्ज़ील (तफ़सीर अन-नसफ़ी), आयत 4/34 के तहत, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, 1/42।
2. मफ़ातीह अल-ग़ैब, आयत 2/34 के तहत, अल-मतबअतुल बहिय्यतुल मिस्रिइय्या, मिस्र, 2/213।
3. जामे अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-अदब, मुसाफ़हा का बयान, अमीन कंपनी, दिल्ली, 2/97; सुनन इब्न माजा, मुसाफ़हा का बयान, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 572।
4. शरह मआनी अल-आसार, किताब अल-कराहिया, मुआनका का बयान, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 2/399।

पृष्ठ 692 का 451

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

تعالی ۱۔ ماسوائے اللہ تعالیٰ کے۔ (ت)

تنزیل دوم: تفسیر کبیر میں بروایت امام سفیان ثوری سماک بن ہانی سے ہے:

[Arabic Box]: قال دخل الجاثلیق علی علی ابن ابی طالب رضی اللہ تعالٰی عنہ فاراد ان یسجد لہ فقال لہ اسجد اللہ ولا تسجد لی ۲۔

[Urdu Translation Box]: امیر المومنین مولا علی کرم اللہ وجہہ کی بارگاہ میں سلطنتِ نصاریٰ کا سفیر حاضر ہوا، حضرت کو سجدہ کرنا چاہا، فرمایا : مجھے سجدہ نہ کرو اللہ عزوجل کو سجدہ کرو۔

حدیث بست وسوم ۳: جامع ترمذی میں بطریق الامام عبداللہ بن المبارک عن حنظلہ بن عبید اللہ اور سنن ابن ماجہ میں بطریق جریر بن حازم عن حنظلہ بن عبدالرحمٰن الدوسی اور شرح معانی الآثار امام طحاوی میں بطریق حماد بن سلمہ و حماد بن زید ویزید بن زریع و ابی ہلال کلہم عن حنظلہ الدوسی انس رضی اللہ تعالی عنہ سے ہے:

[Arabic Box]: قال قال رجل یا رسول اللہ الرجل منا یلقی اخاہ او صدیقہ اینحنی لہ قال لا ۳۔

[Urdu Translation Box]: ایک شخص نے عرض کی : یارسول اللہ ! ہم میں کوئی شخص اپنے بھائی یا دوست سے ملے تو اس کے لئے جھکے۔ فرمایا: نہیں۔

امام طحاوی کے لفظ یہ ہیں:

[Arabic Box]: انہم قالوا یارسول اللہ اینحنی بعضنا لبعض اذا التقینا قال لا ۴۔

[Urdu Translation Box]: صحابہ نے عرض کی یا رسول اللہ ! کیا ملتے وقت ہم ایک دوسرے کے لئے جھکے فرمایا: نہ امام ترمذی نے کہا یہ حدیث حسن ہے۔

نوع دوم: قبر کی طرف سجدہ کی ممانعت حدیث بست وچہارم ۲۴: امام احمد و امام مسلم وابوداؤد وترمذی و نسائی و امام طحاوی ابو مرثد غنوی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

[Logo: Majlis of Dawatelslami]

۱ مدارک التنزیل (تفسیر النسفی) تحت آیۃ ۴ / ۳۴ دار الکتب العربی بیروت ۱ / ۴۲ ۲ مفاتیح الغیب تحت آیۃ ۲ / ۳۴ المطبعۃ البہیۃ المصریۃ مصر ۲ / ۲۱۳ ۳ جامع الترمذی ابواب الادب باب ما جاء فی المصافحۃ امین کمپنی دہلی ۲ / ۹۷ ، سنن ابن ماجہ باب المصافحۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۵۷۲ ۴ شرح معانی الآثار کتاب الکراہیۃ باب المعانقۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲ / ۳۹۹

Fatawa Razawiyya - Volume 22

Do not pray towards graves nor sit on them.[1]	**قبروں کی طرف نماز نہ پڑھو نہ ان پر بیٹھو۔**

Hadith Twenty-fifth (25): Tabrani reports in Mu'jam al-Kabir from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (peace be upon him) said: | Do not pray towards a grave nor pray on a grave.[2] | نہ قبر کی طرف نماز پڑھو نہ قبر پر نماز پڑھو۔ تیسر میں ہے اس حدیث کی سند حسن ہے، | | :--- | :--- |

Hadith Twenty-sixth (26): In Sahih Ibn Hibban, from Anas (may Allah be pleased with him): | The Messenger of Allah (peace be upon him) forbade praying towards graves.[3] | قبروں کی طرف نماز پڑھنے سے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے منع فرمایا۔ | | :--- | :--- | Allama Munawi said the chain of this hadith is authentic.

Hadith Twenty-seventh (27): Abul Faraj in Kitab al-Ilal narrates via the path of Rushd bin Kuraib from his father from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (peace be upon him) said: | Listen! None of you should ever pray facing a person, nor towards any grave.[4] | خبردار! ہر گز نہ کوئی کسی آدمی کی طرف نماز میں منہ کرے نہ کسی قبر کی طرف، | | :--- | :---|

Hadith Twenty-eighth (28): Imam Bukhari in his Sahih as a ta'liq (suspended report), and Imam Ahmad, Abdur Razzaq, Abu Bakr bin Abi Shaybah, Waki' bin al-Jarrah, Abu Nu'aym (the teacher of Imam Bukhari), and Ibn Mani' narrate with the chain of Anas (may Allah be pleased with him): | Umar (may Allah be pleased with him) saw me praying towards a grave and said, "The grave is in front of you." | مجھے امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے قبر کی طرف نماز پڑھتے دیکھا فرمایا تمہارے | | :--- | :---|

[1] Sahih Muslim, Kitab al-Jana'iz 1/312; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Jana'iz 2/104; Jami' al-Tirmidhi, Abwab al-Jana'iz 1/125; Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Jana'iz 1/346 [2] Al-Mu'jam al-Kabir from Ibn Abbas, Hadith 12051, Al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut 11/273 [3] Kanz al-Ummal with reference to Hab from Anas, Hadith 19191, Mu'assasat al-Risalah Beirut 7/344 [4] Al-Ilal al-Mutanahiyah by Abul Faraj, Hadith regarding prayer towards someone sleeping or talking, Dar al-Nashr al-Kutub al-Islamiyah Lahore 1/434

फ़तावा रज़विया - जिल्द 22

ला तसल्लू इलल कुबूरे व ला तज्लिसू अलैहा 1 कब्रों की तरफ नमाज़ न पढ़ो न उन पर बैठो।

हदीस पच्चीस (25): तबरानी मुअजम कबीर में अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रावी रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: | ला तसल्लू इला कब्रिंव व ला तसल्लू अला कब्रिन 2 | न कब्र की तरफ नमाज़ पढ़ो न कब्र पर नमाज़ पढ़ो। 'तयसीर' में है इस हदीस की सनद हसन है, | | :--- | :--- |

हदीस छब्बीस (26): सहीह इब्न हिब्बान में अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से है: | न्हा रसूलुल्लाहे सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लमा मिनस सलाते इलल कुबूर 3 | कब्रों की तरफ नमाज़ पढ़ने से रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने मना फ़रमाया। | | :--- | :--- | अल्लामा मनावी ने कहा इस हदीस की सनद सहीह है।

हदीस सत्ताईस (27): अबुल फ़रज किताब अल-इल्लल में ब-तरीक़ रुशद बिन कुरैब अन अबीहि इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रावी कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: | अला ला युसल्लीयन्ना अहदुन इला अहदिन वला इला कब्रिन 4 - फ़ीहे जबारातह अन मंदल रज़ियल्लाहु रशदीन | खबरदार! हरगिज़ न कोई किसी आदमी की तरफ नमाज़ में मुँह करे न किसी कब्र की तरफ, | | :--- | :--- |

हदीस अट्ठाईस (28): इमाम बुखारी अपनी सहीह में तालीक़न और इमाम अहमद व अब्दुर रज़्ज़ाक व अबू बकर बिन अबी शैबा व वकीअ बिन अल-जर्रह। व अबू नुऐम उस्ताद इमाम बुखारी व इब्न मनीअ सनद अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी: | र-आ उमरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु व-अना उसल्ली इला कब्रिन फ़-क़ाला अल-कब्र अमामक | मुझे अमीरुल मोमिनीन फ़ारूक़े आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने कब्र की तरफ नमाज़ पढ़ते देखा फ़रमाया तुम्हारे [सामने कब्र है] | | :--- | :--- |

1. सहीह मुस्लिम किताब अल-जनाइज़ 1/312 व सुनन अबी दाऊद किताब अल-जनाइज़ 2/104, जामेअ अल-तिर्मिज़ी अबवाब अल-जनाइज़ 1/125 व शरह मा-आनी अल-आसार किताब अल-जनाइज़ 1/346

2. अल-मुअजम अल-कबीर अन इब्न अब्बास हदीस 12051 अल-मकतबतुल फ़ैसलिया बैरुत 11/273
3. कंज़ुल उम्माल ब-हवाला हब अन अनस हदीस 19191 मुअस्ससतुल रिसाला बैरुत 7/344
4. अल-इल्लल अल-मुतनाहिया ले-अबी फ़रज हदीस फ़िस सलाते इलन ना-इम वल मुतहददिस दार नश्र अल-कुतुब अल-इस्लामिया लाहौर 1/434

لا تصلوا الی القبور ولا تجلسوا علیھا 1 قبروں کی طرف نماز نہ پڑھو نہ ان پر بیٹھو۔

حدیث بست و پنجم ۲۵: طبرانی معجم کبیر میں عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: | لا تصلوا الی قبر ولا تصلوا علی قبر 2 | نہ قبر کی طرف نماز پڑھو نہ قبر پر نماز پڑھو۔ تیسر میں ہے اس حدیث کی سند حسن ہے، | | :---: | ---: |

حدیث بست و ششم: صحیح ابن حبان میں انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے: | نھی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من الصلوۃ الی القبور 3 | قبروں کی طرف نماز پڑھنے سے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے منع فرمایا۔ | | :--- | :--- | علامہ مناوی نے کہا اس حدیث کی سند صحیح ہے۔

حدیث بست و ہفتم ۲۷: ابوالفرج کتاب العلل میں بطریق رشد بن کریب عن ابیہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: | الا لا یصلین احد الی احد ولا الی قبر 4 - فیہ جبارۃ عن مندل رضی ر شدین | خبردار! ہر گز نہ کوئی کسی آدمی کی طرف نماز میں منہ کرے نہ کسی قبر کی طرف، | | :--- | :--- |

حدیث وبست و ہشتم ۲۸: امام بخاری اپنی صحیح میں تعلیقا اور امام احمد و عبدالرزاق و ابوبکر بن ابی شیبہ و وکیع بن الجراح وابو نعیم استاد امام بخاری و ابن منیع سند انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی: | رأی عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ وانا اصلی الی قبر فقال القبر امامك | مجھے امیر المومنین

فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے قبر کی طرف نماز پڑھتے دیکھا فرمایا تمہارے | | :---: | ---: |

1 صحیح مسلم کتاب الجنائز ۱ / ۳۱۲ و سنن ابی داؤد کتاب الجنائز ۲/ ۱۰۴، جامع الترمذی ابواب الجنائز ۱/ ۱۲۵ وشرح معانی الآثار کتاب الجنائز ۱/ ۳۴۶ 2 المعجم الکبیر عن ابن عباس حدیث ۱۲۰۵۱ المکتبہ الفیصلیہ بیروت ۱۱/ ۲۷۳ 3 کنز العمال بحوالہ حب عن انس حدیث ۱۹۱۹۱ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۷ / ۳۴۴ 4 العلل المتناھیہ لابی الفرج حدیث فی الصلوۃ الی النائم والمتحدث دار نشر الکتب الاسلامیہ لاہور ۱/ ۴۳۴

[Table Header] (Arabic Text): He forbade me. In a narration by Waki', he said to me: "The grave, do not pray towards it." In the narration of Al-Fadl bin Dukain, Umar called out: "The grave! The grave!" So he stepped forward and prayed, and moved past the grave. | (Urdu Translation): Ahead is a grave; avoid the grave. Do not pray towards it. (In the narration of Al-Fadl bin Dukain, Umar called out, "Grave! Grave!") He stepped forward during prayer and moved ahead.

Hadith 29: Narrated by Ahmad, Bukhari, Muslim, and Nasa'i from Umm al-Mu'minin Siddiqah (may Allah be pleased with her): Indeed, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said during his illness from which he did not recover: "May Allah curse the Jews and Christians; they took the graves of their prophets as mosques (places of worship)." She said: "Had it not been for that, his grave would have been made prominent, but it was feared it might be taken as a mosque." In another narration from her: "Those are the worst of creation in the sight of Allah Almighty on the Day of Resurrection." (Urdu Explanation): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said during his terminal illness: "Allah's curse be upon the Jews and Christians; they made the graves of their prophets into places of prostration." And he said those who do this are the worst of creation in the sight of Allah Almighty on the Day of Resurrection. Umm al-Mu'minin said: "If it were not for this, the sacred tomb would have been kept open, but there was a fear that prostration might occur, so the enclosure was kept hidden."

Hadith 30: Narrated by the great Imams Malik, Muhammad, Bukhari, Muslim, Abu Dawood, and Nasa'i from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Footnotes] 1. Kanz al-Ummal, narrated by Abd, Sh., and Ibn Mani' from Anas, Hadith 22510, Mu'assasat al-Risalah Beirut 8/193. 2. Sahih al-Bukhari, Book of Funerals, Chapter: What is disliked regarding taking mosques over graves, Mu'assasat al-Risalah Beirut 1/771; Sahih al-Bukhari, Chapter: What has been narrated about the grave of the Prophet (PBUH) and Abu Bakr and Umar, Mu'assasat al-Risalah Beirut 1/186; Sahih al-Bukhari, Book of Expeditions, Chapter: Illness of the Prophet (PBUH) and his death, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/639; Sahih Muslim, Book of Mosques, Chapter: Prohibition of building mosques over graves, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/201; Musnad Ahmad bin Hanbal from Aisha (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami Beirut 6/121 & 255. 3. Sahih al-Bukhari, Book of Prayer, Chapter:

Should the graves of polytheists from the Jahiliyyah be exhumed, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/61; Sahih Muslim, Book of Mosques, Chapter: Prohibition of building mosques over graves, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/201.

[तालिका शीर्षक] (अरबी पाठ): उन्होंने मुझे मना किया। वकी की एक रिवायत में है, उन्होंने मुझसे कहा: "कब्र, उसकी तरफ नमाज़ मत पढ़ो।" अल-फ़ज़ल बिन दुकैन की रिवायत में है कि उमर ने पुकारा: "कब्र! कब्र!" तो वे आगे बढ़ गए और नमाज़ पढ़ी, और कब्र से आगे निकल गए। | (उर्दू अनुवाद): "आगे कब्र है, कब्र से बचो। उसकी ओर नमाज़ मत पढ़ो।" (और फ़ज़ल बिन दुकैन की रिवायत में है कि उमर ने पुकारा, "कब्र, कब्र!") वे नमाज़ के दौरान ही कदम बढ़ाकर आगे हो गए।

हदीस 29: अहमद, बुखारी, मुस्लिम, नसई ने उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की है: बेशक अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपनी उस बीमारी में फ़रमाया जिससे वे स्वस्थ नहीं हुए: 'यहूद और नसारा पर अल्लाह की लानत हो; उन्होंने अपने नबियों की कब्रों को सजदागाह (मस्जिद) बना लिया।' उन्होंने कहा: 'अगर यह बात न होती तो उनकी कब्र ज़ाहिर रखी जाती, सिवाय इसके कि डर था कि इसे सजदागाह न बना लिया जाए।' उनसे एक रिवायत में है: 'वे लोग क़यामत के दिन अल्लाह अज़्ज़वजल के नज़दीक मखलूक में सबसे बुरे लोग हैं।' (उर्दू व्याख्या): अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपनी वफ़ात-ए-अकदस की बीमारी में फ़रमाया: "यहूद और नसारा पर अल्लाह की लानत हो, उन्होंने अपने नबियों की कब्रों को सजदा करने का स्थान बना लिया।" और फ़रमाया कि ऐसा करने वाले अल्लाह अज़्ज़वजल के नज़दीक क़यामत के दिन सबसे बदतरीन मखलूक हैं। उम्मुल मोमिनीन ने फ़रमाया: "अगर यह न होता तो मज़ार-ए-अतहर को ज़ाहिर रखा जाता, लेकिन अंदेशा था कि कहीं सजदा न होने लगे, इसलिए घेरा पोशीदा (छिपा कर) रखा गया।"

हदीस 30: महान इमामों मलिक, मुहम्मद, बुखारी, मुस्लिम, अबू दाऊद और नसई ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

[पाद टिप्पणियाँ] 1. कन्ज़ुल उम्माल, रिवायत-ए-अब्द, श. और इब्न मनीअ, हदीस 22510, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 8/193। 2. सहीह अल-बुखारी, किताबुल जनाइज़, बाब: कब्रों पर मस्जिद बनाने की मनाही, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 1/771; सहीह अल-बुखारी, नबी (सल्ल.), अबू बक्र और उमर की कब्रों के बारे में, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 1/186; सहीह अल-बुखारी, किताबुल मगाज़ी, नबी (सल्ल.) की बीमारी और वफ़ात, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/639; सहीह मुस्लिम, किताबुल मसाजिद, कब्रों पर मस्जिद बनाने की मनाही, कदीमी कुतुब खाना कराची

1/201; मुसनद अहमद bin हंबल, रिवायत-ए-आयशा (रज़ि.) से, अल-मकतबुल इस्लामी बेरूत 6/121 और 255। 3. सहीह अल-बुखारी, किताबुस सलात, बाब: क्या जाहिलियत के मुशरिकों की कब्रें खोदी जा सकती हैं, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/61; सहीह मुस्लिम, किताबुल मसाजिद, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/201।

पृष्ठ 453 का 692

فنهانی ۱ وفی روایة للوکیع قال لی القبر لا تصل الیه وفي روایة الفضل بن دکین فناداه عمر القبر القبر فتقدم وصلی وجاز القبر۔ | آگے قبر ہے قبر سے بچو قبر سے بچو اس کی طرف نماز نہ پڑھو۔ (اور فضل بن دکین کی روایت میں ہے کہ عمر نے پکارا قبر قبر ت) یہ نماز ہی میں قدم بڑھائے کر آگے ہو گئے

حدیث بست ونہم ۲۹: احمد، وبخاری، مسلم، نسائی ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی: ان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قال فی مرضه الذی لم یقم منه لعن اللہ الیهود والنصاری اتخذوا قبور انبیاءهم مساجد قالت ولولا ذلک لابرز قبره غیر انه خشی ان یتخذ مسجدا ۲ وفی روایة لهم عنها عنه صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم اولئک شرار الخلق عند اللہ عزوجل یوم القیمہ ۳۔ | رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنی وفات اقدس کے مرض میں فرمایا: یہود و نصاریٰ پر اللہ کی لعنت ہو انھوں نے اپنے انبیا کی قبروں کو محل سجدہ بنا لیا اور فرمایا ایسا کرنے والے اللہ عزوجل کے نزدیک روز قیامت بدترین خلق ہیں۔ ام المومنین نے فرمایا: یہ نہ ہوتا تو مزار اطہر کھول دیا جاتا مگر اندیشہ ہوا کہ کہیں سجدہ نہ ہونے لگے لہذا احاطہ مخفی رکھا گیا۔

حدیث سیم ۳۰: اجلہ ائمہ مالک و محمد وبخاری ومسلم وابوداؤد ونسائی وابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

۱ کنز العمال بحوالہ عب، ش وابن منیع عن انس حدیث ۲۲۵۱۰ مؤسسة الرساله بیروت ۸/ ۱۹۳ ۲ صحیح البخاری کتاب الجنائز باب مایکره من اتخاذ المسجد علی القبور موسسة الرساله بیروت ۱/ ۷۷۱، صحیح البخاری باب ما جاء في قبر النبي صلی اللہ تعالی علیه وسلم وابي بکر وعمر موسسة

الرساله بیروت ۱/ ۱۸۶، صحیح البخاری کتاب المغازی باب مرض النبی وفاته صلی الله تعالی علیه وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۶۳۹، صحیح مسلم کتاب المساجد باب النهی عن بناء المسجد علی القبور قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۰۱، مسند احمد بن حنبل عن عائشه رضی الله تعالی عنها المکتب الاسلامی بیروت ۶/ ۱۲۱ و ۲۵۵ ۳ صحیح البخاری کتاب الصلوٰة باب هل ینبش قبور مشرکی الجاهلیة قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۶۱، صحیح مسلم کتاب المساجد باب النهی عن بناء المسجد علی القبور قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۰۱

Fatawa Rizwia Volume 22

[Box 1] Arabic: ۱۔ قاتل اللہ الیھود والنصاری اتخذوا قبور انبیائھم مساجد Urdu: May Allah destroy the Jews and the Christians; they turned the graves of their Prophets into places of prostration (mosques)[1].

[Box 2] ۳۱ حدیث سی و یکم: Muslim in his Sahih, Abdur Razzaq in Musannaf, and Darimi in Sunan narrate from the Mother of the Believers and Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them): Arabic: قالا لما نزلت برسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم طفق یطرح خمیصۃ لہ علی وجھہ فاذا اغتم کشفھا عن وجھہ فقال وھو کذلك لعنۃ اللہ علی الیھود والنصاری اتخذوا قبور انبیائھم مساجد یحذر مثل ما صنعوا ۲۔ Urdu: At the time of the separation of the noble soul, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) would put a sheet over his noble face, and when he felt distressed, he would remove it from his face. In that state, he said: "May the curse of Allah be upon the Jews and the Christians; they turned the graves of their Prophets into mosques." He was warning (his followers) against doing what they had done[2].

[Box 3] ۳۲ حدیث سی و دوم: Al-Bazzar narrates in his Musnad from the Commander of the Believers Ali (may Allah honor his face): Arabic: قال لی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فی مرضہ الذی مات فیہ ائذن للناس علی فاذنت للناس علیہ فقال لعن اللہ قوما اتخذوا قبور انبیائھم مسجدا ثم اغمی علیہ فلما افاق قال یا علی ائذن للناس فاذنت لہم فقال لعن Urdu: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) during the illness from which he passed away said to me: "Give permission for the people to come to me." So I gave permission. When the people were present, his eminence said: "May the curse of Allah be upon a people who turned the graves of their Prophets into a place of prostration." Then his eminence fainted. When he regained consciousness, he said: "O Ali, give permission to the people." So I gave them permission, then he said: "May the curse..."

[Footnotes] [1] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Salah, 1/62 and Sahih Muslim, Kitab al-Masajid, 1/201 and Sunan Abi Dawud, Bab al-Bina' 'ala al-Qabr, 3/104. [2] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Salah, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/62, Sahih Muslim, Kitab al-Masajid, Bab al-Nahyi 'an Bina' al-Masjid 'ala al-Qubur, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/201, Al-Musannaf Abdur Razzaq, Hadith 1588, Al-Maktab al-Islami Beirut, 1/406, Kanz al-Ummal with reference to 'Abd from Aisha and Ibn Abbas, Hadith 22518, Muassasat al-Risalah Beirut, 8/194, Sunan al-Darimi, Hadith 1210, Dar al-Mahasin lil-Tiba'ah, 1/267.

फ़तावा रज़विया खंड 22

[बॉक्स 1] अरबी: ١۔ قاتل اللہ الیھود والنصاری اتخذوا قبور انبیائھم مساجد उर्दू: अल्लाह यहूदियों और ईसाइयों को तबाह करे; उन्होंने अपने नबियों की कब्रों को सजदे की जगह (मस्जिद) बना लिया[1]।

[बॉक्स 2] हदीस 31: मुस्लिम अपनी सहीह में और अब्दुर रज्जाक मुसन्नफ में और दारिमी सुनन में उम्मुल मोमिनीन और अब्दुल्ला बिन अब्बास (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से रिवायत करते हैं: अरबी: قالا لما نزلت برسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم طفق یطرح خمیصۃ لہ علی وجھہ فاذا اغتم کشفھا عن وجھہ فقال وھو کذلك لعنۃ اللہ علی الیھود والنصاری اتخذوا قبور انبیائھم مساجد یحذر مثل ما صنعوا ٢۔ उर्दू: पाक रूह निकलने (वफ़ात) के वक्त रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपने पाक चेहरे पर चादर डाल लेते थे, जब घुटन होती तो चेहरा खोल देते। इसी हालत में आपने फरमाया: "यहूदियों और ईसाइयों पर अल्लाह की लानत हो, उन्होंने अपने नबियों की कब्रों को मस्जिदें बना लिया।" आप डरा रहे थे कि हमारे मज़ार-ए-पुर अनवार के साथ भी ऐसा न किया जाए[2]।

[बॉक्स 3] हदीस 32: बज़ार मुस्नद में अमीरुल मोमिनीन अली (करमल्लाहु वज्हहुल करीम) से रिवायत करते हैं: अरबी: قال لی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فی مرضہ الذی مات فیہ ائذن للناس علی فاذنت للناس علیہ فقال لعن اللہ قوما اتخذوا قبور انبیائھم مسجدا ثم اغمی علیہ فلما افاق قال یا علی ائذن للناس فاذنت لھم فقال لعن उर्दू: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपनी वफ़ात वाली बीमारी के दौरान मुझसे फरमाया: "लोगों को मेरे पास आने की इजाज़त दो।" तो मैंने इजाज़त दी। जब लोग हाज़िर हुए तो हुज़ूर ने फरमाया: "उस कौम पर अल्लाह की लानत हो जिसने अपने नबियों की कब्रों को सजदे की जगह बना लिया।" फिर हुज़ूर पर बेहोशी तारी हो गई। जब होश आया तो फरमाया: "ऐ अली, लोगों को इजाज़त दो।" तो मैंने उन्हें इजाज़त दी, फिर आपने फरमाया: "लानत..."

[फुटनोट्स] [1] सहीह अल-बुखारी, किताब अस-सलाह, 1/62 और सहीह मुस्लिम, किताब अल-मसाजिद, 1/201 और सुनन अबी दाऊद, बाब अल-बिना अला अल-क़ब्र, 3/104। [2] सहीह अल-बुखारी, किताब अस-सलाह, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/62, सहीह मुस्लिम, किताब अल-मसाजिद, बाब अन-नही अन बिना अल-मस्जिद अलल-कुबूर, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/201,

अल-मुसन्नफ अब्दुर रज्जाक, हदीस 1588, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 1/406, कंजुल उम्माल हवाले से आइशा और इब्ने अब्बास से रिवायत, हदीस 22518, मुअस्ससतुर्-रिसाला बेरूत, 8/194, सुनन अद-दारिमी, हदीस 1210, दारुल महासिन लिल-तिबाअह, 1/267।

पृष्ठ 454/692

[باکس ۱] قاتل اللہ الیھود والنصاری اتخذوا قبور انبیائھم مساجد ۱۔ یہود و نصاری کو اللہ مارے انھوں نے اپنے انبیاء کی قبروں کو سجدے کا مقام کر لیا۔

[باکس ۲] حدیث سی و یکم ۳۱: مسلم اپنی صحیح اور عبدالرزاق مصنف اور دارمی سنن میں ام المومنین و عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی: قالا لما نزلت برسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم طفق یطرح خمیصۃ لہ علی وجھہ فاذا اغتم کشفھا عن وجھہ فقال وھو کذلك لعنۃ اللہ علی الیھود والنصاری اتخذوا قبور انبیائھم مساجد یحذر مثل ما صنعوا ۲۔ نزع روح اقدس کے وقت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم چادر روئے اقدس پر ڈال لیتے جب ناگوار ہوئی منہ کھول دیتے۔ اسی حالت میں فرمایا: یہود و نصاری پر اللہ کی لعنت انھوں نے اپنے انبیاء کی قبریں مساجد کر لیں، ڈراتے تھے کہ ہمارے مزارِ پُر انوار کے ساتھ ایسا نہ ہو۔

[باکس ۳] حدیث سی و دوم ۳۲: بزار مسند میں امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ سے راوی: قال لی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فی مرضہ الذی مات فیہ ائذن للناس علی فاذنت للناس علیہ فقال لعن اللہ قوما اتخذوا قبور انبیائھم مسجدا ثم اغمی علیہ فلما افاق قال یا علی ائذن للناس فاذنت لہم فقال لعن رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے وفات انور کے مرض میں مجھ سے فرمایا: لوگوں کو ہمارے حضور حاضر ہونے دو۔ میں نے اذن دیا۔ جب لوگ حاضر ہوئے تو حضور نے فرمایا: اللہ کی لعنت ہو ہر اس قوم پر جس نے اپنے انبیاء کی قبریں جائے سجدہ ٹھہرالیں، پھر حضور پر غشی طاری

[حواشی] ۱ صحیح البخاری کتاب الصلوٰة ۱/ ۶۲ و صحیح مسلم کتاب المساجد ۱/ ۲۰۱ و سنن ابی داؤد باب البناء علی القبر ۳/ ۱۰۴ ۲ صحیح البخاری کتاب الصلوٰة قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۶۲ ، صحیح مسلم کتاب المساجد باب النهی عن بناء المسجد علی القبور قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۰۱، المصنف عبدالرزاق حدیث ۱۵۸۸ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۴۰۶ ، کنز العمال بحوالہ عب عن عائشہ وابن عباس حدیث ۲۲۵۱۸ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۸/ ۱۹۴ ، سنن الدارمی حدیث ۱۲۱۰ دار المحاسن للطباعۃ ۱/ ۲۶۷

...[Allah cursed] a people who took the graves of their Prophets as places of worship (thrice during his fatal illness)[1]. [Translation]: When he regained consciousness, he said: "O Ali! Grant the people permission." I gave permission. He said: "Allah's curse is upon the people who took the graves of their Prophets as places of prostration." This happened three times.

Hadith 33: Narrated by Usamah bin Zaid (may Allah be pleased with them) in Abu Dawood Tayalisi, Musnad of Imam Ahmad, and Tabarani Kabir with a sound chain, and in Abu Nuaim's Ma'rifat al-Sahabah and Diya's Sahih al-Mukhtarah: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said during the illness from which he died: "Bring my companions to me." They entered while he was covered with a Ma'afiri cloth. He uncovered his face and said: "May Allah curse the Jews and Christians; they took the graves of their Prophets as places of worship."[2] [Translation]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said during his fatal illness: "Bring my companions to my presence." They presented themselves; the Holy Presence removed the cloth from his radiant face and said: "May Allah curse the Jews and Christians; they made the graves of their Prophets places of prostration."

Hadith 34: Narrated by Abdullah bin Masood (may Allah be pleased with him) in Imam Ahmad and Tabarani with a sound chain, that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Verily, among the worst of people are those who will be alive when the Hour (Day of Judgment) begins, and those who take graves as places of worship."[3] [Translation]: Indeed, among the worst of all people are those who will be alive when the Day of Judgment is established, and those who establish graves as places of prostration.

Hadith 35: Narrated from Mawla Ali (may Allah ennoble his face) in Musannaf Abdul Razzaq that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Among the worst of people are those who take graves as places of worship."[4] [Translation]: Among the worst people are those who establish graves as places of prostration.

Hadith 36 & 37: It is narrated in Sahih Muslim from Jundub and in Mu'jam al-Tabarani from Ka'b bin Malik (may Allah be pleased with him): He said: "I heard the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) five days before he died, saying: 'Beware! Those before you used to take the graves of their Prophets and righteous people as

places of worship. Beware, do not take graves... [as places of worship].'" [Translation]: I heard the Holy Presence (peace and blessings of Allah be upon him) say five days before his pure passing: "Beware! Those before you used to establish the graves of their Prophets and saints as places of prostration. Beware! You should not..."

---

[1] Kashf al-Astar, Hadith 436, 1/319 & 220 [2] Kanz al-Ummal, Hadith 22523, 8/195 [3] Musnad Ahmad bin Hanbal, 1/405 & 435, and al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 10213, 10/233 [4] al-Musannaf by Abdul Razzaq, 1/405

...[अल्लाह ने लानत की] उस कौम पर जिसने अपने नबियों की कब्रों को मस्जिद बना लिया (अपनी बीमारी के दौरान तीन बार)[1]। [अनुवाद]: जब होश आया तो फ़रमाया: ऐ अली! लोगों को इजाज़त दो। मैंने इजाज़त दी। फ़रमाया: अल्लाह की लानत होती है उस कौम पर जिसने अपने अम्बिया की कब्रों को सजदा गाह बना लिया। तीन बार ऐसा हुआ।

हदीस 33: अबू दाऊद तयालिसी और इमाम अहमद की मुस्नद और तबरानी कबीर में एक अच्छी सनद के साथ, और अबू नुऐम की माअरफतुल सहाबा और ज़िया की सहीह मुख़्तारा में ओसामा बिन ज़ैद (रज़ी अल्लाह अन्हुमा) से रिवायत है: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उस बीमारी में फ़रमाया जिससे उनका इंतकाल हुआ: "मेरे सहाबा को मेरे पास लाओ।" वे आए जबकि आप एक माआफ़िरी कपड़े से ढके हुए थे। आपने चेहरा मुबारक से कपड़ा हटाया और फ़रमाया: "यहूद और नसारा पर अल्लाह की लानत हो, उन्होंने अपने नबियों की कब्रों को इबादत गाह बना लिया।"[2] [अनुवाद]: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मर्ज़-ए-वफ़ात में फ़रमाया: मेरे सहाबा को मेरे हुज़ूर लाओ। हाज़िर हुए, हुज़ूर ने रुख-ए-अनवर से कपड़ा हटाकर फ़रमाया: यहूद व नसारा पर अल्लाह की लानत उन्होंने अपने अम्बिया की कब्रें महल-ए-सजदा करार दे लीं।

हदीस 34: इमाम अहमद और तबरानी में सनद-ए-जियद के साथ अब्दुल्लाह बिन मसऊद (रज़ी अल्लाह अन्हु) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "बेशक लोगों में सबसे बुरे वे हैं जिन पर क़यामत कायम होगी जबकि वे ज़िंदा होंगे और वे जो कब्रों को इबादत गाह (मस्जिद) बनाते हैं।"[3] [अनुवाद]: बेशक सब लोगों से बदतरों में वह हैं जिनके जीते जी क़यामत कायम होगी और वह कि कब्रों को जाए सजदा ठहराते हैं।

हदीस 35: अब्दुल रज़्ज़ाक की मुसन्निफ़ में मौला अली (करम अल्लाह ताला वजहुल करीम) से रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "बुरे लोगों में वे हैं जो कब्रों को इबादत गाह बनाते हैं।"[4] [अनुवाद]: बदतर लोगों में हैं वह कि कब्रों को महल-ए-सुजूद करार दें।

हदीस 36 और 37: सहीह मुस्लिम में जुंदुब और मोजम तबरानी में काब बिन मालिक (रज़ी अल्लाह अन्हु) से है: उन्होंने कहा: मैंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को उनके इंतकाल से पांच दिन पहले कहते सुना: "खबरदार! तुमसे पहले के लोग अपने नबियों और नेक लोगों की कब्रों को इबादत गाह बना लेते थे। खबरदार, तुम कब्रों को इबादत गाह मत बनाना..." [अनुवाद]: मैंने हुज़ूर-ए-

अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की वफ़ात-ए-पाक से पांच रोज़ पहले हुज़ूर को फ़रमाते सुना खबरदार! तुम से अगले अपने अम्बिया औलिया की कब्रों को महल-ए-सजदा गाह करार देते थे खबरदार। तुम ऐसा...

---

[1] कश्फ़ अल-अस्तर, हदीस 436, 1/319 और 220 [2] कंज़ अल-उम्माल, हदीस 22523, 8/195 [3] मुस्नद अहमद बिन हंबल, 1/405 और 435, और अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 10213, 10/233 [4] अल-मुसन्निफ़ अब्दुल रज़्ज़ाक द्वारा, 1/405

اللہ قوما اتخذوا قبور انبیائھم مسجدا ثلثا فی مرض موتہ[1]- ہو گئی جب افاقہ ہوا فرمایا: اے علی! لوگوں کو اذن دو۔ میں نے اذن دیا فرمایا: اللہ کی لعنت ہوتی ہے اس قوم پر جس نے اپنے انبیاء کی قبریں جائے سجدہ کر لیں۔ تین بار ایسا ہوا۔

حدیث سی و سوم ۳۳: ابوداؤد طیالسی و امام احمد مسند اور طبرانی کبیر میں بسند جید اور ابونعیم معرفت الصحابۃ اور ضیاء صحیح مختارہ میں اسامہ بن زید رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی: ان رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قال فی مرضہ الذی مات فیہ ادخلوا علی اصحابی فدخلوا علیہ وھو متقنع ببرد معافری فکشف القناع ثم قال لعن اللہ الیھود النصاری اتخذوا قبور انبیائھم مساجد[2]- رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے مرض وفات میں فرمایا: میرے اصحاب کو میرے حضور لاؤ۔ حاضر ہوئے، حضور نے رخ انور سے کپڑا ہٹا کر فرمایا: یہود و نصاریٰ پر اللہ کی لعنت انھوں نے اپنے انبیاء کی قبریں محل سجدہ قرار دے لیں،

حدیث سی و چہارم ۳۴: امام احمد و طبرانی بسند جید عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: ان من شرار الناس من تدرکھم الساعۃ وھم احیاء و من یتخذ القبور مساجد[3]- بیشک سب لوگوں سے بدتروں میں وہ ہیں جن کے جیتے جی قیامت قائم ہو گی اور وہ کہ قبروں کو جائے سجدہ ٹھہراتے ہیں۔

حدیث سی و پنجم ۳۵: عبد الرزاق مصنف میں مولا علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ سے راوی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: من شرار الناس من یتخذ القبور مساجد[4]- بدتر لوگوں میں ہیں وہ کہ قبروں کو محل سجود قرار دیں۔

حدیث سی و ششم ۳۶ و سی و ہفتم ۳۷: صحیح مسلم میں جندب اور معجم طبرانی میں کعب بن مالک رضی اللہ عنہ سے ہے: قال سمعت النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قبل ان یموت بخمس وھو یقول الا ان من کان قبلکم کانوا یتخذون قبور انبیائھم وصالحیھم مساجد الا فلا تتخذوا القبور میں نے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی وفات پاک سے پانچ روز پہلے حضور کو فرماتے سنا خبر دار! تم سے اگلے اپنے انبیاء اولیاء کی قبروں کو محل سجدہ گاہ قرار دیتے تھے خبر دار۔ تم ایسا

---

[1] کشف الاستار حدیث ۴۳۶ ۱ / ۳۱۹ و ۲۲۰ [2] کنز العمال حدیث ۲۲۵۲۳ ۸ / ۱۹۵ [3] مسند احمد بن حنبل ۱ / ۴۰۵ و ۴۳۵ والمعجم الکبیر حدیث ۱۰۲۱۳ ۱۰ / ۲۳۳ [4] المصنف لعبد الرزاق ۱ / ۴۰۵

Fatawa Rizwia Volume 22

- (Do not make graves) mosques; surely I forbid you from that. (1) / No, do not do it; I surely forbid you from this.

Note: In Sharh Muntaqa, regarding the Hadith of Jundub, it is stated that a similar content was narrated by Tabarani with a good chain from Zaid bin Thabit, and by Bazzar in Musnad from Abu Ubaidah bin al-Jarrah, and by Ibn Adi in Kamil from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them). There will be three more Hadiths as proof for this. Allah knows best.

Hadith 38: Uqayli narrated via Sahl bin Abi Salih from his father Abu Hurairah (may Allah be pleased with him): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) prayed: - O Allah! Do not let my grave become an idol. May Allah curse a people who took the graves of their prophets as mosques. (2) / O Allah! Do not let my noble shrine become an idol; Allah's curse be upon those who turned the graves of their Prophets into mosques.

Hadith 39: Imam Malik in Muwatta narrated from Ata bin Yasar as a Mursal Hadith, and Bazzar in Musnad narrated via the path of Ata bin Yasar from Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him) as a Musnad Hadith: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: - The severe wrath of Allah the Almighty is upon a people who took the graves of their prophets as mosques. (3) / The severe wrath of Allah was upon the people who turned the graves of their prophets into places of prostration.

Hadith 40: Abd al-Razzaq in Al-Musannaf narrated from Amr bin Dinar as a Mursal Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: - The Children of Israel took the graves of their prophets as mosques, so Allah the Almighty cursed them. (4) / The Children of Israel turned the graves of their prophets into places of prostration, so Allah the Mighty and Majestic cursed them. And refuge is sought with Allah.

Benefit: Allama Qazi Baidawi, then Allama Tibi in the commentary of Mishkat, then Allama Qari in Mirqat write: - The Jews and Christians used to prostrate to the graves of their prophets and make them the Qibla, facing towards them in prayer; thus, they turned them into idols. Therefore, He cursed them and forbade Muslims from the like of that. (5) / The Jews and Christians used to prostrate to the shrines of their prophets (peace and blessings be upon them) and made them the Qibla, facing them in prayer;

so they turned them into idols. Therefore, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) cursed them and forbade Muslims from doing the same.

Footnotes: 1. Sahih Muslim 20/2 and Al-Mu'jam al-Kabir Hadith 89 41/19 2. Al-Shifa, Chapter on the ruling of visiting graves 75/2 3. Muwatta Imam Malik, Chapter Jami' al-Salah p.159 and Kashf al-Astar Hadith 1240 220/1 4. Al-Musannaf of Abd al-Razzaq Hadith 1591 406/1 5. Mirqat al-Mafatih Hadith 717 416/2

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

- (क़ब्रों को) मस्जिद (न बनाना); यक़ीनन मैं तुम्हें इससे रोकता हूँ। (१) / न करना, ज़रूर तुम्हें इससे मना फ़रमाता हूँ।

चेतावनी: शरह मुन्तका में हदीस-ए-जुन्दुब पर कहा गया कि इसी तरह की विषय-वस्तु तबरानी ने सनद-ए-जय्यिद के साथ ज़ैद बिन साबित से, और बज़्ज़ार ने मुस्नद में अबू उबैदा बिन अल-जर्राह से और इब्न अदी ने कामिल में जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत की है। इसके सबूत पर तीन और हदीसें होंगी। अल्लाह बेहतर जानता है।

हदीस ३८: उक़ैली ने सहल बिन अबी सालिह के माध्यम से उनके पिता अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने दुआ फ़रमाई: - ऐ अल्लाह! मेरी क़ब्र को बुत न बनाना। अल्लाह की लानत हो उन लोगों पर जिन्होंने अपने नबियों की क़ब्रों को मस्जिद बना लिया। (२) / इलाही! मेरे मज़ार-ए-करीम को बुत न होने देना; अल्लाह की लानत उन पर जिन्होंने अपने अंबिया की क़ब्रें मस्जिद कर लीं।

हदीस ३९: इमाम मालिक ने मुअत्ता में अता बिन यसार से मुर्सल हदीस के रूप में और बज़्ज़ार ने मुस्नद में अता बिन यसार के माध्यम से अबू सईद ख़ुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मौसूल हदीस के रूप में रिवायत की: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: - अल्लाह तआला का सख़्त ग़ज़ब उस क़ौम पर हुआ जिसने अपने नबियों की क़ब्रों को मस्जिद बना लिया। (३) / अल्लाह का ग़ज़ब उस क़ौम पर हुआ जिसने अपने अंबिया की क़ब्रों को सजदागाह ठहराया।

हदीस ४०: अब्दुर रज़्ज़ाक ने मुसन्निफ़ में अम्र बिन दीनार से मुर्सल हदीस के रूप में रिवायत की कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: - बनी इसराईल ने अपने नबियों की क़ब्रों को मस्जिद बना लिया था, तो अल्लाह तआला ने उन पर लानत फ़रमाई। (४) / बनी इसराईल ने अपने अंबिया की क़ब्रों को सजदागाह बना लिया तो अल्लाह अज़्ज़वजल ने उन पर लानत फ़रमाई। और अल्लाह की पनाह।

इफ़ादा: अल्लामा क़ाज़ी बैज़ावी, फिर अल्लामा तीबी शरह मिश्कात में, फिर अल्लामा क़ारी मिरक़ात में लिखते हैं: - यहूदी और ईसाई अपने नबियों की क़ब्रों को सजदा करते थे और उन्हें क़िबला बना लेते थे और नमाज़ में उनकी तरफ़ मुँह करते थे; पस उन्होंने उन्हें बुत बना लिया था। इसी वजह से

उन पर लानत की गई और मुसलमानों को ऐसा करने से मना किया गया। (५) / यहूद व नसारा अपने अंबिया अलैहिमुस्सलातु वस्सलाम के मज़ारों को सजदा करते और उन्हें क़िबला बनाकर नमाज़ में उनकी तरफ़ मुँह करते तो उन्होंने उनको बुत बना लिया, लिहाज़ा नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन पर लानत की और मुसलमानों को इससे मना फ़रमाया।

पाद-टिप्पणियाँ: १. सहीह मुस्लिम २०/२ और अल-मुअजम अल-कबीर हदीस ८९ ४१/१९ २. अल-शिफ़ा, फ़सल फ़ी हुक्म ज़ियारत क़ब्र ७५/२ ३. मुअत्ता इमाम मालिक, बाब जामिअ अल-सलाह पृ. १५९ और कश्फ़ अल-अस्तार हदीस १२४० २२०/१ ४. अल-मुसन्निफ़ अब्दुर रज़्ज़ाक हदीस १५९१ ४०६/१ ५. मिरक़ात अल-मफ़ातीह हदीस ७१७ ४१६/२

पृष्ठ ४५६ / ६९२

مساجد انی انھاکم عن ذلك 1 | نہ کرنا ضرور تمہیں اس سے منع فرماتا ہوں۔

تنبیہ: شرح منتقی میں حدیث جندب پر کہا اس کے مانند مضمون طبرانی نے بسند جید زید بن ثابت اور بزار نے مسند میں ابو عبیدہ بن الجراح وابن عدی نے کامل میں جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالی عنہم سے روایت کیا، اس کے ثبوت پر تین حدیثیں اور ہوں گی۔ واللہ تعالی اعلم۔

حدیث سی و ہشتم ۳۸: عقیلی بطریق سہل بن ابی صالح عن ابیہ ابو ہریرہ رضی اللہ تعالی عنہ سے راوی: رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے دعا فرمائی: اللھم لاتجعل قبری وثناً لعن اللہ قوما اتخذوا قبور انبیائھم مساجد 2 | الہی! میرے مزارِ کریم کو بت نہ ہونے دینا اللہ کی لعنت ان پر جنہوں نے اپنے انبیاء کی قبریں مسجد کرلیں۔

حدیث سی و نہم: امام مالک مؤطا میں عطا بن یسار سے مرسلاً اور بزار مسند میں ابو بطریق عطا بن یسار ابو سعید خدری رضی اللہ تعالی عنہ سے موصولاً راوی: رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے فرمایا: اشد غضب اللہ تعالی علی قوم اتخذوا قبور انبیائھم مساجدا 3 | اللہ کا غضب اس قوم پر ہوا جس نے اپنے انبیاء کی قبروں کو محل سجدہ ٹھہرایا۔

حدیث چہلم: عبدالرزاق مصنف میں عمرو بن دینار سے مرسلاً راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے فرمایا: کانت بنو اسرائیل اتخذوا قبور انبیائھم مساجد فلعنھم اللہ تعالی 4 | بنی اسرائیل نے اپنے انبیاء کی قبروں کو محل سجدہ کر لیا تو اللہ عزوجل نے ان پر لعنت فرمائی۔ والعیاذ باللہ۔

افادہ: علامہ قاضی بیضاوی پھر علامہ طیبی شرح مشکوۃ پھر علامہ قاری مرقاۃ میں لکھتے ہیں: کانت الیھود والنصاری یسجدون القبور انبیائھم و یجعلونھا قبلة ویتوجھون في الصلوة نحوھا فقد

اتخذوها اوثانا فلذلك لعنهم ومنع المسلمين عن مثل ذلك 5 | یہود و نصاری اپنے انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کے مزاروں کو سجدہ کرتے اور انھیں قبلہ بنا کر نماز میں ان کی طرف منہ کرتے تو انھوں نے ان کو بت بنالیا، لہذا نبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے ان پر لعنت کی اور مسلمانوں کو اس سے منع فرمایا۔

حواشی: 1 صحیح مسلم ۲۰/۲ والمعجم الکبیر حدیث ۸۹ ۴۱/۱۹ 2 الشفاء فصل فی حکم زیارۃ قبر ۷۵/۲ 3 مؤطا امام مالك باب جامع الصلوۃ ص ۱۵۹ و کشف الاستار حدیث ۱۲۴۰ ۲۲۰/۱ 4 المصنف لعبد الرزاق حدیث ۱۵۹۱ ۴۰۶/۱ 5 مرقاۃ المفاتیح حدیث ۷۱۷ ۴۱۶/۲

Fatawa Rizvia Volume 22

In *Majma' Bihar al-Anwar*, it is stated:

Arabic	Urdu Translation
كانوا يجعلونها قبلة يسجدون اليها في الصلوة كالوثن	They would establish the shrines of prophets as their qibla and prostrate towards them in prayer, just like idols.

In *Taysir* and *Siraj al-Munir*, which are commentaries on *Jami' al-Saghir*, it is written: *'Itakhadhuha wijhata qiblatihim'*. The meaning of the Hadith is that they made the shrines the direction for prostration. In *Az-Zawajir* by Imam Ibn Hajar Makki, it says:

Arabic	Urdu Translation
اتخاذ القبور مسجدا معناه الصلوة عليه او اليه	Making graves a place of prostration means that prayer is performed on them or towards them.

Allama Turpushti has mentioned both scenarios in *Sharh al-Masabih*:

Arabic	Urdu Translation
احدهما كانوا يسجدون بقبور الانبياء تعظيما لهم وقصد العبادة، ثانيها التوجه الى قبورهم في الصلوة	One is prostrating at the graves of prophets out of reverence for them and with the intention of worship; the second is facing towards their graves during prayer.

He then stated: *'Wa kila al-tariqayni ghayru mardiyyah'*. Both forms are disliked.

Sheikh Muhaqqiq, quoting this in *Al-Lama'at*, says: *'Wa fi Sharh al-Sheikh aydan mithluhu'* (In the Sheikh's commentary, it is similar. - Translator). In Imam Ibn Hajar Makki's commentary, it is also the same. Thus, it is clear that prostrating [directly at a grave] and prostrating towards a grave are both forbidden. They fall under these Hadiths, and both are subject to those severe warnings.

I say: (Translator's note) Rather, the second scenario is more evident and predominant; worship of anyone other than God is not known among the Jews. Therefore, scholars have stated that Christianity is worse than Judaism because the Christians' deviation concerns Monotheism (*Tawhid*), whereas the Jews' deviation concerns only Prophethood (*Risalat*).

---

1. *Majma' Bihar al-Anwar*, under the word 'Qabr', Maktaba Dar al-Iman, Medina al-Munawwara, 2/196.

2. *Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir*, under the Hadith 'Fa-atala Allah al-Yahud...', Maktaba al-Imam al-Shafi'i, Riyadh, 2/181.
3. *Az-Zawajir*, Book of Prayer, Chapter on taking graves as mosques, Dar al-Fikr, Beirut, 1/246.
4. *Lama'at al-Tanqih Sharh Mishkat al-Masabih*, from Al-Turpushti, Chapter on Mosques, etc., Maktaba al-Ma'arif al-Ilmiyah, Lahore, 3/52.
5. *Lama'at al-Tanqih Sharh Mishkat al-Masabih*, from Al-Turpushti, Chapter on Mosques, etc., Maktaba al-Ma'arif al-Ilmiyah, Lahore, 3/52.

फ़तावा रिज़विया खंड 22

मजमा' बिहार अल-अनवार में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
كانوا يجعلونها قبلة يسجدون اليها في الصلوة كالوثن	वे नबियों के मज़ार को क़िबला मानकर नमाज़ में उनकी ओर सजदा करते थे जैसे मूर्ति।

तयसीर और सिराज-ए-मुनीर, जो जामे सगीर की व्याख्याएँ हैं, में है: 'इत्तखज़ूहा वज्हता क़िब्लतिहिम'। हदीस का अर्थ यह है कि उन्होंने मज़ारों को सजदे की दिशा बना लिया। इमाम इब्न हजर मक्की की ज़वाजिर में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
اتخاذ القبور مسجدا معناه الصلوة عليه او اليه	कब्रों को सजदा करने की जगह बनाने का अर्थ यह है कि उन पर या उनकी ओर नमाज़ पढ़ी जाए।

अल्लामा तुरपुश्ती ने शरह मसाबीह में दोनों स्थितियाँ लिखी हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
احدهما كانوا يسجدون بقبور الانبياء تعظيما ادة، ثانيها التوجه الى قبورهمطلهم وقصد الع في الصلوة	एक यह कि वे इबादत के इरादे से नबियों की कब्रों को सजदा करते, दूसरे यह कि उनकी ओर सजदा करते।

फिर फ़रमाया: 'वकिला अत-तरीक़ैनी गैरु मदिय्यह'। दोनों ही स्थितियाँ नापसंद हैं।

शेख मोहक्किक़ 'लमात' में इसे उद्धृत करते हुए फ़रमाते हैं: 'वफ़ी शरह अल-शेख अयज़न मिस्लुहू' (शेख की व्याख्या में भी ऐसा ही है। - त)। इमाम इब्न हजर मक्की की व्याख्या में भी ऐसा ही है, तो ज़ाहिर है कि सजदा करना और कब्र की ओर सजदा करना दोनों हराम हैं। और वे इन हदीसों के अंतर्गत आते हैं, और दोनों पर वे सख्त चेतावनियाँ लागू होती हैं।

अक़ूल (मैं कहता हूँ): (त) बल्कि दूसरी स्थिति अधिक स्पष्ट और प्रबल है, यहूदियों में अल्लाह के अलावा किसी और की पूजा प्रसिद्ध नहीं है। इसलिए विद्वानों ने कहा है कि यहूदी धर्म से ईसाई धर्म

अधिक बुरा है क्योंकि ईसाइयों का विरोध तौहीद (एकेश्वरवाद) में है, जबकि यहूदियों का विरोध केवल रिसालत (पैगंबरी) में है।

---

1. मजमा' बिहार अल-अनवार, "कब्र" शब्द के अंतर्गत, मकतबा दार अल-ईमान, मदीना अल-मुनव्वरा, 2/196.
2. अल-तयसीर शरह अल-जामे अल-सगीर, हदीस 'फ़अतला अल्लाह अल-यहूद...' के अंतर्गत, मकतबा अल-इमाम अल-शाफ़ई, रियाद, 2/181.
3. अल-ज़वाजिर, किताबुस-सलात, कब्रों को मस्जिद बनाना, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 1/246.
4. लमात अल-तनकीह शरह मिश्कात अल-मसाबीह, अल्लामा तुरपुश्ती से, बाबुस-मसाजिद आदि, मकतबा अल-मआरिफ़ अल-इल्मिया, लाहौर, 3/52.
5. लमात अल-तनकीह शरह मिश्कात अल-मसाबीह, अल्लामा तुरपुश्ती से, बाबुस-मसाजिद आदि, मकतबा अल-मआरिफ़ अल-इल्मिया, लाहौर, 3/52.

مجمع بحار الانوار میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
كانوا يجعلونها قبلة يسجدون اليها في الصلوة كالوثن	مزارات انبیاء کو قبلہ ٹھہرا کر نماز میں ان کی طرف سجدہ کرتے تھے جیسے بت۔

تیسیر نیز سراج منیر شروح جامع صغیر میں ہے: اتخذوها وجهة قبلتهم مراد حدیث یہ ہے کہ انہوں نے مزارات کو سمت سجدہ بنالیا۔ زواجر امام ابن حجر مکی میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
اتخاذ القبور مسجدا معناه الصلوة عليه او اليه	قبروں کا محل سجدہ بنالینے کے یہ معنی ہیں کہ ان پر یا ان کی طرف نماز پڑھی جائے۔

علامہ تورپشتی نے شرح مصابیح میں دونوں صورتیں لکھیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
احدهما كانوا يسجدون بقبور الانبياء تعظيما لهم وقصد العبادة، ثانيها التوجه الى قبورهم في الصلوة	ایک یہ کہ بقصد عبادت قبور انبیاء کو سجدہ کرتے، دوسرے یہ کہ ان کی طرف سجدہ کرتے۔

پھر فرمایا: وكلا الطريقين غير مرضية۔ دونوں صورتیں ناپسند ہیں۔

شیخ محقق لمعات میں اسے نقل کرکے فرماتے ہیں وفی شرح الشیخ ایضا مثلہ (شیخ کی شرح میں بھی ایسا ہے۔ت) شرح امام ابن حجر مکی میں بھی یوں ہی ہے تو ظاہر کہ سجدہ اور قبر کی طرف سجدہ دونوں حرام ہیں۔ اور ان احادیث کے تحت میں داخل ہیں، اور دونوں کو وہ سخت وعیدیں شامل۔

اقول: (میں کہتا ہوں۔ت) بلکہ صورت دوم اظہر وار جح ، یہود سے عبادت غیر خدا معروف نہیں۔ ولہذا علماء نے فرمایا کہ یہودیت سے نصرانیت بدتر ہے کہ نصاریٰ کا خلاف توحید ہے۔ اور یہود کا صرف رسالت میں۔

---

1. مجمع بحار الانوار تحت لفظ "قبر" مکتبہ دارالایمان مدینۃ المنورہ ۲/ ۱۹۶
2. التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث فأتلی اللہ الیہود الخ مکتبۃ الامام الشافعي ریاض ۲/ ۱۸۱
3. الزواجر کتاب الصلوۃ اتخاذ القبور مساجد دارالفکر بیروت ۱/ ۲۴۶
4. لمعات التنقیح شرح مشکوۃ المصابیح عن التورپشتی باب المساجد الخ مکتبۃ المعارف العلمیہ لاہور ۳/ ۵۲
5. لمعات التنقیح شرح مشکوۃ المصابیح عن التورپشتی باب المساجد الخ مکتبۃ المعارف العلمیہ لاہور ۳/ ۵۲

Volume 22 | Fatawa Rizvia

In Durr al-Mukhtar it is stated:

Arabic Text	Urdu Translation
Al-Nasrani sharrum minal Yahudi fid darain.[1]	The Christian is worse than the Jew in both worlds. (T)

In Radd al-Muhtar from Bazzaziyya it is stated:

Arabic Text	Urdu Translation
Liana niza'an Nasara fil ilahiyat wa niza'al Yahudi fin nubawat.[2]	Because the Christians' disagreement (with us) is in divinity, i.e., monotheism, while the Jews' disagreement is in prophethood. (T)

Inevitably, the compiler of the school of thought, our master Imam Muhammad, clearly indicated in 'Al-Muwatta' that the second scenario is included in the warning and encompassed by the hadith; he established the chapter:

Arabic Text	Urdu Translation
Bab al-qabru yuttakhazu masjidan au yusalla ilayh.[3]	"Chapter": Making a grave a place of prostration or praying towards it. (T)

And in this, he cited this hadith of Abu Hurairah:

Arabic Text	Urdu Translation
Qatal Allahul Yahuda-ttakhazu quboora ambiya'ihim masajid.[4]- Wallahu Ta'ala A'lam.	May Allah Almighty punish the Jews for they turned the graves of their noble Prophets into places of prostration. And Allah Almighty knows best. (T)

Section Three: Proof from 150 texts of Fiqh (Jurisprudence) regarding the prohibition of the prostration of greeting (Sajda-e-Tahiyyat).

And they are also of two kinds: Type One: Three classes: Class One: The ruling on the act of prostration itself, which is absolutely forbidden for other than God. I say: (I say. T) The prohibition is agreed upon, and this much is our intent, and regarding the charge of disbelief (Takfeer)...

---

[1] Durr al-Mukhtar, Kitab an-Nikah, Bab Nikah al-Kafir, Mujtabai Press, Delhi, 1/210 [2] Radd al-Muhtar, Kitab an-Nikah, Bab Nikah al-Kafir, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/395 [3] Al-Muwatta lil-Imam Muhammad, Bab al-Qabru yuttakhazu masjidan, etc.,

Aftab-e-Alam Press, Lahore, p. 172 [4] Al-Muwatta lil-Imam Muhammad, Bab al-Qabru yuttakhazu masjidan, etc., Aftab-e-Alam Press, Lahore, p. 172

जिल्द २२ | फतावा रज़विया

दुर्रे मुख्तार में है:

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
अलनसरानी शर्रुम मिनल यहूदी फ़िद दारैन।[1]	ईसाई, यहूदियों से दोनों जहाँनों में बदतर हैं। (त)

रद्दुल मुहतार में बज़ज़िया से है:

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
लिअन्ना निज़ाअन नसारा फ़िल इलाहियात व निज़ाअल यहूदी फ़िन नुबुवात।[2]	इसलिए कि ईसाइयों का (हमसे इख़्तिलाफ़) इलाहियात यानी तौहीद में है जबकि यहूदियों का इख़्तिलाफ़ रिसालत में है। (त)

लाजरम मुहर्रिरे मज़हब सय्यदुना इमाम मुहम्मद ने मुअत्ता में सूरत-ए-दोम के दाख़िल-ए-वईद व मशमूल-ए-हदीस होने की तरफ़ साफ़ इरशाद फ़रमाया: बाब वज़अ किया:

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
बाबुल क़बरु युत्तख़ज़ु मस्जिदन् औ युसल्ला इलैह।[3]	"बाब" क़ब्र को सज्दा गाह बनाया जाए या उसकी तरफ़ मुँह करके नमाज़ पढ़ी जाए। (त)

और इसमें यही हदीस अबू हुरैरा लाए।

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
क़ातलल्लाहुल यहूदत्तख़ज़ू क़ुबूर अंबियाइहिम मसाजिद।[4] - वल्लाहु तआला आलम।	अल्लाह तआला यहूदियों को मारे कि उन्होंने अपने अंबिया-ए-किराम की क़ब्रों को सज्दा गाह बनाया। वल्लाहु तआला आलम। (त)

फ़स्ल सोम: डेढ़ सौ नुसूस-ए-फ़िक़्ह से सज्दा-ए-तहियत के हराम होने का सबूत

और वो भी दो नौअ हैं: नौअ अव्वल: तीन क़िस्म: क़िस्म अव्वल: नफ़्स-ए-सज्दा का हुक्म कि ग़ैर ख़ुदा के लिए मुतलक़न हराम है। अक़ूल: (मैं कहता हूँ। त) तहरीम मुत्तफ़िक़ अलैह है और इसी क़दर हमारा मक़सूद, और तकफ़ीर में...

[1] दुर्रे मुख्तार, किताबुन निकाह, बाब निकाहुल काफ़िर, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली १/ २१० [2] रद्दुल मुहतार, किताबुन निकाह, बाब निकाहुल काफ़िर, दारुल इहया अत्तुर्रास अल-अरबी बैरूत २/ ३९५ [3] मुअत्ता लिल इमाम मुहम्मद, बाबुल क़बरु युत्तख़ज़ु मस्जिदन् अल-ख़्, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, सफ़ा १७२ [4] मुअत्ता लिल इमाम मुहम्मद, बाबुल क़बरु युत्तख़ज़ु मस्जिदन् अल-ख़्, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, सफ़ा १७२

درمختار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
النصراني شر من اليهودي في الدارين[1]۔	عیسائی، یہودیوں سے دونوں جہانوں میں بدتر ہیں۔ (ت)

ردالمحتار میں بزازیہ سے ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لان نزاع النصارى في الالهيات ونزاع اليهود في النبوات[2]۔	اس لئے کہ عیسائیوں کا (ہم سے اختلاف) الہیات یعنی توحید میں ہے جبکہ یہودیوں کا اختلاف رسالت میں ہے۔ (ت)

لا جرم محرر مذہب سیدنا امام محمد نے موطا میں صورت دوم کے داخل وعید و مشمول حدیث ہونے کی طرف صاف ارشاد فرمایا: باب وضع کیا:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
باب القبر يتخذ مسجدا او يصلى اليه[3]۔	"باب" قبر کو سجدہ گاہ بنایا جائے یا اس کے طرف منہ کر کے نماز پڑھی جائے۔ (ت)

اور اس میں یہی حدیث ابو ہریرہ لائے۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
قاتل الله اليهود اتخذ واقبور انبيا ئهم مساجد[4]۔ والله تعالیٰ اعلم۔	اللہ تعالیٰ یہودیوں کو مارے کہ انہوں نے اپنے انبیائے کرام کی قبروں کو سجدہ گاہ بنایا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

فصل سوم: ڈیڑھ سو نصوص فقہ سے سجدہ تحیت کے حرام ہونے کا ثبوت

اور وہ بھی دو نوع ہیں: نوع اول: تین قسم: قسم اول: نفس سجدہ کا حکم کہ غیر خدا کے لئے مطلقاً حرام ہے۔ اقول: (میں کہتا ہوں۔ ت) تحریم متفق علیہ ہے اور اسی قدر ہمارا مقصود، اور تکفیر میں

---

[1] درمختار کتاب النکاح باب نکاح الکافر مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۲۱۰ [2] ردالمحتار کتاب النکاح باب نکاح الکافر داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۳۹۵ [3] مؤطا للامام محمد باب القبر یتخذ مسجدا الخ آفتاب عالم پریس لاہور ص ۱۷۲ [4] مؤطا للامام محمد باب القبر یتخذ مسجدا الخ آفتاب عالم پریس لاہور ص ۱۷۲

Fatawa Razawiyya, Volume 22

The statements will appear in six ways: (1) Prostration for someone other than God is disbelief. Its apparent meaning is general. (2) Prostration to someone other than God is absolutely disbelief; in this, there is an explicit mention of generality. (3) It is not disbelief under duress, otherwise, the condition of being an act of disbelief is necessary even in the first instances. (4) It is disbelief if intended for another, but if intended for Allah Almighty or if there is no specific intention, then it is not disbelief. (5) It is disbelief with the intention of worship, and not disbelief with the intention of greeting, and even if there is no intention, it is still disbelief. (6) It is not disbelief towards another at all as long as there is no intention of worship, and this is the correct and reliable view, the truth and the creed, and the rest are interpreted as formal disbelief etc. And success is from Allah. Text 1: Tabyin al-Haqa'iq Imam Fakhr al-Din al-Zayla'i Vol 1 p. 202 (2) Ghunyat al-Mustamli Muhaqqiq Ibrahim al-Halabi p. 266 (3) Fath Allah al-Mu'in al-Allamah al-Sayyid Abi al-Sa'ud al-Azhari Vol 1 p. 290:

Arabic Text	**English Translation**
Al-tawadhu' nihayatun tujadu fis-sujood wa lihazal-wasajada li-ghairillahi ta'ala yakfuru[1].	The limit of humility is found in prostration, and for this reason, one who prostrates to other than Allah Almighty commits disbelief.
(4) Nisab al-Ihtisab (manuscript) Chapter 49 (5) from Kifayat al-Sha'bi: Iza sajada li-ghairillahi ta'ala yakfuru li-anna wad'al-jabhata alal-ardhi la yajuzu illa lillahi ta'ala[2].	If one prostrates to someone other than God, he is a disbeliever because placing the forehead on the ground is not permissible for another.
Text 7: From Al-Mabsut by the great Imam Shams al-A'immah al-Sarakhsi (7) from Al-Jami' al-Rumuz p. 535: Man sajada li-ghairillahi ta'ala ala wajhit-ta'zeemi kafara[3].	One who performs a prostration of veneration to someone other than God is a disbeliever.
Text 8: Minah al-Rawd al-Azhar in the commentary of Al-Fiqh al-Akbar p. 234: Aqoolu: wad'ul-jabeeni aqbahu min wad'il-khaddi.	I say: placing the forehead on the ground is worse than placing the cheek.

[1] Tabyin al-Haqa'iq, Chapter on Prayer of the Sick 1/202; and Ghunyat al-Mustamli, Second Standing, Suhail Academy Lahore p. 466; Fath al-Mu'in, Chapter on Prayer of the Sick, Karachi 1/290. [2] Fatawa Nur al-Huda, citing Al-Mabsut, Book of Disliked Acts,

Chapter on what makes a Muslim a disbeliever, Maktabah Haqqaniyah Quetta p. 439.
[3] Jami' al-Rumuz, Book of Disliked Acts, Maktabat al-Islamiyyah, Gunbad Qamus Iran 3/315.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

इबारतें छह तरीक़ों से आएँगी: (1) ग़ैर ख़ुदा के लिए सज्दा कुफ़्र है। इसका ज़ाहिरुल इतलाक़ है। (2) ग़ैर ख़ुदा को सज्दा मुतलक़न (पूर्ण रूप से) कुफ़्र है, इसमें इत्तलाक़ (व्यापकता) की तश्रीह (स्पष्टीकरण) है। (3) ब-हाल-ए-इक्रा (दबाव की स्थिति में) कुफ़्र नहीं है, वर्ना कुफ़्रिया क़ैद अव्वलीन में भी ज़रूरी है। (4) ग़ैर की नियत से कुफ़्र है और अगर अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के लिए नियत हो या कुछ नियत न हो तो कुफ़्र नहीं। (5) ब-नियत-ए-इबादत कुफ़्र है, और ब-नियत-ए-तहियत (सलाम/सम्मान) कुफ़्र नहीं, और अगर कुछ नियत न हो तब भी कुफ़्र। (6) ग़ैर की तरफ़ असलन कुफ़्र नहीं है जब तक कि नियत-ए-इबादत न हो, और यही सहीह व मोतमिद (विश्वसनीय) है और हक़ व मोतक़द (आस्था के योग्य) है और बाक़ी कुफ़्र-ए-सूरी (दिखावटी कुफ़्र) वग़ैरा से मुअव्वल (व्याख्यायित) हैं। वबिल्लाहि-तौफ़ीक़।

नस 1: तबयीनुल हक़ाएक़ इमाम फ़ख़रुद्दीन ज़ैली जिल्द अव्वल सफ़हा 202 (2) ग़ुनियतुल मुस्तमली मुहक़्क़िक़ इब्राहिम ह़लबी सफ़हा 266 (3) फ़तहुल्लाह अल-मुईन अल्लामा अल-सैय्यद अबी अल-सऊद अल-अज़हरी जिल्द अव्वल सफ़हा 290:

अरबी इबारत	हिन्दी अनुवाद
अत-तवाज़ो निहायातुन तूजादू फ़िस-सुजूद व लि-हाज़ाल-वसजदा लि-ग़ैरिल्लाहि तआला यकफ़ुरु[1]	तवाज़ो (विनम्रता) की इंतहा सज्दे पर है, इसलिए ग़ैर-ख़ुदा को सज्दा कुफ़्र है।
(4) निसाबुल एहितसाब (क़लमी) बाब 49 (5) किफ़ाया शअ़बी से: इज़ा सजदा लि-ग़ैरिल्लाहि तआला यकफ़ुरु लि-अन्ना वज़-अल-जभता अ़लल-अर्ज़ि ला यजूज़ु इल्ला लिल्लाहि तआला[2]	ग़ैर-ख़ुदा को सज्दा करे तो काफ़िर है कि ज़मीन पर पेशानी रखना दूसरे के लिए जाइज़ नहीं।
नस 7: मब्सूतुल इमाम जलील शम्सुल अइम्मा सरख़सी (7) इससे जामेउर-रुमज़ सफ़हा 535: मन सजदा लि-ग़ैरिल्लाहि तआला अ़ला वजहित-ताज़ीमी कफ़रा[3]	ग़ैर-ख़ुदा को सज्दा-ए-ताज़ीमी करने वाला काफ़िर है।
नस 8: मिनहुल रौज़ल अज़हर फ़ी शरहिल फ़िक़्हिल अकबर सफ़हा 234: अक़ूलु: वज़-उल-जबीनी अक़ब-हु मिन वज़-इल-ख़द्दी	मैं कहता हूँ ज़मीन पर माथा रखना रुख़्सारा (गाल) रखने से ज़्यादा बुरा है।

1 तबयीनुल हक़ाएक़ बाब सलातुल मरीज़ 1/202 व ग़ुनियतुल मुस्तमली अ-सानी अल-क़ियाम सुहैल अकैडमी लाहौर सफ़हा 466, फ़तहुल मुईन बाब सलातुल मरीज़ कराची 1/290 2 फ़तावा नूरुल हुदा ब-ह़वाला अल-मब्सूत किताबुल कराहिया फ़स्ल फ़ीमा यसीरु बिहिल मुस्लिमु काफ़िरन मक्तबा ह़क़्क़ानिया क्वेटा सफ़हा 439 3 जामेउर-रुमज़ किताबुल कराहिया मक्तबतुल इस्लामिया गुम्बद क़ामूस ईरान 3/315

عبارات چھ طور پر آئیں گی: (۱) غیر خدا کے لئے سجدہ کفر ہے۔ اس کا ظاہر الاطلاق ہے۔ (۲) غیر خدا کو سجدہ مطلقاً کفر ہے اس میں تصریح اطلاق ہے۔ (۳) بحال اکراہ کفر نہیں ورنہ کفریہ قید اولین میں بھی ضروری ہے۔ (۴) غیر کی نیت سے کفر اور اللہ عزوجل کے لئے نیت ہو یا کچھ نیت نہ ہو تو کفر نہیں۔ (۵) بہ نیت عبادت کفر، اور بہ نیت تحیت کفر نہیں، اور کچھ نیت نہ ہو جب بھی کفر۔ (۶) غیر کی طرف اصلاً کفر نہیں جب تک نیت عبادت نہ ہو، اور یہی صحیح و معتمد ہے اور حق و معتقد ہے اور باقی کفر صوری و غیرہ سے مؤول وباللہ التوفیق۔

نص ۱: تبیین الحقائق امام فخر الدین زیلعی جلد اول ص ۲۰۲ (۲) غنیہ المستملی محقق ابراہیم حلبی ص ۲۶۶ (۳) فتح اللہ المعین العلامۃ السید ابی السعود الازہری جلد اول ص ۲۹۰:

عربی عبارت	**اردو ترجمہ**
التواضع نهاية توجد في السجود ولهذا الوسجد لغير الله تعالى يكفر 1۔	تواضع کا ختم سجدہ پر ہے اس لئے غیر خدا کو سجدہ کفر ہے۔
(۴) نصاب الاحتساب قلمی باب ۴۹ (۵) کفایۃ شعبی سے: اذا سجد لغير الله تعالى يكفر لان وضع الجهة على الارض لا يجوز الا لله تعالى 2۔	غیر خدا کو سجدہ کرے تو کافر ہے کہ زمین پر پیشانی رکھنا دوسرے کے لئے جائز نہیں۔
نص ۷: مبسوط الامام جلیل شمس الائمہ سرخسی (۷) اس سے جامع الرموز ص ۵۳۵: من سجد لغير الله تعالى على وجه التعظيم كفر 3۔	غیر خدا کو سجدہ تعظیمی کرنے والا کافر ہے۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
نص ۸: منح الروض الازہر فی شرح الفقہ الاکبر ص ۲۳۴: اقول: وضع الجبین اقبح من وضع الخد	میں کہتا ہوں زمین پر ماتھا رکھنا رخسارہ رکھنے سے زیادہ برا ہے۔

1 تبیین الحقائق باب صلوٰۃ المریض ۱ / ۲۰۲ وغنیۃ المستملی الثانی القیام سہیل اکیڈمی لاہور ص ۴۶۶، فتح المعین باب صلوۃ المریض کراچی ۱ / ۲۹۰ 2 فتاویٰ نور الھدیٰ بحوالہ المبسوط کتاب الکراھیۃ فصل فیما یصیر بہ المسلم کافراً مکتبہ حقانیہ کوئٹہ ص ۴۳۹ 3 جامع الرموز کتاب الکراھیۃ مکتبۃ الاسلامیہ گنبد قاموس ایران ۳ / ۳۱۵

Fatawa Razawiyya Volume 22

[Arabic Quote]: "It is appropriate that disbelief should not be attributed except by placing the forehead [al-jabeen] and not otherwise, because this is a prostration specific to Allah Almighty." - I say: Firstly, if it was done in the manner of worship, it would be disbelief even if he did no more than kiss the ground or bow, rather even by a mere intention. Otherwise, it is not disbelief according to the relied-upon opinion, which is the truth to be believed. Secondly, the 'jabeen' is one of the two sides of the forehead [al-jabhah], and there are two 'jabeens'. Prostration is actually the placing of the forehead [al-jabhah], so take heed.

[Urdu Commentary]: ...is also worse, so it should be that there is no disbelief in it, and [the view] that this prostration is exclusive to Allah Almighty. I say: (I say. T) Firstly, if he places the forehead on the ground in the manner of worship, he will become a disbeliever, even if he contented himself with kissing the ground or just bowing, or even just having the intention (and said nothing more than that). So, in the reliable school of thought, it is not disbelief, and this is the truth worthy of belief. Secondly, 'jabeen' is one side and direction of the forehead. There are two 'jabeens' in a forehead. Prostration is the name for placing the forehead [al-jabhah] on the ground. Therefore, one should be aware of this. (T)

Text 9: Sharh Nuqaya by Allama Qahistani, p. 335. (10) Majma' al-Anhur Multaqa al-Abhur, Vol. 4, p. 220. Both from Fatawa Zahiriyya. (11) Radd al-Muhtar by Allama Shami, Vol. 5, p. 487 from Jami' al-Rumuz:

[Table] Arabic: He becomes a disbeliever by prostration absolutely. Urdu: One becomes a disbeliever absolutely by prostrating to other than God.

I say: (I say. T) Based on Imam Ayni's summary and Ali Qari's narration from Zahiriyya, this ruling is not definitive but is attributed to 'some', meaning some have said he becomes a disbeliever absolutely, as will follow later. (As it will come later. T) Both Majma' al-Anhur and Shami cite Allama Qahistani as a reliable source, and there is no doubt that Imam Ayni is more reliable than them. Therefore, we did not count Zahiriyya here.

Text 12: Ghayat al-Bayan by Allama Itqani, manuscript, Book of Disliked Matters (Kitab al-Karahiyah), before the section on sales:

[Table] Arabic: As for prostrating to other than Allah, he is a disbeliever if it was without compulsion. Urdu: Prostrating to other than God without compulsion is disbelief.

1. Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Section on Disbelief: Explicit and Implicit, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 193.
2. Majma' al-Anhur, Book of Disliked Matters, Beirut, 2/522; Jami' al-Rumuz, Book of Disliked Matters, Iran, 3/315; Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter of Seeking Exoneration, etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/226.
3. Ghayat al-Bayan, Book of Disliked Matters, before the text on sales (manuscript).

फतावा रज़विया खंड 22

[अरबी उद्धरण]: "यह उचित है कि माथा (जबीन) रखने के अलावा कुफ्र (अविश्वास) न माना जाए, क्योंकि यह सजदा अल्लाह तआला के लिए विशिष्ट है।" - मैं कहता हूँ: पहली बात यह कि यदि यह इबादत के तौर पर हो तो कुफ्र है, भले ही वह जमीन चूमने या झुकने से ज्यादा न हो, बल्कि केवल नियत (इरादे) मात्र से भी। अन्यथा, विश्वसनीय मत के अनुसार, जो कि सत्य और विश्वास के योग्य है, कुफ्र नहीं है। दूसरी बात यह कि जबीन माथे (जभह) के दो किनारों में से एक है, और दो जबीन होते हैं। वास्तव में सजदा माथा (जभह) जमीन पर रखना है, इसलिए सावधान रहें।

[उर्दू व्याख्या]: ...भी बदतर है, तो चाहिए कि इसमें कुफ्र न हो और यह कि यह सजदा अल्लाह अज़्ज़वजल के लिए खास है। अक़ूल: (मैं कहता हूँ। त) अव्वलन अगर ज़मीन पर बतौरे इबादत पेशानी रखे तो काफ़िर हो जाएगा अगरचे ज़मीन चूमने या सिर्फ झुकने बल्कि सिर्फ नियत करने पर इकतफ़ा किया (और उस से मज़ीद कुछ न कहा) तो काबिले एतमाद मज़हब में कुफ्र नहीं लिहाजा यही हक़ काबिले एतकाद है। सानियन जबीन "पेशानी की एक जानिब और तरफ़ है। और पेशानी में दो जबीन हैं। और सजदा ज़मीन पर पेशानी रखने का नाम है। लिहाजा इस से आगाह होना चाहिए। (त)

पाठ 9: शर्ह नुक़ाया अल्लामा क़ुहिस्तानी पृ. 335। (10) मजमा अल-अन्हुर मुल्तक़ा अल-अबहुर खंड 4 पृ. 220। दोनों फतावा ज़हीरिया से। (11) रद्द अल-मुह्तार अल्लामा शामी खंड 5 पृ. 487 जामे अल-रुमूज़ से:

[सारणी] अरबी: सजदे से मुतलक़न (पूर्णत:) काफ़िर हो जाता है। उर्दू: गैर-खुदा को सजदा करने से मुतलक़न काफ़िर हो जाएगा।

अक़ूल: (मैं कहता हूँ। त) इमाम ऐनी के इख़्तिसार और अली क़ारी की नक़ल से ज़हीरिया में यह हुक्म जज़मी (निश्चित) नहीं है बल्कि कुछ लोगों की तरफ निस्बत है कि कुछ ने मुतलक़न काफ़िर कहा कमा सयाती (जैसा कि आगे आएगा। त)। मजमा अल-अन्हुर और शामी दोनों के मुस्तनद नक़ल अल्लामा क़ुहिस्तानी हैं और इसमें कोई शक नहीं कि इमाम ऐनी उनसे ज़्यादा विश्वसनीय हैं, इसलिए हमने यहाँ ज़हीरिया को नहीं गिना।

पाठ 12: ग़ायतुल बयान अल्लामा इतक़ानी (हस्तलिपि) किताबुल कराहिया, खरीद-बिक्री के अध्याय से पहले:

[सारणी] अरबी: रहा अल्लाह के अलावा किसी और को सजदा करना, तो वह काफ़िर है यदि यह बिना मजबूरी के हो। उर्दू: गैर-खुदा को बिना किसी मजबूरी के सजदा करना कुफ्र है।

1. मिनह अल-रौद अल-अज़हर शर्ह अल-फिक्ह अल-अकबर, कुफ्र का अध्याय: स्पष्ट और सांकेतिक, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, पृ. 193।
2. मजमा अल-अन्हुर किताबुल कराहिया बेरुत 2/522 और जामे अल-रुमूज़ किताबुल कराहिया ईरान 3/315, रद्द अल-मुह्तार किताबुल हज़र वल इबाहत बाबुल इस्तेबरा वग़ैरह दार एहया अल-तुरास अल-अरबी बेरुत 5/226।
3. ग़ायतुल बयान किताबुल कराहिया, बिक्री से संबंधित पाठ से पहले (हस्तलिपि)।

पृष्ठ 460 का 692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

فینبغی ان لا یکفر الا بوضع الجبین دون غیرہ لان ھذہ سجدۃ مختصتہ للہ تعالی - اقول: اولا ان کان علی وجہ العبادۃ کفر ولو لم یزد علی تقبیل ارض او انحناء بل بمجرد النیۃ والافلا کفر في المعتمد وھو الحق المعتقد وثانیا الجبین احد جانبي الجبھۃ و ھما جبینان و انما السجود وضع الجبھۃ فلیتنبہ -

بھی بدتر ہے تو چاہئے کہ اس میں کفر نہ ہو اور میں کہ یہ سجدہ ہے کہ اللہ عزوجل کے لئے خاص ہے۔ اقول : (میں کہتا ہوں۔ت) اولاً اگر زمین پر بطور عبادت پیشانی رکھے تو کافر ہو جائے گا اگرچہ زمین چومنے یا صرف جھکنے بلکہ صرف نیت کرنے پر اکتفاء کیا (اور اس سے مزید کچھ نہ کہا) تو قابل اعتماد کیا مذہب میں کفر نہیں لہذا یہی حق قابلِ اعتقاد ہے۔ ثانیاً جبین "پیشانی کی ایک جانب اور طرف ہے۔ اور پیشانی میں دو جبین ہیں۔ اور سجدہ زمین پر پیشانی رکھنے کا نام ہے۔ لہذا اس سے آگاہ ہونا چاہئے۔ (ت)

نص ۹: شرح نقایہ علامہ قہستانی ص ۳۳۵ (۱۰) مجمع الانہر ملتقی الابحر جلد ۴ ص ۲۲۰۔ دونوں فتاوی ظہیر یہ سے (۱۱) ردالمحتار علامہ شامی جلد ۵ ص ۴۸۷ جامع الرموز سے :

| یکفر بالسجدۃ مطلقاً - | غیر خدا کو سجدے سے مطلقاً کافر ہو جائے گا۔ |

اقول: (میں کہتا ہوں۔ت) امام عینی کے اختصار اور علی قاری کی نقل سے ظہیر یہ میں یہ حکم جزمی نہیں بلکہ بعض کی طرف نسبت ہے کہ بعض نے مطلقاً کافر کہا کما سیاتی (جیسا کہ آگے آئے گا۔ت) مجمع الانہر و شامی دونوں کے مستند نقل علامہ قہستانی ہیں اور شک نہیں کہ امام عینی ان سے اوثق ہیں لہذا ہم نے یہاں ظہیر یہ کو نہ گنا۔

نص ۱۲: غایۃ البیان علامہ اتقانی قلمی کتاب الکراھیۃ قبیل فصل من البیع :

| اما السجود لغير الله فهو كافر اذا كان من غير اكراه - | غير خدا كو بلا اكراه سجده كفر ہے۔ |

1 منح الروض الازهر شرح الفقه الاكبر فصل فى الكفر صريحاً وكناية مصطفى البابي مصر ص ١٩٣ 2 مجمع الانهر كتاب الكراهية بيروت ٢ / ٥٢٢ و جامع الرموز كتاب الراهية ايران ٣ / ٣١٥، رد المحتار كتاب الحظر والاباحة باب الاستبراء وغيره دار احياء التراث العربي بيروت ٥ / ٢٢٦ 3 غاية البيان كتاب الكراهية قبيل نص من البيع (قلمى)

Fatawa Razawiya Volume 22

Text 13: Minah al-Rawd p. 235:

(Arabic) If he prostrates without compulsion, he becomes an unbeliever according to them without dispute (1).	**(Urdu) If he prostrates without compulsion, according to the consensus of scholars, he will become an unbeliever.**

I say (A'la Hazrat): The claim of consensus is out of place. Firstly, the correct and chosen opinion is the detail of the intention of worship versus salutation, regarding which numerous absolute texts will soon follow.

Secondly: Great elders have explicitly stated that prostration for salutation (Tahiyat) is not disbelief (kufr) even in the absence of compulsion. In Fatawa Kubra, then Khizana al-Muftiin (Manuscript) Book of Abomination, also Waqi'at Imam Sadr al-Shaheed, and then in the aforementioned Ghayat al-Bayan itself, after writing the issue of compulsion, it is stated:

(Arabic) This is evidence that prostration with the intention of salutation, when one is fearful, does not constitute disbelief. Based on this analogy, whoever prostrates before kings as a form of salutation does not become an unbeliever (2).	**(Urdu) This is evidence that a prostration of respect, when one is fearful (and perceives danger), will not be disbelief. Therefore, this issue was analogized upon it, that whoever prostrates before kings out of respect will not become an unbeliever.**

In Jami' al-Fusulayn, volume two, after the issue of compulsion, it says:

(Arabic) This supports what we said: whoever prostrates to a sultan out of honor does not become an unbeliever (3).	**(Urdu) This issue supports the previous statement that whoever prostrated to a king by way of respect, (by this action) he will not be an unbeliever. (T)**

Thirdly: The statement of Ali Qari himself comes that he only called prostration at the Radiant Tomb (of the Prophet) forbidden (haram) and not disbelief (kufr).

Fourthly: Rather, in Text 72 they will say the same, that some scholars have declared it disbelief while the more apparent view is the absence of declaring it disbelief. Then, let alone consensus, that view is not even the preponderant one; it is weak and outweighed.

Text 14: Imam Ibn Hajar Makki's "A'lam bi-Qawati' al-Islam" p. 55:

(Arabic) It is known from their words that prostration before...	(Urdu) It is known from the words of the scholars that prostrating to other than Allah is sometimes disbelief...

1. Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, chapter on explicit and implicit disbelief, Mustafa al-Babi Egypt p. 193
2. Khizana al-Fatawa, Book of Abomination, Manuscript volume 2/213
3. Jami' al-Fusulayn, Chapter 38, Islami Kutub Khana Karachi volume 2/312

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

इबारत 13: मिनह अर-रौज़ पृ. 235:

(अरबी) यदि वह बिना मजबूरी के सजदा करता है, तो उनके अनुसार बिना किसी विवाद के वह काफ़िर हो जाता है (1)।

(उर्दू) यदि बिना मजबूरी के सजदा किया तो विद्वानों की सहमति से वह काफ़िर हो जाएगा।

मैं (आला हज़रत) कहता हूँ: आम सहमति (इत्तेफ़ाक) का दावा बेबुनियाद है। पहली बात: बल्कि सही और चुनिंदा राय इबादत और तहियत (सम्मान) की नीयत का विवरण है, जिस पर कई मुतलक़ (स्पष्ट) इबारतें जल्द ही आएँगी।

दूसरी बात: बड़े बुजुर्गों ने मजबूरी न होने की विशेष स्थिति में भी सजदा-ए-तहियत के कुफ़्र न होने का स्पष्ट वर्णन किया है। फ़तावा कुबरा, फिर खज़ाना अल-मुफ़्तीन (हस्तलिखित) किताबुल कराहिया, साथ ही वाक़ियात इमाम सद्र अल-शहीद, फिर इसी ग़ायत अल-बयान में मजबूरी का मसला लिखने के बाद कहा गया है:

(अरबी) यह इस बात का प्रमाण है कि सम्मान की नीयत से किया गया सजदा, जब आदमी डरा हुआ हो, कुफ़्र नहीं होता। इस आधार पर इस मसले का क़यास किया गया कि जो बादशाहों को सम्मान स्वरूप सजदा करे वह काफ़िर नहीं होगा (2)।

(उर्दू) यह इसका प्रमाण है कि ताज़ीमी सजदा जब कि (व्यक्ति) डरा हुआ हो (और ख़तरा महसूस करे) तो कुफ़्र नहीं होगा। इसलिए इसी पर यह मसला क़यास किया गया है कि जो बादशाहों को ताज़ीमी सजदा करे वह काफ़िर न होगा।

जामे उल फ़ुसूलैन जिल्द दो में मजबूरी के मसले के बाद है:

(अरबी) यह हमारी कही हुई बात का समर्थन करता है कि जिसने सुल्तान को सम्मान देने के लिए सजदा किया वह काफ़िर नहीं होता (3)।

(उर्दू) यह मसला पिछली बात का समर्थन करता है कि जिसने किसी बादशाह को सम्मान स्वरूप सजदा किया तो (इस कार्रवाई से) वह काफ़िर न होगा। (त)

तीसरी बात: स्वयं अली क़ारी की इबारत आती है कि उन्होंने रौज़ा-ए-अनवर के सजदे को केवल हराम कहा, न कि कुफ़्र।

चौथी बात: बल्कि इबारत 72 में वे वही कहेंगे कि कुछ विद्वानों ने तकफ़ीर (काफ़िर कहना) की है और अधिक स्पष्ट बात तकफ़ीर न होना है। फिर आम सहमति तो दूर की बात है, वह राय बेहतर (राजिह) भी नहीं है, बल्कि कमज़ोर और मरजूह (अस्वीकृत) है।

इबारत 14: इमाम इब्न हजर मक्की की ए'लाम बि-क़वातिए अल-इस्लाम पृ. 55:

(अरबी) उनके कलाम से मालूम हुआ कि सामने सजदा करना...	**(उर्दू) विद्वानों के कलाम से मालूम हुआ कि ग़ैर को सजदा करना कभी कुफ़्र है...**

---

1. मिनह अर-रौज़ अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, फ़स्ल फ़िल कुफ़्र सरीहन व किनायतन, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र पृ. 193
2. खज़ाना अल-फ़तावा किताबुल कराहिया क़लमी नुस्खा 2/ 213
3. जामे उल फ़ुसूलैन अल-फ़स्ल अत-तामीन वस्सलातून इस्लामी कुतुब ख़ाना कराची 2/ 312

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

نص ۱۳: منح الروض ص ۲۳۵:

اذا سجد بغیر الاکراہ یکفر عندھم بلا خلاف اگر بلا اکراہ سجدہ کیا تو باتفاق علماء کافر ہو جائے گا۔ ۱

اقول: (میں کہتا ہوں۔ت) دعوٰی اتفاق بے محل ہے اولاً: بلکہ صحیح و مختارہ وہی تفصیل نیت عبادت و تحیت ہے جن پر نصوص کثیرہ مطلقہ عنقریب آتے ہیں :

ثانیاً: اجلہ اکابر نے خاص صورت عدم اکراہ میں بھی سجدہ تحیت کفر نہ ہونے کی تصریحیں فرمائیں۔ فتاوٰی کبرٰی میں پھر خزانہ لمفتین قلمی کتاب الکراہیۃ نیز واقعات امام صدر شہید پھر خود یہی غایۃ البیان مذکور میں مسئلہ اکراہ لکھ کر فرمایا :

فھذا دلیل علی ان السجود نبیۃ التحیۃ اذا کان خائفا لا یکون کفرا فعلی ھذا القیاس من سجد عن السلاطین علی وجہ التحیۃ لا یصیر کافرا ۲

یہ اس کی دلیل ہے کہ سجدہ تعظیمی جبکہ خائف (اور خطر محسوس کرے) تو کفر نہ ہوگا۔ لہذا اسی پر یہ مسئلہ قیاس کیا گیا ہے کہ جو بادشاہوں کو سجدہ تعظیمی کرے تو کافر نہ ہوگا۔

جامع الفصولین جلد دوم میں بعد مسئلہ اکراہ ہے:

فھذا تؤید مأمران من سجد للسطان تکریماً لا یکفر ۳

یہ مسئلہ گزشتہ کلام کی تائید کرتا ہے کہ جس نے کسی بادشاہ کو بطور تعظیم سجدہ کیا تو (اس کاروائی سے) وہ کافر نہ ہو گا۔ (ت)

ثالثاً: خود علی قاری کی عبارت آتی ہے کہ روضہ انور کے سجدے کو صرف حرام کہانہ کہ کفر،

رابعاً: بلکہ نص ۷۲ میں وہی کہیں گے کہ بعض علماء نے تکفیر کی اور ظاہر تر عدم تکفیر ہے۔ پھر اتفاق در کنار وہ قول راجح بھی نہیں ضعیف و مرجوح ہے۔

نص ۱۴: امام ابن حجر مکی کی اعلام بقواطع الاسلام ص ۵۵:

علم من کلاهم ان السجود بین یدی کلام علماء سے معلوم ہوا کہ غیر کو سجدہ کبھی کفر ہے

---

۱ منح الروض الازهر شرح الفقه الاكبر فصل فی الكفر صريحاً وكناية مصطفى البابي مصر ص ۱۹۳ ۲ خزانة الفتاوى كتاب الكراهية قلمی نسخه ۲/ ۲۱۳ ۳ جامع الفصولين الفصل الثامن والثلاثون اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۱۲

[Arabic Box Text]: "Apart from that, some of it is disbelief (kufr) and some is forbidden (haram) without being disbelief. Disbelief is when one intends to prostrate to a creature. Forbidden is when one intends it for Allah Almighty while honoring the creature with it, without intending it for the creature, or if there is no specific intention."

[Urdu Box Text]: "And sometimes it is just forbidden. Disbelief is to intend prostration for a creature, and forbidden is to perform prostration for Allah Almighty and direct it towards a creature for its honor, or if there is no intention at all."

Text 15: Jawahir al-Akhlati, Book of Istihsan (16); then Al-Hindiyya, Vol 5, p. 368, 369 (17); Nisab al-Ihtisab, Chapter 49 (18). All these are from the great Imam Faqih Abu Ja'far Hindwani:

[Arabic Box Text]: "And this is the wording of al-Nisab, which is more complete: Whoever kisses the ground before the Sultan or Emir or prostrates to him, if it is by way of greeting, he does not become a disbeliever, but he becomes a sinner committing a major sin. If he prostrated with the intention of worshipping the Sultan, or if no intention was present, he has indeed disbelieved."

[Urdu Box Text]: "Whoever kissed the ground or prostrated before a king or leader, if it was as a greeting, he did not become a disbeliever but became a sinner who committed a major sin. If he intended worship of the king, or if at that time there was no intention of worship or greeting, then he certainly became a disbeliever."

Text 19: Fatawa of Imam Zahir al-Din Marghinani (20), its summary by Imam Ayni (21), from it Ghamz al-Uyun wal-Basa'ir, p. 31 (22), Fatawa Khulasa manuscript, before the Book of Gifts (23), from it Manh al-Rawd, p. 235:

[Arabic Box Text]: "And this is the wording of Imam Ayni: Some said he becomes a disbeliever absolutely. Most said it is based on several aspects: if he intended worship by it, he becomes a disbeliever. If he intended greeting, he does not become a disbeliever but it is forbidden for him. If he had no intention, he is a disbeliever according to most of the scholars of knowledge."

[Urdu Box Text]: "Regarding prostration to other than God, some said he is absolutely a disbeliever. Most say there are several cases: if he sought worship, he is a

disbeliever; if he intended greeting, it is not disbelief but forbidden; and if there was no intention, he is a disbeliever according to most imams."

Summary words are as follows:

---

1. I'lam bi Qawati' al-Islam with Sabil al-Najat, Maktabat al-Haqiqah, Dar al-Shafaqat, Istanbul, Turkey, p. 388.
2. Fatawa Hindiyya, Book of Disliked Matters, Chapter 28, Noorani Kutub Khana, Karachi, 5/29-368.
3. Ghamz al-Uyun wal-Basa'ir, citing al-Ayni in Mukhtasar al-Fatawa al-Zahiriyya, First Part, Idarat al-Qur'an, Karachi, 1/45.

[अरबी बॉक्स पाठ]: "इसके अलावा, कुछ कुफ्र (अविश्वास) है और कुछ कुफ्र के बिना हराम (वर्जित) है। कुफ्र वह है जब कोई किसी प्राणी को सजदा करने का इरादा रखता है। हराम वह है जब कोई अल्लाह तआला के लिए इसका इरादा करता है, जबकि प्राणी का सम्मान करता है, बिना प्राणी के लिए इरादा किए, या यदि कोई विशिष्ट इरादा नहीं है।"

[उर्दू बॉक्स पाठ]: "और कभी-कभी यह केवल हराम है। कुफ्र यह है कि प्राणी के लिए सजदा करने का इरादा किया जाए, और हराम यह है कि अल्लाह तआला के लिए सजदा किया जाए और किसी प्राणी की ओर उसकी ताज़ीम (सम्मान) के लिए निर्देशित किया जाए, या यदि बिल्कुल कोई इरादा न हो।"

नस्सं 15: जवाहिरुल अख़लाती किताबुल इस्तेहसान (16); फिर हिंदिया जिल्द 5 पृ. 368, 369 (17); निसाबुल इहतेसाब बाब 49 (18)। ये सब इमाम अजल फकीह अबू जअफ़र हिंदवानी से हैं:

[अरबी बॉक्स पाठ]: "और यह निसाब के शब्द हैं जो अधिक पूर्ण हैं: जिसने सुल्तान या अमीर के सामने ज़मीन चूमी या उसे सजदा किया, यदि यह अभिवादन (तहीया) के रूप में था, तो वह काफ़िर नहीं होता, लेकिन वह कबीरा गुनाह करने वाला गुनहगार हो जाता है। यदि उसने सुल्तान की इबादत की नियत से सजदा किया, या यदि उस समय कोई नियत उपस्थित नहीं थी, तो वह वास्तव में काफ़िर हो गया।"

[उर्दू बॉक्स पाठ]: "जिसने बादशाह या सरदार के सामने ज़मीन चूमी या उसे सजदा किया, अगर बतौर तहीया (अभिवादन) था तो काफ़िर तो न हुआ मगर गुनहगार मुर्तकिबे कबीरा (बड़े पाप का दोषी) हुआ। और अगर परस्तिश (पूजा) बादशाह की नियत की या इबादत व तहीया की कोई नियत उस वक्त न थी तो बेशक काफ़िर हो गया।"

नस्सं 19: फ़तावा इमाम ज़हीर उद्दीन मरग़ीनानी (20), इसका संक्षिप्त इमाम ऐनी (21), इससे ग़म्ज़ुल उ़यून वल बसाइर पृ. 31 (22), फ़तावा खुलासा कलमी कबील किताबुल हिबा (23), इससे मन्हुर्रौज़ पृ. 235:

[अरबी बॉक्स पाठ]: "और यह इमाम ऐनी के शब्द हैं: कुछ ने कहा कि वह मुतलक़न (पूरी तरह से) काफ़िर हो जाता है। अधिकांश ने कहा कि यह कई पहलुओं पर आधारित है: यदि उसने इसके द्वारा

इबादत का इरादा किया, तो वह काफ़िर हो जाता है। यदि उसने तहीया (अभिवादन) का इरादा किया, तो वह काफ़िर नहीं होता लेकिन उसके लिए यह हराम है। यदि उसका कोई इरादा नहीं था, तो वह अधिकांश इल्म वाले उलेमा के अनुसार काफ़िर है।"

[उर्दू बॉक्स पाठ]: "ग़ैर ख़ुदा को सजदे से बाज़ (कुछ) ने कहा मुतलक़न काफ़िर है, और अक्सर (अधिकांश) ने इसमें कई सूरतें बताई हैं: अगर उसकी इबादत चाही तो काफ़िर है; और तहीया की नियत की तो कुफ्र नहीं हराम है; और अगर कुछ नियत न थी तो अक्सर अइम्मा (इमामों) के नज़दीक काफ़िर है।"

खुलासा के शब्द इस प्रकार हैं:

---

1. इलाम ब-क़वातेउल इस्लाम मअ़ सबीलुन नजा़त, मकतबुल हकी़क़ा, दारुश शफ़क़त, इस्तांबुल, तुर्की, पृ. 388।
2. फ़तावा हिंदिया, किताबुल कराहिया, बाब 28, नूरानी कुतुब ख़ाना, कराची, 5/29-368।
3. ग़म्ज़ुल उ़यून वल बसा़इर, ह़वाला ऐनी फ़ी मुख्तसर फ़तावा ज़हीरिया, फ़न अव्वल, इदारातुल क़ुरआन, कराची, 1/45।

पृष्ठ 692 में से 462

الغیر منه ماهو کفر ومنه ماهو حرام غیر کفر فالکفر ان یقصد السجود للمخلوق والحرام ان یقصده لله تعالی معظما به ذلك للمخلوق من غیر ان یقصده به اولایکون له قصد ۱۔ اور کبھی صرف حرام۔ کفر تو یہ ہے کہ مخلوق کے لئے سجدہ کا قصد کرے اور حرام یہ کہ سجدہ اللہ تعالیٰ کے لئے کرے اور مخلوق کی طرف کرنے سے اس کی تعظیم یا یہ کہ اصلا کچھ نہ ہو۔

نص ۱۵: جواہر الاخلاطی کتاب الاستحسان (۱۶) پھر ہندیہ جلد ۵ ص ۳۶۸، ۳۶۹ (۱۷) نصاب الاحتساب باب ۴۹ (۱۸) یہ سب امام اجل فقیہ ابو جعفر ہندوانی سے:

وهذا لفظ النصاب وهو اتم من قبل الارض بین ایدی السلطان اوالامیر اوسجد له فان کان علی وجه التحیة لایکفر ولکن یصیر آثما مرتکبا الکبیرة وان کان سجد بنیة العبادة للسطان اولم تحضره النیة فقد کفر ۲۔ جس نے بادشاہ یا سردار کے سامنے زمین چومی یا اسے سجدہ کیا اگر بطور تحیت تھا تو کافر تو نہ ہوا مگر گنہگار مرتکب کبیرہ ہوا، اور اگر پرستش بادشاہ کی نیت کی یا عبادت و تحیت کوئی نیت اس وقت نہ تھی تو بیشک کافر ہو گیا۔

نص ۱۹: فتاوی امام ظہیر الدین مرغینانی (۲۰) اس کا مختصر للامام عینی (۲۱) اس سے غمز العیون والبصائر ص ۳۱ (۲۲) فتاوی خلاصہ قلمی قبیل کتاب الهبة (۲۳) اس سے منح الروض ص ۲۳۵ :

وهذا الفظ الامام العینی قال بعضهم یکفر مطلقا و قال اکثرهم هو علی وجوه ان اراد به العبادة یکفر و ان ارادبه التحیة لایکفر و یحرم علیه ذلك وان لم تکن له ارادة کفر عند اکثر اهل العلم ۳۔ غیر خدا کو سجدے سے بعض نے کہا مطلقا کافر ہے، اور اکثر نے اس میں کئی صورتیں ہیں اگر اس کی

عبادت چاہی تو کافر ہے اور تحیت کی نیت کی تو کفر نہیں حرام ہے اور اگر کچھ نیت نہ تھی تو اکثر ائمہ کے نزدیک کافر ہے۔

خلاصہ کے لفظ یہ ہیں:

۱۔ اعلام بقواطع الاسلام مع سبیل النجاۃ مکتبۃ الحقیقۃ دار الشفقت استنبول ترکی ص ۳۸۸ ۲۔ فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ کراچی ۵/ ۲۹۔ ۳۶۸ ۳۔ غمز العیون البصائر بحوالہ العیني فی مختصر الفتاوی الظھیریۃ الفن الاول ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۴۵

Fatawa Razawiyya, Volume 22

[Arabic Section]: As for prostrating to these tyrants, it is a major sin. Does one become a disbeliever (Kafir) or not? Some said they become a disbeliever unconditionally, while some said (and in the printed edition "most of them") that there is detail in the matter: if they intended worship by it, they become a disbeliever, but if they intended greeting, they do not. He said: And this is consistent with what he said, and this is consistent with what is in 'Siyar al-Fatawa' and 'Al-Asl'. [Urdu Section]: As for prostrating to these kings, it is a major sin. And will one become a disbeliever or not? Some said they will become a disbeliever unconditionally, and most said there is detail in the matter: if they intended worship, they will become a disbeliever, and for greeting, no. And this is consistent with the matter stated in the book of Siyar of the Fatawa and in the book 'Mabsut' by Imam Muhammad (may Allah be pleased with him).

Ali Qari quoted it in meaning as: [Arabic Section]: In 'Al-Khulasah', whoever prostrates to them, if they intended glorification—meaning like the glorification of Allah, glorified be He—they become disbelievers. If they intended greeting, some scholars chose the view that they do not become disbelievers. I say: and this is the most apparent view. In 'Al-Zahiriyyah', it says some said they become disbelievers unconditionally. [Urdu Section]: It is in 'Al-Khulasah' that whoever prostrated to them, if it was with the intention of glorification—meaning like divine glorification—then they became a disbeliever. If the intention was not for greeting, some scholars chose the view that they will not be a disbeliever. I say: this is the most apparent. And in 'Fatawa Zahiriyyah' it is stated that some said they will become a disbeliever unconditionally.

[Arabic Section] I say: The word "Altazeem" (Glorification) is not in 'Al-Khulasah', rather the word "Al-Ibadah" (Worship) is mentioned. Therefore, there is no need to bring it and then explain it with words referring to worship, unless the word "Altazeem" exists in one manuscript, just as in one manuscript "ba'duhum" appears instead of "aktharuhum" as in the handwriting manuscript. And Allah Almighty knows best. [Urdu Section] I say: (I say that in 'Al-Khulasah' the word "Altazeem" is not present, rather the word "Ibadat" is mentioned. Therefore, there is no need to bring it and then explain it with such a statement that is inclined towards worship, unless the word "Tazeem" is present in one of its copies, just as in one of its "copies" 'ba'duhum' is in place of 'aktharuhum', as in the manuscript copy. And Allah Almighty knows best. (T))

Text 24: The great Imam Sadr al-Shahid in 'Sharh al-Jami' al-Saghir' (25) from them Imam al-Sam'ani in 'Khizanat al-Muftin' (Manuscript).

1. Khulasat al-Fatawa, Book of Disbelief, Chapter Two, Eleventh Category, Maktabah Habibiyah Quetta 2/389.
2. Minah al-Rawd al-Azhar, Sharh al-Fiqh al-Akbar, Chapter on Disbelief explicitly and implicitly, Mustafa al-Babi Egypt p. 193.

फतवा रज़विया, जिल्द 22

[अरबी खंड]: रहा इन अत्याचारियों को सजदा करना, तो वह एक बड़ा पाप है। क्या व्यक्ति काफिर (धर्मत्यागी) हो जाता है या नहीं? कुछ ने कहा कि वह बिना शर्त काफिर हो जाता है, जबकि कुछ ने कहा (और मुद्रित संस्करण में "उनमें से अधिकांश") कि इस मामले में विस्तार है: यदि उन्होंने इससे पूजा का इरादा किया है, तो वे काफिर हो जाते हैं, लेकिन यदि उन्होंने अभिवादन का इरादा किया है, तो नहीं। उन्होंने कहा: और यह उनके द्वारा कही गई बात के अनुरूप है, और यह 'सियार अल-फतावा' और 'अल-अस्ल' में जो है उसके अनुरूप है। [उर्दू खंड]: रहा इन राजाओं को सजदा करना, वह गुनाहे कबीरा (बड़ा पाप) है। और क्या कोई काफिर हो जाएगा या नहीं? कुछ ने कहा कि वह मुतलकन (बिना शर्त) काफिर हो जाएगा, और अधिकांश ने कहा कि मामले में विस्तार है: यदि वे इबादत (पूजा) चाहते थे, तो वे काफिर हो जाएंगे, और तहियत (अभिवादन) के लिए नहीं। और यह उस मसले के अनुरूप है जो फतावा की किताब सियार में और इमाम मुहम्मद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की किताब 'मबसूत' में बताया गया है।

अली कारी ने इसे अर्थ के साथ इस प्रकार उद्धृत किया है: [अरबी खंड]: 'अल-खुलासा' में, जो कोई भी उन्हें सजदा करता है, यदि उनका इरादा महिमा करना था - जिसका अर्थ है अल्लाह की महिमा की तरह, वह महिमामय है - तो वे काफिर हो गए। यदि उन्होंने अभिवादन का इरादा किया, तो कुछ विद्वानों ने यह विचार चुना कि वे काफिर नहीं होते। मैं कहता हूँ: और यह सबसे स्पष्ट विचार है। 'अल-ज़हीरिया' में लिखा है कि कुछ ने कहा कि वे बिना शर्त काफिर हो जाते हैं। [उर्दू खंड]: 'अल-खुलासा' में है कि जिसने भी उन्हें सजदा किया, यदि वह ताज़ीम (महिमा) के इरादे से था - यानी ईश्वरीय महिमा की तरह - तो वह काफिर हो गया। यदि इरादा तहियत (अभिवादन) के लिए नहीं था, तो कुछ विद्वानों ने यह विचार चुना कि वह काफिर नहीं होगा। मैं कहता हूँ: यह सबसे स्पष्ट है। और 'फतावा ज़हीरिया' में उल्लेख है कि कुछ ने कहा कि वह मुतलकन काफिर हो जाएगा।

[अरबी खंड] अकुल (मैं कहता हूँ): 'अल-खुलासा' में शब्द "अत-ताज़ीम" (महिमा) नहीं है, बल्कि शब्द "अल-इबादह" (पूजा) का उल्लेख है। इसलिए, उसे लाने और फिर पूजा की ओर इशारा करने वाले शब्दों के साथ उसकी व्याख्या करने की कोई आवश्यकता नहीं है, जब तक कि शब्द "अत-ताज़ीम" किसी एक पांडुलिपि में मौजूद न हो, जैसे कि एक पांडुलिपि में "अकसरहुम" के स्थान पर "ब'ज़ुहुम" दिखाई देता है जैसे कि कलमी नुस्खे (हस्तलिखित पांडुलिपि) में। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे अच्छा जानता है। [उर्दू खंड] अकुल: (मैं कहता हूँ कि 'अल-खुलासा' में शब्द

"ताज़ीम" मौजूद नहीं है, बल्कि शब्द "इबादत" का उल्लेख है। इसलिए, इसे लाने और फिर ऐसे कथन के साथ इसकी व्याख्या करने की कोई आवश्यकता नहीं है जो इबादत की ओर झुकता हो, जब तक कि इसकी एक प्रति में शब्द "ताज़ीम" मौजूद न हो, जैसे कि इसकी एक "प्रति" में 'अकसरहुम' की जगह 'ब'ज़ुहुम' है, जैसा कि कलमी नुस्खे (पांडुलिपि प्रति) में है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त))

नस् 24: इमाम अजल सद्र अल-शहीद 'शरह अल-जामि' अल-सगीर' में (25) उनमें से इमाम अल-सम्आनी 'ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन' कलमी।

1. खुलासतुल फतावा, कुफ्र की किताब, अध्याय दो, ग्यारहवीं श्रेणी, मकतबा हबीबिया क्वेटा 2/389।
2. मिनह अल-रौद अल-अज़हर, शरह अल-फिक्ह अल-अकबर, स्पष्ट और निहित रूप से कुफ्र पर अध्याय, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र पृ. 193।

اما السجدة لهؤلاء الجبابرة فهي كبيرة هل يكفر قال بعضهم يكفر مطلقًا وقال بعضهم (وفي نسخة الطبع اكثرهم) المسألة على التفصيل ان اراد بها العبادة يكفر وان اراد بها التحية لا يكفر قال وهذا موافق لما قال وهذا موافق لما في سير الفتاوى والاصل ۱۔ رہا ان سلاطین کو سجدہ وہ گناہ کبیرہ ہے۔ اور کافر بھی ہو گا یا نہیں بعض نے کہا مطلقاً کافر ہو جائے گا اور اکثر نے فرمایا مسئلہ میں تفصیل ہے اگر عبادت چاہی کافر ہو جائے گا اور تحیت تو نہیں۔ اور یہی اس مسئلہ کے موافق ہے جو فتاوٰی کی کتاب السیر اور امام محمد رضی اللہ تعالٰی عنہ کی کتاب مبسوط میں ہے۔

علی قاری نے اسے یوں نقل بالمعنٰی کیا: في الخلاصة من سجد لهم ان اراد به التعظيم اى كتعظيم الله سبحانه كفروا ان اراد به التحية اختار بعض العلماء انه لا يكفر اقولوهذا هو الاظهر وفى الظهيرية قال بعضهم يكفر مطلقاً ۲۔ خلاصہ میں ہے جس نے انہیں سجدہ کیا اگر تعظیم کا قصد تھا یعنی مثل تعظیم الٰہی تو کافر ہو گیا اور تحیت کا ارادہ نہ تھا تو بعض علماء نے اختیار فرمایا کہ کافر نہ ہو گا، میں کہتا ہوں یہی ظاہر تر ہے۔ اور فتاوٰی ظہیریہ میں ہے کہ بعض نے کہا مطلقاً کافر ہو جائے گا۔

اقول: ليس في الخلاصة لفظ التعظيم بل العبادة فلا حاجة الى ايراده ثم تفسيره بما يرجع الى العبادة الا ان يكون في نسخة لفظ التعظيم كما ان فيها بعضهم مكان اكثرهم كنسخة القلم والله تعالٰى اعلم۔ اقول: (میں کہتا ہوں کہ خلاصہ میں لفظ "التعظیم" نہیں بلکہ لفظ "عبادت" مذکور ہے لہٰذا اس کے لانے کی کچھ ضرورت نہیں پھر اس کی ایسے کلام سے تشریح کرنا کہ عبادت کی طرف راجع ہے مگر یہ کہ اس کے ایک نسخہ میں لفظ "تعظیم" موجود ہو جیسا کہ اس کے ایک "نسخہ" میں اکثر ہم کی جگہ بعضہم جیسا کہ قلمی نسخہ میں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

نص ۲۴: امام اجل صدر شہید شرح جامع صغیر میں (۲۵) ان سے امام سمعانی خزانۃ المفتین قلمی

۱ خلاصۃ الفتاوٰی کتاب الکفر الفصل الثانی الجنس الحادی عشر مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۲/ ۳۸۹ ۲ منح الروض الازہر الشرح الفقہ الاکبر فصل فی الکفر صریحاً و کنایۃ مصطفیٰ البابی مصر ص ۱۹۳

Fatawa Ridawiyya Volume 22

In Kitab al-Karahiyah (26) Jawahir al-Akhlati manuscript Kitab al-Istihsan (27) from it Alamgiriyyah vol. 5 p. 368 (28) Jami' al-Fusulayn vol. 2 p. 312 (29) with symbols from Majma' al-Nawazil (30) from the cryptic part i.e. Wajiz al-Muhit (31) Jami' al-Rumuz p. 535 (32) Jami' al-Fusulayn p. 11 (33) Majma' al-Anhur vol. 2 p. 520, and these are the words of Imam Sadr al-Shahid:

Arabic Text	English Translation
One who kisses the ground before a king or an emir or prostrates to him; if it is by way of greeting, he does not become a disbeliever (kaafir), but he has committed a major sin (kabira)[1].	Whoever kissed the ground before a king or some leader or prostrated to him, if it was as a greeting, he would not be an infidel, yes, he committed a major sin.

The words of Jami' al-Rumuz etc. are: "It is not permissible as it is a major sin."[2] Ground-kissing and prostration of greeting are impermissible and major sins. In Jawahir and Hindiyyah it is as follows:

Arabic Text	English Translation
He does not become an infidel, but he sins by committing a major sin; this is the chosen (mukhtar) view[3].	Meaning, in the chosen view, he will not become an infidel by ground-kissing and prostration of greeting, but he will be a sinner for committing a major sin.

The second set of words from Jami' al-Fusulayn are:

Arabic Text	English Translation
He sins if he prostrates to him by way of greeting for committing what is prohibited[4].	He will be a sinner for the prostration of greeting because he committed something forbidden.

The words of Majma' al-Anhur are:

Arabic Text	English Translation
One who prostrates to him by way of greeting does not become an infidel, but becomes a sinner who has committed a major sin[5].	He will not become an infidel by the prostration of greeting, yes, he will be a sinner who has committed a major sin.

[1] Khizanat al-Muftin, Kitab al-Karahiyah (manuscript) 2/213 and Jami' al-Fusulayn, Chapter 38, 2/312. [2] Khulasat al-Fatawa, Kitab al-Karahiyah, Maktabat al-Islamiyyah, Gumbad Qamus, Iran 3/315. [3] Fatawa Hindiyyah with reference to Jawahir al-Akhlati, Kitab al-Karahiyah, Chapter 28, 5/368. [4] Jami' al-Fusulayn, Chapter 38, Islami Kutub Khana Karachi, 2/312. [5] Majma' al-Anhur, Kitab al-Karahiyah, Section on the rules of looking and similar matters, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut 2/522.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

किताब अल-कराहीया में (26) जवाहर अल-अख्लाती कलमी किताब अल-इस्तिहसान (27) इससे आलमगीरिया जिल्द 5 पृ. 368 (28) जामी अल-फुसुलैन जिल्द 2 पृ. 312 (29) मज्मा' अल-नवाज़िल के प्रतीकों से (30) कोडित भाग यानी वजीज़ अल-मुहीत से (31) जामी अल-रुमूज़ पृ. 535 (32) जामी अल-फुसुलैन पृ. 11 (33) मज्मा' अल-अन्हुर जिल्द 2 पृ. 520, और ये इमाम सद्र अल-शहीद के शब्द हैं:

अरबी पाठ	हिंदी अनुवाद
जो बादशाह या अमीर के सामने ज़मीन चूमे या उसे सजदा करे, अगर वह अभिवादन के तौर पर हो तो वह काफ़िर नहीं होगा, लेकिन उसने कबीरा (बड़ा गुनाह) किया है[1]।	जिसने बादशाह या किसी सरदार के सामने ज़मीन चूमी या उसे सजदा किया, अगर वह तहियत (अभिवादन) के तौर पर हो तो काफ़िर न होगा, हाँ कबीरा का मुर्तकिब (दोषी) हुआ।

जामी अल-रुमूज़ आदि के शब्द ये हैं: "ला-यजूसु फ़इनहु कबीरतुन"[2] ज़मीन बोसी (ज़मीन चूमना) और सजदा-ए-तहियत नाजायज़ और कबीरा गुनाह हैं। जवाहर और हिंदिया में इस प्रकार है:

अरबी पाठ	हिंदी अनुवाद
काफ़िर नहीं होता लेकिन कबीरा का इर्तिकाब (गुनाह करना) करने से गुनहगार होता है, यही मुख्तार (मान्य) मत है[3]।	यानी मज़हबे मुख्तार में ज़मीन बोसी और सजदा-ए-तहियत से काफ़िर न होगा मगर मुजरिम होगा कि उसने कबीरा किया।

जामी अल-फुसुलैन के दूसरे शब्द ये हैं:

अरबी पाठ	हिंदी अनुवाद
गुनहगार हुआ अगर उसने अभिवादन के तौर पर सजदा किया क्योंकि उसने हराम काम किया है[4]।	सजदा-ए-तहियत से गुनहगार होगा कि उसने हराम का इर्तिकाब किया।

मज्मा' अल-अन्हुर के शब्द ये हैं:

अरबी पाठ	हिंदी अनुवाद
जिसने उसे अभिवादन के तौर पर सजदा किया वह काफ़िर नहीं होता लेकिन गुनहगार और कबीरा का मुर्तकिब बन जाता है[5]।	सजदा-ए-तहियत से काफ़िर तो न होगा हाँ गुनहगार और मुर्तकिबे कबीरा होगा।

[1] खिज़ानत अल-मुफ़्तीं, किताब अल-कराहीया (कलमी) 2/213 और जामी अल-फुसुलैन, अध्याय 38, 2/312। [2] खुलासात अल-फ़तावा, किताब अल-कराहीया, मकतबत अल-इस्लामिया, गुंबद क़ामूस, ईरान 3/315। [3] फ़तावा हिंदिया, जवाहर अल-अख्लाती के हवाले से, किताब अल-कराहीया, अध्याय 28, 5/368। [4] जामी अल-फुसुलैन, अध्याय 38, इस्लामी कुतुब खाना कराची, 2/312। [5] मज्मा' अल-अन्हुर, किताब अल-कराहीया, नज़ारा और उसके समान नियमों का वर्णन, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत 2/522।

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

کتاب الکراہیۃ میں (۲۶) جواہر الاخلاطی قلمی کتاب الاستحسان (۲۷) اس سے عالمگیر یہ جلد ۵ ص ۳۶۸ (۲۸) جامع الفصولین جلد ۲ ص ۳۱۲ (۲۹) برمز من مجمع النوازل (۳۰) مرموز جز یعنی وجیز المحیط سے (۳۱) جامع الرموز ص ۵۳۵ (۳۲) جامع الفصولین ص ۱۱ (۳۳) مجمع الانہر جلد ۲ ص ۵۲۰ ، اور یہ لفظ امام صدر شہید کے ہیں :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
من قبل الارض بين يدي السلطان او امير او سجد له فان كان على وجه التحية لايكفر ولكن ارتكب الكبيرة[1]۔	جس نے بادشاہ کو کسی سردار کے سامنے زمین چومی یا اسے سجدہ کیا اگر بطور تحیت ہو کافر نہ ہوگا ہاں مرتکب کبیرہ ہوا۔

جامع الرموز وغیرہ کے لفظ یہ ہیں: لایجوز فانہ کبیرۃ [2] زمین بوسی و سجدہ تحیت ناجائز و کبیرہ ہیں۔ جواہر و ہندیہ میں یوں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لايكفر ولكن يأثم بارتكابه الكبيرة هو المختار[3]۔	یعنی مذہب مختار میں زمین بوسی سجدہ تحیت سے کافر نہ ہوگا مگر مجرم ہوگا کہ اس نے کبیرہ کیا۔

جامع الفصولین کے لفظ دوم یہ ہیں :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
اثم لو سجده على وجه التحية لارتكاب ماحرم[4]۔	سجدہ تحیت سے گنہگار ہوگا کہ اس نے حرام کا ارتکاب کیا۔

مجمع الانہر کے لفظ یہ ہیں :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
من سجد له على وجه التحية لايكفر ولكن يصير آثماً مرتكباً للكبيرة [5]۔	سجدہ تحیت سے کافر تو نہ ہوگا ہاں گنہگار مرتکب کبیرہ ہوگا۔

[1] خزانۃ المفتین کتاب الکراہیۃ قلمی ۲ / ۲۱۳ و جامع الفصولین الفصل الثامن والثلاثون ۲ / ۳۱۲ [2] خلاصۃ الفتاوی کتاب الکراہیۃ مکتبہ الاسلامیہ گنبد قاموس ایران ۳ / ۳۱۵ [3] فتاوی ہندیہ بحوالہ جواہر الاخلاطی کتاب الکراہیۃ الباب الثامن والعشرون ۵ / ۳۶۸ [4] جامع الفصولین الفصل الثامن والثلاثون اسلامی کتب خانہ کراچی ۲ / ۳۱۲ [5] مجمع الانہر کتاب الکراہیۃ فصل فی بیان احکام النظرۃ ونحوہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۵۲۲

Fatawa Rizvia, Volume 22

Text 35: In Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition, before the section on Sale; (36) Majma' al-Anhur, in the mentioned place:

[Arabic]: And does he become a disbeliever? If it is by way of worship and veneration, he disbelieves. And if it is by way of greeting, no, but he becomes a sinner, a perpetrator of a major sin.[1] [Urdu]: Will he become a disbeliever by this or not? If he does it by way of worship and veneration, he is a disbeliever. And by way of greeting, he is not a disbeliever but a criminal and perpetrator of a major sin.

(37) Allama Ibn Abidin, Volume 5, page 387, on the aforementioned text:

[Arabic]: Reconciling the two opinions, Al-Zayla'i said, and Al-Sadr al-Shahid mentioned that one does not disbelieve by this prostration because he intends greeting by it. Shams al-A'immah al-Sarakhsi said: if it is for other than Allah Almighty by way of veneration, it is disbelief.[2] [Urdu]: Meaning there were two opinions here: one is that the prostration of veneration is disbelief; this is the opinion of Imam Shams al-A'immah al-Sarakhsi. The second is that the prostration of greeting is not disbelief. This is the preferred view of Imam Sadr al-Shahid. The commentator took a part of each and provided this detail: if veneration is intended, then it is disbelief, but if it is greeting, then not.

I say: and with Allah is the success (I say, and success is from Allah Almighty. - Translator) Imam Sadr al-Shahid only negates disbelief: he himself has clarified that the prostration of greeting is a major sin, as mentioned in Text 20. And by veneration, sometimes general meaning is intended, in the sense that greeting is also veneration, especially the greeting of grandees. In Text 45, from Imam Faqih al-Nafs, and in Text 51, from Sidi Abdul Ghani (may his secret be sanctified), it appears that greeting and veneration are kept as one form and placed opposite to worship. And sometimes specific veneration, like the veneration of God, is intended, as passed from Minh al-Rawd in Text 23; at that time, it is equivalent to worship. An example of this second type comes from the author of Durr al-Mukhtar himself in Durr al-Muntaqa, where veneration is placed opposite to greeting. This is the meaning intended in the statement of Shams al-A'immah. So this is not synthesis (Talfiq) but reconciliation (Tawfiq); it is the research into both meanings. And Allah, the Mighty and Sublime, is the Guardian of success.

Text 38: Kitab al-Asl by Imam Muhammad; (39) Fatawa Kitab al-Siyar; (40) from both of these, Fatawa Khulasah, Fatawa Qalami, at the end of the Book of Words of Disbelief; (41) Fatawa Ghiyathiyya 7/10; (42) Al-Muhit; (43) from it, Sharh Fiqh al-Akbar page 35; (44) Nisab al-Ihtisab Chapter 49; (45) Wajiz Imam al-Kardari Volume 6, page 343.

---

[1] Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter of Istibra etc., Mujtabai Press, Delhi, 2/245. [2] Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter of Istibra etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, p. 246.

फतावा रिज़विया, जिल्द 22

नस्ल 35: दुर्र-ए-मुख्तार किताबुल हज़र, फ़स्लुल बैअ से पहले; (36) मजमउल अनहुर ज़िक्र की गई जगह पर:

[अरबी]: क्या वह इससे काफ़िर होगा? अगर इबादत और ताज़ीम के तौर पर करे तो काफ़िर है। और अगर सलाम (तहीयत) के तौर पर हो तो काफ़िर नहीं, गुनहगार और कबीरा गुनाह करने वाला है।[1] [उर्दू]: इस से काफ़िर भी होगा या नहीं? अगर ब-वजह इबादत व ताज़ीम करे काफ़िर है। और ब-वजह तहीयत तो काफ़िर नहीं मुजरिम व मुर्तकिब-ए-कबीरा है।

(37) अल्लामा इब्न आबिदीन, जिल्द 5, सफ़ा 387, मज़कूर कलाम पर:

[अरबी]: दोनों कौलों की तल्फ़ीक (मेल), ज़ैलई ने कहा और सद्रुश्शहीद ने ज़िक्र किया कि इस सज्दे से कुफ़्र नहीं होता क्योंकि वह इस से तहीयत (सलाम) चाहता है। और शम्सुल अइम्मा सरख्सी ने कहा कि अगर अल्लाह तआला के सिवा किसी के लिए ताज़ीम के तौर पर हो तो कुफ़्र है।[2] [उर्दू]: यानी यहाँ दो कौल थे: एक यह कि सज्दा ताज़ीमी कुफ़्र है, इमाम शम्सुल अइम्मा सरख्सी का यही कौल है। दूसरा यह कि सज्दा-ए-तहीयत कुफ़्र नहीं। इमाम सद्रुश्शहीद का यही मुख्तार है। शारह ने दोनों का एक एक हिस्सा ले कर यह तफ़्सील की कि ताज़ीम मक्सूद हो तो कुफ़्र और तहीयत तो नहीं।

अकूल: व बिल्लाहित तौफ़ीक (मैं कहता हूँ और तौफ़ीक अल्लाह तआला से है। त) इमाम सद्रुश्शहीद सिर्फ़ नफ़ी-ए-कुफ़्र फ़रमाते हैं: सज्दा-ए-तहीयत के गुनाह-ए-कबीरा होने की खुद उन्होंने तसरीह फ़रमाई जो नस्ल 20 में गुज़री। और ताज़ीम से कभी मुतलक मुराद लेते हैं बा-ईं मानी तहीयत भी ताज़ीम है खुसूसन तहीयत-ए-उज़मा। नस्ल 45 में इमाम फ़कीहुन्नफ़्स और नस्ल 51 में सैयदी अब्दुल ग़नी (कुददिस सर्रहु) से आता है कि तहीयत व ताज़ीम को एक सूरत रखा और इबादत के मुकाबिल लिया। और कभी खास ताज़ीम मिस्ल-ए-ताज़ीम-ए-इलाही मुराद लेते हैं जैसा कि नस्ल 23 में मिन्हुल रौज़ से गुज़रा। उस वक्त वह मसावी इबादत है। इसकी नज़ीर किस्म-ए-दुव्वुम में खुद साहिब-ए-दुर्र-ए-मुख्तार की दुर्र-ए-मुंतका से आती है कि ताज़ीम को तहीयत के मुकाबिल लिया। कौल-ए-शम्सुल अइम्मा में यही मुराद है, तो यह तल्फ़ीक नहीं तौफ़ीक है, दोनों मुरादों की तहकीक है। और अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल वली-ए-तौफ़ीक है।

नस्ल 38: किताबुल अस्ल इमाम मुहम्मद; (39) फ़तावा किताबुस सियर; (40) इन दोनों से फ़तावा खुलास-ए-फ़तावा कलमी आखिर-ए-किताब अल्फ़ाज़ुल कुफ़्र; (41) फ़तावा गियासिया 7/10; (42) मुहीत; (43) इस से शरह फिक्ह-ए-अकबर सफ़ा 35; (44) निसाबुल एतिसाब बाब 49; (45) वजीज़ इमाम करदरी जिल्द 6 सफ़ा 343।

---

[1] दुर्र-ए-मुख्तार किताबुल हज़र वल इबाहत, बाबुल इस्तिबरा वगैरह, मतबा मुजतबाई देहली 2/245

[2] रद्दुल मुहतार किताबुल हज़र वल इबाहत, बाबुल इस्तिबरा वगैरह, दार इहयाउत तुरासुल अरबी बैरुत सफ़ा 246

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

نص ۳۵: در مختار کتاب الحظر قبیل فصل البیع (۳۶) مجمع الانہر محل مذکور:

وھل یکفر ان علی وجہ العبادۃ والتعظیم کفر وان علی وجہ التحیۃ لا وصار آثما مرتکبا للکبیرۃ ۱- اس سے کافر بھی ہوگا یا نہیں؟ اگر بوجہ عبادت و تعظیم کرے کافر ہے۔ اور بوجہ تحیت تو کافر نہیں مجرم و مرتکب کبیرہ ہے۔

(۳۷) علامہ ابن عابدین جلد ۵ ص ۳۸۷ کلام مذکور پر:

تلفیق القولین قال الزیلعي وذکر الصدر الشہید انہ لا یکفر بھذا السجود لانہ یرید بہ التحیۃ وقال شمس الائمۃ السرخسی ان کان لغیر اللہ تعالی علی وجہ التعظیم کفر ۲- یعنی یہاں دو قول تھے: ایک یہ کہ سجدہ تعظیمی کفر ہے امام شمس الائمہ سرخسی کا یہی قول ہے دوسرا یہ کہ سجدہ تحیت کفر نہیں۔ امام صدر شہید کا یہی مختار ہے شارح نے دونوں کا ایک ایک حصہ لے کر یہ تفصیل کی کہ تعظیم مقصود ہو تو کفر اور تحیت تو نہیں۔

اقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالی سے ہے۔ ت) امام صدر شہید صرف نفی کفر فرماتے ہیں: سجدہ تحیت کے گناہ کبیرہ ہونے کی خود انہوں نے تصریح فرمائی کہ نص ۲۰ میں گزری اور تعظیم سے کبھی مطلق مراد لیتے ہیں بایں معنی تحیت بھی تعظیم ہے خصوصاً تحیت عظماء نص ۴۵ میں امام فقیہ النفس اور نص ۵۱ میں سیدی عبدالغنی قدس سرہ سے آتا ہے کہ تحیت و تعظیم کو ایک صورت رکھا اور عبادت کے مقابل لیا اور کبھی خاص تعظیم مثل تعظیم الہی مراد لیتے ہیں جیسا کہ نص ۲۳ میں منح الروض سے گزرا اس وقت وہ مساوی عبادت ہے اس کی نظیر قسم دوم میں خود صاحب درمختار کی در منتقی سے آتی ہے کہ تعظیم کو تحیت کے مقابل لیا قول

شمس الائمہ میں یہی مراد ہے تو یہ تلفیق نہیں توفیق ہے دونوں مرادوں کی تحقیق ہے اور اللہ عزوجل ولی توفیق ہے۔

نص ۳۸: کتاب الاصل الامام محمد (۳۹) فتاویٰ کتاب السیر (۴۰) ان دونوں سے فتاویٰ خلاصہ فتاویٰ قلمی آخر کتاب الفاظ الکفر (۴۱) فتاویٰ غیاثیہ ۷ / ۱۰ (۴۲) محیط (۴۳) اس سے شرح فقہ اکبر ص ۳۵ (۴۴) نصاب الاحتساب باب ۴۹ (۴۵) وجیز امام کردری جلد ۶ ص ۳۴۳

---

۱ درمختار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء وغیرہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۵ ۲ ردالمختار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء وغیرہ داراحیاء التراث العربی بیروت ص ۲۴۶

Fatawa Razawiyya Volume 22

(46) Ikhtiyar Sharh Mukhtar (47) From this, Allama Shaikhi Zada, commentator of Multaqa, Volume 2, Page 520:

Arabic Text	Urdu Translation
If the people of war (infidels) say to a Muslim: Prostrate to the King, or else we will kill you.	When an enemy disbeliever tells a Muslim to prostrate to the king, otherwise we will kill you,
Then it is better that he does not prostrate, because this is a form of disbelief (kufr suratan), and it is better	then it is better that he does not prostrate, because this is an apparent form of disbelief, and avoiding an apparent form of disbelief is better even in a state of coercion.
not to do what is a form of disbelief, even if it is in a state of coercion. — 1	

Text 48: Fatawa Imam Qazi Khan Vol. 4, p. 378 (49) From this, Fatawa Hindiyya Vol. 5, p. 368 (50) Also, Al-Ashbah wal-Nazair Qalmi Fan-e-Awwal Qa'ida Thania (51) From this, Hadiqah Nadiyyah Imam Arif Billah Nablusi Vol. 1, p. 381 (52) Khazanat al-Muftin Kitab al-Karahiya (53) From Fatawa Kubra (54) Waqi'at Imam Natifi (55) From this, 'Uyun al-Masail (56) From this, Waqi'at Imam Sadr Shaheed Bab al-'Ayn lil-'Uyun with code and for Waqi'at (57) From Ghayat al-Bayan Inzari Qalmi Kitab al-Karahiya at the mentioned place (58) From Waqi'at Natifi, Jami' al-Fusulayn Vol. 2, p. 314:

Arabic Text	Urdu Translation
If it is said to a Muslim: Prostrate to the king, or else we will kill you, they said: if	If a disbeliever says to a Muslim: Prostrate to the king, otherwise I will kill you,
they commanded him to do so for worship, then it is better for him not to prostrate, like	the scholars have said that if the disbeliever is asking for a prostration of worship,
one who is coerced to disbelieve, for patience is better. And if they command him to prostrate	then it is better that he does not prostrate, just as patience in the face of coercion to disbelief is better.
for greeting and veneration like worship, then it is better for him to prostrate. — 2	And if he is asking for a prostration of greeting, then it is better that he prostrates and saves his life.

I say: (I say) These ten passages have made it clear that the prostration of greeting to someone other than God is worse than drinking wine or eating pork. In those cases, the ruling is that if one is coerced into eating or drinking them by the threat of death, or even the cutting of a limb or severe beating, then eating and drinking becomes obligatory, otherwise he will be a sinner. It is stated in Alamgiriyah:

Arabic Text	Urdu Translation
If a man is seized and it is said: "I will kill you, or..."	If someone catches a person and says, "Eat this pig's..."

1. Minh al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, citing al-Muhit, Chapter on Explicit and Metaphorical, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 193.
2. Fatawa Hindiyya, citing Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Karahiya, Chapter 28, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/369.

फ़तावा रज़विया खंड २१

(४६) इख़्तियार शरह मुख्तार (४७) इससे अल्लामा शेख़ी ज़ादा, मुल्तका के टीकाकार, खंड २, पृष्ठ ५२०:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
यदि युद्ध क्षेत्र के लोग (काफिर) किसी मुसलमान से कहें: राजा को सजदा करो वरना हम तुम्हें मार डालेंगे।	जब कोई हरबी काफ़िर किसी मुसलमान से कहे कि बादशाह को सजदा करो वरना हम तुम्हें मार डालेंगे,
तो बेहतर यह है कि वह सजदा न करे क्योंकि यह प्रकट रूप में कुफ़्र (अविश्वास) है और बेहतर यह है कि वह न करे जो प्रकट रूप में कुफ़्र है, चाहे वह मजबूरी की स्थिति में ही क्यों न हो। — १	तो बेहतर यह है कि वह सजदा न करे क्योंकि यह सूरत में कुफ़्र है, और सूरत-ए-कुफ़्र से बचना बेहतर है चाहे मजबूरी की हालत हो।

पाठ ४८: फ़तावा इमाम क़ाज़ी ख़ान खंड ४ पृष्ठ ३७८ (४९) इससे फ़तावा हिन्दिया खंड ५ पृष्ठ ३६८ (५०) साथ ही अश्बाह वन्नज़ाइर क़लमी फ़न-ए-अव्वल क़ायदा थानिया (५१) इससे हदीक़ा नदिया इमाम आरिफ़ बिल्लाह नाबलुसी खंड १ पृष्ठ ३८१ (५२) ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन किताबुल कराहिय्यत (५३) फ़तावा कुबरा से (५४) वाक़ियात इमाम नातिफ़ी (५५) इससे उयूनुल मसाइल (५६) इससे वाक़ियात इमाम सदर शहीद बाबुल ऐन लिल उयून कोड के साथ और वाक़ियात के लिए (५७) ग़ायतुल बयान इन्ज़ारी क़लमी किताबुल कराहिय्यत उल्लेखित स्थान (५८) वाक़ियात नातिफ़ी से जामिउल फ़ुसूलैन खंड २ पृष्ठ ३१४:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
यदि मुसलमान से कहा जाए: राजा को सजदा करो वरना हम तुम्हें मार डालेंगे, उन्होंने कहा: यदि	यदि काफ़िर ने मुसलमान से कहा कि बादशाह को सजदा करो वरना तुझे कत्ल कर देंगे,
उन्होंने उसे इबादत (पूजा) के लिए ऐसा करने का आदेश दिया, तो उसके लिए बेहतर है कि वह सजदा न करे, जैसे	विद्वानों ने फ़रमाया कि अगर काफ़िर उससे इबादत के तौर पर सजदा करने को कह रहा है,

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
जिसे कुफ़्र के लिए मजबूर किया गया हो, क्योंकि धैर्य रखना बेहतर है। और अगर उन्होंने उसे सजदा करने का आदेश दिया	तो बेहतर यह है कि सजदा न करे, जैसे कुफ़्र पर मजबूरी में सब्र करना बेहतर है।
सम्मान और अभिवादन के लिए इबादत की तरह, तो उसके लिए बेहतर है कि वह सजदा करे। — २	और अगर वह तहियत (अभिवादन) के लिए सजदा करने को कह रहा है, तो बेहतर यह है कि सजदा करके अपनी जान बचा ले।

अक़ूल (मैं कहता हूँ): इन दस इबारतों ने साफ़ कर दिया कि ग़ैर-ख़ुदा को सजदा-ए-तहियत (अभिवादन स्वरूप माथा टेकना) शराब पीने और सुअर का मांस खाने से भी बदतर है। उन चीज़ों के बारे में यह हुक्म है कि अगर कत्ल, बल्कि अंग भंग करने, यहाँ तक कि कड़ी मार-पीट की धमकी देकर उन्हें खाने-पीने पर मजबूर किया जाए, तो खाना-पीना फ़र्ज़ (अनिवार्य) हो जाता है, वरना वह गुनहगार होगा। आलमगीरिया में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
यदि किसी व्यक्ति को पकड़ लिया जाए और कहा जाए: मैं तुझे जान से मार दूँगा या...	अगर किसी ने किसी शख़्स को पकड़ा और कहा इस सुअर का...

1. मिन्ह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, अल-मुहीत के हवाले से, स्पष्ट और रूपक खंड, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ १९३।
2. फ़तावा हिन्दिया, फ़तावा क़ाज़ी ख़ान के हवाले से, किताबुल कराहिया, अध्याय २८, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, ५/३६१।

पृष्ठ ४६६ / ६९२

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

(۴۶) اختیار شرح مختار (۴۷) اس سے علامہ شیخی زادہ شارح ملتقی جلد ۲ ص ۵۲۰ : | اذا قال اهل الحرب لمسلم اسجد للملك والا قتلناك | جب حربی کافر کسی مسلمان سے کہیں بادشاہ کو سجدہ کر ورنہ ہم | | --- | --- | | فالا فضل ان لا يسجد لان هذا كفر صورة والافضل | تجھے قتل کردیں گے تو افضل یہ ہے کہ سجدہ نہ کرے کہ یہ | | ان لا يأتى بما هو كفر صورة وان كان في حالة الاكراه -1 | صورۃً کفر ہے اور صورۃً کفر سے بچنا بہتر اگر چہ حالت اکراہ ہو۔ |

نص ۴۸: فتاوی امام قاضی خان جلد ۴ ص ۳۷۸ (۴۹) اس سے فتاوی ہندیہ جلد ۵ ص ۳۶۸ (۵۰) نیز اشباہ والنظائر قلمی فن اول قاعدہ ثانیہ (۵۱) اس سے حدیقہ ندیہ امام عارف باللہ نابلسی جلد اول ص ۳۸۱ (۵۲) خزانۃ المفتین کتاب الکراہیتہ (۵۳) فتاوی کبری سے (۵۴) واقعات امام ناطفی (۵۵) اس سے عیون المسائل (۵۶) اس سے واقعات امام صدر شہید باب العین للعیون برمز وللو اقعات (۵۷) اس سے غایۃ البیان انزاری قلمی کتاب الکراہیتہ محل مذکور (۵۸) واقعات ناطفی سے جامع الفصولین جلد دوم ص ۳۱۴ :

لو قال للمسلم اسجد للملك والا قتلناك	**اگر کافر نے مسلمان سے کہا بادشاہ کو سجدہ کر ورنہ تجھے قتل کر**
قالوا ان	
امروه بذلك للعبادة فالا فضل له ان لا يسجد كمن	دیں گے ، علماء نے فرمایا اگر کافر اس سے سجدہ عبادت کو کہہ رہا
اكره على ان يكفر كان الصبر افضل وان امروه بالسجود	ہے تو افضل یہ ہے کہ سجدہ نہ کرے جیسے کفر پر اکراہ میں صبر

لو قال للمسلم اسجد للملك والا قتلناك اگر کافر نے مسلمان سے کہا بادشاہ کو سجدہ کر ورنہ قالوا ان تجھے قتل کر

للتحية والتعظيم كالعبادة فالا فضل له افضل ہے، اور اگر سجدہ تحیت کو کہہ رہا ہے تو افضل یہ ان یسجد -2 ہے کہ سجدہ کر کے جان بچائے۔

اقول: (میں کہتا ہوں) ان دس عبارات نے روشن کیا کہ غیر خدا کو سجدہ تحیت شراب پینے اور سور کھانے سے بدتر ہے ان میں یہ حکم ہے کہ اگر قتل بلکہ قطع عضو بلکہ ضرب شدید ہی کی تخویف سے ان کے کھانے پینے پر اکراہ کیا جائے تو کھانا پینا فرض ہے ورنہ گنہگار ہوگا، عالمگیر یہ میں ہے:

| اذا اخذ رجلا وقال لا قتلنك او | اگر کسی نے کسی شخص کو پکڑ اور کہا اس سور کا |

1 منح الروض الازهر شرح الفقه الاكبر بحوالہ المحیط فصل فی صریحا وکنایۃ مصطفی البابی مصر ص ۱۹۳ 2 فتاوی ہندیۃ بحوالہ فتاویٰ قاضی خاں کتاب الکراھیۃ الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۶۹

Fatawa Rizvia, Volume 22

[Box 1] (Arabic): "You must eat the meat of this pig." Consumption becomes obligatory for him [under threat]. (Urdu Translation): "Eat the meat, otherwise I will kill you." In this situation, eating the meat (to save one's life) is obligatory (Fard). (T)

In Durr-e-Mukhtar, it says: [Box 2] (Arabic): "If someone is coerced into eating pork by a threat of death, dismemberment, or severe beating, it becomes obligatory. If he remains patient [and refuses] and is killed, he is a sinner." (Urdu Translation): "If someone is forced to eat pork by threat of death, loss of a limb, or severe beating, then in such a state, eating pork is obligatory (to protect one's life). (Then if he did not eat it) and was patient in the face of calamity and was killed, he would be a sinner."

However, even if there is coercion by threat of death here, it is only called better (afzal) to perform the prostration of greeting (sajda tahiyat); how could it be obligatory (fard) or even mandatory (wajib)? Meaning, it is also permissible that he be killed and not perform the prostration of greeting, although saving life is better. Thus it is evident that prostrating to someone other than God is even worse than drinking alcohol and eating pork, and God forbid (wal-'iyadhu billah), it must be so because eating pork does not resemble the worship of anyone other than God, nor has anyone declared it disbelief (kufr) without regarding it as lawful (istihlal). On the contrary, regarding the prostration of greeting, a group of scholars has issued a decree of disbelief (takfir) on it, and doing it for another is an encroachment upon the right of the Unique Subduer (al-Wahid al-Qahhar), Exalted and Majestic is He. If a person has faith and justice, then these statements are sufficient for his guidance. "And it does not increase the wrongdoers except in loss." (And it will not increase for the wrongdoers anything but loss. T)

Text 59: From Alamgiri, Vol. 5, p. 369 (60) Fatawa Ghara'ib: [Box 3] (Arabic): "Prostration is not permissible except to Allah the Almighty." (Urdu Translation): "Prostration to other than God is not permissible."

Text 61: From Iklil by the great Imam, the Seal of Hadith Scholars, mentioned in the first section: "In it is the prohibition of prostration to other than Allah the Almighty."

---

1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Ikrah, Bab al-Thani, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/38.
2. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Ikrah, Matba Mujtabai, Delhi, 2/196.

3. Fatawa Hindiyya, citing Fatawa Ghara'ib, Kitab al-Karahiyya, Bab 28, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/369.
4. Al-Iklil fi Istinbat al-Tanzil under Ayah 3/80, Maktabah Islamiyyah Quetta, p. 54.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २२

[बॉक्स १] (अरबी): "तुम्हें इस सुअर का मांस खाना होगा।" उस पर इसका सेवन अनिवार्य (फ़र्ज़) हो जाता है। (उर्दू अनुवाद): "मांस खाओ वरना मैं तुम्हें मार डालूँगा।" तो उस पर मांस खाना (अपनी जान बचाने के लिए) फ़र्ज़ है। (त)

दुर्रे मुख़्तार में है: [बॉक्स २] (अरबी): "अगर किसी को हत्या की धमकी, अंग-भंग या गंभीर पिटाई के डर से सुअर का मांस खाने पर मजबूर किया जाए, तो वह फ़र्ज़ है। अगर उसने सब्र किया और मारा गया, तो वह गुनहगार होगा।" (उर्दू अनुवाद): "अगर किसी को मौत की धमकी या अंग-भंग या ज़ोरदार पिटाई से डराते हुए सुअर का मांस खाने पर मजबूर किया गया (तो ऐसी स्थिति में) उस पर सुअर का मांस खा लेना (अपनी जान की सुरक्षा के लिए) फ़र्ज़ है (फिर अगर उसने नहीं खाया) और मुसीबत पर सब्र किया और क़त्ल कर दिया गया तो गुनहगार होगा।"

लेकिन यहाँ अगर हत्या की धमकी से भी मजबूरी (इक्राह) हो, तो ताज़ीमी सजदा (सजदा-ए-तहीयत) कर लेना सिर्फ अफ़ज़ल (बेहतर) कहा गया है, फ़र्ज़ या वाजिब कैसे हो सकता है? यानी यह भी जायज़ है कि जान चली जाए और वह सजदा-ए-तहीयत न करे, हालाँकि जान बचाना बेहतर है। तो ज़ाहिर हुआ कि अल्लाह के सिवा किसी और को सजदा करना शराब पीने और सुअर खाने से भी बदतर है, 'व-अल-इयाज़ु बिल्लाह' (अल्लाह की पनाह), और ऐसा होना भी चाहिए क्योंकि सुअर खाने में अल्लाह के सिवा किसी और की इबादत की समानता नहीं है, न ही किसी ने इसे हलाल समझे बिना कुफ़्र कहा है। इसके विपरीत, सजदा-ए-तहीयत पर उलेमा के एक समूह ने कुफ़्र (तक्फ़ीर) का हुक्म दिया है और अल्लाह के सिवा किसी और के लिए ऐसा करना 'वाहिद क़हहार' (अकेला वर्चस्वशाली) के हक में हस्तक्षेप है। यदि किसी व्यक्ति में दीन और इंसाफ हो, तो ये इबारतें उसके मार्गदर्शन के लिए पर्याप्त हैं। "और ज़ालिमों के लिए घाटे के सिवा कुछ नहीं बढ़ता।" (और ज़ालिमों के लिए घाटे के अलावा कुछ नहीं बढ़ाएगा। त)

नस् ५९: आलमगीरिया जिल्द ५, पेज ३६९ (६०) फ़तावा ग़राइब से: [बॉक्स ३] (अरबी): "अल्लाह तआला के सिवा किसी को सजदा करना जायज़ नहीं है।" (उर्दू अनुवाद): "अल्लाह के सिवा किसी और के लिए सजदा जायज़ नहीं है।"

नस् ६१: इमाम जलील खातमुल हुफ़्फ़ाज़ की 'इक्लील' से, पहले अध्याय में गुज़रा: "इसमें अल्लाह तआला के सिवा किसी और को सजदा करने की हरामियत (मनाही) है।"

1. फ़तावा हिंदिया, किताबुल इक्राह, बाब दूसरा, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ५/३८
2. दुर्रे मुख़्तार, किताबुल इक्राह, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, २/१९६
3. फ़तावा हिंदिया, हवाले से फ़तावा ग़राइब, किताबुल कराहियत, बाब २८, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ५/३६९
4. अल-इक्लील फ़ी इस्तिंबातित तन्ज़ील, आयत ३/८० के तहत, मकतबा इस्लामिया क्वेटा, पेज ५४।

पेज ४६७ ऑफ़ ६९२

[باکس ۱] (عربی): لتأکلن لحم هذا الخنزیر یفترض علیه التناول ۱۸ - (اردو): گوشت کھائے ورنہ میں تجھے قتل کر دوں گا۔ تو اس پر گوشت کھانا (اپنی جان کے تحفظ کے لئے) فرض ہے۔(ت)

در مختار میں ہے: [باکس ۲] (عربی): اکره علی اکل لحم خنزیر بقتل اوقطع عضوا وضرب مبرح فرض فان صبر فقتل اثم ۲۸- (اردو): اگر کسی کو قتل کی دھمکی یا قطع اندام یا ضرب شدید سے ڈراتے ہوئے سور کا گوشت کھانے پر مجبور کیا گیا (تو ایسی حالت میں) اس پر سور کا گوشت کھا لینا (اپنی جان کے تحفظ کے لئے) فرض ہے (پھر اگر اس نے نہ کھایا) اور مصیبت پر صبر کیا اور قتل کر دیا گیا تو گنہگار ہوگا۔

لیکن یہاں اگر قتل سے بھی اکراہ ہو تو سجدہ تحیت کر لینا صرف افضل کہا فرض کیسا واجب بھی نہ کیا یعنی جائز یہ بھی کہ قتل ہو جائے اور سجدہ تحیت نہ کرے اگرچہ جان بچالینا بہتر ہے تو ظاہر ہوا کہ غیر خدا کو سجدہ تحیت شراب پینے اور سور کھانے سے بھی بدتر ہے والعیاذ باللہ تعالٰی ، اور ہوا ہی چاہئے کہ اکل خنزیر میں عبادات غیر خدا کی مشابہت نہیں نہ اسے بلا استحلال کسی نے کفر کہا، بخلاف سجدہ تحیت کہ ایک جماعت علماء سے اس پر حکم تکفیر آیا اور اس کا دوسرے کے لئے کرنا واحد قہار عزوجلال کے حق پر دست اندازی ہے۔ آدمی دین وانصاف رکھتا ہو تو یہی عبارات اس کی ہدایت کو بس ہے۔ ولا یزید الظالمین الاخسارا (اور ظالموں کے سوائے گھاٹے کے کچھ نہ بڑھائے گا۔ ت)

نص ۵۹: عالمگیر یہ جلد ۵ ص ۳۶۹ (۶۰) فتاوٰی غرائب سے : [باکس ۳] (عربی): لا یجوز السجود الا اللہ تعالی ۳8 - (اردو): سجدہ غیر خدا کے لئے جائز نہیں۔

نص ۶۱ : اکلیل امام جلیل خاتم الحفاظ سے فصل اول میں گزرا : فیه تحریم السجود لغیر الله تعالی

4۸

---

1۸ فتاویٰ ہندیہ کتاب الاکراہ الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۸ 2۸ درمختار کتاب الاکراہ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۱۹۶ 3۸ فتاویٰ ہندیہ بحوالہ فتاویٰ غرائب کتاب الکراهية الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۶۹ 4۸ الاکلیل فی استنباط التنزیل تحت آیۃ ۳ / ۸۰ مکتبہ اسلامیہ کوئٹہ ص ۵۴

Fatawa Rizvia, Volume 22

It is established from this verse that prostration to anyone other than God is forbidden.

Evidence 62: Nisab al-Ihtisab, p. 49 (63), narrated from a great Tabi'i who was among the senior Tabi'een and the mujahideen of the first generation during the Caliphate of Umar Farooq:

Arabic: Verily, prostration in the religion of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is not permissible except to Allah Almighty. Translation: Indeed, in the religion of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), prostration is not lawful for anyone except Allah Almighty.

Evidence 63: Tariqa Muhammadiyya (manuscript), Type 13, regarding the ills of the heart, declaring humility to be haram, stated:

Arabic: And of it [prohibited humility] is prostration, bowing, and bending before the great ones when meeting them, or when greeting them or returning their greeting. Translation: Among this forbidden humility is prostrating to elders, bowing to them, or bending close to a bowing posture when meeting them, greeting them, or responding to their greeting.

Evidence 65: Minah al-Rawd, p. 272:

Arabic: Prostration is forbidden for anyone other than Him, Glorified and Exalted is He. Translation: Prostration to anyone other than God is forbidden.

Evidence 66: Rawdah of Imam Jalaluddin Suyuti.

Evidence 67: Then Imam Ibn Hajar Makki in I'lam bi-Qawati' al-Islam, p. 13:

Arabic: What many of the ignorant oppressors do by prostrating before their spiritual guides (sheikhs) is absolutely forbidden in every case, whether it is towards the Qibla or elsewhere, and whether they intend prostration to Allah Almighty or are heedless of it. In some of its forms, it entails disbelief (kufr). May Allah Almighty protect us from that. Translation: What many ignorant oppressors do—prostrating before their pirs (spiritual guides)—is absolutely forbidden in every circumstance, whether it be towards the Qibla or in any other direction, and whether they intend the prostration for God or are heedless of their intention. Furthermore, some forms of this act lead to disbelief; may Allah Almighty grant us refuge from it.

Evidence 68: I'lam, p. 55.

Footnotes: 1. Nisab al-Ihtisab 2. Al-Tariqa al-Muhammadiyya, Humility for the creature is the 13th of the ills of the heart, Maktaba Hanfia Quetta 1/238 3. Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Section on Disbelief explicitly and metaphorically, al-Mustafa al-Babi Halabi Egypt p. 187 4. I'lam bi-Qawati' al-Islam with Subul al-Najat, Maktaba al-Haqiqiyya, Dar al-Shafqat Istanbul Turkey p. 349

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

इस आयत से सिद्ध हुआ कि ईश्वर के अलावा किसी और को सज्दा (प्रणाम) करना हराम (वर्जित) है।

प्रमाण 62: निसाब उल-एहतिसाब पृष्ठ 49 (63) एक महान ताबई से, जो वरिष्ठ ताबेईन में से थे और फारुकी खिलाफत की पहली पीढ़ी के मुजाहिदीन में शामिल थे:

अरबी: निःसंदेह मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के दीन (धर्म) में अल्लाह के अलावा किसी और के लिए सज्दा जायज़ नहीं है। अनुवाद: वास्तव में मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के धर्म में अल्लाह के अलावा किसी के लिए भी सज्दा हलाल नहीं है।

प्रमाण 63: तरीका-ए-मुहम्मदिया (पांडुलिपि), प्रकार 13, 'हृदय के रोगों' के अंतर्गत, विनम्रता को हराम बताते हुए कहा गया:

अरबी: और इसी में से है बड़ों के सामने सज्दा करना, रुकू(झुकना) करना और झुकना, जब उनसे मिलें, उन्हें सलाम करें या उनके सलाम का जवाब दें। अनुवाद: इसी हराम नम्रता में से है बड़ों से मिलते समय और उन्हें सलाम करते या जवाब देते समय उन्हें सज्दा करना या उनके लिए रुकू करना या रुकू के करीब तक झुकना।

प्रमाण 65: मिनह अर-रौद, पृष्ठ 272:

अरबी: सज्दा उनके सिवा किसी और के लिए हराम है, जो महिमामय और सर्वोच्च हैं। अनुवाद: ईश्वर के अतिरिक्त किसी और को सज्दा करना हराम है।

प्रमाण 66: रौदा, इमाम जलालुद्दीन सुयुती।

प्रमाण 67: फिर इमाम इब्न हजर मक्की की 'एलाम बि-कवाती अल-इस्लाम', पृष्ठ 13 में:

अरबी: जो बहुत से जाहिल जालिम अपने पीरों (शेखों) के सामने सज्दा करते हैं, वह हर हाल में पूरी तरह हराम है, चाहे वह किबला की ओर हो या किसी और दिशा में, और चाहे वे अल्लाह को सज्दा करने की नियत रखें या इससे बेखबर हों। इसके कुछ रूपों में कुफ्र (अधर्म) की संभावना है। अल्लाह हमें इससे बचाए। अनुवाद: वह जो बहुत से ज़ालिम और अज्ञानी लोग अपने पीरों को सज्दा करते हैं, यह हर हाल में कतई हराम है, चाहे वह किबला की ओर हो या किसी और तरफ, और चाहे वे खुदा

को सज्दा करने की नियत करें या इस नियत से गाफिल (अनजान) हों। फिर इसकी कुछ स्थितियां तो कुफ्र का कारण बनती हैं; अल्लाह तआला हमें इससे पनाह दे।

प्रमाण 68: एलाम, पृष्ठ 55।

पाद टिप्पणियाँ: 1. निसाब अल-एहतिसाब 2. अल-तरीका अल-मुहम्मदिया, सृष्टि के लिए विनम्रता हृदय के रोगों में तेरहवां है, मकतबा हनफिया क्वेटा 1/238 3. मिनह अर-रौद अल-अज़हर शरह अल-फिक्ह अल-अकबर, कुफ्र पर खंड स्पष्ट और लाक्षणिक रूप से, अल-मुस्तफा अल-बाबी हलबी मिस्र पृष्ठ 187 4. एलाम बि-कवाती अल-इस्लाम के साथ सुबुल अल-नजात, मकतबा अल-हकीकिया, दार अल-शफकत इस्तांबुल तुर्की पृष्ठ 349

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

اس آیت سے ثابت ہوا کہ غیر خدا کے لئے سجدہ حرام ہے۔

نص ۶۲: نصاب الاحتساب ص ۴۹ (۶۳) ایک تابعی جلیل سے کہ اکابر تابعین طبقہ اولٰی خلافت فاروقی کے مجاہدین سے تھے:

ان السجود في دين محمد صلى الله تعالى عليه وسلم لا يحل إلا لله تعالى ۔ بیشک محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے دین میں اللہ عزوجل کے سوا سجدہ کسی کے لئے حلال نہیں

نص ۶۳: طریقہ محمدیہ قلمی نوع سیزدہم آفات قلب میں تذلل کو حرام بتا کر فرمایا:

ومنه السجود والركوع والانحناء للكبراء عنه الملاقاة والسلام ورده ۔ اسی حرام فروتنی سے ہے بزرگوں کے ملتے اور انہیں سلام کرتے یا جواب دیتے وقت انہیں سجدہ یا ان کے لئے رکوع کرنا یا اقرب برکوع تک جھکنا۔

نص ۶۵: منح الروض ص ۲۷۲:

السجود حرام لغيره سبحانه تعالى ۔ غیر خدا کو سجدہ حرام۔

نص ۶۶: روضہ امام جلال الدین سیوطی۔

نص ۶۷: پھر امام ابن حجر مکی کی اعلام بقواطع الاسلام ص ۱۳ :

ما يفعله كثيرون من الجهلة الظالمين من السجود بين يدي المشائخ فإن ذلك حرام قطعاً بكل حال سواء كان للقبلة أو لغيرها وسواء قصد السجود لله تعالى أو غفل وفي بعض صوره ما يقتضي الكفر عافانا الله تعالى من ذلك ۔ وہ جو بہت ظالم جاہل پیروں کو سجدہ کرتے ہیں یہ ہر حال میں حرام قطعی ہے

چاہے قبلہ کی جانب ہو یا اور طرف اور چاہے خدا کو سجدہ کی نیت کرے یا اس نیت سے غافل ہو پھر اس کی بعض صورتیں تو مقتضی کفر ہیں اللہ تعالٰی ہمیں اس سے پناہ دے۔

نص ۶۸: اعلام ص ۵۵:

۱۔ نصاب الاحتساب ۲۔ الطریقہ المحمدیہ التذلیل للمخلوق ھو الثالث عشر من آفات القلب مکتبہ حنفیہ کوئٹہ ۱/ ۲۳۸ ۳۔ منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر فصل فی الکفر صریحاً کنایۃ المصطفٰی البابی حلبی مصر ص ۱۸۷ ۴۔ اعلام بقواطع الاسلام مع سبل النجاۃ مکتبہ الحقیقیہ دار الشفقت استانبول ترکی ص ۳۴۹

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

Arabic Text	Urdu Translation
They have clearly stated that the prostration (sajdah) of the ignorant Sufis before their masters (sheikhs) is forbidden (haram), and in some of its forms, it entails a ruling of disbelief (kufr).[1]	Indeed, the Imams have clarified that the prostration (sajdah) performed by ignorant Sufis before their masters (peers) is forbidden, and some of its forms incur the ruling of disbelief.

Text 69: Ghayat al-Bayan, manuscript commentary of Hidaya al-'Allata al-Ittifaqi, in the aforementioned place in the discussion of prostration (sajdah):

Arabic Text	Urdu Translation
And that which some ignorant Sufis do before their sheikh (prostration) is purely forbidden and the ugliest of innovations (bid'ah); they must inevitably be forbidden from it.[2]	The prostration that some ignorant Sufis perform before their peer is purely forbidden and the worst of all innovations; they should be restrained from it by force.

Text 70: Al-Wajiz by Imam Hafiz al-Din Muhammad bin Muhammad al-Kardari, Volume 6, Page 343:

Arabic Text	Urdu Translation
From this, it is known that what the ignorant do for their rebellious masters and call it 'paygah' is disbelief (kufr) according to some sheikhs and a major sin (kabirah) by the consensus of all. Thus, if one believes it to be permissible for their sheikh, they are a disbeliever. And if the sheikh commanded him to do it and was pleased with it, finding it good, then the Najdi sheikh is also a disbeliever, even if he was once a Muslim.[3]	From here it is known that the prostration that the ignorant perform for their rebellious peers and call it 'paygah' is disbelief (kufr) according to some sheikhs and is a major sin by consensus. Thus, if one considers it permissible for their peer, they are a disbeliever. And if his peer commanded him to prostrate and was pleased with it and considered it good, then that Najdi sheikh himself also became a disbeliever, even if he was ever a Muslim.

I say: (i.e.,) such arrogant, God-forgetting, self-centered individuals who desire prostration for themselves are likely free and unrestrained by Sharia. Thus, they

themselves are disbelievers, and if they were not so before, they have become so now by considering something definitively, certainly, and consensually forbidden (haram) to be good. We seek refuge in Allah Almighty. Praise be to Allah, there are seventy texts regarding the ruling on the prostration of greeting (sajdah tahiyyat) stating that prostration is for Allah, the One, the Subduer (al-Qahhar) alone, and for any besides Him, it is absolutely forbidden, forbidden, forbidden, a major sin, a major sin, a major sin, regardless of intention. Praise be to Allah with much praise, and may Allah Almighty bless and grant peace to our Master and Patron, and to his family and companions. Chastisement and reprimand, Amen!

---

[1] I'lam bi-Qawati' al-Islam ma'a Sabb al-Najah, Maktabah al-Haqiqah, Dar al-Shafaqah, Istanbul, Turkey, p. 388. [2] Al-Binayah fi Sharh al-Hidayah, Kitab al-Karahiyah, Fasl fi al-Istibra', etc., al-Maktabah al-Imdadiyah, Makkah al-Mukarramah, 4/256. [3] Fatawa Bazzaziyah on the margin of Fatawa Hindiyah, Kitab Alfaz Takun Islaman, etc., Nurani Kutub Khana, Peshawar, 6/343 and 344.

फतावा रज़विया, जिल्द 22

अरबी मूलपाठ	उर्दू अनुवाद
उन्होंने स्पष्ट किया है कि अज्ञानी सूफियों का अपने गुरुओं के सामने सिजदा (प्रणाम) करना हराम है और इसके कुछ रूपों में कुफ्र (अधर्म) का हुक्म लागू होता है।[1]	निस्संदेह, इमामों ने स्पष्ट किया है कि अज्ञानी सूफियों द्वारा अपने पीरों (गुरुओं) के सामने किया जाने वाला सिजदा हराम है और इसके कुछ रूपों में कुफ्र का हुक्म लागू होता है।

इबारत 69: ग़ायत अल-बयान, हिदाया अल-अल्लाता अल-इत्तिफ़ाक़ी की हस्तलिखित व्याख्या, सिजदे की चर्चा में वर्णित स्थान पर:

अरबी मूलपाठ	उर्दू अनुवाद
और वह सिजदा जो कुछ अज्ञानी सूफी अपने शेख के सामने करते हैं, वह सरासर हराम और सबसे बुरी बिदअत (नवाचार) है; उन्हें हर हाल में इससे रोका जाना चाहिए।[2]	वह सिजदा जो कुछ अज्ञानी सूफी अपने पीर के सामने करते हैं, वह सरासर हराम और सबसे बुरी बिदअत है; उन्हें ज़बरदस्ती इससे रोका जाना चाहिए।

इबारत 70: वजीज़ इमाम हफ़िज़ अल-दीन मुहम्मद बिन मुहम्मद अल-करदरी, जिल्द 6, पृ. 343:

अरबी मूलपाठ	उर्दू अनुवाद
यहाँ से यह ज्ञात होता है कि वह सिजदा जो अज्ञानी अपने सरकश (विद्रोही) गुरुओं को करते हैं और उसे 'पायगाह' कहते हैं, कुछ मशाइख (गुरुओं) के अनुसार कुफ्र है और सर्वसम्मति से गुनाह-ए-कबीरा (महापाप) है। अत; यदि कोई इसे अपने शेख के लिए जायज़ (उचित) समझे, तो वह काफिर है। और यदि उसके शेख ने उसे सिजदा करने का आदेश दिया और उसे पसंद करके उस पर प्रसन्न हुआ, तो वह नजदी शेख स्वयं भी काफिर हुआ, भले ही वह कभी मुसलमान रहा हो।[3]	यहाँ से मालूम हुआ कि वह सिजदा जो अज्ञानी अपने सरकश पीरों को करते हैं और उसे 'पायगाह' कहते हैं, कुछ मशाइख के नज़दीक कुफ्र है और गुनाह-ए-कबीरा तो सर्वसम्मति से है। अत; यदि इसे अपने पीर के लिए जायज़ समझे तो काफिर है। और अगर उसके पीर ने उसे सिजदा करने का हुक्म दिया और उसे पसंद करके उस पर राज़ी हुआ, तो वह नजदी शेख खुद भी काफिर हुआ, भले ही वह कभी मुसलमान रहा हो।

मैं कहता हूँ: (अर्थात) ऐसे अहंकारी, ईश्वर को भूल जाने वाले, आत्म-मुग्ध लोग जो अपने लिए सिजदे की इच्छा रखते हैं, वे संभवतः शरीयत से स्वतंत्र और बेलगाम होते हैं। इस प्रकार वे स्वयं ही काफिर हैं, और यदि वे पहले ऐसे नहीं भी थे, तो अब निश्चित रूप से हराम (वर्जित) को अच्छा मानकर बन गए हैं। अल्लाह तआला की पनाह। अल्लाह का शुक्र है कि सिजदा-ए-तहियत (अभिवादन स्वरूप प्रणाम) के हुक्म के बारे में सत्तर इबारतें मौजूद हैं कि सिजदा केवल अल्लाह, जो एक और सर्वशक्तिमान (अल-क़हार) है, के लिए है और उसके सिवा किसी और के लिए, चाहे किसी भी नीयत से हो, हराम हराम हराम, कबीरा कबीरा कबीरा (महापाप) है। अल्लाह की अपार स्तुति हो, और अल्लाह तआला हमारे आका और मौला, और उनके परिवार और साथियों पर दया और शांति बरसाए। ताज़ीर ओ ताज़ीर (दंड और फटकार), आमीन!

---

[1] इ'लाम बि-क़वाति' अल-इस्लाम म'अ सब्ब अल-नजाह, मकतबा अल-हक़ीक़ा, दार अल-शफ़क़ा, इस्तांबुल, तुर्की, पृ. 388। [2] अल-बिनाया फ़ी शरह अल-हिदाया, किताब अल-कराहिया, फ़स्ल फ़ी अल-इस्तिबरा, आदि, अल-मकतबा अल-इमदादिया, मक्का अल-मुकर्रमा, 4/256। [3] फतावा बज़ाज़िया, फतावा हिन्दिया के हाशिए पर, किताब अलफ़ाज़ तकून इस्लामन्, आदि, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 6/343 और 344।

عربی متن	اردو ترجمہ
قد صرحوا بأن سجود جهلة الصوفية بين يدی مشايخهم حرام وفی بعض صوره ما يقتضی الكفر[1] ۔	بیشک آئمہ نے تصریح فرمائی کہ پیروں کو سجدہ کہ جاہل صوفی کرتے ہیں حرام اور اس کی بعض صورتیں حکم کفر لگاتی ہے۔

نص ۶۹: غایۃ البیان قلمی شرح ہدایۃ العلاتۃ الاتفاقی محل مذکور بحث سجدہ میں :

عربی متن	اردو ترجمہ
وما يفعله بعض الجهال من الصوفية بين يدی شيخهم فحرم محض اقبح البدع فينهون عن ذالك لامحالة[2]	سجدہ کہ بعض جاہل صوفی اپنے پیر کے آگے کرتے ہیں نرا حرام اور سب سے بدتر بدعت ہے وہ جبراً اس سے باز رکھے جائیں۔

نص ۷۰: وجیز امام حفظ الدین محمد بن محمد کردری جلد ۶ ص ۳۴۳:

عربی متن	اردو ترجمہ
وبهذا علم ان ما يفعله الجهلة لطواغيتهم ويسمونه پايگاه كفر عند بعض المشائخ وكبيرة عند الكل فلوا عتقدها مباحة يشخه فهو كافر وان امره شيخه به ورضی به مستحسنالہ فالشيخ النجدی ايضا كافر ان كان اسلم فی عمره[3] ۔	یہاں سے معلوم ہوا کہ سجدہ کہ جہال اپنے سرکش پیروں کو کرتے اور اسے پائگاہ کہتے ہیں بعض مشائخ کے نزدیک کفر ہے اور گناہ کبیرہ تو بالاجماع ہے پس اگر اسے اپنے پیر کے لئے جائز جانے تو کافر ہے اور اگر اس کے پیر نے اسے سجدہ کا حکم کیا اور اسے پسند کر

عربی متن **اردو ترجمہ**

کے اس پر راضی ہوا تو وہ شیخ نجدی خود بھی کافر ہوا

اگر کبھی مسلمان تھا بھی۔

اقول: (میں کہتا ہوں) یعنی ایسے متکبر خدا فراموش خود پسند اپنے لئے سجدے کے خواہشمند غالبا شرع سے آزاد بے قید وبند ہوتے ہیں یوں تو آپ ہی کافر ہیں اور اگر کبھی ایسے نہ بھی تھے تو حرام قطعی یقینی اجماعی کو اچھا جان کو اب ہوئے والعیاذ باللہ تعالیٰ۔ الحمد اللہ یہ نفس سجدہ تحیت کے حکم میں ستر نص ہیں کہ سجدہ اللہ واحد قہار ہی کے لئے ہے اور اس کے غیر کے لئے مطلقاً کسی نیت سے ہو حرام حرام حرام کبیرہ کبیرہ کبیرہ۔ والحمد للہ حمداً کثیراً و صلی اللہ تعالیٰ وسلم علی سیدنا و مولانا وآلہ وصحبہ تعزیر و تعزیر آمین!

---

[1] اعلام بقواطع الاسلام مع سب النجاہ مکتبہ الحقیقۃ دار الشفقت استنبول ترکی ص ۳۸۸ [2] البنایۃ فی شرح الھدایۃ کتاب الکراھیۃ فصل فی الاستبراء وغیر المکتبۃ الامدادیۃ مکۃ المکرمۃ ۴ / ۲۵۶ [3] فتاوی بزازیہ علی ہامش فتاوی ہندیہ کتاب الفاظ تکون اسلاما الخ نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۳۴۳ و ۳۴۴

Category Two: Prostration aside, even kissing the ground is haram (forbidden). In Category One, there were fifteen legal texts from 15 to 28, 32 to 34, and 35 to 36, both of which originally pertain to kissing the ground. Hear twenty-six more, making a total of forty-one texts.

Text 71: Jami' al-Saghir by Imam Kabir. (72) From it, Fatawa Tatar Khaniyah. (73) From it, Alamgiriyah Vol 5 Page 469. (74) Kafi Sharh Wafi, both manuscript works of the noble Imam Abul Barakat Nasafi, author of Kanz. (75) Ghayat al-Bayan by Allama Anzari manuscript commentary on Hidaya, both in the 'Book of Disliked Acts' (Kitab al-Karahiyah) before the chapter on sales. (76) Kifayah by Imam Jalaluddin Kirmani, commentary on Hidaya Vol 4 Page 43. (77) Tabyin al-Haqa'iq by Imam Zayla'i, commentary on Kanz Vol 6 Page 25. (78) Tanwir al-Absar by Imam Shaykh al-Islam Abu Abdullah Muhammad bin Abdullah Ghazzi. (79) Durr al-Mukhtar by the meticulous scholar Allama Ala al-Din Dimashqi, 'Book of Prohibition' (Kitab al-Hazr), aforementioned place. (80) Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur Vol 2 Page 520. (81) Fath al-Mu'in 'ala al-Kanz Vol 3 Page 402. (82) Jawahir al-Akhlati manuscript, 'Book of Approval' (Kitab al-Istihsan). (83) Takmila for Al-Ala al-Turi Vol 8 Page 226. (84) Sharh al-Kanz for Mulla Miskeen, aforementioned place. (85) Fatawa Ghara'ib. (86) From it, Fatawa Hindiyyah, aforementioned page. In these sixteen clear legal texts, it is stated:

Arabic	English Translation
ما يفعلونه من تقبيل الارض بين يدى العلماء والعظماء فحرام والفاعل والراضي به آثمان [1]	What they do by kissing the ground in front of scholars and great people is forbidden; the doer and the one who is pleased with it are both sinners.

Kafi, Kifayah, Ghayah, Tabyin, Durr, Majma', Abu al-Sa'ud, and Jawahir added: "Because it resembles idol worship"[2], since it is similar to idol worship. The words of Turi are: "Because it resembles idol worshippers"[3]. One who does so is extremely similar to idol worshippers. Text 87: Allama Sayyid Ahmad Misri Tahtawi Vol 4, under the aforementioned quote in:

Arabic	English Translation
يشبه عبادة الوثن لانه فيه صورة السجود لغير الله تعالى [4]	Kissing the ground is similar to idol worship because it contains the form of prostration to someone other than Allah Almighty.

1 Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter of Seeking Purification etc., Mujtabai Press Delhi, 2/245. 2 Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter of Seeking Purification etc., Mujtabai Press Delhi, 2/245. 3 Takmila al-Bahr al-Ra'iq, Book of Disliked Acts, Section on Seeking Purification etc., H.M. Said Company Karachi, 8/198. 4 Hashiyah al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Disliked Acts, Dar al-Ma'rifah Beirut, 4/192.

श्रेणी दो: सजदा तो सजदा है, ज़मीन चूमना हराम है। श्रेणी एक में पंद्रह लेख १५ से २८ और ३२ से ३४ और ३५ से ३६ तक थे कि दोनों मूल रूप से ज़मीन चूमने के बारे में हैं। २६ और सुनें कि कुल ४१ लेख हो जाएँ।

लेख ७१: जामे सगीर इमाम कबीर। (७२) उससे फ़तावा तातारखानिआ। (७३) उससे आलमगीरिया जिल्द ५ पेज ४६९। (७४) काफ़ी शरह वाफ़ी, कंज़ के लेखक इमाम जलील अबुल बरकात नसफ़ी की दोनों हस्तलिखित रचनाएँ। (७५) गयातुल बयान अल्लामा अनज़ारी हस्तलिखित शरह हिदाया, दोनों किताबुल कराहिया में बिक्री के खंड से पहले। (७६) किफ़ायत इमाम जलालुद्दीन किरमानी शरह हिदाया जिल्द ४ पेज ४३। (७७) तबयीनुल हक़ाएक़ इमाम ज़ैलई शरह कंज़ जिल्द ६ पेज २५। (७८) तनवीरुल अबसार इमाम शैखुल इस्लाम अबू अब्दुल्ला मोहम्मद बिन अब्दुल्ला ग़ज़ी। (७९) दुर्रे मुख्तार अल्लामा मुहक़्क़िक़ अलाउद्दीन दमिश्क़ी किताबुल हज्र, उल्लेखित स्थान। (८०) मज्मउल अनहुर शरह मुल्तक़ल अबहुर जिल्द २ पेज ५२०। (८१) फ़तहुल मुईन अलल कंज़ जिल्द ३ पेज ४०२। (८२) जवाहिरुल अख़लाती हस्तलिखित, किताबुल इस्तिहसान। (८३) तक्मिला लिल-अला अल-तूरी जिल्द ८ पेज २२६। (८४) शरहुल कंज़ मुल्ला मिस्कीन, उल्लेखित स्थान। (८५) फ़तावा ग़रायब। (८६) उससे फ़तावा हिंदिया, उल्लेखित पेज। इन सोलह स्पष्ट लेखों में है:

अरबी	**हिंदी अनुवाद**
ما يفعلونه من تقبيل الارض بين يدى العلماء والعظماء فحرام والفاعل والراضي به آثمان [1]	विद्वानों और बुज़ुर्गों के सामने ज़मीन चूमना हराम है और चूमने वाला और इस पर राज़ी होने वाला दोनों गुनहगार हैं।

काफ़ी, किफ़ायत, गयाह, तबयीन, दुर्रे, मज्मउ, अबू सऊद और जवाहिर ने जोड़ा: "क्योंकि यह मूर्ति पूजा के समान है"[2], इसलिए कि वह बुतपरस्ती (मूर्ति पूजा) के सदृश है। तूरी के शब्द ये हैं: "क्योंकि वह मूर्ति पूजकों के सदृश है"[3]। ऐसा करने वाला बुतपरस्तों से बहुत अधिक मिलता-जुलता है। लेख ८७: अल्लामा सैय्यद अहमद मिस्री तहतावी जिल्द ४, उल्लेखित कथन के नीचे:

अरबी	हिंदी अनुवाद
يشبه عبادة الوثن لانه فيه صورة السجود لغير الله تعالى [4]	ज़मीन चूमना इसलिए बुतपरस्ती के समान है कि इसमें अल्लाह के अलावा किसी और को सजदा करने का रूप है।

१ दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहात, बाबुल इस्तिबरा वगैरा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, २/२४५। २ दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहात, बाबुल इस्तिबरा वगैरा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, २/२४५। ३ तक्मिला अल-बहरुल राइक़, किताबुल कराहिया, फस्ल फ़िल इस्तिबरा वगैरा, एच.एम. सईद कंपनी कराची, ८/१९८। ४ हाशियतुल तहतावी अलद दुर्रिल मुख्तार, किताबुल कराहिया, दारुल मारिफ़ा बेरुत, ४/१९२।

قسم دوم: سجدہ تو سجدہ زمین بوسی حرام ہے۔ اس پر پندرہ نص قسم اول میں تھے ۱۵ تا ۲۸ و ۳۲ تا ۳۴ و ۳۵ تا ۳۶ کہ دونوں اصالۃً درباره تقبیل ارض ہیں ۲۶ اور سنئے کہ مجموع ۴۱ نص ہوں۔ نص ۷۱: جامع صغیر امام کبیر (۷۲) اس سے فتاویٰ تاتارخانیہ (۷۳) اس سے عالمگیریہ جلد ۵ ص ۴۶۹ (۷۴) کافی شرح وافی قلمی ہر دو تصنیف امام جلیل ابوالبرکات نسفی صاحب کنز (۷۵) غایہ البیان علامہ انزاری قلمی شرح ہدایہ ہر دو در کتاب الکراھیۃ قبیل فصل فی البیع (۷۶) کفایہ امام جلال الدین کرمانی شرح ہدایہ جلد ۴ ص ۴۳ (۷۷) تبیین الحقائق امام زیلعی شرح کنز جلد ۶ ص ۲۵ (۷۸) تنویر الابصار امام شیخ الاسلام ابوعبداللہ محمد بن عبداللہ غزی (۷۹) در مختار علامہ مدقق علاؤ الدین دمشقی کتاب الحظر محل مذکور (۸۰) مجمع الانہر شرح ملتقی الابحر جلد ۲ ص ۵۲۰ (۸۱) فتح المعین علی الکنز جلد ۳ ص ۴۰۲ (۸۲) جواہر الاخلاطی قلمی کتاب الاستحسان (۸۳) تکملہ للعلاۃ الطوری جلد ۸ ص ۲۲۶ (۸۴) شرح الکنز للملا مسکین محل مذکور (۸۵) فتاویٰ غرائب (۸۶) اس سے فتاویٰ ہندیہ صفحہ مذکورہ۔ ان سولہ نصوص جلیلہ میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
ما یفعلونه من تقبیل الارض بین یدی العلماء والعظماء فحرام والفاعل والراضي به آثمان [1]۔	عالموں اور بزرگوں کے سامنے چومنا حرام ہے اور چومنے والا اور اس پر راضی ہونے والا دونوں گنہگار۔

کافی و کفایہ و غایہ و تبیین و در و مجمع وابوالسعود و جواہر نے زائد کیا۔ لانه یشبه عبادة الوثن [2] اس لئے کہ وہ بت پرستی کے مشابہ ہے۔ طوری کے لفظ یہ ہیں لانه اشبه بعبدة الاوثان [3]۔ ایسا

کرنے والا بت پرستوں سے نہایت مشابہ ہے۔ نص ۸۷: علامہ سید احمد مصری طحطاوی جلد ۴ ص زیر قول مذکور در:

عربی	اردو ترجمہ
یشبہ عبادۃ الوثن لانہ فیہ صورۃ السجود لغیر اللہ تعالی [4]-	زمین بوسی اس لئے بت پرستی کے مشابہ ہے کہ اس میں غیر خدا کو سجدہ کی صورت ہے۔

1 درمختار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء وغیر مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۵ 2 درمختار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء وغیر مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۵ 3 تکملہ البحر الرائق کتاب الکراھیۃ فصل فی الاستبراء وغیرہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۸/ ۱۹۸ 4 حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الکراھیۃ دار المعرفۃ بیروت ۴/ ۱۹۲

Fatawa Razawiyya Volume 22

Aqaul (I say): Kissing the ground (Zamin-bosi) is not truly prostration (Sajdah) because in Sajdah it is necessary to place the forehead on the ground. Since this is prohibited (haram) due to its similarity to worship, being a form close to Sajdah, then how much more severely prohibited and fully similar to idol worship would Sajdah itself be? And refuge is sought with Allah the Almighty.

Text 88: From 'Ghunyat Dhawi al-Ahkam' by Allama Shurunbulali, Vol 1, p. 318 (89) from the text of 'Mawahib al-Rahman': [Arabic]: It is forbidden to kiss the ground before a scholar out of greeting. [Urdu]: Kissing the ground before a scholar with the intention of greeting is forbidden.

Text 90: 'Khadimi' on 'al-Durar', p. 155: [Arabic]: Kissing the ground and bowing is not permissible, but forbidden. [Urdu]: Kissing the ground and bowing is not permissible, rather it is forbidden.

Text 91: 'Radd al-Muhtar', Vol 5, p. 397 (92) from 'Durr al-Muntaqa' commentary on 'al-Multaqa' regarding types of kissing: [Arabic]: Kissing the ground as a greeting is forbidden, and doing it out of exaltation is disbelief (kufr). [Urdu]: Kissing the ground as a greeting is forbidden, and due to exaltation, it is disbelief.

Text 39: 'Fatawa Zahiriyya' (93) summarized by Imam 'Ayni (95), from it 'Ghamz al-'Uyun' p. 31 (96) commentary on 'Fiqh al-Akbar' p. 335: [Arabic]: As for kissing the ground, it is close to prostration, however, placing the forehead or the cheek on the ground is even more obscene and ugly than kissing the ground. [Urdu]: Kissing the ground is close to prostration, and placing the forehead or cheek on the ground is even more obscene and ugly than that.

Third category: Aside from kissing the ground, bowing close to the posture of Ruku (kneeling) is prohibited. On this, two texts (64 and 9) have been mentioned above; listen to twenty-three and 30 more.

---

1. Ghunyat Dhawi al-Ahkam, Hashiya al-Durar wa al-Ghurar, Book of Dislikes (Kitab al-Karahiya), Chapter on owning a maidservant by purchase, Mir Muhammad Kutub Khana, Karachi, 1/368.
2. Hashiya al-Khadimi on al-Durar Sharh al-Ghurar, Book of Dislikes, Chapter on the statement 'prohibited from his mahram', Uthmaniya Printing, p. 155.

3. al-Durr al-Muntaqa in Sharh al-Multaqa on the margins of Majma' al-Anhur, Book of Dislikes, Chapter on Explaining Rulings, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/522.
4. Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, Chapter on explicit and implicit disbelief, Mustafa al-Babi, Egypt, p. 193.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

अक़ौल: (मैं कहता हूँ) ज़मीन चूमना वास्तव में सजदा नहीं है क्योंकि सजदा में माथा रखना ज़रूरी है। जब यह इस वजह से हराम है कि यह इबादत के समान है, क्योंकि इसकी सूरत सजदा के करीब है, तो स्वयं सजदा किस हद तक सख्त हराम और मूर्तिपूजा के पूरी तरह समान होगा? और अल्लाह तआला की पनाह चाहते हैं।

नस्स 88: अल्लामा शरनबुलाली की 'ग़ुनियत ज़वी अल-अहकाम' जिल्द 1, पृष्ठ 318 (89) 'मवाहिब अल-रहमान' के मूल पाठ से: [अरबी]: विद्वान के सामने अभिवादन के लिए ज़मीन चूमना हराम है। [उर्दू]: आलिम के सामने सम्मान स्वरूप ज़मीन चूमना हराम है।

नस्स 90: 'खादिमी' अल-दुरर पर, पृष्ठ 155: [अरबी]: ज़मीन चूमना और झुकना जायज़ नहीं है, बल्कि हराम है। [उर्दू]: ज़मीन चूमना और झुकना जायज़ नहीं बल्कि हराम है।

नस्स 91: 'रद्द अल-मुह्तार' जिल्द 5, पृष्ठ 397 (92) 'दुर्र अल-मुंतक़ा' शरह 'मुल्तका' से चूमने के प्रकारों में: [अरबी]: अभिवादन के रूप में ज़मीन चूमना हराम है और महिमामंडन के लिए कुफ्र (अविश्वास) है। [उर्दू]: सम्मान के तौर पर ज़मीन चूमना हराम है और ताज़ीम (अत्यधिक सम्मान) की वजह से कुफ्र है।

नस्स 39: 'फ़तावा ज़हीरिया' (93) संक्षिप्त इमाम ऐनी (95), उससे 'ग़मज़ अल-उयून' पृष्ठ 31 (96) 'शरह फ़िक्ह अल-अकबर' पृष्ठ 335: [अरबी]: जहाँ तक ज़मीन चूमने का सवाल है, यह सजदा के करीब है, लेकिन माथा या गाल ज़मीन पर रखना ज़मीन चूमने से भी अधिक अश्लील और बुरा है। [उर्दू]: ज़मीन चूमना सजदे के करीब है और माथा या गाल ज़मीन पर रखना इससे भी ज़्यादा अश्लील और बुरा है।

तीसरी श्रेणी: ज़मीन चूमना छोड़ कर, रुकू के करीब तक झुकना मना है, इस पर दो नस्स 64 और 9 ऊपर गुज़र चुके हैं, तेईस 30 और सुनें।

---

1. ग़ुनियत ज़वी अल-अहकाम हाशिया अल-दुरर वल ग़ुरर, किताबुल कराहियत, मीर मुहम्मद कुतुब खाना, कराची, 1/368।
2. हाशिया अल-खादिमी अला अल-दुरर शरह अल-ग़ुरर, किताबुल कराहियत, उस्मानिया प्रिंटिंग, पृष्ठ 155।

3. अल-दुर्र अल-मुंतका फ़ी शरह अल-मुल्तका, मजमा अल-अन्हुर के हाशिये पर, किताबुल कराहियत, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/522।
4. मिनह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फ़िक्ह अल-अकबर, कुफ्र के स्पष्ट और निहित अर्थों पर अध्याय, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृष्ठ 193।

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

اقول: (میں کہتا ہوں) زمین بوسی حقیقہ سجدہ نہیں کہ سجدہ میں پیشانی رکھنی ضروری ہے جب یہ اس وجہ سے حرام مشابہ ہے پرستی ہوئی کہ صورۃ قریب سجدہ ہے تو خود سجدہ کس درجہ سخت حرام اور بت پرستی کا مشابہ تام ہو گا۔ والعیاذ باللہ تعالٰی۔

نص ۸۸: غنیۃ ذوی الاحکام للعلاۃ الشرنبلالی جلد اول ص ۳۱۸ (۸۹) متن مواہب الرحمٰن سے:

یحرم تقبیل الارض بین یدی العالم للتحیۃ1 | عالم کے سامنے تحیت کی نیت سے زمین بوسی حرام ہے۔

نص ۹۰: خادمی علی الدرر ص ۱۵۵: تقبیل الارض والانحناء لیس بجائز بل محرم2 | زمین چومنا اور جھکنا جائز نہیں بلکہ حرام ہے۔

نص ۹۱: ردالمحتار جلد ۵ ص ۳۹۷ (۹۲) در منتقی شرح ملتقی سے اقسام بوسہ میں: حرام لارض تحۃ وکفر لھا تعظیماً3 | زمین بوسی بطور تحیت حرام اور بوجہ تعظیم کفر ہے۔

نص ۳۹: فتاوی ظہیریہ (۹۳) مختصر امام عینی (۹۵) اس سے غمز العیون ص ۳۱ (۹۶) شرح فقہ اکبر ص ۳۳۵: امّا تقبیل الارض فھو قریب من السجود الا ان وضع الجبین او الخد علی الارض افحش واقبح من تقبیل الارض4 | زمین چومنا سجدے کے قریب ہے اور حین یار خسارہ زمین پر رکھنا اس سے بھی زیادہ فحش و قبیح ہے۔

قسم سوم: زمین بوسی بالائے طاق رکوع کے قریب تک جھکنا منع ہے اس پر ۶۴، ۹ دو نص اوپر گزرے، تئیس ۳۰ اور سنئے۔

---

1 غنیہ ذوی الاحکام حاشیۃ الدرر والغرر کتاب الکراہیۃ فصل من ملك آمۃ بشراء میر محمد کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۶۸ 2 حاشیہ الخادمی علی الدرر شرح الغرر کتاب الکراہیۃ فصل قولہ مشربۃ عن محرمھا مطبوعہ عثمانیہ ص ۱۵۵ 3 الدر المنتقی فی شرح الملتقٰی علی ہامش مجمع الانہر کتاب الکراہیۃ فصل فی بیان احکام دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۵۲۲ 4 منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر فصل فی الکفر صریحا و کنایۃ مصطفی البابی مصر ص ۱۹۳

Fatawa Razawiyya Volume 22

Text 97: Zahidi (98), from Jami' al-Rumuz p. 535, (99) from Radd al-Muhtar vol. 5 p. 873, (100) also Shaykh Zada Ali al-Multaqa vol. 2 p. 520:

[Arabic]: Bowing during greeting close to the position of Ruku' is like prostration (Sajdah). [Urdu]: Bowing close to the Ruku' position during greeting is also like prostration.

Text 101: Shir'at al-Islam, (102) its commentary Mafatih al-Jinan p. 312:

[Arabic]: (Neither kiss it nor bow for it) as both are disliked (makruh). [Urdu]: Neither kiss nor bow, as both are disliked.

Text 103: Ihya' al-'Ulum vol. 2 p. 124, (104) Ithaf al-Sadah vol. 6 p. 281:

[Arabic]: (Bowing during greeting is prohibited) and it is from the practice of non-Arabs (Magians). [Urdu]: Bowing at the time of greeting has been forbidden, and it is the act of Magians.

(105) Ayn al-Ilm manuscript chapter eight, (106) Commentary by Ali Qari vol. 1 p. 274, (107) from Dhakhirah, (108) also from Muhit:

[Arabic]: (He should not bow) because bowing is disliked for kings and others, and because it is the practice of the People of the Book. [Urdu]: One should not bow during greeting; there is no permission to bow for a king or anyone else, and one reason for the prohibition is that it is the act of Jews and Christians.

Text 109: Hadiqa Nadiyya Sharh Tariqa Muhammadiya vol. 1 p. 381:

[Arabic]: It is known that whoever meets one of the elders and bows his head or back for him, even if he exaggerates in that, his intention is greeting and respect, not worship; therefore, he does not become an infidel by this act. [Urdu]: It is known that whoever meets any of the elders and bows his head or back for them, even if he exaggerates in it, his intention is only greeting and respect, not worship; so he will not become a disbeliever by this act.

---

1 Jami' al-Rumuz Kitab al-Karahiyyah 3/315 and Majma' al-Anhur 2/522 2 Sharh Shir'at al-Islam section on Sunnah of walking and its etiquette, Maktaba Islamiyya Quetta p. 312 3 Ithaf al-Sada al-Muttaqin book of etiquette of brotherhood and companionship, Chapter Three, Dar al-Fikr Beirut 6/281 4 Sharh 'Ayn al-'Ilm by Mulla 'Ali Qari, referencing al-Muhit and al-Dhakhira, Chapter Eight, Amrit Press Lahore p. 213

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

न्स 97: ज़ाहिदी (98), जामेउर रुमूज़ पृ. 535 से, (99) रद-उल-मुह्तार जिल्द 5 पृ. 873 से, (100) साथ ही शैखी ज़ादा अली अल-मुल्तका जिल्द 2 पृ. 520:

[अरबी]: सलाम के दौरान रुकूअ के करीब तक झुकना सज्दे के समान है। [उर्दू]: सलाम में रुकूअ के करीब तक झुकना भी सज्दे की तरह है।

न्स 101: शिरअतुल इस्लाम, (102) इसकी शरह मफ़ातीहुल जिनान पृ. 312:

[अरबी]: (न उसे चूमे और न उसके लिए झुके) क्योंकि दोनों नापसंद (मक़रूह) हैं। [उर्दू]: न बोसा दे न झुके कि दोनों मक़रूह हैं।

न्स 103: इहयाउल उलूम जिल्द 2 पृ. 124, (104) इत्तहाफ़ुस सादा जिल्द 6 पृ. 281:

[अरबी]: (सलाम के समय झुकना मना है) और यह अजमियों (मजूसियों) का कार्य है। [उर्दू]: सलाम के समय झुकना मना फरमाया गया और वह मजूसी का फेल (कार्य) है।

(105) ऐनुल इल्म कलमी आठवां अध्याय, (106) शरह अली क़ारी जिल्द अव्वल पृ. 274, (107) ज़खीरा से, (108) तथा मुहीत से:

[अरबी]: (न झुके) क्योंकि राजाओं और अन्य लोगों के लिए झुकना नापसंद है और क्योंकि यह अहले किताब का तरीका है। [उर्दू]: सलाम में न झुके कि बादशाह हो या कोई, किसी के लिए झुकने की इजाज़त नहीं और एक वजह मनाही यह है कि वह यहूद व नसारा का फेल है।

न्स 109: हदीक़ा नदिया शरह तरीक़ा मोहम्मदिया जिल्द अव्वल पृ. 381:

[अरबी]: यह ज्ञात है कि जो भी बड़ों में से किसी से मिलता है और उसके लिए अपना सिर या पीठ झुकाता है, चाहे वह इसमें अतिरंजना करे, उसका इरादा अभिवादन और सम्मान ही होता है न कि इबादत (पूजा); इसलिए वह इस कार्य से काफिर नहीं होगा। [उर्दू]: मालूम है कि जो अकाबिर में किसी से मिलते वक्त उसके लिए सर या पीठ झुकाए अगरचे इसमें मुबालगा करे उसका इरादा तहियत व ताज़ीम ही का होता है न कि उसकी इबादत का तो इस फेल से काफ़िर न हो जाएगा।

1 जामेउर रुमूज़ किताबुल कराहिया 3/ 315 और मज्मउल अन्हुर 2/ 522 2 शरह शिरअतुल इस्लाम चलने की सुन्नतें और आदाब का अध्याय, मकतबा इस्लामिया क्वेटा पृ. 312 3 इत्तहाफ़ुस सादातिल मुत्तक़ीन किताब आदाबुल उखूवत वल सुहबत तीसरा अध्याय, दारुल फिक्र बेरुत 6/ 281 4 शरह ऐनुल इल्म मुल्ला अली क़ारी द्वारा, अल-मुहीत और अज़-ज़खीरा के हवाले से, आठवां अध्याय, अमृत प्रेस लाहौर पृ. 213

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

نص ۹۷: زاہدی (۹۸) اس سے جامع الرموز ص ۵۳۵ (۹۹) اس سے ردالمختار جلد ۵ ص ۸۷۳ (۱۰۰) نیز شیخی زادہ علی الملتقٰی جلد ۲ ص ۵۲۰:

الانحناء في السلام الی قریب الرکوع کالسجود | سلام میں رکوع کے قریب تک جھکنا بھی مثل سجدہ ہے۔

نص ۱۰۱: شرعۃ الاسلام (۱۰۲) اس کی شرح مفاتیح الجنان ص ۳۱۲:

(لایقبلہ ولا ینحنی لہ) لکونھما مکروھین | نہ بوسہ دے نہ جھکے کہ دونوں مکروہ ہیں۔

نص ۱۰۳: احیاء العلوم جلد ۲ ص ۱۲۴ (۱۰۴) اتحاف السادہ جلد ۶ ص ۲۸۱:

(الانحناء عند السلام منھی عنہ) وھو عن فعل الاعاجم | سلام کے وقت جھکنا منع فرمایا گیا اور وہ مجوسی کا فعل ہے۔

(۱۰۵) عین العلم قلمی باب ثامن (۱۰۶) شرح علی قاری جلد اول ص ۲۷۴ (۱۰۷) ذخیرہ سے (۱۰۸) نیز محیط سے :

(لا ینحنی) لان الانحناء یکرہ للسلاطین وغیرھم ولانہ صنیع اھل الکتاب | سلام میں نہ جھکے کہ بادشاہ ہو یا کوئی کسی کے لئے جھکنے کی اجازت نہیں اور ایک وجہ ممانعت یہ ہے کہ وہ یہود و نصاری کا فعل ہے۔

نص ۱۰۹: حدیقہ ندیہ شرح طریقہ محمدیہ جلد اول ص ۳۸۱:

معلوم ان من لقی احد امن الاکابر فحنٰی له رأسه او ظهره ولو بالغ فی ذلك فمراده التحیة والتعظیم دون العبادة فلا یکفر بهذا الصنیع | معلوم ہے کہ جو اکابر میں کسی سے ملتے وقت اس کے لئے سر یا پیٹھ جھکائے اگرچہ اس میں مبالغہ کرے اس کا ارادہ تحیت و تعظیم ہی کا ہوتا ہے نہ کہ اس کی عبادت کا تو اس فعل سے کافر نہ ہو جائیگا۔

---

1 جامع الرموز کتاب الکراهیة ۳/ ۳۱۵ ومجمع الانهر ۲/ ۵۲۲ 2 شرح شرعة الاسلام فصل في سنن المشی و آدابه مکتبه اسلامیه کوئٹہ ص ۳۱۲ 3 اتحاف السادة المتقین کتاب آداب الاخوة والصحبة الباب الثالث دار الفکر بیروت ۶/ ۲۸۱ 4 شرح عین العلم لملا علی قاری بحوالہ المحیط والذخیرة الباب الثامن امرت پریس لاہور ص ۲۱۳

Fatawa-e-Razawiya, Volume 22

[Top Table] Left (Arabic): The state of a Muslim indicates this in every case; as for worship, it is generally intended only by an original disbeliever. However, flattery that reaches this extent of degradation is reprehensible. For this reason, the author (Allah have mercy on him) classified it as prohibited degradation and did not classify it as disbelief. Right (Urdu): In any case, the condition of the Muslim himself indicates his intention. Only someone who is an outright disbeliever would likely intend worship. Yes, flattery that reaches the point of becoming so abject is evil; for this reason, the author (may Allah Almighty have mercy on him) called bowing prohibited and did not deem it disbelief.

Text 110: The great Imam Izz al-Din bin Abd al-Salam (111), from him Imam Ibn Hajar Makki in Fatawa al-Kubra Vol 4, p. 272, (112) from him Imam Arif Nabulsi in al-Hadiqa, p. 381:

[Bottom Table] Left (Arabic): Bowing deeply to the point of Ruku is not done by anyone for anyone else, just like prostration. And there is no harm in what is less than the limit of Ruku for someone who is honored among the people of Islam. I say: This is the reconciliation between the abundant and mutually supporting texts prohibiting it, and what is in Al-Hindiyya from 'Al-Ghara'ib' that service to someone other than Allah Almighty by standing, holding hands, and bowing is permissible. They (the leading Imams) surely alluded to this in the four texts with which we began, so there are seven in total, and with Allah is the success.

Right (Urdu): No one should bow for anyone to the extent of Ruku, like prostration; and there is no harm in bowing less than that amount for someone of Islamic honor. I say: (I say) This is the reconciliation (i.e., to find a correspondence and agreement between the two views) between those numerous texts that support each other, and the view quoted in Fatawa Alamgiri from Fatawa Ghara'ib that it is permissible to serve any creature (i.e., other than God) by standing, shaking hands, and bowing. Indeed, they (the noble Imams) pointed towards this in those four texts which we brought forward first. Thus, there are seven in total, and the achievement of success is only by the grace of Allah Almighty. (T)

Text 113: Waqi'at Imam Natiqi (114) summarized by Imam Nasir al-Din (115), both in Nisab al-Ihtisab, beginning and end of chapter 49, (116) Jawahir al-Akhlati Kitab al-Istihsan (117) from it Alamgiri Vol 5

[Footnotes] 1. Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, the twelfth character, Maktabah Nuriyyah Razawiyyah Faisalabad 1/547. 2. Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, with reference to Ibn Hajar in Fatawa, Maktabah Nuriyyah Razawiyyah Faisalabad 1/547. 3. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiyyah, Chapter Twenty-Eight, Noorani Kutub Khana Peshawar 5/369.

फ़तावा रज़विया, खंड 22

[ऊपरी तालिका] बाएँ(अरबी): एक मुसलमान की स्थिति हर हाल में इसी ओर संकेत करती है; जहाँ तक इबादत (पूजा) का सवाल है, तो आम तौर पर इसका इरादा केवल वही करेगा जो मूलतः काफिर हो। लेकिन चापलूसी की वह सीमा जो अपमान के इस स्तर तक पहुँचा दे, निंदनीय है। इसीलिए लेखक (अल्लाह उन पर कृपा करे) ने इसे हराम (वर्जित) अपमान माना है और इसे कुफ़्र (अविश्वास) नहीं ठहराया। दाएँ(उर्दू): बहरहाल, मुसलमान की अपनी हालत उसकी नियत को बता रही है। इबादत का इरादा तो शायद वही करेगा जो सिरे से काफ़िर हो। हाँ, इतनी चापलूसी जो इस हद तक ज़लील होने तक पहुँचा दे, वह बुरी है। इसी कारण झुकने को मुसन्निफ़ (लेखक) रहमतुल्लाह अलैहि ने हराम कहा, कुफ़्र नहीं ठहराया।

नस्सं 110: इमाम अजल इज्जुद्दीन बिन अब्द सलाम (111), उनसे इमाम इब्न हजर मक्की फ़तावा कुबरा में खंड 4, पृ. 272 (112), उनसे इमाम आरिफ नबुलसी हदीक़ा पृ. 381 में:

[नीचे की तालिका] बाएँ(अरबी): रुक्कू की हद तक बहुत अधिक झुकना सजदे की तरह किसी के लिए कोई नहीं करता। और रुक्कू की हद से कम झुकने में कोई हर्ज नहीं है उस व्यक्ति के लिए जो इस्लाम के लोगों में सम्मानित हो। मैं कहता हूँ: यह उन प्रचुर और पारस्परिक रूप से समर्थित निषेधात्मक ग्रंथों और 'अल-हिंदिया' में 'अल-ग़राइब' से जो उद्धृत है कि अल्लाह तआला के अलावा किसी अन्य की सेवा के लिए खड़े होना, हाथ पकड़ना और झुकना जायज़ है, उनके बीच समन्वय है। उन्होंने (अग्रणी इमामों ने) निश्चित रूप से उन चार ग्रंथों में इसकी ओर संकेत किया है जिनसे हमने शुरुआत की थी, इसलिए कुल सात हो गए, और अल्लाह ही सफलता देने वाला है।

दाएँ(उर्दू): रुक्कू की सीमा तक कोई किसी के लिए न झुके जैसे सजदा; और इस मात्रा से कम में कोई हर्ज नहीं कि किसी इस्लामी सम्मान वाले व्यक्ति के लिए झुके। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) यही समन्वय करना है (अर्थात दोनों कथनों के बीच सामंजस्य बिठाना है) उन बहुत से प्रमाणों के बीच जो निषेध पर एक-दूसरे का समर्थन करते हैं, और उस कथन के बीच जो फ़तावा आलमगीरी में फ़तावा ग़राइब से उद्धृत है कि अल्लाह तआला के सिवा किसी अन्य (सृष्टि) की सेवा के लिए खड़ा होना, हाथ पकड़ना और झुकना जायज़ है। बेशक उन्होंने (इमामों ने) उन चार ग्रंथों में इसकी ओर संकेत किया है जिन्हें हमने पहले प्रस्तुत किया है। इस प्रकार कुल सात हो गए और सफलता अल्लाह तआला की कृपा से ही संभव है। (त)

नस्सं 113: वाक़िआत इमाम नातिक़ी (114) संक्षिप्त इमाम नासिरुद्दीन (115), इन दोनों से निसाबुल एहतसाब, अध्याय 49 का प्रारंभ और अंत (116) जवाहरुल अख़लाती किताबुल इस्तेहसान (117) उससे आलमगीरी खंड 5

[पाद टिप्पणियाँ] 1. अल-हदीक़तुल नदिय्या शरह अल-तरीक़तुल मुहम्मदिया, बारहवाँ चरित्र, मकतबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद 1/547 2. अल-हदीक़तुल नदिय्या शरह अल-तरीक़तुल मुहम्मदिया, इब्न हजर के हवाले से फ़तावा में, मकतबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद 1/547 3. फ़तावा हिंदिया, किताबुल कराहिया, अध्याय अट्ठाईस, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 5/369

पृष्ठ 473/692

وحال المسلم مشعر بذلك على كل حال واما العبادة فلا يقصدها الا كافر اصل فی الغالب ولكن التملق الموصل الی هذا المقدار من التذلل مذموم ولهذا جعله المصنف رحمه الله تعالی من التذلل الحرام ولم يجعله كفراً۔ بہر حال خود مسلمان کا حال اس نیت کو بتا رہا ہے عبادت کا ارادہ تو غالبا وہی کرے گا جو سرے سے کافر ہو۔ ہاں اتنی چاپلوسی جو اس حد کے ذلیل بننے تک پہنچادے بد ہے اسی لئے جھکنے کو مصنف رحمہ اللہ تعالی نے حرام کہا کفر نہ ٹھہرایا۔

نص ۱۱۰: امام اجل عز الدین بن عبدالسلام (۱۱۱) ان سے امام ابن حجر مکی فتاوٰی کبری میں جلد ۴ ص ۲۷۲ (۱۱۲) ان سے امام عارف نابلسی حدیقہ ص ۳۸۱ میں:

الانحناء البالغ الی حد الركوع لا يفعله احد لا حد كالسجود ولا بأس بما نقص من حد الركوع لمن يكره من اهل الاسلام۔ حد رکوع تک کوئی کسی کے لئے نہ جھکے جیسے سجدہ اور اس قدر سے کم میں حرج نہیں کہ کسی اسلامی عزت والے کے لئے جھکے۔ اقول: هذا هوا الجمع بين النصوص المتوافرة المتظافرة على المنع وبين مافي الهندية عن الغرائب تجوز الخدمة للغير الله تعالی بالقيام واخذ اليدين والانحناء هو قد اشاروا اليه فی النصوص الاربعة التی صدرنا بها فتلك سبعة وبالله التوفيق۔
اقول: (میں کہتا ہوں) یہی جمع کرنا ہے (یعنی دونوں قولوں میں مواخذہ اور مطابقت پیدا کرنا) در میان ان نصوص کثیرہ جو باہم ایک دوسرے کی مؤید ہیں اور اس قول کے درمیان جو فتاوی عالمگیری میں فتاوی غرائب سے منقول ہے کہ کسی مخلوق (یعنی غیر خدا) کی قیام مصافحہ کرنے اور جھکنے سے خدمت کرنا جائز ہے اہ بیشک انھوں (ائمہ کرام) نے اس کی طرف ان چار نصوص میں اشارہ فرمایا جن کو ہم پہلے لائے ہیں پس سات ہو گئیں اور اللہ تعالیٰ ہی کے کرم سے حصول توفیق ہے۔ (ت)

نص ۱۱۳: واقعات امام ناطقی (۱۱۴) ملتقط امام ناصر الدین (۱۱۵) ان دونوں نصاب الاحتساب اول وآخر باب ۴۹ (۱۱۶) جواهرا لاخلاطی کتاب الاستحسان (۱۱۷) اس سے عالمگیری جلد ۵

1 الحدیقہ الندیہ شرح الطریقہ المحمدیہ والخلق الثانی عشر مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱/ ۵۴۷

2 الحدیقہ الندیہ شرح الطریقہ المحمدیہ بحوالہ ابن حجر فی فتاویٰ مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱/ ۵۴۷ 3 فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۶۹

Fatawa Razawiyya Volume 22

Page 369:

[Arabic]: Bowing to a Sultan or anyone else is disliked (makruh) because it resembles the actions of the Magians. [1] [Urdu]: Whether it is a king or anyone else, bowing to them is prohibited as it resembles the practice of the Magians.

Text 118: Majma' al-Anhur, Volume 2, Page 521 (119), citing Fusool-e-Imadi: [Arabic]: Bowing is disliked because it resembles the actions of the Magians. [2] [Urdu]: Bowing is prohibited as it resembles the practice of the Magians.

Text 120: Mawahib al-Rahman (121), from it Shurunbulaliyya Volume 1 Page 318 (122), Al-Muheet (123), from it Jami' al-Rumuz Page 535 (124), from it Radd al-Muhtar Volume 5 Page 873: [Arabic]: Bowing to a Sultan and others is disliked. [3] [Urdu]: Whether it is a king or anyone else, bowing to them is prohibited.

Text 125: Fatawa Kubra of Imam Haytami: [Arabic]: Bowing with the back is disliked. [4] [Urdu]: Bending the back is disliked.

Text 126: Alamgiriyya Volume 5 Page 369 (127), from Fatawa Imam Timurtashi: [Arabic]: Bowing during greeting is disliked, and regarding this, a prohibition has been reported. [5] [Urdu]: Bowing while greeting is prohibited; it has been forbidden in Hadith.

Second Category: Regarding shrines, this is also of three types: First Type: Prostrating (Sajda) to shrines or kissing the ground in front of them is forbidden (Haram), and bowing to the extent of Ruku' (waist-level) is prohibited.

Text 128: Munsik Mutawassit of Allama Rahmatullah, student of Imam ibn al-Humam (129), Maslak-e-Mutaqassat Sharh Mulla Ali Qari Page 293: [Arabic]: (One should not touch the wall during a visit), nor kiss it, nor cling to it, nor circumambulate it, nor bow. [Urdu]: Regarding the visit to the noble and pure shrine of the Master ﷺ (May Allah grant us to return to it with acceptance).

Footnotes: 1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiyyah, Chapter 28, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/369 2. Majma' al-Anhur, citing Fusool-e-Imadi, Kitab al-Karahiyyah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 2/444 3. Radd al-Muhtar, citing Al-Muheet, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter Al-Istibra etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/246 4. Al-Fatawa al-Kubra by Ibn Hajar Makki, Chapter Al-Siyar, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut,

4/27 5. Fatawa Hindiyya, citing Al-Timurtashi, Kitab al-Karahiyyah, Chapter 28, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/369

फ़तावा रज़विया खंड 22

पृष्ठ 369:

[अरबी]: सुल्तान या किसी और के लिए झुकना मकरूह है क्योंकि यह मजूसी (अग्निपूजक) के कृत्य के समान है। [1] [उर्दू]: बादशाह हो या कोई भी, उसके लिए झुकना मना है क्योंकि यह मजूसी के कृत्य के समान है।

पाठ 118: मजमा अल-अन्हुर, खंड 2, पृष्ठ 521 (119), फुसूल-ए-इमादी से उद्धृत: [अरबी]: झुकना मकरूह है क्योंकि यह मजूसी के कृत्य के समान है। [2] [उर्दू]: झुकना मना है क्योंकि यह मजूसी के कृत्य के समान है।

पाठ 120: मवाहिब अर-रहमान (121), उससे शुरुनबुललिया खंड 1 पृष्ठ 318 (122), अल-मुहीत (123), उससे जामी अर-रुमूज़ पृष्ठ 535 (124), उससे रद्द अल-मुह्तार खंड 5 पृष्ठ 873: [अरबी]: सुल्तान और अन्य के लिए झुकना मकरूह है। [3] [उर्दू]: बादशाह हो या कोई भी, उसके लिए झुकना मना है।

पाठ 125: इमाम हैतमी की फ़तावा कुब्रा: [अरबी]: पीठ के साथ झुकना मकरूह है। [4] [उर्दू]: पीठ झुकाना मकरूह है।

पाठ 126: आलमगीरिया खंड 5 पृष्ठ 369 (127), फ़तावा इमाम तुमरताशी से: [अरबी]: अभिवादन के समय झुकना मकरूह है और इसके बारे में निषेध आया है। [5] [उर्दू]: सलाम करते समय झुकना मना है; हदीस में इससे मना फ़रमाया गया है।

दूसरा प्रकार: मज़ारात (दरगाहों) से संबंधित, यह भी तीन प्रकार के हैं: पहला प्रकार: मज़ारात को सजदा करना या उनके सामने ज़मीन चूमना हराम है और रुकू की हद तक झुकना मना है।

पाठ 128: अल्लामा रहमतुल्लाह की मुंसिक मुतवस्सिट, इमाम इब्न अल-हुमाम (129) के शिष्य, मकलक-ए-मुतक़स्सत शरह मुल्ला अली क़ारी पृष्ठ 293: [अरबी]: (ज़ियारत के दौरान दीवार को न छुएं, न उसे चूमना है, न उससे चिपकना है, न तवाफ़ करना है और न ही झुकना है। [उर्दू]: सैय्यदे अतहर (पैगंबर मुहम्मद) ﷺ के पवित्र रौज़े की ज़ियारत के बारे में (अल्लाह हमें क़बूलियत के साथ वहाँ दोबारा लौटना नसीब करे)।

पाद-टिप्पणियाँ: 1. फ़तावा हिंदिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 28, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/369 2. मजमा अल-अन्हुर, फुसूल-ए-इमादी के हवाले से, किताब अल-कराहिया, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 2/444 3. रद्द अल-मुह्तार, अल-मुहीत के हवाले से, किताब अल-हज़्र वल-इबाहा, अध्याय अल-इस्तिबरा आदि, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 5/246 4. इब्न हजर मक्की द्वारा अल-फ़तावा अल-कुब्रा, अध्याय अल-सियार, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 4/27 5. फ़तावा हिंदिया, अल-तुम्रताशी के हवाले से, किताब अल-कराहिया, अध्याय 28, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/369

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

ص ۳۶۹:

الانحناء للسلطان او لغیرہ مکروہ لانہ یشبہ فعل المجوس 1- | بادشاہ ہو کوئی، اس کے لئے جھکنا منع ہے کہ یہ مجوس کے فعل سے مشابہ ہے۔ نص ۱۱۸: مجمع الانہر جلد ۲ ص ۵۲۱ (۱۱۹) فصول عمادی ہے: یکرہ الانحناء لانہ یشبہ فعل المجوسی 2- | جھکنا منع ہے کہ مجوسی کے فعل سے مشابہ ہے۔ نص ۱۲۰: مواہب الرحمن (۱۲۱) اس سے شرنبلالیہ جلد اول ص ۳۱۸ (۱۲۲) محیط (۱۲۳) اس سے جامع الرموز ص ۵۳۵ (۱۲۴) اس سے ردالمحتار جلد ۵ ص ۸۷۳: یکرہ الانحناء للسلطان و غیرہ 3- | بادشاہ ہو خواہ کوئی اس کے لئے جھکنا منع ہے۔ نص ۱۲۵: فتاوی کبری للامام الہیتمی: الانحناء بالظہر یکرہ 4 پیٹھ جھکانا مکروہ ہے۔ نص ۱۲۶: عالمگیریہ جلد ۵ ص ۳۶۹ (۱۲۷) فتاوی امام تمرتاشی سے: یکرہ الانحناء عند التحیۃ و بہ ورد النہی 5- | سلام کرتے جھکنا منع ہے حدیث میں اس سے ممانعت فرمائی ہے۔ نوع دوم: متعلق مزارات یہ بھی تین قسم: قسم اول: مزارات کو سجدہ یا ان کے سامنے زمین چومنا حرام اور حد رکوع تک جھکنا ممنوع۔ نص ۱۲۸: منسک متوسط علامہ رحمتہ اللہ تلمیذ امام ابن الہمام (۱۲۹) مسلک متقسط شرح ملاعلی قاری ص ۲۹۳: (لا یمس عند زیارۃ الجدار) ولا یقبلہ ولا یلتصق بہ ولا یطوف ولا ینحنی | زیارت روضہ انور سید اطہر صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم (رزقنا اللہ العود الیہا بقبولہ)

1 فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۶۹ 2 مجمع الانہر بحوالہ فصول عمادی کتاب الکراہیۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۴۴۴ 3 ردالمحتار بحوالہ المحیط کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء وغیرہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۴۶ 4

الفتاوىٰ الكبرى لابن حجر مكى باب السير دار الكتب العلميہ بيروت ۴/ ۲۷ 5 فتاوىٰ ہنديہ بحوالہ التمرتاشى كتاب الكراہية الباب الثامن والعشرون نورانى كتب خانہ پشاور ۵/ ۳۶۹

Fatawa Rizvia Volume 22

ولا يقبل الارض فانه اى كل واحد غير (بدعة) مستحسنه	**(May Allah Almighty grant us the visit to the pure shrine again, provided it is accepted) at that time one should not touch the noble walls, nor kiss them, nor cling to them, nor circumambulate (perform Tawaf), nor bow down, nor kiss the ground, as all these are reprehensible innovations.**

I say: (I say) there is a difference of opinion regarding kissing, and touching or clinging is similar to it. The most precautionary view is prohibition, and the reason is that it is contrary to etiquette.

لاما قاله القارى في القبلة انه من خواص بعض اركان القبلة كيف وقد نصوا على استحسان تقبيل المصحف وايدى العلماء وارجلهم والخبز -	**It is not what was stated by Mulla Ali Qari regarding kissing being exclusive to some pillars of the Qibla. How can this be? Because the noble Imams have explicitly mentioned the commendability of kissing the Holy Quran and the hands and feet of scholars. They have also clarified the commendability of kissing bread. (T)**

And by bowing is meant the usual way up to the limit of Ruku, and by circumambulation is meant that the act of circumambulation itself is intended for the purpose of glorification, as we have verified in our Fatawa with no further addition possible. (As we have researched in our Fatawa in great detail to which nothing more can be added. T)

Text 130: Sharh Lubab, mentioned page:

اما السجدة فلاشك انها حرام فلا يغتر الزائر بما يرى من فعل الجاهلين بل يتبع العلماء العالمين -	**As for prostrating to the radiant shrine, it is absolutely forbidden. So the visitor should not be deceived by the actions of the ignorant, but rather follow the practicing scholars.**

Text 131: Zawajir 'an Iqtiraf al-Kaba'ir, Volume 1, Page 110:

قوله صلى الله تعالىٰ عليه وسلم لا تتخذوا	**The saying of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, that...**

1. Al-Maslak al-Mutaqassit fi al-Mansak al-Mutawassit with Irshad al-Sari, Chapter: "And let him seize the days of his stay..." etc. Dar al-Kutub, Beirut, p. 462.

2. Al-Maslak al-Mutaqassit fi al-Mansak al-Mutawassit with Irshad al-Sari, Chapter: "And let him seize the days of his stay..." etc. Dar al-Kutub, Beirut, p. 462.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

ولا يقبل الارض فانه اى كل واحد (بدعة) غير مستحسنه	**(अल्लाह तआला हमें फिर से रौज़-ए-अतहर की ज़ियारत नसीब फ़रमाए, बशर्ते कि वह क़ुबूल हो) उस समय न दीवार-ए-करीम को हाथ लगाए, न चूमे, न उससे लिपटे, न तवाफ़ करे, न झुके और न ही ज़मीन को चूमे, क्योंकि ये सब बुरी बिदअतें हैं।**

अक़ूल (मैं कहता हूँ): चूमने के बारे में मतभेद है, और छूना या लिपटना भी उसी की तरह है। सबसे सुरक्षित नज़रिया मनाही है, और इसका कारण अदब के ख़िलाफ़ होना है।

لاما قاله القارى في القبلة انه من خواص بعض اركان القبلة كيف وقد نصوا على استحسان تقبيل المصحف وايدى العلماء وارجلهم والخبز -	**वह बात नहीं है जो मुल्ला अली क़ारी से चूमने के बारे में ज़ाहिर हुई कि वह क़िबला के कुछ अरकान (स्तंभों) की विशेषताओं में से है। और यह कैसे हो सकता है? क्योंकि अइम्मा किराम ने मुसहफ़ शरीफ़ और उलेमा-ए-किराम के हाथ-पाँव चूमने के मुस्तहसन (सराहनीय) होने की वज़ाहत फ़रमाई है। साथ ही रोटी को चूमने की भी वज़ाहत फ़रमाई है। (त)**

और झुकने से मुराद रुकु की हद तक झुकना है, और तवाफ़ से मुराद यह है कि तवाफ़ का अमल ताज़ीम की नीयत से हो, जैसा कि हमने फ़तावा में पूरी तहक़ीक़ के साथ बयान किया है जिस पर कोई इज़ाफ़ा मुमकिन नहीं। (जैसा कि हमने अपने फ़तावा में बड़ी तफ़सील से इसकी तहक़ीक़ कर दी है जिस पर इज़ाफ़ा नहीं हो सकता। त)

नस्र 130: शरह लुबाब, ज़िक्र किया गया पृष्ठ:

اما السجدة فلاشك انها حرام فلا يغتر الزائر بما يرى من فعل الجاهلين بل يتبع العلماء العالمين -	**जहाँ तक मज़ार-ए-अनवर को सजदा करने का सवाल है, वह तो हराम-ए-क़तई है। तो ज़ायर (ज़ियारत करने वाला) जाहिलों के काम से धोखा न खाए, बल्कि अमल करने वाले उलेमा की पैरवी करे।**

नस्र 131: ज़वाज़िर अनिल इक़्तिराफ़ुल कबाइर, जिल्द अव्वल, सफ़ा 110:

قوله صلى الله تعالىٰ عليه وسلم لا تتخذوا	रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का इरशाद कि...

1. अल-मस्लकुल मुतक़स्सित फ़िल मन्सकिल मुतवस्सित म'अ इरशादुस सारी, फ़स्ल: "और वह अपने ठहरने के दिनों को ग़नीमत समझे..." आदि, दारुल कुतुब बेरूत, पृ. 462।
2. अल-मस्लकुल मुतक़स्सित फ़िल मन्सकिल मुतवस्सित म'अ इरशादुस सारी, फ़स्ल: "और वह अपने ठहरने के दिनों को ग़नीमत समझे..." आदि, दारुल कुतुब बेरूत, पृ. 462।

ولا یقبل الارض فانه ای کل واحد (بدعة) غیر مستحسنه

(ہمیں اللہ تعالٰی دوبارہ روضہ اطہر کی زیارت نصیب فرمائے بشرطیکہ قبولیت ہو) کے وقت نہ دیوارِ کریم کو ہاتھ لگائے، نہ چومے، نہ اس سے چھٹے، نہ طواف کرے نہ جھکے نہ زمین چومے کہ یہ سب بدعتِ قبیحہ ہیں۔

اقول : (میں کہتا ہوں) بوسہ میں اختلاف ہے اور چھونا چمٹنا اس کے مثل اور احوط منع اور علت خلافِ ادب ہونا۔

لاما قاله القاری في القبلة انه من خواص بعض ارکان القبلة کیف وقد نصوا علی استحسان تقبیل المصحف وایدی العلماء وارجلهم والخبز .

وہ بات نہیں جو ملا علی قاری سے بوسہ دینے کے بارے میں صادر ہوئی کہ وہ بعض ارکانِ قبلہ کے خواص میں سے ہے اور یہ کیسے ہوسکتا ہے اس لئے کہ ائمہ کرام نے مصحف شریف اور علمائے کرام کے ہاتھ پاؤں چومنے کے مستحسن ہونے کی تصریح فرمائی۔ نیز روٹی کو بوسہ دینے کی صراحت فرمائی۔ (ت)

اور جھکنے سے مراد بدستور تا حدِ رکوع، اور طواف سے یہ کہ نفس طواف بغرضِ تعظیم مقصود ہو کما حققناہ فی فتاوٰی بمالا مزید علیہ (جیسا کہ ہم نے اپنے فتاوٰی میں بڑی تفصیل سے اس کی تحقیق کردی کہ جس پر اضافہ نہیں ہوسکتا۔ت)

نص ۱۳۰: شرح لباب صفحہ مذکورہ:

اما السجدة فلاشك انها حرام فلا يغتر الزائر بما يرى من فعل الجاهلين بل يتبع العلماء العالمين -

رہا مزارِ انور کو سجدہ وہ تو حرامِ قطعی ہے تو زائر جاہلوں کے فعل سے دھوکا نہ کھائے بلکہ علمائے با عمل کی پیروی کرے۔

نص ۱۳۱: زواجر عن اقراب الکبائر جلد اول ص ۱۱۰:

قولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لا تتخذوا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشاد کہ

1 المسلك المتقسط في المنسك المتوسط مع ارشاد الساری فصل والیغتنم ایام مقامہ الخ دار الکتب بیروت ص ۴۶۲ 2 المسلك المتقسط في المنسك المتوسط مع ارشاد الساری فصل والیغتنم ایام مقامہ الخ دار الکتب بیروت ص ۴۶۲

Fatawa Razawiyya, Volume 22

[Arabic Column]: "Do not make my grave an idol to be worshipped after me, meaning do not glorify it by prostration or the like, as your non-believers do for their idols. Verily, prostration is certainly a major sin, rather if intended as worship, it is disbelief (kufr), and refuge is sought with Allah Almighty." [Urdu Column]: "Do not make my sacred shrine an idol for worship; by this, it is meant that its glorification should not be done by prostration or the like, as your non-believers do for their idols. Prostration is certainly a major sin, rather if it is with the intention of worship, then it is disbelief (kufr), and refuge is sought with Allah Almighty."

Second Category: Aside from prostrating to a shrine, it is not permissible to prostrate to Allah Almighty in front of any grave, even if it is in the direction of the Qibla. Text 132: Tahtawi ala al-Durr, Volume 1, Page 183: [Arabic Column]: "The statement 'graveyard' is because in it one usually faces the grave, and praying towards it is disliked (makruh)." [Urdu Column]: "It is disliked to pray in a graveyard because in it one will likely face a grave, and praying towards a grave is disliked."

Text 133: Hilya of Imam ibn Ameer al-Hajj, manuscript, end of 'what is disliked in prayer' (134); Rad al-Muhtar, Volume 1, Page 394: [Arabic Column]: "If in the graveyard there is a place prepared for prayer and there are no graves or impurity in it, but its Qibla is towards a grave, then prayer is disliked." [Urdu Column]: "When a place in a graveyard is prepared for prayer and there is no grave or impurity there, but its Qibla direction is towards a grave, even then prayer is disliked."

Text 135: Mujtaba Sharh Qudoori (136); Bahr-ur-Raiq, Volume 2, Page 209; (137) Fath-ullah al-Mu'een, Volume 1, Page 362: [Arabic Column]: "It is disliked to tread on a grave, or sit on it, or sleep on it, or pray on it or towards it." [Urdu Column]: "It is disliked to trample upon a grave, sit on it, or sleep upon it by climbing on it, or pray on it or towards it. (T)"

(138) Hilya, end of the book; (139) Shami, Page 935:

1. Al-Zawajir 'an Iqtiraf al-Kaba'ir, Book of Prayer, Chapter on taking graves as mosques, etc., Dar al-Fikr, Beirut, 1/246.
2. Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Prayer, Dar al-Ma'rifa, Beirut, 1/183.
3. Radd al-Muhtar 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Prayer, Dar Ihya al-Turath al-'Arabi, Beirut, 1/254.

4. Fath al-Mu'een, Chapter on Funerals, 9/362, and Bahr-ur-Raiq with reference to al-Mujtaba, Book of Funerals, 2/194.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

[अरबी कॉलम]: "मेरी मज़ार-ए-अक़दस को इबादत का बुत न बनाना, इससे मुराद यह है कि उसकी ताज़ीम सज्दे या उसकी मिसाल से न करना जैसे तुम्हारे अग़्यार (ग़ैर-मुस्लिम) अपने बुतों के लिए करते हैं, क्योंकि सज्दा यक़ीनन कबीरा (बड़ा गुनाह) है बल्कि इबादत की नीयत से हो तो कुफ़्र है, वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला।" [उर्दू कॉलम]: "मेरी मज़ार-ए-अक़दस को परस्तिश का बुत न बनाना इससे यह मुराद है कि उसकी ताज़ीम सज्दे या इसके मिसाल से न करना जैसे तुम्हारे अग़्यार अपने बुतों के लिए करते हैं कि सज्दा ज़रूर कबीरा है बल्कि नीयत-ए-इबादत हो तो कुफ़्र वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला।"

दूसरी क़िस्म: मज़ार को सज्दा करना तो दूर की बात है, किसी क़ब्र के सामने अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल को सज्दा करना जायज़ नहीं है चाहे वह क़िबला की तरफ़ ही क्यों न हो। नस 132: तहतावी अल-दुर्र, जिल्द 1, सफ़ा 183: [अरबी कॉलम]: "क़ौल-ए-मक़बरा: क्योंकि उसमें अक्सर क़ब्र की तरफ़ रुख़ होता है, और उसकी तरफ़ नमाज़ मकरूह है।" [उर्दू कॉलम]: "मक़बरे में नमाज़ मकरूह है कि इसमें ग़ालिबन किसी क़ब्र को मुँह होगा और क़ब्र की तरफ़ नमाज़ मकरूह है।"

नस 133: हिल्या इमाम इब्न अमीर अल-हज कलमी, अवाखिर मा युकरहु फिस-सलात (134); रद-उल-मुहतार, जिल्द 1, सफ़ा 394: [अरबी कॉलम]: "मक़बरा जब उसमें कोई जगह नमाज़ के लिए तैयार की गई हो और उसमें न क़ब्रें हों न नजासत, लेकिन उसका क़िबला क़ब्र की तरफ़ हो, तो नमाज़ मकरूह है।" [उर्दू कॉलम]: "क़ब्रिस्तान में जब कोई जगह नमाज़ के लिए तैयार की गई हो और वहाँ न क़ब्र हो न नजासत मगर उसका क़िबला क़ब्र की तरफ़ हो जब भी नमाज़ मकरूह है।"

नस 135: मुज्तबा शरह कुदूरी (136); बहर-उर-रायिक़, जिल्द 2, सफ़ा 209; (137) फ़तह-उल्लाह अल-मुईन, जिल्द 1, सफ़ा 362: [अरबी कॉलम]: "मक़रूह है कि क़ब्र को रौंदा जाए या उस पर बैठा जाए या उस पर सोया जाए या उस पर या उसकी तरफ़ नमाज़ पढ़ी जाए।" [उर्दू कॉलम]: "मकरूह है कि क़ब्र को पामाल करे या इस पर बैठे या इस पर चढ़ कर सोए या इस पर या इसकी तरफ़ नमाज़ पढ़े। (त)"

(138) हिल्या आखिर किताब; (139) शामी सफ़ा 935:

1. अज़-ज़वाज़िर अन इक्तिराफ़ अल-कबाईर, किताबुस-सलात, बाब इत्तिखाज़ुल क़ुबूरुल मसाजिद अलख, दारुल फ़िक्र बेरूत, 1/246.
2. हाशिया अत-तहतावी अलल-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुस-सलात, दारुल मारिफ़ा बेरूत, 1/183.
3. रद-उल-मुहतार अलल-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुस-सलात, दार इह्याउत-तुरास अल-अरबी बेरूत, 1/254.
4. फ़तह-उल-मुईन, बाबुल जनाइज़, 9/362 व बहर-उर-रायिक़ ब-हवाला अल-मुज्तबा, किताबुल जनाइज़, 2/194.

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۲

[عربی کالم]: قبری وثناً یعبدی بعدی ای لا تعظموہ تعظیم غیر کم لا وثانہم بالسجود لہ او نحوہ فان ذلك کبیرۃ بل کفر بشرطہ ۱۔ [اردو کالم]: میرے مزار اقدس کو پرستش کا بت نہ بنانا اس سے یہ مراد ہے کہ اس کی تعظیم سجدے یا اس کے مثل سے نہ کرنا جیسے تمہارے اغیار اپنے بتوں کے لیے کرتے ہیں کہ سجدہ ضرور کبیرہ ہے بلکہ نیت عبادت ہو تو کفر والعیاذ باللہ تعالیٰ۔

قسم دوم: مزار کو سجدہ درکنار کسی قبر کے سامنے اللہ عزوجل کو سجدہ جائز نہیں اگرچہ قبلہ کی طرف ہو۔ نص ۱۳۲: طحطاوی الدر جلد اول ص ۱۸۳: [عربی کالم]: قولہ مقبرۃ لان فیہ التوجہ الی القبر غالباً الصلواۃ الیہ مکروھۃ ۲۔ [اردو کالم]: مقبرے میں نماز مکروہ ہے کہ اس میں غالباً کسی قبر کو منہ ہوگا اور قبر کی طرف نماز مکروہ ہے

نص ۱۳۳: حلیہ امام ابن امیر الحاج قلمی اواخر ما یکرہ فی الصلوۃ (۱۳۴) ردالمختار جلد اول ص ۳۹۴: [عربی کالم]: المقبرۃ اذا کان فیہا موضع اعد للصلوۃ ولیس فیہ قبور لا نجاسۃ وقبلۃ الی قبر فالصلوۃ مکروھۃ ۳۔ [اردو کالم]: قبرستان میں جب کوئی جگہ نماز کے لیے تیار کی گئی ہو اور وہاں نہ قبر ہو نہ نجاست مگر اس کا قبلہ قبر کی طرف ہو جب بھی نماز مکروہ ہے۔

نص ۱۳۵: مجتبی شرح قدوری (۱۳۶) بحر الرائق جلد دوم ص ۲۰۹ (۱۳۷) فتح اللہ المعین جلد اول ص ۳۶۲: [عربی کالم]: یکرہ ان یطأ القبر او یجلس اوینام علیہ اویصلی علیہ او الیہ ۴۔ [اردو کالم]: مکروہ ہے کہ قبر کو پامال کرے یا اس پر بیٹھے یا اس پر چڑھ کر سوئے یا اس پر یا اس کی طرف نماز پڑھے۔(ت)

(۱۳۸) حلیہ آخر کتاب (۱۳۹) شامی ص ۹۳۵:

1 الزواجر عن اقتراف الكبائر كتاب الصلوة باب اتخاذ القبور المساجد الخ دارالفكر بيروت ۱/ ۲۴۶ 2 حاشية الطحطاوى على الدرالمختار كتاب الصلوة دارالمعرفة بيروت ۱/ ۱۸۳ 3 ردالمحتار على الدرالمختار كتاب الصلوة داراحياء التراث العربى بيروت ۱/ ۲۵۴ 4 فتح المعين باب الجنائز ۹/ ۳۶۲ وبحرالرائق بحواله المجتبى كتاب الجنائز ۲/ ۱۹۴

Fatawa Razawiya Volume 22

It is disliked (Makruh) to pray on a grave or towards it because of the prohibition mentioned regarding that[1]. Praying on a grave and facing a grave is prohibited, as the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) has forbidden it.

Text 140: Tabyin al-Haqa’iq by Imam Zayla'i, Volume 1, Page 246: It is disliked to build over a grave, to sit on it, or to pray towards it, due to the prohibition of the Prophet (peace and blessings be upon him) against taking graves as places of prostration (mosques)[2]. To build any structure on a grave, to sit on it, or to face it during prayer are all forbidden. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) prohibited making graves into places of prostration.

Text 141: Al-Zawajir, Volume 1, Page 117: For this reason, our companions said: Praying towards the graves of Prophets and saints is forbidden, even if it is for the sake of seeking blessings and showing respect[3]. For the same reason, our scholars have stated that praying towards the noble shrines of Prophets and saints (peace be upon them) is prohibited, even if the intention is only to seek blessings and show reverence.

Text 142: Ibid, Page 116: (143) Some Imams have listed among the major sins related to graves: "And praying towards them[4]." Praying in front of a grave is a major sin.

Text 144: Irshad al-Sari by Imam Ahmad Qastalani (145), research by Imam al-Faraj: It is forbidden to pray while facing his grave [the Prophet's], may Allah the Almighty bless him and grant him peace[5]. It is forbidden to pray while facing the luminous shrine of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him).

I say: (Ala Hazrat says) In prayers involving bowing (ruku) and prostration (sujud), having a grave in front of one makes the prayer disliked (Makruh).

Footnotes: 1 Rad al-Muhtar, Chapter of Funeral Prayer, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/606. 2 Tabyin al-Haqa’iq, Chapter of Funerals, Section: The Ruler is more entitled to lead the prayer, Al-Matba'ah al-Kubra, Bulaq, Egypt, 1/246. 3 Al-Zawajir 'an Iqtiraf al-Kaba'ir, Book of Prayer, Chapter: Taking Graves as Masjids, Dar al-Fikr, Beirut, 1/246. 4 Al-Zawajir 'an Iqtiraf al-Kaba'ir, Book of Prayer, Chapter: Taking Graves as Masjids, Dar al-Fikr, Beirut, 1/246. 5 Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari, Chapter: Can Graves be Dug Up? etc., Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 1/430.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

क़ब्र पर और क़ब्र की तरफ़ नमाज़ पढ़ना मकरूह है क्योंकि इसके बारे में मनाही आई है[1]। क़ब्र पर और क़ब्र की तरफ़ नमाज़ मना है क्योंकि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इससे मना फ़रमाया है।

नस्ल 140: तब्यीन अल-हक़ायिक इमाम ज़ैलई जिल्द 1 सफ़ा 246: क़ब्र पर कोई इमारत बनाना, उस पर बैठना या उसकी तरफ़ मुँह करके नमाज़ पढ़ना मकरूह है, क्योंकि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने क़ब्रों को सजदागाह बनाने से मना फ़रमाया है[2]। क़ब्र के ऊपर कोई चिनाई (निर्माण) करना या क़ब्र पर बैठना या उसकी तरफ़ नमाज़ में मुँह करना सब मना है, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने क़ब्रों को सजदा करने की जगह बनाने से मना फ़रमाया।

नस्ल 141: ज़वाज़िर जिल्द 1 सफ़ा 117: इसी वजह से हमारे साथियों ने कहा है: अंबिया और औलिया की क़ब्रों की तरफ़ बरकत और ताज़ीम के लिए नमाज़ पढ़ना हराम है[3]। इसी कारण हमारे विद्वानों ने फ़रमाया कि अंबिया और औलिया (अलैहिमुस्सलाम) के मज़ारत-ए-शरीफ़ा की तरफ़ मुँह करके नमाज़ पढ़ना हराम है, चाहे नियत सिर्फ़ बरकत और ताज़ीम की ही क्यों न हो।

नस्ल 142: ऐज़न (वही) सफ़ा 116: (143) कुछ इमामों ने क़ब्रों से संबंधित बड़े गुनाहों में ज़िक्र किया: "और उनकी तरफ़ नमाज़ पढ़ना[4]।" क़ब्र के सामने नमाज़ पढ़ना गुनाह-ए-कबीरा (बड़ा गुनाह) है।

नस्ल 144: इरशाद अल-सारी इमाम अहमद क़स्तलानी (145) तहक़ीक़ इमाम अल-फ़रज से: हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मज़ार-ए-पुरनूर की तरफ़ मुँह करके नमाज़ पढ़ना हराम है[5]। हराम है कि मज़ार-ए-अनवर हुज़ूर सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तरफ़ मुँह करके नमाज़ पढ़े।

अक़ौल (मैं कहता हूँ): रुकू और सुजूद वाली नमाज़ में क़ब्र सामने होने की कराहत उसकी नमाज़ (का हुक्म है)।

फ़ुटनोट्स: 1 रद अल-मुहतार, बाब सलात अल-जनाइज़, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/606। 2 तब्यीन अल-हक़ायिक, बाब अल-जनाइज़, फ़स्ल: सुल्तान नमाज़ का ज़्यादा हक़दार है, अल-मत्बा अल-कुबरा, बुलाक़, मिस्र, 1/246। 3 अल-ज़वाज़िर अन इक़्तिराफ़ अल-कबाइर, किताब अल-सलात, बाब इत्तिख़ाज़ अल-क़ुबूर अल-मसाजिद, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, 1/246। 4 अल-

ज़वाज़िर अन इक़्तिराफ़ अल-कबाइर, किताब अल-सलात, बाब इत्तिख़ाज़ अल-क़ुबूर अल-मसाजिद, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, 1/246। 5 इरशाद अल-सारी शरह सहीह अल-बुख़ारी, बाब: क्या क़ब्रें खोदी जा सकती हैं? आदि, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरुत, 1/430।

تکرہ الصلوۃ علیہ والیہ لورود النھی عن ذلک[1] ۔ قبر پر اور قبر کی طرف نماز منع ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اس سے ممانعت فرمائی۔

نص ۱۴۰: تبیین الحقائق امام زیلعی جلد اول ص ۲۴۶: یکرہ ان یبنی علی القبر اویقعد علیہ او یصلی الیہ لنھی علیہ الصلوۃ والسلام عن اتخاذ القبور مساجد[2]۔ قبر کے اوپر کوئی چنائی قائم کرنا یا قبر پر بیٹھنا یا اس کی طرف نماز میں منہ کرنا سب منع ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے قبروں کو محلِ سجدہ قرار دینے سے منع فرمایا۔

نص ۱۴۱: زواجر جلد اول ص ۱۱۷: من ثم قال اصحابنا تحرم الصلوۃ الی قبور الانبیاء والاولیاء تبرکا واعظاماً[3]۔ اسی وجہ سے ہمارے اصحاب نے فرمایا کہ انبیاء واولیاء علیہم الصلوۃ والسلام کے مزارت شریفہ کی طرف نماز حرام ہے اگرچہ صرف تبرک و تعظیم کی نیت ہو۔

نص ۱۴۲: ایضاً ص ۱۱۶: (۱۴۳) بعض ائمہ نے گناہانِ کبیرہ متعلقہ بقبور میں فرمایا والصلوۃ الیھا[4] قبر کے سامنے نماز پڑھنا گناہِ کبیرہ ہے۔

نص ۱۴۴: ارشاد الساری امام احمد قسطلانی (۱۴۵) تحقیق امام الفرج سے: یحرم ان یصلی متوجھا الی قبرہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم[5]۔ حرام ہے کہ مزار انور حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف منہ کرکے نماز پڑھے۔

اقول: (میں کہتا ہوں) رکوع و سجود والی نماز میں قبر سامنے ہونے کی کراہت اس کی نماز

[1] رد المحتار باب صلوۃ الجنائز داراحیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۶۰۶ [2] تبیین الحقائق باب الجنائز فصل السلطان احق فی الصلوۃ المطبعۃ الکبری بولاق مصر ۱ / ۲۴۶ [3] الزواجر عن اقتراف الکبائر

كتاب الصلوة باب اتخاذ القبور المساجد دارالفكر بيروت ١ / ٢٤٦ [4] الزواجر عن اقتراف الكبائر كتاب الصلوة باب اتخاذ القبور المساجد دارالفكر بيروت ١ / ٢٤٦ [5] ارشاد السارى شرح صحيح البخارى باب حل تنبش قبور الخ دارالكتاب العربى بيروت ١ / ٤٣٠

Fatawa Rizvia Volume 22

The reason is not because it is a funeral prayer, for a funeral prayer also involves having the deceased in front, without which the prayer is not valid. And if burial occurs without prayer, praying at the grave is itself a Shariah command as long as the body is believed to be intact. Thus, this dislike (makruh) is certainly not because of the prayer itself, but because of bowing (ruku') and prostration (sujud). It is certainly known that the bowing and prostration of prayer are for Allah Almighty alone, and the prayer-performer certainly intends to face the Qibla, not the grave. Despite this, merely having the grave in front makes prostration for Allah prohibited; therefore, prostrating to the grave itself or making it the direction of focus during prostration would be strictly prohibited and haram to a much greater degree. Fairness is required, and the remaining explanation and detail of such texts and the second type of hadiths will follow. And with Allah is the guidance. Third Category: Not just the prayer itself, but even the Qibla of the mosque being towards a grave is forbidden, even if it is not directly in front of the worshiper—for example, if there is a pillar in front of the Imam, or a piece of wood half a yard high and as thick as a finger so that it is no longer in front of the congregation. Still, a grave in the direction of the mosque's Qibla is prohibited unless there is an intervening wall. Text 146: Authored by Imam Muhammad in the book 'Al-Asl' (146), from him in 'Al-Muheet' (148), from them in 'Hindiya' Volume 5: "I consider it disliked (makruh) for the Qibla of the mosque to be towards a bathroom or a grave." | I consider it disliked that the Qibla of the mosque should be towards a bathroom or a grave. Text 149: 'Ghunyah Sharh Munyah' page 366: "It is disliked for the Qibla of the mosque to be towards a bathroom or a grave, because in it is the neglect of respect for the mosque." | It is disliked that the Qibla of the mosque should be towards a bathroom or a grave, as it involves disrespecting the mosque. Text 150: 'Khulasa' Volume 1 page 56: "It is disliked for the Qibla of the mosque to be towards a bathroom or a grave when there is no barrier between the worshiper and these places." | It is disliked that the Qibla of the mosque should be towards a bathroom or a grave when there is no barrier like a wall between the prayer area and these places. If there is a wall in between, then...

1. Fatawa Hindiya, Kitab al-Karahiya, Chapter 5, Noorani Kutub Khana Peshawar 5/319.
2. Ghunyah al-Mustamli Sharh Munyah al-Musalli, Karahiya al-Salat, branches in al-Khulasa, Sohail Academy Lahore, p. 366. Page 478 of 692

इसका कारण यह नहीं है कि यह जनाज़ा की नमाज़ है, क्योंकि जनाज़ा की नमाज़ में भी मय्यत (मृतक) का सामने होना शर्त है और उसके बिना नमाज़ नहीं होगी। और यदि नमाज़ के बिना दफ़न कर दिया गया, तो जब तक शरीर के सुरक्षित होने की संभावना है, क़ब्र पर नमाज़ पढ़ना स्वयं शरीयत का हुक्म है। अत; यह मकरूह (नापसंदीदा) होना निश्चित रूप से नमाज़ के कारण नहीं है, बल्कि रुकू और सुजूद (साष्टांग प्रणाम) के कारण है। और यह निश्चित रूप से ज्ञात है कि नमाज़ का रुकू और सुजूद केवल अल्लाह तआला के लिए है, और नमाज़ पढ़ने वाला निश्चित रूप से क़िबला की ओर मुख करने की नीयत रखता है न कि क़ब्र की ओर ध्यान देने की। इसके बावजूद, केवल क़ब्र का सामने होना अल्लाह के लिए सजदा करने को वर्जित करता है; तो स्वयं क़ब्र को सजदा करना या सजदे में उसे क़िबला बनाना किसी भी स्तर पर अत्यंत वर्जित और हराम होगा। निष्पक्षता आवश्यक है, और इस प्रकार के पाठों (नुसूस) और दूसरे प्रकार की हदीसों की शेष व्याख्या और विवरण आगे आएगा। और अल्लाह ही तौफ़ीक़ (शक्ति) देने वाला है। तीसरी श्रेणी: नमाज़ तो नमाज़, क़ब्र की ओर मस्जिद का क़िबला होना भी वर्जित है, भले ही वह नमाज़ी के सीधे सामने न हो—उदाहरण के लिए, यदि इमाम के सामने कोई खंभा हो या उंगली के बराबर मोटी और आधी गज़ ऊँची लकड़ी हो जिससे वह अब जमात के सामने न रहे। फिर भी, मस्जिद के क़िबला में क़ब्र का होना मना है जब तक कि बीच में दीवार न हो। नुस १५६: इमाम मुहम्मद के मज़हब के लेखक की किताब 'अल-अस्ल' (१४६), उनसे 'अल-मुहीत' (१४८), उनसे 'हिंदिया' जिल्द ५: "मैं इसे मकरूह मानता हूँ कि मस्जिद का क़िबला हम्माम (स्नानागार) या क़ब्र की ओर हो।" | मैं इसे मकरूह समझता हूँ कि मस्जिद का क़िबला हम्माम या क़ब्र की तरफ़ हो। नुस १४९: 'गुनिया शरह मुनिया' पृष्ठ ३६६: "यह मकरूह है कि मस्जिद का क़िबला हम्माम या क़ब्र की ओर हो क्योंकि इसमें मस्जिद के सम्मान की कमी है।" | मकरूह है कि मस्जिद का क़िबला हम्माम या क़ब्र की तरफ़ हो कि इसमें मस्जिद की बेअदबी (अनादर) है। नुस १५०: 'खुलासा' जिल्द १ पृष्ठ ५६: "यह मकरूह है कि मस्जिद का क़िबला हम्माम या क़ब्र की ओर हो जब नमाज़ी और इन स्थानों के बीच कोई बाधा न हो।" | मकरूह है कि मस्जिद का क़िबला हम्माम या क़ब्र की तरफ़ हो जबकि नमाज़ की जगह और इन स्थानों के बीच दीवार जैसा कोई अवरोध न हो, हाँ बीच में दीवार हो तो...

1. फ़तावा हिंदिया, किताबुल कराहिया, बाब ५, नूरानी कुतुब खाना पेशावर ५/३१९

2. गुनिया अल-मुस्तमली शरह मुनिया अल-मुसल्ली, कराहिया अल-सलात, अल-खुलासा में उप-शाखाएँ सोहैल अकादमी लाहौर पृष्ठ ३६६ पृष्ठ ४७८/६९२

ہونے کے سبب نہیں نماز تو جنازہ بھی ہے اور اس میں میت کا سامنے ہونا شرط اور نماز ہی نہ ہو گی اور بغیر نماز دفن کر دیا تو جب تک ظن سلامت ہے قبر پر نماز پڑھنا خود حکم شریعت ہے تو قطعاً یہ کراہت نماز کے سبب نہیں بلکہ رکوع و سجود کے باعث اور یقیناً معلوم کہ نماز کا رکوع و سجود اللہ عزوجل ہی کے لئے ہے اور مصلی یقیناً استقبال قبلہ ہی کی نیت کرتا ہے نہ کہ توجہ الی القبر کی۔ بایں ہمہ صرف قبر کا سامنے ہونا اللہ تعالٰی کے لئے سجدہ کو ممنوع کرتا ہے تو خود قبر کو سجدہ کرنا یا اسے سجدہ میں قبلہ توجہ بنانا کسی درجہ سخت اشد ممنوع و حرام ہوگا، انصاف شرط ہے اور اس قسم کے نصوص اور نوع دوم کی، احادیث کی باقی تقریر و تقریب آئندہ آئی ہے وباللہ التوفیق۔ قسم سوم: نماز تو نماز قبر کی طرف مسجد کا قبلہ ہونا منع ہے اگرچہ نمازی کا سامنا نہ ہو مثلاً امام کے سامنے کوئی ستون یا انگلی برابر دل کی آدھ گز اونچی لکڑی ہو کہ جماعت کا سامنا نہ رہا۔ پھر بھی مسجد کے قبلے میں قبر کی ممانعت ہے جب تک بیچ میں دیوار حائل نہ ہو۔ نص ۱۴۶: محرر مذہب امام محمد کی کتاب الاصل (۱۴۶) ان سے محیط (۱۴۸) ان سے ہندیہ جلد ۵: اکرہ ان تکون قبلۃ المسجد الحمام و القبر ۱۔ | میں مکروہ رکھتا ہوں اسے کہ مسجد کا قبلہ حمام یا قبلہ کی طرف ہو۔ نص ۱۴۹: غنیہ شرح منیہ ص ۳۶۶: یکرہ ان تکون قبلۃ المسجد الی الحمام او قبر لانہ | مکروہ ہے کہ مسجد کا قبلہ حمام یا قبر کی طرف ہو کہ اس میں فیہ ترك تعظیم المسجد ۲۔ | مسجد کی بے تعظیمی ہے۔ نص ۱۵۰: خلاصہ جلد اول ص ۵۶: یکرہ ان تکون قبلۃ المسجد الی حمام او قبر اذا لم | مکروہ ہے کہ مسجد کا قبلہ حمام یا قبلہ کی طرف ہو جبکہ محل نماز یکن بین المصلی و بین ہذا المواضع حائل | اور ان مواضع میں دیوار کی مثل کوئی حائل نہ ہو ہاں بیچ میں دیوار ہو تو

١ فتاوى ہنديہ كتاب الكراهية الباب الخامس نورانى كتب خانہ پشاور ٥/ ٣١٩ ٢ غنيہ المستملى شرح منية المصلى كراهية الصلوة فروع في الخلاصة سہيل اكيڈمى لاہور ص ٣٦٦ Page 478 of 692

Fatawa Rizvia, Volume 22

"Like a wall, and even if it's a wall, it's not disliked."[1]

I say: And with Allah's guidance (I say), there are two issues here: One is that it's forbidden to pray in front of a grave. This rule is general, whether in a mosque, a house, or a desert, and its remedy is a Sutrah (barrier). It should have the thickness of a finger and be half a yard in length, or in the desert, it should be away from the gaze of the humble worshiper, as stated in Jami al-Mudammarat, then Jami al-Rumuz, then Radd al-Muhtar, and Al-Tahtawi 'ala Maraqi al-Falah. (As in Jami al-Mudammarat, Jami al-Rumuz, Fatawa Shami, and Tahtawi 'ala Maraqi al-Falah. T). And the Sutrah of the Imam is sufficient for the entire congregation; this is clarified in all books. Gangohi, out of enmity towards the noble saints, stated in his Fatawa Volume 1, p. 30, "In a graveyard, there is a need for a Sutrah for everyone, Imam and follower. The Imam's Sutrah being sufficient for the follower is enough for animals and humans passing by; the presence of graves resembles polytheism and idol worship, so it's not sufficient. A curtain is mandatory in front of every single worshiper."[2] This is a slander against the pure Sharia and inventing religious laws from one's own heart.

The second is that the Qibla of the mosque should not be towards a grave. This rule is specific to mosques. So much so that in a place designated for prayer at home, called 'Masjid al-Bayt', there is no harm if there is a bathhouse or toilet in its direction, nor is there any issue with a grave, as explicitly stated in Al-Muhit al-Hindiyyah and others. (As in Al-Muhit, Fatawa Alamgiri, and besides these two). This rule is for the honor of the mosque, as conveyed by the researcher Ibrahim al-Halabi (As researcher Ibrahim al-Halabi has conveyed it. T). And that place is not truly a mosque, to the extent that it's permissible for a person in a state of major impurity (Junub) to enter, and even sexual intercourse is allowed there. It is stated in Az-Zakheer and Al-Hulya etc.:

"Home mosques do not have the rulings of actual mosques. Don't you see that a person in major ritual impurity can enter it without dislike, and family members come there, and buying and selling take place?"

[1] Khulasat al-Fatawa, Kitab al-Salah, Chapter Two, Maktaba Habibiyah, Quetta, 1/60. [2] Fatawa Rashidiya, Bab Qadha al-Fawa'it, Muhammad Saeed & Sons, Musafir Khana, Karachi, p. 288.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

"दीवार की तरह, और अगर वह दीवार हो तो मकरूह (नापसंद) नहीं है।"[1]

मैं कहता हूँ: और अल्लाह की तौफीक से (मैं कहता हूँ), यहाँ दो मसले हैं: एक यह कि कब्र के सामने (नमाज़ पढ़ना) मना है। यह हुक्म आम है, चाहे मस्जिद में हो, मकान में हो या जंगल में, और इसका समाधान 'सुतरह' (आड़) है। इसकी मोटाई उंगली के बराबर और लंबाई आधा गज़ होनी चाहिए, या जंगल में नमाज़ी की नज़र की जगह से दूर होना चाहिए, जैसा कि 'जामे-उल-मुज़म्मरात', फिर 'जामे-उल-रुमूज़', फिर 'रद्द-उल-मुह्तार' और 'तहतवी अला मराक़ी-उल-फ़लाह' में है। (जैसा कि 'जामे-उल-मुज़म्मरात', 'जामे-उल-रुमूज़', 'फ़तावा शामी' और 'तहतवी अला मराक़ी-उल-फ़लाह' में है। त) और इमाम का सुतरह पूरी जमाअत के लिए काफी है; सभी किताबों में इसकी स्पष्ट व्याख्या है। गंगोही ने औलिया-ए-कराम से दुश्मनी के कारण अपने फ़तावा हिस्सा अव्वल पेज 30 में यह हुक्म लगाया कि "कब्रिस्तान में सब के लिए इमाम और मुक्तदी (पीछे नमाज़ पढ़ने वाले) के सुतरह की ज़रूरत है। इमाम का सुतरह मुक्तदी के लिए जानवर और इंसान के गुज़रने में काफी है; कब्रों की मौजूदगी शिर्क और बुतपरस्ती के समान है, इसलिए इसमें किफायत नहीं है, हर नमाज़ी के सामने पर्दा वाजिब है।"[2] यह पाक शरीयत पर इफ़्तरा (झूठ) और दिल से शरीयत गढ़ना है।

दूसरा यह कि मस्जिद का किबला कब्र की तरफ न हो। यह हुक्म मस्जिद के लिए खास है, यहाँ तक कि घर में नमाज़ के लिए जो जगह तय की जाए जिसे 'मस्जिद-उल-बैत' कहते हैं, उसके किबला में हम्माम (स्नानघर) या बैत-उल-खला (शौचालय) हो तो कोई हर्ज नहीं और न ही कब्र में कोई समस्या है, जैसा कि 'मुहीत-ए-हिन्दिया' वगैरह में स्पष्ट है। (जैसा कि 'मुहीत', 'फ़तावा आलमगीरी' और इन दो के अलावा)। यह हुक्म मस्जिद की ताज़ीम (सम्मान) के लिए है, जैसा कि मुहक़्क़िक इब्राहिम हलबी ने बयान किया है (जैसा कि मुहक़्क़िक इब्राहिम हलबी ने इसका फायदा पेश किया है। त)। और वह जगह हकीकतन (वास्तव में) मस्जिद नहीं है, यहाँ तक कि उसमें जुनुबी (नापाक) का जाना बल्कि संभोग भी जायज़ है। 'ज़खीरा' और 'हल्या' वगैरह में है:

"घरों की मस्जिदों का हुक्म असली मस्जिदों जैसा नहीं है। क्या तुम नहीं देखते कि घर की मस्जिदों में बिना किसी कराहत (नापसंदगी) के जुनुबी (नापाक) दाखिल हो सकता है, और उसके घरवाले वहाँ आते हैं, और खरीद-फरोख्त (ले-देन) होती है?"

[1] खुलासा-तुल-फ़तावा, किताब-उस-सलात, अल-फ़स्ल-उस-सानी, मकतबा हबीबिया क्वेटा, 1/60। [2] फ़तावा रशीदिया, बाब क़ज़ा-उल-फ़वाइत, मोहम्मद सईद एंड संस मुसाफ़िर खाना कराची, पेज 288।

کالحائط وان کان حائط لایکرہ ۱۔ مکروہ نہیں۔

اقول: وباللہ التوفیق (میں اللہ تعالٰی کی توفیق سے کہتا ہوں) یہاں دو مسئلے ہیں: ایک یہ کہ قبر کے سامنے ممنوع ہے۔ یہ حکم عام ہے مسجد میں ہو خواہ مکان میں خواہ صحرا میں، اور اس کا علاج سترہ ہے۔ کہ انگلی کا دل (موٹائی) اور آدھ گز طول رکھتا ہو، یا صحرا میں مصلی خاشع کے موضع نظر سے دور ہونا کما فی جامع المضمرات ثم جامع الرموز ثم ردالمحتار والطحطاوی علی مراقی الفلاح (جیسا کہ جامع المضمرات، جامع الرموز، فتاوی شامی اور طحطاوی علی مراقی الفلاح میں ہے۔ ت) اور امام کا سترہ ساری جماعت کو کافی ہے تمام کتب میں اس کی تصریح ہے۔ گنگوہی نے کہ عداوت اولیائے کرام سے اپنے فتاوی حصہ اول ص ۳۰ میں یہ حکم لگایا کہ "قبرستان میں سب کے واسطے امام اور مقتدی کے سترہ کا حاجت ہے سترہ امام کا مقتدی کو کافی ہونا مرور حیوان اور انسان میں کافی ہے قبروں کا حضور مشابہ بشرک وبت پرستی ہے اس میں کفایت نہیں ہر ہر نمازی کے سامنے پردہ واجب ہے " ۲ یہ شرع مطہر پر افتراء اور دل سے شریعت گھڑنا ہے۔

دوسرا یہ کہ مسجد کا قبلہ جانب قبر نہ ہو، یہ حکم مسجد سے خاص ہے یہاں تک کہ گھر میں جو جگہ نماز کے لئے مقرر کر لیں جسے مسجد البیت کہتے ہیں اس کے قبلہ میں حمام یا بیت الخلا ہو تو کچھ حرج نہیں نہ قبر میں مضائقہ، کما نص علیہ فی المحیط الھندیہ و غیرھا (جیسا کہ محیط، فتاوی عالمگیری اور ان دو کے علاوہ یہ حکم تعظیم مسجد کے لئے ہے کما افادہ المحقق ابراھیم الحلبی (جیسا کہ محقق ابراھیم حلبی نے اس کا افادہ پیش کیا ہے۔ ت) اور وہ جگہ حقیقۃ مسجد نہیں یہاں تک کہ اس میں جنب کو جانا بلکہ جماع بھی جائز ہے۔ ذخیرہ وحلیہ وغیرہما میں ہے:

لیس لمساجد البیوت حکم المساجد الا تری انه یدخله الجنب من غیر کراهة ویأتی فیه اهله ویبیع ویشتری (گھروں کی مساجد کا حقیقی مساجد جیسا حکم نہیں، کیا تم نہیں دیکھتے کہ مساجد بیوت میں بغیر کراہت جنبی (ناپاک) داخل ہو سکتا ہے۔ اور وہاں گھر والے آتے ہیں اور خرید و فروخت ہوتی ہے)۔

۱ خلاصۃ الفتاوی کتاب الصلوٰۃ الفصل الثانی مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۱ / ۶۰ ۲ فتاوی رشیدیہ باب قضاء الفوائت محمد سعید اینڈ سنز مسافر خانہ کراچی ص ۲۸۸

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Without any dislike[1]. He can also have intercourse with his wedded wife, and then buying and selling can also take place in it without any dislike. (T)

In a real mosque, this dislike is not removed after a short time, nor by this barrier (sutra), but a wall is required. As you have heard, the answer has become clear, and praise be to Allah, regarding what the researcher Al-Halabi mentioned in 'Al-Hilyah' when he said: "A speaker could say that differentiating between household mosques (masajid al-buyut) and congregational mosques (masajid al-jama'at) in the aforementioned rulings does not necessarily imply the absence of dislike for the mentioned facing (of the Qiblah) in prayer within houses without a barrier between him and that; rather, it should be that this is among the things in which prayer in houses and prayer in congregational mosques are equal, so let him ponder."[2] End quote. The explanation of the answer is clear from what we have established. Therefore, the distinction mentioned in 'Al-Muhit' and others does not hold, and the 'equality' (taswiyah) that the said researcher desires is achieved. All types of praise are established for Allah Almighty. And may perfect blessings descend upon the beloved noble one of Allah and all his family, Amen. (T)

All praise and goodness belong to Allah Almighty alone. Therefore, the answer to this issue has become completely evident and clear, which the researcher Al-Halabi mentioned in 'Al-Hilyah,' stating that there is room for someone to say that in the aforementioned rulings, making a distinction between household mosques (mosques in houses) and congregational mosques (those mosques built for congregational prayer) does not necessarily mean that if people pray in household mosques without a barrier or screen, there would be no dislike in facing the Qiblah (rather, in this case, there must be dislike). Instead, it is appropriate and suitable that in this ruling, the household mosque and the congregational mosque should be equal or identical; one should reflect on this. End quote. From what we have proven, the explanation of the answer has become clear. Thus, the distinction mentioned in 'Al-Muhit' etc. is not established. And the 'equality' that the said researcher desires is achieved. All kinds of praise are established for Allah Almighty. And may complete mercies descend upon Allah's beloved generous one and all his family, Amen. (T)

We divide this brief account into four chapters: Chapter One: Bakr's fabrications against the companions, Imams, Saints, and books, based on his own authorities and consensus and jurisprudence...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

बिना किसी नापसंदगी के। वह अपनी ब्याहता पत्नी से सहवास भी कर सकता है, फिर उसमें बिना किसी नापसंदगी के खरीद-फरोख्त भी हो सकती है। (त)

वास्तविक मस्जिद में यह नापसंदगी थोड़ी देर बाद भी खत्म नहीं होती, न ही इस सुतरा (आड़) से, बल्कि दीवार आवश्यक है। जैसा कि आपने सुना, उत्तर स्पष्ट हो गया, और प्रशंसा अल्लाह के लिए है, उस बारे में जो शोधकर्ता अल-हलाबी ने 'अल-हिल्या' में उल्लेख किया है जब उन्होंने कहा: "एक वक्ता यह कह सकता है कि उक्त नियमों में घरों की मस्जिदों (मसाजिद-ए-ब्यूत) और सामूहिक मस्जिदों (मसाजिद-ए-जमाआत) के बीच अंतर करने से यह आवश्यक नहीं होता कि बिना किसी आड़ के घरों में नमाज़ के दौरान किबला का सामना करने में नापसंदगी न हो; बल्कि, यह उन चीजों में से होना चाहिए जिसमें घरों में नमाज़ और सामूहिक मस्जिदों में नमाज़ बराबर हो, अतः उसे विचार करना चाहिए।"[2] इति। उत्तर की व्याख्या हमारे द्वारा स्थापित किए गए तथ्यों से स्पष्ट है। इसलिए, 'अल-मुहीत' और अन्य में उल्लेखित भेद कायम नहीं रहता, और वह 'समानता' (तस्विया) जो उक्त शोधकर्ता चाहते हैं, प्राप्त हो गई है। तमाम प्रकार की प्रशंसा अल्लाह तआला के लिए सिद्ध है। और अल्लाह के प्रिय उदार और उनके पूरे वंश पर पूर्ण कृपा हो, आमीन। (त)

अल्लाह तआला के लिए ही सारी प्रशंसा और खूबियां हैं। अतः इस शंका का उत्तर बिल्कुल प्रकट और स्पष्ट हो गया जिसे मुहक्किक़ हलाबी ने अल-हिल्या में उल्लेख किया है कि किसी कहने वाले के लिए यह गुंजाइश है कि वह यों कहे कि उक्त नियमों में मसाजिद-ए-ब्यूत (घरों की मस्जिदों) और मसाजिद-ए-जमाआत (वे मस्जिदें जो सामूहिक नमाज़ के लिए बनी हैं) में अंतर बताने से यह आवश्यक नहीं आता कि यदि लोग घरों की मस्जिदों में बिना किसी आड़ और पर्दे के नमाज़ पढ़ें तो किबला की ओर मुँह करने में नापसंदगी न हो, (बल्कि इस स्थिति में अवश्य नापसंदगी होनी चाहिए) बल्कि उचित और उपयुक्त यह है कि इस नियम में मस्जिद-ए-बैत और मस्जिद-ए-जमाअत दोनों बराबर या समान हों, इस पर विचार करना चाहिए। इति। जो कुछ हमने सिद्ध किया उससे उत्तर की व्याख्या स्पष्ट हो गई। अतः वह भेद जो अल-मुहीत आदि में उल्लेख किया गया है वह स्थिर नहीं। और वह "तस्विया" (समानता) जो उक्त शोधकर्ता चाहते हैं वह प्राप्त है। तमाम प्रकार की प्रशंसा अल्लाह तआला के लिए सिद्ध है। और अल्लाह तआला के प्रिय कृपालु और उनके समस्त वंशजों पर पूर्ण रहमतें नाज़िल हों, आमीन। (त)

हम इस संक्षिप्त विवरण को चार अध्यायों में विभाजित करते हैं: पहला अध्याय: सहाबा, इमामों, वलियों और किताबों पर बक्र के झूठे आरोप, स्वयं उसके प्रमाणों और इज्मा व फिक्ह से...

---

1 2 हिल्या अल-महल्ली शरह मुन्या अल-मुसल्ली

पृष्ठ 480/692

من غیر کراہۃ[1]۔ وہ اپنی منکوحہ سے ہمبستری بھی کرسکتا ہے پھر اس میں بلا کراہت خرید وفروخت بھی ہوسکتی ہے۔(ت)

مسجد حقیقی میں یہ کراہت نہ بعد قلیل سے زائل ہو نہ اس سترہ سے بلکہ دیوار درکار۔ کما سمعت فظہر الجواب واللہ الحمد عمًا اورد المحقق الحلبی فی الحلیۃ اذ قال لقائل ان یقول لا یلزم من مفارقۃ مساجد البیوت لمساجد الجماعات فی الاحکام المذکورۃ عدم کراہۃ الاستقبال المذکور فی الصلوۃ فی البیوت بلا حائل بینہ وبین ذلک بل ینبغی ان یکون ہذا مما یساوی فیہ الصلوۃ فی البیوت و الصلوۃ فی مساجد الجماعات فلیتأمل[2] اہ وتقریر الجواب ظاہر بہ مما قررنا فا لتفرقۃ التی ذکر فی المحیط وغیرہ غیر قائمۃ و التسویۃ التی یریدہا المحقق حاصلۃ و الحمد للہ وعلی حبیبہ والہ الصلوۃ الکاملۃ آمین۔ اللہ تعالٰی ہی کے لئے ستائش وخوبی ہے لہٰذا اس اشکال کا جواب بالکل ظاہر اور واضح ہوگیا کہ جس کو محقق حلبی نے الحلیۃ میں ذکر فرمایا کہ کسی کہنے والے کے لئے یہ گنجائش ہے کہ وہ یوں کہے کہ احکام مذکورہ میں مساجد بیوت (گھروں کی مسجدیں) اور مساجد جماعات (وہ مساجد جو نماز باجماعت کے لئے تعمیر ہوئیں) میں فرق بیان کرنے سے یہ لازم نہیں آتا کہ اگر لوگ گھروں کی مساجد میں آڑ اور پردہ کے بغیر نماز پڑھیں تو قبلہ کی طرف منہ کرنے میں کراہت نہ ہو، (بلکہ اس صورت میں ضرور کراہت ہونی چاہئے) بلکہ مناسب اور موزوں یہ ہے کہ اس حکم میں مسجد بیت اور مسجدِ جماعت دونوں برابر یا مساوی ہوں، اس کو سوچنا چاہئے اھ جو کچھ ہم نے ثابت کیا اس سے تقریر جواب ظاہر ہوگئی۔ لہٰذا وہ تفرقہ جو محیط وغیرہ میں ذکر کیا وہ قائم نہیں۔ اور وہ "تسویہ" جو محقق موصوف چاہتے ہیں وہ حاصل ہے۔ جملہ انواع تعریف اللہ تعالٰی کے لئے ثابت ہیں۔ اور اللہ تعالٰی کے محبوب کریم اور ان کی تمام آل پر کامل رحمتیں نازل ہوں ، آمین۔ (ت)

ہم اس مختصر بیان کو چار فصل کرتے ہیں: فصل اول: صحابہ وائمہ واولیاء وکتب پر بکر کے افترا خود اس کے مستندات اور اجماع وفقہ و

Fatawa Razvia, Volume 22

Proof of the prohibition of the prostration of greeting (Sajda-e-Tahiyat) from the great majority of the Awliya (saints).

Chapter Two: Bakr's fabrication against the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), proof of the prohibition of prostration from Hadiths.

Chapter Three: Bakr's fabrication against Allah (the Almighty and Majestic), proof of the prohibition of prostration from the mouth of the Great Quran itself.

Chapter Four: Discussion on the prostration of Adam and Joseph (peace be upon them both) and proof of the invalidity of the reasoning of those who permit it through overwhelming arguments.

And success is through Allah and reaching the peak of research (and success is achieved only with the help of Allah Almighty and the peak of research can be reached. - T). In every chapter, many other 'excellences' of Bakr regarding this will also be revealed so that Muslims may avoid deception. And Allah is the Guide (and Allah Almighty alone is the one who shows the straight path. - T).

Chapter One: Bakr's fabrication against the Companions, Imams, Saints, and books; proof of the prohibition of the prostration of greeting from their own authentic sources, consensus (Ijma), jurisprudence (Fiqh), and the great majority of saints.

(1) Bakr, on page 13, attributed this to Alamgiriya, volume five, chapter 28, page 378:

[Boxed Text] Arabic: Imam Abu Mansur said: If someone kisses the ground in front of someone, or bows to him, or lowers his head for him, there is no harm in it because he intends to honor him, not to worship him. Urdu: Imam Abu Mansur said: If a person kisses the ground before someone or bows down for him or bows his head, there is no harm in doing so because he intends his honor by this and not his worship. (T)

This is a pure fabrication; there is no trace of this statement in Alamgiri at all. It is purely self-made. Are such acts in matters of religion for the purpose of misleading the general public appropriate for someone who calls himself a Muslim?

(2) Volume five, (3) Chapter 28, (4) Page 378. These are three severe audacities, an explicit lie, and with such boldness and impudence that even the exact location is

specified. (5) In the same Volume Five of the same Alamgiriya, Book of Reprehensible Acts (Kitab al-Karahiyah), page 368, it is stated:

फतावा रज़विया, जिल्द 22

बहुसंख्यक औलिया से सज्दा-ए-तहियत (अभिवादन के सज्दे) की हरामियत (निषिद्धता) का प्रमाण।

दूसरा अध्याय: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर बक्र का झूठ, हदीसों से सज्दे की हरामियत का प्रमाण।

तीसरा अध्याय: अल्लाह (अज़्ज़ व जल्ल) पर बक्र का झूठ, खुद महान कुरान के मुख से सज्दे की हरामियत का प्रमाण।

चौथा अध्याय: आदम और यूसुफ (अलैहिमुस्सलाम) के सज्दे की चर्चा और प्रबल तर्कों से जायज़ ठहराने वालों के प्रमाण के बातिल (अमान्य) होने का सुबूत।

और सफलता अल्लाह की ओर से है और शोध की पराकाष्ठा तक पहुंचना (और सफलता की प्राप्ति केवल अल्लाह तआला की सहायता से है और शोध की चोटी तक पहुँचा जा सकता है। - त)। हर अध्याय में इसके बारे में बक्र के कई और 'कमाल' भी उजागर होंगे ताकि मुसलमान धोखे से बचें। और अल्लाह मार्गदर्शक है (और अल्लाह तआला ही सीधा रास्ता दिखाने वाला है। - त)।

पहला अध्याय: सहाबा, इमामों, औलिया और किताबों पर बक्र का झूठ; उनके अपने प्रमाणों, इज्मा, फिकह और बहुसंख्यक औलिया से सज्दा-ए-तहिया की हरामियत का प्रमाण।

(1) बक्र ने पृष्ठ 13 पर आलमगीरिया की जिल्द पांच, अध्याय 28, पृष्ठ 378 की ओर इसे मंसूब (श्रेय देना) किया:

[Boxed Text] अरबी: इमाम अबू मंसूर ने कहा: जब कोई किसी के सामने जमीन चूमे या उसके लिए झुके या उसके लिए अपना सिर झुकाए तो इसमें कोई हर्ज नहीं है क्योंकि वह उसका सम्मान करना चाहता है, उसकी इबादत (पूजा) करना नहीं। उर्दू: इमाम अबू मंसूर ने फरमाया: अगर कोई व्यक्ति किसी के आगे ज़मीन चूमे या उसके लिए झुके या अपना सिर झुकाए तो इस तरह करने में कोई हर्ज नहीं क्योंकि इससे वह उसकी ताज़ीम (सम्मान) का इरादा रखता है न कि उसकी इबादत करने का। (त)

यह सरासर झूठ है; आलमगीरी में इस इबारत (वाक्य) का कोई निशान नहीं है, यह पूरी तरह से मनगढ़ंत है। क्या दीन (धर्म) के मामलों में आम जनता को गुमराह करने के लिए ऐसी हरकतें किसी मुसलमान कहलाने वाले को शोभा देती हैं?

(2) जिल्द पाँच, (3) अध्याय 28, (4) पृष्ठ 378। ये तीन गंभीर दुस्साहस हैं, स्पष्ट झूठ है और इतनी हिम्मत और ढिठाई के साथ कि पूरे स्थान का निर्धारण भी कर दिया गया। (5) इसी आलमगीरिया की इसी जिल्द पाँच, किताबुल कराहियत, पृष्ठ 368 में है:

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

جماہیر اولیاء سے تحریم سجدہ تحیت کا ثبوت۔

فصل دوم: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر بکر کے افترا، حدیثوں سے تحریم سجدہ کا ثبوت۔

فصل سوم: اللہ عزوجل پر بکر کے افترا، خود اس کے منہ قرآن عظیم سے تحریم سجدہ کا ثبوت

فصل چہارم: سجدہ آدم و یوسف علیہما الصلوۃ والسلام کی بحث اور دلائل قاہرہ سے بطلان استدلال مجوزین کا ثبوت۔

وباللہ التوفیق والوصول الی ذری التحقیق (اور اللہ تعالٰی ہی کی مدد سے حصولِ توفیق ہے اور تحقیق کی چوٹی تک رسائی حاصل ہوسکتی ہے۔ ت) ہر فصل میں اس کے متعلق بکر کے اور کمالاتِ کثیرہ کا بھی اظہار ہوگا کہ مسلمان دھوکے سے بچیں وباللہ الہادی (اور اللہ تعالٰی ہی سیدھی راہ دکھانے والا ہے۔ت)

فصل اول: صحابہ و ائمہ اولیاء و کتب پر بکر کے افترا، خود اس کے مستندات اور اجماع وفقہ و جماہیر اولیائے سے تحریم سجدہ تحیہ کا ثبوت

(۱) بکر نے ص ۱۳ میں عالمگیریہ کی جلد خامس باب ۲۸ صفحہ ۳۷۸ کی طرف نسبت کیا:

[Boxed Text] عربی: قال الامام ابو منصور اذا قبل احد بین یدی احد الارض او انحنی له او طأطأ له رأسه فلا بأس به لانه یرید تعظیمه لا عبادته۔ اردو: امام ابو منصور نے فرمایا: اگر کوئی شخص کسی کے آگے زمین چومے یا اس کے لئے جھکے یا اپنا سر جھکائے تو اس طرح کرنے

میں کوئی حرج نہیں کیونکہ اس سے وہ اس کی تعظیم کا ارادہ رکھتا ہے نہ کہ اس کی عبادت کرنے کا (ت)

یہ محض افتراء ہے عالمگیری میں اصلاً اس عبارت کا نشان نہیں نری خود ساختہ ہے کیا امر دین میں اغواء عوام کے لئے ایسی حرکات کسی مسلمان کہلانے والے کو زیبا ہیں۔

(۲) جلد خامس (۳) باب ۲۸ (۴) ص ۳۷۸ یہ تین شدید جرأتیں ہیں کذب صریح اور اتنی جسارت و شوخ چشمی سے کہ پوری تعیین مقام بھی کردی جائے (۵) اسی عالمگیری کی اسی جلد خامس کتاب الکراہیۃ ص ۳۶۸ میں ہے:

Fatawa Rizwia, Volume 22

Arabic Text: Whoever prostrates before the Sultan by way of greeting or kisses the ground before him does not become an infidel (Kafir), but he commits a sin for performing a major sin (Kabirah). This is the chosen opinion as stated in 'Jawahir al-Akhlati'.[1] Urdu Text: That is, it is in 'Jawahir al-Akhlati' that prostrating out of respect for a king or kissing the ground in front of him, according to the chosen school of thought, will not make one an infidel. Yes, he will be a sinner for committing a major sin. He omitted it; one betrayal.

(6) In the same book, on page 469, it is stated: Arabic Text: In 'Al-Jami' al-Saghir', kissing the ground before a great person is forbidden (Haram). Indeed, both the doer and the one who is pleased with it are sinners, as stated in 'Al-Tatarkhaniyya'.[2] Urdu Text: That is, in 'Jami al-Saghir' then in 'Tatarkhaniyya' it is written: Kissing the ground before a prominent person is forbidden. The one who kisses and the one who is pleased with it are undoubtedly both criminals. Two betrayals. (7) In the same book, adjacent to it, it is stated:

Arabic Text: Kissing the ground before scholars and ascetics is the act of the ignorant. The doer and the one who is pleased with it are both sinners, as stated in 'Al-Gharaib'.[3] Urdu Text: That is, according to 'Gharaib', kissing the ground in front of scholars and spiritual masters is the work of the ignorant. Both the doer and the one who is pleased with it are sinners. Three betrayals. (8) In the same book, adjacent to it, it is stated:

Arabic Text: Bowing before the Sultan or anyone else is disliked (Makruh) because it resembles the action of the Magi (Zoroastrians), as stated in 'Jawahir al-Akhlati'.[4] Urdu Text: That is, it is in 'Jawahir al-Akhlati' that bowing for a king or anyone else is disliked as it is like the action of the Magi. Four betrayals. I say: (Ahmad Raza says) Here, bowing means bowing to the extent of Ruku' (bowing in prayer), just as is the custom of the Magi and...

---

[1] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiyyah, Chapter 28, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 5/368 [2] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiyyah, Chapter 28, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 5/369 [3] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiyyah, Chapter 28, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 5/369 [4] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiyyah, Chapter 28, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 5/369

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

अरबी पाठ: जो कोई सुल्तान के सामने अभिवादन के रूप में सजदा करता है या उसके सामने ज़मीन चूमता है, वह काफ़िर नहीं होता, लेकिन एक बड़ा गुनाह (कबीरा) करने के कारण वह गुनहगार होता है। यही चुनिंदा मत है जैसा कि 'जवाहिर अल-अख्लाती' में उल्लेखित है।[1] उर्दू पाठ: यानी 'जवाहिर अल-अख्लाती' में है कि बादशाह के लिए सजदा-ए-तहियत या उसके सामने ज़मीन चूमने से पसंदीदा मज़हब में काफ़िर तो न होगा, हाँ गुनहगार होगा कि उसने कबीरा काम का इर्तिकाब किया। इसे छोड़ दिया; एक ख़यानत।

(6) उसी में, पृष्ठ 469 पर उल्लेखित है: अरबी पाठ: और 'अल-जामे अल-सगीर' में किसी महान व्यक्ति के सामने ज़मीन चूमना हराम है। निश्चय ही कर्ता और जो इससे प्रसन्न हो, दोनों गुनहगार हैं, जैसा कि 'अल-ततारख़ानिया' में है।[2] उर्दू पाठ: यानी 'जामे अल-सगीर' फिर 'ततारख़ानिया' में है: बड़े के आगे ज़मीन चूमना हराम है और चूमने वाला और वह जो इस पर राज़ी हो, बेशक दोनों मुजरिम हैं। दो ख़यानत। (7) उसी में, इसके साथ जुड़ा हुआ है:

अरबी पाठ: विद्वानों और वैरागियों के सामने ज़मीन चूमना अज्ञानियों का कार्य है। कर्ता और जो इससे प्रसन्न हो, दोनों गुनहगार हैं, जैसा कि 'अल-ग़राइब' में है।[3] उर्दू पाठ: यानी 'ग़राइब' के अनुसार विद्वानों और आचार्यों के सामने ज़मीन चूमना जाहिलों का काम है और करने वाला और राज़ी रहने वाला दोनों गुनहगार हैं। तीन ख़यानत। (8) उसी में, इसके साथ जुड़ा हुआ है:

अरबी पाठ: सुल्तान या किसी अन्य के लिए झुकना मकरूह (नापसंद) है क्योंकि यह मजूसी (अग्निपूजकों) के कार्य के समान है, जैसा कि 'जवाहिर अल-अख्लाती' में है।[4] उर्दू पाठ: यानी 'जवाहिर अल-अख्लाती' में है कि बादशाह या किसी के लिए भी झुकना मकरूह है क्योंकि यह मजूसी के काम के जैसा है। चार ख़यानत। मैं कहता हूँ: (अहमद रज़ा का कथन) यहाँ झुकने से मुराद रुकू की सीमा तक झुकना है, जैसा कि मजूसी की रस्म है और...

---

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 28, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, 5/368 [2] फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 28, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, 5/369 [3] फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 28, नूरانی कुतुब ख़ाना, पेशावर, 5/369 [4] फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 28, नूरانی कुतुब ख़ाना, पेशावर, 5/369

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

من سجد للسلطان علی وجہ التحیۃ او قبل الارض بین یدیہ لایکفر ولکن یأثم لارتکاب الکبیرۃ ھو المختار کذا فی جواھر الاخلاطی 1۔ یعنی جواہر الاخلاطی میں ہے بادشاہ کے لئے سجدہ تحیت یا اس کے سامنے زمین چومنے سے مذہب مختار میں کافر تو نہ ہوگا ہاں گنہگار ہوگا کہ اس نے کبیرہ کار تکاب کیا۔ اسے چھوڑا، ایک خیانت۔

(۶) اسی میں وہیں ص ۴۶۹ میں ہے: وفی الجامع الصغیر تقبیل الارض بین یدی العظیم حرام وان الفاعل والراضی آثمان کذا فی التتارخانیہ 2۔ یعنی جامع الصغیر پھر تاتارخانیہ میں ہے۔ بڑے کے آگے زمین چومنا حرام ہے اور چومنے والا اور وہ کہ اس پر راضی ہو بیشک دونوں مجرم ہیں۔ دو خیانت۔ (۷) اسی میں اس کے متصل ہے:

وتقبیل الارض بین یدی العلماء والزھاد فعل الجھال والفاعل والراضی آثمان کذا فی الغرائب 3۔ یعنی غرائب علماء ومشائخ کے سامنے زمین بوسی جاہلوں کا کام ہے اور فاعل وراضی دونوں گنہگار۔ تین خیانت۔ (۸) اسی کے متصل ہے:

الانحناء للسلطان اولغیرہ مکروہ لانہ یشبہ فعل المجوس کذا فی جواھر الاخلاطی 4۔ یعنی جواہر اخلاطی میں ہے بادشاہ خواہ کسی کے لئے جھکنا مکروہ ہے کہ فعل مجوس کے مانند ہے۔ چار خیانت۔ اقول: (میں کہتا ہوں) یہاں جھکنے سے بقدر رکوع جھکنا مقصود ہے جس طرح رسم مجوس و

---

1 فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۶۸ 2 فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۶۹ 3 فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراھیۃ

Fatawa Razawiyya Volume 22

(9) Adjacent to this is: Arabic Text: ويكره الانحناء عند التحية وبه ورد النهي كذا في التمرتاشي - 1 English Translation: Meaning, it is stated in the Fatawa of Imam Tumurtashi that bowing at the time of greeting is disliked (Makruh); a prohibition regarding this has been mentioned in the Hadith.

(10) Adjacent to this is: Arabic Text: تجوز الخدمة لغير الله تعالى بالقيام واخذ اليدين و الانحناء ولا يجوز السجود الا الله تعالى كذا في الغرائب - 2 English Translation: Meaning, it is stated in Fatawa al-Ghara'ib that serving someone other than God through standing, shaking hands, and bowing is permissible, but prostration (Sajdah) is not permissible except for Allah Almighty.

Author's Note: I say: Here, slight bowing is meant, which does not reach the extent of Ruku (the bowing position in prayer). In 'al-Hadiqa al-Nadiyya' by Imam Allama Arif Billah Sayyidi Abdul Ghani al-Nabulsi, it is stated: Arabic Text: الانحناء البالغ حد الركوع لا يفعل لاحد كالسجود ولا بأس بما نقص من حد الركوع لمن يكره من اهل الاسلام - 3 English Translation: That is, bowing to the extent of Ruku for anyone other than God is not permissible, just like prostration. There is no harm in bowing less than the extent of Ruku for someone of Islamic honor.

Commentary: If there were nothing in 'Alamgiri', then fabricating a text from the heart and attributing it to it would be a slander, let alone when these compelling statements against such claims are present within it, in the same volume and chapter. This extreme audacity is but one of a thousand fabrications.

(11) Then it is said on page 113, and following this, it is written in the same book: Arabic Text: وقد تبين بذلك ان وضع الجباه بين يدى المشائخ جائز بلاريب. English Translation: Indeed, it has become clear and manifest from this that placing one's forehead on the ground before noble Mashayikh (spiritual guides) is permissible without any doubt or suspicion.

Footnote: Note: With the restriction of Zahidi, it appears in 'Radd al-Muhtar' number 26. (Author)

---

1. Fatawa Hindiyya, Book of Disliked Acts, Chapter 28, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/269.
2. Fatawa Hindiyya, Book of Disliked Acts, Chapter 28, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/269.

3. Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Al-Khalq al-Thani 'Ashar, Maktaba Nuriyya Razawiyya Faisalabad, 1/54.

फ़तावा रज़विय्या जिल्द २२

(९) इसी के साथ जुड़ा हुआ है: अरबी पाठ: ويكره الانحناء عند التحية وبه ورد النهي كذا في التمرتاشي - १ हिंदी अनुवाद: अर्थात् इमाम तुमुरताशी के फ़तावा में है कि सलाम करते समय झुकना मकरूह (नापसंद) है; हदीस में इससे मनाही आई है।

(१०) इसी के साथ जुड़ा हुआ है: अरबी पाठ: تجوز الخدمة لغير الله تعالى بالقيام واخذ اليدين و الانحناء ولا يجوز السجود الا الله تعالى كذا في الغرائب - २ हिंदी अनुवाद: अर्थात् फ़तावा ग़राइब में है कि खड़े होने, हाथ मिलाने और झुकने के माध्यम से ग़ैर-ख़ुदा की सेवा जायज़ है और सजदा जायज़ नहीं है सिवाय अल्लाह तआला के लिए।

लेखक की टिप्पणी: मैं कहता हूँ: यहाँ हल्के झुकने का अर्थ है जो रुकू की सीमा तक न पहुँचे। इमाम अल्लामा आरिफ बिल्लाह सय्यदी अब्दुल ग़नी अल-नाबुलसी की 'अल-हदीक़ा अल-नदिय्या' में है: अरबी पाठ: الانحناء البالغ حد الركوع لا يفعل لاحد كالسجود ولا بأس بما نقص من حد الركوع لمن يكره من اهل الاسلام - ३ हिंदी अनुवाद: अर्थात् रुकू की सीमा तक झुकना ग़ैर-ख़ुदा के लिए जायज़ नहीं है जैसे सजदा, और रुकू की सीमा से कम में कोई हर्ज नहीं कि किसी इस्लामी सम्मान वाले के लिए झुकें।

टिप्पणी: आलमगीरी में अगर कुछ न होता तो दिल से इबारत गढ़ कर उसके सिर मढ़ना एक तोहमत होती, न कि इसमें ये ज़बरदस्त इबारतें अपने ख़िलाफ़ मौजूद हों और इसी जिल्द इसी बाब में हों। फिर वह घोर साहस हज़ार झूँठ का एक झूँठ है।

(११) फिर कहा पृष्ठ ११३ पर, इसके बाद इसी किताब में लिखा है: अरबी पाठ: وقد تبين بذلك ان وضع الجباه بين يدى المشائخ جائز بلاريب. हिंदी अनुवाद: बेशक इससे ज़ाहिर और वाज़ेह हो गया कि मशाईख़ किराम के रूबरू ज़मीन पर अपनी पेशानियाँ रख देना बिना किसी शक व शुबहा के जायज़ है।

हाशिया: नोट: ज़ाहेदी के प्रतिबंध के साथ, यह 'रद्द अल-मुह्तार' नंबर २६ में आता है। (लेखक)

---

1. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय २८, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर ५/२६९।
2. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय २८, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर ५/२६९।

3. अल-हदीक़ा अल-नदिय्या शरह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, अल-ख़ल्क़ अल-सानी अशर, मकतबा नूरिय्या रज़विय्या फ़ैसलाबाद १/५४।

पृष्ठ ४८३/६९२

بنود ہے ۔(۹) اسی کے متصل ہے: ویکرہ الانحناء عند التحیۃ وبہ ورد النھي کذا في التمرتاشي 1 - یعنی فتاوی امام تمرتاشی میں ہے سلام کرتے وقت جھکنا مکروہ ہے حدیث میں اس سے ممانعت آئی۔

پانچ خیانت (۱۰) اسی کے متصل ہے: تجوز الخدمۃ لغیر اللہ تعالی بالقیام واخذ الیدین و الانحناء ولا یجوز السجود الا اللہ تعالی کذا في الغرائب 2 - یعنی فتاوی غرائب میں ہے قیام اور مصافحے اور جھکنے سے غیر خدا کی خدمت جائز ہے اور سجدہ جائز نہیں مگر اللہ تعالیٰ کے لئے۔

چھ خیانت اقول: (میں کہتا ہوں) یہاں خفیف جھکنا مراد ہے کہ حد رکوع تک نہ پہنچے۔ حدیقہ ندیہ امام علامہ عارف باللہ سیدی عبدالغنی بانبلسی میں ہے: الانحناء البالغ حد الرکوع لا یفعل لاحد کالسجود ولا بأس بما نقص من حد الرکوع لمن یکرم من اھل الاسلام 3 - یعنی حد رکوع تک جھکنا غیر خدا کے لئے جائز نہیں جیسے سجدہ اور حد رکوع سے کم میں حرج نہیں کہ کسی اسلامی عزت والے کے لئے جھکیں۔

عالمگیری میں اگر کچھ نہ ہوتا تو دل سے عبارت گھڑ کر اس کے سر باندھنی تہمت تھی نہ کہ اس میں یہ قاہر عبارات اپنے خلاف موجود ہوں اور اسی جلد اسی باب میں ہوں پھر وہ شدید جرات ہزار افتراء کا ایک افتراء ہے۔ (۱۱) پھر کہا ص ۱۱۳ اس کے بعد اسی کتاب میں لکھا ہے۔ وقد تبین بذلك ان وضع الجباہ بین یدی المشائخ جائز بلاریب۔ بیشک اس سے ظاہر اور واضح ہو گیا کہ مشائخ کرام کے روبرو زمین پر اپنی پیشانیاں رکھ دینا بلا شک و شبہ جائز ہے۔

عہ: بہ تقیید زاھدی ورد المختار نمبر ۲۶ میں آتی ہے ۱۲ منہ۔

1 فتاوی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۶۹ 2 فتاوی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۶۹ 3 الحدیقہ الندیہ شرح الطریقہ محمدیہ الخلق الثانی عشر مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۵۴

And he fabricated a 3-line statement; this too is a pure lie. (12) Similarly, this is one of a hundred fabrications. (13) On page 13, it was attributed to 'Jami Saghir': [Arabic] La ba'sa bi-wad' al-khaddayn bayna yaday al-mashayikh - There is no harm in rubbing cheeks before the masters. (T) This too is an absolute falsehood. (14) It is just like the hundred fabrications; the passage from Jami Saghir has just been mentioned, stating that kissing the ground is forbidden, let alone placing cheeks on the ground. (15) On the same page, a claim was made regarding Fatawa Aziziyya: "In it, the permissibility of the prostration of reverence (sajda-e-ta'zeemi) is emphasized with great detail and elaboration." This also is blatant stubbornness. In Fatawa Aziziyya, after mentioning doubts, this definitive answer is given: "There is a categorical consensus on the prohibition of prostration [to anyone other than God]." Meaning, a categorical consensus is established on the prohibition of the prostration of greeting/reverence to anyone other than God. (16) So this too is like one of the hundred fabrications. (17) Here, the same subject was attributed to Fatawa Sirajiyya; this is also a pure lie. In Sirajiyya, let alone detailed elaboration, there isn't even a trace of it. (18) The same claim was made regarding the commentary on Mishkat by the verifying Sheikh; this is also mere slander. In it, this is written: "Prostration should be done for the One who is Living, who never dies and whose kingdom never perishes." (Prostration should be for that Living One (God) who never dies and whose sovereignty is never subject to decline. T) (19) On page 13, it was quoted from Alamgiri: [Arabic] Wa in amuhu bi-al-sujud lil-tahiyati wa-al-ta'zimi la lil-ibadati fala fadla lahu an yasjuda. - If disbelievers commanded someone to perform a prostration of greeting and reverence, not a prostration of worship, then it is preferable for him to prostrate. etc. (T) And he gave it this heading: "Performing the prostration of reverence is preferable," referring to the very prostration under discussion, which is... in a state of choice, Zaid...

---

1 Fatawa Aziziyya, Prostration of Greeting, Mujtabai Press Delhi, Vol 1, p 107. 2 Ash'at al-Lam'at.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

और एक इबारत 3 सतर की गढ़ ली, यह भी निरा कज़्ब (झूठ) है। (12) इसी तरह सौ (100) इफ़्तरा (गढ़े हुए झूठ) का एक है। (13) सफ़्हा 13 में जामे' सगीर की तरफ़ निस्बत किया: 'ला बा'सा बि-वज़इल खद्दैन बैना यदैल मशाइख़' - मशाइख़ के सामने रुख़सारों के रगड़ने में हर्ज नहीं। (त) यह भी ख़ालिस दरोग़ (झूठ) है। (14) वैसा ही सौ इफ़्तरा के बराबर है, जामे' सगीर की इबारत अभी गुज़री कि ज़मीन चूमना हराम है न कि ज़मीन पर रुख़सारे रखना। (15) इसी सफ़्हा में फ़तावा अज़ीज़िया के निस्बत इद्दुआ (दावा) किया "इस में बहुत शरह व बस्त से ता'ज़ीमी सज्दे की इबाहत पर ज़ोर दिया है"। यह भी सरीह हठधर्मी है। फ़तावा अज़ीज़िया में बादे ज़िक्रे शुबहात यह जवाब क़ाते' दिया कि इज्मा'ए क़तई स्त बर तहरीमे सज्दः(यानी ग़ैर खुदा को सज्दः-ए-तहियत हराम होने पर इज्मा'ए क़तई क़ाएम है)। (16) तो यह भी सौ इफ़्तरा के मिसल हुआ। (17) यहीं यही मज़मून फ़तावा सिराजिया की निस्बत किया, यह भी ख़ालिस झूठ है, सिराजिया में बहुत शरह व बस्त दरकिनार, निशान तक नहीं। (18) यही इद्दुआ शरह मिश्कात शैख़े मोहक़्क़िक़ की निस्बत किया, यह भी महज़ बोहतान है। इसी में तो यह है: 'सज्दः बराए ज़िन्दः बायद कर्द कि हरगिज़ नमी-रद व मुल्क-ए-ओ ज़ाएल न-गर्दद' (सज्दः उस ज़िन्दः (ख़ुदा) के लिए करना चाहिए जो कभी मरता नहीं और उसकी बादशाही कभी ज़वाल पज़ीर नहीं होती। त) (19) सफ़्हा 13 में आलमगीरी से नक़्ल किया: 'व इन अमूहु बि-अल-सुजूद लिल्-तहियति व-अत-ता'ज़ीमि ला लिल्-इबादति फ़ला फ़ज़्ला लहू अन यसजुदा।' अगर कुफ़्फ़ार ने किसी को सज्दः-ए-तहियत और ता'ज़ीमी करने को कहा, न कि सज्दः इबादत करने को, तो अफ़ज़ल यह है कि वह सज्दः करे। (त) और इसकी यह सुर्खी दी "ता'ज़ीमी सज्दः करना अफ़ज़ल है" यानी वही सज्दः जिसकी बहस है कि बहालते इख़्तियार ज़ैद...

---

1 फ़तावा अज़ीज़िया, सज्दः तहियत, मतबा मुज्तबाई देहली, अव्वल, स. 107 2 अशअतुल लमआत

اور ایک عبارت ۳ سطر کی گھڑ لی، یہ بھی نرا کذب ہے۔ (۱۲) اسی طرح سو ۱۰۰ افتراء کا ایک ہے۔ (۱۳) صفحہ ۱۳ میں جامع صغیر کی طرف نسبت کیا: لا باس بوضع الخدین بین یدی المشائخ - مشائخ کے سامنے رخساروں کے رگڑنے میں حرج نہیں۔ (ت) یہ بھی خالص دروغ۔ (۱۴) ویسا ہی سوافتراء کے برابر ہے جامع صغیر کی عبارت ابھی گزری کہ زمین چومنا حرام ہے نہ کہ زمین پر رخسارے رکھنا۔ (۱۵) اسی صفحہ میں فتاوٰی عزیزیہ کہ نسبت ادعا کیا "اس میں بہت شرح و بسط سے تعظیمی سجدہ کی اباحت پر زور دیا ہے" یہ بھی صریح ہٹ دھرمی ہے۔ فتاوٰی عزیزیہ میں بعد ذکرِ شبہات یہ جواب قاطع دیا کہ اجماع قطعی ست بر تحریم سجدہ ۱ یعنی غیر خدا کو سجدۂ تحیت حرام ہونے پر اجماع قطعی قائم ہے۔ (۱۶) تو یہ بھی سو ۱۰۰ افتراء کے مثل ہوا۔ (۱۷) یہیں یہی مضمون فتاوٰی سراجیہ کی نسبت کیا، یہ بھی خالص جھوٹ ہے سراجیہ بہت شرح و بسط در کنار کا نشان تک نہیں۔ (۱۸) یہی ادعا شرح مشکوۃ شیخ محقق کی نسبت کیا، یہ بھی محض بہتان اسی میں تو یہ ہے سجدہ برائے زندہ باید کرد کہ ہرگز نمیرد و ملک اوزائل نگردد ۲ (سجدہ اس زندہ (خدا) کے لئے کرنا چاہئے جو کبھی مرتا نہیں اور اس کی بادشاہی کبھی زوال پذیر نہیں ہوتی۔ ت) (۱۹) صفحہ ۱۳ میں عالمگیری سے نقل کیا: وان اموہ بالسجود للتحیۃ والتعظیم لا لعبادۃ فلا فضل لہ ان یسجد۔ اگر کفار نے کسی کو سجدۂ تحیہ اور تعظیمی کرنے کا نہ کہ سجدہ عبادت کرنے کا، تو افضل یہ ہے کہ وہ سجدہ کرے اھ (ت) اور اس کی یہ سرخی دی "تعظیمی سجدہ کرنا افضل ہے" یعنی وہی سجدہ جس کی بحث ہے کہ بحالت اختیار زید

---

۱ فتاوٰی عزیزیہ سجدہ تحیہ مطبع مجتبائی دہلی اول ص ۱۰۷ ۲ اشعۃ اللمعات

Fatawa Razawiyya Volume 22

To perform the prostration of greeting (Sajda-e-Tahiyat) to 'Amr, it is written as 'better' (Afzal) in Alamgiri. This is a grave betrayal. The text of Alamgiri is:

Arabic	Urdu Translation
"And if the people of war said to a Muslim: 'Prostrate to the king, or we will kill you,' they (the jurists) said: 'If they ordered him to do that as an act of worship, then it is better for him not to prostrate, just as one who is coerced to disbelieve, patience is better.'"[1]	That is, if the hostile disbelievers say to a Muslim: "Prostrate to the king, or else we will kill you"; if they did this by force for prostration as worship, then it is better that he should not do it. And he should give his life, just as in the case of coercion into disbelief, patience is better. And if this compulsion was for the prostration of greeting, then it is better for him to do it and save his life.

After that is the sentence: "And if he was ordered to prostrate for greeting..."[2] (If those in the abode of war order him to perform the prostration of greeting. -T) He initially removed the wording of the text so that the common people would not know that these words apply to a state of compulsion (ikrah) where he knows that if he does not do it, he will be killed. In such a situation, saving one's life has been called 'better'. (20) Probably, such a person giving references would even make pork and wine lawful in a state of choice, for after all, their lawfulness in a state of necessity is mentioned in the Great Quran itself: (21) Up until here it was just betrayal; now observe the height of foolishness and self-destruction. Evidence was sought from this text which, in his view, is a complete proponent of falsehood. Regarding coercion by threat of death for the prostration of greeting, performing the prostration at that time was only called 'better'. It became known that it is also permissible to not do it and be killed. So it became clear that the prostration of greeting is so strictly forbidden that to avoid it, giving up one's life and being killed is permissible. Thus, it became even more forbidden than eating pork, because if a person in distress or compelled does not eat it to the extent of necessity and dies or is killed, he dies as a sinner, as they have all explicitly stated in agreement (as they have all unanimously clarified this. -T). It is in Alamgiri:

Arabic	Urdu Translation
"If the Sultan seizes a man and says, 'I will surely kill you unless you eat the	If the king captured a person and said: "Eat the flesh of this pig, or else I will kill you,"

Arabic	Urdu Translation
flesh of this pig,' it becomes obligatory for him to eat. If he does not eat until he is killed, he is a sinner."[3]	then it is mandatory (fard) for him to eat. If he did not eat until he was killed, he will be a sinner. (T)

[1] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 28, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/369 [2] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 28, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/369 [3] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Ikrah, Chapter 2, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/38

फतावा रज़विया जिल्द २२

अम्रो को सजदा-ए-तहियत (अभिवादन का सजदा) करना, इसे आलमगीरी में 'अफ़ज़ल' (बेहतर) लिखा गया है। यह भारी खयानत है। आलमगीरी की इबारत (पाठ) यह है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
"और यदि युद्धरत लोगों ने मुस्लिम से कहा: 'राजा को सजदा करो अन्यथा हम तुम्हें मार देंगे,' तो उन्होंने (फ़कीहों ने) कहा: 'यदि उन्होंने उसे इबादत के रूप में ऐसा करने का आदेश दिया, तो उसके लिए सजदा न करना ही बेहतर है, जैसे कि जिसे कुफ्र (अविश्वास) के लिए मजबूर किया गया हो, सब्र करना बेहतर है।'"[1]	यानी अगर हर्बी काफ़िर मुसलमान से कहें कि बादशाह को सजदा कर वरना हम तुम्हें क़त्ल कर देंगे, ये जब्रन (ज़बरदस्ती) अगर उन्होंने सजदा-ए-इबादत पर किया तो अफ़ज़ल यह है कि न करे। और जान दे दे जैसे कुफ्र पर इकिराह (मजबूरी) में सब्र अफ़ज़ल है और अगर यह जब्र सजदा-ए-तहियत पर किया तो अफ़ज़ल यह है कि कर ले और जान बचा ले।

इसके बाद वह इबारत है: "और यदि उसे अभिवादन के लिए सजदा करने का आदेश दिया गया..."[2] (अगर दारुल हर्ब वाले उसे सजदा-ए-तहियत करने का हुक्म दें। -त) उसने पहले की इबारत उड़ा दी ताकि आम जनता को पता न चले कि ये शब्द इकिराह (दबाव) की स्थिति के लिए हैं जहाँ वह जानता है कि यदि वह ऐसा नहीं करेगा तो उसे मार दिया जाएगा। ऐसी जगह जान बचा लेने को 'अफ़ज़ल' कहा गया है। (२०) शायद ऐसा हवाला देने वाला सूअर और शराब को भी इच्छा की स्थिति में हलाल कर लेगा क्योंकि आखिर मजबूरी की स्थिति में उनकी वैधता तो खुद क़ुरान अज़ीम में है: (२१) यहाँ तक तो खयानत ही थी, अब मूर्खता और आत्मघात की पराकाष्ठा देखें। इस इबारत से दलील दी गई जो उसकी समझ में बातिल (असत्य) की पूरी समर्थक है। सजदा-ए-तहियत पर मौत की धमकी के साथ दबाव हो, उस समय सजदा कर लेना सिर्फ'अफ़ज़ल' कहा गया। मालूम हुआ कि यह भी जायज़ है कि न करे और मारा जाए, तो ज़ाहिर हुआ कि सजदा-ए-तहियत इतना सख़्त हराम है जिससे बचने के लिए जान दे देना और मारा जाना जायज़ है। तो यह सूअर खाने से भी सख़्त हराम हुआ क्योंकि मजबूर या विवश व्यक्ति यदि ज़रूरत के अनुसार उसे न खाए और मर जाए या मारा जाए, तो वह गुनहगार मरेगा जैसा कि सभी ने सर्वसम्मति से स्पष्ट किया है (जैसा कि बिल-इत्तिफ़ाक़ उन सबने इसकी तसरीह (स्पष्टीकरण) फरमाई। -त)। आलमगीरी में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
"जब सुल्तान किसी व्यक्ति को पकड़ता है और कहता है, 'मैं तुम्हें मार दूँगा जब तक कि तुम इस सूअर का मांस न खा लो,' तो उसके लिए खाना फ़र्ज़ (अनिवार्य) हो जाता है। यदि उसने नहीं खाया यहाँ तक कि वह मारा गया, तो वह पापी है।"[3]	अगर बादशाह ने किसी व्यक्ति को गिरफ्तार किया और कहा: "इस सूअर का गोश्त खाओ वरना मैं तुम्हें क़त्ल कर दूँगा," तो उस पर खाना फ़र्ज़ है। अगर उसने नहीं खाया यहाँ तक कि वह क़त्ल कर दिया गया तो वह गुनहगार होगा। (त)

[1] फ़तावा हिंदिया, किताबुल कराहिया, अध्याय २८, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/३६९ [2] फ़तावा हिंदिया, किताबुल कराहिया, अध्याय २८, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/३६९ [3] फ़तावा हिंदिया, किताबुल इकिराह, अध्याय २, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/३८

عمرو کو سجدہ تحیت کرنا، اسے عالمگیری میں افضل لکھا۔ یہ بھاری خیانت ہے۔ عالمگیری کی عبارت یہ ہے:

عربی	اردو ترجمہ
"ولو قال اهل الحرب للمسلم اسجد للملك والاقتلناك قالوا ان امروه بذلک العبادة فالافضل له ان لا يسجد كمن اكره على ان يكفر كان الصبر افضل ۱۔"	یعنی اگر حربی کفار مسلمان سے کہیں کہ بادشاہ کو سجدہ کر ورنہ ہم تمہیں قتل کر دیں گے، یہ جبراً اگر انہوں نے سجدہ عبادت پر کیا تو افضل یہ ہے کہ نہ کرے۔ اور جان دے دے جیسے کفر پر اکراہ میں صبر افضل ہے اور اگر یہ جبر سجدہ تحیت پر کیا تو افضل یہ ہے کہ کر لے اور جان بچا لے۔

اس کے بعد وہ عبارت ہے وان امره بالسجود للتحية ۲ (اگر دارالحرب والے اسے سجدہ تحیت کر نیکا حکم دیں۔ت) اول سے وہ اری عبارت اڑادی کہ عوام نہ جائیں کہ کلمات حالت اکراہ میں ہے جہاں یہ جانتا ہو کہ نہ کرے تو قتل کیا جائے گا۔ ایسی جگہ جان بچالینے کو افضل کہا ہے۔ (۲۰) غالبا ایسا حوالہ دینے والا سور اور شراب بھی بحالت اختیار حلال کر لے گا کہ آخر بحالت اضطرار ان کی اباحت تو خود قرآن عظیم میں ہے: (۲۱) یہاں تک تو خیانت ہی تھی اب کمال سفاہت و خود کشی ملاحظہ ہو اس عبارت سے استناد کیا جو اس کے زعم میں باطل کی پوری قائل ہے سجدہ تحیت پر قتل سے اکراہ ہو اس وقت سجدہ کر لینا صرف افضل کہا۔ معلوم ہوا کہ جائز یہ بھی ہے کہ نہ کرے اور قتل ہو جائے، تو ظاہر ہوا کہ سجدہ تحیت ایسا سخت حرام ہے جس سے بچنے کو جان دے دینا اور قتل ہو جانا روا ہے تو سور کھانے سے بھی سخت تر حرام ہوا کہ

مضطر یا مکرہ اگر اسے بقدر ضرورت نہ کھائے اور مر جائے یا مارا جائے گنہگار مرے کما نصوا علیہ قاطبۃ (جیسا کہ بالاتفاق ان سب نے اس کی تصریح فرمائی ت) عالمگیری میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
"السلطان اذا اخذ رجلا وقال الاقتلنك او لتأكل لحم هذا الخنزير يفترض عليه التناول فان لم يتناول حتى قتل كان آثما ۳۔"	اگر بادشاہ نے کسی شخص کو گرفتار کیا اور کہا کہ اس سور کا گوشت کھائے ورنہ میں تمہیں قتل کر دوں گا تو اس پر کھانا فرض ہے اگر اس نے نہ کھایا یہاں تک کہ وہ قتل کر دیا گیا تو وہ گناہگار ہوگا۔ (ت)

۱ فتاوی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۶۹ ۲ فتاوی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب الثامن والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۶۹ ۳ فتاوی ہندیہ کتاب الاکراہ الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۸

Fatawa Rizvia, Volume 22

In Durr al-Mukhtar it is stated:

If one is forced to eat pork by threat of death, dismemberment, or severe beating, then eating it is obligatory; if he remains patient and is killed, he will be a sinner.	**If one is forced to eat pork by threat of killing, severing of a limb, or severe beating, then eating it is obligatory for him. (Then if he did not eat it) and remained patient, he will be a sinner. (T)**

In eating pork, if there is so much coercion that an finger would be cut off if not eaten, then eating is obligatory, if he does not eat he is a sinner. And in the prostration of greeting (sajda of respect) to someone other than God, even if there is coercion by threat of death, prostration is still not necessary, and giving one's life is permissible, even though preserving life was better.

What a vast difference! And it should be so because in eating pork there is no resemblance to worshipping another, unlike prostration, for doing it for another is an encroachment on the exclusive right of the One, the Subduer (al-Qahhar), Exalted and Sublime. If a person possesses justice and faith, then this one point alone is sufficient for his guidance. "And it only increases the wrongdoers in loss." (T)

(22) Then he said, "A subject of this kind is also in Fatawa Qazi Khan." It is not a "subject of this kind", rather that worship itself is in Fatawa Qazi Khan; Alamgiri has quoted from it, so citing it is also severe deception.

(23) No, no, not mere deception but suicide, and as per his own false assumption, the full-faced Bakarmand Kaur said in the same writing on page 12: "Hidayah, Radd al-Muhtar, Fatawa Qazi Khan are highly reliable books, they were compiled after contemplation and verification of Quran and Hadith." From the same Fatawa Qazi Khan, just one page later, he himself presented that text which proved that the prostration of respect is a worse forbidden act than eating pork. The Arabs used to say "upon its family", here "Baraqish brings trouble upon herself."

(24) This was the decision of Fatawa Qazi Khan. Now listen to the second accepted and praised book of Bakr, the rectified book Radd al-Muhtar. It is stated in Durr al-Mukhtar:

What they do of kissing the ground before scholars and great men is forbidden.	What people do by kissing the ground in front of scholars and elders is forbidden, and the one who does it and the one who...

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Ikrah, Mujtabai Press, Delhi, 2/196.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २२

दुर्र-ए-मुख्तार में है:

यदि किसी को मृत्यु, अंग-भंग या गंभीर पिटाई की धमकी देकर सूअर का मांस खाने के लिए मजबूर किया जाए, तो उस पर खाना अनिवार्य (फर्ज़) है; यदि वह धैर्य रखता है और मारा जाता है, तो वह पापी होगा।

मृत्यु, अंग विच्छेदन या गंभीर प्रहार की धमकी देकर सूअर का मांस खाने के लिए मजबूर किया गया, तो उस पर खाना फर्ज़ है। (फिर यदि उसने नहीं खाया) और सब्र किया तो वह गुनहगार होगा। (त)

सूअर का मांस खाने में यदि इतना ही दबाव हो कि न खाने पर उँगली काट दी जाएगी, तो खाना फर्ज़ है, न खाए तो गुनहगार; और गैर-खुदा को सजदा-ए-तहियत (सम्मान का सजदा) में यदि कत्ल की धमकी से दबाव हो, तब भी सजदा ज़रूरी नहीं है और जान दे देना जायज़ है, हालाँकि जान बचाना बेहतर था।

कितना बड़ा फर्क हुआ! और ऐसा ही होना चाहिए था क्योंकि सूअर का मांस खाने में गैर की इबादत की कोई समानता नहीं है, इसके विपरीत सजदा, तो उसका किसी दूसरे के लिए करना एक अकेले, कहार (अति शक्तिशाली), जलाल और बुलंद हस्ती के खास हक पर दस्तंदाज़ी है। अगर आदमी इंसाफ और दीन रखता हो तो सिर्फ यही एक बात उसकी हिदायत के लिए काफी है। "और यह ज़ालिमों के लिए नुकसान के सिवा कुछ नहीं बढ़ाता" (त)।

(२२) फिर कहा "इस प्रकार का विषय फ़तावा काज़ी ख़ान में भी है"। इस प्रकार का विषय नहीं बल्कि वह इबादत ही फ़तावा काज़ी ख़ान की है; आलमगीरी ने उसी से नकल की है, तो उसका हवाला देना भी बहुत बड़ी धोखाधड़ी है।

(२३) नहीं नहीं, केवल धोखाधड़ी नहीं बल्कि खुदकुशी और अपने गलत गुमान के अनुसार पूरी तरह से बकवास करने वाले कोर ने इसी तहरीर के पृष्ठ १२ पर कहा: "हिदाया, रद-अल-मुह्तार, फ़तावा काज़ी ख़ान अत्यंत विश्वसनीय किताबें हैं, उन्हें कुरान और हदीस के विचार और अनुसंधान के बाद संकलित किया गया है"। इसी फ़तावा काज़ी ख़ान से केवल एक पृष्ठ बाद स्वयं वह इबारत पेश की जिसने साबित कर दिया कि सजदा-ए-तहियत, सूअर का मांस खाने से भी बदतर हराम है। अरब तो 'अपने घर वालों पर' कहते थे, यहाँ तो 'बराकिश ने खुद अपने पर मुसीबत बुलाई' (एक मुहावरा)।

(२४) यह तो फ़तावा काज़ी ख़ान का फैसला था। अब बकर की दूसरी स्वीकृत और प्रशंसित पुस्तक, संशोधित पुस्तक रद-अल-मुह्तार की सुनें। दुर्र-ए-मुख्तार में फ़रमाया:

विद्वानों और महान पुरुषों के सामने ज़मीन को चूमने का जो कार्य वे करते हैं, वह हराम है।

विद्वानों और बुजुर्गों के सामने ज़मीन बोसी जो लोग करते हैं, वह हराम है और करने वाला और उस पर...

1. दुर्र-ए-मुख्तार, किताब अल-इकराह, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, २/१९६।

पृष्ठ ४८६/६९२

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

در مختار میں ہے:

اکرہ علی اکل لحم خنزیر بقتل قتل یا قطع اندام یا ضرب شدید کی دھمکی دے کر سور کے

اوقطع عضو اضرب مبرح فرض گوشت کھانے پر مجبور کیا گیا تو اس پر کھانا فرض ہے۔ (پھر

فان صبر فقتل اثم۱۸ اگر اس نے نہ کھایا) اور صبر کیا تو گناہگار ہوگا۔ (ت)

اکل خنزیر میں اگر اتنا ہی اکراہ ہو کہ نہ کھایا تو انگلی کاٹی جائے تو کھانا فرض، نہ کھائے گنہگار، اور غیر خدا کو سجدہ تحیت میں اگر قتل سے اکراہ ہو جب بھی سجدہ ضرور نہیں اور جان دے دینی جائز اگرچہ بہتر حفظ جان تھا۔

کتنا فرق عظیم ہوا اور ہونا یہ تھا کہ اکل خنزیر میں عبادت غیر کی مشابہت نہیں، بخلاف سجدہ تو اس کا دوسرے کے لئے کرنا واحد قہار جل و علا کے خاص حق پر دست درازی ہے۔ آدمی انصاف ودین رکھتا ہو تو صرف یہی نمبر اس کی ہدایت کو بس ہے ولا یزید الظلمین الا خسارا (ظالموں کو سوائے نقصان اور گھاٹے کے کچھ نہیں بڑھاتا۔ ت)

(۲۲) پھر کہا "اس قسم کا مضمون فتاوی قاضی خاں میں بھی ہے" اس قسم کا مضمون نہیں بلکہ وہ عبادت ہی فتاوی قاضی خاں کی ہے عالمگیری نے اسی سے نقل کی ہے تو اس کا حوالہ بھی وہی سخت فریب دہی ہے۔

(۲۳) نہیں نہیں نری فریب دہی نہیں بلکہ خودکشی اور اپنے منہ اپنے زعم باطل کی پوری پچکنی بکرمند کور نے اسی تحریر ص ۱۲ میں کہا "ہدایہ" رد المحتار، فتاوی قاضی خاں نہایت معتبر کتابیں ہیں قرآن وحدیث کے غور واحقاق کے بعد ان کو مرتب کیا ہے "اسی فتاوی قاضی خاں سے

ایک ہی صفحے بعد خود وہ عبارت پیش کی جس نے ثابت کر دیا کہ سجدہ تحیت اکل خنزیر سے بھی بدتر حرام ہے۔ عرب تو علی اھلہا کہتے تھے یہاں علی نفسھا تجی براقش۔

(۲۴) یہ تو فتاوی قاضی خاں کا فیصلہ تھا بکر کی دوسری مسلم کتاب ممدوح کتاب منقح کتاب رد المحتار کی سنئے در مختار میں فرمایا:

ما یفعلونہ من تقبل الارض بین یدی العلماء و العظماء فحرام

علماء و بزرگان کے سامنے زمین بوسی جو لوگ کرتے ہیں حرام ہے اور کرنے والا اور اس پر

۱۸ درمختار کتاب الاکراہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۹۶

Fatawa Razawiyya, Volume 22

"The doer and the one who is pleased with it are both sinners because it resembles the worship of idols."[1]	**The doer and the one pleased with it are both sinners because it is similar to idol worship.**

The excellent investigative book 'Radd-ul-Muhtar' maintained this. (25) Then it is stated in 'Dur-e-Mukhtar':

"And will he become an infidel? If it is by way of worship and glorification, he becomes an infidel. If it is by way of greeting, he does not become an infidel but becomes a sinner, a perpetrator of a major sin."[2]	**That is, will he become an infidel by kissing the ground or not? If it is by way of worship and glorification, he will become an infidel, and if it is by way of greeting, he will not become an infidel, though he will be a criminal and a perpetrator of a major sin.**

On this, the highly reliable book 'Radd-ul-Muhtar' stated:

"A combination of two opinions: Az-Zaila'i said and As-Sadrush-Shaheed mentioned that one does not become an infidel by this prostration because he intends greeting. Shams-ul-A'immah as-Sarakhsi said if it is for other than Allah Almighty by way of glorification, he becomes an infidel. Al-Quhistani said, and in Al-Zahireeyah, it is stated that he becomes an infidel by prostration absolutely."[3]	**The summary is that there were two opinions here; one is that by prostration, one absolutely becomes an infidel, this is in 'Fatawa Zahireeyah', and then Imam Shams-ul-A'immah Sarakhsi also declares prostration of glorification as absolute infidelity. The second opinion is that the perpetrator will be guilty of a major sin but not infidelity. Imam Sadrush-Shaheed chose this because greeting is intended by it, not worship.**

The commentator (Sharrah) explained these two opinions as follows: those who call it infidelity mean it is by way of worship, and those who call it only a major sin mean it is purely by way of greeting. Say, this highly reliable book also stated only two opinions: infidelity or a major sin. Did it mention permissibility (Jawaz) anywhere? (26) Then this investigative book further registered on it, stating immediately after:

"And in 'Az-Zahidi', gesturing in greeting to someone close..."	**Meaning in 'Al-Mujtaba', it is stated that in greeting [bowing] close to Ruku...**

[1] Dur-e-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Bab al-Istibra wa Ghayruh, Mujtabai Press Delhi, 2/265. [2] Dur-e-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Bab al-Istibra wa Ghayruh, Mujtabai Press Delhi, 2/265. [3] Radd-ul-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Bab al-Istibra wa Ghayruh, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/246.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

"करने वाला और उससे राज़ी होने वाला दोनों गुनहगार हैं क्योंकि यह बुत-परस्ती (मूर्ति पूजा) के समान है।"[1]

राज़ी होने वाला दोनों गुनहगार हैं इसलिए कि वह बुत-परस्ती के मुशाबेह (समान) है।

ऐसी उत्कृष्ट शोध पुस्तक 'रद्दुल मुहतार' ने इसे कायम रखा। (25) फिर 'दुर्रे मुख्तार' में फरमाया:

"क्या वह काफ़िर हो जाएगा? अगर इबादत और ताज़ीम के तौर पर है तो काफ़िर हो जाएगा, और अगर तहियत (अभिवादन) के तौर पर है तो काफ़िर नहीं होगा, हाँ अपराधी और गुनाह-ए-कबीरा का अपराधी होगा।"[2]

यानी क्या ज़मीन-बोसी (ज़मीन चूमना) से काफ़िर होगा या नहीं? अगर बतौर इबादत व ताज़ीम है तो काफ़िर हो जाएगा और अगर बतौर तहियत है तो काफ़िर न होगा, हाँ मुजरिम व मुर्तकिब-ए-कबीरा (बड़ा पापी) होगा।

इसी पर सबसे विश्वसनीय पुस्तक 'रद्दुल मुहतार' ने फरमाया:

"दो रायों का मेल: ज़ैलई ने कहा और अस-सद्रुश-शहीद ने ज़िक्र किया कि वह इस सजदे से काफ़िर नहीं होता क्योंकि वह इससे तहियत का इरादा रखता है। शम्सुल अइम्मा सरख़सी ने कहा कि अगर यह अल्लाह तआला के अलावा किसी और के लिए ताज़ीम के तौर पर हो तो वह काफ़िर है। अल-कुहिस्तानी ने कहा, और अल-ज़हीरया में है कि वह सजदे से मुतलक़न काफ़िर हो जाता है।"[3]

खुलासा यह है कि यहाँ दो राय थीं; एक यह कि सजदे से मुतलक़न काफ़िर हो जाएगा, यही फ़तावा ज़हीरया में है और फिर इमाम शम्सुल अइम्मा सरख़सी भी ताज़ीमी सजदे को मुतलक़न कुफ़्र करार देते हैं। दूसरी यह कि मुर्तकिब-ए-कबीरा होगा मगर कुफ़्र नहीं। इमाम सद्रुश-शहीद ने इसी को इख़्तियार फरमाया इसलिए कि इससे तहियत मक़सूद होती है न कि इबादत।

व्याख्याकार (शारह) ने इन दोनों रायों को इस तरह फरमाया कि काफ़िर कहने वालों की मुराद (तात्पर्य) वह है कि बरू-ए-इबादत (पूजा के तौर पर) हो, और सिर्फ़ गुनाह-ए-कबीरा कहने वालों की मुराद वह है कि महज़ बरू-ए-तहियत (सम्मान के तौर पर) हो। कहिए इस आला मोतमिद किताब ने भी दो ही राय बताईं: कुफ़्र या गुनाह-ए-कबीरा। जवाज़ (अनुमति) का भी कहीं पता दिया? (26) फिर इसी शोध पुस्तक ने और तस्दीक़ की, इसके मुत्तसिल (पास ही) फरमाया:

"और 'अज़-ज़ाहिदी' में है कि करीब वाले को सलाम में इशारा करना..."

यानी मुज्तबा में है कि सलाम में रुकूअ के करीब झुकना...

[1] दुर्रे मुख्तार, किताब अल-हज़र वल इबाहह, बाब अल-इस्तिबरा व गैरुह, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/265. [2] दुर्रे मुख्तार, किताब अल-हज़र वल इबाहह, बाब अल-इस्तिबरा व गैरुह, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/265. [3] रद्दुल मुहतार, किताब अल-हज़र वल इबाहह, बाब अल-इस्तिबरा व गैरुह, दार अहयाउत तुरास अल-अरबी बैरूत, 5/246.

والفاعل والرضی به آثمان لانه یشبه عبادة الوثن[1]

راضی ہونے والا دونوں گنہگار ہیں اس لئے کہ وہ بت پرستی کے مشابہ ہے۔

ایسی عمدہ پر تحقیق کتاب رد المحتار نے اسے مقرر رکھا۔ (۲۵) پھر در مختار میں فرمایا:

وھل یکفر ان علی وجه العبادة یعنی آیا زمین بوسی سے کافر ہوگا یا نہیں اگر بطور عبادت والتعظیم کفر وان علی وجه التحیة لا وصار آثما مرتکبا للکبیرة[2]

و تعظیم ہے کافر ہو جائے گا اور اگر بطور تحیت ہے کافر نہ ہوگا ہاں مجرم و مرتکب کبیرہ ہوگا۔

اسی پر اسی نہایت معتمد کتاب رد المحتار نے فرمایا:

تلفیق لقولین قال الزیلعي وذکر الصدور الشهید انه لا یکفر بهذا السجود لانه یرید به التحیة وقال شمس الائمة السرخسي ان کان لغیر الله تعالی علی وجه التعظیم کفر اه قال القهستانی وفي الظهیرة یکفر بالسجدة مطلقاً[3]

خلاصہ یہ ہے کہ یہاں دو قول تھے، ایک پر کہ سجدہ سے مطلقاً کافر ہو جائے گا یہی فتاویٰ ظہیریہ میں ہے اور پھر امام شمس الائمہ سرخسی بھی سجدہ تعظیمی کو مطلقاً کفر فرماتے ہیں دوسرا یہ کہ مرتکب کبیرہ ہوگا مگر کفر نہیں۔ امام صدر شہید نے اسی کو اختیار فرمایا اس لئے کہ اس سے تحیت مقصود ہوتی ہے نہ کہ عبادت

شارح نے ان دونوں قولوں کو یوں فرمایا کہ کافر کہنے والوں کی مراد وہ ہے کہ بروجہ عبادت ہو، اور صرف گناہ کبیرہ کہنے والوں کی مراد وہ ہے کہ محض بروجہ تحیت ہو۔ کہئے اس اعلیٰ معتمد کتاب نے بھی دو ہی قول بتائے کفر یا گناہ کبیرہ ، جواز کا بھی کہیں پتا دیا۔ (۲۶) پھر اسی پر تحقیق کتاب نے اور رجسٹری کی، اس کے متصل فرمایا:

وفي الزاهدي الايماء في السلام الى قريب یعنی مجتبیٰ میں ہے کہ سلام میں رکوع کے قریب

[1] درمختار کتاب الحظر والاباحة باب الاستبراء وغیرہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۶۵ [2] درمختار کتاب الحظر والاباحة باب الاستبراء وغیرہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۶۵ [3] ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة باب الاستبراء وغیرہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۴۶

Fatawa Razawiya Volume 22

[Arabic]: Ar-Ruku'u kas-Sujudi fil-Muhiti annahu yukrahul inhinau lis-Sultani wa ghayrih. [Urdu]: Bowing (to the point of Ruku') is like prostration. It is stated in Al-Muhit that bowing before a king or anyone else is prohibited.

(77) Still not enough; after a few lines under the types of kissing, it says: [Arabic]: Haramun lil-ardi tahiyyatan wa kufrun laha ta'zeeman. [Urdu]: Kissing the ground as a salutation is forbidden (haram) and for veneration, it is disbelief (kufr).

Alas! Bakr's own relied-upon books are refuting Bakr's assumptions so thoroughly. Praise be to Allah. See what happens further on; let the fourth chapter come.

(28) Page 23: "Respectful prostration (Sajda Ta'zeemi) is performed for all elders." This is one lie among millions of lies, and a slander against all the noble saints (Awliya-e-Kiram), the rebuttal of which will soon come from his own authoritative source.

(29 to 45) Page 23: "The evidence for performing respectful prostration to the elders of every lineage and every spiritual chain is in the books." Slander against our master Ghous-e-Azam (may Allah be pleased with him), slander against Sheikh-ush-Shuyukh Shahab-ul-Haq wal-Din Suhrawardi, slander against Baha-ul-Haq wal-Din Naqshbandi, slander against Sheikh Abdul Wahid bin Zaid, slander against Khawaja Fuzail bin Ayaz, slander against Ibrahim bin Adham, slander against Hubaira Basri, slander against Syed-ut-Taifa Junaid, slander against Habib Ajami, slander against Amshad Dinwari, slander against Bayazid Bastami, slander against Ma'ruf Karkhi, slander against Sari Saqati, slander against Sultan Abu al-Haq Kazruni, slander against Najmuddin Kubra, slander against Sari Saqati, slander against Sultan Abu Ishaq Gazruni, slander against Najmuddin Kubra, slander against Alauddin Tusi, slander against Ziauddin Abdul Qahir. These personages are the heads of spiritual orders and families. Provide proof: when were they ever prostrated to, and when did they deem it permissible? This slander is also one among thousands of slanders.

(46 to 48) Far more audacious and extreme than these is the claim that "Respectful prostration is proven from Hazrat Ali and the great companions, and from all the great scholars, masters, and saints," page 23. This is a slander against Mawla Ali, a slander against the great companions, a slander against all the noble Imams. These three slanders are a collection of millions of slanders. If Bakr is truthful, then [provide proof about] Mawla Ali or anyone...

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Bab al-Istibra wa-ghayruhu, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/246. 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Bab al-Istibra wa-ghayruhu, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/246. Page 488 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

[अरबी]: अर-रुकूअ कस-सुजूदी फ़िल-मुहीती अन्नहु युकरहुल इन्हिनाउ लिस-सुल्तानी व ग़ैरिह। [उर्दू]: रुकूअ (झुकना) सजदे की तरह है। 'अल-मुहीत' में फ़रमाया कि बादशाह आदि किसी के लिए झुकना मना है।

(77) अभी भी पर्याप्त नहीं, चन्द पंक्तियों के बाद बोसा (चूमने) की किस्मों में फ़रमाया: [अरबी]: हरामुल लिल-अरदी तहिय्यतन व कुफ़्ररुल लहा ताज़ीमन। [उर्दू]: ज़मीन बोसी (ज़मीन चूमना) अभिवादन के तौर पर हराम है और सम्मान के तौर पर कुफ़्र है।

अफ़सोस कि बक्र की अपनी विश्वसनीय किताबें ही बक्र के गुमान को कैसा कैसा बातिल (झूठा) कर रही हैं। वल्लाह अल्हम्दुलिल्लाह (अल्लाह का शुक्र है), आगे आगे देखिये क्या होता है; चौथा अध्याय आने दीजिये।

(28) पृ. 23 "सजदा-ए-ताज़ीमी तमाम बुज़ुर्गों को किया जाता है" यह लाखों झूठों का एक झूठ है, और आम औलिया-ए-कराम पर तोहमत है जिसका खंडन जल्द ही उसकी अपनी प्रमाणित पुस्तक से आएगा।

(29 से 45) पृष्ठ 23 "हर खानदान, हर सिलसिले के बुज़ुर्गों को ताज़ीमी सजदा करने का प्रमाण किताबों में है" हुज़ूर सैय्यदना ग़ौस-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु पर इफ़्तरा (झूठा आरोप), हज़रत शैख़-उश-शुयूख शहाब-उल-हक़ वद्दीन सोहरवर्दी पर इफ़्तरा, हज़रत बहा-उल-हक़ वद्दीन नक़्शबंदी पर इफ़्तरा, हज़रत शैख़ अब्दुल वाहिद बिन ज़ैद पर इफ़्तरा, हज़रत ख़्वाजा फ़ज़ैल बिन अयाज़ पर इफ़्तरा, हज़रत इब्राहीम बिन अदहम पर इफ़्तरा, हज़रत हबीरा बसरी पर इफ़्तरा, हज़रत सैय्यद-उत-ताइफ़ा जुनैद पर इफ़्तरा, हज़रत हबीब अजमी पर इफ़्तरा, हज़रत अमशाद दीनूरी पर इफ़्तरा, हज़रत बायज़ीद बस्तामी पर इफ़्तरा, हज़रत मारूफ़ कर्ख़ी पर इफ़्तरा, हज़रत सरी सक़ती पर इफ़्तरा, सुल्तान अबुल हक़ काज़रूनी पर इफ़्तरा, हज़रत नज्मुद्दीन कुबरा पर इफ़्तरा, हज़रत सरी सक़ती पर इफ़्तरा, सुल्तान अबू इसहाक़ गाज़रूनी पर इफ़्तरा, हज़रत नज्मुद्दीन कुबरा पर इफ़्तरा, हज़रत अलाउद्दीन तूसी पर इफ़्तरा, हज़रत ज़ियाउद्दीन अब्दुल क़ाहिर पर इफ़्तरा। ये महानुभाव सिलसिलों और ख़ानदानों के सरदार हैं। प्रमाण पेश करो कि उन्हें कब सजदा हुआ और उन्होंने कब इसे जायज़ रखा? यह इफ़्तरा भी हज़ारों इफ़्तराओं में से एक है।

(46 से 48) इनसे भी कई गुना अधिक साहस और बेबाकी यह है कि "हज़रत अली और सहाबा-ए-किबार से लेकर तमाम बड़े-बड़े उलेमा, मशाईख़ और औलिया से सजदा-ए-ताज़ीमी साबित है" पृ. 23। यह मौला अली पर इफ़्तरा है, सहाबा-ए-किबार पर इफ़्तरा है, तमाम आईमा-ए-किराम पर इफ़्तरा है। ये तीन इफ़्तरा लाखों इफ़्तराओं का संग्रह हैं। अगर बक्र सच्चा है तो मौला अली या किसी...

---

1 रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहह, बाब अल-इस्तिबरा व-ग़ैरहु, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/246। 2 रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहह, बाब अल-इस्तिबरा व-ग़ैरहु, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/246। पृष्ठ 488 of 692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

الرکوع کالسجود في المحیط انه یکره الانحناء للسلطان وغیرہ[1] تک جھکنا بھی سجدے کے مثل ہے اور محیط میں فرمایا کہ بادشاہ وغیرہ کسی کے لئے جھکنا ہو منع ہے۔

(۷۷) ہنوز بس نہیں، چند سطریں بعد اقسام بوسہ میں فرمایا: حرام للارض تحیة و کفر لھا تعظیماً[2] زمین بوسی بطور تحیت حرام ہے اور بطور تعظیم کفر۔

افسوس کہ خود بکر معتمد کتابیں زعم بکر کو کیسا کیسا باطل کر رہی ہے واللہ الحمد اور آگے آگے دیکھئے کیا ہوتا ہے فصل چہارم آنے دیجئے۔

(۲۸) ص ۲۳ "سجدہ تعظیمی تمام بزرگوں کو کیا جاتا ہے" یہ جھوٹ لاکھوں جھوٹ کا ایک جھوٹ، اور عامہ اولیائے کرام پر تہمت ہے جس کا رد خود اسی کی مستند سے عنقریب آتا ہے۔

(۲۹ تا ۴۵) صفحہ ۲۳ "ہر خاندان ہر سلسلہ کے بزرگوں کو تعظیمی سجدہ کرنے کا ثبوت کتابوں میں ہے" حضور سیدنا غوث اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ پر افتراء، حضرت شیخ الشیوخ شہاب الحق والدین سہر وردی پر افتراء حضرت بہاؤ الحق والدین نقشبندی پر افتراء، حضرت شیخ عبدالواحد بن زید پر افتراء، حضرت خواجہ فضیل بن عیاض پر افتراء، حضرت ابراہیم بن ادھم پر افتراء، حضرت ہبیرہ بصری پر افتراء، حضرت سید الطائفہ جنید پر افتراء، حضرت حبیب عجمی پر افتراء، حضرت عمشاد دینوری پر افتراء، حضرت بایزید بسطامی پر افتراء، حضرت معروف کرخی پر افتراء، حضرت سری سقطی پر افتراء، سلطان ابوالحق کازرونی پر افتراء، حضرت نجم الدین کبری پر افتراء، حضرت سری سقطی پر افتراء، سلطان ابواسحق گاذرونی پر افتراء، حضرت نجم الدین کبری پر افتراء، حضرت علاؤ الدین طوسی پر افتراء، حضرت ضیاء الدین عبدالقاہر پر

افتراء، یہ حضرات سلسلوں اور خانوادوں کے سردار ہیں ثبوت دے ان کو کب سجدہ ہوا اور انھوں نے جائز رکھا، یہ افتراء بھی ہزاروں افتراؤں کا ایک ہے۔

(۴۶ تا ۴۸) ان سے بھی بدر جہا سخت سے سخت بیباکی یہ کہ "حضرت علی وصحابہ کبار سے لے کر تمام بڑے بڑے علماء مشائخ اولیاء سے سجدہ تعظیمی ثابت ہے" ص ۲۳۔ یہ مولی علی پر افتراء صحابہ کبار پر افتراء، تمام ائمہ کرام پر افتراء، یہ تین افترا لاکھوں افتراؤں کا مجموعہ ہیں۔ بکر سچا ہے تو مولی علی یا کسی

---

[1] رد المحتار کتاب الحظر والاباحة باب الاستبراء وغیرہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۴۶ [2] رد المحتار کتاب الحظر والاباحة باب الاستبراء وغیرہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۴۶

Fatawa Razawiya Volume 22

Show valid proof from any Companion (Sahabi), Successor (Tabi'i), or from Imam-e-Azam, Imam Shafi'i, Imam Malik, Imam Ahmad, Imam Abu Yusuf, Imam Muhammad, Imam Bukhari, Imam Muslim, or any one of their students, that they performed prostration to anyone other than God or declared it permissible. Otherwise, one should fear what the Holy Quran says about liars and repent as soon as possible. Lying in matters of religion is more severe than lying in worldly matters. And according to the Hadith: 'The curse of the angels of the heavens and the earth be upon him' [1] (Note: Upon him is the curse of the angels of heaven and earth. - Translator). This is their entitlement. Slandering the Companions and Imams is far more vile than slandering generic persons like Zaid and Amr. As the Holy Quran states: 'Only they invent falsehood who do not believe' [2] (Note: Only those forge lies who do not in reality believe. - Translator). This is an entitlement. We seek refuge in Allah Almighty and there is no power nor might except with Allah, the Most High, the Most Great (Note: Seeking refuge in Allah Almighty; the power to avoid sins and the strength to do good exists in no one except by the guidance given by Allah Almighty, the Exalted. - Translator).

(49) Furthermore, the fabrications and inventions reached a peak when it was claimed: 'The consensus (Ijma) of all of them is established regarding the issue of the prostration of reverence (Sajda-e-Ta'zeemi), and no one has the audacity to deny it. So, even if the prostration of reverence were misguidance, then due to the consensus of the Ummah, its misguidance is removed.' Page 23. Surely we belong to Allah and to Him we shall return (Note: Verily we are for Allah and towards Him are those who return. - Translator). The noble Hadith has spoken the truth:

'Your love for a thing makes you blind and deaf' [3] | Love for something makes one blind and deaf. (Note)

Prejudice makes a person blind and deaf. The Lord of Honor, Exalted be He, has spoken the truth:

'For indeed, it is not the eyes that are blinded, but blinded are the hearts which are within the breasts.' [4] | It is not the eyes that go blind, but it is the hearts in the chests that go blind.

There is definitely a consensus among the followers of the disbeliever Krishna regarding prostration to others; ask any Pandit you wish, or look into any temple you

want. But the Ummah of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), is free from this cursed accusation. 'And those who have wronged will come to know to what [kind of] return they will be returned.' [5] (Note: Soon the oppressors will come to know on which side they will turn. - Translator)

Note: So even if there were two 'pas', for the sake of eloquence, if 'F' had been left and it were said this way, then 'to pas' so that all three languages are gathered. 12 [marginal note].

[1] Kanz al-Ummal, with reference to Ibn Asakir from Ali, Hadith 19018, Muassasat ar-Risalah, Beirut 10/193. [2] Al-Quran al-Karim 16/105. [3] Musnad Ahmad bin Hanbal, Remaining Hadith of Abu Darda, Al-Maktab al-Islami, Beirut 5/194. [4] Al-Quran al-Karim 22/46. [5] Al-Quran al-Karim 26/227.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

किसी सहाबी या किसी इमाम ताबई या इमाम आज़म, इमाम शाफ़ई, इमाम मालिक, इमाम अहमद, इमाम अबू यूसुफ़, इमाम मुहम्मद, इमाम बुख़ारी, इमाम मुस्लिम या उनके किसी एक शागिर्द से सही सबूत दिखाएँ कि उन्होंने किसी ग़ैर-ख़ुदा को सज्दा किया या उसे जायज़ बताया, अन्यथा क़ुरान मजीद में झूठों (काज़िबीन) के बारे में जो कुछ कहा गया है उससे डरें और जल्द से जल्द तौबा करें। दीन (धर्म) में झूठ बोलना दुनियावी झूठ से कहीं अधिक गंभीर है। और हदीस के हुक्म के अनुसार: 'उस पर आसमान और ज़मीन के फ़रिश्तों की लानत है।' [1] (त: उस पर आसमान और ज़मीन के फ़रिश्तों की लानत है।) यह उसका हक़दार है। और ज़ैद और उम्र पर तोहमत लगाने से सहाबा और इमामों पर तोहमत लगाना अधिक घृणित है। और क़ुरान करीम में है: 'झूठ वही लोग गढ़ते हैं जो वास्तव में ईमान नहीं रखते।' [2] (त: झूठ वही लोग तराशते (और बाँधते हैं) जो वास्तव में ईमान नहीं रखते।) यह इसका हक़दार है। हम अल्लाह तआला की पनाह माँगते हैं और बुराई से बचने और नेकी करने की ताक़त केवल अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ के बिना किसी में नहीं है। (त: अल्लाह तआला की पनाह, गुनाहों से बचना और नेकी हासिल करने की ताक़त अल्लाह तआला बुलंद व बाला की तौफ़ीक़ दिए बिना किसी में नहीं है।)

(49) आगे झूठ और मनगढ़ंत बात की पूरी हद पार कर दी गई कि 'इन सबका इज्मा (सहमति) सज्दा-ए-ताज़ीमी (सम्मान का सज्दा) के मसले में साबित है और किसी को इनकार की हिम्मत नहीं है। तो फिर, अगर सज्दा-ए-ताज़ीमी गुमराही भी है, तो उम्मत के इज्मा की वजह से इसकी गुमराही दूर हो गई।' पृष्ठ 23. इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन (त: यक़ीनन हम अल्लाह के लिए हैं और उसी की तरफ लौटकर जाने वाले हैं।) हदीस-ए-मजीद ने सच कहा है:

'किसी चीज़ की मोहब्बत अंधा और बहरा कर देती है।' [3] | किसी चीज़ की मोहब्बत अंधा और बहरा कर देती है। (त)

पक्षपात इंसान को अंधा और बहरा कर देता है। रब-ए-इज़्ज़त अज़्ज़ व जल्ल ने सच फ़रमाया है:

'बेशक आँखें अंधी नहीं होतीं, बल्कि वह दिल अंधे हो जाते हैं जो सीनों में हैं।' [4] | आँखें अंधी नहीं होतीं, वह दिल अंधे हो जाते हैं जो सीनों में हैं।

ग़ैर को सज्दा करने पर कृष्ण काफ़िर की उम्मत का यक़ीनन इज्मा है; जिस पंडित से चाहो पूछ लो, जिस मंदिर में चाहो देख लो। लेकिन मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की उम्मत इस

मलऊन तोहमत से बरी है। 'और ज़ुल्म करने वालों को जल्द ही पता चल जाएगा कि वे किस करवट पलटेंगे।' [5] (त: जल्द ही ज़ालिमों को मालूम हो जाएगा कि वे किस तरफ़ पलटा खाएंगे।)

विशेष टिप्पणी: ... (शब्दों के खेल 'पस' का अनुवाद)। 12 मिन्ह।

[1] कंज़ुल उम्माल, बहवाला इब्ने असाकिर अन अली, हदीस 19018, मुअस्ससतुर रिसाला, बैरूत 10/193. [2] अल-क़ुरान अल-करीम 16/105. [3] मुस्नद अहमद बिन हंबल, बाक़ी हदीस अबी दरदा, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बैरूत 5/194. [4] अल-क़ुरान अल-करीम 22/46. [5] अल-क़ुरान अल-करीम 26/227.

पृष्ठ 489/692

صحابی یا کسی امام تابعی یا امام اعظم، امام شافعی، امام مالک، امام احمد، امام ابویوسف، امام محمد، امام بخاری، امام مسلم یا ان کے یا ان کے کسی ایک شاگرد سے ثبوت صحیح دکھائے کہ انھوں نے کسی غیر خدا کو سجدہ کیا یا اسے جائز بتایا ورنہ قرآن مجید میں جو کچھ کاذبین پر ہے اس سے ڈرے اور جلد سے جلد توبہ کرے، کذب فی الدنیا سے فی الدین سخت تر ہے۔ اور بحکم حدیث لعنتہ ملائکۃ السماء والارض ۱ (اس پر آسمان و زمین کے فرشتوں کی لعنت ہے۔ ت) کا استحقاق ہے اور زید وعمر و پر افتراء سے صحابہ وائمہ پر افتراء خبیث تر ہے اور قرآن کریم میں "اِنَّمَا یَفْتَرِي الْکَذِبَ الَّذِینَ لَا یُؤْمِنُوْنَ" ۲ (جھوٹ وہی لوگ تراشتے (اور باندھتے ہیں) جو درحقیقت ایمان نہیں رکھتے۔ ت) کا استحقاق ہے والعیاذ باللہ تعالٰی ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی الاعلٰی (اللہ تعالٰی کی پناہ گناہوں سے بچنا اور حصول نیکی کی طاقت سوائے اللہ تعالٰی بلند و بالا کی توفیق دیئے بغیر کسی میں نہیں۔ت)

(۴۹) آگے افتراء واختراع کی اور بھی پوری تند چڑھی کہ " ان سب کا اجماع مسئلہ سجدہ تعظیمی میں ثابت ہے اور کوئی شخص انکار کی مجال نہیں رکھتا تو پس عہ اگر سجدہ تعظیمی گمراہی بھی ہے تو اجماع امت سے گمراہی اس کی جاتی رہی۔" ص ۲۳ انا للہ وانا الیہ راجعون (یقیناً ہم اللہ کے لئے ہیں اور اسی کی طرف لوٹ کر جانے والے ہیں۔ت) سچ فرمایا حدیث مجید نے:

حُبُّكَ الشَّیْئَ یُعْمِيْ وَیُصِمُّ ۳ | کسی چیز کی محبت اندھا بہرا کر دیتی ہے۔ (ت)

تعصب آدمی کو اندھا بہرا کر دیتا ہے۔ سچ فرمایا رب العزت عز جلالہ نے:

"فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوْبُ الَّتِیْ فِی الصُّدُوْرِ" ۴ | آنکھیں اندھی نہیں ہوتیں وہ دل اندھے ہو جاتے ہیں جو سینوں میں ہیں۔

سجدہ غیر پر امت کرشن کافر کا ضرور اجماع ہے جس پنڈت سے چاہوں پوچھ لو جس مندر میں چاہو دیکھ لو لیکن امت محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اس ملعون تہمت سے بری ہے۔

"وَسَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْا اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ" ۵ (عنقریب ظالموں کو معلوم ہو جائے گا کہ وہ کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گے، ت)

عہ: تو بھی دو پس ہی رہے فصاحت، ف کہا چھوڑی یوں کہا ہوتا تو تو پس کہ تینوں زبانیں جمع ہو جائیں ۱۲ منہ۔

۱ کنز العمال بحوالہ ابن عساکر عن علی حدیث ۱۹۰۱۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۰ / ۱۹۳ ۲ القرآن الکریم ۱۶ / ۱۰۵ ۳ مسند احمد بن حنبل باقی حدیث ابی الدرداء المکتب الاسلامی بیروت ۵ / ۱۹۴ ۴ القرآن الکریم ۲۲ / ۴۶ ۵ القرآن الکریم ۲۶ / ۲۲۷

Fatawa Razawiyyah Volume 22

In fact, we have just heard from Bakr's authentic "Fatawa Aziziyyah" that there is a definitive consensus (ijma' qat'i) on the prohibition of the prostration of greeting (Sajda Tahiyat) for anyone other than Allah.

(50) The irony is that [he says] "Even if it is misguidance, it is removed by consensus," meaning the Ummah may unite on misguidance, but through this consensus, misguidance transforms into guidance. To Allah we belong, and to Him we shall return. What extreme misguidance and madness! "They understand nothing, nor are they guided" [Quran 2:170]. (They understand nothing and do not find the way. -Translator)

(51) On page 20, he quoted from "Lata'if Ashrafi" but omitted this initial passage:

Persian Text	**Urdu Translation**
As for placing the forehead before the masters (shuyukh), some Sufi masters have allowed it. However, most masters have objected to it and prevented their companions from it, stating that the prostration of greeting existed in previous nations but is now abrogated.[2]	Placing the forehead on the ground before noble masters has been deemed permissible by some based on narration. However, most masters have rejected it, expressed abhorrence for it, and forbidden their companions from it, stating that the prostration of greeting was permissible in previous nations but is abrogated in this Ummah. (Translator)

What a huge deception this is! There were many subtleties (lata'if) in this text of "Lata'if".

Firstly: The abrogation of the prostration of greeting, which Bakr denies.

Secondly: Refutation of Bakr's false claim of consensus, showing that most saints (awliya) oppose the prostration.

Thirdly: Rather, it proves the consensus on the prohibition of prostration, for Bakr himself tried to patch up his false claim of consensus by saying "Most is consensus, and for the majority, the rule of the whole applies" (p. 44). From his own authentic source "Lata'if", it was proven that most noble masters are against the prostration, and since the rule of the whole applies to the majority, consensus of noble saints on the prohibition of prostration is established. The consensus of scholars is itself

apparent. And in Bakr's second authentic source, "Fatawa Aziziyyah", it is explicitly stated that there was a consensus of saints and scholars on [the prohibition of] prostration of greeting for other than God. Thus, Bakr himself, through his own authentic sources, denies the consensus and opposes all noble scholars and great saints. "And that is sufficient as a manifest loss." (And this open loss is enough. -Translator)

Fourthly: Refutation of Bakr's blatant lie and ugly fabrication that "prostration of veneration was performed for all elders" (p. 23). He [the author of Lata'if] says the majority of saints forbade it, while he [Bakr] claims all saints allowed it.

Behold the difference in the path, from where to where. (See the difference in the path, from where it reaches. -Translator)

---

[1] Al-Quran Al-Karim 2/170 [2] Lata'if Ashrafi, 18th Latifah, Maktabah Samnani Karachi, Part 2, p. 29.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

बल्कि अभी बक्र के प्रामाणिक "फ़तावा अज़ीज़िया" से सुन चुके कि ग़ैर (अल्लाह के सिवा) के लिए सजदा-ए-तहियत हराम होने पर इज्मा-ए-क़तई (निश्चित आम सहमति) है।

(50) विडंबना यह है कि [वह कहता है] "गुमराही भी है तो इज्मा से जाती रही", यानी उम्मत गुमराही पर इज्मा तो कर लेती है लेकिन इस इज्मा से गुमराही की काया पलट कर हिदायत हो जाती है। इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन! क्या गुमराही और पागलपन है! "वे कुछ नहीं समझते और न ही राह पाते हैं" [क़ुरआन 2:170]। (न वे कुछ समझते हैं और न राह पाते हैं। -अनु.)

(51) पृष्ठ 20 पर "लताइफ़-ए-अशरफी" का उद्धरण दिया और इसके प्रारंभ से यह इबारत छोड़ दी:

फ़ारसी इबारत	**उर्दू अनुवाद**
जहाँ तक बुजुर्गों के सामने माथा टेकने की बात है, कुछ मशायख़ (सूफी गुरुओं) ने इसे जायज़ माना है। लेकिन अधिकांश मशायख़ ने इस पर आपत्ति की है और अपने साथियों को इससे रोका है कि सजदा-ए-तहियत पिछली उम्मतों में था, अब मंसूख (निरस्त) है।[2]	मशायख़ किराम के सामने पेशानी ज़मीन पर रखना कुछ ने इस रिवायत को जायज़ फ़रमाया, अक्सर मशायख़ ने इसका इंकार किया है और इससे इज़हार-ए-नफ़रत फ़रमाया और अपने असहाब को इससे मना फ़रमाया कि सजदा-ए-तहियत पहली उम्मतों में जायज़ था लेकिन इस उम्मत में मंसूख है। (अनु.)

यह कितनी बड़ी खयानत (धोखाधड़ी) है! इस "लताइफ़" के कलाम में बहुत से लताइफ़ (बारीकियाँ) थे।

पहला: सजदा-ए-तहियत का मंसूख होना जिसका बक्र को इंकार है।

दूसरा: बक्र के इज्मा के झूठे दावे का खंडन कि अक्सर औलिया सजदा के इंकार पर हैं।

तीसरा: बल्कि सजदा की मनाही पर इज्मा का प्रमाण, क्योंकि बक्र ने खुद अपने इज्मा के झूठे दावे पर यूँ मरहम पट्टी की है कि "अक्सर इज्मा है और अक्सर के लिए कुल (सब) का हुक्म है" (पृ. 44)। उसी की प्रामाणिक "लताइफ़" से साबित हुआ कि अक्सर मशायख़ किराम सजदा की मनाही पर हैं और अक्सर के वास्ते कुल का हुक्म है, तो औलिया-ए-किराम का सजदा हराम होने पर इज्मा साबित हुआ। उलेमा का इज्मा खुद ज़ाहिर है और बक्र की दूसरी प्रामाणिक "फ़तावा अज़ीज़िया" में स्पष्ट है

कि ग़ैर खुदा के लिए सजदा-ए-तहियत होने पर औलिया और उलेमा का इज्मा हुआ, तो यह बक्र खुद अपनी प्रामाणिक किताबों से इज्मा का मुनकिर और उलेमा-ए-किराम व औलिया-ए-इज़ाम सबका मुख़ालिफ़ है। "व कफ़ा बिही खुसरानम मुबीना" (और यही खुला घाटा काफी है। -अनु.)।

चौथा: बक्र के इस स्पष्ट झूठ और भद्दे आरोप का खंडन कि "सजदा-ए-ताज़ीमी तमाम बुजुर्गों को किया जाता था" (पृ. 23)। वे [लेखक] फ़रमाते हैं कि जमहूर (बहुमत) औलिया मना फ़रमाते थे, यह कहता है सब औलिया जायज़ रखते थे।

बैन तफ़ावत रह अज़ कुजास्त ता बकुजा (देखो तो सही रास्ते का फ़र्क़ कि कहाँ से कहाँ तक है। -अनु.)

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 170/2 [2] लताइफ़-ए-अशरफ़ी, लतीफ़ा अठारहवाँ, मकतबा समनानी कराची, हिस्सा दूसरा, पृ. 29

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

بلکہ ابھی بکر کے مستند فتاویٰ عزیز سے سن چکے کہ غیر کے لئے سجدہ تحیت حرام ہونے پر اجماع قطعی ہے۔

(۵۰) طرفہ یہ کہ "گمراہی بھی ہے تو اجماع سے جاتی رہی" یعنی امت گمراہی پر اجماع تو کر لیتی ہے لیکن اس اجماع سے گمراہی کی کایا پلٹ ہو کر ہدایت ہو جاتی ہے۔ انا للہ وانا الیہ راجعون زہے گمراہی و جنون "لَا یَعْقِلُونَ شَیْئًا وَلَا یَهْتَدُونَ ﴿۱۷۰﴾" (نہ وہ کچھ سمجھتے ہیں اور نہ راہ پاتے ہیں۔ ت)

(۵۱) صفحہ ۲۰ پر لطائف اشرفی کی عبارت نقل کی اور اس کی ابتداء سے یہ عبارت چھوڑ دی:

فارسی عبارت	**اردو ترجمہ**
اما وضع جبہ بین یدی الشیوخ بعضے از مشائخ روا داشتہ اما اکثر مشائخ اعتراض اس روایت کو جائز فرمایا اکثر مشائخ نے اس کا انکار کردہ اند و اصحاب خود را ازاں امتناع کیا ہے اور اس سے اظہارِ نفرت فرمایا اور اپنے ساختہ کہ سجدہ تحیت در امت پیشین بود اصحاب کو اس سے منع فرمایا کہ سجدہ تحیت پہلی حال منسوخ ست-2 امتوں میں جائز تھا لیکن اس امت میں منسوخ ہے۔ (ت)	

یہ کتنی بھاری خیانت ہے اس کلام لطائف میں بہت لطائف تھے۔

اولاً: سجدہ تحیت کی منسوخی جس کا بکر کو انکار ہے۔

ثانیاً: بکر کے ادعائے کاذب اجماع کا رد کہ اکثر اولیاء انکارِ سجدہ پر ہیں۔

ثالثاً: بلکہ ممانعت سجدہ پر اجماع کا ثبوت کہ بکر نے خود اپنے ادعائے کاذب اجماع کی یونہی مرہم پٹی کی ہے کہ " اکثر اجماع ہے وللاکثر حکم الکل اکثر واسطے کل کا حکم ہے" ص ۴۴- اسی کی مستند لطائف سے ثابت ہوا کہ اکثر مشائخ کرام ممانعت سجدہ پر ہیں اور اکثر کے واسطے کا حکم ہے تو تحریم سجدہ پر اجماعِ اولیائے کرام ثابت ہوا اور اجماعِ علماء خود ظاہر اور بکر کی دوسری مستند فتاوٰی عزیزیہ میں مصرح تو غیر خدا کے لئے سجدہ تحیت ہونے پر اولیاء و علماء کا اجماع ہوا تو یہ بکر خود اپنی مستندوں سے اجماع کا منکر اور علمائے کرام و اولیائے عظام سب کا مخالف ہے وکفی بہ خسرانا مبینا (اور یہی کھلا گھاٹا کافی ہے۔ ت)۔

رابعاً: بکر کے اس کذبِ صریح وافترائے قبیح کا رد کہ "سجدہ تعظیمی تمام بزرگوں کو کیا جاتا تھا" ص ۲۳ وہ فرماتے ہیں جمہور اولیائے منع فرماتے تھے یہ کہتا ہے سب اولیاء روا رکھتے تھے ع

بین تفاوت رہ از کجاست تا بکجا (دیکھو تو سہی راستے کا فرق کہ کہاں سے کہاں تک ہے۔ ت)

---

1 القرآن الکریم ۱۷۰/۲ 2 لطائف اشرفی لطیفہ ہژدہم مکتبہ سمنانی کراچی حصہ دوم ص ۲۹

Fatawa Rizvia Volume 22

Fifthly: Al-hamdulillah, he himself answered the authority of Fawa'id al-Fu'ad etc. when the majority of saints are in favor of prohibition, and since for the majority the rule of 'whole' applies, a consensus (ijma) of saints was reached on prohibition. No statement can be a valid authority against consensus. Bakr himself said, "Consensus is established; no one has the capacity to deny it" p. 23.

There are three more subtleties in the text of 'Lata'if', wait for the future; in this discourse of 'Lata'if', there were such powerful rebuttals against Bakr that the entire proceedings were discarded. Therefore, he cleanly cut out two pieces. What kind of glory of Islam is such deceit in religion?

(52) On page 23, he mentioned the names of 'Dalil al-Arifin', 'Fawa'id al-Salikin', and 'Tuhfat al-Ashiqin' but did not quote the text. Where he did quote the text with page references, he resorted to blatant and bold lies. What trust is there here? And if that content is in them and Bakr did not even commit betrayal, then first of all, proof is needed that these books belong to the venerable figures mentioned, may Allah Almighty be pleased with them. Many books have been published by merely falsely attributing them, mention of which appears at the end of the third section.

(53) Secondly: Even if it is established by the statements of reliable narrators that those venerable figures had books by these names, undoubtedly these are not famous and widely circulated, but rather reliance on obscure books is not permissible. Allama Sayyid Ahmad Hamawi, in 'Ghamz al-Uyun wal-Basa'ir Sharh al-Ashbah wan-Naza'ir', quoting the researcher Al-Bahr, author of 'Bahr al-Ra'iq': "It is not permissible to quote from obscure books that are not famous." It is also mentioned in 'Fath al-Qadir', 'Bahr al-Ra'iq', 'Nahr al-Fa'iq', 'Manh al-Ghaffar', etc.:

| If some copies of the Nawaadir are found in our time, it is not lawful to attribute what is in them to [Imam] Muhammad or [Imam] Abu Yusuf, because they have not become famous in our era and in our lands and have not been circulated. Yes, if a narration is found from the Nawaadir, for example, in a famous well-known book like al-Hidayah or al-Mabsut, then reliance would be upon that book. | If in our time a copy of the Nawaadir from among the rare works is found, it is forbidden to attribute whatever is in it to Abu Yusuf or Muhammad. This is because that book is not famous and circulated in our time and place. Yes, if a quote from the Nawaadir is found in a famous and well-known book like al-Hidayah or al-Mabsut, then accepting that quote will be based on the reliability of that famous book. |

By specifying "not famous in his own time," he indicated that even if it was famous before, it is no longer reliable now, let alone...

---

1. Ghamz al-Uyun wal-Basa'ir Sharh al-Ashbah wan-Naza'ir, Preface of the book, Idarat al-Qur'an al-Karim 1/16
2. Fath al-Qadir, Book of Adab al-Qadi, Maktaba Nooria Razvia Sukkur 6/360

फ़तावा रज़विया खंड २२

पांचवां: अल-हम्दुलिल्लाह, 'फ़वाइद अल-फ़ुवाद' आदि के प्रमाण का उत्तर स्वयं ही मिल गया जब संतों का बहुमत निषेध पर है, और चूंकि अधिकांश के लिए 'कुल' (सम्पूर्ण) का नियम लागू होता है, तो संतों की सर्वसम्मति (इजमा) निषेध पर हुई। सर्वसम्मति के विरुद्ध कोई भी विचार प्रमाण नहीं हो सकता। बकर ने स्वयं कहा, "सर्वसम्मति स्थापित है; किसी भी व्यक्ति में इसे नकारने का साहस नहीं है" पृ. २३।

'लतीफ़' के पाठ में तीन और सूक्ष्मताएं हैं, भविष्य का इंतज़ार करें; 'लतीफ़' के इस प्रवचन में बकर पर ऐसे करारे प्रहार थे कि पूरी कार्यवाही व्यर्थ हो गई। इसलिए उसने सफाई से दो टुकड़े काट दिए। धर्म में ऐसी धोखाधड़ी क्या इस्लाम की शान है?

(५२) पृ. २३ पर उसने 'दलील अल-आरिफ़ीन', 'फ़वाइद अल-सालिफ़ीन', 'तुहफ़त अल-आशिक़ीन' का नाम तो लिया लेकिन पाठ उद्धृत नहीं किया। जहाँ पृष्ठ संख्या के साथ पाठ उद्धृत किया, वहाँ उसने स्पष्ट और निर्लज्ज़ झूठ का सहारा लिया। यहाँ क्या भरोसा किया जा सकता है? और यदि उनमें वह विषय हो भी और बकर ने कोई बेईमानी न भी की हो, तो सबसे पहले इस बात का प्रमाण चाहिए कि ये पुस्तकें उन महानुभावों की हैं जिनका नाम लिया गया है, अल्लाह उन पर प्रसन्न हो। बहुत सी पुस्तकें केवल झूठा संबंध जोड़कर छाप दी गई हैं, जिसका उल्लेख तीसरे खंड के अंत में आता है।

(५३) दूसरा: यदि विश्वसनीय स्रोतों से यह सिद्ध हो भी जाए कि उन महापुरुषों की इस नाम की कोई पुस्तक थी, तो निस्संदेह ये प्रसिद्ध और प्रचलित नहीं हैं, बल्कि दुर्लभ पुस्तकों (कुतुब ग़रीबा) पर भरोसा करना जायज़ नहीं है। अल्लामा सैयद अहमद हमवी 'ग़म्ज़ अल-उयून वल-बसायर शरह अल-अश्बाह वन-नज़ायर' में 'बहर अल-राइक़' के लेखक मुहक्किक़ अल-बहर से उद्धृत करते हैं: "उन दुर्लभ पुस्तकों से उद्धरण देना जायज़ नहीं है जो प्रसिद्ध नहीं हैं।" 'फ़तह अल-क़दीर', 'बहर अल-राइक़', 'नहर अल-फ़ाइक', 'मन्ह अल-ग़फ़्फ़ार' आदि में है:

| यदि हमारे समय में 'नवादिर' की कुछ प्रतियां पाई जाती हैं, तो उनमें जो कुछ भी है उसे [इमाम] मुहम्मद या [इमाम] अबू यूसुफ की ओर समर्पित करना वैध नहीं है, क्योंकि वे हमारे समय और हमारे क्षेत्र में प्रसिद्ध नहीं हैं और चलन में नहीं हैं। हाँ, यदि 'नवादिर' से कोई उद्धरण पाया जाता है, उदाहरण के तौर पर 'अल-हिदाया' या 'अल-मबसूत' जैसी किसी प्रसिद्ध और जानी-मानी पुस्तक में, तो वह उस [प्रसिद्ध] पुस्तक पर निर्भरता होगी। | यदि हमारे समय में दुर्लभ कृत्यों में से 'नवादिर' की

कोई प्रति पाई जाए, तो उसमें जो कुछ भी है उसे अबू यूसुफ या मुहम्मद की ओर निस्बत (सम्बोधित) करना हराम है। ऐसा इसलिए है क्योंकि वह पुस्तक हमारे समय में यहाँ प्रसिद्ध और प्रचलित नहीं है। हाँ, अगर नवादिर से मसलन हिदाया या मबसूत जैसी किसी मशहूर मारूफ़ किताब में नक़्ल हो तो उस नक़्ल का मानना उस मशहूर किताब के एतमाद (भरोसे) पर होगा। |

अपने समय में "प्रसिद्ध नहीं" की शर्त लगाकर उन्होंने स्पष्ट किया कि यदि वह पहले प्रसिद्ध थी भी, तो अब विश्वसनीय नहीं है, न कि...

---

1. ग़म्ज़ अल-उयून अल-बसायर शरह अल-अश्बाह वन-नज़ायर, किताब की भूमिका, इदारत अल-क़ुरान अल-करीम १/१६
2. फ़तह अल-क़दीर किताब अदब अल-क़ाज़ी मकतबा नूरिय्या रज़विय्या सुक्कुर ६/३६०

पृष्ठ ४९१/६९२

خامسا: الحمد للہ فوائد الفواد وغیرہ کی سند کا خود ہی جواب دے لیا جب جمہور اولیاء کا ممانعت پر ہیں اور اکثر کے لئے حکم کل تو اجماع اولیاء تحریم پر ہوا اجماع کے مقابل کوئی قول سند نہیں ہو سکتا خود بکر نے کہا "اجماع ثابت ہے کوئی شخص انکار کی مجال نہیں رکھتا" ص ۲۳۔

عبارت لطائف میں تین لطائف اور بھی ہیں آئندہ کا انتظار کیجئے ، لطائف کے اس کلام میں بکر پر یہ قاہر رد تھے کہ تمام کاروائی دریا برد تھی لہٰذا دو ٹکڑا صاف کتر لیا دین میں ایسی دغا بازی کیا شان اسلام ہے۔

(۵۲) ص ۲۳ میں دلیل العارفین فوائد السالکین تحفۃ العاشقین کا نام لیا اور عبارت نقل نہ کی جہاں بحوالہ صفحہ عبارت نقل کی وہاں تو وہ صریح کذب جری کی راہ لی یہاں کیا اعتبار ہے اور اگر ان میں وہ مضمون ہو اور بکر نے خیانت بھی نہ کی ہو تو اولاً اسی کا ثبوت درکار کہ یہ کتابیں حضرات منسوخ لایہم رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی ہیں بہت کتابیں محض جھوٹ نسبت کر کے چھاپ دی ہیں جس کا ذکر آخر فضل سوم میں آتا ہے۔

(۵۳) ثانیا: اگر بیانِ ثقات سے ثابت ہو کہ ان حضرات کی کوئی کتاب اس نام سے تھی تو بلاشبہ یہ مشہور متداول نہیں بلکہ کتب غریبہ پر اعتماد جائز نہیں۔ علامہ سید احمد حموی غمز العیون و البصائر شرح الاشباہ والنظائر میں محقق بحر صاحب بحر الرائق سے ناقل: لا یجوز النقل من الکتب الغریبۃ التی لم تشتھر ۱- غیر مشہور کتابوں سے نقل جائز نہیں ، فتح القدیر و بحر الرائق و نہر الفائق و منح الغفار وغیرہ میں ہے :

| لو وجد بعض نسخ النوادر فی زماننا لا یحل عزومًا فیها الی محمد ولا الی ابی یوسف لانہا لم تشتہر فی عصرنا فی دیارنا ولم تتداول نعم اذا وجد النقل عن النوادر مثلا فی کتاب مشہور معروف کالبدایۃ والمبسوط کان ذلک تعویلا علی ذلک الکتاب ۲۔ | اگر ہمارے زمانے میں نوادر میں نوادر کا کوئی نسخہ پایا جائے تو اس میں جو کچھ ہے اسے ابویوسف یا محمد کی طرف نسبت کرنا حرام ہے اسی لئے کہ وہ کتاب ہمارے زمانے میں یہاں مشہور و متداول نہیں ہاں نوادر سے اگر مثلاً ہدایہ یا مبسوط کسی مشہور معروف کتاب میں نقل ہو تو اس نقل کا ماننا اس مشہور کتاب کے اعتماد پر ہو گا۔ |

اپنے زمانے میں غیر مشہور کی قید سے افادہ فرمایا کہ پہلے اگر مشہور بھی تھی تو اب معتبر نہیں نہ کہ

---

۱ غمز العیون البصائر شرح الاشباہ والنظائر خطبہ الکتاب ادارۃ القرآن الکریم ۱/۱۶ ۲ فتح القدیر کتاب ادب القاضی مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۶ / ۳۶۰

Vol 22 Fatawa Ridawiyya

...That treatise which was never famous, nor is it now. Merely having a copy copied from some cupboard and printed will not make it a famous book. (54) Third: After covering all stages, this same answer is sufficient and complete: that the majority of saints and all Imams are for prohibition, so there is consensus (Ijma). And opinions contrary to consensus cannot be authoritative in status. (55) These same statements are in the discussions of Ma'dan al-Ma'ani. (56) When Bakr's audacity goes this far, why complain about this distortion that was quoted from 'Mullaqit' regarding the prostration of the angels in 'Lataif':

[Arabic]: Prostration had two sides: the side of greeting (Tahiyyah) and the side of worship ('Ibadah). Greeting was for Adam (peace and blessings be upon him) and worship was for Allah Almighty. [Urdu Translation]: Meaning, that prostration had two aspects: the aspect of greeting and the aspect of worship. Among them, the greeting was for Prophet Adam (peace be upon him) and the worship was for Allah, the Mighty and Sublime.

He fashioned it thus on page 22, saying there are two types of prostration: one prostration of greeting and one prostration of worship. So, the prostration of greeting is for man, and the prostration of worship is for God Almighty. "Perhaps the poet of Delhi said this specifically for Bakr: Be as cunning as you can be today You are servants but have no fear of God."

(57) Similarly, he played with the brief text from Al-Kashshaf; its original text is this:

[Arabic]: If you say: How was it permissible for them to prostrate to other than Allah? I say: Prostration was practiced by them as a form of greeting and honoring, like standing, shaking hands, kissing the hand, and similar actions that have become customary among people as acts renowned for veneration and respect. [Urdu Translation]: That is, if you ask how it became permissible for Yaqub (peace be upon him) and his sons to prostrate to someone other than God, I will say that among them the custom was for the prostration of greeting, just like standing, shaking hands, kissing hands, etc. These are acts of veneration and respect which are customary among people.

He made this on page 13: "Venerational prostration has been ongoing since the first century." Firstly, naming prostration in current custom...

1. Lataif Ashrafi fi Tawaif Sufi, Latifah 17th, Maktaba Simnani, Karachi, Part 2, p. 29.
2. Al-Kashshaf (Tafsir al-Zamakhshari), under Verse 12/100, Intisharat-e-Aftab, Tehran, 2/344.

जिल्द 22 फ़तावा रज़विया

...वह रिसाला (पुस्तिका) जो कभी प्रसिद्ध नहीं था, न है। किसी अलमारी से कोई प्रतिलिपि लेकर छपवा देना उसे प्रसिद्ध पुस्तक नहीं बना देगा। (54) तीसरा: सभी चरणों को पार करने के बाद यही उत्तर पर्याप्त और पूर्ण है कि बहुसंख्यक औलिया (संतों) और सभी इमामों का मत निषेध (मनाही) पर है, तो यह इज्मा (आम सहमति) हुआ। और इज्मा के विपरीत विचार प्रमाणिक स्थिति के नहीं हो सकते। (55) यही इबारत (कथन) 'मआदनुल मआनी' की बहसों में है। (56) जब बक्र की जुर्रतें (दुस्साहस) यहाँ तक हैं, तो इस विरूपण (تحریف) की क्या शिकायत जो 'लताइफ़' में फ़रिश्तों के सज्दे के संबंध में 'मुलतक़ित' से उद्धृत किया गया है:

[अरबी]: सज्दे के दो पक्ष थे: अभिवादन (तहियत) का पक्ष और इबादत (पूजा) का पक्ष। अभिवादन आदम (अलैहिस्सलाम) के लिए था और इबादत अल्लाह तआला के लिए थी। [उर्दू अनुवाद]: यानी उस सज्दे के दो पक्ष थे। तहियत का पक्ष और इबादत का पक्ष, उनमें से तहियत तो हज़रत आदम अलैहिस्सलाम के लिए थी और इबादत अल्लाह अज़्वजल के लिए।

उसने इसे पृष्ठ 22 पर इस प्रकार बना लिया कि सज्दे की दो किस्में हैं: एक सज्दा-ए-तहियत, एक सज्दा-ए-इबादत। अतः सज्दा-ए-तहियत मनुष्य के लिए है और सज्दा-ए-इबादत खुदा तआला के लिए। "शायद दिल्ली के शायर ने बक्र ही के बारे में कहा था कि: अय्यार हो पैदा कि हो जो आज हो तुम हो बंदे हो मगर खौफ-ए-खुदा का नहीं रखते"

(57) इसी तरह उसने 'कश्शाफ' की संक्षिप्त इबारत के साथ छेड़छाड़ की, उसकी मूल इबारत यह है:

[अरबी]: अगर तुम कहो कि उनके लिए अल्लाह के सिवा किसी और को सज्दा करना कैसे जायज़ हुआ? मैंने कहा: सज्दा उनके यहाँ अभिवादन और सम्मान का एक रूप था, जैसे खड़ा होना, हाथ मिलाना, हाथ चूमना और इसी तरह के अन्य कार्य जो लोगों के बीच सम्मान और आदर के प्रसिद्ध कार्यों के रूप में प्रचलित थे। [उर्दू अनुवाद]: यानी अगर तुम कहो कि हज़रत याकूब अलैहिस्सलाम और उनके बेटों के लिए ग़ैर-खुदा के लिए सज्दा कैसे जायज़ हो गया, तो मैं कहूँगा कि उनके यहाँ सज्दा-ए-तहियत का रिवाज था जैसे कि कयाम (खड़ा होना), मुसाफहा (हाथ मिलाना) और हाथ चूमना आदि ताज़ीम व तौकीर (सम्मान व आदर) افعال کے (कार्य) हैं जिनका लोगों में रिवाज है।

उसने इसे पृष्ठ 13 पर यह बना लिया कि "सज्दा-ए-ताज़ीमी पहली सदी से जारी है।" पहली बात तो यह कि वर्तमान रिवाज में सज्दा का नाम...

---

1. लताइफ़-ए-अशरफी फ़ी तवाइफ़-ए-सूफी, लतीफ़ा सत्रहवाँ, मकतबा सिमनानी कराची, हिस्सा दोयम, पृ. 29।
2. अल-कश्शाफ़ (तफ़सीर अल-ज़मख़्शरी), आय12/100 ت के अंतर्गत, इंतशारात-ए-आफ़ताब तेहरान, 2/344।

पृष्ठ 492 / 692

وہ رسالہ کہ کبھی مشہور نہ تھے، نہ ہیں۔ کسی الماری سے کوئی نسخہ نقل ہو کر چھپ جانا اسے کتاب مشہور نہ کر دے گا۔ (۵۴) ثالث تمام مدارج طے ہونے کے بعد یہی جواب کافی و وافی کہ جمہور اولیاء و جمیع ائمہ منع پر ہیں تو اجماع ہوا اور اجماع کے خلاف اقوال شانِ مستند نہیں ہو سکتے۔ (۵۵) یہی عبارت مباحث معدن المعانی میں ہیں۔ (۵۶) جب بکر کی جراتیں یہاں تک ہیں تو اس تحریف کی کیا شکایت کہ لطائف میں دربارہ سجدہ ملائکہ ملتقط سے نقل ہوا:

کان السجدۃ لھا طرفان طرف التحیۃ و طرف العبادۃ | یعنی اس سجدے کی دو طرفیں تھیں۔ طرفِ تحیت و طرفِ عبادت، ان میں تحیت تو حضرت آدم علیہ الصلوۃ والسلام کے لئے تھی اور عبادت اللہ عزوجل کے لئے۔ فالتحیۃ کانت لآدم والعبادۃ للہ تعالی [1]۔

اسے یوں بنالیا ص ۲۲ کہ سجدہ کی دو قسمیں ہیں: ایک سجدہ تحیت، ایک سجدہ عبادت، پس سجدہ تحیت آدمی کے لئے ہے اور سجدہ عبادت خدا تعالیٰ کے لئے "شاید دہلی کے شاعر نے بکر ہی سے کہا تھا کہ ے عیار ہو پیدا کہ ہو جو آج ہو تم ہو بندے ہو مگر خوف خدا کا نہیں رکھتے

(۵۷) ایسا ہی مُجل عبارت کا کشاف سے کھیلا اس کی اصل عبارت یہ ہے:

فان قلت کیف جاز لھم ان یسجد والغیر اللہ قلت | یعنی اگر تو کہے یعقوب علیہ الصلوۃ والسلام اور ان کے بیٹوں کو غیر خدا کے لئے سجدہ کیسے جائز ہو گیا تو میں کہوں گا ان کے یہاں سجدہ تحیت کا رواج تھا جیسے قیام (مصافحہ و دست بوسی وغیرہ افعال تعظیم و توقیر جن کا لوگوں میں رواج ہے۔ کانت السجدۃ عندھم جاریۃ مجری التحیۃ والتکرمۃ کالقیام والمصافحۃ وتقبیل الید ونحوھا مما جرت علیہ عادۃ الناس من افعال شھرت في التعظیم والتوقیر [2]۔

اسے یہ بنالیا کہ ص ۱۳ "سجدہ تعظیمی قرن اول سے جاری ہے" اول تو رواجِ حال میں سجدہ کا نام

---

1 لطائف اشرفی فی طوائف صوفی لطیفہ ہفدہم مکتبہ سمنانی کراچی حصہ دوم ص ۲۹ 2 الکشاف (تفسير الزمخشري) تحت آیہ ۱۰۰/۱۲ انتشارات آفتاب تہران ۳۴۴/۲

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Where was the mention of standing, handshaking, and hand-kissing? The clear meaning was that just as these actions are greetings now, in the time of Yaqub (peace be upon him), the prostration of greeting was practiced. Then, from "the custom of people followed it," it is only proven that they were common in Zamakhshari's time. Where was there any mention of the first era? Neither was standing nor hand-kissing the custom of people in the first era. One who does not distinguish between a specific occurrence and the general custom of people is ignorant. So, this is a double slander against the *Kashshaf*.

(58) Even in the text of *Bahr*, he did not hesitate to cut and edit. He completely omitted the question he raised about standing: "If you say, it became permissible for them to prostrate to someone other than Allah," which clearly showed that it is impermissible in our Shariah, upon which the question arose. If it were permissible in our Shariah too, what would be the purpose of the question?

(59) Similarly, in *Kashshaf*, after explaining the difference between worship and greeting, it is said:

| *Yajūzu an yakhtalifa al-ahwālu wal-awqātu fīhi*[1] | It is possible for circumstances and times to differ in this regard. |

Meaning, when it was permissible it is now prohibited. Who said this about the prostration of greeting or the prostration of worship? Could that ever be permissible for someone other than Allah in any era? This is the entire discourse of *Kashshaf* on which he laid the explicit accusation that "it has strongly emphasized the permissibility of the prostration of reverence with great detail and expansion," p. 714.

Gharaz o muftarī natwān barāmad / ki āwāz-e-khud sukhan mī-āfrīnad (A liar cannot be reasoned with because he fabricates things himself. - Trans)

(60) He did not even spare Shah Abdul Aziz from practical slander along with verbal slander, claiming "he himself used to perform the prostration of reverence at the shrines of parents and saints of Allah," p. 17. Allah Almighty says: "*Hātū burhānakum in kuntum sādiqīn* ۝"[2] Bring your proof if you are indeed truthful.

(61) This is the same Shah Abdul Aziz whose fatwa we have already heard, stating that the prostration of greeting is definitively prohibited by consensus. This is the same Shah who says in *Tafsir-e-Azizi*:

| In previous nations it was permissible as in the story... | In previous nations, the prostration of reverence was permissible, just as... |

---

[1] Al-Kashshaf 'an Haqa'iq al-Tanzil, under verse 2/124, Intisharat Aftab Tehran 1/371 [2] Al-Qur'an al-Karim 2/111

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

कहाँ कयाम (खड़े होना), मुसाफ़हा और दस्त-बोसी (हाथ चूमना) का ज़िक्र था जिसका साफ़ मतलब यह था कि जैसे अब ये आमाल 'तहीयत' (अभिवादन) हैं, याकूब (अलैहिस्सलाम) के ज़माने में सज्दा-ए-तहीयत था। फिर "जरात अलैहि आदतुन-नास" (लोगों की आदत उस पर चली) से इतना साबित हुआ कि ज़मखशरी के ज़माने में इनका रिवाज था। यहाँ पहली सदी (कर्ण-ए-अव्वल) का कौन सा ज़िक्र था? न पहली सदी में कयाम और दस्त-बोसी लोगों की आदत थी। जो शख्स किसी खास घटना और लोगों की आम आदत में फर्क न करे वह जाहिल है, तो यह 'कशाफ़' पर दोहरा इल्ज़ाम (इफ़्तरा) है।

(58) 'बहर' की इबारत में भी उसने काट-छाँट से परहेज़ नहीं किया। उसने वह सवाल जो कयाम के बारे में किया था कि "अगर तुम कहो कि उन्हें अल्लाह के अलावा किसी और के लिए सज्दा करना जाइज़ हो गया," उसे साफ़ उड़ा दिया जिससे ज़ाहिर होता था कि हमारी शरीअत में यह नाजाइज़ है जिस पर सवाल उठा था। अगर हमारी शरीअत में भी जाइज़ होता तो सवाल का क्या मकसद था।

(59) इसी तरह 'कशाफ़' में इबादत और तहीयत का फर्क बता कर कहा गया:

| यजूज़ु अन यख़्तलिफ अल-अहवाल वल-औकात फ़ीहि[1] | इसमें हालात और औकात का इख्तिलाफ़ (अंतर) हो सकता है। |

यानी जब जाइज़ था अब हराम है, यह किसने कहा? सज्दा-ए-तहीयत को या सज्दा-ए-इबादत को? क्या वह भी किसी ज़माने में अल्लाह के अलावा किसी और के लिए जाइज़ हो सकता है? यह है 'कशाफ़' का पूरा कलाम जिस पर उसने यह खुला इल्ज़ाम लगाया कि "बहुत विस्तार से सज्दा-ए-ताज़ीमी के जाइज़ होने पर ज़ोर दिया है," पृष्ठ 714।

ग़रज़ ओ मुफ़्तरी नत्वाँ बरामद / कि आवाज़-ए-खुद सुख़न मी-आफ़रीनिद (झूठ बोलने वाले से यह मुमकिन नहीं क्योंकि वह खुद बात गढ़ लेता है। - अनुवाद)

(60) शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब को सिर्फ़ ज़बानी इल्ज़ाम ही नहीं बल्कि व्यावहारिक इल्ज़ाम से भी नहीं छोड़ा कि "वह खुद वालिदैन और औलिया अल्लाह के मज़ारात पर सज्दा-ए-ताज़ीमी करते थे," पृष्ठ 17। अल्लाह अज़्ज़ा-व-जल्ल फरमाता है: "हातू बुरहानकुम इन कुन्तुम सादिक़ीन ۝"[2] अपनी दलील लाओ अगर तुम सच्चे हो।

(61) ये वही शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब हैं जिनके फ़तवे से हम सुन चुके हैं कि सज्दा-ए-तहीयत इज्मा-ए-क़तई से हराम है। ये वही शाह साहब हैं जो 'तफसीर-ए-अज़ीज़ी' में फरमाते हैं:

| दर-इम्तिहा-ए-साबिका जाइज़ बूद चुनाँचे दर किस्सा | पिछली उम्मतों में सज्दा-ए-ताज़ीमी जाइज़ था, जैसा कि... |

---

[1] अल-कशाफ़ अन हक़ाइक़ अत-तन्ज़ील, आयत 2/124 के तहत, इंतिशारात आफ़ताब तेहरान 1/371 [2] अल-कुरआन अल-करीम 2/111

کہاں تھا قیام ومصافحہ و دست بوسی کا ذکر تھا جس کا صاف یہ مطلب کہ جیسے اب یہ افعال تحیت ہیں یعقوب علیہ الصلوٰۃ والسلام کے زمانے میں سجدہ تحیت تھا۔ پھر جرت علیہ عادۃ الناس " سے اتنا ثابت کہ زمخشری کے زمانے میں ان کا رواج ہے قرنِ اول کا یہاں کون ساحرف تھا، نہ قرنِ اول میں قیام و دست بوسی عادتِ ناس تھی، وقوع خاص وعادتِ ناس میں جو فرق نہ کرے جاہل ہے تو یہ کشاف پر دہورا افترا ہے۔

(۵۸) بحر اس کی عبارت میں بھی قطعاً برید سے نہ چوکا ، وہ جو اس نے سوال قیام کیا تھا کہ اگر تو کہے انھیں غیر خدا کے لئے سجدہ جائز ہو گیا صاف اڑا دیا جس سے کھلتا تھا کہ ہماری شریعت میں ناجائز ہے جس پر سوال ناشئی ہوا، اگر ہماری شریعت میں بھی جائز ہوتا تو سوال کا کیا منشا تھا۔

(۵۹) اسی طرح کشاف میں عبادت و تحیت کا فرق بتا کر کہا:

| یجوز ان یختلف الاحوال والاوقات فیہ ۱ | اس میں احوال و اوقات کا اختلاف ہو سکتا ہے۔ |

یعنی جب جائز تھا اب حرام ، یہ کسے کہا ، سجدہ تحیت کو یا سجدہ عبادت کو ، کیا وہ بھی کسی زمانے میں غیر خدا کے لئے جائز ہو سکتا ہے۔ یہ ہے کل جمع کشاف کا کلام جس پر وہ صریح تہمت رکھ دی کہ " بہت شرح وبسط سے تعظیمی سجدہ کی اباحت پر زور دیا ہے " ص ۷۱۴۔

غرض او مفتری نتواں برآمد کہ آواز خود سخن می آفریند (جھوٹ کہنے والے سے یہ نہیں ہو سکتا کیونکہ وہ خود بات کو گھڑ لیتا ہے۔ ت)

(۶۰) شاہ عبدالعزیز صاحب کو قولِ افتراء کے ساتھ فعلی افتراء سے بھی نہ چھوڑا کہ " وہ خود والدین واولیاء اللہ کے مزارات پر سجدہ تعظیمی ادا کرتے تھے " ص ۱۷۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے : "هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ۝" ۲ اپنی برہان لاؤ اگر سچے ہو۔

(۶۱) یہ وہی شاہ عبدالعزیز صاحب ہیں جن کے فتویٰ سے سن چکے کہ سجدہ تحیت باجماع قطعی حرام ہے یہ وہی شاہ صاحب ہیں جو تفسیر عزیزی میں فرماتے ہیں:

| درامتہائے سابقہ جائز بود چنانچہ در قصہ | پہلی امتوں میں سجدہ تعظیمی جائز تھا، جیسا کہ |

---

۱ الکشاف عن حقائق التنزیل تحت آیة ۱۲۴/۲ انتشارات آفتاب تہران ۳۷۱/۱ ۲ القرآن الکریم ۱۱۱/۲

Hazrat Yusuf and his brothers happened that 'they fell down prostrate before him'. In our Sharia, this way is also prohibited among creations based on the Mutawatir (successive) Hadiths that have been reported in this regard 1.	It is mentioned in the event of Hazrat Yusuf's brothers that they prostrated to Yusuf. But in our Sharia, adopting this method among people is also prohibited because of the Mutawatir Hadiths that came in this chapter. (T) So this slander is also one of a hundred slanders.

(62) For one who has such powerful clarifications, to take the word 'masjud-e-khala'iq' (prostrated by creation) from one of his idioms and apply its literal Sharia meaning to infer permissibility is sheer stubbornness. In this way, according to Shah Sahib, the most knowledgeable and great Hazrat Sheikh Muhakkik Maulana Abdul Haq Muhaddis Dehlvi (may Allah have mercy on him), it is written in 'Madarij al-Sharif' that the Lord Almighty said regarding the Leader of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him):

I named him Muhammad, Ahmad, and Mahmud, and I made him a worshipper ('Aabid') and one who is served/beloved ('Ma'bud') 2.	I named him Muhammad, Ahmad, and Mahmud, and I made him a worshipper and beloved (meaning one who worships God and is loved and served by people). (T)

Now, should one also say here that Hazrat Muhaddis Dehlvi writes the word "Ma'bud" (deity/worshipped) for a servant of God, or should one make worshipping a creation permissible based on some "god" from page 16, prostration of respect aside? And this "some god" is also a strange phrase. I don't know how many gods 'Bakre' believes in; perhaps he has taken fifty-six crores from the Krishna sect.

(63) The content that 'Bakre' copied from 'Fawa'id al-Fuad' is exactly the same content from 'Siyar al-Auliya' narrated from Hazrat Sultan al-Auliya (may Allah be pleased with him):

While he was in our presence, Waheed-ud-din Qureshi entered and placed his head on the ground. Sheikh Saadi says:	While he was in our presence, Waheed-ud-din Qureshi came and placed (his head) on this ground. Sheikh Saadi (may mercy be upon him) beautifully says:
Wherever there is the face of a living heart, it is on your ground.	"Wherever there is a fresh face, it is spread on your ground."

Wherever there is the hand of the
grief-stricken, it is in prayer for you.

1. Fath al-Aziz (Tafsir Azizi) under verse 2/32, Mujtabai Press, Delhi, p. 177.
2. Madarij al-Nubuwwah.

हज़रत यूसुफ और उनके भाइयों का वाकया पेश आया कि 'उन्होंने उनके आगे सज्दा किया'। हमारी शरीयत में मख्लूक के बीच यह तरीका भी हराम है, उन मुतवातिर हदीसों की दलील से जो इस बारे में वारिद हुई हैं १।

हज़रत यूसुफ के भाइयों के वाकये में ज़िक्र है कि उन्होंने यूसुफ को सज्दा किया। लेकिन हमारी शरीयत में यह तरीका लोगों का आपस में इख़्तियार करना भी हराम है, उन मुतवातिर हदीसों की वजह से जो इस बाब में वारिद हुईं। (त) तो यह इफ़्तेरा (झूठ) भी सौ इफ़्तेरा की तरह है।

(६२) जिसकी ये शक्तिशाली स्पष्टीकरण हों, उसके एक मुहावरे के शब्द 'मस्जूद-ए-खलैक' (सृष्टि द्वारा सज्दा किया गया) को शरीयत के वास्तविक अर्थ में लेना और उससे उसके निकट जायज़ होने का प्रमाण निकालना सरासर हठधर्मिता है। वैसे तो शाह साहब, जो विश्व के सबसे अधिक ज्ञानी और महान हैं, हज़रत शेख मुहक्किक मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी (रहमतुल्लाह अलैहि) की 'मदारिज शरीफ' में है कि रब्बुल इज़्ज़त ने हुज़ूर सैयदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के संबंध में फरमाया:

मैंने उनका नाम मुहम्मद, अहमद और महमूद रखा और उन्हें 'आबिद' और 'मअबूद' बनाया २।

मैंने उनका नाम मुहम्मद, अहमद और महमूद रखा, और मैंने उनको आबिद और मअबूद बनाया (यानी खुदा की इबादत करने वाला और लोगों का महबूब और मख़दूम)। (त)

अब यहाँ भी कहना कि हज़रत मुहद्दिस देहलवी "मअबूद" शब्द किसी बंदे के हक़ में लिखते हैं या किसी खुदा के लिए? पेज १६ पर, ताज़ीमी सज्दा तो अलग बात है, क्या मख्लूक की इबादत भी जायज़ कर लेना? और यह "किसी खुदा" भी अजीब शब्द है। पता नहीं 'बकरे' के नज़दीक कितने खुदा हैं, शायद कृष्ण मत के छप्पन करोड़ ले लिए हों।

(६३) 'बकरे' ने जो विषय 'फवाइद-उल-फुआद' से उद्धृत किया है, बिल्कुल वही विषय 'सियर-उल-औलिया' में हज़रत सुल्तान-उल-औलिया (रज़ियल्लाहु अन्हु) से है:

जब वह हमारे सामने था, वहीदुद्दीन कुरैशी आया और ज़मीन पर सिर रखा। शेख सादी खुद कहते हैं:

इसी हाल में जब वह मेरे सामने था वहीदुद्दीन कुरैशी आया और इस सरज़मीन पर (सिर) रखा। शेख सादी (अलैहिर्रहमा) क्या खूब फरमाते हैं:

जहाँ भी किसी ज़िंदा दिल का चेहरा तुम्हारी ज़मीन पर है। जहाँ भी किसी गमज़दा का हाथ तुम्हारी दुआ में है।	"जिस जगह चेहरा ताज़ा हो तो वह तेरी ज़मीन पर बिछा है।"

1. फतह अल-अज़ीज़ (तफ़सीर अज़ीज़ी) आयत २/३२ के अंतर्गत, मुज़्तबाई प्रेस, दिल्ली, पृ. १७७।
2. मदारिज अल-नुबुव्वह।

पृष्ठ ४९४/६९२

حضرت یوسف واخوان ایشان واقع شدہ کہ "وخروا لہ سجدا" در شریعت مائیں طریق ہم فیما بین مخلوقات حرام است بدلیل احادیث متواترہ کہ دیں باب وارد شدہ ۱۔

حضرت ابویوسف کے بھائیوں کے واقعہ میں مذکور ہے کہ انہوں نے یوسف کو سجدہ کیا۔ لیکن ہماری شریعت میں یہ طریقہ بھی لوگوں کا آپس میں اختیار کرنا حرام ہے ان متواتر حدیثوں کی وجہ سے جو اس باب میں وارد ہوئیں۔ (ت) تو یہ افتراء بھی سو افتراء ہے۔

(۶۲) جس کی یہ قاہر تصریحیں ہوں اس کے ایک محاورے کے لفظ مسجودِ خلائق کو معنی حقیقی شرع پر حمل کرنا اور اس سے اس کے نزدیک جواز نکالنا صریح ہٹ دھرمی ہے یوں تو شاہ صاحبِ بدرِ جہاں اعلم و اعظم حضرت شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ کی مدارج شریف میں ہے رب عزوجل نے حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی نسبت فرمایا:

تسمیہ کردم او را بمحمد واحمد و محمود و گردانیدم او را عابد و معبود ۲۔

میں نے ان کا نام محمد، احمد اور محمود رکھا، اور میں نے ان کو عابد اور معبود بنایا(یعنی خدا کی عبادت کرنے والا اور لوگوں کا محبوب اور مخدوم) (ت)

اب یہاں بھی کہنا کہ حضرت محدث دہلوی "معبود" کا لفظ کسی بندے کے حق میں لکھتے ہیں یا کسی خدا کے ص ۱۶، سجدہ تحیت بالائے طاق عبادتِ مخلوق بھی جائز کر لینا اور یہ "کسی خدا" بھی عجیب لفظ ہے۔ معلوم نہیں بکرے کے نزدیک کتنے خدا ہیں شاید کرشن مت کے چھپن کروڑ لئے ہوں۔

(۶۳) بکرے نے جو مضمون فوائد الفواد سے نقل کیا بعینہ یہی مضمون سیر الاولیاء میں حضرت سلطان الاولیاء رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے:

دریں حال کہ او پیش مابود وحید الدین قریشی درآمد وسر بر زمیں نہاد۔ شیخ سعدی خویش گوید:

ہر جا کہ روئے زندہ دلے بر زمیں تست
ہر جا کہ دست غمزدہ در دعائے تست

اسی حال میں جب وہ میرے سامنے تھا وحید الدین قریشی آیا اور اس سرزمین پر رکھا۔ شیخ سعدی علیہ الرحمۃ کیا خوب فرماتے ہیں:

"جس جگہ چہرہ تازہ ہو تو وہ تیری زمین پر بچھا ہے"

۱ فتح العزیز (تفسیر عزیزی) تحت آیۃ ۳۲/۲ مطبع مجتبائی دہلی ص ۱۷۷ ۲ مدارج النبوۃ

Fatawa-e-Razvia, Volume 22

| Another elder says: | And where there is a grief-stricken one, hands are towards you for prayer. | | شعاع روز بھی تابد از جبین کسے | "Another elder says: | | کہ در پرستش تو بر نہد بخاک جبین 1 | "Till eternity, bright rays burst from the forehead of someone who places that forehead on the ground for your worship'" (T) |

Here, not only is the one to whom prostration is made present, but worship itself is present. Now, to say that Hazrat Sultan-ul-Awliya (may Allah be pleased with him) - God forbid - considered the prostration of worship for other than Allah permissible, just as here 'worship' (parastish) does not mean adoration but service, similarly 'prostration' (masjood) means being served or obeyed. These are well-known meanings and are used in common parlance. But what is the cure for enmity?

(64) 'Bahr' is a master in every kind of invention; he even shows diligence (ijtihad) in lexicography. Meanings of words are carved out of his own heart. In the first fabrication against 'Alamgiri', he forged these words: "اوطأطأ راسہ فلا بأس" (He lowered his head, so there is no harm), the clear translation of which was: "If he bowed his head, there is no harm." He turned this into (page 13): "Or if he rubs his head on the ground, there is no issue." Ask Bahr, in which language is the translation of 'Ta'ta'a' (lowered) "rubbing on the ground"? It is a matter of wonder that when the original text itself was his own creation, which has no basis in 'Alamgiri', why didn't he just forge "or he prostrated to him"? What necessity came in the way that he kept the word 'Ta'ta'a' and then made a false translation as well? Except that he wanted to show his skill in invention: carving the text from the heart and then carving a lie upon lie for its translation. "2 "ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ (Darkness, some of it on top of others. - So many darknesses that they are layered over one another. - T)

(65) In 'Siyar-ul-Awliya' it was: "3 "مرید زمین بوسید (The disciple kissed the ground). Its translation was carved as: "The disciple fell into prostration on the ground." If this translation on the book is a fabrication as per Bahr's habit, then it is obvious; otherwise, according to the essence of the Sahih Muslim hadith "فھو احد الکاذبین" (So he is one of the liars. - T) then he is a liar. The current critique is: in 'Lata'if' it was "4 "بعضے اصحاب روایت شرعی ہم آوردہ اند (Some companions have brought a Shari'i report as well), which Bahr translated as: "Some also bring reports of Shari'i companions," to imply continuity (istimrar), whereas the gist of it is only that some gentleman brought a Shari'i report on it as well.

1. Siyar-ul-Awliya, Chapter Six, point regarding the belief of disciples, etc., Mu'assasah Intisharat Islami, Lahore, p. 350.
2. Al-Qur'an al-Karim, 24/40.
3. Siyar-ul-Awliya, Chapter Six, Mu'assasah Intisharat Islami, Beirut, p. 350.
4. Lata'if Ashrafi fi Bayan Tawa'if Sufi, Latifah Haft-dahum (17th), Maktabah Samnani, Karachi, Part II, p. 29.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 22

| एक और बुजुर्ग कहते हैं: | और जहाँ कोई ग़मज़दा हो, तो हाथ तेरी ओर दुआ के लिए हैं। | | شعاع روز بھی تابد از جبین کسے | "एक दूसरे बुजुर्ग फ़रमाते हैं: | | کہ در پرستش تو بر نہد بخاک جبین 1 | "कयामत तक रौशन किरणें उस शख्स की पेशानी (माथे) से फूटती हैं जो तेरी इबादत के लिए उस पेशानी को ज़मीन पर रख देता है।" (त) |

यहाँ तो न केवल महज़ वह जिसकी सजदा किया जाए, बल्कि इबादत भी मौजूद है। अब यह कह देना कि हज़रत सुल्तानुल औलिया (रज़िअल्लाहु तआला अन्हु) - माज़अल्लाह - गैर-खुदा के लिए सजदा-ए-इबादत को जायज़ समझते थे, जैसे यहाँ 'परस्तिश' (इबादत) का अर्थ इबादत नहीं बल्कि खिदमत है, वैसे ही वहाँ 'मसूजद' का अर्थ मख़दूम (जिसकी सेवा की जाए) और मुताअ (जिसकी आज्ञा मानी जाए) है। ये खुद मशहूर अर्थ हैं और आम मुहावरे में इस्तेमाल होते हैं। मगर बैर (अदावत) का क्या इलाज।

(64) 'बहर' हर किस्म की ईजाद (नया गढ़ने) में माहिर है; लुग़त (शब्दकोश) में भी उसका इज्तिहाद (नया शोध) है, शब्दों के अर्थ भी दिल से तराश लिए जाते हैं। 'आलमगीरी' पर पहले इफ़्तिरा (झूठ/आरोप) में ये शब्द गढ़े: "اوطأطأ راسہ فلا بأس" (उसने अपना सर झुकाया तो कोई हर्ज नहीं), जिसका साफ़ तर्जुमा यह था: "या सर झुकाया तो हर्ज नहीं", इसे यह बना लिया (पृष्ठ 13): "या अपने सर को ज़मीन पर रगड़े तो कुछ मुज़ायका (हर्ज) नहीं।" बहर से पूछिये कि 'ता-ता-अ' (झुकाना) का तर्जुमा "ज़मीन पर रगड़ना" कहाँ की ज़बान है। ताज्जुब की बात है कि जब असल इबारत ही उसकी अपनी बनाई हुई थी, जिसका आलमगीरी में कोई नामोनिशान नहीं, तो उसने शुरू से ही "या उसने उसे सजदा किया" क्यों न गढ़ लिया? उसे ऐसी क्या ज़रूरत पड़ी कि लफ्ज़ 'ता-ता-अ' रखकर तर्जुमा भी झूठा किया? मगर यह कि ईजाद में अपनी महारत दिखानी थी कि इबारत भी दिल से तराशें और फिर उस झूठ का तर्जुमा 'झूठ दर झूठ' गढ़ें। "2 "ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ (अंधेरे, जिनमें से कुछ एक के ऊपर एक हैं। - इतने ज़्यादा अंधेरे हैं कि वे एक दूसरे पर छाए हुए हैं। - त)

(65) 'सियरुल औलिया' में था: "3 "مرید زمین بوسید (मुरीद ने ज़मीन चूमी)। इसका तर्जुमा यह तराशा गया: "मुरीद ज़मीन पर सर-ब-सजदा हो गया।" अगर किताब पर यह तर्जुमा बहर की आदत के मुताबिक इफ़्तिरा है तो ज़ाहिर है, वरना सही मुस्लिम की हदीस के मफ़हूम "فھو احد الکاذبین" (तो वह एक झूठा है। - त) के मुताबिक वह एक झूठा है। नकद वक्त (ताज़ा बहस) है: 'लताइफ़' में था

"4 "بعضے اصحاب روایت شرعی ہم آوردہ اند (कुछ असहाब ने शरीअत की रिवायत पेश की है), जिसका तर्जुमा बहर ने यह किया: "कुछ शरीई असहाब की रिवायत भी लाते हैं", ताकि इससे निरंतरता (इस्तमरार) ज़ाहिर हो, जबकि इसका हासिल सिर्फ इतना है कि कोई साहब उस पर शरीई रिवायत भी लाए।

---

1. सियरुल औलिया, बाब छठा, मुरीदों के अकीदे के बयान में, मुअस्ससतुन इंतिशारातिल इस्लामिया, लाहौर, पृष्ठ 350.
2. अल-क़ुरआन अल-करीम, 24/40.
3. सियरुल औलिया, बाब छठा, मुअस्ससतुन इंतिशारातिल इस्लामिया, बेरूत, पृष्ठ 350.
4. लत़ाइफ़-ए-अशरफी फ़ी बयान-ए-तवाइफ़-ए-सूफी, लतीफ़ा सतरहवां, मकतबा समनानी, कराची, हिस्सा दोम, पृष्ठ 29.

| بزرگے دیگر گوید: | اور جس جگہ غمزدہ ہو تو ہاتھ تجھ سے دعا کے لیے ہیں۔ | | شعاع روز بھی تابد از جبین کسے | "ایک دوسرے بزرگ فرماتے ہیں: | | کہ در پرستش تو بر نہد بخاک جبین 1 | "ابد تک روشن شعاع کسی کی پیشانی سے پھوٹتی ہیں کہ تیری پرستش کے لئے وہ پیشانی زمین پر رکھ دیتا ہے" (ت) |

یہاں تو نہ نرا مسجود بلکہ پرستش موجود، اب کہہ دینا کہ حضرت سلطان الاولیاء رضی اللہ تعالٰی عنہ معاذاللہ غیر خدا کے لئے سجدہ عبادت روا جانتے تھے جیسے یہاں پرستش بمعنی عبادت نہیں بلکہ خدمت یونہی وہاں مسجود بمعنی مخدوم و مطاع، یہ خود مشہور معنی ہیں اور عام محاورہ میں مستعمل ہے۔ مگر عناد کا کیا علاج۔

(۶۴) بحر کو ہر قسم اختراع میں کمال ہے لغت میں بھی اجتہاد ہے لفظ کے معنی بھی دل سے تراش لیے جاتے ہیں عالمگیری پر افتراء نمبر اول میں یہ لفظ گھڑے "اوطأطأ راسہ فلا بأس" جس کا صاف ترجمہ یہ تھا "یا سر خم کیا تو حرج نہیں" اسے یہ بنا لیا ص ۱۳، "یا اپنے سر کو زمین پر رگڑے تو کچھ مضائقہ نہیں" بحر سے پوچھئے طأطأ کا ترجمہ "زمین پر رگڑنا" کہاں کی زبان ہے۔ مقام حیرت ہے جب اصل عبارت ہی اپنی ساختہ پر داختہ تھی جس کا عالمگیری میں تھل نہ بیڑا تو سرے سے اوسجد لہ کیوں نہ گھڑ لیا اس کی کیا ضرورت آڑے آئی کہ لفظ طأطأ رکھ کر ترجمہ بھی جھوٹا کرے مگر یہ کہ اختراع میں اپنی مہارت دکھانی کہ عبارت بھی دل سے تراشیں پھر اس جھوٹ کا ترجمہ جھوٹ در جھوٹ گھڑیں "ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ" 2 (اتنے زیادہ اندھیرے ہیں کہ وہ ایک دوسرے پر چھائے ہوئے ہیں۔ت)

(۶۵) سیر الاولیاء میں تھا: مرید زمین بوسید 3 اس کا ترجمہ یہ تراشہ گیا "مرید زمین پر سر بسجود ہو گیا۔" اگر ترجمہ کتاب پر یہ حسب عادت بحری افتراء ہے تو ظاہر ورنہ فحوائے حدیث صحیح مسلم "فھو احد الکاذبین" تو وہ ایک جھوٹا ہے۔ ت) نقد وقت ہے لطائف میں تھا بعضے اصحاب روایت شرعی ہم آوردہ اند 4 جس کا ترجمہ بحر نے یہ کیا "بعض اصحاب شرعی کی روایت بھی لاتے ہیں" کہ استمرار پر دلالت کرے حالانکہ اس کا حاصل صرف اس قدر کہ کوئی صاحب اس پر روایت شرعی بھی لائے۔

---

1 سیدالاولیاء باب ششم نکتہ درمیان اعتقاد مریدان الخ مؤسسۃ انتشارات اسلامی لاہور ص ۳۵۰ 2 القرآن الکریم ۲۴ / ۴۰ 3 سیر الاولیاء باب ششم مؤسسۃ انتشارات اسلامی بیروت ص ۳۵۰ 4 لطائف اشرفی فی بیان طوائف صوفی لطیفہ ہفتہ ہیم مکتبہ سمنانی کراچی حصہ دوم ص ۲۹

Fatawa Ridawiyyah Volume 22

From which it is evident that the author of Lata'if neither saw that narration himself nor had such confidence in it to state with certainty that it is a Sharia-compliant narration. Instead, he cited an anonymous person; this cannot be a valid chain of authority (sanad). Far from being the instruction of Hadrat Qudwat al-Kubara, it is not even the statement of the author of Lata'if, and the narrator is unknown, rather, anonymous in name and identity.

(66 to 69) The state of this anonymous narrator's citation is revealed by the fact that he cited in one passage that prostration of greeting (sajda tahiyyat) to a Prophet, spiritual guide (pir), king, parents, and master is permissible. He boldly claimed that all this is mentioned in Fatawa Qazikhan, Saghir Khani, Taysir, Siraji, Khani, and Kafi. This is a fabrication against Fatawa Qazi Khan, a fabrication against Saghir Khani, and a fabrication against Siraji. "Bring your proof, if you are truthful."[1] (O people! Bring your evidence if you are true. - Translator)

(70) Such is the state of ignorance that he considered Fatawa Qazi Khan and Khani as two separate books, whereas they are one and the same.

(71) Regarding Taysir, which Bakr called Fatawa Taysir on page 14, there is no Fatawa book by this name in our school of thought (Madhhab). It is incumbent upon this narrator, and now upon his follower Bakr, to explain what book this is, who authored it, and where this passage exists within it.

(72) Regarding the distortion in the meaning of Multaqit mentioned in point 32, it is written in the same series on page 22: Hadrat Ibn Abbas said, "Prostration of greeting is like salam, and there is no harm if cheeks are placed before the feet." If this statement is attributed to Hadrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with both of them), then it is a fabrication against Ibn Abbas; otherwise, it is against Multaqit.

(73) If Ibn Abbas meant that in previous nations prostration of greeting was used instead of greeting, how does it harm us or benefit the opponent? And if the meaning is that Ibn Abbas now considers prostration of greeting to be like salam, then it is absolutely a fabrication against him. As for why the author of Lata'if included such a fabrication-filled narration in the book, once he stated "some have brought this narration," he became absolved of responsibility, just as many Hadith scholars narrate false and fabricated traditions, knowing that once the chain (sanad)

is written, the blame no longer lies with them. Furthermore, Mawlana Malik al-Ulama Bahr al-Ulum states in Fawatih al-Rahmut:

Al-udul min ghayr al-aimma la yubaluna amman akhadhu wa rawau ala tara al-Shaykh Ala al-Dawla al-Simnani kayfa i'tamada ala al-Ratan al-Hindi wa ayyu rajulin

That is, people other than the Imams and reliable, just individuals do not care from whom they take or narrate. Do you not see how Hadrat Shaykh Ala al-Dawla Simnani (may his secret be sanctified) relied upon Ratan al-Hindi, and what a man he was!

[1] Al-Qur'an al-Karim 2/111

जिससे स्पष्ट है कि 'लत़ाइफ़' के लेखक ने न तो उस रिवायत को स्वयं देखा और न ही उस पर इतना भरोसा था कि विश्वास के साथ कह सकें कि यहाँ शरीयत की रिवायत भी है। बल्कि एक अज्ञात व्यक्ति का हवाला दिया, यह सनद (प्रमाण) नहीं हो सकता। हज़रत.क़ुद्दवतुल.क़ुब्बरा का निर्देश तो दूर की बात, यह लत़ाइफ़ के लेखक का कथन भी नहीं है, और न ही वर्णनकर्ता का पता है, बल्कि वह नाम और पहचान से अज्ञात है।

(66 से 69) इस अज्ञात वर्णनकर्ता के वर्णन की स्थिति यहाँ से स्पष्ट होती है कि उसने एक लेख में उल्लेख किया कि नबी, पीर, बादशाह, माता-पिता और स्वामी को सजदा-ए-तहियत (अभिवादन स्वरूप सिजदा) जायज़ है और बेधड़क कह दिया कि यह सब फ़तावा क़ाज़ीख़ान, सगीर खानी, तयसीर, सिराजी, खानी और काफ़ी में है। यह फ़तावा क़ाज़ी ख़ान पर मिथ्यारोप (इफ़्तरा) है, सगीर खानी पर मिथ्यारोप है, सिराजी पर मिथ्यारोप है, "अपनी दलील लाओ अगर तुम सच्चे हो।"[1] (लोगो! अपना प्रमाण लाओ अगर तुम सच बोलने वाले हो। - अनु.)

(70) अज्ञानता की यह स्थिति है कि फ़तावा क़ाज़ी ख़ान को अलग और खानी को अलग माना, जबकि ये दोनों एक ही हैं।

(71) 'तयसीर' जिसे बक्र ने पृष्ठ 14 पर फ़तावा तयसीर कहा है, हमारे मज़हब (विचारधारा) में इस नाम की कोई फ़तावा किताब नहीं है। इस वर्णनकर्ता और अब उसके अनुयायी बक्र पर यह अनिवार्य है कि वे बताएँ कि यह कौन सी किताब है, किसकी रचना है और इसमें यह विषय कहाँ है।

(72) 'मुल्तक़ित' के अर्थ में जो हेर-फेर नंबर 32 में गुज़री, उसी सिलसिले में पृष्ठ 22 पर लिखा है: हज़रत इब्ने अब्बास ने फ़रमाया है, "सजदा-ए-तहियत सलाम की तरह है और इसमें कोई हर्ज नहीं यदि पैरों के सामने गाल रखे जाएँ।" यदि यह कथन हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से संबंधित है, तो यह इब्ने अब्बास पर मिथ्यारोप है, अन्यथा मुल्तक़ित पर।

(73) यदि इब्ने अब्बास का तात्पर्य यह था कि पिछली उम्मतों में सलाम के स्थान पर सजदा-ए-तहियत होता था, तो यह हमें क्या नुकसान पहुँचाता है और विरोधी के लिए क्या फ़ायदेमंद है? और यदि मतलब यह है कि इब्ने अब्बास अब सजदा-ए-तहियत को सलाम जैसा कहते हैं, तो यह निश्चित रूप से उन पर मिथ्यारोप है। रही यह बात कि फिर लत़ाइफ़ के लेखक ने ऐसी मिथ्यारोप से भरी रिवायत को किताब में क्यों दर्ज किया, तो जब उन्होंने कह दिया कि "कुछ लोग यह रिवायत लाए हैं," तो वे

ज़िम्मेदारी से मुक्त हो गए, जैसे बहुत से मुहद्दिसीन (हदीस विशेषज्ञ) झूठी और मनगढ़ंत हदीसें रिवायत करते हैं और जानते हैं कि जब हमने सनद लिख दी तो हम पर दोष नहीं रहा। इसके अलावा मौलाना मलिकुल उलमा बहरुल उलूम 'फ़वातिहुर रहमूत' में फ़रमाते हैं:

अल-उदूलु मिन ग़ैरिल अइम्मति ला युबालूना अम्मन अख़ज़ू व रवु अ-ला तरा अल-शैख़ अला अद्-दवला अस्-सिमनानी कैफ़ा इअ्तमदा अलर्-रतनिल हिन्दी व अय्यु रजुलिन

अर्थात्, इमामों के अलावा अन्य लोग और विश्वसनीय न्यायप्रिय हज़रात इस बात की परवाह नहीं करते कि वे किससे ले रहे हैं और किससे रिवायत कर रहे हैं। क्या आपने हज़रत शैख़ अलाउद्दौला सिमनानी (क़ुद्दिस सिर्रहु) को नहीं देखा कि उन्होंने रतन हिन्दी पर कैसे भरोसा कर लिया, और वह कैसा आदमी था!

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/111

جس سے ظاہر کہ مصنف لطائف نے نہ وہ روایت آپ دیکھی نہ اس پر ایسا اعتماد کہ جزم فرماتے کہ یہاں روایت شرعی بھی ہے بلکہ ایک شخص مجہول کا حوالہ دیا یہ سند نہیں ہو سکتا کہ ارشاد حضرت قدوۃ الکبراء تو درکنار قول صاحب لطائف بھی نہیں نہ ناقل معلوم بلکہ مجہول الاسم والمسمی۔

(۶۹ تا ۶۶) اس ناقل مجہول کی نقل کی حالت یہاں سے کھلتی ہے کہ اس نے ایک مضمون میں نقل کیا کہ نبی و پیر و بادشاہ و والدین و مولی کو سجدہ تحیت جائز ہے اور بے دھڑک کہہ دیا یہ سب بیان فتاوی قاضیخان اور صغیر خانی اور تیسیر اور سراجی اور خانی اور کافی میں ہے، فتاوی قاضی خان اور افتراء صغیر خانی پر افتراء، سراجی پر افتراء، "هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ" 1 (لوگو ! اپنی دلیل لاؤ اگر تم سچے ہو۔ ت)

(۷۰) جہالت کی یہ حالت کہ فتاوی قاضی خان کو جدا گنا اور خانی کو جدا، حالانکہ یہ وہی ہے۔

(۷۱) تیسیر جسے بکر نے ص ۱۴ پر فتاوی تیسیر کہا ہمارے مذہب کا کوئی فتاوی اس نام کا نہیں اس ناقل اور اب اس کے متبع بکر پر لازم کہ بتائے یہ کیا کتاب کس کی تصنیف اور اس میں یہ مضمون کہاں ہے۔

(۷۲) ملتقط کے معنی میں جو تحریف کی نمبر ۳۲ میں گزری اسی سلسلہ میں لکھا ص ۲۲ حضرت ابن عباس نے فرمایا ہے "سجدہ تحیت مثل سلام کے ہے اور کچھ نہیں حرج نہیں اگر پیروں کے سامنے رخسارے رکھے جائیں" یہ اگر مقولہ حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما شامل کی اتوا بن عباس پر افتراء ہے ورنہ ملتقط پر۔

(۷۳) اگر ابن عباس نے گزشتہ امتوں میں سجدہ تحیت کو بجائے سلام کہا تو ہمیں کیا مضر اور مخالف کو کیا مفید اور اگر یہ مطلب کہ ابن عباس اب سجدہ تحیت کو مثل سلام کہتے ہیں تو قطعاً ان پر افتراء۔ رہا یہ کہ پھر صاحب لطائف نے ایسی افتراء بھری نقل کو درج کتاب کیوں کیا، جب انھوں نے فرما دیا کہ بعض یہ روایت لائے وہ بری الذمہ ہو گئے جیسے بہت محد ثین احادیث باطلہ موضوعہ روایت کرتے ارو جانتے کہ جب ہم نے سند لکھ دی ہم پر الزام نہ رہا علاوہ بریں مولانا ملک العلماء بحر العلوم فواتح الرحموت میں فرماتے ہیں :

العدول من غیر الائمة لا یبالون عمن اخذوا و رووا الا تری الشیخ علاء الدولة السمنانی کیف اعتمد علی الرتن الهندی و ای رجل

یعنی اماموں کے سوا اور ثقہ عادل حضرات اس کی پرواہ نہیں کرتے کہ کس سے لیتے کس سے روایت کرتے ہیں حضرت شیخ علاء الدولة سمنانی قدس سرہ کو نہ دیکھا کیو نکر رتن ہندی پر اعتماد فرمالیا حضرت

1 القرآن الکریم ۲/ ۱۱۱

Fatawa Razawiyya, Volume 22

"[1]يكون مثله في العدالة" - Who will be as just as the one praised?

(74) On page 14, where several references are listed without quoting the actual text, naming especially 'Ma'arif', 'Sirajiyyah', 'Aziziyyah', and 'Sharh Mishkat', it has already been clarified above that these references are certainly false. 'Fatawa Taysir' is not even a fatwa collection. Among them, the sixth name is the commentary on Surah Yusuf by Mu'in-ud-Din the preacher. When Bakr's work is so fragmented and full of fabrications, what reliance can be placed on this reference? Even if it were genuine, what authority does the statement of a preacher hold against the explicit clarifications of the Imams and the teachings of Hadith? This is the reality of Bakr's citations. "And there is no power nor might except with Allah, the Most High, the Most Great." (There is no power to avoid sins and no strength to do good deeds except through the granting of success by Allah Almighty, Who is of exalted rank and great status. - Translator)

Second Section: Bakr's slanders against the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and the proof of the prohibition of the prostration of greeting (Sajda Tahiyat) from Hadith.

(75) Well, up to this point, there were only slanders against linguistics, jurisprudence, the Imams, and the Companions (may Allah be pleased with them). But how could Bakr's growing audacity restrain itself? It did not refrain from slandering the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) either. On page 9, he said: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself said: "My speech does not abrogate the speech of Allah"[2]. This Hadith was narrated by Ibn Adi and Daraqutni through Muhammad bin Dawud al-Qantari from Jabrun bin Waqid al-Afriqi. Ibn Adi said in 'Al-Kamil' and Ibn Jawzi said in 'Al-Ilal' that this Hadith is 'Munkar' (disapproved). Al-Dhahabi said in 'Al-Mizan' that Jabrun is 'Mutta-ham' (accused), and he narrated this Hadith out of a lack of shame. In the entry for Qantari, he said this Hadith is 'Batil' (void/false). In the entry for Afriqi, he said this Hadith is 'Mawdu' (fabricated). Imam [Ibn] Hajar in 'Lisan al-Mizan' confirmed these statements in both places. After the matter is clear, to claim that the Prophet said it, using a narration that is 'Munkar', 'Batil', 'Mawdu', and from an accused liar, is the audacity of slandering the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him).

(76) Bakr, a claimant of being Hanafi, has deviated. In the Hanafi school, a Quranic verse can certainly be abrogated by a Hadith, "as is explicitly stated in all their books of principles" (as the explicit clarification is present in general books of principles. - Translator). In rulings, the speech of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the speech of Allah Almighty Himself, so the speech of God was abrogated by the speech of God.

---

[1] Fawatuh al-Rahamoot, following al-Mustasfa, Second Principle, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 2/175. [2] Al-Kamil fi Du'afa al-Rijal, entry for Jabrun bin Waqid al-Afriqi, Dar al-Fikr, Beirut, 2/602.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

"[1]"يكون مثله في العدالة - प्रशंसा किए गए के समान कौन न्यायप्रिय होगा।

(74) पेज 14 पर जहाँ बिना इबारत नक़ल किए सिर्फ़ चन्द हवालों के नाम गिनाए गए हैं, जिनमें विशेष रूप से 'मआरिफ़', 'सिराजिया', 'अज़ीज़िया' और 'शराह मिश्कात' के हवाले यकीनन झूठे होना ऊपर स्पष्ट हो चुका है। और 'फ़तावा तयसीर' तो कोई फ़तावा ही नहीं है। उन्हीं में छठा नाम मुईनुद्दीन वाअिज़ की 'तफ़सीर सूरह यूसुफ़' का है। मगर जब बक्र का काम इस क़दर कमज़ोर और झूठ से भरा है, तो इस हवाले पर क्या भरोसा? और अगर हो भी, तो इमामों के स्पष्टीकरण और हदीस के निर्देशों के मुक़ाबले एक वाअिज़ (प्रचारक) की बात का क्या प्रमाण? यह है बक्र की सनदों (प्रमाणों) की हक़ीक़त। "और अल्लाह के सिवा कोई ताक़त और कोई कुव्वत नहीं जो बहुत बुलन्द और अज़ीम शान वाला है।" (गुनाहों से बचने और नेकी करने की ताक़त बुलन्द मर्तबे और अज़ीम शान वाले अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ देने के सिवा किसी में नहीं। - अनुवादक)

दूसरा भाग: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर बक्र का इफ़्तिरा (झूठ) और हदीस से सजदा-ए-तहियत (अभिवादन का सजदा) की हरामियत का सुबूत।

(75) भला यहाँ तक तो लुग़त (शब्दकोश), फ़िक़्ह (न्यायशास्त्र), इमामों और सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) पर ही इफ़्तिरा (झूठ) थे, लेकिन बक्र की बढ़ती हिम्मत क्या सब्र करती, हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर भी इफ़्तिरा से बाज़ न आई। पेज 9 पर कहा: ख़ुद आं-हज़रत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "मेरा कलाम अल्लाह के कलाम को मन्सूख़ (रद्द) नहीं कर सकता"[2]। यह हदीस इब्ने अदी और दारक़ुतनी ने मुहम्मद बिन दाऊद अल-क़न्तरी के माध्यम से जबरून बिन वाक़िद अल-अफ़्रीकी से रिवायत की है। इब्ने अदी ने 'अल-कामिल' में और इब्ने जौज़ी ने 'अल-इलल' में कहा कि यह हदीस 'मुनकर' (अस्वीकार्य) है। ज़हबी ने 'मीज़ान' में कहा कि जबरून 'मुत्तहम' (आरोपित) है, उसने हया की कमी के कारण यह हदीस रिवायत की। क़न्तरी के अनुवाद में कहा कि यह हदीस 'बातिल' (झूठी) है। अफ़्रीकी के अनुवाद में कहा कि यह हदीस 'मौज़ू' (गढ़ी हुई) है। इमाम हजर ने 'लिसानुल मीज़ान' में दोनों जगह उनके इन कथनों को बरक़रार रखा। मामला साफ़ होने के बाद, एक मुनकर, बातिल, मौज़ू और झूठ के आरोपित व्यक्ति की रिवायत को यह कहना कि हुज़ूर ने फ़रमाया है, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर झूठ बांधने की जुर्रत है।

(76) हनफ़ियत का दावा करने वाला बक्र हनफ़ी मज़हब से अलग चला। हनफ़ी मज़हब में बेशक आयत हदीस से मन्सूख़ हो सकती है, "जैसा कि उनकी उसूल (सिद्धान्तों) की तमाम किताबों में स्पष्ट रूप से लिखा है" (जैसा कि उसूल की आम किताबों में इसकी वज़ाहत मौजूद है। - अनुवादक)। अहकाम (नियमों) में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का कलाम अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ही का कलाम है, तो ख़ुदा का कलाम ख़ुदा ही के कलाम से मन्सूख़ हुआ।

---

[1] फ़वातहुर रहमूत, अल-मुस्तस्फ़ा के परिशिष्ट में, दूसरा उसूल, मंशूरातुल शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान, 2/175. [2] अल-कामिल फ़ी ज़ोअफ़ा-इर-रिजाल, जबरून बिन वाक़िद अल-अफ़्रीकी का अनुवाद, दारुल फ़िक्र, बेरूत, 2/602.

पेज 497/692

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

یکون مثلہ فی العدالۃ 1 - ممدوح کے برابر کون عادل ہوگا۔

(۷۴) ص ۱۴ پر جہاں چند حوالوں میں بے نقل عبارت صرف نام گنائے ہیں جن میں خاص کر معارف وسراجیہ و عزیزیہ و شرح مشکوۃ کے حوالے یقیناً جھوٹ ہونا اوپر واضح ہو چکا اور فتاوی تیسیر کوئی فتاوی ہی نہیں انھیں میں چھٹا نام معین الدین واعظ کی تفسیر سورہ یوسف کا ہے بگر جب اس قدر شدید الاجزاء کثیر الافتراء ہے تو اس حوالے پر کیا اعتماد ، اور ہو تو تصریحات ائمہ و ارشادات حدیث کے مقابل ایک واعظ کی بات سے کیا استناد ، یہ حقیقت ہے بکر کی سندوں کی ، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم (گناہوں سے بچنے اور نیکی کرنے کی طاقت بلند مرتبہ اور عظیم شان والے اللہ تعالیٰ کی توفیق دینے کے سوا کسی میں نہیں ۔ ت)

فصل دوم : رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم پر بکر کے افتراء اور حدیث سے تحریم سجدہ تحیت کا ثبوت

(۷۵) بھلا یہاں تک تو لغت وفقہ و ائمہ وصحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم ہی پر افتراء تھے مگر بکر کی بڑھتی ہمت کیا صبر کرے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر بھی افتراء سے باز نہ آئی ص ۹ پر کہا : خود آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا : کلامی لا ینسخ کلام اللہ ۲ میرا کلام خدا کے کلام کو منسوخ نہیں کرسکتا ، یہ حدیث ابن عدی و دار قطنی نے بطریق محمد بن داؤد القنطری عن جبرون بن واقد الافریقی روایت کی ابن عدی نے کامل اور ابن جوزی نے علل میں کہا یہ حدیث منکر ہے ، ذہبی نے میزان میں کہا جبرون متہم ہے اس نے قلت حیا سے یہ حدیث روایت کی ترجمہ ، قنطری میں کہا یہ حدیث باطل ہے، ترجمہ افریقی میں کہا یہ حدیث موضوع ہے، امام

حجر نے لسان المیزان میں دونوں جگہ ان کے یہ کلام مقرر رکھے ، بعد وضوح امر ایک منکر ، باطل ، موضوع حدیث متہم بالکذب کی روایت کو کہنا کہ حضور نے فرمایا ہے ، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر افتراء کی جرات ہے۔

(۷۶) بکر مدعی حنفیت سے جدا چلا ، مذہب حنفی میں بیشک آیت حدیث سے منسوخ ہو سکتی ہے کما ھو مصرح في کتب اصولہم قاطبۃ (جیسا کہ اصول کی عام کتابوں میں اس کی تصریح موجود ہے ۔ ت) احکام میں حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا کلام اللہ عزوجل ہی کا کلام ہے تو کلام خدا کلام خدا ہی سے منسوخ ہوا۔

---

1 فواتح الرحموت بذیل المستصفی الاصل الثانی منشورات الشریف الرضی قم ایران ۲ / ۱۷۵ 2 الکامل فی ضعفاء الرجال ترجمہ جبرون بن واقد الافریقی دار الفکر بیروت ۲ / ۶۰۲

Volume 22 Fatawa Ridawiyya

Allah Almighty said: "Nor does he speak from [his own] inclination. It is not but a revelation revealed."[1] (Allah Almighty said) This Prophet does not speak out of his own desire; it is nothing but revelation that is sent to him.

(77) On page 15, a heading was given: "The Holy Prophet (PBUH) himself allowed prostration," meaning the prostration of greeting to someone other than God, which is the subject of discussion. This is a severe and blatant fabrication against the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). "Produce your proof, if you should be truthful."[2] Bring your evidence if you are telling the truth. Allah Almighty says:

"They only invent falsehood who do not believe."[3] Such lies and fabrications are only committed by those who do not have faith.

There is no god but Allah; rather, the Holy Prophet (PBUH) declared it haram (forbidden). (78) Under this heading, it was said: "It is in Mishkat from Ibn Khuzaymah bin Thabit that he saw himself in a dream prostrating on the forehead of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). He related this dream to the Prophet, and he (PBUH) said 'Your dream is true.' He (PBUH) immediately lay down and allowed Ibn Khuzaymah to prostrate on his forehead." O Muslims! Look at this great injustice. Where is prostrating on the forehead and where is prostrating to the Prophet himself? Perhaps Bakr thinks that prostrating on a prayer mat or the ground means prostrating to that piece of cloth or land. (79) Such is the state of ignorance that in Mishkat Sharif it was:

Narrated from Ibn Khuzaymah bin Thabit from his uncle Abu Khuzaymah that he saw in a dream[4] - Meaning Ibn Khuzaymah bin Thabit narrates from his uncle Abu Khuzaymah that he (the uncle) saw a dream.

He attributed that dream to the narrator of the dream: "Ibn Khuzaymah bin Thabit saw a dream," and for the sake of this ignorance, he committed a deliberate fabrication against the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) by saying, "He allowed Ibn Khuzaymah to prostrate on his forehead." (80) A similar instance of ignorance and unintentional fabrication is that in the Hadith it was:

[1] Al-Quran Al-Karim 53/3 [2] Al-Quran Al-Karim 2/111 [3] Al-Quran Al-Karim 16/105 [4] Mishkat al-Masabih, Book of Dreams, Second Section, Mujtabai Press, Delhi, p. 396

जिल्द 22 फ़तावा रिज़विया

अल्लाह तआला ने फ़रमाया "और वह (नबी) अपनी इच्छा से कुछ नहीं कहते। यह तो केवल वही (प्रकाशना) है जो भेजी जाती है।"[1] (अल्लाह तआला ने फ़रमाया) यह नबी अपनी ख़्वाहिश से कुछ नहीं फ़रमाते, वह तो सिर्फ वही है जो भेजी गई।

(77) सफ़हा 15 पर सुर्खी (हेडिंग) दी गई: "आं हज़रत ने ख़ुद सज्दे की इजाज़त दी" यानी ग़ैर ख़ुदा को सज्दा-ए-तहियत की जिसकी बहस है, यह रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर मुँह भर कर शदीद इफ़्तरा (झूठा आरोप) है। "अपनी दलील लाओ अगर तुम सच्चे हो।"[2] अपनी बुरहान (दलील) लाओ अगर तुम सच्चे हो। अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है:

"झूठ इफ़्तरा वही करते हैं जो ईमान नहीं रखते।"[3] ऐसे झूठ इफ़्तरा वही करते हैं जो ईमान नहीं रखते।

ला इलाहा इल्लल्लाह, बल्कि हुज़ूर ने इसे हराम फ़रमाया। (78) इस सुर्खी के नीचे कहा: "मिशकात में इब्ने ख़ुज़ैमा बिन साबित से है कि उन्होंने ख़्वाब में आं हज़रत सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की पेशानी पर अपने आप को सज्दा करते देखा, उन्होंने यह ख़्वाब हज़रत से बयान किया तो आपने फ़रमाया तेरा ख़्वाब सच्चा है, आप फ़ौरन लेट गए और इब्ने ख़ुज़ैमा को अपनी पेशानी पर सज्दा करने की इजाज़त दी।" मुसलमानों! इस ज़ुल्म-ए-अज़ीम को देखो, कहाँ पेशानी पर सज्दा और कहाँ ख़ुद हुज़ूर को सज्दा। शायद बक्र जाए-नमाज़ या ज़मीन पर सज्दा करते हुए यह समझता होगा कि वह उस कपड़े या ज़मीन के टुकड़े को सज्दा कर रहा है। (79) बे-इल्मी की यह हालत कि मिशकात शरीफ़ में था:

इब्ने ख़ुज़ैमा बिन साबित से रिवायत है कि उनके चचा अबू ख़ुज़ैमा ने ख़्वाब में देखा[4] - यानी इब्ने ख़ुज़ैमा बिन साबित अपने चचा अबू ख़ुज़ैमा से रिवायत करते हैं कि उन्होंने ख़्वाब देखा।

उसने ख़्वाब को रावी-ए-ख़्वाब की तरफ़ निस्बत कर दिया कि: "इब्ने ख़ुज़ैमा बिन साबित ने ख़्वाब देखा" और इस जहालत के सदक़े में रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर एक इफ़्तरा दानिस्ता (जानबूझकर) कर दिया कि "इब्ने ख़ुज़ैमा को अपनी पेशानी पर सज्दा की इजाज़त दी"। (80) ऐसी ही बे-इल्मी और उसके सबब ना-दानिस्ता इफ़्तरा यह है कि हदीस में था:

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 53/3 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/111 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 16/105 [4] मिशकातुल मसाबीह, किताबुर रूया, अल-फ़सलुस सानी, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, सफ़हा 396 पेज 498 ऑफ 692

جلد ۲۲ فتاویٰ رضویہ

قال اللہ تعالیٰ "وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ"[1] (اللہ تعالیٰ نے فرمایا) یہ نبی اپنی خواہش سے کچھ نہیں فرماتے وہ تو نہیں مگر وحی کہ بھیجی گئی۔

(۷۷) صفحہ ۱۵ پر سرخی دی: "آنحضرت نے خود سجدے کی اجازت دی" یعنی غیر خدا کو سجدہ تحیت کی جس کی بحث ہے یہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر منہ بھر کر شدید افتراء ہے۔ "هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ"[2] اپنی برہان لاؤ اگر سچے ہو۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ"[3] ایسے جھوٹ افتراء وہی کرتے ہیں جو ایمان نہیں رکھتے۔

لا الہ الا اللہ بلکہ حضور نے اسے حرام فرمایا۔ (۷۸) اس سرخی کے نیچے کہا: مشکوٰۃ میں ابن خزیمہ بن ثابت سے ہے کہ انھوں نے خواب میں آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی پیشانی پر اپنے آپ کو سجدہ کرتے دیکھا انھوں نے یہ خواب حضرت سے بیان کیا تو آپ نے فرمایا تیرا خواب سچا ہے آپ فوراً لیٹ گئے اور ابن خزیمہ کو اپنی پیشانی پر سجدہ کرنے کی اجازت دی" مسلمانوں! اس ظلم عظیم کو دیکھو کہاں پیشانی پر سجدہ کہاں خود حضور کو سجدہ، شاید بکر جانماز یا زمین پر سجدہ کرتے یہ سمجھتا ہوگا کہ وہ اس کپڑے یا زمین کے ٹکڑے کو سجدہ کر رہا ہے۔ (۷۹) بے علمی کی یہ حالت کہ مشکوٰۃ شریف میں تھا:

عن ابن خزیمة بن ثابت عن عمه ابی خزیمة انه رأی فیما یری النائم[4] - یعنی ابن خزیمہ بن ثابت اپنے چچا ابو خزیمہ سے روایت کرتے ہیں کہ انھوں نے خواب دیکھا۔

وہ خواب راوی خواب کی طرف نسبت کر دیا کہ: ابن خزیمہ بن ثابت نے خواب دیکھا "اور اس جہالت کے صدقے میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر ایک افتراء دانستہ کر دیا کہ "ابن

خزیمہ کو اپنی پیشانی پر سجدہ کی اجازت دی" (۸۰) ایسی ہی بے علمی اور اس کے سبب نادانستہ افتراء یہ ہے کہ حدیث میں تھا:

[1] القرآن الکریم ۵۳/۳ [2] القرآن الکریم ۲/۱۱۱ [3] القرآن الکریم ۱۶/۱۰۵ [4] مشکوٰۃ المصابیح کتاب الرؤیا الفصل الثانی مطبع مجتبائی دہلی ص ۳۹۶ Page 498 of 692

Fatawa Razawiyya, Volume 22

(Arabic: Fa-dtaja'a lahu wa qala saddiq ru'yak[1]) - The Holy Prophet (peace be upon him) rested on his blessed side and said to Abu Khuzaymah: "Fulfill your dream."

It is mentioned in Mirqat: (Saddiq ru'yak) is an imperative form of tasdiq (verification/ fulfillment), meaning 'Act according to its requirements.'[2] That is, the word "Saddiq" is a command for verification, meaning act in accordance with what it necessitates. (T)

If Arabic is not understood, listen to the Persian translation of the researcher Sheikh: (Persian: Guft aan Hazraat saddiq ru'yak raast gardaan khwab-e khud ra kih deeda wa sajda kun bar jabhah-e man[3].) The Messenger of Allah (peace be upon him) said: "Verify your dream that you saw, therefore prostrate on my forehead." (T). From this, it was derived that "He said: Your dream is true."

(81) Regarding the prohibition of prostration to other than Allah, the Hadith of Ummul Mu'minin Siddiqah (may Allah be pleased with her) narrated in Musnad Imam Ahmad is cited. In it, a camel comes and prostrates to the Master of the World (peace be upon him), and upon this, the companions expressed a desire to also be granted permission for prostration, but the Prophet (peace be upon him) did not grant it[4]. And it is stated elsewhere: "There is no doubt that this Hadith clearly opposes prostration to other than Allah, and no room remains for excuse against the explicit words of the Messenger of Allah. Yet, those who have the urge to distort the words of the Messenger (peace be upon him) changed and altered these clear prophetic words as follows: 'On page 9, the words of the Hadith are that if prostration to other than Allah were permissible, I would have commanded the wife to prostrate to her husband. And command implies obligation. Therefore, the Prophet's intention seems to be that if reverential prostration (sajda ta'zimi) were permissible to the extent of obligation, I would have made the prostration of a woman to a man obligatory. This means reverential prostration is not obligatory but permissible (mubah).' This 'meaning' is a blatant fabrication against the Messenger of Allah (peace be upon him). In which letter of the Hadith is it stated 'rather it is permissible' (mubah), when according to the admission of Bahr Shart, only the mention of permissibility (jawaz) is present?"

[1] Mishkat al-Masabih, Kitab al-Ru'ya, Chapter 2, Mujtabai Press Delhi, p. 396. [2] Mirqat al-Mafatih Sharh Mishkat, Kitab al-Ru'ya, Chapter 2, Al-Maktaba al-Habibiya Quetta, 8/206. [3] Ashi'at al-Lama'at, Kitab al-Ru'ya, Chapter 2, Maktaba Nooriya Razawiyya,

3/652. [4] Musnad Ahmad bin Hanbal, narrated by Aishah Siddiqah (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami Beirut, 6/76. Page 499 of 692

फ़तावा रज़विया, खंड 22

(अरबी: फ़द-तज-अ लहू व क़ा-ल सद्दिक् रुयाक[1]) - हुज़ूर ने अपने मुबारक पहलू पर आराम करते हुए अबू खुज़ैमा से फ़रमाया: अपना ख़्वाब सच कर लो।

मिरक़ात में है: (सद्दिक् रुयाक) तस्दीक़ (सत्यापन) का एक आदेश है, यानी 'इसके आवश्यकताओं के अनुसार कार्य करें'।[2] अर्थात, "सद्दिक्' शब्द तस्दीक़ के लिए एक आदेश है, जिसका अर्थ है उसके तक़ाज़े (आवश्यकता) के अनुसार कार्य करना। (त)

यदि अरबी समझ में न आए, तो शोधकर्ता शेख का फ़ारसी अनुवाद सुनें: (फ़ारसी: गुफ्त आं हज़रत सद्दिक् रुयाक रास्त गरदान ख़्वाब-ए खुद रा कि दीदा व सज्दा कुन बर जब्ह-ए मन[3]।) हुज़ूर अलैहिस सलातो वसल्लम ने फ़रमाया: अपने उस ख़्वाब की तस्दीक़ करो जो तुमने देखा है, इसलिए मेरे माथे पर सज्दा करो। (त) से यह बना लिया कि "आप ने फ़रमाया: तेरा ख़्वाब सच्चा है।"

(81) अल्लाह के अलावा किसी और को सज्दा करने की मनाही के बारे में उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) की हदीस, जो मुसनद इमाम अहमद में है, उद्धृत की गई है। इसमें एक ऊंट का उपस्थित होकर हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सज्दा करना और उस पर सहाबा की यह इच्छा कि उन्हें भी सज्दा करने की अनुमति मिले, और हुज़ूर का अनुमति न देना वर्णित है[4]। और स्वयं कहाँ: "इसमें कोई संदेह नहीं कि यह हदीस स्पष्ट रूप से अल्लाह के अलावा किसी और को सज्दा करने का विरोध करती है और ईश्वर के रसूल के स्पष्ट शब्दों के विरुद्ध कोई बहाना बनाने की गुंजाइश नहीं छोड़ती। फिर जिन्हें रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कलाम में हेरफेर करने की आदत है, उन्होंने नबी के इन स्पष्ट शब्दों को इस प्रकार बदल दिया: 'पृष्ठ 9 पर हदीस के शब्द यह हैं कि यदि अल्लाह के अतिरिक्त किसी और को सज्दा करना जायज़ होता, तो मैं पत्नी को पति को सज्दा करने का आदेश देता। और आदेश से अनिवार्यता (वुजूब) सिद्ध होती है। अतः हुज़ूर का मंतव्य यह प्रतीत होता है कि यदि ताज़ीमी सज्दा अनिवार्यता की सीमा तक जायज़ होता, तो मैं स्त्री पर पुरुष का सज्दा अनिवार्य कर देता। इसका अर्थ है कि ताज़ीमी सज्दा अनिवार्य नहीं बल्कि मुबाह (अनुमेय) है।' यह 'अर्थात' अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर सरासर झूठ और आरोप है। हदीस के किस अक्षर में लिखा है कि 'बल्कि मुबाह है', जबकि 'बहर शर्त' के स्वीकारोक्ति के अनुसार इसमें केवल जवाज़ (अनुमेयता) का उल्लेख है?"

[1] मिश्कात अल-मसाबीह, किताब अल-रुआ, दूसरा अध्याय, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, पृ. 396 [2] मिरक़ात अल-मफ़ातीह शर्ह मिश्कात, किताब अल-रुआ, दूसरा अध्याय, अल-मकतबा अल-हबीबिया क्वेटा, 8/206 [3] अशअतुल लमआत, किताब अल-रुआ, दूसरा अध्याय, मकतबा नूरिय्या रज़विय्या, 3/652 [4] मुसनद अहमद बिन हंबल, आयशा सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से वर्णित, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 6/76 पृष्ठ 499/692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

فاضطجع لہ وقال صدق رؤیاك[1] - حضور نے پہلوئے مبارک پر آرام کر کے ابو خزیمہ سے فرمایا اپنا خواب سچ کرلو۔

مرقاۃ میں ہے: (صدق رؤیاك) امر من التصدیق ای اعمل بمقتضاھا[2] اپنے خواب کی تصدیق کر دیجئے ، یعنی لفظ "صدق" یہ تصدیق کا امر ہے یعنی اس کے مقتضا کے مطابق عمل کیجئے۔ (ت)

عربی سمجھ میں نہ آئے تو شیخ محقق کا فارسی ترجمہ سنئے: گفت آنحضرت صدق رؤیاک راست گردان خواب خود را کہ دیدہ و سجدہ کن بر جبہ من[3]۔ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا: اپنے خواب کی تصدیق کرو جو تم نے دیکھا ہے لہذا میری پیشانی پر سجدہ کیجئے۔ (ت) سے یہ بنا لیا کہ "آپ نے فرمایا: تیرا خواب سچا ہے"

(۸۱) ممانعت سجدہ غیر اللہ کے بارے میں حدیث ام المؤمنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما کہ مسند امام احمد میں ہے نقل کی جس میں ایک اونٹ کا حاضر ہو کر حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو سجدہ کرنا اور اس پر صحابہ کی خواہش کہ انھیں بھی اجازت سجدہ ملے اور حضور کا اجازت نہ دینا ہے[4] ۔ اور خود کہاں "اس میں کچھ شک نہیں کہ یہ حدیث صاف صاف سجدہ غیر اللہ کی مخالفت کرتی ہے اور کوئی گنجائش رسول خدا کے صریح الفاظ کے خلاف عذر کرنے کی باقی نہیں رہتی پھر جو تحریف کلام الرسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی رگ اچھلی ان صاف صاف تصریح الفاظ نبوی کی یوں تبدیل و تغییر کی "ص ۹" حدیث کے الفاظ میں یہ ہے کہ اگر سجدہ غیر اللہ جائز ہوتا تو میں بیوی کو شوہر کے سجدہ کا امر کرتا اور امر سے وجوب ہوتا ہے لہذا حضور کا منشاء یہ معلوم ہوتا ہے کہ سجدہ تعظیمی وجوب کے حد میں جائز ہوتا تو میں عورت

پر مرد کا سجدہ واجب کرتا یعنی سجدہ تعظیمی واجب نہیں بلکہ مباح ہے" یہ "یعنی" رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر صریح افتراء ہے حدیث کے کون سے حرف میں ہے کہ "بلکہ مباح ہے" جب حسب اقرار بحر شرط میں صرف ذکر جواز ہے۔

[1] مشکوۃ المصابیح کتاب الرؤیا الفصل الثانی مطبع مجتبائی دہلی ص ۳۹۶ [2] مرقاۃ المفاتیح شرح مشکوۃ کتاب الرؤیا الفصل الثانی المکتبۃ الحبیبیہ کوئٹہ ۸ / ۲۰۶ [3] اشعۃ اللمعات کتاب الرؤیا الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ ۳ / ۶۵۲ [4] مسند احمد بن حنبل عن عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما المکتب الاسلامی بیروت ۶ / ۷۶ Page 499 of 692

Fatawa-e-Razvia Volume 22

It states that "if prostrating to someone other than Allah were permissible," and the consequence (jaza) is a matter that is certainly negated, i.e., commanding the woman to prostrate. The negation of the consequence implies the negation of the condition (shart). Thus, the clear benefit of the Hadith is the non-permissibility of prostration; meaning if it were permissible, the woman would have been commanded. However, since the woman was not commanded, it is known that prostration is not permissible. Mentioning the consequence as "I would have made prostration obligatory for the woman," how did the obligatoriness of the consequence enter into the condition? An arrangement of obligation upon permissibility is not far-fetched, in that it might not be obligatory, but rather something that possesses permissibility. In short, if there were any room for permissibility in prostration to another, I would have made it obligatory for the woman towards the husband, but it cannot be permissible, hence I did not command the woman for it.

(82) It is a pinnacle of ignorance; while obligation upon the woman would arise from the command, the obligation should not have existed prior to the command. It's not that if prostration to someone other than God were obligatory, I would have made it obligatory for the woman by a command.

(83) The companions only sought permission, not an obligation; so what is the answer to this through the negation of obligation?

(84) Bakr quoted the conclusion of the Hadith on page 8: "But it is not appropriate for a human to prostrate to anyone other than Allah." And he translated it himself as "But it does not befit a man to prostrate to anyone besides God." Then, to fabricate the meaning that it is not obligatory but rather permissible (mubah)—what a blatant distortion this is.

(85) The Hadith of Qais bin Sa'd (may Allah be pleased with them both) in Sunan Abi Dawud Sharif, mentions that they saw people in the city of Hirah prostrating to their governor. Upon returning, they asked the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) for permission to prostrate to him. He said:

"Do not do so. If I were to command anyone to prostrate to another, I would have commanded women to prostrate to	"Do not do so. If I were to command anyone to prostrate to another, I would certainly command women to prostrate

their husbands because of the right Allah has given them over them." 1	to their husbands because of the right that husbands have over them."

Here, a clear prohibitive form is present: "La taf'alu" (Do not do it/prostrate). Now tell Bakr to take his grasp of principles and leave. Page 9 says, "If the Legislator (peace be upon him) commands something with an imperative form, that act becomes obligatory." Similarly, if the Legislator (peace and blessings be upon him) forbids something with a prohibitive form, that act becomes forbidden (Haram). It is proven that prostration to another is forbidden, and fabricating the meaning of the Hadith as "not obligatory but permissible" is merely a failed slander.

---

1 Sunan Abi Dawud, Kitab al-Nikah, Chapter: On the Right of the Husband over the Wife, Aftab Alam Press Lahore, 1/291.

कहा गया है कि "अगर अल्लाह के अलावा किसी और को सजदा करना जायज़ होता" और जज़ा (परिणाम) में वह बात है जो निश्चित रूप से नकारी गई है, यानी औरत को सजदे का हुक्म देना। जज़ा का न होना शर्त के न होने की दलील है, तो हदीस का साफ़ मतलब यह हुआ कि सजदा जायज़ नहीं है। यानी अगर जायज़ होता तो औरत को हुक्म दिया जाता, लेकिन औरत को हुक्म नहीं दिया गया तो मालूम हुआ कि सजदा जायज़ नहीं है। परिणाम के ज़िक्र में यह है कि "औरत पर सजदा वाजिब कर देता", तो जज़ा का वाजिब होना शर्त में कैसे दाखिल हो गया? जवाज़ (अनुमति) पर ईजाब (अनिवार्यता) का क्रम दूर की बात नहीं है कि वाजिब न हो सके बल्कि वह जो जवाज़ रखता हो। सारांश यह है कि अगर किसी गैर को सजदा करने में अनुमति की गुंजाइश होती, तो मैं औरत पर मर्द के लिए इसे वाजिब कर देता, लेकिन वह जायज़ नहीं हो सकता, इसलिए औरत को इसका हुक्म नहीं दिया।

(82) यह घोर अज्ञानता है कि जब औरत पर वाजिबात हुक्म से होते, तो हुक्म से पहले वाजिब नहीं होना चाहिए था। ऐसा नहीं है कि अगर ख़ुदा के अलावा किसी और को सजदा करना वाजिब होता, तो मैं हुक्म देकर औरत पर इसे वाजिब कर देता।

(83) सहाबा ने तो सिर्फ इजाज़त ही मांगी थी, न कि ईजाब (अनिवार्यता), तो वाजिब की नफ़ी (अस्वीकृति) से इसका क्या जवाब?

(84) बकर ने हदीस का शेष भाग पृष्ठ 8 पर उद्धृत किया: "लेकिन किसी इंसान के लिए यह उचित नहीं है कि वह अल्लाह के अलावा किसी और को सजदा करे।" और खुद इसका अनुवाद किया: "लेकिन आदमी को शोभा नहीं देता कि ख़ुदा के अलावा किसी और को सजदा करे।" फिर इसका यह मतलब निकालना कि वाजिब नहीं बल्कि मुबाह (अनुमेय) है, यह कैसी खुली हेराफेरी है।

(85) क़ैस बिन साद (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की हदीस, जो सुनन अबी दाऊद शरीफ़ में है, कि उन्होंने हीरा शहर में लोगों को देखा कि वे अपने शासक को सजदा करते हैं। वापस आकर उन्होंने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से आप को सजदा करने की अनुमति मांगी, तो फ़रमाया गया:

"ऐसा मत करो। अगर मैं किसी को किसी दूसरे के लिए सजदा करने का हुक्म देने वाला होता, तो मैं यकीनन औरतों को हुक्म देता कि वे अपने पतियों को सजदा करें, उस हक़ के कारण जो अल्लाह ने उनके लिए उन पर रखा है।" 1

"मत करो, अगर मैं किसी को किसी के लिए सजदा करने का हुक्म देने वाला होता, तो ज़रूर औरतों को हुक्म देता कि अपने शौहरों को सजदा करें उस हक़ के कारण जो शौहरों का उन पर है।"

यहाँ स्पष्ट निषेध सूचक शब्द मौजूद है: 'ला तफ़अलू' (सजदा मत करो)। अब बकर से कहो कि अपनी असूल-दानी लेकर चले। पृष्ठ 9: 'शारे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) किसी बात का हुक्म अम्र (आदेश) के शब्द से दें तो वह काम वाजिब होता है।' इसी तरह शारे (अलैहिस्सलातो वस्सलाम) किसी बात से निषेध (नही) के शब्द से मना फरमाएं तो वह काम हराम होता है। साबित हुआ कि गैर को सजदा करना हराम है और हदीस का यह मतलब निकालना कि 'वाजब नहीं बल्कि मुबाह है', केवल एक असफल आरोप है।

---

1 सुनन अबी दाऊद, किताबुन निकाह, बाब: पत्नी पर पति के अधिकार के बारे में, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर, 1/291।

ہے کہ "اگر سجدہ غیر اللہ جائز ہوتا" اور جزا میں وہ امر ہے کہ یقینا منتفی یعنی عورت کو سجدہ کا حکم ہونا اور انتفائے جزا انتفائے شرط ہے تو حدیث کا صاف مفاد سجدہ کا عدم جواز ہوا یعنی جائز ہوتا تو عورت کو حکم ہوتا لیکن عورت کو حکم نہ ہوا تو معلوم ہوا کہ سجدہ جائز نہیں ذکر امر جزا میں ہے کہ "عورت پر سجدہ واجب کرتا" جزا کا وجوب شرط میں کیسے داخل ہو گیا جواز پر ایجاب کا ترتیب بعید نہیں کہ واجب نہ ہو سکے گا مگر وہ جو جواز رکھتا ہو تو حاصل یہ کہ کوئی اگر سجدہ غیر میں جواز کی گنجائش ہوتی تو میں عورت پر مرد کے لئے واجب کر دیتا لیکن وہ جائز نہیں ہو سکتا لہذا عورت کو اس کا حکم نہ دیا۔

(۸۲) طرفہ جہالت جبکہ عورت پر وجوب امر سے ہوتا تو قبل امر وجوب نہ ہونا چاہئے تھا۔ نہ یہ کہ سجدہ غیر خدا واجب ہوتا تو میں عورت پر حکم سے واجب کر دیتا۔

(۸۳) صحابہ نے اجازت ہی تو طلب کی تھی نہ کہ ایجاب تو نفی وجوب سے اس کا کیا جواب۔

(۸۴) بکر نے تتمہ حدیث نقل کیا ص ۸: "ولکن لا ینبغی لبشر ان یسجد لغیر اللہ"۔ اور خود اس کا ترجمہ کیا "لیکن آدمی کو زیبا نہیں کہ سوا خدا کے کسی کو سجدہ کرے" پھر اس کا یہ مطلب گھڑنا کہ واجب نہیں مباح ہے کیسی کھلی تحریف ہے۔

(۸۵) حدیث قیس بن سعد رضی اللہ تعالیٰ عنہما کہ سنن ابی داؤد شریف میں ہے جنھوں نے شہر حیرہ میں لوگوں کو دیکھا کہ وہ اپنے حاکم کو سجدہ کرتے ہیں واپس آکر حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے حضور کو سجدہ کی اجازت مانگی، ارشاد ہوا:

لا تفعلوا لو کنت آمر احدا ان یسجد لاحد نہ کرو اگر میں کسی کو کسی کے لئے سجدہ کا حکم دینے لامرت النساء ان یسجدن لازواجھن لما والا ہوتا تو ضرور عورتوں کو حکم دیتا کہ اپنے شوہروں جعل اللہ لھم علیھن من حق 1 کو سجدہ کریں اس حق کے سبب جو شوہروں کا ان پر ہے۔

یہاں صریح صیغہ نفی موجود ہے لا تفعلوا سجدہ نہ کرو۔ اب بکر سے کہو اپنی اصول دانی لے کر چلے۔ ص ۹ "شارح علیہ السلام کسی بات کا حکم امر کے صیغہ سے دیں تو وہ کام واجب ہوتا ہے" یونہی شارع علیہ الصلوٰۃ والسلام کسی بات سے بصیغہ نہی منع فرمائیں تو وہ کام حرام ہوتا ہے۔

ثابت ہوا کہ سجدہ غیر حرام ہے اور حدیث کا وہ مطلب گھڑنا کہ "واجب نہیں بلکہ مباح ہے" محض افترائے ناکام۔

---

1 سنن ابی داؤد کتاب النکاح باب فی حق الزوج علی المراۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۲۹۱

(86) Bakr (the opponent) cleverly quoted a Hadith of the Mother of the Believers Siddiqa (Aisha) which contained a clear prohibition, but to deceive the common people, he wrote it as "page 9". They present this same Hadith as evidence against prostration of respect (Sajda-e-Tazimi), and they have no other proof besides this. Firstly, we have proven that the part of the chain (sanad) in the Hadith is a lie based on Bakr's own accepted chains, stating that prostrating to anyone other than God is strictly forbidden (Haram, Haram, Haram), and even worse than eating pork. (87) Then there is a blatant lie in another part of the Hadith; perhaps Bakr took that Hadith of Siddiqa from Mishkat, as Bakr's access to it was established on page 15, number 24. In the same chapter and section of Mishkat, two Hadiths above it, there was a Hadith of Qais (may Allah be pleased with him) containing an explicit prohibition. He concealed it and said, "They have no other proof". (88) Furthermore, there was a third Hadith of Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him) mentioned there in Mishkat; he removed that as well and said, "There is no other proof". Such clever tactics in religion, while calling oneself a Muslim, are inappropriate. The Hadith of Mu'adh (may Allah be pleased with him) in Musnad Imam Ahmad, with a chain of narrators as reliable as Sahih Bukhari and Sahih Muslim, is as follows: Waki' narrated to us, Al-A'mash narrated to us from Abu Dhibyan, from Mu'adh bin Jabal, that when he returned from Yemen, he said: O Messenger of Allah, I saw men in Yemen prostrating to one another. Should we not prostrate to you? He said: "If I were to command a human being to prostrate to another human being, I would have commanded the woman to prostrate to her husband." (89) Striking one's own foot with an axe, he added these words to the completion of the Hadith of the Mother of the Believers (may Allah be pleased with her): "It is not appropriate for any human to prostrate to anyone other than Allah." No human being is worthy of prostrating to anyone except Allah Almighty.

---

[1] Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Mu'adh bin Jabal, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 5/272, 278.

(८६) बक्र (विरोधी) ने चालाकी से उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (आयशा) की एक हदीस उद्धृत की जिसमें स्पष्ट निषेध था, और आम जनता को धोखा देने के लिए लिख दिया "पृष्ठ ९"। वे इसी हदीस को ताज़ीमी सज्दे के खिलाफ दलील के रूप में पेश करते हैं, इसके अलावा उनके पास कोई और सबूत नहीं है। पहली बात तो यह है कि हमने बक्र की अपनी विश्वसनीय सनदों से साबित कर दिया है कि हदीस की सनद का वह हिस्सा झूठ है, कि अल्लाह के सिवा किसी और को सज्दा करना कतई हराम है, हराम है, हराम है, और सुअर का मांस खाने से भी बुरा हराम है। (८७) फिर हदीस के इस एक हिस्से में सफ़ेद झूठ है, शायद बक्र ने वह सिद्दीक़ा वाली हदीस मिश्कात से ली हो, क्योंकि बक्र की उस तक पहुंच पृष्ठ १५, संख्या २४ पर हो चुकी है। मिश्कात के उसी अध्याय और उसी खंड में इससे दो हदीस ऊपर हज़रत क़ैस (रज़ि.) की हदीस मौजूद थी जिसमें स्पष्ट निषेध मौजूद था, उसने उसे छुपा लिया और कह दिया, "उनके पास और कोई सबूत नहीं है"। (८८) इसके अलावा, वहीं मिश्कात में मुआज़ बिन जबल (रज़ि.) की तीसरी हदीस का पता दिया गया था, उसे भी उसने उड़ा दिया और कह दिया कि "कोई और सबूत नहीं है"। दीन में ये चालाकियाँ मुसलमान कहलाकर शोभा नहीं देतीं। मुआज़ (रज़ि.) की हदीस मुसनद इमाम अहमद में सही बुखारी और सही मुस्लिम के स्तर के रावीयों (वर्णनकर्ताओं) की सनद के साथ इस प्रकार है: वकीअ ने हमसे बयान किया कि आअमश ने अबी ज़िबयान से, उन्होंने मुआज़ बिन जबल से रिवायत किया (यानी जब मुआज़ बिन जबल रज़ियल्लाहु तआला अन्हु यमन से वापस आए तो अर्ज़ की: ऐ अल्लाह के रसूल! मैंने यमन में कुछ लोगों को देखा जो आपस में एक-दूसरे को सज्दा करते हैं, तो क्या हम हुज़ूर को सज्दा न करें? फरमाया: "अगर मैं किसी इंसान को किसी इंसान के लिए सज्दा करने का हुक्म देने वाला होता, तो मैं औरत को हुक्म देता कि वह अपने शौहर को सज्दा करे।" (८९) अपने ही पैरों पर कुल्हाड़ी मारते हुए, उसने उम्मुल मोमिनीन (रज़ि.) की हदीस के पूरक में ये शब्द बढ़ा दिए: "ला यनबग़ी लबशिरिन अन यसजुदा लिग़ैरी-ल्लाह।" किसी इंसान के लिए यह उचित नहीं है कि वह अल्लाह तआला के सिवा किसी और को सज्दा करे।

---

[1] मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस मुआज़ बिन जबल, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरुत, ५/२७२, २७८।

पृष्ठ ५०१/६९२

(۸۶) بکر بے ہوشیار حدیث ام المومنین صدیقہ نقل کی جس میں صریح صیغہ نہی تھا اور عوام کو دھوکا دینے کو لکھ دیا "ص ۹"، اسی حدیث کو سجدہ تعظیمی کے مخالف سند میں پیش کیا کرتے ہیں سوا اس کے اور کوئی ثبوت ان کے پاس نہیں ہے۔ اول تو سند کا حدیث میں حصہ جھوٹ ہم نے بکر ہی کی مسلم سندوں سے ثابت کر دیا کہ غیر خدا کو سجدہ تحت حرام حرام حرام ، سوئر کھانے سے بھی بدتر حرام۔ (۸۷) پھر حدیث کا اس ایک میں حصہ سفید جھوٹ ، وہ حدیث صدیقہ شاید بکر نے مشکوٰۃ سے لی ہو کہ بکر کی اس تک رسائی ص ۱۵ سے نمبر ۲۴ میں ہو چکی ہے مشکوٰۃ کے اسی باب اسی فصل میں اس سے دو حدیث اوپر حدیث قیس رضی اللہ تعالی عنہ موجود تھی جس میں صریح ممانعت موجود ، اس نے چھپا لیا اور کہہ دیا۔ اور کوئی ثبوت ان کے پاس نہیں"۔ (۸۸) نیز وہیں مشکوٰۃ میں تیسری حدیث معاذ بن جبل رضی اللہ تعالی عنہ کا پتا دیا تھا اسے بھی اڑا دیا اور کہہ دیا کہ "اور کوئی ثبوت نہیں" دین میں یہ چالاکیاں مسلمان کہلا کر نازیبا ہیں۔ حدیث معاذ رضی اللہ تعالی عنہ مسند امام احمد میں بسندِ رجال صحیح بخاری و صحیح مسلم یوں ہے۔

حدثنا وکیع ثنا الاعمش عن ابی ظبیان عن معاذ بن جبل انہ لما رجع من الیمن قال یا رسول اللہ رأیت رجالا بالیمن یسجد بعضھم لبعض افلا نسجد لک قال لو کنت آمرا بشرا ایسجد لبشر لامرت المرأۃ ان تسجد لزوجہا۔ (ہم سے وکیع نے بیان کیا کہ اعمش نے ابی ظبیان سے انھوں نے معاذ بن جبل سے روایت کیا) یعنی جب معاذ بن جبل رضی اللہ تعالیٰ عنہ یمن سے واپس آئے عرض کی : یا رسول اللہ ! میں نے یمن میں کچھ لوگوں کو دیکھا آپس میں ایک دوسرے کو سجدہ کرتے ہیں، تو کیا ہم حضور کو سجدہ نہ کریں، فرمایا: میں اگر آدمی کو آدمی کے سجدہ کا حکم دینے والا ہوتا تو عورت کو حکم دیتا کہ اپنے شوہر کو سجدہ کرے۔ (۸۹) اپنے ہی پاؤں پر تیشہ زنی ، یہ کہ حدیث

ام المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہا کے تتمہ میں وہ الفاظ بڑھادئے : لاینبغی بشر ان یسجد لغیر اللہ۔

کسی انسان کے لئے لائق نہیں کہ وہ اللہ تعالیٰ کے سوا کسی اور کو سجدہ کرے۔

---

[1] مسند احمد بن حنبل حدیث معاذ بن جبل المکتب الاسلامی بیروت ۲۷۲/۵، ۲۷۸

Fatawa Rizvia, Volume 22

The extent of this knowledge in Mishkat is not a continuation of the Hadith of Umm al-Mu'minin, but rather a fourth Hadith by Salman al-Farsi (may Allah be pleased with him), stating that he intended to prostrate to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"It is not appropriate for any creature to prostrate to anyone except Allah Almighty." | "It is not fitting for any creature to prostrate to anyone besides Allah." Imam al-Nasafi in al-Madarik 1. | (Imam al-Nasafi has cited this in Madarik. -T)

These are four distinct incidents: in the Hadith of Siddiqa, the Sahaba (companions) asked for permission after seeing a camel prostrate. Qays (may Allah be pleased with him) in Hira near Kufa, and Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him) in Yemen, requested permission after seeing prostration to officials. Every time, the response was the same; permission was never granted. Salman (may Allah be pleased with him) himself wished to prostrate, but was forbidden. In these three Hadiths, there is another point of benefit for which 'Bakr' has concealed them, which will soon become clear, God-willing. (90) Bakr's transgression and wickedness regarding the Hadith of Siddiqa (may Allah be pleased with her) have exceeded all bounds. On page 9, he said: "The most significant point seems to be that the Holy Prophet addressed the companions' desire by considering prostration as worship; that is why he said 'Worship your Lord and honor and respect your brother.' Had the concept of 'prostration of respect' (Sajda-e-Ta'zeemi) been in mind, he wouldn't have referenced the worship of the Lord, nor would he have distinguished honor and respect from worship. At that time, 'prostration of worship' was in mind."

"Truly to Allah we belong and truly to Him we shall return." | "Indeed we belong to Allah, and (undoubtedly to Him we are to return)." "Grievous is the word that comes out of their mouths; they speak nothing but a lie." 2 | "What a monstrous word it is that issues from their mouths! They are uttering nothing but a sheer lie."

O Muslims! Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), that Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) upon whom the Holy Quran was revealed:

1. Madarik al-Tanzil (Tafsir al-Nasafi), under verse 2/34, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 1/22.

2. The Holy Quran 18/5.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

मिश्कात में इस ज्ञान की सीमा उम्मुल मोमिनीन की हदीस का विस्तार नहीं है, बल्कि सलमान फ़ारसी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की चौथी हदीस है कि उन्होंने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सजदा करना चाहा। हुज़ूर ने फ़रमाया:

"किसी मख्लूक (सृष्टि) के लिए जायज़ नहीं कि वह अल्लाह के अलावा किसी को सजदा करे।" | "किसी मख्लूक को यह शोभा नहीं देता कि वह अल्लाह के सिवा किसी और को सजदा करे।" इमाम नसफ़ी 'मदारिक' में 1। | (इमाम नसफ़ी ने इसे मदारिक में उल्लेख किया है। -त)

ये चार अलग-अलग घटनाएं हैं: हदीस-ए-सिद्दीका में ऊंट का सजदा देखकर सहाबा ने अनुमति चाही, क़ैस (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने कूफ़ा के पास हीरा में और मुआज़ बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने यमन में अधिकारियों को सजदा करते देख अनुमति मांगी। और हर बार एक ही जवाब मिला, कभी अनुमति नहीं मिली। सलमान (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने स्वयं सजदा करना चाहा तो मना कर दिया गया। इन तीनों हदीसों में एक और लाभ है जिसके लिए 'बक्र' ने उन्हें छुपाया, जो शीघ्र ही प्रकट होगा, इंशा अल्लाह तआला। (90) हदीस-ए-सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) पर बक्र का ज़ुल्म अपनी हद से गुज़र गया। पृष्ठ 9 पर उसने कहा "सबसे बड़ी बात तो यह मालूम होती है कि हुज़ूर ने सहाबा की इच्छा को 'सजदा-ए-इबादत' (पूजा का सजदा) मानकर जवाब दिया था, तभी तो फ़रमाया कि अपने रब की इबादत करो और अपने भाई का सम्मान और आदर करो। यदि आपके मन में 'सजदा-ए-ताज़ीमी' (सम्मान का सजदा) होता, तो आप रब की इबादत का हवाला न देते और सम्मान व आदर को इबादत से अलग करके स्पष्ट न करते। उस समय तो आपके मन में सजदा-ए-इबादत ही था।"

"बेशक हम अल्लाह ही के हैं और हम उसी की तरफ़ लौटने वाले हैं।" | "निश्चित रूप से हम अल्लाह के लिए हैं और (बिना संदेह उसकी ओर लौटने वाले हैं)।" "कितनी बड़ी बात है जो उनके मुँह से निकल रही है, वे तो निरा झूठ बोल रहे हैं।" 2 | "कितना बड़ा बोल है जो उनके मुँह से निकल रहा है! वे तो केवल झूठ ही बक रहे हैं।"

मुसलमानों! मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), वह मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जिन पर क़ुरआन करीम नाज़िल हुआ:

1. मदारिक अल-तन्ज़ील (तफ़सीर नसफ़ी), आयत 2/34 के तहत, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, 1/22।
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 18/5।

पेज 502/692

اس کی مبلغ علم مشکوٰۃ میں یہ حدیث ام المؤمنین کا تتمہ نہیں بلکہ چوتھی حدیث سلیمان فارسی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہے کہ انھوں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو سجدہ کرنا چاہا حضور نے فرمایا:

لاینبغی لمخلوق ان یسجد لاحد الا اللہ تعالیٰ۔ اور وہ | کسی مخلوق کو سزا وار نہیں کہ اللہ کے سوا کسی کو سجدہ کرے۔ الامام النسفی فی الدارک 1۔ | (امام نسفی اس کو مدارک میں لائے ہیں۔ت)

یہ چار واقعہ جدا جدا ہیں حدیث صدیقہ میں اونٹ کا سجدہ دیکھ کر صحابہ نے اجازت چاہی، قیس رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے حیرہ متصل کوفہ میں معاذ بن جبل رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے یمن میں سجدہ حکام دیکھ کر اجازت مانگی اور ہر بار ایک ہی جواب ارشاد ہوا کسی بار اجازت نہ ہوئی۔ سلمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے خود سجدہ ہی کرنا چاہا منع فرمایا۔ ان تینوں حدیثوں میں ایک فائدہ اور ہے جس کے لئے بکر نے ان کو چھپایا کہ عنقریب ظاہر ہوگا ان شاء اللہ تعالیٰ۔ (۹۰) حدیث صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا پر بکر کا ظلم اشد واخبث حد سے گزر گیا۔ صفحہ ۹ پر کہا "سب سے بڑی بات تو یہ معلوم ہوتی ہے کہ حضور نے صحابہ کی خواہش کو سجدہ عبادت تصور کر کے جواب دیا تھا جبھی تو فرمایا کہ اپنے رب کی عبادت کرو اور اپنے بھائی کا احترام واکرام بجالاؤ آپ کے ذہن میں سجدہ تعظیمی ہوتا تو عبادت رب کا حوالہ نہ دیتے اور احترام و تعظیم کو عبادت سے الگ کر کے ظاہر نہ فرماتے اس وقت تو آپ کے ذہن میں سجدہ عبادت تھا

انا للہ ونا الیہ راجعون ہ "كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ | (یقیناً ہم اللہ تعالیٰ کے لئے ہیں اور (بلا شبہہ اس کی طرف لوٹ کر جانے والے ہیں) کیا بڑا بول ہے جو ان کے منہ سے اَفْوَاهِهِمْ ؕ اِنْ يَّقُوْلُوْنَ اِلَّا كَذِبًا ہ " 2- | نکل رہا ہے وہ تو نرا جھوٹ بک رہے ہیں-

مسلمانو! محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جن پر قرآن کریم میں اترا:

1 مدارك التنزيل (تفسير النسفي) تحت آيت ۳۴/۲ دار الكتب العربى بيروت ۲۲/۱ 2 القرآن الكريم ۵/۱۸

صفحہ 502/692

Fatawa Razawiya, Volume 22

"O you who have believed, avoid much [negative] assumption. Indeed, some assumption is sin."[1] O believers! Avoid many suspicions, for indeed some suspicions are sins.

It is Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), who himself said:

"Beware of suspicion, for suspicion is the worst of false tales."[2] Stay away from suspicion because there is no talk more false than suspicion.

He and his noble companions present in the court are being suspected that they want my worship and wish to make me a second God. Inna lillahi wa inna ilayhi raji'un (Indeed we belong to Allah, and indeed to Him we will return. -T) By Allah, never! Such a thought never occurred to Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), nor would any sane person from such a request suspect anything other than honor and respect. However, Bakr, by harboring this vile suspicion against Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), has made himself deserving of Hell if he does not repent.

(91) Not only this, but there is an even more severe accusation against the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). [It implies that] the Prophet understood that the companions wanted to worship him, yet he neither showed anger, nor denial, nor instructed the companions to repent, nor ordered the renewal of faith and marriage. He did not even mention it, but remained silent after saying a small thing, that if I were to order it, then to the woman... God forbid, if he had suspected that, he would have said as much, or said, "O you! By desiring worship of other than Allah, you have become apostates. Repent, embrace Islam, and marry your women again." A word came out of the mouth of an ignorant desert dweller that we bring the Prophet as an intercessor to Allah and Allah to the Prophet. Upon this, he showed such severe anger that the walls were filled with the manifestation of the glory of His majesty. For a long time, he kept saying Subhan Allah, Subhan Allah. Then he said to that Bedouin:

"Have you made me a peer to Allah?" Did you make me equal to Allah? "Woe to you! Do you know what Allah is?" Alas for you! Do you know what Allah is? Then he described the greatness of that One All-Conquering God. Reported by Abu Dawood.[3] - Here the sincere companions present in the court, may Allah be pleased with them.

[1] Al-Quran Al-Kareem 49/12 [2] Sahih Al-Bukhari, Book of Manners, Chapter on the Verse 'O you who have believed, avoid...', Qadimi Kutub Khana Karachi 1/896 [3] Sunan Abi Dawood, Book of Sunnah, Chapter on the Jahmiyyah, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/293

फतावा रज़विया, जिल्द 22

"हे ईमान वालो! बहुत से गुमानों (संदेह) से बचो, बेशक कुछ गुमान गुनाह हैं।"[1] ऐ ईमान वालों! बहुत से संदेहों से बचो क्योंकि वाकई कुछ संदेह पाप हैं।

यह मुहम्मद, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हैं जिन्होंने खुद फरमाया:

"संदेह से बचो, क्योंकि संदेह सबसे बड़ा झूठ है।"[2] संदेह से दूर रहो क्योंकि संदेह से बढ़कर कोई झूठी बात नहीं है।

उन पर और उनके दरबार में उपस्थित सहाबा किराम पर यह बदगुमानी (बुरा संदेह) कि वे मेरी इबादत चाहते हैं और मुझे दूसरा खुदा बनाने की इच्छा रखते हैं। इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन (हम अल्लाह के हैं और निश्चित रूप से हम उसी की ओर लौटने वाले हैं। -त) अल्लाह की कसम, कभी नहीं! मुहम्मद, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को तो यह ख्याल भी नहीं आया, और न ही किसी बुद्धिमान व्यक्ति को इस अनुरोध से सम्मान और आदर के सिवा इबादत का कोई संदेह होगा। लेकिन बक्र ने मुहम्मद, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर यह घिनौना संदेह करके अपने आप को नर्क का पात्र बना लिया है, यदि वह पश्चाताप (तौबा) न करे।

(91) यही नहीं, बल्कि इसमें हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर और भी सख्त आरोप है। [इसका अर्थ यह है कि] हुज़ूर ने यह समझा कि सहाबा मेरी इबादत करना चाहते हैं, फिर भी न तो क्रोध व्यक्त किया, न ही इनकार किया, न सहाबा को तौबा का निर्देश दिया और न ही इस्लाम और निकाह के नवीनीकरण का आदेश दिया। इसका ज़िक्र तक नहीं किया और एक छोटी सी बात कहकर चुप हो गए कि अगर मैं इसका आदेश देता तो औरत को... अल्लाह की पनाह, अगर उन्होंने ऐसा गुमान फरमाया होता, तो वे वैसा ही कहते, या यह कहते कि 'अरे तुम गैर की इबादत चाहकर मुर्तद (धर्मत्यागी) हो गए हो, अरे तौबा करो, इस्लाम लाओ और फिर अपनी औरतों से निकाह करो।' एक अपरिचित देहाती के मुँह से इतनी बात निकली थी कि हम हुज़ूर को अल्लाह तआला के यहाँ शफीअ (सिफारिशी) लाते हैं और अल्लाह तआला को हुज़ूर के पास। इस पर आपने इतना तीव्र क्रोध व्यक्त किया कि दीवारें अल्लाह के जलाल (महिमा) की चमक से भर गईं। काफी देर तक 'सुब्हान अल्लाह, सुब्हान अल्लाह' कहते रहे, फिर उस देहाती से फरमाया:

"क्या तूने मुझे अल्लाह का समकक्ष बना दिया?" क्या तूने मुझे अल्लाह के बराबर ठहराया? "हाय तुझ पर! क्या तू जानता है कि अल्लाह क्या है?" अफसोस तुझ पर! अरे क्या तू जानता है कि अल्लाह क्या

है? फिर उस एकमात्र कहहार (अति-शक्तिशाली) की महानता का वर्णन किया। इसे अबू दाऊद ने रिवायत किया है[3] - यहाँ दरबार में उपस्थित निष्ठावान सहाबा, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो।

---

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 49/12 [2] सही अल-बुखारी, किताबुल अदब, बाब 'या अय्युहल्लज़ीना आमनुज तनीबू' आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/896 [3] सुनन अबी दाऊद, किताबुस सुन्नाह, बाब अल-जहमिया, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/293

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

"یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا کَثِیرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ"[1] اے ایمان والو! بہت سے گمانوں سے بچو بیشک کچھ گمان گناہ ہیں۔

وہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم جو خود فرماتے:

اِیَّاکُمْ وَالظَّنَّ فَاِنَّ الظَّنَّ اَکْذَبُ الْحَدِیْثِ[2] گمان سے دور رہ کہ گمان سے بڑھ کر کوئی جھوٹ بات نہیں الحدیث۔

وہ اور اپنے صحابہ کرام حاضرانِ بارگاہ پر یہ بدگمانی کہ یہ میری عبادت چاہتے ہیں مجھے دوسرا خدا بنانے کی خواہش رکھتے ہیں۔ انا للہ وانا الیہ راجعون (ہم اللہ تعالیٰ کا مال ہیں اور یقیناً اسی کی طرف لوٹ کر جانے والے ہیں۔ ت) کلا واللہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو تو یہ گمان نہ ہوا نہ اس درخواست سے کسی عاقل کو تعظیم و تکریم کے سوا کوئی گمان عبادت گزرتا مگر بکر نے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر یہ خبیث بدگمانی کر کے اپنے لئے استحقاق جہنم کر لیا اگر توبہ نہ کرے۔

(91) یہی نہیں بلکہ اس میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر اور سخت تر الزام ہے حضور نے یہ سمجھا کہ صحابہ میری عبادت کیا چاہتے ہیں اس پر نہ غضب فرمایا نہ انکار نہ صحابہ کو توبہ کی ہدایت نہ تجدید اسلام و نکاح کا حکم اس کا ذکر تک نہ کیا یہ ہلکی سی بات فرما کر چپ ہو رہے کہ میں اس کا حکم کرتا تو عورت کو معاذ اللہ وہ گمان فرمایا ہوتا تو اسی قدر فرماتے یا یہ کہ ارے تم عبادت غیر چاہ کر مرتد ہو گئے ارے توبہ کرو اسلام لاؤ اپنی عورتوں سے پھر نکاح کرو۔ ایک بادیہ نشین ناواقف کے منہ سے اتنی بات نکلی تھی کہ ہم حضور کو اللہ

تعالیٰ کے یہاں شفیع لاتے ہیں اور اللہ تعالیٰ کو حضور کے پاس۔ اس پر وہ غضب شدید فرمایا کہ در و دیوار تجلی شان جلال سے بھر گئے دیر تک سبحن اللہ سبحن اللہ فرماتے رہے پھر اس اعرابی سے فرمایا:

اجعلتنی للہ ندا کیا تو نے مجھے اللہ کا ہمسر ٹھہرایا ،ویحك اتدری ما اللہ افسوس تجھ پر ارے تو جانتا ہے کہ اللہ کیا ہے۔ پھر اس واحد قہار کی عظمت بیان فرمائی رواہ ابوداؤد[3] - یہاں مخلص صحابہ حاضرانِ بارگاہ علیہم الرضوان

---

[1] القرآن الکریم ۱۲/۴۹ [2] صحیح البخاری کتاب الادب باب قولہ تعالی یا أیھا الذین آمنوا اجتنبوا الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۸۹۶/۱ [3] سنن ابی داؤد کتاب السنۃ باب فی الجھمیۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲۹۳/۲

Fatawa Razawiyyah, Volume 22

...from [this], God forbid, they consider it a desire to make another god or worship someone other than God and remain silent—is this possible? Never, by God! Is this the glory of prophethood? God forbid, whoever considers the Messenger as one who remains silent on disbelief and apostasy has himself reached the shores of disbelief and apostasy, having so severely insulted the Prophet. "They were closer to disbelief on that day than they were to faith."[1] (Al-Quran 3:167). Bakr thought he showed the strength of his knowledge and pen in defense of the Hadith of Siddiqah, not knowing where his ignorant and bold statement had led him. Truly spoke the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him:

ان الرجل ليتكلم بالكلمة لا يرى بها بأسا يهوى بها سبعين خريفا في النار۔[2]	Indeed, a man speaks a word in which he sees no harm, but because of it, he descends for seventy years into the Fire.

And he said:

ان الرجل ليتكلم بالكلمة من سخط الله ما يظن ان تبلغ ما بلغت فيكتب الله عليه بها سخطه الى يوم القيمة۔[3]	Indeed, a man speaks a word that displeases Allah, not thinking it would reach where it did, and Allah writes His displeasure upon him because of it until the Day of Judgment. We seek refuge in Allah the Almighty.

Gratitude is to Allah Almighty for this fitna-filled (troubled) time, where someone who has learned to write two crooked or straight letters of Urdu considers himself an author, researcher, and mujtahid (independent jurist), and begins to interfere in the firm religion with his deficient intellect and corrupt opinion, ending up opposing the Quran, Hadith, beliefs, and teachings of the Imams, reaching wherever he has reached.

ويتوب الله على من تاب ومن يتول	And Allah grants repentance to whoever repents, and...

---

[1] Al-Quran al-Karim 3/167 [2] Jami` at-Tirmidhi, Chapters on Asceticism, Chapter on what has been narrated about speaking a word to make people laugh, Amin Company Delhi 2/55, Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Hurayrah (RA), Al-Maktab al-Islami Beirut 2/429, 297, Sunan Ibn Majah, Book of Tribulations, Chapter on restraining the tongue during tribulations, H.M. Saeed Company Karachi, p. 294. [3]

Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Bilal bin Harith, Al-Maktab al-Islami Beirut 3/469, Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 1129, Maktabah Faysaliyyah Beirut 1/367.

फतावा रज़विया, जिल्द २२

...इससे माज़अल्लाह, वे इसे दूसरा खुदा बनाने या गैर-खुदा की इबादत करने की ख्वाहिश समझते हैं और खामोश रहते हैं—क्या यह मुमकिन है? कतई नहीं, अल्लाह की कसम! क्या यह नबूवत की शान है? हशा लिल्लाह (अल्लाह बचाए), जो रसूल को कुफ्र और इर्तिदाद (धर्मत्याग) पर खामोश रहने वाला ठहराए, वह खुद कुफ्र और इर्तिदाद के घाट तक पहुँच गया कि नबी की ऐसी सख्त तौहीन की। "वे उस दिन ईमान की तुलना में कुफ्र के अधिक करीब थे।"[1] (अल-कुरआन ३:१६७)। बकर ने तो यह समझा कि उसने सिद्दीका की हदीस के बचाव में अपनी इल्म और कलम की ताकत दिखाई है, और वह नहीं जानता था कि उसके जाहिलाना और बेखौफ बयान ने उसे कहाँ पहुँचा दिया। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने सच फरमाया:

ان الرجل ليتكلم بالكلمة لا يرى بها بأسا يهوى بها سبعين خريفا في النار۔[2]	बेशक आदमी एक बात कहता है जिसमें कुछ बुराई नहीं समझता, इसके कारण वह सत्तर साल की राह जहन्नम (नरक) में उतर जाता है।

और फरमाया:

ان الرجل ليتكلم بالكلمة من سخط الله ما يظن ان تبلغ ما بلغت فيكتب الله عليه بها سخطه الى يوم القيمة۔[3]	बेशक आदमी अल्लाह की नाराजगी की एक बात कहता है जिसके बारे में उसे गुमान नहीं होता कि वह कहाँ तक पहुँचेगी, इसके कारण अल्लाह उस पर कयामत के दिन तक अपना गज़ब लिख देता है। वल-इयाज़ु बिल्लाह तआला।

अल्लाह अज्ज़ व जल्ल का शुक्र है इस फितना भरे ज़माने पर कि जिसे दो सीधे-उल्टे हर्फ उर्दू के लिखने आ गए, वह मुसन्निफ (लेखक), मुहक़्क़िक (शोधकर्ता) और मुज्तहिद बन बैठा और दीने-मतीन (मजबूत दीन) में अपनी नाकिस अक्ल और फासिद राय (भ्रष्ट राय) से दखल देने लगा, और कुरआन, हदीस, अकाइद और आइम्मा के इरशादात सबका मुखालिफ होकर पहुँचा जहाँ पहुँचा।

ويتوب الله على من تاب ومن يتول	और अल्लाह तौबा कबूल फरमाता है जो कोई तौबा करे, और...

---

1. अल-कुरआन अल-करीम ३/१६७

2. जामि अत-तिर्मिज़ी, अबवाबुज़-ज़ुहद, बाब मा जाअ मिन तकल्लुम बिल-कलिमति लियुज़-हिकन-नास, अमीन कंपनी दिल्ली २/५५; मुस्नद अहमद बिन हंबल, हज़रत अबू हुरैरा रदियल्लाहु अन्हु से रिवायत, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत २/४२९, २९७; सुनन इब्न माजह, किताबुल-फितन, बाब कफ्फुल-लिसान फिल-फितना, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. २९४
3. मुस्नद अहमद बिन हंबल, हदीस बिलाल इब्न हारिस, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत ३/४६९; अल-मुअजम अल-कबीर हदीस ११२९, मक्तबा फैसलाय्या बेरुत १/३६७

पृष्ठ ५०४/६९२

سے معاذ اللہ دوسرا خدا بنانے غیر خدا کی پوجا کرنے کی خواہش سمجھتے اور ساکت رہتے ہیں کیا یہ ممکن ہے، کلا واللہ کیا یہ شانِ رسالت ہے حاشا للہ، جو رسول کو کفر وارتداد پر سکوت کرنے والا ٹھہرائے وہ خود کفر وارتداد کے گھاٹ تک پہنچ گیا کہ نبی کی ایسی شدید توہین کی " هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيْمَانِ "[1] (وہ اس دن ایمان کی بہ نسبت کفر کے زیادہ قریب تھے۔ ت) بکر نے تو یہ سمجھا کہ میں نے حدیثِ صدیقہ کی مدافعت میں اپنا زور علم و قلم دکھایا اور نہ جانا کہ اس کے جہل و بیباکانہ قول نے اسے کہاں تک پہنچایا، سچ فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے :

ان الرجل لیتکلم بالکلمة لا یری بها بأسا یهوی بها سبعین خریفا في النار۔[2]

بیشک آدمی ایک بات کہتا ہے جس میں کچھ برائی نہیں سمجھتا اس کے سبب ستر برس کی راہ جہنم میں اتر جاتا ہے۔

اور فرمایا:

ان الرجل لیتکلم بالکلمة من سخط الله ما یظن ان تبلغ ما بلغت فیکتب الله علیه بها سخطه الی یوم القیمة۔[3]

بیشک آدمی ایک بات ناراضی خدا کی کہتا ہے اس کے گمان میں نہیں ہوتا کہ کہاں تک پہنچی، اس کے سبب اللہ اس پر قیامت تک اپنا غضب لکھ دیتا ہے۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ۔

اللہ عزوجل کی طرف شکر ہے اس پر فتن زمانے سے کہ جسے الٹے سیدھے دو حرف اردو کے لکھنے آگئے وہ مصنف و محقق و مجتہد بن بیٹھا اور دین متین میں اپنی ناقص عقل فاسد رائے سے دخل دینے لگا قرآن وحدیث و عقائد وارشادات ائمہ سب کا مخالف ہو کر پہنچا جہاں پہنچا۔

ویتوب اللہ علی من تاب ومن یتول اور اللہ توبہ فرماتا ہے جو کوئی توبہ کرے۔ اور

---

[1] القرآن الکریم ۳/۱۶۷ [2] جامع الترمذی ابواب الزہد باب ما جاء من تکلم بالکلمة لیضحك الناس امین کمپنی دہلی ۲/ ۵۵، مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۴۲۹، ۲۹۷، سنن ابن ماجہ کتاب الفتن باب کف اللسان فی الفتنة ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۹۴ [3] مسند احمد بن حنبل حدیث بلال ابن حارث المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۴۶۹، المعجم الکبیر حدیث ۱۱۲۹ مکتبہ فیصلتیہ بیروت ۱/ ۳۶۷

Fatawa Rizvia Volume 22

| For indeed, Allah is the Forgiving, the Praiseworthy. | Whoever turns away, then surely Allah is the Forgiving, the Praiseworthy. | | --- | --- | (T)

(92) Was the camel's prostration to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) out of regarding the Prophet as a deity or God? God forbid. It is narrated in Al-Mu'jam al-Kabir of Tabarani from Ya'la ibn Murrah (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

| There is nothing that does not know that I am the Messenger of Allah, except the disbelieving jinns and humans. | Everything knows me as the Messenger of Allah except for the disbelieving jinn and humans, |

Similarly, the prostration of people in Hirah and Yemen to the landowners was strictly a prostration of greeting (Tahiyyat), not a prostration of worship ('Ibadat). It was based on these prostrations that the Sahaba (Companions) asked permission for prostration to the Prophet, which could not lead any sane person to imagine making him a deity or god. To accuse Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) of such a false understanding is the result of insolence.

(93) It is fortunate that the severe vileness of prostrating to another has been proven from the mouth of Bakr himself. The Sahaba were those whose ears were constantly resonating with the melodies of 'La ilaha illa Allah' (There is no god but Allah), who were taught the lesson of Tauheed (monotheism) in every matter, whose faith in the Oneness of Allah was heavier and more firmly established in their hearts than mountains. The Great Quran has repeatedly testified to their faith. Prostration of greeting to another is such a severe thing that upon hearing not even the act, but just the desire for it, all these noble virtues and the strength of their faith and Tauheed vanished from the Prophet's holy mind? And the thought occurred that they want to make me a god? So, how can such an impure act be permissible for others.

(94) Verily, prostration is among the acts of worship. There is no difference between a prostration of worship and a prostration of greeting except for the intention. Prostration is prostration; regarding kissing the ground, it was mentioned from Durr al-Mukhtar that 'it resembles the worship of idols,' it is similar to idol worship. And the 'Muslim Kamil al-Tahqiq' (Perfect Researcher) of Bakr, Rad al-Muhtar, upheld this

as a settled matter. True sincerity in worship is that worship should avoid even the resemblance of worshipping another. Therefore, the Prophet mentioned the mention of worship, saying that acts of worship are only for one's Lord.

1. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 672, Maktaba Faisalya, Beirut, 22/262
2. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Bab al-Istibra etc., Matba' Mujtabai, Delhi, 2/245 Page 505 of 692

| निस्संदेह, अल्लाह ही क्षमाशील, प्रशंसनीय है। | जो कोई फिर जाए, तो वास्तव में अल्लाह ही क्षमा करने वाला और प्रशंसनीय है। | | --- | --- | (त)

(92) क्या ऊँट का अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को सजदा करना हुज़ूर को माबूद और ख़ुदा मानकर था? अल्लाह की पनाह। मुअजम कबीर तबरानी में यअ'ला बिन मुर्राह (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फ़रमाते हैं:

| ऐसी कोई चीज़ नहीं है जो यह न जानती हो कि मैं अल्लाह का रसूल हूँ, सिवाय काफ़िर जिन्नों और इंसानों के। | हर चीज़ मुझे अल्लाह का रसूल जानती है सिवाय काफ़िर जिन्न और इंसानों के |

इसी तरह हीराह और यमन में लोगों का ज़मींदारों को सजदा करना निश्चित रूप से केवल ताज़ीमी सजदा (सजदा-ए-तहियत) था, न कि इबादत का सजदा। इन्हीं सजदों की बुनियाद पर सहाबा ने हुज़ूर से सजदे की इजाज़त मांगी थी, जिससे किसी भी समझदार व्यक्ति को हुज़ूर को माबूद या ख़ुदा बनाने का वहम तक नहीं हो सकता। मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) पर ऐसी बातिल समझ का आरोप लगाना किसी बदज़ुबान का काम है।

(93) यह ग़नीमत है कि ग़ैर (अल्लाह के सिवा किसी और) को सजदा करने की घोर बुराई ख़ुद बक्र के मुँह से साबित हुई। सहाबा वे सहाबा थे जिनके कानों में हर वक़्त 'ला इलाहा इल्लल्लाह' के नग़मे गूंज रहे थे, जिन्हें बात-बात में तौहीद का सबक़ दिया जाता था, जिनके दिलों में अल्लाह की वहदानियत (एकता) पर ईमान पहाड़ों से ज़्यादा भारी और मज़बूत था। क़ुरआन-ए-अज़ीम बार-बार जिनके ईमान की गवाही दे चुका था। दूसरे को सजदा-ए-तहियत ऐसी सख़्त चीज़ है कि इसका अमल नहीं, सिर्फ़ इसकी ख़्वाहिश सुनते ही उनके ये तमाम फ़ज़ाइल-ए-जलीला और उनके ईमान व तौहीद की ताक़त सब हुज़ूर के ज़हन-ए-अक़दस से उतर गई? और यही ख़्याल आया कि ये मुझे ख़ुदा बनाना चाहते हैं? तो ऐसा नापाक फ़ेअल (कार्य) दूसरों के लिए कैसे हलाल हो सकता है।

(94) बेशक सजदा इबादत के अफ़आल (कार्यों) में से है। सजदा-ए-इबादत और सजदा-ए-तहियत में नियत के सिवा कोई फ़र्क़ नहीं है। सजदा तो सजदा, ज़मीन बोसी (ज़मीन चूमने) के बारे में दुर्र-ए-मुख़्तार से गुज़रा कि 'यह बुत-परस्ती के मुशाबेह (समान) है'। और बक्र की 'मुस्लिम कामिलुत्तहक़ीक़' रद्दुल मुहतार ने इसे मुसल्लम (स्वीकार्य) रखा है। और इबादत का इख़्लास यह है

कि इबादत ग़ैर की मुशाबहत (समानता) से भी बचे। लिहाज़ा हुज़ूर ने इबादत का ज़िक्र फ़रमाया कि इबादत के अफ़आल सिर्फ़ अपने रब के लिए हैं।

1. अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 672 मक्तबा फ़ैसलिया बेरुत 22/262
2. दुर्र-ए-मुख़्तार किताब अल-हज़र वल-इबाहत बाब अल-इस्तिबरा वग़ैरा मतबा मुज्तबाई दिल्ली 2/245 पृष्ठ 505 / 692

| فان اللہ ھو الغفور الحمید۔ | جو کوئی پھر جائے تو بیشک اللہ تعالیٰ بخشنے والا تعریف والا ہے۔

| | --- | --- | (ت)

(۹۲) رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اونٹ کا سجدہ کرنا کیا حضور کو معبود و خدا بنا کر تھا، حاش للہ۔ معجم کبیر طبرانی میں یعلی بن مرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

| مامن شیئ الایعلم انی رسول اللہ الا کفرۃ الجن والانس ۱۔ | ہر چیز مجھے اللہ کا رسول جانتی ہے سوائے کافر جن اور آدمیوں کے، |

یو ہیں حیرہ و یمن میں لوگوں کا زمینداروں کو سجدہ کرنا قطعاً سجدہ تحیت ہی تھا نہ کہ سجدہ عبادت، انھیں سجدوں کی بنا پر صحابہ نے حضور کو سجدے کی اجازت مانگی تھی جس سے کسی عاقل کا بھی وہم معبود والہ بنانے کی طرف نہیں جاسکتا محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر ایسی باطل سمجھ کا الزام کسی دریدہ دہنی ہے۔

(۹۳) غنیمت ہے کہ سجدہ غیر کی سخت شناعت خود بکر کے منہ ثابت ہوئی، صحابہ وہ صحابہ جن کے کانوں میں ہر وقت لا الہ الا اللہ کے نغمے گونج رہے تھے جنھیں بات بات میں توحید کا سبق دیا جاتا جن کے دلوں میں اللہ کی وحدانیت پر ایمان پہاڑوں سے زیادہ گراں و متمکن تھا۔ قرآن عظیم بار بار جن کے ایمان کی گواہی دے چکا تھا دوسرے کو سجدہ تحیت ایسی سخت چیز ہے کہ اس کا فعل نہیں صرف اس کی خواہش سنتے ہی ان کے یہ تمام فضائل جلیلہ اور ان کے ایمان و

توحید کی قوت سب حضور کے ذہن اقدس سے اتر گئے اور یہی خیال گیا کہ یہ مجھے خدا بنانا چاہتے ہیں تو ایسا ناپاک فعل دوسروں کو کیونکر حلال ہو سکتا ہے۔

(۹۴) بیشک سجدہ افعال عبادت سے ہے۔ سجدہ عبادت و سجدہ تحیت میں سوائے نیت کوئی فرق نہیں، سجدہ تو سجدہ زمین بوسی کی نسبت درمختار سے گزرا کہ یشبہ عبادۃ الوثن ۲ بت پرستی کے مشابہ ہے۔ اور بکر کی مسلم کامل التحقیق رد المحتار نے اسے مسلم رکھا، اور اخلاص عبادت یہ ہے کہ عبادت غیر کی مشابہت سے بھی بچے، لہذا حضور نے ذکر عبادت فرمایا کہ افعال عبادت صرف اپنے رب کے لئے

۱۔ المعجم الکبیر حدیث ۶۷۲ مکتبہ فیصلیہ بیروت ۲۶۲/۲۲ ۲۔ درمختار کتاب الحظر والاباحہ باب الاستبراء وغیرہ مطبع مجتبائی دہلی ۲۴۵/۲ صفحہ ۵۰۵ از ۶۹۲

Fatawa Rizwia Volume 22

To cast it upon this impure pretext, through which three severe allegations are leveled against the dignity of prophethood, is severely contrary to religion. (95) Bakr himself has said regarding this prostration of greeting (sajda-e-tahiyat) on page 11, "Prostration was such a thing in which the prostration of worship was inclusive, and in the extreme method of God's greatness, Adam was inadvertently made a partner. From this, it is proven that it was God's own will that the veneration of My caliphate should be the same as is for My own Self. Therefore, the honor of Adam was caused to be done in such a way which was not befitting for anyone except God, so that it would become a precedent that after the caliphate, Adam is entitled to the ultimate veneration in a metaphorical capacity, which in reality is the ultimate glory of worship. To forbid such a thing, what was so improbable about saying 'Worship your Lord' (A'budu Rabbakum)[1]?" (96) In the Hadiths of Qais, Mu'adh, and Salman (may Allah be pleased with them), the word "A'budu" (worship) is not present. Here, it is "La Taf'alu" (Do not do it) and "La Yanbaghi" (It is not appropriate). Through what means will he mold it into this suspicion? That is why he hid them and said there is no other proof. (97) Bakr has made prostration to the sun and moon, and even idols, and the prostrations (dandvat) to Mahadev permissible, as here the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) mentioned worship, and from this, Bakr concluded that only the prostration of worship is forbidden. Similarly, the noble verse: "Do not prostrate to the sun nor to the moon"[2] (O people! Do not prostrate to the sun and moon), which contains the prohibition of prostrating to the sun and moon and the command for divine prostration, its translation is "If it is Him you worship"[3]. Here too, Allah Almighty has mentioned worship, so here too, only the prostration to the sun and moon has been forbidden. Now, there remains no verse in the Holy Qur'an prohibiting the prostration of greeting to idolatry or any ghost-like calamity. Can Bakr show any verse? Absolutely not. Now let Bakr remember his wordiness and, letting go of the restriction of "human," why should he say what he said on page 7: there is no prohibition of any prostration of veneration in the Qur'an, there is no such verse where the veneration of any prostration has been forbidden. From this, it is proven that the Qur'an wants to remain silent against the prostration of veneration, meaning it [the Qur'an] from Muslims...

[1] Al-Qur'an Al-Karim 2/21 [2] Al-Qur'an Al-Karim 41/37 [3] Al-Qur'an Al-Karim 41/37

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

उसे इस नापाक महमिल पर ढालना जिससे वह तीन इल्ज़ाम शदीद शान-ए-रिसालत पर आइद किये सख़्त ख़िलाफ़-ए-दीन है। (95) ख़ुद बक्र ने इसी सजदा-ए-तहियत को कहा है सफ़ा 11, "सजदा एक ऐसी चीज़ थी जिसमें सजदा-ए-इबादत शरीक था और ख़ुदा की अज़मत के इंतिहाई तरीक़े में ख़्वामख़्वाह आदम का शरीक होता था। इससे साबित होता है कि ख़ुदा की ख़ुद मर्ज़ी थी कि मेरी ख़िलाफ़त की ताज़ीम वही होनी चाहिए जो ख़ुद मेरी है। इस वास्ते आदम की इज़्ज़त ऐसे तरीक़े से कराई जो ख़ुदा के सिवा किसी को ज़ेबा न था ताकि सनद हो जाए कि आदम ख़िलाफ़त के बाद मजाज़ी हैसियत से आख़िरी ताज़ीम का मुस्तहिक़ है जो हक़ीक़त में इबादत की आख़िरी शान है। ऐसी चीज़ से मुमानअत के लिए 'اُعْبُدُوا رَبَّكُمْ।' (अपने रब की इबादत करो।त) फ़रमाना क्या मुस्तबअद था।" (96) हदीस-ए-क़ैस व हदीस-ए-मुआज़ व हदीस-ए-सलमान (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) में तो "اعبدوا।" (इबादत करो) नहीं है, यहाँ तो "لا تفعلوا" (ऐसा न करो) और "لا ینبغی" (यह मुनासिब नहीं) है। यहाँ किस ज़रिया इस बदगुमानी पर ढालेगा, इसीलिए उनको छुपाया और कह दिया था कि और कोई सुबूत नहीं। (97) बक्र ने चाँद सूरज बल्कि बुत को सजदा और महादेव की दंडवत हलाल कर ली जैसे यहाँ हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने इबादत का ज़िक्र फ़रमाया और उससे बक्र ने यह ठहरा लिया कि सिर्फ़ सजदा-ए-इबादत को मना किया है। यूँही आयह-ए-करीमा: "لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ" (लोगो! सूरज और चाँद को सजदा न करो। त) जिसमें सजदा-ए-शम्स व क़मर से मुमानअत और सजदा-ए-इलाही का हुक्म है, उसका तर्जुमा यह है "اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُوْنَ" "अगर तुम उसे पूजते हो।" यहाँ भी अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने इबादत का ज़िक्र फ़रमाया है, तो यहाँ भी चाँद सूरज को सिर्फ़ सजदा की मुमानअत हुई। अब बुतपरस्ती या भूत किसी बला को सजदा-ए-तहियत की मुमानअत पर क़ुरआन करीम में कोई आयत न रही, क्या बक्र कोई आयत दिखा सकता है? हरगिज़ नहीं। अब बक्र अपनी लफ़्फ़ाज़ियाँ याद करे और "इंसानी" की क़ैद से हाथ उठा कर क्यों कहे जो उसने सफ़ा 7 पर कहा है: क़ुरआन में किसी सजदा-ए-ताज़ीम की मुमानअत नहीं, ऐसी कोई आयत नहीं जहाँ किसी सजदा की ताज़ीम की मुमानअत की गई हो। इससे साबित होता है कि ताज़ीमी सजदा के ख़िलाफ़ क़ुरआन ख़ामोश रहना चाहता है यानी वह मुसलमानों से...

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 2/21 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 41/37 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 41/37

کروا سے اس ناپاک محمل پر ڈھالنا جس سے وہ تین الزام شدید شانِ رسالت پر عائد کئے سخت خلافِ دین ہے۔ (۹۵) خود بکر نے اسی سجدہ تحیت کو کہا ہے ص ۱۱، "سجدہ ایک ایسی چیز تھی جس میں سجدہ عبادت شریک تھا اور خدا کی عظمت کے انتہائی طریقہ میں خوامخواہ آدم کا شریک ہوتا تھا اس سے ثابت ہوتا ہے کہ خدا کی خود مرضی تھی کہ میری خلافت کی تعظیم وہی ہونی چاہئے جو خود میری ہے اس واسطے آدم کی عزت ایسے طریقے سے کرائی جو خدا کے سوا کسی کو زیبا نہ تھا تا کہ سند ہو جائے کہ آدم خلافت کے بعد مجازی حیثیت سے آخری تعظیم کا مستحق ہے جو حقیقت میں عبادت کی آخری شان ہے ایسی چیز سے ممانعت کے لئے "اعْبُدُوا رَبَّكُمْ" 1 (اپنے رب کی عبادت کروت) فرمانا کیا مستبعد تھا۔ (۹۶) حدیث قیس وحدیث معاذ وحدیث سلمان رضی اللہ تعالیٰ عنہم میں تو "اعبدوا" نہیں ہے یہاں تو "لا تفعلوا اور لا ینبغی" ہے یہاں کس ذریعہ اس بد گمانی پر ڈھالے گا اسی لئے ان کو چھپایا اور کہہ دیا تھا کہ اور کوئی ثبوت نہیں۔ (۹۷) بکر نے چاند سورج بلکہ بت کو سجدہ اور مہادیو کی ڈنڈوت حلال کر لی جیسے یہاں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے عبادت کا ذکر فرمایا اور اس سے بکر نے یہ ٹھہرالیا کہ صرف سجدہ عبادت کو منع کیا ہے یونہی آیہ کریمہ "لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ" 2 (لوگو! سورج اور چاند کو سجدہ نہ کروت) جس میں سجدہ شمس و قمر سے ممانعت اور سجدہ الٰہی کا حکم ہے اس کا ترجمہ یہ ہے " اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُوْنَ" 3 "اگر تم اسے پوجتے ہو۔ یہاں بھی اللہ عزوجل نے عبادت کا ذکر فرمایا ہے تو یہاں بھی چاند سورج کو صرف سجدہ کی ممانعت ہوئی ، اب بت پرستی یا بھوت کسی بلا کو سجدہ تحیت کی ممانعت پر قرآن کریم میں کوئی آیت نہ رہی ، کیا بکر کوئی آیت دکھا سکتا ہے ، ہر گز نہیں ، اب بکر اپنی لفاظیاں یاد کرے اور "انسانی" کی قید سے ہاتھ اٹھا کر

کیوں کہے جو اس نے ص ۷ پر کہا ہے قرآن میں کسی سجدہ تعظیم کی ممانعت نہیں ایسی کوئی آیت نہیں جہاں کسی سجدہ کی تعظیم کی ممانعت کی گئی ہو ، اس سے ثابت ہوتا ہے کہ تعظیمی سجدہ کے خلاف قرآن خاموش رہنا چاہتا ہے یعنی وہ مسلمانوں سے

1 القرآن الکریم ۲/۲۱ 2 القرآن الکریم ۴۱/۳۷ 3 القرآن الکریم ۴۱/۳۷

Fatawa Razawiyya Volume 22

It does not say to prostrate to anyone other than God, nor does it say that prostrating in reverence to you has been made forbidden, do not prostrate to anyone other than God. This word "anyone" is worth remembering, after this see the result on page 8: "So when the Quran has not given any such clear command, then the forbiddenness or impermissibility of prostrating in reverence cannot be proven." See how openly the prostration of reverence to idols and the prostration to Mahadev without the intention of worship are being made permissible. Why should it not be so? Those whose prophet is Krishna, their religion would be just like this.

(98) Regarding the prohibition of prostrating to the sun and moon mentioned in the Holy Quran, Bakr's excuse on page 78 is that "this verse mentions the prostration to non-humans. And the discussion is about human prostration; the sun and moon are one thing, and the human being as God's vicegerent is another."

Firstly: It's strange how he talks. According to his logic, the verse prohibits the prostration of worship to the sun and moon as it says: "if it is Him you worship" [1] (if you especially worship Him). What is the difference between a vicegerent and a non-vicegerent in the prostration of worship?

Secondly: He has tried to prove it himself by citing the prostration to Adam (peace be upon him). This verse mentions prostration by non-humans (i.e., the angels prostrated), while the discussion is about prostration by humans (i.e., one human prostrating to another). An angel is one thing, and man, the vicegerent of God, is another. Because a non-vicegerent prostrated to a vicegerent, how did he make prostrating to a vicegerent himself permissible? "Baraqish brought calamity upon her own people."

(99) Not realizing the prohibition of the prostration of greeting in the Holy Quran is based on negligence of the Great Quran. Did the Holy Quran not say:

"Obey Allah and obey the Messenger" [2] | Obey the command of Allah and obey the command of the Messenger.

Did the Noble Quran not say:

"He who obeys the Messenger has indeed obeyed Allah" [3] | Whoever obeyed the Messenger, he certainly obeyed Allah.

Did the Wise Quran not say:

[1] The Holy Quran 41/37 [2] The Holy Quran 4/59 [3] The Holy Quran 4/80

फतवा रज़विया जिल्द 22

न यह कहता है कि गैर खुदा को सजदा करो न यह कहता है कि तुम पर सजदा-ए-ताज़ीमी हराम किया गया है तुम किसी गैर खुदा को सजदा न करना। यह "किसी" का लफ्ज़ याद रखने के काबिल है, इसके बाद सफा 8 का नतीजा देखिये "पस जब कुरान ने ऐसा कोई साफ़ हुक्म नहीं दिया तो सजदा-ए-ताज़ीमी का हराम होना या नाजायज़ साबित नहीं हो सकता।" देखिये कैसी खुल्लम खुल्ला बुत के सजदे ताज़ीम और बे नियत इबादत महादेव की दंडवत हलाल की है। क्यों न हो जिनका कृष्ण नबी हो उनका दीन आप ही ऐसा हो।

(98) चाँद सूरज को सजदा की मुमानअत जो कुरान करीम ने फरमाई उस पर बकर का यह उज्र सफा 78 कि "इस आयत में गैर इंसान के सजदा का ज़िक्र है। और गुफ्तगू सजदा-ए-इंसानी में है सूरज चाँद और चीज़ है इंसान खलीफा अल्लाह दूसरी चीज़ है"

अव्वलन: अजब पादर हवा है उसके तौर पर आयत में तो चाँद सूरज को सजदा-ए-इबादत की मुमानअत है कि फरमाया: "इन् कुन्तुम इय्याहु ता'बुदून ۝١" (अगर तुम खास उसी की इबादत करते हो।) सजदा-ए-इबादत में खलीफा व गैर खलीफा का क्या फर्क।

सानियन: सजदा-ए-आदम अलैहिमुस्सलातु वस्सलाम से इस्तिनाद की खुद छकनी कर ली इस आयत में गैर इंसान के सजदे का ज़िक्र है (यानी मलायका ने सजदा किया) और गुफ्तगू सजदा-ए-इंसानी में है (कि इंसान दूसरे को सजदा करे) फरिश्ता और चीज़ है। इंसान खलीफा अल्लाह दूसरी चीज़ है। गैर खलीफा ने खलीफा को सजदा किया इससे खुद खलीफा का सजदा करना कैसे जायज़ कर लिया "अला नफ़्सिहा जन्नत बराकिश"

(99) कुरान करीम में सजदा-ए-तहीयत की मुमानअत न सूझनी कुरान अज़ीम से गफलत पर मबनी, क्या कुरान मजीद ने न फरमाया:

"अतीउल्लाह व अतीउर्रसूल" [2] | हुक्म मानो अल्लाह का और हुक्म मानो रसूल का।

क्या कुरान अज़ीज़ ने न फरमाया:

"मन्युतिइर्रसूला फकद अताअल्लाह" [3] | जिसने रसूल की इताअत की बेशक उसने अल्लाह की इताअत की।

क्या कुरान हकीम ने न फरमाया:

[1] अल कुरान अल करीम 41/37 [2] अल कुरान अल करीम 4/59 [3] अल कुरान अल करीम 4/80

सफा 507/692

نہ یہ کہتا ہے کہ غیر خدا کو سجدہ کرو نہ یہ کہتا ہے کہ تم پر سجدہ تعظیمی حرام کیا گیا ہے تم کسی غیر خدا کو سجدہ نہ کرنا "یہ" "کسی" کا لفظ یاد رکھنے کے قابل ہے، اس کے بعد ص ۸ کا نتیجہ دیکھئے "پس جب قرآن نے ایسا کوئی صاف حکم نہیں دیا تو سجدہ تعظیمی کا حرام ہونا یا ناجائز ثابت نہیں ہوسکتا " دیکھئے کیسی کھلم کھلا بت کی سجدے تعظیم اور بے نیت عبادت مہادیو کی ڈنڈوت حلال کی ہے۔ کیوں نہ ہو جن کا کرشن نبی ہو ان کا دین آپ ہی ایسا ہو۔

(۹۸) چاند سورج کو جسدہ کی ممانعت جو قرآن کریم نے فرمائی اس پر بکر کا یہ عذر ص ۷۸ کہ "اس آیت میں غیر انسان کے سجدہ کا ذکر ہے۔ اور گفتگو سجدہ انسانی میں ہے سورج چاند اور چیز ہے انسان خلیفہ اللہ دوسری چیز ہے"

اولاً: عجب پادر ہوا ہے اس کے طور پر آیت میں تو چاند سورج کو سجدہ عبادت کی ممانعت ہے کہ فرمایا: "اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُوْنَ ﴿۱۷۲﴾ " (اگر تم خاص اس کی عبادت کرتے ہوت) سجدہ عبادت میں خلیفہ و غیر خلیفہ کا کیا فرق۔

ثانیاً: سجدہ آدم علیہم الصلوۃ والسلام سے استناد کی خود چھکنی کر لی اس آیت میں غیر انسان کے سجدہ کا ذکر ہے (یعنی ملائکہ نے سجدہ کیا) اور گفتگو سجدہ انسانی میں ہے (کہ انسان دوسرے کو سجدہ کرے) فرشتہ اور چیز ہے۔ انسان خلیفہ اللہ دوسری چیز ہے۔ غیر خلیفہ نے خلیفہ کو سجدہ کیا اس سے خود خلیفہ کا سجدہ کرنا کیسے جائز کر لیا علی نفسہا جنتی براقش

(۹۹) قرآن کریم میں سجدہ تحیت کی ممانعت نہ سوجھنی قرآن عظیم سے غفلت پر مبنی ، کیا قرآن مجید نے نہ فرمایا:

" اَطِیْعُوا اللّٰہَ وَ اَطِیْعُوا الرَّسُوْلَ " 2 | حکم مانو اللہ کا اور حکم مانو رسول کا۔

کیا قرآن عزیز نے نہ فرمایا:

" مَنْ یُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰہَ " 3 | جس نے رسول کی اطاعت کی بیشک اس نے اللہ کی اطاعت کی۔

کیا قرآن حکیم نے نہ فرمایا:

1 القرآن الکریم ۴۱ / ۳۷ 2 القرآن الکریم ۴ / ۵۹ 3 القرآن الکریم ۴ / ۸۰

Fatawa Razawiyya, Volume 22

"And whoever disobeys Allah and His Messenger—then indeed, for him is the fire of Hell." [1] | Indeed, for the one who disobeys Allah and His Messenger is the fire of Hell.

Did the Holy Quran not say: "And whatever the Messenger has given you - take; and what he has forbidden you - refrain from. And fear Allah; indeed, Allah is severe in penalty." [2] | Whatever the Messenger gives you, take it; and whatever he forbids you, abstain from it. And fear Allah; indeed, Allah's punishment is severe.

Did the Glorious Quran not say: "But no, by your Lord, they will not [truly] believe until they make you, [O Muhammad], judge concerning that over which they dispute among themselves and then find within themselves no discomfort from what you have judged and submit in [full, willing] submission." [3] | O Beloved, by your Lord! They will not be believers until they make you a judge in their mutual disputes, then find no constraint in their hearts regarding your decision, and accept it with full submission.

Has Allah's Messenger (peace and blessings be upon him) not settled this dispute by saying: "Do not do it, do not perform Sajdah-e-Tahiyyat (prostration of greeting)." Thus, it is definitely the Great Quran itself that is forbidding Sajdah-e-Tahiyyat. And for one who does not accept this decision of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him), may Allah protect Muslims from the consequence declared for such a person.

(100) To blather about not finding a clear explanation in the Quran, saying that since the Quran hasn't given a clear command, its impermissibility cannot be proven, is the sign of a severe heretic. Information about such a person was already given by the one who knows what was and what will be (peace and blessings be upon him).

"Listen! I have been given the Quran and something like it along with it. Beware! The time is near when a man with a full stomach, sitting on his couch, will say, 'Stick to this Quran alone.'" | Listen! I have been given the Quran and something like it along with it. Beware! The time is near when a man with a full stomach, sitting on his couch, will say, "Stick to this Quran alone."

[1] Al-Quran Al-Kareem 72 / 23 [2] Al-Quran Al-Kareem 59 / 7 [3] Al-Quran Al-Kareem 4 / 65

फतावा रज़विया, खंड 22

"और जो अल्लाह और उसके रसूल की नाफरमानी करे, तो बेशक उसके लिए जहन्नुम की आग है।" [1] | जो अल्लाह और उसके रसूल की अवज्ञा करेगा, उसके लिए निश्चित रूप से नरक की अग्नि है।

क्या कुरान मजीद ने नहीं फरमाया: "और रसूल तुम्हें जो कुछ दें वह ले लो और जिस चीज़ से तुम्हें रोक दें उससे रुक जाओ। और अल्लाह से डरो, बेशक अल्लाह का अज़ाब (दंड) सख्त है।" [2] | रसूल जो तुम्हें अता करें उसे ले लो और जिससे मना करें उससे बाज़ रहो, और अल्लाह से डरो बेशक अल्लाह का अज़ाब सख्त है।

क्या कुरान जलील ने नहीं फरमाया: "नहीं, तुम्हारे रब की कसम! वे तब तक ईमान वाले नहीं हो सकते जब तक कि वे अपने आपसी झगड़ों में तुम्हें (हे मुहम्मद) न्यायकर्ता न बना लें, फिर तुम्हारे फैसले के बारे में अपने दिलों में कोई तंगी न पायें और उसे पूरी तरह से स्वीकार न कर लें।" [3] | ऐ महबूब, तुम्हारे रब की कसम, वे तब तक मुसलमान न होंगे जब तक तुम्हें अपने आपसी विवादों में हाकिम (न्यायाधीश) न बना लें, फिर जो तुम फैसला करो उस पर अपने दिलों में कोई संकोच न पायें, और उसे अच्छी तरह मान लें।

क्या अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इस विवाद का फैसला नहीं फरमा दिया कि "ऐसा न करो, सजदा-ए-तहियत न करो।" तो निश्चित रूप से कुरान-ए-अज़ीम ही सजदा-ए-तहियत से मना कर रहा है। और जो मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस फैसले को न माने, उसके बारे में जो हुक्म दिया गया है, अल्लाह तआला मुसलमानों को उससे पनाह दे।

(100) कुरान मजीद में स्पष्ट व्याख्या न पाने पर बकना कि जब कुरान ने कोई साफ हुक्म नहीं दिया तो उसका नाजायज़ होना साबित नहीं हो सकता, वह एक घोर बदमज़हब (भटका हुआ) है, जिसकी खबर आलिम मा-कान व मा-यकून (जो था और जो होगा उसे जानने वाले) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने पहले ही दे दी है।

"सुनो! मुझे कुरान अता किया गया और उसके साथ उसकी मिसाल भी। खबरदार! निकट है कि कोई पेट भरा व्यक्ति अपने तख्त पर पड़ा हुआ कहे कि 'बस इस कुरान को ही थामे रखो।'" | सुनो! मुझे कुरान अता किया गया और उसके साथ उसकी मिसाल (सुन्नत/हदीस) भी। खबरदार! निकट है कि कोई पेट भरा व्यक्ति अपने तख्त पर पड़ा हुआ कहे कि "बस इस कुरान को ही थामे रखो।"

[1] अल-कुरान अल-करीम 72 / 23 [2] अल-कुरान अल-करीम 59 / 7 [3] अल-कुरान अल-करीम 4 / 65

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۲

"وَمَن يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ" [1] | جو نافرمانی کرے اللہ اور اس کے رسول کی بیشک اس کے لئے جہنم کی آگ ہے۔

کیا قرآن حمید نے نہ فرمایا: "وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝ " [2] | رسول جو تمہیں عطا فرمائیں وہ لو اور جس سے منع فرمائیں باز رہو اور اللہ تعالی سے ڈرو بیشک اللہ کا عذاب سخت ہے۔

کیا قرآن جلیل نے نہ فرمایا: "فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ۝ " [3] | اے محبوب، تمہارے رب کی قسم وہ مسلمان نہ ہوں گے جب تک تمہیں حاکم نہ بنائیں اپنے آپس کے اختلاف میں پھر جو تم فیصلہ فرماؤ اپنے دلوں میں اس سے تنگی نہ پائیں، اور خوب اچھی طرح مان لیں۔

کیا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس نزاع کا فیصلہ نہ فرمادیا کہ لا تفعلوا سجدہ تحیت نہ کرو۔ تو قطعاً قرآن عظیم ہی سجدہ تحیت سے منع فرما رہا ہے اور جو اس فیصلہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو نہ مانے اس کا حکم جو ارشاد ہوا اللہ تعالیٰ مسلمان کو اس سے پناہ دے۔

(۱۰۰) قرآن مجید میں تصریح نہ پانے پر بکنا وہ حکم ص۸ جب قرآن نے کوئی صاف حکم نہ دیا تو ناجائز ہونا ثابت نہیں ہوسکتا وہ شدید بد مذہب ہے جس کی خبر عالم ماکان ومایکون صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے پہلے ہی دی ہے۔

الا انی اوتیت القرآن ومثلہ معہ الا یوشک رجل شبعان علی اریکتہ یقول علیکم بھذا | سنتے ہو مجھے قرآن عطا ہوا اور اس کے ساتھ اس کا مثل، خبردار نزدیک ہے کہ کوئی پیٹ بھرا اپنے تخت پر پڑا کہے یہی قرآن لئے رہو۔

[1] القرآن الکریم ۷۲ / ۲۳ [2] القرآن الکریم ۵۹ / ۷ [3] القرآن الکریم ۴ / ۶۵

Vol. 22 Fatawa Rizwia

[Boxed Text] Arabic: القران فما وجدتم فيه من حلال فاحلوہ و ما وجدتم فيه من حرام فحرموہ وان ما حرم رسول اللہ کما حرم اللہ الا لا یحل لکم الحمار الاھلی والاکل ذی ناب من السباع[1] الحدیث

Urdu Translation: Whatever you find in the Quran as lawful, consider it lawful, and whatever you find in it as prohibited, consider it prohibited. Verily, what the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) prohibited is the same as what Allah has prohibited. Listen, the domestic donkey is not lawful for you, nor is any beast of prey with fangs. Al-Hadith. (T)

[End Boxed Text]

The prostration of greeting (Sajda Tahiyyat) was also prohibited by the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), so it is prohibited even if the common people do not find its explicit prohibition in the Holy Quran.

(101 & 102) The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) gave two examples: the domestic donkey and fanged predators. Their prohibition is not explicit in the Quran, and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) prohibited them. But why would Bakr accept? He will say, as on page 8, "When the Quran has not given any clear command, then its being prohibited or impermissible cannot be established." Thus, Bakr made the donkey and dog lawful.

(103 to 110) It doesn't stop there. The Quran mentions pig flesh (Lahm-e-Khinzir). Where are the names of kidneys, liver, skin, entrails, spleen, or bones mentioned? In fact, even the head and feet are not conventionally called 'flesh'. So, Bakr considered the parts of a pig to be lawful as well, claiming, "When the Quran has not given a clear command, it cannot be established as impermissible."

(111 to 113) In short, by restricting proof only to clear Quranic commands, Bakr rejected the three principles of Sharia: Sunnah, Consensus (Ijma), and Analogy (Qiyas), and adopted the Chakralawi sect.

Third Section: Bakr's slander against Allah Almighty and the proof of the prohibition of 'Sajda Tahiyyat' from his own mouth via the Great Quran.

(114) Slander against the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) is indeed slander against Allah Almighty. But Bakr demands a specific explicit text; if it's not explicit in the Quran, he doesn't listen to Hadith. Therefore, he

was daring against the Lord of Honor specifically. We have seen his text on page 95 where he himself admitted that "through Sajda Tahiyyat, Adam's shirk (polytheism) would occur in the extreme way of God's greatness." Then he attributed this to Allah's will, saying "It was God's will that the honoring of my vicegerency should be the same as is mine." This against Allah...

[1] Mishkat al-Masabih, Chapter on Holding Fast to the Book and the Sunnah, Section Two, Mujtabai Press, Delhi, p. 29. Page 509 of 692

खंड 22 फ़तावा रज़विया

[बॉक्स में पाठ] अरबी: القران فما وجدتم فيه من حلال فاحلوه و ما وجدتم فيه من حرام فحرموه وان ما حرم رسول اللہ کما حرم اللہ الا لا یحل لکم الحمار الاھلی والاکل ذی ناب من السباع[1] الحدیث

उर्दू अनुवाद: क़ुरान में जो कुछ तुम हलाल पाओ उसे हलाल समझो और जो कुछ हराम पाओ उसे हराम मानो, जबकि जो चीज़ रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हराम की है, वही उसकी मिसाल है जो अल्लाह ने हराम फरमाई। सुनो, पालतू गधा तुम्हारे लिए हलाल नहीं है और न ही कोई कुचली (नुकीले दांत) वाला दरिंदा। अल-हदीस। (त)

[बॉक्स का अंत]

सजदा-ए-तहियत (अभिवादन का सजदा) को भी अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हराम घोषित किया है, इसलिए यह हराम है भले ही आम लोगों को क़ुरान करीम में इसकी हुरमत (निषेध) का स्पष्ट वर्णन न सूझे।

(101 व 102) रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने दो उदाहरण दिए: पालतू गधा और नुकीले दांत वाला शिकारी जानवर। क़ुरान में इनका स्पष्ट निषेध नहीं है और रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इन्हें हराम किया। मगर बक्र (एक नाम) क्यों मानने लगा, वह यही कहेगा (पृष्ठ 8 पर) कि "जब क़ुरान ने कोई साफ़ हुक्म नहीं दिया तो हराम या नाजायज़ होना साबित नहीं हो सकता"। तो बक्र ने गधे और कुत्ते को हलाल कर लिया।

(103 से 110) बात यहीं खत्म नहीं होती। क़ुरान में 'लहम-ए-खिन्ज़ीर' (सूअर का मांस) का ज़िक्र है। गुर्दे, कलेजी, खाल, अंतड़ियाँ, तिल्ली और हड्डियों के नाम कहाँ हैं? यहाँ तक कि 'सिरी-पाये' (सिर और पैर) भी सामान्यतः 'लहम' (मांस) में नहीं आते। तो बक्र ने सूअर के अंगों को भी हलाल मान लिया कि "जब क़ुरान ने साफ़ हुक्म नहीं दिया तो नाजायज़ होना साबित नहीं हो सकता"।

(111 से 113) संक्षेप में, दलील को सिर्फ क़ुरान के साफ़ हुक्म तक सीमित करके बक्र ने सुन्नत, इज्मा और क़यास—शरियत के इन तीन उसूलों को खारिज कर दिया और 'चकरालवी' पंथ अपना लिया।

तीसरा भाग: अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल पर बक्र का आरोप और खुद उसके मुंह से क़ुरान-ए-अज़ीम के माध्यम से सजदा-ए-तहियत की हुरमत का सबूत।

(114) सय्यदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर तोहमत लगाना गोया अल्लाह अज़्ज़-ओ-जल्ल पर तोहमत लगाना है। मगर बक्र तो स्पष्ट विशिष्ट पाठ का आकांक्षी है; अगर क़ुरान में स्पष्ट उल्लेख न हो तो वह हदीस नहीं सुनता। इसलिए उसने विशेष रूप से रब्बुल इज़्ज़त पर भी जुर्रत की। पृष्ठ 95 पर हम उसकी इबारत देख चुके हैं, उसने खुद माना कि "सजदा-ए-तहियत से खुदा की महानता के अत्यंत तरीके में आदम का शिर्क होता था"। फिर उसी को अल्लाह की मर्जी ठहराया कि "खुदा की मर्जी थी कि मेरी खिलाफत की ताज़ीम वही होनी चाहिए जो खुद मेरी है"। यह अल्लाह पर...

[1] मिश्कात अल-मसाबीह, किताब और सुन्नत को मज़बूती से थामने का अध्याय, दूसरा खंड, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, पृष्ठ 29। पृष्ठ 692 में से 509

جلد ۲۲ فتاوی رضویہ

[باکس میں متن] القران فما وجدتم فیه من حلال فاحلوه و ما وجدتم فیه من حرام فحرموه وان ما حرم رسول الله کما حرم الله الا لا یحل لکم الحمار الاهلی والاکل ذی ناب من السباع[1] الحدیث

اس میں جو حلال پاؤ اسے حلال جانو اور اس میں جو حرام پاؤ اسے حرام مانو حالانکہ جو چیز رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے حرام کی وہی اسی کی مثل ہے جو اللہ نے حرام فرمائی، سن لو پالتو گدھا تمھارے لئے حلال نہیں۔ نہ کوئی کچلی والا درندہ الحدیث۔ (ت)

[باکس کا اختتام]

سجدہ تحیت بھی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے حرام فرمایا تو وہ حرام ہے اگرچہ قرآن کریم میں اس کی حرمت کی تصریح عوام کو نہ سوجھے۔

(۱۰۱ و ۱۰۲) رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے دو مثالیں ارشاد فرمائیں پالتو گدھا اور کچلی والا درندہ ان کی حرمت قرآن میں مصرح نہیں اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے انھیں حرام فرمایا۔ مگر کیوں ماننے لگا وہ یہی کہے گا ص ۸ کہ "جب قرآن نے کوئی صاف حکم نہ دیا تو حرام یا ناجائز ہونا ثابت نہیں ہو سکتا" تو بکر نے گدھا اور کتا حلال کر لیا۔

(۱۰۳ تا ۱۱۰) انھیں پر بس نہیں قرآن میں لحم خنزیر کا ذکر ہے گردے کلیجی کھال اور جھڑی تلی ہڈی کا نام کہاں ہے بلکہ سری پائے بھی عرفا لحم میں نہیں تو بکر نے سوئر کے اجزا بھی حلال مانے کہ "جب قرآن نے صاف حکم نہ دیا ناجائز ہونا ثابت نہیں ہو سکتا"

(۱۱۱ تا ۱۱۳) غرض صاف حکم قرآن دلیل کا حصر کر کے بکر نے سنت ، اجماع، قیاس تین اصول شرع کو رد کر کے چکڑالوی مذہب لیا۔

فصل سوم: اللہ عزوجل پر بکر کے افتراء اور خود اسی کے منہ قرآن عظیم سے تحریم سجدہ تحیت کا ثبوت

(۱۱۴) سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر افتراء اگرچہ اللہ عزوجل پر افتراء ہے مگر بکر تو صریح خاص کا طالب ہے قرآن میں تصریح نہ ہو تو حدیث نہیں سنتا لہذا بالخصوص رب العزت پر بھی جراتیں کیں ص ۹۵ میں اس کی عبارت دیکھ چکے خود مانا کہ سجدہ تحیت سے خدا کی عظمت کے انتہائی طریقے میں آدم کا شرک ہوتا تھا" پھر اسی کو اللہ کی مرضی ٹھہرایا کہ "خدا کی مرضی تھی کہ میری خلافت کی تعظیم وہی چاہئے جو خود میری ہے " یہ اللہ پر...

[1] مشکوۃ المصابیح باب الاعتصام بالکتاب والسنۃ الفصل الثانی مطبع مجتبائی دہلی ص ۲۹ Page 509 of 692

Volume 22 Fatawa Rizwia

It is a fabrication and open polytheism to attribute such things to Him. Regarding such fabrications, He said it is disbelief: "Only they forge lies who do not believe"[1] | They who are not Muslims make such fabrications.

(115) On page 6, it is said: "God made the Kaaba the direction for the prostration of worship. A great philosophy is hidden in this: God wanted to establish a distinction between the prostration of worship and the prostration of respect, so that Muslims would know that prostration towards the Kaaba is a prostration of worship, which is not permissible for anyone other than God, while prostrations in non-fixed directions are permissible. Before the direction of the Kaaba was fixed, God had said: "So wherever you turn, there is the Face of Allah"[2] | Wherever you face, God is in that direction. Meaning, whichever direction you prostrate, it will be to God alone. But later, the direction of the Kaaba was fixed. The reason was that God wanted to differentiate between the prostration of worship and the prostration of respect, which this direction accomplished." This is a second fabrication against Allah Almighty. Let Bakr tell us where Allah Almighty or the Prophet (peace and blessings be upon him) stated this reason for fixing the direction of the Kaaba. "Do you say about Allah that which you do not know?"[3] (Do you say about Allah Almighty that which you do not know? - T). Attributing something unproven to Allah and His Messenger is also a fabrication: "Bring your proof, if you should be truthful"[4] (Present your proof if you are truthful in your claim. - T). Not to mention, it is a false statement whose error is now evident.

(116) The noble verse "So wherever you turn, there is the Face of Allah"[5] (Wherever you turn your face, there is the manifestation of Allah Almighty. - T) refers to the Qibla of investigation (during travel or uncertainty) according to the Hadith of Jami' al-Tirmidhi. To interpret it as meaning that the direction of the Qibla was not fixed until the revelation of this verse, and that Allah Almighty had given the choice to pray in any direction, is a third fabrication against Allah Almighty. The determination of the Qibla has been since day one. "Indeed, the first House established for mankind was that at Bakkah - blessed."[6] | The first house built for people (on earth) is the one present in Makkah with a blessed status. (T)

(117) Even if we falsely assume that the fixing of the Qibla was only to distinguish between the prostration of worship and the prostration of greeting, then it would be that the prostration which...

[1] Quran Al-Kareem 105/16 [2] Quran Al-Kareem 115/2 [3] Quran Al-Kareem 80/2 [4] Quran Al-Kareem 111/2 [5] Quran Al-Kareem 115/2 [6] Quran Al-Kareem 96/3

जिल्द २२ फ़तावा रिज़विया

यह इफ़्तरा (गढ़ा हुआ झूठ) है और खुला शिर्क उसके ज़िम्मे बांधना है। ऐसे ही इफ़्तराओं को कुफ़्र फ़रमाया: "इन्नमा यफ़्तरील कज़िबल्लज़ीना ला युमिनून"[1] | ऐसे इफ़्तरा वही करते हैं जो मुसलमान नहीं।

(११५) सफ़ा ६ पर कहा: "ख़ुदा ने अपनी इबादत के सजदे के लिए काबा को सिम्त (दिशा) क़रार दिया है, इसमें एक बड़ा फ़लसफ़ा पोशीदा है, वह यह कि ख़ुदा सजदा-ए-इबादत और सजदा-ए-ताज़ीम में इम्तियाज़ (अंतर) क़ायम करना चाहता था ताकि मुसलमान जान जाएँ कि सिम्त-ए-काबा का सजदा इबादत है जो ग़ैर-ख़ुदा को जायज़ नहीं और ग़ैर-मुक़र्रर सिम्त के सजदे जायज़ हैं। सिम्त-ए-काबा मुक़र्रर होने से पहले ख़ुदा ने फ़रमाया था: "फ़-अयनमा तुवल्लू फ़-सम्मा वजहुल्लाह"[2] | तुम जिधर मुतवज्जह हो ख़ुदा उसी तरफ़ है। यानी जिस सिम्त सजदा करो ख़ुदा ही को होगा, मगर बाद में सिम्त-ए-काबा मुक़र्रर हो गई, इसकी वजह यही थी कि ख़ुदा सजदा-ए-इबादत व सजदा-ए-ताज़ीम में फ़र्क़ करना चाहता था जो उस सिम्त ने कर दिया।" यह अल्लाह अज़्वज्जल पर दूसरा इफ़्तरा है। बक्र ज़रा बताए कि सिम्त-ए-काबा मुक़र्रर फ़रमाने की यह वजह अल्लाह अज़्वज्जल या नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने कहाँ बताई है? "अम तक़ूलूना अलल्लाहि मा ला तअलमून"[3] (क्या तुम अल्लाह तआला के मुताल्लिक़ वह कहते हो जो तुम नहीं जानते? - त)। अल्लाह व रसूल की तरफ़ बे-सबूत बात निस्बत करनी भी इफ़्तरा है: "हातू बुरहानकुम इन कुन्तुम सादिक़ीन"[4] (अपनी दलील पेश करो अगर तुम अपने दावे में सच्चे हो। - त)। न कि ग़लत बात जिसकी ग़लती अभी ज़ाहिर होती है।

(११६) करीमा "फ़-अयनमा तुवल्लू फ़-सम्मा वजहुल्लाह"[5] (तुम जिधर मुँह करो उसी तरफ़ अल्लाह तआला का जलवा है। - त) हस्ब-ए-हदीस जामिउत तिर्मिज़ी शरीफ़ क़िब्ला-ए-तहरी में है। इसका यह मतलब ठहराना कि इस आयत के नुज़ूल तक सिम्त-ए-क़िब्ला मुक़र्रर न थी, अल्लाह अज़्वज्जल ने इख़्तियार दिया था जिधर चाहो नमाज़ पढ़ो, यह अल्लाह तआला पर तीसरा इफ़्तरा है। तक़र्रुर-ए-क़िब्ला रोज़-ए-अव्वल से है। "इन्ना अव्वला बैतिंव वुदिआ लिन्नासि लल्लज़ी बि-बक्कता मुबारकां"[6] | सब से पहला घर जो लोगों के लिए (ज़मीन पर) तामीर किया गया वह है जो मक्का मुकर्रमा में बा-बरकत शान से मौजूद है। (त)

(११७) ब-फ़र्ज़-ए-बातिल इम्तियाज़-ए-सजदा-ए-इबादत व सजदा-ए-तहीयत ही के लिए वज़-ए-क़िब्ला होती तो यूँ कि वह सजदा जो...

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम १०५/१६ [2] अल-क़ुरआन अल-करीम ११५/२ [3] अल-क़ुरआन अल-करीम ८०/२ [4] अल-क़ुरआन अल-करीम १११/२ [5] अल-क़ुरआन अल-करीम ११५/२ [6] अल-क़ुरआन अल-करीम ९६/३

جلد ۲۲ فتاوی رضویہ

افتراء ہے اور کھلا شرک اس کے ذمہ باندھنا ایسے ہی افتراؤں کو کفر فرمایا: "إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ"[1] | ایسے افتراء وہی کرتے ہیں جو مسلمان نہیں

(۱۱۵) ص ۶ پر کہا "خدا نے اپنے عبادت کے سجدے کے لئے کعبہ کو سمت قرار دیا ہے اس میں ایک بڑا فلسفہ پوشیدہ ہے وہ یہ کہ خدا سجدہ عبادت اور سجدہ تعظیم امتیاز قائم کرنا چاہتا تھا تاکہ مسلمان جان جائیں کہ سمت کعبہ کا سجدہ عبادت ہے جو غیر خدا کو جائز نہیں اور غیر مقرر سمت کے سجدے جائز ہیں۔ سمت کعبہ مقرر ہونے سے پہلے خدا نے فرمایا تھا: "فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ"[2] | تم جدھر متوجہ ہو خدا اسی طرف ہے۔ یعنی جس سمت سجدہ کرو خدا ہی کو ہو گا مگر بعد میں سمت کعبہ مقرر ہو گئی اس کی وجہ یہی تھی کہ خدا سجدہ عبادت و سجدہ تعظیم میں فرق کرنا چاہتا تھا جو اس سمت نے کردیا" یہ اللہ عزوجل پر دوسرا افتراء ہے۔ بکر جلد بتائے کہ سمت کعبہ مقرر فرمانے کی یہ وجہ اللہ عزوجل یا نبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے کہاں بتائی ہے "اَمْ تَقُوْلُوْنَ عَلَى اللهِ مَالَا تَعْلَمُوْنَ"[3] (کیا تم اللہ تعالی کے متعلق وہ کہتے ہو جو تم نہیں جانتے۔ ت) اللہ و رسول کی طرف بے ثبوت بات نسبت کرنی بھی افتراء ہے "هَاتُوْا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ"[4] (اپنی دلیل پیش کرو اگر تم اپنے دعوی میں سچے ہو۔ت) نہ کہ غلط بات جس کی غلطی ابھی ظاہر ہوتی ہے۔

(۱۱۶) کریمہ "فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ"[5] (تم جدھر منہ کرو اسی طرف اللہ تعالیٰ کا جلوہ ہے۔ ت) حسب حدیث جامع الترمذی شریف قبلہ تحری میں ہے اس کا یہ مطلب ٹھہرانا کہ اس آیت کے نزول تک سمت قبلہ مقرر نہ تھی اللہ عزوجل نے اختیار دیا تھا جدھر چاہو نماز پڑھو۔ یہ اللہ تعالیٰ پر تیسرا افتراء ہے۔ تقررِ قبلہ روز اول سے ہے۔ "إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا"[6] | سب

سے پہلا گھر جو لوگوں کے لئے (زمین پر) تعمیر کیا گیا وہ ہے جو مکہ مکرمہ میں بابرکت شان سے موجود ہے۔ (ت)

(۱۱۷) بفرضِ باطل امتیاز سجدہ عبادت و سجدہ تحیت ہی کے لئے وضع قبلہ ہوتی تو یوں کہ وہ سجدہ جو

---

[1] القرآن الکریم ۱۰۵/۱۶ [2] القرآن الکریم ۱۱۵/۲ [3] القرآن الکریم ۸۰/۲ [4] القرآن الکریم ۱۱۱/۲ [5] القرآن الکریم ۱۱۵/۲ [6] القرآن الکریم ۹۶/۳

For another, it is disbelief if this prostration is distinguished, which is only forbidden. To keep this distinction for the permissibility of the prostration of greeting by Allah (Almighty) is the fourth slander against Allah (Almighty).

(118) The distinction between the prostration of greeting and the prostration of worship is by intention according to Allah (Almighty) and the prostrator himself. The prostrator and his Lord know with what intention this prostration is. The prostrator does not need a definitive distinction. And if this distinction is kept for the observer, then since no direction is fixed for the prostration of greeting, it could also be towards the Kaaba; then both prostrations would be mixed and no distinction remains. The observer cannot say at that time whether this is a prostration of worship or a prostration of greeting. In short, if this distinction was kept for the prostrator, it is useless and redundant, and for the observer, it is deficient and flawed; Allah (Almighty) is pure and transcendent from both. And if the distinction is purely mental, that where the restriction of direction is considered, it is a prostration of worship, otherwise, a prostration of greeting, then the matter returns to the intention. What benefit does the observer have from it and what need does the prostrator have for it? The distinction of intention was inherent in them; why this accidental distinction? In any case, attributing this towards Allah (Almighty) is a great audacity against Allah.

(119) In optional prayers (Nawafil) outside the city on a ride, and in optional and obligatory prayers during intense combat (Tahri), and for a sick person due to illness, and for a fugitive who, out of fear of the enemy, is unable to face the direction of the Kaaba, the direction is not fixed, and all these are prostrations of worship, so the distinction is invalid.

(120) The authentic texts of Al-Bahr from Alamgiri and Fatawa Qazikhan have passed that if disbelievers force someone to perform the prostration of worship for a king, patience is better. It is clear that disbelievers would not want the designation of the direction of the Kaaba, but rather wherever the king is. So this, without a fixed direction, became a prostration of worship. 'But the ignorant ones fabricate lies' (T).

(121) The irony is that God established such a secret distinction that even His Messenger was unaware of it. Bakr was sent a secret letter behind the scenes. When the noble Companions (may Allah be pleased with them) asked the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) for permission to prostrate to him,

when was that with a fixed direction? If permission were granted, the prostration would have been performed wherever the Prophet was present. And in Bakr's assumption, God had already established that distinction for the prostration of worship—that it be restricted to a direction—so this request could in no way be understood as a prostration of worship. But Bakr says on page 9, 'The Prophet perceived the Companions' desire as a prostration of worship; at that time, the prostration of worship was in your mind.' Now, it is not free from two states: either, according to Bakr, God established such a senseless, meaningless distinction that even the Messenger could not distinguish...

दूसरे के लिए कुफ्र है अगर इस सजदे से प्रतिष्ठित हो जाए जो केवल हराम है। अल्लाह (अज़्ज़ा-व-जल्ल) का सजदा-ए-तहियत के जवाज़ के लिए यह इम्तियाज़ रखना अल्लाह (अज़्ज़ा-व-जल्ल) पर चौथा इफ़्तिरा (झूठ) है।

(118) सजदा-ए-तहियत और सजदा-ए-इबादत का इम्तियाज़ अल्लाह (अज़्ज़ा-व-जल्ल) और खुद साजिद के नज़दीक नियत से है। साजिद और उसका रब जानता है कि यह सजदा किस नियत से है। साजिद को मुमताज़ क़तई के इम्तियाज़ की हाजत नहीं। और अगर यह इम्तियाज़ नाज़िर (देखने वाले) के लिए रखा है, तो जब कि सजदा-ए-तहियत के लिए कोई सिम्त (दिशा) मुक़र्रर नहीं, सिम्त-ए-काबा भी होगी, फिर दोनों सजदों का खल्त (मिश्रण) हो गया और इम्तियाज़ न रहा। नाज़िर उस वक़्त नहीं कह सकता कि यह सजदा-ए-इबादत है या सजदा-ए-तहियत। अल-ग़रज़, यह इम्तियाज़ साजिद के लिए रखा तो लफ़्व (निरर्थक) व फ़ुज़ूल और नाज़िर के लिए तो नाक़िस व मदख़ूल है, अल्लाह (अज़्ज़ा-व-जल्ल) इन दोनों से पाक व मुनज़्ज़ह है। और अगर इम्तियाज़ महज़ ज़ेहनी है कि जिसमें तक़यीद-ए-सिम्त (दिशा की पाबंदी) मल्हूज़ हो वह सजदा-ए-इबादत है, वरना सजदा-ए-तहियत, तो काम फिर नियत की तरफ़ ऊद (वापस) कर गया। नाज़िर को इससे क्या फ़ायदा और साजिद को इसकी क्या हाजत। इम्तियाज़-ए-नियत उनमें बिल-ज़ात था, यह बिल-अरज़ किस लिए? बहरहाल, अल्लाह (अज़्ज़ा-व-जल्ल) की तरफ़ इसकी निस्बत अल्लाह पर सख़्त जुरअत है।

(119) नवाफ़िल में शहर से बाहर सवारी पर और नवाफ़िल व फ़राइज़ में हंगाम-ए-तहरी और उस मरीज़ को बवजह-ए-मर्ज़ और उस हारिब (भागने वाले) को कि बख़ौफ़-ए-दुश्मन इस्तक़बाल पर क़ादिर न हो, सिम्त-ए-काबा मुक़र्रर नहीं और ये सब सजदा-ए-इबादत हैं, तो इम्तियाज़ बातिल।

(120) बहर ही की मुस्तनद इबारात 'आलमगीरी' व 'फ़तावा क़ाज़ीख़ान' गुज़रीं कि अगर कुफ़्फ़ार बादशाह के लिए सजदा-ए-इबादत पर इकरा (मजबूर) करें, तो सब्र अफ़ज़ल है। ज़ाहिर है कि कुफ़्फ़ार तईन-ए-सिम्त-ए-काबा न चाहेंगे बल्कि जिधर बादशाह हो, तो यह बे-तक़र्रुर-ए-सिम्त क्योंकि सजदा-ए-इबादत हो गया। लेकिन नादान लोग झूठ घड़ते हैं।

(121) तरफ़ा यह कि इम्तियाज़ ख़ुदा ने ऐसा ख़ुफ़िया मुक़र्रर किया कि उसके रसूल को भी ख़बर न हुई, बाला-बाला बक्र को छुपी पाती भेज दी। सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) ने जो हुज़ूर-ए-अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) को सजदे की इजाज़त हुज़ूर से माँगी, वह कब

तईन-ए-सिम्त से थी? अगर इजाज़त मिलती तो जिधर हुज़ूर जल्वा-अफ़रोज़ होते उसी तरफ़ सजदा किया जाता और ज़म-ए-बक्र में ख़ुदा सजदा-ए-इबादत का वह इम्तियाज़ मुक़र्रर कर चुका था कि यह पाबंदी-ए-सिम्त हो, तो इस दरख्वास्त से किसी तरह सजदा-ए-इबादत मफ़हूम न हो सकता था। लेकिन बक्र कहता है सफ़ा 9, 'हुज़ूर ने सहाबा की ख़्वाहिश को सजदा-ए-इबादत तसव्वुर किया, उस वक़्त आपके ज़ेहन में सजदा-ए-इबादत था।' अब दो हाल से खाली नहीं: या तो बक्र के नज़दीक ख़ुदा ने ऐसा बेहूदा बे-मानी इम्तियाज़ मुक़र्रर किया जिससे रसूल तक को तमीज़...

पृष्ठ 511/692

دوسرے کو کفر ہے اس سجدہ سے ممتاز ہو جائے جو صرف حرام ہے اللہ عزوجل کا جواز سجدہ تحیت کے لئے یہ امتیاز رکھنا اللہ عزوجل پر چوتھا افتراء ہے۔

(۱۱۸) سجدہ تحیت و سجدہ عبادت کا امتیاز اللہ عزوجل اور خود ساجد کے نزدیک نیت سے ہے ساجد اور اس کا رب جانتا ہے کہ یہ سجدہ کس نیت سے ہے ساجد کو ممتاز قطعی کے امتیاز کی حاجت اور اگر یہ امتیاز ناظر کے لیے رکھا ہے تو جب کہ سجدہ تحیت کے لئے کوئی سمت مقرر نہیں سمت کعبہ بھی ہوگا پھر دونوں سجدوں کا خلط ہو گیا اور امتیاز نہ رہا ناظر اس وقت نہیں کہہ سکتا کہ یہ سجدہ عبادت ہے یا سجدہ تحیت بالجملہ یہ امتیاز ساجد کے لئے رکھا تو لغو و فضول اور ناظر کے لئے تو ناقص ومدخول، اللہ عزوجل ان دونوں سے پاک و منزہ ہے۔ اور اگر امتیاز محض ذہنی ہے کہ جس میں تقید سمت ملحوظ ہو سجدہ عبادت ہے۔ ورنہ سجدہ تحیت۔ تو کام پھر نیت کی طرف عود کر گیا ناظر کو اس سے کیا فائدہ اور ساجد کو اس کی کیا حاجت، امتیاز نیت ان میں بالذات تھا یہ بالعرض کس لئے بہر حال اللہ عزوجل کی طرف اس کی نسبت اللہ پر سخت جرات۔

(۱۱۹) نوافل میں بیرون شہر سواری پر اور نوافل و فرائض میں ہنگام تحری اور اس مریض کو بوجہ مرض اور اس ہارب کو کہ بخوف دشمن استقبال پر قادر نہ ہو سمت کعبہ مقرر نہیں اور یہ سب سجدہ عبادت ہیں تو امتیاز باطل۔

(۱۲۰) بحر ہی کی مستند عبارات عالمگیری و فتاوٰی قاضیخان گزرا کہ اگر کفار بادشاہ کے لئے سجدہ عبادت پر اکراہ کریں صبر افضل ہے ظاہر ہے کہ کفار تعیین سمت کعبہ نہ چاہیں گے بلکہ

جدھر بادشاہ ہو تو یہ بے تقرر سمت کیونکہ سجدہ عبادت ہو گیا ولکن الجھلۃ یفترون (لیکن نادان لوگ جھوٹ گھڑتے ہیں۔ت)

(۱۲۱) طرفہ یہ کہ امتیاز خدا نے ایسا خفیہ مقرر کیا کہ اس کے رسول کو بھی خبر نہ ہوئی بالا بالا بکر کو چھپی پاتی بھیج دی صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم نے جو حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو سجدے کی اجازت حضور سے مانگی وہ کب تعیین سمت سے تھی اگر اجازت ملتی تو جدھر حضور جلوہ افروز ہوتے اسی طرف سجدہ کیا جاتا اور زعم بکر میں خدا سجدہ عبادت کا وہ امتیاز مقرر کر چکا تھا کہ یہ پابندی سمت ہو تو اس درخواست سے کسی طرح سجدہ عبادت مفہوم نہ ہو سکتا تھا لیکن بکر کہتا ہے ص ۹ " حضور نے صحابہ کی خواہش کو سجدہ عبادت تصور کیا اس وقت آپ کے ذہن میں سجدہ عبادت تھا۔ اب دو حال سے خالی نہیں، یا تو بکر کے نزدیک خدا نے ایسا بیہودہ بے معنی امتیاز مقرر کیا جس سے رسول تک کو تمیز"

If there was no distinction, then what kind of distinction was it? Or in Bakr's view, God forbid, the intellect of the Messenger of Allah was even cruder than Bakr's opinion, such that even after God's clear distinction, there was no discrimination. Both are explicit disbelief. Did we not say that it is a severe trial for an ignorant person to become an author, let alone a researcher, a Mujtahid, or a Lawgiver? The composition gets ready, but faith departs. *La hawla wa la quwwata illa billahil aliyyil adheem* (There is no power to avoid sin and no strength to do good except by the grace of Allah, the Most High, the Most Great. - Translator).

(122) When it was established that on page 6, "Prostrating towards the direction of the Kaaba is a prostration of worship which is not permissible to anyone other than God, and prostrations in non-fixed directions are permissible," then undoubtedly, the prostrations performed in temples are towards non-fixed directions. Thus, Bakr has once again declared prostrations to idols and *ling jalsari* as permissible, because this is exactly the Krishna creed.

(123) While the distinction between prostration of worship and prostration of respect (tahiyat) arose from the fixing of direction, until the revelation of "then there is the Face of Allah," there was no distinction. Therefore, prostration of respect was absolutely forbidden at that time because an act that has no difference from worship cannot be lawful for anyone other than God. And if prostration of respect was forbidden at that time, then even if it was permissible in the nations of Adam and Joseph (peace be upon them), it was certainly abrogated. Now, there is no abrogation of this abrogation. Therefore, prostration of respect is certainly forbidden and will remain forbidden until the Day of Judgment. What a fine discourse you gave, only to demolish your own structure!

(124) Page 10 "God has said: 'Let them worship the Lord of this House (1),' i.e., worship the Sustainer of this House. In this case, the phrase is 'Rabb Hadha al-Bayt,' and according to Arabic grammar, the word 'Rabb' (Lord/Sustainer) is used for living beings, whereas the Kaaba is not a living being but a house made of stone. Thus, it is proven that by 'this House,' the heart of Adam is meant." This is the fifth slander against Allah Subhanah, and also an interpretation of the Quran by personal opinion (tafsir bi al-ra'y), and according to books of creed, it is also heresy (ilhad) to invalidate the apparent meaning and fabricate esoteric meanings like the Batiniyya. In the text of the creeds by the great Imam Nasafi (may Allah be pleased with him), it is stated:

[Boxed Text] Arabic: The texts are to be taken according to their apparent meanings, and to deviate from them towards meanings claimed by the people of the inner/ esoteric (ahl al-batin) is heresy. Urdu: The texts (nusoos) are carried upon their apparent meanings. Therefore, to turn away from the apparent meanings and carve out one's own meanings, as claimed by the followers of the esoteric, is sheer irreligiousness. (Translator)

(1) The Holy Quran 106:3 (2) Majmu' al-Mutun fi Mukhtalif al-Funun, Matn al-Aqa'id al-Nasafiyya fi al-Tawhid, Shu'un al-Diniyya, Doha, Qatar, p. 618

यदि कोई भेद न था, तो खाक भेद हुआ? या बक्र के विचार में, अल्लाह की पनाह, अल्लाह के रसूल की बुद्धि बक्र की मति से भी अधिक मोटी थी कि अल्लाह के स्पष्ट भेद के बाद भी समझ नहीं आई? और दोनों ही स्पष्ट कुफ्र (अधर्म) हैं। क्या हमने नहीं कहा था कि एक अज्ञानी का लेखक बनना ही एक बड़ी आफत है, शोधकर्ता, मुज्तहिद या शरीयत निर्माता बनना तो दूर की बात है। पुस्तक तो तैयार हो जाती है पर ईमान विदा हो जाता है। ला हौला व ला कुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीय्युल अज़ीम (पाप से बचने की शक्ति और पुण्य करने का सामर्थ्य अल्लाह के अलावा किसी में नहीं है, जो सर्वोच्च और महान शान वाला है। - अनुवादक)

(122) जब यह तय हुआ कि पृष्ठ 6 पर "काबा की दिशा में सजदा इबादत का सजदा है जो गैर-खुदा के लिए जायज़ नहीं है और गैर-नियत दिशा के सजदे जायज़ हैं," तो निस्संदेह मंदिरों में किए जाने वाले सजदे गैर-नियत दिशा के ही हैं। तो बक्र ने फिर से मूर्तियों और लिंग जलसरी को सजदे करना जायज़ ठहरा दिया क्योंकि यही कृष्ण मत है।

(123) जबकि दिशा के निर्धारण से इबादत के सजदे और सम्मान (तहीयत) के सजदे में भेद हुआ, "अल्लाह का मुख वहीं है" (फ़थम्मा वजहुल्लाह) के अवतरण तक कोई भेद न था। तो उस समय सम्मान का सजदा निश्चित रूप से हराम था क्योंकि गैर-खुदा के लिए वह कार्य जिसमें इबादत से कोई अंतर न हो, हलाल नहीं हो सकता। और जब सम्मान का सजदा उस समय हराम था, तो आदम और युसूफ (अलैहिमुस्सलाम) के समुदायों में यदि इसकी अनुमति थी भी, तो वह निश्चित रूप से निरस्त (मंसूख) हो गई। और अब उस निरस्त करने वाले को निरस्त करने वाला कोई नहीं है, तो सम्मान का सजदा निश्चित रूप से हराम है और कयामत तक हराम रहेगा। क्या खूब तक़रीर सुनाई कि अपनी ही बनाई इमारत खुद ही ढहा दी।

(124) पृष्ठ 10 "अल्लाह ने फ़रमाया है: 'वे इस घर के रब की इबादत करें (1)', यानी इस घर के पालने वाले की। इस स्थिति में 'रब हाज़ल बैत' शब्द है और अरबी नियम के अनुसार 'रब' शब्द जीवित प्राणी के लिए आता है और काबा जीवित प्राणी नहीं बल्कि पत्थर का घर है। अतः सिद्ध हुआ कि इस 'बैत' (घर) से तात्पर्य आदम का हृदय है।" यह अल्लाह सुब्हानहू पर पाँचवाँ झूठ (इफ़्तरा) भी है और अपनी राय से कुरान की व्याख्या (तफ़्सीर बिर-राय) भी, और अकीदा (आस्था) की पुस्तकों के

अनुसार इल्हाद (नास्तिकता/पाखंड) भी है कि प्रत्यक्ष अर्थ को निरस्त करके बातिनिया की तरह गुप्त अर्थ गढ़े जाएँ। इमाम अजल नसफ़ी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की अकीदा की पुस्तक में है:

[बॉक्स टेक्स्ट] अरबी: ग्रंथों को उनके प्रत्यक्ष अर्थों पर ही लिया जाता है, और उनसे हटकर उन अर्थों की ओर जाना जिनका दावा बातिन के लोग (गुप्तवादी) करते हैं, इल्हाद (अधर्म) है। उर्दू: नसूस (धार्मिक पाठ) को उनके प्रत्यक्ष अर्थ पर ही लिया जाता है, अतः प्रत्यक्ष अर्थों से हटकर अपने अर्थ गढ़ लेना जिनका बातिन वाले दावा करते हैं, सरासर अधर्म है। (अनुवादक)

(1) अल-कुरान अल-करीम 106:3 (2) मजमू अल-मुतून फ़ी मुख़्तलिफ़ अल-फ़ुनून, मत्न अल-अक़ायद अन-नसफ़िया फ़ी अत-तौहीद, शुऊन अद-दीनिया, दोहा कतर, पृ. 618

692 का पृष्ठ 512

نہ ہوئی تو امتیاز کیا خاک ہوا یا زعمِ بکر میں معاذ اللہ رسول اللہ کی عقل اتنی موٹی بکر کی مت سے بھی گئی گزری کہ خدا کے واضح امتیاز کے بعد بھی تمیز نہ ہوئی اور دونوں کفرِ صریح ہیں ہم نہ کہتے تھے کہ جاہل کو مصنف ہی بننا سخت آفت کا سامنا ہے نہ کہ محقق نہ کہ مجتہد نہ کہ شارع کہ تصنیف تو تیار ہو جاتی ہے اور ایمان رخصت، لاحول ولاقوۃ الا باللہ العلی العظیم (گناہ سے بچاؤ اور نیکی کی قوت بجز اللہ تعالی بلند مرتبہ بڑی شان والے کے کرم کے بغیر کسی میں نہیں۔ت)

(۱۲۲) جب یہ ٹھہری کہ ص ۶ "سمت کعبہ کا سجدہ عبادت کا سجدہ ہے جو غیر خدا کو جائز نہیں اور غیر مقرر سمت کے سجدے جائز ہیں" تو بلاشبہ مندروں میں جو سجدے کئے جاتے ہیں غیر مقرر سمت کے ہیں تو بکر نے دوبارہ بتوں اور لنگ جلسری کو سجدے جائز قرار دئے کیونکہ یہی کرشن مت ہے۔

(۱۲۳) جبکہ تقرر سمت سے سجدہ عبادت و سجدہ تحیت میں امتیاز ہوانزل "فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ" تک امتیاز نہ تھا تو قطعاً اس وقت سجدہ تحیت حرام تھا کہ غیر خدا کے لئے وہ فعل جسے عبادت سے کچھ فرق نہ ہو حلال نہیں ہو سکتا اور جب سجدہ تحیت اس وقت حرام تھا تو غیر ملت آدم و یوسف علیہما الصلوۃ والسلام میں اگر اس کی حلت بھی تھی یقیناً منسوخ ہو گئی اور اب اس ناسخ کا ناسخ کوئی ہے نہیں تو یقیناً سجدہ تحیت حرام ہے اور تا قیامت حرام رہے گا اچھی تقریر سنائی کہ اپنی ساری چنائی آپ ہی ڈھائی۔

(۱۲۴) ص ۱۰ "خدا نے فرمایا ہے: "فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ (1)"، عبادت کریں اس گھر کے پالنے والے کی۔ اس صورت میں رب ہذا البیت کا لفظ ہے اور قاعدہ عرب کے بموجب رب کا لفظ ذی روح پر آتا ہے اور کعبہ زی روح نہیں پتھر کا مکان ہے۔ پس ثابت ہوا کہ اس بیت سے مراد قلب آدم ہے" یہ اللہ سبحانہ پر پانچواں افتراء بھی ہے اور قرآن کی تفسیر بالرائے بھی اور بتصریح کتب عقائد الحاد بھی کہ معنی ظاہر باطل کر کے باطنیہ کی طرح باطنی گھڑے، متن عقائد امام اجل نسفی رضی اللہ تعالی عنہ میں ہے:

[Boxed Text] النصوص تحمل علی ظواھرھا والعدول عنھا الی معان یدعیھا اھل الباطن الحاد 2۔ نصوص اپنے ظاہر پر حمل کئے جاتے ہیں، لہذا ظاہر معانی سے ہٹ کر اپنے معانی تراش لینا کہ جن کا اہل باطن دعوی کرتے ہیں سراسر بے دینی ہے۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۱۰۶/۳ 2 مجموع المتون فی مختلف الفنون متن العقائد النسفیہ فی التوحید الشؤن الدینیہ دوحۃ قطر ص ۶۱۸

Fatawa-e-Razvia Volume 22

(125) Do not listen to the slander about the Arabs being 'Rabb al-Maal' (Lord of Wealth) and 'Rabb al-Daar' (Lord of the House). It is mentioned in the Hadith: "By no means, by the Lord of the Kaaba" (1) (By no means, I swear by the Lord of the Kaaba. T). (T) "Lord of the two easts and Lord of the two wests" (2) (I swear by the Lord of the two easts and two wests. T). And He says: "So I swear by the Lord of the easts and the wests" (3) (I swear by the owner of multiple easts and multiple wests. T). And He says: "And that He is the Lord of Sirius (the star)" (4) (Indeed He is the Lord of the star Sirius. T). And He says: "Lord of the heavens and the earth" (5) (He is the owner of the sky and the earth. T). And He says: "Exalted is your Lord, the Lord of Might, above what they describe" (6) (Your Lord, the Lord of Might, is pure from every defect. T). Is that part of the horizon from where the sun rises during the summer solstice (Cancer), and from where it rises during the winter solstice (Capricorn), and those parts where they set, and those from where the sun rises every day and where it sets, and the star Sirius, and the heavens, and the earth, and Might—are all these sentient beings? Who could be a bigger liar than someone whom the Quran refutes? (126) Look at this cunningness, to impose (the meaning of) a sentient being, it was translated as "the owner of this house," not realizing that the word "upbringer/lord" (paalne wala) does not fit with "house" unless "house" figuratively means its inhabitants. This is also a distortion of meaning in the Divine speech. (127) Let Muslims see that we have proven from the Hadith that the prostration of greeting (Sajdah-e-Tahiyyat) is forbidden. We have proven even from Bakr's own most reliable and authoritative books of jurisprudence that the prostration of greeting is more severely forbidden than eating pork. Its authentic...

---

1 Shu'ab al-Iman Hadith 5152, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 4 / 294 2 Al-Quran al-Karim 55 / 17 3 Al-Quran al-Karim 70 / 40 4 Al-Quran al-Karim 53 / 49 5 Al-Quran al-Karim 3 / 5 6 Al-Quran al-Karim 37 / 180

फतावा-ए-रज़विया जिल्द २२

(१२५) अरबों पर 'रब्बुल माल' और 'रब्बुल दार' का इल्जाम न सुनें। हदीस में है: 'कला व रब्बिल काबा' (१) (कदापि नहीं, काबा के रब की कसम। त)। (त) "रब्बल मशरिक़ैनि व रब्बल मघरि़बैन" (२) (दो पूर्व और दो पश्चिम के रब की कसम। त)। और फरमाता है: "फला उक्सिमु बिरब्बिल मशारिकि वल मग़ारिब" (३) (मैं अनेक पूर्वों और अनेक पश्चिमों के मालिक की कसम खाता हूँ। त)। और फरमाता है: "व अन्नहू हुवा रब्बुश शेअरा" (४) (बेशक वही शेअरा सितारे का रब है। त)। और फरमाता है: "रब्बुस समावाति वल अर्ज़" (५) (वही आसमान और ज़मीन का मालिक है। त)। और फरमाता है: "सुब्हान रब्बिका रब्बिल इज़्ज़ति अम्मा यसिफ़ून" (६) (तुम्हारा रब इज़्ज़त वाला रब हर ऐब से पाक है। त)। क्या क्षितिज का वह हिस्सा जहाँ से कर्क रेखा का सूरज निकलता है और वह जहाँ से मकर रेखा का, और वह हिस्से जिनमें ये डूबते हैं, और वे जहाँ से हर रोज़ सूरज निकलता है और जहाँ डूबता है, और शेअरा सितारा, और आसमान, ज़मीन और इज़्ज़त—क्या ये सब जीवधारी हैं? उससे बड़ा झूठा कौन होगा जिसे कुरान झुठला दे। (१२६) यह धूर्तता देखिये कि जीवधारी सिद्ध करने के लिए अनुवाद किया "इस घर के पालने वाले" और यह नहीं जाना कि घर के साथ "पालने वाला" शब्द जुड़ ही नहीं सकता जब तक कि घर से प्रतीकात्मक रूप से उसके निवासी मुराद न लिए जाएँ। यह भी ईश्वरीय वाणी के अर्थों में छेड़छाड़ है। (१२७) मुसलमान देखें कि हमने हदीस से साबित कर दिया कि सजदा-ए-तहीयत हराम है। खुद बकर की मोतबर और भरोसेमंद फिकह की किताबों से साबित कर दिया कि सजदा-ए-तहीयत सुअर का गोश्त खाने से भी बदतर हराम है। इसके प्रमाण...

---

१ शुअब अल-ईमान हदीस ५१५४ दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत ४ / २९४ २ अल-कुरान अल-करीम ५५ / १७ ३ अल-कुरान अल-करीम ७० / ४० ४ अल-कुरान अल-करीम ५३ / ४९ ५ अल-कुरान अल-करीम ३ / ५ ६ अल-कुरान अल-करीम ३७ / १८०

पृष्ठ ५१३ का ६९२

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

(۱۲۵) عرب پر بھی افتراء رب المال و رب الدار نہ سنئے ، حدیث میں ہے: کلا و رب الکعبۃ 1 (ہر گز نہیں، رب کعبہ کی قسم۔ ت) ت) " رَبُّ الْمَشْرِقَیْنِ وَ رَبُّ الْمَغْرِبَیْنِ ۪" 2 (دو مشرق اور دو مغرب کے رب کی قسم ۔ ت) اور فرماتا ہے : " فَلَآ اُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشٰرِقِ وَ الْمَغٰرِبِ " 3 (متعدد مشرق اور متعدد مغرب کے مالک کی میں قسم کھاتا ہوں ۔ ت) اور فرماتا ہے : " وَ اَنَّهٗ هُوَ رَبُّ الشِّعْرٰی ۙ" 4 (بیشک وہ شعری ستارے کا رب ہے ۔ ت) اور فرماتا ہے : " رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ " 5 (وہ آسمان و زمین کا مالک ہے۔ ت) اور فرماتا ہے: " سُبْحٰنَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا یَصِفُوْنَ ۪" 6 (تمہارا رب عزت والا رب ہر عیب سے پاک ہے۔ ت) کیا افق کا وہ حصہ جس سے تحویل سرطان کا آفتاب نکلتا ہے اور وہ جس سے تحویل جدی کا اور وہ حصے جن میں یہ ڈوبتے ہیں اور وہ جن سے ہر روز کا آفتاب نکلتا ہے اور وہ جن میں ڈوبتا ہے اور شعری ستارہ اور وہ آسمان و زمین و عزت یہ سب ذی روح ہیں۔ اس سے بڑھ کر جھوٹا کون جسے قرآن جھٹلائے۔ (۱۲۶) یہ عیاری دیکھئے کہ ذی روح پر جمانے کے لئے ترجمہ کیا "اس گھر کے پانے والے " اور نہ جانا کہ گھر کے ساتھ پالنے کا لفظ چسپاں ہی نہیں جب تک گھر سے مجازاً اس کے ساکن مراد نہ لیں۔ یہ بھی کلام الہی میں معنی تحریف ہے۔ (۱۲۷) مسلمان دیکھیں ہم نے حدیث سے ثابت کردیا کہ سجدہ تحیت حرام ہے خود بکر کی مسلم و نہایت معتمد کتب فقہ سے ثابت کردیا کہ سجدہ تحیت سور کھانے سے بھی بدتر حرام ہے۔ اس کے مستند

---

1 شعب الایمان حدیث ۵۱۵۴ درالکتب العلمیۃ بیروت ۴ / ۲۹۴ 2 القرآن الکریم ۵۵ / ۱۷ 3 القرآن الکریم ۷۰ / ۴۰ 4 القرآن الکریم ۵۳ / ۴۹ 5 القرآن الکریم ۳ / ۵ 6 القرآن الکریم ۳۷ / ۱۸۰

Fatawa Rizvia Volume 22

The clarification has shown that there is a definitive consensus (Ijma) on it being haram (forbidden). Within it, the Great Quran has also proven that it is haram. The clarification of authentic subtleties (Lata'if) has shown that the majority of saints (Awliya) are against its permission. Now look at the impure slanders of Bakr, p. 10: "Denial of the prostration of respect (Sajdah-e-Tazeemi) brings curses and rejection," p. 23: "Except for a few ignorant and stubborn people, no one was against this prostration of respect," p. 24: "Speaking against it is wretchedness and hard-heartedness," p. 24: "Those who deny it will be cast out from the divine court like Satan." Now tell me, on whom did this curse, wretchedness, and satanism fall? On the Quran, on the Hadith, on Fiqh, on consensus (Ijma), on the Imams, on the saints. Praise be to Allah, all of them are pure and free from this, but all those impurities returned upon the one deserving of them.

"And that is the recompense of the wrongdoers"[1] - This is the punishment for the wrongdoers. Now the wrongdoers will know to which side they will turn.[2]

"And those who have wronged are going to know to what [kind of] return they will be returned"[2] (T)

The sixth benefit of the text of Lata'if was that [Bakr] calls the noble Imams, great jurists, and eminent scholars, rather the majority of magnificent saints, as cursed Satan, wretched, hard-hearted, cast out, ignorant, and stubborn. But did he not hear from the Great Quran: "Unquestionably, the curse of Allah is upon the wrongdoers"[3] (Beware, the curse of Allah is upon the wrongdoers - T).

(128) We have shown that Bakr piled up slanders against the Imams in his books. He leveled accusations against the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and raised fabrications against the One, the Subduer (Allah). The Great Quran curses such people; yes, the Krishna sect is different.

(129) Despite his own impurities, he does not look within himself but fabricates another cursed accusation against the Quran, Hadith, Fiqh, consensus, and the Imams of the saints, p. 19: "Those who forbid the prostration of respect want to make Hazrat Mahbub-e-Ilahi and his great spiritual masters (Peeran-e-Azzam) out to be ignorant and transgressors."

There is no god but Allah. "It is a monstrous word that comes out of their mouths; they say nothing but a lie."[4] There is no true deity except Allah. It is a grave thing that comes out of their mouths. They say nothing but a sheer lie. (T)

[1] Al-Quran Al-Kareem 5/59 and 17 [2] Al-Quran Al-Kareem 26/227 [3] Al-Quran Al-Kareem 11/18 [4] Al-Quran Al-Kareem 18/5

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

इस स्पष्टीकरण ने दिखा दिया कि इसके हराम होने पर कतई इज्मा (आम सहमति) है। इसी के बारे में कुरआन-ए-अज़ीम ने साबित कर दिया कि यह हराम है। इसी की मुस्तनद लत़ाइफ़ (प्रमाणित सूक्ष्मताओं) की स्पष्टीकरण ने दिखा दिया कि जमहूर औलिया इसकी मनाही पर हैं। अब बक्र की नापाक बदज़ुबानियाँ देखिये, पृष्ठ 10: "ताज़ीमी (सजदे) का इंकार लानत और धिक्कार का कारण है।" पृष्ठ 23: "कुछ जाहिल और ज़िद्दी लोगों के अलावा कोई भी व्यक्ति इस सजदा-ए-ताज़ीमी के ख़िलाफ़ न था।" पृष्ठ 24: "इसमें मुख़ालफ़ाना (विपरीत) बात करना शकावत (बदनसीबी) और संगदिली (बेरहमी) है।" पृष्ठ 24: "इसका इंकार करने वाले शैतान की तरह दरगाह से रानदा (निकाले हुए) होंगे।" अब कहिए कि उसकी यह लानत, शकावत और शैतानियत किस-किस पर हुई? कुरआन पर, हदीस पर, फिक़्ह पर, इज्मा पर, आइम्मा (इमामों) पर, औलिया (संतों) पर। अल्हम्दुलिल्लाह कि ये सब तो इससे पाक और मुनज़्ज़ह (पवित्र) हैं, लेकिन वे तमाम ख़बासतें (गंदगियां) अपने पात्र पर ही पलट गईं।

"और यही ज़ालिमों का बदला है।"[1] ज़ालिमों की यही सज़ा है। अब ज़ालिम जान लेंगे कि अब किस करवट पर पलटा खाएंगे।

"और ज़ल्म करने वाले जल्द ही जान लेंगे कि वे किस ठिकाने की तरफ पलट कर जाएंगे।"[2] (त)

छठा फ़ायदा लत़ाइफ़ की इबारत का यह था कि (बक्र) आइम्मा-ए-किराम, फ़ुक़हा-ए-एज़ाम और उलमा-ए-आलाम बल्कि जमहूर हज़रात-ए-औलिया-ए-फ़ख़ाम को भी शैतान-ए-मलऊन, शक़ी, संगदिल, रानदा-ए-दरगाह, जाहिल और ज़िद्दी कहता है, मगर कुरआन-ए-अज़ीम से न सुना: "अला लानतुल्लाही अलज़-ज़ालिमीन"[3] (खबरदार, ज़ालिमों पर अल्लाह की लानत हो - त)

(128) हमने दिखा दिया कि बक्र ने आइम्मा पर इफ़्तिरा (झूठ) के ढेरों पुल बाँधे। रसूलुल्लाह ﷺ पर तोहमतें लगाईं, वाहिद क़हार (अल्लाह) पर बुहतान उठाया। कुरआन-ए-अज़ीम तो जैसों पर लानत करता है, हाँ कृष्ण मत अलग है।

(129) अपनी इन नापाकियों के बावजूद वह अपने गिरेबान में झाँकने के बजाय कुरआन, हदीस, फिक़्ह, इज्मा और आइम्मा-ए-औलिया पर एक और मलऊन तोहमत घड़ता है, पृष्ठ 19: "जो लोग सजदा-ए-ताज़ीमी को मना करते हैं, वे हज़रत महबूब-ए-इलाही और उनके पीरान-ए-एज़ाम को जाहिल और फ़ासिक़ बनाना चाहते हैं।"

ला इलाह इल्लल्लाह। "बड़ी बात है जो उनके मुँह से निकलती है; वे तो नहीं कहते मगर निरा झूठ।"[4] अल्लाह के सिवा कोई सच्चा माबूद (पूज्य) नहीं। बड़ी बात है जो उनके मुँह से निकलती है। वे तो नहीं कहते मगर निरा झूठ। (त)

[1] अल-कुरआन अल-करीम 5/59 और 17 [2] अल-कुरआन अल-करीम 26/227 [3] अल-कुरआन अल-करीम 11/18 [4] अल-कुरआन अल-करीम 18/5

पेज 514/692

کی تصریح نے دکھا دیا کہ اس کے حرام ہونے پر اجماع قطعی ہے۔ اسی کے منہ قرآن عظیم نے ثابت کردیا کہ حرام ہے۔ اسی کی مستند لطائف کی تصریح دکھادی کہ جمہور اولیاء اس کی ممانعت پر ہیں، اب بکر کی ناپاک بد زبانیاں دیکھئے ص ۱۰ "تعظیمی کا انکار موجب لعنت و پھٹکار ہے" ص ۲۳ "سوائے چند جاہل وضدی لوگوں کے کوئی شخص اس سجدہ تعظیمی کے خلاف نہ تھا" ص ۲۴ "اس میں مخالفانہ کلام کرنا شقاوت و سنگدلی ہے" ص ۲۴ "اس سے انکار کرنیوالے شیطان کی طرح راندہ درگاہ ہونگے" اب کہئیے اس کی یہ لعنت و شقاوت و شیطنت کس کس پر ہوئی قرآن پر، حدیث پر، فقہ پر، اجماع پر، ائمہ پر، اولیاء پر، الحمد اللہ کہ یہ سب تو اس سے پاک و منزہ ہیں لیکن وہ تمام خباثتیں اپنے قابل ہی پر پلٹیں۔

"وَذٰلِكَ جَزٰؤُا الظّٰلِمِيْنَ" 1 ظالموں کی یہی سزا ہے۔ اب ظالم جان لیں گے کہ اب کس "وَ سَيَعْلَمُ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْٓا اَيَّ مُنْقَلَبٍ يَّنْقَلِبُوْنَ" 2 کروٹ پر پلٹا کھائیں گے (ت)

چھٹا فائدہ تھا عبارت لطائف کا کہ بحر ائمہ کرام و فقہائے عظام و علمائے اعلام بلکہ جمہور حضرات اولیائے فخام کو بھی شیطان ملعون، شقی، سنگدل، راندہ درگاہ، جاہل، ضدی کہتا ہے مگر قرآن عظیم سے نہ سنا " اَلَا لَعْنَةُ اللهِ عَلَى الظّٰلِمِيْنَ" 3 (خبر دار، ظالموں پر اللہ کی لعنت ہو۔ت)

(۱۲۸) ہم نے دکھا دیا کہ بکر نے ائمہ پر افتراء کے کتابوں پر چٹّے جوڑے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم پر تہمتیں باندھیں، واحد قہار پر بہتان اٹھائے جل وعلا وصلی اللہ تعالی علیہ وسلم، قرآن عظیم تو ایسوں ہی پر لعنت کرتا ہے ہاں کرشن مت جدا ہے۔

(۱۲۹) اپنی ان ناپاکیوں کے ہوتے ہوئے اپنے گریبان میں منہ نہیں ڈالتا اور قرآن و حدیث و فقہ و اجماع و ائمہ اولیائی، پر ایک اور ملعون تہمت گھڑتا ہے ص ۱۹ "جو لوگ سجدہ تعظیمی کو منع کرتے ہیں وہ حضرت محبوب الہی اور ان کے پیران عظام کو جاہل وفاسق بنانا چاہتے ہیں"

لا الہ الا اللہ "کَبُرَتْ کَلِمَۃً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوٰہِہِمْ ط اِنْ یَّقُوْلُوْنَ اللہ تعالیٰ کے سوا کوئی سچا معبود نہیں۔ بڑی بات ہے جو ان اِلَّا کَذِبًا" 4 کے منہ سے نکلتی ہے۔ وہ تو نہیں کہتے مگر نرا جھوٹ۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۵/ ۵۹ و ۱۷ 2 القرآن الکریم ۲۶/ ۲۲۷ 3 القرآن الکریم ۱۱/ ۱۸ 4 القرآن الکریم ۱۸/ ۵

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

Every sane Muslim knows that in the human race, infallibility ('ismat) is a special characteristic of the Prophets. Apart from a Prophet, no matter how high someone's rank is, there is none from whom some weak saying, contrary to evidence or contrary to the majority (jumhur), has not issued. "Every person's words can be questioned and rejected except for the occupant of this grave, peace and blessings of Allah be upon him" (i.e., the holy persona of the Prophet, peace and blessings be upon him). Following the majority is mandatory: "Hold fast to the largest group" (Al-Sawad al-A'zam). Severe Shari'i blame falls upon the one who follows an isolated (shadh) opinion, not, God forbid, upon the one who stated that opinion. In the highly reliable, verified, and revised book "Radd al-Muhtar" (as cited in the corrections of Quduri and Durr al-Mukhtar and Bakr), it is written:

"To judge or give a fatwa based on a less-preferred (marjuh) opinion is ignorance and a violation of the consensus (Ijma')."

And it is definitively known that one who breaks the consensus of the Ummah is at least a transgressor (fasiq). Who among the Imams, even the Companions, is such that they do not have at least one less-preferred opinion? They, God forbid, are neither ignorant nor transgressors. But the one who, contrary to the majority's opinion, gives a judgment or fatwa based on a less-preferred opinion among them, is certainly ignorant and a transgressor. Thus, Hazrat Sayyiduna Mahbub-e-Ilahi and his great spiritual masters (may Allah be pleased with them) are beloved of God. However, the permissibility of the prostration of reverence (sajda-e-tahiyat), which is contrary to the majority of saints, the consensus of fatwa, jurisprudence, Hadith, and the Quran, is a less-preferred and abandoned (marjuh and mahjur) opinion. And the one who gives a fatwa based on such an opinion is certainly ignorant and a transgressor. What is the status of an ignorant transgressor when he calls the community of Imams and the majority of saints wretched, cursed, Satan, and outcasts? He himself has become such. "Tomorrow they will know who is the liar, the insolent one!" (Soon they will know who is the big liar and boaster).

Conclusion: See the humble servant's treatise "Maqala al-Urfa bi-I'zaz al-Shar' wa al-Ulama" (1327 AH). It has been proven through numerous statements of the great saints (may Allah be pleased with them) that the pure Shariah is an authority over everyone.

Note: This treatise is recorded in Fatawa Ridawiyya, published by Raza Foundation Lahore, Volume 21, page 521.

---

1. Al-Yawaqit wa al-Jawahir, Discussion 49, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/87
2. Sunan Ibn Majah, Book of Tribulations, Chapter on the Great Mass, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 292
3. Radd al-Muhtar, Book of Divorce, Chapter on Iddah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/202 and 613
4. The Holy Quran, 54/26

फ़तावा रज़विया, खंड 22

हर अकलमंद मुसलमान जानता है कि मानव जाति में मासूमियत (इस्मत) केवल नबियों की विशेषता है। नबी के अलावा कोई कितना भी ऊंचे मकाम वाला क्यों न हो, ऐसा कोई नहीं है जिससे कोई न कोई कमज़ोर बात, दलील के खिलाफ या बहुमत (जुम्हूर) के खिलाफ न निकली हो। "हर व्यक्ति की बात पकड़ी जा सकती है और उसे वापस लौटाया जा सकता है सिवाय इस कब्र वाले के, उन पर अल्लाह तआला की रहमत और सलाम हो" (यानी हुज़ूर अलैहिस्सलाम की पवित्र हस्ती)। बहुमत का अनुसरण करना होगा: "बड़ी जमात (सवाद-ए-आज़म) को अपनाओ।" अलग-थलग (शाज़) राय मानने वाले पर गंभीर शरीअती आरोप लगेगा, न कि, खुदा न करे, उस राय को देने वाले पर। कुदूरी और दुर्रे मुख्तार और बक्र की तस्हीह में निहायत भरोसेमंद, शोधित और संशोधित पुस्तक "रद्दुल मुहतार" में लिखा है:

"कमज़ोर (मरजूह) राय पर फैसला देना और फतवा देना अज्ञानता है और इजमा (सर्वसम्मति) को तोड़ना है।"

और यह निश्चित रूप से ज्ञात है कि उम्मत के इजमा को तोड़ने वाला कम से कम फासिक (गुनहगार) है। इमामों में, यहाँ तक कि सहाबा में कौन ऐसा है जिसकी कोई न कोई राय मरजूह न हो? वे, खुदा न करे, न जाहिल हैं न फासिक। लेकिन जो बहुमत के खिलाफ उनमें से किसी की मरजूह राय पर फैसला या फतवा दे, वह यकीनन जाहिल और फासिक है। तो हज़रत सय्यदुना महबूब-ए-इलाही और उनके महान बुजुर्ग (रज़ियल्लाहु अन्हुम) खुदा के महबूब हैं। लेकिन ताज़ीमी सजदे का जायज़ होना, जो कि औलिया के बहुमत, फतवे के इजमा, फिकह, हदीस और कुरान के खिलाफ है, मरजूह और छोड़ी हुई राय है। और ऐसी राय के आधार पर जो इस पर फतवा दे रहा है, वह जाहिल और फासिक ज़रूर है। एक जाहिल और फासिक की क्या गिनती जब वह इमामों के समूह और औलिया के बहुमत को बदबख्त, मलऊन, शैतान और दरगाह से निकाला हुआ कहकर खुद वैसा हो चुका हो। "कल वे जान जाएंगे कि कौन बड़ा झूठा और शेखीबाज़ है।"

निष्कर्ष: फकीर (लेखक) का रिसाला "मकाला उल उरफा बि-इज़ाज़ अल-शरअ वल उलमा" (1327 हिजरी) देखें। इसमें बड़े औलिया के अनेकों कथनों से साबित किया गया है कि शरीअत-ए-मुतहरा सब पर दलील (हुज्जत) है।

नोट: यह रिसाला फ़तावा रज़विया, रज़ा फाउंडेशन लाहौर द्वारा प्रकाशित, खंड 21, पृष्ठ 521 पर अंकित है।

---

1. अल-यवाकीत वल-जवाहर, बहस 49, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत 2/87
2. सुनन इब्न माजह, बाबू अल-फितन, बाब अल-सवाद अल-आज़म, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 292
3. रद्दुल मुहतार, किताबुत् तलाक, बाबू अल-इद्दह, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत 2/202 और 613
4. अल-कुरान अल-करीम 54/26

पृष्ठ 692 में से 515

ہر عاقل مسلمان جانتا ہے کہ نوع بشر میں عصمت خاصہ انبیاء ہے نبی کے سوا کوئی کیسے ہی عالی مرتبے والا ایسا نہیں جس سے کوئی نہ کوئی قول ضعیف خلاف دلیل یا خلاف جمہور نہ صادر ہوا ہو کل مأخوذ من قولہ ومردود علیہ الا صاحب ھذا القبر صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم (ہر آدمی کی اس کے کہنے سے گرفت ہوگی، اور اس پر وہ قول لوٹا دیا جائے گا سوائے اس قبر والے کے کہ ان پر اللہ تعالٰی کی رحمت اور سلام ہو (یعنی حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی ذات اقدس)۔ ت) اتباع جمہور کا ہوگا علیکم بالسواد الاعظم (لوگو! بڑی جماعت کو اختیار کروت) اور قول شاذ ماننے والے پر شرعی الزام شدید عائد ہوگا نہ کہ معاذ اللہ صاحب قول پر تصحیح قدوری و در مختار اور بکر کی مسلم نہایت معتمد محقق منقح کتاب ردالمحتار میں ہے :

الحکم والفتیا بالقول المرجوح جھل وخرق للاجماع - قول مرجوح پر حکم اور فتوٰی جہل ہے اور اجماع کا توڑنا۔

اور قطعاً معلوم کہ اجماع امت کا توڑنے والا کم از کم فاسق ائمہ میں کون ایسا ہے حتٰی کہ صحابہ جس کا کوئی نہ کوئی قول مرجوح نہیں وہ معاذ اللہ نہ جاہل نہ فاسق لیکن جو قول جمہور کے خلاف ان میں کسی کے قول مرجوح پر حکم یا فتوٰی دے وہ ضرور جاہل وفاسق ہے۔ تو حضرت سیدنا محبوب الٰہی اور ان کے پیران عظام رضی اللہ تعالٰی عنہم محبوبانِ خدا ہیں اور جواز سجدہ تحیت کہ جمہور اولیاء واجماع فتوٰی وفقہ وحدیث وقرآن کے خلاف ہے مرجوح ومجہور اور ایسے قول کی سند سے یہ جو اس پر فتوٰی دے رہا ہے جاہل وفاسق ضرور ، جاہل وفاسق کی کیا گنتی جبکہ وہ جمہ ائمہ وجمہور اولیاء کو شقی، ملعون، شیطان، راندہ درگاہ کہہ کر خود وہ ایسا ہو چکا "سَیَعْلَمُوْنَ غَدًا مَّنِ الْکَذَّابُ الْاَشِرُ" "عنقریب وہ کل جان جائیں گے کہ کون بڑا جھوٹا اور لاف زن ہے ت)

تتمہ : فقیر کا رسالہ "مقالہ العرفاء باعزاز شرع وعلماء" ۱۳۲۷ھ ملاحظہ ہو ، اکابر اولیاء کے عظام رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے ارشادات کثیرہ سے ثابت کیا ہے کہ شریعت مطہرہ سب پر حجت ہے۔ اور

عہ: رسالہ ہذا فتاویٰ رضویہ مطبوعہ رضا فاؤنڈیشن لاہور کی جلد ۲۱ ص ۵۲۱ پر مرقوم ہے۔

---

1 الیواقیت والجواھر المبحث التاسع والاربعون داراحیاء التراث العربي بیروت ۲/ ۸۷ 2 سنن ابن ماجہ ابوالفتن باب السواد الاعظم ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۹۲ 3 رد المحتار کتاب الطلاق باب العدۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۲۰۲ و ۶۱۳ 4 القرآن الکریم ۵۴/ ۲۶

Fatawa Rizvia, Volume 22

Nothing is an authority over the Pure Sharia. Any saying, action, or state reported from the Sufi masters (Auliya) whose sainthood is established and verified, which appears to be against the Pure Sharia:

Firstly: If it is not proven by a correct and reliable chain of narration, it is rejected by the narrator, and the honor of the Auliya is pure from it. In fact, let alone Auliya, Hujjat-ul-Islam Imam Ghazali (may his secret be sanctified) has clarified in 'Ihya-ul-Uloom' that attributing a major sin to any Muslim is not permissible unless there is complete proof.

[Boxed Text] Arabic: It is not permissible to attribute a major sin to a Muslim without investigation. Yes, it is permissible to say that Ibn Muljam killed Ali, for that is established through continuous reports (tawatur). So, it is not permissible to accuse a Muslim of transgression (fisq) or disbelief (kufr) without investigation. (1)

Urdu Translation: It is not permissible to attribute a major sin to a Muslim without investigation. However, it is permissible to say that Ibn Muljam martyred Hazrat Ali (Karam Allah Wajhahu) because this is established by tawatur. Therefore, it is not permissible to falsely accuse any Muslim of transgression or disbelief without investigation. (T)

And it is not 'tawatur' (continuous transmission) that some manuscript attributed to someone is found in some cupboard and a printer prints and publishes it. This is like an unknown person saying something in the market and a thousand people hearing and reporting it. Even if the reporters are a thousand or a lakh, if the source of the chain is one unknown individual, then let alone 'tawatur', it is not even authentic. Nowadays, many books in poetry and prose are being published in the names of the Sufi masters (Auliya-e-Kiram):

Pas bahar daste nabayad daad dast (Therefore, one should not give one's hand into every hand. -T)

This trick has been played with some scholars as well. A book was published in the name of the beliefs of Imam Ahmad (may Allah be pleased with him), from which he is as free as its fabricator is from modesty and honesty. Having seen the Wahhabi leanings in the famous books of Shah Waliullah Sahib, some Wahhabi forged a book in his name and it was published.

Secondly: If it is proven by reliable evidence and there is scope for interpretation, then interpretation is mandatory and opposition [is prohibited].

1. Ihya al-Ulum, Book: Harms of the Tongue, The Eighth Harm: Cursing, Matba'a al-Mashhad al-Husayni, Cairo, 3/125.

फतावा रिज़विया, जिल्द 22

शरीअत-ए-मुतहहरा पर कोई चीज़ हुज्जत (प्रमाण) नहीं है। हज़रात औलिया, जिनकी विलायत (संतत्व) साबित और प्रमाणित है, उनसे अगर कोई ऐसी बात, काम या हाल वर्णित हो जो ज़ाहिर तौर पर शरीअत-ए-मुतहहरा के खिलाफ हो:

पहला: अगर वह सही और विश्वसनीय सनद (प्रमाण) से साबित नहीं है, तो वह वर्णनकर्ता पर ही वापस कर दिया जाएगा और औलिया का दामन उससे पाक है। बल्कि औलिया तो औलिया, हुज्जतुल इस्लाम इमाम ग़ज़ाली (कुददसा सिर्रहु) ने 'इहया' शरीफ में स्पष्ट रूप से फरमाया है कि किसी मुसलमान की तरफ किसी कबीरा (बड़े) गुनाह का आरोप लगाना तब तक जायज़ नहीं है जब तक कि पूर्ण प्रमाण न हो।

[कोष्टक पाठ] अरबी: बिना तहकीक के किसी मुसलमान पर कबीरा गुनाह का आरोप लगाना जायज़ नहीं है। हाँ, यह कहना जायज़ है कि इब्न मुल्जिम ने अली को कत्ल किया, क्योंकि यह तवातुर (लगातार और व्यापक रिपोर्टों) से साबित है। अतः बिना तहकीक के किसी मुसलमान पर फिस्क (अवज्ञा) और कुफ्र (अविश्वास) का आरोप लगाना जायज़ नहीं है। (1)

उर्दू अनुवाद: बिना तहकीक के किसी मुसलमान की तरफ कबीरा गुनाह का आरोप लगाना जायज़ नहीं है, लेकिन हाँ यह जायज़ है कि कहा जाए कि इब्न मुल्जिम ने जनाब अली (करम अल्लाह वज्हहु) को शहीद किया क्योंकि यह तवातुर से साबित है। इसलिए किसी मुसलमान को फिस्क और कुफ्र की तहकीक के बिना तोहमत लगाना जायज़ नहीं। (त)

और यह तवातुर नहीं है कि कोई नुस्खा (पांडुलिपि) किसी की ओर मनसूब (संबंधित) किसी अलमारी में मिला और किसी प्रकाशक ने उसे छापकर प्रकाशित कर दिया। इसकी मिसाल ऐसी है कि बाज़ार में कोई अज्ञात व्यक्ति कोई बात कहे और उसे हज़ार आदमी सुनें और नकल करें। नकल करने वाले हज़ार नहीं लाख ही सही, अगर सनद का अंत एक अज्ञात व्यक्ति है, तो तवातुर तो दूर की बात, वह सही भी नहीं है। आजकल हज़रात औलिया-ए-किराम के नाम से बहुत सी नज़्म और नस्र (गद्य और पद्य) वाली किताबें ऐसी प्रकाशित हो रही हैं:

पस बहर दस्ते नबायद दाद दस्त (इसलिए हर हाथ में अपना हाथ नहीं देना चाहिए। -त)

यह चाल कुछ उलेमा के साथ भी चली गई है। इमाम अहमद (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के अकायदों (विश्वासों) के नाम से एक किताब छपी, जिससे वह वैसे ही बरी (मुक्त) हैं जैसे उसका गढ़ने वाला हया और दयानत (शर्म और ईमानदारी) से। शाह वलीउल्लाह साहब की मशहूर किताबों में वहाबी झुकाव को देखकर किसी वहाबी ने उनके नाम से एक किताब गढ़ी और वह छप गई।

दूसरा: अगर वह विश्वसनीय प्रमाण से साबित हो और उसमें तावील (व्याख्या) की गुंजाइश हो, तो तावील वाजिब है और विरोध...

1. इहया उल उलूम, किताब: ज़बान की आफतें, आठवीं आफत: लानत (श्राप), मतब'अ अल-मशहद अल-हुसैनी, काहिरा, 3/125.

पृष्ठ 516 / 692

شریعت مطہرہ پر کوئی چیز حجت نہیں، حضرات اولیاء جن کی ولایت ثابت و محقق ہے ان سے جو قول یا فعل یا حال ایسا منقول ہو کہ بظاہر خلافِ شرع مطہر ہو۔ اولاً: اگر وہ سندِ صحیح واجب الاعتماد سے ثابت نہیں ناقل پر مردود ہے اور دامن اولیاء اس سے پاک بلکہ اولیاء تو اولیاء حجتہ الاسلام غزالی قدس سرہ نے احیاء شریف میں تصریح فرمائی کہ کسی مسلمان کی طرف کسی کبیرہ کی نسبت جائز نہیں جب تک ثبوت کامل نہ ہو۔

[جدول] لا تجوز نسبة مسلم الی کبیرة من غیر تحقیق نعم یجوز ان یقال قتل ابن ملجم علیا فان ذلك ثبت متواترا فلا یجوز ان یرمی مسلم بفسق و کفر من غیر تحقیق ۱ ۔ بغیر تحقیق کے کسی مسلمان کی کبیرہ گناہ کی طرف نسبت کرنا جائز نہیں، لیکن ہاں یہ جائز ہے کہ کہا جائے کہ ابن ملجم نے جناب علی (کرم اللہ وجہہ) کو شہید کیا اس لئے کہ یہ تواتر سے ثابت ہے لہذا کسی مسلمان کو فسق اور کفر کی تحقیق کے بغیر تہمت لگانا جائز نہیں۔ (ت)

اور یہ تواتر نہیں کہ کوئی نسخہ کسی کی طرف منسوب کسی الماری میں ملا چھاپے نے اسے چھاپ کر شائع کر دیا کہ اس کی مثال ایسی ہے کہ کوئی مجہول ناشناختہ بازار میں کوئی بات منہ سے نکالے اور اسے ہزار آدمی سنیں اور نقل کریں، ناقل ہزار نہیں لاکھ سہی منتہائے سند تو ایک فرد مجہول ہے تو تواتر در کنار صحت ہی نہیں، آج کل حضرات اولیاء کرام کے نام سے بہت کتابیں نظم و نثر ایسی شائع ہو رہی ہیں ع پس بہرا دستے نباید داد دست (لہذا ہر ہاتھ میں اپنا ہاتھ دینا نہ چاہئے۔ت) یہ چال بعض علماء کے ساتھ بھی چلی گئی ہے۔ ایک کتاب عقائد امام احمد رضی اللہ تعالٰی عنہ کے نام سے چھپی جس سے وہ ایسے ہی بری ہے جیسا اس کا مفتری حیا و دیانت سے، شاہ ولی اللہ صاحب کی مشہور کتابوں میں وہابی کشش دفتر دیکھ کر کسی وہابی نے ان کے نام

سے ایک کتاب گھڑی اور چھاپی گئی ہے۔ ثانیاً: اگر بہ ثبوت معتمد ثابت ہو اور گنجائش تاویل رکھتا ہے تاویل واجب اور مخالفت

۱ احیاء العلوم کتاب آفات اللسان الآفة الثامنة اللعن مطبعة المشهد الحسینی قاہرہ ۳/ ۱۲۵

Fatawa Razawiyya Volume 22

To avoid dispraising Awliya (saints) whose status is exalted, it is mandatory to interpret the words of every Sunni Muslim as far as possible. Imam Allamah Arif Billah Abdul Ghani Nablusi (may his secret be sanctified) states in 'Hadiqa Nadiyya':

Arabic Text:

Imam al-Nawawi (may Allah be pleased with him) said in 'Adab al-'Ilm wal-Muta'allim' from the introduction to

'Sharh al-Muhadhdhab': "It is obligatory for the student to interpret his brothers' speech in the best possible

way. In a statement where a flaw is perceived, he should seek up to seventy interpretations for it." Then he said:

"No one fails in this except one who has been granted little divine guidance." 1

Urdu Translation:

Imam Nawawi (may Allah be pleased with him) stated in the introduction of 'Sharh al-Muhadhdhab' titled 'Adab al-Ilm wal-Muta'allim': "It is mandatory for a student to interpret the words of his brothers in the best manner. Even in a statement where a flaw is perceived, he should search for up to seventy interpretations for it.

Then he stated that no one is

Arabic Text:

Urdu Translation:

unable to do this, except for those who are granted little divine guidance."

(T)

Thirdly: If an interpretation is impossible but it is probable that the statement was made before they reached the high stations of Sainthood (Wilayah) and Leadership (Imamate), then it will be attributed to that period. In such cases, citing it as an authority is not permissible, nor is it subject to objection. Imam Allamah Arif Billah Sayyidi Abdul Wahhab Sha'rani (may his secret be sanctified) states in 'Mizan al-Shari'ah al-Kubra':

Arabic Text:

Urdu Translation:

It is possible that the mistakes attributed to some Imams only occurred before they reached the station of spiritual

Those who have deemed the noble Imams to be in error (due to some of their views), it is probable that these

unveiling (Kashf), just as it happens to many who transmit the words of the Imams without spiritual taste, so they

were issued from them before reaching the (high station of) Kashf. Just as many

Arabic Text:

do not distinguish between what the scholar said in his early and middle days and what he said in his final days.

2

Urdu Translation:

individuals lacking spiritual taste, when they narrate the words of the noble Imams, fall into this error. Therefore, they cannot distinguish between what a scholar said in his early, middle, and final days. (T)

Fourthly: If this too is impossible, then for those whose Sainthood and Leadership are established and verified, such actions should be categorized alongside the actions of Khidr (peace be upon him), and such speech should be considered among the 'Mutashabihat' (ambiguous matters), about which...

---

1 Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Chapter 2, Section 3, Maktaba Nooria Razvia, Faisalabad, 9/791. 2 Al-Mizan al-Kubra by al-Sha'rani, Section explaining the statement of 'whoever says...', Mustafa al-Babi, Egypt, 1/33.

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

औलिया की शान बहुत ऊँची है, इसलिए हर सुन्नी मुसलमान के कलाम (बात) में यथासंभव अच्छी व्याख्या (तावील) करना अनिवार्य है। इमाम अल्लामा आरिफ बिल्लाह अब्दुल गनी नाबुलुसी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) 'हदीक़ा नदिय्या' में फरमाते हैं:

अरबी पाठ:

इमाम नववी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हों) ने 'शरह मुहज़्ज़ब' की भूमिका 'आदाबुल इल्म वल मुताल्लिम' में इरशाद फरमाया: "छात्र पर

वाजिब है कि अपने भाइयों की बात को अच्छे अर्थों में ले। ऐसी बात जिसमें कोई कमी समझी जाए, उसके लिए सत्तर तक अच्छे अर्थ

उर्दू अनुवाद का हिंदी

इमाम नववी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हों) ने 'शरह मुहज़्ज़ब' की भूमिका "आदाबुल इल्म वल मुताल्लिम में इरशाद फरमाया: "छात्र पर वाजिब है कि अपने भाइयों के

अरबी पाठ:

तलाशे। फिर इरशाद फरमाया कि इससे वही लाचार होता है जिसे कम तौफीक (ईश्वरीय सहायता) दी गई हो।" १

उर्दू अनुवाद का हिंदी

कलाम क
अच्छे अ
में ले।
किसी ऐ
कलाम मे
कि जिस
कमी
समझी
जाए,
लिहाज़ा
उसके
लिए सत्त
तक अच्छे
अर्थ
तलाशे।
फिर
इरशाद
फरमाया
कि इससे
वह लाचा
नहीं होता
मगर हर
ऐसा शख़
जिसे कम
तौफीक

अरबी पाठ:

उर्दू अनुवाद का हिंदी

अता की गई हो।"

(त)

तीसरा: अगर तावील (व्याख्या) असंभव हो लेकिन यह संभावना हो कि वह कलाम उनके विलायत और इमामत के उच्च पद तक पहुँचने से पहले का है, तो उसी पर महमूल करेंगे। ऐसी स्थिति में न तो उससे दलील पकड़ना जायज़ है और न ही उन पर ऐतराज करना। इमाम अल्लामा आरिफ बिल्लाह सय्यदी अब्दुल वहाब शेरानी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) 'मीज़ानुल शरीआ अल-कुबरा' में फरमाते हैं:

अरबी पाठ:

उर्दू अनुवाद हिंदी:

जिन लोग इमामे कराम क (उनके कु विचारों क वजह से) उन्हें खताकार ठहराया संभावना कि यह

यह संभव है कि कुछ इमामों की गलतियाँ उनके कश्फ़ (आध्यात्मिक रहस्योद्घाटन) के मकाम तक पहुँचने से पहले हुई हों, जैसा कि

अरबी पाठ:

उन लोगों के साथ होता है जो बिना आध्यात्मिक स्वाद के इमामों का कलाम नक़्ल करते हैं, वे आलिम के शुरुआती, मध्य और

अंतिम दिनों के कलाम में फर्क नहीं कर पाते। २

उर्दू अनुवाद हिंदी:

उनसे (उ
पद)
मक़ाम-ए
कश्फ़ त
उनकी प
से पहले
जारी हुए
हों। जैसा
कि बहुत
बे-ज़ौक़
(आध्यात्मि
स्वाद से
रहित) लो
जब इमाम
कराम क
कलाम न
करते हैं त
वे इस गल
में पड़ ज
हैं। लिहाज
आलिम ने
शुरुआती
दरम्यानी
दौर और

अरबी पाठ:

उर्दू अनुवाद हिंदी:

आखिरी दिनों में जो कुछ फरमाया ये लोग इ दोनों में फर्क नहीं कर सक (त)

चौथा: अगर यह भी असंभव हो, तो जिनकी विलायत और इमामत साबित और पुख्ता है, उनके ऐसे काम को हज़रत खिज़्र (अलैहिस्सलाम) के कामों की तरह समझेंगे और ऐसे कलाम को 'मुतशाबिहात' (अस्पष्ट बातें) में से मानेंगे कि उन पर...

---

1. अल-हदीक़ा अन-नदिय्या शरह अत-तरीक़ा अल-मुहमदिय्या, अध्याय २, खंड ३, मकतबा नूरिया रज़विया, फैसलाबाद, ९/७९१।
2. अल-मीज़ान अल-कुबरा लिश-शेरानी, 'मन क़ाला...' के कथन की व्याख्या वाला अध्याय, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, १/३३।

पृष्ठ ५१७/६९२

منذر فع۔ اولیاء کی شان تو ارفع ہر مسلمان سنی کے کلام میں تاحدا مکان تاویل لازم، امام علامہ عارف باللہ عبد الغنی نابلسی قدس سرہ القدسی حدیقہ ندیہ میں فرماتے ہیں:

| قال الامام النووی رضی اللہ تعالٰی عنہ فی ادب العلم والتعلم من مقدمۃ شرح المہذب یجب علی الطالب ان یحمل اخوانہ | امام نووی رضی اللہ تعالٰی عنہ نے شرح مہذب کے مقدمہ "آداب العلم والمتعلم" میں ارشاد فرمایا "طالب پر واجب ہے | | علی المحامل الحسنۃ فی کلام یفہم منہ نقص الی سبعین محملا ثم قال۔ لایعجز عن ذلك الاکل قلیل التوفیق ۱۔ | کہ اپنے بھائیوں کے کلام کو اچھے محمل پر حمل کرے کسی ایسے کلام میں کہ جس میں نقص سمجھا جائے لہذا اس کے لئے | | | ستر تک محمل تلاش کرے۔ پھر ارشاد فرمایا کہ اس سے عاجز نہیں ہوتا۔ مگر ہر ایسا شخص کہ جس کو کم توفیق عنایت کی گئی۔ |

(ت)

ثالثا: اگر تاویل ناممکن مگر محتمل ہو کہ وہ کلام ان کے مناسب رفیعہ ولایت وامامت تک پہنچنے سے پہلے کا ہے تو اسی پر حمل کریں گے اور نہ اس سے استناد جائز نہ ان پر اعتراض، امام علامہ عارف باللہ سیدی عبدالوہاب شعرانی قدس سرہ میزان الشریعہ الکبرٰی میں فرماتے ہیں:

| یحتمل ان من خطأ غیر من الائمۃ انما وقع ذلك منہ قبل بلوغہ مقام الکشف کما یقع فیہ کثیر ممن ینقل کلام الائمۃ | جن لوگوں نے ائمہ کرام کو (ان کے بعض نظریات کی وجہ سے) انہیں خطاکار ٹھہرایا ہے احتمال ہے کہ یہ ان سے (درجہ | | من غیر ذوق فلا یفرق بین ما قالہ العالم ایام بدایتہ

وتوسطہ ولابینہ ما قالہ یام نہایتہ ۲ | عالیہ) مقام کشف تک ان کی رسائی سے پہلے صادر ہوئے ہوں جیسا کہ بہت سے بے ذوق حضرات جب ائمہ کرام کا کلام نقل | | | کرتے ہیں تو وہ اس خطا میں پڑ جاتے ہیں لہذا عالم نے ابتدائی اور درمیانی دور اور آخری ایام میں جو کچھ فرمایا | | | ہے یہ لوگ ان دونوں میں فرق نہیں کرسکتے (ت) |

رابعا: یہ بھی ناممکن ہو تو جن کی ولایت وامامت ثابت و متحقق ہے ان کے ایسے فعل کو افعال خضر علیہ الصلوٰۃ والسلام کے قبیل سے ٹھہرائیں گے اور ایسے کلام کو متشابہات سے کہ ان پر

---

۱ الحدیقہ الندیہ شرح الطریقہ المحمدیہ الفصل الثانی النوع الثالث مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۹/۷۹۱ ۲ المیزان الکبریٰ للشعرانی فصل فی بیان تقریر قولہ من قال الخ مصطفیٰ البابی مصر ۱/۳۳

Fatawa Razawiyya, Volume 22

...should not criticize or debate it, and he is misguided who follows the ambiguous (Mutashabihat).

Allah the Almighty said: "As for those in whose hearts is deviation [from truth], they follow that which is unspecific (ambiguous) of it..." (T) Allah the Almighty stated: Those in whose hearts there is crookedness, they follow the ambiguous words of Allah the Almighty. (T)

Just as there are ambiguous matters in the words of Allah and His Messenger, so too are they in the words of their elders (Akabir), as explained by the Imam of the Path, the Voice of Truth, my Master Muhyiddin ibn Arabi (may Allah be pleased with him). (Just as the Imam of the Path, the Voice of Truth, my Master, the one who gave life to the religion and nation, Sheikh Ibn Arabi (may Allah be pleased with him) has stated. - T) This is, by the grace of Allah, safety and guidance in the hands of Allah the Almighty. And Allah guides whom He wills to a straight path, and all praise is due to Allah, Lord of the worlds. (And Allah the Almighty shows the straight path to whom He wills and all praise is for Allah the Almighty, who is the Sustainer of all the worlds. - T)

Chapter Four: The discussion on Adam and Joseph (peace be upon them) and the proof of the invalidity of the arguments of those who permit it through overwhelming evidence.

The only proof that those who permit it have in their hands is this, and they color it in such a way as to claim it is proven from the Great Quran that this was the law (Shariat) of Adam and Joseph (peace be upon them). They argue that previous laws are definitely binding as evidence unless Allah and His Messenger deny them, and since there is no denial here, it is definitely permissible according to the Great Quran. They say this command remains until the Day of Judgment because, firstly, it is news (khabar), and news cannot be abrogated; and even if it could be, the abrogation of something definitive must also be definitive, which is missing here, and isolated (Ahad) Hadiths are unheard of and rejected. This is what [someone] has expressed in long discourses, from the middle of page 11 to the end of page 12, and 5 lines on page 9, 9 lines on page 24, as well as 12 lines on pages 34 and 35 which complete it. In short, all this is contained in more than one and a half leaves, but it lacks the discipline we have condensed into these two lines. In reality, it holds no more weight

than a spider's web; not even a single sentence in it is correct, as will be observed shortly by the help of Allah Almighty.

[1]Al-Quran Al-Kareem 3/7

फ़तावा रज़विया, खंड 22

...उसकी आलोचना न करें और न ही उस पर बहस करें; वह व्यक्ति गुमराह है जो 'मुताशबिहात' (अस्पष्ट आयतों) का अनुसरण करता है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "तो वे लोग जिनके दिलों में टेढ़ापन है, वे अल्लाह के कलाम की उन आयतों के पीछे पड़ जाते हैं जो मुताशबिह (अस्पष्ट) हैं।" (त) अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: वे लोग जिनके दिलों में कजी (टेढ़ापन) है, वे अल्लाह तआला के मुताशबिह (अस्पष्ट) कलाम की पैरवी करते हैं। (त)

जिस प्रकार अल्लाह और उसके रसूल के कलाम में 'मुताशबिहात' होते हैं, उसी प्रकार उनके बड़ों (अकाबिर) के कलाम में भी होते हैं, जैसा कि तरीक़त के इमाम, हक़ीक़त की ज़बान, मेरे आका, दीन-ए-मिल्लत को नया जीवन देने वाले शेख़ इब्न अरबी (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने बताया है। (जैसा कि तरीक़त के इमाम, हक़ीक़त की ज़बान, मेरे आका, दीन-ओ-मिल्लत को ज़िंदगी बख्शने वाले शेख़ इब्न अरबी रज़ियल्लाहु अन्हु ने इफ़ादा फ़रमाया। - त) यह अल्हम्दुलिल्लाह सलामती है और अल्लाह अज़्ज़वजल के हाथ में हिदायत है, और अल्लाह जिसे चाहता है सीधे रास्ते की ओर मार्गदर्शन करता है और सब प्रशंसा अल्लाह तआला के लिए है, जो तमाम जहानों का पालनहार है। (और अल्लाह तआला जिसे चाहे सीधा रास्ता दिखाता है और सब तारीफ़ अल्लाह तआला के लिए है। जो तमाम जहानों का परवरदिगार है। - त)

अध्याय चार: आदम और यूसुफ़ (अलैहिमुस्सलाम) की चर्चा और प्रबल प्रमाणों से अनुमति देने वालों के तर्कों की शून्यता का प्रमाण।

अनुमति देने वालों के हाथ में जो कुछ सनद (प्रमाण) है वह बस यही है और वे इसे इस तरह रंगते हैं कि महान कुरान से साबित हुआ कि यह आदम (अलैहिस्सलाम) और यूसुफ़ (अलैहिस्सलाम) की शरीयत का हुक्म था, और पिछली शरीअतें तब तक निश्चित रूप से प्रमाण हैं जब तक अल्लाह और उसके रसूल इनकार न फ़रमाएं और यहाँ इनकार नहीं है तो महान कुरान से इसकी अनुमति निश्चित रूप से है। और यह हुक्म कयामत तक बाकी है क्योंकि अव्वल तो यह खबर है और खबर मनसूख (निरस्त) नहीं हो सकती, और अगर हो तो निश्चित (कत्तई) चीज़ को निरस्त करने वाला भी निश्चित होना चाहिए, जो यहाँ अनुपस्थित है और हदीस-ए-अहाद अनसुनी और अस्वीकार्य है। यह वही बात है जिसे किसी ने लंबी तक़रीरों में बयान किया है, पृष्ठ 11 के आधे से पृष्ठ 12 के अंत तक, और पृष्ठ 9

में 5 पंक्तियाँ, पृष्ठ 24 में 9 पंक्तियाँ, तथा पृष्ठ 34 और 35 में 12 पंक्तियाँ इसी की पूर्ति हैं। संक्षेप में, यह डेढ़ पन्ने से अधिक में है, बल्कि उस अनुशासन के साथ भी नहीं है जिसे हमने इन दो पंक्तियों में कर दिया है। मगर यह हकीकत में मकड़ी के जाले से ज़्यादा वक़्त (महत्व) नहीं रखता, इसमें एक जुमला (वाक्य) भी सही नहीं है जैसा कि अल्लाह तआला की सहायता से अभी प्रत्यक्ष होगा।

[1]अल-कुरान अल-करीम 3/7

طعن کریں نہ اس سے بحث اور گمراہ ہے وہ کہ متشابہات کا اتباع کرے۔

قَالَ اللہ تَعَالٰی "فَاَمَّا الَّذِینَ فِي قُلُوبِهِمْ زَیْغٌ فَیَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ"۔[1] اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: وہ لوگوں کے دلوں میں کجی ہے وہ اللہ تعالیٰ کے متشابہ کلام کی پیروی کرتے ہیں۔ (ت)

متشابہات جس طرح اللہ و رسول کے کلام میں یونہی ان کے اکابر کے کلام میں ہوتے ہیں کما افادہ اما الطریقة لسان الحقیقة سیدی محی الملة والدین ابن عربی رضی اللہ تعالیٰ عنہ (جیسا کہ طریقت کے امام ، حقیقت کی زبان، میرے آقا، دین ملت کو زندگی بخشنے والے شیخ ابن عربی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے افادہ فرمایا ت) یہ ہے بحمد اللہ سلامت اور اللہ عزوجل کے ہاتھ ہدایت، واللہ یهدی من یشاء الی صراط مستقیم والحمد للہ رب العالمین (اور اللہ تعالیٰ جسے چاہے سیدھا راستہ دکھاتا ہے اور سب تعریف اللہ تعالیٰ کے لئے ہے۔ جو تمام جہانوں کا پروردگار ہے۔ت)

فصل چہارم: آدم و یوسف علیہما الصلوة والسلام کی بحث اور دلائل قاہرہ سے بطلان استدلال مجوزین کا ثبوت

مجوزین کے ہاتھ میں لے دے کر جو کچھ سند ہے یہی ہے اور اسے یوں رنگتے ہیں کہ قرآن عظیم سے ثابت ہوا کہ یہ شریعت آدم علیہ الصلوة والسلام و یوسف کا حکم تھا اور شرائع سابقہ قطعاً حجت ہیں جب تک اللہ ورسول انکار نہ فرمائیں اور یہاں انکار نہیں تو قرآن عظیم سے قطعاً جواز ہے اور یہ حکم تا قیامت باقی ہے کہ اول تو یہ خبر ہے اور خبر منسوخ نہیں ہو سکتی اور ہو تو قطعی کا ناسخ قطعی چاہئے وہ یہاں مفقود اور حدیث احاد نامسموع و مردود، یہ ہے وہ جسے بگر نے طویل تقریرات پر بیان میں بیان کیا نصف ص ۱۱ سے اخیر ص ۱۲ تک اور ص ۹ میں ۵

سطریں ص ۲۴ میں ۹ سطریں نیز ص ۳۴ و ۵ میں ۱۲ سطریں اسی کی تکمیل ہیں غرض ڈیڑھ ورق سے زائد میں یہی ہے بلکہ اس انضباط سے بھی نہیں جو ہم نے ان دو سطروں میں کردیا مگر یہ حقیقہ نسج العنکبوت سے زیادہ وقعت نہیں رکھتا اس میں ایک فقرہ بھی صحیح نہیں جیسا کہ بعونہ تعالیٰ ابھی مشاہدہ ہوگا۔

[1]القرآن الکریم ۳/۷

Fatawa Razawiya Volume 22

(130) If the religion, intellect, and etiquette of the Imams were granted, if a person were to look at their own face in the mirror, if they recognized that extending one's legs beyond the sheet is improper, if they didn't think they became a grocer with just a knot of turmeric, then it would have been enough to see that these verses of the Holy Quran were not hidden from the Imams of religion and the majority of perfect saints (may Allah be pleased with them). Surely, the matters of the proof of previous laws, abrogation, and definitive versus speculative differences were before them. After all, they must have forbidden and prohibited the prostration of greeting (Sajdah Tahiyat) based on some careful examination. Or did none of them think of such trivial or baseless objections? Were they all inferior to you in knowledge, understanding, intellect, and religion?

(131) Let it be. Your faith is in Rad al-Muhtar and Fatawa Qadhi Khan, which on page 12 are stated to be "very famous and reliable books, compiled after deliberation and verification of the Quran and Hadith." We have shown from these very books that the prostration of greeting is at least haram (forbidden) and a major sin, even worse than eating pork. If the verses regarding the prostration of Adam and Joseph (peace be upon them) in the Holy Quran did not occur to them, then what kind of "deliberation and verification" was it? Let that go too; take a specific rebuttal of this entire baseless discourse from the same "deliberating and verifying" Rad al-Muhtar. In the fifth volume of Rad al-Muhtar, in the Book of Prohibition and Permission (Kitab al-Hazr wal-Ibaha), before the section on buying and selling:

[Arabic Column]: They differed regarding the prostration of the angels. Some said it was for Allah Almighty and the orientation was towards Adam for his honor, like facing the Kaaba. Others said it was for Adam as a form of greeting and honoring. Then it was abrogated by the saying of the Prophet (peace be upon him): "If I were to order anyone to prostrate to another, I would have ordered the woman to prostrate to her husband." (Tatarkhaniyah). It is stated in Tabyin al-Maharim: "The second view is correct. It was not worship of him but rather greeting and honoring. Therefore, Iblis (Satan) refrained from it. It was permissible in the past as in the story of Joseph." (Abū Manṣūr al-Māturīdī). And in it is a proof of the abrogation of the Book (Quran) by the Sunnah.

[Urdu Column]: That is, scholars differed regarding the prostration of the angels. Some said the prostration was for Allah Almighty and for the honor of Adam (peace

be upon him), the orientation was towards him just as facing the Kaaba is done. And some said that the prostration itself was for Adam (peace be upon him) as a form of greeting and honoring. Then it was abrogated by this Hadith: "If I were to order anyone to prostrate, I would have ordered the woman to prostrate to her husband." This is in Tatarkhaniyah. And it is stated in Tabyin al-Maharim: "The second view is correct, and it was not worship of him but rather greeting and honoring. Therefore, Iblis refrained from it, and the prostration of greeting was permissible in previous Shariahs, as in the story of Joseph (peace be upon him)." Imam al-Ajall 'Ilm al-Huda, Imam of the Ahl al-Sunnah.

[1] Rad al-Muhtar, Chapter on Istibra, etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/246.

फतावा रजविया जिल्द 22

(130) यदि इमामों का धर्म, बुद्धि और शिष्टाचार प्राप्त होता, यदि कोई दर्पण में अपना चेहरा देखता, यदि कोई चादर से बाहर पैर पसारने की सीमा को पहचानता, यदि कोई हल्दी की गाँठ पाकर पंसारी न बन जाता, तो इतना देखना ही पर्याप्त था कि पवित्र कुरान की ये आयतें धर्म के इमामों और महान पूर्ण संतों (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से छिपी नहीं थीं। पिछली शरीअतों के प्रमाण, उनके निरस्त होने, और निश्चित तथा अनुमानित मतभेदों के मुद्दे निश्चित रूप से उनके सामने थे। आख़िरकार, उन्होंने अभिवादन के सजदे (सजदा-ए-तहियत) को वर्जित और प्रतिबंधित कुछ सोच-समझकर ही किया होगा। या क्या उनमें से किसी को भी ऐसे छोटे या बेबुनियाद आपत्तियों का विचार नहीं आया? क्या वे सब ज्ञान, समझ, बुद्धि और धर्म में तुमसे भी कमतर थे?

(131) जाने दें। आपका विश्वास रद अल-मुह्तार और फतावा काज़ी ख़ान पर है, जिनके बारे में पृष्ठ 12 पर कहा गया है कि "ये अत्यंत प्रसिद्ध और विश्वसनीय पुस्तकें हैं, जिन्हें कुरान और हदीस पर विचार और शोध के बाद संकलित किया गया है।" हमने इन्हीं पुस्तकों से दिखाया है कि अभिवादन का सजदा कम से कम हराम और कबीरा गुनाह (महापाप) है, और सुअर खाने से भी बदतर है। यदि पवित्र कुरान में आदम और यूसुफ (उन पर शांति हो) के सजदे से संबंधित आयतें उनके ध्यान में नहीं आईं, तो वह कैसा "विचार और शोध" था? इसे भी छोड़ें; इसी "विचार और शोध" वाले रद अल-मुह्तार से इस पूरी बेबुनियाद दलील का विशेष खंडन लें। रद अल-मुह्तार के पांचवें खंड, किताब अल-हज़्र वल-इबाहः (वर्जना और अनुमति की पुस्तक) में, खरीद-बिक्री के अध्याय से पहले:

[अरबी स्तंभ]: फ़रिश्तों के सजदे के बारे में विद्वानों में मतभेद है। कुछ ने कहा कि यह अल्लाह के लिए था और आदम का सम्मान करने के लिए मुख उनकी ओर था, जैसे काबा की ओर मुख किया जाता है। दूसरों ने कहा कि यह आदम के लिए अभिवादन और सम्मान के रूप में था। फिर यह पैगंबर (उन पर शांति हो) के इस कथन से निरस्त हो गया: "यदि मैं किसी को किसी दूसरे के सामने सजदा करने का आदेश देता, तो मैं स्त्री को आदेश देता कि वह अपने पति को सजदा करे।" (तातारखालिया)। तबयीन अल-महारिम में कहा गया है: "दूसरा विचार सही है। यह उनकी इबादत नहीं थी बल्कि अभिवादन और सम्मान था। इसीलिए इब्लिस (शैतान) ने इससे इनकार कर दिया। यह अतीत में जायज़ था जैसा कि यूसुफ की कहानी में है।" (अबू मंसूर अल-मातुरीदी)। और इसमें सुन्नत द्वारा किताब (कुरान) के निरस्त होने का प्रमाण है।

[उर्दू स्तंभ]: यानी, फ़रिश्तों के सजदे के बारे में विद्वानों में मतभेद हुआ। कुछ ने कहा कि सजदा अल्लाह के लिए था और आदम (उन पर शांति हो) के सम्मान के लिए मुख उनकी ओर था, जैसे काबा की ओर मुख किया जाता है। और कुछ ने कहा कि सजदा ही आदम (उन पर शांति हो) को अभिवादन और सम्मान के रूप में था। फिर यह इस हदीस से निरस्त हो गया कि: "यदि मैं किसी को सजदा करने का आदेश देता, तो मैं स्त्री को आदेश देता कि वह अपने पति को सजदा करे।" यह तातारखालिया में है। और तबयीन अल-महारिम में कहा गया है: "दूसरा विचार सही है, और यह उनकी इबादत नहीं थी बल्कि अभिवादन और सम्मान था। इसीलिए इब्लिस इससे इनकार कर गया, और पिछली शरीअतों में अभिवादन का सजदा जायज़ था, जैसा कि यूसुफ (उन पर शांति हो) की कहानी में है।" इमाम अल-अजल्ल इल्म अल-हुदा, इमाम-ए-अहले सुन्नत।

[1] रद अल-मुह्तार, बाब अल-इस्तिबरा व गैरहु, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/246. पेज 519 of 692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

(۱۳۰) اگر دین وعقل و ادب ائمہ نصیب ہو اگر آدمی آئینہ میں اپنا منہ دیکھے اگر چادر سے زیادہ پاؤں پھیلانے کو شناخت جانے، اگر ہلدی کی گرہ پر پنساری نہ بننے تو اتنا ہی دیکھنا بس تھا کہ قرآن کریم کی یہ آیتیں ائمہ دین وجماہیر اولیائے کاملین رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے مخفی نہ تھیں حجت شرائع سابقہ و نسخ و فرق قطعی و ظنی کے مسائل یقیناً ان کے پیش نظر تھے آخر انہوں نے سجدہ تحیت کی تحریم و ممانعت کچھ دیکھ بھال ہی کر رکھی ہوگی یا ایسے پیش یا افتادہ اعتراضوں کی ان میں کسی کو سوجھ نہ ہوئی کیا وہ سب کے سب تم سے بھی علم وفہم عقل و دین میں گئے گزرے تھے۔

(۱۳۱) جانے دو ردالمحتار و فتاوی قاضی خاں پر تمہارا ایمان ہے کہ ص ۱۲ "نہایت مشہور معتبر کتابیں ہیں قرآن وحدیث کے غور و احقاق کے بعد ان کو مرتب کیا ہے" ہم نے انہیں کتابوں سے دکھا دیا کہ سجدہ تحیت کم از کم حرام و گناہ کبیرہ ہے اور سوئر کھانے سے بھی بدتر، قرآن مجید میں سجدہ آدم و یوسف علیہما الصلوٰۃ والسلام کی آیتیں انہیں نہ سوجھیں تو خاک غور و احقاق کیا، یہ بھی جانے دو اسی غور و احقاق والی ردالمحتار سے اس تمام بے سروپا تقریر کا خاص رد لو، ردالمحتار کی جلد پنجم کتاب الحظر والاباحۃ میں قبیل فصل فی البیع ہے:

[عربی عبارت]: اختلفوا فی سجود الملئکۃ قبل کان للہ تعالٰی والتوجہ الٰی آدم للتشریف کاستقبال الکعبۃ وقیل بل لآدم علی وجہ التحیۃ والاکرام ثم نسخ بقولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لو امرت احدا ان یسجد لاحد لامرت المرأۃ ان یسجد لزوجہا تاترخانیۃ قال فی تبیین المحارم والصحیح الثانی و لم یکن عبادۃ لہ بل تحیۃ واکراما ولذا امتنع عنہ ابلیس و کان جائزاً فیما مضی کما فی قصۃ یوسف قال ابومنصور الماتریدی وفیہ دلیل علی نسخ الکتاب بالسنۃ۔

[اردو ترجمہ]: یعنی سجدہ ملائکہ میں علماء کو اختلاف ہوا بعض نے کہا سجدہ اللہ تعالیٰ کے لئے تھا اور آدم علیہ الصلوۃ والسلام کے اعزاز کے لئے منہ ان کی طرف تھا جیسے کعبہ کو منہ کرنے میں ہے اور بعض نے کہا بلکہ سجدہ ہی آدم علیہ الصلوۃ والسلام کو تحیت و تکریم کے طور پر تھا پھر اس حدیث سے منسوخ ہوگیا کہ اگر میں کسی کو سجدہ کا حکم دیتا تو عورت کو حکم دیتا کہ شوہر کو سجدہ کرے یہ تاتارخانیہ میں ہے، اور تبیین المحارم میں فرمایا صحیح قول دوم ہے اور یہ ان کی عبادت نہ تھا بلکہ تحیت و تکریم، ولہذا ابلیس اس سے باز رہا اور سجدہ تحیت اگلی شریعتوں میں جائز تھا جیسا کہ قصہ یوسف علیہ الصلوۃ والسلام میں ہے۔ امام اجل علم الہدی امام اہلسنت

1 ردالمحتار باب الاستبراء و غیرہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲۴۶/۵ صفحہ 519 از 692

Fatawa Rizvia Volume 22

Sayyiduna Abu Mansur Maturidi (may Allah be pleased with him) said that this is evidence that a Quranic ruling can be abrogated by a Hadith. (The quote ends). For the sake of Allah's justice, the famous book "Ghaur o Ihqaq-e-Quran" has not left even a shred of your statements connected to any other phrase, praise be to Allah. (132) If Bakr, by removing the noose of imitation (taqlid) from his neck, becomes a researcher himself and makes this argument, then seek refuge in Allah (astaghfirullah), is there any possibility that even a single letter of it would hold up? I say: And with Allah is success (So I say with the success granted by Allah - translator's note): Firstly, let him provide proof that this was the Sharia (law) of Adam or Joseph or any other Prophet (peace be upon them), and he will never be able to do so. Before the creation of Adam (peace be upon him), the Lord Almighty gave this command to the angels. "So when I have fashioned him and breathed into him [Adam] of My spirit, then fall down in prostration to him." "When I have fashioned him perfectly and breathed into him My soul, then you fall down in prostration before him." At that time, no Prophet had come, nor had any Sharia been revealed. The rulings for angels and humans are distinct. The command given to the angels is not part of the Sharia "of those before us" (meaning the Sharia of Prophets who passed before us). From the story of Joseph (peace be upon him), it is only proven that in the Sharia of Jacob (peace be upon him), the prostration of greeting (sajda tahiyyat) was not prohibited, as Prophets do not commit forbidden acts. Absence of prohibition can be of two types: either there was a ruling for its permissibility in their Sharia, which would be 'Shari'ah permissibility' (ibahat shar'iyyah), making it a religious ruling; or their Sharia made no mention of it, and any action that is not forbidden by Sharia is permissible. This would be 'original permissibility' (ibahat asliyyah), which is not a religious ruling but rather an absence of a ruling. Since both possibilities are likely, it is not proven at all that there was any specific ruling regarding it in the Sharia of Jacob. Therefore, how can it be proven to be part of the "Sharia of those before us"? By the grace of Almighty Allah, the very basis of the doubt is dismissed. (133) Secondly: The permissibility of the prostration in question (which is under discussion) from the Great Quran is absolute. 1 Al-Quran 15/29 and 38/72 Page 520 of 692

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

सैय्यदुना अबू मंसूर मातुरिदी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने फ़रमाया कि यह इस बात का प्रमाण है कि क़ुरान का हुक्म हदीस से निरस्त (मन्सूख़) हो जाता है। (उद्धरण समाप्त)। अल्लाह के इंसाफ़ के लिए, "ग़ौर ओ इहक़ाक़-ए-क़ुरान" नामक प्रसिद्ध पुस्तक ने आपके किसी वाक्य का किसी अन्य वाक्य के साथ कोई संबंध नहीं छोड़ा है, अल्लाह का शुक्र है। (132) यदि बक्र तक्लीद (अनुकरण) का फंदा अपनी गर्दन से निकाल कर स्वयं शोधकर्ता बन जाए और यह तर्क दे, तो अल्लाह की पनाह (अस्तग़फ़िरुल्लाह), क्या संभावना है कि इसका एक अक्षर भी चल सके? मैं कहता हूँ: और अल्लाह की सहायता से (यानी मैं अल्लाह की तौफ़ीक़ के साथ कहता हूँ): पहली बात तो यह कि वह इसका प्रमाण दे कि यह आदम या युसुफ़ या किसी अन्य नबी (उन पर शांति हो) की शरीअत थी, और वह कभी ऐसा नहीं कर पाएगा। आदम (अ) की रचना से पहले रब अज़-व-जल ने यह आदेश फ़रिश्तों को दिया था। "तो जब मैं उसे ठीक कर लूँ और उसमें अपनी रूह फूंक दूँ, तो तुम उसके लिए सजदे में गिर जाना।" "जब मैं उसे पूरी तरह बना लूँ और उसमें अपनी रूह फूँक दूँ, तो तुम उसके आगे सजदे में गिर पड़ना।" उस समय न कोई नबी आए थे और न ही कोई शरीअत उतरी थी। फ़रिश्तों और मनुष्यों के नियम अलग-अलग हैं। फ़रिश्तों को दिया गया आदेश शरीअत में "मन क़बलना" (हमसे पहले के नबियों की शरीअत) में नहीं आता। युसुफ़ (अ) की घटना से केवल इतना सिद्ध होता है कि याक़ूब (अ) की शरीअत में सम्मान के सजदे (सजदा तहिय्यत) की मनाही नहीं थी, क्योंकि नबी वर्जित कार्य नहीं करते। मनाही न होना दो प्रकार का होता है: या तो उनकी शरीअत में इसकी अनुमति का हुक्म हो, तो यह 'इबाहत-ए-शरईया' (धार्मिक अनुमति) होगी; या उनकी शरीअत में इसका कोई ज़िक्र न आया हो, तो जब तक शरीअत किसी कार्य को मना न करे, वह जायज़ है। यह 'इबाहत-ए-असलीया' होगी, जो कोई धार्मिक आदेश नहीं बल्कि हुक्म की अनुपस्थिति है। चूँकि दोनों संभावनाएँ मौजूद हैं, इसलिए यह कतई सिद्ध नहीं होता कि याक़ूब (अ) की शरीअत में इसके संबंध में कोई आदेश था। तो फिर यह "हमसे पहले की शरीअत" होना कब सिद्ध हुआ? अल्लाह के फ़ज़ल से, संदेह का मूल आधार ही समाप्त हो गया। (133) दूसरा: महान क़ुरान से विचाराधीन सजदे की अनुमति निश्चित रूप से सिद्ध है। 1 अल-क़ुरान 15/29 और 38/72 पेज 520 / 692

سید نا ابو منصور ماتریدی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا اس پر دلیل ہے کہ حکم قرآن حدیث سے منسوخ ہو جاتا ہے انتہی۔ اللہ انصاف، اس پر غور و احقاقِ قرآن والی مشہور کتاب نے آپ کا کوئی فقرہ کسی فقرے کا کوئی تسمہ لگا رکھا وللہ الحمد۔ (۱۳۲) اگر بکر ربقۂ تقلید گردن سے نکال کر خود محقق بن کر یہ استدلال کرے تو استغفر اللہ، کیا امکان ہے کہ ایک حرف چل سکے۔ فأقول: وباللہ التوفیق(پس میں کہتا ہوں اللہ تعالیٰ کی توفیق کے ساتھ) اولا سرے سے اس کا آدم یا یوسف یا کسی نبی علیہم الصلوٰۃ والسلام کی شریعت ہونے ہی کا ثبوت دے اور ہر گز نہ دے سکے گا۔ آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام کی آفرنیش سے پہلے رب عز وجل نے یہ حکم ملائکہ کو دیا تھا۔ "فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ" جب میں اسے ٹھیک بنالوں اور اس میں اپنی طرف کی روح پھونک دوں اس وقت تم اس کے لئے سجدہ میں گرنا۔ تو اس وقت نہ کوئی نبی تشریف لایا تھا نہ کوئی شریعت اتری، ملائکہ وبشر کے احکام جدا ہیں جو حکم فرشتوں کو دیا گیا وہ شریعت میں "من قبلنا" (جو انبیاء ہم سے پہلے گزرے، ان کی شریعت۔ت) نہیں، قصہ یوسف علیہ الصلوٰۃ والسلام سے اتنا ثابت کہ شریعت یعقوب علیہ الصلوٰۃ والسلام میں سجدہ تحیت کی ممانعت نہ تھی کہ انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام فعلِ ممنوع نہیں کرتے، ممانعت نہ ہونا دونوں طرح ہوتا ہے یا تو ان کی شریعت میں اس کے جواز کا حکم ہو یہ اباحت شرعیہ ہوگی کہ حکم شرعی ہے یا ان کی شریعت میں اس کا کچھ ذکر نہ آیا ہو تو جو فعل جب تک شرع منع نہ فرمائے مباح ہے یہ اباحت اصلیہ ہو گی کہ حکم شرعی نہیں بلکہ عدمِ حکم ہے۔ اور جب دونوں صورتیں محتمل تو ہرگز ثابت نہیں کہ شریعت یعقوبیہ میں اس کی نسبت کوئی حکم تھا تو شریعت میں من قبلنا ہونا کب ثابت، بجمہ تعالیٰ

شبہ کا اصل معنی ہی ساقط (۱۳۳) ثانیا: قرآن عظیم سے سجدہ مسجود عنہا (جو زیر بحث ہے ت)

کا جواز قطعاً ۱ القرآن ۱۵/ ۲۹ و ۳۸/ ۷۲ Page 520 of 692

Fatawa Ridawiyya Volume 22

Proving it is void for several reasons: First reason: Scholars differ whether this prostration (Sajda) was placing the head on the ground or merely bowing and bending the head. Abu al-Shaykh in the book "al-Azama" narrates from Imam Muhammad bin Abbad bin Ja'far al-Makhzumi: | Said that the prostration of the angels to Adam was by gesture -[1] | The prostration of the angels to Adam (peace be upon him) was by gesture. | Ibn Jarir, Ibn al-Mundhir, and Abu al-Shaykh, from Imam Abd al-Malik bin Abd al-Aziz bin Jurayj, in the commentary of Allah Almighty's saying, "and they fell down before him prostrate" (regarding Prophet Joseph's parents and brothers falling into prostration for him), narrate: | It reached us that his parents and brothers prostrated to Joseph by gestured bowing of their heads in the manner of the non-Arabs (Ajamis), and that was their greeting, just as some people do today.[2] | We received a report that the prostration of Joseph's (peace be upon him) parents and brothers was a gesture of the head, like the custom of non-Arabs; this was their greeting, just as some people still do today by bowing their heads during salutation (Salam). | Imam Fakhr al-Din al-Razi and others established this meaning of prostration from linguistic usage, etc. Imam al-Baghawi in "Ma'alim al-Tanzil" and Imam al-Khazin in "al-Lubab" adopted this view and declared the first view weak regarding the angels' prostration. They state: | There was no placing of the face on the ground in it; it was only bowing. When Islam came, it abolished that and replaced it with Salam (the greeting of peace).[3] | Meaning, it was not placing the face on the ground, but only bowing. When Islam came, it abolished even that by establishing Salam. | Regarding Joseph's prostration, they state: | Prostration does not mean placing the foreheads on the ground. | Meaning, by prostration, placing the forehead on the ground is not intended. |

[1] Al-Durr al-Manthur, citing Abu al-Shaykh in "al-Azama" on the authority of Muhammad bin Abbad under verse 34/2, Ayatollah al-Uzma Library, Qom, Iran, 1/48. [2] Al-Durr al-Manthur, citing Ibn Jarir, Ibn al-Mundhir, and Abu al-Shaykh on the authority of Ibn Jurayj regarding verse 100/12, Ayatollah al-Uzma Library, Qom, Iran, 3/38. [3] Ma'alim al-Tanzil on the margins of Tafsir al-Khazin under verse 34/2, Mustafa al-Babi, Egypt, 1/48. Page 521 of 692

फतावा रिज़विया खंड 22

इसे कई कारणों से व्यर्थ सिद्ध करना: पहला कारण: विद्वानों में मतभेद है कि यह सजदा (साष्टांग प्रणाम) ज़मीन पर सिर रखना था या केवल झुकना और सिर झुकाना। अबू अल-शेख ने 'किताब अल-अज़मा' में इमाम मुहम्मद बिन अब्बाद बिन जाफ़र अल-मखज़ूमी से रिवायत की है: | कहा कि आदम के लिए फरिश्तों का सजदा केवल एक संकेत था। -[1] | आदम अलैहिस्सलाम के लिए फरिश्तों का सजदा केवल एक इशारा (संकेत) था। | इब्न जरीर, इब्न अल-मुन्ज़िर और अबू अल-शेख ने इमाम अब्दुल मलिक बिन अब्दुल अज़ीज़ बिन जुरैज से अल्लाह तआला के इस कथन की व्याख्या में रिवायत की है: "और वे उसके सामने सजदे में गिर पड़े" (अर्थात् हज़रत यूसुफ के माता-पिता और भाई उनके लिए सजदे में गिर गए): | हमें यह खबर मिली है कि यूसुफ के माता-पिता और उनके भाइयों का सजदा करना गैर-अरबों (अजमियों) की रीति के अनुसार सिर से इशारा करना था, और यही उनका अभिवादन था, जैसा कि आज भी कुछ लोग सलाम में सिर झुकाते हैं।[2] | हमें यह हदीस मिली है कि यूसुफ अलैहिस्सलाम को उनके माता-पिता और भाइयों का सजदा करना केवल सिर से एक इशारा था, जैसा कि गैर-अरबों के यहाँ रिवाज था। यह उनका अभिवादन (तहीयत) था, जैसा कि आज भी कुछ लोग सलाम करते समय सिर झुकाते हैं। | इमाम फखरुद्दीन राजी और अन्य विद्वानों ने मुहावरों आदि के आधार पर सजदा के इस अर्थ को सिद्ध किया है। इमाम बग़वी ने 'मआलिम अल-तंज़ील' में और इमाम खाज़िन ने 'अल-लुबाब' में इसी विचार को अपनाया है और पहले विचार (ज़मीन पर सिर रखने) को कमज़ोर बताया है। वे फरिश्तों के सजदे के बारे में कहते हैं: | इसमें ज़मीन पर चेहरा रखना शामिल नहीं था, बल्कि यह केवल झुकना था। जब इस्लाम आया, तो उसने इसे खत्म कर दिया और इसके स्थान पर 'सलाम' को निर्धारित कर दिया।[3] | यानी वह ज़मीन पर मुँह रखना नहीं था, केवल झुकना था। जब इस्लाम आया, तो उसने इसे भी 'सलाम' मुकर्रर (नियत) करके खत्म कर दिया। | हज़रत यूसुफ के सजदे के बारे में वे कहते हैं: | सजदा करने से तात्पर्य ज़मीन पर माथा रखना नहीं है। | यानी सजदे से ज़मीन पर माथा (पेशानी) रखना मुराद (मतलब) नहीं है। |

[1] अल-दुर्र अल-मन्सूर, अबू अल-शेख 'अल-अज़मा' के हवाले से, मुहम्मद बिन अब्बाद से, आयत 2/34 के तहत, आयतुल्लाह अल-उज़्मा लाइब्रेरी, क़ोम, ईरान, 1/48। [2] अल-दुर्र अल-मन्सूर, इब्न जरीर, इब्न अल-मुन्ज़िर और अबू अल-शेख के हवाले से, इब्न जुरैज से, आयत 12/100 के तहत, आयतुल्लाह अल-उज़्मा लाइब्रेरी, क़ोम, ईरान, 3/38। [3] मआलिम अल-तंज़ील, तफ़सीर अल-खाज़िन के हाशिया (किनारे) पर, आयत 2/34 के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 1/48। पृष्ठ 521/692

ثابت ہونا بوجوہ باطل: وجہ اول: علماء کو اختلاف ہے کہ یہ سجدہ زمین پر سر رکھنا تھا یا صرف جھکنا، سر خم کرنا، ابو الشیخ کتاب العظمہ میں امام محمد بن عباد بن جعفر مخزومی سے راوی: | قال کان سجود الملئکۃ لآدم ایماءً -[1] | آدم علیہ الصلوۃ والسلام کی ملائکہ کا سجدہ اشارہ تھا۔ | ابن جریر وابن المنذر وابو الشیخ امام عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریج سے تفسیر قولہ تعالیٰ "وَخَرُّوْا لَهٗ سُجَّدًا" (اللہ تعالیٰ کے ارشاد خروالہ سجدا یعنی حضرت یوسف کے والدین اور ان کے برادر حضرت یوسف کے لئے سجدے میں گر گئے۔ ت) میں راوی: | قال بلغنا ان ابویه واخوته سجدوا لیوسف ایماءً برؤسهم کهیئة الاعاجم وکانت تلك تحیتهم کما یصنع ذلك ناس الیوم [2] | ہمیں حدیث پہنچی کہ یوسف علیہ الصلوۃ والسلام کو ان کے ماں باپ بھائیوں کا سجدہ سر سے اشارہ کرنا تھا جیسے اہلِ عجم کے یہاں یہ ان کی تحیت تھی جس طرح اب بھی کچھ لوگ کرتے ہیں کہ سلام میں سر جھکاتے ہیں۔ | امام فخر الدین رازی وغیرہ نے محاورات وغیرہ نے اس معنی سجدہ کا اثبات کیا، امام بغوی نے معالم التنزیل اور امام خازن نے لباب میں اسی کو اختیار فرمایا اور قول اول کو ضعیف کہا سجدہ ملائکہ میں فرماتے ہیں: | لم یکن فیه وضع الوجه علی الارض انما کان انحناء فلما جاء الاسلام ابطل ذلك بالسلام [3] | یعنی وہ زمین پر منہ رکھنا نہ تھا صرف جھکنا تھا جب اسلام آیا اسے بھی سلام مقرر کرکے باطل فرما دیا۔ | سجدہ یوسف میں فرماتے ہیں: | لم یرد بالسجود وضع الجباه علی الارض | یعنی سجدے سے زمین پر پیشانی رکھنا مراد نہیں |

[1] الدرالمنثور بحوالہ ابی الشیخ فی العظمۃ عن محمد بن عباد تحت آیۃ ۳/ ۳۴ مکتبہ آیۃ اللہ العظمی قم ایران ۱/ ۴۸ [2] الدرالمنثور بحوالہ ابن جریر و ابن المنذر و ابی الشیخ عن ابن جریج آیۃ ۱۲/ ۱۰۰

مکتبہ آیۃ اللہ العظمی قم ایران ۳/ ۳۸ [3] معالم التنزیل علی ہامش تفسیر الخازن تحت آیۃ ۲/ ۳۴

مصطفی البابی مصر ۱/ ۴۸ Page 521 of 692

Fatawa Razawiyyah Volume 22

| (Arabic): It was only bowing and humility, and it is said they placed their foreheads on the ground by way of greeting and honoring, and it was permissible in previous nations but was abrogated in this Shariah.[1] | (Urdu): It was only bowing and humility, and some said they placed their foreheads on the ground as a greeting and honor, and it was permissible in previous nations. It was abrogated in this Shariah. |

It is exactly the same in Khazin. Both Imams Jalal al-Din restricted themselves to this in Tafsir al-Jalalayn. Jalal al-Din al-Suyuti says regarding the prostration for Adam:

| (Arabic): When We said to the angels, "Prostrate to Adam," a prostration of greeting by bowing.[2] | (Urdu): Remember when We commanded the angels to prostrate to Hazrat Adam, meaning a prostration as a greeting, which only implies bowing. (T) |

He says in Surah Yusuf:

| (Arabic): And they fell down before him in prostration - a prostration of bowing, not placing the forehead, and it was their greeting in that time.[3] | (Urdu): They all fell into prostration for Hazrat Yusuf (peace be upon him), meaning they bowed before him, not that they placed their foreheads on the ground, and this action was their greeting, i.e., honor, in that time. (T) |

Jalal al-Din al-Mahalli says in Surah al-Kahf:

| (Arabic): And when We said to the angels, "Prostrate to Adam," a prostration of bowing, not placing the forehead.[4] | (Urdu): And remember when We said to the angels, "Prostrate to Hazrat Adam," meaning bow before him, do not place your forehead on the ground. (T) |

And these two gentlemen take the most authentic opinions. In the introduction of Al-Jalalayn:

| (Arabic): This is a completion and interpretation of the Noble Quran which Imam Jalal al-Din al-Mahalli authored... | (Urdu): This is a completion of the interpretation of the Noble Quran which Jalal al-Din al-Mahalli authored in his style... |

---

[1] Ma'alim al-Tanzil on the margins of Tafsir al-Khazin, under verse 100/13, Mustafa al-Babi Egypt, 3/317. [2] Tafsir al-Jalalayn, under verse 34/2, Asah al-Matabi Delhi, First Half, p. 8. [3] Tafsir al-Jalalayn, under verse 100/12, Asah al-Matabi Delhi, First Half, p. 198. [4] Tafsir al-Jalalayn, under verse 50/18, Asah al-Matabi Delhi, Second Half, p. 24.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

| (अरबी): यह केवल झुकना और विनम्रता प्रकट करना था और कहा गया कि उन्होंने अभिवादन और सम्मान के तौर पर माथा ज़मीन पर रखा और पिछली उम्मतों में यह जायज़ था, लेकिन इस शरीयत में यह मंसूख़ (निरस्त) हो गया।[1] | (उर्दू): वह तो केवल झुकना और विनम्रता प्रकट करना था और कुछ ने कहा कि अभिवादन (तहियत) और सम्मान (ताज़ीम) के तौर पर माथा ही ज़मीन पर रखा और पिछली उम्मतों में यह जायज़ था। इस शरीयत में यह मंसूख़ हो गया। |

हुबहू यही 'खाज़िन' में है। दोनों इमाम जलालुद्दीन ने 'तफ़सीर जलालैन' में इसी पर इक्तिसार (संक्षेप) किया। जलाल सुयूती 'सजदा-ए-आदम' के बारे में फ़रमाते हैं:

| (अरबी): याद करो जब हमने फरिश्तों से कहा, "आदम को सजदा करो," झुक कर अभिवादन का सजदा।[2] | (उर्दू): याद करो जब हमने फरिश्तों से (हुक्म के तौर पर) फ़रमाया कि हज़रत आदम को सजदा करो यानी सजदे से अभिवादन के तौर पर केवल झुकना मुराद है। (त) |

सूरह यूसुफ़ में फ़रमाते हैं:

| (अरबी): और वे उसके सामने सजदे में गिर पड़े - झुकने वाला सजदा, न कि माथा ज़मीन पर रखना, और वह उस ज़माने में उनका अभिवादन था।[3] | (उर्दू): वे सब हज़रत यूसुफ़ (अलैहिस्सलाम) के लिए सजदे में गिर गए यानी उनके सामने झुक गए न कि माथा ज़मीन पर रखा और यह कार्रवाई उस ज़माने में उनकी तहियत यानी ताज़ीम थी। (त) |

जलाल महल्ली सूरह कहफ़ में फ़रमाते हैं:

| (अरबी): और जब हमने फरिश्तों से कहा, "आदम को सजदा करो," झुकने वाला सजदा, न कि माथा ज़मीन पर रखना।[4] | (उर्दू): और याद करो जब हमने फरिश्तों से फ़रमाया कि हज़रत आदम को सजदा करो यानी उनके सामने झुक जाओ न कि ज़मीन पर माथा रखो। (त) |

और ये दोनों हज़रात सबसे सही कौल (कथन) लेते हैं। खुतबा-ए-जलालैन में है:

| (अरबी): यह उस महान.क़ुरआन की तफ़सीर का पूरक है जिसे इमाम जलालुद्दीन महल्ली ने लिखा... | (उर्दू): यह.क़ुरआन-ए-करीम की तफ़सीर का तकमिला (पूरक) है जिसे जलालुद्दीन महल्ली ने तालीफ़ किया, उसकी तर्ज़ पर सबसे... |

[1] मुआलिम अल-तन्ज़ील हाशिए पर तफ़सीर अल-खाज़िन, आयत 100/13 के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 3/317. [2] तफ़सीर जलालैन, आयत 34/2 के तहत, असहुल मताबे' दिल्ली, प्रथम अर्द्ध भाग, पृ. 8. [3] तफ़सीर जलालैन, आयत 100/12 के तहत, असहुल मताबे' दिल्ली, प्रथम अर्द्ध भाग, पृ. 198. [4] तफ़सीर जलालैन, आयत 50/18 के तहत, असहुल मताबे' दिल्ली, द्वितीय अर्द्ध भाग, पृ. 24.

पृष्ठ 522 का 692

| انما ھا الانحناء والتواضع وقیل وضعوا الجباہ علی الارض علی طریق التحیۃ والتعظیم وکان جائزا فی الامم السابقۃ فنسخ فی ھذا الشریعۃ ۱- | وہ تو صرف جھکنا اور تواضع کرنا تھا اور بعض نے کہا بطورِ تحیت و تعظیم پیشانی ہی زمین پر رکھی اور اگلی امتوں میں جائز تھا۔ اس شریعت میں منسوخ ہو گیا۔ |

بیعنہ یونہ خازن میں ہے دونوں امام جلال الدین نے تفسیر جلالین میں اسی پر اقتصار فرمایا۔ جلال سیوطی سجدہ آدم میں فرماتے ہیں:

| اذ قلنآ للملئکۃ اسجدوا لآدم سجود تحیۃ بالانحناء ۲- | یاد کرو جب ہم نے فرشتوں سے (بطورِ حکم) فرمایا کہ حضرت آدم کو سجدہ کرو یعنی سجدہ سے بطورِ تحیت صرف جھکنا مراد ہے۔ (ت) |

سورہ یوسف میں فرماتے ہیں:

| خروالہ سجدا سجود انحناء لاوضع جبھۃ وکان تحیتھم فی ذلک الزمان ۳- | وہ سب حضرت یوسف (علیہ الصلوۃ والسلام) کے لئے سجدہ میں گر گئے یعنی ان کے سامنے جھک گئے نہ کہ پیشانی زمین پر رکھی اور یہ کاروائی اس زمانے میں ان کی تحیت یعنی تعظیم تھی۔ (ت) |

جلال محلی سورہ کہف میں فرماتے ہیں:

| واذ قلنا للملئکۃ اسجدوا لآدم سجود انحناء لا وضع جبھۃ ۴- | اور یاد کرو جب ہم نے فرشتوں سے فرمایا حضرت آدم کو سجدہ کرو یعنی ان کے سامنے جھک جاؤ نہ کہ زمین پر پیشانی رکھو۔ (ت) |

اور یہ دونوں حضرات اصح الاقوال لیتے ہیں۔ خطبہ جلالین میں ہے:

| هذا تكملة وتفسير القرآن الكريم الذى الفه الامام جلال الدين المحلى على | یہ قرآنِ کریم کی تفسیر کا تکملہ ہے جس کو جلال الدین محلی نے تالیف کیا اس کی طرز پر سب سے |

---

۱ معالم التنزيل على هامش تفسير الخازن تحت آية ۱۳ / ۱۰۰ مصطفى البابى مصر ۳ / ۳۱۷ ۲ تفسير جلالين تحت آية ۲ / ۳۴ اصح المطابع دہلی نصف اول ص ۸ ۳ تفسير جلالين تحت آية ۱۲ / ۱۰۰ اصح المطابع دہلی نصف اول ص ۱۹۸ ۴ تفسير جلالين تحت آية ۱۸ / ۵۰ اصح المطابع دہلی نصف ثانی ص ۲۴

Method of relying on the most preferred of opinions. (T) So, according to these four elders, the second opinion is preferred, that it was merely bowing and not the well-known prostration (Sajdah). According to another group, the first opinion is preferred, and I say this too (preferring the first opinion) because the Quran uses the words "qa'u" and "kharru," meaning "fall down in prostration for it" and "they fell down in prostration for it." In any case, the existence of difference itself negates certainty, let alone varying preferences. (134) In Bakr p. 45, the claim made to avoid this - that there is no form of prostration other than the current one, and the definition of prostration among some non-Muslim nations is not the Islamic prostration but rather resembles bowing (Ruku') - is sheer ignorance. Are the great Imam Muhammad bin Tabi'i, the student of the Mother of the Believers Siddiqa, Abdullah bin Abbas, Abdullah bin Umar, Abu Hurairah, and Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them all), and the illustrious Imam, one of the Tabi'in, Ibn Jurayj, the student of Imam Hammam Ja'far Sadiq and teacher of teachers Imam Shafi'i (may Allah have mercy on them), and Imam Muhyissunnah Baghawi, Imam Fakhruddin Razi, Imam Khazin, Imam Jalaluddin al-Mahalli, Imam Jalaluddin al-Suyuti, and other elders, God forbid, from non-Muslim nations, or do they interpret the Great Quran using the terminologies of the disbelievers? (135) The prostration of recitation (Sajdah Tilawat) that becomes obligatory in prayer can also be performed immediately in the form of bowing (Ruku'). Similarly, it is performed by intending this prostration within the prayer's bowing, provided it is not separated by more than four verses. And in one narration, bowing is sufficient for this prostration even outside of prayer. It is stated in Tanwir al-Absar and Durr al-Mukhtar:

[(Performed) by bowing and prostration) other than the bowing and prostration of prayer (during prayer for it) i.e., for recitation and performed (by bowing of prayer immediately)] | The prostration of recitation that becomes obligatory due to recitation in prayer can be performed with a separate bowing and prostration other than the prayer's bowing and prostration. But if, after reciting one, two, or three verses in prayer, one bows immediately, the prostration of recitation will also be fulfilled by it, provided one intends to perform it in that bowing. (T)

It is in Radd al-Muhtar: [And it is narrated in other than the manifest (reports) that bowing represents it] | It is narrated in a non-manifest report that bowing (suffices) outside of prayer.

1. Tafsir al-Jalalayn, Preface of the book, Asah al-Matabi', Delhi, p. 4
2. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Prayer, Chapter on Prostrations of Recitation, Mujtabai Press, Delhi, 1/105 Page 523 of 692

सबसे पसंदीदा राय पर भरोसा करने का तरीका। (त) तो इन चारों बुजुर्गों के नज़दीक दूसरी राय पसंदीदा है कि यह महज़ झुकना था न कि प्रसिद्ध सजदा। दूसरे गिरोह के नज़दीक पहली राय पसंदीदा है और मैं भी यही कहता हूँ (पहली राय को तरजीह देते हुए) क्योंकि कुरान मजीद में "क़ऊ" और "खर्ररू" शब्द हैं, यानी उसके लिए सजदे में गिर पड़ो और उसके लिए वे सजदे में गिर गए। बहरहाल, मतभेद होना ही निश्चितता की कमी को दर्शाता है, तरजीह की बात तो अलग है। (134) बक्र पृ. 45 पर इससे बचने के लिए यह दावा कि सजदे की मौजूदा शक्ल के अलावा और कोई शक्ल नहीं है, और कुछ गैर-मुस्लिम कौमों में जो सजदे की परिभाषा है वह इस्लामी सजदा नहीं बल्कि रुकू के समान है, "घोर अज्ञानता है। क्या महान इमाम मुहम्मद बिन ताबई, उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका, अब्दुल्ला बिन अब्बास, अब्दुल्ला बिन उमर, अबू हुरैरा और जाबिर बिन अब्दुल्ला (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के छात्र, और ताबिईन के महान इमाम इब्न जुरैज, इमाम हम्माम जाफ़र सादिक के छात्र और उस्ताद अल-उस्ताद इमाम शाफ़ई (रहमतुल्लाहि अलैहि) और इमाम मुहय्युसुन्नह बगवी, इमाम फखरुद्दीन राजी, इमाम खाज़िन, इमाम जलालुद्दीन महल्ली, इमाम जलालुद्दीन सुयूती और अन्य बुजुर्ग, अल्लाह की पनाह, गैर-मुस्लिम कौमों से हैं या वे काफिरों की शब्दावली से महान कुरान की व्याख्या करते हैं?" (135) सजदा-ए-तिलावत जो नमाज़ में वाजिब हो, फौरन रुकू की शक्ल में भी अदा हो जाता है। इसी तरह नमाज़ में इस सजदे की नीयत करने से रुकू में अदा हो जाता है, बशर्ते कि चार आयतों का फासला न हो। और एक रिवायत में नमाज़ के बाहर भी इस सजदे में रुकू काफी है। तनवीरुल अबसार और दुर्रे मुख्तार में है:

[(अदा किया जाता है) रुकू और सजदे के ज़रिए) नमाज़ के रुकू और सजदे के अलावा (नमाज़ में उसके लिए) यानी तिलावत के लिए और अदा किया जाता है (नमाज़ के रुकू के ज़रिए फौरन)] | जो सजदा-ए-तिलावत नमाज़ में तिलावत की वजह से वाजिब हो, वह नमाज़ के रुकू और सजदे के अलावा अलग रुकू और सजदे से अदा किया जा सकता है, लेकिन अगर नमाज़ में एक, दो या तीन आयतें पढ़ने के बाद फौरन रुकू किया तो सजदा-ए-तिलावत उससे भी अदा हो जाएगा, बशर्ते कि रुकू में उसे अदा करने की नीयत करे। (त)

रद्दुल मुहतार में है: [और गैर-ज़ाहिर रिवायत में मरवी है कि रुकू उसका नायब होता है] | गैर-ज़ाहिर रिवायत में मरवी है कि रुकू नमाज़ के बाहर (भी काफी है)।

1. तफ़्सीर जलालेन, खुत्बतुल किताब, असहुल मताबे, दिल्ली, पृ. 4
2. अद-दुर्रुल मुख्तार, किताबुस सलात, बाबु सुजूदित तिलावह, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 1/105 पृष्ठ 523/692

نمطہ من الاعتماد علی ارجح الاقوال ۱ زیادہ راجح قول پر اعتماد کرتے ہوئے۔(ت) تو ان چاروں اکابر کے نزدیک راجح قول دوم ہے کہ محض جھکنا تھا نہ کہ سجدہ معروفہ، بعض گروہِ دیگر کے نزدیک قول اول راجح ہے و بہ اقول لقعوا وخروا (اور میں یہی کہتا ہوں (ترجیح قول اول) اس لئے کہ قرآن مجید میں الفاظ "قعوا" اور "خروا" ہیں یعنی اس کے لئے سجدہ میں پڑجاؤ اور اس کے لئے وہ سجدہ میں گر گئے۔ بہر حال خود اختلاف نافی قطعیت ہے نہ کہ ترجیح بھی مختلف۔ (۱۳۴) بکر ص ۴۵ پر اس سے بچاؤ کے لئے زعم کہ سجدے کی صورت سوائے موجودہ شکل کے اور کوئی نہیں ہے۔ اور بعض غیر مسلم اقوام میں جو سجدہ کی تعریف ہے وہ اسلامی سجدہ نہیں بلکہ رکوع کے مشابہ ہے "سخت جہالت ہے کیا امام اجل محمد بن تابعی تلمیذ ام المومنین صدیقہ و عبد اللہ بن عباس و عبد اللہ بن عمر و ابوہریرہ و جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالی عنہم و امام جلیل احد التابعین ابن جریج تلمیذ امام ہمام جعفر صادق و استاد الاستاذ امام شافعی رحمہم اللہ تعالیٰ اور امام محی السنہ بغوی و امام فخر الدین رازی و امام خازن و امام جلال الدین المحلی و امام جلال الدین سیوطی و غیر ہم اکابر معاذ اللہ غیر مسلم اقوام سے ہیں یا اصطلاحات کفار سے قرآن عظیم کی تفسیر کرتے ہیں۔ (۱۳۵) سجدہ تلاوت کہ نماز میں واجب ہو فوراً بشکلِ رکوع بھی ادا ہو جاتا ہے یونہی رکوع نماز میں اس سجدہ کی نیت کرنے سے جبکہ چار آیت کا فصل دے کر نہ ہو، اور ایک روایت میں بیرونِ نماز بھی اس سجدہ میں رکوع کافی ہے۔ تنویر الابصار ودر مختار میں ہے :

(تودی برکوع وسجود) غیر رکوع الصلوۃ وسجودھا (فی الصلوۃ لھا) ای للتلاوۃ و تودی (برکوع صلوۃ علی الفور ۲) | جو سجدہ تلاوت کو نماز میں تلاوت کی وجہ سے واجب ہو وہ نماز کے

رکوع، سجدہ کے علاوہ الگ رکوع اور سجدہ سے ادا کیا جاسکتا ہے لیکن اگر نماز میں ایک دو یا تین آیتیں پڑھنے سے فوراً رکوع کیا تو سجدہ تلاوت اس سے بھی ادا ہو جائے گا بشرطیکہ رکوع میں اسے ادا کرنے کی نیت کرے۔(ت)

ردالمحتار میں ہے: وروی فی غیر الظاھر ان الرکوع ینوب عنہا | غیر ظاہر روایت میں مروی ہے کہ رکوع بیرون نماز (بھی کافی ہے)۔

۱ تفسیر جلالین خطبۃ الکتاب اصح المطابع دہلی ص ۴ ۲ الدر المختار کتاب الصلوۃ باب سجود التلاوۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۰۵ صفحہ ۵۲۳ از ۶۹۲

Outside of prayer as well^1. | It becomes a substitute for the prostration of recitation (Sajda Tilawat). (T)

Ignorance turned Sharia rulings into non-Islamic ones. (136) Second reason: If this prostration was famous, then the Imams differ whether it was a prostration to Adam and Joseph or to Allah the Almighty and Adam and Joseph were the Qibla. Narrated from Ibn Asakir and Abu Ibrahim al-Muzani:

“He was asked about the prostration of the angels to Adam, and he said: Indeed, Allah made Adam like the Kaaba^2.” | Meaning, he was asked about the prostration of the angels, and he said: Allah the Almighty had made Adam (peace and blessings be upon him) like the Kaaba.

In Ma'alim and Khazin, etc., it is stated:

“And it was said that the meaning of His saying 'prostrate to Adam' means 'towards Adam'. So Adam was the Qibla, and the prostration was for Allah the Almighty, just as the Kaaba was made the Qibla for prayer, and prayer is for Allah the Almighty^3.” | Meaning, some said the meaning of the verse is: Prostrate towards Adam. So Adam was the Qibla and the prostration was to Allah the Almighty. Just as the Kaaba is the Qibla for prayer and prayer is for Allah the Almighty.

Also, regarding Surah Yusuf, it is said:

“It was narrated from Ibn Abbas that its meaning is: they fell down prostrating to Him, the Almighty, in front of Yusuf. And the first is more correct^4.” | It is narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) that the meaning is: they fell into prostration to Allah the Almighty before Yusuf, and the first [opinion] is more correct.

Imam Razi praised this second view in Tafsir Kabir.

“Where he said: The second aspect is that they made Yusuf like the Qibla and prostrated to Allah in gratitude for the blessing of finding him. And this...^5” | As Imam Razi said, the second reason is that they established Prophet Yusuf like the Qibla (i.e., they prostrated towards him), but...

---

1 Rad al-Muhtar, Kitab al-Salat, Bab Sujud al-Tilawat, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/518. 2 Al-Durr al-Manthur, citing Ibn Asakir under the verse "And when We

said to the angels, 'Prostrate to Adam'..." Qom, Iran, 1/150. 3 Ma'alim al-Tanzil on the margins of Tafsir al-Khazin under verse 4/32, Mustafa al-Babi, Egypt, 1/28. 4 Ma'alim al-Tanzil on the margins of Tafsir al-Khazin under verse 12/100, Mustafa al-Babi, Egypt, 3/317.

फतावा रज़विया | खंड 22

नमाज़ के बाहर भी^1। | यह सज्दा-ए-तिलावत का विकल्प बन जाता है। (त)

अज्ञानता ने शरीयत के नियमों को गैर-इस्लामी बना दिया। (136) दूसरा कारण: यदि यह सज्दा प्रसिद्ध था, तो इमामों में इस पर मतभेद है कि सज्दा आदम और यूसुफ को था या अल्लाह अज़्ज़ व जल को, और आदम और यूसुफ क़िबला थे। इब्न असाकिर और अबू इब्राहिम मुज़नी से रिवायत है:

“उनसे फरिश्तों के आदम को सज्दा करने के बारे में पूछा गया, तो उन्होंने कहा: वास्तव में अल्लाह ने आदम को काबा की तरह बनाया^2।” | यानी उनसे फरिश्तों के सज्दे के बारे में पूछा गया, तो उन्होंने फ़रमाया कि अल्लाह अज़्ज़ व जल ने आदम अलैहिस्सलाम को काबा की तरह बना दिया था।

मआलिम और खाज़िन आदि में है:

“और यह कहा गया कि उनके इस कथन 'आदम को सज्दा करो' का अर्थ है 'आदम की ओर'। तो आदम क़िबला थे और सज्दा अल्लाह तआला के लिए था, जैसे काबा को नमाज़ के लिए क़िबला बनाया गया और नमाज़ अल्लाह तआला के लिए है^3।” | यानी कुछ ने कहा कि आयत का अर्थ यह है कि आदम की ओर सज्दा करो, तो आदम क़िबला थे और सज्दा अल्लाह तआला को। जैसे काबा नमाज़ का क़िबला है और नमाज़ अल्लाह तआला के लिए।

साथ ही सूरह यूसुफ में है:

“इब्न अब्बास से रिवायत है कि इसका अर्थ है: वे यूसुफ के सामने अल्लाह अज़्ज़ व जल के लिए सज्दे में गिर गए। और पहला अधिक सही है^4।” | इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत है कि अर्थ यह है कि अल्लाह तआला के लिए यूसुफ के सामने सज्दे में गिर गए, और पहला (कौल) अधिक सही है।

इमाम राज़ी ने तफ़सीर कबीर में इस दूसरे कौल की सराहना की।

“जहाँ उन्होंने कहा: दूसरा पहलू यह है कि उन्होंने यूसुफ को क़िबला की तरह बनाया और अल्लाह को सज्दा किया उन्हें पाने की नेमत के शुक्र में। और यह...^5” | जैसा कि इमाम राज़ी ने फ़रमाया कि दूसरी वजह यह है कि उन्होंने हज़रत यूसुफ को क़िबला की तरह ठहराया था (यानी उनकी तरफ सज्दा किया) लेकिन...

1 रद-उल-मुहतार, किताब-उस-सलात, बाब सुजूद-अत-तिलावत, दार इहया-उत-तुरास-अल-अरबी, बेरूत, 1/518। 2 अल-दुर्र-उल-मनसूर, इब्न असाकिर के हवाले से आयत 'और जब हमने फरिश्तों से कहा कि आदम को सज्दा करो...' के तहत, क़ुम, ईरान, 1/150। 3 मआलिम-उत-तंज़ील, तफ़सीर-अल-खाज़िन के हाशिए पर आयत 4/32 के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 1/28। 4 मआलिम-उत-तंज़ील, तफ़सीर-अल-खाज़िन के हाशिए पर आयत 12/100 के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 3/317।

خارج الصلوٰۃ ایضاً[8]1۔ | سجدہ تلاوت کے قائم مقام ہو جاتا ہے۔ (ت)

جہالت سے شرعی احکام کو غیر اسلامی کر دیا۔ (۱۳۶) وجہ دوم: اگر یہ سجدہ مشہور تھا تو ائمہ کو اس میں اختلاف ہے کہ سجدہ آدم و یوسف کو تھا یا سجدہ اللہ عزوجل کو اور آدم و یوسف قبلہ، ابن عساکر و ابوابراہیم مزنی سے راوی:

انہ سئل عن سجود الملئکۃ لادم فقال ان اللہ جعل آدم کالکعبۃ[8]2۔ | یعنی ان سے سجدہ ملائکہ کے بارے میں استفسار ہوا، فرمایا اللہ عزوجل نے آدم علیہ الصلوٰۃ والسلام کو کعبہ کی طرح کر دیا تھا۔

معالم و خازن و غیر ہما میں ہے:

وقیل معنی قولہ اسجدوا لآدم ای الی آدم فکان آدم قبلۃ والسجود للہ تعالی کما جعلت الکعبۃ قبلۃ للصلوۃ والصلوۃ للہ تعالی[8]3۔ | یعنی بعض نے کہا معنی آیت یہ ہیں کہ آدم کی طرف سجدہ کرو تو آدم قبلہ تھے اور سجدہ اللہ تعالیٰ کو۔ جیسے کعبہ نماز کا قبلہ ہے اور نماز اللہ تعالیٰ کے لئے۔

نیز سورہ یوسف میں ہے:

وروی عن ابن عباس معناہ خروا لہ عزوجل سجدا بین یدی یوسف والاول اصح[8]4۔ | ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت ہے معنی یہ ہیں کہ اللہ تعالیٰ کے لئے یوسف کے سامنے سجدہ میں گرے، اور اول زیادہ صحیح ہے۔

امام رازی نے تفسیر کبیر میں اس قول دوم کی تحسین کی۔

حیث قال الوجه الثاني انهم جعلوا یوسف کالقبلة وسجدوا لله شکر النعمة وجدانه وهذا[۱][۸][5] | جیسا کہ امام رازی نے فرمایا کہ دوسری وجہ یہ ہے کہ انھوں نے حضرت یوسف کو قبلہ کی طرح ٹھہرایا تھا (یعنی ان کی طرف سجدہ کیا) لیکن

---

1 رد المحتار کتاب الصلوٰة باب سجود التلاوة دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/۵۱۸ 2 الدر المنثور بحوالہ ابن عساکر تحت آیة واذ قلنا للملائکة اسجدوا لآدم الخ قم ایران ۱/۱۵۰ 3 معالم التنزیل علی ہامش تفسیر الخازن تحت آیة ۴/ ۳۲ مصطفی البابی مصر ۱/۲۸ 4 معالم التنزیل علی ہامش تفسیر الخازن تحت آیة ۱۲/ ۱۰۰ مصطفی البابی مصر ۳/ ۳۱۷

(Arabic): The interpretation is good because it is said 'I prayed to the Kaaba' (Sallaitu lil-Ka'bati) just as it is said 'I prayed towards the Kaaba' (Sallaitu ilal-Ka'bati). Hassan (R.A) said: Is he not the first to pray towards your Qibla?[1] - (Urdu Translation): Prostration was done for Allah Almighty to offer thanks for the blessing of finding Prophet Yusuf. And this explanation is good because 'Sallaitu lil-Ka'bati' is used just as 'Sallaitu ilal-Ka'bati' is used, meaning there is no difference between the two, i.e., I offered prayer towards the Kaaba. And Hazrat Hassan (R.A) said: Is he not the first person who prayed for your Qibla, i.e., towards it? (T)

And it is clear that on this estimation, it is outside the scope of dispute. The dispute is whether the prostration of reverence (Sajda-e-Ta'zeemi) should be done to other than God. On page 4, the title written by Bakr is: "Reverential prostration to peers (spiritual guides) and shrines". Page 5: "There is a great difference between prostration of worship and prostration of reverence; the prohibition of doing prostration of worship to other than God was given." Page 6: "Prostration of worship to other than God is not permissible and in an undetermined direction it is permissible." Page 7: "The Quran is silent against the prostration of reverence; it neither says prostrate to other than God nor not to prostrate to other than God." Pages 7 & 8: "That verse saying 'Do not prostrate to the sun and the moon' mentions prostration of non-humans and the discussion is about human prostration." Page 8: "The companions submitted: O Messenger of Allah! Animals and trees prostrate to you." Page 11: "It was Allah's will that the reverence for the Caliphate should be exactly as mine, therefore Adam was made to be prostrated to." Page 15: "They write 'the one prostrated by the creation' in favor of some servant or some god." Page 16: "Everyone who came present used to perform the prostration of reverence to you." Page 17, from Siyar-ul-Auliya:

(Persian): In past nations, subjects used to prostrate to the king and the Ummah to the Prophet.[2] (Urdu): In past nations, the subjects used to prostrate to the king and the Ummah to the Prophet.

From Lata'if:

(Arabic): The nation for the prophet, the disciple for the spiritual guide, the subjects for the king, the child for the parents, and the slave for the master.[3] (Urdu): The nation used to prostrate to the Prophet, the disciple to the spiritual guide (Peer), the subjects to the king, the child to the parents, and the slave to the master. (T)

[1] Mafatih-ul-Ghaib (At-Tafsir Al-Kabir) under verse 12/100, Al-Matba'ah al-Bahiyyah al-Misriyyah, Egypt, 18/212. [2] Siyar-ul-Auliya, Chapter Six, Mu'assasah-e-Intisharat-e-Islami, Lahore, p. 351. [3] Lata'if-e-Ashrafi fi Bayan Tawa'if Mauti, 17th Latifah, Maktabah Samnani, Karachi, Part 2, p. 9.

(अरबी): व्याख्या अच्छी है क्योंकि 'सल्लैतु लिल-काबा' (मैंने काबा के लिए नमाज़ पढ़ी) कहा जाता है जैसे 'सल्लैतु इलल-काबा' (मैंने काबा की ओर नमाज़ पढ़ी) कहा जाता है। हस्सान (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने कहा: क्या वह पहला व्यक्ति नहीं था जिसने तुम्हारे क़िबला की ओर नमाज़ पढ़ी?[1] - (उर्दू अनुवाद): सजदा अल्लाह तआला के लिए किया गया था हज़रत यूसुफ़ को पा लेने की नेमत का शुक्र अदा करने के लिए। और यह व्याख्या अच्छी है क्योंकि 'सल्लैतु लिल-काबा' कहा जाता है जैसे 'सल्लैतु इलल-काबा' कहा जाता है, यानी दोनों में कोई अंतर नहीं है, यानी मैंने काबा की तरफ नमाज़ पढ़ी। और हज़रत हस्सान ने फरमाया: क्या वह पहला व्यक्ति नहीं जिसने तुम्हारे क़िबला के लिए यानी उसकी तरफ नमाज़ पढ़ी। (त)

और ज़ाहिर है कि इस अनुमान पर यह विवाद के विषय से बाहर है। विवाद इसमें है कि ग़ैर-ख़ुदा को सज्दा-ए-ताज़ीमी (सम्मान का सजदा) किया जाए। पेज ४ पर बक्र द्वारा लिखित शीर्षक: "पीरों और मज़ारों को ताज़ीमी सजदा"। पेज ५: "इबादत के सज्दे और ताज़ीम के सज्दे में बहुत अंतर है, ग़ैर-ख़ुदा को इबादत का सजदा करने की मनाही की गई है।" पेज ६: "ग़ैर-ख़ुदा को इबादत का सजदा जायज़ नहीं है और अनिर्धारित दिशा में जायज़ है।" पेज ७: "ताज़ीमी सज्दे के खिलाफ कुरान खामोश है; वह न तो यह कहता है कि ग़ैर-ख़ुदा को सजदा करो और न ही यह कि ग़ैर-ख़ुदा को सजदा न करो।" पेज ७ और ८: "वह आयत कि सूरज और चाँद को सजदा न करो, उसमें ग़ैर-इंसानों के सज्दे का ज़िक्र है और चर्चा इंसानी सज्दे के बारे में है।" पेज ८: "सहाबा ने अर्ज़ किया या रसूलल्लाह! आपको जानवर और दरख़्त सजदा करते हैं।" पेज ११: "अल्लाह की मर्ज़ी थी कि खिलाफत की ताज़ीम वही हो जो मेरी थी, इसलिए आदम को सजदा करवाया गया।" पेज १५: "वे 'मस्जूद-ए-खलाइक़' (सृष्टि द्वारा पूजित) किसी बंदे के हक में लिखते हैं या किसी खुदा के।" पेज १६: "हर उपस्थित होने वाला आपको सज्दा-ए-ताज़ीमी करता था।" पेज १७, सियर-उल-औलिया से:

(फारसी): पिछली उम्मतों में प्रजा राजा को और उम्मत पैग़म्बर को सजदा करती थी।[2] (उर्दू): पहली उम्मतों में प्रजा राजा को और उम्मत पैग़म्बर को सजदा करती थी।

लत़ाइफ़ से:

(अरबी): क़ौम पैग़म्बर को, मुरीद पीर को, प्रजा राजा को, बेटा माता-पिता को, और गुलाम मालिक को सज्दा किया करते थे।[3] (उर्दू): क़ौम पैग़म्बर को, मुरीद पीर को, प्रजा राजा को, बेटा माता-पिता को, और गुलाम मालिक को सजदा किया करते थे। (त)

1. मफ़ातीह अल-ग़ैब (तफ़सीर कबीर) आयत १२/१०० के तहत, अल-मतबअतुल बहिया अल-मिसरिया, मिस्र, १८/२१२।
2. सियर-उल-औलिया, छठा अध्याय, मुअस्ससा इंतिशारात-ए-इस्लामी, लाहौर, पृष्ठ ३५१।
3. लत़ाइफ़-ए-अशरफ़ी फ़ी बयान तवाइफ़ मौती, सत्रहवाँ लतीफ़ा, मकतबा समनानी, कराची, भाग २, पृष्ठ ९।

पृष्ठ ५२५ / ६९२

التأویل حسن فانه یقال صلیت للکعبة کما یقال صلیت الی الکعبة قال حسان ع الیس اول من صلی لقبلتکم[1] - سجدہ اللہ تعالیٰ کے لئے کیا تھا حضرت یوسف کو پالینے کی نعمت کا شکر ادا کرتے ہوئے۔ اور یہ توجیہ اچھی ہے کیونکہ صلیت للکعبة کہا جاتا ہے جیسا کہ صلیت الی الکعبة کہا جاتا ہے یعنی دونوں میں کوئی فرق نہیں یعنی میں نے کعبہ کی طرف نماز پڑھی) اور حضرت حسان نے فرمایا ع کیا وہ پہلا شخص نہیں جس نے تمہارے قبلہ کے لئے یعنی اس کی طرف نماز پڑھی۔ (ت)

اور ظاہر ہے کہ اس تقدیر پر محل نزاع سے خارج ہے نزاع اس میں ہے کہ غیر خدا کو سجدہ تعظیمی کیا جائے ص ۴ پر تحریر بکر کا سر نامہ : "پیروں اور مزاروں کو تعظیمی سجدہ" ص ۵ "عبادت کے سجدے اور تعظیم کے سجدے میں بہت فرق ہیں عبادت کا سجدہ غیر خدا کو کرنے کی ممانعت فرمائی" ص ۶ "عبادت کا سجدہ غیر خدا کو جائز نہیں اور غیر مقرر سمت کے جائز ہیں" ص ۷ "تعظیمی سجدے کے خلاف قرآن خاموش ہے نہ یہ کہتا ہے کہ غیر خدا کو سجدہ کرو نہ یہ کہ غیر خدا کو سجدہ نہ کرنا" ص ۷ و ۸ "وہ آیت کہ سجدہ نہ کرو سورج اور چاند کو اس میں غیر انسان کے سجدہ کا ذکر ہے اور گفتگو سجدہ انسانی میں ہے" ص ۸ "صحابہ نے عرض کیا یا رسول اللہ ! آپ کو جانور اور درخت سجدہ کرتے ہیں" ص ۱۱ خدا کی مرضی تھی کہ خلافت کی تعظیم وہی ہو جو میری، اس واسطے آدم کو سجدہ کرایا" ص ۱۵ "مسجود خلائق کسی بندہ کے حق میں لکھتے ہیں یا کسی خدا کے" ص ۱۶ "ہر حاضر ہونے والا آپ کو سجدہ تعظیمی کرتا تھا" ص ۱۷ سیر الاولیاء سے :

در امم ماضیہ رعیت مربادشاہ راوامت مر پیغمبر را سجدہ می کردند[2] ۔ پہلی امتوں میں رعیت بادشاہ کو امت پیغمبر کو سجدہ کرتی تھی۔

لطائف سے :

القوم للنبی والمرید للشیخ والرعیۃ للملك والولد للوالدین والعبد للمولی[3]۔ قوم پیغمبر کو ، مرید پیر کو، رعیت بادشاہ کو، بیٹا والدین کو، اور غلام آقا کو سجدہ کیا کرتے تھے (ت)

[1] مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیۃ ۱۰۰/۱۲ المطبعۃ البھیۃ المصریۃ مصر ۲۱۲/۱۸ [2] سیر الاولیاء باب ششم مؤسسہ انتشارات اسلامی لاہور ص ۳۵۱ [3] لطائف اشرفی فی بیان طوائف موتی لطیفہ ہفدہم مکتبہ سمنانی کراچی حصہ دوم ص ۹

Fatawa Razawiyya Volume 22

Page 21:

| Sajada ar-rajulu lil-sultani wa li-ghayrihi yuridu bihi at-tahiyyata la yakfur[1]. | If a person prostrates to a king or anyone else intending it as a greeting/respect, he does not become a disbeliever (due to this act). |

Page 22: "Prostration of greeting is for humans, prostration of worship is for God." Likewise, prostration of greeting for the Prophet, for a spiritual guide, for a king, for parents, for a master. Likewise, "If prostration was done to a king or anyone else with the intention of respect, then one is not a disbeliever." Page 23: "Prostration of respect was done to all elders." Likewise, "Prostration of respect to elders." Page 24: "Prostration to shrines." In short, from the beginning to the end of Bakr's writing, he is a witness and every person is aware that the debate is about prostrating *to* other than God, not *towards* other than God. Every Muslim prostrates towards the Kaaba, but if one prostrates *to* the Kaaba, he becomes a disbeliever.

(713) Bakr committed suicide due to his habit that 'he is not a clear debater' (Ref). On page 10, under the heading "Metaphorical and Real Direction of Prostration," he ruined all his previous and later proceedings. He brought such indiscrimination between beneficial and harmful that he accepted the same saying due to which the prostration of Adam had no connection with the disputed prostration, and declared it as the meaning of his alleged prostration. He explicitly stated that "In reality, it was not a prostration to Adam, but a prostration towards God. Adam was merely a direction (Qibla), just as the Kaaba is the direction of our prostrations. So can the Kaaba made of stones be the direction of prostration, but the existence of Adam, who is the vicegerent of Allah and a living treasure of Divine lights, cannot be the direction of prostration? It is completely evident that like the Kaaba, Adam is also the metaphorical direction for the prostration of respect." [Idiom: The whole office was eaten by the cow - meaning all work went to waste]. For a person who does not have the discernment of what is in his head and what comes out of his mouth, and lacks the perception of whether he is building his house or Bakr is demolishing it, his intervention in Madarak-ul-Auliyah is a strange spectacle.

(138) That which was quoted on page 21 with reference to *Lata'if Mursad* and translated on page 22 as: "The prostration done before the spiritual guides (Mashaikh) is not prostration but respect for the light of their Beloved (God) which is

manifest in the Mashaikh" - this too is a complete ruin of the house. This passage is the seventh benefit of *Lata'if* regarding Mashaikh.

---

[1] Lata'if Ashrafi fi Bayan Tawa'if Sufi, Latifa 17, Maktaba Simnani Karachi, Part 2, p. 29.

फ़तावा रज़विया खंड 22

पृष्ठ 21:

| सजदा अर-रजुलु लिस-सुल्तानी व लि-गैरिही युरीदु बिहि अत-तहिय्यत ला यकफुर[1]। | यदि किसी व्यक्ति ने बादशाह या किसी और को सजदा किया जिससे उसका अभिवादन/सम्मान करना उद्देश्य था, तो वह (इस काम से) काफ़िर नहीं होगा। |

पृष्ठ 22: "सजदा-ए-तहीयत (अभिवादन का सजदा) मनुष्य के लिए है, सजदा-ए-इबादत (पूजा का सजदा) ईश्वर के लिए है।" इसी तरह, पैगंबर के लिए सजदा-ए-तहीयत, पीर के लिए, बादशाह के लिए, माता-पिता के लिए, आका के लिए। इसी तरह, "बादशाह को सजदा किया गया और किसी और को सम्मान की नीयत से, तो काफ़िर नहीं है।" पृष्ठ 23: "सभी बुजुर्गों को सम्मानजनक सजदा किया जाता था।" इसी तरह, "बुजुर्गों को सम्मानजनक सजदा।" पृष्ठ 24: "मज़ारों को सजदा।" संक्षेप में, बक्र के लेखन के शुरू से अंत तक, वह स्वयं गवाह है और हर व्यक्ति जानता है कि बहस अल्लाह के अलावा किसी और को सजदा करने के बारे में है, न कि किसी और की ओर सजदा करने के बारे में। हर मुसलमान काबा की ओर सजदा करता है, और यदि कोई काबा को सजदा करे तो वह काफ़िर हो जाता है।

(713) बक्र ने अपनी आदत के कारण आत्महत्या कर ली क्योंकि 'वह स्पष्ट रूप से बहस करने वाला नहीं है' (संदर्भ)। पृष्ठ 10 पर "सजदे की काल्पनिक और वास्तविक दिशा" शीर्षक के तहत उसने अपनी अगली-पिछली सारी कार्यवाही मिट्टी में मिला दी। उसने लाभदायक और हानिकारक के बीच ऐसी नासमझी दिखाई कि उसने उसी कथन को स्वीकार कर लिया जिसके कारण आदम का सजदा विवादास्पद सजदे से कोई संबंध नहीं रखता था, और उसे अपने कल्पित सजदे का अर्थ घोषित कर दिया। उसने स्पष्ट रूप से कहा कि "वास्तव में आदम का सजदा नहीं था बल्कि वह खुदा की ओर सजदा था। आदम केवल एक दिशा थे जैसे काबा हमारे सजदों की दिशा है। तो क्या पत्थरों का बना काबा तो सजदे की दिशा हो सकता है और आदम का अस्तित्व जो अल्लाह का खलीफा और ईश्वरीय नूरों का जीवित खजाना है, सजदे की दिशा नहीं हो सकता? यह बिल्कुल स्पष्ट है कि काबा की तरह आदम भी ताज़ीमी सजदे की काल्पनिक दिशा हैं।" [मुहावरा: सारा दफ्तर गाय खा गई - यानी सारा काम बर्बाद हो गया]। जिस व्यक्ति को यह तमीज न हो कि उसके सिर में क्या है और मुँह से क्या

निकलता है, और यह बोध न हो कि वह अपना घर बना रहा है या बक्र उसे ढहा रहा है, उसका 'मदारक-उल-औलिया' में हस्तक्षेप करना एक अजीब तमाशा है।

(138) वह जो पृष्ठ 21 पर लताइफ मुरसाद के हवाले से उद्धृत किया गया और पृष्ठ 22 पर अनुवाद किया गया कि "मशायख (आध्यात्मिक गुरुओं) के सामने जो सजदा किया जाता है, वह सजदा नहीं बल्कि सम्मान है अपने महबूब (ईश्वर) के उस नूर (प्रकाश) का जो मशायख में जलवा अफ़रोज़ होता है" - यह भी पूरे घर का सत्यानाश करने जैसा है। यह इबारत लताइफ का सातवां फायदा है मशायख के बारे में।

---

[1] लताइफ अशरफी फी बयान तवाइफ सूफी, लतीफ़ा 17, मकतबा सिमनानी कराची, भाग 2, पृष्ठ 29।

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

صفحہ ۲۱:

| سجد الرجل للسلطان ولغیرہ یرید بہ التحیۃ لا یکفر ۱۔ | کسی شخص نے بادشاہ یا کسی اور کو سجدہ کیا کہ جس سے اس کی تعظیم مراد تھی تو وہ (اس کام سے) کافر نہ ہوگا۔ |

صفحہ ۲۲ "سجدہ تحیت آدمی کے لئے ہے سجدہ عبادت خدا کے لئے" ایضا، سجدہ تحیت نبی کے لئے، پیر کے لئے، بادشاہ کے لئے، والدین کے لئے، آقا کے لئے، ایضا "بادشاہ کو سجدہ کیا گیا اور کسی کو اور تعظیم کی نیت ہوئی تو کافر نہیں" ص ۲۳ "سجدہ تعظیمی تمام بزرگوں کو کیا جاتا تھا "ایضا "بزرگوں کو تعظیمی سجدہ "ص ۲۴ "مزاروں کو سجدہ " غرض اول تا آخر تحریر بکر شاہد اور خود ہر شخص آگاہ غیر خدا کو سجدہ کرنے میں کلام ہے نہ کہ غیر کی طرف، کعبہ کی طرف ہر مسلمان سجدہ کرتا ہے اور کعبہ کو سجدہ کرے تو کافر۔

(۷۱۳) بکر نے بعلت عادت خود کشی کہ اوھو فی الخصام غیر مبین ہ (وہ کھل کر واضح طور پر جھگڑالو نہیں ۔ ت) ص ۱۰ پر "سجدہ کی مجازی و حقیقی سمت" کی سرخی دے کر اپنی اگلی پچھلی ساری کاروائی خاک میں ملائی نافع و مضر میں بے تمیزی اس پر لائی کہ وہی قول مان لیا جس پر سجدہ آدم کو سجدہ نزاعی سے کچھ تعلق نہ رہا اور اسی کو اپنے مزعوم سجدہ کا مطلب قرار دیا تصریح کردی کہ "در حقیقت آدم کا سجدہ نہ تھا بلکہ وہ خدا کی جانب سجدہ تھا آدم محض ایک سمت تھے جیسا کعبہ ہمارے سجدوں کی سمت ہے تو کیا پتھروں کا بنا ہوا کعبہ تو سمت سجدہ ہو سکتا ہے اور آدم کا وجود جو خلیفہ اللہ اور انوار الہی کا زندہ خزانہ ہے سجدہ کی سمت نہیں ہو سکتا بالکل عیاں ہے کہ کعبہ کی طرح آدم بھی سجدہ تعظیمی کی سمت مجازی ہے" چلے فراغت

شہ سار ا دفتر گاؤں خورد (سارا دفتر گائے کے کھا لیا ۔ ت) جس شخص کو یہ تمیز نہ ہو کہ اس کے سر میں کیا ہے اور منہ سے کیا نکلتا ہے یہ اوراک نہ ہو کہ وہ اپنا گھر بناتا یا بکر ڈھارہا ہے اس کا مدارک علیہ میں دخل دینا عجب تماشا ہے۔

(۱۳۸) وہ جو ص ۲۱ پر بحوالہ لطائف مرصاد سے نقل اور ص ۲۲ پر اس کا ترجمہ کیا کہ "مشائخ کے سامنے جو سجدہ کیا جاتا ہے یہ سجدہ نہیں بلکہ تعظیم ہے اپنے معبود کے نور کی جو مشائخ میں جلوہ فگن ہوتا ہے" یہ بھی وہی سارے گھر کا ستیاناس لگا لینا ہے۔ یہ عبارت لطائف کا ساتواں فائدہ ہے مشائخ

---

۱ لطائف اشرفی فی بیان طوائف صوفی لطیفہ ہفد ہم مکتبہ سمنانی کراچی حصہ دوم ص ۲۹

...prostration before Sufi masters remains; whom should we weep for now? Those thirty-six (36) instances of 'L' and 'R' mentioned in number 134 have passed.

(139) However, this is also a momentary statement that escaped the mouth. It is certainly not in Bakr's heart that prostration to masters is not for greeting (tahiyat) but only performed in front of them. Nor is this ever the intention of those who perform it; rather, they certainly prostrate to the masters and shrines themselves, intend for them, and fight over this very point. Thus, the verse "They say with their mouths what is not in their hearts" (1) applies to Bakr. They say with their mouths what is not in their hearts.

(140) Since it's established that prostration is not to the masters (they are merely a direction) and prostration is only for Allah Almighty, then the distinction between prostration of worship and greeting is now void. Would a prostration to Allah ever be anything other than considering Him the Deity? That is prostration of worship. And sometimes without considering Him the Deity, would it be prostration of greeting? Far from it! Every prostration to Him must be by considering Him the Deity. Thus, only prostration of worship remains, and prostration of greeting itself becomes void, and all the verbosity on pages 5, 6, 7, etc., becomes invalid and absurd.

(141) Not just absurd, but Bakr's intended purpose is washed away. When every prostration is an act of worship, and he admits that Allah Almighty has designated the Kaaba as the direction for the prostration of worship, then making masters or shrines the direction is a blatant opposition to Allah Almighty and is forbidden (haram).

(142) Now, all disputes regarding previous laws, abrogation, and definitive vs. speculative matters are settled by Allah Almighty Himself in the Great Quran: "Wherever you are, turn your faces toward it [the Kaaba]" (2) | Wherever you are, face only the Kaaba.

Just as the Qibla of Bayt al-Maqdis was abrogated by this verse, and anyone intending to pray in that direction deserves Hell, similarly, the practice of making religious venerables the direction during the time of Adam and Joseph (peace be upon them) was also abrogated by this very verse. Anyone making masters and shrines a direction is an opponent of Divine Command and deserving of fire, just like

someone marrying their sister with the justification that it was permissible in the law of Adam (peace be upon him). Indeed, "Baraqish brought harm upon herself."

1. Al-Quran al-Karim 3/167
2. Al-Quran al-Karim 2/144 and 150

फ़तावा रिज़विया जिल्द २२

...सूफ़ी संतों (मशाइख़) के सामने सजदा रह गया, अब किसके लिए रोएँ। वे छत्तीस (३६) जगह 'लाम' और 'रा' जो नंबर १३४ में गुज़रे।

(१३९) मगर यह भी महज़ एक ज़ुबानी बात है जो मुँह से निकल गई। यह हरगिज़ बक़्र के दिल की बात नहीं कि मशाइख़ को सजदा-ए-तहियत (अभिवादन का सजदा) न हो बल्कि सिर्फ़ उनके सामने हो। न ही यह कभी ऐसा करने वालों की नीयत होती है, बल्कि वे यक़ीनन मशाइख़ और मज़ारत को ही सजदा करते हैं और उसी का इरादा रखते हैं और इसी बात पर लड़ते-झगड़ते हैं। तो बक़्र पर यह आयत "वे अपने मुँह से वह कहते हैं जो उनके दिलों में नहीं है" (१) सच उतरती है। मुँह से कहते हैं जो दिल में नहीं।

(१४०) जब यह तय हो गया कि सजदा मशाइख़ को नहीं, वे सिर्फ़ दिशा हैं और सजदा अल्लाह तआला के लिए है, तो अब सजदा-ए-इबादत और तहियत का अंतर निराधार है। क्या अल्लाह को कभी माबूद (उपास्य) समझ कर सजदा होगा तो वह इबादत है, और कभी माबूद समझे बिना होगा तो वह तहियत है? हरगिज़ नहीं! उसे हर सजदा माबूद समझ कर ही होगा, तो सिर्फ़ सजदा-ए-इबादत रह गया। सजदा-ए-तहियत खुद ही बातिल (अमान्य) हो गया और पेज ५, ६, ७ वग़ैरह की सारी बातें फ़ुज़ूल साबित हुईं।

(१४१) फ़ुज़ूल ही नहीं बल्कि बक़्र के इरादों पर पानी फिर गया। जब हर सजदा इबादत है और उसे स्वीकार है कि इबादत के सजदे के लिए अल्लाह तआला ने काबा को दिशा तय किया है, तो मशाइख़ या मज़ारों को उसकी दिशा बनाना अल्लाह तआला की स्पष्ट मुख़ालफ़त और हराम है।

(१४२) अब पिछले शरीयतों, मंसूख़ (निरस्त) होने और क़तई व ज़न्नी का सारा झगड़ा खुद ही ख़त्म हो गया, अल्लाह तआला ने क़ुरान अज़ीम में फ़रमा दिया: "जहाँ कहीं तुम हो, अपने चेहरे उसी (काबा) की तरफ़ फेर लो" (२) | तुम जहाँ कहीं हो, काबा की ही तरफ़ मुँह करो।

तो जिस तरह इस आयत से बैतुल मुक़द्दस का क़िबला मंसूख़ हो गया और जो उस तरफ़ नमाज़ का इरादा करे वह जहन्नम का हक़दार है, वैसे ही हज़रत आदम और हज़रत यूसुफ़ अलैहिमुस्सलाम के समय में जो बुज़ुर्गों को दिशा बनाना था, वह भी इसी आयत से मंसूख़ हो गया। अब मशाइख़ और मज़ारों को दिशा बनाने वाला अल्लाह के हुक्म का विरोधी और आग का हक़दार है, जैसे कोई अपनी

बहन से निकाह करे और दलील दे कि यह आदम अलैहिस्सलाम की शरीयत में जायज़ था। वाक़ई, "बराक़िश ने अपना ही नुकसान किया"।

1. अल-क़ुरान अल-करीम ३/१६७
2. अल-क़ुरान अल-करीम २/१४४ और १५०

पेज ५२७ / ६९२

کو سجدہ کہ مشائخ کے سامنے سجدہ رہ گیا اب کسے روئیں گے۔ وہ چھتیس ۳۶ جگہ لام اور را اور کو جو نمبر ۱۳۴ میں گزرے۔

(۱۳۹) مگر یہ بھی وقتی بول ہے کہ منہ سے نکل گیا۔ ہر گز یہ بکر کے دل کی نہیں کہ مشائخ کو سجدہ تحیت نہ ہو صرف اس کے سامنے ہو۔ نہ ہر گز یہ اس کے فاعلوں کی نیت ہوتی ہے بلکہ یقیناً مشائخ و مزارات ہی کو سجدہ کرتے اور اسی کا قصد رکھتے اور اسی پر لڑتے جھگڑتے ہیں تو بکر پر "يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِم مَّا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ" 1 (وہ اپنے مونہوں سے وہ کچھ کہتے ہیں جو ان کے دلوں میں نہیں ت) صادق، ع منہ سے کہتے ہیں جو دل میں نہیں

(۱۴۰) جب یہ ٹھہری کہ سجدہ مشائخ کو نہیں وہ صرف سمت ہیں اور سجدہ اللہ تعالی عزوجل کو، تو اب سجدہ عبادت و تحیت کا تعدد و باطل، کیا اللہ کو کبھی سجدہ معبود سمجھ کر ہوگا وہ سجدہ عبادت ہے اور کبھی بغیر معبود سمجھے وہ سجدہ تحیت ہے حاشا اسے ہر سجدہ معبود ہی جان کر ہوگا تو صرف سجدہ عبادت رہ گیا سجدہ تحیت خود ہی باطل ہوا اور صفحہ ۵، ۶، ۷ وغیرہ کی ساری لفاظیاں باطل و لغو ہوگئیں۔

(۱۴۱) لغوی نہیں بلکہ مراد بکر پر پانی پھر گئیں۔ جب ہر سجدہ سجدۂ عبادت ہے اور اسے اقرار ہے کہ سجدہ عبادت کے لئے اللہ تعالیٰ نے کعبہ کو سمت ٹھہرایا ہے تو مشائخ یا مزارات کو اس کی سمت بنانا اللہ عزوجل سے صریح مخالفت و حرام ہے۔

(۱۴۲) اب شرائع سابقہ اور نسخ اور قطعی و ظنی کا سب جھگڑا خود ہی چکا دیا اللہ عزوجل قرآن عظیم میں فرما چکا: "حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوْهَكُمْ شَطْرَهٗ" 2 | تم جہاں کہیں ہو کعبہ ہی کو منہ کرو۔

توجس طرح اس آیت سے بیت المقدس کا قبلہ منسوخ ہو گیا اور جو اس طرف نماز کا قصد کرے مستحق جہنم ہے یونہی آدم و یوسف علیہما الصلوۃ والسلام کے یہاں جو معظمین دین کو سمت بنانا تھا وہ بھی بعینہ اسی آیت سے منسوخ ہو گیا اور مشائخ و مزارات کو سمت بنانے والا حکم الہی کا مخالف و مستحق نار ہوا جیسے کوئی بہن سے نکاح کرے اس سند سے کہ شریعتِ آدم علیہ الصلوۃ والسلام میں جائز تھا۔ واقعی علی نفسنا تجی براقش۔

1 القرآن الکریم ۳ / ۱۶۷ 2 القرآن الکریم ۲ / ۱۴۴ و ۱۵۰

Fatawa Rizvia, Volume 22

(143) Now that absurd analogy that "what is the Kaaba made of stones, etc." has been rejected itself. Analogy against a definitive text is the work of Iblis (Satan), who said: "I am better than him (Adam) because You created me from fire and created him from clay." (T)

(144) And how upside-down is he in his analogy? A lifeless Kaaba made of stones can be the true direction for the highest prostration (prostration of worship), but a vicegerent of Allah, a living treasure of Divine Lights, cannot even be the true direction for the lowest prostration (prostration of greeting), it can only be metaphorical? If this analogy were correct, it would be the opposite.

(145) When prostration is towards the Mashaikh (spiritual guides), then considering the agreed-upon present witnessed true direction as metaphorical, what kind of eyes are those?

(146) What complaint can be made against those eyes that consider observations as metaphorical? For them, Kaaba is not the name of a house made of those stones, otherwise, prayer would be void in mountains and wells. Yes, in the Krishna cult, the reality of the Kaaba would be just that: a house of stone like idols in a temple.

(147) This absurd resolution and meaningless analogy have been refuted by the speech of Sultan al-Mashaikh (Nizamuddin Auliya) radiallahu anhu. The text of Siyar-ul-Auliya, which Bakr cited on page 19, after the story of the traveler, begins as follows: Afterwards he said: In spite of this, people put their faces on the ground before me. But I dislike it. (T)

When this prostration is for Allah alone, then what is the meaning of considering the prostration to God as bad? Why was considering oneself as a direction for prostration called bad? "A Kaaba of stones can be the direction of prostration, but the living treasure of the vicegerent of Allah and Divine Lights cannot be?" If he did not consider himself a treasure of Divine Light, why did he not forbid it? What kind of argument is it that page 19 says "I have seen such at my Shaykh's"? The Shaykh was the treasure of Divine Lights; here to forbid it, God forbid, is to label the ignorance of there and...

[1] Al-Quran Al-Karim 7/12 and 38/76 Page 528 of 692

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

(143) अब वह बेतुका तर्क(क़ियास) कि "पत्थरों से बना काबा आदि" स्वयं ही खारिज हो गया। स्पष्ट प्रमाण (नस्स-ए-क़तई) के विरुद्ध तर्क इब्लीस (शैतान) का काम है, जिसने कहा था: "अना खैरुम मिन्हु, खलक़्तनी मिन नारिव व खलक़्तहू मिन तीन्" "मैं उससे (आदम से) बेहतर हूँ क्योंकि तूने मुझे आग से पैदा किया और उसे (आदम को) कीचड़ से पैदा किया।" (त)

(144) और वह अपने तर्क में कितना उल्टा है, पत्थरों से बना बेजान काबा तो सर्वोच्च सजदे (इबादत के सजदे) की वास्तविक दिशा (सिम्त) हो सकता है, लेकिन अल्लाह का खलीफा, ईश्वरीय प्रकाशों (अनवार-ए-इलाही) का जीवित खज़ाना निम्नतम सजदे (सलाम या ताज़िम के सजदे) की भी वास्तविक दिशा नहीं बन सकता, केवल काल्पनिक (मजाज़ी) ही रहेगा? यदि यह तर्क सही होता तो इसका उल्टा होता।

(145) जब सजदा मशायख (गुरुओं) की ओर है, तो सर्वसम्मत वर्तमान प्रत्यक्ष वास्तविक दिशा को काल्पनिक मानना किस प्रकार की आँखों का काम है?

(146) उन आँखों से क्या शिकायत जो प्रत्यक्ष अनुभवों को काल्पनिक मानती हैं? उनके लिए काबा उन पत्थरों से बने घर का नाम नहीं है, अन्यथा पहाड़ों और कुओं में नमाज़ अमान्य (बातिल) हो जाती। हाँ, कृष्ण पंथ में काबा की वास्तविकता उतनी ही होगी जितनी कि पत्थर का घर जैसे मंदिर की मूर्तियाँ।

(147) इस बेतुके निर्णय और अर्थहीन तर्क को सुल्तानुल मशायख (निज़ामुद्दीन औलिया) रज़ियल्लाहु अन्हु के वचनों ने खारिज कर दिया है। 'सियरुल औलिया' का उद्धरण, जिसका ज़िक्र बक्र ने पेज 19 पर किया है, यात्री की कहानी के बाद इस प्रकार शुरू होता है: "उसके बाद फ़रमाया: इसके बावजूद लोग मेरे सामने अपना चेहरा ज़मीन पर रख देते हैं। लेकिन मैं इसे नापसंद करता हूँ।" (त)

जब यह सजदा अल्लाह ही के लिए है, तो खुदा के सजदे को बुरा समझना क्या मायने रखता है? स्वयं को सजदे की दिशा (सिम्त) बनने को बुरा क्यों माना गया? "पत्थरों का काबा सजदे की दिशा हो सकता है, और अल्लाह का खलीफा और ईश्वरीय प्रकाश का जीवित खज़ाना नहीं हो सकता?" यदि वे स्वयं को ईश्वरीय प्रकाश का खज़ाना नहीं मानते थे, तो मना क्यों नहीं करते थे? यह क्या दलील हुई कि पेज 19 पर "अपने शैख के यहाँ ऐसा देखा है"। शैख तो ईश्वरीय प्रकाश का खज़ाना थे, यहाँ मना करना, अल्लाह की पनाह, वहाँ की अज्ञानता और...

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 7/12 और 38/76 पृष्ठ 528 / 692

(۱۴۳) اب وہ بیہودہ قیاس کہ "کیا پتھروں کا بنا ہوا کعبہ الخ" خود ہی مردود ہو گیا نص قطعی کے مقابل قیاس کارِ ابلیس ہے کہ: "اَنَا خَیْرٌ مِّنْہُ خَلَقْتَنِیْ مِنْ نَّارٍ وَّ خَلَقْتَہٗ مِنْ طِیْنٍ" میں اس (آدم) سے بہتر ہوں کیونکہ تو نے مجھے آگ سے پیدا کیا اور اسے (آدم کو) کیچڑ سے پیدا کیا۔(ت)

(۱۴۴) اور وہ قیاس میں کتنا اوندھا، پتھروں کا بنا ہوا بے جان کعبہ تو اعلٰی سجدے سجدہ عبادت کی سمت حقیقی ہو اور خلیفہ اللہ زندہ خزانہ انوار الٰہی ادنٰی سجدے سجدہ تحیت کی بھی سمت حقیقی نہ بن سکے صرف مجازی ہو یہ قیاس صحیح ہوتا تو عکس ہوتا۔

(۱۴۵) جب سجدہ مشائخ کی طرف ہے تو سمت حقیقہ متفق موجود مشاہد کو مجازی ماننا کن آنکھوں کا کام ہے۔

(۱۴۶) جو آنکھیں مشاہدات کو مجازی مانیں ان سے اس کی کیا شکایت کہ کعبہ ان پتھروں سے بنے ہوئے مکان کا نام نہیں ورنہ پہاڑوں اور کنویں میں نماز باطل ہو ہاں کرشن مت میں کعبہ کی حقیقت اتنی ہی ہو گی کہ پتھر کا گھر جیسے مندر کی مورتیں۔

(۱۴۷) اس بیہودہ قرار داد و بے معنی قیاس کلام حضرت سلطان المشائخ رضی اللہ تعالٰی عنہ کا رد کر دیا ۔ عبارت سیر الاولیاء کہ بکر نے ص ۱۹ پر جس کا حوالہ دیا قصہ سیاح کے بعد اس کی ابتداء یوں ہے: بعد فرمود معذ اور پیش من روئے بر زمین می آورند من کارہ ام۔ اس کے بعد فرمایا اس کے باوجود لوگ میرے سامنے اپنے چہرے زمین پر رکھ دیتے ہیں۔ لیکن میں اس کو ناپسند کرتا ہوں۔ (ت)

جب یہ سجدہ اللہ ہی کو ہے خدا کے سجدے کو برا سمجھنا کیا معنی، اپنے سمت بننے کو برا جاننا کس لئے کیا "پتھروں کا کعبہ سمت سجدہ ہوسکتا ہے۔ اور خلیفہ اللہ اور انوار الٰہی کا زندہ خزانہ نہیں ہو سکتا، اگر وہ اپنے آپ کو خزانہ انوار الہی نہ جانتے تھے تو منع کیوں نہیں فرماتے تھے، یہ کیا حجت ہوئی کہ ص ۱۹ "اپنے شیخ کے ہاں ایسا دیکھا ہے" شیخ تو خزانہ انوار الٰہی تھے یہاں منع کرنے کو معاذ اللہ وہاں کی تجہیل و

[1] القرآن الکریم ۷ / ۱۲ اور ۳۸ / ۷۶ Page 528 of 692

Fatawa Razawiyya, Volume 22

What is the relation to arrangement? (148) From the main discourse, it is clear that Hazrat Mahbub-e-Ilahi (may Allah be pleased with him) was averse to the prostration of greeting (Sajda-e-Tahiyyat). This is an addition to the list of betrayals. (149) This same refutation of the text of 'Lataif' was done by himself on page 21. He translated the scholar's question to Hazrat Makhdoom Sayyid Ashraf Jahangir (may Allah be pleased with him) and his response. "A Maulana asked Makhdoom: This prostration is un-Islamic (un-legislated). Makhdoom replied: I have forbidden it many times and stopped them from this act, but they do not desist. Stopping from prostrating to Allah and forbidding it repeatedly, and then for Bakr Sahab in translation to call it just an 'act' (movement) - what does that mean!" (150) The scholar said this prostration is un-Islamic. Hazrat Makhdoom did not deny this, but rather further supported it by saying, 'I have forbidden it many times.' It is known that Hazrat Makhdoom also considered this prostration un-Islamic; otherwise, let alone being silent on the truth, he would not have supported falsehood. This is the eighth benefit of the text of 'Lataif'. In the second reason, this number 14 was additional on this basis, but it strongly supports the main argument that by the hands of Bakr, "they destroy their houses with their own hands" became manifest—they are ruining their own house with their own hands. As for 'and by the hands of the believers' and at the hands of Muslims, this is clear from the many previous and upcoming numbers: "So take warning, O you who have eyes!" (1) (Then take advice and be admonished, O people of insight! - T) (151) Third Reason: There is another exquisite point in the verse of Surah Yusuf (peace be upon him), due to which setting a direction also doesn't remain. Ibn Abbas bin Abi Rabah, the teacher of our master Imam-e-Azam Abu Hanifa, narrates from Hazrat Sayyiduna Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them) that he said: The meaning of the verse is that they performed a prostration of gratitude to Allah Almighty for finding Yusuf. Imam Fakhruddin Razi states in 'Tafsir Kabir': In my view, this specific meaning of the verse is certain. Yaqub (peace be upon him) prostrating to Yusuf (peace be upon him) is extremely far-fetched, and Yusuf (peace be upon him) allowing it is remote from their religion and intellect—that a father, an elder, a Prophet of Allah, superior in religious knowledge and prophetic degrees, should prostrate to him. The text of Tafsir Kabir is as follows:

Arabic Text	Urdu Translation/Commentary
And it is the saying of Ibn Abbas in a narration	The first point and that is from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with both of them).

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

व्यवस्था (arrangement) से क्या संबंध है? (148) मुख्य प्रवचन से यह स्पष्ट हो गया कि हज़रत महबूब-ए-इलाही (रज़ियल्लाहु अन्हु) सम्मान के सजदे (सजदा-ए-तहिय्यत) से विमुख थे। यह विश्वासघात की सूची में एक और वृद्धि है। (149) 'लत़ाइफ़' के पाठ का यही खंडन उन्होंने स्वयं पृष्ठ 21 पर किया। उन्होंने हज़रत मख़दूम सैय्यद अशरफ जहांगीर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक विद्वान के प्रश्न और हज़रत के उत्तर का अनुवाद किया। "एक मौलवी साहब ने मख़दूम से सवाल किया कि यह सजदा ग़ैर-शरई (अवैध) है। मख़दूम ने फ़रमाया: मैंने कई बार मना किया है और इस हरकत से रोका है, लेकिन वे बाज़ नहीं आते। अल्लाह को सजदा करने से रोकना और बार-बार मना करना, और बक्र साहब का अनुवाद में इसे केवल 'हरकत' कहना, इसका क्या अर्थ है!" (150) विद्वान ने कहा कि यह सजदा ग़ैर-शरई है। हज़रत मख़दूम ने इसका खंडन नहीं किया, बल्कि और समर्थन किया कि मैंने तो कई बार मना किया है। इससे पता चला कि हज़रत मख़दूम भी इस सजदे को ग़ैर-शरई ही समझते थे, अन्यथा सत्य पर चुप रहना तो दूर की बात, वे असत्य का समर्थन न करते। यह 'लत़ाइफ़' की इबारत का आठवां लाभ हुआ। दूसरे कारण में यह नंबर 14 इसी आधार पर अधिक था, लेकिन मुख्य बहस का पूर्ण समर्थक है कि बक्र के हाथों "वे अपने ही हाथों से अपने घरों को उजाड़ते हैं" प्रकट हुआ - वे अपने हाथों अपना घर बर्बाद कर रहे हैं। रहा 'ईमान वालों के हाथों' और मुसलमानों के हाथों, तो यह पिछले और आने वाले कई नंबरों से स्पष्ट है: "तो हे अंतर्दृष्टि वालो, शिक्षा ग्रहण करो!" (1) (फिर नसीहत और उपदेश ग्रहण करो ऐ आँखों वालो! - त) (151) तीसरा कारण: सूरह यूसुफ़ (अलैहिस्सलाम) की आयत में एक और उत्कृष्ट कारण है जिससे दिशा निर्धारण भी नहीं रहता। इब्ने अब्बास बिन अबी रबाह, हमारे स्वामी इमाम-ए-आज़म अबू हनीफ़ा के शिक्षक, हज़रत सैय्यदुना अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत करते हैं कि उन्होंने फ़रमाया: आयत का अर्थ यह है कि यूसुफ़ के मिलने पर उन्होंने अल्लाह तआला के लिए सजदा-ए-शुक्र किया। इमाम फ़खरुद्दीन राजी 'तफ़सीर कबीर' में फ़रमाते हैं: मेरे निकट आयत का यही अर्थ निश्चित है। याकूब (अलैहिस्सलाम) का यूसुफ़ (अलैहिस्सलाम) को सजदा करना बहुत दूर की बात है, और यूसुफ़ (अलैहिस्सलाम) का इसे स्वीकार करना उनके धर्म और बुद्धि से परे है - कि एक पिता, बुजुर्ग, अल्लाह के नबी, और धार्मिक ज्ञान व नबूवत के दर्जों में उनसे श्रेष्ठ, उन्हें सजदा करें। तफ़सीर कबीर की इबारत यह है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
और यह एक रिवायत में इब्ने अब्बास का कथन है	पहली बात और वह अब्दुल्ला बिन अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से है।

1 अल-कुरआन अल-करीम 59/2 पृष्ठ 529 / 692

تنسیق سے کیا علاقہ۔ (۱۴۸) صدر کلام سے حضرت محبوب الٰہی رضی اللہ تعالی عنہ کا سجدہ تحیت سے کارہ ہونا آزادیا۔ یہ خیانت کی فہرست میں اضافہ ہے۔ (۱۴۹) یہی رد عبارت لطائف کا کر لیا خود ص ۲۱ حضرت مخدوم سید اشرف جہانگیر رضی اللہ تعالی عنہ سے عالم کے سوال اور حضرت کے ارشاد کا ترجمہ کیا۔ "ایک مولوی صاحب نے مخدوم سے سوال کیا یہ سجدہ نامشروع ہے مخدوم نے فرمایا میں نے بارہا منع کیا اور اس حرکت سے روکا ہے یہ باز نہیں آتے۔ اللہ کو سجدے سے روکنا اور بار بار منع کرنا اور بحر صاحب کا ترجمہ میں اسے حرکت کہنا کیا معنی! (۱۵۰) عالم نے کہا یہ سجدہ نامشروع ہے حضرت مخدوم نے اس پر انکار نہ فرمایا بلکہ اور تائید فرمائی کہ میں نے تو بارہا منع کیا ہے معلوم ہوا کہ حضرت مخدوم بھی اسی پر سجدہ کو نامشروع جانتے تھے ورنہ حق سے سکوت در کنار باطل کی تائید نہ فرماتے۔ یہ عبارت لطائف کا آٹھواں فائدہ ہوا، وجہ دوم میں یہ ۱۴ نمبر اس وجہ پر زائد تھا مگر اصل مبحث کے کمال مؤید کہ بکر کے ہاتھوں "يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ" آشکار ہوا اپنے ہاتھوں اپنا گھر ویران کرتے ہیں۔ رہا وبایدی المؤمنین اور مسلمانوں کے ہاتھوں یہ اوپر کے گزشتہ و آئندہ کے کثیر نمبروں سے آشکار "فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ" 1 (پھر نصیحت اور پند پذیر ہو اے نگاہیں رکھنے والو!ت) (۱۵۱) وجہ سوم: آیت سورہ یوسف علیہ الصلوۃ والسلام میں ایک وجہ نفیس اور ہے جس سے سمت بنانا بھی برقرار نہیں رہتا، ابن عباس بن ابی رباح استاذ سید نا امام اعظم ابو حنیفہ حضرت سیدنا عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالی عنہم سے روایت فرماتے ہیں کہ انھوں نے فرمایا معنی آیت یہ ہے کہ یوسف کے پانے پر اللہ تعالیٰ کے لئے سجدہ شکر کیا، امام فخر الدین رازی تفسیر کبیر میں فرماتے ہیں میرے نزدیک آیت کے یہی معنی متعین ہیں یعقوب علیہ الصلوۃ والسلام کا یوسف علیہ الصلوۃ

والسلام کو سجدہ کرنا از بس بعید ہے اور یوسف علیہ الصلوۃ والسلام کا اسے روا رکھنا ان کے دین و عقل سے مستبعد کہ باپ اور بوڑھے اور نبی اللہ اور علم دین و درجات نبوت میں ان سے زیادہ اور وہ الٹا انھیں سجدہ کریں، تفسیر کبیر کی عبارت یہ ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ

وهو قول ابن عباس في رواية پہلی بات اور وہ عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما

1 القرآن الکریم ۵۹/ ۲ Page 529 of 692

Fatawa Ridawiyyah, Volume 22

[Arabic Column]: ‘Ata states that the meaning of this verse 'And they fell down before him prostrate' is that they did so for the sake of finding him; he found that they prostrated to Allah Almighty. The summary of the discussion is that this prostration was a prostration of gratitude, and the one prostrated to was Allah Almighty, though that prostration was for his sake. In my view, this interpretation is definitive because it is not remote from the intellect and piety of Joseph that he would be pleased with his father prostrating to him, given his father's precedence in parental rights, seniority, knowledge, religion, and the perfection of prophethood.

Then he said: The fifth point: Perhaps the greeting at that time was prostration, and this is extremely remote because exaggeration in honoring was more appropriate for Joseph to show towards Jacob (peace be upon them both). If the matter were as you say, it would have been obligatory for Joseph to prostrate to Jacob (peace be upon them both).

[Urdu Column]: It is stated through the narration of Ata bin Abi Rabah (may Allah be pleased with them) regarding this verse 'And they fell down before him prostrate' that it means they all fell into prostration before Allah Almighty for the blessing of finding Prophet Yusuf (peace be upon him). Therefore, the summary of the discussion is that the prostration was to offer gratitude to Allah Almighty; hence the 'One prostrated to' (the one for whom the prostration is performed) is Allah Almighty. However, that prostration was due to Prophet Yusuf, meaning it was performed for Allah while expressing joy at finding him. According to me (i.e., Imam Fakhr al-Din al-Razi), this interpretation and explanation is definitive. Why? Because given Prophet Yusuf's intelligence, perfect intellect, and religious character, it is remote from reason that he would agree to have his elderly father—who surpassed him in paternal rights, the station of prophethood, old age, knowledge, and religion (and all such qualities)—prostrate before him. (T)

Then he said: The fifth reason: Perhaps in that era, prostration was done for honor (and whatever has been narrated), this is extremely far from reason because exercising exaggeration in showing respect was more appropriate for Prophet Yusuf to do for his noble father, Prophet Ya'qub (peace be upon him). Therefore, if the matter is now as you have said, then it would have been obligatory for Prophet Yusuf to prostrate to his venerable father, Prophet Ya'qub (peace be upon them both). (T)

1. Mafatih al-Ghayb (al-Tafsir al-Kabir) under verse 12/100, al-Matba'ah al-Bahiyyah al-Misriyyah, Egypt, 18/212
2. Mafatih al-Ghayb (al-Tafsir al-Kabir) under verse 12/100, al-Matba'ah al-Bahiyyah al-Misriyyah, Egypt, 18/213

फतावा रिज़विया, जिल्द 22

[अरबी कॉलम]: अता कहते हैं कि इस आयत 'और वे उसके सामने सजदे में गिर पड़े' का अर्थ यह है कि उन्होंने उसे पाने के कारण ऐसा किया; उन्होंने पाया कि उन्होंने अल्लाह तआला को सजदा किया। चर्चा का सारांश यह है कि वह सजदा शुक्र (कृतज्ञता) का सजदा था, और जिसके लिए सजदा किया गया वह अल्लाह तआला थे, हालांकि वह सजदा उनके लिए था। मेरे विचार में, यह व्याख्या निश्चित है क्योंकि हज़रत यूसुफ की बुद्धि और धर्मनिष्ठा से यह परे नहीं है कि वे अपने पिता द्वारा उन्हें सजदा किए जाने पर प्रसन्न हों, जबकि उनके पिता पितृत्व अधिकारों, ज्येष्ठता, ज्ञान, धर्म और नबूवत की पूर्णता में उनसे आगे थे।

फिर फरमाया: पांचवां बिंदु: शायद उस समय का अभिवादन सजदा था, और यह अत्यंत दूर की बात है क्योंकि सम्मान में अतिशयोक्ति करना हज़रत यूसुफ के लिए हज़रत याकूब (उन दोनों पर शांति हो) के प्रति दिखाना अधिक उचित था। यदि मामला वैसा ही होता जैसा आप कहते हैं, तो हज़रत यूसुफ के लिए हज़रत याकूब (उन दोनों पर शांति हो) को सजदा करना अनिवार्य होता।

[उर्दू कॉलम]: अता बिन अबी रबाह (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) की रिवायत से इस आयत 'और वे उसके सामने सजदे में गिर पड़े' के बारे में कहा गया है कि इसका अर्थ यह है कि वे सब हज़रत यूसुफ (अलैहिस्सलाम) को पाने की नेमत पर अल्लाह तआला के लिए सजदे में गिर पड़े। अतः चर्चा का सारांश यह है कि वह सजदा अल्लाह तआला का शुक्र अदा करने के लिए था; इसलिए 'मसूजद लहू' (वह जिसके लिए सजदा किया जाए) अल्लाह तआला हैं। अलबत्ता वह सजदा हज़रत यूसुफ के कारण था, अर्थात उन्हें पाने की खुशी में अल्लाह तआला का शुक्र अदा करते हुए उनके लिए सजदा किया गया। मेरे (यानी इमाम फखरुद्दीन राजी के) अनुसार, यही व्याख्या और स्पष्टीकरण निश्चित है। क्यों? क्योंकि हज़रत यूसुफ की बुद्धिमत्ता, पूर्ण विवेक और धार्मिक होने के कारण यह बुद्धि से परे है कि वे इस बात पर सहमत हों कि उनके वृद्ध पिता—जो पितृत्व अधिकारों, नबूवत के पद, वृद्धावस्था, ज्ञान और धर्म (और ऐसे सभी गुणों) में उनसे श्रेष्ठ थे—उनके आगे सजदा करें। (त)

फिर फरमाया: पांचवां कारण: शायद उस युग में, सम्मान के लिए सजदा किया जाता था (और जो कुछ भी वर्णित किया गया है), यह बुद्धि से अत्यंत परे है क्योंकि सम्मान दिखाने में अतिशयोक्ति करना हज़रत यूसुफ के लिए अपने नेक पिता हज़रत याकूब (उन पर शांति हो) के लिए करना अधिक

उचित था। इसलिए, यदि मामला अब वैसा ही है जैसा आपने कहा है, तो हज़रत यूसुफ के लिए अपने सम्मानीय पिता हज़रत याकूब (उन दोनों पर शांति हो) को सजदा करना अनिवार्य होता। (त)

---

1. मफ़ातीह अल-ग़ैब (अत-तफ़सीर अल-कबीर) आयत 12/100 के अंतर्गत, अल-मत्ब'आ अल-बहिया अल-मिसरिया, मिस्र, 18/212
2. मफ़ातीह अल-ग़ैब (अत-तफ़सीर अल-कबीर) आयत 12/100 के अंतर्गत, अल-मत्ब'आ अल-बहिया अल-मिसरिया, मिस्र, 18/213

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

[عربی عبارت]: عطاء ان المراد بھذہ الاٰیۃ انھم خروا لہ ای لاجل وجد انہ سجد للہ تعالٰی و حاصل الکلام ان ذلک السجود کان سجود الشکر فالمسجود لہ ھو اللہ تعالٰی الا ان ذلک السجود انما کان لاجلہ، وعندی ان ھذا التاویل متعین لانہ لا یستبعد من عقل یوسف و دینہ ان یرضی بان یسجد لہ ابو ہ مع سابقتہ فی حقوق الابوۃ و الشیخوخۃ والعلم والدین و کمال النبوۃ1۔

پھر فرمایا: الوجہ الخامس لعل التحیۃ فی ذلک الوقت ھوا لمسجود وھذا فی غایۃ البعد لان المبالغۃ فی التعظیم کانت الیق بیوسف منھا یعقوب علیھما الصلوۃ و السلام فلو کان الامر کما قلتم لکان من الواجب ان یسجد یوسف لیعقوب علیھما الصلوۃ والسلام2۔

[اردو عبارت]: کا ارشاد ہے بروایت عطاء بن ابی رباح رضی اللہ تعالٰی عنہم کے اس آیۃ خروا لہ سجدا سے مراد یہ ہے کہ وہ سب حضرت یوسف علیہ الصلوۃ والسلام کے پالینے کی نعمت پر اللہ تعالٰی کے لئے سجدہ ریز ہوئے۔ لہذا خلاصہ کلام یہ ہے کہ وہ سجدہ تو اللہ تعالٰی کے شکر ادا کرنے کا سجدہ تھا لہذا اس میں "مسجود لہ" (وہ جس کے لئے سجدہ کیا جائے) اللہ تعالٰی ہے۔ البتہ وہ سجدہ حضرت یوسف کی وجہ سے تھا یعنی ان کو پالینے کی خوشی میں اللہ تعالٰی کا شکر ادا کرتے ہوئے اس کے لئے سجدہ بجا لایا گیا اور میرے (یعنی امام فخر الدین رازی کے) نزدیک یہی تاویل و توجیہ متعین ہے۔ کیوں؟ اس لئے کہ حضرت یوسف کی ذہانت اور کمال عقل اور صاحب دین ہونے کی وجہ سے یہ بعید ہے کہ وہ اس بات پر راضی ہو جائیں کہ ان کے بوڑھے باپ جو حقوق ابوت (پدری حقوق) مقام نبوت، بڑھاپے، علم اور دین اور ان تمام اوصاف میں) ان سے درجہ اولویت اور سبقت رکھتے ہوں، ان کے آگے سجدہ کریں۔ (ت)

پھر فرمایا: پانچویں وجہ: اس دور میں ، شائد تعظیم کے لئے سجدہ ہوا کرتا تھا (اور جو کچھ مروی ہوا) یہ عقل سے انتہائی بعید ہے کیونکہ تعظیم میں مبالغہ اختیار کرنا حضرت یوسف کے زیادہ لائق اور مناسب تھا کہ وہ اپنے والد بزرگوار حضرت یعقوب علیہ الصلوۃ والسلام کے لئے کرتے ، لہذا اگر معاملہ اب ایسا ہے جیسا کہ تم نے کہا تو پھر حضرت یوسف کے لئے واجب تھا کہ وہ اپنے والد گرامی حضرت یعقوب علیہما الصلوۃ والسلام کو سجدہ کرتے۔ (ت)

---

1 مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیۃ ۱۰۰/۱۲ المطبعۃ البھیۃ المصریۃ مصر ۲۱۲/۱۸ 2 مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) تحت آیۃ ۱۰۰/۱۲ المطبعۃ البھیۃ المصریۃ مصر ۲۱۳/۱۸

Fatawa Rizvia Volume 22

(152) Fourth Reason: Leave it all; even if it was the well-known prostration to them and even if it was the ruling of their laws, then for previous laws to be a proof (hujjat) upon us is not certain. It is a matter of conjecture and difference of opinion among the Imams of Ahl al-Sunnah. According to some, they are not evidence at all, and acting upon them is not permissible unless some evidence is established from our Sharia. This is the school of most theologians (mutakallimin) and a group of Hanafis and Shafi'is. Imam Ahl al-Sunnah Qadi Abu Bakr Baqillani, Imam Fakhr al-Din al-Razi, and Yusuf al-Amidi hold this view. According to others, they are evidence as long as no evidence for abrogation is established; most Hanafis hold this view. It is mentioned in 'Usul Imam Fakhr al-Islam':

Arabic Text	**Urdu Translation**
Some scholars said: The laws of those before us are binding upon us until evidence of abrogation is established. Others said: They are not binding upon us until evidence is established.	Some noble scholars have stated that it is binding (and necessary) for us to act according to the laws (and religions) that preceded us, as long as no evidence of their abrogation is established. Some stated that they are not binding upon us until a proof (for the permissibility of action) is established. (T)

In the commentary by Imam Abdul Aziz al-Bukhari, it is stated:

Arabic Text	**Urdu Translation**
Most theologians and a group of our companions and the companions of Al-Shafi'i are of the view that he (peace and blessings of Allah be upon him) was not bound by the laws of those before us, and that the Sharia of every prophet ends with his death, as mentioned by the author of 'Al-Mizan', or with the mission of another prophet, as mentioned by Shams al-A'imma, and a new Sharia is renewed for the second. Based on this, it is not permissible to act upon them except by what evidence is established for its	Most theologians and a group from among our companions and the companions of Imam Shafi'i have leaned towards the view that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was not a follower of previous laws because every prophet's Sharia ends with his death, as mentioned by the author of 'Al-Mizan'. (Until) another prophet is sent, then there is a renewal of Sharia for that second prophet, as Shams al-A'imma has stated. Therefore, acting upon previous laws is not permissible except when

Arabic Text	Urdu Translation
continuation. Some said: It is binding upon us in what has not been proven to be abrogated.	evidence is established for its continuation. And some have said [they are binding].

[1] Usul al-Bazdawi, Chapter: Laws of those before us, Qadimi Kutub Khana, Karachi, p. 232 [2] Kashf al-Asrar 'an Usul al-Bazdawi, Chapter: Laws of those before us, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 3/212

फतावा रिज़विया जिल्द 22

(152) चौथा कारण: सब जाने दें, वह उन्हीं को प्रसिद्ध सजदा ही सही और वह उनकी शरीअतों का हुक्म ही सही, तो पिछली शरीअतों का हम पर हुज्जत होना ही यकीनी नहीं है। अहल-ए-सुन्नत के इमामों के बीच यह एक मतभेद वाला और ज़न्नी (अनुमानित) मसला है। कुछ के अनुसार, वे बिल्कुल भी हुज्जत नहीं हैं, और न ही उन पर अमल करना जायज़ है जब तक कि हमारी शरीअत से कोई दलील कायम न हो जाए। और यही अधिकांश मुतकल्लिमीन (धर्मशास्त्रियों) और हनफियों व शाफइयों के एक समूह का मत है। और इसी पर अहल-ए-सुन्नत के इमाम काज़ी अबू बकर बाक़िलानी और इमाम फखरुद्दीन राजी और यूसुफ आमिदी हैं। कुछ के अनुसार, वे हुज्जत हैं जब तक कि उनके मंसूख़ (निरसन) होने पर दलील कायम न हो, अधिकांश हनफी इसी पर हैं। 'उसूले इमाम फखरुल् इस्लाम' में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
कुछ विद्वानों ने कहा: हम से पहले वालों की शरीअतें हम पर लाज़िम हैं जब तक कि मंसूख़ की दलील कायम न हो जाए, और कुछ ने कहा कि वे हम पर लाज़िम नहीं हैं जब तक कि दलील कायम न हो जाए।	कुछ विद्वान रशीदीन ने फरमाया कि जो शरीअतें (और धर्म) हमसे पहले हुए, उनके अनुसार अमल करना हमारे लिए लाज़िम (और ज़रूरी) है जब तक कि उनके मंसूख़ होने पर कोई दलील कायम न हो जाए। कुछ ने फरमाया कि वे हम पर लाज़िम नहीं हैं जब तक कि यहाँ कोई दलील (अमल के जायज़ होने की) कायम न हो। (त)

इमाम अब्दुल अज़ीज़ बुखारी की शरह (व्याख्या) में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
अधिकांश मुतकल्लिमीन और हमारे साथियों के एक समूह और शाफई के साथियों का मत है कि वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हमसे पहले की शरीअतों के पाबंद नहीं थे, और यह कि हर नबी की शरीअत उसकी मृत्यु के साथ समाप्त हो जाती है, जैसा कि 'अल-मीज़ान' के लेखक ने उल्लेख किया है, या दूसरे नबी के भेजे जाने पर जैसा कि	अधिकांश अहल-ए-कलाम और हमारे साथियों में से एक समूह और इमाम शाफई के साथियों का यह नज़रिया रहा है कि हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पिछली शरीअतों पर अमल करने वाले नहीं थे क्योंकि हर नबी की शरीअत उसकी वफात पर समाप्त हो जाती है जैसा कि 'अल-मीज़ान' के लेखक ने ज़िक्र फरमाया। (यहाँ

अरबी पाठ

'शम्सुल अइम्मा' ने उल्लेख किया है, और दूसरे के लिए एक नई शरीअत का नवीनीकरण होता है। अतः इस आधार पर उन पर अमल करना जायज़ नहीं है सिवाय उसके जिसके बने रहने पर दलील कायम हो। और कुछ ने कहा: जो मंसूख़ साबित नहीं हुआ, उसमें वे हम पर लाज़िम हैं।

उर्दू अनुवाद

तक कि) कोई दूसरा नबी भेजा जाता है, फिर उस दूसरे नबी के लिए शरीअत का नवीनीकरण होता है जैसा कि 'शम्सुल अइम्मा' ने बयान फरमाया। लिहाजा पिछली शरीअतों पर अमल करना जायज़ नहीं है मगर जब तक कि उसके बाक़ी रहने पर कोई दलील कायम न हो, और कुछ ने फरमाया।

[1] उसूल अल-बज़दवी, बाब: शराए मिन क़ब्लहा, कदीमी कुतुब खाना, कराची, पृ. 232 [2] कशफ अल-असरार अन उसूल अल-बज़दवी, बाब: शराए मिन क़ब्लहा, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, 3/212

(۱۵۲) وجہ چہارم: سب جانے دو وہ انھیں کو سجدہ معروفہ سہی اور وہ ان کی شریعتوں کا حکم ہی سہی تو شرائع سابقہ کا ہم پر حجت ہونا ہی قطعی نہیں ائمہ اہلسنت کا مختلف فیہ ظنی مسئلہ ہے بعض کے نزدیک وہ اصلا حجت نہیں، نہ ان پر عمل جائز جب تک ہماری شرع سے کوئی دلیل قائم نہ ہو اور یہی مذہب اکثر متکلمین اور ایک گروہ حنفیہ و شافعیہ کا ہے۔ اور اسی پر امام اہلسنت قاضی ابوبکر باقلانی اور امام فخرالدین رازی و یوسف آمدی ہیں۔ بعض کے نزدیک حجت ہیں جب تک نسخ پر دلیل قائم نہ ہو، اکثر حنفیہ اسی پر ہیں اصول امام فخرالاسلام میں ہے :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
قال بعض العلماء یلزمنا شرائع من قبلنا حتی یقوم الدلیل علی النسخ، وقال بعضھم لا یلزمنا حتی یقوم الدلیل۔	بعض علماء کرام نے فرمایا شرائع (اور ادیان) جو ہم سے پہلے ہوئے ان کے مطابق عمل کرنا ہمارے لئے لازم (اور ضروری) ہے جب تک کوئی دلیل ان کے نسخ پر قائم نہ ہو، بعض نے فرمایا وہ ہم پر لازم نہ ہوں یہاں تک کوئی دلیل (جواز عمل) قائم ہو (ت)

شرح امام عبدالعزیز بخاری میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
ذھب اکثر المتکلمین وطائفۃ من اصحابنا واصحاب الشافعی الی انہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لم یکن متعبدا بشرائع من قبلنا	اکثر اہل کلام اور ہمارے اصحاب میں سے ایک گروہ اور اصحاب امام شافعی اس نظریہ کی طرف گئے ہیں کہ حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم شرائع سابقہ پر

عربی عبارت	اردو ترجمہ
وان شريعة كل نبی تنتهي بوفاته علی ما ذكر صاحب الميزان او ببعث نبی آخر علی ما ذكر شمس الائمة ويتجدد للثانی شريعة اخری فعلی هذا لا يجوز العمل بها الا بما قام الدليل علی بقائه وقال بعضهم يلزمنا فيما لم يثبت انتساخه۔	عامل نہ تھے کیونکہ ہر نبی کی شریعت اس کی وفات پر منتہی ہو جاتی ہے جیسا کہ صاحب المیزان نے ذکر فرمایا، (یہاں تک کہ) کوئی دوسرا نبی مبعوث ہوتا ہے پھر اس دوسرے نبی کے لئے تجدید شریعت ہوتی ہے جیسا کہ شمس الائمہ نے بیان فرمایا، لہٰذا شرائع سابقہ پر عمل کرنا جائز نہیں مگر جبکہ اس کے بقاء پر کوئی دلیل قائم نہ ہو، اور بعض نے فرمایا

[1] اصول البزدوی باب شرائع من قبلها قدیمی کتب خانہ کراچی ص ۲۳۲ [2] کشف الاسرار عن اصول البزدوی باب شرائع من قبلها دار الکتب العربی بیروت ۳ / ۲۱۲

Fatawa Razawiyya (Volume 22)

It is mandatory for us to act upon those rulings whose abrogation is not proven. (T) It is stated in Musallam al-Thubut:

And from the majority [the opinion is] prohibition, and upon this are Al-Qadi, Al-Razi, and Al-Amidi.	**The prohibition of acting upon it is reported from most scholars. Accordingly, this is the opinion of Qadi, Razi, and Allama Amidi. (T)**

(153) Fifth reason: That is not a general ruling; it is an event of the time (waqi'ah hal), and by consensus of reason and tradition, there is no generality for an event of the time. Now, those who want to derive a general inference from it, it cannot be done except by extracting a comprehensive cause (illat jami'ah) and applying analogy (qiyas) of the unstated (maskoot 'anh) upon the stated (mansoos). In that case, it will no longer remain a text (nass) which is definitive (qati'i), but rather an analogy (qiyas) which is speculative (zanni).

(154) Thirdly: Even those who accept it as proof do so in the state where our Sharia has not forbidden it, and here prohibition is proven as he said: "Do not do it" (2). "It is not appropriate for a creation to prostrate to anyone except Allah Almighty" (3). Prostrating to anyone other than God is not becoming of any creation. Hypothetically, if there is speculativeness (zanniyat) here, then how many layers of speculativeness are there? Speculative denial is sufficient for a speculative matter, and it is not necessary for denial to be specific with this statement, otherwise, many impossibilities (istihalah) would necessarily follow. From "And He created from it its mate" (4) (And from that soul, He created its mate. T), the marriage of roots and branches, like father and daughter, would become permissible. From "And dispersed from both of them many men and women" (5) (And from those two (Adam and Eve), He spread many men and women. T), [the marriage of] siblings [would become permissible]. From "Then he participated in the draw and was among the losers (cast out)" (6) (Then he participated in the casting of lots and was among those thrown [into the sea]. T), [it would become permissible] to throw a Muslim into the sea merely based on a draw.

1. Musallam al-Thubut, Chapter on His Natural Actions, Permissibility, Problem: We and the Prophet (PBUH) are devotees, etc. Matba Ansari, Delhi, p. 207.
2. Sunan Ibn Majah, Book of Marriage, Chapter on the Husband's Right over the Woman, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 134; Sunan Abi Dawud, Book of

Marriage, Chapter on the Husband's Right over the Woman, Aftab Alam Press, Lahore, 1/291.

3. Madarik al-Tanzil (Tafsir al-Nasafi), under Verse 2/34, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 1/42.
4. Al-Quran al-Karim 4/1.
5. Al-Quran al-Karim 4/1.
6. Al-Quran al-Karim 37/141.

फतावा रज़विया (खंड 22)

हमें ऐसे आदेशों पर अमल करना अनिवार्य है जिनका निरसन (नस्ख़) सिद्ध न हो। (त) 'मुसल्लम अल-सुबूत' में है:

और अधिकांश के निकट प्रतिबंध है और इसी पर अल-क़ाज़ी, अल-राज़ी और अल-आमिदी हैं।

अधिकांश विद्वानों से इस पर अमल करने की मनाही वर्णित है। अतः क़ाज़ी, राज़ी और अल्लामा आमिदी की यही राय है। (त)

(153) पाँचवाँ कारण: वह कोई सामान्य आदेश नहीं है, वे तात्कालिक घटनाएँ(वाक़िया हाल) हैं, और तर्क व परंपरा की सहमति से तात्कालिक घटना के लिए व्यापकता (उमूम) नहीं होती। अब जो इससे एक सामान्य निष्कर्ष निकालना चाहें, तो वह संभव नहीं होगा सिवाय इसके कि एक व्यापक कारण (इल्लत जामिया) निकालकर अनकही बात (मस्कूत अन्ह) को स्पष्ट पाठ (मन्सूस) पर क़यास (तुलना) करें। ऐसी स्थिति में वह 'नस' (स्पष्ट पाठ) नहीं रहेगा कि निश्चित (क़तई) हो, बल्कि 'क़यास' हो जाएगा जो कि काल्पनिक (ज़न्नी) है।

(154) तीसरा: जो इसे प्रमाण मानते हैं, वे भी इसी स्थिति में मानते हैं कि हमारी शरीयत ने इस पर मनाही न फ़रमाई हो, और यहाँ मनाही सिद्ध है क्योंकि फ़रमाया: "ऐसा न करो" (2)। "किसी सृष्टि के लिए उचित नहीं कि वह अल्लाह तआला के सिवा किसी को सजदा करे" (3)। किसी सृष्टि को ईश्वर के अतिरिक्त किसी का सजदा करना शोभा नहीं देता। कल्पना करें कि यदि यहाँ संभावना (ज़न्नियत) हो, तो वहाँ संभावना के ऊपर कितनी संभावनाएँ हैं? काल्पनिक मनाही के लिए कल्पना ही पर्याप्त है, और मनाही का इस विशेष बयान के साथ होना आवश्यक नहीं है, अन्यथा कई असंभव स्थितियाँ उत्पन्न होंगी। "और उसी जान से उसका जोड़ा पैदा किया" (4) (त) से मूल और शाखा, जैसे पिता और पुत्री का निकाह जायज़ हो जाएगा। "और उन दोनों (आदम और हव्वा) से बहुत से मर्द और औरतें फैलाईं" (5) (त) से भाई-बहन का [निकाह जायज़ हो जाएगा]। "फिर वे कुरआ अंदाज़ी में शरीक हुए फिर वे दरिया में धकेले हुए लोगों में से हो गए" (6) (त) से केवल कुरआ अंदाज़ी के आधार पर किसी मुसलमान को समुद्र में [फेंकना जायज़ हो जाएगा]।

1. मुसल्लम अल-सुबूत, फ़स्ल फ़ी अफ़आलिहिल जिबिल्लाह अल-इबाहह मसअला: नहनु वन-नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) मुतअब्बिदुन आदि, मतबा अंसारी दिल्ली, पृ. 207

2. सुनन इब्न माजह, अबवाबुन निकाह, बाबू हक्कुज़ ज़ौजी अलल मरअह, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 134; सुनन अबी दाऊद, किताबुन निकाह, बाबू हक्कुज़ ज़ौजी अलल मरअह, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर, 1/291
3. मदारिक अत-तंज़ील (तफ़्सीर अन-नस्फ़ी), आयत 2/34 के अंतर्गत, दारुल किताब अल-अरबी बेरूत, 1/42
4. अल-क़ुरआन अल-करीम 4/1
5. अल-क़ुरआन अल-करीम 4/1
6. अल-क़ुरआन अल-करीम 37/141

ہمیں ایسے احکام پر عمل کرنا لازم ہے جن کا نسخ ثابت نہ ہو (ت) مسلم الثبوت میں ہے:

وعن الاکثرین المنع وعلیه اکثر اہل علم سے اس پر عمل کرنے کی ممانعت منقول ہے۔ چنانچہ

القاضی والرازي والآمدی قاضی، رازی اور علامہ آمدی کی یہی رائے ہے۔ (ت)

(۱۵۳) وجہ پنجم: وہ کوئی حکم عام نہیں وہ واقعہ حال ہیں اور باتفاق عقل و نقل واقعہ حال کے لئے عموم نہیں ہوتا اب جو اس سے ایک عام استنباط کرنا چاہیں تو وہ نہ ہوگا مگر یوں کہ علت جامعہ نکال کر مسکوت عنہ کو منصوص پر قیاس کریں تو نص نہ رہا کہ قطعی ہو بلکہ قیاس کہ ظنی ہے۔

(۱۵۴) ثالثاً: حجت ماننے والے بھی اس حالت میں حجت مانتے ہیں کہ ہماری شرع نے اس پر انکار نہ فرمایا ہو اور یہاں انکار ثابت ہے کہ فرمایا: لا تفعلوا ۲ نہ کرو۔ لا ینبغی لمخلوق ان یسجد لا حد الا اللہ تعالی ۳ کسی مخلوق کو غیر خدا کا سجدہ لائق نہیں، بالفرض اگر یہاں ظنیت ہو تو وہاں ظنیت در ظنیت کتنی ظنیتیں ہیں ظنی کے انکار کو ظنی بس ہے اور انکار خاص اس بیان کے ساتھ ہونا کچھ ضرور نہیں ورنہ بکثرت استحالہ لازم آئیں گے، "وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا" 4 (اسی جان سے اس کا جوڑا پیدا کیا۔ت) سے اصل وفرع مثلاً باپ بیٹی کا نکاح جائز ہو جائے گا، "وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيراً وَنِسَاءً" 5 (اور ان دونوں (آدم وحوا) سے بہت سے مرد اور عورتیں پھیلائیں۔ت) سے بہن بھائی کا، "فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ" 6 (پھر وہ قرعہ اندازی میں شریک ہوئے پھر وہ دریا میں دھکیلے ہوئے لوگوں میں سے ہو گئے۔ت) سے محض بربنائے قرعہ کسی مسلمان کو سمندر میں

1 مسلم الثبوت فصل فی افعاله الجبیلة الاباحة مسئله نحن والنبی صلی الله تعالی علیه وسلم متعبدون الخ مطبع انصاری دہلی ص ۲۰۷ 2 سنن ابن ماجہ ابواب النکاح باب حق الزوج علی المرأة ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۴، سنن ابی داؤد کتاب النکاح باب حق الزوج علی المرأة آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۲۹۱ 3 مدارک التنزیل (تفسیر النسفی) تحت آیة ۲/ ۳۴ دارالکتاب العربی بیروت ۱/ ۴۲ 4 القرآن الکریم ۴/ ۱ 5 القرآن الکریم ۴/ ۱ 6 القرآن الکریم ۳۷ / ۱۴۱

Fatawa Razawiyya, Volume 22

...throwing, "But Allah cleared him of what they said" (1) (Then Allah Almighty cleared him of the wrong things the elders said. -T) to coming out blatantly naked; "and she uncovered her shins" (2) (Then that woman (Queen of Sheba) lifted the cloth from her both shins. -T) to seeing and showing the shins of a non-mahram free woman to a gathering; "They made for him whatever he desired: lofty halls, and statues" (3) (Whatever he (Solomon, peace and blessings be upon him) desired, the jinn would make for him, i.e., solid buildings and statues. -T) to making idols of Zaid and Amr; "then he began to pass [his hand] over their shins and their necks" (4) (Then he (Solomon, peace be upon him) began to stroke their shins and necks. -T) to the killing of horses as compensation for his forgetfulness, and so on (There are many other verses besides these. -T).

(155) Bakr, as per his habit, has committed fabrications against three books here as well. In Al-Hidaya, a terminological distinction of Imam Muhammad is mentioned that:

| What is narrated from Muhammad explicitly is that every 'Makruh' (disliked) is 'Haram' (forbidden), except that when he does not find a definitive text (nass qat'i) regarding it, he does not apply the word 'Haram' to it. (5) | i.e., It is the explicit statement of Imam Muhammad that every 'Makruh' is 'Haram', but where he does not find a definitive text, he does not use the word 'Haram' there. |

Its translation stated on page 11: "In which no definitive text is found, the application of 'Haram' is not possible." He is clearly saying that every 'Makruh' is 'Haram', and then says 'Haram' cannot be applied; this is a fabrication against Al-Hidaya. (156) From the beginning of the discourse, those words of the Imam's clarification that 'every Makruh is Haram' were neatly cut out so that the trick wouldn't be exposed; this is dishonesty. (157) On page 11, the text of Radd al-Muhtar is quoted:

| The law of those before us is a law for us when Allah Almighty or His Messenger relates it without rejection and it does not appear... | The Shariah (and religion) of those who came before us is a proof for us as long as Allah Almighty... |

1. Al-Qur'an al-Karim 33:69
2. Al-Qur'an al-Karim 27:44
3. Al-Qur'an al-Karim 34:13
4. Al-Qur'an al-Karim 38:33

5. Al-Hidaya, Kitab al-Karahiya, Yusufi Press, Lucknow, 4/250.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

...फेंकना "फिर अल्लाह ने उसे उन बातों से बरी कर दिया जो उन्होंने कही थीं" (1) (फिर अल्लाह तआला ने बुज़ुर्गों के गलत कहने से उसे पाक कर दिया। -त) से खुल्लम-खुल्ला नग्न निकलना; "और उसने अपनी दोनों पिंडलियां खोल दीं" (2) (फिर उस औरत (मलका सबा) ने अपनी दोनों पिंडलियों से कपड़ा उठाया। -त) से एक गैर-महरम आज़ाद औरत की पिंडलियों को देखना और मजमे को दिखाना; "वे उसके लिए जो वह चाहता बनाते थे: मेहराब और मूर्तियाँ" (3) (वह (सुलैमान अलैहिस्सलाम) जो कुछ चाहते जिन्नात उनके लिए बना देते थे, यानी मज़बूत इमारतें और मूर्तियाँ। -त) से ज़ैद और अम्र की मूर्तियाँ बनाना; "फिर वह उनकी पिंडलियों और गर्दनों पर हाथ फेरने लगा" (4) (फिर वह (सुलैमान अलैहिस्सलाम) उनकी पिंडलियों और गर्दनों पर अपना हाथ फेरने लगे। -त) से अपनी भूल के बदले घोड़ों को मारना, इत्यादि (इसके अलावा और भी बहुत सी आयतें हैं। -त)।

(155) बक्र ने अपनी आदत के अनुसार यहाँ भी तीन किताबों पर झूठा आरोप लगाया है। हिदाया में इमाम मुहम्मद की एक पारिभाषिक भिन्नता का वर्णन किया गया है कि:

| मुहम्मद से स्पष्ट रूप से जो वर्णित है वह यह है कि हर 'मक़रूह' (नापसंद) 'हराम' (वर्जित) है, सिवाय इसके कि जब उन्हें इसके बारे में कोई निश्चित प्रमाण (नस्स क़तई) नहीं मिलता, तो वे उस पर 'हराम' शब्द का प्रयोग नहीं करते। (5) | यानी इमाम मुहम्मद की स्पष्टोक्ति है कि हर मक़रूह हराम है, लेकिन जहाँ वे निश्चित प्रमाण नहीं पाते, वहाँ हराम शब्द नहीं कहते। |

इसका अनुवाद पृष्ठ 11 पर दिया गया है: "जिसमें कोई निश्चित प्रमाण न मिले, उस पर हराम का प्रयोग नहीं हो सकता।" वे साफ-साफ कह रहे हैं कि हर मक़रूह हराम है और फिर कहते हैं कि हराम का प्रयोग नहीं हो सकता, यह हिदाया पर झूठा आरोप है। (156) इबादत की शुरुआत से इमाम की स्पष्टीकरण वाले उन शब्दों को कि 'हर मक़रूह हराम है' सफाई से काट दिया गया ताकि चाल न खुले, यह खयानत (बेईमानी) है। (157) पृष्ठ 11 पर रद-उल-मुहतार की इबारत नक़ल की गई:

| हमसे पहले वालों की शरीयत हमारे लिए दलील है जब अल्लाह तआला या उसके रसूल उसे बिना किसी खंडन के बयान करें और वह ज़ाहिर न हो... | जो हज़रात हमसे पहले हुए उनकी शरीयत (और दीन) हमारे लिए दलील है जबकि अल्लाह तआला... |

1. अल-कुरान अल-करीम 33/69
2. अल-कुरान अल-करीम 27/44
3. अल-कुरान अल-करीम 34/13
4. अल-कुरान अल-करीम 38/33
5. अल-हिदाया, किताब अल-कराहिया, मतबा यूसुफी लखनऊ 4/250

पृष्ठ 533/692

پھینکنا "فَبَرَّأَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُوا" ۱ (پھر اللہ تعالٰی نے بزرگوں کے غلط کہنے سے اسے بری کردیا۔ ت) سے برملہ برہنہ نکلنا "وَ كَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا" ۲ (پھر اس عورت (ملکہ سبا) نے اپنی دونوں پنڈلیوں سے کپڑا اٹھایا۔ ت) سے حرہ اجنبیہ کی ساقین دیکھنا مجمع کو دکھانا "يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَّحَارِيْبَ وَ تَمَاثِيْلَ" ۳ (وہ (سلیمان علیہ الصلوۃ والسلام) جو کچھ چاہتے جنات ان کے لیے بنا دیتے تھے یعنی پختہ عمارتیں اور مجسمے۔ ت) سے زید وعمر و کے بت بنانا "فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوْقِ وَ الْاَعْنَاقِ" ۴ (پھر وہ (سلیمان علیہ السلام) ان کی پنڈلیوں اور گردنوں پر اپنا ہاتھ پھیرنے لگے۔ ت) سے اپنے نسیان کے بدلے گھوڑے کا قتل الی غیر ذلک (اس کے علاوہ اور بہت سی آیت ہیں۔ ت)۔

(۱۵۵) بکر نے حسب عادت یہاں بھی تین کتابوں پر افتراء کئے ہدایہ میں امام محمد کا ایک فرق اصطلاح بیان کیا کہ :

| المروی عن محمد نصا ان کل مکروہ حرام الا انہ لما لم یجد فیہ نصا قاطعا لم یطلق علیہ لفظ الحرام ۵۔ | یعنی امام محمد کی تصریح ہے کہ ہر مکروہ حرام ہے مگر جہاں وہ نص قطعی نہیں پاتے وہاں لفظ حرام نہیں کہتے۔ |

اس کا ترجمہ یہ بیان کیا ص ۱۱ "جس میں کوئی نص قطعی نہ پائی جائے اس پر حرام کا اطلاق نہیں ہو سکتا" وہ صاف صاف تو فرما رہے ہیں کہ ہر مکروہ حرام ہے اور پھر حرام کا اطلاق نہیں ہو سکتا، یہ ہدایہ پر افتراء ہے۔ (۱۵۶) ابتدائے عبادت سے وہ الفاظ کہ امام کی تصریح ہے کہ ہر مکروہ حرام ہے صاف کتر لئے کہ چال نہ کھلے ، یہ خیانت ہے۔ (۱۵۷) ص ۱۱ ردالمحتار کی عبارت نقل کی :

| شرع من قبلنا حجة لنا اذا قصه الله تعالى او رسوله من غير انكار ولم يظهر | جو حضرات ہم سے پہلے ہوئے ان کی شریعت (اور دین) ہمارے لئے دلیل ہے جبکہ اللہ تعالیٰ |

١ القرآن الكريم ٦٩/٣٣ ٢ القرآن الكريم ٤٤/٢٧ ٣ القرآن الكريم ١٣/٣٤ ٤ القرآن الكريم ٣٣/٣٨ ٥ الهداية كتاب الكراهية مطبع يوسفى لكهنؤ ٤ / ٢٥٠

Fatawa Razawiya, Volume 22

[Boxed Section] 1- نسخہ ففائد نزول الآیۃ تقریر الحکم الثابت (Naskh: The benefit of the revelation of the verse is the confirmation of the established ruling. -1) And the Noble Messenger explained it without denial, and its abrogation (naskh) was not apparent or established. Thus, the benefit of the verse's revelation is to keep the established ruling in place. (T)

And on page 12, how 'elegant' its translation is: "Then the benefit of the verse's revelation will reach the proof of the ruling." What ignorance!

(158) On page 12, the phrase from Qazi Khan 'al-Aslu fi al-Ashya al-Ibahah' (The origin of things is permissibility. T) was translated as: "In all things, the original state is being permissible." What poor scribing!

(159-161) Well, these are minor 'goat-like' feats. The point is that the passages from Hidaya, Radd al-Muhtar, and Qazi Khan were cited, and on page 12, the conclusion was given: "These books clearly say that if there is no definitive text (Nass Qat'i) against a matter from the previous Sharia, then there is no need for any proof for it to be permissible." The name of 'previous Sharia' was not even in the passages of Hidaya and Qazi Khan, and there was no mention of 'definitive text' (Nass Qat'i) in Radd al-Muhtar. These are three fabrications against three books.

(162) Fourthly, if definitiveness is required, it was mentioned in point number 61 from Tafsir-e-Azizi that there are mutawatir (continuously narrated) hadiths regarding the prohibition of the prostration of greeting (sajda-e-tahiyyat).

(163) Even if the narration is not mutawatir, it is mutawatir in terms of acceptance, as all the Imams have accepted it. Therefore, the abrogation of a definitive ruling is permissible by it, just like the hadith 'La wasiyyata li-warithin' (There is no bequest for an heir. T), by which even the Quranic text regarding bequests for parents and kin is said to be abrogated. The great Imam Bukhari states in Kashf al-Asrar:

[Boxed Section] هذا الحديث في قوة المتواتر اذ المتواتر نوعان متواتر من حيث الرواية ومتواتر من حيث ظهور العمل به من غير نكير (This hadith is in the strength of mutawatir, because mutawatir is of two types: mutawatir in terms of narration, and mutawatir in terms of its manifest practice without objection.) This hadith is in the category of mutawatir. This is because there are two types of mutawatir: (1) mutawatir regarding narration, (2) mutawatir in the sense that it is practiced manifestly without any objection (summary). (i) Mutawatir.

1. Radd al-Muhtar
2. Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Naval Kishor Lucknow, 4/778
3. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Wasaya, Bab Ma Jaa fi al-Wasiya lil-Warith, Aftab Alam Press Lahore, 2/40

फतवा रज़विया, जिल्द 22

[बॉक्स सेक्शन] 1- نسخہ ففائد نزول الآیۃ تقریر الحکم الثابت (नस्ख़: आयत के अवतरण का लाभ स्थापित हुक्म की पुष्टि है। -1) और रसूल-ए-गिरामी ने बिना किसी इनकार के इसे बयान किया और इसका नस्ख़ (निरसन) ज़ाहिर और साबित नहीं हुआ। फिर आयत के अवतरण का लाभ स्थापित हुक्म को बरकरार रखना है। (त)

और पृष्ठ 12 पर इसका अनुवाद कितना 'सुंदर' किया गया है: "तो आयत के अवतरण का लाभ हुक्म के प्रमाण तक पहुँचेगा।" कितनी अज्ञानता है!

(158) पृष्ठ 12 पर काजी खान के वाक्यांश "अल-अस्लु फि अल-अश्या अल-इबाहा" (चीजों में मूल रूप से उनकी अनुमति होना है। त) का यह अनुवाद किया गया: "तमाम चीज़ों में असलियत मुबाह (अनुमेय) होना है।" क्या मुंशीगीरी है!

(159 से 161) खैर, ये तो मामूली 'बकरी' जैसे कारनामे हैं। कहना यह है कि हिदाया, रद-उल-मुह्तार और काजी खान के वाक्यांश तो ये उद्धृत किए और पृष्ठ 12 पर निष्कर्ष यह दिया: "ये किताबें साफ-साफ कहती हैं कि पिछली शरीयत की बात के खिलाफ कोई ठोस प्रमाण (नस्-ए-क़तई) मौजूद न हो, तो उसके जायज़ होने में किसी दलील की ज़रूरत नहीं।" हिदाया और काजी खान के वाक्यांशों में तो 'पिछली शरीयत' का नाम तक न था, रद-उल-मुह्तार में 'ठोस प्रमाण' (नस्-ए-क़तई) का ज़िक्र तक न था। इन तीनों किताबों पर ये तीन आरोप लगाए गए।

(162) चौथा, अगर ठोस प्रमाण (क़तइयत) की आवश्यकता है, तो नंबर 61 में तफ़्सीर-ए-अज़ीज़ी से यह गुज़रा कि सज्दा-ए-तहियत के हराम होने के बारे में मुतवातिर हदीसें मौजूद हैं।

(163) अगर रिवायत मुतवातिर न भी हो, तो भी वह स्वीकार्यता में मुतवातिर है क्योंकि तमाम इमामों ने इसे माना है। तो इससे ठोस (क़तई) हुक्म का निरसन (नस्ख़) जायज़ है, जैसे हदीस है "ला वसिय्यता लिल-वारिस" (किसी वारिस के लिए कोई वसीयत नहीं। त), जिससे माता-पिता और रिश्तेदारों के लिए वसीयत के बारे में क़ुरान के स्पष्ट पाठ को भी निरस्त (मंसूख़) कहा गया है। इमाम-ए-अजल बुखारी 'कश्फ़ अल-असरार' में फरमाते हैं:

[बॉक्स सेक्शन] هذا الحديث في قوة المتواتر اذ المتواتر نوعان متواتر من حيث الرواية ومتواتر من حيث ظهور العمل به من غير نكير (यह हदीस मुतवातिर की शक्ति रखती है क्योंकि

मुतवातिर दो प्रकार के होते हैं: रिवायत के संदर्भ में मुतवातिर, और बिना किसी आपत्ति के उस पर अमल के प्रकट होने के संदर्भ में मुतवातिर।) यह हदीस मुतवातिर की श्रेणी में है। इसलिए कि मुतवातिर की दो किस्में हैं: (1) रिवायत के लिहाज़ से मुतवातिर, (2) इस हकीकत से मुतवातिर कि बिना किसी इनकार के उस पर अमल प्रकट है (सारांश)। (i) मुतवातिर।

---

1. रद-उल-मुह्तार
2. फतवा काजी खान, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, नवल किशोर लखनऊ, 4/778
3. सुन्न अबी दाऊद, किताब अल-वसाया, बाब मा जा फ़िल वसीयती लिल-वारिस, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर, 2/40

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

[باکس سیکشن] نسخہ ففائد نزول الآیۃ تقریر الحکم الثابت -1 اور اس کا رسول گرامی بغیر انکار کئے ، اسے بیان فرمائیں اور اس کا نسخ ظاہر اور ثابت نہ ہو۔ پھر نزول آیت کا فائدہ حکم ثابت کو برقرار رکھنا ہے۔ (ت)

اور ص ۱۲ پر اس کا ترجمہ کیا نفیس ہوتا ہے: " تو نزول آیت کا فائدہ حکم ثبوت کو پہنچے گا" زہے بیعلمی۔

(۱۵۸) ص ۱۲ پر قاضی خان کی عبارت الاصل فی الاشیاء الاباحۃ 2 (اشیاء میں اصل ان کا مباح ہونا ہے۔ ت) کا یہ ترجمہ کیا تمام اشیاء میں اصلیت مباح ہوتا ہے۔ زہے منشی گری۔

(۱۵۹ تا ۱۶۱) خیر یہ تو معمولی کمالات بکری ہیں، کہنا یہ ہے کہ ہدایہ و ردالمختار و قاضی خان کی عبارتیں تو یہ نقل کیں اور ص ۱۲ پر نتیجہ یہ دیا " یہ کتابیں صاف صاف کہتی ہیں کہ سابقہ شریعت کی بات کے خلاف کوئی نص قطعی موجود نہ ہو تو اس کے مباح ہونے میں کسی دلیل کی حاجت نہیں " ہدایہ و قاضی خاں کی عبارتوں میں تو شریعت سابقہ کا نام تک نہ تھا، ردالمختار میں ذکر تھا نص قطعی کا ذکر تک نہ تھا، یہ تینوں کتابوں پر تین افتراء ہوئے،

(۱۶۲) رابعاً اگر قطعیت درکار ہو تو نمبر ۶۱ میں تفسیر عزیزی سے گزرا کہ سجدہ تحیت حرام ہونے میں متواتر حدیثیں ہیں۔

(۱۶۳) اگر وایہ متواتر نہ بھی ہو قبولا متواتر ہے کہ تمام ائمہ اسے مانے ہوئے ہیں تو اس سے قطعی کا نسخ روا ہے جیسے حدیث لاوصیۃ لوارث 3 (کسی وارث کے لئے وصیت نہیں ۔ ت) جس

سے وصیت والدین واقربین کو منصوص قرآن بھی منسوخ کہی گئی ، امام اجل بخاری کشف الاسرار میں فرماتے ہیں :

[باکس سیکشن] هذا الحديث في قوة المتواتر اذ المتواتر نوعان متواتر من حيث الرواية ومتواتر من حيث ظهور العمل به من غير نكير یہ حدیث متواتر کے زمرہ میں ہے۔ اس لئے کہ متواتر کی دو قسمیں ہیں : (۱) متواتر بلحاظ روایت (۲) اس حقیقت سے متواتر کہ بغیر انکار اس پر ظہور عمل ہے (خلاصہ) (i) متواتر

---

1 ردالمحتار 2 فتاویٰ قاضی خاں کتاب الحظر والاباحة نولکشور لکھنو ۴ / ۷۷۸ 3 سنن ابی داؤد کتاب الوصایا باب ماجاء فی الوصیة للوارث آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۴۰

Fatawa Razawiyya Volume 22

Arabic Text	Urdu Explanation
"Indeed, its manifestation makes people independent of its narration, and it is at this level because practice became evident with it along with acceptance from the leaders of Fatwa without dispute. Therefore, abrogation is permissible with it."[1]	(ii) Practically mass-transmitted (Mutawatir), because its manifestation makes people independent of narrating it. And it is of such a degree because practicing it became absolutely clear and manifest, and despite this, the masters of Fatwa accepted and acknowledged it without any dispute. Therefore, abrogation is permissible through it. (T)

(164) Even if not, it was mentioned in the authoritative Fatawa Aziz of Bakr itself under number 15 that there is a definitive consensus (Ijma' Qat'i) on the prohibition of the prostration of greeting. Although consensus itself is not an abrogator or abrogated, it is certainly an evidence of abrogation because:

| "My Ummah will not unite upon error."[2] | My Ummah will not gather upon misguidance. (T) |

It is stated in Kashf:

| "Consensus is certainly never established in contradiction to the Book and the Sunnah, so it cannot be conceived that it would be an abrogator for both of them. And if consensus were found in opposition to them, that would be based on another textual evidence (Nass) established with them that it is the abrogator of the Book and the Sunnah."[3] | Certainly, consensus is never established against the Book and Sunnah, therefore it cannot be imagined that consensus will be an abrogator for the Book and Sunnah. Then, if consensus is found against both of these, it will be based on some other textual evidence which, according to the noble Imams, will be an abrogator of the Book and Sunnah. (T) |

It is stated in Musallam and Fawatih:

| "Consensus is an evidence for the abrogator, just like a companion's action contrary to an interpreted text (Nass Mufassar)."[4] | Consensus is an evidence for the abrogator, like a Sahabi's (companion's) action against their own interpreted text. (T) |

(165) Presenting the issue of a report (khabar) not being abrogated here is sheer ignorance. The report was that the angels and Jacob...

---

[1] Kashf al-Asrar 'an Usul al-Bazdawi, Chapter on Division of Abrogator, Dar al-Kitab al-Arabi Beirut, 3/178. [2] Sunan Ibn Majah, Chapters on Trials, Chapter on the Great Majority, H.M. Saeed Company Karachi, p. 292. [3] Kashf al-Asrar 'an Usul al-Bazdawi, Chapter on Division of Abrogator, Dar al-Kitab al-Arabi Beirut, 3/176. [4] Fawatih al-Rahmut appended to al-Mustasfa, Chapter on Abrogation, Manshurat al-Sharif al-Radi Qum Iran, 2/81.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

अरबी पाठ	उर्दू व्याख्या
"उसका प्रकट होना लोगों को उसके वर्णन (रिवायत) से बेनियाज़ (स्वतंत्र) कर देता है, और वह इस स्तर पर है क्योंकि उसके साथ अमल ज़ाहिर हो गया और फतवा के इमामों ने उसे बिना किसी विवाद के स्वीकार कर लिया। अतः इसके साथ नस्ख़ (निरसन) जायज़ है।"[1]	(ii) व्यावहारिक रूप से मुतवातिर (लगातार/प्रसिद्ध), क्योंकि इसका प्रकट होना लोगों को इसकी रिवायत करने से बेनियाज़ कर देता है। और यह उस दर्जे में है क्योंकि इस पर अमल करना बिल्कुल ज़ाहिर और वाज़ेह हो गया, और इसके बावजूद फतवा के इमामों ने इसे बिना किसी विवाद के स्वीकार और तस्लीम किया है। लिहाज़ा इसके साथ नस्ख़ जायज़ है। (त)

(164) यदि ऐसा नहीं भी है, तो स्वयं बक्र के प्रमाणित फ़तावा अज़ीज़ के नंबर 15 में गुज़रा कि सजदा-ए-तहियत (अभिवादन का सजदा) हराम होने पर इज्मा-ए-क़तई (निश्चित आम सहमति) है। हालांकि इज्मा स्वयं नासिख़ (निरस्त करने वाला) या मंसूख़ (निरस्त किया हुआ) नहीं होता, लेकिन नस्ख़ (निरसन) की दलील यकीनन है कि:

| "मेरी उम्मत गुमराह पर इकट्ठा नहीं होगी।"[2] | मेरी उम्मत गुमराही पर जमा नहीं होगी। (त) |

'कश्फ़' में है:

| "इज्मा यकीनन किताब और सुन्नत के ख़िलाफ़ कभी मुनअकिद (स्थापित) नहीं होता, इसलिए यह कल्पना नहीं की जा सकती कि वह उन दोनों के लिए नासिख़ होगा। और अगर उन दोनों के ख़िलाफ़ इज्मा पाया जाए, तो वह उनके पास साबित किसी दूसरी दलील (नस्स) पर आधारित होगा कि वह किताब और सुन्नत का नासिख़ है।"[3] | यकीनन इज्मा किताब और सुन्नत के खिलाफ कभी मुनअकिद नहीं होता, लिहाज़ा यह तसव्वुर नहीं किया जा सकता कि इज्मा किताब और सुन्नत के लिए नासिख़ होगा। फिर अगर इज्मा इन दोनों के खिलाफ पाया जाए तो यह किसी ऐसी दूसरी नस्स की बिना पर होगा जो आइम्मा-ए-किराम के नज़दीक किताब व सुन्नत की नासिख़ होगी। (त) |

'मुसल्लम' और 'फ़वातिह' में है:

| "इज्मा नासिख़ पर दलील है, जैसे किसी सहाबी का मुफ़स्सर नस्स के ख़िलाफ़ अमल करना।"[4] | इज्मा नासिख़ पर दलील है जैसे किसी सहाबी का अपनी नस्स-ए-मुफ़स्सर के खिलाफ अमल करना। (त) |

(165) 'ख़बर' (वृतांत) के मंसूख़ न होने का मसला यहाँ पेश करना घोर अज्ञानता है। ख़बर यह थी कि फ़रिश्ते और याकूब...

---

[1] कश्फ़ुल असरार अनिल उसूलिल बज़दवी, बाबत तक़्सीमुन नासिख़, दारुल किताबुल अरबी बेरुत, 3/178. [2] सुनन इब्न माजा, अबवाबुल फ़ितन, बाबुल सवादुल आज़म, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 292. [3] कश्फ़ुल असरार अनिल उसूलिल बज़दवी, बाबत तक़्सीमुन नासिख़, दारुल किताबुल अरबी बेरुत, 3/176. [4] फ़वातिहुल रहमूत बज़ैलिल मुस्तस्फ़ा, बाब फ़ीन नस्ख़, मंशूरातुल शरीफ़ुल रज़ी क़ुम ईरान, 2/81.

| فان ظہورہ یغنی الناس عن روایتہ و ھو بھذہ المثابۃ فان العمل ظھر بہ مع القبول من ائمۃ الفتوی بلا تنازع فیجوز النسخ بہ۔[1] | روایتی (ii) متواتر عملی، کیونکہ اس کا ظہور لوگوں کو اس کی روایت کرنے سے بے نیاز کردیتا ہے۔ اور وہ اس درجہ میں ہے کیونکہ اس پر عمل کرنا بالکل ظاہر اور واضح ہوگیا، اور اس کے باوجود ائمہ فتوٰی نے اسے بغیر کسی نزاع کے قبول اور تسلیم کیا ہے۔ لہٰذا اس کے ساتھ نسخ جائز ہے۔ (ت) |

(۱۶۴) نہ سہی تو خود بکر کے مستند فتاوٰی عزیز سے نمبر ۱۵ میں گزرا کہ سجدہ تحیت حرام ہونے پر اجماع قطعی ہے اجماع اگرچہ ناسخ و منسوخ نہ ہو دلیلِ نسخ یقیناً ہے کہ:

| لا تجتمع امتی علی الضلالۃ [2]۔ | میری امت گمراہی پر جمع نہ ہوگی۔ (ت) |

کشف میں ہے:

| الاجماع لاینعقد البتۃ بخلاف الکتاب والسنۃ فلا یتصوران یکون ناسخالھما ولو وجد الاجماع بخلافھا لکان ذٰلک بناء علی نص آخر ثبت عندھم انہ ناسخ للکتاب والسنۃ[3]۔ | یقیناً اجماع کتاب وسنت کے خلاف کبھی منعقد نہیں ہوتا، لہٰذا یہ تصور نہیں کیا جاسکتا کہ اجماع کتاب وسنت کے لئے ناسخ ہوگا، پھر اگر اجماع ان دونوں کے خلاف پایا جائے تو یہ کسی ایسی دوسری نص کی بناء پر ہوگا جو ائمہ کرام کے نزدیک کتاب وسنت کی ناسخ ہوگی۔ (ت) |

مسلم وفواتح میں ہے:

| الاجماع دلیل علی الناسخ کعمل الصحابی خلاف النص المفسر[4]۔ | اجماع ناسخ پر دلیل ہے جیسے کسی صحابی کا اپنی نصِ مفسر کے خلاف عمل کرنا۔ (ت) |

(۱۶۵) خبر منسوخ نہ ہونے کا مسئلہ یہاں پیش کرنا سخت جہالت ہے۔ خبر یہ تھی کہ ملائکہ و یعقوب

---

[1]کشف الاسرار عن اصول البزدوی باب تقسیم الناسخ دار الکتاب العربی بیروت ۳ /۱۷۸ [2]سنن ابن ماجہ ابواب الفتن باب السواد الاعظم ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۹۲ [3]کشف الاسرار عن اصول البزدوی باب تقسیم الناسخ دار الکتاب العربی بیروت ۳ /۱۷۶ [4]فواتح الرحموت بذیل المستصفی باب فی النسخ منشورات الشریف الرضی قم ایران ۲ /۸۱

The Prophets (peace be upon them) performed prostration. Who considers this abrogated? Can what has occurred become as if it did not occur? Inferring from this report that prostration of respect (Sajda-e-Tahiyyat) is permissible for other than God —even if this ruling existed, it has been abrogated. It is mentioned in Muslim and Fawatih:

[Arabic Text Box] "There are two matters here: the report regarding the connection of the command to the addressees, and the command itself connected to them which is obligatory. The report is not abrogated because the occurrence of the command is an event that cannot be undone. However, the command that was reported has been abrogated, and that is not a 'report'. Therefore, what is a report is not abrogated, and what is abrogated is not a report."

[Urdu Translation of Arabic Box] There are two matters here: first, that the report is related to the "command to the addressees." Second, that the command related to them is obligatory. Therefore, there is no abrogation in the report because the occurrence of the command is a fact in which withdrawal is not possible. However, abrogation occurred in the command being reported. And that is not a report, therefore, that which is a report is not abrogated and that which is abrogated is not a report. (T)

(166) Bakr, in his fabrications against Allah the Almighty, claimed on page 6: "God said in the Quran, 'So wherever you [might] turn, there is the Face of Allah.' Whichever direction you turn, God is there; that is, in whichever direction you prostrate, it will be to God. Later, the direction of the Kaaba was fixed. This verse was also a descriptive sentence (news); how then was it abrogated?"

(176 to 182) Now there remains no way to prohibit marriage between father and daughter, or brother and sister, and other matters mentioned in No. 154, because all those verses were 'reports' (news) and "reports are not abrogated."

(173) Rather, all this is superfluous. We have already proven that the permissibility of this prostration of respect is not a ruling based on clear text (nass). If it exists, it would be through analogy (qiyas), which ends with the reasoning of the mujtahids (jurists).

(171) Even if it is through analogy, prostration is the pinnacle of reverence. Bakr himself said on page 5, "A human cannot express reverence more than this in any

other way," and on page 11, "It is the final reverence which is, in reality, the ultimate form of worship." For ultimate reverence, ultimate greatness is required. Giving the highest level of reverence to someone of lower status is clear injustice and an encroachment on the rights of the most exalted ones.

Gar farq-e-maratib na kuni zandiqi (If you do not maintain the distinction between ranks, it will be pure irreligion. - T)

---

1 Fawatih al-Rahamut bi-dhayl al-Mustasfa, Chapter on Abrogation: It is unanimously permissible to abrogate the occurrence of a report, Manshurat al-Sharif, Qom, Iran, 2/6 2 Al-Quran al-Karim 2/115

नबियों (अलैहिमुस्सलातु वस्सलाम) ने सजदा किया। इसे कौन मनसूख (निरस्त) मानता है? क्या जो हुआ वह न हुआ हो सकता है? इस खबर से यह हुक्म निकालते हुए कि अल्लाह के अलावा किसी और को सजदा-ए-तहीयत (सम्मान का सजदा) जायज़ है—अगर यह हुक्म था भी तो मनसूख हो गया। 'मुस्लिम' और 'फवातिह' में है:

[अरबी टेक्स्ट बॉक्स] "यहाँ दो बातें हैं: एक खबर का संबोधित लोगों से संबंधित होना, और दूसरा वह आदेश जो उनसे संबंधित है और अनिवार्य है। खबर मनसूख नहीं होती क्योंकि आदेश का होना एक वास्तविकता है जिसे बदला नहीं जा सकता। अलबत्ता, जिस आदेश की खबर दी गई थी वह मनसूख हो गया, और वह आदेश 'खबर' नहीं है। इसलिए, जो खबर है वह मनसूख नहीं होती और जो मनसूख है वह खबर नहीं है।"

[उर्दू बॉक्स का अनुवाद] यहाँ दो बातें हैं: एक यह कि खबर "अमर बिल-मुखातबीन" (संबोधितों को आदेश) से संबंधित है। दूसरी यह कि जो आदेश उनसे संबंधित है वह अनिवार्य है। इसलिए खबर में मनसूख (निरस्तीकरण) नहीं है क्योंकि आदेश का होना एक वास्तविकता है जिसमें वापसी मुमकिन नहीं, अलबत्ता जिस आदेश की खबर दी गई थी उसमें मनसूख होना घटित हुआ है। और वह खबर नहीं है, इसलिए जो खबर है वह मनसूख नहीं और जो मनसूख है वह खबर नहीं। (त)

(166) बक्र ने अल्लाह तआला पर अपनी मनगढ़ंत बातों में पेज 6 पर दावा किया था: "ईश्वर ने कुरान में फरमाया था, 'तुम जिधर भी मुड़ो, उधर ही अल्लाह का चेहरा है।' तुम जिधर भी मुड़ो खुदा उधर ही है, यानी जिस तरफ सजदा करो वह खुदा को ही होगा। बाद में काबा की दिशा तय हो गई। यह आयत भी एक खबरिया जुमला थी, यह कैसे मनसूख हो गई?"

(176 से 182) अब पिता-पुत्री, भाई-बहन के निकाह और नंबर 154 में बताए गए अन्य मामलों की हुरमत (निषेध) का कोई रास्ता नहीं रहा, क्योंकि वे सभी आयतें खबर (जानकारी) थीं और "खबरें मनसूख नहीं होतीं।"

(173) बल्कि यह सब फालतू की बातें हैं। हम साबित कर चुके हैं कि इस सजदा-ए-तहीयत का जायज़ होना किसी स्पष्ट पाठ (नस्स) का हुक्म नहीं है। अगर होगा भी तो कयास (तर्क) से होगा, जो मुजतहिदीन के कयास पर खत्म हो गया।

(171) अगर कयास मान भी लें तो सजदा सम्मान की पराकाष्ठा है। खुद बक्र ने पेज 5 पर कहा है, "इंसान सम्मान का इजहार इससे ज्यादा और किसी रूप में नहीं कर सकता" और पेज 11 पर, "यह आखिरी सम्मान है जो हकीकत में इबादत की आखिरी शान है।" अत्यंत सम्मान के लिए अत्यंत महानता आवश्यक है। कम दर्जे वाले सम्मानित व्यक्ति के लिए उच्चतम स्तर का सम्मान करना सरासर जुल्म है और सर्वोच्च सम्मानित हस्तियों के अधिकारों में हस्तक्षेप है।

गर फर्कए-मरातिब न कुनी ज़ंदीकी (अगर तुम दर्जों के अंतर का ख्याल नहीं रखोगे तो निरी बेदीनी होगी। - त)

---

1 फवातिह अल-रहमूत ब-ज़ैल अल-मुस्तस्फ़ा, बाब फ़िल-नस्ख़: खबर के घटने का निरस्तीकरण सर्वसम्मति से जायज़ है, मन्शूरात अल-शरीफ, कुम, ईरान, 2/6 2 अल-कुरान अल-करीम 2/115

पेज 536/692

علیہم الصلوۃ والسلام نے سجدہ کیا۔ اسے کون منسوخ مانتا ہے کیا واقع غیر واقع ہو سکتا ہے اس خبر سے یہ حکم مستنبط کرتے ہوئے کہ سجدہ تحیت غیر خدا کو جائز ہے یہ حکم اگر تھا تو منسوخ ہوا، مسلم و فواتح میں ہے:

[Arabic Text Box] ھھنا امران الاخبار بتعلق الامر بالمخاطبین والامر المتعلق بھم الموجب ولم ینتسخ الخبر لان وقوع الامر واقع ولم یرتفع وانما نسخ الامر المخبر عنہ وھو لیس خبرا فما ھو خبر لم ینتسخ وما انتسخ لیس بخبر۔1

[Urdu Translation Box] یہاں دو امر ہیں: ایک یہ کہ خبر "امر بالمخاطبین" سے متعلق ہے۔ دوسری یہ کہ جو امر ان سے متعلق ہے وہ موجب ہے۔ لہذا خبر میں نسخ نہیں اس لئے کہ وقوع امر واقع ہے کہ جس میں ارتفاع ممکن نہ ہو، البتہ امر مخبر عنہ میں نسخ واقع ہوا ہے۔ اور وہ خبر نہیں، لہذا جو خبر ہے وہ منسوخ نہیں اور جو منسوخ ہے وہ خبر نہیں۔ (ت)

(۱۶۶) بکر نے اپنے افتراءات علی اللہ تعالٰی میں زعم کیا تھا ص ۶ "کہ خدا نے قرآن میں فرمایا تھا "فَاَیْنَمَا تُوَلُّوْا فَثَمَّ وَجْہُ اللّٰہِ"2 تم جدھر متوجہ ہو خدا اسی طرف ہے یعنی جس طرف سجدہ کرو خدا ہی کو ہوگا، بعد میں سمت کعبہ مقرر ہو گئی یہ آیت بھی جملہ خبر یہ تھی کس طرح منسوخ ہو گئی۔

(۱۷۶ تا ۱۸۲) اب باپ بیٹی۔ بہن بھائی کے نکاح اور دیگر امور مذکورہ نمبر ۱۵۴ کی حرمت کی کوئی راہ نہ رہی کہ وہ تمام آیات اخبار ہی تھیں اور "اخبار منسوخ نہیں ہوتے"

(۱۷۳) بلکہ یہ سب زائد حاجت ہے ہم ثابت کر چکے کہ اس سجدہ تحیت کا جواز نص کا حکم نہیں، ہوگا تو قیاس سے قیاس مجتہدین پر ختم ہو گیا۔

(۱۷۱) قیاس بھی سہی تو سجدہ غایت تعظیم ہے۔ خود بکر نے ص ۵ پر کہا "تعظیم کا اظہار اس سے زیادہ انسان اور کسی صورت سے نہیں کر سکتا" ص ۱۱ "آخری تعظیم ہے جو حقیقت میں عبادت کی آخری شان ہے" اور غایت تعظیم کے لئے نہایت عظمت درکار، کم درجہ معظم کے لئے انتہا درجہ کی تعظیم ظلم صریح ہے اور اعلیٰ معظمین کے حق میں دست اندازی ع

گرفت مرتبہ نکنی زندیقی (اگر تم مراتب کا فرق ملحوظ نہ رکھو گے تو نری بے دینی ہوگی۔ت)

---

1 فواتح الرحموت بذیل المستصفیٰ باب فی النسخ جاز نسخ ایقاع الخبر اتفاقا منشورات الشریف قم ایران ۲/۶ 2 القرآن الکریم ۲/ ۱۱۵

Fatawa Rizvia Volume 22

Among the creation, the highest greatness is for the Prophets (peace and blessings be upon them). Both Adam and Joseph (peace be upon them) were Prophets. To compare non-Prophets, spiritual masters, and shrines to them and declare prostration of respect (Sajda-e-Tazimi) for them is extreme oppression and a violation of the rights of the Prophets.

(175) This is all assuming it was part of the previous Shari'ats. We have already stated that there is no proof for this from the outset. Now, neither the command remains nor is there a need for abrogation (naskh). The command for Adam's prostration was not for humans but for angels; even if it were applicable now, how does it concern us? For Joseph's prostration to be based on original permissibility (Ibahat Asliya) is impossible, and the removal of original permissibility is not abrogation. It is stated in 'Muslim al-Thubut':

رفع مباح الاصل لیس بنسخ	**The removal of original permissibility is not abrogation. (T)**

Similarly, it is stated in 'Kashf-ul-Asrar' that the instruction of the Hadith 'Do not do it' [2] is mandatory to accept, and the prohibition of the prostration of greeting (Sajda-e-Tahiyat) is the command of Allah and His Messenger (Peace and blessings of Allah be upon Him). And Allah Subhanu wa Ta'ala knows best.

Treatise: "Al-Zubdah al-Zakiyyah fi Tahrim Sujud al-Tahiyyah" (The Pure Foam on the Prohibition of the Prostration of Greeting) is completed.

---

1. Muslim al-Thubut, Chapter on Abrogation, issue: Scholars of all Shari'ats agree on its rational permissibility, Matba' Ansari, Delhi, p. 163.
2. Sunan Abi Dawud, Book of Marriage, Chapter on the Husband's Right over the Wife, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/291; Sunan ibn Majah, Chapters on Marriage, Chapter on the Husband's Right over the Wife, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 134.

मखलूक़ (सृष्टि) में सबसे अधिक महानता नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के लिए है। आदम और यूसुफ (अलैहिमस्सलाम) दोनों नबी थे। अतः गैर-नबियों, पीरों और मज़ारों को उन पर क़ियास (तुलना) करके उनके लिए सज्दा-ए-ताज़ीमी (सम्मान का सज्दा) बताना घोर अन्याय है और नबियों के हक़ को छीनना है।

(175) यह सब इसे पूर्व शरीयत मानकर है। हम पहले ही स्पष्ट कर चुके हैं कि मूल रूप से इसका कोई प्रमाण नहीं है। अब न तो हुक्म साबित है और न ही नस्ख़ (रद्द करने) की आवश्यकता है। आदम के सज्दे का हुक्म मनुष्यों के लिए नहीं बल्कि फ़रिश्तों के लिए था; यदि अब भी हो तो हमें इससे क्या? यूसुफ का सज्दा असल मुबाह (मूल अनुमति) के आधार पर होना असंभव है, और मूल अनुमति का हटा लिया जाना नस्ख़ नहीं है। 'मुस्लिम अल-थुबूत' में है:

رفع مباح الاصل لیس بنسخ असल मुबाह का हट जाना नस्ख़ नहीं। (त)

इसी प्रकार 'कश्फ़-उल-असरार' में है, तो हदीस का इरशाद 'ऐसा मत करो' [2] मानना अनिवार्य है, और सज्दा-ए-तहियत (अभिवादन का सज्दा) का हराम होना ही खुदा और रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का हुक्म है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

रिसाला "अल-ज़ुबदतुल ज़किया तहरीमे सुजूदित तहिया" समाप्त हुआ।

---

1. मुस्लिम अल-थुबूत, नस्ख़ का अध्याय, मसला: सभी शरीयतों के विद्वान इसके बौद्धिक औचित्य पर सहमत हैं, मतबा अंसारी दिल्ली, पृ. 163।
2. सुनन अबी दाऊद, निकाह की किताब, पत्नी पर पति के अधिकार का अध्याय, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर, 1/291; सुनन इब्ने माजा, निकाह के अध्याय, पत्नी पर पति के अधिकार का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 134।

مخلوق میں نہایت عظمت انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کے لئے ہے آدم ویوسف علیہما الصلوۃ والسلام دونوں نبی تھے تو غیر انبیاء مشائخ ومزارات کو ان پر قیاس کرکے ان کے لئے سجدہ تعظیمی بتانا ظلم شدید ہے اور انبیاء کا حق تلف کرنا۔

(۱۷۵) یہ سب اسے شریعت سابقہ مان کر ہے۔ ہم بیان کر چکے کہ سرے سے اسی کا ثبوت نہیں اب نہ حکم ثابت نہ نسخ کی حاجت سجدہ آدم کا حکم بشر کو نہ تھا ملائکہ کے لئے اب بھی ہو تو ہمیں کیا، سجدہ یوسف بربنائے اباحت اصلیہ ہو نا ممکن اور اباحت اصلیہ کارفع نسخ نہیں، مسلم الثبوت میں ہے:

رفع مباح الاصل لیس بنسخ اصل اباحت کا اٹھ جانا نسخ نہیں۔ (ت)

اسی طرح کشف الاسرار میں ہے تو ارشاد حدیث لا تفعلوا 2 (ایسا نہ کروت) واجب القبول اور سجدہ تحیت کا حرام ہونا ہی حکم خدا اور رسول جل وعلا وصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔

رسالہ "الزبدۃ الزکیۃ تحریم سجود التحیۃ" ختم شد

---

1 مسلم الثبوت باب فی النسخ مسئلہ اجمع اھل الشرائع علی جواز عقلا مطبع انصاری دہلی ص ۱۶۳

2 سنن ابی داؤد کتاب النکاح باب حق الزوج علی المرأۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۲۹۱ ، سنن ابن ماجہ ابواب النکاح باب حق الزوج علی المرأۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۴

Volume 22 Fatawa Razawiya

Notes (Hawashi)

On some pages of "Al-Zubda al-Zakiyya", there are Arabic notes by the author (may mercy be upon him) which are purely technical and academic and irrelevant to the general reader, hence they were not translated. These Arabic notes have been organized according to each page and hadith/text reference and included at the end of the treatise.

Page 441: Hadith 5, 6 1. I saw it in 'Dala'il abi Nu'aym' and Al-Fasi attributed it to Al-Bayhaqi in 'Matali' al-Musarrat'. (12 - from him) 2. In 'Al-Khasa'is', it was attributed to At-Tabarani and Abi (Nu'aym), and I saw it there and added "fa-tarakoohu" (so they left it) at the end, and in 'Matla' al-Musarrat' it was attributed to Ahmad, Al-Hakim, Al-Bayhaqi, and Al-Baghawi. (12 - from him)

Page 444, Hadith 10 1. He mentioned it as an authority in 'Al-Jami' al-Kabir' and Az-Zarqani mentioned the story. (12 - from him)

Page 445, Hadith 11 1. Khatim al-Huffaz (the Seal of Hadith Scholars) attributed it in 'Ad-Durr al-Manthur' to Ibn Abi Shaybah, and in 'Al-Jami' al-Kabir' to Abd bin Humayd, and in 'Manahil al-Safa' to Baqiyya. (12 - from him)

Page 446, Hadith 12 1. I saw it by Abu Nu'aym and his synthesis (talfiq), and it was attributed in 'Ad-Durr al-Manthur' and 'Al-Jami' al-Saghir' to Al-Hakim, and our teacher Sayyid Ahmad Dahlan attributed it to Al-Bazzar in 'As-Sira al-Nabawiyya'. (12 - from him)

Page 447, Hadith 13 1. I saw it in Ibn Majah, and Ibn Hibban narrated it in 'At-Targhib', and it was attributed to Ahmad in 'Al-Jami' al-Kabir' and to Al-Bayhaqi in 'Ithaf al-Sada'. (12 - from him)

Page 448, Under the statements in Hadith 13 and Hadith 14 1. Ibn Majah said: Hammad bin Zayd narrated to us from Ayyub, from Al-Qasim al-Shaybani, from Abdullah bin Abi Awfa (may Allah be pleased with them both). Al-Qasim: He is among the narrators of Muslim and An-Nasa'i; he and Azhar are both truthful (Saduq), and Hammad and Ayyub are two great luminaries (Taftan) about whose likes no questions are asked. (12 - from him) 2. Khatim al-Huffaz in 'Ad-Durr al-Manthur'. (12 - from him)

जिल्द 22 फतावा रजविया

हवाशी (टिप्पणियाँ)

'अल-जुबदा अल-ज़किया' के कुछ पन्नों पर लेखक (रहमतुल्लाह अलैहि) की अरबी टिप्पणियाँ हैं जो पूरी तरह से तकनीकी और अकादमिक हैं और आम पाठक के लिए अप्रासंगिक हैं, इसलिए उनका अनुवाद नहीं किया गया। इन अरबी टिप्पणियों को प्रत्येक पृष्ठ और हदीस व इबारत के संदर्भ के अनुसार व्यवस्थित करके शोध-पत्र के अंत में शामिल किया गया है।

पृष्ठ 441: हदीस 5, 6 1. मैंने इसे 'दलाइल अबी नुऐम' में देखा और फासी ने इसे 'मतालिल मुसर्रत' में बैहकी की ओर मंसूब (संबद्ध) किया है। (12 - उन्हीं से) 2. 'अल-खसाइस' में इसे तबरानी और अबी (नुऐम) की ओर मंसूब किया गया है, और मैंने इसे वहाँ देखा और अंत में "फ़तरकुहू" (तो उन्होंने उसे छोड़ दिया) जोड़ा, और 'मतला अल-मुसर्रत' में इसे अहमद, हाकिम, बैहकी और बगवी की ओर मंसूब किया गया है। (12 - उन्हीं से)

पृष्ठ 444, हदीस 10 1. उन्होंने इसे 'अल-जामी अल-कबीर' में प्रमाण के रूप में उल्लेख किया और ज़रकानी ने इसकी घटना का वर्णन किया। (12 - उन्हीं से)

पृष्ठ 445, हदीस 11 1. खातिमुल हुफ़्फ़ाज़ (हदीस विद्वानों की मुहर) ने 'अद-दुर्र अल-मन्सूर' में इसे इब्न अबी शैबा की ओर, और 'अल-जामी अल-कबीर' में अब्द बिन हुमैद की ओर, और 'मनाहिल अल-सफा' में बकिया की ओर मंसूब किया है। (12 - उन्हीं से)

पृष्ठ 446, हदीस 12 1. मैंने इसे अबू नुऐम के पास पाया और उनके संयोजन (तल्फ़ीक) को देखा, और 'अद-दुर्र अल-मन्सूर' और 'अल-जामी अल-सगीर' में इसे हाकिम की ओर मंसूब किया गया है, और हमारे उस्ताद सैयद अहमद दहलान ने 'अस-सीरा अल-नबविया' में इसे बज़ार की ओर मंसूब किया है। (12 - उन्हीं से)

पृष्ठ 447, हदीस 13 1. मैंने इसे इब्न माजाह में देखा, इब्न हिब्बान ने इसे 'अत-तरगीब' में वर्णित किया, और 'अल-जामी अल-कबीर' में इसे अहमद की ओर और 'इतहाफ अल-सादा' में बैहकी की ओर मंसूब किया गया है। (12 - उन्हीं से)

पृष्ठ 448, हदीस 13 के कथनों के तहत और हदीस 14 1. इब्न माजाह ने कहा: हमसे हम्माद बिन ज़ैद ने अय्यूब से, उन्होंने कासिम शैबानी से, उन्होंने अब्दुल्लाह बिन अबी औफा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से

रिवायत की। कासिम: वह मुस्लिम और नसाई के रिवायत करने वालों में से हैं; वह और अज़हर दोनों सच्चे (सदूक) हैं, और हम्माद और अय्यूब दो महान व्यक्ति (तफ़्तान) हैं जिनके समान लोगों के बारे में सवाल नहीं किया जाता। (12 - उन्हीं से) 2. खातिमुल हुफ़्फ़ाज़ 'अद-दुर्र अल-मन्सूर' में। (12 - उन्हीं से)

حواشی

الزبدة الزكية کے بعض صفحات پر مصنف علیہ الرحمۃ کے عربی حواشی جو کہ خالص فنی اور علمی ہیں اور عام قاری سے غیر متعلق ہیں لہٰذا ان کا ترجمہ نہ کیا گیا۔ ان عربی حواشی کو ہر صفحہ اور حدیث و نص کے حوالے سے مرتب کر کے رسالہ کے اخیر میں شامل کیا گیا ہے۔

ص ۴۴۱ : حدیث ۵،۶ ۱۔ رأيته في دلائل ابی نعیم وعزاه الفاسی فی مطالع المسرات للبیهقی ۱۲ منه۔

۲۔ عزاه في الخصائص للطبرانی وأبي ورأيته له وزاد في آخره "فتركوه" وعزاه فی مطلع المسرات لا حمد والحاكم والبیهقی والبغوی ۱۲ منه

ص ۴۴۴، حدیث ۱۰ ۱۔ ذكره مستندافی الجامع الكبير وقصه الزرقانی ۱۲ منه۔

ص ۴۴۵، حدیث ۱۱ ۱۔ عزاه خاتم حفاظ فی الدرالمنثور لابن ابي شيبة وفی الجامع الكبير لعبد بن حمید وفی مناهل الصفاء للبقية ۱۲ منه۔

ص ۴۴۶، حدیث ۱۲ ۱۔ رأيته لابی نعیم وتلفقيه وعزاه فی الدرالمنثور والجامع الصغير للحاكم ، وشيخنا السيد احمد دحلان فی السيرة النبوية للبزار ۱۲ منه۔

ص ۴۴۷، حدیث ۱۳۔ ۱۔ رأيته فی ابن ماجة ورد فی الترغيب ابن حبان، وعزاه فی الجامع الكبير لا حمد وفی اتحاف السادة للبیهقی ۱۲ منه

ص ۴۴۸، حدیث ۱۳ میں اقوال کے تحت وحدیث ۱۴ ۱۔ قال ابن ماجة حدثنا حماد بن زيد عن أيوب عن القاسم الشيباني عن عبد الله بن ابي اوفی رضی الله تعالی عنهما۔ القاسم : هو من رجال مسلم

والنسائى هو وأزهر صدوقان وحماد وأيوب تفتان جليلان لا يسأل عن مثلهما ١٢ منه. ٢. خاتم الحفاظ فى الدرالمنثور ١٢ منه.

صفحہ 538 از 692

Volume 22 Fatawa Razawiyya

Page 449 - Under "I say" (Aqulu) in Hadith 15 and Hadith 16: 1. I saw it in the Musnad, attributed marfu' (with a complete chain to the Prophet) in Al-Durr al-Manthur to him and Abu Bakr; and in Al-Jami' al-Kabir of Al-Tabarani in Al-Mu'jam al-Kabir. 12 from it. 2. When Imam Ahmad said: Waki' narrated to us, Al-A'mash narrated to us from Abu Zabiyan from Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him) that when he returned from Yemen... the complete Hadith. 12 from it. 3. I saw it in Abu Dawood, and he attributed it in Al-Targhib, and for the remainder in Ithaf al-Sada. 12 from it.

Page 450, Hadith 17 to 21: 1. Jam' al-Jawami'. 12 from it. 2. With the chain of the first Hadith of Abu Hurairah, then he said: "And in this chapter, there are narrations from Mu'adh bin Jabal, Suraqah bin Malik bin Ju'shum, Aisha, Ibn Abbas, Abdullah bin Abi Awfa, Talq bin Ali, Umm Salama, Anas, and Ibn Umar (may Allah be pleased with them). The Hadith of Abu Hurairah is a Hasan Gharib (good but rare) Hadith from this aspect." End. 12 from it.

Page 455, Hadith 36, 37 and Hadith 38: 1. I saw it in Sahih Muslim, while he attributed it in Jam' al-Jawami' to Ibn Sa'd in Al-Tabaqat, and followed him in Al-Zawajir, and added the Hadith of Al-Tabarani from Ka'b (may Allah be pleased with him). 12 from it. 2. Al-Zarqani mentioned it in the commentary on Al-Muwatta as being like the connected narration that follows it. 12 from it.

Page 466 - Texts 38 to 47: 1. Here are some necessary clarifications. I say: First, in my copy of Al-Wajiz, the word "darurah" (necessity/compulsion) occurred instead of "surah" (form/image). As it states, "It is better not to prostrate because it is disbelief (kufr), so he should not perform what is disbelief out of necessity, as we mentioned regarding being coerced to utter the word of disbelief." This is a misspelling of "surah" (form), as evidenced by its original source, Al-Khulasa, and other books. Even if it were not a misspelling, the phrase "la ya'ti" (he does not do) refers back to "la nazira ila kufr" (not looking at disbelief). How can it be disbelief out of necessity when under coercion? Rather, the meaning is that he does not do it because of his compulsion toward what is disbelief. Thus, his use of the word "darurah" is in place of their phrase "even if it were in a state of coercion."

जिल्द 22 फ़तावा रज़विया

पृष्ठ 449 - हदीस 15 में "अक़ूलु" (मैं कहता हूँ) के तहत और हदीस 16: 1. मैंने इसे मसनद में देखा, अल-दुर अल-मंसूर में इसे मरफूअ (पैगंबर तक जुड़ी हुई श्रृंखला) के रूप में उनके और अबू बक्र के लिए श्रेय दिया गया है; और अल-तबरानी की अल-जामि' अल-कबीर में अल-कबीर के तहत। 12 उसमें से। 2. जब इमाम अहमद ने कहा: वकी' ने हमसे बयान किया, अल-अअमश ने हमसे अबू ज़बयान के हवाले से मुआज़ बिन जबल (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से बयान किया कि जब वे यमन से लौटे... पूरी हदीस। 12 उसमें से। 3. मैंने इसे अबू दाऊद में देखा, उन्होंने अल-तरगीब में इसका श्रेय दिया, और बाकी के लिए इथाफ़ अल-सादा में। 12 उसमें से।

पृष्ठ 450, हदीस 17 से 21: 1. जामि' अल-जवामि'। 12 उसमें से। 2. अबू हुरैरा की पहली हदीस की सनद (श्रृंखला) के साथ, फिर उन्होंने कहा: "और इस विषय में मुआज़ बिन जबल, सुराक़ा बिन मालिक बिन जुअशुम, आयशा, इब्न अब्बास, अब्दुल्ला बिन अबी औफ़ा, तलक़ बिन अली, उम्म सलमा, अनस और इब्न उमर (अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो) से रिवायतें हैं। अबू हुरैरा की हदीस इस पहलू से हसन गरीब (अच्छी लेकिन दुर्लभ) हदीस है।" समाप्त। 12 उसमें से।

पृष्ठ 455, हदीस 36, 37 और हदीस 38: 1. मैंने इसे सहीह मुस्लिम में देखा, जबकि उन्होंने जामि' अल-जवामि' में इसका श्रेय इब्न साद को अल-तबाक़ात में दिया है, और अल-ज़वाज़िर में उनका अनुसरण किया है, और काब (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से अल-तबरानी की हदीस को जोड़ा है। 12 उसमें से। 2. अल-ज़रक़ानी ने अल-मुवत्ता की व्याख्या में इसका उल्लेख वैसे ही किया है जैसे इसके बाद आने वाली मुत्तसिल (जुड़ी हुई) हदीस का। 12 उसमें से।

पृष्ठ 466 - नुसूस (पाठ) 38 से 47: 1. यहाँ कुछ आवश्यक स्पष्टीकरण हैं। मैं कहता हूँ: सबसे पहले, अल-वजीज़ की मेरी प्रति में "صورة" (सूरत - रूप) के स्थान पर "ضرورة" (ज़रूरत - विवशता) शब्द आ गया है। जैसा कि इसमें कहा गया है, "बेहतर यह है कि वह सजदा न करे क्योंकि यह कुफ्र (अविश्वास) है, इसलिए वह विवशतावश वह काम न करे जो कुफ्र है, जैसा कि हमने कुफ्र के शब्द बोलने के लिए मजबूर किए जाने के बारे में कहा था।" यह "صورة" का गलत लेखन (तस़हीफ़) है, जैसा कि इसके मूल स्रोत 'अल-खुलासा' और अन्य पुस्तकों से प्रमाणित होता है। और यदि यह गलत लेखन न भी हो, तो "ला याती" (वह नहीं करता) का संबंध "ला नाज़िर इला कुफ्र" से है। दबाव में विवशतावश किया गया कार्य कुफ्र कैसे हो सकता है? बल्कि अर्थ यह है कि वह विवशतावश उस

कार्य को नहीं करता जो कुफ़्र है। अत; उनका "ज़रूरत" शब्द उनके इस कथन "भले ही वह दबाव की स्थिति में हो" के स्थान पर है।

جلد ۲۲ فتاویٰ رضویہ

ص ۴۴۹۔ حدیث ۱۵ میں اقول کے تحت و حدیث ۱۶ ۱۔ رأیتہ فی المسند عزاہ مرفوعاً فی الدر المنثور لہ و لابی بکر، و فی الجامع الکبیر للطبرانی فی الکبیر ۱۲ منہ ۲۔ اذ قال الامام احمد حدثنا وکیع، ثنا الاعمش عن ابی ظبیان عن معاذ بن جبل رضی اللہ تعالیٰ عنہ انہ لما رجع من الیمن---- الحدیث ۱۲ منہ ۳۔ رأیتہ فی ابی داؤد لہ عزاہ فی الترغیب و للبقیۃ فی اتحاف السادۃ ۱۲ منہ

ص ۴۵۰، حدیث ۱۷ تا ۲۱ ۱۔ جمع الجوامع ۱۲ منہ ۲۔ بسند حدیث ابی ہریرۃ الاول ثم قال و فی الباب عن معاذ بن جبل و سراقۃ بن مالک بن جعشم و عائشۃ و ابن عباس و عبداللہ بن ابی اوفی و طلق بن علی و ام سلمۃ و أنس و ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہم حدیث ابی ہریرۃ حدیث حسن غریب من ہذا الوجہ اھ ۱۲ منہ۔

ص ۴۵۵، حدیث ۳۶، ۳۷ و حدیث ۳۸ ۱۔ رأیتہ فی صحیح مسلم و انما عزاہ فی جمع الجوامع لابن سعد فی الطبقات و تبعہ فی الزواجر و زاد حدیث الطبرانی عن کعب رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۱۲ منہ۔ ۲۔ ذکرہ کالموصول الآتی بعدہ الزرقانی علی الموطأ ۱۲ منہ

ص ۴۶۶۔ نصوص ۳۸ تا ۴۷ ۱۔ ھھنا تنبیھات لابد منھا فاقول اولاً وقع فی نسختی الوجیز "ضرورۃ" مکان "صورۃ" اذ قال الافضل ان لا یسجد لانہ کفر، فلا یاتی بما ھو کفر ضرورۃ کما قلنا فی الاکراہ علی اجراء کلمۃ الکفر اھ وھذا تصحیف "صورۃ" بشھادۃ اصلہ الخلاصۃ و سائر الکتب وان لم یکن فمتعلق بلایأتی "لا ناظر الی "کفر" وکیف یکون اذا بالاکراہ کفراً ضرورۃ بل المعنی، لا یأتی لاضطرارہ بما ھو کفر، فیکون قولہ ضرورہ مکان قولھم وان کان فی حالۃ الاکراہ۔

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

Secondly, the last three omitted the word 'surah' (form) like Al-Wajiz in that manuscript. The meaning of omitting 'surah' is an essential meaning because, as you know, there is no actual disbelief (kufr) under duress. Evidence for this is the statement in Jam' al-Anhur from Al-Ikhtiyar, connected to it: "If one prostrates before a sultan as a greeting, he does not become an unbeliever (kafir)." The statement in Al-Wajiz regarding this issue, connected to it, says: "He becomes an unbeliever according to some scholars."

Thirdly, there is a major omission in the printed version of Al-Khulasa. After the statement mentioned in point 19—"If he intends it as a greeting, he does not become an unbeliever"—it says, "and it is better not to do what is disbelief in form." An ignorant person might mistakenly think that prostration is not contrary to the original principle. How flawed is this, considering his earlier words: "It is a major sin and complete proper worship is what we quoted there." He mentioned that issue cited in 'Siyar al-Fatawa' and 'Al-Asl', stating: "If a Muslim is told, 'Prostrate to the king or we will kill you,' it is better not to prostrate because it is disbelief. And it is better not to perform what is disbelief in form..." All of this was omitted from the printed version, from the words "he said" and "this corresponds to" up to "it is better, so let it be known."

Fourthly, the issue is attributed in Al-Ghiyathiya, Nisab al-Ihtisab, and Minah al-Rawd from Al-Muhit to Waqi'at al-Natifī. It contains abbreviation, or rather, limitation. This is because Al-Natifī, as mentioned in points 45 to 55, cites two scenarios. In one, he rules that it is better not to prostrate because it is disbelief in form. In the other, which is what I mention regarding prostration of greeting, he rules that it is better to prostrate. The three narrators omitted the second scenario, so the ruling became general for both. The phrasing of Al-Natifī, as in 'Ghayat al-Bayan' from 'Waqi'at al-Imam al-Sadr al-Shahid' from 'al-Masa’il' from 'Waqi'at al-Natifī', is as follows: "If a Muslim is told, 'Prostrate to the king or we will kill you,' it is better not to prostrate because it is disbelief, and it is better not to perform what is disbelief in form even under duress. But if the prostration is a prostration of greeting, then it is better to prostrate because it is not disbelief." This is evidence that prostrating with the intention of greeting when in fear is not disbelief. Based on this analogy, one who prostrates before a sultan as a greeting does not become an unbeliever. Al-Itqani said: "Up to here are the words of al-Waqi'at."

फतावा रिज़विया, खंड 22

दूसरा: पिछले तीन लोगों ने उस नुस्खे में अल-वजीज़ की तरह 'सूरत' (रूप) शब्द छोड़ दिया है। 'सूरत' शब्द छोड़ने का अर्थ अनिवार्य अर्थ है, क्योंकि जैसा कि आप जानते हैं, जबरदस्ती (इकराह) के तहत वास्तव में कोई कुफ्र (अविश्वास) नहीं है। इसका प्रमाण अल-इख्तियार से जम' अल-अनहुर का कथन है, जो इससे जुड़ा हुआ है: "यदि कोई सुल्तान के सामने सम्मान (तहिया) के रूप में सजदा करता है, तो वह काफिर नहीं होता।" और इस मसले पर अल-वजीज़ का कथन है: "कुछ उलेमाओं के अनुसार वह काफिर हो जाता है।"

तीसरा: अल-खुलासा के मुद्रित संस्करण में एक गंभीर चूक है। बिंदु 19 में दिए गए कथन के बाद —"यदि उसका इरादा सम्मान देना है, तो वह काफिर नहीं होता"—लिखा है, "और बेहतर यह है कि वह काम न किया जाए जो रूप में कुफ्र है।" एक अज्ञानी व्यक्ति यह समझ सकता है कि सजदा मूल सिद्धांत के विरुद्ध नहीं है। यह कितना दोषपूर्ण है, जबकि उनके पहले के शब्द थे: "यह एक बड़ा गुनाह है और पूर्ण सही इबादत वही है जो हमने वहाँ उद्धृत की है।" उन्होंने 'सियर अल-फतावा' और 'अल-अस्ल' में उद्धृत उस मसले का उल्लेख किया और कहा: "यदि एक मुसलमान से कहा जाए, 'बादशाह को सजदा करो वरना हम तुम्हें मार डालेंगे', तो बेहतर है कि सजदा न करे क्योंकि यह कुफ्र है। और बेहतर यह है कि वह काम न करे जो रूप में कुफ्र है..." मुद्रित संस्करण में यह सब "उन्होंने कहा" और "यह इसके अनुरूप है" से लेकर "बेहतर है, अतः जान लो" तक हटा दिया गया है।

चौथा: अल-ग़ियाथिया, निसाब अल-इहतिसाब और मिनह अल-रौज़ में अल-मुहीत से वाक़िआत अल-नातिफ़ी के हवाले से यह मसला दिया गया है। इसमें संक्षिप्तीकरण, बल्कि सीमितता है। ऐसा इसलिए है क्योंकि अल-नातिफ़ी ने, जैसा कि बिंदु 45 से 55 में आएगा, दो स्थितियाँ बताई हैं। एक में उन्होंने निर्णय दिया कि सजदा न करना बेहतर है क्योंकि यह रूप में कुफ्र है। दूसरी स्थिति में, जिसका ज़िक्र मैं सम्मान के सजदे के संदर्भ में कर रहा हूँ, उन्होंने निर्णय दिया कि सजदा करना बेहतर है। तीनों नकल करने वालों ने दूसरी स्थिति को हटा दिया, जिससे यह निर्णय दोनों स्थितियों पर सामान्य रूप से लागू हो गया। अल-नातिफ़ी के शब्द, जैसा कि 'ग़ायत अल-बयान' में 'वाक़िआत अल-इमाम अल-सद्र अल-शहीद' से 'अल-मसायल' और 'वाक़िआत अल-नातिफ़ी' के हवाले से हैं, इस प्रकार हैं: "यदि एक मुसलमान से कहा जाए, 'बादशाह को सजदा करो वरना हम तुम्हें मार डालेंगे', तो बेहतर है कि सजदा न करे क्योंकि यह कुफ्र है, और बेहतर है कि वह काम न करे जो रूप में कुफ्र है, भले ही वह

जबरदस्ती की स्थिति में हो। लेकिन यदि सजदा सम्मान का सजदा है, तो बेहतर है कि सजदा करे क्योंकि यह कुफ़्र नहीं है।" यह इस बात का प्रमाण है कि डर की स्थिति में सम्मान की नीयत से किया गया सजदा कुफ़्र नहीं है। इस कयास (तुलना) के आधार पर, जो सुल्तान के सामने सम्मान के तौर पर सजदा करता है, वह काफिर नहीं होता। अल-इत़क़ानी ने कहा: "यहाँ तक वाक़िआत के शब्द हैं।"

पृष्ठ 540 / 692

وثانیًا (دوسرا یہ کہ): آخری تینوں نے اس نسخے میں الوجیز کی طرح لفظ 'صورت' چھوڑ دیا ہے، اور 'صورت' کا چھوڑنا بمعنی ضرورت ہے جیسا کہ آپ کو معلوم ہے کہ حقیقت میں اکراہ (زبردستی) کی صورت میں کفر نہیں ہوتا۔ اس پر دلیل الجامع الانہر کی الاختیار سے منقول یہ عبارت ہے جو اس سے متصل ہے: "اگر کوئی سلطان کے سامنے بطور تحیہ (سلامی) سجدہ کرے تو وہ کافر نہیں ہوتا۔" اور اسی مسئلے میں الوجیز کا قول اس سے متصل ہے کہ "بعض مشائخ کے نزدیک وہ کافر ہو جاتا ہے۔"

وثالثًا (تیسرا یہ کہ): یہاں خلاصہ کے مطبوعہ نسخے میں ایک بڑی غلطی (سقط) ہے، کیونکہ اس نے نمبر 19 میں گزرے ہوئے قول کے بعد کہ "اگر اس سے تحیہ کا ارادہ کرے تو کافر نہیں ہوگا" یہ لکھا: "اور افضل یہ ہے کہ وہ کام نہ کرے جو صورتاً کفر ہے۔" تو جاہل یہ وہم کرے گا کہ سجدہ اصل کے خلاف نہیں ہے، حالانکہ ان کا کلامِ سابق اس کی تردید کرتا ہے کہ "یہ گناہِ کبیرہ ہے اور صحیح کامل عبادت وہی ہے جو ہم نے وہاں نقل کی"۔ انہوں نے سیر الفتاویٰ اور الاصل میں مذکور اس مسئلے کا ذکر کرتے ہوئے کہا: "اگر کسی مسلمان سے کہا جائے کہ بادشاہ کو سجدہ کر ورنہ ہم تجھے قتل کر دیں گے، تو افضل یہ ہے کہ سجدہ نہ کرے کیونکہ یہ کفر ہے، اور افضل یہ ہے کہ وہ کام نہ لائے جو صورتاً کفر ہے..." تو مطبوعہ نسخے میں "قال" اور "ہذا موافق" سے لے کر "والافضل فلیعلم" تک یہ سب کلام ساقط (حذف) ہو گیا ہے۔

ورابعًا (چوتھا یہ کہ): الغیاثیہ، نصاب الاحتساب اور منح الروض میں المحیط کے حوالے سے یہ مسئلہ واقعات الناطفی کی طرف منسوب ہے، اور اس میں اختصار بلکہ اقتصار (کمی) ہے۔ اس کی وجہ یہ ہے کہ ناطفی نے جیسا کہ نمبر 45 سے 55 میں آئے گا، دو صورتیں ذکر کی ہیں۔ ایک

میں یہ حکم دیا کہ افضل یہ ہے کہ سجدہ نہ کرے کیونکہ یہ صورتاً کفر ہے۔ اور دوسری صورت میں، جس کا میں تذکرہ کر رہا ہوں یعنی سجدہ تحیہ، اس میں یہ حکم دیا کہ افضل یہ ہے کہ سجدہ کرے۔ ان تینوں ناقلین نے دوسری صورت کو حذف کر دیا، جس سے یہ حکم دونوں صورتوں کے لیے عام ہو گیا۔ ناطفی کی عبارت جیسا کہ غایۃ البیان میں واقعات الامام الصدر الشہید سے مسائلِ واقعات الناطفی کے حوالے سے ہے، وہ یوں ہے: "اگر کسی مسلمان سے کہا جائے کہ بادشاہ کو سجدہ کر ورنہ تجھے قتل کر دیں گے تو افضل یہ ہے کہ سجدہ نہ کرے کیونکہ یہ کفر ہے، اور افضل یہ ہے کہ اکراہ کی حالت میں بھی وہ کام نہ کرے جو صورتاً کفر ہے۔ لیکن اگر سجدہ بطورِ تحیہ ہے تو افضل یہ ہے کہ سجدہ کر لے کیونکہ یہ کفر نہیں ہے۔" پس یہ اس بات کی دلیل ہے کہ خوف کی حالت میں نیتِ تحیہ سے سجدہ کرنا کفر نہیں ہوتا، لہٰذا اسی قیاس پر جو سلطان کے سامنے بطورِ تحیہ سجدہ کرے وہ کافر نہیں ہوگا۔ اتقانی نے کہا: "یہاں تک لفظِ واقعات ختم ہوئے۔"

Fatawa Ridawiyya Volume 22

I say: Based on this detail, specifying it as "disbelief in appearance" (kufr suratan) is in the case where he was not ordered to perform the prostration of greeting (tahiyyah), but rather was specifically ordered to perform the prostration of worship. They stated it generally, as is the implication of the general statements in "al-Waqi'at", for the scenario opposing the prostration of greeting based on a subtle deduction: that prostration is outwardly for worship. Thus, if they stated it generally, the outward appearance is seeking disbelief (kufr). So how then if they were pleased with worship? If he does it, he has come with what is disbelief in appearance, for there is no reality [to it] with coercion as long as his heart is at rest with faith. The better path is to be patient. If they explicitly requested the prostration of greeting, which is not disbelief, then there was no coercion to disbelief. If he does it, he has not come with disbelief in meaning or appearance. So the better path is to preserve life. As for the way of those who omitted the latter scenario, and like them the text of "al-Asl" and the other seven remaining [sources]... So I say: And derived from the first [view] is that prostration is disbelief absolutely, but not reality-based disbelief under coercion, for it is the appearance of disbelief. Thus, it is better to perform it absolutely. And the second [view] is that there is no disbelief except in the prostration of worship. It is known that the coerced person whose heart is at rest with faith does not intend it [as worship]. So it is not disbelief in reality. However, prostration, regardless of its form, whether with the intention of greeting or without any intention, only occurs in the appearance of disbelief, for there is no difference in appearance here between it and the prostration of worship. Therefore, the better path is to not perform it at all. To this second deduction went Imam, the author of "al-Khulasa," then al-Bazzazi, as they both placed this issue in the "Asl al-Fatawa" as a support, because the prostration of greeting is not disbelief. This is how the words of the noble scholars should be understood. Praise be to Allah, the Guardian of blessings. (12 Minhu) Page 274, Text 100, Chapter One. The wording in "al-Quhistani": It is disliked to bow, meaning close to ruku', like prostration. (End of quote) I say: The wording "it is disliked" (yukrahu) is not in "al-Quhistani." Rather, his text is what I have made you hear, then its interpretation is that bowing resembles prostration as he said. What is narrated from him is that it is like prostration, but not in its ruling. So there is an error in the reference, and it contradicts what he himself stated three lines before this: that whoever prostrates on his face becomes a sinner, committing a major sin... (End of quote). Let this be noted. (12 Minhu)

मैं कहता हूँ: तो इस विवरण के आधार पर इसे स्वरूपतः(सूरतन) कुफ़्र कहना उस स्थिति में विशेष है जब उसे अभिवादन के सजदे (सजदा-ए-तहिया) का आदेश न दिया गया हो, बल्कि विशेष रूप से इबादत के सजदे का आदेश दिया गया हो। और उन्होंने इसे सामान्य रूप से कहा जैसा कि 'अल-वाकियात' के सामान्य उल्लेख का अर्थ है, उस स्थिति के लिए जो अभिवादन के सजदे के विपरीत है, एक सूक्ष्म निष्कर्ष पर आधारित है और वह यह कि सजदा स्पष्ट रूप से इबादत के लिए होता है। तो जब उन्होंने सामान्य रूप से कहा, तो स्पष्ट रूप से कुफ़्र की मांग है, तो फिर क्या स्थिति होगी जब वे इबादत पर राजी हों? यदि उसने ऐसा किया, तो वह ऐसी चीज़ लाया जो स्वरूपतः कुफ़्र है, क्योंकि मजबूरी (इकराह) के साथ वास्तविकता नहीं रहती जब तक कि उसका दिल ईमान पर स्थिर हो। तो बेहतर यह है कि वह धैर्य रखे। और यदि उन्होंने स्पष्ट रूप से अभिवादन के सजदे की मांग की हो, जो कुफ़्र नहीं है, तो कुफ़्र पर कोई मजबूरी नहीं हुई। यदि उसने ऐसा किया, तो वह न तो अर्थ में और न ही स्वरूप में कुफ़्र लाया। तो बेहतर यह है कि वह जान की रक्षा करे। और रहा उन लोगों का तरीका जिन्होंने अंतिम स्थिति को छोड़ दिया, और उनके समान 'अल-अस्ल' का पाठ है और अन्य शेष सात। तो मैं कहता हूँ: और पहले विचार से यह निकलता है कि सजदा पूर्णतः कुफ़्र है लेकिन मजबूरी में वास्तविक कुफ़्र नहीं है क्योंकि यह कुफ़्र का स्वरूप है, तो बेहतर यह है कि इसे पूरी तरह से किया जाए। और दूसरा यह कि इबादत के सजदे के बिना कोई कुफ़्र नहीं है और यह ज्ञात है कि जिस व्यक्ति पर मजबूरी की गई और उसका दिल ईमान पर स्थिर है, वह उसका इरादा नहीं करता। तो वह वास्तविकता में कुफ़्र नहीं होगा। सिवाय इसके कि सजदा कैसा भी हो, चाहे अभिवादन की नीयत से हो या बिना नीयत के वह केवल कुफ़्र के स्वरूप में ही होता है क्योंकि यहाँ स्वरूप में इसके और इबादत के सजदे के बीच कोई अंतर नहीं है। इसलिए बेहतर यह है कि इसे बिल्कुल न किया जाए। और इसी दूसरे निष्कर्ष की ओर इमाम, 'अल-खुलासा' के लेखक, फिर बज़ाज़ी गए हैं क्योंकि उन दोनों ने इस मसले को 'अस्ल अल-फ़तावा' में समर्थन के रूप में रखा है, क्योंकि अभिवादन का सजदा कुफ़्र नहीं है। विद्वानों के शब्दों को इसी तरह समझा जाना चाहिए। और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो नेमतों का स्वामी है। (१२ मिन्हा) पृष्ठ २७४, पाठ १००, अध्याय एक। 'अल-कुहिस्तानी' में शब्द यह है: झुकना यानी रुकू के करीब होना सजदे की तरह नापसंद (मकरूह) है। (अंत) मैं कहता हूँ: 'अल-कुहिस्तानी' में "मकरूह" शब्द नहीं है। बल्कि उनका पाठ वह है जो मैंने आपको सुनाया है, फिर उसकी व्याख्या यह है कि झुकना सजदे के समान है जैसा कि उन्होंने कहा। उनसे जो वर्णित है

वह यह है कि यह सजदे के समान है लेकिन इसके फैसले में नहीं। तो यह संदर्भ में एक गलती है। और यह उस बात के विपरीत है जो उन्होंने स्वयं इससे तीन पंक्तियाँ पहले कही थी: कि जो कोई अपने चेहरे के बल सजदा करता है वह पापी बन जाता है, एक बड़ा पाप करता है... (अंत) अतः इस पर ध्यान दिया जाना चाहिए। (१२ मिन्हा)

पृष्ठ ५४१ का ६९२

اقول: فعلی هذا التفصیل تخصیص کونه کفرا صورة اذا لم یأمره بسجود التحیة ای بل امره بسجود العبادة خاصة۔ واطلقوا کما هو مفاد اطلاق الواقعات الصورة المقابلة لسجود التحیة مستند الی نزع دقیق وهو ان السجود ظاهرا لعبادة، فاذا اطلقوا کان الظاهر طلب الکفر فکیف اذا رضوا علی العبادة، فان فعل کان آتیاً بما هو کفر صورة اذ لا حقیقة مع الاکراه مادام قلبه مطمئناً بالایمان فالا فضل ان یصبر واذا صرحوا بطلب سجود التحیة و لیس بکفر لم یکن الاکراه علی الکفر فان فعل لم یأت بالکفر معنی ولا صورة فالافضل حفظ المهجة واماً علی طریقة هؤلاء الذین ترکوا الصورة الاخیرة، ومثلهم نص الاصل وغیره السبعة الباقین۔ فأقول: ومنزوعاً عن الاول ان السجدة کفر مطلقاً لکن لا کفر حقیقة مع الاکراه فأنه صورة کفر، فالافضل ان یأتی بها مطلقاً، والثانی ان لا کفر الا سجود العبادة ومعلوم ان المکره المطمئن قلبه بالایمان لا ینویها۔ فلا یکون کفرا حقیقة غیر ان السجدة کیف کانت ولو بنیة التحیة او بدون نیة انما تقع علی صورة کفر اذ لا فرق فی الصورة ههنا وبین سجود العبادة، فالافضل ان لا یأتی بها مطلقاً والی هذا النزع الثانی ذهب الامام صاحب الخلاصة ثم البزازی اذ جعلا هذا المسألة فی اصل الفتاوی مؤیدة، لان سجود التحیة لیس بکفر، هکذا ینبغی ان یفهم کلمات العلماء الکرام والحمد للہ ولی الانعام ۱۲منہ۔ ص ۲۷۴، نص ۱۰۰، فصل اول اللفظه فی القهستانی یکره الانحناء ای قریب الرکوع کالسجود اهـ اقول: لیس فی القهستانی "لفظة یکره" انما نصه ما اسمعنك ثم تاویله انه تشبه الانحناء بالسجود کما قال، المنقول عنه، انه کالسجود لا فی الحکم، فیکون غلطاً فی الحوالة۔ ومخالفاً لما قدمه نفسه قبل هذا بثلاثة اسطر، ان من سجد علی وجه یصیر آثماً مرتکباً للکبیرة۔ ۔ ۔ اه فلیتنبه ۱۲منہ۔

Fatawa Rizvia, Volume 22

Page 748, Text 119, Section 1 1. What appeared after it in 'Al-Jam' was his text: "In Al-Quhistani it is disliked according to Al-Tabarani, not according to Abu Yusuf..." End. I wrote on it, I say: May Allah have mercy on the commentator, an oversight occurred on his part. Indeed, the text of Al-Quhistani and in 'Al-Muhit' is that bowing to a ruler and others is disliked; the issue ended here. [Then he began on the issue of the text and hugging while wearing a single waistcloth, so he explained it by saying: [And] it is disliked according to the two companions (Imam Abu Hanifa and Imam Muhammad), not according to Abu Yusuf [hugging] etc. And the commentator himself and his text had already estimated this a few lines before this when they said: [It is disliked to wear a waistcloth without a shirt according to the two companions, and according to Abu Yusuf it is not disliked] End. So glory be to Him who does not decline and does not forget. 12 (from him)]

Page 504, Text 91, Section 2 19. Truly, if the author is like (the author of) 'Saif al-Naqi', then return (to truth) is impossible: "They pass through religion as the arrow passes through the game, then they do not return." And if it is the same gentleman in whose name this writing was published, then he wants to become a Sufi, and a Sufi immediately returns to the Truth (Haqq), for he is not a slave of his self (nafs). It is not surprising if, with a fair look, he sees this treatise and repents from his statement and publishes the prohibition of prostration to other than Allah. And Allah is the Guide. 12 (from him)

Page 542 of 692

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

पेज 748, इबारत 119, फ़स्ल अव्वल 1. इसके बाद 'अल-जमअ' में वह आया जिसका पाठ यह है: "और 'कुहिस्तानी' में है कि यह तबरानी के अनुसार मकरूह है, न कि अबू यूसुफ के अनुसार..." समाप्त। मैंने इस पर लिखा, मैं कहता हूँ: अल्लाह टिप्पणीकार (शारेह) पर रहम करे, उनसे चूक हो गई। वास्तव में 'कुहिस्तानी' का पाठ यह है, और 'अल-मुहीत' में है कि सुल्तान और दूसरों के लिए झुकना मकरूह है; मसला यहाँ समाप्त हो गया। [फिर उन्होंने मूल पाठ (मतन) के मसले और एक तहबंद (इज़ार) में गले मिलने के बारे में शुरू किया, तो इसकी व्याख्या अपने इस कथन से की: [और] यह दोनों साथियों (इमाम अबू हनीफा और इमाम मुहम्मद) के अनुसार मकरूह है, न कि अबू यूसुफ के अनुसार [गले मिलना] आदि। और टिप्पणीकार ने खुद और उनके मूल पाठ ने इससे कुछ पंक्तियाँ पहले इसका आकलन किया था जब उन्होंने कहा था: [तहबंद के बिना कमीज़ पहनना दोनों साथियों के अनुसार मकरूह है, और अबू यूसुफ के अनुसार मकरूह नहीं है] समाप्त। तो पवित्र है वह जो न कभी टलता है और न भूलता है। 12 (उन्ही से)]

पेज 504, इबारत 91, फ़स्ल दोयम 19. वाकई अगर लेखक 'सैफ अल-नक़ी' (के लेखक) जैसा है, तो वापसी असंभव है: "वे दीन से इस तरह निकल जाते हैं जैसे तीर शिकार से निकल जाता है, फिर वे वापस नहीं लौटते।" और अगर वे वही सज्जन हैं जिनके नाम से यह लेख प्रकाशित हुआ है, तो वे सूफी बनना चाहते हैं और सूफी तुरंत सत्य (हक़) की ओर लौट आता है। क्योंकि वह अपने नफ़्स (मन) का गुलाम नहीं होता। आश्चर्य नहीं कि इंसाफ की नज़र से इस रिसाले (पुस्तिका) को देखकर वे अपनी बात से तौबा कर लें और गैर-खुदा को सजदा करने की हरामगी (मनाही) प्रकाशित करें। और अल्लाह ही हिदायत देने वाला है। 12 (उन्ही से)

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

ص ۷۴۸، نص ۱۱۹ فصل اول ۱۔ وقع بعده في الجمع مانصه وفي القهستاني يكره عند الطبراني لا عند ابي يوسف ۔۔۔ اھ کتبت علیه اقول رحم الله الشارح، وقع منه سبق نظر، انما نص القهستاني، وفي المحيط انه يكره الانحناء للسلطان وغيره انتهت المسئلة الى ههنا۔ [ثم شرع في مسئلة المتن وعناقه في ازار واحد فشرحه بقوله [و] يكره عند الطرفين لا عند ابي يوسف [عناقه] الخ وقد قدر الشارح نفسه ومتنه قبل هذا بأسطر اذا قالا [يكره ان ازار بلا قميص عند الطرفين [وعند ابي يوسف لا يكره] اھ فسبحان من لا يزل ولا ينسى ۱۲ منه]

ص ۵۰۴، نص ۹۱ فصل دوم ۱۹۔ بجراگر مصنف سیف النقی جیسا ہے تو رجوع ناممکن "يمرقون من الدين كما يمرق الهم من الرمية ثم لايعودون" اور اگر وہی صاحب ہیں جن کے نام سے یہ تحریر شائع ہوئی تو وہ صوفی بننا چاہتے ہیں اور صوفی فورا رجوع الی الحق کرتا ہے۔ کہ وہ نفس کا بندہ نہیں ہوتا۔ عجب نہیں کہ بنگاہ انصاف اس رسالہ کو دیکھ کر اپنے قول سے توبہ اور سجدہ غیر کی تحریم شائع کریں۔ واللہ الھادی ۱۲ منہ

Fatawa Razvia, Volume 22

Problem 187: From Muradabad, Madrasa Ahle Sunnat, Bazar Diwan, sent by Molvi Abdul Wadud Sahib Bengali Qadri Barkati Razvi, a student of the mentioned madrasa, 2nd Jamadi-ul-Awwal 1336 AH. A person is being prostrated to by his disciples (mureeds). When asked why he doesn't forbid them from prostrating, he replied that he neither forbids them nor commands them. What is the ruling regarding him? Explain and be rewarded. The Answer: This person is in great error. It is obligatory upon him to forbid the disciples. And it is obligatory upon the disciples to refrain from this forbidden (haram) act. And Allah Almighty knows best.

Problem 188: From Post Office Sirajganj, District Pabna, sent by Molvi Muhammad Abdul Qadir Sahib, Head Teacher of Madrasa Jaunpuri, 10th Jamadi-ul-Awwal 1336 AH. First party: Molvi Muhammad Salim Jaunpuri; Second party: Molvi Abdul Bari Noakhali. On December 30, 1917, at Thana Qazipur, outskirts of Sirajganj, Pabna, a debate took place between the first and second parties in the presence of the Magistrate and Police Officer of Sub-Division Sirajganj, where a mediator was appointed. The statement of the first party is that 'Sajda-e-Tahiyat' (prostration of respect), whether by bowing (inhina), placing the forehead, or like bowing in prayer (Ruku), is haram in every way and a major sin. Also, singing, dancing, ecstasy (wajd), clapping, shouting, and making noise, and 'Tawajud' i.e., forcing oneself into a state of ecstasy in a gathering of common people as contemporary Sufis do, which causes distress to people, children, the elderly, and the sick, and disturbs their sleep, is absolutely unlawful. This party presented the following arguments for this claim: (First) Sajda-e-Tahiyat was permissible in previous religions but has been abrogated in our Sharia, as evidenced by the Quranic verse: "And he does not command you to take angels and prophets as lords. Would he command you to disbelief after you have become Muslims?" [1] This verse was specifically revealed regarding Sajda-e-Tahiyat, as reported by Abdur Razzaq in his Tafsir (As...

[1] Quran Al-Kareem 3/80 Page 543 of 692

फ़तावा रज़विया, खंड 22

मसला 187: मुरादाबाद, मदरसा अहले सुन्नत, बाज़ार दीवान से, प्रेषक मौलवी अब्दुल वदूद साहब बंगाली क़ादरी बरकाती रज़वी, छात्र उक्त मदरसा, 2 जमादी-उल-अव्वल 1336 हिजरी। एक व्यक्ति को उसके मुरीद (शिष्य) सजदा करते हैं। उससे पूछा गया कि आप मुरीदों को सजदा करने से मना क्यों नहीं करते? उसने उत्तर दिया कि मैं मुरीदों को न तो मना करता हूँ और न ही हुक्म देता हूँ। उनके बारे में क्या हुक्म है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। जवाब: यह व्यक्ति बहुत बड़ी ग़लती पर है। उस पर फ़र्ज़ (अनिवार्य) है कि वह मुरीदों को मना करे। और मुरीदों पर फ़र्ज़ है कि वे इस हराम कार्य से बाज़ आएँ। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 188: पोस्ट ऑफिस सिराजगंज, जिला पाबना से, प्रेषक मौलवी मोहम्मद अब्दुल क़ादिर साहब, मुख्य शिक्षक मदरसा जौनपुरी, 10 जमादी-उल-अव्वल 1336 हिजरी। प्रथम पक्ष: मौलवी मोहम्मद सलीम जौनपुरी; द्वितीय पक्ष: मौलवी अब्दुल बारी नोवाखाली। 30 दिसंबर 1917 को थाना काजीपुर, सिराजगंज, पाबना के बाहरी इलाके में मजिस्ट्रेट और सब-डिवीजन सिराजगंज के पुलिस अधिकारी की उपस्थिति में प्रथम और द्वितीय पक्षों के बीच बहस हुई, जिसमें एक मध्यस्थ नियुक्त किया गया था। प्रथम पक्ष का बयान है कि 'सजदा-ए-तहियत' (सम्मान का सजदा), चाहे वह झुकने (इन्हिना), माथा जमीन पर रखने या रुकू की तरह हो, हर तरह से हराम है और कबीरा गुनाह (बड़ा पाप) है। इसके अलावा गाना, नाचना, वज्द (समाधि/उन्माद), तालियां बजाना, ज़ोर से चिल्लाना और शोर मचाना, और 'तवाजद' यानी आम जनता की सभा में खुद को ज़बरदस्ती वज्द में लाना जैसा कि आजकल के सूफी करते हैं, जिससे लोगों, बच्चों, बुजुर्गों और बीमारों को तकलीफ पहुँचती है और उनकी नींद में खलल पड़ता है, पूरी तरह नाजायज़ है। इस पक्ष ने इस दावे के लिए निम्नलिखित प्रमाण प्रस्तुत किए: (पहला) पिछली शरीयतों में सजदा-ए-तहियत जायज़ था और हमारी शरीयत में निरस्त (मंसूख) हो गया है, जैसा कि कुरानी आयत से प्रमाणित है: "और वह तुम्हें यह हुक्म नहीं देगा कि तुम फरिश्तों और नबियों को रब बना लो। क्या वह तुम्हें कुफ्र का हुक्म देगा जब तुम मुसलमान हो चुके हो?" (त)[1] यह आयत विशेष रूप से सजदा-ए-तहियत के बारे में नाज़िल हुई है जैसा कि अब्दुर रज़्ज़ाक ने अपनी तफ़सीर में उद्धृत किया है (जैसा कि...

[1] अल-कुरान अल-करीम 3/80 पृष्ठ 543 का 692

مسئلہ ۱۸۷: از مراد آباد مدرسہ اہلسنت بازار دیوان مرسلہ مولوی عبدالودود صاحب بنگالی قادری برکاتی رضوی طالب علم مدرسہ مذکور ۲ جمادی الاولیٰ ۱۳۳۶ھ ایک شخص کو اس کے مریدین سجدہ کرتے ہیں اس سے دریافت کیا گیا کہ آپ مریدین کو سجدہ سے منع نہیں کرتے۔ انھوں نے جواب دیا کہ میں مریدین کو منع بھی نہیں کرتا اور حکم بھی نہیں کرتا۔ ان کا کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا۔ الجواب: یہ شخص بہت خطا پر ہے۔ اس پر فرض ہے کہ مریدوں کو منع کرے۔ اور مریدوں پر فرض ہے کہ اس فعل حرام سے باز آئیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۸۸: از پوسٹ آفس سراج گنج ضلع پاپنہ مرسلہ مولوی محمد عبد القادر صاحب مدرس اول مدرسہ جونپوری ۱۰ جمادی الاولیٰ ۱۳۳۶ھ فریق اول مولوی محمد سالم جونپوری فریق دوم مولوی عبد الباری نواکھالوی، بتاریخ ۳۰ دسمبر ۱۹۱۷ء تھانہ قاضی پور مضافات سراج گنج پاپنہ فریق اول و ثانی کا بموجودگی مجسٹریٹ و افسر پولیس سب ڈویژن سراج گنج مباحثہ ہوا جس میں منصف مانا گیا تھا فریق اول کا یہ بیان ہے کہ سجدہ تحیت انحناء و وضع الجبہہ کے طور پر اور مثل رکوع کے ہر طرح سے کرنا حرام ہے اور گناہ کبیرہ ہے اور غناء و رقص اور وجد اور تالیاں بجانا اور زور سے چلانا اور شور کرنا اور تواجد یعنی اپنے کو زبردستی وجد میں لانا جلسہ میں عوام کو مجتمع کر کے چنانچہ صوفیائے زمانہ حال کیا کرتے ہیں جس میں لوگوں کو اور بچے بوڑھے اور مریضوں کو ایذا پہنچے اور ان کی نیند میں خلل ہو بالکل ناجائز ہے اس دعویٰ کے دلائل اس فریق نے ذیل میں پیش کئے: (اول) شرائع سابقہ میں سجدہ تحیت جائز تھا اور ہماری شریعت میں منسوخ ہو گیا بدلیل آیت قرآنی: "وَلَا يَأْمُرَكُمْ اَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلٰٓئِكَةَ وَ النَّبِيّٖنَ اَرْبَابًاؕ اَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ اِذْ اَنْتُمْ مُّسْلِمُوْنَ ۧ " اور نہ تمہیں یہ حکم دے گا کہ تم فرشتوں اور انبیاء کرام کو رب بنالو اس کے بعد کہ تم

مسلمان ہوگئے ہو۔ (ت)[1] یہ آیت خاص سجدہ تحیت کے بارے میں نازل ہوئی ہے کما اخرج عبد الرزاق فی تفسیرہ (جیسا کہ

[1] القرآن الکریم ۳/۸۰ صفحہ 543 کا 692

Abdul Razzaq has extracted this in his Tafsir. (Similarly, it is in Tafsir Baydawi, Tafsir Kabir, Abu al-Saud, and Tafsir Madarik.)

(Second) is the Hadith: "If I were to command anyone to prostrate to another, I would have commanded the woman (wife) to prostrate to her husband." This is because the Hadith prohibiting the prostration of respect (Sajda Tahiyyat) is Mutawatir (continuously narrated), as stated in Tafsir Aziz and Fatawa Bazzaziyah. And in Radd al-Muhtar, it is said: "In this there is evidence for the abrogation of the Book (Quran) by the Sunnah" (i.e., the abrogation of a Quranic verse by a pure Hadith is permissible and correct).

(Third) is that we are followers (Muqallid); it is obligatory for us to follow the path of Allah. All jurists (fuqaha) and imams have written that the prostration of respect, singing, and dancing are forbidden, and there is a consensus (ijma) of the Ummah on this. Other arguments of the first group are found in the following books: Nazm al-Durar by Maulana Abdul Haq Muhajir Makki, Maktub Imam Rabbani, Fatawa Shah Abdul Aziz Sahib (late), Fatawa Qazi Khan, Alamgiri, Kifayah, and Ayni Sharh Hidaya, Shami, Ash'at al-Lam'at, Tirmidhi, Ayni Sharh Bukhari, Tafsir Kabir, Jalalayn, Khazin, Baydawi, Siraj al-Munir, Kashshaf, Abu al-Saud, Ahmadi, Tafsir Muhyi al-Din ibn Arabi, etc. On the other hand, the claim of the second group is that performing the prostration of respect for the sake of veneration, falling into it, and bowing is permissible and allowed, provided it is not in the form of prayer, the forehead does not touch the ground, it is not done without purification, and it is permissible in every way; rather, on the condition that it does not contain mockery of a Muslim or mockery of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), or blasphemous words, or descriptions of wine and adultery, command and prohibition; and if it contains an incentive towards worship and awakening from heedlessness, and the listener listens with a truthful heart and sincere intention, and the singer also sings observing the aforementioned conditions. In a state of involuntary emotion, dancing, ecstasy (wajd), and feigning ecstasy (tawajud)—i.e., bringing oneself into ecstasy with effort—is commendable with a true intention, otherwise it is blameworthy. In the case of overwhelming involuntary emotion, clapping is also permissible. Here are the arguments of this group regarding the permissibility of the prostration of respect:

(First) Verse: "And when We said to the angels, 'Prostrate before Adam,' and they prostrated..." (And remember when We commanded the angels to prostrate to Hazrat Adam, then all except Iblis prostrated to him.)

1 Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Suckling, Chapter on what has been narrated regarding the husband's right over the woman, Amin Company Delhi 1/138; Sunan Ibn Majah, Chapters on Marriage, Chapter on the husband's right over the woman, HM Saeed Company Karachi p. 134. 2 Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter on Istibra etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/246. 3 Al-Quran al-Karim 2/34.

अब्दुल रज्ज़ाक ने अपनी तफ़सीर में इसकी तख़रीज फरमाई है। (यही तफ़सीर बैज़ावी, तफ़सीर कबीर, अबू अल-सऊद और तफ़सीर मदारिक में भी है।)

(दूसरी) हदीस है: "अगर मैं किसी को दूसरे के लिए सज्दा करने का हुक्म देता, तो मैं औरत (पत्नी) को हुक्म देता कि वह अपने शौहर के लिए सज्दा करे।" क्योंकि सज्दा-ए-तहीयत (सम्मान का सज्दा) की मनाही की हदीस मुतवातिर है जैसा कि तफ़सीर अज़ीज़ और फ़तावा बज़ाज़िया में है। और रद्द अल-मुह्तार में है: "इसमें यह दलील है कि किताबुल्लाह (यानी किसी क़ुरआनी आयत) का नस्ख़ (निरसन) हदीस-ए-पाक से जायज़ और सही है।"

(तीसरी) यह कि हम मुक़ल्लिद हैं, हम पर अल्लाह के हुक्मों की पैरवी वाजिब है और तमाम फ़ुक़हा और इमामों ने सज्दा-ए-तहीयत, ग़िना (गायन) और रक़्स (नृत्य) को हराम लिखा है और इस पर उम्मत का इज्मा (सहमति) भी हो गया है। पहले पक्ष की अन्य दलीलें निम्न किताबों में हैं: मौलाना अब्दुल हक़ मुहाजिर मक्की की नज़्म अल-दुरर, मकतूब इमाम रब्बानी, फ़तावा शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब मरहूम, फ़तावा क़ाज़ी खां, आलमगीरी, किफ़ाया और ऐनी शरह हिदाया, शामी, अशअ़तुल लमआत, तिर्मिज़ी, ऐनी शरह बुख़ारी, तफ़सीर कबीर, जलालैन, ख़ाज़िन, बैज़ावी, सिराजुल मुनीर, कश्शाफ़, अबू अल-सऊद, अहमदी, तफ़सीर मुहीउद्दीन इब्न अरबी आदि। दूसरी ओर, दूसरे पक्ष का यह दावा है कि ताज़ीम के लिए सज्दा-ए-तहीयत करना और उसमें गिरना और झुकना जायज़ और मुबाह (अनुमेय) है, बशर्ते कि वह नमाज़ की शक्ल में न हो, माथा ज़मीन पर न लगे और पाकी की हालत में न हो, और हर तरह से जायज़ है; बल्कि शर्त यह है कि इसमें किसी मुसलमान की निंदा या अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की निंदा, कुफ़्र वाले शब्द, शराब और ज़िना का वर्णन न हो; और इसमें इबादत की ओर प्रेरित करना और ग़फ़लत (लापरवाही) से जगाना हो, और सुनने वाला सच्चे दिल और सच्ची नीयत से सुने, और गाने वाला भी ऊपर बताई गई शर्तों का पालन करते हुए गाए। बेइख्तियार (अनियंत्रित) हालत में रक़्स, वज्द और तवाजुल यानी कोशिश करके अपने आप को वज्द में लाना सच्ची नीयत के साथ प्रशंसनीय है, वरना निंदनीय है, और बेइख्तियारी के ग़लबे में तालियाँ बजाना भी जायज़ है। सज्दा-ए-तहीयत के जायज़ होने पर इस पक्ष की दलीलें ये हैं:

(पहली) आयत: "और जब हमने फ़रिश्तों से फरमाया कि आदम को सज्दा करो, तो उन सब ने सज्दा किया..." (और याद करो जब हमने (हुक्म के तौर पर) फ़रिश्तों से फरमाया कि हज़रत आदम को सज्दा करो, तो सब ने (शैतान के अलावा) उन्हें सज्दा किया।)

1 जामी अल-तिर्मिज़ी, रज़ाअत के अध्याय, औरत पर शौहर के अधिकार के बारे में जो वर्णन है, अमीन कंपनी दिल्ली 1/138; सुनन इब्न माजा, निकाह के अध्याय, औरत पर शौहर का अधिकार, एचएम सईद कंपनी कराची पृ. 134। 2 रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहत, बाब अल-इस्तिबरा आदि, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत 5/246। 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 2/34।

عبدالرزاق نے اپنی تفسیر میں اس کی تخریج فرمائی۔ت) ایسا ہی تفسیر بیضاوی و تفسیر کبیر و ابوالسعود و تفسیر مدارک میں ہے۔

(دوسری) حدیث لامر ت المرأۃ ان تسجد لزوجھا (اگر سجدہ کسی کے لئے جائز ہوتا تو میں عورت (بیوی) کو حکم دیتا کہ شوہر کے لئے سجدہ کرے۔ت) کی ہے کیونکہ سجدہ تحیت کی ممانعت کی حدیث متواتر ہے جیسا کہ تفسیر عزیز و فتاوی بزازیہ میں ہے۔ اور ردالمحتار میں ہے : فیہ دلیل علی نسخ الکتاب بالسنۃ (اس میں یہ دلیل ہے کہ کتاب اللہ (یعنی کسی آیت قرآنی) کا نسخ حدیث پاک سے جائز اور درست ہے۔ت)

(سوم) یہ کہ ہم مقلد ہیں ہم پر اللہ صاحب کی تقلید واجب ہے اور تمام فقہاء وائمہ نے سجدہ تحیت و غنا و رقص کو حرام لکھا ہے اور اس پر امت کا اجماع بھی ہو گیا ہے اور دیگر دلائل اس پر فریق اول کے کتب ذیل میں ہیں نظم الدرر ومؤلفہ مولانا عبدالحق مہاجر مکی، مکتوب امام ربانی فتاوی شاہ عبدالعزیز صاحب مرحوم، فتاوی قاضی خاں، عالمگیری، کفایہ و عینی شرح ہدایہ۔ شامی، اشعتہ اللمعات، ترمذی، عینی شرح بخاری، تفسیر کبیر، جلالین، خازن، بیضاوی، سراج المنیر، کشاف، ابوالسعود، احمدی، تفسیر محی الدین ابن عربی و غیرہا اور فریق ثانی کا یہ دعوی ہے کہ تعظیم کے واسطے سجدہ تحیت کرنا اور اس میں گرنا اور جھکنا جائز و مباح ہے بشریکہ نماز کی ہیئت پر نہ ہو اور نہ پیشانی زمین پر لگائے اور باطہارت نہ ہو اور ہر طرح سے جائز ہے بلکہ بشرطیکہ اس میں ہجو مسلم و ہجو رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یا کلمات کفریہ و وصف شراب و مزنیہ امر و نہر ہے اور اس میں ترغیب الی العبادۃ اور ایقاظ عن الغفلۃ ہو اور سامع صدق دل اور صدق نیت سے سنے اور قوال بھی رعایت شرائط مذکورہ گائے اور اضطراری حالت میں رقص و وجد و

تواجد یعنی بہ تکلف اپنے کو وجد میں لانا سچی نیت سے محمود ہے ورنہ مذموم ہے اور غلبہ اضطرار میں تالیاں بجانا بھی جائز ہے جواز سجدہ تحیت میں اس فریق کے یہ دلائل ہیں:

(اول) آیت: "وَ اِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِکَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْا" الخ (اور یاد کرو جب ہم نے (بطور حکم) فرشتوں سے فرمایا کہ حضرت آدم کو سجدہ کرو تو سب نے (سوائے شیطان) انہیں سجدہ کیا الخ۔ ت)

---

1 جامع الترمذی ابواب الرضاع باب ماجاء فی حق الزوج علی المرأة امین کمپنی دہلی ۱ / ۱۳۸،

سنن ابن ماجہ ابواب النکاح باب حق الزوج علی المرأة ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۴ 2

ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء وغیرہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۴۶ 3

القرآن الکریم ۲ / ۳۴

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

(Second) Al-aslu fil-ashya'i al-ibahatu (The basic principle concerning things is permissibility, provided there is no prohibitor). (Third) Shara'i'u man qablana hujjatun lana ma lam yazhar lana nasikhun fi shar'ina (The laws of previous nations are a proof for us as long as no abrogation has appeared for us in our law. -T) (Fourth) The hadith of Ibn Khuzaymah's dream and his prostrating on the blessed forehead of the Holy Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) and other proofs from the following books: Tafsir Kabir, Ibn Mas'ud, Tafsir Baidawi, Wahidi and Husayni, Kashshaf, Madarik, Azizi, and Tafsir Kalani by Abdul Karim Gujarati, mentioned in Fatawa Azizi, as well as Alamgiri, Qazi Khan, Musallam al-Thubut, Tanqih al-Talwih etc. Since I was appointed as a mediator and arbitrator in this matter, I considered the arguments of both parties without bias. Undoubtedly, the angels prostrated to Adam (peace be upon him), and Jacob (peace be upon him) and his sons prostrated to Joseph (peace be upon him). According to the preferred view, it was a prostration of greeting (Sajda Tahiyyat). At that time, the prostration of greeting was permissible, but now it has been abrogated. Instead of the prostration of greeting, Allah Almighty has granted us the 'Salam' (greeting of peace), as He says:

"فَاِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوْتًا فَسَلِّمُوْا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبٰرَكَةً طَيِّبَةً ط" etc.	**When you enter houses, give the prayer of peace to your people; that prayer which is from Allah Almighty, great, blessed, and pure etc. (i.e., greet the household members with Salam). -T**

It became known that the greeting of this Ummah is Salam, and the verse "And when you are greeted with a greeting, greet [in return] with one better than it or [at least] return it [in a like manner]" (Quran 4:86) is also supporting it (When you are greeted with words of prayer, greet with better words or at least return the same words. -T). From this verse, responding to the greeting became obligatory. So, if 'greeting' here meant 'prostration of greeting', then it would be obligatory for the listener to also perform a prostration of greeting in response, whereas no one holds this view. And the verse "Nor would he order you to take the angels and prophets as lords" (Quran 3:80) (and he will never command you that angels and...)

---

1 Al-Ashbah wal-Naza'ir, Art 1, Rule 3, Idarat al-Qur'an Karachi, 1/87. 2 Usul al-Bazdawi, Chapter: Shara'i'u man qablana, Qadimi Kutub Khana Karachi, p. 232; Musallam al-Thubut, Second Principle, The Sunnah, issue: We and the Prophet (peace

be upon him) follow the laws before us, Matba' Ansari Delhi, p. 207. 3 Al-Qur'an al-Karim, 24/61. 4 Al-Qur'an al-Karim, 4/86. 5 Al-Qur'an al-Karim, 3/80.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

(द्वितीय) अल-अस्लु फ़िल-अश्याइ अल-इबाहा (तमाम चीज़ों में असल यह है कि वे मुबाह (जायज़) हैं। बशर्ते कि कोई रुकावट न हो)। (तृतीय) शरैउ मन क़बलना हुज्जतुन लना मा लम यज़हर लना नासिखुन फ़ी शरइना (हमसे पहली शरीअतें हमारे लिए दलील हैं जब तक कि हमारी शरीअत में उनका कोई नासिख (रद्द करने वाला हुक्म) ज़ाहिर न हो। -त) (चतुर्थ) इब्न खुज़ैमा के सपने की हदीस और उनका रसूल-ए-मक़बूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की पेशानी मुबारक पर सज्दा करना और अन्य दलीलें निम्न किताबों से हैं: तफ़सीर कबीर, इब्न मसऊद, तफ़सीर बैज़ावी, वाहिदी व हुसैनी और कशशाफ़ व मदारिक व अज़ीज़ी और तफ़सीर कलानी अब्दुल करीम गुजराती जिसका ज़िक्र फ़तावा अज़ीज़ी में है और आलमगीरी, क़ाज़ी खान, मुसल्लमुल सुबूत व तनक़ीहुल तलवीह वग़ैरह में। चूंकि इसमें मुझे निष्पक्ष और मध्यस्थ नियुक्त किया गया था, इसलिए मैंने बिना किसी पक्षपात के दोनों पक्षों की दलीलों पर विचार किया। बेशक फरिश्तों ने आदम अलैहिस्सलाम को और याकूब अलैहिस्सलाम और उनके बेटों ने यूसुफ अलैहिस्सलाम को, पसंदीदा राय के अनुसार, सज्दा-ए-तहीयत (अभिवादन का सज्दा) ही किया था। उस समय सज्दा-ए-तहीयत जायज़ था, अब निरस्त हो गया है और सज्दा-ए-तहीयत के बजाय अल्लाह तआला ने हमें सलाम अता फ़रमाया है जैसा कि फ़रमाता है:

"فَاِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوْتًا فَسَلِّمُوْا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبٰرَكَةً طَيِّبَةً ط"	**जब तुम अपने घरों में दाखिल हो तो (वहां) अपने लोगों को सलामती की दुआ दिया करो वह दुआ जो अल्लाह तआला की तरफ़ से बड़ी बाबरकत और पाकीज़ा है आदि (यानी घर वालों को सलाम किया करो)। -त**
आदि	

मालूम हुआ कि इस उम्मत की तहीयत सलाम है और इसकी पुष्टकारी आयत "और जब तुम्हें अभिवादन के साथ अभिवादन किया जाए, तो उससे बेहतर अभिवादन करो या उसे (उसी तरह) लौटा दो" (कुरान 4:86) (जब तुम्हें दुआ के शब्दों से सलाम किया जाए तो उससे उम्दा अल्फाज़ से सलाम करो या कम से कम वही अल्फाज़ लौटा दो। -त) भी है। इस आयत से तहीयत का जवाब देना फ़र्ज़ हुआ, अतः अगर यहाँ तहीयत से सज्दा-ए-तहीयत मुराद हो तो सुनने वाले को भी सज्दा-ए-तहीयत जवाबन करना फ़र्ज़ होगा, हालांकि इसका कोई कायल (समर्थक) नहीं। और आयत "और वह तुम्हें कभी यह हुक्म न देगा कि तुम फरिश्तों और नबियों को रब बना लो" (कुरान 3:80) (और वह तुम्हें हरगिज़ यह हुक्म न देगा कि फरिश्तों और...)

1 अल-अशबाह वल-नज़ायर, फ़न 1, कायदा 3, इदारतुल क़ुरआन कराची, 1/87। 2 उसूलुल बज़दवी, बाब: शरैउ मन क़बलना, क़दीमी कुतुब खाना कराची, पृ. 232; मुसल्लमुल सुबूत, अस्ल 2, अस्सुनह, मसला: हम और नबी अलैहिस्सलाम पिछली शरीअतों के पैरोकार हैं, मतबअ अंसारी दिल्ली, पृ. 207। 3 अल-क़ुरआन अल-करीम, 24/61। 4 अल-क़ुरआन अल-करीम, 4/86। 5 अल-क़ुरआन अल-करीम, 3/80।

(دوم) الاصل فی الاشیاء الاباحۃ (تمام اشیاء میں اصل یہ ہے کہ وہ مباح ہیں۔ بشرطیکہ کوئی مانع نہ ہو) (سوم) شرائع من قبلنا حجۃ لنا ما لم یظھر لنا ناسخ فی شرعنا (ہم سے پہلی شریعتوں ہمارے لئے دلیل جب تک ہماری شریعت میں ان کا کوئی ناسخ ظاہر نہ ہو۔ ت) (چہارم) حدیث رؤیا ابن خزیمہ اور ان کا رسول مقبول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی پیشانی مبارک پر سجدہ کرنا اور دیگر دلائل کتب ذیل ہے: تفسیر کبیر، ابن مسعود، تفسیر بیضاوی، واحدی و حسینی وکشاف ومدارک وعزیزی و تفسیر کلانی عبدالکریم گجراتی جس کا ذکر فتاوی عزیزی میں ہے اور عالمگیری قاضی خان، مسلم الثبوت و تنقیح تلویح وغیرہا، میں چونکہ اس میں منصف اور ثالث قرار دیا گیا تھا لہذا دونوں فریق کے دلائل میں بلارعایت میں نے غور کیا بیشک ملائکہ نے آدم علیہ الصلوۃ والسلام کو اور یعقوب علیہ السلام اور ان کے بیٹوں نے یوسف علیہ الصلوۃ والسلام کو بقول راجح سجدہ تحیت ہی کیا تھا اس وقت سجدہ تحیت جائز تھا اب منسوخ ہو گیا اور بجائے سجدہ تحیت کے اللہ تعالٰی نے ہم کو سلام عطا فرمایا ہے جیسا کہ فرماتا ہے۔

"فَاِذَا دَخَلْتُمْ بُیُوْتًا فَسَلِّمُوْا عَلٰٓی اَنْفُسِکُمْ تَحِیَّۃً مِّنْ عِنْدِ اللّٰہِ مُبٰرَکَۃً طَیِّبَۃً ط" الخ

جب تم اپنے گھروں میں داخل ہو تو (وہاں) اپنے لوگوں کو سلامتی کی دعا دیا کرو وہ دعا جو اللہ تعالٰی کی طرف بڑی بابرکت اور پاکیزہ ہے الخ (یعنی گھر والوں کو سلام کیا کرو)۔ ت

معلوم ہوا کہ اس امت کی تحیت سلام ہے اور اس کی مؤید آیت "وَاِذَا حُیِّیْتُمْ بِتَحِیَّۃٍ فَحَیُّوْا بِاَحْسَنَ مِنْھَآ اَوْ رُدُّوْھَا" (جب تمھیں لفظ دعا سے سلام کیا جائے تو اس سے عمدہ الفاظ سے سلام کرو یا کم از کم وہی الفاظ لوٹا دو۔ ت) بھی ہے اس آیت سے تحیت کا جواب دینا فرض ہوا پس اگر تحیت سے یہاں سجدہ تحیت مراد ہو تو سامع کو بھی سجدہ تحیت جواباً کرنا فرض ہوگا حالانکہ اس کا کوئی

قائل نہیں اور آیت "وَلَا یَاْمُرَکُمْ اَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلٰٓئِکَۃَ وَ النَّبِیّٖنَ اَرْبَابًا" (اور وہ تمھیں ہرگز یہ حکم نہ دے گا کہ فرشتوں اور

---

1 الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الثالثۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۸۷ 2 اصول البزدوی باب شرائع من قبلنا قدیمی کتب خانہ کراچی ص ۲۳۲، مسلم الثبوت الاصل الثانی السنۃ مسئلہ نحن والنبی علیہ السلام متعبدون شرائع من قبلنا مطبع انصاری دہلی ص ۲۰۷ 3 القرآن الکریم ۲۴ / ۶۱ 4 القرآن الکریم ۴ / ۸۶ 5 القرآن الکریم ۳ / ۸۰

Fatawa Razawiya, Volume 22

Under the discussion of "taking prophets as Lords etc.", commentators such as Tafsir Kabir, Tafsir Abu al-Saud, Tafsir Kashaf, and Madarik etc. write that this verse was revealed to prohibit the prostration of salutation (Sajda-e-Tahiyyat).

[Arabic Column]: As Abd al-Razzaq narrated in his Tafsir, and Ibn Jarir and Ibn Abi Hatim narrated from Ibn Jurayj and from Hasan, who said: It reached me that a man said: O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), we greet you as we greet each other, so should we not prostrate to you? He said: No, but honor your prophet and recognize the right for those entitled to it, for it is not appropriate for anyone to prostrate to anyone besides Allah. Then Allah Almighty revealed the verse "It is not for a human etc." and Abd bin Humayd narrated similarly from Hasan.

[Urdu Column]: As Abd al-Razzaq narrated in his Tafsir, and Ibn Jarir and Ibn Abi Hatim narrated from Ibn Jurayj and Khwaja Hasan Basri; he said: Information reached me that a person said in the court of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): O Messenger of Allah (blessings and peace be upon you), we greet you in the same way we greet each other; should we not prostrate to you? He said: No, but do honor and revere your Prophet. And recognize the right for its rightful owners because it is not fitting or appropriate for anyone to prostrate to anyone besides Allah Almighty. Then Allah Almighty revealed this verse: "It is not for a human etc.". And Abd bin Humayd narrated similarly from Hazrat Hasan. (T)

Furthermore, all books of Hadith and books of Jurisprudence (Fiqh) are full of its prohibition, as is not hidden from the people of knowledge (T). And singing, ecstasy, rhythmic movements, dancing, and clapping—although some Sufis have attempted to prove the permissibility of some matters like singing and ecstasy through weak and feeble arguments—they are absolutely insignificant, because the sayings and actions of Sufis cannot be a proof in Sharia and religion. And how excellent is what Shah Waliullah (may Allah have mercy on him) said (T):

[Persian]: Consider the existence of the Sufis as a blessing, but their sayings and actions hold no weight.

[Urdu Translation]: Regard the existence of the noble Sufis as a boon, but their words and deeds (when compared to the Book and Sunnah) possess no value or standing within themselves. (Therefore, the proof and evidence is only that which Allah Almighty and His Messenger declare. T)

1 Al-Durr al-Manthur with reference to Abd bin Humayd from Hasan under verse 3/97, Qom Iran 2/44; Mafatih al-Ghayb (Tafsir Kabir) 8/117; Al-Kashaf 1/440; Madarik al-Tanzil 1/166.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

नबियों को "रब" बना लो इत्यादि के तहत, तफ़सीर कबीर, तफ़सीर अबू अल-सऊद, तफ़सीर कशाफ़ और मदारिक जैसे व्याख्याकारों ने लिखा है कि यह आयत सम्मान के सजदे (सजदा-ए-तहियत) के निषेध में अवतरित हुई थी।

[अरबी कॉलम]: जैसा कि अब्द अल-रज़्ज़ाक ने अपनी तफ़सीर में उद्धृत किया, और इब्न जरीर और इब्न अबी हातिम ने इब्न जुरैज और हज़रत हसन से उद्धृत किया कि उन्होंने कहा: मुझे यह खबर मिली कि एक व्यक्ति ने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में अर्ज़ किया: या रसूलल्लाह (अलैहिस्सलातो वस्सलाम), हम आपको उसी तरह सलाम करते हैं जैसे हम एक-दूसरे को करते हैं, तो क्या हम आपको सजदा न करें? आपने फरमाया: नहीं, बल्कि अपने नबी का सम्मान और आदर करो। और हक को उसके हकदारों के लिए पहचानो क्योंकि किसी के लिए यह उचित और योग्य नहीं कि वह अल्लाह के सिवा किसी और को सजदा करे। फिर अल्लाह तआला ने यह आयत नाजिल फरमाई "मा काना लि-बशरिन" इत्यादि। और अब्द बिन हुमैद ने हज़रत हसन से इसी तरह की रिवायत की है।

[उर्दू कॉलम]: जैसा कि अब्द अल-रज़्ज़ाक ने अपनी तफ़सीर में उद्धृत किया, और इब्न जरीर और इब्न अबी हातिम ने इब्न जुरैज और ख्वाजा हसन बसरी से रिवायत की, फरमाया: मुझे यह सूचना मिली कि एक व्यक्ति ने हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की बारगाह में निवेदन किया: या रसूलल्लाह (अलैहिस्सलातो वस्सलाम) हम आपको वैसे ही सलाम करते हैं जैसे हम एक-दूसरे को सलाम करते हैं, क्या हम आपको सजदा न करें? इरशाद फरमाया: नहीं, हाँ अलबत्ता अपने नबी की इज़्ज़त और तौक़ीर करो। और हक़ को उसके अहल के लिए पहचानो क्योंकि किसी के लिए यह ज़ेबा और लायक नहीं कि वह अल्लाह तआला के अलावा किसी को सजदा करे, तो फिर अल्लाह तआला ने यह आयत नाज़िल फरमाई "मा काना लि-बशरिन" इत्यादि। और अब्द बिन हुमैद ने हज़रत हसन से इसी प्रकार रिवायत की। (त)

इसके अलावा, हदीस की सभी किताबों और फ़िक़्ह की किताबों में इसका निषेध भरा पड़ा है, जैसा कि विद्वानों पर छिपा नहीं है। (त) और गायन, वज्द (परमानंद), थिरकना, नृत्य और तालियां बजाना—हालांकि कुछ सूफ़ियों ने इन चीजों जैसे गायन और वज्द को कमजोर और दुर्बल तर्कों से जायज़ साबित करने की कोशिश की है—मगर वह बिल्कुल महत्वहीन है क्योंकि सूफ़ियों के कथनी और

करनी शरीयत और धर्म में प्रमाण नहीं हो सकते। और शाह वलीउल्लाह (रहमतुल्लाह अलैहि) ने क्या खूब फरमाया है (त):

[फारसी]: सूफ़ियों के अस्तित्व को गनीमत समझो, लेकिन उनकी बातों और कार्यों का कोई मूल्य नहीं है।

[उर्दू अनुवाद]: सूफ़ियों के अस्तित्व को गनीमत (वरदान) समझें लेकिन उनकी बात और कार्य (किताब और सुन्नत के मुक़ाबले में) अपने आप में कोई मूल्य और महत्व नहीं रखते। (इसलिए प्रमाण और दलील वही है जो अल्लाह तआला और उसका रसूल फरमाएं। त)

---

1 अद-दुर अल-मंसूर, अब्द बिन हुमैद के हवाले से हज़रत हसन से, आयत 3/97 के तहत, क़ुम ईरान 2/44; मफ़ातीह अल-ग़ैब (तफ़सीर कबीर) 8/117; अल-कशाफ़ 1/440; मदारिक अल-तंजील 1/166।

نبیوں کو "رب" بنالو الخ ت) کی ذیل میں مفسرین جیسے تفسیر کبیر، تفسیر ابو السعود، تفسیر کشاف ومدارک وغیرہ ہم لکھتے ہیں کہ یہ آیت سجدہ تحیت کی ممانعت میں نازل ہوئی ہے۔

[Arabic Column]: کما اخرج عبد الرزاق فی تفسیرہ واخرج ابن جریر وابن ابی حاتم عن ابن جریج و عن الحسن قال بلغنی ان رجلا قال یا رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نسلم علیك کما یسلم بعضنا علی بعض افلا نسجدلك قال لا ولکن اکرموا نبیکم واعرفوا الحق لاھلہ فانہ لاینبغی ان یسجد لاحد من دون اللہ فانزل اللہ تعالی ما کان لبشر الخ واخرج عبد بن حمید عن الحسن مثلہ۔

[Urdu Column]: جیسا کہ عبدالرزاق نے اپنی تفسیر میں اس کی تخریج کی، اور ابن جریر اور ابن حاتم نے ابن جریج اور خواجہ حسن بصری سے تخریج کی، فرمایا مجھے یہ اطلاع پہنچی کہ ایک شخص نے حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی بارگاہ میں عرض کی: یا رسول اللہ (علیک الصلوۃ والسلام) ہم آپ کو اسی طرح سلام کرتے ہیں جس طرح ہم ایک دوسرے کو سلام کرتے ہیں کیا ہم آپ کو سجدہ نہ کریں؟ ارشاد فرمایا: نہیں، ہاں البتہ اپنے نبی کی عزت وتوقیر کرو۔ اور حق کو اس کے اہل کے لئے پہچانو کیونکہ کسی کے لئے یہ زیبا اور لائق نہیں کہ وہ اللہ تعالٰی کے علاوہ کسی کو سجدہ کرے تو پھر اللہ تعالٰی نے یہ آیت نازل فرمائی ماکان لبشر الخ۔ اور عبد بن حمید نے حضرت حسن سے اسی طرح تخریج فرمائی۔ (ت)

علاوہ ازیں تمام کتب احادیث اور کتب فقہ میں اس کی ممانعت بھری پڑی ہے کما لایخفی علی اھل العلم (جیسا کہ اہل علم پر پوشیدہ نہیں۔ت) اور غنا و وجد تواجد ورقص و تالیا بجانا گوان میں بعض امور جیسے غنا و وجد بعض صوفیہ نے رکیک اور کمزور دلائل سے جواز ثابت کیا ہے مگر وہ

بالکل لاشیئ ہے کیونکہ صوفیہ کے اقوال وافعال شریعت ومذہب میں حجت نہیں ہو سکتے ولنعم ما قال شاہ ولی اللہ رحمہ اللہ تعالیٰ (حضرت شاہ ولی اللہ رحمہ اللہ تعالیٰ کیا خوب فرمایا۔ت)

[Persian]: وجود صوفیہ را غنیمت داں و قول و فعل ایشاں وقعتی ندارد۔

[Urdu Translation]: صوفیائے کرام کے وجود کو غنیمت جانئے لیکن ان کا قول اور فعل (کتاب وسنت کے مقابلہ میں) اپنے اندر کوئی قدر و وقعت نہیں رکھتا (لہذا حجت اور دلیل وہی ہے جو اللہ تعالیٰ اور اس کا رسول فرمائیں۔ت)

---

1 الدر المنثور بحوالہ عبد بن حمید عن الحسن تحت آیت ۳ / ۹۷ قم ایران ۲ / ۴۴، مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر) ۸ / ۱۱۷، الکشاف ۱ / ۴۴۰، مدارك التنزیل ۱ / ۱۶۶

Volume 22 Fatawa Rizwia

And it is written in Tafsir Ahmadi, Awarif, and other works that Junayd (may Allah the Almighty have mercy on him) had repented from singing (music) in the latter part of his life. In the Holy Quran, Allah the Pure says:

"And incite whomever of them you can with your voice"[1] (And mislead whoever of them you can overcome [from the path of truth] with your voice. [T])

In Tafsir Ahmadi, it is written: "Mentioned in Al-Fatawa al-Imadiyya and Al-Awarif, Mujahid said that it indicates the prohibition of singing, and that is because the saying 'incite' is an address to Iblis, may he be cursed, and its meaning is: move whomever of the children of Adam you can with your voice, which is the voice of singing and musical instruments."[2]

It is mentioned in Al-Fatawa al-Imadiyya and Al-Awarif that Imam Mujahid said: The aforementioned verse indicates the prohibition of singing and music. And this is because Allah the Almighty's command "Istafziz" is addressed to Iblis, the cursed, and its meaning is: whoever from the progeny of Adam you gain power over (and have influence over), stir them with your voice, and that is the voice of singing and its instruments. (T)

And in Tafsir Ahmadi under the verse "And of the people is he who purchases the amusement of speech"[3] (And among the people is he who remains a buyer and seeker of idle play and talk. [T]), it is written:

"It was revealed regarding Nadr ibn al-Harith who bought books of the non-Arabs and used to narrate them to the Quraysh, and it is said he used to buy singing girls, etc. And we only said it indicates the prohibition of singing because Allah the Almighty has condemned those who occupy themselves with idle talk and promised them a humiliating punishment."

(Mulla Jeevan, may Allah be pleased with him, said:) The aforementioned verse was revealed regarding Nadr ibn al-Harith, who bought books from the non-Arabs and would read them to the Quraysh. It is also said that he used to buy singing slave girls. And our statement that the verse indicates the prohibition of singing is because Allah the Almighty has expressed condemnation for those who...

---

[1] The Holy Quran 17:64 [2] Al-Tafsirat al-Ahmadiyya, under verse 2/31, Al-Matba'ah al-Karimiyyah, Delhi, p. 200 [3] The Holy Quran 31:6

जिल्द 22 फ़तावा रिज़विया

और तफ़सीर-ए-अहमदी और अवारिफ़ वग़ैरह में लिखा है कि जुनैद रहमतुल्लाह तआला अलैहि ने अपनी उम्र के आख़िरी हिस्से में गाना-बजाने (ग़िना) से तौबा कर ली थी। क़ुरान मजीद में अल्लाह पाक फ़रमाता है:

"और उनमें से जिस पर तू क़ाबू पा सकता है उसे अपनी आवाज़ के ज़रिए (हक़ की राह से) फुसला दे।"[1] (त)

तफ़सीर-ए-अहमदी में है: "अल-फ़तावा अल-इमादिया और अल-अवारिफ़ में ज़िक्र किया गया है कि मुजाहिद ने फ़रमाया: यह आयत गायन (ग़िना) की हुरमत (निषेध) पर दलालत करती है। ऐसा इसलिए है क्योंकि 'इस्तफ़ज़िज़' (उकसा) का फ़रमान शैतान (इब्लीस) के लिए है, जिस पर लानत हो, और इसका अर्थ है: आदम की औलाद में से जिस पर तू क़ाबू पा सके, उसे अपनी आवाज़ से हरकत में ला, और वह गाना बजाने और साज़ों की आवाज़ है।"[2]

फ़तावा इमादिया और अवारिफ़ में ज़िक्र किया गया कि इमाम मुजाहिद ने फ़रमाया: उक्त आयत गाना बजाने की हुरमत पर दलालत करती है। और यह इसलिए कि अल्लाह तआला का इरशाद: "इस्तफ़ज़िज़" इब्लीस अलैहि लानत को ख़िताब है और इसका मफ़हूम यह है कि औलाद-ए-आदम में से जिस पर तू ताक़त पाए (और उस पर तेरा बस चले) उसे अपनी आवाज़ से हरकत में ला, और वह गाने और उसके साज़ की आवाज़ है। (त)

और तफ़सीर-ए-अहमदी में आयत "और लोगों में कोई वह है जो खेल-कूद की बातों का ख़रीदार और मुतलाशी रहता है"[3] (त) के तहत है:

"यह आयत नज़्र बिन हारिस के बारे में नाज़िल हुई जिसने अजनबियों की किताबें ख़रीदीं और वह क़ुरैश को उन्हें सुनाया करता था, और कहा जाता है कि वह गाने वाली लौंडियां ख़रीदा करता था आदि। और हमने केवल यह कहा कि यह गाने की हुरमत पर दलालत करती है क्योंकि अल्लाह तआला ने उन लोगों की मज़म्मत (निंदा) की है जो बेकार की बातों में मशगूल रहते हैं और उन्हें ज़लील करने वाले अज़ाब की धमकी दी है।"

(मुल्ला जीवन रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने फ़रमाया) उक्त आयत नज़्र बिन हारिस के हक़ में नाज़िल हुई जिसने अहल-ए-अजम (ग़ैर-अरब) की किताबें ख़रीदीं और क़ुरैश को पढ़ कर सुनाता था। और

यह भी कहा गया कि वह गाने वाली लौंडियां ख़रीदा करता था। और यह जो हमने कहा कि उक्त आयत गाने की हुरमत पर दलालत करती है, वह इसलिए कि अल्लाह तआला ने उन लोगों की मज़म्मत बयान फ़रमाई जो...

---

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 17:64 [2] अत-तफ़सीरात अल-अहमदिया, आयत 2/31 के तहत, अल-मतबअ अल-करीमिया दिल्ली, पृ. 200 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 31:6

اور تفسیر احمدی و عوارف وغیرہ میں لکھا ہے کہ جنید رحمہ اللہ تعالٰی آخر عمر میں غنا سے توبہ کرلی تھی۔ قرآن مجید میں اللہ پاک فرماتا ہے:

"وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ" 1 (اور ان میں سے جس پر تو قابو پاسکتا ہے اسے اپنی آواز کے ذریعے (راہ حق سے) پھسلا دے۔ (ت))

تفسیر احمدی میں ہے: ذكر في الفتاوى العمادية والعوارف قال مجاهد انها تدل على حرمة التغني وذلك لان قوله استفزز خطاب لابليس عليه اللعنة ومعناه حرك من استطعت من بني آدم بصوتك وهو صوت التغنى والمزامير 2.

فتاوٰی عمادیہ اور عوارف میں ذکر کیا گیا کہ امام مجاہد نے فرمایا: آیت مذکورہ گانا بجانے کی حرمت پر دلالت کرتی ہے۔ اور یہ اس لئے کہ اللہ تعالٰی کا ارشاد: "استفزز" ابلیس علیہ اللعنۃ کو خطاب ہے اور اس کا مفہوم یہ ہے اولاد آدم میں سے جس پر تو طاقت پائے (اور اس پر تیرا بس چلے) اسے اپنی آواز سے حرکت میں لا، اور وہ گانے اور اس کے ساز کی آواز ہے۔ (ت)

اور تفسیر احمدی میں تحت آیت "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّشْتَرِى لَهْوَ الْحَدِيثِ" 3 (اور لوگوں میں کوئی وہ ہے جو کھیل کود کی باتوں کا خریدار اور متلاشی رہتا ہے۔ ت) میں ہے:

انها نزلت في نضر بن الحارث اشترى كتب الاعاجم وكان يحدث بها قريشا وقيل كان يشترى الفتيات المغنيات الخ وانما قلنا تدل على حرمة الغناء لان الله تعالى قد ذم من يشتغل بلهو الحديث واوعده بعذاب مهين و

(ملا جیون رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا) آیت مذکورہ بالا نضر بن حارث کے حق میں نازل ہوئی کہ جس نے اہل عجم کی کتابیں خریدیں اور قریش کو پڑھ کر سناتا اور یہ بھی کہا گیا کہ وہ گانے والی لونڈیاں خریدا کرتا تھا اور یہ جو ہم نے کہا کہ آیت مذکورہ گانے کی حرمت پر دلالت کرتی ہے اس لئے کہ اللہ تعالیٰ نے ان لوگوں کی مذمت بیان فرمائی جو

---

1 القرآن الکریم ۱۷/۶۴ 2 التفسیرات احمدیہ تحت آیہ ۲/۳۱ المطبوعة الکریمیة دہلی ص ۶۰۰ 3 القرآن الکریم ۳۱/ ۶

Volume 22 - Fatawa Razawiya

[Box 1] Arabic Text: Idle talk, although its literal meaning is general to everything that distracts from what is important, it is mentioned in Fatawa al-Imadiyya and similarly in al-Awarif and others that Ibn Abbas and Ibn Masud (may Allah be pleased with them) used to swear saying: 'We heard from the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) that it means singing, and the second narration of the revelation matches it, thus it is an evidence for its prohibition (End).' And Al-Tabari said: 'The scholars of all cities have consensus on the dislike of singing and its prohibition, and that it is separate from the community.'

Urdu Translation/Explanation: [They] occupy themselves with idle talk and were warned of a humiliating punishment. And idle talk, although seemingly general, including everything that makes a person neglect beneficial work, is mentioned in Fatawa al-Imadiyya and similarly 'al-Awarif' etc. that Hazrat Abdullah bin Abbas and Hazrat Abdullah bin Masud (may Allah be pleased with them) both used to swear saying: 'We heard from the Noble Messenger (may peace and blessings of Allah be upon him) that singing and playing music is meant by this, and the second narration of the context of revelation supports this. Therefore, this is evidence for the prohibition of singing (End). And Imam Tabari said: There is consensus and agreement among the scholars of all cities on the dislike (detestation) and prohibition of singing. (T)

[Main Body Text] Ibrahim bin Sa'd and Abdullah Anbari narrate from Jabir (may Allah be pleased with him) that Amr bin Qarra came to the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) and sought permission for obscene singing. His Majesty did not grant permission. Furthermore, all jurists and Sufis have prohibited singing and dancing etc. It is in Muzmirat:

[Box 2] Arabic Text: Whoever permits singing is a transgressor (fasiq). Urdu Translation: Whoever declares singing and music as permissible is a transgressor. (T)

And Sheikh Shihabuddin Suhrawardi says in al-Awarif:

[Box 3] Arabic Text: Listening to singing is among the sins etc. Urdu Translation: Listening to singing is a sin. etc. (T)

And since singing, dancing etc., especially in this era of fitna (trial) and corruption, as Sufis do by establishing assemblies, the commoners and ignorant...

1. Al-Tafsirat al-Ahmadiyya, under verse 31/6, Al-Matba' al-Karimiya Delhi, pp. 599-600.
2. Fatawa Jami al-Fawa'id, citing al-Muzmirat, Book of Dislikes, Chapter on Singing, Maktaba Haqquaniya Quetta, p. 428.
3. Awarif al-Ma'arif, Chapter 23, Matba' al-Mashhad al-Husayni Cairo, p. 114.

जिल्द २२ - फ़तावा रज़विया

[बॉक्स १] अरबी पाठ: व्यर्थ की बातें, हालांकि इसका बाहरी अर्थ उन सभी चीजों में सामान्य है जो महत्वपूर्ण कार्यों से ध्यान भटकाती हैं, लेकिन फ़तावा अल-इमादिया और उसी तरह अल-अवारिफ़ आदि में उल्लेख है कि इब्न अब्बास और इब्न मसूद (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) शपथ लेकर कहते थे कि हमने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से सुना है कि इससे तात्पर्य गायन (गाना-बजाना) है, और शान-ए-नुज़ूल की दूसरी रिवायत भी इसका समर्थन करती है, अतः यह इसकी मनाही (हुरमत) का प्रमाण है। और इमाम तबरी ने कहा: सभी शहरों के विद्वानों का गायन की नापसंदगी और इसके निषेध पर आम सहमति है, और यह कि यह समुदाय से अलग है।

उर्दू अनुवाद/व्याख्या: [वे] खेल-कूद की बातों में व्यस्त रहते हैं और उन्हें अपमानजनक दंड की चेतावनी दी गई, और खेल की बातें हालांकि स्पष्ट रूप से सामान्य हैं जो हर उस चीज़ को शामिल करती हैं जो इंसान को लाभदायक काम से गाफ़िल (बेखबर) कर दे, लेकिन फ़तावा इमादिया और इसी तरह "अवारिफ़" आदि में वर्णित है कि हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास और हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा दोनों कसम खाकर कहते थे कि हमने हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से सुना है कि इससे गाना-बजाना मुराद (मतलब) है और शान-ए-नुज़ूल की दूसरी रिवायत इसकी पुष्टि करती है। अतः यह गायन की हुरमत (निषेध) पर प्रमाण है। और इमाम तबरी ने फरमाया: तमाम शहरों के विद्वानों का गाने की कराहत (नापसंदगी) और मनाही पर इजमा (आम सहमति) और इत्तेफ़ाक है। (त)

[मुख्य पाठ] इब्राहिम बिन साद और अब्दुल्ला अनबरी जाबिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के पास अम्र बिन कर्रा आया और उसने अश्लील गायन की इजाज़त चाही, हुज़ूर ने इजाज़त नहीं दी। इसके अलावा, तमाम फकीहों (धर्मशास्त्रियों) और सूफियों ने गायन और नृत्य आदि से मना किया है। 'मुज़मरात' में है:

[बॉक्स २] अरबी पाठ: जो गायन को जायज़ मानता है वह फासिक (पापी) है। उर्दू अनुवाद: जो गाने-बजाने को मुबाह (अनुमेय) करार दे तो वह फासिक है। (त)

और शेख शहाबुद्दीन सुहरावर्दी 'अवारिफ़' में फरमाते हैं:

[बॉक्स ३] अरबी पाठ: गाना सुनना गुनाहों में से है आदि। उर्दू अनुवाद: गाना सुनना गुनाह है। आदि (त)

और चूंकि गाना, नाच आदि, विशेष रूप से इस फितने और फसाद के दौर में जैसा कि सूफी लोग महफिलें सजाकर करते हैं, आम लोग और अज्ञानी...

---

1. अत-तफ़सीरात अल-अहमदिया, आयत ६/३१ के तहत, अल-मतबा अल-करीमिया दिल्ली, पृ. ५९९-६००।
2. फ़तावा जामे अल-फ़वाइद, हवाला 'अल-मुज़मरात', किताबुल कराहिया, गाने के अध्याय में, मकतबा हक्कानिया क्वेटा, पृ. ४२८।
3. अवारिफ़ अल-मआरिफ़, अध्याय २३, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी काहिरा, पृ. ११४।

पृष्ठ ५४८ / ६९२

[باکس ۱] عربی عبارت: لهو الحديث وان كان ظاهره عامًا في كل ما يلهي عما يعنى الا انه ذكر في الفتاوى العمادية وكذا في العوارف وغيره ان ابن عباس وابن مسعود رضي الله تعالى عنهما كانا يحلفان انا قد سمعنا عن رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم ان المراد به التغنى و يوافقه الرواية الثانية من النزول فيكون دليلا على حرمته اه وقال الطبرى واجمع علماء الامصار على كراهة الغناء والمنع منه وانه مفارق الجماعة۔

اردو ترجمہ و تشریح: کھیل کی باتوں میں شغل رکھتے ہیں اور انھیں توہین آمیز عذاب سے ڈرایا، اور کھیل کی باتیں اگرچہ بظاہر عام ہیں جو ہر اس چیز کو شامل ہیں جو انسان کو فائدہ بخش کام سے غافل کردے لیکن فتاویٰ عمادیہ اور اسی طرح "عوارف" وغیرہ میں مذکور ہے کہ حضرت عبداللہ بن عباس اور حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہما دونوں قسم کھا کر کہتے تھے کہ ہم نے حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے سنا ہے کہ اس سے گانا بجانا مراد ہے اور شان نزول کی دوسری روایت اس کی موافقت کرتی ہے لہذا یہ حرمت غنا پر دلیل ہے اھ اور امام طبری رحمہ اللہ نے فرمایا: تمام شہروں کے علماء کرام کا گانے کی کراہت (ناپسندیدگی) اور ممانعت پر اجماع اور اتفاق ہے۔ (ت)

[اصل متن] ابراہیم بن سعد و عبد اللہ عنبری جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے پاس عمرو بن قرہ آیا اور اس نے غناء فاحشہ کی رخصت چاہی حضرت نے اجازت نہ دی علاوہ بریں تمام فقہائے اور صوفیائے کرام نے غنا و رقص وغیرہ سے منع فرمایا ہے۔ مضمرات میں ہے:

[باکس ۲] عربی عبارت: من اباح الغناء یکون فاسقاً۔ اردو ترجمہ: جو گانے بجانے کو مباح قرار دے تو وہ فاسق ہے۔ (ت)

اور شیخ شہاب الدین سہروردی عوارف میں فرماتے ہیں:

[باکس ۳] عربی عبارت: سماع الغناء من الذنوب الخ۔ اردو ترجمہ: گانا سننا گناہ ہے۔ الخ (ت)

اور چونکہ غنا و رقص وغیرہ خصوصاً اس زمانہ فتنہ و فساد میں جیسا کہ صوفی لوگ مجلس قائم کر کے کرتے ہیں عوام و جہال...

---

1. التفسیرات احمدیہ تحت آیتہ ۶ / ۳۱ المطبعة الکریمیة دہلی ص ۵۹۹-۶۰۰
2. فتاوٰی جامع الفوائد بحوالہ المضمرات کتاب الکراھیة فصل فی الغناء مکتبہ حقانیہ کوئٹہ ص ۴۲۸
3. عوارف المعارف الباب الثالث والعشرون مطبعة المشهد الحسینی قاہرہ ص ۱۱۴

...is extremely harmful and misleading for [them]. Furthermore, if during ecstasy or dancing, the private parts (Satar) are exposed, the attendees of the gathering will become sinners instead of gaining any merit. Considering all the above reasons, my opinion is that prostration of greeting (Sajda-e-Tahiyat), dancing, singing, ecstasy (Wajd), and feigned ecstasy (Tawajud) are absolutely forbidden (Haram) and impermissible. Furthermore, as is done nowadays in gatherings by those who pretend to be Sufis but are worldly-minded (wheat-showing, barley-selling), or when a few people gather together, it is absolutely impermissible and the perpetrator of these mentioned acts is a sinner. And when their prohibition is proven from the Quran, Sunnah, Jurisprudence (Fiqh), and the consensus of the Ummah (Ijma), then there is a fear of disbelief (Kufr) for the one who considers it lawful (Mustahil), because Abu Nasr Dabusi narrates from Qazi Zahir-ud-Din Khawarizmi:

Arabic Text	**Urdu Translation**
Whoever hears singing from a singer or sees a forbidden (Haram) act and considers it good, whether with belief or without belief, becomes an apostate (Murtad) immediately. This is on the basis that he has invalidated a Sharia ruling, and whoever invalidates a Sharia ruling cannot be a believer according to any Mujtahid. Allah Almighty does not accept any act of obedience from him and Allah Almighty voids all his good deeds, etc. As mentioned in the marginalia of Jami' al-Fawa'id. (T)	

Based on this, in my view, the statement of the first party is extremely correct and in accordance with the Quran, Hadith, Jurisprudence (Fiqh) of the Ahl al-Sunnah school, and the noble Sufis. The statement of the second party is completely contrary to the Quran, Hadith, Jurisprudence, and the majority of Sufis, and is incorrect. These people are in severe error and deception. They should abstain from committing such acts and repent, and they should prevent others from such impermissible acts as much as possible. And our duty is only to convey [the message] clearly.

Muhammad Abdul Qadir (may he be forgiven), First Teacher, Madrassa Munir Sirajganj, District Pabna, Bengal.

The Answer: Undoubtedly, our pure Sharia has declared prostration of greeting for anyone other than God as forbidden (Haram). All books are filled with its prohibition.

The laws of previous nations (Sharai' man qablana) are a proof only until our Sharia does not forbid them, and [when there is] a prohibition...

---

1 Hashiya Fatawa Jami' al-Fawa'id, Kitab al-Karahiyah, Chapter on Singing, Maktaba Haqqania Quetta, p. 428. Page 549 of 692

जिल्द २२ (Volume 22) - फतावा रज़विया

...के लिए अत्यंत हानिकारक और पथभ्रष्ट करने वाला है। फिर यदि वज्द (समाधि) या नृत्य में स्र-ए-औरत (निजी अंग) खुल जाए, तो सभा में उपस्थित लोग पुण्य प्राप्त करने के बजाय पापी हो जाएँगे। इन सभी उपरोक्त कारणों को देखते हुए, मेरी यही राय है कि ताज़ीमी सज्दा, नृत्य, गायन, वज्द और तवाजद (बनावटी वज्द) बिल्कुल हराम और नाजायज़ हैं। फिर, जैसा कि आजकल के सोफीनुमा दुनियादार लोग सभाओं में या कुछ लोग मिलकर करते हैं, वह बिल्कुल नाजायज़ है और इन उल्लेखित कार्यों को करने वाला पापी है। और जब इनकी हुरमत (निषिद्धता) किताब-ओ-सुन्नत, फिक्ह और इज्मा-ए-उम्मत से प्रमाणित है, तो इसे हलाल समझने वाले पर कुफ्र (अधर्म) का डर है, क्योंकि अबू नसर दबूसी, काज़ी ज़हीर-उद-दीन ख्वारज़मी से रिवायत करते हैं:

अरबी पाठ

उर्दू अनुवाद

जिसने किसी गवैये से गाना सुना या कोई हराम काम देखा और उसे अच्छा समझा (चाहे विश्वास के साथ हो या बिना विश्वास के), वह तुरंत मुर्तद (धर्मत्यागी) हो जाएगा। इसका आधार यह है कि उसने शरीयत के हुक्म को रद्द कर दिया, और जो शरीयत के हुक्म को रद्द कर दे, वह किसी भी मुज्तहिद के अनुसार मोमिन (आस्तिक) नहीं हो सकता। अल्लाह तआला उसकी कोई इबादत स्वीकार नहीं करता और अल्लाह तआला उसकी सभी नेकियाँ नष्ट कर देता है, इत्यादि। जैसा कि हाशिया जामिया-उल-फवाइद में उल्लेखित है।
(त)

इसी आधार पर, मेरे विचार में प्रथम पक्ष का कथन अत्यंत सही है और कुरआन, हदीस, फिक्ह, अहले सुन्नत के पंथ और महान सूफियों के अनुकूल है। दूसरे पक्ष का कथन कुरआन, हदीस, फिक्ह और बहुसंख्यक सूफियों के बिल्कुल विपरीत और गलत है। ये लोग गंभीर भूल और धोखे में पड़े हुए हैं। उन्हें ऐसे कार्यों को करने से बचना चाहिए और तौबा करनी चाहिए, और उन्हें दूसरों को भी यथासंभव ऐसे नाजायज़ कार्यों से रोकना चाहिए। और हमारे ज़िम्मे केवल स्पष्ट रूप से पहुँचा देना है।

मोहम्मद अब्दुल कादिर (अल्लाह उन्हें माफ करे), प्रथम शिक्षक, मदरसा मुनीर सिराजगंज, ज़िला पाबना, बंगाल।

उत्तर: निस्संदेह, हमारी शरीअत-ए-मुतह्हरा (पवित्र शरीयत) ने खुदा के सिवा किसी और के लिए ताज़ीमी सज्दा को हराम करार दिया है। सभी पुस्तकें इसकी हुरमत (निषिद्धता) से भरी हुई हैं। पिछली कौमों की शरीयतें (शराए मन कबलना) तब तक प्रमाण हैं जब तक हमारी शरीयत उन्हें मना न करे और मना करने के..

---

1 हाशिया फतावा जामिया-उल-फवाइद, किताबुल कराहीयाह, गायन का अध्याय, मकतबा हक्कानिया क्वेटा, पृष्ठ ४२८। पृष्ठ ५४९ / ६९२

کے لئے سخت مضرت رساں و گمراہی ہے پھر اگر وجد یا رقص میں ستر عورت کھل جائے تو حاضرین جلسہ بجائے نیکی حاصل کرنے کے گنہگار ہوجائیں گے۔ یہ کل وجوہات بالا کی طرف نظر کر کے میری یہی رائے ہے کہ سجدہ و تحیت و رقص و غنا و وجد و تواجد بالکل حرام و ناجائز ہے۔ پھر جیسا کہ آج کل کے صوفی گندم نما جو فروش جلسوں میں یا چند آدمی مل کر کرتے ہیں بالکل ناجائز ہے اور مرتکب ان امور مذکورہ کا گنہگار ہے۔ اور جب ان کی حرمت کتاب وسنت وفقہ و اجماع امت سے ثابت ہے تو اس کے مستحل پر کفر کا خوف ہے کیونکہ ابو نصر دبوسی قاضی ظہیر الدین خوارزمی سے روایت کرتے ہیں:

| من سمع الغناء من المغنی اورأی فعلا من الحرام | جس نے کسی گویّے سے گانا سنا یا کوئی حرام فعل دیکھا اور | | :--- | :--- | | فحسن ذلک باعتقاد او بغیر اعتقاد یصیر مرتدا فی | اعتقاداً یا بے اعتقاداً اس کو اچھا سمجھا (اور اس کی تحسین کی) تو وہ | | الحال بناء علی انہ ابطل فلایکون الشریعۃ ومن ابطل | فوراً مرتد ہوجائے گا اس بناء پر کہ اس نے شرعی حکم کو باطل | | حکم الشریعۃ فلا یکون مؤمنا عند کل مجتھد | کیا، اور جو شریعت کے حکم کو باطل کر دے وہ کسی مجتہد کے | | ولا یقبل اللہ تعالیٰ طاعۃ واحبط اللہ کل حسناتہ الخ | نزدیک مومن نہیں ہوسکتا، اور اللہ تعالیٰ اس کی کوئی طاعت | | کما فی حاشیۃ جامع الفوائد۔ | قبول نہیں فرماتا اور اللہ تعالیٰ اس کی ساری نیکیاں ضائع کردیتا ہے الخ۔ جیسا کہ حاشیہ جامع الفوائد میں مذکور ہے۔ (ت) |

بناء علیہ میرے نزدیک فریق اول کا قول نہایت صحیح اور موافق قرآن وحدیث وفقہ مذہب اہلسنت و صوفیائے کرام ہے اور فریق ثانی کا قول قرآن وحدیث وفقہ جمہور صوفیہ کے بالکل خلاف ہے اور غیر صحیح یہ لوگ سخت غلطی اور دھوکے میں پڑے ہوئے ہیں ان کو ایسے امور کے

ارتکاب سے اجتناب و توبہ کرنی چاہئے اور وہ دوسروں کو ایسے فعلِ ناجائز سے حتی الامکان روکیں وما علینا الا البلاغ۔

محمد عبد القادر عفی عنہ مدرس اول مدرسہ منیر سراج گنج ضلع پاپنہ بنگال الجواب: بلاشبہ ہماری شریعت مطہرہ میں غیر خدا کے لئے سجدہ تحیت حرام فرمایا، تمام کتب اس کی تحریم سے مالامال ہیں۔ شرائع من قبلنا اس وقت تک حجت ہیں کہ ہماری شریعت ممانعت نہ فرمائے اور منع کے

---

1 حاشیہ فتاویٰ جامع الفوائد کتاب الکراھیة فصل في الغناء مکتبہ حقانیہ کوئٹہ ص ۴۲۸ صفحہ ۵۴۹ از ۶۹۲

Volume 22 Fatawa Razawiyya

One cannot argue from prior permissibility. For example, wine etc., there is originally permissibility in things, but after a Sharia prohibition, permissibility cannot remain. Allah Almighty says: "And whatever the Messenger gives you, take it; and from whatever he forbids you, abstain." (T) [Holy Quran 59:7]

That Sahabi (may Allah be pleased with him) prostrating on the sacred forehead (of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him) was not a prostration of greeting (Sajda-e-Tahiyyat) to the Prophet, but rather a prostration of worship (Sajda-e-Ibadat) to Allah Almighty, and the sacred forehead was a mosque at that time, i.e., the place of prostration. He had seen a dream like this, and to confirm it, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) granted permission to place his head on the luminous forehead and prostrate to Allah Almighty. The opposing party has called prostration of greeting permissible when the forehead is placed on the ground, not in the posture of prayer, the forehead does not touch the ground, and one is not in a state of ritual purity. This is a clear contradiction; if the forehead does not touch the ground, it will not be a prostration at all, and the condition of not being in ritual purity is strange. What kind of respect is it for religious elders in which being in a state of ritual impurity (Hadath) is a condition? Perhaps the intent is that, like the prayer prostration, ritual purity should not be considered necessary in it. Paradoxically, a condition was also placed for kissing the feet, whereas kissing the feet of religious elders is undoubtedly permissible even in a state of ritual purity; in fact, this is recommended as it involves greater respect. It is stated in Fath al-Qadeer:

"Everything that is more conducive to manners and glorification is good." (T)

Kissing the feet is proven by Sunnah and many Hadiths have been narrated regarding it, as we explained in our Fatawa (T). Inhina (bowing/bending) is of two types: Intentional and Instrumental. If the respect is not intended by the act of bowing itself, but rather it is a means to another act (like kissing the feet), then in this case, its ruling will be the ruling of that act. Since kissing feet is permissible, rather Sunnah, then bowing for it is also permissible, rather Sunnah. And since prostration of greeting to other than God is forbidden, then bowing for it is also forbidden. The second type is where respect is intended by the act of bowing itself; if this is to the extent of Ruku (90-degree bow), it is impermissible and a sin, and if it is less than

that, there is no harm. [According to] Imam Abdul Ghani Nablusi (may his secret be sanctified).

1. The Holy Quran 59:7
2. Fath al-Qadir, Chapter al-Huda, published by Maktabah Nooriya Rizviya, Sukkur, 13/94

जिल्द 22 फ़तावा रज़विया

पिछली अनुमति (इबाहात) से तर्क नहीं दिया जा सकता। जैसे शराब आदि, चीजों में मूलतः अनुमति होती है, लेकिन शरीयत द्वारा प्रतिबंधित होने के बाद अनुमति नहीं रह सकती। अल्लाह तआला फ़रमाता है: "और जो कुछ रसूल तुम्हें दें उसे ले लो, और जिस चीज़ से तुम्हें रोकें उससे रुक जाओ।" (त) [पवित्र कुरआन 59:7]

उस सहाबी (रज़ियल्लाहु अन्हु) का हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुक़द्दस पेशानी पर सज्दा करना हुज़ूर को सज्दा-ए-तहियत (अभिवादन का सज्दा) नहीं था, बल्कि अल्लाह अज़्वजल को सज्दा-ए-इबादत था और वह मुक़द्दस पेशानी उस समय मस्जिद थी यानी सज्दे का स्थान। उन्होंने इसी तरह का एक ख्वाब देखा था, जिसकी पुष्टि के लिए हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अनुमति दी कि वे नूरानी पेशानी पर सिर रखकर अल्लाह अज़्वजल को सज्दा कर लें। दूसरे पक्ष ने सज्दा-ए-तहियत को तब जायज़ कहा है जब पेशानी ज़मीन पर लगे, नमाज़ की मुद्रा में न हो, पेशानी ज़मीन पर न लगे, पाकी (वुज़ू) की हालत में न हो - यह स्पष्ट विरोधाभास है। जब पेशानी ज़मीन पर न लगी तो वह सज्दा ही नहीं होगा, और पाकी न होने की शर्त अजीब है। धार्मिक बड़ों का वह कौन सा सम्मान है जिसमें नापाकी (हदस) की हालत में होना शर्त है? शायद मक़सद यह हो कि नमाज़ के सज्दे की तरह इसमें पाकी ज़रूरी न समझी जाए। विडंबना यह है कि क़दमबोसी (पैर चूमने) में भी शर्त लगाई गई, जबकि धार्मिक बड़ों की क़दमबोसी निस्संदेह पाकी की हालत में भी जायज़ है, बल्कि यही मुस्तहब (पसंदीदा) है क्योंकि इसमें सम्मान अधिक है। 'फ़तह अल-क़दीर' में कहा गया है:

"हर वह चीज़ जो अदब और ताज़ीम (सम्मान) में ज़्यादा सहायक हो, वह अच्छी है।" (त)

क़दमबोसी सुन्नत से साबित है और इस बारे में कई हदीसें आई हैं, जैसा कि हमने अपने फ़तावा में बयान किया है (त)। 'इन्हिना' यानी झुकना दो प्रकार का होता है: मक़सद (उद्देश्य) और वसीला (साधन)। यदि स्वयं झुकने से सम्मान करना मक़सद नहीं है, बल्कि वह दूसरे कार्य का साधन है, तो इस स्थिति में उसका हुक्म उस कार्य का हुक्म होगा। चूंकि क़दमबोसी जायज़ बल्कि सुन्नत है, इसलिए इसके लिए झुकना भी मुबाह बल्कि सुन्नत है। और चूंकि अल्लाह के अलावा किसी और को सज्दा-ए-तहियत हराम है, इसलिए उसके लिए झुकना भी हराम है। दूसरी क़िस्म वह है जिसमें झुकने

की क्रिया से ही सम्मान करना मक़सद हो; यदि यह रुकू की हद तक है तो नाजायज़ और गुनाह है, और यदि इससे कम है तो कोई हर्ज नहीं। इमाम अब्दुल ग़नी नाबुलसी (क़ुद्दिस सिर्रहु)

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 59/7
2. फ़तह अल-क़दीर, बाब अल-हदा, मकतबा नूरया रज़विया सक्कर द्वारा प्रकाशित 13/94

بعد اباحت سابقہ سے استدلال نہیں ہوسکتا۔ جیسے شراب وغیرہ، اصل اشیاء میں ضرور اباحت ہے مگر بعد ممنوع شرع اباحت نہیں رہ سکتی۔ قال اللہ تعالٰی "مَآ اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَ مَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا"۔ اللہ تعالٰی جو کچھ تمہیں رسول گرامی عطا فرمائیں اسے لے لو اور جس سے تمہیں رسول منع فرمائیں اس سے باز رہو۔ (ت)

ان صحابی رضی اللہ تعالٰی عنہ کا پیشانی اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر سجدہ کرنا حضور کو سجدہ تحیت نہ تھا بلکہ اللہ عزوجل کو سجدہ عبادت اور پیشانی اقدس اس وقت مسجد تھی یعنی موضع سجود، انہوں نے اسی طرح خواب دیکھا تھا اس کی تصدیق کے لئے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اجازت عطا فرمائی کہ پیشانی انور پر سر رکھ کر اللہ عزوجل کو سجدہ کرلیں۔ فریق ثانی نے سجدہ تحیت کو جائز کہا ہے جب پیشانی زمین کو لگائیں، ہیئت نماز پر نہ ہو، پیشانی زمین پر نہ لگے، باطہارت نہ ہو یہ صریح تناقض ہے جب پیشانی زمین کو نہ لگی سجدہ ہی نہ ہوگا اور باطہارت فی ہونے کی قید عجیب ہے معظمانِ دینی کو وہ کون سی تعظیم ہے جس میں محدث ہونا شرط ہے شاید مقصود یہ ہو کہ سجدہ نماز کی طرح طہارت اس میں ضروری نجائیں، طرفہ یہ کہ قدمبوسی میں بھی شرط لگائی حالانکہ معظمانِ دینی کی قدمبوسی بلا شبہ بحالِ طہارت بھی جائز ہے بلکہ یہی مستحب ہے کہ اس میں تعظیم زائد ہے، فتح القدیر میں فرمایا:

کل ماکان ادخل فی الادب والاجلال کان حسناً۔ جس چیز کا ادب اور تعظیم میں زیادہ دخل ہو وہ اچھی ہے۔ (ت)

قدمبوسی سنت سے ثابت اور اس میں احادیث کثیرہ وارد، کما بینا فی فتاؤنا (جیسا کہ ہم نے اس کو اپنے فتاوی میں بیان کیا ہے ت) انحناء یعنی جھکنا دو قسم ہے۔ مقصود و وسیلہ ، اگر خود نفس انحناء سے تعظیم مقصود نہیں بلکہ دوسرے فعل سے جس کا یہ ذریعہ ہے تو اس صورت میں اس کا حکم اس فعل کا حکم ہوگا قدمبوسی جائز بلکہ مسنون ہے تو اس کے لئے جھکنا بھی مباح بلکہ سنت ہے اور غیر خدا کو سجدہ تحیت حرام ہے تو اس کے لئے جھکنا بھی حرام ہے۔ دوسری قسم کہ نفس انحناء سے تعظیم مقصود ہو یہ اگر رکوع تک ہے نا جائز و گناہ ہے اور اس سے کم ہے تو حرج نہیں۔ امام عبدالغنی نابلسی قدس سرہ

1 القرآن الکریم ۵۹/۷ 2 فتح القدیر باب الہدیٰ منشورۃ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱۳/ ۹۴

Fatawa Razawiya Volume 22

Al-Qudsi states in 'Hadiqa Nadiyah Sharh Muhammadiyah': [Arabic Text] Bowing to the extent of Ruku (kneeling) should not be done for anyone, just like Sujud (prostration) (meaning both are not permissible for creation). And if the bowing is less than the limit of Ruku, then there is no harm in doing so for honored people among the followers of Islam. (T)

Calling ecstasy (Wajd) 'Haram' (forbidden) is strange; it is an involuntary state to which no ruling can be applied, let alone the fear of disbelief for declaring it permissible. These rulings do not hold any degree of correctness at all. And Allah says the truth and He guides to the [right] path. Similarly, if clapping is involuntary—as the opposing party stated once generally and then restricted it—then undoubtedly bringing it under a ruling and declaring it permissible or forbidden is similarly false. This is because rulings apply to voluntary actions, not involuntary ones. Yes, if it is voluntary, then it is certainly disliked as it resembles women and sinners. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: [Arabic Text] "Subhan Allah" (glorifying Allah) is for men and clapping is for women (to alert the imam during prayer). (T)

Hazrat Syedna Mahbub-e-Ilahi Nizam-ul-Haq wa al-Din Sultan-ul-Auliya (may Allah be pleased with him) used to say to the attendees of his blessed Sama' gathering: [Persian Text] Strike the palm of one hand on the back of the other hand; do not strike palm against palm so that it does not resemble idle play. (T)

In dance (Raqs) as well, there are two forms: if it is ecstatic/unconscious, then "The king does not take tax from ruins" (meaning a king does not take tax from any unpopulated and desolate land). It cannot come under any ruling. And if it is voluntary, then...

---

1. Al-Hadiqa al-Nadiyah Sharh al-Tariqah al-Muhammadiyah, First Section, Al-Maktab al-Nouriyyah al-Razawiyyah, 1/547
2. Sahih al-Bukhari, Book of Tahajjud, Chapter on Clapping for Women, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/160; Sahih Muslim, Book of Prayer, Chapter on the Man’s Tasbih and Woman’s Clapping, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/180
3. Fawa'id al-Fu'ad

फतावा रज़विया जिल्द 22

अल-कुदसी 'हदीका नदिया शरह मुहम्मदिया' में फरमाते हैं: [अरबी पाठ] सजदे की तरह रुकू की सीमा तक झुकना किसी के लिए नहीं किया जाना चाहिए (यानी ये दोनों रचना के लिए जायज नहीं हैं)। और अगर झुकना रुकू की सीमा से कम हो, तो इस्लाम के सम्मानित लोगों के लिए ऐसा करने में कोई हर्ज नहीं है। (त)

वज्द (परमानंद की स्थिति) को हराम कहना अजीब बात है; वह एक विवश (अनियंत्रित) स्थिति है जिस पर कोई हुक्म लागू नहीं हो सकता, न कि उसे जायज मानने पर कुफ्र (ईश-निंदा) का डर हो। ये नियम बिल्कुल भी सही नहीं हैं। और अल्लाह सत्य कहता है और वही सीधा मार्ग दिखाता है। इसी तरह, अगर तालियाँ बजाना अनैच्छिक हो—जैसा कि विपक्षी दल ने एक बार सामान्य रूप से कहा और फिर उसे सीमित कर दिया—तो निस्संदेह उसे नियम के अधीन लाना और उसे जायज या हराम ठहराना इसी तरह निराधार है। ऐसा इसलिए है क्योंकि नियम स्वैच्छिक कार्यों पर लागू होते हैं, अनैच्छिक पर नहीं। हाँ, अगर यह स्वैच्छिक है, तो यह निश्चित रूप से नापसंद (मक़रूह) है क्योंकि यह महिलाओं और गुनाहगारों से समानता रखता है। पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: [अरबी पाठ] पुरुषों के लिए "सुभान अल्लाह" कहना है और महिलाओं के लिए ताली बजाना है (नमाज़ के दौरान इमाम को सूचित करने के लिए)। (त)

हज़रत सैय्यदना महबूब-ए-इलाही निज़ाम-उल-हक़ वद-दीन सुल्तान-उल-औलिया (रज़ियल्लाहु अन्हु) अपनी मुबारक समा (सूफी संगीत) की महफ़िल के हाज़िरीन से फरमाते थे कि: [फारसी पाठ] एक हाथ की हथेली को दूसरे हाथ के पीछे मारें, हथेली को हथेली पर न मारें ताकि यह खेल के समान न लगे। (त)

रक़्स (नृत्य) में भी दो स्थितियाँ हैं: यदि यह बेखुदाना (सुध-बुध खोकर) है, तो "सुल्तान उजाड़ ज़मीन से टैक्स नहीं लेता" (यानी बादशाह किसी गैर-आबाद और वीरान ज़मीन से टैक्स नहीं लेता)। वह किसी भी तरह नियम के तहत नहीं आ सकता। और अगर यह स्वैच्छिक है, तो...

---

1. अल-हदीका अन-नदिया शरह अल-तरीका अल-मुहम्मदिया, अल-मबहस अल-अव्वल, अल-मकतब अल-नूरिया अल-रज़विया 1/ 547

2. सहीह अल-बुखारी, किताब अत-तहज्जुद, बाब अत-तसफीक लिन-निसा, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/ 160; सहीह मुस्लिम, किताब अस-सलाह, बाब तस्बीह अल-रजुल व तसफीक अल-मरअह, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/ 180
3. फवाइद अल-फुवाद

पृष्ठ 551 का 692

القدسی حدیقہ ندیہ شرح محمدیہ میں فرماتے ہیں : الانحناء البالغ حد الرکوع لایفعل لاحد کالسجود رکوع کی حد تک جھکنا کسی کے لئے نہ کیا جائے جیسے سجدہ (یعنی یہ دونوں مخلوق کے لئے روا نہیں) اور اگر رکوع کی حد سے کم جھکاؤ ہو تو پھر معزز اہل اسلام کے لئے ایسا کرنے کا کچھ حرج نہیں۔ ولاباس بما نقص من حد الرکوع لمن یکرم من اھل الاسلام۔1 (ت)

وجد کو حرام کہنا عجیب بات ہے وہ حالتِ اضطراری ہے جس پر حکم ہو ہی نہیں سکتا نہ کہ تحلیل پر خوفِ کفر، یہ احکام اصلاً درجہ صحت نہیں رکھتے۔ واللہ یقول الحق ویھدی السبیل (اللہ تعالی حق بیان فرماتا ہے اور وہی سیدھا راستہ دکھاتا ہے ۔ت) یو ہیں تصفیق اگر اضطراری جیسا کہ فریقِ ثانی نے ایک بار مطلق کہہ کے دوبارہ اس کو مقید کیا تو بلاشبہ اسے بھی زیرِ حکم لانا جائز و حرام ٹھہرانا اسی طرح باطل ہے کہ موردِ احکام افعالِ اختیار یہ ہیں نہ کہ اضطراریہ ، ہاں اگر بالاختیار نہ ہو تو ضرور مکروہ ہے کہ نساء و فساق سے مشابہت ہے۔ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : التسبیح للرجال والتصفیق للنساء۔2 مرد "سبحان اللہ" کہیں اور عورتیں تالی بجائیں (امام کو نماز میں آگاہ کرنے کے لئے)۔ (ت)

حضرت سید نا محبوب الہی نظام الحق والدین سلطان الاولیاء رضی اللہ تعالٰی عنہ اپنی مجلسِ مبارک سماع کے حاضرین کو فرماتے کہ : کف دست بر پشت دست زنند ، کف دست بر کف دست نہ ایک ہاتھ کی ہتھیلی دوسرے ہاتھ کی پشت پر ماریں لہٰذا ہتھیلی کو زنند کہ مشابہہ لہو نگردد۔3 ہتھیلی پر نہ ماریں تاکہ کھیل کے مشابہ نہ ہو۔ (ت)

رقص میں بھی دو صورتیں ہیں اگر بیخودانہ ہے تو سلطانگیر وخراج از خراب (اس لئے کہ بادشاہ کسی غیر آباد اور ویران زمین میں کسی سے ٹیکس نہیں لیتا۔ت) وہ کسی طرح زیرِ حکم نہیں آسکتا، اور اگر بالاختیار ہے تو

---

1 الحدیقۃ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیۃ المبحث الاول المکتب النوریۃ الرضویۃ ۱/ ۵۴۷ 2 صحیح البخاری کتاب التھجد باب التصفیق للنساء قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۶۰ ، صحیح مسلم کتاب الصلوۃ باب تسبیح الرجل وتصفیق المرأۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۸۰ 3 فوائد الفواد

Fatawa Razawiyya Volume 22

Furthermore, there are two forms of it. If it is with affectation and coquetry, then it is undoubtedly impermissible. Affected movements, swaying, and twisting occur in the dances of the immoral, and imitating them is forbidden. And if it is free from these, then for those associated with a spiritual path, it is better to avoid it in the assemblies of scholars and public gatherings, as it causes one to appear frivolous in their eyes. And if it is a special gathering of the righteous and seekers of the path, then it falls under 'Tawajud' (affected ecstasy). Tawajud means adopting the state of those in ecstasy. If, God forbid, it is for the sake of showing off (Riya), then there is no doubt in its prohibition, for even prayer is forbidden if performed for show. And if the intention is virtuous, then there is absolutely no reason for prohibition. Here, two virtuous intentions are possible: one is general, which is imitating the noble righteous ones.

"If you are not like them, then imitate them; for imitating the noble is success." (If you are not like them, then adopt a resemblance to them because imitating noble and honorable people is a means of success.) The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[1]- من تشبه بقوم فهو منهم He who imitates a people is from among them.

In another Hadith, it is said:

[2]- ان لم تبكوا فتباكوا If you cannot cry, then make a face as if crying.

The second intention for seekers of the path is to adopt the form of ecstasy so that the reality may be attained. Adopting a state with effort and sincere intention gradually leads to the attainment of reality. Imam Hujjat-ul-Islam Ghazali (may his secret be sanctified) states in Ihya-ul-Ulum:

Affected ecstasy (Tawajud): one type is blameworthy, which is intended for showing off (Riya). And another type is praiseworthy, which is a means to invoke noble spiritual states and acquire them through artifice. Indeed, human effort has a role in bringing about noble states, and therefore...

Seeking "Wajd" (ecstasy) through effort: one type is blameworthy, where the intention is show (Riya), and another type is praiseworthy (good), where it is made a means through artifice for desiring, acquiring, and attaining noble states, because human effort in the attainment of noble states is...

---

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas, Bab fi Labs al-Shuhrah, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/203 [2] Sunan Ibn Majah, Abwab Iqamat al-Salawat, Bab fi Husn al-Sawt bil-Quran, H.M. Saeed Company Karachi, p. 96

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

फिर इसकी दो सूरतें हैं, अगर तनी व तक़स्सुर (बनावटी लचक और मरोड़) के साथ है तो निस्संदेह नाजायज़ है। तक़स्सुर, लचक, तनी, मरोड़ ये सब बदचलन लोगों के नृत्य में होते हैं और उनसे समानता (तशब्बुह) हराम है। और अगर इन चीज़ों से खाली है, तो बैअत वालों को विद्वानों की सभा और आम लोगों की मजलिस में इससे बचना ही चाहिए, क्योंकि यह उनकी नज़रों में हल्का होने का कारण है। और अगर यह नेक लोगों और सालिकीन (आध्यात्मिक पथिकों) की विशेष सभा हो, तो यह 'तवाजुद' में शामिल है। तवाजुद का अर्थ है साहिब-ए-वजद (वजद वालों) जैसी सूरत बनाना। अगर, अल्लाह न करे, यह दिखावे (रिया) के तौर पर है तो इसकी हराम होने में कोई संदेह नहीं, क्योंकि दिखावे के लिए तो नमाज़ भी हराम है। और अगर नीयत नेक है तो मनाही का कोई कारण नहीं है। यहाँ दो नेक नीयतें हो सकती हैं: एक आम, यानी नेक बुजुर्गों की समानता अपनाना।

"इन लम् तकूनू मिस्लहुम फतशब्बहू, इन्ना तशब्बहा बिल किरामि फलाह" (अगर तुम उनके जैसे नहीं हो, तो फिर उनसे समानता अपनाओ, क्योंकि शरीफ और सम्मानित लोगों की नकल करना सफलता का साधन है।) हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

मन तशब्बहा बिक़ौमिन फ़हुवा मिन्हुम -[1]	**जो जिस क़ौम की नकल करेगा, वह उन्हीं में से होगा।**

दूसरी हदीस में है:

इन लम् तब्कू फतबाकू-[2]	**अगर रोना न आए तो रोने जैसी सूरत बनाओ।**

दूसरी नीयत राह-ए-हक़ के चाहने वालों के लिए वजद की सूरत बनाना है ताकि हकीकत हासिल हो जाए। सच्ची नीयत के साथ कोशिश करके कोई हाल बनाना भी धीरे-धीरे हकीकत की प्राप्ति की ओर ले जाता है। इमाम हुज्जत-उल-इस्लाम ग़ज़ाली (कुद्दिसा सिर्रहु) 'एहया-उल-उलूम' में फरमाते हैं:

बनावटी वजद (तवाजुद): एक प्रकार निंदनीय है जिसका उद्देश्य दिखावा (रिया) हो। और एक प्रकार सराहनीय है जो श्रेष्ठ आध्यात्मिक अवस्थाओं को बुलाने, उन्हें प्राप्त करने और युक्ति से हासिल करने का ज़रिया है। निस्संदेह, श्रेष्ठ अवस्थाओं को लाने में मानवीय प्रयास का दखल है और इसीलिए...

कोशिश से "वजद" की चाह करना: इसकी एक किस्म निंदनीय है जिसमें दिखावे का इरादा हो, और इसकी एक किस्म सराहनीय (अच्छी) है जिसे नेक हालातों की चाहत, उनकी प्राप्ति और हासिल करने का युक्तिपूर्ण ज़रिया बनाया जाए, क्योंकि मानवीय प्रयास नेक हालातों की प्राप्ति में एक...

---

[1] सुनन अबी दाऊद, किताब अल-लिबास, बाब फी लब्स अश-शुहरा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/203 [2] सुनन इब्न माजा, अबवाब इकामत अस-सलावात, बाब फी हुस्न अस-सौत बिल-कुरान, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 96

پھر اس کی دو صورتیں ہیں اگر تثنی و تگسر کے ساتھ ہے تو بلاشبہہ ناجائز ہے۔ تگسر لچکا تثنی توڑ یہ رقص فواحش میں ہوتے ہیں اور ان سے تشبہ حرام۔ اور اگر ان سے خالی ہے تو اہل بیعت کو مجلس عالم و محضر عوام میں اس سے احتراز ہی چاہئے، کہ ان کی نگاہوں میں ہلکا ہونے کا باعث ہے۔ اور اگر جلسہ خاص صالحین وسالکین کا ہو تو داخل تواجد ہے۔ تواجد یعنی اہل وجد کی صورت بننا، اگر معاذ اللہ بطور ریا ہے تو اس کی حرمت میں شبہ نہیں کہ ریا کے لئے تو نماز بھی حرام ہے۔ اور اگر نیت صالحہ ہے تو ہر گز کوئی وجہ ممانعت نہیں ، یہاں نیت صالحہ دو ہو سکتی ہیں ایک عام یعنی تشبہ بصلحائے کرام۔

ان لم تکونو ا مثلھم فتشبھوا ان التشبہ بالکرام فلاح (اگر تم ان کی مثل نہیں ہو تو پھر ان سے مشابہت اختیار کرو کیونکہ شرفاء اور معزز لوگوں سے تشبہ کامیابی کا ذریعہ ہے۔ت) حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من تشبہ بقوم فھو منھم ۔[1] جو کسی قوم سے تشبہ کرے گا وہ انھیں میں سے ہے۔

دوسری حدیث میں ہے:

ان لم تبکوا فتباکوا ۔[2] رونا نہ آئے تو رونے کی صورت بناؤ۔

دوسری نیت طالبان راہ کے لئے وجد کی صورت بنائے کہ حقیقت حاصل ہو جائے نیت صادقہ کے ساتھ بتکلف بننا بھی رفتہ رفتہ حصول حقیقت کی طرف منجر ہو جاتا ہے۔ امام حجۃ الاسلام غزالی قدس سرہ العالی احیاء العلوم میں فرماتے ہیں:

التواجد المتكلف فمنہ مذموم یقصد بہ الریاء ومنہ محمود وھو التوسل الی استدعاء الاحوال الشریفۃ و اکتسابھا واجتلابھا بالحیلۃ فان للکسب مدخلا فی جلب الاحوال الشریفۃ ولذلك

تکلف سے "وجد" طلب کرنا اسکی ایک قسم ہے تو مذموم ہے کہ جس میں دکھاوے (ریا) کا ارادہ کیا جائے اور اس کی ایک قسم محمود (اچھی) ہے کہ جس کو شریفانہ حالات کے چاہنے ان کے اکتساب اور حصول کا حیلہ سازی سے ذریعہ بنایا جائے کیونکہ انسانی کسب کو شریفانہ حالات کے حصول میں ایک

---

[1] سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لبس الشھرۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۰۳ [2] سنن ابن ماجہ ابواب اقامۃ الصلوات باب فی حسن الصوت بالقرآن ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۹۶

Fatawa Rizvia, Volume 22

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) commanded that whoever does not cry during the recitation of the Quran should adopt the appearance of crying and being sorrowful. (T)

Sidi Arif Billah Allama Abdul Ghani Nablusi (may his secret be sanctified) states in 'Al-Hadiqa an-Nadiya': There is no doubt that 'Tawajud' (feigning ecstasy) is to manifest ecstasy with affectation and artifice without being in a state of true ecstasy. In this, there is a resemblance to those who are truly in a state of ecstasy. This is not only permissible but is sought by the Sharia. (Do you not know that) the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'Whoever resembles a people is one of them.' (T)

In the Fatawa of Allama Khair al-Ramli, the teacher of the author of 'Durr al-Mukhtar' (may the mercy of the All-Forgiving be upon him), it is stated: As for dancing (Raqs), there is a discussion (difference of opinion) among the jurists. Some imams have forbidden it, while some have not where the pleasure of desire is absent and ecstasy prevails. They deduced this from the incident involving Ja'far bin Abi Talib when the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said to him: 'You resemble me in physical form and character.' In another narration, these words appear: 'Ja'far is the person most resembling me in form and character,' so he hopped (Hajala), i.e., walked on one leg.

---

1. Ihya Ulum al-Din, Book of Etiquette of Listening and Ecstasy, Chapter 2, Cairo, 2/295-296.
2. Al-Hadiqa an-Nadiya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Ninth Category... Maktaba Nooria Rizvia 2/525. Page 553 of 692

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने हुक्म दिया कि जिस शख्स को क़ुरआन की तिलावत के वक़्त रोना न आए, वह रोने और ग़मगीन होने की सूरत बनाए। (त)

सीदी आरिफ बिल्लाह अल्लामा अब्दुल ग़नी नाबुलसी (क़ुद्स सिर्रहू) अल-हिक़ा अन-नदिया में फ़रमाते हैं: इसमें कोई शक नहीं कि "तवाजुद" बनावट और तकल्लुफ़ से वज्द लाना और उसका इज़हार करना है बिना इसके कि वह वास्तव में वज्द की हालत में हो, तो इसमें उन लोगों के साथ समानता है जो वास्तव में वज्द वाले हैं। और यह न केवल जायज़ है बल्कि शरई तौर पर वांछनीय है। (क्या आपको मालूम नहीं कि) हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने इरशाद फ़रमाया: "जो शख्स किसी कौम की समानता अपनाए, वह उन्हीं में से है।" (त)

फ़तावा अल्लामा खैर रमल, उस्ताद साहिब 'दुर्र-ए-मुख़्तार' (अलैहिर्रहमा) में है: रहा रक्स (नाचना), तो इसमें फ़ुक़हा-ए-किराम का कलाम (मतभेद) है। कुछ इमामों ने तो इसे मना किया है लेकिन कुछ ने इसे मना नहीं किया, जहाँ शहवत की लज्जत न पाई जाए और उस पर वज्द ग़ालिब हो (तो जायज़ है)। और उन्होंने इस वाकये से दलील ली कि जब हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने हज़रत जाफ़र बिन अबी तालिब से इरशाद फ़रमाया: "तुम सूरत और सीरत में मेरे मुशाबिह (समान) हो।" और एक रिवायत में ये अल्फाज़ आए हैं: "जाफ़र सूरत और सीरत में लोगों में सबसे ज़्यादा मेरे मुशाबिह हैं," तो वह 'हजल' करने लगे, यानी एक पैर पर चलने लगे।

---

1. इहया उल-उलूम, किताब आदाब अस-समा वल-वज्द, बाब 2, काहिरा 2/295-296.
2. अल-हद्दीक़ा अन-नदिया शरह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, नौवीं श्रेणी... मकतबा नूरिया रज़विया 2/525. पृष्ठ 553 का 692

امر رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم من لم یحضرہ البکاء في قراءۃ القرآن ان یتباکی ویتحازن ۔ طرح دخل ہوتا ہے اسی لئے حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے تلاوت قرآن کے وقت جس شخص کو رونا نہ آئے اسے حکم دیا کہ وہ رونے اور غمگین ہونے کی صورت بنائے۔ (ت)

سیدی عارف باللہ علامہ عبدالغنی نابلسی قدس سرہ، الحدیقۃ الندیۃ میں فرماتے ہیں: لاشك ان التواجد وھو تکلف الوجد واظھارہ من غیر ان یکون لہ وجد حقیقۃ فیہ تشبہ بأھل الوجد الحقیقی وھو جائز بل مطلوب شرعاً قال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم من تشبہ بقوم فھو منھم۔ اس میں کوئی شک نہیں کہ "تواجد" بناوٹ اور تکلف سے وجد لانا اور اس کا اظہار کرنا ہے بغیر اس کے کہ اسے حقیقی طور پر حالت وجد ہو، پس اس میں جو حقیقۃً اہل وجد ہیں ان سے تشبہ ہے۔ اور یہ نہ صرف جائز ہے بلکہ شرعاً مطلوب ہے (کیا تمہیں معلوم نہیں کہ) آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: جو شخص کسی قوم سے مشابہت اختیار کرے وہ انہی میں سے ہے۔ (ت)

فتاوٰی علامہ خیر رملی استاذ صاحب در مختار علیہ رحمۃ الغفار میں ہے: اما الرقص ففیہ للفقھاء کلام منھم من منعہ ومنھم من لم یمنع حیث وجد لذۃ الشھوۃ وغلب علیہ الوجد واستدلوا بما وقع لجعفر بن ابی طالب لما قال لہ علیہ الصلوۃ والسلام اشبھت خلقی وخلقی في لفظ جعفر اشبہ الناس بی خلقاً وخلقاً فحجل ای مشی علی رجل واحدۃ۔ رہا رقص (ناچ) تو اس میں فقہائے کرام کا کلام (اختلاف) ہے پس بعض ائمہ نے تو اس سے منع فرمایا لیکن بعض نے اس سے منع نہیں فرمایا۔ جہاں شہوۃ کی لذت نہ پائے اور اس پر وجد غالب ہو تو (جائز ہے) اور انہوں نے اس واقعہ سے استدلال کیا کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے جب حضرت جعفر بن ابی طالب سے ارشاد فرمایا: تم صورت

وسیرت میں میرے مشابہ ہو۔ اور ایک روایت میں یہ الفاظ آئیں ہیں: جعفر لوگوں میں سب سے زیادہ میری صورت و سیرت کے مشابہ ہے، تو وہ حجل کرنے لگے یعنی ایک پاؤں پر چلے۔

---

۱ احیاء العلوم کتاب آدب السماع والوجد الباب الثانی المقام الثانی المشهد الحسینی قاہرہ ۲/ ۲۹۶-۲۹۵

۲ الحدیقه الندیه شرح الطریقه المحمدیه الصنف التاسع تنته الاصناف التسعة المکتبه نوریہ رضویہ ۲/ ۵۲۵ صفحہ 553 از 692

Fatawa Rizvia, Volume 22

[Table Content]

[Left Column - Arabic Text] And in a narration, he danced from the pleasure of this address, and he (peace and blessings of Allah be upon him) did not disapprove of his dancing. This was made a basis for the permissibility of the dancing of the Sufis when they experience the pleasure of spiritual states (Mawajid) in gatherings of Dhikr and Sama. In *At-Tatarkhaniyya*, there is that which indicates its permissibility for one who is overwhelmed (Maghlub), whose movements are like the movements of one with a tremor. This was the fatwa of al-Bulqini and Burhan al-Din al-Abnasi, and similar answers were given by some Imams of the Hanafi and Maliki schools. All of this is when the intention is sound and they are truthful in their spiritual ecstasy, being overwhelmed in standing and movement at the height of intense passion. A thing may sometimes be described as permissible and sometimes as forbidden, depending on the intention and purpose. Explaining everything they said would make the discourse lengthy.

[Right Column - Urdu Text Translation] "...is most like me in appearance and character among all people." (Hearing this) Hazrat Ja'far walked on one foot, meaning he danced. And in another narration, it is mentioned that Hazrat Ja'far began to dance out of the pleasure and joy of this address. Despite this, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not forbid his dancing. Thus, the Sufi masters have taken this as proof for the permissibility of dancing when they feel the pleasure of ecstasy in gatherings of Dhikr and Sama. In *Fatawa Tatarkhaniyya*, there is some discussion that indicates its permissibility for those overwhelmed by their state, whose movements are like those of a patient with tremors (tremors is a disease in which hands shake involuntarily). Accordingly, Allama Ayni and Burhan al-Din Abnasi have given this fatwa, and some Hanafi and Maliki Imams have also given fatwas according to this. All this is permissible provided that the intention of those doing so is pure, they are true in their state of ecstasy, and they are overwhelmed in their standing and movement due to intense amazement and rapture (and are semi-mad). The truth is that the same thing can be characterized as sometimes halal and sometimes haram depending on the intention and objective. And repeating all that the scholars have stated (on this subject) would lead to a long discourse. (T)

[Middle Section] It is in *Nihayah ibn al-Athir* and *Majma' al-Bihar*: [Left - Arabic] The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said to Zaid: "You are our

Mawla," so he skipped/danced (hajala). [Right - Urdu] The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said to Hazrat Zaid: "You are our 'Mawla'."

[Footer] 1. Fatawa Khayriyya, Kitab al-Karahiyah wa al-Istihsan, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/182. Page 554 of 692

फतावा रिज़विया, जिल्द 22

[तालिका सामग्री]

[बायां कॉलम - अरबी पाठ] और एक रिवायत में है कि उन्होंने इस संबोधन के आनंद से नृत्य किया और उन्होंने (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) उनके नृत्य पर आपत्ति नहीं की। इसे सूफियों के नृत्य की अनुमति के लिए एक आधार बनाया गया है जब वे ज़िक्र और समा की महफिलों में रूहानी हाल (मवाजिद) का आनंद महसूस करते हैं। ततारखानीया में वह है जो उस व्यक्ति के लिए इसकी अनुमति का संकेत देता है जो अपनी अवस्था से अभिभूत (मगलूब) हो, जिसकी हरकतें कंपकंपी वाले रोगी की हरकतों जैसी हों। इसी पर अल-बुलक़ीनी और बुरहान अल-दीन अल-अब्रासी ने फतवा दिया था, और हनफ़ी और मालिकी विचारधारा के कुछ इमामों ने भी इसी तरह के उत्तर दिए। यह सब तब है जब नियत (इरादा) सही हो और वे अपने वज्द (परमानंद) में सच्चे हों, अत्यधिक जुनून की स्थिति में खड़े होने और हिलने-डुलने में बेबस हों। एक ही चीज़ को कभी हलाल और कभी हराम के रूप में वर्णित किया जा सकता है, जो इरादे और उद्देश्य पर निर्भर करता है। उन्होंने जो कुछ भी कहा है, उन सब की व्याख्या करने से बात बहुत लंबी हो जाएगी।

[दायां कॉलम - उर्दू पाठ अनुवाद] "...सब लोगों में सूरत और सीरत में मेरे साथ सबसे ज्यादा मिलते-जुलते हैं।" (यह सुनकर) हज़रत जाफ़र एक पैर पर चले यानी रक़्स (नृत्य) किया। और एक दूसरी रिवायत में आया है कि हज़रत जाफ़र इस संबोधन की लज़्ज़त (आनंद) और सुरूर से नाचने लगे, इसके बावजूद हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उनके रक़्स करने पर इनकार नहीं फ़रमाया। पस इसे सूफ़ीया-ए-किराम ने रक़्स करने के जवाज़ (अनुमति) पर दलील ठहराया है जबकि मजालिस-ए-ज़िक्र और समा में सूफ़ीया-ए-किराम वज्द की लज़्ज़त महसूस करें। फ़तावा ततारखानीया में कुछ ऐसा कलाम है जो इसके जवाज़ पर दलालत करता है उन मगलूबुल-हाल लोगों के लिए कि जिनकी हरकात रअशा (कंपकंपी) वाले मरीज़ की हरकात जैसी हों (रअशा एक मर्ज़ है जिसमें ग़ैर-इख्तियारी तौर पर हाथ कांपते रहते हैं)। चुनाँचे अल्लामा ऐनी और बुरहानुद्दीन अब्रासी ने यही फ़तवा दिया है और बाज़ हनफ़ी और मालिकी अइम्मा-ए-किराम ने इसी के मुताबिक़ फ़तवा दिया है। यह सब कुछ जाएज़ है बशर्ते कि ऐसा करने वालों की नियत ख़ालिस (शुद्ध) हो और हालते-वज्द में सच्चे हों और क़ियाम व हरकत शिद्दत-ए-हैरत और वारफ्तगी की वजह से मगलूब हों (और नीम दीवाना हों) और हक़ीक़त यह है कि एक ही चीज़ इरादे और मक़सद के एतबार से कभी हलाल

और कभी हराम से मुत्तसिफ़ (विशेषित) हो सकती है और जो कुछ (इस बाब में) अहल-ए-इल्म ने इरशाद फ़रमाया उस सब की तक़रीर बाइस-ए-तूल-ए-कलाम है। (त)

[मध्य खंड] निहाया इब्नुल असीर और मजमअुल बिहार में है: [बायां - अरबी] हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने ज़ैद से फ़रमाया: "तुम हमारे मौला हो," तो वह खुशी से उछल पड़े (हजला)। [दायां - उर्दू] हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज़रत ज़ैद से इरशाद फ़रमाया: "तुम हमारे 'मौला' हो।"

[पाद लेख] 1. फ़तावा खैरिया, किताबुल कराहिया वल इस्तेहसान, दारुल मआरिफ़त बेरुत, 2/182। पृष्ठ 554/692

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

[جدول کا مواد]

[بایاں کالم - عربی] وفي رواية رقص من لذة هذا الخطاب ولم ينكر عليه صلى الله تعالى عليه وسلم رقصه وجعل ذلك اصلا لجواز رقص الصوفية عند ما يجدونه من لذة المواجيد في مجالس الذكر والسماع وفي التتارخانية ما يدل على جوازه للمغلوب الذى حركاته كحركات المرتعش وبهذا افتى البلقيني وبرهان الدين الا بناسي وبمثله اجاب بعض ائمة الحنفيه والمالكية وكل ذلك اذا حصلت النية وكانوا صادقين في الوجد مغلوبين في القيام والحركة عند شدة الهيام والشيئ قد يتصف تارة بالحلال وتارة بالحرام باختلاف القصد والمرام وبتقرير جميع ما قالوه يطول الكلام 1 -

[دایاں کالم - اردو] سب لوگوں سے صورت وسیرت میں میرے ساتھ سب سے زیادہ مشابہ ہے (یہ سن کر) حضرت جعفر ایک پاؤں پر چلے یعنی رقص کیا۔ اور ایک دوسری روایت میں آیا ہے کہ حضرت جعفر اس خطاب کی لذت اور سرور سے ناچنے لگے، اس کے باوجود حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے ان کے رقص کرنے پر انکار نہیں فرمایا۔ پس اس کو صوفیائے کرام نے رقص کرنے کے جواز پر دلیل ٹھہرایا گیا ہے جبکہ مجالس ذکر اور سماع میں صوفیائے کرام وجد کی لذت محسوس کریں۔ فتاوی تتارخانیہ میں کچھ ایسا کلام ہے جو اس کے جواز پر دلالت کرتا ہے ان مغلوب الحال لوگوں کے لئے کہ جن کی حرکات رعشہ والے مریض کی حرکات جیسی ہوں (رعشہ ایک مرض ہے جس میں غیر اختیاری طور پر ہاتھ کانپتے رہتے ہیں) چنانچہ علامہ عینی اور برہان الدین ابناسی نے یہی فتوی دیا ہے اور بعض حنفی اور مالکی ائمہ کرام نے اسی کے مطابق فتوی دیا ہے۔ یہ سب کچھ جائز ہے بشرطیکہ ایسا کرنے والوں کی نیت خالص ہو اور حالت وجد میں سچے ہوں اور قیام و حرکت شدت حیرت اور وارفتگی کی وجہ سے مغلوب ہوں (اور نیم

دیوانہ ہو) اور حقیقت یہ ہے کہ ایک ہی چیز ارادے اور مقصد کے اعتبار سے کبھی حلال اور کبھی حرام سے متصف ہوسکتی ہے اور جو کچھ (اس باب میں) اہل علم نے ارشاد فرمایا اس سب کی تقریر باعث طول کلام ہے۔ (ت)

[درمیانی حصہ] نہا یہ ابن اثیر و مجمع البحار میں ہے: [بایاں - عربی] قال صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لزید انت مولینا فحجل [دایاں - اردو] حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت زید سے ارشاد فرمایا: تم ہمارے "مولی" ہو۔

[حاشیہ] 1 فتاوی خیریہ کتاب الکراھیۃ والاستحسان دارالمعرفۃ بیروت ۲/ ۱۸۲ صفحہ 554 از 692

Fatawa Rizvia Volume 22

[Box Top Left - Arabic]: Al-Hajal is to raise one foot and hop on the other out of joy. It is added in Al-Nihayah: And it can sometimes be with both feet, except that it is called leaping (Qafz). [Box Top Right - Urdu]: So Hazrat Zayd began to dance with joy and pleasure in such a way that he lifted one foot and danced on the other. In Al-Nihayah (by Ibn Athir) it is further stated that sometimes this happens with both feet, but that is a leap. (T)

[Middle Paragraph - Urdu]: Even crying out, if it is involuntary, no ruling can be applied to Zayd just like ecstasy (wajd). And if it is for show (riyah), then even prayer is prohibited. And if there is no bad intention, but it causes distress to a sick person or a sleeper, or disturbs someone praying, remembering Allah, or engaged in study, then it is forbidden. In a hadith of Amir al-Mu'minin Mawla Ali (may Allah honor him), during prayer time, the Holy Prophet (peace be upon him) forbade those reciting from reciting the Quran loudly. If it is free from all such evils, then there is no harm.

Allama Ibn Abidin Shami, in the annotations of Shifa al-Alil, quotes the fatwa of Allama Ibn Kamal Wazir in Nur al-Ayn fi Islah Jami' al-Fusulayn as follows:

[Bottom Box Left - Arabic]: There is no harm in feigning ecstasy if it is genuine, nor in swaying if it is sincere. You stood and ran on one foot, and it is right for the one called by his Lord to run on his head. The permission for the mentioned postures during Dhikr (remembrance) and Sama (spiritual audition) is for the gnostics who devote their time to the best of deeds, the seekers who possess self-control over reprehensible states. They only listen from the Divine and long only for Allah. When they remember Him, they lament, and when they find Him, they cry out. When ecstasy overcomes them, some are struck by the sudden arrivals of awe.

[Bottom Box Right - Urdu]: There is no harm in adopting the state of ecstasy (wajd) provided it is realized and proven. There is also no issue in swaying and staggering provided it is sincere. If you run on one foot and dance, it is fitting for the one whose Master calls him to run on his head. And the permission (rukhsat) mentioned regarding those postures during Dhikr and Sama is for those God-knowing people who spend their time in good deeds and walk the path of the Lord. They have the ability to control their souls from blameworthy states (meaning they can stop themselves from bad movements). Then they...

[Footnote]: 1. Al-Nihayah by Ibn al-Athir, Chapter of 'Ha' with 'Jim', under the word "Hajal", Al-Maktaba al-Islamiya 1/346.

[ऊपरी बॉक्स बाएँ- अरबी]: अल-हजल खुशी के मारे एक पैर उठाकर दूसरे पर कूदना है। अल-निहाया में जोड़ा गया है: और यह कभी-कभी दोनों पैरों से भी हो सकता है, सिवाय इसके कि इसे 'क़फ़्ज़' (कूदना) कहा जाता है। [ऊपरी बॉक्स दाएँ- उर्दू]: तो हज़रत ज़ैद खुशी और उल्लास से इस तरह नाचने लगे कि एक पैर उठाते और दूसरे पर नाचते। अल-निहाया (इब्न असीर द्वारा) में इतना अधिक है कि कभी यह दो पैरों से होता है मगर यह वह कूदना है। (त)

[मध्य अनुच्छेद - उर्दू]: चिल्लाना भी अगर बेइख्तियारी (अनजाने में) हो तो वज़्द (समाधि) की तरह ज़ैद पर कोई हुक्म नहीं आ सकता, और अगर दिखावे (रिया) के लिए है तो नमाज़ भी हराम है। और अगर कोई बुरी नीयत नहीं है, लेकिन वहां किसी बीमार या सोने वाले को तकलीफ हो या नमाज़ पढ़ने वाले, ज़िक्र करने वाले या ज्ञान अर्जन में व्यस्त व्यक्ति को परेशानी हो तो यह वर्जित है। अमीरुल मोमिनीन मौला अली (रज़ीअल्लाहु अन्हु) की हदीस में है कि नमाज़ के समय हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने तिलावत करने वालों को कुरान ज़ोर से पढ़ने से मना फरमाया। और अगर तमाम बुराइयों से पाक हो तो कोई हर्ज नहीं।

अल्लामा इब्न आबिदीन शामी 'शिफा अल-अलील' के नोट्स में 'नूर अल-ऐन फी इस्लाह जामे अल-फुसुलैन' में अल्लामा इब्न कमाल वज़ीर का फतवा उद्धृत करते हैं:

[निचला बॉक्स बाएँ- अरबी]: वज़्द की स्थिति अपनाने में कोई हर्ज नहीं यदि वह वास्तविक हो, और न ही झूमने में यदि वह निष्कपट हो। तुम खड़े हुए और एक पैर पर दौड़े, और यह उसके लिए सही है जिसे उसके रब ने बुलाया हो कि वह अपने सिर के बल दौड़े। ज़िक्र और समाअ के समय उल्लेखित मुद्राओं के लिए अनुमति (रुखसत) उन आरिफ़ों (ईश्वर-ज्ञानियों) के लिए है जो अपना समय सर्वोत्तम कार्यों में व्यतीत करते हैं, उन सालिकों (पथिकों) के लिए है जो निंदनीय स्थितियों से खुद को नियंत्रित रखने की क्षमता रखते हैं। वे केवल दिव्य से ही सुनते हैं और केवल अल्लाह के लिए लालायित रहते हैं। जब वे उसे याद करते हैं, तो वे विलाप करते हैं, और जब वे उसे पाते हैं, तो वे चिल्लाते हैं। जब उन पर वज़्द हावी होता है, तो उनमें से कुछ पर विस्मय का हमला होता है।

[निचला बॉक्स दाएँ- उर्दू]: वज़्द की सूरत अख्तियार करने में कुछ हर्ज नहीं बशर्ते कि वह प्रमाणित और सिद्ध हो जाए, झूमने और लड़खड़ाने में भी कुछ बुराई नहीं बशर्ते कि वह शुद्ध (इखलास के साथ) हो। अगर तुम एक पैर पर दौड़ो और नाच करो तो यह उसके लिए सही है जिसे उसका मौला

बुलाए कि वह अपने सिर के बल दौड़ लगाए। और जिन स्थितियों का ज़िक्र किया गया कि ज़िक्र और समाअ के समय उनकी इजाज़त (रुख़सत) उन खुदा-शनास लोगों के लिए है जो अपने समय को अच्छे कामों में खर्च करते हैं और खुदावंदी राह पर चलने वाले हैं, निंदनीय स्थितियों से अपने नफ़्स (आत्मा) को काबू में रखने की शक्ति रखते हैं (यानी बुरी हरकतों से उन्हें रोक सकते हैं)। फिर वे...

[पाद टिप्पणी]: 1. इब्न अल-असीर द्वारा अल-निहाया, 'हा' के साथ 'जीम' का अध्याय, शब्द "हजल" के तहत, अल-मकतब अल-इस्लामिया 1/346।

पृष्ठ 555 / 692

[اوپر بائیں خانہ - عربی]: الحجل ان یرفع رجلا ویقفز علی الاخری من الفرح زاد في النهایة وقد یکون بالرجلین الا انه قفز -1 [اوپر دائیں خانہ - اردو]: تو حضرت زید خوشی اور مسرت سے ناچنے لگے اس طور پر کہ ایک پاؤں اٹھاتے اور دوسرے پاؤں ناچتے اور نہایۃ (ابن اثیر) میں اتنا زیادہ ہے کہ کبھی یہ دو پاؤں سے ہوتا ہے مگر یہ وہ کودے۔ (ت)

[درمیانی عبارت - اردو]: چلانا بھی اگر بے اختیاری سے ہو تو مثل وجد کسی طرح زید حکم نہیں آسکتا، اور اگر ریا سے ہے تو نماز بھی حرام ہے۔ اور اگر کوئی نیت فاسدہ نہیں مگر وہاں کسی مریض یا نائم کو تکلیف یا نمازی یا ذاکر یا مشتغل علم کی تشویش ہو تو ممنوع ہے امیر المومنین مولی علی کرم اللہ وجہہ کی حدیث میں ہے وقت نماز میں حضور اقدس صلی اللہ علیہ وسلم نے تلاوت کرنے والوں کو جہر قرآن سے منع فرمایا اور اگر تمام مفاسد سے پاک ہو تو کوئی حرج نہیں۔

علامہ ابن عابدین شامی منہوات شفاء العلیل میں نور العین فی اصلاح جامع الفصولین علامہ ابن کمال وزیر کا فتوی نقل فرماتے ہیں:

[نیچے بائیں خانہ - عربی]: ما في التواجد ان حققت من حرج ولا التمایل ان اخلصت من بأس فقمت تسعی علی رجل وحق لمن دعاه لاه ان یسعی علی الرأس الرخصة فیما ذکر من الاوضاع عند الذکر والسماع للعارفین الصارفین اوقاتهم الی احسن الاعمال السالکین المالکین لضبط انفسهم عن قبائح الاحوال فهم لا یستمعون الامن الاله ولا یشتاقون الله ان ذکروه ناحوا وان وجدوه صاحوا اذا وجد علیهم الوجد فمنهم من طرقته طوارق الهیبة

[نیچے دائیں خانہ - اردو]: وجد کی صورت اختیار کرنے میں کچھ حرج نہیں بشرطیکہ محقق اور ثابت ہو جائے، جھومنے اور لڑکھڑانے میں بھی کچھ مضائقہ نہیں بشرطیکہ خالص ہو، اگر تو ایک پاؤں پر دوڑے اور ناچ کرے تو یہ اس کے لئے حق ہے کہ جس کو اپنا مولیٰ بلائے کہ وہ اپنے سر کے بل دوڑ لگائے۔ اور جن اوضاع (انواع اقسام) میں یہ ذکر کیا گیا کہ ذکر اور سماع کے وقت ان کی اجازت (رخصت) سے وہ ان خدا شناس لوگوں کے لئے ہے جو اپنے اوقات کو اچھے کاموں میں صرف کرتے ہیں اور راہ خداوندی پر چلنے والے ہیں مذموم حالات سے اپنے نفس کو قابو رکھنے کی دسترس رکھتے ہیں (یعنی بری حرکات سے انھیں روک سکتے ہیں) پھر وہ

[حاشیہ]: 1 النهاية لابن لاثير باب الحاء مع الجيم تحت لفظ "حجل" المكتبة الاسلامية ۱/ ۳۴۶

He fell and melted, and among them is the one for whom the lightnings of grace flashed, so he moved and became pure. This is what appeared to me in the answer, and Allah Almighty knows best the right path. | They hear nothing besides Allah Almighty, and they only long for Him. If they mention Him, they lament and wail, and if they find Him, they cry out while a state of ecstasy (wajd) overcomes them. Then among them is one whom the afflictions of awe strike, so he falls and melts, and another is one for whom the lightnings of grace and generosity flash, so he becomes active and becomes happy and cheerful. This much was revealed to me in this answer, and Allah Almighty knows the right path best. (T)

(T) If singing (ghina) consists of things forbidden by Sharia, for example, musical instruments are haram, or a woman's singing which causes the arousal of fitnah (strife/temptation), or similarly, the singing of an amrad (beardless youth) in a place of fitnah, or if whatever is sung consists of matters contrary to Sharia, or if it causes corrupt thoughts and corrupt desires, especially in a public gathering, then it is undoubtedly prohibited. However, if it is free from all such evils, there is no doubt in its permissibility, as we have verified in 'Ajl al-Tahbir' (as we have researched in our treatise Ajl al-Tahbir. T). Singing (ghina) is mostly applied to those things that excite false desires, as pointed out in 'Irshad al-Sari' (as informed in Irshad al-Sari, the commentary on Sahih Bukhari. T). The hadiths and statements of condemnation are

applicable to this. Otherwise, there is no prohibition in hearing good remembrances (adhkar), good voices, and good melodies. In fact, hadiths have been narrated regarding this, and if it is not idle talk (lahw) or a satanic voice, then the noble verse "And incite whoever you can among them with your voice" (mislead them with your voice whoever you gain control over (and have power over). T) does not apply to it. The reason why the leader of the group, Hazrat Junayd Baghdadi (may Allah Almighty be pleased with him), had stopped listening to Sama (spiritual music) towards the end of his noble life was that a capable singer was no longer available. It is stated in 'Awarif Sharif':

It was said that Junayd gave up listening to Sama. He was asked, "You used to listen?" He said, "With whom?" It was said to him, "Listen for yourself." He said, "From whom? For they used to listen only from qualified people." | It is said that Hazrat Junayd Baghdadi (may Allah's mercy be upon him) had left Sama. It was submitted to him that you were committed to Sama (then why did you stop?). He replied: "With which people should I listen?"

1. Rasa'il Ibn Abidin, Risala Shifa al-Alil wa Ball al-Ghalil etc., Suhail Academy Lahore, 1/172.
2. The Holy Quran, 17/64.

वह गिर गया और पिघल गया, और उनमें से वह है जिसके लिए कृपा की बिजलियाँ चमकीं, तो वह गतिशील हो गया और शुद्ध हो गया। उत्तर में मुझे यही प्रकट हुआ, और अल्लाह तआला ही सही राह को सबसे बेहतर जानता है। | अल्लाह तआला के सिवा कुछ नहीं सुनते, और वे केवल उसी की चाह रखते हैं। यदि वे उसका ज़िक्र करें तो वे विलाप और विलाप करते हैं, और यदि वे उसे पा लें तो वे चीखते हैं जबकि उन पर वज्द (समाधि) की स्थिति छा जाती है। फिर उनमें से कोई वह है जिसे भय की विपत्तियाँ दस्तक देती हैं तो वह गिर कर पिघल जाता है, और कोई वह है जिसके लिए कृपा और उदारता की बिजलियाँ चमकती हैं तो वह गतिशील होकर प्रसन्न और हर्षित हो जाता है। इस उत्तर में मुझे बस यही कुछ ज़ाहिर हुआ, और सही राह को अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है। (त)

(त) यदि गायन (ग़िना) शरीयत के निषिद्ध कार्यों पर आधारित हो, उदाहरण के लिए, वाद्य यंत्र हराम हैं या महिला का गाना जो फितना (विवाद/प्रलोभन) पैदा करने का कारण हो, इसी तरह फितना के स्थान पर एक अमर्द (दाढ़ी रहित युवक) का गाना, या जो कुछ भी गाया जाए वह शरीयत के विरुद्ध बातों पर आधारित हो या ऐसी बातों पर हो जिससे दूषित विचार और दूषित इच्छाएं पैदा हों, विशेष रूप से जनसमूह में, तो इसमें कोई संदेह नहीं कि यह वर्जित है। और यदि यह सभी बुराइयों से मुक्त

हो, तो इसकी वैधता में कोई संदेह नहीं है, जैसा कि हमने 'अजल अत-तह्बीर' में सत्यापित किया है (जैसा कि हमने अपने शोध प्रबंध अजल अत-तह्बीर में इसका शोध किया है। त)। गायन (ग़िना) शब्द का अधिकांश प्रयोग उन चीजों पर होता है जो मिथ्या इच्छाओं को उत्तेजित करती हैं, जैसा कि 'इरशाद अल-सारी' में संकेत दिया गया है (जैसा कि सहीह बुखारी की व्याख्या इरशाद अल-सारी में इस पर सूचित किया गया है। त)। निंदा की हदीसें और कथन इसी पर आधारित हैं। अन्यथा अच्छे ज़िक्र, अच्छी आवाज़ें और अच्छी धुनें सुनने में कोई मनाही नहीं है, बल्कि इसके बारे में हदीसें आई हैं, और अब वह लहव (निरर्थक खेल) नहीं है और न ही वह शैतानी आवाज़ है, तो आयत "और उनमें से जिस पर तुम काबू पा सको उसे अपनी आवाज़ से फिसला दो" (उनमें से जिस पर तुम काबू पा लो (और तुम्हारा बस चले) उन्हें अपनी आवाज़ से बहका दो। त) इस पर लागू नहीं होती। हज़रत सैय्यद अत-ताइफा जुनैद बगदादी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने जो अपने जीवन के अंतिम समय में समाअ सुनना छोड़ दिया था, उसका कारण यह था कि अब कोई योग्य गायक नहीं मिलता था। 'आवारिफ शरीफ़' में है:

कहा गया कि जुनैद ने समाअ सुनना छोड़ दिया। उनसे कहा गया, "आप सुना करते थे?" उन्होंने कहा, "किनके साथ?" उनसे कहा गया, "अपने लिए सुनें।" उन्होंने कहा, "किससे? क्योंकि वे केवल योग्य लोगों से ही सुनते थे।" | कहा गया कि हज़रत जुनैद बगदादी (रहमतुल्लाह अलैह) ने समाअ छोड़ दिया था, उनसे अर्ज़ की गई कि आप समाअ पर कायम थे (फिर क्यों छोड़ दिया?)। आपने फरमाया: "किन लोगों के साथ होकर सुनता?"

1. रसाइल इब्न आबिदीन, रिसाला शिफा अल-अलील व बल्ल अल-ग़लील आदि, सुहैल अकादमी लाहौर, 1/172।
2. अल-क़ुरआन अल-करीम, 17/64।

فخروذاب ومنهم برقت له بوارق اللطف فتحرك وطاب هٰذا ماعن لی فی الجواب والله تعالٰی اعلم بالصواب۔ | اللہ تعالٰی کے سوا کچھ نہیں سنتے، اور وہ صرف اس کا اشتیاق رکھتے ہیں اگر اس کا ذکر کریں تو یہ آہ وزاری کرتے ہیں اور اگر اسے پائیں تو چیخیں چلائیں جبکہ ان پر وجد طاری ہوجائے پھر ان میں کوئی وہ ہے کہ جس کو مصائبِ ہیبت دستک دیں تو وہ گر کر پگھل جائے، اور کوئی وہ ہے کہ جس کے لیے لطف و کرم کی بجلیاں چمکیں تو وہ متحرک ہو کر خوش وخرم ہو جائے اس جواب میں مجھ پر یہی کچھ ظاہر ہوا، اور راہِ صواب کو سب سے زیادہ اللہ تعالٰی ہی جانتا ہے۔ (ت)

(ت) غنا اگر منکراتِ شرعیہ پر مشتمل ہو مثلاً مزامیر کو حرام ہیں یا عورت کا گانا کہ باعثِ ہیجانِ فتنہ ہے یونہی محلِ فتنہ امرد کا گانا، یا جو کچھ گایا جائے اس کا امورِ مخالفِ شرع پر مشتمل ہونا

یا ایسے امور پر خیالاتِ فاسدہ و شہواتِ فاسدہ کے باعث ہوں خصوصاً مجمع عوام میں بلا شبہ ممنوع ہے اور تمام مفاسد سے خالی ہو تو اس کے جواز میں کوئی شبہ نہیں کما حققناہ فی اجل التحبیر (جیسا کہ ہم نے اپنے رسالہ اجل التحبیر میں اس کی تحقیق کردی۔ت) غنا کا غالب اطلاق انھیں مہیجاتِ شہواتِ باطلہ پر آتا ہے کما نبہ علیہ فی ارشاد الساری (جیسا کہ ارشاد الساری شرح صحیح بخاری میں اس پر آگاہ کیا گیا ہے۔ت) احادیث و اقوالِ مذمت اسی پر محمول ہیں ورنہ اذکارِ حسنہ اصواتِ حسنہ والحاناتِ حسنہ سننے کی کوئی ممانعت نہیں بلکہ اس میں احادیث وارد، اور اب وہ لہو نہیں نہ وہ شیطانی آواز ہے تو آیہ کریمہ "وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ" (اس میں سے جس پر تو قابو پائے (اور تیرا بس چلے) انھیں اپنی آواز سے پھسلا دے۔ت) اس پر صادق نہیں حضرت سید الطائفہ جنید بغدادی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے جو آخر عمر شریف سماع سننا ترک فرمایا تھا اس کی وجہ یہ تھی کہ اب کوئی گانے والا اہل نہ ملتا تھا۔ عوارف شریف میں ہے:

قيل ان الجنيد ترك السماع فقيل له كنت تستمع فقال مع من قيل له تسمع لنفسك فقال ممن لانهم كانوا لا يسمعون الا من اهل | کہا گیا کہ حضرت جنید بغدادی (رحمة اللہ علیہ) نے سماع چھوڑ دیا تھا ان سے عرض کی گئی آپ سماع پر کار بند تھے (پھر کیوں ترک کر دیا؟) آپ نے ارشاد فرمایا: کن لوگوں کے ساتھ ہو کر سنتا

1 رسائل ابن عابدین رسالہ شفاء العلیل و بل الغلیل الخ سہیل اکیڈیمی لاہور ۱ / ۱۷۲ 2 القرآن الکریم ۱۷ / ۶۴

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

[Top Box Right] (It was meant that they were worthy/capable). Then it was said to him that he should listen for himself. He replied: "From whom should I listen? Because they used to listen to Sama only from those who were worthy and in their company. Then, when such friends became rare and non-existent, I left Sama." (T)

[Top Box Left] (Arabic: ...with the people; so when the brothers were lost, he left it. [1])

Hadrat Shaykh al-Shuyukh (may his secret be sanctified) first wrote a chapter in 'Awarif al-Ma'arif' regarding the acceptance and preference for Sama (spiritual listening), and mentioned many Hadiths and sayings therein. He said:

Arabic Original	**Urdu Translation / Explanation**
Indeed, Shaykh Abu Talib al-Makki (may Allah the Almighty have mercy on him) has mentioned that which indicates its permissibility and narrated from many of the predecessors, including the Companions, Successors, and others. The saying of Shaykh Abu Talib al-Makki is considered due to the abundance of his knowledge, the perfection of his spiritual state, his knowledge of the conditions of the predecessors, and his rank in abstinence and piety, as well as his determination of what is most correct and preferred. He said regarding Sama: It is Halal (permissible), Haram (prohibited), and ambiguous. Thus, whoever listens to it for the sake of observing lust and desire, it is Haram. And whoever listens to it with his intellect in a permissible manner, such as from a slave-girl or wife, then it is a matter of doubt because entertainment has entered into it. And whoever listens to it with a	Indeed, Shaykh Abu Talib al-Makki (may Allah the Almighty have mercy on him) has stated some arguments and evidence that indicate the permissibility of Sama. He narrated it from many predecessors, including the noble Companions, the great Successors, and other leading figures. The saying of Shaykh Abu Talib al-Makki (may mercy be upon him) is reliable and authentic. Why? Because he is filled with extensive knowledge and is a person of perfection in his spiritual state. He knows the conditions of the predecessors very well and holds a special position in piety and abstinence. He possesses deep thought and complete contemplation on matters that are more correct and better. Thus, he said: "There are categories of Halal, Haram, and ambiguity in Sama. Therefore, whoever listens to Sama for the sake of observing lust and desire, it is Haram. And whoever listens through their reason in a permissible manner from a slave-girl or wife, then a doubt arises in this case

Arabic Original	Urdu Translation / Explanation
heart that observes meanings that lead to evidence and strengthen the paths of the Majestic, then it is permissible. This is the saying of Shaykh Abu Talib al-Makki, and it is the correct one. [2]	because entertainment has entered it. And the person who listens with a refined heart, observing meanings that lead to evidence and strengthen the paths of the Majestic, then it is permissible. This is the saying of Shaykh Abu Talib al-Makki, and it is the correct one."

[1] Awarif al-Ma'arif, Chapter 23, Al-Mashhad al-Husayni Press, Cairo, p. 114. [2] Awarif al-Ma'arif, Chapter 22, Al-Mashhad al-Husayni Press, Cairo, p. 109.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

[ऊपरी बॉक्स दायां] (मतलब यह कि वे योग्य थे)। फिर उनसे कहा गया कि आप अपनी ज़ात के लिए सुना करें। फ़रमाया: किससे सुनूँ, क्योंकि वे समाअ सिर्फ अहल (योग्य लोगों) से और अहल की सोहबत में होकर सुना करते थे, फिर जब ऐसे दोस्त नायाब और ग़ायब हो गए तो समाअ छोड़ दिया। (त)

[ऊपरी बॉक्स बायां] (अरबी: ...अहल के साथ; फिर जब भाइयों को खो दिया, तो उसे छोड़ दिया। [1])

हज़रत शैख़ अल-शुयूख़ (क़ुद्दसा सिर्रहु) ने 'अवारिफ़ शरीफ़' में पहले समाअ (अध्यात्मिक संगीत) की स्वीकृति और पसंद पर एक अध्याय लिखा और इसमें कई हदीसें और इरशादात ज़िक्र किए। और फ़रमाया:

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद / व्याख्या
बेशक शैख़ अबू तालिब मक्की (रहमतुल्लाही अलैहि) ने वह ज़िक्र किया है जो इसके जायज़ होने पर दलालत करता है और बहुत से पूर्वजों, सहाबा, ताबेईन और अन्य से नक़ल किया है। शैख़ अबू तालिब मक्की का क़ौल उनके प्रचुर ज्ञान, उनके हाल की पूर्णता, पूर्वजों के हालात के ज्ञान, उनके तक़वा व परहेज़गारी के मकाम और सबसे सही व बेहतर बातों के निर्धारण के कारण विश्वसनीय माना जाता है। उन्होंने समाअ के बारे में कहा: यह हलाल, हराम और संदिग्ध (शुबहा) है। जिसने इसे शहवत और नफ़्सानी ख़्वाहिश के मुशाहिदे के लिए सुना, वह हराम है। और जिसने इसे अक़्ल के साथ जायज़ तरीके से, जैसे कनीज़ या पत्नी से सुना, तो यह संदिग्ध है क्योंकि इसमें मनोरंजन (लह्व) शामिल हो गया।	बेशक शैख़ अबू तालिब मक्की (रहमतुल्लाही अलैहि) ने कुछ ऐसे दलील और सबूत पेश किए हैं जो समाअ के जायज़ होने पर दलालत करते हैं और बहुत से पूर्वजों, सहाबा किराम, ताबेईन और अन्य बुज़ुर्गों से नक़ल किया है। शैख़ अबू तालिब मक्की (अलैहिर्रहमा) का क़ौल मोतबर और मुस्तनद (प्रमाणित) है। क्यों? इसलिए कि वे बहुत अधिक इल्म (ज्ञान) से भरे हुए हैं और अपने हाल में कमाल के मालिक हैं। वे पूर्वजों के हालात को अच्छी तरह जानते हैं और तक़वा व परहेज़गारी में उनका एक खास मुकाम है। वे ज़्यादा सही और बेहतर मामलात में गहरी सोच और मुकम्मल फ़िक्र रखते हैं। चुनाँचे फ़रमाया: "समाअ में हलाल, हराम और शुबहा की क़िस्में हैं। लिहाज़ा जिसने नफ़्सानी ख़्वाहिश और शहवत के मुशाहिदे के लिए समाअ सुना तो यह हराम है। और जिसने अक़्ल व दानिश के साथ

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद / व्याख्या
और जिसने इसे ऐसे दिल से सुना जो उन अर्थों का मुशाहिदा करता है जो दलील की ओर ले जाते हैं और अज़ीम रास्तों को मज़बूत करते हैं, तो वह मुबाह (जायज़) है। यह शैख़ अबू तालिब मक्की का क़ौल है और यही सही है। [2]	जायज़ तरीक़े से अपनी कनीज़ या बीवी से समाअ का फ़ायदा उठाया तो इस सूरत में शुबहा पैदा हो गया क्योंकि इसमें खेल शामिल हो गया। और जिस शख़्स ने ऐसे पाकीज़ा दिल के साथ समाअ सुना जो ऐसे मानी (अर्थों) का मुशाहिदा कर रहा था जो दलील की तरफ़ रहनुमाई करते हैं, वे इसे मुबाह कहते हैं।"

---

[1] अवारिफ़ अल-मआरिफ़, अध्याय 23, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी, क़ाहिरा, पृष्ठ 114। [2] अवारिफ़ अल-मआरिफ़, अध्याय 22, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी, क़ाहिरा, पृष्ठ 109।

[اوپر والا خانہ، دائیں] تھا (مراد یہ کہ وہ اہل تھے) پھر ان سے کہا گیا اپنی ذات کے لئے سنا کریں۔ فرمایا: کس سے سنوں، کیونکہ وہ سماع صرف اہل سے اور اہل کی معیت میں ہو کر سنا کرتے تھے، پھر جب ایسے احباب نایاب اور ناپید ہو گئے تو سماع چھوڑ دیا۔ (ت)

[اوپر والا خانہ، بائیں] مع اھل فلما فقد الاخوان ترك ۱۲ منہ

حضرت شیخ الشیوخ قدس سرہ، نے عوارف شریف میں پہلے ایک باب قبول و پسند سماع میں تحریر فرمایا اور اس میں بہت احادیث وارشادات ذکر فرمائے۔ اور فرمایا:

عربی متن **اردو ترجمہ و تشریح**

وقد ذکر الشیخ ابو طالب المکی رحمہ الله تعالٰی ما یدل علی تجویزہ ونقل عن کثیر من السلف صحابی وتابعی وغیر هم وقول الشیخ ابی طالب المکی یعتبر لو فور علمہ وکمال حالہ وعلمہ باحوال السلف ومکان ورعہ وتقواہ وتحریر الاصواب والاولٰی وقال فی السماع حلال وحرام وشبہ فمن سمعہ بنفس مشاهدة شهوة وهوی فهو حرام ومن سمعہ بمعقولہ علی صفة مباح

بیشک شیخ ابوطالب مکی رحمہ اللہ تعالٰی علیہ نے کچھ دلائل و شواہد بیان فرمائے جو سماع کے جواز پر دلالت کرتے ہیں اور بہت سے اسلاف، صحابہ کرام اور تابعین عظام اور ان کے علاوہ دوسرے اکابرین سے نقل فرمایا، اور شیخ ابوطالب مکی علیہ الرحمۃ کا قول معتبر اور مستند ہے۔ کیوں؟ اس لئے کہ وہ کثیر علم سے معمور ہیں، حال میں صاحب کمال ہیں۔ اور اسلاف کے حالات کو بخوبی جانتے ہیں۔ اور تقوٰی و ورع میں ان کا ایک خاص مقام ہے۔ اور زیادہ صواب اور زیادہ بہتر امور میں گہری سوچ اور فکر کامل رکھتے ہیں۔ چنانچہ ارشاد فرمایا: سماع میں حلال،

عربی متن	اردو ترجمہ و تشریح
من جاریۃ اوزوجۃ کان شبہۃ لدخول اللہو فیہ ومن سمعہ بقلب یشاھد معانی تدل علی الدلیل ویشدہ طرقات الجلیل فھو مباح وھذا قول الشیخ ابی الطالب المکی وھو الصحیح ۲؎	حرام اور شبہ کی اقسام ہیں، لہٰذا جس نے نفس مشاہدہ شہوت اور خواہش کے پیش نظر سماع سنا تو یہ حرام ہے۔ اور جس نے معقولیت کے پیش نظر مباح طریقے سے لونڈی یا اہلیہ سے استفادہ سماع کیا تو اس صورت میں شبہہ پیدا ہو گیا کیونکہ اس میں کھیل داخل ہو گیا۔ اور جس شخص نے ایسے نفیس دل کے ساتھ سماع سنا جو ایسے معانی کا مشاہدہ کر رہا تھا جو دلیل کی راہنمائی کرتے ہیں۔

۱؎ عوارف المعارف الباب الثالث والعشرون مطبعہ المشہد الحسینی قاہرہ ص ۱۱۴ ۲؎ عوارف المعارف الباب الثانی والعشرون مطبعہ المشہد الحسینی قاہرہ ص ۱۰۹

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

And for this, I am a witness to the path of the Majestic Lord. Therefore, this listening (sama') is permissible. This is the statement of Sheikh Abu Talib Makki, and it is correct. (T) So how could he absolutely count singing among sins? After this, he established a second chapter regarding the denial of sama', and here he spoke about that sama' which involves sensual desires. In it, he wrote this statement; the summary of the passage is as follows:

Arabic Text

Indeed, we have mentioned the reason for the validity of listening (sama') and what is appropriate for it among the people of truth and purity. However, where fitna (tribulation/ temptation) spreads extensively, protection (from sin) vanishes, and people driven by greed devote themselves to it, their states become corrupted. They increase gatherings for sama', and sometimes food is prepared for the gathering such that souls seek the gathering for that reason, not out of the hearts' desire for sama' as was the practice of the truthful ones. Thus, sama' becomes flawed, towards which souls lean for desires, and it becomes a means of relishing places of amusement and heedlessness. The desire for gathering becomes a quest for the gratification of desire and a search for relaxation for those given to merriment, amusement, and socializing. It is not hidden that such a gathering is rejected among the people of truth,

Urdu Translation

Undoubtedly, we have explained the reason for the validity of sama' and mentioned those conditions which are worthy and appropriate for the people of truth and purity. Where tribulation spreads in abundance, innocence vanishes and ends, and some people pursue it based on greed, whose conditions are spoiled and ruined. They organize more programs for gatherings for sama', and sometimes arrangements for food are made to make the gathering lively and effective, so that people seek such a gathering only out of interest in food, not because hearts have an inclination and desire for sama' as is the character of true lovers. Therefore, sama' (the actual purpose and aim) apparently became a reason that souls inclined towards it for seeking desires, and so that they find the sweetness of places of amusement (play and recreation) and types of heedlessness. Therefore, the inclination towards gatherings of sama' will be merely for seeking fame. And so that those interested in luxury and play and shows achieve peace and comfort according to their wishes. And it is not hidden that such a gathering is rejected near the people of

Arabic Text	Urdu Translation
until it was said: "And listening to singing is among the sins."	truth, to the extent that it was said that listening to singing is counted among sins. (T)

[1] Awarif al-Ma'arif, Chapter Twenty-three, Al-Mashhad Al-Husayni Press, Cairo, p. 114.

और इसके लिए मैं जलील रब के रास्ते का गवाह हूँ। लिहाज़ा यह समाअ मुबाह (जायज़) है। शेख अबू तालिब मक्की का यह इरशाद है और यही सही है। (त) तो वह कैसे मुतलक़न (पूर्ण रूप से) ग़िना (गायन) को गुनाहों में शुमार कर सकते हैं? इसके बाद उन्होंने दूसरा बाब 'इन्कार-ए-समाअ' में वज़अ फ़रमाया और यहाँ उस समाअ पर कलाम फ़रमाया जो नफ़्सानी शहवात पर मुश्तमिल है, इसमें यह क़ौल तहरीर फ़रमाया है, इबारत का खुलासा यह है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
बेशक समाअ की सेहत की वजह हमने बयान कर दी और वे हालात भी ज़िक्र कर दिए जो अहल-ए-सिद्क़ ओ सफ़ा (सच्चाई और पाकीज़गी वालों) के लायक और मौज़ूँ हैं। जहाँ फ़ितना कसरत से फैल जाए, इस्मत (पवित्रता) ज़ायल और ख़त्म हो जाए और कुछ लोग हिर्स (लालच) की बिना पर इसके दरपय हों जिनके हालात बिगड़े हुए और ख़राब हों और वे समाअ के लिए ज़्यादातर इज्तमाआत (सभाओं) का प्रोग्राम बनाएँ और कभी इज्तमाअ को रौनक़दार और मुअस्सिर (प्रभावी) बनाने के लिए खाने का एहतिमाम किया जाए कि लोग सिर्फ खाने के शौक़ में ऐसे इज्तमाअ की तलाश करें, इसलिए नहीं कि दिलों को समाअ की तरफ़ रग़बत और चाहत है जैसा कि सच्चे आशिक़ों की सीरत हुआ करती है। लिहाज़ा समाअ (असल ग़रज़ ओ ग़ायत का) बाज़ाहिर सबब बन गया कि नफ़्स उसकी तरफ़ तलब-ए-शहवात के लिए माइल हो गए और इसलिए कि उन्हें लह्व ओ लाब (खेल-कूद) और अनवा-ए-ग़फ़लत की मिठास दस्तयाब हो जाए। लिहाज़ा मजालिस-ए-समाअ की	बिला-शुबा समाअ की सेहत की वजह हमने बयान कर दी और वे कवाइफ़ भी ज़िक्र फ़रमा दिए जो अहल-ए-सिद्क़ ओ सफ़ा के लायक और मौज़ूँ हैं, जहाँ फ़ितना बकसरत फैल जाए, इस्मत ज़ायल और ख़त्म हो जाए और कुछ लोग बर-बिना-ए-हिर्स इसके दरपय हों जिनके हालात बिगड़े हुए और ख़राब हों और वे समाअ के लिए ज़्यादातर इज्तमाआत का प्रोग्राम बनाएँ और कभी इज्तमाअ को बारौनक़ और मुअस्सिर बनाने के लिए दिखाने का एहतिमाम किया जाए कि लोग सिर्फ़ खाने के शौक़ में ऐसे इज्तमाअ को तलाश करें इसलिए नहीं कि दिलों को समाअ की तरफ़ रग़बत और चाहत है कि जैसे सच्चे आशिक़ों की सीरत हुआ करती है। लिहाज़ा समाअ (असल ग़रज़ ओ ग़ायत का) बाज़ाहिर सबब बन गया कि नफ़्स उसकी तरफ़ तलब-ए-शहवात के लिए माइल हो गए और इसलिए कि उन्हें मक़ामात-ए-लह्व (खेल ओ तफ़रीह) और अनवा-ए-ग़फ़लत की मिठास दस्तयाब हो जाए। लिहाज़ा मजालिस-ए-समाअ की तरफ़ रग़बत

अरबी पाठ

तरफ़ रग़बत महज़ तलब-ए-शोहरत के लिए होगी। और इसलिए कि ऐश ओ इशरत और खेल तमाशों में दिलचस्पी रखने वालों को हस्बे-मंशा आराम ओ राहत हासिल हो जाए और यह बात पोशीदा नहीं कि ऐसा इज्तमाअ अहल-ए-सिद्क़ के नज़दीक मरदूद है, यहाँ तक कि यह फ़रमाया कि गाना सुनना गुनाहों में शुमार है।

उर्दू अनुवाद

महज़ तलब-ए-शोहरत के लिए होगी। और इसलिए कि ऐश ओ इशरत और खेल तमाशों में दिलचस्पी रखने वालों को हस्ब-ए-मंशा आराम ओ राहत हासिल हो जाए और यह बात पोशीदा नहीं कि ऐसा इज्तमाअ अहल-ए-सिद्क़ के नज़दीक मरदूद है यहाँ तक कि ये फ़रमाया कि गाना सुनना गुनाहों में शुमार है। (त)

[1] अवारिफ़ुल मआरिफ़, बाब तेईसवाँ, मतबअ अल-मशहद अल-हुसैनी, क़ाहिरा, पृ. 114

اور اس کے لئے رب جلیل کے راستے گواہ ہوں۔ لہذا یہ سماع مباح ہے۔ شیخ ابوطالب مکی کا یہ ارشاد ہے اور یہی صحیح ہے۔(ت) تو وہ کیونکر مطلقاً غنا کو ذنوب سے شمار فرماسکتے ہیں اس کے بعد انھوں نے دوسرا باب انکار سماع میں وضع فرمایا اور یہاں اس سماع پر کلام فرمایا شہواتِ نفسانیہ پر مشتمل اس میں یہ قول تحریر فرمایا ہے عبارت ملخصاً یہ ہے:

وقد ذکر نا وجه صحة السماع وما یلیق منه باهل الصدق وحیث کثرت الفتنة وزالت العصمة وتصدي للحرص علیه اقوام فسدت احوالهم واکثرو الاجتماع للسماع وربما یتخذ للاجتماع طعام تطلب النفوس الاجتماع لذلك لارغبة للقلوب في السماع کما کان من سیر الصادقین فیصیر السماع معلولا ترکن الیه النفوس للشهوات واستحلاء لمواطن اللهو والغفلات وتکون الرغبة في الاجتماع طلبا لتناول الشهوة و استروحا لاولی الطرب واللهو والعشرة ولا یخفی ان هذا الاجتماع مردود عند اهل الصدق الی ان قال و سماع الغنا من الذنوب ۱ ۔

بلاشبہ صحتِ سماع کی وجہ ہم نے بیان کردی اور وہ کوائف بھی ذکر فرمادئے جوار بابِ صدق وصفا کے لائق اور موزوں ہیں، جہاں فتنہ بکثرت پھیل جائے عصمت زائل اور ختم ہو جائے اور کچھ لوگ بربنائے حرص اس کے درپے ہوں جن کے حالات بگڑے ہوئے اور خراب ہوں اور وہ سماع کے لئے زیادہ تراجتماعات کا پروگرام بنائیں اور کبھی اجتماع کو بارونق اور مؤثر بنانے کے لئے دکھانے کا اہتمام کیا جائے کہ لوگ صرف کھانے کے شوق میں ایسے اجتماع کو تلاش کریں اس لئے نہیں کہ دلوں کو سماع کی طرف رغبت اور چاہت ہے کہ جیسے سچے عاشقوں کی سیرت ہوا کرتی ہے۔ لہذا سماع (اصل غرض و غایت کا) بظاہر سبب بن گیا کہ نفوس اس کی طرف طلب شہوات کے لئے مائل ہو گئے اور اس لئے کہ انھیں مقامات لہو (کھیل و تفریح) اور انواع

غفلت کی مٹھاس دستیاب ہو جائے۔ لہذا مجالسِ سماع کی طرف رغبت محض طلبِ شہرت کے لئے ہوگی۔ اور اس لئے کہ عیش وعشرت اور کھیل تماشوں میں دلچسپی رکھنے والوں کو حسب منشاء آرام وراحت حاصل ہو جائے اور یہ بات پوشیدہ نہیں کہ ایسا اجتماع اہل صدق کے نزدیک مردود ہے یہاں تک کہ یہ فرمایا کہ گانا سننا گناہوں میں شمار ہے۔(ت)

۱ عوارف المعارف الباب الثالث و العشرون مطبعة المشهد الحسینی قاہرہ ص ۱۱۴

Fatawa Razawiyya, Volume 22

To say regarding the noble Sufis that their words and actions have no value, God forbid, is a very harsh statement. Allah Almighty says: "And follow the path of him who turns to Me." [1] (Follow the way of those who turn towards Me.)

Who would turn towards Allah more than the noble Sufis? It is stated in Fatawa Alamgiri: "Proof is derived from the actions of the people of religion." [2] (Evidence is cited from the actions of the pious.)

Who is more pious than the noble Sufis? It shouldn't be that evidence from Hazrat Sheikh-ul-Shuyukh Shahab-ul-Haq wa-al-Din Suhrawardi (may his secret be sanctified), a gnostic, is not permissible just because he was also a Sufi. Likewise, regarding the abandonment [of an action] by Hazrat Syed-ut-Taifa Junaid (may Allah be pleased with him), whose words and actions are not a proof, how can his abandonment be a proof? For even abandonment, by being considered an action, becomes something that can be held onto, not in the sense of non-existence because it's not multiple, otherwise, the following of what is narrated is necessary as stated in Ghamz al-Uyun wal-Basair (as it is explicitly mentioned in Ghamz al-Uyun wal-Basair. Note). And when could Shah Waliullah Sahib exclude himself from the Sufis? Then his words and deeds should be most undervalued. In the realm of respect, such loose talk, especially before the common people, is a corruption more severe than the evils of music. Its permissibility is a matter of disagreement, while its impermissibility is agreed upon. In short, most of the rulings of the second party are correct; their major and egregious error is the permissibility of the prostration of greeting (sajda-e-tahiyat). The correct view is that the prostration of greeting is forbidden. This issue is the biggest among them all. Upon investigation, even this is not to the extent that one should fear for the faith of the one who holds a contrary view.

"How [can it be so] when the Sultan of Saints, our Master Nizam-ul-Haq wa-al-Din (may Allah Almighty be pleased with him), used it as evidence? He argued that it was obligatory due to an order, then the obligation was abrogated, so recommendation (nadb) remained." How can this be when Sultan-ul-Aulia Syedna Nizam-ul-Haq wa-al-Din (may Allah Almighty be pleased with him) spoke about it and reasoned that prostration was initially obligatory because of an imperative command, then the obligation was abrogated, so its desirability remained. (Note)

Our proof for this prohibition is the explicit statement of the noble jurists, and that is sufficient for us. We are followers (muqallid); the proof lies with the Mujtahid.

Deducing this from verses is in no way complete, like the noble verse "And when you are greeted with a greeting..." [3]. (When you are greeted...

[1] Al-Quran Al-Karim 31/15 [2] Fatawa Hindiyya, Book of Dislikes, Chapter 17, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/352 [3] Al-Quran Al-Karim 4/86

फतावा रज़विया, जिल्द 22

सूफी संतों के बारे में यह कहना कि उनके कथन और कार्यों का कोई महत्व नहीं है, ईश्वर न करे, यह बहुत कठोर बात है। अल्लाह सर्वशक्तिमान फरमाता है: "और उस व्यक्ति के मार्ग का अनुसरण करो जो मेरी ओर झुकता है।" [1] (जो मेरी ओर झुकें उनके मार्ग का अनुसरण करो।)

सूफी संतों से बढ़कर अल्लाह की ओर झुकने वाला कौन होगा? फतावा आलमगीरी में उल्लेख है: "धार्मिक लोगों के कार्यों से प्रमाण लिया जाता है।" [2] (धर्मावलंबियों के कार्यों से सनद (प्रमाण) लाई जाती है।)

सूफी संतों से बढ़कर और कौन धर्मावलंबी है? हज़रत शेख-उल-शुयूख शहाब-उल-हक व-द-दीन सुहरावर्दी (उनका रहस्य पवित्र हो) जैसे आरिफ से सनद लाना जायज़ क्यों नहीं होना चाहिए, जबकि वे भी सूफी थे। इसी तरह हज़रत सैय्यद-उत-ताइफ़ा जुनैद (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के किसी कार्य को त्यागने से, जिनका कथन और कार्य हुज्जत (प्रमाण) नहीं है, उनका त्याग कैसे प्रमाण हो सकता है? क्योंकि त्याग भी एक कार्य बनकर ही पकड़ने योग्य होता है, न कि अस्तित्वहीनता के अर्थ में। अन्यथा, इसमें बताए गए का अनुसरण करना आवश्यक है जैसा कि 'ग़म्ज़ुल उयून वल बसाइर' में उल्लेखित है (जैसा कि ग़म्ज़ुल उयून वल बसाइर में इस पर स्पष्ट निर्देश है। - नोट)। और शाह वलीउल्लाह साहब कब स्वयं को सूफियों से बाहर कर सकते हैं? तो उनके कथन और कार्य सबसे अधिक महत्वहीन होने चाहिए। अदब (मर्यादा) के स्थान पर ऐसी ज़ुबान दराज़ी, विशेषकर आम जनता के सामने, संगीत की बुराइयों से भी अधिक गंभीर बिगाड़ है। इसकी अनुमति तो विवादित है, जबकि इसकी अनुमति न होना सर्वसम्मत है। संक्षेप में, दूसरे पक्ष के अधिकांश आदेश सही हैं; उनकी सबसे बड़ी और गंभीर गलती 'सजदा-ए-तहीयत' (अभिवादन का सजदा) को जायज़ ठहराना है। सही बात यही है कि सजदा-ए-तहीयत हराम (वर्जित) है। इन सब में यही मुद्दा सबसे बड़ा है। शोध के अनुसार, यह भी उस हद तक नहीं है कि इसके विपरीत राय रखने वाले के ईमान पर संदेह किया जाए।

"यह कैसे हो सकता है जबकि औलिया के सुल्तान हमारे स्वामी निज़ाम-उल-हक़ व-द-दीन (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने इसके बारे में फ़रमाया और इस बात पर तर्क दिया कि सजदा पहले आदेश के कारण अनिवार्य (वाजिब) था, फिर उसकी अनिवार्यता निरस्त कर दी गई, तो उसकी वांछनीयता (मुस्तहब होना) शेष रह गई।" यह कैसे हो सकता है जबकि सुल्तानुल औलिया सैय्यदना निज़ाम-उल-

हक़ वद-दीन (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने इसके बारे में फ़रमाया और इस बात पर तर्क दिया कि सजदा अम्र (आदेश) के शब्द के कारण पहले वाजिब था, फिर वुजूब (अनिवार्यता) निरस्त हो गई तो इस्तेहबाब (वांछनीयता) शेष रह गई। (नोट)

इस मनाही में हमारा प्रमाण महान न्यायविदों (फ़ुकहा) का स्पष्ट कथन है और हमारे लिए इतना ही काफी है। हम मुक़ल्लिद (अनुयायी) हैं, दलील मुजतहिद के पास है। आयतों से इस पर तर्क देना किसी भी तरह से पूर्ण नहीं है, जैसे पवित्र आयत "और जब तुम्हें कोई दुआ (अभिवादन) दी जाए..." [3]। (जब तुम्हें सलाम...

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 31/15 [2] फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहियाह, अध्याय 17, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 5/352 [3] अल-क़ुरान अल-करीम 4/86

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

صوفیہ کرام کی نسبت یہ کہنا کہ ان کا قول و فعل معاذ اللہ کچھ وقعت نہیں رکھتا بہت سخت بات ہے۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے: "وَاتَّبِعْ سَبِیْلَ مَنْ اَنَابَ اِلَیَّ " 1 (جو میری جھکے ان کی راہ کی پیروی کر۔)

صوفیہ کرام سے زیادہ اللہ کی طرف جھکنے والا کون ہو گا ، فتاوی عالمگیری میں ہے: انما یتمسك بافعال اھل الدین ۔ 2 (دینداروں کے افعال سے سند لائی جاتی ہے۔)

صوفیہ کرام سے بڑھ کر اور کون دیندار ہے۔ حضرت شیخ الشیوخ شہاب الحق والدین سہروردی قدس سرہ ، کی عارف سے سند لائی جائز نہ ہونا چاہئے کہ وہ بھی صوفی تھے یونہی حضرت سید الطائفہ جنید رضی اللہ تعالٰی عنہ کے ترک سے جس کا قول و فعل حجت نہیں اس کا ترک کیا حجت ہو سکتا ہے کہ ترک بھی فعل ہی ٹھہر کر قابل تمسک ہوتا ہے نہ کہ بمعنی عدم کہ نہ متعدد ورنہ اس میں اتباع منقول کما نص علیه في غمز العیون والبصائر (جیسا کہ غمز العیون والبصائر میں اس پر نص ہے۔ ت) اور شاہ ولی اللہ صاحب کب اپنے آپ کو صوفیہ سے خارج کر سکتے ہیں تو ان کا قول وفعل سب سے بڑھ کر بے وقعت ہونا چاہئے محل ادب میں ایسا ارسال لسان خصوصاً پیش عوام غنا کے مفاسد سے سخت تر مفسدہ ہے اس کا جواز تو مختلف فیہ ہے اس کا عدم جواز متفق علیہ ہے بالجملہ فریق ثانی کے اکثر احکام صحیح ہیں اس کی بڑی فاحش غلطی سجدہ تحیت کی تحلیل ہے صحیح یہی ہے کہ سجدہ تحیت حرام ہے یہی مسئلہ ان سب میں بڑا ہے عند التحقیق یہ بھی اس حد تک نہیں کہ قائل خلاف پر اندیشہ کفر ہو۔

کیف وقد بہ سلطان الاولیاء سیدنا نظام الحق و الدین رضي اللہ تعالی عنہ واستدل بانہ کان واجبا للامر ثم نسخ الوجوب فبقی الندب۔ یہ کیسے ہو سکتا ہے جبکہ سلطان الاولیاء سیدنا نظام الحق والدین رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اس کے بارے میں فرمایا اور اس بات پر استدلال کیا کہ سجدہ صیغہ امر کی وجہ سے پہلے واجب تھا پھر وجوب منسوخ ہو گیا تو استحباب باقی رہ گیا۔ (ت)

اسی تحریم میں ہماری سند تصریح فقہائے کرام ہے اور اسی قدر ہمیں بس ہے ہم مقلد ہیں دلیل مجتہد کے پاس ہے آیات سے اس پر استدلال کسی طرح تام نہیں، کریمہ "وَاِذَا حُیِّیْتُمْ بِتَحِیَّۃٍ" 3 ۔ (جب تمہیں سلام

1 القرآن الکریم ۳۱/ ۱۵ 2 فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب السابع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۵۲ 3 القرآن الکریم ۴/ ۸۶

Fatawa Razawiya Volume 22

...in it (it is meant) as 'Salam', not that every greeting. Greetings are many: Salam (salutation), Musafaha (handshake), Mu'anaqa (embrace), slight bowing, hand-kissing, foot-kissing, standing, bowing up to the limit of Ruku (genuflection), prostration of respect (Sajda Tahiyyat); from salutation to prostrations, all are forms of greeting. Except for the last two, all are permissible, rather, except for bowing, all are proven from Hadith and Sunnah. Can any sane person say that if a son kisses, it is also obligatory on the father to kiss his feet because the recompense of a greeting is obligatory? This is sheer falsehood. Therefore, in books, the obligation of returning a greeting is mentioned only for 'Salam'. The noble verse: 'Would he command you to disbelieve after you have become Muslims?' (Al-Quran 3:80) is itself a just witness that it is about the prostration of worship (Sajda Ibadat). Who can call the prostration of respect (Sajda Tahiyyat) disbelief? Had it been disbelief, how could it have been permissible in previous Shariahs (religious laws)? Can any Sharia bring the permissibility of disbelief? Had it been disbelief, why would the Lord Almighty have commanded the angels to do it? Does the Lord Almighty ever command disbelief? Thus, the prostration of respect is absolutely not disbelief. And this verse is stating that it mentions something which is definitely disbelief. So if it was revealed regarding prostration, then surely it was revealed regarding the prostration of worship. In (the commentaries of) Kabira, Abu al-Sa'ud, Kashshaf, and Madarik, which were referred to, there is no explicit mention anywhere that this was revealed regarding the prostration of respect. Here are two traditional commentaries (Tafsir Ma'thur):

One is from the leader of the Imams of commentators, the interpreter of the Quran, Sayyiduna Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both), which has been narrated by Ibn Abi Hatim, Ibn Jarir, Ibn al-Mundhir, and al-Bayhaqi in 'Dala'il al-Nubuwwa'. Abu Rafi' al-Qurazi, a Jew, and Sayyid, the Christian chief of Najran, submitted in the presence of the Master of the World (may Allah's peace and blessings be upon him), 'O Messenger of Allah! Do you want us to worship you as the Christians worshipped Jesus?' He replied, 'God forbid! There can be no worship of anyone other than God. Neither have I been commanded for it, nor was I sent for this purpose,' or as he (may Allah's peace and blessings be upon him) said.

The second commentary is narrated as 'Mursal' (disconnected) from Hasan Basri, and traditionists have said that the Mursal narrations of Al-Hasan are like the wind to them (i.e., they lack credibility/weight). A person submitted, 'We greet you just as we

greet each other; should we not prostrate to you?' Upon this, he expressed disapproval and this verse was revealed.

The first commentary, which is correct and stronger in every way, makes the matter clear; the Jew and Christian had asked about worship itself, to which this answer was given. And upon this commentary, the address of the Lord Almighty is towards His Muslim servants.

---

1 Al-Quran Al-Karim 3/80 2 Ad-Durr al-Manthur with reference to Ibn Jarir, Ibn Abi Hatim, and al-Bayhaqi in 'al-Dala'il' under verse 3/80, 2/21. 3 Ad-Durr al-Manthur with reference to 'Abd bin Humayd from al-Hasan, Maktaba Ayatollah al-Uzma, Qom, Iran 2/467 and 470.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

...में सलाम मुराद है न कि हर तहियत। तहियतें (अभिवादन) बहुत हैं: सलाम, मुसाफ़ा (हाथ मिलाना), मुआनका (गले मिलना), हल्का झुकना, दस्त बोसी (हाथ चूमना), क़दम बोसी (पैर चूमना), कयाम (खड़े होना), रुकू की हद तक झुकना, सज्दा-ए-तहियत (सम्मान का सज्दा); सलाम से लेकर सुजूद (सज्दा) तक सब तहियत ही हैं। अंतिम दो के सिवा सब जायज़ हैं बल्कि झुकने के सिवा सब हदीस और सुन्नत से साबित हैं। क्या कोई समझदार कह सकता है कि अगर बेटा चूमे तो बाप पर भी फ़र्ज़ है कि उसके क़दम चूमे क्योंकि तहियत का बदला फ़र्ज़ है? यह सरासर झूठ है। इसीलिए किताबों में जवाब देना सिर्फ़ सलाम के लिए वाजिब बताया गया है। करीमा (पवित्र आयत) "क्या वह तुम्हें कुफ़्र करने का हुक्म देगा जबकि तुम मुसलमान हो चुके हो" खुद एक सच्चा गवाह है कि वह सज्दा-ए-इबादत (पूजा के सज्दे) के बारे में है। सज्दा-ए-तहियत को कौन कुफ़्र कह सकता है? अगर कुफ़्र होता तो पिछली शरीयतों में कैसे जायज़ होता? क्या कोई शरीयत कुफ़्र की अनुमति ला सकती है? अगर कुफ़्र होता तो रब्ब-ए-अज़ुवजल फ़रिश्तों को इसका हुक्म क्यों देता? क्या रब्ब-ए-अज़ुवजल कभी कुफ़्र का भी हुक्म देता है? तो सज्दा-ए-तहियत निश्चित रूप से कुफ़्र नहीं है। और यह आयत कह रही है कि इसमें उस चीज़ का ज़िक्र है जो निश्चित रूप से कुफ़्र है। तो अगर यह सुजूद के बारे में नाज़िल हुई है, तो यकीनन सज्दा-ए-इबादत के बारे में ही नाज़िल हुई है। कबीरा, अबुल सऊद, कश्शाफ़ और मदारिक जिनका हवाला दिया गया, उनमें कहीं भी यह स्पष्ट नहीं है कि यह सज्दा-ए-तहियत के बारे में उतरी। यहाँ दो रिवायती तफ़सीर (व्याख्याएं) हैं:

एक इमामों के इमाम, कुरान के व्याख्याकार सैयदुना अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से है जिसे इब्न अबी हातिम, इब्न जरीर, इब्न अल-मुन्ज़िर और बैहक़ी ने 'दलाइल अल-नुबुव्वह' में रिवायत किया है कि अबू राफ़े क़ुरज़ी यहूदी और सय्यद, नजारानी ईसाइयों के मुखिया ने हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की खिदमत में अर्ज़ किया, 'हुज़ूर! क्या आप चाहते हैं कि हम आपकी इबादत करें जैसे ईसाइयों ने ईसा की पूजा की?' आपने फ़रमाया, 'खुदा की पनाह! खुदा के सिवा किसी और की इबादत नहीं हो सकती, न मुझे इसका हुक्म हुआ और न ही मैं इसलिए भेजा गया हूँ' (या जैसा हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया)।

दूसरी तफ़सीर जो हसन बसरी से 'मुरसल' (बिना टूटे सिलसिले के) है, और मुहद्दिसों ने फ़रमाया है कि हसन की मुरसल हदीसें उनके नज़दीक हवा के समान हैं (यानी विश्वसनीय नहीं हैं)। एक व्यक्ति

ने अर्ज़ किया, 'हम हुज़ूर को वैसे ही सलाम करते हैं जैसे आपस में एक-दूसरे को करते हैं; क्या हम हुज़ूर को सज्दा न करें?' इस पर आपने नापसंदगी ज़ाहिर की और यह आयत उतरी।

पहली तफ़सीर जो हर तरह से सही और मज़बूत है, उससे मामला साफ़ है; यहूदी और ईसाई ने इबादत के बारे में ही पूछा था जिस पर यह जवाब दिया गया। और इसी तफ़सीर पर रब्ब-ए-अज़ुवजल का संबोधन अपने मुसलमान बंदों की तरफ़ है।

---

1 अल-कुरान अल-करीम 80/3 2 अद-दुर्र अल-मन्सूर, इब्न जरीर, इब्न अबी हातिम और बैहक़ी के हवाले से 'अल-दलाइल' में आयत 3/80 के तहत, 2/21. 3 अद-दुर्र अल-मन्सूर, अब्द बिन हुमैद के हवाले से हसन से, मक्तबा आयतुल्लाह अल-उज़मा, क़ुम, ईरान 2/467 और 470.

کیا جائے ۔ت) میں سلام مراد ہے نہ کہ ہر تحت تحیتیں کثیر ہیں۔ سلام، مصافحہ، معانقہ، قلیل انحناء، دست بوسی، قدم بوسی، قیام، انحناء تا حد رکوع، سجدہ تحیت سلام سے سجود تک سب تحیت ہی ہیں اور اخیرین کے سوا سب جائز بلکہ انحناء کے سوا سب حدیث وسنت سے ثابت ہے۔ کیا کوئی عاقل کہہ سکتا ہے کہ اگر بیٹا چومے تو باپ پر بھی فرض ہے کہ اس کے قدم چومے کیونکہ اس نے تحیت کا معاوضہ فرض ہے یہ محض باطل ہے۔ ولہٰذا کتابوں میں وجوب جواب صرف سلام کے لئے فرمایا ہے۔ کریمہ "اَیَاْمُرُکُمْ بِالْکُفْرِ بَعْدَ اِذْ اَنْتُمْ مُّسْلِمُوْنَ" (کیا وہ تمہیں کفر کرنے کا حکم دے گا جبکہ تم مسلمان ہو چکے ہو ۔ ت) خود شاہد عدل ہے کہ وہ دربارہ سجدہ عبادت ہے سجدہ تحیت کو کون کفر کہہ سکتا ہے کفر ہوتا تو اگلی شریعتوں میں کیونکر جائز ہو سکتا کیا کوئی شریعت جواز کفر بھی لا سکتی ہے کفر ہوتا تو رب عزوجل ملائکہ کو اس کا حکم کیوں کر فرماتا کیا رب عزوجل کبھی کفر کا بھی حکم فرماتا ہے تو سجدہ تحیت قطعاً کفر نہیں اور یہ آیت فرمارہی ہے کہ اس چیز کا ذکر ہے جو قطعاً کفر ہے تو اگر دربارہ سجود نازل ہے تو یقیناً دربارہ سجدہ عبادت ہی نازل ہے۔ کبیرہ وابوالسعود وکشاف ومدارک جن کا حوالہ دیا گیا ان میں کہیں اس کی تصریح نہیں کہ یہ سجدہ تحیت کے بارے میں اتری۔ یہاں تفسیر ماثور دو ہیں:

ایک امام ائمہ المفسرین ترجمان القرآن سید نا عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے جسے ابن ابی حاتم وابن جریر وابن المنذر اور بیہقی نے دلائل النبوۃ میں روایت کیا کہ ابورافع قرظی یہودی اور سمی رئیس نصرانی نجرانی نے خدمت اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں عرض کیا حضور یہ چاہتے ہیں کہ ہم حضور کی عبادت کریں جیسے نصاری نے عیسٰی کو پوجا، فرمایا معاذ اللہ غیر خدا کی عبادت نہیں ہوسکتی، نہ مجھے اس کا حکم ہوا نہ میں اس لئے بھیجا گیا

۲ او کما قال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم (یا جیسا کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا ۔ ت)

دوسری ۶ تفسیر کہ حسن بصری سے مرسلا ہے وقد قال المحدثون ان مراسیل الحسن عندھم شبہ الریح (جبکہ محدثین حضرات نے ارشاد فرمایا حضرت حسن کی مرسل حدیثیں ان کے نزدیک ہوا کے مشابہ ہیں یعنی درجہ اعتبار سے ساقط ہیں۔ت) ایک شخص نے عرض کی ہم حضور کو ایسے ہی سلام کرتے ہیں جیسے آپس میں ایک دوسرے کو کیا ہم حضور کو سجدہ نہ کریں۔ اس پر انکار فرمایا اور یہ آیت ۳ اتری۔

تفسیر اول کہ ہر طرح اصح واقوی ہے اس پر تو مطلع صاف ہے یہودی و نصرانی نے عبادت ہی کو پوچھا تھا جس پر یہ جواب ارشاد ہوا اور اسی تفسیر پر رب عزوجل کا روئے سخن اپنے مسلمان بندوں کی طرف

---

۱ القرآن الکریم ۳/۸۰ ۲ الدر المنثور بحوالہ ابن جریر وابن ابی حاتم والبیھقی فی الدلائل تحت آیۃ ۳ / ۸۰ ۲/۲۱ ۳ الدر المنثور بحوالہ عبد بن حمید عن الحسن مکتبہ آیۃ اللہ الاعظمی قم ایران ۲/ ۴۶۷ و ۴۷۰

Fatawa Rizwia, Volume 22

...keeping the interpretation of these vile questioners and the repulsiveness of their condition is such that these donkeys are not worthy of an answer. O my Muslim servants! Think, if they had wanted this, they would have told you that you are their obedient slaves. Then how could it be that they would command you to disbelief after Islam? God forbid! And from here it is evident that the assumption, based on the address, that the questioners were Muslims—as mentioned in the *Kashshaf* of that Mu'tazilite and followed by some later ones—is false. And it goes against the correct interpretation provided by the Sultan of Commentators, the companion and cousin of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Secondly, even if the *mursal* and *mawquf* narration were established, it mentions 'a man', meaning one person asked. It is not improbable, but rather expected, that such a question would come from some desert-dwelling Bedouin who would be judged as a disbeliever. The Lord Almighty says: "You shall surely travel from stage to stage"[1] (You will rise step by step. T). The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) says that if there was someone among the predecessors who openly committed adultery with his mother, then surely there will be someone among you too [who will do such acts], "You shall surely travel from stage to stage"[2]. Many companions of our Master Moses (peace be upon him) asked him: "O Moses, make for us a god just as they have gods."[3] (O Moses! Make a god for us too as they have many gods. He said: "Rather, you are a people who are ignorant")[4]. Here too, if some uneducated, ignorant Bedouin new convert made such a request out of his ignorance, it is not far-fetched. And due to the proximity of that era, guidance was given and he was not declared a disbeliever, just as Moses (peace be upon him) said 'you are ignorant' (You are pure ignorant people. T) and not 'you are committing disbelief' (You are committing disbelief. T). Just as a young man came into the noble presence and bluntly requested: "O Messenger of Allah! Make adultery permissible for me." To what extent does this direct request reach the Prophet? The noble companions (may Allah be pleased with them) wanted to kill him, but the Noble Presence (peace and blessings of Allah be upon him) forbade them and called him closer until his knees touched the Prophet's noble knees. Then he asked: "Would you like someone to commit adultery with your mother?" He replied: "No." He asked: "With your sister?"

[1] Al-Quran Al-Karim 84/19 [2] Al-Quran Al-Karim 84/19 [3] Al-Quran Al-Karim 7/138 [4] Al-Quran Al-Karim 27/55

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

...इन दुष्ट सवाल करने वालों की व्याख्या और उनकी स्थिति की घृणा को रखना ऐसा है कि ये गधे जवाब के काबिल नहीं हैं। ऐ मेरे मुसलमान बंदों! तुम विचार करो कि अगर वे ऐसा चाहते तो तुमसे कहते कि तुम उनके आज्ञाकारी गुलाम हो। फिर क्या ऐसा हो सकता था कि वे तुम्हें इस्लाम के बाद कुफ्र (अविश्वास) का हुक्म देते? खुदा न करे! और यहीं से ज़ाहिर हो गया कि खिताब (संबोधन) की वजह से यह गुमान कि सवाल करने वाले मुसलमान थे—जैसा कि उस मोताज़िली की 'कशाफ़' में आया है और बाद के कुछ लोगों ने उसका अनुसरण किया है—बातिल (असत्य) है। और यह सुल्तानुल मुफस्सिरीन, सहाबी और रसूले करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के चचेरे भाई की बयान की गई सही तफ़सीर (व्याख्या) के खिलाफ है। दूसरे, अगर 'मुर्सल' और 'मौकूफ़' रिवायत साबित हो जाए, तो उसमें 'एक व्यक्ति' का ज़िक्र है, यानी एक शख्स ने अर्ज़ की। यह नामुमकिन नहीं है, बल्कि होना ही चाहिए था कि किसी सहराई बद्दू से ऐसे सवाल का सुदूर (निकलना) हो जो कुफ्र का हुक्म दे। रब अज़्ज़वजल फ़रमाता है: "लतरकबुन-ना तबकन अन तबक"[1] (बेशक तुम एक सीढ़ी से दूसरी सीढ़ी (एक हाल से दूसरे हाल में) चढ़ोगे। त)। सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं कि अगर पिछलों में कोई ऐसा गुज़रा हो जिसने सरेआम अपनी माँ के साथ ज़िना (व्यभिचार) किया हो, तो तुम में भी कोई ज़रूर ऐसा होगा, "लतरकबुन-ना तबकन अन तबक"[2]। सैय्यदना मूसा (अलैहिस्सलाम) से उनके कई साथियों ने सवाल किया: "या मूसा अज-अल लना इलाहन कमा लहुम आलिहतुन"[3] (ऐ मूसा! हमारे लिए भी एक खुदा बना दे जैसा कि उनके बहुत से खुदा हैं। फ़रमाया: 'बल अन्तुम कौमुन तजहलून')[4]। तो यहाँ भी अगर किसी देहाती नौ-मुस्लिम जाहिल और नादान ने अपनी नादानी से ऐसी फ़रमाइश की, तो क्या ताज्जुब है? और उसी अहद की नज़दीकी की वजह से हिदायत कर दी गई, उसे काफ़िर नहीं ठहराया गया, जैसे मूसा (अलैहिस्सलाम) ने 'तजहलून' (तुम कोरे नादान लोग हो। त) फ़रमाया न कि 'तकफुरून' (तुम कुफ्र कर रहे हो। त)। जिस तरह एक जवान दरबार-ए-रिसालत में हाज़िर हुआ और बेधड़क अर्ज़ की: "या रसूलल्लाह! मेरे लिए ज़िना हलाल कर दीजिए।" नबी से सीधे यह फ़रमाइश किस हद तक पहुँचती है? सहाबा-ए-कराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) ने उसे कत्ल करना चाहा, हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मना फ़रमाया और उसे अपने करीब बुलाया यहाँ तक कि उसके घुटने हुज़ूर के मुबारक घुटनों से मिल गए। फिर फ़रमाया: "क्या तू पसंद करता है कि कोई तेरी माँ के साथ ज़िना करे?" उसने अर्ज़ की: "नहीं।" फ़रमाया: "तेरी बहन से?"

[1] अल-कुरान अल-करीम 84/19 [2] अल-कुरान अल-करीम 84/19 [3] अल-कुरान अल-करीम 7/138 [4] अल-कुरान अल-करीम 27/55

पृष्ठ 692 का 561

رکھنا خبیث سائلوں کی تفسیر اور ان کے حال کی تفبیح ہے کہ یہ حمیر قابل جواب نہیں، اے میرے مسلمان بندو! تم خیال کرو کہ یہ اگر ایسا چاہتے تو تم سے فرماتے کہ تم اپنے غلامانِ فرمانبردار، پھر کیا ایسا ہو سکتا تھا کہ تمھیں اسلام کے بعد کفر کا حکم دیتے، معاذاللہ، اور یہیں سے ظاہر ہوگیا کہ بوجہ خطاب یہ گمان کہ سائل مسلمان تھے جیسا کہ اس معتزلی کی کشاف میں گزرا اور بعض بعد والوں نے اتباع کیا باطل ہے۔ اور اس کی تفسیر صحیح کے خلاف جو سلطان المفسرین صحابی و ابن عم رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمائی، دوم مرسل موقوع اگر ثابت ہو جائے تو اس میں رجلا ہے یعنی ایک شخص نے عرض کی، ضرر یہ کوئی اعرابی بادیہ نشیں کفر کا حکم دیں گے اور ایسے بعض اشخاص سے ایسے سوال کا صدور مستبعد نہیں بلکہ ہونا ہی چاہئے تھا۔ رب عزوجل فرماتا ہے: "لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ" 1 (ضرور تم زینہ بہ زینہ (بتدریج) چڑھے جاؤ گے۔ ت) سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں کہ اگلوں میں کوئی ایسا ہو گزرا ہو جس نے علانیہ اپنی ماں کے ساتھ زنا کیا ہو تو ضرور تم میں بھی کوئی ایسا ہوگا "لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ" 2 سیدنا موسٰی علیہ الصلوٰۃ والسلام سے ان کے متعدد اصحاب نے سوال کیا "يٰمُوسَى اجْعَلْ لَّنَا اِلٰهًا كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌ" 3 (اے موسٰی ! ہمیں بھی ایک خدا بنادے جیسے ان کے بہت سے خدا ہیں فرمایا بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ) 4 بلکہ تم نرے جاہل ہو۔ تو یہاں بھی اگر کسی بادیہ نشین نو مسلم جاہل ناواقف نے اپنی نادانی سے ایسی درخواست کی کیا بعید ہے اور اسی قرب عہد کے سبب ہدایت فرما دی گئی تکفیر نہ ہوئی جیسے موسٰی علیہ الصلوٰۃ والسلام نے تجھلون (تم نرے نادان لوگ ہو۔ت) فرمایا نہ کہ تکفرون (تم کفر کر رہے ہو۔ ت) جس طرح ایک جوان حاضر خدمت اقدس ہوا اور آکر بے دھڑک عرض کی یا رسول اللہ! میرے لئے زنا حلال کر دیجئے۔ نبی سے براہ

راست یہ درخواست کس حد کس حد تک پہنچتی ہے صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم نے اس کو قتل کرنا چاہا حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے منع فرمایا اور اسے قریب بلایا یہاں تک کہ اس کے زانو زانوئے اقدس سے مل گئے پھر فرمایا: کیا تو پسند کرتا ہے کہ کوئی شخص تیری ماں سے زنا کرے؟ عرض کی : نہ ۔ فرمایا: تیری بہن سے؟

1 القرآن الکریم ۸۴/ ۱۹ 2 القرآن الکریم ۸۴/ ۱۹ 3 القرآن الکریم ۷/ ۱۳۸ 4 القرآن الکریم ۲۷/ ۵۵

Fatawa Rizvia Volume 22

He submitted: No. He (the Prophet) asked: From your daughter? He submitted: No. He asked: From your paternal aunt? He submitted: No. He asked: From your maternal aunt? He submitted: No. He (the Prophet) said: The person with whom you will commit adultery will also be someone's mother, sister, daughter, paternal aunt, or maternal aunt. When you do not like it for yourself, why do you like it for others? Then his sacred hand touched his chest and he prayed: O Allah! Remove the love of adultery from his heart. That person says that from that moment on, nothing was more detestable to me than adultery. Then he said to the noble companions: If you had killed him at that time, he would have gone to hell. My example and yours is like someone's she-camel that has run away; people run after it to catch it, making it even more startled and run further. Its owner said: Leave it, you do not know the way. Then he took a bundle of grass in his hand, showed it, and coaxed it until it sat down and he mounted it. Or as the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said. And Allah Almighty knows best.

Problem 189: From Qadir Ganj, District Birbhum, Bengal, sent by Syed Zahoor ul Husseini Qadri Razzaqi, 22 Jumada al-Ula 1336 AH. Does kissing a sacred object out of respect, or kissing the hands and feet of one's spiritual guide (Pir), teacher, parents, progeny of the Pir, noble Sayyids, and great scholars, and standing up out of respect upon seeing them, lead to disbelief (Kufr) and polytheism (Shirk), or is this permissible and recommended and proven by the noble Hadiths and jurisprudence? Or is it that people have invented these as innovations and bad customs?

The Answer: It is permissible to kiss revered objects out of respect as long as it does not involve any religious forbidden act.

[Arabic citation]: It has been proven from Abu Ayyub al-Ansari as mentioned in Musnad Imam Ahmad, and narrated from Abdullah bin Umar as found in "Al-Shifa" of Qadi Ayyad, may Allah be pleased with them all.

For instance, this is proven from Hadrat Abu Ayyub Ansari as mentioned in Musnad Imam Ahmad, and is narrated from Hadrat Abdullah bin Umar as found in "Al-Shifa" of Qadi Ayyad. May Allah Almighty be pleased with all of them. (T)

And kissing the hands and feet of religious personalities is also proven by many Hadiths, as is standing up upon seeing them, but with folded hands...

उन्होंने अर्ज़ की: नहीं। आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने पूछा: अपनी बेटी से? उन्होंने अर्ज़ की: नहीं। आपने पूछा: अपनी बुआ से? उन्होंने अर्ज़ की: नहीं। आपने पूछा: अपनी मौसी से? उन्होंने अर्ज़ की: नहीं। आपने फ़रमाया: जिसके साथ तुम व्यभिचार (ज़िना) करोगे, वह भी तो किसी की माँ, बहन, बेटी, बुआ या मौसी होगी। जब तुम इसे अपने लिए पसंद नहीं करते, तो दूसरों के लिए क्यों पसंद करते हो? फिर आपने अपना मुक़द्दस हाथ उनके सीने पर फेरा और दुआ की: ऐ अल्लाह! इसके दिल से व्यभिचार की मोहब्बत निकाल दे। वह साहब फ़रमाते हैं कि उस वक्त से व्यभिचार से ज़्यादा कोई चीज़ मुझे नापसंद न थी। फिर सहाबा-ए-किराम से फ़रमाया कि अगर तुम उस वक़्त उसे कत्ल कर देते तो वह जहन्नुम में जाता। मेरी और तुम्हारी मिसाल ऐसी है जैसे किसी की ऊँटनी भाग गई हो, लोग उसे पकड़ने के लिए उसके पीछे दौड़ते हैं जिससे वह और ज़्यादा भड़क कर भागती है। उसके मालिक ने कहा कि तुम रहने दो, तुम्हें इसका तरीका नहीं आता। फिर उसने हाथ में घास की एक मुट्ठी ली, उसे दिखाई और पुचकारते हुए उसके पास गया यहाँ तक कि वह बैठ गई और वह उस पर सवार हो गया। या जैसा कि हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसअला १८९: क़ादिर गंज, ज़िला बीरभूम, बंगाल से, मुर्सला सय्यद ज़हूर उल हुसैनी क़ादरी रज़ाक़ी, २२ जमादी-उल-उला १३३६ हिजरी। किसी मुक़द्दस चीज़ को सम्मानपूर्वक चूमना, या अपने पीर-ओ-मुर्शिद, उस्ताद, माता-पिता, पीर-ज़ादा, सादात-ए-किराम और उलेमा-ए-किराम के हाथ-पाँव चूमना और उन्हें देखकर सम्मान में खड़े होना कुफ़्र और शिर्क की श्रेणी में आता है या यह जायज़ और मुस्तहसन (सराहनीय) है और अहादीस-ए-करीमा और फ़िक़्ह से साबित है या नहीं? या यह कि लोगों ने इन्हें बिदअत और बुरी रस्मों के तौर पर ईजाद किया है?

जवाब: सम्मानित वस्तुओं को आदर के साथ चूमना जायज़ है जब तक कि इसमें कोई शरई मनाही न हो।

जैसा कि हज़रत अबू अय्यूब अंसारी से साबित है और मुसनद इमाम अहमद में इसका उल्लेख है, और हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर से वर्णित है जैसा कि क़ाज़ी अयाज़ की 'अल-शिफ़ा' में मौजूद है। अल्लाह तआला उन सब से राजी हो।

तथा धार्मिक प्रतिष्ठित व्यक्तियों के हाथ-पाँव चूमना भी बहुत सी अहादीस से साबित है, इसी तरह उन्हें देखकर खड़ा होना भी, लेकिन हाथ बांधकर...

पृष्ठ ५६२/६९२

عرض کی: نہ فرمایا: تیر بیٹی سے؟ عرض کی، نہ فرمایا: تیری پھوپھی سے؟ عرض کی: نہ فرمایا: تیری خالہ سے؟ عرض کی: نہ فرمایا: تو جس سے زنا کرے گا وہ بھی تو کسی کی ماں بہن بیٹی پھوپھی خالہ ہوگی، جب اپنے لئے پسند نہیں کرتا اوروں کے لئے کیوں پسند کرتا ہے۔ پھر دستِ اقدس اس کے سینہ پر ملا اور دعا کی: الہی! اس کے دل سے زنا کی محبت نکال دے۔ وہ صاحب فرماتے ہیں اس وقت سے زنا سے زیادہ کوئی چیز مجھے دشمن نہ تھی۔ پھر صحابہ کرام سے ارشاد فرمایا کہ اس وقت اگر تم اسے قتل کر دیتے تو جہنم میں جاتا میری تمھاری مثل ایسی ہے جیسے کسی کا ناقہ بھاگ گیا لوگ اسے پکڑنے کو اسے کے پیچھے دوڑتے ہیں وہ بھڑکتا اور زیادہ بھاگتا ہے اس کے مالک نے کہا تم رہنے دو تمھیں اس کی ترکیب نہیں آتی پھر گھاس کا ایک مٹھا ہاتھ میں لیا اور اسے دکھایا اور چمکارتا ہوا اس کے پاس گیا یہاں تک کہ بٹھا کر اس پر سوار ہو گیا۔ او کما قال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم (یا جیسا کہ حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا۔ ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۸۹: از قادر گنج ضلع بیر بھوم ملک بنگالہ مرسلہ سید ظہور الحسینی قادری رزاقی ۲۲ جمادی الاولی ۱۳۳۶ھ کسی شئی متبرک کو تعظیماً چومنے یا تعظیماً اپنے پیر و مرشد اور استاد والدین اور پیر زادہ اور سادات کرام اور علمائے عظام کے ہاتھ اور پاؤں چومنے اور ان لوگوں کو دیکھ کر تعظیماً اٹھنے سے کفر و شرکت لازم آتا ہے یا یہ امر جائز و مستحسن ہے اور احادیث شریفہ وفقہ سے ثابت ہے یا نہیں یا یہ کہ لوگوں نے ان کو بدعۃ مثل اور بدرسموں کے ایجاد کیا ہے؟

الجواب: اشیاء معظمہ کو تعظیماً بوسہ دینا جائز ہے جبکہ کسی حرج شرعی پر مشتمل نہ ہو۔

وقد ثبت عن ابی ایوب الانصاری کما فی مسند الامام احمد وعن عبد اللہ بن عمر کما فی الشفاء للامام قاضی عیاض رضی اللہ تعالٰی عنہم۔

چنانچہ حضرت ابو ایوب انصاری سے یہ ثابت ہے جیسا کہ مسند امام احمد میں مذکور ہے اور حضرت عبداللہ بن عمر سے مروی ہے جیسا کہ "الشفاء" قاضی عیاض میں موجود ہے۔ اللہ تعالٰی ان سب سے راضی ہو۔ (ت)

اور معظماتِ دینی کے ہاتھ پاؤں چومنا بھی احادیثِ کثیرہ سے ثابت ہے یونہی انھیں دیکھ کر قیام مگر ہاتھ باندھے

Fatawa Razawiyya, Volume 22

...should remain standing, and if a respected person desires this, then this desire of theirs is forbidden. It is stated in the Hadith:

“Whoever is pleased that people should stand up for him should prepare his seat in the Fire.” And Allah knows best.

Whoever is happy and delighted that people stand for him should make his abode in Hell. And Allah Almighty knows best. (T)

Question 190: From Post Office Ramochka, Kol District Chittagong, Madrasa Aziziyya, sent by Mufiz-ur-Rahman, 9 Jamadi al-Ula 1346 AH. What is the ruling on placing the Holy Quran on the forehead after recitation with the intention of respect? Answer: It is permissible and commendable (Mustahabb) to place the Holy Quran on the head, eyes, and chest, and to kiss it out of respect, as it is among the greatest symbols (of Allah), and honoring symbols is from the piety of hearts. And Allah Almighty knows best.

Question 191: From Kotli Loharan West, Sialkot District, sent by Abu Ilyas Muhammad Imam-ud-Din. What do the scholars of religion say on the matter of saying "As-Salamu Alaykum" to women? Should it be said or not? If it should be said, is there a difference between an old and a young woman? Is there a distinction between relatives and strangers? And with what words should women greet each other, and men greet women? Answer: Greeting Mahrams (unmarriageable relatives) and wives is permissible in general. Among strangers (non-Mahrams), young women should not be greeted, but elderly ones may be. If young women greet, the response should be given in the heart without letting them hear it, even though responding is obligatory. The word of greeting between men and women and for each other is generally "As-Salamu Alaykum," and "Salam" is also sufficient. And Allah Almighty knows best.

Question 192: From Rampur, asked by Muhammad Saeed. Is shaking hands (Musafahah) specifically among pious people after Fajr and Asr prayers, especially considering it necessary, Sunnah, Mustahabb, or Makruh according to the Hanafi school?

1 Jami` at-Tirmidhi, Book of Etiquette, Chapter on what has been narrated regarding the dislike of a person standing for another, Amin Company, Delhi, 2/100.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

...खड़ा रहना चाहिए और अगर कोई सम्मानित व्यक्ति इसकी इच्छा करे, तो उसकी यह इच्छा हराम (वर्जित) है। हदीस में है:

"जिसे यह बात अच्छी लगे कि लोग उसके सम्मान में खड़े हों, उसे अपना ठिकाना जहन्नम (आग) में बना लेना चाहिए।" और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

जो कोई इस बात से खुश और प्रसन्न हो कि लोग उसके लिए खड़े रहें, तो उसे अपना ठिकाना दोज़ख (नरक) में बना लेना चाहिए। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसाला 190: डाकखाना रामोचका, कोल जिला चटगाँव, मदरसा अजीजिया से मुफ़ीज़-उर-रहमान द्वारा प्रेषित, 9 जमादी अल-उला 1346 हिजरी। कुरान मजीद को तिलावत के बाद ताज़ीम (सम्मान) की नीयत से माथे पर रखना कैसा है? जवाब: मुसहफ़ शरीफ (कुरान) को ताज़ीमन सर, आँखों और सीने से लगाना और चूमना जायज़ और मुस्तहब है, क्योंकि यह अल्लाह की अज़ीम निशानियों (शआर) में से है, और निशानियों का सम्मान करना दिलों का तक़वा है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसाला 191: कोटली लोहारान पश्चिमी, जिला सियालकोट से अबू इल्यास मुहम्मद इमाम-उद-दीन द्वारा प्रेषित। उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि औरतों के साथ 'अस्सलाम-ओ-अलैकुम' कहने का क्या हुक्म है? कहना चाहिए या नहीं? अगर कहना चाहिए तो बुढ़िया और जवान का फर्क है या नहीं? और अपनों और परायों (गैर-महराम) में तमीज़ होगी या नहीं? और औरतें आपस में किन अल्फाज़ से सलाम करें और मर्द औरतों से किन अल्फाज़ में कहें? जवाब: महरम रिश्तेदारों और पत्नियों पर सलाम करना मुतलक़न (पूर्णत:) जायज़ है। अजनबियों (गैर-महरमों) में जवानों को सलाम न किया जाए, बूढ़ियों को किया जा सकता है। अगर जवान औरतें सलाम करें तो जवाब दिल में दिया जाए उन्हें सुनाया न जाए, हालांकि जवाब देना वाजिब है। और सलाम का लफ्ज़ मर्द और औरत के बीच और एक-दूसरे के लिए मुतलक़न 'अस्सलाम-ओ-अलैकुम' है, और 'सलाम' भी काफी है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसाला 192: रामपुर से मुहम्मद सईद द्वारा पूछा गया। फज्र और अस्र की नमाज़ के बाद नेक लोगों (मुस्लिहीन) का आपस में मुसाफ़ा (हाथ मिलाना), खासकर इसे ज़रूरी समझते हुए करना, हनफी मज़हब के नज़दीक सुन्नत है, मुस्तहब है या मकरूह?

1 जामे तिरमिज़ी, अबवाब-उल-अदब, बाब: आदमी के लिए दूसरे के खड़े होने की कराहियत के बारे में, अमीन कंपनी दिल्ली 2/100।

पेज 563 ऑफ 692

کھڑے رہنا چاہئے اور اگر کوئی معظم اس کی خواہش کرے اس کی یہ خواہش حرام ہے۔ حدیث میں ہے:

من سرہ ان یتمثل لہ الرجال قیاماً فلیتبوأ مقعدہ من النار۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

جو کوئی اس بات سے خوش اور مسرور ہو کہ لوگ اس کے لئے کھڑے رہیں تو اس کو اپنا ٹھکانا دوزخ میں بنالینا چاہئے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۹۰: از ڈاکخانہ راموچکاء کول ضلع چٹا گانگ مدرسہ عزیز یہ مرسلہ مفیض الرحمن صاحب ۹ جمادی الاولٰی ۱۳۴۶ھ قرآن مجید کو بعد تلاوت ماتھے پر رکھنا بہ نیت تعظیم کیسا ہے؟

الجواب: مصحف شریف کو تعظیماً سر اور آنکھوں اور سینے سے لگانا اور بوسہ دینا جائز و مستحب ہے کہ وہ اعظم شعائر سے ہے اور تعظیم شعائر تقوی القلوب سے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۹۱: از کوٹلی لوہاراں مغربی ضلع سیالکوٹ مرسلہ ابوالیاس محمد امام الدین کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ عورتوں کے ساتھ السلام علیکم کا کیا حکم ہے کہنا چاہئے یا نہ؟ اگر کہنا چاہئے تو بوڑھی جوان کا فرق ہے یا نہیں؟ اور اپنے بیگانے کی تمیز ہوگی یا نہیں؟ اور عورتیں آپس میں کن الفاظ سے سلام کیا کریں اور مرد عورتوں سے کن الفاظ سے کہا کریں؟

الجواب: محارم و ازواج پر سلام مطلقاً ہے اور اجنبیات میں جوانوں کو سلام نہ کیا جائے بوڑھیوں کو کیا جائے بلکہ جوائیں اگر سلام نہ کریں تو جواب دل میں دیا جائے انہیں نہ سنائے حالانکہ جواب دینا واجب ہے اور لفظ سلام کا مرد و عورت کا باہم اور ایک دوسرے کے ساتھ مطلقاً السلام علیکم ہے اور سلام بھی کافی۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۹۲: از رام پور مسئولہ محمد سعید بعد نماز فجر اور عصر مصلحین باہم مصافحہ بالخصوص اور ضروری جان کر کرنا عند الحنفیہ سنت ہے یا مستحب یا مکروہ؟

۱ جامع الترمذی ابواب الادب باب ماجاء فی کراہیۃ قیام الرجل للرجل امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۰۰

Fatawa Rizvia Volume 22

The Answer: Shaking hands after Fajr and Asr prayers is permissible. Originally it is a Sunnah and specifically doing it [at these times] is permissible (mubah), as mentioned by Shah Waliullah Dehlawi in the commentary of Muwatta and Imam Nawawi in Al-Adhkar and others (as Hazrat Shah Waliullah Dehlawi has stated in the commentary of Muwatta and Imam Nawawi in Al-Adhkar and others besides these two have stated in their respective books). And there is no harm in considering it a customary necessity, while shaking hands itself is not even a Sharia-based necessity, although it is a Sunnah, nor does anyone consider it a Sharia-based obligation. It is stated in Naseem-ur-Riyadh: "The most correct view is that it is a permissible innovation."[1] More correctly, shaking hands [at these times] is a permissible innovation. (T) Complete details are in our treatise 'Wishaah al-Jeed' (F). And Allah the Almighty knows best.

Issue 193: From the city of Bareilly, Madrasa Manzar-ul-Islam, submitted by Maulana Ramzan Ali Sahib Bengali, 15 Safar 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Some people are praying Sunnah prayers in a mosque, some are reciting Tasbeeh and Tahleel (remembrance of Allah), and some are reciting the Holy Quran, while some are just sitting. In such a situation, is it permissible to greet them with Salam or not?

The Answer: If some people are just sitting, he can greet them with Salam. And greeting those who are occupied in prayer, recitation, or remembrance is disliked (Makruh). And Allah the Almighty knows best.

Issue 194: From Nasirabad, District Ajmer Sharif, Mohalla Dodhan, sent by Mr. Sheikh Muhammad Umar Sahib, 21 Rajab al-Murajab 1338 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say regarding this matter: Zaid used to perform a prostration of respect (Sajda-e-Tazeemi) to his Pir (spiritual guide). When he is forbidden, saying that a prostration of respect is not valid for anyone except God, whether it be a Prophet or a Pir, the aforementioned Zaid demands proof from the Holy Quran and Prophetic Hadiths (peace and blessings of Allah be upon him) against performing a prostration of respect to a Pir. Therefore, the matter to be inquired is whether this prostration of respect, which is done to one's Pir or teacher, is permissible or forbidden according to the Noble Sharia? And is the person who performs a prostration of respect to a Pir a believer or a polytheist (Mushrik)? Only this. Inform us and be rewarded.

[1] Naseem al-Riyadh Sharh al-Shifa for Qadi 'Iyad, Chapter Two, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2/13 (F): The treatise 'Wishaah al-Jeed fi Tahlil Mu'anaqat al-Eid' is mentioned in Fatawa Rizvia, Volume 8, published by Raza Foundation, Lahore.

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

उत्तर: फ़ज्र और अस्र के बाद मुसाफ़हा (हाथ मिलाना) जायज़ है। मूल रूप से यह सुन्नत है और विशेष रूप से इन समयों पर करना मुबाह (अनुमत) है, जैसा कि शाह वलीउल्लाह देहलवी ने शरह अल-मुवत्ता में और इमाम नववी ने अल-अज़कार वगैरह में उल्लेख किया है (जैसा कि हज़रत शाह वलीउल्लाह देहलवी ने शरह मुवत्ता में और इमाम नववी ने अज़कार में और इन दोनों के अलावा अन्य लोगों ने अपनी-अपनी पुस्तकों में वर्णित किया है)। और इसे प्रथागत आवश्यकता मानने में कोई हर्ज नहीं है, जबकि मुसाफ़हा स्वयं कोई शरीयत की अनिवार्य आवश्यकता नहीं है, हालाँकि यह सुन्नत है, और न ही कोई इसे शरीयत का वाजिब कहता है। नसीम-उर-रियाज़ में है: "सबसे सही बात यह है कि यह एक जायज़ बिदअत (नवाचार) है।"[1] अधिक सही यह है कि मुसाफ़हा करना एक जायज़ बिदअत है। (त) पूरी जानकारी हमारे रिसाले 'विशाह अल-जीद' (फ़) में है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला १९३: बरेली शहर से, मदरसा मंज़र-उल-इस्लाम, मौलवी रमज़ान अली साहब बंगाली द्वारा पूछा गया, १५ सफ़र १३३८ हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: कुछ लोग मस्जिद में सुन्नतें पढ़ रहे हैं, कुछ लोग तस्बीह और तहलील (अल्लाह का ज़िक्र) कर रहे हैं, और कुछ लोग कलाम-उल्लाह शरीफ़ (कुरान) की तिलावत कर रहे हैं, जबकि कुछ लोग यूँ ही बैठे हुए हैं। ऐसी स्थिति में क्या उन्हें सलाम करना जायज़ है या नहीं?

उत्तर: यदि कुछ लोग खाली बैठे हों तो उन्हें सलाम किया जा सकता है। और जो लोग नमाज़, तिलावत या ज़िक्र में व्यस्त हैं, उन्हें सलाम करना मकरूह (नापसंदीदा) है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला १९४: नसीराबाद, जिला अजमेर शरीफ़, मोहल्ला दूधान से, जनाब शेख़ मोहम्मद उमर साहब द्वारा प्रेषित, २१ रजब अल-मुरज्जब १३३८ हिजरी। उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: ज़ैद अपने पीर (आध्यात्मिक मार्गदर्शक) को सज्दा-ए-ताज़ीमी (सम्मान में सज्दा) किया करता है। जब उसे मना किया जाता है कि ताज़ीमी सज्दा खुदा के अलावा किसी और के लिए मान्य नहीं है, चाहे वह पैग़ंबर हों या पीर, तो उक्त ज़ैद पीर को सज्दा-ए-ताज़ीमी करने के निषेध के लिए कुरान मजीद और नबवी हदीसों (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से प्रमाण मांगता है। अतः जाँच का विषय यह है कि क्या यह ताज़ीमी सज्दा जो अपने पीर या उस्ताद

को किया जाता है, शरीयत के अनुसार जायज़ है या हराम? और पीर को ताज़ीमी सज्दा करने वाला मोमिन है या मुशरिक? बस। हमें सूचित करें और पुण्य प्राप्त करें।

[1] नसीम अल-रियाज़ शरह अल-शिफ़ा, काज़ी इयाद, अध्याय दो, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, २/१३ (फ़): रिसाला 'विशाह अल-जीद फ़ी तहलील मुआनक़त अल-ईद' फ़तावा रज़विया, जिल्द ८, रज़ा फ़ाउंडेशन, लाहौर द्वारा प्रकाशित में वर्णित है।

पृष्ठ ५६४/६९२

الجواب: فجر و عصر کے بعد مصافحہ جائز ہے۔ اصل میں سنت ہے اور تخصیص مباح، کما ذکرہ الشاہ ولی اللہ الدھلوی فی شرح الموطا والامام النووی فی الاذکار وغیرہما (جیسا کہ حضرت شاہ ولی اللہ دہلوی نے شرح موطا میں اور امام نووی نے اذکار میں اور ان دو کے علاوہ باقیوں نے اپنی اپنی کتابوں میں بیان فرمایا ہے۔ ت) اور ضروری عرفی جاننے میں حرج نہیں اور ضروری شرعی خود نفس مصافحہ بھی نہیں حالانکہ سنت ہے نہ اسے کوئی غرض وہ واجب شرعی کہتا ہے، نسیم الریاض میں ہے: الاصح انھابدعۃ مباحۃ [1]۔ زیادہ صحیح یہ ہے کہ مصافحہ کرنا ایک جائز بدعت ہے۔ (ت) تمام تفصیل ہمارے رسالہ وشاح الجید ف میں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۹۳: از شہر بریلی مدرسہ منظر الاسلام مسئولہ مولوی رمضان علی صاحب بنگالی ۱۵ صفر ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کچھ لوگ ایک مسجد میں سنتیں پڑھ رہے ہیں کچھ لوگ تسبیح و تہلیل کر رہے ہیں اور کچھ تلاوت کلام اللہ شریف کر رہے ہیں اور کچھ لوگ یونہی بیٹھے ہوئے ہیں تو ایسی حالت میں انھیں سلام کرنا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: اگر کچھ لوگ خالی بیٹھے ہوں ان کو سلام کر سکتا ہے اور جو لوگ نماز یا تلاوت یا ذکر میں ہیں ان کو سلام کرنا مکروہ ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۹۴: از نصیر آباد ضلع اجمیر شریف میں محلہ دودہان مرسلہ جناب شیخ محمد عمر صاحب ۲۱ رجب المرجب ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید اپنے پیر کو سجدہ تعظیمی کیا کرتا ہے اور جب اس کو منع کیا جاتا ہے کہ تعظیمی سجدہ سوائے خدا کے کسی کو درست نہیں خواہ پیغمبر ہو یا پیر، تو زید مذکور پیر کو سجدہ تعظیمی کرنے کی

نفی میں قرآن مجید و احادیث نبوی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے ثبوت طلب کرتا ہے لہذا دریافت طلب امر یہ ہے کہ آیا یہ تعظیمی سجدہ جو اپنے پیر یا استاد کو کیا جاتا ہے ازروئے شرع شریف جائز ہے یا حرام؟ اور پیر کو تعظیمی سجدہ کرنے والا مومن ہے یا مشرک۔ فقط بینوا توجروا۔

[1] نسیم الریاض شرح الشفاء للقاضی عیاض الباب الثانی دارالکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۱۳ ف: رسالہ وشاح الجید فی تحلیل معانقة العید فتاوی رضویہ جلد ہشتم مطبوعہ رضا فاؤنڈیشن لاہور میں مرقوم ہے۔

Fatawa Rizvia, Volume 22

Answer: Prostration (Sajda) to other than God as an act of worship is polytheism (shirk). Prostration as a mark of respect is not polytheism, but it is forbidden (haram) and a major sin. Its prohibition is established through consecutive (mutawatir) Hadiths and consistent legal texts (nusoos fiqhiyya). We have narrated forty Hadiths on its prohibition in our Fatawa, and the legal texts are countless. It is stated in Fatawa Aziziyah that there is a consensus (ijma) of the community on its prohibition. And Allah the Almighty knows best.

Problem 195: From Amopur, Mewar, Rajputana, Maharana School, sent by Maulvi Wazir Ahmad, Teacher, 12th Ramadan 1338 AH. If ten ignorant people are sitting and a scholar (aalim/maulvi) comes to them, should he greet them first or should they greet him? Who should initiate the greeting? Answer: The one who arrives should initiate the greeting, and their being ignorant does not prevent them from initiating the greeting as long as they are not open sinners (fasiq). And Allah the Almighty knows best.

Problem 196: From Delhi, Madrasa Nu'maniyyah, Ballimaran, sent by Maulvi Abdul Rashid, Principal, 5th Dhul-Hijjah 1338 AH. What do the scholars of religion say about kissing the hands and feet of parents, teachers, and scholars? Zaid says it is forbidden (haram). Answer: From Maulvi Imaduddin Sambhali, Head Teacher, Madrasa Nu'maniyyah: It is permissible and correct by consensus. This much is sufficient for a fair person; there is no cure for an obstinate denier. Its permissibility, rather its being a praiseworthy act, is proven from Qazi Khan, Alamgiri, Ayni's commentary on Hidayah, Durr al-Mukhtar, Radd al-Muhtar, Ibn Majah, Mishkat al-Masabih, Abu Dawood, and Ashi'at al-Lam'at. Therefore, the statement of Zaid, which is worse than the trickery of urine, is false, for he is fabricating a new Sharia from his own home, etc. Numerous Endorsements: Delhi, Ajmer Sharif, Lahore, Allahabad, etc. Writing by Kifayatullah, Madrasa Aminiyya: Kissing the hands and feet of an elder, such as a father, a spiritual guide (pir), or a scholar, is inherently permissible (mubah), and its permissibility is proven by Hadiths and legal reports, as the scholars have explained in detail with evidence in the above answers. However, it is also worth considering that many common people, under the pretext of kissing feet, begin to prostrate to pirs and use the permissibility of kissing feet as an excuse for the interpretation of prostration. So, if in such a specific case, a scholar forbids a specific person from kissing feet, then in reality, that prohibition is not for kissing feet but for prostration, and it would be correct. And for the common people...

फतावा रज़विया, खंड 22

उत्तर: ईश्वर के अतिरिक्त किसी अन्य को पूजा के रूप में सजदा करना शिर्क(बहुदेववाद) है। सम्मान के रूप में सजदा करना शिर्क नहीं है, लेकिन यह हराम (वर्जित) और कबीरा गुनाह (महापाप) है। इसकी मनाही मुतवातिर हदीसों और निरंतर फिक़्ही नुसूस (कानूनी ग्रंथों) से सिद्ध है। हमने अपने फतावा में इसकी मनाही पर चालीस हदीसें उद्धृत की हैं और फिक़्ही नुसूस की गिनती नहीं है। फतावा अज़ीज़िया में है कि इसकी हुरमत (मनाही) पर उम्मत का इजमा (आम सहमति) है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १९५: अमोपुर, मेवाड़, राजपुताना, महाराणा स्कूल से, प्रेषक मौलवी वज़ीर अहमद साहब, शिक्षक, १२ रमज़ान १३३८ हिजरी। यदि दस अज्ञानी (जाहिल) लोग बैठे हों और कोई आलिम (विद्वान) मौलवी उनके पास आए, तो वह उन्हें सलाम करे या वे उसे? पहले सलाम कौन करे? उत्तर: आने वाले को पहले सलाम करना चाहिए, और उनका अज्ञानी होना सलाम की शुरुआत में बाधक नहीं है जब तक कि वे फासिक़ (खुले पापी) न हों। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १९६: दिल्ली, मदरसा नोमानिया, बल्लीमारान से, प्रेषक मौलवी अब्दुल रशीद साहब, मुहतमिम (प्रबंधक), ५ ज़िल-हिज्जा १३३८ हिजरी। धर्म के विद्वान क्या कहते हैं कि माता-पिता, उस्ताद और विद्वानों के हाथ-पांव चूमना ज़ैद हराम कहता है। उत्तर: मौलवी इमादुद्दीन साहब संभली, प्रथम शिक्षक, मदरसा नोमानिया की ओर से: सर्वसम्मति से यह जायज़ और सही है। एक न्यायप्रिय व्यक्ति के लिए इतना ही पर्याप्त है; हठधर्मी इनकार करने वाले का कोई इलाज नहीं है। काज़ी ख़ान, आलमगीरी, ऐनी शरह हिदाया, दुर्रे मुख्तार, रद अल-मुह्तार, इब्न माजा, मिश्कात शरीफ, अबू दाऊद, अशअतुल लमआत से इसका जायज़ होना, बल्कि एक सराहनीय कार्य होना सिद्ध हो गया है। इसलिए ज़ैद का यह कथन कि यह हराम है, पेशाब की चालाकी से भी बदतर और गलत है, क्योंकि वह अपने घर से एक नई शरीयत गढ़ रहा है, इत्यादि। अनेक तस्दीक़ात (पुष्टिकरण): दिल्ली, अजमेर शरीफ, लाहौर, इलाहाबाद, आदि। तहरीर किफ़ायतुल्लाह, मदरसा अमीनिया: किसी बुजुर्ग, जैसे पिता, पीर या आलिम के हाथ-पांव चूमना अपने आप में मुबाह (अनुमत) है और इसकी अनुमति हदीसों और फिक़्ही रिवायतों से सिद्ध है, जैसा कि उपरोक्त उत्तरों में विद्वानों ने विस्तार और प्रमाण के साथ स्पष्ट किया है। अलबत्ता यह बात भी ध्यान देने योग्य है कि बहुत से आम लोग पांव चूमने के बहाने पीरों को सजदा करने लगते हैं और सजदे की तावील (व्याख्या) में पांव चूमने के जायज़ होने को एक हीला (बहाना) बना लेते हैं। तो अगर किसी ऐसी विशेष स्थिति में कोई विद्वान किसी विशेष

व्यक्ति को पांव चूमने से मना कर दे, तो वास्तव में वह मनाही पांव चूमने की नहीं बल्कि सजदे की होगी और सही होगी और आम लोगों से...

पृष्ठ ५६५ / ६९२

الجواب: غیر خدا کو سجدہ عبادت شرک ہے سجدہ تعظیمی شرک نہیں مگر حرام ہے گناہ کبیرہ ہے متواتر حدیثیں اور متواتر نصوص فقہیہ سے اس کی حرمت ثابت ہے۔ ہم نے اپنے فتاویٰ میں اس کی تحریم پر چالیس حدیثیں روایت کیں اور نصوص فقہیہ کی گنتی نہیں، فتاویٰ عزیزیہ میں ہے کہ اس کی حرمت پر اجماع امت ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۹۵: از امو پور میواڑ راجپوتانہ مہارانا اسکول مرسلہ مولوی وزیر احمد صاحب مدرس ۱۲ رمضان ۱۳۳۸ھ دس آدمی جاہل بیٹھے ہوئے ہوں اور عالم مولوی ان کے پاس آئے تو وہ سلام کریں یا یہ انھیں، پہلے کون کرے؟ الجواب: آنے والے کو پہلے سلام کرنا چاہئے، اور انکا جاہل ہونا ابتداء السلام کے مانع نہیں جبکہ فاسق نہ ہوں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۹۶: از دہلی مدرسہ نعمانیہ محلہ بلی ماراں مرسلہ مولوی عبدالرشید صاحب مہتمم ۵ ذی الحجہ ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین والدین واستاد و علماء کے ہاتھ پاؤں چومنا زید حرام کہتا ہے۔ جواب: از مولوی عماد الدین صاحب سنبھلی مدرس اول مدرسہ نعمانیہ بالاتفاق جائز ودرست ہے منصف کے لئے اس قدر کافی ہے معاند منکر کا علاج نہیں۔ قاضی خان، عالمگیری، عینی شرح ہدایہ، درمختار، ردالمحتار، ابن ماجہ، مشکوٰۃ شریف، ابوداؤد، اشعۃ اللمعات سے اس کا جواز بلکہ امر ممدوح ہونا ثابت ہو گیا۔ لہٰذا بدتر از بول زید پر کید کا قول باطل ہوا کہ وہ اپنے گھر سے نئی شریعت گھڑتا ہے الخ تصدیقات کثیرہ: دہلی واجمیر شریف ولاہور والہ آباد وغیرہ ہا تحریر کفایت اللہ مدرسہ امینیہ: کسی بزرگ مثلاً والد یا پیر یا عالم کے ہاتھ پاؤں چومنا فی حد ذاتہ مباح ہے اور اس کی اباحت احادیث و روایات فقہیہ سے ثابت ہے جیسا کہ جوابات مذکورہ بالا میں علماء کرام نے مفصل ومدلل بیان فرما دیا ہے البتہ ذرا یہ بات بھی قابل لحاظ ہے کہ بہت سے عوام بحیلہ

پاؤں بوسی پیروں کو سجدہ کرنے لگتے ہیں اور سجدے کی تاویل میں پاؤس بوسی کے جواز کو حیلہ بنا لیتے ہیں تو اگر کسی ایسی خاص صورت میں کوئی عالم کسی خاص شخص کو پاؤں بوسی سے منع کر دے تو در حقیقت وہ ممانعت پاؤں بوسی کی نہیں بلکہ سجدے کی ہوگی اور صحیح ہوگی اور عوام سے

Fatawa Rizwia Volume 22

It is not far-fetched to reach such exaggeration in this matter. Allah Almighty knows best. Muhammad Kifayatullah, Teacher, Madrasa Aminia Delhi.

The Answer (Written by Dar al-Ifta) Maulana Molvi Imad-ud-Din Sahab's answer is very correct. Kissing the hands and feet of parents is permissible. And kissing the hands and feet (Dast bosi and Qadam bosi) of scholars and the righteous, who are the heirs of the Master of Prophets (peace be upon him and them all), is a recommended Sunnah (Sunnat-e-Mustahabbah).

[Left column - Arabic]: As we have detailed in our fatwas with nothing further to add, and we have provided many Hadiths establishing it and calling towards it, and in what the respondent has mentioned is sufficient. And Allah is the Guardian of guidance. [Right column - Urdu]: As we have explained this issue in detail in our fatwas to which nothing can be added, and in this regard, we brought many such Hadiths that stand on this issue and were instrumental, and whatever the learned respondent mentioned in the answer (to the said question) is sufficient for guidance. And Allah Almighty alone is the Master and responsible for providing guidance. (T)

And only those who deny the veneration of God's beloved and accepted ones seek a path of rejection in this. What does kissing the feet have to do with prostration (Sajdah)? Kissing the feet is placing the head on the feet (T), and prostration is placing the forehead on the ground (T). Suspicion against a Muslim is forbidden.

[Left column - Arabic]: Allah Almighty said: "O you who have believed, avoid much [negative] assumption. Indeed, some assumption is sin" (1). And the Messenger of Allah (may Allah Almighty bless him and grant him peace) said: "Beware of suspicion, for suspicion is the falsest of speech" (2). And my master Zarruq (may Allah Almighty be pleased with him) said: "An evil suspicion only arises from an evil heart" (3). [Right column - Urdu]: Allah Almighty said: O you who believe! Avoid many suspicions, for some suspicions are sins. And the Messenger of Allah (may Allah Almighty bless him and grant him peace) said: Avoid suspicion, for suspicion is the biggest of lies (T). (Sidi Zarruq, may Allah Almighty be pleased with him, said) An evil suspicion is born only in an evil heart.

And refuge is with Allah Almighty (and the protection of Allah Almighty - T).

1. Al-Quran al-Karim 49/12

2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Wasaya, Chapter on the saying of Allah Almighty 'After any bequest he [may have] made or debt', Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/384
3. Fayd al-Qadir Sharh al-Jami' al-Saghir, under Hadith 2901, Dar al-Ma'rifah Beirut, 3/122

फ़तावा रिज़विया खंड 22

इस बारे में इतनी अतिशयोक्ति करना असंभव नहीं। अल्लाह तआला बेहतर जानता है। मुहम्मद किफायतुल्लाह, शिक्षक, मदरसा अमीनिय्या दिल्ली।

उत्तर (दारुल इफ़्ता द्वारा लिखित) मौलाना मौलवी इमाद-उद-दीन साहब का जवाब बहुत सही है। माता-पिता के हाथ-पाँव चूमना जायज़ है। और विद्वानों (उलेमा) और नेक लोगों (सालेहीन), जो नबियों के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वारिस हैं, के हाथ चूमना और पैर चूमना सुन्नत-ए-मुस्तहब्बा (पसंदीदा सुन्नत) है।

[बायाँ कॉलम - अरबी]: जैसा कि हमने अपने फतवों में इस मुद्दे को विस्तार से बताया है, जिसमें कुछ भी अतिरिक्त जोड़ने की आवश्यकता नहीं है, और हमने इसे स्थापित करने और इसके लिए प्रेरित करने वाली कई हदीसें प्रदान की हैं, और जो कुछ उत्तरदाता ने उल्लेख किया है वह पर्याप्त है। और अल्लाह ही मार्गदर्शन का संरक्षक है। [दायाँ कॉलम - उर्दू]: जैसा कि हमने अपने फ़तावा में इस मसले को विस्तार से बयान कर दिया है, जिसमें और कुछ जोड़ा नहीं जा सकता, और इस बारे में हमने बहुत सी ऐसी हदीसें पेश की हैं जो इस मसले पर आधारित और प्रेरणादायक थीं, और जो कुछ माननीय उत्तरदाता ने (उक्त प्रश्न के) उत्तर में उल्लेख किया है, वह मार्गदर्शन के लिए पर्याप्त है। और अल्लाह तआला ही मार्गदर्शन देने का स्वामी और उत्तरदायी है। (त)

और इसमें इनकार का वही रास्ता निकालते हैं जो खुदा के प्रियजनों और स्वीकृत लोगों के सम्मान के विरोधी हैं। पैर चूमने का सजदा से क्या संबंध? पैर चूमना सिर को पैरों पर रखना है (त), और सजदा माथा ज़मीन पर रखना है (त)। मुसलमान पर बदगुमानी (बुरा गुमान) हराम है।

[बायाँ कॉलम - अरबी]: अल्लाह तआला ने फरमाया: "ऐ ईमान वालो! बहुत से गुमानों से बचो, क्योंकि कुछ गुमान गुनाह हैं" (1)। और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "बदगुमानी से बचो, क्योंकि बदगुमानी सबसे बड़ी झूठी बात है" (2)। और मेरे आका ज़र्रुक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फरमाया: "बुरा गुमान बुरे दिल से ही पैदा होता है" (3)। [दायाँ कॉलम - उर्दू]: अल्लाह तआला ने फरमाया: ऐ ईमान वालो! बहुत से गुमानों से बचते रहो इसलिए कि कुछ गुमान गुनाह हैं। और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: बदगुमानी से बचो क्योंकि बदगुमानी सब से बढ़कर झूठी बात है (त)। (सीदी ज़र्रुक़ रज़ियल्लाहु अन्हु ने फरमाया) खबीस (बुरा) गुमान खबीस ही दिल में पैदा होता है।

वल्-इयाज़ु बिल्लाहि तआला (और अल्लाह तआला की पनाह - त)।

1. पवित्र कुरान 49/12
2. सहीह बुखारी, वसीयतों की किताब, अल्लाह के कथन 'किसी वसीयत के बाद जो उसने की हो या कर्ज के पर अध्याय, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/384
3. फ़ैज़ अल-क़दीर शरह अल-जामि अल-सगीर, हदीस 2901 के तहत, दार अल-मरिफ़ा बेरुत, 3/122

اس بارے میں اس قدر غلو کر لینا مستبعد نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم، محمد کفایت اللہ مدرس مدرسہ امینیہ دہلی

الجواب (تحریر دارالافتاء) مولنا مولوی عماد الدین صاحب سلمہ کا جواب بہت صحیح ہے، والدین کے ہاتھ پاؤں چومنا جائز ہے۔ اور علماء و صلحاء ورثہ سید الانبیاء علیہ وعلیہم الصلوٰۃ والثناء کی دست بوسی وقد مبوسی سنت مستحبہ ہے۔

[بایاں کالم - عربی]: کما فصلناہ فی فتاؤنا بما لامزید علیہ واکثرنا من الاحادیث الناصبۃ بہ والداعیۃ الیہ وفی ما ذکر المجیب کفایۃ واللہ ولی الھدایۃ. [دایاں کالم - اردو]: جیسا کہ ہم نے اپنے فتاوٰی میں اس مسئلے کو تفصیل کے ساتھ بیان کر دیا کہ جس پر اضافہ نہیں ہو سکتا اور اس بارے میں ہم بکثرت ایسی حدیثیں لائے جو اس مسئلہ پر قائم اور باعث تھیں، اور جو کچھ فاضل مجیب نے (سوال مذکور کے) جواب میں ذکر فرمایا وہ راہنمائی کے لئے کافی ہے۔ اور اللہ تعالٰی ہی ہدایت دینے کا مالک اور ذمہ دار ہے۔ (ت)

اور اس میں انکار کی شق وہی نکالتے ہیں جو تعظیم محبوبات و مقبولانِ خدا سے منکر ہیں قدمبوسی کو سجدہ سے کیا تعلق۔ قدم بوسی سر بر پانہادن (پاؤں سر پر رکھنا۔ ت) اور سجدہ پیشانی بر زمین نہادن (پیشانی زمین پر رکھنا۔ ت) ہے، مسلمان پر بد گمانی حرام ہے۔

[بایاں کالم - عربی]: قال اللہ تعالی "یَا أَیُّھَا الَّذِینَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا کَثِیرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ" 1- وقال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم : ایاکم والظن فان الظن اکذب الحدیث 2- وقال سیدی زروق رضی اللہ تعالی عنہ الظن الخبیث انما ینشو من القلب الخبیث 3- [دایاں کالم - اردو]: اللہ تعالٰی نے

ارشاد فرمایا: اے ایمان والو! بہت سے گمانوں سے بچتے رہو اس لئے کہ بعض گمان گناہ ہیں۔ اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: بد گمانی سے بچو کہ بد گمانی سب سے بڑھ کر جھوٹی بات ہے (ت) (سیدی زروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا) گمان خبیث خبیث ہی دل میں پیدا ہوتا ہے۔

والعیاذ باللہ تعالی (اور اللہ تعالیٰ کی پناہ۔ت)

1 القرآن الکریم ٤٩ / ١٢ 2 صحیح البخاری کتاب الوصایا باب قول اللہ عزوجل من بعد وصیة یوصی بھا اودین قدیمی کتب خانہ کراچی ١ / ٣٨٤ 3 فیض القدیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث ٢٩٠١ دارالمعرفة بیروت ٣/ ١٢٢

Fatawa Ridawiyyah Volume 22

Yes, if someone prostrates, it is mandatory to forbid them. It is a different matter to forbid kissing of the feet considering it as prostration; that is the same wicked suspicion. And if one forbids hand-kissing out of humility, then it is not forbidding it but rather not considering oneself worthy of it.

(Arabic): Actions are only by intentions, and every person shall have only what they intended. 1 - And Allah Almighty knows best.	**The basis of actions is on human intentions and for every person is only that which he intended. And Allah Almighty knows best (T).**

Problem 179: From Bazla Bara, Post Office Khas, Tehsil and District Hoshiarpur, Muhammad Ata-ul-Ilahi. What do the scholars of religion and the muftis of the firm Shariah say regarding this matter: Umar welcomed his spiritual guide (Sheikh-e-Tariqat) by kissing his hands and feet. Zaid, who considers himself a learned person, spontaneously said that Umar became a polytheist (Mushrik) by committing this act and his marriage (nikah) also became void. What is the decision of the Shariah of the Mighty in this matter? If it is not permissible for Zaid to call Umar a polytheist, then what punishment is Zaid liable for?

The Answer: Kissing the hands and feet of religious scholars and righteous masters is a Sunnah, as we have researched in our Fatawa (As we have researched in our fatwa. T). Zaid, who, on this basis, declared a Muslim an infidel (Kafir) without reason and stated his marriage to be void, is himself subject to this ruling according to the Ahadith of Jurisprudence. He should recite the Kalima of Islam anew and then remarry his wife, provided he is not a Wahhabi; and he who is a Wahhabi is himself an apostate (Murtad), he does not repent, nor is his repentance [accepted].

(Arabic): The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said: They will pass through the religion as an arrow passes through its quarry and then they will not return to it. 2 - And Allah Almighty knows best.	**The Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, said: They will exit from the religion just as an arrow exits from a bow, then they will not return towards the religion. And Allah Almighty is the greatest Knower. (T)**

1 Sahih al-Bukhari, Chapter: How Revelation Began, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/2 2 Al-Mustadrak lil-Hakim, Book: Fighting the People of Rebellion, Chapter: Characteristics of the Kharijites, etc., Dar al-Fikr, Beirut, 2/714

हाँ, अगर कोई सजदा करे तो उसे रोकना अनिवार्य है। यह दूसरी बात है कि पैर चूमने को सजदा समझकर रोकना वही दुष्ट विचार है। और यदि विनम्रता के कारण हाथ चूमने से भी रोके तो वह उसे रोकना नहीं है, बल्कि स्वयं को उसके योग्य न समझना है।

(अरबी): कार्यों का दारोमदार इरादों पर है और हर व्यक्ति को वही मिलता है जिसका उसने इरादा किया। 1 - और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

कार्यों का आधार मानवीय इरादों पर है और हर व्यक्ति के लिए वही कुछ है जिसका उसने इरादा किया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है (त)।

मसाला 179: बाज़ला बारा, डाकखाना खास, तहसील और ज़िला होशियारपुर से, मुहम्मद अता-उल-इलाही। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि उमर ने अपने पीर (शेख-ए-तरीक़त) का हाथ चूमकर और पैर चूमकर स्वागत किया। ज़ैद, जो खुद को एक विद्वान व्यक्ति समझता है, ने तुरंत कहा कि उमर ने यह कृत्य करके मुशरिक (बहुदेववादी) बन गया है और उसका निकाह भी अमान्य हो गया है। इस मामले में शरीयत का क्या फैसला है? यदि ज़ैद के लिए उमर को मुशरिक कहना जायज़ नहीं है, तो ज़ैद किस दंड का पात्र है?

उत्तर: धर्म के विद्वानों और नेक बुजुर्गों के हाथ और पैर चूमना सुन्नत है जैसा कि हमने अपने फतवा में शोध किया है (जैसा कि हमने अपने फतवा में शोध किया है। त)। ज़ैद ने जो इस आधार पर बिना किसी कारण के एक मुसलमान को काफिर कहा और उसके निकाह को अमान्य बताया, वह न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) की हदीसों के अनुसार स्वयं इस आदेश के योग्य है। उसे नए सिरे से इस्लाम का कलमा पढ़ना चाहिए और उसके बाद अपनी पत्नी से नया निकाह करना चाहिए, बशर्ते वह वहाबी न हो; और जो वहाबी है वह स्वयं धर्मत्यागी (मुरतद) है, न वह तौबा करता है और न ही उसकी तौबा [स्वीकार्य] है।

(अरबी): अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया: वे धर्म से वैसे ही निकल जाएंगे जैसे तीर शिकार के पार निकल जाता है और फिर वे उसमें वापस नहीं आएंगे। 2 - और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने इरशाद फरमाया: वे धर्म से इस तरह निकल जाएंगे जिस तरह तीर कमान से निकल जाता है, फिर वे धर्म की तरफ नहीं लौटेंगे। और अल्लाह तआला सबसे बड़ा ज्ञानी है। (त)

1 सहीह अल-बुखारी, अध्याय: वह्य की शुरुआत कैसे हुई, आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/2

2 अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, पुस्तक: विद्रोहियों से युद्ध, अध्याय: ख्वारिज के लक्षण, आदि, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 2/714

ہاں اگر کوئی سجدہ کرے تو اسے منع کرنا فرض ہے یہ دوسری بات ہے قدمبوسی کو سجدہ سمجھ کر منع کرنا وہی گمان خبیث ہے اور براہ تواضع اگر دست بوسی کو بھی منع کرے تو وہ اس سے منع نہیں بلکہ اپنے آپ کو اس قابل نہ سمجھنا ہے،

وانما الاعمال بالنیات وانما لکل اعمال کا دارومدار انسانی ارادوں پر ہے اور ہر آدمی کے لئے امرئ مانوی ۱۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ وہی کچھ ہے جس کا اس نے ارادہ کیا ہے واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۷۹: از بذلہ بارہ ڈاکخانہ خاص تحصیل وضلع ہوشیار پور محمد عطاء الہی کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین دریں مسئلہ کہ عمر نے اپنے شیخِ طریقت کا دست بوسی و پابوسی سے استقبال کیا۔ زید نے جو کہ اپنے آپ کو ایک عالم شخص تصور کرتا ہے فی البدیہہ کہا کہ عمر اس فعل کے ارتکاب سے مشرک ہو گیا اور اس کا نکاح بھی باطل ہو گیا شریعتِ عزا کا اس مسئلہ میں کیا فیصلہ ہے۔ اگر زید کا عمر کو مشرک کہنا جائز نہیں تو زید کس عتاب کا مرتکب ہے؟

الجواب: علمائے دین و مشائخِ صالحین کی دست بوسی و قدمبوسی سنت ہے کما حققناہ فی فتاونا (جیسا کہ ہم نے اپنے فتوٰی میں اس کی تحقیق کی ہے۔ ت) زید نے کہ اس بناء پر بلاوجہ مسلمان کو کافر اور اس کے نکاح کو ساقط بتایا وہ بحکم احادیثِ فقہ خود اس حکم کا قابل ہے از سرِ نور کلمہ اسلام پڑھے اور اس کے بعد اپنی عورت سے نکاحِ جدید کرے بشرطیکہ وہابی نہ ہو اور جو وہابی ہے وہ خود مرتد ہے نہ وہ توبہ کرے نہ اس کی توبہ ہے۔

قال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم یمرقون من الدین کما یمرق السھم من الرمیۃ ثم لا یعودون ۲- واللہ تعالیٰ اعلم۔

حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: وہ دین سے اس طرح نکل جائیں گے جس طرح تیر کمان سے نکل جاتا ہے پھر وہ دین کی طرف نہ لوٹیں گے۔ اور اللہ تعالیٰ سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

۱ الصحیح البخاری باب کیف کان بدء الوحی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲ ۲ المستدرک للحاکم کتاب قتال اھل البغی باب صفات الخوارج الخ دارالفکر بیروت ۲/ ۷۱۴

صفحہ 567 کا 692

Fatawa Razawiya Volume 22

Question 198: From Pindool Buzurg Post Office, Rai Pur, District Muzaffarpur, enquired by Nimat Shah Khaki Borah. What do the scholars of religion say about this issue: is it permissible to take religious or worldly service from the son of a Syed (descendant of the Prophet) when he is a student or an employee, and is it permissible to beat him or not?

Answer: It is not permissible to take demeaning service from him. Nor is it permissible to keep him employed for such service. He can be kept as an employee for service that does not involve humiliation. As a student, service can be taken within the bounds of custom and recognized norms as permitted by Sharia, but beating him must be strictly avoided. Allah Almighty knows best.

Question 199: From Pindool Buzurg Post Office, Rai Pur, District Muzaffarpur, enquired by Nimat Shah Khaki Borah. There is a boy whose mother is Sheikh and father is Syed. To serve, the boy hides his identity saying he wants to serve his teacher or master and eat leftovers. Despite being forbidden, he doesn't listen. In such a situation, what should be done? Should service be taken from him and leftovers given to him or not?

Answer: When it is known that he is the son of a Syed, even if the mother is from Sheikh or any other clan, the answer remains as mentioned in the previous issue; his denial is not credible. As for the leftovers of a Muslim, eating them is not a humiliation. The Hadith has called it a cure. If he asks for it, it should be given with that intention (as a cure), not with the intention of demeaning him. Allah Almighty knows best.

Question 200: From Baljiti Well City, 25 Muharram 1329 AH. What do the scholars of religion and the experts of the firm Sharia say: if a person says "Salamat" or "Salam-lekum" or "Salam-Alaykum" or "Wa-lekum" in response to "Assalamu Alaikum", and even when told the correct "Assalamu Alaikum" and "Wa-Alaikumussalam", they consider the wrong as right or do not try to correct it, should one greet them with "Assalamu Alaykum" or respond to them or not?

Answer: Initiate greeting (Salam) to a Sunni Muslim who is not an open sinner (Fasiq-e-Mulin). If they give a response against the Sunnah, explain it to them; otherwise, there is no blame on them. Do not abandon the Sunnah of Salam because of this. Allah Almighty knows best.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

मसला 198: पिंडोल बुजुर्ग डाकखाना, राय पुर, ज़िला मुजफ्फरपुर से, प्रार्थी नेमत शाह खाकी बोराह। उलमा-ए-दीन इस मसले के बारे में क्या फ़रमाते हैं कि सैयद के बेटे से, जब वह शागिर्द (छात्र) या मुलाज़िम (कर्मचारी) हो, दीनी या दुनियावी खिदमत (सेवा) लेना और उसे मारना जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: उससे ज़लील (अपमानजनक) खिदमत लेना जायज़ नहीं है। न ही ऐसी खिदमत पर उसे मुलाज़िम रखना जायज़ है। और जिस खिदमत में ज़िल्लत (अपमान) नहीं है, उस पर मुलाज़िम रख सकता है। शागिर्द की हैसियत से भी जहाँ तक उर्फ़(प्रथा) और मारूफ़ (प्रचलित नियम) हो, शरीयत के अनुसार जायज़ है, खिदमत ले सकता है, और उसे मारने से मुतलक़ (पूरी तरह) परहेज़ करे। वल्लाह तआला आलम (अल्लाह सबसे बेहतर जानता है)।

मसला 199: पिंडोल बुजुर्ग डाकखाना, राय पुर, ज़िला मुजफ्फरपुर से, प्रार्थी नेमत शाह खाकी बोराह। कोई लड़का ऐसा है कि उसकी माँ शेख है और बाप सैयद, और वह लड़का खिदमत करने के लिए अपने आप को छुपाता है और कहता है कि उस्ताद या आक़ा की खिदमत करें और जूठा खाएं। हालाँकि उसे मना किया जाता है लेकिन वह नहीं मानता। ऐसी हालत में क्या किया जाए? क्या उससे खिदमत ली जाए और उसे जूठा दिया जाए या नहीं?

अल-जवाब: जब यह मालूम है कि वह सैयद का बेटा है, चाहे माँ शेख या किसी और बिरादरी से हो, तो इसका जवाब पिछले मसले में गुज़र चुका है; उसका इनकार मोतबर (विश्वसनीय) नहीं। रही बात मुसलमान के जूठे की, तो वह खाना कोई ज़िल्लत नहीं। हदीस में इसे शिफ़ा फ़रमाया गया है। अगर वह मांगे तो उसे इसी नियत से दिया जाए, न कि उसे ज़लील करने की नियत से। वल्लाह तआला आलम।

मसला 200: शहर बलजीती कुआं से, 25 मुहर्रम 1329 हिजरी। उलमा-ए-दीन और शरीअत-ए-मतीन के फ़ुज़ला क्या फ़रमाते हैं कि जो शख़्स 'अस्सलामु अलैकुम' के जवाब में 'सलामत' या 'सलाम-लैकुम' या 'सलाम अलैकुम' या 'वालेकुम' कहे, और उसे 'अस्सलामु अलैकुम' और 'व-अलैकुमुस्सलाम' बताया जाए लेकिन वह ग़लत को सही माने या सही सीखने की कोशिश न करे, तो उसे सलाम करना चाहिए या जवाब देना चाहिए या नहीं?

अल-जवाब: सुन्नी मुसलमान जो खुलेआम गुनाह करने वाला (फ़ासिक़-ए-मुअ़लिन) न हो, उसे सलाम की पहल करें। अगर वह सुन्नत के ख़िलाफ़ जवाब दे तो उसे समझाएं, वरना उस पर कोई इल्ज़ाम नहीं। न ही इसकी वजह से सलाम की सुन्नत को छोड़ा जाए। वल्लाह तआला आलम।

पेज 568/692

مسئلہ ۱۹۸: از پنڈول بزرگ ڈاکخانہ رائے پور ضلع مظفر پور مسئولہ نعمت شاہ خاکی بوڑاہ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ کے بارے میں کہ سید کے لڑکے سے جب شاگرد ہو یا ملازم ہو دینی یا دنیاوی خدمت لینا اور اس کو مارنا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: ذلیل خدمت اس سے لینا جائز نہیں۔ نہ ایسی خدمت پر اسے ملازم رکھنا جائز۔ اور جس خدمت میں ذلت نہیں اس پر ملازم رکھ سکتا ہے۔ بحال شاگرد بھی جہاں تک عرف اور معروف ہو شرعاً جائز ہے لے سکتا ہے اور اسے مارنے سے مطلق احتراز کرے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۹۹: از پنڈول بزرگ ڈاکخانہ رائے پور ضلع مظفر پور مسئولہ نعمت شاہ خاکی بوڑاہ کوئی لڑکا ایسا ہے کہ ماں اس کی شیخ ہے اور باپ سید اور وہ لڑکا خدمت کرنے کے لئے اپنے کو چھپائے کہ کہتا ہے کہ استاد یا آقا کی خدمت کریں اور انٹ کھائیں ہر چند منع کیا جاتا ہے لیکن وہ نہیں مانتا ایسی حالت میں کیا کیا جائے اس سے خدمت لی جائے اور اس کو جھوٹا دیا جائے یا نہیں؟

الجواب: جب معلوم ہے کہ وہ سید کا بیٹا ہے اگرچہ ماں شیخ یا کوئی قوم ہے تو اس کا جواب مسئلہ ماقبل میں گزرا اس کا انکار کچھ معتبر نہیں۔ باقی رہا مسلمان کا جھوٹا وہ کھانا کوئی ذلت نہیں۔ حدیث میں اسے شفا فرمایا وہ مانگے تو اسے اسی نیت سے دیا جائے نہ کہ بہ نیت اوش۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۰۰: از شہر بالجبتی کنواں ۲۵ محرم ۱۳۲۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین وفضلائے شرع متین جو شخص السلام علیکم کے جواب میں سلامت یا سلاملیکم یا سلام علیکم یا ولیکم کہے اور

اس کو السلام علیکم وعلیکم السلام بتایا جائے لیکن وہ غلط کو صحیح جانے یا صحیح کی صحت میں سعی نہ کرے تو اس کو السلام علیک کرنا یا جواب دینا چاہئے یا نہ چاہئے؟

الجواب: سنی مسلمان غیر فاسق معلن کو ابتداء سلام کرے، وہ اگر جواب خلاف سنت دے سمجھائے، ورنہ اس پر الزام نہیں۔ نہ اس کے سبب سنت سلام ترک کی جائے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

Fatawa Razvia Volume 22

Problem 201: Maulvi Abdullah Sahib Bahaduri, teacher at Madrasa Manzar-ul-Islam, Mohalla Saudagaran, Bareilly, 9 Safar 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: if someone greets a person with "Salam Alaikum" while they are performing ablution (wudu), reciting a litany (wazifa), or reciting the Holy Quran, should they reply or not? Clarify and be rewarded.

The Answer: One should reply while performing wudu. However, while reciting a wazifa or the Holy Quran, one has the option not to reply, as offering greetings (salam) to a person in such a state is disliked (makruh). And Allah Almighty knows best.

Page 569 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

मसला २०१: मौलवी अब्दुल्ला साहब बहादुरी, मुदर्रिस (शिक्षक) मदरसा मंज़रु इस्लाम, मोहल्ला सौदागरान बरेली, ९ सफ़र १३३९ हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि वज़ू, वज़ीफ़ा, या तिलावत-ए-क़ुरआन मजीद के दौरान कोई शख़्स सलाम करे तो उसका जवाब दे या नहीं? बयान फ़रमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब (उत्तर): वज़ू के दौरान जवाब दे। और वज़ीफ़ा व तिलावत के दौरान जवाब न देने का इख़्तियार (विकल्प) रखता है, क्योंकि इस हालत में उस पर सलाम करना मकरूह (नापसंद) है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

पेज ५६९ ऑफ ६९२

مسئلہ ۲۰۱: مولوی عبداللہ صاحب بہادری مدرس مدرسہ منظر الاسلام محلہ سوداگران بریلی ۹ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ وضو، وظیفہ، تلاوت قرآن مجید میں کوئی شخص سلام علیک کرے اس کا جواب دے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: وضو میں جواب دے۔ اور وظیفہ و تلاوت میں جواب نہ دینے کا اختیار رکھتا ہے۔ کہ اس حال میں اس پر سلام مکروہ ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

Fatawa Razawiyyah Volume 22

Beard, Shaving, Trimming, Circumcision, and Haircutting Issues related to the hair of the beard, mustache, head, etc., circumcision, and nails, etc.

Problem 202: What do the scholars of religion and the muftis of the firm Shariah say regarding this issue: Is it permissible to trim, shave, or style the beard or not? In the second case, is the perpetrator's excuse—that having a beard according to Shariah while the inner self is corrupt and bad, it is better to have a beard contrary to Shariah while the inner self is adorned—correct and a valid defense against the charge or not? And if, along with this, someone belittles leaving the beard and keeping it long, treats those who do so with mockery, and refers to them with vile metaphors and similes, then what is the ruling in this case? Explain and be rewarded. (Explanatory note added by translator)

The Answer: It is obligatory not to have the beard reduced below the limit prescribed by Shariah. It is a permanent Sunnah (practice) of the Master of the World (Prophet Muhammad) ﷺ and of the Prophets (peace be upon them), and it is among the distinct symbols of the people of Islam. Contradicting it is forbidden and prohibited, and it is a practice of the disbelievers. The Messenger of Allah ﷺ says:

[Boxed Text] Arabic: Ten things are part of the Fitrah: trimming the mustache and letting the beard grow. Urdu Meaning: Meaning, ten things are from the ancient Sunnah of the noble Prophets (peace be upon them); among them are trimming the mustache and letting the beard grow.

Page 571 of 692 Majlis of Dawat-e-Islami

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

दाढ़ी, मुंडवाना, कतरना, खतना और हजामत दाढ़ी, मूँछ, सर वगैरह के बालों, खतना और नाखून वगैरह से मुताल्लिक मसाइल

मसला २०२: दीन के उलमा और शरीयत-ए-मतीन के मुफ्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि दाढ़ी कतरवाना, मुंडवाना और चढ़ाना जायज़ है या नहीं? दूसरी सूरत में मुर्तकिब (करने वाले) का यह उज़्र (बहाना) कि अगर दाढ़ी शरीयत के मुताबिक हो और बातिन (आंतरिक स्थिति) खराब और बुरा हो, तो इससे बेहतर है कि दाढ़ी शरीयत के खिलाफ हो और बातिन संवरा हुआ हो, क्या यह सही और इल्ज़ाम को दूर करने वाला है या नहीं? और अगर इसके साथ दाढ़ी छोड़ने और नीची रखने की हिक़ारत (तौहीन) करे और जो ऐसा करते हों उनसे मज़ाक से पेश आए और उन्हें बुरी मिसालों और उपमाओं से याद करे, तो इस सूरत में क्या हुक्म है? बयान फ़रमाएं और सवाब पायें। (त)

उत्तर (अल-जवाब): दाढ़ी को शरीयत द्वारा मुकर्रर (तयशुदा) हद से कम न कराना वाजिब है और यह हुज़ूर सरवर-ए-आलम ﷺ और तमाम अंबिया (अलैहिमुस्सलाम) की सुन्नत-ए-दाइमी (स्थायी सुन्नत) और अहले इस्लाम के शिआर (पहचान) में से है। इसके खिलाफ करना मना और हराम है और यह कुफ़्फ़ार (काफ़िरों) का तरीका है। रसूलुल्लाह ﷺ फ़रमाते हैं:

[कोश सामग्री] अरबी: दस चीज़ें फ़ितरत (प्राकृतिक स्वभाव) में से हैं: मूँछें कम करना और दाढ़ी बढ़ाना। उर्दू अर्थ: यानी दस चीज़ें अंबिया-ए-किराम (अलैहिमुस्सलाम) की कदीम सुन्नत हैं, उनमें से मूँछें कम कराना और दाढ़ी बढ़ाना है।

पृष्ठ ५७१ / ६९२ मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

داڑھی و حلق و قصر و ختنہ و حجامت داڑھی، مونچھ، سر وغیرہ کے بالوں، ختنہ اور ناخن وغیرہ سے متعلق مسائل

مسئلہ ۲۰۲: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرعِ متین اس مسئلہ میں کہ داڑھی کترانا اور منڈانا اور چڑھانا جائز ہے یا نہیں؟ در صورتِ ثانی مرتکب کا یہ عذر کہ اگر داڑھی مطابقِ شرع اور باطن خراب اور برا ہو اس سے بہتر ہے کہ داڑھی خلافِ شریعت اور باطن آراستہ ہو صحیح اور دافعِ الزام ہے یا نہیں؟ اور اگر اس کے ساتھ داڑھی چھوڑنے اور نیچی رکھنے کی تحقیر کرے اور جو ایسا کرتے ہوں ان سے باستہزاء پیش آئے اور انھیں تشبیہات و تمثیلاتِ شنیعہ سے یاد کرے تو اس صورت میں کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر پاؤ۔ ت)

الجواب: داڑھی حدِ مقرر شرع سے کم نہ کرانا واجب اور حضور سرورِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کی سنتِ دائمی اور اہل اسلام کے شعائر سے ہے اور اس کا خلاف ممنوع و حرام اور کفار کا شعار۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[جدول] عشر من الفطرۃ قص الشارب واعفاء اللحیۃ یعنی دس چیزیں سنتِ قدیم انبیاء عظام علیہم الصلوٰۃ والسلام کی ہیں ان سے مونچھیں کم کرانا اور داڑھی

صفحہ ۵۷۱ از ۶۹۲ مجلسِ دعوتِ اسلامی

Fatawa Razawiya Volume 22

Hadith, narrated by Muslim (1). Leaving it up to the limit of Shariah (Muslim narrated this. T). Sheikh Abdul Haq Muhaddith Dehlavi (may Allah have mercy on him) says in the commentary: Shaving the beard is haraam (prohibited). It is the way of Europeans, Hindus, and Jawaliqs (who are also called Qalandariyah). Keeping the beard to the extent of a handful is Wajib (obligatory). As for it being called Sunnah, it means the established path in religion, or because its proof is through Sunnah, just as the Eid prayer is called Sunnah (2). (T)

And the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Act differently from the polytheists; let the beards grow and trim the mustaches." Narrated by al-Shaykhayn (3) in their Sahihs. (Bukhari and Muslim narrated it in their respective Sahihs. T)

And in some Hadiths, it is stated: Trim the mustaches and let the beards grow, and do not adopt the appearance of the Magians. Abandoning the noble Sunnah of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and adopting the customs of polytheists and Magians is not the work of a complete Muslim. Furthermore, it involves altering Allah's creation in a forbidden manner, and by the text of the Quran, it is an effect of Satan's misguidance, and according to the Hadith of the Prophet, it is a cause of Allah's curse:

Allah, the Exalted in name, said narrating from Iblis: "I will surely mislead them and I will surely arouse in them [false] desires..." Allah, the Exalted in name, said while recounting Satan's story: "I (meaning...

---

1. Sahih Muslim, Kitab al-Taharah, Bab Khisal al-Fitra, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/129.
2. Ash'at al-Lam'at, Kitab al-Taharah, Bab al-Siwak, al-Fasl al-Awwal, Maktaba Nooria Razavia, Sukkur, 1/212.
3. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/875; Sahih Muslim, Kitab al-Taharah, Bab Khisal al-Fitra, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/129.

फतावा रज़विया, खंड 22

हदीस, मुस्लिम द्वारा वर्णित (1)। शरिया की सीमा तक छोड़ देना (इसे मुस्लिम ने रिवायत किया। टी)। शेख अब्दुल हक मुहद्दिस देहलवी (अल्लाह उन पर रहम करे) शरह (व्याख्या) में फरमाते हैं: दाढ़ी मूंडना हराम है, यह फिरंगियों (यूरोपियनों), हिंदुओं और ज्वाल्कों का तरीका है जिन्हें कलंदरिया भी कहा जाता है। और दाढ़ी एक मुट्ठी की मात्रा तक छोड़ना वाजिब है। और दाढ़ी के बारे में जो कहा जाता है कि यह सुन्नत है, तो इसका अर्थ यह है कि यह दीन में एक जारी तरीका है या यह कारण है कि इसका प्रमाण सुन्नत के साथ है, जैसे ईद की नमाज़ को सुन्नत कहते हैं (2)। (टी)

और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इर्शाद फरमाते हैं: "मुशरिकों का विरोध करो, दाढ़ियाँ बढ़ाओ और मूँछें कम करो।" इसे शैखैन (3) ने अपनी-अपनी सहीह में रिवायत किया है। (बुखारी और मुस्लिम ने इसे अपनी अपनी सहीह में रिवायत किया है। टी)

और कुछ हदीसों में आया है कि मूँछें कम कराओ और दाढ़ियाँ छोड़ दो और पारसियों जैसी शक्ल न बनाओ। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सुन्नत को छोड़ना और मुशरिकों और पारसियों की रस्म अपनाना एक मुकम्मल मुसलमान का काम नहीं है। इसके अलावा, इसमें अल्लाह की रचना को वर्जित तरीके से बदलना शामिल है, और कुरान के स्पष्ट पाठ के अनुसार यह शैतान की गुमराह करने का प्रभाव है, और हदीस के आदेश के अनुसार यह अल्लाह की लानत (श्राप) का कारण है:

अल्लाह तआला ने शैतान का ज़िक्र करते हुए इर्शाद फरमाया है: "मैं उन्हें ज़रूर गुमराह करूँगा और मैं उनमें (झूठी) तमन्नाएँ जगाऊँगा..." अल्लाह तआला ने शैतान की कहानी सुनाते हुए फरमाया है: "मैं (अर्थात...

---

1. सहीह मुस्लिम, किताब अल-तहारत, बाब ख़िसाल अल-फ़ितरा, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/129।
2. अशअतुल लमआत, किताब अल-तहारत, बाब अस-सिवाक, अल-फ़स्ल अल-अव्वल, मकतबा नूरियह रज़विया, सुक्कुर, 1/212।

3. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-लिबास, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/875; सहीह मुस्लिम, किताब अल-तहारत, बाब ख़िसाल अल-फ़ितरा, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/129।

पेज 572 का 692

الحدیث، رواہ مسلم 1۔ حد شرع تک چھوڑ دینا (اس کو مسلم نے روایت کیا۔ت) شیخ عبدالحق محدث دہلوی رحمۃ اللہ تعالٰی شرح میں فرماتے ہیں: حلق کردن لحیہ حرام ست و روش افرنج و ہنود و جوالقیان کہ داڑھی منڈانا حرام ہے، یہ افرنگیوں، ہندوؤں اور جوالقیوں کا ایشاں را قلندریہ نیز گویند و گذاشتن آں بقدر قبضہ واجب ست طریقہ ہے جو قلندریہ بھی کہلاتے ہیں۔ اور داڑھی بمقدار و آں کہ آنرا سنت گویند بمعنی طریقہ مسلوک دردین ست یا ایک مٹھی چھوڑنا واجب ہے اور داڑھی کے متعلق جو کہا بجہت آنکہ ثبوت آں بہ سنت ست چنانکہ نماز عید را سنت جاتا ہے کہ یہ سنت ہے تو اس کا مفہوم یہ ہے کہ وہ دین میں گفتہ اند 2۔ ایک جاری طریقہ ہے یا یہ وجہ ہے کہ اس کا ثبوت سنت کے ساتھ ہے جیسا کہ نماز عید کو سنت کہتے ہیں۔(ت)

اور حضور (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) ارشاد فرماتے ہیں: خالفوالمشرکین واوفواللحی واعفوا الشوارب۔رواہ مشرکین سے مخالفت کرو داڑھیاں پوری اور مونچھیں کم الشیخان 3 فی صحیحھما۔ کردو(اس کو بخاری اور مسلم نے اپنی اپنی صحیح میں روایت کیا ہے۔ت)

اور بعض احادیث میں وارد مونچھیں کم کراؤ اور داڑھیاں چھوڑ دو اور مجوسی کی سی شکل نہ بناؤ، سنت سنیہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو ترک اور مشرکین و مجوس کی رسم اختیار کرنا مسلمان کا مل کا کام نہیں، علاوہ بریں اس میں تغییر خلقت خدا بطریق ممنوع ہے اور وہ بنص قرآن اثر اضلال شیطان اور بحکم حدیث رسالت پناہ ہی موجب لعنت الہی ہے:

قال اللہ عزاسمہ حاکیا عن ابلیس "وَلَاُضِلَّنَّهُمْ وَلَاُمَنِّيَنَّهُمْ اللہ تعالٰی معزز نام والے نے شیطان کی حکایت بیان کرتے ہوئے ارشاد فرمایا ہے: میں (یعنی

1 صحیح مسلم کتاب الطہارۃ باب خصال الفطرۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۲۹ 2 اشعۃ اللمعات کتاب الطہارۃ باب السواک الفصل الاول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/۲۱۲ 3 صحیح البخاری کتاب اللباس قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۸۷۵، صحیح مسلم کتاب الطہارۃ باب خصال الفطرۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۲۹

Fatawa Rizwia Volume 22

| "And I will surely lead them astray, and I will surely arouse in them [sinful] desires, and I will surely command them so they will slit the ears of cattle, and I will surely command them so they will change the creation of Allah." [1] And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Allah has cursed the women who tattoo and those who have themselves tattooed, and those who pluck their eyebrows, and those who separate their teeth for beauty, changing the creation of Allah." [2] Agreed upon. | Satan said: "I will surely mislead (people) and will show them green gardens of hopes and desires and (by means of whispering) I will command them to cut off the ears of animals and will tell them to change the creation (i.e., form) of Allah Almighty." The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "May the curse of Allah Almighty be upon women who tattoo and those who get themselves tattooed, upon women who pluck hair, upon those who create (artificial) gaps in teeth for beauty, and upon women who make changes in the creation of God. It is narrated by Bukhari and Muslim. (T)" |

Similarly, twisting the beard upwards (curling) in a state other than Jihad is impermissible and forbidden. Regarding such a person, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Inform the people that Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is weary of them." (Narrated by Tirmidhi). And it is evident that trimming or shaving the beard is worse than curling it, because in the latter, there is only a change in the quality of the Sunnah, while in the former, there is change or total annihilation of the root [beard] - may Allah protect us. If one is blessed with repentance, this [curling] is quick to disappear, but the removal [caused by trimming/shaving] will not happen except after a long time. When such a severe warning is issued regarding curling and the Prophet expresses his weariness with its perpetrator, then how angry and weary would he be regarding trimming and shaving? We seek refuge in Allah from the displeasure of this Beloved chosen Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), the evil fruits of which are manifested in this world and the hereafter, the heart of a believer is well aware of them. As for the excuse-maker in the question, he is not worthy of credit at all, but rather it indicates the foolishness and misguidance of the speaker. There is no doubt that inner reformation is more important than outer adornment, but who gave permission to commit external corruption and the commission of forbidden and prohibited acts along with it? Does the fulfillment of the Sharia command and the following of the Sunnah of the Lawgiver - which is found in growing the beard and

keeping it low - interfere with inner adornment? Rather, he is a liar in his claim that his inner self is adorned even though the beard is contrary to Sharia. For if, in reality, his inner self were decorated with the ornament of reform and submissive to the command of Allah and His Messenger, he would not prefer following the hallmarks of disbelief, polytheism, and innovation over following the Sunnah, and upon hearing the Sharia command, he would bow his head and not persist in his heinous act, nor would he make such absurd excuses a shield. I seek forgiveness from Allah; such cold (baseless) excuses are cause for dissolution.

---

[1] Al-Quran Al-Karim 4/119 [2] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/879, Sahih Muslim, Kitab al-Libas, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/205

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

| "और मैं उन्हें ज़रूर गुमराह करूँगा और उन्हें उम्मीदों और आरज़ूओं के सब्ज़ बाग़ दिखाऊँगा और (बज़रिया वसवसा अंदाज़ी) हुक्म दूँगा कि जानवरों के कान काट डालें और उन्हें कहूँगा कि अल्लाह तआला की ख़लक़त (यानी बनावट) में तब्दीली करें।" [1] और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "अल्लाह तआला खाल गोदने वाली और गुदवाने वाली औरतों पर लानत करे, बाल उखाड़ने वाली औरतों पर, ख़ूबसूरती के लिए दाँतों में (मसनूई) फ़ासला बनाने वालियों पर और बनावट-ए-ख़ुदावंदी में रद्दोबदल करने वाली औरतों पर लानत हो।" [2] मुत्तफ़क़ अलैह। | शैतान (लोगों को) ज़रूर गुमराह करूँगा और उन्हें उम्मीदों और आरज़ूओं के सब्ज़ बाग़ दिखाऊँगा और (बज़रिया वसवसा अंदाज़ी) हुक्म दूँगा कि जानवरों के कान काट डालें और उन्हें कहूँगा कि अल्लाह तआला की ख़लक़त (यानी बनावट) में तब्दीली करें। हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने इरशाद फ़रमाया: अल्लाह तआला खाल गोदने वाली और गुदवाने वाली औरतों पर लानत करे, बाल उखाड़ने वाली औरतों पर, ख़ूबसूरती के लिए दाँतों में (मसनूई) फ़ासला बनाने वालियों पर और बनावट-ए-ख़ुदावंदी में रद्दोबदल करने वाली औरतों पर लानत हो। इस को बुख़ारी व मुस्लिम ने रिवायत किया है। (त) |

इसी तरह दाढ़ी ग़ैर जिहाद में चढ़ाना (मरोड़ना) नाजायज़ व ममनूअ। ऐसे शख़्स की निस्बत रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम इरशाद फ़रमाते हैं: लोगों को ख़बर दे दो कि मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम उनसे बेज़ार हैं (रवाहुत तिर्मिज़ी)। और यह ज़ाहिर है कि दाढ़ी कतरवाना या मुँडाना, चढ़ाने (मरोड़ने) से सख़्त तर है कि इसमें फ़क़त तग़य्युर-ए-सिफ़त-ए-सुन्नत है और उनमें तग़य्युर या एआदाम-ए-अस्ल (मुकम्मल ख़ात्मा) मआज़अल्लाह। अगर तौबा नसीब हो तो यह (मरोड़ना) सरीअ-उज़्-ज़वाल (जल्दी ख़त्म होने वाला) है और उनका इज़ाला न होगा मगर एक ज़माने के बाद। जब चढ़ाने की निस्बत ऐसी वईद-ए-शदीद (सख़्त चेतावनी) वारिद और हुज़ूर उसके मुर्तकिब से अपनी बेज़ारी ज़ाहिर फ़रमाएँ तो कतरने और मुँडाने से किस क़द्र नाराज़ व बेज़ार होंगे। और अलइयाज़ु बिल्लाह इस हबीब-ए-मुर्तज़ा व रसूल-ए-मुज्तबा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की नाराज़गी पर दुनिया व आख़िरत में जो समरात-ए-बद (बुरे नतीजे) मुरत्तब हैं, दिल-ए-मोमिन उनसे ख़ूब वाक़िफ़ है। बाक़ी उज़्र-मंद (बहानेबाज़) को फ़िस-सवाल (सवाल में) वह हरगिज़ क़ाबिल-ए-एतबार नहीं बल्कि क़ायल की सफ़ाहत व ज़लालत पर दाल (दलील) है। इसमें शक नहीं कि इस्लाह-ए-बातिन (अंदरूनी सुधार) आराइश-ए-ज़ाहिर (बाहरी सजावट) से अहम तर है, मगर इसके साथ

अफ़साद-ए-ज़ाहिर (बाहरी बिगाड़) व इर्तिकाब-ए-मुहर्रमात व ममनूआत की किसने इजाज़त दी? क्या तामील-ए-हुक्म-ए-शरअ व इत्तिबा-ए-सुन्नत-ए-शारेअ कि दाढ़ी बढ़ाने और नीची रखने में पाई जाती है, आराइशगी-ए-बातिन में कुछ ख़लल अंदाज़ है? बल्कि वह अपने इस दावे ही में झूठा है कि बातिन मेरा आरास्ता है अगरचे दाढ़ी ख़िलाफ़-ए-शरअ हो। कि अगर फ़िल वाक़े बातिन उसका ज़ेवर-ए-इस्लाह से मुज़य्यन और बहुक़म-ए-ख़ुदा व रसूल मुनक़ाद (ताबेदार) होता तो इत्तिबा-ए-सुन्नत छोड़ कर शिआर-ए-कुफ़्र व शिर्क व बिदअत की पैरवी पसंद न करता और हुक्म-ए-शरअ सुन कर सर झुकाता, अपने फ़ेल-ए-शनीअ (बुरा काम) पर मुसिर (अड़ा हुआ) न होता और ऐसे बेहूदा उज़्रों को सिपर (ढाल) न बनाता। अस्तग़फ़िरुल्लाह ऐसे आज़ार-ए-बारदा (बेहुदा बहाने) मोजिब-ए-तख़्लील (विनाशकारी) हैं।

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 4/119 [2] सही अल-बुख़ारी, किताब अल-लिबास, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/879, सही मुस्लिम, किताब अल-लिबास, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/205

| " وَ لَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ الْاَنْعَامِ وَ لَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللهِ ط " 1 وَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لعن اللہ الواشمات والموتشمات والمتنمصات والمتفلجات للحسن المغیرات خلق اللہ متفق علیہ 2 | شیطان (لوگوں کو) ضرور گمراہ کروں گا اور انہیں امیدوں اور آرزوؤں کے سبز باغ دکھاؤں گا اور (بذریعہ وسوسہ اندازی) حکم دوں گا کہ جانوروں کے کان کاٹ ڈالیں اور انہیں کہوں گا کہ اللہ تعالٰی کی خلقت (یعنی بناوٹ) میں تبدیلی کریں۔ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: اللہ تعالٰی خال گودنے والی اور گودوانے والی عورتوں پر لعنت کرے، بال اکھاڑنے والی عورتوں پر، خوبصورتی کے لئے دانتوں میں (مصنوعی) فاصلہ بنانے والیوں پر اور بناوٹِ خداوندی میں ردو بدل کرنے والی عورتوں پر لعنت ہو۔ اس کو بخاری و مسلم نے روایت کیا ہے۔ (ت) |

اسی طرح داڑھی غیر جہاد میں چڑھانا ناجائز و ممنوع۔ ایسے شخص کی نسبت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ارشاد فرماتے ہیں: لوگوں کو خبر دے دو کہ محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ان سے بیزار ہیں رواہ الترمذی اور پر ظاہر کہ داڑھی کتروانا یا منڈانا چڑھانے سے سخت تر ہے کہ اس میں فقط تغییر صفتِ سنت ہے اور ان میں تغییر یا اعدامِ اصل معاذ اللہ اگر توبہ نصیب ہو تو یہ سریع الزوال اور ان کا ازالہ نہ ہو گا مگر بعد ایک زمانہ کے جب چڑھانے کی نسبت ایسی وعیدِ شدید وارد اور حضور اس کے مرتکب سے اپنی بیزاری ظاہر فرمائیں تو کترنے اور منڈانے سے کس قدر ناراض و بیزار ہوں گے اور العیاذ باللہ اس حبیبِ مرتضٰی و رسول مجتبٰی صلی اللہ تعالٰی وسلم کی ناراضی پر دنیا و آخرت میں جو ثمراتِ بد مرتب ہیں دلِ مومن ان سے خوب واقف ہے باقی عذرمند کو فی السوال وہ ہرگز قابل اعتبار نہیں بلکہ قائل کی سفاہت و ضلالت پر دال ہے اس

میں شک نہیں کہ اصلاحِ باطن آرائش ظاہر سے اہم تر مگر اس کے ساتھ افسادِ ظاہر وار تکاب محرمات و ممنوعات کی کس نے اجازت دی کیا تعمیلِ حکم شرع و اتباع سنت شارع کہ داڑھی بڑھانے اور نیچی رکھنے میں پائی جاتی ہے آرائشگی باطن میں کچھ خلل انداز ہے بلکہ وہ اپنے اس دعوے ہی میں جھوٹا ہے کہ باطن میرا آراستہ ہے اگرچہ داڑھی خلافِ شرع ہو کہ اگر فی الواقع باطن اس کا زیورِ اصلاح سے مزین اور بحکم خدا و رسول منقاد ہوتا تو اتباعِ سنت چھوڑ کر شعارِ کفر و شرک و بدعت کی پیروی پسند نہ کرتا اور حکم شرع سن کر سر جھکاتا اپنے فعلِ شنیع پر مصر نہ ہوتا اور ایسے بیہودہ عذروں کو سپَر نہ بناتا استغفر اللہ ایسے اعذار بارده موجب تخلِیل

---

1 القرآن الکریم ۴/ ۱۱۹ 2 صحیح البخاری کتاب اللباس قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۷۹، صحیح مسلم کتاب اللباس قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۰۵

Fatawa Razawiyya Volume 22

...cannot be considered as forbidden things, nor do they reduce the burden of sin in any way; rather, they cause an increase in punishment. When the commission of a prohibited act is accompanied by remorse and confession of guilt, it leads to a reduction in punishment, and a firm intention to abandon the sin causes its erasure. But when people do not bow their heads before the law of Shariah, but rather persist and cling to such false excuses, then its wretchedness increases a thousandfold. And if someone insults the act of keeping a long beard or trimming it [to the prescribed length] and mocks those who do so, recalling them with ugly comparisons and metaphors, then he is definitely an infidel (kafir). This is because it is from the Sunnah, and its status as a Sunnah is definitively proven. Insulting, despising, and mocking the following of such a Sunnah is unanimously considered disbelief, as explicitly stated in the books of Jurisprudence and Theology (As is explicitly mentioned in the books of Fiqh and Ilm-ul-Kalam. - T). His wife will no longer be in his marriage, and any children born hereafter will be illegitimate. It is mandatory for the people of Islam to treat him as an infidel. After his death, his funeral prayer should not be performed, and he should not be buried in Muslim cemeteries; instead, as much as possible, this impure corpse should be disgraced because he considered the Sunnah of such an honorable Prophet, the Best of Messengers (may peace and blessings of Allah be upon him), as lowly. We seek refuge with Allah. And we ask Allah for a good end, and the knowledge of the truth is with my Lord; surely my Lord is fully aware and knowing (Allah's refuge. We ask Allah Almighty for a good end, and the knowledge of the truth is only with my Lord. Undoubtedly, my Lord is fully aware of (everything) and knows all. - T).

Question 203: From Muhammad Hussain, a distinguished student of Ahmad Gangohi, 25 Shawwal 1308 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: should nails be clipped on Wednesday or not? If not, what is the reason? Explain and be rewarded.

The Answer: It should not be done. It is prohibited in the Hadith because, may Allah protect us, it causes leprosy. Some scholars (may Allah have mercy on them) clipped their nails on a Wednesday; someone prevented them citing the Hadith, but they said it was not authentic, and they immediately contracted leprosy. At night, they were honored with a vision of the matchless beauty of the radiant Presence, the beloved of the Possessor of Majesty (peace and blessings of Allah be upon him). They complained of their condition to the sufficient healer (peace and blessings of Allah be

upon him). The noble Presence (peace and blessings of Allah be upon him) said, "Had you not heard that we have prohibited this?" They replied, "The Hadith did not reach me with authenticity." It was said, "It was enough for you that this Hadith reached your ears associated with our holy name." After saying this, the Presence, the healer of the blind and the lepers and the reviver of the dead (peace and blessings of Allah be upon him) (the Presence [cured] the blind and lepers...

फतावा रज़विया जिल्द 22

...वर्जित वस्तुएं नहीं हो सकते और न ही उनसे पाप के बोझ में कोई कमी आती है बल्कि वे दंड की वृद्धि का कारण बनते हैं। जब वर्जित कार्य के साथ पछतावा और अपराध की स्वीकारोक्ति हो, तो वह दंड को कम करने का कारण बनता है और छोड़ने का दृढ़ संकल्प पाप मिटाने का कारण बनता है। लेकिन जब शरीयत के हुक्म के सामने सिर न झुकाएँ बल्कि अड़ जाएँ और ऐसे झूठे बहानों का सहारा लें, तो उसकी शामत एक से हज़ार हो जाती है। और अगर कोई दाढ़ी रखने या उसे कम रखने का अपमान करता है और जो लोग ऐसा करते हैं उनका मज़ाक उड़ाता है और उन्हें बुरी उपमाओं और मिसालों से याद करता है, तो वह निश्चित रूप से काफ़िर है क्योंकि यह सुन्नत में से है और इसका सुन्नत होना निश्चित रूप से सिद्ध है। ऐसी सुन्नत का अपमान और तिरस्कार करना और उसके पालन पर मज़ाक उड़ाना सर्वसम्मति से कुफ्र है जैसा कि फिक्ह और इल्म-ए-कलाम की किताबों में स्पष्ट रूप से उल्लेखित है। (जैसा कि फिक्ह और इल्म-ए-कलाम की किताबों में स्पष्ट रूप से यह वर्णित है। - ट) उसकी पत्नी उसके निकाह से बाहर हो जाएगी और उसके बाद जो बच्चे होंगे वे अवैध संतान होंगे, मुसलमानों के लिए उसके साथ काफ़िरों जैसा व्यवहार करना अनिवार्य है। उसकी मृत्यु के बाद उसकी जनाज़ा की नमाज़ न पढ़ें और मुसलमानों के कब्रिस्तानों में दफन न करें बल्कि जहाँ तक संभव हो इस नापाक जनाज़े का अपमान करें क्योंकि उसने इतने सम्मानित पैग़म्बर, रसुलो में सबसे श्रेष्ठ (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सुन्नत को तुच्छ समझा। अल्लाह की पनाह। और हम अल्लाह से अच्छे अंत की प्रार्थना करते हैं और सच्चाई का ज्ञान मेरे रब के पास है, निस्संदेह मेरा रब (हर चीज़ से) पूरी तरह वाकिफ और सब कुछ जानने वाला है। (अल्लाह की पनाह। हम अल्लाह से अच्छे अंत की दुआ करते हैं और सच्चाई का इल्म मेरे परवरदिगार ही के पास है। बेशक मेरा परवरदिगार (हर चीज़ से) पूरी तरह बाखबर और सब कुछ जानने वाला है। - ट)

मसला 203: प्रेषक मुहम्मद हुसैन, रशीद अहमद गंगोही के शिष्य, 25 शव्वाल 1308 हिजरी। क्या फरमाते हैं दीन के उलेमा इस मसले में कि बुधवार के दिन नाखून कटवाने चाहिए या नहीं? अगर नहीं चाहिए तो इसकी वजह क्या है? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

जवाब: नहीं करना चाहिए, हदीस में इससे मना किया गया है क्योंकि, अल्लाह न करे, यह कोढ़ (सफ़ेद दाग) का कारण बनता है। कुछ विद्वानों (अल्लाह उन पर रहम करे) ने बुधवार को नाखून कटवाए, किसी ने हदीस के आधार पर मना किया, उन्होंने कहा कि यह हदीस सही नहीं है, तो उन्हें तुरंत कोढ़ हो गया। रात में उन्हें हुज़ूर पुरनूर, ज़िल जलाल के महबूब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के

बेमिसाल हुस्न के दीदार का सौभाग्य मिला। उन्होंने शाफ़ी काफ़ी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में अपने हाल की शिकायत की। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया, "क्या तुमने नहीं सुना था कि हमने इससे मना किया है?" अर्ज़ किया कि हदीस मेरे नज़दीक प्रामाणिकता तक नहीं पहुँची। इरशाद हुआ, "तुम्हारे लिए इतना काफी था कि यह हदीस हमारे पाक नाम के साथ तुम्हारे कान तक पहुँची।" यह कहकर हुज़ूर, जो अंधों और कोढ़ियों को चंगा करने वाले और मुर्दों को ज़िंदा करने वाले हैं (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) (हुज़ूर अंधों और कोढ़ियों...

محرمات نہیں ہو سکتے نہ ان سے وبال میں کچھ کمی ہو بلکہ موجبِ زیادتِ نکال ہیں کہ جب ارتکاب ممنوع کے ساتھ ندامت و اعتراف بجرم لاحق ہو تو وہ باعث تخفیف عذاب اور عزم مع الترک موجب محو گناہ ہو جاتی ہے اور جب حکمِ شرع کے سامنے گردن نہ جھکائیں بلکہ باصرار پیش آئیں اور ایسے جھوٹے بہانوں کا دامن پکڑیں تو شامت اس کی ایک سے ہزار ہو جاتی ہے اور اگر داڑھی چھوڑنے یا نیچی رکھنے کی تحقیر اور ان لوگوں سے کہ ایسا کرتے ہیں استہزاء اور انھیں تشبیہات و تمثیلات قبیحہ سے یاد کرے گا تو قطعاً کافر ہے کہ یہ سنن سے ہے اور اس کی سنیت قطعی الثبوت، ایسی سنت کی توہین و تحقیر اور اس کے اتباع پر استہزاء بالاجماع کفر کما ھو مصرح فی الکتب الفقہیۃ والکلامیۃ (جیسا کہ فقہ اور علم کلام کی کتابوں میں صراحتہً یہ مذکور ہے۔ت) عورت اس کی نکاح سے نکل جائے گی اور بعد اس کے جو بچے ہوں گے اولادِ حرام ہوں گے اہل اسلام کو اس سے معاملہ کفار برتنا لازم۔ بعد مرگ اس کے جنازہ کی نماز نہ پڑھیں اور مقابرِ مسلمین میں دفن نہ کریں بلکہ جہاں تک ممکن اس جنازہ ناپاک کی تذلیل کریں کہ اس نے ایسے عزت والے پیغمبر افضل المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی سنت کو ذلیل سمجھا العیاذ باللہ، واللہ نسئل حسن الخواتیم والعلم بالحق عند ربی ان ربی خبیر علیم (اللہ تعالٰی کی پناہ۔ ہم اللہ تعالٰی سے خاتمہ بالخیر کا سوال کرتے ہیں اور حق کا علم میرے پروردگار ہی کے پاس ہے۔ بلاشبہ میرا پروردگار (ہر چیز سے) پوری طرح خبردار اور سب کچھ جاننے والا ہے۔ت)

مسئلہ ۲۰۳: مسئولہ محمد حسین شاگرد رشید احمد گنگوہی ۲۵ شوال ۱۳۰۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بدھ کے دن ناخن کتروانا چاہئے یا نہیں؟ اگر نہ چاہئے تو اس کی وجہ کیا ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اور اجر پاؤ۔ت)

الجواب: نہ چاہئے، حدیث میں اس سے نہی آئی کہ معاذ اللہ مورثِ برص ہوتا ہے۔ بعض علماء رحمہم اللہ تعالیٰ نے بدھ کو ناخن کتروائے، کسی نے بنائے حدیث منع کیا، فرمایا صحیح نہ ہوئی، فوراً برص ہو گئی، شب کو زیارت جمالِ بے مثال حضور پر نور محبوبِ ذی الجلال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے مشرف ہوئے شافی کافی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے حضور اپنے حال کی شکایت عرض کی، حضور والا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا کیا تم نے نہ سنا تھا کہ ہم نے اس سے نہی فرمائی ہے۔ عرض کی حدیث میرے نزدیک صحت کو نہ پہنچی، ارشاد ہوا تمھیں اتنا کافی تھا کہ یہ حدیث ہمارے نام پاک سے تمہارے کان تک پہنچی، یہ فرما کر حضور مبرئ الاکمہ والابرص ومحی الموتٰی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم (حضور اندھوں کوڑھیوں

Fatawa Razawiyya Volume 22

...and may Allah's mercy and peace be upon the Being who grants health and life to the dead. (Peace be upon him) placed his sacred hand, which is the refuge of both worlds and the helper of the helpless, on their body, and they were immediately cured. From that moment, they repented, promising never to oppose a Hadith again after hearing it. Allama Shihabuddin Khafaji Misri Hanafi (may Allah have mercy on him) states in 'Nasim al-Riyad Sharh al-Shifa' by Qadi Iyad:

[Boxed Text] Arabic: Cutting and trimming nails is a Sunnah. However, a prohibition has been reported regarding doing so on Wednesday, as it causes leprosy (vitiligo). It is narrated about some scholars that they did so (cut nails on Wednesday) and were warned against it, but they said, "This is not established." Consequently, they were afflicted with leprosy from that moment. Then they saw the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in a dream and complained to him about what had befallen them. He (peace and blessings of Allah be upon him) asked, "Did you not hear the prohibition against it?" They replied, "To us, that Hadith did not reach the level of authenticity." Upon this, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said, "It should have been enough for you that you heard the Hadith." Thereafter, he passed his sacred hand over their body, and the disease immediately vanished. After that, the scholar repented then and there from opposing a Hadith he had heard. - End of quote.

Urdu: Cutting nails is Sunnah, but a prohibition has been reported in Hadith regarding doing so on Wednesday because it causes leprosy (white spots on the body). It is narrated about some scholars that they had their nails cut on Wednesday; they were forbidden from it, but they said this Hadith is not proven. They were immediately afflicted with leprosy. Then they were blessed with a vision of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in a dream and complained to him about the leprosy. He asked them, "Had you not heard the prohibition of cutting nails on Wednesday?" They submitted in response that according to them, that Hadith had not reached the standard of authenticity. At this, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) stated, "It should have been enough for you that you had heard the Hadith." After that, the Holy Prophet passed his sacred hand over their body and the disease immediately disappeared. Subsequently, the scholar in question repented at that very moment from opposing a Hadith he had heard. (End - Translator)

These scholars were Imam Allama Ibn al-Hajj Makki Maliki (may Allah sanctify his secret). Allama Tahtawi states in the marginalia of 'Durr al-Mukhtar':

[Boxed Text] Arabic: It has been reported in some narrations (Athar) about the prohibition of cutting... Urdu: In some narrations, there is a prohibition against cutting nails on Wednesday.

Footnote: 1 Nasim al-Riyad Sharh al-Shifa li-Qadi Iyad, Chapter: Regarding the Cleanliness of His Body, Dar al-Fikr, Beirut, 1/444. Page 575 of 692

फ़तावा रज़विया खंड 22

...और मृतकों को स्वास्थ्य और जीवन प्रदान करने वाली हस्ती पर अल्लाह की दया और शांति हो। (त) ने अपना पवित्र हाथ, जो दोनों लोकों का आश्रय और असहायों का सहायक है, उनके शरीर पर लगाया और वे तुरंत ठीक हो गए। उसी समय से उन्होंने तौबा की कि अब कभी हदीस सुनकर उसका विरोध नहीं करूँगा। अल्लामा शिहाबुद्दीन खफ़ाजी मिस्री हनफी (रहमतुल्लाह अलैह) 'नसीमुल रियाज़ शरह-ए-शिफ़ाए क़ाज़ी अयाज़' में फ़रमाते हैं:

[बॉक्स टेक्स्ट] अरबी: नाखून काटना और उन्हें संवारना सुन्नत है, लेकिन बुधवार के दिन ऐसा करने की मनाही आई है क्योंकि इससे सफेद दाग (बरस) का रोग होता है। कुछ विद्वानों के बारे में बताया गया है कि उन्होंने ऐसा किया (बुधवार को नाखून काटे) और उन्हें मना किया गया, तो उन्होंने कहा, "यह साबित नहीं है।" परिणामस्वरूप, उन्हें उसी क्षण सफेद दाग का रोग हो गया। फिर उन्होंने सपने में पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को देखा और अपनी स्थिति की शिकायत की। आपने पूछा, "क्या तुमने इसकी मनाही नहीं सुनी थी?" उन्होंने कहा, "मेरे पास वह हदीस प्रामाणिक रूप से नहीं पहुँची थी।" इस पर पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया, "तुम्हारे लिए इतना ही काफी होना चाहिए था कि तुमने हदीस सुन ली थी।" फिर उन्होंने अपना पवित्र हाथ उनके शरीर पर फेरा और बीमारी दूर हो गई। फिर उन्होंने सुनी हुई बात के विरोध से तौबा की।

उर्दू अनुवाद: नाखून काटना सुन्नत है लेकिन बुधवार के दिन ऐसा करने से हदीस में ममानत (मनाही) आई है क्योंकि इससे बरसो (शरीर पर सफेद दाग) का रोग होता है। कुछ विद्वानों के बारे में रिवायत है कि उन्होंने बुधवार के दिन नाखून कटवाए, उन्हें इससे मना किया गया लेकिन उन्होंने फ़रमाया कि यह हदीस साबित नहीं है। उन्हें तुरंत बरस (सफेद दाग) का रोग हो गया। फिर उन्हें सपने में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के दर्शन हुए और उन्होंने आपसे बरस की शिकायत की। आपने उनसे फ़रमाया, "क्या तुमने बुधवार के दिन नाखून कटवाने की मनाही नहीं सुनी थी?" उन्होंने जवाब में अर्ज़ किया कि हमारे नज़दीक वह हदीस प्रामाणिकता (सिहत) के स्तर तक नहीं पहुँची थी। इस पर हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इर्शाद फ़रमाया कि तुम्हारे लिए इतना ही काफी होना चाहिए था कि हदीस सुन ली थी। इसके बाद आपने अपना पवित्र हाथ उनके शरीर पर फेरा तो तुरंत रोग दूर हो गया। उसके बाद उक्त विद्वान ने उसी समय सुनी हुई हदीस का विरोध करने से तौबा की। (त)

ये कुछ विद्वान इमाम अल्लामा इब्नुल हाज मक्की मालिकी (क़ुद्स सिर्रहु) थे। अल्लामा तहतावी 'हाशिया दुर्रे मुख्तार' में फ़रमाते हैं:

[बॉक्स टेक्स्ट] अरबी: कुछ आधार में नाखून काटने की मनाही आई है... उर्दू: बुधवार के दिन नाखून काटने से कुछ आधार में नहीं (मनाही) है।

पाद-टिप्पणी: 1 नसीमुल रियाज़ शरह-ए-शिफ़ाए क़ाज़ी अयाज़, अध्याय: उनके शरीर की स्वच्छता, दारुल फ़िक्र, बेरूत, 1/444। पृष्ठ 575/692

اور مردوں کو صحت وحیات بخشنے والی ہستی پر اللہ تعالٰی کی رحمت اور سلام ہو۔ ت) نے اپنا دستِ اقدس کہ پناہِ دوجہاں ومددگیرِ بیکساں ہے ان کے بدن پر لگایا فورا اچھے ہو گئے اور اسی وقت سے توبہ کی کہ اب کبھی حدیث سن کر ایسی مخالفت نہ کروں گا، علامہ شہاب الدین خفاجی مصری حنفی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ نسیم الریاض شرحِ شفائے قاضی عیاض میں فرماتے ہیں:

[Boxed Text] قص الاظفار وتقلیمہا سنۃ ورد النھی عنہ فی یوم الاربعاء وانہ یورث البرص و حکی عن بعض العلماء انہ فعلہ فنھی عنہ فقال لم یثبت ھذا فلحقہ البرص من ساعتہ فرای النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فی منامہ فشکی الیہ ما اصابہ فقال لہ الم تسمع نھی عنہ فقال لم یصح عندی فقال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یکفیک انہ سمع ثم مسح بیدہ الشریفۃ فذھب مابہ فتاب عن مخالفۃ ماسمع اھ

ناخن کاٹنے سنت ہیں لیکن بدھ کے دن ایسا کرنے سے حدیث میں ممانعت وارد ہوئی کیونکہ اس سے مرض برص (جسم پر سفید داغ پیدا ہونا ہے۔ بعض اہل علم کی حکایت ہے کہ انھوں نے بدھ کے روز ناخن کٹوائے انھیں اس سے منع کیا گیا لیکن انھوں نے فرمایا یہ حدیث ثابت نہیں، انھیں فورا مرض برص لاحق ہوگیا پھر انھیں خواب میں حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی زیارت ہوئی اور انھوں نے آپ سے مرض برص کی شکایت کی آپ نے ان سے فرمایا کیا تم نے بدھ کے روز ناخن کٹوانے کی ممانعت نہیں سنی تھی؟ انھوں نے جوابا عرض کیا کہ ہمارے نزدیک وہ حدیث پایہ صحت کو نہیں پہنچی تھی۔ اس پر حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا کہ تمہارے لئے اتنا ہی کافی ہونا چاہئے تھا کہ حدیث سن لی تھی۔ ازاں بعد آپ نے اپنا دستِ اقدس ان کے جسم پر پھیرا تو فورا مرض زائل ہوگیا۔ اس کے بعد عالم موصوف نے اسی وقت سماع کردہ حدیث کی مخالفت سے توبہ کی اھ (ت)

یہ بعض علماء امام علامہ ابن الحاج مکی مالکی قدس سرہ العزیز تھے علامہ طحطاوی حاشیہ در مختار میں فرماتے ہیں:

[Boxed Text] ورد فی بعض الآثار النھی عن قص بدھ کے روز ناخن کترنے سے بعض آثار میں نہی

1 نسیم الریاض شرح الشفاء للقاضی عیاض فصل و اما نظافۃ جسمہ دار الفکر بیروت ۱/ ۴۴۴

Fatawa Razawiyya Volume 22

[Cutting] nails on Wednesday causes leprosy. It is narrated from Ibn al-Hajj, the author of 'Al-Madkhal', that he intended to cut his nails on a Wednesday but remembered the prohibition and refrained. Then he thought that cutting nails is an established Sunnah and the narration regarding the prohibition was not authentic in his view. So, with this thought, he cut his nails and was subsequently afflicted with leprosy. Then he saw the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in a dream. The Prophet said, "Did you not hear about the prohibition of that?" He replied, "O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)! According to me, this hadith was not authentic." The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said, "It was enough for you to hear [it mentioned] in connection with my name." Then the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) rubbed his hand over his body, and the leprosy completely disappeared. Ibn al-Hajj (may Allah have mercy on him) said, "Then I renewed my repentance to Allah that I would never again oppose whatever I hear attributed to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)." Allah the Almighty knows best. (End - T)

Problem 202: What do the scholars of religion say regarding this issue: Is it permissible or not to shave the hair from the crown of the head? Second, what is the ruling of the pure Sharia regarding trimming the hair and keeping it about a finger's length, or making the front part a bit longer and the back part shorter? Please state the ruling.

---

1. Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter on Sale, Dar al-Ma'rifa Beirut, 4/202. Page 576 of 692

फतावा रज़विया खंड 22

बुधवार को नाखून काटना कोढ़ (लेप्रोसी) का कारण बनता है। 'अल-मदखल' के लेखक इब्न अल-हाज से वर्णित है कि उन्होंने बुधवार को अपने नाखून काटने का इरादा किया, लेकिन उन्हें मनाही याद आई और वे रुक गए। फिर उन्होंने सोचा कि नाखून काटना एक स्थापित सुन्नत है और मनाही वाली रिवायत उनके विचार में सही नहीं थी। इसलिए, इसी विचार के साथ उन्होंने अपने नाखून काट लिए और बाद में उन्हें कोढ़ का रोग हो गया। फिर उन्होंने सपने में पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के दर्शन किए। पैगंबर ने कहा, "क्या तुमने इसके बारे में मनाही नहीं सुनी थी?" उन्होंने उत्तर दिया, "हे अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो)! मेरे अनुसार, यह हदीस सही नहीं थी।" पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने फरमाया, "मेरे नाम के साथ [उल्लेख] सुनना ही तुम्हारे लिए काफी था।" फिर पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने अपना हाथ उनके शरीर पर फेरा, और कोढ़ पूरी तरह से गायब हो गया। इब्न अल-हाज (अल्लाह उन पर दया करे) ने कहा, "फिर मैंने अल्लाह के सामने नए सिरे से तौबा की कि अब मैं रसूल अल्लाह (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के नाम के साथ सुनी गई किसी भी बात की कभी मुखालफत नहीं करूँगा।" अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है। (समाप्त - त)

मसला 202: इस मसले में दीन के विद्वान क्या फरमाते हैं कि सिर के बाल जो तालू पर से खुलवाए जाते हैं, क्या उनका मुंडवाना सही है या नहीं? दूसरा यह कि सिर के बाल कटवाना और एक उंगली के बराबर रखना, या कि सामने के कुछ बड़े और पीछे की तरफ के छोटे रखना, इस बारे में पाक शरीयत का जो हुक्म हो, उसे बयान फरमाएं।

---

1. हाशियात अत-तहतावी अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हज्र वल-इबाह, अध्याय खरीद-बिक्री, दार अल-मारिफा बेरूत, 4/202। पृष्ठ 576 का 692

الاظفار یوم الاربعاء فانه یورث البرص وعن ابن الحاج صاحب المدخل انه هم بقص اظفاره یوم الاربعاء فتذکر ذلك فترك ثم رای ان قص الاظفار سنة حاضرة ولم یصح عنده النهی فقصها فلحقه ای اصابه البرص فرای النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم فی النوم فقال الم تسمع نهی عن ذلك فقال یا رسول اللہ لم یصح عندی ذلك فقال یکفیك ان تسمع ثم مسح صلی اللہ تعالی علیه وسلم علی بدنه فزال البرص جمیعا قال ابن الحاج رحمه اللہ تعالی فجددت مع اللہ توبة الی لا اخالف ما سمعت عن رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم ابدا ۱- واللہ سبحانه وتعالی اعلم بالصواب فقط وارد ہوئی ہے کیونکہ یہ عمل باعثِ مرضِ برص ہے ابن الحاج صاحب مدخل سے مروی ہے کہ انھوں نے بدھ کے دن اسی نہی کے پیش نظر ناخن نہ کاٹے پھر خیال آیا کہ ناخن کاٹنے کا عمل تو سنت ہے اور نہی والی روایت صحیح نہیں چنانچہ اسی خیال کے ساتھ ناخن کاٹ ڈالے اور انھیں مرضِ برص لاحق ہوگیا پھر خواب میں آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی زیارت نصیب ہوئی، آپ نے فرمایا کیا تم نے ممانعت نہیں سنی تھی؟ انھوں نے عرض کی یا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ! میرے نزدیک یہ حدیث صحیح نہ تھی۔ آپ نے ارشاد فرمایا تمھارے لئے میرے نام کی نسبت سے سننا ہی کافی تھا (یعنی کافی ہونا چاہئے تھا) پھر آپ نے ان کے جسم پر ہاتھ پھیرا تو مرضِ برص سے شفا ہو گئی اور مرض مکمل طور پر زائل ہو گیا۔ ابن الحاج رحمہ اللہ تعالٰی فرماتے ہیں پھر میں نے اللہ تعالٰی کے حضور نئے سرے سے توبہ کی کہ اب میں حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی نسبت اور حوالے سے جو کچھ بھی سنوں گا اس کی مخالفت کبھی نہیں کروں گا۔ اللہ تعالٰی پاک و بلند وبالا ہے اور راہِ صواب کو خوب جانتا ہے۔ فقط (ت)

مسئلہ ۲۰۲: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ سر کے بال جو تالو پر سے کھلوائے جاتے ہیں آیا درست ہے ان کا منڈوانا یا نہیں؟ دوسرے یہ کہ سر کے بال کتروانا اور ایک انگشت کے قریب رکھنا یا کہ اگلی جانب کے کچھ بڑے اور پیچھے کی جانب سے چھوٹے کرتے ہوں، جو حکم شرع مطہر کا اس بارے میں ہو بیان فرمائیں۔

---

۱ حاشية الطحطاوي على الدر المختار كتاب الحظر والاباحة فصل فی البيع دار المعرفة بيروت ۴/

Fatawa Razawiyya Volume 22

Allah the Almighty will reward, only.

The Answer: Shaving the hair of the crown as is the custom of the people here, provided the forehead hair is left, which is called 'making a paan', is permissible but not preferable. However, shaving in separate patches from various places as some people do—shaving the middle of the head and leaving hair around it, or keeping long locks on the temples and shaving around them, or leaving a patch of hair on the nape and shaving to its left and right—this is called 'Qaza' in Arabic and it is prohibited. In the pure Shari'ah, only two methods have been mentioned regarding hair: First, to keep hair on the entire head and make a parting. This is the specific Sunnah of the Master of Messengers, peace and blessings of Allah be upon him. Except for the necessity of Hajj and cupping, shaving of hair is not proven from His Excellency, peace and blessings of Allah be upon him. His Excellency, peace and blessings of Allah be upon him, stayed in Medina for ten years; during this period, he shaved his hair only three times, namely in the year of Hudaibiyah, Umrat al-Qada, and Hajjat al-Wada, as narrated by Ali al-Qari in Jam' al-Wasa'il from some commentators of al-Masabih. (As Mulla Ali Qari has quoted from some commentators of Masabih in Jam' al-Wasa'il. T)

Second, to shave the entire head. This was the habit of our Master Mawla Ali (may Allah honor his face). He used to shave due to the fear of ritual impurity (janabat), lest any hair remain untouched by water while bathing. Every method other than these two is against the Sunnah. And these new styles—keeping hair an inch long and trimming it when it grows more, or keeping it long in front and trimmed at the back, or leaving hair from the middle of the crown to the forehead, or shaving the hair of the nape, or making a 'road' (parting) from forehead to nape, or having wide sideburns extending onto the cheeks or blending into the beard regardless of whether the head is shaved or has hair—these things, besides being against the Sunnah and the appearance of pious Muslims, are mostly inventions of non-believing nations, from whose resemblance Muslims should refrain. It is mentioned in Radd al-Muhtar:

[Boxed Text] Arabic: In "Ar-Rawda" for Az-Zanduwaisi, it is stated that the Sunnah regarding head hair is either parting... Urdu: It is in Imam Zanduwaisi's 'Rawdah' that the Sunnah is that the hair of the head be kept and a parting be made in them.

1 Jam' al-Wasa'il fi Sharh al-Shama'il, Chapter: What has been narrated regarding the hair of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/82.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

अल्लाह तआला अज्र देगा, फ़क़त।

जवाब: तालू के बाल मुंडवाना जिस तरह यहाँ के लोगों की आदत है, बशर्ते कि पेशानी के बाल बाकी रखे जाएँ जिसे 'पान बनवाना' कहते हैं, जायज़ है मगर औला (बेहतर) नहीं। हाँ, मुतफ़र्रिक मवाज़ेअ (विभिन्न स्थानों) से टुकड़ा-टुकड़ा मुंडवाना जैसा कि कुछ लोग करते हैं—सर के बीच का हिस्सा मुंडवा दिया और आस-पास के बाल छोड़ दिए, या कनपटियों पर लंबे बाल रखे और आस-पास मुंडवा दिया, या गर्दन के पीछे(गद्दी) पर बालों का एक टुकड़ा छोड़ दिया और उसके दाएं-बाएं मुंडवा दिया—इसे अरबी में 'क़ज़अ' (Qaza) कहते हैं और यह मना है। बालों के मुताल्लिक शरीअत-ए-मुतह्हरा में सिर्फ दो तरीके आए हैं: एक यह कि सारे सर पर बाल रखें और मांग निकालें। यह सैयदुल मुरसलीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की खास सुन्नत है। हज और हिजा़मत (पछने लगवाने) की ज़रूरत के अलावा हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से सर मुंडवाना साबित नहीं। हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने दस साल मदीना में क़याम फ़रमाया, इस मुद्दत में सिर्फ तीन बार यानी सुल्ह हुदैबिया, उमरतुल क़ज़ा और हज्जतुल वदा के मौक़े पर सर मुंडवाया, जैसा कि मुल्ला अली क़ारी ने 'जमअुल वसाईल' में मसाबीह के कुछ शारिहीन के हवाले से नक़ल किया है। (जैसा कि मुल्ला अली क़ारी ने मसाबीह के कुछ शारिहीन से जमअुल वसाईल में नक़ल किया है। त)

दूसरा यह कि सारा सर मुंडवाएँ। यह हज़रत सैयदुना मौला अली कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम की आदत थी। वह जनाब जनाबत के खौफ़ से कि शायद नहाने में कोई बाल पानी पहुँचने से रह जाए, सर मुंडवाया करते थे। इनके सिवा जितने तरीके हैं सब सुन्नत के खिलाफ हैं और ये नई-नई तराशें (कट्स)—एक-एक उंगल के बाल रखना और जब उससे बढ़ें तो कटवा देना, या आगे से बड़े और पीछे से कतरे हुए, या तालू के बीच से पेशानी तक बाल छोड़ देना या गद्दी के बाल मुंडवाना या पेशानी से गद्दी तक सड़क (मांग) निकालना, या मुंडे सर या बालों वाली हालत में चौड़ी कलमें बढ़ाकर रुखसारों (गालों) पर झुकाना या दाढ़ी में मिला देना—ये बातें सुन्नत के खिलाफ और नेक मुसलमानों की वज़अ-क़ता (रूप-रंग) के खिलाफ होने के अलावा इनमें से अक्सर काफ़िर क़ौमों की ईजाद हैं, जिनकी मुशाबहत (समानता) से मुसलमानों को बचना चाहिए। 'रद्दुल मुहतार' में है:

[बॉक्स टेक्स्ट] अरबी: 'अर-रौज़ा' में अज़-ज़न्दवेसी के लिए है कि सर के बालों में सुन्नत या तो मांग निकालना है... उर्दू: इमाम ज़न्दवेसी की 'रौज़ा' में है कि सुन्नत यह है कि सर के बाल रखे जाएँ और उनमें मांग निकाली जाए।

---

1 जमअुल वसाईल फ़ी शरह-ए-शमाईल, बाब: जो रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बालों के बारे में आया है, दारुल मा'रिफ़ा, बेरूत 1/82।

اللہ تعالٰی اجر دے گا فقط۔

الجواب: تالو کے بال منڈانا جس طرح یہاں کے لوگوں کی عادت ہے بشرطیکہ پیشانی کے بال باقی رکھے جائیں جسے پان بنوانا کہتے ہیں جائز ہے مگر اولٰی نہیں۔ ہاں متفرق مواضع سے قطعہ قطعہ منڈوانا جیسا کہ بعض لوگ کرتے ہیں بیچ سر منڈوا دیا آس پاس کے بال چھوڑ دے اور کنپٹیوں پر ببریاں رکھیں آس پاس منڈوا دے اور گدی پر ایک قطعہ بالوں کا چھوڑ دے دائیں بائیں حلق کئے اسے عربی میں قزع کہتے ہیں اور وہ ممنوع ہے بالوں کی نسبت شرع مطہر میں صرف دو طریقے آئے ہیں: ایک یہ کہ سارے سر پر رکھیں اور مانگ نکالیں۔ یہ خاص سنت حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی ہے۔ حج و حجامت یعنی پچھنوں کی ضرورت کے سوا حضور والا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے حلق شعر ثابت نہیں۔ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے دس سال مدینہ میں قیام فرمایا اس مدت میں صرف تین بار یعنی سال حدیبیہ و عمرۃ القضاء و حجۃ الوداع میں حلق فرمایا علی ما نقلہ علی القاری فی جمع الوسائل عن بعض شراح المصابیح (جیسا کہ ملا علی قاری نے مصابیح کے بعض شارحین سے جمع الوسائل میں نقل کیا ہے۔ ت)

دوسرے یہ کہ سارا سر منڈائیں یہ حضرت سیدنا مولٰی علی کرم اللہ وجہہ الکریم کی عادت تھی وہ جناب بخوف جنابت کہ مبادا نہانے میں کوئی بال پانی بہنے سے باقی نہ رہ جائے حلق فرمایا کرتے ان کے سوا جتنے طریقے ہیں سب خلاف سنت اور یہ نئی نئی تراشیں ایک ایک انگل کے بال رکھنا جب اس سے بڑھیں کتروا دینا یا آگے سے بڑے پیچھے سے کترے ہوئے یا وسط تالو سے پیشانی تک کھلوا دینا یا گدی کے بال منڈانا یا پیشانی سے گدی تک سڑک نکالنا یا منڈے سر خواہ بالوں کی

حالت میں یعنی چوڑی قلمیں بڑھا کر رخساروں پر جھکانا یا داڑھی میں ملا دینا، یہ باتیں مخالف سنت و خلاف وضع صلحائے مسلمین ہونے کے علاوہ ان میں اکثر اقوامِ کفار کی ایجاد ہیں جن کی مشابہت سے مسلمانوں کو بچنا چاہئے۔ ردالمحتار میں ہے:

[Boxed Text] فی الروضۃ للزند ویسی ان السنۃ فی شعر الراس اما الفرق او | امام زندویسی کی روضہ میں ہے کہ سنت یہ ہے کہ سر کے بال رکھے جائیں اور ان میں مانگ

---

1 جمع الوسائل في شرح الشمائل باب ماجاء في شعر رسول الله صلى الله عليه تعالى عليه وسلم دار المعرفة بيروت ١/ ٨٢

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

Section 1: Arabic: Al-Halq: Al-Tahawi mentioned that shaving the head is Sunnah, and this was attributed to the three Imams (Abu Hanifa, Abu Yusuf, and Muhammad al-Shaybani). In Al-Dhakhira, it is mentioned that there is no harm in shaving the middle of the head and letting the hair loose without braiding/twisting it. If it is twisted/ braided, it is disliked (Makruh) because it resembles certain disbelievers and Magians in our lands who let their hair loose without twisting but do not shave the middle of the head; instead, they clip the forelock. (Tatar-khaniyah) Urdu: To be removed or the hair to be shaved and the head to be made completely clean. Imam Tahawi has stated that shaving the head is Sunnah and this matter has been attributed towards the three Imams. And in Dhakhira it is mentioned as such that there is no harm in it that the middle part of the head be shaved and the hair be left open without being twisted and if they are not left open and the act of twisting is done then this is Makruh because by doing so resemblance with some non-believers and fire-worshippers occurs, however they do not shave the middle part of the head rather they cut the hair of the forehead. (Tatar-khaniyah) (T)

In Alamgiri, it says: Section 2: Arabic: Qaza’ is disliked (Makruh), and it consists of shaving some parts of the head and leaving others in pieces the size of three fingers. Thus it is in Al-Ghara’ib. Urdu: "Qaza" is Makruh and its form is this that some hair of the head be shaved and some hair be left to the extent of three fingers; similarly it is mentioned in Al-Ghara’ib. (T)

In Majma' al-Bihar, it says: Section 3: Arabic: From him (H) - He prohibited Qaza’, which is to shave the head of a child and leave scattered patches on it to resemble scattered clouds. They agreed on its being disliked when it is in scattered places, unless it is for medical treatment, because it is from the custom of the disbelievers due to the ugliness of its appearance. Urdu: From him (H), Qaza has been forbidden and its form is this that some hair of the heads of children be shaved and some hair be left like pieces of clouds, the noble Imams are unanimous on its dislike whereas it is done in this way from different places, however doing so for treatment is an exception. The prohibition is due to the reason that this is the practice of non-believers and due to the ugliness of its form. (T)

Footnotes: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Section on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/261 2. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 19,

Nurani Kutub Khana, Peshawar, 5/357 3. Majma' Bihar al-Anwar, Letter Qaf with Ra, Maktaba Dar al-Iman, Madinah Munawwarah, 4/172

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

धारा 1: अरबी: अल-हल्क: अल-तहावी ने उल्लेख किया है कि सिर मुंडवाना सुन्नत है, और इसे तीन इमामों (अबू हनीफा, अबू यूसुफ और मुहम्मद अल-शायबानी) की ओर जिम्मेदार ठहराया गया है। अल-ज़खीरा में उल्लेख है कि सिर के मध्य भाग को मुंडवाने और बालों को बिना गूँथे/मोड़े ढीला छोड़ने में कोई बुराई नहीं है। यदि इसे गूँथा/मोड़ा जाता है, तो यह मकरूह (नापसंद) है क्योंकि यह हमारे क्षेत्रों के कुछ काफिरों और मजूसी (अग्नि-पुजकों) जैसा लगता है जो अपने बालों को बिना मोड़े ढीला छोड़ देते हैं लेकिन सिर का मध्य भाग नहीं मुंडवाते; बल्कि वे माथे के बालों को काटते हैं। (तातारी-ख़ानिया) उर्दू: बालों को निकाल दिया जाए या मुंडवा दिया जाए और सिर बिल्कुल साफ करा दिया जाए। इमाम तहावी ने बयान फ़रमाया है कि सिर मुंडवाना सुन्नत है और यह बात अइम्मा-ए-सलासा की तरफ़ मन्सूब की गई है। और ज़खीरा में यूँ मज़कूर है इसमें कोई हर्ज नहीं कि सर के दरमियानी हिस्से को मूँड डाला जाए और बालों को बग़ैर बटे के खुला छोड़ दिया जाए और अगर उन्हें खुला न छोड़े और बटने वाला अमल करे तो यह मकरूह है क्योंकि इस तरह करने से बाज़ काफ़िरों और आतिश परस्तों से मुशाबहत हो जाती है अलबत्ता वो सर के दरमियानी हिस्से को मूँडते नहीं बल्कि पेशानी वाले बालों को काट डालते हैं। (तातारी-ख़ानिया) (त)

आलमगीरी में है: धारा 2: अरबी: कज़अ (Qaza') मकरूह है, और इसमें सिर के कुछ हिस्सों को मुंडवाना और बाकी को तीन उंगलियों के आकार के टुकड़ों में छोड़ना शामिल है। अल-ग़राइब में भी ऐसा ही है। उर्दू: "क़ज़अ" मकरूह है और इसकी सूरत ये है कि सर के बाज़ बाल मूँड डाले जाएँ और बाज़ बाल बमक़दार तीन अंगुश्त छोड़ दिए जाएँ इसी तरह अल-ग़राइब में मज़कूर है। (त)

मजमा-उल-बिहार में है: धारा 3: अरबी: उनसे (ह) - उन्होंने कज़अ से मना किया, जो बच्चे के सिर को मुंडवाना और बिखरे हुए बादलों के समान उस पर बिखरे हुए पैच छोड़ना है। विद्वान अलग-अलग स्थानों पर ऐसा करने पर इसके मकरूह होने पर सहमत हुए हैं, जब तक कि यह चिकित्सा उपचार के लिए न हो, क्योंकि यह अपनी कुरूपता के कारण काफिरों की प्रथा है। उर्दू: मन्ह ह, क़ज़अ से मना किया गया है और इसकी सूरत ये है कि बच्चों के सरों के कुछ बाल मूँड डाले जाएँ और कुछ बाल बादलों की टुकड़ियों की मानिंद छोड़ दिए जाएँ, अइम्मा-ए-किराम इसकी कराहत पर मुत्तफ़िक़ हैं जबकि मुख़्तलिफ़ जगहों से इस तरह किया जाए अलबत्ता बराए इलाज ऐसा करना मुस्तस्ना है। मुमानअत इस वजह से है कि ये काफ़िरों का मामूल है और सूरत इसकी क़बाहत की वजह से। (त)

पादलेख: 1. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाह, बिक्री पर अनुभाग, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/261 2. फ़तावा हिंदिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 19, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/357 3. मजमा बिहार अल-अनवार, अक्षर क़ाफ़ रा के साथ, मकतबा दार अल-ईमान, मदीना मुनव्वरा, 4/172

पृष्ठ 578/692

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

جدول ۱: عربی عبارت: الحلق وذكر الطحاوى ان الحلق سنة ونسب ذلك الى العلماء الثلثة وفى الذخيرة ولا باس ان يحلق وسط راسه ويرسل شعره من غير ان يفتله وان فتله فذلك مكروه لانه يصير مشبها ببعض الكفرة والمجوس في ديارنا يرسلون الشعر من غير فتل ولكن لايحلقون وسط الراس بل يجزون الناصية تاتر خانيه -۱ اردو عبارت: نکالی جائے یا بال منڈوا دئے جائیں اور سر بالکل صاف کرا دیا جائے۔ امام طحاوی نے بیان فرمایا ہے کہ سر منڈوانا سنت ہے اور یہ بات ائمہ ثلاثہ کی طرف منسوب کی گئی ہے۔ اور ذخیرہ میں یوں مذکور ہے اس میں کوئی حرج نہیں کہ سر کے درمیانی حصہ کو مونڈ ڈالا جائے اور بالوں کو بغیر بٹنے کے کھلا چھوڑ دیا جائے اور اگر انھیں کھلا نہ چھوڑے اور بٹنے والا عمل کرے تو یہ مکروہ ہے کیونکہ اس طرح کرنے سے بعض کافروں اور آتش پرستوں سے مشابہت ہو جاتی ہے البتہ وہ سر کے درمیانی حصے کو مونڈتے نہیں بلکہ پیشانی والے بالوں کو کاٹ ڈالتے ہیں تاتر خانیہ (ت)

عالمگیری میں ہے: جدول ۲: عربی عبارت: يكره القزع وهو ان يحلق البعض فيترك البعض قطعا مقدار ثلثة اصابع كذا في الغرائب -۲ اردو عبارت: "قزع" مکروہ ہے اور اس کی صورت یہ ہے کہ سر کے بعض بال مونڈ ڈالے جائیں اور بعض بال بمقدار تین انگشت چھوڑ دئے جائیں اسی طرح الغرائب میں مذکور ہے۔ (ت)

مجمع البحار میں ہے: جدول ۳: عربی عبارت: منه ح نهى عن القزع هو ان يحلق راس الصبى ويترك منه مواضع متفرقة تشبيها بقزع السحاب ط اجمعوا على كراهته اذ كان في مواضع متفرقة الا ان يكون لمداواة لانه من عادة الكفرة لقباحته صورة -۳ اردو عبارت: منہ ح، قزع سے منع کیا گیا ہے اور اس کی صورت یہ ہے کہ بچوں کے سروں کے کچھ بال مونڈ ڈالے جائیں اور کچھ بال بادلوں کی

ٹکڑیوں کی مانند چھوڑ دیے جائیں، ائمہ کرام اس کی کراہت پر متفق ہیں جبکہ مختلف جگہوں سے اس طرح کیا جائے البتہ برائے علاج ایسا کرنا مستثنیٰ ہے۔ ممانعت اس وجہ سے ہے کہ یہ کافروں کا معمول ہے اور صورت اس کی قباحت کی وجہ سے۔ (ت)

حواشی: ۱- رد المحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۶۱ ۲- فتاوی ہندیہ کتاب الکراھیة الباب التاسع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۵۷ ۳- مجمع بحار الانوار باب القاف مع الرای مکتبہ دارالایمان مدینہ منورہ ۴/ ۱۷۲

صفحہ ۵۷۸ از ۶۹۲

Fatawa Rizvia Volume 22

In Ashi'at al-Lam'at under the Hadith of Sahihayn (Bukhari and Muslim): [Arabic]: On the authority of Nafi', from Ibn 'Umar, who said: I heard the Prophet (peace be upon him) forbid 'Qaza'. Nafi' was asked, "What is 'Qaza'?" He said, "It is when some part of a child's head is shaved and other parts are left." [Urdu]: On the authority of Hazrat Nafi', narrated from Hazrat Abdullah Ibn Umar (may Allah be pleased with them) that he said, "I heard the Holy Prophet (peace be upon him) forbidding 'Qaza'." Hazrat Nafi' was asked, "What is 'Qaza'?" He replied, "'Qaza' is when some hair of a child's head is shaved off and some is left remaining." (T)

He wrote: [Persian]: It is said that 'Qaza' is shaving the head in scattered places, and although the apparent wording used in its explanation is general, all the commentators have explicitly mentioned this condition, and it has also appeared similarly in the juristic narrations. [Urdu]: They say that "Qaza" means shaving the hair of the head from various different locations. Although the wording that apparently appears in the interpretation of "Qaza" is absolute (general), all commentators have explicitly mentioned this restriction (the restriction being that different parts of the head are shaved), and it has also come down this way in juristic narrations. (T)

In Sharh Shama'il Sharif it is mentioned: [Arabic]: Clipping of the hair was not narrated from him (peace and blessings of Allah be upon him) except once, etc. [Urdu]: Clipping of hair from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) has been narrated only once. (T)

In Alamgiri it is mentioned: [Arabic]: Narrated from Abu Hanifa (may Allah have mercy on him) that it is disliked to shave the nape of the neck except during cupping; thus in... [Urdu]: It is narrated from Imam Abu Hanifa (may Allah have mercy on him) that shaving the hair on the nape of the neck is disliked (makruh), but it is permissible in the case of getting cupping (hijama) done. Likewise in Al-Yanabi.

---

1. Ashi'at al-Lam'at Sharh Mishkat, Kitab al-Libas, Bab al-Tarajjul, Maktabah Nooriya Razaviya, Sukkur, 3/571
2. Jam' al-Wasa'il fi Sharh al-Shama'il, Bab Ma Ja'a fi Sha'ri Rasulillah (peace and blessings of Allah be upon him), Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/81

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

अशिअतुल लम्आत में सहीहैन की हदीस के तहत: [अरबी]: हज़रत नाफ़ेअ, इब्न उमर से रिवायत करते हैं कि उन्होंने फ़रमाया: मैंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को 'क़ज़अ' से मना फ़रमाते हुए सुना। नाफ़ेअ से पूछा गया, "'क़ज़अ' क्या है?" उन्होंने कहा, "यह तब होता है जब बच्चे के सर के कुछ हिस्से को मूंड दिया जाए और कुछ हिस्सों को छोड़ दिया जाए।" [उर्दू]: हज़रत नाफ़ेअ के हवाले से हज़रत अब्दुल्लाह इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि उन्होंने फ़रमाया कि मैंने हुज़ूर अलैहिस्सलाम से सुना कि आपने 'क़ज़अ' से मना फ़रमाया। हज़रत नाफ़ेअ से पूछा गया कि 'क़ज़अ' क्या होता है? तो आपने फ़रमाया कि 'क़ज़अ' यह है कि बच्चे के सर के कुछ बाल मूंड दिए जाएं और कुछ रहने दिए जाएं। (त)

तहरीर फ़रमाया: [फारसी]: कहा जाता है कि 'क़ज़अ' सर के बालों को विभिन्न स्थानों से मूंड डालना होता है, और हालांकि ज़ाहिरी तौर पर वह इबारत जो इसकी तफ़्सीर में आई है वह मुतलक़ (सामान्य) है, लेकिन तमाम शारिहीन (व्याख्याकारों) ने इस शर्त का स्पष्ट रूप से ज़िक्र किया है और फ़िक़्ही रिवायतों में भी यूँही आया है। [उर्दू]: कहते हैं कि "क़ज़अ" सर के बालों को विभिन्न स्थानों से मूंड डालना होता है। हालांकि ज़ाहिरी तौर पर वह इबारत जो "क़ज़अ" की तफ़्सीर में आई है वह मुतलक़ है, लेकिन तमाम शारिहीन ने इस क़ैद (शर्त) का स्पष्ट रूप से ज़िक्र किया है (क़ैद यह है कि सर के विभिन्न हिस्से मूंड दिए जाएं) और फ़िक़्ही रिवायतों में भी यूँही आया है। (त)

शरह शमाइल शरीफ़ में है: [अरबी]: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से बाल कतरने का ज़िक्र सिर्फ एक ही मर्तबा के अलावा रिवायत नहीं किया गया है आदि। [उर्दू]: हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से बाल कतरने का ज़िक्र सिर्फ एक ही मर्तबा मरवी (रिवायत) है। (त)

आलमगीरी में है: [अरबी]: इमाम अबू हनीफ़ा (रहमतुल्लाहि अलैह) से रिवायत है कि गुद्दी के बाल मूंडना मकरूह है सिवाय हिजामा के समय के, जैसा कि... [उर्दू]: इमाम अबू हनीफ़ा रहमतुल्लाहि अलैह से मरवी है कि गुद्दी के बाल मूंडना मकरूह है, मगर पछने लगवाने (हिजामा) की सूरत में जायज़ है। यूँही अल-यनाबीअ में है।

---

1. अशिअतुल लम्आत शरह मिश्कात, किताबुल लिबास, बाबुल तरज्जुल, मकतबा नूरियह रज़वियह सुक्कुर, 3/571

2. जमउल वसाइल फ़ी शरहिल शमाइल, बाब माजाअ फ़ी शअरि रसूलिल्लाहि (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), दारुल मआरिफ़ह बैरूत, 1/81

पृष्ठ 579 का 692

اشعۃ اللمعات میں زیر حدیث صحیحین: [عربی]: عن نافع عن ابن عمر قال سمعت النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نھٰی عن القزع قیل لنافع ما القزع قال یحلق بعض رأس الصبی ویترك البعض۔

[اردو]: بحوالہ حضرت نافع حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہم سے روایت ہے کہ انھوں نے فرمایا کہ میں نے حضور علیہ السلام سے سنا کہ آپ نے قزع سے منع فرمایا حضرت نافع سے پوچھا گیا کہ قزع کیا ہوتا ہے؟ تو آپ نے فرمایا قزع یہ ہے کہ بچہ کے سر کے کچھ بال مونڈ دیئے جائیں اور کچھ رہنے دیئے جائیں۔ (ت)

تحریر فرمایا: [فارسی]: گفتہ اند قزع حلق راس است از مواضع متفرقہ آں و اگرچہ ظاہر عبارت کہ در تفسیر وے واقع شدہ مطلق است ولیکن شراح ہمہ تصریح کردہ اند بایں قید و در روایت فقہیہ نیز ہمچنیں آمدہ است ۱۔ [اردو]: کہتے ہیں کہ "قزع" سر کے بالوں کو مختلف مقامات سے مونڈ ڈالنا ہوتا ہے اگرچہ بظاہر وہ عبارت جو تفسیر "قزع" میں واقع ہوئی ہے وہ مطلق ہے لیکن تمام شارحین نے اس قید کا صراحتاً ذکر کیا ہے (قید یہ ہے کہ سر کے مختلف حصے مونڈ دیئے جائیں) اور فقہی روایات میں بھی یونہی آیا ہے۔ (ت)

شرح شمائل شریف میں ہے: [عربی]: لم یرو تقصیر الشعر منہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الا مرۃ واحدۃ ۲ الخ۔ [اردو]: حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے بال کترنے صرف ایک ہی مرتبہ مروی ہیں۔ (ت)

عالمگیری میں ہے: [عربی]: عن ابی حنیفہ رحمہ اللہ تعالٰی یکرہ ان یحلق قفاہ الا عند الحجامۃ کذا فی [اردو]: امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ سے مروی ہے کہ گدی کے بال مونڈنا مکروہ ہے مگر پچھنے لگوانے کی صورت میں جائز ہیں۔ یونہی الینا بیع

---

۱ اشعۃ اللمعات شرح مشکوۃ کتاب اللباس باب الترجل مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳ / ۵۷۱ ۲ جمع الوسائل فی شرح الشمائل باب ماجاء فی شعر رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم دارالمعرفۃ بیروت ۱ / ۸۱

Volume 22 | Fatawa Razviya

Al-Yanabi' 1 | It is mentioned in it. (T)

In 'Ain al-Ilm' it is mentioned:

It is disliked to increase the hair on the cheeks by letting the sideburns grow beyond the cheekbones. Summary: Allah Almighty knows best, and the knowledge of the One of great majesty is most complete. (T)

Problem 205 to 208:

All praise is due to Allah, who caused hair to grow on our heads, and He increases in creation as He wills. And peace and blessings be upon the delight of our souls, and upon his family and companions until the day of goodness (Resurrection). | All praise is for that great and exalted God who grew hair on our heads and increases in creation whatever He wills. And peace and blessings be upon that beloved personality who is the splendor of our souls, and upon his children and companions until the day of regrets, i.e., the Day of Judgment. (T)

What do the scholars of religion and the jurists of the firm Sharia say on this matter: (1) Is it Sunnah or Makruh (disliked) to keep the beard longer than a fist-length? (2) Did the Pride of the World (peace and blessings of Allah be upon him) ever trim his blessed beard when it was longer than a fist-length or not? (3) Another question is that Zaid says the blessed beard of the Master of Beings (peace and blessings of Allah be upon him) never exceeded a fist-length, meaning it was exactly one fist-length from birth. (4) And was the beard of Hazrat Ali (may Allah be pleased with him) more than a fist-length or exactly one fist-length? Explain and be rewarded. (Explain and gain reward. T)

1. Fatawa Hindiyya, Book of Dislikes, Chapter 19, Nurani Kutub Khana Peshawar 5/357
2. 'Ain al-Ilm, Chapter 7, Matba' Islamia Lahore p. 135

Page 580 of 692

जिल्द २२ | फतावा रज़विया

अल-यनाबी' 1 | इसमें उल्लेख है। (त)

'ऐन अल-इल्म' में है:

गालों पर बालों को बढ़ाना, कनपटी के बालों को छोड़ते हुए जो गाल की हड्डियों से आगे निकल जाएं मकरूह (नापसंद) है। सारांश: अल्लाह तआला बेहतर जानता है, और उस महान महिमा वाले का ज्ञान सबसे पूर्ण है। (त)

मसला २०५ से २०८:

सारी प्रशंसा उस अल्लाह के लिए है जिसने हमारे सिरों पर बाल उगाए, और वह अपनी रचना में जो चाहता है बढ़ाता है। और दुरूद व सलाम हो हमारी रूहों की रौनक पर और उनकी आल और उनके साथियों पर उस दिन तक जो खैरात (भलाई) का दिन है। | सब प्रशंसा उस खुदा-ए-बुजुर्ग-ओ-बरतर के लिए है जिसने हमारे सिरों पर बाल उगाए और वह जो चाहे रचना में वृद्धि करता है, और दुरूद व सलाम हो उस महबूब जात पर जो हमारी जानों की रौनक है, और उनकी संतान और साथियों पर हसरतों वाले दिन यानी कयामत तक दुरूद व सलाम हो। (त)

क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन इस मसले में कि: (१) दाढ़ी एक मुश्त (मुट्ठी) से ज्यादा रखना सुन्नत है या मकरूह? (२) और फख्र-ए-आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने अपनी मुबारक दाढ़ी को कभी एक मुश्त से ज्यादा होने पर कटवाया है या नहीं? (३) और दूसरा सवाल यह है कि ज़ैद कहता है कि सय्यद अल-मौजूदत (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की मुबारक दाढ़ी कभी एक मुश्त से ज्यादा नहीं हुई, यानी पैदाइशी तौर पर आपकी एक ही मुश्त थी। (४) और हज़रत अली (रज़ीअल्लाह तआला अन्हु) की दाढ़ी एक मुश्त से ज्यादा थी या एक ही मुश्त? बयान करो और अज्र पाओ। (बयान करो और सवाब पाओ। त)

1. फतावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, बाब 19, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 5/357
2. ऐन अल-इल्म, बाब 7, मतबा इस्लामिया लाहौर पृ. 135

पेज 580 का 692

الینابیع 1 - | میں مذکور ہے۔ (ت)

عین العلم میں ہے:

یکرہ الزیادۃ فی العارضین بارسال الصدع المتجاوزۃ عن عظمھا 2 اھ ملخصاً واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم۔ | رخساروں پر بالوں کو بڑھانا کنپٹیوں کے بال چھوڑتے ہوئے جوان کی ہڈیوں سے متجاوز ہوں مکروہ ہے اھ ملخصاً۔ اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے اور اس بڑی شان والے کا علم سب سے زیادہ ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۰۵ تا ۲۰۸:

الحمد للہ الذی انبت الشعر علی رؤسنا یزید فی الخلق مایشاء والصلوۃ والسلام علی بہجۃ نفوسنا و آلہ وصحبہ الٰی یوم الخیراء۔ | سب تعریف اس خدائے بزرگ و برتر کے لئے ہے جس نے ہمارے سروں پر بال اگائے اور وہ جو چاہے خلق میں اضافہ کرتا ہے اور درود و سلام ہو اس محبوب ذات پر جو ہماری جانوں کی رونق ہے اور ان کی اولاد اور ساتھیوں پر حسرتوں والے دن یعنی قیامت تک درود و سلام ہو۔ (ت)

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ: (۱) ریش ایک مشت سے زیادہ رکھنا سنت ہے یا مکروہ؟ (۲) اور فخر عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ریش مبارک اپنی کو کبھی زیادہ ایک مشت سے ترشوایا ہے یا نہیں؟ (۳) اور دیگر سوال یہ ہے کہ زید کہتا ہے کہ سید الموجودات صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی ریش مبارک ایک مشت سے زیادہ کبھی نہ ہوئی یعنی

پیدائشی آپ کی ایک ہی مشت تھی۔ (۴) اور حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی زیادہ ایک مشت سے تھی یا ایک ہی مشت؟ بینوا توجروا (بیان کرواور اجر پاؤ۔ت)

1 فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب التاسع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۵۷ 2 عین العلم الباب السابع مطبع اسلامیہ لاہور ص ۱۳۵

Fatawa Razawiya - Volume 22

The Answer:

Answer to the first question: Keeping the beard up to one fist length, i.e., four fingers, is obligatory (Wajib). Decreasing it below this is impermissible. It is stated in 'Sharh Mishkat Sharif':

[Table Header: Arabic | Urdu Translation] Arabic: Keeping it to the measure of a fist is obligatory. Those who call it Sunnah mean it is a path followed in religion, or because its proof is from the Prophetic Sunnah, just as the Eid prayer is called Sunnah although it is obligatory. (T) Urdu: Keeping the beard to the extent of one fist is obligatory, and those who designate it as Sunnah mean that this is the path established by the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in religion, or because its evidence is from the Prophetic Sunnah, just as the Eid prayer is called Sunnah although it is obligatory. (T)

It is mentioned in 'Fath al-Qadeer':

[Table Header: Arabic | Urdu Translation] Arabic: Trimming from it while it is less than that (a fist) as some Westerners and effeminate men do. (T) Urdu: Trimming or cutting the beard so that it becomes less than the measure of a fist is impermissible, as some westernized people and effeminate men do. (T)

In short, taking anything from the beard is also conditional upon its length reaching the limit prescribed by Sharia.

It is mentioned in 'Al-Hindiyyah' quoting 'Al-Multaqit':

[Table Header: Arabic | Urdu Translation] Arabic: In Al-Hindiyyah from Al-Multaqit: There is no harm when the beard grows long in length and width, but it is restricted to when it exceeds the fist. (T) Urdu: It is reported in Fatawa Hindiyyah with reference to "Al-Multaqit" that when the beard grows in length and width, there is no harm in cutting off what is beyond the measure of one fist. (T)

And it is evident that the measurement will be taken from below the chin; that is, the hair left should be of that length. Those bold individuals who measure four fingers by placing their hand below the lower lip, so that only one finger remains below the chin, this is sheer ignorance and audacity against the pure Sharia. In short, there is consensus among the scholars of the Sunnah on this measure. If it exceeds this, such that excessive length goes beyond the limit of moderation and becomes out of place

and unsightly, then without doubt, it is contrary to the Sunnah and disliked (Makruh)...

1. Ash'at al-Lam'at Sharh al-Mishkat, Kitab al-Taharah, Bab al-Siwak, Maktaba Nooriya Rizviya, Sukkur, 1/212.
2. Fath al-Qadeer, Bab al-Siyam, Bab Ma Yujib al-Qada' wal-Kaffarah, Maktaba Nooriya Rizviya, Sukkur, 2/270.
3. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter 19, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/358.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 22

अल-जवाब (उत्तर):

पहले प्रश्न का उत्तर: दाढ़ी एक मुश्त यानी चार अंगुल तक रखना वाजिब है, इससे कम करना नाजायज़ है। शरह मिश्कात शरीफ़ में है:

[तालिका शीर्षक: अरबी | उर्दू अनुवाद] अरबी: मुश्त की मात्रा तक रखना वाजिब है। जो इसे सुन्नत कहते हैं, उनका मतलब यह है कि यह दीन में अपनाया हुआ तरीका है या इसलिए कि इसका प्रमाण सुन्नत-ए-नबवी से है, जैसे ईद की नमाज़ को सुन्नत कहा जाता है जबकि वह वाजिब है। (त) उर्दू: दाढ़ी एक मुश्त की मात्रा तक रखना वाजिब है, और जो इसे सुन्नत करार देते हैं, वे इस अर्थ में देते हैं कि यह दीन में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का जारी किया हुआ तरीका है या इस वजह से कि इसका सबूत सुन्नत-ए-नबवी से है जैसा कि नमाज़-ए-ईद को सुन्नत कहा जाता है जबकि वह वाजिब है। (त)

'फ़तह अल-क़दीर' में है:

[तालिका शीर्षक: अरबी | उर्दू अनुवाद] अरबी: दाढ़ी को काटना जबकि वह मुश्त से कम हो, जैसा कि कुछ पश्चिमी और हिजड़े करते हैं। (त) उर्दू: दाढ़ी तराशना या कतरना कि वह मुश्त की मात्रा से कम हो जाए, नाजायज़ है जैसा कि कुछ पश्चिम-प्रभावित लोग और हिजड़े करते हैं। (त)

संक्षेप में, दाढ़ी से कुछ भी काटना तभी जायज़ है जब उसकी लंबाई शरीयत की निर्धारित सीमा तक पहुँच जाए।

फ़तावा हिंदीया में 'अल-मुल्तक़ीत' के हवाले से है:

[तालिका शीर्षक: अरबी | उर्दू अनुवाद] अरबी: फ़तावा हिंदीया में अल-मुल्तक़ीत से: जब दाढ़ी लंबाई और चौड़ाई में लंबी हो जाए तो कोई हर्ज नहीं, लेकिन यह तब तक सीमित है जब वह एक मुश्त से अधिक हो जाए। (त) उर्दू: फ़तावा हिंदीया में "अल-मुल्तक़ीत" के हवाले से वर्णित है कि जब दाढ़ी लंबाई और चौड़ाई में बढ़ जाए, तो एक मुश्त की मात्रा से अधिक काट देने में कोई हर्ज नहीं है। (त)

और यह ज़ाहिर है कि माप ठुड्डी के नीचे से लिया जाएगा; यानी छोड़े हुए बाल इस मात्रा में होने चाहिए। वे निडर लोग जो निचले होंठ के नीचे हाथ रखकर चार अंगुल मापते हैं जिससे ठुड्डी के नीचे

केवल एक अंगुल रह जाता है, यह कोरी अज्ञानता और पावन शरीयत में धिठाई है। संक्षेप में, इस मात्रा पर सुन्नत के विद्वानों की सहमति है। इससे अधिक यदि लंबाई बहुत ज़्यादा हो जाए और सामान्य सीमा से बाहर होकर बेमौका और भद्दी लगे, तो निस्संदेह सुन्नत के खिलाफ और मकरूह है...

1. अशअतुल लमआत शरह मिश्कात, किताबुत्तहारह, बाबुस्सिवाक, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 1/212.
2. फ़तह अल-क़दीर, बाबुस्सयाम, बाब मा युजिबुल क़ज़ा वल कफ़्फ़ारा, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 2/270.
3. फ़तावा हिंदीया, किताबुल कराहिया, अध्याय 19, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/358.

الجواب:

جواب سوال اول: ریش ایک مشت یعنی چار انگلی تک رکھنا واجب ہے اس سے کمی ناجائز۔ شرح مشکوٰۃ شریف میں ہے:

گذاشتن آن بقدر قبضہ واجب ست و آنکہ آنرا سنت گویند بمعنی طریقہ مسلوک دین ست یا بجہت آنکہ ثبوت آن بسنت ست چنانچہ نماز عید را سنت گفتہ اند۔ داڑھی بمقدار ایک مشت رکھنا واجب ہے اور جو اسے سنت قرار دیتے ہیں وہ اس معنی میں ہے کہ یہ دین میں آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا جاری کردہ طریقہ ہے یا اس وجہ سے کہ اس کا ثبوت سنت نبوی سے ہے جیسا کہ نماز عید کو سنت کہا جاتا ہے حالانکہ وہ واجب ہے۔(ت)

فتح القدیر میں ہے:

الاخذ منها وهی دون ذلك كما يفعله بعض المغاربة ومخنثة الرجال۔ داڑھی تراشنا یا کترنا کہ وہ مشت کی مقدار سے کم ہوجائے ناجائز ہے جیسا کہ بعض مغربیت زدہ لوگ اور ہیجڑے کرتے ہیں۔(ت)

غرض لحیہ سے کچھ لینا بھی اسی حالت سے مشروط ہے جبکہ طول میں حدِ شرع تک پہنچ جائے۔

فی الهندية من الملتقط لابأس اذا طالت لحيته طولا وعرضا لكنه مقيد بما اذا زاد على القبضة۔ فتاوٰی ہندیہ میں بحوالہ "الملتقط" منقول ہے کہ جب داڑھی طول اور عرض میں بڑھ جائے تو ایک مشت مقدار سے زائد کاٹ دینے میں کوئی حرج نہیں ہے۔(ت)

اور پر ظاہر کہ مقدار ٹھوڑی کے نیچے سے لی جائے گی یعنی چھوٹے ہوئے بال اس قدر ہوں وہ جو بعض بیباک جہاں لب زیریں کے نیچے سے ہاتھ رکھ کر چار انگل ناپتے ہیں کہ ٹھوڑی سے نیچے ایک ہی انگل رہے یہ محض جہالت اور شرعِ مطہر میں بیباکی ہے غرض اس قدر میں تو علمائے سنت کا اتفاق ہے۔ اس سے زائد اگر طول فاحش حدِ اعتدال سے خارج بے موقع بد نما ہو تو بلاشبہہ خلافِ سنت مکروہ کہ

1 اشعة اللمعات شرح المشكوة كتاب الطهارة باب السواك مكتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/ ۲۱۲ 2 فتح القدیر باب الصیام باب ما یوجب القضاة والکفارة مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲/ ۲۷۰ 3 فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب التاسع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۵۸

Fatawa Rizvia, Volume 22

To make an ugly appearance, opening the door of ridicule and mockery upon oneself, and putting Muslims into the tribulation of mockery and backbiting is never the will of the pure Shari'ah. God forbid, it is never the case that the sacred beard of the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), refuge be in Allah, ever reached the limit of ugliness. It is not reasonable to consider that as Sunnah.

Arabic Text	Urdu Translation
Although some scholars other than our companions went to the extent of letting the beard grow as a whole and the dislike of taking anything from it at all, which is what the great Imam Nawawi chose. The wonder is from Ibn Malik, where he followed him in that, rectifying his own saying that taking from the sides of the beard, in length and width, for proportionality is good, as transmitted from him by Mulla Ali al-Qari in the Book of Purification from al-Mirqat[1]. And the wonder is that he also remained silent on it here, even though it is contrary to what our noble imams are upon, as you see.	Although some scholars besides our scholars of knowledge are of the opinion that the beard should be allowed to grow altogether as a whole and not be limited; they are not in favor of trimming the beard at all and they consider trimming it disliked (Makruh). The illustrious Imam Nawawi preferred this very thing. However, it is surprising that Ibn Malik, while following Imam Nawawi in this matter, retracted his own previous statement where he said that trimming some from the edges of the length and width of the beard to maintain proportionality is virtuous and good. This was narrated from him by the Hadith scholar Mulla Ali al-Qari in the chapter on purification of Mirqat, a commentary on Mishkat. It is also surprising that he remained silent here, whereas this is contrary to what our noble Imams are established upon, as you see. (T)

Therefore, it is mentioned in the Hadith that the noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic Text	Urdu Translation
"From the happiness of a man is the lightness of his beard."[2] - Narrated by al-Tabarani in al-Kabir and Ibn Adi in al-Kamil from Ibn	It is from the success of a man that his beard is light, meaning it should not be extremely long. (Imam al-Tabarani narrated it in al-Mu'jam al-Kabir and Ibn Adi in al-Kamil on the authority of

Arabic Text	Urdu Translation
Abbas (may Allah be pleased with them).	Hazrat Abdullah ibn Abbas, may Allah be pleased with them both. - T)

[1] Mirqat al-Mafatih, Kitab al-Taharah, Bab al-Siwak, al-Fasl al-Awwal, Al-Maktabah al-Habibiyyah, Quetta, 2/91. [2] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 12820, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 12/211; Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Yusuf bin Farq bin Labadhah Qadi al-Ahwaz, Dar al-Fikr, Beirut, 7/2624, 2625.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

बदज़ेबा सूरत बनाना, अपने आप पर मज़ाक और उपहास का द्वार खोलना और मुसलमानों को उपहास और गीबत (बुराई) की आफत में डालना हरगिज़ मुतहर शरीअत की मर्ज़ी नहीं है। अल्लाह की पनाह, ऐसा हरगिज़ नहीं है कि हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुक़द्दस दाढ़ी, अल्लाह की पनाह, कभी बदज़ेबा होने की सीमा तक पहुँची हो। इसे सुन्नत मानना तर्कसंगत नहीं है।

अरबी पाठ

हालाँकि हमारे साथियों के अलावा कुछ विद्वान इस ओर गए हैं कि दाढ़ी को पूरी तरह से बढ़ने दिया जाए और उसमें से कुछ भी लेने की कतई नापसंदगी है, और यही वह चीज़ है जिसे महान इमाम नववी ने चुना है। ताज्जुब इब्न मालिक पर है कि उन्होंने इसमें उनका अनुसरण किया और अपने उस कथन को संशोधित किया कि दाढ़ी के लंबाई और चौड़ाई के किनारों से अनुपात बनाए रखने के लिए कुछ लेना अच्छा है, जैसा कि उनसे मुल्ला अली अल-क़ारी ने मिरक़ात के किताबुल तहारत में उद्धृत किया है।[1] और आश्चर्य यह है कि वह यहाँ भी इस पर चुप रहे, जबकि यह हमारे महान इमामों के विपरीत है जैसा कि आप देखते हैं।

उर्दू अनुवाद

हालाँकि हमारे विद्वानों के अलावा कुछ अन्य विद्वानों का विचार है कि दाढ़ी को एक साथ समग्र रूप से बढ़ने दिया जाए और उसे सीमित न किया जाए; वे दाढ़ी तराशने के पक्ष में कतई नहीं हैं और वे तराशने को मकरूह (नापसंद) समझते हैं। जलीलुल क़दर इमाम नववी ने इसी चीज़ को पसंद किया है। लेकिन इब्न मालिक पर ताज्जुब है कि उन्होंने इस मसले में इमाम नववी का अनुसरण करते हुए अपने पहले के कथन पर संशोधन किया कि दाढ़ी की लंबाई और चौड़ाई के किनारों से अनुपात बनाए रखने के लिए कुछ तराश-खराश करना मुस्तहसन यानी अच्छा है। जैसा कि इससे मुहद्दिस मुल्ला अली क़ारी ने मिरक़ात शरह मिश्क़ात की बहस-ए-तहारत में नक़ल किया है। और उन पर भी ताज्जुब है कि वे यहाँ खामोश रहे, हालाँकि यह उसके खिलाफ है जिस पर हमारे आइम्मा-ए-कराम क़ायम हैं जैसा कि तुम देखते हो। (त)

इसीलिए हदीस में आया है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
"आदमी के सौभाग्य से उसकी दाढ़ी का हल्का होना है।"[2] - इसे अल-तबरानी ने अल-कबीर में और इब्न अदी ने अल-कामिल में इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से उद्धृत किया है।	आदमी के सौभाग्य में से है दाढ़ी का हल्का होना, यानी यह कि वह बहुत ज़्यादा लंबी न हो। (इमाम तबरानी ने अल-मुअजम अल-कबीर में और इब्न अदी ने अल-कामिल में हज़रत अब्दुल्ला इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा के हवाले से तख़रीज की है। - त)

---

[1] मिरक़ातुल मफ़ातीह, किताबुल तहारत, बाबुल सिवाक, अल-फ़स्लुल अव्वल, अल-मकतबातुल हबीबिया, क्वेटा, 2/91 [2] अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 12820, अल-मकतबातुल फ़ैसलिया, बैरूत, 12/211; अल-कामिल लि-इब्न अदी, तर्जुमा यूसुफ बिन फ़र्क़ बिन लबाज़ा क़ाज़ी अल-अहवाज़, दारुल फिक्र, बैरूत, 7/2624, 2625

صورتِ بدنما بنانا اپنے منہ پر دروازہ طعن مسخریہ کھولنا مسلمانوں کو استہزاء و غیبت کی آفت میں ڈالنا ہر گز مرضیِ شرع مطہر نہیں، نہ معاذ اللہ زنہار کہ ریشِ اقدس حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عیاذا باللہ کبھی حدِ بدنمائی تک پہنچی سنت ہونا اس کا معقول نہیں۔

عربی متن

وان ذهب بعض العلماء من غير اصحابنا الى اعفاء اللحى جملة واحدة وكراهة اخذ شيئ منها مطلقاً وهو الذى اختاره الامام الاجل النووى والعجب من ابن ملك حيث تابعه على ذلك مستدركاً به على قول نفسه ان الاخذ من اطراف اللحية طولاً وعرضاً للتناسب حسن كما نقل عنه المولى على القارى فى كتاب الطهارة من المرقاة ۱ والعجب انه ايضا سكت عليه ههنا مع انه خلاف ماعليه ائمتنا الكرام كما ترى۔

اردو ترجمہ

اگرچہ ہمارے اصحابِ علم کے سوا کچھ دوسرے علماء کا خیال ہے کہ داڑھی کو یک لخت مجموعی طور پر بڑھنے دیا جائے اور محدود نہ کیا جائے وہ داڑھی کو تراشنے کے حق میں مطلقاً نہیں اور وہ تراشنے کو مکروہ خیال کرتے ہیں جلیل القدر امام نووی نے اسی چیز کو پسند کیا ہے لیکن ابنِ ملک پر تعجب ہے کہ اس نے اس مسئلہ میں امام نووی کی متابعت کرتے ہوئے اپنے قول پر استدراک کیا کہ داڑھی کی اطراف طول و عرض سے تناسب قائم رکھنے کے لئے کچھ تراش خراش کرنا مستحسن یعنی اچھا ہے جیسا کہ اس سے محدث ملا علی قاری نے مرقاۃ شرح مشکوۃ کی بحث طہارت میں نقل کیا ہے اور ان پر بھی تعجب ہے کہ وہ یہاں خاموش رہے حالانکہ یہ اس کے خلاف ہے جس پر ہمارے ائمہ کرام قائم ہیں جیسا کہ تم دیکھتے ہو۔ (ت)

و لہذا حدیث میں آیا حضور والا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

عربی متن	اردو ترجمہ
من سعادة المرء خفة لحيته ٢ - اخرجه الطبراني في الكبير وابن عدى فى الكامل عن ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما۔	آدمی کی سعادت سے ہے داڑھی کا ہلکا ہونا یعنی یہ کہ بیحد دراز نہ ہو۔ (امام طبرانی نے المعجم الکبیر میں اور ابن عدی نے الکامل میں حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے حوالے سے تخریج فرمائی۔ت)

---

١ مرقاة المفاتيح كتاب الطهارة باب السواک الفصل الاول المكتبة الحبيبيه كوئٹہ ٢/ ٩١ ٢ المعجم الكبير حديث ١٢٨٢٠ المكتبة الفيصلية بيروت ١٢ / ٢١١، الكامل لابن عدى ترجمہ يوسف بن فرق بن لباذة قاضى الاهواز دار الفكر بيروت ٧ / ٢٦٢٥، ٢٦٢٤

Fatawa Rizvia Volume 22

Allama Khafaji states in Naseem-ur-Riyadh: "What is meant by this is not being excessively long, because a Hadith has been narrated condemning it." - 1 (Indeed, it refers to not being overly long because a Hadith has been narrated regarding its condemnation.) (T)

Imam Hujjat-ul-Islam Ghazali in Ihya-ul-Uloom, then Maulana Ali Qari in Mirqat, state: "The scholars have differed regarding the long part of the beard (i.e., its excessive length). It has been said that if a man takes hold of his beard by a handful and cuts what is beyond the handful, there is no harm in it. This was done by Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) and a group of the Successors (Tabi'in). Imam Sha'bi and Muhammad bin Sirin considered it good. However, Hasan al-Basri and Qatada and those who followed them disliked it, saying that leaving it to grow as it is is more appropriate and preferable, because of the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) command: 'Let the beards grow.' But the first view is more apparent, because excessive length disfigures the appearance and causes tongues (of people) to wag against it. Therefore, there is no harm in avoiding it with this intention. Ibrahim al-Nakha'i said: 'I wonder at a sensible man with a long beard, why does he not trim it to keep it between two extremes (i.e., neither too long nor too short)? For moderation in everything is best. Hence it is said: The best of matters are the moderate ones. And it is also said: Whenever the beard grows very long, intelligence decreases.'" - 2

Indeed, scholars have differed regarding the long part of the beard (i.e., regarding its excessive length). It has been said that if a man grasps his beard with his fist and cuts off the hair that exceeds the fistful, there is no harm in it because Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) and a group of the Tabi'in (Successors) did so, and Imam Sha'bi and Muhammad bin Sirin considered it good. However, Hazrat Hasan Basri and Imam Qatada and their associates considered it disliked (Makruh) and said that leaving it to grow as it is is more appropriate and preferred, due to the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) command to 'grow the beards.' But the apparent (correct) view is the first one because an obscene length makes the appearance ugly and people's tongues will wag about it. Therefore, there is no harm in avoiding it with this intention. Furthermore, it is not hidden that if

an intelligent person has a long beard, meaning his beard starts growing too long, why would he not trim it? Then, regarding the two types of long and short beards...

1. Naseem-ur-Riyadh, Part 2, Section 3, Idara Taleef-e-Ashrafia, Multan, 1/331.
2. Mirqat-ul-Mafatih, Book of Clothing, Chapter on Combing Hair, Section 2, Al-Maktaba-tul-Habibiya, Quetta, 8/223.

फ़तावा रज़विया खण्ड 22

अल्लामा खफ़ाजी नसीम-उर-रियाज़ में फ़रमाते हैं: "इसका तात्पर्य अत्यधिक लंबी होने سے नहीं है, क्योंकि इसकी निंदा में हदीस वर्णित है।" - 1 (निश्चित रूप से इससे तात्पर्य गैर-लंबी है क्योंकि इसकी निंदा में हदीस आई है।) (त)

इमाम हुज्जत-उल-इस्लाम गज़ाली 'एहया-उल-उलूम' में, फिर मौलाना अली क़ारी 'मिरक़ात' में फ़रमाते हैं: दाढ़ी के लंबे हिस्से (यानी उसकी लंबाई) के बारे में विद्वानों में मतभेद है। यह कहा गया है कि यदि कोई व्यक्ति अपनी मुट्ठी भर दाढ़ी पकड़कर मुट्ठी से अतिरिक्त बालों को काट दे तो इसमें कोई हर्ज नहीं है क्योंकि हज़रत अब्दुल्ला इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) और ताबेईन के एक समूह ने ऐसा ही किया था। इमाम शअबी और मुहम्मद बिन सीरीन ने इसे अच्छा समझा। अलबत्ता हज़रत हसन बसरी और इमाम क़तादा और उनके साथियों ने इसे नापसंद (मक़रूह) कहा और उन्होंने फ़रमाया कि इसे बढ़ते हुए छोड़ देना अधिक उचित और पसंदीदा बात है, हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इस आदेश की वजह से कि दाढ़ियाँ बढ़ाओ। लेकिन ज़ाहिर (स्पष्ट) वही पहली बात है क्योंकि अत्यधिक लंबाई सूरत को बदसूरत बना देती है और इसके बारे में लोगों की ज़ुबानें दराज़ (लंबी) हो जाएँगी। फिर इस नीयत से इससे बचने में कोई हर्ज नहीं है। इब्राहीम अल-नख़ई ने कहा: 'मुझे आश्चर्य है उस बुद्धिमान व्यक्ति पर जिसकी लंबी दाढ़ी है, वह इसे तराशता क्यों नहीं ताकि यह दो छोरों (यानी न बहुत लंबी और न ही बहुत छोटी) के बीच रहे? क्योंकि हर चीज़ में मध्यमार्ग (ऐतदाल) सबसे अच्छा है। इसीलिये कहा गया है: कार्यों में सबसे अच्छे मध्यम कार्य हैं। और यह भी कहा गया है: जब भी दाढ़ी बहुत लंबी होती है, बुद्धि कम हो जाती है।' - 2

निश्चित रूप से दाढ़ी के लंबे हिस्से में (यानी उसकी दराज़ी के बारे में) अहल-ए-इल्म ने मतभेद किया है। पस यह कहा गया है कि अगर कोई मर्द अपनी मुश्त (मुट्ठी) भर दाढ़ी को पकड़कर मुश्त से ज़ायद बालों को काट डाले तो इसमें कोई हर्ज नहीं क्योंकि हज़रत अब्दुल्ला इब्न उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा और हज़रात ताबेईन के एक गिरोह ने इस तरह किया था और इमाम शअबी और मुहम्मद बिन सीरीन ने इसको अच्छा समझा। अलबत्ता हज़रत हसन बसरी और इमाम क़तादा और उनके हमनवा लोगों ने इसको मकरूह कहा और उन्होंने फ़रमाया कि इसे बढ़ते हुए छोड़ देना ज़्यादा मुनासिब और पसंदीदा बात है, हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के इस इर्शाद की वजह से कि दाढ़ियाँ बढ़ाओ, लेकिन ज़ाहिर वही पहली बात है क्योंकि फ़हश दराज़ी (अत्यधिक लंबाई) सूरत को बदनुमा बना देगी और इसकी निस्बत (लोगों की) ज़बानें दराज़ हो जाएँगी फिर इस

नीयत से इससे बचने में कोई हर्ज नहीं। फिर यह बात पोशीदा नहीं कि अगर कोई अक़्लमंद आदमी लंबी दाढ़ी वाला हो यानी उसकी दाढ़ी ज़्यादा लंबी होने लगे तो वह क्योंकर दाढ़ी न तराशेगा, फिर वह लंबी और छोटी दो किस्म की दाढ़ियों के..

1. नसीम-उर-रियाज़, भाग 2, अध्याय 3, इदारा तालीफ़ अशरफ़िया मुल्तान, 1/331.
2. मिरक़ात-उल-मफ़ातीह, किताब-उल-लिबास, बाब-अत-तरज्जुल, खण्ड 2, अल-मकतबा-तुल-हबीबिया क्वेटा, 8/223.

पृष्ठ 583/692

علامہ خفاجی نسیم الریاض میں فرماتے ہیں: المراد من ذلک عدم طولها جدا لما ورد فی ذمه -1 یقیناً اس سے مراد غیر طویل ہے کیونکہ اس کی مذمت میں حدیث وارد ہوئی ہے۔ (ت)

امام حجة الاسلام غزالی احیاء العلوم پھر مولانا علی قاری مرقاۃ میں فرماتے ہیں: قد اختلفوا فیما طال من اللحیة فقیل ان قبض الرجل علی لحیته واخذ ما تحت القبضة فلا باس به و قد فعله ابن عمر و جماعة من التابعین و استسنه الشعبی و ابن سیرین و کرهه الحسن و قتادة ومن تبعهما و قالوا ترکها عافیة احب لقوله علیه الصلوة و السلام اعفوا اللحی لکن الظاهر هو القول الاول فان الطول المفرط یشوه الخلقة و یطلق السنة المغتابین بالنسبة الیه فلا باس للاحتراز عنه علی هذه النیة، قال النخعی عجبت لرجل عاقل طویل اللحیة کیف لایاخذ من لحیته فیجعلها بین لحیتین ای طویل و قصیر فان التوسط من کل شیئ احسن ومنه قیل خیر الامور اوسطها ومن ثم قیل کلما طالت اللحیة نقص العقل 2-

بے شک داڑھی کے دراز حصہ میں (یعنی اس کی درازی کے بارے میں) اہل علم نے اختلاف کیا ہے پس یہ کہا گیا ہے کہ اگر کوئی مرد اپنی مشت بھر داڑھی کو پکڑ کر مشت سے زائد بالوں کو کاٹ ڈالے تو اس میں کوئی حرج نہیں کیونکہ حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما اور حضرات تابعین کے ایک گروہ نے اس طرح کیا تھا اور امام شعبی اور محمد بن سیرین نے اس کو اچھا سمجھا البتہ حضرت حسن بصری اور امام قتادہ اور ان کے ہمنوا لوگوں نے اس کو مکروہ کہا اور انھوں نے فرمایا کہ اسے بڑھتے ہوئے چھوڑ دینا زیادہ مناسب اور پسندیدہ بات ہے، حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اس ارشاد کی وجہ سے کہ داڑھیاں بڑھاؤ، لیکن ظاہر وہی پہلی بات ہے کیونکہ فحش درازی صورت کو بد نما بنا دے گی اور اس کی نسبت (لوگوں کی) زبانیں دراز ہو جائیں گی پھر اس نیت سے اس سے بچنے میں کوئی حرج نہیں پھر یہ بات پوشیدہ نہیں کہ اگر

کوئی عقلمند آدمی لمبی داڑھی والا ہو یعنی اس کی داڑھی زیادہ لمبی ہونے لگے تو وہ کیونکر داڑھی نہ تراشے گا، پھر وہ لمبی اور چھوٹی دو قسم کی داڑھیوں کے

1 نسیم الریاض الباب الثانی فصل الثالث ادارۃ تالیف اشرفیہ ملتان ۱/ ۳۳۱ 2 مرقاۃ المفاتیح کتاب اللباس باب الترجل الفصل الثانی المکتبۃ الحبیبیہ کوئٹہ ۸/ ۲۲۳

Volume 22 Fatawa Razawiyya

...will make it moderate because moderation is good in everything. That is why it is said that the best of actions is the middle way. And for this reason, it is also said that whenever the beard becomes long, the intellect diminishes. (T)

In Radd al-Muhtar, it is stated: "It is well-known that the length of the beard is evidence of lightheadedness." - It is famous that a long beard is a sign of foolishness. (T) And if it does not exceed the limit, it is reported from some of the predecessor Imams (Allah be pleased with them) regarding the blessed beard of the Commander of the Faithful, 'Uthman Ghani (Allah be pleased with him), as explicitly stated by Imam ibn Hajar in Al-Isabah, and similarly transmitted by the virtuous Ibn Abdullah ash-Shafi’i, a resident of the Pure City (Medina), in his book Al-Iktifa fi Fadl al-Arba'ah al-Khulafa from Imam al-Baghawi. (As Imam ibn Hajar has clarified in "Isabah", and similarly, the virtuous ibn Abdullah Shafi’i, who lives in Medina, has narrated in his book "Al-Iktifa fi Fadl al-Arba'ah al-Khulafa" with reference to Imam Baghawi. T). Imam Muwaffaq al-Din ibn Qudamah al-Hanbali (may his noble secret be sanctified) says: "Our Sheikh, Sheikh al-Islam Muhyi al-Din Abu Muhammad Abdul Qadir al-Jili, was of a slender body, of medium height, broad-chested, having a broad and long beard, etc. This was recorded by the reliable Imam, the jurist, the leader of the reciters, my master Abu al-Hasan Nur al-Din Ali al-Shattanufi (may his secret be sanctified) in Bahjat al-Asrar." - Our mentor, Sheikh al-Islam Muhyi al-Din Abu Muhammad Abdul Qadir Jilani (Allah be pleased with him), had a lean body, a moderate stature, a broad chest, and a wide and long radiant beard, etc. (The authentic Imam, expert in jurisprudence, and leader of reciters, my master Abu al-Hasan Nur al-Din Ali Shattanufi, may his secret be sanctified, has recorded this in Bahjat al-Asrar. T).

Sheikh al-Muhaqqiq (may Allah have mercy on him) says in Madarij al-Nubuwwah: "The habit of the predecessors regarding this was different. It is reported that the beard of the Commander of the Faithful, Ali, used to fill his chest." - The habit of the predecessors in this regard was varied; thus, it is narrated that Commander of the Faithful, Hazrat Ali (Allah be pleased with him)...

1. Radd al-Muhtar, Book of Prohibitions and Permissions, Chapter on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/261.
2. Bahjat al-Asrar, His Lineage and Attributes (Allah be pleased with him), Mustafa al-Babi, Egypt, p. 90. Page 584 of 692

जिल्द 22 फ़तावा रज़विया

...बीच में कर देगा क्योंकि हर चीज़ में औसत दर्ज़ा (मध्यम मार्ग) अच्छा होता है। इसीलिए कहा गया है कि बेहतरीन काम दरमियाना (मध्यम) होता है और इसी वजह से यह भी कहा गया है कि जब भी दाढ़ी लंबी हो तो अक्ल कम हो जाएगी। (त)

रद्द अल-मुह्तार में है: "मशहूर है कि दाढ़ी की लंबाई अक्ल की कमी की दलील है।" - मशहूर है कि लंबी दाढ़ी बेवकूफ़ होने की निशानी है। (त) और अगर वह सीमा से अधिक न हो, तो कुछ पूर्वजों (सल्फ़) से अमीरुल मोमिनीन उस्मान ग़नी (अल्लाह उनसे राज़ी हो) की मुबारक दाढ़ी के बारे में वर्णित है, जैसा कि इमाम इब्न हजर ने 'अल-इसाबा' में स्पष्ट किया है, और इसी तरह विद्वान इब्न अब्दुल्लाह अल-शाफई, जो मदीना मुनव्वरा के निवासी हैं, ने इमाम अल-बग़वी के हवाले से अपनी किताब 'अल-इक्तिफा फी फ़ज़्ल अल-अरबअतुल खुलफ़ा' में उद्धृत किया है। (जैसा कि इमाम इब्न हजर ने "इसाबा" में स्पष्ट किया है और उसी तरह इमाम बग़वी के हवाले से फ़ाज़िल बिन अब्दुल्लाह शाफई, जो मदीना तैयबा के निवासी हैं, ने अपनी किताब "अल-इक्तिफा फी फ़ज़्ल अल-अरबअतुल खुलफ़ा" में नक़ल किया है। त) इमाम मुवफ्फ़क़ुद्दीन इब्न कुदामा हनबली (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) फ़रमाते हैं: "हमारे शेख़, शेखुल इस्लाम मुहीउद्दीन अबू मुहम्मद अब्दुल कादिर अल-जीली दुबले शरीर के, मध्यम क़द के, चौड़े सीने वाले और चौड़ी व लंबी दाढ़ी वाले थे आदि। इसे भरोसेमंद इमाम, फ़िक़्ह के विशेषज्ञ, क़ारियों के पेशवा सय्यदी अबुल हसन नूरुद्दीन अली अल-शत्तनूफ़ी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) ने 'बहजतुल असरार' में दर्ज किया है।" - हमारे मुर्शिद हज़ूर शेखुल इस्लाम मुहीउद्दीन अबू मुहम्मद अब्दुल कादिर जिलानी (अल्लाह उनसे राज़ी हो) का मुबारक शरीर दुबला था और क़द मध्यम, सीना चौड़ा, दाढ़ी मुबारक चौड़ी और लंबी थी आदि। (प्रामाणिक इमाम, फ़िक़्ह के विशेषज्ञ, क़ारियों के अग्रणी सय्यदी अबुल हसन नूरुद्दीन अली शत्तनूफ़ी ने 'बहजतुल असरार' में इसका उल्लेख किया है। त)

शेख मुहाक़्क़िक़ (अल्लाह उन पर रहमत फ़रमाए) 'मदारिजुन नबुव्वह' में फ़रमाते हैं: "इस बारे में पूर्वजों की आदत अलग-अलग थी। उल्लेख है कि अमीरुल मोमिनीन अली की दाढ़ी उनके सीने को

भर देती थी।" - पूर्वजों की आदत इस बारे में अलग-अलग थी, चुनांचे वर्णित है कि अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली (अल्लाह उनसे राज़ी हो)...

1. रद्द अल-मुह्तार, किताबुल हज़र वल इबाहह, फ़स्ल फिल बैअ, दार इहया अल-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/261.
2. बहजतुल असरार, उनका वंश और गुण (अल्लाह उनसे राज़ी हो), मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 90. पेज 584/692

در میان کر دے گا اس لئے کہ ہر چیز میں میانہ روی اچھی ہوتی ہے اسی لئے فرمایا گیا کہ بہترین کام درمیانہ ہوتا ہے اور اسی وجہ سے یہ بھی کہا گیا کہ جب بھی داڑھی لمبی ہو تو عقل کم ہو گی۔ (ت)

رد المحتار میں ہے: اشتهر ان طول اللحیة دلیل علی خفة العقل 1- مشہور ہے کہ لمبی داڑھی بے وقوف ہونے کی علامت ہے۔ (ت) اور اگر حد سے زائد نہ ہو تو بعض ائمہ سلف رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے منقول امیر المومنین عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی ریش مبارک کما نص علیہ الامام ابن حجر فی الاصابة و کذالك نقل الفاضل ابن عبد الله الشافعی نزیل المدینة الطیبة فی کتابه الاکتفاء فی فضل الاربعة الخلفاء عن الامام البغوی (جیسا کہ امام ابن حجر نے "اصابہ" میں تصریح فرمائی ہے اور اسی طرح امام بغوی کے حوالے سے فاضل بن عبداللہ شافعی جو مدینہ طیبہ کے باسی ہیں، نے اپنی کتاب "الاکتفاء فی فضل الاربعة الخلفاء" میں نقل کیا ہے۔ت) امام موفق الدین ابن قدامہ حنبلی قدس سرہ الشریف فرماتے ہیں: کان شیخنا شیخ الاسلام محی الدین ابو محمد عبد القادر الجیلی نحیف البدن ربع القامة عریض الصدر عریض اللحیة طویلها الخ۔ اخرجه الامام الثقة الفقیه امام القراء سیدی ابو الحسن نور الدین علی الشطنوفی فی قدس سره فی بهجة الاسرار 2- ہمارے مرشد حضور شیخ الاسلام محی الدین ابو محمد عبدالقادر جیلانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا بدن مبارک دبلا تھا اور قامت شریف میانہ، سینہ مقدس چوڑا، ریش منور پہن و دراز الخ۔ (مستند امام، علم فقہ کے ماہر، قاریوں کے پیشوا سیدی ابوالحسن نورالدین علی شطنوفی قدس سرہ نے بہجۃ الاسرار میں اس کی تخریج فرمائی ہے۔ (ت)

شیخ محقق رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ مدارج النبوۃ میں فرماتے ہیں: عادت سلف دریں باب مختلف بود آوردہ اند کہ لحیہ امیر المومنین علی پر می کرد سینہ اورا اسلاف کی عادت اس بارے میں مختلف تھی چنانچہ منقول ہے کہ امیر المومنین حضرت علی رضی اللہ عنہ

1. رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۲۶۱/۵
2. بهجة الاسرار نسبه وصفته رضی اللہ تعالیٰ عنہ مصطفی البابی مصر ص ۹۰ Page 584 of 692

Fatawa Razawiya Volume 22

Similarly, the beards of [Hazrat] Umar and Uthman (may Allah Almighty be pleased with them all) used to fill their chests. In this way, Hazrat Farooq-e-Azam and Hazrat Uthman (may Allah Almighty be pleased with them) had blessed beards, and they write that Shaykh Muhiuddin Sayyiduna Abdul Qadir Jilani (may Allah Almighty be pleased with him) had a long and wide beard. (T) "And they have written that Shaykh Muhiuddin (may Allah Almighty be pleased with him) was long and wide-bearded."[1]

Perhaps based on these narrations, Shaykh Muhaqqiq said in the commentary of Mishkat: "The famous quantity is one handful (a fistful), so it should not be less than this amount, and if one leaves more than that, it is also permissible, provided that moderation is maintained."[2] The famous measure is one fistful, so it should not be less than this measure, and if one leaves more than this, it is also permissible provided that moderation is observed. (T)

And in Madarij, he quoted a saying that it is also correct for scholars and mentors to keep it more than one fistful. Where he said: "In the Hanafi school, it is famous as four fingers, and it seems that the meaning is that it should not be less than this, but it is mentioned in the narration that it is obligatory to cut the excess over it, and they have said that if scholars and mentors keep more than that, it is also correct."[3] As he stated, it is well-known in the Hanafi school that the measure of the beard is four fingers, and the apparent meaning is that it should not be less than this, but it has come in the noble Hadith that it is obligatory to cut what exceeds it, and they say if scholars and mentors keep more than this, then it is also permissible. (T)

However, Sayyiduna Abdullah ibn Umar and Abu Huraira (may Allah Almighty be pleased with them) would take their blessed beard in their fist and shorten whatever was in excess. Rather, this shortening is reported from the radiant Prophet (peace and blessings of Allah Almighty be upon him) himself; Imam Muhammad states in Kitab al-Athar: "Imam Abu Hanifa narrated to us from al-Haytham from Ibn Umar (may Allah Almighty be pleased with him)" "Imam Abu Hanifa informed us, they (informed) from Abu al-Haytham from Hazrat Abdullah ibn Umar..."

[1] Madarij-un-Nubuwwah, Chapter One, Description of the Noble Beard, Maktaba Nooria Razawiya, Sukkur, 1/15 [2] Ashi'at-ul-Lam'at, Book of Purification, Chapter of the Siwak, Section One, Maktaba Nooria Razawiya, Sukkur, 1/212 [3] Madarij-un-Nubuwwah, Chapter One, Maktaba Nooria Razawiya, Sukkur, 1/15 Page 585 of 692

फतावा रज़विया जिल्द 22

इसी तरह हज़रत उमर और हज़रत उस्मान (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) की दाढ़ी उनके सीने को भर देती थी। इस तरह हज़रत फारूक-ए-आज़म और हज़रत उस्मान (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की मुबारक दाढ़ियाँ थीं, और लिखते हैं कि शैख मुहीउद्दीन सैयदुना अब्दुल कादिर जिलानी (रज़ियल्लाहु अन्हु) लंबी दाढ़ी और चौड़ी दाढ़ी वाले थे। (त) "और उन्होंने लिखा है कि शैख मुहीउद्दीन (रज़ियल्लाहु अन्हु) लंबी और चौड़ी दाढ़ी वाले थे।"[1]

शायद इन्हीं आसार (कथनों) की बिना पर शैख मोहक्किक ने शरह मिश्कात में फ़रमाया: "मशहूर मात्रा एक मुश्त (मुट्ठी) है, लिहाज़ा इससे कम नहीं होनी चाहिए और अगर कोई इससे ज़्यादा छोड़ दे तो वह भी जायज़ है, बशर्ते कि एतदाल (संतुलन) न छूटे।"[2] मशहूर मात्रा एक मुट्ठी है, लिहाज़ा इस मात्रा से कम नहीं होनी चाहिए और अगर इससे ज़्यादा छोड़ दे तो भी जायज़ है बशर्ते कि एतदाल बरता जाए। (त)

और मदारिज में एक कौल (कथन) यह नक़ल फ़रमाया कि उलेमा और मशायख को एक मुट्ठी से ज़्यादा रखना भी दुरुस्त है, जैसा कि फ़रमाया: "हनफी मज़हब में मशहूर यह है कि दाढ़ी की मात्रा चार अंगुल है और ज़ाहिर यह है कि इसका अर्थ यह है कि इससे कम नहीं होनी चाहिए, लेकिन रिवायत में आया है कि इससे ज़्यादा को काटना वाजिब है और उन्होंने कहा है कि अगर उलेमा और मशायख इससे ज़्यादा रखें तो वह भी दुरुस्त है।"[3] जैसा कि फ़रमाया हनफी मज़हब में मशहूर यह है कि दाढ़ी की मात्रा चार अंगुल हो और ज़ाहिर यह है कि इससे कम नहीं होनी चाहिए लेकिन हदीस शरीफ में आया है कि इससे ज़ायद को काटना वाजिब है और फ़रमाते हैं अगर उलेमा और मशायख इससे ज़ायद रखें तो भी जायज़ है। (त)

मगर सैयदुना अब्दुल्लाह बिन उमर और अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) अपनी मुबारक दाढ़ी मुट्ठी में लेकर जितनी ज़्यादा होती उसे कम फरमा देते। बल्कि यह कम फरमाना खुद हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से मंकूल है, इमाम मुहम्मद किताबुल आसार में फरमाते हैं: "अख़बरना अबू हनीफ़ा अन-अल-हैसम अन-इब्न-ए-उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु)" हमसे इमाम अबू हनीफ़ा ने इरशाद फ़रमाया उनसे अबुल हैसम ने उनसे हज़रत अब्दुल्लाह इब्न-ए-उमर से...

[1] मदारिज-उन-नुबुव्वह, बाब अव्वल, बयान-ए-लहियत शरीफ, मकतबा नूरियह रज़विया सख्खर, 1/15 [2] अशअतुल लमआत, किताबुत तहारत, बाब-उस-सिवाक, फ़स्ल अव्वल, मकतबा नूरियह

रज़विया सख्खर, 1/212 [3] मदारिज-उन-नुबुव्वह, बाब अव्वल, मकतबा नूरियह रज़विया सख्खर, 1/15 पेज 585 of 692

وہمچنین عمر وعثمان رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین کی داڑھی ان کے سینے کو بھر دیتی تھی اس طرح حضرت فاروق اعظم اور حضرت عثمان رضی اللہ تعالٰی عنہما کی مبارک داڑھیاں تھیں، اور لکھتے ہیں کہ شیخ محی الدین سیدنا عبدالقادر جیلانی رضی اللہ تعالٰی عنہ لمبی داڑھی اور چوڑی داڑھی والے تھے۔ (ت) و نوشتہ اند کان الشیخ محي الدین رضی اللہ تعالی عنه طویل اللحیة وعریضها ۱-

شاید انھیں آثار کی بنا پر شیخ محقق نے شرح مشکوٰۃ میں فرمایا : مشہور قدر یك مشت ست چنانچہ کمتر ازیں نباید واگر زیادہ برآں بگزارد نیز جائز ست بشر طیکہ از حد اعتدال نگزر ۲- مشہور مقدار ایک مشت ہے پس اس مقدار سے کم نہیں ہونی چاہئے اور اگر اس سے زیادہ چھوڑ دے تو بھی جائز ہے بشرطیکہ اعتدال برتا جائے۔ (ت)

اور مدارج میں ایک قول یہ نقل فرمایا کہ علماء و مشائخ کو ایک مشت سے زیادہ رکھنا بھی درست ہے، حیث قال مشہور در مذہب حنفی چہار انگشت و ظاہر آنست کہ مراد آن باشد کہ کم ازیں نمی باید و لیکن در روایت آمدہ است کہ واجب ست قطع زیادہ بر آن و گفتہ اند کہ اگر علماء و مشائخ زیادہ بر آں بگزارند نیز درست ست ۳۔ جیسا کہ فرمایا مذہب حنفی میں مشہور یہ ہے کہ مقدار داڑھی چار انگشت ہو اور ظاہر یہ ہے کہ اس سے کم نہیں ہونی چاہئے لیکن حدیث شریف میں آیا ہے کہ اس سے زائد کو قطع کرنا واجب ہے اور فرماتے ہیں اگر علماء اور مشائخ اس سے زائد رکھیں تو بھی جائز ہے۔ (ت)

مگر سیدنا عبد اللہ بن عمر وابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم اپنی ریش مبارک مٹھی میں لے کر جس قدر زیادہ ہوتی کم فرما دیتے۔ بلکہ یہ کم فرمانا خود حضور پر نور صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ سے ماثور امام محمد کتاب الآثار میں فرماتے ہیں : اخبرنا ابوحنیفہ عن الہیثم عن ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ ہم سے امام ابو حنیفہ نے ارشاد فرمایا ان سے ابو الہیثم نے ان سے حضرت عبداللہ ابن عمر

۱ مدارج النبوۃ باب اول بیان لحیۃ شریف مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/ ۱۵ ۲ اشعۃ اللمعات کتاب الطہارۃ باب السواک فصل اول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/ ۲۱۲ ۳ مدارج النبوۃ باب اول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/ ۱۵ Page 585 of 692

Fatawa Razawiyya, Volume 22

[Narrated] from both of them [the companions]: That he [Ibn Umar] used to grasp his beard and then cut what was below the handful[1]. (Urdu: [It is narrated] from both of them (Allah be pleased with them) that Hazrat Abdullah [bin Umar] used to hold his beard in his fist and cut off the excess portion. (T))

Abu Dawood and Nasa'i narrated from Marwan bin Salim: I saw Ibn Umar (Allah be pleased with them both) grasping his beard and cutting what exceeded the palm of the hand[2]. (Urdu: I saw Abdullah ibn Umar (Allah be pleased with them both) holding his beard in his fist and cutting off the excess hair. (T))

In Musannaf Abu Bakr bin Abi Shaybah it is mentioned: Abu Hurairah (Allah be pleased with him) used to grasp his beard and then take what exceeded the handful[3]. (Urdu: Hazrat Abu Hurairah (Allah be pleased with him) used to hold his beard in his fist and cut off the portion exceeding the fist. (T))

In Fath al-Qadir, after quoting these reports, it is said: It has been narrated from the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him)[4]. (Urdu: Despite the fact that this has been narrated from the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him). (T))

Our noble Imams (Allah be pleased with them) have adopted this, and it is explicitly stated in the general books of the [Hanafi] school that the Sunnah regarding the beard is to trim it when it exceeds one fist-length. In fact, some of the great scholars have declared it obligatory (Wajib), although it seems that "Wajib" here means "established [Sunnah]" rather than the technical definition of obligation. Imam Muhammad (may Allah have mercy on him), after narrating the aforementioned Hadith, states: We take by this [report], and this is the saying of Abu Hanifah[5]. (Urdu: We adopt this, and this is the saying of Hazrat Imam Abu Hanifah. (T))

1. Kitab al-Athar, Chapter: Trimming hair from the face, narration 900, Idara-tul-Quran, Karachi, p. 198.
2. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Sawm (Book of Fasting), Chapter: What to say at Iftar, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/321.
3. Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter: What they said regarding taking from the beard, Idara-tul-Quran, Karachi, 8/377.
4. Fath al-Qadir, Kitab al-Sawm, Chapter: What necessitates Qaza and Kaffarah, Maktaba Nooria Razawiyya, Sukkur, 2/270.

5. Kitab al-Athar, Chapter: Trimming hair from the face, narration 900, Idara-tul-Quran, Karachi, p. 198.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

[उन दोनों से रिवायत है]: कि वह [इब्न उमर] अपनी दाढ़ी को मुट्ठी में पकड़ते थे फिर मुट्ठी के नीचे वाले हिस्से को काट देते थे।[1] (उर्दू: उन दोनों (अल्लाह उनसे राज़ी हो) से रिवायत है कि हज़रत अब्दुल्लाह [बिन उमर] अपनी दाढ़ी मुट्ठी में पकड़कर ज़ायद हिस्से को कतर डालते थे। (ت))

अबू दाऊद और नसाई मरवान बिन सालिम से रावी हैं: मैंने इब्न उमर (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) को देखा कि वह अपनी दाढ़ी मुट्ठी में पकड़ते और जो हथेली से ज़ायद होता उसे काट देते।[2] (उर्दू: मैंने अब्दुल्लाह इब्न उमर (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) को देखा कि अपनी दाढ़ी मुट्ठी में लेकर ज़ायद बालों को काट डाला करते थे। (ت))

मुसन्निफ अबू बक्र बिन अबी शैबा में है: अबू हुरैरा (अल्लाह उनसे राज़ी हो) अपनी दाढ़ी को मुट्ठी में पकड़ते थे फिर जो मुट्ठी से ज़्यादा होता उसे काट लेते थे।[3] (उर्दू: हज़रत अबू हुरैरा (अल्लाह उनसे राज़ी हो) अपनी दाढ़ी को अपनी मुट्ठी में पकड़कर मुट्ठी से ज़ायद हिस्से को कतर डालते थे। (ت))

फ़तह अल-क़दीर में इन आसार को नक़ल करके फ़रमाया: यह नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से मरवी है।[4] (उर्दू: बावजूद इसके कि यह हुज़ूर नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम से रिवायत की गई। (ت))

हमारे आइम्मा-ए-किराम (अल्लाह उन सब से राज़ी हो) ने इसी को इख़्तियार फ़रमाया और मज़हब की आम किताबों में तसरीह फ़रमाई कि दाढ़ी में सुन्नत यही है कि जब एक मुश्त (मुट्ठी) से ज़ायद हो तो कम कर दी जाए, बल्कि बाज़ अकाबिर ने इसे वाजिब फ़रमाया है, अगरचे ज़ाहिर यही है कि यहाँ वुजूब से मुराद सबूत है न कि वुजूबे मुस्तलह। इमाम मोहम्मद (रहमहुल्लाह) मज़कूरा हदीस की रिवायत के बाद फ़रमाते हैं: हम इसी को लेते हैं और यही इमाम अबू हनीफ़ा का क़ौल है।[5] (उर्दू: हम इसी को लेते हैं और हज़रत इमाम अबू हनीफ़ा का यही क़ौल है। (ت))

हाशिए: 1. किताब अल-आसार, बाब: चेहरे से बाल कम करना, रिवायत 900, इदारातुल क़ुरआन, कराची, पृ. 198 2. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-सौम, बाब: इफ़्तार के समय की दुआ, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 1/321 3. अल-मुसन्निफ इब्न अबी शैबा, किताब अल-हज़र वल-इबाहह, बाब: दाढ़ी से बाल लेने के बारे में जो कहा गया, इदारातुल क़ुरआन, कराची, 8/377 4. फ़तह अल-क़दीर, किताब अल-सौम, बाब: जिससे क़ज़ा और कफ़्फ़ारा वाजिब हो, मकतबा नूरिया

रज़विया, सुक्कुर, 2/270 5. किताब अल-आसार, बाब: चेहरे से बाल कम करना, रिवायत 900, इदारातुल क़ुरआन, कराची, पृ. 198

पृष्ठ 586 का 692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

عنهما انه كان يقبض على لحيته ثم يقص ماتحت القبضه[1]۔ رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے کہ حضرت عبداللہ اپنی داڑھی مٹھی میں پکڑ کر زائد حصہ کو کتر ڈالتے تھے۔ (ت)

ابو داؤد و نسائی مروان بن سالم سے راوی: رأيت ابن عمر رضی اللہ تعالی عنهما يقبض على لحيته فيقطع مازاد على الكف[2]۔ میں نے عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما کو دیکھا کہ اپنی داڑھی مٹھی میں لے کر زائد بالوں کو کاٹ ڈالا کرتے تھے۔ (ت)

مصنف ابوبکر بن ابی شیبہ میں ہے: كان ابوهريره رضی اللہ تعالی عنه يقبض على لحيته ثم يأخذ ما فضل عن القبضه[3]۔ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ اپنی داڑھی کو اپنی مٹھی میں پکڑ کر مٹھی سے زائد حصہ کو کتر ڈالتے تھے۔ (ت)

فتح القدیر میں ان آثار کو نقل کرکے فرمایا: انه روی عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم[4]۔ باوجود اس کے کہ یہ حضور نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے روایت کی گئی۔ (ت)

ہمارے ائمہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم نے اسی کو اختیار فرمایا اور عامہ کتب مذہب میں تصریح فرمائی کہ داڑھی میں سنت یہی ہے کہ جب ایک مشت سے زائد ہو کم کر دی جائے بلکہ بعض اکابر نے اسے واجب فرمایا اگر چہ ظاہر یہی ہے کہ یہاں وجوب سے مراد ثبوت ہے نہ کہ وجوب مصطلح ، امام محمد رحمہ اللہ تعالیٰ بعد روایت حدیث مذکور فرماتے ہیں : به نأخذ و هو قول ابي حنيفة[5]۔ ہم اسی کو لیتے ہیں اور حضرت امام ابو حنیفہ کا یہی قول ہے۔ (ت)

1. كتاب الآثار باب خف الشعر من الوجه رواية ۹۰۰ ادارة القرآن كراچی ص ۱۹۸
2. سنن ابی داؤد كتاب الصوم باب القول عند الافطار آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۳۲۱

3. المصنف ابن ابی شیبہ کتاب الحظر والاباحة باب ماقالوا من الاخذ من اللحیة ادارة القرآن کراچی ۸ / ۳۷۷

4. فتح القدیر کتاب الصوم باب مایوجب القضاء والکفارة مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲ / ۲۷۰

5. کتاب الآثار باب خف الشعر من الوجہ روایة ۹۰۰ ادارة القرآن کراچی ص ۱۹۸

Fatawa Rizvia Volume 22

Quoted from Nihayah: [Arabic]: Adopted by Abu Hanifa, Abu Yusuf, and Muhammad; thus it was mentioned by Abu al-Yusr in his Jami' al-Saghir. [Footnote 1] [Urdu]: This has been adopted by Hazrat Imam Abu Hanifa, Qadi Abu Yusuf, and Imam Muhammad. Similarly, Abu al-Yusr has mentioned it in Jami' al-Saghir. (T)

In Mirqat, Chapter of Grooming: [Arabic]: The amount of a handful is what is the Sunnah and the commonly known moderation. [Footnote 2] [Urdu]: A handful's amount is the Sunnah and it is the well-known path of moderation; and this is the path of moderation. (T)

In Durr-e-Mukhtar: [Arabic]: It is stated in al-Nihayah that it is obligatory to cut what exceeds a handful, with a damma [on the letter qaf]. Its implication is that leaving it is sinful, unless "obligatory" is interpreted as "established". [Footnote 3] [Urdu]: Nihayah explicitly states that it is mandatory to trim the beard hair that exceeds one handful (the word "Al-Qabdah" has the vowel 'u' on the letter 'q'). This implies that failing to do so is a sin, unless "mandatory" here refers to "established". (T)

In Radd-ul-Muhtar: [Arabic]: His statement: "stated in al-Nihayah" and similarly in al-Mi'raj, and it was transmitted from it in al-Fath and affirmed. He said in al-Nahr: I heard from some dear ones among the masters that the statement of al-Nihayah is "yuhibbu" with an unpointed 'ha', and there is no harm in it. End quote from Sheikh Ismail. [Urdu]: The author's statement "stated in al-Nihayah" is also present in Mi'raj al-Dirayah, and the researcher Ibn al-Humam quoted it from Nihayah and maintained it. In Al-Nahr, he stated: I have heard from some associated people that the word "yuhibbu" in Nihayah is actually with 'ha' without a dot, and there is no harm in it. End quote from Sheikh Ismail.

Footnotes: 1. Al-Inayah on the margins of Fath al-Qadir, Book of Fasting, Chapter of what necessitates compensation, etc., Maktabah Nooriyah Razawiyah, Sukkur, 2/269. 2. Mirqat al-Mafatih, Book of Clothing, Chapter of Grooming, First Section, Al-Maktabah al-Habibiyah, Quetta, 8/211. 3. Durr-e-Mukhtar, Book of Fasting, Chapter of what invalidates the fast, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/152.

फ़तावा रिज़विया, खंड 22

निहाया से उद्धृत: [अरबी]: इमाम अबू हनीफ़ा, अबू यूसुफ़ और मुहम्मद ने इसे अपनाया है, जैसा कि अबू अल-युस्र ने अपनी जामे सग़ीर में उल्लेख किया है। [पाद-टिप्पणी 1] [उर्दू]: इसी को हज़रत इमाम अबू हनीफ़ा, काज़ी अबू यूसुफ़ और इमाम मुहम्मद ने अपनाया है। इसी तरह अबू अल-युस्र ने जामे सग़ीर में इसका उल्लेख किया है। (त)

मिर्क़ात अल-मफ़ातीह, संवारने (तरज्जुल) के अध्याय में: [अरबी]: एक मुट्ठी की मात्रा ही सुन्नत और प्रचलित संतुलन है। [पाद-टिप्पणी 2] [उर्दू]: एक मुट्ठी की मात्रा ही सुन्नत है और प्रसिद्ध रूप से यही मध्यम मार्ग है; और यही संतुलन का मार्ग है। (त)

दुर्रे मुख़्तार में: [अरबी]: निहाया में स्पष्ट रूप से कहा गया है कि एक मुट्ठी से अधिक को काटना अनिवार्य है (क़ पर पेश की मात्रा के साथ)। इसका तात्पर्य यह है कि इसे छोड़ना पाप है, जब तक कि यहाँ वुजूब (अनिवार्यता) का अर्थ थुबूत (प्रमाण) न लिया जाए। [पाद-टिप्पणी 3] [उर्दू]: निहाया में स्पष्ट किया गया है कि दाढ़ी के जो बाल एक मुट्ठी से अधिक हों उन्हें काटना वाजिब है (अल-क़ब्ज़ह में 'क़' पर पेश की मात्रा है)। इसका तात्पर्य यह है कि ऐसा न करना पाप है, लेकिन संभव है यहाँ वुजूब से तात्पर्य थुबूत (प्रमाणित) हो। (त)

रद्दुल मुहतार में: [अरबी]: उनका कथन "निहाया में स्पष्ट है" और वैसा ही मेराज़ में है, और इसे फ़तह में उससे उद्धृत किया गया और कायम रखा गया। अल-नहर में उन्होंने कहा: मैंने कुछ प्रतिष्ठित संबंधियों से सुना है कि निहाया का कथन 'युहिब्बु' बिना नुक्ते वाली 'हा' के साथ है और इसमें कोई हर्ज नहीं है। शेख़ इस्माइल (का कथन समाप्त)। [उर्दू]: लेखक का कथन "निहाया में स्पष्ट है" वैसा ही मेराज़ अद-दिरयाह में भी है, और अनुसंधानकर्ता इब्न अल-हुमाम ने इसी निहाया से उद्धृत करके इसे बरकरार रखा है। अन-नहर में उन्होंने कहा: मैंने कुछ संबंधित व्यक्तियों से सुना है कि निहाया का शब्द 'युहिब्बु' केवल बिना नुक्ते वाली 'हा' के साथ है और इसमें कोई हर्ज नहीं है। शेख़ इस्माइल (का कथन समाप्त)।

पाद टिप्पणियाँ: 1. अल-इनाया, फ़तह अल-क़दीर के हाशिये पर, रोज़े की किताब, कज़ा को अनिवार्य करने वाले कारणों का अध्याय आदि, मकतबा नूरया रिज़विया, सुक्कुर, 2/269। 2. मिर्क़ात अल-मफ़ातीह, कपड़ों की किताब, संवारने (तरज्जुल) का अध्याय, पहला भाग, अल-मकतबा अल-

हबीबिया, क्वेटा, 8/211। 3. दुर्रे मुख़्तार, रोज़े की किताब, रोज़ा तोड़ने वाली चीज़ों का अध्याय, मतबअ मुज्तबाई, दिल्ली, 1/152।

पृष्ठ 692 का 587

نہایت سے منقول: به اخذ ابوحنیفة وابویوسف ومحمد کذا ذکرا بوالیسر في جامعه الصغیر - (1) اسی کو حضرت امام ابو حنیفہ، قاضی ابو یوسف، اور امام محمد نے اختیار کیا ہے۔ اسی طرح ابوالیسر نے اس کو جامع صغیر میں ذکر کیا ہے۔ (ت)

مرقاۃ باب الترجل میں ہے: مقدار قبضه علی ماهو السنة والاعتدال المتعارف - (2) مقدار مشت ہی سنت ہے اور مشہور مبنی بر میانہ روی ہے اور یہی راہ اعتدال ہے۔ (ت)

در مختار میں ہے: صرح في النهایة بوجوب قطع مازاد علی القبضة بالضم ومقتضاه الاثم بترکه الا ان یحمل الوجوب علی الثبوت - (3) نہایہ میں تصریح کی گئی ہے کہ داڑھی کے جو بال مقدار مشت سے زیادہ ہوں انھیں کتر ڈالنا واجب ہے (القبضہ میں "ق" حرکت پیش کے ساتھ ہے) اس کا مقتضی یہ ہے کہ اس کا ترک یعنی ایسا نہ کرنا گناہ ہے مگر یہ کہ یہاں وجوب سے ثبوت مراد لیا جائے۔ (ت)

ردا لمحتار میں ہے: قوله صرح فی النهایة ومثله فی المعراج وقد نقله عنها فی الفتح و اقره قال في النهر وسمعت من بعض اعزاء الموالی ان قول النهایة یحب بالحاء المهملة ولا بأس به اھ قال الشیخ اسمعیل مصنف کا قول " صرح فی النهایة " اور یونہی معراج الدرا یہ میں بھی ہے، اور محقق ابن الہمام نے اسی نہایہ سے نقل کر کے اس کو برقرار رکھا ہے، النہر میں فرمایا میں نے بعض موالی کی نسبت کرنے سے سنا ہے کہ النهایة کا یحب کہنا صرف حابے نقطہ کے ساتھ ہے اور اس میں کچھ حرج نہیں اھ شیخ اسمعیل نے

حواشی: 1 العنایة علی ہامش فتح القدیر کتاب الصوم باب مایوجب القضاء الخ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲/ ۲۶۹ 2 مرقات المفاتیح کتاب اللباس باب الترجل الفصل الاول المکتبہ الحبیبیہ کوئٹہ ۸/ ۲۱۱ 3 درمختار کتاب الصوم باب مایفسد الصوم مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۵۲

صفحہ ۵۸۷ از ۶۹۲

(Text in the table column - Urdu Translation of Arabic): He said, but this is contrary to the obvious, because people use the word 'Mustahabb' (desirable) for this type. The author's statement "unless it is interpreted" supports the fact that the reasoning provided by the author of al-Nihaya does not indicate obligation. Accordingly, it is clarified in al-Bahr al-Ra'iq and others that even if he used to do it, it does not imply repetition and permanence. Therefore, Allama Zayla'i deleted the word 'Yajib' (is obligatory) and stated: "what exceeds [a handful] should be trimmed." In the commentary by Sheikh Ismail, it is mentioned: "There is no harm in a person grabbing his beard in his fist, and if it exceeds a handful, he should trim it, as stated in al-Minya, and it is Sunnah as in al-Mubtaghi." (t)

In Mirqat, after quoting the statement from al-Nihaya, it says: The statement of the author of al-Nihaya 'Yajib' is in the sense of 'Yanbaghi' (it is appropriate), meaning it is suitable, or it refers to such a Sunnah Mu'akkadah (emphasized Sunnah) which is close to being obligatory; otherwise, it is not correct in absolute terms. (t)

In Radd al-Muhtar, it is stated: A man should take his beard in his fist and cut off the excess portion. Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) has mentioned the same in Kitab al-Athar, citing Imam [Abu Hanifa].

(Text in the table column - Arabic Original): ولكنه خلاف الظاهر واستعمالهم فی مثله يستحب قوله الا ان يحمل يؤيده ان ما استدل صاحب النهاية لا يدل على الوجوب لما صرح به فی البحر وغيره ان كان يفعل لا يقتضی التكرار والدوام ولذا حذف الزيلعی لفظ يجب وقال وما زاد يقص وفی شرح الشيخ اسمعيل لا بأس بأن يقبض على لحيته فإذا زاد على قبضه شيئ جزه كما فی المنية وهي سنة كما في المبتغى[1]۔

مرقاۃ میں قول نہایۃ نقل کرکے فرمایا: قوله يحب بمعنى ينبغى او المراد به انه سنة مؤكدة قريبة الى الوجوب والافلا يصح على اطلاقه [2]۔

ردالمحتار میں ہے: هو ان يقبض الرجل لحيته فما زاد منها على قبضة قطعه كذا ذكر محمد فی كتاب الآثار عن

Footnotes: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Sawm, Chapter on what breaks the fast, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/113. 2. Mirqat al-Mafatih, Kitab al-Libas, Chapter on Combing, Al-Maktaba al-Habibiyya, Quetta, 8/223.

(तालिका स्तंभ में पाठ - उर्दू अनुवाद का हिंदी रूपांतरण): कहा गया लेकिन यह ज़ाहिर के खिलाफ है क्योंकि लोग इस प्रकार के लिए 'मुस्तहब' (वांच्छनीय) शब्द का प्रयोग करते हैं। लेखक का कथन "इल्ला अन युहमल" (जब तक कि इसे न माना जाए) इस बात का समर्थन करता है कि साहिबे निहाया ने जो तर्क दिया है वह वजूब (अनिवार्यता) पर दलालत नहीं करता। तदनुसार, अल-बह्र अर-रइक़ आदि में यह स्पष्ट किया गया है कि यदि वह ऐसा करते थे, तो इसका अर्थ निरंतरता और स्थायित्व नहीं है। इसलिए अल्लामा ज़ैलई ने 'यजिब' (अनिवार्य है) शब्द को हटा दिया और कहा: "जो एक मुट्ठी से अधिक हो उसे कटवा देना चाहिए।" और शेख इस्माइल की व्याख्या में है: "इसमें कोई हर्ज नहीं कि आदमी अपनी दाढ़ी मुट्ठी में पकड़े और जो बाल मुट्ठी से अधिक हों उन्हें काट दे, जैसा कि अल-मिन्या में है और यह सुन्नत है जैसा कि अल-मुब्तग़ी में है।" (त)

मिरक़ात में निहाया का कथन उद्धृत करने के बाद कहा गया: साहिबे निहाया का 'यजिब' कहना 'यन्बग़ी' के अर्थ में है, यानी उपयुक्त है, या इससे ऐसी सुन्नत-ए-मुअक्कदा मुराद है जो वजूब के करीब है, अन्यथा यह पूर्ण रूप से सही नहीं है। (त)

रद्दुल मुहतार में है: पुरुष अपनी दाढ़ी को अपनी मुट्ठी में ले और अतिरिक्त हिस्से को काट दे, इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैहि) ने किताबुल आसार में इमाम साहब के हवाले से यही उल्लेख किया है।

(तालिका स्तंभ में पाठ - अरबी मूल): ولكنه خلاف الظاهر واستعمالهم فى مثله يستحب قوله الا ان يحمل يؤيده ان ما استدل صاحب النهاية لا يدل على الوجوب لما صرح به فى البحر وغيره ان كان يفعل لا يقتضى التكرار والدوام ولذا حذف الزيلعى لفظ يجب وقال وما زاد يقص وفى شرح الشيخ اسمعيل لا بأس بأن يقبض على لحيته فإذا زاد على قبضه شيئ جزه كما فى المنية وهي سنة كما في المبتغى[1]۔

مرقاۃ میں قول نہایۃ نقل کرکے فرمایا: قوله يحب بمعنى ينبغى او المراد به انه سنة مؤكدة قريبة الى الوجوب والافلا يصح على اطلاقه [2]۔

ردالمحتار میں ہے: هو ان يقبض الرجل لحيته فما زاد منها على قبضة قطعه كذا ذكر محمد فى كتاب الآثار عن

पाद लेख: 1. रद्दुल मुहतार, किताबुल सौम, रोज़ा तोड़ने वाली चीज़ों का अध्याय, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/113। 2. मिरक़ातुल मफ़ातीह, किताबुल लिबास, कंघी करने का अध्याय, अल-मकतबा अल-हबीबिया, क्वेटा, 8/223।

ولکنه خلاف الظاهر واستعمالهم فی مثله یستحب | فرمایا لیکن یہ ظاہر کے خلاف ہے کیونکہ لوگ اس قسم پر لفظ یستحب استعمال کرتے ہیں قوله الا ان یحمل یؤیده ان ما استدل صاحب النهایة | مصنف کے قول "الا ان یحمل" سے اس بات کی تائید ہوتی ہے کہ صاحب نہایہ نے جو استدلال کیا ہے لا یدل علی الوجوب لما صرح به فی البحر وغیره ان | وہ وجوب پر دلالت نہیں کرتا، چنانچہ البحر الرائق وغیرہ میں اس کی کان یفعل لا یقتضی التکرار والدوام ولذا حذف | تصریح کی گئی ہے کہ اگر وہ ایسا کرتے تھے تو یہ تکرار اور دوام نہیں چاہتا اس لئے الزیلعی لفظ یجب وقال وما زاد یقص وفی شرح | علامہ زیلعی نے اس کلمہ یجب کو حذف کر دیا اور فرمایا جو کوئی مشت سے زیادہ ہو اسے الشیخ اسمعیل لا بأس بأن یقبض علی لحیته فإذا زاد | کتروائے اور شیخ اسمعیل کی شرح میں ہے کہ اس میں کچھ علی قبضه شیئ جزه کما فی المنیة وهي سنة کما في | مضائقہ نہیں کہ آدمی اپنی داڑھی مٹھی میں پکڑے اور جو بال المبتغی[1]۔ | مٹھی سے زائد ہوں انہیں کتر دے۔ جیسا کہ المنیہ میں ہے اور یہ سنت ہے جیسا کہ المبتغی میں ہے۔ (ت)

مرقاۃ میں قول نہایۃ نقل کرکے فرمایا: قوله یحب بمعنی ینبغی او المراد به انه سنة مؤکدة | صاحب نہایہ کا یجب کہنا ینبغی کے معنی میں ہے یعنی مناسب قریبة الی الوجوب والافلا یصح علی اطلاقه [2]۔ | ہے یا اس سے ایسی سنتِ مؤکدہ مراد ہے جو وجوب کے قریب ہے ورنہ یہ علی الاطلاق صحیح نہیں۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے: هو ان یقبض الرجل لحیته فما زاد منها علی قبضة | مرد اپنی داڑھی کو اپنی مٹھی میں لے کر زائد حصہ کو کاٹ قطعه کذا ذکر محمد فی کتاب الآثار عن | دے، امام محمد رحمہ اللہ تعالٰی نے کتاب الآثار میں امام صاحب کے حوالہ سے یہی ذکر فرمایا ہے

حواشی: 1. ردالمحتار کتاب الصوم باب ما یفسد الصوم دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۱۱۳ 2. مرقاۃ المفاتیح کتاب اللباس باب الترجیل المکتبہ الحبیبیہ کوئٹہ ۸/ ۲۲۳

Fatawa Rizvia, Volume 22

[Box 1 Left]: "The Imam said, and by it we take [as a ruling], Muhit, etc." (1) [Box 1 Right]: And he further said: We are proponents of the same position, Muhit, etc. (T)

In Al-Hindiyyah, it is quoted from Al-Muhit of Imam Sarakhsi: [Box 2 Left]: "Trimming is a Sunnah in it, which is to grasp it until the end of what has passed." (2) [Box 2 Right]: Trimming the excess part of the beard is Sunnah, and that is to leave the beard up to the length of one handful and trim away the remaining excess. (T)

It is quoted from Al-Ikhtiyar Sharh al-Mukhtar: [Box 3 Left]: "Shortening it is a Sunnah, which is to grasp it, etc." (3) [Box 3 Right]: Trimming hair that is in excess of one handful of beard is Sunnah, and the method for this is to grasp the beard in one's fist and trim away the excess part, etc. (T)

Similarly, it is mentioned in other books of our school of thought; therefore, according to our scholars, the Sunnah of growing it more than one handful is not established at all. Instead, they state that trimming the excess is the Sunnah. Thus, growing it longer than that would be against the Sunnah and Makruh Tanzihi (disliked). Necessarily, Mullah Ali Qari stated in Jam' al-Wasa'il Sharh Shama'il al-Tirmidhi:

[Box 4 Left]: "If the length is excessive, such that it is more than a handful, then it is not praised in Sharia." (4) [Box 4 Right]: If the beard is too long, i.e., more than a handful, then such is not praiseworthy or commendable in Sharia. (T)

As for Shaykh al-Muhaqqiq considering it permissible, that is not contrary to this, as even what is 'contrary to the better' (khilaf al-awla) is not impermissible. In summary, the collective position of our scholars (may Allah Almighty have mercy on them) is that growing it up to one handful is obligatory (wajib), and keeping it longer than that is contrary to what is superior. Trimming it is Sunnah. Yes, a slight increase that occurs from one line to another must necessarily be exempt from being 'contrary to the better', otherwise, what exactly would trimming be a Sunnah for? This is what has become clear to me, and Allah Subhanu wa Ta'ala knows best. (This research became apparent to me. And Allah Almighty is pure, high, and great. T)

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Fasl fi al-Bay', Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/261

2. Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter 19, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/358
3. Al-Ikhtiyar li-Ta'lil al-Mukhtar, Kitab al-Karahiyah, Fasl fi Adab Yanbaghi lil-Mu'min, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 4/167
4. Jam' al-Wasa'il fi Sharh al-Shama'il, Bab ma ja'a fi khalqi Rasulullah (SAW), Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/73

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

[बॉक्स 1 बाएँ]: "इमाम ने फरमाया और हम इसे [नियम के रूप में] अपनाते हैं, मुहीत वगैरा।" (1) [बॉक्स 1 दाएँ]: और उन्होंने आगे फरमाया: हम इसी रुख के समर्थक हैं, मुहीत वगैरा (त)

हिन्दिया में इमाम सरखसी की 'मुहीत' से उद्धृत है: [बॉक्स 2 बाएँ]: "इसे कतरना सुन्नत है, जो यह है कि इसे अंत तक पकड़ा जाए जहाँ तक उल्लेख किया गया है।" (2) [बॉक्स 2 दाएँ]: दाढ़ी के अतिरिक्त हिस्से को कतर देना सुन्नत है और वह यह है कि एक मुट्ठी के बराबर दाढ़ी छोड़कर बाकी अतिरिक्त हिस्से को कतर डाले। (त)

'अल-इख्तियार शरह अल-मुख्तार' से उद्धृत है: [बॉक्स 3 बाएँ]: "इसे छोटा करना सुन्नत है, जो यह है कि पकड़ा जाए आदि।" (3) [बॉक्स 3 दाएँ]: एक मुट्ठी भर दाढ़ी से अधिक बालों को कतर देना सुन्नत है और इसका तरीका यह है कि दाढ़ी को मुट्ठी भर में पकड़कर अतिरिक्त हिस्सा कतर दिया जाए आदि। (त)

इसी तरह मज़हब की अन्य पुस्तकों में भी है, तो हमारे विद्वानों के अनुसार एक मुट्ठी से अधिक की सुन्नत कतई साबित नहीं है, बल्कि वे अतिरिक्त हिस्से को तराशने को सुन्नत कहते हैं। तो इसे उससे ज़्यादा बढ़ाना खिलाफ़-ए-सुन्नत और मकरूह-ए-तन्ज़ीही (नापसंद) होगा। लाज़मी तौर पर मौलाना अली क़ारी ने 'जम्अुल वसाइल शरह शमाइल तिरमिज़ी' शरीफ़ में फरमाया:

[बॉक्स 4 बाएँ]: "यदि लंबाई अधिक हो, जैसे कि एक मुट्ठी से ज़्यादा, तो वह शरीयत में प्रशंसनीय नहीं है।" (4) [बॉक्स 4 दाएँ]: अगर दाढ़ी ज़्यादा लंबी हो यानी एक मुट्ठी से ज़्यादा हो तो ऐसा होना शरीयत में काबिले-तारीफ़ और मुस्तहसन (पसंदीदा) नहीं है। (त)

रहा शेख मुक़द्दिक़ का इसे जायज़ फरमाना, वह इसके विपरीत नहीं है क्योंकि 'खिलाफ़-ए-अव्ला' (बेहतर के खिलाफ) भी नाजायज़ नहीं होता। संक्षेप में, हमारे विद्वानों (अल्लाह तआला उन पर रहम फरमाए) का निष्कर्ष यह है कि एक मुट्ठी तक बढ़ाना वाजिब है और उससे ज़्यादा रखना अफज़ल के खिलाफ है और उसे कतरवाना सुन्नत है। हाँ, थोड़ी सी अधिकता जो एक रेखा से दूसरी रेखा तक हो जाती है, उसे अनिवार्य रूप से 'खिलाफ़-ए-अव्ला' से छूट मिलनी चाहिए, अन्यथा किस चीज़ को तराशना सुन्नत होगा? यह वह शोध है जो मुझ पर प्रकट हुआ और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे बेहतर जानने वाला है। (यह शोध मुझ पर प्रकट हुआ। और अल्लाह तआला पाक, बुलंद और बड़ा है। त)

1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़्र व अल-इबाहह, फ़स्ल फ़ी अल-बय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/261
2. फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-हज़्र व अल-इबाहह, अध्याय 19, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/358
3. अल-इख्तियार ली-तलील अल-मुख्तार, किताब अल-कराहिया, फ़स्ल फ़ी आदाब यनबग़ी लिल-मुमिन, दार अल-मारिफ़ा, बेरुत, 4/167
4. जम्अुल वसाइल फ़ी शरह अल-शमाइल, बाब मा जा'आ फ़ी ख़ल्क़ि रसूलुल्लाह (स.अ.व), दार अल-मारिफ़ा, बेरुत, 1/73

पृष्ठ 589/692

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

[باکس 1 بائیں]: "الامام قال وبہ ناخذ محیط اھ ط 1" [باکس 1 دائیں]: اور مزید فرمایا ہم اسی مؤقف کے قائل ہیں محیط اھ ط (ت)

ہندیہ میں محیط امام سرخسی سے ہے: [باکس 2 بائیں]: "القص سنة فیھا وھو ان یقبض الی آخر مامر 2 -" [باکس 2 دائیں]: داڑھی کے زائد حصہ کو کتر دینا سنت ہے اور وہ یہ ہے کہ بقدر ایک مشت داڑھی چھوڑ کر باقی زائد کو کتر ڈالے (ت)

اختیار شرح مختار سے منقول ہے۔ [باکس 3 بائیں]: "التقصیر فیھا سنة وھو ان یقبض 3 الخ-" [باکس 3 دائیں]: ایک مٹھی بھر داڑھی سے زائد بالوں کا کتر دینا سنت ہے اور اس کا طریقہ یہ ہے کہ داڑھی کو مٹھی بھر میں پکڑ کر زائد حصہ کتر ڈالا جائے الخ (ت)

اسی طرح اور کتب مذہب میں ہے تو ہمارے علما کے نزدیک ایک مشت سے زائد کی سنت ہرگز ثابت نہیں بلکہ وہ زائد کے تراشنے کو سنت فرماتے ہیں۔ تو اس کا زیادہ بڑھانا خلاف سنت مکروہ تنزیہی ہوگا۔ لاجرم مولانا علی قاری نے جمع الوسائل شرح شمائل ترمذی شریف میں فرمایا:

[باکس 4 بائیں]: "ان کان الطول الزائد بان تکون زیادة علی القبضة فغیر ممدوح شرعا 4 -" [باکس 4 دائیں]: اگر داڑھی زیادہ لمبی ہو یعنی ایک مشت سے زائد ہو تو ایسا ہو ناشریعت میں قابل تعریف اور مستحسن نہیں ۔ (ت)

رہا شیخ محقق کا اسے جائز فرمانا وہ کچھ اس کے منافی نہیں کہ خلاف اولٰی بھی ناجائز نہیں، بالجملہ ہمارے علماء رحمہم اللہ تعالٰی کا حاصل مسلک یہ ہے کہ ایک مشت تک بڑھانا واجب اور اس سے زائد رکھنا خلاف افضل ہے اور اس کا کتر شوانا سنت ہاں تھوڑی زیادت جو خط سے خط

تک ہو جاتی ہے اس خلاف اولیٰ سے بالضرورۃ مستثنیٰ ہونا چاہئے ورنہ کس چیز کا تراشنا سنت ہوگا۔ ھذا ما ظھر لی واللہ سبحانہ وتعالی اعلم (یہ تحقیق مجھ پر ظاہر ہوئی۔ اور اللہ تعالیٰ پاک بلند و بالا اور بڑا ہے۔ت)

---

1 رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل في البیع دار احیاء التراث العربي بیروت ۵ / ۲۶۱ 2 فتاوی ہندیہ کتاب الحظر والاباحۃ الباب التاسع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۵۸ 3 الاختیار لتعلیل المختار کتاب الکراہیۃ فصل فی آداب ینبغی للمؤمن دار المعرفۃ بیروت ۴ / ۱۶۷ 4 جمع الوسائل في شرح الشمائل باب ماجاء في خلق رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دار المعرفۃ بیروت ۱ / ۷۳

Fatawa Razawiyya Volume 22

Answer to the second question: In Jami' at-Tirmidhi, it is narrated from Hadrat Abdullah bin Amr bin al-Aas (may Allah be pleased with them both): "The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to take from his beard, from its width and its length."[1] - Meaning, the radiant Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) used to trim his blessed beard from both the sides (width) and the bottom (length). Scholars state that this would happen when the holy beard exceeded one handful. In fact, some have mentioned this restriction within the text of the Hadith itself, as cited from at-Tanwir, al-Mafatih, and al-Ghara'ib. It is stated in Mirqat Shareef: "The restriction of the Hadith is mentioned in the commentary of ash-Shir'ah with the statement: 'when it exceeds the measure of a handful', and in at-Tanwir it is made part of the Hadith itself. In ash-Shir'ah, there is an addition: 'He used to do that on Thursdays and Fridays and would not leave it for a long duration'."[2] In the commentary of "ash-Shir'ah," the restriction in the Hadith is mentioned with the saying that when the hair of the blessed beard of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) exceeded the size of a handful, he used to have the extra hair trimmed. In "at-Tanwir," the aforementioned restriction has been declared as part of the Hadith itself. And in "ash-Shir'ah," there is an additional detail that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to do this on Thursday or Friday and would not leave it for a long period. The opinions of our scholars have already been mentioned that trimming more than a handful is Sunnah. And Allah knows best (And Allah knows best everything). Answer to the third question: This matter is completely baseless. The mentioned Hadith from Tirmidhi is a clear refutation of it; for if it had never exceeded a handful, how could trimming from width and length be conceived? It is stated in Madarij-un-Nubuwwah: Regarding the length of the blessed beard, no specific fixed measure is observed in books, and in 'Waza'if-un-Nabi' it is said that the mention of the length of the beard of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) at a fixed measure has not been seen in any of the famous books. However... The mention of the length of the blessed beard of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) at a specific fixed measure has not been seen in any of the famous books. However...

[1] Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Etiquette, Chapter on what has been narrated regarding taking from the beard, Amin Company Delhi 2/100 [2] Mirqat al-Mafatih, Book of Clothing, Chapter on Grooming, Second Section, al-Maktabat al-Habibiyyah Quetta 8/223 Page 590 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

दूसरे सवाल का जवाब: जामिअ-अत-तिर्मिज़ी शरीफ़ में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अम्र बिन अल-आस (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत है: "बेशक नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) अपनी दाढ़ी मुबारक की चौड़ाई और लंबाई से (बाल) लेते थे।"[1] - यानी हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) अपनी दाढ़ी मुबारक के बाल चौड़ाई और लंबाई से कम किया करते थे। उलेमा फ़रमाते हैं कि यह उस समय होता था जब मुक़द्दस दाढ़ी एक मुट्ठी से बढ़ जाती थी। बल्कि कुछ लोगों ने इस शर्त को हदीस के असल शब्दों में ज़िक्र किया है, जैसा कि अत-तन्वीर, अल-मफ़ातीह और अल-ग़राब से नक़ल किया गया है। मिर्कात शरीफ़ में है: "हदीस की शर्त 'अश-शिरअह' की शरह में इस क़ौल के साथ ज़िक्र है कि 'जब वह एक मुट्ठी की मात्रा से बढ़ जाए', और 'अत-तन्वीर' में इसे ख़ुद हदीस का हिस्सा माना गया है। 'अश-शिरअह' में यह इज़ाफ़ा भी है कि 'आप ऐसा गुरुवार और शुक्रवार को करते थे और इसे लंबी अवधि तक नहीं छोड़ते थे'।"[2] हदीस में लगाई गई पाबंदी 'अश-शिरअह' की शरह में इस कथन के साथ उल्लेखित है कि जब हज़रत (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की दाढ़ी मुबारक के बाल मुट्ठी भर से अधिक हो जाते, तो आप अतिरिक्त बालों को कटवा देते थे, और 'तन्वीर' में उक्त पाबंदी को ख़ुद हदीस का हिस्सा माना गया है। और 'अश-शिरअह' में यह बढ़ोतरी है कि हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) गुरुवार या शुक्रवार के दिन ऐसा करते थे और अधिक समय तक नहीं छोड़ते थे। हमारे उलेमा के अक़वाल गुज़रे हैं कि एक मुट्ठी से ज़्यादा का तराशना सुन्नत है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला सबसे ज़्यादा जानता है)। तीसरे सवाल का जवाब: यह बात बिल्कुल बे-बुनियाद है। ऊपर दी गई तिर्मिज़ी की हदीस इसका स्पष्ट खंडन है कि यदि वह कभी एक मुट्ठी से अधिक नहीं होती, तो चौड़ाई और लंबाई से बाल काटना कैसे सोचा जा सकता था? मदारीजुन-नुबुव्वत में है: दाढ़ी शरीफ़ की लंबाई की कोई निश्चित मात्रा किताबों में नज़र नहीं आती और 'वज़ाइफ़-उन-नबी' में कहा गया है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की दाढ़ी मुबारक की किसी निश्चित मात्रा पर लंबाई का ज़िक्र प्रसिद्ध किताबों में से किसी एक में भी नज़र से नहीं गुज़रा, अलबत्ता... हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की दाढ़ी मुबारक की किसी निश्चित मात्रा पर लंबाई का ज़िक्र प्रसिद्ध किताबों में से किसी एक में भी नज़र से नहीं गुज़रा, अलबत्ता...

[1] जामिअ-अत-तिर्मिज़ी, अबवाबुल-आदाब, बाब मा जाआ फ़िल-अख़्ज़ मिनल-लिहया, अमीन कंपनी दिल्ली 2/100 [2] मिर्कातुल-मफ़ातीह, किताबुल-लिबास, बाबुत-तरज्जुल, अल-फ़स्ल-अस-सानी, अल-मकतबतुल-हबीबिया क्वेटा 8/223 पेज 590/692

جواب سوال دوم: جامع الترمذی شریف میں حضرت عبداللہ بن عمرو بن عاص رضی اللہ تعالٰی عنہما سے مروی: ان النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کان یاخذ من لحیتہ من عرضھا وطولھا ۱ - یعنی حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اپنی ریش مبارک کے بال عرض و طول سے لیتے تھے۔ علماء فرماتے ہیں یہ اس وقت ہوتا تھا جب ریش اقدس ایک مشت سے تجاوز فرماتی۔ بلکہ بعض نے یہ قید نفس حدیث میں ذکر کی کما نقل عن التنویر والمفاتیح والغرائب (جیسا کہ تنویر، مفاتیح اور غرائب سے نقل کیا گیا ہے۔ ت) مرقاۃ شریف میں ہے: قید الحدیث فی شرح الشرعۃ بقولہ اذا زاد علی قدرا القبضۃ وجعلہ فی التنویر من نفس الحدیث وزاد فی الشرعۃ وکان یفعل ذلک فی الخمیس والجمعۃ ولا یترکہ مدۃ طویلۃ ۲ ۔ حدیث میں قید "الشرعۃ" کی شرح میں اس قول سے مذکور ہے جب آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی داڑھی مبارک کے بال قدر مشت سے زائد ہوجاتے تو آپ زائد بالوں کو کتروا دیتے تھے، اور "تنویر" میں قید مذکور کو نفس حدیث قرار دیا گیا ہے۔ اور "الشرعۃ" میں اتنا اضافہ ہے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بروز جمعہ یا جمعرات کو ایسا کرتے تھے اور زیادہ عرصہ نہیں چھوڑتے تھے۔ (ت) ہمارے علماء کے اقوال گزرے کہ قبضہ سے زیادہ کا تراشنا سنت ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (اور اللہ تعالٰی سب سے زیادہ علم رکھتا ہے۔ ت) جواب سوال سوم: یہ امر محض بے اصل ہے۔ حدیث مذکور ترمذی اس کا صریح رد ہے کہ اگر قبضہ سے کبھی زائد نہ ہوتی تو عرض و طول سے لینا کیونکر متصور تھا۔ مدارج النبوۃ میں ہے: در لحیۂ شریف در طول قدرے معین در کتب بنظر نمی آید و در وظائف النبی گفتہ کہ لحیہ آں حضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم معین مقدار پر درازی کا ذکر مشہور کتابوں میں سے کسی ایک میں بھی نظر سے نہیں گزرا البتہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی داڑھی مبارک

کی کسی معین مقدار پر درازی کا ذکر مشہور کتابوں میں سے کسی ایک میں بھی نظر سے نہیں گزرا البتہ

۱ جامع الترمذی ابواب الآداب باب ماجاء فی الاخذ من اللحیۃ امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۰۰ ۲ مرقاۃ المفاتیح کتاب اللباس باب الترجل الفصل الثانی المکتبہ الحبیبیہ کوئٹہ ۸/ ۲۲۳ Page 590 of 692

Fatawa Ridawiyya (Volume 22)

"It was naturally four fingers, meaning this was the quantity from its creation, and it did not become longer or shorter; nothing else is found on this." [1]

In 'Wazaif al-Nabi', it is stated that the blessed beard of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was of the measure of four fingers, meaning naturally it was a handful. It did not decrease or increase; however, its reference was not found. (T)

Yes, the apparent words of the aforementioned scholars are that the luminous beard remained at the measure of a fist; when it became longer, he (peace and blessings of Allah be upon him) would shorten it. In 'al-Shifa Sharif', the statement of Imam Qadi Iyad (may Allah have mercy on him) is: "Dense-bearded, filling his chest." [2] (The blessed beard of the Holy Prophet [peace and blessings of Allah be upon him] was dense and spread over his blessed chest. - T). This is not contradictory if by 'sadr' (chest), 'nahr' is meant, which is the upper part of the chest. In 'Nasim al-Riyad', the text under the mentioned quote is:

"Similar to their saying: 'It filled his nahr,' and the 'nahr' of the chest is its upper part or the place of the necklace. Thus, the author's (may Allah Almighty have mercy on him) intention is the upper chest; otherwise, it would be long, while its shortness has been established, etc. So, preserve this, for it is important. And Allah Almighty knows best."

The proof for this is their statement: "It filled his nahr," meaning his 'nahr' was filled by it, and the 'nahr' of the chest is its upper part or the area of the chest [near the throat]. Therefore, the author's (may Allah have mercy on him) intention is the upper part of the chest, otherwise, one would have to consider the holy beard long, which is contrary to fact, and its trimming is also proven, etc. Therefore, this point should be kept in mind as it is necessary. And Allah Almighty is the Greatest Knower. (T)

Answer to the fourth question: Regarding the blessed beard of the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah Almighty honor him), it passed in 'Madarij': "It used to fill his chest." [4] (It filled his chest. - T). However, the same possibility exists there, that by 'chest' is meant the upper part of the chest connected to the throat; then it would not be a proof for more than one fist length.

1. Madarij al-Nubuwwah, Chapter 1, Description of the Noble Beard, Maktaba Nooria Rizvia, Sukkur, 1/12.

2. Al-Shifa bi Ta'rif Huquq al-Mustafa, Part 2, Chapter 3, Al-Matba'at al-Sharikat as-Sahafah, 1/50.
3. Nasim al-Riyad, Part 2, Discussion on Noble Attributes, Idara-e-Taalifat-e-Ashrafia, Multan, 1/331.
4. Madarij al-Nubuwwah, Chapter 1, Description of the Noble Beard, Maktaba Nooria Rizvia, Sukkur, 1/15.

फ़तावा रिज़विया (खण्ड 22)

"यह प्राकृतिक रूप से चार अंगुल की थी, यानी निर्माण की दृष्टि से यही इसकी मात्रा थी और इससे अधिक या कम नहीं होती थी; इस पर कुछ और नहीं पाया गया।" [1]

'वज़ाइफ़-उन-नबी' में कहा गया है कि पवित्र पैग़ंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुबारक दाढ़ी चार अंगुल के बराबर थी, यानी स्वाभाविक रूप से ही वह एक मुट्ठी भर थी। वह घटती-बढ़ती नहीं थी, अतः इसका संदर्भ नहीं मिला। (त)

हाँ, उपर्युक्त विद्वानों के शब्दों से यह स्पष्ट होता है कि नूरानी दाढ़ी मुट्ठी भर की मात्रा पर रहती थी; जब वह लंबी होती, तो आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उसे छोटा करवा देते। और 'शिफ़ा शरीफ़' में इमाम क़ाज़ी अयाज़ (रहमतुल्लाह अलैहि) का कथन है: "घनी दाढ़ी, जो उनके सीने को भर देती थी।" [2] (हुज़ूर अक़दस [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] की दाढ़ी मुबारक घनी थी जो मुबारक सीने पर फैली हुई थी। - त)। यह विरोधाभासी नहीं है यदि 'सद्र' (सीना) से 'नह्र' यानी सीने का ऊपरी हिस्सा मुराद हो। 'नसीम-उर-रियाज़' में उक्त उद्धरण के अंतर्गत पाठ है:

"उनके इस कथन के समान: 'उसने उसके नह्र को भर दिया,' और सीने का 'नह्र' उसका ऊपरी हिस्सा या हार (माला) पहनने का स्थान है। अतः लेखक (अल्लाह उन पर रहम करे) का तात्पर्य सीने का ऊपरी भाग है, अन्यथा इसे लंबा मानना पड़ेगा, जबकि इसका छोटा होना सिद्ध हो चुका है, आदि। तो इसे याद रखें, क्योंकि यह महत्वपूर्ण है। और अल्लाह तआला सबसे बड़ा ज्ञाता है।"

इसका प्रमाण उनका यह कथन है: "मलाइत नह्रहू," यानी इससे उनका 'नह्र' भर जाता था, और सीने का 'नह्र' उसका ऊपरी भाग या सीने का स्थान (गले के पास) है। इसलिए, लेखक (रहमतुल्लाह अलैहि) का तात्पर्य सीने का ऊपरी हिस्सा है, अन्यथा आपकी पवित्र दाढ़ी को लंबा मानना पड़ेगा जो वास्तविकता के विरुद्ध है, और उसे कतरना (छोटा करना) भी प्रमाणित है आदि। अतः इस बिंदु को ध्यान में रखना चाहिए क्योंकि यह आवश्यक है। और अल्लाह तआला सबसे बड़ा आलिम है। (त)

चौथे प्रश्न का उत्तर: अमीर-उल-मोमिनीन मौला अली (करम अल्लाह तआला वजहुहुल करीम) की मुबारक दाढ़ी के संबंध में 'मदारिज' से उद्धृत है: "वह उनके सीने को भर देती थी।" [4] (वह उनके

सीने को भर देती थी। - त)। लेकिन इसमें भी वही संभावना मौजूद है कि सीने से तात्पर्य गले से जुड़ा हुआ सीने का ऊपरी हिस्सा हो; तो यह एक मुट्ठी से अधिक होने का प्रमाण नहीं होगा।

1. मदारिज-उन-नुबुव्वह, अध्याय 1, पवित्र दाढ़ी का वर्णन, मकतबा नूरिया रिज़विया, सुक्कुर, 1/12।
2. अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, भाग 2, अध्याय 3, अल-मतबअत अश-शरिक़त अस-सहाफ़ा, 1/50।
3. नसीम-उर-रियाज़, भाग 2, पवित्र गुणों पर चर्चा, इदारा-ए-तालीफ़ात-ए-अशरफ़िया, मुल्तान, 1/331।
4. मदारिज-उन-नुबुव्वह, अध्याय 1, पवित्र दाढ़ी का वर्णन, मकतबा नूरिया रिज़विया, सुक्कुर, 1/15।

पेज 591 का 692

چھار انگشت بود طبعا یعنی ہمیں مقدار بود از روئے خلقت و دراز و کم نمی شد بریں یافتہ نمی شود ۱۔ وظائف النبی میں کہا گیا کہ آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی ریش مبارک چار انگشت کے بقدر تھی یعنی قدرتی طور پر ہی مٹھی بھر تھی۔ اور گھٹتی بڑھتی نہ تھی پس اس کا حوالہ نہیں پایا گیا۔ (ت)

ہاں ظاہر کلمات مذکورہ علما یہ ہے کہ ریش انور مقدار قبضہ پر رہتی تھی جب زیادہ ہوتی کم فرمادیتے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم، اور شفا شریف میں امام قاضی عیاض رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ کا ارشاد کث اللحیۃ تملؤ صدرہ ۲ (حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی داڑھی مبارک گنجان تھی جو سینہ مبارک پر چھائی ہوتی تھی۔ ت) اس کے منافی نہیں جبکہ صدر سے نحر یعنی اعلائے صدر مراد ہو۔ نسیم الریاض میں زیر قول مذکور متن ہے: مثلہ قولھم قد ملأت نحرہ ونحر الصدر اعلاہ او موضع القلادۃ منہ فمراد المصنف رحمہ اللہ تعالی اعلی الصدر والا لطالت وقد ثبت قصرھا ۳ الخ فاحفظہ فانہ مھم واللہ تعالی اعلم۔

اس کی دلیل ان کا یہ قول ہے ملأت نحرہ یعنی اس سے ان کا نحر بھر جاتا تھا اور سینے کا نحر اس کا بالائی حصہ ہوتا ہے یا سینے کی جگہ ہے لہذا مصنف رحمۃ اللہ علیہ کی مراد سینے کا اوپر والا حصہ ہے ورنہ آپ کی مقدس داڑھی کہ طویل ماننا پڑے گا جو خلاف واقعہ ہے اور اس کا کترنا بھی ثابت ہے الخ، لہذا یہ نکتہ ذہن نشین رہنا چاہئے اس لئے کہ یہ ضروری ہے، اور اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

جواب سوال چھارم: ریش مبارک امیر المومنین مولی علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم کی نسبت مدارج سے گزرا: پر می کرد سینہ اؤرا ۴ (ان کے سینے کو بھر دیتی تھی۔ ت) مگر اس میں وہی احتمال قائم کہ سینہ سے مراد سینہ کا بالائی حصہ متصل گلو ہو تو ایک مشت سے زیادت پر دلیل نہ ہوگی۔

۱ مدارج النبوة باب اول بیان لهیه شریف مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱ / ۱۲ ۲ الشفاء بتعریف حقوق المصطفٰی الباب الثانی فصل الثالث المطبعة الشرکة الصحافة ۱/ ۵۰ ۳ نسیم الریاض الباب الثانی مبحث شمائل الشریفہ ادارہ تالیفات اشرفیہ ملتان ۱/ ۳۳۱ ۴ مدارج النبوة باب اول بیان لهیه شریف مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱ / ۱۵

Yes, it is narrated in Imam Nawawi's *Tahdhib al-Asma*: "His beard was thick and long." This clearly indicates it was a handful, as a handful is the original Shariah-mandated length of the beard, less than which is not permissible. Thus, until it exceeds this amount, it is not called long. Therefore, Allama Khafaji wrote the same reason for denying that the holy, luminous beard of the Master of the World (may Allah Almighty send peace and blessings upon him) reached his chest. If it were so, the noble beard would have been long, whereas it has been proven to be short. According to this estimation, the words "filled his chest" regarding the blessed beard of the Commander of the Faithful Ali (may Allah be pleased with him) should be taken at face value. I say: and success is with Allah's guidance. This statement of the Hussanain (Hasan and Husayn, may Allah be pleased with them) might be with the intent of Jihad, as excessive hair inspires more awe in the eyes of the enemy. Therefore, mujahideen were allowed to grow their mustaches, although it is disliked (makruh) for others by consensus.

Arabic Text	**Urdu Translation**
As this was applied to what was narrated from some of the noble Sahaba, like the Commander of the Faithful 'Uthman al-Ghani and our master Imam al-Hasan al-Mujtaba (may Allah be pleased with them both) regarding dyeing hair black, despite the authentic Hadith prohibiting it for those who are not warriors of Jihad.	Just as it was interpreted regarding what is established from some of the noble Sahaba, such as the Commander of the Faithful, our master Hazrat Uthman Ghani (may Allah be pleased with him) and our master Hasan Mujtaba (may Allah be pleased with him), who used to apply black dye to their hair, even though its prohibition for non-warriors is established by authentic Hadith. (T)

In light of the absolute noble command "Leave the beards to grow," their ijtihad (legal reasoning) led to this, just as Hasan al-Basri and others inclined towards it. So, these reports cannot cause us to deviate from what is established as Sunnah according to our noble Imams. The reality is that following the school [of law] is obligatory for us. The Mujtahid Imams have already looked into the proofs. And Allah, Glory be to Him and the Exalted, knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is more complete and most wise. (And Allah Almighty is Pure and Superior and knows best, and the knowledge of the one with Greatness and Splendor is perfect and firm. T)

1. *Tahdhib al-Asma wa al-Lughat*, Biography of the Commander of the Faithful Ali (Karam Allahu Wajhahu), p. 229, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/328.
2. *Sahih al-Bukhari*, Book of Clothing, Chapter on Leaving Beards to Grow, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/875.

हाँ, इमाम नववी की 'तहज़ीब अल-अस्मा' से इतना वर्णित है: 'उनकी दाढ़ी घनी और लंबी थी।' इससे स्पष्ट रूप से एक मुट्ठी का संकेत मिलता है, क्योंकि एक मुट्ठी दाढ़ी की मूल शरीयत द्वारा निर्धारित मात्रा है, जिससे कम करना जायज़ नहीं है। तो जब तक वह इस मात्रा से अधिक न हो, उसे लंबा नहीं कहा जाएगा। इसीलिए अल्लामा खफाजी ने दुनिया के मालिक (उन पर अल्लाह का आशीर्वाद और शांति हो) की पवित्र और नूरानी दाढ़ी के सीने तक होने के इनकार का यही कारण लिखा है कि यदि ऐसा होता तो पवित्र दाढ़ी लंबी होती, जबकि उसका छोटा (कसीर) होना सिद्ध है। इस अनुमान पर, अमीरुल मोमिनीन अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) की मुबारक दाढ़ी के बारे में वह शब्द कि "उसने उनके सीने को भर दिया था" को उसके प्रत्यक्ष अर्थ पर ही लिया जाना चाहिए। मैं कहता हूँ: और सफलता अल्लाह की तौफीक से है। हसनैन (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) का यह कथन शायद जिहाद के विचार से हो सकता है, क्योंकि दुश्मन की आँखों में अधिक बाल अधिक भय पैदा करते हैं। इसलिए मुजाहिदीन को मूँछें बढ़ाने की अनुमति दी गई थी, हालाँकि दूसरों के लिए सर्वसम्मति से यह मकरूह (नापसंद) है।

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
जैसा कि इस पर कुछ श्रेष्ठ सहाबा से संबंधित बातों को लागू किया गया है, जैसे अमीरुल मोमिनीन उस्मान अल-गनी और हमारे स्वामी इमाम अल-हसन अल-मुजतबा (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) का बालों को काला रंगना, जिहाद में शामिल न होने वालों के लिए इसके निषेध की सही हदीस के बावजूद।	जैसा कि इसी पर महमूल (व्याख्यायित) किया गया जो कुछ सहाबा किराम से सिद्ध है, जैसे अमीरुल मोमिनीन सैयदना हज़रत उस्मान गनी (रज़ियल्लाहु अन्हु) और सैयदना हसन मुज्तबा (रज़ियल्लाहु अन्हु) बालों को काला खज़ाब (रंग) लगाया करते थे, जबकि गैर-मुजाहिदीन के लिए सही हदीस से इसकी हुरमत (मनाही) सिद्ध है। (त)

"दाढ़ियां बढ़ाओ" के पवित्र आदेश की व्यापकता को देखते हुए, उनका इज्तिहाद (स्वतंत्र निर्णय) इसी ओर गया जैसा कि हसन बसरी आदि का मत था। तो ये अवशेष (आसार) हमें उस बात से हटने का कारण नहीं बन सकते जो हमारे महान इमामों के निकट सुन्नत सिद्ध है। और वास्तविकता यह है कि हमारे लिए अपने मज़हब (पंथ) का पालन करना अनिवार्य है। मुजतहिद इमाम दलीलों पर गौर कर चुके हैं। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है और उसका ज्ञान, उसकी महिमा

बुलंद हो, सबसे पूर्ण और सबसे हिकमत वाला है। (और अल्लाह तआला पवित्र और श्रेष्ठ है और अच्छी तरह जानता है और उस महानता और शान वाले का ज्ञान पूर्ण और दृढ़ है। त)

---

1. तहज़ीब अल-अस्मा वल-लुगात, अमीरुल मोमिनीन अली (करम अल्लाहु वजहहु) की जीवनी, पृष्ठ 229, दार अल-कुतुब अल-इल्मिय्या, बेरूत, 1/328।
2. सहीह अल-बुखारी, किताबुल लिबास, बाब: दाढ़ियां छोड़ना, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/875।

पृष्ठ 592/692

ہاں تہذیب الاسماء امام نووی سے اتنا منقول کانت کثۃ طویلۃ ۱ حضرت مولٰی کی ریش مبارک گھنی دراز تھی اس سے ظاہر قبضہ پر دلالت ہے کہ قبضہ تو اصل مقدار لحیہ شرعیہ ہے جس سے کمی جائز نہیں تو اتنی مقدار سے جب تک زائد نہ ہو طویل نہ کہیں گے۔ ولہذا علامہ خفاجی نے ریش اطہر انور حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے تابسینہ ہونے کے انکار کی یہی وجہ لکھی کہ ایسا ہوتا تو ریش اقدس طویل ہوتی حالانکہ اس کا قصیر ہونا ثابت ہوا ہے اس تقدیر پر ریش مبارک امیر المومنین علی رضی اللہ تعالٰی عنہ میں وہ لفظ کہ پرمی کرد سینہ اور (ان کے سینے کو بھر دیتی تھی ۔ت) اپنے معنی ظاہر پر محمول رہنا چاہئے اقول: وباللہ التوفیق (میں اللہ کی توفیق سے کے ساتھ کہتا ہوں ۔ت) حضرات حسنین رضی اللہ تعالٰی عنہما کا یہ قول شاید بخیال جہاد ہو کہ بسیاری مو چشم عدو میں مورث زیادت ہیبت ہے ولہذا مجاہدین کو لبیں بڑھانے کی اجازت ہوئی حالانکہ اوروں کو بالاتفاق مکروہ۔

عربی عبارت

كما على ذلك حمل ما عن بعض الصحابة الكرام كامير المومنين عثمن الغنى و سيدنا الامام الحسن المجتبى رضى الله تعالى عنهما من الاختضاب بالسواد مع صحة الحديث بتحريم لغير اهل الجهاد۔

اردو ترجمہ

جیسا کہ اسی پر محمول کیا گیا جو بعض صحابہ کرام سے ثابت ہوا ہے جیسے امیر المومنین سیدنا حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالٰی عنہ اور سیدنا حسن مجتبٰی رضی اللہ تعالٰی عنہ بالوں کو سیاہ خضاب لگایا کرتے تھے حالانکہ غیر مجاہدین کے لئے حدیث صحیح سے اس کی حرمت ثابت ہے۔(ت)

بنظر اطلاق ارشاد اقدس اعفوا اللحی ۲ (داڑھیاں بڑھاؤ ۔ت) ان کا اجتہاد اس طرف مودی ہوا کما ذھب الیہ الحسن البصری وغیرہ (جیسا کہ حسن بصری وغیرہ اس طرف گئے ہیں ۔ت) تو یہ آثار ہمیں اس امر سے عدول پر باعث نہیں ہو سکتے جو ہمارے ائمہ کرام کے نزدیک سنت ثابت ہو اور حقیقت امر یہ کہ ہم پر اتباع مذہب لازم۔ دلائل میں نظر ائمہ مجتہدین فرما چکے واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم (اور اللہ تعالٰی پاک وبرتر ہے اور خوب جانتا ہے اور اس عظمت و شان والے کا علم کامل اور پختہ ہے۔ت)

---

۱ تھذیب الاسماء واللغات ترجمہ امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ ۲۲۹ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱ / ۳۲۸ ۲ صحیح البخاری کتاب اللباس باب اعفاء اللحی قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۸۷۵

Fatawa Razawiyya Volume 22

Problem 209: From Gilgit Cantonment, Jutial, sent by Syed Muhammad Ali Sahib. Shaban 1312 AH. Respected and honorable Maulvi Sahib, peace be upon you. After formal greetings, I request that you kindly provide an answer to this very soon, because letters take a long time to reach here due to snow; a period of two months should be allowed for the reply. At this moment, I could think of no one but you. I hope you will answer this question as most people here are unaware. That is all. Is it permissible or impermissible to perform the Sunnah (circumcision) on a person who accepts Islam at around thirty years of age? Only more greetings. State and be rewarded.

The Answer: If he has the strength to endure circumcision, it must be done. It is mentioned in the Hadith that a person came to the presence of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) and was honored with Islam. The radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Shed from yourself the hair of disbelief, then get circumcised." Reported by Imam Ahmad[1] and Abu Dawood from Uthaim bin Kulaib Al-Hadrami Al-Juhani, from his father, from his grandfather (may Allah be pleased with him). (Remove the hair from the time of disbelief, then perform your circumcision. This has been narrated by Imam Ahmad and Imam Abu Dawood from Uthaim bin Kulaib Al-Hadrami Al-Juhani, who narrated it from his father, and his father from his grandfather. - T)

Yes, if he can do it himself, he should do it with his own hand. Or if there is a woman who can perform this task, then if possible, marry him to her so she can perform the circumcision; afterwards, he can choose to keep her or leave her. Or if a religiously knowledgeable female slave is available, she should be purchased. And if none of these three options are possible, then a barber may perform the circumcision, for seeing the private parts for such a necessity is not forbidden. It is stated in Durr al-Mukhtar: "The physician looks at the site of the disease at the time of necessity, to the extent of necessity." The doctor [looks at] the site of the illness. Note: Also see this issue in Fatawa-e-Africa.

[1] Sunan Abi Dawood, Book of Purification, Chapter: A man accepts Islam and is ordered to bathe, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/52; Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Abi Kulaib (may Allah be pleased with him), Al-Maktab Al-Islami, Beirut, 3/415.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

मसला 209: गिलगित छावनी, जुटियाल से, सैयद मुहम्मद अली साहिब द्वारा भेजा गया। शाबान 1312 हिजरी। माननीय मौलवी साहिब, आपको सलाम। औपचारिक अभिवादन के बाद, मेरा अनुरोध है कि कृपया इस प्रश्न का उत्तर शीघ्र प्रदान करें, क्योंकि बर्फबारी के कारण यहाँ पत्र पहुँचने में बहुत समय लगता है; उत्तर के लिए दो महीने का समय दिया जाना चाहिए। इस समय मुझे आपके सिवा किसी और की याद नहीं आई। मुझे उम्मीद है कि आप इस सवाल का जवाब देंगे क्योंकि यहाँ के अधिकांश लोग इससे अनभिज्ञ हैं। बस इतना ही। एक व्यक्ति जो लगभग तीस साल की उम्र में इस्लाम स्वीकार करता है, उसकी सुन्नत (खतना) कराना जायज़ है या नाजायज़? अधिक अभिवादन। बताएं और पुण्य प्राप्त करें।

जवाब: यदि उसमें खतना सहने की शक्ति हो, तो अवश्य किया जाए। हदीस में है कि एक व्यक्ति हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की खिदमत में हाज़िर हुए और इस्लाम से सम्मानित हुए। हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "अपने शरीर से कुफ्र के बाल उतारो, फिर खतना कराओ।" (इसे इमाम अहमद[1] और अबू दाऊद ने उथैम बिन कुलैब अल-हद्रमी अल-जुहनी से, उन्होंने अपने पिता से, और उनके पिता ने उनके दादा से रिवायत किया है।) कुफ्र के ज़माने के बाल उतारो और फिर अपना खतना करो। (इमाम अहमद और इमाम अबू दाऊद ने इसे उथैम बिन कुलैब अल-हद्रमी अल-जुहनी से रिवायत किया है, जिन्होंने अपने पिता से और उन्होंने अपने दादा से रिवायत किया है। - त)

हाँ, अगर वह खुद कर सकता है तो अपने हाथ से कर ले, या कोई महिला जो यह काम कर सकती हो, यदि संभव हो तो उससे उसका निकाह करा दिया जाए ताकि वह खतना कर दे; उसके बाद वह चाहे तो उसे रखे या छोड़ दे। या यदि कोई शरई तौर पर जानकार दासी उपलब्ध हो, तो उसे खरीदा जाए। और यदि ये तीनों स्थितियाँ संभव न हों, तो नाई खतना कर दे क्योंकि ऐसी ज़रूरत के लिए अंग (सतर) देखना मना नहीं है। दुर्रे मुख्तार में है: "हकीम/डॉक्टर ज़रूरत के समय बीमारी की जगह को ज़रूरत की हद तक देखता है।" डॉक्टर बीमारी की जगह [को देखता है]। नोट: फ़तावा-ए-अफ़्रीका में भी यह मसला देखें।

[1] सुनन अबी दाऊद, किताबत तहारत, बाब: एक आदमी इस्लाम लाता है और उसे नहाने का हुक्म दिया जाता है, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 1/52; मसनद अहमद बिन हंबल, हदीस अबी कुलैब (रज़ियल्लाहु अन्हु), अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरुत, 3/415।

पेज 593 / 692

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

مسئلہ ۲۰۹: از گلگت چھاؤنی جوٹئال مرسلہ سید محمد علی صاحب شعبان ۱۳۱۲ھ جناب مولوی صاحب مخدوم مکرم و سلامت۔ بعد آداب تسلیمات کے گزارش یہ ہے کہ براہ مہربانی اس کا جواب بہت جلد مرحمت فرمائے گا کیونکہ اس جگہ پر خط عرصہ سے پہنچتا ہے بوجہ برف کے جواب کے واسطے عرصہ دو ماہ کا ہونا چاہئے۔ بندہ کو اس وقت سوا آپ کے اور کوئی یاد نہیں آیا امیدوار ہوں کہ اکثر یہاں کے لوگ ناواقف ہیں اس سوال کا جواب دیجئے گا۔ فقط جو شخص کہ قریب تیس برس کی عمر میں اسلام قبول کرے اس کی سنت کرانا جائز ہے یا نا جائز؟ فقط زیادہ تسلیم۔ بینوا توجروا۔

الجواب: اگر ختنہ کی طاقت رکھتا ہو تو ضرور کیا جائے۔ حدیث میں ہے کہ ایک صاحب خدمت اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں حاضر ہو کر مشرف باسلام ہوئے حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: الق عنک شعر الکفر ثم اختتن۔ رواہ الامام احمد ۱ و ابوداؤد عن عثیم بن کلیب الحضرمی الجھنی عن ابیہ عن جدہ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ زمانہ کفر کے بال اتار پھر اپنا ختنہ کر (اس کو امام احمد اور امام ابو داؤد نے عثیم بن کلیب حضرمی جہنی سے اس نے اپنے باپ سے اور اس نے اپنے دادا سے روایت کی ہے۔ ت)

ہاں اگر خود کر سکتا ہو تو آپ اپنے ہاتھ سے کرلے یا کوئی عورت جو اس کام کو کر سکتی ہو ممکن ہو تو اس سے نکاح کرادیا جائے وہ ختنہ کردے، اس کے بعد چاہے تو اسے چھوڑ دے یا کوئی کنیز شرعی واقف ہو تو وہ خریدی جائے۔ اور اگر یہ تینوں صورتیں نہ ہو سکیں تو حجام ختنہ کر دے عہ کہ ایسی ضرورت کے لئے ستر دیکھنا منع نہیں۔ در مختار میں ہے: ینظر الطبیب

الی موضع مرضھا بوقت ضرورت بقدر ضرورت طبیب جائے مرض عہ: فتاویٰ افریقہ بھی یہ مسئلہ دیکھیں۔

۱ سنن ابی داؤد کتاب الطھارۃ باب الرجل یسلم فیؤمر بالغسل آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۵۲، مسند احمد بن حنبل حدیث ابی کلیب رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۴۱۵

Fatawa Razawiyya Volume 22

"Necessity is estimated according to its degree, as necessities are limited by their extent. Similarly, looking (at private parts) by a midwife or for circumcision is permissible (only to the extent of necessity)."[1] He can see (even if it is a private area). And the extent of necessity will be determined solely by estimation. The same applies to the midwife and the one performing the circumcision. (T)

In Radd al-Muhtar, it is stated: "His statement: 'and circumcision', this is how it was decisively stated in al-Hidayah, al-Khaniyah, and others, because circumcision is a Sunnah for men among the natural practices (fitrah) that cannot be abandoned."[2] End summary. The author's statement "and circumcision" is similarly affirmed in al-Hidayah, al-Khaniyah, and other books with certainty because circumcision is a Sunnah for men and is among those natural acts which it is not appropriate to abandon. End summary. (T)

In Durr al-Mukhtar, it is stated: "It was said regarding the circumcision of an adult: if he can circumcise himself, he should do so; otherwise, it should not be done unless marriage or the purchase of a female slave is possible (to assist). However, the apparent view regarding an adult is that he should be circumcised."[3] It has been said regarding the circumcision of an older man that if he can perform his own circumcision, he should do so, otherwise it shouldn't be done at all; yes, if it is possible for him to marry or buy a slave girl, he should have them perform the circumcision, and the apparent view is that a mature man should also be circumcised. (T)

In Radd al-Muhtar, it is stated: "Circumcision is mentioned absolutely, encompassing both the adult and the minor; this is how it was stated in al-Nihayah as we have previously mentioned, and the commentators have upheld it. The apparent view is its preference, which is why the detail was expressed here with 'it was said' (qila)."[4] Circumcision has been mentioned absolutely without any restriction, therefore it includes both adults and children as we have explained earlier, and the commentators have maintained this position, so apparently this is the preferred view, which is why the detail has been expressed here with the word "qila" (it was said). (T)

[1] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Bab al-Nazar wa al-Mass, Matba' Mujtabai Delhi, 2/242 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Bab al-Nazar wa al-Mass, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/237 [3] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa

al-Ibahah, Bab al-Istibra, Matba' Mujtabai Delhi, 2/244 [4] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Bab al-Istibra, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/225

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

"ज़रूरत के अनुसार, क्योंकि ज़रूरतें अपनी मात्रा के अनुसार मापी जाती हैं। इसी प्रकार दाई और खतना करने वाले का मामला (निजी अंगों को देखने का) भी है।"[1] (चाहे वह पर्दा वाली जगह हो) देख सकता है। और ज़रूरत की मात्रा केवल अंदाज़े से तय होगी। दाई और खतना करने वाले के मामले में भी यही नियम है। (त)

रद्द-उल-मुहतार में है: "लेखक का कथन: 'और खतना', इसी प्रकार अल-हिदाया, अल-ख़ानिया और अन्य पुस्तकों में इसे निश्चित रूप से स्पष्ट किया गया है क्योंकि खतना पुरुषों के लिए फ़ितरत (प्राकृतिक व्यवहार) के कार्यों में से एक सुन्नत है जिसे छोड़ा नहीं जा सकता।"[2] संक्षेप। लेखक का कथन "और खतना" इसी तरह हिदाया, ख़ानिया और अन्य किताबों में यकीन के साथ बयान किया गया है क्योंकि पुरुषों के लिए खतना सुन्नत है और उन फ़ितरी कामों में से है जिन्हें छोड़ना उचित नहीं है। संक्षेप। (त)

दुर्रे-मुख्तार में है: "एक वयस्क के खतने के बारे में कहा गया है: यदि वह स्वयं अपना खतना कर सके तो उसे करना चाहिए; अन्यथा नहीं किया जाना चाहिए जब तक कि निकाह या दासी खरीदना संभव न हो (मदद के लिए)। और ज़ाहिर बात यह है कि वयस्क का भी खतना किया जाना चाहिए।"[3] बड़ी उम्र के व्यक्ति के खतने के बारे में कहा गया है कि यदि वह स्वयं अपना खतना कर सके तो स्वयं करे वरना किया ही न जाए, हाँ यदि उसके लिए निकाह करना या दासी खरीदना संभव हो तो उनसे खतना कराए और ज़ाहिर यही है कि बालिग आदमी का भी खतना किया जाए। (त)

रद्द-उल-मुहतार में है: "खतना मुतलक़ (निरपेक्ष) है जो बड़े और छोटे दोनों को शामिल करता है; इसी तरह इसे अल-निहाया में बिना किसी शर्त के बयान किया गया है जैसा कि हमने पहले उल्लेख किया है और टीकाकारों ने इसे स्वीकार किया है। ज़ाहिर तौर पर यही पसंदीदा विचार है, इसीलिए यहाँ विस्तार को 'क़ील' (कहा गया) शब्द के साथ व्यक्त किया गया है।"[4] खतना करना बिना किसी शर्त के मुतलक़ ज़िक्र किया गया है, इसलिए यह बड़े और छोटे दोनों को शामिल करता है जैसा कि हमने पहले बयान किया है और टीकाकारों ने इसे बरकरार रखा है, अतः ज़ाहिर तौर पर यही राजह (पसंदीदा) है, इसीलिए यहाँ लफ़्ज़ 'क़ील' से विस्तार को व्यक्त किया गया है। (त)

[1] दुर्रे-मुख्तार, किताबुल हज़र वल इबाहत, बाबुल नज़र वल मस, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/242 [2] रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़र वल इबाहत, बाबुल नज़र वल मस, दार इहयाउत तुरासुल अरबी

बेरुत, 5/237 [3] दुर्रे-मुख्तार, किताबुल हज़र वल इबाहत, बाबुल इस्तिबरा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/244 [4] रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़र वल इबाहत, बाबुल इस्तिबरा, दार इहयाउत तुरासुल अरबी बेरुत, 5/225

بقدر الضرورة اذ الضرورات تتقدر بقدرها و کذا نظر قابلة و ختان[1]۔ (خواہ وہ جائے پردہ ہو) کو دیکھ سکتا ہے۔ اور قدر ضرورت محض اندازے سے ہو گی۔ اسی طرح دایہ اور ختنہ کرنے والے کا معاملہ ہے۔(ت)

ردالمحتار میں ہے: قوله و ختان کذا جزم به فی الهدایة والخانیة وغیرهما لان الختان سنة للرجال من جملة الفطرة لا یمکن ترکها[2] اھ ملخصاً۔ مصنف کا ارشاد ہے و ختان اسی طرح ہدایہ اور خانیہ اور دیگر کتب میں اس پر یقین ظاہر کیا گیا ہے کیونکہ مردوں کے لئے ختنہ سنت ہے اور ان فطری کاموں میں سے ہے کہ جس کا چھوڑنا مناسب نہیں اھ ملخصاً (ت)

در مختار میں ہے: وقیل في ختان الکبیر اذا امکنه ان یختن نفسه فعل والا لم یفعل الا ان یمکنه النکاح او شراء الجاریة و الظاهر في الکبیر انه یختن[3] ۔ بڑی عمر کے آدمی کے ختنے کے بارے میں کہا گیا ہے کہ اگر وہ خود اپنا ختنہ کر سکے تو خود کرے ورنہ کیا ہی نہ جائے، ہاں اگر اس کے لئے نکاح کرنا یا لونڈی خریدنا ممکن ہو تو ان سے ختنہ کرائے اور ظاہر یہ ہے کہ بالغ آدمی کا بھی ختنہ کیا جائے۔(ت)

ردالمحتار میں ہے: الختان مطلق یشمل ختان الکبیر والصغیر هکذا اطلقه فی النهایة کما قدمناه واقره الشراح والظاهر ترجیحه ولذا عبر هنا عن التفصیل بقیل[4] ۔ ختنہ کرنا مطلق بلا قید ذکر کیا ہے لہذا یہ بڑے اور چھوٹے دونوں کو شامل جیسا کہ ہم نے پہلے بیان کیا ہے اور شارحین نے اس کو برقرار رکھا ہے لہذا بظاہر یہی راجح ہے اس لئے یہاں لفظ قیل سے تفصیل کی تعبیر فرمائی گئی ہے۔(ت)

[1]درمختار کتاب الحظر والاباحۃ باب النظر والمس مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۲ [2]رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ باب النظر والمس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۳۷ [3]درمختار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۴ [4]رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۵

Fatawa Rizvia Volume 22

In Al-Hindiyyah, it is stated: Imam al-Karkhi mentioned in al-Jami' al-Saghir that the circumcision of an adult man should be performed by a barber. This is also mentioned in al-Fatawa al-'Attabiyyah. (T)

In Al-Khulasah, it is stated: If a very old person accepts Islam and, due to weakness and frailty, cannot undergo or endure circumcision, then a few insightful individuals should be consulted. If they advise that the person truly lacks the strength for circumcision, he should be left uncircumcised, and the procedure should not be performed on him, etc. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 210 to 212: From Gwalior, Postal Department, sent by Maulvi Nur al-Din Ahmad Sahib, 3 Dhu al-Qi'dah 1312 AH. Venerable master and benefactor, after offering my respects, I request answers to the following questions: (1) It is known that a beard should be grown up to a handful, but what are its limits? That is, are all the hairs on the face, even if they reach up to the eyes, considered part of the beard, or where is the limit? And to what extent is caution appropriate in trimming the cheek line? (2) Beneath the lower lip, leaving a small amount of hair in the center and shaving the sides, as in this fashion—is such shaving permissible, or should nothing be shaved even if the entire area below the lower lip is covered with hair and no space is left except the mouth? (3) Keeping head hair up to the ears or shoulders, or shaving the entire head, is known. However, is it permissible to keep very short hair, equivalent to three or four haircuts' worth, as is common today, and then tidying them at the nape and cleaning the neck? With more respects.

---

1. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Karahiyah, Chapter Nine, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/357
2. Khulasat al-Fatawa, Chapter Two, Maktaba Habibiyah Quetta, 4/340

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

हिन्दिया में है: इमाम कर्ख़ी ने जामिअ सगीर में फ़रमाया कि बालिग आदमी का ख़तना हज्जाम (नाई) वाला करे। इसी तरह फ़तावा अताबिया में ज़िक्र है। (त)

खुलासा में है: बहुत बूढ़ा व्यक्ति अगर इस्लाम क़बूल करे और कमज़ोरी की वजह से ख़तना न करा सके या न करा सके तो कुछ समझदार लोगों से राय ली जाए। अगर वे कहें कि वाक़ई इस व्यक्ति में ख़तना कराने की ताक़त नहीं है, तो उसे बिना ख़तना के ही रहने दिया जाए और उसका ख़तना न किया जाए आदि। और अल्लाह तआला सब कुछ जानता है। (त)

मसला 210 से 212: ग्वालियर डाक विभाग से, मौलवी नूरुद्दीन अहमद साहब द्वारा भेजा गया, 3 ज़िल-कादा 1312 हिजरी। माननीय स्वामी जी, आदाब के बाद अर्ज़ है कि निम्नलिखित सवालों के जवाब इनायत फ़रमाएं (1) दाढ़ी को एक मुट्ठी तक बढ़ाना तो मालूम है, लेकिन इसकी सीमाएं कहां तक हैं? यानी चेहरे पर सारे बाल चाहे आँखों तक क्यों न हों, क्या वे दाढ़ी में शामिल हैं या कहाँ तक? और ख़त (गालों की रेखा) बनवाने में कहाँ तक सावधानी उचित है? (2) निचले होंठ के नीचे बीच में थोड़े बाल छोड़कर इधर-उधर मूंडना जैसा कि इस शक्ल में है, क्या ऐसा करना सही है? या कुछ भी न मूंडा जाए चाहे निचले होंठ के नीचे सब जगह बाल ही बाल हों और सिवाय मुँह के कोई जगह न बची हो। (3) सिर के बाल कानों या कन्धों तक छोड़ना या पूरे सिर की हजामत कराना तो मालूम है, लेकिन तीन-चार हजामत के बराबर छोटे-छोटे बाल रखना जैसा कि आज कल आम है और फिर गर्दन पर से उन्हें ठीक करना और गर्दन की सफ़ाई करना कहाँ तक जायज़ है? ज़्यादा नियाज़।

---

1. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय नौ, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/357
2. खुलासा अल-फ़तावा, अध्याय दो, मक़्तबा हबीबिया क्वेटा, 4/340

पृष्ठ 595 / 692

ہندیہ میں ہے: ذکر الکرخی فی الجامع الصغیر ویختنہ الحجام کذا فی الفتاوی العتابیۃ 1 ۔ امام کرخی نے جامع صغیر میں فرمایا کہ بالغ آدمی کا ختنہ حجام والا کرے۔ یونہی فتاوی عتابیہ میں مذکور ہے۔(ت)

خلاصہ میں ہے: الشیخ الضعیف اذا اسلم ولا یطیق الختن ان قال اھل البصر لایطیق یترک 2 الخ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ بہت بوڑھا شخص اگر اسلام قبول کرے اور بوجہ ضعف و کمزوری ختنہ نہ کر سکے یا نہ کرا سکے تو چند اہل بصیرت حضرات سے رائے لی جائے اگر وہ کہیں کہ واقعی یہ شخص ختنہ کی طاقت نہیں رکھتا تو اسے بلاختنہ ہی رہنے دیا جائے اور اس کا ختنہ نہ کیا جائے الخ۔ اور اللہ تعالٰی سب کچھ جانتا ہے۔(ت)

مسئلہ ۲۱۰ تا ۲۱۲: از گوالیار محکمہ ڈاک مرسلہ مولوی نور الدین احمد صاحب ۳ ذی القعدہ ۱۳۱۲ھ مخدوم متاع و نیاز مندانہ، آداب نیاز کے بعد عرض پرداز مسائل ذیل کے جواب عنایت فرمائے جائیں: (۱) داڑھی کا ارسال تا بہ یکمشت تو معلوم ہے مگر اس کے حدود کہاں تک ہیں یعنی چہرہ پر کل بال خواہ آنکھوں تک کیوں نہ ہوں داخل ریش ہیں یا کہاں تک اور خط بنوانے میں کہاں تک احتیاط مناسب ہے؟ (۲) نیچے کے ہونٹ کے نیچے جو وسط میں ذرا سے بال چھوڑ کر ادھر ادھر منڈاتے ہیں جیسے اس شکل میں اس کا منڈانا درست ہے یا کچھ نہ منڈائے خواہ لب زیریں کے نیچے سب بال ہی بال ہوں اور سوا منہ کے کوئی جگہ نہ بچی ہو۔ (۳) بال سر کے چھوڑنا تابگوش خواہ دوش تک یا سارے سر کے حجامت کرانا تو معلوم ہے لیکن چھوٹے چھوٹے بال بقدر تین چار حجامتوں کے رکھنا جیسا کہ آج کل شائع ہے اور پھر گردن پر سے ان کی درستی گردن کی صفائی یہ کہاں تک جائز ہے؟ زیادہ نیاز۔

1 فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۵۷ 2 خلاصۃ الفتاوی

الفصل الثانی مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۴ / ۳۴۰

Fatawa Razawiya, Volume 22

The Answer:

Answer to the first question: The beard grows from below the sideburns on the temples, jaws, and chin, and laterally its upper part is between the ears and the cheeks. Just as some people have fine hair on their ears, those are excluded from the beard. Similarly, the thin hair that grows on the cheeks of some people, occasionally up to the eyes, is also not included in the beard. These hairs are naturally distinct from the beard hair. The continuous path of the beard, which goes from below the sideburns in a conical shape towards the chin, is separate from these hairs. They do not have the growth power like beard hair; there is no harm in cleaning them. In fact, sometimes leaving them to grow causes disfigurement of one's appearance and ugliness, which is not at all liked in Sharia. It is stated in 'Gharaib':

- [Arabic]: Kan ibn Umar (radiyallahu 'anhuma) yaqulu lil-hallaqi balligh al-adhmayni fa-innahu munthaha al-lihyati ya'ni haddaha wa-li-dhalika summiyat lihyatan li-anna haddaha al-lahyu.
- [Urdu Translation]: Hadrat Abdullah ibn Umar (may Allah be pleased with them both) used to tell the barber: "Reach the two bones, for they are the extremity of the beard," meaning its boundary. That is why the beard is called 'Lihya' because its boundaries are up to the jaw (Al-Lahi). (T)

In 'Umda al-Qari Sharh Sahih Bukhari', Chapter on Clipping Nails, Allama Ibn Hajar Haytami's definition, "A name for what grows on the cheeks and chin" (Beard is actually the name of those hairs that grow on the two cheeks and the chin. T), was found ambiguous, and an objection was raised:

- [Arabic]: Qultu 'ala al-khaddayni laysa bi-shay'in wa-law qala 'ala al-aridayni lakana sawaban.
- [Urdu Translation]: That is, I (the author of Umdat al-Qari) say, that to say 'on the two cheeks' (ala al-khaddayn) is not correct. However, if he had said 'on the two side-cheeks' (ala al-aridayn), it would have been correct. (T)

It is stated in 'Fatawa Alamgiri':

- [Arabic]: La ba'sa bi-akhdhi al-hajibayni wa sha'ri wajhihi.
- [Urdu Translation]: There is no harm in trimming the eyebrows and facial hair.

1. Gharaib
2. Umda al-Qari Sharh Bukhari, Kitab al-Libas, Chapter on Clipping Nails, Muhammad Amin, Beirut, 22/46.

फतावा रज़विया, जिल्द 22

उत्तर:

पहले सवाल का जवाब: दाढ़ी कलमों के नीचे कनपटियों, जबड़ों और ठोड़ी पर जमती है और चौड़ाई में इसका ऊपरी हिस्सा कानों और गालों के बीच होता है। जिस तरह कुछ लोगों के कानों पर रोंगटे होते हैं, वे दाढ़ी से बाहर हैं। इसी तरह गालों पर जो हल्के बाल किसी के कम और किसी के आँखों तक निकल आते हैं, वे भी दाढ़ी में शामिल नहीं हैं। ये बाल प्राकृतिक रूप से दाढ़ी के बालों से अलग और विशिष्ट होते हैं। दाढ़ी का वह निरंतर रास्ता जो कलमों के नीचे से एक शंकाकार (conical) आकार में ठोड़ी की ओर जाता है, ये बाल उस रास्ते से अलग होते हैं। इनमें दाढ़ी के बालों की तरह बढ़ने की शक्ति नहीं होती; उन्हें साफ़ करने में कोई हर्ज नहीं है, बल्कि कभी-कभी उन्हें बढ़ाना रूप बिगड़ने और बदसूरती का कारण बनता है, जो शरीयत में बिल्कुल भी पसंद नहीं है। 'ग़राइब' में है:

- [अरबी]: कान इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) यकूलु लिल-हल्लाकि बल्लिग़ अल-अज़मइनी फ-इन्नहु मुंतहा अल-लिह्याति यअनी हद्दहा व-लि-ज़ालिका सुम्मियत लिह्यतन लि-अन्ना हद्दहा अल-लह्युा।
- [उर्दू अनुवाद]: हज़रत अब्दुल्ला इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) हज्जाम से कहा करते थे कि दो हड्डियों तक पहुँचो, क्योंकि वे दोनों दाढ़ी की सीमाएँ यानी आखिरी हिस्सा हैं। इसीलिए दाढ़ी को "लिह्या" कहा गया है क्योंकि इसकी सीमाएँ जबड़े (अल-लह्या) तक हैं। (त)

'उमदतु अल-कारी शरह सहीह बुखारी', नाखूनों को काटने के अध्याय में, अल्लामा इब्न हजर हैतमी की परिभाषा "गालों और ठोड़ी पर उगने वाले बालों का नाम" (दाढ़ी असल में उन बालों का नाम है जो दोनों गालों और ठोड़ी पर उगते हैं। त) को संदिग्ध पाकर उस पर आपत्ति जताई गई:

- [अरबी]: कुलतु अ़लल खदैनि लैसा बि-शैइन व-लौ काला अ़लल आ़रिज़ैनि लकाना सवाबन।
- [उर्दू अनुवाद]: यानी मैं (उमदतुल कारी का लेखक) कहता हूँ, कि 'अ़लल खदैन' (दोनों गालों पर) कहना सही नहीं है, अलबत्ता 'अ़लल आ़रिज़ैन' (दोनों गालों के किनारे) कहते तो ठीक होता। (त)

फतावा आलमगीरी में है:

- [अरबी]: ला बासा बि-अखज़िल हाजिबैनि व शअरि वज्हिही।
- [उर्दू अनुवाद]: भौंहों और चेहरे के बालों को काटने में [कोई हर्ज नहीं]।

---

1. ग़राइब
2. उमदतु अल-कारी शरह बुखारी, किताबुल लिबास, बाब तकलीमुल अज़फ़ार, मुहम्मद अमीन, बेरूत, 22/46।

पृष्ठ 692 का 596

الجواب:

جواب سوال اول: داڑھی قلموں کے نیچے سے کنپٹیوں، جبڑوں، ٹھوڑی پر جمتی ہے اور عرضاً اس کا بالائی حصہ کانوں اور گالوں کے بیچ میں ہوتا ہے جس طرح بعض لوگوں کے کانوں پر رونگٹے ہوتے ہیں وہ داڑھی سے خارج ہیں، یوں ہی گالوں پر جو خفیف بال کسی کے کم کسی کے آنکھوں تک نکلتے ہیں وہ بھی داڑھی میں داخل نہیں یہ بال قدرتی طور پر موئے ریش سے جدا ممتاز ہوتے ہیں اس کا مسلسل راستہ جو قلموں کے نیچے سے ایک مخروطی شکل پر جانب ذقن جاتا ہے یہ بال اس راہ سے جدا ہوتے ہیں نہ ان میں موئے محاسن کے مثل قوت نامیہ ان کے صاف کرنے میں کوئی حرج نہیں بلکہ بسا اوقات ان کی پرورش باعث تشویہ خلق و تقبیح صورت ہوتی ہے جو شرعا ہرگز پسندیدہ نہیں، غرائب میں ہے:

- کان ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنھما یقول للحلاق بلغ العظمین فانھما منتھی اللحیۃ یعنی حدھا ولذلك سمیت لحیۃ لان حدھا اللحی۔
- حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما حجام سے فرمایا کرتے تھے کہ دو ہڈیوں تک پہنچ جا، کیونکہ وہ دونوں داڑھی کی حدود یعنی آخری حصہ ہیں اسی لئے داڑھی کو "لحیہ" کہا گیا ہے کیونکہ اس کی حدود جبڑے (اللحی) تک ہیں۔ ت)

عمدۃ القاری شرح صحیح بخاری باب تقلیم الاظفار میں تعریف علامہ ابن حجر ھیتمی اسم لما نبت علی الخدین والذقن (داڑھی دراصل ان بالوں کا نام ہے جو دو رخساروں اور ٹھوڑی پر اگتے ہیں۔ ت) کو موہوم پا کر اس پر اعتراض فرمایا:

- قلت علی الخدین لیس بشیئ ولو قال علی العارضین لکان صوابا اھ
- یعنی میں ابن حجر کہتا ہوں، کہ علی الخدین (دونوں رخساروں پر) کہنا ٹھیک نہیں البتہ علی العارضین (دونوں گالوں پر) کہتے تو ٹھیک ہوتا اھ (ت)

فتاوٰی عالمگیری میں ہے:

- لا بأس باخذ الحاجبین و شعر وجھه
- دو ابروؤں اور چہرے کے بالوں کو کاٹنے میں [کوئی حرج نہیں]

---

1. غرائب
2. عمدۃ القاری شرح بخاری کتاب اللباس باب تقلیم الاظفار محمد امین ج بیروت ۴۶/۲۲

Fatawa Razawiyyah (Volume 22)

(Arabic): As long as it does not resemble effeminates, as mentioned in Al-Yanabi', and Allah Almighty knows best.

(Urdu): There is no harm provided that resemblance to hermaphrodites is not created, as it is in Al-Yanabi'. And Allah Almighty knows best. (T)

Answer to the second question: These hairs are clearly part of the sequence of the beard, as they are in no way distinguishable from it, so there is no sound reason to consider them separate from the beard. The small amount of hair left in the middle, which is called 'Anfaqah' in Arabic and 'Pachi' in Hindi, is part of the beard, as stated by Imam al-Ayni and quoted from him in Al-Sirah al-Shamiyyah. (As Imam Badruddin al-Ayni clarified it and it was quoted from him in Sirat Shamiyyah. T) Therefore, it was narrated from the Leader of the Believers Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) that he would reject the testimony of anyone who shaved them, as mentioned by the Shaykh, the scholar of Hadith, in Madarij al-Nubuwwah. (As Shaykh Abdul Haq Muhaddith Dehlavi mentioned in Madarij al-Nubuwwah. T) So, how can these hairs on both sides in the middle, called 'Fanikayn' in Arabic and 'Kothey' in Hindi, be excluded from the beard? In the chapter on the beard, the command of the Radiant Leader, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) is 'Let the beards grow' and 'Keep the beards full'. Therefore, shaving any part of it is not permissible. Certainly, scholars have clarified that plucking the 'Kothas' (Fanikayn) is an innovation (bid'ah). The Leader of the Believers Umar ibn Abdul Aziz (may Allah be pleased with him) rejected the testimony of such a person. It is stated in Al-Ghara'ib:

(Arabic): Plucking the 'Fanikayn' is an innovation, and they are the two sides of the 'Anfaqah', which is the hair of the lower lip. A man testified before Umar ibn Abdul Aziz, and he used to pluck his 'Fanikayn', so he rejected his testimony. From it, it is quoted in Al-Hindiyyah to...

(Urdu): Plucking both 'Kothas' is an innovation, and they are the hairs on both sides of the 'Anfaqah' (Pachi), and 'Anfaqah' is the hair of the lower lip. A person gave testimony in the court of Hazrat Umar ibn Abdul Aziz (in some matter) and that person both...

1. Fatawa Hindiyyah, Book of Dislikes, Chapter Nineteen, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/358.
2. Sahih al-Bukhari, Book of Clothing, Chapter on Letting the Beard Grow, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/875.

3. Fatawa Hindiyyah, Book of Dislikes, Chapter Nineteen, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/358.
4. Ghara'ib

फतावा रज़विया (खंड 22)

(अरबी): जब तक कि यह हिजड़ों के समान न हो जाए, जैसा कि अल-यनाबी' में है, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(उर्दू): कोई हर्ज नहीं है बशर्ते कि हिजड़ों से समानता पैदा न हो, जैसा कि यनाबी' में है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

दूसरे सवाल का जवाब: ये बाल ज़ाहिर तौर पर दाढ़ी के सिलसिले का हिस्सा हैं क्योंकि वे इससे किसी भी तरह अलग नहीं हैं, इसलिए उन्हें दाढ़ी से अलग ठहराने का कोई ठोस कारण नहीं है। बीच में जो थोड़े से बाल छोड़े जाते हैं जिन्हें अरबी में 'अनफ़क़ाह' और हिंदी में 'पची' कहा जाता है, वे दाढ़ी में शामिल हैं जैसा कि इमाम ऐनी ने स्पष्ट किया है और उनसे अल-सीरत अल-शामिया में उद्धृत किया गया है। (जैसा कि इमाम बदरुद्दीन ऐनी ने इसकी व्याख्या की और उनसे सीरत शामिया में उद्धृत किया गया। त) इसलिए अमीर-उल-मोमिनीन फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है कि जो कोई उन्हें मुंडवाता, वे उसकी गवाही अस्वीकार कर देते जैसा कि शेख मुहद्दिस ने मदारिजुन नुबुव्वत में उल्लेख किया है। (जैसा कि शेख अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी ने मदारिजुन नुबुव्वत में ज़िक्र किया। त) तो बीच में ये दोनों तरफ के बाल जिन्हें अरबी में 'फ़नैकेन' और हिंदी में 'कोठे' कहते हैं, दाढ़ी से बाहर कैसे हो सकते हैं? दाढ़ी के मामले में सरकार-ए-दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का हुक्म 'दाढ़ियाँ बढ़ाओ और ज़्यादा करो' है। तो इसके किसी भी हिस्से को मुंडवाना जायज़ नहीं है। यकीनन, उलमा ने स्पष्ट किया है कि कोठों का 'नत्क़' यानी उखाड़ना बिदअत (नवाचार) है। अमीर-उल-मोमिनीन उमर इब्न अब्दुल अज़ीज़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने ऐसे व्यक्ति की गवाही रद्द कर दी। 'ग़रैब' में है:

(अरबी): 'फ़नैकेन' को उखाड़ना बिदअत है और वे 'अनफ़क़ाह' के दोनों किनारे हैं, और वह निचले होंठ के बाल हैं। एक आदमी ने उमर इब्न अब्दुल अज़ीज़ के सामने गवाही दी और वह अपने 'फ़नैकेन' उखाड़ता था, तो उन्होंने उसकी गवाही रद्द कर दी। इससे 'अल-हिन्दिया' में उद्धृत है...

(उर्दू): दोनों कोठों को उखाड़ना बिदअत है और वे अनफ़क़ाह (पची) के दोनों ओर के बाल हैं, और अनफ़क़ाह निचले होंठ के बाल हैं। एक व्यक्ति ने हज़रत उमर इब्न अब्दुल अज़ीज़ की अदालत में (किसी मामले में) गवाही दी और वह व्यक्ति दोनों...

1. फतावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय उन्नीस, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/358।

2. सहीह अल-बुखारी, किताबुल लिबास, बाबू एफ़ाउल लहा, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/875।
3. फतावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय उन्नीस, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/358।
4. ग़रैब

पृष्ठ 597 का 692

مالم یتشبہ بالمخنث کذا في کوئی حرج نہیں بشرطیکہ ہیجڑوں سے مشابہت پیدا نہ ہو ، اسی

الینابیع [1] واللہ تعالٰی اعلم۔ طرح ینا بیع میں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

جواب سوال دوم: یہ بال بداہتہ سلسلہ ریش میں واقع ہیں کہ اس سے کسی طرح امتیاز نہیں رکھتے تو انہیں داڑھی سے جدا ٹھہرانے کی کوئی وجہ وجیہ نہیں۔ وسط میں جو بال ذرا سے چھوڑے جاتے ہیں جنہیں عربی میں عنفقہ اور ہندی میں پچی کہتے ہیں۔ داخل ریش ہیں کما نص علیہ الامام العینی وعنہ نقل فی السیرۃ الشامیۃ (جیسا کہ امام بدرالدین عینی نے اس کی تصریح فرمائی اور ان سے سیرت شامیہ میں نقل کیا گیا ت) ولہٰذا امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی ہوا کہ جو کوئی انہیں منڈاتا اس کی گواہی رد فرماتے کما ذکرہ الشیخ المحدث فی مدارج النبوۃ (جیسا کہ شیخ عبدالحق محدث دہلوی نے مدارج النبوۃ میں ذکر فرمایا ت) تو بیچ میں یہ دونوں طرف کے بال جنہیں عربی میں فنیکین ہندی میں کوٹھے کہتے ہیں کیونکر داڑھی سے خارج ہو سکتے ہیں داڑھی کے باب میں حکم حکم حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اعفو اللحی واوفرو اللحی (داڑھیاں بڑھاؤ اور زیادہ کرو ت) ہے تو اس کے کسی جز کا مونڈنا جائز نہیں۔ لاجرم علماء نے تصریح فرمائی کہ کوٹھوں کا نتق یعنی اکھیڑ نا بدعت ہے امیر المومنین عمر ابن عبدالعزیز رضی اللہ تعالٰی عنہ نے ایسے شخص کی گواہی رد فرمائی۔ غرائب میں ہے:

نتف الفنيكين بدعة وهو جنبا العنفقة وهی شعر الشفة السفلی وشهد رجل عند عمر بن عبدالعزيز وكان ينتف فنيكيه فرد شهادته اھ وعنہا نقل فی الهندية الی

دونوں کوٹھوں کو اکھاڑنا بدعت ہے اور وہ عنفقہ (پچی) کے دونوں جانب کے بال ہیں اور عنفقہ لب زیریں کے بال ہیں، ایک شخص نے حضرت عمر بن عبدالعزیز کی عدالت میں (کسی معاملے میں) گواہی دی اور وہ شخص دونوں

1 فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب التاسع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۵۸ 2 صحیح البخاری کتاب اللباس باب اعفاء اللحی قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۸۷۵ 3 فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب التاسع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۵۸ 4 غرائب

Fatawa Rizwia, Volume 22

[Left Column - Arabic Original] His saying "Al-Sufla" (lower parts), it is apparent that the effect in that is due to the specificity of plucking. So, its meaning includes shaving, and it was expressed [as plucking] in view of what they were accustomed to, as in his saying (peace and blessings of Allah be upon him): "Do not pluck gray hair."[1] And the saying of the jurists: "It is disliked to pluck gray hair, along with the dislike of cutting it too," because the reason includes both. And through this, it becomes clear that what occurred in 'Madarij al-Sharifa' regarding the disagreement over shaving the 'anfaqah' (tuft of hair between lower lip and chin) and leaving it, otherwise leaving it is better, but as for shaving its two sides, there is no harm in it[2] - (end of citation) expressed in a way that requires reflection. Since he indicated through its literal meaning a 'karahat-e-tanzihi' (minor dislike), and by contrasting it with 'leaving is better', it suggests pure permissibility, whereas the 'anfaqah' and both its sides are all parts of the beard, and leaving it [the beard] is obligatory. Therefore, venturing upon this is not appropriate in any way until it is proven by an authentic Hadith or an explicit text from the Imam of the school. So, one should reflect on this.

[Right Column - Urdu Translation/Explanation] He was someone who plucked the hair of his temples, so you [the Prophet/Authority] rejected his testimony. From 'Fatawa Gharaib', his saying up to 'Al-Sufla' was quoted in 'Fatawa Alamgiri'. And it is apparent that there is no specific effect in plucking per se; rather, 'shaving' is in the same meaning. Expressing it as plucking happened according to their habit, just as the blessed saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): 'Do not pluck white (gray) hair.' And the ruling of the jurists is that plucking hair is disliked. Despite this, there is also dislike in trimming them because the reason applies to both. From this it becomes clear that whatever is mentioned in 'Madarij Sharif' is worthy of reflection and thought: that there is a difference of opinion about shaving or not shaving the hair of the 'anfaqah', and it is better not to shave them. However, there is no harm in shaving the hair of both sides (the expressed passage ends here). Because the apparent meaning of the Sheikh's expression is 'karahat-e-tanzihi' (slight dislike), and its opposite 'leaving is better' signifies pure permissibility, while both the 'anfaqah' and the two sides of the beard are included in the components of the beard, and leaving them is obligatory. Therefore, venturing to do this is not suitable in any way until it is proven by an authentic Hadith or a clear text from the Imam of the school. Thus, there is a need to act with deep thought. (T)

---

[1] Sunan Abi Dawud, Book of Grooming, Chapter on Plucking Gray Hair, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/222 [2] Madarij al-Nubuwwah, Chapter One, Maktaba Nooria Rizwia, Sukkur, 1/15

फ़तावा रिज़विया, खंड 22

[बायां कॉलम - अरबी मूल] उनका कहना 'अल-सुफ़ला' (निचला हिस्सा), यह स्पष्ट है कि इसका प्रभाव उखाड़ने की विशेषता के कारण है। इसलिए इसके अर्थ में मुंडाना (shaving) भी शामिल है, और इसे उनकी आदत के अनुसार उखाड़ने के रूप में व्यक्त किया गया है, जैसा कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का कथन है: 'सफेद बालों को मत उखाड़ो।'[1] और न्यायविदों (फ़ुक़हा) का कहना है कि सफेद बालों को उखाड़ना मकरूह है, साथ ही उन्हें कतरना भी मकरूह है क्योंकि कारण दोनों में शामिल है। इससे यह स्पष्ट होता है कि 'मदारिज अल-शरीफ़ा' में 'अनफ़क़ह' (निचले होंठ के नीचे के बाल) को मुंडाने और छोड़ने के बीच जो मतभेद है, और यह कि छोड़ना बेहतर है, लेकिन इसके दोनों किनारों को मुंडाने में कोई हर्ज नहीं है[2] - (उद्धरण समाप्त) यह बात विचार करने योग्य है। क्योंकि उनके कथन का ज़ाहिरी अर्थ 'कराहते तन्ज़ीही' है, और इसके विपरीत 'छोड़ना बेहतर है' पूर्ण अनुमति (इबाहत) को दर्शाता है, जबकि अनफ़क़ह और दाढ़ी के दोनों किनारे दाढ़ी के अंगों में शामिल हैं और उन्हें छोड़ना अनिवार्य (वाजिब) है। इसलिए, जब तक किसी सही हदीस या इमाम-ए-मज़हब के स्पष्ट प्रमाण से साबित न हो जाए, इस पर कदम उठाना किसी भी तरह से उचित नहीं है। अतः इसमें गहरी सोच से काम लेने की आवश्यकता है।

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद/व्याख्या] कोठों के बाल उखाड़ने वाला था आपने उसकी गवाही रद्द कर दी। 'फ़तावा ग़राब' से 'फ़तावा आलमगीरी' में उनका कहना 'अल-सुफ़ला' तक उद्धृत किया गया। और ज़ाहिर यह है कि इसमें उखाड़ने की विशेषता का कोई प्रभाव नहीं है, अतः इसी के अर्थ में 'हलक़' है यानी बाल मुंडाना है। और बाल उखाड़ने से व्यक्त करना उनकी आदत के अनुसार हुआ है जैसा कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का मुबारक इरशाद है: 'सफेद बाल मत उखाड़ो।' और फ़ुक़हा-ए-किराम का कहना है कि इसमें बाल उखाड़ना मकरूह है। बावजूद इसके कि उन्हें कतरने में भी कराहत है क्योंकि कारण दोनों में शामिल है। इससे स्पष्ट हो गया कि जो कुछ 'मदारिज शरीफ़' में आया है वह विचार करने योग्य है कि अनफ़क़ह के बाल मुंडाने और न मुंडाने में मतभेद है और बेहतर यह है कि न मुंडाए जाएं। लेकिन दोनों किनारों के बाल मुंडा देने में कोई हर्ज नहीं (इबारत पूरी हो गई) क्योंकि शेख की इबारत का ज़ाहिरी अर्थ कराहते तन्ज़ीही है और इसका मुक़ाबला 'तर्कए-अफ़ज़ल' पूर्ण इबाहत बता रहा है जबकि अनफ़क़ह और दाढ़ी के दोनों किनारे दाढ़ी के अंगों में शामिल हैं और उनका छोड़ना वाजिब है। इसलिए इस पर जुर्रत-ए-इक़दाम किसी तरह उचित नहीं

जब तक किसी सही हदीस से या इमाम-ए-मज़हब की तरफ़ से किसी स्पष्ट नस (text) के साथ साबित न हो, अतः इसमें गहरी सोच से काम लेने की ज़रूरत है। (त)

---

[1] सुनन अबी दाऊद, किताब अल-तरज्जुल, बाब फ़ी नत्फ़ अल-शायब, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/222 [2] मदारिज अल-नुबुव्वा, बाब अव्वल, मकतबा नूरिया रिज़विया, सख्खर, 1/15

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

[بایاں کالم - اصل عربی] قوله السفلی وظاهر ان الاثر في ذلك لخصوص النتف ففي معناه الحلق وانما وقع التعبير به نظرا الی ما كانوا تعودوه كما في قوله صلی الله تعالی علیه وسلم لا تنتفوا الشیب[1] وقول الفقهاء یكره نتف الشیب مع كراهة قصه ایضا لشمول العلة وبه تبین ان ماوقع في المدارج الشریفة من ان في حلق العنفقة وتركها خلافا والا فضل تركها اما حلق طرفیها فلا بأس به[2] اه معربا محل تأمل حیث افاده بظاهره كراهة التنزیه وبمقابلته بأفضلیة الترك الاباحة الخالصة مع ان العنفقة وطرفیها جمیعا من اجزاء اللحیة وهی واجبة الاعفاء فلا ینبغي الاقدام علی ذلك مالم یثبت من حدیث صحیح اونص من امام المذهب صریح فلیتأمل۔

[دایاں کالم - اردو ترجمہ وتوضیح] کوٹھوں کے بال اکھاڑنے والا تھا آپ نے اس کی گواہی رد کر دی۔ فتاوٰی غرائب سے فتاوٰی عالمگیری میں اس کا قول "السفلی" تک نقل کیا گیا۔ اور ظاہر یہ ہے کہ اس میں اکھاڑنے کی خصوصیت کا کوئی اثر نہیں پس اسی کے معنی میں "حلق" ہے یعنی بال مونڈنا ہے۔ اور بال اکھاڑنے سے تعبیر ان کی عادت کے مطابق واقع ہوئی ہے جیسا کہ آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ارشاد مبارک ہے: سفید بال نہ اکھاڑا کرو۔ اور فقہائے کرام کا ارشاد فیہ بال اکھاڑنے مکروہ ہیں۔ باوجود یہ کہ ان کے کترنے میں بھی کراہت ہے کیونکہ علت دونوں کو شامل ہے۔ اس سے واضح ہو گیا کہ جو کچھ مدارج شریف میں وارد ہے وہ محل تامل یعنی غور و فکر کے لائق ہے کہ عنفقہ کے بال مونڈنے اور نہ مونڈنے میں اختلاف ہے اور بہتر یہ ہے کہ نہ مونڈے جائیں۔ لیکن دونوں کناروں کے بال مونڈ دینے میں کوئی حرج نہیں (معرب عبارت پوری ہو گئی) کیونکہ شیخ کی عبارت کا بظاہر مفاد کراہت تنزیہی ہے اور اس کا مقابل "ترک افضل" خالص اباحت بتا رہا ہے حالانکہ عنفقہ اور داڑھی کی دونوں اطراف اجزائے داڑھی میں شامل ہیں

اور ان کا چھوڑنا واجب ہے۔ لہذا اس پر جرات اقدام کسی طرح مناسب نہیں جب تک کسی حدیث صحیح سے یا امام مذہب کی طرف سے کسی صریح نص کے ساتھ ثابت نہ ہو، پس اس میں گہری سوچ سے کام لینے کی ضرورت ہے۔ ت)

---

[1] سنن ابی داؤد کتاب الترجل باب فی نتف الشیب آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۲۲ [2] مدارج النبوۃ باب اول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/ ۱۵

Vol. 22 Fatawa Rizvia

Yes, if the hair here is so long and dense that it interferes with eating, drinking water, or rinsing the mouth, then it is permissible to trim them with scissors as much as necessary. It is stated in Khizanat al-Riwayat from Tatar-Khaniyah:

“It is permissible to trim the hair which grows from the two corners of the lower lip if it causes difficulty in rinsing the mouth, eating, or drinking.”[1]

Trimming the hair at both corners of the lower lip is permissible when it causes a hindrance in rinsing the mouth, eating, or drinking. (T)

This narration is also a clear proof that without such interference, even trimming these hairs is prohibited, let alone shaving them. For contrary implications are reliable in books and the speech of scholars, and by consensus, this is my view. (Because the contrary implication is reliable in books and the speech of scholars along with consensus, this is my view. T) And Allah, Glorified and Exalted, knows best.

Answer to the third question: These new fashions of haircuts are all against the Sunnah.

“In al-Hindiyyah from al-Tatar-Khaniyah from al-Rawdah: The Sunnah regarding the hair of the head is either parting or shaving.”[2]

In Fatawa Hindiyyah from Tatar-Khaniyah, and Tatar-Khaniyah has mentioned from al-Rawdah that both shaving the hair of the head or keeping hair and parting it are Sunnah acts. (T)

If cleaning the neck means shaving the hair of the nape, as is the habit of some ignorant people today, then it is only permissible in the case of needing cupping. Without necessity, it is disliked (Makruh).

“In al-Hindiyyah from al-Yanabi' from the Greatest Imam (Abu Hanifa), may Allah be pleased with him: He disliked shaving the nape except at the time of cupping.”[3]

In Fatawa Hindiyyah from Yanabi', there is a narration on the authority of Imam al-A'zam (may Allah the Almighty have mercy on him) that shaving the hair of the nape is disliked except for the need of cupping. (T)

And if the intention is to clean those fine hairs which are scattered here and there on the surface of the neck below the nape...

[1] Khizanat al-Riwayat, Chapter on Human Hair, Manuscript, p. 561 [2] Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Matters (Kitab al-Karahiya), Chapter 19, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/357 [3] Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Matters (Kitab al-Karahiya), Chapter 19, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/357 Page 599 of 692

जिल्द 22 फ़तावा रज़विया

हाँ, अगर यहाँ बाल इतने लंबे और घने हों कि खाना खाने, पानी पीने या कुल्ला करने में बाधा डालें, तो ज़रूरत के मुताबिक उन्हें कैंची से कम कर देना जायज़ है। 'ख़ज़ाना-उल-रिवायत' में 'तातार-ख़ानिया' से है:

"निचले होंठ के दोनों कोनों के बालों को काटना जायज़ है यदि वे कुल्ला करने, खाने या पीने में कठिनाई पैदा करते हैं।"[1]

निचले होंठ के दोनों किनारों के बाल काटना जायज़ है जब वे कुल्ला करने और खाने-पीने में बाधा हों। (त)

यह रिवायत भी एक स्पष्ट प्रमाण है कि बिना इस बाधा के इन बालों को काटना भी वर्जित है, मुंडाना तो दूर की बात है। क्योंकि किताबों और विद्वानों के शब्दों में विपरीत अर्थों (मफ़हूम-ए-मुख़ालिफ़) को आम सहमति (इज्मा) के साथ विश्वसनीय माना जाता है, मेरे अनुसार तो यही है। (क्योंकि किताबों और विद्वानों के वचनों में विपरीत अर्थों को आम सहमति के साथ विश्वसनीय माना जाता है, मेरे नज़दीक तो यही है। त) और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

तीसरे प्रश्न का उत्तर: ये नई-नई कटिंग (हेयर स्टाइल) सब सुन्नत के विरुद्ध हैं।

"फ़तावा हिन्दिया में तातार-ख़ानिया से, और तातार-ख़ानिया ने अर-रौज़ा के हवाले से उल्लेख किया है कि सिर के बालों के बारे में सुन्नत या तो माँग निकालना है या मुंडाना।"[2]

फ़तावा हिन्दिया में तातार-ख़ानिया से और तातार-ख़ानिया ने अर-रौज़ा के हवाले से उल्लेख किया है कि सिर के बालों को मुंडा देना या बाल रखकर उनमें माँग निकालना, दोनों सुन्नत कार्य हैं। (त)

यदि गर्दन की सफ़ाई से तात्पर्य गुद्दी (क़फ़ा) के बाल मुंडाना है, जैसा कि आज कल कुछ अज्ञानियों का व्यवहार है, तो यह केवल पछने (हिजामा) लगवाने की आवश्यकता के मामले में जायज़ है। बिना आवश्यकता के यह मकरूह है।

"फ़तावा हिन्दिया में यनाबी' से इमाम-ए-आज़म (अबू हनीफ़ा) रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से है: वह पछने लगवाने के समय के अलावा गुद्दी मुंडाने को नापसंद (مکروہ) करते थे।"[3]

फ़तावा हिन्दिया में यनाबी' के हवाले से हज़रत इमाम-ए-आज़म रहमतुल्लाहि अलैहि के हवाले से रिवायत है कि गुद्दी के बाल मुंडाना मकरूह हैं, सिवाय पछने लगवाने की ज़रूरत के। (त)

और यदि उन रोंगटों को साफ़ करना अभीष्ट हो जो गुद्दी के नीचे गर्दन की सतह पर थोड़े-थोड़े बिखरे हुए हैं...

---

[1] ख़ज़ाना-उल-रिवायत, इंसानी बालों का अध्याय, हस्तJलिखित प्रति, पृष्ठ 561 [2] फ़तावा हिन्दिया, किताबुल-कराहिया, उन्नीसवाँ अध्याय, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/357 [3] फ़तावा हिन्दिया, किताबुल-कराहिया, उन्नीसवाँ अध्याय, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/357 पृष्ठ 599 / 692

ہاں اگر یہاں بال اس قدر طویل وانبوہ ہو کہ کھانا کھانے، پانی پینے، کلی کرنے میں مزاحمت کریں تو ان کا قینچی سے بقدر حاجت کم کردینا روا ہے۔ خزانہ الروایات میں تاتارخانیہ سے ہے:

یجوز قص الاشعار التي کانت من الفنیکین اذا زحمت في المضمضة او الاکل او الشرب[1]۔

زیریں لب کے دونوں کناروں کے بال کترنے جائز ہیں جبکہ کلی کرنے اور کھانے پینے میں رکاوٹ ہوں۔ (ت)

یہ روایت بھی دلیل واضح ہے کہ بغیر اس مزاحمت کے ان بالوں کا کترنا بھی ممنوع ہے نہ کہ مونڈنا فأن المفاهیم معتبرة في الکتب وکلام العلماء وبالاجماع هذا ماعندی (کیونکہ مفہوم مخالف، کتابوں، کلام علماء میں ساتھ اجماع کے معتبر ہے میرے نزدیک تو یہی ہے۔ ت) واللہ سبحانہ وتعالیٰ اعلم۔

جواب سوال سوم: یہ نئی نئی تراشیں سب خلاف سنت ہیں۔

في الهندیة عن التتار خانیه عن الروضة ان السنة في شعر الراس اما الفرق واما الحلق[2]۔

فتاویٰ ہندیہ میں تاتارخانیہ سے اور تاتارخانیہ نے الروضہ کے حوالے سے ذکر کیا ہے سر کے بالوں کو مونڈ ڈالنا یا بال رکھ کر ان میں مانگ نکالنا دونوں سنت عمل ہیں۔ (ت)

گردن کی صفائی سے اگر قفا یعنی گدی کے بال منڈانا مراد ہے جس طرح آج کل بعض جہال کا معمول، تو یہ صرف پچھنوں کی ضرورت سے جائز ہے۔ بلا ضرورت مکروہ۔

في الهندیه عن الینابیع عن الامام الاعظم رضی الله تعالیٰ عنہ یکره ان یحلق قفاه الاعند الحجامة[3]۔

فتاوٰی ہندیہ میں ینابیع کے حوالے سے حضرت امام اعظم رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ کے حوالے سے روایت ہے کہ گدی کے بال مونڈنا مکروہ ہیں سوائے پچھنے لگوانے کی ضرورت کے۔ (ت)

اور اگر ان رونگٹوں کا صاف کرنا مقصود جو گدی کے نیچے صفحہ گردن پر تھوڑے تھوڑے متفرق

---

[1] خزانہ الروایات باب فی شعور الانسان قلمی نسخہ ص ۵۶۱ [2] فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب التاسع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۵۷ [3] فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب التاسع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۵۷

Fatawa Razawiyya - Volume 22

...if they grow out, it appears they should come under the ruling of chest and back hair, which is permissible but leaving them is better.

In Al-Hindia from Al-Quniyah: Regarding shaving chest and back hair, it is a lack of etiquette. And Allah Almighty knows best.	**In Fatawa Alamgiri, referencing the mentioned Al-Quniyah, it is stated that shaving the hair of the chest and back is a lack of etiquette, meaning it is not better. And Allah Almighty knows best. (T)**

Issue 213: What do the scholars of religion say on this matter: if a man trims his pubic hair with scissors or if a woman uses a razor, is it permissible or not? Explain so that you may receive a reward. (T)

Answer: Shaving, shortening, plucking, and using depilatory cream, i.e., shaving, cutting, uprooting, applying hair removal cream, all methods are permissible because the goal is to clean that area, and that is achieved by all methods.

In Sahih Muslim ibn al-Hajjaj (may Allah be pleased with him), from Abu Huraira, from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), who said: 'Five are the acts of fitra (nature)' or 'five things are part of fitra: circumcision, shaving pubic hair, clipping nails, plucking armpit hair, and trimming the mustache.' Imam Nawawi, the commentator, said: 'As for istihdad, it is shaving the pubic hair, and it is a sunnah. The purpose is the cleanliness of that area.' This ends the summary, and Imam Ghazali said similarly in 'Ihya Ulum al-Din' and others in other books.

In Sahih Muslim bin al-Hajjaj, it is narrated from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) that he said: 'Five things are of nature.' Or he said 'Five acts are from fitra: (1) Circumcision, (2) Shaving pubic hair, (3) Cutting nails, (4) Plucking armpit hair, and (5) Trimming the mustache.' The commentator of Sahih Muslim, Imam Nawawi, said: 'As for istihdad, it means shaving the pubic hair, and that action is sunnah, and the aim of this action is the purification of that place.' (The summary is complete). Imam Ghazali (may Allah have mercy on him) has clearly stated this in Ihya Ulum al-Din and others in other books. (T)

1. Fatawa Hindiyya, Book of Reprehensible Acts, Chapter 19, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/358
2. Sahih Muslim, Book of Purification, Chapter on Characteristics of Fitra, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/128
3. Sharh Sahih Muslim by Nawawi, Book of Purification, Chapter on Characteristics of Fitra, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/128

...निकलते हैं तो प्रतीत होता है कि वे सीने और पीठ के बालों के आदेश के अंतर्गत होने चाहिए कि जायज़ है और छोड़ना बेहतर है।

अल-हिन्दिया में अल-क़ुनिया से: सीने और पीठ के बाल मूंडने के बारे में, यह शिष्टाचार की कमी है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

फ़तावा आलमगीरी में, उक्त क़ुनिया के हवाले से, उल्लेख है कि सीने और पीठ के बाल मूंडना शिष्टाचार की कमी है, यानी बेहतर नहीं है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला २१३: दीन के विद्वान इस मसले में क्या फरमाते हैं कि अगर मर्द अपने ज़ेर-ए-नाफ़ (नाभि के नीचे के बाल) कैंची से काटे या औरत उस्तरे का उपयोग करे, तो क्या यह जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं ताकि आप अज्र व सवाब पाएं। (त)

जवाब: मूंडना, छोटा करना, उखाड़ना और नूरा लगाना, यानी मूंडना, कतरना, उखाड़ना, नूरा लगाना, सभी सूरतें जायज़ हैं क्योंकि मक़सद उस जगह को पाक करना है और वह सभी तरीकों से हासिल हो जाता है।

सहीह मुस्लिम इब्न अल-हज्जाज (रज़ियल्लाहु अन्हु) में, हज़रत अबू हुरैरा से, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत है कि आपने फरमाया: 'फितरत के पाँच कार्य हैं' या 'पाँच चीज़ें फितरत में से हैं: ख़तना करना, ज़ेर-ए-नाफ़ बाल मूंडना, नाखून काटना, बग़ल के बाल उखाड़ना और मूँछें कतरना।' व्याख्याकार इमाम नववी ने कहा: 'जहाँ तक इस्तिहदाद का संबंध है, तो वह ज़ेर-ए-नाफ़ बाल मूंडना है और वह सुन्नत है। इसका उद्देश्य उस स्थान की स्वच्छता है।' सारांश समाप्त, और इमाम ग़ज़ाली ने 'एह्या उलूम अल-दीन' में और दूसरों ने दूसरी किताबों में इसी तरह स्पष्ट किया है।

सहीह मुस्लिम बिन अल-हज्जाज में हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत है कि आपने इरशाद फरमाया 'फितरत की बातें पाँच हैं।' या इस तरह फरमाया 'पाँच काम फितरत में से हैं: (१) ख़तना करना, (२) ज़ेर-ए-नाफ़ के बाल मूंडना, (३) नाखून काटना, (४) बग़लों के बाल उखाड़ना और (५) मूँछें कतरना।' सहीह मुस्लिम के व्याख्याकार इमाम नववी ने फरमाया कि 'रहा इस्तिहदाद तो वह सत्र (गुप्त अंग) के बाल मूंडना है और वह अमल सुन्नत है और उस अमल से उस जगह की तहारत (पवित्रता) मक़सद है।' (तल्ख़ीस पूरी हो गई)। इमाम ग़ज़ाली (रहमतुल्लाहि तआला अलैहि) ने एह्या उलूम अल-दीन में और दूसरों ने दूसरी किताबों में इस तरह सराहत फरमाई है। (त)

1. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, बाब १९, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, ५/३५८
2. सहीह मुस्लिम, किताब अत-तहारह, बाब खिसाल अल-फितरह, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, १/१२८
3. शरह सहीह मुस्लिम लिन-नववी, किताब अत-तहारह, बाब खिसाल अल-फितरह, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, १/१२८

نکلتے ہیں تو ظاہر اموئے سینہ و پشت کے حکم میں ہونا چاہئے کہ جائز ہے اور ترک بہتر۔

فی الہندیۃ عن القنیۃ فی حلق شعر الصدر والظہر ترك الادب ۱ اھواللہ تعالٰی اعلم۔

فتاوٰی عالمگیری میں بحوالہ قنیہ مذکور ہے سینہ اور پشت کے بال مونڈنے میں ترک ادب ہے یعنی بہتر نہیں۔ اھ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۱۳ : کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مرد اگر اپنے زیر ناف کے بال مقراض سے تراشے یا عورت استرہ لے تو جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر وثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: حلق وقصر ونتف وتنور یعنی مونڈنا، کترنا، اکھیڑنا، نورہ لگانا سب صورتیں جائز ہیں کہ مقصود اس موضوع کا پاک کرنا ہے اور وہ سب طریقوں میں حاصل۔

فی صحیح مسلم ابن الحجاج رضی اللہ تعالٰی عنہ عن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قال قال الفطرۃ خمس اوخمس من الفطرۃ الختان و الاستحداد وتقلیم الاظفار ونتف الابط وقص الشارب ۲ قال الشارح النووی واما الاستحداد فھو حلق العانۃ وھو سنۃ والمراد بہ نظافۃ ذلك الموضع ۳ انتھی ملخصاً وبمثلہ قال الغزالی فی احیائہ وغیرہ فی غیرہ۔

صحیح مسلم بن الحجاج میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے حضور صلی اللہ علیہ وسلم سے روایت ہے کہ آپ نے ارشاد فرمایا امور فطرت پانچ ہیں۔ یا یوں فرمایا پانچ کام فطرت میں سے ہیں: (۱) ختنہ کرنا (۲) زیر ناف کے بال مونڈنا (۳) ناخن کاٹنا (۴) بغلوں کے بال اکھیڑنا اور (۵) مونچھیں کترنا، شارح صحیح مسلم امام نووی نے فرمایا رہا استحداد تو وہ مقام ستر کے بال مونڈنے ہیں اور وہ عمل سنت ہے اور اس عمل سے اس جگہ کی طہارت مقصود ہے (تلخیص پوری ہو گئی) امام غزالی رحمۃ اللہ تعالٰی نے احیاء علوم الدین میں اور دوسروں نے دوسری کتابوں میں اس طرح صراحت فرمائی ہے۔ (ت)

۱ فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب التاسع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۵۸ ۲ صحیح مسلم کتاب الطھارۃ باب خصال الفطرۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۲۸ ۳ شرح صحیح مسلم للنووی کتاب الطھارۃ باب خصال الفطرۃ قدیمي کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۲۸

Fatawa Razawiya, Volume 22

However, shaving for men is more excellent compared to shortening, plucking, or using depilatory powder, as in the hadiths regarding innate traits and general books of jurisprudence, this trait is mentioned with the words 'shaving' (halq) and 'using iron/razor' (istihdad) etc.

Imam Nawawi said: Shaving is most excellent for it, but shortening, plucking, and using depilatory powder are also permissible [1]. And in al-Fatawa al-Hindiyyah: It is most excellent to trim one's nails and shave one's pubic hair [2]. Finished briefly.

Imam Nawawi stated that for removing pubic hair, the better action is shaving; however, trimming, plucking, and applying lime/depilatory powder etc. are also permissible. It is in Fatawa Alamgiri that it is better to cut nails and shave pubic hair. (Trans. note: ended briefly).

And for women, some scholars have deemed plucking (natf) better than shaving (halq), while some scholars have stated the opposite. Mulla Ali Qari in 'Mirqat' [3] has adopted the first view. And it is reported in the 'Sahihayn' (Bukhari and Muslim): "...until the woman whose husband is absent shaves her pubic hair" [4]. (i.e., until she cleans the pubic hair. - Trans.). In 'Ash'at al-Lam'at', it is quoted from Allama Turpashti: here 'istihdad' means removing hair, not the specific use [of an instrument]. Qudsi Ibn Arabi judges that for a young woman, avoidance is appropriate and for an aged woman, it is not harmful. And plucking in days of weakness causes relaxation of the vagina, so it is fitting for a middle-aged woman to avoid it, and for a young woman, there is no possibility [of harm] due to the strength of youth. And Allah Ta'ala knows best.

Problem 214: From Marehra Mutahira, District Etah, sent by Maulana Hafiz Ameerullah Sahib, head teacher of Madrasa Arabia, Dargah Sharif, 24 Rajab 1318 AH. "[You will enter the Sacred Mosque...] having your heads shaved and having your hair cut short" [5] (i.e., you will enter Masjid al-Haram with your heads shaved or hair trimmed. - Trans.) - from this, shaving and trimming the head are understood. Modernized people (Babu people) or those with 'new faces' do not shave, but keep very short hair and trim it as soon as it grows a little. Is this form understood from 'muqassirin' (those who shorten)? What is the concept in jurisprudence?

---

1. Sharh Sahih Muslim by al-Nawawi with Sahih Muslim, Book of Purification, Chapter of Innate Traits, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/128.

2. Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Matters, Chapter 19, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 5/357.
3. Mirqat al-Mafatih, Book of Clothing, Chapter of Combing Hair, First Section, Maktaba Habibiyah, Quetta, 8/208.
4. Sahih Bukhari, Book of Marriage, Chapter of Seeking Children, Qadimi Kutub Khana, 2/778; Sahih Muslim, Book of Suckling, Chapter of Recommendation of Marriage, Qadimi Kutub Khana, 1/474.
5. The Holy Quran, 48:27.

फतावा रज़विया, खंड 22

लेकिन पुरुषों के लिए बाल छोटे करने, उखाड़ने या चूने के लेप के बजाय मूँडना (हल्क़) अधिक उत्तम है, क्योंकि फ़ितरत (प्राकृतिक गुणों) से संबंधित हदीसों और फ़िक़्ह की सामान्य पुस्तकों में इस गुण का उल्लेख 'हल्क़' (मूँडना) और 'इस्तिहदाद' (उस्तरे का उपयोग) आदि शब्दों के साथ किया गया है।

इमाम नववी ने फ़रमाया कि इसके लिए मूँडना सबसे बेहतर है, और कतरना (छोटा करना), उखाड़ना और नूरा (चूना) लगाना भी जायज़ है [1]। और 'फ़तावा अल-हिन्दिया' में है कि बेहतर यह है कि नाखून काटे जाएँ और नाफ़ के नीचे के बाल मूँडे जाएँ[2]। संक्षिप्त समाप्त।

इमाम नववी ने फ़रमाया कि नाफ़ के नीचे के बाल हटाने के लिए सबसे बेहतर कार्य मूँडना है, हालांकि कतरना, उखाड़ना और चूना आदि लगाना भी जायज़ है। 'फ़तावा आलमगीरी' में है कि बेहतर यह है कि नाखून काटे जाएं और नाफ़ के नीचे के बाल मूँडे जाएं। (संक्षिप्त समाप्त)

और महिलाओं के लिए कुछ विद्वानों ने 'नत्फ़' (बाल उखाड़ना) को 'हल्क़' (मूँडने) से बेहतर माना है, और कुछ विद्वानों ने इसके विपरीत राय दी है। मुल्ला अली क़ारी ने 'मिर्क़ात' [3] में पहला मत अपनाया है। और 'सहीहैन' (बुखारी व मुस्लिम) की हदीस में आया है: "...यहाँ तक कि वह महिला जिसका पति अनुपस्थित हो, नाफ़ के नीचे के बाल साफ़ कर ले" [4]। (अनुवाद)। 'अशअतुल लम्आत' में अल्लामा तुरपश्ती से उद्धृत है कि यहाँ 'इस्तिहदाद' से तात्पर्य बालों को दूर करना है, न कि किसी विशेष यंत्र का उपयोग। क़ुदसी इब्न अरबी फैसला करते हैं कि युवा महिला के लिए परहेज़ उचित है और वृद्ध महिला के लिए कोई हानिकारक नहीं है। और कमजोरी के दिनों में बाल उखाड़ना जननांग (योनि) के ढीलेपन का कारण बनता है, इसलिए अधेड़ उम्र की महिला के लिए इससे बचना उचित है और युवावस्था की शक्ति के कारण युवा महिला में इसकी संभावना नहीं है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसाला 214: मारहरा मुतहरा, जिला एटा से मौलवी हाफ़िज़ अमीरुल्लाह साहब, प्रधान अध्यापक, मदरसा अरबिया, दरगाह शरीफ, 24 रजब 1318 हिजरी द्वारा प्रेषित। "[तुम मस्जिद-ए-हराम में दाखिल होगे...] अपने सिर मूँडते हुए और बाल कटवाते हुए" [5] (अर्थात तुम लोग अपने सिर मूँडवाते और छोटे करवाते हुए मस्जिद-ए-हराम में दाखिल होगे। - अनुवाद) - इससे सिर मूँडना और कतरना समझ में आता है। आधुनिक लोग (बाबू लोग) या 'नए चेहरे' वाले लोग मूँडते नहीं हैं, बल्कि

बहुत छोटे-छोटे बाल रखते हैं और जैसे ही थोड़े बढ़ते हैं, उन्हें कतरवा देते हैं। क्या यह स्वरूप 'मुक़स्सिरीन' (बाल छोटे कराने वालों) के अर्थ में आता है? फ़िक़ह में इसका क्या अर्थ है?

---

1. शरह सहीह मुस्लिम लिन-नववी, सहीह मुस्लिम के साथ, किताबुत तहारत, बाब खसाईलुल फितरत, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 1/128।
2. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय 19, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/357।
3. मिर्क़ातुल मफातीह, किताबुल लिबास, बाबुल तरज्जुल, अनुभाग 1, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 8/208।
4. सहीह बुखारी, किताबुन निकाह, बाब तलबुल वलद, क़दीमी कुतुब खाना, 2/778; सहीह मुस्लिम, किताबुर रज़ा, बाब इस्तेहबाबुन निकाह, क़दीमी कुतुब खाना, 1/474।
5. अल-क़ुरआन अल-करीम, 48:27।

مگر حلق مرد میں بہ نسبت قصر و نتف و تنور کے افضل ہے کہ احادیث خصال وعامہ کتب فقہ میں اس خصلت کا ذکر بلفظ حلق واستحداد وغیرہ۔

قال النووی والافضل فیہ الحلق ویجوز بالقص والنتف والنورۃ ۱ وفی الفتاوی الھندیۃ الافضل ان یقلم اظفارہ ویحلق عانتہ ۲ انتھی مختصرا۔

امام نووی نے فرمایا کہ زیر ناف بال ہٹانے کے لئے زیادہ بہتر عمل مونڈنا ہے البتہ کترنا، اکھیڑنا اور چونا وغیرہ لگانا بھی جائز ہے۔ فتاوٰی عالمگیری میں ہے کہ بہتر یہ ہے کہ ناخن کاٹے جائیں اور زیر ناف بال مونڈے جائیں اھ مختصراً (ت)

اور عورت کے لئے بعض علماء نے نتف (اکھاڑنا) حلق (مونڈنا) سے افضل قرار دیا اور بعض علماء نے بالعکس ملا علی قاری مرقاۃ ۳ میں پہلا مذہب اختیار کرتے ہیں۔ اور حدیث صحیحین میں وارد: حتی تستحد المغیبۃ ۴ (یہاں تک کہ زیر ناف بال صاف کرے۔ ت) اشعۃ اللمعات میں علامہ تورپشتی سے نقل کیا یہاں استحداد سے بال دور کرنا مراد ہے نہ کہ خاص استعمال قدسی ابن عربی محاکمہ کرتے ہیں کہ نوجوان عورت کو احتراز مناسب اور عمر رسیدہ کو مضرت نہیں۔ اور نتف ایام ضعف میں باعث استرخائے فرج تو میانہ کو اس سے بچنا زیبا اور نوجوان میں بوجہ شباب قوت پر احتمال نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۱۴: از مارہرہ مطہرہ ضلع ایٹہ مرسلہ مولوی حافظ امیر اللہ صاحب مدرس اول مدرسہ عربیہ درگاہ شریف ۲۴ رجب ۱۳۱۸ھ "مُحَلِّقِیْنَ رُءُوْسَکُمْ وَمُقَصِّرِیْنَ" ۵ (تم لوگ اپنے سروں کے بال منڈواتے اور کتراتے ہوئے مسجد حرام میں داخل ہوگئے۔ ت) سے سر منڈانا اور کترانا مفہوم

ہوتا ہے بابو لوگ یا نیا چہرہ منڈاتے نہیں بہت چھوٹے چھوٹے بال رکھتے ہیں ذرا بڑھے کترا ڈالے۔ کیا یہ شکل مقصرین سے مفہوم ہے فقہ میں کیا

---

۱ شرح صحیح مسلم للنووی مع صحیح مسلم کتاب الطہارۃ باب خصال الفطرۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۲۸ ۲ فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب التاسع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۵۷ ۳ مرقاۃ المفاتیح کتاب اللباس باب الترجل الفصل الاول مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۸/ ۲۰۸ ۴ صحیح بخاری کتاب النکاح باب طلب الولد قدیمی کتب خانہ ۲/ ۷۷۸، صحیح مسلم کتاب الرضاع باب استحباب النکاح قدیمی کتب خانہ ۱/ ۴۷۴ ۵ القرآن الکریم ۴۸ / ۲۷

Volume 22 Fatawa Razawiya

Is it proven?

Answer: The noble verse mentions shaving (halq) and trimming (taqsir) during Hajj. Taqsir for Hajj means cutting each hair by at least the length of a finger joint. Trimming one-fourth of the head's hair is obligatory; trimming all is recommended (mandub) and according to the Sunnah. This does not relate to habitual matters. The practice prevalent among some disbelievers or transgressors, where they keep small tufts and trim them as soon as they grow a little, is contrary to the Sunnah and disliked (makruh). The Sunnah is either to keep hair on the entire head and part it, or to shave the entire head.

In Radd al-Muhtar, citing al-Rawda: The Sunnah regarding head hair is either parting it or shaving it. 1 | It is cited in Fatawa Shami from "al-Rawda" that parting the hair on the head is a Sunnah, or shaving all the hair is a Sunnah. (T)

And the dislike is because it is the fashion of disbelievers and transgressors.

In al-Hindiyya citing al-Dhakhira, and in al-Shamiya citing Tatarkhaniya from al-Dhakhira, it is narrated: Shaving the middle of the head and leaving the rest of the hair without braiding it; if one braids it, then that is disliked because it makes one resemble some disbelievers. 2 And Allah Subhanu wa Ta'ala knows best. | In Fatawa Hindiyya, citing al-Dhakhira, and in Fatawa Shami, citing Tatarkhaniya from al-Dhakhira, it is narrated that one shaves the hair on the crown of the head and leaves the rest without braiding. Then, if one braids them, this action is disliked because it would resemble some disbelievers (and resemblance to disbelievers is not permissible), and Allah Almighty is the Most Pure, the Most High, and the Most Knowledgeable. (T)

Issue 215: From Old City, 21 Rabi' al-Awwal 1320 AH Your Eminence! In 'Qisas al-Anbiya' (Stories of the Prophets), in the story of Prophet Ibrahim (peace be upon him), it is written that Lady Sarah pierced Lady Hagar's ears and performed circumcision on her. It is said that this Sunnah will remain for men and women until the Day of Judgment. So, what is the ruling on female circumcision?

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Section on Sale, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/261 2 Fatawa Hindiyya, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter 19, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/357 Page 602 of 692

जिल्द 22 फ़तावा रज़विया

क्या यह प्रमाणित है?

उत्तर: पवित्र आयत में हज के दौरान सिर मुंडाने (हलक़) और बाल कटवाने (तक़सीर) का उल्लेख है। हज के लिए तक़सीर का अर्थ है प्रत्येक बाल को कम से कम एक पोर (अंगुली के जोड़) के बराबर काटना। सिर के चौथाई बालों को कटवाना वाजिब है; पूरे सिर के बालों को कटवाना पसंदीदा (मंदूब) और सुन्नत है। इसका आदतन मामलों से कोई संबंध नहीं है। कुछ काफ़िरों या फासिक़ों में प्रचलित यह तरीका, जिसमें वे छोटी-छोटी चोटियां रखते हैं और जैसे ही वे थोड़ी बढ़ती हैं उन्हें कटवा देते हैं, सुन्नत के खिलाफ और मकरूह है। सुन्नत या तो पूरे सिर पर बाल रखकर मांग निकालना है या पूरा सिर मुंडवाना है।

रद्द-उल-मुह्तार में 'रौज़ा' से उद्धृत है कि सिर के बालों के बारे में सुन्नत या तो मांग निकालना है या पूरे बाल मुंडवा देना है। 1 | फ़तावा शामी में 'रौज़ा' से उद्धृत किया गया है कि सिर के बालों में मांग निकालना सुन्नत है या पूरे बाल मुंडवा देना सुन्नत है। (त)

और नापसंदगी इसलिए है क्योंकि यह काफ़िरों और फासिक़ों का तरीका है।

अल-हिन्दिया में ज़ख़ीरा के हवाले से और अल-शामिया में ततारख़ानिया के ज़रिए ज़ख़ीरा से उद्धृत है: सिर के बीच के बाल मुंडवा देना और बाकी बालों को बिना गूंथे छोड़ देना; अगर कोई उन्हें गूंथ लेता है, तो यह मकरूह है क्योंकि यह कुछ काफ़िरों के समान हो जाएगा। 2 और अल्लाह सुभानहु व तआला बेहतर जानता है। | फ़तावा हिन्दिया में ज़ख़ीरा के हवाले से और फ़तावा शामी में ततारख़ानिया के ज़रिए ज़ख़ीरा से उद्धृत है और वह यह कि सिर के चोटी के बाल मुंडवा दे और बाकी बाल गूंथे बिना छोड़ दे। फिर अगर उन्हें गूंथ दे, तो यह अमल मकरूह है क्योंकि ऐसा करना कुछ काफ़िरों से मुशाबह (समान) हो जाएगा (और काफ़िरों से मुशाबहत जायज़ नहीं) और अल्लाह तआला पाक व बुलंद और सब से ज़्यादा जानने वाला है। (त)

मसला 215: पुराना शहर, 21 रबी-उल-अव्वल 1320 हिजरी जनाब-ए-आली! 'क़िसस-उल-अंबिया' (नबियों के किस्से) में हज़रत इब्राहीम अलैहिस्सलाम के किस्से में लिखा है कि बीबी सारा ने बीबी हाजरा के कान छेदे और ख़तना करवाया। यह कहा जाता है कि यह सुन्नत क़यामत तक मर्द और औरत पर कायम रहेगी। तो औरत का ख़तना कैसा है?

1 रद्द-उल-मुह्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, बैय का अध्याय, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/261 2 फ़तावा हिन्दिया, किताबुल हज़्र वल इबाहह, अध्याय 19, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/357 पृष्ठ 602/692

ثابت ہے؟ الجواب: آیہ کریمہ میں حلق و تقصیرِ حج کا ذکر ہے۔ تقصیرِ حج یہ کہ ہر بال سے بقدر ایک پورے کے کم کریں چہارم ، سر کے بالوں کی تقصیر واجب ہے کل کی مندوب و مسنون اسے عادی امور سے تعلق نہیں یہ طریقہ کہ ان کفرہ یا بعض فسقہ میں معمول ہے کہ چھوٹی چھوٹی کھوٹیاں رکھتے ہیں جہاں ذرا بڑ ھیں کتروا دیں خلاف سنت و مکروہ ہے سنت یا سارے سر پر بال رکھ کر مانگ نکالنا یا سارا منڈانا۔

فی رد المحتار عن الروضة السنة فی شعرا لراس اما الفرق و اما الحلق ۔ ۱ | فتاوٰی شامی میں "روضہ" سے نقل کیا گیا کہ سروں کے بالوں میں مانگ نکالنا سنت ہے یا تمام بال منڈوا دینا سنت ہے۔ (ت)

اور کراہت اس لئے کہ وضع کفرہ و فسقہ ہے۔

فی الھندیه عن الذخیرة والشامیة عن التتارخانیه عن الذخیرة ان یحلق وسط راسه و یرسل شعره من غیر ان یفتله فان فتله فذلك مکروه لانه یصیر مشابها ببعض الکفرة ۲۔ واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔ | فتاوٰی ہندیہ میں بحوالہ ذخیرہ اور فتاوٰی شامی میں تتارخانیہ سے بحوالہ ذخیرہ منقول ہے اور وہ یہ کہ سر کے چوٹی کے بال منڈوا دے اور باقی بال گوندھے بغیر چھوڑ دے۔ پھر اگر انھیں گوندھ ڈالے تو یہ عمل مکروہ ہے کیونکہ ایسا کرنا بعض کفار سے مشابہ ہو جائے گا (اور کفار سے مشابہت جائز نہیں) اور اللہ تعالٰی پاک و بلند و بالا اور سب سے زیادہ جاننے والا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۱۵: از شہر کہنہ ۲۱ ربیع الاول شریف ۱۳۲۰ھ جناب عالی! قصص الانبیاء میں ہے حضرت ابراہیم علیہ السلام کے قصہ میں لکھا ہے کہ بی بی سارہ نے بی بی ہاجرہ کے کان چھیدے اور ختنہ کرادی یہ سنت زن و مرد پر قیامت تک قائم رکھیں گے تو عورت کی ختنہ کیسی؟

۱ رد المحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۶۱ ۲ فتاوی ہندیہ کتاب الحظر والاباحة الباب التاسع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۵۷ صفحہ 602 از 692

Fatawa Razawiya, Volume 22

The Answer: The piece of flesh between the two labia of a woman's genitals, which is sharp, prominent, and red like a rooster's comb—removing a piece of skin from it is female circumcision. Where it is customary, it is recommended (mustahab). In these lands, there is no trace of it. If it were to occur, the ignorant would laugh, and to laugh at a Shariah issue is to ruin one's faith. Therefore, there is no need to undertake this here. Performing a recommended act oneself and putting Muslims into such severe trouble is not desirable.

[Arabic Quote]: Just as the jurists have specified regarding not leaving the tail (shamla) of the turban where it is generally mocked and compared to a tail; anyone unaware of the conditions of the people of their time is greatly ignorant and foolish. We have discussed several similar examples in our treatise "Ata'ib al-Tahani fi Hukm al-Nikah al-Thani" (Pure Congratulations on the Ruling of Second Marriage). And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 216: Sent by Maulvi Kazimuddin Sahib, Bengal, Kamrilla City, Date: 20 Dhu al-Qi'dah 1324 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say about this matter: A boy or girl was born to someone. Is it permissible for the guardian/heir to cut the umbilical cord (umbilicus) of that newborn or not? If permissible, what is the evidence? Please write in detail. If the guardian/heir does not do it, is it permissible to have it done by a midwife or not? And if it is done by a midwife, but due to scarcity, the midwife asks for so much money per boy that the guardian/heir cannot pay such wages to have the work done; in this case, is it permissible to do it oneself or not? And if the midwife does not do this work but sends her husband, or if it is the custom of the land to have this work done by a male midwife, and now Muslims are faced with the situation that it is forbidden (haram) for a stranger male to go to a woman in the state of post-partum (nifas). If it turns out to be permissible in Shariah to do it oneself and the Mufti also gives a fatwa for us to do it ourselves, then why should we choose this forbidden act? Please explain.

Note: The treatise "Ata'ib al-Tahani" is available in Fatawa Razawiya, published by Raza Foundation Lahore, Volume 12.

Page 603 of 692

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

उत्तर: स्त्री की जननेन्द्रिय के दोनों होठों के बीच जो मांस का टुकड़ा तीखा और उभरा हुआ लाल रंग का मुर्गे की कलगी जैसा होता है, उसमें से त्वचा का एक टुकड़ा अलग करना स्त्रियों का खतना है। जहाँ इसका प्रचलन है, वहां यह मुस्तहब (पसंदीदा) है। इन देशों में इसका कोई निशान नहीं है। यदि ऐसा होता है, तो अज्ञानी हँसेंगे, और शरीयत के किसी मसले पर हँसना अपने दीन को बर्बाद करना है। इसलिए यहाँ इस पर कदम उठाने की आवश्यकता नहीं है। स्वयं एक मुस्तहब काम करना और मुसलमानों को ऐसी गंभीर मुसीबत में डालना उचित नहीं है।

[अरबी उद्धरण]: जैसा कि न्यायविदों (फुक़हा) ने स्पष्ट किया है कि पगड़ी का पिछला सिरा (शमला) न छोड़ा जाए जहाँ आम तौर पर इसका मज़ाक उड़ाया जाता हो और लोग इसकी तुलना पूंछ से करते हों। और जो अपने समय के लोगों की स्थितियों से अनभिज्ञ है, वह बहुत बड़ा अज्ञानी और मूर्ख है। हमने अपने शोध पत्र "अताइब अल-तहानी फी हुक्म अल-निकाह अल-सानी" (दूसरे निकाह के हुक्म में पवित्र बधाई) में इसके कई समान उदाहरणों पर चर्चा की है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 216: प्रेषक: मौलवी काज़िमुद्दीन साहब, बंगाल, शहर कमरुल्ला, तिथि: 20 ज़िल-क़ादा 1324 हिजरी। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं: किसी के यहाँ बेटा या बेटी पैदा हुई, क्या उस नवजात की नाल (नाभि) काटना वली (अभिभावक) या वारिस के लिए जायज़ है या नहीं? यदि जायज़ है तो इसका प्रमाण क्या है, कृपया विस्तार से लिखें। और यदि वली या वारिस न करे, तो क्या किसी दाई से करवाना जायज़ है या नहीं? और यदि दाई से यह काम करवाया जाए, लेकिन दाई की कमी के कारण वह प्रति लड़का इतना पैसा मांगती है कि उसका वली और वारिस इतनी मज़दूरी देकर यह काम नहीं करवा सकता, तो ऐसी स्थिति में क्या स्वयं करना जायज़ है या नहीं? और यदि दाई यह काम नहीं करती बल्कि अपने पति को भेजती है या देश का रिवाज है कि पुरुष दाई से यह काम करवाना है, और अब मुसलमानों के सामने यह समस्या है कि एक अजनबी पुरुष का प्रसव (निफ़ास) की अवस्था में स्त्री के पास जाना हराम है। यदि शरीयत में स्वयं करना जायज़ निकले और मुफ्ती भी हमें स्वयं करने का फतवा दें, तो हम इस हराम काम को क्यों अपनाएँ? स्पष्ट करें।

नोट: रिसाला "अताइब अल-तहानी", रज़ा फाउंडेशन लाहौर द्वारा प्रकाशित फ़तावा रज़विया की जिल्द 12 में उपलब्ध है।

पृष्ठ 603 / 692

الجواب: اندام زن کے دونوں لبوں کے بیچ جو گوشت پارہ تند و بلند سرخ رنگ مثل تاج خروس کے ہے اس میں سے ایک ٹکڑا کھال کا جدا کرتے ہیں یہ ختنہ زنان ہے جہاں اس کا رواج ہے مستحب ہے ان بلاد میں اس کا نشان نہیں۔ اگر واقع ہو تو جاہل ہنسیں، اور یہ مسئلہ شرعیہ پر ہنسنا اپنا دین برباد کرنا ہے تو یہاں اس پر اقدام کی حاجت نہیں۔ خود ایک مستحب بات کرنی اور مسلمانوں کو ایسی سخت بلا میں ڈالنا پسندیدہ نہیں۔

كما نصوا عليه في ترك عذبة العمامة حيث يستهزأ في الجملة بها ويشبهونها بالذنب ومن لم يعرف اهل زمانه فهو جاهل وقد كلمنا على عدة نظائر لهذا في رسالتنا اطائب التهانی فی حکم النکاح الثانی ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ جیسا کہ فقہاء نے پگڑی کا شملہ نہ چھوڑنے کی تصریح فرمائی ہے کہ جہاں کہیں اس سے مذاق اور استہزاء کیا جاتا ہو اور عوام اسے "دم" سے تشبیہ دیتے ہوں وہاں شملہ نہ چھوڑا جائے، اور جو کوئی اہل زمانہ کے حالات سے بے خبر ہو وہ بڑا جاہل اور نادان ہے اور ہم نے اس کے چند نظائر (امثال) پر اپنے رسالہ اطائب التہانی فی حکم النکاح الثانی (پاکیزہ مبارکبادیں دوسرا نکاح کرنے کے حکم میں) میں کلام کیا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۱۶: مرسلہ مولوی کاظم الدین صاحب بنگالہ شہر کمر لہ تاریخ ۲۰ ذیقعدہ ۱۳۲۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ کسی کے لڑکا یا لڑکی پیدا ہوئی ولی وارث کو اس مولود کی ناف بریدہ کرنا جائز ہے یا نہیں اگر جائز ہے تو کیا دلیل، بالتفصیل تحریر فرمائے و گر ولی اور وارث نہ کرے کوئی دائی سے کروایا جائز ہے یا نہیں ۔ اور اگر دائی سے اس کام کو کراتا ہے لیکن دائی کم یابی کے سبب سے فی لڑکا اتنا روپیہ مانگتا ہے اس کا ولی و وارث اتنا مزدوری دے کر یہ کام نہیں کروا سکتا اس صورت میں خود کرنا جائز ہے یا نہیں اور

اگر دائی اس کام کو نہیں کرتی بلکہ اس کی خواند کو بھیجتی ہے یا ملک کا رواج ہے مردانہ دائی سے یہ کام کروانا ہے اب مسلمانوں کو اتفاق یہ ہوا چونکہ بیگانہ مرد عورت کے نفاس کی حالت میں جانا حرام ہے۔ اگر شریعت میں خود بخود کرنا جائز نکلے اور مفتی بھی فتوی دے ہم لوگ خود کرنے کا تو اس حرام کو کیوں اختیار کریں؟ بینوا

عہ: رسالہ اطائب التہانی۔ فتاویٰ رضویہ مطبوعہ رضا فاؤنڈیشن لاہور جلد ۱۲ میں موجود ہے۔

Fatawa Razviya, Volume 22

State the answer so that you may receive a reward. And Allah Almighty knows best. (Translator)

The Answer:

Cutting the umbilical cord of a boy or girl is permissible for the guardian and non-guardian alike. It is stated in Durr-e-Mukhtar: "There is no 'awrah (shameful part to be covered) for a very young child."(1) Undoubtedly, there is no part of a small child that needs to be hidden. (T)

In Fatawa Alamgiri, it is quoted from Siraj-ul-Wahaj: "It is for the father to circumcise his young child."(2) This means it is permissible for the father to cut the foreskin for his young son's circumcision.

When cutting the foreskin for circumcision is permissible for the father, then cutting the umbilical cord is permissible to a greater degree. It is by no means necessary to have the cord cut by a midwife, regardless of the fee she demands; this is sheer injustice.

Allah Almighty says: "Allah does not burden a soul beyond its capacity."(3) Allah Almighty does not put any soul into hardship except to the extent of its strength and capacity. (T)

As for the questioner's point that it is forbidden for a stranger male to visit a woman in the state of nifas (postnatal bleeding), this is also meaningless. A stranger male visiting an unveiled woman is forbidden in all circumstances. In the state of veiling (purdah/hijab), there is no difference between being in a state of nifas or not. Moreover, there is no need to go to the woman to cut the umbilical cord; the baby can be brought to the person who will cut it. And Allah Almighty knows best.

Problem 217 to 219: From Shergarh, Main Post Office, District Bareilly, house of Syed Ahmad Ali Shah, sent by Banda Ali, a student of knowledge.

(1) Zaid follows a Sufi path and has long hair reaching his shoulders. Does this long hair hinder the validity of the prayer or not? (2) And will it be permissible to pray behind Zaid or not? In short, will that hair cause any defect in the validity of the prayer or not?

1 Durr-e-Mukhtar, Book of Prayer, Chapter: Conditions of Prayer, Mujtabai Press, Delhi, 1/66 2 Fatawa Hindiyya, Book of Disliked Acts, Chapter 19, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/357 3 Al-Quran al-Kareem, 2/286

फ़तावा रज़विया, खंड 22

उत्तर दें ताकि आपको पुण्य मिले। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे अच्छा जानता है। (टी)

उत्तर:

लड़के या लड़की की गर्भनाल काटना उसके संरक्षक (वली) और गैर-संरक्षक दोनों के लिए जायज़ है। दुर्रे मुख्तार में है: "एक बहुत छोटे बच्चे के लिए कोई 'औरह (ढकने योग्य लज्जास्पद अंग) नहीं है।" (1) निस्संदेह, छोटे बच्चे के शरीर का कोई भी हिस्सा छिपाने के लिए नहीं है। (टी)

फ़तावा आलमगीरी में सिराज-उल-वहाज से है: "पिता के लिए अपने छोटे बच्चे का खतना करना जायज़ है।" (2) यानी पिता को अपने छोटे बेटे के खतने के लिए उसकी चमड़ी काटने की अनुमति है।

जब पिता के लिए खतने की चमड़ी काटना जायज़ है, तो गर्भनाल काटना तो और भी अधिक जायज़ है। यह बिल्कुल ज़रूरी नहीं है कि दाई ही नाल काटे, चाहे वह कितनी भी मज़दूरी मांगे; यह सरासर अन्याय है।

अल्लाह सर्वशक्तिमान फ़रमाता है: "अल्लाह किसी जान पर उसकी सामर्थ्य से अधिक बोझ नहीं डालता।" (3) अल्लाह सर्वशक्तिमान किसी भी जान को उसकी हिम्मत और क्षमता से अधिक कष्ट में नहीं डालता। (टी)

प्रश्नकर्ता ने जो लिखा है कि एक अजनबी पुरुष का निफ़ास (प्रसवोत्तर रक्तस्राव) की स्थिति में महिला के पास जाना हराम है, वह भी अर्थहीन है। एक अजनबी पुरुष का बिना परदे वाली महिला के पास जाना हर स्थिति में हराम है। परदे की स्थिति में निफ़ास और गैर-निफ़ास दोनों एक समान हैं। और नाल काटने के लिए महिला के पास जाने की कोई आवश्यकता भी नहीं है; बच्चा काटने वाले के सामने लाया जा सकता है। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

मसाला (समस्या) 217 से 219: शेरगढ़ डाकखाना खास, जिला बरेली, सैयद अहमद अली शाह के घर से, बंदा अली, एक छात्र द्वारा भेजा गया।

(1) ज़ैद का तरीका सूफियाना है और उसके बाल लंबे हैं, यानी कंधों तक छोटे हैं। क्या वे लंबे बाल नमाज़ की वैधता में बाधा हैं या नहीं? (2) और क्या ज़ैद के पीछे नमाज़ पढ़ना जायज़ होगा या नहीं? संक्षेप में, क्या वे बाल नमाज़ की वैधता में खलल पैदा करेंगे या नहीं?

---

1 दुर्रे मुख्तार, किताबुस सालाह, अध्याय: नमाज़ की शर्तें, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 1/66 2 फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय 19, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/357 3 अल-क़ुरान अल-करीम, 2/286

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

توجروا واللہ اعلم (بیان فرماؤ تاکہ اجر و ثواب پاؤ۔ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ ت)

الجواب:

لڑکا یا لڑکی اس کی ناف کاٹنا اس کے ولی غیر ولی سب کو جائز ہے۔ در مختار میں ہے : لَا عَوْرَۃَ لِلصَّغِیْرِ جِدًّا -۱ بلاشبہ چھوٹے بچے کی کوئی جگہ چھپانے کی نہیں۔ (ت)

فتاوٰی عالمگیری میں سراج وہاج سے ہے : لِلاَبِ اَنْ یَّخْتِنَ وَلَدَہُ الصَّغِیْرَ -۲ یعنی باپ کو جائز ہے کہ اپنے چھوٹے بچے کی ختنے کی کھال کاٹے۔

جب ختنے کی کھال کاٹنا باپ کو جائز ہے تو ناف کا نال کاٹنا بدرجہ اولٰی جائز ہے اور ہر گز ضرور نہیں کہ خواہی نخواہی دایہ ہی سے نال کٹوائے اگرچہ وہ کتنی ہی مزدوری مانگے، یہ محض ظلم ہے۔

اللہ تعالٰی فرماتا ہے : "لَا یُکَلِّفُ اللّٰہُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَھَا" -۳ اللہ تعالٰی کسی جان کو تکلیف میں نہیں ڈالتا مگر اس قدر جتنی اس میں ہمت اور گنجائش ہو۔ (ت)

یہ جو سائل نے لکھا کہ بیگانہ مرد عورت کی نفاس کی حالت میں جانا حرام ہے یہ بھی محض بے معنی ہے بیگانہ مرد کا بے پردہ عورت کے پاس جانا ہر حالت میں حرام ہے۔ اور پردہ کی حالت میں نفاس و غیر نفاس یکساں ہے اور نال کاٹنے کے لئے عورت کے پاس جانے کی کوئی حاجت بھی نہیں۔ بچہ کاٹنے والے کے سامنے لاسکتے ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۱۷ تا ۲۱۹: از شیر گڑھ ڈاکخانہ خاص ضلع بریلی مکان سید احمد علی شاہ مرسلہ بندہ علی طالب عالم

(۱) زید کا طریقہ صوفیانہ ہے اور اس کے بال دراز ہیں یعنی کندھوں تک چھوٹے ہیں آیا وہ شعر طویل نماز کی صحت کے مانع ہے یا نہیں؟ (۲) اور زید کے پیچھے نماز پڑھنا جائز ہوگی یا نہیں؟ غرضکہ وہ بال نماز کی صحت میں خلل پیدا کرینگے یا نہیں؟

---

1 در مختار کتاب الصلوٰۃ باب شروط الصلوٰۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۶۶ 2 فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیتہ الباب التاسع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۵۷ 3 القرآن الکریم ۲/ ۲۸۶

Fatawa Razawiyya, Volume 22

(3) Is there a ruling for Faqirs (ascetics) to grow their hair? If so, to what extent? Because the deviated people are deniers of this method. Please explain and be rewarded.

The Answer: Yes, growing hair from half the ear to the shoulders is sharia-permissible, and growing it more than that is forbidden (haram) for a man. Whether they are Faqirs or worldly people, the laws of Sharia are equal for everyone. Growing it longer than that is imitating women, and in an authentic hadith, a curse has been pronounced upon that man who adopts the appearance of a woman, and upon that woman who adopts the appearance of a man, even if it is in only one thing. Those who get braids done or tie a bun or grow hair down to the waist or chest are openly transgressors (Fasiq-e-Mu'lin) according to Sharia, and praying behind an open transgressor is Makruh-e-Tahrimi (prohibitively disliked), meaning it is obligatory to repeat the prayer even if ten years have passed since it was prayed. And the thought that the inner self should be pure regardless of the outer appearance is completely void. It is stated in a Hadith that if his heart were right, his appearance would have automatically become right. And Allah Almighty knows best.

Problem 220: From Shergarh, Tehsil Baheri, District Bareilly, sent by Azeemullah, Deputy Teacher, 13 Dhu al-Hijjah 1332 AH. What do the scholars of religion say, is it permissible for a Muslim to trim the beard and shave the chin or not? Explain and be rewarded.

The Answer: Trimming the beard so much that it becomes less than a fist's length is a sin and impermissible. Similarly, shaving from the chin is haram. And Allah Almighty knows best.

Problems 221 & 222: Asked by Akbar Yar Khan from Shahr-e-Kohna, collector of donations for Madrasa Ahl-e-Sunnat-o-Jama'at, on Monday, 9 Dhu al-Qi'dah 1324 AH. (1) Is the length of the beard one fist and two fingers, or less, or how much, less than which one would be a sinner for keeping? (2) Is shaving with a razor and trimming with scissors, making it short, the same thing, or is there no harm in trimming it with scissors as short as one likes? (3) To say that noble Arabia is the home of Islam, and people there get their beards cut and shortened, so if someone else gets their beard trimmed, what's the harm? What is the ruling regarding a person who says such things?

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

(3) फ़क़ीरों (तपस्वियों) के लिए बाल बढ़ाने का क्या हुक्म है? अगर हुक्म है तो कहाँ तक? क्योंकि बद-मज़हब (विचलित लोग) इस तरीक़े के मुनकिर (इनकारी) हैं। बयान फ़रमाएँ अज्र पाएँ।

अल-जवाब (उत्तर): हाँ, आधे कान से कंधों तक बढ़ाना शरीअत के अनुसार जायज़ है और इससे ज़्यादा बढ़ाना मर्द के लिए हराम है। चाहे फ़क़ीर हों या दुनियादार, शरीअत के अहकाम (नियम) सब पर एक समान हैं। इससे ज़्यादा में औरतों से मुशाबहत (समानता) है और सही हदीस में उस मर्द पर लानत फ़रमाई गई है जो औरत की शक्ल बनाए और उस औरत पर जो मर्द की शक्ल बनाए, चाहे वह शक्ल बनाना एक ही बात में क्यों न हो। जो लोग चोटी गुंथवाते हैं या जूड़ा बांधते हैं या कमर या सीने के पास तक बाल बढ़ाते हैं, वे शरीअत के अनुसार 'फ़ासिक़-ए-मुअ्लिन' (खुला उल्लंघन करने वाले) हैं और फ़ासिक़-ए-मुअ्लिन के पीछे नमाज़ मकरूह-ए-तहरीमी है, यानी (उस नमाज़ का) लौटाना वाजिब है, चाहे पढ़े हुए दस साल गुज़र गए हों। और यह ख़याल कि बातिन (अंदरूनी हिस्सा) साफ़ होना चाहिए ज़ाहिर (बाहरी रूप) कैसा ही हो, महज़ बातिल (झूठा) है। हदीस में फ़रमाया गया कि अगर उसका दिल ठीक होता तो ज़ाहिर अपने आप ठीक हो जाता। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला 220: शेरगढ़, तहसील बहेड़ी, ज़िला बरेली से, मुरसला अज़ीमुल्लाह, नायब मुदर्रिस, 13 ज़ुल-हिज्जा 1332 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन कि मुसलमान को दाढ़ी कतरवाना और ठुड्डी खुलवाना जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएँ अज्र पाएँ।

अल-जवाब: दाढ़ी इतनी कतरवाना कि एक मुश्त (एक मुट्ठी) से कम हो जाए, गुनाह और नाजायज़ है। इसी तरह ठुड्डी पर से खुलवाना हराम है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 221 व 222: मसऊला अकबर यार ख़ान, शहरे कुहना से, मुवस्सिल चंदा मदरसा अहले सुन्नत व जमाअत, बरोज़ पीर (सोमवार), तारीख़ 9 ज़ुल-क़ादा 1324 हिजरी। (1) यह कि दाढ़ी की लंबाई एक मुश्त और दो अंगुल है या कम, या कितनी है जिससे कम रखने में गुनाहगार होगा? (2) यह कि मुंडवाना उस्तरे से और क़ैंची से कतरवाना, छोटा-छोटा कराना एक ही बात है या क़ैंची से चाहे जिस क़दर कतरवा कर छोटा कर दे इसमें हर्ज नहीं है? (3) यह कहना कि अरब शरीफ़ इस्लाम का घर है, वहाँ के लोग दाढ़ी कटवा कर छोटी कर लेते हैं, अगर और कोई शख़्स दाढ़ी कतरवाए तो क्या मुज़ाइक़ा (हर्ज) है। ऐसे कहने वाले शख़्स के बारे में क्या हुक्म है?

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۲

(۳) فقراء کے واسطے بال بڑھانے کا حکم ہے یا نہیں؟ اگر حکم ہے تو کہاں تک؟ کیونکہ بد مذہب اس طریقہ کے منکر ہیں بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ ت)

الجواب: ہاں نصف کان سے کندھوں تک بڑھانا شرعاً جائز ہے اور اس سے زیادہ بڑھانا مرد کو حرام ہے۔ خواہ فقراء ہوں خواہ دنیا دار احکام شرع سب پر یکساں ہیں زیادہ میں عورتوں سے تشبہ ہے اور صحیح حدیث میں لعنت فرمائی ہے اس مرد پر جو عورت کی وضع بنائے اور اس عورت پر جو مرد کی وضع بنائے اگرچہ وہ وضع بنانا ایک ہی بات میں ہو۔ جو لوگ چوٹی گندھواتے یا جوڑا باندھتے یا کمر یا سینہ کے قریب تک بال بڑھاتے ہیں وہ شرعاً فاسق معلن ہیں اور فاسق معلن کے پیچھے نماز مکروہ تحریمی ہے یعنی پھیرنا واجب اگرچہ پڑھے ہوئے دس برس گزر گئے ہوں، اور یہ خیال کہ باطن صاف ہونا چاہئے ظاہر کیسا ہی ہو محض باطل ہے۔ حدیث میں فرمایا کہ اس کا دل ٹھیک ہوتا تو ظاہر آپ ٹھیک ہو جاتا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۲۰: از شیر گڑھ تحصیل بہیڑی ضلع بریلی مرسلہ عظیم اللہ نائب مدرس ۱۳ ذی الحجہ ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین مسلمان کو داڑھی کتروانا اور ٹھوڑی کھلوانا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ ت) الجواب: داڑھی اتنی کتروانا کہ ایک مشت سے کم ہو جائے گناہ و ناجائز ہے۔ یو نہی ٹھوڑی پر سے کھلوانا حرام۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۲۱ و ۲۲۲: مسئولہ اکبر یار خاں از شہر کہنہ محصل چندہ مدرسہ اہلسنت و جماعت بروز دوشنبہ بتاریخ ۹ ذوالقعدہ ۱۳۲۴ھ (۱) یہ کہ داڑھی کا طول ایک مشت و دو انگشت ہے یا کم یا کس قدر کہ جس سے کم رکھنے میں گنہگار ہوگا؟ (۲) یہ کہ منڈوانا استرے سے اور قینچی سے

کتروانا، چھوٹا چھوٹا کرانا ایک ہی بات ہے یا قینچی سے چاہے جس قدر کتروا کر چھوٹا کر دے اس میں حرج نہیں ہے؟ (۳) یہ کہنا کہ عرب شریف اسلام کا گھر ہے وہاں کے لوگ داڑھی کٹوا کر چھوٹا کر لیتے ہیں اگر اور کوئی شخص داڑھی کتروائے تو کیا مضائقہ ہے۔ ایسے کہنے والے شخص کی نسبت کیا حکم ہے؟

صفحہ 605 کا 692

Fatawa Razawiyya Volume 22

(4) What is the ruling on drinking leftover water, etc., from a person whose lip hair (mustache) has grown long? (5) Regarding such people, i.e., those who shave their beards or trim them short, and those who let their lip hair grow long—what sin are they committing, and what is the ruling regarding them? (6) Regarding the length of lip hair, similar to the beard, what is the ruling on how long it should be? If someone shaves their lip hair or trims it very short, what is the harm?

The Answer: (1) The length of the beard should be one handful, i.e., four finger-breadths below the chin. Trimming it shorter than this is prohibited (Haram). (2) Whether trimmed with scissors or shaved with a razor, all are the same [in being prohibited if less than a handful]. However, shaving it all off after trimming the chin area is even more severe and detestable, as there are degrees within what is prohibited. Bhang, charas, and wine are all prohibited, but wine is the worst among them. And Allah Almighty knows best. (3) The words or actions of any individual are not a proof (hujjah) over the Shariah. Allah and His Messenger are the rulers over everyone; no one is a ruler over Allah and His Messenger. This action is that of the ignorant people there, and the actions of the ignorant cannot be a precedent, wherever they may be. If the one saying such things is ignorant, he should be explained to; if he is learned and still says such things or persists even after being explained to, he is a severe transgressor (fasiq) and misguided. And Allah Almighty knows best. (4) If he did not have wudu (ablution) and drank water in that state, and the lip hair touched the water, the water becomes "Musta'mal" (used water). Drinking used water is prohibited in the original school of our Imam (Radi Allahu 'Anhu). According to him, that water became impure; he drank impure water himself, and whoever drinks it now will drink impure water. According to the "Mufta Bihi" (the ruling given for practice) school, drinking used water is disliked (Makruh). What he drank was disliked, and what remains to be drunk will be disliked. Yes, if he had wudu or his mouth was washed, there is no harm according to Shariah. Although the heart may feel aversion from drinking the washings of his mustache. And Allah Almighty knows best. (5) Keeping the beard shorter than the Shariah limit and keeping the mustache longer than the Shariah limit are both against the Shariah, the practice of the Magi (Majusis), and the habit of Christians. A person becomes a sinner because of this, and by making it a habit, one becomes a transgressor (fasiq). And Allah Almighty knows best. (6) Regarding the lips, the ruling is to keep the lip hair short,

such that they are almost non-existent. However, one should not shave them; there is disagreement among the scholars on this. And Allah Almighty knows best.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

(4) यह कि होठों के बाल बढ़े हुए व्यक्ति का जूठा पानी आदि पीना कैसा है? (5) यह कि ऐसे लोगों के बारे में, यानी दाढ़ी मुंडवाने वाले, कतरने वाले, होठों के बाल बढ़ाने वाले किस पाप के अपराधी हैं और उनके बारे में क्या हुक्म है? (6) यह कि दाढ़ी की मात्रा की तरह होठों के बालों के बारे में क्या हुक्म है कि वे कितने होने चाहिए? अगर कोई व्यक्ति होठों के बाल मुंडवाए या बहुत बारीक करे तो क्या हर्ज है?

अल-जवाब (उत्तर): (1) दाढ़ी की लंबाई एक मुट्ठी यानी ठुड्डी के नीचे चार उंगल होनी चाहिए, इससे कम कराना हराम है। (2) कैंची से कतरी हुई हो या उस्तरे से, सब एक समान हैं, हाँ ठुड्डी कतरने के बाद सब मुंडा देना अधिक कठोर और घृणित है कि हराम के स्तरों में अंतर होता है। भांग, चरस, शराब सब हराम हैं मगर शराब सबमें बुरी है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)। (3) शरीयत पर किसी का कहना या करना प्रमाण (हुज्जत) नहीं है। अल्लाह और उसका रसूल सब पर शासक हैं, अल्लाह और उसके रसूल पर कोई शासक नहीं है। यह कृत्य वहाँ के जाहिलों का है और जाहिलों का कृत्य उदाहरण नहीं हो सकता, चाहे वे कहीं के भी हों। ऐसा कहने वाला अगर जाहिल है तो उसे समझा दिया जाए और अगर वह ज्ञानी होकर ऐसा कहता है या समझाने के बाद भी नहीं मानता और ज़िद करता है तो वह घोर फासिक (पापी) और गुमराह है। वल्लाहु तआला आलम। (4) अगर उसे वज़ू नहीं था और उस स्थिति में उसने पानी पिया और होठों के बाल पानी से लग गए तो पानी "मुस्तअल" (उपयोग किया हुआ) हो गया। मुस्तअमल पानी पीना हमारे इमाम (रज़िअल्लाहु तआला अन्हु) के मूल पंथ में हराम है। उनके अनुसार वह पानी नापाक हो गया, उसने खुद जो पिया वह नापाक पिया और अब जो पिएगा वह नापाक पिएगा। और "मुफ़्ता बिही" (जिस पर फतवा दिया गया है) पंथ पर मुस्तअमल पानी पीना मकरूह है। उसने जो पिया वह मकरूह पिया और अब जो बचा हुआ पिएगा वह मकरूह पिएगा। हाँ, अगर उसे वज़ू था या मुँह धुला हुआ था तो शरीयत के अनुसार कोई हर्ज नहीं। हालांकि उसकी मूँछों का धोवन पीने से हृदय को घृणा होगी। वल्लाहु तआला आलम। (5) शरीयत की सीमा से कम दाढ़ी रखना और शरीयत की सीमा से अधिक मूँछें रखना, सब शरीयत के खिलाफ, मजूसी (अग्निपूजक) लोगों की सुन्नत और ईसाइयों की आदत है। मनुष्य इससे गुनहगार होता है और इसकी आदत रखने से फासिक हो जाता है। वल्लाहु तआला आलम। (6) होठों के संबंध में यह हुक्म है कि होठों के बाल कम करो कि न होने के बराबर हों, अलबत्ता मुंडवाना नहीं चाहिए, इसमें विद्वानों के बीच मतभेद है। वल्लाहु तआला आलम।

पेज 606/692

(۴) یہ کہ لبوں کے بال بڑھے ہوئے شخص کا جھوٹا پانی وغیرہ پینا کیسا ہے؟ (۵) یہ کہ ایسے لوگوں کی نسبت یعنی داڑھی منڈوانے والے، کترنے والے۔ لبوں کے بال بڑھانے والے کس خطا کے مرتکب ہیں ان کی نسبت کیا حکم ہے؟ (۶) یہ کہ مثل داڑھی کے مقدار کے لبوں کے بال کی بابت کہ کس قدر ہوں کیا حکم ہے؟ اگر کوئی شخص لبوں کے بال منڈوائے یا بہت باریک کرے تو کیا قباحت ہے؟

الجواب: (۱) داڑھی کا طول ایک مشت یعنی ٹھوڑی سے نیچے چار انگل چاہئے اس سے کم کرانا حرام ہے۔ (۲) قینچی سے کترے خواہ استرے سے لے سب یکساں ہے، ہاں ٹھوڑی کترنے سے سب منڈا دینا سخت و خبیث تر ہے کہ حرامِ حرام میں فرق ہوتا ہے۔ بھنگ ، چرس، شراب سب حرام ہیں مگر شراب سب میں بدتر ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۳) شریعت پر کسی کا قول و فعل حجت نہیں۔ اللہ ورسول سب پر حاکم ہیں اللہ ورسول پر کوئی حاکم نہیں، یہ فعل وہاں کے جاہلوں کا ہے اور جاہلوں کا فعل سند نہیں ہو سکتا کہیں کے ہوں، ایسا کہنے والا اگر جاہل ہے اسے سمجھا دیا جائے اور اگر ذی علم ہو کر ایسا کہتا ہے یا سمجھانے کے بعد بھی نہ مانے اصرار کئے جائے وہ سخت فاسق و گمراہ ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۴) اگر اسے وضو نہ تھا اس حالت میں اس نے پانی پیا اور لبوں کے بال پانی کو لگے تو پانی مستعمل ہو گیا۔ مستعمل پانی کا پینا ہمارے امام رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے اصل مذہب میں حرام ہے۔ ان کے نزدیک وہ پانی ناپاک ہو گیا خود اس نے جو پیا ناپاک پیا اور اب جو پئے گا ناپاک پئے گا۔ اور مذہب مفتیٰ بہ پر مستعمل پانی کا پینا مکروہ ہے۔ اس نے جو پیا مکروہ پیا اور اب جو بچا ہوا پئے گا مکروہ پئے گا۔ ہاں اگر اسے وضو تھا یا منہ دھلا تھا تو شرعاً حرج نہیں۔ اگرچہ اس کی مونچھوں کا دھوون پینے سے قلب کراہت کرے گا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

(۵) حدِ شرع سے کم داڑھی رکھنا حدِ شرع سے زیادہ مونچھیں رکھنا سب خلافِ شرع اور مجوسیوں کی سنت اور نصرانیوں کی عادت ہے آدمی اس سے گنہگار ہوتا ہے اور اس کی عادت رکھنے سے فاسق ہو جاتا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۶) لبوں کی نسبت یہ حکم ہے کہ لبیں پست کرو کہ نہ ہونے کے قریب ہوں البتہ منڈوانا نہ چاہئے اس میں علماء کو اختلاف ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

Fatawa Razawiya Volume 22

Treatise Lum’at al-Duha fi I’fa al-Lihya 1315 AH (Regarding growing beards in the light of the forenoon)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful

From Hyderabad, 20 Jumada al-Akhira 1315 AH Problem 772: What do the scholars of religion say about this issue? Walid says that shaving the beard is not forbidden (haram). "Haram is that whose abandonment is proven by such categorical proof that no doubt or suspicion is found in it." (Translation). Haram is that whose prohibition is proven by categorical proof; there is no command for it anywhere in the Holy Quran. From "[Harun said], 'O son of my mother! Seize me not by my beard'" 1 (O son of my mother! Do not grab my beard. - Translation), no command is derived; rather, a point beneficial to us arises, that growing a beard is sometimes harmful. If an enemy starts hitting after grabbing a long beard, then one has to endure the beating. In Sunan Abi Dawud, it is narrated thus:

| Ten are from the fitra: trimming the mustache and letting [the beard grow] | Ten things are from nature: trimming the mustache, beard [letting it grow] |

1 Al-Quran al-Karim 20/94

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

रिसाला (लघु निबंध) लुआत-उद-दुहा फ़ी इफ़ा-उल-लिहया 1315 हिजरी (चाश्त की रोशनी में दाढ़ियां बढ़ाने के विषय में)

अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है

हैदराबाद से, 20 जमादी अल-आख़िर 1315 हिजरी मसला 772: दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि वलीद कहता है कि दाढ़ी मुंडवाना हराम नहीं है। "हराम वह है जिसका छोड़ देना ऐसी क़तई दलील से साबित हो जिसमें कोई शक-ओ-शुबा न पाया जाए।" (हराम वह है जिसका छोड़ देना ऐसी क़तई दलील से साबित हो कि जिसमें कोई शक व शुबा न पाया जाए। - त)। हराम वह है जिसकी हुरमत (निषेध) क़तई दलील से साबित हो। क़ुरआन शरीफ़ में तो इसका कहीं हुक्म नहीं है। "ऐ मेरी माँ के बेटे! मेरी दाढ़ी न पकड़" 1 (ऐ मेरे माँ के बेटे! मेरी दाढ़ी न पकड़। - त) से कोई हुक्म नहीं निकलता बल्कि एक बात हमारे लिए मुफ़ीद (फायदेमंद) अलबत्ता पैदा होती है कि दाढ़ी बढ़ाना बाज़ वक़्त मुज़िर (नुक़सानदेह) होता है। अगर दुश्मन ने बड़ी दाढ़ी पकड़ कर मारना शुरू किया तो पिटना ही पड़ा। सुनन अबी दाऊद में इस प्रकार वर्णित है:

| दस चीज़ें फ़ितरत (प्राकृतिक स्वभाव) में से हैं: मूँछें कतरना और दाढ़ी [बढ़ाना] | दस काम फ़ितरत में से हैं: मूँछें कतरना, दाढ़ी [बढ़ाना] |

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 20/94

पेज 607/692

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

رسالہ لمعة الضحی فی اعفاء اللحی ۱۳۱۵ھ (چاشت کی روشنی میں داڑھیاں بڑھانے میں)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

از حیدر آباد ۲۰ جمادی الآخر ۱۳۱۵ھ مسئلہ ۷۷۲: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ولید کہتا ہے داڑھی منڈانا حرام نہیں الحرام ما ثبت ترکہ بدلیل قطعی لا شبھۃ فیہ (حرام وہ ہے جس کا چھوڑ دینا ایسی قطعی دلیل سے ثابت ہو کہ جس میں کوئی شک و شبہ نہ پایا جائے۔ ت) حرام وہ جس کی حرمت دلیل قطعی سے ثابت ہو قرآن شریف میں تو اس کا کہیں حکم نہیں۔ "يَبْنَؤُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي" 1 (اے میرے ماں جائے! میری داڑھی نہ پکڑ۔ ت) سے کوئی حکم نہیں نکلتا بلکہ ایک بات ہمارے لئے مفید البتہ پیدا ہوتی ہے کہ داڑھی بڑھانا بعض وقت مضر ہوتا ہے دشمن نے بڑی داڑھی پکڑ کر مارنا شروع کیا تو پٹنا ہی پڑا۔ سنن ابی داؤد میں یوں مروی ہے۔

| عشر من الفطرة قص الشارب واعفاء | دس کام فطرت میں سے ہیں: مو نچھیں کتر نا، داڑھی |

1 القرآن الکریم ۲۰/ ۹۴

Fatawa Razawiyya Volume 22

(Arabic Text)

...The beard etc. Musa bin Ismail and Dawood bin Shu'ayb narrated to us, they both said Hammad narrated to us from Ali bin Zaid from Salamah etc. that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Included in the natural disposition (fitra) are: rinsing the mouth, and sniffing water into the nostrils," and they did not mention letting the beard grow. A similar narration is reported from Ibn Abbas, he said: "Five things are related to the head," and he mentioned parting the hair but did not mention letting the beard grow. Abu Dawud said similar narrations were reported through Hammad from Talq bin Habib and Mujahid and from Bakr al-Muzani from their sayings, and they did not mention letting the beard grow.

(Urdu Translation)

Letting the beard grow etc. We were told by Musa bin Ismail and Dawud bin Shu'ayb, they both said Hammad narrated to us from Ali bin Zaid who narrated from Salma etc. that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: These are matters of nature: rinsing the mouth, putting water in the nose; there is no mention of growing the beard in it. Similarly, it was also narrated from Abdullah ibn Abbas (so) he said: There are five tasks and they all relate to the head, in them, he mentioned parting the hair on the head but did not mention growing the beard.

Imam Abu Dawud said: A similar hadith has been narrated by Hammad through Talq bin Habib and Mujahid and also from Bakr al-Muzani. The sayings of all of them are narrated, but there is no mention of 'I'fa-ul-Lihiya' i.e., letting the beard grow. (Translator's note: T) The summary of this is that these nine or ten narrators reported this narration that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not mention letting the beard grow in this hadith, but instead mentioned parting the hair. From this, it also became known that letting the beard grow is also a Sunnah just like parting the hair; however, this hadith is certainly disputed, so it remained not worthy of consideration. Then in Sahih Bukhari, it is like this:

| Act against the polytheists, trim the moustaches and let the beards grow. | Oppose the polytheists, trim the moustache, and grow the beard. |

The phrase "Khālifū al-mushrikīn" (oppose the polytheists) has "feehi nazar" (room for debate) because some polytheists keep growing their beards, so the opposition to them is to shave the beard, and some shave it, so the opposition to them is to grow

it. In any case, both those who grow and those who shave are included in "Khālifū al-mushrikīn" because the command to oppose is general.

---

1. Sunan Abi Dawud, Book of Purification, Chapter of Miswak as a Fitra, Aftab Alam Press Lahore 1/8
2. Sahih al-Bukhari, Book of Clothing, Qadimi Kutub Khana Karachi 12/875

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

(अरबी पाठ)

...दाढ़ी इत्यादि। हमें मूसा बिन इस्माइल और दाऊद बिन शुएब ने बताया, उन दोनों ने कहा कि हमें हम्माद ने अली बिन ज़ैद से सलमह आदि के हवाले से बताया कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "स्वभाव (फ़ितरत) के कार्यों में शामिल हैं: कुल्ला करना, और नाक में पानी डालना," और उन्होंने दाढ़ी बढ़ाने का ज़िक्र नहीं किया। इब्न अब्बास से भी इसी तरह की रिवायत है, उन्होंने कहा: "पाँच चीज़ें सिर से संबंधित हैं," और उन्होंने बालों में मांग निकालने का ज़िक्र किया लेकिन दाढ़ी बढ़ाने का ज़िक्र नहीं किया। अबू दाऊद ने कहा कि हम्माद के माध्यम से तल्क बिन हबीब और मुजाहिद से और बक्र अल-मुज़ानी से उनके कथनों के माध्यम से इसी तरह की हदीसें रिवायत की गई हैं, और उन्होंने दाढ़ी बढ़ाने का ज़िक्र नहीं किया।

(उर्दू अनुवाद)

दाढ़ी बढ़ाना आदि। हमें मूसा बिन इस्माइल और दाऊद बिन शुएब ने बताया, उन दोनों ने कहा कि हमें हम्माद ने बताया उन्होंने अली बिन ज़ैद से उन्होंने सलमह से रिवायत किया। आदि कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: फ़ितरत के काम ये हैं: कुल्ला करना, नाक में पानी डालना, इसमें दाढ़ी बढ़ाने का ज़िक्र नहीं है। इसी तरह अब्दुल्ला इब्न अब्बास से भी रिवायत की गई है (चुनांचे) आपने फ़रमाया: पाँच काम हैं और वे सब सिर से संबंधित हैं, उनमें सिर में मांग निकालने का ज़िक्र फ़रमाया मगर दाढ़ी बढ़ाने का ज़िक्र नहीं फ़रमाया।

इमाम अबू दाऊद ने फ़रमाया: इसी जैसी हदीस हम्माद के माध्यम से तल्क बिन हबीब और मुजाहिद से और बक्र अल-मुज़ानी से भी रिवायत की गई है। उन सब का कथन मन्कूल है मगर उसमें 'इफ़ा-उल-लिह्या' यानी दाढ़ी बढ़ाने का ज़िक्र नहीं। (अनुवादक की टिप्पणी) इसका सार यह है कि इन नौ या दस रावियों ने यह रिवायत की कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इस हदीस में दाढ़ी बढ़ाने का ज़िक्र नहीं किया बल्कि उसकी जगह मांग निकालने को फ़रमाया। इससे यह भी मालूम हुआ कि दाढ़ी बढ़ाना भी वैसी ही सुन्नत है जैसे मांग रखना, इसके साथ-साथ यह हदीस निश्चित रूप से विवादास्पद है, इसलिए विचार के योग्य नहीं रही। फिर सहीह बुखारी में इस प्रकार है:

| मुशरिकों (बहुदेववादियों) का विरोध करो, मूंछें छोटी करो और दाढ़ी बढ़ाओ। | मुशरिकों का विरोध करो, मूंछें तराशों और दाढ़ी बढ़ाओ। |

"ख़ालिफ़ु-ल-मुशरिकीन" यह जुमला "फ़िही नज़र" (बहस योग्य) है क्योंकि कुछ मुशरिक दाढ़ी बढ़ाते रहते हैं, तो उनका विरोध यह है कि दाढ़ी मुंडाओ, और कुछ मुंडाते हैं तो उनका विरोध यह है कि बढ़ाओ। बहरहाल बढ़ाने वाले और मुंडाने वाले दोनों 'ख़ालिफ़ु-ल-मुशरिकीन' में शामिल हैं क्योंकि विरोध का हुक्म सामान्य है।

---

1. सुनन अबू दाऊद, किताबत-तहारत, बाबू-सवाक मिनल-फ़ितरत, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर १/८
2. सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल लिबास, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची १२/८७५

पृष्ठ ६०८ का ६९२

(عربی متن) **(اردو ترجمہ)**

بڑھانا الخ۔ ہم سے موسیٰ بن اسمعیل اور داؤد بن

اللحیة الخ حدثنا موسی بن اسمعیل وداؤد بن شعیب قالا حدثنا حماد عن علی بن زید عن سلمة الخ ان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قال ان من الفطرة المضمضة والاستنشاق بالماء ولم یذکروا عفاء اللحیة وروی نحوہ عن ابن عباس قال خمس کلھا فی الرؤس ذکر فیہ الفرق ولم یذکر اعفاء اللحیة قال ابوداؤد روی نحوہ حدیث حماد عن طلق بن حبیب و مجاھد وعن بکر المزنی قولھم ولم یذکر اعفاء اللحیة ۔

شعیب نے بیان کیا دونوں نے کہا ہم سے حماد نے بیان کیا اس نے علی بن زید اس نے سلمہ سے روایت کیا۔ الخ کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا امورِ فطرت یہ ہیں: کلی کرنا، ناک میں پانی ڈالنا، اس میں داڑھی بڑھانے کا ذکر نہیں۔ یونہی عبداللہ ابن عباس سے بھی روایت کی گئی (چنانچہ) آپ نے فرمایا: پانچ کام ہیں اور وہ سب سر کے متعلق ہیں ان میں سر میں مانگ نکالنے کا ذکر فرمایا مگر داڑھی بڑھانے کا ذکر نہیں فرمایا۔

امام ابوداؤد نے فرمایا: اسی جیسی حدیث حماد بواسطہ طلق بن حبیب اور مجاہد سے روایت کی گئی ہے اور بکر مزنی سے بھی۔ ان سب کا قول مروی ہے مگر اس میں اِعفاءُ اللِّحیٰۃ یعنی داڑھی بڑھانے کا ذکر نہیں۔ت) حاصل اس کا یہ کہ ان نو دس رواۃ نے یہ روایت کی کہ آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس حدیث میں داڑھی بڑھانے کا ذکر نہیں کیا بلکہ اس کی جگہ مانگ کو فرمایا اس سے بھی معلوم ہوا کہ داڑھی بڑھانا بھی ویسی ہی سنت ہے جیسے مانگ کا رکھنا، معہذا یہ حدیث مختلف فیہ تو ضرور ہے پس لائق اعتبار نہ رہی۔ پھر صحیح بخاری میں یوں ہے :

| خالفوا المشرکین قصوا الشوارب واعفوا اللحیٰ - | مخالفت کرو مشرکین کی، ترشواؤ مونچھ، اور بڑھاؤ داڑھی۔ |

خالفوا المشرکین یہ جملہ "ففیہ نظر" اس واسطے کہ بعض مشرکین داڑھی بڑھاتے رہتے ہیں پس ان کی مخالفت یہ ہے کہ داڑھی منڈاؤ، اور بعض منڈاتے ہیں تو ان کی مخالفت یہ ہے کہ بڑھاؤ بہر حال بڑھانے اور منڈانے والے دونوں خالفوا المشرکین میں داخل ہیں کیونکہ مخالفت کا حکم عام ہے۔

---

1 سنن ابی داؤد کتاب الطھارۃ باب السواک من الفطرۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۸/۱ 2 صحیح البخاری کتاب اللباس قدیمی کتب خانہ کراچی ۸۷۵/۱۲

Fatawa Razawiyya Volume 22

You may oppose whichever polytheist you wish. As for the answer to the command "Trim the moustaches and let the beards grow," let it not remain hidden that the Prophets (peace and blessings be upon them) were always sent for the refinement of character. That is why our Prophet of the end of times was also sent; through him, religion was perfected and prophethood concluded. "This day I have perfected for you your religion"[1] Today, we have perfected your religion for you. If growing a beard is included in character, then despite this, the Quran is the perfect Book of Allah. If it were devoid of ethical commandments, then the religion would not be considered perfect. Inevitably, it must be said that this is not included in character, and our point is proven. Growing a beard is certainly recommended (Mustahabb) or at most it will be a Sunnah (tradition). But this also has a limit of moderation.

Your beard should consist of a few hairs covering the chin, not such that a rabbit could give birth in its shadow. (T)

An Arabic saying goes: "He whose beard is long, his intellect is diminished." (He whose beard is very long, his intellect is less. T)

Even if for the sake of argument we accept that growing a beard is obligatory (Fard) or shaving it is prohibited (Haram), then the answer to it is that Allah Almighty says: "And when you have come out of ihram, then hunt."[2] (That is, hunt after finishing the pilgrimage. Hunting was commanded in the imperative form, which is a sign of obligation, yet to this day it has not been implemented as such. The reason is that this command was left dependent on natural inclination, that if you wish, then hunt). The point is that there are some commandments of the Sharia whose non-observance does not cause divine displeasure. Obligation (Fardiyyat) or prohibition (Hurmat) can only be proven from the Quran itself, or from a consecutive (Mutawatir) or well-known (Mashhur) Hadith. Prohibited (Haram) stands in opposition to obligatory (Fard). So when shaving the beard became prohibited, then keeping it became obligatory, but no one wrote it as obligatory.

I have spoken from the Quran and from the Hadith, no one turns their head from me except a wicked person. If you speak the truth, then you are a seeker of truth. Then why do you call growing the beard an obligation? Has your body been afflicted by the disease of wickedness?

[1] The Holy Quran 5/3 [2] The Holy Quran 5/2 Page 609 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

जिस मुशरिक की चाहें मुखालफत करें। बाकी रहा इसका जवाब "मूँछें कतराओ और दाढ़ियां बढ़ाओ", तो यह पोशीदा न रहे कि अंबिया अलैहिमुस्सलाम हमेशा अख़लाक़ की दुरुस्ती के लिए मबऊस हुए। इसी लिए हमारे पैग़म्बरे आख़िर-ज़माँ भी मबऊस हुए, उन पर दीन कामिल और नबुवत ख़त्म हो गई। "आज के दिन हम ने तुम्हारा दीन तुम पर कामिल कर दिया।"[1] दाढ़ी बढ़ाना अख़लाक़ में दाखिल है तो इसके बावजूद क़ुरआन अल्लाह की कामिल किताब है। अख़लाकी अहकाम से खाली है तो दीन कामिल न ठहरा। ला-मुहाला कहना पड़ेगा कि यह अख़लाक़ में दाख़िल नहीं और इससे हमारा मतलब हासिल हो जाता है। दाढ़ी बढ़ाना मुस्तहब अलबत्ता है या बहुत होगा तो सुन्नत। लेकिन यह भी हद-ए-एतदाल तक।

तेरी दाढ़ी ऐसी होनी चाहिए कि चंद बाल हों जो ठुड्डी को ढांप लें। न कि ऐसी कि उसके साये में खरगोश बच्चा दे दे। (त)

अरब का कौल है: "जिसकी दाढ़ी लंबी हो, उसकी अक्ल कम होती है।" (त)

बग़रज़े-मुहाल तस्लीम भी कर लें कि दाढ़ी बढ़ाना फर्ज़ या मुँडवाना हराम है, तो इसका जवाब यह है कि अल्लाह तआला फरमाता है: "और जब तुम एहराम से फारिग हो जाओ, तो शिकार करो।"[2] (यानी एहराम से फारिग होने के बाद शिकार करो। शिकार करना सीग़ा-ए-अम्र में फ़रमाया गया जो फर्ज़ियत की अलामत है, लेकिन आज तक इस पर अमल नहीं हुआ। सबब इसका यह है कि यह हुक्म तबाअ (प्रकृति) पर मौक़ूफ़ रखा गया कि जी चाहे तो शिकार करो।) हासिल यह कि शरीअत के बाज़ अहकाम ऐसे भी होते हैं जिनका न करना मोजिब-ए-अताब-ए-शरई (शरियत की नाराज़गी) नहीं। फर्ज़ियत या हुरमत क़ुरआन ही से साबित हो सकती है या हदीस-ए-मुतवातिर या मशहूर से। हराम फर्ज़ के मुक़ाबले में आता है। तो जब दाढ़ी मुँडाना हराम हुआ तो रखना फर्ज़ हुआ, मगर फर्ज़ किसी ने नहीं लिखा।

मैंने क़ुरआन और हदीस से बात की है, मुझसे सिर्फ़ कोई बदकिरदार ही मुँह फेरेगा। अगर तू सच बोलता है, तो तू हक़ीक़त का राही है। फिर तू दाढ़ी बढ़ाने को फर्ज़ क्यों कहता है? क्या तेरे बदन को ख़बासत का मर्ज़ हो गया है?

[1] अल-क़ुरआनुल करीम 5/3 [2] अल-क़ुरआनुल करीम 5/2 पेज 609 of 692

جس مشرک کی چاہیں مخالفت کریں باقی رہا اس کا جواب "وقصوا الشوارب واعفوا اللحی" (مونچھیں کتراؤ اور داڑھیاں بڑھاؤ ت) مخفی نہ رہے کہ انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام ہمیشہ درشتگیِ اخلاق کے واسطے مبعوث ہوئے، اسی لئے ہمارے پیغمبرِ آخر زمان بھی مبعوث ہوئے، ان پر دین کامل اور نبوت ختم ہو گئی۔ "اَلْیَوْمَ اَکْمَلْتُ لَکُمْ دِیْنَکُمْ" 1 آج کے دن ہم نے تمہارا دین تم پر کامل کر دیا۔ داڑھی بڑھانا اخلاق میں داخل ہے تو باوجود اس کے قرآن کا کامل کتاب اللہ کی ہے۔ اخلاقی احکام سے خالی ہے تو دین کامل نہ ٹھہرا۔ لامحالہ کہنا پڑے گا کہ یہ اخلاق میں داخل نہیں اور اس سے ہمارا مطلب حاصل ہو جاتا ہے۔ داڑھی بڑھانا مستحب البتہ ہے یا بہت ہوگا تو سنت۔ لیکن یہ بھی حدِ اعتدال تک۔ ریش بایدت دوسہ موئے وز خدّاں پوشی نہ کہ در سایہ او بچہ دہد خرگوشی (تجھے ایسی داڑھی چاہئے کہ جس کے چند بال ہوں جو ٹھوڑی چھپادیں۔ نہ کہ ایسی کہ جس کے سائے میں خرگوش بچہ دے۔ ت) قولِ عرب ہے: من طال لحیتہ فقد نقص عقلہ (جس کی داڑھی طویل (لمبی) ہو اس کی عقل کم ہوتی ہے۔ ت) بفرضِ محال تسلیم بھی کر لیں کہ داڑھی بڑھانا فرض یا منڈوانا حرام ہے تو اس کا یہ جواب ہے کہ اللہ تعالٰی فرماتا ہے: "وَ اِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوْا" 2 (یعنی احرام سے فارغ ہونے کے بعد شکار کرو۔ شکار کرنا صیغہ امر میں فرمایا گیا جو علامتِ فرضیت ہے لیکن آج تک اس پر عمل درآمد نہ ہوا، سبب اس کا یہ ہے کہ یہ حکم طبائع پر موقوف رکھا گیا کہ جی چاہے تو شکار کرو۔ حاصل یہ کہ شریعت کے بعض احکام ایسے بھی ہوتے ہیں جن کا نہ کرنا موجبِ عتابِ شرعی نہیں۔ فرضیت یا حرمت قرآن ہی سے ثابت ہوسکتی ہے یا حدیثِ متواتر یا مشہور ہو، حرام فرض کے مقابلہ میں آتا ہے۔ تو جب داڑھی منڈانا حرام ہوا تو رکھنا فرض ہوا مگر فرض کسی نے نہ لکھا۔ زقرآنِ سخن گفتہ ام وز حدیث سر از من نہ پیچد

جز اب لہ خبیث سخن راست گر تو بگوئی ہمیں بدست حقائق پروئی ہے پس اعفائے لحیہ چرا گوئی

فرض تنت را خباثت مگر گشت مرض

1 القرآن الکریم ۵/ ۳ 2 القرآن الکریم ۵/ ۲ Page 609 of 692

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

If you believe that the Quran is complete, Then why is growing a beard hidden (not mentioned) in it? (I am talking with references to Quran and Hadith, so no one except a foolish wicked person will take offense at my words. If you keep speaking the truth, it will keep running in the hands of facts... Then why do you call growing a beard obligatory? Perhaps the disease of wickedness has developed in your body. O spiritless person, if the Holy Quran is complete, then why is the mention of the beard hidden in it? - End). How is this statement of Walid and what is the ruling on shaving the beard?

The Answer: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. All praise is due to Allah who guided us to Islam and granted us the success to follow the footsteps of His noble Prophets and to avoid the external and internal impurities of the wretched, filthy disbelievers. The highest and most virtuous peace and blessings be upon the leader of those who guide to the path of peace, who was given the Quran and along with it its likeness (the Sunnah) for the strengthening of laws, even if it humbles the noses of the foolish, rebellious heretics in religion. And peace and blessings be upon his family and his companions, who learned etiquette through his manners. They are the ones who operated the mill of killing, imprisonment, and defeat against the groups of powerful disbelievers and Persian Magians, who were like distorted, barking dogs and had shaved their beards. So, may Allah's (unparalleled) mercy be upon the beloved of God, his family, and may we be with them until the Day of Judgment. (t)

Page 610 of 692

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

यदि आप यह मानते हैं कि कुरान पूर्ण है, तो दाढ़ी बढ़ाना इसमें क्यों छिपा है? (मैं कुरान और हदीस के संदर्भों के साथ बात कर रहा हूं, इसलिए मेरे शब्दों से केवल एक मूर्ख दुष्ट व्यक्ति ही बुरा मानेगा। यदि आप सच बोलते रहेंगे, तो यह तथ्यों के हाथों में दौड़ता रहेगा... फिर आप दाढ़ी बढ़ाने को अनिवार्य क्यों कहते हैं? शायद आपके शरीर में दुष्टता का रोग विकसित हो गया है। ऐ साहसहीन, यदि पवित्र कुरान पूर्ण है, तो फिर उसमें दाढ़ी का उल्लेख क्यों छिपा है? - अंत)। वलीद का यह कथन कैसा है और दाढ़ी मुंडवाने का क्या हुक्म है?

उत्तर: अल्लाह के नाम से शुरू करता हूँ जो बड़ा मेहरबान, निहायत रहम वाला है। तमाम तारीफें उस अल्लाह तआला के लिए हैं जिसने हमें इस्लाम की हिदायत दी और हमें नबियों के पदचिह्नों पर चलने की तौफीक दी और हमें नीच काफिरों की बाहरी और भीतरी गंदगी से बचाया। आला और अफ़ज़ल दुरूद व सलाम उस आका पर हो जो लोगों को शांति की राहों से परिचित कराने वाले हैं, जिन्हें कुरान मजीद और उसके साथ उसके जैसा ही कलाम (सुन्नत) अहकाम की मजबूती के लिए अता किया गया है, चाहे दीन के मामलों में नीच (मूर्ख) बेदीन विद्रोहियों की नाक खाक आलूद (मिट्टी में मिल जाए) हो। और दुरूद व सलाम हो आपकी आल और आपके असहाब (साथियों) पर, जिन्होंने उनके आदाब से अदब सीखा। वे वे हैं जिन्होंने कत्ल, कैद और शिकस्त की ऐसी चक्की चलाई जो ताकतवर काफिरों और अजम के रहने वाले मजूसीओं (अग्निपूजकों) के ऐसे गिरोह पर जो बिगड़े हुए भौंकने वाले कुत्तों की तरह थे और दाढ़ियां मुंडवाए हुए थे। पस कयामत तक हबीबे खुदा, उनकी आल और उनके साथ हम सब पर अल्लाह तआला की (बेमिसाल) रहमत हो। (त)

पृष्ठ 610 का 692

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۲

گرایدوں کہ قرآں ہمی کامل ست پس اعفائے لحیہ چرا مضمر ست (قرآن وحدیث کے حوالے سے بات کر رہا ہوں لہذا میری بات سے بیوقوف خبیث کے علاوہ کوئی برانہ منائیگا اگر تو سچی بات کہتا رہے گا تو حقائق کے ہاتھوں میں دوڑتا رہے گا___ پھر تو داڑھی بڑھانے کو کیوں فرض کہتا ہے؟ شاید تیرے جسم میں خباثت کا مرض پیدا ہو گیا ہے۔ اے بے ہمت اگر قرآن مجید کامل ہے تو پھر اس میں داڑھی کا ذکر کیوں پوشیدہ ہے۔ت) انتہی۔ یہ قول ولید کا کیسا اور داڑھی منڈوانے کا حکم کیا؟

الجواب: بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ الذی ہدنا للاسلام ووفقنا لاقتفاء اثار انبیاء ہ الکرام و اجتناب اقذار الکفرۃ الانجاس الارجاس اللئام و افضل الصلوۃ والسلام علی سید الہادین الی سبیل السلام* الذی اوتی القرآن ومثلہ معہ فی احکام الاحکام وان رغم انف الملحدین فی الدین الماردین الطغام وعلی اٰلہ واصحابہ المتأدبین باٰدابہ الذین اداروا بالقتل والاسر الہدم الرحی علی الجمع المقبوح المنبوح المحلوق اللحی من علوج الاروام ومجوس الاعجام فصلی اللہ تعالیٰ علی الحبیب والہ مظاہر جمالہ وعلینا معہم الی یوم القیمۃ ہ اللہ تعالیٰ کے نام سے ابتداء کر رہا ہوں جو بڑا رحم کرنے والا مہربان ہے۔ تمام تعریفیں اس اللہ تعالیٰ کے لئے ہیں جس نے ہمیں اسلام کی ہدایت بخشی اور ہمیں انبیاء کرام کے آثار پر چلنے کی توفیق دی اور ہمیں کمینے کافروں کی ظاہری باطنی گندگیوں (آلودگیوں) سے بچایا۔ اعلیٰ وافضل درود وسلام اس آقا کے لئے جو لوگوں کو سلامتی کی راہوں سے روشناس کرانے والے ہیں وہ جنہیں قرآن مجید اور اس کے ساتھ اس جیسا اور کلام احکام کی مضبوطی کے لئے عطا کیا گیا ہے اگر چہ امور دین میں کمینے (بے وقوف) بے دین سرکشوں کی ناک خاک آلود ہو، اور درود وسلام ہو آپ کی آل اور آپ کے اصحاب پر۔ جوان کے آداب سے ادب پانے والے ہیں۔

وہ جنھوں نے قتل، قید اور شکست کی ایسی چکی چلائی جو قوی کافروں اور عجم کے رہنے والے مجوسیوں کے ایسے گروہ پر جو بگڑے ہوئے بھونکنے ہوئے، اور داڑھیاں منڈوائے ہوئے تھے۔ پس قیامت تک حبیب خدا ان کی آل اور ان کی معیت ہم سب پر اللہ تعالیٰ کی (بے مثال) رحمت ہو۔ (ت)

Fatawa Razawiya Volume 22

[Arabic Text]: "My Lord, I seek refuge in You from the promptings of the devils, and I seek refuge in You, my Lord, lest they be present with me." Our Lord, Blessed and Exalted, said: "And turn away from the ignorant." [Urdu Translation]: O my Lord! I seek Your refuge from the whispers of the devils, and O my Lord! I seek refuge in You from the fact that they come near me. Our Lord, Who is Pure and Exalted, has ordained: Turn away from the ignorant.

The vile Walid, whose scholarly competence—God willing—every single sentence of this very writing testifies to: (1) Woe be upon the content; even the words are not correct—prose is like scattered refuse, poetry is not poetry. (2) The text itself is affirmative, while the translation implies prohibition. (3) The original text itself is detrimental to the objective, as abandoning shaving [the beard] is certainly and definitively a recurring practice (mutawatir), rather even one of the essentials of religion. (4) Looking at the translation, it is far removed; in the current era, prohibition is derived from the limits of what is forbidden (haram). (5) Citing from Sunan Abi Dawud Sharif is a strange, laughable act of ignorance and folly; out of cleverness, something was done out of pure ignorance. The original Hadith is Hasan (good), Muthasil (linked), and Musnad (supported), which is found not only in Sunan Abi Dawud but also in Sahih Muslim, Sunan al-Nasa'i, Jami' al-Tirmidhi, Sunan Ibn Majah, Musnad Ahmad, and other major famous books. It is narrated from the Mother of the Believers, Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her), that the Prophet himself, the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him, his family, and his companions), says: "Ten things are part of the original nature and persistent ancient laws of the noble Prophets (peace and greetings be upon them); among them are trimming the mustache and growing the beard." This majestic Hadith was narrated by Imam Muslim in his Sahih; Imam Abu Dawud remained silent about it; Imam Tirmidhi said: "Hadha Hadithun Hasan" [2] (This is a good Hadith). To hide its significance, he did not even mention the chain of narration, let alone whose narration it is (Mother of the Believers) or whose saying it is (The Prophet, the best of Messengers, peace and blessings of Allah be upon him and them). In another Hadith, Imam Abu Dawud himself mentioned Irsaal (omission) or Inqita' (interruption) in its chain...

1. Al-Quran al-Karim 7:199

2. Sahih Muslim, Kitab al-Taharah, Bab Khisal al-Fitrah, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/129; Sunan Abi Dawud, Bab al-Siwak min al-Fitrah, Aftab Alam Press Lahore 1/8; Jami' al-Tirmidhi, Abwab al-Adab, Bab Ma Ja'a fi Taqlīm al-Azfar, Amin Company Karachi 2/100.

फ़तावा रज़विया, खंड 22

[अरबी पाठ]: "हे मेरे रब! मैं शैतानों के उकसावे से तेरी पनाह चाहता हूँ, और हे मेरे रब! मैं तुझसे पनाह मांगता हूँ कि वे मेरे पास आएँ।" हमारे पवित्र और महान रब ने कहा: "और अज्ञानियों से मुँह मोड़ लो।" [उर्दू अनुवाद]: ऐ मेरे परवरदिगार! मैं शैतानों के वसवसों से तेरी पनाह चाहता हूँ, और ऐ मेरे परवरदिगार! मैं तुझसे इस बात से पनाह माँगता हूँ कि वे मेरे पास हाज़िर हों। हमारे परवरदिगार ने इरशाद फ़रमाया जो पाक और बरतर है कि जाहिलों से मुँह फेर ले।

नापाक वलीद जिसकी इल्मी लियाक़त पर माशाअल्लाह इसी तहरीर का एक-एक फ़िक़रा गवाह है: (१) मिट्टी पड़े ऐसे मज़ामीन पर, अल्फ़ाज़ तक ठीक नहीं; नथ्र (गद्य) कचरे जैसी है, नज़्म (पद्य) नज़्म नहीं है। (२) इबारत साबित करने वाली है जबकि तर्जुमा हराम बताता है। (३) असल इबारत खुद मक़सद के लिए नुकसानदेह है कि दाढ़ी मूँडना छोड़ना यक़ीनन और क़तई तौर पर मुतवातिर है, बल्कि दीन की ज़रूरतों में से है। (४) तर्जुमा देखें तो बहुत दूर की बात है कि मौजूदा दौर में हराम की हद में हुरमत अख़ज़ की गई है। (५) सुनन अबी दाऊद शरीफ़ से नक़ल करना अजीब मज़ाकिया जहालत और बेवक़ूफ़ी है। चालाकी के तौर पर जहालत की वजह से कुछ किया गया; असल हदीस हसन, मुत्तसिल और मुसनद है जो न सिर्फ़ सुनन अबी दाऊद बल्कि सहीह मुस्लिम, सुनन नसाई, जामे तिर्मिज़ी, सुनन इब्न माजा, मुसनद अहमद और दीगर मशहूर किताबों में उम्मुल मोमिनीन आयशा सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से मरवी है कि खुद हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: दस चीज़ें असल फ़ितरत और अंबिया-ए-किराम की मुस्तमिर्रा पुरानी शरीअतों में से हैं, जिनमें से मूँछें कतरवाना और दाढ़ी बढ़ाना शामिल है। यह अज़ीम हदीस जिसे इमाम मुस्लिम ने अपनी सहीह में तख़रीज फ़रमाया, इमाम अबू दाऊद ने इस पर खामोशी इख़्तियार की, इमाम तिर्मिज़ी ने कहा: "हाज़ा हदीसुन हसन" [२] (यह हदीस हसन है)। इसकी अहमियत छिपाने के लिए न सनद नक़ल की और न ही यह बताया कि यह किसकी रिवायत है (उम्मुल मोमिनीन) और किसका इरशाद है (हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। दूसरी हदीस कि खुद सनद में इमाम अबू दाऊद ने इसकी सनद में इरसाल या इन्क़िताअ...

1. अल-कुरान अल-करीम ७/ १९९

2. सहीह मुस्लिम किताबुत तहारत बाब ख़िसालुल फ़ितरत क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची १/ १२९, सुनन अबी दाऊद बाब अस्सिवाक मिनल फ़ितरत आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर १/ ८, जामे तिर्मिज़ी अबवाबल अदब बाब मा जाआ फ़ी तक्लीमुल अज़फ़ार अमीन कंपनी कराची २/ १००

पृष्ठ ६११/ ६९२

رب انی اعوذبك من همزات الشیاطین و اعوذبك رب ان یحضرون ، قال ربنا تبارك و تعالیٰ: " وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ" ۱ اے میرے پروردگار! میں شیاطین کے وسوسوں سے تیری پناہ چاہتا ہوں ، اے میرے پروردگار! میں تجھ سے پناہ مانگتا ہوں اس بات سے کہ وہ میرے پاس حاضر ہوں، ہمارے پروردگار نے ارشاد فرمایا جو پاک اور برتر ہے جاہلوں سے منہ پھیر لے۔

ولید پلید جس کی علمی لیاقت پر ماشاء اللہ خود اسی تحریر کا ایک ایک فقرہ گواہ: (۱) خاک بر سر مضامین الفاظ تک ٹھیک نہیں نثر، نثرہ نثار نظم نظم پر نہیں۔ (۲) عبارت مثبت تر کہ ترجمہ جس کی حرمت۔ (۳) اصل عبارت خود مضر مقصود کہ ترک حلق یقیناً قطعاً متواتر بلکہ ضروریات دین سے ہے۔ (۴) ترجمہ دیکھئے تو دور موجود کہ حرام کی حد میں حرمت ماخوذ۔ (۵) سنن ابی داؤد شریف سے نقل عجب مضحکہ خیز جہل و سفاہت از روئے چالاکی کچھ براہِ جہالت اصل حدیث حسن متصل مسند کہ نہ صرف سنن ابی داؤد بلکہ صحیح مسلم و سنن نسائی و جامع ترمذی و سنن ابن ماجہ و مسند احمد و غیرہا اجلہ کتب مشہورہ میں ام المومنین عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے مروی کہ خود حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم فرماتے ہیں: دس چیزیں اصل فطرت و شرائع قدیمہ مستمرہ انبیاء کرام علیہم الصلوۃ والتحیۃ سے ہیں از انجملہ لبیں کتروانی داڑھی بڑھانی یہ حدیث جلیل جسے امام مسلم نے اپنی صحیح میں تخریج فرمایا، امام ابوداؤد نے سکوت کیا، امام ترمذی نے ھذا حدیث حسن ۲ (یہ حدیث حسن ہے ت) کہا، اس کی وقعت چھپانے کو سند تو سند یہ بھی نقل نہ کیا کہ کس کی روایت ہے۔ (ام المومنین) کس کا ارشاد ہے (حضور افضل المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیہم وعلیہا و سلم) دوسری حدیث کہ خود نفس اسناد میں امام ابوداؤد نے اس کی سند میں ارسال یا انقطاع

١ القرآن الكريم ٧/ ١٩٩ ٢ صحيح مسلم كتاب الطهارة باب خصال الفطرة قديمی کتب خانہ کراچی ١/ ١٢٩، سنن ابی داؤد باب السواك من الفطرة آفتاب عالم پریس لاہور ١/ ٨، جامع الترمذی ابواب الادب باب ماجاء فی تقلیم الاظفار امین کمپنی کراچی ٢/ ١٠٠

Fatawa Rizvia, Volume 22

...revealed their location, if it stops at a Tabi'i, it is 'mursal'. If it reaches a companion (Sahabi), it becomes 'munqati'. An intelligent narrator brought its chain of narration from the beginning. When he reached this point, he clearly cut it off and hid it until the end, whereas according to the scholars, this much transmission was enough to know its condition. Setting aside 'irsal' and 'inqita', the chain itself contains Salama bin Muhammad who is 'majhul' (unknown) and Ali bin Jadan who is a 'Shi'i' and weak (dha'if). The original text of Sunan Abi Dawud is as follows:

Arabic Text	**Urdu Translation**
Narrated to us Musa bin Isma'il and Dawud bin Shabib, they said: Narrated to us Hammad, from Ali bin Zaid (1), from Salama (2), from Muhammad bin Ammar bin Yasir, Musa said 'from his father' (3), and Dawud said 'from Ammar' (4) bin Yasir (may Allah Almighty be pleased with them both) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah Almighty be upon him) said: 'Indeed, part of the natural disposition (Fitrah) is rinsing the mouth and sniffing water into the nose.' Then he mentioned something similar, but did not mention growing the beard, and added circumcision (1), etc.	Musa bin Isma'il and Dawud bin Shabib narrated to us, both said Hammad narrated to us, he from Ali bin Zaid, he from Salama bin Muhammad bin Ammar bin Yasir narrated, Musa said (from his father) meaning he narrated it from his father. Dawud said 'from Ammar bin Yasir' meaning he narrated from Ammar bin Yasir (may Allah be pleased with all of them). The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: Among the matters of Fitrah are: rinsing the mouth, putting water in the nose, then he narrated the hadith in this way and did not mention growing the beard and added the mention of circumcision, etc. (T)

(6) Then, what a tasteless ignorance it is to consider this hadith as opposing [the other hadith]. In this hadith itself, the 'min' of partitivity (tab'iziyah) is present, signifying that these are 'some' of the characteristics of Fitrah. It is self-evident that there are others too. So, growing the beard...

(1) Weak, from the fourth level. (Taqrib al-Tahdhib, entry 4750, Ali bin Zaid, Beirut 1/294). (2) Unknown (Majhul), from the fifth level. (Taqrib al-Tahdhib, entry 2517, Salama bin Muhammad, Beirut 1/279). (3) Acceptable (Maqbul), from the third level. (Taqrib al-Tahdhib, entry 7041, Musa bin Abi Musa, Beirut 2/229). (4) His narration from his grandfather is 'mursal'. (Mizan al-I'tidal).

(1) Sunan Abi Dawud, Book of Purification, Chapter on Siwak being from Fitrah, Aftab-e-Alam Press Lahore 1/8.

फतावा रज़विया, खंड 22

...का पता बता दिया था, यदि वह ताबई तक रुक जाए तो 'मुरसल' होती है। यदि वह सहाबी तक पहुँच जाए तो 'मुंक़ति' हो जाती है। एक बुद्धिमान वर्णनकर्ता ने इसकी सनद (सूत्र) शुरू से ही प्रस्तुत की। जब वह इस स्थान पर पहुँचा, तो उसने इसे स्पष्ट रूप से काट दिया और अंत तक इसे छिपाए रखा, जबकि विद्वानों के अनुसार, इसकी स्थिति जानने के लिए इतना ही वर्णन पर्याप्त था। 'इरसाल' और 'इन्क़िता' को एक तरफ रखते हुए, स्वयं सनद में सलमा बिन मुहम्मद 'मजहूल' (अज्ञात) हैं और अली बिन जदआन 'शीई' और कमज़ोर (ज़ईफ़) हैं। सुनन अबी दाऊद का मूल पाठ इस प्रकार है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
हमें मूसा बिन इस्माइल और दाऊद बिन शबीब ने बताया, उन दोनों ने कहा: हमें हम्माद ने अली बिन जैद (1) से, उन्होंने सलमा (2) से, उन्होंने मुहम्मद बिन अम्मार बिन यासिर से बताया, मूसा ने 'अपने पिता से' (3) कहा, और दाऊद ने 'अम्मार' (4) बिन यासिर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से कहा कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: 'निश्चित रूप से कुल्ला करना और नाक में पानी डालना फितरत (प्राकृतिक स्वभाव) का हिस्सा है।' फिर उन्होंने इसी तरह उल्लेख किया लेकिन दाढ़ी बढ़ाने का उल्लेख नहीं किया और खतना करने की बात जोड़ दी (1) आदि।	मूसा बिन इस्माइल और दाऊद बिन शबीब ने हमें बताया, दोनों ने कहा कि हमसे हम्माद ने बयान किया, उन्होंने अली बिन जैद से, उन्होंने सलमा बिन मुहम्मद बिन अम्मार बिन यासिर से रिवायत की, मूसा ने कहा (अपने पिता से) अर्थात उन्होंने अपने पिता से इसे रिवायत किया। दाऊद ने कहा 'अम्मार बिन यासिर से' अर्थात उन्होंने अम्मार बिन यासिर से रिवायत की (अल्लाह ताला उन सब से राजी हो)। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: फितरत के मामलों में से हैं: कुल्ला करना, नाक में पानी डालना, फिर इसी तरह हदीस बयान की और दाढ़ी बढ़ाने का जिक्र नहीं किया और खतना करने का इजाफा फरमाया, आदि। (त)

(6) फिर इस हदीस को इसके विपरीत समझना कैसी बेस्वाद अज्ञानता है। इसमें तो स्वयं 'मिन' (से) विभाजक (तबईज़िया) मौजूद है, जिसका अर्थ है कि फितरत की विशेषताओं में से 'कुछ' चीज़ें ये हैं। यह स्वयं स्पष्ट हो गया कि कुछ और भी हैं। तो दाढ़ी बढ़ाना...

(1) चौथी श्रेणी से कमज़ोर (ज़ईफ़)। (तक़रीब अल-तहज़ीब, अनुवाद 4750, अली बिन जैद, बेरूत 1/294)। (2) पाँचवीं श्रेणी से अज्ञात (मजहूल)। (तक़रीब अल-तहज़ीब, अनुवाद 2517, सलमा बिन

मुहम्मद, बेरूत 1/279)। (3) तीसरी श्रेणी से स्वीकार्य (मक़बूल)। (तक़रीब अल-तहज़ीब, अनुवाद 7041, मूसा बिन अबी मूसा, बेरूत 2/229)। (4) अपने दादा से उनका वर्णन 'मुरसल' है। (मीज़ान)।

(1) सुनन अबी दाऊद, पवित्रता की पुस्तक, फितरत से मिसवाक का अध्याय, आफताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 1/8।

पृष्ठ 612 का 692

کا پتا بتادیا تھا تابعی تک رکھتے ہیں تو مرسل ہوتی ہے۔ صحابی تک پہنچاتے ہیں تو منقطع ہوئی جاتی ہے۔ ناقل عاقل ابتداء سے اس کی سند نقل کرلایا۔ جب اس پر آیا صاف قطع کرکے الی آخرہ پر وہ چھپایا حالانکہ اہل علم کے نزدیک اسی قدر نقل اس کا حال جاننے کو بس تھی ارسال و انقطاع سے قطع نظر کیجئے خود سند میں سلمہ بن محمد مجہول اور علی بن جدعان شیعی ضعیف واقع ، اصل عبارت سنن ابی داؤد یوں ہے:

عربی متن

حدثنا موسی بن اسمعیل وداؤد بن شبیب قالا حدثنا حماد عن علی بن زید عہ۱ عن سلمۃ عہ۲ عن محمد بن عمار بن یاسر قال موسی عن ابیہ عہ۳ وقال داؤد عن عمار عہ٤ بن یاسر رضی اللہ تعالی عنہما ان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قال ان من الفطرۃ المضمضۃ والاستنشاق فذکر نحوہ ولم یذکر اعفاء اللحیۃ زاد والختان ۱ الخ۔

اردو ترجمہ

موسیٰ بن اسماعیل اور داؤد بن شبیب نے ہم سے بیان کیا دونوں نے کہا ہم سے حماد نے بیان کیا ، اس نے علی بن زید، اس نے سلمہ بن محمد بن عمار بن یاسر سے روایت کی ، موسیٰ نے کہا (عن ابیہ) یعنی اس نے اپنے باپ سے اسے روایت کیا۔ داؤد نے کہا عن عمار بن یاسر یعنی اس نے عمار بن یاسر سے روایت کی (اللہ تعالیٰ ان سب سے راضی ہو) حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا : امور فطرت میں سے ہیں : کلی کرنا۔ ناک میں پانی ڈالنا، پھر اس طرح حدیث بیان کی اور داڑھی بڑھانے کا ذکر نہ کیا اور ختنہ کرنے کا اضافہ فرمایا ، الخ (ت)

(۶) پھر اس حدیث کو اس کے مخالف سمجھنا کیسی جہالت ہے مزہ اس میں تو خود من تبعیضیہ موجود ہے کہ فرمایا خصال فطرت سے بعض چیزیں یہ ہیں خود معلوم ہوا کہ بعض اور بھی ہیں۔ تو داڑھی بڑھانے

عہ۱ : ضعیف من الرابعة ۱۲ (تقریب التهذیب ترجمہ ۴۷۵۰ علی بن زید بیروت ۱/ ۲۹۴) عہ۲ : مجهول من الخامسة ۱۲ (تقریب التهذیب ترجمہ ۲۵۱۷ سلمہ بن محمد بیروت ۱/ ۲۷۹) عہ۳ : مقبول من الثالثة ۱۲ (تقریب التهذیب ترجمہ ۷۰۴۱ موسیٰ بن ابی موسیٰ بیروت ۲/ ۲۲۹) عہ۴ : روایته عن جده مرسله ۱۲ میزان۔

۱ سنن ابی داؤد کتاب الطهارة باب السواك من الفطرة آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۸

Fatawa Razawiyya Volume 22

How can its non-mention be contradictory to the Hadith of the Mother of the Believers? And what can be said to the ignorant; the people of knowledge know that in such places, restriction in number is not the intent. Instead, the purpose is merely to count the mentioned items to aid in memorization and retention. Therefore, we consider the additions in the second Hadith, namely circumcision and rinsing (antidah), as among the natural characteristics (fitra). We do not consider the first Hadith as denying these, even though a number is mentioned in it. "Ten are from the natural characteristics (fitra)" (Trans.) or even if it were "The natural characteristics are ten" (Trans.), it would still not be contradictory to more. This is why Abu Bakr Ibn al-Arabi, in his commentary on Tirmidhi, extended the number of natural characteristics to thirty. It is stated in Itahaf al-Sadat al-Muttaqin:

مفهوم العدد ليس بحجة لانه اقتصر فى حديث ابى بريرة على خمس وفى حديث ابن عمر على ثلث وفى حديث عائشة على عشر مع ورود غيرہا وقد تقدم انها الثلثة عشر واوصلها ابوبكر بن العربى الى ثلثين 1

The concept of number is not an authoritative proof because in the Hadith of Abu Huraira, the mention was limited to five, whereas in the Hadith of Ibn Umar, to three, and in the Hadith of the Mother of the Believers Sayyidah Aisha (may Allah be pleased with her), ten are mentioned, although other matters have also been reported. (Therefore, if the concept of number were a proof, this wouldn't be the case. - Translator). And before this, it was mentioned that the natural matters are thirteen. Allama Abu Bakr ibn al-Arabi has extended them to thirty. (Trans.)

In the fourth volume of this humble person’s (the author’s) Fatawa, regarding the reasons for the superiority of the Master of the World (Prophet Muhammad) ﷺ, if a more detailed explanation is desired, then consult the humble person's treatise "al-Bahth al-Fahis 'an Turuq Ahadith al-Khasais," where it is noted that the Holy Prophet ﷺ also said:

فضلت على الانبياء بست، مسلم 2 عن ابى بريرة رضى اللہ تعالىٰ عنہ۔

I have been favored over the [other] Prophets in six things. (Narrated by Muslim from Abu Huraira, may Allah be pleased with him. - Trans.)

Elsewhere he said:

اعطيت خمسا لم يعطهن احد من قبلى۔

I have been given five things that were not given to anyone before me.

1 Itahaf al-Sadat al-Muttaqin, Kitab Asrar al-Taharah, Fasl fil Lihyah 'ashr etc., Dar al-Fikr, Beirut, 2/429. 2 Sahih Muslim, Kitab al-Masajid, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/199.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

इसमें उसका उल्लेख न आना उम्मुल मोमिनीन की हदीस के विपरीत कैसे हो सकता है? और यह तो अज्ञानियों से क्या कहा जाए, विद्वान जानते हैं कि ऐसी जगहों पर संख्या में सीमा (हस्र) अभिप्रेत नहीं होती, बल्कि केवल याद रखने और कंठस्थ करने में सहायता के लिए उल्लेखित वस्तुओं की गणना की जाती है। इसीलिए हम दूसरी हदीस की वृद्धियों, यानी खतना और इंतज़ाह (पानी छिड़कना), को भी फितरत की विशेषताओं (खसाल-ए-फितरत) में मानते हैं। और हम पहली हदीस को इनका निषेध करने वाला नहीं मानते, हालाँकि उसमें संख्या का उल्लेख है। "दस काम फितरत में से हैं" (अनु.) या "फितरत के काम दस हैं" (अनु.) होता, तब भी वह अधिक के विरुद्ध नहीं था। इसीलिए अबू बक्र इब्नुल अरबी ने तिरमिज़ी की व्याख्या में फितरत की विशेषताओं की संख्या तीस तक पहुँचाई है। इत्तिहाफ़ुस सादातुल मुत्तक़ीन में है:

مفهوم العدد ليس بحجة لانه اقتصر فى حديث ابى بريرة على خمس وفى حديث ابن عمر على ثلث وفى حديث عائشة على عشر مع ورود غيربا وقد تقدم انها الثلثة عشر واوصلها ابوبكر بن العربى الى ثلثين 1

संख्या की अवधारणा प्रमाण (हुज्जत) नहीं है क्योंकि हज़रत अबू हुरैरा की हदीस में केवल पाँच के उल्लेख पर संतोष किया गया है, जबकि हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर की हदीस में तीन पर और उम्मुल मोमिनीन सैयदा आयशा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) की हदीस में दस का उल्लेख है, हालाँकि उनके अलावा भी अन्य बातें वर्णित हुई हैं। (अतः यदि संख्या की अवधारणा प्रमाण होती तो ऐसा न होता। - अनुवादक)। और इससे पहले उल्लेख हुआ कि फितरत के मामले तेरह हैं। अल्लामा अबू बक्र इब्नुल अरबी ने उन्हें तीस तक पहुँचाया है। (अनु.)

फ़कीर (लेखक) के फ़तावा की चौथी जिल्द में हुज़ूर सय्यिदे आलम ﷺ की श्रेष्ठता के कारणों और विस्तृत जानकारी देखनी हो, तो फ़कीर का रिसाला "अल-बहसुल फाहिस अन तुरुकि अहादीसिल खसाइस" देखें, जहाँ उल्लेख है कि हुज़ूर अकदस ﷺ ने यह भी फरमाया:

فضلت على الانبياء بست، مسلم عن ابى بريرة رضى اللہ تعالىٰ عنہ۔ 2

मुझे छह बातों में सभी नबियों पर श्रेष्ठता दी गई। (मुस्लिम ने अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। - अनु.)

कहीं फरमाया:

मुझे पाँच चीज़ें ऐसी दी गईं जो मुझसे पहले किसी को नहीं दी गई थीं।	اعطيت خمسا لم يعطهن احد من قبلی۔

1 इत्तिहाफ़ुस सादातुल मुत्तक़ीन, किताब असरारुत तहारत, फस्ल फिल लिहया अश्र... दारुल फिक्र बेरुत 2/429 2 सहीह मुस्लिम, किताबुल मसाजिद, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/199

کا اس میں ذکر نہ آنا حدیثِ ام المؤمنین کا کب مخالف ہوسکتا ہے اور یہ تو جاہلوں سے کیا کہا جائے اہل علم جانتے ہیں کہ ایسی جگہ عدد میں بھی حصر مقصود نہیں ہوتا بلکہ اعانتِ ضبط و حفظ کے لئے صرف مذکورات کا شمار کرنا، واللہذا ہم اس حدیثِ دوم کی زیادات یعنی ختان وانتضاح کو بھی خصالِ فطرت سے مانتے ہیں اور حدیث اول کو بانکہ اس میں عدد مذکور ہے اس کا نافی نہیں جانتے عشر من الفطرۃ (دس کام فطرت میں سے ہیں۔ت) نہیں الفطرۃ عشر (فطرت کی کام دس ہیں۔ت) ہوتا جب بھی زیادہ کے منافی نہ تھا ولہذا ابو بکر ابن نے شرح ترمذی میں العربی خصالِ فطرت کا عدد تیس تک پہنچایا، اتحاف السادۃ المتقین میں ہے:

عدد کا مفہوم حجت نہیں کیونکہ حضرت ابوہریرہ کی حدیث میں مفہوم العدد لیس بحجۃ لانہ اقتصر صرف پانچ کے ذکر پر اکتفا کیا گیا ہے جبکہ حضرت عبد اللہ بن فی حدیث ابی ہریرۃ علی خمس عمر کی حدیث میں تین پر اور ام المؤمنین سیدہ عائشہ (رضی اللہ وفی حدیث ابن عمر علی ثلث تعالی عنہا) کی حدیث میں دس کا ذکر ہے حالانکہ ان کے علاوہ وفی حدیث عائشۃ علی عشر مع بھی امور وارد ہوئے ہیں (لہذا اگر مفہومِ عدد حجت ہوتا تو ایسا ورود غیرہا وقد تقدم انہا الثلثۃ نہ ہوتا۔ مترجم) اور اس سے قبل ذکر ہوا کہ امورِ فطرت تیرہ عشر واوصلہا ابوبکر بن العربی ہیں۔ علامہ ابوبکر ابن عربی نے انہیں تیس تک پہنچایا ہے۔ (ت) الی ثلثین 1

فتاوٰی فقیر کے مجلد رابع میں مسئلہ بوجوہ افضلیتِ حضورِ سیدِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اور تفصیل بازغ دیکھنی ہو تو فقیر کا رسالہ البحث الفاحص عن طرق احادیث الخصائص ملاحظہ کیجئے کہ حضورِ اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے بھی فرمایا:

میں چھ باتوں میں تمام انبیاء پر فضیلت دیا گیا۔ (مسلم نے ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت) فضلت علی الانبیاء بست، مسلم 2 عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

کہیں فرمایا:

مجھے پانچ چیزیں وہ عطا ہوئیں کہ مجھ سے پہلے کسی کو ملیں۔ت) (نہ اعطیت خمسا لم یعطھن احد من قبلی۔

1 اتحاف السادۃ المتقین کتاب اسرار الطھارۃ فصل فی اللحیۃ عشر الی آخرہ دار الفکر بیروت ۲/ ۴۲۹ 2 صحیح مسلم کتاب المساجد قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۹۹

Volume 22 Fatawa Razawiya

The two Shaikhs[1] [Bukhari and Muslim] from Jabir, may Allah be pleased with him.	**Not found (Imam Bukhari and Muslim narrated from Hazrat Jabir, may Allah be pleased with him. - T)**

It is mentioned in one Hadith: | "I was given preference over the prophets by two qualities." - Al-Bazzar[2] from Abu Hurairah, may Allah be pleased with him. | I was given excellence over prophets in two things. (Bazzar narrated from Abu Hurairah, may Allah be pleased with him. - T) | | :--- | :--- |

In another [Hadith], it is mentioned: | "Indeed, Gabriel gave me glad tidings of ten things which were not given to any prophet before me."[3] - Ibn Abi Hatim, Uthman al-Darimi, and Abu Nu'aym from Ubada bin al-Samit, may Allah be pleased with him. | Gabriel gave me glad tidings of ten things that no one before me received. (Ibn Abi Hatim, Uthman al-Darimi, and Abu Nu'aym narrated from Ubada bin Samit, may Allah be pleased with him. - T) | | :--- | :--- |

The irony is that in all these Hadiths, not only is the number different, but the items counted are also different; in some, certain virtues are counted, in others, different ones. Will these Hadiths, God forbid, be considered contradictory? Or are the excellences of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) limited to two or ten? Far from it! His virtues are uncountable and his specialties are boundless. In fact, in reality, in every perfection, every excellence, and every goodness, generally and absolutely, he has complete and absolute superiority over all the sent prophets and all of Allah's creation. Whatever anyone received, it was all received from him, and what he received, no one else received.

What all the beautiful ones possess together, you possess alone. (O Messenger of Allah! All the virtues that were given to all the prophets were given to you alone. - T) Rather, in fairness, whatever anyone received, ultimately from whom did they receive it? Through whose hand? By whose grace? By whose reflection? He is the root of every excellence and the source of every secondary creation and the seed of existence. May Allah bless him and grant him peace.

---

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Tayammum, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/48; Sahih Muslim, Book of Masajid, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/199. [2] Majma' al-Zawa'id citing Al-Bazzar, Book of Prophethood, Chapter on Protection from the Companion, Dar al-Kitab Beirut 8/225. [3]

खंड 22 फ़तवा रज़विया

अश-शैक़ान[1] जाबिर रज़ियल्लाहु नहीं मिले (इमाम बुखारी और मुस्लिम ने हज़रत जाबिर तआला अन्हु से। रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत की -त)

एक हदीस में है: | "मुझे दो गुणों के कारण नबियों पर श्रेष्ठता दी गई।" - अल-बज़्ज़ार[2] अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से। | मुझे नबियों पर दो बातों में फ़ज़ीलत दी गई। (बज़्ज़ार ने अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत की -त) | | :--- | :--- |

दूसरी में है: | "बेशक जिब्रील ने मुझे दस चीज़ों की खुशखबरी दी जो मुझसे पहले किसी नबी को नहीं दी गईं।"[3] - इब्न अबी हातिम, उस्मान अल-दारिमी और अबू नुएम, उबादा बिन अल-सामित रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से। | जिब्रील ने मुझे दस चीज़ों की बशारत दी जो मुझसे पहले किसी को न मिलीं। (इब्न अबी हातिम, उस्मान अल-दारिमी और अबू नुएम ने उबादा बिन सामित रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत की -त) | | :--- | :--- |

आश्चर्य की बात यह है कि इन सभी हदीसों में न केवल संख्या बल्कि गिनी गई चीज़ें भी अलग-अलग हैं; किसी में कुछ फ़ज़ाइल गिने गए हैं, किसी में कुछ। क्या इन हदीसों को, अल्लाह न करे, एक-दूसरे के विपरीत समझा जाएगा? या क्या हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की फ़ज़ीलतें केवल दो या दस तक ही सीमित हैं? अल्लाह की पनाह! उनके फ़ज़ाइल अनगिनत हैं और उनकी विशेषताएँ असीमित हैं। बल्कि वास्तविकता में, हर कमाल, हर फ़ज़ीलत और हर खूबी में सामान्यतः और पूर्ण रूप से, उन्हें सभी नबियों, रसूलों और अल्लाह की समस्त रचनाओं पर पूर्ण और सार्वभौमिक श्रेष्ठता प्राप्त है। जो कुछ भी किसी को मिला, वह सब उन्हीं से मिला, और जो उन्हें मिला, वह किसी और को नहीं मिला।

जो खूबियां सब हसीनों में (बटी हुई) हैं, वो तुम अकेले में मौजूद हैं। (हे अल्लाह के रसूल! जो-जो खूबियां तमाम नबियों को दी गईं, वे सभी अकेले आपको दे दी गईं। -त) बल्कि निष्पक्षता से देखा जाए तो जिसे जो कुछ भी मिला, आखिर किससे मिला? किसके हाथ से मिला? किसके वसीले से मिला? किसके अक्स से मिला? आप ही हर फ़ज़ीलत की जड़ और हर दूसरी रचना के स्रोत और अस्तित्व के बीज हैं। सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम।

---

[1] सहीह अल-बुखारी, किताब अत-तयम्मुम, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/48; सहीह मुस्लिम, किताब अल-मसाजिद, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/199। [2] मजमा अल-ज़वाइद, अल-बज़्ज़ार के हवाले से, किताब अन-नुबुव्वह, बाब अस्मतु मिनल करीब, दार अल-किताब बेरुत 8/225। [3]

الشیخان[1] عن جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ نہ ملیں (امام بخاری و مسلم نے حضرت جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ت)

ایک حدیث میں ہے: | فضلت علی الانبیاء بخصلتین۔ البزار[2] عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ | میں انبیاء پر دو باتوں میں فضیلت دیا گیا۔ (بزار نے ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا ت) | | :--- | :--- |

دوسری میں ہے: | ان جبرئیل بشرني بعشر لم یؤتھن نبي قبلي[3] ابن ابی حاتم وعثمان الدارمی وابونعیم عن عبادۃ بن الصامت رضی اللہ تعالی عنہ | جبریل نے مجھے دس چیزوں کی بشارت دی کہ مجھ سے پہلے کسی کو نہ ملیں۔ (ابن ابی حاتم و عثمان الدارمی وابو نعیم نے عبادہ بن صامت رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ ت) | | :--- | :--- |

طرفہ یہ کہ ان سب احادیث نہ صرف عدد کہ معدود بھی مختلف ہیں کسی میں کچھ فضائل شمار کئے گئے کسی میں کچھ کیا یہ حدیثیں معاذ اللہ باہم متعارض سمجھی جائیں گی یا دو یا دس میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی فضیلتیں منحصر، حاش للہ ان کے فضائل نامحصور اور خصائص نامحصور، بلکہ حقیقۃً ہر کمال ہر فضل ہر خوبی میں عموماً اطلاقاً انہیں تمام انبیاء مرسلین و خلق اللہ اجمعین پر تفضیل تام وعام مطلق ہے کہ جو کسی کو ملا وہ سب انہیں سے ملا اور جو انہیں ملا وہ کسی کو نہ ملا، ع

آنچہ خوباں ہمہ دارند تو تنہا داری (یا رسول اللہ ! جو جو خوبیاں تمام انبیاء کو دی گئیں وہ تمام تنہا آپ کو دے دی گئیں۔ ت) بلکہ انصافاً جو کسی کو ملا آخر کس سے ملا، کس کے ہاتھ سے ملا، کس

کے طفیل سے ملا، کس کے پرتو سے ملا، سی اصل ہر فضل ومنبع ہر جو دوسرا ایجاد و تخم وجود ہے۔ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

---

[1] صحیح البخاری کتاب التیمم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۸، صحیح مسلم کتاب المساجد قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۹۹ [2] مجمع الزوائد بحوالہ البزار کتاب النبوۃ باب عصمۃ من القرین دارالکتاب بیروت ۸ / ۲۲۵ [3]

Fatawa Rizvia, Volume 22

Quote: It was only through his light that all this reached them. Quote: They only represented your attributes to people as stars are reflected in water. (Meaning: The original attributes were bestowed upon you by the grace of Allah; however, in other people of excellence and perfection, it is but a reflection and image of your attributes, just as stars are reflected in clear and transparent water. - Translator) This explanation was mentioned by the humble author so that upon seeing the Hadith 'Five things are from nature' or 'Nature is five things' or the saying of Ibn Abbas 'Five things are all related to the head,' the foolish do not become agitated. (7) It is the height of foolishness to count each narrator of a single chain separately and declare that these nine or ten narrators reported it thus. In reality, even if the number of narrators in a sequence reaches a thousand, it remains the report of a single narrator; there can be no multiplicity in it unless there are multiple narrators at the same level. Otherwise, descending from an elevated chain would be more noble, especially for those who consider preponderance based on the number of narrators, though this is obviously false. It was fortunate that this person did not have a connected chain to Salama himself, otherwise, he would have counted thirty or forty narrators, including you, claiming that so many narrators did not mention 'ifa' (letting the beard grow). (8) Had he been somewhat educated, he would have looked at his own transcribed text where Abu Dawood used the singular form 'lam yadhkur ifa al-lihyah' (he did not mention letting the beard grow), indicating that specific narrator didn't mention it. Or, in his own transcript where 'lam yadhkuru i’tiqa’ al-lihyah' occurred, he mistook the 'waw' of conjunction for the 'waw' of plurality. Ignoring all preceding and succeeding singular forms like 'dhakara', 'zada', 'qala', 'lam yadhkur', he blindly made it 'lam yadhkuru' to include all the men in the chain. (9) Even more subtle is that all these narrators reported that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not mention letting the beard grow in this Hadith. The ignorant poor soul does not even know the meaning of 'qawluhum' (their saying) and unjustly attributes 'mawquf' (stopped at a companion) and 'maqtu' (stopped at a successor) reports as the saying of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Ibn Abbas is a companion, and Mujahid, Bakr, and Talq are successors (Tabi'in); these reports are their own sayings, not those of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him).

उद्धरण: उनके नूर (प्रकाश) से ही यह सब उन तक पहुँचा। उद्धरण: उन्होंने लोगों के सामने आपके गुणों का वैसा ही चित्रण किया जैसा पानी में तारों का प्रतिबिंब होता है। (अर्थात: मूल गुण तो अल्लाह की कृपा से आपको प्रदान किए गए हैं, जबकि अन्य गुणवान और पूर्ण व्यक्तियों में आपके गुणों का प्रतिबिंब और अक्स है, ठीक वैसे ही जैसे पानी के स्वच्छ और पारदर्शी होने के कारण उसमें तारों का प्रतिबिंब दिखाई देता है। - अनुवादक) लेखक कहते हैं: मैंने यह विवरण इसलिए दिया है ताकि "पांच चीजें प्रकृति से हैं" या "प्रकृति पांच चीजें है" जैसी हदीस या इब्ने अब्बास के इस कथन कि "पांचों चीजें सिर से संबंधित हैं" को देखकर मूर्ख लोग उद्वेलित न हों। (७) यह घोर मूर्खता है कि एक ही सनद (श्रृंखला) के प्रत्येक रावी (वर्णनकर्ता) को अलग-अलग गिनकर यह हुक्म लगा दिया जाए कि इन नौ-दस रावीयों ने इस तरह रिवायत की है। वास्तविकता यह है कि यदि एक ही सनद में एक के बाद एक रावीयों की संख्या हज़ार तक भी पहुँच जाए, तो वह एक ही रावी की रिवायत कहलाती है; इसमें बहुलता नहीं हो सकती जब तक कि एक ही स्तर पर कई रावी न हों। अन्यथा उच्च सनद से नीचे आना अधिक सम्मानजनक होगा, विशेष रूप से उन लोगों के लिए जो रावीयों की अधिकता के आधार पर वरीयता देते हैं। जबकि यह स्वतः ही असत्य है। यह तो खैरियत रही कि इस व्यक्ति की सलमा तक कोई सीधी सनद नहीं थी, वरना वह आप समेत कोई तीस-चालीस रावी गिना देता कि इतने रावीयों ने दाढ़ी बढ़ाने (ए'फ़ा) का उल्लेख नहीं किया। (८) यदि वह थोड़ा भी पढ़ा-लिखा होता, तो वह अपने ही द्वारा नकल किए गए इबारत को देखता कि अबू दाऊद ने "लम यजकुर ए'फ़ा अल-लिह्या" (उसने दाढ़ी बढ़ाने का उल्लेख नहीं किया) एकवचन (सीगा वाहिद) में फरमाया है, जिसका अर्थ है कि उस रावी ने दाढ़ी के ए'फ़ा का उल्लेख नहीं किया। या फिर अपनी नकल में जहाँ "लम यजकुरु ए'तिका अल-लिह्या" आया, वहां 'वाव-ए-अत्फ़' को 'वाव-ए-जमा' (बहुवचन) समझ लिया और पिछले और अगले सभी एकवचन शब्दों जैसे "ज़कर", "ज़ाद", "क़ाल", "लम यजकुर" से आँखें मूँद कर साफ तौर पर इसे "लम यजकुरु" बना दिया ताकि सनद के सभी व्यक्ति इसमें शामिल हो जाएँ। (९) इससे भी अधिक सूक्ष्म बात यह है कि इन सभी रावीयों ने यह रिवायत की कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इस हदीस में दाढ़ी बढ़ाने का उल्लेख नहीं किया। वह बेचारा अज्ञानी "क़ौलुहुम" का अर्थ तक नहीं जानता और अनुचित रूप से मवक़ूफ़ और मक़्तू' आसार (कथनों) को रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का कथन बता देता है। इब्ने अब्बास सहाबी हैं और

मुजाहिद, बक्र और तलाक़ ताबिईन हैं। ये आसार (कथन) स्वयं इन्हीं महापुरुषों के अपने वचन हैं, न कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के।

पृष्ठ 615 / 692

ع فانما اتصلت من نورہ بھم (اس کے نور سے ہی یہ سب کچھ ان تک پہنچا ہے۔ ت) انما مثلوا صفاتك للناس کما مثل النجوم الماء (تمھاری صفات لوگوں کے لئے منعکس ہو گئیں جیسے ستارے پانی میں منعکس ہو جاتے ہیں۔ ت) [یعنی اصل صفات تو آپ کو بفضلہ تعالٰی عطا ہوئیں البتہ دیگر اہل فضل و کمال میں آپ کی صفات کا پر تو اور عکس ہے جیسا کہ پانی میں اس کے صاف و شفاف ہونے کی وجہ سے ستاروں کا عکس دکھائی دیتا ہے۔ مترجم] یہ تقریر فقیر نے اس لئے ذکر کی یہ حدیث خمس من الفطرۃ (پانچ کام فطرت سے ہیں۔ت) یا الفطرۃ خمس (فطرت کے کام پانچ ہیں۔ت) یا قول ابن عباس خمس کلھا فی الراس (پانچ کام سب سر کے متعلق ہیں۔ت) دیکھ کر سفہا کو سودانہ اچھلے۔ (۷) کمال سفاہت یہ کہ ایک سند کے سب راویوں کو جدا جدا شمار کر کے حکم لگا دیا ان نو دس رواۃ نے یوں روایت کی حالانکہ سلسلہ سند میں اگر ایک از دیگرے ہزار تک عدد رواۃ پہنچے تو وہ ایک ہی راوی کی روایت ہے اس میں تعدد نہیں ہو سکتا جب تک مرتبہ واحدہ میں متعدد رواۃ نہ ہوں ورنہ سند عالی سے نازل اشرف ہو خصوصاً ان کے نزدیک جو کثرت رواۃ سے ترجیح مانتے ہیں حالانکہ یہ بالبدیہہ باطل ، وہ تو خیر گزری کہ یہ شخص خود سلمہ تک کوئی سند متصل نہ رکھتا تھا ورنہ آپ سمیت کوئی تیس چالیس گن دیتا کہ اتنے راویوں نے اعفاء ذکر نہ کیا۔ (۸) کچھ پڑھا لکھا ہوتا تو اپنی ہی نقل کردہ عبارت دیکھتا کہ ابوداؤد نے لم یذکر اعفاء اللحیۃ (اس نے داڑھی بڑھانے کا ذکر نہ کیا ۔ت) بصیغہ واحد فرمایا ہے کہ اس راوی نے اعفاء لحیہ کا ذکر نہ کیا یا لم یذکروا بصیغہ جمع ظاہر اپنی نقل میں جو لم یذکروا اعتقاء اللحیۃ واقع ہوا اور واؤ عطفہ کو واؤ جمع سمجھا اور سابق ولاحق کے تمام صیغ مفردہ ذکر زاد قال لم یذکر سے آنکھیں بند کر کے صاف "لم یذکروا" بنا لیا کہ تمام رجال سند کو شامل ہو۔ (۹) لطیف تر یہ کہ ان

سب رواۃ نے یہ روایت کی کہ آنحضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس حدیث میں داڑھی بڑھانے کا ذکر نہ کیا بے علم بے چارہ "قولہم" کے معنی بھی نہیں جانتا اور ناحق وناروا آثار موقوفہ و مقطوعہ کہ قول رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ٹھہرائے دیتا ہے۔ ابن عباس صحابی ہیں اور مجاہد و بکر و طلق تابعین یہ آثار خود انھیں حضرات کے اپنے قول ہیں نہ کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

Fatawa Razawiyya, Volume 22

...and the statement of the Prophet (peace and blessings be upon him).

Warning: Their report from Talq is also narrated in both ways. An-Nasa'i narrated ten complete reports from them with an authentic chain, in which 'taufeer-al-lihyah' (growing the beard) is present. (10) The height of irony is that they all narrated 'maang' (parting the hair) in its place. Allah, Allah! Such lack of perception and such boldness! Just have someone learned translate the passage of Abu Dawood to see if he mentions the parting of hair only in the report of Ibn Abbas or if he makes the report of all of them the same. For the unlearned, it seems as if the absence of mention of 'ifaa-e-lihyah' (growing the beard) actually means that the parting of hair was mentioned in its place.

(11) When ignorance is at this level, what complaint can be made of his claim that in his false presumption, he considered the mention and counting of 'part' and 'ifaa' (growing beard) as interchangeable and declared the ruling for both to be the same. Even if it were so, the result would only be that both share the trait mentioned here, i.e., being among the 'khisal-e-fitrat' (natural traits), not that they are identical in all rulings. In 'Umdat al-Qari, Fath al-Bari, and Irshad al-Sari (commentaries on Sahih Bukhari) and many other books, it is stated:

[Table Header: The text of Khateeb (al-Baghdadi) states that some of these traits are obligatory, such as circumcision, and some are recommended; and there is no barrier to pairing an obligatory act with another...]

Arabic Text (Left Column): واللفظ للخطيب هذا الخصال منها ماهو واجب كالختان وماهو مندوب ولا مانع من اقتران الواجب بغيره كما قال تعالى كلوا من ثمره اذا اثمر واتوا حقہ یوم حصادہ فایتاء الحق واجب والاکل مباح[2]

Urdu Text (Right Column): The words are of Khateeb Baghdadi: among these traits, some are obligatory like circumcision, and some are recommended, and there is no barrier to joining and mixing an obligatory act with another, just as Allah Almighty has said: "Eat of its fruit when it bears fruit and give its due on the day of its harvest." (In this verse) giving the due is obligatory while eating is permissible (here, an obligatory and a non-obligatory act are mentioned together). (T)

(12) Then the cleverness is that immediately after this, Imam Abu Dawood mentioned another elevated (marfu') Hadith of the Master of the World (may Allah's peace and blessings be upon him) and an 'athar' (report) of Imam Ibrahim Nakha'i (may Allah be

pleased with him), in which growing the beard was also counted: the 'wise' narrator omitted it. The text of the Sunan is as follows:

Arabic Text (Left Column): وفی حدیث محمد بن عبدالله بن ابی مریم عن ابی سلمة عن ابی هریرة عن

Urdu Text (Right Column): In the Hadith of Muhammad bin Abdullah bin Ibn Maryam via Abu Salamah, it is narrated from Hazrat Abu Hurairah that...

---

1. Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Zinah, Chapter on Sunan al-Fitrah, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, 12/724
2. Irshad al-Sari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Chapter on Clipping the Mustache, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 8/462

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

...और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इर्शाद।

तन्बीह (चेतावनी): तल्क़ से उनका क़ौल भी दोनों तरह से मर्वी है। नसाई ने सनद-ए-सहीह के साथ उनसे दस कामिल रिवायतें कीं जिनमें 'तौफीरुल लहिया' (दाढ़ी बढ़ाना) मौजूद है। (10) लुत्फ़ बर लुत्फ़ यह कि उन सबने उसकी जगह 'माँग' (बालों को बाँटना) रिवायत की। अल्लाह अल्लाह! इतना बे-इदराक और ऐसा बेबाक, ज़रा किसी ज़ी-इल्म से इबारत-ए-अबू दाऊद का तर्जुमा करा कर देखिये कि वह माँग का ज़िक्र सिर्फ असर-ए-इब्ने अब्बास में बताते हैं या उन सब की रिवायत यही ठहराते हैं। बे-इल्म के नज़दीक गोया अदमे ज़िक्र 'इफा-ए-लहिया' के माअनी ही यह ठहरे हैं कि उसकी जगह माँग का ज़िक्र किया।

(11) जब जहालत की यह हालत हो, तो उसकी क्या शिकायत कि अपने इस ज़म्मे बातिल में 'फ़र्क़' और 'इफ़ा' के ज़िक्र व शुमार में तबादुल (अदला-बदली) समझ कर दोनों का हुक्म यकसां ठहरा दिया। ऐसा होता भी तो उसका हासिल सिर्फ इतना निकलता कि जिस बात का यहाँ तज़किरा है यानी 'खसाल-ए-फ़ितरत' (प्राकृतिक गुणों) से होना, इसमें दोनों शरीक हैं न कि सब अहकाम में यकसां हैं। उमदतुल क़ारी, फ़तह अल-बारी और इर्शाद अल-सारी (सहीह बुखारी की व्याख्याएँ) और अन्य कई किताबों में है:

[सारणी]: अरबी पाठ (बायाँ कॉलम): واللفظ للخطيب هذا الخصال منها ماهو واجب كالختان وماهو مندوب ولا مانع من اقتران الواجب بغيره كما قال تعالى كلوا من ثمره اذا اثمر واتوا حقہ یوم حصادہ فایتاء الحق واجب والاكل مباح[2]

हिंदी अनुवाद (दायाँ कॉलम): अल्फाज़ खतीब बगदादी के हैं: इन विशेषताओं में से कुछ वाजिब (अनिवार्य) हैं जैसे खतना, और कुछ मुस्तहब (पसंदीदा) हैं; और किसी वाजिब को दूसरे के साथ जोड़ने और मिलाने में कोई रुकावट नहीं है जैसा कि अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: "उसके फल खाओ जब वे फल दें और कटाई के दिन उसका हक़ अदा करो।" (इस आयत में) हक़ अदा करना वाजिब है जबकि खाना मुबाह (अनुमेय) है (यहाँ वाजिब और गैर-वाजिब दोनों का एक साथ ज़िक्र हुआ है)। (टी)

(12) फिर चालाकी यह कि इसके मुत्तसिल (सटा हुआ) जो इमाम अबू दाऊद ने दूसरी हदीस-ए-मरफ़ू हुज़ूर सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और एक असर इमाम इब्राहीम नखई (रज़ियल्लाहु अन्हु) का ज़िक्र किया कि उनमें भी दाढ़ी बढ़ाने को शुमार फ़रमाया: नाक़िल आक़िल उसे उड़ा गया। इबारत-ए-सुनन यह है:

अरबी पाठ (बायाँ कॉलम): وفی حدیث محمد بن عبدالله بن ابی مریم عن ابی سلمة عن ابی هریرة عن

हिंदी अनुवाद (दायाँ कॉलम): मुहम्मद बिन अब्दुल्ला बिन इब्ने मरियम की हदीस में बवास्ता अबू सलमा, हज़रत अबू हुरैरा से रिवायत है कि...

---

1. सुनन नसाई, किताबुज़ ज़ीनत, बाब: मिनस सुनानिल फ़ितरत, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची, 12/724
2. इर्शाद अल-सारी शरह सहीह बुखारी, किताबुल लिबास, बाब: कसुश शारिब, दारुल किताबुल अरबी बैरूत, 8/462

पेज 616/692

وسلم کے ارشاد۔

تنبیہ : طلق سے ان کا قول بھی دونوں طرح مروی۔ نسائی نے بسند صحیح ان سے دس کامل روایت کیں جن میں توفیر اللحیہ موجود۔ (۱۰) لطف بر لطف یہ کہ ان سب نے اس کی جگہ مانگ روایت کی۔ اللہ اللہ اتنا بے ادراک اور ایسا بیباک، ذرا کسی ذی علم سے عبارت ابی داؤد کا ترجمہ کرا کر دیکھئے کہ وہ مانگ کا ذکر صرف اثر ابن عباس میں بتاتے ہیں یا ان سب کی روایت یہی ٹھہراتے ہیں۔ بے علم کے نزدیک گویا عدم ذکر اعفاء لحیہ کے معنی ہی یہ ٹھہرے ہیں کہ اس کی جگہ مانگ کا ذکر کیا۔

(۱۱) جب جہالت کی یہ حالت تو اس کی کیا شکایت کہ اپنے اس زعم باطل میں فرق و اعفاء کا ذکر و شمار میں تبادل سمجھ کر دونوں کا حکم یکساں ٹھہرا دیا۔ ایسا ہوتا بھی تو اس کا حاصل صرف اتنا نکلتا کہ جس بات کا یہاں تذکرہ ہے یعنی خصال فطرت سے ہونا، اس میں دونوں شریک ہیں نہ یہ کہ سب احکام میں یکساں ہیں۔ عمدۃ القاری و فتح الباری و ارشاد الساری شروح صحیح بخاری و غیرہا کتب کثیرہ میں ہے:

[جدول]: واللفظ للخطیب ھذا الخصال منھا ماھو واجب کالختان وماھو مندوب ولا مانع من اقتران الواجب بغیرہ کما قال تعالی کلوا من ثمرہ اذا اثمر واتوا حقہ یوم حصادہ فایتاء الحق واجب والاکل مباح[2] الفاظ خطیب بغدادی کے ہیں ان خصائل میں سے بعض واجب ہیں جیسے ختنہ، اور بعض مستحب ہیں، اور کسی واجب کو دوسرے کے ساتھ جوڑنے اور ملانے میں کوئی مانع نہیں جیسا کہ اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: کھاؤ ان کا پھل جب وہ پھل لائیں اور کٹائی کے دن ان کا حق ادا کرو

(یہاں آیت میں) حق ادا کرنا واجب ہے جبکہ کھانا مباح ہے (یہاں واجب، غیر واجب دونوں کا یکجا ذکر ہوا)۔ (ت)

(۱۲) پھر چالاکی یہ کہ اس کے متصل جو امام ابوداؤد نے دوسری حدیث مرفوع حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور ایک اثر امام ابراہیم نخعی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا ذکر کیا کہ ان میں بھی داڑھی بڑھانے کو شمار فرمایا: ناقل عاقل اسے اڑا گیا۔ عبارت سنن یہ ہے :

[جدول]: وفی حدیث محمد بن عبداللہ بن ابی مریم عن ابی سلمۃ عن ابی ھریرۃ عن محمد بن عبد اللہ بن ابن مریم کی حدیث میں بواسطہ ابو سلمہ حضرت ابوہریرہ سے روایت ہے کہ

---

۱ سنن النسائی کتاب الزینۃ باب من السنن الفطرۃ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۱۲/ ۷۲۴

۲ ارشاد الساری شرح صحیح البخاری کتاب اللباس باب قص الشارب دارالکتاب العربی بیروت ۸/ ۴۶۲

Fatawa-e-Razviya Volume 22

From the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): Letting the beard grow. From Ibrahim al-Nakha'i, a similar narration; he mentioned both letting the beard grow and circumcision.[1]	**He narrated from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) about letting the beard grow, and a similar narration is from Ibrahim al-Nakha'i; they mentioned both letting the beard grow and circumcision. (T)**

(13) Look at the peak of ignorance, that he steps down from his position of ijtihad and accepts that letting the beard grow is obligatory and shaving it is forbidden; then, based on this acceptance, he responds that the command is for permissibility. Who can tell this senseless person that when prohibition is accepted, where is the room for permissibility?

(14, 15, 16) To mock the pure and blessed messengers of Allah (the Almighty and Majestic), to label them as perpetrators of immoderation, and to portray the pure Sharia as something that favors immoderation. Regarding Prophet Moses (Musa Kaleemullah) and Prophet Aaron (Harun Nabi Allah) - peace be upon them both - those cursed words like 'long beard' etc. Knowing from the Great Quran that Prophet Aaron's blessed beard was long, yet still saying that cursed, impure couplet about 'immoderation ending at two or three hairs' and accusing Sharia and Prophets of preferring 'overgrowth'. What answer can there be to these things in the 'land of infidelity' [Kafiristan] that is India? But the morning of the Day of Judgment is near.

"And those who have wronged are going to know to what [kind of] return they will be returned."[2]	**Soon the oppressors will know what side they will be turned on, or to which side they will have to turn. (T)**
"Say, 'Is it Allah and His verses and His Messenger [you were mocking]?'"[3]	Say: Do you joke and mock Allah Almighty, His verses, and His Messengers? (T)
"And those who harm the Messenger of Allah - for them is a painful punishment."[4]	And those who hurt the Messenger of Allah Almighty, for them is a painful torment. (T)

When ignorance, the ways of the pre-Islamic era (Jahiliyya), and bold persistence reach such a level, what is the place for discourse and address, and what hope is there for bowing the neck before the Truth? However, where the Great Quran commanded avoidance, it also said: "Then declare what you are commanded"[5]

(Explain clearly as you are commanded. T) "to make it clear to the people"[6] (for clarifying to people).

---

[1] Sunan Abi Dawud, Book of Purification, Chapter of Miswak being from Fitra, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/8 [2] Al-Quran Al-Karim 26/227 [3] Al-Quran Al-Karim 9/65 [4] Al-Quran Al-Karim 9/61 [5] Al-Quran Al-Karim 15/94 [6] Al-Quran Al-Karim 3/187

नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत: दाढ़ी बढ़ाना। इब्राहिम अल-नखई से भी इसी तरह की रिवायत है; उन्होंने दाढ़ी बढ़ाने और खतना करने दोनों का ज़िक्र किया।[1]

उन्होंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से दाढ़ी बढ़ाने के बारे में रिवायत की, और इब्राहिम नखई से भी वैसी ही रिवायत है; उन्होंने दाढ़ी बढ़ाने और खतना करने दोनों का ज़िक्र फरमाया। (त)

(13) अज्ञानता की पराकाष्ठा देखिये कि अपने इज्तिहाद के पद से नीचे गिरकर दाढ़ी बढ़ाने को फ़र्ज़ और मुंडवाने को हराम स्वीकार करते हैं, और फिर इसी स्वीकार्यता के आधार पर तर्क देते हैं कि हुक्म केवल जाइज़ होने (इबाहुत) के लिए है। इस नासमझ से कौन कहे कि जब हराम होना स्वीकार कर लिया गया, तो फिर जाइज़ होने की गुंजाइश कहाँ रही?

(14, 15, 16) अल्लाह (अज़्ज़वजल) के पाक और मुकद्दस रसूलो का मज़ाक उड़ाना, उन्हें 'अतिशयता' (बे-एतेदाली) का दोषी बताना और शरीअत-ए-मुतहरा को अतिशयता पसंद करने वाली ठहराना। मूसा कलीमउल्लाह और हारून नबीउल्लाह (अलैहिमुस्सलाम) की शान में वे शापित शब्द जैसे 'बढ़ी हुई दाढ़ी' इत्यादि। कुरआन अज़ीम से यह जानकर भी कि हज़रत हारून (अलैहिस्सलाम) की दाढ़ी मुबारक लंबी थी, फिर भी 'दो-तीन बालों पर संयम' वाला वह अपवित्र शापित शेर पढ़ना और शरीअत तथा नबियों पर 'बढ़ाने' की पसंद का आरोप लगाना। इन बातों का जवाब हिंदुस्तान जैसे 'काफ़िरिस्तान' में भला क्या हो सकता है? मगर क़यामत की सुबह करीब है।

"और ज़ुल्म करने वालों को जल्द ही मालूम हो जाएगा कि वे किस करवट पलटेंगे।"[2]

जल्द ही जालिम जान लेंगे कि वे किस करवट पलटे जाते थे या उन्हें किस करवट पलटना होगा। (त)

"कह दो, 'क्या तुम अल्लाह, उसकी आयतों और उसके रसूल का मज़ाक उड़ाते थे?'"[3]

फ़रमा दीजिये, क्या तुम अल्लाह तआला, उसकी आयतों और उसके रसूलो के साथ हंसी-मज़ाक करते हो? (त)

"और जो लोग अल्लाह के रसूल को दुख पहुँचाते हैं, उनके लिए दुखद यातना है।"[4]

और जो लोग अल्लाह तआला के रसूल को दुख देते हैं, उनके लिए दर्दनाक अज़ाब है। (त)

जब जहालत, अज्ञानता, जाहिलियत के तौर-तरीकों और ढिठाई की यह नौबत आ जाए, तो संवाद और संबोधन की क्या गुंजाइश और सत्य के सामने सिर झुकाने की क्या उम्मीद? लेकिन कुरआन अज़ीम ने जहाँ कन्नी काटने का हुक्म दिया, वहीं यह भी कहा: "तो जो हुक्म तुम्हें दिया गया है, उसे खोलकर बयान कर दो"[5] (साफ-साफ बयान कर दो जैसा तुम्हें हुक्म दिया गया है। त) "ताकि लोगों के लिए साफ़ हो जाए"[6] (लोगों के लिए स्पष्ट करने के लिए)।

---

[1] सुनन अबी दाऊद, किताबुल तहारत, बाबुल मिसवाक मिनल फितरत, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 1/8 [2] अल-कुरआन अल-करीम 26/227 [3] अल-कुरआन अल-करीम 9/65 [4] अल-कुरआन अल-करीम 9/61 [5] अल-कुरआन अल-करीम 15/94 [6] अल-कुरआन अल-करीम 3/187

النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم واعفاء اللحیۃ عن ابراھیم النخعی نحوہ و ذکر اعفاء اللحیۃ والختان[1]

انھوں نے حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت فرمائی اور داڑھی بڑھانا، ابراہیم نخعی سے اسی طرح کی روایت ہے، انھوں نے داڑھی بڑھانا اور ختنہ کرنا دونوں کا ذکر فرمایا۔ (ت)

(۱۳) کمال جہالت دیکھئے کہ اپنے مقام اجتہاد سے تنزل کر کے داڑھی بڑھانے کو فرض منڈانے کو حرام تسلیم کرنا اور اس تسلیم کی تقدیر پر امر اباحت کے لئے ہونے سے جواب دیتا ہے بے عقل سے کون کہے کہ جب حرمت تسلیم پھر اباحت کہاں۔

(۱۴،۱۵،۱۶) اللہ عزوجل کے پاک مبارک رسولوں سے استہزاء انھیں بے اعتدالی کا مرتکب بتانا شرع مطہر کو بے اعتدالیوں کا پسند کرنے والا ٹھہرانا، موسٰی کلیم اللہ وہارون نبی اللہ علیہما الصلوٰۃ والسلام کی نسبت وہ ملعون الفاظ کہ دشمن نے بڑھی داڑھی، الخ۔ ہارون علیہ الصلوٰۃ والسلام کی ریش مطہر بڑی ہونا قرآن عظیم سے ثابت جان کر پھر وہ ناپاک ملعون شعر دو تین بال پر اعتدال بند اور شریعت و انبیاء کو بڑھانا پسند، ان باتوں کا جواب کفرستان ہند میں کیا ہو سکتا ہے۔ مگر صبح قیامت قریب ہے۔

"وَسَیَعْلَمُ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَیَّ مُنْقَلَبٍ یَنْقَلِبُونَ" [2]

عنقریب ظالم جان لیں گے کہ وہ کس کروٹ پر پلٹ جایا کرتے تھے یا انھیں کس کروٹ پر پلٹنا ہو گا۔ (ت)

"قُلْ اَبِاللّٰہِ وَاٰیٰتِہٖ وَرَسُوْلِہٖ" [3]

فرمادیجئے کیا اللہ تعالٰی اس کی آیات اور اس کے رسولوں کے ساتھ ہنسی مزاح کرتے ہو (ت)

"وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ" [2]

عنقریب ظالم جان لیں گے کہ وہ کس کروٹ پر پلٹ جایا کرتے تھے یا انھیں کس کروٹ پر پلٹنا ہو گا۔ (ت)

"وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ" [4]

اور جو لوگ اللہ تعالیٰ کے رسول کو دکھ دیتے ہیں ان کے لئے دردناک عذاب ہے۔ (ت)

جب جہل و جہالت و شیوہ جاہلیت و بقیدی وجرات کی یہ نوبت تو کلام و خطاب کا کیا محل اور حق کے حضور گردن جھکانے کی کیا امل مگر قرآن عظیم نے جہاں اعراض کا حکم بتایا "فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ" [5] (کھول کر بیان کر دو جیسا کہ تم کو حکم دیا جاتا ہے۔ ت) "لِتُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ" [6] (لوگوں کے لئے واضح)

---

[1] سنن ابی داؤد کتاب الطھارۃ باب السواک من الفطرۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۸ [2] القرآن الکریم ۲۶ / ۲۲۷ [3] القرآن الکریم ۹ / ۶۵ [4] القرآن الکریم ۹ / ۶۱ [5] القرآن الکریم ۱۵ / ۹۴ [6] القرآن الکریم ۳ / ۱۸۷

Fatawa Rizvia, Volume 22

...to describe (clearly), have also been commanded. Therefore, for the clarification of truth, the removal of falsehood, and the uprooting of doubts and arguments, these few warnings are written, and steadfastness upon the truth from the True Lord is sought for Muslims. "And my success is not but through Allah. Upon Him I have relied, and to Him I return" (Success is not possible for me except by the grace and mercy of Allah Almighty, and upon Him alone is my trust, and to Him I return. - T)

Warning One: O Muslims! Your Noble Messenger, the Master of the Universe, the Knower of Knowledge, peace and blessings of Allah be upon him, has been granted knowledge of the first and the last by the Lord Almighty. To the Holy Presence, peace and blessings of Allah be upon him, the Great Quran was revealed, "(It is) a clear explanation of all things"[1] (16:89), "A detailed explanation of all things"[2] (12:111), "We have not neglected anything in the Book"[3] (6:38). We have left nothing out in the Book. In it, not just all detailed partial rulings, but all events and happenings from eternity to infinity are comprehensively present. It is narrated from the Commander of the Faithful Ali (may Allah honor his face) that the Radiant Messenger, Master of the Universe, peace and blessings of Allah be upon him, says:

Arabic	Urdu Translation
The Book of Allah contains news of what was before you, news of what will come after you, and the judgment of what is between you. Narrated by al-Tirmidhi.[4]	The Quran contains news of everything that was before you, and of every thing that will be after you, and it has the command for every matter that is between you. (Tirmidhi narrated it. - T)

Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) says:

Arabic	Urdu Translation
If I lost a camel's tether, I would surely find it in the Book of Allah. Mentioned by Ibn Abi al-Fadl al-Mursi.	If the rope of my camel were lost, I would find it in the Great Quran. (Ibn Abi al-Fadl al-Mursi)

Arabic	Urdu Translation
Note: Imam al-Suyuti mentioned this verse in the sixty-fifth type of his book 'al-Itqan', explaining that	Imam al-Suyuti mentioned this verse in the sixty-fifth type of his famous commentary 'al-Itqan fi Ulum al-Quran' and stated the benefit

Arabic	Urdu Translation
what is meant by 'the Book' here is the Quran. 12	that (here) in the verse, by 'the Book', the Holy Quran is meant. 12 (T)

1. The Holy Quran 16/89
2. The Holy Quran 12/111
3. The Holy Quran 6/38
4. Jami' al-Tirmidhi, Chapters of the Virtues of the Quran, Amin Company Delhi, 12/112.

फ़तावा रिज़विया, खंड 22

...स्पष्ट रूप से वर्णन करने का भी आदेश दिया गया है। इसलिए, सत्य के स्पष्टीकरण, असत्य के निराकरण, और संदेहों तथा कुतर्कों के उन्मूलन के लिए ये कुछ चेतावनियाँ लिखी गई हैं और मुसलमानों के लिए वास्तविक स्वामी से सत्य पर अडिग रहने की कामना की गई है। "और मेरी सफलता केवल अल्लाह से है। उसी पर मैंने भरोसा किया, और उसी की ओर मैं पलटता हूँ।" (मुझे अल्लाह तआला के अनुग्रह और कृपा के बिना सफलता नहीं मिल सकती, और मेरा भरोसा केवल उसी पर है, और मैं उसी की ओर मुड़ता हूँ। - त)

पहली चेतावनी: ऐ मुसलमानों! तुम्हारे नेक रसूल, कायनात के सरदार, ज्ञान के ज्ञाता सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को रब अज़्ज़वजल ने शुरू से अंत तक का ज्ञान प्रदान किया है। हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम पर अज़ीम कुरआन उतारा गया "(यह) हर चीज़ का स्पष्ट वर्णन है"[1] (16:89), "हर चीज़ की विस्तृत व्याख्या"[2] (12:111), "हमने किताब में कोई कमी नहीं छोड़ी"[3] (6:38)। हमने किताब में कुछ भी नहीं छोड़ा। इसमें न केवल सभी विस्तृत आंशिक नियम, बल्कि अनंत काल से अनंत काल तक की सभी घटनाएँ और हादसे व्यापक रूप से मौजूद हैं। अमीर-उल-मोमिनीन अली (करम अल्लाह वजहु) से वर्णित है कि नूर-ए-सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

अरबी	**हिन्दी अनुवाद**
किताबुल्लाह में तुमसे पहले की ख़बरें, तुम्हारे बाद की ख़बरें और तुम्हारे बीच के मामलों का निर्णय है। इसे तिर्मिज़ी ने रिवायत किया है।[4]	कुरआन में उस हर चीज़ की ख़बर है जो तुमसे पहले हो चुकी है और उस हर चीज़ की जो तुम्हारे बाद होगी, और इसमें उन तमाम मामलों का हुक्म है जो तुम्हारे दरमियान हैं। (इसे तिर्मिज़ी ने रिवायत किया है)।

अब्दुल्लाह इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) फरमाते हैं:

अरबी	**हिन्दी अनुवाद**
अगर मेरे ऊँट की रस्सी खो जाए, तो मैं उसे अल्लाह की किताब में पा लूँगा। इसका ज़िक्र इब्न अबी अल-फज़्ल अल-मुर्सी ने किया है।	अगर मेरे ऊँट की रस्सी गुम हो जाए तो मैं उसे कुरआन-ए-अज़ीम में पा लूँगा। (इब्न अबी अल-फज़्ल अल-मुर्सी ने)।

अरबी	हिन्दी अनुवाद
नोट: इमाम सुयूती ने अपनी पुस्तक 'अल-इतकान' की पैंसठवीं किस्म में इस आयत का ज़िक्र किया है और बताया है कि यहाँ किताब से मुराद कुरआन है। 12	इमाम सुयूती ने अपनी प्रसिद्ध तफ़सीर 'अल-इतकान फ़ी उलूम अल-कुरआन' की पैंसठवीं किस्म में इस आयत-ए-करीमा का ज़िक्र किया है और यह लाभ बताया है कि (यहाँ) आयत में किताब से मुराद कुरआन मजीद है। 12 (त)

1. अल-कुरआनुल करीम 16/89
2. अल-कुरआनुल करीम 12/111
3. अल-कुरआनुल करीम 6/38
4. जामिअ तिर्मिज़ी, अबवाब फ़ज़ाइलुल कुरआन, अमीन कंपनी दिल्ली, 12/112।

طور پر) بیان کر دو، ت) بھی ارشاد فرمایا، لہذا ایضاح حق وازاحت باطل واستیصال شبہات واستیصال دلائل کے لئے یہ چند تنبیہیں مکتوب اور مسلمانوں کے حق میں حضرت حق سے حق پر استقامت مطلوب، وما توفیقی الا باللہ علیہ توکلت والیہ انیب، (مجھے توفیق نہیں ہوسکتی سوائے اللہ تعالٰی کے فضل و کرم کے، اور میرا اسی پر بھروسا ہے اور اسی کی طرف رجوع کرتا ہوں۔ ت)

تنبیہ اول: مسلمانو ! تمہارے رسول کریم سید عالم عالم العلم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو رب عزوجل نے علم اولین و آخرین عطا فرمایا حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر قرآن عظیم اتارا "تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ"1 ہر چیز کا روشن بیان "تَفْصِيْلَ كُلِّ شَيْءٍ"2 ہر شیئی کی کامل شرح، "مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتٰبِ مِنْ شَيْءٍ"3 ہم نے کتاب میں کچھ اٹھانہ رکھا۔ اس میں تمام احکام جزئیہ تفصیلیہ ہی نہیں بلکہ ازلاً ابداً جمیع کوائن وحوادث بالاستیعاب موجود ہیں۔ امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ سے مروی کہ حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
کتاب اللہ فیہ نبأ ما قبلکم و خبر ما بعدکم و حکم ما بینکم رواہ الترمذی - 4	قرآن اس میں خبر ہے ہر اس چیز کی جو تم سے پہلے ہے اور ہر اس شے کی جو تمہارے بعد ہے اور حکم ہے ہر اس امر کا جو تمہارے درمیان ہے۔ (اسے ترمذی نے روایت کیا۔ ت)

عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
لو ضاع لی عقال بعیر لوجدتہ فی کتاب اللہ ذکرہ ابن ابی الفضل المرسی	اگر میرے اونٹ کی رسی گم ہو جائے تو قرآن عظیم میں اسے پالوں (ابن ابی الفضل مرسی نے)

عربی	اردو ترجمہ
عہ: ذکر الامام السیوطی ہذہ الایۃ فی النوع الخامس والستین من کتابہ الاتقان مفیدا ان المراد بالکتاب القرآن ۱۲	امام سیوطی نے اپنی مشہور تفسیر الاتقان فی علوم القرآن کی پینسٹھویں نوع میں اس آیت کریمہ کا ذکر فرمایا ہے اور یہ فائدہ بیان فرمایا کہ (یہاں) آیت میں کتاب سے قرآن مجید مراد ہے۔ ۱۲ (ت)

1 القرآن الکریم ۱۶ / ۸۹ 2 القرآن الکریم ۱۲ / ۱۱۱ 3 القرآن الکریم ۶ / ۳۸ 4 جامع الترمذی ابواب فضائل القرآن امین کمپنی دہلی ۱۲ / ۱۱۲

Fatawa Rizvia Volume 22

- Quoted from him in al-Itqan[1] | It was mentioned in al-Itqan, narrated from them. (T)
- Commander of the Faithful Ali Murtada (may Allah be pleased with him) says:
- "If I wished, I could have loaded seventy camels with the commentary of Surah al-Fatihah."[2] | If I want, I can fill seventy camels with the commentary of Surah Fatihah.
- A camel carries many maunds of weight, and calculating a thousand parts in each maund, it comes to approximately twenty-five lakh parts. This is only the commentary of Surah al-Fatihah; then what count would the rest of the Great Word [the Quran] have? Furthermore, this knowledge is the knowledge of Ali. After that is the knowledge of Umar, then it is the turn of the knowledge of Siddiq: "Umar went with nine-tenths of knowledge." Abu Bakr was the most knowledgeable among us. Then the Prophet's knowledge is the Prophet's knowledge (peace and blessings of Allah be upon him). In short, everything is in the Great Quran and the Noble Criterion [Furqan]; whoever has knowledge has understanding, as much as understanding, that much is knowledge.
- "And these examples We present to the people, but none will understand them except those of knowledge."[3] | We relate these parables for people, but only people of knowledge can understand them. (T)
- Sayings and teachings are for everyone, but their understanding is only for those who are knowledgeable. Then the levels of knowledge are immensely different.
- "And above every possessor of knowledge is one more knowing."[4] | (Above every knowledgeable person there is one more knowledgeable. T) In the world of possibility, the ultimate end of ends is the presence of the Master of the Universe, upon him and his family be the best of prayers and salutations. Therefore, it was said:
- "Indeed, We have sent down to you the Book with truth so that you may judge between people by that which Allah has shown you."[5] | We have sent down the true Book to you so that you may judge between people according to what Allah has shown you in its light. (T)

---

[1] Al-Itqan fi 'Ulum al-Qur'an, Chapter 65, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/126 [2] Al-Itqan fi 'Ulum al-Qur'an, Chapter 78, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/186 [3] Al-Quran al-Karim 29/43 [4] Al-Quran al-Karim 12/76 [5] Al-Quran al-Karim 4/105

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

- उनसे अल-इतक़ान में उद्धृत[1] | इसे अल-इतक़ान में उनसे उद्धृत करते हुए उल्लेख किया गया है। (त)
- अमीरुल मोमिनीन अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) फ़रमाते हैं:
- "अगर मैं चाहता तो सूरह फातिहा की तफ़्सीर से सत्तर ऊंटों को लाद देता।"[2] | मैं चाहूँ तो सूरह फातिहा की तफ़्सीर से सत्तर ऊँट भरवा दूँ।
- एक ऊंट कई मन बोझ उठाता है और हर मन में हज़ार हिस्सों के हिसाब से लगभग पच्चीस लाख हिस्से आते हैं। यह सिर्फ़ सूरह फातिहा की तफ़्सीर है, फिर बाकी अज़ीम कलाम (क़ुरआन) की क्या गिनती। फिर यह इल्म अली का इल्म है। उसके बाद उमर के इल्म की बारी है, उसके बाद सिद्दीक़ के इल्म की: "उमर इल्म के नौ हिस्से ले गए।" अबू बक्र हम सब में सबसे ज़्यादा जानकार थे। फिर नबी का इल्म तो नबी का इल्म है (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)। संक्षेप में, अज़ीम क़ुरआन और फ़ुरक़ान-ए-करीम में सब कुछ है, जिसे जितना इल्म है उतनी ही समझ है, और जितनी समझ है उतना ही इल्म।
- "और ये मिसालें हम लोगों के लिए बयान करते हैं, लेकिन उन्हें सिर्फ़ इल्म वाले ही समझ सकते हैं।"[3] | हम इन मिसालों को लोगों के लिए बयान करते हैं मगर उन्हें सिर्फ़ इल्म वाले ही समझ सकते हैं। (त)
- कहावतें और उपदेश तो सबके लिए हैं, लेकिन उनकी समझ उन्हीं को है जो इल्म वाले हैं। फिर इल्म के दर्जे बेहद अलग-अलग हैं।
- "और हर इल्म वाले के ऊपर एक ज़्यादा जानने वाला है।"[4] | (हर इल्म वाले के ऊपर एक इल्म वाला है। त) मुमकिन दुनिया में ज्ञान की अंतिम सीमा हुज़ूर सैय्यदुल कायनात (सल्लल्लाहु अलैहि व आलिहि वसल्लम) हैं। इसीलिए इरशाद हुआ:
- "बेशक हमने आपकी तरफ़ सच्ची किताब उतारी ताकि आप लोगों के दरमियान उसके मुताबिक़ फ़ैसला फ़रमाएं जो कुछ अल्लाह तआला ने आपको दिखा दिया है।"[5] | हमने आपकी तरफ़ सच्ची किताब उतारी ताकि आप लोगों के दरमियान उसके मुताबिक़ फ़ैसला फ़रमाएं जो कुछ अल्लाह तआला ने आपको दिखा दिया है उसकी रोशनी में। (त)

---

[1] अल-इतक़ान फ़ी उलूम अल-क़ुरआन, अध्याय 65, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 2/126 [2] अल-इतक़ान फ़ी उलूम अल-क़ुरआन, अध्याय 78, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 2/186 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम 29/43 [4] अल-क़ुरआन अल-करीम 12/76 [5] अल-क़ुरआन अल-करीम 4/105

- نقل عنه في الاتقان 1- | اسے ذکر فرمایا الاتقان میں ان سے نقل کیا گیا۔ (ت)
- امیر المومنین علی مرتضٰی رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں:
- لو شئت لا وقرت من تفسیر الفاتحہ سبعین بعیرا 2- | میں چاہوں تو سورہ فاتحہ کی تفسیر سے ستر اونٹ بھر وادوں۔
- ایک اونٹ کئی من بوجھ اٹھاتا ہے اور ہر من میں کے ہزار اجزاء حساب سے تقریباً پچیس لاکھ جز آتے ہیں۔ یہ فقط سورہ فاتحہ کی تفسیر ہے پھر باقی کلام عظیم کی کیا گنتی۔ پھر یہ علم علمِ علی ہے۔ اس کے بعد علمِ عمر، اس کے بعد علمِ صدیق کی باری ہے "ذھب عمر بہ تسعۃ اعشار العلم"۔ عمر علم کے نو حصے لے گئے۔ کان ابو بکر اعلمنا ہم سب میں زیادہ علم ابو بکر کو تھا پھر علمِ نبی تو علمِ نبی ہے۔ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم غرض قرآن عظیم و فرقان کریم میں سب کچھ ہے جسے جتنا علم اتنی ہی فہم، جس قدر فہم اسی قدر علم۔
- "وَتِلْكَ الْاَمْثٰلُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ ۚ وَمَا يَعْقِلُهَآ اِلَّا الْعٰلِمُوْنَ" 3 | ہم ان مثالوں کو لوگوں کے لئے بیان کرتے ہیں مگر انہیں صرف علم والے ہی سمجھ سکتے ہیں (ت)
- کہاوتیں ارشاد تو سب کے لئے ہوئی ہیں پر ان کی سمجھ انھیں کو ہے جو علم والے ہیں۔ پھر علم کے مدارج بے حد متفاوت
- "وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ" 4 | (ہر علم والے کے اوپر ایک علم والا ہے۔ ت) عالمِ امکان میں نہایت نہایات حضور سید الکائنات علیہ و علٰی آلہ افضل الصلوۃ والسلام والتحیات۔ ولہذا ارشاد ہوا:

- "إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ" 5 | ہم نے آپ کی طرف سچی کتاب اتاری تاکہ آپ لوگوں کے درمیان اس کے مطابق فیصلہ فرمائیں جو کچھ آپ کو اللہ تعالیٰ دکھا دیا ہے اس کی روشنی میں (ت)

---

1 الاتقان في علوم القرآن النوع الخامس والستون مصطفی البابی مصر ۲/ ۱۲۶ 2 الاتقان في علوم القرآن النوع الثامن والسبعون مصطفی البابی مصر ۲/ ۱۸۶ 3 القرآن الکریم ۲۹/ ۴۳ 4 القرآن الکریم ۱۲/ ۷۶ 5 القرآن الکریم ۴/ ۱۰۵

Fatawa Ridawiyya Volume 22

Whatever command, opinion, method, or instruction of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) exists, it is all from the Great Quran. "Verily, to your Lord is the final destination."[1] (Surely, every matter ends with your Lord. - T) Everything is in the Great Quran: "It is naught but revelation that is revealed."[2] (It is only the revelation sent to him. - T). However, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), through his complete and comprehensive knowledge, knew that in the end times, some irreligious, deceitful, unbridled, and wicked people would arise who, not finding our commands with their blind eyes apparently in the Quran, would deny them.

"Nay, they deny that whose knowledge they could not encompass and whose interpretation has not yet come to them. Thus did those before them deny. Then see what was the end of the wrongdoers."[3] | Rather, they denied that which they could not encompass with knowledge, although its interpretation had not yet come to them. Likewise, people before them denied; then see how was the [terrible] end of the wrongdoers. (T)

Therefore, the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) clearly stated:

"Behold! I have been given the Quran and something like it along with it. Beware! Soon a man with a full stomach will be lying on his couch and say: 'Hold fast to this Quran; whatever you find in it as lawful, consider it lawful, and whatever you find in it as forbidden, consider it forbidden.' But indeed, what the Messenger of Allah has forbidden is just like what Allah has forbidden." | "Listen, I was given the Quran and with it its like. Beware, it is near that a person with a full stomach, reclining on his throne, will say, 'Just follow this Quran; whatever you find lawful in it, consider it lawful, and whatever you find forbidden in it, consider it forbidden,' whereas what the Messenger of Allah has forbidden is like what Allah has forbidden." (Imams such as Imam Ahmad, Darimi, Abu Dawud, Tirmidhi, and Ibn Majah have narrated this with almost similar words from Miqdam bin Ma'dikarib, may Allah be pleased with him. - T)

---

[1] The Holy Quran 53 / 42 [2] The Holy Quran 51 / 4 [3] The Holy Quran 10 / 39 [4] Jami' at-Tirmidhi, Chapters of Knowledge 2 / 91; Sunan Abi Dawud, Book of Sunnah, Chapter on Obligation of Sunnah 2 / 276; Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Al-

Miqdam 2 / 131; Sunan Ibn Majah, Introduction to the Book p. 3; Sunan ad-Darimi, Chapter: The Sunnah is an arbiter over the Book of Allah, Dar al-Mahasin, Cairo 1 / 711.

फतावा रज़विया जिल्द 22

तो हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का जो कुछ हुक्म, जो कुछ राय, जो कुछ तरीका, जो कुछ इरशाद है, सब कुरआन अज़ीम से है। "बेशक आपके रब की तरफ ही हर काम की इंतहा है।"[1] (यकीनन तुम्हारे परवरदिगार की तरफ ही हर काम की इंतहा है। - त) सब कुरआन अज़ीम में है: "वह तो सिर्फ वही (प्रकाशना) है जो उन पर की गई।"[2] (वह तो सिर्फ वही है जो उन पर की गई। - त)। मगर हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने अपने कामिल और व्यापक इल्म से जान लिया कि आखिरी ज़माने में कुछ बद-दीन, मक्कार, बेलगाम और फाजिर लोग आने वाले हैं, जो हमारे हुक्म को अपनी अंधी आँखों से ज़ाहिरी तौर पर कुरआन में न पाकर उसका इंकार करेंगे।

"बल्कि उन्होंने उस चीज़ को झुठलाया जिसका वे अपने ज्ञान से घेराव न कर सके और अभी उसकी तावील (व्याख्या) उनके पास नहीं आई थी। इसी तरह उनसे पहले लोगों ने भी झुठलाया था; तो देखो ज़ालिमों का कैसा (इबरतनाक) अंजाम हुआ।"[3] | बल्कि उन्होंने उसे झुठलाया जिसे वे इल्म के ज़रिए घेर न सके, हालांकि अभी उनके पास उसकी कोई तावील नहीं आई थी। यूँ ही उनसे पहले लोगों ने भी झुठलाया था, फिर देखो ज़ालिमों का कैसा अंजाम हुआ। (त)

लिहाज़ा हुज़ूर-ए-पुरनूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने साफ इरशाद फरमाया:

"सुनो! मुझे कुरआन दिया गया है और उसके साथ उसके जैसा (सुन्नत)। खबरदार! करीब है कि कोई पेट भरा हुआ शख्स अपने तख्त पर लेटा हुआ कहे कि 'बस इस कुरआन को थामे रहो, इसमें जो हलाल पाओ उसे हलाल जानो और जो हराम पाओ उसे हराम जानो', हालांकि जो चीज़ अल्लाह के रसूल ने हराम की है वह उसी की तरह है जो अल्लाह ने हराम फरमाई है।"[4] | सुनो, मुझे कुरआन दिया गया और उसके साथ उसका मिसल (समान)। खबरदार, नज़दीक है कि कोई पेट भरा शख्स अपने तख्त पर लेटा हुआ कहे, 'बस इसी कुरआन को लिए रहो, इसमें जो हलाल पाओ उसे हलाल जानो और जो हराम पाओ उसे हराम जानो,' हालांकि जो चीज़ अल्लाह के रसूल ने हराम की वह वैसी ही है जैसे अल्लाह ने हराम फरमाई। (अइम्मा किराम मसलन इमाम अहमद, दारमी, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी और इब्न माजह ने लगभग मिलते-जुलते लफ्ज़ों के साथ मिकदाम बिन मादीकरब रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया है। - त)

---

[1] अल-कुरआन अल-करीम 53 / 42 [2] अल-कुरआन अल-करीम 51 / 4 [3] अल-कुरआन अल-करीम 10 / 39 [4] जामिअत तिर्मिज़ी, अबवाबुल इल्म 2 / 91 व सुनन अबी दाऊद, किताबुस सुन्नत, बाबु

लुज़ूमिस सुन्नत 2 / 276, मुसनद अहमद बिन हंबल अनल मिकदाम 2 / 131 व सुनन इब्न माजह मुकद्दमतुल किताब पृ. 3, सुनन अद-दारमी बाबुल सुन्नत काज़ियतुल अला किताबिल्लाह दारुल महासिन काहिरा 1 / 711

पृष्ठ 620 का 692

تو حضور کا جو کچھ حکم جو کچھ رائے جو کچھ طریقہ جو کچھ ارشاد ہے سب قرآن عظیم سے ہے " اَنَّ اِلٰی رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى ۴" ۱ (یقینا تمہارے پروردگار کی طرف ہی ہر کام کی انتہاء ہے۔ ت) سب قرآن عظیم میں ہے " اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُّوْحٰى ۵" ۲ (وہ تو صرف وحی ہے جو ان پر کی گئی۔ ت) مگر حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنے علم تام و شامل سے جانا کہ آخر زمانہ میں کچھ بد دین مکار بدلگام فاجر ایسے آنے والے ہیں کہ ہمارا جو حکم اپنی اندھی آنکھوں سے بظاہر قرآن میں نہ پائیں گے منکر ہو جائیں گے۔

"بَلْ كَذَّبُوْا بِمَا لَمْ يُحِيْطُوْا بِعِلْمِهٖ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيْلُهٗ ؕ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظّٰلِمِيْنَ" ۳ | بلکہ انھوں نے اس کو جھٹلایا جس کو بذریعہ علم وہ احاطہ نہ کرسکے حالانکہ ابھی ان کے پاس اس کی کوئی تاویل نہیں آئی تھی۔ یو نہی ان سے پہلے لوگوں نے بھی جھٹلایا تھا پھر، دیکھو ظالموں کا کیسا (عبرتناک) انجام ہوا۔ (ت)

لہٰذا حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے صاف ارشاد فرمایا:

الانی اوتیت القرآن ومثلہ معہ الا یوشك رجل شبعان علی اریکتہ یقول علیکم بھذا القرآن فما وجدتم فیہ من حلال فأحلوہ و ما وجدتم فیہ من حرام فحرموہ وان ما حرم رسول اللہ کما حرم اللہ رواہ الائمۃ احمد والدرا می ۴ وابو داؤد والترمذی و ابن ماجۃ بالفاظ متقاربۃ عن المقدام بن معد یکرب رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | سن لو مجھے قرآن عطا ہوا اور قرآن کے ساتھ اس کا مثل۔ خبردار نزدیک ہے کہ کوئی پیٹ بھرا اپنے تخت پر پڑا کہے یہی قرآن لئے رہو اس میں جو حلال پاؤ اسے حلال جانو جو حرام پاؤ اسے حرام جانو، حالانکہ جو چیز رسول اللہ نے حرام کی وہ اسی کی مثل ہے جو اللہ نے حرام

فرمائی۔ (ائمہ کرام مثلاً امام احمد، دارمی، ابوداؤد، ترمذی اور ابن ماجہ نے تقریباً ملتے جلتے الفاظ کے ساتھ مقدام بن معدیکرب رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اس کو روایت کیا ہے۔ ت)

---

۱ القرآن الکریم ۵۳ / ۴۲ ۲ القرآن الکریم ۵۱ / ۴ ۳ القرآن الکریم ۱۰ / ۳۹ ۴ جامع الترمذی ابواب العلم ۲ / ۹۱ و سنن ابی داؤد کتاب السنة باب لزوم السنة ۲ / ۲۷۶، مسند احمد بن حنبل عن المقدام ۲ / ۱۳۱ و سنن ابن ماجه مقدمة الکتاب ص ۳، سنن الدارمی باب السنة قاضیة علی کتاب اللہ دار المحاسن القاہرہ ۱ / ۷۱۱

Fatawa Ridawiyya Volume 22

And he (may the peace and blessings of Allah Almighty be upon him) said: "I should not find any of you reclining on his couch, and when a command from my commands which I have ordered or forbidden comes to him, he says: 'I do not know; whatever we find in the Book of Allah, we follow it.'" Narrated by Ahmad, Abu Dawood, Al-Tirmidhi, Ibn Majah, and Al-Bayhaqi in Dala'il al-Nubuwwah on the authority of Abu Rafi (may Allah be pleased with him). Beware! Let me not find any of you reclining on his throne, such that when an order comes to him regarding something I have commanded or forbidden, he says, "I don't know, we will only follow what we find in the Qur'an." (Imam Ahmad, Abu Dawood, Tirmidhi, Ibn Majah, and Imam Bayhaqi narrated this in Dala'il al-Nubuwwah on the authority of Hazrat Abu Rafi, may Allah be pleased with him).

And in another Hadith, the Exalted Master (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Does one of you, reclining on his couch, think that Allah has not forbidden anything except what is in this Qur'an? Behold, by Allah, I have commanded, exhorted, and forbidden many things, which are like the Qur'an or even more." Narrated by Abu Dawood on the authority of Irbad ibn Sariyah (may Allah be pleased with him). Does any of you, reclining on his throne, assume that Allah has only forbidden those things which are written in the Qur'an? Listen, by God, I have given orders, given advice, and forbidden many things that are equal to the things forbidden by the Qur'an, or even more. (Imam Abu Dawood narrated this on the authority of Hazrat Irbad ibn Sariyah, may Allah be pleased with him).

The claim of this denier regarding the command to grow a beard—that "it is not mentioned anywhere in the Qur'an"—and consequently rejecting the authentic Hadiths of the Master of the Messengers (may peace and blessings of Allah be upon him) by saying "if growing a beard were part of morality, why would it not be in the Qur'an?" is exactly the talk of those full-bellied, careless, unfortunate, and deaf individuals whose arrival was prophesied by the Holy Prophet (peace be upon him).

1. Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Knowledge, 2/91; Sunan Abi Dawood, Book of the Sunnah, 2/279; and Sunan Ibn Majah, Introduction to the Book, p. 3.
2. Sunan Abi Dawood, Book of Tribute (Al-Kharaj) and Leadership (Al-Imara), Chapter on Tithes of the People of Dhimma etc., Aftab Alam Press, Lahore, 2/76.

और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "मैं तुम में से किसी को अपने तख्त पर टेक लगाए हुए न पाऊं कि उसके पास मेरा कोई ऐसा हुक्म आए जिसका मैंने आदेश दिया हो या जिससे मना किया हो, तो वह कहे: 'मैं नहीं जानता; हमें अल्लाह की किताब में जो कुछ मिलेगा, हम उसी का पालन करेंगे'।" (इमाम अहमद, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, इब्न माजह और इमाम बैहक़ी ने 'दलाइल अल-नुबुव्वह' में इसे हज़रत अबू रफ़ी रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से रिवायत किया है)। सावधान! मैं तुम में से किसी को अपने तख्त पर टेक लगाए हुए न पाऊं कि मेरे हुक्म से कोई हुक्म उसके पास आए जिसमें मैंने आदेश दिया हो या मना किया हो, तो वह कहने लगे, "मैं नहीं जानता, हम तो जो कुछ क़ुरान में पाएंगे उसी की पैरवी करेंगे।" (इमाम अहमद, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, इब्न माजह और इमाम बैहक़ी ने दलाइल अल-नुबुव्वह में इसे हज़रत अबू रफ़ी रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से रिवायत किया है)।

और एक हदीस में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "क्या तुम में से कोई अपने तख्त पर टेक लगाए हुए यह सोचता है कि अल्लाह ने केवल वही चीज़ें हराम की हैं जो इस क़ुरान में हैं? सुनो, खुदा की क़सम, मैंने हुक्म दिए हैं, नसीहतें दी हैं और बहुत सी चीज़ों से मना किया है जो क़ुरान द्वारा हराम की गई चीज़ों के बराबर या उससे भी ज़्यादा हैं।" (इमाम अबू दाऊद ने हज़रत इरबाज़ बिन सारिया रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से इसे रिवायत किया है)। क्या तुम में से कोई अपने तख्त पर टेक लगाए यह गुमान करता है कि अल्लाह ने बस यही चीज़ें हराम की हैं जो क़ुरान में लिखी हैं? सुन लो खुदा की क़सम, मैंने हुक्म दिए और नसीहतें फ़रमाईं और बहुत चीज़ों से मना फ़रमाया कि वे क़ुरान की हराम फ़रमाई चीज़ों के बराबर बल्कि ज़्यादा हैं। (इमाम अबू दाऊद ने हज़रत इरबाज़ बिन सारिया रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से इसे रिवायत किया है)।

इस मुन्किर (इनकार करने वाले) का दाढ़ी बढ़ाने के हुक्म के बारे में यह कहना कि "क़ुरान में कहीं नहीं" और इसी आधार पर सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सही हदीसों को यह कहकर ठुकरा देना कि "अगर दाढ़ी बढ़ाना नैतिकता का हिस्सा होता तो क़ुरान में क्यों न आता", यह

उन्हीं पेट भरे, बेफ़िक्रे बदनसीब और बहरे लोगों की बात है जिसकी भविष्यवाणी हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने की थी।

1. जामी अल-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-इल्म 2/91 और सुनन अबी दाऊद, किताबुस सुन्नह 2/279 और सुनन इब्न माजह, मुक़द्दिमा अल-किताब पृ. 3
2. सुनन अबी दाऊद, किताबुल ख़राज वल इमाराह, बाबुल ताशीर अहलुल ज़िम्मा इत्यादि, आफ़ताबे आलम प्रेस, लाहौर 2/76 पृष्ठ 621/692

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: لا الفین احدکم متکئا علی اریکتہ یأتیہ الامر مما امرت بہ اونہیت عنہ فیقول لاادری ماوجدنا فی کتاب اللہ اتبعناہ۔ رواہ احمد۱ وابوداؤد والترمذی و ابن ماجۃ والبیھقي فی الدلائل عن ابی رافع رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ خبردار! میں نہ پاؤں تم میں کسی کو اپنے تخت پر تکیہ لگائے کہ میرے حکم سے کوئی حکم اس کے پاس آئے جس کا میں نے امر فرمایا یا اس سے نہی فرمائی ہو، تو کہنے لگے میں نہیں جانتا ہم تو جو کچھ قرآن میں پائیں گے اسی کی پیروی کریں گے۔ (امام احمد، ابو داؤد، ترمذی، ابن ماجہ اور امام بیہقی نے دلائل النبوۃ میں اس کو حضرت ابو رافع رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے روایت کیا۔ت)

اور ایک حدیث میں ہے حضور والا صلواۃ اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ نے فرمایا: ایحسب احدکم متکئا علی اریکتہ قد یظن ان اللہ لم یحرم شیئاً الا مانی ہذا القرآن الا وانی واللہ قد امرت و وعظت ونہیت عن اشیاء انہا لمثل القرآن او اکثر ، رواہ ابو داؤد ۲ عن العرباض بن ساریۃ رضي اللہ تعالیٰ عنہ۔ کیا تم میں سے کوئی اپنے تخت پر تکیہ لگائے گمان کرتا ہے کہ اللہ نے بس یہی چیزیں حرام کی ہیں جو قرآن میں لکھی ہیں سن لو خدا کی قسم میں نے حکم دئیے اور نصیحتیں فرمائیں اور بہت چیزوں سے منع فرمایا کہ وہ قرآن کی حرام فرمائی اشیاء کے برابر بلکہ بیشتر ہیں (امام ابو داؤد نے حضرت عرباض بن ساریہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے اسے روایت کیا۔ت)

اس منکر کا داڑھی بڑھانے کے حکم کو کہنا قرآن میں کہیں نہیں اور اسی بناء پر احادیثِ صحیحہ سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو یہ کہہ کر رد کردینا کہ داڑھی بڑھانا اخلاق میں ہوتا تو قرآن میں کیوں نہ آتا، وہی پیٹ بھرے بے فکرے بے نصیبے بے بہرے کی بات ہے جس کی پیشگوئی حضور (صلی اللہ علیہ وسلم) نے فرمائی۔

۱ جامع الترمذی ابواب العلم ۲ / ۹۱ و سنن ابی داؤد کتاب السنۃ ۲ / ۲۷۹ و سنن ابن ماجہ مقدمۃ الکتاب ص ۳ ۲ سنن ابی داؤد کتاب الخراج والامارۃ باب التعشیر اهل الذمة الخ آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۷۶

Fatawa Razawiyya Volume 22

The Knower of the past and future (peace and blessings of Allah be upon him) has already stated. The Lord, Majestic and Exalted, spoke the truth:

"But no, by your Lord, they will not [truly] believe until they make you, [O Muhammad], judge concerning that over which they dispute among themselves and then find within themselves no discomfort from what you have judged and submit in [full, willing] submission." [1]

(Translation in box): By your Lord's oath, they cannot be believers until they accept you as the judge in their mutual disputes. Then, let them not feel even a slight constriction in their hearts regarding your decision, but rather accept it with heart and soul without any hesitation. (T)

The Great Quran swears and declares: O Prophet! Until they accept your words from the heart, they will never be Muslims. What use is it to parrot the creed a hundred thousand times like a parrot?

Second Warning: O Muslims! This misguided group, whose prophecy was mentioned in the aforesaid Hadiths, are not just deniers of Hadiths but in reality, they are those who find fault with the Great Quran and call the firm religion incomplete and unfinished. They discard Hadiths by saying that Prophets only come for the rectification of morals and matters of Hadith pertain to ethics. Then why did they not appear in the Quran? Otherwise, the Quran would be void of ethical injunctions and the religion would be considered incomplete. When the Hadiths of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) are thus rendered useless, then what is there to say about anyone else's words?

"Then in what statement after it [the Quran] will they believe?" [2] (Then in what else after it (the Quran Majeed) will they believe? T)

Now only those few rulings remain which are clearly stated in the Book of Allah. Aside from them, thousands of rulings pertaining to civilization and ethics—in which no person of intellect could dispute—are, God forbid, considered futile and suspended by Islam, and the entire religion is deemed false and disordered. For example, for men to shave their beards and mustaches, grow their hair long and braid it, apply henna to their hands and feet, wear feminine clothes decorated with lace and embroidery, deck themselves from head to toe in studded jewelry and dance and make gestures in a gathering of thousands—in which verse is this written as

forbidden? In which Surah is it prohibited to amputate male organs and act like a eunuch, or to clap hands by placing a finger on another? And similarly, by analogy, thousands of devilish acts and whispers. Now let it be asked of the arrogant denier: will he, God forbid, declare these acts and their like as lawful in the Islamic nation, thus making the religion, God seek refuge with Him, extremely absurd and uncivilized? Or, out of shame, will he declare them forbidden, but finding Quranic texts silent on them, will he, God forbid, call the Great Quran incomplete and unfinished? The internal fever of all such modern wretched investigations of these gentlemen is to provide secret aid to priests and to make a mockery of the firm religion. "And those who have wronged are going to know to what [kind of] return they will be returned." [3] (Soon the wrongdoers will know...)

[1] Al-Quran Al-Karim 4/65 [2] Al-Quran Al-Karim 77/50 [3] Al-Quran Al-Karim 26/227

फतावा रज़विया जिल्द 22

जो बीत चुका और जो होने वाला है, उसे जानने वाले (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमा चुके हैं। अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त ने सच फरमाया:

"तो (ऐ महबूब!) तुम्हारे रब की कसम, वह तब तक ईमान वाले (मोमिन) नहीं हो सकते जब तक कि वे अपने आपसी झगड़ों में तुम्हें हाकिम (न्यायाधीश) न मान लें, फिर जो कुछ तुम फैसला कर दो, उसके बारे में अपने दिलों में कोई तंगी महसूस न करें और (उसे) पूरी तरह सर झुकाकर तस्लीम कर लें।" [1]

(बॉक्स में अनुवाद): तुम्हारे रब की कसम, वे मोमिन नहीं हो सकते जब तक कि वे आपसी झगड़ों में तुम्हें हाकिम तस्लीम न कर लें। फिर तुम्हारे फैसले से अपने दिलों में ज़रा सी तंगी भी महसूस न करें बल्कि उसे दिल-ओ-जान से बिना किसी हिचकिचाहट के मान लें। (त)

कुरआन अज़ीम कसम खाकर फरमाता है कि ऐ नबी! जब तक तेरी बातें दिल से न मान लें, हरगिज़ मुसलमान न होंगे; तोते की तरह ज़बान से लाख कलमा रटने से क्या होता है।

दूसरी चेतावनी: मुसलमानों! यह गुमराह कौम, जिनकी भविष्यवाणी ऊपर बताई गई हदीसों में आ चुकी है, वे सिर्फ हदीसों के ही मुनकिर (इनकार करने वाले) नहीं हैं बल्कि हकीकत में कुरआन अज़ीम को दोष लगाने वाले और दीने मतीन (मजबूत धर्म) को अधूरा और अपूर्ण बताने वाले हैं। हदीसें तो यह कहकर छोड़ देते हैं कि नबी केवल नैतिकता (अखलाक) सुधारने के लिए आते हैं और हदीसों की बातें नैतिकता से होती हैं। तो वे कुरआन में क्यों नहीं आईं, वर्ना कुरआन नैतिक आदेशों से खाली और दीन अधूरा रह जाता। जब मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीसें इस तरह बेकार हो गईं, तो फिर किसी और की बात का क्या ज़िक्र।

"तो वे इसके(कुरआन) बाद किस बात पर ईमान लाएंगे?" [2] (फिर वे इसके बाद (कुरआन मजीद के बाद) और किस चीज़ पर ईमान लाएंगे? त)

अब गिनती के वे आदेश रह गए जिनका साफ उल्लेख अल्लाह की किताब में है। उनके अलावा सभ्यता और नैतिकता के हज़ारों आदेश, जिनमें कोई भी बुद्धिमान व्यक्ति विवाद नहीं कर सकता, अल्लाह न करे, इस्लाम के नज़दीक व्यर्थ और निरस्त हैं और पूरा दीन गलत और बाधित है। उदाहरण के लिए, पुरुषों का दाढ़ी-मूंछ मुंडवाकर बाल बढ़ाना, चोटी गुंथवाना, हाथ-पैरों में मेहंदी

रचाना, ज़नाना कपड़े और गोटा-पिट्ठा पहनकर सिर से पैर तक गहनों से लदकर हज़ारों की भीड़ में नाचना और नखरे दिखाना, किस आयत में हराम लिखा है? किस सूरह में पुरुष अंगों को कटवाकर हिजड़ा बनना या उंगली पर उंगली रखकर तालियां बजाना मना आया है? और इसी तरह हज़ारों शैतानी काम। अब उस अहंकारी मुनकिर से पूछा जाए कि क्या वह इन कामों और इनके जैसों को अल्लाह न करे, मिल्लते इस्लाम में हलाल बताकर दीन को, अल्लाह की पनाह, बहुत बेतुका और असभ्य बनाएगा? या फिर शर्म के मारे हराम करार देकर, और कुरआन के आदेशों को उनसे खाली पाकर, अल्लाह न करे, कुरआन अज़ीम को अधूरा और अपूर्ण बताएगा? इन हज़रत की तमाम आधुनिक 'शकी' (अभागा) शोधों का अंदरूनी बुखार पादरियों की गुप्त सहायता करना और दीने मतीन का मज़ाक उड़ाना है। "और ज़ुल्म करने वाले जल्द ही जान लेंगे कि वे किस पलटने की जगह पलटेंगे।" [3] (करीब है कि ज़ालिम जान लेंगे कि वे...)

[1] अल-कुरआन अल-करीम 4/65 [2] अल-कुरआन अल-करीम 77/50 [3] अल-कुरआन अल-करीम 26/227

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

عالم ماکان و مایکون فرما چکے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ سچ فرمایا رب جل وعلا نے:

"فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ فِيْمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِيْ أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيْمًا" 1

تمھارے پروردگار کی قسم وہ مومن نہیں ہوسکتے جب تک وہ آپس کے جھگڑوں میں تمھیں حاکم تسلیم نہ کرلیں۔ پھر تمھارے فیصلہ سے اپنے دلوں میں ذرا سی تنگی بھی محسوس نہ کریں بلکہ اسے دل وجان سے بغیر کسی کھٹک کے مان لیں۔ (ت)

قرآن عظیم قسم کھا کر فرماتا ہے کہ اے نبی! جب تک تیری باتیں دل سے نہ مان لیں ہرگز مسلمان نہ ہوں گے طوطے کی طرح زبان سے لاکھ کلمہ رٹے جائیں کیا ہوتا ہے۔

تنبیہ دوم: مسلمانو! یہ گمراہ قوم جن کی پیشگوئی احادیث مذکورہ میں گزری صرف حدیثوں ہی کے منکر نہیں بلکہ حقیقۃً قرآن عظیم کو عیب لگانے والے اور دین متین کو ناقص و ناتمام بتانے والے ہیں حدیثیں تو یوں چھوڑ دیں کہ انبیاء صرف درستی اخلاق کے لئے آتے ہیں حدیثوں کی باتیں اخلاق سے ہوتیں۔ تو قرآن میں کیوں نہ آئیں ورنہ قرآن اخلاقی احکام سے خالی اور دین ناقص ٹھہرتا ہے۔ جب مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی حدیثیں یوں بیکار گئیں پھر اور کسی کی بات کا کیا ذکر۔

"فَبِأَيِّ حَدِيْثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ" 2 (پھر وہ اس کے بعد (قرآن مجید کے بعد) اور کس چیز پر ایمان لائیں گے۔ ت)

اب گنتی کے وہ احکام رہ گئے جن کی صاف تصریح کتاب اللہ میں ہے ان کے سوا سب اخلاق سے خارج تہذیب و اخلاق کے ہزاروں احکام جن میں کوئی ذی عقل نزاع نہ کر سکے معاذ اللہ اسلام کے نزدیک مہمل و معطل اور تمامی دین باطل و مختل، مثلاً مردوں کا داڑھی مونچھ منڈوا کر بال بڑھا کر چوٹی گندھوا کر ہاتھ پاؤں میں مہندی رچا کر زنانہ کپڑے گوٹہ پھٹے مسالے کے پہن کر سر سے پاؤں تک جڑاؤں گہنوں سے بن ٹھن کر ہزاروں کے مجمع میں ناچنا بھاؤ بتانا کس آیت میں حرام لکھا ہے اعضائے رجولیت کٹا کر نخرنہ بنانا کہ پر انگلی رکھ کر تالیاں بجانا کس سورہ میں منع آیا ہے وعلی ھذا القیاس ہزاروں افعال و سواس خناس اب منکر متکبر سے پوچھا جائے کہ ان افعال اور ان کے امثال کو معاذ اللہ ملت اسلام میں حلال بتا کر دین کو عیاذا باللہ سخت بیہودہ و نامہذب بنائے گا یا شرماشرمی حرام ٹھہرا کر نصوص قرآنیہ خالی پا کر معاذ اللہ قرآن عظیم کو ناقص ناتمام بتائے گا ایسے حضرات کی تمام جدید تحقیقات شقیہ کا اندرونی بخار وہی پادریوں کو خفیہ اعانت دینا اور دین متین کا مضحکہ اڑانا ہوتا ہے "وَسَيَعْلَمُ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُوْنَ" 3 (عنقریب ظالم جان لیں گے کہ وہ)

1 القرآن الکریم ۴/ ۶۵ 2 القرآن الکریم ۷۷/ ۵۰ 3 القرآن الکریم ۲۶/ ۲۲۷

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

Which way will they turn? (Trans.) Very well, if shaving the beard is not forbidden because its commands are not in the Great Quran, then where it is practiced, let them show by performing all acts of nobility that their prohibition is also not found anywhere in the Quran. Do not eat the whole cow so that you may be called a complete believer in the religion of nature; fine, it may not be good, but cutting off the nose is also not written as forbidden anywhere in the Quran. In 'a nose for a nose' (Trans.), there is a punishment for cutting someone else's nose; where will one get a second nose to cut after having cut one's own, so that the occasion for 'a nose for a nose' arises, where the beard is shaved? This high border, hidden from the eyes, which has unjustly made the face uneven, let them also point that out. People talk about clearing the four eyebrows, let these five knots be untied. Well, you may not act upon it, but your writing will surely proclaim and say that the religion of Islam is such an incomplete religion in which cutting off the nose is not forbidden, or the Great Quran is such a book in which there is no blame for such crimes.

Third Warning: For the arrogant denier to mention the names of Mutawatir (continuous) and Mashhur (famous) Hadith along with the Great Quran in establishing prohibition is merely cunning and worldliness, or a strange blind contradiction. We ask: is what is mentioned in any Mutawatir or Mashhur Hadith also present in the Great Quran or not? If it is, then what is the need for Hadith, and what benefit is there in this rejection? And if not, then it will be asked whether that command is part of morality or not. If it is, then is the Great Quran devoid of moral commands and the religion in a state of deficiency and imperfection? And if not, then your purpose is achieved that such a command being Shari'ah-based is false. At most, it may be like catching fish; who said the prohibition is obligatory? O Muslims! See, the result of all the thoughts of these gentlemen is nothing but the nullification of the pure Shari'ah and the completion of lawlessness by the people of nature. "And those who do wrong will come to know by what reverse they will be overturned." (Quran 26:227) (Those who are oppressors will soon know to which side they will turn. - Trans.)

Fourth Warning: By this very same argument, consensus (Ijma) is also false, then in what count or reckoning would analogy (Qiyas) remain? And the denier of Quranic commands forged an answer to it from "And when you have left the state of Ihram, then hunt." (Quran 5:2) (When you come out of Ihram, you can hunt. - Trans.). In every command, this same possibility exists; who knows if these are among those

commands whose non-performance is not even a cause for reproach, let alone punishment. Then this one current phrase is enough for all Quranic prohibitions, that just as a command is sometimes for permissibility, so too a prohibition is also issued. In short, in a single stroke, all the commands and prohibitions of the Muhammadan Shari'ah became useless and suspended. It is true, where there is the proclamation of human freedom, what is the cause for the restriction of the nation? But alas, these blind of eyes and inverted of intellect understood that...

1. Al-Quran al-Karim 26/227
2. Al-Quran al-Karim 5/2

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

किस करवट पर पलटा खाएंगे। (अनु.) बहुत अच्छा, अगर दाढ़ी मुंडवाना हराम नहीं है क्योंकि कुरान-ए-अज़ीम में इसके हुक्म नहीं हैं, तो जहाँ इस पर अमल है, वे शराफत के ये पूरे काम करके दिखा दें कि उनकी हुरमत (मनाही) भी कुरान में कहीं नहीं है। पूरी गाय ही न खाएं ताकि वे प्रकृति के धर्म के पूर्ण आस्तिक कहलाएं खैर, यह अच्छा न सही, कुरान में कहीं भी नाक काटना हराम नहीं लिखा है। 'नाक के बदले नाक' (अनु.) में दूसरे की नाक काटने पर सजा है; अपनी नाक कटवाने का ज़िक्र कहाँ है, कोई दूसरी नाक कहाँ से लाएगा कि 'नाक के बदले नाक' की जगह पाए, जहाँ दाढ़ी मुंडवाई गई है। यह ऊँची ओट, आँखों की ओट, जिसने नाहक चेहरे को ऊबड़-खाबड़ कर रखा है, उसे भी वे दिखाएं। लोग चारों भौंहों के सफाए की बात करते हैं, ये पाँचों गांठें खुल जाएं। खैर, आप इस पर अमल न करें, लेकिन आपका लेखन ज़रूर पुकार-पुकार कर कहेगा कि इस्लाम धर्म ऐसा अधूरा धर्म है जिसमें नाक काटना हराम नहीं है, या कुरान-ए-अज़ीम ऐसी किताब है जिसमें ऐसे अपराधों पर कोई आरोप नहीं है।

तीसरी चेतावनी: मुनकिर-ए-मुतकब्बिर (अहंकारी इनकार करने वाले) का हुरमत (निषेध) की पुष्टि में कुरान-ए-अज़ीम के साथ मुतवातिर और मशहूर हदीस का नाम लेना महज चालाकी और दुनियादारी है, या एक अजीब अंधा विरोधाभास है। हम पूछते हैं कि जो किसी मुतवातिर या मशहूर हदीस में आया है, वह कुरान-ए-अज़ीम में भी मौजूद है या नहीं। यदि है, तो हदीस की क्या ज़रूरत, और इस खंडन से क्या लाभ? और यदि नहीं, तो अब पूछा जाएगा कि क्या वह हुक्म नैतिकता (अखलाक) के अंतर्गत आता है या नहीं। यदि है, तो क्या कुरान-ए-अज़ीम नैतिक हुक्मों से खाली है और धर्म कमी और अपूर्णता की स्थिति में है? और यदि नहीं, तो आपका उद्देश्य प्राप्त हो गया कि ऐसे हुक्म का शरीयत के अनुसार होना बातिल (झूठा) है। बहुत हुआ तो मछली के शिकार जैसा ही सही, हुरमत-ए-फर्जियत किसने कही? ऐ मुसलमानों! देखो, इन हज़रत के तमाम ख्यालात का हासिल वही पाक शरीयत का इबताल (खंडन) और प्रकृतिवादियों की पूर्ण स्वच्छंदता है और बस। "और ज़ुल्म करने वालों को जल्द ही मालूम हो जाएगा कि वे किस करवट पलटने वाले हैं।" (कुरान 26:227) (वे लोग जो जालिम हैं उन्हें जल्द ही मालूम हो जाएगा कि वे किस करवट पलटा खाने वाले हैं। - अनु.)

चौथी चेतावनी: ठीक इसी दलील से इज्मा (आम सहमति) भी बातिल है, फिर कयास (तर्क) किस गिनती-शुमार में रहेगा? और कुरानी आदेशों के मुनकिर ने "जब तुम एहराम से निकलो तो शिकार कर सकते हो" (कुरान 5:2) से इसका जवाब भी गढ़ लिया। हर हुक्म में यही संभावना बनी रहती है;

क्या मालूम कि ये उन हुक्मों में से हों जिनका न करना सजा तो दूर, फटकार का कारण भी नहीं है। फिर यही एक चलता-फिरता जुमला तमाम कुरानी नवाहि (निषेधों) के लिए काफी है कि जिस तरह हुक्म कभी जायज़ होने (इबाहत) के लिए होता है, वैसे ही निषेध भी फरमाया जाता है। संक्षेप में, एक ही करिश्मे में शरीयत-ए-मुहम्मदिया के तमाम हुक्म और निषेध बेकार और निलंबित होकर रह गए। सच है, जहाँ मानवीय स्वतंत्रता की घोषणा हो, वहाँ राष्ट्र की कैद का क्या कारण? मगर अफ़सोस, आँखों के इन अंधों और बुद्धि के औंधों ने समझा कि...

1. अल-कुरान अल-करीम 26/227
2. अल-कुरान अल-करीम 5/2

पृष्ठ 623 का 692

کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گے۔ت) بہت اچھا اگر داڑھی منڈانا حرام نہیں کہ قرآن عظیم میں اس کے احکام نہیں تو جہاں اس پر عمل ہے یہ پوری شرافت کے افعال بھی برت کر دکھادیں کہ ان کی تحریم بھی قرآن میں کہیں نہیں۔ پوری ہی گائے نہ کھائیے کہ دین نیچر کے کامل مومن کہلائے، اچھا نہ سہی قرآن میں کہیں ناک کٹانا بھی حرام نہیں لکھا الانف بالانف (ناک کے بدلے ناک۔ت) میں دوسرے کی ناک کاٹنے پر سزا ہے اپنی قطع کرانے کا ذکر کیا ہے ایک کاٹ کر دوسری کہاں سے لائے گا کہ الانف بالانف کا محل پائے گا جہاں داڑھی منڈائی ہے۔ یہ اونچی گوٹ آنکھوں کی اوٹ جس نے ناحق چہرہ ناہموار کر رکھا ہے اسے بھی دہتا بتائیں لوگ چار ابرو کا صفایا بولتے ہیں یہ پانچوں گانٹھ کینت ہوجائیں خیر آپ اس پر عمل نہ کریں مگر آپ کی تحریر تو ضرور ہانکے پکارے کہے گی کہ دین اسلام ایسا ناقص دین ہے جس میں ناک کٹانا حرام نہیں یا قرآن عظیم ایسی کتاب ہے جس میں ایسے جرموں پر کچھ الزام نہیں۔ تنبیہ سوم: منکر متکبر کا اثبات حرمت میں قرآن عظیم کے ساتھ حدیث متواتر و مشہور کا نام لے دینا محض عیاری و دنیا سازی یا عجب کورانہ تناقض بازی ہے ہم پوچھتے ہیں جو کسی حدیث متواتر یا مشہور میں آئے قرآن عظیم میں بھی موجود ہے یا نہیں۔ اگر ہے تو حدیث کی کیا حاجت، اور اس تردید سے کیا منفعت اور اگر نہیں تو اب پوچھا جائے گا کہ وہ حکم داخلِ اخلاق ہے یا نہیں۔ اگر ہے تو قرآن عظیم احکامِ اخلاقی سے خالی اور دین معرضِ نقص وبے کمالی، اور نہیں تو تمہارا مطلب حاصل کہ ایسے حکم کا شرعی ہونا باطل۔ بہت ہو تو مچھلی کا سا شکار سہی، حرمتِ فرضیت کس نے کہی، مسلمانوں دیکھو جاؤ کہ ان حضرات کے تمام خیالات کا حاصل بے حاصل وہی ابطالِ شرع مطہر و اکمالِ بیقیدی اہلِ نیچر ہے وبس، "وَسَیَعْلَمُ الَّذِیْنَ ظَلَمُوْا اَیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ" 1 (وہ لوگ جو ظالم ہیں انہیں جلد ہی معلوم

ہوجائے گا کہ وہ کس کروٹ پلٹا کھانے والے ہیں۔ت) تنبیہ چہارم: بعینہ اسی دلیل سے اجماع بھی باطل، پھر قیاس کس گنتی شمار میں رہے، اور امرِ قرآنیہ منکر نے "إِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوْا" 2 (جب احرام سے نکلو تو شکار کر سکتے ہو۔ت) سے اس کا جواب بھی گھڑ دیا۔ ہر امر میں یہی احتمال قائم، کیا معلوم کہ یہ انہیں احکام میں ہو جن کا نہ کرنا عقاب درکنار موجبِ عتاب بھی نہیں پھر ایک یہی چلتا فقرہ تمام نواہی قرآنیہ کو بس ہے کہ جس طرح امر کبھی اباحت کے لئے ہوتا ہے یونہی نہی بھی ارشاد ہوتی ہے غرض ایک ہی کرشمے میں شریعتِ محمدیہ کے تمام اوامر و نواہی بیکار اور معطل ہو کر رہ گئے۔ سچ ہے انسانی آزادی اس کی منادی قیدِ ملت کہاں کی علت، مگر افسوس یہ آنکھوں کے اندھے عقل کے اوندھے سمجھے کہ

1 القرآن الکریم ۲۶ / ۲۲۷ 2 القرآن الکریم ۵ / ۲

They became free, but look at the reality, they were ruined. They withdrew their heads from the servitude of Allah, the One, the Subduer, and put the collar of the cursed Iblis around their necks. Servitude remained in any case; if not to Allah, then to Iblis.

Look at from whom you have severed ties and with whom you have connected.

(See for yourself from whom you broke your relationship and with whom you connected, i.e., from whom you were cut off and separated and with whom you became attached and joined. - Translator's note)

Fifth Warning: To interpret 'opposing the polytheists' in such a way as to suggest opposition in both keeping and shaving a beard is an open mockery and ridicule of the sacred words of the Presence of the Master of 'Lawlak' [Prophet Muhammad], may Allah the Almighty send peace and blessings upon him. Allah! Allah! To say 'fihi nazar' (there is an objection/doubt in it - T) about the pure saying of Muhammad, the Messenger of Allah, may Allah the Almighty send peace and blessings upon him, and that of an impure, bold, and senseless person, and then knowingly making it a plaything, is to demonstrate the manner of: "They distort it after they have understood it, while they know [it]." (Quran 2:75) - (Those people change the Book after understanding it while they know [this reality] very well. - T).

Firstly: Who in the world, however blind, would understand 'opposing the polytheists' to mean that if polytheists eat bread, you stay hungry; if they drink water, you die of thirst? Opposing the polytheists relates to their religious symbols, not that if a polytheist adopts some of our actions, or if an action favored by our pure Sharia is also performed by a polytheistic sect, we should abandon it.

Secondly: If this were the intended meaning, then, God forbid, how futile and absurd the command would be. To command an action for a result that is achieved whether you do it or not is redundant.

Thirdly: This would be a preference without a reason; why was the opposite not commanded, since 'opposing the polytheists' would have been in that as well?

Fourthly: Rather, it is a preference of the less likely, because clean-shaven polytheists were months of travel away in places like Iran, while bearded Arabs were in their own homeland and cities. Thus, 'opposing the polytheists' would be directed against them

[the locals]. If an Iranian were to visit by chance, he would find himself at odds, yet he wouldn't view it as religious opposition but rather as national or regional, seeing both Muslims and disbelievers of that land against him.

Fifthly: Allah is Great! If the Hadith were only "Oppose the polytheists"...

---

[1] The Holy Quran 2/75 Page 624 of 692

वे स्वतंत्र हो गए, लेकिन वास्तविकता देखें तो वे बर्बाद हो गए। उन्होंने अल्लाह, जो एक और सर्वशक्तिमान है, की दासता से अपना सिर निकाल लिया और शापित इब्लीस (शैतान) का पट्टा अपने गले में डाल लिया। दासता तो हर हाल में रही; अल्लाह की नहीं तो इब्लीस की ही सही।

देखो कि तुमने किससे नाता तोड़ा और किससे जोड़ा।

(जरा देखो तो सही कि तुमने किससे संबंध तोड़ा और किससे जोड़ा, यानी किससे कटकर अलग हो गए और किससे जुड़कर मिल गए। - अनुवादक)

पांचवीं चेतावनी: 'मुशरिकों (बहुदेववादियों) का विरोध' करने का वह अर्थ निकालना और दाढ़ी रखने और मुंडवाने दोनों में विरोध बताना, हुज़ूर सैय्यद लौलाक (पैगंबर मुहम्मद), उन पर अल्लाह की असीम शांति और कृपा हो, के पवित्र कलाम का खुला मज़ाक और उपहास है। अल्लाह! अल्लाह! अल्लाह के रसूल मुहम्मद, उन पर अल्लाह की असीम शांति और कृपा हो, के पवित्र कथन और एक नापाक, निर्लज्ज और बुद्धिहीन व्यक्ति के इस कहने पर कि 'फ़िही नज़र' (इसमें एक आपत्ति/संदेह है। - अनुवादक), फिर उसे जानबूझकर खेल बनाना, इस आयत का व्यवहार दिखाना है: "वे उसे समझने के बाद बदल देते हैं, जबकि वे (सच्चाई) जानते हैं।" (क़ुरआन 2:75) - (वे लोग किताब को समझने के बाद उसे बदल देते हैं जबकि वे (इस वास्तविकता को) अच्छी तरह जानते हैं। - अनुवादक)

पहला: दुनिया में कौन अंधों में अंधा 'मुशरिकों के विरोध' का यह मतलब समझेगा कि मुशरिक रोटी खाते हैं तो तुम भूखे रहो, वे पानी पीते हैं तो तुम प्यासे मरो? मुशरिकों का विरोध उनके धार्मिक प्रतीकों और रीतियों में है, न कि इसमें कि यदि कोई मुशरिक हमारे कुछ कार्यों को अपना ले, या जिस कार्य को हमारी पवित्र शरीयत ने पसंद फ़रमाया है वह किसी मुशरिक संप्रदाय से भी घटित हो, तो हम उसे छोड़ दें।

दूसरा: यदि यही अर्थ अभीष्ट होता तो माज़अल्लाह (ईश्वर न करे) आदेश कितना व्यर्थ और निरर्थक होता। जो बात किसी काम के करने से भी प्राप्त हो और न करने से भी, उसके लिए उस काम का आदेश देना निरर्थक है।

तीसरा: यह बिना किसी ठोस कारण के एक पक्ष को प्राथमिकता देना होगा; इसके विपरीत आदेश क्यों नहीं दिया गया, क्योंकि 'मुशरिकों का विरोध' तो उसमें भी था?

चौथा: बल्कि यह कम संभावित को प्राथमिकता देना है, क्योंकि दाढ़ी मुंडवाने वाले मुशरिक ईरान आदि जैसे महीनों की दूरी पर थे, और दाढ़ी वाले अरब अपने ही देश और अपने ही शहरों में थे। तो 'मुशरिकों का विरोध' उन्हीं के विरुद्ध प्रकट होता। इस तरह यदि कोई ईरानी कभी संयोग से आ भी जाता, तो वह अपने प्रति विरोध पाता, फिर भी वह इसे धार्मिक विरोध नहीं बल्कि राष्ट्रीय और क्षेत्रीय समझता, क्योंकि वह उस देश के मुस्लिम और काफ़िर (अविश्वासी) दोनों को अपने विरुद्ध देखता।

पांचवां: अल्लाह महान है! यदि हदीस केवल इतनी होती कि 'खालिफ़ुल मुशरिकीन' (मुशरिकों का विरोध करो)...

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/75 पृष्ठ 624 का 692

آزاد ہوئے اور حقیقت دیکھو تو برباد ہوئے۔ اللہ واحد قہار کی بندگی سے سر نکالا اور ابلیس لعین کا پٹّا گلے میں ڈالا بندگی تو بہر حال رہی اللہ کی نہیں ابلیس کی سہی ع

ببیں کہ از کہ بریدی و با کہ پیوستی

(دیکھو تو سہی کہ تم نے کس سے تعلق توڑا اور کس سے جوڑا یعنی کس سے کٹ کر جدا ہو گئے اور کس سے وابستہ ہو کر مل گئے۔ ت)

تنبیہ پنجم: مخالفت مشرکین کے وہ معنی لینا اور داڑھی رکھنے منڈانے دونوں میں مخالفت بتانا کلام پاک حضور سید لولاک صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے کھلا استہزاء و تمسخر ہے۔ اللہ اللہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ارشاد اطہر اور ایک ناپاک بیباک بے ادراک کا کہنا کہ فیہ نظر (اس میں ایک اعتراض واشکال ہے۔ ت) پھر اسے دیدہ و دانستہ بازیچہ بنانا "یُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ یَعْلَمُونَ ﴿۷۵﴾" (وہ لوگ کتاب کو سمجھنے کے بعد اسے بدل ڈالتے ہیں جبکہ وہ (اس حقیقت کو) اچھی طرح جانتے ہیں۔ت) کا شیوہ دکھانا۔

اولاً: دنیا میں کون اندھے سے اندھا خلاف مشرکین کا یہ مطلب سمجھے گا کہ مشرکین روٹی کھاتے ہیں تم بھوکے رہو، وہ پانی پیتے ہیں تم پیاسے مرو، خلاف مشرکین شعار مشرکین میں ہے نہ یہ کہ کوئی مشرک ہمارے بعض افعال اختیار کرے، یا جس فعل کو ہماری شرع مطہر نے پسند فرمایا وہ کسی فرقہ مشرکہ سے بھی واقع ہو تو ہم چھوڑ دیں۔

ثانیاً: یہی معنی مراد ہوتے تو معاذ اللہ حکم کس قدر فضول و مہمل تھا۔ جو بات ایک کام کرو تو بھی حاصل نہ کرو تو بھی حاصل، اس کے لئے اس کام کا حکم دینا تحصیل حاصل۔

ثالثاً: ترجیح بلا مرجح اس کے عکس کا کیوں نہ حکم ہوا کہ خلاف مشرکین اس میں بھی تھا۔

رابعاً: بلکہ ترجیح مرجوح کہ داڑھی منڈے مشرک مہینوں کی راہ دور ایران وغیرہ میں تھے اور داڑھی والے اہل عرب اپنے ہی وطن میں اپنے ہی شہروں میں۔ تو خلاف مشرکین انہیں کے خلاف ظاہر ہوتا یوں تو کوئی ایرانی کبھی اتفاق سے آجاتا تو اپنی مخالفت پاتا پھر بھی خلاف مذہبی نہ سمجھتا بلکہ قومی و ملکی کہ اس ملک کے مسلم و کافر سب کو اپنے خلاف دیکھتا۔

خامساً: اللہ اکبر اگر حدیث فقط اس قدر ہوتی کہ خالفوا المشرکین مشرکوں کا خلاف کرو۔

---

[1] القرآن الکریم ۲/ ۷۵ Page 624 of 692

Fatawa Rizvia, Volume 22

Perhaps some half-insane or fully mad person would be overcome by such madness, but the Hadith itself has explicitly explained this opposition. "Trim the moustaches and let the beards grow; oppose the polytheists in this way: that you clip the lips [moustaches] and lengthen the beards." To interpret this as meaning 'grow them by opposing them, or shave them by opposing them' is such an open distortion and blatant mockery. Allah is Greatest! Just as the wonders of the Great Quran are infinite, so too there is no limit to the wonders of the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) vastness of knowledge. The noble verse: "No bearer of burdens shall bear the burden of another, and Never would We punish until We sent a messenger" [1] (Meaning: no servant will bear the burden of another servant on the Day of Judgment, and We do not punish until a messenger is sent, i.e., without providing proof. - Translator). From its subtleties, Imam Jalal al-Din al-Suyuti (may Allah have mercy on him) counted that these two sentences decide two similar yet differing issues. The first issue is the children of polytheists, and the second is the people of the interval (fatrat); their being mentioned together is from the wonderful intricacies of the Quranic arrangement, as he mentioned in his treatise regarding the noble parents (of the Prophet). Imam Suyuti mentioned this in the treatise he wrote on the subject of the Islam of the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) noble parents. The humble servant (the author) says: Imam Ahmad, Tabarani, and Diya narrated from Abu Umama (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Boxed Text] (Arabic): Wear trousers and lower garments and oppose the People of the Book; clip your moustaches and let your beards grow and oppose the People of the Book. [2] (Urdu Translation): Wear pajamas (trousers) and tie a lungi (lower wrap) and oppose the Jews and Christians; and trim the moustaches and make the beards abundant and oppose the Jews and Christians.

Among the Jews and Christians, covering the private parts (satr) was not considered essential; their nations are still accustomed to bathing naked. The presence of these two sentences together in the Hadith is a sufficient cure for the madness of such misguided people and worshippers of misguidance. Just as they invented meanings for 'opposing the People of the Book' regarding the beard, they similarly applied it to pajamas and lower wraps, suggesting that since the People of the Book cover their nakedness, one should either oppose this habit by wearing pajamas or oppose it by

walking around naked and becoming a 'refined gentleman'. "And those who have wronged will come to know to what [kind of] return they will be returned." [3]

[Footnotes] 1. Al-Quran al-Kareem 17/15 2. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith Abi Umama al-Bahili, Al-Maktab al-Islami Beirut 5/264-65 3. Al-Quran al-Kareem 26/227

तो शायद किसी कच्चे जुनूनी या पक्के मजनूनी को ऐसा जुनून जागता जो उसे ले भागता, लेकिन हदीस में तो स्पष्ट रूप से खुद इस विरोध की व्याख्या कर दी गई थी। 'मूंछें तराशों और दाढ़ियां बढ़ाओ; मुशरिकों का विरोध इस तरह करो कि मूंछें छोटी करो और दाढ़ियां बढ़ाओ।' इसका यह अर्थ निकालना कि उनका विरोध करके बढ़ाओ या उनका विरोध करके मुंडाओ, यह कैसी खुली तहरीफ़ (हेरफेर) और कैसा स्पष्ट उपहास है। अल्लाह सबसे बड़ा है! मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ज्ञान की व्यापकता जिस तरह महान कुरान के चमत्कार अनंत हैं, वैसे ही हदीस के चमत्कारों की कोई सीमा नहीं है। आयत-ए-करीमा: "कोई बोझ उठाने वाला किसी दूसरे का बोझ नहीं उठाएगा, और हम तब तक अज़ाब नहीं देते जब तक कोई रसूल न भेज दें" [1] (अर्थात: कोई बंदा क़यामत के दिन किसी दूसरे बंदे का बोझ नहीं उठाएगा और हम तब तक अज़ाब नहीं देते जब तक रसूल न भेज दें, यानी दलील पूरी किए बिना अज़ाब में मुब्तिला नहीं करते। - अनुवादक)। इसके सूक्ष्म अर्थों से इमाम जलालुद्दीन सुयूती (रहमतुल्लाह अलैह) ने गिनाया कि ये दोनों वाक्य दो समान दिखने वाले किंतु अलग मसलों का फैसला करते हैं। पहला मसला मुशरिकों के बच्चों का और दूसरा अहल-ए-फतरत (दो नबियों के बीच का समय) का है; इन दोनों का एक साथ उल्लेख होना कुरानी व्यवस्था की एक अद्भुत सूक्ष्मता है, जैसा कि उन्होंने 'अल-अबवैन अल-करीमैन' नामक रिसाले में उल्लेख किया है (इमाम सुयूती ने हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के सम्मानित माता-पिता के इस्लाम के विषय पर जो रिसाला लिखा, उसमें इसका उल्लेख किया। - अनुवादक)। फकीर (लेखक) कहता है कि इमाम अहमद, तबरानी और ज़िया ने अबू उमामा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[बॉक्स में पाठ] (अरबी): पजामा पहनो और तहबंद बांधो और अहल-ए-किताब का विरोध करो; मूंछें तराशों और दाढ़ियां भरपूर रखो और अहल-ए-किताब का विरोध करो। [2] (उर्दू अनुवाद): पाजामा पहनो और तहबंद बांधो और यहूद व नसारा का विरोध करो और मूंछें तराशों और दाढ़ियां वाफ़िर (भरपूर) करो और यहूद व नसारा का विरोध करो।

यहूद व नसारा के यहाँ सत्र (शरीर ढंकना) कुछ ज़रूरी नहीं, उनकी कौमें अब तक नंगे नहाने की आदी हैं। हदीस में इन दो वाक्यों का एक जगह होना ऐसे गुमराहों और गुमराह-परस्तों के जुनून का काफी इलाज है। जिस तरह दाढ़ी में अहल-ए-किताब के विरोध के गलत अर्थ निकाले गए, वैसे ही पाजामा और तहबंद में भी यही मतलब निकाला कि अगर अहल-ए-किताब सत्र-ए-औरत (शर्मगाह

ढंकना) करते भी हैं, तो चाहे इस आदत के खिलाफ पाजामा पहनो या इसके विरोध में नंगे फिरो और पूरे 'मुहज्ज़ब जेंटलमैन' बनो। "और ज़ुल्म करने वालों को जल्द पता चल जाएगा कि वे किस करवट पलटेंगे।" [3]

[फुटनोट्स] 1. अल-कुरान अल-करीम 17/15 2. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस अबी उमामा बाहिली, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 5/264-65 3. अल-कुरान अल-करीम 26/227

पृष्ठ 625/692

تو شاید کسی کچے جنونی پکے مجنونی کو ایسے جنون جاگتے مجنون لے بھاگتے ، مگر حدیث میں تو صراحۃً خود اس خلاف کی شرح فرمادی تھی۔ اعفوا الشوارب واعفوا اللحی مشرکین کا یوں خلاف کرو کہ لبیں ترشواؤ اور داڑھیاں بڑھاؤ۔ اس کے یہ معنٰی لینا کہ ان کا خلاف کر کے بڑھاؤ خواہ ان کی مخالفت کر کے منڈاؤ کیسی کھلی تحریف اور کیسا صریح استہزاء ہے۔ اللہ اکبر مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی وسعت علم جس طرح عجائب قرآن عظیم غیر متناہی ہیں یو ہیں عجائب حدیث کی حد نہیں۔ کریمہ: "لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ اُخْرٰی وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِيْنَ حَتّٰی نَبْعَثَ رَسُوْلاً" ۱ (کوئی بندہ کسی دوسرے بندے کا بوجھ (بروز قیامت) نہیں اٹھائے گا اور ہم جب تک کوئی رسول نہ بھیج دیں عذاب نہیں دیتے یعنی اتمام حجت کے بغیر مبتلائے عذاب نہیں کرتے۔ ت) کے لطائف سے امام جلال الدین سیوطی علیہ الرحمہ نے شمار فرمایا کہ دونوں جملے دو ہم شکل مسائل مختلف فیہما کا فیصلہ فرماتے ہیں۔ پہلا مسئلہ اطفال مشرکین اور دوسرا اہل فتریت پر دلیل شافی ہے ان دونوں کا ایک جگہ ارشاد ہونا نظم قرآنی کے عجب دقیقہ سے ہے ذکرہ فی رسالۃ فی الابوین الکریمین (امام سیوطی نے حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے والدین کریمین کے اسلام کے موضوع پر جو رسالہ تر یر فرمایا۔ اس میں اس کا ذکر فرمایات) فقیر کہتا ہے امام احمد وطبرانی و ضیاء نے ابوامامہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کی۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

تسرو لوا وائتزروا وخالفوا اھل الکتاب قصوا سبالکم ووفروا عثانینکم وخالفوا اھل الکتاب ۔ ۲ پاجامہ پہنو اور تہبند باندھو اور یہود و نصارٰی کا خلاف کرو اور لبیں ترشواؤ اور داڑھیاں وافر کرو یہود و نصارٰی کا خلاف کرو۔

یہود و نصاریٰ کے یہاں ستر کچھ ضروری نہیں ان کی قومیں اب تک ننگے نہانے کی عادی ہیں حدیث میں ان دو جملوں کا ایک جگہ ارشاد ہونا ایسے گمراہوں گمراہ پرستوں کے جنون کا کافی علاج ہے جس طرح داڑھی میں مخالفت اہل کتاب کے وہ معنی تراشے یو نہی پاجامہ و تہبند میں یہی مطلب پہنائے کہ اہل کتاب ستر عورت کرتے بھی ہیں تو چاہے اس عادت کا خلاف کرکے پاجامہ پہنو چاہے اس کی مخالفت سے ننگے پھرو اور پورے مہذب جنٹلمین بنو۔ "وَسَيَعْلَمُ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا اَیَّ مُنْقَلَبٍ يَّنْقَلِبُوْنَ" ۳

۱ القرآن الکریم ۱۷/۱۵ ۲ مسند امام احمد بن حنبل حدیث ابی امامہ باہلی المکتب الاسلامی بیروت ۵ / ۲۶۴-۶۵ ۳ القرآن الکریم ۲۶/ ۲۲۷

Fatawa Rizvia (Volume 22)

(Soon the oppressors will know which way they will turn. - T) Sixth Warning: The difference between Fard (obligatory) and Wajib (necessary), and similarly between Haram (forbidden) and Makruh Tahrimi (highly disliked), lies in belief; for one who denies Fard and Haram is deemed a disbeliever.

Either absolutely, as suggested by the apparent words of the noble jurists,

Or with detail, as is relied upon. (T)

This is unlike the latter two. However, in terms of action, both carry the same ruling: sin and offense for disobedience, hope for reward in compliance, and deservingness of wrath and punishment for opposition. As explicitly stated in every book. (T) Muslims should fear the wrath of their Lord and not pay heed to the oily tongues of these misled people. Supposing for a moment that in Hanafi terminology there was no difference in "Fard or Haram," how would this technicality benefit you when the deservingness of the Almighty's wrath and the punishment of Fire remains in any case? We seek refuge with Allah, the Forgiving, the Loving. Rest assured, on that day, a clean-shaven person will find no supporter before the One, the Subduer. He himself will burn and be scorched in the fire he kindled. The choice hereafter is in the hands of the Chooser. O Muslims! Its perfect example is like someone eating filthy, impure buffalo dung or donkey droppings. When told, "(He) is eating it," he says, "They don't call it (this) or (that), it's a byproduct of dung." To this impure person, it will be said, "Be it so, but in every way, filth remains in your mouth." O Muslims! Granted, Makruh Tahrimi is a minor sin, but after persistence, it becomes a major sin, and by considering it light, it immediately becomes a most severe major sin. In the Hadith, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) says:

There is no minor sin with persistence. Narrated in Musnad al-Firdous from

No sin remains small with persistence (rather, it becomes large).

Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them).

Daylami narrated this in Musnad al-Firdous from Hazrat Abdullah ibn Abbas. May Allah be pleased with both of them. (T)

Furthermore, these oppressors, through trickery, use the terminology of 'forbidden of forbidden' (Haram al-Haram) while in reality, they consider it purely permissible, like mother's milk. Just as (the Quran says), "And when you have come out of Ihram, then go hunting." (When you become Halal, i.e., the restriction of Ihram is over).

1. Al-Firdous bi-Ma’thur al-Khitab by Daylami, Hadith 9247, Ibn Abbas, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut, 5/199.
2. The Holy Quran, 5/2. Page 626 of 692

फ़तावा रज़विया (जिल्द २२)

(जल्द ही ज़ालिमों को पता चल जाएगा कि वे किस करवट बैठेंगे। - त) छठी चेतावनी: फ़र्ज़ और वाजिब, और इसी तरह हराम और मकरूह तहरीमी के बीच का अंतर विश्वास (अक़ीदा) में है; क्योंकि फ़र्ज़ और हराम का इनकार करने वाला काफ़िर ठहराया जाता है।

या तो पूर्णत; जैसा कि आदरणीय न्यायविदों के स्पष्ट शब्दों से संकेत मिलता है,

या विस्तार के साथ, जैसा कि इस पर भरोसा किया जाता है। (त)

यह पिछले दो के विपरीत है। हालाँकि, कार्य के मामले में दोनों का एक ही हुक्म है: अवज्ञा में पाप और गुनाह, अनुपालन में पुरस्कार की आशा, और विरोध में क्रोध और दंड की पात्रता। जैसा कि हर किताब में स्पष्ट किया गया है। (त) मुसलमानों को अपने रब के क्रोध से डरना चाहिए और इन गुमराह लोगों की चिकनी-चुपड़ी बातों पर ध्यान नहीं देना चाहिए। मान लीजिए कि हनफ़ी शब्दावली में "फ़र्ज़ या हराम" का कोई अंतर नहीं था, तो यह तकनीकी शब्द आपके किस काम आता जब सर्वशक्तिमान के क्रोध और आग के दंड की पात्रता हर हाल में मौजूद है? हम अल्लाह, क्षमाशील, प्रेम करने वाले की शरण चाहते हैं। यकीन मानिए, उस दिन, एक क्लीन-शेवन व्यक्ति को उस एक, प्रभुत्वशाली (अल्लाह) के सामने कोई समर्थक नहीं मिलेगा। वह खुद अपनी सुलगाई हुई आग में जलेगा और भुनेगा। भविष्य का चुनाव चुनने वाले के हाथ में है। ऐ मुसलमानों! इसका सटीक उदाहरण ऐसा है जैसे कोई गंदा नापाक भैंस का गोबर या गधे की लीद खाए। जब उससे कहा जाए कि "(वह) इसे खा रहा है," तो वह कहे कि "वे इसे (यह) या (वह) नहीं कहते, यह गोबर का उपोत्पाद है।" इस नापाक व्यक्ति से यही कहा जाएगा कि "भले ही ऐसा हो, लेकिन हर तरह से गंदगी तो तुम्हारे मुँह में ही रही।" ऐ मुसलमानों! माना कि मकरूह तहरीमी एक छोटा गुनाह है, लेकिन हठ (اصرار) के बाद यह बड़ा गुनाह (कबीरा) बन जाता है, और इसे हल्का समझने से यह तुरंत सबसे गंभीर बड़ा गुनाह बन जाता है। हदीस में हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

हठ के साथ कोई छोटा गुनाह नहीं रहता। मुसनद अल-फिरदौस में वर्णित

हठ (लगातार करने) से कोई गुनाह छोटा नहीं रहता (बल्कि बड़ा हो जाता है)।

इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से।

हठ के साथ कोई छोटा गुनाह नहीं रहता। मुसनद अल-फिरदौस में वर्णित

हठ (लगातार करने) से कोई गुनाह छोटा नहीं रहता (बल्कि बड़ा हो जाता है)।

दैलमी ने मुसनद अल-फिरदौस में हज़रत अब्दुल्लाह इब्न अब्बास से इसे वर्णित किया है। अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो। (त)

फिर ये ज़ालिम चालाकी के माध्यम से 'हराम के हराम' की शब्दावली अपनाते हैं जबकि वास्तव में वे इसे माँ के दूध की तरह पूरी तरह जायज़ (मुबाह) समझते हैं। जैसे (क़ुरआन में है), "और जब तुम एहराम से बाहर आ जाओ, तो शिकार करो।" (जब तुम हलाल हो जाओ, यानी एहराम की पाबंदी खत्म हो जाए)।

---

1. अल-फिरदौस बि-मअसूर अल-खिताब, दैलमी, हदीस ९२४७, इब्न अब्बास, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, ५/१९९।
2. अल-क़ुरआन अल-करीम, ५/२। पेज ६२६ का ६९२

(عنقریب ظالم جان جائیں گے کہ کس کروٹ پر پلٹا کھائیں گے۔ ت) تنبیہ ششم: فرض و واجب اور اسی طرح حرام و مکروہ تحریمی میں فرق درباره اعتقاد ہے کہ فرض و حرام کا منکر کافر ٹھہرتا ہے۔

| اما مطلقاً کما علیہ ظواھر کلمات الفقھاء الامجاد او علی | یا مطلقاً جیسا کہ بزرگ فقہاء کرام کے ظاہری کلمات اس پر | | تفصیل فیہ کما علیہ الاعتماد۔ | دلالت کرتے ہیں یا اس میں تفصیل ہے جیسا کہ اس پر اعتماد ہے۔ (ت) |

بخلاف اخیرین، مگر عمل میں دونوں کا ایک حکم مخالف میں گناہ واثم امتثال میں رجائے ثواب خلاف میں استحقاق غضب و عذاب۔ کما صرح فی کل کتاب (جیسا کہ تمام کتب میں اس کی صراحت کی گئی ہے۔ ت) اہل اسلام اپنے رب کے غضب سے ڈریں اور ان گمراہان گرگی چرب زبانیوں پر توجہ نہ کریں بالفرض اصطلاح حنفی میں "فرض یا حرام" کا اختلاف نہ ہوا تو یہ فرض اصطلاحی تمہارے کس کام آئے گا جبکہ غضب جبار و عذاب نار کا استحقاق بہر حال موجود والعیاذ باللہ الغفور الودود، یقین جانو اس دن کو داڑھی منڈا واحد قہار کے حضور تمہارا حمایتی نہ بنے گا وہ آپ اپنی بھڑکائی آگ میں جلے بھنے گا آئندہ اختیار بدست مختار، مسلمانوں! اس کی ٹھیک مثال یہ ہے کہ کوئی گندہ ناپاک بھینس کا گوبر گدھے کی لید کھایا کرے۔ جب اس سے کہا جائے تو (وہ) کھاتا ہے کہے اسے (وہ) (وہ) نہیں کہتے یہ تولید گوبر ہے اس نجس سے یہی کہا جائے گا کہ یونہی سہی مگر ہر طرح تیرے منہ میں تو گندگی ہی رہی، مسلمانوں! مکروہ تحریمی گناہ صغیرہ سہی مگر بعد اصرار کبیرہ اور ہلکا جانتے ہی فوراً اشد کبیرہ۔ حدیث میں ہے حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

| لا صغیرۃ مع الاصرار رواہ فی مسند الفردوس عن | اصرار سے کوئی گناہ چھوٹا نہیں ہو جاتا (بلکہ بڑا ہو جاتا ہے) | | ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ | دیلمی نے مسند الفردوس میں حضرت عبداللہ ابن عباس سے اس کو روایت کیا ہے اللہ تعالیٰ ان دونوں سے راضی ہو۔ (ت) |

پھر یہ ظالمین براہِ چالاکی حرامِ حرام کی اصطلاح لئے ہوئے ہیں حقیقۃً مباح محض شیر مادر جانتے ہیں جب تو "وَ اِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوْا" (جب تم حلال ہو جاؤ یعنی احرام کی پابندی ختم ہو جائے)

---

1. الفردوس بمأثور الخطاب للدیلمی حدیث ۹۲۴۷ ابن عباس دار الکتب العلمیہ بیروت ۵/ ۱۹۹
2. القرآن الکریم ۵/ ۲ Page 626 of 692

Fatawa Ridawiyyah Volume 22

"...and when you have come out of Ihram, you may hunt." (T) [Meaning, hunting outside the limits of the Haram depends on your liking and desire - Translator]. This is like thinking that there will be no reprimand, let alone punishment. Such are the incitements of Satan. "He (Satan) makes promises to them and fills them with false hopes; and Satan promises them nothing but delusion." (1) | Satan makes promises to them and gives them hope, and Satan makes no promise to them except deception and fraud (i.e., every promise of his is a mirage and a deception). (T)

Warning: It has been heard that, like this arrogant denier, someone else too is bent upon opposing Muhammad, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, in this matter. He has taken the stick of pure permissibility and in his arrogance, has gone even further to say that shaving the beard is not forbidden (haram). And there is a disagreement regarding Makruh Tahrimi (prohibitively disliked), whether it is close to forbidden (haram) or close to permissible (halal). O Muslims! Stay away from the path of deception. "And let not the Deceiver (Satan) deceive you concerning Allah." (2) (And let not the great deceiver deceive you regarding Allah's command). This is a mere foul fabrication and self-invention of that claimant. To this day, no scholar in the world has described Makruh Tahrimi as being close to permissibility. All the books of the [Hanafi] school of thought are available. Among the honorable Shaykhayn (Imams Abu Hanifa and Abu Yusuf) and Imam Muhammad (may Allah be pleased with them), the difference stated is that according to Imam Muhammad, Makruh Tahrimi is exactly haram, while according to the Shaykhayn, it is closer to haram. It is stated in Tanwir al-Absar and other general works: "Every Makruh is Haram according to Muhammad, and according to the other two (Abu Hanifa and Abu Yusuf), it is closer to Haram." (3) | According to Imam Muhammad (may Allah have mercy on him), every Makruh is Haram, while according to the Imam (Abu Hanifa) and Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him), it is closer to Haram. (T)

Upon verification, even this is only a difference in the application of the word; in meaning, the school of thought of all is one. Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) himself narrates from Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) that he asked Imam al-A'zam (Abu Hanifa, may Allah be pleased with him): "When you say about something 'I dislike it' (Akrahu), what is your opinion regarding it?" He replied, "Al-Tahrim" (It means forbidden/haram). This is mentioned in Radd al-Muhtar (4) from Sharh al-Tahrim.

1 The Holy Quran 4/120 2 The Holy Quran 5/35 3 Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Matba' Mujtabai Delhi, 2/235 4 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/212 Page 627 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

"...और जब तुम एहराम खोल दो तो शिकार कर सकते हो।" (त) [यानी हरम की सीमाओं से बाहर शिकार तुम्हारी पसंद और चाहत पर निर्भर है - अनुवादक] की मिसाल और सज़ा तो दूर, डांट-फटकार भी न होने का ख्याल है। शैतान के बहकावे ऐसे ही होते हैं। "वह (शैतान) उनसे वादा करता है और उन्हें उम्मीदें दिलाता है; और शैतान उनसे धोखे के सिवा कोई वादा नहीं करता।" (1) | शैतान उनसे वादा करता है और उन्हें उम्मीद दिलाता है और शैतान उनसे धोखे और फ़रेब के सिवा कोई वादा नहीं करता (यानी उसका हर वादा सुनहरे सपने और फ़रेब होता है)। (त)

चेतावनी: सुना गया है कि उस अभिमानी इनकार करने वाले की तरह कोई और साहब भी इस मसले में मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुख़ालिफ़त पर तुले हुए हैं। उसने निरी अनुमति (इबाहत) का डंडा पकड़ा और अपनी धुन में इतना आगे निकल गया कि दाढ़ी मुंडवाना हराम नहीं है। और मकरूह-ए-तहरीमी के बारे में खुद इख़्तिलाफ़ (मतभेद) है कि वह हराम के करीब है या हलाल के करीब। ऐ मुसलमानों! धोखे की राह से दूर रहो। "और अल्लाह के बारे में तुम्हें वह बड़ा धोखेबाज़ (शैतान) हरगिज़ धोखे में न डाले।" (2) (और हरगिज़ तुम्हें अल्लाह के हुक्म पर फ़रेब न दे वह बड़ा फ़रेबी)। यह उन कहने वाले साहब का महज़ गंदा इफ़्तरा (आरोप) और मनगढ़ंत बात है। आज तक दुनिया में किसी आलिम (विद्वान) ने मकरूह-ए-तहरीमी को हलाल के करीब नहीं बताया। मज़हब की तमाम किताबें मौजूद हैं। हज़रात-ए-शैख़ैन (इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम अबू यूसुफ़) और इमाम मुहम्मद (रज़ियल्लाहु अन्हुम) में यह इख़्तिलाफ़ बताया जाता है कि उनके नज़दीक मकरूह-ए-तहरीमी ऐन हराम है और उनके नज़दीक हराम के ज़्यादा करीब (अक़रब बि-हराम)। 'तन्वीरुल अबसार' और अन्य आम किताबों में है: "मुहम्मद के नज़दीक हर मकरूह हराम है और उन दोनों (अबू हनीफ़ा और अबू यूसुफ़) के नज़दीक हराम के करीब है।" (3) | इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) के नज़दीक हर मकरूह हराम है जबकि इमाम साहब और इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैह) के नज़दीक हराम के ज़्यादा करीब है। (त)

और तहक़ीक़ (जांच) के अनुसार यह भी सिर्फ लफ्ज़ के प्रयोग का अंतर है, अर्थ में सबका मज़हब एक ही है। खुद इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह), इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैह) से नकल करते हैं कि उन्होंने इमाम-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) से अर्ज़ की: "जब आप किसी चीज़ को 'मकरूह' (नापसंद) कहें तो उसके बारे में आपकी क्या राय होती है?" फ़रमाया, "अत-तहरीम" (हराम ठहराना)। इसका ज़िक्र 'रद्दुल मुहतार' (4) में 'शरह अत-तहरीम' के हवाले से है।

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 4/120 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 5/35 3 दुर्रे मुख़्तार शरह तन्वीरुल अबसार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/235 4 रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी बैरुत, 5/212 पेज 627 का 692

اور احرام کھول دو تو شکار کر سکتے ہو۔ (ت) [یعنی حدود حرم سے باہر شکار تمھاری پسند اور چاہت پر موقوف ہے مترجم] کی مثال اور عقاب در کنار عتاب بھی نہ ہونے کا خیال ہے۔ شیطان کے بڑھاوے ایسے ہی ہوتے ہیں۔ "یَعِدُهُمْ وَیُمَنِّیهِمْ ؕ وَمَا یَعِدُهُمُ الشَّیْطَانُ إِلَّا غُرُورًا" (1) | شیطان ان سے وعدہ کرتا ہے اور انھیں امید دلاتا ہے اور شیطان ان سے سوائے دھوکے اور فریب کے کوئی وعدہ نہیں کرتا (یعنی اس کا ہر وعدہ سبز باغ اور فریب ہوتا ہے)۔(ت)

انتباہ: سنا گیا کہ اس منکر متکبر کی طرح کوئی اور حضرت بھی اس مسئلہ میں مخالفت محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر تلے ہوئے ہیں اس نے اباحت محضہ کا ڈنڈا پکڑا اور وہ اپنے زور زور میں اور راہ چلے ہیں کہ داڑھی منڈانا حرام نہیں۔ اور مکروہ تحریمی میں خود اختلاف ہے کہ وہ حرمت سے قریب ہے یا حلت سے نزدیک مسلمانو! راہِ فریب سے دور "لَا یَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ" (2) (اور ہرگز تمھیں اللہ کے حکم پر فریب نہ دے وہ بڑا فریبی) یہ ان قائل صاحب کا محض افترائے گندہ و ایجادِ بندہ ہے آج تک جہاں میں کسی عالم نے مکروہ تحریمی کو قریب بحلت نہ بتایا تمام کتب مذہب موجود ہیں حضرات شیخین وامام محمد رضی اللہ تعالٰی عنہم میں یہ اختلاف بتایا جاتا ہے کہ ان کے نزدیک مکروہ تحریمی عین حرام ہے اور ان کے نزدیک اقرب بحرام۔ تنویرالابصار و غیرہ عامہ اسفار میں ہے: کل مکروہ حرام عند محمد وعندھما الی الحرام اقرب (3) | امام محمد رحمہ اللہ تعالٰی کے نزدیک ہر مکروہ حرام ہے جبکہ امام صاحب اور امام ابو یوسف علیہ الرحمہ کے نزدیک حرام سے قریب تر ہے۔(ت)

اور عندالتحقیق یہ بھی صرف اطلاق لفظ کا فرق ہے معنی سب کا ایک مذہب خود امام محمد رحمہ اللہ تعالٰی علیہ امام ابویوسف رحمتہ اللہ تعالٰی علیہ سے ناقل کہ انھوں نے امام اعظم رضی اللہ تعالٰی

عنہ سے عرض کی: اذا قلت فی شیئ اکرہ فما رأیك فیه جب آپ کسی شیئ کو مکروہ فرمائیں تو اس میں آپ کی کیا رائے ہوتی ہے؟ قال التحریم فرمایا حرام ٹھہرانا ذکر فی ردالمحتار (4) عن شرح التحریم

1 القرآن الکریم ۴ / ۱۲۰ 2 القرآن الکریم ۵ / ۳۵ 3 درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الحظر والاباحۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۵ 4 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۱۲ Page 627 of 692

Fatawa Razawiyyah - Volume 22

For Imam Ibn Amir al-Hajj from Mabsut al-Imam Muhammad (may Allah have mercy on them). (In Fatawa Shami, it is mentioned with reference to Sharh al-Tahrir, which is the work of Imam Ibn Amir al-Hajj, who quoted it from Mabsut Imam Muhammad. May Allah have mercy on all of them). - T) Seventh Warning: In the Quranic verses. Our Lord, the Exalted, has spoken the truth:

"For indeed, it is not the eyes that are blinded, but blinded are the hearts which are within the breasts." [1] Translation: It is so that eyes do not go blind, rather those hearts go blind which are in the chests.

If those without insight were ever blessed to see the Great Quran with open eyes, they would know that the indication towards growing a beard is present in many verses, not just one or two. There are two ways in this: First way, General: This is based on two reasons: Reason One: That the Companions and Great Imams (may Allah be pleased with them) used it in similar contexts. Verse 1: Allah Almighty says:

"And whatever the Messenger has given you - take; and what he has forbidden you - refrain from." [2] Translation: Whatever this Noble Messenger gives you, adopt it, and whatever he forbids you from, abstain from it.

Verse 2: Allah Almighty says:

"O you who have believed, obey Allah and obey the Messenger and those in authority among you." [3] Translation: O believers! Obey Allah and obey His Messenger and your scholars (those in authority).

Verse 3: Allah Almighty says:

"He who obeys the Messenger has obeyed Allah." [4] Translation: Whoever followed the saying of the Messenger, he obeyed the command of Allah.

In these verses and their likes, the Lord, Blessed and Exalted, states the Prophet's command as His own command and obedience to the Prophet as His own obedience. Therefore, all rulings mentioned in the Hadiths are proven from the Great Quran. Any moral ruling found in Hadith is never absent from the Book of Allah, even if apparently a specific clear statement is not visible to our eyes.

---

1 Al-Quran Al-Karim 22/46 2 Al-Quran Al-Karim 59/7 3 Al-Quran Al-Karim 4/59 4 Al-Quran Al-Karim 4/80

फ़तावा रज़विया - जिल्द 22

इमाम इब्न अमीर अल-हाज के लिए मबसुत अल-इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहम करे) से। (फ़तावा शामी में इसका उल्लेख शरह अल-तहरीर के हवाले से किया गया है, जो इमाम इब्न अमीर अल-हाज की रचना है, उन्होंने इसे मबसुत इमाम मुहम्मद से उद्धृत किया है। अल्लाह उन सभी पर रहम करे)। - टी) सातवीं चेतावनी: कुरान की आयतों में। हमारे रब, जो महान और उच्च है, ने सच कहा है:

"क्योकि वास्तव में आँखें अंधी नहीं होतीं, बल्कि वे दिल अंधे हो जाते हैं जो सीनों में हैं।" [1] अनुवाद: ऐसा है कि आँखें अंधी नहीं होतीं, बल्कि वे दिल अंधे हो जाते हैं जो सीनों में होते हैं।

यदि इन अंतर्दृष्टिहीनों को कभी खुली आंखों से कुरान-ए-अजीम के दर्शन नसीब होते, तो वे जानते कि दाढ़ी बढ़ाने की ओर इशारा इसमें एक या दो नहीं, बल्कि बहुत सी आयतों में मौजूद है। इसमें दो तरीके हैं: पहला तरीका, सामान्य: यह दो कारणों पर आधारित है: पहला कारण: कि सहाबा-ए-किराम और महान इमामों (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने इस तरह के संदर्भों में इसका उपयोग किया। आयत 1: अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"और रसूल तुम्हें जो कुछ दें उसे ले लो और जिस चीज़ से तुम्हें रोक दें उससे रुक जाओ।" [2] अनुवाद: जो कुछ यह रसूल-ए-करीम तुम्हें दें उसे अपना लो और जिससे मना फरमाएं उससे बाज़ रहो।

आयत 2: अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"ऐ ईमान वालो! अल्लाह की आज्ञा का पालन करो और रसूल की आज्ञा का पालन करो और उन लोगों की भी जो तुममें अधिकार वाले हैं।" [3] अनुवाद: ऐ ईमान वालो! अल्लाह की इबादत करो और उसके रसूल की इबादत करो और अपने विद्वानों की।

आयत 3: अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"जिसने रसूल की आज्ञा मानी उसने अल्लाह की आज्ञा मानी।" [4] अनुवाद: जो रसूल के कहने पर चला, उसने अल्लाह का हुक्म माना।

रब तबारक व तआला इन आयतों और इनके जैसे अन्य उदाहरणों में नबी के हुक्म को बिलकुल अपना हुक्म और नबी की इताअत (आज्ञाकारिता) को बिलकुल अपनी इताअत बताता है। अतः सभी हुक्म जो अहादीस (हदीसों) में आए हैं, वे सब कुरान-ए-अजीम से साबित हैं। जो भी अख़लाकी हुक्म हदीस में है, किताबुल्लाह उससे हरगिज़ खाली नहीं है, चाहे वह ज़ाहिरी तौर पर हमारी नज़र में स्पष्ट न हो।

---

1 अल-कुरान अल-करीम 22/46 2 अल-कुरान अल-करीम 59/7 3 अल-कुरान अल-करीम 4/59 4 अल-कुरान अल-करीम 4/80

فتاوی رضویہ - جلد ۲۲

للإمام ابن امیر الحاج عن مبسوط الامام محمد رحمھم اللہ تعالی (فتاوی شامی میں اس کو شرح التحریر کے حوالے سے ذکر فرمایا جو امام ابن امیر الحاج کی تصنیف ہے انہوں نے مبسوط امام محمد سے نقل فرمایا اللہ تعالیٰ ان سب پر رحم فرمائے)۔ت) تنبیہ ہفتم : آیات قرآنیہ میں۔ حق فرمایا ہمارے رب جل وعلا نے:

"فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾" [1] ہے یوں کہ آنکھیں نہیں اندھی ہوتیں بلکہ وہ دل اندھے ہوتے ہیں جو سینوں میں ہیں۔

ان بے بصیرتوں کو اگر کبھی کھلی آنکھوں سے قرآن عظیم کی زیارت نصیب ہوتی تو جانتے کہ داڑھی بڑھانے کی طرف اشارہ اس میں ایک دو نہیں بلکہ بکثرت آیات کریمہ میں موجود ہے اس میں دو طریق ہیں: اول طریق عموم: یہ دو وجہ پر ہے: وجہ اول : کہ صحابہ کرام و ائمہ اعلام رضی اللہ تعالیٰ عنہم امثال مقام میں استعمال فرماتے رہے۔ آیت ۱: قال اللہ عز وجل:

"مَآ اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَ مَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا" [2] جو کچھ یہ رسولِ کریم تمہیں دے اختیار کرو اور جس سے منع فرمائے باز رہو۔

آیت ۲: قال تعالٰی:

"اَطِيْعُوا اللّٰهَ وَ اَطِيْعُوا الرَّسُوْلَ وَ اُولِی الْاَمْرِ مِنْكُمْ" [3] اے ایمان والو ! اطاعت کرو اللہ کی اور اطاعت کرو اس کے رسول کی اور اپنے علما کی۔

آیت ۳: قال عز وجل:

"مَنْ یُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰہَ" [4] جو رسول کے فرمانے پر چلا اس نے اللہ کا حکم مانا۔

رب تبارک و تعالٰی ان آیات اور ان کے امثال میں نبی کا حکم بعینہ اپنا حکم اور نبی کی اطاعت بعینہ اپنی اطاعت بتاتا ہے تو تمام احکام کہ احادیث میں ارشاد ہوئے سب قرآن عظیم سے ثابت ہیں جو اخلاقی حکم حدیث میں ہے کتاب اللہ اس سے ہرگز خالی نہیں اگرچہ بظاہر تصریح جزئیہ ہماری نظر میں نہ ہو۔

---

1 القرآن الکریم ۲۲ / ۴۶ 2 القرآن الکریم ۵۹ / ۷ 3 القرآن الکریم ۴ / ۵۹ 4 القرآن الکریم ۴ / ۸۰

Fatawa Rizvia Volume 22

Ahmad, Bukhari, Muslim, Abu Dawood, Tirmidhi, Nasa'i, and Ibn Majah, all the Imams in their Musnads and Sahihs narrate from Hazrat Abdullah bin Masood (may Allah be pleased with him) that he said:

Curse of Allah be upon those women who tattoo and those who get themselves tattooed, those who pluck facial hair, and those who create gaps between their teeth for the sake of beauty, changing the creation of Allah.

Allah's curse is upon women who tattoo bodies and get them tattooed, upon those who pluck facial hair, and upon those who create gaps in teeth for beauty, those who spoil the things created by Allah.

Hearing this, a lady came into his noble presence and said: I have heard that you have cursed such and such women. He said:

What is the matter with me that I should not curse those whom the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed, and who is mentioned in the Great Quran.

What has happened to me that I should not curse the one whom the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed and whose description is in the Great Quran.

The lady said: I have read the Quran from beginning to end and found no mention of it anywhere. He said:

If you had read it, you would have certainly found it. Have you not read what the Messenger gives you, take it, and what he forbids you, refrain from it.

If you had read the Quran, you would have certainly found this description in it. Did you not read this verse that whatever the Messenger gives you, take it, and stay away from what he forbids you.

She said: Yes. He said: "Then indeed he has forbidden it." Verily, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) forbade these actions. Let the denier see if their thought is the same as that lady's and if our answer is exactly the answer of Hazrat Abdullah bin Masood (may Allah be pleased with him) or not. This lady is Umm Yaqub al-Asadiya, she is among the senior and trustworthy Tabi'een.

---

1 Musnad Ahmad bin Hanbal from Abdullah bin Masood (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut 1/433; Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Bab al-

Mawsula, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/879; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Tarajjul, Bab Sila al-Sha'r, Aftab Alam Press Lahore 2/218; Jami' al-Tirmidhi, Abwab al-Adab, Bab Ma Ja'a fi al-Wasila etc., Amin Company Delhi 2/102; Sunan Nasa'i, Kitab al-Zina, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 2/292.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

अहमद, बुखारी, मुस्लिम, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई और इब्न माजाह, सभी इमामों ने अपनी मसनद और सहीह में हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है कि उन्होंने फरमाया:

लानत है अल्लाह की बदन गोदने वाली और गुदवाने वाली औरतों पर और चेहरे के बाल नोचने वाली औरतों पर और खूबसूरती के लिए दांतों के बीच जगह बनाने वाली औरतों पर, जो अल्लाह की बनावट को बदलती हैं।

अल्लाह की लानत बदन गोदने वालियों और गुदवाने वालियों और मुँह के बाल नोचने वालियों और खूबसूरती के लिए दांतों में खिड़कियाँ बनाने वालियों, अल्लाह की बनाई चीज़ बिगाड़ने वालियों पर।

यह सुनकर एक महिला उनकी सेवा में उपस्थित हुई और कहा: मैंने सुना है कि आपने ऐसी ऐसी औरतों पर लानत भेजी है। उन्होंने फरमाया:

मुझे क्या हुआ कि मैं उस पर लानत न भेजूं जिस पर अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने लानत भेजी है और जिसका ज़िक्र कुरान-ए-अज़ीम में मौजूद है?

मुझे क्या हुआ कि मैं उस पर लानत न करूँ जिस पर रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने लानत फरमाई और जिसका बयान कुरान अज़ीम में है।

उस महिला ने कहा: मैंने कुरान को शुरू से आखिर तक पढ़ा है, उसमें कहीं भी इसका ज़िक्र नहीं पाया। उन्होंने फरमाया:

अगर तुमने इसे पढ़ा होता तो तुम्हें यह ज़रूर मिल जाता। क्या तुमने नहीं पढ़ा: 'जो रसूल तुम्हें दें उसे ले लो, और जिससे मना करें उससे रुक जाओ'?

अगर तुमने कुरान पढ़ा होता तो यह बयान इसमें ज़रूर पातीं। क्या तुमने यह आयत न पढ़ी कि जो रसूल तुम्हें दें वह लो और जिससे मना फरमाएँ बाज़ रहो।

उन्होंने अर्ज़ की: हाँ। फरमाया: "तो बेशक उन्होंने इससे मना किया है।" तो यकीनन नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इन हरकतों से मना फरमाया। इनकार करने वाला देखे कि क्या उसका ख्याल वही उन बीवी का ख्याल है और हमारा जवाब हुबहू हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) का जवाब है या नहीं। ये महिला उम्मे याकूब असदिया हैं, जो बड़े और भरोसेमंद ताबेईन में से हैं।

1 मसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/433; सहीह अल-बुखारी, किताबुल लिबास, बाब अल-मौसूला, क़दीमी कुतुब खाना कराची 2/879; सुनन अबू दाऊद, किताबुल तरज्जुल, बाब सिलातुल शाअर, आफताब आलम प्रेस लाहौर 2/218; जामे तिर्मिज़ी, अबवाबुल अदब, बाब मा जा फ़िल वासिला इलख, अमीन कंपनी दिल्ली 2/102; सुनन नसाई, किताबुल ज़ीना, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब कराची 2/292।

احمد و بخاری و مسلم وابو داؤد و ترمذی و نسائی و ابن ماجہ سب ائمہ اپنی مسند و صحاح میں حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی کہ انھوں نے فرمایا:

لعن اللہ الواشمات والمستوشمات و المتنمصات و المتفلجات للحسن المغیرات لخلق اللہ

اللہ کی لعنت بدن گودنے والیوں اور گدوانے والیوں اور منہ کے بال نوچنے والیوں اور خوبصورتی کے لئے دانتوں میں کھڑکیاں بنانے والیوں اللہ کی بنائی چیز بگاڑنے والیوں پر۔

یہ سن کر ایک بی بی خدمت مبارک میں حاضر ہوئیں اور عرض کی: میں نے سنا ہے آپ نے ایسی ایسی عورتوں پر لعنت فرمائی فرمایا:

مالی لا العن من لعن رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وھو في کتاب اللہ۔

مجھے کیا ہوا کہ میں اس پر لعنت نہ کروں جس پر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے لعنت فرمائی اور جس کا بیان قرآن عظیم میں ہے۔

ان بی بی نے کہا: میں نے قرآن اول سے آخر تک پڑھا اس میں کہیں اس کا ذکر نہ پایا۔ فرمایا:

إن کُنْتِ قَرَأْتِیہِ لَقَدْ وَجَدْتِیہِ اما قرات ما اتکم الرسول فخذوہ وما نھکم عنہ فانتھوا۔

اگر تم نے قرآن پڑھا ہوتا تو یہ بیان اس میں ضرور پاتیں۔ کیا تم نے یہ آیت نہ پڑھی کہ جو رسول تمھیں دے وہ لو اور جس سے منع فرمائے باز رہو۔

انھوں نے عرض کی: ہاں۔۔۔ فرمایا: فانہ قد نھی عنہ' تو بے شک نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان حرکات سے منع فرمایا: منکر دیکھے کہ اس کا خیال وہی ان بی بی کا خیال اور ہمارا جواب

بعینہ حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ کا جواب ہے یا نہیں کہ نہیں۔ یہ بی بی ام یعقوب اسدیہ ہیں کبار تابعین و ثقات مصالحات سے

---

1 مسند احمد بن حنبل عن عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۴۳۴، صحیح البخاری کتاب اللباس باب الموصولہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۷۹، سنن ابی داؤد کتاب الترجل باب صلۃ الشعر آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۱۸، جامع الترمذی ابواب الادب باب ماجاء فی الواصلۃ الخ امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۰۲، سنن نسائی کتاب الزینۃ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲/ ۲۹۲

Fatawa Rizwia, Vol 22

There is no dispute about her being... and the great Hafiz said: She is known from the female companions. In any case, her excellence and piety became a cause for accepting the truth, understand this, and after that, she would narrate the Hadith from Hazrat Abdullah (may Allah be pleased with him).

[Table/Box Start] As narrated by al-Bukhari[1] from the path of Abdur Rahman bin Abis from her (may Allah be pleased with them both). | As Imam Bukhari narrated through the way of Abdur Rahman bin Abis. He narrated it from the lady (Bibi Sahiba) on the authority of Hazrat Abdullah Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with them both). (T) [Table/Box End]

It should be requested of the people of the age that...

"Dila mardanagi zin zan bi-amuz" (O heart! learn manly courage from this woman. T)

"Wa lakin al-hidayata lan tanala bila fadlin min al-Mawla Ta'ala" (But you will never attain guidance without the grace of the Lord Almighty. T)

Once, the scholar of the Quraish, our Master Imam Shafi'i (may Allah be pleased with him), said in Makkah al-Mukarramah: "Ask me whatever you want, I will answer from the Quran." Someone asked: "What is the ruling on killing a wasp while in Ihram?" He said:

[Table/Box Start] In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Whatever the Messenger gives you, take it, and whatever he forbids you from, abstain from it. And Sufyan bin Uyaynah told us, from Abdul Malik bin Umayr bin Rabi bin Hirash, from Hudhayfah bin al-Yaman, from the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), that he said: Follow those who are after me, Abu Bakr and Umar. | In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Whatever the Noble Messenger gives you, take it, and whatever he forbids you from, abstain from it. "Allah Almighty said to act upon the words of the Messenger." (Sufyan bin Uyaynah told us, from Abdul Malik bin Umayr, from Rabi bin Hirash, from Hudhayfah bin al-Yaman, from the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), that he said. T) that the Messenger of Allah... [Table/Box End]

---

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Clothing, Chapter on the Woman who Tattoos, Qadimi Kutub Khana Karachi, 4/879

फ़तावा रज़विया, खंड 22

होने में तो कोई विवाद नहीं है और महान हाफ़िज़ ने कहा: वह महिला सहाबियों से जानी जाती हैं। बहरहाल, उनकी महानता और पवित्रता सत्य को स्वीकार करने का कारण बनी, इसे समझ लें और इसके बाद वह हज़रत अब्दुल्ला (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हदीस रिवायत करतीं।

[टेबल/बॉक्स प्रारंभ] जैसा कि बुखारी[1] ने अब्दुर रहमान बिन आबिस के माध्यम से उनसे (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) रिवायत किया है। | जैसा कि इमाम बुखारी ने अब्दुर रहमान बिन आबिस के तरीके से रिवायत किया। उन्होंने बीबी साहिबा से हज़रत अब्दुल्ला इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के हवाले से इसे रिवायत किया है। (त) [टेबल/बॉक्स अंत]

ज़माने के लोगों से गुज़ारिश करनी चाहिए कि...

"दिला मर्दानगी ज़ीन ज़न बियामोज़" (ऐ दिल! इस औरत से मर्दाना बहादुरी सीख। त)

"व लाकिन अल-हिदायता लन तनाला बिला फ़ज़्लिन मिन अल-मौला तआला" (लेकिन तुम बिना अल्लाह तआला के फ़ज़्ल (कृपा) के कभी हिदायत (मार्गदर्शन) नहीं पा सकोगे। त)

एक बार कुरैश के विद्वान, हमारे आका इमाम शाफ़ई (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने मक्का मुअज़्ज़मा में फ़रमाया: "मुझसे जो चाहो पूछो, मैं कुरआन से जवाब दूँगा।" किसी ने पूछा: "एहराम में ततैया (भौंरा) मारने का क्या हुक्म है?" उन्होंने फ़रमाया:

[टेबल/बॉक्स प्रारंभ] बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम, जो कुछ तुम्हें रसूल अता करें उसे ले लो और जिससे तुम्हें मना करें उससे बाज़ रहो। और हमसे सुफ़ियान बिन उयैना ने अब्दुल मलिक बिन उमैर बिन रबी बिन हिराश से, उन्होंने हुज़ैफ़ा बिन यमान से, उन्होंने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत की, कि उन्होंने फ़रमाया: मेरे बाद आने वालों का अनुसरण करो, अबू बक्र और उमर का। | बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम, जो कुछ तुम्हें रसूल-ए-करीम अता फ़रमाएं उसे ले लो और जिससे तुम्हें मना फ़रमाएं उससे बाज़ रहो। "अल्लाह अज़्ज़वजल ने तो फ़रमाया कि रसूल के इरशाद पर अमल करो"। (हमसे सुफ़ियान बिन उयैना ने कहा, उन्होंने अब्दुल मलिक बिन उमेर से, उन्होंने रबी बिन हिराश से, उन्होंने हुज़ैफ़ा बिन यमान से, उन्होंने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत की। त) कि अल्लाह के रसूल... [टेबल/बॉक्स अंत]

---

[1] सहीह अल-बुखारी, किताबुल लिबास, बाबू अल-वाशिमाह, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 4/879

ہونے میں تو کلام نہیں اور حافظ الشان نے فرمایا: صحابیہ سے معلوم ہوتی ہیں۔ بہر حال ان کی فضیلت و صلاح قبول حق پر باعث ہوئی سمجھ لیں اور اس کے بعد حدیث کو حضرت عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کرتیں

[ٹیبل / باکس شروع] کما رواہ البخاری ۱ من طریق عبدالرحمن بن عابس عنہا رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ | جیسا کہ امام بخاری نے عبدالرحمن بن عابس کے طریقہ سے۔ اس نے بی بی صاحبہ سے حضرت عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہما کے حوالے سے اس کو روایت کیا ہے۔ (ت)
[ٹیبل / باکس ختم]

ابنائے زمانہ سے گزارش کرنی چاہئے کہ ع

دلا مردانگی زین زن بیاموز (اے دل! اس عورت سے مردانہ جرات سیکھ ت)

و لکن الھدایۃ لن تنالا بلا فضل من المولٰی تعالٰی (لیکن تو ہر گز ہدایت نہیں پا سکے گا اللہ تعالٰی کے فضل کے بغیر۔ ت)

ایک بار عالم قریش سے سید نا امام شافعی رضی اللہ تعالٰی عنہ نے مکہ معظمہ میں فرمایا: مجھ سے جو چاہو پوچھو میں قرآن سے جواب دوں گا۔ کسی نے سوال کیا: احرام میں زنبور کو قتل کرنے کا کیا حکم ہے؟ فرمایا:

[ٹیبل / باکس شروع] بسم اللہ الرحمن الرحیم، ما اتکم الرسول فخذوہ و مانھکم عنہ فانتھوا و حدثنا سفین بن عیینہ عن عبدالملک بن عمیر بن ربعی بن حراش عن حذیفہ بن الیمان عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انہ قال اقتدوا بالذین من بعدی ابوبکر و عمر | بسم اللہ الرحمن الرحیم، جو کچھ

تمہیں رسول کریم عطا فرمائیں اسے لے لو اور جس سے تمہیں منع فرمائیں اس سے باز رہو "اللہ عزوجل نے تو فرمایا کہ ارشاد رسول پر عمل کرو" (ہم سے سفیان بن عیینہ نے فرمایا اس نے عبدالملک بن عمیر سے اس نے ربعی بن حراش سے اس نے حذیفہ بن یمان سے انھوں نے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے روایت کی۔ ت) کہ رسول اللہ [ٹیبل / باکس ختم]

---

۱ صحیح البخاری کتاب اللباس باب الواشمہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۴ / ۸۷۹

Fatawa Razawiyya, Volume 22

[Arabic Box Left]: Sufyan narrated to us from Mis'ar ibn Kidam, from Qais ibn Muslim, from Tariq ibn Shihab, from Umar ibn al-Khattab (may Allah be pleased with him), that he ordered the person in the state of Ihram to kill a wasp. Imam al-Suyuti mentioned this in 'al-Itqan'.[1]

[Urdu Box Right]: A Hadith reached us from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: Follow these two who will be my successors. (Sufyan reported from Mis'ar ibn Kidam, who reported from Qais ibn Muslim, who reported from Tariq ibn Shihab). And a hadith reached us from the Commander of the Faithful, Umar (may Allah be pleased with him), that he ordered one who had donned the Ihram to kill a wasp (Imam Suyuti, mercy be upon him, mentioned this in Al-Itqan fi Ulum al-Quran - T).

Second Reason: I say, and with Allah is the success (I say by the grace of Allah - T).

Verse 4: He (Exalted is His Mention) said (Allah, Exalted and Glorified, said):

[Arabic Box Left]: "There has certainly been for you in the Messenger of Allah an excellent pattern for anyone whose hope is in Allah and the Last Day and [who] remembers Allah often." [2] ط

[Urdu Box Right]: Indeed, there is for you in the conduct of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) an excellent way for the one who fears Allah and the Last Day and remembers Allah much.

In this noble verse, the Master (Exalted and Glorified) commands following the path and conduct of His Noble Prophet (upon whom be the best of prayers and salutations). He encourages Muslims by saying: Look, only he who has fear of Us in his heart, remembers Us, hopes in Us, and dreads the Resurrection will heed our word. Friends and foes alike, including Christians, Jews, Magians, Hindus, and the whole world, know that the continuous, established Sunnah of this Master of the Worlds (peace and blessings of Allah be upon him) was to keep a beard. He maintained it throughout his life, protected it, emphasized it, and gave guidance regarding it. God forbid, never did any contrary practice find room. Here we will mention some noble and exalted Hadiths, for the mention of the Beloved is the light of the eyes, the joy of the soul, the freshness of the heart, and the saturation of faith (peace and blessings of Allah be upon him).

[1] Al-Itqan fi Ulum al-Quran by al-Suyuti, Chapter 65, Mustafa al-Babi, Egypt 2/126. [2] Al-Quran al-Karim 33/21.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

[अरबी बॉक्स बायां]: सूफ़यान ने हमें मिसअर बिन किदाम से, उन्होंने क़ैस बिन मुस्लिम से, उन्होंने तारिक़ बिन शिहाब से और उन्होंने हज़रत उमर बिन ख़त्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि उन्होंने एहराम की हालत में भिड़ (ज़न्बूर) को मारने का हुक्म दिया। इमाम सुयूती ने इसे 'अल-इतक़ान' में ज़िक्र किया है।[1]

[उर्दू बॉक्स दायां]: हमें अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से हदीस पहुँची कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: उन दो की पैरवी करो जो मेरे बाद जानशीन होंगे। (हमसे सूफ़यान बिन मिसअर बिन किदाम ने बयान किया, उन्होंने क़ैस बिन मुस्लिम से और उन्होंने तारिक़ बिन शिहाब से रिवायत की)। और हमें अमीरुल मोमिनीन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हदीस पहुँची कि उन्होंने एहराम पहने हुए शख़्स को भिड़ मारने का हुक्म दिया (इमाम सुयूती अलैहिर्रहमा ने इसे 'अल-इतक़ान फ़ी उलूमिल क़ुरआन' में ज़िक्र फ़रमाया - त)।

वजह सानी (दूसरा कारण): मैं कहता हूँ, और तौफ़ीक़ अल्लाह से है (मैं अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से कहता हूँ - त)।

आयत 4: उसने (अल्लाह ने) फ़रमाया:

[अरबी बॉक्स बायां]: "बेशक तुम्हारे लिए अल्लाह के रसूल में एक बेहतरीन नमूना (आदर्श) है, उस शख़्स के लिए जो अल्लाह और क़यामत के दिन की उम्मीद रखता है और अल्लाह को बहुत याद करता है।" [2] ط

[उर्दू बॉक्स दायां]: अलबत्ता बेशक तुम्हारे लिए रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के चाल-चलन में अच्छी रीत है उस शख़्स के लिए जो अल्लाह और पिछले दिन (क़यामत) से डरता हो और अल्लाह को बहुत याद करे।

इस आयत-ए-करीमा में रब्ब-ए-जुलजलाल अपने नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के तरीक़े और तौर-तरीक़ों पर चलने की हिदायत फ़रमाता है और मुसलमानों को यूँ जोश दिलाता है कि देखो, हमारी यह बात वही मानेगा जिसके दिल में हमारा ख़ौफ़, हमारी याद, हमसे उम्मीद और क़यामत का डर होगा। दोस्त और दुश्मन, यहाँ तक कि ईसाई, यहूदी, पारसी, हिंदू और पूरी दुनिया जानती है कि इस रब्ब-ए-दो-जहाँ (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुस्तक़िल सुन्नत दाढ़ी रखना थी,

जिस पर उन्होंने तमाम उम्र पाबंदी फ़रमाई, उसकी हिफ़ाज़त फ़रमाई, ताकीद फ़रमाई और हिदायत फ़रमाई। माज़-अल्लाह कभी इसके ख़िलाफ़ की गुंजाइश नहीं मिली। हम यहाँ कुछ अहादीस-ए-जलीला ज़िक्र करेंगे क्योंकि महबूब का ज़िक्र आँखों की रौशनी, जान की राहत, दिल की ताज़गी और ईमान की सेराबी है (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)।

---

[1] अल-इतक़ान फ़ी उलूमिल क़ुरआन, सुयूती, बाब 65, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र 2/126। [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 33/21।

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

[عربی باکس بایاں]: حدثنا سفین عن مسعر بن کدام عن قیس بن مسلم عن طارق بن شہاب عن عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالی عنہ انہ امر بقتل المحرم الزنبور ذکرہ الامام السیوطي فی الاتقان[1]۔

[اردو باکس دایاں]: صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے ہمیں حدیث پہنچی کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا ان دو کی پیروی کرو جو میرے جانشین ہونگے۔ (ہم سے سفیان بن مسعر بن کدام نے بیان کیا انھوں نے قیس بن مسلم سے انھوں نے طارق بن شہاب سے روایت کی) اور ہمیں امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے حدیث پہنچی کہ انھوں نے احرام باندھے ہوئے کو قتل زنبور کا حکم دیا (امام سیوطی علیہ الرحمہ نے اسے الاتقان فی علوم القرآن میں ذکر فرمایا۔ ت)

وجہ ثانی: اقول: وباللہ التوفیق (میں اللہ تعالٰی کی توفیق سے کہتا ہوں ۔ ت)

آیت ۴: قال جل ذکرہ (اللہ جل جلالہ نے فرمایا:)

[عربی باکس بایاں]: "لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا" [2] ط

[اردو باکس دایاں]: البتہ بیشک تمہارے لئے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے چال طریقہ میں اچھی ریت ہے اس کے لئے جو ڈرتا ہو اللہ اور پچھلے دن سے اور بہت یاد کرے اللہ کی۔

اس آیہ کریمہ میں مولٰی جل وعلا اپنے نبی کریم علیہ افضل الصلوٰۃ والتسلیم کے طریق و روش پر چلنے کی ہدایت فرماتا اور مسلمانوں کو یوں جوش دلاتا ہے کہ دیکھو ہماری یہ بات وہ مانے گا جس کے دل میں ہمارا خوف ہماری یاد ہم سے امید قیامت سے دہشت ہوگی اور موافق مخالف حتی کہ نصاریٰ و یہود و مجوس و ہنود و تمام جہاں جانتا ہے کہ اس سرورِ جہاں و جہانیاں صلی اللہ

تعالیٰ علیہ وسلم کی سنتِ دائمہ مستمرہ داڑھی رکھنی تھی جس پر تمام عمر مداومت فرمائی محافظت فرمائی تاکید فرمائی ہدایت فرمائی معاذ اللہ کبھی تجویہ خلاف نے گنجائش نہ پائی، ہم یہاں بعض احادیث جلیلہ کریمہ یاد کریں کہ ذکرِ حبیب نورِ عین و سرورِ جان و شادابی دل وسیرابی ایمان ہے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔

---

[1] الاتقان فی علوم القرآن للسیوطی النوع الخامس والستون مصطفیٰ البابی مصر ۲/ ۱۲۶ [2] القرآن الکریم ۲۱/ ۳۳

Fatawa Rizvia, Volume 22

Hadith 1: Jabir bin Samura (may Allah be pleased with him) says: "Kan Rasul Allah (sallallahu 'alayhi wa sallam) kathira sha'ril lihyah" (Narrated by Muslim). And according to Ibn Asakir, narrated from the same Jabir bin Samura: "Kathira sha'rir ra'si wal lihyah". (Translation: The blessed beard of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) had abundant and thick hair. This was narrated by Muslim. According to Ibn Asakir, it is narrated from the same Jabir bin Samura (may Allah be pleased with him) that the hair on the sacred head and beard of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) were plentiful. — T)

Hadith 2: Hind bin Abi Hala (may Allah be pleased with him) says: "Kan Rasul Allah (sallallahu 'alayhi wa sallam) fakhman mufakhkhaman yatala'la'u wajhuhu tala'lu'al qamari laylatal badri azharal lawni wasi'al jabini kaththal lihyah" (Narrated by Tirmidhi in Ash-Shama'il, At-Tabarani in Al-Kabir, and Al-Bayhaqi in Ash-Shu'ab; and also narrated by Ar-Ruyani and Al-Bayhaqi in Ad-Dala'il, and Ibn Asakir in At-Tarikh). (Translation: The Beloved (peace and blessings of Allah be upon him) was great in sight and magnificent in hearts. His blessed face shone like the full moon, with a radiant complexion, a broad forehead, and a thick beard. This was narrated by Imam Tirmidhi in Shama'il-e-Nabwi, Imam Tabarani in Mu'jam al-Kabir, and Imam Bayhaqi in Shu'ab al-Iman. Also, Ruyani, Imam Bayhaqi in Ad-Dala'il, and Ibn Asakir in At-Tarikh have narrated it. — T)

Hadith 3: The Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah honor his face) says: "Bi abi wa ummi kana rab'atan abyada mushraban bi humratin kaththal lihyah" (Narrated by Ibn Asakir from Abu Huraira, may Allah be pleased with both of them). (Translation: May my parents be sacrificed for him, he was of medium height, fair-skinned with a reddish glow, and had a thick beard. Ibn Asakir narrated this from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with both of them). — T)

1. Sahih Muslim, Book of Virtues, Chapter on the Proof of the Seal of Prophethood, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/256.
2. Tahdhib Tarikh Ibn Asakir, Chapter on his description and knowing his creation etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/322.
3. Shama'il al-Tirmidhi, Jami' al-Tirmidhi, Chapter on what has been narrated regarding the physical build of the Messenger of Allah, Ameen Company, Delhi, p. 2.

4. Kanz al-Ummal, with the symbol "Kar", from Abu Huraira, Hadith 18560, Muassasat al-Risalah, Beirut, 7/172.

फ़तावा रज़विया, खंड 22

हदीस 1: जाबिर बिन समुरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) फरमाते हैं: 'कान रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) कसीर शअरल लिहयाह' (इसे मुस्लिम ने रिवायत किया है)। और इब्ने असाकिर के यहाँ उन्हीं जाबिर बिन समुरा से रिवायत है: 'कसीर शअरल रास वल लिहयाह'। (अनुवाद: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की दाढ़ी मुबारक में बाल बहुत घने थे। इसे मुस्लिम ने रिवायत किया है। इब्ने असाकिर के अनुसार उन्हीं जाबिर बिन समुरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सर और दाढ़ी मुबारक के बाल अधिक थे। - त)

हदीस 2: हिंद बिन अबी हाला (रज़ियल्लाहु अन्हु) फरमाते हैं: 'कान रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फखमन मुफ़खखमन यतला'लउ वजहुहू तला'लउल कमर लैलतल बद्र अज़हरल लवन वासिअल जबीन कसस लिहयाह' (इसे तिरमिज़ी ने शमाइल में, तबरानी ने कबीर में और बैहकी ने शोअब में रिवायत किया है; और इसे रुयानी और बैहकी ने दलाइल में और इब्ने असाकिर ने तारीख में भी रिवायत किया है)। (अनुवाद: हबीब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) नज़रों में महान और दिलों में सम्मानित थे। आपका मुबारक चेहरा चौदहवीं के चाँद की तरह चमकता-दमकता था, रंग गोरा और चमकदार, चौड़ी पेशानी और घनी दाढ़ी। इसे इमाम तिरमिज़ी ने शमाइल नबवी में, इमाम तबरानी ने मुअजम कबीर में, और इमाम बैहकी ने शोअबुल ईमान में रिवायत किया है। साथ ही रुयानी, इमाम बैहकी ने दलाइल में और इब्ने असाकिर ने तारीख में रिवायत किया है। - त)

हदीस 3: अमीरुल मोमिनीन मौला अली (करमल्लाहु वज्हहुल करीम) फरमाते हैं: 'बि अबी व उम्मी कान रबअतन अब्यज़ मुशरबन बि हुमरतिन कसस लिहयाह' (इसे इब्ने असाकिर ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है)। (अनुवाद: मेरे माँ-बाप उन पर कुर्बान, वह मध्यम कद के थे, गोरा रंग जिसमें सुर्खी झलकती थी, घनी दाढ़ी। इब्ने असाकिर ने इसे हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है। - त)

1. सहीह मुस्लिम, किताबुल फ़ज़ाइल, बाब इसबात ख़ातिमुन नुबुव्वत, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/256
2. तहज़ीब तारीख़ इब्ने असाकिर, बाब सिफ़त खल्कहु व मारफ़त खल्कहु इलख, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी बैरूत, 1/322

3. शमाइल अल-तिरमिज़ी, जामिअ अल-तिरमिज़ी, बाब मा जाअ फी खल्क रसूलल्लाह, अमीन कंपनी दिल्ली, पृ. 2
4. कंज़ुल उम्माल, संकेत "कर" के साथ, अबू हुरैरा से रिवायत, हदीस 18560, मुअस्ससतुल रिसाला बैरूत, 7/172

पृष्ठ 632/692

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

حدیث ۱: جابر بن سمرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں : کان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کثیر شعر اللحیۃ (رواہ مسلم) وعنہ عند ابن عساکر کثیر شعر الراس واللحیۃ۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی ریش مبارک میں بال کثیر وانبوہ تھے (اس کو مسلم نے روایت کیا ہے۔ ابن عساکر کے نزدیک انہی جابر بن سمرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت ہے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے سر اور داڑھی مبارک کے بال زیادہ تھے۔ت)

حدیث ۲: ہند بن ابی ہالہ رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں: کان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فخما مفخما یتلالؤ وجھہ تلالؤ القمر لیلۃ البدر ازھر اللون واسع الجبین کث اللحیۃ (رواہ الترمذی فی الشمائل والطبرانی فی الکبیر والبیہقی فی الشعب و رواہ ایضا الرویانی والبیہقی فی الدلائل وابن عساکر فی التاریخ)۔ حبیب صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عظمت والے نگاہوں میں عظیم دلوں میں معظم تھے چہرہ مبارک ماہ دو ہفتہ کی طرح چمکتا جگمگاتی رنگ، کشادہ پیشانی گھنی داڑھی (اس کو امام ترمذی نے شمائل نبوی میں امام طبرانی نے معجم کبیر میں، امام بیہقی نے شعب الایمان میں روایت کیا ہے۔ نیز رویانی نے اور امام بیہقی نے شعب الایمان میں ابن عساکر نے تاریخ میں روایت کیا ہے۔ت)

حدیث ۳: امیر المومنین مولٰی علی کرم اللہ وجہہ فرماتے ہیں : بأبی وأمی کان ربعۃ ابیض مشرباً بحمرۃ کث اللحیۃ (رواہ ابن عساکر عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہما)۔ میرے ماں باپ ان پر قربان، میانہ قد کے تھے، گورا رنگ جس میں سرخی جھلکتی ،گھنی داڑھی،(ابن عساکر نے اس کو حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا ہے۔ت)

۱- صحیح مسلم کتاب الفضائل باب اثبات خاتم النبوۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۵۶ ۲- تہذیب تاریخ ابن عساکر باب صفۃ خلقہ ومعرفۃ خلقہ الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۳۲۲ ۳- شمائل الترمذی جامع الترمذی باب ما جاء فی خلق رسول اللہ امین کمپنی دہلی ص ۲ ۴- کنز العمال برمز "کر" عن ابی ہریرہ حدیث ۱۸۵۶۰ موسسۃ الرسالہ بیروت ۷/ ۱۷۲

Fatawa Ridawiyya Volume 22

Hadith 4: He (the same narrator) says (may Allah be pleased with him): [Arabic]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) had a large head and a majestic beard. (Narrated by al-Bayhaqi). [Urdu Translation]: The head of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was large and his beard was great. (Narrated by Imam al-Bayhaqi - T)

Hadith 5: Commander of the Faithful Umar (may Allah be pleased with him) says: [Arabic]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was white in color with a reddish tint, had large, very black eyes, and a thick beard. [Urdu Translation]: The color of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was fair with a reddish tinge, his eyes were large and intensely black, and his beard was thick and dense.

Hadith 6: Anas (may Allah be pleased with him) said: [Arabic]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) had the best stature among people, the most beautiful face among people, the most pleasant scent among people, and the softest palms among people. His hair reached the lobes of his ears. His beard filled [the space] from here to here—and he passed his hands over his cheeks. [Urdu Translation]: The physical build of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was better than the whole world, his face more beautiful than the entire world, his fragrance more pleasant than all of time, his palms softer than his cheeks, his hair reached up to the earlobes, and then pointing towards his cheeks he said that the blessed beard was full from here to here.

Hadith 7: He (the same narrator) says (may Allah be pleased with him): [Arabic]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) had a white face, a thick beard, redness in the inner corners of his eyes, and long eyelashes. (All of these were narrated by Ibn Asakir in summary form). [Urdu Translation]: The face of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was fair, his beard thick, redness in the corners of his eyes, long eyelashes. (All of these have been narrated by Ibn Asakir in summary form - T)

---

1 Dala'il al-Nubuwwah for al-Bayhaqi, Chapter on the Description of the Head of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/216 2 Tahdhib Tarikh Ibn Asakir, Chapter on the Description of His Creation and Knowledge of His Creation, etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut,

1/318 3 Tahdhib Tarikh Ibn Asakir, Chapter on the Description of His Creation and Knowledge of His Creation, etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/321 4 Tahdhib Tarikh Ibn Asakir, Chapter on the Description of His Creation and Knowledge of His Creation, etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/322

फतावा रज़विया जिल्द २२

हदीस 4: वही (रावी) फरमाते हैं (रज़ियल्लाहु अन्हु): [अरबी]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का सर बड़ा और दाढ़ी बड़ी थी। (इसे इमाम बैहक़ी ने रिवायत किया है)। [उर्दू अनुवाद]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का सर मुबारक बड़ा और दाढ़ी बड़ी थी। (इसे इमाम बैहक़ी ने रिवायत किया - त)

हदीस 5: अमीरुल मोमिनीन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) फरमाते हैं: [अरबी]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का रंग गोरा सुर्खी लिए हुए था, आँखें बड़ी और खूब काली थीं, और दाढ़ी घनी थी। [उर्दू अनुवाद]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का रंग गोरा, सुर्खी आमेज़, आँखें बड़ी, खूब स्याह, दाढ़ी घनी।

हदीस 6: अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फरमाया: [अरबी]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) बनावट में सबसे बेहतर, चेहरे में सबसे खूबसूरत, खुशबू में सबसे पाकीज़ा और हथेलियों में सबसे नरम थे। आपके बाल कानों की लौ तक थे और आपकी दाढ़ी यहाँ से यहाँ तक भरी हुई थी—और उन्होंने अपने गालों पर हाथ फेरकर बताया। [उर्दू अनुवाद]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के जिस्म पाक की बनावट तमाम जहान से बेहतर, चेहरा तमाम आलम से खूब तर, महक सारे ज़माने से खुशबू तर, हथेलियाँ अपने रुखसारों (गालों) से नरम तर, बाल कानों की लौ तक, फिर अपने रुखसारों पर इशारा करके बताया कि रिश (दाढ़ी) मुबारक यहाँ से यहाँ तक भरी हुई थी।

हदीस 7: वही फरमाते हैं (रज़ियल्लाहु अन्हु): [अरबी]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का चेहरा गोरा था, दाढ़ी घनी थी, आँखों के कोनों में सुर्खी थी, और पलकें लंबी थीं। (इन सबको इब्न अवाकिर ने संक्षेप में रिवायत किया है)। [उर्दू अनुवाद]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का मुँह गोरा, दाढ़ी घनी, आँखों में सुर्खी, पलकें दराज़ (लंबी), (इन सब को इब्न अवाकिर ने मुख्तसर तौर पर रिवायत किया है - त)

---

1 दलाइल अल-नुबुव्वह लिल-बैहक़ी, बाब सिफत रास रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 1/216 2 तहज़ीब तारीख इब्न अवाकिर, बाब सिफत खल्क़ही व मा'रिफत खल्क़ही इलख, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/318 3 तहज़ीब तारीख इब्न अवाकिर, बाब सिफत खल्क़ही व मा'रिफत खल्क़ही इलख, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी,

बेरुत, 1/321 4 तहज़ीब तारीख इब्न अवाकिर, बाब सिफत खल्क़ही व मा'रिफत खल्क़ही इलख, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/322

पृष्ठ 633 का 692

حدیث ۴: وہی فرماتے ہیں رضی اللہ تعالٰی عنہ: کان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ضخم الھامۃ عظیم اللحیۃ رواہ البیہقی۔ | رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا سر مبارک بزرگ اور ریش بڑی تھی (اسے امام بیہقی نے روایت کیا-ت)

حدیث ۵: امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں: کان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ابیض اللون مشربا بحمرۃ ادعج العینین کث اللحیۃ۔ | رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا رنگ گورا، سرخی آمیز آنکھیں بڑی، خوب سیاہ داڑھی گھنی۔

حدیث ۶: انس رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا: کان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم احسن الناس قواما واحسن الناس وجھا واطیب الناس ریحا والین الناس کفا وکانت لہ جمۃ الی شحمۃ اذنیہ وکانت لحیتہ قد ملأت من ھھنا الی ھھنا وامر یدیہ علی عارضیہ۔ | رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے جسم پاک کی بناوٹ تمام جہان سے بہتر چہرہ تمام عالم سے خوب تر مہک سارے زمانے سے خوشبو تر، ہتھیلیاں اپنے رخساروں سے نرم تر، بال کانوں کی لوتک، پھر اپنے رخساروں پر اشارہ کر کے بتایا کہ ریش مبارک یہاں سے یہاں تک بھری ہوئی تھی۔

حدیث ۷: وہی فرماتے ہیں رضی اللہ تعالٰی عنہ: کان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ابیض الوجہ کث اللحیۃ احمر الاماق اھدب الاشفار، رواہا جمیعا ابن عساکر الکل مختصراً۔ | رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا منہ گورا، داڑھی گھنی، آنکھوں کے سرخی، پلکیں دراز، (ان سب کو ابن عساکر نے مختصر طور پر روایت کیا ہے-ت)

1 دلائل النبوة للبيہقی باب صفة رأس رسول الله صلى الله تعالىٰ عليہ وسلم دار الكتب العلمية بيروت ١/ ٢١٦ 2 تهذيب تاريخ ابن عساكر باب صفة خلقہ ومعرفة خلقہ الخ دار احياء التراث العربى بيروت ١/ ٣١٨ 3 تهذيب تاريخ ابن عساكر باب صفة خلقہ ومعرفة خلقہ الخ دار احياء التراث العربى بيروت ١/ ٣٢١ 4 تهذيب تاريخ ابن عساكر باب صفة خلقہ ومعرفة خلقہ الخ دار احياء التراث العربى بيروت ١/ ٣٢٢

Fatawa Razawiya Volume 22

Imam Qazi Iyad states in Al-Shifa al-Sharif: "His beard was thick and filled his radiant chest." [1]. Here "chest" refers to its upper edge, which is the end of the throat as clarified by the commentators: *Sahra bihi al-Shurrah wa huwa al-wadih al-sarah* (the commentators have clarified this which is absolutely clear and plain. -T) and it was his noble habit that no matter how desirable or liked an action was, if it was not Shariah-mandated as necessary, he would sometimes abandon it to demonstrate permissibility, or he would state the permissibility of abandonment through words or tacit approval. Therefore, the honorable scholars added "with occasional abandonment" to the definition of Sunnah, meaning that which the Master of the World (Peace and blessings of Allah be upon him) did mostly and sometimes abandoned. Therefore, the researchers state that such constant, permanent persistence is evidence of obligation (*Wujub*). The researcher 'Ali al-Itlaq states in *Fath al-Qadir*, Chapter of Adhan:

Not abandoning even once is proof of obligation. (2)	**Not abandoning even once is a proof of obligation. (T)**

Also stated in the Chapter of Itikaf:

This persistence, coupled with not abandoning even once, when it was near the lack of disapproval of those companions (may Allah be pleased with them) who did not do it, was proof of Sunnah, otherwise it was proof of obligation. (3)	**This permanence, i.e., constancy which is associated with never abandoning even once, when it is coupled with the lack of disapproval towards those companions (may Allah be pleased with them) who did not perform it, then it is a proof of Sunnah, otherwise it is a proof of obligation. (T)**

Second, the Path of Specificity: In this too, by the grace of Allah Almighty, many verses from the magnificent Quran bestowed blessings upon this humble servant. So I say: *And with Allah is the success* (I say it only by the grace and help of Allah Almighty. -T) This exquisite path has numerous aspects through which the command or request for reviving the beard or the threat or condemnation for going against it is proven.

Third Reason — Verse 5: Allah the Exalted and Holy says:

"They invoke none but female deities besides Him, and they invoke none but Satan, a persistent rebel, whom Allah has cursed. For he said, 'I will surely take from among Your servants..."	**Disbelievers do not worship except a rebellious Satan whom God has cursed, and he said: "I will surely take from your..."**

...from Your servants

---

1. *Al-Shifa li-Huquq al-Mustafa*, Section 'In Qulta...' etc., Abd al-Tawab Academy Multan, 1/38
2. *Fath al-Qadir*, Chapter of Adhan, Maktaba Nooria Razavia Pakistan, 1/209
3. *Fath al-Qadir*, Chapter of Itikaf, Maktaba Nooria Razavia Pakistan, 2/305

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

इमाम क़ाज़ी अयाज़ शिफ़ा शरीफ़ में फ़रमाते हैं: "उनकी दाढ़ी घनी थी और उनके रोशन सीने को भर देती थी।" [1] यहाँ "सीना" से मुराद उसका ऊपरी हिस्सा है जो गले का सिरा है, जैसा कि व्याख्याकारों ने स्पष्ट किया है: सराह बिहि-उश-शुर्राह व हुवा अल-वाज़िह उस-सराह (व्याख्याकारों ने इसे स्पष्ट किया है जो बिल्कुल साफ़ और स्पष्ट है। -त) और उनकी नेक आदत थी कि कोई काम कितना ही पसंदीदा और वांछित क्यों न हो, जब वह शरीयत के अनुसार अनिवार्य नहीं होता था, तो वे अनुमति दर्शाने के लिए कभी-कभी उसे छोड़ भी देते थे, या शब्दों या मौन स्वीकृति के माध्यम से उसे छोड़ने की अनुमति बता देते थे। इसीलिए, विद्वानों ने सुन्नत की परिभाषा में "कभी-कभी छोड़ने के साथ" जोड़ा, यानी वह जिसे दुनिया के मालिक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अधिकांशतः किया और कभी-कभी छोड़ भी दिया। इसलिए, शोधकर्ताओं का कहना है कि ऐसी निरंतर और स्थायी पाबंदी कर्तव्य (वुजूब) का प्रमाण है। शोधकर्ता अली अल-इतलाक़ 'फ़तह अल-क़दीर', अज़ान के अध्याय में फ़रमाते हैं:

एक बार भी न छोड़ना वुजूब (कर्तव्य) का प्रमाण है। (2)

एक बार भी न छोड़ना वुजूब की दलील है। (त)

साथ ही एतिकाफ़ के अध्याय में फ़रमाया:

यह निरंतरता, जो एक बार भी न छोड़ने के साथ जुड़ी है, जब उन सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के प्रति जिन्होंने इसे नहीं किया, विरोध की कमी के साथ हो, तो सुन्नत का प्रमाण थी, अन्यथा यह वुजूब का प्रमाण थी। (3)

यह निरंतरता यानी हमेशगी जो कभी एक दफ़ा भी न छोड़ने से जुड़ी हो, जब उन सहाबा किराम से जिन्होंने इसे न किया हो, उन पर विरोध की कमी के साथ हो, तो सुन्नत का प्रमाण है वरना वुजूब का प्रमाण है। (त)

दूसरा, विशिष्टता का मार्ग: इसमें भी अल्लाह तआला के अनुग्रह से महान क़ुरान की आयतों से इस विनम्र सेवक पर अपार कृपा हुई। तो मैं कहता हूँ: व बिल्लाह-तौफ़ीक़ (यानी मैं अल्लाह तआला की तौफीक़ और मदद से ही कहता हूँ। -त) इस उत्कृष्ट मार्ग के कई पहलू हैं जिनसे दाढ़ी रखने का आदेश या अनुरोध, या इसके विरुद्ध जाने पर चेतावनी या निंदा सिद्ध होती है।

तीसरा कारण — आयत 5: अल्लाह तआला का फ़रमान है:

"वे उसके अलावा केवल देवियों को पुकारते हैं, और वे एक विद्रोही शैतान के सिवा किसी को नहीं पुकारते, जिस पर अल्लाह ने लानत की है। उसने कहा था, 'मैं तेरे बन्दों में से एक निश्चित हिस्सा ज़रूर ले लूँगा...'"	**काफ़िर नहीं पूजते मगर सरकश शैतान को जिस पर ख़ुदा ने लानत की और वह बोला, "मैं ज़रूर ले लूँगा तेरे..."**

...तेरे बन्दों में से

---

1. अल-शिफ़ा ली-हुकूक अल-मुस्तफ़ा, अध्याय 'इन कुलता...' आदि, अब्दुल तवाब एकेडमी मुल्तान, 1/38
2. फ़तह अल-क़दीर, अज़ान का अध्याय, मकतबा नूरया रज़विया पाकिस्तान, 1/209
3. फ़तह अल-क़दीर, एतिकाफ़ का अध्याय, मकतबा नूरया रज़विया पाकिस्तान, 2/305

امام قاضی عیاض شفا شریف میں فرماتے ہیں: کث اللحیۃ تملؤ صدرہ۔ ۱۔ ریشِ مطہر گھنی سینہ منورہ کو بھرے ہوئے۔ یہاں "سینہ" سے مراد اس کا بالائی کنارہ ہے کہ گلے کی انتہا ہے صرح بہ الشراح وھو الواضح الصراح (شارحین نے اس کی تصریح فرمائی جو بالکل واضح اور صاف ہے۔ ت) اور عادت کریمہ تھی کہ کوئی امر کیسا ہی مرغوب و پسندیدہ ہو جب شرعاً لازم ضروری نہ ہوتا تو بیانِ جواز کے لئے گاہے ترک بھی فرمادیتے یا قولاً خواہ تقریراً جوازِ ترک بتا دیتے اس لئے علمائے کرام نے سنت کی تعریف میں مع الترک احیاناً اضافہ کیا یعنی جسے سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اکثر کیا اور کبھی کبھی ترک بھی فرمادیا ہو۔ ولہذا محققین فرماتے ہیں کہ ایسی مواظبت دائمہ ہمیشہ دلیل وجوب ہے۔ محقق علی الاطلاق فتح القدیر باب الاذان میں فرماتے ہیں:

عدم الترك مرة دليل الوجوب ۲۔ ایک مرتبہ بھی نہ چھوڑنا وجوب کی دلیل ہے۔ (ت)

نیز باب الاعتکاف میں فرمایا:

هذه المواظبة المقرونة بعدم الترك مرة لما اقتربت بعد الانكار على من لم يفعله من الصحابة رضى الله تعالى عنهم كانت دليل السنة والا كانت دليل الوجوب ۳۔

یہ دوام یعنی ہمیشگی جو کبھی ایک دفعہ بھی نہ چھوڑنے سے مقرون ہو جب ان صحابہ کرام سے جنھوں نے اسے نہ کیا ہو ان سے عدم انکار پر مقترن ہو تو دلیل سنت ہے ورنہ دلیل وجوب ہے۔ (ت)

دوم طریقِ خصوص: اس میں بھی بحمداللہ تعالٰی فیضِ جلیل قرآن جلیل سے آیاتِ کثیرہ عبدِ ذلیل پر فائض برکات ہوئیں فاقول: وباللہ التوفیق (پس میں اللہ تعالٰی کی توفیق و مدد سے ہی کہتا ہوں۔ت) یہ

نفیس طریق وجوہِ عدیدہ رکھتا ہے جن سے احیائے لحیہ کا امر یا طلب یا اس کے خلاف پر وعید یا مذمت ثابت ہو۔

وجہ ثالث _ آیت ۵: قال تعالیٰ و تقدس:

"وَاِنْ یَّدْعُوْنَ اِلَّا شَیْطٰنًا مَّرِیْدًا﴿۱۱۷﴾ لَّعَنَہُ اللّٰہُ ۘ وَ قَالَ لَاَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِکَ

کافر نہیں پوجتے مگر شیطان سرکش کو جس پر خدا نے لعنت کی اور وہ بولا میں ضرور لے لوں گا تیرے

مِنْ عِبَادِکَ

---

1 الشفاء لحقوق المصطفیٰ فصل ان قلت الخ عبدالتواب اکیڈمی ملتان ۱/ ۳۸ 2 فتح القدیر باب الاذان مکتبہ نوریہ رضویہ پاکستان ۱/ ۲۰۹ 3 فتح القدیر باب الاعتکاف مکتبہ نوریہ رضویہ پاکستان ۲/ ۳۰۵

Fatawa Rizvia Volume 22

[Quranic Verse]: "...a portion made mandatory from among Your servants. And I will mislead them, and I will arouse in them [sinful] desires, and I will command them so they will slit the ears of cattle, and I will command them so they will change the creation of Allah." (1)

This is the noble verse based on which the Radiant Presence, the Leader of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him), cursed the aforementioned women and stated the reason as disfiguring the thing created by God; exactly the same condition applies to shaving the beard. Those women who pluck facial hair change Allah's creation; similarly, those who shave the beard are all included in 'so they will change the creation of Allah' (i.e., they will change the form created by Allah Almighty. -T). They are under Satan's control and cursed by Allah and His Messenger. Imam Jalaluddin Suyuti states in 'Al-Ikleel fi Istinbat al-Tanzil' regarding this noble verse:

"The verse is used as evidence for the prohibition of castration, tattooing, and similar acts like hair extensions, filing teeth, and 'Tanamus', which is plucking hair from the face." (2) This verse is used as evidence for the prohibition of castration, tattooing the body, and other similar acts such as joining hair, creating gaps in teeth, and plucking facial hair. (T)

It is stated in Tafsir al-Madarik Sharif: "They will change Allah's creation through castration, tattooing, or changing gray hair with black [dye], and effeminacy (imitating women's traits). [End of brief quote]" (3) They will change the form created by Allah Almighty, meaning through castration, tattooing the body, dyeing white hair black, and adopting feminine traits. (The brief statement is complete.) (T)

Sheikh Muhaqqiq states in 'Ash'at al-Lam'at' regarding the mentioned Hadith 'Al-Mughayyerat Khalq-Allah' (Women who change Allah's creation. -T): "The reason for prohibition is 'Muthlah' (disfiguring), shaving the beard, and similar acts." 'Muthlah' meaning disfiguring the appearance and shaving or getting the beard shaved.

---

1 Al-Quran Al-Karim 4/119, 120 2 Al-Ikleel fi Istinbat al-Tanzil under verse 4/119, Maktabah Islamiyah Mizan Market Quetta, p. 82 3 Madarik al-Tanzil (Tafsir Nasafi) under verse 4/119, Dar al-Kitab al-Arabi Beirut 1/252

फ़तावा रज़विया जिल्द २२

[क़ुरआनी आयत]: "...तेरे बंदों में से एक नियत हिस्सा। और मैं उन्हें ज़रूर बहकाऊँगा, और उन्हें ज़रूर झूठी उम्मीदें दिलाऊँगा, और उन्हें ज़रूर हुक्म दूँगा कि वे मवेशियों के कान फाड़ दें, और मैं उन्हें ज़रूर हुक्म दूँगा कि वे अल्लाह की पैदा की हुई चीज़ को बदल दें।" (१)

यही वह आयत-ए-करीमा है जिसकी बिना पर हुज़ूर पुर नूर सैय्यद-उल-मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने ज़िक्र की गई औरतों पर लानत फ़रमाई और इसकी वजह यही खुदा की बनाई हुई चीज़ को बिगाड़ना बताई। बिल्कुल यही हाल दाढ़ी मुंडवाने का है। मुँह के बाल नोचने वाली औरतें अल्लाह की रचना (ख़ल्क़ अल्लाह) में बदलाव करती हैं, इसी तरह दाढ़ी मुंडवाने वाले भी "तो वे अल्लाह तआला की बनावट में तब्दीली करेंगे" (त) में शामिल हैं। वे शैतान के अधीन हैं और अल्लाह व उसके रसूल द्वारा अभिशप्त (मलऊन) हैं। इमाम जलालुद्दीन सुयूती 'अल-इक्लील फ़ी इस्तिनबात-उल-तन्ज़ील' में इस आयत के तहत फ़रमाते हैं:

"इस आयत से बधिया करने (नपुंसक बनाने), गुदवाने (टैटू) और इसी तरह के अन्य कामों जैसे बालों को जोड़ने, दाँतों को घिसने और 'तनमुस' यानी चेहरे के बाल नोचने की हरामियत (निषेध) पर दलील ली जाती है।" (२) आयत-ए-मज़कूरा से इस्तिदलाल (तर्क) किया जाता है कि खसी करने (बधिया बनाने), बदन गुदवाने और इन जैसे दीगर आमाल मसलन बाल जोड़ने, दाँतों में जगह पैदा करने और चेहरे के बाल नोचने की हुरमत (मनाही) पर। (त)

तफ़्सीर-ए-मदारिक शरीफ़ में है: "वे अल्लाह तआला की बनावट को बदल देंगे, यानी बधिया करने, बदन गुदवाने, सफ़ेद बालों को काला करने और जनाना औसाफ़ (औरतों वाले गुण) अपनाने के ज़रिए। (संक्षेप में)" (३) अल्लाह तआला की बनाई हुई सूरत को तब्दील करेंगे यानी खसी करने, बदन गुदवाने, सफ़ेद बालों को स्याह (काला) करने और ज़नाना औसाफ़ अपनाने में। (मख़्तसरन इबारत मुकम्मल हुई।) (त)

शेख़ मोहक़्क़िक 'अशअतुल लम्आत' में ज़िक्र की गई हदीस 'अल-मुग़य्यिरात ख़ल्क़ल्लाह' (अल्लाह की बनावट को बदलने वाली औरतें। त) के तहत फ़रमाते हैं: "इलत (वजह) व हुरमत 'मुस्लह' और दाढ़ी मूँडने और इसके जैसी चीज़ों की वजह से है।" मुस्लह यानी हुलिया बिगाड़ना और दाढ़ी मूँडना या मुंडवाना।

१ अल-क़ुरआन अल-करीम ४ / ११९, १२० २ अल-इक्लील फ़ी इस्तिनबात-उल-तन्ज़ील आयत ४ / ११९ के तहत, मकतबा इस्लामिया मीज़ान मार्केट क्वेटा, पृ. ८२ ३ मदारिक-उत-तन्ज़ील (तफ़्सीर नसफ़ी) आयत ४ / ११९ के तहत, दारुल किताब अल-अरबी बेरूत १ / २५२

पृष्ठ ६३५ / ६९२

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

نَصِیبًا مَّفْرُوضًا وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ ۚ ۱ بندوں میں سے اپنا ٹھہرا ہوا حصہ اور میں ضرور انہیں بہکا دوں گا اور ضرور خیالی لالچوں میں ڈالوں گا اور ضرور انہیں حکم دوں گا کہ وہ چوپایوں کے کان چیریں گے اور بیشک انہیں حکم دوں گا کہ اللہ کی بنائی چیز بگاڑیں گے۔

یہی وہ آیہ کریمہ ہے جس کی رو سے حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے زنان مذکورہ پر لعنت فرمائی اور اس کی علت یہی خدا کی بنائی چیز بگاڑنی بتائی ، بعینہ یہی کیفیت داڑھی منڈانے کی ہے۔ منہ کے بال نوچنے والیاں تغیر خلق اللہ کرتی ہیں یوں ہی داڑھی منڈوانے والے تو یہ سب اسی فلیغیرن خلق اللہ (تو وہ اللہ تعالٰی کی بناوٹ میں تبدیلی کریں گے۔ ت) میں داخل اور شیطان کے محکوم اور اللہ و رسول کے ملعون ہیں۔ امام جلال الدین سیوطی اکلیل فی استنباط التنزیل میں زیر آیہ کریمہ فرماتے ہیں:

یستدل بالآیة علی تحریم الخصاء والوشم وما یحری مجراہ من الوصل فی الشعر وبرد الاسنان و التنمص وھو نتف الشعر من الوجہ۔ ۲ آیۃ مذکورہ سے استدلال کیا جاتا ہے کہ خصی کرنے، بدن گودنے اور ان جیسے دیگر اعمال مثلاً بال جوڑنے ، دانتوں میں کشادگی پیدا کرنے اور چہرے کے بال نوچنے کی حرمت پر۔ (ت)

تفسیر مدارک شریف میں ہے: فلیغیرن خلق اللہ بالخصاء والوشم او تغیر الشیب بالسواد والتخنث اہ باختصار۔ ۳ اللہ تعالٰی کی بنائی ہوئی صورت کو تبدیل کریں گے یعنی خصی کرنے، بدن گدوانے سفید بالوں کو سیاہ کرنے اور زنانہ اوصاف اپنانے میں۔ (مختصراً عبارت مکمل ہوئی۔) (ت)

شیخ محقق اشعۃ اللمعات میں زیر حدیث مذکور المغیرات خلق اللہ (اللہ کی بناوٹ کو بدلنے والی عورتیں۔ ت) فرماتے ہیں: علت و حرمت مثلہ و حلق لحیہ وامثال آں مثلہ یعنی حلیہ بگاڑنا اور داڑھی مونڈنے یا منڈوانے

---

1 القرآن الکریم ۴ / ۱۱۹، ۱۲۰ 2 الاکلیل فی استنباط التنزیل تحت آیۃ ۴ / ۱۱۹ مکتبہ اسلامیہ میزان مارکیٹ کوئٹہ ص ۸۲ 3 مدارک التنزیل (تفسیر نسفی) تحت آیۃ ۴ / ۱۱۹ دارالکتاب العربی بیروت ۱ / ۲۵۲

Fatawa Razawiyya Volume 22

Also, for us [Ref 1]. And this is the same reason and cause for the prohibition of performing other acts of this kind. (T)

Fourth Reason — Verse 6: He (His Majesty) said: "That [is so]. And whoever honors the symbols of Allah - indeed, it is from the piety of hearts." [2] The matter is this: and whoever respects the symbols of Allah's religion, then indeed that is from the righteousness of hearts.

Verse 7: The Almighty said: "O you who have believed, do not violate the symbols of Allah" [3] O believers! Do not consider it lawful to disrespect the symbols of God's religion.

There is no doubt that the beard is among the symbols of the religion of Islam. Imam Badr Mahmood Aini, in 'Umdat al-Qari', the commentary on Bukhari, relates regarding circumcision: "Indeed, it is among the symbols of the religion like the 'Kalimah' (declaration of faith), and by it, the Muslim is distinguished from the disbeliever." [4] Circumcision is among the symbols of Islam like the Kalimah Sharif; it distinguishes between a Muslim and a disbeliever. (T)

When circumcision, despite being a hidden matter, was established as a symbol of religion like the Kalimah Tayyibah and a reason for distinction between believers and disbelievers, to the extent that the Muslims of India have even named it "Muslamani" (the mark of being a Muslim). Then the beard, which is an apparent matter and the first thing noticed, is a symbol of Islam and a point of distinction between the noble and the ignoble to a much higher degree. The fact that some disbelievers share in this (having beards) does not negate it being an Islamic symbol, just as Jews share with Muslims in performing circumcision. Observe the noble verses themselves; the reason for their revelation is the sacrificial animals (hadi) sent to the sacred sanctuary for sacrifice. They were called symbols of Allah's religion even though all the pagans of Arabia participated in this act. And when the beard is a symbol of religion—and it certainly is so—then according to the command of the Quran, considering its removal as lawful is forbidden, and honoring it is a task of the piety of hearts.

---

1 Ash'at al-Lam'at, Kitab al-Libas, Bab al-Tarajjul, Al-Fasl al-Awwal, Maktaba Nooria Razawiyya Sukkur, 3/572 2 Al-Quran al-Karim, 22/32 3 Al-Quran al-Karim, 5/2 4 'Umdat al-Qari Sharh al-Bukhari, Kitab al-Libas, Bab Qass al-Sharib, Idarat al-Tiba'at al-Muniriyya Beirut, 22/65 Page 636 of 692

साथ ही हमें [संदर्भ 1]। और इसी प्रकार के अन्य कार्यों के हराम होने का यही कारण और सबब है। (त)

चौथा कारण — आयत 6: महामहिम ने फरमाया: "यही है, और जो अल्लाह के प्रतीकों का सम्मान करता है, तो निश्चित रूप से यह दिलों के परहेज़गारी (धर्मनिष्ठा) में से है।" [2] बात यह है कि जो अल्लाह के धर्म के प्रतीकों का सम्मान करता है, तो वह दिलों के परहेज़गारी से है।

आयत 7: ईश्वर ने फरमाया: "ऐ ईमान वालों! अल्लाह के प्रतीकों का अनादर मत करो।" [3] ऐ ईमान वालों! खुदा के धर्म के प्रतीकों का अपमान करना वैध न समझो।

इसमें कोई संदेह नहीं कि दाढ़ी इस्लाम धर्म के प्रतीकों में से है। इमाम बद्र महमूद ऐनी 'उम्दतुल क़ारी' (बुखारी की व्याख्या) में खतना के संबंध में लिखते हैं: "निश्चित रूप से यह कलमा की तरह धर्म के प्रतीकों में से है और इसके द्वारा मुस्लिम और काफिर के बीच अंतर किया जाता है।" [4] खतना करना कलमा शरीफ की तरह इस्लाम के प्रतीकों में से है, इससे मुसलमान और काफिर में आपसी अंतर होता है। (त)

जब खतना, हालांकि एक गुप्त मामला है, कलमा तैयबा की तरह धर्म का प्रतीक और मोमिनों तथा काफिरों के बीच अंतर का आधार माना गया, यहाँ तक कि भारत के मुसलमानों ने इसका नाम भी "मुसलमानी" रख लिया। तो दाढ़ी, जो कि एक स्पष्ट मामला है और पहली नज़र उसी पर पड़ती है, वह तो और भी अधिक इस्लाम का प्रतीक और कुलीनों तथा नीचों के बीच अंतर करने वाली चीज़ है। और कुछ काफिरों का इसमें शामिल होना (दाढ़ी रखना) इसे इस्लाम का प्रतीक होने से नहीं रोकता, जिस तरह खतना करने में यहूदी मुसलमानों के साथ शरीक (शामिल) हैं। स्वयं इन पवित्र आयतों में ही देखें, इनका अवतरण 'हृदय' (कुर्बानी के जानवरों) के बारे में है जिन्हें हरम शरीफ़ में कुर्बानी के लिए भेजा जाता था; उन्हें अल्लाह के धर्म का प्रतीक कहा गया, जबकि अरब के तमाम मुशरिक (मूर्तिपूजक) भी इस काम में शरीक थे। और जब दाढ़ी धर्म का प्रतीक है—और निस्संदेह ऐसा ही है —तो कुरान के हुक्म के अनुसार इसे हटाना हलाल समझना हराम है और इसका सम्मान करना दिलों की परहेज़गारी का काम है।

---

1 अशअतुल लमआत, किताबुल लिबास, बाबुल तरज्जुल, अल-फस्ल अल-अव्वल, मकतबा नूरया रज़विया सुक्कुर, 3/572 2 अल-क़ुरान अल-करीम, 22/32 3 अल-क़ुरान अल-करीम, 5/2 4 उम्दतुल क़ारी शरह अल-बुखारी, किताबुल लिबास, बाब क़स्स अल-शारिब, इदारात अल-तिबाअत अल-मुनीरिया बेरूत, 22/65 पृष्ठ 636/692

نیز ہمیں ست ۱۔ اور اس قسم کے دوسرے کام کرنے کے حرام ہونے کی یہی علت اور سبب ہے۔ (ت)

وجہ رابع __ آیت ۶: قال مجدہ: "ذَلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ۝" 2 بات یہ ہے اور جو بڑائی کرے دین الٰہی کے شعاروں کی تو وہ دلوں کی پر ہیز گاری سے ہیں۔

آیت ۷: قال عز شانہ، : "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ" 3 اے ایمان والو! حلال نہ ٹھہرالو دین خدا کے شعاروں کو۔

شک نہیں کہ داڑھی شعارِ دین اسلام سے ہے۔ امام بدر محمود عینی عمدۃ القاری شرح بخاری میں ختنہ کی نسبت نقل فرماتے ہیں: انہ شعائر الدین کالکلمۃ و بہ یتمیز المسلم من الکافر 4۔ ختنہ کرنا کلمہ شریف کی طرح شعائر اسلام میں سے ہے اس سے مسلمان اور کافر میں باہم امتیاز ہوتا ہے۔ (ت)

جب ختنہ حالانکہ امر خفی کلمہ طیبہ کے شعائر دین اور وجہ امتیاز مؤمنین و کافرین قرار پایا یہاں تک کہ مسلمانانِ ہند نے اس کا نام بھی "مسلمانی" رکھ لیا۔ تو داڑھی کہ امر ظاہر ہے اور پہلی نظر اسی پر پڑتی ہے بدرجہ اولٰی شعائر الاسلام ومابہ الامتیاز کرام ولیام ہے اور بعض کفار کا اس میں شریک ہونا منافی شعاریت اسلام نہیں جس طرح ختنہ کرنے میں یہود شریک مسلمین ہیں خود نفس آیات کریمہ ہی میں دیکھئے موردِ نزول جانورانِ ہدی ہیں کہ حرم محترم کو قربانی کے لئے بھیجے جاتے ہیں انہیں شعارِ دین الٰہی فرمایا حالانکہ تمام مشرکینِ عرب اس فعل میں شریک تھے اور جب

داڑھی شعار دین ہے اور بے شک یونہی ہے تو بحکم قرآن اس کے ازالہ کو حلال ٹھہرالینا حرام اور اس کی تعظیم تقویٰ قلوب کا کام۔

---

1 اشعۃ اللمعات کتاب اللباس باب الترجل الفصل الاول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳/ ۵۷۲ 2 القرآن الکریم ۲۲/ ۳۲ 3 القرآن الکریم ۵/ ۲ 4 عمدۃ القاری شرح البخاری کتاب اللباس باب قص الشارب ادارۃ الطباعۃ المنیریۃ بیروت ۲۲/ ۶۵ Page 636 of 692

Fatawa Razawiyya Volume 22

Fifth Reason — Verse 8: Allah the Mighty says: "We revealed to you to follow the religion of Abraham, the upright." 1 | I have sent revelation to you that you should adopt the religion of Hazrat Ibrahim (peace be upon him) (i.e., follow the Abrahamic religion) who was aloof from every kind of falsehood. (T)

Verse 9: Allah the Exalted and Most High says: "Say: Nay, but the religion of Abraham, the upright." 2 | You say, rather we adopt the religion of Ibrahim. (T)

Verse 10: Allah (Whose favors are great) says: "And who would be averse to the religion of Abraham except one who makes a fool of himself?" 3 | And who can show indifference towards the Abrahamic nation except for the one whose soul has made him a fool? (T)

Verse 11: Allah (whose blessings are continuous and successive) says: "There has already been for you an excellent pattern in Abraham and those with him." 4 | Indeed, for you, in Hazrat Ibrahim and those believers who were with him, there is the best example to follow in their lives. (T)

Verse 12: Allah (Whose remembrance is exalted) says: "There has certainly been for you in them an excellent pattern for anyone whose hope is in Allah and the Last Day. And whoever turns away - then indeed, Allah is the Free of need, the Praiseworthy." 5 | Undoubtedly, for you in them (meaning Hazrat Ibrahim, peace be upon him, and his followers) there is an excellent example for every person who has faith in Allah and the Day of Resurrection, and whoever turns away from our command, then indeed Allah is Self-Sufficient and Worthy of all praise. (T)

Every knowledgeable person knows that growing a beard is a matter of the Abrahamic nation, a practice of the Abrahamic Sharia, and among them...

1. Al-Quran Al-Kareem 16/123
2. Al-Quran Al-Kareem 2/135
3. Al-Quran Al-Kareem 2/130
4. Al-Quran Al-Kareem 60/4
5. Al-Quran Al-Kareem 60/6 Page 637 of 692

फतावा रज़विया जिल्द 22

पांचवां कारण — आयत 8: अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल ने फ़रमाया: "أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا" 1 | मैंने तुम्हारी तरफ वह्य भेजी कि जनाब इब्राहीम अलैहिस्सलाम के दीन को अपनाओ (यानी दीने इब्राहीमी की पैरवी करो) जो हर किस्म के बातिल से अलग-थलग रहने वाले थे। (त)

आयत 9: अल्लाह सुब्हानहू व तआला ने फ़रमाया: "قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا" 2 | तुम फ़रमाओ बल्कि हम इब्राहीम का दीन लेते हैं। (त)

आयत 10: अल्लाह तआला (जिसकी बड़ी-बड़ी नेमतें हैं) ने इरशाद फ़रमाया: "وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ" 3 | और मिल्लते इब्राहीमी से कौन बेरुख़ी कर सकता है सिवाय उसके जिसको उसके नफ़्स ने बेवकूफ बना डाला हो। (त)

आयत 11: अल्लाह तआला (जिसके इनामात मुसलसल और लगातार हैं) ने इरशाद फ़रमाया: "قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ" 4 | बेशक तुम्हारे लिए हज़रत इब्राहीम और उन ईमान वालों की ज़िन्दगियों में जो उनके साथ थे, बेहतरीन पैरवी है। (त)

आयत 12: अल्लाह तआला (जिसका ज़िक्र बुलन्द है) ने इरशाद फ़रमाया: "لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ" 5 | बेशक तुम्हारे लिए उनमें (यानी हज़रत इब्राहीम अलैहिस्सलाम और उनके अनुयायियों में) बेहतरीन नमूना है हर उस शख्स के लिए जो अल्लाह तआला और क़यामत पर यक़ीन रखता हो और जो कोई हमारे हुक्म से मुंह फेरे तो बेशक अल्लाह तआला ही बेपरवाह और प्रशंसा के योग्य है। (त)

हर ज्ञानी जानता है कि दाढ़ी बढ़ाना मिल्लते इब्राहीमी का मामला है, शरीयते इब्राहीमी का तरीका है और उन...

1. अल-क़ुरान अल-करीम 16/123
2. अल-क़ुरान अल-करीम 2/135
3. अल-क़ुरान अल-करीम 2/130
4. अल-क़ुरान अल-करीम 60/4
5. अल-क़ुरान अल-करीम 60/6 पेज 637 का 692

وجہ خامس ___ آیت ۸ : قال عز مجدہ : "أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا" 1 | میں نے تمہاری طرف وحی بھیجی کہ جناب ابراہیم علیہ السلام کے دین کو اپناؤ (یعنی دین ابراہیمی کی پیروی کرو) جو ہر قسم کے باطل سے الگ تھلگ رہنے والے تھے۔ (ت)

آیت ۹: قال سبحانہ وتعالٰی: "قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا" 2 | تم فرماؤ بلکہ ہم ابراہیم کا دین لیتے ہیں۔ (ت)

آیت ۱۰: قال جلت الاؤہ (اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا کہ جس کی بڑی بڑی نعمتیں ہیں۔ت): "وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ" 3 | اور ملت ابراہیمی سے کون بے رخی کرسکتا ہے سو اس کے جس کو اس کے نفس نے بیوقوف بنا ڈالا ہو۔ (ت)

آیت ۱۱: قال توالت نعماؤہ (اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا جس پر جس کے انعامات مسلسل اور لگاتار ہیں): "قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ" 4 | بے شک تمہارے لئے حضرت ابراہیم اور ان اہلِ ایمان حضرات کی زندگیوں میں جو ان کے ساتھ تھے۔ بہترین اقتداء ہے۔ (ت)

آیت ۱۲: قال جل ذکرہ (اللہ تعالٰی جس کا ذکر بڑا ہے۔ارشاد فرمایا): "لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ" 5 | بے شک تمہارے لئے ان میں (یعنی حضرت ابراہیم علیہ السلام اور ان کے پیروکاروں میں) بہترین نمونہ ہے ہر اس شخص کے لئے جو اللہ تعالٰی اور قیامت پر یقین رکھتا ہو اور جو کوئی ہمارے حکم سے منہ پھیرے تو بیشک اللہ تعالٰی ہی بے پرواہ اور لائقِ تعریف ہے۔ (ت)

ہر ذی علم جانتا ہے کہ داڑھی بڑھانا ملت ابراہیمی کا مسئلہ شریعت ابراہیمی کا طریقہ ہے اور ان

1 القرآن الكريم ١٦ / ١٢٣ 2 القرآن الكريم ٢ / ١٣٥ 3 القرآن الكريم ٢ / ١٣٠ 4 القرآن الكريم

 ٦٠ / ٤ 5 القرآن الكريم ٦٠ / ٦

Fatawa Razawiya, Volume 22

In the verses, the Lord, the Exalted and Sublime, has commanded us to follow the community (millat) of Abraham—upon him and his noble son be the best blessings and peace—and, God forbid, has characterized turning away from it as severe foolishness and idiocy. He has provided great encouragement to adopt their customs and path, and finally stated that whoever turns away from Our command, Allah is self-sufficient and independent, and praise belongs to Him in all circumstances.

Sixth Reason - Verse 13: He whose names are holy, said (Allah, whose names are pure, has commanded):

"Those are the ones whom Allah has guided, so follow their guidance."[1] | These are the prophets whom Allah Almighty has shown the way, so you follow their way.

In the preamble, the Hadith of Ahmad, Muslim, Abu Dawood, Nasai, Tirmidhi, and Ibn Majah reported from the Mother of the Believers, Aisha (may Allah be pleased with her), was mentioned, stating that the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"Ten things are from nature (fitra): trimming the mustache and letting the beard grow..."[2] [Hadith continues] | Ten things are from the ancient, continuous laws of the noble prophets (peace and blessings be upon them); among them are trimming the mustache and lengthening the beard. [Hadith continues]

Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) said that lengthening the beard is the ancient path of the messengers (peace and blessings be upon them), and Allah Almighty said to follow the path of the prophets. From here, it also becomes clear that in the noble verse "Do not seize me by my beard"[3] (Do not catch my beard. -T), there is not just a mention of the beard, but an indication towards lengthening the beard; because Aaron (peace be upon him) is also among the prophets, especially among those eighteen messengers whose holy names were explicitly mentioned in this section (Ruku') with a command to follow them.

He, the Exalted, said: "And among his progeny, David and Solomon and Job and Joseph and Moses and Aaron. Thus do We reward the doers of good."[4] | The Holy Sustainer said: "And from his descendants were David, Solomon, Job, Joseph, Moses, and Aaron (peace be upon them). Thus We reward those who do good." (T)

[1] Al-Quran al-Karim, 6/90 [2] Sunan Abi Dawood, Book of Purification, Chapter on the Siwak from nature (Fitra), Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/8 [3] Al-Quran al-Karim, 20/94 [4] Al-Quran al-Karim, 6/84

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द २२

आयतों में रब जल्ल व अला ने हमें मिल्लत-ए-इब्राहिम (उन पर और उनके नेक बेटे पर सबसे अच्छी बरकतें और सलाम हों) के अनुसरण का हुक्म दिया है और अल्लाह की पनाह, इससे मुँह मोड़ने को बड़ी मूर्खता और नासमझी करार दिया है। उसने उनके तौर-तरीकों और मार्ग को अपनाने के लिए बहुत प्रोत्साहित किया है और अंत में फरमाया कि जो हमारे हुक्म से फिर जाए, अल्लाह बेनियाज़ और बेपरवाह है, और हर हाल में उसी की प्रशंसा है।

छठा कारण - आयत १३: उन्होंने कहा जिनके नाम पवित्र हैं (अल्लाह ताला का इरशाद है):

"ये वे लोग हैं जिन्हें अल्लाह ने राह दिखाई, अतः आप उनके मार्ग का अनुसरण करें।"[1] | ये वे नबी हैं जिन्हें अल्लाह अज़्वजल ने राह दिखाई, तो तुम उन्हीं के मार्ग का अनुसरण करो।

शुरूआती चर्चा में अहमद, मुस्लिम, अबू दाऊद, नसाई, तिर्मिज़ी और इब्ने माजा की हदीस उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) से गुज़री कि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

"दस चीज़ें फ़ितरत (प्रकृति) से हैं: मूँछों को छोटा करना और दाढ़ी बढ़ाना..."[2] (हदीस) | दस चीज़ें नबियों की प्राचीन और निरंतर शरीयत में से हैं; उनमें से मूँछें तराशना और दाढ़ी बढ़ाना शामिल हैं। (हदीस)

मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया कि दाढ़ी बढ़ाना रसूलों (अलैहिमुस्सलाम) का प्राचीन मार्ग है, और अल्लाह अज़्वजल ने फ़रमाया कि नबियों के मार्ग का अनुसरण करो। यहाँ से यह भी स्पष्ट होता है कि आयत "मेरी दाढ़ी न पकड़ो"[3] (मेरी दाढ़ी न पकड़ो। -त) में केवल दाढ़ी का उल्लेख ही नहीं है, बल्कि दाढ़ी बढ़ाने का संकेत भी मिलता है; क्योंकि हारून अलैहिस्सलाम भी उन अठारह रसूलों में शामिल हैं जिनका पवित्र नाम इस रुकू में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया गया है और उनके अनुसरण का आदेश दिया गया है।

पाक परवरदिगार ने इरशाद फरमाया: "और उनकी संतान में से दाऊद, सुलेमान, अय्यूब, यूसुफ, मूसा और हारून। और हम नेक काम करने वालों को इसी तरह बदला देते हैं।"[4] | पाक परवरदिगार ने फरमाया: "और उनकी संतान में से दाऊद, सुलेमान, अय्यूब, यूसुफ, मूसा और हारून अलैहिमुस्सलाम थे। इसी तरह हम नेकी करने वालों को बदला देते हैं।" (त)

1. अल-कुरान अल-करीम ६/९०

2. सुनन अबू दाऊद, किताब अत-तहारत, बाब अस-सिवाक मिन अल-फितरत, आफताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, १/८
3. अल-कुरान अल-करीम २०/९४
4. अल-कुरान अल-करीम ६/८४

पृष्ठ ६३८ (६९२ में से)

آیات میں رب جل وعلا نے ہمیں ملت ابراہیم علی ابنہ الکریم وعلیہ افضل الصلوٰۃ والتسلیم کی اتباع کا حکم دیا اور معاذ اللہ اس سے اعراض کو سخت حماقت اور سفاہت فرمایا اور ان کی رسم وراہ اختیار کرنے کی کمال ترغیب دی اور آخر میں فرمادیا کہ جو ہمارے حکم سے پھرے تو اللہ بے نیاز بے پرواہ ہے اور ہر حال میں اسی کے لئے حمد ہے۔

وجہ سادس _ آیت ۱۳: قال تقدست اسماؤہ (اللہ تعالٰی جس کے اسماء پاک ہیں، نے ارشاد فرمایا):

"أُوْلَـئِكَ الَّذِيْنَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ"1 | یہ انبیاء وہ ہیں جنہیں اللہ عزوجل نے راہ دکھائی تو تو انہیں کی راہ کی پیروی کر۔

صدر کلام میں احمد و مسلم وابوداؤد و نسائی و ترمذی و ابن ماجہ کی حدیث ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے گزری کہ حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عشر من الفطرۃ قص الشارب واعفاء اللحیۃ2 الحدیث۔ | دس چیزیں شرائع قدیمہ مستمرہ انبیائے کرام علیہم الصلوٰۃ والسلام سے ہیں ازان جملہ لبیں تر شوانی اور داڑھی بڑھانی۔ الحدیث۔

مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا کہ داڑھی بڑھانی راہ قدیم حضرات رسل علیہم الصلوٰۃ والتسلیم ہے اور اللہ عزوجل نے فرمایا کہ راہ انبیاء کی پیروی کرو۔ یہاں سے یہ بھی ظاہر ہوا کہ آیۂ کریمہ "لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي" 3 (میری داڑھی نہ پکڑو۔ ت) میں لحیہ کا فقط ذکر ہی نہیں بلکہ داڑھی بڑھانے کی طرف اشارہ نکلتا ہے کہ ہارون علیہ الصلوٰۃ والسلام بھی انبیائے کرام بلکہ بالخصوص ان اٹھارہ رسولوں میں ہیں جن کا نام پاک اس رکوع میں بالتصریح ذکر فرما کر ان کی اقتداء کا حکم ہوا،

قال سبحانہ "وَ مِنْ ذُرِّیَّتِہٖ دَاوٗدَ وَ سُلَیْمٰنَ وَ اَیُّوْبَ وَ یُوْسُفَ وَ مُوْسٰی وَ ھٰرُوْنَ وَ کَذٰلِکَ نَجْزِی الْمُحْسِنِیْنَ" 4۔ | پاک پروردگار نے ارشاد فرمایا اور ان کی اولاد میں سے داؤد، سلیمان، ایوب، یوسف، موسیٰ اور ہارون علیہم السلام ہوئے ہیں یونہی نیکی کرنیوالوں کو بدلہ دیا کرتے ہیں (ت)

1 القرآن الکریم ۶ / ۹۰ 2 سنن ابی داؤد کتاب الطہارۃ باب السواک من الفطرۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۸ 3 القرآن الکریم ۲۰ / ۹۴ 4 القرآن الکریم ۶ / ۸۴

Fatawa Rizvia, Volume 22

Seventh Reason — Verse 114: Allah the Exalted (The Being Who is most deserving of praise, Whose praise is great) has said:

"And whoever opposes the Messenger after guidance has become clear to him and follows other than the way of the believers - We will give him what he has taken and drive him into Hell, and evil it is as a destination." [Quran 4:115]

Not just Muslims, but even non-believers know that since the very beginning, the way of the Muslims has been to keep a beard. The noble Ahl al-Bayt, the great Companions, the prominent Imams, and the saints and scholars of every era and group, especially in the best of generations, all kept beards. So much so that, let alone removal, if a beard did not grow naturally for someone, it was deeply regretted and considered a defect worse than any other. Scholars listed among the signs of the Judgment Day that in the end times, people would arise who would shave or trim their beards. In accordance with this prophecy, these practices of beard-shaving and trimming, imitating disbelievers and polytheists, appeared among Muslims after a long time, and that too among the profligate and ill-mannered. Then, even among them, those who still possess a portion of faith consider this act of theirs to be bad, like other sins and major transgressions, and view it as separate from the Islamic way; rather, some among them who are well-principled feel ashamed before their religious elders and are embarrassed to show their faces to them. Alhamdu Lillah (Praise be to Allah), this is due to their faith; they commit sin due to the wretchedness of the self but recognize it as a sin and something foul. But we seek refuge with Allah from those who are both sinful and arrogant, who mock the keeping of a beard and thus, along with discarding an emblem of Islam, shave off the very spirit of Islam and faith. The great Imam, the Knower of Allah, Sayyidi Muhammad bin Ali bin Abbas al-Makki (may his secret be sanctified), in his blessed book 'Tariq al-Murid lil-Wusul ila Maqam al-Tawhid', and then the exemplary Imam, the Proof of Islam, Muhammad bin Muhammad bin Muhammad al-Ghazali (may his exalted secret be sanctified), says in the noble 'Ihya Ulum al-Din':

"And these are the words of Al-Makki; he said regarding the mention of the Sunnahs of the body, mentioning what is in the beard of sins and newly introduced innovations. It has been mentioned in some narrations that indeed Allah the Exalted has angels who swear by saying, 'By the One Who adorned the children of Adam with beards...'" Meaning, this is a mention of those sins and newly emerged innovations

that people have introduced regarding the beard. It is in the Hadith that there are some angels of Allah Almighty who take an oath in this way: "By the oath of Him Who [adorned] the sons of Adam with a beard."

---

1. The Holy Quran 4/115 Page 639 of 692

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

सातवां कारण — आयत 114: अल्लाह ताला (वह हस्ती जो बहुत अधिक प्रशंसा की हक़दार है, जिसकी प्रशंसा महान है) ने फ़रमाया:

"और जो कोई रसूल का विरोध करे उसके बाद कि उसके लिए मार्गदर्शन स्पष्ट हो चुका हो और मोमिनों के मार्ग के अतिरिक्त किसी और मार्ग का अनुसरण करे, तो हम उसे उसी ओर फेर देंगे जिधर वह फिरा है, और उसे जहन्नम में झोंक देंगे, और वह बहुत बुरा ठिकाना है।" [क़ुरआन 4:115]

मुसलमान तो मुसलमान, काफ़िरों तक को पता है कि आज़ल (आरंभ) से ही मुसलमानों का रास्ता दाढ़ी रखना है। अहले बैत किराम, महान सहाबा, प्रमुख इमाम, और हर दौर और वर्ग के औलिया-ए-उम्मत और उलेमा-ए-मिल्लत, बल्कि बेहतरीन दौरों (खैरुल कुरून) में सभी मुसलमान दाढ़ी रखते थे। यहाँ तक कि हटाना तो दूर की बात है, अगर कुदरती तौर पर किसी की दाढ़ी नहीं निकलती थी, तो उस पर बहुत अफ़सोस किया जाता था और इसे हर ऐब से बदतर ऐब समझा जाता था। उलेमा-ए-किराम ने क़यामत की निशानियों में गिना है कि आखिरी समय में कुछ ऐसे लोग पैदा होंगे जो दाढ़ियाँ मुंडवाएंगे या कटवाएंगे। इस भविष्यवाणी के अनुसार, दाढ़ी मुंडवाने और काटने का यह चलन, काफ़िरों और मुशरिकों की देखा-देखी लंबे समय के बाद मुसलमानों में आया, वह भी बदचलन और बुरे लोगों में। फिर उनमें से भी जिनके पास ईमान का कुछ हिस्सा है, वे अब तक अपनी इस हरकत को अन्य गुनाहों और कबीरा गुनाहों की तरह बुरा समझते हैं और इसे इस्लामी तरीके से अलग मानते हैं; बल्कि उनमें से कुछ नेक अकीदे वाले अपने धार्मिक बड़ों के सामने आने में शर्म महसूस करते हैं और उन्हें अपना चेहरा दिखाने से कतराते हैं। अल्हम्दुलिल्लाह, यह उनके ईमान की वजह से है; वे नफ़्स की शरारत से गुनाह करते हैं लेकिन उसे गुनाह और बुरा समझते हैं। मगर चोरी और सीनाज़ोरी करने वालों से खुदा की पनाह, जो दाढ़ी रखने पर ठहाके लगाकर इस्लाम के प्रतीक के साथ-साथ इस्लाम और ईमान की रूह को भी मुंडवा कर फेंक देते हैं। इमाम-ए-अजल, आरिफ़ बिल्लाह सैयदी मुहम्मद बिन अली बिन अब्बास मक्की (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) अपनी मुकद्दस किताब 'तरीक़ुल मुरीद लिल वुसूल इला मकाम अल-तौहीद' में, और फिर इमाम-ए-हुज्जतुल इस्लाम मुहम्मद बिन मुहम्मद बिन मुहम्मद ग़ज़ाली (अल्लाह उनके बुलंद रहस्य को पवित्र करे) 'एह्या-उल-उलूम' शरीफ़ में फरमाते हैं:

"और यह मक्की के शब्द हैं; उन्होंने शरीर की सुन्नतों के वर्णन में दाढ़ी के बारे में उन गुनाहों और नई पैदा हुई बिदअतों (नवाचारों) का उल्लेख किया है। कुछ हदीसों में आया है कि अल्लाह ताला के कुछ फ़रिश्ते हैं जो इस तरह कसम खाते हैं: 'उसकी कसम जिसने आदम की संतान को दाढ़ी से सजाया...'" अर्थात, यह उन गुनाहों और नई पैदा हुई बिदअतों का वर्णन है जो लोगों ने दाढ़ी के मामले में निकाली हैं। हदीस में है कि अल्लाह अज़्ज़ा व जल्ला के कुछ फ़रिश्ते हैं जो इस तरह क़सम खाते हैं: "उसकी क़सम जिसने आदम की संतान को दाढ़ी से [सजाया]।"

---

1. अल-क़ुरआनुल करीम 4/115 पेज 639 of 692

وجہ سابع ___ آیت ۱۱۴ : قال جل ثناؤہ (اللہ تعالٰی بہت زیادہ تعریف کا حق رکھنے والی ذات، جس کی تعریف بڑی ہے۔ نے ارشاد فرمایا) :

"وَمَن يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا (۱۱۵)" جو خلاف کرے رسول کا حق واضح ہونے پر اور چلے راہ مسلمانان کے سوا راہ ہم اسے اس کے حال پر چھوڑ دیں اور جہنم میں ڈالیں اور کیا بری پلٹنے کی جگہ۔

مسلم تو مسلم کفار تک جانتے ہیں کہ روزِ ازل سے مسلمانوں کی راہ داڑھی رکھنی ہے۔ اہلبیت کرام و صحابہ عظام و ائمہ اعلام اور ہر قرن و طبقہ کے اولیائے امت و علمائے ملت بلکہ قرونِ خیر میں تمام مسلمان داڑھی رکھتے تھے یہاں تک کہ ازالہ تو ازالہ اگر خلقۃً کسی کی داڑھی نہ نکلتی اس پر سخت تاسف کرتا اور یہ ہر عیب سے بد تر عیب سمجھا جاتا علمائے کرام علاماتِ قیامت میں گنا کرتے کہ آخر زمانہ میں کچھ لوگ پیدا ہوں گے کہ داڑھیاں منڈائیں کتروائیں گے۔ اس پیشگوئی کے مطابق یہ داڑھی منڈوں مخرشوں مترشوں کی تراشیں خراشیں کافروں مشرکوں کی دیکھا دیکھی مدتہا مدت کے بعد مسلمانوں میں آئیں وہ بھی رند و اوباش و بدوضع لوگوں میں، پھر ان میں بھی جو ایمان سے حصہ رکھتے ہیں اب تک اپنی اس حرکت کو مثل اور معاصی و کبائر کے برا جانتے ہیں اور طریقہ اسلامی سے جدا سمجھتے بلکہ ان میں بعض خوش عقیدہ اپنے معظمین دینی کے سامنے لجاتے انھیں منہ دکھاتے شرماتے ہیں۔ الحمد للہ یہ ان کے ایمان کی بات ہے شامت نفس سے گناہ کریں لیکن اسے گناہ و قبیح جانیں مگر چوری سر زوری والوں سے خدا کی پناہ کہ داڑھی رکھنے پر قہقہے اڑا کر شعارِ اسلام کے ساتھ نفسِ اسلام و ایمان بھی مونڈ کر پھینک دیں۔ امام اجل عارف باللہ سیدی محمد بن علی بن عباس مکی قدس سرہ المکی کتاب مستطاب

طریق المرید للوصول الی مقام التوحید پھر امام ہمام حجتہ الاسلام محمد محمد محمد غزالی قدس سرہ العالی احیاء العلوم شریف میں فرماتے ہیں:

"وھذا اللفظ المکی قال فی ذکر سنن الجسد ذکر ما فی اللحیۃ من المعاصی والبدع المحدثۃ قد ذکر فی بعض الاخبار ان اللہ تعالی ملئکۃ یقسمون والذی زین بنی آدم باللحی" یعنی یہ ذکر ہے کہ ان معصیتوں اور نو پیدا بدعتوں کا جو لوگوں نے داڑھی میں نکالیں حدیث میں ہے اللہ عزوجل کے کچھ فرشتے ہیں کہ قسم یوں کھاتے ہیں اس کی قسم جس نے فرزندانِ آدم کو داڑھی سے [مزین کیا]۔

---

1. القرآن الکریم ۴ / ۱۱۵ Page 639 of 692

Fatawa Rizvia, Volume 22

[Main Text] ...of the sons of Adam with beards. In describing the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), it was said he had a thick beard. Similarly, Abu Bakr. Uthman had a long and thin beard. Ali had a wide beard that filled the space between his shoulders. Describing some of Banu Tamim from the clan of Ahnaf bin Qais, he said (and the wording of Al-Ihya says: The companions of Ahnaf bin Qais said): "We wish we could have bought a beard for Ahnaf for twenty thousand." He did not mention the crookedness in his leg or the blindness in his eye, but mentioned the dislike of his lack of a beard. He was wise and clement. We have narrated from a rare interpretation of His word, 'He increases in creation what He wills,' he said: Beards. It was mentioned about Shurayh the Judge, he said (and the wording of Al-Ihya: Shurayh said): "I wish I had a beard for ten thousand." For in the beard there are hidden desires and subtle ailments of the soul. Among the newly introduced innovations are twelve traits, including reducing it, which is mutilation. It was mentioned by a group that this is among the signs of the Hour. [Abridged summary]

...bestowed beauty. Among the features of the noble appearance of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), the blessed beard was thick. Similarly, the beards of Abu Bakr Siddiq and Uthman Ghani were long and thin, and the beard of Mawla Ali was wide, covering his entire chest (may Allah be pleased with them all). Ahnaf bin Qais (who was among the great reliable Tabi'un, scholars, and perfect sages, born during the time of the Prophethood and died in 67 AH or 72 AH) was wise and clement (his foot was crooked and he had lost an eye, and his beard did not grow naturally). His companions did not grieve over his crookedness or his being one-eyed; rather, they expressed dislike for his lack of a beard and would say, "We wish that if it were available for a thousand, we would buy a beard for Ahnaf." And from commentaries, a narration reached us regarding the interpretation of the verse 'He increases in creation what He wills' that it refers to the beard, as Allah the Blessed and Exalted increases what He wills in appearance. Shurayh the Judge (who was among the eminent Imams and great Tabi'un, born in the time of the Prophethood; it is even said he was a Companion. He was a judge in the administration of the Commander of the Faithful Umar Farooq and then under the Commander of the Faithful Mawla Ali. The Commander of the Faithful Ali used to seek his opinion in fatwas. He passed away before or after 80 AH. He also had no natural beard) used to say, "I wish I could get a beard for ten thousand." For in the beard there are hidden aspects of desire and subtle ailments of the soul and nafsani [desires]...

[Footnotes] 1. Qut al-Qulub fi Mu'amalat al-Mahbub, Chapter 36, Dar Sader Beirut, 2/424-441; Ihya Ulum al-Din, second type regarding innovations, etc., Matba'a al-Mashhad al-Husayni Cairo, 1/144.

फ़तावा रज़विया, खंड 22

[मुख्य पाठ] ...दाढ़ी वाले आदम की संतान। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के वर्णन में कहा गया है कि उनकी दाढ़ी घनी थी। इसी तरह अबू बक्र। उस्मान की दाढ़ी लंबी और पतली थी। अली की दाढ़ी चौड़ी थी जिसने उनके कंधों के बीच की जगह को भर दिया था। अहनाफ़ बिन क़ैस के कबीले के कुछ बनू तमीम का वर्णन करते हुए, उन्होंने कहा (और अल-इहया के शब्द हैं: अहनाफ़ बिन क़ैस के साथियों ने कहा): "काश हम अहनाफ़ के लिए बीस हज़ार में दाढ़ी खरीद सकते।" उन्होंने उनके पैर के तिरछेपन या उनकी अंधी आँख का ज़िक्र नहीं किया, बल्कि उनकी दाढ़ी न होने की नापसंदगी का ज़िक्र किया। वह बुद्धिमान और सहनशील थे। हमने उनके कथन 'वह रचना में जो चाहता है बढ़ाता है' की एक दुर्लभ व्याख्या से रिवायत की है, उन्होंने कहा: दाढ़ी। शुराह क़ाज़ी के बारे में ज़िक्र किया गया, उन्होंने कहा (और अल-इहया के शब्द: शुराह ने कहा): "काश मेरे पास दस हज़ार में एक दाढ़ी होती।" क्योंकि दाढ़ी में छिपी हुई इच्छाएं और आत्मा की सूक्ष्म बीमारियाँ होती हैं। नवनिर्मित नवाचारों (बिदअतों) में बारह लक्षण हैं, जिनमें इसे कम करना शामिल है, जो कि विकृति है। एक समूह द्वारा यह उल्लेख किया गया था कि यह क़यामत की निशानियों में से है। [संक्षेप में]

...सुशोभित किया। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुबारक हुलिए की विशेषताओं में से, आपकी दाढ़ी घनी थी। इसी तरह अबू बक्र सिद्दीक़ और उस्मान गनी की दाढ़ी लंबी और बारीक थी और मौला अली की दाढ़ी चौड़ी थी जो उनके पूरे सीने को ढके हुए थी (अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो)। अहनाफ़ बिन क़ैस (जो महान विश्वसनीय ताबईन, विद्वानों और पूर्ण ऋषियों में से थे, रिसालत के समय में पैदा हुए और 67 हिजरी या 72 हिजरी में मृत्यु हुई) बुद्धिमान और सहनशील थे (उनके पैर में तिरछापन था, एक आँख चली गई थी और उनकी दाढ़ी प्राकृतिक रूप से नहीं निकली थी)। उनके साथी न तो उनके तिरछेपन पर अफ़सोस करते थे और न ही उनकी एक आँख होने पर, बल्कि दाढ़ी न होने की नापसंदगी का ज़िक्र करते थे और कहते थे कि हमें तमन्ना है कि काश अगर हमें हज़ार में मिलती तो हम अहनाफ़ के लिए दाढ़ी ख़रीदते। और तफ़सीरों से यह आयत 'यज़ीदु फिल-ख़ल्क़ि मा यशा' की व्याख्या में हमें रिवायत पहुँची कि अल्लाह तबारक व तआला सूरत में जो चाहता है बढ़ाता है, इससे मुराद दाढ़ी है। शुराह क़ाज़ी (जो प्रतिष्ठित इमामों और महान ताबईन में से हैं, रिसालत के समय में पैदा हुए, बल्कि कहा गया है कि वे सहाबी हैं। अमीरुल मुमिनीन उमर फ़ारूक और फिर अमीरुल मुमिनीन मौला अली की सरकार में क़ाज़ी थे। अमीरुल मुमिनीन अली

फ़तवों में उनसे राय लेते थे। 80 हिजरी से पहले या बाद में उनका निधन हुआ, उनकी भी प्राकृतिक दाढ़ी नहीं थी) वह फ़रमाते कि मुझे आरज़ू है कि काश दस हज़ार देकर दाढ़ी मिल जाती। क्योंकि दाढ़ी में शैतानी इच्छाओं के छिपे हुए पहलू और नफ़्सानी [इच्छाएं]...

[पादलेख] 1. क़ूत अल-क़ुलूब फ़ी मुआमलत अल-महबूब, अध्याय 36, दार सादिर बेरुत, 2/424-441; इहया उलूम अद-दीन, बिदअत आदि में होने वाली दूसरी किस्म, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी काहिरा, 1/144।

فتاوی رضویہ، جلد ۲۲

[متن] بنی آدم باللحی وفی وصف رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم انہ کان کث اللحیۃ وکذلك ابوبکر وکان عثمان طویل اللحیۃ دقیقھا وکان علی عریض اللحیۃ قد ملأت مابین منکبیہ ووصف بعض بني تمیم من رھط الاحنف بن قیس قال(وعبارۃ الاحیاء قال اصحاب الاحنف بن قیس)وددنا انا اشترینا للاحنف اللحیۃ بعشرین الفافلم یذکر حنفہ في رجلہ ولا عورہ في عینہ وذکر کراھیۃ عدم لحیتہ وکان عاقلا حلیماً وقدروینا من غریب تاویل قولہ تعالی یزید في الخلق مایشاء قال اللحی وذکر عن شریح القاضي قال(ولفظ الاحیاء قال شریح)وددت لو ان لی لحیۃ بعشرۃ ألاف ففی اللحیۃ من خفایا الھوی ودقائق افات النفوس ومن البدع المحدثۃ ثنتا عشرۃ خصلۃ من ذلك النقصان منھا وذلك مثلۃ وذکر عن جماعۃ ان ھذا من اشراط الساعۃ 1اھـ ملخصاً۔

زینت بخشی، رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے حلیہ شریف میں سے ریش مبارک گھنی تھی اور ایسے ہی ابوبکر صدیق و عثمان غنی کی داڑھی دراز و باریک مولیٰ علی کی داڑھی چوڑی سار اسینہ بھرے ہوئے رضی اللہ تعالیٰ عنہم، احنف بن قیس (کہ اکابر ثقات تابعین و علماء و حکمائے کاملین سے تھے زمانہ رسالت میں پیدا ہوئے ۶۷ھ یا ۷۲ھ میں وفات پائی) عاقل و حلیم تھے (پاؤں میں کج تھا ایک آنکھ جاتی رہی تھی داڑھی خلقتہً نہ نکلی تھی) ان کے اصحاب نہ اس کج پر افسوس کرتے نہ یک چشمی پر بلکہ داڑھی نہ ہونے کی کراہت ذکر کرتے اور کہتے ہمیں تمنا ہے کاش اگر ہمیں ہزار کو ملتی تو احنف کیلئے داڑھی خریدتے۔ اور تفسیروں سے یہ آیت یزید فی الخلق مایشاء کی تفسیر میں ہمیں روایت پہنچی کہ اللہ تبارک وتعالیٰ بڑھاتا ہے صورت میں جو چاہے اس سے داڑھی مراد ہے۔ شریح قاضی (کہ اجلہ ائمہ واکابر تابعین سے ہیں زمانہ رسالت میں ولادت پائی بلکہ کہا گیا صحابی ہیں امیر المؤمنین عمر فاروق پھر امیر المؤمنین مولیٰ علی کی

سرکار میں قاضی تھے امیر المؤمنین علی فتاویٰ میں ان سے رائے لیتے ۸۰ ہجری سے پہلے یا بعد انتقال ہوا داڑھی خلقتہً نہ تھی) وہ فرماتے کہ مجھے آرزو ہے کہ کاش دس ہزار دے کر داڑھی مل جاتی تو داڑھی میں شیطانی خواہشوں کے خفایا اور نفسانی

[حواشی] 1 قوت القلوب فی معاملة المحبوب الفصل السادس والثلاثون دار صادر بیروت ۴۴۱-۴۲۴/۲، احیاء العلوم النوع الثانی فیما یحدث في البدع الخ مطبعة المشهد الحسینی قاہرہ ۱/ ۱۴۴

Fatawa Razawiyya Volume 22

From the subtleties of calamities and newly emerged innovations, people have invented twelve things. Among them is shortening the beard, and this is 'Muthla' (mutilation), meaning to disfigure the appearance. And it is narrated from a group of scholars that this is from the signs of the Day of Judgment. End. In Madarij ash-Sharif it is stated:

It is reported that the beard of the Commander of the Faithful Ali used to turn towards the chest, and similarly, the beards of the Commanders of the Faithful Umar and Usman (may Allah Almighty be pleased with them all). And in the description of the appearance of Hazrat Ghaus-ul-Thaqalayn Muhyi-ud-Din Abdul Qadir Jilani (may Allah Almighty be pleased with him), it is written that he was long-bearded and broad. 1	**It is narrated that the blessed beard of the Commander of the Faithful Ali (Karam Allahu Wajhahu) used to cover his noble chest or was covering it. And similarly, the blessed beards of the Commander of the Faithful Umar Faruq and Hazrat Usman Ghani (may Allah Almighty be pleased with them) were such that, being large and thick, they would cover their chests. And it has been written in the description of the blessed appearance of Hazrat Ghaus-ul-Thaqalayn Muhyi-ud-Din Abdul Qadir Jilani (may Allah Almighty be pleased with him) that your blessed beard was long and wide. May Allah Almighty's peace and blessings be upon him and his noble forefather. (T)**

Eighth Reason — Verses 15, 16: Qal Tabaraka Shanuhu fil-Baqarah wa fil-An'am (Allah Almighty, whose glory is blessed, said in Surah Baqarah and Surah An'am):

"And do not follow the footsteps of Satan. Indeed, he is to you a clear enemy." (168) 2	**Do not follow step by step after Satan; indeed, Satan is your enemy.**

Verse 17: Qal 'Azza wa Jalla (Allah Almighty, the All-Mighty and Most Exalted Being, said):

"O you who have believed, do not follow the footsteps of Satan. And whoever follows the footsteps of Satan - indeed, he enjoins immorality and wrongdoing." 3	**O believers! Do not walk in the path of Satan, and whoever walks in the path of Satan, then he only commands indecency and evil.**

Verse 18: Qal 'Azza min Qa'il (The One who prevails and encompasses all speakers said...

---

1 Madarij al-Nubuwwah, Chapter One, Maktaba Nooria Razawiyya Sukkur, 1/15 2 Al-Qur'an al-Karim 2/168 3 Al-Qur'an al-Karim 24/21

फतावा रज़विया खंड २२

मुसीबतों की बारीकियों और नई उभरी हुई बिदतों (नवाचारों) में से लोगों ने बारह चीजें ईजाद की हैं। उनमें से एक दाढ़ी को कम करना है, और यह 'मुथला' (अंग-भंग) है, यानी चेहरे की सूरत बिगाड़ना। और विद्वानों के एक समूह से रिवायत है कि यह क़यामत की निशानियों में से है। इति। मदारिज शरीफ में है:

वर्णित है कि अमीर-उल-मोमिनीन अली की दाढ़ी सीने की ओर मुड़ती थी, और इसी तरह अमीर-उल-मोमिनीन उमर और उस्मान (अल्लाह उन सभी पर प्रसन्न हो) की दाढ़ियाँ। और हज़रत गौस-उल-सक़लैन मुहिउद्दीन अब्दुल क़ादिर जिलानी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के हुलिया-ए-मुबारक के बारे में लिखा गया है कि आपकी दाढ़ी लंबी और चौड़ी थी। 1

वर्णित है कि अमीर-उल-मोमिनीन अली (करम अल्लाह वजहु) की मुबारक दाढ़ी उनके पाक सीने को ढँक लेती थी या ढँकी हुई होती थी। और इसी तरह अमीर-उल-मोमिनीन उमर फ़ारूक़ और हज़रत उस्मान गनी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) की मुबारक दाढ़ियाँ थीं कि बड़ी और घनी होने की वजह से उनके सीनों को ढँक लेती थीं। और हज़रत गौस-उल-सक़लैन मुहिउद्दीन अब्दुल क़ादिर जिलानी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के हुलिया-ए-मुबारक में लिखा गया है कि आपकी दाढ़ी मुबारक लंबी और चौड़ी थी। अल्लाह तआला की रहमत और बरकत हो उन पर और उनके महान पूर्वज पर। (त)

आठवां कारण — आयत १५, १६: क़ाल तबारका शानुहु फ़िल-बकरह व फ़िल-अनआम (अल्लाह तआला जिसकी शान बरकत वाली है, ने सूरह बकराह और सूरह अनआम में इरशाद फरमाया):

"और शैतान के नक्श-ए-कदम पर न चलो। बेशक वह तुम्हारा खुला दुश्मन है।" (१६८) 2

शैतान के कदम दर कदम न चलो; निस्संदेह शैतान तुम्हारा दुश्मन है।

आयत १७: क़ाल अज़्ज़ा व जल्ला (अल्लाह तआला जो प्रबल और महान है, ने इरशाद फरमाया):

"ऐ ईमान वालो! शैतान के नक्श-ए-कदम पर न चलो। और जो कोई शैतान के नक्श-ए-कदम पर चलता है, तो वह (शैतान) बेहयाई और बुराई का ही हुक्म देता है।" 3	**ऐ ईमान वालो! शैतान के रास्ते पर न चलो और जो शैतान की राह चले तो वह यही बेहयाई और बुरी बात का हुक्म करता है।**

आयत १८: क़ाल अज़्ज़ा मिन क़ाइल (कहने वालों पर जो प्रबल और हावी है उसने फरमाया...

---

1 मदारिज अल-नबुव्वह, अध्याय १, मकतबा नूरिया रज़विया सक्खर, १/१५ 2 अल-क़ुरान अल-करीम २/१६८ 3 अल-क़ुरान अल-करीम २४/२१

آفتوں کے دقائق اور نوپید بدعتوں سے بارہ باتیں لوگوں نے ایجاد کی ہیں از انجملہ داڑھی کم کرنی اور یہ مثلہ یعنی صورت بگاڑنی ہے اور ایک جماعت علماء سے مروی ہوا کہ یہ قیامت کی نشانیوں سے ہے۔ انتہی۔ مدارج شریف میں ہے :

آوردہ اند کہ لحیہ امیر المومنین علی پر میگرد سینہ را و ہمنچنیں لحیہ امیر المومنین عمر و عثمان رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین و در حلیہ حضرت غوث الثقلین محی الدین عبدالقادر جیلانی رضی اللہ تعالٰی عنہ نوشتہ اند کہ کان طویل اللحیۃ عریضا۔ 1

منقول ہے کہ امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ کی داڑھی مبارک ان کے سینہ اقدس کو ڈھانپ دیتی تھی یا ڈھانپے ہوئی تھی۔ اور اسی طرح امیر المومنین عمر فاروق اور حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالٰی عنہم کی مبارک داڑھیاں تھیں کہ بڑی اور گنجان ہونے کی وجہ سے ان کے سینوں کو ڈھانپ دیتی تھیں۔ اور حضرت غوث الثقلین محی الدین عبدالقادر جیلانی رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حلیہ مبارک میں تحریر کیا گیا ہے کہ آپ کی ریش مبارک دراز اور چوڑی تھی صلی اللہ تعالٰی علٰی ابیہ الکریم وعلیہ وبارک وسلم۔ (ت)

وجہ ثامن _ آیت ۱۵، ۱۶: قال تبارك شانه في البقرة وفي الانعام (اللہ تعالٰی جس کی شان بابرکت ہے۔ نے سورۃ بقرہ اور سورۃ انعام میں ارشاد فرمایا) :

"وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿۱۶۸﴾" 2

شیطان کے قدم پر قدم نہ رکھو بیشک شیطان وہ تمہارا دشمن ہے۔

آیت ۱۷: قال عز و علا (اللہ تعالٰی غالب اور بزرگ تر ذات نے ارشاد فرمایا) :

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ وَمَن يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ ۗ" 3	**اے ایمان والو! شیطان کے رستے پر نہ چلو اور جو شیطان کی راہ چلے تو وہ یہی بے حیائی اور بری بات کا حکم کرتا ہے۔**

آیت ۱۸: قال عز من قائل (کہنے والوں پر جو غالب اور حاوی ہے اس نے ارشاد

---

1 مدارج النبوة باب اول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/ ۱۵ 2 القرآن الکریم ۲/ ۱۶۸ 3 القرآن الکریم ۲۴/ ۲۱

He said: "O you who have believed, enter into Islam completely [and perfectly] and do not follow the footsteps of Satan. Indeed, he is to you a clear enemy. (2:208) But if you slip [from the path] after clear proofs have come to you, then know that Allah is Exalted in Might and Wise. (2:209) Do they wait but that Allah should come to them in covers of clouds and the angels [as well] and the matter is [then] decided? And to Allah [all] matters are returned. (2:210)" 1

O you who believe! Enter into Islam completely, and do not follow the footsteps of Satan; indeed, he is your open enemy. Then if you stumble after the divine proofs have come to you, know that Allah is Almighty, All-Wise. What are these people waiting for, except that the punishment of God should come upon them in the shades of clouds and with angels, and the matter is decided? And to Allah all matters return.

In Jalalayn it is [written]: "It was revealed concerning Abdullah bin Salam and his companions when they honored the Sabbath and disliked camels after [entering] Islam. 'O you who have believed, enter into Islam completely' – 'completely' is a circumstantial qualifier for 'Islam', meaning in all its laws. 'But if you slip' – if you turn away from entering it completely. 'Exalted in Might' – nothing can hinder His retribution from you. 'Do they wait' – those who abandon entering into it wait. 'The matter is decided' – the command for their destruction is completed." 2

Meaning, when Hazrat Abdullah bin Salam and his companions (may Allah be pleased with them), who were among the prominent Jewish scholars, were honored with Islam, they intended to honor Saturday due to their former habit and felt aversion to eating camel meat. The Lord Almighty revealed these verses: O you who believe! If you have accepted Islam, then bring complete Islam, adopt all the matters of Islam. It shouldn't be that being a Muslim, you keep some habits of disbelievers. And if you do not obey, then know well that Allah is Predominant and All-Wise; no one can stop Him from bringing punishment upon you. Then He said: Those who become Muslims but adopt some disbelieving traits, what are they waiting for? Only that punishment descends upon them from the sky and the inevitable happens, i.e., they are all destroyed. And we seek refuge in Allah Almighty.

1. Al-Quran Al-Karim 2 / 208 to 210
2. Tafsir Jalalayn under verse 2 / 208, Asah-ul-Matabi, Delhi, p. 21

फ़रमाया: "ऐ ईमान वालो! पूरे इस्लाम में दाख़िल हो और शैतान के क़दमों की पैरवी न करो यक़ीनन वह तुम्हारा खुला दुश्मन है। फिर अगर तुम इसमें से फिसल जाओ इसके बाद कि तुम्हारे पास रोशन दलीलें आ चुकीं तो जान लो कि अल्लाह ज़बरदस्त हिकमत वाला है। क्या ये लोग इस इन्तज़ार में हैं कि उनके पास बादलों की घटाओं में अल्लाह का अज़ाब आए और फ़रिश्ते भी और काम तमाम कर दिया जाए और अल्लाह ही की तरफ़ तमाम काम लौटते हैं।" 1

ऐ ईमान वालो! पूरे इस्लाम में दाख़िल हो और शैतान के क़दमों की पैरवी न करो यक़ीनन वह तुम्हारा साफ़ बदख़्वाह (दुश्मन) है। फिर अगर उसकी तरफ़ झुको बाद इसके कि तुम्हारे पास इलाही हुज्जतें (दलीलें) आ चुकें तो जान रखो कि अल्लाह ज़बरदस्त हिकमत वाला है। ये लोग किस इन्तज़ार में हैं मगर ये कि आए उन पर अज़ाब-ए-ख़ुदा का बादलों की घटाओं में और फ़रिश्ते और हो जाए जो होने वाला है और अल्लाह ही की तरफ़ फिरते हैं सब काम।

जलालैन में है: "यह आयत अब्दुल्लाह बिन सलाम और उनके साथियों के बारे में नाज़िल हुई जब उन्होंने सब्त (शनिवार) का सम्मान किया और इस्लाम के बाद ऊंट (का मांस खाने) को नापसंद किया। ऐ ईमान वालो! इस्लाम में पूरी तरह दाख़िल हो जाओ। 'काफ़्फ़तन' (पूरी तरह) 'इस्लाम' के लिए हाल (स्थिति) है, यानी इसकी तमाम शरीयतों में। फिर अगर तुम फिसल गए यानी पूरी तरह दाख़िल होने से हट गए। 'अज़ीज़' (ज़बरदस्त) यानी कोई चीज़ उसे तुमसे इंतकाम लेने से नहीं रोक सकती। 'क्या वो इंतज़ार करते हैं' यानी वो लोग जो इसमें दाख़िल होने को छोड़ देने वाले हैं इंतज़ार करते हैं। 'काम तमाम कर दिया गया' यानी उनके हलाक (नाश) होने का हुक्म पूरा हो गया।" 2

यानी जब हज़रत अब्दुल्लाह बिन सलाम और उनके साथी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) जो यहूदी उलमा के बड़े सरदारों में से थे, इस्लाम के गौरव से नवाज़े गए, तो पुरानी आदत के कारण शनिवार के सम्मान का इरादा किया और ऊंट का मांस खाने से घृणा हुई। रब अज़्ज़वजल ने ये आयतें नाज़िल फ़रमाईं कि ऐ ईमान वालो! इस्लाम लाए हो तो पूरा इस्लाम लाओ, इस्लाम की सब बातें इख़्तियार करो। यह न हो कि मुसलमान होकर कुछ आदतें काफ़िरों की रखो। और अगर न माना तो ख़ूब जान लो कि अल्लाह ग़ालिब हिकमत वाला है, तुम पर अज़ाब लाते हुए उसे कोई रोक नहीं सकता। फिर फ़रमाया जो मुसलमान होकर कुछ कुफ़्रिया आदतें इख़्तियार करें, वे किस बात का इंतज़ार कर रहे

हैं? यही कि आसमान से उन पर अज़ाब उतरे और होने वाली बात हो चुके यानी वे सब हलाक कर दिए जाएं। वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/208 से 210
2. तफ़्सीर जलालैन, आयत 2/208 के तहत, असहु-ल-मताबे, दिल्ली, पृ. 21

पृष्ठ 642 / 692

فرمایا: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ۝ فَإِن زَلَلْتُم مِّن بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝ هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا أَن يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ ۚ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ۝ " 1

اے ایمان والو! پورے اسلام میں داخل ہو اور شیطان کے قدموں کی پیروی نہ کرو یقیناً وہ تمہارا صریح بدخواہ ہے پھر اگر اس کی طرف جھکو بعد اس کے کہ تمہارے پاس آچکیں الٰہی حجتیں تو جان رکھو کہ اللہ زبردست حکمت والا ہے یہ لوگ کس انتظار میں ہیں مگر یہ کہ آئے ان پر عذابِ خدا کا بادل کی گھٹائیں اور فرشتے اور ہو جائے ہو نیوالی اور اللہ ہی کی طرف پھرتے ہیں سب کام۔

جلالین میں ہے: نزل في عبداللہ بن سلام و اصحابہ لما عظموا السبت و کرھوا الابل بعد الاسلام یا ایھا الذین امنوا ادخلوا فی السلم کافہ حال من السلم ای فی جمیع شرائعہ فان زللتم ملتم عن الدخول فی جمیعہ عزیز لا یعجزہ شیئ عن انتقامہ منکم ھل ینظرون ینتظر التارکون الدخول فیہ قضی الامر تم امر اھلاکھم 2

یعنی جب حضرت عبداللہ بن سلام اور ان کے ساتھی رضی اللہ تعالیٰ عنہم کہ اکابر علمائے یہود سے تھے مشرف بہ اسلام ہوئے عادت سابقہ کے باعث تعظیم روز شنبہ کا ارادہ کیا اور گوشت شتر کھانے سے کراہت ہوئی، رب عزوجل نے یہ آیتیں نازل فرمائیں کہ اے ایمان والو! اسلام لائے ہو تو پورا اسلام لاؤ اسلام کی سب باتیں اختیار کرو، یہ نہ ہو کہ مسلمان ہو کر کچھ عادتیں کافروں کی رکھو، اور اگر نہ مانا تو خوب جان لو کہ اللہ غالب حکمت والا ہے تم پر عذاب لاتے اسے کوئی

روک نہیں سکتا پھر فرمایا جو مسلمان ہو کر بعض کفری خصلتیں اختیار کریں وہ کاہے کا انتظار کر رہے ہیں یہی نا کہ آسمان سے ان پر عذاب اترے اور ہونے والی ہوچکے یعنی ہلاک وہ تمام کر دئے جائیں۔والعیاذ باللہ تعالیٰ۔

1 القرآن الکریم ۲ / ۲۰۸ تا ۲۱۰ 2 تفسیر جلالین تحت آیۃ ۲ / ۲۰۸ اصح المطابع دہلی ص ۲۱

In these verses, the Lord of Might, Glorious and Sublime, has issued such severe warnings and intense threats for adopting the character of disbelievers, and there is no doubt that shaving or trimming the beard is a trait of the disbelievers. Soon, by the help of Allah Almighty, this will be explained through numerous authentic hadiths. And what is the need for explanation itself when the matter is clear and evident from previous discussions? Originally, this cursed habit belonged to the cursed Magians (Majus); other disbelievers learned it from them. During the era of justice under the leadership of the Commander of the Faithful, the wrath of the hypocrites, our master Umar al-Farooq the Great (may Allah be pleased with him), when Persia was conquered and the throne of the wicked Khosrow was overturned forever, some of the ill-omened Magians embraced Islam, some stayed by paying Jizya, while some, distressed and wandering, left for the abode of disbelief, India. The rulers here gave them refuge on the condition of honoring cows and the prohibition of [marriage with] mothers, daughters, and sisters. The wretched Hindus picked up the habit of shaving beards, celebrating Nowruz and Mehregan in the name of Holi and Diwali, spreading fire among them, and other such heinous traits from them. Many of the Iranian Magians who had become Muslims harbored malice in their hearts against the Commander of the Faithful (may Allah be pleased with him) due to the destruction of their country and crown, and the plunder of their wealth and daughters. However, while being called Muslims, what audacity did they have to insult the glory, power, wealth, crown, and ascension of Islam, i.e., the Commander of the Faithful? When Ibn Saba, the wicked Jew, invented the religion of Rafd (Shi'ism), and gradually this unholy religion reached the Iranians, the hidden fire of those fire-worshipping boys found an opportunity. They saw that in Islam, too, such a religion had emerged that hurls abuses (tabarra) at the Commander of the Faithful and yet they are considered special believers. They welcomed it with thousands of lives, and the foundation and branches of this new religion began to grow. The ancient traditions of their forefathers showed their true colors. They celebrated Nowruz, trimmed their beards; what to say of sodomy, permissibility, lending, and hiring of private parts? Even marriage with forbidden relatives (mahram) was accepted, but it remained concealed under the "silken veil" (harir).

[Column 1 - Persian/Arabic Citation]: Note: Some Sunnis used to criticize the Shiites for certain detestable issues. A group of their religious scholars adopted this strategy to counter these points: they deleted those issues from their books and hid the

ancient books, such as sodomy with slaves and [intercourse] with mothers and sisters [by means of] wrapping in silk. — Summary of Tuhfa Ithna Ashariyah.

[Column 2 - Urdu Translation of Citation]: Note: When Ahl al-Sunnah criticize some of the detestable issues of the Shiites, a group of their religious scholars adopted this method to counter these points: they deleted these issues from their books (i.e., removed them) and hid the old books. Issues like committing sodomy with a slave, wrapping silk and having intercourse with one's mother or sister, etc. — Summary of Tuhfa Ithna Ashariyah.

Footnote: 1. Tuhfa Ithna Ashariyah, Second Chapter, 35th Deception, Sohail Academy Lahore, p. 454.

इन आयतों में रब्ब-ए-इज़्ज़त जल्ला व आला ने काफ़िरों की आदतें अपनाने पर कैसी सख्त चेतावनी और गंभीर धमकी दी है, और इसमें कोई संदेह नहीं है कि दाढ़ी मुंडवाना या कटवाना काफ़िरों की आदत है। जल्द ही अल्लाह तआला की सहायता से बहुत सी प्रामाणिक हदीसों से इसका वर्णन आएगा। और स्वयं वर्णन की क्या आवश्यकता है जबकि बात आपके सामने स्पष्ट है और पिछली चर्चाओं से ज़ाहिर है, वास्तव में यह शापित आदत शापित मजूसी (अग्निपूजक) लोगों की थी, जिनसे अन्य काफ़िरों ने सीखी। जब न्याय के युग, मोमिनों के सरदार, मुनाफ़िक़ों के गुस्से के कारण, हमारे स्वामी उमर फारूक-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु के काल में फारस (ईरान) फतह हुआ और दुष्ट किसरा का तख्त हमेशा के लिए उलट दिया गया, तो कुछ मनहूस मजूसी इस्लाम लाए, कुछ ने जिज़िया देना स्वीकार किया, कुछ परेशान और भटकते हुए कुफ्र के घर हिंदुस्तान चले आए। यहाँ के राजा ने उनसे गाय का सम्मान और माँ, बेटी, बहन की पवित्रता (विवाह निषेध) का वचन लेकर उन्हें जगह दी। बदकिस्मत हिंदुओं ने उनसे दाढ़ी मुंडवाना, नौरोज़ और महरगान को होली और दिवाली के नाम से मनाना, उनमें आग फैलाना आदि घिनौनी आदतें सीखीं। ईरान के मजूसी जो मुसलमान हो गए थे, उनमें से बहुत से अपने देश, ताज की बर्बादी और धन-दौलत व बेटियों की लूटपाट के कारण दिल में हज़रत अमीरुल मोमिनीन रज़ियल्लाहु अन्हु से कीना (दुश्मनी) रखते थे। लेकिन मुसलमान कहलाते हुए इस्लाम की इज़्ज़त और शौकत, इस्लाम की शक्ति और दौलत, इस्लाम के ताज और मेराज यानी अमीरुल मोमिनीन की शान में गुस्ताखी की क्या मजाल थी? जब इब्न सबा यहूदी खबीस ने राफ़िज़यत (शिया मज़हब) ईजाद किया और धीरे-धीरे यह बुरा मज़हब ईरानियों तक पहुँचा, तो उन आतिश-परस्त मग़बचो (अग्निपूजक लड़कों) की दबी हुई आग को मौका मिल गया कि अब इस्लाम में भी ऐसा मज़हब निकल आया है कि अमीरुल मोमिनीन पर तबरा (गाली-गलौज) कहे और खास मोमिन बने रहे। उन्होंने हज़ारों जान से इसे स्वीकार किया और नए दीन की जड़ें और शाखाएं बढ़ने लगीं। उनके बाप-दादा की पुरानी परंपराओं ने अपना रंग दिखाया। नौरोज़ मनाया, दाढ़ियाँ कटवाईं, अप्राकृतिक संभोग (लवातत), वासना की छूट और निजी अंगों के लेन-देन (मुता) की क्या गिनती, यहाँ तक कि महरम (निकट संबंधी) से निकाह तक मंजूर रहा, मगर यह सब 'रेशमी पर्दे' (हरीर) में छिपा रहा।

[कॉलम 1 - फ़ारसी/अरबी उद्धरण]: नोट: सुन्नी लोग शियाओं के कुछ घिनौने मसलों पर आपत्ति करते थे। उनके धार्मिक विद्वानों के एक समूह ने इन बातों के समाधान के लिए यह तरीका अपनाया

कि अपनी किताबों से उन मसलों को हटा दिया और पुरानी किताबों को छुपा लिया, जैसे गुलाम के साथ लवातत और माँ-बहन के साथ रेशम लपेटकर (हमबस्तरी)। — तोहफ़ा इस्ना अशरिया का सारांश।

[कॉलम 2 - उद्धरण का उर्दू अनुवाद]: नोट: जब सुन्नी लोग शियाओं के कुछ घिनौने मसलों पर आपत्ति करते हैं, तो उनके धार्मिक विद्वानों के एक समूह ने इन बातों के उत्तर के लिए यह तरीका अपनाया कि अपनी किताबों से उन मसलों को हटा दिया (यानी निकाल दिया) और पुरानी किताबों को छुपा लिया। अपने गुलाम के साथ बदकारी करना, माँ-बहन के साथ रेशम लपेटकर हमबस्तरी करना वगैरह जैसे मसले - तोहफ़ा इस्ना अशरिया का सारांश।

पाद-टिप्पणी: 1. तोहफ़ा इस्ना अशरिया, दूसरा अध्याय, 35वां छल, सोहैल अकादमी लाहौर, पृष्ठ 454।

पृष्ठ 643 का 692

ان آیات میں رب العزت جل وعلا نے خصلتِ کفار اختیار کرنے پر کیسی تہدیدِ اکید و وعیدِ شدید فرمائی، اور شک نہیں کہ داڑھی منڈانا کترنا خصلتِ کفار ہے۔ عنقریب بعونہ تعالٰی بکثرت احادیثِ معتمدہ سے اس کا بیان آتا ہے۔ اور خود بیان کی حاجت کیا ہے کہ امر آپ ہی واضح اور نیز تقریراتِ سابقہ سے لائح، اصل میں یہ خصلت ملعونہ مجوسِ ملاعنہ کی تھی ان سے اور کفار نے سیکھی، جب عہدِ معدلت مہدِ امیر المومنین غیظ المنافقین سیدنا عمر فاروقِ اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ میں عجم فتح ہوا اور کسرٰی خبیث کا تخت ہمیشہ کے لئے الٹ دیا گیا۔ مجوسِ منحوس کچھ اسلام لائے کچھ بقول جزیہ رہے کچھ پریشان و سرگرداں دارالکفر ہندوستان میں نکلے یہاں کے راجہ نے ان سے تعظیم گاؤ و تحریمِ مادر و دختر و خواہر کا عہد لے کر جگہ دی ہنود بے بہبود نے داڑھی منڈانا نوروز و مہرگان بنام ہولی و دیوالی منانا، ان میں آگ پھیلانا وغیرہ ذلک من الخصال الشنیعہ ان سے اڑایا مجوسِ ایران کہ مسلمان ہوئے تھے ان میں بہت بد باطن اپنی تباہی ملک و افسر و تاراجِ مال و دختر کے باعث دلوں میں حضرت امیر المومنین رضی اللہ تعالٰی عنہ سے کینہ رکھتے تھے مگر مسلمان کہلا کر اسلام کی عزت و شوکت اسلام کی قوت و دولت اسلام کے تاج و معراج یعنی امیر المومنین کی شان میں گستاخی کی کیا مجال تھی جب ابنِ صبا یہودی خبیث نے مذہبِ رفض ایجاد کیا اور شدہ شدہ یہ ناشدنی مذہب ایرانیوں تک پہنچا ان آتش پرست مغبچوں کی دبی آگ نے موقع پایا کہ ابا اسلام میں بھی ایسا مذہب نکلا کہ امیر المومنین پر تبرا کہے اور خاصے مومنین بنے رہئے۔ انھوں نے بہزارِ جان لبیک کہی اور نئے دین کی تاصیل تفریع بڑھ چلی، باپ دادا کی قدیم سنتیں اپنا رنگ لائیں۔ نوروز منائے، داڑھیاں کتروائیں، اتیانِ ادبار و

اباحت واعارت واجارتِ فرج کی کیا گنتی نکاحِ محارم تک منظور رہا مگر پردہ حریر ؎۱ میں مستور رہا۔

[کالم ۱ - فارسی عبارت]: عہ: اہلسنت شیعہ رابعضے مسائل قبیحہ طعن میکردند جمعی از علمائے مذہب ایشاں تدبیرِ دفعِ بایں صورت کردہ اند کہ از کتبِ خود آں مسائل محو نمودند و کتبِ قدیمہ را مخفی ساختند مثلِ لواطت با مملوک و با مادر و خواہر لفِ حریر ۱۲ تحفہ اثنا عشریہ ملخصا۔

[کالم ۲ - اردو تشریح]: عہ: اہلسنت شیعہ کے بعض قبیح مسائل پر طعن کرتے ہیں تو ان کے مذہبی علماء کے ایک گروہ نے ان باتوں کے جواب کے لئے یہ صورت اختیار کی کہ اپنی کتابوں سے ان مسائل کو حذف کر دیا (یعنی نکال دیا) اور پرانی کتابوں کو چھپا لیا۔ اپنے غلام کے ساتھ بدکاری کرنا، ماں بہن کے ساتھ ریشم لپیٹ کر ہمبستری کرنا وغیرہ جیسے مسائل ۱۲ تحفہ اثنا عشریہ کی تلخیص۔

حاشیہ: ؎۱ تحفہ اثنا عشریہ باب ثانی کید سی و پنجم سہیل اکیڈمی لاہور ص ۴۵۴

Fatawa Razawiyya Volume 22

On the one hand, the lion-like onslaught of Islamic conquerors turned the faces of the dark-skinned Indians pale; thousands were killed, and lakhs were imprisoned, to the extent that the word 'Hindu' became synonymous with 'slave'. The new Muslims here became Muslims, but thousands remained bound by their ancestral customs. They shaved their beards, celebrated Basant, performed 'Sadni', colored bangles, women wore inappropriate clothes and didn't observe hijab from male relatives; in weddings, God forbid, there was obscenity, and a custom of joking between brother-in-law and sister-in-law. Even in many eastern districts, untouchability and kitchen purity rituals (choka) are famous, and in most villages, Holi and Diwali, rather even more satanic acts exist. Then, in this reign, the spread of 'Naturism' (secularism), disregard for Sharia, and freedom for self-indulgence became like icing on the cake. Combined with following Western ways and effeminate desires, the fate of smooth-shaven cheeks awakened. Inevitably, one will find those accustomed to this act in a few states: descendants of Magians, or 'Mund Bahar' Rafidis, or those enamored with eastern civilization, or fake Sufis, or those afflicted with hidden heresy, or descendants of negligent Hindu converts, or those spoiled by such company - wayward 'Natureists'. In any case, its origin, source, and return point is that same characteristic of the disbelievers with which God is displeased and the Prophet is weary, upon which there is a severe warning and crushing strike in the Great Quran. In the future, every person is free to accept or not; and success is through God, the Mighty, the Forgiving.

Eighth Warning: In Hadiths: Hadith 1: Imam Malik, Ahmad, Bukhari, Muslim, Abu Dawood, Tirmidhi, Nasa'i, Ibn Majah, and Tahawi narrate from Hazrat Abdullah bin Umar Farooq al-Azam (may Allah be pleased with them). The radiant Prophet, master of the world (peace and blessings of Allah be upon him), says: "Oppose the polytheists; trim the moustaches closely and let the beards be long and thick." This wording is in the Sahihain (Bukhari and Muslim). In a narration of Sahih Bukhari, it says: "Clip the moustaches and let the beards grow." In a narration of Muslim, Tirmidhi, Ibn Majah, and Tahawi: "Trim the moustaches closely and leave the beards." Narration of Imam Malik and Abu Dawood.

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/875; Sahih Muslim, Kitab al-Taharah, Bab Khisal al-Fitrah, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/129.

2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Bab I'fa' al-Lihya, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/875.
3. Sahih Muslim, Kitab al-Taharah, Bab Khisal al-Fitrah, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/129; Jami' at-Tirmidhi, Abwab al-Adab, Bab Ma Ja'a fi I'fa' al-Lihya, Amin Company Delhi, 2/100.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

एक ओर इस्लामी विजेताओं के शेर जैसे हमले ने भारत के काले चेहरों को पीला कर दिया; हज़ारों मारे गए, लाखों क़ैद किए गए, यहाँ तक कि 'हिन्दू' शब्द का अर्थ ही 'ग़ुलाम' ठहर गया। यहाँ के नव-मुस्लिम मुसलमान तो हो गए, लेकिन हज़ारों अपनी पैतृक आदतों के पाबंद रहे। दाढ़ियाँ मुंडवाईं, बसंत मनाया, 'सादनी' की, चूड़ियाँ रंगवाईं, औरतों ने बेपर्दगी वाले कपड़े पहने, परिवार के गैर-महरम पुरुषों से पर्दा नहीं किया; शादियों में ख़ुदा की पनाह बेहूदगी, साली-बहनोई में हँसी-मज़ाक का रिवाज़, यहाँ तक कि बहुत से पूर्वी ज़िलों में छुआछूत और चौका तक मशहूर है, और अक्सर देहातों में होली-दिवाली, बल्कि इससे भी ज़्यादा शैतानी हरक़तें मौजूद हैं। फिर इस दौर में 'नेचरियत' (धर्मनिरपेक्षता) का फैलाव, शरीअत की पाबंदियों से आज़ादी और नफ्स की पैरवी ने 'सोने पर सुहागा' का काम किया। कुछ पश्चिम की नक़ल, कुछ औरताना शौक़ की वजह से गालों की सफाई (दाढ़ी मुंडवाने) की क़िस्मत जाग उठी। लाज़मी तौर पर, इस काम के आदी लोगों को चंद हालतों से ख़ाली नहीं पाया जाएगा: मजूसी नस्ल, या 'मुंड बहार' राफ़ज़ी, या पूर्वी तहज़ीब के दीवाने 'नेचरी', या झूठे सूफ़ी, या छिपे हुए राफ़ज़ीयत में मुब्तला, या ग़ाफ़िल हिन्दू नव-मुस्लिमों की औलाद, या उन सोहबतों के बिगड़े हुए आवारा 'नेचरी'। बहरहाल, इसका स्रोत और ठिकाना काफ़िरों की वही ख़सलत है जिससे ख़ुदा नाराज़ और रसूल बेज़ार हैं, जिस पर क़ुरान-ए-अज़ीम में सख़्त डाँट और कहर है। आइंदा मानने या न मानने के लिए हर शख़्स स्वतंत्र है; और तौफ़ीक़ अल्लाह अज़ीज़-ओ-ग़फ़्फ़ार की तरफ़ से है।

आठवीं चेतावनी: हदीसों में: हदीस 1: इमाम मालिक, अहमद, बुख़ारी, मुस्लिम, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई, इब्न माजा और तहावी हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं। हुज़ूर पुर नूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "मुशरिकों के ख़िलाफ़ करो, मूँछें ख़ूब छोटी करो और दाढ़ियाँ बड़ी और घनी रखो।" ये शब्द सहीहैन (बुख़ारी और मुस्लिम) में हैं। सहीह बुख़ारी की एक रिवायत में है: "मूँछें कम करो और दाढ़ियाँ बढ़ाओ।" मुस्लिम, तिर्मिज़ी, इब्न माजा, तहावी की एक रिवायत में है: "मूँछें ख़ूब छोटी करो और दाढ़ियाँ छोड़ दो।" रिवायत इमाम मालिक और अबू दाऊद।

1. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-लिबास, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/875; सहीह मुस्लिम, किताब अत-तहारह, बाब ख़िसाल अल-फ़ितरह, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/129।

2. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-लिबास, बाब इफ़ा अल-लिह्या, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/875।
3. सहीह मुस्लिम, किताब अत-तहारह, बाब ख़िसाल अल-फ़ितरह, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/129; जामिअ अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-अदब, बाब मा जा फ़ी इफ़ा अल-लिह्या, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/100।

पृष्ठ 644/692

ادھر اسلامی فاتحوں کی شیرانہ تاخت نے سیاہان ہند کے منہ سپید کر دئے ہزاروں مارے لاکھوں قید کئے یہاں تک کہ ہندو کے معنی ہی غلام ٹھہر گئے۔ یہاں کے نو مسلم مسلم تو ہو گئے مگر ہزاروں اپنے آبائی خصال کے پابند رہے۔ داڑھیاں منڈائیں، بسنت منائیں، سادنی کریں، چوڑیاں رنگائیں، عورتیں بدلحاظی کے کپڑے پہنیں، کنبے بھر کی سب غیریں سامنے آنے کے واسطے نہیں، شادیوں میں معاذ اللہ فحش، سالی بہنوئی میں ہنسی کی ریت، یہاں تک کہ بہت پوربی اضلاع میں چھوت اور چوکا تک مشہور، اور اکثر دیہات میں ہولی دیوالی، بلکہ اس سے زائد شیطنت موجود، پھر اس عملداری میں شیوع نیچریت بے قیدی شرع آزادی نفس کے لئے سونے میں سہاگہ، کچھ اتباع فرنگ، کچھ زنانی امنگ صفائی رخسار کا نصیب جاگا۔ لاجرم اس حرکت کے عادیوں کو چند حال سے خالی نہ پائے گا۔ نسلا مجوسی یا منڈ بہار افضی یا پوربی تہذیب کا دلدادہ نیچری یا جھوٹے متصوفہ یا مبتلائے رفض خفی یا باپ داداہند و نو مسلم غافل یا ان صحبتوں کا بگڑا آوارہ نیچری بہر حال اس کا مبداء ومنبع و مرجع وہی خصلت کفار جس سے خدا ناراض رسول بیزار، جس پر قرآن عظیم میں وہ سخت و عیدہ وہ قاہر مار، آئندہ ماننے نہ ماننے کا ہر شخص مختار، والتوفیق باللہ العزیز الغفار۔

تنبیہ ہشتم: احادیث میں: حدیث ۱: امام مالک واحد و بخاری و مسلم وابوداؤد و ترمذی ونسائی و ابن ماجہ و طحاوی حضرت عبداللہ بن عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی، حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: خَالِفُوا الْمُشْرِکِینَ احْفُوا الشَّوَارِبَ وَاوْفُوا اللِّحِیَۃَ - مشرکوں کا خلاف کرو مونچھیں خوب پست اور داڑھیاں کثیر و وافر رکھو۔ یہ لفظ صحیحین میں ہے صحیح بخاری کی ایک روایت میں ہے: انہکوا الشوارب واعفوا اللحی - مونچھیں مٹاؤ اور

داڑھیاں بڑھاؤ۔ مسلم، ترمذی ابن ماجہ، طحاوی کی ایک روایت میں ہے: احفوا الشوارب واعفوا اللحی - خوب پست کرو مونچھیں اور چھوڑ رکھو داڑھیاں۔ روایت امام مالک وابي داؤد۔

1 صحیح البخاری کتاب اللباس قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۷۵، صحیح مسلم کتاب الطھارۃ باب خصال الفطرۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۲۹ 2 صحیح البخاری کتاب اللباس باب اعفاء اللحی قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۷۵ 3 صحیح مسلم کتاب الطھارۃ باب خصال الفطرۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۲۹، جامع الترمذی ابواب الادب باب ماجاء فی اعفاء اللحیۃ امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۰۰

Fatawa Razawiyyah, Volume 22

And another narration is in Muslim and Tirmidhi:

| Arabic: Inna Rasoolullahi sallallahu ta'ala alaihi wa sallam amara bi-ihfaa'ish-shawaribi wa i'faa'il-lihaa - 1 | Urdu: Indeed, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) commanded to shorten the mustaches significantly and to let the beards grow. |

Hadith 2: Narrated by Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him) in Musnad Ahmad, Sahih Muslim, Tahawi's Athar, Ibn Adi's Kamil, and Tabarani's Awsat; the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

| Arabic: Juzzush-shawariba wa arkhul-lihaa khaliful-majoos - 2 | Urdu: Trim the mustaches and let the beards grow; oppose the fire-worshippers (Magians). |

In Imam Ahmad's narration:

| Arabic: Qassush-shawariba wa'ful-lihaa - 3 | Urdu: Get the mustaches trimmed and let the beards grow. |

In Tabarani's narration:

| Arabic: Waffirul-lihaa wa khudhuu minash-shawarib - 4 | Urdu: Make the beards thick and take from (trim) the mustaches. |

In another narration, it was added:

| Arabic: Wantiful-ibta wa qassul-azafeer - 5 | Urdu: And pluck the armpit hair and cut the nails. |

It is a narration of Ibn Adi:

| Arabic: Wa'fush-shawariba wa'ful-lihaa - 6 | Urdu: Cut the mustaches well and let the beards grow. |

Footnotes: 1. Sahih Muslim, Kitab-ut-Taharat, Bab Khisal-ul-Fitrah, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/129; Jami' at-Tirmidhi, Abwab-ul-Adab, Bab ma ja'a fi i'faa-il-lihyah, Amin Company Delhi, 2/100; Sunan Abi Dawud, Kitab-ut-Tarajjul, Bab fi akhdh-ish-sharib, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/221 2. Sahih Muslim, Kitab-ut-Taharat, Bab Khisal-ul-Fitrah, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/129; Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Abu Huraira, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/362 3. Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Abu Huraira, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/229 4. Al-

Mu'jam al-Awsat of Tabarani, Hadith 5058, Al-Maktabat al-Ma'arif Riyadh, 6/29 5. Kanz-ul-Ummal with reference to Tabarani as-Saghir on the authority of Abu Huraira, Hadith 17243, Mu'assasatur-Risalah Beirut, 6/656 6. Al-Kamil of Ibn Adi, translation of Hafs bin Waqid Basri, Dar al-Fikr Beirut, 2/797

फ़तावा रज़विया, खंड 22

और एक रिवायत मुस्लिम और तिर्मिज़ी में है:

| अरबी: इन रसूलल्लाहि सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम अमरा बि-इहफ़ा-इश-शवारिबि व इफ़ा-इल-लिहा - 1 | उर्दू: निःसंदेह अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मूंछों को खूब छोटा करने और दाढ़ी को छोड़ने (बढ़ाने) का आदेश दिया। |

हदीस 2: हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मुसनद अहमद, सहीह मुस्लिम, तहावी के आसार, इब्न अदी की कामिल और तबरानी की औसत में रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

| अरबी: जुज़्ज़ुश-शवारिबा व अरखुल-लिहा ख़ालिफ़ुल-मजूस - 2 | उर्दू: मूंछें कटवाओ और दाढ़ियां बढ़ने दो, अग्निपूजकों (मजूसी) के खिलाफ करो। |

इमाम अहमद की रिवायत में है:

| अरबी: क़स्सुश-शवारिबा व'फुल-लिहा - 3 | उर्दू: मूंछें कटवाओ और दाढ़ियां बढ़ाओ। |

तबरानी की रिवायत में है:

| अरबी: वफ़्फ़िरुल-लिहा व ख़ुज़ू मिनश-शवारिब - 4 | उर्दू: दाढ़ियां घनी करो और मूंछों को काटो। |

दूसरी रिवायत में ज़्यादती है:

| अरबी: वन्तिफ़ुल-इबता व क़स्सुल-अज़ाफ़िर - 5 | उर्दू: और बगलों के बाल उखाड़ो और नाखून काटो। |

इब्न अदी की रिवायत है:

| अरबी: व'फ़ुश-शवारिबा व'फुल-लिहा - 6 | उर्दू: मूंछें खूब कटाओ और दाढ़ियां बढ़ाओ। |

पादलेख: 1. सहीह मुस्लिम, किताब-उत-तहारत, बाब ख़िसाल-उल-फ़ितरत, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/129; जामी अत-तिर्मिज़ी, अबवाब-उल-अदब, बाब मा जा-अ फ़ी इफ़ा-इल-लिहया, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/100; सुनन अबी दाऊद, किताब-उत-तरज्जुल, बाब फ़ी अख़्ज़-इश-शारिब,

आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/221 2. सहीह मुस्लिम, किताब-उत-तहारत, बाब ख़िसाल-उल-फ़ितरत, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/129; मुसनद अहमद बिन हंबल, अबू हुरैरा के अधिकार से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 2/362 3. मुसनद अहमद बिन हंबल, अबू हुरैरा के अधिकार से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 2/229 4. तबरानी की अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 5058, अल-मकतबत अल-मआरिफ रियाद, 6/29 5. कंजुल उम्माल, तबरानी अस-सगीर के हवाले से अबू हुरैरा से, हदीस 17243, मुअस्ससतु-रिसाला बेरूत, 6/656 6. इब्न अदी की अल-कामिल, हफ़्स बिन वाक़िद बसरी का अनुवाद, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 2/797

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

اور ایک روایت مسلم وترمذی میں ہے:

| ان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم امر باحفاء الشوارب واعفاء اللحی[1] | بے شک رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے حکم دیا مونچھیں خوب پست کرنے اور داڑھیاں معاف رکھنے کا۔ |

حدیث ۲: احمد مسند، مسلم صحیح، طحاوی آثار، ابن عدی کامل، طبرانی اوسط میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

| جزوا الشوارب وارخوا اللحی خالفوا المجوس[2] | مونچھیں کتراؤ اور داڑھیاں بڑھنے دو آتش پرستوں کا خلاف کرو۔ |

امام احمد کی روایت میں ہے:

| قصوا الشوارب واعفوا اللحی[3] | مونچھیں ترشواؤ اور داڑھیاں بڑھاؤ۔ |

طبرانی کی روایت میں ہے:

| وفروا اللحی وخذوا من الشوارب[4] | کثیر کرو داڑھیاں اور مونچھوں میں سے لو۔ |

دوسری روایت میں زائد کیا۔

| و انتفوا الابط وقصوا الاظافیر[5] | اور بغلوں کے بال اکھاڑو اور ناخن کاٹو۔ |

ابن عدی کی روایت ہے:

| واعفوا الشوارب واعفوا اللحی[6] | مونچھیں خوب کٹاؤ اور داڑھیاں بڑھاؤ۔ |

حواشی: 1. صحیح مسلم کتاب الطہارت باب خصال الفطرۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۲۹، جامع الترمذی ابواب الادب باب ماجاء فی اعفاء اللحیۃ امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۰۰، سنن ابی داؤد کتاب الترجل باب فی اخذ الشارب آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۲۱ 2. صحیح مسلم کتاب الطہارۃ باب خصال الفطرۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۲۹، مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرۃ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۳۶۲ 3. مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرۃ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۲۲۹ 4. المعجم الاوسط للطبرانی حدیث ۵۰۵۸ المکتبۃ المعارف ریاض ۶/ ۲۹ 5. کنز العمال بحوالہ طس عن ابی ہریرۃ حدیث ۱۷۲۴۳ موسسۃ الرسالہ بیروت ۶/ ۶۵۶ 6. الکامل لابن عدی ترجمہ حفص بن واقد بصری دار الفکر بیروت ۲/ ۷۹۷

فتاوىٰ رضويہ (Fatawa Razawiya) Volume 22

Hadith 3: Imam Abu Ja'far Tahawi, in Sharh Ma'ani al-Athar, narrates from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

| [1] احفوا الشوارب واعفوا اللحى ولا تشبهوا باليهود | Trim the moustaches well and let the beards grow. Do not look like the Jews. |

Hadith 4: Imam Ahmad (in Musnad), Tabarani (in Kabir), Bayhaqi (in Shu'ab al-Iman), Diya (in Sahih al-Mukhtara), and Abu Nu'aym (in Hilyat al-Awliya) narrate from Hazrat Abu Umamah al-Bahili (may Allah be pleased with him). The Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

| [2] قصوا سبالكم ووفروا عثانينكم وخالفوا اهل الكتاب | Clip your moustaches and give abundance to your beards. Act contrary to the People of the Book (Jews and Christians). |

Hadith 5: In Tabarani al-Kabir, it is narrated from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

| [3] اوفوا اللحى وقصوا الشوارب | Complete the beards and trim the moustaches. |

Hadith 6: In Sahih Ibn Hibban, and also narrated by Tabarani and Bayhaqi from Maymun bin Mihran, Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) stated:

| ذكر رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم المجوس فقال انهم يوفرون سبالهم ويحلقون لحاهم فخالفوهم [4] | The Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) mentioned the Magi (Zoroastrians) and said: They let their moustaches grow and shave their beards, so act contrary to them. |

Hadith 7: In Ibn 'Adi's Al-Kamil and Bayhaqi's Shu'ab al-Iman, it is narrated from Hazrat Abdullah bin al-As (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

| [5] احفوا الشوارب واعفوا اللحى | Trim the moustaches well and grow the beards well. |

Footnotes: 1. Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Karahiya, Chapter on Shaving the Moustache, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/367. 2. Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Umama, Beirut, 5/265 and Shu'ab al-Iman Hadith 6405, Beirut, 5/212. 3. Al-

Mu'jam al-Kabir, Hadith 13351 & 13372, Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 11/152 & 77. 4. Al-Sunan al-Kubra, Kitab al-Tahara, Chapter on how to trim the moustache, Dar Sadir, Beirut, 1/151. 5. Shu'ab al-Iman, Hadith 6430, 5/219 & Al-Kamil li-Ibn 'Adi, biography of Hafs bin Waqid al-Basri, 2/797.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

हदीस 3: इमाम अबू जाफ़र तह़ावी 'शरह़ मआनी अल-आसार' में हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

| [1] احفوا الشوارب واعفوا اللحى ولا تشبهوا باليهود | मूँछें खूब कम करो और दाढ़ियों को माफ़ी दो (बढ़ने दो)। यहूदियों जैसी सूरत न बनाओ। |

हदीस 4: इमाम अहमद 'मुसनद' में, तबरानी 'कबीर' में, बैहक़ी 'शुअबुल ईमान' में, ज़िया 'सहीह मुख़तारा' में और अबू नुऐम 'हिल्यातुल औलिया' में हज़रत अबू उमामा बाहिली (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रावी। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

| [2] قصوا سبالكم ووفروا عثانينكم وخالفوا اهل الكتاب | मूँछें कतरवाओ और दाढ़ियों को बहुतायत दो। अहले किताब (यहूद व नसारा) का विरोध करो। |

हदीस 5: तबरानी 'कबीर' में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रावी: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

| [3] اوفوا اللحى وقصوا الشوارب | दाढ़ियाँ पूरी करो और मूँछें तराशो। |

हदीस 6: इब्ने हिब्बान 'सहीह' में और तबरानी और बैहक़ी मैमुन बिन मेहरान से रावी। हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) ने फ़रमाया:

| ذكر رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم المجوس فقال انهم يوفرون سبالهم ويحلقون لحاهم فخالفوهم [4] | रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने मजूसीयों (अग्निपूजकों) का ज़िक्र फ़रमाया और कहा: वे अपनी मूँछें बढ़ाते हैं और दाढ़ियाँ मूँडते हैं, तुम उनका विरोध करो। |

हदीस 7: इब्ने अदी 'कामिल' में, बैहक़ी 'शुअबुल ईमान' में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अल-आस (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रावी कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

| [5] احفوا الشوارب واعفوا اللحى | मूँछें खूब कम करो और दाढ़ियाँ खूब बढ़ाओ। |

पाद-टिप्पणियाँ: 1. शरह़ मआनी अल-आसार, किताबुल कराहिया, बाब हलकुश शारिब, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/367. 2. मुसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अबू उमामा से, बैरूत, 5/265

और शुअबुल ईमान हदीस 6405, बैरूत, 5/212. 3. अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 13351 और 13372, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया बैरूत, 11/152 और 77. 4. अल-सुनन अल-कुबरा, किताबुल तहारत, बाब कैफ़ल अख्ज़ु मिनश शारिब, दार सादिर बैरूत, 1/151. 5. शुअबुल ईमान हदीस 6430, 5/219 और अल-कामिल इब्ने अदी, जीवनी हफ़्स बिन वाक़िद बसरी, 2/797.

पेज 646/692

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۲

حدیث ۳: امام ابو جعفر طحاوی شرح معانی الآثار میں حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

| احفوا الشوارب واعفوا اللحی ولا تشبھوا بالیھود [1] | مونچھیں خوب پست کرو اور داڑھیوں کو معافی دو۔ یہودیوں کی سی صورت نہ بنو۔ |

حدیث ۴: امام احمد مسند، طبرانی کبیر، بیہقی شعب الایمان ضیا صحیح مختارہ ابو نعیم حلیۃ الاولیاء میں حضرت ابو امامہ باہلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

| قصوا سبالکم ووفروا عثانینکم وخالفوا اھل الکتاب [2] | مونچھیں کترواؤ اور داڑھیوں کو کثرت دو۔ یہود و نصاریٰ کا خلاف کرو۔ |

حدیث ۵: طبرانی کبیر میں حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

| اوفوا اللحی وقصوا الشوارب [3] | پوری کرو داڑھیاں اور تراشو مونچھیں۔ |

حدیث ۶: ابن حبان صحیح میں اور طبرانی اور بیہقی میمون بن مہران سے راوی۔ حضرت عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے فرمایا:

| ذکر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم المجوس فقال انھم یوفرون سبالھم ویحلقون لحاھم فخالفوھم [4] | رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے مجوسیوں کا ذکر فرمایا وہ اپنی لبیں بڑھاتے اور داڑھیاں مونڈتے ہیں تم ان کا خلاف کرو۔ |

حدیث ۷: ابن عدی کامل۔ بیہقی شعب الایمان میں حضرت عبد اللہ بن العاص رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

| احفوا الشوارب واعفوا اللحی [5] | مونچھیں خوب پست کرو اور داڑھیاں خوب بڑھاؤ۔ |

حواشی: 1. شرح معانی الآثار کتاب الکراہیۃ باب حلق الشارب ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۳۶۷ 2. مسند احمد بن حنبل عن ابی امامہ بیروت ۵/ ۲۶۵ وشعب الایمان حدیث ۶۴۰۵ بیروت ۵/ ۲۱۲ 3. المعجم الکبیر حدیث ۱۳۳۵۱ و ۱۳۳۷۲ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۱۱/ ۱۵۲ و ۷۷ 4. السنن الکبری کتاب الطھارۃ باب کیف الاخذ من الشارب دار صادر بیروت ۱/ ۱۵۱ 5. شعب الایمان حدیث ۶۴۳۰ ۵/ ۲۱۹ و الکامل لابن عدی ترجمہ حفص بن واقد بصری ۲/ ۷۹۷

Fatawa Razawiya Volume 22

Hadith 8: Abu Ubaidullah Muhammad bin Mukhlid Douri narrates in his Hadith monograph from the Mother of the Believers, Siddiqah (Aisha, may Allah be pleased with her), that the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said: Arabic: خذوا من عرض لحاکم واعفوا طولها (Trim from the width of your beards and leave their length alone.)

Hadith 9: Khatib Baghdadi narrates from Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him). The Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said: Arabic: لا یاخذن احدکم من طول لحیتہ (Let none of you ever shorten the length of his beard.)

Hadith 10: Ibn Sa'd narrates in Al-Tabaqat from Abdullah bin Abdullah as a Mursal (disconnected) report. The Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said: Arabic: لکن ربی امرنی ان احفی شاربی واعفی لحیتی (But my Lord has commanded me to trim my mustache and let my beard grow.)

The incident regarding this Hadith is recorded in the book Al-Khamis fi Ahwal al-Anfas al-Nafis (may Allah's peace and blessings be upon him) and other reliable books. When the Radiant Master, the Leader of the Day of Resurrection (may Allah's peace and blessings be upon him), issued edicts of Islamic guidance to the monarchs of the world, the Caesar of the Roman Empire confirmed his prophethood but, out of worldly greed, did not embrace Islam. Muqawqis, the King of Egypt, highly honored the noble scroll and presented gifts to the Prophetic presence. The 'dog of Iran', Khosrow Parvez (may Allah kill him), tore up the sacred decree and wrote to Bazan, the governor of the province of Yemen, to send two strong men to bring him [the Prophet] there. Bazan sent his official Banuyah and a Persian named Kharkhasrah to Madinah al-Tayyibah.

Arabic: انهما حین دخلا علی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کانا قد حلق لحاهما واعفیا شوار بهما فکرہ النظر الیهما (When those two entered upon the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him), they had shaved their beards and let their mustaches grow long. The Master of the Universe (may Allah's peace and blessings be upon him) disliked looking at them and turned his face away from them.)

1. Kanz al-Ummal, Hadith 17225, on the authority of Abu Ubaidullah Muhammad bin Mukhlid in his monograph, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 6/253.

2. Tarikh Baghdad, biography 2641, Ahmad bin al-Walid, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 5/187.
3. Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, mentioning the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) trimming his mustache, Dar Sadir, Beirut, 1/449.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

हदीस 8: अबू उबैदुल्लाह मुहम्मद बिन मुख़्लिद दौरी ने अपने हदीस संग्रह में उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: अरबी: خذوا من عرض لحاکم واعفوا طولها (दाढ़ी की चौड़ाई से कम करो और उसकी लंबाई को छोड़ दो।)

हदीस 9: ख़तीब बग़दादी अबू सईद ख़ुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: अरबी: لا یاخذن احدکم من طول لحیتہ (तुम में से कोई भी कभी अपनी दाढ़ी की लंबाई से कम न करे।)

हदीस 10: इब्न साद ने 'तबाक़ात' में अब्दुल्लाह बिन अब्दुल्लाह से मुर्सलन रिवायत की है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: अरबी: ان احفی شاربی واعفی الامر الاکن ربی لحیتی (लेकिन मेरे रब ने मुझे हुक्म दिया है कि मैं अपनी मूंछें कम करूँ और दाढ़ी बढ़ाऊं।)

इस हदीस का वाक़या वह है जो किताब 'अल-ख़मीस फ़ी अहवाल अल-अनफ़स अल-नफ़ीस' (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और अन्य विश्वसनीय किताबों में है कि जब हुज़ूर पुरनूर सैयद-ए-यौम-ए-नुशूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने दुनिया के सुल्तानों के नाम हिदायत-ए-इस्लाम के फ़रमान जारी किए, तो रोम के कैसर ने नुबुव्वत की पुष्टि की लेकिन दुनिया के लालच में इस्लाम नहीं लाया। मिस्र के बादशाह मुक़वक़िस ने पत्र का बहुत सम्मान किया और दरबार-ए-रिसालत में तोहफ़े पेश किए। ईरान के कुत्ते खुसरो परवेज़ (अल्लाह उसे हलाक करे) ने पवित्र फ़रमान फाड़ दिया और यमन प्रांत के गवर्नर बाज़ान को लिखा कि दो मज़बूत आदमियों को भेजकर उन्हें यहाँ बुला लाए। बाज़ान ने अपने दारोगा बानोय्या और एक पारसी खरखसरा नाम के व्यक्ति को मदीना तैयबा भेजा।

अरबी: انهما حین دخلا علی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کانا قد حلق لحاهما واعفیا شوار بهما فکرہ النظر الیهما (जब वे दोनों अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास आए, तो वे अपनी दाढ़ियाँ मुँडवाए हुए थे और मूंछें बढ़ाये हुए थे। सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को उनकी ओर देखना नागवार गुज़रा और उनसे मुँह फेर लिया।)

1. कन्ज़ अल-उम्माल, हदीस 17225, अबू उबैदुल्लाह मुहम्मद बिन मुख़्लिद के हवाले से उनके मुनोग्राफ़ में, मुअस्सासत अल-रिसाला, बेरुत, 6/253।

2. तारीख़ बग़दाद, जीवनी 2641, अहमद बिन अल-वलीद, दार अल-कुतुब अल-इलमिया, बेरुत, 5/187।
3. अल-तबाक़ात अल-कुबरा इब्न साद द्वारा, रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मूंछें काटने के ज़िक्र में, दार सादिर, बेरुत, 1/449।

حدیث ۸: ابو عبید اللہ محمد بن مخلد دوری اپنے جزء حدیثی میں ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : | خذوا من عرض لحاکم واعفوا طولھا۔ | داڑھیوں کے عرض سے لو اور ان کے طول کو معاف رکھو، | |---|---|

حدیث ۹: خطیب بغدادی ابو سعید خدری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: | لا یاخذن احدکم من طول لحیتہ۔ | ہرگز کوئی شخص اپنی داڑھی کے طول سے کم نہ کرے۔ | |---|---|

حدیث ۱۰: ابن سعد طبقات میں عبداللہ بن عبداللہ سے مرسلاً راوی۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: | لکن ربی امرنی ان احفی شاربی واعفی لحیتی۔ | مگر مجھے میرے رب نے حکم فرمایا کہ میں اپنی لبیں پست کروں اور داڑھی بڑھاؤں۔ | |---|---|

اس حدیث کا واقعہ وہ ہے جو کتاب الخمیس فی احوال الانفس نفیس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وغیرہ کتب معتمدہ میں ہے کہ جب حضور پر نور سید یوم النشور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ہدایتِ اسلام کے فرامین بنام سلاطین جہاں نافذ فرمائے قیصر ملک روم نے تصدیق نبوت کی مگر بہت دنیا اسلام نہ لایا مقوقش بادشاہ مصر نے شقہ والا کی کمال تعظیم کی اور ہدایا حاضر بارگاہ رسالت کئے سگ ایران خسرو پرویز قتلہ اللہ نے فرمان اقدس چاک کردیا اور باذان صوبہ یمن کو لکھاد و مضبوط آدمی بھیج کر انہیں یہاں بلائے۔ باذان نے اپنے داروغہ بانو یہ اور ایک پارسی خر خسرہ نامی کو مدینہ طیبہ روانہ کیا۔

انهما حين دخلا على رسول الله صلى یہ دونوں جب بارگاہ اقدس میں حاضر ہوئے داڑھیاں منڈائے

الله تعالیٰ علیہ وسلم کانا قد حلق اور مونچھیں بڑھائے ہوئے تھے سید عالم صلی الله تعالیٰ

لحاهما واعفيا شوار بهما فكره النظر علیہ وسلم کو ان کی طرف دیکھنا ناگوار ہوا اور ان سے منہ

اليهما پھیر لیا۔

۱ کنز العمال حدیث ۱۷۲۲۵ بحوالہ ابی عبید الله محمد بن مخلد فی جزئہ موسسة الرسالہ بیروت ۶ /

۲۵۳ ۲ تاریخ بغداد ترجمہ ۲۶۴۱ احمد بن الولید دار الکتب العلمیہ بیروت ۵ / ۱۸۷ ۳ الطبقات

الکبریٰ لابن سعد ذکر اخذ الرسول الله صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم من شاربہ دار صادر بیروت ۱/ ۴۴۹

Fatawa Rizvia, Volume 22

[Arabic]: He (the Prophet) looked at them, and felt aversion, and said: "Woe to you! Who ordered you to do this?" They said: "Our Lord," meaning Khosrow Parvez the wicked. The Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "But my Lord has commanded me to let my beard grow and to trim my moustache."

Muslims should remember this hadith, that Babuya and Khurrakhusraw had neither embraced Islam at that time nor were they aware of the rulings of Islam. Seeing their appearance, the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) felt aversion towards looking at their faces. So, a Muslim who knowingly adopts such a filthy appearance against the rulings of the Prophet and in accordance with the Magians (Zoroastrians), how much aversion and displeasure will he cause to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)? A person is resurrected in the state in which he dies. If on the Day of Resurrection, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) feels aversion from looking at you seeing this Magian appearance, then know for certain that you have no refuge left. A Muslim's refuge, safety, salvation, and deliverance lie only in his merciful gaze. Allah forbid that terrible moment when he looks and feels aversion. And we seek refuge with Allah, the Most Merciful of those who show mercy. After this, the hadith mentions the manifestation of the miracle of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), the destruction of the rejected Khosrow Parvez, and how Bazan, Babuya, Khurrakhusraw, and many people of Yemen were honored with Islam. May Allah be pleased with them all.

Hadith 11: In Sunan al-Nasa'i Sharif, it is mentioned:

[Arabic/Urdu Translation]: Muhammad bin Salama informed us, and he is a reliable and just narrator. Ibn Wahb narrated to us, and he is an authentic, memorizer (hafiz), and worshipping narrator; he narrated from Haywah bin Shurayh, while he is a reliable, just, jurist, and ascetic narrator, meaning one who is indifferent to worldly desires. Others have mentioned him before Ayyash bin Abbas. This...

1 Tarikh al-Khamis, Kitab al-Nabi (peace and blessings of Allah be upon him) to Khosrow, Mu'assasat Shaban Beirut 2/35. Page 648 of 692

फ़तावा रज़विया, खंड 22

[अरबी]: उन्होंने (नबी ने) उनकी ओर देखा, तो घृणा महसूस की और कहा: "तुम पर अफ़सोस! तुम्हें ऐसा करने का आदेश किसने दिया?" उन्होंने कहा: "हमारे रब ने," यानी दुष्ट खुसरो परवेज़ ने। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: "लेकिन मेरे रब ने मुझे दाढ़ी बढ़ाने और मूँछें तराशने का हुक्म दिया है।"

मुसलमानों को यह हदीस याद रखनी चाहिए कि बाबुया और खुर्रखुसरो ने उस समय न तो इस्लाम स्वीकार किया था और न ही वे इस्लाम के आदेशों से अवगत थे। उनकी यह हालत देखकर हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने उनके चेहरे देखने से घृणा महसूस की। तो जो मुसलमान हुज़ूर के आदेशों को जानकर मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के खिलाफ मजूसियों (पारसियों) के अनुसार ऐसी गंदी सूरत बनाएगा, वह हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की कितनी घृणा और नाराजगी का कारण बनेगा? आदमी जिस हाल में मरता है, उसी हाल में उठाया जाता है। अगर क़यामत के दिन अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने यह मजूसियों वाली सूरत देखकर आपसे निगाह फेर ली और घृणा की, तो यकीन मानिए कि आपका कहीं ठिकाना नहीं रहा। मुसलमान की पनाह, अमान, निजात और उद्धार जो कुछ भी है, वह उनकी रहमत की नज़र में है। अल्लाह की पनाह उस बुरी घड़ी से कि वे नज़र डालें और घृणा करें। और हम अल्लाह की पनाह मांगते हैं, जो सबसे बड़ा रहम करने वाला है। इसके बाद हदीस में मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के मोजिज़े का ज़िक्र है, जिसमें मरदूद खुसरो परवेज़ की तबाही और बाज़ान, बाबुया और खुर्रखुसरो आदि यमन के बहुत से लोगों का इस्लाम से सम्मानित होना वर्णित है। अल्लाह उन सब से राज़ी हो।

हदीस 11: सुनन अल-नसाई शरीफ में है:

[अरबी/उर्दू अनुवाद]: मुहम्मद बिन सलमा ने हमें बताया और वे एक विश्वसनीय और न्यायप्रिय रावी (वर्णनकर्ता) हैं। इब्न वहब ने हमसे बयान किया, वे एक प्रामाणिक, हाफ़िज़ और इबादत करने वाले रावी हैं; उन्होंने हयवह बिन शुरैह से रिवायत की, जबकि वे एक विश्वसनीय, न्यायप्रिय, फकीह और ज़ाहिद रावी हैं, यानी दुनिया से बेरुखी बरतने वाले। दूसरों ने उनका उल्लेख अय्याश बिन अब्बास से पहले किया है। यह...

1 तारीख अल-खमीस, किताब अल-नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) इली खुसरो, मुअस्ससत शाबान बेरुत 2/35। पृष्ठ 648 का 692

وقال ویلکما من امرکما بھذا قالا ربنا یعنیان کسرٰی فقال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لکن ربی امرنی باعفاء لحیتی وقص شواربی 1۔ نظر فرماتے کراہت آئی اور فرمایا خرابی ہو تمہارے لئے کس نے تمہیں اس کا حکم دیا۔ وہ بولے ہمارے رب یعنی خسرو پرویز خبیث نے۔ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا مگر مجھے میرے رب نے داڑھی بڑھانے اور لبیں تراشنے کا حکم فرمایا۔

مسلمان اس حدیث کو یاد رکھیں کہ بانو یہ و خر خسرو اس وقت تک نہ اسلام لائے تھے نہ احکام اسلام سے آگاہ تھے ان کی یہ وضع دیکھ کر حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ان کی صورت دیکھنے سے کراہت کی تو جو مسلمان احکام حضور جان بوجھ کر مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے خلاف مجوسیوں کے موافق ایسی گندی صورت بنائے وہ کس قدر حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی کراہت و بیزاری کا باعث ہو گا۔ آدمی جس حال پر مرتا ہے اسی حال پر اٹھتا ہے۔ اگر روزِ قیامت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے یہ مجوس کی صورت دیکھ کر نگاہ فرمانے سے کراہت فرمائی تو یقین جان کہ تیرا ٹھکانا کہیں نہ رہا، مسلمان کی پناہ، امان، نجات، رستگاری جو کچھ ہے ان کی نظرِ رحمت میں ہے، اللہ کی پناہ اس بری گھڑی سے کہ وہ نظر فرماتے کراہت لائیں والعیاذ باللہ ارحم الراحمین، اس کے بعد حدیث میں معجزہ مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ظہور خسرو پرویز مردود کا ہلاک باذان اور بانو یہ و خر خسرو وغیرہ ہم بہت اہل یمن کا مشرف باسلام ہونا مذکور ہے۔ رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین۔

حدیث ۱۱: سنن نسائی شریف میں ہے:

اخبرنا محمد بن سلمۃ(ثقۃ ثبت)ثنا ابن وہب(ثقۃ حافظ عابد)عن حیوۃ بن شریح(ثقۃ ثبت فقیہ زاہد)وذکر اخرقبلہ عن عیاش بن عباس(القتبانی ثقۃ)ان شییم محمد بن سلمہ نے ہم کو بتایا اور وہ معتبر اور عادل راوی ہے۔ ابن وہب نے ہم سے بیان کیا وہ مستند، حافظ اور عبادت گزار راوی ہے اس نے حیوۃ ابن شریح سے روایت کی جبکہ وہ معتبر، عادل، فقیہ اور زاہد یعنی دنیا سے بے رغبتی کرنے والا راوی ہے۔ دوسروں نے اسے عیاش بن عباس سے پہلے ذکر کیا ہے۔ یہ

1 تاریخ الخمیس کتاب النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم الی کسریٰ مؤسسۃ شعبان بیروت ۲ / ۳۵

Ibn Baytan (Al-Qitbani is trustworthy) narrated that he heard Ruwayfi' bin Thabit (may Allah be pleased with him) say: Indeed, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: O Ruwayfi', perhaps you will live a long life after me, so inform the people that whoever ties his beard, or hangs a bowstring (around the neck), or cleanses himself (istinja) with animal dung or bone, then indeed Muhammad is disassociated from him. (1)

[Translation of Urdu text]: Al-Qitbani is a reliable and authentic person. Shim bin Baytan al-Qitbani is an authentic and reliable narrator; he stated that he heard Ruwayfi' bin Thabit saying this. (T) That is, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said to Hadrat Ruwayfi' bin Thabit (may Allah be pleased with him): "O Ruwayfi'! I hope that you will live a long life after me, so inform the people that whoever ties his beard or hangs a bowstring of a bow around his neck or cleanses himself (istinja) with the droppings or dung of any animal or a bone, then surely Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is weary of him."

Hadith 12: In Sunan Abi Dawud Sharif, after narrating this hadith, it is stated:

Yazid bin Khalid (trustworthy) narrated to us, Mufaddal (he is the son of Fadala al-Misri, trustworthy, virtuous, and a worshipper) narrated from 'Ayyash (that is Ibn Abbas, the trustworthy), that Shuyaym bin Baytan informed him of this hadith also from Abu Salim al-Jayshani (Sufyan bin Hani, a Mukhadram, and it is said he had companionship with the Prophet) from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both), mentioning it while he was with him stationed at the fortress of Bab al-Yun. (2)

[Translation of Urdu text]: Yazid bin Khalid narrated to us, and he is a reliable and authentic narrator. Mufaddal (who is the son of Fadala al-Misri, reliable, virtuous, and a worshipper) narrated to us from 'Ayyash (who is Ibn Abbas and is trustworthy) that Shuyaym bin Baytan told him this hadith on the authority of Abu Salim Jayshani (meaning Sufyan bin Hani, a Mukhadram. It is also said that the honor of companionship is established for him). He narrated from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) that he used to narrate this hadith while he was with them confined in the fortress of "Bab al-Yun". (T)

---

1. Sunan al-Nasa'i, Kitab al-Zinah min al-Sunan, Chapter: Tying the Beard, Nur Muhammad Factory Trade of Books Karachi, 12/77-276.

2. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Taharah, Chapter: What is forbidden to use for cleansing (istinja), Aftab-e-Alam Press Lahore, 1/6.

इब्न बयतान (अल-क़ितबानी विश्वसनीय हैं) ने बताया कि उन्होंने रुवयफ़े बिन साबित (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) को यह कहते सुना कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: ऐ रुवयफ़े, शायद मेरे बाद तुम्हारी उम्र लंबी हो, तो लोगों को बता देना कि जिसने अपनी दाढ़ी में गांठ लगाई, या (गले में) तांत पहनी, या जानवर के गोबर या हड्डी से इस्तिन्जा (शौच के बाद सफाई) किया, तो निश्चित रूप से मुहम्मद उससे विमुख हैं। (1)

[उर्दू पाठ का अनुवाद]: अल-क़ितबानी एक विश्वसनीय और प्रामाणिक व्यक्ति हैं। शिम बिन बयतान अल-क़ितबानी एक प्रामाणिक और विश्वसनीय रावी (वर्णनकर्ता) हैं; उन्होंने बताया कि उन्होंने रुवयफ़े बिन साबित को यह कहते सुना। (त) यानी अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज़रत रुवयफ़े बिन साबित (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से फरमाया: "ऐ रुवयफ़े! मुझे उम्मीद है कि तुम मेरे बाद लंबी उम्र पाओगे, तो लोगों को खबर देना कि जो अपनी दाढ़ी बांधे या कमान की तांत गले में लटकाए या किसी जानवर की लीद, गोबर या हड्डी से इस्तिन्जा करे, तो बेशक मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उससे बेज़ार (विमुख) हैं।"

हदीस 12: सुनन अबी दाऊद शरीफ़ में इस हदीस को रिवायत करने के बाद फरमाया:

यज़ीद बिन खालिद (विश्वसनीय) ने हमें बताया, मुफद्दल (वह फज़ाला अल-मिस्री के बेटे हैं, विश्वसनीय, गुणी और उपासक) ने 'अय्याश (वह इब्न अब्बास हैं, विश्वसनीय) से, कि शुययम बिन बयतान ने उन्हें यह हदीस अबू सालिम अल-जैशानी (सुफ़यान बिन हानी, एक मुख़दरम, और कहा गया है कि उन्हें सोहबत का सम्मान प्राप्त है) के हवाले से बताई, उन्होंने अब्दुल्ला बिन उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत की, वह इसका उल्लेख कर रहे थे जब वह उनके साथ "बाब अल-यून" के किले में तैनात थे। (2)

[उर्दू पाठ का अनुवाद]: यज़ीद बिन खालिद ने हमसे बयान किया और वह एक विश्वसनीय और प्रामाणिक रावी हैं। मुफद्दल (जो फज़ाला मिस्री के बेटे, विश्वसनीय, गुणी और इबादत गुज़ार हैं) ने हमसे बयान किया, उन्होंने 'अय्याश (वह इब्न अब्बास और विश्वसनीय हैं) से, शुययम बिन बयतान ने उन्हें यह हदीस अबू सालिम जैशानी के हवाले से बताई (यानी सुफ़यान बिन हानी मुख़दरम। यह भी कहा गया है कि उनके लिए सोहबत का सम्मान साबित है)। उन्होंने अब्दुल्ला बिन उमर (अल्लाह उन

दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत की कि वह यह हदीस बयान फरमाते थे जबकि वह उनके साथ "बाब अल-यून" के किले में कैद थे। (त)

---

1. सुनन अल-नसाई, किताब अल-ज़ीना मिन अल-सुनन, अध्याय: दाढ़ी बांधना, नूर मोहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब कराची, 12/77-276।
2. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-तहारह, अध्याय: जिससे इस्तिन्जा करना मना है, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 1/6।

بن بیتان (القتبانی ثقة) حدثه انه سمع رویفع بن ثابت رضي الله تعالی عنه یقول ان رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم قال یا رویفع لعل الحیاة ستطول بك بعدی فأخبر الناس انه من عقد لحیته او تقلد وترا او استنجی برجیع دابة او عظم فان محمدا بری منه 1 -

القتبانی ہے جو معتبر و مستند آدمی ہے شیم بن بیتان القتبانی مستند و معتبر راوی ہے اس نے بتایا کہ اس نے رویفع بن ثابت کو یہ فرماتے ہوئے سنا۔ (ت) یعنی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے حضرت رویفع بن ثابت رضی اللہ تعالٰی عنہ سے فرمایا: اے رویفع! میں امید کرتا ہوں کہ تو میرے بعد عمر دراز پائے تو لوگوں کو خبر دینا کہ جو اپنی داڑھی باندھے یا کمان کا چلا گلے میں لٹکائے یا کسی جانور کی لید، گوبر یا ہڈی سے استنجاء کرے تو بے شک محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اس سے بیزار ہے۔

حدیث ۱۲: سنن ابی داؤد شریف میں اس حدیث کو روایت کر کے فرمایا:

حدثنا یزید بن خالد (ثقة) نا مفضل (هو ابن فضالة المصری ثقة فاضل عابد) عن عیاش (ذاك ابن عباس الثقة) ان شییم بن بیتان اخبره بهذا الحدیث ایضا عن ابی سالم الجیشا نی (سفین بن هانی محضرم وقیل له صحبته) عن عبدالله بن عمر ر ضی الله تعالی عنهما یذكر ذلك وهو معه مرابط بحصن باب الیون 2 -

یزید بن خالد نے ہم سے بیان کیا اور وہ معتبر و مستند راوی ہے۔ مفضل (جو فضالہ مصری کے بیٹے معتبر، فاضل اور عابد ہیں) نے ہم سے بیان کیا اس نے عیاش (وہ ابن عباس اور ثقہ ہے) سے شییم بن بیتان نے اسے یہ حدیث ابو سالم جیشانی کے حوالے سے بتائی (یعنی سفیان بن ہانی

مخضرم۔ یہ بھی کہا گیا کہ اس کے لئے شرف صحبت ثابت ہے) اس نے عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کی کہ وہ یہ حدیث بیان فرماتے تھے جبکہ یہ ان کے ساتھ "باب الیون" کے قلعے میں قید تھا۔ (ت)

---

1 سنن النسائی کتاب الزینۃ من السنن باب عقد اللحیۃ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۱۲

2 سنن ابی داؤد کتاب الطھارۃ باب ماینھی عنہ ان یستنجی بہ آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۶ ۷۶-۲۷۷

Fatawa Razawiya, Volume 22

That is, in this way, this Hadith from the radiant presence of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was narrated by Hazrat Abdullah bin 'Amr (may Allah be pleased with them both). Hazrat Sheikh Muhaqqiq and Maulana Abdul Haq Muhaddis Dehlavi states in "Lama'at al-Tanqih":

[Arabic Box Left]: "عقد لحيته الاكثرون على ان المراد تجعيد اللحية بالمُعالجة وانما كره ذلک لانه فعل من ليس من اهل الدين وتشبہ بهم وقيل كانوا يعقدون في الحروب في زمن الجاهلية تكبراو تعجبا فأمروا بارسالها وذلک من فعل الاعاجم وقال التورپشتی يقتلونها كذا فی مجمع البحار والاول هو الوجہ اھ مختصرا۔"

[Urdu Translation Right]: "Binding the beard," according to most people of knowledge, means making it curly or sticking it together using some medicine etc. This was disliked because it is an action and practice of those who are not religious, and it involves imitating them. It is also said that during the days of ignorance, they used to tie their beards out of pride and vanity during the summer; therefore, they were commanded to leave them loose and free. This was the practice of non-Arabs (Ajamis). Allama Turpushti said people used to twist them like a wick. It is mentioned similarly in "Majma' al-Bihar". The first opinion is the actual reason. (The passage was abridged and completed here). (T)

Allama Tibi in the marginalia of "Mishkat", and then Allama Tahir in "Majma' Bihar al-Anwar" state:

[Arabic Box Left]: "عقد ای جعدها بالمعالجة ونهی عنه لما فیہ من التشبه بمن فعله من الكفرة-"

[Urdu Translation Right]: That is, binding the beard means making it curly and wavy through treatment, and it was forbidden because it involves imitating the disbelievers who do so.

Those who "lift" their beards, making them curly and wavy by tying bands, and adopt the appearance of arrogant Thakurs and Jats, should remember these authentic Hadiths. We have cited the reliability and justice of every narrator from "Taqrib al-Tahdhib" by Imam Khatam al-Huffaz Ibn Hajar. Know that the indifference and dissociation of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), is not a light matter. Those who shave or trim their beards should expect even more severe punishment and calamity. When keeping a beard but imitating disbelievers in its quality and form caused such a degree of dissociation from Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him),

then cutting or shaving the beard altogether and adopting the complete appearance of Magians (Majusis) and Machindars [is much worse]...

---

1. Lama'at al-Tanqih fi Sharh Mishkat al-Masabih, Book of Purification, Chapter on Etiquette of Relieving Oneself, Second Section, Maktaba al-Ma'arif al-Ilmiyah, Lahore, 2/50.
2. Majma' Bihar al-Anwar, Chapter of 'Ain with Qaf (Aqada), Maktaba Dar al-Iman, Riyadh, 3/240. Page 650 of 692

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

यानी इसी तरह यह हदीस हुज़ूर पुर नूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से हज़रत अब्दुल्लाह बिन अम्र रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा ने रिवायत फ़रमाई, हज़रत शैख़ मुहक़्क़िक़ व मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी 'लमआत अत-तन्कीह' में फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स बाएँ: "عقد لحيته الاكثرون على ان المراد تجعيد اللحية بالمُعالجة وانما كره ذلک لانه فعل من ليس من اهل الدين وتشبہ بهم وقيل كانوا يعقدون في الحروب في زمن الجاهلية تكبراو تعجبا فأمروا بارسالها وذلک من فعل الاعاجم وقال التورپشتی يقتلونها كذا اهـ مختصرا۔ ہ‍ فی مجمع البحار والاول هو الوج"

[उर्दू अनुवाद दाएँ: "दाढ़ी बांधने" (अक़्द-ए-लिह्या) से मुराद अक्सर अहल-ए-इल्म के नज़दीक किसी दवा वग़ैरह से उसे जोड़ना या चिपकाना है, और इसे इस वजह से नापसंद फ़रमाया गया क्योंकि यह उन लोगों का काम और तरीक़ा है जो दीनदार नहीं हैं और उनकी मुशाबहत इख़्तियार करनी है। और यह भी कहा गया है कि ज़माना-ए-जाहिलियत में वे घमंड और ग़ुरूर की वजह से गर्मियों में अपनी दाढ़ियों को बांध लिया करते थे, इसलिए उन्हें दाढ़ियाँ खुली और आज़ाद छोड़ने का हुक्म दिया गया। यह अजमियों (ग़ैर-अरबों) का तरीक़ा था। अल्लामा तुरपुश्ती ने फ़रमाया कि लोग उन्हें बत्ती (फ़तीला) की तरह बट दिया करते थे। 'मजमा उल बिहार' में भी ऐसा ही ज़िक्र है। और पहला क़ौल ही असल सबब और वजह है। (इबारत मुख़्तसर मुकम्मल हुई)। (त)

अल्लामा तिबी 'हाशिया-ए-मिश्कात' में और फिर अल्लामा ताहिर 'मजमा बिहारुल अनवार' में फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स बाएँ: "عقد ای جعدها بالمعالجة ونهی عنه لما فيہ من التشبه بمن فعله من الكفرة-"

[उर्दू अनुवाद दाएँ: यानी दाढ़ी बांधने से मुराद उसे इलाज के ज़रिए घुंघराला और लहरदार बनाना है, क्योंकि यह काफ़िरों का काम है और इसमें उनसे मुशाबहत (समानता) है।

दाढ़ी चढ़ाने वाले हज़रात जो पट्टियाँ बाँध-बाँध कर दाढ़ी को घुंघराला और लहरदार बनाते हैं और अहंकारी ठाकुरों और जाटों की तरह रूप धारण करते हैं, उन्हें इन सही हदीसों को याद रखना चाहिए, जिनके हर एक रावी (वर्णनकर्ता) की विश्वसनीयता और न्यायप्रियता को हमने इमाम ख़ातमुल

हुफ़्फ़ाज़ इब्ने हजर की 'तक़रीब अत-तहज़ीब' से नक़ल किया है। याद रखें और मोहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की बेज़ारी और बे-ताल्लुक़ी को हल्का न समझें। और दाढ़ी मुंडवाने और कतरवाने वाले और भी सख़्त अज़ाब और मुसीबत के इंतज़ार में रहें। जब दाढ़ी रखते हुए उसकी सिफ़त और हैयत (रूप) में काफ़िरों से मुशाबहत, मोहम्मद रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की बेज़ारी का इस दर्जे सबब बनी, तो सिरे से दाढ़ी काट देना या मुंडवा देना और पूरी तरह से मजूसियों और मछंदरों का रूप अपनाना [कितना बुरा होगा]...

---

1. लमआत अत-तन्कीह फ़ी शरह मिश्कात अल-मसाबीह, किताबुल तहारत, बाब आदाबुल ख़ला, फ़स्ल-ए-सानी, मकतबा अल-मआरिफ़ अल-इल्मिया, लाहौर, 2/50।
2. मजमा बिहारुल अनवार, बाब अल-ऐन मा अल-क़ाफ़ (अक़दा), मकतबा दारुल ईमान, रियाज़, 3/240। पेज 650 का 692

یعنی اس طرح یہ حدیث حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے حضرت عبداللہ بن عمرو رضی اللہ تعالٰی عنہما نے روایت فرمائی، حضرت شیخ محقق و مولانا عبدالحق محدث دہلوی لمعات التنقیح میں فرماتے ہیں:

[Arabic Box Left]: عقد لحیته الاکثرون علی ان المراد تجعید اللحیة بالمُعالجة وانما کره ذلک لانه فعل من لیس من اهل الدین وتشبہ بهم وقیل کانوا یعقدون في الحروب في زمن الجاهلیة تکبراو تعجبا فأمروا بارسالها وذلک من فعل الاعاجم وقال التورپشتی یقتلونها کذا فی مجمع البحار والاول هو الوجہ اھ مختصرا۔

[Urdu Translation Right]: داڑھی باندھنے سے مراد اکثر اہل علم کے نزدیک کسی دوا وغیرہ سے اسے پیوست کرنا یا جوڑنا ہے اور اسے بایں وجہ ناپسند فرمایا کہ یہ ان لوگوں کا فعل ہے اور طریقہ ہے جو دیندار نہیں اور ان کی مشابہت اختیار کرنی ہے۔ اور یہ بھی کہا گیا ہے کہ وہ زمانہ جاہلیت کے ایامِ گرما میں از راہِ تکبر و عجب اپنی داڑھیوں کو باندھ دیا کرتے تھے اس لئے انہیں داڑھیوں کھلی اور آزاد چھوڑے رکھنے کا حکم دیا گیا اور یہ عجمیوں کی روش تھی اور طریقہ تھا اور علامہ تورپشتی نے فرمایا لوگ ان کو مثل فتیلہ کے بٹ دیا کرتے تھے یونہی مجمع البحار میں مذکور ہے۔ اور پہلا قول ہی اصل سبب اور وجہ ہے عبارت مختصر مکمل ہوئی۔ (ت)

علامہ طیبی حاشیہ مشکوۃ پھر علامہ طاہر مجمع بحار الانوار میں فرماتے ہیں:

[Arabic Box Left]: عقد ای جعدها بالمعالجة ونهی عنه لما فیه من التشبه بمن فعله من الکفرة۔

[Urdu Translation Right]: یعنی داڑھی باندھنے سے مراد اس کا مجعد و مرغول بنانا ہے کہ یہ کافروں کا فعل ہے اور اس میں ان سے تشبہ ہے۔

داڑھی چڑھانے والے حضرات کو ڈھانے باندھ باندھ کر داڑھی مجعد و مرغول کرتے اور متکبر ٹھاکروں جاٹوں کی صورت بنتے ہیں ان صحیح حدیثوں کو جن کے ہر ہر راوی کی ثقاہت و عدالت ہم نے تقریب التہذیب امام خاتم الحفاظ ابن حجر سے نقل کردی یاد رکھیں اور محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی بیزاری و بے علاقی کو ہلکا نہ جانیں اور داڑھی منڈانے کترنے والے زیادہ سخت عذاب و آفت کے منتظر رہیں جب داڑھی باقی رکھ کر اس کی صفت و ہیئت میں کافروں سے تشبہ اس درجہ باعث بیزاری محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہوا تو سرے سے داڑھی قطع یا حلق کر دینا اور پورے پورے مجوسیوں مچھندروں کی صورت

---

1 لمعات التنقیح فی شرح مشکوۃ المصابیح کتاب الطھارۃ باب آداب الخلا الفصل الثانی مکتبہ المعارف العلمیہ لاہور ۲/ ۵۰ 2 مجمع بحار الانوار باب العین مع القاف (عقد) مکتبہ دارالایمان ریاض ۳/ ۲۴۰ Page 650 of 692

Fatawa Razawiyya Volume 22

Whatever causes the wrath and displeasure of the One, the Subduer, and the Messenger of the Creator (may His glory be magnified and may Allah the Almighty's blessings and peace be upon him) is justified.

Al-Athar: Hadith 13 & 14: Imam Abu Talib al-Makki in 'Qut al-Qulub' and Imam Hakim al-Ummah [Ghazali] in 'Ihya al-Ulum' state:

(Arabic): Umar ibn al-Khattab (may Allah be pleased with him) and Ibn Abi Layla, the judge of Madinah, rejected the testimony of anyone who would pluck his beard. | (Urdu): i.e., The Leader of the Believers, Umar al-Faruq al-A'zam (may Allah be pleased with him), and Abdul Rahman ibn Abi Layla, the judge of the city of Madinah (who was among the senior Imams of the Tabi'un and eminent students of the Leader of the Believers Uthman al-Ghani and the Leader of the Believers Mawla Ali, may Allah be pleased with them)—both these Imams of guidance rejected the testimony of one who plucks the beard.

Hadith 15: These same two Imams, al-Makki and al-Ghazali, state:

(Arabic): A man testified before Umar ibn Abd al-Aziz, and he used to pluck [his beard], so he turned him away and rejected his testimony. | (Urdu): A man gave testimony in some matter before the sixth of the Rightly Guided Caliphs, the Leader of the Believers Umar ibn Abd al-Aziz (may Allah be pleased with him), and he used to pluck a small part of his beard known as 'kothay'; the Leader of the Believers rejected his testimony.

Hadith 16 & 17: Imam Muhammad bin Abi al-Husayn Ali al-Makki in 'Daqa'iq al-Tariqah' mentions from Hazrat Ka'b al-Ahbar and Abi al-Jald (Jaylan bin Furadah al-Asadi), may Allah have mercy on them:

(Arabic): There will be in the end of times a people who trim their beards; those are the ones who have no portion [of good]. | (Urdu): In the latter times, there will be some people who will trim their beards; they are utterly unfortunate, meaning there is no share for them in religion and no portion in the Hereafter. And we seek refuge with Allah, the Lord of the worlds. (This is a summary).

Ninth Warning: In the texts of the noble Imams and eminent scholars: Text 1 to 5: Imam al-Muhaqqiq 'ala al-Itlaq Kamal al-Din Muhammad ibn al-Humam in 'Fath al-Qadir', then Allama Zayn ibn Nujaym...

1. Ihya al-Ulum, Book of the Secrets of Purity, Second Type, Chapter on the Beard, Al-Mashhad al-Husayni Press, Cairo, 1/124.
2. Ihya al-Ulum, Book of the Secrets of Purity, Second Type, Chapter on the Beard, Al-Mashhad al-Husayni Press, Cairo, 1/124.
3. Ihya al-Ulum, from Ka'b al-Ahbar, Second Type, Chapter on the Beard, Al-Mashhad al-Husayni Press, Cairo, 1/125.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

जितना भी वाहिद क़हार (अद्वितीय शक्तिशाली) और सृष्टिकर्ता के रसूल (जल्ला व जलालुहू व सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के क्रोध और अप्रसन्नता का कारण है, वह उचित है।

अल-आसार: हदीस 13 और 14: इमाम अबू तालिब मक्की 'क़ुत अल-क़ुलूब' में और इमाम हकीम अल-उम्मा 'इहया अल-उलूम' में फरमाते हैं:

उमर इब्न अल-ख़त्ताब (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) और मदीना के क़ाज़ी इब्न अबी लैला ने उस व्यक्ति की गवाही को खारिज कर दिया जो अपनी दाढ़ी नोचता (plucks) था। | अर्थात, अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़े आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) और मदीना तैयबा के क़ाज़ी अब्दुर रहमान बिन अबी लैला (जो ताबिईन के प्रमुख इमामों और अमीरुल मोमिनीन उस्मान ग़नी व अमीरुल मोमिनीन मौला अली रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम के महान शिष्यों में से हैं) - इन दोनों हिदायत के इमामों ने दाढ़ी नोचने वाले की गवाही को खारिज कर दिया।

हदीस 15: यही दोनों इमाम मक्की और ग़ज़ाली फरमाते हैं:

एक व्यक्ति ने उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ के पास गवाही दी और वह (दाढ़ी) नोचता था, तो उन्होंने उसे हटा दिया और उसकी गवाही खारिज कर दी। | एक व्यक्ति ने छठे ख़लीफ़ा राशिद अमीरुल मोमिनीन उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के यहाँ किसी मामले में गवाही दी, और वह अपनी दाढ़ी का एक छोटा हिस्सा जिसे 'कोठे' कहते हैं, नोचता था; अमीरुल मोमिनीन ने उसकी गवाही खारिज कर दी।

हदीस 16 और 17: इमाम मुहम्मद बिन अबी अल-हुसैन अली मक्की 'दक़ा'इक़ अल-तरीक़ा' में हज़रत का'ब अल-अहबार और अबी अल-जल्द (जेलान बिन फ़ुरादा असदी) रहिमहुमुल्लाह तआला से ज़िक्र फरमाते हैं:

अंतिम समय में कुछ लोग ऐसे होंगे जो अपनी दाढ़ियाँ काटेंगे (trim); ये वे लोग हैं जिनके लिए कोई हिस्सा (पुण्य) नहीं है। | आख़िरी ज़माने में कुछ लोग होंगे जो दाढ़ियाँ कतरेंगे, वे बिल्कुल अभागे हैं, यानी उनके लिए दीन में कोई हिस्सा नहीं और आख़िरत में कोई लाभ नहीं। और हम अल्लाह, रब्बुल आलमीन की पनाह माँगते हैं। (यह संक्षिप्त है)

नौवीं चेतावनी: प्रतिष्ठित इमामों और विद्वानों के ग्रंथों में: पाठ 1 से 5: इमाम मुहक़्क़िक़ अलल इतलाक़ कमालुद्दीन मुहम्मद बिन हुमाम 'फ़तह अल-क़दीर' में, फिर अल्लामा ज़ैन बिन नुजैम...

1. इहया अल-उलूम, किताब असरार अल-तहारत, दूसरा प्रकार, दाढ़ी पर अध्याय, अल-मशहद अल-हुसैनी प्रेस, काहिरा, 1/124.
2. इहया अल-उलूम, किताब असरार अल-तहारत, दूसरा प्रकार, दाढ़ी पर अध्याय, अल-मशहद अल-हुसैनी प्रेस, काहिरा, 1/124.
3. इहया अल-उलूम, का'ब अल-अहबार से, दूसरा प्रकार, दाढ़ी पर अध्याय, अल-मशहद अल-हुसैनी प्रेस, काहिरा, 1/125.

पेज 651/692

بنا جس قدر موجب غضب و ناراضی واحد قہار ورسول کردگار جل وجلالہ و صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہو بجا ہے۔ الآثار: حدیث ۱۳ و ۱۴: امام ابوطالب مکی قوت القلوب اور امام حکیم الامہ احیاء العلوم میں فرماتے ہیں:

رد عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالٰی عنہ وابن ابی لیلی قاضی المدینۃ شہادۃ من کان ینتف لحیتہ ۱۔ | یعنی امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ و عبدالرحمن بن ابی لیلی قاضی مدینہ طیبہ (کہ اکابر ائمہ تابعین واجلہ تلامذہ امیر المومنین عثمان غنی و امیر المومنین مولٰی علی رضی اللہ تعالٰی عنہم سے ہیں ان دونوں ائمہ ہدٰی نے) داڑھی چننے والے کی گواہی رد فرمادی۔

حدیث ۱۵: یہی دونوں امام مکی و غزالی فرماتے ہیں:

شہد رجل عند عمر بن عبدالعزیز بشہادۃ وکان ینتف فینکبہ فرد شہادتہ ۲۔ | ایک شخص نے سادس خلفاء راشدین امیر المومنین عمر بن عبدالعزیز رضی اللہ تعالٰی عنہ کے یہاں کسی معاملہ میں گواہی دی اور وہ اپنی داڑھی کا ایک خفیف حصہ جسے کوٹھے کہتے ہیں چنا کرتا تھا امیر المومنین نے اس کی شہادت رد فرمادی۔

حدیث ۱۶ و ۱۷: امام محمد بن ابی الحسین علی مکی دقائق طریقہ میں حضرت کعب احبار و ابی الجلد (جیلان بن فرادہ اسدی) رحمہم اللہ تعالٰی سے ذکر فرماتے ہیں:

یکون فی آخر الزمان اقوام یقصون لِحاہُم اولئك لاخلاق لہم ۳۔ | آخر زمانے میں کچھ لوگ ہوں گے کہ داڑھیاں کتریں گے وہ نرے بے نصیب ہیں یعنی ان کے لئے دین میں حصہ نہیں آخرت میں بہرہ نہیں والعیاذ باللہ رب العالمین (ہذا مختصر)

تنبیہ نہم: نصوص ائمہ کرام و علمائے اعلام میں: نص ۱ تا ۵: امام محقق علی الاطلاق کمال الدین محمد بن الہمام فتح القدیر پھر علامہ زین بن نجیم

۱ احیاء العلوم کتاب اسرار الطہارۃ النوع الثانی فصل فی اللحیۃ مطبعۃ المشہد الحسینی قاہرہ ۱ / ۱۲۴

۲ احیاء العلوم کتاب اسرار الطہارۃ النوع الثانی فصل فی اللحیۃ مطبعۃ المشہد الحسینی قاہرہ ۱ / ۱۲۴

۳ احیاء العلوم عن کعب الاحبار النوع الثانی فصل فی اللحیۃ مطبعۃ المشہد الحسینی قاہرہ ۱ / ۱۲۵

Fatawa Razawiyya, Volume 22

Misri, Bahr-ur-Ra'iq, then Allama Abul-Ikhlas Hasan bin Ammar Shurunbulali in Ghunyah Dhawil-Ahkam, then Allama Mudaqqiq Muhammad bin Ali Dimashqi in Dur-ul-Mukhtar, then Allama Sayyidi Ahmad Misri in Hashiyah Maraqi al-Falah, all these scholars in the Book of Fasting (Kitab al-Sawm) state:

Arabic Text	Urdu Translation
Meaning for all is the same, but the words are from Hashiyah al-Durr wal-Ghurar. Trimming from the beard when it is less than a handful, as done by some North Africans and effeminate men, is not permitted by anyone. Shaving it all off is the practice of non-Arab Magians (Persians), Jews, Indians, and some types of Franks.	(The concept of all is one, however, the words belong to the Hashiyah of ad-Durr wal-Ghurar) Meaning, when the beard is less than a handful, trimming it as some North Africans and effeminate men do is not permitted by anyone. And shaving it all off is the practice of Persian Magians, Jews, Indians, and some types of Franks.

Texts 6 to 12: Imam Burhan-ul-Millah wad-Din Farghani in Hidayah, then Imam Zayla'i in Tabyin al-Haqa'iq Sharh Kanz al-Daqaiq, then Allama Najm-ud-Din Turi in Takmilah Bahr al-Ra'iq, then Allama Shurunbulali in Ghunyah, then Sayyid Abu-ul-Su'ud Azhari in Fathullah al-Mu'in Hashiyah Kanz, then Allama Sayyid Ahmad Tahtawi in Hashiyah Tanwir, then Allama Sayyidi Muhammad Amin Afandi in Radd al-Muhtar ala al-Durr al-Mukhtar, all these scholars in the Book of Crimes (Kitab al-Jinayat) regarding the issue of shaving the beard, state:

Arabic Text	Urdu Translation
One should be disciplined for that for committing a forbidden act (this is for all except two, their wording is) he should be disciplined for committing what is not permissible.	One who shaves their beard should be punished for committing a forbidden act (these are the words of all except two, whose words are) he should be punished for doing such a deed that is not permissible.

Texts 13 to 17: Allama Turpushti in Masabih, then Allama Tibi in the Commentary of Mishkat, then Maulana Ali Qari in Mirqat, then Allama Fatani in Majma' al-Bihar, then Sheikh Muhaqqiq in Lam'at, state:

Arabic Text	Urdu Translation
Trimming the beard was from the practice of the non-Arabs and it is...	Trimming the beard was the practice of Persians and now it is very...

Majlis of Dawat-e-Islami

---

1. Ghunyah Dhawil-Ahkam, Kitab al-Sawm, Chapter on what necessitates invalidation, Mehri Kutub Khana Karachi, 1/208; and Bahr-ur-Ra'iq, 2/280; Hashiyah al-Tahtawi on Maraqi al-Falah, p. 372; and Durr-ul-Mukhtar, 1/152; and Fath al-Qadir, 2/270.
2. Al-Hidayah, Kitab al-Diyat, Matba' Yusufi Lucknow, 4/582; and Tabyin al-Haqa'iq, 6/130; and Bahr-ur-Ra'iq, 8/331; Ghunyah Dhawil-Ahkam with ad-Durar, Kitab al-Diyat, 2/102; and Tahtawi on ad-Durr al-Mukhtar, 4/280; Fath al-Mu'in, 3/487; and Radd al-Muhtar, 5/370.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

मिस्री, बहर-उर-राइक़, फिर अल्लामा अबुल-इख़्लास हसन बिन अम्मार शरुन्बुलाली 'ग़ुनियतुल ज़विल-अहकाम' में, फिर अल्लामा मुदक्क़िक मुहम्मद बिन अली दमिश्क़ी 'दुर-ए-मुख़्तार' में, फिर अल्लामा सय्यिदी अहमद मिस्री 'हाशिया मराक़िल फ़लाह' में, ये सभी विद्वान 'किताबुल-सौम' (रोज़े की किताब) में फ़रमाते हैं:

अरबी इबारत	उर्दू तर्जुमा
المعنى للكل واللفظ للحاشية الدر والغرر الاخذ من اللحية وهي دون القبضة كما فعله بعض المغاربة ومخنثة الرجال فلم يبحه احد واخذ كلها فعل مجوس الاعاجم واليهود والهنود بعض اجناس الافرنج ١۔	(मफ़हूम सबका एक ही है, अलबत्ता शब्द 'हाशिया अद-दुर्र वल-ग़ुरर' के हैं) यानी जब दाढ़ी एक मुट्ठी से कम हो, तो उसमें से कुछ लेना (काटना) जैसा कि कुछ मग़रिबी और ज़नाने-ज़न्ख़े करते हैं, यह किसी के नज़दीक हलाल नहीं है। और पूरी दाढ़ी मुंडवा देना ईरानी मजूसीयों, यहूदियों, हिंदुओं और कुछ फ़िरंगियों का फ़ैल (कार्य) है।

पाठ 6 से 12: इमाम बुर्हान-उल-मिल्लत वद-दीन फ़रग़ानी 'हिदाया' में, फिर इमाम ज़ैलाई 'तबीनुल हक़ाइक़ शरह कंज़ुल दक़ाइक़' में, फिर अल्लामा नज्म-उद-दीन तूरी 'तकमिला बहर-उर-राइक़' में, फिर अल्लामा शरुन्बुलाली 'ग़ुनिया' में, फिर सय्यिद अबुल-सऊद अज़हरी 'फ़तहुल्लाह अल-मुईन हाशिया कंज़' में, फिर अल्लामा सय्यिद अहमद तहतावी 'हाशिया तनवीर' में, फिर अल्लामा सय्यिदी मुहम्मद अमीन अफ़ंदी 'रद्द-उल-मुहतार अलद-दुर्रिल-मुख़्तार' में, ये सभी विद्वान 'किताबुल जिनायात' (अपराधों की पुस्तक) में दाढ़ी मुंडवाने के मसले पर फ़रमाते हैं:

अरबी इबारत	उर्दू तर्जुमा
يؤدب على ذلك لارتكابه المحرم (هذا هو الكل الا الطرفين) فلفظهما يؤدب على ارتكاب ما لا يحل ٢۔	दाढ़ी मुंडवाने वाले को सजा दी जाए कि वह फ़ैल-ए-हराम का मुर्तकिब (दोषी) हुआ (यह उन सबके शब्द हैं, सिवाय तरफ़ैन (दो पक्ष) के, सो उनके शब्द ये हैं) उसे ऐसे काम के करने पर सजा दी जाए जो हलाल नहीं।

पाठ 13 से 17: अल्लामा तूरपुश्ती 'मसाबीह' में, फिर अल्लामा तैय्यबी 'शरह मिश्कात' में, फिर मौलाना अली क़ारी 'मीरक़ात' में, फिर अल्लामा फ़तनी 'मजमा-उल-बिहार' में, फिर शैख़ मुहक्क़िक 'लमात' में फ़रमाते हैं:

अरबी इबारत **उर्दू तर्जुमा**

قص اللحية كان من صنع الاعاجم وهو दाढ़ी तराशना पारसियों का काम था और अब तो बहुत...

मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

---

1. ग़ुनियतुल ज़विल-अहकाम, किताबुल-सौम, बाब मुजिबुल इफ़साद, मेहरी कुतुब ख़ाना कराची, 1/208; और बहर-उर-राइक़, 2/280; हाशिया अत-तहतावी अला मराक़िल फ़लाह, पृ. 372; और दुर-ए-मुख़्तार, 1/152; और फ़तहुल क़दीर, 2/270।
2. अल-हिदाया, किताबुल दियत, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, 4/582; और तबीनुल हक़ाइक़, 6/130; और बहर-उर-राइक़, 8/331; ग़ुनियतुल ज़विल-अहकाम मअद दुरर, किताबुल दियत, 2/102; और तहतावी अला दुर-ए-मुख़्तार, 4/280; फ़तहुल मुईन, 3/487; और रद्द-उल-मुहतार, 5/370।

पृष्ठ 652/692

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

مصری، بحر الرائق پھر علامہ ابوالاخلاص حسن بن عمار شرنبلالی غنیہ ذوی الاحکام، پھر علامہ مدقق محمد بن علی دمشقی در مختار پھر علامہ سیدی احمد مصری حاشیہ مراقی الفلاح سب علماء کتاب الصوم میں فرماتے ہیں:

عربی عبارت	**اردو ترجمہ**
المعنی للکل واللفظ للحاشیة الدر والغرر الاخذ من اللحیة وهي دون القبضة کما فعله بعض المغاربة ومخنثة الرجال فلم یبحه احد واخذ کلها فعل مجوس الاعاجم والیهود والهنود بعض اجناس الافرنج ۱۔	(مفہوم سب کا ایک ہے البتہ الفاظ حاشیہ الدر والغر کے ہیں) یعنی جب داڑھی ایک مشت سے کم ہو تو اس میں کچھ لینا جس طرح بعض مغربی اور زنانے زنخے کرتے ہیں یہ کسی کے نزدیک حلال نہیں اور سب لے لینا ایرانی مجوسیوں اور یہودیوں اور ہندیوں اور بعض فرنگیوں کا فعل ہے۔

نص ۶ تا ۱۲: امام برہان الملۃ والدین فرغانی ہدایہ پھر امام زیلعی تبیین الحقائق شرح کنز الدقائق پھر علامہ نجم الدین طوری تکملہ بحر الرائق پھر علامہ شرنبلالی غنیہ پھر سید ابوالسعود از ہری فتح اللہ المعین حاشیہ کنز پھر علامہ سید احمد طحطاوی حاشیہ تنویر پھر علامہ سیدی محمد امین افندی ردالمحتار علی الدر المختار سب علماء کتاب الجنایات مسئلہ جنایت بحلق لحیہ میں فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
يؤدب على ذلك لارتكابه المحرم (هذا هو الكل الا الطرفين فلفظهما) يؤدب على ارتكاب ما لا يحل ۲۔	داڑھی مونڈنے والے کو سزا دی جائے کہ وہ فعلِ حرام کا مرتکب ہوا (یہ سب کے الفاظ ہیں سوائے طرفین کے پس ان کے الفاظ یہ ہیں اسے ایسے کام کے کرنے پر سزا دی جائے جو حلال نہیں۔ ت)

نص ۱۳ تا ۱۷: علامہ تورپشتی مصابیح پھر علامہ طیبی شرح مشکوۃ پھر مولانا علی قاری مرقاۃ پھر علامہ فتنی مجمع البحار پھر شیخ محقق لمعات میں فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
قص اللحية كان من صنع الاعاجم وهو داڑھی تراشنا پارسیوں کا کام تھا اور اب تو بہت	

Majlis of DawateIslami

---

۱ غنیہ ذوی الاحکام کتاب الصوم باب موجب الافساد مہری کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۰۸ و بحر الرائق ۲ / ۲۸۰، حاشیہ الطحطاوی علی مراقی الفلاح ص ۳۷۲ و درمختار ۱ / ۱۵۲ و فتح القدیر ۲ / ۲۷۰

۲ الہدایہ کتاب الدیات مطبع یوسفی لکھنؤ ۴ / ۵۸۲ و تبیین الحقائق ۶ / ۱۳۰ و بحر الرائق ۸ / ۳۳۱، غنیہ ذوی الاحکام مع الدرر کتاب الدیات ۲ / ۱۰۲ و طحطاوی علی الدر المختار ۴ / ۲۸۰، فتح المعین ۳ / ۴۸۷ و ردالمحتار ۵ / ۳۷۰

Fatawa Razawiyya Volume 22

[Table Header] [Arabic Text]: Today, it is the emblem of many polytheists like the Europeans and Hindus, and those sects that have no character in religion, named Qalandariyya. May Allah purify the bounds of religion from them. [Urdu Translation]: It is the sign of the disbelievers like the Franks (Europeans) and Hindus, and that sect which has nothing in religion, known as the Qalandariyya. May Allah Almighty purify the Islamic boundaries from them.

Text 18 & 19: In 'Kawakib al-Durari' (Commentary on Sahih Bukhari by Imam Kirmani) and 'Majma' it is stated: [Arabic Text]: Glory be to Him! How foolish is the intellect of those people who grew their moustaches long and shortened their beards, contrary to the natural disposition (fitrah) of all nations. They changed their nature, we seek refuge with Allah. [Urdu Translation]: Glory be to Allah! How absurd is the intellect of those people who lengthened their moustaches and shortened their beards. Contrary to this trait which is the natural disposition (fitrah) of all the nations of the Prophets (peace and blessings be upon them), they have changed their original creation; God's refuge.

Text 20 to 22: Imam Abu al-Hasan Ali ibn Abi Bakr ibn Abdul Jalil al-Marghinani clarified its impermissibility in the book 'at-Tajnis wal-Mazid'. In 'Lama'at Sharh Mishkat' and 'Nisab al-Ihtisab', Chapter Six, it is stated: [Arabic Text]: Is it permissible to shave the beard as the Javaliqis do? The answer is: It is not permissible. It is mentioned in 'Hidayah' (Book of Crimes) and 'Tajnis' (Book of Disliked Acts). [Urdu Translation]: That is, Question: Is it permissible to shave the beard as the Jholashahi faquirs do? Answer: It is forbidden. It is specified in 'Hidayah', the Book of Crimes, and 'Tajnis', the Book of Disliked Acts.

Text 23 & 24: In 'Tabyeen al-Maharim' and 'Radd al-Muhtar' it is stated: [Arabic Text]: Removing hair from the face is forbidden unless a woman grows a beard or moustache; then its removal is not forbidden, but rather recommended. [Urdu Translation]: Removing hair from the face is forbidden, but if a woman grows a beard or moustache, it is not forbidden to remove it, rather it is recommended.

[Footnotes] 1. Lama'at al-Tanqih Sharh Mishkat al-Masabih, Book of Purification, Chapter of Miswak, Maktaba al-Ma'arif al-Ilmiyya Lahore 2/27 & 68; Mirqat al-Mafatih Sharh Mishkat al-Masabih, Book of Purification, Chapter of Miswak, al-Maktaba al-Habibiyya Quetta 2/4; Sharh al-Tibi 'ala Mishkat al-Masabih, Book of Purification, Chapter of Miswak, Idarat al-Qur'an Karachi 2/56. 2. Majma' Bihar al-Anwar, Chapter

of 'Fa' with 'Ta' under the word 'Fitr', Maktaba Dar al-Iman Madinah Munawwarah 2/158. 3. Lama'at al-Tanqih Sharh Mishkat al-Masabih, Book of Purification, Chapter of Miswak, Maktaba al-Ma'arif al-Ilmiyya Lahore 2/27. 4. Radd al-Muhtar, Book of Prohibition and Permission, Section on Looking and Touching, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/239.

फतावा रज़विया जिल्द 22

[तालिका शीर्षक] [अरबी पाठ]: आज यह कई मुशरिकों का प्रतीक है जैसे फिरंगी और हिंदू, और वे संप्रदाय जिनका धर्म में कोई चरित्र नहीं है, जिन्हें कलंदरिया कहा जाता है। अल्लाह धर्म की सीमाओं को उनसे पवित्र करे। [उर्दू अनुवाद]: यह काफिरों का प्रतीक है जैसे फिरंगी और हिंदू, और वह संप्रदाय जिसका धर्म में कोई चरित्र नहीं है जो कलंदरिया कहलाते हैं। अल्लाह तआला इस्लामी सीमाओं को उनसे पवित्र करे।

पाठ 18 और 19: 'कवाकिब अल-दुरारी' (इमाम किरमानी द्वारा सही बुखारी की व्याख्या) और 'मजमा' में है: [अरबी पाठ]: सुभान अल्लाह! उन लोगों की बुद्धि कितनी ओछी है जिन्होंने मूंछें बढ़ाईं और दाढ़ियां छोटी कीं, जो सभी राष्ट्रों की प्रकृति (फ़ितरत) के विपरीत है। उन्होंने अपनी प्रकृति बदल ली, हम अल्लाह की शरण मांगते हैं। [उर्दू अनुवाद]: सुभान अल्लाह! उन लोगों की बुद्धि कितनी पोच (ओछी) है जिन्होंने मूंछें बढ़ाईं और दाढ़ियां कम कीं। उस गुण के विपरीत जिस पर नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के सभी उम्मतों की फितरत है, उन्होंने अपनी मूल सृष्टि ही बदल दी; खुदा की पनाह।

पाठ 20 से 22: इमाम अबुल हसन अली इब्न अबी बकर इब्न अब्दुल जलील मर्गीनानी ने किताब 'अल-तजनीस वल-मजीद' में इसके नाजायज होने को स्पष्ट किया है। 'लमात शरह मिश्कात' और 'नसाब अल-इहतिसाब' अध्याय छह में है: [अरबी पाठ]: क्या दाढ़ी मूंडना जायज़ है जैसा कि जवालीकी करते हैं? जवाब: यह जायज़ नहीं है। इसका उल्लेख 'हिदाया' (किताबुल जिनायात) और 'तजनीस' (किताबुल कराहीया) में है। [उर्दू अनुवाद]: यानी सवाल, क्या दाढ़ी मुंडाना जायज़ है जैसे झूला शाही फकीर करते हैं? जवाब: नाजायज है। 'हिदाया' किताबुल जिनायात और 'तजनीस' किताबुल कराहीया में इसकी तशरीह (स्पष्टीकरण) है।

पाठ 23 और 24: 'तबीन अल-महारिम' और 'रद्द अल-मुह्तार' में है: [अरबी पाठ]: चेहरे से बाल हटाना हराम है जब तक कि किसी महिला की दाढ़ी या मूंछें न उग आएं तब उन्हें हटाना हराम नहीं बल्कि मुस्तहब (पसंदीदा) है। [उर्दू अनुवाद]: चेहरे के बाल दूर करना हराम है लेकिन जब किसी औरत के दाढ़ी या मूंछ निकल आए तो उसे (हटाना) हराम नहीं बल्कि मुस्तहब है।

[पाद लेख] 1. लमात अल-तनकीह शरह मिश्कात अल-मसाबीह, किताबुल तहारत, बाबुल मिस्वाक, मकतबा अल-माआरिफ अल-इल्मिया लाहौर 2/27 और 68; मिरकात अल-मफातीह शरह मिश्कात

अल-मसाबीह, किताबुल तहारत, बाबुल मिस्वाक, अल-मकतबा अल-हबीबिया क्वेटा 2/4; शरह अल-तीबी 'अला मिश्कात अल-मसाबीह, किताबुल तहारत, बाबुल मिस्वाक, इदारा अल-कुरआन कराची 2/56। 2. मजमा बिहार अल-अनवार, बाबुल फा मा अत-ता, शब्द 'फितर' के तहत, मकतबा दार अल-इमान मदीना मुनव्वरा 2/158। 3. लमात अल-तनकीह शरह मिश्कात अल-मसाबीह, किताबुल तहारत, बाबुल मिस्वाक, मकतबा अल-माआरिफ अल-इल्मिया लाहौर 2/27। 4. रद्द अल-मुह्तार, किताबुल हज़्र वल-इबाहत, नज़र वल-मस का खंड, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत 5/239।

اليوم شعار كثير من المشركين كالا فرنج والهنود ومن لا اخلاق لهم في الدين من الفرق الموسومة بالقلندرية طهر الله عنهم حوزة الدين - کافروں کا شعار ہے جیسے فرنگی، اور ہندو اور وہ فرقہ جس کا دین میں کچھ نہیں جو قلندریہ کہلاتے ہیں اللہ تعالیٰ اسلامی حدود کو ان سے پاک کرے۔

نص ۱۸ و ۱۹: کواکب الدراری شرح صحیح بخاری امام کرمانی و مجمع میں ہے: فسبحانه ما اسخف عقول قوم طولوا الشارب واحفوا اللحی عکس ما علیه فطرة جمیع الامم قد بدلوا فطرتهم نعوذ بالله - سبحان اللہ کس قدر پوچ عقل ہے ان لوگوں کی جنہوں نے مونچھیں بڑھائیں اور داڑھیاں پست کیں۔ برعکس اس خصلت کے جس پر تمام امم الانبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام کی فطرت ہے انہوں نے اپنی اصل خلقت ہی بدل دی خدا کی پناہ۔

نص ۲۰ تا ۲۲: امام ابوالحسن علی ابن ابی بکر بن عبدالجلیل مرغینانی نے کتاب التجنیس والمزید میں اس کے عدم جواز کی تصریح فرمائی۔ لمعات شرح مشکوۃ و نصاب الاحتساب باب السادس میں ہے: هل يجوز حلق اللحية كما يفعله الجواليقيون الجواب لا يجوز ذكره فی جناية الهداية وكراهة التجنيس - یعنی سوال، کیا داڑھی منڈانا جائز ہے جیسے جھولا شاہی فقیر کرتے ہیں؟ جواب: ناجائز ہے ہدایہ کتاب الجنایات اور تجنیس کتاب الکراہیۃ میں اس کی تصریح ہے۔

نص ۲۳ و ۲۴: تبیین المحارم وردا لمحتار میں ہے: ازالة الشعر من الوجه حرام الا اذ نبت للمرأة لحية او شوارب فلا تحرم ازالتة بل تستحب - منہ کے بال دور کرنا حرام ہے مگر جب کسی عورت کے داڑھی یا مونچھ نکل آئے تو اسے حرام نہیں بلکہ مستحب ہے۔

1 لمعات التنقيح شرح مشكوة المصابيح كتاب الطهارة باب السواك مكتبة المعارف العلمية لاہور ۲/ ۲۷ و ۶۸ ، مرقاة المفاتيح شرح مشكوة المصابيح كتاب الطهارة باب السواك المكتبة الحبيبية كوئٹہ ۲/ ۴، شرح الطيبي على مشكوة المصابيح كتاب الطهارة باب السواك ادارة القرآن كراچی ۲/ ۵۶ 2 مجمع بحار الانوار باب الفاء مع الطاء تحت لفظ "فطر " مكتبہ دار الايمان مدينہ منورہ ۲/ ۱۵۸ 3 لمعات التنقيح شرح مشكوة المصابيح كتاب الطهارة باب السواك مكتبة المعارف العلمية لاہور ۲/ ۲۷ 4 ردالمحتار كتاب الحظر والاباحة فصل فی النظر والمس دار احياء التراث العربی بيروت ۵/ ۲۳۹

Fatawa Razawiya Volume 22

Text 25 & 26: In Mufhim Sharh Sahih Muslim by Allama Qurtubi, then in Ithaf al-Sadah al-Muttaqin it is stated: [Arabic]: It is not permissible to shave it, nor to pluck it, nor to trim much of it. - Shaving, plucking, or excessive trimming of the beard is not permissible.

Text 27: Imam Shams al-Aimma Kardari states in Wajeez: [Arabic]: It is not lawful for a man to cut his beard. - It is not halal for a man to cut his beard.

Text 28 to 30: Exactly these words were used by Imam Abu Bakr, and they were quoted from him in Nawazil, and from Nawazil in Nisab al-Ihtisab Chapter Eight. Text 31 & 32: In Durr-e-Mukhtar it is stated: [Arabic]: In it (meaning Al-Mujtaba) if a woman cuts the hair of her head, she becomes a sinner and cursed, as stated in Al-Bazzaziyyah, even if with the husband's permission, because there is no obedience to a creation in disobedience to the Creator. Therefore, it is forbidden for a man to cut his beard, and the effective reason is resembling men. - This means in Mujtaba Sharh Quduri it is stated if a woman cuts the hair of her head, she becomes a sinner and cursed. In Bazzaziyyah it is said even if with the husband's permission, because in God's disobedience no one's obedience is allowed. Similarly, cutting the beard for a man is Haram and the reason for the sin is adopting a male appearance. That is, for a woman the prohibition of cutting head hair is due to it being a masculine style, just as for a man shaving the beard is Haram because it is resembling women, and both are impermissible.

Text 33: Allama Ali Qari states in the commentary of Shifa of Imam Qazi Iyad: [Arabic]: Shaving the beard is prohibited. - Shaving the beard is forbidden in Shariah.

Text 34: Allama Shihab Khafaji states in Nasim al-Riyad: [Arabic]: As for shaving it, it is prohibited because it is the habit of the polytheists. - Shaving the beard is forbidden because it is the habit of the disbelievers.

Majlis of Dawat-e-Islami

1. Ithaf al-Sadah al-Muttaqin Book: Secrets of Purity, as for Sunan they are ten, Dar al-Fikr Beirut 2/419; Al-Mufhim for what is difficult from the summary of Muslim's Book, Book of Purity, Chapter: Characteristics of Fitrah, Dar Ibn Kathir Beirut 1/512.
2. Durr-e-Mukhtar on the authority of Al-Bazzaziyyah, Book of Prohibition and Permission, Section on Sales, Mujtabai Press Delhi 2/250.

3. Durr-e-Mukhtar on the authority of Al-Bazzaziyyah, Book of Prohibition and Permission, Section on Sales, Mujtabai Press Delhi 2/250.
4. Sharh al-Shifa for Qari in the margins of Nasim al-Riyad, Section: As for the cleanliness of his body, Dar al-Fikr Beirut 1/343.
5. Nasim al-Riyad Section: As for the cleanliness of his body, Al-Fikr Beirut 1/343-344.

फतवा रज़विया खंड 22

उद्धरण 25 और 26: अल्लामा कुर्तुबी द्वारा लिखित 'मुफहम शरह सहीह मुस्लिम' और फिर 'इतहाफ अल-सादाह अल-मुत्तकीन' में लिखा है: [अरबी]: दाढ़ी को मुंडवाना, उसे नोचना या उसमें से बहुत अधिक काटना जायज़ नहीं है। - दाढ़ी का न मुंडवाना जायज़ है, न ही उसे नोचना और न ही बहुत अधिक काटना।

उद्धरण 27: इमाम शम्सुल अइम्मा करदरी 'वजीज़' में फरमाते हैं: [अरबी]: पुरुष के लिए अपनी दाढ़ी काटना हलाल नहीं है। - पुरुष के लिए दाढ़ी काटना वैध नहीं है।

उद्धरण 28 से 30: ठीक यही शब्द इमाम अबू बक्र ने कहे थे और उनसे 'नवाज़िल' में और 'नवाज़िल' से 'निसाब अल-एहतिसाब' अध्याय आठ में उद्धृत किए गए थे। उद्धरण 31 और 32: 'दुर्रे मुख्तार' में है: [अरबी]: इसमें (यानी मुजतबा में) लिखा है कि यदि कोई महिला अपने सिर के बाल काटती है, तो वह गुनहगार और लानती हो जाती है, जैसा कि 'बज़ाज़िया' में कहा गया है, भले ही पति की अनुमति से हो, क्योंकि स्रष्टा की अवज्ञा में किसी प्राणी की आज्ञा मानना उचित नहीं है। इसलिए पुरुष के लिए दाढ़ी काटना हराम है और पाप का कारण पुरुषों के सदृश बनना है। - इसका अर्थ है कि 'मुजतबा शरह कुदूरी' में है कि यदि महिला अपने सिर के बाल काटे तो वह पापी और शापित हो जाती है। 'बज़ाज़िया' में कहा गया कि भले ही पति की अनुमति हो, क्योंकि खुदा की नाफरमानी में किसी की आज्ञा नहीं मानी जाएगी। इसी तरह पुरुष के लिए दाढ़ी काटना हराम है और इसके पाप होने का कारण पुरुषों की बनावट अपनाना है। यानी महिला के लिए बाल काटने की मनाही इसलिए है क्योंकि यह पुरुषत्व की बनावट है, उसी तरह पुरुष के लिए दाढ़ी काटना हराम है क्योंकि यह महिलाओं के सदृश होना है, और ये दोनों नाजायज़ हैं।

उद्धरण 33: अल्लामा अली क़ारी इमाम काज़ी अयाज़ की 'शरह शिफा' में फरमाते हैं: [अरबी]: दाढ़ी मुंडवाना मना है। - शरिया में दाढ़ी मुंडवाने की मनाही है।

उद्धरण 34: अल्लामा शिहाब खफाजी 'नसीम अल-रियाद' में फरमाते हैं: [अरबी]: जहाँ तक इसे मुंडवाने की बात है, तो यह मना है क्योंकि यह मुशरिकों (बहुदेववादियों) की आदत है। - दाढ़ी मुंडवाना वर्जित है क्योंकि यह काफिरों की आदत है।

मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

1. इतहाफ अल-सादाह अल-मुत्तकीन किताब: पवित्रता के रहस्य, जहाँ तक सुनन का सवाल है वे दस हैं, दार अल-फ़िक्र बेरूत 2/419; अल-मुफ़हिम जो मुस्लिम की किताब के सारांश से कठिन है, पवित्रता की किताब, अध्याय: फितरत की विशेषताएं, दार इब्न कसीर बेरूत 1/512।
2. दुर्रे मुख्तार बज़ज़िया के हवाले से, निषेध और अनुमति की किताब, बिक्री पर खंड, मुजतबाई प्रेस दिल्ली 2/250।
3. दुर्रे मुख्तार बज़ज़िया के हवाले से, निषेध और अनुमति की किताब, बिक्री पर खंड, मुजतबाई प्रेस दिल्ली 2/250।
4. नसीम अल-रियाद के हाशिये पर कारी के लिए शरह अल-शिफ़ा, अनुभाग: जहाँ तक उसके शरीर की स्वच्छता का प्रश्न है, दार अल-फ़िक्र बेरूत 1/343।
5. नसीम अल-रियाद अनुभाग: जहाँ तक उसके शरीर की स्वच्छता का प्रश्न है, अल-फ़िक्र बेरूत 1/343-344।

पृष्ठ 654/692

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

نص ۲۵ و ۲۶: مفہّم شرح صحیح مسلم للعلاّمۃ القرطبی پھر اتحاف السادۃ المتقین میں ہے: لا یجوز حلقھا ولا نتفھا ولا قص الکثیر منھا ۱ - ڈاڑھی کا نہ مونڈنا جائز نہ چٹنا نہ زیادہ کترنا۔

نص ۲۷: امام شمس الائمہ کردری وجیز میں فرماتے ہیں: لا یحل للرجل ان یقطع اللحیۃ ۲ - مرد کو حلال نہیں کہ ڈاڑھی کاٹے۔

نص ۲۸ تا ۳۰: بعینہ یہی الفاظ امام ابو بکر نے فرمائے اور ان سے نواز ل اور نواز ل سے نصاب الاحتساب باب ثامن میں منقول ہوئے۔ نص ۳۱ و ۳۲: در مختار میں ہے: فیہ (ای المجتبی) قطعت شعر راسھا اثمت ولعنت فی البزازیۃ ولو باذن الزوج لانہ لا طاعۃ لمخلوق فی معصیۃ الخالق ولذا یحرم علی الرجل قطع لحیتہ والمعنی الموثر التشبہ بالرجال ۳ - یعنی مجتبیٰ شرح قدوری میں ہے عورت اپنے سر کے بال کاٹے تو گنہگار و ملعونہ ہو جائے، بزازیہ میں فرمایا کہ اگرچہ شوہر کی اجازت سے اس لئے کہ خدا کی نافرمانی میں کسی کی اطاعت نہیں اسی لئے مرد پر ڈاڑھی کاٹنا حرام ہے اور علت گناہ مردوں کی وضع بنانی ہے یعنی عورت کو موئے سر تراشنے کی حرمت میں یہ علت ہے کہ یہ مردانی وضع ہے جس طرح مرد کو ریش تراشی حرام ہونے کی علت کہ عورتوں سے تشبہ ہے اور وہ دونوں ناجائز۔

نص ۳۳: علامہ علی قاری شرح شفائے امام قاضی عیاض میں فرماتے ہیں: حلق اللحیۃ منھي عنہ ٤ - ڈاڑھی مونڈنے کی شرع میں ممانعت ہے۔

نص ۳۴: علامہ شہاب خفاجی نسیم الریاض میں فرماتے ہیں: اما حلقھا فمنھی عنہ لانہ عادۃ المشرکین ٥ - ڈاڑھی مونڈنا منع ہے کہ یہ کافروں کی عادت ہے۔

١ اتحاف السادة المتقين كتاب اسرار الطهارة واما السنن فعشرة دار الفكر بيروت ٢/ ٤١٩، المفهم لما اشكل من تلخيص كتاب مسلم كتاب الطهارة باب خصال الفطرة دارابن كثير بيروت ١/ ٥١٢ ٢ درمختار بحوالہ البزازيه كتاب الحظر والاباحة فصل فى البيع مطبع مجتبائى دہلى ٢/ ٢٥٠ ٣ درمختار بحوالہ البزازيه كتاب الحظر والاباحة فصل فى البيع مطبع مجتبائى دہلى ٢/ ٢٥٠ ٤ شرح الشفاء للقارى على هامش نسيم الرياض فصل واما نظافة جسمه دار الفكر بيروت ١/ ٣٤٣ ٥ نسيم الرياض فصل واما نظافة جسمه الفكر بيروت ١/ ٣٤٣ - ٣٤٤

Fatawa-e-Razvia Volume 22

Text 35: From Ash'at-ul-Lama'at: The reason for the prohibition of shaving the beard is the same. [1] (Shaving the beard is prohibited for this very reason. (T)) Page 36: In the same [book] it is stated: Shaving the beard is forbidden; it is the way of the Franks, Hindus, and Jawalqis who are called Qalandariyah. [2] (Shaving the beard is haraam and it is the method and way of the Europeans, Hindus, and the Jhoola Shahs who are called Qalandariyah. (T)) Text 37: In Fath-ul-Mu'in sharh Qurrat-ul-'Ayn, it is stated: Shaving the beard is prohibited. [3] (Shaving the beard is haraam.) Benefit: Just as shaving or trimming the beard is unanimously forbidden and a sin, similarly according to our Imams and the majority of scholars, excessive length that grows beyond bounds, out of proportion, and causes one to be pointed at is disliked (Makruh). Imam Qadi 'Iyad and then Imam Abu Zakariya Nawawi in the commentary on Sahih Muslim state: "Increasing its size to the extent of fame is disliked, just as cutting and trimming it is disliked." [4] (To lengthen the beard to the limit of notoriety, i.e., making it extremely long, is disliked just as trimming and cutting it is disliked. (T)) In the same [source]: Imam Malik disliked making it very long. [5] (Imam Malik has expressed dislike for making the beard excessively long. - T) The actions and sayings of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and Hazrat Abdullah bin Umar, Hazrat Abu Hurairah and other Companions and Successors (may Allah be pleased with them all), and the explicit statements of our Imam-e-Azam Abu Hanifa and the recorder of the school of thought, Imam Muhammad (may Allah be pleased with them both), and general books of jurisprudence and Hadith specify its limit as one handful. It has just been mentioned from the texts of the scholars that no one considered shortening it less than that as permissible. Cutting beyond one handful is Sunnah according to us; rather, in Nihaayah, it was expressed with the word 'wujub' (obligation). For its details, see Bahr, Nahr, Durr-e-Mukhtar, and its commentaries, etc., among books of Fiqh, and Mirqat, Lama'at, Minhaj, etc., among books of Hadith, and Qut-ul-Quloob, Ihya-ul-'Uloom, etc., among books of Sulook. See the saying of the Arabs that this unintelligent narrator wrote, he neither knew the one who said it nor did he correctly quote the saying itself.

Footnotes: [1] Ash'at-ul-Lama'at, Book of Clothing (Kitab al-Libas), Chapter on Combing Hair (Bab at-Tarajjul), Section One, Maktaba Nooriya Rizviya Sukkur, 3/572. [2] Ash'at-ul-Lama'at, translation of Mishkat, Book of Purity (Kitab at-Taharah), Chapter on Siwak (Bab as-Siwak), Maktaba Nooriya Rizviya Sukkur, 1/212. [3] Fath-ul-

Mu'in Sharh Qurrat-ul-'Ayn, issues of Kohl and Dyeing etc., Amir al-Islam Press, Purhar, p. 219. [4] Sharh Muslim by Nawawi with Sahih Muslim, Chapter on Siwak (Bab as-Siwak), Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/129. [5] Sharh Muslim by Nawawi with Sahih Muslim, Chapter on Siwak (Bab as-Siwak), Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/129. Page 655 of 692

फतावा-ए-रज़विया जिल्द २२

इबारत ३७: 'अशअतुल लमआत' से गुज़रा: दाढ़ी मुंडवाने की हराम होने की वजह यही है। [१] (दाढ़ी मुंडवाने की वजह हुरमत यही है। (त)) पृष्ठ ३६: इसी में है: दाढ़ी मुंडवाना हराम है, यह फिरंगियों, हिंदुओं और जोालकियों का तरीका है जिन्हें कलंदरिया कहा जाता है। [२] (दाढ़ी मुंडवाना हराम है और यह अंग्रेजों, हिंदुओं और झूला शाहियों जो कलंदरिया कहलाते हैं, का तरीका और तौर-तरीका है। (त)) इबारत ३७: 'फ़तहुल मुईन' शरह 'कुर्रतुल ऐन' में है: दाढ़ी मुंडवाना हराम है। [३] (दाढ़ी मुंडवाना हराम है।) फ़ायदा: जिस तरह दाढ़ी मुंडवाना या कतरवाना सर्वसम्मति से हराम और गुनाह है, उसी तरह हमारे इमामों और बहुमत विद्वानों (जुमहूर उलमा) के नज़दीक इसकी अत्यधिक लंबाई, जो हद से ज़्यादा बढ़ जाए और अनुपात से बाहर होकर अंगुली उठने का कारण बने, मकरूह और नापसंद है। इमाम काज़ी अयाज़ और फिर इमाम अबू ज़कारिया नववी 'शरह सहीह मुस्लिम' में फ़रमाते हैं: "दाढ़ी को शोहरत की हद तक बढ़ाना मकरूह है, जैसे उसे कतरवाना और काटना मकरूह है।" [४] (दाढ़ी को हद-ए-शोहरत तक बढ़ाना यानी बहुत ज़्यादा लंबा करना मकरूह है जैसा कि इसका कतरवाना और काटना मकरूह है। (त)) उसी में है: इमाम मालिक ने दाढ़ी को बहुत लंबा करना नापसंद फ़रमाया है। [५] (इमाम मालिक ने दाढ़ी का बेहद लंबा करना नापसंद फ़रमाया है। - त) हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम, हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर, हज़रत अबू हुरैरा और अन्य सहाबा और ताबिईन (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) के कार्यों और वचनों से, और हमारे इमाम-ए-आज़म अबू हनीफा और मज़हब के मुहर्रिर इमाम मुहम्मद (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) और फ़िक़्ह और हदीस की आम किताबों के स्पष्टीकरण से इसकी सीमा एक मुट्ठी है। अभी विद्वानों के उद्धरणों से गुज़रा कि इससे कम करने को किसी ने हलाल नहीं जाना, मुट्ठी से ज़्यादा काटना हमारे नज़दीक सुन्नत है, बल्कि 'निहाया' में इसे 'वजूब' (अनिवार्यता) शब्द से व्यक्त किया गया है। इसकी तफ़सील 'बहर', 'नहर', 'दुर्रे मुख़्तार' और उसके हाशियों आदि फ़िक़्ह की किताबों में, और 'मिर्क़ात', 'लमआत', 'मिन्हाज' आदि हदीस की किताबों में और 'क़ूतुल कुलूब', 'इहयाउल उलूम' आदि सुलूक की किताबों में देखिए। अरबों की उस कहावत को देखिए जिसे इस नासमझ नक़ल करने वाले ने लिखा, उसने न कहने वाले को पहचाना और न ही उस कहावत को सही ढंग से नक़ल किया।

पाद लेख: १. अशअतुल लमआत, किताबुल लिबास, बाबुल तरज्जुल, अल-फ़स्लुल अव्वल, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, ३/५७२ २. अशअतुल लमआत, तर्जुमा मिश्कात, किताबुत तहारत, बाबुस

सिवाक, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, १/२१२ ३. फ़तहुल मुईन शरह कुर्रतुल ऐन, मसाइलुल इक्तिहाल वल ख़ज़ाब आदि, मतबा आमिरुल इस्लाम पुरहर, पृ. २१९ ४. शरह मुस्लिम लिन-नववी मअ सहीह मुस्लिम, बाबुस सिवाक, कदीमी कुतुब खाना कराची, १/१२९ ५. शरह मुस्लिम लिन-नववी मअ सहीह मुस्लिम, बाबुस सिवाक, कदीमी कुतुब खाना कराची, १/१२९ पृष्ठ ६५५/६९२

نص ۳۵: اشعة اللمعات سے گزرا: علت در حرمت حلق لحیہ ہمیں ست ۱۔ (داڑھی مونڈنے کی وجہ حرمت یہی ہے۔ (ت)) ص ۳۶: اسی میں ہے: حلق کردن لحیہ حرام ست درویش فرنج وہنود جوالقیان ست کہ ۲ ایشاں را قلندریہ گویند ۲ (داڑھی مونڈنا حرام ہے اور یہ فرنگیوں، ہندوؤں اور جھولا شاہیوں جو قلندریہ کہلاتے ہیں، کا طریقہ اور روش ہے۔ (ت)) نص ۳۷: فتح المعین بشرح قرة العین میں ہے: یحرم حلق لحیہ ۳ داڑھی مونڈنا حرام ہے۔ فائدہ: جس طرح داڑھی مونڈنا کتروانا بالاتفاق حرام و گناہ ہے یونہی ہمارے ائمہ وجمہور علماء کے نزدیک اس کا طول فاحش کہ بے حد بڑھایا جائے جو حد تناسب سے خارج و باعث انگشت نمائی ہو مکروہ و ناپسند ہے۔ امام قاضی عیاض پھر امام ابوز کریا نووی شرح صحیح مسلم میں فرماتے ہیں: تکرہ الشہرة فی تعظیمہا کما تکرہ فی قصہا وجزہا ۴ (داڑھی کو حد شہرت تک بڑھانا یعنی بہت زیادہ طویل کرنا مکروہ ہے جیسا کہ اس کا کتروانا اور کاٹنا مکروہ ہے۔ (ت)) اسی میں ہے: و کرہ مالک طولہا جدا ۵ (امام مالک نے داڑھی کا بیحد لمبا کرنا ناپسند فرمایا ہے۔ ت) حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و حضرت عبد اللہ بن عمر و حضرت ابوہریرہ وغیر ہما صحابہ و تابعین رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین کے افعال واقوال اور ہمارے امام اعظم ابوحنیفہ و محرر مذہب امام محمد رضی اللہ تعالیٰ عنہما و عامہ کتب فقہ وحدیث کی تصریح سے اس کی حد یکمشت ہے۔ ابھی نصوص علماء سے گزرا کہ اس سے کم کرنا کسی نے حلال نہ جانا، قبضہ سے زائد کا قطع ہمارے نزدیک مسنون ہے بلکہ نہایہ میں بلفظ وجوب تعبیر کیا۔ تفصیل اس کی بحر و نہر و در مختار اور اس کے حواشی وغیرہا کتب فقہ اور مرقاة و لمعات ومنہاج وغیرہ کتب حدیث اور قوت القلوب و احیاء العلوم وغیرہا کتب

سلوک میں دیکھئے قولِ عرب کہ اس ناقل ناعاقل نے لکھا اور نہ اس کا قائل جانانہ مقولہ ہی ٹھیک نقل کیا اس میں۔

۱ اشعة اللمعات کتاب اللباس باب الترجل الفصل الاول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳/ ۵۷۲ ۲ اشعة اللمعات ترجمہ مشکوة کتاب الطهارة باب السواك مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/ ۲۱۲ ۳ فتح المعین شرح قرة العین مسائل الاکتحال والخضاب الخ مطبعہ عامر الاسلام پور ہرس ص ۲۱۹ ۴ شرح مسلم للنووی مع صحیح مسلم باب السواک قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۲۹ ۵ شرح مسلم للنووی مع صحیح مسلم باب السواک قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۲۹ Page 655 of 692

Fatawa Razawiya, Volume 22

It is this excessive and extreme length that is disliked, otherwise, length itself is attained as soon as the facial hair begins to grow; even if a hair is just a particle, it is ultimately a physical body, and a body without length is impossible. Therefore, condemning length in absolute terms would be condemning the beard itself, whereas the whole world knows that the ancient national, regional, and religious custom of the Arabs has always been to keep a beard. They would condemn its absence and consider it a severe defect, as mentioned previously in the sayings of the Imams of Shariah and the companions of the Hanafi Imams. In the noble book 'Qut al-Qulub', it is narrated from Imam Abu Yusuf (may Allah be pleased with him): "One whose beard is great (i.e., large), his recognition/gnosis shall be great."[1] (T)

In it, it is quoted from some men of letters: "There are many beneficial traits in a beard, including: (1) honor for the man and looking at him with an eye of knowledge and dignity, (2) being raised in gatherings and being well-received, (3) being prioritized over the group and being hastened."[2] (1) One of them is that a bearded man is honored among people, (2) people look at him with respect and dignity, (3) he is given a good seat in gatherings, (4) people listen to his words attentively, (5) he is put forward in a congregation, (6) a bearded man is given excellence over beardless men. (T)

Similarly, it is in 'Ihya al-Ulum'. These two or three hairs on the chin, near the depression of the jawline, which are beyond the limit of moderation; the Arabs consider them ominous and blameworthy, while the Persians consider them good, to the point that proverbs about it have become common. Every rational person knows that: "The best of matters is the middle course."[3] Allah Almighty has said: "And [they are those] who, when they spend, are neither extravagant nor miserly, but keep a medium [way] between that."[4] "The best task is the one with moderation." Allah Almighty stated: "The virtuous servants of Allah [stay] between stinginess and excess, i.e., miserliness and extravagance."

---

1. Qut al-Qulub by Abu Talib al-Makki, Chapter 36, Dar Sadir Beirut, 2/143
2. Qut al-Qulub by Abu Talib al-Makki, Chapter 36, Dar Sadir Beirut, 2/143
3. Al-Sunan al-Kubra, Book of Prayer of Fear, Chapter on what has been narrated about strictness in wearing silk, Dar Sadir Beirut, 3/273
4. Al-Quran al-Karim 25/67

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

यही अत्यधिक और असीमित लंबाई नापसंद है, अन्यथा लंबाई तो दाढ़ी के बाल उगते ही प्राप्त हो जाती है; भले ही बाल एक कण के बराबर ही क्यों न हो, वह अंततः एक भौतिक शरीर है और बिना लंबाई के शरीर असंभव है। अतः पूर्ण रूप से लंबाई की निंदा करना स्वयं दाढ़ी की निंदा होगी, जबकि पूरी दुनिया जानती है कि अरबों की प्राचीन राष्ट्रीय, क्षेत्रीय और धार्मिक प्रथा हमेशा दाढ़ी रखने की रही है। वे इसके न होने की निंदा करते थे और इसे एक गंभीर दोष मानते थे, जैसा कि शरीयत के इमामों और हनफ़ी इमामों के साथियों के कथनों में पहले उल्लेख किया जा चुका है। 'क़ूत अल-क़ुलूब' शरीफ़ में इमाम अबू यूसुफ़ (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से वर्णित है: "जिसकी दाढ़ी महान (यानी बड़ी) हो, उसकी पहचान/ज्ञान भी महान होगा।"[1] (त)

इसमें कुछ साहित्यकारों से उद्धृत किया गया है: "दाढ़ी में कई लाभकारी गुण हैं, जिनमें शामिल हैं: (1) पुरुष का सम्मान और उसे ज्ञान और गरिमा की दृष्टि से देखना, (2) सभाओं में उसका स्थान ऊँचा होना और उसका स्वागत किया जाना, (3) उसे समूह पर प्राथमिकता देना और उसे आगे बढ़ाना।"[2] (1) उनमें से एक यह है कि लोगों में दाढ़ी वाले व्यक्ति का सम्मान होता है, (2) लोग उसे सम्मान और गरिमा की दृष्टि से देखते हैं, (3) सभाओं में उसे अच्छा स्थान दिया जाता है, (4) लोग उसकी बात ध्यान से सुनते हैं, (5) जमात में उसे आगे किया जाता है, (6) बिना दाढ़ी वाले पुरुषों की तुलना में दाढ़ी वाले को श्रेष्ठता दी जाती है। (त)

इसी प्रकार 'इहया अल-उलूम' में है। ठोड़ी के ये दो-तीन बाल, जो जबड़े के गड्ढे के पास संयम की सीमा से बाहर हैं; अरब इसे अशुभ और निंदनीय मानते हैं और अजम (गैर-अरब) इसे अच्छा समझते हैं, यहाँ तक कि इस पर कहावतें मशहूर हो गई हैं। हर बुद्धिमान व्यक्ति जानता है कि: "मामलों में सबसे अच्छा मध्य मार्ग है।"[3] अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और [वे हैं] जो ख़र्च करते समय न तो फ़िज़ूलख़र्ची करते हैं और न ही कंजूसी, बल्कि इसके बीच मध्यम मार्ग अपनाते हैं।"[4] "सबसे अच्छा काम वह है जिसमें संयम हो।" अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "अल्लाह के नेक बंदे तंगी और विलासिता यानी कंजूसी और फ़िज़ूलख़र्ची के बीच [रहते हैं]।"

---

1. क़ूत अल-क़ुलूब, अबू तालिब अल-मक्की, अध्याय 36, दार सादिर बेरूत, 2/143
2. क़ूत अल-क़ुलूब, अबू तालिब अल-मक्की, अध्याय 36, दार सादिर बेरूत, 2/143

3. अल-सुनन अल-कुबरा, किताब सलातुल ख़ौफ़, रेशम पहनने में सख्ती के बारे में जो वर्णित है, दार सादिर बेरूत, 3/273
4. अल-क़ुरआन अल-करीम 25/67

اسی طول فاحش و مفرط کی ناپسندی ہے ورنہ نفس طول تو سبزہ آغاز ہوتے ہی حاصل کہ بال اگرچہ ذرہ بھر ہو آخر جسم ہے اور جسم بے طول ناممکن تو مطلق طول کی مذمت نفس لحیہ کی مذمت ہوگی حالانکہ تمام عالم جانتا ہے کہ عرب کی قدیم قومی و ملکی و مذہبی عادت ہمیشہ داڑھی رکھنی رہی ہے وہ اس کے نہ ہونے کی مذمت کرتے اور اسے سخت عیب جانتے جس کا کچھ ذکر اقوال امام شرح و اصحاب امام احناف سے گزرا، قوت القلوب شریف میں امام ابو یوسف رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے: مَن عظمت لحیتہ جلت معرفتہ -1 جس کی داڑھی عظیم یعنی بڑی ہو اس کی معرفت بڑی ہوگی۔ (ت)

اس میں بعض ادیبوں سے نقل فرمایا: فی اللحیۃ خصال نافعۃ منھا تعظیم الرجل والنظر الیہ بعین العلم والوقار ومنھا رفعہ فی المجالس والاقبال علیہ ومنھا تقدیمہ علی الجماعۃ وتعجیلہ -2 داڑھی کے بہت فوائد ہیں جن میں سے (۱) ایک یہ کہ لوگوں میں داڑھی والے آدمی کی عزت ہوتی ہے (۲) لوگ اس کو عزت و وقار کی نگاہ سے دیکھتے ہیں (۳) مجالس میں اسے اچھی نشست دی جاتی ہے۔ (۴) لوگ اس کی بات توجہ سے سنتے ہیں (۵) جماعت میں اسے آگے کرتے ہیں (۶) داڑھی کے بغیر آدمیوں کے مقابلے میں داڑھی والے کو فضیلت دی جاتی ہے (ت)

اسی طرح احیاء العلوم میں ہے۔ یہ زخدان کے دو تین بال جو اس خلیج العذار کے نزدیک حد اعتدال عرب اسے منحوس ومذموم جانتے اور عجم کیا اچھا سمجھتے ہیں یہاں تک کہ اس پر مثلیں زباں زد ہوئیں اور ہر عاقل جانتا ہے کہ : خیر الامور اوسطھا -3 قال تعالٰی : " وَ كَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَامًا " -4 سب سے بہتر کام میانہ روی والا ہوتا ہے۔ اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: اللہ کے نیک بندے تنگی اور فراخی یعنی کنجوسی اور فضول خرچی

1 قوت القلوب لابی طالب المکی الفصل السادس والثلاثون دار صادر بیروت ۲ / ۱۴۳ 2 قوت القلوب لابی طالب المکی الفصل السادس والثلاثون دار صادر بیروت ۲ / ۱۴۳ 3 السنن الکبریٰ کتاب صلاة الخوف باب مأورد من التشدید فی لبس الخز دار صادر بیروت ۳ / ۲۷۳ 4 القرآن الکریم ۲۵ / ۶۷

"And seek a path in between." (1) — And Allah Almighty said: "Middle-aged between that." (2) ...stay on the moderate path between them. Allah Almighty said: Adopt the path between these two; Allah Almighty said: (That cow) is neither old nor a heifer, but of middle age. (T)

Regarding the truth, the sayings and events of Imam Shafi'i (may Allah be pleased with him) were narrated by Baihaqi in 'Manaqib' and by Imam Sakhawi in 'Maqasid al-Hasana' under the Hadith: "Beware of the deep blue-eyed one." (3) (O people! Beware of the one with deep blue eyes. T) Mentioned there, whoever wants to see it can look it up. Caution and Clarification: Among the remaining proofs of prohibition, the first proof is shaving the beard which is 'muthla' (mutilation), i.e., deforming the appearance, and 'muthla' is forbidden (haram). Now, let us begin the chapter of Hajj from the books of Fiqh.

Text 38: In 'al-Hidaya' it is stated:

[Arabic Box] Shaving the hair for her (the woman) is 'muthla' (mutilation) like shaving the beard for men. (4)

[Urdu Translation] Shaving the hair for a woman is like 'muthla', meaning equivalent to deforming her appearance, just as shaving the beard is for men. (T)

Text 39: From 'Kafi Sharh al-Wafi':

[Arabic Box] She should not shave, but rather shorten, because shaving for her is 'muthla', and 'muthla' is forbidden. Head hair is an adornment for her just as the beard is for a man. Just as he does not shave his beard to exit Ihram, she likewise does not shave her hair. (5)

[Urdu Translation] (While exiting Ihram) a woman should not shave her head hair but should cut some hair from the braid, because shaving hair for her is like 'muthla' (mutilation) and 'muthla' is forbidden. Head hair is an adornment for a woman just as the beard is an adornment for a man. Just as a man is not commanded to shave his beard to be free from the restrictions of Ihram, similarly a woman is not commanded to shave the hair of her head. (T)

Text 40 & 41: Imam Malik al-Ulama Abu Bakr Mas'ud Kasani in 'Badai', then Allama Qari in 'Maslak Munqassit'.

1. Al-Quran al-Karim 17/110
2. Al-Quran al-Karim 2/68
3. Al-Maqasid al-Hasana, Letter Alif, under Hadith 274, Dar al-Fikr Beirut, p. 136
4. Al-Hidaya, Book of Hajj, Section 'If the Muhrim did not enter...', Al-Maktaba al-Arabiya Karachi, 1/235
5. Kafi Sharh al-Wafi

"और उनके बीच का रास्ता तलाश करो।" (1) — और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "उन दोनों के बीच की उम्र की।" (2) ...उनके बीच एतदाल (मध्यम मार्ग) पर रहते हैं। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: इन दोनों के दरमियान रास्ता इख़्तियार करो, अल्लाह तआला ने फ़रमाया: (वो गाय) न बुढ़िया हो न बछिया बल्कि दरमियानी उम्र की हो। (त)

सच के बारे में इमाम शाफ़ई रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के अकवाल और वाकआत बेहाकी ने मुनाकिब में रिवायत किए और इमाम सखावी ने मकासिद-ए-हसना में हदीस के तहत: 'इयाकुम वल अश्क़र अल-अज़रक' (3) (लोगो! गहरी नीली आँखों वाले से बचो। त) ज़िक्र किए हैं जिसे देखना हो वहाँ देखे। तंबीह व वहम: तहरीम (निषेध) की बाकी दलीलों में पहली दलील दाढ़ी मुँडाना 'मुथला' है यानी सूरत बिगाड़ना है और मुथला हराम है। अब कुतुब-ए-फ़िक़्हिया से किताबुल हज का एहराम बाँधिए।

नस् 38 (पाठ 38): हिदाया में है:

[अरबी बॉक्स] औरत के लिए बाल मुँडाना 'मुथला' (अंग-भंग) है जैसे मर्दों के हक में दाढ़ी मुँडाना। (4)

[अनुवाद] औरत का बाल मुँडाना मुथला यानी हुलिया बिगाड़ने के बराबर है जैसा कि मर्दों का दाढ़ी मुँडाना। (त)

नस् 39 (पाठ 39): काफ़ी शरह वाफ़ी:

[अरबी बॉक्स] वह न मुँडाए लेकिन कतरवाए क्योंकि मुँडाना उसके हक में मुथला है और मुथला हराम है और सर के बाल उसके लिए ज़ीनत हैं जैसे मर्द के लिए दाढ़ी। जिस तरह एहराम से निकलने के लिए अपनी दाढ़ी नहीं मुँडाई जाती, इसी तरह वह अपने बाल न मुँडाए। (5)

[अनुवाद] (एहराम खोलते समय) औरत सर के बाल न मुँडाए बल्कि चोटी से कुछ बाल कतर डाले क्योंकि बाल मुँडाना उसके हक में मुथला के बराबर है और मुथला हराम है। सर के बाल औरत की ज़ीनत हैं जैसे दाढ़ी मर्द के लिए ज़ीनत है। जिस तरह एहराम की पाबंदी से आज़ाद होने के लिए मर्द को दाढ़ी मुँडाने का हुक्म नहीं उसी तरह औरत के लिए सर के बाल मुँडाने का हुक्म नहीं। (त)

नस् 40 व 41: इमाम मलिकुल उलेमा अबू बक्र मसूद कासानी 'बदाए' फिर अल्लामा कारी 'मसलक मुंकसित'।

---

1. अल-कुरान अल-करीम 17/110
2. अल-कुरान अल-करीम 2/68
3. अल-मकासिद अल-हसना, हर्फ़ अल-हमज़ा, हदीस 274 के तहत, दार अल-फ़िक्र बेरुत, पृ. 136
4. अल-हिदाया, किताबुल हज, फ़स्ल 'व इन लम यदखुल अल-मुहरिम...', अल-मकतबा अल-अरबिया कराची, 1/235
5. काफ़ी शरह वाफ़ी

"وَ ابْتَغِ بَیْنَ ذٰلِکَ سَبِیْلًا"[1] ۔ وقال تعالٰی: "عَوَانٌ بَیْنَ ذٰلِکَ"[2] کے درمیان راہ اعتدال پر رہتے ہیں۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایا: ان دونوں کے درمیان راستہ اختیار کرو، اللہ تعالیٰ نے فرمایا: (وہ گائے) نہ بوڑھی ہو نہ بچھیا بلکہ درمیانی عمر رکھتی ہو۔ (ت)

کو سچ کے بارے میں امام شافعی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے اقوال و وقائع بیہقی نے مناقب میں روایت اور امام سخاوی نے مقاصد حسنہ میں زیر حدیث: ایاکم والاشقر الازرق[3] (لوگو! گہری نیلی آنکھوں والے سے بچو۔ ت) ذکر کئے جسے دیکھنا ہو وہاں دیکھے۔ تنبیہ و وہم: بقیہ دلائل تحریم میں دلیل اول داڑھی منڈانا مثلہ یعنی صورت بگاڑنا ہے اور مثلہ حرام۔ اب کتب فقہیہ سے کتاب الحج کا احرام باندھئے۔

نص ۳۸: ہدایہ میں ہے:

[Arabic Box] حلق الشعر فی حقها مثلہ کحلق اللحیۃ فی حق الرجال[4] ۔

[Urdu Translation] عورت کا بال مونڈنا مثلہ یعنی حلیہ بگاڑنے کے مترادف ہے جیسا کہ مردوں کا داڑھی مونڈنا (ت)

نص ۳۹: کافی شرح وافی:

[Arabic Box] لاتحلق ولکن تقصرلان الحلق فی حقها مثلۃ والمثلۃ حرام وشعر الراس زینۃ لها کاللحیۃ للرجل کما لایحلق لحیتہ عنہ الخروج من الاحرام فکذ الاتحلق شعرها[5]۔

[Urdu Translation] (احرام کھولتے وقت) عورت سر کے بال نہ مونڈے بلکہ چوٹی سے کچھ بال کتر ڈالے کیونکہ بال مونڈنا اسکے حق میں بمنزلہ مثلہ ہے اور مثلہ حرام ہے۔ سر کے بال

عورت کی زینت ہیں جیسے داڑھی مرد کے لئے زینت ہے۔ جس طرح احرام کی پابندی سے آزاد ہونے کے لئے مرد کو داڑھی مونڈنے کا حکم نہیں اسی طرح عورت کے لئے سر کے بال مونڈنے کا حکم نہیں۔ (ت)

نص ۴۰ و ۴۱: امام ملک العلماء ابوبکر مسعود کاسانی بدائع پھر علامہ قاری مسلک منقسط

---

1 القرآن الکریم ۱۷/ ۱۱۰ 2 القرآن الکریم ۲/ ۶۸ 3 المقاصد الحسنہ حرف الھمزہ تحت حدیث ۲۷۴ دار الفکر بیروت ص ۱۳۶ 4 الھدایہ کتاب الحج فصل وان لم یدخل المحرم الخ المکتبہ العربیہ کراچی ۱/ ۲۳۵ 5 کافی شرح وافی

Volume 22 Fatawa-e-Razwiya

They [the scholars] say:

Arabic Text	Urdu Translation
Shaving the beard is a form of mutilation (muthla)^1.	Shaving the beard is a type of mutilation. (T)
Text 42 & 43: Tabyin al-Haqa'iq and Abu al-Sa'ud al-Misri:	
Shaving her head is a mutilation like shaving the beard in a man^2.	For any woman to shave the hair of her head is mutilation (disfiguring the appearance), just as a man shaving his beard. (T)
Text 44: Also in Tabyin it is written:	
Nothing should be taken from the beard because it is mutilation^3.	A man should not clip any necessary part of the beard because doing so falls under the category of mutilation. (T)
Text 45 & 46: Bahr al-Ra'iq and Tahtawi 'ala al-Durr, and the wording is from Bahr:	
She should not shave [her head] because it is mutilation like shaving the beard^4.	No woman should shave her hair because doing so is mutilation, just as shaving the beard is mutilation for a man. (T)
Text 47: Birjandi Sharh Nuqayah:	
Shaving the head is mutilation for her, just as shaving the beard is mutilation for a man^5.	For a woman to shave the hair of her head is mutilation, just as for a man to shave his beard. (T)
Text 48: Sharh Lubab:	

Arabic Text

As for the woman, she has nothing but shortening [the hair] because of what preceded that shaving her head [is mutilation].

Urdu Translation

For a woman, only clipping the hair is permissible, as it was mentioned before that [shaving] the hair of her head...

1. Bada'i al-Sana'i, Kitab al-Hajj, Chapter: On Shaving and Shortening, HM Saeed Company Karachi 2/151, Al-Maslak al-Mutaqassit fi al-Mansak al-Mutawassit with Irshad al-Sari, Dar al-Kutub al-Arabi Beirut p. 152
2. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Hajj, Chapter: On one who has not entered Makkah, etc., Al-Matba'at al-Kubra al-Amiriyah Bulaq Egypt 2/39, Fath al-Mu'in, Kitab al-Hajj, Chapter: Various issues related to the acts of Hajj, HM Saeed Company Karachi 1/296
3. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Hajj, Chapter: Al-Ihram, Al-Matba'at al-Kubra al-Amiriyah Bulaq Egypt 2/33
4. Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Hajj, Chapter: On one who has not entered Makkah, etc., HM Saeed Company Karachi 2/355
5. Sharh al-Nuqayah by Birjandi, Kitab al-Hajj, Nawal Kishore Lucknow 1/243

जिल्द 22 फतावा-ए-रज़विया

वे [विद्वान] फरमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
दाढ़ी मूँडना मुथला (अंग भंग या हुलिया बिगाड़ना) का एक प्रकार है^1।	दाढ़ी मूँडना मुथला की किस्म से है। (त)
पाठ 42 और 43: तबयीन अल-हक़ाइक़ और अबू अल-सऊद अल-मिसरी:	
किसी महिला का अपना सिर मूँडना मुथला है, जैसे पुरुष का दाढ़ी मूँडना^2।	किसी औरत का अपने सिर के बाल मूँडना मुथला है (हुलिया बिगाड़ना है) जैसे मर्द का दाढ़ी मूँडना। (त)
पाठ 44: साथ ही तबयीन में है:	
दाढ़ी का कोई भी हिस्सा नहीं काटना चाहिए क्योंकि यह मुथला है^3।	मर्द दाढ़ी का कोई ज़रूरी हिस्सा न कतराये क्योंकि ऐसा करना मुथला के ज़ुमरे में आता है। (त)
पाठ 45 और 46: बहर अल-राइक़ और तहतावी अला अद-दुर्र, और शब्द बहर के हैं:	
महिला बाल न मूँडे क्योंकि यह मुथला है जैसे दाढ़ी मूँडना^4।	कोई औरत बाल न मूँडे इस लिये कि ऐसा करना मुथला है जैसे मर्द के लिये दाढ़ी मूँडना मुथला है। (त)
पाठ 47: बिरजंदी शरह नुक़ाया:	
महिला के लिए सिर मूँडना मुथला है, जैसे पुरुष के लिए दाढ़ी मूँडना^5।	औरत के लिये अपने सिर के बाल मूँडना मुथला है जैसे मर्द के लिये दाढ़ी मूँडना। (त)
पाठ 48: शरह लुबाब:	

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
महिला के लिए केवल बाल छोटा करना (कतरना) ही है, क्योंकि सिर मूँडना [मुथला है]।	औरत के लिये सिर्फ बाल कतरने जायज़ हैं जैसा कि पहले बयान हुआ कि औरत का अपने सिर के बाल...

1. बदाए अस-सनाए, किताबुल हज, फ़स्ल: व अम्मा अल-हल्क़ व अत-तक़्सीर, एच.एम. सईद कंपनी कराची 2/151, अल-मस्लक अल-मुतक़स्सित फ़ी अल-मन्सक अल-मुतवस्सित म'अ इरशाद अस-सारी, दार अल-कुतुब अल-अरबी बेरूत पृ. 152
2. तबयीन अल-हक़ाइक़, किताबुल हज, फ़स्ल: मन लम यदखुल मक्का इल्ख़, अल-मतबअतुल कुबरा अल-अमीरिया बुलाक़ मिस्र 2/39, फ़तह अल-मुईन, किताबुल हज, फ़स्ल: मसाइल शत्ता ततअल्लक़ु बि-अफ़आल अल-हज, एच.एम. सईद कंपनी कराची 1/296
3. तबयीन अल-हक़ाइक़, किताबुल हज, बाब अल-इहराम, अल-मतबअतुल कुबरा अल-अमीरिया बुलाक़ मिस्र 2/33
4. बहर अल-राइक़, किताबुल हज, फ़स्ल: मन लम यदखुल मक्का इल्ख़, एच.एम. सईद कंपनी कराची 2/355
5. शरह अल-नुक़ाया लिल-बिरजंदी, किताबुल हज, नवल किशोर लखनऊ 1/243

पृष्ठ 658/692

میں فرماتے ہیں:

حلق اللحیة من باب المثلة۸ 1۔

نص ۴۲ و ۴۳ : تبیین الحقائق وابوالسعود مصری :

داڑھی مونڈنا از قسم مثلہ ہے۔(ت)

حلق راسہا مثلة کحلق اللحیة فی الرجل۸ 2۔

کسی عورت کا اپنے سر کے بال مونڈنا مثلہ ہے (حلیہ بگاڑنا ہے) جیسے مرد کا داڑھی مونڈنا(ت)

نص ۴۴ : نیز تبیین میں ہے :

لا یاخذ من اللحیة شیئا لانه مثلة۸ 3۔

مرد داڑھی کا کوئی ضروری حصہ نہ کترائے کیونکہ ایسا کرنا مثلہ کے زمرے میں آتا ہے۔(ت)

نص ۴۵ و ۴۶ : بحر الرائق و طحطاوی علی الدر واللفظ للبحر :

لا تحلق لکونه مثلة کحلق اللحیة۸ 4۔

کوئی عورت بال نہ مونڈے اس لئے کہ ایسا کرنا مثلہ ہے جیسے مرد کے لئے داڑھی مونڈنا مثلہ ہے۔(ت)

نص ۴۷ : بر جندی شرح نقایہ :

حلق الرأس فی حقہا مثلة کحلق اللحیة فی حق الرجل۸ 5۔

عورت کے لئے اپنے سر کے بال مونڈنا مثلہ ہے جیسے مرد کے لئے داڑھی مونڈنا۔(ت)

نص ۴۸ : شرح لباب :

حلق اللحية من باب المثلة[8] 1. **داڑھی مونڈنا از قسم مثلہ ہے۔(ت)**

اما المرأة فليس لها الا التقصير لما سبق من ان حلق رأسها۔

عورت کے لئے صرف بال کترنے جائز ہیں جیسا کہ پہلے بیان ہوا کہ عورت کا اپنے سر کے بال...

1. بدائع الصنائع کتاب الحج فصل و اما الحلق والتقصیر ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۱۵۱، المسلک المتقسط فی المنسك المتوسط مع ارشاد الساری دار الکتب العربي بیروت ص ۱۵۲
2. تبیین الحقائق کتاب الحج فصل من لم یدخل مکہ الخ المطبعۃ الکبرٰی الامیریۃ بولاق مصر ۲/ ۳۹، فتح المعین کتاب الحج فصل مسائل شتی تتعلق بافعال الحج ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱/ ۲۹۶
3. تبیین الحقائق کتاب الحج باب الاحرام المطبعۃ الکبرٰی الامیریۃ بولاق مصر ۲/ ۳۳
4. بحر الرائق کتاب الحج فصل من لم یدخل مکہ الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۳۵۵
5. شرح النقایۃ للبرجندی کتاب الحج نولکشور لکھنو ۱/ ۲۴۳

| Mutilation (muthla) is like a man shaving his beard. | Shaving a man's beard is synonymous with shaving it off, and doing so is mutilation (muthla). |

Text 49: It was mentioned from "Tariq al-Mureed" that "Reduction from it [the beard] is mutilation." (Reducing the beard [below the necessary limit] is mutilation. - Translator)

The summary of all these statements is that for a man to shave or trim his beard is mutilation, just as for a woman to shave her head. This is a clear and grand issue that all Muslims, elite and commoners, are aware of. Every rational Muslim knows that just as cutting tresses is an insult for a woman, similarly for a man to be clean-shaven —yes, I am not mentioning the impure natures, many men become effeminate and dance in gatherings. They play the tabla behind their mothers and sisters and feel no shame at all from these actions. Just as keeping a beard is among the ancient practices of the noble Prophets (peace and blessings be upon them), similarly, this is also an indication from the ancient sayings of the great Messengers:

| If you do not feel shame, do whatever you wish. | When there is no shame left in you, then do whatever you please. (T) |

Now, the saying of Imam Abu al-Barakat Abdullah al-Nasafi has also passed that "Mutilation is prohibited" (Mutilating, meaning spoiling one's appearance, is prohibited. - T). From "Ashi'ah" it passed that the reason for the prohibition of mutilation is this. (This is the very reason and cause for the prohibition of mutilation. - T)

Let's take the Hadiths, as I hope you might not find a collection like this writing elsewhere: Hadith 18: Imam Ahmad, Bukhari, Muslim, and Nasai narrate from Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) said:

| Allah curses the one who mutilates an animal. | Allah's curse be upon the one who commits mutilation with any living being. |

Tabarani narrated from him with a good chain (hasan) that the Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) said:

---

1 Al-Maslak al-Mutaqassit fi al-Mansak al-Mutaqassit with Irshad al-Sari, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, p. 151. 2 Qut al-Qulub fi Mu'amalat al-Mahbub, Chapter 36, Dar Sadir, Beirut, 2/123. 3 Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 765, 659-661, Al-Maktabah al-Faysaliyah, Beirut, 7/238, 23. 4 Ashi'at al-Lam'at, Book of Clothing, Chapter on Grooming, Section One, Maktabah Nooriyah Razawiyah, Sukkur, 3/572. 5 Sahih al-Bukhari, Book of Slaughter, 2/829 and Musnad Ahmad bin Hanbal from Ibn Umar, 1/338.

| अरबी: मुथला (अंग-भंग करना) पुरुष की दाढ़ी मुंडवाने के समान है। | पुरुष की दाढ़ी मुंडवाना मुथला (अंग-भंग) के बराबर है और ऐसा करना मुथला है। |

पाठ ४९: 'तरीक़ अल-मुरीद' से गुज़रा कि "दाढ़ी में कमी करना मुथला है" (दाढ़ी (ज़रूरत की सीमा से) कम करना मुथला है। - अनु.)

इन सभी कथनों का सार यही है कि पुरुष के लिए दाढ़ी मुंडवाना या कतरना मुथला है, जैसे स्त्री के लिए सिर मुंडवाना। यह मसला स्पष्ट और महान है कि सभी मुसलमान, चाहे वे विशिष्ट हों या सामान्य, इससे अवगत हैं। हर विवेकशील मुसलमान जानता है कि जैसे स्त्री के लिए बाल काटना एक गाली (अपमान) है, वैसे ही पुरुष के लिए दाढ़ी मुंडवाना। हाँ, अपवित्र स्वभाव वालों का ज़िक्र नहीं, बहुत से पुरुष ज़नाना (औरतों जैसा) बनते हैं और महफ़िलों में नाचते हैं। अपनी माँ-बहन के पीछे तबला बजाते हैं और इन हरकतों से उन्हें ज़रा भी शर्म नहीं आती। जिस प्रकार दाढ़ी रखना नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के प्राचीन कार्यों में से है, वैसे ही यह संकेत महान रसूलों के प्राचीन वचनों से भी है:

| यदि तुम लज्जा महसूस नहीं करते, तो जो चाहो करो। | जब तुम में हया (लज्जा) न रहे, तो फिर जो मर्ज़ी आए करते रहो। (अनु.) |

अब इमाम अबुल बरकात अब्दुल्लाह नसफी का इरशाद (कथन) भी गुज़रा कि 'अल-मुथला हराम' (मुथला करना यानी अपना हुलिया बिगाड़ना हराम है। - अनु.)। 'अशअत' से गुज़रा कि मुथला के हराम होने का कारण यही है। (मुथला के हराम होने का यही कारण और वजह है। - अनु.)

अब हदीसें देखिए, मुझे आशा है कि इस लेखन के अतिरिक्त शायद ही कोई संग्रह मिले: हदीस १८: इमाम अहमद, बुख़ारी, मुस्लिम और नसाई, हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

| अल्लाह की लानत हो उस पर जो किसी जानवर का मुथला करे। | अल्लाह की लानत उस पर जो किसी जानदार के साथ मुथला (अंग-भंग) करे। |

तबरानी ने 'सनद हसन' के साथ उनसे रिवायत की कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

---

1. अल-मस्लक अल-मुतक़स्सित फ़िल मन्सक अल-मुतक़स्सित मअ इरशाद अस्सारी, दारुल कुतुब अल-अरबी, बेरुत, पृ. १५१
2. क़ूतुल क़ुलूब फ़ी मुआमलातिल महबूब, अध्याय ३६, दार सादिर, बेरुत, २/१२३
3. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस ७६५, ६५९-६६१, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया, बेरुत, ७/२३८, २३
4. अशअतुल लमआत, किताबुल लिबास, बाब अत-तरज्जुल, खंड १, मकतबा नूरिय्या रज़विया, सुक्कुर, ३/५७२
5. सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल ज़बायह, २/८२९ और मुसनद अहमद बिन हंबल, इब्ने उमर से, १/३३८

पृष्ठ ६५९ का ६९२

| مثلة كحلق الرجل اللحية -[1] | مونڈنا مرد کے داڑھی مونڈنے کے مترادف ہے اور ایسا کرنا مثلہ ہے۔ |

نص ۴۹: طریق المرید سے گزرا کہ النقصان منها مثلة [2] (داڑھی (حد ضرورت سے) کم کرنا مثلہ ہے ت)

ان سب عبارات کا حاصل یہی ہے کہ مرد کے کو داڑھی منڈانا کترنا مثلہ ہے جیسے عورت کو سر منڈانا، یہ مسئلہ واضح جلیلہ ہے کہ مسلمانوں کے تمام خواص و عوام اس سے آگاہ ہیں ہر ذی عقل مسلم جانتا ہے کہ جیسے عورت کے حق میں گیسو بریدہ گالی ہے یونہی مرد کے لئے داڑھی منڈاہاں ناپاک طبائع کا ذکر نہیں، بہتیرے مرد زنانے بنتے محافل میں ناچتے۔ اپنی ماں بہن کے پیچھے طبلہ بجاتے ہیں اور ان حرکات سے اصلا عار نہیں رکھتے جس طرح داڑھی رکھنا افعال قدیمہ انبیائے کرام علیہم الصلوٰۃ والسلام سے ہے یونہی یہ اشارہ بھی اقوال قدیم رسل عظام سے:

| اذا لم تستحی فاصنع ما شئت [3] یحییاباش وہر چہ خواہی کن۔ | جب تم میں حیاء نہ رہے تو پھر جو مرضی آئے کرتے رہو۔ (ت) |

اب امام ابوالبرکات عبداللہ نسفی کا ارشاد بھی گزرا کہ المثلۃ حرام (مثلہ کرنا یعنی اپنا حلیہ بگاڑنا حرام ہے۔ت) اشعتہ سے گزرا علت در حرمت مثلہ ہمیں ست [4] (مثلہ کے حرام ہونے کی یہی علت اور وجہ ہے۔ت)

احادیث لیجئے کہ امید کرتا ہوں مجموعہ اس تحریر کے سوا شاید نہ ملیں: حدیث ۱۸: امام احمد و بخاری و مسلم و نسائی حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

| لعن اللہ من مثل بالحیوان [5] - | اللہ کی لعنت اس پر جو کسی جاندار کے ساتھ مثلہ کرے۔ |

طبرانی نے بسند حسن ان سے روایت کی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

---

[1] المسلك المتقسط في المنسك المتقسط مع ارشاد الساری دار الکتب العربي بیروت ص ۱۵۱ [2] قوت القلوب في معاملة المحبوب الفصل السادس والثلاثون دار صادر بیروت ۲/ ۱۲۳ [3] المعجم الکبیر حدیث ۷۶۵، ۶۵۹-۶۶۱ المکتبة الفیصلیة بیروت ۷/ ۲۳۸، ۲۳ [4] اشعة اللمعات کتاب اللباس باب

الترجل الفصل الاول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳/ ۵۷۲ [5] صحیح البخاری کتاب الذبائح ۲/ ۸۲۹ و مسند احمد بن حنبل عن ابن عمر ۱/ ۳۳۸

Fatawa Rizvia, Volume 22

Whoever mutilates an animal, the curse of Allah, the angels, and all people be upon him.[1]	Whoever mutilates any living being, the curse of Allah, the angels, and all the children of Adam is upon him.

Hadith 19: Narrated by Shafi'i, Ahmad, Darimi, Muslim, Abu Dawood, Tirmidhi, Nasai, Ibn Majah, Tahawi, Ibn Hibban, Bayhaqi, Ibn al-Jar, and Hazrat Buraydah (may Allah be pleased with him). When the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) would send out an army, he would advise the commander:

Fight in the name of Allah, in the way of Allah. Fight those who disbelieve in Allah. Fight and do not be dishonest, do not break treaties, do not mutilate, and do not kill children.[2]	Fight in the name of Allah, in the way of Allah. Fight against the deniers of Allah and do not be dishonest. Do not break promises, nor mutilate. Do not kill any child.

Hadith 20: Narrated by Imam Ahmad in Musnad, Ibn Majah in Sunan, and Qazi Abdul Jabbar bin Ahmad in his Amali from Hazrat Safwan bin Assal (may Allah be pleased with him). The Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) sent us in an army and said:

Proceed in the name of Allah and in the way of Allah. Fight those who disbelieve in Allah. Do not mutilate, do not break treaties, do not be dishonest, and do not kill children.[3]	Go in the name of God in the way of God. Fight against the deniers of God, and do not mutilate, nor break promises, nor be dishonest, nor kill children.

Hadith 21: Narrated by Hakim in Al-Mustadrak from Hazrat Ibn al-Faruq (may Allah be pleased with them). The Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) said:

Take [this] and fight in the way of Allah. Fight those who disbelieve in Allah. Do not be dishonest, do not mutilate, and do not kill children.	Take it and fight in the way of God. Fight against the deniers of God, do not be dishonest, do not mutilate, do not kill children.

---

1. Kanz al-Ummal with reference to Tabarani from Ibn Umar, Hadith 39975, Muassasah al-Risalah Beirut 15/38.

2. Sahih Muslim, Kitab al-Jihad 2/82 and Sunan Abi Dawood, Kitab al-Jihad 1/352, Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Blood Money 1/169, Chapters on Expeditions 1/195 and Sunan Ibn Majah, Kitab al-Jihad p. 210, Musnad Ahmad bin Hanbal 4/220 and 5/358.
3. Sunan Ibn Majah, Chapters on Jihad p. 210 and Musnad Ahmad bin Hanbal 4/220.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 22

जिसने किसी जानवर का अंग-भंग (मुसला) किया, उस पर अल्लाह, फ़रिश्तों और तमाम इंसानों की लानत हो।[1]

जो किसी जानदार के साथ मुसला (अंग-भंग) करे, उस पर अल्लाह, फ़रिश्तों और बनी आदम (मानव जाति) सब की लानत।

हदीस 19: शाफ़ई, अहमद, दारमी, मुस्लिम, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई, इब्न माजा, तह़ावी, इब्न ह़िब्बान, बैह़क़ी, इब्न अल-जार और ह़ज़रत बुरैदा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से मरवी। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम जब कोई लश्कर (सेना) भेजते तो सिपहसालार (सेनापति) को वसीयत फ़रमाते:

अल्लाह के नाम पर अल्लाह की राह में जिहाद करो। उन लोगों से लड़ो जिन्होंने अल्लाह के साथ कुफ़्र किया। लड़ो और विश्वासघात न करो, वादा न तोड़ो, अंग-भंग न करो और किसी बच्चे की हत्या न करो।[2]

जिहाद करो अल्लाह के नाम पर अल्लाह की राह में क़िताल (युद्ध) करो। अल्लाह के मुनकिरों (इन्कार करने वालों) से जिहाद करो और खयानत (धोखा) न करो। न अह्द (वादा) तोड़ो, न मुसला करो। न किसी बच्चे को क़त्ल करो।

हदीस 20: इमाम अहमद मसनद में, और इब्न माजा सुनन में, और क़ाज़ी अब्दुल जब्बार बिन अहमद अपनी अमाली में ह़ज़रत सफ़वान बिन अस्साल रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने हमें एक लश्कर में भेजा और फ़रमाया:

अल्लाह के नाम पर और अल्लाह की राह में चलो। उन लोगों से लड़ो जिन्होंने अल्लाह के साथ कुफ़्र किया। न अंग-भंग करो, न विश्वासघात करो, न खयानत करो और न बच्चे की हत्या करो।[3]

चलो ख़ुदा के नाम पर ख़ुदा की राह में जिहाद करो ख़ुदा के मुनकिरों से और न मुसला करो न बदअह्दी (वादा खिलाफी) न खयानत न बच्चे का क़त्ल।

हदीस 21: ह़ाकिम मुस्तदरक में ह़ज़रत इब्न अल-फ़ारूक़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रावी, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

इसे लो और अल्लाह की राह में जिहाद करो। उन लोगों से लड़ो जिन्होंने अल्लाह के साथ कुफ़्र किया। खयानत न करो, अंग-भंग न करो और बच्चे को क़त्ल न करो।

ले ख़ुदा की राह में लड़ मुनकिरान-ए-ख़ुदा से जिहाद करो, खयानत न करो न मुसला न बच्चों को क़त्ल।

1. कंज़ुल उम्माल, बह़वाला तब (तबरानी) अन इब्न उमर, ह़दीस 39975, मुअस्ससतुर रिसाला बैरूत 15/38.
2. सहीह मुस्लिम किताबुल जिहाद 2/82 व सुनन अबी दाऊद किताबुल जिहाद 1/352, जामिअत तिर्मिज़ी अबवाबुद दियात 1/169 अबवाबुस सियर 1/195 व सुनन इब्न माजा किताबुल जिहाद स. 210, मसनद अहमद बिन ह़न्बल 4/220 व 5/358.
3. सुनन इब्न माजा अबवाबुल जिहाद स. 210 व मसनद अहमद बिन ह़न्बल 4/220.

पृष्ठ 660/692

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۲

من مثل بالحیوان فعلیہ لعنۃ اللہ والملئکۃ والناس اجمعین۔ [1] جو کسی جاندار کے ساتھ مثلہ کرے اس پر اللہ و ملائکہ وبنی آدم سب کی لعنت۔

حدیث ۱۹: شافعی، احمد، دارمی، مسلم، ابوداؤد، ترمذی، نسائی، ابن ماجہ، طحاوی، ابن حبان، بیہقی، ابن الجار و حضرت بریدہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جب کوئی لشکر بھیجتے سپہ سالار کو وصیت فرماتے:

اغزوا بسم اللہ فی سبیل اللہ قاتلوا من کفر باللہ اغزوا ولا تغلوا ولا تغدروا ولا تمثلوا ولا تقتلوا ولیدا [2]۔ جہاد کرو اللہ کے نام پر اللہ کی راہ میں قتال کرو۔ اللہ کے منکروں سے جہاد کرو اور خیانت نہ کرو۔ نہ عہد توڑو، نہ مثلہ کرو۔ نہ کسی بچے کو قتل کرو۔

حدیث ۲۰: امام احمد مسند اور ابن ماجہ سنن اور قاضی عبدالجبار بن احمد اپنی امالی میں حضرت صفوان بن عسال رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ہمیں ایک لشکر میں بھیجا فرمایا:

سیروا بسم اللہ وفی سبیل اللہ قاتلوا من کفر باللہ ولا تمثلوا ولا تغدروا ولا تغلوا ولا تقتلوا ولیدا [3]۔ چلو خدا کے نام پر خدا کی راہ میں جہاد کرو خدا کے منکروں سے اور نہ مثلہ کرو نہ بد عہدی نہ خیانت نہ بچے کا قتل۔

حدیث ۲۱: حاکم مستدرک میں حضرت ابن الفاروق رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

خذ فاغز فی سبیل اللہ فقاتلوا من کفر باللہ لا تغلوا ولا تمثلوا ولا تقتلوا ولیدا

لے خدا کی راہ میں لڑ منکرانِ خدا سے جہاد کرو، خیانت نہ کرو نہ مثلہ نہ بچوں کو قتل

---

[1] کنز العمال بحوالہ طب عن ابن عمر حدیث ۳۹۹۷۵ مؤسسة الرساله بیروت ۳۸/۱۵ [2] صحیح مسلم کتاب الجهاد ۸۲/۲ و سنن ابی داؤد کتاب الجهاد ۳۵۲/۱ جامع الترمذی ابواب الدیات ۱۶۹/۱ ابواب السیر ۱۹۵/۱ و سنن ابن ماجہ کتاب الجهاد ص ۲۱۰، مسند احمد بن حنبل ۴/ ۲۲۰ و ۳۵۸/۵ [3] سنن ابن ماجہ ابواب الجهاد ص ۲۱۰ و مسند احمد بن حنبل ۴/ ۲۲۰

Fatawa Razawiyyah Volume 22

- "This is the covenant of Allah and the practice of His Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)." [1]

Hadith 22: Bayhaqi narrates in Sunan from the Commander of the Faithful, Maula Ali (may Allah honor his face), in a long Hadith that when the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) would send an army against the disbelievers, he would say:

- "Do not mutilate humans or animals." [2] | Do not practice mutilation on any person or any animal.

Hadith 23 to 25: Ahmad and Bukhari narrate from Hazrat Abdullah bin Zaid, Abu Bakr ibn Abi Shaybah from Hazrat Zaid bin Khalid, and Tabarani from Hazrat Abu Ayyub Ansari (may Allah be pleased with them):

- "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade looting and mutilation." [3] | The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade looting and mutilation.

Hadith 26 and 27: Ibn Majah from Abu Sa'id al-Khudri, and Imam Abu Ja'far al-Tahawi and Sulayman bin Ahmad al-Tabarani narrate from Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them):

- "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade [it]. And the words of al-Tahawi are: I heard the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbidding the mutilation of animals." [4] | (The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade [it], and the words of Tahawi are: I have heard [him]. T) The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade the mutilation of animals.

Hadith 28 to 30: Abu Bakr bin Abi Shaybah, Imam Tahawi, and Hakim narrate from Hazrat Imran bin Husayn, and the former two and Tabarani from Hazrat Mughira bin

Shu'bah, and only the former from Hazrat Asma bint Abi Bakr Siddiq (may Allah be pleased with them):

- "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade..." | The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) [forbade] from mutilation...

---

[1] Kanz al-Ummal with symbol 'K' from Ibn Umar Hadith 11281, Mu'assasatu ar-Risalah Beirut 4/434; al-Mustadrak al-Hakim Kitab al-Fitan Dar al-Fikr Beirut 4/541 [2] As-Sunan al-Kubra Kitab as-Siyar Bab Tark Qatl Man Iqtatal Fihi etc. Dar Sadir Beirut 9/91 [3] Sahih al-Bukhari Kitab ad-Dhabayih Bab Ma Yukrahu min al-Muthlah, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/839; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abdullah bin Zaid Ansari, al-Maktab al-Islami Beirut 4/307 [4] Sunan Ibn Majah Kitab ad-Dhabayih Bab an-Nahyu 'an Sabr al-Baha'im wa 'an al-Muthlah, H.M. Saeed Company Karachi p. 227; Sharh Ma'ani al-Athar Kitab al-Jinayat Bab Kayfiyyat al-Qisas, H.M. Saeed Company Karachi 2/117

फतावा रज़विया जिल्द 22

- "यह अल्लाह तआला का वादा और उसके नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का तरीका है।" [1]

हदीस 22: बैहक़ी सुनन में अमीरुल मोमिनीन मौला अली (करम अल्लाह वजहु) से एक लंबी हदीस में रिवायत करते हैं कि जब रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) काफ़िरों पर कोई लश्कर भेजते तो फ़रमाते:

- "न इंसानों का मुसला (अंग-भंग) करो और न जानवरों का।" [2] | मुसला न करो, न किसी आदमी का और न किसी चौपाए का।

हदीस 23 से 25: अहमद और बुखारी हज़रत अब्दुल्ला बिन ज़ैद से, अबू बक्र इब्न अबी शैबा हज़रत ज़ैद बिन खालिद से, और तबरानी हज़रत अबू अय्यूब अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत करते हैं:

- "रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने लूटपाट और मुसला करने से मना फ़रमाया।" [3] | रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने लूट और मुसला से मना फ़रमाया।

हदीस 26 और 27: इब्न माजह अबू सईद खुदरी से, और इमाम अबू जाफ़र तहावी व सुलेमान बिन अहमद तबरानी हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत करते हैं:

- "रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मना फ़रमाया और तहावी के शब्द हैं: मैंने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को चौपायों का मुसला करने से मना करते सुना है।" [4] | (रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने मना फ़रमाया और तहावी के शब्द हैं कि मैंने सुना है। त) रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने चौपायों का मुसला करने से मना फ़रमाया।

हदीस 28 से 30: अबू बक्र बिन अबी शैबा व इमाम तहावी व हाकिम हज़रत इमरान बिन हुसैन से, और अव्वलीन व तबरानी हज़रत मुग़ीरा बिन शोबा से, और सिर्फ अव्वल हज़रत असमा बिन्त अबू बक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत करते हैं:

- "रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मना फ़रमाया..." | रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मुसला से...

---

[1] कज़ उल-अम्माल बरम्ज़ 'क' अन इब्न उमर हदीस 11281 मुअस्ससतु अर-रिसाला बैरूत 4/434, अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम किताबुल फ़ितन दारुल फ़िक्र बैरूत 4/541 [2] अस-सुनन अल-कुबरा किताबुस-सियर बाब तर्क क़त्ल मन इक़्ततल फ़ीही वग़ैरह दार सादिर बैरूत 9/91 [3] सहीह अल-बुखारी किताबुज़-ज़बाइह बाब मा युकरहु मिन अल-मुसला, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/839, मुसनद अहमद बिन हंबल अन अब्दुल्ला बिन ज़ैद अंसारी अल-मकतब अल-इस्लामी बैरूत 4/307 [4] सुनन इब्न माजह किताबुज़-ज़बाइह बाब अन-नहयु 'अन सब्र अल-बहाइम व 'अन अल-मुसला, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 227, शरह मआनी अल-आसार किताबुल जिनायात बाब कैफ़ियत अल-क़िसास, एच.एम. सईद कंपनी कराची 2/117

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

فہذا عہد اللہ وسیرۃ نبیہ [1] ۔ | کہ یہ اللہ تعالٰی کا عہد اور اس کے نبی کا شیوہ ہے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔

حدیث ۲۲: بیہقی سنن میں امیر المومنین مولٰی علی کرم اللہ وجہہ سے حدیث طویل میں راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جب کوئی لشکر کفار پر بھیجتے فرماتے:

لا تمثلوا بآدمی ولا بھیمۃ [2] ۔ | مثلہ نہ کرو نہ کسی آدمی کو نہ چوپائے کو۔

حدیث ۲۳ تا ۲۵: احمد و بخاری حضرت عبد اللہ بن زید اور ابو بکر ابن ابی شیبہ حضرت زید بن خالد اور طبرانی حضرت ابو ایوب انصاری رضی اللہ تعالٰی عنہم سے راوی:

نہی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عن النھبۃ والمثلۃ [3] ۔ | رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے لوٹ اور مثلہ سے منع فرمایا۔

حدیث ۲۶ و ۲۷: ابن ماجہ ابوسعید خدری اور امام ابو جعفر طحاوی و سلیمان بن احمد طبرانی حضرت عبد اللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہم سے راوی:

نہی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ولفظ الطحاوی سمعت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ینھی ان یمثل بالبھا ئم [4] ۔ | (رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے منع فرمایا اور طحاوی کے الفاظ ہیں کہ میں نے سنا ہے۔ ت) رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے چوپایوں کو مثلہ کرنے سے منع فرمایا۔

حدیث ۲۸ تا ۳۰: ابو بکر بن ابی شیبہ و امام طحاوی و حاکم حضرت عمران بن حصین اور اولین و طبرانی حضرت مغیرہ بن شعبہ اور صرف اول حضرت اسماء بنت ابی بکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے راوی:

نہی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم | رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے مثلہ سے

---

[1] کنز العمال برمز ك عن ابن عمر حدیث ۱۱۲۸۱ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۴/ ۴۳۴ ، المستدرک للحاکم کتاب الفتن دار الفکر بیروت ۴/ ۵۴۱ [2] السنن الکبری کتاب السیر باب ترک قتل من اقتتال فیہ الخ دار صادر بیروت ۹/ ۹۱ [3] صحیح البخاری کتاب الذبائح باب مایکرہ من المثلہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۳۹ ، مسند احمد بن حنبل عن عبد اللہ بن زید انصاری المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۳۰۷ [4] سنن ابن ماجہ کتاب الذبائح باب النھی عن صبر البھا ئم وعن المثلہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۲۷ ، شرح معانی الآثار کتاب الجنایات باب کیفیۃ القصاص ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۱۱۷

Fatawa-e-Razvia Volume 22

Regarding Mutilation (Muthla)[1]: This is the Hadith of Al-Hakim from 'Imran, and similar wording is reported by Al-Tabarani from Ibn 'Umar, and Mughira and Asma' narrated to us. Forbidden. (This is Al-Hakim's narration on the authority of Hazrat 'Imran, and similar words were narrated by Imam Al-Tabarani on the authority of Hazrat Abdullah bin 'Umar, and Hazrat Mughira and Sayyida Asma' narrated it to us.)

Hadith 31: Tabarani narrates from the Commander of the Faithful, Ali (may Allah honor his face): I heard the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbidding mutilation, even of a biting dog.[2] I heard from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) that he used to forbid mutilation, even of a biting dog.

Hadith 32 & 33: Ibn Qani', Tabarani, and Ibn Mandah narrate through Musa bin Abi Habib from Hazrat Hakam bin 'Umair and Hazrat 'A'idh bin Qurt (may Allah be pleased with them both): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: Do not mutilate anything created by Allah, Almighty and Majestic, that has a soul.[3] Do not mutilate any living being among the creation of Allah.

Hadith 34 & 35: Abu Dawood and Tahawi narrate from Hazrat Samurah bin Jundub, and Bukhari and Muslim narrate as Mursal from Qatadah: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to encourage us to give charity and forbid us from mutilation. These are the words of Abu Dawood.[4] And the words of Al-Tahawi are: Rarely did he deliver a sermon without commanding us therein... The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to encourage giving charity and used to forbid mutilation. These are the words of Abu Dawood. And these are the words of Imam Tahawi: that there was hardly any sermon [where he did not command it]...

1. Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Jinayat, 2/117; Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Hadith 9847 / 423; Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 5735, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh, 6/444; Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 13485, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 12/403; Kanz al-Ummal from 'Imran, Hadith 11068, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 4/391.
2. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 628, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 1/100.
3. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 3188, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 3/318.

4. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Jihad, Chapter on the Prohibition of Mutilation, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/6.

फतावा-ए-रजविया जिल्द 22

मुथला (अंगभंग) के बारे में[1]: यह इमरान से अल-हाकिम की हदीस है, और इसी तरह के शब्द अल-तबरानी ने इब्न उमर से रिपोर्ट किए हैं, और मुग़ीरा और अस्मा ने हमसे वर्णन किया है। मना फरमाया। (यह हज़रत इमरान के हवाले से अल-हाकिम की रिवायत है, और इसी तरह के अल्फाज़ इमाम तबरानी ने हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर के हवाले से रिवायत किए हैं, और हज़रत मुग़ीरा और सैयदा अस्मा ने हमसे बयान फरमाए।)

हदीस 31: तबरानी अमीर-उल-मोमिनीन अली (करम अल्लाह वजहु) से रावी हैं: मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को मुथला (अंगभंग) करने से मना करते हुए सुना, चाहे वह पागल कुत्ता ही क्यों न हो।[2] मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से सुना कि वह मुथला करने से मना फरमाते थे चाहे काटने वाला कुत्ता ही क्यों न हो।

हदीस 32 और 33: इब्न कानी', तबरानी और इब्न मंदा, मूसा बिन अबी हबीब के माध्यम से हज़रत हकम बिन उमैर और हज़रत आइद बिन कुर्त (अल्लाह उन दोनों से खुश हो) से रावी हैं: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल की मख़लूक़ (सृष्टि) में से किसी ऐसी चीज़ का मुथला न करो जिसमें रूह हो।[3] ख़ल्क़-ए-ख़ुदा (अल्लाह की सृष्टि) में से किसी ज़ी-रूह (जीवित प्राणी) का मुथला न करो।

हदीस 34 और 35: अबू दाऊद और तहावी हज़रत समुरा बिन जुन्दुब से, और बुखारी व मुस्लिम क़तादा से मुरसलन रावी हैं: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हमें सदका देने के लिए प्रोत्साहित करते थे और हमें मुथला करने से मना करते थे। ये अबू दाऊद के शब्द हैं।[4] और अल-तहावी के शब्द ये हैं: शायद ही उन्होंने कोई ऐसा खुतबा दिया हो जिसमें उन्होंने हमें इसका हुक्म न दिया हो... हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सदका करने की तरग़ीब दिया करते और मुथला करने से मना फरमाया करते थे, ये अबू दाऊद के अल्फाज़ हैं। और इमाम तहावी के ये अल्फाज़ हैं कि शायद ही कोई ऐसा खुतबा...

1. शरह मा'नी अल-आसार, किताब अल-जिनायात, 2/117; मुसन्निफ इब्न अबी शैबा, हदीस 9847 / 423; अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 5735, मकतबत अल-मारिफ, रियाद, 6/444; अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 13485, अल-मकतबा अल-फैसलिया, बेरुत,

12/403; कंज़ अल-उम्माल इमरान से, हदीस 11068, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरुत, 4/391।

2. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 628, अल-मकतबा अल-फैसलिया, बेरुत, 1/100।
3. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 3188, अल-मकतबा अल-फैसलिया, बेरुत, 3/318।
4. सुनन अबू दाऊद, किताब अल-जिहाद, मुथला की मनाही का अध्याय, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/6।

عن المثلة ۱ هذا حديث الحاكم عن عمران ومثله لفظ الطبرانی عن ابن عمر وحدثنا المغيرة واسماء- منع فرمایا۔ (حضرت عمران کے حوالے سے یہ حاکم کی روایت ہے اور اس جیسے الفاظ امام طبرانی نے حضرت عبداللہ بن عمر کے حوالے سے روایت کئے ہیں اور حضرت مغیرہ اور سیدہ اسماء نے ہم سے بیان فرمایات)

حدیث ۳۱: طبرانی امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ سے راوی: سمعت رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ینهی عن المثلة ولو بالكلب العقور ۲- میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سے سنا کہ مثلہ کرنا منع فرماتے تھے اگرچہ سگِ گزندہ کو۔

حدیث ۳۲ و ۳۳: ابن قانع و طبرانی و ابن مندہ بطریق موسیٰ بن ابی حبیب حضرت حکم بن عمیر و حضرت عائذ بن قرط رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: لا تمثلوا بشيئ من خلق الله عز وجل فيه روح ۳- خلق اللہ میں سے کسی ذی روح کو مثلہ نہ کرو۔

حدیث ۳۴ و ۳۵: ابو داؤد و طحاوی حضرت سمرہ بن جندب اور بخاری و مسلم قتادہ سے مرسلا راوی: كان النبي صلى الله تعالى عليه وسلم يحثنا على الصدقة وينهانا عن المثلة وهذا لفظ ابي داؤد ۴ ولفظ الطحاوی قلما خطب خطبة الامرنا فيها حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم صدقہ کرنے کی ترغیب دیا کرتے اور مثلہ کرنے سے منع فرمایا کرتے تھے، یہ ابوداؤد کے الفاظ ہیں۔ اور امام طحاوی کے یہ الفاظ ہیں کہ کوئی ایسا خطبہ

١ شرح معانى الآثار كتاب الجنايات ١١٧/٢ و المصنف لابن ابى شيبہ حديث ٩٨٤٧ / ٤٢٣، المعجم الاوسط حديث ٥٧٣٥ مكتبہ المعارف رياض ٤٤٤/٦، المعجم الكبير حديث ١٣٤٨٥ المكتبة الفيصلية بيروت ٤٠٣/١٢، كنز العمال برمز ك عن عمران حديث ١١٠٦٨ مؤسسة الرسالہ بيروت ٣٩١/٤ ٢ المعجم الكبير حديث ٦٢٨ المكتبة الفيصلية بيروت ١٠٠/١ ٣ المعجم الكبير حديث ٣١٨٨ المكتبة الفيصلية بيروت ٣١٨/٣ ٤ سنن ابى داؤد كتاب الجهاد باب فى النهى عن المثلہ آفتاب عالم پريس لاہور

Arabic Text	Urdu Translation
...enjoining charity and forbidding mutilation [muthla] therein.[1] The wording of both in the Hadith of the 'Uraniyyun' from Qatadah is: "Information reached us that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to afterwards encourage charity and forbid mutilation."[2] And with the same meaning is the report by Ibn Abi Shaybah and al-Tahawi from 'Imran in the aforementioned Hadith.	...there was no [speech] in which he would not command giving charity and forbid mutilation. The words of both in the Hadith of 'Urayniyyin' with reference to Hazrat Qatadah are: "Information has reached us that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) after this used to encourage giving charity and forbid mutilation." And the previous Hadith with the same meaning from Ibn Abi Shaybah and al-Tahawi narrated by Hazrat 'Imran is mentioned. (T)

Hadith 36: Narrated by Hazrat Ya'la ibn Murrah (may Allah be pleased with him) in Tabarani al-Kabir: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: *'La tumaththilu bi-'ibadillah'*[3] Do not mutilate the servants of Allah.

Hadith 37 & 38: Ibn 'Asakir and Ibn al-Najjar from the Mother of the Believers, al-Siddiqah (may Allah be pleased with her), and Ibn Abi Shaybah in 'al-Musannaf' from 'Ata in a *mursal* narration, that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic Text	Urdu Translation
La umaththilu bihi kadha fa-yumaththilu Allahu bi yawm al-qiyamah[4]	The gist is that whoever mutilates here, Allah Almighty will mutilate him on the Day of Resurrection.

Hadith 39: Narrated by Bayhaqi in 'al-Sunan' from Salih ibn Kaysan in a lengthy Hadith: The Successor of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), our leader al-Siddiq (may Allah be pleased with him), said to Hazrat Yazid ibn Abi Sufyan (may Allah be pleased with them both) in a testament when sending him as a military commander:

---

[1] Sharh Ma'ani al-Athar by al-Tahawi, Kitab al-Jinayat, Bab Kayfiyat al-Qisas, H.M. Saeed Company Karachi 2/117; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Jihad, Bab fi al-Nahy 'an al-

Muthlah, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/6 [2] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Maghazi, Bab Qissat 'Ukl wa 'Uraynah, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/602 [3] al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 2697 & 2698, al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut 22/272 [4] Kanz al-'Ummal referencing Ibn 'Asakir and Ibn al-Najjar, Hadith 13447, Mu'assasat al-Risalah Beirut 5/408; al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Maghazi, Hadith 18586, Idarat al-Qur'an Karachi 14/387

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
...दान का आदेश देते हुए और उसमें अंग-भंग (मुथला) से मना करते हुए।[1] क़तादा से 'उरैनीय्यीन' की हदीस में उन दोनों के शब्द इस प्रकार हैं: "हमें यह सूचना मिली है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) इसके बाद दान देने के लिए प्रोत्साहित करते और अंग-भंग करने से मना फरमाते थे।"[2] और इब्ने अबी शैबा और तहावी की पिछली हदीस जो हज़रत इमरान से वर्णित है, इसी अर्थ में है।	...ऐसा कोई भाषण नहीं होता था जिसमें आप सदक़ा (दान) करने का हुक्म न फरमाते हों और मुथला (अंग-भंग) करने से मना न करते हों। हदीस 'उरैनीय्यीन' में हज़रत क़तादा के हवाले से इन दोनों के शब्द ये हैं: "हमें यह सूचना पहुँची है कि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम इसके बाद सदक़ा करने की तरग़ीब (प्रोत्साहन) दिलाते और मुथला करने से मना फरमाते।" और इसी के हम-मानी (समानार्थी) इब्ने अबी शैबा और तहावी की गुज़श्ता (पिछली) हदीस ब्रोवायत (वर्णन) हज़रत इमरान मज़कूर (उल्लेखित) है। (त)

हदीस 36: तबरानी कबीर में हज़रत यअली बिन मर्रह (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फ़रमाते हैं: 'ला तुमतसिलू बि-इबादिल्लाह'[3] अल्लाह के बंदों का अंग-भंग न करो।

हदीस 37 और 38: इब्ने अहाकिर और इब्न-अन-नज्जार हज़रत उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से और इब्ने अबी शैबा 'अल-मुसन्निफ़' में अता से मुर्सल रूप में रिवायत करते हैं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
ला उमतसिलु बिही कज़ा फ़यमतसिलुल्लाहु बी यौमल कियामह[4]	हासिल यह कि जो यहाँ मुथला करेगा, रोज़े क़यामत अल्लाह तआला उसे मुथला बनाएगा।

हदीस 39: बैहक़ी ने 'सुनन' में सालेह बिन कैसान से एक लंबी हदीस में रिवायत किया है: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के उत्तराधिकारी, हमारे आका सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हज़रत यज़ीद बिन अबी सुफ़ियान (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) को सेनापति बनाकर भेजते समय वसीयत में फ़रमाया:

[1] शरह मानी अल-आसार लि-तहावी, किताबुल जिनायात, बाबो कैफ़ियतुल क़िसास, एच.एम. सईद कंपनी कराची 2/117; सुनन अबी दाऊद, किताबुल जिहाद, बाबो फ़िन-नह्ये अनुल मुथला, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/6 [2] सहीह अल-बुखारी, किताबुल मग़ाज़ी, बाबो क़िस्सतो उक्ल व उरैना, क़दीमी कुतुब खाना कराची 2/602 [3] अल-मुअजमुल कबीर, हदीस 2697 और 2698, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया बेरुत 22/272 [4] कन्ज़ुल उम्माल बहवाला इब्ने अहाकिर व इब्न-अन-नज्जार हदीस 13447, मुअस्सासतुर रिसाला बेरुत 5/408; अल-मुसन्निफ़ ले-इब्ने अबी शैबा, किताबुल मग़ाज़ी हदीस 18586, इदारतुल कुरआन कराची 14/387

عربی متن	اردو ترجمہ
بالصدقة ونهانا فيها عن المثلة 1 ولفظهما في حديث العرينيين عن قتادة بلغنا ان النبي صلى الله تعالى عليه وسلم كان بعد ذلك يحث على الصدقة وينهي عن المثلة 2 وبمعناه لابن ابي شيبه والطحاوی عن عمران في الحديث المار۔	نہیں ہوتا تھا جس میں صدقہ کرنے کا حکم نہ فرماتے ہوں اور مثلہ کرنے سے منع نہ کرتے ہوں ان دونوں کے الفاظ حدیث 'عرینین' میں بحوالہ حضرت قتادہ یہ ہیں: ہمیں یہ اطلاع پہنچی ہے کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بعد ازیں صدقہ کرنے کی ترغیب دلاتے اور مثلہ کرنے سے منع فرماتے۔ اور اسی کی ہم معنی ابن ابی شیبہ اور طحاوی کی گزشتہ حدیث بروایت حضرت عمران مذکور ہے۔ (ت)

حدیث ۳۶: طبرانی کبیر میں حضرت یعلی بن مرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: لا تمثلوا بعباد اللہ 3 اللہ کے بندوں کو مثلہ نہ کرو۔

حدیث ۳۷ و ۳۸: ابن عساکر و ابن النجار حضرت ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا اور ابن ابی شیبہ مصنف میں عطا سے مرسلاً راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

عربی متن	اردو ترجمہ
لا امثل به كذا فيمثل الله بي يوم القيمة 4	حاصل یہ کہ جو یہاں مثلہ کرے گا روز قیامت اسے اللہ تعالٰی مثلہ بنائے گا۔

حدیث ۳۹: بیہقی سنن میں صالح بن کیسان سے حدیث طویل میں راوی حضرت خلیفہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سیدنا صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے حضرت یزید بن ابی سفیان رضی اللہ تعالیٰ عنہما کو سپہ سالاری پر بھیجتے وقت وصیت میں فرمایا:

---

1 شرح معانی الآثار للطحاوی کتاب الجنایات باب کیفیة القصاص ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۱۱۷، سنن ابی داؤد کتاب الجهاد باب في النهی عن المثلة آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۶ 2 صحیح البخاري کتاب المغازي باب قصه عکل و عرینه قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۶۰۲ 3 المعجم الکبیر حدیث ۲۶۹۷ و ۲۶۹۸ المکتبه الفیصلیة بیروت ۲۲/ ۲۷۲ 4 کنز العمال بحوالہ ابن عساکر و ابن النجار حدیث ۱۳۴۴۷ مؤسسة الرساله بیروت ۵/ ۴۰۸، المصنف لابن ابی شیبه کتاب المغازي حدیث ۱۸۵۸۶ ادارة القرآن کراچی ۱۴/ ۳۸۷

Fatawa-e-Razviya Volume 22

Do not betray, do not mutilate, do not be cowardly, and do not embezzle. | Neither break a covenant, nor mutilate, nor be cowardly, nor embezzle.

Hadith 40: In the book 'Al-Futuh', it is narrated from multiple scholars that the Leader of the Believers, Siddiq al-Akbar (may Allah be pleased with him), sent a decree to his governor of the province of Yamama, Muhajir bin Abi Umayya (may Allah be pleased with him), stating:

[Box 1] Beware of mutilating people, for it is a sin and causes aversion, except in retribution (Qisas) and compensation. | Avoid mutilating people, for it is a sin and causes hatred, except in cases of legal retribution and compensation.

Allahu Akbar! When mutilation of animals is forbidden—setting aside livestock, it is forbidden even for a stray or biting dog, and even prohibited against a warring disbeliever—then for a Muslim to mutilate their own face is a severe degree of absolute prohibition, inviting curse and retribution. We seek refuge in Allah Almighty.

Hadith 41: Narrated in Tabarani's 'Mu'jam al-Kabir' with a fair chain from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Box 2] Whoever mutilates through hair, he has no portion with Allah. | Whoever mutilates their hair, he has no share with Allah the Almighty.

We seek refuge in Allah, the Lord of the Worlds. This Hadith specifically concerns the issue of mutilation of hair (muthla-e-mu). The mutilation of hair is exactly what has been mentioned in the words of the Imams: a woman shaving her head, or a man shaving his beard, or a man or woman shaving their eyebrows, as the disbelievers of India do during mourning (Translator's note: as the kafirs of India do while mourning). Or applying black dye, as mentioned in the commentaries of 'Al-Jami' al-Saghir' by al-Munawi, al-Azizi, and al-Hafni. All these forms are included in hair mutilation and all are forbidden.

Second Evidence: Shaving the beard is to create a feminine appearance and to resemble women. It is forbidden for a man to resemble a woman and for a woman to resemble a man in any dress, manner, or gait, let alone in a specific form and appearance of the body. The outward distinction between a man's and a woman's body is the braid (for women) and the beard (for men). Similarly, an indication is

found in the 'Tasbih' (glorification) of the angels. Imam Zayla'i in 'Tabyin al-Haqa'iq', Allamah al-Itqani in 'Ghayat al-Bayan', Allamah al-Turi in 'Takmila al-Bahr'—all the scholars in the Book of Felonies (Kitab al-Jinayat) [concur].

---

1 Al-Sunan al-Kubra, Kitab al-Siyar, Chapter on refraining from killing those who do not fight from among the monks, etc., Dar Sadir, Beirut, 9/90 2 Tarikh al-Umam wal-Muluk by al-Tabari, Mention of the news of Hadramaut regarding their apostasy, Dar al-Qalam, Beirut, 3/777 3 Al-Mu'jam al-Kabir by al-Tabarani, Hadith 11/77/10917, Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 21

फतवा-ए-रज़विया जिल्द 22

न विश्वासघात करो, न अंग-भंग (मुथला) करो, न बुज़दिली दिखाओ और न ही खयानत करो। | न वादा तोड़ना, न मुथला करना, न बुज़दिली, न खयानत।

हदीस 40: किताब 'अल-फुतूह' में कई उस्तादों से रिवायत है कि अमीरुल मोमिनीन सिद्दीक-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने यमामा प्रांत के अपने गवर्नर मुहाजिर बिन अबी उमय्या (रज़ियल्लाहु अन्हु) को एक फरमान भेजा जिसमें इरशाद है:

[बॉक्स 1] लोगों का मुथला करने से बचो क्योंकि यह पाप है और नफरत दिलाने वाला है, सिवाय बदला (क़िसास) और मुआवज़े के। | लोगों को मुथला करने से बचो कि वह गुनाह है और नफरत दिलाने वाला, मगर क़िसास और मुआवज़े में।

अल्लाहू अकबर! जब चौपायों से मुथला हराम है—मवेशी तो दूर की बात, आवारा या काटने वाले कुत्ते के साथ भी मना है, और यहाँ तक कि युद्धरत काफ़िर से भी मना है, तो एक मुसलमान का खुद अपने चेहरे के साथ मुथला करना किस कदर सख्त हराम और लानत व इंतिक़ाम का सबब है। अल्लाह तआला की पनाह।

हदीस 41: तबरानी 'मोजम कबीर' में सनद-ए-हसन के साथ हज़रत अब्दुल्ला इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

[बॉक्स 2] जिसने बालों के ज़रिए मुथला किया, अल्लाह के पास उसका कोई हिस्सा नहीं। | जो बालों के साथ मुथला करे, अल्लाह अज़्ज़वजल के यहाँ उसका कुछ हिस्सा नहीं।

हम रब्बुल आलमीन अल्लाह की पनाह माँगते हैं। यह हदीस विशेष रूप से बालों के मुथला (अंग-भंग) के मसले में है। बालों का मुथला वही है जो इमामों के शब्दों में ज़िक्र हुआ कि महिला का सिर के बाल मुंडवाना, या पुरुष की दाढ़ी, या पुरुष या महिला की भौहें मुंडवाना, जैसे हिंदुस्तान के काफ़िर लोग शोक (ग़म) मनाते हुए ऐसा करते हैं (अनुवादक: जैसे हिंदुस्तान के कुफ्फार लोग मातम के दौरान करते हैं)। या काला खज़ाब लगाना जैसा कि मुनावी, अज़ीज़ी और हफ़नी की 'अल-जामी अस-सगीर' की व्याख्याओं में है। ये सभी सूरतें बालों के मुथला में शामिल हैं और सब हराम हैं।

दलील दो: दाढ़ी मुंडवाना, जनानी सूरत बनाना और औरतों की मुशाबहत (समानता) पैदा करना है। पुरुष को महिला से और महिला को पुरुष से किसी लिबास, अंदाज़ या चाल-ढाल में भी मुशाबहत

हराम है, तो विशेष रूप से शरीर और सूरत के रूप में ज़ाहिर होना और भी ज़्यादा है, क्योंकि पुरुष और महिला के शरीर में मुख्य अंतर यही चोटी (महिला के लिए) और दाढ़ी (पुरुष के लिए) है। इसी तरह फरिश्तों की तस्बीह में भी इशारा मिलता है। इमाम ज़ैलाई 'तबयीन अल-हकाएक' में, अल्लामा इक़ानी 'ग़ायतुल बयान' में, अल्लामा तूरी 'तक्मिला-ए-बहर' में—किताबुल जिनायात के सभी उलमा [सहमत हैं]।

---

1 अल-सुनन अल-कुबरा, किताबुल सियर, बाब: उन साधुओं आदि की हत्या से परहेज करना जो युद्ध नहीं करते, दार सादिर, बेरूत, 9/90 2 तारीखुल उमम वल मुलुक (तबरी), हज़रमौत के मुर्तद होने की खबर का ज़िक्र, दारुल क़लम, बेरूत, 3/777 3 अल-मोजम अल-कबीर (तबरानी), हदीस 11/77/10917, अल-मकतबा अल-फैसलिया, बेरूत, 21

पृष्ठ 664/692

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

لا تغدروا ولا تمثلوا ولا تجبنوا ولا تغلل ۱ | نہ عہد توڑنا، نہ مثلہ کرنا، نہ بزدلی نہ خیانت۔

حدیث ۴۰: سیف کتاب الفتوح میں متعدد شیوخ سے راوی، امیر المومنین صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ نے اپنے صوبہ ملک یمامہ مہاجر بن ابی امیہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کو فرمان بھیجا جس میں ارشاد ہے:

[Box 1] ایاك والمثلة فی الناس فانها مأثم و منفرة الا فی قصاص ۲ | لوگوں کو مثلہ کرنے سے بچو کہ وہ گناہ ہے اور نفرت دلانے والا مگر قصاص و عوض میں۔

اللہ اکبر! جب چوپایوں سے مثلہ حرام، چوپائے درکنار گھٹنے کتے سے ناجائز کتے سے بھی گزریئے حربی کافر سے بھی منع، تو مسلمان کا خود اپنے منہ کے ساتھ مثلہ کرنا کس درجہ اشد حرام و موجب لعنت و انتقام ہے والعیاذ باللہ تعالٰی۔

حدیث ۴۱: طبرانی معجم کبیر میں بسند حسن حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[Box 2] من مثله بالشعر فلیس له عند الله خلاق ۳ | جو بالوں کے ساتھ مثلہ کرے اللہ عزوجل کے یہاں اس کا کچھ حصہ نہیں۔

والعیاذ باللہ رب العالمین۔۔۔ یہ حدیث خاص مسئلہ مثلہ مو میں ہے بالوں کا مثلہ یہی جو کلمات ائمہ سے مذکور ہوا کہ عورت سر کے بال یا مرد ڈاڑھی یا مرد خواہ عورت بھنویں کما یفعلہ کفرۃ الھند فی الحداد (جیسے ہندوستان کے کفار لوگ سوگ مناتے ہوئے ایسا کرتے ہیں۔ ت) یا سیاہ خضاب

کرے کما فی المناوی والعزیزی والحفنی شروح الجامع الصغیر، یہ سب صورتیں مثلہ مو میں داخل ہیں اور سب حرام۔

دلیل دوم: ڈاڑھی منڈانا، زنانی صورت بنانا اور عورتوں سے تشبہ پیدا کرنا ہے اور مرد کو عورت عورت کو مرد سے کسی لباس وضع، چال ڈھال میں بھی تشبہ حرام نہ کہ خاص صورت و بدن میں ظاہر کہ عورت و مرد کا جسم ظاہر میں مابہ الامتیاز یہی چوٹی ڈاڑھی ہے۔ اسی طرح تسبیح ملائکہ میں اشارہ وارد ہوا۔ امام زیلعی تبیین الحقائق علامہ اتقانی غایۃ البیان علامہ طوری تکملہ بحر، سب علماء کتاب الجنایات

---

۱ السنن الکبریٰ کتاب السیر باب ترك قتل من لا قتال فیہ من الرہبان الخ دار صادر بیروت ۹/ ۹۰ ۲ تاریخ الامم والملوک للطبری ذکر خبر حضرموت فی ردتہم دار القلم بیروت ۳/ ۷۷۷ ۳ المعجم الکبیر للطبرانی حدیث ۱۱/ ۷۷ / ۱۰۹۱۷ المکتبہ الفیصلیہ بیروت ۲۱

Fatawa Rizwia, Volume 22

And Imam Hujjat al-Islam Muhammad Ghazali mentions in Kimiya-e-Sa'adat that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic Box:] Verily, Allah has angels whose glorification is: "Glory be to Him Who has adorned men with beards and women with braids and tresses."[1] (The word 'al-qurun' (braids) is not present in my copy of al-Itqani).

[Translation Box:] Indeed, Allah the Almighty has some angels whose chant of glorification is: "Pure is He who adorned men with beards and women with long hair/ braids; rather, the beard is an even greater point of distinction than the braid, for a man can make a braid, but a woman cannot grow a beard." (In my copy, according to Al-Itqani, the word "qurun" is not present). (T)

Therefore, Text 50 and 51: The two great Imams in Qut and Ihya say:

[Arabic Box:] The beard is among the perfection of the creation of men, and by it men are distinguished from women in outward appearance.[2]

[Translation Box:] The beard is part of the completeness of a man's creation, and it is through this that men are distinguished from women in their outward appearance.

Consequently, texts from Bazzaziyya, Durr al-Mukhtar, and Radd al-Muhtar have passed, stating that it is forbidden for a woman to cut the hair of her head and for a man to cut his beard, as there is an imitation of one another in this.

Text 52: My master, the gnostic of Allah, Allama Abdul Ghani al-Nablusi (may his secret be sanctified), says in Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya:

[Arabic Box:] The wisdom in the prohibition of a man imitating a woman and a woman imitating a man is that both of them alter the creation of Allah in doing so.[3]

[Translation Box:] The wisdom behind the prohibition of mutual imitation between men and women is that in doing so, both change the creation made by God.

This is an allusion to the noble verse "...they will surely change the creation of Allah"[4] [4:119]. This was the verse; now, with the success granted by Allah Almighty, take the Hadiths.

Hadith 42: Imam Ahmad, ad-Darimi, Imam Bukhari, Abu Dawud, at-Tirmidhi, an-Nasa'i, Ibn Majah, and at-Tabarani.

---

[1] Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Jinayat, 6/130 and Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Jinayat, 8/331 [2] Qut al-Qulub, Chapter 36, 2/142 and Ihya 'Ulum al-Din, Type 2, 1/142 [3] Al-Hadiqa al-Nadiyya, From the Evils: Neglect of a Man's Children, Maktaba Nooria Faisalabad, 2/558 [4] Al-Quran al-Karim, 4/119

फ़तावा रज़विया, जिल्द 22

और इमाम हुज्जत-उल-इस्लाम मुहम्मद ग़ज़ाली कीमिया-ए-सआदत में ज़िक्र करते हैं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स:] निश्चय ही अल्लाह के कुछ फ़रिश्ते हैं जिनकी तस्बीह (महिमागान) यह है: "पवित्र है वह जिसने पुरुषों को दाढ़ी से और स्त्रियों को चोटियों और बालों की लटों से सजाया।"[1] (मेरे पास मौजूद अल-इत्क़ानी की प्रति में 'अल-कुरून' शब्द नहीं है)।

[अनुवाद बॉक्स:] वास्तव में अल्लाह अज़-व-जल्ल के कुछ फ़रिश्ते हैं जिनकी तस्बीह यह है: पाकी है उसे जिसने मर्दों को ज़ीनत दी दाढ़ियों से और औरतों को गेसुओं से, बल्कि दाढ़ी चोटी से भी ज़्यादा वजह-ए-इम्तियाज़ (पहचान का कारण) है कि मर्द चोटी बना सकता है और औरत दाढ़ी नहीं निकाल सकती। (मेरे नुस्खे में इत्क़ानी के नज़दीक "कुरून" का लफ़्ज़ नहीं है)। (त)

और इसीलिए नस (प्रमाण) 50 और 51: इमामन-ए-जलीलैन 'क़ूत' और 'इहया' में फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स:] दाढ़ी पुरुषों की रचना की पूर्णता में से है और इसके द्वारा पुरुष बाहरी बनावट में स्त्रियों से अलग पहचाने जाते हैं।[2]

[अनुवाद बॉक्स:] दाढ़ी मर्द की पैदाइश की मुकम्मलियत में से है और इसी से मर्द औरतों से ज़ाहिरी सूरत में मुतमय्यज़ (अलग) होते हैं।

निश्चित रूप से बज़ाज़िया, दुर्रे मुख्तार और रद-उल-मुहतार के नसूस (उद्धरण) गुज़रे कि औरत को सर के बाल और मर्द को दाढ़ी का काटना हराम है कि इसमें एक का दूसरे से तशब्बुह (नकल) है।

नस 52: मेरे आका, आरिफ़ बिल्लाह अल्लामा अब्दुल ग़नी नाबुलसी (अल्लाह उनकी पवित्रता को कायम रखे) 'हदिक़ा नदिय्या' शरह 'तरीक़ा मुहम्मदिया' में फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स:] पुरुष का स्त्री से और स्त्री का पुरुष से समानता अपनाने की मनाही में हिकमत (बुद्धिमत्ता) यह है कि वे दोनों इसमें अल्लाह की बनाई हुई रचना को बदलते हैं।[3]

[अनुवाद बॉक्स:] मर्द और औरत का आपस में तशब्बुह (एक-दूसरे जैसा बनना) हराम होने की हिकमत यह है कि वे दोनों इसमें खुदा की बनाई चीज़ बदलते हैं।

यह इशारा है इसी आयत-ए-करीमा "तो वे ज़रूर अल्लाह की बनाई हुई रचना को बदल देंगे"[4] (सूरह निसा, आयत 119) की तरफ़। यह तो आयत थी, अब अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से अहादीस (हदीसें) लीजिए।

हदीस 42: इमाम अहमद, दारमी, इमाम बुखारी, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई, इब्न माजा और तबरानी।

---

[1] तबीइन अल-हक़ाएक़ किताब अल-जिनायात 6/130 और बहर अल-राइक़ किताब अल-जिनायात 8/331 [2] क़ूत अल-क़ुलूब, अध्याय 36, 2/142 और इहया उलूम अल-दीन, प्रकार 2, 1/142 [3] अल-हदिक़ा अल-नदिय्या, बुराइयों में से: आदमी द्वारा अपनी संतान की उपेक्षा, मकतबा नूरिया फ़ैसलाबाद, 2/558 [4] अल-कुरान अल-करीम, 4/119

اور امام حجۃ الاسلام محمد غزالی کیمیائے سعادت میں ذکر کرتے ہیں رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[عربی باکس:] ان اللہ ملئکۃ تسبیحھم سبحن من زین الرجال باللحٰی والنساء بالقرون والذوائب[1] (لیس عند الاتقانی فی نسختی لفظ القرون)

[ترجمہ باکس:] بے شک اللہ عزوجل کے کچھ فرشتے ہیں جن کی تسبیح یہ ہے پاکی ہے اسے جس نے مردوں کو زینت دی داڑھیوں سے اور عورتوں کو گیسوؤں سے، بلکہ داڑھی چوٹی سے بھی زیادہ وجہ امتیاز ہے کہ مرد چوٹی بنا سکتا ہے اور عورت داڑھی نہیں نکال سکتی۔ (میرے نسخہ میں اتقانی کے نزدیک "قرون" کا لفظ نہیں ہے)۔ (ت)

والہذا نص ۵۰ و ۵۱: امامین جلیلین قوت و احیاء میں فرماتے ہیں:

[عربی باکس:] اللحیۃ من تمام خلق الرجال و بھا تمیز الرجال من النساء فی ظاہر الخلق [2]۔

[ترجمہ باکس:] داڑھی آفرینش مرد کی تمامی سے ہے اور اسی سے متمیز ہوتے ہیں مرد عورتوں سے ظاہری صورت میں۔

لا جرم بزازیہ و در مختار و ردالمحتار کے نصوص گزرے کہ عورت کو موئے سر مرد کو داڑھی کا قطع کرنا حرام ہے کہ اس میں ایک کا دوسرے سے تشبہ ہے۔

نص ۵۲: سیدی عارف باللہ علامہ عبدالغنی نابلسی قدس سرہ القدسی حدیقہ ندیہ شرح طریقہ محمدیہ میں فرماتے ہیں:

[عربی باکس:] الحکمۃ فی تحریم تشبہ الرجل بالمرأۃ و تشبہ المرأۃ بالرجل انھما مغیرات لخلق اللہ [3]۔

[ترجمہ باکس:] مرد عورت کا باہم تشبہ حرام ہونے کی حکمت یہ ہے کہ وہ دونوں اس میں خدا کی بنائی چیز بدلتے ہیں۔

یہ اشارہ ہے اسی آیۂ کریمہ "فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللهِ"[4] کی طرف، یہ تو آیت تھی اب بتوفیق اللہ تعالٰی احادیث لیجئے۔

حدیث ۴۲: امام احمد و دارمی و امام بخاری و ابوداؤد و ترمذی و نسائی و ابن ماجہ و طبرانی

---

[1] تبیین الحقائق کتاب الجنایات ۶/۱۳۰ و بحر الرائق کتاب الجنایات ۸/۳۳۱ [2] قوت القلوب الفصل السادس والثلاثون ۲/۱۴۲ و احیاء العلوم النوع الثانی ۱/۱۴۲ [3] الحدیقہ الندیہ و من الآفات اضاعۃ الرجل اولادہ مکتبہ نوریہ فیصل آباد ۲/۵۵۸ [4] القرآن الکریم ۴/۱۱۹

Fatawa Razawiyya Volume 22

Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with both of them) narrates that the radiant presence, the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) says: | لعن اللہ المتشبهين من الرجال بالنساء والمتشبهات من النساء بالرجال 1۔ | Allah's curse is upon those men who imitate women and those women who imitate men. |

Tabrani's narration is as follows: | ان امرأة مرت على رسول اللہ صلى اللہ تعالىٰ عليہ وسلم متقلدة قوسا فقال لعن اللہ المتشبهات من النساء بالرجال والمتشبهين من الرجال بالنساء 2۔ | A woman passed before the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) with a bow slung over her shoulder. He said: Allah's curse is upon those women who adopt a masculine appearance and those men who adopt a feminine appearance. |

Hadith 43: Bukhari, Abu Dawud, and Tirmidhi narrate from the same narrator: | لعن رسول اللہ صلى اللہ تعالىٰ عليہ وسلم المخنثين من الرجال والمترجلات من النساء وقال اخرجوهم من بيوتكم 3۔ | The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed effeminate men and masculine women. And he said, "Expel them from your houses." |

Hadith 44: Bukhari, Abu Dawud, and Ibn Majah narrate from Umm Salama (may Allah be pleased with her): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: | اخرجوا المخنثين من بيوتكم 4۔ | Expel the effeminate (men) from your houses. |

Footnotes: 1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas 2/874; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas 2/210; Jami' al-Tirmidhi 2/102; Sunan Ibn Majah, Abwab an-Nikah, Chapter on Effeminate Persons, H.M. Saeed Company Karachi, p. 238; Musnad Ahmad bin Hanbal from Ibn Abbas, al-Maktab al-Islami Beirut 1/339. 2. Al-Targhib wa al-Tarhib with reference to al-Tabrani, Chapter on the prohibition of men imitating women, etc., Mustafa al-Babi Egypt 3/103. 3. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas 2/874 and Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab 2/318; Jami' al-Tirmidhi, Abwab al-Adab 2/102. 4. Sunan Ibn Majah, Abwab al-Hudud, Chapter on Effeminate Persons, H.M. Saeed Company Karachi, p. 191; Kanz al-Ummal with reference to Ahmad, Hadith 25066, Mu'assasatu al-Risalah Beirut 16/396.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से रिवायत है कि हुज़ूर पुर नूर सैय्यदुल मुर्सलीन (अल्लाह की उन पर रहमत और सलामती हो) फरमाते हैं: | لعن اللہ المتشبھین من الرجال بالنساء والمتشبھات من النساء بالرجال 1۔ | अल्लाह की लानत उन मर्दों पर जो औरतों की शक्ल-ओ-सूरत अपनाएं और उन औरतों पर जो मर्दों की। |

तबरानी की रिवायत इस तरह है: | ان امرأۃ مرت علی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم متقلدۃ قوسا فقال لعن اللہ المتشبھات من النساء بالرجال والمتشبھین من الرجال بالنساء 2۔ | रसूलुल्लाह (अल्लाह की उन पर रहमत और सलामती हो) के सामने से एक औरत अपने कंधे पर कमान लटकाए गुज़री, आप ने फ़रमाया: अल्लाह की लानत उन औरतों पर जो मर्दाना सूरत अपनाएं और उन मर्दों पर जो जनाना (स्त्रीवत)। |

हदीस 43: बुख़ारी, अबू दाऊद और तिर्मिज़ी उन्हीं से रिवायत करते हैं: | لعن رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم المخنثین من الرجال والمترجلات من النساء وقال اخرجوھم من بیوتکم 3۔ | रसूलुल्लाह (अल्लाह की उन पर रहमत और सलामती हो) ने लानत फरमाई जनाना मर्दों और मर्दाना औरतों पर। और फरमाया कि उन्हें अपने घरों से निकाल बाहर करो। |

हदीस 44: बुख़ारी, अबू दाऊद, इब्न माजा उम्मे सलमा (अल्लाह उनसे राज़ी हो) से रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह (अल्लाह की उन पर रहमत और सलामती हो) फरमाते हैं: | اخرجوا المخنثین من بیوتکم 4۔ | जनाना (स्त्रीवत मर्दों) को अपने घरों से निकाल बाहर करो। |

पाद-टिप्पणियाँ: 1. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-लिबास 2/874; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-लिबास 2/210; जामी' अत-तिर्मिज़ी 2/102; सुनन इब्न माजा, अबवाब अन-निकाह, बाब फ़ि अल-मुखन्नथीन, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 238; मुस्नद अहमद bin हंबल, इब्न अब्बास से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/339। 2. अत-तरग़ीब व अत-तरहीब, अल-तबरानी के हवाले से, अत-तरहीब मिन तशब्बुह अल-रजुल बिल-मरअह आदि, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 3/103। 3. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-लिबास 2/874 और सुनन अबी दाऊद, किताब अल-अदब 2/318; जामी' अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-अदब 2/102। 4. सुनन इब्न माजा, अबवाब अल-हुदूद, बाब अल-मुखन्नथीन, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 191; कंज़ अल-उम्माल, अहमद के हवाले से, हदीस 25066, मुअस्सतुर रिसाला बेरूत 16/396।

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : | لعن اللہ المتشبھین من الرجال بالنساء والمتشبھات من النساء بالرجال 1۔ | اللہ کی لعنت ان مردوں پر جو عورتوں کی وضع بنائیں اور ان عورتوں پر جو مردوں کی۔ |

طبرانی کی روایت یوں ہے: | ان امرأۃ مرت علی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم متقلدۃ قوسا فقال لعن اللہ المتشبھات من النساء بالرجال والمتشبھین من الرجال بالنساء 2۔ | رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے سامنے ایک عورت شانے پر کمان لٹکائے گزری ، فرمایا : اللہ کی لعنت ان عورتوں پر جو مردانی وضع بنائیں اور ان مردوں پر جو زنانی۔ |

حدیث ۴۳: بخاری ، ابو داؤد و ترمذی انھیں سے راوی: | لعن رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم المخنثین من الرجال والمترجلات من النساء وقال اخرجوھم من بیوتکم 3۔ | رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے لعنت فرمائی زنانہ مردوں اور مردانی عورتوں پر۔ اور فرمایا انھیں اپنے گھروں سے نکال باہر کرو۔ |

حدیث ۴۴: بخاری ، ابو داؤد ، ابن ماجہ ام سلمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے راوی: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: | اخرجوا المخنثین من بیوتکم 4۔ | زنانوں کو اپنے گھروں سے نکال باہر کرو۔ |

1 صحیح البخاری کتاب اللباس ۲/ ۸۷۴، سنن ابی داؤد کتاب اللباس ۲/ ۲۱۰، جامع الترمذی ۲/ ۱۰۲، سنن ابن ماجہ ابواب النکاح باب فی المخنثین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۳۸، مسند احمد بن حنبل عن ابن عباس المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۳۳۹ 2 الترغیب والترہیب بحوالہ الطبرانی

الترہیب من تشبہ الرجل بالمرأة الخ مصطفی البابی مصر ۳/ ۱۰۳ 3 صحیح البخاری کتاب اللباس ۲/ ۸۷۴ و سنن ابی داؤد کتاب الادب ۲/ ۳۱۸ جامع الترمذی ابواب الادب ۲/ ۱۰۲ 4 سنن ابن ماجہ ابواب الحدود باب المخنثین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹۱، کنز العمال بحوالہ احمد خ. د. ہ حدیث ۲۵۰۶۶ موسسة الرساله بیروت ۱۶/ ۳۹۶

Fatawa Rizvia Volume 22

Hadith 45: Narrated by Abu Huraira (may Allah be pleased with him) through a sound chain in Abu Dawood, Nasai, Ibn Majah, and Ibn Hibban: [Arabic] The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed the man who wears the clothing of a woman and the woman who wears the clothing of a man. - 1 [Urdu Translation] The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed the man who wears the clothing of a woman and the woman who wears that of a man.

Hadith 46: Narrated by Abdullah bin Abi Mulaika through a good chain in Abu Dawood: [Arabic] It was said to Aisha (may Allah be pleased with her) that a woman wears [men's] sandals. She said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed the masculine women. - 2 [Urdu Translation] It was submitted to the Mother of the Believers, Siddiqah (may Allah be pleased with her), that a woman wears masculine shoes. She said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed masculine women.

Hadith 47: Imam Ahmad through a sound chain narrates from a Tabi'i Hudhaili: I was in the service of Abdullah bin Amr bin al-As (may Allah be pleased with them both) when a woman passed by carrying a bow and walking like a man. Abdullah asked, "Who is this?" I said, "Umm Sa'id, daughter of Abu Jahl." He said: I heard the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) say: [Arabic] He is not from us who among women imitates men, nor he who among men imitates women. 3 (Reported by Al-Tabarani from Abdullah briefly.) [Urdu Translation] Those women who imitate men and those men who imitate women are not from our group. (And Tabarani narrated it briefly from Abdullah bin Amr bin al-As. T)

Hadith 48: Narrated by Abu Huraira (may Allah be pleased with him) in Imam Ahmad through a good chain and in Musannaf Abdul Razzaq: [Arabic] The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed the effeminate men who imitate women and the masculine women who imitate men. [Urdu Translation] The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed those effeminate men who take the appearance of women and those masculine women who take the appearance of men.

1. Sunan Abi Dawood, Book of Clothing, Chapter on Women's Clothing, Aftab Alam Press Lahore, 2/210.

2. Sunan Abi Dawood, Book of Clothing, Chapter on Women's Clothing, Aftab Alam Press Lahore, 2/210.
3. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abdullah bin Amr, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/200.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 22

हदीस 45: अबू दाऊद, नसाई, इब्न माजा और इब्न हिब्बान में सही सनद के साथ अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है: [अरबी] अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उस पुरुष पर लानत भेजी जो महिला की पोशाक पहनता है और उस महिला पर जो पुरुष की पोशाक पहनती है। - 1 [उर्दू अनुवाद] अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उस पुरुष पर लानत भेजी जो औरत का पहनावा पहने और उस औरत पर जो मर्द का।

हदीस 46: अबू दाऊद में हसन सनद के साथ अब्दुल्ला बिन अबी मुलैका से रिवायत है: [अरबी] कहा गया कि आयशा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से निवेदन किया गया कि एक महिला (पुरुषों जैसी) चप्पल पहनती है। उन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन महिलाओं पर लानत भेजी जो पुरुषों जैसा रूप अपनाती हैं। - 2 [उर्दू अनुवाद] उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) से अर्ज़ की गई कि एक औरत मर्दाना जूता पहनती है, उन्होंने फ़रमाया: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मर्दानी औरतों पर लानत फ़रमाई।

हदीस 47: इमाम अहमद ने एक सही सनद के साथ एक ताबई हुज़ैली से रिवायत की है: मैं अब्दुल्ला बिन अम्र बिन आस (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की सेवा में उपस्थित था। एक औरत कमान लटकाए हुए मर्दाना चाल चलती हुई सामने से गुज़री। अब्दुल्ला ने पूछा, "यह कौन है?" मैंने कहा, "उम्मे सईद, अबू जहल की बेटी।" उन्होंने फ़रमाया: मैंने सय्यिदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को फ़रमाते सुना: [अरबी] वह हममें से नहीं है जो महिलाओं में से पुरुषों की समानता करे और न ही वह पुरुष जो महिलाओं की समानता करे। 3 (और इसे तबरानी ने अब्दुल्ला से संक्षेप में रिवायत किया है।) [उर्दू अनुवाद] हमारे गिरोह में से वह औरत नहीं जो मर्दों से मुशाबहत (समानता) करे और न वह मर्द जो औरतों से। (और इसे तबरानी ने अब्दुल्ला बिन अम्र बिन आस से संक्षेप में रिवायत किया। त)

हदीस 48: इमाम अहमद में हसन सनद के साथ और मुसन्निफ़ अब्दुल रज्ज़ाक़ में अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है: [अरबी] अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन पुरुषों पर लानत भेजी जो औरतों की नकल करते हैं और उन औरतों पर जो मर्दों की नकल करती

हैं। [उर्दू अनुवाद] अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने लानत फ़रमाई ज़नाना मर्दों पर जो औरतों की सूरत बनें और मर्दानी औरतों पर जो मर्दों की शक्ल बनें।

1. सुनन अबी दाऊद, किताबुल लिबास, बाब फ़ी लिबास निसा, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर, 2/210
2. सुनन अबी दाऊद, किताबुल लिबास, बाब फ़ी लिबास निसा, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर, 2/210
3. मुस्नद इमाम अहमद बिन हंबल, अब्दुल्ला बिन अम्र से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 2/200

पेज 667/692

حدیث ۴۵: ابوداؤد و نسائی ، و ابن ماجہ و ابن حبان بسند صحیح ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی: لعن رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الرجل یلبس لبسۃ المرأۃ والمرأۃ تلبس لبسۃ الرجل - ۱ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے لعنت فرمائی اس مرد پر کہ عورت کا پہناوا پہنے اور اس عورت پر کہ مرد کا۔

حدیث ۴۶: ابوداؤد بسند حسن عبداللہ بن ابی ملیکہ سے راوی: قال قیل لعائشۃ رضی اللہ تعالٰی عنہا ان امرأۃ تلبس النعل قالت لعن رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الرجلۃ من النساء - ۲ ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے عرض کی گئی کہ ایک عورت مردانہ جوتا پہنتی ہے فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے مردانی عورتوں پر لعنت فرمائی۔

حدیث ۴۷: امام احمد بسند صحیح ایک تابعی ہذیلی سے راوی: میں عبداللہ بن عمرو بن عاص رضی اللہ تعالٰی عنہما کی خدمت میں حاضر تھا ایک عورت کمان لٹکائے مردانی چال چلتی سامنے سے گزری عبداللہ نے پوچھا یہ کون ہے میں نے کہا ام سعید دختر ابو جہل ، فرمایا میں نے سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو فرماتے سنا: لیس منا من تشبہ بالرجال من النساء ولا من تشبہ بالنساء من الرجال ۳ ورواہ الطبرانی عن عبد اللہ مختصراً ۔ ہمارے گروہ میں سے نہیں وہ عورت کہ مردوں سے تشبہ کرے اور نہ وہ مرد کہ عورتوں سے (اور اسے طبرانی نے عبد اللہ بن عمرو بن عاص سے مختصراً روایت کیا۔ ت)

حدیث ۴۸: امام احمد بسند حسن اور عبد الرزاق مصنف میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی: لعن رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مخنثی الرجال الذین یتشبھون بالنساء والمترجلات من

النساء رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے لعنت فرمائی زنانہ مردوں پر جو عورتوں کی صورت بنیں اور مردانی عورتوں پر جو مردوں کی شکل بنیں۔

۱ سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لباس النساء آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۱۰ ۲ سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لباس النساء آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۱۰ ۳ مسند امام احمد بن حنبل عن عبد اللہ بن عمرو المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۲۰۰

Fatawa Razawiyyah Volume 22

[Those women] who imitate men and the lone rider in the desert[1] — meaning a lone rider who travels alone in a state of danger.

Hadith 49: Narrated in Tabarani al-Kabir with a sound chain from Hazrat Ammar bin Yasir (may Allah be pleased with them both), that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu
Three will never enter Paradise: the cuckold (dayyuth), the woman who imitates men, and the one addicted to wine[2].	Three persons will never enter Paradise: the cuckold, the masculine woman, and the alcoholic.

Hadith 50: Ahmad, Nasa'i, and Hakim narrated from Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both), that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu
Three persons Allah will not look at on the Day of Resurrection: the one disobedient to parents, the woman who behaves like a man imitating their appearance, and the cuckold[3].	Allah the Almighty will not look with mercy upon three persons on the Day of Resurrection: the one disobedient to his parents, the masculine woman who adopts the appearance of men, and the cuckold.

Hadith 51: Nasa'i in his Sunan, Bazzar in his Musnad, Hakim in his Mustadrak, and Bayhaqi in Shu'ab al-Iman narrated from them:

Arabic	Urdu
Note: And in another path of Ahmad and the narration of Abdur Razzaq after this: and those men who adopt celibacy saying we shall not marry, and those women who say the same, and the lone rider in the desert, and the one who sleeps alone[4] from it.	In another chain of Imam Ahmad and in the narration of Musannaf Abdur Razzaq, these words are mentioned thereafter: those men who stay away from women saying we do not marry, and those ascetic women who say the same, and the lone rider traveling in the wilderness and the desert, and the man who stays alone despite having manly strength. (T)

1 Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abu Hurayrah, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/89, 287. 2 Majma' al-Zawa'id citing al-Mu'jam al-Kabir, Book of Marriage, Chapter on the one who tolerates filth in his family, Dar al-Kitab Beirut

4/327. 3 Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abdullah bin Umar, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/134; Sunan al-Nasa'i, Book of Zakat 5/35. 4 Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abu Hurayrah, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/289.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

[वे स्त्रियाँ] जो पुरुषों की नकल करती हैं और सुनसान जगह पर अकेले यात्रा करने वाला[1] — अर्थात अकेला सवार जो खतरे की स्थिति में अकेले यात्रा पर जाए।

हदीस 49: तबरानी कबीर में एक पुख्ता सनद (शृंखला) के साथ हज़रत अम्मार बिन यासिर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

अरबी	उर्दू
तीन लोग कभी जन्नत में प्रवेश नहीं करेंगे: दय्यूथ (वह पुरुष जिसमें गैरत की कमी हो), पुरुषों की नकल करने वाली स्त्री और शराब का आदी[2]।	तीन व्यक्ति कभी जन्नत में नहीं जाएंगे: दय्यूथ, मर्दानी औरत और शराब का आदी।

हदीस 50: अहमद, नसाई और हाकिम ने हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

अरबी	उर्दू
कयामत के दिन अल्लाह तीन लोगों की ओर (रहमत की दृष्टि से) नहीं देखेगा: माता-पिता का नाफरमान, पुरुषों का रूप धारण करने वाली स्त्री और दय्यूथ[3]।	अल्लाह तआला कयामत के दिन तीन व्यक्तियों पर रहमत की नज़र नहीं फरमाएगा: माता-पिता का नाफरमान, पुरुषों जैसा रूप अपनाने वाली मर्दानी औरत और दय्यूथ।

हदीस 51: नसाई ने अपनी 'सुनन' में, बज़ार ने 'मुसनद' में, हाकिम ने 'मुस्तदरक' में और बैहकी ने 'शुअब अल-ईमान' में उनसे रिवायत की है:

अरबी	उर्दू
नोट: और अहमद के दूसरे मार्ग और अब्दुल रज्ज़ाक की रिवायत में इसके बाद ये शब्द हैं: '...और वे पुरुष जो ब्रह्मचर्य अपनाते हैं और कहते हैं कि हम विवाह नहीं करेंगे, और वैसी ही स्त्रियाँ जो यही	इमाम अहमद की दूसरी सनद के साथ और मुसन्निफ अब्दुल रज्ज़ाक की रिवायत में इसके बाद ये शब्द उल्लेखित हैं: वे पुरुष जो स्त्रियों से विरक्त होकर कहते हैं कि हम शादी नहीं करते, और अलग-थलग रहने वाली स्त्रियाँ जो यही कहती हैं, और जंगल व बियाबान में

अरबी	उर्दू
कहती हैं, और जंगल में अकेला सवार, और वह जो अकेला सोता है[4]।'	अकेला सफ़र करने वाला सवार, और पौरुष शक्ति के बावजूद अकेला रहने वाला पुरुष। (त)

1 मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हज़रत अबू हुरैरा से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 2/89, 287। 2 मजमा अज़-ज़वाइद, अल-मुअजम अल-कबीर के हवाले से, किताब अन-निकाह, बाब: उस व्यक्ति के बारे में जो अपने परिवार के लिए बुराई पर राजी हो, दार अल-किताब बेरुत 4/327। 3 मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 2/134; सुनन अन-नसाई, किताब अज़-ज़कात 5/35। 4 मुसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अबू हुरैरा से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 2/289।

पृष्ठ 668/692

المتشابہات بالرجال وراکب الفلاۃ وحدہ[1] - اکیلے سوار کو یعنی جو خطرہ کی حالت میں تنہا سفر کو جائے۔ حدیث ۴۹: طبرانی کبیر میں بسند صالح حضرت عمار بن یاسر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
ثلثۃ لا یدخلون الجنۃ ابدا الدیوث و الرجالۃ من النساء ومدمن الخمر[2]۔	تین شخص جنت میں کبھی نہ جائیں گے دیوث اور مردانی عورت اور شراب کا عادی۔

حدیث ۵۰: احمد، نسائی، حاکم حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
ثلثۃ لا ینظر اللہ الیھم یوم القیمۃ العاق لوالدیہ والمرأۃ المترجلۃ المتشبھۃ بالرجال عہ والدیوث[3]۔	تین شخصوں پر اللہ تعالیٰ روز قیامت نظر رحمت نہ فرمائے گا ماں باپ کا نافرمان اور مردانی عورت مردوں کی وضع بنانے والی اور دیوث۔

حدیث ۵۱: نسائی سنن اور بزار مسند اور حاکم مستدرک اور بیہقی شعب الایمان میں ان سے راوی:

عربی متن	اردو ترجمہ
عہ: وفی طریقۃ لاحمد وروایۃ عبد الرزاق بعد ھٰذا والمتبتلین الذین یقولون لا نتزوج والمتبتلات	امام احمد کی دوسری سند کے ساتھ اور مصنف عبد الرزاق کی روایت میں اس کے بعد یہ الفاظ مذکور ہیں وہ مرد جو عورتوں سے لا تعلق ہوتے ہیں کہتے ہیں کہ ہم شادی نہیں کرتے اور الگ

عربی متن	اردو ترجمہ
اللاتي يقلن ذٰلك وراكب الفلاة وحده والبائت وحده[4] منه	تھلگ رہنے والی عورتیں جو یہی کچھ کہتی ہیں اور جنگل و بیابان میں اکیلا سفر کرنے والا سوار اور قوت مردمی کے باوجود تنہا رہنے والا مرد۔ (ت)

[1] مسند امام احمد بن حنبل عن ابی ہریرہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۸۹، ۲۸۷ [2] مجمع الزوائد بحوالہ المعجم الکبیر کتاب النکاح باب فیمن یرضی لاہلہ بالخبث دار الکتاب بیروت ۴/ ۳۲۷ [3] مسند امام احمد بن حنبل عن عبد اللہ بن عمر المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۱۳۴، سنن النسائی کتاب الزکوۃ ۵/ ۳۵ [4] مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۲۸۹

Fatawa Razawiyya, Vol. 22

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Three types of people will not enter Paradise: one who is disobedient to his parents, the dayyuth (cuckold), and the woman who imitates men. (1)

Hadith 52: Reported by Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him) in Bayhaqi's Shu'ab al-Iman: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

There are four who start their day in Allah's wrath and end their evening in Allah's wrath: men who assume feminine appearances, women who assume masculine appearances, one who has intercourse with animals, and one who commits sodomy. (2)

Hadith 53: Reported by Abu Umamah al-Bahili (may Allah be pleased with him) in Tabarani's Al-Mu'jam al-Kabir:

The gist is that Allah Almighty cursed four types of people from above His Throne in this world and the hereafter, and the angels said "Amen" to their being cursed: the man whom Allah created as male but who acts like a female by adopting women's appearance; the woman whom Allah created as female but who acts like a male by adopting men's appearance; and one who misleads a blind person or a needy person. (3)

Note: This is another warning that is not present in the accompanying narration. Apparently, it refers to multiple instances of occurrence, and it is not a change in wording from the companion or a subsequent narrator. And Allah Almighty knows best. (T)

1. Shu'ab al-Iman al-Bayhaqi, Chapter on Jealousy and Tastings, Hadith 10799, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 7/412; Sunan an-Nasa'i, Book of Zakat 1/354; Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Faith 1/72.
2. Shu'ab al-Iman, Chapter on the Prohibition of Private Parts, Hadith 5385, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 4/356.
3. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 7689, Al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut 8/117.

फ़तावा रज़विया, खंड 22

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

तीन लोग जन्नत में नहीं जाएँगे: माता-पिता की अवज्ञा करने वाला, दय्यूथ (वह पुरुष जो अपनी महिलाओं की अनैतिकता को सहन करता है), और पुरुषों जैसा दिखने वाली महिला। (1)

हदीस 52: बैहक़ी की 'शुअबुल ईमान' में अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

चार प्रकार के लोग सुबह और शाम अल्लाह के क्रोध में होते हैं: वे पुरुष जो महिलाओं का रूप धारण करते हैं, वे महिलाएँ जो पुरुषों का रूप धारण करती हैं, वह जो जानवरों के साथ मैथुन करता है, और वह जो समलैंगिकता (अग्लामी) करता है। (2)

हदीस 53: तबरानी कबीर में अबू उमामा बाहिली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है:

इसका सार यह है कि अल्लाह अज़्ज़वजल ने अर्श के ऊपर से दुनिया और आख़िरत में चार लोगों पर लानत भेजी है और फ़रिश्तों ने उनकी लानत पर 'आमीन' कहा है: वह पुरुष जिसे अल्लाह तआला ने पुरुष बनाया और वह महिलाओं जैसा रूप अपनाए, वह महिला जिसे अल्लाह ने स्त्री बनाया और वह पुरुषों जैसा रूप अपनाए, और अंधे को बहकाने वाला या गरीब। (3)

नोट (अ): यह एक अन्य चेतावनी है जो साथ वाली रिवायत में नहीं है। स्पष्ट रूप से इससे तात्पर्य आने की संख्या से है, और यह सहाबी या उसके बाद के किसी रावी द्वारा शब्दों में बदलाव नहीं है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

1. 'शुअबुल ईमान' बैहक़ी, अध्याय: ग़ैरत और मज़ाक़, हदीस 10799, दारुल कुतुबुल इल्मिय्या बेरूत 7/412; 'सुनन अन-नसाई', किताबुज़ ज़कात 1/354; 'अल-मुस्तदरक' हाकिम, किताबुल ईमान 1/72।
2. 'शुअबुल ईमान', अध्याय: शर्मगाहों की हुरमत, हदीस 5385, दारुल कुतुबुल इल्मिय्या बेरूत 4/356।
3. 'अल-मुअजम अल-कबीर', हदीस 7689, अल-मकतबतुल फ़ैसलिय्या बेरूत 8/117।

पेज 669 of 692

فتاوی رضویہ ، جلد ۲۲

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

ثلٰثۃ لایدخلون الجنۃ العاق لوالدیہ والدیوث ورجلۃ النساء ۱ - تین شخص جنت میں نہ جائیں گے ماں باپ سے عاق اور دیوث اور مردانی عورت۔

حدیث ۵۲: بیہقی شعب الایمان میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اربعۃ یصبحون فی غضب اللہ ویمسون فی غضب اللہ المتشبھون من الرجال بالنساء والمتشبھات من النساء بالرجال والذی یاتی البھیمۃ والذی یاتی بالرجل ۲ - چار شخص صبح کریں تو اللہ کے غضب میں شام کریں تو اللہ کے غضب میں زنانی وضع والے مرد اور مردانی وضع والی عورتیں اور جو چوپائے سے جماع کرے اور اغلامی۔

حدیث ۵۳ : طبرانی کبیر میں ابوامامہ باہلی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی:

اربعۃ لعنھم اللہ فوق عرشہ وامنت علیھم ملئکۃ الذی یحصن نفسہ عن النساء ولا یتزوج ولا یتسری لان لایولد لہ ولد الرجل یتشبہ بالنساء وقد خلقہ اللہ ذکرا والمرأۃ تتشبہ بالرجال وقد خلقھا اللہ انثی ومضل المسکین ۳ وفی اخری مسکین - حاصل یہ کہ چار شخصوں پر اللہ عزوجل نے بالائے عرش سے دنیا و آخرت میں لعنت بھیجی اور ان کی ملعونی پر فرشتوں نے آمین کہی وہ مرد جسے خدائے تعالٰی نے نر بنایا اور وہ مادہ بنے عورتوں کی وضع بنائے اور عورت جسے خدا نے مادہ بنایا اور وہ نر بنے مردانی وضع اختیار کرے اور اندھے کو بہکانے یا مسکین۔

عہ: هذا وعید اٰخر غیر مافی قرینۃ فالظاهر تعداد الورود ولا تغییر العبارۃ من الصحابی او راو بعده واللہ تعالٰی اعلم ۱۲ منہ ۔ یہ دوسری وعید ہے جو ساتھ والی روایت میں نہیں ہے بظاہر تعداد ورود مراد ہے صحابی سے تبدیلی عبارت مراد نہیں یا اس کے بعد کوئی اور راوی ہے اور اللہ تعالٰی سب سے زیادہ جاننے والا ہے۔ (ت)

۱ شعب الایمان للبیہقی باب فی الغیرۃ والمذاق حدیث ۱۰۷۹۹ دارالکتب العلمیہ بیروت ۷ / ۴۱۲ ، سنن النسائی کتاب الزکاۃ ۱ / ۳۵۴ و المستدرک للحاکم کتاب الایمان ۱ / ۷۲ ۲ شعب الایمان باب فی تحریم الفروج حدیث ۵۳۸۵ دارالکتب العلمیہ بیروت ۴ / ۳۵۶ ۳ المعجم الکبیر حدیث ۷۶۸۹ المکتبہ الفیصلیہ بیروت ۸ / ۱۱۷

Fatawa Razawiyya, Volume 22

From him: Four types are cursed in this world and the hereafter, and the angels have said 'Ameen': A man whom Allah made male but who effeminizes himself and resembles women; a woman whom Allah made female but who acts masculine and resembles men; one who misleads the blind; and a man who remains celibate (hasoor) and does not marry for fear of having children, nor keeps a lawful concubine, living like Christian monks—and Allah did not make anyone 'hasoor' (celibate by divine decree) except Yahya bin Zakariya (peace be upon him). [Footnote 1]

Hadith 52: Ibn Asakir, through Ibn Salih from some of his teachers, reports that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: Allah and the angels have cursed the man who behaves like a woman and the woman who behaves like a man. [Footnote 2] And we seek refuge in Allah, Lord of the worlds.

Third Proof: Shaving or trimming the beard is an emblem of non-believers, and imitating them is prohibited (haram). Warning 8: It has been mentioned in several hadiths that this trait belongs to Shiites, Magians, Jews, and polytheists. In numerous texts of Warning 9, it is said: oppose the Magians, Jews, Hindus, and Franks; and in the first, third, and fourth hadiths: oppose the misguided polytheists, do not take the form of Jews, and oppose the People of the Book. Text 53 to 55: From 'Lama'at' it is noted that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) expressed his displeasure with one who ties his beard because it involves imitating the irreligious. [Footnote 3] It was noted from Allama Tibi and Allama Tahir that the reason for prohibition is resemblance to non-believers. [Footnote 4] Text 56 & 57: In 'Badai' of Imam Malik-ul-Ulama and 'Sharh Mansak Mutawassit' it is mentioned:

---

1. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 4897, Al-Maktabat-ul-Faisaliya, Beirut, 8/242
2. Kanz al-Ummal, with reference to Ibn Asakir from Ibn Salih, Hadith 43983, Muassasat-ur-Risala, Beirut, 16/73
3. Lama'at al-Tanqih Sharh Mishkat al-Masabih, Book of Purification, Chapter of Miswak, Maktaba al-Ma'arif al-Ilmiyah, 2/68
4. Sharh al-Tibi 'ala Mishkat al-Masabih, Book of Purification, Chapter of Miswak, Idara-tul-Quran Karachi, 3/56

फ़तावा रज़विया, खंड 22

उनसे रिवायत है: चार प्रकार के लोगों पर दुनिया और आख़िरत में लानत की गई है और फ़रिश्तों ने 'आमीन' कहा है: वह पुरुष जिसे अल्लाह ने पुरुष बनाया लेकिन उसने खुद को स्त्री जैसा बना लिया और औरतों की नकल की; वह महिला जिसे अल्लाह ने महिला बनाया लेकिन उसने मर्दाना रूप अपनाया और पुरुषों की नकल की; वह जो अंधे को रास्ता भटका दे; और वह पुरुष जो संतान होने के डर से निकाह न करे और न ही जायज़ दासी रखे, ईसाई पादरियों की तरह रहे—और अल्लाह ने हज़रत यहिया बिन ज़करिया (अलैहिस्सलाम) के अलावा किसी को 'हसूर' (पैदाइशी ब्रह्मचारी) नहीं बनाया। [पादलेख 1]

हदीस 52: इब्ने असाकिर, इब्ने सालेह के हवाले से अपने कुछ उस्तादों से रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: अल्लाह और फ़रिश्तों ने उस पुरुष पर लानत की है जो औरत बने और उस औरत पर जो पुरुष बने। [पादलेख 2] और हम अल्लाह, रब्बुल आलमीन की पनाह मांगते हैं।

तीसरा प्रमाण: दाढ़ी मूंडना या कटवाना काफ़िरों का तरीका है और उनकी नकल करना हराम है। चेतावनी 8: कई हदीसों में बताया गया है कि यह आदत शिया, मजूसी, यहूदी और मुशरिकों की है। चेतावनी 9 के कई ग्रंथों में कहा गया है: मजूसियों, यहूदियों, हिंदुओं और ईसाइयों का विरोध करो; और पहली, तीसरी और चौथी हदीस में: गुमराह मुशरिकों का विरोध करो, यहूदियों जैसा रूप न बनाओ और अहले किताब का विरोध करो। पाठ 53 से 55: 'लमाआत' से पता चला कि दाढ़ी बांधने वाले से नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अपनी नाराज़गी इस वजह से ज़ाहिर फ़रमाई क्योंकि इसमें बेदीनों की नकल है। [पादलेख 3] अल्लामा तिबी और अल्लामा ताहिर से पता चला कि निषेध का कारण काफ़िरों के साथ समानता है। [पादलेख 4] पाठ 56 और 57: इमाम मलिकुल उलमा की 'बदाइ' और 'शरह मंसक मुतवस्सित' में है:

---

1. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 4897, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया, बेरूत, 8/242
2. कंज़ुल उम्माल, इब्ने असाकिर के हवाले से इब्ने सालेह से, हदीस 43983, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत, 16/73
3. लमाआत अत-तनकीह शरह मिश्कात अल-मसाबीह, पवित्रता की किताब, मिसवाक का अध्याय, मकतबा अल-माआरिफ अल-इल्मिया, 2/68

4. शरह अल-तिबी अला मिश्कात अल-मसाबीह, पवित्रता की किताब, मिसवाक का अध्याय, इदारा-तुल-क़ुरआन कराची, 3/56

पृष्ठ 670 का 692

عنہ اربعۃ لعنوا فی الدنیا والاخرۃ وامنت الملئکۃ رجل جعلہ اللہ ذکرا فانث نفسہ وتشبہ بالنساء و امرأۃ جعلھا اللہ انثی فتذکرت و تشبھت بالرجال والذی یضل الا عمی ورجل حصور ولم یجعل اللہ حصورا الا یحیی بن زکریا علیہ السلام -1 | کو راستہ بھلانے والا اور وہ جو اولاد ہونے کے خوف سے نکاح نہ کرے نہ کنیز حلال رکھے راہبانِ نصاریٰ کی طرح بن رہے۔

حدیث ۵۲: ابن عساکر ابن صالح وہ اپنے بعض شیوخ سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: لعن اللہ الملئکۃ رجلا تأنث و امرأۃ تذکرت -2 | اللہ عزوجل اور فرشتوں نے لعنت کی اس مرد پر جو عورت بنے اور اس عورت پر جو مرد۔ والعیاذ باللہ رب العالمین۔ دلیل سوم: داڑھی منڈانا کتروانا شعارِ کفار میں ان سے تشبہ ہے اور وہ حرام ہے۔ تنبیہ ہشتم کی متعدد احادیث میں گزرا کہ یہ خصلت شیعہ مجوس و یہود و مشرکین کی ہے اور نہم کے نصوصِ عدیدہ میں کہ مجوسیوں یہودیوں ہندوؤں فرنگیوں کی اور حدیث اول و سوم و چہارم میں گمراہ مشرکوں کا خلاف کرو یہودیوں کی صورت نہ بنو اہل کتاب کی مخالفت کرو۔ نص ۵۳ تا ۵۵: لمعات سے گزرا کہ داڑھی باندھنے والے سے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اپنی بیزاری اس وجہ سے ظاہر فرمائی کہ اس میں بے دینوں سے تشبہ ہے۔ 3 علامہ طیبی و علامہ طاہر سے گزرا کہ وجہِ نہی مشابہتِ کفار ہے 4۔ نص ۵۶ و ۵۷: بدائع امام ملک العلماء و شرح منسک متوسط میں ہے:

---

1 المعجم الکبیر حدیث ۴۸۹۷ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۸ / ۲۴۲ 2 کنز العمال بحوالہ ابن عساکر عن ابن صالح حدیث ۴۳۹۸۳ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶ / ۷۳ 3 لمعات التنقیح شرح مشکوٰۃ المصابیح

كتاب الطہارۃ باب السواک مکتبہ المعارف العلمیہ ۲ / ۶۸ 4 شرح الطیبی علی مشکوۃ المصابیح کتاب الطہارۃ باب السواک ادارۃ القرآن کراچی ۳/ ۵۶

Fatawa Rizvia - Volume 22

[Box 1] Arabic: Shaving the beard to resemble the Christians. Urdu: Shaving the beard is to adopt a form like that of the Christians.

Text 58: When it is stated in Durr al-Mukhtar that not keeping a beard is the act of Jews and Hindus, Allama Tahtawi said: "Resembling them is prohibited (Haraam)."

Text 59 & 60: Allama Ismail bin Abdul Ghani in the marginalia of Durr wa Ghurar, and then Allama Abdul Ghani bin Ismail in the marginalia of Tariqah Muhammadiyah, in the eighth type of "Aafaat al-Lisan" (Afflictions of the Tongue), say:

[Box 2] Arabic: Wearing the attire of the Europeans is infidelity (kufr) according to the correct position. (Abridged) Urdu: Wearing the dress of the Europeans is infidelity according to the correct school of thought. (Abridged)

Hadith 55: In Sahih Bukhari Sharif, it is narrated from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Box 3] Arabic: The most hated of people to Allah are three: an atheist in the Sacred Mosque (Haram), one who seeks the ways of the pre-Islamic period of ignorance (Jahiliyyah) in Islam, and one who seeks the blood of a person unjustly to shed it. Urdu: The three most hated persons to Allah Almighty are: one who commits heresy and excess in the Sacred Haram, one who desires the traditions of ignorance (Jahiliyyah) in Islam, and one who seeks the murder of someone unjustly to shed their blood.

From Allama Tibi in Majma' al-Bihar:

[Box 4] Arabic: If this warning is for the one who seeks it, then for the one who practices it, it applies even more so. Urdu: When this warning is for the desire for the traditions of ignorance, then it applies to the practitioner to the highest degree.

Hadith 56 & 57: Narrated by Bukhari as a suspended report, and by Ahmad, Abu Ya'la, and Tabarani completely from Hazrat Abdullah bin Umar Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with them), and the final sentence from Abu Dawood, and from Tabarani in Mu'jam al-Awsat with a good chain from Hazrat Hudhaifah.

Footnotes: 1. Bada'i al-Sana'i, Book of Hajj, Chapter on Shaving and Shortening, H.M. Saeed Company Karachi, 2/141; Al-Mansak al-Mutawassit 'ala Lubab al-Manasik with

Irshad al-Sari, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut, p. 152 2. Durr al-Mukhtar, Book of Fasting, Chapter on what invalidates fasting, Mujtabai Press Delhi, 1/152 3. Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Fasting, Chapter on what invalidates fasting, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/460 4. Al-Hadiqat al-Nadiyyah, type eight, Maktaba Nuriya Rizvia Faisalabad, 2/230 5. Sahih al-Bukhari, Book of Diyaat, Chapter on who seeks the blood of a person... Qadimi Kutub Khana Aram Bagh Karachi, 2/1016 6. Majma' Bihar al-Anwar, Chapter on the letter Noon under the word 'al-Sunan', Maktaba Dar al-Iman Madinah al-Munawwarah, 3/132

फ़तावा रज़विया - जिल्द 22

[बॉक्स 1] अरबी: ईसाइयों के समान बनने के लिए दाढ़ी मूँडना। उर्दू: दाढ़ी मूँडना ईसाइयों के जैसी सूरत बनाना है।

नस्स 58: जब दुर्रे मुख़्तार में कहा गया कि दाढ़ी न रखना यहूदियों और हिंदुओं का काम है, तो अल्लामा तहतावी ने फ़रमाया: "उनका अनुकरण करना हराम है।"

नस्स 59 और 60: अल्लामा इस्माइल बिन अब्दुल ग़नी 'हाशिया दुरर व ग़ुरर' में, फिर अल्लामा अब्दुल ग़नी बिन इस्माइल 'हाशिया तरीक़ा-ए-मुहम्मदिया' में 'आफ़ात-ए-लिसान' की आठवीं किस्म में फ़रमाते हैं:

[बॉक्स 2] अरबी: सही मत के अनुसार यूरोपियों का लिबास पहनना कुफ़्र है। (संक्षिप्त) उर्दू: फिरंगियों की वज़ह (पहनावा) अपनाना सही मज़हब में कुफ़्र है। (संक्षिप्त)

हदीस 55: सहीह बुख़ारी शरीफ़ में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[बॉक्स 3] अरबी: अल्लाह के नज़दीक सबसे नापसंद तीन लोग हैं: हरम शरीफ़ में अधर्म करने वाला, इस्लाम में जाहिलियत के तौर-तरीक़े चाहने वाला, और नाहक़ किसी का खून बहाने के लिए उसके क़त्ल की तलाश में रहने वाला। उर्दू: अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल को सबसे ज़्यादा दुश्मन तीन शख़्स हैं: हरम शरीफ़ में इल्हाद व ज़्यादती करने वाला, और इस्लाम में जाहिलियत की सुन्नत चाहने वाला, और नाहक़ किसी की ख़ूनरेज़ी के लिए उसके क़त्ल की तलाश में रहने वाला।

अल्लामा तीबी से मजमा अल-बिहार में है:

[बॉक्स 4] अरबी: जब यह चेतावनी चाहने वाले के लिए है, तो इसे अंजाम देने वाले पर तो यह और भी ज़्यादा लागू होती है। उर्दू: जब सुन्नत-ए-जाहिलियत की तलब पर यह वईद है, तो बरतने वाला बदरजा-ए-औला।

हदीस 56 और 57: बुख़ारी तालीक़न और अहमद, अबू याला और तबरानी कामिल तौर पर हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से, और आख़िरी जुमला अबू दाऊद उनसे और तबरानी मोजम अल-औसत में हज़रत हुज़ैफ़ा से हदीस-ए-हसन की सनद के साथ।

फ़ुटनोट्स: 1. बदाए अस-सनाए, किताबुल हज, फ़स्ल अल-हलक़ वत-तक़्सीर, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/141; अल-मन्सक अल-मुतवस्सित, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, पृ. 152 2. दुर्रे मुख़्तार, किताबुल सोम, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 1/152 3. हाशिया अत-तहतावी, किताबुल सोम, दारुल मारिफ़ा बेरूत, 1/460 4. अल-हदीक़त अल-नदिय्या, मक्तबा नूरिया रज़विया फ़ैसलाबाद, 2/230 5. सहीह अल-बुख़ारी, किताबुद दियात, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/1016 6. मजमा बिहार अल-अनवार, मक्तबा दारुल ईमान मदीना मुनव्वरा, 3/132

فتاوٰی رضویہ - جلد ۲۲

[باکس ۱] حلق اللحیۃ تشبہا بالنصارٰی 1 داڑھی منڈانا نصاریٰ کی سی صورت بنانی ہے۔

نص ۵۸: جب در مختار میں فرمایا داڑھی نہ رکھنا یہود و ہنود کا کام ہے 2 علامہ طحطاوی نے فرمایا: التشبہ بھم حرام 3 ان سے تشبہ حرام ہے۔ نص ۵۹ و ۶۰: علامہ اسمعیل بن عبدالغنی حاشیہ درر و غرر پھر علامہ عبدالغنی بن اسمعیل حاشیہ طریقہ محمدیہ نوع ثامن آفات لسان میں فرماتے ہیں:

[باکس ۲] لبس زی الافرنج کفر علی الصحیح 4 اہ مختصرا۔ فرنگیوں کی وضع پہننی صحیح مذہب میں کفر ہے اھ مختصراً۔

حدیث ۵۵: صحیح بخاری شریف میں حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[باکس ۳] ابغض الناس الی اللہ ثلثۃ ملحد فی الحرم ومتبغ فی الاسلام سنۃ الجاھلیۃ ومطلب دم امرئ بغیر حق لیھریق دمہ 5۔ اللہ عزوجل کو سب سے زیادہ دشمن تین شخص ہیں حرم شریف میں الحاد و زیادتی کرنے والا اور اسلام میں جاہلیت کی سنت چاہنے والا اور ناحق کسی کی خونریزی کے لئے اس کے قتل کی تلاش میں رہنے والا۔

علامہ طیبی سے مجمع البحار میں ہے :

[باکس ۴] اذا ترتب ھذا الوعید علی طالبہ فعلی المباشر اولٰی 6۔ جب سنت جاہلیت کی طلب پر یہ وعید ہے تو برتنے والا بدرجہ اولیٰ۔

حدیث ۵۶ و ۵۷: بخاری تعلیقاً اور احمد و ابو یعلیٰ و طبرانی کاملاً حضرت عبد اللہ بن عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے اور جملہ اخیرہ ابو داؤد ان سے اور طبرانی معجم اوسط میں بسند حسن حضرت حذیفہ

حواشی: 1 بدائع الصنائع کتاب الحج فصل واما الحلق والتقصیر ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۱۴۱، المنسک المتوسط علی لباب المناسک مع ارشاد الساری دار الکتب العربی بیروت ص ۱۵۲ 2 درمختار کتاب الصوم باب مایفسد الصوم الخ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۵۲ 3 حاشیۃ الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب الصوم باب مایفسد الصوم الخ دارالمعرفۃ بیروت ۱/ ۴۶۰ 4 الحدیقۃ الندیۃ النوع الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲/ ۲۳۰ 5 صحیح البخاری کتاب الدیات باب من طلب دم الخ قدیمی کتب خانہ آرام باغ کراچی ۲/ ۱۰۱۶ 6 مجمع بحار الانوار باب السنن مع النون تحت لفظ السنن مکتبہ دار الایمان مدینہ المنورہ ۳/ ۱۳۲

Fatawa Razawiyya Volume 22

The confidant of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) narrates that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu Translation
Humiliation and disgrace are placed upon him who opposes my command, and whoever imitates a people is of them. [1]	رکھی گئی ذلت اور خواری اس پر جو میرے حکم کا خلاف کرے اور جو کسی قوم سے تشبہ کرے وہ انھیں میں سے ہے۔

It is mentioned from Allama Tayyibi in Majma' etc.:

Arabic	Urdu Translation
Meaning, whoever resembles the disbelievers in clothing and other things is among those disbelievers. (End, abridged) [2]	یعنی جو کافروں سے لباس وغیرہ میں مشابہت کرے وہ انھیں کافروں میں سے ہے اھ باختصار

Hadith 58: Tirmidhi and Tabarani narrate from Hazrat Abdullah bin Amr (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu Translation
He is not of us who imitates other than us. Do not imitate the Jews or the Christians, for the salutation of the Jews is a gesture with the fingers and the salutation of the Christians is a gesture with the palms. [3]	ہم میں سے نہیں جو ہمارے غیر سے تشبہ کرے، نہ یہود سے تشبہ کرو نہ نصرانیوں سے کہ یہود کا سلام انگلیوں سے اشارہ ہے اور نصاریٰ کا ہتھیلیوں سے۔

Hadith 59: It is narrated in Musnad al-Firdous from Hazrat Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu Translation
Whoever acts upon the Sunnah (way) of someone other than us is not of our group. [4]	جو ہمارے غیر کی سنت پر عمل کرے وہ ہمارے گروہ سے نہیں۔

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Jihad, Bab Ma Qila fi al-Rimah, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/408; Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Abdullah bin Umar, al-Maktab al-Islami Beirut 2/50 & 92; Sunan Abi Dawood, Kitab al-Libas,

Bab Labs al-Shuhrah, Aftab Alam Press Lahore 2/203; al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 8323, Maktabat al-Ma'arif Riyadh 9/151.

2. Majma' Bihar al-Anwar, Bab al-Shin ma' al-Ba, Maktabat Dar al-Iman Madinah Munawwarah 3/178.
3. Jami' al-Tirmidhi, Abwab al-Isti'dhan wa al-Adab, Bab Ma Ja'a fi Tabligh al-Islam, Aftab Alam Press Lahore 2/94.
4. al-Firdous bi-Ma'thur al-Khitab from Ibn Abbas, Hadith 5268, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 3/415.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के राज़दार सहाबी से रिवायत है, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
ज़िल्लत और रुसवाई उस पर रखी गई है जो मेरे हुक्म की मुख़ालफ़त करे, और जो किसी क़ौम की मुशाबहत इख़्तियार करे वो उन्हीं में से है। [1]	رکھی گئی ذلت اور خواری اس پر جو میرے حکم کا خلاف کرے اور جو کسی قوم سے تشبہ کرے وہ انھیں میں سے ہے۔

अल्लामा तैय्यिबी से 'मजमा' वगैरह में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
यानी जो काफ़िरों से लिबास वगैरह में मुशाबहत करे वो उन्हीं काफ़िरों में से है। (संक्षेप में) [2]	یعنی جو کافروں سے لباس وغیرہ میں مشابہت کرے وہ انھیں کافروں میں سے ہے اھ باختصار

हदीस 58: तिर्मिज़ी और तबरानी हज़रत अब्दुल्ला बिन अम्र (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
वह हम में से नहीं जो हमारे अलावा किसी और की मुशाबहत करे। न यहूदियों की मुशाबहत करो और न ईसाइयों की, क्योंकि यहूदियों का सलाम उंगलियों से इशारा है और ईसाइयों का सलाम हथेलियों से। [3]	ہم میں سے نہیں جو ہمارے غیر سے تشبہ کرے، نہ یہود سے تشبہ کرو نہ نصرانیوں سے کہ یہود کا سلام انگلیوں سے اشارہ ہے اور نصاریٰ کا ہتھیلیوں سے۔

हदीस 59: मुस्नद अल-फ़िरदौस में हज़रत इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
जो हमारे अलावा किसी और की सुन्नत (तरीक़े) पर अमल करे वह हमारे समूह में से नहीं है। [4]	جو ہمارے غیر کی سنت پر عمل کرے وہ ہمارے گروہ سے نہیں۔

1. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-जिहाद, बाब मा क़ीला फ़ी अर-रिमाह, पुरानी कुतुब खाना कराची 1/408; मुस्नद अहमद बिन हंबल, अब्दुल्ला बिन उमर से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 2/50 और 92; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-लिबास, बाब लब्स अश-शुहरा, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर 2/203; अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 8323, मक्तबत अल-मआरिफ़ रियाज़ 9/151।
2. मजमा बिहार अल-अनवार, बाब अश-शीन मा अल-बा, मक्तबत दार अल-ईमान मदीना मुनव्वरा 3/178।
3. जामी अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-इस्तिज़ान वल-आदाब, बाब मा जा'आ फ़ी तब्लीग़ अल-इस्लाम, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर 2/94।
4. अल-फ़िरदौस बि-मसूर अल-ख़िताब, इब्न अब्बास से, हदीस 5268, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 3/415।

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

صاحبِ سرِ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

عربی	اردو ترجمہ
جعل الذل والصغار علی من خالف امری و من تشبہ بقوم فھو منھم۔ 1	رکھی گئی ذلت اور خواری اس پر جو میرے حکم کا خلاف کرے اور جو کسی قوم سے تشبہ کرے وہ انھیں میں سے ہے۔

علامہ طیبی سے مجمع وغیرہ میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
ای من تشبہ بالکفار فی اللباس وغیرہ فھو منھم 2 اہ باختصار۔	یعنی جو کافروں سے لباس وغیرہ میں مشابہت کرے وہ انھیں کافروں میں سے ہے اہ باختصار

حدیث ۵۸: ترمذی و طبرانی حضرت عبد اللہ بن عمرو رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
لیس منا من تشبہ بغیر نا لا تشبھوا بالیھود ولا بالنصارٰی فان تسلیم الیھود الاشارۃ بالاصابع وتسلیم النصارٰی الاشارۃ بالا کُف -3	ہم میں سے نہیں جو ہمارے غیر سے تشبہ کرے، نہ یہود سے تشبہ کرو نہ نصرانیوں سے کہ یہود کا سلام انگلیوں سے اشارہ ہے اور نصاریٰ کا ہتھیلیوں سے۔

حدیث ۵۹: مسند الفردوس میں حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے مروی ، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی **اردو ترجمہ**

لیس منا من عمل بسنتہ غیرنا 4۔جو ہمارے غیر کی سنت پر عمل کرے وہ ہمارے گروہ سے نہیں۔

1 صحیح البخاری کتاب الجہاد باب ماقیل فی الرماح قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۰۸، مسند احمد بن حنبل عن عبداللہ بن عمر المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۵۰ و ۹۲، سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب لبس الشہرہ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۰۳، المعجم الاوسط حدیث ۸۳۲۳ مکتبہ المعارف ریاض ۹/ ۱۵۱ 2 مجمع بحار الانوار باب الشین مع الباء مکتبہ دار الایمان مدینہ منورہ ۳/ ۱۷۸ 3 جامع الترمذی ابواب الاستیذان والآداب باب ماجاء فی تبلیغ الاسلام آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۹۴ 4 الفردوس بما ثور الخطاب عن ابن عباس حدیث ۵۲۶۸ دار الکتب العلمیہ بیروت ۳/ ۴۱۵

Fatawa Rizvia Volume 22

Hadith 60: Ibn Hibban narrates in his Sahih from Abu Uthman that a noble decree arrived from the station of the Faruqi Caliphate (Umar ibn al-Khattab), may Allah be pleased with him, stating: "Beware of the attire/ways of non-Arabs"[1] - stay away from the fashion of the Persians.

Hadith 61: Ibn Majah narrates from the Mother of the Believers, Siddiqah (Aisha), may Allah be pleased with her, that the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said: | Arabic: 2 - مَن لَم يَعْمَلْ بِسُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي | He who does not act upon my Sunnah is not of me. |

Hadith 62: Ibn Asakir narrates from Abu Ayyub Ansari, may Allah be pleased with him: The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said: | Arabic: 3 - مَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي | Whoever turns away from my Sunnah is not of my group. |

Hadith 63: Khatib narrates from Jabir bin Abdullah, may Allah be pleased with them, that the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said: | Arabic: 4 - مَنْ خَالَفَ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي | Whoever opposes my Sunnah is not from my circle. |

Hadith 64: Ibn Asakir narrates from the son of al-Faruq (Abdullah ibn Umar), may Allah be pleased with them: The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said: | Arabic: 5 - مَنْ أَخَذَ بِسُنَّتِي فَهُوَ مِنِّي وَ مَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي | Whoever adopts my Sunnah is mine, and whoever turns away from my Sunnah is not mine. |

Hadith 65: Bayhaqi narrates in 'Shu'ab' from Abdullah bin Amr bin al-Aas, may Allah be pleased with them, with an authentic chain: The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said:

---

[1] Kashf al-Khafa citing Ibn Hibban, under Hadith 1016, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut, 1/283 [2] Sunan Ibn Majah, Book of Marriage, Chapter on the Merit of Marriage, H.M. Saeed Company Karachi, p. 134 [3] Kanz al-Ummal citing Ibn Asakir from Abu Ayyub, Hadith 18136, Mu'assasat al-Risalah Beirut, 7/98 [4] Tarikh Baghdad al-Khatib, entry 3678, Dar al-Kutub al-Arabi Beirut, 7/209 [5] Kanz al-Ummal citing Ibn Asakir, Hadith 19341/183 and Hadith 244/822, Mu'assasat al-Risalah Beirut

फ़तावा रिज़विया खंड 22

हदीस 60: इब्न हिब्बान अपनी सहीह में अबू उस्मान से रिवायत करते हैं कि हमारे पास फ़ारूक़ी ख़िलाफ़त (हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु) की ओर से एक प्रतिष्ठित आदेश आया जिसमें कहा गया है: "ग़ैर-अरबों (अजामियों) के तरीक़ों से बचो"[1] - यानी पारसियों (ईरानियों) के पहनावे और तौर-तरीक़ों से दूर रहो।

हदीस 61: इब्न माजाह मोमिनों की माँ हज़रत सिद्दीक़ा (आयशा) रज़ियल्लाहु अन्हा से रिवायत करते हैं कि अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: | अरबी: مَن لَم يَعْمَلْ بِسُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي - 2 | जो मेरी सुन्नत पर अमल न करे वह मुझसे नहीं। |

हदीस 62: इब्न असीर हज़रत अबू अय्यूब अंसारी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत करते हैं: अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: | अरबी: مَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي - 3 | जो मेरी सुन्नत से मुँह फेर ले वह मेरे गिरोह से नहीं। |

हदीस 63: ख़तीब हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत करते हैं: अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: | अरबी: مَنْ خَالَفَ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي - 4 | जो मेरी सुन्नत का विरोध करे वह मेरे ज़ुमरे (समूह) से नहीं। |

हदीस 64: इब्न असीर हज़रत इब्न अल-फ़ारूक़ (अब्दुल्लाह बिन उमर) रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत करते हैं: अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: | अरबी: مَنْ أَخَذَ بِسُنَّتِي فَهُوَ مِنِّي وَ مَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي - 5 | जो मेरी सुन्नत को अपनाए वह मेरा है, और जो मेरी सुन्नत से मुँह फेर ले वह मेरा नहीं। |

हदीस 65: बैहक़ी ने 'शुअब' में अब्दुल्लाह बिन अम्र बिन अल-आस रज़ियल्लाहु अन्हुमा से सहीह सनद के साथ रिवायत की है: अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

---

1. कश्फ़ अल-ख़फ़ा ब-हवाला इब्न हिब्बान, हदीस 1016 के तहत, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 1/283
2. सुनन इब्न माजाह, अबवाबुन निकाह, बाब मा जा फ़ी फ़ज़ल-इन-निकाह, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 134

3. कन्ज़ुल उम्माल ब-हवाला इब्न असीर अबी अय्यूब, हदीस 18136, मुअस्सासतुर रिसाला बेरुत, 7/98
4. तारीख़ बग़दाद अल-ख़तीब, तर्जुमा 3678, दार अल-कुतुब अल-अरबी बेरुत, 7/209
5. कन्ज़ुल उम्माल ब-हवाला इब्न असीर, हदीस 19341/183 और हदीस 244/822, मुअस्सासतुर रिसाला बेरुत

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۲

حدیث ۶۰: ابن حبان اپنی صحیح میں ابوعثمان سے راوی ہمارے پاس پیشگاہ خلافت فاروقی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے فرمان والا شرف صدور لایا جس میں ارشاد ہے: ایا کم وزی الاعاجم ۱ پارسیوں کی وضع سے دور رہو،

حدیث ۶۱: ابن ماجہ حضرت ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: | مَن لَم يَعْمَلْ بِسُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي - ۲ | جو میری سنت پر عمل نہ کرے وہ مجھ سے نہیں۔ |

حدیث ۶۲: ابن عساکر حضرت ابو ایوب انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: | مَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي - ۳ | جو میری سنت سے منہ پھیرے وہ میرے گروہ سے نہیں۔ |

حدیث ۶۳: خطیب حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: | مَنْ خَالَفَ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي - ۴ | جو میری سنت کا خلاف کرے وہ میرے زمرے سے نہیں۔ |

حدیث ۶۴: ابن عساکر حضرت ابن الفاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: | مَنْ أَخَذَ بِسُنَّتِي فَهُوَ مِنِّي وَ مَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي - ۵ | جو میری سنت اختیار کرے وہ میرا اور جو میری سنت سے منہ پھیرے وہ میرا نہیں۔ |

حدیث ۶۵: بیہقی شعب میں عبداللہ بن عمرو بن العاص رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے بسند صحیح راوی: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

۱ کشف الخفاء بحوالہ ابن حبان تحت حدیث ۱۰۱۶ دارالکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۲۸۳ ۲ سنن ابن ماجہ ابواب النکاح باب ماجاء فی فضل النکاح ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۴ ۳ کنز العمال بحوالہ ابن عساکر ابی ایوب حدیث ۱۸۱۳۶ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۷/ ۹۸ ۴ تاریخ بغداد الخطیب ترجمہ ۳۶۷۸ دارالکتب العربی بیروت ۷/ ۲۰۹ ۵ کنز العمال بحوالہ ابن عساکر حدیث ۱۹۳۴۱ / ۱۸۳ وحدیث ۲۴۴/۸۲۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت

Fatawa Rizvia Volume 22

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
Indeed, for every action there is a period of enthusiasm, and for every enthusiasm there is a period of languor. So, whoever's period of languor is towards my Sunnah has been guided, and whoever's is towards other than that has perished.	That is, every task has an enthusiasm, and every enthusiasm has a languor. So, the one who, even during the time of languor, remains towards my Sunnah, finds guidance, and the one who goes in the other direction perishes.
Our Lord, by Your power over us and our helplessness before You, and Your self-sufficiency from us and our need for You, do not destroy us for our sins, nor hold us accountable for what we have done, nor make us a trial for the wrongdoing people. Our Lord, indeed You are Kind, Merciful.	O our Provider! I pray by the means of the perfect power You have over us, and our helplessness and humility in Your presence, and Your being independent of us and our need for You. Do not destroy us because of our sins and do not seize us for what we have done, and do not make us a test for the oppressors. O our Provider! Truly You are the most Compassionate, the most Merciful.
Ameen. And praise be to Allah, Lord of the worlds. And may Allah Almighty send blessings upon our Master and Leader Muhammad, the intercessor for sinners, and upon his family and all his companions. Ameen.	Accept our prayer (Ameen). All praise is for Allah Almighty, who is the Master and Sustainer of all the worlds. And may endless mercies of Allah Almighty be upon our Master and Lord who is (Prophet Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him), the intercessor for sinners on the Day of Judgment, and upon all his descendants and all his companions. O Lord! Accept this prayer, Ameen! (T)

Conclusion May Allah grant us a beautiful end (May Allah Almighty bless it (i.e., the end) with beauty and grace. - T). Now, by the praise of Allah Almighty, the discourse has reached its conclusion. The determination of most people of these times and their inclination towards religion and knowledge is known; even looking at a few pages of any religious writing is a heavy burden for them, while they never get tired of looking through volumes of stories and poetry. Therefore, we write a summary of some of the topics of the treatise in a table for those who have faith in Allah and His

Messenger and conviction in the Day of Resurrection. Observe what horrific punishments, threats, condemnations, and warnings are mentioned in the Quran, Hadith, texts of the Imams, and scholars of old and new regarding shaving or trimming the beard. For the eye of faith, this table is sufficient. And for those who want detail, then this...

[1] Kanz al-Ummal with reference to HB from Ibn Amr, Hadith 22439, Mu'assasat al-Risalah Beirut 16 / 276 Page 674 of 692

अरबी पाठ

वास्तव में, प्रत्येक कार्य के लिए उत्साह की अवधि होती है, और प्रत्येक उत्साह के लिए शिथिलता की अवधि होती है। अतः जिसकी शिथिलता की अवधि मेरी सुन्नत की ओर हो, उसने मार्गदर्शन प्राप्त किया, और जिसकी इसके अलावा किसी और दिशा में हो, वह नष्ट हो गया।

ऐ हमारे रब, हमारे ऊपर तेरी कुदरत और तेरे सामने हमारी बेबसी, और हमसे तेरी बेपरवाही और तेरी तरफ हमारी हाजत (ज़रूरत) के वास्ते से, हमें हमारे गुनाहों के कारण हलाक न कर, और जो कुछ हमने किया उस पर हमारी पकड़ न कर, और हमें अत्याचारी लोगों के लिए आज़माइश न बना। ऐ हमारे रब! बेशक तू बहुत शफ़क़त (करुणा) करने वाला, मेहरबान है।

आमीन। और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो तमाम जहानों का रब है। और अल्लाह तआला की रहमतें हों हमारे आका और मौला मुहम्मद पर, जो गुनहगारों की शफ़ाअत करने वाले हैं, और उनकी आल और उनके तमाम सहाबा पर। आमीन।

उर्दू अनुवाद / व्याख्या

यानी हर काम का एक जोश होता है और हर जोश का एक ठहराव। तो जो ठहराव के समय भी मेरी सुन्नत ही की तरफ रहे उसने हिदायत पायी और जो दूसरी तरफ हो वह तबाह हो गया।

ऐ हमारे परवरदिगार! हम पर जो तुझे कुदरते कामिला हासिल है उसका वास्ता देकर सवाल करता हूँ और हमारा तेरी बारगाह में इज्ज़ो नियाज़ और तेरी हमसे बे नियाज़ी और हमारा तेरी तरफ एहतियाज, हमारे गुनाहों की वजह से हमें हलाक न करना और जो कुछ हमने किया उस पर हमारी गिरफ्त न करना और हमें ज़ालिमों के लिये आज़माइश न बनाना, ऐ हमारे परवरदिगार! यकीनन तू बड़ी शफ़क़त करने वाला रहम करने वाला है।

हमारी दुआ कुबूल फ़र्मा (आमीन), सब तारीफ़ उस अल्लाह तआला के लिये है जो तमाम जहानों का मालिक व परवरदिगार है और हमारे आका व मौला पर अल्लाह तआला की बे पायाँ रहमतें हों जो (हज़रत मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) रोज़े क़यामत गुनहगारों की शफ़ाअत करने वाले हैं और उनकी तमाम औलाद और सब साथियों पर, मौला! इस दुआ को कुबूल फ़र्मा, आमीन! (त)

खात्मा (निष्कर्ष) रज़क़नाल्लाहु हुस्नहा (अल्लाह तआला इसे (यानी अंत को) हुस्न व जमाल से नवाज़े। - त) अब कि हम्दुल्लाह तआला कलाम अपने अंजाम को पहुँचा। इस ज़माने के अधिकतर लोगों की हिम्मत और दीन व इल्म की तरफ रग़बत मालूम है; किसी दीनी तहरीर के चंद वर्क देखना भी उन पर भारी पड़ता है, जबकि कहानियों और दीवानों के दफ्तर उलटते हुए वे कभी नहीं थकते। लिहाज़ा हम रिसाले के कुछ मज़ामीन का एक टेबल में सारांश लिखते हैं जिन्हें अल्लाह और रसूल पर ईमान और रोज़े क़यामत पर यक़ीन है। वे मुलाहिज़ा करें कि कुरआन व हदीस और इमामों व पुराने और नए उलेमा-ए-किराम की नसूस में दाढ़ी मुंडवाने और कतरवाने पर कैसी-कैसी खौफनाक सजाएँ धमकियाँ, निंदा और चेतावनी आई हैं। ईमान वाली निगाह के लिए यह टेबल ही काफी है। और जो तफ़सील चाहे तो यह...

[1] कन्ज़ अल-उम्माल हवालह हेब अन इब्न अम्र हदीस 22439 मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 16 / 276 पेज 674/692

متنِ عربی	اردو ترجمہ و تشریح
ان لکل عمل شرۃ و لکل شرۃ فترۃ فمن کانت فترتہ الٰی سنتی فقد اھتدی ومن کانت الی غیر ذلك فقد ھلك	یعنی ہر کام کا ایک جوش ہوتا ہے اور ہر جوش کو ایک فتور تو جو فتور کے وقت بھی میری سنت ہی کی طرف رہے ہدایت پائے اور جو دوسری جانب ہو ہلاک ہو جائے۔
ربنا بقدرتك علینا وعجز نا لدیك وبغناك عنا وفاقتنا الیك لا تھلکنا بذنوبنا ولا تؤاخذ نا بما فعلنا ولا تجعلنا فتنۃ للقوم الظلمین ربنا انك رؤف رحیم	اے ہمارے پروردگار! ہم پر جو تجھے قدرتِ کاملہ حاصل ہے اس کا واسطہ دے کر سوال کرتا ہوں اور ہمارا تیری بارگاہ میں عجز و نیاز اور تیری ہم سے بے نیازی اور ہمارا تیری طرف احتیاج، ہمارے گناہوں کی وجہ سے ہمیں ہلاک نہ کرنا اور جو کچھ ہم نے کیا اس پر ہماری گرفت نہ کرنا اور ہمیں ظالموں کے لئے آزمائش نہ بنانا، اے ہمارے پروردگار! یقینا تو بڑی شفقت کرنے والا رحم کرنے والا ہے
امین والحمد للہ رب العلمین وصلی اللہ تعالی علی سیدنا و مولانا محمد شفیع المذنبین والہ وصحبہ اجمعین، امین۔	ہماری دعا قبول فرما (آمین)، سب تعریف اس اللہ تعالٰی کے لئے ہے جو تمام جہانوں کا مالک و پروردگار ہے اور ہمارے آقا و مولٰی پر اللہ تعالٰی کی بے پایاں رحمتیں ہوں جو (حضرت محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) روز قیامت گناہگاروں کی شفاعت کرنے والے ہیں اور ان کی تمام اولاد اور سب ساتھیوں پر، مولا! اس دعا کو قبول فرما، آمین! (ت)

خاتمہ رزقنا اللہ حسنھا (اللہ تعالیٰ اسے (یعنی خاتمہ کو) حسن و جمال سے نوازے۔ت) اب کہ بحمد اللہ تعالیٰ کلام اپنے منتہیٰ کو پہنچا اکثر ابنائے زماں کی ہمت اور دین و علم کی جانب رغبت معلوم کسی دینی تحریر کے چند ورق دیکھنے بھی ان پر بار گراں اور راستانوں دیوانوں کے دفتر الٹ جائیں سیری کہاں، لہٰذا ہم بعض مضامین رسالہ کا ایک جدول میں خلاصہ لکھتے ہیں جنھیں اللہ ورسول پر ایمان اور روزِ قیامت پر ایقان ہے ملاحظہ کریں کہ قرآن وحدیث و نصوصِ ائمہ و علمائے کرام قدیم وحدیث میں داڑھی منڈانے کتروانے پر کیا کیا ہولناک سزائیں و وعیدیں، مذمتیں، تہدیدیں وارد ہیں، ایمانی نگاہ کو یہ جدول ہی کافی۔ اور جو تفصیل چاہے تو یہ

[1] کنز العمال بحوالہ ھب عن ابن عمرو حدیث ۲۲۴۳۹ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶ / ۲۷۶ Page of 692 674

Fatawa Ridawiyya, Volume 22

The fatwa is sufficient. Now, let him who has the strength to bear divine punishment listen to the talk of the obstinate naturalists, adopt the appearance of Magians and Hindus, and tolerate these soul-wrenching calamities. And let him who loves Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) make his face Islamic, respect the symbols of Allah, and stay away from the symbols of disbelief. And Allah is the Guide and Master of favors (Allah is the one who shows the right path and is the owner of various favors and rewards. -T)

Table of punishments, warnings, and condemnations proven for those who shave or trim their beards from the aforementioned verses, hadiths, and texts.

Serial No.	Punishment and Condemnation	Court Command/ Reference	Total Decrees
1	They are disobedient to Allah and His Messenger (Jalla Jalaalahu wa Sallallahu 'alayhi wa Sallam).	No. 9 - Verses 15, 13, 8, 7, 2, 1 to 18, 32, Hadith 1 to 10, 19, 38 to 40, 58	41
2	They are subjects of the accursed Satan.	Verse 5	1
3	They are extremely foolish.	Verse 10, Text 18, 19	3
4	Allah is weary/displeased with them.	Verse 12	1
5	The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is weary/displeased with them.	Hadith 11, 13	2
6	The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) feels aversion at seeing such a face.	Hadith 10	1
7	They have a Jewish appearance.	Hadith 3, 4, Text 1 to 5	7
8	They resemble Europeans in Christian style.	Hadith 4, Text 1 to 5, 13 to 17, 36, 56, 57	12
9	They are followers of Magians.	Hadith 6, 2, Text 1 to 5, 13 to 17	12
10	Their appearance is that of Hindus, their character is that of polytheists.	Hadith 1, Text 1 to 5, 13 to 17, 34, 36	13
11		Hadith 7, 4, 58, 59, 61 to 64	7

Serial No.	Punishment and Condemnation	Court Command/ Reference	Total Decrees
	They are not from the group of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him).		
12	They belong to the group of those whom they resemble: Christians, Jews, Magians, and Hindus.	Hadith 56, 57	2

फतावा रज़विया, खंड 22

फ़तवा पर्याप्त है। अब जिसमें ईश्वरीय दंड सहने की शक्ति हो, वह अड़ियल प्रकृतिवादियों की बातें सुने, पारसियों और हिंदुओं का रूप धारण करे, और इन आत्मा को झकझोर देने वाली आपदाओं को सहन करे। और जिसे मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से प्रेम है, वह अपना चेहरा इस्लामी बनाए, अल्लाह के प्रतीकों का सम्मान करे और कुफ्र (अविश्वास) के प्रतीकों से दूर रहे। और अल्लाह ही मार्गदर्शक और कृपाओं का स्वामी है (अल्लाह ही सीधा रास्ता दिखाने वाला और विभिन्न एहसानों और पुरस्कारों का मालिक है। -त)

दाढ़ी मुंडवाने या कटवाने वालों के लिए उपर्युक्त आयतों, हदीसों और ग्रंथों से प्रमाणित सजाओं, चेतावनियों और निंदाओं की तालिका।

क्रम संख्या	**सजा और निंदा**	**अदालती फरमान/संदर्भ**	**कुल फरमान**
1	अल्लाह और उसके रसूल (जल्ला जलालाहु व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नाफरमान हैं।	सं. 9 - आयतें 15, 13, 8, 7, 2, 1 से 18, 32, हदीस 1 से 10, 19, 38 से 40, 58	41
2	शापित शैतान के अधीन हैं।	आयत 5	1
3	अत्यंत मूर्ख हैं।	आयत 10, ग्रंथ 18, 19	3
4	अल्लाह उनसे विमुख/नाराज़ है।	आयत 12	1
5	अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उनसे विमुख/नाराज़ हैं।	हदीस 11, 13	2
6	अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को ऐसा चेहरा देखने से घृणा होती है।	हदीस 10	1
7	यहूदी रूप वाले हैं।	हदीस 3, 4, ग्रंथ 1 से 5	7
8	ईसाई शैली में फिरंगियों (यूरोपीय लोगों) के समान हैं।	हदीस 4, ग्रंथ 1 से 5, 13 से 17, 36, 56, 57	12

क्रम संख्या	सजा और निंदा	अदालती फरमान/संदर्भ	कुल फरमान
9	पारसियों (मजूसी) के अनुयायी हैं।	हदीस 6, 2, ग्रंथ 1 से 5, 13 से 17	12
10	हिंदुओं का रूप और मुशरिकों (बहुदेववादियों) का चरित्र है।	हदीस 1, ग्रंथ 1 से 5, 13 से 17, 34, 36	13
11	मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के समूह से नहीं हैं।	हदीस 7, 4, 58, 59, 61 से 64	7
12	वे उन्हीं के समूह से हैं जिनके जैसा उनका रूप है: ईसाई, यहूदी, पारसी और हिंदू।	हदीस 56, 57	2

فتوٰی وافی اب جس میں عذاب الٰہی کی طاقت ہو نیچریان عنود کی بات سنے، مجوس و ہنود کی صورت بنے، ان جانگداز آفتوں کو گوارا کرے اور جسے محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے محبت ہو اپنا منہ اسلامی بنائے شعائر اللہ کی حرمت بجالائے شعائر کفر سے کنارہ کرے۔ واللہ الہادی وولی الایادی (اللہ تعالٰی ہی سیدھی راہ دکھانے والا گونا گوں احسانات وانعامات کا مالک ہے۔ ت)

جدول ان سزاوں وعیدوں مذمتوں کی جوداڑھی منڈانے کتروانے والوں کے حق میں آیات واحادیث ونصوص مذکورہ سے ثابت ہیں

نمبر شمار	سزا و مذمت	فرمانِ عدالت	میزان فرامین
۱	اللہ و رسول کے نافرمان ہیں جل جلالہ و صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔	نو ۹۔ آیات ۱۵، ۱۳، ۸، ۷، ۲، ۱ تا ۱۸، ۳۲، حدیث ۱ تا ۱۰، ۱۹، ۳۸ تا ۴۰، ۵۸	۴۱
۲	شیطان لعین کے محکوم ہیں۔	آیت ۵	۱
۳	سخت احمق ہیں۔	آیت ۱۰ نص ۱۸، ۱۹	۳
۴	اللہ ان سے بیزار ہے۔	آیت ۱۲	۱
۵	رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بیزار ہیں۔	حدیث ۱۱، ۱۳	۲

نمبر شمار	سزا و مذمت	فرمانِ عدالت	میزان فرامین
۶	رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو ایسی صورت دیکھنے سے کراہت آتی ہے۔	حدیث ۱۰	۱
۷	یہودی صورت ہیں۔	حدیث ۳، ۴ نص ۱ تا ۵	۷
۸	نصرانی وضع میں فرنگیوں سے مشابہ ہیں۔	حدیث ۴ نص ۱ تا ۵، ۱۳ تا ۱۷، ۳۶، ۵۶، ۵۷	۱۲
۹	مجوس کے پیرو ہیں۔	حدیث ۶، ۲ نص ۱ تا ۵، ۱۳ تا ۱۷	۱۲
۱۰	ہندوؤں کی صورت مشرکین کی سیرت ہیں۔	حدیث ۱ نص ۱ تا ۵، ۱۳ تا ۱۷، ۳۴، ۳۶	۱۳
۱۱	مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے گروہ سے نہیں ہیں۔	حدیث ۷، ۴، ۵۸، ۵۹، ۶۱ تا ۶۴	۷
۱۲	انھیں اپنے ہم صورتوں نصاریٰ و یہودی و مجوس و ہنود کے گروہ سے ہیں۔	حدیث ۵۶، ۵۷	۲

Fatawa Razawiyya Volume 22

13 They are liable to discretionary punishment (Tazir) and deserve to be banished from the city. Hadith 23, 44. Text 6 to 12 9 14 They change the nature (Fitrah) and alter Allah's creation. Text 18, 19, 35, 48 to 49, 52 16 15 They are effeminate men (Mukhannath). Hadith 23, 48. Text 1 to 5 7 16 They are violators of Allah's covenant. Hadith 21 1 17 They are disgraced and humiliated. Hadith 56, 57 2 18 They are loathsome and detestable. Hadith 40 1 19 Their testimony is rejected. Hadith 13, 14, 15 3 20 They did not enter fully into Islam. Ayah 18 1 21 They are in destruction and deserve ruin. Ayah 18, Hadith 65 2 22 They have no share in religion and are deprived in the Hereafter. Hadith 16, 17, 21 3 23 Waiting for Allah's punishment. Ayah 18 1 24 They are severe enemies and hated by Allah Almighty. Hadith 55 1 25 In the morning they are under Allah's wrath, and in the evening they are under Allah's wrath. Hadith 53 1 26 On the Day of Resurrection, their appearances will be distorted. Hadith 38, 47 2 27 They are cursed by Allah and His Messenger, cursed in this world and the Hereafter. The curse of Allah, angels, and all mankind is upon them. Angels have said "Ameen" to their being cursed. Eight Ahadith: 18, 22, 23, 45, 46, 47, 48, 53, 54. 8 28 Allah Almighty will not look upon them with mercy. Hadith 50 1 29 They will not enter Paradise. Hadith 49, 51 2 30 Allah Almighty will cast them into Hell. We seek refuge with Allah Almighty. Ayah 12 1

Praise be to Allah, this brief treatise, which besides additions, contains eighteen (18) verses and seventy-two (72) very good Hadiths for the main purpose.

Page 676 of 692

फतावा रज़विया जिल्द 22

13 वे ताज़ीर (दंडात्मक सज़ा) के पात्र हैं और शहर से बाहर निकाले जाने के योग्य हैं। हदीस 23, 44। पाठ 6 से 12 9 14 वे फितरत (प्रकृति) को बदलने वाले और अल्लाह की रचना को परिवर्तित करने वाले हैं। पाठ 18, 19, 35, 48 से 49, 52 16 15 वे ज़नाने (स्त्री स्वभाव वाले पुरुष) मुखन्नथ हैं। हदीस 23, 48। पाठ 1 से 5 7 16 वे अल्लाह के वादे को तोड़ने वाले हैं। हदीस 21 1 17 वे अपमानित और ख़्वार हैं। हदीस 56, 57 2 18 वे घृणित और नफरत के काबिल हैं। हदीस 40 1 19 उनकी गवाही अस्वीकार्य (मरदूद-उश-शहादत) है। हदीस 13, 14, 15 3 20 वे पूर्ण रूप से इस्लाम में दाखिल नहीं हुए। आयत 18 1 21 वे विनाश में हैं और बर्बादी के पात्र हैं। आयत 18 हदीस 65 2 22 वे धर्म में हिस्से से रहित और आख़िरत (परलोक) में वंचित हैं। हदीस 16, 17, 21 3 23 अल्लाह के अज़ाब (दंड) की प्रतीक्षा में। आयत 18 1 24 वे अल्लाह अज़्वजल के सख्त दुश्मन और नापसंदीदा हैं। हदीस 55 1 25 सुबह अल्लाह के क्रोध में होते हैं और शाम को भी अल्लाह के क्रोध में होते हैं। हदीस 53 1 26 कयामत के दिन उनके रूप बिगाड़ दिए जाएंगे। हदीस 38, 47 2 27 अल्लाह और उसके रसूल के मलून (अभिशप्त) हैं, दुनिया और आख़िरत में मलून हैं, अल्लाह, फ़रिश्तों और तमाम मनुष्यों की उन पर लानत है, फ़रिश्तों ने उनके लानती होने पर आमीन कही है। आठ अहादीस 18, 22, 23, 45, 46, 47, 48, 53, 54। 8 28 अल्लाह तआला उन पर रहमत (दया) की नज़र नहीं फरमाएगा। हदीस 50 1 29 वे जन्नत में नहीं जाएँगे। हदीस 49, 51 2 30 अल्लाह अज़्वजल उन्हें जहन्नुम (नरक) में डालेगा। अल्लाह तआला की पनाह। आयत 12 1

अल्हम्दुलिल्लाह, यह संक्षिप्त रिसाला (पुस्तिका) जिसमें अतिरिक्त बातों के अलावा मुख्य उद्देश्य के लिए अठारह (18) आयतें और बहत्तर (72) बेहतर हदीसें शामिल हैं।

पृष्ठ 676/692

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۲

۱۳ واجب التعزیر ہیں شہر بدر کرنے کے قابل ہیں۔ حدیث ۲۳، ۴۴۔ نص ۶ تا ۱۲ ۹ ۱۴ مبدلین فطرت ہیں مغیر خلق اللہ ہیں۔ نص ۱۸، ۱۹، ۳۵، ۴۸ تا ۴۹، ۵۲ ۱۶ ۱۵ زنانے مخنث ہیں۔ حدیث ۲۳، ۴۸۔ نص ۱ تا ۵ ۷ ۱۶ خدا کے عہد شکن ہیں۔ حدیث ۲۱ ۱ ۱۷ ذلیل و خوار ہیں۔ حدیث ۵۶، ۵۷ ۲ ۱۸ گھنونے قابل نفرت ہیں۔ حدیث ۴۰ ۱ ۱۹ مردود الشہادت ہیں۔ حدیث ۱۳، ۱۴، ۱۵ ۳ ۲۰ پورے اسلام میں داخل نہ ہوئے۔ آیت ۱۸ ۱ ۲۱ ہلاکت میں ہیں مستحق بربادی ہیں۔ آیت ۱۸ حدیث ۶۵ ۲ ۲۲ دین میں بے بہرہ آخرت میں بے نصیب ہیں۔ حدیث ۱۶، ۱۷، ۲۱ ۳ ۲۳ عذاب الہی کے منتظر۔ آیت ۱۸ ۱ ۲۴ اللہ عزوجل کو سخت دشمن و مبغوض ہیں۔ حدیث ۵۵ ۱ ۲۵ صبح ہیں تو اللہ کے غضب میں، شام ہیں تو اللہ کے غضب میں۔ حدیث ۵۳ ۱ ۲۶ قیامت کے دن ان کی صورتیں بگاڑی جائیں گی۔ حدیث ۳۸، ۴۷ ۲ ۲۷ اللہ ورسول کے ملعون ہیں دنیا و آخرت میں ملعون ہیں، اللہ و ملائکہ وبشر سب کی ان پر لعنت ہے، فرشتوں نے ان کے لعنتی ہونے پر آمین کہی۔ ہشت احادیث ۱۸، ۲۲، ۲۳، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۵۳، ۵۴۔ ۸ ۲۸ اللہ تعالٰی ان پر نظر رحمت نہ فرمائے گا۔ حدیث ۵۰ ۱ ۲۹ وہ بہشت میں نہ جائیں گے۔ حدیث ۴۹، ۵۱ ۲ ۳۰ اللہ عزوجل انہیں جہنم میں ڈالے گا۔ والعیاذ باللہ تعالٰی آیت ۱۲ ۱

الحمد للہ یہ مختصر رسالہ جس میں علاوہ زوائد کے اصل مقصد میں اٹھارہ ۱۸ آیتوں بہتر ۷۲ حدیثوں

Fatawa Razawiya Volume 22

Sixty statements of scholars and a total of one hundred and fifty texts refuted falsehood and established the truth. It was completed on the first of Rajab, the blessed Friday of 1305 Hijri Qudsiyah, under the name "Lam'at al-Duha fi I'fa' al-Lihya" (The Light of Forenoon in Growing the Beard).

Arabic	**Urdu Translation**
O our Lord! Accept from us, indeed You are the All-Hearing, All-Knowing. May Allah the Almighty's blessings be upon the best of His creation and the lamp of His horizon, our master and leader Muhammad, and upon all his family and companions. Ameen. And our final call is that all praise belongs to Allah, the Lord of the worlds. And Allah, Glorified and Exalted is He, knows best, and His knowledge, Majestic is His glory, is most complete and most firm.	O our Lord! Accept from us (this service), indeed You are the All-Hearing, All-Knowing. May Allah the Almighty's (countless) blessings be upon him who is the best of all creation and the (bright) lamp of knowledge and wisdom, our master and leader Muhammad Mustafa, peace and blessings of Allah be upon him, and upon all his family and companions. (O Generous Lord) accept the prayer, and our final call is that all praise and thanks belong to Allah, who is the Lord and Nourisher of all the worlds. The Being of Allah the Almighty is supreme and the most knowledgeable. And the knowledge of that Majestic One is the most complete (perfect) and most firm. (T)

Written by His sinful servant Ahmad Raza al-Barelwi, may he be forgiven, for the sake of Muhammad al-Mustafa, the Unlettered Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. Muhammadi Sunni Hanafi Qadri Abdul Mustafa Ahmad Raza Khan.

Treatise Lam'at al-Duha fi I'fa' al-Lihya Finished

Page 677 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

साठ विद्वानों के कथन और कुल एक सौ पचास ग्रंथों ने असत्य का खंडन किया और सत्य को स्थापित किया। यह 1305 हिजरी कुदसिया के पहले रजब, धन्य शुक्रवार को "लमअत अल-दुहा फी इफा अल-लिह्या" (दाढ़ी बढ़ाने में पूर्वाह्न का प्रकाश) नाम से संपन्न हुआ।

अरबी

ऐ हमारे रब! हमसे स्वीकार कर, बेशक तू सब कुछ सुनने और जानने वाला है। और अल्लाह तआला की रहमतें हों अपनी मख्लूक में सबसे बेहतर और अपने उफुक (आसमान) के चिराग हमारे सरदार और मौला मुहम्मद पर और उनकी तमाम आल और असहाब पर। आमीन। और हमारी आखिरी पुकार यह है कि तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का पालने वाला है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है और उसका इल्म सबसे ज्यादा कामिल और पुख्ता है।

उर्दू अनुवाद

हे हमारे पालनहार! हमसे (इस सेवा को) स्वीकार कर, निस्संदेह तू सब कुछ सुनने और जानने वाला है। अल्लाह तआला की उन पर (अनगिनत) रहमतें हों जो समस्त सृष्टि में सर्वोत्तम हैं और ज्ञान और बुद्धि के (रोशन) दीपक हैं, जो हमारे आका और मौला मुहम्मद मुस्तफा सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम हैं और उनकी सभी संतान और सभी सहाबा किराम पर भी हों (ऐ करीम मौला) दुआ स्वीकार फरमा और हमारी अंतिम पुकार यह है कि सभी खूबियां और प्रशंसाएं अल्लाह तआला के लिए हैं जो समस्त संसारों का पालनहार है। अल्लाह तआला की सत्ता सर्वोच्च और सबसे अधिक जानने वाली है। और उस महान शक्ति का ज्ञान सबसे पूर्ण और सबसे दृढ़ है। (त)

इसे उनके पापी सेवक अहमद रज़ा बरेलवी ने लिखा, अल्लाह उन्हें क्षमा करे, मुहम्मद मुस्तफा, उम्मी नबी के माध्यम से, अल्लाह उन पर शांति और आशीर्वाद भेजे। मुहम्मदी सुन्नी हनफी कादरी अब्दुल मुस्तफा अहमद रज़ा खान।

रिसाला लमअत अल-दुहा फी इफा अल-लिह्या संपन्न

पृष्ठ 677 का 692

ساٹھ ارشاداتِ علماء، جملہ ڈیڑھ سو نصوص نے باطل کا ازہاق، حق کا احقاق کیا، غرہ رجب روز جمعہ مبارک ۱۳۰۵ھ ہجریہ قدسیہ کو قمر التمام و بدر سماء اختتام اور بلحاظ تاریخ لمعۃ الضحی فی اعفاء اللحی (چاشت کی روشنی داڑھیاں بڑھانے میں۔ت) نام ہوا۔

عربی متن	اردو ترجمہ
ربنا تقبل منا انك انت السميع العليم وصلى الله تعالى على خير خلقه وسراج افقه سيدنا ومولنا محمد واله وصحبه اجمعين آمين واخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين والله سبحانه وتعالى اعلم وعلمه جل مجده اتم واحكم۔	اے ہمارے پروردگار! ہم سے (اس خدمت کو) قبول فرما، بے شک تو سب کچھ سننے جاننے والا ہے اللہ تعالیٰ ان کی ان پر (بے حساب) رحمتیں ہوں جو تمام مخلوق سے بہتر اور علم و دانش کا (روشن) چراغ ہیں جو ہمارے آقا و مولا محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہیں اور ان کی سب آل اور تمام صحابہ کرام پر بھی ہو (مولائے کریم) دعا قبول فرما اور ہماری آخری پکار یہ ہے کہ تمام خوبیاں اور تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لئے ہیں جو تمام جہانوں کا پروردگار ہے مربی ہے۔ اللہ تعالیٰ کی ذات برتر اور سب سے زیادہ جاننے والی ہے۔ اور اس جلیل القدر کا علم سب سے زیادہ تام (کامل) اور بڑا محکم ہے۔ (ت)

کتبہ عبدہ المذنب احمد رضا البریلوی عفی عنہ بمحمدن المصطفی النبي الامي صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم محمدی سنی حنفی قادری عبدالمصطفیٰ احمد رضا خان

رسالہ لمعۃ الضحی في اعفاء اللحی ختم شد

Fatawa Ridawiyya Volume 22

Issue 228: Questioned by Aziz-ul-Hasan, student of Madrasa Ahl-e-Sunnat, Saturday 1st Sha'ban 1334 AH. Is it permissible or not to grow hair longer than the shoulders, as adopted by today's Sufis?

The Answer: Authentic Hadiths have cursed those men who adopt the appearance of women and those women who adopt the appearance of men; therefore, this is forbidden (Haram). And Allah Almighty knows best.

Issue 229: Abu Bakr Ali Muhammad Nu, Wednesday 3rd Ramadan al-Mubarak 1334 AH. A person works as a dyer (Khatri) and has a great need to keep a few fingernails long to tie knots in clothes; so what is the ruling for keeping nails for necessity? Please write. Only.

The Answer: It is not permitted to keep fingernails, armpit hair, or pubic hair for more than forty days. After forty days, one will be a sinner. Doing it once or twice will be a minor sin; making it a habit will make it a major sin and transgression (fisq). In Sahih Muslim, it is narrated from Anas (may Allah be pleased with him):

[Arabic Box Text] Left: “Waqqata lana” - the wording in Ahmad, Abu Dawud, At-Tirmidhi, and An-Nasa'i is: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) prescribed a time for us for trimming the moustache, cutting the nails, plucking the armpit hair, and shaving the pubic hair: that we should not leave them for more than forty nights." 1 Right: He prescribed a time for us (the words of Sahih Muslim). The words in Musnad Ahmad, Abu Dawud, Jami' at-Tirmidhi, and Sunan an-Nasa'i are: "Waqqata lana", meaning the Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) prescribed a time for us to trim moustaches, cut nails, pluck armpit hair, and shave pubic hair, that none of us should leave them for more than forty days. (T)

1 Sahih Muslim, Book of Purification, Chapter on Characteristics of Nature, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/129; Sunan Abu Dawud, Book of Combing, Chapter on Trimming Moustaches, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/221; Sunan an-Nasa'i, Mentioning the Time Limit therein, Noor Muhammad Karkhana Tijarat-e-Kutub Karachi 1/7; Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Manners, Chapter regarding Cutting Nails, Amin Company Delhi 2/100.

Page 678 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

मसला 228: प्रश्नकर्ता अज़ीज़-उल-हसन, मदरसा अहले सुन्नत के छात्र, शनिवार 1 शाबान 1334 हिजरी। सिर के बालों को कंधों से ज़्यादा बढ़ा लेना जैसा कि आजकल के सूफ़ियों ने अपना लिया है, जाइज़ है या नहीं?

जवाब: सही हदीसों में उन मर्दों पर लानत की गई है जो औरतों का रूप अपनाते हैं और उन औरतों पर जो मर्दों का, लिहाज़ा यह हराम है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 229: अबू बक्र अली मोहम्मद नू, बुधवार 3 रमज़ान-उल-मुबारक 1334 हिजरी। एक व्यक्ति खत्री का काम करता है और कपड़े में गाँठें बांधने के लिए कुछ नाखून रखने की बहुत ज़रूरत पड़ती है, तो अब ज़रूरत के वक़्त नाखून रखने के लिए क्या हुक्म है। तहरीर फ़रमाएँ। फ़क़त।

जवाब: चालीस दिन से ज़्यादा नाखून या बग़ल के बाल या ज़ेरे नाफ़ (नाभि के नीचे के) बाल रखने की इजाज़त नहीं है, चालीस दिन के बाद गुनहगार होंगे। एक-दो बार में गुनाह-ए-सग़ीरा (छोटा गुनाह) होगा, आदत बना लेने से कबीरा (बड़ा गुनाह) हो जाएगा, फ़िस्क़ (उल्लंघन) होगा। सही मुस्लिम में हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से मरवी है:

[अरबी बॉक्स पाठ] बाएँ "वक़्कता लना" - अहमद, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी और नसाई के शब्द हैं: "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हमारे लिए मूँछें तराशने, नाखून काटने, बग़ल के बाल उखाड़ने और ज़ेरे नाफ़ बाल मूँडने के लिए एक समय सीमा तय की है कि हम उन्हें चालीस रातों से ज़्यादा न छोड़ें।" 1 दाएँ हमारे लिए वक़्त मुक़र्रर फ़रमाया (मुस्लिम शरीफ़ के शब्द)। मुसनद अहमद, अबू दाऊद, जामे तिर्मिज़ी और सुनन नसाई के शब्द ये हैं कि "वक़्कता लना" यानी हमारे लिए हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने मूँछें कतरने, नाखून काटने, बग़ल के बाल उखाड़ने और ज़ेरे नाफ़ बाल मूँडने के लिए एक वक़्त मुक़र्रर फ़रमाया कि हम में से कोई शख़्स चालीस दिन से ज़्यादा न छोड़े। (त)

1 सही मुस्लिम, किताबुत तहारत, बाब ख़िसालुल फ़ितरत, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/129; सुनन अबू दाऊद, किताबुत तरज्जुल, बाब फ़ी अख़ज़िश शारिब, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/221; सुनन नसाई, ज़िक्रुत तौक़ीत फ़ी ज़ालिक, नूर मोहम्मद कारखाना तिजारत-ए-कुतुब कराची 1/7; जामे तिर्मिज़ी, अबवाबुल आदाब, बाब मा जा-अ फ़ी तक़लीमिल अज़फ़ार, अमीन कंपनी दिल्ली 2/100।

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

مسئلہ ۲۲۸: مسئولہ عزیز الحسن طالب علم مدرسہ اہلسنت شنبہ یکم شعبان ۱۳۳۴ھ سر کے بال مونڈھے سے زیادہ بڑھا لینا جس طرح کہ آج کل کے متصوفوں نے اختیار کیا ہے جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: صحاح احادیث میں لعنت فرمائی ان مردوں پر جو عورتوں کی وضع بنائیں اور عورتوں پر جو مردوں کی لہذا یہ حرام ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۲۹: ابوبکر علی محمد نو روز چہار شنبہ ۳ رمضان المبارک ۱۳۳۴ھ ایک شخص کھتری کا کام کرتا ہے اور کپڑے میں کنڈیں باندھنے کے لئے چند ناخن رکھوانے کی بہت ضرورت پڑتی ہے تو اب وقت ضرورت ناخن رکھوانے کے لئے کیا حکم ہے۔ تحریر فرمائیں فقط

الجواب: چالیس روز سے زیادہ ناخن یا موئے بغل یا موئے زیر ناف رکھنے کی اجازت نہیں، بعد چالیس روز کے گنہگار ہوں گے، ایک آدھ بار میں گناہ صغیرہ ہوگا عادت ڈالنے سے کبیرہ ہو جائیگا فسق ہوگا، صحیح مسلم میں انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے:

[عربی باکس] دائیں: وقت لنا لفظه عند احمد و ابی داؤد و الترمذی و النسائی وقت لنا رسول الله صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم فی قص الشارب وتقلیم الاظفار ونتف الابط و حلق العانة ان لا نترك اكثر من اربعین لیلة ۱۔ بائیں: ہمارے لئے وقت مقرر فرمایا (مسلم شریف کے الفاظ) مسند احمد، ابوداؤد، جامع الترمذی اور سنن النسائی کے الفاظ یہ ہیں وقت لنا یعنی ہمارے لئے حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے مونچھیں کترنے، ناخن کاٹنے، زیر بغل بال اکھاڑنے اور زیر ناف بال مونڈنے کے لئے ایک وقت مقرر فرمایا کہ ہم میں سے کوئی شخص چالیس دن سے زیادہ نہ چھوڑے۔ (ت)

۱ صحیح مسلم کتاب الطہارۃ باب خصال الفطرۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۲۹، سنن ابی داؤد کتاب الترجل باب فی اخذ الشارب آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۲۱، سنن النسائی ذکر التوقیت فی ذلک نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۱/ ۷، جامع الترمذی ابواب الاداب باب ماجاء فی تقلیم الاظفار امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۰۰

Volume 22 Fatawa Razawiyya

In Durr-e-Mukhtar it is stated: | It is disliked to leave it beyond forty days.[1] | It is disliked (Makruh) to leave it [hair/nails] for more than forty days. (T) | | :--- | :--- |

In Radd al-Muhtar it is stated: | Meaning prohibitively, due to the statement of al-Mujtaba that there is no excuse beyond forty days and one deserves the threat [of punishment].[2] | Here, 'disliked' refers to Makruh Tahrimi (prohibitively disliked). This is because of the statement in 'Al-Mujtaba' that there is no (acceptable) excuse for delaying more than forty days; therefore, if done, one deserves the threat of punishment. (End) (T) | | :--- | :--- |

Making nails of brass etc. such that they can be worn on fingers, for example, like a fingertip-shaped sleeve that can be worn on a finger and has a nail on it, and then using them for work; such nails of gold or silver are not permissible. Even women should avoid them because it's not just wearing but using them in other tasks. And Allah Almighty knows best.

Problem 230: From the city of Bareilly, asked by Khursheed Hussain, 25 Shawwal 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: a person has tremors (palsy) in his hand and cannot use a razor for fear of getting injured; what should he do?

The Answer: He should use depilatory powder (Naurah). And Allah Almighty knows best.

Problem 231: Sent by Mirza Abdul Rahim Baig, teacher at Madrasa Jama'at Narwari, Ranchore Line, Karachi Port, 27 Rabi al-Akhir 1335 AH. What do the noble scholars and muftis of the solid Shariah say about this: a Hindu has converted to Islam; now what is the ruling of the noble Shariah regarding his circumcision? Is it permissible or not? If permissible, what is the evidence and in what order? And if not permissible, for what reason? Explain and be rewarded.

The Answer: Yes, circumcision is ordered. It has been stated in the Hadith:

---

[1] Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter on Sales, Mujtabai Press, Delhi, 2/250 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/261

जिल्द २२ फ़तावा रज़विया

दुर्र-ए-मुख़्तार में है: | चालीस दिन से ज़्यादा छोड़ना मकरूह है।[1] | चालीस दिन से ज़्यादा छोड़ देना मकरूह है। (त) | | :--- | :--- |

रद्द-उल-मुह्तार में है: | यानी तहरीमी तौर पर, अल-मुज्तबा के इस कौल की वजह से कि चालीस दिन के बाद कोई उज़्र नहीं है और वह सज़ा की धमकी का हक़दार है।[2] | यहाँ कराहत से मकरूह तहरीमी मुराद है। अल-मुज्तबा के इस कौल की वजह से कि चालीस दिन से ज़्यादा देर लगाने में कोई उज़्र (मक़बूल) नहीं, लिहाज़ा अगर ऐसा किया गया तो फिर अज़ाब की धमकी का मुस्तहिक़ है। (त) | | :--- | :--- |

पीतल वगैरह के नाखून बनवा कर ऐसे कि उंगलियों पर चढ़ सकें मसलन एक पोर के बराबर उंगली की शक्ल जिसे उंगली में पहन लिया जाए और उस पर नाखून बना हो, उनसे काम लिया जाए; ये सोने-चांदी के जायज़ नहीं। यहाँ तक कि औरतों को भी एहतियाज़ चाहिए कि यह सिर्फ पहनना नहीं बल्कि दूसरे काम में इस्तेमाल है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला २३०: शहर बरेली से, सायल खुर्शीद हुसैन, २५ शव्वाल १३३७ हिजरी क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि एक शख़्स के हाथ में रअशा (कंपकंपी) है, वह उस्तरा नहीं ले सकता ज़ख्मी होने के डर से, तो वह क्या करे।

अल-जवाब: नूरा (बाल साफ़ करने वाला पाउडर) इस्तेमाल करे। वल्लाहु तआला आलम।

मसला २३१: मुरसला मिर्ज़ा अब्दुल रहीम बेग, मुदर्रिस मदरसा जमाअत नारवारी, मोहल्ला रनछोड़ लाइन, कराची बंदर, २७ रबी-उल-आख़िर १३३५ हिजरी क्या फरमाते हैं उलमा-ए-किराम और मुफ़तियान-ए-शरअ मतीन इस बारे में कि एक हिंदू नौ-मुस्लिम हुआ है, अब उसका ख़तना करना शरअ शरीफ़ से क्या हुक्म है? आया जायज़ है या नहीं? अगर जायज़ है तो कौन सी दलील है और किस तरतीब से? और अगर नाजायज़ है तो किस वजह से? बयान फरमाएं और सवाब पायें।

अल-जवाब: हाँ ख़तना का हुक्म है। हदीस में इर्शाद हुआ:

---

१ दुर्र-ए-मुख़्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहत, फ़स्ल फ़िल-बैय, मत्व-ए-मुज्तबाई दिल्ली, २/ २५०
२ रद्द-उल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहत, फ़स्ल फ़िल-बैय, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी बैरूत, ५/ २६१

در مختار میں ہے: | کرہ ترکہ وراء الاربعین ۱۔ | چالیس روز سے زیادہ چھوڑ دینا مکروہ ہے۔ (ت) | | :--- | :--- |

رد المحتار میں ہے: | ای تحریماً لقول المجتبی ولا عذر فیما وراء الاربعین ویستحق الوعید ۲۔ | یہاں کراہت سے مکروہ تحریمی مراد ہے۔ المجتبی کے اس قول کی وجہ سے کہ چالیس دن سے زیادہ دیر لگانے میں کوئی عذر (مقبول) نہیں، لہٰذا اگر ایسا کیا گیا تو پھر عذاب کی دھمکی کا مستحق ہے اھ (ت) | | :--- | :--- |

پیتل وغیرہ کے ناخن بنوا کر ایسے کہ انگلیوں پر چڑھ سکیں مثلاً ایک پورے کے قدر انگلی کی شبیہ جسے انگلی میں پہن لیا جائے اور اس پر ناخن بنا ہو ان سے کام لیا جائے یہ سونے چاندی کے جائز نہیں۔ حتیٰ کہ عورتوں کو بھی احتراز چاہئے کہ یہ صرف پہننا نہیں بلکہ دوسرے کام میں استعمال۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳۰: از شہر بریلی مسئولہ خورشید حسین ۲۵ شوال ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص کے ہاتھ میں رعشہ ہے وہ استرہ نہیں لے سکتا خوف زخمی ہونے کا ہے تو وہ کیا کرے۔

الجواب: نورہ استعمال کرے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳۱: مرسلہ مرزا عبد الرحیم بیگ مدرس مدرسہ جماعت ناروای محلہ رنچھوڑ لین کراچی بندر ۲۷ ربیع الآخر ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے کرام و مفتیان شرع متین اس بارہ میں کہ ایک ہندونو مسلم ہوا ہے اب اس کا ختنہ کرنا شرع شریف سے کیا حکم ہے۔ آیا جائز ہے یا نہیں؟ اگر

جائز ہے تو کون سی دلیل ہے اور کس ترتیب سے؟ اور اگر ناجائز ہے تو کس وجہ سے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ)

الجواب: ہاں ختنہ کا حکم ہے۔ حدیث میں ارشاد ہوا:

---

۱ در مختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۵۰ ۲ ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۶۱

Vol. 22 Fatawa Razawiyyah

"Al-qi 'anka sha'ar al-kufri wa-khtatin (1) wallahu ta'ālā a'lam. Remove from yourself the hair of disbelief and perform circumcision, and Allah Almighty is the greatest knower. (T)"

Matter 232 & 233: From Bhota Bahoti village, Basutoland area, Jamnagar, Kathiawar, sent by Haji Ismail Miyan Siddiqui Hanafi Qadri son of Haji Ameer Miyan, 22 Safar al-Muzaffar 1336 AH.

(1) Zaid asks that in most of Arabia, there is a custom of circumcising girls. Why is there no such custom in India? (2) What is the ruling for a Muslim to grow a moustache until it reaches the mouth? Zaid says that Turkish people are also Muslims, why do they grow moustaches?

The Answer: (1) There is no emphatic command for the circumcision of girls, and because there is no custom here, common people will mock it, and this will be a cause for them to fall into a grave sin. Preserving the faith of Muslims is obligatory, therefore, there is no command for it here. It is stated in Al-Ashbah: "Lā yusannu khitānuhā wa innamā huwa makrumah" (2) - Girls' circumcision is not Sunnah, but rather it is an honorable act. (T)

In Muniyatul Mufti then in Ghamz al-Uyun: "Wa innamā kāna al-khitānu fī haqqihā makrumah li-annahu yazīdu fī al-lazzah" (3) - For girls, circumcision is an honorable act because it increases sexual pleasure. (T)

In Durr al-Mukhtar: "Khitān al-mar’ah laysa sunnah bal makrumah li al-rijāl wa qīla" - A woman's circumcision is not Sunnah, but it is an honorable thing for men, and it was said that it is a good method for men.

---

1. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Taharah, Chapter: The man who embraces Islam is ordered to bathe, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/52; Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abu Kulaib (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/415.
2. Al-Ashbah wa al-Nazair, Al-Fann al-Thalith, Idarat al-Quran, Karachi, 2/170.
3. Ghamz Uyun al-Basair Sharh al-Ashbah, Idarat al-Quran, Karachi, 2/170.

जिल्द २२ फ़तावा रज़विया

"अलक़ि 'अन्का श'अरल कुफ़्रि वख़्तिन (१) वल्लाहु तआला आलम। अपने आप से कुफ्र के बाल दूर कर दे और खतना कर, और अल्लाह तआला सब से बड़ा जानने वाला है। (त)"

मसला २३२ व २३३: मौज़ा भोटा बहोटी बसुटोलैंड इलाक़ा जामनगर काठियावाड़, मुरसिला हाजी इस्माइल मियां सिद्दीकी हनफी कादरी इब्न हाजी अमीर मियां, २२ सफर अल-मुजफ्फर १३३६ हिजरी।

(१) ज़ैद सवाल करता है कि अक्सर अरबस्तान में लड़कियों का खतना करने का रिवाज है। और हिंद में क्यों रिवाज नहीं? (२) मुसलमान को मूंछ बढ़ाना यहाँ तक कि मुँह में आए, क्या हुक्म है? ज़ैद कहता है कि तुर्की लोग भी मुसलमान हैं, वो क्यों मूंछ बढ़ाते हैं?

अल-जवाब: (१) लड़कियों के खतना करने का ताकीदी हुक्म नहीं और यहाँ रिवाज न होने के सबब अवाम इस पर हँसेंगे और यह उनके गुनाह-ए-अज़ीम में पड़ने का सबब होगा और हिफ़ाज़त-ए-दीन-ए-मुसलमानान वाजिब है, लिहाज़ा यहाँ इसका हुक्म नहीं। अशबाह में है: "ला यूसन्नु ख़ितानुहा व इन्नमा हुवा मकरुमा" (२) - लड़कियों का खतना करना सुन्नत नहीं बल्कि वह एक उम्दा (अच्छा) काम है। (त)

मुनियतुल मुफ़्ती फिर ग़म्ज़ अल-उयून में है: "व इन्नमा कानल ख़ितानु फी हक्क़िहा मकरुमा लि-अन्नहु यज़ीदु फिल लज़्ज़ह" (३) - लड़कियों के हक़ में खतना एक उम्दा फ़ेल है क्योंकि इससे लज़्ज़त-ए-जिमा (संभोग के आनंद) में इज़ाफ़ा होता है। (त)

दुर्र-ए-मुख्तार में है: "ख़ितानुल मरअह लैसा सुन्नतन बल मकरुमतुल लिर्रेजालि व क़ीला" - औरत का खतना सुन्नत नहीं बल्कि वह मर्दों के लिए एक अच्छा तरीका है। और यह भी कहा गया कि...

---

1. सुनन अबी दाऊद, किताबतुल तहारत, बाब: वह आदमी जो इस्लाम लाता है उसे नहाने का हुक्म दिया जाता है, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, १/५२; मसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अबू कुलैब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, ३/४१५।
2. अल-अशबाह वल-नज़ायर, अल-फन्न अल-सालिस, इदारत अल-कुरान, कराची, २/१७०।
3. ग़म्ज़ उयून अल-बसायर शरह अल-अशबाह, इदारत अल-कुरान, कराची, २/१७०।

पेज ६८०/६९२

الق عنك شعر الكفر واختتن ۱ واللہ تعالیٰ اعلم۔ اپنے آپ سے کفر کے بال دور کردے اور ختنہ کرے، اور اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۳۲ و ۲۳۳: از موضع بھوٹا بہوٹی بسوٹولانڈ علاقہ جام نگر کاٹھیاواڑ مرسلہ حاجی اسمعیل میاں صدیقی حنفی قادری ابن حاجی امیر میاں ۲۲ صفر المظفر ۱۳۳۶ھ

(۱) زید سوال کرتا ہے کہ اکثر عربستان میں لڑکیوں کو ختنہ کرنے کا رواج ہے۔ اور ہند میں کیوں رواج نہیں؟ (۲) مسلمان کو مونچھ بڑھانا یہاں تک کہ منہ میں آئے کیا حکم ہے؟ زید کہتا ہے ترکی لوگ بھی مسلمان ہیں وہ کیوں مونچھ بڑھاتے ہیں؟

الجواب: (۱) لڑکیوں کے ختنہ کرنے کا تاکیدی حکم نہیں اور یہاں رواج نہ ہونے کے سبب عوام اس پر ہنسیں گے اور یہ ان کے گناہِ عظیم میں پڑنے کا سبب ہوگا اور حفظِ دین مسلمانان واجب ہے لہٰذا یہاں اس کا حکم نہیں۔ اشباہ میں ہے: لایسن ختانھا وانماھو مکرمۃ ۲؎ لڑکیوں کا ختنہ کرنا سنت نہیں بلکہ وہ ایک عمدہ کام ہے۔ (ت)

منیہ المفتی پھر غمز العیون میں ہے: وانماکان الختان فی حقھا مکرمۃ لانہ یزید فی اللذۃ ۳؎ لڑکیوں کے حق میں ختنہ ایک عمدہ فعل ہے کیونکہ اس سے لذتِ جماع میں اضافہ ہوتا ہے۔ (ت)

در مختار میں ہے: ختان المرأۃ لیس سنۃ بل مکرمۃ للرجال وقیل عورت کا ختنہ سنت نہیں بلکہ وہ مردوں کے لئے ایک اچھا طریقہ ہے۔ اور یہ بھی کہا گیا کہ

۱ سنن ابی داؤد کتاب الطھارت باب الرجل یسلم یؤمر بالغسل آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۵۲، مسند احمد بن حنبل عن ابی کلیب رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۴۱۵ ۲ الاشباہ والنظائر الفن الثالث ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۱۷۰ ۳ غمز عیون البصائر شرح الاشباہ ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۱۷۰

[Main Content - Left Column (Arabic)]: It is a Sunnah[1]. [End quote]. Al-Bazzazi affirmed it in his 'Al-Wajeez' and Al-Haddadi in his 'Siraj'. It is stated in 'Al-Hindiyyah' from 'Al-Muheet' that reports differ regarding female circumcision; some state it is a Sunnah. This was narrated from some scholars. Shams al-A'immah al-Halwani mentioned in 'Adab al-Qadi' by al-Khassaf that female circumcision is a noble deed[2]. [End quote]. I recall writing on it that it would thus be recommended (mustahabb). According to the Shafi'is, it is obligatory (wajib), so something that is at least recommended, while having the possibility of being obligatory, should not be abandoned. However, the Indians are unfamiliar with it; if someone were to do it, people would blame and mock them. Thus, the preferred way is to abandon it so that Muslims are not tried by mockery over a Shari'ah matter. This is similar to what scholars have said: it is appropriate for a scholar not to let the tail of his turban hang down his back, even if it is a Sunnah, if ignorant people mock it and liken it to a tail.

[Main Content - Right Column (Urdu translation from source)]: It is a Sunnah [ah]. Al-Bazzazi confirmed this in 'Al-Wajeez', and Al-Haddadi in his 'Siraj'. And it is quoted in 'Fatawa Alamgiri' from 'Al-Muheet' that there are differing reports regarding female circumcision; accordingly, in some, it is mentioned that it is a Sunnah. Similarly, it was narrated from some scholars, and Shams al-A'immah al-Halwani mentioned from Khassaf's 'Adab al-Qadi' that female circumcision is a noble act [ah]. I remember writing on this that female circumcision is recommended (mustahabb), but according to the Shafi'is, it is obligatory (wajib). Therefore, such an action should not be abandoned which is at least recommended, despite the possibility of obligation in it. But the Indian people here do not recognize it; therefore, if someone here does so, people will reproach them and make fun of it. Hence, the best reason is to leave it so that people do not get involved in mocking a Shari'ah ruling. And its example is that which the noble scholars stated: it is appropriate for a scholar not to leave the 'shamla' (tail) of the turban on his back even though this act is a Sunnah, if ignorant people make fun (of this act) and it...

[Footnotes]: 1. Durr al-Mukhtar, Miscellaneous Issues, Mujtabai Press Delhi, 2/350. 2. Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Matters, Chapter 19, Noorani Books House Peshawar, 5/357.

फ़तावा रज़विया | जिल्द 22

[मुख्य सामग्री - बायाँ स्तंभ (अरबी)]: यह सुन्नत है[1]। [अंत]। अल-बज्जाज़ी ने अपनी 'वजीज़' में और अल-हद्दादी ने अपनी 'सिराज' में इसकी पुष्टि की है। 'अल-हिन्दिया' में 'अल-मुहीत' के हवाले से कहा गया है कि औरतों के ख़तने के बारे में रिवायतों में मतभेद है; कुछ में ज़िक्र है कि यह सुन्नत है। इसी तरह कुछ मशाइख़ से रिवायत की गई है। शम्सुल अइम्मा अल-हलवानी ने खसाफ़ की 'अदबुल क़ाज़ी' में ज़िक्र किया कि औरतों का ख़तना एक नेक काम है[2]। [अंत]। मुझे याद है कि मैंने इस पर लिखा था कि यह मुस्तहब (पसंदीदा) होगा। शाफ़ईयों के नज़दीक यह वाजिब है, इसलिए वह काम जो कम से कम मुस्तहब है, और जिसमें वजूब की संभावना भी है, उसे छोड़ना नहीं चाहिए। लेकिन हिन्दुस्तानी इससे नावाकिफ़ हैं; अगर कोई ऐसा करे तो लोग उसे बुरा कहेंगे और मज़ाक़ उड़ाएंगे। इसलिए बेहतर रास्ता इसे छोड़ना है ताकि मुसलमान शरीअत के किसी मामले पर मज़ाक़ का शिकार न हों। यह वैसा ही है जैसा उलमा ने कहा है: एक आलिम को अपनी पीठ पर पगड़ी का शिमला (छोर) नहीं छोड़ना चाहिए, भले ही वह सुन्नत हो, अगर जाहिल लोग उसका मज़ाक़ उड़ाते हों और उसे पूंछ से उपमा देते हों।

[मुख्य सामग्री - दायाँ स्तंभ (उर्दू अनुवाद)]: सुन्नत है [अह]। अल-बज्जाज़ी ने 'वजीज़' में इस पर यकीन ज़ाहिर किया, और हद्दादी ने अपनी 'सिराज' में, और फ़तावा आलमगीरी में मुहीत से नक़्ल किया है कि औरतों के ख़तने में रिवायतों का इख़्तिलाफ़ है; चुनाँचे बाज़ में यह ज़िक्र किया गया कि वह सुन्नत है। इसी तरह बाज़ मशाइख़ से हिकायत की गई, और शम्सुल अइम्मा हलवानी ने खसाफ़ की 'अदबुल क़ाज़ी' से ज़िक्र किया कि औरतों का ख़तना उम्दा फ़ेल है [अह]। मुझे याद है कि मैंने इस पर तहरीर किया है कि औरतों का ख़तना करना मुस्तहब है, लेकिन शाफ़ईयों के नज़दीक वाजिब है। लिहाज़ा ऐसे काम को न छोड़ा जाए जो कम से कम मुस्तहब है, बावजूद इसके कि इसमें वजूब का एहतिमाल (संभावना) है। लेकिन हमारे यहाँ के हिन्दी लोग इसको नहीं पहचानते, लिहाज़ा अगर यहाँ कोई ऐसा करे तो लोग इसको मलामत करेंगे और इसका मज़ाक़ उड़ाएंगे। लिहाज़ा उम्दा वजह इसे छोड़ देना है ताकि लोग एक हुक्म-ए-शरई के साथ हँसी मज़ाक़ में मुब्तिला न हो जाएँ और इसकी नज़ीर (मिसाल) वह है कि उलमा-ए-किराम ने इरशाद फ़रमाया कि आलिम के लिए मुनासिब यह है कि वह अपनी पीठ पर (दस्तार का) शिमला न छोड़े अगरचे यह काम सुन्नत है। अगर नावाकिफ़ लोग (इस फ़ेल से) मज़ाक़ उड़ाएँ और इसको...

[पाद-टिप्पणियाँ]: 1. दुर्र-ए-मुख़्तार, मुतफ़र्रिक मसाइल, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/350. 2. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, बाब 19, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/357.

पृष्ठ 692 का 681

سنة [1] اھ وجزم به البزازي فی وجیزه والحدادي فی سراجه وقال في الهندية عن المحيط اختلف الروايات فی ختان النساء ذكر في بعضها انه سنة هكذا حكی عن بعض المشائخ وذكر شمس الائمة الحلوانی فی ادب القاضي للخصاف ان ختان النساء مكرمة [2] اھ ورأيتني كتبت عليه ای فيكون مستحباً وهو عند الشافعية واجب فلا يترك ما اقله الاستحباب مع احتمال الوجوب لكن الهنود لا يعرفونه ولو فعل احد يلومونه و يسخرون به فكان الوجه تركه كيلا يبتلی المسلمون بالاستهزاء بأمر شرعی وهذا نظير ما قال العلماء ينبغی للعالم ان لا يرسل العذبة علی ظهره وان كان سنة اذا كان الجهال يسخرون منه ويشبهون بالذنب.

سنت ہے اھ اور بزازی نے وجیز میں اس پر اظہار یقین کیا اور حدادی نے اپنی سراج میں اور فتاوٰی عالمگیری میں محیط سے نقل کیا ہے کہ عورتوں کے ختنہ میں اختلافات روایات ہے، چنانچہ بعض میں یہ ذکر کیا گیا کہ وہ سنت ہے۔ چنانچہ بعض مشائخ سے اسی طرح حکایت کی گئی، اور شمس الائمہ حلوانی نے خصاف کی ادب القاضی سے ذکر کیا کہ عورتوں کا ختنہ عمدہ فعل ہے اھ، مجھے یاد ہے کہ میں نے اس پر تحریر کیا ہے کہ عورتوں کا ختنہ کرنا مستحب ہے لیکن شافعیوں کے نزدیک واجب ہے لہذا ایسے کام کو نہ چھوڑا جائے جو کم سے کم مستحب ہے باوجود یہ کہ اس میں وجوب کا احتمال ہے لیکن ہمارے ہاں کے ہندی لوگ اس کو نہیں پہچانتے، لہذا اگر یہاں کوئی ایسا کرے تو لوگ اس کو ملامت کریں گے اور اس کا مذاق اڑائیں گے۔ لہذا عمدہ وجہ اسے چھوڑ دینا ہے تاکہ لوگ ایک حکم شرعی کے ساتھ ہنسی مذاق میں مبتلا نہ ہوجائیں، اور اس کی نظیر (مثال) وہ ہے کہ علمائے کرام نے ارشاد فرمایا کہ عالم کے لئے مناسب

یہ ہے کہ وہ اپنی پیٹھ پر (دستار کا) شملہ نہ چھوڑے اگر چہ یہ کام سنت ہے۔ اگر ناواقف لوگ (اس فعل سے) مذاق اڑائیں اور اس کو

حواشی: [1] در مختار مسائل شتی مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۵۰ [2] فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب التاسع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۵۷

...liken it to a tail. Then, they fall into severe sin through such actions. Imam al-Bazzazi argued for it being a Sunnah (of circumcision), presenting the reasoning that if this act were merely a noble or honorary one, then a hermaphrodite (Khuntha) would not be circumcised due to the possibility that it might be a woman. However, it is not like the Sunnah concerning men. [End quote]

'Allama "Sh" followed up on al-Bazzazi's statement and said: The circumcision of a hermaphrodite is based on the possibility of being a man. Since a man's circumcision is never omitted, it is thus a precautionary Sunnah. This point does not establish the Sunnah status for women; reflect and ponder. [End quote]

I wrote in my marginalia regarding this: I say, this reasoning would have been valid if only the male organ were circumcised, as there would be no meaning or purpose in intentionally circumcising the female private parts except on the possibility of masculinity (manhood). However, it has been explicitly stated in 'Al-Siraj' that a hermaphrodite should be circumcised in both private parts. There is no doubt that looking at the private parts (awrah) cannot be permissible for the sake of achieving some noble deed. [End quote]

---

1. Radd al-Muhtar on the authority of al-Bazzazi, Miscellaneous Issues, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/478
2. Radd al-Muhtar on the authority of al-Bazzazi, Miscellaneous Issues, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/478
3. Al-Siraj

...पूंछ से उपमा दें। फिर वे इस तरह की हरकत से गंभीर पाप में पड़ जाते हैं। और इमाम बज्जाज़ी ने (खतना के) सुन्नत होने पर तर्क दिया (और दलील पेश की) कि अगर यह काम सिर्फ उम्दा और एज़ाज़ी (सम्मानजनक) होता तो फिर हिजड़े (उभयलिंगी) का खतना न किया जाता इस संभावना पर कि शायद वह औरत हो, लेकिन यह उसी तरह नहीं है जैसे मर्दों के हक में सुन्नत है। [उद्धरण समाप्त]

अल्लामा "श" ने बज्जाज़ी की बात का पीछा किया और फ़रमाया कि हिजड़े का खतना करना उसके मर्द होने की संभावना पर है। और मर्द का खतना कभी छोड़ा नहीं जाता, फिर इसलिए यह एहतियाती सुन्नत है। और यह बात औरत के लिए सुन्नत होने का फायदा नहीं देती, गौर और सोच कीजिए। [उद्धरण समाप्त]

मैंने अपनी टिप्पणी (ता'लीक) में इसके मुताल्लिक तहरीर किया है। मैं कहता हूँ कि यह बात चल सकती थी बशर्ते कि उनमें से सिवाय मर्द के किसी और का खतना न किया जाता क्योंकि शर्मगाह (फ़र्ज) के इरादे से खतना करने का सिर्फ उसकी मर्दानगी (रजूलीयत) की संभावना पर कोई अर्थ और मतलब नहीं है। और 'सिराज' में यह स्पष्ट किया गया है कि हिजड़े की दोनों शर्मगाहों का खतना किया जाए, और इसमें कोई शक व शुब्हा नहीं कि किसी अच्छे काम को हासिल करने के लिए सत्र (गुप्तांग) को देखना जायज़ नहीं हो सकता। [उद्धरण समाप्त]

---

1. रद अल-मुह्तार, अल-बज्जाज़ी के हवाले से, विविध मसले, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/478
2. रद अल-मुह्तार, अल-बज्जाज़ी के हवाले से, विविध मसले, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/478
3. अल-सिराज

पृष्ठ 682/692

فیقعون فی شدید الذنب هذا واحتج البزازی علی استنانه بان لوکان مکرمة لم تختن الخنثی لاحتمال ان یکون امرأة ولکن لا کالسنة في حق الرجال[1] اهـ وتعقبه العلامة ش فقال ختان الخنثی لاحتمال کونه رجلا وختان الرجل لا یترك فلذا کان سنة احتیاطاً ولا یفید ذلك سنیته للمرأة تأمل [2] اهـ کتبت فیما علقت علیه اقول: کان یتمشی هذا لو لم یختن منها الا الذکر اذ لا معنی لختان الفرج قصدا الی الختان لاحتمال الرجولیة وقد صرح في السراج ان الخنثی تختن من کلا الفرجین ولا شك ان النظر الی العورة لا تباح لتحصیل مکرمة [3] اهـ

دم سے تشبیہ دیں۔ پھر اس طرح کی حرکت سے شدید گناہ میں پڑ جائیں۔ اور امام بزازی نے (ختنہ کے) سنت ہونے پر استدلال کیا (اور دلیل پیش کی) اگر یہ کام صرف عمدہ اور اعزازی ہوتا تو پھر ہیجڑے کا ختنہ نہ کیا جاتا اس احتمال پر کہ شاید عورت ہو لیکن یہ اسی طرح نہیں جیسے مردوں کے حق میں سنت ہے۔ اھ علامہ "ش" نے بزازی کا تعاقب کیا اور فرمایا کہ ہیجڑے کا ختنہ کرنا اس کے مرد ہونے کے احتمال پر ہے۔ اور مرد کا ختنہ کبھی متروک نہیں، پھر اس لئے یہ احتیاطی سنت ہے۔ اور یہ بات عورت کے لئے سنیت کا فائدہ نہیں دیتی، غور اور سوچ کیجئے اھ میں نے اپنی تعلیق میں اس کے متعلق تحریر کیا ہے۔ میں کہتا ہوں کہ یہ بات چل سکتی تھی جبکہ ان میں سے سوائے مرد کے کسی کا ختنہ نہ کیا جاتا کیونکہ فرج (شرمگاہ) کے قصد ا ختنہ کرنے کا صرف اس کی مردانگی (رجولیت) کے احتمال پر کوئی مفہوم اور مطلب نہیں۔ اور سراج میں یہ صراحت کی گئی کہ ہیجڑے کے دونوں فرجوں (شرمگاہوں) کا ختنہ کیا جائے، اور اس میں کوئی شک و شبہ نہیں کہ محل ستر (عورت) کو کسی عمدہ کام کے حصول کے لئے دیکھنا مباح نہیں ہو سکتا اھ

[1] ردالمحتار بحوالہ البزازی مسائل شتی داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۷۸ [2] ردالمحتار بحوالہ البزازی مسائل شتی داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۷۸ [3] السراج

Fatawa Rizvia, Volume 22

But this is the explicit text of the Hadith. Indeed, Ahmad narrated it from the father of Abu al-Malih, and al-Tabarani in al-Mu'jam al-Kabir from Shaddad ibn Aws, and Ibn 'Adi from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) with a good (hasan) chain of transmission, which Imam al-Suyuti graded as hasan. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Circumcision is a Sunnah for men and an honor for women."

I say: The difficulty is not resolved by what Imam al-Bazzazi did, for even if it is considered a Sunnah, not every Sunnah permits looking at or touching the private parts. Do you not see that cleaning with water (istinja') is a Sunnah, yet it is not permissible to uncover the private parts? If one does not find cover, it becomes obligatory to abandon it. Rather, this was permitted in the case of male circumcision because it is among the symbols of Islam, to the extent that if the people of a city abandoned it, the Imam would fight them, as stated in Fath al-Qadir.

Footnote: 1 Musnad Ahmad ibn Hanbal, Hadith of Usamah al-Hudhali, 5/75, and al-Mu'jam al-Kabir, 7/112 and 7/113, 273-274.

Page 683 of 692

फ़तावा रिज़विया, खंड 22

लेकिन यह स्पष्ट हदीस है कि इमाम अहमद ने अबू अल-मलिह के पिता के हवाले से इसे उद्धृत किया है, और इमाम तबरानी ने मुअजम कबीर में शद्दाद बिन औस की सनद से, जैसा कि इब्न अदी ने सनद हसन के साथ हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से इसे रिवायत किया है। साथ ही इमाम सुयुती ने इसकी तहसीन फरमाई (यानी इसे हदीस-ए-हसन करार दिया)। हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने इरशाद फरमाया: खतना पुरुषों के हक में सुन्नत है और महिलाओं के लिए एक सम्मानजनक (नेक) कार्य है।

मैं कहता हूँ कि इमाम बज़ाज़ी की कार्रवाई से समस्या हल नहीं होती, क्योंकि अगर इस काम को सुन्नत भी मान लिया जाए तो भी (गुप्त अंगों को देखने का औचित्य कैसे होगा?) क्योंकि हर सुन्नत में यह गुंजाइश नहीं है कि उसकी वजह से 'सतर' (गुप्त अंग) को देखना और स्पर्श करना जायज़ हो जाए। क्या आप नहीं देखते कि पानी से इस्तिंजा करना सुन्नत है, लेकिन अगर कोई पर्दे वाली जगह न हो, तो सरेआम खुली जगह पर सतर नंगा करके इस्तिंजा करना जायज़ और वैध नहीं है। बल्कि ऐसी स्थिति में इस्तिंजा छोड़ देना अनिवार्य (वाजिब) है। और पुरुषों के खतने में इसकी अनुमति इसलिए दी गई है क्योंकि यह कार्य इस्लाम के प्रतीकों (शाआर) में से है, यहाँ तक कि यदि किसी शहर के लोग इसे छोड़ दें तो इमाम उनसे युद्ध करेगा, जैसा कि फतह अल-क़दीर में है।

फुटनोट: 1 मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस उसामा अल-हुदाली 5/75 और अल-मुअजम अल-कबीर 7/112 और 7/113, 273-274.

पृष्ठ 683/692

لیکن یہ صراحۃً حدیث ہے کہ امام احمد نے ابوالملیح کے والد کے حوالے سے اس کی تخریج فرمائی اور امام طبرانی نے معجم کبیر میں شداد بن اوس کی سند سے جیسا کہ ابن عدی نے سند حسن کے ساتھ حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے حوالے سے اسے روایت کیا ہے نیز امام سیوطی نے اس کی تحسین فرمائی (یعنی اس کو حدیثِ حسن قرار دیا) حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے ارشاد فرمایا: ختنہ مردوں کے حق میں سنت ہے اور عورتوں کے لئے ایک عمدہ کام ہے۔

میں کہتا ہوں کہ امام بزازی کی کارروائی سے اشکال دفع نہیں ہوتا کیونکہ اگر اس کام کو سنت بھی فرض کر لیا جائے تو بھی نظر الی الفرج کا جواز کیسے ہوگا) اس لئے ہر سنت میں بھی یہ گنجائش نہیں کہ اس کی وجہ سے محلِ ستر (عورت) کو دیکھنا اور مس کرنا مباح ہو، کیا تم نہیں دیکھتے کہ پانی سے استنجا کرنا سنت ہے لیکن اگر کوئی با پردہ جگہ نہ ہو تو پھر برسرِعام کھلی جگہ ستر ننگا کر کے استنجا کرنا جائز اور مباح نہیں۔ بلکہ اس صورت میں ترک استنجا واجب ہے۔ اور مردوں کے ختنہ میں اس کی اس لئے اجازت دی گئی کہ یہ کام شعائر اسلام میں سے ہے حتی کہ اگر کسی شہر والے اسے چھوڑ دیں تو امام ان سے جنگ کرے جیسا کہ فتح القدیر میں ہے۔

حاشیہ: 1 مسند احمد بن حنبل حدیث اسامہ الہذلی ۵/ ۷۵ والمعجم الکبیر ۱۱۲/ ۷ و ۱۱۳/ ۷، ۲۷۴-۲۷۳

صفحہ 683/692

[Arabic Box Text]: ...fight (so that they are ready to establish it) as is mentioned in Fath al-Qadir and Tanwir and books other than these two. And this is not among that. Religious symbols are manifested, while circumcision [for females] is commanded to be concealed. Therefore, the argument is dismissed. There is no alternative but to restrict circumcision to males, contrary to what is in al-Siraj, unless its statement is interpreted to mean that this command applies when a girl's circumcision is performed before reaching puberty. And Allah knows best.

(2) Growing mustaches so much that they enter the mouth is prohibited (Haram) and a sin, and it is the way of polytheists, fire-worshippers, Jews, and Christians. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says in a high-ranking authentic Hadith:

[Hadith Box]: "Trim the mustaches and let the beards grow, and do not imitate the Jews." Narrated by Imam al-Tahawi (1) from Anas bin Malik. The wording of Muslim from Abu Hurairah (may Allah be pleased with them both) is: "Clip the mustaches and lengthen the beards and differ from the Magians (2)."

Urdu Translation in Box: Trim the mustaches well and keep them low, and grow beards; do not take the form of Jews and Magians. (Imam Abu Ja'far al-Tahawi has narrated this from Hazrat Anas bin Malik. And the words of Sahih Muslim are narrated from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with them): "Trim the mustaches and leave the beards, and oppose the Magians." - T)

The action of ignorant Turkish soldiers is not a proof. The command of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) is what matters. And Allah Almighty knows best.

---

1 Sharh Ma'ani al-Athar for al-Tahawi, Book of Dislikes, Chapter on Shaving the Mustache, H.M. Saeed Company Karachi 2/367 2 Sahih Muslim, Book of Purification, Chapter on Characteristics of Natural Disposition, Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/129

फ़तावा रिज़विया | जिल्द 22

[अरबी बॉक्स पाठ]: ...लड़ें (ताकि वे इसे स्थापित करने के लिए तैयार हो जाएँ) जैसा कि फ़तह अल-क़दीर और तनवीर और इन दोनों के अलावा अन्य पुस्तकों में है। और यह उनमें से नहीं है। धार्मिक चिह्नों को प्रकट किया जाता है, जबकि ख़तना [महिलाओं के लिए] को छिपाने का आदेश दिया गया है। इसलिए, तर्क को खारिज कर दिया जाता है। इसके अलावा कोई विकल्प नहीं है कि ख़तना को केवल पुरुषों तक सीमित रखा जाए, सिराज में जो है उसके विपरीत, जब तक कि उसके बयान की व्याख्या यह न की जाए कि यह आदेश तब लागू होता है जब लड़की का ख़तना यौवन तक पहुँचने से पहले किया जाता है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

(2) मूंछें इतनी बढ़ाना कि वे मुँह में आ जाएँ हराम और गुनाह है और मुशरिकों, मजूसियों, यहूदियों और ईसाइयों का तरीक़ा (सुन्नत) है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) एक उच्च श्रेणी की सही हदीस में फ़रमाते हैं:

[हदीस बॉक्स]: "मूंछें कतर कर खूब नीची करो और दाढ़ियाँ बढ़ाओ और यहूदियों की तरह न बनो।" इसे इमाम अल-तहावी (1) ने अनस बिन मालिक से रिवायत किया है और मुस्लिम के शब्द हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से हैं: "मूंछें काटें और दाढ़ियाँ बढ़ाएँ और मजूसियों (अग्निपूजकों) के विपरीत करें (2)।"

उर्दू अनुवाद बॉक्स: मूंछें कतर कर खूब पस्त (नीची) करो और दाढ़ियां बढ़ाओ, यहूदियों और मजूसियों की सूरत न बनो। (इमाम अबू जाफ़र तहावी ने हज़रत अनस बिन मालिक से इसे रिवायत किया है। और मुस्लिम शरीफ़ के शब्द हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हुमा से मरवी हैं: --- मूंछें कतरो और दाढ़ियां छोड़ो और मजूसियों की मुख़ालफ़त करो। - त)

जाहिल तुर्की सैनिकों का कार्य कोई प्रमाण (हुज्जत) नहीं है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का इरशाद ही प्रमाण है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

---

1 शरह मआनी अल-आसार लि-तहावी, किताब अल-कराहिया, बाब हलक़ अश-शारिब, एच.एम. सईद कंपनी कराची 2/367 2 सहीह मुस्लिम, किताब अत-तहारत, बाब ख़िसाल अल-फ़ितरत, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/129

पृष्ठ 684/692

التنویر وغیرہما ولیس ہذا منھا فان الشعار یظھر والخفاض مأمور فیہ بالاخفاء فسقط الاحتجاج ولا مخلص الا فی قصر ختانھا علی الذکر خلافاً لما فی السراج الا ان یحمل علی مآ اذ اختنت قبل ان تراھ واللہ تعالٰی اعلم۔

لڑے (تاکہ وہ اسے قائم کرنے پر آمادہ ہو جائیں) جیسا کہ فتح القدیر اور تنویر اور ان دو کے علاوہ دوسری کتابوں میں ہے۔ اور یہ اس میں سے نہیں۔ اور شعار کو ظاہر کیا جاتا ہے۔ اور اس میں اخفاء کا حکم دیا گیا ہے اور استنجا کرنے میں بصورت پستی شرمگاہ چھپانے کا حکم دیا گیا لہذا استدلال ساقط ہو گیا۔ اور اس سے کوئی چارہ کار نہیں کہ ختنہ کرنا، مرد پر بند رکھا جائے بخلاف اس کے جو کچھ سراج میں ہے، مگر یہ کہ اس کا قول اس پر حمل کیا جائے کہ یہ حکم اس وقت ہے جبکہ لڑکی کا ختنہ اس کے قریب البلوغ ہونے سے پہلے کر لیا جائے۔ اور اللہ تعالٰی سب کچھ اچھی طرح جانتا ہے۔ (ت)

(۲) مونچھیں اتنی بڑھانا کہ منہ میں آئیں حرام و گناہ وسنت مشرکین و مجوس ویہود و نصاری ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اعلٰی درجہ کی حدیث صحیح میں فرماتے ہیں:

احفوا الشوارب واعفوا اللحی ولاتتشبھوا بالیھود۔ رواہ الامام الطحاوی ۱عن انس بن مالک ولفظ مسلم عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنھما جزوا الشوارب وارخوا اللحی و خالفوا المجوس ۲۔

مونچھیں کتر کر خوب پست کرو اور داڑھیاں بڑھاؤ یہودیوں اور مجوسیوں کی صورت نہ بنو۔ (امام ابو جعفر طحاوی نے حضرت انس بن مالک سے اس کو روایت کیا ہے۔ اور مسلم شریف کے

الفاظ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے مروی ہیں: ___ مونچھیں کترو اور داڑھیاں چھوڑو اور مجوس کی مخالفت کروت)

فوجی جاہل ترکوں کا فعل حجت ہے۔ یا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشاد۔ واللہ تعالیٰ اعلم

---

۱ شرح معانی الآثار للطحاوی کتاب الکراہیۃ باب حلق الشارب ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۳۶۷ ۲ صحیح مسلم کتاب الطہارۃ باب خصال الفطرۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۲۹

Fatawa Rizvia Volume 22

Issue 234: From Aligarh, Katra Saeed Khan, sent by Hafiz Saeed Ahmad Sahab Lakhnawi through Hafiz Muhammad Umar Sahab, Masjid Ata Shaheed, 25 Rabi al-Awwal 1335 AH.

It is stated in Tahtawi Hashiya on Durr al-Mukhtar, Volume 4:

Arabic Text	Urdu Translation
ورد في بعض الآثار النهي عن قص الاظافر يوم الاربعاء فانه يورث البرص - 1	Some narrations mention a prohibition against cutting nails on Wednesday, as this action causes leprosy (vitiligo). (T)

What is its chain of transmission and what is the grade of this narration? This narration apparently contradicts the narration of Daylami:

Arabic Text	Urdu Translation
ومن قلمها يوم الاربعاء خرج منه الوسواس و الخوف دخل فيه الامن والشفاء - 2	Whoever cuts their nails on Wednesday, satanic whispers and fear will leave them, and peace and healing will enter them. (T)

So, what is the way to reconcile or give preference between these two narrations, and how would it be to trim nails on Wednesday? In the case of prohibition, what is the validity of Hafiz Ibn Hajar's statement: "It is recommended to cut them whenever needed" (Cutting hair/nails is recommended in whatever manner and nature it is required. T)? And in the case of desirability, what will be the validity of Hafiz's statement:

Arabic Text	Urdu Translation
ولم يثبت في كيفيته شيئ ولا في تعيين يوم له عن النبي صلى اللہ تعالیٰ عليه وسلم - 3	Nothing is established or narrated from the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) regarding the manner of cutting nails (how and in what order they should be cut) or on which specific day they should be cut. (T)

What will be the status of its correctness?

Al-Jawab (The Answer): The core issue is that it is recommended and Sunnah to cut them whenever needed, and no Hadith is established regarding fixing or prohibiting a specific day. Both Hadiths regarding the prohibition of Wednesday are weak. If the day of necessity falls on Wednesday, for instance, if one hasn't trimmed them for 39 days and today, Wednesday, is the fortieth day, and if one still does not trim them...

1. Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Sale, Dar al-Ma'rifah Beirut, 4/202
2. Al-Mawdu'at by Ibn al-Jawzi, Dar al-Fikr Beirut, 3/53
3. Al-Maqasid al-Hasanah, Hadith 777, p. 362

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

मसला 234: अलीगढ़ कटरा सईद खान से, प्रेषक हाफिज सईद अहमद साहब लखनवी, मार्फत हाफिज मुहम्मद उमर साहब मस्जिद अता शहीद, 25 रबी अल-अव्वल 1335 हिजरी।

तहतावी हाशिया दुर्र-ए-मुख्तार जिल्द 4 में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
ورد في بعض الآثار النهي عن قص الاظافر يوم الاربعاء فانه يورث البرص - 1	कुछ उल्लेखों में बुधवार को नाखून काटने की मनाही आई है क्योंकि इस काम से बर्रस (सफेद दाग) की बीमारी पैदा होती है। (त)

इसकी सनद क्या है और यह रिवायत किस दर्जे की है? और यह रिवायत ज़ाहिरी तौर पर दैलमी की रिवायत के विपरीत है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
ومن قلمها يوم الاربعاء خرج منه الوسواس و الخوف دخل فيه الامن والشفاء - 2	जिसने बुधवार के दिन नाखून काटे, उससे शैतानी वसवसे और डर निकल जाएंगे और उसमें अमन और शिफ़ा दाखिल हो जाएगी। (त)

तो इन दोनों रिवायतों में सामंजस्य या प्राथमिकता की क्या सूरत है और बुधवार के दिन नाखून तराशना कैसा होगा? मनाही की सूरत में हाफिज इब्न हजर के इस कथन की क्या स्थिति होगी: "जब भी ज़रूरत हो काटना मुस्तहब है" (बाल/नाखून काटना मुस्तहब है जिस तरह और जिस प्रकार उसकी ज़रूरत पड़े। त)। और मुस्तहब होने की सूरत में हाफिज के इस कथन की क्या स्थिति होगी:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
ولم يثبت في كيفيته شيئ ولا في تعيين يوم له عن النبي صلى اللہ تعالیٰ علیه وسلم - 3	नाखून काटने के तरीके(कि किस तरीके और क्रम से काटे जाएं) और किस दिन काटे जाएं इस बारे में हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से कुछ भी साबित और रिवायत नहीं है। (त)

उसकी सत्यता की क्या स्थिति होगी?

अल-जवाब: असल मसला यही है कि जब भी ज़रूरत हो मुस्तहब और सुन्नत है और दिन तय करने या मना करने में कोई हदीस साबित नहीं है। बुधवार की मनाही वाली हदीस दोनों ज़ईफ़ (कमज़ोर) हैं। अगर बुधवार का दिन ज़रूरत का दिन आ जाए, उदाहरण के लिए 39 दिनों से नहीं तराशे थे और आज बुधवार को चालीसवां दिन है, और अगर आज भी नहीं तराशता...

---

1. हाशिया अल-तहतावी अली अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाह, फस्ल फिल बय, दार अल-मआरिफ़ा बेरुत 4/202
2. अल-मौज़ूआत लि-इब्न अल-जौज़ी, दार अल-फ़िक्र बेरुत 3/53
3. अल-मक़ासिद अल-हसना हदीस 777, पेज 362

فتاوی رضویہ جلد ۲۲

مسئلہ ۲۳۴ : از علی گڑھ کٹرہ سعید خاں مرسلہ حافظ سعید احمد صاحب لکھنوی معرفت حافظ محمد عمر صاحب مسجد عطا شہید ۲۵ ربیع الاول ۱۳۳۵ھ

طحطاوی حاشیہ در مختار جلد رابع میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
ورد فی بعض الآثار النھی عن قص الاظافر یوم الاربعاء فانه یورث البرص ۱ -	بعض آثار میں بدھ کے دن ناخن کترنے کی ممانعت آئی ہے کہ اس کام سے مرض برص (پھلبہری) پیدا ہوتا ہے۔ ت)

اس کی سند کیا ہے اور یہ روایت کس درجہ کی ہے۔ اور یہ روایت بظاہر معارض ہے روایت دیلمی کی:

عربی متن	اردو ترجمہ
ومن قلمھا یوم الاربعاء خرج منه الوسواس و الخوف دخل فیه الامن والشفاء - ۲	جس نے بدھ کے روز ناخن کاٹے اس سے شیطانی وسوسے اور خوف نکل جائیں گے اور اس میں امن اور شفاء داخل ہو جائیں گی (ت)

تو ان دونوں روایتوں میں تطبیق یا ترجیح کی کیا صورت ہے اور بدھ کے دن ناخن تراشنا کیسا ہوگا؟ در صورت امتناع حافظ ابن حجر کے قول انه یستحب کیفما احتاج الیه (بال کاٹے مستحب ہیں جس کیفیت (اور نوعیت سے) اس کی ضرورت پڑے۔ ت) کی صحت کی کیا صورت اور در صورت استحباب حافظ کے قول:

عربی متن	اردو ترجمہ
ولم یثبت فی کیفیته شیئ ولا في تعیین یوم له عن النبی صلی الله تعالیٰ علیہ وسلم - ۳	ناخن کترنے کی کیفیت (کہ کس طریقے اور ترتیب سے کترے جائیں) اور کس دن کترے جائیں اس بارے میں حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے کچھ ثابت اور مروی نہیں۔(ت)

کی صحت کی کیا صورت ہوگی؟

الجواب: اصل مسئلہ یہی ہے کہ وہ کیف مالا متفق مستحب ومسنون ہے اور دن کی تعیین یا منع میں کوئی حدیث ثابت نہیں، یوم الاربعاء ممانعت کی حدیث دونوں ضعیف ہیں، اگر روزِ چہار شنبہ وجوب کا دن آجائے مثلاً انتالیس ۳۹ دن سے نہیں تراشے تھے آج بدھ کو چالیسواں دن ہے اگر آج بھی نہیں تراشتا

---

1 حاشیه الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب الحظر والاباحة فصل في البیع دارالمعرفة بیروت ۴ / ۲۰۲ 2 الموضوعات لابن الجوزی دارالفکر بیروت ۳ / ۵۳ 3 المقاصد الحسنه حدیث ۷۷۷ ص ۳۶۲

Fatawa Rizwia, Volume 22

...then it will exceed forty days, and this is impermissible and prohibitively disliked (Makruh Tahrimi), as stated in Al-Qunya, Al-Hindiyya, etc. (t). So it will be obligatory for him to trim on Wednesday. However, if one has the ease and choice, it is appropriate not to trim on Wednesday, as preference is given to avoiding danger. Although the Hadith is weak, the authentic Hadith of Sahih Bukhari and 'Indeed it has been said'[1] (and indeed it has been mentioned about this. t) support it. Imam Ibn al-Hajj al-Makki (mercy be upon him) intended to trim his nails on Wednesday, then remembered the prohibition in the Hadith. He then thought this [trimming] is a common practice and the Hadith [prohibiting it] is weak. He trimmed them and was immediately afflicted with leprosy. That night, he was honored with a vision of the Holy Prophet (peace be upon him) and appealed to him. The Prophet (peace be upon him) asked, 'Did the Hadith not reach you?' He replied, 'O Messenger of Allah, I thought it was a common practice and the Hadith was weak.' The Prophet (peace be upon him) said, 'Did you not hear that I said it?' Then the Prophet touched his body with his holy hand, and he was instantly healed; when he woke up, he was fine. Allah Almighty knows best.

Problem 235: From Qadirganj, Birbhum district, Bengal, sent by Syed Zahoor-ul-Hussain Husseini Qadri Razati, 22 Jumada al-Ula 1336 AH.

Is it permissible to shave the entire head or not? If it is permissible, did the Master of the Universe [Prophet Muhammad] (peace be upon him), or the Master of the Universe Syedna Imam Ali Murtaza, or the pure Imams, or the noble companions, or the great saints shave their heads? And is its permissibility proven from jurisprudence or not?

The Answer: The Sunnah of the Master of the World [Prophet Muhammad] (may Allah send peace and blessings upon him) is to keep hair on the whole head, and the Sunnah of the Commander of the Faithful, Maula Ali (may Allah honor his face), is to shave the entire head.

| Arabic: Indeed, it has been narrated from him (may Allah be pleased with him) that "Under every hair there is ritual impurity (Janabah)[2]." Then he said, "Therefore, I have become an enemy to [the hair on] my head; therefore, I have become an enemy to [the hair on] my head[3]." | Urdu Translation: Undoubtedly, it is narrated from Hazrat Ali (may Allah be pleased with him) that there is ritual impurity under every hair,

therefore because of this I am an enemy of the hair of my head, for this reason I am an enemy of the hair of my head. (t)

---

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Knowledge, Chapter on traveling for a matter that has arisen, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/19. [2] Sunan Abi Dawood, Book of Purification, 1/33 and Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Purification, 1/16. [3] Sunan Abi Dawood, Book of Purification, Chapter on bathing after ritual impurity, Aftab-e-Alam Press Lahore, 1/33.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २२

...तो चालीस दिन से अधिक हो जाएंगे और यह नाजायज़ और मकरूहे तहरीमी है जैसा कि 'अल-कुन्या' और 'अल-हिन्दिया' आदि में है। (त) तो उस पर वाजिब होगा कि बुधवार के दिन तराशे, लेकिन अगर गुंजाइश और अख्तियार की हालत है तो बुधवार के दिन न तराशना बेहतर है क्योंकि खतरे के पहलू को प्राथमिकता दी जाती है। और हदीस हालांकि ज़ईफ़ (कमज़ोर) है मगर सही हदीस बुखारी और 'बेशक कहा गया है'[1] (और बेशक इस बारे में कहा गया है। त) इसकी पुष्टिकारक हैं। इमाम इब्न अल-हाज मक्की (रहमतुल्लाह अलैह) ने बुधवार के दिन नाखून तराशने चाहे, फिर ख्याल आया कि हदीस में मनाही आई है। फिर कहा कि यह सुन्नते हाज़िरा (प्रचलित सुन्नत) है और हदीस ज़ईफ़ है, तराश लिए और तुरंत बरसो (सफेद दाग) की बीमारी में मुब्तला हो गए। रात को सरकार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के दीदार से सम्मानित हुए और फ़रियाद की। इर्शाद हुआ क्या तुम्हें हदीस नहीं पहुंची थी? अर्ज़ की हुज़ूर मैंने ख्याल किया कि यह सुन्नते हाज़िरा है और हदीस ज़ईफ़ है। इर्शाद हुआ क्या तुमने नहीं सुना था कि हमने फ़रमाया है। फिर दस्त-ए-अकदस (पवित्र हाथ) उनके बदन पर मस फ़रमाया कि तुरंत अच्छे हो गए, जब उठे तो बिल्कुल ठीक थे। वल्लाहु तआला आलम।

मसला २३५: कादिरगंज, जिला बीरभूम, बंगाल से, प्रेषक सैय्यद ज़हूरुल हुसैन हुसैनी कादरी रज़ाती, २२ जुमादल उला १३३६ हिजरी।

क्या पूरे सर का मुंडवाना जायज़ है या नहीं? अगर जायज़ है तो हुज़ूर सरवरे कायनात या हज़रत मौलाए कायनात सैय्यदना इमाम अली मुर्तज़ा या हज़रात इमामैन मुतहर्रैन या हज़रात सहाबा किराम या औलिया-ए-इज़ाम ने सर मुंडवाया है या नहीं? और इसका जवाज़ (अनुमति) फिक़्ह से साबित है या नहीं?

अल-जवाब: सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की सुन्नत पूरे सर पर बाल रखना है और अमीरुल् मोमिनीन मौला अली कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम की सुन्नत पूरा सर मुंडवाना है।

| अरबी: और रिवायत किया गया है उनसे (रज़ियल्लाहु अन्हु) कि 'हर बाल के नीचे जनाबत (नापाकी) है[2]।' फिर उन्होंने फ़रमाया 'इस वजह से मैंने अपने सर (के बालों) से दुश्मनी मोल ली, इस वजह से मैंने अपने सर (के बालों) से दुश्मनी मोल ली[3]।' | उर्दू अनुवाद: बेशक हज़रत अली रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत है कि हर बाल के नीचे जनाबत है लिहाज़ा इस वजह से मैं अपने सर के बालों का दुश्मन हूँ, इसी वजह से मैं अपने सर के बालों का दुश्मन हूँ। (त)

[1] सही अल-बुखारी, किताबुल इल्म, बाबुर रहलह फिल मसअ़लह अन-नाज़िलह, कदीमी कुतुब खाना कराची, १/१९। [2] सुनन अबी दाऊद, किताबुत तहारत, १/३३ और जामे अत-तिर्मिज़ी, अबवाबुत तहारत, १/१६। [3] सुनन अबी दाऊद, किताबुत तहारत, बाबुन फिल गुस्ल मिनल जनाब-ह, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर, १/३३।

पेज ६८६/६९२

تو چالیس دن سے زائد ہو جائیں گے اور یہ ناجائز و مکروہِ تحریمی ہے کما فی القنیۃ والھندیۃ وغیرھما (جیسا کہ قنیہ اور ہندیہ وغیرہ میں ہے۔ت) تو اس پر واجب ہوگا کہ بدھ کے دن تراشے لیکن اگر حالتِ سعت و اختیار کی ہے تو بدھ کے دن نہ تراشنا مناسب کہ جانبِ خطر کو ترجیح رہتی ہے۔ اور حدیث اگرچہ ضعیف ہے مگر حدیثِ صحیح صحیح بخاری و قد قیل ۱ (اور بیشک اس بارے میں کہا گیا ہے۔ ت) اس کی مؤید ہے۔ امام ابن الحاج مکی علیہ الرحمہ نے بدھ کے دن ناخن تراشنے چاہے پھر خیال کیا کہ حدیث میں ممانعت آئی ہے پھر کہا یہ سنتِ حاضرہ ہے اور حدیث ضعیف، تراش لئے فوراً مبتلائے برص ہو گئے۔ شب کو زیارتِ اقدس سے مشرف ہوئے سرکار میں فریاد کی، ارشاد ہوا کیا تمھیں حدیث نہ پہنچی تھی؟ عرض کی حضور میں نے خیال کیا کہ یہ سنتِ حاضرہ ہے اور حدیث ضعیف، ارشاد ہوا کیا تم نے نہ سنا تھا کہ ہم نے فرمایا ہے۔ پھر دستِ اقدس ان کے بدن پر مس فرمایا کہ فوراً اچھے ہو گئے اٹھے تو اچھے تھے، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۳۵: از قادر گنج ضلع بیر بھوم ملک بنگالہ مرسلہ سید ظہور الحسین حسینی قادری رزاقی ۲۲ جمادی الاولی ۱۳۳۶ھ

تمام سر کا منڈانا جائز ہے یا نہیں؟ اگر جائز ہے تو حضور سرورِ کائنات یا حضرت مولائے کائنات سیدنا امام علی مرتضی یا حضرت امامین مطہرین یا حضرات صحابہ کرام یا اولیائے عظام ان حضرات نے سر منڈایا ہے یا نہیں؟ اور اس کا جواز فقہ سے ثابت ہے یا نہیں؟

الجواب: سیدِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی سنت تمام سر کے بال رکھنا ہے اور امیر المومنین مولی علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ کی سنت سارا سر منڈانا۔

| وقد روی رضی تعالیٰ عنہ ان تحت کل شعرۃ جنابۃ ۲ ثم قال من ثم عادیت راسی من ثم عادیت راسی ۳ | بلا شبہ حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کی ہے کہ ہر بال کے نیچے جنابت ہے لہذا اس وجہ سے میں اپنے سر کے بالوں کا دشمن ہوں اسی وجہ سے میں اپنے سر کے بالوں کا دشمن ہوں۔ (ت)

---

۱ صحیح البخاری کتاب العلم باب الرحلۃ فی المسألۃ النازلۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۹ ۲ سنن ابی داؤد کتاب الطہارۃ ۱/ ۳۳ و جامع الترمذی ابواب الطہارۃ ۱/ ۱۶ ۳ سنن ابی داؤد کتاب الطہارۃ باب فی الغسل من الجنابۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۳۳

Fatawa Rizvia Volume 22

Both ways are permissible; a person may choose what is beneficial for themselves, but the first is better. And Allah Almighty knows best.

Issue 236: From Jaunpur, Mullah Tola, sent by Shah Nizam-ul-Haq, 1st Sha'ban 1336 AH. Is it permissible for men to keep long hair like women, below the shoulders, or not?

The Answer: It is forbidden. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Allah has cursed those men who imitate women and those women who imitate men. Narrated by the Imams Ahmad, Al-Bukhari, Abu Dawood, Al-Tirmidhi, and Ibn Majah from Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them).

Allah's curse is upon those men who imitate women in any matter, and upon those women who imitate men. (Hadith Imams such as Imam Ahmad, Bukhari, Abu Dawood, Tirmidhi, and Ibn Majah have narrated this Hadith from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with both of them). - T)

A woman was passing by with a bow on her shoulder like men, seeing her he said this. Narrated by Al-Tabarani in Al-Kabir[2] from him (may Allah be pleased with him). (Imam Al-Tabarani narrated it in Mu'jam al-Kabir from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with him). - T). It was said to the Mother of the Believers, Siddiqah (Aisha, may Allah be pleased with her), that a woman wears masculine armor (helmet), she said:

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed the masculine woman.

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) has cursed that woman who [adopts] any masculine appearance.

---

[1] Musnad Imam Ahmad bin Hanbal from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), Al-Maktab al-Islami Beirut 1/254; Sahih al-Bukhari, Book of Clothing, Chapter on those who imitate etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/874; Sunan Abi Dawood, Book of Clothing, Chapter on women's clothing, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/210; Jami' al-Tirmidhi, Book of Etiquette, Chapter on what has been mentioned regarding

those who imitate, Amin Company Delhi 2/102. [2] Majma' al-Zawa'id, Book of Etiquette, Chapter on those who imitate etc., Dar al-Kitab Beirut 8/102-103.

दोनों सूरतें जायज़ हैं आदमी अपने लिये जिसमें मस्लहत समझे, और अव्वल औला, वल्लाह तआला आलम।

मसअला 236: अज़ जौनपुर मोहल्ला मुल्ला टोला मुरसला शाह निज़ाम उल हक़ 1 शाबान 1336 हि. मर्दों को मिस्ल औरतों के लंबे बाल कंधे से नीचे रखने जायज़ हैं या नहीं?

अल-जवाब: हराम है। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

अल्लाह ने उन मर्दों पर लानत की है जो औरतों की मुशाबहत इख्तियार करें और उन औरतों पर जो मर्दों की मुशाबहत इख्तियार करें। (इमाम अहमद, बुखारी, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी और इब्न माजह ने इस हदीस को हज़रत इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया है।)

अल्लाह की लानत उन मर्दों पर कि किसी बात में औरतों से मुशाबहत पैदा करें और उन औरतों पर कि मर्दों से, (अइम्मा हदीस मसलन इमाम अहमद, बुखारी, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी और इब्न माजह ने इस हदीस को हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया है। त)

एक औरत मर्दों की तरह कमान कंधे पर लगाये जाती थी उसे देख कर यह फ़रमाया। रिवायत किया इसे तबरानी ने अल-कबीर[2] में उनसे रज़ियल्लाहु तआला अन्हु (इमाम तबरानी ने मोजम कबीर में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से इसे रिवायत फ़रमाया। त) उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से अर्ज़ की गई कि एक औरत मर्दाना खुद (टोप) पहनती है, फ़रमाया:

रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने औरतों में मर्दानी सिफ़त वाली पर लानत फ़रमाई है।

रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने लानत फ़रमाई है उस औरत पर कि कोई वज़ा मर्दानी (अपनाए)।

---

[1] मुस्नद इमाम अहमद बिन हंबल अन इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/254, सहीह अल-बुखारी किताबुल लिबास बाबुल मुतशब्बेहीन इल्ख़ क़दीमी कुतुब खाना कराची 2/874, सुनन अबी दाऊद किताबुल लिबास बाब फ़ी लिबासिन निसा आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर 2/210, जामेअ अल-तिर्मिज़ी किताबुल आदाब बाब मा जाअ फ़िल मुतशब्बेहात अमीन

कंपनी दिल्ली 2/102 ² मज्मअ अज़-ज़वाइद किताबुल अदब बाब फ़िल मुतशब्बेहीन इल्ख़ दारुल किताब बेरूत 8/102-103.

पेज 687 ऑफ़ 692

دونوں صورتیں جائز ہیں آدمی اپنے لئے جس میں مصلحت سمجھے، اور اول اولٰی، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۳۶: از جو نپور محلہ ملا ٹولہ مرسلہ شاہ نظام الحق یکم شعبان ۱۳۳۶ھ مردوں کو مثل عورتوں کے لمبے بال کندھے سے نیچے رکھنے جائز ہیں یا نہیں؟

الجواب: حرام ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لعن اللہ المتشبہین من الرجال بالنساء و المتشبہات من النساء بالرجال۔ رواہ الائمہ احمد والبخاری وابوداؤد والترمذی وابن ماجۃ عن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما۔

اللہ کی لعنت ان مردوں پر کہ کسی بات میں عورتوں سے مشابہت پیدا کریں اور ان عورتوں پر کہ مردوں سے، (ائمہ حدیث مثلاً امام احمد، بخاری، ابوداؤد، ترمذی اور ابن ماجہ نے اس حدیث کو حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا ہے۔ ت)

ایک عورت مردوں کی طرح کمان کندھے پر لگائے جاتی تھی اسے دیکھ کر یہ فرمایا۔ رواہ الطبرانی فی الکبیر ۲عنہ رضی اللہ تعالٰی عنہ (امام طبرانی نے معجم کبیر میں حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اسے روایت فرمایا۔ ت) ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے عرض کی گئی کہ ایک عورت مردانہ خود پہنتی ہے فرمایا:

لعن رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الرجلۃ من النساء

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے لعنت فرمائی ہے اس عورت پر کہ کوئی وضع مردانی

۱ مسند امام احمد بن حنبل عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۲۵۴، صحیح البخاری کتاب اللباس باب المتشبہین الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۷۴، سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لباس النساء آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۱۰، جامع الترمذی کتاب الآداب باب ماجاء فی المتشبہات امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۰۲ ۲ مجمع الزوائد کتاب الادب باب فی المتشبہین الخ دارالکتاب بیروت ۸/ ۱۰۲-۱۰۳

Fatawa Rizwia, Vol 22

Reported by Abu Dawud [1] from Ibn Abi Mulayka from her (May Allah be pleased with her). (Imam Abu Dawud reported from Ibn Abi Mulayka on the authority of Sayyidah Aisha Siddiqah (May Allah be pleased with her). - T)

A bow or a shoe are not parts of the body. When imitation in these is cursed, then how much more severe will imitation be in hair, which is a part of the body? Therefore, it is forbidden for a woman to cut her hair as it constitutes imitating men; similarly, it is forbidden for men to grow their hair like women, and the reason in both cases is the same imitation, which is forbidden and a cause for curse. It is stated in Durr-ul-Mukhtar:

'She cut the hair of her head, she sinned and was cursed, and the effective meaning is imitation.' [2] - If a woman cuts the hair of her head, she will be sinful due to this act and the curse of Allah Almighty will be upon her, and the effective factor in this is 'imitation'. (T)

It is stated in Radd-ul-Muhtar:

'Meaning, the effective cause for her sin is imitating men, for it is not permissible, just as imitating women [for men] is not permissible, until it was said in Al-Mujtaba: It is disliked for a man to spin thread in the manner of women's spinning. And Allah Almighty knows best.' [3] - The effective cause in a woman being sinful is imitating men, because that is not permissible. Just as men imitating women is not correct. To the extent that it is stated in 'Al-Mujtaba' that for a man to spin yarn in the manner of women's spinning is disliked. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 723: From village Saran, Post Office Bashandur, Tehsil and District Jhelum, sent by Hafiz Sajjad Shah. What do the scholars of religion say regarding this issue: should a long beard be trimmed below four fingers from the chin, or should it be trimmed by holding a handful including the jawbone?

The Answer: It should be a dangling length of four fingers. And Allah Almighty knows best.

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas, Bab fi Libas al-Nisa, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/210. [2] Durr-ul-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Fasl fi al-Bay', Matba' Mujtabai, Delhi, 2/250. [3] Radd-ul-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/261.

फतावा रिज़विया, जिल्द २२

अबू दाऊद ने इब्न अबी मुलैका के हवाले से उनसे (सैयदा आयशा रज़ियल्लाहु अन्हा) रिवायत किया। [१] (इमाम अबू दाऊद ने इब्न अबी मुलैका के माध्यम से सैयदा आयशा सिद्दीका रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से रिवायत फरमाई है। - त)

कमान या जूता शरीर के अंग नहीं हैं। जब इनमें समानता पर लानत फरमाई गई है, तो बाल जो शरीर के अंग हैं, उनमें समानता किस हद तक अधिक गंभीर होगी? इसलिए औरत के लिए हराम है कि वह अपने बाल काटे क्योंकि इसमें मर्दों से समानता है, इसी तरह मर्दों के लिए हराम है कि वे अपने बाल औरतों की तरह बढ़ाएं, और दोनों ही स्थितियों में कारण वही समानता है जो हराम और लानत का कारण है। दुर्रे मुख्तार में है:

'उसने अपने सिर के बाल काटे, वह गुनहगार हुई और उस पर लानत की गई और इसमें प्रभावी कारण मुशाबहत (समानता) है।' [२] - यदि किसी औरत ने अपने सिर के बाल काटे, तो वह इस कृत्य के कारण गुनहगार होगी और उस पर अल्लाह तआला की लानत होगी, और इसमें प्रभावी अर्थ 'मुशाबहत' है। (त)

रद-उल-मुहतार में है:

'अर्थात् औरत के गुनहगार होने में प्रभावी कारण पुरुषों के साथ समानता है क्योंकि यह जायज़ नहीं है, जैसे पुरुषों का महिलाओं के साथ समानता करना सही नहीं है, यहाँ तक कि अल-मुजतबा में कहा गया है: पुरुषों का महिलाओं की तरह सूत कातना मकरूह है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।' [३] - औरत के गुनहगार होने में प्रभावी कारण पुरुषों से समानता है क्योंकि यह जायज़ नहीं है। जैसे पुरुषों की महिलाओं से समानता सही नहीं है। यहाँ तक कि 'अल-मुजतबा' में फरमाया गया कि पुरुषों का महिलाओं के तरीके पर सूत कातना मकरूह है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)। (त)

मसला ७२३: मौज़ा सरन, डाकखाना बशंदूर, तहसील व ज़िला झेलम से हाफ़िज़ सज्जाद शाह द्वारा प्रेषित। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि लंबी दाढ़ी को ठुड्डी से चार उंगली नीचे रखकर काटना चाहिए या जबड़े की हड्डी के साथ मुट्ठी भर रखकर काटना चाहिए?

अल-जवाब: लटकती हुई चार उंगली होनी चाहिए। वल्लाहु तआला आलम।

[१] सुनन अबू दाऊद, किताबुल लिबास, बाबू फ़ी लिबासिन निसा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, २/२१०। [२] दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, फसलुन फ़िल बै', मतबा मुजतबाई, दिल्ली, २/२५०। [३] रद-उल-मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरुत, ५/२६१।

पृष्ठ ६८८/६९२

رواہ ابو داؤد ۱ عن ابن ابی ملکیۃ عنہا رضی اللہ تعالٰی عنہا۔ (امام ابو داؤد نے ابن ابی ملیکہ کے حوالے سے سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے روایت فرمائی۔ ت)

کمان یا جوتا اجزائے بدن نہیں۔ جب ان میں مشابہت پر لعنت فرمائی تو بال کہ اجزائے بدن ہیں ان میں مشابہت اور کس درجہ سخت تر ہوگی۔ ولہذا عورت کو حرام ہے کہ اپنے بال تراشے کہ اس میں مردوں سے مشابہت ہے یو ہیں مردوں کو حرام ہے کہ اپنے بال عورتوں کی طرح بڑھائیں اور وجہ دونوں جگہ وہی مشابہت ہے کہ حرام و موجب لعنت ہے۔ درمختار میں ہے:

قطعت شعر راسھا اثمت ولعنت و المعنی المؤثر التشبہ ۲ - کسی عورت نے اپنے سر کے بال کاٹے تو وہ اس کام کی وجہ سے گناہگار ہوگی اور اس پر اللہ تعالٰی کی لعنت ہوگی اور اس میں معنی موثر "تشبہ" ہے۔ (ت)

رد المحتار میں ہے:

ای العلۃ المؤثرۃ فی اثمھا التشبہ بالرجال فانہ لایجوز کالتشبہ بالنساء حتی قال فی المجتبی یکرہ غزل الرجل علی ھیأۃ غزل النساء ۳ واللہ تعالٰی اعلم۔ - عورت کے گناہگار ہونے میں اثر انداز ہونے والی علت مردوں سے مشابہت ہے اس لئے کہ وہ جائز نہیں۔ جیسے مردوں کی عورتوں سے مشابہت درست نہیں۔ یہاں تک کہ "المجتبی" میں فرمایا کہ مردوں کا عورتوں کی ہیئت پر سوت کا تنا مکروہ ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۷۲۳: از موضع سران ڈاکخانہ بشند ور تحصیل و ضلع جہلم مرسلہ حافظ سجاد شاہ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ لحیہ دراز کو چار انگل زنخدان سے نیچے رکھ کر کٹانی چاہئے یا قبضہ مع استخوان لحیین رکھ کر کٹانی چاہئے؟

الجواب: مسترسل چار انگل چاہئے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

۱ سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لباس النساء آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۱۰ ۲ درمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۵۰ ۳ رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۶۱

Fatawa Razawiya - Volume 22

Issue 238: To what extent has the Sharia prescribed the limit of the beard, and if a person keeps it less than the prescribed limit, is it equivalent to shaving it or not? Explain and be rewarded. (State clearly, gain reward - T)

The Answer: It is mandatory (Wajib) to leave the beard at least four finger-widths long. Keeping it shorter than this is not permissible; in terms of being forbidden (Haram), it is equivalent to shaving, although shaving is even more vile. And Allah Almighty knows best.

Issue 239: 5 Rabi-ul-Akhir Sharif 1338 AH

[Left Column (Persian/Arabic Text)] What is your opinion, may Allah have mercy on you, O noble scholars, regarding this matter which is narrated and reported that the curly hair on the head of the Master (peace and blessings of Allah be upon him) was kept without shaving in specific states. Sometimes reaching the ears, sometimes the shoulders, and sometimes descending from the ears and reaching near the shoulders. Is it also necessary for a person from the community of that King of both worlds (peace and blessings of Allah be upon him) to adopt this straight path? Furthermore, according to the first estimation, which category of the Sunnahs of Guidance (Sunan al-Huda) is this, such that its abandoner deserves blame and reprimand? Or is it Sunnah al-Zawa'id, whose abandonment does not warrant the aforementioned punishment? As it is written in the treatise 'Manar': 'And it [Sunnah] is of two types: Sunnat al-Huda, the abandonment of which warrants evil-doing, like the congregational prayer (Jama'ah) and the call to prayer (Adhan); and al-Zawa'id, the abandonment of which does not warrant evil-doing, like the Prophet's (peace be upon him) manner of dressing and sitting.'

[Right Column (Urdu Translation/Explanation)] O noble scholars! May Allah Almighty shower flowers of mercy upon you. What is your guidance on this issue, as it is narrated and reported that the (somewhat) curly sacred hair on the blessed head of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), without being shaved, was characterized by one of three states: (1) namely sometimes up to the ears (2) sometimes up to the shoulders (3) and sometimes hanging below the ears and reaching near the shoulders. (Now the question is) is it also mandatory and necessary for any individual Muslim of the accepting community (i.e., the Muslim Ummah) of the King of both worlds (peace and blessings of Allah be upon him) to adopt this exact method and follow it? Also, in the first case, which type of Sunan al-

Huda is this, such that its abandoner deserves blame and reprimand? Or is it Sunnah Zaidah (extra Sunnah), whose abandoner does not deserve the mentioned punishment? Accordingly, they write in the treatise 'Manar' that there are two types of Sunnah...

फ़तावा रज़विया - खंड 22

मसला 238: दाढ़ी की हद शरीयत ने कहाँ तक मुक़र्रर की है और अगर कोई शख़्स मुक़र्रर हद से कम रखे तो क्या वह मुंडवाने के बराबर है या नहीं? बयान फ़रमाओ, अजर पाओ। (स्पष्ट करें, पुण्य पायें - त)

अल-जवाब (उत्तर): दाढ़ी कम से कम चार अंगुल छोड़ना वाजिब है। और इससे कम रखना जायज़ नहीं है; हराम होने में यह भी मुंडवाने के समान है हालाँकि मुंडवाना अधिक घृणित है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला 239: 5 रबी-उल-आख़िर शरीफ़ 1338 हिजरी

[बायां कॉलम (फ़ारसी/अरबी पाठ)] ऐ उलेमा-ए-किराम! अल्लाह तआला आप पर रहमत फ़रमाए, इस मसले में आपकी क्या राय है कि यह रिवायत और मनकुल है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सर-ए-मुबारक के बाल मुंडवाए बिना एक विशेष स्थिति में होते थे। कभी कानों तक, कभी कंधों तक और कभी कानों से नीचे उतरकर कंधों के करीब पहुँच जाते थे। क्या दो आलम के ताजदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की उम्मत के किसी व्यक्ति के लिए भी इसी सीधे रास्ते को अपनाना लाज़िम है? फिर पहले अनुमान के अनुसार, यह सुनन-ए-हुदा (मार्गदर्शक सुन्नतें) में से कौन सी श्रेणी है, जिसका छोड़ने वाला तिरस्कार और फटकार का पात्र है? या यह सुन्नत-ए-ज़वाइद है, जिसका त्याग उपर्युक्त सज़ा का पात्र नहीं है? जैसा कि रिसाला 'मनार' में लिखा है: 'और यह [सुन्नत] दो प्रकार की है: सुन्नत-ए-हुदा, जिसका त्याग बुराई का कारण बनता है जैसे जमाअत और अज़ान; और ज़वाइद, जिसका त्याग बुराई का कारण नहीं बनता जैसे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का पहनावा और बैठने का तरीक़ा।'

[दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद/व्याख्या)] ऐ उलेमा-ए-किराम! अल्लाह तआला तुम पर रहमत के फूल बरसाए। तुम्हारा क्या इरशाद है इस मसले के बारे में कि जो मरवी और मनकुल है कि आँहज़रत सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के सर-ए-मुबारक के(कुछ) घुंघराले मुक़द्दस बाल मुंडवाए बिना, तीन हालतों में से किसी एक हालत से मुत्तसिफ़ थे (1) यानी कभी कानों तक (2) कभी कंधों तक (3) और कभी कानों से नीचे लटके हुए और कंधों के करीब पहुँचे हुए थे। (अब सवाल यह है कि) क्या ताजदार-ए-दो आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की उम्मत-ए-इजाबत (यानी उम्मत-ए-मुस्लिमा) के किसी मुसलमान फर्द के लिए भी यही लाज़िम और ज़रूरी है कि वह इसी ठीक तरीक़े को इख्तियार

करके उस पर चले। नीज़ पहली सूरत में यह सुनन-ए-हुदा में से कौन सी क़िस्म है कि जिसका छोड़ देने वाला मलामत और सरज़निश के लायक़ है या सुन्नत-ए-ज़ायदा है कि जिसका तर्क करने वाला सज़ा-ए-मज़कूर के लायक़ नहीं। चुनाँचे रिसाला 'मनार' में लिखते हैं सुन्नत की दो क़िस्में...

पृष्ठ 689 / 692

مسئلہ ۲۳۸: داڑھی کی حد شریعت نے کہاں تک مقرر کی ہے اور اگر کوئی شخص حد مقررہ سے کم رکھے تو کیا وہ منڈانے کے برابر ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ، اجر پاؤ-ت)

الجواب: داڑھی کم از کم چار انگل چھوڑنا واجب ہے۔ اور اس سے کم رکھنا جائز نہیں حرام ہونے میں یہ بھی منڈانے کے مثل ہے اگرچہ منڈانا خبیث تر ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳۹: ۵ ربیع الآخر شریف ۱۳۳۸ھ

[بایاں کالم] ماقولکم رحمکم اللہ تعالی ایھا العلماء الکرام اندریں مسئلہ کہ مروی و ماثور است کہ موئے مرغول سرآن سرور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم بغیر از حلق بستہ کیفیت متکیف بودند یعنی گاہ بگوش و گاہ بدوش وگاہ از گوش فرو آمدہ و نزدیک بدوش رسیدہ آیا رجل امت اجابت آن تاجدار دو عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم را نیز لازم است کہ ہمیں جادہ مستقیم را اخذ نمودہ سالک شوند باز بر تقدیر اول آیا کدام صنف است از اصناف سنن ہدی ست کہ تارکش مستحق لوم و عتاب است یا زائد کہ تارکیش لائق ایں امر نبود چنانچہ در رسالہ منار می نویسند و ھي نوعان سنة الھدی وتارکھا یستوجب اساءۃ کالجماعۃ والاذان والزوائد وتارکھا لا یستوجب اسائۃ کسیر النبي صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فی لباسہ و قعودہ

[دایاں کالم] اے علماء کرام! اللہ تعالیٰ تم پر رحمت کے پھول برسائے تمھارا کیا ارشاد ہے اس مسئلہ کے بارے میں کہ مروی اور منقول ہے کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کے سرمبارک کے (کسی قدر) گھنگریالے مقدس بال منڈائے بغیر، تین حالتوں میں سے کسی ایک حالت سے متصف تھے (۱) یعنی کبھی کانوں تک (۲) کبھی کندھوں تک (۳) اور کبھی کانوں سے نیچے لٹکے ہوئے

اور کندھوں کے قریب پہنچے ہوئے تھے (اب سوال یہ ہے کہ) کیا تاجدار دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم کی امت اجابت (یعنی امت مسلمہ) کے کسی مسلمان فرد کے لئے بھی یہی لازم اور ضروری ہے کہ وہ اسی ٹھیک طریقہ کو اختیار کر کے اس پر چلے۔ نیز پہلی صورت میں یہ سنن ہدی میں سے کونسی قسم ہے کہ جس کا چھوڑ دینے والا ملامت اور سرزنش کے لائق ہے یا سنت زائدہ ہے کہ جس کا ترک کرنے والا سزا مذکور کے لائق نہیں چنانچہ رسالہ "منار" میں لکھتے ہیں سنت کی دو قسمیں

Volume 22 Fatawa Razawiyya

“And his standing (qiyam)…” etc. in the treatise Sharh Nur al-Anwar Qamar al-Aqmar. There are: (1) Sunnat-ul-Huda, whose abandoner deserves reproach, like congregational prayer and the Azan for it. (2) The second type is Sunnat-uz-Zawaid, whose abandoner is not deserving of reproach, like the blessed habits of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) in wearing clothes, sitting, and standing etc. [Ref: Qamar al-Aqmar, marginalia of Nur al-Anwar (by Maulana Abdul Hakim Lakhnawi)]. (T)

Answer: The noble habit of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) was to keep hair on his entire head, varying from ear-length to shoulder-length. Except for Hajj and cupping, shaving the head is never established. The Commander of the Faithful, Maula Ali (may Allah honor his face), always used to shave his head because beneath every hair is ritual impurity (janabat), fearing water might not reach there. He used to say, “And for this reason, I am an enemy to the hair on my head, and for this reason I am an enemy to the hair on my head, and for this reason I am an enemy to the hair on my head.”[2] And the practice of the Rightly Guided Caliphs is also a Sunnah; whatever someone finds suitable for their condition, they should act upon it. Hair should be honored. In the Hadith, it is stated: “Whoever has hair should honor it.”[3] If one can honor it and it does not reach the level of extravagance, keeping hair is better, otherwise, one is free from worry in shaving. Whatever one acts upon among these, they are not deserving of blame or reproach. And Allah the Almighty knows best.

[Explanation on the right]: The exalted habit of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) was to keep hair on his entire blessed head, and this state would range from ears to shoulders. Therefore, shaving the head without Hajj is not proven. However, the leader of the believers, Hazrat Maula Ali (may Allah honor his face), always shaved his hair because ritual impurity is under every hair, lest the water not reach there. And he used to say, this is the very reason I am an enemy of the hair on my head, for this very reason I am an enemy of the hair on my head, and for this very reason I am opposed to keeping hair on my head. And the practice of the Rightly Guided Caliphs also holds the status of Sunnah; therefore, whoever deems a path appropriate for their situation should adopt it. In any case, hair should be respected; hence it is mentioned in the holy Hadith that the person who has hair should respect and honor it. Therefore, if one can give respect and dignity and [avoid] extravagance…

Footnotes: [1] Nur al-Anwar Sharh al-Manar, Discussion on Sunan al-Huda and al-Zawaid, Alimi Press, Delhi, p. 167. [2] Sunan Abi Dawood, Book of Purification, Chapter on Ghusl from Janaba, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/33. [3] Sunan Abi Dawood, Book of Combing (Tarajjul), Chapter on Grooming Hair, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/218; Mirqat Sharh Mishkat, Book of Clothing, Second Chapter, Maktaba al-Habibiyyah, Quetta, 8/230.

जिल्द 22 फ़तावा रज़विया

"वक़ियामुहू" (और उनका खड़ा होना) आदि, रिसाला शरह नूरुल अनवार क़मरुल अक़मार में। हैं: (1) एक सुन्नत-ए-हुदा, जिसका छोड़ने वाला बुराई का पात्र है, जैसे जमाअत के साथ नमाज़ और उसके लिए अज़ान। (2) दूसरी क़िस्म सुन्नत-ए-ज़वाइद है जिसके छोड़ने वाला बुराई का हक़दार नहीं है, जैसे हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम की मुबारक आदतें, पहनने, बैठने और खड़े होने में आदि। [संदर्भ: क़मरुल अक़मार, हाशिया नूरुल अनवार (मौलाना अब्दुल हकीम लखनवी द्वारा)]। (त)

अल-जवाब: हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की करीम आदत पूरे सर पर बाल रखने की थी, जो कान से कंधों तक होते थे। हज और हजामत (पछना लगाने) के अलावा कभी भी सर मुंडवाना साबित नहीं है। अमीरुल मोमिनीन मौला अली कर्रमल्लाहु तआला वज्हहुल करीम हमेशा सर मुंडवाते थे इस वजह से कि हर बाल के नीचे जनाबत (नापाकी) है, कहीं ऐसा न हो कि वहाँ तक पानी न पहुँचे। और फ़रमाया करते थे: "इसी वजह से मैं अपने सर के बालों का दुश्मन हूँ, इसी वजह से मैं अपने सर के बालों का दुश्मन हूँ, इसी वजह से मैं अपने सर के बालों का दुश्मन हूँ।"[2] और खुलफ़ा-ए-राशिदीन की सुन्नत भी सुन्नत है; जो भी अपने हाल के अनुकूल समझे उसी पर अमल करे। बालों का सम्मान करना चाहिए। हदीस में है: "जिसके बाल हों उसे उनका सम्मान करना चाहिए।"[3] अगर सम्मान कर सके और इसराफ़ (अति) की सीमा तक न पहुँचे तो बाल रखना बेहतर है, अन्यथा सर मुंडवाकर बेफ़िक्र रहना। इन कामों में से जो भी करे, वह निंदा और फटकार का पात्र नहीं है। वल्लाहु तआला आलम।

[दायां कॉलम]: हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की आली आदत अपने पूरे मुबारक सर पर बाल रखने की थी और यह स्थिति कान से कंधों तक होती थी, इसलिए हज के बिना कभी सर मुंडवाना साबित नहीं। अलबत्ता मोमिनों के अमीर हज़रत मौला अली कर्रमल्लाहु तआला वज्हहुल करीम हमेशा बाल मुंडवाते थे इस वजह से कि हर बाल के नीचे जनाबत है, कहीं ऐसा न हो कि वहाँ तक पानी न पहुँचे, और फ़रमाया करते थे यही वजह है कि मैं अपने सर के बालों का दुश्मन हूँ, इसी वजह मैं अपने सर के बालों का दुश्मन हूँ इसी वजह से मैं अपने सर के बाल रखने का विरोधी हूँ, और खुलफ़ा-ए-राशिदीन की सुन्नत भी सुन्नत का दर्जा रखती है इसलिए जो भी अपने हाल के मुनासिब समझे वही पद्धति अपनाए, बहरहाल बालों का सम्मान करना चाहिए, चुनांचे हदीस पाक में ज़िक्र है जिस आदमी के बाल हों उसे उनका सम्मान व इकराम करना चाहिए इसलिए अगर इज़्ज़त व तौक़ीर कर सके और उसे इसराफ़ की...

फुटनोट्स: [1] नूरुल अनवार शरह अल-मनार, बहस सुनन अल-हुदा वल ज़वाइद, मतबआ अलीमी दिल्ली, पृ. 167 [2] सुनन अबी दाऊद, किताबत तहारत, बाब फिल ग़ुस्ल मिनल जनाबत, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 1/33 [3] सुनन अबी दाऊद, किताबत तरज्जुल, बाब फ़ी इसलाह अल-शअर, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/218, मिरक़ात शरह मिश्क़ात, किताबुल लिबास, दूसरा अध्याय, अल-मकतब अल-हबीबिय्या क्वेटा, 8/230.

पृष्ठ 690/692

وقیامہ[1] الخ رسالہ شرح نور الانوار قمر الاقمار۔ ہیں (۱) ایک سنت ہدی، جس کا تارک مستحق اساءت ہے۔ جیسے نماز با جماعت اور اس کے لئے اذان۔ (۲) دوسری قسم سنت زوائد کہ جس کا تارک اساءت کا سزاوار نہیں جیسے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی مبارک عادات، پہنے، بیٹھنے اور قیام میں الخ ۱۲ قمر الاقمار حاشیہ نور الانوار (از مولانا عبد الحکیم لکھنوی)۔ (ت)

الجواب: عادت کریمہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بر تمام سر موئے داشتن است از گوش تا دوش در غیر حج و حجامت پیچ گاہ حلق ثابت نیست امیر المومنین مولی علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم دائماً حلق فرمودہ و از ان رو کہ زیر ہر موجنابت ست مباد کہ آب بجائے نرسد و مے فرمود و من ثم عادیت راسی ومن ثم عادیت راسی ومن ثم عادیت راسی [2] وسنت خلفائے راشدین نیز سنت ست ہر چہ مناسب حال خود میبیند برآں عمل کنند موئے را اکرام باید فی الحدیث من کان لہ شعر فلیکرمہ [3] اگر اکرام تواند و بحد اسراف نرساند موئے داشتن بہتر ست ورنہ در حلق فارغ البال ور ہر چہ ازیں عمل کند مستحق لوم و عتاب نیست۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

[دائیں جانب]: حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عادتِ عالیہ اپنے پورے سر مبارک پر بال رکھنے کی تھی اور یہ کیفیت کان سے کندھوں تک ہوتی، لہذا بغیر حج کبھی سر منڈوانا ثابت نہیں البتہ مومنوں کے امیر حضرت مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم ہمیشہ بال منڈواتے اس وجہ سے کہ ہر بال کے نیچے جنابت ہے کہیں ایسا نہ ہو کہ وہاں تک پانی نہ پہنچے، اور فرمایا کرتے یہی وجہ ہے کہ میں اپنے سر کے بالوں کا دشمن ہوں، اسی وجہ میں اپنے سر کے بالوں کا دشمن ہوں اسی وجہ سے میں اپنے سر کے بال رکھنے کا مخالف ہوں، اور خلفائے راشدین کی سنت بھی درجہ سنت رکھتی ہے لہذا جو بھی اپنے حال کے مناسب سمجھے وہی روش اختیار

کرے، بہرحال بالوں کا احترام کرنا چاہئے، چنانچہ حدیث پاک میں مذکور ہے جس آدمی کے بال ہوں اسے ان کا احترام و اکرام کرنا چاہئے لہذا اگر عزت توقیر کر سکے اور اسے اسراف کی

حواشی: [1] نور الانوار شرح المنار بحث سنن الھدی والزوائد مطبع علیمی دہلی ص ۱۶۷ [2] سنن ابی داؤد کتاب الطہارۃ باب فی الغسل من الجنابۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۳۳ [3] سنن ابی داؤد کتاب الترجل باب فی اصلاح الشعر آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۱۸ ، مرقاۃ شرح مشکوۃ کتاب اللباس الفصل الثانی المکتبہ الحبیبیہ کوئٹہ ۸/ ۲۳۰

Fatawa Rizvia Volume 22

...if it does not reach that extent, then keeping hair is better, otherwise shave it off and be free. Therefore, whichever method one adopts among these (and acts upon it), he will not be deserving of blame or reprimand, and Allah Almighty knows best. (T)

Mas'ala 240: From Bisharat Ganj, district Bareilly, enquired by Haji Ghani Raza Khan Sahib Rizvi, 28 Safar 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: can a person who shaves or trims his beard, or one who tucks up his beard, recite the Milad Sharif or not? And is it permissible to pray Salat with a tucked-up beard or not?

Answer: One should not have the Milad Sharif recited by such people. In 'Tabyeen al-Haqa'iq' it is stated:

[Arabic]: Because putting him forward is honoring him, whereas it is obligatory upon them to disgrace him religiously[1]. [Urdu Translation]: Because putting him forward involves his respect, whereas it is religiously necessary for people to treat him with disdain. (T)

Praying Salat is obligatory in any case, but keeping the beard tucked up during it is Makruh (disliked). How bold it is that at the very moment of attendance in the [Divine] court, one's appearance is contrary to the command. And Allah Almighty knows best.

Mas'ala 241: From Firozabad, district Agra, Jamia Masjid, enquired by Mr. Muhammad Nazim Ali Sahib, 21 Rajab-ul-Murajab 1339. What do the scholars of religion, the virtuous, and the Muftis of the firm religion say regarding this matter: how long should the beard be kept? And how long was the blessed beard of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him), and of Hazrat Ali (may Allah honor his face and be pleased with him), and the rest of the great companions (may Allah be pleased with them)? Please favor us with an answer along with book references very soon. State [the ruling] and be rewarded. (T)

Answer: Keeping it one fist-length is Wajib (obligatory), and he who abandons it is a Fasiq (sinner). In 'Fath al-Qadir' and 'Durr al-Mukhtar' it is stated:

[Arabic]: As for taking from it when it is less than that (i.e., less than a handful/fist) as some Westerners and effeminate men do, no one has declared it permissible[2]. [Urdu

Translation]: Trimming and cutting the beard when it is less than a fist-length, as some Westerners and eunuch-like men do—no one has called this permissible. (T)

[1] Tabyeen al-Haqa'iq, Kitab al-Salat, Bab al-Imamah wal-Hadath fi al-Salat, Al-Kubra Library Egypt 1/132. [2] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Sawm, Mujtabai Press Delhi 1/152.

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

...यदि उस सीमा तक न पहुँचाए तो फिर बाल रखना बेहतर है, अन्यथा मुंडवा कर फ़ारिग-उल-बाल हो जाए। लिहाज़ा इनमें से जो तरीक़ा अपनाए (और उस पर अमल करे) तो वह मलामत और अत्ताब (फटकार) का पात्र नहीं होगा, और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसअला 240: बशारत गंज ज़िला बरेली से हाजी ग़नी रज़ा ख़ाँ साहब रिज़वी द्वारा प्रेषित, 28 सफ़र 1339 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसअले में क्या फ़रमाते हैं कि क्या दाढ़ी मुंडवाने या कटवाने वाला, या दाढ़ी चढ़ाने वाला मीलाद शरीफ़ पढ़ सकता है या नहीं? और दाढ़ी चढ़ाकर नमाज़ पढ़ना जायज़ है या नहीं?

जवाब: इन लोगों से मीलाद शरीफ़ न पढ़वाया जाए, 'तबीय्यिनुल हक़ाइक' में है:

[अरबी]: क्योंकि उसे आगे करना उसका सम्मान है, जबकि शरीयत के अनुसार[1] उन पर उसका अपमान करना वाजिब है। [अनुवाद]: इसलिए कि उसको आगे करने में उसका सम्मान है, हालांकि लोगों पर शरीयत के अनुसार उसका तिरस्कार ज़रूरी है। (त)

नमाज़ पढ़ना बहरहाल फ़र्ज़ है, उसमें दाढ़ी चढ़ी रखना मकरूह है। कितनी निर्भीकता है कि दरबार में उपस्थिति के समय ही चेहरा हुक्म के ख़िलाफ़ हो। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसअला 241: फ़िरोज़ाबाद ज़िला आगरा, जामा मस्जिद से जनाब मोहम्मद नाज़िम अली साहब द्वारा प्रेषित, 21 रजबुल मुरज्जब 1339। उलेमा-ए-दीन, फ़ुज़ला-ए-वासिक़ीन और मुफ़्तियान-ए-शरह-ए-दीन-ए-मतीन इस मसअले में क्या फ़रमाते हैं कि दाढ़ी कितनी लंबी रखनी चाहिए? और हुज़ूर सरवर-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुबारक दाढ़ी और हज़रत अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम व रज़ियल्लाहु अन्हु) और अन्य बड़े सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की दाढ़ी कितनी लंबी थी? जवाब किताबों के हवाले के साथ बहुत जल्द इनायत फ़रमाएं। बयान फ़रमाएं सवाब पाएं। (त)

जवाब: एक मुश्त (मुट्ठी) लंबी रखना वाजिब है और इसका छोड़ने वाला फ़ासिक़ है। 'फ़त्हुल क़दीर' और 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

[अरबी]: रहा सवाल दाढ़ी से लेने (काटने) का जब वह उससे कम (यानी एक मुट्ठी से कम) हो, जैसा कि कुछ पश्चिमी लोग और हिजड़े स्वभाव वाले पुरुष करते हैं, तो इसे किसी ने मुबाह (जायज़) नहीं

कहा[2]। [अनुवाद]: दाढ़ी जब मुश्त भर से कम हो तो उसे तराशना और कतरना जैसा कि कुछ पश्चिमी लोग और हिजड़ा स्वभाव पुरुष करते हैं, किसी ने इसे मुबाह नहीं कहा। (त)

[1] तबीय्यिनुल हक़ाइक, किताबुस सलात, बा़बुल इमामा वल-हदस फिस-सलात, मकतबा-ए-कुबरा मिस्र 1/132 [2] दुर्रे मुख़्तार, किताबुस सौम, मतबा-ए-मुजतबाई दिल्ली 1/152

पृष्ठ 691/692

حد تک نہ پہنچائے تو پھر بال رکھنے بہتر ہیں ورنہ منڈوا کر فارغ البال ہو جائے لہذا ان میں سے جو طریقہ اپنائے (اور اس پر عمل کرے) تو ملامت اور عتاب کا سزاوار نہ ہوگا، واللہ تعالی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۴۰: از بشارت گنج ضلع بریلی مسئولہ حاجی غنی رضا خاں صاحب رضوی ۲۸ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ داڑھی منڈایا کترنے والا یا داڑھی چڑھانے والا میلاد شریف پڑھ سکتے ہے یا نہیں اور داڑھی چڑھا کر نماز پڑھنا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: ان لوگوں سے میلاد شریف نہ پڑھوایا جائے، تبیین الحقائق میں ہے:

لان فی تقدیمہ تعظیمہ وقد وجب علیھم اھانتہ | اس لئے کہ اس کو آگے کرنے میں اس کی تعظیم ہے حالانکہ لوگوں پر شرعی طور پر اس کی توہین ضروری ہے۔ (ت) شرعاً[1]۔ نماز پڑھنا بہر حال فرض ہے اس میں داڑھی چڑھی رکھنا مکروہ ہے۔ کس قدر بیباکی ہے کہ عین حاضری دربار میں صورت مخالف حکم ہو، واللہ تعالی اعلم۔

مسئلہ ۲۴۱: از فیروز آباد ضلع آگرہ جامع مسجد مسئولہ جناب محمد ناظم علی صاحب ۲۱ رجب المرجب ۱۳۳۹ علمائے دین و فضلائے واثقین و مفتیان شرع دین متین اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں کہ داڑھی کتنی نیچی رکھنا چاہئے اور ریش مبارک حضور سرورِ عالم صلعم (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) اور حضرت علی کرم اللہ وجہہ و رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیز باقی اصحابہ کبائر رضوان اللہ تعالیٰ عنہم کی کس قدر نیچی تھی؟ جواب سے معہ حوالہ کتب بہت جلد معزز فرمائیے، بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ ت)

الجواب: ایک مشت نیچی رکھنا واجب ہے اور اس کا تارک فاسق۔ فتح القدیر و در مختار میں ہے:

اما الاخذ منها وهی دون ذلک (ای القبضة) کما یفعلہ بعض المغاربة و مخنثة الرجال فلم یبحہ۔ [2] |

داڑھی جب مشت بھر سے کم ہو تو اسے تراشنا اور کترنا جیسا کہ بعض اہل مغرب اور ہجڑہ صفت مرد کرتے ہیں کسی نے اس کو مباح نہیں کہا۔ (ت)

[1] تبیین الحقائق کتاب الصلوۃ باب الامامۃ والحدث فی الصلوۃ مکتبہ الکبریٰ مصر ۱/ ۱۳۲ [2] درمختار کتاب الصوم مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۵۲

Fatawa Ridawiyyah Volume 22

The blessed beard of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and the Leader of the Believers Ali (may Allah honor his countenance) reached the upper chest. The blessed beard of the Leader of the Believers Uthman Ghani (may Allah be pleased with him) was even longer. Our treatise 'Lum'at al-Duha fi I'fa' al-Liha' regarding the condemnation of beard-shaving has already been published. Writing abbreviations like 'SAS', 'S', 'Y', 'M', or 'SLM' etc. with the holy name of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him and his family) is prohibited and is a sign of great misfortune. Imam Jalaluddin al-Suyuti states that the first person who made such an abbreviation had his hand cut off. It is mandatory to write the complete salutation (Salawat): Sallallahu Ta'ala 'alayhi wa Sallam. And Allah Almighty knows best.

Note Volume 22 concludes with the discourse on the beard, shaving, shortening of hair, circumcision, and cupping. Volume 23, God willing (Insha-Allah), will begin with the topic of Prayer and Purification.

Page 692 of 692

फ़तावा रज़विया जिल्द 22

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और अमीर-उल-मोमिनीन अली (करम अल्लाह वज्हहु) की मुबारक दाढ़ी सीने के ऊपरी हिस्से तक थी। अमीर-उल-मोमिनीन उस्मान गनी (रज़ियल्लाहु अन्हु) की मुबारक दाढ़ी और लंबी थी। दाढ़ी कटवाने की निंदा में हमारा रिसाला 'लुमअतुल दुहा फ़ी इफ़ा-इल लिहा' प्रकाशित हो चुका है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व आलिहि वसल्लम) के मुबारक नाम के साथ कोड या संक्षिप्त रूपों (जैसे सल्ल., स., म., या सल्लम आदि) में लिखना वर्जित है और यह घोर दुर्भाग्य है। इमाम जलालुद्दीन सुयूती फ़रमाते हैं कि जिस पहले व्यक्ति ने ऐसा संक्षिप्त रूप लिखा, उसका हाथ काट दिया गया। दरूद पूरा लिखना अनिवार्य है - सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

नोट जिल्द 22 दाढ़ी, बाल कटाने, छोटे करने, खतना और हिजामा (कपिंग) के वर्णन पर समाप्त हुई। जिल्द 23 इंशा अल्लाह नमाज़ और तहारत (पवित्रता) के विषय से शुरू होगी।

पेज 692 / 692

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ کی ریش مبارک اوائل سینہ تک تھی۔ امیر المومنین عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی ریش مبارک زیادہ تھی۔ ریش تراشی کی مذمت میں ہمارا رسالہ لمعۃ الضحی فی اعفاء اللحی شائع ہو چکا ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم کے نام پاک کے ساتھ صلعم یا ص یاء م یا صللم وغیرہ با رموز لکھنا ممنوع اور سخت بیدولتی ہے امام جلال الدین سیوطی فرماتے ہیں پہلا شخص جس نے ایسا اختصار کیا اس کا ہاتھ کاٹا گیا، درود پورا لکھنا لازم ہے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم واللہ تعالیٰ اعلم۔

نوٹ جلد ۲۲ داڑھی و حلق و قصر و ختنہ و حجامت کے بیان پر ختم ہو گئی۔ جلد ۲۳ ان شاء اللہ نماز و طہارت کے عنوان سے شروع ہو گی۔